Fatawa Razawiya With verification and translation of Arabic passages Imam Ahmad Raza Khan Barelvi (May his secret be sanctified) 21 Raza Foundation Jamia Nizamia Razavia Inside Lohari Gate Lahore, 8 Pakistan (54000)

फतावा रज़विया अरबी इबारतों की तख़रीज और अनुवाद के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) २१ रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, ८ पाकिस्तान (५४०००)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ ۲۱ رضا

فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور، ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

Volume 21 Fatawa Razawiyya

Contents 4 ..... Summary Contents
5 ..... Foreword 7 ..... Volume Twenty-One: 8 ..... Translators of Kitab al-Hazr wal-Ibaha
9 ..... Volume Twenty-One 11..... Detailed Contents 65..... List of Supplementary Issues
101..... Kitab al-Hazr wal-Ibaha
101..... (Detailed explanation of prohibited and permitted acts) 101..... Beliefs and Biographies
101..... Issues related to Faith, Disbelief, Polytheism, Destiny, Apostasy, Migration, Sunnism, Sin, Repentance etc. 201..... Treatise 201..... Jali-un-Nass fi Amakin-ir-Rukhas 1337 AH
201..... (Clear text explaining places of concession)
231..... Treatise 231..... Ar-Ramz-ul-Mursaf 'ala Su'ali Maulan-as-Sayyid Asif 231..... (A firm indication on the question of Maulana Sayyid Asif) 301..... Treatise 301..... Barakat-ul-Imdad li-Ahl-il-Istimdad 1311 AH
301..... (Blessings of help for those who seek help)
339..... Treatise 339..... Fiqh-e-Shahanshah wa Anna al-Quluba bi Yad al-Mahbub bi Ata Allah 1326 AH
339..... (The meaning of the word 'Shahanshah' and that indeed God's beloved ones have control over hearts by divine bestowal) Page 1 of 677

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

विषय सूची (Contents) 4 ..... संक्षिप्त सूची
5 ..... प्रस्तावना 7 ..... इक्कीसवीं जिल्द: 8 ..... किताबुल हज़्र वल इबाहा के अनुवादक
9 ..... इक्कीसवीं जिल्द 11.....
विस्तृत विषय सूची 65..... पूरक विषयों की सूची
101..... किताबुल हज़्र वल इबाहा
101..... (निषिद्ध और अनुमत कार्यों का विस्तृत वर्णन)
101..... विश्वास और जीवनियाँ
101..... ईमान, कुफ़्र, शिर्क, तक़दीर, इरतदाद, हिजरत, सुन्नियत, गुनाह, तौबा आदि से संबंधित मामले 201..... रिसाला (ग्रंथ)
201..... जली-उन-नस्स फ़ी अमाकिन-इर-रुखस १३३७ हिजरी
201..... (छूट के स्थानों के वर्णन में स्पष्ट प्रमाण)
231..... रिसाला (ग्रंथ) 231..... अर-रमज़-उल-मुरसफ़ अला सुआलि मौलाना-अस-सैय्यद आसिफ़
231..... (मौलाना सैय्यद आसिफ़ के सवाल पर पुख्ता इशारा)
301..... रिसाला (ग्रंथ) 301.....
बरकात-उल-इमदाद लि-अहल-इल-इस्तिम्दाद १३११ हिजरी 301.....
(मदद चाहने वालों के लिए मदद की बरकतें) 339..... रिसाला (ग्रंथ)
339..... फ़िक्ह-ए-शहंशाह व अन्ना अल-क़ुलूबा बी यदिल महबूब बी अताअल्लाह १३२६ हिजरी 339..... (शब्द 'शहंशाह' का अर्थ और यह कि वास्तव में ईश्वर के प्रियजनों का ईश्वरीय दान से दिलों पर अधिकार है) पृष्ठ 1 of 677

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

Contents 4 ..... اجمالی فہرست

5 ..... پیش لفظ 7 .....

اکیسویں جلد: 8 ..... کتاب الحظر والاباحة کے مترجم

9 ..... اکیسویں جلد 11.....

فہرست مضامین مفصل 65..... فہرست ضمنی مسائل

101..... کتاب الحظر والاباحة

101..... (ممنوع اور مباح کاموں کا تفصیلی بیان)

101..... اعتقادات و سیر .....

101..... ایمان، کفر، شرک، تقدیر، ردت، ہجرت، سنیت، گناہ،

توبہ وغیرہ سے متعلق مسائل 201..... رسالہ

201..... جلی النص فی اماکن الرخص ۱۳۳۷ھ

201..... (مقامات رخصت کے بیان میں واضح نص)

231..... رسالہ 231.....

الرمز المرصف علی سوال مولانا السید آصف 231..... (مولانا

سید آصف کے سوال پر مضبوط اشارہ) 301..... رسالہ

301..... برکات الامداد لاھل الاستمداد ۱۳۱۱ھ

301..... (مدد طلب کرنے والوں کے لئے امداد کی برکتیں)

339..... رسالہ 339..... فقه

شهنشاه وان القلوب بيد المحبوب بعطاء الله ۱۳۲۶ھ 339..... (لفظ

شہنشاہ کا مفہوم اور یہ کہ بیشک محبوبانِ خدا کا عطاء الہی دلوں پر قبضہ ہے) Page 1 of 677

Volume 21

Fatawa Razawiya

Sacred Relics and Seeking Blessings and Intercession through them ..... 397 Treatise ..... 397 Badr al-Anwar fi Adab al-Athar 1326 AH ..... 397 (The full moon of lights regarding the etiquette of sacred relics) ..... 397 Chapter One ..... 397 Chapter Two ..... 403 Chapter Three ..... 412 Chapter Four ..... 414 Treatise ..... 425 Shifa al-Walih fi Suwar al-Habib wa Mazari-hi wa Na'al-ihi 1315 AH ..... 425 (Healing for the sorrowful in the images of the Beloved of God, his shrine, and the patterns of his sacred sandals) .... 425 Sufism, the Spiritual Path, Allegiance, and Succession etc. ..... 459 Visualization of the Sheikh, meditation, the etiquette of mentorship and discipleship, and an account of true and false pirs ... 459 Treatise ..... 461 Niqā’ al-Sulāfah fi Aḥkām al-Bay’ah wa al-Khilāfah 1319 AH ..... 461 (A beautiful summary of the rulings of allegiance and succession) ..... 461 Success of Piety ..... 513 Success of Mankind ..... 516 Treatise ..... 521 Maqāl al-'Urafā' bi-A'zāz al-Shar' wa al-'Ulamā' 1327 AH ..... 521 (The discourse of the Gnostics on the excellence of the Shari'ah and the scholars) ..... 521 Treatise ..... 569 Al-Yaqutat al-Wasitah fi Qalb 'Aqd al-Rabita 1309 AH ..... 569 (The ruby which is the means for a pure bond of connection) 569

जिल्द 21

फ़तावा रज़विया

आसार-ए-मुक़द्दसा और उनसे तबर्रुक व तवस्सुल 397
रिसाला ..... 397 बद्रुल
अनवार फ़ी आदाबिल आसार 1326 हि. ..... 397 (आसार-
ए-मुक़द्दसा के आदाब के बारे में रोशनियों का माहे कामिल) ..... 397 फ़स्ल
अव्वल ..... 397 फ़स्ल
दोयम ..... 403 फ़स्ल
सोयम ..... 412 फ़स्ल
चहारुम 414
रिसाला ..... 425 शिफ़ाउल
वालिह फ़ी सुवरिल हबीब व मज़ारेहि व नाअलेहि 1315 हि. 425
(महबूब-ए-ख़ुदा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, आपके मज़ार और आपके नअलैन-ए-मुक़द्दसा
के नक्शों में ग़मज़दा की शिफ़ा) .... 425 तसव्वुफ़ व तरीक़त व बैअत व सज्जादा नशीनी
वग़ैरह ..... 459 तसव्वुर-ए-शैख़, मुराक़बा, पीरी-मुरीदी के आदाब
नीज़ सच्चे और झूठे पीर का बयान 459
रिसाला 461
निक़ाउस्सुलाफ़ह फ़ी अहकामिल बैअति वल ख़िलाफ़ह 1319 हि. 461
(बैअत व ख़िलाफ़त के अहकाम में ख़ूबसूरत निचोड़) 461
फ़लाह-ए-तक्का ..... 513 फ़लाह-ए-
इंसान 516
रिसाला ..... 521 मक़ालुल
उरफ़ा बि-ए'ज़ाज़ि शरअ व उलमा 1327 हि. ..... 521 (उलमा
और शरीअत की अफ़ज़लियत पर अहल-ए-माआरिफ़त का कलाम) 521
रिसाला ..... 569 अल-
याक़ूततुल वासिता फ़ी कल्ब-ए-अक़्दिर राबिता 1309 हि. ..... 569 (वो
याक़ूत जो ख़ालिस अक़्द-ए-राबिता का ज़रिया है) 569

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

آثار مقدسہ اور اُن سے تبرک و توسل 397

رسالہ ..... 397 بدر الانوار فی

آداب الآثار ۱۳۲۶ھ ..... 397 (آثار مقدسہ کے آداب کے

بارے میں روشنیوں کا ماہِ کامل) ..... 397 فصل

اول ..... 397 فصل

دوم ..... 403 فصل

سوم ..... 412 فصل

چہارم 414

رسالہ ..... 425 شفاء الواله في

صور الحبيب و مزاره و نعاله ۱۳۱۵ھ ..... 425 (محبوب خدا صلی

اللہ تعالیٰ علیہ وسلم آپ کے مزار اور آپ کے نعلین مقدسہ کے نقشوں میں غمزودہ کی شفاء) ....

425 تصوف و طریقت و بیعت و سجادہ نشینی وغیرہ 459

تصور شیخ، مراقبہ، پیری مریدی کے آداب نیز سچے اور جھوٹے پیر کا بیان .....

459 رسالہ ..... 461 نقأء

السلافه فی احکام البیعه و الخلافه ۱۳۱۹ھ ..... 461 (بیعت و

خلافت کے احکام میں خوبصورت نچوڑ) ..... 461 فلاح

تقویٰ ..... 513 فلاح

انسان 516

رسالہ ..... 521 مقال العرفاء باعزاز شرع و علماء ۱۳۲۷ھ ..... 521 (علماء اور شریعت کی افضلیت پر اہل معرفت کا کلام) 521
رسالہ ..... 569 الیاقوتۃ الواسطۃ فی قلب عقد الرابطۃ ۱۳۰۹ھ ..... 569 (وہ یاقوت جو خالص عقد رابطہ کا ذریعہ ہے) 569

Volume 21

Fatawa Razawiyya

607 ..... Food and Drink
607 ..... Issues related to Walima feast, hospitality, slaughter, hunting, meat etc.

Page 3 of 677

जिल्द 21

फ़तावा रज़विया

607 ..... खान-पान
607 ..... वलीमा की दावत, मेहमान नवाज़ी, ज़बीहा, शिकार, मांस आदि से संबंधित मसले

पेज 3 / 677

جلد ۲۱

فتاویٰ رضویہ

607 ..... شرب و طعام

607 ..... دعوت ولیمہ، مہمانی، ذبیحہ، شکار، گوشت وغیرہ سے متعلق مسائل

صفحہ 3 از 677

Volume 21 Fatawa Razawiya

Fatawa Razawiya With research and translation of Arabic phrases

Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiya Inside Lohari Gate, Lahore No. 8 Pakistan (54000)

[Watermark: www.dawateislami.net, I.T. Majlis of Dawateislami]

Page 1 of 674

खंड २१ फतावा रज़विया

फतावा रज़विया अरबी इबारतों के तख़रीज और तर्जुमे के साथ

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (क़ुद्दिस सिर्रहु) रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर नंबर ८ पाकिस्तान (५४०००)

[वॉटरमार्क www.dawateislami.net, आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी]

पृष्ठ ६७४ में से १

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور نمبر ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

[واٹرمارک: www.dawateislami.net, I.T. Majlis of Dawateislami]

Page 1 of 674

Volume 21 Fatawa Razawiyya

"For whomever Allah wants good, He grants him understanding of the religion (Deen)." (Hadith) AL-ATAYA AL-NABAWIIYYA FIL-FATAWA AL-RAZAWIYYA With citations and translation of Arabic passages

Volume 21

A grand 14th-century jurisprudential encyclopedia consisting of rare research

Imam Ahmad Raza Barelvi (May Allah sanctify his secret) 1272 AH ——————— 1340 AH 1856 AD ——————— 1921 AD

Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya Inside Lohari Gate, Lahore 8, Pakistan (54000) Phone: 7657312

खंड २१ फ़तावा रज़विया

"अल्लाह जिसके साथ भलाई चाहता है, उसे दीन (धर्म) की समझ प्रदान करता है।" (हदीस) अल-अताया अल-नबविया फिल-फ़तावा अर-रज़विया अरबी इबारतों के तख़रीज और अनुवाद के साथ

खंड २१

दुर्लभ शोधों पर आधारित चौदहवीं सदी का महान न्यायशास्त्रीय विश्वकोश

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु अल-अज़ीज़) १२७२ हिजरी ——————— १३४० हिजरी १८५६ ईस्वी ——————— १९२१ ईस्वी

रज़ा फ़ाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर ८, पाकिस्तान (५४०००) फ़ोन: ७६५७३१२

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

مَن یُرِدِ اللّٰہُ بِہٖ خَیْرًا یُفَقِّھہُ فِي الدِّینِ (الحدیث) الْعَطَایَا النَّبَوِیَّۃ فِی الْفَتَاوٰی الرَّضَوِیَّۃ مع تخریج وترجمہ عربی عبارات

جلد ۲۱

تحقیقاتِ نادرہ پر مشتمل چودہویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلوپیڈیا

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ ——————— ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء

——————— ۱۹۲۱ء

رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۸، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون : ۷۶۵۷۳۱۲

Fatawa Rizvia Volume 21

Book Name: Fatawa Rizvia Volume 21 Author: Shaykh-ul-Islam Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi (Mercy of Allah be upon him) Translation of Arabic Phrases: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Razvia, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Razvia, Lahore Table of Contents: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Razvia, Lahore Research & Correction: Maulana Nazir Ahmed Saeedi, Maulana Muhammad Akram Allah Butt Supervision & Patronage: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, Secretary General Tanzeem-ul-Madaris Ahl-e-Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gul, Karial Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher, Persian Department Jamia Nizamia Lahore Pages: 676 Publication: Rabi-ul-Awwal 1423 AH / May 2002 AD Printing Press: __ **Publisher: Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia, Inside Lohari Gate, Lahore Price:** _____

Available at: * Maktaba Ahl-e-Sunnat, Jamia Nizamia Razvia, Inside Lohari Gate, Lahore * Maktaba Zia-iya, Bohar Bazar, Rawalpindi * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

किताब का नाम: फ़तावा रज़विया जिल्द 21 लेखक: शैख-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (रहमतुल्लाहि तआला अलैह) अरबी इबारतों का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम-ए-तालीमियात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर प्रस्तावना (पेश लफ्ज़): हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम-ए-तालीमियात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर सूची व्यवस्था (तरतीब-ए-फ़ेहरिस्त): हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम-ए-तालीमियात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर सत्यापन और सुधार (तख़रीज व तसहीह): मौलाना नज़ीर अहमद सईदी, मौलाना मुहम्मद अकरम अल्लाह बट पर्यवेक्षण और संरक्षण: मौलाना मुफ़्ती मुहम्मद अब्दुल कय्यूम हज़ारवी, नाज़िम-ए-आला तंज़ीम-उल-मदारिस अहल-ए-सुन्नत, पाकिस्तान कैलीग्राफी (किताबत): मुहम्मद शरीफ़ गुल, करियाल कलां (गुजरांवाला) पेस्टिंग: मौलाना मुहम्मद मंशा ताबिश कसूरी, शिक्षक फ़ारसी विभाग जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: 676 प्रकाशन: रबी-उल-अव्वल 1423 हिजरी / मई 2002 ईस्वी प्रिंटिंग प्रेस (मत्बा): __ **प्रकाशक: रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया, अंदरूनी लोहारी दरवाज़ा, लाहौर कीमत:** _____

मिलने के पते: * मक्तबा अहल-ए-सुन्नत, जामिया निज़ामिया रज़विया, अंदरूनी लोहारी दरवाज़ा, लाहौर * मक्तबा ज़ियाइया, बोहड़ बाज़ार, रावलपिंडी * ज़िया-उल-क़ुरान पब्लिकेशंस, गंज बख्श रोड, लाहौर

पृष्ठ 3 का 674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

نام کتاب: فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱ تصنیف: شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ترجمہ عربی عبارات: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور پیش لفظ: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور ترتیب فہرست: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور تخریج و تصحیح: مولانا نظیر احمد سعیدی، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ باہتمام و سرپرستی: مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنت، پاکستان کتابت: محمد شریف گل، کڑیال کلاں (گوجرانوالہ) پیسٹنگ: مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ نظامیہ لاہور صفحات: ۶۷۶ اشاعت: ربیع الاول ۱۴۲۳ھ/ مئی ۲۰۰۲ء مطبع: __ **ناشر: رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور قیمت:** __

ملنے کے پتے * مکتبہ اہلسنت، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * مکتبہ ضیائیہ، بوہڑ بازار، راولپنڈی * ضیاء القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، لاہور

Fatawa Razawiyya Volume 21

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Foreword

Praise be to Allah! The institution established in March 1988 at Darul Uloom Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore, under the name "Raza Foundation" to bring the scholarly treasures and jurisprudential stores of Ala Hazrat Imam al-Muslimeen Maulana Shah Ahmad Raza Khan Barelvi (may Allah have mercy on him) to light in a modern style exactly according to the requirements of the present age, is moving towards its goal by completing the developmental stages of the proposed project with extreme success and lightning speed. To date, this institution has published numerous works of Imam Ahmad Raza, but the greatest achievement of this institution is the publication of "Al-Ataya al-Nabawiyya fil Fatawa al-Radawiyya," known as "Fatawa Razawiyya," with research and translation in an excellent and beautiful style. The publication of the said Fatawa began in Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD, and by the grace of Allah Almighty and the kindness of His Noble Messenger, in a short span of about twelve years, the twenty-first volume is in your hands. Prior to this, twenty volumes containing Kitab al-Taharat, Kitab al-Salat, Kitab al-Jana'iz, Kitab al-Zakat, Kitab al-Saum, Kitab al-Hajj, Kitab al-Nikah, Kitab al-Talaq, Kitab al-Iman, Kitab al-Hudud wal Ta'zir, Kitab al-Siyar, Kitab al-Shirkah, Kitab al-Waqf, Kitab al-Buyu', Kitab al-Hawalah, Kitab al-Shahadah, Kitab al-Qada wal Da'awi, Kitab al-Wakalah, Kitab al-Iqrar, Kitab al-Sulh, Kitab al-Mudarabah, Kitab al-Amanat, Kitab al-Ariyah, Kitab al-Hibah, Kitab al-Ijarah, Kitab al-Ikrah, Kitab al-Hajr, Kitab al-Ghasb, Kitab al-Shuf'ah, Kitab al-Qismah, Kitab al-Muzara'ah, Kitab al-Sayd, Kitab al-Dhaba'ih, and Kitab al-Udhiyah have been published, the details of which, in terms of years, contents, total pages, and the number of treatises included in them, are as follows:

Page 5 of 674

फतावा रज़विया जिल्द 21

बिस्मिल्लाह हिर-रहमान निर-रहीम

प्रस्तावना (पेश लफ्ज़)

अल्हम्दुलिल्लाह! आला हज़रत इमाम अल-मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खान बरेलवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) के शैक्षणिक खजानों और न्यायशास्त्र के भंडारों को आधुनिक युग की आवश्यकताओं के अनुसार आधुनिक शैली में प्रकाश में लाने के लिए दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर में 'रज़ा फाउंडेशन' के नाम से जो संस्था मार्च 1988 में स्थापित की गई थी, वह अत्यंत सफलता और तीव्र गति से प्रस्तावित परियोजना के विकास के चरणों को पार करते हुए अपने लक्ष्य की ओर बढ़ रही है। अब तक यह संस्था इमाम अहमद रज़ा की कई रचनाएँ प्रकाशित कर चुकी है, लेकिन इस संस्था की सबसे बड़ी उपलब्धि "अल-अताया अल-नबविया फिल फतावा अल-रज़विया" जिसे 'फतावा रज़विया' के नाम से जाना जाता है, का शोध और अनुवाद के साथ उत्कृष्ट और सुंदर शैली में प्रकाशन है। उक्त फतावा का प्रकाशन शाबान अल-मुअज्जम 1410 हिजरी / मार्च 1990 ईस्वी में शुरू हुआ था और अल्लाह तआला के अनुग्रह और उसके महान रसूल की कृपा से लगभग बारह वर्षों की संक्षिप्त अवधि में इक्कीसवीं जिल्द आपके हाथों में है। इससे पहले किताबुल तहारत, किताबुस सलात, किताबुल जनाइज़, किताबुज़ ज़कात, किताबुस सौम, किताबुल हज, किताबुन निकाह, किताबुत तलाक, किताबुल ईमान, किताबुल हुदूद वत तज़ीर, किताबुस सियर, किताबुश शिरकत, किताबुल वक़्फ़, किताबुल बुयूअ, किताबुल हवाला, किताबुश शहादत, किताबुल कज़ा वद दावा, किताबुल वकाला, किताबुल इक़रार, किताबुस सुलह, किताबुल मुज़ारबत, किताबुल अमानत, किताबुल आरियत, किताबुल हिबा, किताबुल इजारा, किताबुल इकराह, किताबुल हजर, किताबुल ग़सब, किताबुश शुफ़अ, किताबुल क़िस्मत, किताबुल मुज़ाराअत, किताबुस सय्यद, किताबुज़ ज़बाइह और किताबुल अज़हिया पर आधारित बीस जिल्दें प्रकाशित हो चुकी हैं, जिनका विवरण वर्षों, अंतर्वस्तु, कुल पृष्ठों और उनमें शामिल शोध पत्रों की संख्या के अनुसार निम्नानुसार है:

पेज 5 ऑफ 674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

بسم اللہ الرحمن الرحیم

پیش لفظ

الحمدللہ! اعلٰی حضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خان بریلوی رحمۃ اللہ علیہ کے خزائن علمیہ اور ذخائر فقہیہ کو جدید انداز میں عصرِ حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظرِ عام پر لانے کے لئے دارالعلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ ماہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری سے مجوزہ منصوبہ کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے ہدف کی طرف بڑھ رہا ہے۔ اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ العطایا النبویہ فی الفتاوی الرضویہ المعروف بہ فتاویٰ رضویہ کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاویٰ مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا اور بفضلہ تعالٰی جل مجدہ و بعنایت رسولہ الکریم تقریباً بارہ سال کے مختصر عرصہ میں اکیسویں جلد آپ کے ہاتھوں میں ہے۔ اس سے قبل کتاب الطہارت، کتاب الصلوۃ، کتاب الجنائز، کتاب الزکوۃ، کتاب الصوم، کتاب الحج، کتاب النکاح، کتاب الطلاق، کتاب الایمان، کتاب الحدود والتعزیر، کتاب السیر، کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف، کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء والدعاوی، کتاب الوکالہ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربہ، کتاب الامانات، کتاب العاریہ، کتاب الہبہ، کتاب الاجارہ، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب، کتاب الشفعہ، کتاب القسمہ، کتاب المزارعہ، کتاب الصید، کتاب الذبائح اور کتاب الاضحیہ پر مشتمل بیس جلدیں شائع ہو چکی

ہیں جن کی تفصیل سنین مشمولات مجموعی صفحات اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسبِ ذیل ہے:

Page 5 of 674

Fatawa Rizvia | Volume 21

Vol.	Title	Answers / Issues	No. of Treatises	Publication Years	Pages
1	Kitab al-Taharah	22	11	Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH - March 1990 AD	838
2	Kitab al-Taharah	33	7	Rabi' al-Thani 1412 AH - November 1991 AD	710
3	Kitab al-Taharah	59	6	Sha'ban al-Mu'azzam 1412 AH - February 1992 AD	756
4	Kitab al-Taharah	132	5	Rajab al-Murajjab 1413 AH - January 1993 AD	760
5	Kitab al-Salat	140	6	Rabi' al-Awwal 1414 AH - September 1993 AD	692
6	Kitab al-Salat	457	4	Rabi' al-Awwal 1415 AH - August 1994 AD	736
7	Kitab al-Salat	269	7	Rajab al-Murajjab 1415 AH - December 1994 AD	720
8	Kitab al-Salat	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH - June 1995 AD	664
9	Kitab al-Jana'iz	273	13		946

Vol.	Title	Answers / Issues	No. of Treatises	Publication Years	Pages
				Dhu al-Qi'dah 1416 AH - April 1996 AD	
10	Kitab Zakat, Sawm, Hajj	316	16	Rabi' al-Awwal 1417 AH - August 1996 AD	832
11	Kitab al-Nikah	459	6	Muharram al-Haram 1418 AH - May 1997 AD	736
12	Kitab Nikah, Talaq	328	3	Rajab al-Murajjab 1418 AH - November 1997 AD	688
13	Kitab Talaq, Iman and Hudud-o-Ta'zir	293	2	Dhu al-Qi'dah 1418 AH - March 1998 AD	688
14	Kitab al-Siyar (1)	339	7	Jumada al-Ukhra 1419 AH - September 1998 AD	712
15	Kitab al-Siyar (b)	81	15	Muharram al-Haram 1420 AH - April 1999 AD	744
16	Kitab al-Shirkah, Kitab al-Waqf	432	3	Jumada al-Ula 1420 AH - September 1999 AD	632
17	Kitab al-Buyu', Kitab al-Hawalah, Kitab al-Kafalah	153	2	Dhu al-Qi'dah 1420 AH - February 2000 AD	726
18	Kitab al-Shahadah, Kitab al-Qada wa al-Da'wa	152	2	Rabi' al-Thani 1421 AH - July 2000 AD	740

Vol.	Title	Answers / Issues	No. of Treatises	Publication Years	Pages
19	Kitab al-Wakalah, Kitab al-Iqrar, Kitab al-Sulh, Kitab al-Mudarabah, Kitab al-Amanat, Kitab al-Ariyah, Kitab al-Hibah, Kitab al-Ijarah, Kitab al-Ikrah, Kitab al-Hajr, Kitab al-Ghasb	296	3	Dhu al-Qi'dah 1421 AH - February 2001 AD	692

जिल्द	शीर्षक	जवाब / मसले	रसायल की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
1	किताबुत तहारत	22	11	शाबानुल मुअज्जम 1410 हि. - मार्च 1990 ई.	838
2	किताबुत तहारत	33	7	रबीउल थानी 1412 हि. - नवम्बर 1991 ई.	710
3	किताबुत तहारत	59	6	शाबानुल मुअज्जम 1412 हि. - फरवरी 1992 ई.	756
4	किताबुत तहारत	132	5	रजबुल मुरज्जब 1413 हि. - जनवरी 1993 ई.	760
5	किताबुस सलात	140	6	रबीउल अव्वल 1414 हि. - सितम्बर 1993 ई.	692
6	किताबुस सलात	457	4	रबीउल अव्वल 1415 हि. - अगस्त 1994 ई.	736
7	किताबुस सलात	269	7		720

जिल्द	शीर्षक	जवाब / मसले	रसायल की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
				रजबुल मुरज्जब 1415 हि. - दिसम्बर 1994 ई.	
8	किताबुस सलात	337	6	मुहर्रमुल हराम 1416 हि. - जून 1995 ई.	664
9	किताबुल जनाइज़	273	13	ज़ीकादह 1416 हि. - अप्रैल 1996 ई.	946
10	किताबुज़ ज़कात, सौम, हज	316	16	रबीउल अव्वल 1417 हि. - अगस्त 1996 ई.	832
11	किताबुन निकाह	459	6	मुहर्रमुल हराम 1418 हि. - मई 1997 ई.	736
12	किताबे निकाह, तलाक़	328	3	रजबुल मुरज्जब 1418 हि. - नवम्बर 1997 ई.	688
13	किताबे तलाक़, ईमान और हुदूद ओ तज़ीर	293	2	ज़ीकादह 1418 हि. - मार्च 1998 ई.	688
14	किताबुस सियर (1)	339	7	जमादियुल उखरा 1419 हि. -	712

जिल्द	शीर्षक	जवाब / मसले	रसायल की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
				सितम्बर 1998 ई.	
15	किताबुस सियर (ब)	81	15	मुहर्रमुल हराम 1420 हि. - अप्रैल 1999 ई.	744
16	किताबुश शिरकाह, किताबुल वक़्फ़	432	3	जमादियुल ऊला 1420 हि. - सितम्बर 1999 ई.	632
17	किताबुल बुयूअ, किताबुल हवाला, किताबुल कफाला	153	2	ज़ीकादह 1420 हि. - फरवरी 2000 ई.	726
18	किताबुश शहादह, किताबुल क़ज़ा ओ दावा	152	2	रबीउल थानी 1421 हि. - जुलाई 2000 ई.	740
19	किताबुल वकालाह, किताबुल इक़रार, किताबुस सुल्ह, किताबुल मुज़ारबह, किताबुल अमानात, किताबुल आरियह, किताबुल हिबह, किताबुल इजाराह, किताबुल इकराह, किताबुल हज्र, किताबुल ग़सब	296	3	ज़ीकादह 1421 हि. - फरवरी 2001 ई.	692

جلد	عنوان	جوابات / مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۱	کتاب الطہارۃ	۲۲	۱۱	شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ — مارچ ۱۹۹۰ء	۸۳۸
۲	کتاب الطہارۃ	۳۳	۷	ربیع الثانی ۱۴۱۲ھ — نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
۳	کتاب الطہارۃ	۵۹	۶	شعبان المعظم ۱۴۱۲ھ — فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
۴	کتاب الطہارۃ	۱۳۲	۵	رجب المرجب ۱۴۱۳ھ — جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰
۵	کتاب الصلوٰۃ	۱۴۰	۶	ربیع الاول ۱۴۱۴ھ — ستمبر ۱۹۹۳ء	۶۹۲

جلد	عنوان	جوابات / مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ربیع الاول	
۶	کتاب الصلوٰۃ	۴۵۷	۴	۱۴۱۵ھ — اگست ۱۹۹۴ء	۷۳۶
				رجب المرجب	
۷	کتاب الصلوٰۃ	۲۶۹	۷	۱۴۱۵ھ — دسمبر ۱۹۹۴ء	۷۲۰
				محرم الحرام	
۸	کتاب الصلوٰۃ	۳۳۷	۶	۱۴۱۶ھ — جون ۱۹۹۵ء	۶۶۴
				ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ	
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	— اپریل ۱۹۹۶ء	۹۴۶
				ربیع الاول	
۱۰	کتاب زکوٰۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	۱۴۱۷ھ — اگست ۱۹۹۶ء	۸۳۲
				محرم الحرام	
۱۱	کتاب النکاح	۴۵۹	۶	۱۴۱۸ھ — مئی ۱۹۹۷ء	۷۳۶

جلد	عنوان	جوابات / مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				رجب المرجب	
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳	۱۴۱۸ھ — نومبر ۱۹۹۷ء ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ	۶۸۸
۱۳	کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر	۲۹۳	۲	— مارچ ۱۹۹۸ء جمادی الاخریٰ	۶۸۸
۱۴	کتاب السیر (۱)	۳۳۹	۷	۱۴۱۹ھ — ستمبر ۱۹۹۸ء محرم الحرام	۷۱۲
۱۵	کتاب السیر (ب)	۸۱	۱۵	۱۴۲۰ھ — اپریل ۱۹۹۹ء جمادی الاولیٰ	۷۴۴
۱۶	کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف	۴۳۲	۳	۱۴۲۰ھ — ستمبر ۱۹۹۹ء ذیقعدہ ۱۴۲۰ھ	۶۳۲
۱۷	کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الکفالہ	۱۵۳	۲	— فروری ۲۰۰۰ء	۷۲۶

جلد	عنوان	جوابات / مسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ربیع الثانی	
۱۸	کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء و الدعویٰ	۱۵۲	۲	۱۴۲۱ھ — جولائی ۲۰۰۰ء	۷۴۰
۱۹	کتاب الوکالۃ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربۃ، کتاب الامانات، کتاب العاریۃ، کتاب الھبہ، کتاب الاجارۃ، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب	۲۹۶	۳	ذیقعدہ ۱۴۲۱ھ — فروری ۲۰۰۱ء	۶۹۲

Fatawa Rizvia - Volume 21

| 20 | Book of Pre-emption, Book of Division, Book of Sharecropping, Book of Hunting and Slaughtering, Book of Sacrifice | 334 | 4 | Safar al-Muzaffar 1422 AH — May 2001 AD | 632 |

Twenty-first Volume:

The arrangement of the chapters in the first eight volumes of the old Fatawa Rizvia is the same as mentioned in well-known and prevalent books of Jurisprudence (Fiqh) and Fatwas. In the twenty volumes published so far by the Raza Foundation, this same arrangement has been maintained. However, the arrangement of the remaining four printed volumes of the old Fatawa Rizvia (Volumes 9, 10, 11, and 12) is subject to review due to non-compliance with the order of Fiqh chapters. Consequently, after consultation and inquiry with the Chief Patron of this institution, the Benefactor of Ahl-e-Sunnat, the Grand Mufti of Pakistan, Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, and other senior scholars and masters, the members of the institution decided that in future volumes, the well-known arrangement of Fiqh chapters should be used as the basis instead of the arrangement of the old volumes of Fatawa Rizvia. Generally, in books of Fiqh and Fatwas, after the "Book of Sacrifice" (Kitab al-Adhiya), the title "Book of Prohibition and Permissibility" (Kitab al-Hazr wal-Ibaha) is mentioned. Since the twentieth volume published by our institution ended with the "Book of Sacrifice," the publication of issues regarding prohibition and permissibility is now beginning in the twenty-first volume. In this regard, we are benefiting greatly and seeking guidance from the refined research of Bahr-ul-Uloom Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Manan Sahib A'zami (may his blessings be eternal), holding it in high esteem.

It should be remembered that the volume containing the title "Book of Prohibition and Permissibility" in the old Fatawa Rizvia, which was published by Maktaba Rizwan Irfan Bebelpur as Volume 10 and by Raza Academy Bombay as Volume 9, is unarranged and uncategorized. The beginning and end of some treatises included in it are not distinct. Some nameless treatises are included, while the contents of some treatises, instead of being gathered together, are mentioned in a scattered and dispersed manner. Despite the titles and issues of both parts included in this volume being identical, their indices were not consolidated. Therefore, its arrangement and categorization was a particularly difficult and demanding matter. When I started

working on it, placing my trust in Allah, by the grace and mercy of Allah Almighty, the compassionate gaze of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his progeny), and the spiritual influence and miracle of Aala Hazrat (may mercy be upon him), this work reached completion in less time than expected. Praise be to Allah for that.

The points we have specifically kept in mind in the new arrangement of the "Book of Prohibition and Permissibility" are as follows: (1) The (mentioned in the query) parts of both printed sections of the old Fatawa Rizvia related to prohibition and permissibility...

फ़तावा रज़विया - जिल्द २१

| २० | किताब-उश-शुफ़ा, किताब-उल-क़िस्मा, किताब-उल-मुज़ारआ, किताब-उस-सैद वज़-ज़बाह, किताब-उल-अज़हिया | ३३४ | ४ | सफ़र उल-मुज़फ़्फ़र १४२२ हिजरी — मई २००१ ईस्वी | ६३२ |

इक्कीसवीं जिल्द:

पुराने फ़तावा रज़विया की पहली आठ जिल्दों के अध्यायों का क्रम वही है जो फ़िक़्ह और फ़तवों की प्रसिद्ध और प्रचलित पुस्तकों में वर्णित है। रज़ा फाउंडेशन द्वारा अब तक प्रकाशित बीस जिल्दों में इसी क्रम का पालन किया गया है। लेकिन पुराने फ़तावा रज़विया की शेष चार मुद्रित जिल्दों (जिल्द ९, १०, ११, १२) का क्रम फ़िक़्ह अध्यायों के साथ असंगति के कारण समीक्षा के अधीन है। तदनुसार, इस संस्था के मुख्य संरक्षक, मोहसिन-ए-अहले सुन्नत, मुफ़्ती-ए-आज़म पाकिस्तान हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ़्ती मोहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़रवी और अन्य वरिष्ठ विद्वानों और संतों से परामर्श और पूछताछ के बाद, संस्था के सदस्यों ने निर्णय लिया कि भविष्य में प्रकाशित होने वाली जिल्दों में पुराने फ़तावा रज़विया के क्रम के बजाय फ़िक़्ह अध्यायों के प्रसिद्ध क्रम को आधार बनाया जाए। आमतौर पर फ़िक़्ह और फ़तवों की पुस्तकों में "किताब-उल-अज़हिया" (बलिदान की पुस्तक) के बाद "किताब-उल-हज़र वल-इबाहह" (निषेध और अनुमति की पुस्तक) का शीर्षक दिया जाता है। चूंकि हमारी संस्था द्वारा प्रकाशित २०वीं जिल्द किताब-उल-अज़हिया पर समाप्त हुई, इसलिए अब २१वीं जिल्द में हज़र और इबाहत के मसलों का प्रकाशन शुरू किया जा रहा है। इस संबंध में हम बहरुल उलूम हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ़्ती मोहम्मद अब्दुल मन्नान साहब आज़मी (दामत बरकातुहुमुल आलिया) के सूक्ष्म शोध को अत्यंत सम्मान के साथ देखते हुए उससे भरपूर लाभ और मार्गदर्शन प्राप्त कर रहे हैं।

याद रहे कि पुराने फ़तावा रज़विया में किताब-उल-हज़र वल-इबाहह के शीर्षक वाली जिल्द, जिसे मकतबा रिज़वान इरफ़ान बेबलपुर ने जिल्द १० और रज़ा अकादमी बॉम्बे ने जिल्द ९ के नाम से प्रकाशित किया है, वह अव्यवस्थित और अवर्गीकृत है। इसमें शामिल कुछ शोध-पत्रों (रसाइल) की शुरुआत और अंत स्पष्ट नहीं है। कुछ बिना नाम के शोध-पत्र शामिल हैं, जबकि कुछ शोध-पत्रों की सामग्री एक जगह होने के बजाय बिखरी हुई और अलग-अलग जगहों पर वर्णित है। इस जिल्द में शामिल दोनों हिस्सों के शीर्षक और मसले एक जैसे होने के बावजूद दोनों की सूची (फ़ेहरिस्त) एक साथ नहीं की गई थी, इसलिए इसका क्रम और वर्गीकरण काफी कठिन और जटिल मामला था। जब

मैंने अल्लाह पर भरोसा करते हुए इस पर काम शुरू किया, तो अल्लाह तआला के फ़ज़्ल-ओ-करम, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिही वसल्लम) की नज़र-ए-इनायत और आला हज़रत (रहमतुल्लाह अलैहि) के रूहानी प्रभाव और करामात की बरकत से यह काम उम्मीद से भी कम समय में पूरा हो गया। अल्हम्दुलिल्लाह अला ज़ालिक।

किताब-उल-हज़र वल-इबाहह के नए क्रम में हमने जिन बातों का विशेष रूप से ध्यान रखा है वे निम्नलिखित हैं: (१) हज़र और इबाहत से संबंधित पुराने फ़तावा रज़विया के दोनों मुद्रित भागों की (इस्तिफ़ता में वर्णित)...

पृष्ठ ७/६७४

فتاویٰ رضویہ — جلد ۲۱

| ۲۰ | کتاب الشفعہ، کتاب القسمہ، کتاب المزارعہ، کتاب الصید والذبائح، کتاب الاضحیہ | ۳۳۴ | ۴ | صفر المظفر ۱۴۲۲ھ — مئی ۲۰۰۱ء | ۶۳۲ |

اکیسویں جلد:

فتاویٰ رضویہ قدیم کی پہلی آٹھ جلدوں کے ابواب کی ترتیب وہی ہے جو معروف ومند اول کتب فقہ و فتاویٰ میں مذکور ہے۔ رضا فاؤنڈیشن کی طرف سے اب تک شائع ہونے والی بیس جلدوں میں اسی ترتیب کو ملحوظ رکھا گیا ہے مگر فتاویٰ رضویہ قدیم کی بقیہ چار مطبوعہ جلدوں (جلد نہم، دہم، یازدہم، دوازدہم) کی ترتیب ابواب فقہ سے عدم مطابقت کی وجہ سے محلِ نظر ہے۔ چنانچہ ادارہ ہذا کے سرپرست اعلیٰ محسنِ اہلسنت مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی صاحب اور دیگر اکابر علماء و مشائخ سے استشارہ واستفسار کے بعد اراکین ادارہ نے فیصلہ کیا کہ آئندہ شائع ہونے والی جلدوں میں فتاویٰ رضویہ کی قدیم جلدوں کی ترتیب کے بجائے ابواب فقہ کی معروف ترتیب کو بنیاد بنایا جائے۔ عام طور پر فقہ وفتاویٰ کی قدیم جلدوں کی ترتیب کے بجائے ابواب فقہ کی معروف ترتیب کو بنیاد بنایا جائے۔ عام طور پر فقہ وفتاویٰ کی کتب میں کتاب الاضحیہ کے بعد کتاب الحظر و الاباحۃ کا عنوان ذکر کیا جاتا ہے، اور ہمارے ادارے سے شائع شدہ بیسویں جلد کا اختتام چونکہ کتاب الاضحیہ پر ہوا لہذا اب اکیسویں جلد میں مسائل حظر و اباحت کی اشاعت کا آغاز کیا جا رہا ہے۔ اس سلسلے میں ہم بحرالعلوم حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبد المنان صاحب اعظمی دامت برکاتہم العالیہ کی تحقیق انیق کو انتہائی قدر کی نگاہ سے دیکھتے ہوئے اس سے بھر پور استفادہ اور رہنمائی حاصل کر رہے ہیں۔

یادر ہے کہ فتاویٰ رضویہ قدیم میں کتاب الحظر و الاباحۃ کے عنوان پر مشتمل جلد جس کو مکتبہ رضوان عرفانِ بیبلپور نے جلد دہم اور رضا اکیڈمی بمبئی نے جلد نہم کے نام سے شائع کیا ہے وہ غیر مرتب و غیر مبوب ہے اس میں شامل بعض رسائل کی ابتدا و انتہا ممتاز نہیں۔ کچھ رسائل بے نام شامل ہیں جبکہ بعض رسالوں کے مندرجات یکجا ہونے کی بجائے متفرق و منتشر طور پر مذکور ہیں، اس جلد میں شامل دونوں حصوں کے عنوانات و مسائل ایک جیسے ہونے کے باوجود دونوں کی فہرست یکجا نہیں کی گئی لہذا اس کی ترتیب و تبویب خاصا مشکل اور دقت طلب معاملہ تھا۔ راقم نے متوکلاً علی اللہ اس پر کام شروع کیا تو اللہ تعالیٰ کے فضل و کرم، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی نظر عنایت اور اعلیٰحضرت علیہ الرحمہ کے روحانی تصرف و کرامت کے صدقے میں توقع سے بھی کم وقت میں یہ کام پایۂ تکمیل کو پہنچ گیا الحمد للہ علیٰ ذالك۔

کتاب الحظر و الاباحۃ کی ترتیب جدید میں ہم نے جن امور کو بطور خاص ملحوظ رکھا ہے وہ مندرجہ ذیل ہیں: (۱) حظر و اباحت سے متعلق فتاویٰ رضویہ قدیم کے دونوں مطبوعہ حصوں کی (استفتاء میں مذکور)

Volume 21

Fatawa Razawiyya

...has been categorized together based on the issues. (b) In cases where issues related to different chapters are mentioned in a single inquiry (istifta), each issue along with the inquirer's name has been recorded under the relevant chapter. (c) The treatises included in 'Kitab al-Hazr wal-Ibahat' of the old Fatawa Razawiyya have been placed under relevant chapters according to their titles. (d) The beginning and end of the treatises have been distinguished. (e) The names of untitled treatises have been disclosed. (f) Treatises whose contents and inclusions were not unified have been gathered together. (g) Some treatises related to 'Hazr wal-Ibahat' by Ala Hazrat (mercy of Allah be upon him), which could not be included in the old Fatawa Razawiyya, have also been included in appropriate places for publication. (h) After the new categorization, the current arrangement has become completely different from the previous one; therefore, a complete index of the entire book had to be prepared from scratch according to the current chapters. (i) A detailed list of contents for all treatises included in this volume has been compiled. (j) Ala Hazrat (mercy of Allah be upon him), while discussing at some points, brings up such issues in view of his profound scholarship that cannot be categorized under any of the relevant chapters. For such issues, we have compiled a separate list under the title of "Subsidiary Issues" after the detailed index.

Translator of 'Kitab al-Hazr wal-Ibahat' Except for those treatises that have been newly included in the Fatawa, the complete translation of Arabic and Persian phrases of the entire "Kitab al-Hazr wal-Ibahat" has been done by the master of traditional and rational sciences, the eminent scholar, famous researcher, author of many books, the pride of teachers, Hazrat Maulana Allama Mufti Qazi Muhammad Saif-ur-Rahman Sahib (may his high blessings continue), who is the son of the teacher of teachers Hazrat Maulana Qazi Muhammad Abdul Subhan bin Maulana Mazhar Jamil bin Maulana Mufti Muhammad Ghaus (Khalabat, Hazara) and the grandson of the teacher of teachers Sheikh al-Hadith wal-Tafsir Hazrat Allama Maulana Muhammad Khalil Sahib Muhaddith Hazarvi. You studied all the curriculum from your noble father, and as soon as you graduated, you became associated with teaching. For many years, you performed teaching duties as Sheikh al-Hadith in the renowned Sunni institution, Jamia Rahmaniya, Haripur. Your ancestors...

Page 8 of 674

जिल्द 21

फतावा रज़विया

...मसलों के आधार पर एक साथ वर्गीकरण कर दिया गया है। (ब) एक ही इस्तफ़्ता (पूछताछ) में विभिन्न अध्यायों से संबंधित मसलों के उल्लेख की स्थिति में, प्रत्येक मसले को मुस्तफ़्ती (पूछने वाले) के नाम सहित संबंधित अध्याय के तहत दर्ज किया गया है। (ज) पुरानी फतावा रज़विया की 'किताब अल-हज़्र वल-इबाहत' में शामिल रिसालों (लेखों) को उनके शीर्षकों के अनुसार संबंधित अध्यायों के तहत शामिल कर दिया गया है। (द) रिसालों की शुरुआत और अंत को स्पष्ट किया गया है। (ह) बिना नाम वाले रिसालों के नामों को प्रकट किया गया है। (व) जिन रिसालों की सामग्री और विषय वस्तु एक जगह नहीं थी, उन्हें इकट्ठा कर दिया गया है। (ज़) हज़्र और इबाहत से संबंधित आला हज़रत (रहमतुल्लाह अलैह) के कुछ रिसाले जो पुरानी फतावा रज़विया में शामिल नहीं हो सके थे, उन्हें भी उपयुक्त स्थान पर प्रकाशन में शामिल कर दिया गया है। (ह) नए वर्गीकरण के बाद वर्तमान क्रम पिछली व्यवस्था से बिल्कुल भिन्न हो गया है, इसलिए पूरी किताब की एक विस्तृत सूची वर्तमान अध्यायों के अनुसार नए सिरे से तैयार करनी पड़ी। (त) इस जिल्द में शामिल सभी रिसालों की सामग्री की एक विस्तृत सूची तैयार की गई है। (य) आला हज़रत (रहमतुल्लाह अलैह) कुछ स्थानों पर चर्चा करते समय अपने गहन ज्ञान की दृष्टि से ऐसे मसले भी बहस में ले आते हैं जिन्हें संबंधित अध्यायों में से किसी के तहत दर्ज नहीं किया जा सकता। ऐसे मसलों के लिए हमने विस्तृत सूची के बाद "सहायक मसले" शीर्षक से एक अलग सूची तैयार की है।

'किताब अल-हज़्र वल-इबाहत' के अनुवादक उन रिसालों को छोड़कर जिन्हें अब फतावा में नए सिरे से शामिल किया गया है, पूरी "किताब अल-हज़्र वल-इबाहत" के अरबी और फारसी वाक्यांशों का पूर्ण अनुवाद पारंपरिक और तार्किक विज्ञान के ज्ञाता, प्रख्यात विद्वान, प्रसिद्ध शोधकर्ता, कई पुस्तकों के लेखक, शिक्षकों के गौरव हज़रत मौलाना अल्लामा मुफ्ती क़ाज़ी मोहम्मद सैफुर्रहमान साहब (दामत बरकातुहुमुल आलिया) ने किया है, जो शिक्षकों के शिक्षक हज़रत मौलाना क़ाज़ी मोहम्मद अब्दुल सुभान बिन मौलाना मज़हर जमील बिन मौलाना मुफ्ती मोहम्मद गौस (खला बट, हज़ारा) के पुत्र और शिक्षकों के शिक्षक शेख अल-हदीस वल-तफ़्सीर हज़रत अल्लामा मौलाना मोहम्मद खलील साहब मुहद्दिस हज़ारवी के नवासे हैं। आपने सारा पाठ्यक्रम अपने आदरणीय पिता से पढ़ा, स्नातक होने के तुरंत बाद आप शिक्षण से जुड़ गए और कई वर्षों तक आपने सुन्नियों के प्रसिद्ध संस्थान जामिया रहमानिया, हरिपुर में शेख अल-हदीस के रूप में शिक्षण कार्य संपन्न किए। आपके पूर्वजों...

جلد ۲۱

فتاوی رضویہ

مسائل کے اعتبار سے یکجا تبویب کر دی ہے۔ (ب) ایک ہی استفتاء میں مختلف ابواب سے متعلق مسائل مذکور ہونے کی صورت میں ہر مسئلہ کو مستفتی کے نام سمیت متعلقہ باب کے تحت درج کیا ہے۔ (ج) فتاوی رضویہ قدیم کی کتاب الحظر والاباحۃ میں شامل رسائل کو ان کے عنوانات کے مطابق متعلقہ ابواب کے تحت داخل کر دیا ہے۔ (د) رسائل کی ابتداء وانتہا کو ممتاز کیا ہے۔ (ھ) بے نام رسائل کے ناموں کو ظاہر کیا ہے۔ (و) جن رسائل کے مندرجات و مشمولات یکجانہ تھے ان کو اکٹھا کر دیا ہے۔ (ز) حظر و اباحت سے متعلقہ بعض رسائل اعلحضرت علیہ الرحمۃ جو فتاوی رضویہ قدیم میں شامل نہ ہو سکے تھے ان کو بھی مناسب جگہ پر شامل اشاعت کر دیا ہے۔ (ح) تبویبِ جدید کے بعد موجودہ ترتیب، سابق ترتیب سے بالکل مختلف ہو گئی ہے لہذا پوری کتاب کی مکمل فہرست موجودہ ابواب کے مطابق نئے سرے سے تیار کر نا پڑی۔ (ط) جلد ہذا میں شامل تمام رسائل کے مندرجات کی مفصل فہرست مرتب کی گئی۔ (ی) اعلحضرت رحمۃ اللہ تعالی علیہ بعض مقامات پر گفتگو کرتے ہوئے اپنے تبحرِ علمی کے پیش نظر ایسے مسائل بھی زیر بحث لے آتے ہیں جو متعلقہ ابواب میں سے کسی کے تحت مندرج نہیں ہو سکتے ایسے مسائل کے لئے مفصل فہرست کے بعد ہم نے ضمنی مسائل کے عنوان سے الگ فہرست مرتب کی ہے۔ کتاب الحظر والاباحۃ کے مترجم سوائے ان رسائل کے جن کو اب فتاوی میں نئے سرے سے شامل کیا گیا ہے پوری "کتاب الحظر والاباحۃ" کی عربی اور فارسی عبارات کا مکمل ترجمہ جامع منقول و معقول، فاضل جلیل، محقق شہیر، مصنف کتب کثیرہ، فخر المدرسین حضرت مولانا علامہ مفتی قاضی محمد سیف الرحمن صاحب دامت برکاتھم العالیہ نے کیا ہے جو استاذالاساتذہ حضرت علامہ مولانا قاضی

محمد عبد السبحان بن مولانا مظہر جمیل بن مولانا مفتی محمد غوث (کھلا بٹ، ہزارہ) کے صاحبزادے اور استاذالاساتذہ شیخ الحدیث والتفسیر حضرت علامہ مولینا محمد خلیل صاحب محدث ہزاروی کے نواسے ہیں۔ آپ نے تمام درسیات اپنے والد گرامی سے پڑھیں، فارغ التحصیل ہوتے ہی درس و تدریس سے وابستہ ہو گئے اور سالہا سال آپ نے اہلسنت کے معروف ادارے جامعہ رحمانیہ ہری پور میں بطور شیخ الحدیث تدریسی فرائض سرانجام دیئے، آپ کے آباؤ اجداد نے

Fatawa Rizvia Volume 21

He performed the duty of establishing truth and nullifying falsehood with great boldness. Accordingly, several academic and non-academic works of your honorable father, Hazrat Maulana Qazi Muhammad Abdul Subhan, and elder brother, Hazrat Maulana Qazi Ghulam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on them both), are well-known among scholars. Their services in debates and refutation of innovators, especially the refutation of Wahhabism, are held in extremely high regard by the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at.

Twenty-first Volume This volume is the first part of "Kitab al-Hazr wal-Ibaha" (The Book of Prohibition and Permission), which contains answers to 291 questions and spans a total of 676 pages. The fundamental issues discussed in this volume relate to the following four chapters: (1) Beliefs and Biographies (2) Sufism and Spiritual Path (3) Seeking blessings and intercession from sacred relics (4) Food and Drink

In addition, many issues from various other chapters were discussed incidentally. Therefore, besides a detailed list of main issues and treatises, the author has also prepared a separate list of incidental issues for the readers' convenience. Furthermore, if issues from the four independent chapters included in this volume were mentioned incidentally under one another, we have listed them as an appendix at the end of the detailed list of the relevant chapter to avoid any difficulty or ambiguity in finding these issues.

The following nine treatises, containing extremely valuable and profound research and investigations, also adorn this volume: (1) Jali al-Nass fi Amakin al-Rukhas (1337 AH): An explanation that sometimes, concessions are granted for certain prohibited things. (2) Al-Ramz al-Mursaf 'ala Su'al Mawlana al-Sayyid Asaf (1339 AH): A detailed and reasoned answer to the questions of Maulana Sayyid Asaf (may Allah have mercy on him) regarding dealings with non-believers, rulings on apostates, and certain contents of an advertisement (Islamic Message). (3) Shifa al-Walih fi Suwar al-Habib wa Mazarahu wa Ni'alahu (1315 AH): Making diagrams of the sacred foot and holy sites is permissible, whereas making pictures of living beings, especially of saints, is impermissible and a sin.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

उन्होंने पूरी निर्भीकता के साथ सत्य की स्थापना और असत्य के खंडन का कर्तव्य निभाया। तदनुसार, आपके सम्मानित पिता हज़रत मौलाना काज़ी मुहम्मद अब्दुल सुभान और बड़े भाई हज़रत मौलाना काज़ी ग़ुलाम मुहम्मद (अल्लाह तआला उन दोनों पर रहमत फ़रमाए) की कई शैक्षणिक और गैर-शैक्षणिक रचनाएँ विद्वानों के बीच प्रसिद्ध हैं। शास्त्रार्थ और विधर्मियों के खंडन, विशेष रूप से वहाबियत के खंडन में इन बुजुर्गों की सेवाओं को अहले सुन्नत व जमाअत में अत्यंत सम्मान की दृष्टि से देखा जाता है।

इक्कीसवीं जिल्द यह जिल्द "किताबुल हज़्र वल इबाह" (निषेध और अनुमति की किताब) का पहला हिस्सा है, जिसमें २९१ सवालों के जवाब हैं और यह कुल ६७६ पृष्ठों पर आधारित है। इस जिल्द में मुख्य रूप से जिन चार अध्यायों से संबंधित विषयों पर चर्चा की गई है, वे ये हैं: (१) अकीदे और सीरत (जीवनी) (२) तसव्वुफ़ और तरीक़त (आध्यात्मिकता) (३) पवित्र अवशेषों से बरकत और तवस्सुल (मध्यस्थता) प्राप्त करना (४) खाना और पीना

इसके अलावा, अन्य कई अध्यायों के अनेक विषयों पर प्रासंगिक रूप से चर्चा हुई है। इसलिए लेखक ने विषयों और पत्रों की विस्तृत सूची के अलावा प्रासंगिक विषयों की एक अलग सूची भी पाठकों की सुविधा के लिए तैयार कर दी है। इसके अतिरिक्त, इस जिल्द में शामिल चार स्वतंत्र अध्यायों के विषय यदि कहीं एक-दूसरे के अंतर्गत प्रासंगिक रूप से दर्ज थे, तो उनकी सूची हमने संबंधित अध्याय की विस्तृत सूची के अंत में परिशिष्ट के रूप में दे दी है ताकि इन विषयों को खोजने में कोई कठिनाई या अस्पष्टता न हो।

अत्यंत महत्वपूर्ण और बहुमूल्य शोध एवं अन्वेषणों पर आधारित निम्नलिखित नौ शोध-पत्र भी इसी जिल्द की शोभा हैं: (१) जली अन-नस फी अमाकिन अर-रुखस (१३३७ हिजरी): इस बात का वर्णन कि कभी-कभी कुछ निषिद्ध वस्तुओं में अनुमति (रियायत) मिल जाती है। (२) अर-रमज़ अल-मुर्सफ़ अला सुआल मौलाना अस-सैयद आसिफ (१३३९ हिजरी): काफ़िरों के साथ लेन-देन, मुर्तद (धर्मत्यागी) के अहकाम और एक विज्ञापन (इस्लामी पयाम) की कुछ सामग्री के बारे में मौलाना सैयद आसिफ अलैहिर्रहमा के सवालों का विस्तृत और तर्कपूर्ण उत्तर। (३) शिफा अल-वालिह फ़ी सुवर अल-हबीब व मज़ारहु व निआलहु (१३१५ हिजरी): पवित्र कदम और पवित्र स्थानों के नक्शे बनाना जायज़ है, जबकि जीवित प्राणियों, विशेष रूप से औलिया-ए-किराम के चित्र बनाना नाजायज़ और गुनाह है।

पृष्ठ ९ / ६७४

ڈنکے کی چوٹ پر احقاقِ حق اور ابطالِ باطل کا فریضہ سرانجام دیا، چنانچہ آپ کے والد گرامی حضرت مولانا قاضی محمد عبد السبحان صاحب اور برادرِ اکبر حضرت مولانا قاضی غلام محمد صاحب رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہما کی متعدد درسی و غیر درسی تصانیف اربابِ علم میں معروف ہیں، مناظرہ و ردِ بد مذہباں خصوصاً ردِ وہابیہ میں ان بزرگوں کی خدمات کو اہل سنت و جماعت میں انتہائی قدر کی نگاہ سے دیکھا جاتا ہے۔

اکیسویں جلد یہ جلد "کتاب الحظر والاباحۃ" کا پہلا حصہ ہے جو ۲۹۱ سوالوں کے جوابات اور مجموعی طور پر ۶۷۶ صفحات پر مشتمل ہے۔ اس جلد میں بنیادی طور پر جن چار ابواب سے متعلق مسائل کو زیرِ بحث لایا گیا ہے وہ یہ ہیں : (۱) اعتقادیات وسیر (۲) تصوف وطریقت (۳) آثار مقدسہ سے تبرک و توسل (۴) شرب وطعام

علاوہ ازیں دیگر کئی ایک ابواب کے مسائل کثیرہ پر ضمناً گفتگو واقع ہوئی لہٰذا راقم الحروف نے مسائل ورسائل کی مفصل فہرست کے علاوہ مسائلِ ضمنیہ کی الگ فہرست بھی قارئین کی سہولت کے لئے تیار کردی ہے، نیز اس جلد میں شامل چار مستقل ابواب کے مسائل اگر کہیں ایک دوسرے کے تحت ضمناً مندرج تھے تو ان کی فہرست ہم نے متعلقہ باب کی مفصل فہرست کے آخر میں بطور ضمیمہ ذکر کردی ہے تاکہ ان مسائل کی تلاش میں دقت وابہام پیدا نہ ہو۔

انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات وتدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل نو رسائل بھی اسی جلد کی زینت ہیں : (۱) جلی النص فی اماکن الرخص (۱۳۳۷ھ) اس بات کا بیان کہ بعض اوقات بعض ممنوعات میں رخصت ملتی ہے۔ (۲) الرمز المرصّف علی سؤال مولینا السید آصف (۱۳۳۹ھ) کفار سے

معاملات ، احکامِ مریدہ اور ایک اشتہار (اسلامی پیام) کے بعض مندرجات سے متعلق مولانا سید آصف علیہ الرحمہ کے سوالات کا مفصل ومدلل جواب۔ (۳) شفاء الوالہ فی صور الحبیب ومزارہ ونعالہ (۱۳۱۵ھ) قدم شریف اور مقامات مقدسہ کے نقشے بنانا جائز جبکہ جاندار خصوصاً اولیاء کرام کی تصویریں بنانا ناجائز و گناہ ہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 21

(4) Barkaat-ul-Imdad li Ahl-il-Istimdad (1311 AH): Evidence for seeking help from the beloved of Allah in the light of the Quran and Hadith.

(5) Badr-ul-Anwar fi Aadaab-il-Aathaar (1326 AH): Explanation regarding the veneration of the relics and artifacts of the pious elders of religion and the matter of compensation for their visitation.

(6) Fiqh-e-Shahanshah wa Innal Qulooba Biyal Mahboobi Bi-'ata Allah (1326 AH): It is permissible to call the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) 'Shahanshah' (King of Kings); also, evidence that it is correct to say that the beloved of Allah are the masters of hearts by divine grant.

(7) Naqa-us-Sulafah fi Ahkam-il-Bay'ati wal-Khilafah (1319 AH): Explanation of the rules of allegiance (Bay'at), caliphate (Khilafat), and succession (Sajjada Nashini).

(8) Maqal-ul-Arifa bi-I'zaz-i Shar'in wa Ulama (1327 AH): Explanation of the excellence of knowledge, scholars, and Sharia, and a strong refutation of ten heinous statements made by an individual regarding Sharia and Tariqa.

(9) Al-Yaqutat-ul-Wasitah fi Qalbi Aqd-ir-Rabitah (1309 AH): Evidence and arguments for the proof of 'Tasawwur-e-Sheikh' (visualization of the spiritual guide) and 'Shughl-e-Barzakh'.

Among these, the first three mentioned treatises were already included in the book "Al-Hazr wal-Ibaha" of the old Fatawa Rizvia, while the remaining six treatises have been added now. Attached to the printed treatise "Naqa-us-Sulafah" from Daska was a ruling taken from Fatawa-e-Africa; it has also been included in this volume, mentioned under ruling number 185 on page 496 of the current volume.

Rabi-ul-Awwal 1423 AH Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saeedi May 2002 Nazim-e-Taalimat Jamia Nizamia Razvia, Lahore.

Page 10 of 674

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

(4) बरकात-उल-इमदाद लि अहल-इल-इस्तिम्दाद (1311 हिजरी): कुरान और हदीस की रोशनी में अल्लाह के महबूबों से मदद मांगने का सबूत।

(5) बद्र-उल-अनवार फ़ी आदाब-इल-आसार (1326 हिजरी): दीन के बुज़ुर्गों के आसार और तबर्रुक़ात (पवित्र अवशेषों) की ताज़ीम और उनकी ज़ियारत पर मुआवजे का बयान।

(6) फ़िक़्ह-ए-शहनशाह व इन्नल कुलूब बियद-इल-महबूब बि-'अता अल्लाह (1326 हिजरी): रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को शहनशाह कहना जायज़ है; साथ ही इस बात का सबूत कि अल्लाह के महबूबों को ईश्वरीय दान से दिलों का मालिक कहना सही है।

(7) नक़ा-उस-सुलाफ़ा फ़ी अहकाम-इल-बैअति वल-खिलाफ़ा (1319 हिजरी): बैअत, खिलाफत और सज्जादा नशीनी के नियमों का बयान।

(8) मक़ाल-उल-आरिफ़ा बि-इअज़ाज़-ए शर'इन व उलमा (1327 हिजरी): इल्म और उलमा, शरीयत की फ़ज़ीलत का बयान और शरीयत और तरीक़त के बारे में एक व्यक्ति के दस घृणित कथनों का कड़ा खंडन।

(9) अल-याकूतत-उल-वासितह फ़ी कल्बि अक़्द-इर-राबितह (1309 हिजरी): 'तसव्वुर-ए-शेख़' और 'शुग़ल-ए-बरज़ख़' के प्रमाण और दलीलें।

इनमें से पहले बताए गए तीन रिसाले (ग्रंथ) पहले से ही पुराने फ़तावा रिज़विया की किताब "अल-हज़्र वल-इबाहा" में शामिल थे, जबकि शेष छह रिसाले अब शामिल किए गए हैं। डस्का से छपे रिसाले "नक़ा-उस-सुलाफ़ा" के साथ एक मसला (धार्मिक समस्या) जुड़ा था जो 'फ़तावा-ए-अफ़्रीक़ा' से लिया गया था; उसे भी इस जिल्द में शामिल कर दिया गया है, जो वर्तमान जिल्द के पृष्ठ 496 पर मसला नंबर 185 के शीर्षक के तहत वर्णित है।

रबी-उल-अव्वल 1423 हिजरी हाफ़िज़ मुहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी मई 2002 नाज़िम-ए-तालीमात (शिक्षा निदेशक), जामिया निज़ामिया रिज़विया, लाहौर।

पृष्ठ 10/674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

(۴) برکات الامداد لا ھل الاستمداد (۱۳۱۱ھ) محبوبانِ خدا سے مدد طلب کرنے کا ثبوت قرآن و حدیث کی روشنی میں۔

(۵) بدرالانوار فی آداب الآثار (۱۳۲۶ھ) بزرگانِ دین کے آثار و تبرکات کی تعظیم اور اُن کی زیارت پر معاوضہ کا بیان۔

(۶) فقہ شہنشاہ وان القلوب بید المحبوب بعطاء اللہ (۱۳۲۶ھ) رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو شہنشاہ کہنا جائز ہے نیز اس بات کا ثبوت کہ محبوبانِ خدا کو بعطاء الٰہی دلوں کا مالک کہنا درست ہے۔

(۷) نقاء السلافۃ فی احکام البیعۃ والخلافۃ (۱۳۱۹ھ) بیعت وخلافت اور سجادہ نشینی کے احکام کا بیان۔

(۸) مقال العرفاء باعزاز شرع و علماء (۱۳۲۷ھ) علم وعلماء ، شریعت کی فضیلت کا بیان اور شریعت و طریقت کے بارے میں ایک شخص کے دس اقوال شنیعہ کا ردِ بلیغ۔

(۹) الیاقوتۃ الواسطۃ فی قلب عقد الرابطۃ (۱۳۰۹ھ) تصورِ شیخ اور شغلِ برزخ کے اثبات پر دلائل و براہین۔

ان میں سے مقدم الذکر تین رسالے پہلے سے فتاویٰ رضویہ قدیم کی کتاب الحظر والاباحۃ میں شامل تھے جبکہ باقی چھ رسائل اب شامل کئے گئے ہیں۔ رسالہ نقاء السلافۃ مطبوعہ ڈسکہ کے ساتھ ایک مسئلہ منسلک تھا جو فتاویٰ افریقہ سے ماخوذ ہے اس کو بھی اس جلد میں شامل کر دیا گیا جو پیشِ نظر جلد کے صفحہ ۴۹۶ پر مسئلہ نمبر ۱۸۵ کے عنوان سے مذکور ہے۔

ربیع الاول ۱۴۲۳ھ حافظ محمد عبدالستار سعیدی مئی ۲۰۰۲ء ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور

Fatawa Razawiyya, Volume 21 Detailed List of Topics

[Left Column] - Beliefs, etc. (Faith, Disbelief, Polytheism, Destiny, Apostasy, Migration, Sunnism, Sin, Repentance, etc.) - Page 101 - Eating with a leper is permissible, it is not mandatory. - Page 101 - The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) fed a leper along with himself. - Page 101 - When is eating with a leper a source of reward and when is it inappropriate? - Page 102 - The idea that a disease spreads by jumping (contagion) is false; it has been refuted in authentic Hadiths. - Page 102 - For those with strong faith, mingling with a leper is not harmful, and for those with weak faith, avoidance is better. - Page 103 - Support for the issue from Hadiths. - Page 103

[Right Column] - If an oath is given in the name of God, not accepting it without reason is a sin. - Page 104 - The words 'we do not believe in God and His Messenger' are clear disbelief (Kufr); it is mandatory for the speaker to repent, renew their Islam, and renew their marriage. If they do not repent publicly, Muslims should boycott them. - Page 104 - Question regarding offering (Niaz) from forbidden (Haram) wealth. - Page 105 - Forbidden wealth is never acceptable, nor is it permissible to spend it in the way of God; there is no reward for it, but rather punishment and burden. - Page 105 - Proofs from Quran and Hadith on the above issue. - Page 105 - The narrator 'Hanash' is discarded (Matrook). - Page 107 - Whatever is rejected in the court of God cannot be accepted in the court of the Messenger. - Page 108

फतावा रज़विया, जिल्द 21 विषयों की विस्तृत सूची

[बायां कॉलम] - अकीदे (विश्वास) आदि (ईमान, कुफ़्र, शिर्क, तक़दीर, इरतदाद, हिजरत, सुन्नियत, गुनाह, तौबा आदि) - 101 - कोढ़ी के साथ खाना जायज़ है, ज़रूरी नहीं। - 101 - अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कोढ़ी को अपने साथ बिठाकर खाना खिलाया। - 101 - कोढ़ी के साथ खाना कब सवाब (पुण्य) है और कब अनुपयुक्त? - 102 - यह विचार गलत है कि बीमारी छूत से लगती है, सही हदीसों में इसका खंडन किया गया है। - 102 - मजबूत ईमान वालों के लिए कोढ़ी से मिलना-जुलना नुकसानदेह नहीं है, और कमजोर अकीदे वालों के लिए परहेज करना बेहतर है। - 103 - हदीसों से मसले की पुष्टि। - 103

[दायां कॉलम] - अल्लाह का वास्ता दिया जाए तो बिना वजह न मानना गुनाह है। - 104 - यह कहना कि 'हम अल्लाह और रसूल को नहीं मानते' स्पष्ट कुफ्र है; कहने वाले पर तौबा, इस्लाम का नवीनीकरण और निकाह का नवीनीकरण अनिवार्य है। यदि वह सार्वजनिक रूप से तौबा न करे तो मुसलमान उसका बहिष्कार करें। - 104 - हराम माल (अवैध धन) पर नियाज़ (नज़र) से संबंधित प्रश्न। - 105 - हराम माल कभी भी स्वीकार्य नहीं है, न ही इसे अल्लाह की राह में खर्च करना जायज़ है; इस पर कोई सवाब नहीं, बल्कि सजा और वबाल (बोझ) है। - 105 - उपरोक्त मसले पर कुरान और हदीस से दलीलें। - 105 - रावी (वर्णनकर्ता) 'हनश' मतरूक (परित्यक्त) है। - 107 - जो चीज़ अल्लाह की बारगाह से मरदूद (ठुकराई हुई) हो, वह रसूल की दरगाह में स्वीकार्य नहीं हो सकती। - 108

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱ فہرست مضامین مفصل

[بایاں کالم] اعتقادیات وغیرہ (ایمان، کفر، شرک، تقدیر، ردت، ہجرت، سنیت، گناہ، توبہ وغیرہا) - ۱۰۱ جذامی کے ساتھ کھانا جائز ہے ضروری نہیں۔ - ۱۰۱ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم نے مجذوم کو اپنے ساتھ کھانا کھلایا۔ - ۱۰۱ مجذوم کے ساتھ کھانا کب ثواب اور کب نا مناسب ہے۔ - ۱۰۲ یہ خیال باطل ہے کہ بیماری اڑ کر لگتی ہے، احادیث صحیحہ میں اسے رد فرمایا ہے۔ - ۱۰۲ قوی الایمان کے لئے مجذوم سے مخالطت نقصان دہ نہیں اور ضعیف الاعتقاد کے لئے احتراز بہتر ہے۔ - ۱۰۳ احادیث سے مسئلہ کی تائید۔ - ۱۰۳

[دایاں کالم] خدا کا واسطہ دیا تو بلاوجہ نہ ماننا گناہ ہے۔ - ۱۰۴ یہ لفظ کہ ہم خدا اور رسول کو نہیں مانتے صریح کفر ہے، اس کے قائل پر توبہ و تجدید اسلام اور تجدید نکاح لازم ہے، اعلانیہ توبہ نہ کرے تو مسلمان اس سے بائیکاٹ کریں۔ - ۱۰۴ مالِ حرام پر نیاز سے متعلق سوال۔ - ۱۰۵ زنہار مالِ حرام قابل قبول نہیں، نہ اسے راہِ خدا میں صرف کرنا روا، نہ اس پر ثواب، بلکہ سزا و بال ہے۔ - ۱۰۵ مسئلہ بالا پر قرآن و حدیث سے دلائل۔ - ۱۰۵ حنش راوی متروک ہے۔ - ۱۰۷ جو چیز بارگاہِ الٰہی سے مردود ہو وہ دربارِ رسول میں مقبول نہیں ہو سکتی۔ - ۱۰۸

Fatawa Rizvia, Volume 21

- To say that the Noble Messenger (peace and blessings be upon him) accepts impure things is an insult and insolence. (108) | To apply grease from a carcass on the head is a sin, not disbelief. (113)
- The Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is the cleanest in the entire universe. (108) | Taking wages for preaching Islam is a sin. (113)
- There is no comparison between the permissible and the forbidden. (108) | Our noble Imams do not believe in financial penalties (monetary punishment). (113)
- The meaning of the scholars' statement that if someone possesses unlawful wealth and the owner is unknown, they should give it in charity on their behalf. (108) | After consuming another's property unjustly, repentance from sin will not be complete until the compensation is paid. (113)
- The outcome of the offering (Niyaz). (109) | A legal query (Istifta) consisting of two issues. (114)
- Meaning of acceptance of obedience. (109) | First issue. (114)
- The meaning of 'Returning the blessings' upon the Prophet (peace and blessings be upon him). (110) | It is permissible to call Allah Almighty 'Lover' (Aashiq) and the Noble Prophet (peace and blessings be upon him) 'Beloved' (Mashooq). (114)
- One who gives charity from unlawful wealth and hopes for a reward becomes a disbeliever. (110) | The literal meaning of 'passionate love' (Ishq) is absolutely impossible in relation to Allah Almighty. (114)
- Support from the texts of scholars on the aforementioned issue. (110) | The mere illusion of an impossible meaning is sufficient for prohibition. (114)
- A legal query (Istifta) regarding eating and drinking with a leper. (111) | Research by the author (may mercy be upon him). (114)
- People with weak beliefs and superstitious thoughts should avoid eating and drinking with a leper. (111) | Second issue. (116)
- The thought that another person becomes ill due to the influence of eating with a leper is purely wrong. (111) | Calling Madina Tayyiba as 'Yathrib' is forbidden and a sin, and the one who says it is a sinner. (116)
- Whatever is written in divine destiny will surely happen, and what is not written will never happen. (111) | Evidence and proofs on the aforementioned issue. (116)

• The context of Ahadith regarding avoiding lepers. (112) | The word 'Yathrib' that appears in the Holy Quran is a quote of the hypocrites. (117)
• A wife is not divorced due to leprosy or other defects. (112) | While refuting the hypocrites, Allah Almighty named Madinah Munawwarah as 'Tabah'. (117)
• A question regarding grease from a carcass. (112) | An excuse for the occurrence of the word 'Yathrib' in some poems of the elders. (118)

फ़तावा रज़विया, खंड 21

- यह कहना कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नापाक चीज़ों को स्वीकार करते हैं, अपमान और गुस्ताखी है। (108) | मुर्दार (मरे हुए जानवर) की चर्बी सिर में लगाना गुनाह है, कुफ्र नहीं। (113)
- नबी-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) समस्त संसार से अधिक पवित्र हैं। (108) | इस्लाम की शिक्षा देने पर पारिश्रमिक लेना गुनाह है। (113)
- मुबाह (अनुमेय) और हराम में कोई समानता नहीं है। (108) | हमारे प्रतिष्ठित इमाम वित्तीय दंड (ता'ज़ीर बिल माल) के कायल नहीं हैं। (113)
- विद्वानों के इस कथन का अर्थ कि जिसके पास हराम धन हो और उसका मालिक ज्ञात न हो, तो वह उसकी ओर से दान (तसद्दुक) कर दे। (108) | दूसरे का धन अनुचित रूप से खाने के बाद, जब तक हर्जाना न दे दिया जाए, गुनाह से तौबा नहीं होगी। (113)
- नियाज़ का प्रतिफल। (109) | दो मसलों पर आधारित इस्तफ़ता (प्रश्न)। (114)
- आज्ञापालन की स्वीकृति का अर्थ। (109) | पहला मसला। (114)
- नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर 'दरूद लौटाने' का अर्थ। (110) | अल्लाह तआला को 'आशिक' और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को 'माशूक' कहना जायज़ है। (114)
- हराम माल से दान करके सवाब की उम्मीद रखने वाला काफिर हो जाता है। (110) | अल्लाह तआला के हक में 'इश्क' का शाब्दिक अर्थ पूर्णतः असंभव है। (114)
- उक्त मसले पर विद्वानों के कथनों से पुष्टि। (110) | केवल असंभव अर्थ का भ्रम ही निषेध के लिए पर्याप्त है। (114)
- कोढ़ी (जज़ामी) के साथ खाने-पीने से संबंधित इस्तफ़ता। (111) | लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) का शोध। (114)
- कमजोर विश्वास और वहमी ख्यालात रखने वाले लोगों को कोढ़ी के साथ खाने-पीने से बचना चाहिए। (111) | दूसरा मसला। (116)
- यह सोचना पूरी तरह गलत है कि कोढ़ी के साथ खाने के प्रभाव से दूसरा व्यक्ति बीमार हो जाता है। (111) | मदीना तैयबा को 'यसरिब' कहना वर्जित और गुनाह है, और ऐसा कहने वाला गुनहगार है। (116)

• तक़दीर-ए-इलाही में जो लिखा है वह होकर रहेगा और जो नहीं लिखा वह हरगिज़ नहीं होगा। (111) | उक्त मसले पर साक्ष्य और प्रमाण। (116)
• कोढ़ी से बचने से संबंधित हदीसों का संदर्भ। (112) | कुरान मजीद में जो शब्द 'यसरिब' आया है, वह मुनाफ़िकों (पाखंडियों) का कथन उद्धृत किया गया है। (117)
• कोढ़ और अन्य दोषों के कारण पत्नी को तलाक नहीं हो जाता। (112) | अल्लाह तआला ने मुनाफ़िकों का खंडन करते हुए मदीना मुनव्वरा का नाम 'ताबा' रखा। (117)
• मुर्दार की चर्बी से संबंधित एक सवाल। (112) | बड़े बुजुर्गों की कुछ कविताओं में शब्द 'यसरिब' आने का कारण। (118)

- یہ کہنا کہ حضور اقدس علیہ الصلوۃ والسلام ناپاک چیزوں کو قبول فرماتے ہیں توہین و گستاخی ہے۔ (۱۰۸) مردار کی چربی سر میں لگانا گناہ ہے کفر نہیں۔ (۱۱۳)
- نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام عالم سے زیادہ ستھرے ہیں۔ (۱۰۸) تلقین اسلام پر اجرت لینا گناہ ہے۔ (۱۱۳)
- مباح وحرام میں کوئی نسبت نہیں۔ (۱۰۸) ہمارے ائمہ کرام مالی جرمانہ (تعزیر بالمال) کے قائل نہیں۔ (۱۱۳)
- علماء کے اس فرمان کا مطلب کہ جس کے پاس مال حرام ہو اور وہ مالک معلوم نہ ہو تو اس کی طرف سے تصدق کردے۔ (۱۰۸) مال غیر ناحق کھالینے کے بعد جب تک تاوان نہ دے گناہ سے توبہ نہ ہوگی۔ (۱۱۳)
- حاصل نیاز۔ (۱۰۹) دو مسائل پر مشتمل استفتاء۔ (۱۱۴)
- معنی قبول طاعت۔ (۱۰۹) مسئلہ اولیٰ۔ (۱۱۴)
- رد الصلوٰۃ علی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا معنی۔ (۱۱۰) اللہ تعالیٰ کو عاشق اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو معشوق کہنا جائز ہے۔ (۱۱۴)
- مال حرام سے تصدق کر کے امید ثواب رکھنے والا کافر ہو جاتا ہے۔ (۱۱۰) معنی عشق اللہ تعالیٰ کے حق میں محال قطعی ہے۔ (۱۱۴)
- مسئلہ مذکورہ پر عبارات علماء سے تائید۔ (۱۱۰) صرف معنی محال کا وہم ممانعت کے لئے کافی ہے۔ (۱۱۴)

- جذامی کے ساتھ کھانے پینے سے متعلق استفتاء۔ (۱۱۱) مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق۔ (۱۱۴)
- ضعیف الاعتقاد اور وہمی خیالات کے حامل لوگوں کو جذامی کے ساتھ کھانے پینے سے بچنا چاہیئے۔ (۱۱۱) مسئلہ ثانیہ۔ (۱۱۶)
- یہ خیال محض غلط ہے کہ جذامی کے ساتھ کھانے کی تاثیر سے دوسرا شخص بیمار ہو جاتا ہے۔ (۱۱۱) مدینہ طیبہ کو یثرب کہنا ممنوع و گناہ اور کہنے والا گنہگار ہے۔ (۱۱۶)
- تقدیر الٰہی میں جو لکھا ہے ضرور ہوگا اور جو نہیں لکھا ہے ہرگز نہ ہوگا۔ (۱۱۱) مسئلہ مذکورہ پر شواہد ودلائل۔ (۱۱۶)
- جذامی سے اجتناب کے متعلق احادیث کا محمل۔ (۱۱۲) قرآن مجید میں جو لفظ یثرب آیا ہے وہ منافقین کا قول نقل کیا گیا ہے۔ (۱۱۷)
- جذام اور دیگر عیوب کی وجہ سے بیوی کو طلاق نہیں ہو جاتی۔ (۱۱۲) اللہ تعالیٰ نے منافقین کا رد کرتے ہوئے مدینہ منورہ کا نام طابہ رکھا۔ (۱۱۷)
- مردار کی چربی سے متعلق ایک سوال۔ (۱۱۲) بعض اشعار اکابر میں لفظ یثرب کے وقوع کا عذر۔ (۱۱۸)

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page	Topic
125	The pure Shari'ah is a proof for poetry and everything else; poetry is not a proof for Shari'ah.
126	Reason for naming Medina.
126	Why was it forbidden to say Yathrib?
126	Whoever says Yathrib once should say Medina ten times.
126	No action of a disbeliever or polytheist is for the sake of Allah.
126	Joining the festivals of disbelievers is forbidden for a Muslim, but it is not such disbelief that a woman would be out of her marriage.
126	Supporting the mentioned issue with blessed Hadiths.
127	After true repentance, sin does not remain.
127	What is true repentance called?
127	The pillars of repentance are three.
128	Difference in repentance for shortcomings in the rights of Allah and rights of people.
118	Friendship with a disbeliever is forbidden, and if it is based on religious inclination, it is disbelief.
119	When can a Muslim utter a word of disbelief?
119	Using sweets made by a Hindu is permissible according to fatwa, but according to piety (taqwa), one should avoid it.
119	Purity is the original state of things.
120	Certainty is not removed by doubt.
120	The foundation of religion is on ease.
120	Question regarding insulting a scholar and considering him inferior.
121	Backbiting even an ignorant person, except in specific situations, is absolutely forbidden and a major sin.
121	Contempt for any ignorant Muslim without a legal reason is absolutely forbidden.
122	Insulting any ignorant Muslim without legal permission is absolutely forbidden.
122	Supporting the mentioned issue with blessed Hadiths.

Page	Topic
128	How is it to buy sweets from a Hindu confectioner's shop, recite Fatiha over them, and convey the reward (Isal-e-Thawab) to the Holy Prophet (PBUH) and saints?
128	Hindus are undoubtedly, definitely disbelievers and polytheists; one who does not consider them disbelievers becomes a disbeliever himself.
129	Arya is just a sect of Hindus.
129	Description of some beliefs and theories of Arya.
123	When these are the rulings regarding common Muslims, then the status of honorable scholars is even more lofty and supreme.
124	Severe warnings in Hadiths regarding the insult of honorable scholars.
124	To call a scholar bad because he is a scholar is clear disbelief.
124	One who calls a scholar bad or insults him due to some worldly dispute is a transgressor and sinner, and one who bears a grudge against him without cause is sick-hearted and evil-souled.

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

पृष्ठ	विषय
125	पवित्र शरिया कविता और अन्य सभी चीजों पर प्रमाण है; कविता शरिया पर प्रमाण नहीं है।
126	मदीना के नामकरण का कारण।
126	यसरिब कहने से क्यों मना किया गया।
126	जिसने एक बार यसरिब कहा, उसे दस बार मदीना कहना चाहिए।
126	काफ़िर और मुशरिक का कोई भी कार्य अल्लाह के लिए नहीं है।
126	काफ़िरों के मेलों में शामिल होना मुसलमान के लिए मना है, लेकिन यह ऐसा कुफ़्र नहीं है कि औरत निकाह से बाहर हो जाए।
126	उल्लेखित मुद्दे का धन्य हदीसों से समर्थन।
127	सच्ची तौबा के बाद गुनाह बाकी नहीं रहता।
127	सच्ची तौबा किसे कहते हैं?
127	तौबा के तीन स्तंभ हैं।
118	काफ़िर से दोस्ती हराम है और अगर यह धार्मिक झुकाव के कारण है तो यह कुफ़्र है।
119	एक मुसलमान कब कुफ़्र का शब्द कह सकता है?
119	हिंदू के हाथ की बनी मिठाई का उपयोग फतवे के अनुसार जायज़ है, लेकिन परहेज़गारी (तक़वा) के अनुसार इससे बचना चाहिए।
119	मूल वस्तुओं में पवित्रता पाई जाती है।
120	निश्चितता संदेह से दूर नहीं होती।
120	धर्म की बुनियाद आसानी पर है।
120	विद्वान को गाली देने और उसे तुच्छ समझने से संबंधित प्रश्न।
121	किसी जाहिल (अज्ञानी) की गीबत (पीठ पीछे बुराई) करना भी, कुछ विशिष्ट स्थितियों को छोड़कर, कतई हराम और गुनाह-ए-कबीरा है।
121	बिना किसी शरिया कारण के किसी मुसलमान जाहिल का तिरस्कार करना कतई हराम है।
122	

पृष्ठ	विषय
128	अल्लाह के अधिकारों और लोगों के अधिकारों में कमी पर तौबा में अंतर।
128	हिंदू हलवाई की दुकान से मिठाई खरीदकर उस पर फातिहा पढ़ना और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और बुज़ुर्गों को सवाब पहुंचाना कैसा है?
128	हिंदू निस्संदेह, निश्चित रूप से काफ़िर और मुशरिक हैं; उन्हें काफ़िर न मानने वाला खुद काफ़िर हो जाता है।
129	आर्य हिंदुओं का ही एक संप्रदाय है।
129	आर्यों के कुछ विश्वासों और सिद्धांतों का वर्णन।
	बिना शरिया अनुमति के किसी मुसलमान जाहिल को गाली देना कतई हराम है।
122	उल्लेखित मुद्दे का धन्य हदीसों से समर्थन।
123	जब आम मुसलमानों के बारे में ये आदेश हैं, तो विद्वानों (उलेमा-ए-किराम) की शान तो और भी बुलंद और ऊँची है।
124	विद्वानों के अपमान पर हदीसों में कड़ी चेतावनी।
124	किसी विद्वान को इसलिए बुरा कहना कि वह विद्वान है, स्पष्ट कुफ़्र है।
124	किसी सांसारिक विवाद के कारण विद्वान को बुरा कहने या गाली देने वाला फासिक और फाजिर है, और बिना कारण उससे रंज रखने वाला दिल का बीमार और खबीस-उल-बातिन है।

صفحہ	عنوان
۱۲۵	شرعِ مطہر شعر و غیر شعر سب پر حجت ہے، شعر شرع پر حجت نہیں۔
۱۲۶	مدینہ کی وجہ تسمیہ۔
۱۲۶	یثرب کہنے سے کیوں منع کیا گیا۔
۱۲۶	جس نے ایک بار یثرب کہا وہ دس بار مدینہ کہے۔
۱۲۶	کافر و مشرک کا کوئی عمل للہ نہیں۔
۱۲۶	مسلمان کو منع ہے مگر کفر نہیں کہ عورت نکاح سے نکل جائے۔
۱۲۶	مسئلہ مذکورہ کی تائید احادیث مبارکہ سے۔
۱۲۷	سچی توبہ کے بعد گناہ باقی نہیں رہتا۔
۱۱۸	کافر سے دوستی حرام اور دینی رجحان کی بنا پر ہو تو کفر ہے۔
۱۱۹	مسلمان کب کلمہ کفر کہہ سکتا ہے۔
۱۱۹	ہندو کے ہاتھ کی بنی ہوئی مٹھائی کا استعمال فتویٰ کی رو سے جائز مگر تقویٰ کی رو سے پرہیز کرنا چاہیئے۔
۱۱۹	اصل اشیاء میں طہارت پائی جاتی ہے۔
۱۲۰	یقین شک سے زائل نہیں ہوتا۔
۱۲۰	دین کی بنیاد آسانی پر ہے۔
۱۲۰	عالم کو گالی دینے اور اس کو حقیر جاننے سے متعلق سوال۔
۱۲۱	غیبت جاہل کی بھی سوا مخصوص صورتوں کے حرامِ قطعی و گناہِ کبیرہ ہے۔

صفحہ	عنوان
۱۲۷	سچی توبہ کس کو کہتے ہیں۔
۱۲۷	ارکانِ توبہ تین ہیں۔
۱۲۸	حقوق اللہ اور حقوق العباد میں کوتاہی پر توبہ میں فرق۔
۱۲۸	ہندو حلوائی کی دکان سے مٹھائی خرید کر اس پر فاتحہ پڑھنا اور حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام اور بزرگانِ دین کو ایصالِ ثواب کرنا کیسا ہے۔
۱۲۸	ہندو بلا شبہ قطعی طور پر کافر اور مشرک ہیں انہیں کافر نہ جاننے والا خود کافر ہو جاتا ہے۔
۱۲۹	آریہ ہندوؤں کا ہی ایک فرقہ ہے۔
۱۲۱	بلا وجہ شرعی کسی مسلمان جاہل کی بھی تحقیر حرامِ قطعی ہے۔
۱۲۲	کسی مسلمان جاہل کو بھی بے اذن شرعی گالی دینا حرامِ قطعی ہے۔
۱۲۲	احادیث مبارکہ سے مسئلہ مذکورہ کی تائید۔
۱۲۳	جب عام مسلمانوں کے باب میں یہ احکام ہیں تو علماءِ کرام کی شان تو ارفع و اعلیٰ ہے۔
۱۲۴	توہینِ علماءِ کرام پر احادیث میں وعید شدید۔
۱۲۴	عالم کو اس لئے برا کہنا کہ وہ عالم ہے صریح کفر ہے۔

صفحہ	عنوان
۱۲۹	بعض عقائد و نظریات آریہ کا بیان۔
۱۲۴	کسی دنیوی خصومت کے باعث عالم کو برا کہنے اور گالی دینے والا فاسق و فاجر اور بے سبب اس سے رنج رکھنے والا مریض القلب خبیث الباطن ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 21

Page	Topic Description	Page	Topic Description	Page
130	What is the ruling if a Muslim smokes a Christian's hookah?	130	The prevailing Nazr and Niyaz for the purpose of Isal-e-Sawab is not Sharia-based Nazr.	132
130	A disbeliever's declaration of Islam is sufficient to consider him a Muslim unless a new disbelief is manifested.	130	The conventional term is that what is presented before rulers and grandees is called Nazr and Niyaz.	132
130	A testimony of negation is unreliable.	130	Niyaz is more general than Nazr.	132
130	A potter blew a horn in his house, a Muslim threw a clod of earth at him, for which a Nechari Muslim admonished him and took a fine, will the Nechari be a sinner?	130	Seeking proximity to the beloved of God is not absolutely prohibited unless it is in the form of worship.	132
131	A question regarding one form of Nazr and Niyaz.	131	The meaning of Taqarrub (proximity).	132
131	A person does not truly become a polytheist until he considers someone other than God as a deity, or self-existent and necessary existence.	131	The closeness and pleasure of the beloved ones of the divine court is desired by every Muslim, for their proximity is exactly the proximity to God and their pleasure is the pleasure of Allah Almighty.	132
131	Interpretation of the application of Shirk (polytheism) to some actions mentioned in some texts.	131	Supporting the issue from Quran, Hadith, and the statements of jurists.	132
131	Kufr (disbelief) is necessitated only by the denial of the essentials of religion.	131	Anyone who intends to worship someone other than God in Nazr and Niyaz is certainly a polytheist.	133
131		131	Suspicion is the worst lie and severely prohibited.	133

Page	Topic Description	Page	Topic Description	Page
	The application of Kufr in texts regarding some actions does not mean technical disbelief.			
131	Every Shirk is Kufr, and Kufr removes Islam.	131	Condemnation of suspicion from Quran and Hadith.	133
131	A believer does not go out of the fold of Islam by committing a major sin.	131	It is forbidden for a man to have a pigtail (choti) on his head, especially one named after someone.	134
131	Definition of Shirk.	131	Women who adopt resemblance to men and men who adopt resemblance to women are cursed.	134
132	Believers who offer Nazr and Niyaz with the intention of Isal-e-Sawab never have the intention of worship.	132	A flawed question in the Persian language and its answer.	135

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ
130	मुसलमान ने ईसाई का हुक्का पिया तो उसके लिए क्या हुक्म है।	130	ईसाले सवाब के लिए प्रचलित नज़्र और नियाज़ शरीयत की नज़्र नहीं है।	132
130	काफ़िर का इस्लाम स्वीकार करना उसे मुसलमान मानने के लिए पर्याप्त है जब तक कि नया कुफ़्र ज़ाहिर न हो।	130	प्रचलित शब्द यह है कि शासकों और महापुरुषों के सामने जो चीज़ पेश की जाए उसे नज़्र और नियाज़ कहते हैं।	132
130	नकार की गवाही अविश्वसनीय है।	130	नियाज़, नज़्र से अधिक व्यापक है।	132
130	कुम्हार ने घर में शंख बजाया, एक मुसलमान ने उस पर ढेला फेंका, जिस पर एक नीचरी मुसलमान ने उसे चेतावनी दी और जुर्माना लिया, क्या नीचरी गुनहगार होगा?	130	ईश्वर के प्रिय लोगों की ओर निकटता प्राप्त करना पूर्णतः वर्जित नहीं है जब तक कि वह पूजा के रूप में न हो।	132
131	नज़्र और नियाज़ के एक रूप से संबंधित प्रश्न।	131	तक़र्रुब (निकटता) का अर्थ।	132
131	आदमी वास्तव में किसी बात से मुशरिक (बहुदेववादी) नहीं होता जब तक कि वह ईश्वर के अतिरिक्त किसी को पूज्य, या स्वतः अस्तित्व वाला और अनिवार्य अस्तित्व न माने।	131	ईश्वरीय दरबार के प्रिय लोगों की निकटता और प्रसन्नता हर मुसलमान को वांछित है, क्योंकि उनकी निकटता वास्तव में ईश्वर की निकटता है और उनकी प्रसन्नता अल्लाह तआला की प्रसन्नता है।	132
131	कुछ ग्रंथों में कुछ कार्यों पर शिर्क के प्रयोग की व्याख्या।	131	कुरान, हदीस और फ़क़ीहों के कथनों से मसले का समर्थन।	132
131	कुफ़्र केवल धर्म की आवश्यक बातों के इनकार से ही आवश्यक होता है।	131	जो व्यक्ति नज़्र और नियाज़ में ग़ैर की इबादत का इरादा करे, वह निश्चित रूप से मुशरिक है।	133
131		131		133

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ
	कुछ कार्यों पर ग्रंथों में कुफ़्र का जो प्रयोग हुआ है उससे तात्पर्य पारिभाषिक कुफ़्र नहीं है।		बदगुमानी (बुरा संदेह) सबसे बड़ा झूठ और कड़ा हराम है।	
131	हर शिर्क कुफ़्र है और कुफ़्र इस्लाम को मिटाने वाला है।	131	कुरान और हदीस से बदगुमानी की निंदा।	133
131	मोमिन (ईमान वाला) किसी बड़े पाप (कबीरा गुनाह) के करने से इस्लाम से बाहर नहीं होता।	131	पुरुष के सिर पर चोटी रखना हराम है, विशेष रूप से किसी के नाम की चोटी।	134
131	शिर्क की परिभाषा।	131	पुरुषों के समान भेष बनाने वाली महिलाएँ और महिलाओं के समान भेष बनाने वाले पुरुष अभिशप्त (लानती) हैं।	134
132	मोमिन जो ईसाले सवाब के इरादे से नज़्र और नियाज़ करते हैं, उसमें वे कभी भी इबादत का इरादा नहीं रखते।	132	फ़ारसी भाषा में एक दोषपूर्ण प्रश्न और उसका उत्तर।	135

صفحہ	عنوان صفحہ
۱۳۰	مسلمان نے عیسائی کا حقہ پیا تو اس کیلئے کیا حکم ہے۔
۱۳۰	کافر کا اقرارِ اسلام اس کو مسلمان ٹھہرانے کیلئے کافی ہے جب تک کفرِ جدید ظاہر نہ ہو۔
۱۳۰	نفی کی گواہی نامعتبر ہے۔
۱۳۰	کمہار نے گھر میں ناقوس بجایا ایک مسلمان نے اس پر کلوخ اندازی کی جس پر ایک نیجر مسلمان نے اس کو تنبیہ کی اور جرمانہ لیا، کیا نیجر گنہگار ہوگا؟
۱۳۱	نذر و نیاز کی ایک صورت سے متعلق استفتاء۔
۱۳۱	آدمی حقیقتاً کسی بات سے مشرک نہیں ہوتا جب تک غیرِ خدا کو معبود یا مستقل بالذات و واجب الوجود نہ مانے۔
۱۳۰	ایصالِ ثواب کے لئے مروج نذر و نیاز نذرِ شرعی نہیں ہے۔
۱۳۰	اصطلاحِ عرفی یہ ہے کہ سلاطین و عظماء کے حضور جو چیز پیش کی جائے اس کو نذر و نیاز کہتے ہیں۔
۱۳۰	نیاز نذر سے عام تر ہے۔
۱۳۰	محبوبانِ خدا کی طرف تقرب مطلقاً ممنوع نہیں جب تک بروجہ عبادت نہ ہو۔
۱۳۱	تقرب کا معنی
۱۳۱	محبوبانِ بارگاہِ خداوندی کی نزدیکی و رضا ہر مسلمان کو مطلوب ہے
۱۳۲	
۱۳۲	
۱۳۲	
۱۳۲	
۱۳۲	
۱۳۲	
۱۳۲	

صفحہ	عنوان صفحہ	صفحہ	عنوان صفحہ
۱۳۱	بعض نصوص میں جو بعض افعال پر اطلاقِ شرک ہوا اس کی تاویل۔	۱۳۱	کہ ان کا قرب بعینہٖ قربِ خدا اور ان کی رضا اللہ تعالیٰ کی رضا ہے۔
۱۳۱	کفر ضروریاتِ دین کے انکار سے ہی لازم آتا ہے۔	۱۳۱	مسئلہ کی تائید قرآن و حدیث اور عباراتِ فقہاء سے۔
۱۳۱	بعض اعمال پر نصوص میں جو اطلاقِ کفر ہو اس سے مراد کفرِ مصطلح نہیں۔	۱۳۱	جو شخص نذر و نیاز میں عبادتِ غیر کا قصد کرے ضرور مشرک ہے۔
۱۳۱	ہر شرک کفر ہے اور کفر مزیلِ اسلام۔	۱۳۱	بد گمانی سخت تر جھوٹ اور اشد حرام ہے۔
۱۳۱	مومن کسی کبیرہ کے ارتکاب سے خارجِ اسلام نہیں ہوتا۔	۱۳۱	قرآن و حدیث سے بد گمانی کی مذمت۔
۱۳۱	شرک کی تعریف۔	۱۳۱	مرد کے سر پر چوٹی رکھنا حرام ہے خصوصاً کسی کے نام کی چوٹی۔
		۱۳۱	مردوں کی مشابہت اختیار کرنے والی عورتیں اور عورتوں کی مشابہت اختیار کرنے والے مرد لعنتی ہیں۔

صفحہ	عنوان صفحہ	صفحہ	عنوان صفحہ
۱۳۲	مومن جو نذر و نیاز بقصدِ ایصالِ ثواب کرتے ہیں اس میں ہرگز قصدِ عبادت نہیں رکھتے۔	۱۳۵	فارسی زبان میں ایک ناقص سوال اور اس کا جواب۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page	Left Column Content	Entry/ Page	Right Column Content
124	Fourth Wisdom.	136	A fatwa enquiry regarding Muslims working in Arya Samajes.
124	Condemning a person of bad religion even after their death is permissible, and sometimes religiously obligatory.	136	Allah Almighty and the angels curse those Muslims who do the copywriting of accursed blasphemous words, those who print them, and those who assist in this in any way.
124	Allah's witnesses in the heavens are the angels, and on earth, they are the Ahl-e-Sunnat.	136	One who assists in sin is also a sinner and deserving of Hell; they should be boycotted.
124	Fifth Wisdom.	139	The piety of the author (Mercy of Allah be upon him) and the demand of love for Allah and His Messenger was such that he neither read nor listened to the blasphemous words himself, but ordered them to be removed from the fatwa enquiry.
124	Public sin is a second sin; announcing a sin is a second sin, rather even worse than the sin itself.	139	A question about a person who spoke words of disbelief publicly but did not repent publicly.
124	Condemnation of announcing sin based on Hadiths.	141	Just as a sin revealed to people has two aspects, so too does its repentance have two facets.
125	The cause for announcing a sin is the ego's boldness, daring, rebellion, and shamelessness.	141	The aspect of repentance towards God, its greatest pillar is heart-felt remorse.
125	A disease is treated by its opposite.	141	Why remorse is called repentance in the Hadith.

Page	Left Column Content	Entry/ Page	Right Column Content
125	Hardship is repelled by the text (of scripture).	142	The second aspect of repentance is towards the people: just as the sin was revealed to them, so too should the repentance and return from it be revealed to them.
125	The assembly for repentance should resemble the assembly of the sin.	142	For public sin, Sharia has commanded public repentance, and for secret sin, secret repentance.
125	Is the similarity of assembly and gathering a condition for public repentance?	143	Wisdoms in public repentance for public sin.
125	Interpretation of the Hadith "Announce the Marriage".	143	First Wisdom.
126	One sinned before a hundred but expressed repentance before two in a corner; this will not fulfill the required benefits.	143	Second Wisdom.
126	Another point in public repentance.	143	Third Wisdom.

फतावा रज़विया जिल्द 21

पृष्ठ	बायाँ कॉलम सामग्री	प्रविष्टि/पृष्ठ	दायाँ कॉलम सामग्री
१२४	चौथी हिकमत।	१३६	आर्य समाजों में नौकरी करने वाले मुसलमानों से संबंधित एक इस्तेफ़ता।
१२४	बद-मज़हब की निंदा उसके मरने के बाद भी जायज़ बल्कि कभी शरई तौर पर वाजिब है।	१३६	शापित कुफ़्रिया शब्दों की कॉपी-राइटिंग करने वाले, उन्हें छापने वाले और इसमें किसी भी तरह सहायता करने वाले मुसलमानों पर अल्लाह तआला और फ़रिश्ते लानत भेजते हैं।
१२४	आसमान पर अल्लाह तआला के गवाह फ़रिश्ते हैं और ज़मीन पर अहले सुन्नत हैं।	१३९	गुनाह में सहायता करने वाला भी गुनहगार है और जहन्नम का हक़दार है, उनका बहिष्कार किया जाना चाहिए।
१२५	पांचवीं हिकमत।	१३९	मुसन्निफ़ (अल्लाह की उन पर रहमत हो) का तक़वा और अल्लाह व रसूल से मोहब्बत का तक़ाज़ा कि कुफ़्रिया शब्दों को न खुद पढ़ा न सुना बल्कि इस्तेफ़ता से निकाल देने का हुक्म दिया।
१२५	सार्वजनिक गुनाह दूसरा गुनाह है, गुनाह का ऐलान दूसरा गुनाह बल्कि उस गुनाह से भी बदतर गुनाह है।	१३९	एक व्यक्ति के बारे में सवाल जिसने सरेआम कुफ़्र के शब्द कहे मगर सार्वजनिक तौबा नहीं की।
१२५	हदीसों से गुनाह के ऐलान की निंदा।	१४१	जिस तरह लोगों पर ज़ाहिर होने वाले गुनाह के दो पहलू हैं, उसी तरह उसकी तौबा के भी दो रुख हैं।
१२५	गुनाह के ऐलान का कारण नफ़्स की जुर्रत, हिम्मत, सरकशी और बेशर्मी है।	१४१	तौबा का जो रुख खुदा की तरफ है, उसका महान स्तंभ दिल की नदामत (पछतावा) है।

पृष्ठ	बायाँ कॉलम सामग्री	प्रविष्टि/पृष्ठ	दायाँ कॉलम सामग्री
१२५	बीमारी का इलाज उसके विपरीत से होता है।	१४१	हदीस में नदामत को तौबा क्यों करार दिया गया।
१२५	कठिनाई को पाठ (नस्सि) के माध्यम से दूर किया जाता है।	१४२	तौबा का दूसरा रुख मख़्लूक (लोगों) की तरफ है कि जिस तरह उन पर गुनाह ज़ाहिर हुआ, उसी तरह उन पर उसकी तौबा और रुजूअ (वापसी) भी ज़ाहिर हो।
१२५	तौबा की सभा गुनाह की सभा के समान होनी चाहिए।	१४२	सार्वजनिक गुनाह के लिए शरीयत ने सार्वजनिक तौबा का हुक्म दिया है और गुप्त गुनाह के लिए गुप्त तौबा है।
१२५	क्या सार्वजनिक तौबा के लिए सभा और मज्लिस की समानता शर्त है?	१४३	सार्वजनिक गुनाह पर सार्वजनिक तौबा में हिकमतें।
१२५	हदीस "निकाह का ऐलान करो" की तौजीह (व्याख्या)।	१४३	पहली हिकमत।
१२६	सौ के सामने गुनाह किया और एक कोने में दो के सामने तौबा का इज़हार कर दिया, इससे वांछित लाभ पूरे नहीं होंगे।	१४३	दूसरी हिकमत।
१२६	सार्वजनिक तौबा में एक और नुक्ता।	१४३	तीसरी हिकमत।

पृष्ठ 674 का 15

صفحہ بائیں کالم کا مواد		اندراج/ صفحہ دائیں کالم کا مواد
۱۲۴ حکمت چہارم۔	۱۳۶	آریہ سماجوں میں ملازمت کرنے والے مسلمانوں سے متعلق ایک استفتائ۔
۱۲۴ بد مذہب کی مذمت اس کے مرنے پر بھی جائز بلکہ کبھی شرعاً واجب۔	۱۳۶	کلمات ملعونہ کفریہ کی کاپی نویسی کرنے والے، انہیں چھاپنے والے اور اس میں کسی طرح سے اعانت کرنے والے مسلمانوں پر اللہ تعالیٰ اور ملائکہ لعنت کرتے ہیں۔
۱۲۴ آسمان پر اللہ تعالیٰ کے گواہ ملائکہ اور زمین پر اہلسنت ہیں۔	۱۳۶	گناہ میں معاونت کرنے والا بھی گنہگار ہے اور مستحق جہنم ہے ان کا بائیکاٹ کیا جائے۔
۱۲۴ حکمت پنجم۔	۱۳۹	مصنف علیہ الرحمۃ کا تقویٰ اور اللہ و رسول سے محبت کا تقاضا کہ کفریہ کلمات کو نہ خود پڑھانہ سنابلکہ استفتاء سے نکال دینے کا حکم دیا۔
۱۲۴ اعلانیہ گناہ دوسرا گناہ ہے اعلان گناہ دوسرا گناہ بلکہ اس گناہ سے بھی بدتر گناہ۔	۱۳۹	ایک شخص کے بارے میں سوال جس نے سرعام کلمات کفر کہے مگر علانیہ توبہ نہیں کی۔

صفحہ بائیں کالم کا مواد		اندراج/ صفحہ	دائیں کالم کا مواد
			جس طرح خلق پر ظاہر ہونے والے گناہ کے
۱۲۴	اعلان گناہ کی مذمت احادیث سے۔	۱۴۱	دو تعلق ہیں اسی طرح اس کی توبہ کے بھی دو رخ ہیں۔
۱۲۵	اعلان گناہ کا باعث نفس کی جرات و جسارت و سرکشی و بے حیائی ہے۔	۱۴۱	توبہ کا جو رخ جانب خدا ہے اس کا رکن اعظم ندامت قلبی ہے۔
۱۲۵	مرض کا علاج اس کی ضد سے ہوتا ہے۔	۱۴۱	حدیث میں ندامت کو توبہ کیوں قرار دیا گیا۔
۱۲۵	حرج مدفوع بالنص ہے۔	۱۴۲	توبہ کا دوسرا رخ جانب خلق ہے کہ جس طرح ان پر گناہ ظاہر ہوا اسی طرح ان پر اس کا توبہ ورجوع بھی ظاہر ہو۔
۱۲۵	مجمع توبہ مجمع گناہ کے مشابہ ہونا چاہیئے۔	۱۴۲	گناہ علانیہ کیلئے شرع نے توبہ کا علانیہ حکم دیا اور پوشیدہ گناہ کیلئے پوشیدہ توبہ ہے۔
۱۲۵	کیا علانیہ توبہ کیلئے مشاکلت مجمع و مجلس شرط ہے۔	۱۴۳	اعلانیہ گناہ پر اعلانیہ توبہ میں حکمتیں۔
۱۲۵	حدیث "اعلنوا النکاح" کی توجیہ۔	۱۴۳	حکمت اول۔
۱۲۶		۱۴۳	حکمت دوم۔

صفحہ بائیں کالم کا مواد		اندراج/ صفحہ	دائیں کالم کا مواد
	سُو کے سامنے گناہ کیا اور ایک گوشہ میں دو کے سامنے اظہار توبہ کر دیا اس سے فوائد مطلوبہ پورے نہ ہوں گے۔		
۱۲۶	اعلانیہ توبہ میں ایک اور نکتہ۔	۱۴۳	حکمت سووم۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Left Column Content] - 146: On the expression of heretical ideas, Amir al-Mu'minin Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) punished a person severely and ordered social boycott until he corrected himself. - 149: The testimony of a sinner (Fasiq) is not accepted even after repentance until a certain period has passed. - 149: How the testimony of a liar is accepted after repentance and how it is not. - 150: Calling Ghous-e-Azam (may Allah be pleased with him) superior to the Companions is misguidance, but there is no harm in calling him the master of benefit and harm by the gift of Allah. - 150: When is it permissible and when is it disbelief (Kufr) to call someone the master of benefit and harm. - 150: There are two aspects in the assembly of Milad Mubarak and Giyarhwin Sharif: one is the specific act and the other is the purpose and intention. In the first aspect, it is not a part of faith, while in the second aspect, it is included in faith. - 151: Evidence from the Quran and Hadith on the issue. - 151: An inquiry comprising four questions. - 151: Whoever mocks the word of praise (Hamd) should renew their Islam and marriage. - 152: Mingling with Rafidhis is forbidden; the perpetrator is a sinner (Fasiq), and Muslims should boycott them. - 152: Loving a usurer without necessity is forbidden. - 152: Allah's curse is upon the consumer of interest, the provider of it, the recorder of it, and the witness to it.

[Right Column Content] - 152: Anyone who believes that no companion is equal to Hazrat Murtaza (may Allah be pleased with him) is outside the fold of Ahl al-Sunnah. - 152: The Tafziliyyah sect is the younger brother of the Rafidhis. - 152: There is no blame on a Sunni son if his mother is a Rafidhi. - 153: What is the ruling for those who perform Fatiha and Isaal-e-Thawab (sending reward) and those who eat at the house of a scavenger (Bhangi). - 153: No offering or act of an infidel (Kafir) is accepted. - 153: It is obligatory for those who have Fatiha recited over the food of infidels and believe in its reward to repent; in fact, they must renew their Islam and marriage, otherwise Muslims should sever ties with them. - 154: Inquiry regarding playing the Tasha (a type of drum) on the occasion of a wedding. - 154: What kind of Daf (tambourine) is allowed to be played on the occasion of a wedding. - 154: Playing the customary Dhol-Tasha is not permissible. - 154: If an infidel or an adherent of a bad religion forbids an unlawful act, it cannot be called permissible. - 154: What kind of belief should Sunni Muslims have regarding religion. - 154: Interest, gambling, and adultery are forbidden, and their perpetrator deserves fire and the wrath of the Mighty One (Allah).

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[बायाँ कॉलम विवरण] - 146: कुफ़्र भरे खयालों के इज़हार पर अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़े आज़म ने एक शख़्स को सख़्त सज़ा दी और उससे नाता तोड़ने का हुक्म दिया जब तक कि वह सुधर न गया। - 149: फ़ासिक़ (पापी) की गवाही तौबा करने के बाद भी तब तक स्वीकार नहीं है जब तक कि कुछ समय न बीत जाए। - 149: तौबा के बाद झूठे की गवाही कब स्वीकार्य है और कब अस्वीकार्य। - 150: ग़ौसे आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) को सहाबा किराम से श्रेष्ठ कहना गुमराह होना है, और अल्लाह की कृपा से उन्हें लाभ और हानि का स्वामी कहने में कोई बुराई नहीं है। - 150: किसी को लाभ और हानि का स्वामी कहना कब जायज़ है और कब कुफ़्र। - 150: महफ़िले मिलाद और ग्यारहवीं शरीफ़ में दो पहलू हैं: एक विशिष्ट कार्य और दूसरा उद्देश्य व मंशा। पहले पहलू से यह ईमान का हिस्सा नहीं है, जबकि दूसरे पहलू से यह ईमान में शामिल है। - 151: मुद्दे पर कुरान और हदीस से प्रमाण। - 151: चार सवालों वाला एक इस्तफ़्ता (धार्मिक प्रश्न)। - 151: प्रशंसा के शब्दों (हम्द) का मज़ाक उड़ाने वाले को नए सिरे से इस्लाम और निकाह करना चाहिए। - 152: राफ़ज़ियों से मेलजोल हराम है, ऐसा करने वाला फ़ासिक़ है, और मुसलमानों को उनसे बहिष्कार करना चाहिए। - 152: बिना मजबूरी के सूदखोर (ब्याजखोर) से प्रेम करना वर्जित है। - 152: ब्याज खाने वाले, खिलाने वाले, लिखने वाले और इस पर गवाही देने वाले पर अल्लाह की लानत है।

[दायाँ कॉलम विवरण] - 152: जो यह अक़ीदा रखे कि हज़रत मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के बराबर कोई सहाबी नहीं है, वह अहले सुन्नत से बाहर है। - 152: तफ़ज़ीलीया फ़िरक़ा राफ़ज़ियों का छोटा भाई है। - 152: माँ के राफ़ज़ी होने से सुन्नी बेटे पर कोई दोष नहीं है। - 153: भंगी के घर खाना खाने, फ़ातिहा और ईसाले सवाब करने वाले और खाने वाले का क्या हुक्म है। - 153: काफ़िर की कोई भेंट (नियाज़) या कर्म स्वीकार नहीं है। - 153: काफ़िरों के खाने पर फ़ातिहा दिलाने वाले और सवाब का विश्वास रखने वालों पर तौबा फ़र्ज़ है, बल्कि उन्हें इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण करना चाहिए, वर्ना मुसलमान उनसे संबंध तोड़ लें। - 154: शादी के अवसर पर ताशा बजाने के बारे में इस्तफ़्ता। - 154: शादी के अवसर पर किस प्रकार की डफ़ बजाने की अनुमति है। - 154: प्रचलित ढोल-ताशा बजाना जायज़ नहीं है। - 154: यदि कोई काफ़िर या बद-मज़हब किसी नाजायज़ बात से रोकता है, तो उस बात को जायज़ नहीं कहा जा सकता। - 154: सुन्नी मुसलमानों का धर्म पर कैसा विश्वास (अक़ीदा) होना चाहिए। - 154: ब्याज, जुआ और व्यभिचार हराम हैं, और इनका अपराधी नर्क की आग और अल्लाह के क्रोध का पात्र है।

[بائیں کالم کے مندرجات] - خیالات بد مذہبی کے اظہار پر امیر المومنین فاروق اعظم نے ایک شخص کو سخت سزا دی اور اس سے قطع تعلق کا حکم دیا تا وقتیکہ وہ ٹھیک ہو گیا۔ (۱۴۶) - فاسق کی گواہی تائب ہو کر بھی قبول نہیں جب تک کچھ مدت گزر نہ جائے۔ (۱۴۹) - بعد از توبہ کیسے کاذب کی گواہی مقبول اور کیسے کی نامقبول ہے۔ (۱۴۹) - غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو صحابہ کرام سے افضل کہنا گمراہی ہے اور بعطائے الہی ان کو مالک نفع وضرر کہنے میں حرج نہیں۔ (۱۵۰) - کسی کو مالک نفع و ضرر کہنا کب جائز اور کب کفر ہے۔ (۱۵۰) - مجلس میلاد مبارک اور گیارہویں شریف میں دو حیثیتیں ہیں ایک خصوص فعل اور دوسری مقصد و منشاء ۔ بحیثیت اول یہ جزء ایمان نہیں جبکہ بحیثیت ثانی داخل ایمان ہے۔ (۱۵۰) - مسئلہ پر قرآن و حدیث سے دلیل۔ (۱۵۱) - چار سوالات پر مشتمل ایک استفتاء۔ (۱۵۱) - کلمہ حمد سے استہزاء کرنے والا تجدید اسلام و تجدید نکاح کرے۔ (۱۵۱) - رافضیوں سے میل جول حرام ، اس کا مرتکب فاسق ، مسلمان اس سے مقاطعہ کریں۔ (۱۵۲) - سود خور سے محبت بلا مجبوری منع ہے۔ (۱۵۲) - سود کھانے والے ، کھلانے والے اور لکھنے والے اور اس پر گواہی دینے والے پر اللہ تعالیٰ کی لعنت۔ (۱۵۲)

[دائیں کالم کے مندرجات] - جو یہ عقیدہ رکھے کہ حضرت مرتضی رضی اللہ عنہ کے برابر کوئی صحابی نہیں وہ اہلسنت سے خارج ہے۔ (۱۵۲) - تفضیلیہ فرقہ رافضیوں کا چھوٹا بھائی ہے۔ (۱۵۲) - ماں کے رافضی ہونے سے سنی بیٹے پر کچھ الزام نہیں۔ (۱۵۲) - بھنگی کے گھر کھانے پر فاتحہ وایصال ثواب کرنے والے اور کھانے والے کا کیا حکم ہے۔ (۱۵۳) - کافر کی کوئی نیاز و عمل مقبول نہیں۔ (۱۵۳) - کفار کے کھانے پر فاتحہ دلانے والے اور ثواب کا اعتقاد رکھنے والے

پر توبہ فرض ہے بلکہ اس کو تجدید اسلام و تجدید نکاح چاہیے وگرنہ مسلمان اس سے قطع تعلق کریں۔ (۱۵۳) - شادی کے موقع پر تاشہ بجانے کے بارے میں استفتاء۔ (۱۵۴) - کیسی دف شادی کے موقع پر بجانے کی اجازت ہے۔ (۱۵۴) - مروجہ ڈھول تاشے بجانا جائز نہیں۔ (۱۵۴) - نا جائز بات سے اگر کوئی کافر یا بد مذہب منع کرے تو اس کو جائز نہیں کہا جا سکتا۔ (۱۵۴) - سنی مسلمانوں کو دین پر کیا اعتقاد چاہیے۔ (۱۵۴) - سود، جوا اور زناء حرام اور ان کا مرتکب مستحق نار و غضب جبار ہے۔ (۱۵۴)

Fatawa Razawiya, Vol 21

Page	Subject/Topic	Subject/Topic	Page
155	When is adultery worse than usury and gambling and when is it a lesser sin?	To consider the satanic myths of disbelievers as good is a severe calamity; in this case, the command for renewal of Islam and renewal of marriage will be given.	159
155	One should not eat with a usurer, a gambler, or an adulterer.	Going to the fairs of disbelievers for trade is also prohibited.	159
155	A fatwa inquiry consisting of four questions.	Going to the place of worship of disbelievers is a sin.	159
155	How is it to inquire about good or bad fortune by showing hands to soothsayers and astrologers?	It is absolutely permissible for a religious scholar to go to the fair of disbelievers to invite them to guidance and Islam.	161
155	How is it to mock the remarriage of young widows?	Among eating forbidden things, disbelief, and usury, which is a minor sin and which is a major sin?	161
155	What is the Sharia ruling on having prostitutes and jesters dance at weddings?	Disbelief is a major sin worse than every other major sin.	161
155	Do those who run gambling dens remain of the Hanafi school and the Ahle Sunnat wa Jama'at or not?	Usury is a major sin.	161
157	Obedience to parents is obligatory in permissible matters, and if they command something impermissible, obedience is forbidden.	The relationship between an evil innovation and a major sin.	162
157	Even if parents are perpetrators of major sins, obedience to them is still mandatory for children as long as they are not apostates.	Heresy in belief is worse than heresy in action.	162
157		Backbiting is worse than adultery.	162

Page	Subject/Topic	Subject/Topic	Page
	A Muslim has no right (obligation) over an apostate.		
157	An elder brother is entitled to respect, but he cannot be equal to parents.	Strife (Fitna) is more severe than killing.	162
157	Causing harm without a Sharia reason is not lawful.	Which lie is a minor sin?	163
157	Going to see the fair of Hindus is absolutely impermissible; in fact, in some cases, it leads to disbelief.	A minor sin becomes major after persistence.	163
158	Making a spectacle of acts of disbelief is far-reaching misguidance.	When are backbiting and lying worse than adultery?	163
158	Making a spectacle of forbidden things is not permissible.	If a prostration of greeting is made to an idol, moon, or sun etc., the ruling on it is disbelief.	163
159	The actions of tricksters, magicians, and jugglers are forbidden.	Although disbelief is a matter of the heart, verbal utterances and certain actions are evidence of it.	163
159	Making a spectacle of forbidden things is forbidden.	Prostrating to images of false deities is disbelief.	163

फ़तावा रज़विया, खंड 21

पृष्ठ	विषय / शीर्षक	विषय / शीर्षक	पृष्ठ
155	ज़िना कब सूद और जुए से बदतर और कब उनसे कमतर गुनाह है।	काफ़िरों की शैतानी खुराफ़ात को अच्छा जानना आफ़त-ए-अशद है, इस सूरत में तजदीद-ए-इस्लाम और तजदीद-ए-निकाह का हुक्म दिया जाएगा।	159
155	सूदखोर, जुआरी और ज़ानी के साथ खाना नहीं खाना चाहिए।	मेला-ए-कुफ़्फ़ार में तिजारत के लिए जाना भी ममनू है।	159
155	चार सवालात पर मुश्तमिल इस्तेफ़्ता।	मा'बद-ए-कुफ़्फ़ार में जाना गुनाह है।	159
155	काहिनों और ज्योतिषियों से हाथ दिखा कर तक़दीर का भला या बुरा दरयाफ़्त करना कैसा है।	कुफ़्फ़ार को दावत-ए-हिदायत व इस्लाम देने के लिए उनके मेले में आलिम-ए-दीन को जाना मुतलक़न जाइज़ है।	161
155	नौजवान बेवा औरतों के निकाह-ए-सानी पर तअ्न करना कैसा है।	हराम और कुफ़्र और सूद खाने में कौन सा गुनाह-ए-सग़ीरा और कौन सा कबीरा है।	161
155	ब्याह-शादियों पर तवाइफ़ और भांड नचाने का हुक्म-ए-शरई क्या है।	कुफ़्र हर कबीरा से बदतर कबीरा है।	161
155	जुए का अड्डा लगाने वाले हनफ़ी-उल-मज़हब और अहल-ए-सुन्नत व जमाअत रहते हैं या नहीं।	सूद गुनाह-ए-कबीरा है।	161
157	इताअत-ए-वालिदैन जाइज़ बातों में फ़र्ज़ है और नाजाइज़ बात का हुक्म दें तो इताअत नाजाइज़ है।	बिदअत-ए-सय्यया और गुनाह-ए-कबीरा में निस्बत।	162
157	माँ-बाप मुर्तकिब-ए-कबायिर भी हों तब भी औलाद पर उनकी इताअत लाज़िम है जब तक मुर्तद न हों।	फ़िस्क़-ए-एतिकाद फ़िस्क़-ए-अमल से बदतर है।	162
157		ग़ीबत ज़िना से बदतर है।	162

पृष्ठ	विषय / शीर्षक	विषय / शीर्षक	पृष्ठ
	मुर्तद के लिए मुसलमान पर कोई हक़ नहीं।		
157	बड़े भाई को हक़-ए-तअज़ीम हासिल है मगर वह माँ-बाप का हमसर नहीं हो सकता।	फ़ित्ना क़त्ल से सख़्त तर है।	162
157	बिलावजह शरई ईज़ा-रसानी हलाल नहीं।	कौन सा झूठ सग़ीरा है।	163
157	अहल-ए-हनूद का मेला देखने के लिए जाना मुतलक़न नाजाइज़ है बल्कि बाज़ सूरतों में कुफ़्र लाज़िम आता है।	सग़ीरा बाद अज़ इसरार कबीरा हो जाता है।	163
158	कुफ़रियात को तमाशा बनाना ज़लाल-ए-बईद है।	ग़ीबत व कज़ब कब ज़िना से बदतर होते हैं।	163
158	मुनकिरात का तमाशा बनाना जाइज़ नहीं।	सजदा-ए-तहियत अगर बुत, चाँद या सूरज वग़ैरा को किया जाए तो उस पर हुक्म-ए-कुफ़्र है।	163
159	श'अ़बदाबाज़ भानमती बाज़ीगर के अफ़आल हराम हैं।	कुफ़्र अगरचे अक्द-ए-क़ल्बी है मगर अक़वाल-ए-ज़बान और बाज़ अफ़आल उस पर दलील होते हैं।	163
159	हराम को तमाशा बनाना हराम है।	मा'बूदान-ए-बातिल की तस्वीर को सजदा करना कुफ़्र है।	163

صفحہ	عنوان / موضوع
۱۵۵	زنا کب سود اور جوئے سے بدتر اور کب ان سے کمتر گناہ ہے۔
۱۵۵	سود خور، جواری اور زانی کے ساتھ کھانا نہیں کھانا چاہیے۔
۱۵۵	چار سوالات پر مشتمل استفتاء۔ کاہنوں اور جوتشیوں سے ہاتھ دکھا کر
۱۵۵	تقدیر کا بھلا یا برا دریافت کرنا کیسا ہے۔
۱۵۵	نوجوان بیوہ عورتوں کے نکاح ثانی پر طعن کرنا کیسا ہے۔
۱۵۵	بیاہ شادیوں پر طوائف اور بھانڈ نچانے کا حکم شرعی کیا ہے۔
۱۵۵	جوئے کا اڈہ لگانے والے حنفی المذہب اور اہلسنت وجماعت رہتے ہیں یا نہیں۔
۱۵۷	

صفحہ	عنوان / موضوع
۱۵۹	کافروں کی شیطانی خرافات کو اچھا جاننا آفت اشد ہے اس صورت میں تجدید اسلام اور تجدید نکاح کا حکم کیا جائے گا۔
۱۵۹	میلہ کفار میں تجارت کیلئے جانا بھی ممنوع ہے۔
۱۵۹	معبد کفار میں جانا گناہ ہے۔
۱۶۱	کفار کو دعوت ہدایت واسلام دینے کے لئے ان کے میلے میں عالم دین کو جانا مطلقا جائز ہے۔
۱۶۱	حرام اور کفر اور سود کھانے میں کون سا گناہ صغیرہ اور کون سا کبیرہ ہے۔
۱۶۱	کفر ہر کبیرہ سے بدتر کبیرہ ہے۔
۱۶۱	سود گناہ کبیرہ ہے۔
۱۶۲	بدعت سیئہ اور گناہ کبیرہ میں نسبت۔

صفحہ	عنوان / موضوع
	اطاعت والدین جائز باتوں میں فرض ہے اور ناجائز بات کا حکم دیں تو اطاعت ناجائز ہے۔
	ماں باپ مرتکب کبائر بھی ہوں تب
۱۵۷	بھی اولاد پر ان کی اطاعت لازم ہے جب تک مرتد نہ ہوں۔
۱۵۷	مرتد کیلئے مسلمان پر کوئی حق نہیں۔
۱۵۷	بڑے بھائی کو حق تعظیم حاصل ہے مگر وہ ماں باپ کا ہمسر نہیں ہوسکتا۔
۱۵۷	بلاوجہ شرعی ایذارسانی حلال نہیں۔
	اہل ہنود کا میلہ دیکھنے کے لئے جانا
۱۵۷	مطلقا ناجائز ہے بلکہ بعض صورتوں میں کفر لازم آتا ہے۔
۱۵۸	کفریات کو تماشا بنانا ضلال بعید ہے۔
۱۵۸	منکرات کا تماشا بنانا جائز نہیں۔
۱۵۹	شعبدہ باز بھان متی بازی گر کے افعال حرام ہیں۔

صفحہ	عنوان / موضوع
۱۶۲	فسق اعتقاد فسق عمل سے بدتر ہے۔
۱۶۲	غیبت زنا سے بدتر ہے۔
۱۶۲	فتنہ قتل سے سخت تر ہے۔
۱۶۳	کون سا جھوٹ صغیرہ ہے۔
۱۶۳	صغیرہ بعد از اصرار کبیرہ ہو جاتا ہے۔
۱۶۳	غیبت وکذب کب زنا سے بدتر ہوتے ہیں۔
۱۶۳	سجدہ تحیت اگر بت، چاند یا سورج وغیرہ کو کیا جائے تو اس پر حکم کفر ہے۔
۱۶۳	کفر اگرچہ عقد قلبی ہے مگر اقوال زبان اور بعض افعال اس پر دلیل ہوتے ہیں۔

صفحہ	عنوان / موضوع
۱۵۹	حرام کو تماشا بنانا حرام ہے۔
۱۶۳	معبودان باطل کی تصویر کو سجدہ کرنا کفر ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page 18 of 674

No.	Right Column Entry	No.	Left Column Entry
163	Prostration to which image is not disbelief (kufr).	169	It is impermissible to pray behind those who make lawful actions unlawful, who help non-conformists against Sharia, or who give false testimony in Sharia matters, until they repent.
164	Explanation of a sentence from Fitna-e-Akbar.	169	The leadership (Imamat) of one who helps falsehood against truth is impermissible, and Muslims should boycott them.
164	Meaning of a Hadith.	169	The Qazi's register is not a Sharia requirement for marriage.
164	Who are the people of Qibla (Muslims).	170	Muslims participating in gatherings containing the myths and nonsense of Hindus are transgressors, sinners, committers of major sins, and deserving of the wrath of the Almighty and the punishment of fire.
165	Question about a group committing heinous rituals for the sake of Hindu-Muslim unity.	170	If a Muslim passes through a neighborhood of disbelievers, they should pass quickly.
166	Considering the ugly and heinous acts of disbelievers as good is disbelief (kufr) by consensus of Imams; such people are out of the fold of Islam, their wives' marriages are dissolved, and their oaths are void.	170	Watching the cursed acts of Hindus as a spectacle is a curse, and watching them with high regard is disbelief (kufr).
166	Celebrating and participating in the festivals of polytheists is a definitive sin.	172	It is permissible to eat and drink with a sweeper as soon as they become Muslim and perform a ritual bath to become clean.

No.	Right Column Entry
166	Declaring a definitive sin as lawful is disbelief (kufr).
166	Those who participate in the cursed acts of disbelievers while considering them bad are committers of major sins and deserve the punishment of fire.
167	Evidence from Quran and Hadith on the aforementioned issue.
168	What kind of unity between a disbeliever and a believer.
168	Agreement with disbelievers in worldly matters is possible to an extent, but agreement in religious matters is not permissible.
168	Taziya is improper and forbidden in the religion.
168	Some Hindus of Awadh make and carry Taziyas.

No.	Left Column Entry
172	It is obligatory to teach Islam to a disbeliever who seeks it, and delaying it is a major sin.
172	Praying behind a scholar who converts a young girl to Islam is not impermissible.
172	Ill-thinking of a Muslim is forbidden (haram).
172	Support from Quranic verses.
173	If a sweeper becomes Muslim, rejoins their people, and now requests to re-embrace Islam, there should be no hesitation.
173	Considering the false taunts of disbelievers and not caring about hurting the feelings of Muslims is ignorance.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

पृष्ठ 18/674

क्रम	दायां कॉलम प्रविष्टि	क्रम	बायां कॉलम प्रविष्टि
163	किस छवि को सजदा करना कुफ़्र नहीं है।	169	हलाल काम को हराम करने वालों, ग़ैर-मुक़ल्लिदीन को शरीअत के ख़िलाफ़ मदद देने वालों, शरई मामले में झूठी गवाही देने वालों के पीछे नमाज़ नाज़ायज़ है जब तक कि वे तौबा न कर लें।
164	फ़ितना-ए-अकबर की एक इबारत की व्याख्या।	169	हक़ के मुक़ाबले बातिल की सहायता करने वाले की इमामत नाज़ायज़ है और मुसलमान उनका सामाजिक बहिष्कार करें।
164	एक हदीस का अर्थ।	169	क़ाज़ी का रजिस्टर शरई तौर पर निकाह की कोई शर्त नहीं है।
164	अहले क़िबला कौन हैं।	170	हिन्दुओं के अंधविश्वासों और निरर्थक बातों वाली सभाओं में शामिल होने वाले मुसलमान फासिक़ और फ़ाजिर, कबाएर (बड़े पापों) के अपराधी और अल्लाह के क्रोध और आग की सज़ा के हकदार हैं।
165	हिन्दू-मुस्लिम एकता की ख़ातिर घिनौनी रस्मों को करने वाली जमात के बारे में सवाल।	170	यदि मुसलमान का गुज़र काफ़िरों के मोहल्ले से हो तो जल्दी गुज़र जाना चाहिए।
166	काफ़िरों के बुरे और घिनौने कार्यों को अच्छा समझना इमामों की सहमति से कुफ़्र है; ऐसे लोग इस्लाम से बाहर हो गए, उनकी पत्नियाँ निकाह से निकल गईं और उनकी बैअत खत्म हो गई।	170	हिन्दुओं के शापित कार्यों को तमाशे के तौर पर देखना लानत है और सम्मान की दृष्टि से देखना कुफ़्र है।

क्रम	दायां कॉलम प्रविष्टि
166	मुशरिकों के त्योहार की खुशी मनाना और उसमें शामिल होना निश्चित रूप से पाप है।
166	निश्चित पाप को हलाल समझना कुफ़्र है।
166	काफ़िरों के शापित कार्यों को बुरा समझकर उनमें शामिल होने वाले बड़े पापों के अपराधी और आग की सज़ा के हकदार हैं।
167	उपर्युक्त मसले पर क़ुरआन और हदीस से दलीलें।
168	काफ़िर और मोमिन में एकता कैसी।
168	काफ़िरों के साथ दुनियावी मामलों में एक हद तक सहमति हो सकती है लेकिन मज़हबी मामलों में सहमति जायज़ नहीं है।
168	मज़हब में ताज़िया बनाना अनुचित और प्रतिबंधित है।
168	अवध के कुछ हिन्दू ताज़िया बनाते और उठाते हैं।

क्रम	बायां कॉलम प्रविष्टि
172	खाकरोब (सफाई कर्मी) के मुसलमान होते ही ग़ुस्ल करके पाक-साफ़ हो जाने पर उसके साथ खाना-पीना जायज़ है।
172	जो काफ़िर इस्लाम की शिक्षा चाहे उसे शिक्षा देना फ़र्ज़ है और इसमें देरी करना गुनाह-ए-कबीरा है।
172	जवान लड़की को मुसलमान करने वाले आलिम के पीछे नमाज़ नाज़ायज़ नहीं है।
172	मुसलमान पर बदगुमानी हराम है।
172	क़ुरआनी आयतों से समर्थन।
173	खाकरोब मुसलमान होकर फिर अपनी क़ौम से मिल गया और अब दोबारा इस्लाम स्वीकार करने की प्रार्थना करे तो इसमें देरी नहीं करनी चाहिए।
173	काफ़िरों के ग़लत तानों का लिहाज़ करना और मुसलमानों की दिलशिकनी की परवाह न करना अज्ञानता है।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

صفحہ ۱۸ از ۶۷۴

نمبر شمار	دائیں کالم کے اندراجات	نمبر شمار	بائیں کالم کے اندراجات
			فعلِ حلال کو حرام کرنے والے، غیر مقلدین کو خلافِ شرع مدد دینے والے،
۱۶۳	کونسی تصویر کو سجدہ کرنا کفر نہیں۔	۱۶۹	شرعی معاملے میں جھوٹی شہادت دینے والے کے پیچھے نماز ناجائز ہے جب تک توبہ نہ کریں۔
			حق کے مقابل باطل کی اعانت کرنے والے
۱۶۴	فتنہ اکبر کی ایک عبارت کی توجیہ۔	۱۶۹	کی امامت نا جائز اور مسلمان ان کا مقاطعہ کریں۔
			قاضی کا رجسٹر شرعاً کوئی شرطِ نکاح
۱۶۴	ایک حدیث کا مطلب۔	۱۶۹	نہیں۔
			اہل ہنود کی خرافات و لغویات پر مشتمل مجالس میں شریک ہونے والے مسلمان
۱۶۴	اہل قبلہ کون ہیں۔	۱۷۰	فاسق و فاجر مرتکبِ کبائر اور مستحقِ غضب جبار و عذاب نار ہیں۔

نمبر شمار	دائیں کالم کے اندراجات	نمبر شمار	بائیں کالم کے اندراجات
۱۶۵	ہندو مسلم اتحاد کی خاطر رسومات شنیعہ کا مرتکب ہونے والی جماعت کے بارے میں سوال۔	۱۷۰	مسلمان کا گزر کفار کے محلے سے ہو تو جلد گزر جائے۔
۱۶۶	کفار کے افعالِ قبیحہ شنیعہ کو مستحسن جاننا باتفاقِ ائمہ کفر ہے، ایسے لوگ اسلام سے خارج ہو گئے ان کی عورتیں نکاح سے نکل گئیں اور ان کی بیعتیں جاتی رہیں۔	۱۷۰	ہندوؤں کے افعالِ ملعونہ کو بطور تماشہ دیکھنا لعنت اور بنگاہِ وقعت دیکھنا کفر ہے۔
۱۶۶	مشرکین کے تہوار کی خوشی منانا اور اس میں شریک ہونا معصیت قطعیہ ہے۔	۱۷۲	خاکروب مسلمان ہوتے ہی غسل کر کے پاک صاف ہو جائے تو اس کے ساتھ کھانا پینا جائز ہے۔
۱۶۶	معصیت قطعیہ کا استحلال کفر ہے۔	۱۷۲	جو کافر تلقین اسلام چاہے اس کو تلقین کرنا فرض اور اس میں تاخیر گناہِ کبیرہ ہے۔
۱۶۶	کفار کے افعالِ ملعونہ کو برا جان کر شرکت کرنے والے مرتکبِ کبائر اور مستحق عذاب نار ہیں۔	۱۷۲	جوان لڑکی کو مسلمان کرنے والے عالم کے پیچھے نماز ناجائز نہیں۔
۱۶۷		۱۷۲	مسلمان پر بدگمانی حرام ہے۔

نمبر شمار	دائیں کالم کے اندراجات	نمبر شمار	بائیں کالم کے اندراجات
	مسئلہ مذکورہ پر قرآن و حدیث سے دلائل۔		
۱۶۸	کافر و مومن میں اتحاد کیسا۔	۱۷۲	آیات قرآنیہ سے تائید۔
۱۶۸	کفار کے امورِ دنیوی میں ایک حد تک موافقت کی جاسکتی ہے مگر امورِ مذہبی میں موافقت جائز نہیں۔	۱۷۳	خاکروب مسلمان ہو کر پھر اپنی قوم سے مل گیا اور اب دوبارہ قبولِ اسلام کی درخواست کرے تو اس میں تامل نہیں کرنا چاہیے۔
۱۶۸	تعزیہ مذہب میں ناروا و ممنوع ہے۔	۱۷۳	کافروں کے غلط طعنہ کا لحاظ کرنا اور مسلمانوں کی دل شکنی کی پرواہ نہ کرنا جہالت ہے۔
۱۶۸	اودھ کے کچھ ہندو تعزیہ بناتے اور اٹھاتے ہیں۔		

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Ruling / Topic	Page	Ruling / Topic	Page
Who is more impure between a Brahmin and a sweeper?	173	No one can be a Muslim without love for the Prophet and hatred for those who insult him.	177
One who is not a scholar himself and does not accept the fatwa of authentic scholars is astray.	173	Everyone claims love verbally, but practical actions provide the test.	177
A non-scholar is commanded to ask a scholar.	173	A query regarding the participation of Muslims in the movement and agitation for self-government by Hindus, and a glimpse of the Hindus' attitude towards Muslims.	178
One who mocks a Muslim for eating with a newly converted Muslim sweeper is a sinner.	174	Jews and polytheists are the greatest enemies of Muslims.	179
What is the Sharia ruling if a woman becomes a Muslim and her husband is a sweeper.	174	Evidence from the Holy Quran.	179
To declare the forbidden as permissible and the permissible as forbidden are both acts of disbelief (Kufr).	175	Zaid has hung a book of the Hindu religion, the Vedas, around his neck like the Holy Quran. If a disbeliever wants to insult it thinking it's the Holy Quran, should Zaid defend it and should other Muslims help him or not?	182
Prayer (Salah) behind a transgressor (fasiq), a committer of major sins, and one who fabricates lies against Allah is prohibited.	175	Sometimes there remains a difference in an analogy/example.	182
Wahhabis are irreligious; prayer behind them is purely invalid.	176	Comparing a book of a disbeliever's religion to the Holy Quran is an insult to the Quran.	182

Ruling / Topic	Page	Ruling / Topic	Page
One who, despite being aware of someone's blasphemous beliefs, considers it desirable to make them an Imam or teacher, himself becomes a disbeliever.	176	Persistence in what is forbidden (Haram) is a crime.	182
To be content with disbelief (Kufr) is itself disbelief.	176	Subjecting one's self to punishment and humiliation is forbidden (Haram) according to the Hadith.	183
One who denies the essentials of faith is a disbeliever, and one who doubts their disbelief is also a disbeliever.	176	What is the ruling on Sunnis joining a Shia organization?	183
What kind of Muslim is he who makes an Imam or teacher of those Wahhabis who abuse, write against, and publish insults against the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).	176	It is impermissible for Sunnis to mix and mingle with those of other religions, especially when they are superiors and the Sunnis are subordinates.	184
		The Sharia standard for proving adultery (Zina).	184

फतावा रजविया, खंड 21

विषय / मसला	पृष्ठ	विषय / मसला	पृष्ठ
ब्राह्मण और सफाई कर्मचारी (खाकरोब) में से कौन अधिक अपवित्र है?	173	रसूल से प्रेम और गुस्ताखों से घृणा के बिना कोई मुस्लिम नहीं हो सकता।	177
जो स्वयं विद्वान (आलिम) न हो और विश्वसनीय विद्वानों के फतवे को न माने, वह पथभ्रष्ट है।	173	जुबान से तो सब प्यार का दावा करते हैं, लेकिन व्यावहारिक कार्रवाईयाँ परीक्षा लेती हैं।	177
एक गैर-विद्वान को आदेश है कि विद्वान से पूछे।	173	हिंदुओं की ओर से स्वशासन के आंदोलन और अशांति में मुसलमानों की भागीदारी के बारे में इस्तफ़्ता (प्रश्न) और मुसलमानों के प्रति हिंदुओं के रवैये की एक झलक।	178
नौ-मुस्लिम सफाई कर्मचारी के साथ भोजन करने वाले मुसलमान का मजाक उड़ाने वाला गुन्हेगार है।	174	यहूदी और मुशरिक (बहुदेववादी) मुसलमानों के सबसे बड़े दुश्मन हैं।	179
यदि कोई महिला मुस्लिम हो जाए और उसका पति सफाई कर्मचारी हो, तो शरीयत का क्या हुक्म है।	174	कुरान पाक से प्रमाण।	179
हराम को हलाल करना और हलाल को हराम करना दोनों ही कुफ्र (अधर्म) हैं।	175	जैद ने हिंदू धर्म की किताब 'वेद' को पवित्र कुरान की तरह गले में लटका रखा है। यदि कोई काफिर इसे पवित्र कुरान समझकर अपमानित करना चाहता है, तो क्या जैद को इसका बचाव करना चाहिए और क्या अन्य मुसलमानों को उसकी मदद करनी चाहिए या नहीं।	182
	175	उदाहरण में कभी-कभी अंतर रह जाता है।	182

विषय / मसला	पृष्ठ	विषय / मसला	पृष्ठ
फासिक (अधर्मी), बड़े पाप करने वाले और अल्लाह पर झूठ गढ़ने वाले के पीछे नमाज पढ़ना मना है।			
वहाबी धर्महीन हैं, उनके पीछे नमाज पूरी तरह से बातिल (शून्य/ अमान्य) है।	176	काफिर धर्म की पुस्तक की तुलना पवित्र कुरान से करना कुरान का अपमान है।	182
किसी के कुफ्र वाले अकीदों (विश्वासों) से अवगत होकर उन्हें इमाम या शिक्षक बनाना प्रशंसनीय समझने वाला स्वयं काफिर हो जाता है।	176	हराम पर अड़े रहना एक अपराध है।	182
कुफ्र पर खुश होना कुफ्र है।	176	अपनी आत्मा को सजा और अपमान के लिए प्रस्तुत करना हदीस के अनुसार हराम है।	183
धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियाते दीन) का इनकार करने वाला काफिर है और उसके कुफ्र में संदेह करने वाला भी काफिर है।	176	शियाओं के संगठन में सुन्नियों का शामिल होना कैसा है।	183
हुजूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को गालियां देने, लिखने और छापने वाले वहाबियों को इमाम और शिक्षक बनाने वाला कैसा मुसलमान है।	176	सुन्नियों के लिए गैर-मजहब वालों से घुलना-मिलना नाजायज है, विशेषकर जब वे अधिकारी हों और ये अधीनस्थ।	184
		व्यभिचार (ज़िना) सिद्ध करने का शरिया मानक।	184

عنوان / مسئلہ	صفحہ
برہمن اور خاکروب میں سے زیادہ نجس کون ہے۔	۱۷۳
جو خود عالم نہ ہو اور مستند علماء کا فتوی نہ مانے تو وہ گمراہ ہے۔	۱۷۳
غیر عالم کو حکم ہے کہ عالم سے پوچھو۔	۱۷۳
نو مسلم خاکروب کے ساتھ کھانا کھانے والے مسلمان کی ہنسی اڑانے والا گنہگار ہے۔	۱۷۴
عورت مسلمان ہو جائے اور اس کا شوہر خاکروب ہو شرعاً کیا حکم ہے۔	۱۷۴
	۱۷۵

عنوان / مسئلہ	صفحہ
محبت رسول اور نفرت گستاخان کے بغیر کوئی مسلمان نہیں ہوسکتا۔	۱۷۷
زبان سے تو سب دعویٰ محبت کر دیتے ہیں مگر عملی کاروائیاں آزمائش کرا دیتی ہیں۔	۱۷۷
اہل ہنود کی طرف سے حکومت خود اختیاری کی تحریک و شورش میں مسلمانوں کی شرکت کے بارے میں استفتاء اور ہندوؤں کے مسلمانوں کے ساتھ رویئے کی جھلک۔	۱۷۸
یہود اور مشرک مسلمانوں کے سب سے بڑے دشمن ہیں۔	۱۷۹
قرآن پاک سے دلائل۔	۱۷۹
	۱۸۲

عنوان / مسئلہ	صفحہ
تحلیل حرام و تحریم حلال دونوں کفر ہیں۔	
فاسق و مرتکب کبیرہ اور مفتری علی اللہ کے پیچھے نماز ممنوع ہے۔	۱۷۵
وہابیہ بے دین ہیں ان کے پیچھے نماز باطل محض ہے۔	۱۷۶
کسی کے عقائد کفریہ پر مطلع ہو کر ان کو امام و مدرس بنانا مستحسن سمجھنے والا خود کافر ہو جاتا ہے۔	۱۷۶
رضا بالکفر کفر ہے۔	۱۷۶
ضروریات دین کا منکر کافر ہے اور اس کے کفر میں شک کرنے والا بھی کافر ہے۔	۱۷۶
ہندو مذہب کی کتاب بید مثل قرآن مجید زید نے گلے میں ڈال رکھی ہے کافر اس کو قرآن مجید سمجھ کر توہین کرنا چاہتا ہے تو کیا زید کو دفاع کرنا چاہیے اور دیگر مسلمانوں کو اس کی مدد کرنی چاہیے یا نہیں۔	
مثال میں بسا اوقات فرق رہ جاتا ہے۔	۱۸۲
کافر مذہب کی کتاب کو قرآن مجید سے تشبیہ دینا توہین قرآن ہے۔	۱۸۲
اصرار علی الحرام جرم ہے۔	۱۸۲
اپنے نفس کو سزا و ذلت پر پیش کرنا بحکم حدیث حرام ہے۔	۱۸۳
شیعہ کی تنظیم میں سنیوں کو شریک ہونا کیسا ہے۔	۱۸۳

عنوان / مسئلہ	صفحہ
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو گالیاں دینے، لکھنے اور چھاپنے والے وہابیہ کو امام و مدرس بنانے والا کیسا مسلمان ہے۔	۱۷۶
صفحہ 19 of 674	

عنوان / مسئلہ	صفحہ
سنیوں کو غیر مذہب والوں سے اختلاط میل جول ناجائز ہے خصوصاً جبکہ وہ افسر ہوں اور یہ ماتحت۔	۱۸۴
زنا کے ثبوت کا شرعی معیار۔	۱۸۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page	Ref	Topic	Ref	Topic	Page
188	184	The punishment for Qadhf (false accusation) is eighty (80) lashes.	184	According to the laws of nature, when heat acts on moisture, there will be an outpouring of the soul.	188
188	184	Seclusion with an unrelated woman is forbidden.	184	If superstitions and absurd ideas are concurred with, the well-being of religion and the world will become constrained.	188
188	184	The testimony of a person accused of Qadhf is forever rejected.	184	One who considers Hindu religious festivals as good and celebrates them is expelled from Islam, otherwise he will certainly be a transgressor (fasiq).	188
188	184	Proof of the misguidance of the Rafidah in Hadith and the order to sever ties with them.	184	Obedience to anyone in disobedience to Allah Almighty is not permissible.	188
189	185	Question regarding a Muslim participating in a Dussehra flag ceremony with Hindus.	185	What is Mubahala, when, with whom, and how can it be conducted?	189
189	186	Assisting in rituals of infidelity and participating in them is prohibited, a sin, and against the command of God.	186	Mubahala on a doubtful or suspected matter is extreme audacity.	189
189	186	One who considers the rituals and actions of infidels as commendable is an infidel; Muslims should boycott them.	186	Question regarding Muslims who welcome a religious leader of the Ismaili sect.	189
190	187	How is it for Muslim oil-pressers to operate their	187	If those who associate with heretics do not repent, Muslims should not	190

Page	Ref	Topic	Ref	Topic	Page
		presses on the occasion of the Hindu festival "Phusan" and receive money from Hindus in return?		allow them to sit near them; membership in a Sunni school is something to be revoked.	
190	187	What is the ruling regarding Muslims who conform to Hindu festivals and the leader who compels Muslims to participate?	187	There are warnings in the Quran and Hadith regarding honoring heretics, associating with them, and greeting them with Salam.	190
192	187	Employment for sinful acts is not permissible.	187	Ibrahim bin Maysarah is a Makkan Tabi'i and is trustworthy (thiqah).	192
192	187	Wages for a forbidden act are haraam.	187	The ruling on something whose infidelity is agreed upon and something whose infidelity is disputed.	192
194	187	Abandoning the impermissible is obligatory.	187	Question regarding a written announcement by a Sunni scholar that does not contain praise of Allah and the Prophet at the beginning, nor does it mention the mediation (wasilah) of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).	194
194	188	Attaining the corrupt goals of infidels is inappropriate.	188	The command to maintain good thoughts about a Muslim.	194
-	188	Observation through a microscope has shown that there are certainly germs in both milk and water.	-	-	-

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

पृष्ठ	सं.	विषय	सं.	विषय	पृष्ठ
188	184	कज़्फ़ (व्यभिचार का झूठा आरोप) की सज़ा अस्सी (80) कोड़े है।	184	प्रकृति के नियम के अनुसार, जब नमी में गर्मी क्रिया करती है तो आत्मा का संचार होगा।	188
188	184	पराई स्त्री से एकांतवास हराम है।	184	यदि अंधविश्वासों और निरर्थक विचारों की सहमति दी जाए तो दीन और दुनिया की भलाई कम हो जाएगी।	188
188	184	कज़्फ़ के मामले में गवाही हमेशा के लिए अस्वीकार्य है।	184	हिंदुओं के धार्मिक त्योहार को अच्छा मानकर मनाने वाला इस्लाम से बाहर है, अन्यथा वह पापी (फासिक) तो अवश्य होगा।	188
188	184	हदीस में राफ़ज़ियों (शियाओं) की गुमराह होने का प्रमाण اور। उनसे संबंध विच्छेद करने का आदेश।	184	अल्लाह तआला की अवज्ञा में किसी का पालन करना उचित नहीं है।	188
189	185	दशहरा की झंडी के जलसे में हिंदुओं के साथ शामिल होने वाले मुसलमान के बारे में सवाल।	185	मुबाहला क्या है, वह किस समय, किससे, किस तरह किया जा सकता है।	189
189	186	कुफ़्र के रीति-रिवाजों में सहायता और उनमें भागीदारी वर्जित और पाप है और ईश्वर के आदेश के विरुद्ध है।	186	संदिग्ध या कल्पित बात पर मुबाहला करना बहुत बड़ा दुस्साहस है।	189
189	186	काफ़िरों के रीति-रिवाजों और कार्यों को प्रशंसनीय मानने वाला काफ़िर है, मुसलमानों को उनका बहिष्कार करना चाहिए।	186	इस्माइली संप्रदाय के एक धार्मिक नेता का स्वागत करने वाले मुसलमानों के बारे में सवाल।	189

पृष्ठ	सं.	विषय	सं.	विषय	पृष्ठ
190	187	हिंदुओं के त्योहार "पूसन" के अवसर पर मुसलमान तेलियों का घाणी चलाना और उसके बदले हिंदुओं से पैसे वसूल करना कैसा है?	187	बद-मज़हबों (विधर्मियों) से मेलजोल रखने वाले अगर तौबा न करें तो मुसलमान उन्हें अपने पास न बैठने दें; सुन्नी मदरसे की सदस्यता तोड़ देनी चाहिए।	190
190	187	हिंदुओं के त्योहारों में उनकी सहमति देने वाले मुसलमानों और मुसलमानों को शामिल होने पर मजबूर करने वाले रईस के बारे में क्या हुक्म है?	187	विधर्मियों का सम्मान करने और उनसे घुलने-मिलने और उन्हें सलाम कहने पर कुरान और हदीस की चेतावनियां हैं।	190
192	187	पाप के कार्यों पर मज़दूरी जायज़ नहीं।	187	इब्राहिम बिन मयसरा मक्की ताबिई और विश्वसनीय (सिका) हैं।	192
192	187	हराम काम की मज़दूरी हराम है।	187	जिस चीज़ के कुफ़्र होने पर सहमति हो और जिसके कुफ़्र होने में मतभेद हो, उन दोनों का हुक्म।	192
194	187	नाजायज़ का त्याग करना वाजिब है।	187	एक सुन्नी विद्वान की लिखित घोषणा के बारे में सवाल जिसके शुरू में हम्द और नात नहीं है और न ही उसमें नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का वसीला लिखा गया है।	194
194	188	काफ़िरों के बुरे उद्देश्यों की पूर्ति करना अनुचित है।	188	मुसलमान पर अच्छा गुमान रखने का हुक्म है।	194
-	188	सूक्ष्मदर्शी से देखा गया है कि दूध और पानी सब में निश्चित रूप से कीड़े होते हैं।	-	-	-

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

صفحہ	نمبر	مضمون
۱۸۸	۱۸۴	حدِ قذف اسی ۸۰ کوڑے ہیں۔
۱۸۸	۱۸۴	اجنبیہ عورت سے خلوت حرام ہے۔
۱۸۸	۱۸۴	مقذوف فی القذف کی گواہی ہمیشہ کو مردود ہے۔
۱۸۸	۱۸۴	روافض کی گمراہی کا ثبوت حدیث میں اور ان سے قطع تعلق کا حکم۔
۱۸۹	۱۸۵	دسہرہ کی جھنڈی کے جلسہ میں ہنود کے ساتھ شریک ہونے والے مسلمان سے متعلق سوال۔
۱۸۹	۱۸۶	

صفحہ	نمبر	مضمون
		مطابقِ قانون فطرت ہے کہ رطوبت میں
۱۸۸	۱۸۴	حرارت جب عمل کرے گی تو فیضان روح ہوگا۔
۱۸۸	۱۸۴	موہومات اور بیہودہ خیالات کی موافقت کی جائے تو دین و دنیا کی عافیت تنگ ہوجائے گی۔
۱۸۸	۱۸۴	ہنود کے مذہبی تہوار کو اچھاجان کر منانے والا اسلام سے خارج ورنہ فاسق تو ضرور ہوگا۔
۱۸۸	۱۸۴	اللہ تعالیٰ کی معصیت میں کسی کی اتباع درست نہیں۔
۱۸۹	۱۸۵	مباہلہ کیا ہے، وہ کس وقت، کس سے، کس طرح کیا جاسکتا ہے۔
۱۸۹	۱۸۶	

صفحہ	نمبر	مضمون
		مراسمِ کفر کی اعانت اور ان میں شرکت ممنوع وگناہ اور مخالفتِ حکمِ الٰہ ہے۔
۱۸۹	۱۸۶	کفار کی رسومات وافعال کو مستحسن جاننے والا کافر ہے
		مسلمان اس سے بائیکاٹ کریں۔
		ہنود کے تہوار "پھوسن" کے موقع پر مسلمان تیلیوں کا گھانیتہ
۱۹۰	۱۸۷	چلانا اور اس کے عوض ہندؤوں سے پیسے وصول کرنا کیسا ہے۔
		ہنود کے تہواروں میں ان کی موافقت کرنے والے مسلمانوں
۱۹۰	۱۸۷	اور مسلمانوں کو شرکت پر مجبور کرنے والے رئیس کے بارے میں کیا حکم ہے۔
۱۹۲	۱۸۷	معاصی پر اجارہ جائز نہیں۔
۱۹۲	۱۸۷	فعلِ حرام کی اجرت حرام ہے۔
		مشکوک یا مظنون بات پر مباہلہ سخت جرات ہے۔
		فرقہ اسمعیلیہ کے ایک مذہبی پیشوا کا
۱۸۹	۱۸۶	استقبال کرنے والے مسلمانوں سے متعلق سوال۔
		بدمذہبوں سے میل جول رکھنے والے
۱۹۰	۱۸۷	اگر توبہ نہ کریں تو مسلمان ان کو اپنے پاس نہ بیٹھنے دیں سنی مدرسے کی رکنیت توڑنی چیز ہے۔
		تعظیم بد مذہباں اور ان سے اختلاط
۱۹۰	۱۸۷	رکھنے اور ان کو سلام کہنے پر وعیداتِ قرآن وحدیث ہے۔
۱۹۲	۱۸۷	ابراہیم بن میسرہ تابعی مکی اور ثقہ ہیں۔
۱۹۲	۱۸۷	جس چیز کے کفر پر اتفاق ہو اور جس کے کفر میں اختلاف ہو دونوں کا حکم۔

صفحہ	نمبر	مضمون
۱۹۴	۱۸۷	ناجائز کا ترک واجب ہے۔
۱۹۴	۱۸۸	اغراضِ فاسدہ کفار کی تحصیل نامناسب۔
-	۱۸۸	خوردبین سے مشاہدہ ہوا ہے کہ دودھ اور پانی سب میں یقینا کیڑے ہوتے ہیں۔
		ایک سنی عالم کے تحریری اعلان کے بارے میں سوال جس کے شروع میں
۱۹۴	۱۸۷	حمد و نعت نہیں اور نہ ہی اس میں نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا وسیلہ تحریر کیا گیا ہے۔
۱۹۴	۱۸۸	مسلمان پر نیک گمان کا حکم ہے۔
-	-	-

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page	Subject (Left Column)	Page	Subject (Right Column)	Page
194	Not mentioning 'Tawassul' (mediation) by a Sunni cannot be termed as a denial of it.	194	What to do if there is no way to perform Hajj without paying a bribe?	198
194	One who denies 'Tawassul' is not a Sunni.	194	Under what circumstances is a photograph permitted?	198
194	The 'Tawassul' of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is ingrained in a Muslim's heart, even if not expressed verbally.	194	If a non-believer asks to be made a Muslim, it is obligatory for a Muslim to break his mandatory prayer for him.	199
195	Every blessing in the universe is received through the mediation of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).	195	Strong suspicion is akin to certainty.	199
195	The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is the distributor of Allah's treasures.	195	When is it obligatory and when is it recommended to invite non-believers to Islam?	199
195	Appreciation from the author for the petitioner's sound belief.	195	Treatise 'Jali al-Nass fi Amakin al-Rukhas' (Explanation of instances where exemptions are granted for certain prohibited acts).	201
195	Inquiry regarding taking or having photographs taken for passports.	195	Neither can every forbidden thing become permissible at some time, nor is it the case that every forbidden thing has the potential for exemption.	202
196	Taking pictures of living beings is unanimously forbidden, even if it is only the face.	196	Some legal principles and rules regarding situations of exemption that seemingly conflict.	202
196	It is forbidden to have a photograph taken if taking one is forbidden.	196	The First Principle.	202

Page	Subject (Left Column)	Page	Subject (Right Column)	Page
196	If it is forbidden to take something, it is also forbidden to give it.	196	Warding off harm is more important than achieving benefit.	202
197	Necessity makes prohibited things permissible.	197	Supporting Hadith for the first principle.	202
197	For the sake of mere benefit, no forbidden thing becomes permissible.	197	The mentioned rule does not imply absolute consideration.	202
197	If a permissible job pays 30 rupees and an impermissible one 150, choosing the impermissible for profit is forbidden.	197	The Second Principle.	202
197	A job playing the bugle for Christians is not permissible for a Muslim.	197	Necessities make the forbidden permissible.	202
			The mentioned principle is derived from two verses.	202

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २१

पृष्ठ	विषय (बायाँ कॉलम)	पृष्ठ	विषय (दायाँ कॉलम)	पृष्ठ
१९४	किसी सुन्नी के द्वारा 'तवस्सुल' (मध्यस्थता) का ज़िक्र न करने को 'तवस्सुल' का इनकार नहीं माना जा सकता।	१९४	अगर हज की अदायगी रिश्वत के बिना मुमकिन न हो, तो क्या करे?	१९८
१९४	तवस्सुल का इनकार करने वाला सुन्नी नहीं होता।	१९४	किस सूरत में तस्वीर की इजाज़त है?	१९८
१९४	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से तवस्सुल मुसलमान के दिल में बसा हुआ है, चाहे कभी ज़ुबान से न कहे।	१९४	अगर कोई काफिर कहे "मुझे मुसलमान कर लो," तो मुसलमान के लिए उसके लिए अपनी फ़र्ज़ नमाज़ तोड़ देना वाजिब है।	१९९
१९५	कायनात की हर नेमत हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वसीले से मिलती है।	१९५	प्रबल संभावना (ज़न्ने ग़ालिब) यक़ीन के दर्जे में होती है।	१९९
१९५	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह के खज़ानों के बांटने वाले हैं।	१९५	काफिरों को इस्लाम की दावत देना कब वाजिब और कब मुस्तहब (पसंदीदा) है?	१९९
१९५	मुसन्निफ (रहमतुल्लाह अलैह) की ओर से मुस्तफ्ती (सवाल पूछने वाले) के अच्छे अकीदे पर दाद।	१९५	रिसाला 'जली अल-नस फ़ी अमाकिन अर-रुख़स' (इस बात का बयान कि कुछ मौकों पर कुछ मना की गई चीज़ों में रियायत मिलती है)।	२०१
१९५	पासपोर्ट के लिए तस्वीर बनाने और बनवाने से मुताल्लिक इस्तिफ्ता (सवाल)।	१९५	न तो हर मना की गई चीज़ किसी न किसी वक्त जायज़ हो सकती है, और न ही हर वक्त ऐसा है कि हर मना की गई चीज़ में रियायत की गुंजाइश हो।	२०२

पृष्ठ	विषय (बायाँ कॉलम)	पृष्ठ	विषय (दायाँ कॉलम)	पृष्ठ
१९६	जानदार की तस्वीर खींचना सर्वसम्मति से हराम है, चाहे वह केवल चेहरा ही क्यों न हो।	१९६	रियायत के मौकों के बारे में कुछ शरई क़ायदे और उसूल जिनमें ज़ाहिरा तौर पर विरोधाभास है।	२०२
१९६	जिसका खींचना हराम है, उसका खिंचवाना भी हराम है।	१९६	पहला असल (सिद्धांत)।	२०२
१९६	जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम है।	१९६	नुक्सान को दूर करना, फ़ायदा हासिल करने से ज़्यादा ज़रूरी है।	२०२
१९७	ज़रूरत हराम चीज़ों को जायज़ कर देती है (अद-दरूरतु तुबीहुल महज़ूरात)।	१९७	पहले असल की समर्थक हदीस।	२०२
१९७	केवल फ़ायदा हासिल करने के लिए कोई मना की गई चीज़ जायज़ नहीं होती।	१९७	उक्त नियम पूर्ण रूप से विचार करने का निर्देश नहीं देता।	२०२
१९७	अगर जायज़ नौकरी तीस रुपये की और नाजायज़ डेढ़ सौ की मिल रही हो, तो नफ़े(लाभ) के लिए नाजायज़ को अपनाना हराम है।	१९७	दूसरा असल (सिद्धांत)।	२०२
१९७	ईसाइयों का बिगुल बजाने की नौकरी मुसलमान के लिए जायज़ नहीं है।	१९७	मजबूरियाँ मना की गई चीज़ों को जायज़ बना देती हैं।	२०२
			उक्त असल (सिद्धांत) दो आयतों से लिया गया है।	२०२

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)	صفحہ
۱۹۴	کسی سُنی کے عدمِ ذکر توسل کو انکارِ توسل قرار نہیں دیا جاسکتا۔	۱۹۴	اگر حج کی ادائیگی کی رشوت کے بغیر کوئی صورت نہ ہو تو کیا کرے۔	۱۹۸
۱۹۴	توسل کا انکار کرنے والا سنی نہیں ہوتا۔	۱۹۴	کس صورت میں تصویر کی اجازت ہے۔	۱۹۸
۱۹۴	حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے توسل مسلمان کے دل میں رچا ہوا ہے اگرچہ بعض اوقات زبان سے نہ کہے۔	۱۹۴	کافر کہے مجھے مسلمان کرلو تو مسلمان کو اس کیلئے فرض نماز توڑ دینا واجب ہے۔	۱۹۹
۱۹۵	کائنات کی ہر نعمت حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وسیلے سے ملتی ہے۔	۱۹۵	ظن غالب یقین کے ساتھ لاحق ہے۔	۱۹۹
۱۹۵	نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قاسمِ خزائنِ حق ہیں۔	۱۹۵	کفار کو دعوت اسلام دینا کب واجب اور کب مستحب ہے۔	۱۹۹
۱۹۵	مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے مستفتی کو حسنِ اعتقاد پر داد۔	۱۹۵	رسالہ جلی النص فی اماکن الرخص (اس بات کا بیان کہ بعض اوقات	۲۰۱

صفحہ	موضوع (بایاں کالم)	صفحہ	موضوع (دایاں کالم)	صفحہ
			بعض ممنوعات میں رخصت ملتی ہے)	
۱۹۵	پاسپورٹ کے لئے تصویر بنانے اور بنوانے سے متعلق استفتاء۔	۱۹۵	نہ ہر ممنوع کسی نہ کسی وقت مباح ہوسکتا ہے نہ ہر وقت ایسا کہ کسی نہ کسی ممنوع میں رخصت کی قابلیت رکھتا ہے۔	۲۰۲
۱۹۶	ذی روح کی تصویر کھینچنی بالاتفاق حرام ہے اگر چہ صرف چہرہ ہی ہو۔	۱۹۶	مواقع رخصت کے بارے میں کچھ قواعد واصول شرعیہ جن میں بظاہر تعارض ہے۔	۲۰۲
۱۹۶	جس کا کھینچنا حرام اس کا کھنچوانا بھی حرام ہے۔	۱۹۶	اصل اول۔	۲۰۲
۱۹۶	جس چیز کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام ہے۔	۱۹۶	مفسدہ کا دفع مصلحت کی تحصیل سے زیادہ اہم ہے۔	۲۰۲
۱۹۷	الضرورت تبیح المحظورات۔	۱۹۷	اصل اول کی مؤید حدیث۔	۲۰۲
۱۹۷	مجرد تحصیلِ منفعت کیلئے کوئی ممنوع مباح نہیں ہوتا۔	۱۹۷	قاعدہ مذکورہ مطلقاً لحاظ نہیں بتاتا ہے۔	۲۰۲
۱۹۷		۱۹۷	اصل دوم۔	۲۰۲

صفحہ	موضوع (بایاں کالم) صفحہ	موضوع (دایاں کالم) صفحہ
	جائز نوکری تیس روپیہ اور ناجائز ڈیڑھ سو کی ملتی ہو تو نفع کے لئے ناجائز کو اختیار کرنا حرام ہے۔	
۱۹۷	عیسائیوں کے بگل بجانے کی نوکری مسلمان کیلئے جائز نہیں۔ ۱۹۷	مجبوریاں ممنوع کو مباح کردیتی ہیں۔ ۲۰۲
		اصل مذکور دو آیتوں سے ماخوذ ہے۔ ۲۰۲

Fatawa Razawiya Volume 21

Topic	Page	Topic	Page
The aforementioned rule absolutely indicates consideration of necessity.	203	Actions are based on intentions, and for everyone is what they intended.	204
Third Principle.	203	The noble verse supporting the aforementioned rule.	204
One afflicted by two calamities should choose the lighter of the two.	203	Explanation of occasions and places of concessions (rukhsas) and the application of the seven aforementioned rules.	204
The source of the aforementioned principle is a noble verse.	203	There are five levels: 1. Necessity (Darurat), 2. Need (Hajat), 3. Benefit (Manfa'at), 4. Adornment (Zeenat), 5. Superfluity (Fuzool).	205
The aforementioned rule does not apply universally but requires comparison/ balancing.	203	There are five things whose preservation is the objective of establishing divine laws: Religion, Intellect, Lineage, Self, and Wealth.	205
Fourth Principle.	203	Definitions and examples of the five aforementioned levels.	205
Harm is to be repelled.	203	The exception for necessity is self-evident.	206
The noble verse and holy Hadith supporting the aforementioned principle.	203	Multiple examples showing that while one's own necessity is paramount, the necessity of another Muslim has also been considered.	206
Fifth Principle.	203	If one can save a drowning person, it is obligatory to break the prayer and save them even if the prayer is missed (qada).	206
Hardship brings ease.	203	If there is a risk of losing the child, a pregnant woman may postpone the prayer.	206
The noble verse supporting the aforementioned rule.	203	It is obligatory to break the prayer to save a blind person from falling into a well.	206
	204		207

Topic	Page	Topic	Page
The scope of hardship and difficulty is broader than necessity and compulsion.		One should not go for Hajj without making arrangements for those whose maintenance is obligatory upon them.	
Sixth Principle.	204	No religiously prohibited concession can be granted for adornment and superfluity.	208
That which is forbidden to take is also forbidden to give.	204	Enema is permissible for medical necessity, but impermissible for mere apparent benefit like sexual potency.	208
The noble verse supporting the aforementioned principle.	204	If one gets thirty rupees a month in a lawful job, and Christians offer one hundred and fifty a month for ringing the bell, this job is not permissible for the sake of that benefit.	209
Seventh Principle.	204		

फ़तावा रज़विया खंड 21

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
उपर्युक्त नियम पूर्णतः आवश्यकता के विचार को बताता है।	२०३	कार्यों का दारोमदार नियतों पर है, प्रत्येक के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की।	२०४
तीसरा सिद्धांत।	२०३	उपर्युक्त नियम की समर्थक पवित्र आयत।	२०४
दो विपदाओं में फँसा व्यक्ति उनमें से हल्की को चुने।	२०३	रियायत (रुख़सत) के अवसरों और स्थानों का विवरण और उपर्युक्त सात नियमों के अनुप्रयोगों का स्पष्टीकरण।	२०४
उपर्युक्त सिद्धांत का स्रोत पवित्र आयत है।	२०३	पाँच स्तर हैं: १. आवश्यकता (ज़रूरत), २. हाजत (ज़रूरत से कम), ३. लाभ (मनफ़अत), ४. सजावट (ज़ीनत), ५. व्यर्थ (फ़ुज़ूल)।	२०५
उपर्युक्त नियम सार्वभौमिक रूप से लागू नहीं होता बल्कि तुलना चाहता है।	२०३	पाँच चीज़ें हैं जिनकी रक्षा ईश्वरीय कानूनों की स्थापना का उद्देश्य है: धर्म, बुद्धि, वंश, स्वयं और धन।	२०५
चौथा सिद्धांत।	२०३	उपर्युक्त पाँच स्तरों की परिभाषाएँ और उदाहरण।	२०५
हानि को दूर किया जाना चाहिए।	२०३	आवश्यकता का अपवाद स्वतः स्पष्ट है।	२०६
उपर्युक्त सिद्धांत की समर्थक पवित्र आयत और पवित्र हदीस।	२०३	अनेक उदाहरण कि अपनी आवश्यकता तो आवश्यकता है ही, दूसरे मुस्लिम की आवश्यकता का भी ध्यान रखा गया है।	२०६
पाँचवाँ सिद्धांत।	२०३	यदि डूबते को बचाया जा सकता है, तो नमाज़ तोड़कर उसे बचाना अनिवार्य है, भले ही नमाज़ कज़ा हो जाए।	२०६
कठिनाई सुगमता लाती है।	२०३	यदि बच्चे के नष्ट होने का अंदेशा हो, तो गर्भवती महिला नमाज़ में देरी कर सकती है।	२०६
उपर्युक्त नियम की समर्थक पवित्र आयत।	२०३	अंधे को कुएँ में गिरने से बचाने के लिए नमाज़ तोड़ना अनिवार्य है।	२०६

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
कठिनाई और दुश्वारी का दायरा आवश्यकता और मजबूरी से अधिक विस्तृत है।	२०४	जिन लोगों का खर्च उस पर अनिवार्य है, उनका प्रबंध किए बिना हज पर नहीं जाना चाहिए।	२०७
छठा सिद्धांत।	२०४	सजावट और व्यर्थ के लिए कोई भी धार्मिक वर्जित रियायत नहीं मिल सकती।	२०८
जिसका लेना हराम है उसका देना भी हराम है।	२०४	रोग की आवश्यकता में एनीमा (हक़ना) जायज़ है और स्पष्ट लाभ जैसे संभोग शक्ति के लिए नाजायज़ है।	२०८
उपर्युक्त सिद्धांत की समर्थक पवित्र आयत।	२०४	हलाल काम में महीने के तीस रुपये मिलते हैं और ईसाई घंटी बजाने के लिए डेढ़ सौ रुपये देंगे, तो इस लाभ के लिए यह नौकरी जायज़ नहीं है।	२०९
सातवाँ सिद्धांत।	२०४		

موضوع	صفحہ
قاعدہ مذکورہ مطلقاً لحاظ ضرورت بتاتا ہے۔	۲۰۳
اصل سوم۔	۲۰۳
دو بلاؤں کا مبتلا ان میں سے ہلکی کو اختیار کرے۔	۲۰۳
اصل مذکور کا ماخذ آیت کریمہ ہے۔	۲۰۳
قاعدہ مذکورہ دونوں اطلاق نہیں کرتا بلکہ موازنہ چاہتا ہے۔	۲۰۳
اصل چہارم۔	۲۰۳
ضرر مدفوع ہے۔	۲۰۳
اصل مذکور کی مؤید آیت کریمہ و حدیث اقدس۔	۲۰۳
اصل پنجم۔	۲۰۳
اعمال کا دارومدار نیتوں پر ہے ہر ایک کیلئے اس کی نیت۔	۲۰۴
قاعدہ مذکورہ کی مؤید آیت کریمہ۔	۲۰۴
مواقع و اماکن رخص کا بیان اور قواعد مذکورہ سبعہ کے موارد کی وضاحت۔	۲۰۴
مراتب پانچ ہیں: ۱۔ ضرورت، ۲۔ حاجت، ۳۔ منفعت، ۴۔ زینت، ۵۔ فضول	۲۰۵
پانچ چیزیں ہیں جن کے حفظ کو اقامت شرائع الہیہ ہے: دین، عقل، نسب، نفس اور مال۔	۲۰۵
مراتب خمسہ مذکورہ کی تعریفیں اور مثالیں۔	۲۰۵
ضرورت کا استثناء بدیہی ہے۔	۲۰۶
متعدد مثالیں کہ اپنی ضرورت تو ضرورت ہے دوسرے مسلم کی ضرورت کا بھی لحاظ فرمایا گیا ہے۔	۲۰۶
	۲۰۶

موضوع	صفحہ
مشقت آسانی لاتی ہے۔	۲۰۳
قاعدہ مذکورہ کی مؤید آیت کریمہ۔	۲۰۳
مشقت و دشواری کا دائرہ ضرورت و مجبوری سے وسیع تر ہے۔	۲۰۴
اصل ششم۔	۲۰۴
جس کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام۔	۲۰۴
اصل مذکور کی مؤید آیت کریمہ۔	۲۰۴
اصل ہفتم۔	۲۰۴
ڈوبتے کو بچا سکتا ہے تو نماز توڑ کر بچانا لازم ہے اگرچہ نماز قضا ہو جائے۔	۲۰۶
بچے کے ضائع ہونے کا خدشہ ہو تو حاملہ نماز مؤخر کر دے۔	۲۰۶
اندھے کو کنویں میں گرنے سے بچانے کیلئے نماز کو توڑ دینا لازم ہے۔	۲۰۶
جن کا نفقہ اس پر لازم ہے ان کا بند وبست کئے بغیر حج کو نہ جائے۔	۲۰۷
زینت و فضول کیلئے کوئی ممنوع شرعی رخصت نہیں ہو سکتا۔	۲۰۸
حقنہ بضرورت مرض جائز اور منفعت ظاہر ہ مثلاً قوت جماع کیلئے ناجائز ہے۔	۲۰۸
حلال کام میں تیس روپے ماہانہ پاتا ہے اور نصرانی ناقوس بجانے پر ڈیڑھ سو ماہانہ دیں گے اس منفعت کیلئے یہ نوکری جائز نہیں۔	۲۰۹

Fatawa Rizwia, Volume 21

Description 1	Ref	Description 2	Ref
How much wage should a cobbler get for making shoes of a sinful style and a tailor for making clothes of such style; it is not permitted as it is aiding in sin.	210	The beard is a symbol of Islam; mocking a symbol of Islam is mocking Islam itself.	215
Wood can be obtained for free from the forest, but if one has to bribe someone for it, giving it is prohibited (haram).	210	Whether a person whose beliefs are not sound is outside the pale of Islam or not.	216
Giving or taking a bribe to enter the Kaaba is prohibited (haram).	211	What is a 'Hamzad' (spiritual double) and what is the ruling on practicing for its subjugation.	216
Something purely prohibited (haram) cannot become lawful (halal) just for benefit.	211	Whether the famous entities like demons, ghosts, witches, and 'shaheed' (spirits) etc., are real or false.	216
Al-Sarih Yafuq al-Dalala (Explicit text prevails over implication).	212	Whether 'Dast-e-Ghaib' (invisible hand) and the appearance of gold coins etc. from under a prayer mat is true or not.	216
When is changing an endowment (waqf) permissible and when is it impermissible.	212	The 'Hamzad' of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) had become a Muslim.	212
It is obligatory to keep the endowment in its previous state and not to increase it.	212	Subjugating a 'Hamzad' through lower (dark) magic is strictly forbidden (haram) and in some cases even disbelief (kufr), and if through higher (celestial) means, it is still not without harm.	217
Answer to an objection arising from a passage in 'Al-Hindiyya'.	213	The minimum harm of associating with jinn is that a person becomes arrogant.	218
In which case is disobeying parents' command permissible and in which case is it impermissible.	213	Jinn and impure spirits are proven by Hadith.	218

Description 1	Ref	Description 2	Ref
Mocking the Adhan (call to prayer) is disbelief (kufr); the perpetrator should renew their Islam and marriage.	215	The noble martyrs are pure and free from foul actions.	218
Mocking the Adhan is disbelief; the perpetrator should renew their Islam and marriage.	215	True and false forms of 'Dast-e-Ghaib'.	218
The faith of one who mocks the beard is lost, marriage becomes void, and the excuse of ignorance is false and void.	215	The best and easiest practice of 'Dast-e-Ghaib' is the one present in the Holy Quran.	219
The beard is a symbol of Islam; mocking a symbol of Islam is mocking Islam.	215	People wander around exhausted and miserable seeking 'Amal-e-Hub' (love spells), yet do not find it, whereas the easy and certain practice of love is mentioned in the Holy Quran.	219

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

विवरण 1	संदर्भ	विवरण 2	संदर्भ
फ़ासिक़ाना वज़अ (पापपूर्ण शैली) के जूते बनाने पर मोची और ऐसी वज़अ के कपड़े बनाने पर दर्ज़ी को कितनी मज़दूरी मिले; इसकी अनुमति नहीं है क्योंकि यह गुनाह के काम में सहायता है।	210	दाढ़ी इस्लाम का प्रतीक (शआर) है, इस्लाम के प्रतीक का मज़ाक उड़ाना इस्लाम का मज़ाक उड़ाना है।	215
जंगल से लकड़ी मुफ़्त मिल सकती है लेकिन उसके लिए किसी को रिश्वत देनी पड़े तो देना हराम है।	210	जिस व्यक्ति के अक़ीदे (विश्वास) का ठिकाना न हो, वह इस्लाम के दायरे से बाहर है या नहीं।	216
काबा शरीफ़ में प्रवेश के लिए रिश्वत देना और लेना हराम है।	211	हमज़ाद क्या है और उसे वश में करने के लिए अमल (साधना) करना कैसा है।	216
जो चीज़ शुद्ध रूप से हराम है, वह केवल लाभ के लिए हलाल नहीं हो सकती।	211	आसैब, भूत, चुड़ैल और शहीद आदि जो प्रसिद्ध हैं, वे सही हैं या ग़लत।	216
अस-सरीह यफ़ूक़ अल-दलाला (स्पष्ट पाठ संकेत पर प्रबल होता है)।	212	दस्त-ए-ग़ैब (अदृश्य सहायता) और मुसल्ले (प्रार्थना चटाई) के नीचे से अशर्फ़ी आदि का निकलना सही है या नहीं।	216
वक़्फ़ (धार्मिक बंदोबस्ती) में परिवर्तन कब जायज़ है और कब नाजायज़।	212	हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का हमज़ाद मुसलमान हो गया था।	212
वक़्फ़ को पिछली स्थिति पर रखना वाजिब है, उसमें बढ़ोतरी करना नहीं।	212	हमज़ाद को वश में करना यदि सिफ़्ली (काला जादू) से हो तो कतई हराम है, बल्कि कुछ मामलों में कुफ़्र है, और यदि अलवी (उच्च/स्वर्गीय) माध्यम से हो तब भी हानि से खाली नहीं।	217
	213		218

विवरण 1	संदर्भ	विवरण 2	संदर्भ
'हिन्दिया' के एक इबारत (पाठ) से उत्पन्न होने वाली आपत्ति का उत्तर।		जिन्नों की सोहबत का कम से कम नुकसान यह है कि इंसान अभिमानी हो जाता है।	
माता-पिता की आज्ञा का उल्लंघन किस स्थिति में जायज़ है और किस स्थिति में नाजायज़।	213	जिन्न और नापाक रूहों का अस्तित्व हदीसों से साबित है।	218
अज़ान का मज़ाक उड़ाना कुफ़्र है, इसका अपराधी इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण करे।	215	शहीद लोग नापाक हरकतों से पाक और बेदाग़ हैं।	218
अज़ान का मज़ाक उड़ाना कुफ़्र है, इसका अपराधी इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण करे।	215	दस्त-ए-ग़ैब की सही और ग़लत सूरतें (प्रकार)।	218
दाढ़ी का मज़ाक उड़ाने वाले का ईमान ख़त्म, निकाह बातिल (अमान्य) और अज्ञानता का बहाना ग़लत और बातिल है।	215	दस्त-ए-ग़ैब का सबसे अच्छा और आसान अमल वह है जो क़ुरआन मजीद में मौजूद है।	219
दाढ़ी इस्लाम का प्रतीक है, इस्लाम के प्रतीक का मज़ाक उड़ाना इस्लाम का मज़ाक है।	215	लोग अमल-ए-हुब (प्रेम वशीकरण) के पीछे मारे-मारे फिरते हैं पर मिलता नहीं, जबकि प्रेम का आसान और निश्चित अमल क़ुरआन मजीद में ज़िक्र है।	219

عنوان ۱	صفحہ/ نمبر	عنوان ۲	صفحہ/ نمبر
فاسقانہ وضع کا جوتا بنانے پر موچی اور ایسی وضع کے کپڑے بنانے پر درزی کو کتنی اجرت ملے اس کی اجازت نہیں کہ یہ معصیت پر اعانت ہے۔	۲۱۰	داڑھی شعارِ اسلام ہے شعارِ اسلام سے استہزاء اسلام سے استہزاء ہے۔	۲۱۵
لکڑی جنگل سے مفت مل سکتی ہے مگر اس کیلئے کسی شخص کو رشوت دینی پڑتی ہے تو دینا حرام ہے۔	۲۱۰	جس شخص کے عقائد کا ٹھکانہ نہ ہو وہ دائرہ اسلام سے خارج ہے یا نہیں۔	۲۱۶
کعبہ معظمہ میں داخل ہونے کیلئے رشوت دینا اور اس کا لینا حرام ہے۔	۲۱۱	ہمزاد کیا ہے اس کی تسخیر کیلئے عمل کرنا کیسا ہے۔	۲۱۶
حرام محض منفعت کیلئے حلال نہیں ہوسکتا۔	۲۱۱	آسیب، بھوت، چڑیل اور شہید وغیرہ جو مشہور ہیں صحیح ہیں یا غلط	۲۱۶
الصریح یفوق الدلالۃ۔	۲۱۲	دست غیب اور مصلے کے نیچے سے اشرفی وغیرہ کا نکلنا صحیح ہے یا نہیں۔	۲۱۶
تبدیل وقف کب جائز اور کب ناجائز ہے۔	۲۱۲		۲۱۲

عنوان ۱	صفحہ/ نمبر	عنوان ۲	صفحہ/ نمبر
		حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ہمزاد مسلمان ہو گیا تھا۔	
		تسخیر ہمزاد اگر سفلیات سے ہو تو	
وقف کو حالت سابقہ پر رکھنا واجب ہے نہ کہ اس میں زیادتی کرنا۔	۲۱۲	حرام قطعی بلکہ بعض صورتوں میں کفر ، اور اگر علویات سے ہو تب بھی خالی از ضرر نہیں۔	۲۱۷
ہندیہ کی عبارت سے پیدا ہونے والے ایک اعتراض کا جواب۔	۲۱۳	صحبت جن کا کم از کم ضرر یہ ہے کہ آدمی متکبر ہو جاتا ہے۔	۲۱۸
والدین کے فرمان کی خلاف ورزی کس صورت میں جائز اور کس صورت میں ناجائز ہے۔	۲۱۳	جن اور ناپاک روحیں احادیث سے ثابت ہیں۔	۲۱۸
اذان سے استہزاء کفر ہے اس کا مرتکب تجدید اسلام اور تجدید نکاح کرے۔	۲۱۵	شہداء کرام خبیث حرکات سے منزہ و مبرا ہیں۔	۲۱۸
اذان سے استہزاء کفر ہے اس کا مرتکب تجدید اسلام اور تجدید نکاح کرے۔	۲۱۵	دست غیب کی صحیح اور غلط صورتیں۔	۲۱۸
داڑھی سے استہزاء کرنے والے کا ایمان زائل، نکاح باطل اور عذرِ جہل غلط و باطل ہے۔	۲۱۵	دست غیب کا اعلیٰ اور سہل تر عمل وہ ہے جو قرآن مجید میں موجود ہے۔	۲۱۹

عنوان ۱	صفحہ/ نمبر
داڑھی شعارِ اسلام ہے شعارِ اسلام سے استہزاء اسلام سے استہزاء ہے۔	۲۱۵

عنوان ۲	صفحہ/ نمبر
لوگ عملِ حب کے پیچھے خستہ و خوار پھرتے ہیں مگر نہیں ملتا حالانکہ حب کا سہل و یقینی عمل قرآن مجید میں مذکور ہے۔	۲۱۹

Fatawa Razawiya Volume 21

Topic / Text	Page No.	Topic / Text	Page No.
Tusi's Rafd (rejection) did not reach the level of disbelief; he tried to find interpretations for the disbelief of predecessors as much as possible, which is a sin, and wherever he went against the Ahl-as-Sunnat, his views were refuted.	220	What is the belief regarding the auspicious and inauspicious effects of celestial bodies, and to what extent is it correct for an amulet-maker to observe them?	223
Logical and philosophical commentators and annotators are not infallible.	220	For an obedient Muslim, nothing is inauspicious, and for disbelievers, nothing is auspicious.	223
The popular belief that houses, horses, and women are unlucky is pure falsehood, rejected, and stems from Hindu concepts.	220	Sometimes even a sin becomes a source of happiness (blessedness).	223
Taziyah is impermissible and an innovation but not disbelief, unlike funeral prayers being impermissible or slaughtered animals becoming carrion.	221	To consider stars as having an effect is polytheism; asking for help from them is forbidden, and observing them is against reliance on Allah (Tawakkul).	224
Both excess and negligence are reprehensible.	221	What is meant by evaporation (tabkhir) and formation (takween)?	224
Discussion and explanation of a Hadith from Ibn Majah.	221	Author's footnote on Ash'at-ul-Lam'at regarding the issue.	224
Every bad innovation is not disbelief.	221	Umar Farooq (may Allah be pleased with him) ordered observing the lunar mansions while praying for rain.	224
Some heretical beliefs are not disbelief.	221	Eating forbidden (haram) food is never permissible; when it	225

Topic / Text	Page No.	Topic / Text	Page No.
		becomes permissible, it is no longer forbidden at that moment.	
Support for the issue from the statements of jurists.	221	What is the ruling for someone who says, "Lying and eating forbidden things is permissible in poverty (faqiri)"?	225
Cursing is a very severe matter; Muslims should avoid it.	222	There is no Shariah-based harm if English etc. were not included in a religious school due to the help of the British government, and closing it down is purely without reason.	227
Unless death upon disbelief is proven, even cursing a disbeliever is not permissible.	222	Returning or not returning a government title is not a religious issue; if there is a genuine fear of cessation of aid upon return, then returning it is foolishness.	228
Socializing with those who hold Deobandi beliefs is forbidden.	222	One who participates in gatherings consisting of the polytheistic rituals of Hindus is not fit for leadership in prayer (Imamat).	228
Question and answer regarding Freemasonry.	222	It is obligatory to avoid the enemies of religion.	228
A brief, ambiguous question.	223		

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

विषय / पाठ	पृष्ठ सं.
तूसी का रफ़्ज़ (अस्वीकार) कुफ़्र के स्तर तक नहीं था; उसने पूर्वजों के कुफ़्र के लिए यथासंभव व्याख्याएँ ढूँढने की कोशिश की, जो पाप है, और जहाँ भी उसने अहल-ए-सुन्नत के विरुद्ध काम किया, उसका खंडन किया गया।	२२०
तार्किक और दार्शनिक टीकाकार और टिप्पणीकार मासूम (निर्दोष) नहीं हैं।	२२०
यह जो प्रसिद्ध है कि घर, घोड़ा और स्त्री अशुभ होते हैं, यह सरासर निराधार और अस्वीकृत है और हिंदुओं के विचार हैं।	२२०
ताज़िया नाजायज़ और बिदअत (नवाचार) है लेकिन कुफ़्र नहीं, जैसे जनाज़े की नमाज़ का नाजायज़ होना और ज़िबह किया हुआ जानवर मुर्दार होना।	२२१
अति और कमी दोनों निंदनीय हैं।	२२१
इब्न माजा की एक हदीस पर चर्चा और उसकी व्याख्या।	२२१
हर बुरी बिदअत कुफ़्र नहीं है।	२२१
खगोलीय पिंडों के शुभ और अशुभ प्रभावों पर विश्वास रखना कैसा है और ताबीज़ बनाने वाले के लिए उनका पालन करना कहाँ तक सही है।	२२३
एक आज्ञाकारी मुसलमान के लिए कोई भी चीज़ अशुभ नहीं है और काफ़िरों के लिए कुछ भी शुभ नहीं है।	२२३
कभी-कभी पाप भी सौभाग्य बन जाता है।	२२३
सितारों को प्रभावशाली मानना शिर्क है, उनसे मदद माँगना हराम है और उनका ध्यान रखना तवक्कुल (ईश्वर पर भरोसा) के खिलाफ है।	२२४
वाष्पीकरण (तबख़ीर) और निर्माण (तक्कीन) से क्या तात्पर्य है?	२२४
मसले से संबंधित 'अशअतुल लम्आत' पर लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का हाशिया।	२२४
फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने बारिश की दुआ माँगते समय मंज़िले क़मर	२२४

विषय / पाठ	पृष्ठ सं.
कुछ कुरीतियाँ (बद-मज़हबियाँ) कुफ़्र नहीं हैं।	२४१
फ़ुक़्हा (न्यायविदों) के कथनों से मसले का समर्थन।	२४१
लानत (धिक्कार) बहुत सख्त चीज़ है, मुसलमानों को इससे बचना चाहिए।	२४४
जब तक कुफ़्र पर मरना सिद्ध न हो, काफ़िर पर भी लानत भेजना जायज़ नहीं है।	२४४
देवबंदी अक़ीदे (विश्वास) वालों से मेलजोल हराम है।	२४४
फ्रीमिसन के बारे में सवाल और जवाब।	२४४
एक संक्षिप्त अस्पष्ट प्रश्न।	२२३
(चंद्र निवासों) का ध्यान रखने का हुक्म दिया।	
हराम खाना कभी जायज़ नहीं होता; जिस समय जायज़ होता है, उस समय वह हराम नहीं रहता।	२२५
"फ़क़ीरी में झूठ बोलना और हराम खाना जायज़ है" यह कहने वाले का क्या हुक्म है।	२२५
यदि ब्रिटिश सरकार की सहायता के कारण किसी धार्मिक मदरसे में अंग्रेज़ी आदि को शामिल नहीं किया गया, तो इसमें शरियत के अनुसार कोई हर्ज नहीं है और उसे बंद करना पूरी तरह निराधार है।	२२७
सरकारी खिताब वापस करना या न करना कोई शरीअती मसला नहीं है; यदि खिताब वापस करने पर सहायता बंद होने का वास्तविक डर है, तो उसे वापस करना मूर्खता है।	२२८
हिंदुओं के कुफ़्रिया रीति-रिवाजों वाले जलसों में भाग लेने वाला इमामत (प्रार्थना का नेतृत्व) के योग्य नहीं है।	२२८
धर्म के शत्रुओं से बचना फर्ज़ (अनिवार्य) है।	२२८

موضوع / عبارت	صفحہ نمبر
طوسی کار فض حد کفر تک نہ تھا اس نے حتی الامکان اگلوں کے کفر کی تاویلات کیں جو گناہ ہے اور جہاں اس نے خلاف اہلسنت کیا اس کا رد کر دیا گیا ہے۔	۲۲۰
منطقی و فلسفی شراح و محشین معصوم نہیں۔	۲۲۰
یہ جو مشہور ہے کہ گھر، گھوڑا اور عورت منحوس ہوتے ہیں محض باطل و مردود اور ہندوؤں کے خیالات ہیں۔	۲۲۰
تعزیہ ناجائز وبدعت ہے مگر کفر نہیں کہ نماز جنازہ ناجائز اور ذبیحہ مردار ہو۔	۲۲۱
افراط و تفریط دونوں مذموم ہیں۔	۲۲۱
	۲۲۱
کواکب فلکی کے اثرات سعد و نحس پر عقیدہ رکھنا کیسا ہے اور تعویذات میں عامل کو ان کی رعایت کہاں تک درست ہے۔	۲۲۳
مسلمان مطیع پر کوئی چیز نحس نہیں اور کافروں کے لئے کچھ سعد نہیں۔	۲۲۳
کبھی گناہ بھی سعادت ہو جاتا ہے۔	۲۲۳
کواکب کو مؤثر جاننا شرک، ان سے مدد مانگنا حرام اور ان کی رعایت خلاف توکل ہے۔	۲۲۴
تبخیر و تکوین سے کیا مراد ہے۔	۲۲۴
	۲۲۴

موضوع / عبارت	صفحہ نمبر
ابن ماجہ کی ایک حدیث پر کلام اور اس کی توجیہ۔	
ہر بدعت سیئہ کفر نہیں۔	۲۲۱
بعض بد مذہبیاں کفر نہیں۔	۲۲۱
مسئلہ کی تائید عبارات فقہاء سے۔	۲۲۱
لعنت بہت سخت چیز ہے مسلمانوں کو اس سے بچنا چاہیے۔	۲۲۲
جب تک کفر پر مرنا ثابت نہ ہو کافر پر بھی لعنت جائز نہیں۔	۲۲۲
مسئلہ سے متعلق اشعۃ اللمعات پر مصنف علیہ الرحمۃ کا حاشیہ۔	
فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے طلب باراں کی دعا مانگتے وقت منزل قمر کی رعایت کا حکم دیا۔	۲۲۴
حرام کھانا کبھی جائز نہیں ہوتا جس وقت جائز ہوتا ہے اس وقت حرام نہیں رہتا۔	۲۲۵
"فقیری میں جھوٹ بولنا اور حرام کھانا جائز ہے" یہ کہنے والے کا کیا حکم ہے۔	۲۲۵
دینی مدرسہ میں حکومت انگریز کی امداد کی بناء پر انگریزی وغیرہ داخل نہ کی گئی تو اس میں شرعاً کوئی حرج نہیں اور اس کا بند کرنا محض بے وجہ ہے۔	۲۲۷
حکومتی خطاب واپس کرنا نہ کرنا کوئی شرعی مسئلہ نہیں اگر واپسی خطاب میں بندش امداد کا اندیشہ صحیح ہے تو واپسی حماقت ہے۔	۲۲۸

موضوع / عبارت	صفحہ نمبر
دیوبندی عقائد والوں سے میل جول حرام ہے۔	۲۲۲
فریمیسن کے بارے میں سوال وجواب۔	۲۲۲
ایک اجمالی مبہم سوال۔	۲۲۳
اہل ہنود کے رسومات کفریہ پر مشتمل جلسوں میں شرکت کرنے والا قابل امامت نہیں۔	۲۲۸
دشمنان دین سے احتراز فرض ہے۔	۲۲۸

Fatawa-e-Razvia | Volume 21

Page	Subject
228	Abandoning an obligatory act (Farz) causes blame and prevents leadership in prayer (Imamat).
228	Praying for forgiveness and reciting Fatiha for a disbeliever (Kafir) is pure disbelief (Kufr) and a denial of the Quran.
228	Those who publish advertisements for a polytheist's (Mushrik's) prayer and supplication are outside the fold of Islam.
228	Cow sacrifice is a sign of Islam and its continuation in India is obligatory.
229	Making disbelievers and heretics preachers for Muslims and leaders of religion is like slaughtering Islam with a blunt knife.
229	Unity and friendship with polytheists and disbelievers is definitively forbidden (Haram-e-Qat'i).
230	Supplication for Muslim rulers, Muslim countries, and holy places in the Friday and Eid sermons is recommended (Mustahabb).
231	Risala 'Al-Ramz al-Mursaf ala Sawal Maulana al-Sayyid Asaf' (Detailed and reasoned answers to questions from Maulana Sayyid Asaf regarding dealings with disbelievers, rulings on apostates,
224	Hadrat Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) refused to make a Christian a scribe.
225	Not all types of dealings with disbelievers are prohibited.
226	Every Harbi (hostile) Kafir is a combatant Kafir; he is the opposite of a Dhimmi (protected non-Muslim) and a Mu'ahid (one under treaty).
226	Making a Dhimmi Mu'ahid a confidant is also not permissible.
226	Absolute friendship (Mualat) with all disbelievers is forbidden, whether they are Harbi or Dhimmi.
226	Kindness and favor towards a Mu'ahid is permissible, but forbidden towards a Harbi.
236	Meaning of a passage by Imam Razi.
236	The occasion of revelation and commentary of the Quranic verse "And be harsh with them".

Page	Subject
	and certain contents of an advertisement named 'Islami Payam').
233	The divine command "O you who have believed, do not take as confidants those other than yourselves; they will not spare you [any] ruin" is general and absolute.
233	Making a disbeliever a confidant is absolutely prohibited, even if it is in worldly matters.
233	Disbelievers will never fail to harm us to the best of their ability.
233	Commentary on the Hadith 'Do not seek light from the fire of polytheists'.
234	Commentary on the Quranic verse 'Do not take as confidants those other than yourselves'.
236	Before the command "And be harsh with them," the Prophet (peace and blessings be upon him) used various types of gentleness, forgiveness, and forbearance towards the disbelievers.
237	The virtues of Imam Ata bin Abi Rabah.
237	Jews and polytheists are the severest of all disbelievers in their enmity towards Muslims.
237	The command for Jihad in the verse 'O Prophet, strive against the disbelievers' is general.
-	

पृष्ठ	विषय
२२८	फर्ज का त्याग दोष का कारण है और इमामत से रोकता है।
२२८	काफ़िर के लिए मगफ़िरत (क्षमा) की दुआ और फातिहा ख्वानी करना शुद्ध कुफ्र और कुरान का झुठलाना है।
२२८	मुशरिक (बहुदेववादी) की नमाज़ और दुआ के लिए विज्ञापन छापने वाले इस्लाम के दायरे से बाहर हैं।
२२८	गाय की कुर्बानी इस्लाम की एक निशानी है और भारत में इसे जारी रखना वाजिब है।
२२९	काफ़िरों और ज़नदीकों (पाखंडियों) को मुसलमानों का उपदेशक और धर्म का अगुआ बनाना इस्लाम को कुंद छुरी से ज़िब्ह करने के समान है।
२२९	मुशरिकों और काफ़िरों के साथ एकता और प्रेम स्पष्ट रूप से हराम (हराम-ए-क़तई) है।
२३०	जुमे और ईदों के खुतबे में इस्लामी सुल्तानों, इस्लामी देशों और पवित्र स्थानों के लिए दुआ करना मुस्तहब (पसंदीदा) है।
२३१	रिसाला 'अल-रमज़ अल-मुर्सफ़ अला सवाल मौलाना अल-सैय्यद आसिफ' (काफिरों के साथ व्यवहार, मुरतद के अहकाम और 'इस्लामी पयाम' नामक विज्ञापन की
२२४	हज़रत फ़ारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने एक ईसाई को मुहर्रिर (लिपिक) बनाने से इनकार कर दिया।
२२५	काफिरों के साथ सभी प्रकार के लेनदेन नाजायज़ नहीं हैं।
२२६	हर हर्बी काफ़िर एक लड़ाकू काफ़िर है; वह ज़िम्मी और मुआहिद का प्रतिपक्षी है।
२२६	ज़िम्मी मुआहिद को राज़दार बनाना भी जायज़ नहीं है।
२२६	सभी काफ़िरों के साथ पूर्ण मित्रता (मुआलात) हराम है, चाहे वे हर्बी हों या ज़िम्मी।
२२६	मुआहिद के साथ दया और उपकार जायज़ है और हर्बी के साथ हराम है।
२३६	इमाम राजी के एक उद्धरण का अर्थ।
२३६	आयत-ए-करीमा "वागलुज़ अलैहिम" (उनके साथ सख्त हो)

पृष्ठ	विषय
	कुछ सामग्री से संबंधित मौलाना सैयद आसिफ रहमतुल्लाह अलैहि के सवालों का विस्तृत और तर्कपूर्ण जवाब)।
२३३	अल्लाह का हुक्म "ऐ ईमान वालो! अपनों के अलावा दूसरों को राज़दार न बनाओ, वे तुम्हारी तबाही में कोई कमी नहीं करेंगे" आम और पूर्ण है।
२३३	काफ़िर को राज़दार बनाना पूरी तरह प्रतिबंधित है, चाहे वह दुनियावी मामलों में ही क्यों न हो।
२३३	काफ़िर अपनी पूरी शक्ति भर हमारी बुराई चाहने में कभी कोई कमी नहीं करेंगे।
२३३	हदीस "मुशरिकों की आग से रोशनी न लो" की व्याख्या।
२३४	आयत-ए-करीमा "अपने सिवा दूसरों को राज़दार न बनाओ" की व्याख्या।
	के उतरने का कारण और उसकी व्याख्या।
२३६	हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम "वागलुज़ अलैहिम" के हुक्म से पहले काफिरों पर कई तरह की नर्मी, माफी और दरगुज़र फरमाते थे।
२३७	इमाम अता बिन अबी रबाह के गुण।
२३७	यहूदी और मुशरिक, मुसलमानों की दुश्मनी में सभी काफ़िरों में सबसे अधिक कठोर हैं।
२३७	आयत "ऐ नबी! काफिरों से जिहाद करो" में जिहाद का हुक्म आम है।
-	

صفحہ	مضمون
۲۲۸	فرض کا ترک موجبِ ملامت اور مانعِ امامت ہے۔
۲۲۸	کافر کے لئے دعائے مغفرت وفاتحہ خوانی کفرِ خالص و تکذیبِ قرآن ہے۔
۲۲۸	مشرک کی نمازِ ودعا کے لئے اشتہار چھاپنے والے دائرہ اسلام سے خارج ہیں۔
۲۲۸	قربانی گاؤ شعارِ اسلام ہے اور ہندوستان میں اس کا جاری رکھنا واجب ہے۔
۲۲۹	کفار و زنادقہ کو واعظِ مسلمین و پیشوائے دین بنانا اسلام کو کند چھری سے ذبح کرنا ہے۔
۲۲۹	مشرکین و کفار کے ساتھ اتحاد و وِداد حرامِ قطعی ہے۔
۲۳۰	سلاطینِ اسلام و ممالکِ اسلامیہ و اماکنِ مقدسہ کے لئے خطبہ جمعہ و عیدین میں دعا مستحب ہے۔
۲۲۴	جنابِ فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے نصرانی کو محرّب بنانے سے انکار فرما دیا۔
۲۲۵	کفار سے جملہ انواعِ معاملات ناجائز نہیں ہیں۔
۲۲۶	ہر کافر حربی کافر محارب ہے وہ ذمی و معاہد کا مقابل ہے۔
۲۲۶	راز دار بنانا ذمی معاہد کو بھی جائز نہیں۔
۲۲۶	موالاتِ مطلقہ جملہ کفار سے حرام ہے حربی ہو یا ذمی۔
۲۲۶	برواحسان معاہد سے جائز اور حربی سے حرام ہے۔
۲۳۶	امام رازی کی ایک عبارت کا مطلب۔

صفحہ	مضمون
	ہ رسالہ الرمز المرصف علی سوال مولٰینا السید آصف
	(کفار سے معاملات، احکامِ مرتدہ اور ایک اشتہار
۲۳۱	(اسلامی پیام) کے بعض مندرجات سے متعلق مولانا سید آصف علیہ الرحمہ کے سوالات کا مفصل و مدلل جواب)
۲۳۳	ارشاد الہی "یا ایها الذین آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونکم لا یألونکم خبالا" عام و مطلق ہے۔
۲۳۳	کافر کو راز دار بنانا مطلقاً ممنوع ہے اگر چہ امورِ دنیویہ میں ہو۔
۲۳۳	کفار ہر گز تا قدرِ قدرت ہماری بدخواہی میں کمی نہ کریں گے۔
۲۳۳	حدیث لا تستضیئوا بنار المشرکین کی تفسیر۔
۲۳۴	آیہ کریمہ لا تتخذ وا بطانة من دونکم کی تفسیر۔
۲۳۶	آیہ کریمہ "واغلظ علیهم" کا شانِ نزول اور تفسیر۔
۲۳۶	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام قبل ارشاد "واغلظ علیهم" کفار پر انواع انواع کے نرمی و عفو و صفح فرماتے تھے۔
۲۳۷	امام عطاء بن ابی رباح کے مناقب۔
۲۳۷	یہود و مشرکین عداوتِ مسلمین میں سب کافروں سے سخت تر ہیں۔
۲۳۷	یایها النبي جاهد الکفار میں حکمِ جہاد عام ہے۔
-	

Fatawa Razawiya Volume 21

Right Column	Page	Left Column	Page
The association of a ruling with an attribute indicates its causality.	247	The strange incident of Imam Razi (may mercy be upon him) falling ill and being treated by a Jewish doctor.	243
In the essence of disbelief, all disbelievers are equal; "Disbelief is one nation."	247	A woman does not exit the marriage contract upon becoming an apostate.	243
The exclusion of the Mu'ahid (treaty-bound person) from the ruling of Jihad is known through definitive and consecutive proofs by necessity and is established in people's minds.	247	There is a difference between formal and essential speech.	243
The variation in the enmity of disbelievers is not the basis of action.	247	Except for the marriage contract, all other rulings of apostasy will be applied to an apostate woman.	244
Help can be sought from the lowly group of Dhimmis for combatting and confronting Harbis as per necessity.	247	An apostate woman will not receive the estate/inheritance of her Muslim husband.	244
It is permissible to take help from a trained dog for hunting.	247	If a woman becomes an apostate during her deathbed illness (marad al-mawt), the husband will receive her estate; otherwise, not.	244
Seeking help from polytheists is absolutely impermissible.	248	It is forbidden for the husband to touch the apostate woman until she returns to Islam.	244
What kind of treatment from a non-Muslim doctor is permissible and what kind is not?	248	Inference from the texts of Fatawa Alamgiri and Durr al-Mukhtar that the marriage of an apostate woman is not	244

Right Column	Page	Left Column	Page
		annulled, but she becomes forbidden to her husband.	
Various ways in which non-Muslim doctors deceive Muslim patients.	249	The command for the apostate woman to renew the marriage is for the sake of precaution.	245
The incident of a Muslim noble of Egypt and a Jewish doctor.	251	An apostate woman becoming forbidden to her husband does not necessitate the dissolution of marriage.	245
Some people involve a Muslim doctor with a non-Muslim doctor, thinking they can show the prescription provided by the non-Muslim to the Muslim, thus feeling safe from his deceit and seeing no harm in it, whereas there are many flaws in this.	252	Often a woman becomes forbidden for a certain period, or sometimes forever, yet the marriage remains intact.	245
The incident of a Muslim patient being treated by a Jewish doctor.	253	If one marries his wife's sister and has intimacy with her, his wife becomes forbidden until he separates from the sister and her waiting period (iddah) concludes.	245

फतावा रज़विया खंड 21

दायां स्तंभ	पृष्ठ	बायां स्तंभ	पृष्ठ
किसी गुण के साथ हुक्म का जुड़ा होना उसकी इल्लत (कारणता) का सूचक है।	247	इमाम रज़ी (रहमतुल्लाहि अलैहि) के बीमार होने और एक यहूदी हकीम से उपचार कराने की अद्भुत घटना।	243
कुफ़्र (अविश्वास) के मूल में सभी काफ़िर समान हैं; "कुफ़्र एक ही राष्ट्र (मिल्लत) है।"	247	एक महिला मुर्तद (धर्मत्यागी) होने पर निकाह (विवाह) से बाहर नहीं होती।	243
जिहाद के हुक्म से मुआहिद (संधिबद्ध व्यक्ति) का अपवाद होना निश्चित और निरंतर प्रमाणों से अनिवार्य रूप से ज्ञात है और बुद्धि में स्थापित है।	247	औपचारिक और आवश्यक कथन में अंतर है।	243
काफ़िरों की शत्रुता में अंतर कार्य का आधार नहीं है।	247	निकाह के अतिरिक्त धर्मत्याग के अन्य सभी नियम मुर्तदा (धर्मत्यागी महिला) पर लागू होंगे।	244
आवश्यकतानुसार हरबियों (शत्रु गैर-मुस्लिमों) से मुकाबला और युद्ध के लिए मामूली दर्जे के ज़िम्मियों (संरक्षित गैर-मुस्लिमों) से सहायता ली जा सकती है।	247	मुर्तदा महिला को अपने मुस्लिम पति की विरासत (तरका) नहीं मिलेगी।	244
प्रशिक्षित कुत्ते से शिकार में मदद लेना वैध है।	247	यदि कोई महिला मरज़-उल-मौत (मृत्यु-रोग) के दौरान मुर्तदा हो जाती है, तो पति को उसका तरका मिलेगा, अन्यथा नहीं।	244
मुशरिक (बहुदेववादी) से सहायता मांगना पूर्णतः अवैध है।	248	जब तक मुर्तदा महिला पुनः इस्लाम न अपना ले, पति के लिए उसे स्पर्श करना वर्जित (हराम) है।	244
काफ़िर हकीम (चिकित्सक) से किस प्रकार का उपचार वैध है और किस प्रकार का अवैध?	248	आलमगीरी और दुर्रे मुख्तार के पाठों से यह निष्कर्ष कि मुर्तदा का निकाह	244

दायां स्तंभ	पृष्ठ	बायां स्तंभ	पृष्ठ
		निरस्त नहीं होता, परंतु वह पति पर हराम हो जाती है।	
काफ़िर हकीमों द्वारा मुस्लिम रोगियों को धोखा देने के अनेक तरीके।	249	मुर्तदा के लिए निकाह के नवीनीकरण (तजदीद) का आदेश एहतियात (सावधानी) के तौर पर है।	245
मिस्र के एक मुस्लिम रईस और एक यहूदी हकीम की घटना।	251	मुर्तदा का पति पर हराम हो जाना निकाह के ज़वाल (विनाश) का कारण नहीं बनता।	245
कुछ लोग काफ़िर हकीम के साथ मुस्लिम हकीम को भी शामिल करते हैं, यह सोचकर कि जो नुस्खा वह बताए वह मुस्लिम को दिखा लें, इस प्रकार वे उसके छल से सुरक्षित महसूस करते हैं और इसमें कोई बुराई नहीं समझते, जबकि इसमें कई दोष हैं।	252	अक्सर एक महिला एक निश्चित अवधि के लिए, बल्कि कभी-कभी हमेशा के लिए हराम हो जाती है, फिर भी निकाह बरकरार रहता है।	245
एक यहूदी हकीम द्वारा उपचार किए गए एक मुस्लिम रोगी की घटना।	253	यदि कोई अपनी पत्नी की बहन से निकाह करके संभोग कर ले, तो पत्नी हराम हो जाती है जब तक कि वह उसकी बहन को अलग न कर दे और उसकी इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) पूरी न हो जाए।	245

دایاں کالم	صفحہ	بایاں کالم	صفحہ
کسی وصف پر حکم کا مرتب ہونا اس کی علیت کا مشعر ہوتا ہے۔	۲۴۷	امام رازی علیہ الرحمۃ کے علیل ہونے اور یہودی طبیب سے علاج کرانے کا عجیب واقعہ۔	۲۴۳
نفس کفر میں تمام کفار برابر ہیں "الکفر ملۃ واحدۃ"	۲۴۷	عورت مرتدہ ہونے پر نکاح سے خارج نہیں ہوتی۔	۲۴۳
معاہد کا استثناء حکم جہاد سے دلائل قاطعہ متواترہ سے ضرورۃ معلوم و مستقر فی الاذہان ہے۔	۲۴۷	قول صوری و ضروری میں فرق ہے۔	۲۴۳
تفاوت عداوت کفار پر بنائے کار نہیں۔	۲۴۷	سوائے نکاح کے باقی تمام احکام ارتداد مرتدہ پر جاری ہوں گے۔	۲۴۴
حسب حاجت ذلیل قبیل ذمیوں سے حربیوں کے مقاتلہ و مقابلہ میں مدد لے سکتے ہیں۔	۲۴۷	مرتدہ اپنے مسلمان شوہر کا ترکہ نہیں پائے گی۔	۲۴۴
مسخر کتے سے شکار میں مدد لینا جائز ہے۔	۲۴۷	عورت اگر مرض الموت میں مرتدہ ہوئی تو شوہر اس کا ترکہ پائے گا ورنہ نہیں۔	۲۴۴
مشرک سے استعانت مطلقاً ناجائز۔	۲۴۸		۲۴۴

دایاں کالم	صفحہ	بایاں کالم	صفحہ
		مرتدہ جب تک اسلام نہ لائے شوہر کو اسے ہاتھ لگانا حرام ہے۔ عالمگیری و در مختار کی عبارتوں سے استنباط کہ مرتدہ کا نکاح نہیں جاتا مگر وہ شوہر پر حرام ہو جاتی ہے۔	۲۴۴
کافر طبیب سے کس نوعیت کا علاج جائز اور کس نوعیت کا ناجائز ہے۔	۲۴۸	مرتدہ کو تجدید نکاح کا حکم بنظر احتیاط ہے۔	۲۴۵
کافر طبیبوں کے مسلمان مریضوں کو فریب دینے کے متعدد طریقے ۔	۲۴۹	مرتدہ کا شوہر پر حرام ہو جانا موجب زوال نکاح نہیں۔	۲۴۵
مصر کے ایک مسلمان رئیس اور یہودی طبیب کا واقعہ۔	۲۵۱		
بعض لوگ کافر طبیب کے ساتھ مسلمان طبیب کو بھی شریک کرتے ہیں کہ جو نسخہ وہ بتائے مسلمان کو دکھالیں، یوں اس کے مکر سے امن سمجھتے ہیں اور اس میں کوئی حرج نہیں جانتے حالانکہ اس میں متعدد خرابیاں ہیں۔	۲۵۲	بارہا عورت ایک مدت تک بلکہ کبھی ہمیشہ کے لئے حرام ہو جاتی ہے اور نکاح قائم رہتا ہے۔	۲۴۵
یہودی طبیب سے علاج کرانے والے ایک مسلمان مریض کا واقعہ۔	۲۵۳	زوجہ کی بہن سے نکاح کرکے قربت کرلے تو زوجہ حرام ہو گئی یہاں تک کہ اس کی بہن کو	۲۴۵

جدا کرے اور اس کی عدت گزر

جائے۔

Separation is mandatory upon the occurrence of Hurmat-e-Musaharat (prohibition due to affinity), because the marriage remains technically established. | 245 | It is a cause of great reward to keep schools running that are purely Islamic in every way. | 249

A woman who is 'Mufzat' (whose urinary and reproductive passages have merged); there is no fundamental defect in her marriage, and the eternal prohibition remains permanent. | 245 | It is permissible to accept aid given by the government to Islamic schools, and cutting it off is foolishness. | 249

There is a difference between an idol and a Tazia, as well as in the offerings made to both. | 246 | There is a severe warning against those who prevent good deeds (Manna'ul Khair). | 250

Sabeel (water stalls), food, tea, biscuits, etc., arranged for the gathering of Rafidis (Shias) are impermissible and sinful. Giving donations for them is a sin, and the fate of those who participate will be with them. Setting up a general Sabeel is permissible. | 246 | Appointing an incompetent teacher is not correct. | 250

Deobandis are astray and irreligious. | 247 | If a king gives something to an undeserving person, he commits a double injustice: one for giving to the undeserving, and second for not giving to the deserving. | 250

Tazia is impermissible, and taking out a horse (for Zuljanah) is also not correct. | 247 | Accepting the word of a polytheist as a Sharia ruling is completely against Islam. | 250

Making imitations of great elders is disrespect. | 247 | To consider polytheists as well-wishers is foolishness and ignorance; proof from the Holy Quran. | 250

What is the ruling for Muslims going to welcome Gandhi's procession? | 247 | An inquiry consisting of three questions. | 251

One who greets a disbeliever (kafir) with respect becomes a disbeliever. | 247 | Rabita-e-Sheikh (spiritual connection with a teacher) is permissible, commendable, and a tradition of the elders. | 252

One who goes to Hindu fairs as a spectator is a sinner, not a disbeliever. | 248 | Issuing a ruling of infidelity (Takfir) against a Muslim without a valid Sharia reason necessitates disbelief for the claimant themselves. | 252

Question and answer regarding participation in a gathering. | 248 | Sharia punishment (Ta'zir) is based on the opinion of the Islamic ruler; it is not in the hands of common people, except for boycotting. | 252

An inquiry consisting of three questions. | 248 | If an unlearned mufti is a leader for some ignorant people, he is the manifestation of the blessed Hadith: "They went astray and led others astray." | 252

Any level of involvement with anyone that does not exceed Sharia limits is permissible, commendable, or obligatory based on varying circumstances; whatever exceeds Sharia limits is disliked, prohibited, or forbidden depending on the circumstances. | 249 | |

हुरमत-ए-मुसाहरत (निकटता के कारण विवाह निषेध) होने पर अलगाव अनिवार्य है क्योंकि निकाह कायम है। | 245 | जो मदरसे हर तरह से विशुद्ध रूप से इस्लामी हैं, उन्हें जारी रखना बड़े सवाब का काम है। | 249

ज़न-ए-मुफ़ज़ात यानी जिसके दोनों मार्ग एक हो गए हों, उसके निकाह में मूल रूप से कोई खराबी नहीं है और हुरमत-ए-अबदी (शाश्वत निषेध) स्थाई है। | 245 | सरकार की ओर से इस्लामी मदरसों को दी जाने वाली सहायता स्वीकार करना जायज़ है और उसे बंद करना मूर्खता है। | 249

बुत्त (मूर्ति) और ताज़िया, साथ ही इन दोनों के चढ़ावे में अंतर है। | 246 | भलाई को रोकने वाले (मन्नाउल खैर) के लिए कड़ी चेतावनी है। | 250

राफ़ज़ियों (शियाओं) के मजमे के लिए किए गए सबील, खाना, चाय, बिस्कुट आदि नाजायज़ और गुनाह हैं। उनमें चंदा देना गुनाह है और उनमें शामिल होने वालों का हश्र भी उन्हीं के साथ होगा। (सामान्य) सबील लगाना जायज़ है। | 246 | अयोग्य शिक्षक नियुक्त करना सही नहीं है। | 250

देवबंदी गुमराह और बेदीन (धर्महीन) हैं। | 247 | बादशाह अगर किसी गैर-हकदार को कुछ देता है, तो उसने दुगुना जुल्म किया: एक गैर-हकदार को देने का और दूसरा हकदार को न देने का। | 250

ताज़िया नाजायज़ है और घोड़ा (ज़ुल्जनाह) निकालना भी सही नहीं है। | 247 | मुशरिक (बहुदेववादी) की बात को शरीयत का हुक्म मानना पूरी तरह से इस्लाम के खिलाफ है। | 250

बुजुर्गों की नकल बनाना बेअदबी (अपमान) है। | 247 | मुशरिकों को खैरख्वाह (शुभचिंतक) समझना मूर्खता और अज्ञानता है; कुरआन मजीद से दलील। | 250

गांधी के जुलूस में स्वागत के लिए जाना मुसलमानों के लिए कैसा है। | 247 | तीन सवालों पर आधारित इस्तफ़ता (प्रश्न)। | 251

काफ़िर को सम्मानपूर्वक सलाम करने वाला काफ़िर हो जाता है। | 247 | राबता-ए-शैख़ जायज़, मुस्तहसन (सराहनीय) और बड़ों की सुन्नत है। | 252

हिंदुओं के मेलों में तमाशबीन बनकर जाने वाला गुनहगार है, काफ़िर नहीं। | 248 | मुसलमान पर बिना किसी शरई कारण के कुफ़्र का फतवा (तकफीर) लगाना स्वयं कहने वाले के लिए कुफ़्र का कारण बनता है। | 252

एक जलसे में शिरकत से संबंधित सवाल और जवाब। | 248 | ताज़ीर-ए-शरई (शरई सजा) इस्लामी शासक की राय पर निर्भर है; यह आम लोगों के हाथ में नहीं है, सिवाय इसके कि वे सामाजिक बहिष्कार (मुकातिअ) करें। | 252

तीन सवालों पर आधारित इस्तफ़ता। | 248 | अनपढ़ मुफ़्ती अगर कुछ जाहिलों का नेता हो, तो वह इस मुबारक हदीस का प्रमाण है: "वे खुद गुमराह हुए और दूसरों को भी गुमराह किया।" | 252

हर व्यक्ति से उतना ही संबंध जो शरीयत की सीमा से बाहर न हो, अपनी विभिन्न परिस्थितियों के अनुसार जायज़, मुस्तहसन या फर्ज है; और जो शरीयत की सीमा से बाहर हो, वह परिस्थितियों के अनुसार मकरूह, वर्जित या हराम है। | 249 | |

حرمت مصاہرت طاری ہونے سے متار کہ لازم ہے کیونکہ نکاح قائم ہے۔ | ۲۴۵ | جو مدارس ہر طرح خالص اسلامی ہوں ان کا جاری رکھنا موجبِ اجرِ عظیم ہے۔ | ۲۴۹

زن مفضاۃ یعنی جس کے سبیلین ایک ہوجائیں اس کے نکاح میں اصلاً خلل نہیں اور حرمتِ ابدی دائم ہے۔ | ۲۴۵ | گورنمنٹ کی طرف سے مدارسِ اسلامیہ کو دی جانے والی امداد کو قبول کرنا جائز اور اس کا قطع کرنا حماقت ہے۔ | ۲۴۹

بُت اور تعزیہ نیز ان دونوں کے چڑھاوے میں فرق ہے۔ | ۲۴۶ | مناع للخیر پر وعید شدید ہے۔ | ۲۵۰

سبیل اور کھانا چائے بسکٹ وغیرہ جو رافضیوں کے مجمع کے لئے کئے جائیں ناجائز و گناہ ہیں ان میں چندہ دینا گناہ اور اس میں شامل ہونے والوں کا حشر بھی انہی کے ساتھ ہوگا۔ سبیل لگانا جائز ہے۔ | ۲۴۶ | نالائق مدرس مقرر کرنا صحیح نہیں۔ | ۲۵۰

دیوبندی گمراہ بے دین ہیں۔ | ۲۴۷ | بادشاہ اگر غیر مستحق کو کچھ دے تو دگنا ظلم کیا ایک غیر مستحق کو دینے کا اور دوسرا مستحق کو نہ دینے کا۔ | ۲۵۰

تعزیہ ناجائز ہے اور گھوڑا نکالنا بھی صحیح نہیں۔ | ۲۴۷ | قولِ مشرک کو حکمِ شرع ماننا سراسر خلافِ اسلام ہے۔ | ۲۵۰

اکابر کی نقل بنانی بے ادبی ہے۔ | ۲۴۷ | مشرکوں کو خیر خواہ سمجھنا حماقت و جہالت ہے قرآنِ مجید سے دلیل۔ | ۲۵۰

گاندھی کے جلوس میں استقبال کے لئے جانا مسلمانوں کو کیسا ہے۔ | ۲۴۷ | تین سوالات پر مشتمل استفتاء۔ | ۲۵۱

کافر کو تعظیماً سلام کہنے والا کافر ہو جاتا ہے۔ | ۲۴۷ | رابطہ شیخ جائز و مستحسن و سنتِ اکابر ہے۔ | ۲۵۲

ہنود کے میلوں میں بطورِ تماشائی جانے والا گنہگار ہے کافر نہیں۔ | ۲۴۸ | مسلمان پر بلا وجہ شرعی حکمِ تکفیر خود قائل کے لئے مستلزمِ کفر ہے۔ | ۲۵۲

ایک جلسہ میں شرکت سے متعلق سوال و جواب۔ | ۲۴۸ | تعزیرِ شرعی حاکمِ اسلام کی رائے پر ہے عام لوگوں کے ہاتھ میں نہیں سوائے اس کے کہ مقاطعہ کریں۔ | ۲۵۲

تین سوالوں پر مشتمل استفتاء۔ | ۲۴۸ | بے علم مفتی اگر کچھ جاہلوں کا مقتدا ہو تو وہ حدیثِ مبارک "ضلوا واضلوا" کا مصداق ہے۔ | ۲۵۲

ہر شخص سے جتنا تعلق حدودِ شرع سے باہر نہیں اپنے تنوعِ احوال پر جائز یا مستحسن یا فرض ہے اور جو حدودِ شرع سے باہر ہو باختلافِ احوال مکروہ، ممنوع یا حرام ہے۔ | ۲۴۹ | |

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[Left Column] - 253: Severe warning against giving fatwas (religious decrees) without knowledge. (Ref: 256) - 253: Presence of heart, humility, and submissiveness in prayer are the core objective and the most desired state. (Ref: 257) - 253: Spreading false, weak, or doubtful issues to create disagreement and mischief among Muslims is forbidden (Haram). (Ref: 258) - 253: A scholar of religion is a deputy of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. (Ref: 258) - 253: Creating unnecessary religious mischief and disagreement among Muslims is acting as a deputy of Satan. (Ref: 258) - 254: Calling any disbeliever (Kafir) 'Mahatma' is strictly forbidden. (Ref: 258) - 254: The meaning of 'Mahatma' is 'The Great Soul'. (Ref: 258) - 254: 'The Great Soul' (Rooh-e-Azam) is an attribute of Gabriel, peace be upon him. (Ref: 260) - 254: Warning against praising a sinner (Fasiq). (Ref: 260) - 254: Sharia commands the absolute severance of ties with every disbeliever, especially apostates. (Ref: 261) - 255: Transactions (Mu'amalat) and friendship/allegiance (Mualat) are separate things. (Ref: 261) - 256: When a deviator misleads Muslims, it is a supreme duty to repel him and remove satanic doubts from the hearts of Muslims. (Ref: 261) - 256: The ruse of the Khilafat Committee does not invalidate the obligation of Allah Almighty. (Ref: 261)

[Right Column] - 253: Preventing the repelling of Satan's deception can only be the work of Satan. (Ref: 256) - 253: It is obligatory for Muslims to block the mischief of Rawafidh (Shiites), Mirzais (Qadianis), and their helpers. (Ref: 257) - 253: Allowing polytheists to lecture in mosques is forbidden and an insult to the mosque. (Ref: 258) - 253: A scholar who is free from the constraints of Islam is not worthy of giving fatwas. (Ref: 258) - 253: If a dog walks on a prayer mat and both its feet and the mat are dry, washing the mat is not necessary. The same rule applies to polytheists. (Ref: 258) - 254: Making Gandhi a leader (Imam) and celebrating unity with Hindus is enmity towards Islam; giving donations for this is not a Muslim's task. (Ref: 258) - 254: Highlighting the motives of those collecting donations from Muslims in the name of supporting Turks and Khilafat. (Ref: 258) - 254: Keeping company with an apostate and unnecessary socialising with a sinner is disliked (Makruh). (Ref: 260) - 254: It is not permissible for a Sunni to attend gatherings of Wahabis, Deobandis, opponents of religion, and servants of polytheists. (Ref: 260) - 254: Inquiry (Istifta) consisting of twenty questions. (Ref: 261) - 255: Whether the abandonment of the Khilafat is correct or not. (Ref: 261) - 256: What is the ruling regarding the one who rebels

against the Caliph of the Muslims. (Ref: 261) - 256: Is it obligatory for Muslims to help the King of Islam against attackers or not. (Ref: 261)

फतावा रजविया, खंड 21

[बायाँ कॉलम] - 253: बिना ज्ञान के फतवा देने पर कड़ी चेतावनी। (पृष्ठ: 256) - 253: नमाज़ में दिल की उपस्थिति, विनम्रता और दीनता मुख्य उद्देश्य और सबसे वांछित है। (पृष्ठ: 257) - 253: मुसलमानों के बीच मतभेद और फसाद पैदा करने के लिए झूठे, कमजोर या संदिग्ध मुद्दों को फैलाना हराम है। (पृष्ठ: 258) - 253: धर्म का विद्वान अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नायब (प्रतिनिधि) है। (पृष्ठ: 258) - 253: मुसलमानों के बीच बिना किसी शरीअत कारण के फितना और मतभेद पैदा करना शैतान की नियाबत है। (पृष्ठ: 258) - 254: किसी काफ़िर को 'महात्मा' कहना सख्त हराम है। (पृष्ठ: 258) - 254: महात्मा का अर्थ 'महान आत्मा' है। (पृष्ठ: 258) - 254: 'रूहे आज़म' (महान आत्मा) हज़रत जिब्रील अलैहिस्सलाम का गुण है। (पृष्ठ: 260) - 254: फासिक (पापी) की प्रशंसा करने पर चेतावनी। (पृष्ठ: 260) - 254: शरीयत हर काफिर से, विशेष रूप से मुर्तद (धर्मत्यागी) से पूर्णतः संबंध विच्छेद का आदेश देती है। (पृष्ठ: 261) - 255: लेन-देन (मुआमलत) और मित्रता/निष्ठा (मुआलात) अलग-अलग चीजें हैं। (पृष्ठ: 261) - 256: जब कोई बद-दीन मुसलमानों को बहकाए तो उसे रोकना और मुसलमानों के दिलों से शैतानी शंकाओं को दूर करना सबसे बड़ा फर्ज है। (पृष्ठ: 261) - 256: खिलाफत कमेटी का बहाना अल्लाह तआला के फर्ज को बातिल (अमान्य) नहीं करता। (पृष्ठ: 261)

[दायां कॉलम] - 253: शैतान के धोखे को दूर करने से रोकना शैतान के सिवा किसी का काम नहीं हो सकता। (पृष्ठ: 256) - 253: मुसलमानों पर फर्ज है कि रफ़ाज़ी, मिर्ज़ाई और उनके मददगारों के फितनों का रास्ता रोकें। (पृष्ठ: 257) - 253: मस्जिदों में मुशरिकों (बहुदेववादियों) से भाषण करवाना हराम और मस्जिद का अपमान है। (पृष्ठ: 258) - 253: इस्लाम की पाबंदियों से आज़ाद विद्वान फतवा देने के योग्य नहीं है। (पृष्ठ: 258) - 253: यदि कुत्ता जानमाज़ (प्रार्थना कालीन) पर चल जाए और उसके पैर और जानमाज़ दोनों सूखे हों, तो जानमाज़ धोना आवश्यक नहीं है, यही नियम मुशरिक के बारे में भी है। (पृष्ठ: 258) - 254: गांधी को इमाम बनाना और हिंदुओं के साथ एकता मनाना इस्लाम की शत्रुता है और इसमें चंदा देना मुसलमान का काम नहीं। (पृष्ठ: 258) - 254: तुर्कों के समर्थन और खिलाफत के नाम पर मुसलमानों से चंदा लेने वालों के इरादों को स्पष्ट करना। (पृष्ठ: 258) - 254: मुर्तद से मेल-जोल रखना और फासिक से बिना जरूरत मिलना-जुलना मकरूह (नापसंद) है। (पृष्ठ: 260) - 254: वहबी, देवबंदी और धर्म विरोधियों एवं मुशरिकों के गुलामों की सभाओं में सुन्नी का शामिल होना जायज़ नहीं। (पृष्ठ: 260) - 254: बीस सवालों पर आधारित इस्तफ़्ता

(धार्मिक प्रश्न)। (पृष्ठ: 261) - 255: खिलाफत छोड़ना सही है या नहीं। (पृष्ठ: 261) - 256: मुसलमानों के खलीफा से बगावत करने वाले का क्या हुक्म है। (पृष्ठ: 261) - 256: आक्रमणकारियों के खिलाफ इस्लाम के राजा की सहायता करना मुसलमानों पर फर्ज है या नहीं। (पृष्ठ: 261)

पृष्ठ 28/674

[بایاں کالم] ۲۵۳ بے علم کے فتوی دینے پر وعید شدید۔ (صفحہ: ۲۵۶) ۲۵۳ نماز میں حضور قلب و خشوع و خضوع مغز مقصود اور اعز مطلوب ہے۔ (صفحہ: ۲۵۷) ۲۵۳ باطل، ضعیف یا مشکوک مسائل پھیلا کر مسلمانوں میں اختلاف و فتنہ و فساد پیدا کرنا حرام ہے۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۳ عالم دین نائب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۳ مسلمانوں میں بلاوجہ شرعی فتنہ واختلاف پیدا کرنا نیابت شیطان ہے۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۴ کسی کافر کو مہاتما کہنا سخت حرام ہے۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۴ مہاتما کے معنی روح اعظم کے ہیں۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۴ روح اعظم حضرت جبریل علیہ السلام کا وصف ہے۔ (صفحہ: ۲۶۰) ۲۵۴ فاسق کی مدح سرائی پر وعید۔ (صفحہ: ۲۶۰) ۲۵۴ شرع شریف میں ہر کافر سے مطلقاً ترک موالات کا حکم ہے خصوصاً مرتدین سے۔ (صفحہ: ۲۶۱) ۲۵۵ معاملت و موالات الگ الگ چیزیں۔ (صفحہ: ۲۶۱) ۲۵۶ جب کوئی بد دین مسلمانوں کو بہکائے تو اس کا دفع کرنا اور قلوب مسلمین سے شبہات شیاطین کا رفع کرنا فرض اعظم ہے۔ (صفحہ: ۲۶۱) ۲۵۶ خلافت کمیٹی کا حیلہ اللہ تعالیٰ کے فرض کو باطل نہیں کرتا۔ (صفحہ: ۲۶۱)

[دایاں کالم] ۲۵۳ مکر شیطان کو دفع کرنے سے روکنا شیطان کے سوا کسی کا کام نہیں ہو سکتا۔ (صفحہ: ۲۵۶) ۲۵۳ مسلمانوں پر فرض ہے کہ روافض و مرزائیہ اور ان کے معاونین کے فتنوں کا سد باب کریں۔ (صفحہ: ۲۵۷) ۲۵۳ مساجد میں مشرکوں سے لیکچر کرانا حرام اور توہین مسجد ہے۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۳ پابندی اسلام سے آزاد عالم قابل فتوی نہیں۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۳ کتا اگر جانماز پر چلا جائے اور اس کے پاؤں اور جانماز دونوں خشک ہوں تو جانماز کا دھونا لازم نہیں، یہی حکم مشرک کے بارے میں بھی ہے۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۴ گاندھی کو امام بنانا اور ہندوؤں سے

اتحاد منانا دشمنی اسلام ہے اور اس میں چندہ دینا مسلمان کا کام نہیں۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۴ ترکوں کی حمایت اور خلافت کے نام پر مسلمانوں سے چندہ لینے والوں کے مقاصد کی نشاندہی۔ (صفحہ: ۲۵۸) ۲۵۴ مرتد سے میل جول رکھنا اور فاسق سے بے ضرورت اختلاط مکروہ ہے۔ (صفحہ: ۲۶۰) ۲۵۴ وہابیہ دیوبندیہ و مخالفان دین و غلامان مشرکین کے جلسہ میں سنی کو شرکت حلال نہیں۔ (صفحہ: ۲۶۰) ۲۵۴ بیس سوالات پر مشتمل استفتاء۔ (صفحہ: ۲۶۱) ۲۵۵ خلافت ترک صحیح ہے یا نہیں۔ (صفحہ: ۲۶۱) ۲۵۶ خلیفۃ المسلمین سے بغاوت کرنے والے کا کیا حکم ہے۔ (صفحہ: ۲۶۱) ۲۵۶ حملہ آوروں کے خلاف بادشاہ اسلام کی اعانت مسلمانوں پر فرض ہے یا نہیں۔ (صفحہ: ۲۶۱)

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page	Topic	Topic	Page
261	Is it permissible for Muslims to provide financial assistance to Christians against the Caliph?	Prophet Adam (peace be upon him) was created on Friday, which is the reason for its excellence.	264
261	Is it forbidden to join the armies of Christian and infidel governments to fight Muslims, and what is the punishment for those who do so intentionally?	Friday is the leader of all days.	265
261	Are those jobs for Christians in which one has to make decisions contrary to Sharia permissible or not?	In the pure Sharia, the lunar date is reliable, not the solar one.	265
262	What is the ruling on friendship with Christians, honoring them, giving them gifts on Christmas, and business dealings with them?	It is not permissible to honor Holi and Diwali or to give anything in the name of Nowruz and Mehrgan.	265
262	Is it permissible to take help from polytheists in such a way that nothing contrary to Sharia becomes necessary?	Participation in disbelief leads to the necessity of disbelief.	266
262	How is it for Muslims to provide aid to Aligarh College, to have children study there, and to work there?	Performing or abstaining from a permissible act is equal as long as no external reason for inducement or prohibition arises.	266
263	Is the entry of polytheists, Jews, and Christians into the Arabian Peninsula, especially the Two Holy Sanctuaries, prohibited or not, and what is the Sharia ruling for a person who intentionally allows them in?	Declaring a permissible matter as Sharia-obligatory is absolutely forbidden and a fabrication against Sharia.	266
262	Is it obligatory for Muslims to hold meetings and pass resolutions in the		267

Page	Topic
	event of Christians seizing Islamic lands, holy sites, and mosques, especially Al-Aqsa Mosque, or in the case of desecration?
264	Magians are worse than the People of the Book, polytheists are worse than Magians like Hindus, apostates are worse than polytheists like Wahhabis, especially Deobandis.
264	Polytheism (Shirk) is among the worst forms of disbelief.

Topic	Page
The condition of Aligarh College during the time of "Pir Nature" and thereafter.	
Mention of some blasphemous elements of ancient philosophy included in Dars-e-Nizami.	267
Zaid is a firm Sunni, but some Wahhabi women of the community visit him and Zaid treats them with great hospitality. Does this affect his being a Sunni?	268
In Sharia, the birthday of every prophet is a day of greatness.	264

फ़तावा रजविया जिल्द २१

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
२६१	क्या मुसलमानों के लिए खलीफा के खिलाफ ईसाइयों की वित्तीय सहायता करना जायज़ है?	हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) की रचना जुमे के दिन हुई थी, जो इसकी श्रेष्ठता का कारण है।	२६४
२६१	ईसाइयों और काफिरों की सरकार की सेना में शामिल होकर मुसलमानों से युद्ध करना हराम है या नहीं, और जानबूझकर ऐसा करने वालों की क्या सज़ा है?	जुमे का दिन सभी दिनों का सरदार है।	२५५
२६१	ईसाइयों के यहाँ ऐसी नौकरियाँ जिनमें शरीयत के खिलाफ फैसले करने पड़ें, जायज़ हैं या नहीं?	शरीयत-ए-मुतह्हरा में चाँद की तारीख विश्वसनीय है, न कि सूरज की।	२६५
२६२	ईसाइयों से दोस्ती, उनका सम्मान करना, बड़े दिन (क्रिसमस) पर उन्हें उपहार देना और उनसे खरीद-बिक्री के लेन-देन का क्या हुक्म है?	होली और दिवाली का सम्मान करना और नौरोज़ और मेहरगान के नाम पर कुछ देना जायज़ नहीं है।	२६५
२६२	मुशरिकों (बहुदेववादियों) से इस तरह मदद लेना कि कोई बात शरीयत के खिलाफ न हो, जायज़ है या नहीं?	कुफ्र में शामिल होना कुफ्र को आवश्यक बनाता है।	२६६
२६२	मुसलमानों के लिए अलीगढ़ कॉलेज की मदद करना, वहाँ बच्चों को पढ़ाना और वहाँ नौकरी करना कैसा है?	मुबाह (अनुमत) कार्य करना या छोड़ना समान है, जब तक कि बाहर से कोई प्रेरक या निवारक कारण उत्पन्न न हो।	२६६
२६३	क्या जज़ीरतुल अरब, विशेष रूप से हरमैन शरीफैन में मुशरिकों, यहूदियों और ईसाइयों का प्रवेश वर्जित है या नहीं, और जो व्यक्ति	किसी मुबाह (अनुमत) मामले को शरीयत में फर्ज (अनिवार्य) ठहरा देना कतई हराम और शरीयत पर आरोप है।	२६६

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
	जानबूझकर उन्हें प्रवेश दिलाए, उसके बारे में शरीयत का क्या हुक्म है?		
२६२	इस्लामी देशों, पवित्र स्थानों और मस्जिदों, विशेषकर मस्जिद-ए-अक्सा पर ईसाइयों के कब्जे या उनकी बेअदबी की स्थिति में, क्या मुसलमानों पर बैठकें करना और प्रस्ताव पारित करना फर्ज है या नहीं?	"पीर नेचर" के समय और उसके बाद अलीगढ़ कॉलेज की स्थिति।	२६७
२६४	किताबियों से बुरे मजूसी हैं, मजूसी से बुरे मुशरिक हैं जैसे हिन्दू, मुशरिकों से बुरे मुर्तद हैं जैसे वहाबी, विशेष रूप से देवबंदी।	दर्स-ए-निज़ामी में शामिल प्राचीन दर्शन की कुछ कुफ्र भरी बातों का ज़िक्र।	२६७
२६४	शिर्क(बहुदेववाद) कुफ्र के सबसे बुरे प्रकारों में से है।	ज़ैद पक्का सुन्नी है लेकिन बिरादरी की वहाबी औरतें उसके पास आती-जाती रहती हैं और ज़ैद उनकी अच्छी खातिरदारी करता है, क्या ऐसा करने से उसकी सुन्नियत में फर्क पड़ता है?	२६८
		शरीयत में हर नबी का विलादत (जन्म) का दिन महानता वाला है।	२६४

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان	صفحہ
۲۶۱	کیا اہل اسلام کو خلیفہ کے مقابلے میں نصاریٰ کی مالی مدد کرنا جائز ہے۔	۲۶۴	حضرت آدم علیہ السلام کی تخلیق یوم جمعہ میں ہوئی جو اس کی وجہ فضیلت ہے۔	
۲۶۱	حکومت نصاریٰ و کفار کے لشکر میں شامل ہو کر مسلمان سے مقاتلہ کرنا حرام ہے یا نہیں، اور عمداً ایسا کرنے والوں کی کیا سزا ہے۔	۲۶۵	روز جمعہ تمام دنوں کا سردار ہے۔	۲۶۵
۲۶۱	نصاریٰ کی وہ ملازمتیں جن میں خلاف شرع فیصلے کرنے پڑیں جائز ہے یا نہیں۔	۲۶۵	شرع مطہر میں تاریخ قمری معتبر ہے نہ کہ شمسی۔	
۲۶۲	نصاریٰ سے موالات، ان کی تعظیم، بڑے دن میں ان کو ڈالی دینا اور ان سے معاملہ بیع و شراء کا کیا حکم ہے۔	۲۶۵	ہولی و دیوالی کی تعظیم اور نیروز و مہرجان کے نام پر کچھ دینا جائز نہیں۔	
۲۶۲	مشرکین سے اس طور پر مدد لینا کہ کوئی بات خلاف شرع لازم نہ آئے جائز ہے یا نہیں۔	۲۶۶	شرکت کفر سے لزوم کفر ہے۔	۲۶۶

صفحہ	عنوان
	مسلمانوں کو علی گڑھ کالج کی امداد کرنا، اس میں بچوں کو پڑھوانا اور اس کی ملازمت کرنا کیسا ہے۔
	جزیرۃ العرب بالخصوص حرمین شریفین میں مشرکین ویہود و نصاریٰ کا داخل ہونا
۲۶۳	ممنوع ہے یا نہیں، اور جو شخص قصداً ان کو داخل کرے اس کے بارے میں کیا حکم شرعی ہے۔
	بلادِ اسلامیہ و مقامات مقدسہ اور مساجد خصوصاً مسجد اقصیٰ پر نصاریٰ کے قبضہ
۲۶۲	ہو جانے پر یا بے حرمتی ہونے کی حالت میں مسلمانوں پر جلسے کرنا اور ریزولیوشن پاس کرنا فرض ہے یا نہیں۔
	کتابیوں سے بدتر مجوس ہیں، مجوس سے
۲۶۴	بدتر مشرکین ہیں جیسے ہنود مشرکین سے بدتر مرتدین ہیں جیسے وہابیہ خصوصاً دیوبندیہ۔
۲۶۴	شرک بدترین اصنافِ کفر سے ہے۔

صفحہ	عنوان
	مباح کا فعل و ترک یکساں ہے جب تک خارج سے کوئی وجہ داعی یا مانع نہ پیدا ہو۔
۲۶۶	کسی امر مباح کو شرعاً فرض ٹھہرا لینا قطعاً حرام اور شریعت پر افتراء ہے۔
۲۶۷	علی گڑھ کالج کی حالت پیر نیچر کے زمانے میں اور اس کے بعد۔
۲۶۷	درسِ نظامی میں شامل فلسفہ قدیمہ کی بعض کفریات کا تذکرہ۔
۲۶۸	زید پکا سنی ہے مگر برادری کے وہابیوں کی چند عورتیں اس کے پاس

عنوان	صفحہ
آتی رہتی ہیں اور زید ان کی خوب خاطر مدارات کرتا ہے، کیا ایسا کرنے سے اس کی سنیت میں فرق پڑتا ہے۔	
شرع میں ہر نبی کا یوم ولادت صاحبِ عظمت ہے۔	۲۶۴

Fatawa-e-Razvia Volume 21

Page	Ref	Description	Ref	Description	Page
273	269	It is commanded in the Hadith: "Make companions only with a believer and let your food be eaten only by the pious."	269	Gathering of polytheists in the mosque is an insult to the mosque.	273
273	269	Financial penalty has been abolished, so it is forbidden to impose it on anyone.	269	Questionnaire consisting of eleven questions.	273
273	270	Acting on what has been abolished is forbidden.	270	One who declares it necessary to carry the bier of a polytheist or infidel commits slander against the Sharia.	273
273	271	Respecting a polytheist is disbelief.	271	It is bribery and forbidden to collect money from those applying to a panchayat for legal settlements.	273
273	271	Chanting 'Jai' (praises) for a polytheist is an act of polytheists.	271	A mosque cannot be built on the land of an infidel, and such a structure would not be a mosque.	273
274	271	If someone forces people to sell at low prices, it is forbidden to buy and eat such items.	271	Old land cannot be endowed for a mosque.	274
274	272	Temples are abodes of devils; a Muslim is forbidden from going there.	272	An infidel cannot endow for a mosque as they are not eligible.	274
274	272	It is impermissible to pray in a temple.	272	It is not permissible to seek help from a polytheist in religious matters.	274
275	272	To call the Great Quran like the Vedas is disbelief.	272	Attending a gathering where the speakers and chairperson are Wahhabis, Deobandis, Necharis,	275

Page	Ref	Description	Ref	Description	Page
				Hindus, etc., is strictly forbidden and severely harmful to Islam.	
275	272	The ruling on acting upon the Vedas of Hindus is a ruling of disbelief.	272	Glorifying an infidel is disbelief.	275
275		It is a ruling of disbelief.	272	One who calls a non-infidel an infidel becomes an infidel themselves.	275
276	273	Getting religious judgments from a Hindu Sarpanch and Panch is forbidden and, according to the Quran, severe misguidance.	273	Striking and closing businesses to mourn a polytheist is forbidden.	276
276	273	Stopping Islamic rituals for the sake of a polytheist's happiness is forbidden.	273	It is forbidden to mourn a Muslim for more than three days.	276
277	273	Clarification by Maulvi Abdul Bari Sahib.	273	One should not pray behind an imam who respects polytheists.	277
278	273	Residing, eating, and drinking in a mosque is not permissible for a non-mu'takif.	273	Religious ruling on praying behind an imam who associates with non-conformists and Mirzaiyas.	278

फतावी-ए-रज़विया जिल्द २१

पेज	रिफ	विवरण	रिफ	विवरण	पेज
२७३	२६९	हदीस में हुक्म है कि दोस्ती सिर्फ मोमिन से कर और तेरा खाना सिर्फ परहेजगार खाए।	२६९	मुशरिकों का मस्जिद में मजमा मस्जिद की तौहीन है।	२७३
२७३	२६९	माली जुर्माना मंसूख हो चुका है, इसलिए किसी पर माली जुर्माना डालना हराम है।	२६९	ग्यारह सवालों पर मुश्तमिल इस्तफ़ता।	२७३
२७३	२७०	मंसूख पर अमल हराम है।	२७०	मुशरिक और काफिर के जनाजे को कंधा देना जरूरी करार देने वाला शरीयत पर इफ़्तरा करता है।	२७३
२७३	२७१	ताजीम-ए-मुशरिक कुफ्र है।	२७१	फैसलों के लिए पंचायत में अर्जी देने वालों से पैसे वसूल करना रिश्वत और हराम है।	२७३
२७३	२७१	मुशरिक की 'जय' पुकारना मुशरिकों का काम है।	२७१	काफिर की जमीन पर मस्जिद तामीर नहीं हो सकती और न ही वह मस्जिद मस्जिद होगी।	२७३
२७४	२७१	अगर कोई लोगों को सस्ती बिक्री के लिए मजबूर करे, तो ऐसी चीजों को खरीदना और खाना हराम है।	२७१	पुरानी जमीन को मस्जिद के लिए वक्फ नहीं किया जा सकता।	२७४
२७४	२७२	मंदिर शैतानों का ठिकाना है, इसमें मुसलमान का जाना मना है।	२७२	मस्जिद के लिए काफिर वक्फ नहीं कर सकता क्योंकि वह इसका पात्र नहीं है।	२७४
२७४	२७२	मंदिर में नमाज पढ़ना नाजायज है।	२७२	मुशरिक से दीनी मामलों में मदद लेना जायज नहीं है।	२७४
२७५	२७२		२७२		२७५

पेज	रिफ	विवरण	रिफ	विवरण	पेज
		कुरान-ए-अजीम को वेद के समान कहना कुफ्र है।		जिस जलसे में वक्ता और अध्यक्ष वहाबी, देवबंदी, नेचरी और हिंदू आदि हों, उसमें शामिल होना कतई हराम और इस्लाम के लिए सख्त हानिकारक है।	
२७५	२७२	हिंदुओं के वेदों पर अमल का हुक्म कुफ्र का हुक्म है।	२७२	तबजील-उल-काफिर कुफ्र है।	२७५
२७५		हुक्म-ए-कुफ्र है।	२७२	गैर-काफिर को काफिर कहने वाला खुद काफिर हो जाता है।	२७५
२७६	२७३	शरी फैसले हिंदू सरपंच और पंच से कराना हराम और कुरान के हुक्म से सख्त गुमराही है।	२७३	मुशरिक के सोग में हड़ताल करना और कारोबार बंद करना हराम है।	२७६
२७६	२७३	मुशरिक की खुशी के लिए शेआर-ए-इस्लाम बंद करना हराम है।	२७३	मुसलमान का तीन दिन से ज्यादा सोग मनाना हराम है।	२७६
२७७	२७३	मौलवी अब्दुल बारी साहब की तसरीह।	२७३	मुशरिक की ताजीम करने वाले इमाम के पीछे नमाज नहीं पढ़नी चाहिए।	२७७
२७८	२७३	मस्जिद में सुकूनत व खुर्द-ओ-नोश गैर-मोअतकिफ को जायज नहीं है।	२७३	गैर-मुकल्लदीन और मिर्जाइय्या से नशिस्त व बरखास्त रखने वाले इमाम के पीछे नमाज का शरी हुक्म।	२७८

पेज ६७४ में से ३०

صفحہ	نمبر	تفصیل	نمبر	تفصیل	صفحہ
۲۷۳	۲۶۹	حدیث میں حکم ہے کہ رفاقت صرف مومن سے کر اور تیرا کھانا صرف پرہیزگار کھائے۔	۲۶۹	مشرکین کا مسجد میں مجمع توہین مسجد ہے۔	۲۷۳
۲۷۳	۲۶۹	مالی جرمانہ منسوخ ہو چکا لہذا کسی پر مالی جرمانہ ڈالنا حرام ہے۔	۲۶۹	گیارہ سوالات پر مشتمل استفتاء۔	۲۷۳
۲۷۳	۲۷۰	منسوخ پر عمل حرام ہے۔	۲۷۰	مشرک وکافر کے جنازے کو کندھا دینا ضروری قرار دینے والا شریعت پر افتراء کرتا ہے۔	۲۷۳
۲۷۳	۲۷۱	فیصلہ معاملات کے لئے پنچایت میں درخواست دینے والوں سے پیسے وصول کرنا رشوت و حرام ہے۔	۲۷۱	تعظیم مشرک کفر ہے۔	۲۷۳
۲۷۳	۲۷۱	کافر کی زمین پر مسجد تعمیر نہیں ہو سکتی اور نہ وہ مسجد مسجد ہوگی۔	۲۷۱	مشرک کی جے پکارنا مشرک کا کام ہے۔	۲۷۳
۲۷۴	۲۷۱	پرانی زمین کو مسجد کے لئے وقف نہیں کیا جا سکتا۔	۲۷۱	اگر کوئی جبر لوگوں کو ارزاں فروخت کرنے پر مجبور کرے	۲۷۴

صفحہ نمبر	تفصیل	نمبر	تفصیل	صفحہ
			تو ایسی اشیاء کو خریدنا اور کھانا حرام ہے۔	
۲۷۲ ۲۷۴	مسجد کے لئے کافر وقف نہیں کر سکتا کہ وہ اس کا اہل نہیں۔	۲۷۲	مندر ماوائے شیاطین ہے اس میں مسلمان کو جانا منع ہے۔	۲۷۴
۲۷۲ ۲۷۴	مشرک سے امور دینیہ میں مدد لینا جائز نہیں۔	۲۷۲	مندر میں نماز پڑھنا نا جائز ہے۔	۲۷۴
۲۷۲ ۲۷۵	جس جلسہ میں مقررین و صدر وہابی، دیوبندی، نیچری اور ہندو وغیرہ ہوں اس میں شریک ہونا قطعی حرام اور سخت مضر اسلام ہے۔	۲۷۲	قرآن عظیم کو مثل وید بتانا کفر ہے۔	۲۷۵
۲۷۲ ۲۷۵	تبجیل الکافر کفر ۔	۲۷۲	ہنود کے وید پر عمل کا حکم حکم کفر ہے۔	۲۷۵
۲۷۵	غیر کافر کو کافر کہنے والا خود کافر ہو جاتا ہے۔	۲۷۲	حکم کفر ہے۔	۲۷۵
۲۷۳ ۲۷۶	مشرک کے سوگ میں ہڑتال کرنا اور کاروبار بند کرنا حرام ہے۔	۲۷۳	شرعی فیصلے ہندو سر پنچ اور پنچ سے کرانا حرام اور بحکم قرآن سخت ضلالت ہے۔	۲۷۶
۲۷۳ ۲۷۶		۲۷۳		۲۷۶

صفحہ نمبر	تفصیل	نمبر	تفصیل	صفحہ
	تین دن سے زائد مسلمان کا سوگ منانا حرام ہے۔		مشرک کی خوشی کے لئے شعار اسلام بند کرنا حرام ہے۔	
۲۷۳ ۲۷۷	مشرک کی تعظیم کرنے والے امام کے پیچھے نماز نہیں پڑھنی چاہیے۔	۲۷۳	مولوی عبدالباری صاحب کی تصریح۔	۲۷۷
۲۷۳ ۲۷۸	غیر مقلدین و مرزائیہ سے نشست وبرخاست رکھنے والے امام کے پیچھے نماز کا حکم شرعی۔	۲۷۳	مسجد میں سکونت و خوردو نوش غیر معتکف کو جائز نہیں۔	۲۷۸

Fatawa Razawiyyah - Volume 21

Page	Subject
284	Details regarding the permissibility or impermissibility of praying behind those who do not declare the Ulama of Deoband as disbelievers (takfeer).
285	Which kafir is it forbidden to call a kafir?
285	Not considering a kafir as a kafir is itself disbelief (kufr).
285	In the Pure Shariah, 'kafir' is the name for every non-Muslim.
286	Whoever did not recognize disbelief as disbelief, certainly recognized disbelief as Islam.
286	There is a contradictory opposition between disbelief and Islam.
286	Disbelief is the opposite of Islam.
286	Names of the authors of some books containing blasphemous contents (kufriyaat).
287	Are those who insult Sayyiduna Ghawth al-Azam (Allah be pleased

Page	Subject
279	The consequence of those who sit with those who insult Siddiq and Farooq (Allah be pleased with them).
279	Are those who consider Mirza Ghulam Ahmad Qadiani as a Mujaddid, Mahdi, or Prophet, Muslims or not? Can they marry any woman? And what is the ruling regarding the women who have already been married to them?
280	A Qadiani is such an apostate (murtad) that even one who doubts their disbelief is also a disbeliever and an apostate.
280	The text of Fatawa Alamgiri regarding the actions/dispositions of an apostate.
281	Divorce does not occur without marriage.
281	There is no waiting period (iddah) for adultery (zina).
281	From an invalid (batil) marriage, neither lineage is established nor is a waiting period mandatory.
281	Inquiry (istifta) regarding the preachers who force people towards Kabul.
281	

Page	Subject
	with him) Rafidis or Wahhabis? It is not permissible for Muslims to mingle with them.
288	Description of the Shariah ruling regarding Muslims who associate with, honor, or perform cursed acts with disbelievers, along with four blessed Hadiths and statements of Imams condemning them.
290	A Persian inquiry and its answer regarding migration from Hind and Sindh.
291	Evidences for the fact that India is Dar al-Islam.
291	When a ruling is established due to a cause (illah), as long as the cause exists, the ruling will remain.
	India is Dar al-Islam (Abode of Islam) and migration from Dar al-Islam is not obligatory (fard).
282	If people are in need of the knowledge of a religious scholar, then forget about migration, even a long journey is not permitted for him.
282	Question and answer regarding the scholars of Deoband and some of their objectionable works.
282	Whether the Deobandis' claim that "the belief attributed to us is not ours" and their interpretation of the relevant text is acceptable or not.
284	Enmity towards the enemies of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is obligatory (fard).

फतावा रज़विया - जिल्द २१

पृष्ठ	विषय
२८४	उलेमा-ए-देवबंद की तकफीर न करने वालों की इक़्तदा में नमाज़ के जवाज़ व अदम-ए-जवाज़ (जायज़ होने या न होने) का विवरण।
२८५	किस काफिर को काफिर कहकर पुकारना मना है।
२८५	काफिर को काफिर न जानना खुद कुफ्र है।
२८५	शरअ-ए-मुतहहर (पवित्र शरीयत) में काफिर हर गैर-मुस्लिम का नाम है।
२८६	जिसने कुफ्र को कुफ्र न जाना तो उसने ज़रूर कुफ्र को इस्लाम जाना।
२८६	कुफ्र और इस्लाम में विरोधाभास है।
२८६	इस्लाम की ज़िद (विपरीत) कुफ्र ही है।
२८६	कुफ्रयात (ईशनिंदापूर्ण सामग्री) पर आधारित कुछ किताबों के लेखकों के नाम।
२७९	सिद्दीक व फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के गुस्ताखों के पास बैठने वालों का अंजाम।
२७९	मिर्ज़ा गुलाम अहमद कादियानी को मुजद्दिद व महदी या पैगंबर मानने वाले मुसलमान हैं या नहीं, उनका निकाह किसी औरत से हो सकता है या नहीं, और जिन औरतों का निकाह उनसे कर दिया गया है उनके बारे में क्या हुक्म है।
२८०	कादियानी ऐसा मुर्तद (धर्मत्यागी) है जिसके कुफ्र में शक करने वाला भी काफिर व मुर्तद है।
२८०	तसर्रुफ़ात-ए-मुर्तद (मुर्तद के कार्यों) के बारे में फतावा आलमगीरिया की इबारत (पाठ)।
२८१	तलाक बिना निकाह के नहीं होती।
२८१	ज़िना (व्यभिचार) के लिए इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) नहीं होती।
२८१	निकाह-ए-बातिल से न तो नसब (वंश) साबित होता है और न ही इद्दत लाज़िम होती है।
२८१	लोगों को काबुल की तरफ मजबूर करने वाले वाइज़ीन (उपदेशकों) से संबंधित इस्तिफ़्ता (प्रश्न)।

पृष्ठ	विषय
२८७	सैयदना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की तौहीन (अपमान) करने वाले राफ़्ज़ी हैं या वहाबी, उनके साथ मेल-जोल मुसलमानों के लिए जायज़ नहीं।
२८८	कुफ्फार (काफिरों) से मेल-जोल रखने, उनकी ताज़ीम (सम्मान) करने और मलऊन (शापित) हरकतें करने वाले मुसलमानों के बारे में हुक्म-ए-शरई का बयान, साथ ही चार अहादीस-ए-मुबारका और अइम्मा की इबारतों से उनकी मज़म्मत (निंदा)।
२९०	हिन्द और सिंध से हिजरत के मुताल्लिक एक फारसी इस्तिफ़्ता और उसका जवाब।
२९१	इस बात पर दलायल कि हिन्दुस्तान दारुल इस्लाम है।
२९१	जब कोई हुक्म किसी इल्लत (कारण) की वजह से साबित हो तो जब तक इल्लत मौजूद रहेगी वह हुक्म बाकी रहेगा।
२८१	हिन्दुस्तान दारुल इस्लाम है और दारुल इस्लाम से हिजरत (पलायन) फ़र्ज़ नहीं।
२८२	आलिम-ए-दीन के इल्म की लोगों को मोहताजी हो तो उसको हिजरत तो दरकिनार लंबे सफ़र की भी इजाज़त नहीं।
२८२	उलेमा-ए-देवबंद और उनकी काबिल-ए-एतराज़ चंद तसानीफ़ (रचनाओं) के बारे में सवाल व जवाब।
२८२	देवबंदियों का यह ज़ाहिर करना कि "हमारा वह अकीदा नहीं जो हमारी तरफ मंसूब किया जाता है" और मुताल्लिक़ा इबारत की तावील (व्याख्या) करना मक़बूल है या नहीं।
२८४	रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दुश्मनों से दुश्मनी फ़र्ज़ है।

صفحہ نمبر	مضمون
۲۸۴	علماء دیوبند کی تکفیر نہ کرنے والوں کی اقتداء میں نماز کے جواز و عدم جواز کی تفصیل۔
۲۸۵	کون سے کافر کو کافر کہہ کر پکارنا منع ہے۔
۲۸۵	کافر کو کافر نہ جاننا خود کفر ہے۔
۲۸۵	شرع مطہر میں کافر ہر غیر مسلم کا نام ہے۔
۲۸۶	جس نے کفر کو کفر نہ جانا تو ضرور کفر کو اسلام جانا۔
۲۸۶	کفر اور اسلام میں تقابل تضاد ہے۔
۲۷۹	صدیق و فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے گستاخوں کے پاس بیٹھنے والے کا انجام۔
۲۷۹	مرزا غلام احمد قادیانی کو مجدد و مہدی یا پیغمبر ماننے والے مسلمان ہیں یا نہیں، ان کا نکاح کسی عورت سے ہو سکتا ہے یا نہیں، اور جن عورتوں کا نکاح ان سے کر دیا گیا ہے ان کے بارے میں کیا حکم ہے۔
۲۸۰	قادیانی ایسا مرتد ہے جس کے کفر میں شک کرنے والا بھی کافر و مرتد ہے۔
۲۸۰	تصرفات مرتد کے بارے میں فتاویٰ عالمگیریہ کی عبارت۔
۲۸۱	طلاق بلا نکاح نہیں ہوتی۔
۲۸۱	زنا کے لئے عدت نہیں ہوتی۔

صفحہ نمبر	مضمون
۲۸۶	اسلام کی ضد کفر ہی ہے۔
۲۸۶	کفریات پر مشتمل چند کتابوں کے مصنفین کے نام۔
۲۸۷	سید نا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی توہین کرنے والے رافضی ہیں یا وہابی، ان کے ساتھ میل جول مسلمانوں کو جائز نہیں۔
۲۸۸	کفار سے میل جول رکھنے، ان کی تعظیم کرنے والے اور ملعون حرکات کرنے والے مسلمانوں کے بارے میں حکم شرعی کا بیان، نیز چار احادیث مبارکہ اور عبارات ائمہ سے ان کی مذمت۔
۲۹۰	ہند اور سندھ سے ہجرت کے متعلق ایک فارسی استفتاء اور اس کا جواب۔
۲۹۱	اس بات پر دلائل کہ ہندوستان دار الاسلام ہے۔

صفحہ نمبر	مضمون
۲۸۱	نکاح باطل سے نہ تو نسب ثابت ہوتا ہے نہ ہی عدت لازم ہوتی ہے۔
۲۸۱	لوگوں کو کاابل کی طرف مجبور کرنے والے واعظین سے متعلق استفتاء۔
۲۸۱	ہندوستان دار الاسلام ہے اور دار الاسلام سے ہجرت فرض نہیں۔
۲۸۲	عالم دین کے علم کی لوگوں کو محتاجی ہو تو اس کو ہجرت تو درکنار طویل سفر کی بھی اجازت نہیں۔
۲۸۲	علماء دیوبند اور ان کی قابلِ اعتراض چند تصانیف کے بارے میں سوال و جواب۔
۲۸۲	دیوبندیوں کا یہ ظاہر کرنا کہ ہمارا وہ عقیدہ نہیں جو ہماری طرف منسوب کیا جاتا ہے

صفحہ نمبر	مضمون	صفحہ نمبر	مضمون
			اور متعلقہ عبارت کی تاویل کرنا مقبول ہے یا نہیں۔
۲۹۱	جب کوئی حکم کسی علت کی وجہ سے ثابت ہو تو جب تک علت موجود رہے گی وہ حکم باقی رہے گا۔	۲۸۴	رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دشمنوں سے دشمنی فرض ہے۔

Fatawa Razawiya, Volume 21

Page	Subject	Page	Subject
296	Whether it is prohibited or not for Hindus and Muslims to collect a joint donation and spend it on Muslim public welfare, such as repairing a mosque or the burial and funeral rites of unclaimed Muslims.	296	As long as any Islamic ruling exists in Dar-ul-Islam (abode of Islam), it will not become Dar-ul-Harb (abode of war), even if the dominance of Muslims has ended.
297	Medina Munawwara is superior to all cities.	297	Migration is obligatory from Dar-ul-Kufr (abode of disbelief), not from Dar-ul-Islam.
297	Staying in Medina Munawwara is disliked according to our Imams.	297	The difference between specific migration and general migration.
298	A question regarding the movement of Maulana Abdul Bari and Abul Kalam concerning the Islamic Caliphate and migration from India.	298	One who intentionally utters words of disbelief or insults Allah the Almighty and His Messenger (peace and blessings be upon him), becomes an infidel and his wife is out of his marriage; then if he becomes a Muslim and repents, the woman has the choice to remarry him or marry someone else after her waiting period.
298	If someone was told to pray by force and he refused, what is the ruling?	298	Calling a religious scholar bad because he is a scholar is disbelief, and the wife leaves the marriage.
299	Will the sacrifice of a cow be forgiven or not?	299	Although an innovator and misguided person may be called a scholar, he will be called bad only to the extent he deserves.
299	How is it to seek help from Kali Bhawani and Sheikh Saddu?	299	How is it to have a Hindu priest put a Tilak (mark) on the forehead?
301		301	

Page	Subject
	Treatise 'Barakat-ul-Imdad li-Ahlil-Istimdad' (Evidence of seeking help from the beloved ones of God in the light of the Quran and Hadith).
301	Inquiry regarding the Wahhabi belief concerning seeking assistance and their reasoning from Quranic verses, the sayings of Saadi, Nizami Ganjavi, and the sayings of the Sufis (mercy of Allah be upon them).

Page	Subject
	Muslims went in groups with Hindus, singing and playing, carrying books like Ramayana with respect and honor to their gathering; how is this action of theirs?
301	Is it correct or not for Muslims to join in worshipping the Holy Quran mixed with the Ramayana and Bible with Hindus, taking it to temples and participating in such arrangements?

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
२९६	हिंदुओं और मुसलमानों का संयुक्त चंदा इकट्ठा करना और उसे सार्वजनिक कल्याण के लिए उपयोग करना, जैसे मस्जिद की मरम्मत और लावारिस मुसलमानों के कफ़न-दफ़न आदि, वर्जित है या नहीं?	२९६	दार-उल-इस्लाम में जब तक कोई इस्लामी हुक्म मौजूद हो, वह दार-उल-हर्ब नहीं होगा, भले ही मुसलमानों का प्रभुत्व समाप्त हो गया हो।
२९७	मदीना मुनव्वरा सभी शहरों से श्रेष्ठ है।	२९७	दार-उल-कुफ़्र से हिजरत करना फ़र्ज़ है, दार-उल-इस्लाम से नहीं।
२९७	हमारे इमामों के निकट मदीना मुनव्वरा में स्थायी निवास मकरूह (नापसंद) है।	२९७	विशेष हिजरत और सामान्य हिजरत में अंतर।
२९८	खिलाफत-ए-इस्लामिया और हिजरत-ए-हिंद के बारे में मौलाना अब्दुल बारी और अबुल कलाम के आंदोलन से संबंधित प्रश्न।	२९८	जिसने जानबूझकर कुफ्र (अविश्वास) का शब्द कहा या अल्लाह तआला और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की गुस्ताखी की, तो वह काफ़िर हो गया और उसकी पत्नी उसके निकाह से बाहर हो गई। फिर अगर वह मुसलमान हो जाए और तौबा करे तो औरत को अधिकार है कि वह उसके साथ दोबारा निकाह करे या इद्दत के बाद किसी और से करे।
२९८	ज़बरदस्ती नमाज़ पढ़ने के लिए कहा गया और उसने मना कर दिया, तो क्या हुक्म है?	२९८	आलिम होने के नाते दीनी आलिम को बुरा कहना कुफ्र है और पत्नी निकाह से निकल जाती है।
२९९		२९९	

पृष्ठ	विषय
	क्या गाय की कुर्बानी माफ़ होगी या नहीं?
२९९	काली भवानी और शेख सद्दू से मदद माँगना कैसा है?
३०१	रिसाला बरकातुल इमदाद लि-अहलिल इस्तेमदाद (क़ुरआन और हदीस की रोशनी में अल्लाह के प्रिय बंदों से मदद माँगने का प्रमाण)।
३०१	वहाबियों के इस्तिआनत (मदद माँगने) से संबंधित अकीदे और उस पर उनकी अपनी समझ के अनुसार क़ुरआनी आयतों, सादी, निज़ामी गंजवी के कथनों और सूफ़िया-ए-किराम के कथनों से दलील देने के बारे में इस्तेफ़्ता (प्रश्न)।

पृष्ठ	विषय
	बद-मज़हब और गुमराह को, भले ही वह आलिम कहलाता हो, बुरा कहा जाएगा, लेकिन उतना ही जितना वह हकदार है।
२९९	हिंदू पंडित से माथे पर तिलक (क़शक़ा) लगवाना कैसा है?
३०१	हिंदुओं के साथ झुंड बनाकर गाते-बजाते रामायण आदि किताबों को सम्मान के साथ उनकी सभा तक मुसलमान भी गए, उनका यह कृत्य कैसा है?
३०१	क़ुरआन मजीद को रामायण और बाइबिल के साथ मिलाकर हिंदुओं के साथ पूजा किया जाना और मंदिर में ले जाना और इस आयोजन में मुसलमानों का शरीक होना सही है या नहीं?

صفحہ	مضمون
۲۹۶	ہندوؤں اور مسلمانوں کا مشترکہ چندہ جمع کرنا اور اس کو رفاہ عام مسلمان کرنا مثلاً مرمت مسجد اور لاوارث مسلمانوں کی تجہیز و تکفین وغیرہ ممنوع ہے یا نہیں۔
۲۹۷	مدینہ منورہ تمام شہروں سے افضل ہے۔
۲۹۷	مجاورت مدینہ منورہ ہمارے ائمہ کے نزدیک مکروہ ہے۔
۲۹۸	خلافت اسلامیہ و ہجرت عن الہند کے بارے میں مولانا عبد الباری اور ابو الکلام کی تحریک سے متعلق سوال۔
۲۹۶	دارالاسلام میں جب تک کوئی حکم اسلامی موجود ہو تو وہ دارحرب نہ ہوگا اگرچہ مسلمانوں کی غلبہ ختم ہو گیا ہو۔
۲۹۷	ہجرت کرنا دار کفر سے فرض ہے نہ کہ دار الاسلام سے۔
۲۹۷	ہجرت خاصہ اور ہجرت عامہ میں فرق۔
۲۹۸	جس نے قصداً کلمہ کفر کہا یا اللہ تعالیٰ ورسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی گستاخی کی تو وہ کافر ہو گیا اور اس کی بیوی نکاح سے نکل گئی، پھر اگر مسلمان ہوا اور توبہ کرے تو عورت کو اختیار ہے کہ اس کے ساتھ دوبارہ نکاح کرے یا بعد عدت کسی اور سے کرے۔

صفحہ	مضمون
۲۹۸	زبردستی نماز پڑھنے کو کہا اس نے انکار کر دیا تو کیا حکم ہے۔
۲۹۹	ذبح البقر کی بخشش ہوگی یا نہیں۔
۲۹۹	کالی بھوانی اور شیخ سدّو سے امداد طلب کرنا کیسا ہے۔
۳۰۱	رسالہ برکات الامداد لاھل الاستمداد (محبوبان خدا سے مدد طلب کرنے کا ثبوت قرآن وحدیث کی روشنی میں)
۳۰۱	وہابیوں کے استعانت سے متعلق عقیدے اور اس پر بزم خویش آیات قرآنیہ، قول سعدی، قول نظامی گنجوی اور اقوال صوفیا علیہم الرحمہ سے استدلال کے بارے میں استفتاء۔

صفحہ	مضمون
۲۹۸	عالم ہونے کی وجہ سے عالم دین کو برا کہنا کفر ہے اور بیوی نکاح سے نکل جاتی ہے۔ بد مذہب و گمراہ اگرچہ عالم کہلاتا ہو اس کو برا
۲۹۹	کہا جائے گا مگر اسی قدر جتنے کا وہ مستحق ہے۔
۲۹۹	ہندو پنڈت سے ماتھے پر قشقہ (ٹیلہ) لگوانا کیسا ہے۔
۳۰۱	ہندوؤں کے ساتھ غول باندھ کر گاتے بجاتے رامائن وغیرہ کتابوں کو بادب واحترام ساتھ لے کر ان کی مجلس تک مسلمان بھی گئے ان کا یہ عمل کیسا ہے۔
۳۰۱	قرآن مجید کا رامائن اور بائبل کے ساتھ ملا کر ہندوؤں کے ساتھ پوجا کیا جانا اور مندر میں لے جانا اور اس اہتمام میں مسلمانوں کا شریک ہونا درست ہے یا نہیں۔

Fatawa Razawiyyah Volume 21

Topic	Page	Topic	Page
The Wahhabi seeks proof of false meanings from true statements, which will never happen.	302	Wahhabis consider this seeking of help to be included in the noble verse "and from You alone we seek help", which is absolutely impossible regarding the right of Allah Almighty.	304
Exegesis (Tafsir) of the noble verse "I have turned my face".	302	Answer to the foolish question of the Wahhabis through a Quranic verse.	304
Multiple flaws resulting from the exegesis provided by the Wahhabis.	303	Argument for the permissibility of seeking help from other than God through two Quranic verses and thirty-three Hadiths.	305
The noble verse "and from You alone we seek help" refers to the restriction of absolute (intrinsic) seeking of help, not seeking help in general.	303	Hazrat Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) refused to seek help from his polytheist slave, even though he was worldly trustworthy.	308
In the supplications of Saadi and Nizami, the restriction of absolute aid and assistance is to the Almighty Lord, not in general.	303	Explanation of the Hadith of Rabia.	309
Meaning of absolute (intrinsic) seeking of help.	303	All desires of this world and the hereafter are in the authority of the Prophet (peace and blessings be upon him).	309
	303		310

Topic	Page	Topic	Page
Believing in absolute (intrinsic) seeking of help from other than God is polytheism according to every Muslim.		The statement of Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi (may mercy be upon him).	
Knowing the beloveds of God as a means for attaining grace and as a medium for the fulfillment of needs is the truth.	303	The statement of Mulla Ali Qari (may mercy be upon him).	310
The command to seek a means (Wasilah) is in the Holy Quran.	303	The Prophet (peace and blessings be upon him) is the owner and master of Paradise.	310
Absolute existence and absolute knowledge are specific to Allah Almighty, but affirming them for other than God is not polytheism unless absolute existence and absolute knowledge are intended. The same rule applies to seeking help from other than God; as long as absolute seeking of help is not intended, it will not be polytheism.	303	The statement of Imam Ibn Hajar Makki.	310
Allah Almighty Himself has called His servants 'knowing' ('Aleem) and 'scholars' ('Ulama) in the Holy Quran.	303	Three Hadiths that refute Wahhabism.	317
Which meaning of seeking help is specific to other than God, such that believing in it while seeking help from Allah Almighty is disbelief (kufr)?	304	Names of those great works in which proof of the permissibility of the issue of seeking help (Istigatha) and mediation (Tawassul) is mentioned.	319

फ़तावा रज़विया खंड 21

विषय	पृष्ठ
वहाबी सच्ची बातों से झूठे अर्थों का प्रमाण चाहता है जो कभी नहीं होगा।	302
आयते करीमा "इन्नी वज्जहतु वज्हिया" की व्याख्या (तफसीर)।	302
वहाबियों द्वारा बताई गई तफसीर पर कई खामियों का आना।	303
आयते करीमा "वयाक नस्तईन" में हकीकी (वास्तविक) मदद चाहने का हस्र (प्रतिबंध) है, न कि सामान्य रूप से।	303
सादी और निज़ामी की मुनाजात में वास्तविक फरियाद रसी और मदद का हस्र हज़रत इज्ज़त अज़्ज़ व जल्ल के लिए है, न कि सामान्य रूप से।	303
इस्तियानते हकीकी (वास्तविक सहायता चाहने) का अर्थ।	303
गैर-खुदा के साथ हकीकी इस्तियानत का विश्वास हर मुसलमान के नज़दीक शिर्क है।	303
वहाबी इस सहायता मांगने को भी आयते करीमा "वयाक नस्तईन" में शामिल मानते हैं जो अल्लाह तआला के हक में बिल्कुल असंभव है।	304
वहाबियों के मूर्खतापूर्ण सवाल का जवाब कुरानी आयत से।	304
गैर-खुदा से मदद मांगने (इस्तियानत) के जायज होने पर दो कुरानी आयतों और तैंतीस हदीसों से दलील।	305
हज़रत फारूक-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु ने अपने मुशरिक गुलाम से मदद मांगने से इनकार कर दिया, हालांकि वह सांसारिक रूप से अमानतदार था।	308
हदीसे रबीआ की व्याख्या।	309
दुनिया और आखिरत की सभी मुरादें हुज़ूर अलैहिस्सलाम के अधिकार में हैं।	309
शेख अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी अलैहिर्रहमा का फरमान।	310

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अल्लाह के महबूबों को.फैज़ मिलने का ज़रिया और ज़रूरतों के पूरा होने का वसीला समझना हक़ है।	303	मुल्ला अली क़ारी अलैहिर्रहमा का फरमान।	310
कुरान मजीद में वसीला तलाश करने का हुक्म है।	303	हुज़ूर अलैहिस्सलाम जन्नत के मालिक व मुख्तार हैं।	310
हकीकी वुजूद और हकीकी इल्म अल्लाह तआला के साथ खास हैं, लेकिन गैर-खुदा के लिए उनका साबित करना शिर्क नहीं जब तक हकीकी वुजूद और हकीकी इल्म मुराद न लिया जाए। यही हुक्म गैर-खुदा से मदद मांगने का होगा कि जब तक इस्तियानते हकीकी का इरादा न हो, शिर्क नहीं होगा।	303	इमाम इब्ने हजर मक्की का फरमान।	310
खुद अल्लाह तआला ने कुरान मजीद में अपने बंदों को अलीम और उलमा कहा है।	303	तीन वहाबियत शिकन हदीसें।	317
मदद मांगने का कौन सा अर्थ गैर-खुदा के साथ खास है कि उस अर्थ का विश्वास रखते हुए अल्लाह तआला से मदद मांगना कुफ्र है।	304	उन अज़ीम किताबों के नाम जिनमें मसला-ए-इस्तियानत और तवस्सुल के जायज़ होने का सबूत ज़िक्र है।	319

مضمون	صفحہ
وہابی حق باتوں سے باطل معنیٰ کا ثبوت چاہتا ہے جو ہرگز نہ ہوگا۔	۳۰۲
آیۂ کریمہ "انی وجھت وجھی" کی تفسیر	۳۰۲
وہابیوں کی بیان کردہ تفسیر پر متعدد خرابیوں کا لزوم	۳۰۳
آیۂ کریمہ "وایاک نستعین" میں استعانت حقیقی کا حصر ہے نہ کہ مطلق کا۔	۳۰۳
	۳۰۳
وہابیہ اس استعانت کو بھی آیۂ کریمہ "وایاک نستعین" میں داخل مانتے ہیں جو اللہ تعالیٰ کے حق میں محال قطعی ہے۔	۳۰۴
وہابیہ کے بیوقوفانہ سوال کا جواب آیت قرآنی سے۔	۳۰۴
غیر خدا سے استعانت کے جواز پر دو آیات قرآنیہ اور تینتیس احادیث سے استدلال۔	۳۰۵
حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنے مشرک غلام سے استعانت سے انکار فرمایا حالانکہ وہ دنیاوی طور پر امانت دار تھا۔	۳۰۸
حدیث ربیعہ کی شرح۔	۳۰۹

مضمون	صفحہ
مناجات سعدی و نظامی میں فریادرسی و یاوری حقیقی کا حصر حضرت عزت عزوجل میں ہے نہ کہ مطلق کا۔	
استعانت حقیقیہ کا مطلب۔	۳۰۳
استعانت حقیقیہ کا غیر خدا کے ساتھ اعتقاد ہر مسلمان کے نزدیک شرک ہے۔	۳۰۳
محبوبانِ خدا کو واسطہ وصول فیض اور ذریعہ و وسیلہ قضائے حاجات جاننا حق ہے۔	۳۰۳
قرآن مجید میں طلب وسیلہ کا حکم ہے۔	۳۰۳
وجودِ حقیقی اور علمِ حقیقی اللہ تعالیٰ کے ساتھ مختص ہیں مگر غیر خدا کے لئے ان کا اثبات شرک نہیں جب تک وجودِ حقیقی و علمِ حقیقی مراد نہ لیا جائے، یہی حکم غیر خدا سے استعانت کا ہوگا کہ جب تک استعانتِ حقیقیہ کا ارادہ نہ ہو شرک نہ ہوگا۔	۳۰۳
خود اللہ تعالیٰ نے قرآن مجید میں اپنے بندوں کو علیم و علماء کہا ہے۔	۳۰۳
دنیا و آخرت کی سب مراد حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے اختیار میں ہے۔	۳۰۹
شیخ عبدالحق محدث دہلوی علیہ الرحمہ کا ارشاد۔	۳۱۰
ملا علی قاری علیہ الرحمہ کا ارشاد	۳۱۰
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام مالک و مختارِ جنت ہیں۔	۳۱۰
امام ابن حجر مکی کا ارشاد	۳۱۰
تین وہابیت کُش حدیثیں۔	۳۱۷

مضمون	صفحہ
استعانت کا کون سا معنی غیر خدا کے ساتھ مختص ہے کہ اس معنی کا اعتقاد کرتے ہوئے اللہ تعالیٰ سے استعانت کفر ہے۔	۳۰۴
ان تصانیف جلیلہ کے نام جن میں مسئلہ استعانت و توسل کے جواز کا ثبوت مذکور ہے۔	۳۱۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page	Topic Details	Related Topic Details	Page
320	Regarding seeking help (Isti'anat), books are filled with the sayings and actions of the noble Sufis.	Harbouring ill-will against the people of 'La ilaha illallah' is forbidden, and to forcefully twist their speech towards meanings of infidelity when a correct and simple meaning is possible, is absolutely a major sin.	329
321	Virtues and merits of Sayyiduna Ghawth al-Azam (may Allah be pleased with him).	Prohibition of ill-will from the Quran and Hadith, and severe warnings against it.	329
323	A story related to Imam Sufyan Thawri (may Allah have mercy on him).	Muslims do not consider prophets and saints as God or equals to God or powerful by their own essence or independent helpers (refuge is with Allah), but rather believe they are accepted servants of Allah who distribute His blessings by His command.	331
324	Which type of seeking help from others (Isti'anat bil-Ghayr) is permissible and which is impermissible.	Treatise titled: **Fiqh Shahanshah wa Innal Quloob bi Yadil Mahboob bi 'Ata-illah** (It is permissible to call the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, 'Shahanshah' [Emperor], and also evidence that calling the beloved of God masters of hearts by divine bestowal is correct).	339

Page	Topic Details	Related Topic Details	Page
325	Wahabbis declare seeking help from prophets and saints as Shirk (polytheism), yet they themselves seek help from doctors, police station heads, soldiers, deputies, and for Hajj etc.	Inquiry from Syed Muhammad Asif (may Allah have mercy on him) regarding the line from the author's devotional poetry "O pilgrims, come and see the shrine of the Emperor" and the line in praise of Ghawth al-Azam (may Allah be pleased with him) "The servant is helpless, for you have control over my heart".	339
326	The distinction made by Wahabbis between the living and the dead, and the near and far, to deceive the ignorant is extreme and bitter ignorance.	Answer to the first question.	341
327	The new innovation fabricated by Wahabbis and its refutation through three reasons.	Firstly, the word "Shahanshah" meaning a Great Sultan is common and widespread in idioms.	341
328	First refutation (Firstly).	Custom and idiom play a complete role in conveying intended meanings.	341
328	Second refutation (Secondly).	The title of Imam Abu al-Ala Labishi Nasihi was Shahan-e Shah, Malik al-Muluk.	341
329	Third refutation (Thirdly).		

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

पृष्ठ	विवरण	संबंधित विवरण	पृष्ठ
३२०	सूफ़िया-ए-किराम के अक़वाल (कथनों) और अफ़आल (कार्यों) में इस्तेआनात (मदद माँगना) के बारे में दफ़्तर भरे हुए हैं।	अहले 'ला इलाहा इल्लल्लाह' पर बदगुमानी (बुरा सोचना) हराम है और उनके कलाम को जिसका सही मतलब बिना किसी तकल्लुफ़ के दुरुस्त हो, ख़्वाह-मख़्वाह कुफ़्र के मानी की तरफ ढाल ले जाना यक़ीनन गुनाह-ए-कबीरा है।	३२९
३२१	सैय्यदुना ग़ौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के फ़ज़ाइल और मनाक़िब।	क़ुरआन और हदीस से बदगुमानी की मुमानिअत (मनाही), और उस पर सख़्त वईदें (धमकियाँ)।	३२९
३२३	हज़रत इमाम सुफ़ियान सौरी रहमतुल्लाह अलैहि से मुताल्लिक़ एक हिकायत (कहानी)।	मुसलमान अंबिया और औलिया को (अल्लाह की पनाह) ख़ुदा या ख़ुदा का हमसर (बराबर) या क़ादिर बिज़्ज़ात (स्वयं समर्थ) या मुईन-ए-मुस्तक़िल (स्वतंत्र सहायक) नहीं जानते, बल्कि उन्हें अल्लाह तआला के मक़बूल बंदे और उसके हुक्म से उसकी नेमतें बाँटने वाला मानते हैं।	३३१
३२४	कौन सी इस्तेआनात बिल-ग़ैर (दूसरों से मदद माँगना) जायज़ है और कौन सी नाजायज़ है।	रिसाला (पुस्तिका): **फ़िक़ह शहंशाह व इन्नल क़ुलूब बि यदिल महबूब बि अता-इल्लाह** (रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को 'शहंशाह' कहना जायज़ है, और इस बात का सुबूत कि अल्लाह के महबूबों को अल्लाह की अता से दिलों का मालिक कहना सही है)।	३३९
३२५	वहाबी अंबिया और औलिया से इस्तेआनात को शिर्क क़रार देते हैं मगर ख़ुद हकीम, थानेदार,	मुसन्निफ़ (लेखक) रहमतुल्लाह अलैहि के नातिया कलाम के मिसरे "हाजियो आओ शहंशाह का रौज़ा देखो" और मदह ग़ौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के मिसरे "बंदा मजबूर है ख़ातिर पे है क़ब्ज़ा तेरा" के बारे	३३९

पृष्ठ	विवरण	संबंधित विवरण	पृष्ठ
	जमादार, डिप्टी और हज वग़ैरह से इस्तेआनात करते हैं।	में सैय्यद मुहम्मद आसिफ़ साहब रहमतुल्लाह अलैहि का इस्तिफ़सार (सवाल)।	
३२६	वहाबियों की तरफ़ से जाहिलों को धोखा देने के लिए ज़िंदा और मुर्दा और क़रीब व बईद का फ़र्क़ करना सख़्त जहालत और बे-मज़ा है।	जवाब सवाल अव्वल (पहला)।	३४१
३२७	वहाबिया का तराशा हुआ नया शिगूफ़ा और तीन वजूह (कारणों) से उसका रद्द (खंडन)।	लफ़्ज़ "शहंशाह" अव्वलन बमानी सुल्तान-ए-अज़ीम-उस-सल्तनत मुहावरों में शाए और जाए (प्रचलित) है।	३४१
३२८	पहला रद्द (अव्वलन)।	उर्फ़ और मुहावरे का मक़ासिद (उद्देश्यों) को पहुँचाने में पूरा दख़ल है।	३४१
३२८	दूसरा रद्द (सानियन)।	इमाम अबुल अला लबीशी नासेही का लक़ब (उपाधि) शाहान-ए-शाह, मलिकुल मुलूक था।	३४१
३२९	तीसरा रद्द (सालिसन)।		

صفحہ	تفصیلات
۳۲۰	درباره استعانت صوفیہ کرام کے اقوال وافعال سے دفتر بھرے ہیں۔
۳۲۱	فضائل و مناقب سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
۳۲۳	حضرت امام سفیان ثوری رحمہ اللہ تعالیٰ سے متعلق ایک حکایت۔
۳۲۴	کونسی استعانت بالغیر جائز اور کون سی ناجائز ہے۔
۳۲۵	وہابیہ انبیاء واولیاء سے استعانت کو شرک قرار دیتے ہیں مگر

متعلقہ تفصیلات	صفحہ
اہل لاالہ الااللہ پر بد گمانی حرام اور ان کے کلام کو جس کے صحیح معنی بے تکلف درست ہوں خواہ مخواہ معنی کفر کی طرف ڈھال لیجانا قطعاً گناہ کبیرہ ہے۔	۳۲۹
بدگمانی کی ممانعت قرآن وحدیث سے، اور اس پر سخت وعیدیں۔	۳۲۹
مسلمان انبیاء واولیاء کو عیاذاً باللہ خدا یا خدا کا ہمسر یا قادر بالذات یا معین مستقل نہیں جانتے بلکہ انہیں اللہ تعالیٰ کے مقبول بندے اور اس کے حکم سے اس کی نعمتیں بانٹنے والا مانتے ہیں۔	۳۳۱
ہ رسالہ **فقہ شہنشاہ وان القلوب بید المحبوب بعطاء اللہ** (رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو شہنشاہ کہنا جائز ہے نیز اس بات کا ثبوت کہ محبوبانِ خدا کو بعطاءِ الٰہی دلوں کا مالک کہنا درست ہے)	۳۳۹
مصنف علیہ الرحمۃ کے نعتیہ کلام کے مصرع "حاجیو آؤ شہنشاہ کا روضہ دیکھو" اور مدح غوث	۳۳۹

صفحہ	تفصیلات
	خود حکیم، تھانہ دار، جمعدار، ڈپٹی اور حج وغیرہ سے استعانت کرتے ہیں۔
۳۲۶	وہابیہ کی طرف جہلاء کو دھوکہ دینے کے لئے زندہ و مردہ اور قریب وبعید کا فرق کرنا سخت جہالت بے مزہ ہے۔
۳۲۷	وہابیہ کا تراشیدہ نیا شگوفہ اور تین وجوہ سے اس کا رد۔
۳۲۸	پہلا رد (اولاً)
۳۲۸	دوسرا رد (ثانیاً)
۳۲۹	تیسرا رد (ثالثاً)

متعلقہ تفصیلات	صفحہ
اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مصرع "بندہ مجبور ہے خاطر پہ ہے قبضہ تیرا" کے بارے میں سید محمد آصف صاحب علیہ الرحمۃ کا استفسار۔	
جواب سوال اول۔	۳۴۱
لفظ "شہنشاہ" اولاً بمعنی سلطان عظیم السلطنتہ محاورات میں شائع و ذائع ہے۔	۳۴۱
عرف و محاورہ کو افادہ مقاصد میں دخل نام ہے۔	۳۴۱
امام ابوالعلاء لبیشی ناصحی کا لقب شاہانِ شہ، ملک الملوک تھا۔	۳۴۱

Subject/Reference	Detailed Explanation	Page
Endowed land cannot be legally leased for a hundred years.	343: Research by the author (may Allah have mercy on him) regarding the prohibition and permissibility of the word 'Shahanshah'.	347
Imam Nasihi (may Allah have mercy on him) used to sign his name as 'Malik-ul-Muluk' and later scholars also addressed him with the same title.	343: If the terms 'Shahanshah' and 'Malik-ul-Muluk' are taken in their literal, absolute sense of all-encompassing power, then they are exclusively reserved for Allah the Almighty, and using them for anyone other than Allah with this intent is disbelief (Kufr).	347
Multiple references on the above-mentioned matter.	344: To believe in someone else's sovereignty besides Allah is the worst form of disbelief.	347
The speech and poetry of several noble scholars in which the word 'Shahanshah' and its synonyms have been used.	344: No Muslim can use the word 'Shahanshah' for anyone besides God with the intent of its absolute literal meaning, nor can anyone hearing this word in a Muslim's speech think such a thing; rather, it absolutely refers to a metaphorical or conventional context.	347
The speech of Hazrat Maulana Jalal-ud-din Rumi (may Allah have mercy on him).	344: The fact that the speaker is a Muslim is a conclusive piece of evidence that by using 'Shahanshah' etc., they do not mean absolute literalness but rather a conventional or contextual meaning.	347
The speech of Sheikh Saadi (may Allah have mercy on him).	345: If a monotheist says "Spring brought forth the herbage," it will be taken metaphorically because their being a monotheist is evidence of this.	347
The speech of Amir Khusro (may Allah have mercy on him).	346: If a monotheist swears, "No one shall enter this house unless time decrees it," and then enters, he will not be a perjurer. This speech will be taken metaphorically because the swearer's being a monotheist is evidence.	347
		347

Subject/Reference	Detailed Explanation	Page
The speech of Khwaja Shamsuddin Hafiz (may Allah have mercy on him).	346: The mere possibility of an absolute literal meaning in the word 'Shahanshah' cannot be a cause for prohibition; otherwise, thousands of words in common use around the world would become prohibited.	
The speech of Maulana Nizami (may Allah have mercy on him).	346: A list of several words whose structure and composition are like 'Shahanshah'.	348
The decree of Qazi Sheikh Shihabuddin in the commentary 'Bahr-e-Mawwaj'.	346: The glorious titles of some scholars, imams, and religious elders.	348

विषय/संदर्भ	विस्तृत विवरण	पृष्ठ
वक़्फ़ की ज़मीन सौ साल के लिए लीज़ पर देना शरिया के अनुसार जायज़ नहीं है।	३४३: शब्द 'शहंशाह' के निषेध और अनुमति के बारे में लेखक (रहमतुल्लाहि अलैहि) का शोध।	३४७
इमाम नसीही (रहमतुल्लाहि अलैहि) स्वयं अपने हस्ताक्षर 'मलिक-उल-मुलूक' के रूप में करते थे और बाद के विद्वान भी उन्हें इसी उपाधि से पुकारते थे।	३४३: यदि शब्द 'शहंशाह' और 'मलिक-उल-मुलूक' को उनके पूर्ण वास्तविक अर्थ (निरपेक्ष व्यापकता) में लिया जाए, तो ये विशेष रूप से अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए हैं और इस अर्थ के इरादे से इन्हें अल्लाह के अलावा किसी और के लिए उपयोग करना कुफ़्र (अधर्म) है।	३४७
उपरोक्त विषय पर कई संदर्भ।	३४४: अल्लाह पर किसी और का शासन मानना हर कुफ़्र से बदतर कुफ़्र है।	३४७
कई सम्मानित विद्वानों की वाणी और कविताएँ जिनमें 'शहंशाह' शब्द और उसके पर्यायवाची शब्दों का उपयोग किया गया है।	३४४: कोई भी मुसलमान पूर्ण वास्तविक अर्थ के इरादे से खुदा के अलावा किसी और के लिए 'शहंशाह' शब्द का उपयोग नहीं कर सकता, और न ही एक मुस्लिम के भाषण में इस शब्द को सुनकर किसी का ध्यान इस ओर जा सकता है; बल्कि इसका अर्थ निश्चित रूप से एक रूपक या प्रथागत संदर्भ होता है।	३४७
हज़रत मौलाना जलालुद्दीन रूमी (रहमतुल्लाहि अलैहि) की वाणी।	३४४: वक्ता का मुसलमान होना इस बात का निर्णायक प्रमाण है कि उसकी वाणी में 'शहंशाह' आदि शब्दों से तात्पर्य वास्तविक पूर्णता नहीं, बल्कि प्रथागत या संदर्भगत अर्थ है।	३४७
शेख सादी (रहमतुल्लाहि अलैहि) की वाणी।	३४५: "वसंत ने जड़ी-बूटियाँ उगाईं" यदि कोई एकेश्वरवादी (मुवाहिद) कहे, तो इसे रूपक माना जाएगा क्योंकि उसका एकेश्वरवादी होना इसका प्रमाण है।	३४७
		३४७

विषय/संदर्भ	विस्तृत विवरण	पृष्ठ
अमीर खुसरो (रहमतुल्लाहि अलैहि) की वाणी।	३४६: यदि किसी एकेश्वरवादी व्यक्ति ने शपथ ली कि "इस घर में तब तक कोई प्रवेश नहीं करेगा जब तक समय का आदेश न हो," फिर वह उस घर में प्रवेश कर गया, तो वह अपनी शपथ तोड़ने वाला नहीं माना जाएगा और इस वाणी को रूपक माना जाएगा क्योंकि शपथ लेने वाले का एकेश्वरवादी होना प्रमाण है।	
ख्वाजा शम्सुद्दीन हाफिज (रहमतुल्लाहि अलैहि) की वाणी।	३४६: शब्द 'शहंशाह' में पूर्ण वास्तविक अर्थ की केवल संभावना निषेध का कारण नहीं बन सकती, अन्यथा पूरी दुनिया में प्रचलित हजारों शब्द निषिद्ध हो जाएंगे।	३४७
मौलाना निज़ामी (रहमतुल्लाहि अलैहि) की वाणी।	३४६: 'शहंशाह' जैसे कई शब्दों की संरचना और संयोजन की सूची।	३४८
काजी शेख शिहाबुद्दीन का तफ़सीर 'बहर-ए-मव्वाज' में आदेश।	३४६: कुछ विद्वानों, इमामों और धार्मिक बुजुर्गों की शानदार उपाधियाँ।	३४८

पृष्ठ ३५/६७४

موضوع/حوالہ	تفصیل صفحہ
موقوفہ زمین سو سال کے لئے اجارہ پر دینا شرعاً جائز نہیں۔	۳۴۳: لفظ شہنشاہ کے منع وجواز کے بارے میں تحقیق مصنف علیہ الرحمہ۔ ۳۴۷
امام ناصحی علیہ الرحمہ خود اپنے دستخط ملک الملوک کے ساتھ کیا کرتے تھے اور بعد کے علماء بھی آپ کو اسی لقب کے ساتھ ملقب کیا کرتے تھے۔	۳۴۳: لفظ شہنشاہ اور ملک الملوک کو اگر استغراق حقیقی پر محمول کریں تو یہ قطعاً مختص بحضرت عزت عزوجلالہ ہے اور اس معنی کے ارادے سے اس کو غیر اللہ کے لئے استعمال کرنا کفر ہے۔ ۳۴۷
امر مذکورہ بالا پر متعدد حوالہ جات	۳۴۴: رب تعالیٰ پر کسی اور کی سلطنت ماننا ہر کفر سے بدتر کفر ہے۔ ۳۴۷
متعدد علماء کرام کے کلام و اشعار جن میں لفظ شہنشاہ اور اس کے مترادفات کو استعمال فرمایا گیا ہے۔	۳۴۴: کوئی مسلمان استغراق حقیقی کے ارادے سے لفظ شہنشاہ غیر خدا کے لئے استعمال نہیں کر سکتا، نہ زنہار کلام مسلم میں یہ لفظ سن کر کسی کا اس طرف ذہن جاسکتا ہے بلکہ قطعاً عہد یا استغراق عرضی مراد ہوتا ہے۔ ۳۴۷
حضرت مولانا جلال الدین رومی علیہ الرحمہ کا کلام	۳۴۷

موضوع/حوالہ	تفصیل	صفحہ
	۳۴۴: قائل کا مسلمان ہونا قرینہ قاطعہ ہوتا ہے کہ اس کے کلام میں لفظ شہنشاہ وغیرہ سے مراد استغراق حقیقی نہیں بلکہ عہد یا استغراق عرفی ہے۔	
کلام شیخ سعدی علیہ الرحمہ	۳۴۵: "انبت الربیع البقل" اگر موحد کہے تو مجاز پر محمول ہوگا کیونکہ اس کا موحد ہونا اس پر قرینہ ہے۔	۳۴۷
کلام امیر خسرو علیہ الرحمہ	۳۴۶: کسی شخص موحد نے قسم کھائی کہ "لا یدخل هذه الدار الان یحکم علیہ الدهر" پھر اس گھر میں داخل ہوا تو حانث نہ ہوگا اور یہ کلام مجاز پر محمول ہوگا کیونکہ حالف کا موحد ہونا قرینہ ہے۔	۳۴۷
کلام خواجہ شمس الدین حافظ علیہ الرحمہ	۳۴۶: لفظ "شہنشاہ" میں محض احتمال استغراق حقیقی موجب منع نہیں ہو سکتا ورنہ ہزاروں الفاظ کہ تمام عالم میں دائر وسائر ہیں ممنوع ہو جائیں گے۔	۳۴۷
کلام مولانا نظامی علیہ الرحمہ	۳۴۶: لفظ شہنشاہ کی وضع و ترکیب جیسے متعدد الفاظ کی فہرست۔	۳۴۸
قاضی شیخ شہاب الدین کا تفسیر بحر مواج میں فرمان	۳۴۶: بعض علماء، ائمہ اور بزرگان دین کے القاب جلیلہ۔	۳۴۸

Volume 21 Fatawa Rizvia

Topic	Page	Topic	Page
Meaning of Qazi-ul-Quzat.	448	One who thinks about scholars and Sufis that they used the word 'Shahanshah' etc. with the intention of absolute literal meaning (true immersion) would be a complete madman.	451
Meaning of Amir-ul-Umara, Khan-e-Khanan and Baga Beg.	449	Imam Mawardi's title was Aqza-ul-Quzat.	452
Baga Beg is a word of the Turkish language.	449	Difference between the terms Aqza-ul-Quzat and Qazi-ul-Quzat, as well as Amlak-ul-Muluk and Malik-ul-Muluk.	452
If taken in the sense of absolute literal meaning and generality, then Qazi-ul-Quzat, Hakim-ul-Hakimin, Alim-ul-Ulama, and Sayyid-ul-Asyad are definitely specific to the Lord Almighty alone, and applying them to others is explicit infidelity (kufr).	449	Imam Mawardi was the first to be given the title of Aqza-ul-Quzat.	452
In terms of original reality, even terms like Qazi, Hakim, Sayyid, and Alim are specifically reserved for Allah Almighty.	449	Sayyiduna Imam Abu Yusuf (mercy be upon him) was the first to be titled with the title of Qazi-ul-Quzat.	452
Support for the aforementioned issue from the Quran and Hadith.	449	When a word is free from vileness in every way of intention and meaning, a mere false possibility will not make it prohibited.	453
Titles like Imam-ul-A'imma, Sheikh-ul-Shuyukh, and Shams-ul-Mashayikh, in their absolute literal sense, are certainly specific to the Holy Prophet (peace and	450	Why did the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbid naming anyone as Malik-ul-Muluk, Sayyid, Hakim, Abu Al-Hakam, Malik, Khalid, and Aziz etc. and applying	454

Topic	Page
blessings of Allah be upon him), and applying them to others is infidelity.	
To consider anyone else as the Imam and Sheikh of the Master of both worlds (peace be upon him) is explicit infidelity.	450
Proof that in common usage, the absolute literal intention and meaning in words like Amir-ul-Umara and Qazi-ul-Quzat etc. is completely abandoned and obsolete.	451
To infer absolute literal meaning from the word 'Shahanshah' in common usage is abandoned, nor does it yield that meaning.	451
them to others besides God in the early days of Islam, although their application to other than Allah has occurred in the Quran and Hadith?	
The Holy Prophet (peace be upon him) called Imam Hasan (may Allah be pleased with him) a 'Sayyid' (leader).	457
The Holy Prophet (peace be upon him) said: Hazrat Abu Darda (may Allah be pleased with him) is the wise man (Hakim) of my nation.	458

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

विषय	पृष्ठ
काज़ी-उल-क़ुज़ात का अर्थ।	448
अमीर-उल-उमरा, खान-ए-खानां और बगा बेग का अर्थ।	449
बगा बेग तुर्की भाषा का शब्द है।	449
यदि वास्तविक विसर्जन और व्यापकता के अर्थ में लिया जाए, तो काज़ी-उल-क़ुज़ात, हाकिम-उल-हाकिमीन, आलिम-उल-उलेमा और सय्यद-उल-असयाद निश्चित रूप से केवल अल्लाह तआला के लिए विशिष्ट हैं और दूसरों पर इनका प्रयोग स्पष्ट कुफ्र है।	449
मूल वास्तविकता की दृष्टि से, काज़ी, हाकिम, सय्यद और आलिम शब्द भी केवल अल्लाह तआला के साथ ही विशिष्ट हैं।	449
कुरान और हदीस से उपरोक्त मसले की पुष्टि।	449
	450
विद्वानों और सूफियों के बारे में यह सोचने वाला व्यक्ति पक्का पागल होगा कि उन्होंने 'शहंशाह' आदि शब्दों का उपयोग वास्तविक विसर्जन (इस्तिग़राक़-ए-हक़ीक़ी) के इरादे से किया है।	451
इमाम मावरदी की उपाधि 'अक़्ज़ा-उल-क़ुज़ात' थी।	452
अक़्ज़ा-उल-क़ुज़ात और काज़ी-उल-क़ुज़ात, साथ ही अमलाक-उल-मुलूक और मलिक-उल-मुलूक शब्दों के बीच अंतर।	452
इमाम मावरदी सबसे पहले 'अक़्ज़ा-उल-क़ुज़ात' की उपाधि से नवाजे गए।	452
सय्यदुना इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) सबसे पहले 'काज़ी-उल-क़ुज़ात' की उपाधि से अलंकृत हुए।	452
जब कोई शब्द अपने इरादे और अर्थ में हर तरह की बुराई से पाक हो, तो मात्र एक गलत संभावना उसे वर्जित नहीं कर देगी।	453
	454

विषय	पृष्ठ
इमाम-उल-अइम्मा, शैख-उल-शुयूख और शम्स-उल-मशायिख जैसी उपाधियाँ अपने वास्तविक विसर्जन के अर्थ में निश्चित रूप से हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के साथ विशिष्ट हैं और दूसरों पर इनका प्रयोग कुफ़्र है।	
किसी और को दोनों जहानों के मालिक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इमाम और शैख मानना स्पष्ट कुफ़्र है।	450
इस बात का प्रमाण कि सामान्य बोलचाल (उर्फ़ए-आम) में अमीर-उल-उमरा और काज़ी-उल-क़ुज़ात आदि शब्दों में वास्तविक विसर्जन का इरादा और अर्थ पूरी तरह से छोड़ दिया गया और त्याग दिया गया है।	451
सामान्य बोलचाल में शब्द 'शहंशाह' से वास्तविक विसर्जन मुराद लेना छोड़ दिया गया है और न ही यह उस अर्थ का लाभ देता है।	451
पृष्ठ 36/674	

विषय	पृष्ठ
नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इस्लाम के प्रारंभिक काल में मलिक-उल-मुलूक, सय्यद, हाकिम, अबुल हकम, मलिक, खालिद और अज़ीज़ आदि नाम रखने और खुदा के अलावा दूसरों पर इनके प्रयोग से क्यों मना फ़रमाया, जबकि कुरान और हदीस में इनका प्रयोग गैर-अल्लाह पर हुआ है?	
हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने इमाम हसन (रज़ियल्लाहु अन्हु) को 'सय्यद' कहा।	457
हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने फ़रमाया: हज़रत अबू दरदा (रज़ियल्लाहु अन्हु) मेरी उम्मत के हकीम हैं।	458

موضوع	صفحہ
قاضی القضاۃ کا معنی۔	۴۴۸
امیر الامراء، خان خاناں اور بگاء بیگ کا معنی۔	۴۴۹
بگاء بیگ ترکی زبان کا لفظ ہے۔	۴۴۹
استغراق حقیقی و عموم پر رکھیں تو قاضی القضاۃ، حاکم الحاکمین، عالم العلماء، اور سید الاسیاد قطعاً حضرت رب العزت عزوجل کے لئے ہی خاص ہیں اور دوسرے پر ان کا اطلاق صریح کفر ہے۔	۴۴۹
علماء و صوفیاء کے بارے میں یہ گمان کرنے والا پکا مجنون ہوگا کہ انہوں نے لفظ شہنشاہ وغیرہ کو استغراق حقیقی کے ارادے سے استعمال کیا ہے۔	۴۵۱
امام ماوردی کا لقب اقضی القضاۃ تھا۔	۴۵۲
لفظ اقضی القضاۃ اور قاضی القضاۃ نیز املک الملوک اور ملک الملوک میں فرق۔	۴۵۲
سب سے پہلے اقضی القضاۃ کا لقب امام ماوردی کا ہوا۔	۴۵۲
سیدنا امام ابو یوسف علیہ الرحمہ سب سے پہلے قاضی القضاۃ کے لقب سے ملقب ہوئے۔	۴۵۲

موضوع	صفحہ
بنظر حقیقت اصلیہ صرف قاضی و حاکم و سید و عالم بھی اللہ تعالیٰ کے ساتھ ہی خاص ہیں۔	
قرآن و حدیث سے مسئلہ مذکورہ کی تائید۔	۴۴۹
امام الائمہ، شیخ الشیوخ اور شمس المشائخ وغیرہ القاب اپنے استغراق حقیقی پر یقیناً حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ خاص ہیں اور دوسرے پر ان کا اطلاق کفر ہے۔	۴۵۰
کسی کو سرور دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا امام و شیخ ماننا صراحۃ کفر ہے۔	۴۵۰
اس بات پر دلیل کہ عرف عام میں امیر الامراء اور قاضی القضاۃ وغیرہ الفاظ میں استغراق حقیقی ارادہ وافادہ ہر طرح قطعاً متروک و مہجور ہے۔	۴۵۱
کوئی لفظ جب ارادہ وافادہ ہر طرح سے شناعت سے پاک ہو تو صرف احتمال باطل اسے ممنوع کر دے گا۔	۴۵۳
نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صدر اسلام میں ملک الملوک، سید، حکیم، ابوالحکم، مالک، خالد اور عزیز وغیرہ نام رکھنے اور غیر خدا پر ان کے اطلاق سے کیوں منع فرمایا حالانکہ قرآن و حدیث میں ان کا اطلاق غیر اللہ پر ہوا ہے۔	۴۵۴
امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے سید کہا۔	۴۵۷
حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا حضرت ابو درداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ میری امت کے حکیم ہیں۔	۴۵۸

موضوع صفحہ

لفظ شہنشاہ سے عرف عام میں
استغراق حقیقی مراد لینا متروک ہے ۴۵۱
اور نہ ہی یہ اس معنی کا فائدہ دیتا ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page 363: - Imam Abu Bakr ibn Abi Shaybah was the teacher of Imam Bukhari and Imam Muslim (may Allah have mercy on them). (358) - Abdullah bin Abi, the son of the leader of hypocrites, Hazrat Abdullah (may Allah be pleased with him), said to his father: You are disgraced, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is honorable. (358) - Among the companions (may Allah be pleased with them all), more than twenty were named Hakam, about ten were named Hakim, more than sixty were named Khalid, and one hundred and ten were named Malik. (359) - The meanings of the words 'Muflis' (bankrupt) and 'Sara'a' (wrestler) according to Hadith. (359) - The labeling of Wahhabis and Kharijites as ignorant, mentioned as a parenthetical statement. (360)

Page 365: - At the time of the prohibition of alcohol, the use of containers like Naqir, Muzaffat, etc., was initially forbidden, then later allowed. (361) - In short, the great Imams, scholars, and saints looked at the intended meaning and allowed the use of the title 'Shahanshah' (King of Kings), while those who looked at the literal word forbade it. (361) - On the command of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) "Whoever is hearing and obedient, let him not pray Asr except in Banu Qurayza," the companions split into two groups: one group prayed Asr on the way, looking at the objective, while the other group did not pray, looking at the literal wording. (361)

Page 367: - Second (Secondly). (362) - Those who forbade it looked at the apparent prohibition, considering its essence to be haram (forbidden), while those who allowed it saw that the intention and expression were free from any vileness, thus the prohibition was Tanzih (disliked but not strictly forbidden). (362) - Examples of 'Nahi Tanzih' (prohibition for refinement). (362)

Page 363 (Right column): - Third (Thirdly). (363) - In the Zabur (Psalms), the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was called the master of the earth and the necks of all nations. (363)

Page 364: - Hazrat A'sha Mazini (may Allah be pleased with him) pleaded in the court of Prophethood: O Master of people and the Sovereign of the Arabs. (364) - Zamakhshari is a Mu'tazilite. (364) - Zamakhshari's objection to the use of the term 'Aqda al-Qudaat' (Chief Justice of Justices) and Imam Ibn al-Munayir's response. (364)

Page 365 (Right column): - Fourth (Fourthly). (365) - The authenticity of the Hadith of Ibn al-Najjar is not proven. (365) - The Hadith of Abu Huraira obviously requires interpretation, for which scholars have provided two interpretations. (365)

Page 367 (Right column): - Naming someone Allah Yar or Rahman is worse and more vile than naming them Malik al-Amlak (King of Kings). (367) - The poet Abu al-Atahiya named one of his daughters 'Allah' and another 'Rahman', then later repented from it. (367)

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

पृष्ठ 363: - इमाम अबू बक्र इब्न अबी शायबा इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम के उस्ताद थे (उन पर अल्लाह की कृपा हो)। (358) - मुनाफ़िकों के सरदार अब्दुल्लाह बिन उबई के बेटे हज़रत अब्दुल्लाह (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने अपने पिता से कहा: तू ज़लील है और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अज़ीज़ (सम्मानित) हैं। (358) - सहाबा-ए-किराम (अल्लाह उन सभी पर प्रसन्न हो) में से बीस से अधिक का नाम हकम, लगभग दस का नाम हकीम, साठ से अधिक का नाम खालिद और एक सौ दस का नाम मालिक था। (359) - हदीस के अनुसार 'मुफलिस' और 'सरआ' शब्दों के अर्थ। (359) - वहाबियों और खारजियों को अज्ञानी बताना, एक गौण टिप्पणी के रूप में। (360)

पृष्ठ 365: - शराब की मनाही के समय, शुरू में नक़ीर, मुज़फ़्फ़त आदि जैसे बर्तनों के इस्तेमाल पर रोक लगाई गई थी, फिर बाद में अनुमति दे दी गई। (361) - कुल मिलाकर, बड़े इमामों, विद्वानों और संतों ने उद्देश्य पर ध्यान दिया और 'शहंशाह' शब्द के प्रयोग की अनुमति दी, जबकि जिनकी नज़र शब्द पर गई उन्होंने इसे मना बताया। (361) - रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस आदेश पर कि "जो कोई सुनने और मानने वाला हो, वह असर की नमाज़ न पढ़े मगर बनू कुरैज़ा में", सहाबा के दो समूह हो गए: एक समूह ने उद्देश्य पर नज़र रखते हुए रास्ते में असर की नमाज़ पढ़ ली और दूसरे ने शब्द पर नज़र रखते हुए नहीं पढ़ी। (361)

पृष्ठ 367: - दूसरा (Secondly)। (362) - मना करने वालों ने ज़ाहिरी मनाही पर नज़र की कि इसमें असल हराम होना है और उपयोग करने वालों ने देखा कि शब्द का इरादा और संदेश हर तरह की बुराई से पाक है, इसलिए यह 'नही तंज़ीही' हुई। (362) - 'नही तंज़ीही' के उदाहरण। (362)

पृष्ठ 363 (दायां कॉलम): - तीसरा (Thirdly)। (363) - ज़बूर में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ज़मीन और तमाम उम्मतों की गर्दनों का मालिक कहा गया है। (363)

पृष्ठ 364: - हज़रत अशा माज़नी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने बारगाह-ए-रिसालत में इस तरह फरियाद की: ऐ लोगों के मालिक और अरब के शासक। (364) - ज़मख़्शरी मोतज़ली है। (364) - शब्द 'अक़ज़ा अल-कुज़ात' के उपयोग पर ज़मख़्शरी की आपत्ति और इमाम इब्न अल-मुनय्यर का जवाब। (364)

पृष्ठ 365 (दायां कॉलम): - चौथा (Fourthly)। (365) - इब्न अल-नज्जार की हदीस की प्रामाणिकता सिद्ध नहीं है। (365) - अबू हुरैरा की हदीस स्पष्ट रूप से व्याख्या की मांग करती है, जिसके लिए विद्वानों ने दो व्याख्याएं दी हैं। (365)

पृष्ठ 367 (दायां कॉलम): - मलिक अल-अमलाक नाम रखने से अल्लाह यार या रहमान नाम रखना बदतर और अधिक घिनौना है। (367) - शायर अबुल अताहिया ने अपनी एक बेटी का नाम 'अल्लाह' और दूसरी का नाम 'रहमान' रखा था, फिर उससे तौबा कर ली थी। (367)

صفحہ ۳۶۳: - امام ابوبکر ابن ابی شیبہ امام بخاری اور امام مسلم کے استاذ ہیں علیہم الرحمہ۔ (۳۵۸) - عبد اللہ بن ابی رئیس المنافقین کے بیٹے سیدنا حضرت عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنے باپ کو کہا تو ذلیل ہے اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عزیز ہیں۔ (۳۵۸) - صحابہ کرام رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین میں سے بیس سے زائد کا نام حکم، تقریباً دس کا نام حکیم، ساٹھ سے زائد کا نام خالد اور ایک سو دس کا نام مالک ہے۔ (۳۵۹) - از روئے حدیث لفظ مفلس اور صرعہ کا معنی (۳۵۹) - وہابیہ و خوارج کی تجہیل بطور جملہ معترضہ۔ (۳۶۰)

صفحہ ۳۶۵: - تحریم خمر کے موقعہ پر ابتداء نقیر مزفت وغیرہ برتنوں کے استعمال سے روکا گیا پھر اجازت دے دی گئی۔ (۳۶۱) - بالجملہ اکابر ائمہ و علماء و اولیاء نے مقصود پر نظر فرما کر لفظ شہنشاہ کا اطلاق فرمایا اور جن کی نظر لفظ پر گئی منع بتایا۔ (۳۶۱) - فرمان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم "من کان سامعاً مطیعاً فلا یصلین العصر الا فی بنی قریظہ" پر صحابہ کرام کے دو گروہ ہوگئے ایک نے مقصود پر نظر کرتے ہوئے نماز عصر راستے میں ادا کرلی اور دوسرے نے لفظ پر نظر کرتے ہوئے نہ پڑھی۔ (۳۶۱)

صفحہ ۳۶۷: - دوم (ثانیاً) (۳۶۲) - مانعین نے ظاہر نہی پر نظر کی کہ اس میں اصل تحریم ہے اور اطلاق کرنے والوں نے دیکھا کہ لفظ ارادہ وافادۂ بہر طرح شناعت سے پاک ہے تو نہی تنزیہی ہوئی۔ (۳۶۲) - نہی تنزیہی کی مثالیں۔ (۳۶۲)

صفحہ ۳۶۳ (دائیں کالم): - سوم (ثالثاً) (۳۶۳) - زبور میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو زمین اور تمام امتوں کی گردنوں کا مالک کہا گیا۔ (۳۶۳)

صفحہ ۳۶۴: - حضرت اعشی مازنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے بارگاہ رسالت میں یوں فریاد کی: یا مالک الناس و دیان العرب۔ (۳۶۴) - زمخشری معتزلی ہے۔ (۳۶۴) - لفظ اقضی القضاۃ کے اطلاق پر زمخشری کا اعتراض اور امام ابن المنیر کا جواب۔ (۳۶۴)

صفحہ ۳۶۵ (دائیں کالم): - چہارم (رابعاً) (۳۶۵) - حدیث ابن النجار کی صحت ثابت نہیں۔ (۳۶۵) - حدیث ابوہریرہ بداہتًا طالب تاویل ہے جس کی علماء نے دو تاویلیں فرمائی ہیں۔ (۳۶۵)

صفحہ ۳۶۷ (دائیں کالم): - ملک الاملاک نام رکھنے سے اللہ یار حمن نام رکھنا بدتر و خبیث تر ہے۔ (۳۶۷) - ابوالعتاہیہ شاعر نے اپنی ایک بیٹی کا نام اللہ اور دوسری کا نام رحمن رکھا پھر اس سے توبہ کرلی تھی۔ (۳۶۷)

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page	Topic	Topic	Page
368	The ultimate point is that no one can interpret a Hadith better than the Hadith itself.	Sixth (Sixthly)	377
368	Interpretation of the Hadith "Aghyazu rajulin 'alallah".	The prohibition in the Hadith is against naming someone 'Shahanshah' etc., not against using it as a description.	377
371	Fifth (Fifthly)	Due to the prayer of the Prophet (peace be upon him), a companion's tooth did not move until the age of ninety.	378
371	The reason for the prohibition of naming someone 'Malik-ul-Muluk' is the arrogance of the servant.	Seventh (Seventhly)	378
373	If the reason for prohibition is considered to be arrogance, then the prohibition would apply to calling oneself 'Shahanshah'; if someone else used it as religious reverence, then what does that have to do with arrogance?	In "O pilgrims, come and see the Mausoleum (Rauzah) of the Emperor (Shahanshah)", 'Shahanshah' refers to Allah Almighty Himself, and 'Rauzah' means a flowerbed; thus 'Rauzah-e-Shahanshah' means the Divine garden or God's flowerbed.	378
374	The conclusion is that all prohibitions regarding the word 'Shahanshah' and its synonyms are to avoid arrogance, and arrogance comes from calling oneself that, not from being called that by others. Furthermore, even calling oneself that will truly depend on the intention; if it's due to self-exaltation	'Rauzah' does not mean a grave, but rather a flowerbed or garden.	378

Page	Topic	Topic	Page
	and pride, it's absolutely forbidden, otherwise not.		
374	Calling one's slave "O my servant" without the intention of arrogance is not problematic.	Applying the word 'Rauzah' to a grave is a profound metaphor, like saying "I saw a lion throwing [spears]".	378
375	Calling oneself a 'scholar' (aalim) out of boastfulness is forbidden, otherwise it is permissible.	In the Hadith, the grave of a believer is called "a garden from the gardens of Paradise".	378
376	Dragging the garment (isbal-e-izar) out of pride is impermissible, otherwise not.	In the Holy Quran, the entire land of Madinah Tayyibah is called "Ardhullah" (the land of Allah).	379
376	Severe warnings against dragging the garment (isbal-e-izar) out of pride.	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the King of Tayyibah, the King of the face of the earth, and the King of all predecessors and successors, including all kings and sultans.	379
376	Expression of concern by Syedna Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) regarding dragging the garment and the Prophet's (peace be upon him) response.	Answer to the second question.	379

फ़तावा रज़विया खंड २१

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
३६८	अंतिम बात यह है कि हदीस की व्याख्या करने वाला स्वयं हदीस से बेहतर कोई नहीं हो सकता।	छठा (छठा)	३७७
३६८	हदीस "अग़याज़ु रजुलिन अलल्लाह" की व्याख्या।	हदीस में मनाही 'शहंशाह' आदि नाम रखने की है, न कि उसे एक गुण बनाने की।	३७७
३७१	पाँचवाँ (पाँचवाँ)	हुज़ूर अलैहिस्सलाम की दुआ से एक सहाबी का दाँत नब्बे वर्ष की आयु तक नहीं हिला।	३७८
३७१	'मालिक-उल-मुलूक' नाम रखने की मनाही का कारण बंदे का अहंकारी होना है।	सातवाँ (सातवाँ)	३७८
३७३	यदि मनाही का कारण अहंकार माना जाए, तो पाबंदी स्वयं को 'शहंशाह' कहने पर होगी; यदि किसी और ने धार्मिक श्रद्धा मानकर सम्मान किया, तो उसका अहंकार से क्या संबंध?	"ऐ हाजियों आओ, शहंशाह का रौज़ा देखो" में शहंशाह से तात्पर्य स्वयं अल्लाह तआला है, और रौज़ा का अर्थ है फुलवारी; तो 'रौज़ा-ए-शहंशाह' का अर्थ हुआ ईश्वरीय फुलवारी या ईश्वर की क्यारी।	३७८
३७४	निष्कर्ष यह है कि 'शहंशाह' शब्द और उसके पर्यायवाची शब्दों से संबंधित सभी प्रतिबंध अहंकार से बचने के लिए हैं, और अहंकार स्वयं को कहने से आता है, दूसरों के कहने से नहीं। फिर स्वयं को कहने में भी वास्तव में निर्णय नीयत पर होगा; यदि यह आत्म-प्रशंसा और गर्व के कारण है तो बिल्कुल हराम है, अन्यथा नहीं।	रौज़ा का अर्थ कब्र नहीं बल्कि फुलवारी और क्यारी है।	३७८
३७४			३७८

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
	बिना अहंकार की नीयत के अपने दास को "ऐ मेरे बंदे" कहना हर्ज की बात नहीं है।	कब्र पर 'रौज़ा' शब्द का प्रयोग एक गहन उपमा है, जैसे "मैंने एक शेर को (भाले) फेंकते देखा"।	
३७५	स्वयं को 'विद्वान' (आलिम) कहना यदि गर्व के लिए हो तो हराम है, अन्यथा जायज़ है।	हदीस में मोमिन की कब्र को "जन्नत के बागों में से एक बाग" कहा गया है।	३७८
३७६	अहंकार के रूप में तहबंद (इज़ार) लटकाना नाजायज़ है, अन्यथा नहीं।	क़ुरआन मजीद में मदीना तैयबा की पूरी भूमि को "अर्ज़ुल्लाह" (अल्लाह की भूमि) कहा गया है।	३७९
३७६	अहंकार स्वरूप तहबंद लटकाने पर कड़ी चेतावनियाँ।	हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम तैयबा के राजा भी हैं, पृथ्वी के राजा भी हैं, और समस्त पूर्वजों और उत्तराधिकारियों के राजा भी हैं, जिनमें सभी राजा और सुल्तान शामिल हैं।	३७९
३७६	सैयदना सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की तहबंद लटकाने से संबंधित चिंता और हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का उत्तर।	दूसरे प्रश्न का उत्तर।	३७९

صفحہ	مضمون
۳۶۸	قاطع ہر کلام یہ کہ حدیث کی تفسیر کرنے والا خود حدیث سے بہتر کوئی نہیں ہو سکتا۔
۳۶۸	حدیث "اغیظ رجل علی اللہ" کی تاویل۔
۳۷۱	پنجم (خامساً)
۳۷۱	مالک الملوک نام رکھنے کی علت نہی بندے کا متکبر ہونا ہے۔
۳۷۳	علت منع تکبر کو مانا جائے تو ممانعت اپنے آپ کو خود شہنشاہ کہنے کی ہوگی، دوسرے نے اگر معظم دینی سمجھ کر تعظیم کی تو اس کو تکبر سے کیا نسبت۔
۳۷۷	ششم (سادساً)
۳۷۷	حدیث میں ممانعت شہنشاہ وغیرہ نام رکھنے کی ہے نہ کہ وصف بنانے کی۔
۳۷۸	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی دعا سے صحابی کے کسی دانت میں نوے برس کی عمر تک جنبش نہیں ہوئی ۔
۳۷۸	ہفتم (سابعاً)
۳۷۸	"حاجیو آؤ شہنشاہ کا روضہ دیکھو" میں شہنشاہ سے مراد خود اللہ تعالیٰ اور روضہ کا معنی خیابان، تو اسی روضہ

صفحہ	مضمون	مضمون	صفحہ
		شہنشاہ کا معنی ہوا خیابان الہی اور خدا کی کیاری۔	
۳۷۴	حاصل یہ کہ لفظ شہنشاہ اور اس کے مترادفات سے تمام ممانعتیں تکبر سے بچنے کے لئے ہیں، اور تکبر خود اپنے کہنے سے ہے دوسرے کے کہنے سے نہیں، پھر اپنے آپ کو کہنے میں بھی حقیقۃً حکم نیت پر دائر ہو گا، اگر بوجہ تعلی و تکبر ہے تو قطعاً حرام ورنہ نہیں۔	روضہ کا معنی قبر نہیں بلکہ خیابان اور کیاری ہے۔	۳۷۸
۳۷۴	اپنے غلام کو بلانیت تکبر کہا "اے میرے بندے" تو حرج نہیں۔	قبر پر روضہ کا اطلاق تشبیہ بلیغ ہے جیسے رایت اسد یرمی۔	۳۷۸
۳۷۵	اپنے آپ کو عالم کہنا بر سبیل تفاخر ہو تو حرام، ورنہ جائز ہے۔	حدیث میں قبر مومن کو روضۃ من ریاض الجنۃ کہا گیا۔	۳۷۸
		قرآن مجید میں مدینہ طیبہ کی	
۳۷۶	اسبال ازار بطور تکبر ہو تو ناجائز ورنہ نہیں۔	تمام زمین کو ارض اللہ (اللہ کی زمین) کہا گیا۔	۳۷۹
		حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شاہ طیبہ بھی ہیں شاہ	
۳۷۶	بطور تکبر اسبال ازار پر سخت وعیدیں۔	روئے زمین بھی اور شاہ تمام	۳۷۹

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
			اولین و آخرین بھی، جن میں ملوک و سلاطین سب داخل ہیں۔
	سید ناصدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا اسبال ازار		
۳۷۶	سے متعلق اظہار تشویش اور حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا جواب۔	۳۷۹	جواب سوال دوم۔

Fatawa Razawiyya | Volume 21

Page	Content	Page	Content
379	Al-Haq (The Truth) Almighty is the Turner of Hearts.	388	Third Hadith.
379	He possesses true control over every particle of the universe, not just the heart.	389	Fourth Hadith.
379	The power of Allah Almighty is limitless and the door of His bestowal is vast and unclosable.	389	Sarkaar Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) struck the chest of a person with his hand, completely erasing all the books he had memorized, and simultaneously filled his chest with Ladunni (inspired) knowledge.
380	To whichever of His beloveds the Lord Almighty wishes to grant power over their hands, feet, eyes, ears, heart, and senses, there is no lack in His power nor stinginess in His bestowal.	390	Fifth Hadith
380	By Allah's permission, angels inspire goodness in hearts, put in good intentions, and turn them away from evil dangers.	391	Sarkaar Ghaus-e-Pak (may Allah be pleased with him) made prominent scholars forget a lifetime of learning in an instant and then returned it to them in another instant.
381	The status of angels is high; even devils have been given control over the hearts of common people, except for the chosen servants.	392	Sixth Hadith.
382	Satan flees farting at the sound of the Adhan and Takbir.	392	The True Owner has granted Sarkaar Ghaus-e-Pak (may Allah be pleased with him) control over the hearts and

Page	Content
383	Both satanic impulses (lummah-e-shaytani) and angelic impulses (lummah-e-malaki) are well-known and mentioned in Hadiths. So, how can the granting of power to the noble saints to influence hearts be denied?
383	Virtues, praises, and miracles of Sayyiduna Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him).
383	First Hadith
383	Sarkaar Ghaus-e-Azam purified the heart of Hazrat Abu Saleh from all dangers with a single glance.
384	The greatness of the status of the noble Imam, the author of Bahjat al-Asrar, and the authenticity and majesty of this book.
384	A brief introduction to Imam Shattanufi (may Allah have mercy on him).
388	Second Hadith.
392	Seventh Hadith
394	Hadith beneficial for Muslims and a protector of faith and religion.
383	Supplement: Beliefs and Biographies
398	One who denies the relics and sacred items of the beloveds of Allah is a denier of Quranic verses and Hadiths; such a person is extremely ignorant, a loser, or a perfectly misguided sinner; repentance is obligatory for him.
398	Seven proofs for the evidence of relics and sacred items.
402	Veneration of things attributed to the Noble Prophet (peace and blessings be upon him) is, in reality, the veneration of the Prophet himself.

फ़तावा रज़विया | जिल्द 21

पृष्ठ	सामग्री
379	अल-हक (सत्य) सर्वशक्तिमान ही दिलों को फेरने वाला है।
379	न केवल दिल, बल्कि ब्रह्मांड के कण-कण पर वास्तविक अधिकार उसी का है।
379	अल्लाह तआला की शक्ति असीमित है और उसकी अता का द्वार विशाल और कभी न बंद होने वाला है।
380	रब तआला अपने जिन महबूबों के हाथ, पैर, आँख, कान और दिलो-होश पर चाहे शक्ति दे दे, उसकी शक्ति में कोई कमी नहीं और न ही अता करने में कोई कंजूसी।
380	अल्लाह की अनुमति से, फरिश्ते दिलों में खैर (भलाई) डालते हैं, नेक इरादे पैदा करते हैं और उन्हें बुरे खतरों से मोड़ देते हैं।
381	फरिश्तों का दर्जा तो ऊँचा है; यहाँ तक कि शैतानों को भी आम लोगों के दिलों पर प्रभाव डालने का अधिकार दिया गया है, सिवाय चुनिंदा बंदों के।
382	अज़ान और तकबीर की आवाज़ सुनकर शैतान पादता हुआ भाग जाता है।
388	तीसरी हदीस।
389	चौथी हदीस।
389	सरकार ग़ौसे आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने एक व्यक्ति के सीने पर हाथ मारकर उसकी याद की हुई तमाम किताबें पूरी तरह मिटा दीं और साथ ही उसके सीने को इल्मे लदुन्नी (प्रेरित ज्ञान) से भर दिया।
390	पांचवीं हदीस
391	सरकार ग़ौसे पाक (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने एक क्षण में बड़े-बड़े विद्वानों का जीवन भर का पढ़ा-लिखा भुला दिया और फिर दूसरे ही क्षण उसे वापस लौटा दिया।
392	छठी हदीस।
392	वास्तविक मालिक ने सरकार ग़ौसे पाक (रज़ियल्लाहु अन्हु) को तमाम औलिया के

पृष्ठ	सामग्री
383	शैतानी वस्वसे (लुम्मा-ए-शैतानी) और फरिश्तों के इल्हाम (लुम्मा-ए-मलकी) दोनों प्रसिद्ध हैं और हदीसों में वर्णित हैं। फिर नेक औलिया-ए-किराम को दिलों पर प्रभाव डालने की शक्ति प्रदान किए जाने का इनकार करने का क्या स्थान है?
383	सैय्यदुना ग़ौसे आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के गुण, प्रशंसा और करामात।
383	पहली हदीस
383	सरकार ग़ौसे आज़म ने हज़रत अबू सालेह के दिल को एक ही नज़र में तमाम खतरों से पाक कर दिया।
384	इमाम-ए-अजल, मुसन्निफ बहजतुल असरार की महानता और इस पुस्तक की प्रमाणिकता व भव्यता।
384	इमाम शत्तनुफ़ी (रहमतुल्लाह अलैह) का संक्षिप्त परिचय।
388	दूसरी हदीस।
पृष्ठ	सामग्री
	दिलों और स्थितियों पर अधिकार प्रदान किया है; चाहे वे उन्हें रोक लें या छोड़ दें।
392	सातवीं हदीस
394	हदीस मुसलमानों के लिए फायदेमंद और ईमान व दीन की रक्षक।
383	परिशिष्ट: अक़ाइद (विश्वास) और सीरत
398	अल्लाह के महबूबों के निशानियों और पवित्र वस्तुओं (आसार व तबर्रुक़ात) का इनकार करने वाला कुरान की आयतों और हदीसों का इनकार करने वाला, अत्यंत अज्ञानी, घाटे में रहने वाला या पूरी तरह गुमराह पापी है; उस पर तौबा फ़र्ज़ है।
398	निशानियों और पवित्र वस्तुओं (आसार व तबर्रुक़ात) के प्रमाण पर सात दलीलें।
402	हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से संबंधित वस्तुओं का सम्मान करना भी वास्तव में रसूल का सम्मान है।

صفحہ	فہرست مضامین
۳۷۹	الحق عزوجل ہی مقلب القلوب ہے۔
۳۷۹	نہ صرف دل بلکہ عالم کے ذرے ذرے پر حقیقی قبضہ اسی کا ہے۔
۳۷۹	اللہ تعالیٰ کی قدرت لامحدود اور اس کی عطا کا باب وسیع نامسدود ہے۔
۳۸۰	رب تعالیٰ اپنے محبوبوں کو جس کے دست و پا، چشم و گوش اور دل و ہوش پر چاہے قدرت دے اس کی قدرت میں کمی نہ عطا میں تنگی۔
۳۸۰	باذن الٰہی ملائکہ دلوں میں القائے خیر کرتے، نیک ارادے ڈالتے اور برے خطروں سے پھیرتے ہیں۔
۳۸۱	

صفحہ	فہرست مضامین
۳۸۸	حدیث سوم۔
۳۸۹	حدیث چہارم۔
۳۸۹	سرکار غوث اعظم رضی اللہ عنہ نے ایک شخص کے سینے پر ہاتھ مار کر تمام حفظ کی ہوئی کتابیں یکسر محو کردیں اور ساتھ ہی علم لدنی سے اس کا سینہ بھر دیا۔
۳۹۰	حدیث پنجم
۳۹۱	سرکار غوث پاک رضی اللہ عنہ نے ایک آن میں اکابر علماء کو تمام عمر کا پڑھا لکھا بھلا دیا اور پھر ایک آن میں واپس عطا فرمادیا۔
۳۹۲	حدیث ششم۔

صفحہ	فہرست مضامین
	ملائکہ کی شان تو بلند ہے شیاطین کو قلوب عوام میں تصرف دیا ہے سوائے منتخب بندوں کے۔
۳۸۲	اذان و تکبیر کی آواز سے شیطان گوز زناں بھاگ جاتا ہے۔
۳۸۳	لمہ شیطانی اور لمہ ملکی دونوں مشہور اور حدیثوں میں مذکور ہیں پھر اولیائے کرام کو قلوب میں تصرف کی قدرت عطا ہونی کیا محل انکار ہے۔
۳۸۳	فضائل و مناقب و کرامات سیدنا غوث اعظم رضی اللہ عنہ۔
۳۸۳	حدیث اول
۳۸۳	سرکار غوث اعظم نے حضرت ابو صالح کے دل کو ایک نگاہ میں تمام خطرات سے پاک فرمادیا۔
۳۸۴	

صفحہ	فہرست مضامین
	سرکار غوث پاک رضی اللہ عنہ کو مالک حقیقی نے تمام اولیاء کے قلوب و احوال پر تصرف بخشا ہے چاہے روک لیں چاہے چھوڑ دیں۔
۳۹۲	
۳۹۲	حدیث ہفتم
۳۹۴	حدیث مفید مسلمین و محافظ ایمان و دین۔
۳۸۳	ضمیمہ عقائد و سیر
۳۹۸	آثار و تبرکات محبوبان خدا کا منکر آیات واحادیث کا انکار کرنے والا سخت جاہل خاسر یا کمال گمراہ فاجر ہے ، اس پر توبہ فرض ہے۔
۳۹۸	آثار و تبرکات کے ثبوت پر سات دلیلیں۔

امام اجل مصنف بہجۃ الاسرار کی جلالت شان اور اس کتاب کی صحت و عظمت۔

امام شطنوفی علیہ الرحمہ کا مختصر تعارف۔ ۳۸۴

حدیث دوم۔ ۳۸۸

حضور انور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی طرف منسوب اشیاء کی تعظیم بھی دراصل تعظیم رسول ہی ہے۔ ۴۰۲

Fatawa Razawiya Volume 21

- There is no harm in writing "Bismillah ar-Rahman ar-Rahim" on the diagram of the sacred sandals. - 413 | Ruling on one who rejects the pledge of allegiance (bay'ah). - 515
- The difference between the sandal in use and its replica is obvious. - 414 | The translation of the Sharia of Muhammad (upon its master be blessings and peace) is the path of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). This is absolutely general and absolute, not specific to just a few physical rulings. - 523
- Honoring whatever is famous in the name of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is among the symbols of religion. - 415 | "Sirat al-Mustaqim" (The Straight Path) refers to the Sharia. - 524
- It is the right of the Master of the two worlds (peace and blessings be upon him) upon the entire Ummah that when they see his noble relics or anything that points towards them, they should visualize him with perfect etiquette and reverence and recite blessings (durood) and peace (salaam) abundantly. - 422 | If Tariqa (the spiritual path) is separate from Sharia, it will not lead to God but to Satan. - 524
- Making pictures of living beings is forbidden; the intention of reward for it is ignorance. - 439 | Ma'rifah (Gnosis) and Haqiqah (Reality) are names of Sharia itself in different stages. - 526
- Everything—Sharia, Tariqa, and Haqiqah—is in the Quran and Hadith. - 461 | Amr's claim that separating Tariqa from Sharia is intended, and for that reason the Prophets (peace and blessings be upon them) were sent, explicitly renders the Sharia as absurd and void. - 528
- Attaining access to Allah Almighty without a medium is categorically impossible, and attaining access to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) without a medium is habitually difficult. - 462 | To consider the Sharia as absurd and void is clear disbelief (kufr) and apostasy (irtidad). - 528
- The medium to Allah Almighty is the Messenger of Allah (peace be upon him), and the medium to him is the noble spiritual guides (Mashaykh). - 463 | Saints (Awliya) can never be non-scholars (non-ulama). - 530
- General and specific Caliphate. - 467 | There are five types of knowledge for servants regarding Allah the Glorious and Almighty: Knowledge of Essence, Knowledge of Attributes, Knowledge of Actions, Knowledge of Names, and

Knowledge of Rulings. Each preceding one is more difficult than the subsequent one. - 530

- Seven types of Caliphate. - 469 | Misguided and ill-believing scholars are not heirs of the Prophet; they are deputies of Iblis (Satan). - 530
- There are two ways to prove matters like Caliphate: continuous lineage (ittisal-e-sann) and fame of report (shuhrat-e-taqreer). - 485 | There are three conditions for being a caliph of the Prophets in the Hadith: knowing the Quran and Hadith and having an understanding of them. - 532
- The Prophet's intercession is for the committers of major sins. - 500 | One who does not follow the rulings of Sharia is a heretic (zindiq), and the supernatural events (khawariq) appearing at his hands are deception and lures (makr-o-istidraj). - 536

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

- नक़्श-ए-नअलैन शरीफ़ैन (पवित्र चप्पलों का रेखाचित्र) पर बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम लिखने में कोई हर्ज नहीं। - 413 | बैअत से इंकार करने वाले का हुक्म। - 515
- इस्तेमाल की चप्पल और उसकी नक़ल (प्रतिकृति) में फ़र्क साफ़ ज़ाहिर है। - 414 | शरीअते मुहम्मदिया (उन पर दरूद व सलाम हो) का अनुवाद अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की राह है, यह पूरी तरह आम और मुतलक़ है, न कि सिर्फ़ कुछ शारीरिक आदेशों तक सीमित। - 523
- जो चीज़ हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम से मशहूर हो, उसकी ताज़ीम दीन की निशानियों में से है। - 415 | सिराते मुस्तक़ीम से मुराद शरीअत है। - 524
- पूरी उम्मत पर सरकार-ए-दो आलम (अलैहिस्सलाम) का यह हक़ है कि जब आप उनके पवित्र अवशेषों या उन पर दलालत करने वाली किसी चीज़ को देखें, तो पूरी अदब और ताज़ीम के साथ आप का ख़याल लाएं और कसरत से दरूद व सलाम पढ़ें। - 422 | तरीक़त अगर शरीअत से अलग हो तो वह ख़ुदा तक नहीं बल्कि शैतान तक पहुँचाएगी। - 524
- जानदार की तस्वीर बनाना हराम है, इस पर सवाब की नीयत जाहिलियत है। - 439 | मारिफ़त और हक़ीक़त अलग-अलग दरजों में शरीअत के ही नाम हैं। - 526
- क़ुरआन और हदीस में शरीअत, तरीक़त और हक़ीक़त सब कुछ है। - 461 | अम्र का तरीक़त को शरीअत से अलग करके उसे सीमित कर देना, जबकि इसी के लिए अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) भेजे गए, साफ़ तौर पर शरीअत को बेहूदा और बातिल कर देता है। - 528
- अल्लाह तआला तक बिना वसीले (माध्यम) के पहुँचना निश्चित रूप से असंभव है और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक बिना वसीले के पहुँचना आमतौर पर कठिन है। - 462 | शरीअत को फ़ुज़ूल और बातिल समझना साफ़ तौर पर कुफ़्र और इर्तिदाद है। - 528
- अल्लाह तआला की ओर वसीला अल्लाह के रसूल (अलैहिस्सलाम) हैं और आप की ओर वसीला मशाईख़-ए-किराम हैं। - 463 | औलिया कभी ग़ैर-आलिम (अनपढ़) नहीं हो सकते। - 530
- ख़िलाफ़त-ए-आमा (सामान्य) और ख़ासा (विशिष्ट)। - 467 | हक़ सुब्हानहू व तआला के मुताल्लिक़ बंदों के पाँच इल्म हैं: इल्म-ए-ज़ात, इल्म-ए-सिफ़ात, इल्म-ए-अफ़आल, इल्म-ए-अस्मा और इल्म-ए-अहकाम। इनमें से हर पहला दूसरे से ज़्यादा मुश्किल है। - 530

- ख़िलाफ़त की सात क़िस्में। - 469 | गुमराह और बद-अक़ीदा उलेमा नबी के वारिस नहीं, इबलीस (शैतान) के नायब हैं। - 530
- ख़िलाफ़त जैसे मामलों के सुबूत के लिए दो तरीक़े हैं: इत्तेसाल-ए-सन्न (निरंतरता) और शुहरत-ए-तक़रीर (प्रसिद्धि)। - 485 | हदीस में अंबिया का ख़लीफ़ा होने के लिए तीन शर्तें हैं: क़ुरआन और हदीस को जानना और उनकी समझ रखना। - 532
- हुज़ूर की शफ़ाअत बड़े गुनाहगारों (अहल-ए-कबायर) के लिए है। - 500 | शरीअत के अहकाम की पाबंदी न करने वाला ज़िंदीक़ (पाखंडी) है और उसके हाथों ज़ाहिर होने वाले करामात असल में धोख़ा (मक्र व इस्तिदराज) हैं। - 536

पृष्ठ 40 / 674

- نقشہ نعلین شریفین پر بسم اللہ الرحمن الرحیم لکھنے میں کچھ حرج نہیں۔ - ۴۱۳ | بیعت سے منکر کا حکم۔ - ۵۱۵
- نعل بحالت استعمال اور تمثال میں فرق بدیہی ہے۔ - ۴۱۴ | شریعت محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام کا ترجمہ ہے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی راہ، یہ قطعاً عام و مطلق ہے نہ کہ صرف چند احکام جسمانی سے خاص۔ - ۵۲۳
- جو چیز حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے نام سے مشہور ہو اس کی تعظیم شعائر دین سے ہے۔ - ۴۱۵ | صراطِ مستقیم سے مراد شریعت ہے۔ - ۵۲۴
- تمام امت پر سرکارِ دو عالم علیہ الصلوۃ والسلام کا یہ حق ہے کہ جب آپ کے آثارِ شریفہ یا ان پر دلالت کرنے والی کسی شے کو دیکھیں تو بکمالِ ادب و تعظیم آپ کا تصور لائیں اور بکثرت درود و سلام پڑھیں۔ - ۴۲۲ | طریقت اگر شریعت سے جدا ہو تو وہ خدا تک نہیں بلکہ شیطان تک پہنچائے گی۔ - ۵۲۴
- ذی روح کی تصویر بنانا حرام، اس پر ثواب کی نیت جہالت ہے۔ - ۴۳۹ | معرفت و حقیقت مختلف درجات میں شریعت کے ہی نام ہیں۔ - ۵۲۶
- قرآن و حدیث میں شریعت، طریقت اور حقیقت سب کچھ ہے۔ - ۴۶۱ | عمرو کا طریقت کو شریعت سے الگ کرکے حصر کردینا کہیں مقصود ہے اور اسی کے لئے انبیاء علیہم الصلوات والتسلیم مبعوث ہوئے صراحتاً شریعت کو لغو و باطل کر دیتا ہے۔ - ۵۲۸

- اللہ تعالی تک بے وسیلہ رسائی محال قطعی اور رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم تک بے وسیلہ رسائی دشوار عادی ہے۔ - ۴۶۲ | شریعت کو لغو و باطل سمجھنا صریح کفر و ارتداد ہے۔ - ۵۲۸
- اللہ تعالی کی طرف وسیلہ رسول اللہ علیہ السلام اور آپ کی طرف وسیلہ مشائخ کرام ہیں۔ - ۴۶۳ | اولیاء کبھی غیر علماء نہیں ہو سکتے۔ - ۵۳۰
- خلافت عامہ اور خاصہ۔ - ۴۶۷ | حق سبحانہ و تعالی کے متعلق بندوں کے پانچ علم ہیں: علم ذات، علم صفات، علم افعال، علم اسماء اور علم احکام۔ ان میں سے ہر پہلا دوسرے سے مشکل تر ہے۔ - ۵۳۰
- خلافت کی سات قسمیں۔ - ۴۶۹ | گمراہ و بد عقیدہ علماء وارثِ نبی نہیں، نائب ابلیس ہیں۔ - ۵۳۰
- خلافت جیسے امور کے ثبوت کے لئے دو طریقے ہیں اتصالِ سنہ اور شہرتِ تقریر۔ - ۴۸۵ | حدیث میں خلیفہ انبیاء ہونے کیلئے تین شرطیں ہیں: قرآن وحدیث جانے اور ان کی سمجھ رکھے۔ - ۵۳۲
- حضور کی شفاعت اہلِ کبائر کے لئے۔ - ۵۰۰ | احکامِ شرع کی پابندی نہ کرنے والا زندیق ہے اور اس کے ہاتھ پر ظاہر ہونے والے خوارق عادات مکر واستدراج ہیں۔ - ۵۳۶

Fatawa Rizvia, Volume 21

There are two types of miracles: manifest physical, intellectual spiritual.	549	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself distributed his hair as relics among the companions.	400
To think of the practices and litanies of great saints as a bad innovation is entirely wrong.	575	The sacred sandals, cloak, waistcloth, blanket, and quilt etc. of the Master of two worlds (peace and blessings of Allah be upon him) were preserved by the male and female companions (may Allah be pleased with them), from which they derived blessings and grace and allowed people to visit them.	401
The form of worship is divinely ordained (Tawqifi).	581	Veneration of things attributed to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is, in reality, veneration of the Prophet himself.	402

Seeking Blessings and Intercession from Sacred Relics

Treatise: Badr al-Anwar fi Aadab al-Athar (Explanation of the veneration of relics of religious elders and receiving compensation for visiting them).	397	The manifestation of sacred hair in the cap of Hazrat Khalid bin Walid (may Allah be pleased with him).	403
Chapter One.	397	Chapter Two.	403
One who denies the relics and remnants of the beloveds of Allah, denying verses and Hadith, is an extremely ignorant loser or a completely misguided sinner; repentance is obligatory for him.	398	To deny the blessings of the relics of religious elders is to deny the bright sun.	404
Seven proofs for the establishment of relics and sacred remains.	398	Saints and scholars are the heirs of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).	404
Interpretation of the noble verse "Indeed, the first House [of worship] established for mankind..." etc.	398	Statements of various Imams and scholars regarding the blessings of the relics of religious elders.	404
	398	Chapter Three.	412

What clear signs are there in Maqam-e-Ibrahim?

Interpretation of the noble verse "Their Prophet said to them, 'Indeed, the sign of his kingship...'" etc. 400

Which relics were in the Ark of the Covenant? 400

How is it to seek blessings from the noble relics of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and is certain proof required for it or is mere fame sufficient? 412

How is it to kiss the likeness (image) of the sacred sandals and to write some sacred words on it? 412

फतावा रज़विया, जिल्द 21

करामत के दो प्रकार हैं: प्रत्यक्ष भौतिक, बौद्धिक आध्यात्मिक। ५४९

हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने स्वयं अपने बाल बरकत के तौर पर सहाबा में वितरित किए। ४००

महान संतों की साधना और ज़िक्र में बुरी बिदअत का गुमान करना पूरी तरह गलत है। ५७५

हुज़ूर सरकार-ए-दो आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र सैंडल, जुब्बा मुबारक, तहबंद, कंबल और रज़ाई आदि सहाबा और सहाबियात रज़ियल्लाहु अन्हुम के पास सुरक्षित थे जिनसे वे बरकत और फ़ैज़ हासिल करते और लोगों को उनके दर्शन कराते थे। ४०१

इबादत का स्वरूप ईश्वरीय निर्धारित (तौक़ीफी) है। ५८१

हुज़ूर अनवर अलैहिस्सलाम से संबंधित वस्तुओं का सम्मान भी वास्तव में रसूल का ही सम्मान है। ४०२

पवित्र अवशेषों से बरकत और तवस्सुल (वसीला)

रिसाला: बद्र अल-अनवार फी आदाब अल-आसार (बुज़ुर्गों के अवशेषों और बरकतों के सम्मान और उनके दर्शन पर मुआवज़े का वर्णन)। ३९७

हज़रत खालिद बिन वलीद रज़ियल्लाहु अन्हु की टोपी में पवित्र बालों की उपस्थिति। ४०३

अध्याय एक। ३९७

अध्याय दो। ४०३

अल्लाह के महबूबों के अवशेषों और बरकतों का इनकार करने वाला, जो आयतों और हदीसों का इनकार करता है, वह घोर अज्ञानी, घाटे में रहने वाला या पूरी तरह से पथभ्रष्ट पापी है, उस पर तौबा फर्ज है। ३९८

बुज़ुर्गों के अवशेषों की बरकत से इनकार करना चमकते सूरज का इनकार करने के समान है। ४०४

अवशेषों और बरकतों के प्रमाण पर सात दलीलें। ३९८

औलिया और उलेमा हुज़ूर अलैहिस्सलाम के उत्तराधिकारी हैं। ४०४

३९८

बुज़ुर्गों के अवशेषों की बरकत के बारे में विभिन्न इमामों और विद्वानों के कथन। ४०४

आयत-ए-करीमा "निश्चय ही पहला घर जो लोगों के लिए बनाया गया..." आदि की व्याख्या।

मक़ाम-ए-इब्राहिम में क्या स्पष्ट निशानियां हैं? ३९८

आयत-ए-करीमा "उनके नबी ने उनसे कहा, 'बेशक उसकी बादशाही की निशानी...'" आदि की व्याख्या। ४००

ताबूत-ए-सकीना में कौन-कौन से अवशेष थे? ४००

अध्याय तीन। ४१२

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र अवशेषों से बरकत हासिल करना कैसा है और इसके लिए निश्चित प्रमाण की आवश्यकता है या केवल प्रसिद्धि पर्याप्त है? ४१२

नैलन शरीफ (पवित्र सैंडल) की प्रतिकृति (चित्र) को चूमना कैसा है और उसके ऊपर कुछ पवित्र शब्द लिखना कैसा है? ४१२

کرامت کی دو قسمیں ہیں: محسوس ظاہری، معقول معنوی۔ ۵۴۹

حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خود اپنے بال بطورِ تبرک صحابہ میں تقسیم کرائے۔ ۴۰۰

اشغال واذکار اولیاء کبار میں بدعت سیئہ کا گمان سراسر غلط ہے۔ ۵۷۵

سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نعلینِ مبارک، جبّہ شریف، تہبند، کمبل اور رضائی وغیرہ تبرکات صحابہ و صحابیات رضوان اللہ تعالیٰ علیہم کے پاس محفوظ تھے جن سے ۴۰۱
وہ برکت و فیض حاصل کرتے اور لوگوں کو ان کی زیارت کراتے تھے۔

ہیئتِ عبادات توقیفی ہے۔ ۵۸۱

حضور انور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی طرف منسوب اشیاء کی تعظیم بھی دراصل تعظیمِ رسول ہی ہے۔ ۴۰۲

آثار مقدسہ سے تبرک و توسل

رسالہ بدر الانوار فی آداب الآثار (بزرگانِ دین کے آثار و تبرکات کی تعظیم اور ان کی زیارت پر معاوضہ کا بیان) ۳۹۷

حضرت خالد بن ولید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ٹوپی میں موئے مبارک کی جلوہ گری۔ ۴۰۳

فصلِ اول ۳۹۷

فصل دوم۔ ۴۰۳

۳۹۸

۴۰۴

آثار و تبرکات محبوبانِ خدا کا منکر آیات و احادیث کا انکار کرنے والا سخت جاہل خاسر یا کمال گمراہ فاجر ہے اس پر توبہ فرض ہے۔

آثار و تبرکات کے ثبوت پر سات دلیلیں۔ ۳۹۸

آیتِ کریمہ "ان اول بیت وضع للناس الخ" کی تفسیر۔ ۳۹۸

مقام ابراہیم میں کیا آیات بینات ہیں۔ ۳۹۸

آیتِ کریمہ "قال لھم نبیھم ان آیۃ ملکہ" الخ کی تفسیر۔ ۴۰۰

تابوتِ سکینہ میں کون کون سے تبرکات تھے۔ ۴۰۰

برکتِ آثارِ بزرگانِ دین سے انکار آفتابِ روشن کا انکار ہے۔

اولیاء و علماء حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے ورثاء ہیں۔ ۴۰۴

برکتِ آثارِ بزرگانِ دین سے متعلق متعدد ائمہ و علماء کی عبارات۔ ۴۰۴

فصل سوم۔ ۴۱۲

تبرکِ آثارِ شریفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کیسا ہے اور اس کے لئے ثبوت یقینی درکار ہے یا صرف شہرت کافی ہے۔ ۴۱۲

نعلینِ شریفین کی تمثال (تصویر) کو بوسہ دینا کیسا ہے اور اس کے اوپر کچھ مقدس کلمات تحریر کرنا کیسا ہے۔ ۴۱۲

412: In reality, seeking blessings from the noble relics of the Prophet (peace and blessings be upon him) has been practiced without objection from the time of the radiant Prophet (peace and blessings be upon him) and the noble companions (may Allah be pleased with them) until today by the consensus of Muslims as recommended and beloved. Numerous Hadiths testify to this; in such matters, there is absolutely no need for definitive proof or a scholar's chain of narration. 412: What is in the Ark of the Covenant (Tabut-e-Sakinah)? | 414 412: One way of honoring the Master (Prophet) is to honor all his related belongings. 412: It is proven by mass transmission (Tawatur) that whatever was related to the Prophet (peace and blessings be upon him) by touching his sacred body, the companions, successors (Tabi'in), and leaders of the religion (Imams) always showed it respect and honor and sought blessings through it. | 414 413: Blessings of the impression of the Prophet's (peace and blessings be upon him) noble sandal. 413: There is no need for a chain of narration (sanad) for the relics and traces of the Messenger (peace and blessings be upon him). | 415 413: There is no harm in writing 'Bismillah al-Rahman al-Rahim' on the diagram of the noble sandals. 413: Whatever becomes famous by the name of the Prophet (peace and blessings be upon him), its veneration is among the symbols of religion. | 415 413: The difference between a sandal in use and its replica is obvious. 413: Support from Shifa Sharif, Mawahib al-Ladunniyyah, Madarij al-Nubuwwah, etc. | 415 413: The Commander of the Faithful, Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him), used to brand the thighs of charity animals with 'dedicated in the path of Allah.' 413: The leaders of the religion (Imams) found hundreds of forms of help through the veneration of the image and example of the noble sandal and authored independent books on this subject. | 415 413: Fourth Chapter. 413: The sandals, noble cloak, sacred gown, and honored turban of the Noble Prophet (peace and blessings be upon him) are worthy of obligatory veneration. | 415 413: Related to sacred relics. 413: The blessed fingernails of the Prophet (peace and blessings be upon him) are thousands of times greater, higher, more noble, and superior to his noble garments. | 415 413: Visiting noble relics without a chain of narration, calling them artificial, or collecting/demanding offerings from visitors for them - what is the ruling? 413: The pure fingernail of the radiant Prophet (peace and blessings be upon him), and a hair from his blessed beard, are exalted and supreme, such that the greatness of the seven heavens and earth cannot reach them. | 415 413: Honoring the noble traces and relics of the Noble Prophet

(peace and blessings be upon him) is a great obligation. 413: For the veneration of sacred relics, neither certainty nor any specific chain of narration is required; rather, the mere association with his pure name is sufficient for its fame. | 415

फ़तावा रज़विया | जिल्द 21

412: वास्तव में, हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के पवित्र अवशेषों (आसार-ए-शरीफ़ा) से बरकत हासिल करना सलफ़ से लेकर ख़लफ़ तक, हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र युग और सहाबा-ए-किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम से लेकर आज तक बिना किसी आपत्ति के प्रचलित और व्यवहार में है। यह मुसलमानों की आम सहमति (इज्मा) से सराहनीय (मंदूब) और प्रिय है, और बहुत सी हदीसें इस पर गवाही देती हैं। ऐसी स्थिति में निश्चित प्रमाण और मुहद्दिसों वाली सनद की कोई आवश्यकता नहीं है। 412: ताबूत-ए-सकीना में क्या है? | 414 412: सरकार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान का एक तरीक़ा उनसे जुड़ी तमाम चीज़ों का सम्मान करना है। 412: यह लगातार रिवायतों (तवातुर) से साबित है कि जिस चीज़ का किसी भी तरह हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के पवित्र शरीर से स्पर्श होने का कोई संबंध हो, सहाबा, ताबेईन और अइम्मा-ए-दीन हमेशा उसका सम्मान करते आए हैं और उससे बरकत मांगते आए हैं। | 414 413: हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के पवित्र नाल (जूते) के नक़्श की बरकतें। 413: रसूल अलैहिस्सलातु वस्सलाम के अवशेषों और आसार के लिए किसी सनद की आवश्यकता नहीं है। | 415 413: नालैन शरीफ़ैन (पवित्र जूतों) के चित्र पर 'बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम' लिखने में कोई हर्ज नहीं है। 413: जो चीज़ हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नाम से प्रसिद्ध हो जाए, उसका सम्मान करना दीन के प्रतीकों (शआर-ए-दीन) में से है। | 415 413: उपयोग किए जा रहे नाल और उसकी प्रतिकृति (मिसाल) में अंतर स्पष्ट है। 413: शिफ़ा शरीफ़, मवाहिब-ए-लदुनिया और मदारिज-उन्नुबुव्वत आदि से समर्थन। | 415 413: अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु ने सदक़ा के जानवरों की रानों पर 'हबिस फ़ी सबीलिल्लाह' (अल्लाह की राह में वक़्फ़) लिखवाया था। 413: अइम्मा-ए-दीन ने नाल-ए-अक़दस की प्रतिकृति और मिसाल के सम्मान से सैकड़ों मदद पाईं और इस विषय पर स्वतंत्र पुस्तकें लिखीं। | 415 413: चौथा अध्याय। 413: नबी करीम अलैहिस्सलातु वस्सलाम के नालैन, पवित्र चादर, पवित्र चोगा और सम्मानित पगड़ी अनिवार्य सम्मान के योग्य हैं। | 415 413: संबंधित पवित्र अवशेष (आसार-ए-मुक़द्दसा)। 413: हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के पवित्र कपड़ों से आपके मुबारक नाख़ून हज़ारों गुना महान, उच्च, सम्मानित और श्रेष्ठ हैं। | 415 413: बिना सनद के पवित्र अवशेषों की ज़ियारत करना, उन्हें बनावटी कहना, उन पर ज़ायरीन (दर्शनार्थियों) से नज़राना लेना या मांगना कैसा है? 413: हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र नाख़ून, आपकी मुबारक दाढ़ी का बाल इतना उच्च और श्रेष्ठ है कि सातों आसमानों और ज़मीन की महानता वहाँ तक नहीं

पहुँच सकती। | 415 413: नबी अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पवित्र आसार और तबर्रुक़ात का सम्मान करना एक बड़ा फ़र्ज़ है। 413: पवित्र अवशेषों के सम्मान के लिए न तो निश्चितता की आवश्यकता है और न ही किसी विशेष सनद की, बल्कि केवल उनके पवित्र नाम से प्रसिद्ध होना ही पर्याप्त है। | 415

पृष्ठ 42/674

۴۱۲ : فی الواقع آثارِ شریفہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے تبرک سلفاً خلفاً زمانہ اقدس حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے آج تک بلا نکیر رائج و معمول اور بہ اجماع مسلمین مندوب و محبوب، اور بکثرت احادیث اس پر ناطق ہیں، ایسی جگہ ثبوت یقینی اور سندِ محدثانہ کی اصلاً حاجت نہیں۔ ۴۱۲ : تابوتِ سکینہ میں کیا ہے۔ | ۴۱۴ ۴۱۲ : سرکار کی تعظیم کا ایک طریقہ آپ کے تمام متعلقات کی تعظیم ہے۔ ۴۱۲ : تواتر سے ثابت ہے کہ جس چیز کو کسی طرح حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے کوئی علاقہ بدنِ اقدس سے چھونے کا ہو تا صحابہ و تابعین و ائمہ دین ہمیشہ اس کی تعظیم و حرمت اور اس سے طلب برکت فرماتے آئے۔ | ۴۱۴ ۴۱۳ : برکاتِ نقشِ نعلِ پاک حضور علیہ الصلوۃ والسلام ۴۱۳ : تبرکات و آثارِ رسول علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے کسی سند کی حاجت نہیں۔ | ۴۱۵ ۴۱۳ : نقشہ نعلین شریفین پر بسم اللہ الرحمن الرحیم لکھنے میں کچھ حرج نہیں۔ ۴۱۳ : جو چیز حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نام سے مشہور ہو اس کی تعظیم شعارِ دین سے ہے۔ | ۴۱۵ ۴۱۳ : نعل بحالت استعمال اور تمثال میں فرق بدیہی ہے۔ ۴۱۳ : شفاء شریف، مواہب لدنیہ اور مدارج النبوۃ وغیرہ سے تائید۔ | ۴۱۵ ۴۱۳ : امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے جانوران صدقہ کی رانوں پر حُبِسَ فی سبیل اللہ داغ فرمایا تھا۔ ۴۱۳ : ائمہ دین نے نعلِ اقدس کی شبیہ و مثال کی تعظیم سے صدہا مددیں پائیں اور اس باب میں مستقل کتب تصنیف فرمائیں۔ | ۴۱۵ ۴۱۳ : فصلِ چہارم۔ ۴۱۳ : نبی کریم علیہ الصلوۃ والسلام کے نعلین، ردائے اقدس، جبہ مقدسہ اور عمامہ مکرمہ واجب التعظیم ہیں۔ | ۴۱۵ ۴۱۳ : متعلقہ آثار مقدسہ۔ ۴۱۳ : حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ملبوساتِ شریفہ سے آپ کے ناخن مبارک ہزاروں درجے اعظم و اعلیٰ واکرم واولیٰ ہیں۔ | ۴۱۵ ۴۱۳ : بلا سند تبرکاتِ

شریفہ کی زیارت، ان کو مصنوعی کہنا، ان پر زائرین سے نذرانہ وصول کرنا یا نذرانہ مانگنا کیسا ہے۔ ۴۱۳ : حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ناخن پاک، آپ کی ریش مبارک کا بال ارفع و اعلیٰ ہے جس کی عظمت کو ہفت آسمان و زمین نہیں پہنچ سکتے۔ | ۴۱۵ ۴۱۳ : نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آثار و تبرکاتِ شریفہ کی تعظیم فرضِ عظیم ہے۔ ۴۱۳ : تعظیم آثارِ مقدسہ کے لئے نہ یقین درکار ہے نہ کوئی خاص سند بلکہ صرف نامِ پاک سے اشتہار کافی ہے۔ | ۴۱۵

Fatawa Razawiya | Volume 21

Page	Topic
415	The heart of those who refrain from honoring the sacred relics without proof of honoring is sick.
415	One who does not honor authentic sacred relics is either an infidel or a hypocrite.
416	Entertaining bad suspicions about a specific person without Sharia proof is impermissible, sinful, and forbidden.
416	There is no greater lie than bad suspicion.
416	Asking people for something in exchange for showing sacred relics is extremely abominable.
416	Begging without an excuse is forbidden.
416	Earning worldly gain in the name of religion is very bad.
417	Carrying sacred relics from city to city to earn money is an insult to them.
417	When Caliph Harun al-Rashid requested Imam Malik (may Allah be pleased with him) to come home and teach his sons, Imam Malik rejected it.
417	Imam Nakha'i refused to teach the Caliph's sons at the Caliph's house.
417	A general rule of the pure Sharia is: 'What is known (by custom) is as if it were a condition.'
418	Charging a fee for visiting sacred relics is forbidden for several reasons.
418	Visiting sacred relics is not something that falls under a contract of lease (Ijarah).
418	If the wages are unknown, the contract (Ijarah) is impermissible and forbidden.
418	One way for the permissibility of offerings for visiting sacred relics and blessed items.
419	Helping Muslims is rewarding.
419	The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) himself will grant the reward for treating the descendants of Abd al-Muttalib well.
419	To achieve something desirable (Mustahabb), one cannot adopt something forbidden (Haram).
419	What is forbidden to take is also forbidden to give.

Page	Topic
420	Giving to a beggar who is healthy and capable of earning is forbidden.
420	Chapter Five.
420	The difference between a replica of the Radiant Tomb of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and a replica of the tomb of Imam Hussain (may Allah be pleased with him) and Taziya; the Sharia ruling for their honoring and respect.
422	It is the right of the Master of both worlds (peace and blessings be upon him) upon the entire Ummah that when they see his sacred relics or anything pointing towards them, they should bring his image into mind with complete etiquette and honor, and recite Salawat and Salam abundantly.
423	Taziya is by no means a replica of Imam Hussain's tomb, nor do those who make it intend for it to be.

फतावा रज़विया | जिल्द 21

पृष्ठ विषय

415 उन लोगों का दिल बीमार है जो बिना किसी सनद (प्रमाण) के मुकद्दस निशानियों (आसार-ए-मुकद्दसा) का सम्मान करने से रुकते हैं।

415 जो प्रामाणिक मुकद्दस निशानियों का सम्मान नहीं करता, वह काफिर या मुनाफिक है।

416 बिना शरीअत के प्रमाण के किसी विशेष व्यक्ति के बारे में बुरा विचार (बदगुमानी) रखना नाजायज, गुनाह और हराम है।

416 बदगुमानी से बड़ी कोई झूठी बात नहीं है।

416 लोगों को मुकद्दस निशानियों के दर्शन कराने के बदले उनसे कुछ मांगना अत्यंत निंदनीय है।

416 बिना किसी मजबूरी के मांगना हराम है।

416 दीन (धर्म) के नाम पर दुनिया कमाना बहुत बुरा है।

417 पैसे कमाने के लिए मुकद्दस निशानियों को शहर-शहर लेकर घूमना उनका अपमान है।

417 हज़रत इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से जब खलीफा हारून रशीद ने अपने बेटों को घर आकर पढ़ाने का अनुरोध किया, तो इमाम मालिक ने इसे ठुकरा दिया।

417 इमाम नखई ने खलीफा के बेटों को खलीफा के घर जाकर पढ़ाने से इनकार कर दिया।

417 शरीअत का एक बुनियादी उसूल है कि 'जो बात जानी-पहचानी (प्रथा) है, वह शर्त की तरह मानी जाती है।'

418 मुकद्दस निशानियों के दर्शन पर शुल्क लेना कई कारणों से हराम है।

418 मुकद्दस निशानियों का दर्शन ऐसी चीज नहीं है जो किराए (इजारा) के अंतर्गत आए।

418 यदि पारिश्रमिक अज्ञात हो, तो वह सौदा (इजारा) नाजायज और हराम है।

418 मुकद्दस निशानियों और पवित्र वस्तुओं के दर्शन पर नजराना (भेंट) के जायज होने का एक तरीका।

419 मुसलमानों की मदद करना सवाब का काम है।

419 अब्दुल मुत्तलिब की औलाद के साथ अच्छे व्यवहार का बदला खुद हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अता फरमाएंगे।

पृष्ठ विषय

419 किसी नेक काम (मुस्तहब) को हासिल करने के लिए हराम रास्ता नहीं अपनाया जा सकता।

419 जिस चीज को लेना हराम है, उसे देना भी हराम है।

420 स्वस्थ और कमाने में सक्षम भिखारी को देना हराम है।

420 पांचवां अध्याय।

420 हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के रौज़ा-ए-अनवर की नक़ल और इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) के रौज़े की नक़ल और ताज़िया में अंतर, उनके सम्मान और आदर का शरई हुक्म।

422 पूरी उम्मत पर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का यह हक है कि जब वे आपकी मुकद्दस निशानियों या उन पर दलालत करने वाली किसी चीज़ को देखें, तो अत्यंत अदब और सम्मान के साथ आपका ध्यान लाएं और खूब दरूद-ओ-सलाम पढ़ें।

423 ताज़िया हरगिज़ इमाम हुसैन के रौज़े की नक़ल नहीं है और न ही इसे बनाने वाले ऐसा इरादा रखते हैं।

صفحہ عنوان

۴۱۵ بے اوراک سند تعظیم آثار مقدسہ کی تعظیم سے باز رہنے والوں کا دل بیمار ہے۔

۴۱۵ مستند آثار مقدسہ کی تعظیم نہ کرنے والا کافر ہے یا منافق۔

۴۱۶ بلا ثبوت شرعی کسی خاص شخص پر بد گمانی ناجائز و گناہ و حرام ہے۔

۴۱۶ بد گمانی سے بڑھ کر کوئی جھوٹی بات نہیں۔

۴۱۶ تبرکات شریفہ کی زیارت کرانے پر لوگوں سے کچھ مانگنا سخت شنیع ہے۔

۴۱۶ بلا عذر سوال کرنا حرام ہے۔

۴۱۶ دین کے نام سے دنیا کمانا بہت برا ہے۔

۴۱۷ آثار مقدسہ کو پیسے کمانے کے لئے شہر بہ شہر لئے پھرنا ان کی توہین ہے۔

۴۱۷ حضرت امام مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے خلیفہ ہارون الرشید نے اپنے بیٹوں کو گھر آکر پڑھانے کی درخواست کی تو امام مالک نے اس کو مسترد کر دیا۔

۴۱۷ امام نخعی نے خلیفہ وقت کے بیٹوں کو خلیفہ کے گھر پڑھانے سے انکار کر دیا۔

۴۱۷ شرع مطہرہ کا قاعدہ کلیہ ہے کہ المعروف کالمشروط۔

۴۱۸ زیارت تبرکات شریفہ پر اجرت بچند وجوہ حرام ہے۔

۴۱۸ زیارت آثار شریفہ کوئی ایسی چیز نہیں جو زیر اجارہ داخل ہو۔

۴۱۸ اجرت مجہول ہو تو اجارہ ناجائز و حرام ہے۔

۴۱۸ زیارت آثار مقدسہ و تبرکات شریفہ پر نذرانہ کے جواز کی ایک صورت۔

صفحہ عنوان

۴۱۹ اعانت مسلمین ثواب ہے۔

۴۱۹ اولاد عبدالمطلب کے حسن سلوک کا صلہ خود سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عنایت فرمائیں گے۔

۴۱۹ مستحب کے حصول کے لئے حرام کو اختیار نہیں کیا جا سکتا۔

۴۱۹ جس چیز کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام ہے۔

۴۲۰ تندرست اور کسب پر قادر بھکاری کو دینا حرام ہے۔

۴۲۰ فصل پنجم۔

۴۲۰ نقل روضہ منورہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور نقل روضہ امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور تعزیے میں فرق، ان کی تعظیم و تکریم کا حکم شرعی۔

۴۲۲ تمام امت پر سرکار دو عالم علیہ الصلوٰۃ والسلام کا یہ حق ہے کہ جب آپ کے آثار شریفہ یا ان پر دلالت کرنے والی کسی شے کو دیکھیں تو بکمال ادب و تعظیم آپ کا تصور لائیں اور بکثرت درود و سلام پڑھیں۔

۴۲۳ تعزیہ ہرگز نقل روضہ امام حسین نہیں اور نہ بنانے والے اس کا قصد کرتے ہیں۔

Fatawa Razawiya (Right) | Volume 21 (Left)

423 | Evil practices of Taziya Dari. | Hadith 5- | 428 424 | What leads to forbidden things is itself forbidden. | Hadith 6 | 428 425 | Treatise: Shifa al-Walih fi Suwar al-Habib wa Mazarahu wa Na'lah (Making drawings of the Prophet's footprint and holy sites is permissible, but making pictures of living beings, especially Saints, is impermissible and a sin). | Severe warning for the oppressor, the stubborn, and the picture-maker. | 428 425 | Fatwa comprising four questions. | Hadith 7 | 429 426 | One of the most severe deceptions of Iblis is that he induces sins under the guise of good deeds. | Who among all the people of Hell will face the most severe punishment? | 429 426 | The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) has declared making, getting made, and keeping pictures of living beings out of respect as haram (forbidden), and has commanded their removal and erasure. | Hadith 8 | 429 426 | Certain noble Hadiths containing warnings about pictures, which reach the degree of mass-transmission (Tawaatur). | Five categories of people will be in the most severe punishment. | 429 427 | Hadith 1. | Hadith 9 | 429 427 | Every picture-maker is in Hell. | An incident of Hazrat Umm al-Mu'minin Siddiqa (may Allah be pleased with her) where she hung a patterned curtain, which caused displeasure to the Holy Prophet (peace be upon him), and she took it down. | 429 427 | Hadith 2. | Angels of mercy do not enter a house that contains pictures. | 430 427 | Indeed, the most severe punishment on the Day of Resurrection is for those who make pictures. | Hadith 10 | 430 427 | Hadith 3. | Order to cut off the heads of statues and to cut up and discard curtains with pictures. | 430 427 | No one can be a greater oppressor than a picture-maker. | Hadith 11 to 14 | 431 427 | Hadith 4. | Angels of mercy do not enter a house where there is a picture and a dog. | 431 428 | Picture-makers will be punished on the Day of Resurrection and will be commanded to put life into their forms. | Hadith 15 | 431 | | No angel of mercy enters a house as long as three things are present. | 431

423 | ताज़िया दारी की बुराइयाँ। | हदीस 5- | 428 424 | जो कार्य वर्जित वस्तुओं की ओर ले जाए, वह स्वयं भी वर्जित है। | हदीस 6 | 428 425 | रिसाला: शिफ़ा अल-वालिह फ़ी सुवर अल-हबीब व मज़ारहु व नालह (नबी के पदचिह्न और पवित्र स्थलों के चित्र बनाना जायज़ है, जबकि सजीवों, विशेषकर औलिया किराम की तस्वीरें बनाना नाजायज़ और पाप है)। | ज़ालिम, हठधर्मी और चित्रकार के लिए कठोर चेतावनी। | 428 425 | चार प्रश्नों पर आधारित इस्तफ़ता (फ़तवा)। | हदीस 7 | 429 426 | इबलीस के छल-कपटों में सबसे घातक यह है कि वह नेक कार्यों के नाम पर पाप करवाता है। | सभी नरकवासियों में से सबसे भीषण दण्ड किन लोगों को होगा? | 429 426 | हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम ने सजीवों की तस्वीरें बनाना, बनवाना और सम्मानस्वरूप अपने पास रखना हराम घोषित किया है और उन्हें हटाने और मिटाने का आदेश दिया है। | हदीस 8 | 429 426 | चित्रों के संबंध में चेतावनियों वाली कुछ पाक हदीसें जो मुतवातिर (पूरी तरह प्रमाणित) श्रेणी की हैं। | पाँच व्यक्ति अत्यंत भीषण दण्ड में ग्रस्त होंगे। | 429 427 | हदीस 1। | हदीस 9 | 429 427 | प्रत्येक चित्रकार नरक में है। | हज़रत उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) का एक प्रसंग कि उन्होंने एक नक़्श-ओ-निगार वाला पर्दा लटकाया था, जिससे हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अप्रसन्न हुए और उन्होंने वह पर्दा हटा दिया। | 429 427 | हदीस 2। | जिस घर में तस्वीरें हों, उसमें रहमत के फ़रिश्ते प्रवेश नहीं करते। | 430 427 | वास्तव में, प्रलय के दिन सबसे भीषण दण्ड चित्र बनाने वालों को होगा। | हदीस 10 | 430 427 | हदीस 3। | मूर्तियों के सिर काटने और चित्रित पर्दों को फाड़कर फेंक देने का आदेश। | 430 427 | चित्रकार से बड़ा कोई ज़ालिम नहीं हो सकता। | हदीस 11 से 14 | 431 427 | हदीस 4। | रहमत के फ़रिश्ते उस घर में नहीं जाते जहाँ तस्वीर और कुत्ता हो। | 431 428 | चित्रकारों को प्रलय के दिन दंडित किया जाएगा और उनसे आकृतियों में प्राण फूँकने को कहा जाएगा। | हदीस 15 | 431 | | घर में तीन चीज़ों की उपस्थिति में कोई भी रहमत का फ़रिश्ता प्रवेश नहीं करता। | 431

۴۲۳ | تعزیہ داری کی قباحتیں۔ | حدیث ۵۔ | ۴۲۸ ۴۲۴ | ومایؤدی الی محظور محظور۔ | حدیث ۶ | ۴۲۸ ۴۲۵ | رسالہ شفاء الوالہ فی صورالحبیب ومزارہ ونعالہ (قدم شریف اور مقامات مقدسہ کے نقشے بنانا جائز جبکہ جاندار خصوصاً اولیاء کرام کی تصویریں بنانا ناجائز و گناہ ہے)۔ | ظالم ، ہٹ دھرم اور مصور کیلئے وعید شدید | ۴۲۸ ۴۲۵ | چار سوالات پر مشتمل استفتاء۔ | حدیث ۷ | ۴۲۹ ۴۲۶ | ابلیس کے مکروں میں سے سخت ترین یہ ہے کہ حسنات کے دھوکے میں سیآت کراتا ہے۔ | تمام دوزخیوں سے سخت ترین عذاب کن لوگوں کو ہوگا۔ | ۴۲۹ ۴۲۶ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ذی روح کی تصویر بنانا، بنوانا اور اعزازاً اپنے پاس رکھنا سب حرام فرمایا ہے اور دور کرنے اور مٹانے کا حکم دیا ہے۔ | حدیث ۸ | ۴۲۹ ۴۲۶ | تصویر کے بارے میں وعید پر مشتمل بعض احادیث کریمہ جو حد تواتر میں ہیں۔ | پانچ اشخاص اشد عذاب میں مبتلا ہوں گے۔ | ۴۲۹ ۴۲۷ | حدیث ۱۔ | حدیث ۹ | ۴۲۹ ۴۲۷ | ہر مصور جہنم میں ہے۔ | حضرت ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کا ایک واقعہ کہ انہوں نے ایک منقش پردہ لٹکایا جس پر حضور علیہ السلام ناراض ہوئے اور پردہ اتار دیا۔ | ۴۲۹ ۴۲۷ | حدیث ۲۔ | جس گھر میں تصویریں ہوں اس میں رحمت کے فرشتے نہیں آتے۔ | ۴۳۰ ۴۲۷ | بیشک نہایت سخت عذاب روز قیامت تصویر بنانے والوں کو ہے۔ | حدیث ۱۰ | ۴۳۰ ۴۲۷ | حدیث ۳۔ | مورتوں کے سر کاٹنے اور تصویر دار پردوں کو کاٹ کر پھینکنے کا حکم۔ | ۴۳۰ ۴۲۷ | مصور سے بڑھ کر ظالم کوئی نہیں ہو سکتا۔ | حدیث ۱۱ تا ۱۴ | ۴۳۱ ۴۲۷ | حدیث ۴۔ | ملائکہ رحمت اس گھر میں نہیں جاتے جہاں تصویر اور کتا ہو۔ | ۴۳۱ ۴۲۸ | مصوروں کو روز قیامت عذاب ہوگا اور

صورتوں میں جان ڈالنے کا حکم ہوگا | حدیث ۱۵ | ۴۳۱ | | گھر میں تین چیزوں کے ہوتے ہوئے کوئی فرشتہ رحمت گھر میں داخل نہیں ہوتا۔ | ۴۳۱

Fatawa Rizwia, Volume 21

431 | Hadith 16, 17, and 18 | 434 | The five idols, namely Wadd, Suwa', Yaghuth, Ya'uq, and Nasr, mentioned in Surah Nuh, were five righteous servants. 432 | An incident of the invitation of the Prophet (peace and blessings be upon him) by Hadhrat Ali Murtaza (may Allah be pleased with him). | 434 | Hadith 22 432 | Hadith 19 | 435 | The incident of the Prophet (peace and blessings be upon him) entering the Kaaba on the occasion of the Conquest of Makkah and cleansing it of images and idols. 432 | The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) would not leave anything in which he saw an image without breaking it. | 436 | Hadith 23 to 25 432 | Hadith 20 | 437 | On the day of the Conquest of Makkah, the Prophet (peace be upon him) ordered Hadhrat Umar (may Allah be pleased with him) to purify the Kaaba. He and other companions washed the Kaaba from inside and outside with Zamzam water and erased the images by soaking sheets. 432 | Command to erase images and lower graves that are higher than the Sharia limit. | 437 | The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) himself participated in erasing two images by asking for a bucket of water from Hadhrat Usama (may Allah be pleased with him). 432 | The Sharia limit for the height of a grave is one span. | 437 | Hadith 26. 433 | Hadith 21 | 438 | Some of the Mothers of the Believers mentioning a church named Mariyah in the presence of the Prophet and his expression of reaction to it. 433 | Command to break idols and erase images. | 438 | Hadith 27 433 | To consider the images of revered figures as exempt from the command to erase them is false. | 438 | When the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him), visited Syria, a landowner invited him to a feast. He said, 'We do not enter those churches in which there are images.' 433 | In the pure Sharia, the greatest severity of punishment is mentioned for the veneration of images. | 439 | Making images of living beings is forbidden; intending reward for it is ignorance. 433 | The beginning of idol worship occurred through the veneration of images of revered figures. | 439 | Images of living beings should be hidden from the eyes of the common people and the ignorant and buried in a wilderness or forest.

फतावा रजविया, खंड 21

431 | हदीस 16, 17 और 18 | 434 | जिन पाँच बुतों यानी वद, सुवाअ, यग़ूस, यऊक और नस्र का ज़िक्र सूरह नूह में है, ये पाँच नेक बंदे थे। 432 | हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दावत का एक वाकया। | 434 | हदीस 22 432 | हदीस 19 | 435 | फ़तह-ए-मक्का के मौक़े पर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के काबा में दाखिल होने और तस्वीरों व बुतों से काबा को पाक करने का वाक़या। 432 | नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जिस चीज़ में तस्वीर देखते, उसे तोड़े बिना न छोड़ते। | 436 | हदीस 23 से 25 432 | हदीस 20 | 437 | फ़तह-ए-मक्का के दिन हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) ने हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को काबा की पाकी का हुक्म दिया, तो आपने और अन्य सहाबा ने ज़मज़म के पानी से काबा को अंदर और बाहर से धोया और चादरें भिगो-भिगो कर तस्वीरों को मिटाया। 432 | तस्वीरें मिटाने और शरई सीमा से ऊँची कब्रों को नीचा करने का हुक्म। | 437 | हज़रत ओसामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से पानी का डोल मँगवा कर दो तस्वीरों को मिटाने में खुद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने शिरकत फरमाई। 432 | कब्र की ऊँचाई की शरई सीमा एक बालिश्त है। | 437 | हदीस 26। 433 | हदीस 21 | 438 | कुछ उम्माहातुल मोमिनीन की ओर से मारिया नामक गिरजे का ज़िक्र हुज़ूर के दरबार में करना और आपका उस पर प्रतिक्रिया व्यक्त करना। 433 | बुतों को तोड़ने और तस्वीरों को मिटाने का हुक्म। | 438 | हदीस 27 433 | सम्मानित व्यक्तियों की तस्वीरों को मिटाने के हुक्म से अलग मानना गलत है। | 438 | जब अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) शाम तशरीफ़ ले गए, तो एक ज़मींदार ने आपको दावत पर बुलाया। आपने फरमाया, 'हम उन गिरजों में दाखिल नहीं होते जिनमें तस्वीरें हों।' 433 | शरीयत-ए-मुतहरा में सज़ा की सबसे अधिक सख्ती तस्वीरों के सम्मान पर ही आई है। | 439 | सजीव की तस्वीर बनाना हराम है, उस पर सवाब की नीयत अज्ञानता है। 433 | मूर्ति पूजा की शुरुआत सम्मानित व्यक्तियों की तस्वीरों के सम्मान से हुई। | 439 | सजीवों की तस्वीरों को आम लोगों और जाहिलों की नज़र से बचा कर वीरान जंगल में दफन कर देना चाहिए।

पृष्ठ 674 का 45

۴۳۱ | حدیث ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ | ۴۳۴ | جن پانچ بتوں یعنی وَدّ، سواع، یغوث، یعوق اور نسر کا ذکر سورہ نوح میں ہے یہ پانچ بندگانِ صالحین تھے۔ ۴۳۲ | حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی دعوت کا ایک واقعہ۔ | ۴۳۴ | حدیث ۲۲ ۴۳۲ | حدیث ۱۹ | ۴۳۵ | فتح مکہ کے موقع پر سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کعبہ میں داخل ہونے اور تصاویر و اصنام سے کعبہ کو پاک کرنے کا واقعہ۔ ۴۳۲ | نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جس چیز میں تصویر دیکھتے اسے توڑے بغیر نہ چھوڑتے۔ | ۴۳۶ | حدیث ۲۳ تا ۲۵ ۴۳۲ | حدیث ۲۰ | ۴۳۷ | فتح مکہ کے روز حضور علیہ السلام نے حضرت عمر رضی اللہ عنہ کو کعبہ کی تطہیر کا حکم دیا تو آپ نے اور دیگر صحابہ نے زمزم کے پانی سے کعبہ کو اندر باہر سے دھویا اور چادریں بھگو بھگو کر تصاویر کو مٹایا۔ ۴۳۲ | تصویریں مٹانے اور حدِ شرع سے بلند قبروں کو پست کرنے کا حکم۔ | ۴۳۷ | حضرت اسامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے پانی کا ڈول منگوا کر دو تصویروں کو مٹانے میں خود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے شرکت فرمائی۔ ۴۳۲ | بلندی قبر کی حد شرع ایک بالشت ہے۔ | ۴۳۷ | حدیث ۲۶۔ ۴۳۳ | حدیث ۲۱ | ۴۳۸ | بعض امہات المومنین کی طرف سے ماریہ نامی گرجے کا ذکر بارگاہِ رسالت میں کرنا اور آپ کا اس پر ردِ عمل کا اظہار فرمانا۔ ۴۳۳ | بتوں کو توڑنے اور تصویروں کو مٹانے کا حکم۔ | ۴۳۸ | حدیث ۲۷ ۴۳۳ | معظمین کی تصاویر کو مٹانے والے حکم سے مستثنیٰ ماننا باطل ہے۔ | ۴۳۸ | جب امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ شام تشریف لے گئے ایک زمیندار نے آپ کو دعوت پر بلایا تو آپ نے فرمایا ہم ان کلیسوں میں داخل نہیں ہوتے جن میں تصویریں ہوں۔ ۴۳۳ | شرع مطہر میں زیادہ شدتِ عذاب تعظیم تصاویر پر ہی آئی ہے۔ | ۴۳۹ |

ذی روح کی تصویر بنانا حرام، اس پر ثواب کی نیت جہالت ہے۔ ۴۳۳ | ابتدائے بت پرستی تعظیمِ تصاویرِ معظمین سے ہوئی ۔ | ۴۳۹ | تصاویرِ ذوی الارواح کو نظرِ عوام و جہال سے بچا کر بیابان جنگل میں دفن کر دینا چاہیے۔

Fatawa Razawiya, Volume 21

Topic Description	Page
Names of the noble Imams and scholars who made sketches of the blessed Sandal (Na'l Mubarak), gave them to students, sought blessings from them, wrote praises, and encouraged placing them on eyes and kissing them.	453
A brief account of Imam Abu Owais Abdullah bin Abdullah bin Owais bin Malik.	453
Account of Ismail bin Abi Owais.	454
Mention of those five noble scholars whose grand leadership is a matter of consensus and whose majesty is well-known.	456
In summary, the sketch of the sacred mausoleum is proven from the Tabi'un and the image of the blessed sandal from the Taba' al-Tabi'un.	456
In front of the statements of Imams and scholars, the opinions of 'this and that' (laypeople) are not worthy of argument.	457
Sufism and Spiritual Path (Tasawwuf & Tariqat) (Rulings on allegiance, seat-holding, visualizing	459
Or it should be discarded in water in such a way that it never appears again.	449
Making a sketch of the sacred mausoleum is permissible by consensus.	449
Which great religious figures made sketches of the sacred tomb and blessed sandal, revered them, and continued to seek blessings from them, and what are their exalted statements in this regard?	449
The grandeur and majesty of Dala'il al-Khayrat.	446
Benefits of making a sketch of the blessed mausoleum.	447
The way to benefit from the secrets of the Prophet (peace and blessings be upon him) and to pluck flowers from his light.	448
Keep the form of the Prophet (peace and blessings be upon him) in mind at the time of Dhikr (Remembrance).	448

Topic Description	Page	Topic Description	Page
the Sheikh, meditation, and mentorship)			
There is essentially no conflict between Sharia (Law), Tariqa (Path), Marifa (Knowledge), and Haqiqat (Truth). If a claimant says this without understanding, he is a total ignorant; and if he says it knowingly, he is misguided and irreligious.	460	Respect for the sketch of the blessed sandal should be like the respect for the blessed sandal itself.	448
The words of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) are Sharia, his actions are Tariqa, his states are Haqiqat, and his incomparable sciences are Marifa.	460	A poem by Abul Yaman on the blessings and greatness of the sketch of the Prophet's sandal.	450
Treatise: *Naqa-us-Sulafah fi Ahkam-il-Bai'ah wal-Khilafah* (Description of the rulings of allegiance, succession, and seat-holding).	461	A poem by Ibn al-Marhal describing the sketch of the blessed sandal.	451
Everything – Sharia, Tariqa, and Haqiqat – is present in the Quran and Hadith.	461	Pain was removed by the blessing of the sketch of the Prophet's (peace be upon him) sandal.	452
		Proven blessings of the sketch of the blessed sandal.	453

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

विषय विवरण	पृष्ठ
उन महान इमामों और विद्वानों के नाम जिन्होंने नअल मुबारक (मुक़द्दस चप्पल) के नक्शे बनवाए, शिष्यों को दिए, उनसे बरकत प्राप्त की, प्रशंसाएँ लिखीं और उन्हें सिर और आँखों पर रखने तथा चूमने के लिए प्रोत्साहित किया।	453
इमाम अबू ओवैस अब्दुल्ला बिन अब्दुल्ला बिन ओवैस बिन मालिक का संक्षिप्त परिचय।	453
इस्माइल bin अबी ओवैस का विवरण।	454
उन पाँच महान विद्वानों का उल्लेख जिनकी महान इमामत पर आम सहमति है और जिनकी महिमा प्रसिद्ध है।	456
संक्षेप में, पवित्र मज़ार का नक्शा ताबिईन से और नअल मुबारक की छवि तब-ए-ताबिईन से सिद्ध है।	456
इमामों और विद्वानों के बयानों के सामने किसी 'ऐरे-गैरे' की बात दलील के योग्य नहीं है।	457
तसव्वुफ़ और तरीक़त (बैअत, सज्जादानशीनी, तसव्वुर-ए-शेख़, मुराक़बा और पीरी-मुरीदी के नियम)	459
या उसे इस तरह जल-प्रवाह कर दिया जाए कि वह फिर कभी दिखाई न दे।	449
पवित्र रौज़े का नक्शा बनाना सर्वसम्मति से जायज़ है।	449
किन-किन महान धर्मगुरुओं ने पवित्र मज़ार और नअल-ए-पाक के नक्शे बनाए, उनका सम्मान किया और उनसे बरकत प्राप्त करते रहे, और इस संबंध में उनके उच्च कथन क्या हैं?	449
दलाइलुल खैरात की महान महिमा।	446
मुबारक रौज़े का नक्शा बनाने के लाभ।	447
हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रहस्यों से लाभ उठाने और आपके नूर से फूल चुनने का तरीका।	448
ज़िक्र के समय हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के स्वरूप की कल्पना दिल में रखें।	448

विषय विवरण	पृष्ठ
शरीयत, तरीक़त, मारिफ़त और हक़ीक़त में मूलतः कोई विरोध नहीं है। इसका दावा करने वाला यदि बिना समझे कहे तो वह महामूर्ख है, और यदि समझकर कहे तो वह गुमराह और अधर्मी है।	460
हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कथन शरीयत हैं, आपके कार्य तरीक़त हैं, आपकी अवस्थाएँ हक़ीक़त हैं, और आपके बेमिसाल ज्ञान मारिफ़त हैं।	460
रिसाला: नक़ा-उल-सुलाफ़ा फ़ी अहकाम-इल-बैअह वल-ख़िलाफ़ह (बैअत, ख़िलाफ़त और सज्जादानशीनी के नियमों का विवरण)।	461
कुरान और हदीस में शरीयत, तरीक़त और हक़ीक़त सब कुछ है।	461

विषय विवरण	पृष्ठ
नअल-ए-मुक़द्दस के नक्शे का सम्मान स्वयं नअल-ए-मुक़द्दस की तरह होना चाहिए।	448
नअल-ए-रसूल के नक्शे की बरकत और महानता में अबुल यमन का एक क़सीदा।	450
नअल मुबारक के नक्शे के वर्णन में इब्न अल-मरहल का क़सीदा।	451
हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नअल मुबारक के नक्शे की बरकत से दर्द दूर हो गया।	452
नअल मुबारक के नक्शे की परीक्षित बरकतें।	453

عنوان کی تفصیل صفحہ

اسماء گرامی ان ائمہ واعلام کے جنہوں نے نعل مبارک کے نقشے بنوائے، تلامذہ کو دیئے، ان سے تبرک کیا، مدحیں لکھیں اور سر و آنکھوں پر رکھنے اور بوسہ دینے کی ترغیبیں دی ہیں۔ ۴۵۳

امام ابواولیس عبد اللہ بن عبد اللہ بن اولیس بن مالک کا مختصر تذکرہ۔ ۴۵۳

اسمعیل بن ابی اولیس کا تذکرہ۔ ۴۵۴

ان پانچ علماء کرام کا ذکر جن کی امامت کبری پر اجماع اور ان کی جلالت شان مشہور و معروف ہے۔ ۴۵۶

۴۵۶

عنوان کی تفصیل صفحہ

یا اس طرح دریا بُرد کر دیا جائے کہ پھر کبھی ظاہر نہ ہوں۔ ۴۴۹

روضہ مقدسہ کا نقش بنانا بالا جماع جائز ہے۔ ۴۴۹

کن کن اکابر دین نے مزار مقدس اور نعل پاک کے نقش بنائے، ان کی تعظیم کی اور ان سے تبرک حاصل کرتے رہے اور اس سلسلہ میں ان کے ارشادات عالیہ کیا ہیں۔ ۴۴۹

دلائل الخیرات کی عظمت شان۔ ۴۴۶

روضہ مبارکہ کا نقشہ بنانے کے فوائد۔ ۴۴۷

عنوان کی تفصیل	صفحہ
بالجملہ مزار مقدس کا نقشہ تابعین کرام اور نعل مبارک کی تصویر تبع تابعین سے ثابت ہے۔	۴۵۷
ارشادات ائمہ واعلام کے مقابل قول این وآں قابل استدلال نہیں۔	۴۵۹
تصوّف و طریقت (بیعت، سجادہ نشینی، تصور شیخ، مراقبہ اور پیری مریدی کے احکام)	۴۶۰
شریعت، طریقت، معرفت اور حقیقت میں باہم اصلاً کوئی تخالف نہیں۔ اس کا مدعی اگر بے سمجھے کہے تو نراجاہل ہے اور اگر سمجھ کر کہے تو گمراہ وبد دین ہے۔	۴۶۰
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اقوال شریعت آپ کے افعال طریقت، آپ کے احوال حقیقت اور آپ کے علوم بے مثال معرفت ہیں۔	۴۶۱

عنوان کی تفصیل	صفحہ
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے اسرار سے فائدہ اٹھانے اور آپ کے انوار سے پھول چننے کی صورت۔	۴۴۸
ذکر کے وقت صورت رسول علیہ الصلوٰۃ والسلام کا تصور دل میں جمائیں۔	۴۴۸
نعل مقدس کے نقش کا احترام مثل نعل مقدس چاہیے۔	۴۴۸
برکت وعظمت نقش نعل رسول میں ابوالیمن کا ایک قصیدہ۔	۴۵۰
وصف نقشہ نعل مبارک میں ابن المرحل کا قصیدہ۔	۴۵۱

عنوان کی تفصیل	صفحہ
رسالہ نقاء السلافة فی احکام البیعة والخلافة (بیعت وخلافت اور سجادہ نشینی کے احکام کا بیان)	
قرآن وحدیث میں شریعت، طریقت اور حقیقت سب کچھ ہے۔	۴۶۱
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے نقش نعل مبارک کی برکت سے درد دور ہو گیا۔	۴۵۲
نقش نعل مبارک کی آزمودہ برکات۔	۴۵۳

Vol. 21 | Fatawa Razawiyya

- The need for scholars, spiritual mentors, and imams to understand the Quran and Hadith. | 461
- It is an established system that common people today should follow religious scholars, who follow the works of expert scholars, who follow the spiritual mentors of Fatwa, who follow the Imams of guidance, and they follow the Quran and Hadith. | 462
- The cause of misguidance of the non-conformists (Ghair Muqallidin). | 463
- The need for a spiritual guide (Murshid) to understand the subtleties of spirituality and truths of recognition (Ma'rifat). | 463
- No matter how great a scholar, practitioner, ascetic, or perfect person one is, it is obligatory for them to take a Gnostic saint as their guide. People of low resolve, even if they don't seek spiritual progress, need a Sheikh for mediation (Tawassul). | 463
- Direct access to Allah the Almighty is absolutely impossible, and direct access to the Messenger of Allah (Peace be upon him) is normally difficult. | 464
- The mediator towards Allah the Almighty is the Messenger of Allah (Peace be upon him), and mediators towards him are the noble spiritual mentors. | 464
- Attaining blessings through the chain of transmission (Sanad). | 465
- Mention of Khawaja Ratan bin Abdullah (May Allah be pleased with him). | 465
- Virtues and merits of our master Ghaus-ul-Azam (May Allah be pleased with him). | 466
- General and special caliphate (Khilafat). | 467
- Ways of appointing a successor (Sajjada Nashin). | 468
- Seven types of caliphate. | 469
- The superiority of Abu Bakr as-Siddiq (May Allah be pleased with him). | 470
- Abul Hasan Kharaqani is the Caliph of Abu Yazid Bastami (May Allah have mercy on them). | 472
- An inquiry from Maulvi Abdul Sami, author of 'Anwar-e-Sati'a', regarding multiple pledges of allegiance (Bay'ah). Pledging to someone else while Peer Sadiq is present causes confusion and deprivation. | 474
- Peer Sadiq is the center of attention. | 475
- The direction (Qibla) of an investigator is the direction of their investigation. | 475

• The grace of a spiritual guide is like manna and salwa. | 476
• The biological father is the father of the body (clay), and the spiritual guide is the father of the heart. | 476
• The master frees a handful of dust, and the spiritual guide frees the pure soul. | 476
• Incident of a disciple of Hazrat Ali bin Haytami whom he ordered to take up service of Ghaus-ul-Azam. | 477
• Appointing an assistant for the successor (Sajjada Nashin). | 477
• Allegiance (Bay'ah) to only one spiritual guide. | 477
• Issue narrated from Fatawa Africa. | 477
• Investigation into the saying "He who has no spiritual guide, Satan is his guide." | 479
• The spiritual guide and mentor is of two types: general and special. | 480
• A few issues regarding the successor (Sajjada Nashin). | 481
• There are two ways to prove matters like caliphate: continuity of chain (Ittisal-e-Sanad) and public renown. | 485

जिल्द 21 | फ़तावा रज़विया

- क़ुरआन और हदीस को समझने के लिए उलेमा, मशाइख़ और इमामों की ज़रूरत है। | 461
- यह सिलसिला मुक़र्रर है कि अवाम आज कल के उलेमा-ए-दीन का दामन थामें और वो माहिर उलेमा की तसानीफ़ का, और वो मशाइख़-ए-फ़तवा का, और वो अइम्मा-ए-हुदा का, और वो क़ुरआन व हदीस का। | 462
- ग़ैर-मुक़ल्लिदीन की गुमराही का सबब | 463
- सुलूक की बारीकियां और मअरिफ़त की हक़ीक़तें समझने के लिए मुर्शिद की ज़रूरत। | 463
- आदमी कितना ही बड़ा आलिम, आमिल, ज़ाहिद, कामिल हो, उस पर वाजिब है कि वली-ए-आरिफ़ को अपना मुर्शिद बनाए। पस्त हिम्मत लोग अगर सुलूक न भी चाहें तो उन्हें तवस्सुल के लिए शैख़ की हाजत है। | 463
- अल्लाह तआला तक बे-वसीला रसाई महाल-ए-क़तई है और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) तक बे-वसीला रसाई दुश्वार-ए-आदी है। | 464
- अल्लाह तआला की तरफ़ से वसीला रसूलुल्लाह (अ़लैहिस्सलाम) हैं और आप की तरफ़ वसीला मशाइख़-ए-किराम हैं। | 464
- सनद से हुसूल-ए-बरकत। | 465
- ख़्वाजा रतन बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु तआला अ़न्हु) का तज़किरा। | 465
- फ़ज़ाइल व मनाक़िब-ए-सैय्यदना ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अ़न्हु)। | 466
- ख़िलाफ़त-ए-आमा और ख़ासा। | 467
- सज्जादा नशीन मुक़र्रर करने की सूरतें। | 468
- ख़िलाफ़त की सात क़िस्में। | 469
- अफ़ज़लियत-ए-सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु तआला अ़न्हु)। | 470
- अबुल हसन ख़रक़ानी अबू यज़ीद बुस्तामी के ख़लीफ़ा हैं (रहमतुल्लाह अ़लैहिमा)। | 472
- मौलवी अब्दुल समीअ साहब, मुसन्निफ़ 'अनवार-ए-सातिआ' की तरफ़ से ताअ़द्दुद-ए-बैअत (एक से ज़्यादा बैअत) से मुताअ़ल्लिक़ इस्तिफ़्ता। पीर-ए-सादिक़ के होते हुए ग़ैर के हाथ पर बैअत परेशान-नज़री और महरूमी का बाइस है। | 474
- पीर-ए-सादिक़ क़िबला तवज्जोह है। | 475

- साहिब-ए-तहरी का क़िबला क़िबला-ए-तहरी है। | 475
- फ़ैज़-ए-पीर मन्न-ओ-सलवा है। | 476
- बाप पिदर-ए-गिल (मिट्टी का बाप) है और पीर पिदर-ए-दिल (दिल का बाप) है। | 476
- मौला मोअ़तिक़ मुश्त-ए-ख़ाक है और पीर मोअ़तिक़-ए-जान-ए-पाक। | 476
- हज़रत अली बिन हैतमी के एक मुरीद का वाक़िआ जिसे आपने ख़िदमत-ए-ग़ौस-ए-आज़म इख़्तियार करने का हुक्म दिया। | 477
- सज्जादा नशीन का मुआविन मुक़र्रर करना। | 477
- सिर्फ़ एक पीर की बैअत। | 477
- मसअला मनक़ूला अज़ फ़तावा अफ़्रीक़ा। | 477
- "जिसका पीर नहीं उसका पीर शैतान है" की तहक़ीक़ | 479
- मुर्शिद व हादी दो तौर पर है: आम और ख़ास | 480
- सज्जादा नशीन के मुताअ़ल्लिक़ चंद मसाइल। | 481
- ख़िलाफ़त जैसे उमूर के सुबूत के लिए दो तरीक़े हैं: इत्तिसाल-ए-सनद और शोहरत-ए-तक़रीर। | 485

- قرآن وحدیث کو سمجھنے کیلئے علماء، ومشائخ اور ائمہ کی ضرورت ہے۔ | ۴۶۱
- یہ سلسلہ مقرر ہے کہ عوام آج کل کے علماء دین کا دامن تھامیں اور وہ تصانیف علماء ماہرین کا اور وہ مشائخ فتویٰ کا اور وہ ائمہ ہدیٰ کا اور وہ قرآن وحدیث کا۔ | ۴۶۲
- غیر مقلدین کی گمراہی کا سبب | ۴۶۳
- سلوک کی باریکیاں اور معرفت کی حقیقتیں سمجھنے کے لئے مرشد کی ضرورت۔ | ۴۶۳
- آدمی کتنا ہی بڑا عالم، عامل، زاہد، کامل ہو اس پر واجب ہے کہ ولیِ عارف کو اپنا مرشد بنائے، ہمت پست کوتاہ دست لوگ اگر سلوک نہ بھی چاہیں تو انہیں توسّل کے لئے شیخ کی حاجت ہے۔ | ۴۶۳
- اللہ تعالیٰ تک بے وسیلہ رسائی محالِ قطعی اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تک بے وسیلہ رسائی دشوارِ عادی ہے۔ | ۴۶۴
- اللہ تعالیٰ کی طرف سے وسیلہ رسول اللہ علیہ السلام اور آپ کی طرف وسیلہ مشائخِ کرام ہیں۔ | ۴۶۴
- سند سے حصولِ برکت۔ | ۴۶۵
- خواجہ رتن بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ | ۴۶۵
- فضائل و مناقبِ سیدنا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۴۶۶
- خلافتِ عامہ اور خاصہ۔ | ۴۶۷
- سجادہ نشین مقرر کرنے کی صورتیں۔ | ۴۶۸
- خلافت کی سات قسمیں۔ | ۴۶۹

- افضیلتِ صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۴۷۰
- ابوالحسن خرقانی ابو یزید بسطامی کے خلیفہ ہیں رحمۃ اللہ علیہما۔ | ۴۷۲
- مولوی عبدالسمیع صاحب مصنف انوارِ ساطعہ کی طرف سے تعددِ بیعت سے متعلق استفتائ پیر صادق کے ہوتے ہوئے غیر کے ہاتھ پر بیعت پریشان نظری وباعث محرومی ہے۔ | ۴۷۴
- پیر صادق قبلہ توجہ ہے۔ | ۴۷۵
- صاحبِ تحری کا قبلہ قبلہِ تحری ہے۔ | ۴۷۵
- فیض پیر من وسلویٰ ہے۔ | ۴۷۶
- باپ پدرِ گِل ہے اور پیر پدرِ دل ہے۔ | ۴۷۶
- مولیٰ معتق مشتِ خاک ہے اور پیر معتقِ جانِ پاک۔ | ۴۷۶
- حضرت علی بن ہیتمی کے ایک مرید کا واقعہ جس کو آپ نے ملازمتِ غوثِ اعظم اختیار کرنے کا حکم دیا۔ | ۴۷۷
- سجادہ نشین کا معاون مقرر کرنا۔ | ۴۷۷
- صرف ایک پیر کی بیعت۔ | ۴۷۷
- مسئلہ منقولہ از فتاویٰ افریقہ۔ | ۴۷۷
- "جس کا پیر نہیں اس کا پیر شیطان ہے" کی تحقیق | ۴۷۹
- مرشد و ہادی دو طور پر ہے عام اور خاص | ۴۸۰
- سجادہ نشین کے متعلق چند مسائل۔ | ۴۸۱
- خلافت جیسے امور کے ثبوت کے لئے دو طریقے ہیں، اتصالِ سند اور شہرتِ تقریر۔ | ۴۸۵

Fatawa Razawiyya (Volume 21) Table of Contents

Page	Ref.	Subject (Left Side)	Subject (Right Side)	Ref.	Page
511	491	A true Sunni is never without a spiritual guide (Peer).	Maintenance is easier than initiation.	491	511
511	491	The Peer of the twelve sects is Satan.	The Amalekites snatched the Ark of the Covenant from the Children of Israel, which was returned after a long time.	491	511
513	491	A special Murshid is not required for the success of piety.	The Qarmatians uprooted the Black Stone from the Holy Kaaba and took it to Hajar, and the Muslims recovered it after twenty-two years.	491	513
513	491	There is no general invitation to the spiritual path (Sulook), nor is everyone capable of it.	Four conditions for a spiritual guide (Peer).	491	513
515	493	Ruling on the one who denies allegiance (Bai'at).	A woman cannot be a spiritual guide (Murshid).	492	515
516	497	The need for a special Murshid for human success.	Success is of two types.	497	516
516	500	What kind of Peer is needed in the spiritual path (Sulook)?	Intercession of the Prophet (Peace Be Upon Him) for those who committed major sins.	500	516
518	502	Subtleties of the Verse of Intermediary (Ayat-e-Wasilah).	Inner success (Falah-e-Batin).	502	518
519	505	Result of the research.	Murshid is of two types: General and Special.	505	519
521	505	Treatise 'Maqal al-Arifa fi A'zaz al-Shar' wa al-Ulama' (Knowledge and Scholars, explanation of the excellence of Sharia, and a strong	Four conditions of Murshid-e-Ittisal (Guide of Connection).	505	521

Page	Ref.	Subject (Left Side)	Subject (Right Side)	Ref.	Page
		refutation of ten heinous statements made by a person regarding Sharia and Tariqa).			
521	506	Which scholars are meant by the saying "The scholars are the heirs of the Prophets"?	There is a dire need for knowledge for a spiritual guide (Peer).	506	521
523	507	The statement that "Sharia is just a name for a few obligatory, mandatory, lawful and prohibited commands" is sheer blindness.	Murshid-e-Iysal (Guide of Delivery) and its conditions.	507	523
523	507	Sharia encompasses all commands regarding body, life, soul, and heart, as well as all divine sciences and infinite insights, each part of which is called Tariqa and Ma'rifa.	Allegiance (Bai'at) is of two types: Bai'at-e-Tabarruk (for blessing) and Bai'at-e-Iradat (for discipleship).	507	523
523	507	There is a definitive consensus among all Sufi saints that it is obligatory to present all spiritual truths before the pure Sharia; if they conform to Sharia, they are true and accepted, otherwise they are rejected and forsaken.	Benefits of only Bai'at-e-Tabarruk.	507	523
523	509	Certainly, Sharia is the actual work, Sharia is the focal point and pivot, and Sharia is the touchstone and standard.	Bai'at-e-Iradat and how one should perceive the Peer.	509	523
511	511		Separation from Murshid-e-Aam (General Guide) is of two types.		

फतावी रज़विया (जिल्द २१) विषय-सूची

पृष्ठ	नंबर	विषय (बायाँ)	विषय (दायाँ)	नंबर	पृष्ठ
५११	४९१	सच्चा सुन्नी कभी बे-पीर नहीं होता।	अल-बक़ा अस्हलु मिनल इब्तिदा (बनाए रखना शुरू करने से आसान है)	४९१	५११
५११	४९१	बारह फ़िरक़ों का पीर शैतान है।	बनी इस्राईल से अमालिक़ा ताबूत-ए-सकीना छीन कर ले गए जो मुद्दतों बाद वापस हुआ।	४९१	५११
५१३	४९१	फलाह-ए-तक़वा के लिए मुर्शिद-ए-ख़ास की ज़रूरत नहीं।	क़रामता ने काबा मुअज़्ज़मा से हजर-ए-अस्वद उखाड़ कर हजर ले गए और बाईस साल बाद मुसलमानों ने उसे वापस पाया।	४९१	५१३
५१३	४९१	सुलूक की आम दावत नहीं और न हर शख़्स इसका अहल (योग्य) है।	पीर के लिए चार शर्तें।	४९१	५१३
५१५	४९३	बैअत से मुनकिर का हुक्म।	औरत मुर्शिद नहीं बन सकती।	४९२	५१५
५१६	४९७	इंसान की फलाह के लिए मुर्शिद-ए-ख़ास की ज़रूरत।	फलाह दो क़िस्म है।	४९७	५१६
५१६	५००	सुलूक में कैसे पीर की ज़रूरत है।	हुज़ूर की शफ़ाअत अहल-ए-कबायर के लिए।	५००	५१६
५१८	५०२	आयत-ए-वसीला के लताइफ़।	फलाह-ए-बातिन (भीतरी सफलता)	५०२	५१८
५१९	५०५	हासिल-ए-तहक़ीक़ (शोध का परिणाम)।	मुर्शिद दो क़िस्म है: आम और ख़ास।	५०५	५१९
५२१	५०५	रिसाला मक़ाल अल-उरफ़ा बा-एज़ाज़ शरअ व उलमा (इल्म व उलमा, शरीयत की	मुर्शिद-ए-इत्तिसाल की चार शर्तें।	५०५	५२१

पृष्ठ नंबर	विषय (बायाँ)	विषय (दायाँ)	नंबर पृष्ठ
	फ़ज़ीलत का बयान और शरीयत व तरीक़त के बारे में एक शख़्स के दस क़ौल-ए-शनीआ का रद-ए-बलीग़)।		
०४१ ००६	'अल-उलमा वरसतुल अनबिया' का मिसदाक़ कौन से उलमा हैं?	पीर के लिए इल्म की शदीद ज़रूरत है।	००६ ०२१
०२३ ००७	यह क़ौल कि "शरीयत चंद अहकाम-ए-फ़र्ज़ व वाजिब व हलाल व हराम का नाम है" महज़ अंधापन है।	मुर्शिद-ए-ईसाल और उसकी शर्तें।	००७ ०२३
०२३ ००७	शरीयत तमाम अहकाम-ए-जिस्म व जान व रूह व क़ल्ब व जुमला उलूम-ए-इलाहिया व मआरिफ़-ए-नामत्तनाहिया की जामिअ है, जिनमें से एक-एक टुकड़े का नाम तरीक़त व मआरिफ़त है।	बैअत दो क़िस्म है: बैअत-ए-तबर्रुक और बैअत-ए-इरादत।	००७ ०२४
०२३ ००७	जुमला औलिया-ए-किराम का इजमा-ए-क़तई है कि तमाम हक़ाइक़ को शरीयत-ए-मुतह्हरा पर पेश करना फ़र्ज़ है; अगर शरीयत के मुताबिक़ हों तो हक़ व मक़बूल, वरना मरदूद व मख़ज़ूल।	सिर्फ़ बैअत-ए-तबर्रुक के फ़वाइद।	००७ ०२३
०२३ ००९	यक़ीनन शरीयत ही असल कार है, शरीयत ही मनात व मदार है और शरीयत ही महक व मेयार है।	बैअत-ए-इरादत और पीर को कैसा समझे।	५०९ ५२३
५११ ५११		मुर्शिद-ए-आम से जुदाई दो क़िस्म है।	

صفحہ نمبر	مضمون (بائیں جانب)	مضمون (دائیں جانب)	نمبر صفحہ
۴۹۱ ۵۱۱	سچا سنی کبھی بے پیر نہیں۔	البقاء اسھل من الابتداء	۴۹۱ ۵۱۱
		بنی اسرائیل سے عمالقہ تابوت	
۴۹۱ ۵۱۱	بارہ فرقوں کا پیر شیطان ہے۔	سکینہ چھین کر لے گئے جو مدتہا مدت کے بعد واپس ہوا۔	۴۹۱ ۵۱۱
		قرامطہ کعبہ معظمہ سے حجر	
۴۹۱ ۵۱۳	فلاح تقویٰ کے لئے مرشد خاص کی ضرورت نہیں۔	اسود اکھاڑ کر ہجر کو لے گئے اور بائیس برس بعد مسلمانوں نے اس کو واپس پایا۔	۴۹۱ ۵۱۳
۴۹۱ ۵۱۳	سلوک کی عام دعوت نہیں اور نہ ہر شخص اس کا اہل ہے۔	پیر کے لئے چار شرطیں۔	۴۹۱ ۵۱۳
۴۹۳ ۵۱۵	بیعت سے منکر کا حکم۔	عورت مرشد نہیں بن سکتی۔	۴۹۲ ۵۱۵
۴۹۷ ۵۱۶	فلاح انسان کے لئے مرشد خاص کی ضرورت۔	فلاح دو قسم ہے۔	۴۹۷ ۵۱۶
۵۰۰ ۵۱۶	سلوک میں کیسے پیر کی ضرورت ہے۔	حضور کی شفاعت اہل کبائر کے لئے	۵۰۰ ۵۱۶
۵۰۲ ۵۱۸	آیت وسیلہ کے لطائف۔	فلاح باطن	۵۰۲ ۵۱۸

صفحہ نمبر	مضمون (بائیں جانب)	مضمون (دائیں جانب)	نمبر صفحہ
۵۱۹ ۵۰۵	حاصل تحقیق۔	مرشد دو قسم ہے عام اور خاص	۵۰۵ ۵۱۹
۵۲۱ ۵۰۵	رسالہ مقال العرفاء باعزاز شرع و علماء (علم و علماء، شریعت کی فضیلت کا بیان اور شریعت و طریقت کے بارے میں ایک شخص کے دس اقوال شنیعہ کا ردِ بلیغ)	مرشد اتصال کی چار شرطیں۔	۵۰۵ ۵۲۱
۵۲۱ ۵۰۶	العلماء ورثۃ الانبیاء کا مصداق کون سے علماء ہیں۔	پیر کے لئے علم کی شدید ضرورت ہے۔	۵۰۶ ۵۲۱
۵۲۳ ۵۰۷	یہ قول کہ "شریعت چند احکام فرض و واجب و حلال و حرام کا نام ہے" محض اندھا پن ہے۔	مرشد ایصال اور اس کی شرطیں۔	۵۰۷ ۵۲۳
۵۲۳ ۵۰۷	شریعت تمام احکام جسم و جان و روح و قلب و جملہ علوم الہیہ و معارف نامتناہیہ کو جامع ہے جن میں سے ایک ایک ٹکڑے کا نام طریقت و معرفت ہے۔	بیعت دو قسم ہے بیعت تبرک اور بیعت ارادت۔	۵۰۷ ۵۲۳
۵۲۳ ۵۰۷	جملہ اولیائے کرام کا اجماع قطعی ہے کہ تمام حقائق کو شریعت مطہرہ پر عرض کرنا فرض ہے، اگر شریعت کے مطابق	صرف بیعت تبرک کے فوائد۔	۵۰۷ ۵۲۳

صفحہ نمبر	مضمون (بائیں جانب)	مضمون (دائیں جانب)	نمبر صفحہ
	ہوں تو حق و مقبول ورنہ مردود و مخذول۔		
۵۲۳ ۵۰۹	یقیناً شریعت ہی اصل کار ہے، شریعت ہی مناط و مدار ہے اور شریعت ہی محک و معیار ہے۔	بیعت ارادت اور پیر کو کیسا سمجھے۔	۵۰۹ ۵۲۳
۵۱۱ ۵۱۱		مرشد عام سے جدائی دو قسم ہے۔	

Fatawa Rizvia, Volume 21

524 | The pure Sharia is a lantern of divine light, such that there is no light in the religious world besides it. | 523 | The Muhammadi Sharia (peace and blessings be upon its owner) is the interpretation of the path of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). It is absolutely universal and general, not limited to a few physical rulings. 526 | Ma'rifat (gnosis) and Haqiqat (reality) are names for Sharia at different levels. | 523 | The Straight Path (Sirat-e-Mustaqim) refers to Sharia. 526 | Iblis (Satan) uses many tricks and pretexts to extinguish the lantern of Sharia to deceive the servant. | 524 | Sharia is the only path through which one reaches Allah; whoever takes any other path will stray from the path of Allah. 527 | Every Muslim needs Sharia at every single moment until death, and those who step into Tariqat need it even more. | 524 | Amr's statement that Tariqat means reaching Allah is pure madness and ignorance. 527 | Condemnation of the ignorant worshiper and the scholar who shamelessly commits sins. | 524 | Tariq, Tariqah, and Tariqat refer to the 'path', not to having arrived. 527 | One who worships without Fiqh (jurisprudence) is like a donkey pulling a millstone. | 524 | If Tariqat is separated from Sharia, it will not lead to God but to Satan. 528 | Sharia is the building; its belief is the foundation and action is its masonry, and the height of this building is Tariqat. | 524 | True Tariqat is not the path of Iblis but the path of God, so it is certainly a part of the pure Sharia. 528 | An ignorant Sufi is a puppet of Satan. | 524 | Whatever is revealed in Tariqat is only due to following the Sharia. 528 | One jurist is heavier upon Satan than a thousand worshipers. | 524 | Calling Sharia a drop and Tariqat a river is the work of a raw madman. 528 | Satan makes those who struggle spiritually without knowledge dance on his fingertips. | 525 | Sharia is the source and Tariqat is the river emanating from it; rather, Sharia is higher than even this example. 528 | Amr's act of separating Tariqat from Sharia and claiming it to be the sole objective for which the Prophets (peace and blessings be upon them) were sent is explicitly making Sharia redundant and void. | 525 | There are several differences between source and river, and between Sharia and Tariqat.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

524 | शरीअत-ए-मुतहरा एक ईश्वरीय प्रकाश की कंदील है, दीन की दुनिया में इसके सिवा कोई रोशनी नहीं है। | 523 | शरीअत-ए-मोहम्मदिया (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) अल्लाह के रसूल मोहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मार्ग का अनुवाद है, यह पूरी तरह से सामान्य और व्यापक है, न कि केवल कुछ शारीरिक आदेशों तक सीमित। 526 | मारिफ़त और हक़ीक़त विभिन्न स्तरों पर शरीअत के ही नाम हैं। | 523 | सिरात-ए-मुस्तक़ीम से मुराद शरीअत है। 526 | इब्लीस शरीअत की कंदील को बुझाने के लिए कई हीलों और बहानों से बंदे को धोखा देता है। | 524 | शरीअत ही वह रास्ता है जिससे अल्लाह तक पहुंच है, इसके अलावा जो भी रास्ता चलेगा वह अल्लाह की राह से दूर होता जाएगा। 527 | शरीअत की ज़रूरत हर मुसलमान को हर पल मरने के दम तक है और तरीक़त में कदम रखने वालों को और भी ज़्यादा है। | 524 | 'अम्र' का कथन कि तरीक़त का नाम अल्लाह तक पहुंचना है, शुद्ध पागलपन और अज्ञानता है। 527 | अज्ञानी आबिद और निर्भीकता से पाप करने वाले विद्वान की निंदा। | 524 | तरीक़, तरीक़ा और तरीक़त रास्ते को कहते हैं न कि पहुंच जाने को। 527 | बिना फ़िक़ह के इबादत करने वाला चक्की खींचने वाले गधे के समान है। | 524 | तरीक़त अगर शरीअत से अलग हो तो वह खुदा तक नहीं बल्कि शैतान तक पहुंचाएगी। 528 | शरीअत इमारत है, उसका अक़ीदा बुनियाद है और अमल उसकी चिनाई है और इस इमारत की बुलंदी तरीक़त है। | 524 | तरीक़त-ए-हक़्क़ा इब्लीस का रास्ता नहीं बल्कि खुदा का रास्ता है, तो निश्चित रूप से वह शरीअत-ए-मुतहरा ही का एक हिस्सा है। 528 | अज्ञानी सूफ़ी शैतान का मसखरा है। | 524 | तरीक़त में जो कुछ ज़ाहिर होता है वह शरीअत के अनुसरण का ही प्रतिफल है। 528 | एक फ़क़ीह शैतान पर हज़ारों आबिदों से अधिक भारी है। | 524 | शरीअत को कतरा और तरीक़त को दरिया कहना कोरे पागल का काम है। 528 | बिना ज्ञान के साधना करने वालों को शैतान उंगलियों पर नचाता है। | 525 | शरीअत स्रोत है और तरीक़त उससे निकली हुई नदी, बल्कि शरीअत इस मिसाल से भी ऊँची है। 528 | 'अम्र' का तरीक़त को शरीअत से अलग करके सीमित कर देना कि यही उद्देश्य है और इसी के लिए अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) भेजे गए, स्पष्ट रूप से शरीअत को व्यर्थ और शून्य कर देना है। | 525 | स्रोत और नदी और शरीअत और तरीक़त में कई कारणों से अंतर है।

पृष्ठ 49 का 674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

۵۲۴ | شریعت مطہرہ ایک ربانی نور کا فانوس ہے کہ دین عالم میں اس کے سوا کوئی روشنی نہیں۔ | ۵۲۳ | شریعت محمدیہ علی صاحبہا الصلوۃ والسلام کا ترجمہ ہے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی راہ، یہ قطعاً عام و مطلق ہے نہ کہ چند احکام جسمانی سے خاص۔ ۵۲۶ | معرفت و حقیقت مختلف درجات میں شریعت کے ہی نام ہیں۔ | ۵۲۳ | صراطِ مستقیم سے مراد شریعت ہے۔ ۵۲۶ | ابلیس فانوسِ شریعت کو بجھانے کے لئے کئی حیلوں اور بہانوں سے بندے کو دھوکا دیتا ہے۔ | ۵۲۴ | شریعت ہی وہ راہ ہے جس سے وصول الی اللہ ہے اس کے سوا جو راہ چلے گا اللہ کی راہ سے دور پڑے گا۔ ۵۲۷ | شریعت کی حاجت ہر مسلمان کو ہر ہر لمحے مرتے دم تک ہے اور طریقت میں قدم رکھنے والوں کو اور زیادہ ہے۔ | ۵۲۴ | عمرو کا قول کہ طریقت نام ہے وصول الی اللہ کا محض جنون و جہالت ہے۔ ۵۲۷ | جاہل عابد اور بے باکانہ گناہوں کا ارتکاب کرنے والے عالم کی مذمت۔ | ۵۲۴ | طریق، طریقہ اور طریقت راہ کو کہتے ہیں نہ کہ پہنچ جانے کو۔ ۵۲۷ | بغیر فقہ کے عبادت کرنے والا چکی کھینچنے والے گدھے کی مثل ہے۔ | ۵۲۴ | طریقت اگر شریعت سے جدا ہو تو وہ خدا تک نہیں بلکہ شیطان تک پہنچائے گی۔ ۵۲۸ | شریعت عمارت ہے اس کا اعتقاد بنیاد اور عمل اس کی چنائی ہے اور اس عمارت کی بلندی طریقت ہے۔ | ۵۲۴ | طریقت حقہ راہ ابلیس نہیں بلکہ راہ خدا ہے تو یقیناً وہ شریعت مطہرہ ہی کا ٹکڑا ہے۔ ۵۲۸ | صوفی جاہل شیطان کا مسخرہ ہے۔ | ۵۲۴ | طریقت میں جو کچھ منکشف ہوتا ہے وہ اتباع شریعت ہی کا صدقہ ہے۔ ۵۲۸ | ایک فقیہ شیطان پر ہزاروں عابدوں سے زیادہ بھاری ہے۔ | ۵۲۴ | شریعت کو قطرہ اور طریقت کو دریا کہنا کچے پاگل کا کام ہے۔ ۵۲۸ | بے علم مجاہدہ کرنے والوں کو شیطان انگلیوں پر نچاتا ہے۔ | ۵۲۵ | شریعت منبع ہے اور طریقت اس سے نکلا

ہو دریا بلکہ شریعت اس مثال سے بھی متعال ہے۔ ۵۲۸ | عمرو کا طریقت کو شریعت سے الگ کر کے حصر کر دینا کہ یہی مقصود ہے اور اسی کے لئے انبیاء علیہم الصلوۃ والتسلیم مبعوث ہوئے صراحتاً شریعت کو لغو و باطل کر دینا ہے۔ | ۵۲۵ | منبع و دریا اور شریعت و طریقت میں کئی وجوہ سے فرق ہے۔

- [528] Considering Sharia as futile and false is clear disbelief and apostasy.
- [530] Explanation of the verse: "Then We gave the Book as inheritance to those whom We chose of Our servants."
- [529] Since the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) called towards Sharia throughout his life, how can its servant and scholar not be his heir?
- [531] A practicing scholar is like a moon, and a non-practicing scholar is like a candle.
- [529] To be an heir, it is not necessary to receive the entire wealth of the deceased.
- [532] There are three conditions in the Hadith to be a successor (Khalifa) of the Prophets: to know the Quran and Hadith and to have an understanding of them.
- [529] To deny the scholars of Sharia the inheritance of the Prophets is pure madness.
- [532] There is a difference between a successor and an heir; all of a person's children are their heirs, but not everyone has the capability to be a successor.
- [529] Prophets (peace be upon them) are both Prophets and Saints. Their Prophetic knowledge is called Sharia, to which they invite the general community, and their Sainthood knowledge is taught secretly to specific people.
- [532] When the Holy Quran called all heirs 'chosen servants', they definitely became people of Allah. Once they became people of Allah, they necessarily became 'Rabbani' (divinely inspired).
- [530] Saints can never be non-scholars.
- [532] Characteristics of the 'Rabbani' according to the Holy Quran.
- [530] Only he who knows outer knowledge can know inner knowledge. (Imam Malik)
- [533] A 'Rabbani' scholar is a jurist (Faqih) and a teacher (Mudarris).
- [530] Allah Almighty never made an ignorant person His friend (Wali). (Imam Shafi'i)
- [533] The scholars of Sharia are the 'Rabbani' scholars.
- [530] Inner knowledge is the fruit and result of outer knowledge.
- [533] Those who call the scholars of Sharia 'Satan' are the vile hypocrites from Iblis (Satan) or his progeny.

- [530] There are five types of knowledge regarding Allah (the Truth, glorified and exalted) for servants: Knowledge of Essence (Dhat), Knowledge of Attributes (Sifat), Knowledge of Actions (Af'aal), Knowledge of Names (Asma), and Knowledge of Rulings (Ahkam). Each preceding one is more difficult than the next.
- [533] Only a hypocrite will belittle the rights of three individuals.
- [530] How can one who is incapable of the easiest, i.e., knowledge of rulings, attain the most difficult, i.e., knowledge of Essence?
- [534] It is knowledge alone that differentiates between a human and an animal.
- [530] Misguided and ill-believing scholars are not heirs of the Prophet, but deputies of Iblis.
- [535] Scholars of Sharia are by no means obstacles to the spiritual path (Tariqat); rather, they are the ones who open its doors and guard the way.

- [५२८] शरीयत को बेकार और बातिल समझना स्पष्ट कुफ़्र और धर्मत्याग (इरतिदाद) है।
- [५३०] "फिर हमने उन लोगों को किताब का वारिस बनाया जिन्हें हमने अपने बंदों में से चुन लिया" (आयत) की व्याख्या।
- [५२९] हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उम्र भर शरीयत की तरफ ही बुलाया, तो उसका सेवक और उसका आलिम भला उनका वारिस क्यों न होगा?
- [५३१] अमल करने वाला आलिम चाँद है और अमल न करने वाला आलिम मोमबत्ती (शमा) है।
- [५२९] वारिस होने के लिए यह ज़रूरी नहीं कि वह मोरिस (मृतक) का सारा माल पाए।
- [५३२] हदीस में नबियों का खलीफा होने के लिए तीन शर्तें हैं: क़ुरआन और हदीस को जानना और उनकी समझ रखना।
- [५२९] शरीयत के उलमा से नबियों की विरासत छीनना महज़ पागलपन है।
- [५३२] खलीफा और वारिस में अंतर है; आदमी की तमाम औलाद उसकी वारिस होती है, लेकिन जानशीन (उत्तराधिकारी) होने की योग्यता हर किसी में नहीं होती।
- [५२९] नबी (अलैहिमुस्सलाम) नबी भी होते हैं और वली भी; उनके नबूवत के इल्म (ज्ञान) को शरीयत कहते हैं जिसकी ओर वे आम उम्मत को दावत देते हैं, और विलायत के इल्म खास-खास लोगों को गुप्त रूप से सिखाते हैं।
- [५३२] जब क़ुरआन मजीद ने सभी वारिसों को 'चुने हुए बंदे' कहा, तो वे यकीनन अल्लाह वाले हुए; और जब अल्लाह वाले हुए, तो वे ज़रूर रब्बानी हुए।
- [५३०] औलिया (अल्लाह के वली) कभी गैर-आलिम (अनपढ़) नहीं हो सकते।
- [५३२] क़ुरआन मजीद की रोशनी में 'रब्बानियों' के गुण।
- [५३०] बातिनी इल्म (आंतरिक ज्ञान) वही जान सकता है जो ज़ाहिरी इल्म (बाहरी ज्ञान) जानता हो। (इमाम मालिक)
- [५३३] रब्बानी आलिम फकीह और शिक्षक (मुदर्रिस) को कहते हैं।
- [५३०] अल्लाह तआला ने कभी किसी जाहिल को अपना वली नहीं बनाया। (इमाम शाफ़ई)
- [५३३] शरीयत के उलमा ही रब्बानी उलमा हैं।
- [५३०] बातिनी इल्म, ज़ाहिरी इल्म का फल और परिणाम है।

- [५३३] शरीयत के उलमा को 'शैतान' कहने वाले इबलीस या उसकी नस्ल के गंदे मुनाफिक (पाखंडी) हैं।
- [५३०] हक़ सुबहानहु व तआला के बारे में बंदों के पांच इल्म हैं: इल्म-ए-ज़ात (सार का ज्ञान), इल्म-ए-सिफ़ात (गुणों का ज्ञान), इल्म-ए-अफ़आल (कर्मों का ज्ञान), इल्म-ए-असमा (नामों का ज्ञान) और इल्म-ए-अहकाम (नियमों का ज्ञान)। इनमें से प्रत्येक पिछला अगले से अधिक कठिन है।
- [५३३] केवल मुनाफिक ही तीन व्यक्तियों के अधिकार को तुच्छ समझेगा।
- [५३०] जो सबसे आसान यानी इल्म-ए-अहकाम से बेबस हो, वह सबसे कठिन यानी इल्म-ए-ज़ात को कैसे पा सकता है?
- [५३४] इंसान और जानवर में केवल इल्म (ज्ञान) का ही अंतर है।
- [५३०] गुमराह और बुरे अक़ीदे वाले उलमा नबी के वारिस नहीं, बल्कि इबलीस के प्रतिनिधि हैं।
- [५३५] शरीयत के उलमा कभी भी तरीक़त (आध्यात्मिक मार्ग) के रास्ते की बाधा नहीं हैं, बल्कि वही उसके द्वार खोलने वाले और मार्ग के रक्षक हैं।

- [۵۲۸] شریعت کو لغو و باطل سمجھنا صریح کفر و ارتداد ہے۔
- [۵۳۰] ثم اورثنا الکتب الذین اصطفینا من عبادنا (آیت) کی تفسیر۔
- [۵۲۹] حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے عمر بھر شریعت کی طرف ہی بلایا تو اس کا خادم اور اس کا عالم کیونکر ان کا وارث نہ ہوگا۔
- [۵۳۱] عالم با عمل چاند اور عالم بے عمل شمع ہے۔
- [۵۲۹] وارث ہونے کے لئے ضروری نہیں کہ مورث کا کل مال پائے۔
- [۵۳۲] حدیث میں خلیفہ انبیاء ہونے کے لئے تین شرطیں ہیں: قرآن وحدیث جانے اور ان کی سمجھ رکھے۔
- [۵۲۹] علماء شریعت سے وراثت انبیاء کا سلب کرنا جنون محض ہے۔
- [۵۳۲] خلیفہ ووارث میں فرق ہے آدمی کی تمام اولاد اس کی وارث ہے مگر جانشین ہونے کی لیاقت ہر ایک میں نہیں۔
- [۵۲۹] انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام نبی بھی ہوتے ہیں اور ولی بھی، انکے علوم نبوت کو شریعت کہتے ہیں جن کی طرف عام امت کو دعوت دیتے ہیں اور علوم ولایت خاص خاص لوگوں کو خفیہ تعلیم دیتے ہیں۔
- [۵۳۲] قرآن مجید نے سب وارثان کو چننے ہوئے بندے کہا تو وہ قطعاً اللہ والے ہوئے جب اللہ والے ہوئے تو ضرور ربانی ہوئے۔
- [۵۳۰] اولیاء کبھی غیر علماء نہیں ہو سکتے۔
- [۵۳۲] ربانیوں کی صفات قرآن مجید کی رو سے۔

- [۵۳۰] علم باطن وہ ہی جان سکتا ہے جو علم ظاہر جانتا ہے۔ (امام مالک)
- [۵۳۳] ربانی عالم فقیہ مدرس کو کہتے ہیں۔
- [۵۳۰] اللہ تعالی نے کبھی جاہل کو اپنا ولی نہیں بنایا۔ (امام شافعی)
- [۵۳۳] علماء شریعت ہی علمائے ربانی ہیں۔
- [۵۳۰] علم باطن علم ظاہر کا ثمرہ و نتیجہ ہے۔
- [۵۳۳] علماء شریعت کو شیطان کہنے والے ابلیس یا اس کی ذریت کے منافق خبیث ہیں۔
- [۵۳۰] حق سبحانہ و تعالی کے متعلق بندوں کے پانچ علم ہیں: علم ذات، علم صفات، علم افعال، علم اسماء اور علم احکام۔ ان میں سے ہر پہلا دوسرے سے مشکل تر ہے۔
- [۵۳۳] تین شخصوں کے حق کو صرف منافق ہی ہلکا جانے گا۔
- [۵۳۰] جو آسان ترین یعنی علم احکام سے عاجز ہو وہ مشکل ترین یعنی علم ذات کو کیسے پاسکتا ہے۔
- [۵۳۴] انسان اور چوپائے میں علم ہی کا فرق ہے۔
- [۵۳۰] گمراہ و بد عقیدہ علماء وارث نبی نہیں نائب ابلیس ہیں۔
- [۵۳۵] علمائے شریعت ہر گز طریقت کے سد راہ نہیں بلکہ وہی اس کے فتح باب اور نگہبان راہ ہیں۔

Volume 21 Fatawa Razawiya

543 | Sufism is the name for clarity and ranks. 545 | Sixty (60) sayings of the esteemed Saints on the greatness of Sharia and that Tariqat is not separate from it, Tariqat is dependent on Sharia, and Sharia is the original pivot and criterion. 544 | Mention of Hazrat Abu Ali Rudbari Baghdadi (Radi Allahu Anhu). 548 | The prayer of Hazrat Junayd Baghdadi for his Murshid Hazrat Sari Saqti. 544 | Excellence of the book 'Kitab al-Ta'aruf li-madhhab al-Tasawwuf'. 549 | One who is not aware of the knowledge of Sharia should not be made a Pir. 545 | Syedna Ja'far bin Muhammad Khawas is the caliph of Syedna Junayd Baghdadi (Radi Allahu Anhuma). 549 | Knowledge of Tariqat is strictly bound by the Book and Sunnah. 545 | Excellence of the knowledge of Divine commands. 549 | Hazrat Bayazid Bastami (Alaihir Rahmah) did not accept someone who spat towards the Qibla as a Wali. 545 | Syed Dawood Kabeer is the Pir and Murshid of Syed Muhammad Madani Shadhili. 550 | Mention of Hazrat Abu Sa'id al-Kharraz (Radi Allahu Anhu). 545 | Syedna Sheikh Shahab-ud-din Suhrawardy (Radi Allahu Anhu) is the leader of the Suhrawardy order. 550 | Mention of Hazrat Syedna Harith Muhasibi (Radi Allahu Anhu). 546 | That reality which Sharia rejects is not reality but irreligiousness. 551 | Testament of Hazrat Syedna Abu Uthman (Radi Allahu Anhu) to his son. 546 | Thieves and adulterers are better than fake Sufis who do not care about Sharia. 551 | Mention of Hazrat Syedna Abul Husayn Ahmad bin al-Hawari (Radi Allahu Anhu). 546 | One who does not follow the commands of Sharia is a heretic (Zindiq), and the miracles appearing at his hands are deception and gradual misleading (Istidraj). 551 | Mention of Hazrat Syedna Abu Hafs Umar Haddad (Radi Allahu Anhu). 548 | Those who consider Sharia and Tariqat as separate are superficial observers. 552 | Noble mention of Hazrat Syedna Abul Husayn Ahmad Nuri and Abul Abbas Ahmad bin Muhammad al-Adami (Radi Allahu Anhuma). 548 | If a claimant of Sufism says Sharia and Tariqat are separate, then he is a liar and a boaster. 552 | Hazrat Mimshad Dinawari (Radi Allahu Anhu) is the source of reference for the Chishti Behishti order. 549 | The gist of a hundred points is that the knowledge of a Wali shall not go outside the Book and Sunnah.

जिल्द 21 फतावा रज़विया

543 | तसव्वुफ स्पष्टता और पंक्तियों का नाम है। 545 | शरीअत की महानता पर और इस बात पर कि तरीक़त इससे अलग नहीं है, तरीक़त शरीअत की मोहताज है और शरीअत ही असल धुरी और पैमाना है, के बारे में महान औलिया के साठ (60) कथन। 544 | हज़रत अबू अली रुदबारी बगदादी (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र। 548 | हज़रत जुनैद बगदादी की अपने मुर्शिद हज़रत सरी सक्ती के लिए दुआ। 544 | किताब 'अत-ताआरुफ़ लि-मज़हब अत-तसव्वुफ़' की फज़ीलत। 549 | जिसे शरीअत के इल्म की जानकारी न हो, उसे पीर न बनाया जाए। 545 | सैय्यदना जाफ़र बिन मुहम्मद खवास सैय्यदना जुनैद बगदादी के खलीफा हैं (रज़ियल्लाहु अन्हुमा)। 549 | तरीक़त का इल्म पूरी तरह किताब और सुन्नत का पाबंद है। 545 | ईश्वरीय आदेशों के इल्म की फज़ीलत। 549 | हज़रत बायज़ीद बसतामी (अलैहिर रहमा) ने क़िबला की तरफ थूकने वाले को वली स्वीकार नहीं किया। 545 | सैय्यद दाऊद कबीर सैय्यद मुहम्मद मदनी शाज़ली के पीर और मुर्शिद हैं। 550 | हज़रत अबू सईद खर्राज़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र। 545 | सैय्यदना शेख शहाबुद्दीन सुहरावर्दी (रज़ियल्लाहु अन्हु) सुहरावर्दी सिलसिले के सरदार हैं। 550 | हज़रत सैय्यदना हारिस मुहासिबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र। 546 | जिस हक़ीक़त को शरीअत खारिज कर दे, वह हक़ीक़त नहीं बल्कि बे-दीनी (अधार्मिकता) है। 551 | हज़रत सैय्यदना अबू उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) की अपने बेटे को वसीयत। 546 | शरीअत की परवाह न करने वाले नकली सूफियों से चोर और ज़ानी बेहतर हैं। 551 | हज़रत सैय्यदना अबुल हुसैन अहमद बिन अल-हवारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र। 546 | शरीअत के आदेशों का पालन न करने वाला ज़न्दीक़ है और उसके हाथ पर दिखने वाले चमत्कार (ख़्वारिक-ए-आदात) मक्र और इस्तिदराज (धोखा) हैं। 551 | हज़रत सैय्यदना अबू हफ़्स उमर हद्दाद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र। 548 | शरीअत और तरीक़त को अलग समझने वाले बाहरी रूप देखने वाले (ज़ाहिर बीन) हैं। 552 | हज़रत सैय्यदना अबुल हुसैन अहमद नूरी और अबुल अब्बास अहमद बिन मुहम्मद अल-आदमी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का खैर-ख्वाह ज़िक्र। 548 | तसव्वुफ का दावा करने वाला अगर शरीअत और तरीक़त को अलग बताए तो वह झूठा और शेखीबाज़ है। 552 | हज़रत ममशाद दीनवरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) चिश्तिया बहिश्तिया सिलसिले के स्रोत (मर्जे) हैं। 549 | सौ बातों की एक बात यह है कि वली का इल्म किताब और सुन्नत से बाहर नहीं जाएगा।

पेज 51 ऑफ़ 674

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

۵۴۳ | تصوف تبیین و صفوں کا نام ہے۔ ۵۴۵ | ساٹھ ۶۰ اقوال اولیائے کرام عظمتِ شریعت پر اور اس بات پر کہ طریقت اس سے جدا نہیں، طریقت محتاج شریعت ہے اور شریعت ہی اصل کا رومدار و معیار ہے۔ ۵۴۴ | حضرت ابو علی رود باری بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ ۵۴۸ | حضرت جنید بغدادی کو ان کے مرشد حضرت سری سقطی کی دعا۔ ۵۴۴ | کتاب التعرف لمذہب التصوف کی فضیلت۔ ۵۴۹ | جو علم شریعت سے آگاہ نہیں اسے پیر نہ بنایا جائے۔ ۵۴۵ | سیدنا جعفر بن محمد خواص سید نا جنید بغدادی کے خلیفہ ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ ۵۴۹ | علم طریقت بالکل کتاب وسنت کا پابند ہے۔ ۵۴۵ | علم احکام الہی کی فضیلت۔ ۵۴۹ | حضرت بایزید بسطامی علیہ الرحمہ نے قبلہ کی طرف تھوکنے والے کو ولی تسلیم نہیں کیا۔ ۵۴۵ | سید داؤد کبیر سید محمد مدنی شاذلی کے پیر و مرشد ہیں۔ ۵۵۰ | حضرت ابو سعید خراز رضی اللہ عنہ کا تذکرہ۔ ۵۴۵ | سیدنا شیخ شہاب الدین سہر وردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سردار سلسلہ سہروردیہ ہیں۔ ۵۵۰ | حضرت سید نا حارث محاسبی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ ۵۴۶ | جس حقیقت کو شریعت رد کر دے وہ حقیقت نہیں بے دینی ہے۔ ۵۵۱ | حضرت سیدنا ابو عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی اپنے بیٹے کو وصیت۔ ۵۴۶ | شریعت کی پرواہ نہ کرنے والے جعلی صوفیاء سے چور اور زانی بہتر ہیں۔ ۵۵۱ | حضرت سیدنا ابوالحسین احمد بن الحواری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ ۵۴۶ | احکام شرع کی پابندی نہ کرنے والا زندیق ہے اور اس کے ہاتھ پر ظاہر ہونے والے خوارق عادات مکر واستدراج ہیں۔ ۵۵۱ | حضرت سیدنا ابوحفص عمر حداد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ ۵۴۸ | شریعت و طریقت کو جدا سمجھنے والے ظاہر بین ہیں۔ ۵۵۲ | حضرت سیدنا ابوالحسین احمد نوری اور ابوالعباس احمد بن محمد الآدمی رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا ذکر خیر۔ ۵۴۸ | مدعی تصوف اگر

شریعت و طریقت کو جدا بتائے تو دروغ گو اور لاف زن ہے۔ ۵۵۲ | حضرت ممشاد دینوری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سلسلہ چشتیہ بہشتیہ کے مرجع ہیں۔ ۵۴۹ | سو بات کی ایک بات یہ ہے کہ ولی کا علم کتاب وسنت سے باہر نہ جائے گا۔

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page Number	Subject/Topic	Page Number	Subject/Topic
549	There are two types of miracles (Karamat): (1) Perceptible/Apparent (Mahsoos-e-Zahiri), (2) Rational/Spiritual (Ma'qool-e-Ma'navi).	546	Conditions of discipleship (Peeri Mureedi).
549	Details of perceptible and spiritual miracles.	568	Conclusion: May Allah grant us a good end.
549	The general public only knows perceptible miracles, while spiritual miracles are recognized only by the elite.	569	Treatise Al-Yaqutatul Wasitah fi Qalbi Aqdir Rabitah (Arguments and proofs for establishing the practice of Tasawwur-e-Sheikh and Shughl-e-Barzakh).
550	The learned and the unlearned cannot be equal.	570	Visualization of the Sheikh in the form of Rabitah, also called Barzakh, is Sharia-compliant; there is no fundamental evidence for its prohibition.
550	Mention of the four Aqtab (spiritual poles).	571	Identifying a major deception of the Wahhabis.
551	Sharia is the tree and Tariqah is the fruit.	572	The essence of the ruling on permissibility is only this much: "It has neither been commanded nor forbidden."
551	Hazrat Sayyiduna Ali Khawas is the spiritual master of Imam Abdul Wahhab Sha'rani (May Allah be pleased with them both).	572	The one who permits denies both command and prohibition, and there is no legal or rational evidence against the denier.
551		572	The one who claims something is haraam or forbidden is claiming a

Page Number	Subject/Topic	Page Number	Subject/Topic
	Reality is the essence of Sharia, and Sharia is the essence of reality.		legal prohibition; the burden of proof is on them to show where Sharia has forbidden it.
557	Mention of Hazrat Sayyiduna Abul Makarim Rukn-ud-Din (May Allah be pleased with him).	572	Permissibility is the original state; evidence is required to establish prohibition or dislike (karahat).
557	Hazrat Sayyiduna Najm-ud-Din Kubra (May Allah be pleased with him) is the leader of the Kubrawiyah order.	572	In every matter, the original state is validity; the claim of corruption or dislike requires evidence.
558	Mention of Hazrat Khwaja Maudood Chishti and Sheikh-ul-Islam Ahmed Namiqi Jami (May Allah be pleased with them both).	572	One who claims permissibility is like a defendant, demanding evidence from whom is pure madness.
558	Virtues of the Chishtis.	572	For the one who permits, it is sufficient evidence that there is no evidence for prohibition.
562	Conditions for Sama (spiritual audition).	572	In such matters, the extreme effort of deniers is to argue from the absence of documentation, which according to the wise is an unfounded basis for reasoning.
564	Mention of Hazrat Mir Syed Abdul Wahid Bilgrami (May Allah's mercy be upon him).		

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

पृष्ठ संख्या	विषय/प्रकरण	पृष्ठ संख्या	विषय/प्रकरण
549	करामात की दो किस्में हैं (1) महसूस ज़ाहिरी, (2) माकूल मानवी।	546	पीरी-मुरीदी की शर्तें।
549	करामात-ए-महसूसह और करामात-ए-मानविया का विवरण।	568	उपसंहार: अल्लाह हमें अच्छा अंत प्रदान करे।
549	आम जनता केवल महसूस करामात को जानती है और मानवी करामात को केवल खास लोग पहचानते हैं।	569	रिसाला अल-याकूततुल वासिता फी कल्बि अक्दिर राबिता (तसव्वुर-ए-शैख और शुगल-ए-बर्ज़ख के प्रमाण और दलीलें)।
550	ज्ञानी और अज्ञानी समान नहीं हो सकते।	570	राबिता के रूप में तसव्वुर-ए-शैख, जिसे बर्ज़ख भी कहा जाता है, शरई तौर पर जायज़ है; इसके निषेध पर कोई मौलिक प्रमाण नहीं है।
550	अक्ताब-ए-अरबा का ज़िक्र।	571	वहाबियों के एक बड़े धोखे की पहचान।
551	शरीअत पेड़ है और तरीकत फल है।	572	जायज़ होने के हुक्म का सार केवल इतना है कि "न तो इसका आदेश दिया गया है और न ही इससे मना किया गया है"।
551	हज़रत सय्यिदुना अली खवास इमाम अब्दुल वहाब शेरानी के पीर-ओ-मुर्शिद हैं (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो)।	572	अनुमति देने वाला आदेश और निषेध दोनों को नकारता है, और नकारने वाले के खिलाफ शरई या अक़ली तौर पर कोई सबूत नहीं है।
551	हकीकत ही शरीअत है और शरीअत ही हकीकत है।	572	हराम और वर्जित कहने वाला शरई निषेध का दावा कर रहा है; सबूत देना उसकी जिम्मेदारी है कि शरीयत ने कहाँ मना किया है।

पृष्ठ संख्या	विषय/प्रकरण
557	हज़रत सय्यिदुना अबुल मुकारिम रुक्न-उद-दीन (अल्लाह उनसे राज़ी हो) का ज़िक्र।
557	हज़रत सय्यिदुना नज्म-उद-दीन कुबरा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) कुब्रविया सिलसिले के सरदार हैं।
558	हज़रत ख्वाजा मौदूद चिश्ती और शैखुल इस्लाम अहमद नामकी जामी (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) का ज़िक्र।
558	चिश्तिया के मनाकिब।
562	समाअ की शर्तें।
564	हज़रत मीर सय्यिद अब्दुल वाहिद बिलग्रामी (रहमतुल्लाह अलैह) का ज़िक्र।
572	अनुमति मूल स्थिति है; हराम या मकरूह साबित करने के लिए प्रमाण की आवश्यकता होती है।
572	हर मामले में मूल स्थिति दुरुस्त होना है; भ्रष्टाचार या नापसंदगी के दावे को सबूत की ज़रूरत है।
572	जायज़ कहने वाला प्रतिवादी की तरह है, जिससे सबूत माँगना कोरा पागलपन है।
572	अनुमति देने वाले के लिए यही सबूत काफी है कि निषेध का कोई सबूत नहीं है।
572	ऐसे स्थानों पर, इनकार करने वालों का अत्यधिक प्रयास प्रमाण की कमी से तर्क करना है, जो बुद्धिमानों के अनुसार निराधार आधार है।

صفحہ نمبر	عنوان / مضمون
۵۴۹	کرامت کی دو قسمیں ہیں (۱) محسوس ظاہری، (۲) معقول معنوی۔
۵۴۹	کرامات محسوسہ اور کرامت معنویہ کی تفصیل۔
۵۴۹	عوام صرف کرامات محسوسہ کو جانتے ہیں اور کرامات معنویہ کو صرف خواص پہچانتے ہیں۔
۵۵۰	عالم اور بے علم برابر نہیں ہو سکتے۔
۵۵۰	اقطاب اربعہ کا تذکرہ۔
۵۵۱	الشریعة ھی الشجرة والطریقة ھی الثمرة
۵۵۱	
۵۴۶	پیری مریدی کی شرائط۔
۵۶۸	خاتمہ رزقنا اللہ حسنا۔
۵۶۹	رسالہ الیاقوتہ الواسطہ فی قلب عقد الرابطہ (تصویر شیخ اور شغل برزخ کے اثبات پر دلائل وبرامین)
۵۷۰	تصویر شیخ بروجہ رابطہ جس کو برزخ بھی کہتے ہیں شرعاً جائز ہے اس کے منع پر اصلاً دلیل نہیں۔
۵۷۱	وہابیہ کے ایک بڑے دھوکہ کی نشاندہی۔
۵۷۲	قول جواز کا حاصل صرف اس قدر ہے کہ "لم یؤمر بہ ولم ینہ عنہ"۔
۵۷۲	مجوز نافی امر و نہی ہے اور نافی پر شرعاً اور عقلاً بینہ نہیں۔

صفحہ نمبر	عنوان / مضمون
	حضرت سیدنا علی خواص امام عبدالوہاب شعرانی کے پیرومرشد ہیں رضی اللہ تعالی عنہما۔
۵۵۱	حقیقت عین شریعت اور شریعت عین حقیقت ہے۔
۵۵۷	حضرت سیدنا ابوالکارم رکن الدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔
۵۵۷	حضرت سیدنا نجم الدین کبری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سلسلہ کبرویہ کے سردار ہیں۔
۵۵۸	حضرت خواجہ مودود چشتی اور شیخ الاسلام احمد نامقی جامی کا تذکرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔
۵۵۸	مناقب چشتیاں۔
۵۶۲	شرائط سماع۔

صفحہ نمبر	عنوان / مضمون
۵۷۲	حرام و ممنوع کہنے والا نہی شرعی کا مدعی ہے ثبوت دینا اس کے ذمے ہے کہ شرع نے کہاں منع کیا۔
۵۷۲	اباحت اصل ہے اثبات حرمت و کراہت کے لئے دلیل چاہیے۔
۵۷۲	ہر مسئلہ میں اصل صحت ہے فساد و کراہت کا قول محتاج دلیل ہے۔
۵۷۲	قائل جواز مثل سائل مدعا علیہ ہے جس سے مطالبہ دلیل محض جنون ہے۔
۵۷۲	مجوز کے لئے یہی دلیل بس ہے کہ منع پر کوئی دلیل نہیں۔
۵۷۲	

صفحہ نمبر	عنوان / مضمون
۵۶۴	تذکرہ حضرت میر سید عبدالواحد بلگرامی رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ

صفحہ نمبر	عنوان / مضمون
	امثال مقام میں نہایت سعی منکرین عدم نقل سے استدلال ہے جو عقلاء کے نزدیک بے اصل استناد ہے۔

Fatawa Razawiyya | Volume 21

Page Number	Content	Page Number	Content
573	Non-mention is not proof of non-existence, nor does the absence of an action necessitate its prohibition.	577	Reasons for not presenting the sayings of great saints regarding the practice of 'Shughl-e-Barzakh'.
573	Transmission along with non-seeking, both in action and refrainment, and the absence of mention are both forms of the non-existence of command and prohibition.	578	Explicit texts of the specific Azizi family regarding the 'Tasawwur-e-Barzakh'.
573	Using the proof of the specific to negate the general is false.	578	Fifteen anti-Wahhabi benefits from the writings of Shah Abdul Aziz (may Allah have mercy on him).
573	References to several booklets by the author (may Allah have mercy on him).	581	An absolute (mutlaq) remains upon its absoluteness.
573	If non-occurrence is considered as prohibition, then why limit it to 'Shughl-e-Barzakh'? God forbid, all general remembrances and practices of the saints would be deemed as heinous innovations, forbidden, and prohibited.	581	It is wrong to consider a jurisprudential absolute as a logical absolute.
574	The very composition of Shah Waliullah Dehlavi's work "Al-Qawl al-Jamil" is for the promotion and teaching of newly introduced remembrances and subsequent practices.	581	A good deed cannot become evil by the addition of specific forms.
575		581	

Page Number	Content	Page Number	Content
	The saints of the Tariqah are like the mujtahideen of the Shari'ah.		For one who permits, it is sufficient that this restricted (muqayyad) falls under the absolute (mutlaq).
575	The mujtahideen of Shari'ah established principles for deducing outward rulings of Shari'ah; the saints of Tariqah established rules for the attainment of the inner aspect of Shari'ah, which is called Tariqah.	581	The form of worship is 'tauqifi' (based on divine instruction).
575	Assuming evil innovation in the practices and remembrances of great saints is completely wrong.	581	Restricting an absolute and generalizing a restricted on one's own are both prohibited.
575	The testimony of Shah Waliullah (may Allah have mercy on him), Molvi Khurram Ali (the third teacher of Wahhabism), Shah Abdul Aziz (may Allah have mercy on him), and Mirza Mazhar Jan-e-Janan that the practices of great saints are not evil innovations.	581	Definitions of Shari'ah innovation (Bid'ah Shar'iyyah) and linguistic innovation (Bid'ah Lughawiyyah) and the difference between them.
576	The testimony of the leader of the sect, Shah Ismail Dehlavi himself.	582	Under which premise is the proposition "Every innovation is misguidance" considered a general statement with exceptions, and under which premise is it considered a general statement without exceptions?
576	The attitude and condition of Wahhabis towards the saints.	582	According to the Wahhabi way, everyone from Shah Waliullah and Shah Abdul Aziz

Page Number	Content

Page Number	Content

down to the Sahaba (Companions) are innovators.

पृष्ठ संख्या	सामग्री	पृष्ठ संख्या	सामग्री
573	गैर-उल्लेख अस्तित्व न होने का प्रमाण नहीं है, और न ही किसी क्रिया का अभाव उसके निषेध को आवश्यक बनाता है।	577	'शुगल-ए-बरज़ख़' के संबंध में महान संतों के कथनों को प्रस्तुत न करने के कारण।
573	क्रिया और संयम दोनों में मांग के अभाव के साथ संचरण, और उल्लेख का न होना दोनों आदेश और निषेध के अभाव के रूप हैं।	578	'तसव्वुर-ए-बरज़ख़' के बारे में विशिष्ट अजीज़ी परिवार के स्पष्ट पाठ (नसूस)।
573	विशिष्ट के प्रमाण को सामान्य की अवहेलना के लिए उपयोग करना गलत है।	578	शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब (रहमतुल्लाह अलैह) के लेखों से पंद्रह वहाबी-विरोधी लाभ।
573	लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की कई पुस्तिकाओं का संदर्भ।	581	एक निरपेक्ष (मुतलक़) अपनी निरपेक्षता पर कायम रहता है।
573	यदि न होने को निषेध मान लिया जाए, तो केवल 'शुगल-ए-बरज़ख़' तक ही क्यों सीमित रहें? ईश्वर न करे, संतों के सभी सामान्य ज़िक्र और कार्य घृणित नवाचार (बिदअत), हराम और वर्जित माने जाएंगे।	581	एक कानूनी निरपेक्ष को तार्किक निरपेक्ष समझना गलत है।
574	शाह वलीउल्लाह देहलवी की रचना "अल-क़ौल अल-जमील" की रचना ही नए ज़िक्र और बाद के कार्यों को बढ़ावा देने और सिखाने के लिए है।	581	विशिष्ट रूपों को जोड़ने से कोई अच्छा कार्य बुरा नहीं हो सकता।
575	तरीक़त के औलिया शरीयत के मुजतहिदीन के समान होते हैं।	581	अनुमति देने वाले के लिए इतना ही पर्याप्त है कि यह प्रतिबंधित (मुक़य्यद) निरपेक्ष (मुतलक़) के अंतर्गत आता है।

पृष्ठ संख्या	सामग्री	पृष्ठ संख्या	सामग्री
575	शरीयत के मुजतहिदीन ने शरीयत के बाहरी नियमों को प्राप्त करने के सिद्धांत स्थापित किए; तरीक़त के औलिया ने शरीयत के आंतरिक पहलू को प्राप्त करने के नियम निर्धारित किए, जिसे तरीक़त कहा जाता है।	581	इबादत का स्वरूप 'तौक़ीफ़ी' (ईश्वरीय निर्देश पर आधारित) है।
575	महान संतों के कार्यों और ज़िक्र में बुरी बिदअत (बिदअत-ए-सय्यिह) की कल्पना करना पूरी तरह से गलत है।	581	अपनी ओर से निरपेक्ष को प्रतिबंधित करना और प्रतिबंधित को निरपेक्ष करना दोनों वर्जित हैं।
575	महान संतों के कार्यों के बुरी बिदअत न होने पर शाह वलीउल्लाह (रहमतुल्लाह अलैह), मौलवी खुर्रम अली (वहाबियत के तीसरे शिक्षक), शाह अब्दुल अज़ीज़ (रहमतुल्लाह अलैह) और मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ की गवाही।	581	शरीयत बिदअत और भाषाई बिदअत की परिभाषाएँ और उनमें अंतर।
576	स्वयं गिरोह के नेता शाह इस्माइल देहलवी की गवाही।	582	किस आधार पर "हर बिदअत गुमराह है" वाला मामला अपवादों के साथ सामान्य है और किस आधार पर अपवादों के बिना सामान्य है?
576	औलिया-ए-कराम के प्रति वहाबियों का रवैया और स्थिति।	582	वहाबियों के अनुसार, शाह वलीउल्लाह और शाह अब्दुल अज़ीज़ से लेकर सहाबा-ए-कराम तक सभी बिदअती हैं।

صفحہ نمبر	مواد
۵۷۳	عدم نقل ،نقل عدم نہیں، نہ عدم فعل منع کو مستلزم ہے۔
۵۷۳	نقل مع عدم الطلب فعلاً و کفاً و عدم ذکر ابا ما دونوں انعدام امر و نہی کی صورتیں ہیں۔
۵۷۳	ثبوت اخص کو ارتفاع اعم پر دلیل بنانا باطل ہے۔
۵۷۳	مصنف علیہ الرحمہ کے چند رسائل کا حوالہ۔
۵۷۳	اگر عدم ورود پر ورود منع ٹھہرائیں تو ایک شغل برزخ پر کیا موقوف عامہ اذکار واشغال اولیاء کرام معاذاللہ بدعت شنیعہ و حرام و ممنوع قرار پائیں گے۔
۵۷۴	شاہ ولی اللہ صاحب محدث دہلوی کی تصنیف "القول الجمیل" کی وضع ہی اذکار محدثہ اور اشغال حادثہ کی ترویج و تعلیم کے لئے ہے۔
۵۷۷	مسئلہ شغل برزخ پر اقوال اولیاء کبار پیش نہ کرنے کی وجوہات۔
۵۷۸	تصور برزخ میں خاص خاندان عزیزی کی نصوص۔
۵۷۸	عبارت شاہ عبدالعزیز صاحب علیہ الرحمہ سے پندرہ وہابیت کش فوائد۔
۵۸۱	مطلق اپنے اطلاق پر رہتا ہے۔
۵۸۱	مثل اصولی کو مطلق منطقی سمجھنا غلط ہے۔
۵۸۱	نیک بات بانضمام اوضاع خاصہ بد نہیں ہو سکتی۔

صفحہ نمبر	مواد
۵۷۵	اولیاء طریقت مجتہدین شریعت کے مانند ہوتے ہیں۔
۵۷۵	مجتہدین شریعت نے استنباطِ احکام ظاہرِ شریعت کے اصول ٹھہرائے، اولیاء طریقت نے باطن شریعت کی تحصیل کے جس کو طریقت کہتے ہیں قواعد مقرر فرمائے۔
۵۷۵	اشغال واذکار اولیاء کبار میں بدعت سیئہ کا گمان سراسر غلط ہے۔
۵۷۵	اولیائے کبار کے اشغال کے بدعت سیئہ نہ ہونے پر شاہ ولی اللہ علیہ الرحمہ، مولوی خرم علی معلم ثالث وہابیہ، شاہ عبدالعزیز علیہ الرحمہ اور مرزا مظہر جانِ جاناں کی شہادت۔
۵۷۶	خود امام الطائفہ شاہ اسمعیل دہلوی کی گواہی۔
۵۷۶	اولیاء کرام کے ساتھ وہابیہ کی روش اور حالت۔
۵۸۱	قائل جواز کو صرف اسی قدر بس کہ یہ مقید زیر مطلق داخل ہے۔
۵۸۱	ہیأتِ عبادات توقیفی ہے۔
۵۸۱	اپنی طرف سے اطلاق مقید اور تقیید مطلق دونوں ممنوع ہیں۔
۵۸۱	بدعت شرعیہ و بدعت لغویہ کی تعریفیں اور ان میں فرق۔
۵۸۲	قضیہ کل بدعۃ ضلالۃ کس تقدیر پر عام مخصوص البعض اور کس تقدیر پر غیر مخصوص البعض ہے۔
۵۸۲	

وہابیہ کے طور پر شاہ ولی اللہ و شاہ عبدالعزیز سے لے کر صحابہ کرام تک سب بدعتی ہیں۔

Fatawa Razawiya | Volume 21

Page	Topic
582	The judge's inaction is not a prohibition; following lies in action, not in mere omission.
582	This ignorant fallacy that "if there were any good in this path, the Companions would have done it; do you understand religion more than them?" is merely absurd and unheard of.
582	Innovations of the honorable saints are commendable and accepted.
582	Accidental resemblance with disbelievers in non-religious symbols is by no means a reason for prohibition.
582	The verse "Ask the people of remembrance" is a textual proof for the obligation of Taqleed.
583	The ignorance of Wahhabis regarding the aforementioned verse.
583	Consideration is given to the generality of the word, not the specificity of the cause.
584	Saying of Hazrat Mujaddid Alf-e-Thani (RA) regarding the
596	Love of praise is not a commendable trait and its consequences are dangerous.
597	Ruling for one who loves their own false or real praise.
597	Love of leadership is permissible, rather recommended, if it is with a good intention.
598	When is a Peer (spiritual guide) who rejoices in his own praise worthy of allegiance and when not.
598	The rewards bestowed by the Holy Prophet (PBUH) upon hearing his praise cannot be used as an analogy by any Peer to allow panegyrics in his own praise.
599	Veneration, love, and praise of the Master of the Universe (PBUH) is the essence of Islam and its expression is an important obligation.
599	Remembrance of the Messenger is exactly remembrance of Allah, and praise of the Messenger is exactly praise of Allah.
599	Caliph Rashid Umar bin Abdul Aziz heard the Prophet's praise from a poet.

Page	Topic
	visualization of the intermediary world (Barzakh) during prayer.
585	Textual proofs from scholars regarding the visualization of the teacher (Tasawwur-e-Sheikh) and spiritual preoccupation.
586	Keeping the layout of the Sacred Tomb in view and being devoted to it.
588	Spiritual pilgrimage of the Blessed Grave.
596	Question regarding a Peer who rejoices in hearing verses containing his own praise.
599	A person from any school of jurisprudence cannot become a 'Sada Suhagan' (a cross-dressing sect); it is forbidden for all.
599	A Majzoob (divinely intoxicated) lacks worldly sense and consciousness; his actions are not intentional, hence they are not an authority.
600	Shaving the beard and eyebrows, wearing earrings as a man, keeping long hair like women, and adopting a feminine appearance for a man is forbidden and a cause for curse; it is forbidden to take such a person as a Peer and become his disciple.

पृष्ठ	विषय
५८२	काज़ी का किसी कार्य को न करना मनाही नहीं है; अनुसरण कार्य करने में है, केवल न करने में नहीं।
५८२	यह अज्ञानता भरा भ्रम कि "यदि इस मार्ग में कोई भलाई होती तो सहाबा ही करते, क्या तुम धर्म में उनसे अधिक समझ रखते हो?" केवल बेतुका और अनसुना है।
५८२	औलिया-ए-कराम (संतों) द्वारा शुरू किए गए नवाचार प्रशंसनीय और स्वीकृत हैं।
५८२	गैर-धार्मिक प्रतीकों में काफ़िरों के साथ आकस्मिक समानता किसी भी तरह से मनाही का कारण नहीं है।
५८२	'फ़ासअलु अहलल-ज़िक्र' (ज्ञान वालों से पूछो) तक़लीद (अनुसरण) की अनिवार्यता में साक्ष्य है।
५८३	उपरोक्त पवित्र आयत के बारे में वहाबियों की अज्ञानता।
५८३	
५९६	प्रशंसा का प्रेम कोई प्रशंसनीय गुण नहीं है और इसके परिणाम खतरनाक हैं।
५९७	अपनी झूठी या वास्तविक प्रशंसा को पसंद करने वाले का हुक्म।
५९७	नेतृत्व का प्रेम यदि नेक नीयत से हो तो जायज़ बल्कि मुस्तहब (पसंदीदा) है।
५९८	अपनी प्रशंसा सुनकर खुश होने वाला पीर कब बैअत (दीक्षा) के योग्य है और कब नहीं।
५९८	हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी नात सुनकर जो पुरस्कार प्रदान किए, किसी पीर के लिए जायज़ नहीं कि वह अपनी प्रशंसा में कसीदा-ख्वानी को उस पर क़यास (तुलना) करे।
५९९	सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सम्मान, प्रेम और प्रशंसा ऐन-ए-इस्लाम (इस्लाम का सार) है और इसका प्रकटीकरण एक महत्वपूर्ण कर्तव्य है।
५९९	

पृष्ठ	विषय
	महत्व शब्द की व्यापकता का होता है, न कि कारण की विशिष्टता का।
५८४	नमाज़ में तसव्वुर-ए-बरज़ख़ (मध्य जगत की कल्पना) के बारे में हज़रत मुजद्दिद अल्फ़-ए-सानी (र.अ.) का फरमान।
५८५	तसव्वुर-ए-शेख़ और शुग़ल-ए-बरज़ख़ में विद्वानों के साक्ष्य।
५८६	रौज़ा-ए-मुतह्हरा (पवित्र मक़बरा) का नक्शा नज़रों के सामने रखना और उससे लौ लगाना।
५८८	क़ब्र-ए-मुबारक का हज।
	रसूल का ज़िक्र ऐन-ए-इलाही का ज़िक्र है और रसूल की प्रशंसा ऐन-ए-इलाही की प्रशंसा है।
५९९	ख़लीफ़ा राशिद उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ ने एक कवि से नात-ए-रसूल सुनी।
५९९	किसी फ़िक़्ह का कोई व्यक्ति 'सदा सुहागन' नहीं बन सकता, यह सब के लिए हराम है।
५९९	मज़्ज़ूब (दिव्य प्रेम में लीन) दुनिया की समझ और होश नहीं रखता, उसके कार्य इरादतन नहीं होते, इसलिए वह दलील नहीं है।
६००	दाढ़ी और भौहें मुंडवाना, पुरुष होकर कानों में बालियां पहनना, महिलाओं की तरह लंबे बाल रखना और पुरुष का स्त्री रूप अपनाना हराम और लानत का कारण है, ऐसे को पीर मानकर उसका मुरीद (शिष्य) होना हराम है।
५९६	अपनी प्रशंसा पर आधारित काव्य सुनकर खुश होने वाले पीर के बारे में प्रश्न।

صفحہ موضوع

۵۸۲ عدم فعل قاضی منع نہیں کف میں اتباع ہے نہ مجرد ترک میں۔

۵۸۲ یہ جاہلی مغالطہ کہ اس طریقے میں کوئی بھلائی ہوت تو صحابہ ہی کرتے تم کیا دین میں ان سے زیادہ سمجھ رکھتے ہو محض بہبودہ ونامسموع ہے۔

۵۸۲ اولیاء کرام کے ایجادات محمود و مقبول ہیں۔

۵۸۲ کفار سے غیر شعار میں اتفاقاً مشابہت ہر گز وجہِ ممانعت نہیں۔

۵۸۲ فاسئلو اھل الذکر وجوبِ تقلید میں نص ہے۔

۵۸۳

صفحہ موضوع

۵۹۶ حبِ ثناء کوئی خصلت محمودہ نہیں اور اس کے عواقب خطرناک ہیں۔

۵۹۷ اپنی جھوٹی یا واقعی تعریف کو دوست رکھنے والے کا حکم۔

۵۹۷ حبِ ریاست اگر اچھی نیت سے ہو تو جائز بلکہ مستحب ہے۔

۵۹۸ اپنی تعریفوں پر خوش ہونے والا پیر کب قابلِ بیعت ہے اور کب نہیں۔

۵۹۸ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنی نعت سن کر جو انعامات عطا فرمائے کسی پیر کو جائز نہیں کہ وہ اپنی تعریف میں قصیدہ خوانی کو اس پر قیاس کرے۔

۵۹۹

صفحہ	موضوع
	آیت کریمہ مذکورہ کے بارے میں وہابیوں کی جہالت۔
۵۸۳	اعتبارِ عمومِ لفظ کا ہوتا ہے نہ کہ خصوصِ سبب کا۔
۵۸۴	نماز میں تصورِ برزخ کے بارے میں حضرت مجدد الف ثانی علیہ الرحمہ کا فرمان۔
۵۸۵	تصورِ شیخ اور شغلِ برزخ میں علماء کرام کی نصوص۔
۵۸۶	روضہ مطہرہ کا نقشہ پیشِ نظر رکھنا اور اس سے لولگانا۔
۵۸۸	قبرِ مبارک کا حج۔

صفحہ	موضوع
	سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و محبت و ثناء و مدحت عینِ اسلام اور اس کا اظہار اہم فرض ہے۔
۵۹۹	ذکرِ رسول عینِ ذکرِ الٰہی اور ثناءِ رسول عینِ ثناءِ الٰہی ہے۔
۵۹۹	خلیفہ راشد عمر بن عبدالعزیز نے ایک شاعر سے نعتِ رسول سنی۔
۵۹۹	کسی فقہ کا کوئی شخص سدا سہاگن نہیں بن سکتا سب کو حرام۔
۵۹۹	مجذوب عقل و ہوشِ دنیا نہیں رکھتا اس کے افعال بالارادہ نہیں ہوتے لہٰذا وہ سند نہیں۔
۶۰۰	داڑھی اور بھنویں منڈانا، مرد ہو کر کانوں میں مندرے پہننا اور عورتوں جیسے لمبے بال رکھنا اور مرد کو زنانی وضع اختیار کرنا حرام و باعثِ لعنت ہے، ایسے کو پیر مان کر اس کا مرید ہونا حرام ہے۔
۵۹۶	اپنی تعریف پر مشتمل اشعار سن کر خوش ہونے والے پیر کے بارے میں سوال۔

The womb of a woman has two compartments, the right compartment for a boy and the left for a girl. 600

A person initiated into the Qadiri order now desires to be initiated into the Chishti Sabiri order. What is the ruling for him? 603

Depending on whether the male or female sperm is dominant or recessive in the womb, there are four scenarios for becoming a boy or a girl: sometimes outwardly and inwardly a boy, sometimes outwardly and inwardly a girl, sometimes outwardly a boy but inwardly a girl, who desires feminine attire and feminine movements, and sometimes outwardly a girl but inwardly a boy, who finds masculine attire and movements desirable. 600

Just as a person cannot have two fathers, or a woman cannot have two husbands at the same time, similarly a disciple (murid) cannot have two spiritual guides (pirs). 603

Curse upon a woman who adopts a masculine appearance. 600

One with a wandering gaze does not receive grace (faiz) from anyone. 604

Curse upon a woman who wears masculine shoes. 600

One who is granted sustenance in something should adhere to it. 604

Adopting the appearance of a woman by a man, or vice-versa, even in a single matter, is prohibited (Haram) and a cause for curse. 601

A question about a practitioner ('aamil) who summons the spirits of Muslims on a table, converses with them, and asks them for answers to questions. 604

The hair (locks) of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, reached up to his blessed shoulders at most. 602

An easy way to test the truthfulness of a practitioner who summons spirits and asks questions. 605

No one has declared trimming the beard to less than a handful as permissible (Mubah). 602

Shaving the beard is the way of Hindus, Jews, and Magian fire-worshippers. 602

Pledge of allegiance (Bai'at) at the hand of an open sinner (fasiq) is not permissible; if done, it should be annulled and one should pledge allegiance at the hand of a pious, Sunni, sound-creed, connected-lineage Pir. 603

Musical instruments (mazamir) are not permissible. 603

Pledge of allegiance should be made to a person in whom at least four conditions are found: he should be a Sunni of sound creed, a religious scholar, not an open sinner, and his lineage (silsila) must be connected to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. 603

The initiation (Bai'at) of a praying and righteous illiterate man is legally (sharia) impermissible. 605

Answer to a brief question. 605

A disciple is not made for provocation and rage. 606

Sometimes delay in pardoning a fault is in itself wisdom (maslahat). 606

The pardon for Hazrat Ka'b (may Allah be pleased with him) and his companions was delayed for fifty nights. 606

स्त्री के गर्भाशय में दो कोष्ठ होते हैं, दायां कोष्ठ लड़के के लिए और बायां लड़की के लिए। 600

गर्भाशय में पुरुष और स्त्री के वीर्य के प्रबल या दुर्बल होने के आधार पर लड़का या लड़की बनने की चार स्थितियाँ होती हैं: कभी बाहरी और आंतरिक रूप से लड़का, कभी बाहरी और आंतरिक रूप से लड़की, कभी बाहरी रूप से लड़का लेकिन आंतरिक रूप से लड़की, जिसे स्त्रियों जैसा रूप और व्यवहार पसंद होता है, और कभी बाहरी रूप से लड़की लेकिन आंतरिक रूप से लड़का, जिसे पुरुषों जैसा रूप और व्यवहार प्रिय होता है। 600

पुरुषों जैसा रूप बनाने वाली स्त्री पर लानत। 600

पुरुषों वाले जूते पहनने वाली स्त्री पर लानत। 600

किसी एक बात में भी पुरुष का स्त्री जैसा या स्त्री का पुरुष जैसा रूप अपनाना हराम और लानत का कारण है। 601

का़दिरिया खानदान में दीक्षित व्यक्ति अब चिश्तिया साबरिया खानदान में दीक्षित होने की इच्छा रखता है, उसके लिए क्या हुक्म है? 603

जिस तरह एक व्यक्ति के दो बाप और एक समय में स्त्री के दो पति नहीं हो सकते, उसी तरह एक मुरीद के दो पीर नहीं हो सकते। 603

भटकती नज़र वाला किसी से फ़ैज़ (आध्यात्मिक लाभ) प्राप्त नहीं कर पाता। 604

जिसे किसी चीज़ में रिज़्क़ (आजीविका) दी गई हो, उसे चाहिए कि वह उसी चीज़ पर जमा रहे। 604

एक ऐसे आमिल (साधक) के बारे में सवाल जो एक मेज़ पर मुसलमानों की रूहों को हाज़िर करता है, उनसे 604

		बातचीत करता है और उनसे सवालों के जवाब पूछता है।	
अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाल (ज़ुल्फ़ें) ज़्यादा से ज़्यादा मुबारक कंधों तक रहते थे।	602	रूहें हाज़िर करके सवाल पूछने वाले आमिल की सच्चाई को परखने का एक आसान तरीक़ा।	605
मुट्ठी भर से कम दाढ़ी काटने को किसी ने जायज़ (मुबाह) क़रार नहीं दिया।	602	नमाज़ी और नेक लेकिन अनपढ़ आदमी की बैअत शरअन (इस्लामी कानूनन) जायज़ नहीं है।	605
दाढ़ी मूँडना हिंदुओं, यहूदियों और मजूसी अग्नि-पूजकों का तरीक़ा है।	602	एक संक्षिप्त सवाल का जवाब।	605
फ़ासिक़ (पापी) के हाथ पर बैअत (दीक्षा) जायज़ नहीं है, अगर कर ली हो तो उसे रद्द करके किसी परहेज़गार, सुन्नी, सही अक़ीदे वाले और सिलसिलेवार पीर के हाथ पर बैअत करे।	603	मुरीद जोश और गुस्से के लिए नहीं बनाया जाता।	606
मज़ामीर (वाद्य यंत्र) जायज़ नहीं हैं।	603	गलती माफ़ करने में कभी देरी ही भलाई (मसलहत) होती है।	606
बैअत ऐसे व्यक्ति से की जाए जिसमें कम से कम चार शर्तें हों: वह सुन्नी और सही अक़ीदे वाला हो, दीन का आलिम हो, फ़ासिक़ न हो और उसका सिलसिला अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक जुड़ा हो।	603	हज़रत काब (रज़ियल्लाहु अन्हु) और उनके साथियों की माफ़ी में पचास रातों तक देरी की गई।	606

عورت کے رحم میں دو خانے ہوتے ہیں، دایاں خانہ لڑکے کے لئے اور بایاں لڑکی کے لئے۔ ۶۰۰

رحم میں مرد و عورت کے نطفہ کے غالب و مغلوب ہونے کے اعتبار سے لڑکا یا لڑکی بننے کی چار صورتیں ہیں، کبھی ظاہر وباطناً لڑکا، کبھی ظاہر وباطناً لڑکی، کبھی ظاہر الڑکا اور باطناً لڑکی، اس کو زنانی وضع اور نسوانی حرکت کا شوق رہتا ہے اور کبھی ظاہر الڑکی مگر باطناً لڑکا، اس کو مردانہ وضع و حرکات مرغوب ہوتی ہیں۔ ۶۰۱

مردانہ وضع بنانے والی عورت پر لعنت۔ ۶۰۲

خاندان قادریہ میں بیعت شخص اب خاندان چشتیہ صابریہ بیعت ہونے کا ۶۰۳ شوق رکھتا ہے اس کے لئے کیا حکم ہے۔

جس طرح ایک شخص کے دو باپ، ایک وقت میں عورت کے دو خاوند نہیں ہو سکتے ایسے ہی کسی مرید کے دو پیر نہیں ہو سکتے۔ ۶۰۳

پریشان نظری والا کسی کی طرف سے فیض نہیں ۶۰۴ پاتا۔

مردانہ جوتا پہننے والی عورت پر لعنت۔ ۶۰۰

کسی ایک بات میں بھی مرد کو عورت اور عورت کو مرد کی وضع لینی حرام و موجب لعنت ہے۔ ۶۰۱

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے گیسو انتہا درجہ شانہ مبارک تک رہتے۔ ۶۰۲

مشت بھر سے کم داڑھی کو کاٹنا کسی نے مباح قرار نہیں دیا۔ ۶۰۲

داڑھی مونڈنا ہندو کے یہودیوں اور مجوسی آتش پرستوں کا طریقہ ہے۔ ۶۰۲

جس کو کسی چیز میں رزق دیا تو اس کو چاہیے کہ وہ اس چیز پر لزوم اختیار کرے۔ ۶۰۴

ایک ایسے عامل کے بارے میں سوال جو ایک میز پر ارواح مسلمین کو حاضر کرتا ہے اور ان سے بات چیت کرتا ہے اور ان سے سوالات کے جواب پوچھتا ہے۔ ۶۰۴

روحیں حاضر کر کے سوالات پوچھنے والے عامل کی صداقت کا امتحان لینے کا ایک آسان طریقہ۔ ۶۰۵

مرد نمازی اور صالح ناخواندہ کی بیعت شرعاً نا جائز ہے۔ ۶۰۵

ایک مجمل سوال کا جواب۔ ۶۰۵

فاسق کے ہاتھ پر بیعت جائز نہیں، اگر کر لی تو فسخ کر
کے کسی متقی ،سنی ،صحیح العقیدہ ، متصل السلسلہ پیر ۶۰۳
کے ہاتھ پر بیعت کرے۔

مزامیر جائز نہیں۔ ۶۰۳

بیعت ایسے شخص سے کی جائے جس میں کم از کم چار
شرطیں پائیں یعنی وہ سنی صحیح العقیدہ ہو، عالم دین ہو،
۶۰۳ فاسق نہ ہو اور اس کا سلسلہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ
وسلم تک متصل ہو۔

مرید اشتعال و طیش کے
۶۰۶ لئے نہیں بنایا جاتا۔

معافی تقصیر میں کبھی
۶۰۶ تاخیر ہی مصلحت ہوتی
ہے۔

حضرت کعب رضی اللہ
تعالیٰ عنہ اور ان کے
۶۰۶ ساتھیوں کی معافی میں
پچاس شب تک تاخیر کی
گئی۔

Fatawa-e-Razvia, Volume 21

Serial No.	Subject Summary	Page No.
606	Sainthood (Wilayat) is required for meeting and talking with angels.	609
606	Wilayat is sometimes purely a divine gift.	611
606	There is no good in talking and socializing with jinn; at the very least, its harm is that a person becomes arrogant.	611
	Appendix: Sufism and Tariqat	611
252	Connecting with a Sheikh (Spiritual Guide) is permissible, desirable, and the Sunnah of the elders.	612
	Drink and Food (Walima invitation, hospitality, slaughter, hunting, meat, etc.)	612
607	Hindus offer various types of food and sweets, other than slaughtered meat, to their false gods and call it 'bhog' or 'prasad'; eating it is legally permissible (Sharia-wise), but a Muslim should be cautious.	612
608	If a Muslim slaughters a Magian's goat at their fire-temple or a disbeliever's goat for their idols, but mentions the name of Allah, then eating it is permissible, but doing so is disliked (Makruh) for a Muslim.	613
608	Islamic legal ruling on food brought during the Magian festival of Nowruz.	613
608	The hand that gives is better than the hand that takes.	614
609	Eating the fruit of a tree that was watered with impure water like human waste is permissible without any dislike.	614
	Left Column Entries	
	What is the ruling on participating in wedding ceremonies involving dancing, music, and fireworks?	609
	If a scholar knows that his participation in a ceremony will cause common people to accuse or reproach him, he should not go.	611
	One should avoid places of suspicion/accusation.	611
	Opening the door of backbiting (Ghibat) against Muslims is forbidden.	611

Serial No.	Subject Summary	Page No.
	Breaking a promise is flawed/disgraceful.	612
	Fatwa inquiry about an Imam who cooks pork and carrion for Christians and eats at their house.	612
	Devout and pious people should avoid eating food from the houses of those devoid of piety who make a profession of cooking the most loathsome things for non-Muslims.	612
	He who believes in Allah and the Last Day should avoid places of suspicion.	613
	According to Hadith, it is necessary to avoid actions that the ears dislike and for which one has to offer excuses.	613
	It is forbidden to cause Muslims to be repulsed without Sharia necessity.	614
	Support of the issue from Quran and Hadith.	614

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 21

क्रम संख्या	विषय सारांश	पृष्ठ संख्या
606	फ़रिश्तों से मुलाकात और बातचीत के लिए विलायत की ज़रूरत होती है।	609
606	विलायत कभी-कभी विशुद्ध रूप से ईश्वरीय वरदान होती है।	611
606	जिन्नों से बातचीत और सोहबत में कोई खैर नहीं, कम से कम इसका नुकसान यह है कि इंसान अहंकारी हो जाता है।	611
	परिशिष्ट: तसव्वुफ और तरीक़त	611
252	शैख़ (मुर्शिद) से राब्ता (जुड़ाव) जायज़, मुस्तहसन और बुज़ुर्गों की सुन्नत है।	612
	मशरब व तआम (वलीमा, मेहमाननवाज़ी, ज़िबह, शिकार और गोश्त आदि)	612
607	हिंदू जो अपने झूठे देवताओं को ज़िबह के अलावा अन्य प्रकार के भोजन और मिठाइयाँ चढ़ाते हैं और उसे 'भोग' या 'प्रसाद' कहते हैं, उसे खाना शरई तौर पर हलाल है, लेकिन मुसलमान को एहतियात बरतनी चाहिए।	612
608	अगर किसी मुसलमान ने मजूसी (अग्निपूजक) की बकरी उसके आतिशक़दा (अग्नि मंदिर) में या काफिर की बकरी उसके बुतों के लिए अल्लाह का नाम लेकर ज़िबह की, तो उसे खाना जायज़ है, लेकिन ऐसा करना मुसलमान के लिए मकरूह है।	613
608	मजूसी के नवरोज़ के अवसर पर लाए गए खाने का शरई हुक्म।	613
608	देने वाला हाथ लेने वाले हाथ से बेहतर है।	614
609	जिस पेड़ को गंदगी वाले नापाक पानी से सींचा गया हो, उसका फल बिना किसी कराहियत के खाना जायज़ है।	614
	बाएँ कॉलम की प्रविष्टियाँ	
	नाच-गाने, बाजे और आतिशबाज़ी वाले निकाह समारोहों में शामिल होने का क्या हुक्म है?	609
	अगर किसी आलिम को पता हो कि किसी समारोह में उसकी भागीदारी से आम लोग उस पर आरोप या तंज करेंगे, तो उसे नहीं जाना चाहिए।	611

क्रम संख्या	विषय सारांश	पृष्ठ संख्या
	तोहमत (आरोप) के स्थानों से बचना चाहिए।	611
	मुसलमानों पर ग़ीबत (चुगली) का दरवाज़ा खोलना मना है।	611
	वादा ख़िलाफ़ी करना बुरा है।	612
	ईसाइयों को सुअर और मुर्दार का गोश्त पकाकर खिलाने वालों और उनके घर से खाना खाने वाले इमाम के बारे में इस्तफ़्ता (सवाल)।	612
	सबसे गंदी चीज़ें पकाकर गैर-मुस्लिमों को खिलाने का पेशा करने वाले तक़वा से रहित लोगों के घर से दीनदार और मुत्तक़ी लोगों को खाना खाने से बचना चाहिए।	612
	जो अल्लाह और कयामत के दिन पर ईमान रखता है, वह तोहमत की जगहों से बचे।	613
	हदीस के अनुसार उन कामों से बचना ज़रूरी है जिन्हें कान नापसंद करें और जिनके करने पर माफ़ी माँगनी पड़े।	613
	बिना शरई मज़बूरी के मुसलमानों को नफ़रत दिलाना मना है।	614
	कुरान और हदीस से मसले की ताईद (पुष्टि)।	614

سلسلہ نمبر	خلاصہ مضامین	صفحہ نمبر
۶۰۶	ملائکہ سے ملاقات و کلام کے لئے ولایت درکار ہے۔	۶۰۹
۶۰۶	ولایت کبھی نہیں محض عطائی ہے۔	۶۱۱
۶۰۶	جنوں سے کلام و مصاحبت میں کوئی خیر نہیں کم از کم اس کا ضرر یہ ہے کہ آدمی متکبر ہو جاتا ہے۔	۶۱۱
	ضمیمہ تصوف و طریقت	۶۱۱
۲۵۲	رابطہ شیخ جائز و مستحسن و سنت اکابر ہے۔	۶۱۲
	مشرب وطعام (دعوت ولیمہ، مہمانی، ذبیحہ، شکار اور گوشت وغیرہ)	۶۱۲
۶۰۷	ہنود جو اپنے معبودان باطل کو ذبیحہ کے سوا اور قسم طعام و شیرینی وغیرہ چڑھاتے ہیں اور اسے بھوگ یا پرشاد کہتے ہیں اس کا کھانا شرعاً حلال ہے مگر مسلمان کو احتیاط چاہیے۔	۶۱۲
۶۰۸	مسلمان نے مجوسی کی بکری اس کے آتشکدہ یا کافر کی بکری اس کے بتوں کے لئے اللہ کا نام لے کر ذبح کی تو اس کو کھانا جائز ہے مگر ایسا کرنا مسلمان کے لئے مکروہ ہے۔	۶۱۳
۶۰۸	مجوسی کے نیروز کے موقع پر لائے ہوئے کھانوں کا حکم شرعی۔	۶۱۳
۶۰۸	دینے والا ہاتھ لینے والے ہاتھ سے بہتر ہے۔	۶۱۴

سلسلہ نمبر	خلاصہ مضامین	صفحہ نمبر
۶۰۹	جس درخت کو پاخانہ وغیرہ کا ناپاک پانی دیا گیا ہو اس کا میوہ کھانا بلا کراہت جائز ہے۔	۶۱۴
	بائیں کالم کے مندرجات	
۶۰۹	ناچ گانا، باجا اور آتشبازی پر مشتمل تقریبات شادی بیاہ میں شریک ہونا کیسا ہے۔	
۶۱۱	عالم اگر جانے کہ کسی تقریب میں میری شرکت پر عوام مجھے متہم و مطعون کریں گے تو نہ جائے۔	
۶۱۱	مواقع تہمت سے بچنا چاہیے۔	
۶۱۱	مسلمانوں پر فتح باب غیبت ممنوع ہے۔	
۶۱۲	خلاف عہد معیوب ہے۔	
۶۱۲	سور اور مردار کا گوشت پکا کر عیسائیوں کو کھلانے والوں اور ان کے گھر سے کھانا کھانے والے امام کے بارے میں استفتاء۔	
۶۱۲	خبیث ترین اشیاء پکا کر غیر مسلموں کو کھلانے کا پیشہ کرنے والے تقویٰ سے عاری لوگوں کے گھر سے دیندار اور صاحب تقویٰ حضرات کو کھانا وغیرہ کھانے سے بچنا چاہیے۔	
۶۱۳	جو اللہ تعالیٰ اور قیامت پر ایمان رکھتا ہے وہ مقامات تہمت سے بچے۔	
۶۱۳		

سلسلہ نمبر	خلاصہ مضامین	صفحہ نمبر
	جن کاموں کو کان ناپسند کریں اور جن کاموں کے ارتکاب پر معذرت کرنی پڑے از روئے حدیث ان سے بچنا لازم ہے۔	
۶۱۴	بغیر شرعی مجبوری کے مسلمانوں کو متنفر کرنا ممنوع ہے۔	
۶۱۴	مسئلہ کی تائید قرآن و حدیث سے۔	

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page	Subject
615	Eating and drinking with Christians and performing other such acts is the characteristic of perverse and troublemaking people.
615	The position of Imamate should not be given to those whom people detest.
615	Why is it impermissible to make an illegitimate child, a leper, or a person with vitiligo an Imam?
615	Cooking prohibited things for Muslims to feed to disbelievers is certainly impermissible and haram.
617	If Muslims prepared and ate food for a Hindu's daughter's wedding at his invitation, this is an inappropriate and uncalled-for act.
617	The wealth of those in prohibited and impure professions is foul (khabeeth).
617	The price of a dog, the earnings of an adulteress, and the earnings of a cupper are foul.
619	A Muslim slaughtered a goat, cooked it with his own hands; an Englishman placed it before him and cut it with a knife and fork, his hand did not touch it. If a Muslim person eats it out of negligence, what is the ruling?
620	The original state of things is purity and lawfulness unless it is investigated and found that an impure or prohibited thing is mixed in it. One cannot declare something impure or prohibited based merely on doubt.
620	Ruling on wells, ponds, and pitchers placed on paths.
620	How are the food and drink items prepared by polytheists, disbelievers, and ignorant Muslims?
620	Caution is better regarding doubtful items.
620	The horn of every animal, even a carcass, is pure; making a Miswak (toothstick) from it is permissible.
621	A brush made from pig's hair is impure (najis).

Page	Subject
617	The earnings of pig-eaters are the foulest.
617	Departing from the local custom of applying or not applying hair dye is disliked (Makruh).
619	Both excess and deficiency are bad.
619	What is the ruling on canned milk and butter coming from the country of the English, and also on toothbrushes?
621	Abandoning the Sunnah of Miswak and adopting the brush of Christians is evidence of ignorance and disease of the heart.
621	It is necessary to avoid eating with any disbeliever or non-Muslim Englishman, or eating their leftovers.
622	There is no concept of 'untouchability' in the religion of Muslims.
622	If Hindu potters or common Hindus send something as a gift or custom, how is it to accept and eat it?
622	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) accepted gifts from Khosrow of Iran, the King of Fadak, and the Caesar of Rome.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

पृष्ठ	विषय
615	ईसाइयों के साथ मिलकर खाना-पीना और इस तरह के अन्य काम करना विकृत स्वभाव और उपद्रवी लोगों का लक्षण है।
615	इमामत का पद उन लोगों को नहीं दिया जाना चाहिए जिनसे लोग घृणा करते हैं।
615	जारज संतान, कोढ़ी और कुष्ठ रोगी को इमाम बनाना क्यों नाजायज़ है।
615	काफ़िरों को खिलाने के लिए मुसलमानों का हराम चीज़ें पकाना निश्चित रूप से नाजायज़ और हराम है।
617	हिंदू के बुलावे पर उसकी बेटी की शादी का खाना मुसलमानों ने स्वयं अपने हाथों से तैयार करवाकर खाया तो यह अनुचित और गलत कार्य है।
617	हराम और नापाक पेशा करने वालों का धन खबीस (अशुद्ध) है।
617	कुत्ते की कीमत, व्यभिचारिणी की कमाई और पछना लगाने वाले की कमाई खबीस है।
619	एक मुसलमान ने बकरी ज़बह की, अपने हाथ से पकाई, उसे एक अंग्रेज़ ने अपने सामने रखकर छुरी-काँटे से काटा, उसका हाथ नहीं लगा, कोई मुसलमान व्यक्ति भूलवश उसे खा ले तो क्या हुक्म है।
620	वस्तुओं की मूल स्थिति पवित्रता और हलाल होना है जब तक कि यह जाँच न हो जाए कि उसमें कोई नापाक या हराम चीज़ मिली है। मात्र संदेह के आधार पर नापाक और हराम नहीं कह सकते।
620	कुओं, तालाबों और रास्तों में रखे घड़ों का हुक्म।
620	मुशरिकों, काफ़िरों और अज्ञानी मुसलमानों द्वारा तैयार की गई खाने-पीने की चीज़ें कैसी हैं।
620	संदिग्ध वस्तुओं में सावधानी बेहतर है।
620	हर जानवर का सींग यहाँ तक कि मुर्दार का भी पाक है, उसकी मिसवाक जायज़ है।
621	सूअर के बालों से बना ब्रश नापाक है।

पृष्ठ	विषय
617	सूअर खाने वालों की कमाई सबसे अधिक खबीस है।
617	क्षेत्र की प्रथा के विरुद्ध खिज़ाब लगाना या न लगाना मकरूह है।
619	अति और कमी दोनों ही बुरे हैं।
619	अंग्रेज़ों के देश से डिब्बों में आने वाला दूध और मक्खन कैसा है और दांत साफ़ करने वाले ब्रश का क्या हुक्म है।
621	सुन्नत मिसवाक छोड़कर ईसाइयों का ब्रश अपनाना अज्ञानता और हृदय रोग का प्रमाण है।
621	किसी काफ़िर या गैर-मुस्लिम अंग्रेज़ के साथ खाने या उसका जूठा खाने से बचना ज़रूरी है।
622	मुसलमानों के धर्म में छुआछूत नहीं है।
622	कुम्हार हिंदू और सामान्य हिंदुओं की ओर से उपहार या रस्म के रूप में कुछ भेजें तो उसे लेना और खाना कैसा है।
622	हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने ईरान के किसरा, फ़दक के राजा और रोम के कैसर के उपहार स्वीकार फ़रमाए।

पृष्ठ 57/674

صفحہ مضمون

عیسائیوں کے ساتھ مل کر کھانا پینا اور اس قسم کے دوسرے کام کرنا کج فطرت اور فتنہ باز لوگوں کا شعار ہوتا ہے۔ ۶۱۵

عہدہ امامت ان لوگوں کو نہیں دینا چاہیے جن سے لوگ نفرت کرتے ہیں۔ ۶۱۵

حرامزادے، جذامی اور کوڑھ کے مریض کو امام بنانا کیوں ناجائز ہے۔ ۶۱۵

کافروں کو کھلانے کے لئے مسلمانوں کو حرام چیزیں پکانا یقینا ناجائز وحرام ہے۔ ۶۱۵

ہندو کی دعوت پر اس کی بیٹی کی شادی کا کھانا مسلمانوں نے خود ۶۱۷

صفحہ مضمون

مسلمان نے بکری ذبح کی، اپنے ہاتھ سے پکایا، اس کو انگریز نے اپنے سامنے رکھ کر چھری اور کانٹے سے کاٹا، اس کا ہاتھ نہ لگا، کوئی مسلمان شخص غفلت سے اس کو کھالے تو کیا حکم ہے۔ ۶۱۹

اصل اشیاء میں طہارت وحلت ہے جب تک تحقیق نہ ہو کہ اس میں نجس وحرام چیز ملی ہے محض شبہ پر نجس وحرام نہیں کہہ سکتے۔ ۶۲۰

کنوؤں، تالابوں اور راستوں میں رکھے ہوئے گھڑوں کا حکم۔ ۶۲۰

مشرکین وکفار اور جاہل مسلمانوں کی تیار کردہ اشیاء خوردونوش کیسی ہیں۔ ۶۲۰

مشتبہ اشیاء میں احتیاط بہتر ہے۔ ۶۲۰

صفحہ	مضمون
	اپنے ہاتھوں سے تیار کروا کر کھایا
	تو یہ نامناسب وبے جا حرکت ہے۔
۶۱۷	حرام اور ناپاک پیشہ کرنے والوں کا مال خبیث ہے۔
	کتے کی قیمت، زانیہ کی کمائی اور
۶۱۷	پچھنے لگانے والے کی کمائی خبیث ہے۔
۶۱۷	خنزیر خوروں کی کمائی اخبث ہے۔
۶۱۷	علاقے کی عادت خضاب و عدم خضاب سے خروج مکروہ ہے۔
۶۱۹	افراط و تفریط دونوں ہی برے ہیں۔
۶۱۹	انگریزوں کے ملک سے بند ڈبوں میں آنے والا دودھ اور مکھن کیسا ہے نیز دانت صاف کرنے والے برش کا کیا حکم ہے۔
۶۲۰	سینگ ہر جانور کا یہاں تک کہ مردار کا بھی پاک ہے اس کی مسواک جائز ہے۔
۶۲۱	خنزیر کے بالوں سے بنا ہوا برش نجس ہے۔
۶۲۱	سنت مسواک چھوڑ کر نصرانیوں کا برش اختیار کرنا جہالت اور مرض قلب کی دلیل ہے۔
۶۲۱	کسی کافر یا غیر مسلم انگریز کے ساتھ کھانے یا اس کا جھوٹا کھانے سے احتراز ضروری ہے۔
۶۲۲	مسلمانوں کے مذہب میں چھوت نہیں۔
۶۲۲	کمہار ہندواور عام اہل ہنود کی طرف سے بطور ہدیہ یا بطور رسم کچھ بھیجیں تو اس کا لینا اور اس کا کھانا کیسا ہے۔

صفحہ مضمون

حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے
کسریٰ ایران، بادشاہ فدک اور قیصر روم کے
ہدیے قبول فرمائے۔

Fatawa Rizvia Volume 21

Topic	Page	Topic	Page
Qatila bint al-Uzza brought a gift for her daughter Asma bint Abi Bakr (may Allah be pleased with them).	622	When is the use of food and clothing items prepared by polytheists permissible and when is it impermissible.	632
The occasion of revelation (Shan-e-Nuzul) of the noble verse: "Allah does not forbid you from those who did not fight you because of religion."	624	Liquid items at the places of Christians are rarely free from severe impurity, and if not, they certainly contain an admixture of spirit (alcohol).	633
Harmonization and reconciliation of the noble Hadiths concerning the rejection and acceptance of gifts from non-believers.	625	The pure Shari'ah has commanded avoidance of both bad deeds and bad names.	633
The author's research on where it is necessary to accept gifts from non-believers, where it is prohibited, and where it is permissible.	625	How is it to eat at a usurer's house and to take money from them for a mosque or to spend on Giyarween and Mawlid?	633
Meat cooked or gifted by non-believers is forbidden (haram).	627	Is it permissible for Muslims to eat meat for offerings (Niyaz) etc. from someone who eats carrion?	633
A person who takes interest and bribes but also has a lawful profession like trade, how is it to eat at his house?	627	Eating at a usurer's house is permissible as long as it is not confirmed that the food presented is forbidden (haram).	633
The noble habit of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) was to eat by spreading a tablecloth on the ground, and this is best.	629	The wealth and food of one who abandons prayer (Tarik-e-Salat) has no effect, but a leading scholar should avoid eating at their place.	635
How is it to eat with the Rafidis (Shias), and is there any proof for	631		635

Topic	Page	Topic	Page
the popular belief that they serve spoiled food to the people of Sunnah and Jama'ah?		A leading scholar should avoid eating and drinking at a usurer's place without necessity.	
The ruling on extracts sold at English pharmacies that are not intoxicating.	632	Abandoning prayer is a major sin, the foulest and greatest.	635
The original state of things is purity and permissibility; unless impurity or prohibition is known, the ruling is one of permissibility.	632	Severe warning for one who abandons prayer.	635
Which insects are impure (najis) and which are pure (tahir)?	632	It is obligatory to include Muslim washermen (Dhobis) among Muslims and teach them religious commands, and it is forbidden to hate them or keep them away from the teachings of Shari'ah.	636

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

विषय	पृष्ठ
क़तीला बिंत अल-उज़्ज़ा अपनी बेटी अस्मा बिंत अबी बक्र (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हा) के लिए तोहफ़ा लाईं।	622
आयते करीमा "ला यन्हाकुमुल्लाह अनिल्लज़ीना लम युकातिलूकुम फ़िद्दीन" की शान-ए-नुज़ूल।	624
काफ़िरों के तोहफे(हदिया) के रद्द और क़बूल से मुतअल्लिक अहादीस-ए-करीमा में ततबीक़ और तौफ़ीक़ (सामंजस्य)।	625
मुसन्निफ़ (लेखक) की तहक़ीक़ कि काफ़िरों के हदिये कहाँ क़बूल करना ज़रूरी है, कहाँ मना है और कहाँ मुबाह (जायज़) है।	625
काफ़िरों का पकाया हुआ या हदिया (तोहफा) किया हुआ गोश्त हराम है।	627
एक शख़्स सूद (ब्याज) और रिश्वत भी लेता है और तिजारत वग़ैरह हलाल पेशा भी, उसके मकान पर खाना कैसा है।	627
नबी करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की आदते करीमा ज़मीन पर दस्तरख़्वान बिछाकर खाना खाने की थी, और यही अफ़ज़ल (बेहतर) है।	629
	631
मुशरिकों की तैयार की हुई चीज़ें खाने-पीने और लिबास वग़ैरह का इस्तेमाल कब जाइज़ और कब नाजाइज़ है।	632
ईसाइयों के यहाँ की पतली (तरल) चीज़ें कम ही नजासत-ए-ग़लीज़ा (गंभीर गंदगी) से खाली होती हैं और नहीं तो स्पिरिट की मिलावट तो ज़रूर होती है।	633
शरअ-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) ने बुरे काम और बुरे नाम दोनों से परहेज़ (एहतेराज़) का हुक्म दिया है।	633
सूदखोर के यहाँ खाना और उससे पैसा लेकर मस्जिद में लगाना या ग्यारहवीं और मीलाद में सर्फ़ करना कैसा है।	633
एक मुर्दार-खोर के यहाँ से नियाज़ वग़ैरह का गोश्त खाना मुसलमानों को जाइज़ है या नहीं।	633
सूदखोर के घर का खाना जाइज़ है जब तक यह तहक़ीक़ न हो कि जो खाना सामने लाया गया है वह हराम है।	633
तारिक-ए-नमाज़ (नमाज़ छोड़ने वाले) के माल और खाने पर कोई असर नहीं लेकिन आलिम-ए-मुक़्तदा (पोषक विद्वान) को उसके यहाँ खाने से परहेज़ करना चाहिए।	635
	635

विषय	पृष्ठ
रफ़ज़ियों (शिया) के यहाँ खाना कैसा है, और यह जो मशहूर है कि वह अहल-ए-सुन्नत-ओ-जमाअत को खाना खराब करके खिलाते हैं इसका कोई सबूत है या नहीं।	
अंग्रेज़ी दवाख़ानों पर फ़रोख़्त होने वाले अर्क़ का हुक्म जो नशा-आवर नहीं होता।	632
असल चीज़ों में पाकी और इजाज़त है, जब तक नजासत या हुरमत (पाबंदी) मालूम न हो, जाइज़ होने का हुक्म है।	632
कौन से कीड़े नजिस (नापाक) और कौन से ताहिर (पाक) हैं।	632
आलिम-ए-मुक़्तदा को बिला ज़रूरत सूदखोर के यहाँ खाने-पीने से परहेज़ करना चाहिए।	
नमाज़ छोड़ना कबीरा, सबसे गंदा और सबसे बड़ा गुनाह है।	635
नमाज़ छोड़ने वाले पर सख़्त चेतावनी (वईद-ए-शदीद)।	635
मुसलमान धोबियों को मुसलमानों में मिलाना और दीन के अहकाम सिखाना फ़र्ज़ है और उनसे नफ़रत करना और शरीयत की तालीम से उन्हें दूर रखना हराम है।	636

| قتیلہ بنت العزٰی اپنی بیٹی اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے لئے تحفہ لائی۔ | ۶۲۲ | مشرکین کی تیار کردہ اشیاء خوردونوش اور ملبوسات وغیرہ کا استعمال کب جائز اور کب ناجائز ہے۔ | ۶۳۲ | | آیۃ کریمہ "لاینھکم اللہ عن الذین لم یقاتلوکم فی الدین" کا شان نزول۔ | ۶۲۴ | نصاریٰ کے یہاں کی رقیق اشیاء کم ہی نجاست غلیظہ سے خالی ہوتی ہیں اور نہیں تو اسپرٹ کی آمیزش تو ضرور ہوتی ہے۔ | ۶۳۳ | | ہدیہ کفار کے رد و قبول سے متعلق احادیث کریمہ میں تطبیق و توفیق۔ | ۶۲۵ | شرع مطہر نے برے کام اور برے نام دونوں سے احتراز کا حکم دیا ہے۔ | ۶۳۳ | | مصنف کی تحقیق کہ ہدایائے کفار کہاں قبول کرنا ضروری کہاں ممنوع اور کہاں مباح ہے۔ | ۶۲۵ | سود خور کے ہاں کھانا اور اس سے پیسہ لے کر مسجد میں لگانا یا گیارہویں و میلاد میں صرف کرنا کیسا ہے۔ | ۶۳۳ | | کفار کا پکایا ہوا یا ہدیہ کیا ہوا گوشت حرام ہے۔ | ۶۲۷ | ایک مردار خور کے ہاں سے نیاز وغیرہ کا گوشت کھانا مسلمانوں کو جائز ہے یا نہیں۔ | ۶۳۳ | | ایک شخص سود اور رشوت بھی لیتا ہے اور تجارت وغیرہ حلال پیشہ بھی، اس کے مکان پر کھانا کیسا ہے۔ | ۶۲۷ | سود خور کے گھر کا کھانا جائز ہے جب تک یہ تحقیق نہ ہو کہ جو کھانا سامنے لایا گیا ہے وہ حرام ہے۔ | ۶۳۳ | | نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عادت کریمہ زمین پر دسترخوان بچھا کر کھانا تناول فرمانا تھی، اور یہی افضل ہے۔ | ۶۲۹ | تارک نماز کا مال وطعام پر کوئی اثر نہیں لیکن عالم مقتداء اس کے ہاں کھانے سے احتراز کرے۔ | ۶۳۵ | | روافض کے ہاں کھانا کیسا ہے، اور یہ جو مشہور ہے کہ وہ اہل سنت و جماعت کو کھانا خراب کر کے کھلاتے ہیں اس کا کوئی ثبوت ہے یا نہیں۔ | ۶۳۱ | عالم مقتدا کو بے ضرورت سود خوار کے ہاں کھانے پینے سے احتراز چاہیے۔ | ۶۳۵ | | انگریزی دواخانوں پر فروخت

ہونے والے عرق کا حکم جو نشہ آور نہیں ہوتا۔ | ۶۳۲ | ترک نماز کبیرہ اخبث و اکبر ہے۔ | ۶۳۵ | | اصل اشیاء میں طہارت و اباحت ہے، جب تک نجاست یا حرمت معلوم نہ ہو حکم جواز ہے۔ | ۶۳۲ | تارک نماز پر وعید شدید۔ | ۶۳۵ | | کون سے کپڑے نجس اور کون سے طاہر ہیں۔ | ۶۳۲ | مسلمان دھوبیوں کو مسلمانوں میں ملانا اور احکام دین سکھانا فرض ہے اور ان سے نفرت کرنا اور تعلیم شریعت سے ان کو دور رکھنا حرام ہے۔ | ۶۳۶ |

Vol 21 Fatawa Razawiyya

Page	Subject
641	Sharia is easy; as long as the state of prohibition or impurity in a specific thing is not known, it is pure and lawful.
641	It is better not to eat at the house of a usurer, especially for a scholar and a leader.
642	An animal whose mother is halal is halal, for in animals, lineage is from the mother, not from the father.
642	Eating the food of the Fatiha of Hazrat Fatimah al-Zahra (may Allah be pleased with her) is not forbidden or impermissible for men.
642	In case of necessity and compulsion, eating forbidden food or using it is permissible to the extent of necessity.
642	Drinking alcohol prevents one from the way of Allah; Allah has cursed those who commit it.
643	An inquiry consisting of five questions.
643	Men going to shrines is recommended and beloved, but stopping women is more appropriate and safer.
643	Under what conditions is playing the 'duff' (hand drum) permissible.
637	The common people of India have learned the issue of untouchability from the infidels of India.
637	It is better to avoid eating and drinking in the houses of those whose source of livelihood is only forbidden wealth.
637	Women who go out without a veil are transgressors, and their men are cuckolds; it is not appropriate to mingle with them.
638	What is 'tari' (palm wine), and when is it halal and pure, and when is it haram and impure.
638	A question about a Muslim boy and girl who eat bread snatched from a scavenger girl.
639	Command a seven-year-old child to pray, and at the age of ten, be strict about prayer.
639	That which causes hatred among common Muslims is prohibited by Sharia.
639	That in which a person becomes suspected and maligned is prohibited according to Sharia.
640	Anything that opens the door to backbiting against Muslims will

Page	Subject
644	When is singing at weddings etc. permissible and when is it impermissible.
644	The Teeja, Daswan, and Chahlum (post-funeral rites) are all permissible when done with good intention and in a praiseworthy manner.

Page	Subject
	put them into trials, and putting them into trials is haram.
640	Fitna (strife) is a sleeping evil; whoever awakens it, the curse of Allah is upon them.
640	How is it for Muslims to eat at the houses of pig-eaters, hunt pigs, and feed them to infidels.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	विषय
641	शरीअत आसान है; जब तक किसी विशेष वस्तु में हराम या अपवित्रता की स्थिति ज्ञात न हो, वह पवित्र और हलाल है।
641	सूदखोर (ब्याजखोर) के यहाँ खाना न खाना बेहतर है, विशेष रूप से एक विद्वान और नेतृत्व करने वाले के लिए।
642	जिस जानवर की माँ हलाल है, वह हलाल है क्योंकि जानवरों में वंश माँ से होता है, पिता से नहीं।
642	हज़रत फातिमा-तुल-ज़हरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के फातिहा का खाना पुरुषों के लिए वर्जित और नाजायज़ नहीं है।
642	आवश्यकता और मजबूरी में हराम खाना या उसका उपयोग करना आवश्यकता की सीमा तक जायज़ है।
642	शराब पीना अल्लाह की राह से रोकता है; इसके करने वाले पर अल्लाह तआला ने लानत की है।
643	पाँच सवालों पर आधारित इस्तेफ़ता (सवाल)।
643	मज़ारों पर पुरुषों का जाना पसंदीदा और अच्छा है, मगर औरतों को रोकना ही अधिक उचित और सुरक्षित है।
643	
637	भारत के आम लोगों ने छुआछूत का मसला भारत के काफिरों से सीखा है।
637	उन लोगों के घरों में खाने-पीने से बचना बेहतर है जिनकी आजीविका का साधन केवल हराम माल है।
637	बिना परदे के बाहर निकलने वाली महिलाएँ फ़ासिक़ा (पापिनी) हैं और उनके पुरुष दय्यूश (निर्लज्ज) हैं; उनसे मेल-जोल उचित नहीं।
638	ताड़ी क्या है, वह कब हलाल और पाक होती है और कब हराम और नापाक होती है।
638	एक सफाई कर्मचारी (खाकरूब) लड़की से रोटी छीनकर खाने वाले मुसलमान लड़के और लड़की के बारे में सवाल।
639	सात साल के बच्चे को नमाज़ का हुक्म दो और दस साल की उम्र में नमाज़ पर सख्ती करो।
639	जो बात आम मुसलमानों की नफरत का कारण हो, वह शरीअत के अनुसार मना है।
639	जिस बात में व्यक्ति संदिग्ध और निंदित हो, वह शरीयत के तौर पर वर्जित है।
640	

पृष्ठ	विषय
	डफ (खंजरी) बजाना किन शर्तों के साथ जायज़ है।
644	शादी वगैरह पर गाना कब जायज़ है और कब नाजायज़ है।
644	तीजा, दसवाँ, चेहलुम सब जायज़ हैं जब अच्छी नीयत और सराहनीय तरीके से हों।
पृष्ठ	विषय
	जो बात मुसलमानों पर ग़ीबत (चुगली) का दरवाज़ा खोलेगी, वह उन्हें फितने में डालेगी और उन्हें फितने में डालना हराम है।
640	फितना सोई हुई बुराई है, जो कोई उसे जगाए उस पर अल्लाह तआला की लानत है।
640	सुअर खाने वालों के यहाँ खाना और सुअर का शिकार करना और काफिरों को खिलाना मुसलमानों के लिए कैसा है।

صفحہ	مضمون
۶۴۱	شریعت آسان ہے جب تک کسی خاص شے میں حرمت یا نجاست کا حال معلوم نہ ہو پاک وحلال ہے۔
۶۴۱	سود خوار کے ہاں نہ کھانا بہتر ہے خصوصاً عالم و مقتداء کو۔
۶۴۲	جس جانور کی ماں حلال ہے وہ حلال ہے کہ جانور میں نسب ماں سے ہے نہ کہ باپ سے۔
۶۴۲	حضرت فاطمۃ الزہراء رضی اللہ تعالی عنہا کی فاتحہ کا کھانا مردوں کو ممنوع و ناجائز نہیں۔
۶۴۲	ضرورت و مجبوری میں حرام کھانا یا اس کو استعمال میں لانا بقدرِ ضرورت جائز ہے۔
۶۴۲	
۶۳۷	عوام ہندوستان نے چھوت کا مسئلہ کفار ہندسے سیکھا ہے۔
۶۳۷	جس کا ذریعہ معاش صرف مال حرام ہے ان کے گھروں میں کھانے پینے سے بچنا اولی ہے۔
۶۳۷	بے پردہ نکلنے والی عورتیں فاسقہ اور ان کے مرد دیوث ہیں ان سے میل جول مناسب نہیں۔
۶۳۸	تاڑی کیا ہے ، وہ کب حلال و طاہر اور کب حرام و نجس ہوتی ہے۔
۶۳۸	خاکروب لڑکی سے روٹی چھین کر کھانے والے مسلمان لڑکے اور لڑکی کے بارے میں سوال۔
۶۳۹	

صفحہ	مضمون
	شراب نوشی راہ خدا سے روکتی ہے اس کے مرتکب پر اللہ تعالی نے لعنت فرمائی ہے۔
۶۴۳	پانچ سوالات پر مشتمل استفتاء۔
۶۴۳	مزارات پر مردوں کا جانا مندوب و محبوب مگر عورتوں کو روکنا ہی انسب واسلم ہے۔
۶۴۳	دف بجانا کن شرائط کے ساتھ جائز ہے۔
۶۴۴	شادی و غیرہ پر گانا کب جائز اور کب ناجائز ہے۔
۶۴۴	تیجہ، دسواں، چہلم سب جائز ہیں جب بنیت محمود اور بطور محمود ہوں۔

صفحہ	مضمون
۶۳۹	سات برس کے بچے کو نماز کا حکم دوا اور دس برس کی عمر میں نماز پر سختی کرو۔
۶۳۹	جو بات عام مسلمانوں کی نفرت کا موجب ہو شرعاً منع ہے۔
۶۳۹	جس بات میں آدمی متہم و مطعون ہو شرعی طور پر ممنوع ہے۔
۶۴۰	جو بات مسلمانوں پر فتح باب غیبت کرے انہیں فتنے میں ڈالے گی اور انہیں فتنے میں ڈالنا حرام ہے۔
۶۴۰	فتنہ سوئی ہوئی خرابی ہے جو کوئی اس کو جگائے اس پر اللہ تعالی کی لعنت ہے۔
۶۴۰	خنزیر خوروں کے ہاں کھانا اور خنزیر کا شکار کرنا اور کفار کو کھلانا مسلمانوں کے لئے کیسا ہے۔

Fatawa Rizvia - Volume 21

Rulings / Topics	Page/ Ref	Rulings / Topics	Page/ Ref
Wahabis are a severely misguided and irreligious sect.	644	Whether it is permissible or not to eat and drink at the houses of Muslims who engage in trade, take interest, and are also landowners, and to marry off children to them.	650
Whose invitation should be accepted and whose should not, also whose invitation should be refused and why.	644	How is it to eat at the house of Hindus?	650
What is the ruling regarding a well and its water if it was dug using wealth combined from both Halal and Haram sources?	645	There is no harm in eating at the house of one who takes interest-based loans out of necessity.	651
Eating 'Khaki' (duck) eggs is permissible.	647	Questions and answers regarding food at the houses of the People of the Book and Hindus, and food cooked by them.	651
What is the ruling on praying behind someone who eats at the houses of Rafidis?	647	How is it to find fault in food, eat bareheaded, and go to eat at someone's house without an invitation?	652
Eating at the house of an adulterer, drunkard, or usurer is better avoided, though they are not disbelievers (kafir).	647	Whether it is permissible or not to eat and drink at the houses of Muslims who engage in trade, take interest, and are also landowners, and to marry off children to them.	650
Jews and Christians are original disbelievers, not apostates.	647	How is it to eat at the house of Hindus?	650
Rafidis, Wahabis, Qadiyanis, Necharis, and Chakralawis are apostates.	647	There is no harm in eating at the house of one who takes interest-based loans out of necessity.	651

Rulings / Topics	Page/ Ref
Difference in the rulings for general disbelievers and apostates.	647
One who knowingly eats at a Qadiyani's house is a sinner; if he does not repent, he should not be allowed to recite at a Mawlid gathering.	648
Is it permissible for a Muslim to buy meat from a market where a Magian (fire-worshipper) slaughtered swine?	648
A goat slaughtered by a Magian is also like swine.	649
When is it permissible and when is it forbidden to buy meat from a Magian?	649
Regarding food, the blessed habit of the Prophet (PBUH) was that if he liked it, he would eat it; otherwise, he would not.	652
The warning in Hadith for those who go to eat at someone's house without an invitation.	652
When can an invited person take others with them to an invitation and when not?	653
The invitation of Hazrat Jabir (RA) on the occasion of the Battle of the Trench.	653
The miracle of the Prophet (PBUH) that the food and curry did not run out.	653
How is it to eat the 'Niyaz' (consecrated food) of Milad and Gyarvi (11th of the month) at the house of a gambler, prostitute, or anyone with a forbidden (Haram) profession?	653

फतावा रजविया - जिल्द 21

मसले / उनवान	सफा/ नंबर	मसले / उनवान	सफा/ नंबर
वहाबी एक सख्त गुमराह बददीन फिर्का है।	644	जो मुसलमान तिजारत भी करते हैं, सूद भी खाते हैं और ज़मींदार भी हैं उनके यहाँ का खाना पीना और लड़के लड़कियों को ब्याहना जायज़ है या नहीं।	650
किन लोगों की दावत करनी और किन किन की न करनी चाहिए नीज़ किन लोगों की दावत नामंज़ूर करनी चाहिए और क्यों।	644	हनूद के यहाँ का खाना कैसा है।	650
हलाल व हराम मुश्तरका माल से कुआँ खुदवाया जाए तो उसका और उसके पानी का क्या हुक्म है।	645	ज़रूरतन सूदी क़र्ज़ लेने वाले के यहाँ खाने में हर्ज नहीं।	651
खाकी (बत्तख का) अंडा खाना जायज़ है	647	अहले किताब व अहले हनूद के हाँ और उनके हाथ के पकाए हुए खाने से मुताल्लिक़ सवाल व जवाब।	651
रवाफ़िज़ के हाँ खाना खाने वाले के पीछे नमाज़ का हुक्म क्या है।	647	खाने में ऐब निकालना, सर बरहना खाना खाना और किसी के बिला दावत खाने को जाना कैसा है।	652
ज़ानी, शराबी और सूद ख्वार के यहाँ खाना ख़िलाफ़-ए-औला है मगर वो काफ़िर नहीं।	647	जो मुसलमान तिजारत भी करते हैं, सूद भी खाते हैं और ज़मींदार भी हैं उनके यहाँ का खाना पीना और लड़के लड़कियों को ब्याहना जायज़ है या नहीं।	650
यहूदी व नसारा काफ़िर-ए-असली हैं मुर्तद नहीं।	647	हनूद के यहाँ का खाना कैसा है।	650

मसले / उनवान	सफा/ नंबर
राफ़ज़ी, वहाबी, क़ादियानी, नेचरी और चक्रालवी मुर्तद हैं।	647
आम काफ़िरों और मुर्तदों के अहकाम में फ़र्क	647
क़ादियानी के मकान पर दानिस्ता खाना खाने वाला गुनहगार है, तौबा न करे तो उससे महफ़िल-ए-मौलूद शरीफ़ न पढ़वाया जाए।	648
जिस मार्केट में मजूसी ने ख़िन्ज़ीर (सूअर) काटा वहाँ से गोश्त खरीदना मुसलमान के लिए कैसा है।	648
मजूसी के हाथ की ज़बह हुई बकरी भी ख़िन्ज़ीर की मिस्ल (तरह) है।	649
मजूसी से गोश्त खरीदना कब जायज़ और कब नाजायज़ है।	649
ज़रूरतन सूदी क़र्ज़ लेने वाले के यहाँ खाने में हर्ज नहीं।	651
खाने में हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम की आदत-ए-करीमा ये थी कि पसंद आया तो तनावुल फ़रमा लिया वरना नहीं।	652
बिला दावत किसी के हाँ खाना खाने जाने वाले के लिए हदीस में वईद।	652
मदऊ शख्स दूसरों को कब अपने साथ दावत पर ले जा सकता है और कब नहीं।	653
ग़ज़वा-ए-खंदक के मौक़े पर हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की दावत।	653
मोजज़ा-ए-रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम कि खाना और सालन ख़त्म नहीं हुआ।	653
क़िमार बाज़ (जुआरी), तवाइफ़ या कोई हराम पेशा करने वाले के यहाँ मीलाद व ग्यारहवीं की नियाज़ खाना कैसा है।	653

مسائل / عنوانات	صفحہ/ نمبر
وہابی ایک سخت گمراہ بددین فرقہ ہے۔	۶۴۴
کن لوگوں کی دعوت کرنی اور کن کن کی نہ کرنی چاہیے نیز کن لوگوں کی دعوت نا منظور کرنی چاہیے اور کیوں۔	۶۴۴
حلال و حرام مشترکہ مال سے کنواں کھدوایا جائے تو اس کا اور اس کے پانی کا کیا حکم ہے۔	۶۴۵
خاکی انڈا کھانا جائز ہے	۶۴۷
	۶۴۷
جو مسلمان تجارت بھی کرتے ہیں، سود بھی کھاتے ہیں اور زمیندار بھی ہیں ان کے یہاں کا کھانا پینا اور لڑکی لڑکیوں کو بیاہنا جائز ہے یا نہیں۔	۶۵۰
ہنود کے یہاں کا کھانا کیسا ہے۔	۶۵۰
ضرورتاً سودی قرض لینے والے کے یہاں کھانے میں حرج نہیں۔	۶۵۱
اہل کتاب واہل ہنود کے ہاں اور ان کے ہاتھ کے پکائے ہوئے کھانے سے متعلق سوال وجواب۔	۶۵۱
	۶۵۲

مسائل / عنوانات	صفحہ/ نمبر
روافض کے ہاں کھانا کھانے والے کے پیچھے نماز کا حکم کیا ہے۔	
زانی، شرابی اور سود خوار کے یہاں کھانا خلاف اولیٰ ہے مگر وہ کافر نہیں۔	۶۴۷
یہودی و نصاریٰ کا فر اصلی ہیں مرتد نہیں۔	۶۴۷
رافضی، وہابی، قادیانی، نیچری اور چکرالوی مرتد ہیں۔	۶۴۷
عام کافروں اور مرتدوں کے احکام میں فرق	۶۴۷
قادیانی کے مکان پر دانستہ کھانا کھانے والا گنہگار ہے، توبہ نہ کرے تو اس سے محفل مولود شریف نہ پڑھوایا جائے۔	۶۴۸
کھانے میں عیب نکالنا ، سر برہنہ کھانا کھانا اور کسی کے بلاد عوت کھانے کو جانا کیسا ہے۔	
جو مسلمان تجارت بھی کرتے ہیں، سود بھی کھاتے ہیں اور زمیندار بھی ہیں ان کے یہاں کا کھانا پینا اور لڑکی لڑکیوں کو بیاہنا جائز ہے یا نہیں۔	۶۵۰
ہنود کے یہاں کا کھانا کیسا ہے۔	۶۵۰
ضرورتاً سودی قرض لینے والے کے یہاں کھانے میں حرج نہیں۔	۶۵۱
کھانے میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی عادت کریمہ یہ تھی کہ پسند آیا تو تناول فرمالیا ورنہ نہیں۔	۶۵۲
بلاد عوت کسی کے ہاں کھانا کھانے جانے والے کے لئے حدیث میں وعید۔	۶۵۲

مسائل / عنوانات	صفحہ/ نمبر
جس مارکیٹ میں مجوسی نے خنزیر کاٹا وہاں سے گوشت خریدنا مسلمان کے لئے کیسا ہے۔	۶۴۸
مجوسی کے ہاتھ کی ذبح ہوئی بکری بھی خنزیر کی مثل ہے۔	۶۴۹
مجوسی سے گوشت خریدنا کب جائز اور کب ناجائز ہے۔	۶۴۹
مدعو شخص دوسروں کو کب اپنے ساتھ دعوت پر لے جاسکتا ہے اور کب نہیں۔	۶۵۳
غزوہ خندق کے موقع پر حضرت جابر رضی اللہ تعالی عنہ کی دعوت۔	۶۵۳
معجزہ رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ کھانا اور سالن ختم نہیں ہوا۔	۶۵۳
قمار باز ، طوائف یا کوئی حرام پیشہ کرنے والے کے ہاں میلا د و گیار ہویں کی نیاز کھانا کیسا ہے۔	۶۵۳

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Page Table Content:

[Left Column Page Numbers / Text] 654: If in a purchase, the contract and cash payment involve haraam wealth, then eating from it is haraam, otherwise not. 654: What is the ruling on marrying a prostitute, mixing her wealth with one's own, and consuming it? 655: Which food invitation is Sunnah and refusal of which invitation is a sin? 655: Accepting a Walima invitation is Sunnah Mu'akkadah as long as there is no sin or legal Sharia impediment. 655: It is preferable to accept general invitations. 655: If the invitation is specifically for a particular person, they have absolute choice to accept or refuse. 656: There is disagreement as to whether prawns are fish; therefore, caution lies in avoiding them. 657: There is no prohibition in the Holy Quran against always eating meat; however, the Quran has forbidden self-indulgence. 657: Hunting out of necessity is permissible during the first ten days of Muharram. 657: Hunting merely for amusement is impermissible. 658: Something obtained directly through interest is haraam to consume, and even if bought with interest money, it remains impermissible. 658: One should avoid eating the food of a usurer.

[Right Column Page Numbers / Text] 658: Doubtful wealth should be avoided, but it is not forbidden until it is known to be so. 658: If an heir knows that this money is from interest (riba), it is not permissible for them to take it; the heir should return it to the person from whom the ancestor took it or give it in charity. 658: How is it to eat and drink from the profession of photography (image-making)? 658: Eating meat at a Hindu's house is haraam; regarding other items, the ruling is permissibility while piety dictates avoidance. 659: It is incorrect to say that prayers are not accepted for forty days after eating at a Hindu's house. 659: How is it according to Sharia to eat, drink, and socialize with someone who does not pray? 659: Wine is haraam, the mother of all impurities, and its drinker will be made to drink the blood and pus of hell-dwellers. 660: Three scenarios of wedding meal functions and their Sharia ruling. 661: When faced with two calamities, one should choose the lighter and easier one. 661: Is it permissible to host or attend a meal for condolences, birth, circumcision, or a housewarming party? 662: A Muslim who eats Jhatka meat at a Hindu's house or sells carrion meat is a mockery for Satan; their faith is not sound. Muslims should stop socializing with them and boycott them.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

पृष्ठ सारणी सामग्री:

[बायाँ कॉलम पृष्ठ संख्या / पाठ] 654: यदि खरीदारी में अनुबंध और नकद राशि हराम माल से जुड़ी हो तो उसे खाना हराम है, अन्यथा नहीं। 654: एक वेश्या से निकाह करके उसकी संपत्ति को अपनी संपत्ति में मिलाना और उसे खाना कैसा है? 655: दावत-ए-ताम (भोजन का निमंत्रण) कौन सी सुन्नत है और किस दावत को स्वीकार न करना गुनाह है? 655: वलीमा की दावत स्वीकार करना सुन्नत-ए-मुअक्कदा है जब तक कि वहां कोई गुनाह या शरई रुकावट न हो। 655: आम दावतों को स्वीकार करना बेहतर है। 655: यदि विशेष रूप से उसी व्यक्ति को दावत दी गई हो, तो उसे स्वीकार करने या न करने का पूर्ण अधिकार है। 656: झींगे के मछली होने में मतभेद है, इसलिए इससे बचने में सावधानी है। 657: मांस हमेशा खाने पर कुरान मजीद में कहीं रोक नहीं है, हाँ, कुरान ने केवल स्वयं की वासनाओं (नफ़्स परवरी) को पूरा करने से मना किया है। 657: मुहर्रम-उल-हराम के दस दिनों में ज़रूरत पड़ने पर शिकार करना जायज़ है। 657: केवल मनोरंजन के लिए शिकार करना नाजायज़ है। 658: जो चीज़ सीधे तौर पर सूद (ब्याज) में आई हो उसे खाना हराम है और सूद के पैसे से खरीदी गई चीज़ भी नाजायज़ है। 658: सूदखोर का खाना खाने से बचना चाहिए।

[दायाँ कॉलम पृष्ठ संख्या / पाठ] 658: संदेहास्पद धन से बचना चाहिए लेकिन जब तक यह ज्ञात न हो जाए तब तक यह हराम नहीं है। 658: यदि उत्तराधिकारी जानता है कि यह पैसा सूद (ब्याज) का है, तो उसे लेना जायज़ नहीं है; उत्तराधिकारी ने जिससे लिया था उसे वापस कर दे या सदका (दान) कर दे। 658: फ़ोटोग्राफ़ी (चित्रकारी) के पेशे से कमाई हुई चीज़ें खाना-पीना कैसा है? 658: हिंदू के यहाँ मांस खाना हराम है, दूसरी चीज़ों के बारे में जवाज़ (अनुमति) का फ़तवा है और परहेज़ करना तक़वा (धर्मपरायणता) है। 659: यह बात गलत है कि हिंदू के यहाँ खाने से चालीस दिन तक दुआ कबूल नहीं होती। 659: बे-नमाज़ी के साथ खाना-पीना और मेल-जोल रखना शरीअत के अनुसार कैसा है? 659: शराब हराम है, तमाम नजासतों (गंदगियों) की माँ है, और इसे पीने वाले को जहन्नुमियों का खून और मवाद पिलाया जाएगा। 660: शादी के खाने के आयोजन की तीन स्थितियाँ और उनका शरई हुक्म। 661: यदि कोई दो मुसीबतों में फँस जाए तो वह उनमें से हल्की और आसान को चुने। 661: ताज़ियत (शोक), जन्म या खतना या घर भोज यानी नए घर में खाना खिलाना और उसमें शरीक होना जायज़ है या नहीं। 662: हिंदू के घर झटके का मांस खाने वाला और मुर्दार (मरे हुए जानवर) का मांस

बेचने वाला मुसलमान शैतान का मसखरा है, उसका दीन ईमान ठीक नहीं, मुसलमानों को उससे मेल-जोल बंद करके उसका बहिष्कार करना चाहिए।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

صفحہ جدول کے مندرجات:

[بائیں کالم کے صفحہ نمبر / متن] ۶۵۴: خریداری میں عقد ونقد مال حرام پر جمع ہوئے تو اس کا کھانا حرام ہے ورنہ نہیں۔ ۶۵۴: رنڈی سے نکاح کر کے اس کا مال اپنے مال میں ملانا اور اس کو کھانا کیسا ہے۔ ۶۵۵: دعوت طعام کونسی سنت ہے اور کس دعوت کو قبول نہ کرنا گناہ ہے۔ ۶۵۵: دعوت ولیمہ کو قبول کرنا سنتِ مؤکدہ ہے جبکہ وہاں کوئی معصیت ومانع شرعی نہ ہو۔ ۶۵۵: عام دعوتوں کا قبول کرنا افضل ہے۔ ۶۵۵: خاص اسی شخص کی دعوت ہو تو قبول کرنے یا نہ کرنے کا اس کو مطلقاً اختیار ہے۔ ۶۵۶: جھینگے کے مچھلی ہونے میں اختلاف ہے لہٰذا اس سے بچنے میں احتیاط ہے۔ ۶۵۷: گوشت ہمیشہ کھانے کی قرآن مجید میں کہیں ممانعت نہیں، ہاں نفس پروری سے قرآن نے منع فرمایا ہے۔ ۶۵۷: عشرہ محرم الحرام میں ضرورتاً شکار کرنا جائز ہے۔ ۶۵۷: محض تفریح طبع کے لئے شکار کھیلنا ناجائز ہے۔ ۶۵۸: جو چیز بعینہ سود میں آئی اس کا کھانا حرام اور سود کے روپے سے خریدی تب بھی ناجائز ہے۔ ۶۵۸: سود خوار کے کھانے سے اجتناب چاہیے۔

[دائیں کالم کے صفحہ نمبر / متن] ۶۵۸: شبہ کے مال سے احتراز چاہیے مگر حرمت نہیں جب تک معلوم نہ ہو۔ ۶۵۸: وارث اگر جانتا ہے کہ یہ روپیہ سود کا ہے تو اس کو لینا جائز نہیں، مورث نے جس سے لیا تھا اس کو واپس کرے یا تصدق کرے۔ ۶۵۸: پیشہ تصویر سے اکل و شرب کیسا ہے۔ ۶۵۸: ہندو کے یہاں گوشت کھانا حرام، دوسرے چیزوں میں فتویٰ جواز اور تقویٰ احتراز ہے۔ ۶۵۹: یہ بات غلط ہے کہ ہندو کے یہاں کھانے سے چالیس دن دعا قبول نہیں ہوتی۔ ۶۵۹: بے نماز کے ہمراہ کھانا پینا اور میل جول رکھنا شرعاً کیسا ہے۔ ۶۵۹: شراب حرام، تمام نجاستوں کی ماں،

اور اس کو پینے والے کو جہنمیوں کا خون اور پیپ پلایا جائے گا۔ ۶۶۰: تقریب طعام شادی کی تین صورتیں اور ان کا شرعی حکم۔ ۶۶۱: جودو مصیبتوں میں ہو جائے تو وہ ان میں اخف واہون کو اختیار کرے۔ ۶۶۱: تعزیت ولادت یا ختنہ یا گھر بھوج یعنی تیاری مکان میں کھانا کرنا اور اس میں شریک ہونا جائز ہے یا نہیں۔ ۶۶۲: ہندو کے گھر جھٹکے کا گوشت کھانے والا اور مردار کے گوشت کو فروخت کرنے والا مسلمان شیطان کا مسخرہ ہے، اس کا دین ایمان ٹھیک نہیں مسلمان اس سے میل جول بند کر کے اس کا بائیکاٹ کریں۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

- In what form is it permissible or impermissible for those who recite Milad to eat at the house of those who host Milad? (Page 662)
- It is permissible to hold a gathering on an occasion of joy and prepare food to feed family members and Milad reciters. (Page 663)
- If food and sweets are distributed upon receiving good news, both the rich and the poor can eat them. (Page 663)
- How is it to eat cooked food from a Hindu's house and distribute it in Milad Sharif? (Page 663)
- How is it to recite [Milad] like Qawwali in Milad Sharif? (Page 664)
- Eating with a shell spoon is permissible, however, eating the shell itself is haraam. (Page 662)
- Eating and drinking with Christians, using each other's utensils, and smoking each other's hookah is prohibited. (Page 662)
- Prohibition of sitting, eating, and drinking with people of deviant beliefs (bad-mazhab) from blessed hadiths. (Page 662)
- In the noble verse "The good things have been made lawful for you, and the food of those who were given the Scripture is lawful for you and your food is lawful for them," 'food' refers to slaughtered meat (dhabihah). (Page 665)
- Wheat, rice, milk, yogurt, etc., are halal even from a polytheist's house as long as they are not impure. (Page 665)
- In the pure Shariah, every non-Muslim is an unbeliever (kafir), whether Jew or Christian or Magian or polytheist. (Page 665)
- He who does not consider the People of the Book as kafir is himself a kafir. (Page 665)
- It is permissible to pray before eating while having the food present. (Page 663)
- It is permissible to harvest honey and it's not necessary to leave some in the beehive. (Page 663)
- In honey, there is healing for people. (Page 663)
- Honey is not the food of bees; their food is fruits and flowers. Honey is entirely and perfectly for us. (Page 664)
- A kafir's leftover food is not right for a Muslim, as "the leftover of a dog is also a dog." (Page 666)
- Raw and cooked eggs of a halal animal are all halal; yes, if they turn into blood, then they are haraam and impure. (Page 667)

- Using food items of Hindus is permissible and halal for a Muslim, but eating along with Hindus is not permissible. (Page 668)
- Eating meat from a Hindu's house is haraam, but other items are permissible until impurity and prohibition are confirmed. (Page 668)
- Non-Muslims are of four types: People of the Book, Magians, polytheists, and apostates. Rulings of these four types. (Page 668)
- Zaid took the daughter's dower and cooked wedding food, then took permission from the girl; she gave permission, so there is no harm in that food. (Page 669)

फ़तावा रजविया जिल्द २१

- मिलाद कराने वालों के घर से मिलाद पढ़ने वालों को खाना किस सूरत में जायज़ और किस सूरत में नाजायज़ है। (पृष्ठ ६६२)
- ख़ुशी के मौके पर महफ़िल कराना और खाना तैयार करना कुनबे वालों और मिलाद ख़्वानों को खिलाना जायज़ है। (पृष्ठ ६६३)
- ख़ुशख़बरी पाकर खाना और मिठाई तकसीम की जाए तो अग़निया और फ़ुकरा सब खा सकते हैं। (पृष्ठ ६६३)
- हिन्दू के यहाँ का पका हुआ खाना और उसको मिलाद शरीफ में तकसीम करना कैसा है। (पृष्ठ ६६३)
- मिलाद शरीफ में कव्वाली की तरह पढ़ना कैसा है। (पृष्ठ ६६४)
- सीप के चमचे से खाना जायज़ है अलबत्ता खुद सीप को खाना हराम है। (पृष्ठ ६६२)
- ईसाइयों के साथ खाना-पीना, आपस में एक दूसरे के बर्तन इस्तेमाल करना और एक दूसरे का हुक्का पीना ममनू (वर्जित) है। (पृष्ठ ६६२)
- बद-मज़हबों के साथ बैठने, खाने और पीने की मनाही अहादीस-ए-मुबारका से। (पृष्ठ ६६२)
- आयते करीमा "अहिल लकुमुत तय्यिबातु व तआमुल लज़ीना ऊतुल किताब हल्लुल लकुम व तआमुकुम हल्लुल लहुम" में तआम से मुराद ज़बीहा है। (पृष्ठ ६६५)
- गेहूं, चावल, दूध और दही वग़ैरह तो मुशरिक के घर भी हलाल है जब तक नजिस न हो। (पृष्ठ ६६५)
- शरअ मुतह़र में हर गैर मुस्लिम काफ़िर है चाहे यहूदी हो या नसरानी या मजूसी या मुशरिक। (पृष्ठ ६६५)
- जो अहले किताब को काफ़िर न जाने वो खुद काफ़िर है। (पृष्ठ ६६५)
- तआम को हाज़िर रखकर खाने से पहले दुआ करना जायज़ है। (पृष्ठ ६६३)
- शहद को उतारना जायज़ और छत्ते में कुछ छोड़ देना ज़रूरी नहीं। (पृष्ठ ६६३)
- शहद में लोगों के लिए शफ़ा है। (पृष्ठ ६६३)
- शहद मक्खियों की ग़िज़ा नहीं, उनकी ग़िज़ा फल फूल हैं, शहद तमाम व कमाल हमारे लिए है। (पृष्ठ ६६४)

- काफ़िर का बचा हुआ खाना मुसलमान को दुरुस्त नहीं कि "नीम ख़ुरदह सग हम सग बाशद"। (पृष्ठ ६६६)
- हलाल जानवर का कच्चा और पका अंडा सब हलाल है, हाँ अगर वो खून हो जाए तो हराम व नजिस है। (पृष्ठ ६६७)
- अहले हुनूद की अशिया-ए-ख़ुरदनी (खाद्य सामग्री) का इस्तेमाल मुसलमान को जायज़ व हलाल है मगर अहले हुनूद के हमराह खाना जायज़ नहीं। (पृष्ठ ६६८)
- हिन्दू के घर का गोश्त खाना तो हराम है मगर दीगर अशिया मुबाह हैं जब तक नजासत व हुरमत की तहकीक न हो जाए। (पृष्ठ ६६८)
- गैर मुस्लिम चार किस्म के हैं: किताबी, मजूसी, मुशरिक और मुर्तद। इन अक़्साम-ए-अरबा के अहकाम। (पृष्ठ ६६८)
- ज़ैद ने बेटी का मेहर लेकर शादी का खाना पकवाया फिर लड़की से इजाज़त ली, उसने इजाज़त दे दी तो उस खाने में कोई हर्ज़ नहीं। (पृष्ठ ६६९)

पृष्ठ ६७४ का ६२

- میلاد کرانے والوں کے گھر سے میلاد پڑھنے والوں کو کھانا کس صورت میں جائز اور کس صورت میں ناجائز ہے۔ ۶۶۲
- خوشی کے موقع پر محفل کرانا اور کھانا تیار کرنا کنبے والوں اور میلاد خوانوں کو کھلانا جائز ہے۔ ۶۶۳
- خوشخبری پا کر کھانا اور مٹھائی تقسیم کی جائے تو اغنیاء و فقراء سب کھا سکتے ہیں۔ ۶۶۳
- ہندو کے یہاں کا پکا ہوا کھانا اور اس کو میلاد شریف میں تقسیم کرنا کیسا ہے۔ ۶۶۳
- میلاد شریف میں قوالی کی طرح پڑھنا کیسا ہے۔ ۶۶۴
- سیپ کے چمچے سے کھانا جائز ہے البتہ خود سیپ کو کھانا حرام ہے۔ ۶۶۲
- عیسائیوں کے ساتھ کھانا پینا، آپس میں ایک دوسرے کے برتن استعمال کرنا اور ایک دوسرے کا حقہ پینا ممنوع ہے۔ ۶۶۲
- بد مذہبوں سے مجالست، موآکلت اور مشاربت کی ممانعت احادیث مبارکہ سے۔ ۶۶۲
- آیت کریمہ "احل لکم الطیبات وطعام الذین اوتوا الکتاب حل لکم وطعامکم حل لھم" میں طعام سے مراد ذبیحہ ہے۔ ۶۶۵
- گیہوں، چاول، دودھ اور دہی وغیرہ تو مشرک کے گھر بھی حلال ہے جبکہ نجس نہ ہو۔ ۶۶۵
- شرع مطہر میں ہر غیر مسلم کافر ہے یہودی ہو یا نصرانی یا مجوسی یا مشرک۔ ۶۶۵
- جو اہل کتاب کو کافر نہ جانے وہ خود کافر ہے ۶۶۵
- طعام کو حاضر رکھ کر کھانے سے پہلے دعا کرنا جائز ہے۔ ۶۶۳
- شہد کو اتارنا جائز اور بیت النحل میں کچھ چھوڑ دینا ضروری نہیں۔ ۶۶۳

- شہد میں لوگوں کے لئے شفاء ہے۔ ۶۶۳
- شہد مکھیوں کی غذا نہیں ان کی غذا پھل پھول ہیں شہد تمام و کمال ہمارے لئے ہے۔ ۶۶۴
- کافر کا بچا ہوا کھانا مسلمان کو درست نہیں کہ "نیم خوردہ سگ ہم سگ باشد" سگ را شاید ۶۶۶
- حلال جانور کا کچا اور پکا انڈا سب حلال ہے، ہاں اگر وہ خون ہو جائے تو حرام و نجس ہے۔ ۶۶۷
- اہل ہنود کی اشیاء خوردنی کا استعمال مسلمان کو جائز و حلال مگر اہل ہنود کے ہمراہ کھانا جائز نہیں۔ ۶۶۸
- ہندو کے گھر کا گوشت کھانا تو حرام ہے مگر دیگر اشیاء مباح ہیں جب تک نجاست و حرمت کی تحقیق نہ ہو جائے۔ ۶۶۸
- غیر مسلم چار قسم کے ہیں: کتابی، مجوسی، مشرک اور مرتد۔ ان اقسام اربعہ کے احکام۔ ۶۶۸
- زید نے بیٹی کا مہر لے کر شادی کا کھانا پکوایا پھر لڑکی سے اجازت لی اس نے اجازت دے دی تو اس کھانے میں کوئی حرج نہیں۔ ۶۶۹

- One should not go to eat at a eunuch's invitation. | 669 | Scenarios regarding the permissibility or impermissibility of sinners and pious people participating in invitations involving forbidden music and games. | 672
- It is disliked (Makruh) to drink water while standing, except for Zamzam water and leftover water from Wudu (ablution). | 669 | It is strictly forbidden (Haram Qat'i) to have ill-suspicions about a Muslim without proof. | 673
- It is not necessary to break bread into four pieces. | 669 | One who attends an invitation with the intention of forbidding evil (Nahy 'an al-Munkar) earns reward. | 674
- Holding bread in the left hand and breaking a morsel with the right is to repel pride. | 669 | One should not eat with a usurer, one who does not pray, a drunkard, an adulterer, a hermaphrodite, or a cuckold. | 674
- It is permissible to eat at a Muslim washerman's house. | 670 | There is no reliability in the purity of a drunkard's hands and mouth. | 674
- There were not multiple types of dishes on the table of the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him). | 670 | Marrying someone's wife without divorce or the death of the husband is absolutely void. | 674
- Setting different standards for first and second-class tables is a practice of Christians; creating distinction among attendees is a bid'ah (innovation) and leads to humiliation and heartbreak for one party. | 670 | Appendix: Food and Drink
- An inquiry regarding the general application of Zahir al-Riwayah concerning Walima and food invitations, and its restriction by various conditions in commentaries and fatwas. | 670 | Eating with a leper is permissible, but not necessary. | 101
- Zaid does not attend invitations because today's feasts generally involve pride, boasting, show-off, and disrespect for food; what is the status of his action? | 672 | When is eating with a leper rewarding and when is it inappropriate? | 102
- Restricting the absolute, specifying the general, detailing the concise, and clarifying the ambiguous is the task of a commentator; commentaries are established for this purpose and should not be seen as contradictory but as clarifying. | 672 | People with weak faith and superstitious thoughts should avoid eating and drinking with a leper. | 111

- | | According to a fatwa, using sweets made by a Hindu is permissible, but one should abstain from them based on piety (Taqwa). | 126

- हिजड़े के यहाँ दावत खाने नहीं जाना चाहिए। | ६६९ | उन दावतों में जहाँ गाना-बजाना और खेल-तमाशे हों, गुनहगारों और परहेज़गारों के शामिल होने के जायज़ या नाजायज़ होने की सूरतें। | ६७२
- ज़मज़म शरीफ़ और वज़ू के बचे हुए पानी के अलावा खड़े होकर पानी पीना मकरूह है। | ६६९ | बिना किसी दलील के किसी मुसलमान पर बुरा गुमान करना क़तई हराम है। | ६७३
- रोटी के चार टुकड़े करना ज़रूरी नहीं है। | ६६९ | जो शख़्स किसी दावत में बुराई को रोकने (नही अनुल मुनकर) की नीयत से जाए, वह सवाब पाता है। | ६७४
- बाएँ हाथ में रोटी लेकर दाएँ हाथ से निवाला तोड़ना तक़ब्बुर (घमंड) दूर करने के लिए है। | ६६९ | सूदखोर, बे-नमाज़ी, शराबी, ज़ानी, हिजड़े और दय्यूत के साथ खाना नहीं खाना चाहिए। | ६७४
- मुसलमान धोबी के घर खाना खाना जायज़ है। | ६७० | शराबी के हाथ और मुँह के पाक होने का कोई एतबार नहीं है। | ६७४
- हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के दस्तरख़्वान पर तरह-तरह के कई खाने नहीं होते थे। | ६७० | किसी की ब्याहता से तलाक़ या शौहर की मौत के बिना निकाह करना सरासर बातिल (अमान्य) है। | ६७४
- दस्तरख़्वान पर फ़र्स्ट और सेकंड क्लास का अलग-अलग मेयार बनाना ईसाइयों का तरीक़ा है; हाज़िरीन में भेदभाव करना बिदअत है और एक पक्ष की ज़िल्लत और दिल-शिकनी है। | ६७० | परिशिष्ट: खान-पान (शर्ब-ओ-तआम)
- वलीमा और खाने की दावत के बारे में ज़ाहिर-उर-रिवाया के आम हुक्म और शरह व फ़तावा में उसे कई पाबंदियों से बांधने के मुताल्लिक़ इस्तफ़ता (सवाल)। | ६७० | कोढ़ी (जज़ामी) के साथ खाना जायज़ है, ज़रूरी नहीं। | १०१
- ज़ैद इस वजह से दावतों में नहीं जाता कि आजकल की दावतों में आमतौर पर फ़ख़्र, दिखावा और खाने की बे-क़द्री होती है; उसका यह काम कैसा है? | ६७२ | कोढ़ी के साथ खाना कब सवाब है और कब मुनासिब नहीं? | १०२
- मुतलक़ को पाबंद करना, आम को मख़सूस करना, संक्षेप का विस्तार करना और अस्पष्ट को स्पष्ट करना टीकाकार का काम है; इसी मक़सद के लिए टीकाएँ लिखी जाती हैं, उन्हें

मुख़ालिफ़ नहीं बल्कि स्पष्ट करने वाला समझना चाहिए। | ६७२ | कमज़ोर अक़ीदे और वहमी ख्यालात वाले लोगों को कोढ़ी के साथ खाने-पीने से बचना चाहिए। | १११

- | | हिन्दू के हाथ की बनी हुई मिठाई का इस्तेमाल फ़तवे की रूह से जायज़ है मगर तक़वा (परहेज़गारी) की रूह से परहेज़ करना चाहिए। | १२६

- ہجڑے کے یہاں دعوت کھانے کو نہ جایا جائے۔ | ۶۶۹ | ملاھی و ملاعب پر مشتمل دعوتوں میں عاصی اور متقی کے شریک ہونے کی جواز و عدم جواز کی صورتیں۔ | ۶۷۲
- زمزم شریف اور بقیہ وضو کے سوا کھڑے ہو کر پانی پینا مکروہ ہے۔ | ۶۶۹ | کسی مسلمان پر بلا دلیل بد گمانی حرام قطعی ہے۔ | ۶۷۳
- روٹی کے چار ٹکڑے کرنا ضروری نہیں۔ | ۶۶۹ | کسی دعوت میں نہی عن المنکر کی نیت سے جانے والا ثواب پاتا ہے۔ | ۶۷۴
- بائیں ہاتھ میں روٹی لے کر دائیں سے نوالہ توڑنا دفع تکبر کے لئے ہے۔ | ۶۶۹ | سود خوار، بے نمازی، شرابی، زانی، مخنث اور دیوث کے ساتھ کھانا نہ چاہیے۔ | ۶۷۴
- مسلمان دھوبی کے گھر کھانا کھانا جائز ہے۔ | ۶۷۰ | شرابی کے ہاتھ اور منہ کے پاک ہونے کا کوئی اعتبار نہیں۔ | ۶۷۴
- حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دسترخوان پر قسم قسم کے متعدد کھانے نہیں ہوتے تھے۔ | ۶۷۰ | کسی کی منکوحہ سے بے طلاق و وفات شوہر نکاح باطل محض ہے۔ | ۶۷۴
- دسترخوان فرسٹ سیکنڈ کا معیار الگ الگ بنانا سنت نصاریٰ ہے، حاضرین میں تفریق بدعت ہے اور ایک فریق کی تذلیل و دل شکنی ہے۔ | ۶۷۰ | ضمیمہ شرب وطعام
- دعوت ولیمہ و طعام کے بارے میں ظاہر الروایہ کے اطلاق اور شروح و فتاویٰ میں اس کو کئی قیدوں سے مقید کرنے سے متعلق استفتاء۔ | ۶۷۰ | جذامی کے ساتھ کھانا جائز ہے ضروری نہیں۔ | ۱۰۱

- زید اس سبب سے دعوتوں میں نہیں جاتا کہ آج کل کی دعوتوں میں عموماً فخر و تطاول، انشاءالحمد اور حب طعام کی بے قدری ہوتی ہے اس کا یہ فعل کیسا ہے۔ | ۶۷۲ | مجذوم کے ساتھ کھانا کب ثواب اور کب نامناسب ہے۔ | ۱۰۲
- تقیید مطلق و تخصیص عمومات و تفصیل مجملات و توضیح مبہمات منصب شارح ہے اسی غرض کے لئے وضع شروح ہے وہ اس کے مبائن نہ سمجھے جائیں بلکہ وہ مبین ہیں۔ | ۶۷۲ | ضعیف الاعتقاد اور وہمی خیالات کے حامل لوگوں کو جذامی کے ساتھ کھانے پینے سے بچنا چاہیے۔ | ۱۱۱
- | | ہندو کے ہاتھ کی بنی ہوئی مٹھائی کا استعمال فتویٰ کی رو سے جائز مگر تقویٰ کی رو سے پر ہیز کرنا چاہیے۔ | ۱۲۶

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page 246

172: Once a scavenger (khakrob) becomes a Muslim and cleanses himself by bathing, it is permissible to eat and drink with him. 172: Providing Sabeel (drinks), food, tea, biscuits, etc., for the gatherings of the Rafidis is unlawful and a sin; contributing to them is a sin, and those who participate in them will be resurrected with them. 177: He who mocks a Muslim for eating with a newly converted scavenger is a sinner.

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami Page 64 of 674

फतावा रज़विया जिल्द 21

पृष्ठ 246

172: जैसे ही कोई खाकरोब (सफाईकर्मी) मुसलमान हो जाता है और स्नान करके पाक-साफ हो जाता है, तो उसके साथ खाना-पीना जायज़ है। 172: राफ़िज़ियों के जमावड़े के लिए सबील और खाना, चाय, बिस्कुट आदि का प्रबंध करना नाजायज़ और गुनाह है, उनमें चंदा देना गुनाह है और इसमें शामिल होने वालों का हश्र भी उन्हीं के साथ होगा। 177: नव-मुस्लिम खाकरोब के साथ खाना खाने वाले मुसलमान का मज़ाक उड़ाने वाला गुनहगार है।

www.dawateislami.net आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 64 का 674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

صفحہ ۲۴۶

۱۷۲: خاکروب مسلمان ہوتے ہی غسل کرکے پاک صاف ہو جائے تو اس کے ساتھ کھانا پینا جائز ہے۔ ۱۷۲: سبیل اور کھانا، چائے، بسکٹ وغیرہ جو رافضیوں کے مجمع کے لئے کئے جائیں ناجائز و گناہ ہیں، ان میں چندہ دینا گناہ اور اس میں شامل ہونے والوں کا حشر بھی انہی کے ساتھ ہوگا۔ ۱۷۷: نو مسلم خاکروب کے ساتھ کھانا کھانے والے مسلمان کی ہنسی اڑانے والا گنہگار ہے۔

www.dawateislami.net آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی صفحہ 64 از 674

Fatawa Rizvia, Volume 21

फ़तावा रज़विया, खंड 21

Fatawa Rizwia, Volume 21

Heading: Opposition and Association, Separation, Conduct, and Alliance

- For a person with strong faith, mixing with a leper is not harmful, but for one with weak belief, avoidance is better. (Page 103)
- Unity and friendship with polytheists and disbelievers is absolutely forbidden. (Page 229)
- Endorsement of the issue from Hadiths. (Page 103)
- How is it for Muslims to go to welcome Gandhi in his procession? (Page 247)
- A Muslim is forbidden from participating in the festivals of disbelievers, but it is not disbelief such that a woman would be out of marriage. (Page 120)
- Question and answer regarding participation in a meeting. (Page 248)
- What is the ruling for a Muslim who smoked a Christian's hookah? (Page 130)
- In the noble Shariah, there is an absolute command to sever ties with every disbeliever, especially apostates. (Page 252)
- Causing harm without a Shariah-compliant reason is not permissible. (Page 157)
- Dealing and alliance are two different things. (Page 255)
- Conformity in worldly matters of disbelievers can be done to a certain extent, but conformity in religious matters is not permissible. (Page 168)
- Making Gandhi a leader and celebrating unity with Hindus is enmity towards Islam, and giving donations for it is not the work of a Muslim. (Page 258)
- How is it for Sunnis to join a Shia organization? (Page 183)
- Mixing with an apostate and unnecessary association with a transgressor is disliked. (Page 260)
- It is impermissible for Sunnis to mix and associate with people of other religions, especially when they are superiors and Sunnis are subordinates. (Page 184)
- It is not permissible for a Sunni to participate in the meetings of Wahhabis, Deobandis, opponents of religion, and servants of polytheists. (Page 260)
- Assisting in and participating in rituals of disbelief is forbidden, a sin, and against the command of Allah. (Page 186)
- What is the ruling on alliance with Christians, honoring them, giving them gifts on Christmas day, and business transactions with them? (Page 262)
- Mixing with those holding Deobandi beliefs is forbidden. (Page 222)
- It is not permissible to honor Holi and Diwali and to give something in the name of Nowruz and Mehregan. (Page 265)

- Zaid is a firm Sunni, but some women of the Wahhabi community visit him and Zaid treats them with great hospitality. Does doing this affect his being a Sunni? (Page 268)

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

शीर्षक: विरोध और संगति, पृथक्करण, आचरण और मित्रता

- मज़बूत ईमान वाले व्यक्ति के लिए कोढ़ी के साथ मिलना-जुलना हानिकारक नहीं है, लेकिन कमज़ोर विश्वास वाले के लिए इससे बचना बेहतर है। (पृष्ठ 103)
- मुशरिकों और काफ़िरों के साथ एकता और मित्रता कतई हराम है। (पृष्ठ 229)
- हदीसों से इस मसले की पुष्टि। (पृष्ठ 103)
- गांधी के जुलूस में उनके स्वागत के लिए मुसलमानों का जाना कैसा है? (पृष्ठ 247)
- काफ़िरों के मेले में शरीक होना मुसलमान के लिए मना है, लेकिन यह कुफ़्र नहीं है जिससे निकाह टूट जाए। (पृष्ठ 120)
- एक सभा में भाग लेने के बारे में प्रश्न और उत्तर। (पृष्ठ 248)
- यदि किसी मुसलमान ने ईसाई का हुक्का पिया, तो उसके लिए क्या हुक्म है? (पृष्ठ 130)
- शरीयत में हर काफ़िर से पूरी तरह संबंध विच्छेद करने का आदेश है, विशेष रूप से धर्मत्यागियों से। (पृष्ठ 252)
- बिना किसी शरई कारण के नुकसान पहुँचाना जायज़ नहीं है। (पृष्ठ 157)
- व्यवहार (लेन-देन) और मित्रता दो अलग-अलग चीज़ें हैं। (पृष्ठ 255)
- काफ़िरों के सांसारिक मामलों में एक सीमा तक तालमेल बिठाया जा सकता है, लेकिन धार्मिक मामलों में तालमेल जायज़ नहीं है। (पृष्ठ 168)
- गांधी को नेता बनाना और हिंदुओं के साथ एकता मनाना इस्लाम से शत्रुता है, और इसके लिए दान देना मुसलमान का काम नहीं है। (पृष्ठ 258)
- शियाओं के संगठन में सुन्नियों का शामिल होना कैसा है? (पृष्ठ 183)
- धर्मत्यागी के साथ मिलना-जुलना और गुनहगार के साथ बिना ज़रूरत मेल-जोल रखना मकरूह (नापसंद) है। (पृष्ठ 260)
- सुन्नियों के लिए अन्य धर्मों के लोगों के साथ मेल-जोल रखना मना है, विशेष रूप से तब जब वे अधिकारी हों और सुन्नी उनके अधीन। (पृष्ठ 184)
- वहाबियों, देवबंदियों, धर्म-विरोधियों और मुशरिकों के सेवकों की सभा में सुन्नी का शामिल होना जायज़ नहीं है। (पृष्ठ 260)

- कुफ़्र की रस्मों में सहायता करना और उनमें शामिल होना मना और पाप है, और यह ईश्वरीय आदेश के विरुद्ध है। (पृष्ठ 186)
- ईसाइयों के साथ मित्रता, उनका सम्मान, क्रिसमस पर उन्हें उपहार देना और उनके साथ व्यापारिक लेन-देन का क्या हुक्म है? (पृष्ठ 262)
- देवबंदी विचारधारा वालों से मिलना-जुलना हराम है। (पृष्ठ 222)
- होली और दिवाली का सम्मान करना और नौरोज़ और मेहरजान के नाम पर कुछ देना जायज़ नहीं है। (पृष्ठ 265)
- ज़ैद एक पक्का सुन्नी है लेकिन वहाबी समुदाय की कुछ महिलाएँ उसके पास आती-जाती रहती हैं और वह उनका खूब सत्कार करता है, क्या ऐसा करने से उसकी सुन्नियत में कोई अंतर आता है? (पृष्ठ 268)

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

مخالفت و مجالست، ہجران و سلوک و موالات

- قوی الایمان کے لئے مجذوم سے مخالطت نقصان دہ نہیں اور ضعیف الاعتقاد کے لئے احتراز بہتر ہے۔ ۱۰۳
- مشرکین و کفار کے ساتھ اتحاد و وداد حرام قطعی ہے۔ ۲۲۹
- احادیث سے مسئلہ کی تائید۔ ۱۰۳
- گاندھی کے جلوس میں استقبال کے لئے جانا مسلمانوں کو کیسا ہے۔ ۲۴۷
- کافروں کے میلے میں شریک ہونا مسلمان کو منع ہے مگر کفر نہیں کہ عورت نکاح سے نکل جائے۔ ۱۲۰
- ایک جلسہ میں شرکت سے متعلق سوال و جواب۔ ۲۴۸
- مسلمان نے عیسائی کا حقہ پیا تو اس کیلئے کیا حکم ہے۔ ۱۳۰
- شرع شریف میں ہر کافر سے مطلقاً ترک موالات کا حکم ہے خصوصاً مرتدین سے۔ ۲۵۲
- بلا وجہ شرعی ایذارسانی حلال نہیں۔ ۱۵۷
- معاملت و موالات الگ الگ چیزیں۔ ۲۵۵
- کفار کے امور دنیوی میں ایک حد تک موافقت کی جا سکتی ہے مگر امور مذہبی میں موافقت جائز نہیں۔ ۱۶۸
- گاندھی کو امام بنانا اور ہندوؤں سے اتحاد منانا دشمنی اسلام ہے اور اس میں چندہ دینا مسلمان کا کام نہیں۔ ۲۵۸

- شیعہ کی تنظیم میں سنیوں کو شریک ہونا کیسا ہے۔ ۱۸۳
- مرتد سے میل جول رکھنا اور فاسق سے بے ضرورت اختلاط مکروہ ہے۔ ۲۶۰
- سنیوں کو غیر مذہب والوں سے اختلاط میل جول ناجائز ہے خصوصاً جبکہ وہ افسر ہوں اور یہ ماتحت۔ ۱۸۴
- وہابیہ دیوبندیہ و مخالفان دین و غلامان مشرکین کے جلسہ میں سنی کو شرکت حلال نہیں۔ ۲۶۰
- مراسم کفر کی اعانت اور ان میں شرکت ممنوع و گناہ اور مخالفت حکم الہی ہے۔ ۱۸۶
- نصاریٰ سے موالات، ان کی تعظیم ، بڑے دن میں ان کو ڈالی دینا اور ان سے معاملہ بیع و شراء کا کیا حکم ہے۔ ۲۶۲
- دیو بندی عقائد والوں سے میل جول حرام ہے۔ ۲۲۲
- ہولی و دیوالی کی تعظیم اور نیروز و مہرجان کے نام پر کچھ دینا جائز نہیں۔ ۲۶۵
- زید پکا سنی ہے مگر برادری کے وہابیوں کی چند عورتیں اس کے پاس آتی رہتی ہیں اور زید ان کی خوب خاطر مدارات کرتا ہے، کیا ایسا کرنے سے اس کی سنیت میں فرق پڑتا ہے۔ ۲۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page	Ref No.	Content	Content	Page
105	269	It is ordered in the Hadith that keep company only with a believer and only a pious person should eat your food.	Prohibited (Haram) wealth is never acceptable, nor is it permissible to spend it in the path of Allah, nor is there any reward for it, rather it is pure calamity.	105
105	275	Participating in a meeting where speakers and chairperson are Wahhabi, Deobandi, Nechari, and Hindu, etc., is absolutely Haram and severely harmful to Islam.	Proofs from Quran and Hadith on the above issue.	105
110	287	Those who insult Sayyiduna Ghaus-e-Azam (Radi Allahu Anhu) are Rafidi or Wahhabi; it is not permissible for Muslims to socialize with them.	One who gives charity from Haram wealth with the hope of reward becomes a disbeliever (Kafir).	110
	296	Whether it is correct or not for Muslims to join Hindus in worship by mixing the Holy Quran with Ramayana and Bible, and taking it to a temple and participating in such an arrangement.	Asma-ul-Rijal (Biographies of Reporters)	
107	612	It is forbidden to make Muslims feel averse without a Sharia-based necessity.	Hanash, the narrator, is abandoned (Matrook).	107
192	615	Eating and drinking with Christians and doing other such things is the hallmark of crooked-natured and mischief-making people.	Ibrahim bin Maysara is a Makki Tabi'i and is trustworthy (Thiqa).	192
	650	Whether it is permissible or not to eat and drink at the place of, and to marry sons and daughters to, those	Fawaid-e-Usuliyah (Principles/ Benefits of Principles)	

Page	Ref No.	Content	Content	Page
		Muslims who do business, also take interest, and are also landowners.		
108	662	Eating and drinking with Christians, using each other's utensils, and smoking each other's hookah is forbidden.	That which is rejected from the court of Allah cannot be accepted in the court of the Messenger.	108
108	664	Prohibition of sitting with, eating with, and partnering with people of bad beliefs, from the blessed Hadiths.	There is no comparison between the permissible (Mubah) and the forbidden (Haram).	108
118	674	One should not eat with a consumer of interest, one who neglects prayer, a drunkard, an adulterer, an effeminate person (Mukhannath), and a cuckold (Dayyooth).	The pure Sharia is an authority over both poetry and non-poetry; poetry is not an authority over the Sharia.	118
120		Charity and Alms	No deed of a disbeliever (Kafir) or polytheist (Mushrik) is for the sake of Allah.	120

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

पृष्ठ	सं.	विषय	विषय	पृष्ठ
105	269	हदीस में हुक्म है कि दोस्ती सिर्फ मोमिन से कर और तेरा खाना सिर्फ परहेज़गार खाए।	हराम माल हरगिज़ क़ाबिले-क़ुबूल नहीं, न उसे राहे-ख़ुदा में खर्च करना रवा, न उस पर सवाब, बल्कि कोरा वबाल है।	105
105	275	जिस जलसे में मुक़र्ररीन और सद्र वहाबी, देवबंदी, नेचरी और हिन्दू वगैरह हों उसमें शरीक होना क़तई हराम और सख़्त मुज़िर्रे-इस्लाम है।	मसला बाला (उपरोक्त मसला) पर क़ुरआन व हदीस से दलायल।	105
110	287	सैयदुना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु की तौहीन करने वाले राफ़ज़ी हैं या वहाबी, उनके साथ मेल-जोल मुसलमानों को जायज़ नहीं।	माल-ए-हराम से तसद्दुक (सदक़ा) करके उम्मीद-ए-सवाब रखने वाला काफ़िर हो जाता है।	110
	296	क़ुरआन मजीद को रामायण और बाइबिल के साथ मिलाकर हिन्दुओं के साथ पूजा किया जाना और मंदिर में ले जाना और इस एहतमाम में मुसलमानों का शरीक होना दुरुस्त है या नहीं।	अस्माउर-रिजाल (रावियों की जीवनियाँ)	
107	612	बग़ैर शरई मजबूरी के मुसलमानों को मुतनफ्फ़िर (नफरत दिलाना) करना ममनू (वर्जित) है।	हनश रावी मतरूक (परित्यक्त) है।	107
192	615	ईसाइयों के साथ मिलकर खाना पीना और इस क़िस्म के दूसरे काम करना कज-फ़ितरत और फ़ितना-बाज़ लोगों का शिआर होता है।	इब्राहीम बिन मयसरह ताबई मक्की और सेक़ा (भरोसेमंद) हैं।	192
	650	जो मुसलमान तिजारत भी करते हैं, सूद भी खाते हैं और ज़मींदार भी हैं, उनके यहाँ का खाना पीना और लड़की-लड़कों को ब्याहना जायज़ है या नहीं।	फ़वाइदे उसूलिया (सिद्धांतों के लाभ)	
108	662			108

पृष्ठ	सं.	विषय	विषय	पृष्ठ
		ईसाइयों के साथ खाना पीना, आपस में एक दूसरे के बर्तन इस्तेमाल करना और एक दूसरे का हुक़्क़ा पीना ममनू है।	जो चीज़ बारगाहे-इलाही से मरदूद हो वो दरबारे-रसूल में मक़बूल नहीं हो सकती।	
108	664	बद-मज़हबों से मजालसत (बैठना), मुआकिलत (साथ खाना) और मुशारकत (साझेदारी) की मुमानअत (मनाही) अहादीस-ए-मुबारका से।	मुबाह व हराम में कोई निस्बत (तुलना) नहीं।	108
118	674	सूदखोर, बे-नमाज़ी, शराबी, ज़ानी, मुख़न्नस और दय्यूष के साथ खाना न चाहिए।	शरअ-ए-मुतह्र शे'र व ग़ैर-शे'र सब पर हुज्जत है, शे'र शरअ पर हुज्जत नहीं।	118
120		सदक़ा व ख़ैरात	काफ़िर व मुशरिक का कोई अमल लिल्लाह (अल्लाह के लिए) नहीं।	120

पृष्ठ 674 में से 67

صفحہ نمبر	مضمون	مضمون	صفحہ
		زنہار مالِ حرام قابلِ قبول نہیں،	
۱۰۵	۲۶۹	حدیث میں حکم ہے کہ رفاقت صرف مومن سے کر اور تیرا کھانا صرف پرہیزگار کھائے۔	نہ اسے راہِ خدا میں صرف کرنا روا، نہ اس پر ثواب، بلکہ نرا وبال ہے۔ ۱۰۵
		جس جلسہ میں مقررین و صدر وہابی،	
۱۰۵	۲۷۵	دیوبندی، نیچری اور ہندو وغیرہ ہوں اس میں شریک ہونا قطعی حرام اور سخت مضرِ اسلام ہے۔	مسئلہ بالا پر قرآن وحدیث سے دلائل۔ ۱۰۵
		سید نا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی	مال حرام سے تصدق کرکے
۱۱۰	۲۸۷	توہین کرنے والے رافضی ہیں یا وہابی، ان کے ساتھ میل جول مسلمانوں کو جائز نہیں۔	امید ثواب رکھنے والا کافر ہو جاتا ہے۔ ۱۱۰
		قرآن مجید کا راما ئن اور بائیبل کے ساتھ ملا	
	۲۹۶	کر ہندوؤں کے ساتھ پوجا کیا جانا اور مندر میں لے جانا اور اس اہتمام میں مسلمانوں کا شریک ہونا درست ہے یا نہیں۔	اسماء الرجال
۱۰۷	۶۱۲		حنش راوی متروک ہے۔ ۱۰۷

صفحہ	نمبر	مضمون
		بغیر شرعی مجبوری کے مسلمانوں کو متنفر کرنا ممنوع ہے۔
۱۹۲	۶۱۵	عیسائیوں کے ساتھ مل کر کھانا پینا اور اس قسم کے دوسرے کام کرنا کج فطرت اور فتنہ باز لوگوں کا شعار ہوتا ہے۔
	۶۵۰	جو مسلمان تجارت بھی کرتے ہیں، سود بھی کھاتے ہیں اور زمیندار بھی ہیں ان کے یہاں کا کھانا پینا اور لڑکی لڑکوں کو بیاہنا جائز ہے یا نہیں۔
۱۰۸	۶۶۲	عیسائیوں کے ساتھ کھانا پینا، آپس میں ایک دوسرے کے برتن استعمال کرنا اور ایک دوسرے کا حقہ پینا ممنوع ہے۔
۱۰۸	۶۶۴	بد مذہبوں سے مجالست، مؤاکلت اور مشارکت کی ممانعت احادیث مبارکہ سے۔
۱۱۸	۶۷۴	سودخوار، بے نمازی، شرابی، زانی، مخنث اور دیوث کے ساتھ کھانا نہ چاہیے۔
۱۲۰		صدقہ وخیرات

صفحہ	مضمون
۱۹۲	ابراہیم بن میسرہ تابعی مکی اور ثقہ ہیں۔
	فوائد اصولیہ
۱۰۸	جو چیز بارگاہِ الٰہی سے مردود ہو وہ دربارِ رسول میں مقبول نہیں ہو سکتی۔
۱۰۸	مباح وحرام میں کوئی نسبت نہیں۔
۱۱۸	شرع مطہر شعر و غیر شعر سب پر حجت ہے، شعر شرع پر حجت نہیں۔
۱۲۰	کافر و مشرک کا کوئی عمل للہ نہیں۔

- Purity is found in original objects. (126)
- Certainty is not dispelled by doubt. (126)
- The foundation of religion is on ease. (126)
- A disbeliever's declaration of Islam is sufficient to consider him a Muslim as long as new disbelief does not become apparent. (130)
- A person does not truly become a polytheist from any act unless they consider someone other than God as a deity, or independent in essence and necessary of existence. (131)
- Interpretation of the application of the term 'Shirk' to certain actions in some texts. (131)
- Disbelief only follows from the denial of the essentials of religion. (131)
- The application of 'Kufr' (disbelief) in texts regarding certain actions does not mean 'technical disbelief'. (131)
- Every Shirk is Kufr, and Kufr removes one from Islam. (131)
- A believer does not go out of the fold of Islam by committing a major sin. (131)
- Seeking proximity to the beloved ones of God is not absolutely prohibited as long as it is not in the form of worship. (132)
- For an open sin, the Sharia has commanded open repentance, and for a hidden sin, there is hidden repentance. (132)
- Hardship is removed by the Text (of Sharia). (145)
- The gathering of Mawlid Mubarak and the Eleventh (Gyarween Sharif) have two aspects: one is the specific act, and the other is the purpose and intent. In terms of the first, it is not a part of faith, while in terms of the second, it is included in faith. (150)
- Disbelief is a worse major sin than every other major sin. (161)
- Interest (usury) is a major sin. (161)
- The relationship between an evil innovation (Bid'at-e-Sayyi'ah) and a major sin. (162)
- Deviance in belief is worse than deviance in action. (162)
- A minor sin becomes a major sin after persistence. (163)
- Although disbelief is a matter of the heart, verbal utterances and certain actions are evidence of it. (163)
- Prostrating to an image of false deities is absolute disbelief. (163)

• Celebrating the festivals of polytheists and participating in them is a definitive disobedience. (166)
• Considering definitive disobedience as permissible is disbelief. (166)
• If a disbeliever wants to be taught Islam, it is obligatory to teach him, and delaying it is a major sin. (172)
• Making the forbidden permissible and the permissible forbidden are both disbelief. (175)
• Approval of disbelief is disbelief. (176)
• Persistence in what is forbidden is a crime. (182)
• It is mandatory to abandon the impermissible. (187)
• It is not correct to follow anyone in disobedience to Allah Almighty. (188)
• What is Mubahala, at what time, with whom, and how it can be done. (189)

- सभी वस्तुओं में मूलतः पवित्रता पाई जाती है। (126)
- यक़ीन (निश्चितता) शक (संदेह) से समाप्त नहीं होता। (126)
- धर्म की बुनियाद सुगमता पर है। (126)
- काफ़िर का इस्लाम स्वीकार करना उसे मुसलमान ठहराने के लिए पर्याप्त है, जब तक कि नया कुफ़्र प्रकट न हो। (130)
- व्यक्ति वास्तव में किसी बात से मुशरिक नहीं होता जब तक कि वह ईश्वर के अतिरिक्त किसी और को पूज्य या स्वतंत्र रूप से विद्यमान और अनिवार्य अस्तित्व न माने। (131)
- कुछ ग्रंथों में कुछ कार्यों पर 'शिर्क शब्द के प्रयोग की व्याख्या। (131)
- कुफ़्र (अधर्म) केवल धर्म की अनिवार्यताओं के इनकार से ही लागू होता है। (131)
- कुछ कार्यों पर ग्रंथों में प्रयुक्त 'कुफ़्र' शब्द से तात्पर्य 'तकनीकी कुफ़्र' नहीं है। (131)
- हर शिर्क कुफ़्र है और कुफ़्र इस्लाम को समाप्त करने वाला है। (131)
- मोमिन (ईमान वाला) किसी बड़े गुनाह के करने से इस्लाम से बाहर नहीं होता। (131)
- ईश्वर के प्रियजनों के प्रति निकटता प्राप्त करना पूर्णतः वर्जित नहीं है जब तक कि वह पूजा के रूप में न हो। (132)
- सार्वजनिक पाप के लिए शरीअत ने सार्वजनिक पश्चात्ताप का आदेश दिया है और गुप्त पाप के लिए गुप्त पश्चात्ताप है। (132)
- कठिनाई (हर्ज) पाठ (नस्) द्वारा दूर की जाती है। (145)
- मिलाद मुबारक और ग्यारहवीं शरीफ की सभा के दो पहलू हैं: एक विशिष्ट कार्य और दूसरा उद्देश्य व मंतव्य। पहले पहलू से यह ईमान का हिस्सा नहीं है, जबकि दूसरे पहलू से यह ईमान में शामिल है। (150)
- कुफ़्र हर बड़े गुनाह से भी बदतर गुनाह है। (161)
- ब्याज एक बड़ा गुनाह (गुनाह-ए-कबीरा) है। (161)
- बुरी बिदअत (नवाचार) और बड़े गुनाह के बीच संबंध। (162)
- विश्वास में विचलन (फ़िस्क़), कर्म में विचलन से बुरा है। (162)
- लगातार करने पर छोटा गुनाह (गुनाह-ए-सग़ीरा) बड़ा गुनाह (गुनाह-ए-कबीरा) बन जाता है। (163)

- यद्यपि कुफ़्र हृदय का मामला है, लेकिन मौखिक कथन और कुछ कार्य इसके प्रमाण होते हैं। (163)
- झूठे देवताओं की प्रतिमा को सजदा करना पूर्णतः कुफ़्र है। (163)
- मुशरिकों के त्योहारों की खुशियाँ मनाना और उनमें शामिल होना निश्चित अवज्ञा (मासियत-ए-क़तईया) है। (166)
- निश्चित अवज्ञा को जायज़ समझना (इस्तिहलाल) कुफ़्र है। (166)
- जो काफ़िर इस्लाम सीखना चाहे, उसे सिखाना अनिवार्य (फर्ज़) है और इसमें देरी करना गुनाह-ए-कबीरा है। (172)
- हराम को हलाल करना और हलाल को हराम करना, दोनों कुफ़्र हैं। (175)
- कुफ़्र पर राजी होना कुफ़्र है। (176)
- हराम पर अडिग रहना एक अपराध है। (182)
- नाजायज़ का त्याग करना वाजिब (अनिवार्य) है। (187)
- अल्लाह तआला की अवज्ञा में किसी का अनुसरण करना सही नहीं है। (188)
- मुबाहला क्या है, वह किस समय, किसके साथ और कैसे किया जा सकता है। (189)

- اصل اشیاء میں طہارت پائی جاتی ہے۔ (۱۲۶)
- یقین شک سے زائل نہیں ہوتا۔ (۱۲۶)
- دین کی بنیاد آسانی پر ہے۔ (۱۲۶)
- کافر کا اقرار اسلام اس کو مسلمان ٹھہرانے کیلئے کافی ہے جب تک کفرِ جدید ظاہر نہ ہو۔ (۱۳۰)
- آدمی حقیقتاً کسی بات سے مشرک نہیں ہوتا جب تک غیر خدا کو معبودِ یا مستقل بالذات و واجب الوجود نہ جانے۔ (۱۳۱)
- بعض نصوص میں جو بعض افعال پر اطلاقِ شرک ہوا اس کی تاویل۔ (۱۳۱)
- کفر ضروریات دین کے انکار سے ہی لازم آتا ہے۔ (۱۳۱)
- بعض اعمال پر نصوص میں جو اطلاقِ کفر ہوا اس سے مراد کفرِ مصطلح نہیں۔ (۱۳۱)
- ہر شرک کفر ہے اور کفر مزیلِ اسلام۔ (۱۳۱)
- مومن کسی کبیرہ کے ارتکاب سے خارج اسلام نہیں ہوتا۔ (۱۳۱)
- محبوبانِ خدا کی طرف تقرب مطلقاً ممنوع نہیں جب تک بوجہ عبادت نہ ہو۔ (۱۳۲)
- گناہ علانیہ کیلئے شرع نے توبہ کا علانیہ حکم دیا اور پوشیدہ گناہ کیلئے پوشیدہ توبہ ہے۔ (۱۳۲)
- حرج مدفوع بالنص ہے۔ (۱۴۵)
- مجلس میلاد مبارک اور گیارہویں شریف میں دو حیثیتیں ہیں ایک خصوصِ فعل اور دوسری مقصد و منشاء۔ بحیثیت اول یہ جزءِ ایمان نہیں جبکہ بحیثیت ثانی داخلِ ایمان ہے۔ (۱۵۰)

- کفر ہر کبیرہ سے بدتر کبیرہ ہے۔ (۱۶۱)
- سود گناہ کبیرہ ہے۔ (۱۶۱)
- بدعت سیئہ اور گناہ کبیرہ میں نسبت۔ (۱۶۲)
- فسقِ اعتقاد فسقِ عمل سے بدتر ہے۔ (۱۶۲)
- صغیرہ بعد از اصرار کبیرہ ہو جاتا ہے۔ (۱۶۳)
- کفر اگر چہ عقدِ قلبی ہے مگر اقوال زبان اور بعض افعال اس پر دلیل ہوتے ہیں۔ (۱۶۳)
- معبودان باطل کی تصویر کو سجدہ کرنا مطلقاً کفر ہے۔ (۱۶۳)
- مشرکین کے تہوار کی خوشی منانا اور اس میں شریک ہونا معصیتِ قطعیہ ہے۔ (۱۶۶)
- معصیتِ قطعیہ کا استحلال کفر ہے۔ (۱۶۶)
- جو کافر تلقینِ اسلام چاہے اس کو تلقین کرنا فرض اور اس میں تاخیر گناہ کبیرہ ہے۔ (۱۷۲)
- تحلیلِ حرام و تحریمِ حلال دونوں کفر ہیں۔ (۱۷۵)
- رضا بالکفر کفر ہے۔ (۱۷۶)
- اصرار علی الحرام جرم ہے۔ (۱۸۲)
- ناجائز کا ترک واجب ہے۔ (۱۸۷)
- اللہ تعالیٰ کی معصیت میں کسی کا اتباع درست نہیں۔ (۱۸۸)
- مباہلہ کیا ہے، وہ کس وقت، کس سے، کس طرح کیا جا سکتا ہے۔ (۱۸۹)

Fatawa Razawiya, Volume 21

Page	Subject
193	The ruling regarding something on whose disbelief (kufr) there is consensus, and something on whose disbelief there is a difference of opinion.
196	That which is forbidden (haraam) to take, is also forbidden to give.
197	Necessities make the prohibited permissible (Al-Darurat Tubihu al-Mahzurat).
197	For the mere pursuit of benefit, no prohibited thing becomes permissible (mubaah).
199	Predominant opinion (zann-e-ghalib) is attached to certainty (yaqeen).
202	Neither every prohibited thing can become permissible at some point, nor is it the case every time that every prohibited thing has the potential for exemption.
202	Warding off harm is more important than achieving benefit.
202	Compulsions make the prohibited permissible.
203	One afflicted by two calamities should choose the lighter of the two.
208	There can be no Shariah exemption for prohibited things for the sake of adornment and futility.
208	There can be no Shariah exemption for prohibited things for mere benefit.
211	A purely forbidden (haraam) thing cannot become lawful (halal) for mere benefit.
237	The attachment of a ruling to a quality indicates it as its cause (illat).
237	Difference in enmity of disbelievers is not the basis of action.
266	Participation in disbelief entails disbelief.
266	Doing and refraining from a permissible (mubaah) act is equal until an external reason arises to motivate or prevent it.
266	To regard a permissible matter as a Shariah obligation is strictly forbidden (haraam) and a fabrication against the Shariah.
270	Honoring a polytheist (mushrik) is disbelief (kufr).

Page	Subject
203	Harm is to be removed.
203	Hardship brings ease.
204	The circle of hardship and difficulty is wider than necessity and compulsion.
204	That which is forbidden to take is also forbidden to give.
204	The basis of actions is on intentions; for everyone is what they intended.
272	The ruling of disbelief is disbelief.
273	Stopping Islamic symbols/rites for the pleasure of a polytheist is forbidden (haraam).
273	Acting upon the abrogated (mansookh) is forbidden (haraam).
275	Revering a disbeliever is disbelief (Tabjeel al-Kafir Kufr).
275	One who calls a non-disbeliever a disbeliever becomes a disbeliever himself.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

पेज	विषय
193	जिस चीज़ के कुफ़्र पर इत्तेफ़ाक़ हो और जिसके कुफ़्र में इख़्तिलाफ़ हो, दोनों का हुक्म।
196	जिस चीज़ का लेना हराम, उसका देना भी हराम है।
197	ज़रूरतें मना की गई चीज़ों को जायज़ कर देती हैं (अद-दरूरात तुबीहु अल-महज़ूरात)।
197	महज़ नफ़ा हासिल करने के लिए कोई मना की गई चीज़ मुबाह (जायज़) नहीं होती।
199	ग़ालिब गुमान (ज़न्ने ग़ालिब) यक़ीन के साथ मुल्हक़ है।
202	न हर ममनू किसी न किसी वक़्त मुबाह हो सकती है और न हर वक़्त ऐसा कि किसी न किसी ममनू में रुख़सत की क़ाबिलियत रखता हो।
202	बुराई को टालना, फ़ायदा हासिल करने से ज़्यादा अहम है।
202	मजबूरियाँ मना की गई चीज़ को मुबाह कर देती हैं।
208	ज़ीनत और फ़ुज़ूल बातों के लिए शरीअत की तरफ़ से कोई मना की गई चीज़ में रुख़सत नहीं हो सकती।
208	महज़ नफ़ा (फ़ायदे) के लिए किसी ममनू (मना की गई) चीज़ में शरई रुख़सत नहीं हो सकती।
211	हराम चीज़ महज़ नफ़ा के लिए हलाल नहीं हो सकती।
237	किसी वस्फ़ (सिफ़त) पर हुक्म का मुर्तब होना उसकी इल्लत (कारण) का इशारा होता है।
237	काफ़िरों की दुश्मनी में फ़र्क़ कार्य-आधार नहीं।
266	कुफ़्र में शिरकत कुफ़्र को लाज़िम करती है।
266	मुबाह काम को करना या छोड़ना बराबर है, जब तक कि बाहर से कोई ऐसी वजह पैदा न हो जो उसे करने या न करने पर उकसाए।
266	किसी मुबाह काम को शरअन फ़र्ज़ ठहरा लेना क़तअन हराम और शरीअत पर बोहतान है।

पेज	विषय
203	दो बलाओं में मुब्तला शख़्स उनमें से हल्की को इख़्तियार करे।
203	नुक़सान दूर किया जाना चाहिए।
203	मशक़्क़त आसानी लाती है।
204	मशक़्क़त व दुश्वारी का दायरा ज़रूरत व मजबूरी से ज़्यादा वसीअ है।
204	जिसका लेना हराम, उसका देना भी हराम।
204	आमाल का दारोमदार नियतों पर है, हर एक के लिए वही है जिसकी उसने नियत की।
270	मुशरिक की ताज़ीम कुफ़्र है।
272	कुफ़्र का हुक्म कुफ़्र है।
273	मुशरिक की ख़ुशी के लिए शआएरे इस्लाम को बंद करना हराम है।
273	मन्सूख़ (रद्द किए हुए हुक्म) पर अमल हराम है।
275	काफ़िर की ताज़ीम करना कुफ़्र है (तबजीलुल काफ़िर कुफ़्र)।
275	ग़ैर-काफ़िर को काफ़िर कहने वाला ख़ुद काफ़िर हो जाता है।

صفحہ مضمون

۱۹۳ جس چیز کے کفر پر اتفاق ہو اور جس کے کفر میں اختلاف ہو دونوں کا حکم۔

۱۹۶ جس چیز کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام ہے۔

۱۹۷ الضرورات تبیح المحظورات۔

۱۹۷ مجرد تحصیل منفعت کیلئے کوئی ممنوع مباح نہیں ہوتا۔

۱۹۹ ظن غالب یقین کے ساتھ لاحق ہے۔

نہ ہر ممنوع کسی نہ کسی وقت مباح ہو سکتا ہے

۲۰۲ نہ ہر وقت ایسا کہ کسی نہ کسی ممنوع میں رخصت کی قابلیت رکھتا ہے۔

۲۰۲ مفسدہ کا دفع مصلحت کی تحصیل سے زیادہ اہم ہے۔

صفحہ مضمون

۲۰۸ زینت و فضول کیلئے کوئی ممنوع شرعی رخصت نہیں ہو سکتا۔

۲۰۸ مجرد منفعت کے لیے کوئی ممنوع شرعی رخصت نہیں ہو سکتا۔

۲۱۱ حرام محض منفعت کیلئے حلال نہیں ہو سکتا۔

۲۳۷ کسی وصف پر حکم کا مرتب ہونا اس کی علیت کا مشعر ہوتا ہے۔

۲۳۷ تفاوت عداوت کفار بنائے کار نہیں۔

۲۶۶ شرکت کفر سے لزوم کفر ہے۔

۲۶۶

صفحہ	مضمون
۲۰۲	مجبوریاں ممنوع کو مباح کردیتی ہیں۔
۲۰۳	دو بلاؤں کا مبتلا ان میں سے ہلکی کو اختیار کرے۔
۲۰۳	ضرر مدفوع ہے۔
۲۰۳	مشقت آسانی لاتی ہے۔
۲۰۴	مشقت و دشواری کا دائرہ ضرورت و مجبوری سے وسیع تر ہے۔
۲۰۴	جس کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام۔
۲۰۴	اعمال کا دار ومدار نیتوں پر ہے ہر ایک کیلئے اس کی نیت۔
۲۶۶	مباح کا فعل و ترک یکساں ہے جب تک خارج سے کوئی وجہ داعی یا مانع نہ پیدا ہو۔ کسی امر مباح کو شرعاً فرض ٹھہرالینا قطعاً حرام اور شریعت پر افتراء ہے۔
۲۷۰	تعظیم مشرک کفر ہے۔
۲۷۲	حکم کفر کفر ہے۔
۲۷۳	مشرک کی خوشی کے لئے شعائر اسلام بند کرنا حرام ہے۔
۲۷۳	منسوخ پر عمل حرام ہے۔
۲۷۵	تبجیل الکافر کفر۔
۲۷۵	غیر کافر کو کافر کہنے والا خود کافر ہو جاتا ہے۔

Fatawa-e-Razvia, Volume 21

Subject / Text	Ref. No.	Subject / Text	Page
The explicit overrides the implicit (allusion).	212	The definitive word on every matter is that no one can be better at interpreting a Hadith than the Hadith itself.	368
Mocking the symbols of Islam is mocking Islam itself.	215	What is customary is like what is stipulated in words.	417
Both excess and negligence are blameworthy.	221	Verily, the explicit overrides the implicit.	418
Not every evil innovation (bid'ah) is disbelief (kufr).	221	What is prohibited to take is prohibited to give.	419
Some wrong beliefs are not disbelief (kufr).	221	Whatever leads to the forbidden is itself forbidden.	424
Not knowing a disbeliever to be a disbeliever is itself disbelief.	285	Persistence is easier than initiation.	491
Whoever did not consider disbelief as disbelief, necessarily considered disbelief as Islam.	286	The one who permits is the negator of command and prohibition, and the burden of proof is not on the negator according to Sharia and reason.	572
The contrast between disbelief and Islam is one of contradiction.	286	The one who calls something haraam (forbidden) and prohibited is a claimant of a Sharia prohibition; the burden is on him to provide proof of where Sharia forbade it.	572
When a ruling is established due to a cause (illah), the ruling remains as long as the cause exists.	291	The claimant of permissibility is like the defendant, from whom demanding proof is pure madness.	572
As long as an Islamic ruling exists in the Land of Islam (Dar al-Islam), it will not	292		572

Subject / Text	Ref. No.	Subject / Text	Page
become Land of War (Dar al-Harb), even if the dominance of Muslims has ended.		For the one who permits, it is sufficient proof that there is no evidence for prohibition.	
Custom and common parlance have a complete role in conveying meanings.	441	Lack of narration is not proof of the narration of absence, nor does the absence of an action necessitate prohibition.	573
If a monotheist (muwahid) swore, "He shall not enter this house until Time judges upon it," then enters it, he does not break his oath. This speech is taken metaphorically because the person's monotheism is a contextual clue.	447	Transmitting the absence of seeking (an action) and refraining from it, and not mentioning an obligation, are both forms of the non-existence of command and prohibition.	573
The word "Shahanshah" (King of Kings) cannot be prohibited based on a mere possibility of absolute encompassing (meaning God), otherwise thousands of words used throughout the world would become prohibited.	447	An absolute remains absolute in its application.	581
When a word is pure from any foulness in intention and benefit, mere false possibility will not make it prohibited.	453	A good thing cannot become bad by the addition of specific circumstances.	581
The opponents looked at the apparent prohibition, thinking it's an original prohibition (tahrim), while those who use it saw that the word is pure from foulness in intention and benefit, so it is a discouragement (tanzihi) prohibition.	462		

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

विषय / पाठ	संदर्भ संख्या	विषय / पाठ	पृष्ठ
अल-सरीह यफ़ोक़ अद-दलालत (स्पष्ट संकेत से ऊपर है)।	२१२	हर कलाम का निर्णायक यह है कि हदीस की व्याख्या करने वाला स्वयं हदीस से बेहतर कोई नहीं हो सकता।	३६८
इस्लाम के प्रतीकों का उपहास करना इस्लाम का उपहास करना है।	२१५	जो प्रथागत है, वह शब्दों में निर्धारित के समान है।	४१७
अति और उपेक्षा दोनों निंदनीय हैं।	२२१	निश्चय ही स्पष्ट संकेत से ऊपर है।	४१८
हर बुरी बिदअत (नवाचार) कुफ़्र नहीं है।	२२१	जिसका लेना हराम है, उसका देना भी हराम है।	४१९
कुछ गलत धार्मिक मान्यताएँ कुफ़्र नहीं हैं।	२२१	जो वर्जित की ओर ले जाए, वह स्वयं वर्जित है।	४२४
काफ़िर को काफ़िर न जानना स्वयं कुफ़्र है।	२८५	बने रहना (निरंतरता) शुरू करने से आसान है।	४९१
जिसने कुफ़्र को कुफ़्र नहीं माना, उसने निश्चित रूप से कुफ़्र को इस्लाम माना।	२८६	अनुमति देने वाला आदेश और निषेध का निषेध करने वाला है, और निषेध करने वाले पर शरीयत और बुद्धि के अनुसार प्रमाण का बोझ नहीं है।	५७२
कुफ़्र और इस्लाम के बीच का मुक़ाबला विरोधाभासी है।	२८६	हराम और वर्जित कहने वाला शरीय निषेध का दावेदार है; यह उसका उत्तरदायित्व है कि	५७२

विषय / पाठ	संदर्भ संख्या	विषय / पाठ	पृष्ठ
		वह प्रमाण दे कि शरीयत ने कहाँ मना किया।	
जब कोई आदेश किसी कारण (इल्लत) से सिद्ध होता है, तो जब तक वह कारण रहेगा, आदेश भी बना रहेगा।	२९१	अनुमति का दावेदार प्रतिवादी की तरह है, जिससे प्रमाण मांगना निरा पागलपन है।	५७२
दारुल-इस्लाम में जब तक कोई इस्लामी आदेश मौजूद है, वह दारुल-हरब नहीं होगा, चाहे मुसलमानों का वर्चस्व समाप्त ही क्यों न हो गया हो।	२९२	अनुमति देने वाले के लिए यही प्रमाण पर्याप्त है कि मनाही पर कोई प्रमाण नहीं है।	५७२
प्रथा और बोलचाल का अर्थों के संप्रेषण में पूर्ण योगदान है।	४४१	वर्णन का न होना, अनुपस्थिति का वर्णन नहीं है, और न ही कार्य का न होना निषेध को अनिवार्य बनाता है।	५७३
यदि किसी एकेश्वरवादी (मुवह्हिद) ने कसम खाई कि "वह इस घर में तब तक प्रवेश नहीं करेगा जब तक समय उस पर शासन न करे", फिर वह उस घर में प्रवेश कर गया, तो वह अपनी शपथ नहीं तोड़ेगा। यह बात रूपक मानी जाएगी क्योंकि शपथ लेने वाले का एकेश्वरवादी होना एक संदर्भ है।	४४७	माँग के अभाव के साथ कार्य न करना और रुकना, तथा अनिवार्यता का उल्लेख न करना, दोनों आदेश और निषेध के अभाव के रूप हैं।	५७३
"शहंशाह" शब्द केवल पूर्ण व्यापकता (ईश्वर के अर्थ में) की संभावना के आधार पर वर्जित नहीं किया जा सकता, अन्यथा पूरी दुनिया में प्रचलित हजारों शब्द वर्जित हो जाएंगे।	४४७	मुतलक (निरपेक्ष) अपने मुतलक होने पर रहता है।	५८१
जब कोई शब्द इरादे और लाभ की दृष्टि से हर तरह से बुराई से मुक्त हो, तो केवल गलत संभावना उसे वर्जित नहीं कर देगी।	४५३	विशिष्ट स्थितियों के जुड़ने से अच्छी बात बुरी नहीं हो सकती।	५८१
	४६२		

विरोधियों ने प्रत्यक्ष निषेध पर ध्यान दिया कि इसमें मूलतः हराम होना है, जबकि उपयोग करने वालों ने देखा कि शब्द इरादे और लाभ की दृष्टि से हर तरह से बुराई से मुक्त है, इसलिए यह निषेध तंज़ीही (हल्का निषेध) हुआ।

مضمون / عبارت	نمبر
الصریح یفوق الدلالۃ۔	۲۱۲
شعارِ اسلام سے استہزاء اسلام سے استہزاء ہے۔	۲۱۵
افراط و تفریط دونوں مذموم ہیں۔	۲۲۱
ہر بدعت سیئہ کفر نہیں۔	۲۲۱
بعض بد مذہبیاں کفر نہیں۔	۲۲۱
کافر کو کافر نہ جاننا خود کفر ہے۔	۲۸۵
جس نے کفر کو کفر نہ جانا تو ضرور کفر کو اسلام جانا۔	۲۸۶
کفر اور اسلام میں تقابل تضاد ہے۔	۲۸۶
	۲۹۱

مضمون / عبارت	صفحہ
قاطع ہر کلام یہ کہ حدیث کی تفسیر کرنے والا خود حدیث سے بہتر کوئی نہیں ہوسکتا۔	۳۶۸
المعھود عرفا کالمشروط لفظا۔	۴۱۷
ان الصریح یفوق الدلالۃ۔	۴۱۸
ماحرم اخذہ حرم اعطاؤہ	۴۱۹
وما یؤدی الی محظور محظور۔	۴۲۴
البقاء اسھل من الابتداء۔	۴۹۱
مجوز نافی امر و نہی ہے اور نانی پر شرعاً اور عقلاً بینہ نہیں۔	۵۷۲
حرام و ممنوع کہنے والا نہی شرعی کا مدعی ہے ثبوت دینا اس کے ذمے ہے کہ شرع نے کہاں منع کیا۔	۵۷۲
	۵۷۲

مضمون / عبارت	نمبر
جب کوئی حکم کسی علت کی وجہ سے ثابت ہو تو جب تک علت موجود رہے گی وہ حکم باقی رہے گا۔	
دارالاسلام میں جب تک کوئی حکم اسلامی موجود ہو تو وہ دار حرب نہ ہوگا اگرچہ مسلمانوں کا غلبہ ختم ہو گیا ہو۔	۲۹۲
عرف و محاورہ کو افادہ مقاصد میں دخل نام ہے۔	۴۴۱
کسی شخص موحد نے قسم کھائی کہ "لایدخل ھذہ الدار الان یحکم علیہ الدھر" پھر اس گھر میں داخل ہوا تو حانث نہ ہوگا اور یہ کلام مجاز پر محمول ہوگا کیونکہ حالف کا موحد ہونا قرینہ ہے۔	۴۴۷
لفظ "شہنشاہ" میں محض احتمال استغراق حقیقی موجب منع نہیں ہوسکتا ورنہ ہزاروں الفاظ کہ تمام عالم میں دائر و سائر ہیں ممنوع ہو جائیں گے۔	۴۴۷
کوئی لفظ جب ارادۃً و افادۃً ہر طرح سے شناعت سے پاک ہو تو صرف احتمال باطل اسے ممنوع کردے گا۔	۴۵۳
مانعین نے ظاہر نہی پر نظر کی کہ اس میں اصل تحریم ہے اور اطلاق کرنے والوں نے دیکھا کہ لفظ	۴۶۲

مضمون / عبارت	صفحہ
قائل جواز مثل سائل مدعا علیہ ہے جس سے مطالبہ دلیل محض جنون ہے۔	
مجوز کے لئے یہی دلیل بس ہے کہ منع پر کوئی دلیل نہیں۔	۵۷۲
عدم نقل، نقل عدم نہیں، نہ عدم فعل منع کو مستلزم ہے۔	۵۷۳
نقل مع عدم الطلب فعلاً و کفا وعدم ذکر ایجاباً دونوں انعدام امر و نہی کی صورتیں ہیں۔	۵۷۳
مطلق اپنے اطلاق پر رہتا ہے۔	۵۸۱
نیک بات بانضمام اوضاعِ خاصہ بد نہیں ہوسکتی۔	۵۸۱

ارادۃ وافادۃ ہر طرح شناعت سے پاک ہے تو نہی

تنزیہی ہوئی۔

Fatawa Razawiyya, Volume 21

(Empty)	581 Virtues and Merits	(Empty)
For the one claiming permissibility, it is enough that this restricted [case] falls under the absolute. Applying a restriction by oneself and restricting the absolute are both prohibited.	581 The holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the purest of all the worlds.	108
Under what estimation is the proposition 'Every innovation is misguidance' general but specific to some, and under what estimation is it general without exception?	582 Calling Madina Tayyiba 'Yathrib' is forbidden and a sin, and the one saying it is a sinner.	116
The absence of an action by a judge is not a prohibition; following is in refraining, not in mere omission.	582 Evidences and proofs for the mentioned issue.	116
Both excess and negligence are bad.	619 Allah Almighty, while refuting the hypocrites, named Madina Munawwara 'Taba'.	117
The original state of things is purity and permissibility; until impurity or prohibition is known, the ruling of permissibility remains.	632 Excuse for the occurrence of the word 'Yathrib' in some poems of the elders.	118
Anything that causes hatred among common Muslims is prohibited by Sharia.	639 Why was saying 'Yathrib' prohibited?	119
A matter for which a person is accused and condemned is prohibited according to Sharia.	639 Whoever says 'Yathrib' once should say 'Madinah' ten times.	119
When faced with two calamities, one should choose the lighter and easier one.	661 When these are the rulings regarding common Muslims, then the status of the noble scholars is even higher and loftier.	128
	665	132

(Empty)	**581**	**Virtues and Merits**	**(Empty)**
In pure Sharia, every non-Muslim is an infidel, whether Jew, Christian, Magian, or polytheist.		Proximity to and the pleasure of the beloveds of the Divine court is desired by every Muslim, for their proximity is exactly the proximity of God and their pleasure is the pleasure of Allah Almighty.	
He who does not consider the People of the Book as infidels is himself an infidel.	665	To say that Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him) is superior to the Companions is misguidance, and there is no harm in calling him the master of benefit and harm by the gift of God.	150
Restricting the absolute, specifying the general, detailing the summarized, and clarifying the ambiguous is the task of the commentator; commentaries are established for this purpose; they should not be considered contrary to it, but rather explanatory.	672	Every blessing in the universe is received through the mediation of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).	195

फतावा रज़विया, जिल्द 21

(खाली)	581 गुण और योग्यताएं	(खाली)
जायज़ कहने वाले के लिए बस इतना काफी है कि यह मुक़ैयद (सीमित) मुतलक (असीमित) के तहत आता है। अपनी तरफ से मुतलक को मुक़ैयद करना और मुक़ैयद का इतलाक दोनों मना हैं।	581	नबी-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पूरी कायनात से ज्यादा पाक-साफ हैं।	108
'हर बिदअत गुमराही है' का क़ज़िया किस आधार पर आम मख़सूसुल बाज़ है और किस आधार पर गैर मख़सूसुल बाज़?	582	मदीना तैय्यबा को 'यसरिब' कहना मना और गुनाह है, और कहने वाला गुनहगार है।	116
काज़ी का किसी काम को न करना मनाही नहीं है; पैरवी करने में है, केवल छोड़ देने में नहीं।	582	उल्लेखित मसले पर साक्ष्य और दलीलें।	116
इफ़रात और तफ़रीत (अति और कमी) दोनों ही बुरे हैं।	619	अल्लाह तआला ने मुनाफ़िक़ों का रद्द करते हुए मदीना मुनव्वरा का नाम 'ताबा' रखा।	117
चीज़ों की असल पाक और जायज़ होना है; जब तक नापाकी या हराम होना मालूम न हो, हुक्म जवाज़ (जायज़) का ही है।	632	बड़ों के कुछ शेरों में शब्द 'यसरिब' आने का उज़्र (बहाना/कारण)।	118
जो बात आम मुसलमानों की नफरत का कारण बने वह शरीयत में मना है।	639	यसरिब कहने से क्यों मना किया गया?	119
जिस बात में इंसान आरोपी और तिरस्कृत हो वह शरई तौर पर मना है।	639	जिसने एक बार 'यसरिब' कहा वह दस बार 'मदीना' कहे।	119
जब दो मुसीबतों में फंस जाए तो उनमें से हल्की और आसान को चुने।	661	जब आम मुसलमानों के बारे में ये अहकाम हैं तो उलमा-ए-किराम की शान तो और भी ऊंची है।	128
	665		132

(खाली)

शरीयत में हर गैर-मुस्लिम काफिर है, चाहे वह यहूदी हो, ईसाई, मजूसी या मुशरिक।

जो अहले किताब को काफिर न माने वह खुद काफिर है।

मुतलक को मुक़ैयद करना, आम को खास करना, संक्षेप का विस्तार करना और अस्पष्ट को स्पष्ट करना व्याख्याकार का पद है; इसी उद्देश्य के लिए व्याख्याएं(शुरुह) लिखी जाती हैं; उन्हें उसके खिलाफ नहीं बल्कि उसका स्पष्टीकरण समझना चाहिए।

581 गुण और योग्यताएं **(खाली)**

665	अल्लाह की बारगाह के महबूबों की नज़दीकी और रज़ा हर मुसलमान को पसंद है, क्योंकि उनका क़ुर्ब (नज़दीकी) असल में खुदा का क़ुर्ब है और उनकी रज़ा अल्लाह की रज़ा है। गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) को सहाबा-ए-किराम से अफ़ज़ल कहना गुमराही है, और अल्लाह की दी हुई ताकत से उन्हें नफा और नुकसान का मालिक कहने में कोई हर्ज नहीं।	150
672	कायनात की हर नेमत हुज़ूर-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वसीले से मिलती है।	195

(خالی) **۵۸۱ فضائل و مناقب** **(خالی)**

قائل جواز کو صرف اسی قدر بس کہ یہ مقید زیر مطلق داخل ہے۔ اپنی طرف سے اطلاق مقید اور تقیید مطلق دونوں ممنوع ہیں۔ ۵۸۱

نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمام عالم سے زیادہ ستھرے ہیں۔ ۱۰۸

قضیہ کل بدعت ضلالہ کس تقدیر پر عام مخصوص البعض اور کس تقدیر پر غیر مخصوص البعض ہے۔ ۵۸۲

مدینہ طیبہ کو یثرب کہنا ممنوع و گناہ اور کہنے والا گنہگار ہے۔ ۱۱۶

عدم فعل قاضی منع نہیں کف میں اتباع ہے نہ مجرد ترک میں۔ ۵۸۲

مسئلہ مذکورہ پر شواہد و دلائل۔ ۱۱۶

افراط و تفریط دونوں ہی برے ہیں۔ ۶۱۹

اللہ تعالیٰ نے منافقین کا رد کرتے ہوئے مدینہ منورہ کا نام طابہ رکھا۔ ۱۱۷

اصل اشیاء میں طہارت و اباحت ہے، جب تک نجاست یا حرمت معلوم نہ ہو حکم جواز ہے۔ ۶۳۲

بعض اشعار اکابر میں لفظ یثرب کے وقوع کا عذر۔ ۱۱۸

جو بات عام مسلمانوں کی نفرت کا موجب ہو شرعاً منع ہے۔ ۶۳۹

یثرب کہنے سے کیوں منع کیا گیا۔ ۱۱۹

جس بات میں آدمی متہم و مطعون ہو شرعی طور پر ممنوع ہے۔ ۶۳۹

جس نے ایک بار یثرب کہا وہ دس بار مدینہ کہے۔ ۱۱۹

جو دو مصیبتوں میں ہو جائے تو وہ ان میں اخف واھون کو اختیار کرے۔	۶۶۱	جب عام مسلمانوں کے باب میں یہ احکام ہیں تو علماء کرام کی شان تو ارفع و اعلیٰ ہے۔ ۱۲۸
شرع مطہر میں ہر غیر مسلم کافر ہے یہودی ہو یا نصرانی یا مجوسی یا مشرک۔	۶۶۵	محبوبان بارگاہ خداوندی کی نزدیکی و رضا ہر مسلمان کو مطلوب ہے کہ ان کا قرب بعینہ قرب خدا اور ان کی رضا اللہ تعالیٰ کی رضا ہے۔ ۱۳۲
جو اہل کتاب کو کافر نہ جانے وہ خود کافر ہے	۶۶۵	غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو صحابہ کرام سے افضل کہنا گمراہی ہے اور بعطائے الٰہی ان کو مالک نفع و ضرر کہنے میں حرج نہیں۔ ۱۵۰
تقیید مطلق و تخصیص عمومات و تفصیل مجملات و توضیح مبہمات منصب شارح ہے اسی غرض کے لیے وضع شروح ہے وہ اس کے مبائن نہ سمجھے جائیں بلکہ وہ مبین ہیں۔	۶۷۲	کائنات کی ہر نعمت حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وسیلے سے ملتی ہے۔ ۱۹۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

- The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the distributor of Allah's treasures. (Page 195) | The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the owner and master of Paradise. (Page 310)
- Before the command "be stern with them," the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to treat the disbelievers with various types of kindness, forgiveness, and forbearance. (Page 236) | Statement of Imam Ibn Hajar Makki. (Page 310)
- Virtues of Imam Ata bin Abi Rabah. (Page 237) | Virtues and merits of Sayyiduna Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him). (Page 321)
- A religious scholar is a deputy of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). (Page 253) | The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) called Imam Hasan (may Allah be pleased with him) "Sayyid" (leader). (Page 357)
- The attribute of the Great Soul (Rooh-ul-Azam) Hazrat Jibril (peace be upon him). (Page 254) | The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Hazrat Abu Darda (may Allah be pleased with him) is the wise one of my Ummah. (Page 358)
- In Islamic law, the birthday of every Prophet is of great significance. (Page 264) | In the Zabur (Psalms), the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was called the owner of the earth and the necks of all nations. (Page 363)
- Friday is the leader of all days. (Page 265) | Hazrat Asha Mazni (may Allah be pleased with him) appealed in the court of Prophethood as: "O owner of people and judge of the Arabs." (Page 364)
- It is not permissible for an ignorant person to insult a Sunni scholar, regardless of their actions. (Page 294) | In the Hadith, the grave of a believer is called a garden from the gardens of Paradise. (Page 378)
- Madinah Munawwarah is superior to all cities. (Page 297) | In the Holy Quran, the entire land of Madinah Tayyibah is called "Ardh Allah" (the land of Allah). (Page 379)
- Residing permanently in Madinah Munawwarah is considered disliked (Makruh) by our Imams. (Page 297) | The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the King of Tayyibah, the King of the face of the earth, and the King of all former and later people, including all kings and sultans. (Page 379)

- All desires of this world and the hereafter are in the authority of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (Page 309) | Virtues, merits, and miracles of Sayyiduna Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him). (Page 383)
- Statement of Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may mercy be upon him). (Page 310) | The greatness of the eminent Imam, the author of Bahjat-ul-Asrar, and the authenticity and majesty of this book. (Page 384)
- Statement of Mulla Ali Qari (may mercy be upon him). (Page 310) | The Real Owner has granted Sarkar Ghaus-e-Pak (may Allah be pleased with him) control over the hearts and states of all saints; he can choose to restrain or release. (Page 392)

फतवा रज़विया, जिल्द 21

- नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल्लाह के खजानों के बांटने वाले हैं। (पृष्ठ 195) | हुज़ूर अलैहिस्सलाम जन्नत के मालिक और मुख्तार हैं। (पृष्ठ 310)
- हुज़ूर अलैहिस्सलाम 'वअगलुज़ अलैहिम' (उनके साथ सख्ती करें) के हुक्म से पहले काफिरों पर तरह-तरह की नरमी, माफी और दरगुज़र फरमाते थे। (पृष्ठ 236) | इमाम इब्न हजर मक्की का इरशाद। (पृष्ठ 310)
- इमाम अता बिन अबी रबाह के मनाकिब। (पृष्ठ 237) | सैय्यदना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के फज़ाइल व मनाकिब। (पृष्ठ 321)
- आलिम-ए-दीन अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का नायब है। (पृष्ठ 253) | हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने इमाम हसन रज़ियल्लाहु अन्हु को 'सैय्यद' कहा। (पृष्ठ 357)
- रूहे आज़म हज़रत जिब्रील अलैहिस्सलाम का वस्फ है। (पृष्ठ 254) | हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने फरमाया: हज़रत अबू दरदा रज़ियल्लाहु अन्हु मेरी उम्मत के हकीम हैं। (पृष्ठ 358)
- शरीअत में हर नबी का योमे विलादत अज़मत वाला है। (पृष्ठ 264) | ज़बूर में हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को ज़मीन और तमाम उम्मतों की गर्दनों का मालिक कहा गया। (पृष्ठ 363)
- जुमा का दिन तमाम दिनों का सरदार है। (पृष्ठ 265) | हज़रत अशा माज़नी रज़ियल्लाहु अन्हु ने बारगाहे रिसालत में यों फरियाद की: ऐ लोगों के मालिक और अरब के मुंसिफ़। (पृष्ठ 364)
- सुन्नी अकीदे वाले आलिम की तौहीन करना जाहिल के लिए जायज़ नहीं, चाहे उसके आमाल कैसे ही हों। (पृष्ठ 294) | हदीस में मोमिन की कब्र को जन्नत के बागों में से एक बाग कहा गया। (पृष्ठ 378)
- मदीना मुनव्वरा तमाम शहरों से अफज़ल है। (पृष्ठ 297) | कुरान मजीद में मदीना तय्यिबा की तमाम ज़मीन को 'अज़र्ल अल्लाह' (अल्लाह की ज़मीन) कहा गया। (पृष्ठ 379)
- मदीना मुनव्वरा में मुजाविरत हमारे इमामों के नज़दीक मकरूह है। (पृष्ठ 297) | हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम शाहे तय्यिबा भी हैं, शाहे रूह ए ज़मीन भी और तमाम अव्वलीन ओ आख़िरीन के बादशाह भी, जिनमें तमाम बादशाह और सुल्तान शामिल हैं। (पृष्ठ 379)
- दुनिया व आखिरत की सब मुरादें हुज़ूर अलैहिस्सलाम के इख्तियार में हैं। (पृष्ठ 309) | सैय्यदना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के फज़ाइल, मनाकिब और करामात। (पृष्ठ 383)

- शेख अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी अलैहिर्रहमा का इरशाद। (पृष्ठ 310) | इमाम अजल मुसन्निफ बहजतुल असरार की जलाले शान और इस किताब की सेहत व अज़मत। (पृष्ठ 384)
- मुल्ला अली कारी अलैहिर्रहमा का इरशाद। (पृष्ठ 310) | सरकारे गौस-ए-पाक रज़ियल्लाहु अन्हु को मालिके हकीकी ने तमाम औलिया के दिलों और हालतों पर तसर्रुफ अता फरमाया है, चाहे रोक लें चाहे छोड़ दें। (पृष्ठ 392)

पृष्ठ 72 / 674

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

- نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قاسم خزائنِ حق ہیں۔ (صفحہ ۱۹۵) | حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام مالک و مختار جنت ہیں۔ (صفحہ ۳۱۰)
- حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام قبلِ ارشاد "وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ" کفار پر انواعِ انواع کے نرمی و عفو و صفح فرماتے تھے۔ (صفحہ ۲۳۶) | امام ابنِ حجر مکی کا ارشاد (صفحہ ۳۱۰)
- امام عطاء بن ابی رباح کے مناقب۔ (صفحہ ۲۳۷) | فضائل و مناقب سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ (صفحہ ۳۲۱)
- عالم دین نائب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔ (صفحہ ۲۵۳) | امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے سید کہا۔ (صفحہ ۳۵۷)
- روحِ اعظم حضرت جبریل علیہ السلام کا وصف ہے۔ (صفحہ ۲۵۴) | حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے فرمایا حضرت ابو درداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ میری امت کے حکیم ہیں۔ (صفحہ ۳۵۸)
- شرع میں ہر نبی کایومِ ولادت صاحب عظمت ہے۔ (صفحہ ۲۶۴) | زبور میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو زمین اور تمام امتوں کی گردنوں کا مالک کہا گیا۔ (صفحہ ۳۶۳)
- روزِ جمعہ تمام دنوں کا سردار ہے۔ (صفحہ ۲۶۵) | حضرت اعشیٰ مازنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے بارگاہ رسالت میں یوں فریاد کی: یامالک الناس و دیّان العرب۔ (صفحہ ۳۶۴)
- سنی العقیدہ عالم کی توہین جاہل کو جائز نہیں چاہے اس کے عمل کیسے ہوں۔ (صفحہ ۲۹۴) | حدیث میں قبرِ مومن کو روضۃ من ریاض الجنۃ کہا گیا۔ (صفحہ ۳۷۸)

- مدینہ منورہ تمام شہروں سے افضل ہے۔ (صفحہ ۲۹۷) | قرآن مجید میں مدینہ طیبہ کی تمام زمین کو ارض اللہ (اللہ کی زمین) کہا گیا۔ (صفحہ ۳۷۹)
- مجاورتِ مدینہ منورہ ہمارے ائمہ کے نزدیک مکروہ ہے۔ (صفحہ ۲۹۷) | حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم شاہِ طیبہ بھی ہیں شاہِ روئے زمین بھی اور شاہ تمام اولین و آخرین بھی، جن میں ملوک و سلاطین سب داخل ہیں۔ (صفحہ ۳۷۹)
- دنیا و آخرت کی سب مراد حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے اختیار میں ہے۔ (صفحہ ۳۰۹) | فضائل و مناقب و کرامات سیدنا غوث اعظم رضی اللہ عنہ۔ (صفحہ ۳۸۳)
- شیخ عبدالحق محدث دہلوی علیہ الرحمہ کا ارشاد (صفحہ ۳۱۰) | امام اجل مصنف بہجۃ الاسرار کی جلالتِ شان اور اس کتاب کی صحت و عظمت۔ (صفحہ ۳۸۴)
- ملا علی قاری علیہ الرحمہ کا ارشاد (صفحہ ۳۱۰) | سرکار غوث پاک رضی اللہ عنہ کو مالکِ حقیقی نے تمام اولیاء کے قلوب و احوال پر تصرف بخشا ہے چاہے روک لیں چاہے چھوڑ دیں۔ (صفحہ ۳۹۲)

Fatawa Razawiyya Volume 21

404 | The Awliya (Saints) and Ulama (Scholars) are the heirs of the Prophet (Peace and blessings be upon him). 452 | Pain was relieved through the blessing of the impression of the sacred sandal of the Prophet (Peace and blessings be upon him). 406 | Statements of several Imams and Ulama regarding seeking blessings from the relics of the pious predecessors. 453 | Proven blessings of the impression of the sacred sandal. 412 | One way to revere the Master (Prophet) is to revere everything associated with him. 466 | Merits and virtues of Sayyiduna Ghaus-ul-Azam (Radi Allahu Anhu). 413 | Blessings of the impression of the sacred sandal of the Prophet (Peace and blessings be upon him). 470 | Excellence of Siddiq-ul-Akbar (Radi Allahu Anhu). 419 | The Master of the World (Sallallahu Alaihi Wasallam) himself will grant the reward for the kind treatment of the descendants of Abdul Muttalib. 476 | The father is the father of the body (clay/flower), and the spiritual guide (pir) is the father of the soul (heart). 439 | Making an impression (map/drawing) of the sacred mausoleum is generally permissible. 476 | The master is the emancipator of the handful of dust (body), and the spiritual guide is the emancipator of the pure soul. 446 | The greatness of Dala'il al-Khayrat. 507 | Benefits of merely taking a pledge (bay'at) for seeking blessing (tabarruk). 447 | Benefits of making a map/drawing of the blessed mausoleum. 523 | What should one understand about the pledge of devotion (bay'at-e-iradat) and the spiritual guide (pir). Sharia encompasses all rulings of the body, soul, heart, and spirit, and all divine sciences and infinite gnosis; a small portion of each of these is called Tariqat and Ma'rifat. 448 | The way to benefit from the secrets of the Prophet (Peace and blessings be upon him) and to pluck flowers from his lights. 523 | There is a definitive consensus among all saints that it is mandatory to present all realities to the pure Sharia; if they accord with Sharia, they are true and accepted, otherwise, they are rejected and forsaken. 448 | Envisage the form of the Messenger (Peace and blessings be upon him) in the heart at the time of Dhikr (remembrance). 523 | Indeed, Sharia is the original work, Sharia is the pivot and basis, and Sharia is the touchstone and standard. 448 | The impression of the sacred sandal should be respected just like the sacred sandal itself. 525 | Sharia is the source, and Tariqat is the river originating from it; rather, Sharia is even more transcendent than this analogy. 450 | A poem by Abul Yaman on the blessing and greatness of the impression of the Prophet's sandal. 526 | The pure Sharia is a divine lantern of light, such that in the religious world, there is no light besides it. 451 | A poem by Ibn al-Murahhal in praise of the drawing of the blessed sandal.

फतावा रज़विया जिल्द २१

४०४ | औलिया और उलमा हुज़ूर अलैहिस्सलाम के वारिस हैं। ४५२ | हुज़ूर अलैहिस्सलाम के नक्शे नाल-ए-मुबारक की बरकत से दर्द दूर हो गया। ४०६ | बुज़ुर्गाने दीन के तबरुकात से संबंधित कई इमामों और उलमा के कथन। ४५३ | नक्शे नाल-ए-मुबारक की परखी हुई बरकतें। ४१२ | सरकार की ताज़ीम का एक तरीका उनसे संबंधित तमाम चीज़ों की ताज़ीम करना है। ४६६ | सैय्यदुना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के फज़ाइल और मनाकिब। ४१३ | हुज़ूर अलैहिस्सलाम के नक्शे नाल-ए-पाक की बरकतें। ४७० | सिद्दीक-ए-अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु की अफज़लियत। ४१९ | औलादे अब्दुल मुत्तलिब के साथ अच्छे बर्ताव का सिला खुद सरवरे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अता फरमाएंगे। ४७६ | बाप जिस्म का बाप है और पीर रूह (दिल) का बाप है। ४३९ | रौज़-ए-मुकदसा का नक्शा बनाना मजमूई तौर पर जायज़ है। ४७६ | मौला मिट्टी के मुट्ठी भर ढेर को आज़ाद करने वाला है और पीर पाक जान को आज़ाद करने वाला है। ४४६ | दलाइलुल खैरात की अज़मत और शान। ५०७ | केवल तबर्रुक के लिए बैत होने के फायदे। ४४७ | रौज़-ए-मुबारका का नक्शा बनाने के फायदे। ५२३ | बैत-ए-इरादत और पीर को क्या समझे? शरीअत तमाम अहकामे जिस्म-ओ-जान, रूह-ओ-कल्ब और तमाम उलूम-ए-इलाहिया व मारिफ-ए-नालायतानिया का मजमुआ है, जिनमें से एक-एक टुकड़े का नाम तरीक़त और मारिफत है। ४४८ | हुज़ूर अलैहिस्सलाम के असरार से फायदा उठाने और आपके अनवार से फूल चुनने की सूरत। ५२३ | तमाम औलिया-ए-कराम का यकीनी इज्मा है कि तमाम हकीकतों को शरीअते मुताहरा पर पेश करना फर्ज़ है; अगर शरीअत के मुताबिक हों तो हक और मक़बूल, वरना मरदूद और मखज़ूल। ४४८ | ज़िक्र के वक्त रसूले करीम अलैहिस्सलाम की सूरत का तसव्वुर दिल में जमाएं। ५२३ | यकीनन शरीअत ही असल कार है, शरीअत ही मेयार और मदार है, और शरीअत ही कसौटी है। ४४८ | नाल-ए-मुकद्दस के नक्श का एहतराम वैसे ही होना चाहिए जैसे नाल-ए-मुकद्दस का। ५२५ | शरीअत स्रोत है और तरीक़त उससे निकलने वाली नदी, बल्कि शरीअत इस मिसाल से भी आला है। ४५० | नक्शे नाल-ए-रसूल की बरकत और अज़मत पर अबुल यमन का एक कसीदा। ५२६ | शरीअते मुताहरा एक रब्बानी नूर का फानूस है कि दीनी दुनिया में इसके अलावा कोई रौशनी नहीं। ४५१ | नक्श-ए-नाल-ए-मुबारक की तारीफ में इब्नुल मुरह्हल का कसीदा।

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

۴۰۴ | اولیاء وعلماء حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ورثاء ہیں۔ ۴۵۲ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے نقش نعل مبارک کی برکت سے درد دور ہو گیا۔ ۴۰۶ | برکت آثار بزرگان دین سے متعلق متعدد ائمہ وعلماء کی عبارات۔ ۴۵۳ | نقش نعل مبارک کی آزمودہ برکات۔ ۴۱۲ | سرکار کی تعظیم کا ایک طریقہ آپ کے تمام متعلقات کی تعظیم ہے۔ ۴۶۶ | فضائل ومناقب سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ۴۱۳ | برکات نقش نعل پاک حضور علیہ الصلوۃ والسلام ۴۷۰ | افضیلت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ۴۱۹ | اولاد عبدالمطلب کے حسن سلوک کا صلہ خود سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عنایت فرمائیں گے۔ ۴۷۶ | باپ پدر گل ہے اور پیر پدر دل ہے۔ ۴۳۹ | روضہ مقدسہ کا نقش بنانا بالاجمال جائز ہے۔ ۴۷۶ | مولیٰ معتق مشتِ خاک ہے اور پیر معتق جان پاک۔ ۴۴۶ | دلائل الخیرات کی عظمت شان۔ ۵۰۷ | صرف بیعت تبرک کے فوائد۔ ۴۴۷ | روضہ مبارکہ کا نقشہ بنانے کے فوائد۔ ۵۲۳ | بیعت ارادت اور پیر کو کیا سمجھے۔ شریعت تمام احکام جسم وجان وروح وقلب وجملہ علوم الہیہ ومعارف نامتناہیہ کو جامع ہے جن میں سے ایک ایک ٹکڑے کا نام طریقت ومعرفت ہے۔ ۴۴۸ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے اسرار سے فائدہ اٹھانے اور آپ کے انوار سے پھول چننے کی صورت۔ ۵۲۳ | جملہ اولیائے کرام کا اجماع قطعی ہے کہ تمام حقائق کو شریعت مطہرہ پر عرض کرنا فرض ہے، اگر شریعت کے مطابق ہوں تو حق ومقبول ورنہ مردود ومخذول۔ ۴۴۸ | ذکر کے وقت صورت رسول علیہ الصلوۃ والسلام کا تصور دل میں جمائیں۔ ۵۲۳ | یقیناً شریعت ہی اصل کار ہے، شریعت ہی مناط ومدار ہے اور شریعت ہی محک ومعیار ہے۔ ۴۴۸ | نعل مقدس کے نقش کا احترام مثل نعل مقدس چاہیے۔ ۵۲۵ | شریعت منبع ہے اور طریقت اس سے نکلا ہوا دریا بلکہ شریعت اس مثال سے بھی متعال

ہے۔ ۴۵۰ | برکت وعظمت نقش نعل رسول میں ابوالیمن کا ایک قصیدہ۔ ۵۲۶ | شریعت مطہرہ ایک ربانی نور کا فانوس ہے کہ دینی عالم میں اس کے سوا کوئی روشنی نہیں۔ ۴۵۱ | وصف نقشہ نعل مبارک میں ابن المرحل کا قصیدہ۔

فتاوىٰ رضويہ (Fatawa Razawiyya) Volume 21

Ref	Topic (Part 1)	Topic (Part 2)	Ref	Page
528	Shariat (Divine Law) is a building; its creed is the foundation and action is its masonry, and the height of this building is Tariqat (Spiritual Path).	The remembrance of the Messenger is exactly the remembrance of Allah, and the praise of the Messenger is exactly the praise of Allah.	528	599
528	One jurist (Faqih) is heavier upon Satan than a thousand worshippers.	The giving hand is better than the taking hand.	528	608
529	Since the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) called towards Shariat throughout his life, how can his servant and his scholar not be his heir?	Indemnity and Compensation (Zaman-o-Tawan)	529	-
531	A scholar who acts upon his knowledge is a moon, and a scholar who does not act is a candle.	After consuming someone else's property unjustly, repentance from the sin will not be complete until the compensation is paid.	531	113
532	Attributes of the 'Rabbaniyun' (godly people) according to the Holy Quran.	Isal-e-Thawab (bestowing reward) and Nazr-o-Niyaz (consecrations).	532	-
533	A 'Rabbani' scholar is called a Faqih and a teacher (Mudarris).	What is the ruling on buying sweets from a Hindu confectioner's shop, reciting Fatiha over them, and bestowing the reward (Isal-e-Thawab) to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the elders of the religion?	533	123
533	The scholars of Shariat are the Rabbani scholars.	Inquiry regarding a form of Nazr-o-Niyaz.	533	131
535			535	132

Ref	Topic (Part 1)	Topic (Part 2)	Ref	Page
	The scholars of Shariat are never an obstacle to Tariqat; rather, they are the ones who open its doors and guard the path.	Believers who perform Nazr-o-Niyaz with the intention of Isal-e-Thawab never have the intention of worship (towards the saint).		
544	Excellence of the book 'Kitab al-Ta'arruf li-Madhhab al-Tasawwuf'.	Prevalent Nazr-o-Niyaz for Isal-e-Thawab is not a Sharia vow (Nazr-e-Shar'i).	544	132
545	Excellence of the knowledge of Divine Commands.	Whoever intends to worship someone other than Allah in Nazr-o-Niyaz is certainly a polytheist (Mushrik).	545	133
550	A scholar and an ignorant person cannot be equal.	What is the ruling for those who perform Fatiha and Isal-e-Thawab on food at a scavenger's house and those who eat it?	550	153
558	Merits (Manaqib) of the Chishtis.	No Niyaz or action of a disbeliever (Kafir) is accepted.	558	153
568	It is not permissible for any spiritual guide (Pir) to compare the recitation of panegyrics in their own praise to the rewards bestowed by the Holy Prophet (PBUH) upon hearing his own praise.	Praying for forgiveness and reciting Fatiha for a disbeliever (Kafir) is pure disbelief (Kufr-e-Khalis) and a denial of the Quran.	568	228
599	Revering, loving, praising, and extolling the Master of the Universe (PBUH) is the essence of Islam, and expressing it is an important obligation.	Is it permissible for Muslims to eat meat from Niyaz etc., coming from the house of a carrion-eater?	599	633

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

सं.	विषय (भाग १)	विषय (भाग २)	सं.	पृष्ठ
५२८	शरीअत एक इमारत है, उसका अक़ीदा बुनियाद है और अमल उसकी चिनाई है, और इस इमारत की बुलंदी तरीक़त है।	रसूल का ज़िक्र ऐन अल्लाह का ज़िक्र है और रसूल की सना (प्रशंसा) ऐन अल्लाह की सना है।	५२८	५९९
५२८	एक फ़क़ीह शैतान पर हज़ारों आबिदों से ज़्यादा भारी है।	देने वाला हाथ लेने वाले हाथ से बेहतर है।	५२८	६०८
५२९	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उम्र भर शरीअत की तरफ़ ही बुलाया, तो उनका ख़ादिम और उनका आलिम क्योंकर उनका वारिस न होगा?	ज़मान और तावान (क्षतिपूर्ति)	५२९	-
५३१	अमल वाला आलिम चाँद है और बे-अमल आलिम शम्मा (मोमबत्ती) है।	दूसरे का माल नाहक़ खा लेने के बाद जब तक तावान न दे, गुनाह से तौबा न होगी।	५३१	११३
५३२	क़ुरआन मजीद की रोशनी में रब्बानियों की सिफ़ात (गुण)।	ईसाले सवाब और नज़्रो नियाज़	५३२	-
५३३	रब्बानी आलिम फ़क़ीह मुदर्रिस को कहते हैं।	हिन्दू हलवाई की दुकान से मिठाई ख़रीद कर उस पर फ़ातिहा पढ़ना और हुज़ूर अलैहिस्सलाम और बुज़ुर्गान-ए-दीन को ईसाले सवाब करना कैसा है?	५३३	१२३
५३३	उलमा-ए-शरीअत ही उलमा-ए-रब्बानी हैं।	नज़्रो नियाज़ की एक सूरत से मुताल्लिक़ इस्तफ़्ता (सवाल)।	५३३	१३१
५३५	उलमा-ए-शरीअत हरगिज़ तरीक़त के सदे-राह (बाधा) नहीं बल्कि वही उसके फ़तहे-बाब और निगहबान-ए-राह हैं।	मोमिन जो नज़्रो नियाज़ ब-क़स्दे ईसाले सवाब करते हैं, उसमें हरगिज़ क़स्दे इबादत नहीं रखते।	५३५	१३२
५४४			५४४	१३२

सं.	विषय (भाग १)	विषय (भाग २)	सं.	पृष्ठ
	किताब 'अल-तअर्रुफ़ लि-मज़हब अल-तसव्वुफ़' की फ़ज़ीलत।	ईसाले सवाब के लिए मुरव्वज नज़्रो नियाज़ नज़्रे शरई नहीं।		
५४५	इल्म-ए-अहकाम-ए-इलाही की फ़ज़ीलत।	जो शख़्स नज़्रो नियाज़ में इबादते-ग़ैर का क़स्द करे, ज़रूर मुशरिक है।	५४५	१३३
५५०	आलिम और बे-इल्म बराबर नहीं हो सकते।	भंगी के घर खाने पर फ़ातिहा और ईसाले सवाब करने वाले और खाने वाले का क्या हुक्म है?	५५०	१५३
५५८	मनाक़िब-ए-चिश्तियाँ।	काफ़िर की कोई नियाज़ और अमल मक़बूल नहीं।	५५८	१५३
५६८	हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी नात सुन कर जो इनामात अता फ़रमाए, किसी पीर को जायज़ नहीं कि वह अपनी तारीफ़ में क़सीदा-ख़्वानी को उस पर क़यास करे।	काफ़िर के लिए दुआ-ए-मग़फ़िरत और फ़ातिहा-ख़्वानी कुफ़्रे ख़ालिस और तकज़ीबे क़ुरआन है।	५६८	२२८
५९९	सरवरे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम-ओ-मोहब्बत और सना-ओ-मदहत ऐन इस्लाम है और उसका इज़हार अहम फ़र्ज़ है।	एक मुरदार ख़ोर के यहाँ से नियाज़ वग़ैरह का गोश्त खाना मुसलमानों को जायज़ है या नहीं?	५९९	६३३

पृष्ठ ७४/६७४

| ۵۲۸ | شریعت عمارت ہے اس کا اعتقاد بنیاد اور عمل اس کی چنائی ہے اور اس عمارت کی بلندی طریقت ہے۔ | ذکرِ رسول عین ذکرِ الٰہی اور ثناء رسول عین ثناء الٰہی ہے۔ | ۵۲۸ | ۵۹۹ | ۵۲۸ | ایک فقیہ شیطان پر ہزاروں عابدوں سے زیادہ بھاری ہے۔ | دینے والا ہاتھ لینے والے ہاتھ سے بہتر ہے۔ | ۵۲۸ | ۶۰۸ | | ۵۲۹ | حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے عمر بھر شریعت کی طرف ہی بلایا تو اس کا خادم اور اس کا عالم کیونکر ان کا وارث نہ ہو گا۔ | ضمان وتاوان | ۵۲۹ | | | ۵۳۱ | عالم با عمل چاند اور عالم بے عمل شمع ہے۔ | مالِ غیر ناحق کھالینے کے بعد جب تک تاوان نہ دے گناہ سے توبہ نہ ہو گی۔ | ۵۳۱ | ۱۱۳ | | ۵۳۲ | ربانیوں کی صفات قرآنِ مجید کی رو سے۔ | ایصالِ ثواب ونذر ونیاز | ۵۳۲ | | | ۵۳۳ | ربانی عالم فقیہ مدرس کو کہتے ہیں۔ | ہندو حلوائی کی دکان سے مٹھائی خرید کر اس پر فاتحہ پڑھنا اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام اور بزرگانِ دین کو ایصالِ ثواب کرنا کیسا ہے۔ | ۵۳۳ | ۱۲۳ | | ۵۳۳ | علماء شریعت ہی علمائے ربانی ہیں۔ | نذر و نیاز کی ایک صورت سے متعلق استفتاء۔ | ۵۳۳ | ۱۳۱ | | ۵۳۵ | علمائے شریعت ہر گز طریقت کے سدِراہ نہیں بلکہ وہی اس کے فتح باب اور نگہبان راہ ہیں۔ | مومن جو نذر و نیاز بقصد ایصالِ ثواب کرتے ہیں اس میں ہرگز قصد عبادت نہیں رکھتے۔ | ۵۳۵ | ۱۳۲ | | ۵۴۴ | کتاب التعرف لمذہب التصوف کی فضیلت۔ | ایصالِ ثواب کے لئے مروج نذر و نیاز نذر شرعی نہیں۔ | ۵۴۴ | ۱۳۲ | | ۵۴۵ | علم احکام الٰہی کی فضیلت۔ | جو شخص نذر و نیاز میں عبادت غیر کا قصد کرے ضرور مشرک ہے۔ | ۵۴۵ | ۱۳۳ | | ۵۵۰ | عالم اور بے علم برابر نہیں ہو سکتے۔ | بھنگی کے گھر کھانے پر فاتحہ وایصالِ ثواب کرنے والے اور کھانے والے کا کیا حکم ہے۔ | ۵۵۰ | ۱۵۳ | | ۵۵۸ |

مناقب چشتیاں۔ | کافر کی کوئی نیاز و عمل مقبول نہیں۔ | ۵۵۸ | ۱۵۳ | | ۵۶۸ | حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنی نعت سن کر جو انعامات عطا فرمائے کسی پیر کو جائز نہیں کہ وہ اپنی تعریف میں قصیدہ خوانی کو اس پر قیاس کرے۔ | کافر کے لئے دعائے مغفرت وفاتحہ خوانی کفر خالص وتکذیب قرآن ہے۔ | ۵۶۸ | ۲۲۸ | | ۵۹۹ | سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم و محبت وثناء ومدحت عین اسلام اور اس کا اظہار اہم فرض ہے۔ | ایک مردار خور کے ہاں سے نیاز وغیرہ کا گوشت کھانا مسلمانوں کو جائز ہے یا نہیں؟ | ۵۹۹ | ۶۳۳ |

Fatawa Rizvia Volume 21

- 644: Teeja, Daswan, Chehlum are all permissible when intended for praise and performed as praise.
- 222: As long as dying upon disbelief (kufr) is not proven, even cursing a disbeliever is not permissible.
- 653: How is it to eat at the Milad and Giyarwi ceremonies of gamblers, prostitutes, or those in any forbidden profession?

Category: Earnings and Renting (Kasb-o-Ijarah)

Category: Legal Stratagems (Hiyal) - 113: Taking a fee for teaching Islam (Talqin-e-Islam) is a sin. - 126: When can a Muslim utter a word of disbelief? - 136: An inquiry concerning Muslims employed in Arya Samaj societies. - 418: A way to make offerings permissible for visiting sacred relics and holy items. - 136: Those who copy accursed blasphemous words, those who print them, and those who assist in this in any way—Allah Almighty and the angels curse such Muslims.

Category: Reviling, Abusing, and Cursing (Sabb-o-Shatm wa Lanat) - 187: How is it for Muslim oil-pressers (Teli) to play the 'Gamnina' on the occasion of the Hindu festival "Pach-Sen" and receive money from Hindus for it? - 126: A question regarding abusing a scholar and considering him insignificant. - 187: Renting/hiring for sinful acts is not permissible. - 187: Wages for a forbidden act are forbidden (haram). - 127: It is strictly forbidden (haram qat'i) to abuse even an ignorant Muslim without Sharia permission. - 197: If a permissible job pays thirty rupees and an impermissible one pays one hundred and fifty, choosing the impermissible one for profit is forbidden. - 129: One who insults or abuses a scholar due to some worldly dispute is a transgressor and sinner (fasiq-o-fajir), and one who holds a grudge against him without cause is sick at heart and evil within. - 176: What kind of Muslim is he who makes an Imam or teacher of a Wahhabi who abuses, writes against, or prints insults against the Noble Prophet (may Allah bless him and grant him peace)? - 197: A job blowing bugles for Christians is not permissible for a Muslim. - 222: Cursing is a very severe thing; Muslims should avoid it. - 209: If one receives thirty rupees a month for lawful work and Christians offer one hundred and fifty a month to sound their bell (naqus), this job is not permissible for that benefit.

Page 75 of 674

फतावा रिज़विया जिल्द 21

- 644: तीजा, दसवां, चेहलुम सब जायज़ हैं जब अच्छी नीयत से और अच्छे तरीके से हों।
- 222: जब तक कुफ्र पर मरना साबित न हो जाए, काफ़िर पर भी लानत भेजना जायज़ नहीं है।
- 653: जुआरियों, वेश्याओं या किसी भी हराम पेशा करने वालों के यहाँ मिलाद और ग्यारहवीं की नियाज़ खाना कैसा है?

श्रेणी: कमाई और किराया (कस्ब-ओ-इजारा)

श्रेणी: कानूनी हिकमत (हियल) - 113: इस्लाम की तालीम (तल्कीन-ए-इस्लाम) पर उजरत (फीस) लेना गुनाह है। - 126: मुसलमान कब कुफ्र का कलमा कह सकता है? - 136: आर्य समाज में नौकरी करने वाले मुसलमानों से संबंधित एक सवाल। - 418: मुकद्दस निशानियों और पवित्र वस्तुओं की ज़ियारत पर नज़राना देने के जायज़ होने की एक सूरत। - 136: मलन (अभिशप्त) कुफ्र के शब्दों की कॉपी लिखने वाले, उन्हें छापने वाले और इसमें किसी भी तरह से मदद करने वाले मुसलमानों पर अल्लाह तआला और फ़रिश्ते लानत भेजते हैं।

श्रेणी: गाली-गलौज और लानत (सब्ब-ओ-शत्म व लानत) - 187: हिंदुओं के त्योहार "पछ सन" के मौके पर मुसलमान तेलियों का गामनीना चलाना और उसके बदले हिंदुओं से पैसे लेना कैसा है? - 126: आलिम को गाली देने और उसे हकीर (तुच्छ) समझने से संबंधित सवाल। - 187: गुनाह के कामों पर इजारा (किराया/नौकरी) जायज़ नहीं है। - 187: हराम काम की उजरत (कमाई) हराम है। - 127: किसी जाहिल मुसलमान को भी बिना शरीअत की इजाज़त के गाली देना कतई हराम है। - 197: अगर जायज़ नौकरी में तीस रुपये और नाजायज़ में डेढ़ सौ मिलते हों, तो नफे के लिए नाजायज़ को चुनना हराम है। - 129: किसी दुनियावी दुश्मनी के कारण आलिम को बुरा कहने और गाली देने वाला फासिक और फाजिर है, और बिना वजह उससे रंज रखने वाला दिल का बीमार और भीतर से बुरा है। - 176: वह कैसा मुसलमान है जो हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को गालियां देने, लिखने और छापने वाले वहाबी को इमाम और मुदर्रिस (शिक्षक) बनाता है? - 197: ईसाइयों के लिए बिगुल बजाने की नौकरी मुसलमान के लिए जायज़ नहीं है। - 222: लानत बहुत सख्त चीज़ है, मुसलमानों को इससे बचना चाहिए। - 209: हलाल काम में तीस रुपये महीना मिलता है और ईसाई घंटा (नाकूस) बजाने पर डेढ़ सौ महीना देते हैं, तो इस मुनाफ़े के लिए यह नौकरी जायज़ नहीं है।

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

تیجہ، دسواں، چہلم سب جائز ہیں جب بنیت محمود اور بطور محمود ہوں۔ (۶۴۴) جب تک کفر پر مرنا ثابت نہ ہو کافر پر بھی لعنت جائز نہیں۔ (۲۲۲) قمار باز، طوائف یا کوئی حرام پیشہ کرنے والے کے ہاں میلاد و گیارہویں کی نیاز کھانا کیسا ہے۔ (۶۵۳)

کسب واجارہ

حیل تلقین اسلام پر اجرت لینا گناہ ہے۔ (۱۱۳) مسلمان کب کلمہ کفر کہہ سکتا ہے۔ (۱۲۶) آریہ سماجوں میں ملازمت کرنے والے مسلمانوں سے متعلق ایک استفتاء۔ (۱۳۶) زیارت آثار مقدسہ و تبرکات شریفہ پر نذرانہ کے جواز کی ایک صورت۔ (۴۱۸) کلمات ملعونہ کفریہ کی کاپی نویسی کرنے والے، انہیں چھاپنے والے اور اس میں کسی طرح سے اعانت کرنے والے مسلمانوں پر اللہ تعالیٰ اور ملائکہ لعنت کرتے ہیں۔ (۱۳۶)

سب و شتم ولعنت ہنود کے تہوار "پچھ سن" کے موقع پر مسلمان تیلیوں کا گامنینہ چلانا اور اس کے عوض ہندؤوں سے پیسے وصول کرنا کیسا ہے۔ (۱۸۷) عالم کو گالی دینے اور اس کو حقیر جاننے سے متعلق سوال۔ (۱۲۶) معاصی پر اجارہ جائز نہیں۔ (۱۸۷) فعل حرام کی اجرت حرام ہے۔ (۱۸۷) کسی مسلمان جاہل کو بھی بے اذن شرعی گالی دینا حرام قطعی ہے۔ (۱۲۷) جائز نوکری تیں روپیہ اور ناجائز ڈیڑھ سو کی ملتی ہو تو نفع کے لئے ناجائز کو اختیار کرنا حرام ہے۔ (۱۹۷) کسی دنیوی خصومت کے باعث عالم کو برا کہنے اور گالی دینے والا فاسق وفاجر اور بے سبب اس سے رنج رکھنے والا مریض القلب خبیث الباطن ہے۔ (۱۲۹) حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو گالیاں دینے، لکھنے اور چھاپنے والے وہابیہ کو امام و مدرس بنانے والا کیسا مسلمان

ہے۔ (۱۷۶) عیسائیوں کے بگل بجانے کی نوکری مسلمان کیلئے جائز نہیں۔ (۱۹۷) لعنت بہت سخت چیز ہے مسلمانوں کو اس سے بچنا چاہیے۔ (۲۲۲) حلال کام میں تیں روپے ماہانہ پاتا ہے اور نصرانی ناقوس بجانے پر ڈیڑھ سو ماہانہ دیں گے اس منفعت کیلئے یہ نوکری جائز نہیں۔ (۲۰۹)

Fatawa Rizvia Volume 21

Topic (Page No.)	Topic (Page No.)
How much wages should a cobbler get for making shoes of a sinful style and a tailor for making clothes of such a style? It is not allowed as this is assistance in sin. (210)	Refutation of heretics and polemics
Are those employments of Christians permissible in which decisions contrary to Sharia have to be made or not? (261)	Condemning a heretic is permissible even after his death, rather sometimes Sharia-wise obligatory. (143)
How is it for Muslims to aid Aligarh College, to have their children educated there, and to work there? (262)	Whoever holds the belief that no companion is equal to Hazrat Murtaza (may Allah be pleased with him) is outside of the Ahl-us-Sunnah. (152)
It is not Sharia-compliant to lease out endowed (waqf) land for a hundred years. (343)	The Tafziliya sect is the younger brother of the Rafidis. (152)
Taking something for visiting holy relics is considered a lease according to custom, which is forbidden for several reasons. (416)	Evidence of the deviation of the Rafidis in Hadith and the command to sever ties with them. (184)
The wealth of those who practice forbidden and impure professions is foul. (617)	If those who associate with heretics do not repent, then Muslims should not let them sit with them; membership in a Sunni madrasa is something to be revoked. (190)
The price of a dog, the earnings of an adulteress, and the earnings of a cupper are foul. (617)	Warnings from the Quran and Hadith against honoring heretics, mixing with them, and greeting them with Salam. (190)
The earnings of swine-eaters are most foul. (617)	Deobandis are misguided and irreligious. (247)
It is better to avoid eating and drinking in the houses of those whose sole livelihood is forbidden wealth. (637)	It is obligatory upon Muslims to block the mischief (fitna) of Rafidis, Mirza'is, and their supporters. (257)

Topic (Page No.)	Topic (Page No.)
How is it to marry a prostitute, mix her wealth with one's own, and consume it? (652)	Zoroastrians are worse than the People of the Book, polytheists are worse than Zoroastrians such as Hindus, and apostates are worse than polytheists such as Wahhabis, especially Deobandis. (262)
How is eating and drinking from the profession of photography/image-making? (658)	A Qadiani is such an apostate that anyone who doubts their disbelief is also an unbeliever and apostate. (280)
In what situation is it permissible or impermissible for Milad reciters to eat from the house of those who organize the Milad? (662)	

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

विषय (पृष्ठ संख्या)

फासिक़ाना शैली के जूते बनाने पर मोची और ऐसी शैली के कपड़े बनाने पर दर्जी को कितनी मजदूरी मिलनी चाहिए? इसकी अनुमति नहीं है क्योंकि यह गुनाह में सहायता है। (210)

ईसाइयों की वे नौकरियां जिनमें शरीयत के खिलाफ फैसले करने पड़ें, जायज हैं या नहीं? (261)

मुसलमानों के लिए अलीगढ़ कॉलेज की सहायता करना, उसमें बच्चों को पढ़ाना और वहां नौकरी करना कैसा है? (262)

वक्फ की ज़मीन सौ साल के लिए लीज़ पर देना शरीयत के अनुसार जायज़ नहीं है। (343)

पवित्र अवशेषों के दर्शन पर कुछ लेना रिवाज के अनुसार लीज (किराया) माना जाता है, जो कई कारणों से हराम है। (416)

हराम और अपवित्र पेशा करने वालों की कमाई नापाक (खबीस) है। (617)

कुत्ते की कीमत, व्यभिचारिणी की कमाई और पछना लगाने (cupping) वाले की कमाई नापाक है। (617)

सुअर खाने वालों की कमाई अत्यंत नापाक (अखबस) है। (617)

विषय (पृष्ठ संख्या)

विधर्मियों का खंडन और शास्त्रार्थ

विधर्मी की निंदा उसकी मृत्यु के बाद भी जायज है, बल्कि कभी-कभी शरीयत के अनुसार वाजिब (अनिवार्य) है। (143)

जो यह अकीदा (विश्वास) रखे कि हज़रत मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के बराबर कोई सहाबी नहीं है, वह अहले-सुन्नत से खारिज है। (152)

तफ़्ज़ीलिया फ़िरक़ा राफ़िज़ियों का छोटा भाई है। (152)

राफ़िज़ियों की गुमराह होने का प्रमाण हदीस में और उनसे संबंध विच्छेद करने का आदेश। (184)

विधर्मियों से मेल-जोल रखने वाले अगर तौबा न करें, तो मुसलमान उन्हें अपने पास न बैठने दें; सुन्नी मदरसे की सदस्यता रद्द कर दी जानी चाहिए। (190)

विधर्मियों का सम्मान करने, उनसे मेल-जोल रखने और उन्हें सलाम करने पर कुरान और हदीस से मिली धमकियाँ (चेतावनियाँ)। (190)

देवबंदी गुमराह और बेदीन (धर्महीन) हैं। (247)

विषय (पृष्ठ संख्या)

जिसका आजीविका का साधन केवल हराम की कमाई है, उनके घरों में खाने-पीने से बचना बेहतर है। (637)

किसी वेश्या से निकाह करके उसकी संपत्ति को अपनी संपत्ति में मिलाना और उसे खाना कैसा है? (652)

चित्रकारी/फोटोग्राफी के पेशे से खाना-पीना कैसा है? (658)

मिलाद कराने वालों के घर से मिलाद पढ़ने वालों के लिए खाना किस स्थिति में जायज और किस स्थिति में नाजायज है? (662)

विषय (पृष्ठ संख्या)

मुसलमानों पर यह अनिवार्य है कि वे राफ़िज़ियों, मरज़ाइयों और उनके सहायकों के उपद्रवों (फितनों) को रोकें। (257)

किताबियों से बुरे मजूसी (पारसी) हैं, मजूसी से बुरे मुशरिक (मूर्तिपूजक) हैं जैसे कि हिंदू, और मुशरिकों से भी बुरे मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं जैसे कि वहाबी, विशेष रूप से देवबंदी। (262)

कादियानी ऐसा धर्मत्यागी (मुर्तद) है, जिसके कुफ्र (काफिर होने) में शक करने वाला भी काफिर और मुर्तद है। (280)

عنوان (صفحہ نمبر)

فاسقانہ وضع کا جوتا بنانے پر موچی اور ایسی وضع کے کپڑے بنانے پر درزی کو کتنی اجرت ملے اس کی اجازت نہیں کہ یہ معصیت پر اعانت ہے۔ (۲۱۰)

نصاری کی وہ ملازمتیں جن میں خلاف شرع فیصلے کرنے پڑیں جائز ہے یا نہیں۔ (۲۶۱)

مسلمانوں کو علی گڑھ کالج کی امداد کرنا، اس میں بچوں کو پڑھوانا اور اس کی ملازمت کرنا کیسا ہے۔ (۲۶۲)

موقوفہ زمین سو سال کے لئے اجارہ پر دینا شرعاً جائز نہیں۔ (۳۴۳)

تبرکات شریفہ کی زیارت پر کچھ لینا بحسب عرف اجارہ ہے جو چند وجوہ سے حرام ہے۔ (۴۱۶)

حرام اور ناپاک پیشہ کرنے والوں کا مال خبیث ہے۔ (۶۱۷)

عنوان (صفحہ نمبر)

رد بدمذہباں و مناظرہ

بدمذہب کی مذمت اس کے مرنے پر بھی جائز بلکہ کبھی شرعاً واجب۔ (۱۴۳)

جو یہ عقیدہ رکھے کہ حضرت مرتضی رضی اللہ عنہ کے برابر کوئی صحابی نہیں وہ اہلسنت سے خارج ہے۔ (۱۵۲)

تفضیلیہ فرقہ رافضیوں کا چھوٹا بھائی ہے۔ (۱۵۲)

روافض کی گمراہی کا ثبوت حدیث میں اور ان سے قطع تعلق کا حکم۔ (۱۸۴)

بدمذہبوں سے میل جول رکھنے والے اگر توبہ نہ کریں تو مسلمان ان کو اپنے پاس نہ بیٹھنے

عنوان (صفحہ نمبر)

کتے کی قیمت، زانیہ کی کمائی اور پچھنے لگانے والے کی کمائی خبیث ہے۔ (۶۱۷)

خنزیر خوروں کی کمائی اخبث ہے۔ (۶۱۷)

جس کا ذریعہ معاش صرف مال حرام ہے ان کے گھروں میں کھانے پینے سے بچنا اولیٰ ہے۔ (۶۳۷)

رنڈی سے نکاح کرکے اس کا مال اپنے مال میں ملانا اور اس کو کھانا کیسا ہے۔ (۶۵۲)

پیشہ تصویر سے اکل و شرب کیسا ہے۔ (۶۵۸)

میلاد کرانے والوں کے گھر سے میلاد پڑھنے والوں کو کھانا کس صورت میں جائز اور کس صورت میں ناجائز ہے۔ (۶۶۲)

عنوان (صفحہ نمبر)

دیں سنی مدرسے کی رکنیت توڑنی چیز ہے۔ (۱۹۰)

تعظیم بدمذہباں اور ان سے اختلاط رکھنے اور ان کو سلام کہنے پر وعیدات قرآن و حدیث سے۔ (۱۹۰)

دیوبندی گمراہ بے دین ہیں۔ (۲۴۷)

مسلمانوں پر فرض ہے کہ روافض و مرزائیہ اور ان کے معاونین کے فتنوں کا سد باب کریں۔ (۲۵۷)

کتابیوں سے بدتر مجوس ہیں، مجوس سے بدتر مشرکین ہیں جیسے ہنود و مشرکین سے بدتر مرتدین ہیں جیسے وہابیہ خصوصاً دیوبندیہ۔ (۲۶۲)

قادیانی ایسا مرتد ہے جس کے کفر میں شک کرنے والا بھی کافر و مرتد ہے۔ (۲۸۰)

فتاویٰ رضویہ (Fatawa Razawiyya) Volume ۲۱ (21)

Topic	Page	Topic	Page
Questions and answers regarding Deobandi scholars and some of their objectionable compositions.	۲۸۲ (282)	Denying the blessed relics of the elders of faith is like denying the bright sun.	۴۰۴ (404)
The Deobandis' outward claim that 'it is not our belief that is attributed to us' and whether interpreting the relevant text is acceptable or not.	۲۸۲ (282)	Tazia is by no means a replica of the shrine of Imam Hussain, nor do its makers intend it to be.	۴۲۳ (423)
Enmity towards the enemies of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is obligatory.	۲۸۲ (282)	The evils of Tazia-dari (mourning rituals involving Tazia).	۴۲۴ (424)
A Wahhabi seeks proof for false meanings from rightful matters, which will never happen.	۳۰۲ (302)	The cause of misguidance of the non-conformists (Ghair-Muqallideen).	۴۶۳ (463)
Wahhabis include that assistance in the noble verse "and from You we seek help" which is absolutely impossible regarding the rights of Allah Almighty.	۳۰۴ (304)	Amr's statement that Tariqat is merely madness and ignorance in the name of reaching Allah.	۵۲۲ (522)
Answer to the foolish question of Wahhabis from a Quranic verse.	۳۰۴ (304)	Calling Shariat a drop and Tariqat a river is the work of a complete madman.	۵۲۲ (522)
Three Hadiths that destroy Wahhabism.	۳۱۷ (317)	Pointing out a major deception of the Wahhabis.	۵۱۷ (517)
Wahhabis declare seeking help from Prophets and Saints as polytheism (shirk), yet they themselves seek help from	۳۲۵ (325)	In similar instances, the extreme effort of deniers to argue from the absence of reports is a baseless reliance in the eyes of the wise.	۵۷۲ (572)

Topic	Page	Topic	Page
doctors, police officers, head constables, deputies, and judges, etc.			
Making a distinction between the living and the dead, and the near and the far to deceive the ignorant is tasteless extreme ignorance on the part of Wahhabis.	۳۲۶ (326)	If prohibition is established based on the absence of a precedent, then why stop at just one 'Barzakh' occupation? All general remembrances (dhikr) and practices of the noble saints would, God forbid, be deemed as detestable innovations (bid'at-e-shani'ah), haram, and forbidden.	۵۷۳ (573)
A new fabrication by the Wahhabis and its refutation through three reasons.	۳۲۷ (327)	The very composition of Shah Waliullah Dehlawi's book "Al-Qawl al-Jamil" is for the promotion and teaching of newly introduced dhikrs and incidental practices.	۵۷۴ (574)
Categorizing Wahhabis and Kharijites as ignorant as a parenthetical statement.	۳۶۰ (360)	The testimony of Shah Waliullah (mercy be upon him), Maulvi Khurram Ali (the third teacher of Wahhabis), Shah Abdul Aziz (mercy be upon him), and Mirza Mazhar Jan-e-Janan that the practices of great saints are not evil innovations.	۵۸۵ (585)
Zamakhshari's objection to the use of the term 'Aqda al-Quzat' (the Judge of Judges) and Imam Ibn al-Munir's response.	۳۶۴ (364)		

फतावी रज़विया, खंड २१ (21)

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
देवबंदी विद्वानों और उनकी कुछ आपत्तिजनक रचनाओं के बारे में सवाल-जवाब।	२८२	धर्म के बुजुर्गों के बरकत वाले अवशेषों का खंडन करना चमकते सूरज का खंडन करने जैसा है।	४०४
देवबंदियों का यह ज़ाहिर करना कि 'हमारा वह अकीदा नहीं है जो हमारी तरफ मंसूब किया जाता है' और संबंधित लेख की व्याख्या करना स्वीकार्य है या नहीं।	२८२	ताज़िया हरगिज़ इमाम हुसैन के रौज़े (मकबरे) की नकल नहीं है और न ही इसे बनाने वाले ऐसा इरादा रखते हैं।	४२३
अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दुश्मनों से दुश्मनी फ़र्ज़ है।	२८२	ताज़ियादारी की बुराइयाँ।	४२४
वहाबी हक बातों से बातिल (झूठे) अर्थों का सबूत चाहता है जो हरगिज़ नहीं होगा।	३०२	गैर-मुक़ल्लिदीन (अंधभक्त न होने वालों) की गुमराह का कारण।	४६३
वहाबियों का उस मदद को भी आयते करीमा "और हम तुझ ही से मदद चाहते हैं" में शामिल मानना जो अल्लाह तआला के हक में निश्चित रूप से असंभव है।	३०४	अम्र का कथन कि तरीकत का नाम अल्लाह तक पहुँचने का नाम महज पागलपन और अज्ञानता है।	५२२
वहाबियों के बेवकूफी भरे सवाल का जवाब कुरानी आयत से।	३०४	शरीयत को कतरा (बूंद) और तरीकत को दरिया (नदी) कहना पक्के पागल का काम है।	५२२
तीन वहाबियत को खत्म करने वाली हदीसें।	३१७	वहाबियों के एक बड़े धोखे की ओर इशारा।	५१७
	३२५		५७२

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
वहाबी अंबिया (पैगंबरों) और औलिया (संतों) से मदद मांगने को शिर्क (बहुदेववाद) करार देते हैं, मगर खुद हकीम, थानेदार, जमादार, डिप्टी और जज वगैरह से मदद मांगते हैं।	३२६	इसी तरह के उदाहरणों में, इनकार करने वालों का अनुपस्थिति से दलील देना बुद्धिमानों की नज़र में आधारहीन प्रमाण है।	
जाहिलों को धोखा देने के लिए वहाबियों का ज़िंदा और मुर्दा, और करीब व बईद (दूर) के बीच फर्क करना घोर अज्ञानता है।	३२६	अगर मिसाल न मिलने पर पाबंदी लगाई जाए, तो बात सिर्फ एक 'बर्ज़ख' के काम पर ही क्यों रुके? संतों के सभी सामान्य ज़िक्र और कार्य, खुदा न करे, घृणित नवाचार (बिदअते शनीआ), हराम और वर्जित करार दिए जाएंगे।	५७३
वहाबियों द्वारा गढ़ा गया नया शिगूफा और तीन कारणों से उसका खंडन।	३२७	शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी की रचना "अल-कौल अल-जमील" की रचना ही नए ज़िक्र और बाद में शुरू हुए कार्यों के प्रचार और शिक्षा के लिए है।	५७४
वहाबियों और खवारिज को अज्ञानी ठहराना एक गौण टिप्पणी के रूप में।	३६०	महान संतों के कार्यों के'बिदअते सईया' (बुरा नवाचार) न होने पर शाह वलीउल्लाह (रहमतुल्लाह अलैह), मौलवी खुर्रम अली (वहाबियों के तीसरे शिक्षक), शाह अब्दुल अज़ीज़ (रहमतुल्लाह अलैह) और मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां की गवाही।	५८५
'अक्ज़ा अल-कुज़ात' (न्यायाधीशों के न्यायाधीश) शब्द के प्रयोग पर ज़मखशरी की आपत्ति और इमाम इब्न अल-मुनीर का जवाब।	३६४		

عنوان	صفحہ
علماء دیوبند اور ان کی قابل اعتراض چند تصانیف کے بارے میں سوال وجواب۔	۲۸۲
دیوبندیوں کا یہ ظاہر کرنا کہ ہمارا وہ عقیدہ نہیں جو ہماری طرف منسوب کیا جاتا ہے اور متعلقہ عبارت کی تاویل کرنا مقبول ہے یا نہیں۔	۲۸۲
رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دشمنوں سے دشمنی فرض ہے۔	۲۸۲
وہابی حق باتوں سے باطل معنی کا ثبوت چاہتا ہے جو ہر گز نہ ہوگا۔	۳۰۲
وہابیہ اس استعانت کو بھی آیت کریمہ "وایاک نستعین" میں داخل مانتے ہیں جو اللہ تعالیٰ کے حق میں محالِ قطعی ہے۔	۳۰۴
	۳۰۴

عنوان	صفحہ
برکت آثار بزرگانِ دین سے انکار آفتاب روشن کا انکار ہے۔	۴۰۴
تعزیہ ہر گز نقل روضہ امام حسین نہیں اور نہ بنانے والے اس کا قصد کرتے ہیں۔	۴۲۳
تعزیہ داری کی قباحتیں۔	۴۲۴
غیر مقلدین کی گمراہی کا سبب	۴۶۳
عمرو کا قول کہ طریقت نام ہے وصول الی اللہ کا محض جنون و جہالت ہے۔	۵۲۲
	۵۲۲

عنوان	صفحہ
وہابیہ کے بیوقوفانہ سوال کا جواب آیت قرآنی سے۔	
تین وہابیت کش حدیثیں۔	۳۱۷
وہابیہ انبیاء و اولیاء سے استعانت کو شرک قرار دیتے ہیں مگر خود حکیم، تھانہ دار، جمعدار، ڈپٹی اور جج وغیرہ سے استعانت کرتے ہیں۔	۳۲۵
وہابیہ کی طرف جہلاء کو دھوکہ دینے کے لئے زندہ و مردہ اور قریب و بعید کا فرق کرنا سخت جہالت بے مزہ ہے۔	۳۲۶
وہابیہ کا تراشیدہ نیا شگوفہ اور تین وجوہ سے اس کا رد۔	۳۲۷
وہابیہ وخوارج کی تجہیل بطور جملہ معترضہ۔	۳۶۰
	۳۶۴

عنوان	صفحہ
شریعت کو قطرہ اور طریقت کو دریا کہنا کچے پاگل کا کام ہے۔	
وہابیہ کے ایک بڑے دھوکہ کی نشاندہی۔	۵۱۷
امثال مقام میں نہایت سعی منکرینِ عدم نقل سے استدلال ہے جو عقلاء کے نزدیک بے اصل استناد ہے۔	۵۷۲
اگر عدمِ ورود پر ورود منع ٹھہرائیں تو ایک شغل برزخ پر کیا موقوف عامہ اذکار و اشغالِ اولیاء کرام معاذاللہ بدعتِ شنیعہ و حرام و ممنوع قرار پائیں گے۔	۵۷۳
شاہ ولی اللہ صاحب محدث دہلوی کی تصنیف "القول الجمیل" کی وضع ہی اذکار محدثہ اور اشغالِ حادثہ کی ترویج و تعلیم کے لئے ہے۔	۵۷۴
اولیائے کبار کے اشغال کے بدعتِ سیئہ نہ ہونے پر شاہ ولی اللہ علیہ الرحمہ، مولوی خرم علی معلم ثالث وہابیہ ، شاہ عبدالعزیز علیہ الرحمہ اور مرزا مظہر جانِ جاناں کی شہادت۔	۵۸۵

عنوان صفحہ **عنوان صفحہ**

لفظ اقضی القضاۃ کے اطلاق پر
زمخشری کا اعتراض اور امام ابن
المنیر کا جواب۔
صفحہ ۷۷ از ۶۷۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

Page	Subject	Page	Subject	Page
576	Testimony of the leader of the sect, Shah Ismail Dehlvi himself.	576	After repentance, whose testimony as a liar is acceptable and whose is not.	149
576	The conduct and state of the Wahhabis towards the noble saints (Awliya).	576	The testimony of one accused of slander (maqdhuf fi al-qadhf) is always rejected.	182
577	Reasons for not presenting the sayings of great saints regarding the practice of 'shughl barzakh'.	775	Getting Sharia-related decisions made by Hindu sarpanches and panchs is haram (forbidden) and, according to the Quran, severe misguidance.	273
578	Textual proofs from the specific Azizi family regarding the concept of Barzakh.	578	**Idle Amusement & Play**	
578	Fifteen anti-Wahhabism benefits from the text of Shah Abdul Aziz (may Allah have mercy on him).	578	Fatwa regarding playing 'tasha' (a type of drum) on the occasion of marriage.	154
582	According to the Wahhabi way, everyone from Shah Waliullah and Shah Abdul Aziz down to the Sahaba (Companions) are innovators (bid'atis).	582	What kind of 'daf' (tambourine) is permitted to be played on the occasion of marriage?	154
582	The ignorant fallacy that "if there was any good in this method, the Sahaba would have done it; do you understand religion better than them?" is absurd and unheard of.	582	Playing prevailing drums and 'tasha' is not permissible.	154
644	Wahhabis are a severely deviant and irreligious sect.	644	What is the Sharia ruling on having prostitutes and jesters dance at weddings?	155
673		673		157

Page	Subject
	Jews and Christians are original disbelievers (kafir-e-asli), not apostates (murtad).
673	Rafidis, Wahhabis, Qadiyanis, Necharis, and Chakralvis are apostates.
	Witnessing and Judgement
133	Allah Almighty's witnesses in the heavens are angels and on earth are the Ahl-e-Sunnat.
149	The testimony of a sinner (fasiq) is not accepted even after repentance until some time has passed.

Page	Subject	Page
	Going to see Hindu fairs is absolutely impermissible; in fact, in some cases, it leads to disbelief (kufr).	
673	Making a spectacle of acts of disbelief (kufriyaat) is far-off misguidance.	158
	Making a spectacle of prohibited acts (munkaraat) is not permissible.	158
133	The acts of conjurers and magicians are haram.	159
149	Making a spectacle of what is haram is haram.	159
	It is absolutely permissible for a religious scholar to go to the festivals of disbelievers to invite them to guidance and Islam.	161

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

पेज	विषय	पेज
576	खुद इमाम-उत-ताइफ़ा शाह इस्माइल देहलवी की गवाही।	149
576	औलिया किराम के साथ वहाबियों का रवैया और हालत।	182
577	'शग़ल-ए-बरज़ख़' पर बड़े औलिया के कथनों को न पेश करने के कारण।	273
578	बरज़ख़ की अवधारणा में विशेष अज़ीज़ी परिवार के प्रमाण (नुसूस)।	
578	शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब (रहमतुल्लाह अलैह) के कथन से पंद्रह वहाबियत-विरोधी लाभ।	
582	वहाबियत के अनुसार शाह वलीउल्लाह और शाह अब्दुल अज़ीज़ से लेकर सहाबा किराम तक सभी बिदअती हैं।	
582	यह जाहिलाना तर्क कि "अगर इस तरीक़े में कोई भलाई होती तो सहाबा ही करते, क्या तुम दीन को उनसे ज़्यादा समझते हो?" बेतुका और अनसुना है।	
644	वहाबी एक सख़्त गुमराह और बेदीन फ़िरक़ा है।	
673	यहूदी और ईसाई मूल काफ़िर हैं, मुर्तद (धर्मत्यागी) नहीं।	
576	तौबा के बाद किस झूठे की गवाही स्वीकार है और किसकी नहीं।	
576	तोहमत लगाने वाले (मक़ज़ूफ़ फ़िल क़ज़फ़) की गवाही हमेशा रद्द है।	
775	शरीयत के फ़ैसले हिंदू सरपंच और पंच से कराना हराम है और क़ुरान के अनुसार घोर पथभ्रष्टता (गुमराही) है।	
578	**खेल-तमाशा (लहवो-लईब)**	
578	शादी के मौक़े पर ताशा बजाने के बारे में फ़तवा।	
582	शादी के अवसर पर किस तरह की 'दफ़' (खंजरी) बजाने की अनुमति है?	
582	प्रचलित ढोल-ताशा बजाना जायज़ नहीं है।	
644	शादियों पर वेश्याओं और भांड नचाने का शरीयत में क्या हुक्म है?	
673	हिंदुओं का मेला देखने जाना पूरी तरह नाजायज़ है, बल्कि कुछ स्थितियों में कुफ़्र लाज़िम आता है।	

पेज	विषय
673	राफ़ज़ी, वहाबी, क़ादियानी, नेचरी और चक्रालवी मुर्तद हैं।
	गवाही और न्याय (शहादत व क़ज़ा)
133	आसमान पर अल्लाह के गवाह फ़रिश्ते और ज़मीन पर अहल-ए-सुन्नत हैं।
149	फ़ासिक़ की गवाही तौबा करने के बाद भी तब तक स्वीकार नहीं जब तक कुछ समय न बीत जाए।

पेज	विषय	पेज
673	कुफ़्र की बातों को तमाशा बनाना घोर गुमराही है।	158
	बुराइयों (मुनकिरात) को तमाशा बनाना जायज़ नहीं।	158
133	बाज़ीगरों और जादूगरों के करतब हराम हैं।	159
149	हराम चीज़ को तमाशा बनाना हराम है।	159
	काफ़िरों को हिदायत और इस्लाम की दावत देने के लिए उनके मेले में एक आलिम-ए-दीन का जाना पूरी तरह जायज़ है।	161

صفحہ	مضمون
۵۷۶	خود امام الطائفہ شاہ اسمعیل دہلوی کی گواہی۔
۵۷۶	اولیاء کرام کے ساتھ وہابیہ کی روش اور حالت۔
۵۷۷	مسئلہ شغل برزخ پر اقوال اولیاء کبار پیش نہ کرنے کی وجوہات۔
۵۷۸	تصور برزخ میں خاص خاندان عزیزی کی نصوص۔
۵۷۸	عبارت شاہ عبدالعزیز صاحب علیہ الرحمہ سے پندرہ وہابیت کش فوائد۔
۵۸۲	وہابیہ کے طور پر شاہ ولی اللہ وشاہ عبدالعزیز سے لے کر صحابہ کرام تک سب بدعتی ہیں۔
۵۸۲	

صفحہ	مضمون
۵۷۶	بعد از توبہ کیسے کاذب کی گواہی مقبول اور کیسے کی نامقبول ہے۔
۵۷۶	مقذوف فی القذف کی گواہی ہمیشہ کومر دود ہے۔
۷۷۵	شرعی فیصلے ہندو سر پنچ اور پنچ سے کرانا حرام اور بحکم قرآن سخت ضلالت ہے۔
۵۷۸	**لہوولعب**
۵۷۸	شادی کے موقع پر تاشہ بجانے کے بارے میں استفتاء۔
۵۸۲	کیسی دف شادی کے موقع پر بجانے کی اجازت ہے۔
۵۸۲	

صفحہ
۱۴۹
۱۸۲
۲۷۳
۱۵۴
۱۵۴
۱۵۴

صفحہ	مضمون
	یہ جاہلی مغالطہ کہ اس طریقے میں کوئی بھلائی ہوتی تو صحابہ ہی کرتے تم کیا دین میں ان سے زیادہ سمجھ رکھتے ہو بیہودہ و نامسموع ہے۔
۶۴۴	وہابی ایک سخت گمراہ بد دین فرقہ ہے۔
۶۷۳	یہود و نصاری کافر اصلی ہیں مرتد نہیں۔
۶۷۳	رافضی، وہابی، قادیانی، نیچری اور چکرالوی مرتد ہیں۔
	شہادت و قضاء
۱۳۳	آسمان پر اللہ تعالیٰ کے گواہ ملائکہ اور زمین پر اہل سنت ہیں۔
۱۴۹	فاسق کی گواہی تائب ہو کر بھی قبول نہیں جب تک کچھ مدت گزر نہ جائے۔

صفحہ	مضمون
	مروج ڈھول تاشے بجانا جائز نہیں۔
۱۵۵	بیاہ شادیوں پر طوائف اور بھانڈ نچانے کا حکم شرعی کیا ہے۔
۱۵۷	اہل ہنود کا میلہ دیکھنے کے لئے جانا مطلقاً ناجائز ہے بلکہ بعض صورتوں میں کفر لازم آتا ہے۔
۱۵۸	کفریات کو تماشا بنانا ضلال بعید ہے۔
۱۵۸	منکرات کو تماشا بنانا جائز نہیں۔
۱۵۹	شعبدہ باز بھان متی بازی گر کے افعال حرام ہیں۔
۱۵۹	حرام کو تماشا بنانا حرام۔

کفار کو دعوت ہدایت و اسلام
دینے کے لئے ان کے میلے میں ۱۶۱
عالم دین کو جانا مطلقاً جائز ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

- Watching the cursed acts of Hindus as a spectacle is a curse, and watching with an eye of regard is infidelity. (Reference: 170)
- One who goes to Hindu fairs as a spectator is a sinner, not an infidel. (Reference: 248)
- Musical instruments are not permissible. (Reference: 603)
- How is it to participate in wedding ceremonies consisting of dancing, singing, music, and fireworks? (Reference: 609)
- Under what conditions is playing the 'Daf' permissible? (Reference: 633)
- When is singing at weddings etc. permissible and when is it not? (Reference: 644)
- Hunting merely for recreation is impermissible. (Reference: 657)
- (Topic: Sales) How is it to recite in Milad-e-Sharif like Qawwali? (Reference: 664)
- Going to an infidels' fair for trade is also prohibited. (Reference: 159)
- If someone uses force to compel people to sell cheaply, then buying and eating such items is forbidden. (Reference: 471)
- How is it for a Muslim to buy meat from a market where a Magian has slaughtered a pig? (Reference: 648)
- When is buying meat from a Magian permissible and when is it not? (Reference: 649)
- If in a purchase, the contract and payment are based on forbidden wealth, then eating it is forbidden, otherwise not. (Reference: 652)

(Column Title: Backbiting and Lying) - Backbiting of even an ignorant person, except in specific cases, is absolutely forbidden and a major sin. (Page: 147) - Backbiting is worse than adultery. (Page: 162) - Which lie is a minor sin? (Page: 163) - When do backbiting and lying become worse than adultery? (Page: 163)

(Column Title: Greeting, Salutation, and Prostration of Respect) - If prostration of salutation is performed for an idol, moon, or sun etc., the ruling on it is infidelity. (Page: 163) - One who greets an infidel out of respect becomes an infidel. (Page: 247)

(Column Title: Imamate) - Praying behind someone who makes a lawful act unlawful, helps non-conformists against Sharia, or gives false testimony in a Sharia matter is impermissible until they repent. (Page: 169) - The imamate of one who aids falsehood against the truth is impermissible, and Muslims should boycott them. (Page: 169) - Praying behind a scholar who converts a young girl to Islam is not permissible. (Page:

172) - Praying behind a sinner, a committer of major sins, and one who slanders Allah is prohibited. (Page: 175) - Wahhabis are irreligious; praying behind them is purely void. (Page: 176)

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

- हिंदुओं के शापित कार्यों को तमाशे के तौर पर देखना लानत है और सम्मान की दृष्टि से देखना कुफ़्र (अविश्वास) है। (संदर्भ: 170)
- हिंदुओं के मेलों में दर्शक के तौर पर जाने वाला गुनहगार है, काफ़िर नहीं। (संदर्भ: 248)
- संगीत वाद्ययंत्र जायज़ नहीं हैं। (संदर्भ: 603)
- नाच-गाने, बाजे और आतिशबाज़ी वाली शादी-ब्याह की रस्मों में शामिल होना कैसा है? (संदर्भ: 609)
- 'दफ़' बजाना किन शर्तों के साथ जायज़ है? (संदर्भ: 633)
- शादी आदि के मौकों पर गाना कब जायज़ है और कब नाजायज़? (संदर्भ: 644)
- केवल मनोरंजन के लिए शिकार करना नाजायज़ है। (संदर्भ: 657)
- (विषय: क्रय-विक्रय) मिलाद शरीफ़ में कव्वाली की तरह पढ़ना कैसा है? (संदर्भ: 664)
- काफ़िरों के मेले में व्यापार के लिए जाना भी मना है। (संदर्भ: 159)
- यदि कोई ज़बरदस्ती लोगों को सस्ता बेचने पर मजबूर करे, तो ऐसी वस्तुओं को खरीदना और खाना हराम है। (संदर्भ: 471)
- जिस बाज़ार में पारसी (मजूसी) ने सुअर काटा हो, वहाँ से मांस खरीदना मुसलमान के लिए कैसा है? (संदर्भ: 648)
- पारसी से मांस खरीदना कब जायज़ है और कब नाजायज़? (संदर्भ: 649)
- यदि खरीदारी में अनुबंध और भुगतान हराम धन पर आधारित हों, तो उसे खाना हराम है, अन्यथा नहीं। (संदर्भ: 652)

(स्तंभ शीर्षक: गीबत और झूठ) - एक अज्ञानी व्यक्ति की गीबत भी, कुछ विशिष्ट स्थितियों को छोड़कर, पूरी तरह हराम और कबीरा गुनाह है। (पृष्ठ: 147) - गीबत व्यभिचार (ज़िना) से भी बदतर है। (पृष्ठ: 162) - कौन सा झूठ सगीरा (छोटा पाप) है? (पृष्ठ: 163) - गीबत और झूठ कब व्यभिचार से भी बदतर हो जाते हैं? (पृष्ठ: 163)

(स्तंभ शीर्षक: सलाम, अभिवादन और सम्मानपूर्ण सजदा) - यदि सम्मानपूर्ण सजदा मूर्ति, चाँद या सूरज आदि को किया जाए, तो उस पर कुफ़्र का हुक्म है। (पृष्ठ: 163) - काफ़िर को सम्मानपूर्वक सलाम कहने वाला काफ़िर हो जाता है। (पृष्ठ: 247)

(स्तंभ शीर्षक: इमामत) - हलाल काम को हराम करने वाले, गैर-मुक़ल्लिदीन को शरीयत के खिलाफ मदद देने वाले, या शरीयत के मामले में झूठी गवाही देने वाले के पीछे नमाज़ तब तक नाजायज़ है जब तक वे तौबा न करें। (पृष्ठ: 169) - सत्य के विरुद्ध असत्य की सहायता करने वाले की इमामत नाजायज़ है और मुसलमानों को उनका बहिष्कार करना चाहिए। (पृष्ठ: 169) - युवा लड़की को मुसलमान बनाने वाले विद्वान (आलिम) के पीछे नमाज़ जायज़ नहीं है। (पृष्ठ: 172) - फासिक (पापी), कबीरा गुनाह करने वाले और अल्लाह पर झूठ बोलने वाले के पीछे नमाज़ प्रतिबंधित है। (पृष्ठ: 175) - वहाबी बेदीन (अधर्मी) हैं; उनके पीछे नमाज़ पूरी तरह बातिल (अमान्य) है। (पृष्ठ: 176)

पृष्ठ 674 का 79

- ہندؤوں کے افعالِ ملعونہ کو بطور تماشہ دیکھنا لعنت اور بنگاہِ وقعت دیکھنا کفر ہے۔ (حوالہ: ۱۷۰)
- ہنود کے میلوں میں بطورِ تماشائی جانے والا گنہگار ہے کافر نہیں۔ (حوالہ: ۲۴۸)
- مزامیر جائز نہیں۔ (حوالہ: ۶۰۳)
- ناچ گانا، باجا اور آتشبازی پر مشتمل تقریبات شادی بیاہ میں شریک ہونا کیسا ہے۔ (حوالہ: ۶۰۹)
- دف بجانا کن شرائط کے ساتھ جائز ہے۔ (حوالہ: ۶۳۳)
- شادی وغیرہ پر گانا کب جائز اور کب ناجائز ہے۔ (حوالہ: ۶۴۴)
- محض تفریح طبع کے لئے شکار کھیلنا نا جائز ہے۔ (حوالہ: ۶۵۷)
- (عنوان: بیوع) میلاد شریف میں قوالی کی طرح پڑھنا کیسا ہے۔ (حوالہ: ۶۶۴)
- میلہ کفار میں تجارت کیلئے جانا بھی ممنوع ہے۔ (حوالہ: ۱۵۹)
- اگر کوئی جبر لوگوں کو ارزاں فروخت کرنے پر مجبور کرے تو ایسی اشیاء کو خریدنا اور کھانا حرام ہے۔ (حوالہ: ۴۷۱)
- جس مارکیٹ میں مجوسی نے خنزیر کاٹا وہاں سے گوشت خریدنا مسلمان کے لئے کیسا ہے۔ (حوالہ: ۶۴۸)
- مجوسی سے گوشت خریدنا کب جائز اور کب ناجائز ہے۔ (حوالہ: ۶۴۹)
- خریداری میں عقد و نقد مالِ حرام پر جمع ہوئے تو اس کا کھانا حرام ہے ورنہ نہیں۔ (حوالہ: ۶۵۲)

(عنوانِ کالم: غیبت و کذب) - غیبت جاہل کی بھی سوا مخصوص صورتوں کے حرامِ قطعی و گناہِ کبیرہ ہے۔ (صفحہ: ۱۴۷) - غیبت زنا سے بدتر ہے۔ (صفحہ: ۱۶۲) - کون سا جھوٹ صغیرہ ہے۔ (صفحہ: ۱۶۳) - غیبت و کذب کب زنا سے بدتر ہوتے ہیں۔ (صفحہ: ۱۶۳)

(عنوانِ کالم: سلام و تحیت و سجدہ تعظیمی) - سجدہ تحیت اگر بت، چاند یا سورج وغیرہ کو کیا جائے تو اس پر حکم کفر ہے۔ (صفحہ: ۱۶۳) - کافر کو تعظیماً سلام کہنے والا کافر ہو جاتا ہے۔ (صفحہ: ۲۴۷)

(عنوانِ کالم: امامت) - فعلِ حلال کو حرام کرنے والے، غیر مقلدین کو خلافِ شرع مدد دینے والے، شرعی معاملے میں جھوٹی شہادت دینے والے کے پیچھے نماز ناجائز ہے جب تک توبہ نہ کریں۔ (صفحہ: ۱۶۹) - حق کے مقابل باطل کی اعانت کرنے والے کی امامت ناجائز اور مسلمان ان کا مقاطعہ کریں۔ (صفحہ: ۱۶۹) - جوان لڑکی کو مسلمان کرنے والے عالم کے پیچھے نماز جائز نہیں۔ (صفحہ: ۱۷۲) - فاسق و مرتکبِ کبیرہ اور مفتری علی اللہ کے پیچھے نماز ممنوع ہے۔ (صفحہ: ۱۷۵) - وہابیہ بے دین ہیں ان کے پیچھے نماز باطل محض ہے۔ (صفحہ: ۱۷۶)

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page 80 of 674

Table Content:

1. [Left: 258] One who participates in gatherings containing the infidel (kufriya) customs of Hindus is not fit for leadership in prayer (Imamat). | [Right: 228] If a dog walks on a prayer mat and its feet and the mat are both dry, washing the mat is not mandatory. The same rule applies to a polytheist (Mushrik).
2. [Left: 632] Abandoning an obligatory (fard) act is a cause for reproach and an obstacle to Imamat. | [Right: 228] Which insects are impure (najis) and which are pure (tahir)?
3. [Left: 632] Prayer should not be performed behind an Imam who honors a polytheist. | [Right: 277] When is the use of food items, clothing, etc., prepared by polytheists permissible and when is it impermissible?
4. [Left: 633] The Sharia ruling on praying behind an Imam who maintains social relations with Ghair-Muqallids and Mirzais. | [Right: 278] Liquid items from Christians are rarely free from heavy impurity (najasa ghaliza), and if not, they definitely contain an admixture of spirit.
5. [Left: 649] Detailed explanation regarding the permissibility or impermissibility of praying behind those who do not declare the scholars of Deoband as infidels. | [Right: 284] A goat slaughtered by a Magian (fire-worshipper) is also like a pig.
6. [Left: 674] Fatwa regarding an Imam who cooks and feeds pork and carrion to Christians and eats at their house. | [Right: 612] No reliance can be placed on the purity of a drunkard's hands and mouth.
7. [Left] The position of Imamat should not be given to those whom people dislike. | [Right: 615] Hudud and Ta'zir (Punishments)
8. [Left: 104] Why is it impermissible to make an illegitimate person, a leper, or a person with leprosy an Imam? | [Right: 615] The statement 'we do not believe in God and the Messenger' is explicit infidelity (kufr). Repentance, renewal of Islam, and renewal of marriage are mandatory for the one who said it. If he does not repent publicly, Muslims should boycott him.
9. [Left: 113] What is the ruling on praying behind one who eats at the houses of Rafidis? | [Right: 737] Our noble Imams do not support monetary fines (Ta'zir bil-Maal).

10. [Left: 130] Impurities (Anjaas) | [Right] A potter blew a conch shell in his house; a Muslim threw a clod of earth at him. For this, a Muslim manager reprimanded him and took a fine. Is the manager a sinner?
11. [Left: 152] Who is more impure between a Brahmin and a sweeper? | [Right: 173] Socializing with Rafidis is forbidden (haram). One who does so is a transgressor (fasiq), and Muslims should boycott him.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

पृष्ठ 80 / 674

तालिका सामग्री:

1. [बायाँ: 258] हिंदुओं की कुफ़्रिया रस्मों वाली सभाओं में भाग लेने वाला इमामत के योग्य नहीं है। | [दायाँ: 228] यदि कुत्ता नमाज़ की चटाई (जानमाज़) पर चल जाए और उसके पैर और चटाई दोनों सूखे हों, तो चटाई धोना आवश्यक नहीं है। मुशरिक के बारे में भी यही नियम है।
2. [बायाँ: 632] फ़र्ज़ का त्याग तिरस्कार का कारण और इमामत में बाधा है। | [दायाँ: 228] कौन से कीड़े नापाक (नजिस) हैं और कौन से पाक (ताहिर) हैं।
3. [बायाँ: 632] मुशरिक का सम्मान करने वाले इमाम के पीछे नमाज़ नहीं पढ़नी चाहिए। | [दायाँ: 277] मुशरिकों द्वारा तैयार की गई खाने-पीने की वस्तुओं और वस्त्रों आदि का उपयोग कब जायज़ है और कब नाजायज़।
4. [बायाँ: 633] ग़ैर-मुक़ल्लिदीन और मिर्ज़ाइयों के साथ मेल-जोल रखने वाले इमाम के पीछे नमाज़ के बारे में शरीयत का हुक्म। | [दायाँ: 278] ईसाइयों के यहाँ की तरल वस्तुएँ भारी अशुद्धता (नजासत ग़लीज़ा) से कम ही मुक्त होती हैं, और यदि वह नहीं तो स्पिरिट का मिश्रण तो निश्चित रूप से होता है।
5. [बायाँ: 649] देवबंद के विद्वानों को काफ़िर न कहने वालों के पीछे नमाज़ के जायज़ और नाजायज़ होने का विस्तृत विवरण। | [दायाँ: 284] एक मजूसी (अग्नि-पूजक) द्वारा ज़बह की गई बकरी भी सुअर के समान है।
6. [बायाँ: 674] ईसाइयों को सूअर और मुर्दार का मांस पकाकर खिलाने वालों और उनके घर से खाना खाने वाले इमाम के बारे में फ़तवा। | [दायाँ: 612] शराबी के हाथ और मुँह के पाक होने का कोई भरोसा नहीं।
7. [बायाँ] इमामत का पद उन लोगों को नहीं दिया जाना चाहिए जिनसे लोग नफ़रत करते हैं। | [दायाँ: 615] हुदूद और ताज़ीर (दंड)
8. [बायाँ: 104] हरामज़ादे, कोढ़ी और सफ़ेद दाग वाले मरीज़ को इमाम बनाना क्यों नाजायज़ है। | [दायाँ: 615] यह कहना कि 'हम खुदा और रसूल को नहीं मानते' स्पष्ट कुफ़्र है। इसके कहने

वाले पर तौबा, नए सिरे से इस्लाम स्वीकार करना और निकाह का नवीनीकरण अनिवार्य है। यदि वह सार्वजनिक रूप से तौबा न करे, तो मुसलमान उसका बहिष्कार करें।

9. [बायाँ: 113] राफ़िज़ियों के यहाँ खाना खाने वाले के पीछे नमाज़ का क्या हुक्म है। | [दायाँ: 737] हमारे सम्मानित इमाम वित्तीय दंड (ताज़ीर बिल-माल) के पक्षधर नहीं हैं।
10. [बायाँ: 130] अशुद्धताएँ(अंजास) | [दायाँ] एक कुम्हार ने घर में शंख बजाया; एक मुसलमान ने उस पर पत्थर फेंका। इस पर एक मुस्लिम प्रबंधक (मैनेजर) ने उसे डांटा और जुर्माना लिया। क्या वह प्रबंधक गुनहगार होगा?
11. [बायाँ: 152] ब्राह्मण और सफ़ाईकर्मी (खाकरोब) में से कौन अधिक नापाक है। | [दायाँ: 173] राफ़िज़ियों के साथ मेल-जोल हराम है। इसका उल्लंघन करने वाला फ़ासिक़ है, और मुसलमानों को उससे नाता तोड़ लेना चाहिए।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

صفحہ ۸۰ از ۶۷۴

جدول کے مندرجات:

1. [بائیں: ۲۵۸] اہل ہنود کے رسومات کفریہ پر مشتمل جلسوں میں شرکت کرنے والا قابل امامت نہیں۔ | [دائیں: ۲۲۸] کتا اگر جانماز پر چلا جائے اور اس کے پاؤں اور جانماز دونوں خشک ہوں تو جانماز کا دھونا لازم نہیں، یہی حکم مشترک کے بارے میں بھی ہے۔
2. [بائیں: ۶۳۲] فرض کا ترک موجب ملامت اور مانع امامت ہے۔ | [دائیں: ۲۲۸] کون سے کیڑے نجس اور کون سے طاہر ہیں۔
3. [بائیں: ۶۳۲] مشرک کی تعظیم کرنے والے امام کے پیچھے نماز نہیں پڑھنی چاہیے۔ | [دائیں: ۲۷۷] مشرکین کی تیار کردہ اشیاء خوردونوش اور ملبوسات وغیرہ کا استعمال کب جائز اور کب ناجائز ہے۔
4. [بائیں: ۶۳۳] غیر مقلدین و مرزائیہ سے نشست و برخاست رکھنے والے امام کے پیچھے نماز کا حکم شرعی۔ | [دائیں: ۲۷۸] نصاریٰ کے یہاں کی رقیق اشیاء کم ہی نجاست غلیظہ سے خالی ہوتیں اور نہیں تو اسپرٹ کی آمیزش تو ضرور ہوتی ہے۔
5. [بائیں: ۶۴۹] علماء دیوبند کی تکفیر نہ کرنے والوں کی اقتداء میں نماز کے جواز و عدم جواز کی تفصیل۔ | [دائیں: ۲۸۴] مجوسی کے ہاتھ کی ذبح ہوئی بکری بھی خنزیر کی مثل ہے۔
6. [بائیں: ۶۷۴] سور اور مردار کا گوشت پکا کر عیسائیوں کو کھلانے والوں اور ان کے گھر سے کھانا کھانے والے امام کے بارے میں استفتاء۔ | [دائیں: ۶۱۲] شرابی کے ہاتھ اور منہ کے پاک ہونے کا کوئی اعتبار نہیں۔

7. [بائیں] عہدہ امامت ان لوگوں کو نہیں دینا چاہیے جن سے لوگ نفرت کرتے ہیں۔ | [دائیں: ۶۱۵] حدود و تعزیر

8. [بائیں: ۱۰۴] حرامزادے، جذامی اور کوڑھ کے مریض کو امام بنانا کیوں ناجائز ہے۔ | [دائیں: ۶۱۵] یہ لفظ کہ ہم خدا اور رسول کو نہیں مانتے صریح کفر ہے، اس کے قائل پر توبہ و تجدید اسلام اور تجدید نکاح لازم ہے، اعلانیہ توبہ نہ کرے تو مسلمان اس سے بائیکاٹ کریں۔

9. [بائیں: ۱۱۳] روافض کے ہاں کھانا کھانے والے کے پیچھے نماز کا حکم کیا ہے۔ | [دائیں: ۷۳۷] ہمارے ائمہ کرام مالی جرمانہ (تعزیر بالمال) کے قائل نہیں۔

10. [بائیں: ۱۳۰] انجاس | [دائیں] کمہار نے گھر میں ناقوس بجایا ایک مسلمان نے اس پر کلوخ اندازی کی جس پر ایک منیجر مسلمان نے اس کو تنبیہ کی اور جرمانہ لیا، کیا منیجر گنہگار ہوگا۔

11. [بائیں: ۱۵۲] برہمن اور خاکروب میں سے زیادہ نجس کون ہے۔ | [دائیں: ۱۷۳] رافضیوں سے میل جول حرام، اس کامر تکب فاسق، مسلمان اس سے مقاطعہ کریں۔

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page	Subject
152	Mixing with Rafidis is forbidden; one who does so is a transgressor. Muslims should boycott them.
153	Repentance is obligatory for those who have Fatiha recited over the food of disbelievers and believe in its reward; rather, they should renew their Islam and marriage, otherwise Muslims should cut ties with them.
182	The Sharia standard for proving adultery.
273	Financial penalty has been abolished, so imposing it on anyone is forbidden.
662	A Muslim who eats meat slaughtered by Hindus (jhatka) at their home and sells carrion is a tool of Satan; his faith is not sound, Muslims should stop mixing with him and boycott him.
	Ta'ziyah and related Innovations
168	Ta'ziyah is illegitimate and forbidden in the religion.

Subject	Page
Women who go out without a veil are transgressors, and their men are cuckolds; mixing with them is not appropriate.	637
Knowledge, Scholars, Education, Preaching & Instruction, Teaching	
A sweeper who became Muslim, then returned to his community, and now requests to accept Islam again should not be hesitated to be accepted.	173
One who is not a scholar and does not accept the fatwa of authentic scholars is misguided.	173
A non-scholar is commanded to ask a scholar.	173
If a disbeliever asks to be made a Muslim, it is obligatory for a Muslim to break his fard prayer for it.	199
When it is obligatory and when it is recommended to invite disbelievers to Islam.	199

Page	Subject
221	Ta'ziyah is impermissible and an innovation, but not disbelief such that funeral prayers become invalid and slaughtered meat becomes carrion.
246	There is a difference between idols and Ta'ziyah, as well as their offerings.
273	Ta'ziyah is impermissible, and bringing out the horse [procession] is also not correct.
	Looking, Touching, Hijab
184	Seclusion with a non-mahram woman is forbidden.

Subject	Page
Maintaining schools that are purely Islamic in every way is a cause for great reward.	249
Appointing an incompetent teacher is not correct.	250
When an irreligious person misleads Muslims, repelling them and removing satanic doubts from the hearts of Muslims is a supreme obligation.	256
Mention of some blasphemies in ancient philosophy included in Dars-e-Nizami.	267

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
१५२	राफ़ज़ियों से मिलना-जुलना हराम है, ऐसा करने वाला फासिक है, मुसलमानों को उनका बहिष्कार करना चाहिए।	बिना पर्दे के बाहर निकलने वाली औरतें फासिका (पापिनी) हैं और उनके मर्द दय्यूथ हैं, उनसे मिलना-जुलना उचित नहीं है।	६३७
१५३	काफिरों के खाने पर फातिहा दिलवाने वाले और सवाब का विश्वास रखने वाले पर तौबा फर्ज़ है, बल्कि उसे इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण करना चाहिए, अन्यथा मुसलमान उससे संबंध तोड़ लें।	ज्ञान, विद्वान, शिक्षा, प्रचार और उपदेश, शिक्षण	
१८२	व्यभिचार (ज़िना) साबित करने का शरीयत का मानक।	एक मेहतर जो मुसलमान हो गया, फिर अपनी कौम से जा मिला और अब दोबारा इस्लाम स्वीकार करने का आवेदन करे, तो इसमें संकोच नहीं करना चाहिए।	१७३
२७३	आर्थिक दंड समाप्त हो चुका है, इसलिए किसी पर आर्थिक दंड लगाना हराम है।	जो खुद विद्वान न हो और प्रामाणिक विद्वानों के फतवे को न माने, वह गुमराह है।	१७३
६६२	हिंदू के घर का झटका मांस खाने वाला और मुर्दा मांस बेचने वाला मुसलमान शैतान का मज़ाक है, उसका दीन-ईमान ठीक नहीं, मुसलमानों को उससे मिलना-जुलना बंद कर उसका बहिष्कार करना चाहिए।	गैर-विद्वान को आदेश है कि विद्वान से पूछे।	१७३
	ताज़िया और उससे संबंधित बिदअत	यदि कोई काफिर कहे कि मुझे मुसलमान बना लो, तो मुसलमान के	१९९

पृष्ठ	विषय
१६८	ताज़िया धर्म में अनुचित और वर्जित है।
२२१	ताज़िया नाजायज़ और बिदअत है लेकिन कुफ्र नहीं कि जनाज़े की नमाज़ नाजायज़ और ज़बीहा मुर्दार हो जाए।
२४६	मूर्ति और ताज़िया और उनके चढ़ावे में अंतर है।
२७३	ताज़िया नाजायज़ है और घोड़ा निकालना भी सही नहीं है।
	देखना, छूना, पर्दा
१८४	अजनबी महिला के साथ एकांत हराम है।

विषय	पृष्ठ
लिए उसके लिए फर्ज़ नमाज़ तोड़ देना अनिवार्य (वाजिब) है।	
काफिरों को इस्लाम की दावत देना कब अनिवार्य है और कब अनुशंसित।	१९९
जो मदरसे हर तरह से शुद्ध इस्लामी हों, उन्हें जारी रखना महान पुण्य का कार्य है।	२४९
अयोग्य शिक्षक नियुक्त करना सही नहीं है।	२५०
जब कोई बेदीन (धर्महीन) मुसलमानों को बहकाए, तो उसे रोकना और मुसलमानों के दिलों से शैतानी संदेहों को दूर करना सर्वोच्च कर्तव्य है।	२५६
दरस-ए-निज़ामी में शामिल प्राचीन दर्शन की कुछ कुफ्र भरी बातों का उल्लेख।	२६७

पृष्ठ ८१ / ६७४

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

صفحہ	موضوع
۱۵۲	رافضیوں سے میل جول حرام، اس کا مرتکب فاسق، مسلمان اس سے مقاطعہ کریں۔
۱۵۳	کفار کے کھانے پر فاتحہ دلانے والے اور ثواب کا اعتقاد رکھنے والے پر توبہ فرض ہے بلکہ اس کو تجدید اسلام و تجدید نکاح چاہیے وگرنہ مسلمان اس سے قطع تعلق کریں۔
۱۸۲	زنا کے ثبوت کا شرعی معیار۔
۲۷۳	مالی جرمانہ منسوخ ہو چکا لہذا کسی پر مالی جرمانہ ڈالنا حرام ہے۔
۶۶۲	ہندو کے گھر جھٹکے کا گوشت کھانے والا اور مردار کے گوشت کو فروخت کرنے والا مسلمان
۶۳۷	بے پردہ نکلنے والی عورتیں فاسقہ اور ان کے مرد دیوث ہیں ان سے میل جول مناسب نہیں۔
	علم، علماء، تعلیم، تبلیغ و تلقین، تدریس
۱۷۳	خاکروب مسلمان ہو کر پھر اپنی قوم سے مل گیا اور اب دوبارہ قبول اسلام کی درخواست کرے تو اس میں تامل نہیں کرنا چاہیے۔
۱۷۳	جو خود عالم نہ ہو اور مستند علماء کا فتوی نہ مانے تو وہ گمراہ ہے۔
۱۷۳	غیر عالم کو حکم ہے کہ عالم سے پوچھو۔

صفحہ	موضوع
	شیطان کا مسخرہ ہے، اس کا دین ایمان ٹھیک نہیں مسلمان اس سے میل جول بند کر کے اس کا بائیکاٹ کریں۔
	تعزیہ اور اس سے متعلق بدعات
۱۶۸	تعزیہ مذہب میں ناروا و ممنوع ہے۔
۲۲۱	تعزیہ ناجائز و بدعت ہے مگر کفر نہیں کہ نماز جنازہ ناجائز اور ذبیحہ مردار ہو۔
۲۴۶	بت اور تعزیہ نیز ان دونوں کے چڑھاوے میں فرق ہے۔
۲۷۳	تعزیہ ناجائز ہے اور گھوڑا نکالنا بھی صحیح نہیں۔
	دیکھنا، چھونا، حجاب

صفحہ	موضوع
	کافر کہے مجھے مسلمان کر لو تو
۱۹۹	مسلمان کو اس کیلئے فرض نماز توڑ دینا واجب ہے۔
۱۹۹	کفار کو دعوت اسلام دینا کب واجب اور کب مستحب ہے۔
۲۴۹	جو مدارس ہر طرح خالص اسلامی ہوں ان کا جاری رکھنا موجب اجر عظیم ہے۔
۲۵۰	نالائق مدرس مقرر کرنا صحیح نہیں۔
۲۵۶	جب کوئی بددین مسلمانوں کو بہکائے تو اس کا دفع کرنا اور قلوب مسلمین سے شبہات شیاطین کا رفع کرنا فرض اعظم ہے۔
۲۶۷	درس نظامی میں شامل فلسفہ قدیمہ کی بعض کفریات کا تذکرہ۔

صفحہ	موضوع	موضوع صفحہ
۱۸۴	اجنبیہ عورت سے خلوت حرام ہے۔	

Fatawa Rizwia Volume 21

Content Detail	Page No.	Content Detail	Page No.
If people are in need of a religious scholar's knowledge, he is not permitted even for a long journey, let alone migration.	282	There are four scenarios for becoming a boy or a girl based on the dominance or subordination of the male and female sperm in the womb: sometimes outwardly and inwardly a boy, sometimes outwardly and inwardly a girl, sometimes outwardly a boy and inwardly a girl—he desires feminine attire and movements, and sometimes outwardly a girl but inwardly a boy—she desires masculine attire and movements.	600
If a scholar knows that his participation in an event will lead common people to accuse or blame him, he should not go.	611	There is healing for people in honey.	666
Abandoning prayer has no effect on perfection and food, but a scholar who is followed (as a leader) should avoid eating at such a person's house.	635	Honey is not the food of bees; their food is fruits and flowers. Honey is entirely and perfectly for us.	667
A leader/scholar should avoid eating and drinking at the house of a usurer without necessity.	635	**Pictures**	
It is mandatory to include Muslim washermen among Muslims and teach them the rulings of religion. It is forbidden to	636	Prostrating to any picture is not disbelief (kufr).	163

Content Detail	Page No.	Content Detail	Page No.
hate them or keep them away from the teachings of Sharia.			
One who attends an invitation with the intention of 'forbidding evil' (Nahi-an-il-Munkar) receives a reward.	672	Inquiry regarding taking or having a picture taken for a passport.	195
Science, Medicine, Philosophy, and Logic		Drawing pictures of living beings is unanimously forbidden, even if it is only the face.	196
It has been observed through a microscope that there are definitely germs in milk and water.	188	Just as drawing a picture is forbidden, having it drawn is also forbidden.	196
It is according to the law of nature that when heat acts on moisture, the bestowal of the soul will occur.	188	In which case pictures are permitted.	198
Using the proof of a specific thing as an argument for the removal of a general thing is invalid.	573	**Bribery, Usury, and Gambling**	
It is wrong to consider foundational logic as absolute logic.	581	Loving a usurer without necessity is prohibited.	152
There are two chambers in a woman's womb: the right chamber for a boy and the left for a girl.	600	Allah's curse is upon the one who consumes usury, the one who gives it, the one who records it, and the ones who witness it.	152

फ़तावा रज़विया खंड 21

सामग्री विवरण	पृष्ठ संख्या
यदि लोगों को किसी धार्मिक विद्वान के ज्ञान की आवश्यकता है, तो उसे प्रवास तो दूर की बात, लंबी यात्रा की भी अनुमति नहीं है।	२८२
यदि कोई विद्वान जानता है कि किसी समारोह में उसकी भागीदारी से आम लोग उस पर आरोप लगाएंगे या उसे कलंकित करेंगे, तो उसे नहीं जाना चाहिए।	६११
नमाज़ छोड़ने का पूर्णता और भोजन पर कोई प्रभाव नहीं पड़ता है, लेकिन जिस विद्वान का अनुसरण किया जाता है, उसे ऐसे व्यक्ति के यहाँ खाने से बचना चाहिए।	६३०
अनुसरण किए जाने वाले विद्वान को बिना किसी आवश्यकता के सूदखोर	६३०
गर्भ में पुरुष और महिला के वीर्य के प्रबल या दुर्बल होने के आधार पर लड़का या लड़की बनने की चार स्थितियाँ हैं: कभी बाहरी (ज़ाहिरी) और आंतरिक (बातिनी) रूप से लड़का, कभी बाहरी और आंतरिक रूप से लड़की, कभी बाहरी तौर पर लड़का और आंतरिक तौर पर लड़की—उसे स्त्री के वेश और हरकतों का शौक होता है, और कभी बाहरी तौर पर लड़की लेकिन आंतरिक तौर पर लड़का—उसे मर्दाना वेश और हरकतें पसंद होती हैं।	६००
शहद में लोगों के लिए शिफ़ा (इलाज) है।	६६६
शहद मधुमक्खियों का भोजन नहीं है; उनका भोजन फल और फूल हैं। शहद पूरी तरह से हमारे लिए है।	६६७
चित्र / तस्वीर	

सामग्री विवरण	पृष्ठ संख्या	सामग्री विवरण	पृष्ठ संख्या
(ब्याजखोर) के यहाँ खाने-पीने से बचना चाहिए।			
मुस्लिम धोबियों को मुसलमानों में मिलाना और उन्हें धर्म के नियम सिखाना अनिवार्य है। उनसे नफरत करना और उन्हें शरीयत की शिक्षाओं से दूर रखना हराम है।	६३६	किसी चित्र को सजदा करना कुफ्र (अविश्वास) नहीं है।	१६३
जो कोई 'बुराई से रोकने' (नही अन-अल-मुनकर) की नीयत से किसी दावत में जाता है, उसे पुण्य मिलता है।	६७२	पासपोर्ट के लिए फोटो खिंचवाने और बनवाने से संबंधित प्रश्न।	१९५
विज्ञान, चिकित्सा, दर्शन और तर्कशास्त्र		सजीव वस्तुओं का चित्र बनाना सर्वसम्मति से हराम है, भले ही वह केवल चेहरे का ही क्यों न हो।	१९६
सूक्ष्मदर्शी (माइक्रोस्कोप) से देखा गया है कि दूध और पानी दोनों में निश्चित रूप से कीड़े (कीटाणु) होते हैं।	१८८	जिसका चित्र बनाना हराम है, उसका चित्र खिंचवाना भी हराम है।	१९६
यह प्रकृति के नियम के अनुसार है कि जब नमी पर गर्मी कार्य करेगी, तो आत्मा का संचार होगा।	१८८	किस स्थिति में चित्र की अनुमति है।	१९८
	५७३	**रिश्वत, सूद और जुआ**	

सामग्री विवरण	पृष्ठ संख्या	सामग्री विवरण	पृष्ठ संख्या
किसी विशेष प्रमाण को सामान्य के विलोपन के लिए तर्क बनाना अमान्य है।			
मौलिक तर्कशास्त्र को पूर्ण तर्कशास्त्र समझना गलत है।	५८१	बिना किसी मजबूरी के सूदखोर से प्रेम करना वर्जित है।	१५२
महिला के गर्भाशय में दो कक्ष होते हैं, दायां कक्ष लड़के के लिए और बायां लड़की के लिए।	६००	सूद (ब्याज) खाने वाले, खिलाने वाले, लिखने वाले और उस पर गवाही देने वाले पर अल्लाह की लानत (धिक्कार) है।	१५२

تفصیل مضامین	صفحہ نمبر
عالم دین کے علم کی لوگوں کو محتاجی ہو تو اس کو ہجرت تو دور کنار طویل سفر کی بھی اجازت نہیں۔	۲۸۲
عالم اگر جانے کہ کسی تقریب میں میری شرکت پر عوام مجھے متہم و مطعون کریں گے تو نہ جائے۔ ترک نماز کمال و طعام پر کوئی اثر نہیں لیکن عالم مقتداء اس کے ہاں کھانے سے احتراز کرے۔	۶۱۱
	۶۳۵

تفصیل مضامین	صفحہ نمبر
رحم میں مرد وعورت کے نطفہ کے غالب و مغلوب ہونے کے اعتبار سے لڑکا یا لڑکی بننے کی چار صورتیں ہیں، کبھی ظاہر وباطناً لڑکا، کبھی ظاہراً و باطناً لڑکی، کبھی ظاہراً لڑکا اور باطناً لڑکی، اس کو زنانی وضع اور نسوانی حرکت کا شوق رہتا ہے اور کبھی ظاہراً لڑکی مگر باطناً لڑکا، اس کو مردانہ وضع و حرکات مرغوب ہوتی ہیں۔	۶۰۰
شہد میں لوگوں کے لئے شفاء ہے۔	۶۶۶
شہد مکھیوں کی غذا نہیں ان کی غذا پھل پھول ہیں شہد تمام و کمال ہمارے لئے ہے۔	۶۶۷

تفصیل مضامین	صفحہ نمبر
عالم مقتدا کو بے ضرورت سود خوار کے ہاں کھانے پینے سے احتراز چاہیے۔	۶۳۵
مسلمان دھو بیوں کو مسلمانوں میں ملانا اور احکام دین سکھانا فرض ہے اور ان سے نفرت کرنا اور تعلیم شریعت سے ان کو دور رکھنا حرام ہے۔	۶۳۶
کسی دعوت میں نہی عن المنکر کی نیت سے جانے والا ثواب پاتا ہے۔	۶۷۲
سائنس وطب وفلسفہ ومنطق	
خورد بین سے مشاہدہ ہوا ہے کہ دودھ اور پانی سب میں یقینا کیڑے ہوتے ہیں۔	۱۸۸
	۱۸۸

تفصیل مضامین	صفحہ نمبر
تصویر	
کوئی تصویری کو سجدہ کرنا کفر نہیں۔	۱۶۳
پاسپورٹ کے لئے تصویر بنانے اور بنوانے سے متعلق استفتاء۔	۱۹۵
ذی روح کی تصویر کھینچنی بالاتفاق حرام ہے اگرچہ صرف چہرہ کی ہو۔	۱۹۶
جس کا کھینچنا حرام اس کا کھنچوانا بھی حرام ہے۔	۱۹۶
کس صورت میں تصویر کی اجازت ہے۔	۱۹۸

تفصیل مضامین	صفحہ نمبر
مطابق قانون فطرت ہے کہ رطوبت میں حرارت جب عمل کرے گی تو فیضان روح ہوگا۔	
ثبوت اخص کو ارتفاع اعم پر دلیل بنانا باطل ہے۔	۵۷۳
منطق اصولی کو مطلق منطقی سمجھنا غلط ہے۔	۵۸۱
عورت کے رحم میں دو خانے ہوتے ہیں، دایاں خانہ لڑکے کے لئے اور بایاں لڑکی کے لئے۔	۶۰۰

تفصیل مضامین	صفحہ نمبر
رشوت وسود وجوا	
سود خور سے محبت بلا مجبوری منع ہے۔	۱۵۲
سود کھانے والے، کھلانے والے اور لکھنے والے اور اس پر گواہی دینے والے پر اللہ تعالیٰ کی لعنت۔	۱۵۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Content	Page	Content	Page
When is adultery worse than interest and gambling, and when is it a lesser sin?	155	One should avoid eating food from a moneylender (who takes interest).	658
Do those who run gambling dens remain of the Hanafi school and within the Ahl-e-Sunnat-o-Jama'at or not?	155	If an heir knows that a sum of money is from interest, it is not permissible to take it; he should return it to the person from whom the deceased took it, or give it in charity.	658
Among forbidden acts, disbelief, and taking interest, which are minor sins and which are major?	161	**Adhan (Call to Prayer)**	
What should be done if there is no way to perform Hajj without paying a bribe?	198	Mocking the Adhan is disbelief; the perpetrator must renew their Islam and their marriage.	215
If wood can be obtained for free from a forest but one has to pay a bribe to someone for it, then giving it is forbidden.	210	**Beard, Shaving, Shortening, Haircut**	
It is forbidden to give or take a bribe to enter the Kaaba.	211	It is forbidden for a man to keep a ponytail, especially one dedicated to someone's name.	132
Collecting money from those who request a village council (panchayat) to settle matters is a bribe and forbidden.	273	The faith of one who mocks the beard is nullified, their marriage is void, and the excuse of ignorance is false and invalid.	215
What is the ruling on eating at a moneylender's house and taking money from them to use in a mosque or spend on Giyarween and Mawlid?	633	The beard is a symbol of Islam.	215
	633		600

Content	Page
Eating at a moneylender's house is permissible as long as it is not verified that the food presented is forbidden.	
There is no harm in eating at the home of someone who took an interest-based loan out of necessity.	651
Whatever was received specifically as interest is forbidden to eat, and even if it was bought with interest money, it is still impermissible.	658
Page 83 of 674	

Content	Page
Shaving the beard and eyebrows, a man wearing earrings, keeping long hair like women, and a man adopting feminine styles is forbidden and a cause for curse; it is forbidden to consider such a person a spiritual guide (Pir) and become their disciple (Murid).	
Cutting the beard to less than a fist-length has not been declared permissible by anyone.	602

फ़तावा रज़विय्या, जिल्द २१

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
ज़िना कब सूद और जुए से बदतर है और कब उनसे कमतर गुनाह है।	१५५	सूदखोर (ब्याज खाने वाले) के खाने से परहेज़ करना चाहिए।	६५८
जुए का अड्डा चलाने वाले हनफी मज़हब और अहले सुन्नत व जमाअत में रहते हैं या नहीं।	१५५	वारिस अगर जानता है कि यह पैसा सूद का है, तो उसे लेना जायज़ नहीं; वारिस को चाहिए कि वह उस व्यक्ति को वापस कर दे जिससे मृतक ने लिया था, या उसे सदक़ा (दान) कर दे।	६५८
हराम, कुफ़्र और सूद खाने में कौन सा गुनाह सग़ीरा (छोटा) है और कौन सा कबीरा (बड़ा) है।	१६१	**अज़ान**	
अगर हज की अदायगी के लिए रिश्वत के बिना कोई रास्ता न हो तो क्या करें।	१९८	अज़ान का मज़ाक उड़ाना कुफ़्र है; इसका अपराधी अपने इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण (तजदीद) करे।	२१५
लकड़ी जंगल से मुफ़्त मिल सकती है लेकिन उसके लिए किसी व्यक्ति को रिश्वत देनी पड़ती है, तो देना हराम है।	२१०	**दाढ़ी, मुंडन, छोटा करना, हजामत**	
काबा में प्रवेश के लिए रिश्वत देना और लेना हराम है।	२११	पुरुष के सिर पर चोटी रखना हराम है, विशेषकर किसी के नाम की चोटी।	१३२
मामलों के फैसले के लिए पंचायत में आवेदन करने वालों से पैसे वसूल करना रिश्वत और हराम है।	२७३	दाढ़ी का मज़ाक उड़ाने वाले का ईमान खत्म, निकाह बातिल (अमान्य) और अज्ञानता का बहाना गलत और बातिल है।	२१५

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
सूदखोर के यहाँ खाना और उससे पैसा लेकर मस्जिद में लगाना या ग्यारहवीं और मीलाद में खर्च करना कैसा है।	६३३	दाढ़ी इस्लाम का प्रतीक है।	२१५
सूदखोर के घर का खाना जायज़ है जब तक यह पुख्ता न हो जाए कि सामने लाया गया खाना हराम है।	६३३	दाढ़ी और भौहें मुंडवाना, पुरुष होकर कानों में बुंदे (मुन्दरे) पहनना और औरतों जैसे लंबे बाल रखना और पुरुष का ज़नाना अंदाज़ अपनाना हराम और लानत का कारण है; ऐसे व्यक्ति को पीर मानकर उसका मुरीद होना हराम है।	६००
ज़रूरतन सूदी कर्ज़ लेने वाले के यहाँ खाने में कोई हर्ज नहीं।	६५१	मुट्ठी भर से कम दाढ़ी काटना किसी ने जायज़ (मुबाह) करार नहीं दिया है।	६०२
जो चीज़ खुद सूद के रूप में आई उसका खाना हराम है और सूद के पैसों से खरीदी गई हो तब भी नाजायज़ है।	६५८		
पृष्ठ ८३ का ६७४			

مضمون	صفحہ
زنا کب سود اور جوئے سے بدتر اور کب ان سے کمتر گناہ ہے۔	۱۵۵
جوئے کا اڈہ لگانے والے حنفی المذہب اور اہلسنت و جماعت رہتے ہیں یا نہیں ۔	۱۵۵
حرام اور کفر اور سود کھانے میں کون سا گناہ صغیرہ اور کون سا کبیرہ ہے۔	۱۶۱
اگر حج کی ادائیگی کی رشوت کے بغیر کوئی صورت نہ ہو تو کیا کرے۔	۱۹۸
لکڑی جنگل سے مفت مل سکتی ہے مگر اس کیلئے کسی شخص کو رشوت دینی پڑتی ہے تو دینا حرام ہے۔	۲۱۰
سود خوار کے کھانے سے اجتناب چاہیے۔	۶۵۸
وارث اگر جانتا ہے کہ یہ روپیہ سود کا ہے تو اس کو لینا جائز نہیں، مورث نے جس سے لیا تھا اس کو واپس کرے یا تصدق کرے۔	۶۵۸
اذان	
اذان سے استہزاء کفر ہے اس کا مرتکب تجدید اسلام و تجدید نکاح کرے۔	۲۱۵
داڑھی، حلق، قصر، حجامت	

مضمون	صفحہ
کعبہ معظمہ میں داخل ہونے کیلئے رشوت دینا اور اس کا لینا حرام ہے۔	۲۱۱
فیصلہ معاملات کے لئے پنچائت میں درخواست دینے والوں سے پیسے وصول کرنا رشوت و حرام ہے۔	۲۷۳
سود خور کے ہاں کھانا اور اس سے پیسہ لے کر مسجد میں لگانا یا گیارہویں و میلاد میں صرف کرنا کیسا ہے۔	۶۳۳
سود خور کے گھر کا کھانا جائز ہے جب تک یہ تحقیق نہ ہو کہ جو کھانا سامنے لایا گیا ہے وہ حرام ہے۔	۶۳۳
ضرورتاً سودی قرض لینے والے کے یہاں کھانے میں حرج نہیں۔	۶۵۱

مضمون	صفحہ
مرد کے سر پر چوٹی رکھنا حرام ہے خصوصاً کسی کے نام کی چوٹی۔	۱۳۲
داڑھی سے استہزاء کرنے والے کا ایمان زائل، نکاح باطل اور عذر جہل غلط و باطل ہے۔	۲۱۵
داڑھی شعار اسلام ہے۔	۲۱۵
داڑھی اور بھنویں منڈانا، مرد ہو کر کانوں میں مندرے پہننا اور عورتوں جیسے لمبے بال رکھنا اور مرد کو زنانی وضع اختیار کرنا حرام و باعث لعنت ہے، ایسے کو پیر مان کر اس کا مرید ہونا حرام ہے۔	۶۰۰
مشت بھر سے کم داڑھی کو کاٹنا کسی نے مباح قرار نہیں دیا۔	۶۰۲

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
جو چیز بعینہ سود میں آئی اس کا کھانا حرام اور سود کے روپے سے خریدی تب بھی ناجائز ہے۔	۶۵۸		

Fatawa Rizvia, Volume 21

Page 84 of 674

Table of Contents/Index Summary:

- 602: Shaving the beard is the way of Hindus, Jews, and Persian fire-worshippers.
- 219: The highest and easiest practice of 'Dast-e-Ghaib' (attainment from the unseen) is the one present in the Holy Quran.
- Subjugation of 'Hamzad' (spirit double), affliction, jinns, ghosts, 'Dast-e-Ghaib', and spiritual operations.
- People wander around exhausted and wretched in pursuit of love spells but do not find them, whereas the easy and certain practice for love is mentioned in the Holy Quran. (Page 219)
- 155: How is it to ask soothsayers and astrologers about good or bad fortune by showing hands?
- 223: What is the ruling on believing in the auspicious and inauspicious effects of celestial stars, and to what extent is it correct for a practitioner to observe them in amulets?
- 216: What is 'Hamzad' and how is it to perform a practice for its subjugation?
- 224: Nothing is inauspicious for an obedient Muslim, and for disbelievers, nothing is auspicious.
- 216: Are the famous entities like spirits, ghosts, witches, and 'Shaheed' real or false?
- 224: To consider stars as effective agents is polytheism (shirk); seeking help from them is forbidden (haram), and observing them is against trust in God (tawakkul).
- 216: Is the concept of 'Dast-e-Ghaib' and gold coins appearing from under a prayer mat correct or not?
- 604: A question regarding a practitioner who summons speaking spirits onto a table, talks to them, and asks for answers to questions.
- 216: The 'Hamzad' of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had become a Muslim.
- 605: An easy way to test the truthfulness of a practitioner who summons souls and asks questions.

- 217: Subjugation of 'Hamzad' is strictly forbidden if done through lower (evil) spirits, rather in some cases it is disbelief (kufr), and if done through higher (angelic) means, it is still not free from harm.
- 606: There is no good in talking and companionship with jinns; its minimum harm is that a person becomes arrogant.
- 218: The minimum harm of jinn companionship is that a person becomes arrogant.
- Prayer for forgiveness (Dua-o-Istighfar).
- 218: Jinns and impure spirits are proven from Hadiths.
- 230: Supplication (dua) for Islamic rulers, Islamic countries, and holy places in the Friday and Eid sermons is recommended (mustahabb).
- 218: Correct and incorrect forms of 'Dast-e-Ghaib'.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

पृष्ठ ८४/६७४

विषय-सूची/अनुक्रमणिका सारांश:

- ६०२: दाढ़ी मुंडवाना हिंदुओं, यहूदियों और ईरानी अग्नि-पूजकों का तरीका है।
- २१९: दस्त-ए-ग़ैब (अदृश्य स्रोतों से जीविका) का सबसे ऊंचा और आसान अमल वह है जो पवित्र कुरान में मौजूद है।
- हमजाद (साया), आसेब, जिन, भूत, दस्त-ए-ग़ैब और रूहानी अमलियात का वशीकरण।
- लोग प्रेम के अमल (वशीकरण) के पीछे ख्वार और परेशान फिरते हैं मगर मिलता नहीं, हालांकि प्रेम का आसान और निश्चित अमल पवित्र कुरान में वर्णित है। (पृष्ठ २१९)
- १५५: काहिनों और ज्योतिषियों को हाथ दिखाकर भाग्य का भला या बुरा पूछना कैसा है?
- २२३: आकाशीय सितारों के शुभ और अशुभ प्रभावों पर विश्वास रखना कैसा है और ताबीजों में आमिल (अभ्यासी) के लिए उनकी सावधानी रखना कहाँ तक सही है?
- २१६: हमजाद क्या है और उसे वश में करने के लिए अमल करना कैसा है?
- २२४: आज्ञाकारी मुसलमान पर कोई चीज़ अशुभ (मनहूस) नहीं और काफिरों के लिए कुछ भी शुभ (सअद) नहीं।
- २१६: आसेब, भूत, चुड़ैल और शहीद वगैरह जो प्रसिद्ध हैं, वे सही हैं या गलत?
- २२४: सितारों को प्रभावशाली कारक मानना शिर्क(बहुदेववाद) है, उनसे मदद मांगना हराम (वर्जित) है और उनकी सावधानी रखना तवक्कुल (ईश्वर पर भरोसा) के खिलाफ है।
- २१६: दस्त-ए-ग़ैब और जाय-नमाज़ के नीचे से अशर्फी वगैरह का निकलना सही है या नहीं?
- ६०४: एक ऐसे आमिल के बारे में सवाल जो एक मेज पर बोलने वाली रूहों को हाजिर करता है, उनसे बातचीत करता है और उनसे सवालों के जवाब पूछता है।
- २१६: हुज़ूर पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हमजाद मुसलमान हो गया था।
- ६०५: रूहें हाज़िर करके सवाल पूछने वाले आमिल की सच्चाई की परीक्षा लेने का एक आसान तरीका।

- २१७: हमजाद को वश में करना अगर 'सिफलियात' (नीच विद्या) से हो तो कतई हराम है बल्कि कुछ मामलों में कुफ्र है, और अगर 'अलवियात' (उच्च विद्या) से हो तब भी नुकसान से खाली नहीं।
- ६०६: जिन्नों से बात करने और साथ रहने में कोई भलाई नहीं है; कम से कम इसका नुकसान यह है कि आदमी अहंकारी हो जाता है।
- २१८: जिन्न की सोहबत (संगति) का कम से कम नुकसान यह है कि आदमी अहंकारी हो जाता है।
- दुआ-ओ-इस्तिग़फ़ार (क्षमा की प्रार्थना)।
- २१८: जिन्न और अपवित्र रूहें हदीसों से साबित हैं।
- २३०: इस्लामी शासकों, इस्लामी देशों और पवित्र स्थानों के लिए जुमा और ईद के खुतबे में दुआ करना मुस्तहब है।
- २१८: दस्त-ए-ग़ैब के सही और गलत रूप।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

صفحہ 84 از 674

فہرستِ مضامین:

- ۶۰۲ | داڑھی مونڈنا ہندو کے یہودیوں اور عجمی آتش پرستوں کا طریقہ ہے۔ | ۲۱۹ | دستِ غیب کا اعلیٰ اور سہل تر عمل وہ ہے جو قرآن مجید میں موجود ہے۔
- تسخیرِ ہمزاد، آسیب، جن بھوت، دستِ غیب و عملیات | لوگ عملِ حب کے پیچھے خستہ و خوار پھرتے ہیں مگر نہیں ملتا حالانکہ حب کا سہل و یقینی عمل قرآن مجید میں مذکور ہے۔ | ۲۱۹
- ۱۵۵ | کاہنوں اور جوتشیوں سے ہاتھ دکھا کر تقدیر کا بھلا یا برا دریافت کرنا کیسا ہے۔ | ۲۲۳ | کواکبِ فلکی کے اثراتِ سعد و نحس پر عقیدہ رکھنا کیسا ہے اور تعویذات میں عامل کو ان کی رعایت کہاں تک درست ہے۔
- ۲۱۶ | ہمزاد کیا ہے اور اس کی تسخیر کے لیے عمل کرنا کیسا ہے۔ | ۲۲۴ | مسلمان مطیع پر کوئی چیز نحس نہیں اور کافروں کے لیے کچھ سعد نہیں۔
- ۲۱۶ | آسیب، بھوت، چڑیل اور شہید وغیرہ جو مشہور ہیں صحیح ہیں یا غلط | ۲۲۴ | کواکب کو مؤثر جاننا شرک، ان سے مدد مانگنا حرام اور ان کی رعایت خلافِ توکل ہے۔
- ۲۱۶ | دستِ غیب اور مصلے کے نیچے سے اشرفی وغیرہ کا نکلنا صحیح ہے یا نہیں۔ | ۶۰۴ | ایک ایسے عامل کے بارے میں سوال جو ایک میز پر ارواحِ متکلمین کو حاضر کرتا ہے اور ان سے بات چیت کرتا ہے اور ان سے سوالات کے جواب پوچھتا ہے۔

- ۲۱۶ | حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ہمزاد مسلمان ہو گیا تھا۔ | ۶۰۵ | روحیں حاضر کر کے سوالات پوچھنے والے عامل کی صداقت کا امتحان لینے کا ایک آسان طریقہ۔
- ۲۱۷ | تسخیرِ ہمزاد اگر سفلیات سے ہو تو حرام قطعی بلکہ بعض صورتوں میں کفر، اور اگر علویات سے ہو تب بھی خالی از ضرر نہیں۔ | ۶۰۶ | جنوں سے کلام و مصاحبت میں کوئی خیر نہیں کم از کم اس کا ضرر یہ ہے کہ آدمی متکبر ہو جاتا ہے۔
- ۲۱۸ | صحبتِ جن کا کم از کم ضرر یہ ہے کہ آدمی متکبر ہو جاتا ہے۔ | دعا واستغفار
- ۲۱۸ | جن اور ناپاک روحیں احادیث سے ثابت ہیں۔ | ۲۳۰ | سلاطینِ اسلام و ممالکِ اسلامیہ و اماکنِ مقدسہ کے لئے خطبہ جمعہ و عیدین میں دعا مستحب ہے۔
- ۲۱۸ | دستِ غیب کی صحیح اور غلط صورتیں۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

Index	Description	Page	Index	Description	Page
666	It is permissible to pray before eating while food is present.	261	666	Whether the Turkish Caliphate is correct or not.	261
	Politics and Sultanic Affairs			What is the ruling for one who rebels against the Caliph of Muslims.	261
178	A query regarding the participation of Muslims in the self-governance movement and unrest by Hindus, and a glimpse into the attitude of Hindus towards Muslims.	261	178	Whether it is obligatory for Muslims to assist the King of Islam against invaders.	261
227	If English etc. was not introduced in a religious school due to aid from the British government, there is no harm according to Sharia, and closing it is merely baseless.	281	227	India is Dar-ul-Islam (Abode of Islam) and migration from Dar-ul-Islam is not obligatory.	281
228	Returning or not returning a government title is not a Sharia issue; if there is a genuine fear of cessation of aid upon returning the title, then it is foolishness.	290	228	A Persian query and its answer regarding migration from India and Sindh.	290
228	Cow sacrifice is a hallmark of Islam and it is mandatory to continue it in India.	298	228	A question related to the movement of Maulana Abdul Bari and Abul Kalam regarding Islamic Caliphate and migration from India.	298
249	It is permissible to accept aid given by the government to	600	249	Sometimes delay in forgiving a fault is in best interest.	600

Index	Description	Page
	Islamic schools, and cutting it off is foolishness.	
	If a king gives something to someone undeserving, he has committed double injustice: one by giving to the undeserving and another by not giving to the deserving.	
250	Considering polytheists as well-wishers is foolishness and ignorance.	206
256	The pretext of the Khilafat Committee does not invalidate the obligation of Allah Almighty.	206
258	Identifying the motives of those who collect donations from Muslims in the name of support for the Turks and the Caliphate.	

Index	Description	Page
250	**Prayer (Salah)**	
250	If one can save a drowning person, it is mandatory to break the prayer and save them, even if the prayer becomes qada (missed).	206
256	If there is a risk of the baby being lost, the midwife may delay the prayer.	206

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

क्र. सं.	विवरण	पृष्ठ
666	भोजन सामने रखकर खाने से पहले दुआ करना जायज़ है।	261
	राजनीति और सुल्तानी मामले	
178	हिंदुओं की ओर से स्वशासन आंदोलन और अशांति में मुसलमानों की भागीदारी के बारे में इस्तेफ़ता (पूछताछ) और मुसलमानों के प्रति हिंदुओं के रवैये की एक झलक।	261
227	यदि ब्रिटिश सरकार की सहायता के कारण किसी धार्मिक मदरसे में अंग्रेजी आदि शामिल नहीं की गई, तो शरिया में कोई हर्ज नहीं है और इसे बंद करना केवल निराधार है।	281
228	सरकारी उपाधि वापस करना या न करना कोई शरीयत का मसला नहीं है; यदि उपाधि वापस करने पर सहायता बंद होने का वास्तविक भय हो, तो उसे वापस करना मूर्खता है।	290
228	गो-कुर्बानी इस्लाम का एक प्रतीक है और इसे भारत में जारी रखना वाजिब है।	298
249		600

क्र. सं.	विवरण	पृष्ठ
666	तुर्की खिलाफत सही है या नहीं।	261
	मुसलमानों के खलीफा से विद्रोह करने वाले का क्या हुक्म है।	261
178	हमलावरों के खिलाफ इस्लाम के बादशाह की सहायता करना मुसलमानों पर फर्ज है या नहीं।	261
227	हिंदुस्तान दारुल-इस्लाम है और दारुल-इस्लाम से हिजरत (प्रवासन) फर्ज नहीं है।	281
228	हिंद और सिंध से हिजरत के संबंध में एक फारसी इस्तेफ़ता और उसका उत्तर।	290
228	इस्लामी खिलाफत और भारत से हिजरत के बारे में मौलाना अब्दुल बारी और अबुल कलाम के आंदोलन से संबंधित प्रश्न।	298
249		600

क्र. सं.	विवरण	पृष्ठ
	सरकार द्वारा इस्लामी मदरसों को दी जाने वाली सहायता को स्वीकार करना जायज़ है और उसे काटना मूर्खता है।	
	यदि बादशाह किसी अपात्र को कुछ देता है, तो उसने दोहरा जुल्म किया: एक अपात्र को देने का और दूसरा पात्र को न देने का।	
250	मुशरिकों (बहुदेववादियों) को शुभचिंतक समझना मूर्खता और अज्ञानता है।	206
256	खिलाफत समिति का बहाना अल्लाह तआला के फर्ज को बातिल (अमान्य) नहीं करता।	206
258	तुर्कों के समर्थन और खिलाफत के नाम पर मुसलमानों से चंदा लेने वालों के उद्देश्यों की पहचान।	

क्र. सं.	विवरण	पृष्ठ
	दोष क्षमा करने में कभी-कभी देरी ही समझदारी होती है।	
250	**नमाज़**	
250	यदि कोई डूबते हुए को बचा सकता है, तो नमाज़ तोड़कर उसे बचाना अनिवार्य है, भले ही नमाज़ कज़ा हो जाए।	206
256	यदि बच्चे के नष्ट होने का अंदेशा हो, तो दाई नमाज़ में देरी कर सकती है।	206

نمبر شمار	تفصیل	صفحہ
۶۶۶	طعام کو حاضر رکھ کر کھانے سے پہلے دعا کرنا جائز ہے۔	۲۶۱
	سیاست وامور سلطانیہ	
۱۷۸	اہل ہنود کی طرف سے حکومت خود اختیاری کی تحریک و شورش میں مسلمانوں کی شرکت کے بارے میں استفتاء اور ہندوؤں کے مسلمانوں کے ساتھ رویے کی جھلک۔	۲۶۱
۲۲۷	دینی مدرسہ میں حکومت انگریز کی امداد کی بناء پر انگریزی وغیرہ داخل نہ کی گئی تو اس میں شرعاً کوئی حرج نہیں اور اس کا بند کرنا محض بے وجہ ہے۔	۲۸۱
۲۲۸		۲۹۰

نمبر شمار	تفصیل	صفحہ
۶۶۶	خلافت ترک صحیح ہے یا نہیں۔	۲۶۱
۲۶۱	خلیفہ المسلمین سے بغاوت کرنے والے کا کیا حکم ہے۔	۲۶۱
۱۷۸	حملہ آوروں کے خلاف بادشاہ اسلام کی اعانت مسلمانوں پر فرض ہے یا نہیں۔	۲۶۱
۲۲۷	ہندوستان دارالاسلام ہے اور دار الاسلام سے ہجرت فرض نہیں۔	۲۸۱
۲۲۸		۲۹۰

نمبر شمار	تفصیل	صفحہ
	حکومتی خطاب واپس کرنا نہ کرنا کوئی شرعی مسئلہ نہیں اگر واپسی خطاب میں بندش امداد کا اندیشہ صحیح ہے تو واپسی حماقت ہے۔	۲۹۸
۲۲۸	قربانی گاؤ شعار اسلام ہے اور ہندوستان میں اس کا جاری رکھنا واجب ہے۔	۲۹۸
۲۴۹	گورنمنٹ کی طرف سے مدارس اسلامیہ کو دی جانے والی امداد کو قبول کرنا جائز اور اس کا قطع کرنا حماقت ہے۔	۶۰۰
۲۵۰	بادشاہ اگر غیر مستحق کو کچھ دے تو دوگنا ظلم کیا ایک غیر مستحق کو دینے کا اور دوسرا مستحق کو نہ دینے کا۔	۲۰۶
۲۵۶	مشرکوں کو خیر خواہ سمجھنا حماقت و جہالت ہے۔	۲۰۶
	ہند اور سندھ سے ہجرت کے متعلق ایک فارسی استفتاء اور اس کا جواب۔	
۲۲۸	خلافت اسلامیہ و ہجرت عن الہند کے بارے میں مولانا عبدالباری اور ابو الکلام کی تحریک سے متعلق سوال۔	۲۹۸
۲۴۹	معافی تقصیر میں کبھی تاخیر ہی مصلحت ہوتی ہے۔	۶۰۰
۲۵۰	**نماز**	
۲۵۰	ڈوبتے کو بچا سکتا ہے تو نماز توڑ کر بچانا لازم ہے اگرچہ نماز قضا ہو جائے۔	۲۰۶
۲۵۶		۲۰۶

نمبر شمار	تفصیل صفحہ	نمبر شمار	تفصیل صفحہ
	خلافت کمیٹی کا حیلہ اللہ تعالیٰ کے فرض کو باطل نہیں کرتا۔		بچے کے ضائع ہونے کا خدشہ ہو تو قابلہ نماز مؤخر کر دے۔
۲۵۸	ترکوں کی حمایت اور خلافت کے نام پر مسلمانوں سے چندہ لینے والوں کے مقاصد کی نشاندہی۔		

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

[Left Table] 206 | It is mandatory to break the prayer to save a blind person from falling into a well. | 344 253 | Presence of heart, humility, and submission in prayer is the essence of purpose and the greatest desired goal. | 347 272 | It is permissible to pray in a temple. | 347 298 | If someone was forced to pray and they refused, what is the ruling? | 347 475 | For the person who has performed 'taharri' (investigation), their Qibla is the one determined by 'taharri'. | 347 635 | Leaving prayer is a major sin (Kabira), most foul and great. | 348 635 | Severe warning for the one who abandons prayer. | 348 639 | Command a seven-year-old child to pray and be strict about prayer at the age of ten. | 349 659 | How is it legally (Shariah-wise) to eat, drink, and socialize with someone who does not pray? | 349 - | Lexicography and Rhetoric | - 253 | The meaning of "Mahatma" is 'Great Soul'. | 351 341 | The word "Shahanshah" is primarily used and widespread in idioms meaning a great sultan of an empire. | 352

[Right Table] 206 | Speeches and verses of several scholars in which the word "Shahanshah" and its synonyms have been used. | 344 253 | Research of the author (Mercy of Allah be upon him) regarding the prohibition and permissibility of the word "Shahanshah". | 347 272 | No Muslim can use the word "Shahanshah" for anyone other than God with the intention of true absolute absorption (istighraq haqiqi), nor can anyone's mind ever go in that direction upon hearing this word in a Muslim's speech; rather, it definitely refers to a covenant or metaphorical absorption. | 347 298 | The speaker being a Muslim is a definitive indication that by the word "Shahanshah" etc. in their speech, they do not mean true absolute absorption but rather a common covenant or absorption. | 347 475 | "Spring grew the vegetation" - if a monotheist says it, it will be understood metaphorically because being a monotheist is a contextual clue for it. | 347 635 | List of several words like "Shahanshah" in terms of formation and composition. | 348 635 | The meaning of "Qazi-ul-Quzat" (Chief Justice). | 348 639 | The meaning of "Amir-ul-Umara", "Khan-e-Khanan", and "Bega-Beg". | 349 659 | "Bega-Beg" is a word from the Turkish language. | 349 - | Proof that in common parlance, the intention and expression of true absolute absorption in words like "Amir-ul-Umara" and "Qazi-ul-Quzat" etc. is absolutely obsolete and abandoned in every way. | 351 253 | In common usage, it is obsolete to derive the meaning of true absolute absorption from the word "Shahanshah", nor does it convey that meaning. | 351 341 | Difference between

"Aqda-ul-Quzat" and "Qazi-ul-Quzat", as well as "Amlak-ul-Muluk" and "Malik-ul-Muluk". | 352

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[बाईं तालिका] 206 | किसी अंधे व्यक्ति को कुएं में गिरने से बचाने के लिए नमाज़ तोड़ना अनिवार्य है। | 344 253 | नमाज़ में दिल की उपस्थिति, विनम्रता और समर्पण उद्देश्य का सार और सबसे वांछित लक्ष्य है। | 347 272 | मंदिर में नमाज़ पढ़ना जायज़ है। | 347 298 | यदि किसी को नमाज़ पढ़ने के लिए मजबूर किया गया और उसने मना कर दिया, तो क्या हुक्म है? | 347 475 | जिस व्यक्ति ने 'तहर्री' (जांच) की है, उसका क़िबला वही है जो 'तहर्री' द्वारा निर्धारित किया गया है। | 347 635 | नमाज़ छोड़ना एक बड़ा पाप (कबीरा), अत्यंत अपवित्र और महान है। | 348 635 | नमाज़ छोड़ने वाले के लिए कड़ी चेतावनी। | 348 639 | सात साल के बच्चे को नमाज़ पढ़ने का हुक्म दो और दस साल की उम्र में नमाज़ पर सख्ती करो। | 349 659 | नमाज़ न पढ़ने वाले के साथ खाना-पीना और मेलजोल रखना शरीयत के हिसाब से कैसा है? | 349 - | शब्दकोश और अलंकार शास्त्र | - 253 | "महात्मा" का अर्थ 'महान आत्मा' है। | 351 341 | "शहंशाह" शब्द मुख्य रूप से मुहावरों में एक महान साम्राज्य के सुल्तान के अर्थ में उपयोग किया जाता है और प्रचलित है। | 352

[दाईं तालिका] 206 | कई विद्वानों के भाषण और छंद जिनमें "शहंशाह" शब्द और इसके पर्यायवाची शब्दों का उपयोग किया गया है। | 344 253 | "शहंशाह" शब्द की मनाही और अनुमति के बारे में लेखक (अल्लाह की उन पर दया हो) का शोध। | 347 272 | कोई भी मुसलमान वास्तविक पूर्ण तल्लीनता (इस्तिग़राक़-ए-हक़ीक़ी) के इरादे से अल्लाह के अलावा किसी और के लिए "शहंशाह" शब्द का उपयोग नहीं कर सकता, और न ही किसी मुसलमान के भाषण में इस शब्द को सुनकर किसी का ध्यान उस ओर जा सकता है; बल्कि निश्चित रूप से इसका अर्थ एक अनुबंध या रूपकात्मक तल्लीनता होता है। | 347 298 | वक्ता का मुसलमान होना इस बात का पुख्ता प्रमाण है कि उसके भाषण में "शहंशाह" आदि शब्दों से तात्पर्य वास्तविक पूर्ण तल्लीनता नहीं बल्कि एक सामान्य अनुबंध या तल्लीनता है। | 347 475 | "वसंत ने वनस्पति उगाई" - यदि कोई एकेश्वरवादी यह कहता है, तो इसे लाक्षणिक रूप से समझा जाएगा क्योंकि उनका एकेश्वरवादी होना इसके लिए एक प्रासंगिक सुराग है। | 347 635 | "शहंशाह" जैसे कई गठित शब्दों की सूची। | 348 635 | "क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात" (मुख्य न्यायाधीश) का अर्थ। | 348 639 | "अमीर-उल-उमरा", "खान-ए-खाना" और "बगा-बग" का अर्थ। | 349 659 | "बगा-बग" तुर्की भाषा का एक शब्द है। | 349 - | इस बात का प्रमाण कि आम बोलचाल में "अमीर-उल-उमरा" और "क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात" आदि शब्दों

में वास्तविक पूर्ण तल्लीनता का इरादा और अभिव्यक्ति हर तरह से पूरी तरह अप्रचलित और त्याग दी गई है। | 351 253 | आम उपयोग में "शहंशाह" शब्द से वास्तविक पूर्ण तल्लीनता का अर्थ निकालना अप्रचलित है, और न ही यह उस अर्थ को व्यक्त करता है। | 351 341 | "अक़्ज़ा-उल-क़ुज़ात" और "क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात" के साथ-साथ "अमलक-उल-मुलूक" और "मलिक-उल-मुलूक" के बीच अंतर। | 352

पृष्ठ 86/674

[بائیں جانب کا جدول] ۲۰۶ | اندھے کو کنویں میں گرنے سے بچانے کیلئے نماز کو توڑ دینا لازم ہے۔ | ۳۴۴ ۲۵۳ | نماز میں حضور قلب و خشوع و خضوع مغز مقصود اور اعز مطلوب ہے۔ | ۳۴۷ ۲۷۲ | مندر میں نماز پڑھنا جائز ہے۔ | ۳۴۷ ۲۹۸ | زبردستی نماز پڑھنے کو کہا اس نے انکار کر دیا تو کیا حکم ہے۔ | ۳۴۷ ۴۷۵ | صاحب تحری کا قبلہ قبلہ تحری ہے۔ | ۳۴۷ ۶۳۵ | ترک نماز کبیرہ، اخبث و اکبر ہے۔ | ۳۴۸ ۶۳۵ | تارک نماز پر وعید شدید۔ | ۳۴۸ ۶۳۹ | سات برس کے بچے کو نماز کا حکم دو اور دس برس کی عمر میں نماز پر سختی کرو۔ | ۳۴۹ ۶۵۹ | بے نمازی کے ہمراہ کھانا پینا اور میل جول رکھنا شرعاً کیسا ہے۔ | ۳۴۹ - | لغت و بلاغت | - ۲۵۳ | مہاتما کے معنی روح اعظم کے ہیں۔ | ۳۵۱ ۳۴۱ | لفظ "شہنشاہ" اولاً بمعنی سلطان عظیم السلطنتہ محاورات میں شائع و ذائع ہے۔ | ۳۵۲

[دائیں جانب کا جدول] ۲۰۶ | متعدد علماء کرام کے کلام واشعار جن میں لفظ شہنشاہ اور اس کے مترادفات کو استعمال فرمایا گیا ہے۔ | ۳۴۴ ۲۵۳ | لفظ شہنشاہ کے منع وجواز کے بارے میں تحقیق مصنف علیہ الرحمہ۔ | ۳۴۷ ۲۷۲ | کوئی مسلمان استغراق حقیقی کے ارادے سے لفظ شہنشاہ غیر خدا کے لئے استعمال نہیں کر سکتا، نہ زنہار کلامِ مسلم میں یہ لفظ سن کر کسی کا اس طرف ذہن جا سکتا ہے بلکہ قطعاً عہد یا استغراق عرفی مراد ہوتا ہے۔ | ۳۴۷ ۲۹۸ | قائل کا مسلمان ہونا قرینہ قاطعہ ہوتا ہے کہ اس کے کلام میں لفظ شہنشاہ وغیرہ سے مراد استغراق حقیقی نہیں بلکہ عہد یا استغراق عرفی ہے۔ | ۳۴۷ ۴۷۵ | "انبت الربیع البقل" اگر موحد کہے تو مجاز پر محمول ہوگا کیونکہ اس کا موحد ہونا اس پر قرینہ ہے۔ | ۳۴۷ ۶۳۵ | لفظ شہنشاہ کی وضع و ترکیب جیسے متعدد الفاظ کی فہرست۔ | ۳۴۸ ۶۳۵ | قاضی القضاۃ کا معنی | ۳۴۸ ۶۳۹ | امیر

الامراء، خان خاناں اور بگاء بگ کا معنی | ۳۴۹ ۶۵۹ | بگاء بگ ترکی زبان کا لفظ ہے۔ | ۳۴۹ - | اس بات پر دلیل کہ عرف عام میں امیر الامراء اور قاضی القضاۃ وغیرہ الفاظ میں استغراق حقیقی ارادہ وافادۃً ہر طرح قطعاً متروک و مہجور ہے۔ | ۳۵۱ ۲۵۳ | لفظ شہنشاہ سے عرف عام میں استغراق حقیقی مراد لینا متروک ہے اور نہ ہی یہ اس معنی کا فائدہ دیتا ہے۔ | ۳۵۱ ۳۴۱ | لفظ اقضی القضاۃ اور قاضی القضاۃ نیز املک الملوک اور ملک الملوک میں فرق۔ | ۳۵۲

Fatawa Rizwia, Vol 21

[Right Column Topics] - The meaning of 'Rauza' is not a grave, but an avenue and flowerbed. (Page 378) - Applying the term 'Rauza' to a grave is an eloquent metaphor, like saying 'I saw a lion in the heat.' (Page 378) - 'Tareeq', 'Tareeqa', and 'Tareeqat' refer to the path, not the act of reaching the destination. (Page 523)

Mosque Rules: - It is forbidden and an insult to the mosque to have polytheists deliver lectures in mosques. (Page 258) - Residing and eating/drinking in the mosque is not permissible for one not in I'tikaf. (Page 273) - A gathering of polytheists in a mosque is an insult to the mosque. (Page 273) - A mosque cannot be built on an infidel's land, nor would such a structure be considered a mosque. (Page 273)

History and Memoirs: - Hindus are undoubtedly and definitely infidels (Kafirs) and polytheists (Mushriks); anyone who does not consider them infidels becomes one himself. (Page 122) - Arya Samaj is merely a sect of Hindus. (Page 122) - Statement of some beliefs and ideologies of Arya Samaj. (Page 122)

[Left Column Topics] - The author's (Mercy be upon him) piety and the requirement of love for Allah and His Messenger: he neither read nor listened to blasphemous words himself but ordered them removed from the inquiry (Istifta). (Page 139) - Upon the expression of heretical ideas, the Commander of the Faithful Faruq al-Azam severely punished a person and ordered a boycott of him until he reformed. (Page 146) - Some Hindus of Oudh make and carry Tazias. (Page 168) - Tusi's rejection (Rafd) was not to the extent of disbelief; he tried as much as possible to provide justifications for the disbelief of predecessors, which is a sin, and wherever he went against the Ahl-as-Sunnah, it was refuted. (Page 220) - His Excellency Faruq al-Azam (may Allah be pleased with him) refused to appoint a Christian as a scribe. (Page 234) - The incident of a Muslim noble from Egypt and a Jewish doctor. (Page 241) - The incident of a Muslim patient receiving treatment from a Jewish doctor. (Page 243) - The strange incident of Imam Razi (Mercy be upon him) falling ill and seeking treatment from a Jewish doctor. (Page 243) - Prophet Adam (peace be upon him) was created on Friday, which is the reason for its excellence. (Page 264) - The state of Aligarh College during the era of 'Peer-e-Nature' and after. (Page 267) - Names of authors of several books containing blasphemies. (Page 286)

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[दायां कॉलम विषय] - 'रौज़ा' का अर्थ क़ब्र नहीं बल्कि गुलिस्तान और क्यारी है। (पृष्ठ ३७८) - क़ब्र पर 'रौज़ा' शब्द का प्रयोग एक स्पष्ट रूपक (تشبیہ بلیغ) है, जैसे 'मैंने गर्मी में शेर देखा'। (पृष्ठ ३७८) - 'तरीक़', 'तरीक़ा' और 'तरीक़त' रास्ते को कहते हैं न कि मंज़िल तक पहुँच जाने को। (पृष्ठ ५२३)

मस्जिद के अहकाम: - मस्जिदों में मुशरिकों (बहुदेववादियों) से व्याख्यान कराना हराम और मस्जिद का अपमान है। (पृष्ठ २५८) - मस्जिद में निवास करना और खाना-पीना ग़ैर-मोतकिफ़ (जो ऐतिकाफ़ में न हो) के लिए जायज़ नहीं है। (पृष्ठ २७३) - मस्जिद में मुशरिकों का जमावड़ा मस्जिद का अपमान है। (पृष्ठ २७३) - काफ़िर की ज़मीन पर मस्जिद नहीं बनाई जा सकती और न ही वह इमारत मस्जिद होगी। (पृष्ठ २७३)

इतिहास और संस्मरण: - हिंदू निस्संदेह और निश्चित रूप से काफ़िर और मुशरिक हैं; जो उन्हें काफ़िर नहीं मानता वह स्वयं काफ़िर हो जाता है। (पृष्ठ १२२) - आर्य हिंदुओं का ही एक संप्रदाय है। (पृष्ठ १२२) - आर्यों के कुछ विश्वासों और विचारधाराओं का वर्णन। (पृष्ठ १२२)

[बायां कॉलम विषय] - लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की तक़वा और अल्लाह व रसूल से मुहब्बत का तक़ाज़ा कि उन्होंने कुफ़्रिया शब्द न ख़ुद पढ़े न सुने, बल्कि उन्हें फ़तवे की अर्ज़ी (इस्तफ़्ता) से निकालने का हुक्म दिया। (पृष्ठ १३९) - विधर्मी विचारों को व्यक्त करने पर अमीर-उल-मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म ने एक व्यक्ति को कड़ी सज़ा दी और उससे तब तक बहिष्कार करने का आदेश दिया जब तक वह सुधर न गया। (पृष्ठ १४६) - अवध के कुछ हिंदू ताजिया बनाते और उठाते हैं। (पृष्ठ १६८) - तूसी का रफ़्ज़ (शियावाद) कुफ़्र की हद तक नहीं था; उन्होंने जहाँ तक संभव हो पूर्वजों के कुफ़्र की व्याख्याएँ(तावील) कीं जो कि गुनाह है, और जहाँ उन्होंने अहल-ए-सुन्नत के विरुद्ध कार्य किया, उसका खंडन कर दिया गया है। (पृष्ठ २२०) - जनाब फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु ने एक ईसाई को मुहर्रिर (लेखक/लिपिक) नियुक्त करने से मना कर दिया। (पृष्ठ २३४) - मिस्र के एक मुस्लिम रईस और यहूदी चिकित्सक की घटना। (पृष्ठ २४१) - यहूदी चिकित्सक से इलाज कराने वाले एक मुस्लिम मरीज़ की घटना। (पृष्ठ २४३) - इमाम राजी (रहमतुल्लाह अलैह) के बीमार होने और यहूदी चिकित्सक से इलाज कराने की अजीब घटना। (पृष्ठ २४३) - हज़रत आदम अलैहिस्सलाम की उत्पत्ति जुमे (शुक्रवार) के दिन हुई, जो इसकी फ़ज़ीलत (महिमा) का कारण है। (पृष्ठ २६४) - अलीगढ़

कॉलेज की स्थिति 'पीरी नेचर' के समय और उसके बाद। (पृष्ठ २१४) - कुफ़्रिया बातों से युक्त कुछ पुस्तकों के लेखकों के नाम। (पृष्ठ २८१)

पृष्ठ 87 का 674

[دائیں کالم کے موضوعات] - روضہ کا معنی قبر نہیں بلکہ خیابان اور کیاری ہے۔ (صفحہ ۳۷۸) - قبر پر روضہ کا اطلاق تشبیہ بلیغ ہے جیسے رایت اسد گرمی۔ (صفحہ ۳۷۸) - طریق، طریقہ اور طریقت راہ کو کہتے ہیں نہ کہ پہنچ جانے کو۔ (صفحہ ۵۲۳)

احکامِ مسجد: - مساجد میں مشرکوں سے لیکچر کرانا حرام اور توہینِ مسجد ہے۔ (صفحہ ۲۵۸) - مسجد میں سکونت و خوردونوش غیر معتکف کو جائز نہیں۔ (صفحہ ۲۷۳) - مشرکین کا مسجد میں مجمع توہینِ مسجد ہے۔ (صفحہ ۲۷۳) - کافر کی زمین پر مسجد تعمیر نہیں ہو سکتی اور نہ وہ مسجد مسجد ہوگی۔ (صفحہ ۲۷۳)

تاریخ و تذکرہ: - ہندو بلا شبہ قطعی طور پر کافر اور مشرک ہیں انہیں کافر نہ جاننے والا خود کافر ہو جاتا ہے۔ (صفحہ ۱۲۲) - آریہ ہندوؤں کا ہی ایک فرقہ ہے۔ (صفحہ ۱۲۲) - بعض عقائد و نظریات آریہ کا بیان۔ (صفحہ ۱۲۲)

[بائیں کالم کے موضوعات] - مصنف علیہ الرحمۃ کا تقویٰ اور اللہ و رسول سے محبت کا تقاضا کہ کفریہ کلمات کو نہ خود پڑھا نہ سنا بلکہ استفتاء سے نکال دینے کا حکم دیا۔ (صفحہ ۱۳۹) - خیالات بد مذہبی کے اظہار پر امیر المومنین فاروق اعظم نے ایک شخص کو سخت سزا دی اور اس سے قطع تعلق کا حکم دیا تاوقتیکہ وہ ٹھیک ہو گیا۔ (صفحہ ۱۴۶) - اودھ کے کچھ ہندو تعزیہ بناتے اور اٹھاتے ہیں۔ (صفحہ ۱۶۸) - طوسی کا رفض حدِ کفر تک نہ تھا اس نے حتی الامکان اگلوں کے کفر کی تاویلات کیں جو گناہ ہے اور جہاں اس نے خلافِ اہلسنت کیا اس کا رد کر دیا گیا ہے۔ (صفحہ ۲۲۰) - جناب فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہ نے نصرانی کو محرّر بنانے سے انکار فرما دیا۔ (صفحہ ۲۳۴) - مصر کے ایک مسلمان رئیس اور یہودی طبیب کا واقعہ۔ (صفحہ

۲۴۱) - یہودی طبیب سے علاج کرانے والے ایک مسلمان مریض کا واقعہ۔ (صفحہ ۲۴۳) - امام رازی علیہ الرحمۃ کے علیل ہونے اور یہودی طبیب سے علاج کرانے کا عجیب واقعہ۔ (صفحہ ۲۴۳) - حضرت آدم علیہ السلام کی تخلیق یوم جمعہ میں ہوئی جو اس کی وجہ فضیلت ہے۔ (صفحہ ۲۶۴) - علی گڑھ کالج کی حالت پیری نیچر کے زمانے میں اور اس کے بعد۔ (صفحہ ۲۶۷) - کفریات پر مشتمل چند کتابوں کے مصنفین کے نام۔ (صفحہ ۲۸۶)

صفحہ 87 کا 674

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

Page	Subject	Page	Subject
308	Hadrat Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him) refused to seek help from his polytheist slave, even though he was worldly trustworthy.	358	Sayyiduna Hadrat Abdullah (may Allah be pleased with him), son of Abdullah bin Ubayy, the leader of the hypocrites, told his father, "You are humiliated, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is dear."
319	Names of the glorious books in which the proof of the permissibility of seeking help and mediation is mentioned.	359	Among the Sahaba (Companions) (may Allah be pleased with all of them), more than twenty are named Hakam, approximately ten are named Hakim, more than sixty are named Khalid, and more than one hundred and ten are named Malik.
323	An anecdote regarding Hadrat Imam Sufyan Thawri (may Allah have mercy on him).	361	On the occasion of the prohibition of wine, initially the use of vessels like Naqir, Muzaffat, etc., was prohibited, then it was allowed.
341	Imam Abu al-Ala Lishi Nasihi's title was Shahan-e-Shah, Malik al-Muluk.	362	Zamakhshari is a Mu'tazilite.
343	Imam Nasihi (may Allah have mercy on him) himself used to sign with the words 'Malik al-Muluk', and later scholars also used to title him with the same.	367	The poet Abu al-Atahiya named one of his daughters 'Allah' and the other 'Rahman', then he repented for it.
348	Glorious titles of some scholars, imams, and elders of religion.	376	Sayyiduna Siddiq-e-Akbar's (may Allah be pleased with him) expression of concern regarding the hanging of the lower garment below the ankles and the Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) response.

Page	Subject
352	Imam Mawardi's title was Aqda al-Qudat.
352	Imam Mawardi was the first to receive the title of Aqda al-Qudat.
352	Sayyiduna Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) was the first to be titled Qadi al-Qudat.
358	Imam Abu Bakr ibn Abi Shaybah is the teacher of Imam Bukhari and Imam Muslim (may Allah have mercy on them).
382	A brief introduction of Imam Shatanufi (may Allah have mercy on him).
401	The blessed sandals, noble cloak, lower garment, blanket, and quilt etc. of the Master of the two worlds (peace and blessings of Allah be upon him) were preserved with the male and female companions (may Allah be pleased with them), from which they used to obtain blessings and grace and would let people visit them.
403	The presence of the blessed hair in the cap of Hadrat Khalid bin Walid (may Allah be pleased with him).
413	Ameer-ul-Mu'mineen Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him) had branded the words 'Hubis fi sabilillah' (Devoted for the sake of Allah) on the thighs of charity animals.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 21

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
308	हज़रत फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अपने मुशरिक गुलाम से मदद लेने से इनकार कर दिया, हालांकि वह सांसारिक रूप से अमानतदार था।	358	मुनाफ़िक़ों के सरदार अब्दुल्लाह बिन उबई के बेटे सैय्यदुना हज़रत अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अपने बाप से कहा कि तू ज़लील है और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अज़ीज़ (सम्मानित) हैं।
319	उन अज़ीम किताबों के नाम जिनमें इस्तिआनात (मदद मांगना) और तवस्सुल (माध्यम) के जवाज़ (वैधता) का सबूत मौजूद है।	359	सहाबा किराम रिज़वानुल्लाही तआला अलैहिम अजमईन में से बीस से ज़्यादा का नाम 'हकम', लगभग दस का नाम 'हकीम', साठ से ज़्यादा का नाम 'ख़ालिद' और एक सौ दस से ज़्यादा का नाम 'मालिक' है।
323	हज़रत इमाम सुफ़यान सौरी रहमतुल्लाह तआला अलैहि से संबंधित एक वाकया।	361	शराब की हरामगी के मौक़े पर शुरुआत में नक़ीर, मुज़फ़्फ़त वग़ैरा बरतनों के इस्तेमाल से रोका गया, फिर इजाज़त दे दी गई।
341	इमाम अबुल अला लेशी नासेही का लक़ब शाहान-ए-शाह, मलिकुल मुलुक था।	362	ज़मख़्शरी मोतज़ली है।
343	इमाम नासेही अलैहिर्रहमा ख़ुद अपने दस्तख़त 'मलिकुल मुलुक' लफ़्ज़ के साथ किया करते थे और बाद के उलमा भी आपको इसी लक़ब से पुकारते थे।	367	अबुल अताहिया शायर ने अपनी एक बेटी का नाम 'अल्लाह' और दूसरी का नाम 'रहमान' रखा था, फिर उससे तौबा कर ली थी।
348	बाज़ उलमा, अइम्मा और बुज़ुर्गान-ए-दीन के अज़ीम अल्क़ाब (उपाधियाँ)।	376	सैय्यदुना सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु का इसबाल-ए-इज़ार (तहबंद टखनों से नीचे लटकाना) के बारे में चिंता ज़ाहिर करना और हुज़ूर

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
			अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का जवाब।
352	इमाम मावर्दी का लक़ब 'अक़ज़ल क़ुज़ात' था।	382	इमाम शतनूफ़ी अलैहिर्रहमा का संक्षिप्त परिचय।
352	सबसे पहले 'अक़ज़ल क़ुज़ात' का लक़ब इमाम मावर्दी का हुआ।	401	सरकार-ए-दोआलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के नैलैन मुबारक (खड़ाऊँ), जुब्बा शरीफ़, तहबंद, कंबल और रज़ाई वग़ैरा तबर्रुकात सहाबा व सहाबियत रज़वानुल्लाही तआला अलैहिम के पास महफ़ूज़ थे, जिनसे वे बरकत और फ़ैज़ हासिल करते थे और लोगों को उनकी ज़ियारत कराते थे।
352	सैय्यदुना इमाम अबू यूसुफ़ अलैहिर्रहमा सबसे पहले 'क़ाज़ील क़ुज़ात' के लक़ब से नवाज़े गए।	403	हज़रत ख़ालिद बिन वलीद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की टोपी में मू-ए-मुबारक (पवित्र बाल) की मौजूगी।
358	इमाम अबू बक्र इब्न अबी शैबा, इमाम बुख़ारी और इमाम मुस्लिम के उस्ताद हैं (अलैहिर्रहमा)।	413	अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने सदक़ा के जानवरों की रानों पर 'हुबिस फ़ी सबीलिल्लाह' (अल्लाह की राह में वक़्फ़) दागा था।

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۳۰۸	حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنے مشرک غلام سے استعانت سے انکار فرمایا حالانکہ وہ دنیاوی طور پر امانت دار تھا۔	۳۵۸	عبد اللہ بن ابی رئیس المنافقین کے بیٹے سیدنا حضرت عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنے باپ کو کہا تو ذلیل ہے اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عزیز ہیں۔
۳۱۹	ان تصانیف جلیلہ کے نام جن میں مسئلہ استعانت و توسل کے جواز کا ثبوت مذکور ہے۔	۳۵۹	صحابہ کرام رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین میں سے بیس سے زائد کا نام حکم، تقریباً دس کا نام حکیم، ساٹھ سے زائد کا نام خالد اور ایک سو دس سے زائد کا نام مالک ہے۔
۳۲۳	حضرت امام سفیان ثوری رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ سے متعلق ایک حکایت۔	۳۶۱	تحریم خمر کے موقعہ پر ابتداءً نقیر مزفت وغیرہ برتنوں کے استعمال سے روکا گیا پھر اجازت دے دی گئی۔
۳۴۱	امام ابوالعلاء لیثی ناصحی کا لقب شاہانِ شہ، ملک الملوک تھا۔	۳۶۲	زمخشری معتزلی ہے۔
۳۴۳	امام ناصحی علیہ الرحمہ خود اپنے دستخط لفظ ملک الملوک	۳۶۷	

صفحہ	مضمون
	کے ساتھ کیا کرتے تھے اور بعد کے علماء بھی آپ کو اسی لقب کے ساتھ ملقب کیا کرتے تھے۔
۳۴۸	بعض علماء، ائمہ اور بزرگانِ دین کے القاب جلیلہ۔
۳۵۲	امام ماوردی کا لقب اقضی القضاۃ تھا۔
۳۵۲	سب سے پہلے اقضی القضاۃ کا لقب امام ماوردی کا ہوا۔
۳۵۲	سیدنا امام ابو یوسف علیہ الرحمہ سب سے پہلے قاضی القضاۃ کے لقب سے ملقب ہوئے۔
۳۵۸	

صفحہ	مضمون
	ابوالعتاہیہ شاعر نے اپنی ایک بیٹی کا نام اللہ اور دوسری کا نام رحمن رکھا پھر اس سے توبہ کر لی تھی۔
۳۷۶	سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا اسبال ازار سے متعلق اظہار تشویش اور حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا جواب۔
۳۸۲	امام شطنوفی علیہ الرحمہ کا مختصر تعارف۔
۴۰۱	سرکار دوعالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نعلین مبارک، جبہ شریف، تہبند، کمبل اور رضائی وغیرہ تبرکات صحابہ و صحابیات رضوان اللہ تعالیٰ علیہم کے پاس محفوظ تھے جن سے وہ برکت و فیض حاصل کرتے اور لوگوں کو ان کی زیارت کراتے تھے۔
۴۰۳	حضرت خالد بن ولید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ٹوپی میں موئے مبارک کی جلوہ گری۔
۴۱۳	

صفحہ مضمون

امام ابوبکر ابن ابی شیبہ امام بخاری اور امام مسلم کے استاذ ہیں علیہم الرحمہ۔

صفحہ ۸۸ از ۶۷۴

صفحہ مضمون

امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے جانورانِ صدقہ کی رانوں پر حُبس فی سبیل اللہ داغ فرمایا تھا۔

Volume 21 Fatawa Ridawiyya

- In summary, the map of the holy shrine is proven from the noble Tabi'in and the image of the blessed sandal from the Tab' at-Tabi'in. (456)
- Honorable mention of Hazrat Syedna Abul Husayn Ahmad Noori and Abul Abbas Ahmad bin Muhammad al-Adami (may Allah be pleased with them). (542)
- Mention of Khwaja Ratan Abdullah (may Allah be pleased with him). (465)
- Hazrat Mishad Dinawari (may Allah be pleased with him) is the point of reference for the Chishti Bahishti order. (542)
- The incident of a disciple of Hazrat Ali bin Hayti whom you ordered to take up the service of Ghaus-e-Azam. (477)
- Mention of Hazrat Abu Ali Rudbari Baghdadi (may Allah be pleased with him). (544)
- Abu al-Hasan Kharqani is the caliph of Abu Yazid Bastami (may Allah have mercy on them both). (472)
- Syedna Ja'far bin Muhammad Khawwas is the caliph of Syedna Junaid Baghdadi (may Allah be pleased with them both). (545)
- The Amalekites took away the Ark of the Covenant from the Children of Israel, which was returned after a very long time. (491)
- Syed Dawood Kabeer is the spiritual guide (Pir-o-Murshid) of Syed Muhammad Dani Shadhili (may Allah be pleased with them both). (545)
- The Qarmatians uprooted the Black Stone (Hajar al-Aswad) from the Kaaba and took it to Hajar, and the Muslims got it back after twenty-two years. (491)
- Syedna Sheikh Shahabuddin Suhrawardi (may Allah be pleased with him) is the leader of the Suhrawardi order. (545)
- The prayer (dua) for Hazrat Junaid Baghdadi from his guide Hazrat Sari Saqti. (538)
- Mention of the four Qutbs (Aqtab-e-Arba'ah). (550)
- Hazrat Bayazid Bastami (may Allah have mercy on him) did not accept someone who spat towards the Qibla as a saint (Wali). (539)
- Hazrat Syedna Ali Khawwas is the spiritual guide of Imam Abdul Wahhab Sharani (may Allah be pleased with them both). (551)
- Mention of Hazrat Abu Saeed Kharraz (may Allah be pleased with him). (540)
- Mention of Hazrat Syedna Abul Karam Ruknuddin (may Allah be pleased with him). (557)

- Mention of Hazrat Syedna Harith Muhasibi (may Allah be pleased with him). (540)
- Hazrat Syedna Najmuddin Kubra (may Allah be pleased with him) is the leader of the Kubrawi order. (557)
- The testament (wasiyyat) of Hazrat Syedna Abu Usman (may Allah be pleased with him) to his son. (541)
- Mention of Hazrat Khwaja Maudud Chishti and Sheikh-ul-Islam Ahmad Namqi Jami (may Allah be pleased with them both). (558)
- Mention of Hazrat Syedna Abul Husayn Ahmad bin al-Hawari (may Allah be pleased with him). (541)
- Mention of Hazrat Mir Syed Abdul Wahid Bilgrami (may Allah have mercy on him). (564)
- Mention of Hazrat Syedna Abu Hafs Umar Haddad (may Allah be pleased with him). (541)

जिल्द २१ फ़तावा रज़विया

- संक्षेप में, पवित्र मज़ार का नक्शा ताबिईन किराम से और धन्य खडाऊं(न'ल) की तस्वीर तबअ ताबिईन से प्रमाणित है। (४५६)
- हज़रत सय्यदना अबुल हुसैन अहमद नूरी और अबुल अब्बास अहमद बिन मुहम्मद अल-आदमी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का पावन उल्लेख। (५४२)
- ख्वाजा रतन अब्दुल्ला (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (४६५)
- हज़रत मिशाद दीनवरी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) चिश्तिया बहिश्तिया सिलसिले के संदर्भ स्रोत हैं। (५४२)
- हज़रत अली बिन हैती के एक मुरीद की घटना जिन्हें आपने गौस-ए-आज़म की सेवा स्वीकार करने का आदेश दिया था। (४७७)
- हज़रत अबू अली रूदबारी बग़दादी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (५४४)
- अबुल हसन खरकानी, अबू यज़ीद बिस्तामी के खलीफा हैं (अल्लाह उन पर दया करे)। (४७२)
- सय्यदना जाफ़र बिन मुहम्मद खव्वास, सय्यदना जुनैद बग़दादी के खलीफा हैं (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)। (५४५)
- अमालेका ने बनी इस्राइल से ताबूत-ए-सकीना छीन लिया जो बहुत लंबे समय के बाद वापस मिला। (४९१)
- सय्यद दाऊद कबीर, सय्यद मुहम्मद दानी शाज़ली के पीर-ओ-मुर्शिद हैं (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)। (५४५)
- करामिता ने काबा मुअज्ज़मा से हजर-ए-अस्वद उखाड़ लिया और हजर ले गए, और बाईस साल बाद मुसलमानों ने इसे वापस पाया। (४९१)
- सय्यदना शेख शहाबुद्दीन सुहरावर्दी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) सुहरावर्दिया सिलसिले के सरदार हैं। (५४५)
- हज़रत जुनैद बग़दादी को उनके मुर्शिद हज़रत सरी सक़्ती की दुआ। (५३८)
- अक्ताब-ए-अरबआ (चार कुतुब) का उल्लेख। (५५०)
- हज़रत बा यज़ीद बिस्तामी (अल्लाह की उन पर दया हो) ने किबला की तरफ थूकने वाले को वली स्वीकार नहीं किया। (५३९)

- हज़रत सय्यदना अली खव्वास, इमाम अब्दुल वहाब शेरानी के पीर-ओ-मुर्शिद हैं (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)। (५५१)
- हज़रत अबू सईद खर्राज़ (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (५४०)
- हज़रत सय्यदना अबुल कारम रुक्नुद्दीन (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (५५७)
- हज़रत सय्यदना हारिस मुहासिबी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (५४०)
- हज़रत सय्यदना नजमुद्दीन कुबरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) कुबरविया सिलसिले के सरदार हैं। (५५७)
- हज़रत सय्यदना अबू उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की अपने बेटे को वसीयत। (५४१)
- हज़रत ख्वाजा मौदूद चिश्ती और शेखुल इस्लाम अहमद नामकी जामी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (५५८)
- हज़रत सय्यदना अबुल हुसैन अहमद बिन अल-हवारी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (५४१)
- हज़रत मीर सय्यद अब्दुल वाहिद बिलग्रामी (अल्लाह उन पर दया करे) का उल्लेख। (५६४)
- हज़रत सय्यदना अबू हफ़्स उमर हद्दाद (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का उल्लेख। (५४१)

पृष्ठ ९० का ६७४

- بالجملہ مزار مقدس کا نقشہ تابعین کرام اور نعل مبارک کی تصویر تبع تابعین سے ثابت ہے۔ (۴۵۶)
- حضرت سید نا ابوالحسین احمد نوری اور ابوالعباس احمد بن محمد الآدمی رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا ذکر خیر۔ (۵۴۲)
- خواجہ رتن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ (۴۶۵)
- حضرت مشاد دینوری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سلسلہ چشتیہ بہشتیہ کے مرجع ہیں۔ (۵۴۲)
- حضرت علی بن ہیتی کے ایک مرید کا واقعہ جس کو آپ نے ملازمت غوث اعظم اختیار کرنے کا حکم دیا۔ (۴۷۷)
- حضرت ابوعلی رود باری بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ (۵۴۴)
- ابوالحسن خرقانی ابو یزید بسطامی کے خلیفہ ہیں رحمۃ اللہ علیہما۔ (۴۷۲)
- سید نا جعفر بن محمد خواص سید نا جنید بغدادی کے خلیفہ ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ (۵۴۵)
- بنی اسرائیل سے عمالقہ تابوت سکینہ چھین کر لے گئے جو مدتہا مدت کے بعد واپس ہوا۔ (۴۹۱)
- سید داؤد کبیر سید محمد دانی شاذلی کے پیرومرشد ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ (۵۴۵)
- قرامطہ کعبہ معظمہ سے حجر اسود اکھاڑ کر ہجر کو لے گئے اور بائیس برس بعد مسلمانوں نے اس کو واپس پایا۔ (۴۹۱)
- سید نا شیخ شہاب الدین سہروردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سردار سلسلہ سہروردیہ ہیں۔ (۵۴۵)
- حضرت جنید بغدادی کو ان کے مرشد حضرت سری سقطی کی دعا۔ (۵۳۸)

- اقطاب اربعہ کا تذکرہ۔ (۵۵۰)
- حضرت با یزید بسطامی علیہ الرحمہ نے قبلہ کی طرف تھوکنے والے کو ولی تسلیم نہیں کیا۔ (۵۳۹)
- حضرت سید نا علی خواص امام عبد الوہاب شعرانی کے پیرو مرشد ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ (۵۵۱)
- حضرت ابو سعید خراز رضی اللہ عنہ کا تذکرہ۔ (۵۴۰)
- حضرت سیدنا ابوالکارم رکن الدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ (۵۵۷)
- حضرت سیدنا حارث محاسبی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ (۵۴۰)
- حضرت سید نا نجم الدین کبری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سلسلہ کبرویہ کے سردار ہیں۔ (۵۵۷)
- حضرت سید نا ابو عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی اپنے بیٹے کو وصیت۔ (۵۴۱)
- حضرت خواجہ مودود چشتی اور شیخ الاسلام احمد نامقی جامی کا تذکرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ (۵۵۸)
- حضرت سید نا ابوالحسین احمد بن الحواری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ (۵۴۱)
- تذکرہ حضرت میر سید عبد الواحد بلگرامی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ (۵۶۴)
- حضرت سید نا ابو حفص عمر حداد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تذکرہ۔ (۵۴۱)

Rulings / Topics	Page
Caliph Rashid Umar bin Abdul Aziz heard Naat of the Prophet from a poet.	599
The delay in the forgiveness of Hazrat Ka'b (Radi Allahu Anhu) and his companions lasted for fifty nights.	606
The common people of India learned the issue of untouchability from the infidels of India.	637
Invitation of Hazrat Jabir (Radi Allahu Anhu) on the occasion of the Battle of the Trench.	653
Funerals	
Those who print advertisements for the funeral prayer of a polytheist are outside the circle of Islam.	228
One who declares it necessary to shoulder the funeral of a polytheist or infidel is committing slander against Sharia.	270
Endowment (Waqf)	
Topic Headings	
Mourning	
To go on strike and shut down business in mourning for a polytheist is prohibited (Haram).	276
To mourn a Muslim for more than three days is prohibited (Haram).	276
Marriage, Divorce, and Iddah	
A wife is not divorced due to leprosy or other defects.	112
One who mocks the 'Kalima Hamd' should renew Islam and renew the marriage (Nikah).	151
How is it to taunt the second marriage of young widows?	155
Considering the satanic superstitions of infidels as good is a severe calamity; in	159

Rulings / Topics	Page	Topic Headings
When changing an endowment is permissible and impermissible.	212	
It is obligatory to keep the endowment in its previous state and not to increase it.	212	
Old land cannot be endowed for a mosque.	274	
An infidel cannot make an endowment for a mosque as he is not eligible for it.	274	

Rulings / Topics	Page
this case, the command for renewal of Islam and renewal of marriage will be given.	
A Qazi's register is not a Sharia condition for marriage.	169
What is the Sharia ruling if a woman becomes Muslim and her husband is a scavenger (khakrob)?	174
An apostate woman does not leave the marriage bond.	243
If someone marries his wife's sister and has intimacy, the wife becomes prohibited (Haram) until he separates the sister and her Iddah period passes.	245

नियम / विषय	पृष्ठ
खलीफा राशिद उमर बिन अब्दुल अजीज ने एक कवि से नअत-ए-रसूल सुनी।	५९९
शोक	
हजरत काब (रजी अल्लाह ताला अन्हु) और उनके साथियों की माफी में पचास रातों तक देरी की गई।	६०६
भारत के आम लोगों ने छुआछूत का मसला भारत के काफिरों से सीखा है।	६३७
गजवा-ए-खंदक के अवसर पर हजरत जाबिर (रजी अल्लाह ताला अन्हु) की दावत।	६५३
निकाह, तलाक और इद्दत	
कुष्ठ रोग और अन्य दोषों के कारण पत्नी को तलाक नहीं हो जाता।	११२
कलिमा हम्द का मज़ाक उड़ाने वाले को इस्लाम का नवीनीकरण और निकाह का नवीनीकरण करना चाहिए।	१५१
जवान विधवाओं के दूसरे निकाह पर ताना मारना कैसा है?	१५५
मुशरिक के शोक में हड़ताल करना और कारोबार बंद करना हराम है।	२७६
मुसलमान का तीन दिन से अधिक शोक मनाना हराम है।	२७६
जनाज़ा (अंत्येष्टि)	
मुशरिक की नमाज़-ए-जनाज़ा के लिए विज्ञापन छपवाने वाले इस्लाम के दायरे से बाहर हैं।	२२८
मुशरिक और काफिर के जनाजे को कंधा देना जरूरी करार देने वाला शरीयत पर बोहतान लगाता है।	२७०

नियम / विषय	पृष्ठ	मुख्य विषय
वक्फ़ (बंदोबस्ती)		
वक्फ़ को बदलना कब जायज़ और कब नाजायज़ है।	२१२	
वक्फ़ को उसकी पूर्व स्थिति में रखना वाजिब है, न कि उसमें वृद्धि करना।	२१२	
पुरानी जमीन को मस्जिद के लिए वक्फ़ नहीं किया जा सकता।	२७४	
काफिर मस्जिद के लिए वक्फ़ नहीं कर सकता क्योंकि वह इसके योग्य नहीं है।	२७९	
काफिरों के शैतानी अंधविश्वासों को अच्छा मानना गंभीर आपदा है; इस स्थिति में इस्लाम के नवीनीकरण और निकाह के नवीनीकरण का आदेश दिया जाएगा।	१५९	
काज़ी का रजिस्टर शरीयत के अनुसार निकाह की कोई शर्त नहीं है।	१६९	
यदि कोई महिला मुसलमान हो जाए और उसका पति खाकरोब (सफाई कर्मचारी) हो, तो शरीयत का क्या हुक्म है?	१७४	
औरत के मुर्तदा (धर्मत्यागी) होने पर वह निकाह से बाहर नहीं होती।	२४३	
यदि कोई अपनी पत्नी की बहन से निकाह करके शारीरिक संबंध बना ले, तो पत्नी हराम हो जाती है जब तक कि वह उसकी बहन को अलग न कर दे और उसकी इद्दत बीत न जाए।	२४५	

مضمون	صفحہ
خلیفہ راشد عمر بن عبدالعزیز نے ایک شاعر سے نعت رسول سنی۔	۵۹۹
حضرت کعب رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور ان کے ساتھیوں کی معافی میں پچاس شب تک تاخیر کی گئی۔	۶۰۶
عوام ہندوستان نے چھوت کا مسئلہ کفارِ ہند سے سیکھا ہے۔	۶۳۷
غزوہ خندق کے موقع پر حضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی دعوت۔	۶۵۳
جنائز	۲۲۸

عنوانات	مضمون	صفحہ
سوگ	مشرک کے سوگ میں ہڑتال کرنا اور کاروبار بند کرنا حرام ہے۔	۲۷۶
	تین دن سے زائد مسلمان کا سوگ منانا حرام ہے۔	۲۷۶
نکاح وطلاق وعدت	جذام اور دیگر عیوب کی وجہ سے بیوی کو طلاق نہیں ہو جاتی۔	۱۱۲
	کلمہ حمد سے استہزاء کرنے والا تجدید اسلام وتجدید نکاح کرے۔	۱۵۱

مضمون	صفحہ
مشرک کی نمازِ جنازہ کے لئے اشتہار چھاپنے والے دائرہ اسلام سے خارج ہیں۔	
مشرک وکافر کے جنازے کو کندھا دینا ضروری قرار دینے والا شریعت پر افتراء کرتا ہے۔	۲۷۰
وقف	
تبدیل وقف کب جائز اور ناجائز ہے۔	۲۱۲
وقف کو حالتِ سابقہ پر رکھنا واجب ہے نہ کہ اس میں زیادتی کرنا۔	۲۱۲
پرانی زمین کو مسجد کے لئے وقف نہیں کیا جا سکتا۔	۲۷۴
مسجد کے لئے کافر وقف نہیں کر سکتا کہ وہ اس کا اہل نہیں۔	۲۷۴

عنوانات	صفحہ
نوجوان بیوہ عورتوں کے نکاحِ ثانی پر طعن کرنا کیسا ہے۔	۱۵۵
کافروں کی شیطانی خرافات کو اچھا جاننا آفت اشد ہے اس صورت میں تجدید اسلام اور تجدید نکاح کا حکم کیا جائے گا۔	۱۵۹
قاضی کا رجسٹر شرعاً کوئی شرطِ نکاح نہیں۔	۱۶۹
عورت مسلمان ہو جائے اور اس کا شوہر خاکروب ہو شرعاً کیا حکم ہے۔	۱۷۴
عورت مرتدہ ہونے پر نکاح سے خارج نہیں ہوتی۔	۲۴۳
زوجہ کی بہن سے نکاح کرکے قربت کرلے تو زوجہ حرام ہو گئی یہاں تک	۲۴۵

کہ اس کی بہن کو جدا کرے اور اس کی

عدت گزر جائے۔

Fatawa Rizvia, Volume 21

600 | 245 | Separation is mandatory when the prohibition of affinity (Hurmat-e-Musaharat) occurs because the marriage remains established. | 245 | Curse upon a woman who wears men's shoes. 601 | 245 | A woman who is 'Mufzada' (whose two passages have become one) - there is no fundamental defect in her marriage, and the prohibition is eternal and permanent. | 245 | It is forbidden (Haram) and a cause of curse for a man to adopt the appearance of a woman, or a woman to adopt the appearance of a man, even in a single matter. | 279 | Are those who believe Mirza Ghulam Ahmad Qadiani as Mujaddid and Mahdi or a Prophet, Muslims or not? Can they marry any woman? And what is the ruling regarding the women who have been married to them? | **Covenants and Pledges** | 612 | 281 | Divorce does not occur without marriage. | 281 | Going against a covenant is undesirable (Ma'yoob). | 281 | There is no waiting period ('Iddah) for adultery (Zina). | **Encouragement and Admonition** | 125 | 281 | Neither lineage is established through a void (Batil) marriage nor is a waiting period ('Iddah) mandatory. | 281 | Friendship with a disbeliever (Kafir) is forbidden, and if it is due to religious inclination, it is disbelief (Kufr). 128 | 294 | One who intentionally utters words of disbelief or insults Allah the Almighty and the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) becomes a disbeliever, and his wife is out of the marriage contract. If he becomes Muslim again and repents, the woman has the choice to remarry him or marry someone else after her waiting period. | 294 | Severe warnings in Hadiths regarding the insult of noble scholars ('Ulama-e-Kiram). 129 | 293 | Insulting a religious scholar because he is a scholar is disbelief (Kufr), and the wife leaves the marriage bond. | 293 | To call a scholar bad because he is a scholar is explicit disbelief (Sareeh Kufr). 133 | 674 | Marriage to someone else's wife without divorce or the husband's death is absolute nullity (Batil). | 674 | Suspicion (Bad-gumani) is the worst lie and strictly forbidden. 133 | **Hunting and Slaughtering** | | 674 | Condemnation of suspicion from Quran and Hadith. 134 | 299 | Whether the slaughterer of a cow will be forgiven or not. | 299 | Cursed are women who imitate men and men who imitate women. 136 | **Clothing and Appearance** | | 299 | One who assists in sin is also a sinner and deserves Hell; they should be boycotted. | 600 | Curse upon a woman who adopts a masculine appearance.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

600 | 245 | हुरमत-ए-मुसाहरत (निकटता का निषेध) लागू होने से अलगाव अनिवार्य है क्योंकि निकाह कायम रहता है। | 245 | मर्दाना जूते पहनने वाली औरत पर लानत। 601 | 245 | ज़न-ए-मुफ़ज़ा यानी वह औरत जिसके दोनों मार्ग एक हो गए हों, उसके निकाह में मूल रूप से कोई दोष नहीं है और हुरमत (निषेध) शाश्वत और स्थायी है। | 245 | किसी एक बात में भी पुरुष को महिला का और महिला को पुरुष का हुलिया अपनाना हराम और लानत का कारण है। | 279 | क्या मिर्जा गुलाम अहमद कादियानी को मुजद्दिद और महदी या पैगंबर मानने वाले मुसलमान हैं या नहीं, क्या उनका निकाह किसी औरत से हो सकता है या नहीं, और जिन औरतों का निकाह उनसे कर दिया गया है उनके बारे में क्या हुक्म है? | **अहद-ओ-पैमान (वचन और प्रतिज्ञा)** | 612 | 281 | निकाह के बिना तलाक नहीं होता। | 281 | वचन के विरुद्ध जाना दोषपूर्ण है। | 281 | ज़िना (व्यभिचार) के लिए इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) नहीं होती। | **तरगीब-ओ-तरहीब (प्रोत्साहन और चेतावनी)** | 125 | 281 | निकाह-ए-बातिल (शून्य निकाह) से न तो वंश सिद्ध होता है और न ही इद्दत अनिवार्य होती है। | 281 | काफिर से दोस्ती हराम है और अगर धार्मिक झुकाव के कारण हो तो कुफ्र है। 128 | 294 | जिसने जानबूझकर कुफ्र का शब्द कहा या अल्लाह तआला और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की गुस्ताखी की, तो वह काफिर हो गया और उसकी पत्नी निकाह से निकल गई। फिर अगर वह मुसलमान हो जाए और तौबा करे, तो औरत को अधिकार है कि उसके साथ दोबारा निकाह करे या इद्दत के बाद किसी और से करे। | 294 | उलेमा-ए-किराम (विद्वानों) के अपमान पर हदीसों में कड़ी चेतावनी। 129 | 293 | आलिम (विद्वान) होने के कारण दीन के आलिम को बुरा कहना कुफ्र है और पत्नी निकाह से निकल जाती है। | 293 | आलिम को इसलिए बुरा कहना कि वह आलिम है, स्पष्ट कुफ्र (सरीह कुफ्र) है। 133 | 674 | किसी की पत्नी से बिना तलाक और पति की मृत्यु के निकाह करना पूर्णतः बातिल (शून्य) है। | 674 | बद-गुमानी (संदेह) सबसे बुरा झूठ और सख्त हराम है। 133 | **सैद-ओ-ज़बाइह (शिकार और वध)** | | 674 | कुरान और हदीस से बद-गुमानी की निंदा। 134 | 299 | गाय ज़बह करने वाले की माफी होगी या नहीं। | 299 | पुरुषों की समानता अपनाने वाली औरतें और औरतों की समानता अपनाने वाले पुरुष लानती हैं। 136 | **लिबास-ओ-वज़अ़ क़तअ़ (पहनावा और हुलिया)** | | 299 | गुनाह में सहायता करने वाला भी गुनहगार है और जहन्नुम का हकदार है; उनका बहिष्कार किया जाना चाहिए। | 600 | मर्दाना हुलिया बनाने वाली औरत पर लानत।

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

۶۰۰ | ۲۴۵ | حرمت مصاہرت طاری ہونے سے متارکہ لازم ہے کیونکہ نکاح قائم ہے۔ | ۲۴۵ | مردانہ جوتا پہننے والی عورت پر لعنت۔ ۶۰۱ | ۲۴۵ | زن مفضاۃ یعنی جس کے سبیلین ایک ہو جائیں اس کے نکاح میں اصلاً خلل نہیں اور حرمت ابدی دائم ہے۔ | ۲۴۵ | کسی ایک بات میں بھی مرد کو عورت اور عورت کو مرد کی وضع لینی حرام و موجب لعنت ہے۔ | ۲۷۹ | مرزا غلام احمد قادیانی کو مجدد و مہدی یا پیغمبر ماننے والے مسلمان ہیں یا نہیں، ان کا نکاح کسی عورت سے ہو سکتا ہے یا نہیں، اور جن عورتوں کا نکاح ان سے کر دیا گیا ہے ان کے بارے میں کیا حکم ہے۔ | عہد و پیمان | ۶۱۲ | ۲۸۱ | طلاق بلا نکاح نہیں ہوتی۔ | ۲۸۱ | خلاف عہد معیوب ہے۔ | ۲۸۱ | زنا کے لئے عدت نہیں ہوتی۔ | ترغیب و ترھیب | ۱۲۵ | ۲۸۱ | نکاح باطل سے نہ تو نسب ثابت ہوتا ہے نہ ہی عدت لازم ہوتی ہے۔ | ۲۸۱ | کافر سے دوستی حرام اور دینی رجحان کی بنا پر ہو تو کفر ہے۔ ۱۲۸ | ۲۹۴ | جس نے قصداً کلمہ کفر کہا یا اللہ تعالیٰ ورسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی گستاخی کی تو وہ کافر ہو گیا اور اس کی بیوی نکاح سے نکل گئی، پھر اگر مسلمان ہوا اور توبہ کرے تو عورت کو اختیار ہے کہ اس کے ساتھ دوبارہ نکاح کرے یا بعد عدت کسی اور سے کرے۔ | ۲۹۴ | توہین علماء کرام پر احادیث میں وعید شدید۔ ۱۲۹ | ۲۹۳ | عالم ہونے کی وجہ سے عالم دین کو برا کہنا کفر ہے اور بیوی نکاح سے نکل جاتی ہے۔ | ۲۹۳ | عالم کو اس لئے برا کہنا کہ وہ عالم ہے صریح کفر ہے۔ ۱۳۳ | ۶۷۴ | کسی کی منکوحہ سے بے طلاق و وفات شوہر نکاح باطل محض ہے۔ | ۶۷۴ | بد گمانی سخت تر جھوٹ اور اشد حرام ہے۔ ۱۳۳ | صید و ذبائح | | ۶۷۴ | قرآن و حدیث سے بد گمانی کی مذمت۔ ۱۳۴ | ۲۹۹ | ذابح البقر کی بخشش ہو گی یا نہیں۔ | ۲۹۹ | مردوں کی مشابہت اختیار کرنے والی

عورتیں اور عورتوں کی مشابہت اختیار کرنے والے مرد لعنتی ہیں۔ ۱۳۶ | لباس و وضع قطع | |
۲۹۹ | گناہ میں معاونت کرنے والا بھی گنہگار ہے اور مستحق جہنم ہے ان کا بائیکاٹ کیا جائے۔
| ۶۰۰ | مردانہ وضع بنانے والی عورت پر لعنت۔

Issue No	Description (Part 1)	Issue No	Description (Part 2)	Page No
144	Committing a sin openly is a double sin; announcing a sin is another sin, in fact, worse than the sin itself.	144	There is a severe warning for the one who prevents good (Manna-ul-Khair).	250
144	Condemnation of announcing sins from Ahadith.	144	Creating unnecessary religious strife and disagreement among Muslims is acting as a deputy of Satan.	253
152	Interest, gambling, and adultery are forbidden, and their perpetrator deserves fire and the wrath of the Almighty.	152	Warning upon praising a transgressor (Fasiq).	254
155	One should not eat with an usurer, gambler, or adulterer.	155	The fate of those who sit with those insolent towards Siddiq and Farooq (Allah be pleased with them).	279
166	Unanimously, to consider the vile and abominable acts of disbelievers as good is disbelief according to the leaders of disbelief; such people are excluded from Islam, their wives' marriages are void, and their pledges of allegiance are gone.	166	Ill-thinking about those who testify 'La ilaha illallah' is forbidden, and to forcefully interpret their words toward disbelief when a sound meaning is easily possible is definitely a major sin.	329
166	Those who participate in the cursed acts of disbelievers, knowing them to be bad, are perpetrators of major sins and deserve the punishment of fire.	166	Prohibition of ill-thinking from Quran and Hadith, and severe warnings upon it.	329
170		170		351

Issue No	Description (Part 1)	Issue No	Description (Part 2)	Page No
	Muslims participating in gatherings containing the superstitions and nonsense of Hindus are transgressors and sinners, committing major sins, and deserve the punishment of fire.		One who suspects scholars and Sufis of using terms like 'Emperor' etc. with the intent of literal total absorption would be a complete lunatic.	
170	If a Muslim has to pass through a disbelievers' locality, they should pass through quickly.	170	Severe warnings on letting the lower garment hang below the ankles (Isbal-e-Izar) out of pride.	376
172	Ill-thinking about a Muslim is forbidden.	172	There is no statement more false than ill-thinking.	416
183	To subject one's self to punishment and humiliation is forbidden according to the command of Hadith.	183	The abominations of asking for something from people while displaying sacred relics.	416
189	To exaggerate about a doubtful or suspected matter is extreme audacity.	189	Some blessed Ahadith containing warnings about images, which are among those reaching the level of mass-narration (tawatur).	426
229	To make disbelievers and heretics the preachers of Muslims and leaders of religion is like slaughtering Islam with a blunt knife.			

मुद्दा संख्या	विवरण (भाग १)	मुद्दा संख्या	विवरण (भाग ४)	पृष्ठ संख्या
१४४	खुलेआम गुनाह करना दोहरा गुनाह है; गुनाह का ऐलान करना दूसरा गुनाह है, बल्कि उस गुनाह से भी बदतर गुनाह है।	१४४	भलाई को रोकने वाले (मन्ना-उल-खैर) के लिए कड़ी चेतावनी है।	२५०
१४४	हदीसों से गुनाह के ऐलान की निंदा।	१४४	मुसलमानों में बिना किसी शरई कारण के फितना और मतभेद पैदा करना शैतान की उप-प्रतिनिधित्व (नियाबत) है।	२५३
१५२	सूद (ब्याज), जुआ और व्यभिचार हराम हैं और इनका कर्ता आग और ईश्वर के क्रोध का पात्र है।	१५२	फासिक (पापी) की प्रशंसा करने पर चेतावनी।	२५४
१५५	सूदखोर, जुआरी और व्यभिचारी के साथ खाना नहीं खाना चाहिए।	१५५	सिद्दीक़ और फारूक़ (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के गुस्ताख़ों के पास बैठने वालों का अंजाम।	२७९
१६६	काफ़िरों के घृणित और बुरे कार्यों को अच्छा समझना सर्वसम्मति से कुफ़्र के इमामों के अनुसार कुफ़्र है; ऐसे लोग इस्लाम से बाहर हो गए हैं, उनकी पत्नियों के निकाह ख़त्म हो गए और उनकी बैत (शपथ) समाप्त हो गई।	१६६	'ला इलाहा इल्लल्लाह' के मानने वालों पर बदगुमानी (बुरा सोचना) हराम है और उनके शब्दों को, जिनका सही अर्थ सहजता से संभव हो, जानबूझकर कुफ़्र की ओर मोड़ना निश्चित रूप से गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है।	३२९
१६६	काफ़िरों के अभिशप्त कार्यों को बुरा जानकर भी उनमें शामिल होने वाले	१६६		३२९

मुद्दा संख्या	विवरण (भाग १)	मुद्दा संख्या	विवरण (भाग २)	पृष्ठ संख्या
	बड़े गुनाहगार हैं और नर्क की आग के पात्र हैं।		कुरान और हदीस से बदगुमानी की मनाही, और उस पर सख्त चेतावनियाँ।	
१७०	हिंदुओं के अंधविश्वासों और निरर्थक बातों पर आधारित सभाओं में शामिल होने वाले मुसलमान फासिक और फाजिर हैं, बड़े गुनाहगार हैं और नर्क की आग के पात्र हैं।	१७०	विद्वानों और सूफियों के बारे में यह सोचने वाला पक्का पागल होगा कि उन्होंने 'शहंशाह' आदि शब्दों का प्रयोग वास्तविक पूर्ण अवशोषण के इरादे से किया है।	३५१
१७०	यदि किसी मुसलमान का गुजर काफ़िरों के मोहल्ले से हो, तो उसे जल्दी गुजर जाना चाहिए।	१७०	अहंकार के कारण टखनों से नीचे वस्त्र लटकाने (इस्बाल-ए-इजार) पर सख्त चेतावनियाँ।	३७६
१७२	मुसलमान पर बदगुमानी (बुरा सोचना) हराम है।	१७२	बदगुमानी से बढ़कर कोई झूठी बात नहीं है।	४१६
१८३	हदीस के आदेशानुसार स्वयं को दंड और अपमान के लिए प्रस्तुत करना हराम है।	१८३	पवित्र अवशेषों (तबर्रुक) के दर्शन कराते समय लोगों से कुछ माँगने की बुराइयाँ।	४१६
१८९	संदिग्ध या संदेहास्पद बात पर बढ़ा-चढ़ाकर कहना बहुत बड़ी हिमाकत है।	१८९	चित्रों के बारे में चेतावनी वाली कुछ मुबारक हदीसें जो 'तवातुर' (निरंतरता) की सीमा में हैं।	४२६
२२९	काफ़िरों और पाखंडियों (ज़नादक़ा) को मुसलमानों का उपदेशक और धर्म का नेता बनाना इस्लाम को भोथरी छुरी से ज़िबह करने जैसा है।			

نمبر شمار	مضمون (حصہ ۱)	نمبر شمار	مضمون (حصہ ۲)	صفحہ نمبر
	اعلانیہ گناہ دوہرا گناہ ہے اعلان گناہ			
۱۴۴	دوسرا گناہ بلکہ اس گناہ سے بھی بدتر گناہ۔	۱۴۴	مناع للخیر پر وعید شدید ہے۔	۲۵۰
۱۴۴	اعلان گناہ کی مذمت احادیث سے۔	۱۴۴	مسلمانوں میں بلاوجہ شرعی فتنہ واختلاف پیدا کرنا نیابت شیطان ہے۔	۲۵۳
۱۵۲	سود، جو ااور زنا حرام اور ان کا مرتکب مستحق نار وغضب جبار ہے۔	۱۵۲	فاسق کی مدح سرائی پر وعید۔	۲۵۴
۱۵۵	سود خور، جواری اور زانی کے ساتھ کھانا نہیں کھانا چاہیے۔	۱۵۵	صدیق وفاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے گستاخوں کے پاس بیٹھنے والے کا انجام۔	۲۷۹
۱۶۶	کفار کے افعال قبیحہ شنیعہ کو مستحسن جاننا بالاتفاق ائمہ کفر ہے، ایسے لوگ اسلام سے خارج ہو گئے ان کی عورتیں نکاح سے نکل گئیں اور ان کی بیعتیں جاتی رہیں۔	۱۶۶	اہل لاالہ الااللہ پر بد گمانی حرام اور ان کے کلام کو جس کے صحیح معنی بے تکلف درست ہوں خواہی نخواہی معنی کفر کی طرف ڈھال لیجنا قطعاً گناہ کبیرہ ہے۔	۳۲۹

نمبر شمار	مضمون (حصہ ۱)	نمبر شمار	مضمون (حصہ ۲)	صفحہ نمبر
۱۶۶	کفار کے افعال ملعونہ کو برا جان کر شرکت کرنے والے مرتکب کبائر اور مستحق عذاب نار ہیں۔	۱۶۶	بدگمانی کی ممانعت قرآن وحدیث سے، اور اس پر سخت وعیدیں۔	۳۲۹
۱۷۰	اہل ہنود کی خرافات ولغویات پر مشتمل مجالس میں شریک ہونے والے مسلمان فاسق وفاجر مرتکب کبائر اور مستحق عذاب نار ہیں۔	۱۷۰	علماء وصوفیاء کے بارے میں یہ گمان کرنے والا پکا مجنون ہوگا کہ انہوں نے لفظ شہنشاہ وغیرہ کو استغراق حقیقی کے ارادے سے استعمال کیا ہے۔	۳۵۱
۱۷۰	مسلمان کا گزر کفار کے محلہ سے ہو تو جلد گزر جائے۔	۱۷۰	بطور تکبر اسبال ازار پر سخت وعیدیں۔	۳۷۶
۱۷۲	مسلمان پر بدگمانی حرام ہے۔	۱۷۲	بدگمانی سے بڑھ کر کوئی جھوٹی بات نہیں۔	۴۱۶
۱۸۳	اپنے نفس کو سزا و ذلت پر پیش کرنا بحکم حدیث حرام ہے۔	۱۸۳	تبرکات شریفہ کی زیارت کرانے پر لوگوں سے کچھ مانگنے کی شناعتیں ۔	۴۱۶
۱۸۹	مشکوک یا مظنون بات پر مبالغہ سخت جرات ہے۔	۱۸۹	تصویر کے بارے میں وعید پر مشتمل بعض احادیث کریمہ جو حد تواتر میں ہیں۔	۴۲۶

نمبر شمار	مضمون (حصہ ۱)	نمبر شمار	مضمون (حصہ ۲)	صفحہ نمبر
	کفار و زنادقہ کو واعظ مسلمین و			
۲۲۹	پیشوائے دین بنانا اسلام کو کند چھری			
	سے ذبح کرنا ہے۔			

صفحہ ۹۳ از ۶۷۴

Fatawa Razawiya Volume 21

Every picture-maker is in Hell. (Page 447) | Love of praise is not a praiseworthy trait and its consequences are dangerous. (Page 596) Indeed, the severest punishment on the Day of Judgment is for the picture-makers. (Page 447) | One should avoid situations that lead to suspicion. (Page 611) Picture-makers will be punished on the Day of Judgment and will be ordered to put life into their forms. (Page 448) | Opening the door of backbiting against Muslims is forbidden. (Page 611) Severe warning for the oppressor, the stubborn, and the picture-maker. (Page 448) | According to the Hadith, it is necessary to avoid actions that ears dislike and for which one has to apologize. (Page 613) Who among all the people of Hell will face the severest punishment? (Page 449) | Caution is better in doubtful matters. (Page 620) Five people will be in the severest punishment. (Page 449) | Sharia has commanded to abstain from both bad deeds and bad names. (Page 633) Angels of mercy do not enter a house where there is a picture or a dog. (Page 431) | Fitna (strife/trial) is a sleeping evil; may Allah's curse be upon whoever awakens it. (Page 640) In the pure Sharia, the greatest severity of punishment is mentioned for the veneration of images. (Page 433) | Alcohol is forbidden, the mother of all impurities, and the one who drinks it will be made to drink the blood and pus of the people of Hell. (Page 659) The leader of twelve sects is Satan. (Page 511) | Ill-will towards any Muslim without proof is absolutely haraam (forbidden). (Page 673) Condemnation of the ignorant worshiper and the scholar who commits sins boldly. (Page 527) | Miswak (Tooth-stick) One who worships without Jurisprudence (Fiqh) is like a donkey pulling a millstone. (Page 527) | The horn of every animal, even a carcass, is pure; its use as a miswak is permissible. (Page 620) An ignorant Sufi is a clown for Satan. (Page 528) | A brush made from pig's hair is impure (najis). (Page 621) Claiming the deprivation of the inheritance of the Prophets from the scholars of Sharia is pure madness. (Page 529) | Abandoning the Sunnah of miswak and adopting the brush of Christians is a sign of ignorance and a diseased heart. (Page 621) Those who call the scholars of Sharia "Satan" are the vile hypocrites from Iblis or his progeny. (Page 533) | Gifts and Presents

फ़तावा रज़विया खंड 21

हर चित्रकार (तस्वीर बनाने वाला) नर्क में है। (पृष्ठ ४४७) | प्रशंसा का मोह कोई प्रशंसनीय गुण नहीं है और इसके परिणाम खतरनाक हैं। (पृष्ठ ५९६) निःसंदेह कयामत के दिन सबसे कठोर दंड तस्वीर बनाने वालों के लिए है। (पृष्ठ ४४७) | संदेह वाले स्थानों से बचना चाहिए। (पृष्ठ ६११) कयामत के दिन चित्रकारों को दंडित किया जाएगा और उन्हें आकृतियों में जान डालने का आदेश दिया जाएगा। (पृष्ठ ४४८) | मुसलमानों पर ग़ीबत (चुगली/पीठ पीछे बुराई) का द्वार खोलना वर्जित है। (पृष्ठ ६११) अत्याचारी, हठधर्मी और चित्रकार के लिए कठोर चेतावनी। (पृष्ठ ४४८) | हदीस के अनुसार, उन कार्यों से बचना अनिवार्य है जिन्हें कान नापसंद करते हैं और जिनके लिए माफी माँगनी पड़ती है। (पृष्ठ ६१३) सभी नरकवासियों में सबसे कठोर दंड किन लोगों को होगा? (पृष्ठ ४४९) | संदिग्ध वस्तुओं में सावधानी बरतना बेहतर है। (पृष्ठ ६२०) पाँच व्यक्ति अत्यंत कठोर दंड में होंगे। (पृष्ठ ४४९) | शरीयत ने बुरे कामों और बुरे नामों दोनों से बचने का आदेश दिया है। (पृष्ठ ६३३) रहमत के फरिश्ते उस घर में नहीं जाते जहाँ तस्वीर या कुत्ता हो। (पृष्ठ ४३१) | फितना (अराजकता) एक सोई हुई बुराई है, जो इसे जगाए उस पर अल्लाह की लानत हो। (पृष्ठ ६४०) पावन शरीयत में तस्वीरों के सम्मान पर ही सजा की सबसे अधिक कठोरता आई है। (पृष्ठ ४३३) | शराब हराम है, सभी अशुद्धियों की जननी है, और इसे पीने वाले को नरकवासियों का खून और मवाद पिलाया जाएगा। (पृष्ठ ६५९) बारह फिरकों (संप्रदायों) का पीर शैतान है। (पृष्ठ ७११) | बिना किसी प्रमाण के किसी मुसलमान के प्रति दुर्भावना रखना पूर्णतः हराम है। (पृष्ठ ६७३) अज्ञानी इबादत करने वाले और निडर होकर पाप करने वाले विद्वान की निंदा। (पृष्ठ ७२७) | मिस्वाक बिना फ़िक़्ह (धर्मशास्त्र) के इबादत करने वाला कोल्हू चलाने वाले गधे के समान है। (पृष्ठ ७२७) | हर जानवर का सींग, यहाँ तक कि मृत जानवर का भी पवित्र है, उसका मिस्वाक जायज़ है। (पृष्ठ ६२०) अज्ञानी सूफी शैतान का मसखरा है। (पृष्ठ ७२८) | सूअर के बालों से बना ब्रश अपवित्र (नजिस) है। (पृष्ठ ६२१) शरीयत के विद्वानों से नबियों (पैगंबरों) की विरासत छिन जाने का दावा करना सरासर पागलपन है। (पृष्ठ ७२९) | मिस्वाक की सुन्नत छोड़कर ईसाइयों का ब्रश अपनाना अज्ञानता और हृदय रोग का प्रमाण है। (पृष्ठ ६२१) शरीयत के विद्वानों को शैतान कहने वाले इबलीस या उसकी संतान के नीच पाखंडी हैं। (पृष्ठ ७३३) | उपहार और भेंट

ہر مصور جہنم میں ہے۔ (۴۴۷) | حب ثناء کوئی خصلت محمودہ نہیں اور اس کے عواقب خطرناک ہیں۔ (۵۹۶) بیشک نہایت سخت عذاب روز قیامت تصویر بنانے والوں کو ہے۔ (۴۴۷) | مواقع تہمت سے بچنا چاہئے۔ (۶۱۱) مصوروں کو روز قیامت عذاب ہوگا اور صورتوں میں جان ڈالنے کا حکم ہوگا۔ (۴۴۸) | مسلمانوں پر فتح باب غیبت ممنوع ہے۔ (۶۱۱) ظالم، ہٹ دھرم اور مصور کیلئے وعید شدید۔ (۴۴۸) | جن کاموں کو کان ناپسند کریں اور جن کاموں کے ارتکاب پر معذرت کرنی پڑے ازروئے حدیث ان سے بچنا لازم ہے۔ (۶۱۳) تمام دوزخیوں سے سخت ترین عذاب کن لوگوں کو ہوگا۔ (۴۴۹) | مشتبہ اشیاء میں احتیاط بہتر ہے۔ (۶۲۰) پانچ اشخاص اشد عذاب میں مبتلا ہوں گے۔ (۴۴۹) | شرع مطہر نے برے کام اور برے نام دونوں سے احتراز کا حکم دیا ہے۔ (۶۳۳) ملائکہ رحمت اس گھر میں نہیں جاتے جہاں تصویر اور کتا ہو۔ (۴۳۱) | فتنہ سوئی ہوئی خرابی ہے جو کوئی اس کو جگائے اس پر اللہ تعالیٰ کی لعنت ہے۔ (۶۴۰) شرع مطہر میں زیادہ شدت عذاب تعظیم تصاویر پر ہی آئی ہے۔ (۴۳۳) | شراب حرام، تمام نجاستوں کی ماں، اور اس کو پینے والے کو جہنمیوں کا خون اور پیپ پلایا جائے گا۔ (۶۵۹) بارہ فرقوں کا پیر شیطان ہے۔ (۵۱۱) | کسی مسلمان پر بلا دلیل بد گمانی حرام قطعی ہے۔ (۶۷۳) جاہل عابد اور بے باکانہ گناہوں کا ارتکاب کرنے والے عالم کی مذمت۔ (۵۲۷) | مسواک بغیر فقہ کے عبادت کرنے والا چکی کھینچنے والے گدھے کی مثل ہے۔ (۵۲۷) | سینگ ہر جانور کا یہاں تک کہ مردار کا بھی پاک ہے اس کی مسواک جائز ہے۔ (۶۲۰) صوفی جاہل شیطان کا مسخرہ ہے۔ (۵۲۸) | خنزیر کے بالوں سے بنا ہوا برش نجس ہے۔ (۶۲۱) علماء شریعت سے وراثت انبیاء کا سلب کرنا جنون محض ہے۔ (۵۲۹) | سنت مسواک چھوڑ کر نصرانیوں کا برش اختیار کرنا جہالت اور مرض قلب

کی دلیل ہے۔ (۶۲۱) علماء شریعت کو شیطان کہنے والے ابلیس یا اس کی ذریت کے منافق خبیث ہیں۔ (۵۳۳) | ہدایا و تحائف

Fatawa Rizvia Volume 21

237 | In 'O Prophet, strive against the disbelievers', the command for general Jihad is given. | 622 302 | The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) accepted gifts from Khosrow of Iran, the King of Fadak, and the Caesar of Rome. | 622 | Qutaylah bint al-Aziz brought a gift for her daughter Asma bint Abi Bakr (may Allah be pleased with them). | Interpretation of the noble verse 'I have turned my face' 303 | The necessity of multiple flaws in the interpretation stated by Wahhabis | 625 | Reconciliation and harmonization in the noble Hadiths regarding the rejection and acceptance of gifts from disbelievers. | 303 | In the noble verse 'And Thee alone we ask for help', the restriction is on true seeking of help, not absolute. | 625 | The author's research on where accepting gifts from disbelievers is necessary, where it is forbidden, and where it is permissible. | 400 | Interpretation of the noble verse 'Verily, the first House appointed for mankind etc.' | 627 | Cooked meat given as a gift by disbelievers is forbidden. | 398 | What are the clear signs in Maqam Ibrahim? | Visiting Graves 400 | Interpretation of the noble verse 'Their Prophet said to them, "Indeed, a sign of his kingship etc."' | 633 | Men visiting shrines is recommended and beloved, but stopping women from doing so is more appropriate and safer. | 400 | What sacred relics were in the Ark of the Covenant (Tabut-e-Sakina)? | Hajj 512 | Subtleties of the verse of Wasila. | 207 | One should not go for Hajj without making arrangements for those whose maintenance is obligatory upon him. | 530 | Interpretation of 'Then We gave the Book as inheritance to those whom We chose of Our servants' (the verse). | Interpretive Benefits 582 | 'So ask the people of remembrance' is a clear text for the obligation of Taqleed. | 117 | The word 'Yathrib' that appears in the Holy Quran is a narration of the saying of the hypocrites. | 583 | The ignorance of Wahhabis regarding the aforementioned noble verse. | 233 | The divine command 'O you who believe, do not take as intimates those other than yourselves, they will not spare you any ruin' is general and absolute. | 583 | Consideration is given to the generality of the wording, not to the specificity of the cause. | 234 | Interpretation of the noble verse 'Do not take as intimates those other than yourselves'. | | Occasion of revelation and interpretation of the noble verse 'And be harsh upon them'. | 236

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

237 | 'या अय्युहन नबीयु जाहिदिल कुफ़्फ़ार' में सामान्य जिहाद का हुक्म है। | 622 302 | हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने ईरान के किसरा, फ़दक के बादशाह और रूम के क़ैसर के तोहफ़े स्वीकार फ़रमाए। | 622 | क़ुतैला बिन्त अल-अज़्ज़ी अपनी बेटी अस्मा बिन्त अबी बक्र रज़ियल्लाहु अन्हा के लिए तोहफ़ा लाईं। | आयत-ए-करीमा "इन्नी वज्जहतु वज्हिया" की तफ़्सीर 303 | वहाबियों द्वारा वर्णित तफ़्सीर पर कई कमियों का लाज़िम आना | 625 | काफ़िरों के तोहफ़े के रद्द और क़बूल से संबंधित अहादीस-ए-करीमा में सामंजस्य और अनुकूलन। | 303 | आयत-ए-करीमा "व इय्याका नस्तईन" में वास्तविक सहायता माँगने का वर्णन है न कि पूर्ण रूप से। | 625 | लेखक का शोध कि काफ़िरों के उपहार कहाँ स्वीकार करना आवश्यक है, कहाँ वर्जित और कहाँ जायज़ है। | 400 | आयत-ए-करीमा "इन्ना अव्वला बैतिन वुज़िआ लिन्नासि अलख" की तफ़्सीर। | 627 | काफ़िरों का पका हुआ उपहार दिया गया मांस हराम है। | 398 | मकाम-ए-इब्राहिम में क्या आयत-ए-बय्यिनात (स्पष्ट निशानियाँ) हैं। | ज़ियारत-ए-कुबूर (क़ब्रों की ज़ियारत) 400 | आयत-ए-करीमा "क़ाला लहुम नबीयुहुम इन्ना आयता मुल्किहि" अलख की तफ़्सीर। | 633 | मज़ारों पर पुरुषों का जाना पसंदीदा और प्रिय है, लेकिन महिलाओं को रोकना ही अधिक उचित और सुरक्षित है। | 400 | ताबूत-ए-सकीना में कौन-कौन से तबर्रुकात (पवित्र अवशेष) थे। | हज 512 | आयत-ए-वसीला के बारीक नुक्ते। | 207 | जिनका भरण-पोषण उस पर अनिवार्य है, उनका प्रबंध किए बिना हज पर नहीं जाना चाहिए। | 530 | 'थुम्मा औरसनाल किताबल्लज़ीनास्तफ़ैना मिन इबादिना' (आयत) की तफ़्सीर। | तफ़्सीरी फ़ायदे 582 | 'फ़ास्अलू अह्लज़्ज़िक्रि' तक़लीद की अनिवार्यता में एक स्पष्ट प्रमाण (नस्) है। | 117 | कुरआन मजीद में जो 'यसरिब' शब्द आया है, वह मुनाफ़िकों (पाखंडियों) के कथन को उद्धृत किया गया है। | 583 | उपरोक्त आयत-ए-करीमा के बारे में वहाबियों की अज्ञानता। | 233 | ईश्वरीय आदेश 'या अय्युहल्लज़ीना आमनू ला तत्तखिज़ू बितानतन मिन दूनिकुम ला यालूनकुम खबाला' सामान्य और निरपेक्ष है। | 583 | शब्द की व्यापकता का विचार किया जाता है, न कि कारण की विशिष्टता का। | 234 | आयत-ए-करीमा 'ला तत्तखिज़ू बितानतन मिन दूनिकुम' की तफ़्सीर। | | आयत-ए-करीमा "वग्लुज़ अलैहिम" के उतरने का कारण और तफ़्सीर। | 236

पृष्ठ 95/674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

۲۳۷ | یایھا النبی جاھد الکفار میں حکم جہاد عام ہے۔ | ۶۲۲ ۳۰۲ | حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کسری ایران، بادشاہ فدک اور قیصر روم کے ہدیے قبول فرمائے۔ | ۶۲۲ | قتیلہ بنت العزی اپنی بیٹی اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے لئے تحفہ لائی۔ | آیہ کریمہ "انی وجھت وجھی" کی تفسیر ۳۰۳ | وہابیوں کی بیان کردہ تفسیر پر متعدد خرابیوں کا لزوم | ۶۲۵ | ہدیہ کفار کے رد و قبول سے متعلق احادیث کریمہ میں تطبیق و توفیق۔ | ۳۰۳ | آیہ کریمہ "وایاک نستعین" میں استعانت حقیقی کا حصر ہے نہ کہ مطلق کا۔ | ۶۲۵ | مصنف کی تحقیق کہ ہدایائے کفار کہاں قبول کرنا ضروری کہاں ممنوع اور کہاں مباح ہے۔ | ۴۰۰ | آیت کریمہ "ان اول بیت وضع للناس الخ" کی تفسیر۔ | ۶۲۷ | کفار کا پکا ہوا ہدیہ کیا ہوا گوشت حرام ہے۔ | ۳۹۸ | مقام ابراہیم میں کیا آیات بینات ہیں۔ | زیارت قبور ۴۰۰ | آیت کریمہ "قال لہم نبیھم ان آیۃ ملکہ" الخ کی تفسیر۔ | ۶۳۳ | مزارات پر مردوں کا جانا مندوب و محبوب مگر عورتوں کو روکنا ہی انسب و اسلم ہے۔ | ۴۰۰ | تابوت سکینہ میں کون کون سے تبرکات تھے۔ | حج ۵۱۲ | آیت وسیلہ کے لطائف۔ | ۲۰۷ | جن کا نفقہ اس پر لازم ہے ان کا بندوبست کئے بغیر حج کو نہ جائے۔ | ۵۳۰ | ثم اورثنا الکتب الذین اصطفینا من عبادنا(الآیۃ) کی تفسیر۔ | فوائد تفسیریہ ۵۸۲ | فاسئلوا اھل الذکر وجوب تقلید میں نص ہے۔ | ۱۱۷ | قرآن مجید میں جو لفظ یثرب آیا ہے وہ منافقین کا قول نقل کیا گیا ہے۔ | ۵۸۳ | آیت کریمہ مذکورہ کے بارے میں وہابیوں کی جہالت۔ | ۲۳۳ | ارشاد الہی "یایھا الذین امنوا لا تتخذوا بطانۃ من دونکم لا یالونکم خبالا" عام و مطلق ہے۔ | ۵۸۳ | اعتبار عموم لفظ کا ہوتا ہے نہ کہ خصوص سبب کا۔ | ۲۳۴ | آیہ کریمہ لا تتخذوا بطانۃ من دونکم کی تفسیر۔ | | آیہ کریمہ "واغلظ علیھم" کا شان نزول اور تفسیر۔ | ۲۳۶

Fatawa Razawiyya Volume 21

| Occasion of revelation of the noble verse: "Allah does not forbid you from those who do not fight you because of religion." | 624 | Abu Huraira's Hadith clearly requires interpretation, for which scholars have provided two interpretations. | 465 | | In the noble verse "Today all good things have been made lawful for you, and the food of those who were given the Scripture is lawful for you and your food is lawful for them," food means slaughtered meat. | 665 | Interpretation of the Hadith "The person most hated by Allah." | 468 | | **Hadith Benefits** | | | | Meaning of returning the blessing upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). | 110 | **Jurisprudential, Fatwa, and Mufti's Customary Benefits** | 110 | | | | Meaning of the scholars' statement: If someone possesses forbidden (haram) wealth and the owner is unknown, then they should give it in charity on their behalf. | 108 | | The context of Hadiths regarding avoiding lepers. | 112 | The outcome of devotion/ offering (Niaz). | 109 | | Why remorse was termed as repentance in the Hadith. | 141 | Meaning of acceptance of obedience. | 109 | | Explanation of the Hadith "Announce the marriage." | 145 | Negation of testimony is unreliable. | 130 | | Meaning of a Hadith. | 164 | It is a common terminology that what is presented before rulers and grandees is called 'Nazr-o-Niaz'. | 132 | | Who are the 'People of the Qibla'. | 164 | 'Niaz' is more general than 'Nazr'. | 132 | | Discussion and explanation of a Hadith from Ibn Majah. | 221 | Meaning of 'Taqarrub' (seeking nearness). | 132 | | Explanation of the Hadith "Do not seek light from the fire of the polytheists." | 233 | If a disbeliever or someone of a bad sect forbids an impermissible act, it cannot be called permissible. | 154 | | Explanation of the Hadith of Rabi'ah. | 309 | Turmoil (Fitna) is worse than killing. | 162 | | Why did the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the early days of Islam forbid naming people Malik al-Muluk, Sayyid, Hakim, Abu al-Hakam, Malik, Khalid, Aziz, etc., and their application to other than God, even though they are applied to other than Allah in the Quran and Hadith? | 352 | Sometimes a difference remains in the example. | 182 | | Meaning of the words 'Muflis' (destitute) and 'Sura'a' (wrestler) according to Hadith. | 359 | There are five levels: Necessity, Need, Benefit, Adornment, Excess. | 205 |

फतावा रज़विया जिल्द 21

| आयत-ए-करीमा "ला यन्हाकुमुल्लाहु अनिल लज़ीना लम युकातिलूकुम फिद्दीन" के अवतरण की स्थिति (शान-ए-नुज़ूल)। | 624 | अबू हुरैरा की हदीस स्पष्ट रूप से व्याख्या की मांग करती है, जिसके लिए विद्वानों ने दो व्याख्याएँ दी हैं। | 465 | | आयत-ए-करीमा "उहिल्ला लकुमुत्तय्यिबातु व तआमुल्लज़ीना ऊतुल किताब हिल्लुल्लकुम व तआमुकुम हिल्लुल्लहुम" में 'तआम' से तात्पर्य ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) है। | 665 | हदीस "अगयज़ु रजुलिन अलल्लाह" की व्याख्या। | 468 | | **हदीस संबंधी लाभ** | | | | | नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर दरूद भेजने (रद्द-ए-सलात) का अर्थ। | 110 | **फिकही, फतवा और मुफ्ती की प्रथा संबंधी लाभ** | 110 | | | विद्वानों के इस कथन का अर्थ कि जिसके पास हराम धन हो और उसका मालिक अज्ञात हो, तो वह उसकी ओर से दान (सदका) कर दे। | 108 | | कोढ़ी से बचने के बारे में हदीसों का संदर्भ। | 112 | नियाज़ का परिणाम। | 109 | | हदीस में पछतावे को तौबा क्यों कहा गया। | 141 | आज्ञाकारिता की स्वीकृति का अर्थ। | 109 | | हदीस "अएलिनुन निकाह" (निकाह की घोषणा करो) का स्पष्टीकरण। | 145 | नकारात्मक गवाही अविश्वसनीय है। | 130 | | एक हदीस का अर्थ। | 164 | यह एक प्रचलित शब्दावली है कि शासकों और बड़ों के सामने जो कुछ पेश किया जाता है उसे 'नज़्र-ओ-नियाज़' कहा जाता है। | 132 | | 'अहल-ए-क़िबला' कौन हैं। | 164 | 'नियाज़' 'नज़्र' से अधिक व्यापक है। | 132 | | इब्न माजा की एक हदीस पर चर्चा और उसका स्पष्टीकरण। | 221 | 'तक़र्रुब' (निकटता) का अर्थ। | 132 | | हदीस "ला तस्तज़ियू बि-नारिल मुशरिक़ीन" की व्याख्या। | 233 | यदि कोई काफ़िर या बुरे पंथ वाला व्यक्ति किसी अनुचित बात से मना करे, तो उसे उचित नहीं कहा जा सकता। | 154 | | रबीया की हदीस की व्याख्या। | 309 | फ़ितना (अराजकता) हत्या से भी बदतर है। | 162 | | नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इस्लाम के प्रारंभिक काल में मलिक-उल-मुलुक, सैयद, हकीम, अबुल हकम, मलिक, खालिद और अज़ीज़ आदि नाम रखने और अल्लाह के अलावा किसी और पर इनके प्रयोग से क्यों मना फ़रमाया, जबकि कुरान और हदीस में इनका प्रयोग अल्लाह के अलावा दूसरों के लिए हुआ है? | 352 | उदाहरण में कभी-कभी अंतर रह जाता है। | 182 | | हदीस के अनुसार 'मुफलिस' और 'सुराअ' शब्दों का अर्थ। | 359 | पाँच स्तर हैं: आवश्यकता (ज़रूरत), ज़रूरत (हाजत), लाभ (मन्फ़अत), सजावट (ज़ीनत), फ़ुज़ूल। | 205 |

पेज 96 का 674

| آیت کریمہ "لَا یَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِیْنَ لَمْ یُقَاتِلُوْكُمْ فِی الدِّیْنِ" کا شانِ نزول۔ | ۶۲۴ | حدیث ابوہریرہ بداہتًا طالب تاویل ہے جس کی علماء نے دو تاویلیں فرمائی ہیں۔ | ۶۶۵ | | آیت کریمہ "اُحِلَّ لَكُمُ الطَّیِّبٰتُ وَطَعَامُ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ" میں طعام سے مراد ذبیحہ ہے۔ | ۶۶۵ | حدیث "اغیظ رجل علی اللہ" کی تاویل۔ | ۶۶۸ | | **فوائد حدیثیہ** | | | | | ردّ الصلوٰۃ علی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا معنیٰ۔ | ۱۱۰ | **فوائد فقہیہ وافتاء ورسم المفتی** | ۱۱۰ | | | | علماء کے اس فرمان کا مطلب کہ جس کے پاس مال حرام ہو اور وہ مالک معلوم نہ ہو تو اس کی طرف سے تصدق کردے۔ | ۱۰۸ | | جذامی سے اجتناب کے متعلق احادیث کا محمل۔ | ۱۱۲ | حاصلِ نیاز۔ | ۱۰۹ | | حدیث میں ندامت کو توبہ کیوں قرار دیا گیا۔ | ۱۴۱ | معنی قبول طاعت۔ | ۱۰۹ | | حدیث "اعلنوا النکاح" کی توجیہ۔ | ۱۴۵ | نفی کی گواہی نامعتبر ہے۔ | ۱۳۰ | | ایک حدیث کا مطلب۔ | ۱۶۴ | اصطلاحِ عرفی ہے کہ سلاطین و عظماء کے حضور جو چیز پیش کی جائے اس کو نذر و نیاز کہتے ہیں۔ | ۱۳۲ | | اہل قبلہ کون ہیں۔ | ۱۶۴ | نیاز نذر سے عام تر ہے۔ | ۱۳۲ | | ابنِ ماجہ کی ایک حدیث پر کلام اور اس کی توجیہ۔ | ۲۲۱ | تقرب کا معنی | ۱۳۲ | | حدیث لا تستضیؤا بنار المشرکین کی تفسیر۔ | ۲۳۳ | ناجائز بات سے اگر کوئی کافر یا بد مذہب منع کرے تو اس کو جائز نہیں کہا جاسکتا۔ | ۱۵۴ | | حدیث ربیعہ کی شرح۔ | ۳۰۹ | فتنہ قتل سے سخت تر ہے۔ | ۱۶۲ | | نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صدرِ اسلام میں ملک الملوک، سید، حکیم، ابوالحکم، مالک، خالد اور عزیز وغیرہ نام رکھنے اور غیر خدا پر ان کے اطلاق سے کیوں منع فرمایا حالانکہ قرآن وحدیث میں ان کا اطلاق غیراللہ پر ہوا ہے۔ | ۳۵۲

| مثال میں بسا اوقات فرق رہ جاتا ہے۔ | ۱۸۲ | | از روئے حدیث لفظ مفلس اور صرعہ کا معنی | ۳۵۹ | مراتبِ پانچ ہیں: ضرورت، حاجت، منفعت، زینت، فضول۔ | ۲۰۵ |

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Index	Content Description	Content Description	Page
205	There are five things for whose preservation the divine laws are established: religion, intellect, lineage, life, and wealth.	In the pure Sharia, 'Kafir' is the name for every non-Muslim.	285
208	An enema is permissible in case of medical necessity, but for apparent benefit, such as for sexual potency, it is impermissible.	The opposite of Islam is indeed Kufr (disbelief).	286
225	Eating 'haram' (forbidden) is never permissible; at the time it becomes permissible, it is no longer 'haram'.	Migrating (Hijrah) from the land of disbelief is obligatory, not from the land of Islam.	292
237	The exception for those under treaty from the command of Jihad is known by necessity from definitive, recurrent proofs and is firmly established in minds.	Difference between specific migration and general migration.	292
243	There is a difference between formal and essential statements.	Hanging the lower garment (Isbal al-izar) below the ankles is impermissible if done out of pride; otherwise, it is not.	376
244	Inference from passages in Alamgiri and Durr al-Mukhtar is that an apostate woman's marriage is not annulled, but she becomes forbidden to her husband.	The legal limit for the height of a grave is one span of a hand.	432
245	The command for an apostate woman to renew her marriage is out of precaution.	The outcome of the statement of permissibility is only this much: "It was neither commanded nor forbidden."	572

Index	Content Description	Content Description	Page
245	An apostate woman becoming forbidden to her husband does not necessitate the dissolution of marriage.	Permissibility is the base; proof is required to establish prohibition or dislike.	572
245	Many times a woman becomes forbidden for a period, or even forever, while the marriage remains intact.	In every matter, the base is validity; a statement of invalidity or dislike needs evidence.	572
252	If an ignorant mufti is a leader for some ignorant people, then he is an example of the blessed hadith: "They went astray and led others astray."	Definitions of Sharia innovation (Bid'ah) and linguistic innovation and the difference between them.	581
253	Severe warning for issuing a fatwa without knowledge.	Accidental resemblance to disbelievers in non-religious matters is by no means a reason for prohibition.	582
258	A scholar free from the constraints of Islam is not eligible to issue a fatwa.	A 'Majzoob' (divinely intoxicated) does not possess worldly sense or consciousness; his actions are involuntary, hence they are not an authority.	599
265	In pure Sharia, the lunar date is considered, not the solar.	Deviating from the local custom of applying or not applying hair dye is 'Makruh' (disliked).	617
285	Which disbeliever is forbidden to be called a 'Kafir' to their face.	The original state of things is purity and lawfulness; until it is confirmed that an impure or forbidden thing has been mixed, it cannot be called impure or forbidden merely on suspicion.	620

फतावा रज़विया, जिल्द २१

सूचकांक	विवरण	विवरण	पृष्ठ
२०५	पाँच चीज़ें हैं जिनकी सुरक्षा के लिए ईश्वरीय कानूनों की स्थापना है: धर्म, बुद्धि, वंश, प्राण और धन।	पवित्र शरीयत में हर गैर-मुस्लिम को 'काफ़िर' कहा जाता है।	२८५
२०८	रोग की आवश्यकता होने पर एनिमा (حقنہ) जायज़ है, और बाहरी लाभ के लिए, उदाहरण के लिए सम्भोग शक्ति के लिए, नाजायज़ है।	इस्लाम का विलोम कुफ़्र ही है।	२८६
२२५	हराम खाना कभी जायज़ नहीं होता; जिस समय वह जायज़ होता है, उस समय वह हराम नहीं रहता।	कुफ़्र के देश (दारुल कुफ़्र) से हिजरत करना फ़र्ज़ है, न कि इस्लाम के देश (दारुल इस्लाम) से।	२९२
२३७	जिहाद के हुक्म से मुआहिदा (समझौता) वालों का अपवाद निश्चित और निरंतर प्रमाणों से आवश्यकतानुसार ज्ञात और मस्तिष्कों में स्थापित है।	विशिष्ट हिजरत और सामान्य हिजरत में अंतर।	२९२
२४३	शाब्दिक और आवश्यक कथन में अंतर है।	अहंकार के तौर पर पाजामे को टखनों से नीचे लटकाना नाजायज़ है, अन्यथा नहीं।	३७६
२४४	आलमगीरी और दुर्रे मुख्तार के उद्धरणों से यह निष्कर्ष कि मुर्तदह (धर्मत्यागी स्त्री) का निकाह नहीं टूटता, लेकिन वह पति पर हराम हो जाती है।	शरीयत के अनुसार कब्र की ऊँचाई की सीमा एक बालिश्त (हथेली की चौड़ाई) है।	४३२
२४५	मुर्तदह के लिए निकाह के नवीनीकरण का आदेश सावधानी के तौर पर है।	जायज़ होने के कथन का परिणाम केवल इतना है कि "न इसका आदेश दिया गया और न ही इससे मना किया गया"।	५७२
२४५			५७२

सूचकांक	विवरण	विवरण	पृष्ठ
	मुर्तदह का पति पर हराम हो जाना निकाह के समाप्त होने का कारण नहीं है।	मूल आधार वैधता (इबाहत) है, निषेध (हुरमत) और अरुचि (कराहत) सिद्ध करने के लिए प्रमाण चाहिए।	
२४५	कई बार स्त्री एक अवधि के लिए बल्कि कभी-कभी हमेशा के लिए हराम हो जाती है और निकाह कायम रहता है।	हर मसले में मूल आधार वैधता (सेहत) है; अमान्यता या अरुचि का कथन प्रमाण का मोहताज है।	५७२
२५२	अज्ञानी मुफ्ती यदि कुछ अज्ञानियों का नेता हो, तो वह धन्य हदीस "वे स्वयं गुमराह हुए और दूसरों को गुमराह किया" का प्रतीक है।	शरीयत की बिदअत और भाषाई बिदअत की परिभाषाएं और उनमें अंतर।	५८१
२५३	बिना ज्ञान के फतवा देने पर कड़ी चेतावनी।	धार्मिक पहचान के अलावा अन्य बातों में गैर-मुस्लिमों से संयोगवश समानता किसी भी तरह से मनाही का कारण नहीं है।	५८२
२५८	इस्लाम की पाबंदियों से मुक्त विद्वान फतवा देने के योग्य नहीं है।	मज़ज़ूब (दिव्य प्रेम में लीन) व्यक्ति को सांसारिक बुद्धि और होश नहीं होता, उसके कार्य ऐच्छिक नहीं होते, इसलिए वह प्रमाण नहीं है।	५९९
२६५	पवित्र शरीयत में चंद्र तिथि मान्य है, न कि सौर तिथि।	क्षेत्र की प्रथा के विरुद्ध खिज़ाब (बाल रंगना) लगाना या न लगाना मकरूह (नापसंद) है।	६१७
२८५	किस काफ़िर को काफ़िर कहकर पुकारना मना है।	वस्तुओं में मूल आधार पवित्रता और हलाल होना है; जब तक यह शोध न हो जाए कि उसमें अपवित्र या हराम चीज़ मिली है, केवल संदेह के आधार पर अपवित्र और हराम नहीं कह सकते।	६२०

نمبر شمار	تفصیل	تفصیل صفحہ
۲۰۵	پانچ چیزیں ہیں جن کے حفظ کو اقامتِ شرائع الٰہیہ ہے: دین، عقل، نسب، نفس اور مال۔	۲۸۵
۲۰۸	حقنہ بضرورت مرض جائز اور منفعتِ ظاہرہ مثلاً قوتِ جماع کیلئے ناجائز ہے۔	۲۸۶
۲۲۵	حرام کھانا کبھی جائز نہیں ہوتا جس وقت جائز ہوتا ہے اس وقت حرام نہیں رہتا۔	۲۹۲
۲۳۷	معاہدا کا استثناء حکمِ جہاد سے دلائلِ قاطعہ متواترہ سے ضرورۃً معلوم و مستقر فی الاذہان ہے۔	۲۹۲
۲۴۳	قولِ صوری و ضروری میں فرق ہے۔	۳۷۶
۲۴۴		۴۳۲
	شرع مطہر میں کافر ہر غیر مسلم کا نام ہے۔	۲۸۵
	اسلام کی ضد کفر ہی ہے۔	۲۸۶
	ہجرت کرنا دارِ کفر سے فرض ہے نہ کہ دارِ اسلام سے۔	۲۹۲
	ہجرتِ خاصہ اور ہجرتِ عامہ میں فرق۔	۲۹۲
	اسبالِ ازار بطورِ تکبر ہو تو نا جائز ورنہ نہیں۔	۳۷۶
	بلندیِ قبر کی حد شرعاً ایک بالشت ہے۔	۴۳۲

نمبر شمار	تفصیل	تفصیل صفحہ
	عالمگیری و در مختار کی عبارتوں سے استنباط کہ مرتدہ کا نکاح نہیں جاتا مگر وہ شوہر پر حرام ہو جاتی ہے۔	
۲۴۵	مرتدہ کو تجدیدِ نکاح کا حکم بنظر احتیاط ہے۔	قولِ جواز کا حاصل صرف اس قدر ہے کہ "لم یومر بہ ولم ینہ عنہ"۔ ۵۷۲
۲۴۵	مرتدہ کا شوہر پر حرام ہو جانا موجب زوالِ نکاح نہیں۔	اباحت اصل ہے اثباتِ حرمت و کراہت کے لئے دلیل چاہیے۔ ۵۷۲
۲۴۵	بارہا عورت ایک مدت تک بلکہ کبھی ہمیشہ کے لئے حرام ہو جاتی ہے اور نکاح قائم رہتا ہے ۔	ہر مسئلہ میں اصل صحت ہے فساد و کراہت کا قول محتاج دلیل ہے۔ ۵۷۲
۲۵۲	بے علم مفتی اگر کچھ جاہلوں کا مقتدا ہو تو وہ حدیثِ مبارک "ضلّوا واضلّوا" کا مصداق ہے۔	بدعتِ شرعیہ و بدعتِ لغویہ کی تعریفیں اور ان میں فرق۔ ۵۸۱
۲۵۳	بے علم کے فتویٰ دینے پر وعیدِ شدید۔	کفار سے غیر شعار میں اتفاقاً مشابہت ہرگز وجہِ ممانعت نہیں۔ ۵۸۲
۲۵۸	پابندیِ اسلام سے آزاد عالم قابلِ فتویٰ نہیں۔	مجذوب عقل و ہوش دنیا نہیں رکھتا اس کے افعال بالا ارادہ نہیں ہوتے لہٰذا وہ سند نہیں۔ ۵۹۹

نمبر شمار	تفصیل	تفصیل صفحہ
۲۶۵	شرع مطہر میں تاریخِ قمری معتبر ہے نہ کہ شمسی۔	۶۱۷
۲۸۵	کون سے کافر کو کافر کہہ کر پکارنا منع ہے۔	۶۲۰
	علاقے کی عادت خضاب و عدم خضاب سے خروج مکروہ ہے۔	
	اصل اشیاء میں طہارت وحلت ہے جب تک تحقیق نہ ہو کہ اس میں نجس و حرام چیز ملی ہے محض شبہ پر نجس و حرام نہیں کہہ سکتے۔	

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Topic / Question Description	Page
What is toddy (tari)? When is it permissible and pure, and when is it forbidden and impure?	670
Sharia is easy; as long as the state of prohibition or impurity in a specific thing is not known, it is pure and permissible.	672
It is better not to eat at a usurer's house, especially for a scholar and a leader.	
An animal whose mother is permissible is permissible, for in animals, lineage is from the mother, not the father.	244
Eating the food of Fatiha for Hazrat Fatima al-Zahra (may Allah be pleased with her) is not forbidden or impermissible for men.	244
In case of necessity and compulsion, eating or using forbidden (haram) things is permissible to the extent of necessity.	529
Accepting a Valima invitation is a Sunnah Mu'akkadah as long as there is no sin or legal impediment.	
It is better to accept general invitations.	365
Regarding the general application of Zahir al-Riwayah on invitations for Valima and food, and its restriction by several conditions in commentaries and fatwas.	638
Situations of permissibility and impermissibility for sinners and pious people to attend invitations containing entertainment and play.	641
Inheritance	641
An apostate woman will not inherit from her Muslim husband.	642
If a woman becomes an apostate during her final illness (maradh al-maut), the husband will inherit her estate; otherwise, not.	642
It is not necessary for an heir to receive the entire estate to be considered an heir.	642
Criticism and Praise (Jarh wa Ta'dil)	655
The authenticity of the Hadith of Ibn al-Najjar is not proven.	655

Topic / Question Description	Page
If an invitation is specifically for a person, he has absolute choice to accept or reject it.	
There is a difference of opinion whether shrimp is a fish; therefore, it is prudent to avoid it.	378
Avoidance is necessary for doubtful wealth, but it is not forbidden until it is known to be so.	383
Non-Muslims are of four types: People of the Book (Kitabi), Magians (Majusi), Idolaters (Mushrik), and Apostates (Murtad). Rulings for these four types.	
Page 98 of 674	

Topic / Question Description	Page
Miracles and Wonders (Mu'jizat wa Karamat)	655
By the prayer of the Prophet (peace and blessings be upon him), a companion's tooth did not move until the age of ninety.	656
Sarkar Ghaus-e-Azam, with a single look, purified the heart of Hazrat Abu Salih from all spiritual dangers.	658
	668

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

विषय / प्रश्न विवरण	पृष्ठ
ताड़ी क्या है, वह कब हलाल और पाक होती है और कब हराम और नजिस होती है।	670
शरीयत आसान है, जब तक किसी विशिष्ट चीज़ में हराम होने या नजासत (अशुद्धता) की स्थिति ज्ञात न हो, वह पाक और हलाल है।	672
सूदखोर (ब्याज खाने वाले) के घर खाना न खाना बेहतर है, विशेष रूप से एक विद्वान और नेता के लिए।	
जिस जानवर की माँ हलाल है वह हलाल है क्योंकि जानवरों में वंश माँ से होता है न कि पिता से।	244
हज़रत फ़ातिमा-तुल-ज़हरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के फ़ातिहा का खाना पुरुषों के लिए वर्जित और नाजायज़ नहीं है।	244
आवश्यकता और मजबूरी की स्थिति में हराम चीज़ खाना या उसका उपयोग करना आवश्यकता की सीमा तक जायज़ है।	529

विषय / प्रश्न विवरण	पृष्ठ
वलीमा और भोजन के निमंत्रण पर ज़ाहिर अल-रिवायह के सामान्य अनुप्रयोग और कमेंट्री और फ़तवों में कई शर्तों द्वारा इसके प्रतिबंध के संबंध में।	638
मनोरंजन और खेल वाले निमंत्रणों में पापियों और धार्मिक लोगों के शामिल होने की स्वीकार्यता और अस्वीकार्यता की स्थितियाँ।	641
विरासत (मीरास)	641
एक धर्मत्यागी (मुरतदह) महिला अपने मुस्लिम पति की संपत्ति से विरासत नहीं पाएगी।	642
यदि कोई महिला अपनी अंतिम बीमारी (मर्ज़-उल-मौत) के दौरान धर्मत्यागी हो जाती है, तो पति उसकी संपत्ति का वारिस होगा; अन्यथा नहीं।	642
वारिस होने के लिए यह आवश्यक नहीं है कि वह वसीयतकर्ता की पूरी संपत्ति प्राप्त करे।	642
जराह व तादील (आलोचना और प्रशंसा)	655

विषय / प्रश्न विवरण	पृष्ठ
वलीमा निमंत्रण स्वीकार करना सुन्नत मुअक्कदह है जब तक कि वहां कोई पाप या कानूनी बाधा न हो।	
सामान्य निमंत्रण स्वीकार करना बेहतर है।	365
यदि निमंत्रण विशेष रूप से किसी व्यक्ति के लिए है, तो उसे स्वीकार करने या न करने का पूर्ण अधिकार है।	
झींगा मछली है या नहीं, इस पर मतभेद है, इसलिए इससे बचने में सावधानी है।	378
संदेहास्पद धन से बचना आवश्यक है, लेकिन जब तक यह ज्ञात न हो जाए तब तक यह हराम नहीं है।	383
गैर-मुस्लिम चार प्रकार के होते हैं: अहले-किताब (किताबी), मजूसी, मुशरिक और मुरतद (धर्मत्यागी)। इन चार प्रकारों के नियम।	
पृष्ठ 98 का 674	

विषय / प्रश्न विवरण	पृष्ठ
हदीस इब्न अल-नज्जार की प्रामाणिकता साबित नहीं है।	655
मुअजिज़ात और करामात (चमत्कार)	655
हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दुआ से नब्बे वर्ष की आयु तक एक सहाबी का कोई दांत नहीं हिला।	656
सरकार ग़ौस-ए-आज़म ने हज़रत अबू सालेह के दिल को एक ही नज़र में तमाम आध्यात्मिक खतरों से पाक कर दिया।	658
	668

موضوع / سوال کی تفصیل	صفحہ
تاڑی کیا ہے، وہ کب حلال وطاہر اور کب حرام و نجس ہوتی ہے۔	۶۷۰
شریعت آسان ہے جب تک کسی خاص شے میں حرمت یا نجاست کا حال معلوم نہ ہو پاک وحلال ہے۔	۶۷۲
سود خوار کے ہاں نہ کھانا بہتر ہے خصوصاً عالم و مقتداء کو۔	
جس جانور کی ماں حلال ہے وہ حلال ہے کہ جانور میں نسب ماں سے ہے نہ کہ باپ سے۔	۲۴۴
حضرت فاطمۃ الزہراء رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی فاتحہ کا کھانا مردوں کو ممنوع و نا جائز نہیں۔	۲۴۴
	۵۲۹

موضوع / سوال کی تفصیل	صفحہ
دعوت ولیمہ وطعام کے بارے میں ظاہر الروایہ کے اطلاق اور شروح وفتاوی میں اس کو کئی قیدوں سے مقید کرنے سے متعلق استفتائ۔	۶۳۸
ملاھی و ملاعب پر مشتمل دعوتوں میں عاصی اور متقی کے شریک ہونے کی جواز و عدم جواز کی صورتیں۔	۶۴۱
میراث	۶۴۱
مرتدہ اپنے مسلمان شوہر کا ترکہ نہیں پائے گی۔	۶۴۲
عورت اگر مرض الموت میں مرتدہ ہوئی تو شوہر اس کا ترکہ پائے گا ورنہ نہیں۔	۶۴۲
وارث ہونے کے لئے ضروری نہیں کہ وہ مورث کل مال پائے۔	۶۴۲

موضوع / سوال کی تفصیل	صفحہ
ضرورت و مجبوری میں حرام کھانا یا اس کو استعمال میں لانا بقدر ضرورت جائز ہے۔	
دعوت ولیمہ کو قبول کرنا سنت مؤکدہ ہے جبکہ وہاں کوئی معصیت و مانع شرعی نہ ہو۔	
عام دعوتوں کا قبول کرنا افضل ہے۔ خاص اسی شخص کی دعوت ہو تو قبول کرنے یا نہ کرنے کا اس کو مطلقاً اختیار ہے۔	۳۶۵
جھینگے کے مچھلی ہونے میں اختلاف ہے لہٰذا اس سے بچنے میں احتیاط ہے۔	۳۷۸
شبہ کے مال سے احتراز چاہیے مگر حرمت نہیں جب تک معلوم نہ ہو۔	۳۸۳
غیر مسلم چار قسم کے ہیں: کتابی، مجوسی، مشرک اور مرتد۔ ان اقسام اربعہ کے احکام۔	

موضوع / سوال کی تفصیل	صفحہ
جرح وتعدیل	۶۵۵
حدیث ابن النجار کی صحت ثابت نہیں۔	۶۵۵
معجزات و کرامات	۶۵۵
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی دعا سے صحابی کے کسی دانت میں نوے برس کی عمر تک جنبش نہیں ہوئی۔	۶۵۶
سرکار غوثِ اعظم نے حضرت ابو صالح کے دل کو ایک نگاہ میں تمام خطرات سے پاک فرمادیا۔	۶۵۸
	۶۶۸

Fatawa Razawiya, Volume 21

Page	Subject
131	Sarkar Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) struck a person's chest, completely erasing all memorized books and simultaneously filling his chest with divinely inspired knowledge ('ilm-e-ladunni').
141	Sarkar Ghaus-e-Pak (may Allah be pleased with him) made prominent scholars forget a lifetime's worth of learning in an instant, and then restored it to them in another instant.
143	A miracle of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) where the food and curry did not run out.
145	
	Rights
164	Difference in repentance for negligence in the rights of Allah and the rights of people.
213	It is strictly forbidden to humiliate even an unlearned Muslim without a Sharia-compliant reason.
220	Obedience to parents is obligatory in permissible matters; if they command something impermissible, then obedience is forbidden.
222	

Page	Subject
389	Definition of Shirk (associating partners with Allah).
391	Just as there are two aspects to a sin manifest to the creation, there are also two sides to its repentance.
653	Wisdoms in public repentance for a public sin.
	The cause of publicizing a sin is the ego's audacity, daring, rebellion, and shamelessness.
122	Interpretation of a passage from Fiqh al-Akbar.
127	Answer to an objection arising from a passage in Al-Hindiyyah.
157	Logical and philosophical commentators and annotators are not infallible.
157	Question and answer regarding Freemasons.
157	What is meant by 'Tabkheer' and 'Talween'.

Page	Subject
	Even if parents are committers of major sins, children must obey them as long as they do not become apostates.
224	An apostate has no right over a Muslim.
224	An elder brother has the right to be honored, but he cannot be equal to parents.
236	**Miscellaneous**
239	It is impermissible to refer to Allah Almighty as 'Aashiq' (Lover) and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as 'Ma'shooq' (Beloved).
465	Etymology of the name Medina.

Page	Subject
157	The author's (mercy be upon him) marginal note on Ash'at al-Lam'at regarding the issue.
	Meaning of a passage by Imam Razi.
114	Multiple ways in which non-believing doctors deceive Muslim patients.
119	Obtaining blessings through the chain of transmission (Sanad).
122	There are three pillars of repentance.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

पृष्ठ	विषय
131	सरकार ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने एक व्यक्ति के सीने पर हाथ मारा जिससे उसकी याद की हुई तमाम किताबें पूरी तरह मिट गईं और साथ ही उसके सीने को 'इल्म-ए-लदुन्नी' (दैवीय ज्ञान) से भर दिया।
141	सरकार ग़ौस-ए-पाक (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने एक पल में बड़े विद्वानों को जीवन भर की पढ़ाई भुला दी और फिर एक पल में उसे वापस लौटा दिया।
143	पैग़ंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का चमत्कार कि खाना और सालन खत्म नहीं हुआ।
145	
	अधिकार (हुक़ूक़)
164	अल्लाह के अधिकारों और बंदों के अधिकारों में कोताही पर पश्चाताप में अंतर।
213	बिना किसी शरीअत-सम्मत कारण के किसी अज्ञानी मुस्लिम का भी अपमान करना पूर्णतः वर्जित है।
220	
389	शिर्क की परिभाषा।
391	जिस तरह सृष्टि पर प्रकट होने वाले पाप के दो संबंध हैं, उसी तरह उसके पश्चाताप (तौबा) के भी दो पक्ष हैं।
653	सार्वजनिक पाप पर सार्वजनिक पश्चाताप (तौबा) करने की हिकमतें।
	पाप को सार्वजनिक करने का कारण नफ़्स (अहंकार) की ढिठाई, साहस, विद्रोह और बेशर्मी है।
122	'फ़िक़्ह अल-अकबर' के एक उद्धरण की व्याख्या।
127	'अल-हिंदिया' के एक उद्धरण से उत्पन्न होने वाले एक आक्षेप का उत्तर।
157	तर्कशास्त्री और दार्शनिक टीकाकार और व्याख्याकार अचूक (मासूम) नहीं हैं।
157	

पृष्ठ	विषय
	माता-पिता की आज्ञाकारिता जायज़ बातों में अनिवार्य है; यदि वे नाजायज़ बात का आदेश दें तो आज्ञाकारिता नाजायज़ है।
222	भले ही माता-पिता बड़े पापों के दोषी हों, फिर भी संतान पर उनकी आज्ञा मानना तब तक अनिवार्य है जब तक वे धर्मत्यागी (मुरतद) न हो जाएं।
224	एक धर्मत्यागी (मुरतद) का मुस्लिम पर कोई अधिकार नहीं है।
224	बड़े भाई को सम्मान का अधिकार प्राप्त है, लेकिन वह माता-पिता के बराबर नहीं हो सकता।
236	**विविध (मुतफ़र्रिक़ात)**
239	अल्लाह तआला को 'आशिक़' और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को 'माशूक़' कहना नाजायज़ है।
465	मदीना के नामकरण का कारण।

पृष्ठ	विषय
	फ्रीमिसन के बारे में सवाल और जवाब।
157	'तब्ख़ीर' और 'तलवीन' से क्या तात्पर्य है।
157	मुद्दे के संबंध में 'अशआतुल लम्आत' पर लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) का हाशिया।
	इमाम राज़ी के एक उद्धरण का अर्थ।
114	काफ़िर चिकित्सकों द्वारा मुस्लिम रोगियों को धोखा देने के कई तरीके।
119	सनद (प्रमाण) से बरकत प्राप्त करना।
122	तौबा (पश्चाताप) के तीन स्तंभ हैं।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

۱۳۱ سرکار غوث اعظم رضی اللہ عنہ نے ایک شخص کے سینے پر ہاتھ ۳۸۹ شرک کی تعریف۔ مار کر تمام حفظ کی ہوئی کتابیں یکسر محو کردیں اور ساتھ ہی علم لدنی سے اس کا سینہ بھر دیا۔ ۱۴۱ سرکار غوثِ پاک رضی اللہ عنہ نے ایک آن میں اکابر علماء کو ۳۹۱ جس طرح خلق پر ظاہر ہونے والے گناہ کے دو تعلق ہیں اسی تمام عمر کا پڑھا لکھا بھلا دیا اور پھر ایک آن میں واپس عطا فرمادیا۔ طرح اس کی توبہ کے بھی دو رُخ ہیں۔ ۱۴۳ معجزہ رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ کھانا اور سالن ختم نہیں ۶۵۳ اعلانیہ گناہ پر اعلانیہ توبہ میں حکمتیں۔ ہوا۔ ۱۴۵ اعلانِ گناہ کا باعث نفس کی جرات و جسارت و سرکشی و بے حیائی ہے۔ حقوق ۱۲۲ فقہ اکبر کی ایک عبارت کی توجیہ۔ ۱۶۴ حقوق اللہ اور حقوق العباد میں کوتاہی پر توبہ میں فرق۔ ۱۲۷ ہندیہ کی عبارت سے پیدا ہونے والے ایک اعتراض کا جواب۔ ۲۱۳ بلاوجہ شرعی کسی مسلمان جاہل کی بھی تحقیر حرام قطعی ہے۔ ۱۵۷ منطقی و فلسفی شراح و محشین معصوم نہیں۔ ۲۲۰ اطاعتِ والدین جائز باتوں میں فرض ہے اور ناجائز بات کا حکم ۱۵۷ فریمیسن کے بارے میں سوال و جواب۔ دیں تو اطاعت ناجائز ہے۔ ۲۲۲ ماں باپ مرتکبِ کبائر بھی ہوں تب بھی اولاد پر ان کی اطاعت ۱۵۷ تبخیر و تلوین سے کیا مراد ہے۔ لازم ہے جب تک مرتد نہ ہوں۔ ۲۲۴ مرتد کیلئے مسلمان پر کوئی حق نہیں۔ ۱۵۷ مسئلہ سے متعلق اشعۃ اللمعات پر مصنف علیہ الرحمۃ کا حاشیہ۔ ۲۲۴ بڑے بھائی کو حقِ تعظیم حاصل ہے مگر وہ ماں باپ کا ہمسر نہیں ہو سکتا۔ ۲۳۶ متفرقات امام رازی کی ایک عبارت کا مطلب۔ ۲۳۹ اللہ تعالیٰ کو عاشق اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ۱۱۴ کافر طبیبوں کے مسلمان مریضوں کو فریب دینے کے متعدد معشوق کہنا ناجائز ہے۔ طریقے۔ ۴۶۵ مدینہ کی وجہ تسمیہ۔ ۱۱۹ سند سے حصولِ برکت۔ ارکانِ توبہ تین ہیں۔ ۱۲۲

Fatawa Rizvia | Volume 21

525 | The difference between humans and cattle is only of knowledge. 526 | The saints of Tariqa are like the Mujtahids (jurists) of Sharia. 532 | There is a difference between a successor (Khalifa) and an heir (Waris); all of a man's children are his heirs, but not everyone has the capability to be a successor. 534 | There is a difference between a source and a river, and between Sharia and Tariqa, for several reasons. 545 | Iblis (Satan) deceives the servant with many tricks and excuses to extinguish the lantern of Sharia.

५२५ | इंसान और चौपाए में सिर्फ़ इल्म (ज्ञान) का ही फर्क है। ५२६ | औलिया-ए-तरीक़त शरीयत के मुजतहिदीन (धर्मशास्त्रियों) के समान होते हैं। ५३२ | ख़लीफ़ा और वारिस में फर्क है; आदमी की तमाम औलाद उसकी वारिस होती है, मगर जानशीन (उत्तराधिकारी) होने की लियाक़त हर एक में नहीं होती। ५३४ | मम्बा (स्रोत) और दरिया, और शरीयत और तरीक़त में कई वजहों से फर्क है। ५४५ | इब्लीस शरीयत के फ़ानूस (लालटेन) को बुझाने के लिए कई हीलों और बहानों से बन्दे को धोखा देता है।

۵۲۵ | انسان اور چوپائے میں علم ہی کا فرق ہے۔ ۵۲۶ | اولیاء طریقت مجتہدینِ شریعت کے مانند ہوتے ہیں۔ ۵۳۲ | خلیفہ و وارث میں فرق ہے آدمی کی تمام اولاد اس کی وارث ہے مگر جانشین ہونے کی لیاقت ہر ایک میں نہیں۔ ۵۳۴ | منبع و دریا اور شریعت و طریقت میں کئی وجوہ سے فرق ہے۔ ۵۴۵ | ابلیس فانوسِ شریعت کو بجھانے کے لئے کئی حیلوں اور بہانوں سے بندے کو دھوکا دیتا ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 21

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

Kitab-ul-Hazr wal Ibaha (Detailed account of prohibited and permitted acts)

Beliefs and Conducts Issues related to faith, disbelief, polytheism, destiny, apostasy, migration, Sunnism, sin, repentance, etc.

Problem 1: 19 Rajab 1305 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Some people were gathered at a wedding party, and among them was a person with leprosy (leper). People did not like eating with him. One person insisted [on eating with him]. When the debate escalated, the wedding guests said to him, "For the sake of Allah and His Noble Messenger (may peace and blessings of Allah be upon him), separate him at this time and do not ruin the food of the host." He replied, "We do not know Allah and the Messenger." At that moment, everyone said this person spoke a word of disbelief (Kufr), so they separated him along with the leper and expelled him from their gathering. A few other people joined him and left. In this situation, what is the ruling for that person and those who joined him? State it so that you may be rewarded.

Answer: Although eating with a leper is permissible, rather the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) himself fed a leper with him and said: 'Eat with me in the name of Allah, with trust in Allah and reliance upon Him.' - Reported.

Page 101 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

किताबुल हज़र वल इबाहत (निषिद्ध और अनुमत कार्यों का विस्तृत विवरण)

अकीद और सीरत ईमान, कुफ्र, शिर्क, तकदीर, इरतदाद, हिजरत, सुन्नियत, गुनाह, तौबा आदि से संबंधित मुद्दे

मसला 1: 19 रजब 1305 हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक बारात में कुछ लोग जमा थे, उनमें एक कोढ़ी (जज़ामी) था, लोगों ने उसके साथ खाना पसंद नहीं किया। एक व्यक्ति अड़ गया, जब बहस बढ़ी तो बारातियों ने उससे कहा कि अल्लाह और रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वास्ते इस वक्त उसे अलग कर दो और मकान मालिक का खाना खराब न करो। वह बोला, "हम खुदा और रसूल को नहीं जानते।" उस वक्त सब ने कहा कि इस व्यक्ति ने कुफ्र का कलमा बोला है, तो कोढ़ी के साथ उसे भी अलग कर दिया और अपनी महफिल से निकाल दिया। कुछ और लोग भी उसके साथ हो लिए और चले गए। इस स्थिति में उस व्यक्ति और उसके साथियों के लिए क्या हुक्म है? बयान फरमाएं ताकि आपको सवाब मिले।

जवाब: हालांकि कोढ़ी के साथ खाना जायज़ है, बल्कि खुद हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कोढ़ी को अपने साथ खिलाया और फरमाया: 'अल्लाह का नाम लेकर मेरे साथ खाओ, अल्लाह पर एतमाद और उस पर भरोसा रखते हुए।' - रिवायत।

पृष्ठ 101/674

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کتاب الحظر والاباحۃ (ممنوع اور مباح کاموں کا تفصیلی بیان)

اعتقادات وسیر ایمان، کفر، شرک، تقدیر، ردت، ہجرت، سنیت، گناہ، توبہ وغیرہ سے متعلق مسائل

مسئلہ ۱: ۱۹ رجب ۱۳۰۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک برات میں کچھ لوگ جمع تھے، ان میں ایک جذامی تھا، لوگوں نے اس کے ساتھ کھانا پسند نہ کیا۔ ایک شخص مصر ہوا، جب بحث بڑھی تو براتیوں نے اس سے کہا واسطے خدا اور رسول مقبول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس وقت اسے علیحدہ کردو اور صاحب مکان کا کھانا خراب نہ کرو۔ وہ بولا ہم خدا اور رسول کو نہیں جانتے۔ اس وقت سب نے کہا یہ شخص کلمہ کفر بولا جذامی کے ساتھ اسے بھی الگ کردیا اور اپنے جلسہ سے نکال دیا چند شخص اور بھی اس کے شریک ہو کر چلے گئے اس صورت میں اس شخص اور اس کے شریکوں کے لئے کیا حکم ہے؟ بینواتوجروا(بیان فرماؤ تا کہ اجر پاؤ)

الجواب: ہر چند جذامی کے ساتھ کھانا جائز ہے بلکہ خود حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مجذوم کو اپنے ساتھ کھلایا اور فرمایا: کل معی بسم اللہ ثقۃ باللہ و توکلا علی اللہ- رواہ (میرے ساتھ ہو کر اللہ تعالٰی کا نام لے کر کھائے اللہ تعالٰی پر اعتماد اور اس پر بھروسہ رکھتے ہوئے)

صفحہ 101 از 674

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

[Box 1] Arabic: Reported by Abu Dawud, At-Tirmidhi[1], and Ibn Majah with a good chain, and Ibn Hibban and Al-Hakim authenticated it. Urdu: Abu Dawud, At-Tirmidhi, and Ibn Majah narrated it with a good chain. Ibn Hibban and Al-Hakim declared it authentic. (T)

To the extent that if it is done with the intention of humility, reliance (on Allah), and following (the Prophet), one will receive a reward.

[Box 2] Arabic: Al-Tahawi narrated from Abu Dharr (may Allah be pleased with him) that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Eat with the afflicted person, as an act of humility towards your Lord and out of faith[2]." Urdu: Imam Tahawi narrated on the authority of Hazrat Abu Dharr (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings be upon him) that eat with the person in distress while being humble and submissive before your Lord and having certainty in Him. (T)

However, it is not mandatory to eat with him. Rather, for one whose focus on causes is deficient and who does not have true reliance on God, it is appropriate to avoid it. This is not out of belief that the disease is contagious. Such a notion is purely false. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) refuted it in authentic hadiths:

[Box 3] Arabic: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is no contagion." Narrated by Ahmad, the two Shaykhs (Bukhari and Muslim)[3], and Abu Dawud from Abu Hurairah. And Ahmad and Muslim from Jabir bin Abdullah and from Al-Sa'ib bin Yazid (may Allah be pleased with them). The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "So who infected the first one?" Urdu: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is no contagion in any disease." Imam Ahmad, Bukhari, Muslim, and Abu Dawud extracted this from Hazrat Abu Hurairah. Musnad Ahmad and Muslim narrated it from Hazrat Jabir bin Abdullah and also from Hazrat Sa'ib bin Yazid (may Allah be pleased with them all).

Footnotes: 1. Jami' at-Tirmidhi, Book of Foods, Chapter on eating with a leper, Amin Company Delhi 2/4; Sunan Abi Dawud, Book of Divination and Purity, Aftab-e-Alam Press Lahore 3/191; Sunan Ibn Majah, Chapters of Medicine, Chapter on Leprosy, HM Saeed Company Karachi p. 261. 2. Sharh Ma'ani al-Athar for al-Tahawi, Dislike, Chapter on avoiding one with disease, plague, etc., HM Saeed Company Karachi

2/417. 3. Sahih al-Bukhari, Book of Medicine, Chapter on Leprosy, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/580; Sahih Muslim, Book of Peace, Chapter on 'No Contagion', etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/230.

फ़तावा-ए-रज़विया - खंड 21

[बॉक्स 1] अरबी: अबू दाऊद, तिरमिज़ी[1] और इब्न माजा ने इसे एक अच्छी सनद (शृंखला) के साथ रिवायत किया है और इब्न हिब्बान और हाकिम ने इसे सही करार दिया है। उर्दू: अबू दाऊद, तिरमिज़ी और इब्न माजा ने अच्छी सनद के साथ इसे रिवायत किया है। इब्न हिब्बान और हाकिम ने इसे सही करार दिया है। (त)

यहाँ तक कि अगर विनम्रता, अल्लाह पर भरोसे और सुन्नत के पालन के इरादे से हो तो सवाब (पुण्य) मिलेगा।

[बॉक्स 2] अरबी: इमाम तहावी ने हज़रत अबू ज़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की है कि: "बीमार व्यक्ति के साथ खाओ, अपने रब के लिए आज़िज़ी और ईमान के साथ[2]।" उर्दू: इमाम तहावी ने हज़रत अबू ज़र रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम से तख़रीज फरमाई कि मुसीबतज़दा के साथ खाओ अपने परवरदिगार के लिए आज़िज़ी व इन्किसारी करते हुए और उस पर यकीन रखते हुए। (त)

लेकिन मरजी या न मरजी उसके साथ खाना ज़रूरी भी नहीं बल्कि जिसकी नज़र असबाब (साधनों) पर कमज़ोर हो और खुदा पर सच्चा तवक्कुल (भरोसा) न रखता हो उसके हक़ में बचना ही मुनासिब है न ये समझ कर कि बीमारी उड़ कर लग जाती है। कि ये ख्याल तो महज़ बातिल (झूठा) है। नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने सही हदीसों में इसे रद फरमाया:

[बॉक्स 3] अरबी: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "कोई संक्रमण (छुआछूत) नहीं है।" इमाम अहमद, बुखारी और मुस्लिम[3] और अबू दाऊद ने हज़रत अबू हुरैरा से और अहमद और मुस्लिम ने जाबिर बिन अब्दुल्ला और साएब बिन यज़ीद रज़ियल्लाहु अन्हुम से रिवायत की है। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "तो फिर पहले को किसने संक्रमित किया?" उर्दू: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फरमाया किसी मर्ज़ में तअदिया (छुआछूत) नहीं। इमाम अहमद, बुखारी, मुस्लिम और अबू दाऊद ने हज़रत अबू हुरैरा से इसकी तख़रीज फरमाई, मुसनद अहमद और मुस्लिम ने हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह से रिवायत फरमाई और हज़रत साएब बिन यज़ीद से भी (अल्लाह तआला इन सब से राजी हो)।

फुटनोट: 1. जामी अत-तिरमिज़ी, किताब अल-अतइमा, कोढ़ी के साथ खाने के बारे में अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 2/4; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-काहाना वत-तहर, आफ़ताब-ए-आलम

प्रेस लाहौर 3/191; सुनन इब्न माजा, अबवाब अत-तिब्ब, कोढ़ का अध्याय, एचएम सईद कंपनी कराची पृ. 261। 2. शरह मआनी अल-आसार अत-तहावी के लिए, अल-कराहिआ, प्लेग वाले से बचने का अध्याय, आदि, एचएम सईद कंपनी कराची 2/417। 3. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-तिब्ब, कोढ़ का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/580; सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलाम, 'कोई संक्रमण नहीं' अध्याय, आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/230।

पृष्ठ 102/674

[باکس ۱] عربی: ابوداؤد والترمذی[1] وابن ماجه بسند حسن وابن حبان والحاکم وصححاه۔ اردو: ابوداؤد، ترمذی اور ابن ماجہ نے اچھی سند کے ساتھ اسے روایت کیا ہے۔ ابن حبان اور حاکم نے اسے صحیح قرار دیا ہے۔ (ت)

یہاں تک کہ اگر بقصد تواضع و توکل و اتباع ہو تو ثواب پائے گا۔

[باکس ۲] عربی: اخرج الطحاوی عن ابی ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کل مع صاحب البلاء تواضعا لربک و ایمانا[2]۔ اردو: امام طحاوی نے حضرت ابو ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالہ سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے تخریج فرمائی کہ صاحب مصیبت کے ساتھ کھاؤ اپنے پروردگار کے لئے عجز وانکساری کرتے ہوئے اور اس پر یقین رکھتے ہوئے۔ (ت)

مگر خواہی نخواہی اس کے ساتھ کھانا ضرور بھی نہیں بلکہ جس کی نظر اسباب پر مقصر ہو اور خدا پر سچا توکل نہ رکھتا ہو اس کے حق میں بچنا ہی مناسب ہے نہ یہ سمجھ کر کہ بیماری اڑ کر لگ جاتی ہے۔ کہ یہ خیال تو باطل محض ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے صحیح حدیثوں میں اسے رد فرمایا:

[باکس ۳] عربی: قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لا عدوی، اخرجہ احمد والشیخان[3] و ابوداؤد عن ابی ہریرۃ واحمد و مسلم عن جابر بن عبداللہ وعن السائب عن زید رضی اللہ تعالٰی عنہم قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فمن اعدی اردو: حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کسی مرض میں تعدیہ نہیں۔ امام احمد، بخاری، مسلم اور ابوداؤد نے حضرت ابوہریرہ سے اس کی تخریج فرمائی،

مسند احمد اور مسلم نے حضرت جابر بن عبداللہ سے روایت فرمائی اور حضرت سائب بن یزید سے بھی (اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو)

حواشی: 1 جامع الترمذی کتاب الاطعمہ باب ماجاء فی الاکل مع المجذوم امین کمپنی دہلی ۲/ ۴، سنن ابی داؤد کتاب الکھانۃ والطھر آفتاب عالم پریس لاہور ۳/ ۱۹۱، سنن ابن ماجه ابواب الطب باب الجذام ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۶۱ 2 شرح معانی الآثار للطحاوی الکراہیۃ باب الاجتناب من ذی واء الطاعون الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۴۱۷ 3 صحیح البخاري کتاب الطب باب لجذام قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۵۸۰، صحیح مسلم کتاب السلام باب لا عدوی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۳۰

The first [Hadith] was extracted by the two Shaikhs (Bukhari and Muslim) and Abu Dawud from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) as well. The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: "How did the first camel contract the disease?" Bukhari, Muslim, and Abu Dawud have narrated this on the authority of Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). (T)

Rather, from the perspective that perhaps something occurred in accordance with the divine decree, and at that moment, through the deception of Satan, it was perceived that it happened due to such-and-such an action, otherwise it wouldn't have; then it would be a loss in faith.

For "if" (law) opens the way for the work of Satan, as said by the Prophet (peace and blessings be upon him). O people! Avoid the word "if" (law) because it opens the door to the works of Satan. The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) has said this. (T)

In short, for those strong in faith, while placing trust in Allah, there is no harm in mingling, and for those weak in belief, cautioning one's faith is better. Therefore, the Master of the Universe (peace and blessings be upon him) says:

"Flee from the leper as you would flee from a lion." Narrated by Bukhari from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). Run away from a leper just as you run away from a lion; Imam Bukhari has narrated this with reference to Abu Hurairah. (T)

In another Hadith it is said:

"Avoid the one with leprosy as one avoids a predator when it descends into a valley; so you descend into another [valley]." Narrated by Ibn Sa'd in 'Al-Tabaqat' from Abdullah bin Ja'far (may Allah be pleased with both of them). Protect yourselves from a leprosy patient just as a harmful predator is avoided. When he enters a valley, you should go into another one. Ibn Sa'd has narrated this in 'Tabaqat' from Hazrat Abdullah bin Ja'far (may Allah be pleased with him). (T)

Furthermore, it is in a Hadith:

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tibb, Bab La 'Adwa, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/859; Sahih Muslim, Kitab al-Salam, Bab La 'Adwa, Qadimi Kutub Khana Karachi, 230/2 2 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tibb, Bab al-Judham, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/850 3

Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, Biography of Abdullah ibn Ja'far, Dar Sader Beirut, 4/117

Page 103 of 674

फ़तावा रिज़विया - जिल्द 21

पहला (हदीस) इसे दोनों शेखों (बुखारी और मुस्लिम) और अबू दाऊद ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से भी रिवायत किया है। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया: "पहले ऊंट में बीमारी कैसे फैली?" बुखारी, मुस्लिम और अबू दाऊद ने इसे हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। (त)

बल्कि इस नज़रिए से कि शायद अल्लाह के फैसले के मुताबिक कुछ हुआ और उस वक्त शैतान के बहकाने से यह समझ में आया कि फलां काम से ऐसा हो गया वरना न होता, तो इसमें दीन का नुकसान होगा।

क्योंकि "लव" (अगर) शैतान के काम का दरवाज़ा खोल देता है, जैसा कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया। लोगो! "लव" (अगर) शब्द से बचो क्योंकि यह शैतान के कामों का दरवाज़ा खोल देता है। हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह फरमाया। (त)

संक्षेप में, मज़बूत ईमान वालों के लिए अल्लाह पर भरोसा करते हुए मेल-जोल में कोई नुकसान नहीं, और कमज़ोर अकीदे वालों के हक में अपने दीन की हिफाज़त के लिए बचाव बेहतर है, और इसीलिए सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"कोढ़ी से इस तरह भागो जैसे तुम शेर से भागते हो।" इसे बुखारी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। कोढ़ी से उसी तरह भागो जैसे तुम शेर से भागते हो; इमाम बुखारी ने हज़रत अबू हुरैरा के हवाले से इसकी तखरीज फरमाई है। (त)

दूसरी हदीस में है:

"कोढ़ के मरीज़ से इस तरह बचो जैसे शिकारी दरिंदे से बचा जाता है जब वह किसी वादी में उतरे; तो तुम किसी दूसरी में उतर जाओ।" इसे इब्ने साद ने 'तबाक़त' में अब्दुल्ला बिन जाफर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। कोढ़ के मरीज़ से उसी तरह बचो जिस तरह कष्टदायक दरिंदे से बचा जाता है। जब वह किसी वादी में उतरे तो तुम किसी दूसरी में उतर जाओ; इब्ने साद ने तबाक़त में हज़रत अब्दुल्ला बिन जाफर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से इसे रिवायत किया है। (त)

साथ ही हदीस में है:

1 सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तिब्ब, बाब ला अद्वा, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/859; सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलाम, बाब ला अद्वा, कदीमी कुतुब खाना कराची, 230/2 2 सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तिब्ब, बाब अल-जुज़ाम, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/850 3 तबाक़त अल-कुबरा इब्ने साद, अब्दुल्ला इब्न जाफर की जीवनी, दार सादेर बेरुत, 4/117

पेज 103 / 674

الاول اخرجہ الشیخان[1] وابوداؤد عن ابی ہریرۃ ایضا رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ حضور اقدس نے ارشاد فرمایا پہلے اونٹ میں تعدیہ مرض کیسے ہوا۔ بخاری، مسلم اور ابوداؤد نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسکی تخریج فرمائی۔ (ت)

بلکہ اس نظر سے کہ شائد قضائے الٰہی کے مطابق کچھ واقع ہوا اور اس وقت شیطان کے بہکانے سے یہ سمجھ میں آیا کہ فلاں فعل سے ایسا ہو گیا ورنہ نہ ہوتا تو اس میں دین کا نقصان ہوگا۔

فان "لو" تفتح عمل الشیطان قالہ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ لوگو! حرف "لو" سے بچوں کیونکہ یہ شیطان کے کاموں کا دروازہ کھول دیتا ہے۔ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے یہ فرمایا۔ (ت)

غرض قوی الایمان کو توکلا علی اللہ اس سے مخالطت میں کچھ نقصان نہیں، اور ضعیف الاعتقاد کے حق میں اپنے دین کی احتیاط کو احتراز بہتر، ولہذا سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

فر من المجذوم کما تفر من الاسد، اخرجہ البخاری[2] عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ کوڑھی سے اسی طرح بھاگو جس طرح تم شیر سے بھاگتے ہو، امام بخاری نے حضرت ابوہریرہ کے حوالہ سے اس کی تخریج فرمائی۔ (ت)

دوسری حدیث میں ہے :

اتقوا صاحب الجذام کما یتقی السبع اذا ہبط وادیاً فاہبطوا غیرہ رواہ ابن سعد فی الطبقات[3] عن عبداللہ بن جعفر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ کوڑھ کے مریض سے اسی طرح بچوں جس طرح موذی درندے

سے بچا کیا جاتا ہے۔ جب وہ کسی وادی میں اترے تو تم کسی دوسری میں اتر جاؤ، ابن سعد نے طبقات میں حضرت عبداللہ بن جعفر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اسے روایت کیا ہے۔ (ت)

نیز حدیث میں ہے :

---

1 صحیح البخاری کتاب الطب باب لا عدوی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۵۹، صحیح مسلم کتاب السلام باب لا عدوی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۲۳۰ 2 صحیح البخاری کتاب الطب باب الجذام قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۵۰ 3 طبقات الکبری لابن سعد ترجمہ عبداللہ ابن جعفر دار صادر بیروت ۴ / ۱۱۷

"Speak to the leper while there is a distance of a spear or two between you and him." Narrated by Ibn al-Sunni and Abu Nu'aym in 'al-Tibb al-Nabawi' from Abdullah bin Abi Awfa (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

Talk to the leper in such a state that there is a distance of one or two spears between you and him. Muhaddith Ibn Sunni and Abu Nu'aym have narrated this from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the authority of Hazrat Abdullah bin Abi Awfa in 'al-Tibb al-Nabawi'. (T)

In any case, the refusal of the wedding party was not unjustified, and that person's insistence was purely wrongful. Then, when they invoked the name of God, refusing without a valid reason became a sin. It is stated in a Hadith:

"Cursed is he who is asked in the name of Allah and then refuses the asker, as long as he does not ask for something harmful." Al-Tabarani narrated it in 'al-Kabir' with a good (hasan) chain from Abu Musa al-Ash'ari from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

That person is cursed who, when something is asked of him in the name of God, gives nothing to the asker, provided that the request is not for something sinful/harmful. Imam Tabarani has narrated this from the Prophet (peace and blessings be upon him) on the authority of Hazrat Abu Musa Ash'ari in 'al-Mu'jam al-Kabir' with a good chain. (T)

Up to this point, it was either folly or sin. However, the words he uttered afterwards—that "we do not believe in God and His Messenger"—are an explicit statement of disbelief (kufr). May Allah Almighty protect us. It is obligatory for this person to repent and become a Muslim anew, and if he has a wife, he must remarry. Just as he uttered those words in a gathering, he should also repent in a gathering. If he does not comply, then Muslims must certainly expel him from their group; they should not let him sit with them, nor should they sit with him, nor should they involve him in their affairs, nor include him in their functions. Allah Almighty says:

"And if Satan causes you to forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people." (68)

If Satan makes you forget, then do not sit with the wrongdoers after remembering. (T)

1. Kanz al-Ummal, citing Ibn al-Sunni and Abu Nu'aym in 'al-Tibb', Hadith 28325, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 10/52.

2. Majma' al-Zawa'id, citing al-Tabarani, Kitab al-Zakat, Chapter: Regarding the one who asks in the name of Allah, 3/103; al-Targhib wa al-Tarhib, citing al-Tabarani, Kitab al-Sadaqat, 1/201.
3. The Holy Quran, 6/68.

कोढ़ी से इस हाल में बात करो कि तुम्हारे और उसके बीच एक या दो नेज़े (भाले) की दूरी हो। मुहद्दिस इब्न सुन्नी और अबू नुऐम ने 'तिब्ब-ए-नबवी' में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अबी औफ़ा के हवाले से हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से इसे रिवायत किया है।

कोढ़ी से इस हालत में बात करो कि तुम्हारे और उसके दरम्यान एक दो नेज़े की मुसाफ़त की मिकदार हो, मुहद्दिस इब्न सुन्नी और अबू नईम ने तिब्ब नबवी में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अबी औफ़ी के हवाले से हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से इसे रिवायत किया है। (त)

बहरहाल, बारात वालों का इनकार अनुचित नहीं था और उस व्यक्ति की ज़िद सरासर गलत थी। फिर जब उन्होंने खुदा का वास्ता दिया, तो उस पर बिना किसी कारण के न मानना गुनाह हो गया, हदीस में है:

वह व्यक्ति शापित (मलऊन) है जिससे खुदा के नाम पर कुछ माँगा जाए और वह माँगने वाले को कुछ न दे, बशर्ते कि वह किसी गलत चीज़ का सवाल न करे। इमाम तबरानी ने 'मुअजम कबीर' में सनद-ए-हसन के साथ हज़रत अबू मूसा अशअरी के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम से यह हदीस बयान की है।

वह शख़्स मलऊन है कि जिससे ख़ुदा के नाम पर कुछ माँगा जाए तो वह साइल को कुछ न दे बशर्ते कि वह किसी को छोड़ने का सवाल न करे। इमाम तबरानी ने मुअजम कबीर में सनद हसन के साथ हज़रत अबू मूसा अशअरी के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम से तख़रीज फ़रमाई। (त)

यहाँ तक तो मूर्खता या गुनाह ही था, लेकिन उसके बाद जो शब्द उसने कहे कि "हम खुदा और रसूल को नहीं मानते", यह स्पष्ट रूप से कुफ्र (अविश्वास) का शब्द है। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (अल्लाह इससे बचाए)। उस व्यक्ति पर अनिवार्य है कि वह तौबा (पश्चाताप) करे और नए सिरे से मुसलमान बने, और अगर उसकी पत्नी है, तो नए सिरे से निकाह करना ज़रूरी है। और जिस तरह उसने वह शब्द सभा में कहे थे, तौबा भी सभा में ही करे। अगर वह न माने, तो मुसलमानों को चाहिए कि उसे अपने समूह से निकाल दें, न उसे अपने पास बिठाएँ न उसके पास बैठें, न उसके लेन-देन या मामलात में शरीक हों, न उसे अपनी महफ़िलों में शामिल करें। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"अगर तुझे शैतान भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिमों (अत्याचारियों) के साथ मत बैठ।" (68)

अगर तुझे शैतान भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठ। (त)

1. कंज़ुल उम्माल, बहवाला इब्न सुन्नी व अबू नुऐम फ़ित-तिब्ब, हदीस 28325, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत, 10/52
2. मज्मउज़ ज़वाइद, बहवाला तबरानी किताबुज़ ज़कात बाब फ़ीमन स-अला बि-वज्हिल्लाह, 3/103; अत-तरगीब वत-तरहीब बहवाला तबरानी किताबुस सदक़ात, 1/201
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/68

पेज 104/674

کلم المجذوم وبینك وبینه قدر رمح اور کوڑھی سے اس حالت میں بات کرو کہ تمہارے اور اس محین، رواہ ابن السنی وابونعیم فی کے درمیان ایک دو نیزے کی مسافت کی مقدار ہو، محدث الطب النبوی عن عبد اللہ بن اوفٰی ابن سنی اور ابو نعیم نے طب نبوی میں حضرت عبداللہ بن رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ ابی اوفی کے حوالے سے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تعالٰی علیہ وسلم۔ سے اسے روایت کیا ہے۔ (ت)

بہر حال، برات والوں کا انکار بے جانہ تھا اور اس شخص کا اصرار محض ناحق۔ پھر جب انھوں نے خدا کا واسطہ دیا اس پر بلاوجہ نہ ماننا گناہ ہوا، حدیث میں ہے :

ملعون من سئل بوجه اللہ ثم منع وہ شخص ملعون ہے کہ جس سے خدا کے نام پر کچھ مانگا سائلہ مالم یسئل ھجرا اخرج جائے تو وہ سائل کو کچھ نہ دے بشر طیکہ وہ کسی کو الطبرانی فی الکبیر بسند حسن عن چھوڑنے کا سوال نہ کرے۔ امام طبرانی نے معجم کبیر میں ابی موسٰی الاشعری عن النبی صلی سند حسن کے ساتھ حضرت ابو موسیٰ اشعری کے حوالے سے اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے تخریج فرمائی۔ (ت)

یہاں تک تو حماقت یا گناہ ہی تھا اس کے بعد وہ لفظ جو اس نے کہا کہ ہم خدا اور رسول کو نہیں مانتے یہ صریح کلمہ کفر ہے۔ والعیاذ باللہ تعالٰی، اس شخص پر فرض ہے کہ توبہ کرے اور از سر نو مسلمان ہو، اور اگر عورت رکھتا ہے تو نئے سرے سے نکاح چاہئے۔ اور جس طرح وہ کلمہ مجمع میں کہا تھا توبہ بھی مجمع میں کرے، اگر نہ مانے تو مسلمان ضرور اسے اپنے گروہ سے

نکال دیں، نہ اپنے پاس بٹھائیں نہ اس کے پاس بیٹھیں نہ اس کے معاملات میں شریک ہوں، نہ اپنی تقریبوں میں اسے شریک کریں۔ اللہ تعالٰی فرماتا ہے۔

"وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ٦٨"۔

اگر تجھے شیطان بھلا دے تو یاد آنے کے بعد ظالموں کے ساتھ مت بیٹھ (ت)

1 کنز العمال بحوالہ ابن السنی وابی نعیم فی الطب حدیث ۲۸۳۲۵ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۰ / ۵۲

2 مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب الزکاۃ باب فیمن سأل بوجہ اللہ ۳ / ۱۰۳، الترغیب والترھیب بحوالہ الطبرانی کتاب الصدقات ۱ / ۲۰۱ 3 القرآن الکریم ۶ / ۶۸

Fatawa Rizwia Volume 21

And those who left after supporting him have also become severe sinners. Repentance is obligatory for them too; if they do not repent, then it is appropriate for Muslims to separate from them as well. And Allah Almighty knows best.

Issue 2: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid says that although one gives an offering (Niyaz) to the Master of the Universe (صلی اللہ علیہ وسلم) from unlawful (haram) wealth, the Master still accepts it. Just as when a son is born to a rich person, bards, beggars, etc., who bring a grass plant or something else for 'Dhoi' (a traditional gift), he accepts it happily; in the same way, the Master of the World (صلی اللہ علیہ وسلم) also accepts it. And he says, 'I have seen this written in some books as well.' Is this statement of Zaid correct or not? Explain and be rewarded.

The Answer: This statement of his is a clear falsehood, null, void, and a heinous slander against the Master of the World (صلی اللہ علیہ وسلم).

(The Holy Prophet صلی اللہ علیہ وسلم said:) Whoever intentionally attributes a lie to me, let him take his seat in Hellfire. —(T)

Never is unlawful (haram) wealth acceptable, nor is it permissible to spend it in the path of Allah, nor is there any reward for it; rather, it is pure burden. Allah Almighty says:

"O you who have believed, spend from the good things which you have earned..." —2 O you who believe! Spend from the pure things you have earned.

Then He says: "...and do not aim toward the defective therefrom, spending [from that]..." —3 And do not intend to give from the defective (vile) things in Our path.

And He says: "...Indeed, Allah only accepts from the righteous [who fear Him]." —4 God does not accept except from the righteous.

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter: The Sin of Whoever Tells a Lie Against the Prophet (PBUH), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/21 2 The Holy Quran 2/267 3 The Holy Quran 2/267 4 The Holy Quran 5/27

फतावा रज़विया जिल्द 21

और जो लोग उसका साथ देकर उठ गए, वे भी सख्त गुनहगार हुए, उन पर भी तौबा वाजिब है, अगर वे तौबा न करें तो मुसलमानों के लिए उनसे अलग होना ही उचित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 2: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद कहता है कि हुज़ूर सरवर-ए-कायनात (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नियाज़ अगरचे हराम माल पर दी जाए, मगर फिर भी हुज़ूर उसे कुबूल फरमा लेते हैं। जैसे किसी रईस के यहाँ लड़का पैदा हो तो भाट, भिखारी वगैरह जो घास का पौधा या कुछ और 'धोई' के लिए ले जाते हैं, वह उसे खुशी से कुबूल कर लेता है; इसी तरह सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) भी कुबूल फरमा लेते हैं। और वह कहता है कि मैंने कुछ किताबों में भी ऐसा लिखा देखा है। क्या ज़ैद का यह कौल सही है या नहीं? बयान कीजिए और सवाब पाइए।

जवाब: उसका यह कौल सरासर गलत, बातिल और हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर एक घिनौना इफ़्तरा (झूठा आरोप) है।

(नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया:) जिसने मुझ पर जान-बूझकर झूठ बोला, वह अपना ठिकाना जहन्नुम में बना ले। —(त)

हराम माल हरगिज़ कुबूल करने के काबिल नहीं, न ही इसे अल्लाह की राह में खर्च करना जायज़ है, और न ही इस पर कोई सवाब है, बल्कि यह सरासर वबाल है। अल्लाह तआला फरमाता है:

"ऐ ईमान वालो! अपनी कमाई में से पाक चीज़ें हमारी राह में खर्च करो।" —2

फिर फरमाता है: "और नापाक (खबीस) चीज़ों का इरादा न करो कि उसमें से हमारी राह में उठाओ।" —3

और फरमाता है: "खुदा कुबूल नहीं करता मगर परहेज़गारों से।" —4

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाब: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर झूठ बोलने वाले का गुनाह, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/21 2 अल-कुरान अल-करीम, 2/267 3 अल-कुरान अल-करीम, 2/267 4 अल-कुरान अल-करीम, 5/27

اور جو لوگ اس کا ساتھ دے کر اٹھ گئے وہ بھی سخت گنہ گار ہوئے ان پر بھی توبہ واجب اگر نہ کریں تو مسلمانوں کو ان سے بھی جدائی مناسب۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے حضور سرورِ کائنات صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نیاز اگرچہ حرام مال پر دیتا ہے مگر پھر بھی حضور قبول فرما لیتے ہیں، جیسے کسی امیر کا لڑکا پیدا ہو تو بھاٹ بھکاری وغیرہ جو گھاس کا پودا یا اور کچھ ڈھوئی کے لے جاتے ہیں وہ اسے خوشی سے قبول کر لیتا ہے اسی طرح سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بھی قبول فرما لیتے ہیں۔ اور کہتا ہے میں نے بعض کتابوں میں بھی ایسا لکھا دیکھا ہے۔ آیا یہ قول زید کا صحیح ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ۔ ت) الجواب: یہ قول اس کا غلط صریح و باطل قبیح اور حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر افتراءِ فضیح ہے۔

قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعدہ من النار-1 | (نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:) جو مجھ پر دانستہ جھوٹ باندھے وہ اپنا ٹھکانا دوزخ میں بنالے۔ (ت)

زنہار مال حرام قابلِ قبول نہیں، نہ اسے راہِ خدا میں صرف کرنا روا، نہ اس پر ثواب ہے بلکہ نرا وبال ہے۔ اللہ تعالٰی فرماتا ہے: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ"2 | اے ایمان والو! اپنی کمائی میں سے پاکیزہ چیزیں ہماری راہ میں خرچ کرو۔

پھر فرماتا ہے: "وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ"3 | اور خبیث چیزوں کا قصد نہ کیا کرو کہ اس میں سے ہماری راہ میں اٹھاؤ۔

اور فرماتا ہے: "إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ۞"4 | خدا قبول نہیں کرتا مگر پرہیز گاروں سے۔

1 صحیح البخاری کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۱/۱ 2 القرآن الکریم ۲/۲۶۷ 3 القرآن الکریم ۲/۲۶۷ 4 القرآن الکریم ۵/۲۷

Fatawa Razawiya Volume 21

Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Majah, and Khuzaymah in their Sahihs narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text

"Whoever gives in charity the equivalent of a date from pure earnings—and Allah only accepts what is pure—then indeed Allah accepts it with His right hand..." (The Hadith)[1]

And in the narration of Ibn Abi Waqas (may Allah be pleased with him): "Verily, Allah is pure and does not accept except what is pure."[2] And Imam Ahmad and others narrated from Abdullah bin Mas'ud (may Allah have mercy on him) that he said, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "No servant earns wealth from forbidden (Haram) sources and gives it in charity such that it is accepted from him, nor does he spend from it such that he is blessed in it, nor does he leave it behind except that it will be his provision for the Fire. Verily, Allah does not erase evil with evil, but He erases evil with good. Indeed, the foul does not erase the foul."[3] (I have summarized it from a long Hadith, and some scholars have graded it as Hasan [good]).

Al-Hakim narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that he

Urdu Translation

Whoever gives charity equal to one date from pure earnings, and Allah the Exalted does not accept except what is pure, then Allah, the Great and Majestic, accepts it with His Hand of Power. (The Hadith).

Meaning the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: Verily Allah is Pure, He accepts only the pure. (Imam Ahmad and others narrated from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) that he said): Meaning the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: It will not happen that a servant earns forbidden wealth and gives it in charity and it is accepted from him, nor that he spends it on himself and is blessed in it, nor will he leave it behind him except that it will be his provision toward Hell. Indeed, Allah the Exalted does not erase evil with evil; yes, He erases evil with good. Indeed, the foul will not erase the foul. (This is mentioned briefly from the hadith and some scholars have called it Hasan. - T)

(Hakim narrated on the authority of Abdullah Ibn Abbas (may Allah the

Arabic Text	Urdu Translation
said, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said...	Exalted be pleased with both of them) that...

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Zakat, Chapter: Charity from Pure Earnings, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/189. [2] Al-Sunan al-Kubra, Book of Rain Prayers, 3/346; and Sahih Muslim, Book of Zakat, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/326. [3] Musnad of Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abdullah bin Mas'ud, Dar al-Fikr, Beirut, 1/387.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजा और खुज़ैमा ने अपनी 'सहीह' किताबों में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

मन तसद्दक़ बि अदलि तमरतिन मिन कसबिन तय्यिबिन वला यक़्बलुल्लाहु इल्लत तय्यिबा फ़इन्नल्लाहा यक़्बलुहा बियमीनिहि... अल-हदीस।[1]

व फ़ी रिवायतिब्नि अबी वक़्क़ासिन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु इन्नल्लाहा तय्यिबुँल्ला यक़बलु इल्लत तय्यिब।[2] व अख़्रजल इमामु अहमद व ग़ैरूहु अन अब्दुल्लाहि बिन मसूदिन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु क़ाल क़ाल रसूलुल्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ला यक्सिबु अबदुन मालम्मिन हरामिन फ़यतसद्दक़ु बिही फ़युक़बलु मिन्हु वला युन्फ़िक़ु मिन्हु फ़युबारकु लहू फ़ीहि वला यत्रुकु ख़ल्फ़ा ज़ह्रिहि इल्ला काना ज़ादहू इलन नार इन्नल्लाहा ला यम्हुस सय्यिअ बिस सय्यिइ वलाकिन यम्हुस सय्यिअ बिल हसनि इन्नल ख़बीसा ला यम्हुल ख़बीस।[3] इख़्तसरतुहु मिन हदीसिन वक़द हस्सनहू बअज़ुल उलमा।

व अख़्रजल हाकिमु अन इब्न अब्बासिन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा क़ाल क़ाल रसूलुल्लाहि सल्लल्लाहु तआला...

उर्दू अनुवाद

जो एक खजूर के बराबर पाक कमाई से सदक़ा करे और अल्लाह तआला नहीं क़बूल फ़रमाता मगर पाक को, तो हक़ जल्ला व अला उसे अपने यमीने क़ुदरत से क़बूल फ़रमाता है। (अल-हदीस)

यानी नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं बेशक अल्लाह पाक है पाक ही को क़बूल फ़रमाता है। (इमाम अहमद वग़ैरह ने अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से तख़रीज की कि उन्होंने फ़रमाया) यानी नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं यह न होगा कि बंदा हराम कमा कर उससे सदक़ा करे और वह क़बूल कर लिया जाएगा और न यह कि उसे अपने खर्च में लाए तो उसके लिए उसमें बरकत दें और न उसे अपने पीछे छोड़ जाएगा मगर यह कि वह उसका तोशा होगा जहन्नम की तरफ़, बेशक अल्लाह तआला बुराई से बुराई को नहीं मिटाता, हाँ भलाई से बुराई को मिटाता है बेशक खबीस खबीस को न मिटाएगा, (यह हदीस से मुख़्तसरन बयान किया है और कुछ उलमा ने इसे हसन कहा। त)

(हाकिम ने अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो) के हवाले से तख़रीज की कि...

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुज़ ज़कात, बाब: पाक कमाई से सदक़ा, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/189 [2] अस-सुनन अल-कुबरा, किताब सलातुल इस्तिसक़ा, 3/346 और सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़कात, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/326 [3] मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अब्दुल्लाह बिन मसूद, दारुल फ़िक्र बैरूत, 1/387

بخاری، مسلم، ترمذی، نسائی، ابن ماجہ خزیمہ اپنی صحاح میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
من تصدق بعدل تمرة من كسب طيب ولا يقبل الله الا الطيب فان الله يقبلها بيمينه الحديث۔[1]	جو ایک کھجور کے برابر پاک کمائی سے تصدق کرے اور اللہ تعالیٰ نہیں قبول فرماتا مگر پاک کو تو حق جلا وعلا اسے اپنے یمین قدرت سے قبول فرماتا ہے۔ الحدیث۔
وفي رواية ابن ابي وقاص رضى الله تعالى عنه ان الله طيب لا يقبل الا الطيب[2]۔ واخرج الامام احمد و غيره عن عبد الله بن مسعود رحمه الله تعالى قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لايكسب عبد ما لا من حرام فيتصدق به فيقبل منه ولا ينفق منه فيبارك له فيه ولا يترك خلف ظهره والا كان زاده الى النار ان الله لا يمحو السيئ بالسيئ ولكن يمحوا السيئ بالحسن ان الخبيث لا يمحو	یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں بیشک اللہ پاک ہے پاک ہی کو قبول فرماتا ہے۔ (امام احمد وغیرہ نے عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے تخریج کی کہ انھوں نے فرمایا) یعنی نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں یہ نہ ہوگا کہ بندہ حرام کما کر اس سے تصدق کرے اور وہ قبول کرلیا جائے گا اور نہ یہ کہ اسے اپنے صرف میں لائے تو اس کے لئے اس میں برکت دیں اور نہ اسے اپنے پیچھے چھوڑ جائے گا مگر یہ کہ وہ اس کا توشہ ہوگا جہنم کی طرف، بیشک اللہ تعالیٰ برائی سے برائی کو نہیں مٹاتا، ہاں بھلائی سے برائی کو مٹاتا ہے بیشک خبیث خبیث کو نہ مٹائے گا، (یہ حدیث سے

عربی متن	اردو ترجمہ
الخبیث[3] اختصرته من حدیث وقد حسنه بعض العلماء۔	مختصراً بیان کیا ہے اور بعض علماء نے اسے حسن کہا۔ ت)
واخرج الحاکم عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما قال قال رسول الله صلی الله تعالیٰ	(حاکم نے عبد الله ابن عباس (الله تعالیٰ ان دونوں سے راضی ہو) کے حوالے سے تخریج کی کہ

---

[1] صحیح البخاری کتاب الزکوۃ باب الصدقۃ من کسب طیب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۸۹ [2] السنن الکبری کتاب صلوۃ الاستسقاء ۳/۳۴۶ و صحیح مسلم کتاب الزکوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۲۶ [3] مسند امام احمد بن حنبل حدیث عبدالله بن مسعود دار الفکر بیروت ۱/۳۸۷

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Peace and blessings be upon him] He said (i.e., narrated from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him): One who accumulates wealth from illegitimate means, or he said from what is not rightfully his, should not be envied. If he gives it in charity, it will not be accepted from him, and what remains will be his provision towards the Fire. ^1 (Al-Hakim said this hadith has a sound chain of narration, but he was not correct because it contains a narrator named Hanash who is abandoned, but according to Imam al-Bayhaqi, there is a supporting report for it narrated from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him). - T)

(Ibn Khuzaymah and Ibn Hibban narrated it in their respective Sahihs, and al-Hakim in al-Mustadrak via Darraj from Abu Hujayrah (may Allah be pleased with him) that he said... - T) Meaning, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Whoever accumulates prohibited (haram) wealth and then gives it in charity, there will be no reward for him in it, and its burden (sin) will be upon him. ^2

(Al-Tabarani narrated from Abu al-Tufail (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)... - T) Meaning, the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Whoever earns wealth from prohibited means and then frees a slave with it and maintains ties of kinship, that will be a burden (sin) upon him. ^3

---

1 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Sales, Dar al-Fikr, Beirut, 2/5 2 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Zakat, Dar al-Fikr, Beirut, 1/390 3 Kanz al-Ummal with reference to Tabarani from Abu al-Tufail, Hadith 40927, Muassasat al-Risalah, Beirut, 15/4

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[उन पर शांति और आशीर्वाद हो] उन्होंने कहा (यानी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत है): जो व्यक्ति गैर-हलाल (अवैध) तरीके से धन इकट्ठा करता है, या उन्होंने कहा जो उसके अधिकार का नहीं है, उस पर ईर्ष्या नहीं की जानी चाहिए। यदि वह उससे दान देता है, तो वह उससे स्वीकार नहीं किया जाएगा, और जो शेष बचेगा वह नर्क की ओर उसका प्रावधान होगा। ^1 (अल-हाकिम ने कहा कि यह हदीस सहीह उल-इसनाद है, लेकिन उन्होंने सही नहीं कहा क्योंकि इसमें हनश नाम का एक रावी (वर्णनकर्ता) 'मतरूक' (छोड़ा हुआ) है, लेकिन इमाम बैहक़ी के अनुसार अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसके लिए एक गवाह (सहायक रिपोर्ट) मौजूद है। - त)

(इब्न खुज़ैमा और इब्न हिब्बान ने अपनी-अपनी सहीह में उल्लेख किया है और अल-हाकिम ने मुस्तदरक में दराज के माध्यम से अबू हुजैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है कि उन्होंने कहा... - त) यानी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं कि जो हराम माल जमा करे फिर उसे खैरात (दान) में दे दे, तो उसके लिए उसमें कोई सवाब (पुण्य) नहीं होगा और उसका बोझ (गुनाह) उसी पर होगा। ^2

(इमाम तबरानी ने अबुल तुफैल रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से उल्लेख किया है कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम से रिवायत है... - त) यानी नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं कि जो हराम माल कमाए, फिर उसमें से गुलाम आज़ाद करे और रिश्तेदारों के साथ अच्छा व्यवहार करे, तो यह भी उस पर बोझ (गुनाह) ही ठहरेगा। ^3

---

1 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल बुयू, दारुल फिक्र बेरुत, 2/5 2 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुज़ ज़कात, दारुल फिक्र बेरुत, 1/390 3 कंज़ुल उम्माल ब-हवाला तबरानी, अन अबिल तुफैल, हदीस 40927, मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत, 15/4

पृष्ठ 107 का 674

علیه وسلم لا یغبطن جامع المال من غیر حله او قال من غیر حقه فانه ان تصدق لم یقبل منه وما بقی کان زاده الی النار ۱۸ قال الحاکم صحیح الاسناد ولم یصب ففیه حنش متروك لکن له شاهد عند البیهقی عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ انہوں نے فرمایا (یعنی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت ہے جو غیر حلال سے جمع کرے اس پر کوئی رشک نہ کیا جائے اگر وہ اس سے خیرات کرے گا تو قبول نہ ہوگی اور جو بچ رہے گا وہ اس کا توشہ ہوگا جہنم کی طرف۔ (حاکم نے کہا کہ یہ حدیث صحیح الاسناد ہے لیکن اس نے ٹھیک نہیں کہا کیونکہ اس میں حنش نامی راوی متروک ہے لیکن امام بیہقی کے نزدیک اس کے لئے عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے شاہد موجود ہے۔ ت)

واخرج ابن خزیمة وابن حبان فی صحیحیهما والحاکم فی المستدرك من طریق دراج عن ابی حجیرة رضی اللہ تعالٰی عنه قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم من جمع مالا حراما ثم تصدق به لم یکن له فیه اجر و کان اصره علیه ۲۸۔ (ابن خزیمہ اور ابن حبان نے اپنی اپنی صحیح میں تخریج کی اور حاکم نے مستدرک میں دراج کے طریقے سے ابو حجیرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی کہ انہوں نے فرمایا۔ ت) یعنی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں جو حرام مال جمع کرے پھر اسے خیرات میں دے اس کے لئے ثواب کچھ نہ ہوگا اور اس کا وبال اس پر ہوگا۔

اخرجه الطبرانی من ابی الطفیل رضی اللہ تعالٰی عنه عن النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم من کسب مالا من حرام فاعتق منه ووصل منه رحمه کان ذلك اصره علیه ۳۸۔ (امام طبرانی نے ابوالطفیل رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے تخریج فرمائی کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت

ہے۔ ت) یعنی نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں کہ جو حرام مال کمائے پس اس میں سے غلام آزاد کرے اور صلہ رحم کرے تو یہ بھی اس پر وبال ٹھہرے۔

---

1 المستدرك للحاكم كتاب البيوع دارالفكر بيروت ۲/ ۵ 2 المستدرك للحاكم كتاب الزكوة دارالفكر بيروت ۱/ ۳۹۰ 3 كنز العمال بحواله طب عن ابى الطفيل حديث ۴۰۹۲۷ مؤسسة الرسالة بيروت ۴ / ۱۵

Fatawa Ridawiyyah, Volume 21

And Abu Dawood narrated in Al-Marasil from Al-Qasim, from Mukhaymirah, who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever earns wealth through sin and then uses it to maintain family ties, or gives it in charity, or spends it in the way of Allah, all of that will be gathered and thrown with him into Hell."

(Abu Dawood has narrated in Marasil via Qasim from Mukhaymirah - T) meaning the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says that whoever earns wealth through sin and then uses it for maintaining family ties, or charity, or spends it in the path of God, all this will be gathered and thrown into Hell. And refuge is sought with Allah the Exalted.

Subhan Allah! These are the powerful clarifications from Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), and yet bold people accuse His Eminence that impure wealth is also accepted in his presence. There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Magnificent. O dear friend! How is it possible that something rejected by Allah's court and tainted with His displeasure could be honored with acceptance and pleasure in the court of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him)? In fact, this audacity of Zaid is an insult and disrespect to the court of the Prophet (upon whom be the best blessings and greetings), as it portrays him, God forbid, as one who likes and accepts impure things. Alas, alas! By Allah, he is the purest of the whole world and nothing suits the pure except pure things; foul things are for the foul.

Allah the Almighty and Majestic said:

"Vile women are for vile men, and vile men are for vile women; and pure women are for pure men, and pure men are for pure women. These are innocent of what they (the slanderers) say."

Foul women are for foul men, and foul men are for foul women; and pure women are for pure men, and pure men are for pure women. They are free from what people say.

Among those (slanders) is also the claim that impure wealth is accepted there. He, the Pure and Taintless, is free from this foul statement (peace and blessings of Allah be upon him). The example of grass, animal dung, etc., is sheer stupidity; what is the relation between the permissible and the forbidden? Thus, the rulers of this world

may have plenty of blood-stained thousands of filth, but what relation do they have with the Sovereign whom [Allah] "purifies with a thorough purification" (peace and blessings of Allah be upon him)? The correct example is this: if some bold fool takes a flask of urine as a royal offering to a sultan's celebration, then let him see if it is accepted or smashed in that fellow's face. And what the scholars say is that whoever possesses haram (unlawful) wealth and the owner is known...

---

1 Kitab al-Marasil, Chapter of Zakat al-Fitr, Hadith 71, Al-Maktabah al-Qasimiyyah, Faisalabad, p. 71. 2 Al-Quran al-Karim 24/26

फतावा रज़विया, जिल्द 21

और अबू दाऊद ने अल-मरासील में अल-कासिम से, मुखायमिरा से रिवायत की, उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जिसने गुनाह के जरिए माल कमाया और फिर उससे रिश्तों को जोड़ा या सदका दिया या अल्लाह की राह में खर्च किया, उस सबको इकट्ठा किया जाएगा और उसके साथ जहन्नुम में फेंक दिया जाएगा।"

(अबू दाऊद ने मरासील में कासिम के माध्यम से मुखायमिरा से रिवायत की है - त) यानी नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं कि जो गुनाह की वजह से माल कमाकर उससे सिला-ए-रहम (रिश्तेदारों की मदद) या सदका या अल्लाह की राह में खर्च करे, ये सब इकट्ठा करके उसे जहन्नुम में फेंक दिया जाए। और अल्लाह तआला की पनाह।

सुभान अल्लाह! मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से तो ये ज़ोरदार वजाहतें (सपष्टीकरण) हैं, और बेबाक लोग हुज़ूर पर तोहमत (आरोप) रखें कि नापाक माल भी सरकार में कुबूल हो जाता है। ला हौला वला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलिय्यिल अज़ीम। ऐ अज़ीज़! जो चीज़ खुदा की बारगाह से मरदूद (तिरस्कृत) और उसकी नाराज़गी से आलूदा (गंदी) है, वो क्योंकर मुमकिन है कि मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दरबार में रज़ा और कुबूलियत से सरफ़राज़ (सम्मानित) हो? बल्कि हकीकत में ज़ैद की ये जुर्रत सरकारे रिसालत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में गुस्ताखी और बेअदबी है कि माज़अल्लाह उन्हें नापाक चीज़ों को पसंद और कुबूल करने वाला बताता है। अफ़सोस, अफ़सोस! खुदा की कसम, वो तमाम आलम से ज़्यादा पाक और साफ़ हैं और पाकीज़ा लोगों के लायक़ सिर्फ पाकीज़ा चीज़ें ही हैं; गंदी चीज़ें गंदों के ही हकदार हैं।

अल्लाह तआला अज़्ज़ा व जल्ल ने फरमाया:

"खबीस औरतें खबीस मर्दों के लिए हैं और खबीस मर्द खबीस औरतों के लिए। और पाकीज़ा औरतें पाकीज़ा मर्दों के लिए हैं और पाकीज़ा मर्द पाकीज़ा औरतों के लिए। ये उन बातों से बरी (पाक) हैं जो वे कहते हैं।"

गंदी औरतें गंदे मर्दों के लिए और गंदे मर्द गंदी औरतों के लिए; और सुथरी (पाक) औरतें सुथरे मर्दों के लिए और सुथरे मर्द सुथरी औरतों के लिए। वे उन बातों से बरी हैं जो लोग कहते हैं।

उन्हीं (बातों) में ये बात भी है कि वहाँ नापाक माल कुबूल हो। वो तय्यब-ओ-ताहिर (परम पवित्र) इस खबीस बात से बरी हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। और घास, गोबर वगैरह की मिसाल महज़ हिमाकत (मूर्खता) है कि मुबाह (जायज़) और हराम में क्या मुनासबत (संबंध)? लिहाज़ा दुनिया के अमीर चाहे हज़ारों खून से सने हुए गंदों वाले हों, उन्हें 'युतह्हिराकुम ततहीरा' (तुम्हें पूरी तरह पाक कर दे) के ताजदार से क्या निस्बत? सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। ठीक मिसाल यूँ है कि सुल्तानी जश्न में कोई बेवकूफ और निडर आदमी शाही तोहफ़े के तौर पर पेशाब की शीशी ले जाए, फिर देखे कि वो कुबूल होती है या उस आदमी के मुँह पर मारी जाती है। और वो जो उलमा फरमाते हैं कि जिसके पास माल-ए-हराम हो और मालिक मालूम हो...

---

1 किताब अल-मरासील, बाब ज़कात अल-फ़ित्र, हदीस 71, अल-मकतबा अल-कासिमिया, फ़ैसलाबाद, पेज 71। 2 अल-कुरआन अल-करीम 24/26

واخرج ابو داؤد فی المراسیل عن القاسم عن مخیمرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من اکتسب مالا من مأثم فوصل بہ رحما او تصدق بہ او انفقہ فی سبیل اللہ جمع ذلك جمیعا فقذف بہ فی جھنم -

(ابو داؤد نے مراسیل میں بواسطہ قاسم عن مخیمرۃ سے تخریج کی کہ انھوں نے فرمایا:ت) یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں جو گناہ کی وجہ سے مال کما کر اس سے صلہ رحم یا تصدق یا راہِ خدا میں خرچ کرے یہ سب جمع کرکے اسے جہنم میں پھینک دیا جائے ۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

سبحن اللہ! مصطفٰی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے تو یہ ظاہر تصریحیں، اور بیباک لوگ حضور پر تہمت رکھیں کہ ناپاک مال بھی سرکار میں قبول ہو جاتا ہے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ اے عزیز! جو چیز خدا کی بارگاہ سے مردود اور اس کی ناراضی سے آلودہ ہے کیونکہ ممکن کہ مصطفٰی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دربار میں رضا و قبول سے مشرف ہو بلکہ در حقیقت زید کی یہ جرأت سرکار رسالت علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیۃ میں گستاخی واہانت کہ معاذ اللہ انہیں ناپاک چیزوں کا پسند و قبول کرنے والا بتاتا ہے۔ ہیہات ہیہات واللہ وہ تمام عالم سے زیادہ ستھرے ہیں اور ستھروں کے لائق نہیں مگر ستھری چیز، گندی چیزیں گندوں کے سزا وار ہیں،

قال اللہ تعالیٰ عز وجل:

" الْخَبِیْثٰتُ لِلْخَبِیْثِیْنَ وَالْخَبِیْثُوْنَ لِلْخَبِیْثٰتِ ج وَالطَّیِّبَاتُ لِلطَّیِّبِیْنَ وَالطَّیِّبُوْنَ لِلطَّیِّبَاتِ ط اُولٰئِكَ مُبَرَّءُوْنَ مِمَّا یَقُوْلُوْنَ ط"

گندیاں گندوں کے لئے اور گندے گندیوں کو اور ستھریاں ستھروں کو اور ستھرے ستھریوں کو وہ بری ہیں ان باتوں سے جو لوگ کہتے ہیں۔

انھیں میں یہ بات بھی ہے کہ وہاں ناپاک مال مقبول ہو۔ وہ طیبِ طاہر اس خبیث قول سے بری ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، اور گھاس کے پٹھی وغیرہ کی مثال محض حماقت کہ مباح و حرام میں کیا مناسبت، لہٰذا امرائے دنیا بہتیرا خون آلودہ ہزاراں خباثت ہوتے ہیں انھیں تاجدار یطھرکم تطھیرا سے کیا نسبت۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ٹھیک مثال یوں ہے کہ جشن سلطانی میں کوئی احمق بیباک نذر شاہی کو پیشاب کا قارورہ لے جائے پھر دیکھے کہ مقبول ہوتا ہے یا اس مردک کے منہ پر مارا جاتا ہے۔ اور وہ جو علماء فرماتے ہیں کہ جس کے پاس مال حرام ہو اور مالک معلوم ہو

---

1 کتاب المراسیل باب الزکوٰۃ الفطر حدیث ۷۱ المکتبۃ القاسمیہ فیصل آباد ص ۷۱ 2 القرآن الکریم ۲۴/۲۶

Fatawa Rizvia, Volume 21

...if they do not remain or die without an heir, then give charity on their behalf. This does not mean that this charity is accepted as such, or that the intention should be to spend it on oneself, or that one will receive the reward for spending in the cause of Allah. Rather, the reason is that since using it is forbidden and it cannot reach the owner, one is compelled to give it to a poor person with the intention that it remains as a trust with Allah the Exalted, and He delivers it to the owner on the Day of Judgment.

(Arabic)	(Urdu)
At the end of the miscellaneous issues of usurpation in Al-Hindiyya from Al-Ghaya: A man has an opponent who died without an heir; he should give charity on behalf of the deceased right-holder in that amount so that it becomes a deposit with Allah the Exalted, then He delivers it to his opponents on the Day of Judgment. — 1	In Fatawa Hindiyya, at the end of miscellaneous issues of usurpation, it is narrated from Al-Ghaya: A person's opposing party died, having no heir. This person should give as much charity on behalf of the deceased right-holder (as much of the deceased's property is in his possession) so that this donated property remains as a trust in the presence of Allah the Exalted, so that on the Day of Judgment, Allah the Exalted may deliver that property to all his opposing claimants. (T)

In short, there is no doubt about Zaid's ignorance and misguidance, and his claim that "I have seen the same in some books" is either a mere anecdote misunderstood by him, or some such foolish, ignorant, or misguided person might have written it somewhere. If you listen to the rulings of the noble jurists, a very severe and heart-piercing ruling comes out for Zaid. His saying that "this Niyaz (offering) is accepted in the presence of the Holy Prophet (PBUH)" is exactly like saying that "the Truth, Glorified and Exalted is He, gives reward for it," for the outcome of Niyaz is nothing but to give charity for the sake of Allah and dedicate its reward to a beloved of Allah; otherwise, the actual food and clothing do not reach there.

(Arabic)	(Urdu)
An example of that is the saying of Allah the Exalted: "Their meat will not reach Allah, nor will their blood, but what reaches Him is piety from you." — 2	An example of this is the word of Allah the Exalted: The meat and blood of sacrifices do not reach the presence of Allah, but your piety reaches Him. (T)

In the acts of worship and obedience themselves, acceptance and the reaching of reward are one result. In Radd al-Muhtar, it is stated:

(Arabic)	(Urdu)
Acceptance is the attainment of the desired purpose from a thing.	Acceptance is called the [attainment] of the desired purpose of a thing from someone.

1. Fatawa Hindiyya, Book of Usurpation, Chapter on Miscellaneous Issues, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/175.
2. Al-Quran Al-Karim, 22/37.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

...यदि वे न रहें या बिना उत्तराधिकारी के मर जाएं तो उनकी ओर से दान (सदका) कर दे। इसका यह अर्थ नहीं है कि यह सदका स्वीकार्य है या स्वयं पर खर्च करने का इरादा होना चाहिए, या अल्लाह की राह में खर्च करने का सवाब मिलेगा। बल्कि कारण यह है कि जब इसका उपयोग हराम हो और मालिक तक पहुँचाना संभव न हो, तो विवश होकर उसे किसी गरीब को इस नियत से दे दे कि वह अल्लाह सुभानहु व तआला के पास अमानत रहे और वह कयामत के दिन मालिक तक पहुँचा दे।

(अरबी)

अल-हिन्दिया में गसब (अवैध कब्जा) के विविध मसलों के अंत में अल-ग़ाया से उद्धृत है: एक व्यक्ति का विरोधी मर गया जिसका कोई उत्तराधिकारी नहीं है; वह मृतक हकदार की ओर से उस राशि के बराबर दान करे ताकि वह अल्लाह तआला के पास अमानत बन जाए, फिर वह कयामत के दिन उसे उसके विरोधियों तक पहुँचा दे। — 1

(उर्दू)

फतावा हिन्दिया में गसब के विविध मसलों के अंत में अल-ग़ाया से वर्णित है: एक व्यक्ति का विरोधी पक्ष मर गया जिसका कोई उत्तराधिकारी नहीं है। यह व्यक्ति मृतक हकदार की ओर से (जितना मृतक का धन उसके पास मौजूद है) उतनी मात्रा में खैरात कर दे ताकि यह खैरात किया हुआ धन अल्लाह तआला की दरगाह में अमानत के तौर पर रहे, ताकि कयामत के दिन अल्लाह तआला उस धन को उसके सभी विरोधी दावेदारों तक पहुँचा दे। (त)

संक्षेप में, ज़ैद की अज्ञानता और गुमराह होने में कोई संदेह नहीं है, और उसका यह दावा कि "मैंने कुछ किताबों में ऐसा ही देखा है" या तो उसकी नासमझी में सुनाई गई बात है, या किसी ऐसे ही मूर्ख, अज्ञानी या गुमराह करने वाले व्यक्ति ने कहीं लिख दिया होगा। और अगर फुकहा (धर्मशास्त्रियों) के आदेशों को सुनें, तो ज़ैद के लिए बहुत सख्त और दिल दहला देने वाला हुक्म निकलता है। उसका यह कहना कि "हुज़ूर की बारगाह में यह नियाज़ कुबूल होती है" बिल्कुल वैसा ही कहना है जैसे कि "हक सुभानहु व तआला इस पर सवाब देता है", क्योंकि नियाज़ का सार यही है कि अल्लाह के लिए दान करें और उसका सवाब अल्लाह के किसी प्रिय (वली/नबी) को भेंट करें, अन्यथा वास्तविक भोजन और वस्त्र वहां नहीं पहुँचते।

(अरबी)

इसका उदाहरण अल्लाह तआला का कथन है: "न उनका मांस अल्लाह तक पहुँचता है और न ही उनका खून, बल्कि आप में से परहेज़गारी उस तक पहुँचती है।" — 2

(उर्दू)

इसका उदाहरण अल्लाह तआला का इरशाद है: अल्लाह तआला की बारगाह तक कुर्बानियों का मांस और खून नहीं पहुँचता, बल्कि उस तक तुम्हारा तक़वा (परहेज़गारी) पहुँचता है। (त)

स्वयं नेक कार्यों और इबादतों में स्वीकार्यता और सवाब का पहुँचना एक ही परिणाम है। रद-उल-मुहतार में है:

(अरबी)

कुबूल (स्वीकृति) का अर्थ है किसी चीज़ से वांछित उद्देश्य की प्राप्ति।

(उर्दू)

कुबूल किसी चीज़ के वांछित उद्देश्य को कहते हैं...

---

1. फतावा हिन्दिया, किताबुल गसब, बाबुल मुतफर्रिकात, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/175.
2. अल-कुरान अल-करीम, 22/37.

पृष्ठ 109/674

نہ رہیں یا بے وارث مر جائیں تو ان کی طرف سے تصدق کر دے اس کے یہ معنی نہیں کہ یہ صدقہ مقبول ہے یا ارادہ خود میں صرف کرنا ٹھہرے گا یا اس پر انفاق فی سبیل اللہ کا ثواب پائے گا بلکہ وجہ یہ ہے کہ جب اس میں تصرف حرام ہو اور مالک تک پہنچا نہیں سکتا ناچار اس کی نیت سے فقیر کو دے دے کہ اللہ جلالہ کے پاس امانت رہے اور وہ روز قیامت مالک کو پہنچادے۔

| فی اخر متفرقات الغصب من الھندیۃ عن الغایۃ رجل لہ خصم فمات ولاوارث لہ یتصدق عن صاحب الحق المیت بمقدار ذلک لیکون ودیعۃ عنداللہ تعالٰی فیوصل الی خصمائہ یوم القیمۃ ۔ ۱ | فتاوی ہندیہ میں متفرق مسائل غصب کے آخر میں الغایہ سے منقول ہے ایک شخص کا فریق مخالف مر گیا کہ جس کا کوئی وارث نہیں، یہ شخص صاحب حق میت کی طرف سے (جتنا مال میت کا اس کے پاس موجود ہے) اتنی مقدار خیرات کر دے تاکہ یہ خیرات کردہ مال اللہ تعالٰی کی بارگاہ میں بطور امانت رہے تاکہ قیامت کے دن اللہ تعالٰی اس کے مخالف تمام مدعیوں کو وہ مال پہنچادے۔ (ت) |

بالجملہ زید کی جہالت و ضلالت میں شک نہیں اور اس کا دعوی کہ میں نے بعض کتابوں میں ایسا ہی دیکھا ہے۔ یا تو محض حکایت بے سمجھی عنہ ہے یا کسی ایسے ہی سفیہ جاہل خواہ ضال مضل نے کہیں لکھ دیا ہوگا اور اگر فقہائے کرام کے ارشاد سنئے ، تو زید کے لئے حکم نہایت سخت و جگر شگاف نکلتا ہے۔ اس کا کہنا کہ حضور میں یہ نیاز قبول ہوتی ہے بعینہ یہ کہنا ہے کہ حق سبحانہ و تعالٰی اس پر ثواب دیتا ہے کہ نیاز کا حاصل نہیں مگر یہ کہ لوجہ اللہ تصدق کریں اور اس کا ثواب کسی محبوب خدا کی نذر ہو ورنہ یہ عین طعام و لباس وہاں نہیں پہنچتے۔

| نظیر ذلک قولہ تعالٰی "لَنْ یَّنَالَ اللہَ لُحُوْمُھَا وَلَا دِمَاؤُھَا وَلٰکِنْ یَّنَالُہُ التَّقْوٰی مِنْکُمْ" ۲ | اس کی مثال اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے: اللہ تعالیٰ کی بارگاہ تک قربانیوں کے گوشت اور خون نہیں پہنچتے بلکہ اس تک تمہارا تقوی پہنچتا ہے۔ (ت) |

خود قربات و طاعات میں قبول و وصول ثواب کا ایک حاصل۔ ردالمحتار میں ہے:

| القبول ترتب الغرض المطلوب من الشیئ | قبول کہتے ہیں کسی شے کی غرض مطلوب کا کسی |

---

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الغصب باب المتفرقات نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۷۵ ۲ القرآن الکریم ۲۲ / ۳۷

Fatawa Razawiyya Volume 21

- On something, like the arrangement of reward upon obedience. [1] | For something to be consequential, just as reward is consequential to acts of worship. (T)

In the same source: - The meaning of prayers upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) being rejected may imply the non-rewarding of the servant for it, etc. [2] | The concept of prayers upon the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) being rejected means that the servant does not receive reward (i.e., he sent blessings, but he gained no benefit, i.e., reward). (T)

In Tafsir-e-Kabir it is stated: - The theologians said: Every deed that Allah Almighty accepts, He rewards its performer and is pleased with it from him; and that for which He does not reward him nor is pleased with it from him, it is rejected. [3] | The theologians stated that for whatever deed Allah Almighty accepts, He delivers its reward to its performer and is pleased with him. And the one whose reward does not reach him and with whom He is not pleased, it is rejected. (T)

So it is clearly proven that according to Zaid, there is entitlement to reward even for charity from forbidden (haram) wealth, while scholars say that whoever gives charity from haram wealth and hopes for reward on it becomes an infidel. In 'Khulasa' it is stated: - A man gives charity from what is forbidden and hopes for reward, he commits disbelief, etc. [4] | If a person gives charity from haram wealth and hopes for reward for it, he will become an infidel. Etc. (T)

In 'Alamgiriyya' it is stated: - If he gives anything from forbidden wealth as charity to a poor person and... | If one gave some charity from haram wealth to a poor person and reward...

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Sifat al-Salat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/349
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Sifat al-Salat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/349
3. Mafatih al-Ghayb (Al-Tafsir al-Kabir)
4. Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Karahiyyah, Seventh Category, Maktaba Habibiyah, Quetta, 2/387

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

- किसी चीज़ पर ऐसा होना जैसे इबादत पर सवाब का होना। [1] | किसी चीज़ पर सवाब का मुरत्तब (आधारित) होना जैसे इबादत पर सवाब का होना। (त)

उसी में है: - नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद के रद्द होने का अर्थ यह हो सकता है कि बंदे को उस पर सवाब न मिलना आदि। [2] | हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ज़ात-ए-अकदस पर दरूद के मरदूद होने का अर्थ यह है कि बंदे को सवाब नहीं पहुँचता (यानी उसने दरूद तो भेजा लेकिन उसे उसका लाभ यानी सवाब नहीं मिला)। (त)

तफ़सीर-ए-कबीर में है: - मुतक्लिमीन (धार्मिक विद्वानों) ने कहा: जिस अमल को अल्लाह तआला स्वीकार करता है, वह उसके कर्ता को सवाब देता है और उससे प्रसन्न होता है; और जिसके लिए वह उसे सवाब नहीं देता और न ही उससे प्रसन्न होता है, वह रद्द है। [3] | मुतक्लिमीन ने फ़रमाया कि जिस अमल को अल्लाह तआला स्वीकार फ़रमाए, तो उसका सवाब उसके कर्ता तक पहुँचा देता है और उससे प्रसन्न होता है। और जिसका सवाब उसे न पहुँचाए और उससे प्रसन्न न हो, तो वह मरदूद (रद्द) है। (त)

तो साफ़ साबित हुआ कि ज़ैद के अनुसार हराम माल से सदक़ा करने पर भी सवाब की पात्रता है, जबकि विद्वान फ़रमाते हैं कि जो हराम माल से सदक़ा करके उस पर सवाब की उम्मीद रखे, वह काफ़िर हो जाता है। 'खुलासा' में है: - एक आदमी हराम से सदक़ा करता है और सवाब की उम्मीद रखता है, वह कुफ्र (अविश्वास) करता है आदि। [4] | किसी व्यक्ति ने हराम माल से सदक़ा किया और उस पर सवाब की उम्मीद रखता है तो वह काफ़िर हो जाएगा। आदि (त)

'आलमगीरिया' में है: - अगर किसी फकीर को हराम माल में से कुछ सदक़ा किया और... | अगर फकीर पर हराम माल में से कुछ सदक़ा किया और सवाब...

---

1. रद-उल-मुहतार, किताब अस-सलात, बाब सिफत अस-सलात, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/349
2. रद-उल-मुहतार, किताब अस-सलात, बाब सिफत अस-सलात, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/349
3. मफ़ातीह अल-ग़ैब (अत-तफ़सीर अल-कबीर)

4. खुलासा-उ्J-फ़तावा, किताब अल-कराहिया, सातवीं श्रेणी, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 2/387

पृष्ठ 110 / 674

علی شیئ کترتب الثواب علی الطاعة۱۔ | شے پر مرتب ہونا جیسے ثواب کا عبادات پر مرتب ہونا۔ (ت)

اسی میں ہے: معنی الصلوة علی النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قد ترد عدم اثابة العبد علیها۲ الخ۔ | حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ذات اقدس پر صلوٰۃ کے مردود ہونیکا مفہوم یہ ہوتا ہے کہ بندے کو ثواب نہیں پہنچتا (یعنی اس نے درود تو بھیجا مگر اس کو نفع یعنی ثواب نہ ہوا۔) (ت)

تفسیر کبیر میں ہے: قال المتکلمون کل عمل یقبلہ اللہ تعالیٰ فھو یثیب صاحبھا ویرضاہ عنہ والذی لا یثیبہ علیہ ولا یرضاہ منہ فھو المردود۳۔ | متکلمین نے فرمایا کہ جس عمل کو اللہ تعالیٰ قبول فرمائے تو اس کا ثواب اس کے صاحب تک پہنچا دیتا ہے اور اس سے راضی ہوتا ہے اور جس کا ثواب اسے نہ پہنچائے اور اس سے راضی نہ ہو تو وہ مردود ہے۔(ت)

تو صاف ثابت کہ زید کے نزدیک مالِ حرام سے تصدق پر بھی استحقاق ثواب ہے اور علماء فرماتے ہیں جو حرام مال سے تصدق کرکے اس پر ثواب کی امید رکھے کافر ہو جائے، خلاصہ میں ہے: رجل تصدق من الحرام ویرجوا الثواب یکفر٤ الخ۔ | کسی شخص نے حرام مال سے صدقہ کیا اور اس پر ثواب کی امید رکھتا ہے تو وہ کافر ہو جائے گا۔ الخ (ت)

عالمگیر یہ میں ہے: لو تصدق علی فقیر شیئا من المال الحرام و | اگر فقیر پر حرام مال میں سے کچھ صدقہ کیا اور ثواب

١ رد المحتار كتاب الصلوة باب صفة الصلوة دار احياء التراث العربى بيروت ١/٣٤٩ ٢ رد المحتار كتاب الصلوة باب صفة الصلوة دار احياء التراث العربى بيروت ١/٣٤٩ ٣ مفاتيح الغيب (التفسير الكبير) ٤ خلاصه الفتاوىٰ كتاب الكراهية الجنس السابع مكتبہ حبيبيہ كوئٹہ ٢/ ٣٨٧

Fatawa Razawiyya, Volume 21

“...one who hopes for reward becomes an infidel (kafir), etc.” [1] ...expects a reward, then he will become an infidel, etc. (T) It is obligatory upon Zaid to repent from such nonsense, recite the Kalima of Islam anew, and then perform a new marriage (Nikah) with his wife.

[Boxed Text] (Right Side): Keeping in view what the noble jurists have stated, as is evident from referring to 'Al-Durr al-Mukhtar' and other major books, Allah Almighty is the most knowledgeable, and the knowledge of that Majestic Being is most complete and most profound. (T) (Left Side): Based on what the jurists said, as appears by reviewing Al-Durr al-Mukhtar and other books. And Allah, Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect.

Issue 3: 4th Rajab 1308 AH What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say regarding this matter: a person is in the early stages of leprosy (judham). His brothers, relatives, and children have stopped eating and drinking with him, and they tell him that your wife can also be separated from you without divorce. In such a situation, please state what the command of the pure Sharia is for such a patient, may Allah Almighty reward you. (T)

Answer: In reality, people of weak faith, who do not have true trust (tawakkul) in God Almighty and hold superstitious thoughts, should avoid eating and drinking with a leper. Not out of the belief that by the effect of eating with him, another person becomes ill. This thought is purely wrong. Whatever is written in the divine decree (Taqdir) will surely happen, and what is not written will never happen. Allah Almighty commands the Muslims to say:

[Boxed Quranic Verse] (Right Side): “Nothing shall ever happen to us except what Allah has ordained for us. He is our Master.” And the Muslims should put their trust only in Allah. (Left Side): “Say: 'Nothing shall ever happen to us except what Allah has ordained for us. He is our Lord-Master.' And in Allah let the believers put their trust.” [2]

---

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/272.
2. The Holy Quran, 9/51.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

“...पुण्य की आशा रखने वाला काफ़िर हो जाता है, आदि।” [1] ...पुण्य की आशा रखता है तो वह काफ़िर हो जाएगा। आदि (त) ज़ैद पर यह फ़र्ज़ (अनिवार्य) है कि वह ऐसी बेतुकी बातों से तौबा करे, नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़े और उसके बाद अपनी पत्नी से दोबारा निकाह करे।

[बॉक्स टेक्स्ट] (दायां): इस बात पर नज़र रखते हुए कि जैसा कि फ़ुक़हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने फ़रमाया है, जैसा कि 'दुर्रे मुख़्तार' आदि बड़ी किताबों को देखने से ज़ाहिर होता है, अल्लाह तआला सबसे अधिक ज्ञान रखने वाला है और उस महान हस्ती का ज्ञान सबसे पूर्ण और दृढ़ है। (त) (बायां): नज़ारा इली माक़ालहु अल-फ़ुक़हा कमा यज़हरू बि-मुराजात अल-दुर्र अल-मुख़्तार वा ग़ैराहु मिन अल-असफ़ार, वल्लाहु सुब्हानहू वा तआला आलम व इल्मुहू जल्ला मजदुहू अतम वा अहकम।

मसला 3: 4 रजब 1308 हिजरी धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति को कोढ़ (जज़ाम) की बीमारी की शुरुआत हुई है। उसके भाइयों, रिश्तेदारों और संतानों ने उसके साथ खाना-पीना छोड़ दिया है और उससे कहते हैं कि तेरी पत्नी भी बिना तलाक़ के तुझसे अलग हो सकती है। ऐसी स्थिति में, पावन शरीयत में ऐसे मरीज़ के लिए जो हुक्म हो, उसे बयान फ़रमाएं अल्लाह तआला प्रतिफल देगा। (त)

उत्तर: वास्तव में, कमज़ोर विश्वास वाले लोग जिन्हें अल्लाह तआला पर सच्चा भरोसा (तवक्कुल) नहीं है और वे वहमी (भ्रमित) विचार रखते हैं, उन्हें कोढ़ी के साथ खाने-पीने से बचना चाहिए। इस विचार से नहीं कि उसके साथ खाने के प्रभाव से दूसरा व्यक्ति बीमार हो जाता है। यह विचार पूरी तरह ग़लत है। अल्लाह की तक़दीर (नियति) में जो लिखा है, वह ज़रूर होगा और जो नहीं लिखा है, वह हरगिज़ नहीं होगा। अल्लाह तआला मुसलमानों को हुक्म फ़रमाता है कि वे यूँ कहें:

[बॉक्स क़ुरआन आयत] (दायां): हमें हरगिज़ कोई तकलीफ़ नहीं पहुँच सकती सिवाय उसके जो अल्लाह तआला ने हमारे लिए लिख दी है, वही हमारा मौला (स्वामी) है और मुसलमानों को अल्लाह ही पर भरोसा करना चाहिए। (बायां): "लन् युसीबना इल्ला मा कतबल्लाहु लना हुवा मौलाना वा अलल्लाही फ़ल-य-तवक्कलिल मुमिनून।" [2]

---

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुस सियर, अध्याय 9, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 2/272।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 9/51।

یرجوا الثواب یکفر ۱ الخ۔ کی امید رکھتا ہے تو وہ کافر ہو جائے گا۔ الخ (ت) زید پر فرض ہے کہ ایسے خرافات سے توبہ کرے اور اسے از سر نو کلمہ اسلام پڑھنا اور اس کے بعد اپنی عورت سے نکاح جدید کرنا چاہیے۔

[باکس ٹیکسٹ] (دائیں): اس بات پر نظر رکھتے ہوئے کہ جو کچھ فقہاء کرام نے ارشاد فرمایا جیسا کہ در مختار وغیرہ بڑی کتابوں کی طرف مراجعت سے ظاہر ہوتا ہے، اللہ تعالی پاک وبر تر سب سے زیادہ علم رکھتا ہے اور اس بزرگی والے کا علم زیادہ کامل اور زیادہ پختہ ہے۔ (ت) (بائیں): نظرا الی ماقالہ الفقہاء کما یظہر بمراجعۃ الدر المختار وغیرہ من الاسفار، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۳: ۴ رجب ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کو عارضہ جذام کی ابتداء ہے اس کے بھائی بند اور اولاد نے اس کے ساتھ کھانا پینا چھوڑ دیا ہے اور اس سے کہتے ہیں کہ تجھ سے تیری زوجہ بھی بلا طلاق علیحدہ ہو سکتی ہے، ایسی حالت میں جو حکم شرع مطہرہ میں ایسے مریض کے واسطے ہو بیان فرمائیں، اللہ تعالی اجر دے گا۔ (ت)

الجواب: فی الواقع ضعیف الاعتقاد لوگ جنہیں خدائے تعالٰی پر سچا توکل نہ ہو اور وہمی خیالات رکھتے ہوں انھیں جذامی کے ساتھ کھانے پینے سے بچنا چاہئے۔ نہ اس خیال سے کہ اس کے ساتھ کھانے کی تاثیر سے دوسرا شخص بیمار ہو جاتا ہے۔ یہ خیال محض غلط ہے تقدیر الہی میں جو

کچھ لکھا ہے ضرور ہو گا اور جو نہیں لکھا ہے ہر گز نہ ہو گا اللہ تعالی مسلمانوں کو ارشاد فرماتا ہے کہ یوں کہیں:

[قرآنی آیت باکس] (دائیں): ہمیں ہر گز نہ پہنچے گی مگر وہ بات جو اللہ تعالیٰ نے ہمارے لئے لکھ دی، وہ ہمارا مولیٰ ہے اور مسلمانوں کو اللہ ہی پر بھروسہ چاہئے۔ (بائیں): "لَنْ يُصِيْبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰىنَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ" ۲۔

---

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲ / ۲۷۲ ۲ القرآن الکریم ۹ / ۵۱

Fatawa Rizwia Volume 21

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself ate with a leper. Rather, considering that if he ate or drank with him and, God forbid, something happened according to divine decree, Satan would instill in the heart that this act caused it, otherwise it wouldn't have happened. To avoid this satanic thought, one should refrain. Therefore, the command in the Hadith is: "Avoid a leper as you avoid a lion 1. If he descends into one valley, you descend into another valley 2." And in another Hadith, it is said: "Speak to a leper from a distance of one or two spears 3." And seek refuge in Allah, the Lord of the worlds. This is for the one who actually has leprosy, not that people start distancing themselves upon seeing just some sign of excitement/heat in the blood. This is to hurt the heart of a Muslim without right. Especially for siblings or children to do so is far from God-fearing and humanity. Seek refuge in Allah; can He not afflict them too? We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds. Such signs of 'excitement', God forbid, sometimes arise even without the disease of leprosy due to blood heat etc., and by the permission of Allah, disappear with the use of purifiers etc. May Allah grant refuge from His calamities, Amen. And for people to say that your wife can be separated without divorce—if by this it's meant she can leave his marriage without divorce—it is a pure error. In our school of thought (Madhab), as long as he doesn't give a divorce, she will never be out of his marriage. It is in Durr-ul-Mukhtar:

Neither of the spouses can opt for separation due to a defect in the other, even if it is severe, such as madness, leprosy, vitiligo, vaginal atresia, or bony protrusion 4 etc. And Allah knows best.	**Neither spouse has the right to separate because of a defect found in the other, even if the defect is extreme. Defects refer to madness, leprosy, vitiligo (white patches), ratq (joining of the genital area), and qarn (emergence of a bone there). Allah Almighty knows best.**

(T)

Issue 4: What do the scholars of religion say regarding this matter: A scavenger kept the fat of a dead goat in a vessel. A dog brought that vessel from his place and dropped it at the door of a Muslim woman. When the woman saw fat in the lota (vessel) outside, she took it home and applied a little fat to her hair. The person who...

1 Kanz al-Ummal Hadith 52/1028331 2 Kanz al-Ummal Hadith 52/1028331 3 Kanz al-Ummal Hadith 52/1028329 4 Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Talaq, Kitab al-Anin, Mujtabai Press Delhi, 1/254-255.

स्वयं नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने एक कोढ़ी (जज़ामी) के साथ खाना खाया। बल्कि इस बात का ध्यान रखते हुए कि यदि उनके साथ खाया-पिया और अल्लाह न करे ईश्वरीय इच्छा के अनुसार कुछ घटित हो गया, तो शैतान दिल में यह बात डालेगा कि इस कृत्य ने ऐसा किया वरना न होता। इस शैतानी विचार से बचने के लिए इससे परहेज करना चाहिए। इसीलिए हदीस में हुक्म है कि: "कोढ़ी से बचो जैसे तुम शेर से बचते हो १। अगर वह एक नाले में उतरे तो तुम दूसरे नाले में उतरो २।" और एक हदीस में है कि: "कोढ़ी से एक या दो नेज़े (भाले) की दूरी से बात करो ३।" और अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह। यह उसी के लिए है जिसे वास्तव में कोढ़ (जज़ाम) हो, न कि यह कि खून में केवल कुछ जोश का लक्षण पाकर उसे दूर-दूर करने लगें, क्योंकि यह तो नाहक मुसलमान का दिल दुखाना है। विशेष रूप से भाई-बहनों और औलाद का ऐसा करना खुदा-तरसी और इंसानियत से कितना दूर है। अल्लाह की पनाह मांगें, क्या वह उन्हें इसमें मुब्तला नहीं कर सकता? अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह। इस प्रकार के जोश के लक्षण, माज़-अल्लाह, कभी-कभी कोढ़ की बीमारी के बिना भी खून की गर्मी आदि से उत्पन्न हो जाते हैं और अल्लाह की अनुमति से शोधक (मूसफ़्फ़ियात) आदि के उपयोग से चले जाते हैं। अल्लाह तआला अपनी बलाओं से पनाह अता फरमाए, आमीन। और लोगों का यह कहना कि तुम्हारी पत्नी बिना तलाक के अलग हो सकती है—अगर इससे यह उद्देश्य है कि बिना तलाक के उसके निकाह से बाहर निकल सकती है, तो यह सरासर गलती है। हमारे मज़हब में जब तक वह तलाक न दे, वह हरगिज़ उसके निकाह से बाहर न होगी। दुर्र-ए-मुख्तार में है:

पति-पत्नी में से कोई भी दूसरे के दोष के कारण पृथक्करण का चुनाव नहीं कर सकता, भले ही वह दोष गंभीर हो जैसे पागलपन, कोढ़, सफेद दाग, योनि का बंद होना या वहां हड्डी निकल आना ४ आदि। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पति-पत्नी में से किसी को भी दूसरे में दोष पाए जाने के कारण जुदाई का अधिकार नहीं है, चाहे दोष सीमा से भी अधिक हो। दोष से तात्पर्य पागलपन, कोढ़, बर्स (सफेद दाग), रत़क़ (गुप्तांग का जुड़ जाना), क़र्न (वहां हड्डी निकल आना) है। अल्लाह तआला खूब जानता है।

(त)

मसला ४: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि: एक भंगी ने किसी बर्तन में मरी हुई बकरी की चर्बी रखी थी। वह बर्तन कुत्ता उसके यहां से लाकर एक मुसलमान औरत के दरवाजे पर डाल

गया। वह औरत जब बाहर के लोटे में चर्बी देखकर घर ले गई और थोड़ी सी चर्बी अपने बालों में लगाई, जिस व्यक्ति ने...

१ कंजुल उम्माल हदीस ५२/१०२८३३१ २ कंजुल उम्माल हदीस ५२/१०२८३३१ ३ कंजुल उम्माल हदीस ५२/१०२८३४९ ४ दुर्र-ए-मुख्तार किताबुत तलाक किताबुल अ़नीन, मुजतबाई प्रेस दिल्ली १/२५४-२५५

पेज 112 का 674

خود نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایک جذامی کو اپنے ساتھ کھلایا بلکہ یہ لحاظ کر کے کہ اس کے ساتھ کھایا پیا اور معاذ اللہ شاید حسب تقدیر الہی کچھ واقع ہوا، تو شیطان دل میں ڈالے گا کہ اس فعل نے ایسا کیا ورنہ نہ ہوتا، اس شیطانی خیال سے بچنے کے لئے اس سے احتراز کرے اس لئے حدیث میں حکم ہے کہ: "جذامی سے بچو جیسا کہ شیر سے بچتے ہیں ۱ اگر وہ ایک نالے میں اترے تم دوسرے نالے میں اترو ۲۔" اور ایک حدیث میں ہے کہ: "جذامی سے نیزہ دو نیزہ کے فاصلہ سے بات کرو ۳"۔ والعیاذ باللہ رب العالمین، یہ اسی کے لئے ہے جسے واقعی جذام ہو نہ یہ کہ خون میں صرف قدرے جوش کی کچھ علامت سی پا کر اسے دور دور کرنے لگیں کہ یہ تو ناحق مسلمان کا دل دکھانا ہے۔ خصوصاً بھائی بند اولاد کا ایسا کرنا کس قدر خدا ترسی و انسانیت سے بعید ہے۔ اللہ تعالٰی کی پناہ مانگیں کیا وہ ان کو مبتلا نہیں کر سکتا والعیاذ باللہ رب العلمین اس طرح کے جوش کی علامت معاذ اللہ بعض اوقات بے مرض جذام بھی خون کی حدت وغیرہ سے پیدا ہوجاتی ہے اور باذن الہی مصفیات وغیرہ کے استعمال سے جاتی رہتی ہے، اللہ تعالٰی اپنے بلاؤں سے پناہ عطا فرمائے آمین، اور لوگوں کا یہ کہنا کہ تیری زوجہ بلا طلاق علیحدہ ہو سکتی ہے اگر اس سے یہ مقصود کہ بے طلاق اس کے نکاح سے نکل سکتی ہے تو محض خطا ہے، ہمارے مذہب میں جب تک یہ طلاق نہ دے گا وہ ہرگز اس کے نکاح سے باہر نہ ہوگی۔ در مختار میں ہے :

لایتخیر احد الزوجین بعیب میاں بیوی میں سے کوئی ایک دوسرے میں عیب پائے جانے کی الاخر و لو فاحشا کجنون وجہ سے خواہ عیب حد سے بھی زیادہ ہو جدائی کا حق نہیں رکھتا، وجذام و برص ورتق وقرن ۴ عیب سے مراد دیوانگی، کوڑھ، برص (پھلبہری)، رتق (مقامِ ستر الخ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ کا جڑ جانا) قرن (وہاں ہڈی نکل آنا) اللہ تعالی خوب جانتا ہے۔

(ت)

مسئلہ ۴: کیا فرماتے ہیں دین اس مسئلہ میں کہ ایک بھنگی نے کسی برتن میں مردار بکری کی چربی رکھی تھی وہ برتن کتا اس کے یہاں سے لاکر ایک مسلمان عورت کے دروازہ پر ڈال دیا گیا وہ عورت جب باہر کے لوٹے میں چربی دیکھ کر گھر میں لے گئی اور تھوڑی سی چربی اپنے بالوں میں لگائی جس شخص نے

۱ کنز العمال حدیث ۵۲/۱۰۲۸۳۳۱ ۲ کنز العمال حدیث ۵۲/۱۰۲۸۳۳۱ ۳ کنز العمال حدیث ۵۲/۱۰۲۸۳۲۹ ۴ درمختار کتاب الطلاق کتاب العنین مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۵۴-۲۵۵

Fatawa Razawiyyah Volume 21

Someone saw a woman taking away a small pot (lota) and accused her of using pig fat. Hearing this, Zaid went to her and said, "There is a flaw in your faith, so become a Muslim again." He made her a Muslim. After that, he said, "Give us five rupees as our right for converting you to Islam." The poor woman kept pleading her poverty, but finally, he left after taking one and a quarter rupees. He also pressured the person who saw her taking the pot, saying "Why didn't you stop her?" and took four annas from him. Was this one and a half rupees halal or haram for Zaid? And was that woman a Muslim in that situation or not? Explain so you may be rewarded. Only.

The Answer: In the described situation, that woman certainly became a sinner. If she knew it contained carrion fat and then applied it to her hair, it is a sin. And if she didn't know, she was guilty of taking someone else's property for her use without permission. In any case, there is no doubt about her disobedience, but God forbid, she does not become an infidel for such a thing. Renewing the declaration of Islam (Kalimah) is better, but it was not necessary because of this act. So, Zaid committed a sin by claiming there was a flaw in the woman's faith. Then, taking a fee for teaching Islam was his second sin. Furthermore, pressuring the witness and taking four annas from him was his third sin.

Arabic	Urdu
For our Imams do not permit financial punishment/fines. Even according to those who do, this right belongs to the ruler (Imam), not to the common people.	Because our venerable Imams are not in favor of financial fines and penalties, and on the opinion of financial penalties, this right belongs to the Imam, not to the common people. (T)

This one and a half rupees that Zaid took is haram (forbidden) for him. It is mandatory for him to return it to those from whom he took it. If he has already consumed it, he should pay from his own pocket. Repentance from this sin will not be valid without doing so.

Arabic	Urdu
Allah Almighty says: "And do not consume one another's wealth unjustly." And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be	Allah Almighty says: (O people) do not consume one another's wealth amongst yourselves by unlawful means. Allah Almighty knows everything well, and the

Arabic

His majesty, is most complete and most perfect. Only.

[1] Al-Quran al-Karim 188/2

Urdu

knowledge of that One of great glory is more complete and firm. Only. (T)

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

किसी ने एक महिला को लोटा ले जाते देखा और उस पर सुअर की चर्बी इस्तेमाल करने का आरोप लगाया। यह सुनकर ज़ैद उसके पास गया और कहा, "तुम्हारे ईमान में फ़र्क आ गया है, इसलिए फिर से मुसलमान हो जाओ।" उसने उसे मुसलमान बनाया। इसके बाद उसने कहा, "हमें मुसलमान बनाने का हक़ पाँच रुपये दो।" वह बेचारी अपनी गरीबी का बहाना करती रही, अंततः वह सवा रुपया लेकर हटा। और जिसने उसे लोटा ले जाते देखा था, उसे भी धमकाया कि तुमने उसे रोका क्यों नहीं और उससे चार आने लिए। क्या यह डेढ़ रुपया ज़ैद के लिए हलाल था या हराम? और क्या वह महिला उस स्थिति में मुसलमान रही या नहीं? बयान करें ताकि आपको पुण्य मिले। फ़क़त।

उत्तर: वर्णित स्थिति में, वह महिला निश्चित रूप से गुनहगार हुई। अगर वह जानती थी कि इसमें मुर्दार (हराम जानवर) की चर्बी है और फिर बालों में लगाई तो यह गुनाह है। और अगर नहीं जानती थी, तो बिना अनुमति के दूसरे की चीज़ अपने इस्तेमाल में लाने की अपराधी हुई। बहरहाल, उसकी अवज्ञा में कोई संदेह नहीं है, लेकिन ईश्वर न करे, इतनी बात पर वह काफ़िर (अविश्वासी) नहीं हो सकती। इस्लाम के कलमे का नवीनीकरण बेहतर है, लेकिन इस कार्य के कारण इसकी आवश्यकता नहीं थी। अतः ज़ैद उस महिला के ईमान में फ़र्क बताकर गुनहगार हुआ। फिर इस्लाम की शिक्षा देने पर शुल्क लेना उसका दूसरा गुनाह था। फिर उस गवाह को धमकाकर उससे चार आने लेना तीसरा गुनाह हुआ।

अरबी

क्योंकि हमारे इमाम (विधिवेत्ता) आर्थिक दंड या जुर्माने के पक्षधर नहीं हैं। और आर्थिक दंड के मत पर भी, यह अधिकार शासक (इमाम) को है, आम जनता को नहीं।

उर्दू

क्योंकि हमारे अइम्मा किराम माल जुर्माना और तावान के क़ायल नहीं और माली तावान और जुर्माना के क़ौल पर तो यह इमाम को हक़ है अवाम को नहीं। (त)

यह डेढ़ रुपया जो ज़ैद ने लिया, उसके लिए हराम है। उस पर वाजिब (अनिवार्य) है कि जिनसे लिया है उन्हें वापस कर दे। अगर वह उसे खर्च कर चुका है, तो अपने पास से दे। इसके बिना इस गुनाह से तौबा (प्रायश्चित) स्वीकार नहीं होगी।

अरबी	उर्दू
अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "(लोगों) एक-दूसरे का माल अन्यायपूर्ण तरीके से आपस में न खाया करो।" और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान हो, सबसे पूर्ण और सबसे दृढ़ है। फ़क़त।	अल्लाह तआला ने इर्शाद फ़रमाया: (लोगो) एक दूसरे का माल नाजायज़ तरीक़े से बाहम न खाया करो। अल्लाह तआला सब कुछ खूब जानता है और उस बड़ी शान वाले का इल्म ज़्यादा मुकम्मल और पुख्ता है फ़क़त (त)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम १८८/२

اسے لوٹا لے جاتے دیکھا تھا اس نے مطعون کیا کہ اس نے سور کی چربی استعمال کی۔ یہ سن کر زید اس کے یہاں گیا اور کہا تیرے ایمان میں فرق آگیا تو پھر مسلمان ہو ، اسے مسلمان کیا، بعدہ، کہا ہمارا حق مسلمان کرنے کا پانچ روپیہ دے، وہ بیچاری اپنی محتاجی کا عذر بھی کرتی رہی، آخر سوا روپیہ لے کر چھوڑا۔ اور جس نے لوٹا لے جاتے دیکھا تھا اسے بھی دبایا کہ تو نے منع کیوں نہ کیا چار آنہ اس سے لیے۔ یہ ڈیڑھ روپیہ زید کے لئے حلال تھا یا حرام؟ اور وہ عورت اس صورت میں مسلمان رہی تھی یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو تاکہ اجر پاؤ ت) فقط

الجواب: صورت مستفسرہ میں وہ عورت گنہگار تو بیشک ہوئی کہ اگر جانتی تھی کہ اس میں مردار کی چربی ہے پھر بالوں میں لگائی تو یہ گناہ، اور اگر نہ جانتی تھی تو بزعم خود پر ایا مال بے مشور کے اپنے تصرف میں لانے کی مجرم ہوئی، بہر حال اس کی معصیت میں شک نہیں مگر معاذ اللہ اتنی بات پر کافرہ نہیں ہو سکتی تجدید کلمہ اسلام بہتر ہے مگر اس فعل کے باعث اس کی حاجت نہ تھی، تو زید اس وجہ سے اس عورت کے ایمان میں فرق بتا کر گناہ گار ہوا، پھر تلقین اسلام پر اجرت لینا اس کا دوسرا گناہ تھا۔ پھر اس دیکھنے والے کو دباکر اس سے چار آنہ لینا تیسرا گناہ ہوا۔

فان ائمتنا لا یقولون بالتعزیر بالمال و علی القول بہ فذاك الی الامام دون العوام۔

کیونکہ ہمارے ائمہ کرام مال جرمانہ اور تاوان کے قائل نہیں اور مالی تاوان اور جرمانہ کے قول پر تو یہ امام کو حق ہے عوام کو نہیں۔ (ت)

یہ ڈیڑھ روپیہ کہ زید نے لیا اس کے حق میں حرام ہے اس پر واجب ہے کہ جن جن سے لیا انہیں پھیر دے کہ اگر کھا چکا ہو تو اپنے پاس سے دے۔ بغیر اس کے اس گناہ سے توبہ نہ ہوگی۔

قال تعالیٰ: "وَلَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ" واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم فقط

اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: (لوگو) ایک دوسرے کا مال ناجائز طریقے سے باہم نہ کھایا کرو۔ اللہ تعالیٰ سب کچھ خوب جانتا ہے اور اس بڑی شان والے کا علم زیادہ مکمل اور پختہ ہے فقط (ت)

۱ القرآن الکریم ۲/۱۸۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

Question 5: From Amroha, sent by Moulvi Syed Muhammad Shah Sahib Milad Khawan, 22 Shaban 1311 AH. What do the scholars of religion say regarding these matters: "Explain and you shall be rewarded" (Explain to get reward. - T)

Question 5 First: Is it permissible to call Allah Almighty 'Aashiq' (Lover) and the Radiant Presence, the Leader of the World, peace and blessings of Allah be upon him, 'Ma'shooq' (Beloved)?

The Answer: It is impermissible because the meaning of 'Ishq' (passionate love) is absolutely impossible in relation to Allah the Almighty. And to use such a term without Shariah proof for the Majesty of Presence is absolutely forbidden. It is stated in 'Radd al-Muhtar':

"The mere illusion of an impossible meaning is sufficient for prohibition." (T)

Imam Allamah Yusuf Ardebili Shafi'i (may Allah have mercy on him) in the book 'Al-Anwar li-A'mal al-Abrar' narrates from himself and the two Shaikhs of the Madhhab, Imam Rafi'i and our Hanafi scholars (may Allah be pleased with them):

Arabic	Urdu Translation
If he said, "I love Allah passionately (ashqu Allah) or He loves me passionately (yashquni)", then he has committed innovation. The correct expression is to say, "I love Him (uhibbuhu) and He loves me (yuhibbuni)", as He, the Exalted, said: "He loves them and they love Him."	If someone says, "I have passionate love (ishq) for Allah Almighty and He has passionate love for me," then he is an innovator. Therefore, the correct expression is for him to say, "I love Allah Almighty and He loves me," similar to Allah Almighty's statement: "Allah Almighty loves them and they love Allah Almighty." (T)

Similarly, Imam Ibn Hajar Makki (may Allah sanctify his secret) quoted this in 'Al-I'lam' and established it.

Arabic	Urdu Translation
I say: It is apparent that the basis of the ruling is the word "yashquni" (He loves me passionately), not his claim for himself. Do you not see his words that...	I say: (I say) it is apparent that the basis of the ruling is the word "yashquni", not that word in which he claimed passionate love for his own self. Do you not...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/253.
2. Al-Anwar li-A'mal al-Abrar, Kitab al-Radda, Al-Matba'ah al-Jamaliyah, Egypt, 2/321.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

मसाला 5: अमरोहा से, मौलवी सैयद मुहम्मद शाह साहब मिलाद ख़ान द्वारा प्रेषित, 22 शाबान 1311 हिजरी। धर्म के विद्वान इन मसलों में क्या फरमाते हैं: 'बय्यिनू तुजरू' (बयान करें और पुण्य पाएं। - त)

मसाला 5 प्रथम: क्या अल्लाह तआला को 'आशिक' और हुज़ूर पुरनूर सरवर-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को 'माअशूक' कहना जायज़ है या नहीं?

जवाब: यह नाजायज़ है क्योंकि 'इश्क़' का अर्थ अल्लाह अज़्ज़वजल के हक़ में कतई (पूर्णत:) असंभव है। और ऐसे शब्द का बिना शरीयत के प्रमाण के अल्लाह की शान में बोलना कतई मना है। 'रद्दुल मुहतार' में है:

"असंभव अर्थ का केवल भ्रम ही निषेध के लिए पर्याप्त है।" (त)

इमाम अल्लामा युसूफ अर्दबेली शाफई रहमतुल्लाह तआला अलैह अपनी किताब 'अल-अनवारुल आमालुल अबरार' में अपने और मज़हब के दो शेखों, इमाम राफई और हमारे हनफी उलेमा रज़ियल्लाहु अन्हुम से नकल फरमाते हैं:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
यदि उसने कहा, "मैं अल्लाह से इश्क करता हूँ या वह मुझसे इश्क करता है", तो उसने बिदअत की। सही अभिव्यक्ति यह कहना है, "मैं उससे प्रेम करता हूँ और वह मुझसे प्रेम करता है", जैसा कि अल्लाह तआला ने कहा: "वह उनसे प्रेम करता है और वे उससे प्रेम करते हैं।"	अगर कोई व्यक्ति कहे, "मैं अल्लाह तआला से इश्क़ रखता हूँ और वह मुझसे इश्क़ रखता है", तो वह बिदअती है। इसलिए सही इबारत यह है कि वह यों कहे, "मैं अल्लाह तआला से मोहब्बत करता हूँ और वह मुझसे मोहब्बत करता है", अल्लाह तआला के इस इरशाद की तरह "अल्लाह तआला उनसे मोहब्बत रखता है और वे लोग अल्लाह तआला से मोहब्बत रखते हैं"। (त)

इसी तरह इमाम इब्न-ए-हजर मक्की कुद्दिसा सिर्रहुल मक्की ने 'इलाम' में नक़ल फरमाकर मुक़र्रर रखा।

अरबी	उर्दू अनुवाद
मैं कहता हूँ: यह ज़ाहिर है कि हुक्म का आधार 'यअशुकुनी' शब्द है, न कि स्वयं के लिए उसका दावा। क्या तुम उसके शब्दों को नहीं देखते कि...	अक़ूल: (मैं कहता हूँ) ज़ाहिर यह है कि हुक्म का आधार 'यअशुकुनी' शब्द है न कि वह शब्द जिसमें अपनी ज़ात के लिए इश्क़ का दावा किया गया है। क्या तुम...

---

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहा, फ़स्ल फ़िल बैअ, दारुल इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/253.
2. अल-अनवारुल आमालुल अबरार, किताबुर रिद्दा, अल-मतबअ अल-जमालिया, मिस्र, 2/321.

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

مسئلہ ۵: از امر وہہ مرسلہ مولوی سید محمد شاہ صاحب میلاد خواں ۲۲ شعبان ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ۔ت)

مسئلہ ۵ اولیٰ: اللہ تعالیٰ کو عاشق اور حضور پرنور سرورِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا معشوق کہنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: ناجائز ہے کہ معنی عشق اللہ عزوجل کے حق میں محال قطعی ہے۔ اور ایسا لفظ بے ورودِ ثبوتِ شرعی حضرت عزت کی شان میں بولنا ممنوع قطعی۔ رد المحتار میں ہے:

مجرد ایہام المعنی المحال کافٍ فی المنع۱۔ (صرف معنی محال کا وہم ممانعت کے لئے کافی ہے۔ ت)

امام علامہ یوسف اردبیلی شافعی رحمۃ اللہ تعالیٰ کتاب الانوار لاعمال الابرار میں اپنے اور شیخین مذہب امام رافعی وہ ہمارے علماء حنفیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے نقل فرماتے ہیں:

| لو قال انا اعشق اللہ او یعشقنی فبتدع والعبارۃ الصحیحۃ ان یقول احبہ و یحبنی کقولہ تعالٰی "یُحِبُّهُمْ وَیُحِبُّونَه"2۔ | اگر کوئی شخص کہے میں اللہ تعالیٰ سے عشق رکھتا ہوں اور وہ مجھ سے عشق رکھتا ہے تو وہ بدعتی ہے لہذا عبارت صحیح یہ ہے کہ وہ یوں کہے کہ میں اللہ تعالیٰ سے محبت کرتا ہوں اور وہ مجھ سے محبت کرتا ہے اللہ تعالیٰ کے اس ارشاد کی طرح "اللہ تعالیٰ ان سے محبت رکھتا ہے اور وہ لوگ اللہ تعالیٰ سے محبت رکھتے ہیں"۔ (ت) |

اسی طرح امام ابن حجر مکی قدس سرہ الملکی نے اعلام میں نقل فرماکر مقر رکھا۔

| اقول: وظاهر ان منشاء الحكم لفظ يعشقنى دون ادعائہ لنفسہ الاترى الٰى قولہ ان | اقول: (میں کہتا ہوں) ظاہر یہ ہے کہ منشائے حکم لفظ "یعشقنی" ہے نہ کہ وہ لفظ جس میں اپنی ذات کے لئے دعوی عشق کیا گیا ہے کیا تم |

---

1. رد المحتار كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع داراحياء التراث العربى بيروت ٥ / ٢٥٣
2. الانوار لاعمال الابرار كتاب الردة المطبعة الجمالية مصر ٢ / ٣٢١

Fatawa Rizvia, Volume 21

(Arabic Column): The correct expression is "he loves me" (yuhibbuni). Then, it is apparent that the expression should be with the conjunction 'waw' (and), like his saying "I love him and he loves me". Thus, the ruling is due to his saying "he loves me passionately" (yashaquni), otherwise, no reason is apparent for it merely from his saying "I love him passionately" (ashaquhu). For Al-Allama Ahmad bin Muhammad bin Al-Munir Al-Iskandari said in "Al-Intisaf", refuting Al-Zamakhshari regarding the words of Allah Almighty in Surah Al-Ma'idah, "He loves them and they love Him", after establishing that a servant's love for Allah Almighty is different from obedience, and that it is established and occurs in the true linguistic sense, as follows: "Then, if the application of a servant's love for Allah Almighty according to its linguistic reality is established, then love in language, when it becomes firm/intense, is called passion (ishq). So, whoever's love for Allah Almighty becomes firm and the signs of its firmness appear on him, such as occupying all times with His remembrance and obedience, then nothing prevents his love from being called passion, for passion is nothing but extreme love." [End quote]. However, what is in my copy of 'Al-Anwar' and two copies of 'Al-A'lam' with me is only with 'aw' (or), so one should reflect and investigate. Then I say, I am not heedless of what has been brought forth, and Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most perfect.

(Urdu Column): They do not see that the correct phrase is "yuhibbuni". It is evident that the phrase is with the conjunction 'waw', like "ahibbuhu wa yuhibbuni", meaning "I love him and he loves me". The ruling is due to his saying "yashaquni", otherwise, there is no apparent reason for prohibition just by saying "ashaquhu". Accordingly, Allama Ahmad bin Muhammad Munir Iskandari, in "Al-Intisaf", while refuting Allama Zamakhshari under the verse mentioned in Surah Al-Ma'idah: "He loves them and they love Him", established that a servant's love for Allah Almighty is separate from obedience. Love is established and occurs in its true linguistic sense. As the author clarified, when the application of a servant's love for Allah according to its linguistic reality is proven, and love in its literal sense becomes firm and intensified, it is named 'ishq'. Then, for whoever's love for Allah becomes firm and the signs of firm love become apparent (visible), such as being occupied at all times in the remembrance, reflection, and obedience of Allah Almighty, there is no obstacle to calling his love 'ishq'. Because...

Footnote 1: Kitab al-Intisaf on Tafsir al-Kashshaf, under the verse 'He loves them and they love Him' etc., Intisharat-e-Aftab, Tehran, Iran, 1/622.

Page 115 of 674

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

(अरबी स्तंभ): सही वाक्यांश "वह मुझसे प्रेम करता है" (युहिब्बुनी) है। ऐसा प्रतीत होता है कि वाक्यांश में संयोजन 'वाव' (और) शामिल है, जैसे कि "मैं उससे प्रेम करता हूँ और वह मुझसे प्रेम करता है।" इसलिए, निर्णय उसके यह कहने पर आधारित है कि "वह मुझसे अत्यधिक प्रेम (इश्क़) करता है" (यशाकुनी)। अन्यथा, केवल उसके यह कहने से "मैं उससे अत्यधिक प्रेम करता हूँ" (अशाकुहु), कोई स्पष्ट कारण प्रकट नहीं होता। अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद बिन अल-मुनीर अल-इस्कंदरी ने "अल-इन्तिसाफ" में, सूरह अल-मायदा की आयत: "वह उनसे प्रेम करता है और वे उससे प्रेम करते हैं" (5:54) के संबंध में अल-ज़मख्शरी का खंडन करते हुए कहा: यह स्थापित करने के बाद कि अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए एक सेवक का प्रेम केवल आज्ञाकारिता से भिन्न है और यह अपने वास्तविक भाषाई अर्थ में मौजूद है, उन्होंने लिखा: "जब अल्लाह के लिए एक सेवक के प्रेम का अनुप्रयोग उसके शाब्दिक अर्थ में स्थापित हो जाता है, तो भाषा में, जब प्रेम गहरा हो जाता है, तो उसे 'इश्क़' कहा जाता है। इस प्रकार, जिसके लिए अल्लाह का प्रेम दृढ़ हो जाता है और उसके दृढ़ प्रेम के लक्षण प्रकट होने लगते हैं, जैसे कि हर समय उसकी याद और आज्ञाकारिता में व्यस्त रहना, तो उसके प्रेम को 'इश्क़' कहने में कोई बाधा नहीं है। क्योंकि 'इश्क़' और कुछ नहीं बल्कि गहरा प्रेम है।" हालाँकि, 'अल-अनवार' की मेरी प्रति और मेरे पास 'अल-आलाम' की दो प्रतियों में "अव" (या) शब्द का प्रयोग किया गया है। इस पर और विचार और सत्यापन की आवश्यकता है। मैं कहता हूँ, मैं उससे अनभिज्ञ नहीं हूँ जो उद्धृत किया गया है, और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है; उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और उत्तम है।

(उर्दू स्तंभ): वे इस बात को नहीं देखते कि सही वाक्यांश "युहिब्बुनी" है। यह स्पष्ट है कि वाक्यांश संयोजन 'वाव' के साथ है, जैसे "अहिब्बुहु व युहिब्बुनी", जिसका अर्थ है "मैं उससे प्रेम करता हूँ और वह मुझसे प्रेम करता है"। निर्णय उसके"यशाकुनी" कहने के कारण है, अन्यथा केवल "अशाकुहु" कहने से कोई स्पष्ट प्रतिबंधात्मक कारण नहीं दिखता। तदनुसार, अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद मुनीर इस्कंदरी ने "अल-इन्तिसाफ" में सूरह मा'इदा में वर्णित इस आयत के तहत अल्लामा ज़मख्शरी का खंडन करते हुए कहा: "वह उनसे प्रेम करता है और वे उससे प्रेम करते हैं", इस बात को साबित करने के बाद कि बंदे का अल्लाह सर्वशक्तिमान से प्रेम करना उसकी आज्ञाकारिता (फ़रमांबरदारी) से अलग है। और प्रेम वास्तविक भाषाई अर्थ के रूप में स्थापित और घटित है। जैसा कि लेखक ने स्पष्ट किया, जब भाषाई वास्तविकता के अनुसार अल्लाह के लिए बंदे के प्रेम का अनुप्रयोग सिद्ध हो

गया, और शाब्दिक अर्थ में प्रेम जब पक्का और सुदृढ़ हो जाता है, तो उसे ही 'इश्क़' का नाम दिया जाता है। फिर जिसका अल्लाह सर्वशक्तिमान से प्रेम पक्का हो जाए और उस पर पक्के प्रेम के प्रभाव प्रकट होने लगें (दिखने लगें), कि वह हर समय अल्लाह सर्वशक्तिमान के ज़िक्र और विचार तथा उसकी आज्ञाकारिता में व्यस्त रहे, तो फिर कोई बाधा नहीं कि उसके प्रेम को 'इश्क़' कहा जाए। क्योंकि...

पादलेख 1: किताब अल-इन्तिसाफ अली तफ़सीर अल-कश्शाफ, आयत 'युहिब्बुहुम व युहिब्बुनाहु' आदि के तहत, इंतिशारात-ए-आफ़ताब, तेहरान, ईरान, 1/622।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

(عربی کالم): العبارة الصحیحة یحبنی ثم الظاهر ان تکون العبارة بواؤ العطف کقوله احبه ویحبنی فیکون الحکم لاجل قوله یعشقنی والا فلا یظهر له وجه بمجرد قوله اعشقه فقد قال العلامة احمد بن محمد بن المنیر الاسکندری فی الانتصاف ردا علی الزمخشری تحت قوله تعالی فی سورة المائدة یحبهم ویحبونه بعد اثبات ان محبة العبد الله تعالی غیر الطاعة وانها ثابتة واقعة بالمعنی الحقیقی اللغوی مأنصه ثم اذا ثبت اجراء محبة العبد الله تعالی علی حقیقتها لغة فالمحبة فی اللغة اذا تأکدت سمیت عشقا فمن تأکدت محبته لله تعالی وظهرت آثار تأکدها علیه من استیعاب الاوقات فی ذکره وطاعته فلا یمنع ان تسمی محبته عشقا اذ العشق لیس الا المحبة البالغة اهـ لکن الذی فی نسختی الانوار ونسختین عندی من الاعلام انما هو بأو فلیستأمل ولیحرر ثم اقول لست بغافل عما اخرج والله تعالی اعلم وعلمه جل مجده اتم واحکم۔

(اردو کالم): اس قول کو نہیں دیکھتے کہ صحیح عبارت "یحبنی" ہے پھر ظاہر ہے کہ عبارت واؤ عاطفہ کے ساتھ ہے جیسے اس کا قول ہے احبہ ویحبنی یعنی میں اس سے محبت رکھتا ہوں اور وہ مجھ سے محبت رکھتا ہے پھر حکم اس کے یعشقنی کہنے کی وجہ سے ہے ورنہ اس کے صرف اعشقہ کہنے سے کوئی امتناعی وجہ ظاہر نہیں ہوتی۔ چنانچہ علامہ احمد بن محمد منیر اسکندری نے "الانتصاف" میں علامہ زمخشری کی تردید کرتے ہوئے فرمایا جو اللہ تعالیٰ کے اس ارشاد کے ذیل میں جو سورۃ مائدہ میں مذکور ہے: "یُحِبُّهُمْ وَیُحِبُّونَهُ"، (اللہ تعالیٰ ان سے محبت رکھتا ہے اور وہ اس سے محبت رکھتے ہیں) اس بات کو ثابت کرنے کے بعد کہ بندے کا اللہ تعالیٰ سے محبت کرنا اس کی اطاعت (فرمانبرداری) سے جدا ہے (الگ ہے) اور محبت معنی حقیقی لغوی کے طور پر ثابت اور واقع ہے (جیسا کہ موصوف نے تصریح فرمائی پھر جب بندے کا اللہ تعالیٰ سے محبت

کرنے کا اجراء حقیقت لغوی کے طریقہ سے ثابت ہو گیا اور محبت بمعنی لغوی جب پختہ اور مؤکد ہو جائے تو اسی کو عشق کا نام دیا جاتا ہے پھر جس کی اللہ تعالیٰ سے پختہ محبت ہو جائے اور اس پر پختگی محبت کے آثار ظاہر ہو جائیں (نظر آنے لگیں) کہ وہ ہمہ اوقات اللہ تعالیٰ کے ذکر و فکر اور اس کی اطاعت میں مصروف رہے تو پھر کوئی مانع نہیں کہ اس کی محبت کو عشق کہا جائے۔ کیونکہ

حاشیہ 1: کتاب الانتصاف علی تفسیر الکشاف تحت آیۃ یحبھم و یحبونہ الخ انتشارات آفتاب تہران ایران ۶۲۲/۱

Fatawa Razawiyya Volume 21

Love itself is another name for 'Ishq' etc. But the copy of "Al-Anwar" that I have, and the two copies of "Al-A'lam" that I have, the mentioned text is only recorded with "aw" (or). Therefore, one should ponder and write. I say that I am not unaware of what the described person has extracted, and Allah Almighty knows best, and the knowledge of that Great One is very complete and very firm. (T)

Problem 6 (Second): What is the ruling of the Shariah regarding whether it is permissible to call Madinah Sharif "Yathrib" or not? And what is the ruling for a person who utters this word? State it and you will be rewarded.

The Answer: Calling Madinah Tayyibah "Yathrib" is impermissible, prohibited, and a sin, and the one who says it is a sinner. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

- **من سمی المدینة یثرب فلیستغفر اللہ ہی طابة ہی طابة، رواہ الامام احمد بسند صحیح عن البراء ان عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔** | Whoever calls Madinah "Yathrib," let him seek forgiveness from Allah; it is Tabah, it is Tabah. (Narrated by Imam Ahmad with a sound chain of narration from Bara' ibn Azib, may Allah be pleased with him. - T)

Allama Munawi states in 'Taysir Sharh Jami' al-Saghir':

- **فتسمیتها بذلک حرام لان الاستغفار انما هو عن خطیئة۔** | That is, it is known from this hadith that naming Madinah Tayyibah "Yathrib" is prohibited because seeking forgiveness was commanded for saying Yathrib, and seeking forgiveness arises only from a sin.

Mulla Ali Qari (may Allah have mercy on him) says in 'Mirqat Sharif':

- **قد حکی عن بعض السلف تحریم** | It has been narrated from some of the predecessors that [calling] Madinah Munawwarah...

---

1. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Bara' bin Azib (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/285.
2. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, under the Hadith "Whoever calls Madinah Yathrib..." etc., Maktaba al-Imam ash-Shafi'i, Riyadh, 2/424.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मोहब्बत का ही दूसरा नाम 'इश्क़' है इत्यादि। लेकिन मेरे पास जो नुस्ख़ा "अल-अनवार" है और दो नुस्ख़े जो मेरे पास "अल-अ'लाम" के हैं, उनमें उक्त इबारत सिर्फ़'औ" (या) के साथ दर्ज है। लिहाज़ा गौर व फ़िक्र करना चाहिए और लिखना चाहिए। मैं कहता हूँ कि मैं उससे बे-ख़बर नहीं जिसकी वर्णित व्यक्ति ने तख़रीज की है, और अल्लाह तआला ख़ूब जानता है और उस अज़मत वाले का इल्म बहुत कामिल और बहुत पुख़्ता है। (त)

मसला 6 सानिया: शरीयत का इस बारे में क्या हुक्म है कि मदीना शरीफ़ को "यसरिब" कहना जाइज़ है या नहीं? और जो शख़्स यह लफ्ज़ कहे उसके मुताल्लिक क्या हुक्म है? बयान फरमाएं सवाब पाएं।

अल-जवाब: मदीना तय्यिबा को 'यसरिब' कहना ना-जाइज़, ममनू और गुनाह है और कहने वाला गुनहगार। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं:

- **من سمی المدینة یثرب فلیستغفر اللہ ہی طابة ہی طابة، رواہ الامام احمد بسند صحیح عن البراء ان عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔** | जो मदीना को यसरिब कहे उस पर तौबा वाजिब है। मदीना ताबा है, मदीना ताबा है। (इसे इमाम अहमद ने सहीह सनद के साथ बराअ बिन आज़िब रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है - त)

अल्लामा मुनावी 'तयसीर शरह जामे सगीर' में फरमाते हैं:

- **فتسمیتھا بذلک حرام لان الاستغفار انما ھو عن خطیئة۔** | यानी इस हदीस से मालूम हुआ कि मदीना तय्यिबा का यसरिब नाम रखना हराम है क्योंकि यसरिब कहने से इस्तिगफ़ार का हुक्म फरमाया और इस्तिगफ़ार गुनाह ही से होती है।

मुल्ला अली क़ारी (रहमतुल्लाहि अलैहि) 'मिरक़ात शरीफ़' में फरमाते हैं:

- **قد حکی عن بعض السلف تحریم** | बाज़ पूर्वजों (सलफ़) से इसके हराम होने की रिवायत की गई है कि मदीना मुनव्वरा...

1. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, बराअ बिन आज़िब रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बैरुत, 4/285.
2. अत-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस "मन सम्मल मदीनता यसरिब" इत्यादि के तहत, मक्तबा अल-इमाम अश्-शाफ़ई, रियाद, 2/424.

محبت ہی کا دوسرا نام عشق ہے اھ لیکن میرے پاس جو نسخہ "الانوار" ہے وہ دو نسخے میرے پاس "الاعلام" کے ہیں ان میں عبارت مذکورہ صرف "او" کے ساتھ مذکور ہے لہذا غور و فکر کرنا چاہئے اور لکھنا چاہئے میں کہتا ہوں کہ میں نے اس سے بے خبر نہیں جس کی موصوف نے تخریج فرمائی اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اور اس عظمت والے کا علم بڑا کامل اور بہت پختہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۶ ثانیہ: کیا حکم شرع شریف کا اس بارے میں کہ مدینہ شریف کو "یثرب" کہنا جائز ہے یا نہیں؟ اور جو شخص یہ لفظ کہے اس کی نسبت کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: مدینہ طیبہ کو یثرب کہنا نا جائز و ممنوع و گناہ ہے اور کہنے والا گنہگار۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

- **من سمی المدینۃ یثرب فلیستغفر اللہ ہی طابۃ ہی طابۃ،رواہ الامام احمد بسند صحیح عن البراء ان عازب رضی اللہ تعالٰی عنہ۔** | جو مدینہ کو یثرب کہے اس پر توبہ واجب ہے۔ مدینہ طابہ ہے مدینہ طابہ ہے۔ (اسے امام احمد نے بسند صحیح براء بن عازب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

علامہ مناوی تیسر شرح جامع صغیر میں فرماتے ہیں:

- **فتسمیتھا بذلک حرام لان الاستغفار انما ھو عن خطیئۃ۔** | یعنی اس حدیث سے معلوم ہوا کہ مدینہ طیبہ کا یثرب نام رکھنا حرام ہے کہ یثرب کہنے سے استغفار کا حکم فرمایا اور استغفار گناہ ہی سے ہوتی ہے۔

ملا علی قاری رحمہ الباری مرقاۃ شریف میں فرماتے ہیں:

- **قد حکی عن بعض السلف تحریم** | بعض اسلاف سے حکایت کی گئی ہے کہ مدینہ منورہ...

---

1 مسند امام احمد بن حنبل عن براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۲۸۵ 2 التیسیر شرح جامع الصغیر تحت حدیث من سمی المدینۃ یثرب الخ مکتبہ الامام الشافعی ریاض ۲ / ۴۲۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

[Arabic Section]: (Naming the city of Madinah as Yathrib [is forbidden], and this is supported by what Ahmad narrated, for he mentioned the said Hadith and then said): Al-Tayyibi (may Allah Almighty have mercy on him) said, "It is evident that whoever belittles the status of what Allah Almighty has magnified, and whoever describes what Allah has named with 'Iman' (faith) with something inappropriate, deserves to be called a sinner (Aasi), etc."

[Urdu Translation]: Calling Madinah "Yathrib" is forbidden, and this is supported by the Hadith narrated by Imam Ahmad. Then he mentioned the said Hadith. Then Allama Tayyibi (may Allah Almighty have mercy on him) said: "From this it became clear that whoever belittles its glory which Allah Almighty has bestowed upon it, and describes it with such a quality that is not worthy or suitable for what Allah Almighty has named with faith, then he deserves to be named 'Aasi' (sinner), etc." (T)

[Arabic Section]: The occurrence of the word 'Yathrib' in the Great Quran is a quotation by the Lord of Honor (Jalla wa Ala) of the words of the hypocrites: "And when a group of them said, 'O people of Yathrib, there is no place [of stay] for you...'"[2]

[Urdu Translation]: When a group among them said, "O dwellers of Yathrib! There is no place and residence for you." (T)

[Urdu Commentary]: The word 'Yathrib' conveys corruption and reproach. Those impure people used to say Yathrib, pointing towards that. To refute them, Allah Almighty named Madinah al-Tayyibah as 'Tabah'. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Section]: "They say Yathrib, but it is Madinah" - Narrated by the two Sheikhs from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him).

[Urdu Translation]: They call it Yathrib whereas it is Madinah. (Bukhari and Muslim narrated it from Hazrat Abu Hurayrah, may Allah be pleased with him. T)

[Urdu]: And he (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Section]: Indeed, Allah Almighty named Madinah...

[Urdu Translation]: Indeed, Allah Almighty named Madinah...

[1] Al-Mirqat Sharh al-Mishkat, Book of Manasik, under Hadith 2738, Maktaba Habibiyah Quetta, 5/622. [2] Al-Quran al-Karim, 33/13. [3] Sahih al-Bukhari, Virtues of Madinah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/252; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter on Madinah Expelling its Impurity, etc., 1/444.

फतावा रिज़विया, जिल्द 21

[अरबी खंड]: (मदीना का नाम यसरिब रखना [वर्जित है], और इसका समर्थन उस रिवायत से होता है जिसे अहमद ने बयान किया है, क्योंकि उन्होंने उक्त हदीस का उल्लेख किया और फिर कहा): अल-तय्यबी (रहमतुल्लाह अलैह) ने कहा, "यह स्पष्ट है कि जो कोई भी अल्लाह तआला द्वारा महिमा मंडित चीज़ के पद को छोटा करता है, और जिसे अल्लाह ने 'ईमान' (आस्था) कहा है, उसका वर्णन किसी अनुचित चीज़ से करता है, वह 'आसी' (पापी) कहलाने का पात्र है, इत्यादि।"

[उर्दू से अनुवाद]: मदीना को यसरिब कहना हराम है और इसकी पुष्टि उस हदीस से होती है जिसे इमाम अहमद ने रिवायत किया है। फिर हदीस-ए-मज़कूर बयान फ़रमाई। फिर अल्लामा तैय्यबी (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया: इससे ज़ाहिर हुआ कि जो उसकी शान की तहक़ीर (अपमान) करे जिसे अल्लाह तआला ने अज़मत बख़्शी और जिसे अल्लाह तआला ने ईमान का नाम दिया, उसका ऐसा वस्फ़ बयान करे जो उसके लायक़ और शायाने-शान नहीं, तो वह इस क़ाबिल है कि उसका नाम 'आसी' (गुनहगार) रखा जाए। (त)

[अरबी खंड]: कुरान-ए-अज़ीम में जो लफ्ज़ यसरिब आया है, वह रब्बे-इज़्ज़त (जल्ल व अला) ने मुनाफ़िक़ीन का क़ौल नक़ल फ़रमाया है: "और जब उनमें से एक गिरोह ने कहा: ऐ यसरिब वालो! तुम्हारे लिए कोई जगह [ठहरने की] नहीं।"[2]

[उर्दू से अनुवाद]: जब उनमें से एक गिरोह ने कहा, "ऐ यसरिब के रहने वालो! तुम्हारे लिए कोई जगह और ठिकाना नहीं।" (त)

[उर्दू कमेंट्री]: 'यसरिब' शब्द फ़साद और मलामत की सूचना देता है; उन नापाकों ने उसी ओर इशारा करके यसरिब कहा। अल्लाह अज़्ज़वजल ने उन पर रद्द के लिए मदीना तैयबा का नाम 'ताबा' रखा। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी खंड]: "वे यसरिब कहते हैं जबकि वह मदीना है" - इसे दोनों शेखों (बुखारी व मुस्लिम) ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

[उर्दू से अनुवाद]: वे इसे यसरिब कहते हैं जबकि वह तो मदीना है। (इसे बुखारी और मुस्लिम ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

[उर्दू]: और (हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी खंड]: बेशक अल्लाह तआला ने मदीना का नाम...

[उर्दू से अनुवाद]: बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल ने मदीना का नाम...

---

[1] अल-मिरक़ात शरह अल-मिशकात, किताबुल मनासिक, हदीस 2738 के तहत, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 5/622। [2] अल-कुरान अल-करीम, 33/13। [3] सहीह अल-बुखारी, फ़ज़ाइलुल मदीना, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/252; सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाबुल मदीना तन्फ़ी ख़बसाहा आदि, 1/444।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

[عربی حصہ]: تسمية المدينة يثرب ويؤيده ما رواه احمد لافذكر الحديث المذكور ثم قال) قال الطيبي رحمه الله تعالى فظهر ان من يحقر شان ما عظمه الله تعالى ومن وصف ماسماه الله تعالى بالايمان بمالايليق به يستحق ان يسمى عاصياً الخ۔

[اردو ترجمہ]: کو یثرب کہنا حرام ہے اور اس کی تائید اس حدیث سے ہوتی ہے جس کو امام احمد نے روایت فرمایا ہے۔ پھر حدیث مذکور بیان فرمائی۔ پھر علامہ طیبی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے فرمایا پس اس سے ظاہر ہوا کہ جو اس کی شان کی تحقیر کرے کہ جس کو اللہ تعالٰی نے عظمت بخشی اور جس کو اللہ تعالٰی نے ایمان کا نام دیا اس کا ایسا وصف بیان کرے جو اس کے لائق اور شایانِ شان نہیں تو وہ اس قابل ہے کہ اس کا نام عاصی (گنہگار) رکھا جائے الخ(ت)

[عربی حصہ]: قرآن عظیم میں کہ لفظ یثرب آیا وہ رب العزت جل وعلا نے منافقین کا قول نقل فرمایا ہے: "وَإِذْ قَالَتْ طَّائِفَةٌ مِّنْهُمْ يٰاَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ"۔[2]

[اردو ترجمہ]: جب ان میں سے ایک گروہ نے کہا اے یثرب کے رہنے والو! تمہارے لئے کوئی جگہ اور ٹھکانا نہیں۔ (ت)

[اردو حاشیہ]: یثرب کا لفظ فساد و ملامت سے خبر دیتا ہے وہ ناپاک اسی طرف اشارہ کر کے یثرب کہتے اللہ عزوجل نے ان پر رد کے لئے مدینہ طیبہ کا نام طابہ رکھا، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی حصہ]: يقولون يثرب وهى المدينة-رواه الشيخان عن ابى هريرة رضى الله تعالى عنه۔

[اردو ترجمہ]: وہ اسے یثرب کہتے ہیں اور وہ تو مدینہ ہے۔ (اس کو بخاری و مسلم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

[عربی حصہ]: ان اللہ تعالی سمی المدینۃ

[اردو ترجمہ]: بے شک اللہ عزوجل نے مدینہ کا نام

---

[1] المرقاۃ شرح المشکوۃ کتاب المناسك تحت حدیث ۲۷۳۸ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۵/۶۲۲ [2] القرآن الکریم ۳۳/۱۳ [3] صحیح البخاری فضائل المدینۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۵۲ ، صحیح مسلم کتاب الحج باب المدینۃ تنفی خبثھا الخ ۱/۴۴۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

[Arabic]: Taba - Narrated by the Imams Ahmad, Muslim, and al-Nasa'i from Jabir bin Samura (may Allah be pleased with him). [Urdu]: Named it Taba. (Imams Ahmad, Muslim, and al-Nasa'i narrated this from Jabir bin Samura, may Allah be pleased with him. - T)

It is stated in Al-Mirqat:

[Arabic]: The meaning is that Allah Almighty named it in the Preserved Tablet (al-Lawh al-Mahfuz), or He commanded His Prophet to name it so, in response to the hypocrites who named it Yathrib, pointing out their reproach for returning to it. [Urdu]: The meaning is that Allah Almighty named Madinah al-Munawwarah "Taba" in the Preserved Tablet, or He commanded His beloved Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to name the pure city Taba. This was to reject the hypocrites who called it Yathrib, pointing towards their rebuke and reproach for returning to an inappropriate (or discarded) name. (T)

In the same source:

[Arabic]: Al-Nawawi (may Allah Almighty have mercy on him) said: 'Isa bin Dinar narrated that whoever calls it Yathrib, a sin is recorded against him. As for its naming in the Qur'an as Yathrib, it is a narration of the words of the hypocrites in whose hearts is a disease. [Urdu]: Imam Nawawi (may Allah have mercy on him) said that it has been narrated from 'Isa bin Dinar (may Allah have mercy on him) that whoever names Madinah Tayyibah "Yathrib," meaning calls it by this name, will be a sinner. As far as the mention of the name Yathrib in the Holy Qur'an is concerned, it should be known that it is a narration of the speech of the hypocrites whose hearts are diseased. (T)

Regarding the occurrence of this word in some poems of the elders, the excuse on their behalf is that at that time they were not aware of this Hadith and ruling. For one who is aware and yet says it, there is no excuse. Allah forbid! The pure Shariah [should be observed] in poetry and other matters.

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Jabir (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 5/89; Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab al-Madinah Tanfi Khabathaha, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/445.

2. Al-Mirqat Sharh al-Mishkat, Kitab al-Manasik, Hadith 2738, Maktaba Habibia Quetta, 5/622.
3. Al-Mirqat Sharh al-Mishkat, Kitab al-Manasik, Hadith 2738, Maktaba Habibia Quetta, 5/622.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[अरबी]: ताबा - इसे इमाम अहमद, मुस्लिम और नसाई ने जाबिर बिन समुरा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। [उर्दू]: ताबा नाम रखा। (इसे इमाम अहमद, मुस्लिम और नसाई ने जाबिर बिन समुरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

अल-मिरक़ात में है:

[अरबी]: इसका अर्थ यह है कि अल्लाह तआला ने इसे लौहे महफ़ूज़ में नामित किया है, या उसने अपने नबी को इसे यह नाम देने का आदेश दिया, उन मुनाफ़िक़ों के जवाब में जिन्होंने इसे यसरिब कहा था, उनकी भर्त्सना की ओर इशारा करते हुए कि वे उस नाम की ओर लौट गए। [उर्दू]: अर्थ यह है कि अल्लाह तआला ने लौहे महफ़ूज़ में मदीना मुनव्वरा का नाम "ताबा" रखा है या अपने महबूब नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को हुक्म फ़रमाया कि वह मदीना पाक का नाम ताबा रखें। यसरिब कहने में मुनाफ़िक़ों का खंडन करते हुए उनकी तौबीख़ (फटकार) की ओर इशारा किया कि उन्होंने फिर से एक अनुचित (या त्यागे हुए) नाम की ओर रुख किया। (त)

उसी में है:

[अरबी]: अल-नववी (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) ने कहा: ईसा बिन दीनार ने रिवायत की है कि जो कोई इसे यसरिब कहेगा, उसके खिलाफ एक पाप लिखा जाएगा। जहाँ तक कुरआन में इसके यसरिब नाम के उल्लेख का सवाल है, तो यह उन मुनाफ़िक़ों के कथन का वर्णन है जिनके दिलों में बीमारी है। [उर्दू]: इमाम नववी रहमतुल्लाहि अलैहि ने फ़रमाया: ईसा बिन दीनार रहमतुल्लाहि अलैहि से वर्णन किया गया है कि जिस किसी ने मदीना तय्यबा का नाम यसरिब रखा, यानी उसे इस नाम से पुकारा, वह गुनहगार होगा। जहाँ तक क़ुरआन मजीद में यसरिब नाम के ज़िक्र का ताल्लुक़ है, तो मालूम होना चाहिए कि वह उन मुनाफ़िक़ों के कौल (कथन) का वर्णन है जिनके दिलों में बीमारी है। (त)

बुजुर्गों के कुछ शेरों में यह शब्द आया है, उनके पक्ष में बहाना यही है कि उस समय उन्हें इस हदीस और हुक्म की जानकारी नहीं थी। जिसे जानकारी हो जाए और फिर भी कहे, उसके लिए कोई बहाना नहीं है। अल्लाह न करे! पाक शरीअत [का पालन] शायरी और अन्य मामलों में होना चाहिए।

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 5/89; सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज्ज, बाब अल-मदीना तन्फ़ी ख़बसहा इत्यादि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/445।
2. अल-मिरक़ात शरह अल-मिशकात, किताब अल-मनासिक, हदीस 2738, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 5/622।
3. अल-मिरक़ात शरह अल-मिशकात, किताब अल-मनासिक, हदीस 2738, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 5/622।

पृष्ठ 118/674

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

طابۃ_رواہ الائمۃ احمد ومسلم والنسائی عن جابر بن سمرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔ | طابہ رکھا۔ (اسے ائمہ احمد، مسلم اور نسائی نے جابر بن سمرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

مرقاۃ میں ہے :

المعنی ان اللہ تعالی سماھا فی اللوح المحفوظ او امر نبیہ ان یسمیھا بھا ردا علی المنافقین فی تسمیتھا بیثرب ایماء الی تثریبھم فی الرجوع الیھا۔ | مفہوم یہ ہے کہ اللہ تعالٰی نے لوح محفوظ میں مدینہ منورہ کا نام "طابہ" رکھا ہے یا اپنے محبوب نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو حکم فرمایا کہ وہ مدینہ پاک کا نام طابہ رکھیں، یثرب رکھنے میں اہل نفاق کا رد کرتے ہوئے ان کی سرزنش (توبیخ) کی طرف اشارہ کرتے ہوئے کہ انھوں نے پھر نازیبا (یا متروک) نام کی طرف رجوع کرلیا۔ (ت)

اسی میں ہے :

قال النووی رحمہ اللہ تعالی قد حکی عیسی بن دینار ان من سماھا یثرب کتب علیہ خطیئۃ واما تسمیتھا فی القران بیثرب فھی حکایۃ قول المنافقین الذین فی قلوبھم مرض۔ | امام نووی رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا عیسٰی بن دینار رحمۃ اللہ علیہ سے حکایت کی گئی ہے کہ جس کسی نے مدینہ طیبہ کا نام یثرب رکھا یعنی اس نام سے پکارا تو وہ گناہ گار ہوگا، جہاں تک قرآن مجید میں یثرب نام کے ذکر کا تعلق ہے تو معلوم ہونا چاہئے کہ وہ منافقین کے قول کی حکایت ہے کہ جن کے دلوں میں بیماری ہے۔ (ت)

بعض اشعار اکابر میں کہ یہ لفظ واقع ہوا، ان کی طرف سے عذر یہی ہے کہ اس وقت اس حدیث و حکم پر اطلاع نہ پائی تھی جو مطلع ہو کر کہے اس کے لئے عذر نہیں معاذ اللہ شرع مطہر شعر وغیرہ شعر وغیرہ

---

1 مسند احمد بن حنبل عن جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵/۸۹، صحیح مسلم کتا الحج باب المدینۃ تنفی خبثھا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۴۴۵ 2 المرقاۃ شرح المشکوۃ کتاب المناسك حدیث ۲۷۳۸ مکتبہ حبیبہ کوئٹہ ۵/۶۲۲ 3 المرقاۃ شرح المشکوۃ کتاب المناسك حدیث ۲۷۳۸ مکتبہ حبیبہ کوئٹہ ۵/۶۲۲

Fatawa Razawiyya, Vol. 21

It is an authority over everyone. Poetry cannot be a proof for the Shariah. Maulana Sheikh Muhaqqiq Abdul Haq Muhaddith Dehlavi (may Allah sanctify his secret) states in Mishkat:

[Persian Column] The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) named it "Madinah" because of the civilization and social gathering of people and their familiarity and mutual affection therein. He forbade calling it Yathrib either because it was a name from the age of ignorance, or because it is derived from "tharb" meaning destruction and corruption, and "tathrib" meaning reprimand and blame; or because Yathrib was originally the name of an idol or one of the tyrants. Bukhari has cited a Hadith in his history that if one says Yathrib once, he must say Madinah ten times to compensate and redress for it. In another narration, it says he must seek forgiveness, and some have said that the caller should be punished. As for what occurred in the Holy Quran, "O people of Yathrib", it was from the tongues of the hypocrites who intended to insult it by mentioning that. It is surprising that the word Yathrib appeared in the poetry of some great figures. End. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is most exalted.

[Urdu Column] The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) named it "Madinah". The reason for this is the inhabitation and gathering of people there and their fondness and love for it. He forbade calling it Yathrib because it is a name from the age of ignorance, or because it is derived from "tharb" which means destruction and corruption, and "tathrib" means reprimand and blame; or because Yathrib was the name of an idol or some tyrant and rebellious person. Imam Bukhari has cited a Hadith in his history that whoever says "Yathrib" once should say "Madinah" ten times so that its compensation and redress may be achieved. The mention of "O people of Yathrib" in the Holy Quran was from the tongues of the hypocrites, for by mentioning it they intended to insult the Radiant City (Madinah Munawwarah). In another narration, it is mentioned that the one who says Yathrib should seek forgiveness from Allah Almighty and ask for pardon, and some have said that the one who calls it by this name should be punished. It is a matter of surprise that the word Yathrib has appeared in poetry from the tongues of some great individuals. End. And Allah Almighty knows best, and the knowledge of the One of Greatness and Glory is most firm and complete. (T)

Question 7: From Kanpur, sent by Maulvi Wasi Ahmad Surti, 21st of Ramadan al-Mubarak 1311 AH. What do the scholars of religion say in this matter that an idol-worshipping disbeliever named his idol...

---

1 Ash'at al-Lam'at Sharh al-Mishkat, Kitab al-Manasik, Bab Haram al-Madinah, Maktaba Nuri Razawiyya, Sukkur, 2/393-394. Page 119 of 674

सब पर हुज्जत है। कविता शरीयत पर हुज्जत नहीं हो सकती। मौलाना शेख मुहक्किक़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) मिशकात में फ़रमाते हैं:

[फ़ारसी स्तंभ] हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इसका नाम "मदीना" लोगों के تمدن (सभ्यता) और सामाजिक मेलजोल और उनके बीच स्नेह और प्रेम के कारण रखा। और आपने इसे यस्रिब कहने से मना फरमाया, या तो इसलिए कि यह जाहिलियत के दौर का नाम था, या इसलिए कि यह "स्रब" से निकला है जिसका अर्थ विनाश और भ्रष्टाचार है, और "तस्रीब" का अर्थ फटकार और निंदा है; या इसलिए कि यस्रिब मूल रूप से एक मूर्ति या अत्याचारियों में से एक का नाम था। बुखारी ने अपनी तारीख में एक हदीस दी है कि जो कोई एक बार यस्रिब कहे उसे दस बार मदीना कहना चाहिए ताकि उसकी भरपाई हो सके। एक अन्य रिवायत में है कि उसे क्षमा मांगनी चाहिए, और कुछ ने कहा है कि कहने वाले को दंडित किया जाना चाहिए। पवित्र कुरान में जो "ऐ यस्रिब के लोगो" आया है, वह पाखंडियों की जुबान से है जिन्होंने इसके माध्यम से अपमान का इरादा किया था। आश्चर्य है कि कुछ महापुरुषों की कविताओं में शब्द यस्रिब आया है। इति। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू स्तंभ] हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इसका नाम "मदीना" रखा। इसकी वजह वहां लोगों का निवास और एकत्र होना और उनके लगाव और स्नेह के कारण है। आपने इसे यस्रिब कहने से मना फरमाया क्योंकि यह जाहिलियत के दौर का नाम है, या इसलिए कि यह "स्रब" से बना है जिसका अर्थ विनाश और भ्रष्टाचार है, और "तस्रीब" का अर्थ फटकार और निंदा है; या इस कारण से कि यस्रिब किसी मूर्ति या किसी अत्याचारी और विद्रोही दास का नाम था। इमाम बुखारी ने अपनी तारीख में एक हदीस पेश की है कि जो कोई एक बार "यस्रिब" कहे, उसे दस बार "मदीना" कहना चाहिए ताकि उसकी भरपाई और निवारण हो सके। पवित्र कुरान में जो "ऐ यस्रिब के लोगो" आया है, वह पाखंडियों की जुबान से निकला है क्योंकि यस्रिब कहकर वे मदीना मुनव्वरा का अपमान करना चाहते थे। एक दूसरी रिवायत में है कि यस्रिब कहने वाला अल्लाह तआला से माफ़ी मांगे और क्षमा याचना करे, और कुछ ने फरमाया कि इस नाम से पुकारने वाले को सजा दी जानी चाहिए। हैरानी की बात है कि कुछ बड़े लोगों की जुबान से कविताओं में शब्द यस्रिब निकला है। इति। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और महान सम्मान और महिमा वाले का ज्ञान बहुत पक्का और पूर्ण है। (त)

प्रश्न 7: कानपुर से, मौलवी वसी अहमद सुरती द्वारा प्रेषित, 21 रमज़ानुल मुबारक 1311 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या फरमाते हैं कि एक मूर्तिपूजक काफ़िर ने अपनी मूर्ति का नाम...

---

1 अशअतुल लमआत शरह अल-मिशकात, किताबुल मनासिक, बाब हरम अल-मदीना, मकतबा नूरी रज़विया, सुक्कुर, 2/393-394। पृष्ठ 119/674

سب پر حجت ہے۔ شعر شرع پر حجت نہیں ہو سکتا، مولانا شیخ محقق عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ مشکوۃ میں فرماتے ہیں:

[فارسی کالم] آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم او را مدینہ نام نہاد از جہت تمدن و اجتماعی مردم و استیناس و ائتلاف ایشاں در دے ونہی کرد از خواندن یثرب یا از جہت آنکہ نام جاہلیت است یا سبب آنکہ مشتق از یثرب بمعنی ہلاک و فساد و تثریب بمعنی توبیخ و ملامت ست یا بتبریب آنکہ در اصل نام صنمے یا یکے از جبارہ بود، بخاری در تاریخ خود حدیثے آوردہ کہ یکبار یثرب گوید باید کہ دہ بار مدینہ گوید تا تدارک و تلافی آں کند و در روایتی دیگر آمدہ باید کہ استغفار کند و بعضے گفتہ اند کہ تعزیر باید کرد قائل آں را و آنکہ در قرآن مجید آمدہ است یا اہل یثرب از زباں منافقان ست کہ بذکر آں قصد اہانت آں می کردند عجب کہ بر زبان بعضے اکابر در اشعار لفظ یثرب آمدہ انتہیٰ۔ واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ۔

[اردو کالم] آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس کا نام "مدینہ" رکھا، اس کی وجہ وہاں لوگوں کا رہنا سہنا اور جمع ہونا اور اس سے انس و محبت رکھنا ہے اور آپ نے اسے یثرب کہنے سے منع فرمایا اس لئے کہ یہ زمانہ جاہلیت کا نام ہے یا اس لئے کہ یہ "ثرب" سے بنا ہے جس کے معنی ہلاکت اور فساد ہے اور تثریب بمعنی سرزنش اور ملامت ہے یا اس وجہ سے کہ یثرب کسی بت یا کسی جابر و سرکش بندے کا نام تھا۔ امام بخاری اپنی تاریخ میں ایک حدیث لائے ہیں کہ جو کوئی ایک مرتبہ "یثرب" کہہ دے تو اسے دس مرتبہ "مدینہ" کہنا چاہئے تاکہ اس کی تلافی اور تدارک ہو جائے قرآن مجید جو "یا اھل یثرب" آیا ہے تو وہ اہل نفاق کی زبان سے ادا ہوا ہے کہ یثرب کہنے سے وہ مدینہ منورہ کی توہین کا ارادہ رکھتے تھے، ایک دوسری روایت میں ہے کہ

یثرب کہنے والا اللہ تعالٰی سے استغفار کرے اور معافی مانگے اور بعض نے فرمایا کہ اس نام سے پکارنے والے کو سزا دینی چاہئے۔ حیرت کی بات ہے کہ بعض بڑے لوگوں کی زبان سے اشعار لفظ یثرب صادر ہوا ہے ۔ انتہٰی، اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اور عظمت و شان والے کا علم بہت پختہ اور بڑا مکمل ہے۔ (ت)

مسئلہ ۷: از کانپور مرسلہ مولوی وصی احمد سورتی ۲۱ ماہ رمضان المبارک ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بت پرست کافر نے اپنے بت کے نام

---

1 اشعۃ اللمعات شرح المشکوٰۃ کتاب المناسک باب حرم المدینۃ مکتبہ نوری رضویہ سکھر ۲/ ۳۹۳-۳۹۴

Fatawa Razviya, Volume 21

Money was set aside for the purpose of seeking proximity [to a deity]. From this pledged amount, food and drink items were purchased with the intention that on the specific day when the vow is fulfilled, a feast would be hosted. When that day arrived, the Hindu person said to the Muslims, "It is my intention to feed all Muslims for the sake of Allah from this mentioned wealth." Accordingly, the Hindu gave goats, rice, etc., to the Muslims. At the time of giving, he repeatedly said, "I am giving for Allah, for Allah." Some Muslims accepted that pledged wealth, cooked it together, and held feasts. Some people abstained. Therefore, a mutual dispute has arisen. For the sake of Allah, please honor us with an answer; is the statement of this disbeliever "what I give for Allah" reliable or not? Is eating it permissible or not? In the second case, what have those who have already eaten it committed? Provide a detailed response. Explain with reference to the Book so that you may be rewarded. (Express from the reference of the Book of Allah so that you may gain reward).

The Answer: No act of a disbeliever or polytheist is for the sake of Allah, "for disbelief is ignorance of Allah; so when he is ignorant of Him, how can he act for Him?" (Since not knowing Allah Almighty is disbelief, when he does not know Him (i.e., acts in ignorance regarding Him), how can he perform an action for Him? - Translator). For Muslims, the mentioned wealth is (not to be eaten).

Problem 8: What do the scholars of religion say regarding this matter: if a person from among the Muslims intentionally goes to a fair of Hindus for the purpose of seeing a spectacle, does his wife go out of his marriage or not? Although that person knows that going to a Hindu fair is a sin. And what is the ruling for that person who is an employee of a Hindu leader and goes with his master under compulsion due to employment? Explain and be rewarded.

The Answer: A person does not become a disbeliever by going to the fairs of disbelievers such that his wife would go out of his marriage. Those who give such fatwas commit slander against the pure Sharia. However, it is forbidden for a Muslim to participate in it. It is mentioned in the Hadith: "Whoever increases the number of a group is of them." [Translation:] The person who increases the collective strength of any nation is from among them. (Translator).

In another Hadith it is:

---

1 Kanz al-Ummal, Hadith 34735, Mu'assasat al-Risalah Beirut 9/22 Page 120 of 674

निकटता प्राप्त करने के उद्देश्य से रुपये अलग रखे गए थे। इसी मन्नत की राशि से खाने-पीने की चीज़ें इस नीयत से खरीदी गईं कि जिस खास दिन मन्नत पूरी की जानी है, उस दिन दावत खिलाई जाए। जब वह दिन आया, तो उस हिंदू ने मुसलमानों से कहा, "मेरी नीयत है कि मैं इस वर्णित धन से सभी मुसलमानों को अल्लाह के लिए खिलाऊँ।" इसी के अनुसार, उस हिंदू ने मुसलमानों को बकरे, चावल आदि दिए। देते समय उसने बार-बार कहा, "अल्लाह के लिए देता हूँ, अल्लाह के लिए देता हूँ।" कुछ मुसलमानों ने वह मन्नत का माल स्वीकार कर लिया और आपस में पकाकर दावतें कीं। कुछ लोग इससे दूर रहे, इसलिए आपसी मतभेद पैदा हो गया है। आप अल्लाह के लिए जवाब देकर सम्मानित करें, क्या उस काफ़िर का यह कहना कि "जो अल्लाह के लिए देता हूँ" विश्वसनीय है या नहीं? उसे खाना सही होगा या नहीं? दूसरी स्थिति में, जो लोग खा चुके हैं, उन्होंने किस चीज़ का अपराध किया है? विस्तार से लिखें। किताब (शरिया) के हवाले से बयान करें ताकि आपको सवाब मिले। (अल्लाह की किताब के हवाले से बयान करें ताकि आपको पुण्य मिले)।

उत्तर: काफ़िर मुशरिक का कोई भी कार्य अल्लाह के लिए नहीं होता, "क्योंकि कुफ़्र अल्लाह के प्रति अज्ञानता है; तो जब वह उससे अनभिज्ञ है, तो उसके लिए कार्य कैसे कर सकता है?" (चूँकि अल्लाह तआला को न जानना कुफ़्र है, फिर जब वह उसे नहीं जानता (अर्थात उसके मामले में अज्ञानता बरतता है), तो उसके लिए कार्य कैसे कर सकता है। - अनुवादक) मुसलमानों के लिए उक्त माल (अखाद्य/नहीं खाना चाहिए)।

मसला 8: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि यदि मुसलमानों में से कोई व्यक्ति केवल तमाशा देखने के लिए जानबूझकर हिंदुओं के किसी मेले में जाए, तो क्या उसकी पत्नी निकाह से बाहर हो जाती है या नहीं? हालाँकि वह व्यक्ति यह जानता है कि हिंदुओं के मेले में जाना गुनाह है। और उस व्यक्ति के लिए क्या हुक्म है जो किसी हिंदू रईस का नौकर है और नौकरी की वजह से अपने मालिक के साथ मजबूरी में जाता है? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: काफ़िरों के मेले में जाने से आदमी काफ़िर नहीं हो जाता कि पत्नी निकाह से बाहर हो जाए। जो लोग ऐसे फतवे देते हैं, वे पाक शरीयत पर झूठ गढ़ते हैं। अलबत्ता, उसमें शामिल होना मुसलमान के लिए मना है। हदीस में है: "जिसने किसी कौम की भीड़ बढ़ाई, वह उन्हीं में से है।" [अनुवाद:] जिस व्यक्ति ने किसी कौम की जमाअती तादाद में इजाफा किया, तो वह उन्हीं में से है। (अनुवादक)

दूसरी हदीस में है:

---

1 कंज़ुल उम्माल, हदीस 34735, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 22/9 पृष्ठ 120/674

بغرض تقرب روپیہ اٹھا رکھا اسی مبلغ منذور سے بایں نیت اسباب اکل و شرب خریدا کہ خاص دن جس میں نذر ادا کی جاتی ہے۔ دعوت کھلائی جائے جب وہ دن آن پہنچا تو وہ ہندو اہل اسلام سے کہنے لگا کہ میری نیت ہے کہ میں تمام اہل اسلام کو اللہ اس مال مذکور سے کھلاؤں اسی موجب اس ہندو نے مسلمانوں کو بکرے چاول وغیرہ دیئے، بروقت دینے کے مکرر سہ کرر اللہ اللہ دیتا ہوں کہا بعض مسلمانوں نے وہ مال منذور قبول کر لیا آپس میں پکا کر دعوتیں کیں بعض لوگ باز رہے لہذا باہمی اختلاف واقع ہوا ہے آپ للہ جواب سے سرفراز فرمائیں، آیا اس کافر کا قول "جو اللہ دیتا ہوں" کہا معتبر ہے یا نہیں۔ کھانا درست ہوگا یا نہیں؟ در صورت ثانی جو لوگ کھا چکے ہیں وہ لوگ کس امر کے مرتکب ہوئے؟ مفصل تحریر ہو۔ بینوا بالکتاب توجروا بالثواب (کتاب اللہ کے حوالے سے بیان کرو تاکہ اجر وثواب پاؤ)۔

الجواب: کافر مشرک کا کوئی عمل للہ نہیں فان الکفر ھو الجھل باللہ فاذا جھلہ فکیف یعمل لہ (چونکہ اللہ تعالٰی کو نہ جاننا کفر ہے پھر جب یہ اس کو نہیں جانتا (یعنی اس کے معاملے میں جہالت کا برتاؤ کرتا ہے) تو اس کے لئے عمل کیسے کر سکتا ہے۔ ت) مسلمان مال مذکور (ناماکول)۔

مسئلہ ۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اہل اسلام میں سے کوئی شخص بغرض تماشہ دیکھنے کے کسی میلے اہل ہنود کے میں قصداً جائے تو اس کی عورت نکاح سے باہر ہو جاتی ہے یا نہیں۔ اگر چہ وہ شخص یہ تو جانتا ہے کہ ہنود کے میلے میں جانا گناہ ہے اور اس شخص کے واسطے کیا حکم ہے جو کسی رئیس قوم ہنود کا ملازم ہے وہ بوجہ ملازمت کے اپنے آقا کے ساتھ مجبوراً جائے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: کافروں کے میلے میں جانے سے آدمی کافر نہیں ہوتا کہ عورت نکاح سے نکل جائے، جو لوگ ایسے فتوے دیتے ہیں شریعت مطہرہ پر افتراء کرتے ہیں، البتہ اس میں شریک ہونا مسلمان کو منع ہے۔ حدیث میں ہے: من کثر سواد قوم فھو منھم۔ 1 جس شخص نے کسی قوم کی جماعتی تعداد میں اضافہ کیا تو وہ انہی میں سے ہے۔ (ت)

دوسری حدیث میں ہے:

---

1 کنز العمال حدیث ۳٤۷۳۵ مؤسسة الرساله بیروت ۹/۲۲

Fatawa Razawiyya Volume 21

"Whoever joins a polytheist and stays with him, he is like him." - 1 Whoever gathered with a polytheist and stayed with him, then undoubtedly he is like that polytheist. (T)

Scholars say that a Muslim should not pass through a gathering of disbelievers because the curse descends upon them, and it is apparent that their gathering will consist of hundreds of symbols of disbelief and polytheistic matters. If one is unable to prohibit and remove the evil, then inevitably, becoming a silent follower of the devil and the disbeliever, staying in the gathering of disbelievers and seeing and hearing their blasphemies is a humiliation for a Muslim. Working for a disbeliever is only permissible for a Muslim if it does not involve the humiliation of Islam and the Muslim. This has been explicitly stated by the honorable scholars as mentioned in 'Al-Ghamz' etc. (T). Sustenance is the responsibility of Allah, and His paths are open, so the excuse of necessity is wrong. Allah Almighty knows best and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most firm. (And Allah Almighty knows everything well, and the knowledge of that Great and Grand Being is more perfect and more robust. T)

Issue 9: From Dongargarh, District Raipur, Central Province, sent by Sheikh Husainuddin Ahmed Sahab, 18 Sha'ban 1313 AH. Zaid used to drink wine and Zaid enticed Amr to drink wine, so he also started drinking. After a short while, Zaid repented and completely gave up wine, but Amr continued drinking. So, will Zaid also be held accountable for Amr's transgression? If he will be held accountable, what is the way for Zaid to be saved? State it so you may be rewarded. (T)

Answer: Sincere repentance (Tawba) is such a refined thing created by Allah Almighty that it is sufficient and ample to remove every sin. There is no sin that remains after sincere repentance, even polytheism (shirk) and disbelief (kufr). Sincere repentance means that one should be remorseful and distressed over the sin because it was disobedience to his Lord Almighty, and should immediately give it up and make a firm resolve from the bottom of the heart never to approach that sin again. Whatever remedy for its compensation is in one's power, one should perform it. For example, if one repents from the abandonment of prayer and fasting, or from usurpation, theft, bribery, or usury, then merely leaving those crimes for the future is not enough; rather, it is also necessary along with it that one makes up for (Qada) the prayers and fasts missed, and returns the wealth taken from whoever it was taken from through

snatching, stealing, bribery, or interest, and if they are no longer there, then to their heirs...

---

1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Jihad, Bab fi al-Iqamah bi-Ard al-Shirk, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/29. Page 121 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

"जो किसी मुशरिक (बहुदेववादी) के साथ मिला और उसके साथ रहा, तो वह उसी की तरह है।" - १ जो कोई किसी मुशरिक के साथ जमा हुआ और उसके साथ ठहरा, तो बेशक वह उसी मुशरिक की तरह है। (त)

उलेमा (विद्वान) फरमाते हैं कि मुसलमान को चाहिए कि काफ़िरों के मजमे (भीड़) से होकर न गुज़रे क्योंकि उन पर लानत उतरती है और यह ज़ाहिर है कि उनका मेला सैकड़ों कुफ़्र के प्रतीकों और शिर्क की बातों पर मुश्तमिल होगा। और यदि वह बुराई को रोकने और मिटाने पर सक्षम न हो, तो लाज़िमी तौर पर शैतान और काफ़िर का पैरोकार (अनुयायी) बनकर काफ़िरों के मजमे में रहना और उनके कुफ़्रियात को देखना-सुनना मुसलमान की ज़िल्लत (अपमान) है। काफ़िर की नौकरी मुसलमान के लिए वही जायज़ है जिसमें इस्लाम और मुस्लिम की ज़िल्लत न हो। उलेमा-ए-किराम ने इसकी स्पष्ट व्याख्या की है जैसा कि 'अल-ग़मज़' आदि में उल्लेख है। (त) रिज़्क (जीविका) अल्लाह के ज़िम्मे है और उसके रास्ते खुले हुए हैं, तो मजबूरी का बहाना गलत है। वल्लाहु तआला आलम व इल्मुहू जल्ल मजदहू अतम व अहकम (और अल्लाह तआला सब कुछ अच्छी तरह जानता है और उस बुज़ुर्ग व अज़ीम ज़ात का इल्म बड़ा कामिल और ज़्यादा मोहकम है। त)

मसला ९: डोंगरगढ़, ज़िला रायपुर, सेंट्रल प्रोविंस से प्रेषक शेख हुसैनुद्दीन अहमद साहब, १८ शाबान १३१३ हिजरी। ज़ैद शराब पीता है और ज़ैद ने अम्र को बहला-फुसलाकर शराब पिलाई, तो वह भी पीने लगा। थोड़े समय में ज़ैद ने तौबा (पश्चाताप) की और पूरी तरह से शराब छोड़ दी, लेकिन अम्र पीता रहा। तो क्या अम्र की पकड़ में ज़ैद भी पकड़ा जाएगा? यदि पकड़ा जाएगा, तो ज़ैद के बचने की कौन सी सूरत (तरीका) है? बयान फरमाएं ताकि सवाब पाएं। (त)

उत्तर: सच्ची तौबा अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल ने वह नफीस (बेहतरीन) चीज़ बनाई है कि हर गुनाह को मिटाने के लिए काफी व वाफी (पर्याप्त) है। कोई गुनाह ऐसा नहीं है जो सच्ची तौबा के बाद बाकी रहे, यहाँ तक कि शिर्क और कुफ़्र भी। सच्ची तौबा का मतलब यह है कि गुनाह पर इसलिए कि वह उसके रब अज़्ज़ व जल्ल की नाफरमानी थी, नादिम (शर्मिंदा) व परेशान होकर फ़ौरन छोड़ दे और भविष्य में कभी उस गुनाह के पास न जाने का सच्चे दिल से पूरा इरादा (अज़्म) करे। जो भी उसका मुआवज़ा (तलाफी) करने का उपाय उसके हाथ में हो, उसे पूरा करे। मिसाल के तौर पर, नमाज़-रोज़े छोड़ने, या हड़पने, चोरी, रिश्वत, सूद (ब्याज) से तौबा की, तो सिर्फ भविष्य के लिए इन अपराधों को छोड़ देना

काफी नहीं है, बल्कि उसके साथ यह भी ज़रूरी है कि जो नमाज़ें और रोज़े छोड़े, उनकी कज़ा करे; जो माल जिस-जिस से छीना, चुराया, रिश्वत या सूद में लिया, उन्हें लौटाए, और अगर वे न रहे हों, तो उनके वारिसों को...

---

१ सुनन अबी दाऊद, किताब अल-जिहाद, बाब फ़ी अल-इकामह बि-अर्ज़ अल-शिर्क, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, २/२९। पेज १२१ ऑफ़ ६७४

من جامع المشرک وسکن معه فانه مثله - ۱ جو کوئی کسی مشرک کے ساتھ جمع ہوا اور اس کے ساتھ ٹھہرا تو بیشک وہ اسی مشرک کی طرح ہے۔ (ت)

علماء فرماتے ہیں مسلمان کو چاہئے کہ مجمع کفار پر ہو کر نہ گزرے کہ ان پر لعنت اترتی ہے اور یہ ظاہر کہ ان کا میلہ صدہا کفر کے شعار اور شرک کی باتوں پر مشتمل ہوگا اور یہ ممانعت و ازالہ منکر پر قادر نہ ہوگا تو خواہ مخواہی نگو نگا، شیطان اور کافر کا تابعدار ہو کر مجمع کفار میں رہنا اور ان کے کفریات کو دیکھنا سننا مسلمان کی ذلت ہے اور کافر کی نوکری مسلمان کے لئے وہی جائز ہے جس میں اسلام و مسلم کی ذلت نہ ہو نص علیہ العلماء کما في الغمز وغیرہ (علماء کرام نے اس کی تصریح فرمائی جیسا کہ الغمز وغیرہ میں مذکور ہے۔ت) رزق اللہ کے ذمہ ہے اور اس کے راستے کھلے ہوئے، تو عذرِ مجبوری غلط ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (اور اللہ تعالٰی سب کچھ اچھی طرح جانتا ہے اور اس بزرگ و عظیم ذات کا علم بڑا کامل اور زیادہ محکم ہے۔ت)

مسئلہ ۹: از ڈونگر گڑھ ضلع رائے پور سنٹرل پرو نس مرسلہ شیخ حسین الدین احمد صاحب ۱۸ شعبان ۱۳۱۳ھ زید شراب پیتا ہے اور زید عمرو کو ورغلا کر شراب پلائی وہ بھی پینے لگا تھوڑے عرصہ میں زید تائب ہوا اور قطعاً شراب چھوڑ دی مگر عمر و پیتا رہا، تو کیا عمرو کے مواخذہ میں زید بھی پکڑا جائے گا، اگر پکڑا جائے گا تو زید کے بچنے کی کون سی صورت ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: سچی توبہ اللہ عز وجل نے وہ نفیس شیئ بنائی ہے کہ ہر گناہ کے ازالہ کو کافی و وافی ہے۔ کوئی گناہ ایسا نہیں کہ سچی توبہ کے بعد باقی رہے یہاں تک کہ شرک و کفر، سچی توبہ کے یہ معنی ہیں کہ گناہ پر اس لئے کہ وہ اس کے رب عز وجل کی نافرمانی تھی نادم و پریشان ہو کر فوراً چھوڑ دے اور آئندہ کبھی اس گناہ کے پاس نہ جانے کا سچے دل سے پورا عزم کرے جو چارہ کار اس کی تلافی کا اپنے ہاتھ میں ہو بجالائے مثلاً نماز روزے کے ترک یا غصب، سرقہ، رشوت، ربا سے توبہ کی تو صرف آئندہ کے لئے ان جرائم کا چھوڑ دینا کافی نہیں بلکہ اس کے ساتھ یہ بھی ضروری ہے کہ جو نماز روزے ناغہ کئے ان کی قضا کرے جو مال جس جس سے چھینا، چرایا، رشوت، سود میں لیا انھیں اور وہ نہ رہے ہوں تو ان کے وارثوں کو

---

۱ سنن ابی داؤد کتاب الجہاد باب فی الاقامۃ بارض الشرک آفتاب عالم پریس لاہور ۲۹/۲ Page 121 of 674

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

...return it or have it forgiven; if [the owner] is unknown, give that much wealth in charity and have the intention in the heart that when those people meet, if they are not satisfied with the charity, I will return it to them from my own pocket. It is mentioned in Sharh Fiqh al-Akbar:

[Table Content] Left Column (Arabic Text): The scholars have explicitly stated that the pillars of repentance (Tawbah) are three: remorse over the past, cessation [of the sin] in the present, and the resolve not to return to it in the future. This applies if the repentance is regarding something between the servant and Allah, such as drinking alcohol. However, if it is regarding a negligence in the rights of Allah, such as prayer, fasting, or Zakat, then his repentance is to first regret his negligence, then resolve to never return to it even if it means delaying a prayer from its time, then he must make up for all that he missed. If it pertains to the servants [human rights], if it is regarding financial injustices, then the validity of the repentance depends—along with what we mentioned regarding the rights of Allah—on exonerating oneself from the financial responsibility and satisfying the adversary by seeking their pardon, returning it to them or to whoever represents them such as an agent or heir. In al-Qunyah: a man who owes debts to people he does not know from usurpations, injustices, or crimes should give charity...

Right Column (Urdu Translation/Explanation): The people of knowledge have clarified that the pillars of repentance are three: (1) Remorse over the past crime, i.e., being regretful and ashamed. (2) Maintaining current conduct correctly and removing and uprooting the sin. (3) Making a firm resolve not to commit the sin for the future; this is the task when repentance is between the servant and Allah Almighty, such as drinking alcohol, but if he showed negligence in the rights of Allah and wants to repent from them, such as negligence and shortcoming in performing prayers, fasts, Zakat, etc., then the method of repentance for him is that first he should be regretful over this negligence, then make a firm intention that in the future he will not show negligence in their performance and will never waste them, then he should make up for all the wasted rights. And if the wasted rights relate to human beings, then the validity of repentance depends on what we have previously stated in the context of the rights of Allah, that in its case, it is necessary to be absolved from the responsibility of wealth and satisfy the victim whose property was usurped, it should be returned to them or forgiven by them, and if those relevant individuals are not

present and alive, then the return of wealth and forgiveness should be carried out through their heirs, relatives, representatives, and agents.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

...वापस कर दे या माफ़ करा ले, पता न चले तो उतना माल दान (सदाक़ा) कर दे और दिल में नीयत रखे कि वे लोग जब मिलें, अगर वे दान पर राज़ी न हुए तो मैं उन्हें अपने पास से वापस कर दूँगा। शरह फ़िक़्ह अकबर में है:

[तालिका सामग्री] बायां कॉलम (अरबी पाठ): विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि पश्चाताप (तौबा) के तीन स्तंभ हैं: अतीत पर पछतावा, वर्तमान में (पाप) छोड़ देना, और भविष्य में दोबारा न करने का संकल्प। यह तब है जब पश्चाताप बंदे और अल्लाह के बीच हो, जैसे शराब पीना। लेकिन अगर यह अल्लाह के अधिकारों में कोताही के बारे में है, जैसे नमाज़, रोज़ा या ज़कात, तो उसका पश्चाताप यह है कि पहले वह अपनी कोताही पर पछताए, फिर दृढ़ संकल्प करे कि वह कभी भी (कोताही पर) नहीं लौटेगा चाहे वह समय पर नमाज़ न पढ़ने जैसी ही क्यों न हो, फिर उसे वह सब पूरा करना होगा जो उससे छूट गया है। और यदि यह बंदों (मानव अधिकारों) से संबंधित है, यदि यह वित्तीय अन्यायों के बारे में है, तो पश्चाताप की वैधता—अल्लाह के अधिकारों के बारे में हमने जो उल्लेख किया है उसके साथ-साथ—वित्तीय जिम्मेदारी से खुद को दोषमुक्त करने और माफी मांगकर विरोधी को संतुष्ट करने पर निर्भर करती है, इसे उन्हें या उनके प्रतिनिधि जैसे किसी एजेंट या वारिस को लौटा दिया जाना चाहिए। 'अल-कुन्या' में है: एक व्यक्ति जिस पर उन लोगों का कर्ज है जिन्हें वह नहीं जानता, जो जबरन वसूली, अन्याय या अपराधों से लिया गया हो, उसे दान करना चाहिए...

दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/व्याख्या): विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि पश्चाताप के तीन स्तंभ हैं: (१) पिछले अपराध पर पछतावा यानी पछताना और शर्मिंदा होना (२) वर्तमान आचरण को ठीक रखना और पाप को खत्म करना और जड़ से मिटाना (३) भविष्य के लिए पाप न करने का पक्का इरादा करना। यह उस समय की बात है जब पश्चाताप बंदे और अल्लाह तआला के बीच हो, जैसे शराब पीना, लेकिन अगर उसने अल्लाह के अधिकारों में कोताही की हो और उनसे तौबा करना चाहे जैसे नमाज़, रोज़े और ज़कात आदि की अदायगी में लापरवाही और कोताही, तो उसके लिए तौबा का तरीका यह है कि पहले इस कोताही पर पछताए फिर पक्का इरादा करे कि भविष्य में उनकी अदायगी में लापरवाही से काम नहीं लेगा और उन्हें कभी बर्बाद नहीं करेगा, फिर तमाम बर्बाद किए गए अधिकारों की कज़ा (भरपाई) करे और अगर बर्बाद किए गए अधिकारों का संबंध बंदों से हो तो तौबा की वैधता उस पर निर्भर है जिसे हमने पहले अल्लाह के अधिकारों के संदर्भ में वर्णित किया है कि उस स्थिति में संपत्तियों की जिम्मेदारी से मुक्त होना और पीड़ित को संतुष्ट करना ज़रूरी है जिनका

माल छीना गया, वह उन्हें वापस किया जाए या उनसे माफ़ कराया जाए और वे संबंधित व्यक्ति मौजूद और जीवित न हों तो उनके उत्तराधिकारियों, रिश्तेदारों और उनके प्रतिनिधियों और वकीलों के ज़रिए माल की वापसी और माफ़ी की प्रक्रिया अमल में लाई जाए।

पेज 122 का 674

واپس کردے یا معاف کرائے، پتا نہ چلے تو اتنا مال تصدق کر دے اور دل میں نیت رکھے کہ وہ لوگ جب ملے اگر تصدق پر راضی نہ ہوئے اپنے پاس سے انھیں پھیر دوں گا۔ شرح فقہ اکبر میں ہے:

[جدول کا مواد] بایاں کالم (عربی متن): قد نصوا علی ان ارکان التوبة ثلثة الندامة علی الماضی والاقلاع فی الحال والعزم علی عدم العود فی الاستقبال هذا ان کانت التوبة فیما بینہ وبین الله کشرب الخمر واما ان کانت مما فرط فیہ من حقوق الله کصلوة و صیام وزکوة فتوبتہ ان یندم علی تفریطہ اولا ثم یعزم علی ان لا یعود ابداء ولو بتأخیر صلاة عن وقتها ثم یفضی ما فاتہ جمیعا وان کانت مما یتعلق بالعباد فان کانت من مظالم الاموال فتتوقف صحة التوبة منها مع ما قدمناه في حقوق الله تعالیٰ علی الخروج عن عهدة الاموال وارجاء الخصم بان یتحلل عنهم ایردها الیهم او الی من یقوم مقامهم من وکیل او وارث وفی القنیة رجل علیه دیون لاناس لا یعرفهم من غصوب او مظالم او جنایات یتصدق

دایاں کالم (اردو ترجمہ و تشریح): اہل علم نے تصریح فرمائی ہے کہ توبہ کے ارکان تین ہیں (۱) گزشتہ جرم پر ندامت یعنی نادم و شرمسار ہونا (۲) موجودہ طرز عمل کو درست رکھنا اور گناہ کا ازالہ و بیخ کنی کرنا (۳) آئندہ کے لئے گناہ نہ کرنے کا پختہ عزم کرنا، یہ اس وقت کا کام ہے جبکہ توبہ بندے اور اللہ تعالیٰ کے درمیان ہو، جیسے شراب نوشی، لیکن اگر اس نے حقوق اللہ میں کوتاہی کی اور ان سے توبہ کرنا چاہے جیسے نماز، روزے اور زکوۃ وغیرہ کی ادائیگی میں غفلت اور کوتاہی کی تو اس کے لئے توبہ کا طریقہ یہ ہے کہ پہلے اس کوتاہی پر نادم ہو پھر پختہ ارادہ کرے کہ آئندہ ان کی ادائیگی میں غفلت سے کام نہیں لے گا اور انھیں ہر گز ضائع نہیں کرے گا، پھر تمام ضائع کردہ حقوق کی قضا کرے اور اگر ضائع کردہ حقوق کا تعلق بندوں سے ہو تو

صحت توبہ اس پر موقوف ہے جس کو ہم نے پہلے حقوق اللہ کے ضمن میں بیان کر دیا ہے کہ اس کی صورت میں اموال کی ذمہ داری سے سبکدوش ہونا اور مظلوم کو راضی کرنا ضروری ہے جن کا مال غصب کیا گیا، وہ انھیں واپس کیا جائے یا ان سے معاف کرایا جائے اور وہ متعلقہ افراد موجود اور بقید حیات نہ ہوں تو ان کے ورثاء متعلقین اور قائم مقام افراد و وکلاء کے ذریعے اموال کی واپسی اور معافی عمل میں

Fatawa Razawiyyah, Volume 21

(Arabic Text:) ...to the amount of that, it should be given to the poor with the intention of fulfillment (of the debt), if they are found, along with repentance towards Allah Almighty, then he is excused. End quote. And if the injustices were regarding honor, such as slander and backbiting, then it is obligatory in repentance for them, along with what we have already mentioned regarding the rights of Allah Almighty, that he informs their owners of what he said of that and seeks release from them. If that is difficult, then he should resolve that whenever he finds them, he will seek release from them. If he is unable because the person is dead, then he should seek forgiveness from Allah for him. It is hoped from His grace and generosity that He will make his adversaries satisfied from the treasures of His benevolence, for He is Generous, Noble, Kind, and Merciful. End of summary.

(Urdu Translation/Explanation:) ...should be brought. It is in 'Qunyah': If someone has debts from people, for example, from the category of usurpation, injustices, and crimes, and the repentant person does not know or recognize the concerned individuals, then he should give charity to that amount among the poor and needy with the intention of settlement. Despite repenting in the court of Allah Almighty, if he finds those individuals anywhere, he should apologize to them (i.e., ask for their forgiveness). End quote. If the injustices relate to honor, etc., such as abusing someone who is astray or backbiting, then the obligation of repentance for them, along with the condition we explained in the context of the rights of Allah, is that he informs them about what he said about them regarding that crime and asks for their forgiveness. If this is difficult, then he should make a firm intention that whenever he finds them, he will certainly apologize. If he becomes helpless in this way too, i.e., the oppressed person has passed away, then he should ask for forgiveness from Allah Almighty, and there is a strong hope from the grace and mercy of Allah Almighty that He will satisfy the deceased oppressed person from the treasures of His generosity and benevolence and bring about reconciliation between them, because He is infinitely Generous, Kind, Extremely Affectionate, and Merciful. The selected passage is complete. (T)

Problem 10: From Lucknow, Ramganj locality, near Husainabad, sent by Asadullah Khan Kobak, 1st of Sha'ban the Magnificent, 1315 AH.

(Persian Question Text:) What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say regarding this: that sweets were purchased from the shop of a Hindu

confectioner; if Fatihah is recited and its reward is sent to the soul of the beloved Messenger, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, or other elders of religion, is it permissible or not? And the majority follow this path...

(Urdu Question Text:) What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say about this, that if sweets are bought from a Hindu confectioner's shop and Fatihah is recited over them and its reward is conveyed to the blessed soul of the beloved Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) or the souls of other elders of the religion...

[Footnote 1: Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Repentance and its conditions, Mustafa al-Babi, Egypt, pp. 158-159] Page 123 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

(अरबी पाठ का अनुवाद:) ...उतनी राशि के बराबर, इसे पूर्ति (ऋण की) के इरादे से गरीबों को दिया जाना चाहिए, यदि वे मिल जाएं अल्लाह तआला के प्रति पश्चाताप के साथ, तो उसे क्षमा कर दिया जाता है। उद्धरण समाप्त। और यदि अन्याय सम्मान के संबंध में थे, जैसे कि बदनामी और पीठ पीछे बुराई करना, तो उनके पश्चाताप में अनिवार्य है, उसके साथ जो हमने अल्लाह तआला के अधिकारों के संबंध में पहले ही उल्लेख किया है, कि वह उनके स्वामियों को सूचित करे कि उसने उस बारे में क्या कहा और उनसे मुक्ति (माफी) मांगे। यदि यह कठिन हो, तो उसे संकल्प लेना चाहिए कि जब भी वह उन्हें पाएगा, उनसे मुक्ति मांगेगा। यदि वह असमर्थ हो क्योंकि व्यक्ति मर चुका है, तो उसे उसके लिए अल्लाह से क्षमा मांगनी चाहिए। उसकी कृपा और उदारता से आशा है कि वह अपने उपकार के खजाने से उसके विरोधियों को संतुष्ट कर देगा, क्योंकि वह उदार, महान, दयालु और कृपालु है। सारांश समाप्त।

(उर्दू भाष्य का अनुवाद:) ...लाई जाए। 'कुन्या' में है: यदि किसी व्यक्ति पर लोगों का ऋण है, उदाहरण के लिए, गबन, अन्याय और अपराध की श्रेणी से, और पश्चाताप करने वाला व्यक्ति संबंधित व्यक्तियों को नहीं जानता या पहचानता है, तो उसे उतनी राशि गरीबों और जरूरतमंदों के बीच अदायगी के इरादे से खैरात (दान) कर देनी चाहिए। अल्लाह तआला की दरगाह में तौबा (पश्चाताप) करने के बावजूद, अगर वह उन व्यक्तियों को कहीं पा लेता है, तो उनसे माफी मांगे। (यानी उनसे क्षमा मांगे)। यदि अन्याय सम्मान आदि से संबंधित हैं, जैसे किसी गुमराह को गाली देना या चुगली करना, तो उनमें तौबा की अनिवार्यता उस शर्त के साथ है जिसे हमने अल्लाह के अधिकारों के संदर्भ में वर्णित किया है, वह यह है कि उसने उनके बारे में उस अपराध के संबंध में जो कुछ कहा है, उन्हें सूचित करे और उनसे क्षमा मांगे। यदि यह कठिन हो, तो वह पक्का इरादा कर ले कि जब भी उन्हें पाएगा, तो अवश्य माफी मांगेगा। यदि वह इस तरह से भी विवश हो जाए, अर्थात पीड़ित की मृत्यु हो गई हो, तो फिर अल्लाह तआला से क्षमा मांगे, और अल्लाह तआला के फज़्ल-ओ-करम (कृपा और उदारता) से प्रबल आशा है कि वह मृतक पीड़ित को अपनी उदारता और एहसान के खजाने से देकर संतुष्ट कर देगा और दोनों के बीच सुलह करा देगा, क्योंकि वह बेहद सखी (दानी), करम करने वाला, अत्यंत दयालु और रहम करने वाला है। चयनित अंश पूर्ण हुआ। (त)

मसला 10: लखनऊ, रामगंज मोहल्ला, हुसैनबाद के पास से, असदुल्ला खान कोबक द्वारा प्रेषित, 1 शाबान-उल-मुअज़्ज़म 1315 हिजरी।

(फ़ारसी प्रश्न पाठ का अनुवाद:) धर्म के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ्ती इस बारे में क्या फरमाते हैं कि: हिंदू हलवाई की दुकान से मिठाई खरीदी गई; अगर फातिहा पढ़ी जाए और उसका सवाब रसूल-ए-मकबूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पाक रूह या अन्य बुजुर्गों के दीन को पहुँचाया जाए तो यह जायज़ है या नहीं? और अधिकांश लोग इसी तरीके..

(उर्दू प्रश्न पाठ का अनुवाद:) धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि यदि हिंदू हलवाई की दुकान से मिठाई खरीदी जाती है और उन पर फातिहा पढ़ी जाती है और उसका सवाब रसूल-ए-मकबूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रूह-ए-मुबारक या दीन के अन्य बुजुर्गों की रूहों को...

[पाद टिप्पणी 1: मिनह अल-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, पश्चाताप और उसकी शर्तें, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 158-159] पेज 123/674

بقدرها علی الفقراء علی عزیمة القضاء ان وجدهم مع التوبة علی اللہ تعالٰی فیعذر انتهی وان کانت المظالم في الاعراض کالقذف والغیبة فیجب في التوبة فیها مع قد مناه في حقوق اللہ تعالٰی ان یخبرا صحابها بما قال من ذٰلك ویتحلل منهم فان تعذر ذٰلك فلیعزم علی انه متی وجدهم تحلل منهم فان عجز بأن کان مَیّتا فلیستغفر اللہ والمرجو من فضله وکرمه ان یرضی خصماءه من خزائن احسانه فانه جواد کریم رؤف رحیم اھ ملتقطاً۔

لائی جائے، قنیہ میں ہے اگر کسی شخص پر لوگوں کے قرضہ جات مثلاً غصب، مظالم، اور جنایات کی قسم سے ہوں اور توبہ کرنے والا ان متعلقہ افراد کو نہیں جانتا پہچانتا تو اتنی مقدار فقراء ومساکین میں قضا کی نیت سے خیرات کردے، اللہ تعالٰی کی بارگاہ میں توبہ کرنے کے باوجود اگر ان افراد کو کہیں پالے تو ان سے معذرت کرے (یعنی ان سے معافی مانگے اھ) اگر مظالم کا تعلق عزت وغیرہ سے ہو جیسے کسی گمراہ کو گالی دینا، غیبت کرنا، تو ان میں وجوب توبہ اس شرط سمیت جو ہم نے حقوق اللہ کے ضمن میں بیان کئے ہیں یہ ہے کہ جو کچھ اس نے ان کے بارے میں کہا انہیں اس جرم پر اطلاع دے اور ان سے معافی مانگے، اگر یہ مشکل ہو تو پختہ ارادہ کرلے کہ جب بھی انہیں پائے گا تو ضرور معذرت کرے گا، اگر اس طریقہ سے بھی عاجز ہو جائے یعنی مظلوم وفات پا گیا ہو تو پھر اللہ تعالٰی سے بخشش مانگے، اور اللہ تعالٰی کے فضل وکرم سے قوی امید ہے کہ وہ مظلوم مرحوم کو اپنے جودواحسان کے خزانوں میں سے دے کر راضی کردے گا اور دونوں میں صلح کرادے گا کیونکہ وہ بے حد سخی، کرم کرنے والا۔ انتہائی شفقت فرمانے والا اور رحم کرنے والا ہے۔ انتخاب کردہ عبارت مکمل ہوگئی۔ (ت)

مسئلہ ۱۰: از لکھنؤ محلہ رام گنج متصل حسین آباد مرسلہ اسد اللہ خاں کو بک غرہ شعبان معظم ۱۳۱۵ھ

چہ مے فرمایند علمائے دین و مفتیان شرع متین دریں باب کہ شیرینی از دکان حلوائی ہند و خرید کردہ اگر فاتحہ خواند وثواب آں بروح رسول مقبول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یا دیگر بزرگان دین رساند جائز است یانہ، وجمہور ایں طریق

علمائے دین اور مفتیان شرع متین اس بارے میں کیا فرماتے ہیں کہ ہند و حلوائی کی دکان سے مٹھائی خرید کر فاتحہ پڑھی جائے اور اس کا ثواب رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم کی روح مبارک یا دیگر بزرگان دین کی ارواح

1 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر التوبۃ وشرائطھا مصطفی البابی مصر ص ۵۹-۱۵۸ Page 123 of 674

Volume 21 | Fatawa Rizvia

Question: Is it permissible to perform Fatiha for them? And is avoiding them based on Quranic verses and prophetic traditions permissible or not? Are they infidels (Kafir) or polytheists (Mushrik)? In another case, if someone calls them Kafir and Mushrik, what is the ruling regarding that person? Answer and you shall be rewarded.

[Translation of Question into Urdu]: Is it permissible to perform Isal-e-Sawab (conveyance of reward) for them? Do the majority of scholars believe in its permissibility or not? According to the Quran and Hadith, are these people declared infidels and polytheists or not? And should one abstain from them or not? If someone does not consider them infidels and polytheists, what is the ruling regarding him? State it so that you may be rewarded. (T)

Answer: [Persian text]: Hindus are definitely infidels and polytheists; whoever does not consider them as such is himself an infidel. Yes, among them a new group has emerged who call themselves Arya and verbally claim monotheism and speak of the prohibition of idol worship. But their brotherhood, affection, and unity are entirely with these same idolaters who worship stones, water, trees, and carved images as gods. They consider them their co-religionists and religious brothers, and they act like fire and water towards the name of Muslims. 'May Allah destroy them; how are they deluded?' (Quran 9:30). Furthermore, although these wretched people apparently refrain from worshipping others, they consider both matter and spirit to be eternal and uncreated like God. Therefore, even if polytheism (shirk) is not present in their speech, it exists in their belief regarding necessary existence. In any case, three gods are necessary for them, and they are definitely polytheistic; thus, their claim of monotheism is entirely baseless.

[Urdu text]: Hindus are undoubtedly and definitely infidels and polytheists. Therefore, anyone who does not consider them infidels and polytheists becomes an infidel himself. A new sect has emerged among them called the Arya, who verbally claim monotheism and admit to the prohibition of idol worship. However, in terms of brotherhood, affection, love, and unity, their behavior is not different from idol worshippers. Their affection, love, and unity remain established with those idolaters who worship stones, water, trees, and carved idols as God. They consider them their co-religionists and religious brothers (and at the mention of Muslims' name, they turn from water into fire, meaning they burn with envy at their name. May Allah

Almighty ruin them, where are they wandering astray?). Then these wretched ones, although they abstain from the worship and service of others besides God, yet matter and...

1 The Holy Quran 9/30 Page 124 of 674

प्रश्न: क्या उनके लिए फातिहा करना जायज़ है? और कुरानी आयतों और नबवी हदीसों के आधार पर उनसे परहेज़ करना जायज़ है या नहीं? क्या वे काफ़िर (अविश्वासी) हैं या मुशरिक (बहुदेववादी)? एक अन्य मामले में, यदि कोई उन्हें काफ़िर और मुशरिक कहता है, तो उस व्यक्ति के बारे में क्या हुक्म है? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

[प्रश्न का उर्दू अनुवाद]: क्या उनके लिए ईसाल-ए-सवाब (पुण्य पहुँचाना) किया जाए तो यह जायज़ है? क्या अधिकांश विद्वान इसकी अनुमति के पक्षधर हैं या नहीं? कुरान और हदीस के अनुसार, क्या ये लोग काफ़िर और मुशरिक घोषित होते हैं या नहीं? और क्या उनसे परहेज़ करना चाहिए या नहीं? यदि कोई व्यक्ति उन्हें काफ़िर और मुशरिक नहीं समझता है, तो उसके बारे में क्या हुक्म है? वर्णन करें ताकि आप प्रतिफल पाएं। (त)

उत्तर: [फारसी पाठ का अनुवाद]: हिंदू निश्चित रूप से काफ़िर और मुशरिक हैं; जो उन्हें ऐसा नहीं मानता वह स्वयं काफ़िर है। हाँ, उनके बीच एक नया समूह उभरा है जो खुद को आर्य कहते हैं और मौखिक रूप से एकेश्वरवाद का दावा करते हैं और मूर्ति पूजा के निषेध की बात करते हैं। लेकिन उनका भाईचारा, स्नेह और एकता पूरी तरह से उन्हीं मूर्तिपूजकों के साथ है जो पत्थरों, पानी, पेड़ों और तराशी गई मूर्तियों को देवताओं के रूप में पूजते हैं। वे उन्हें अपना सह-धर्मी और धार्मिक भाई मानते हैं, और वे मुसलमानों के नाम पर आग-बबूला हो जाते हैं। 'अल्लाह उन्हें नष्ट करे; वे कैसे भ्रमित हैं?' (कुरान 9:30)। इसके अलावा, हालांकि ये दुष्ट लोग प्रत्यक्ष रूप से दूसरों की पूजा करने से बचते हैं, फिर भी वे पदार्थ और आत्मा दोनों को ईश्वर की तरह शाश्वत और अनन्त मानते हैं। इसलिए, भले ही उनके शब्दों में शिर्क(ईश्वर के साथ किसी को साझा करना) मौजूद न हो, यह आवश्यक अस्तित्व के संबंध में उनके विश्वास में मौजूद है। किसी भी स्थिति में, उनके लिए तीन देवता आवश्यक हैं, और वे निश्चित रूप से बहुदेववादी हैं; इस प्रकार, एकेश्वरवाद का उनका दावा पूरी तरह से निराधार है।

[उर्दू पाठ का अनुवाद]: हिंदू निस्संदेह और निश्चित रूप से काफ़िर और मुशरिक हैं। इसलिए, जो उन्हें काफ़िर और मुशरिक नहीं मानता, वह स्वयं काफ़िर हो जाता है। उनमें से एक नया संप्रदाय निकला है जिसे आर्य कहा जाता है, वे मौखिक रूप से एकेश्वरवाद का दावा करते हैं और मूर्ति पूजा के हराम होने को भी स्वीकार करते हैं, लेकिन भाईचारे, स्नेह, प्रेम और एकता में उनका रवैया

मूर्तिपूजकों से अलग नहीं है। उन मूर्तिपूजकों के साथ उनका स्नेह, प्रेम और एकता कायम है जो पत्थर, पानी, पेड़ों और तराशी हुई मूर्तियों को खुदा मानकर पूजते हैं और वे उन्हें अपना हम-मजहब और दीनी भाई समझते हैं (और मुसलमानों के नाम से वे पानी से आग बन जाते हैं यानी उनके नाम से भी जलते हैं, अल्लाह तआला उनका सत्यानाश करे, वे कहाँ औंधे फिरते हैं)। फिर ये खबीस (नीच) हालांकि गैरों की इबादत और बंदगी से परहेज़ करते हैं, लेकिन माद्दा (पदार्थ) और...

1 पवित्र कुरान 9/30 पृष्ठ 674 में से 124

سوال: فاتحہ راجواز گفتہ اند یا نہ، واحتراز از ایشاں بآیات قرآنی و احادیث نبوی جائز ست یانہ، وایشان کافراند یا مشرک، و بصورت دیگر اگر کسے ایشاں را کافر ومشرک گوید درباره اوچہ حکم است بینوا توجروا

[سوال کا اردو ترجمہ]: کو ایصال کیا جائے تو کیا یہ جائز ہے؟ جمہور اہل علم اس کے جواز کے قائل ہیں یا نہیں؟ قرآن و حدیث کی رو سے یہ لوگ کافر و مشرک قرار پاتے ہیں یا نہیں؟ اور ان سے پرہیز کرنا چاہئے یا نہیں؟ اگر کوئی شخص انھیں کافر و مشرک نہ خیال کرے تو اس کے بارے میں کیا حکم ہے؟ بیان کرو تاکہ اجر پاؤ۔ (ت)

الجواب: [فارسی عبارت]: ہندوان قطعاً کافران ومشرکانند ہر کہ ایشاں را کافر و مشرک نداند خود کافرست آرے درویشاں طائفہ تازہ برآمدہ کہ خود را آریہ خوانند وزبان دعویٰ توحید کنند ودم تحریم بت پرستی زنند فاما برادری والفت ویک جہتی ایشاں ہر چہ ہست باہمیں بت پرستان ست کہ سنگ وآب و درخت و پیکر ہائے تراشیدہ را بخدائے پرستند ایناں را ہم مذہب و برادری دینی خواہشاں دانند واز نام مسلمانان درآب و آتش مانند ۔ "قَتَلَهُمُ اللّٰهُ ۚ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ" 1۔ باز ایں خبیثاں اگر چہ بظاہر از پرستش غیر محتر زمانند مادہ و روح ہر دو را ہمچو خدا قدیم وغیر مخلوق دانند پس شرک اگر در عبارت نشد در وجوب وجود شد بہر وجہ سہ الہ بر ایشاں لازم ست واو قطعاً بمشرکیت پس آں ادعائے توحید ہمہ پادر ہواست

[اردو عبارت]: ہندو بلاشبہ قطعی طور پر کافر اور مشرک ہیں لہذا جو انھیں کافر و مشرک نہ جانے وہ خود کافر ہو جاتا ہے ان میں ایک نیا فرقہ نکلا ہے جو آریہ کہلاتا ہے وہ زبانی طور پر

توحید کا دعویٰ کرتے ہیں اور بت پرستی کے حرام ہونے کا اقرار بھی کرتے ہیں لیکن برادری الفت و محبت اور اتحاد میں ان کا رویہ بت پرستوں سے مختلف نہیں، ان بت پرستوں کے ساتھ ان کی الفت و محبت ان کا اتحاد قائم ہے جو پتھر ، پانی، درختوں اور تراشیدہ مورتوں کو خدا سمجھتے ہوئے پوجتے ہیں اور یہ انھیں اپنا ہم مذہب اور دینی بھائی خیال کرتے ہیں (اور مسلمانوں کے نام سے پانی آگ بن جاتے ہیں یعنی ان کے نام سے بھی جلتے ہیں اللہ تعالیٰ ان کا ستیاناس کرے کہاں اوندھے پھرے جاتے ہیں۔ پھر یہ خبیث اگرچہ غیر کی عبادت وبندگی سے پرہیز کرتے ہیں مگر مادہ اور

Fatawa Rizvia, Volume 21

(Left Column - Persian/Arabic text) And if we assume that at most they are not polytheists, then what is there to say about their disbelief? Whoever is not with Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), is a disbeliever. And whoever does not consider them a disbeliever is himself equal to them. Allah Almighty said, "And whoever seeks a religion other than Islam, it will never be accepted from him, and in the Hereafter he will be among the losers." [1] Friendship and loyalty with any disbeliever is strictly prohibited and a major sin. If it is based on a religious inclination, then it is disbelief itself. Allah Almighty said, "And whoever among you takes them as allies, then surely he is [one] of them." [2] Socializing and mixing without friendship and intimacy, if for worldly affairs based on necessity, according to the extent of need, without honoring or respecting them, and without compromising in matters of religion, is permitted. Otherwise, it is forbidden except in a state of legal compulsion (Ikrah). Allah Almighty said, "then after the remembrance, do not sit with the wrongdoing people." [3] And He said, "except for one who is forced while his heart is secure in faith." [4] And regarding the sweets made by them, as long as specifically filth or something forbidden is not known to be mixed in them, the legal ruling (fatwa) is of permissibility, but piety (taqwa) lies in avoidance, as stated in [books of] accountability. And regarding Fatiha, avoiding [it for them] is from the lineage [of Prophetic practice], for indeed Allah is Good and accepts only what is good. [5] And the goodness of things...

(Right Column - Urdu Translation/Explanation) ...both [soul and God] as eternal and uncreated like Allah Almighty, and say so. Thus, if there was no polytheism in worship, then there is polytheism in the necessity of existence. Therefore, from every perspective, three gods became necessary for them. Hence, they are certainly polytheists. Their claim of monotheism is like placing feet in the air. Even if we assume for the sake of argument that they are not polytheists, there is no room to talk about their disbelief (Kufr), meaning their being disbelievers. This is because whoever is not with the Prophet (peace and blessings be upon him) is a disbeliever. And whoever does not consider them disbelievers is equal to them in disbelief. Accordingly, Allah Almighty stated: "Whoever seeks a religion other than Islam (and is its seeker), it will never be accepted from him. Rather, he will be among the losers in the Hereafter." Therefore, friendship and social interaction with every disbeliever is strictly forbidden, prohibited, and a very big sin. And if it is based on religious inclination, it is undoubtedly disbelief. Accordingly, the command of Allah Almighty is:

"Whoever among you makes friends with them (disbelievers), he is undoubtedly one of them." And if...

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Karim 3/85 2. Al-Quran Al-Karim 5/51 3. Al-Quran Al-Karim 6/68 4. Al-Quran Al-Karim 16/106 5. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab Al-Islami Beirut 2/328.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

(बायां कॉलम - फारसी/अरबी पाठ) और यदि हम मान लें कि वे कम से कम बहुदेववादी नहीं हैं, तो उनके कुफ्र (अविश्वास) के बारे में क्या कहा जा सकता है? जो कोई भी अल्लाह के रसूल मुहम्मद (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के साथ नहीं है, वह काफ़िर (अविश्वासी) है। और जो उन्हें काफ़िर नहीं मानता, वह स्वयं उनके बराबर है। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने फ़रमाया, "और जो कोई इस्लाम के अलावा किसी और धर्म को खोजेगा, तो वह उससे कभी स्वीकार नहीं किया जाएगा, और वह आख़िरत (परलोक) में घाटा उठाने वालों में से होगा।" [1] किसी भी काफ़िर के साथ दोस्ती और वफादारी सख्त वर्जित है और एक बड़ा पाप है। यदि यह धार्मिक झुकाव पर आधारित है, तो यह स्वयं कुफ्र है। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने फ़रमाया, "और तुममें से जो कोई उन्हें अपना दोस्त बनाएगा, वह निस्संदेह उन्हीं में से है।" [2] बिना दोस्ती और घनिष्ठता के मेल-जोल, यदि सांसारिक कार्यों के लिए ज़रूरत के आधार पर हो, ज़रूरत की सीमा तक, उनका सम्मान या सत्कार किए बिना, और धर्म के मामलों में समझौता किए बिना, तो इसकी अनुमति है। अन्यथा, यह हराम (निषिद्ध) है, सिवाय कानूनी मजबूरी (इकराह) की स्थिति के। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने फ़रमाया, "तो याद आने के बाद, ज़ालिम लोगों के साथ मत बैठो।" [3] और फ़रमाया, "सिवाय उसके जिसे मजबूर किया गया हो और उसका दिल ईमान पर जमा हो।" [4] और उनके द्वारा बनाई गई मिठाइयों के बारे में, जब तक कि विशेष रूप से उनमें गंदगी या कोई हराम चीज़ मिली हुई न हो, फतवा जायज़ होने का है, लेकिन परहेज़गारी (तक़वा) बचने में है, जैसा कि जवाबदेही की किताबों में उल्लेख किया गया है। और फातिहा के संबंध में, उनसे बचना नबवी परंपरा से है, क्योंकि वास्तव में अल्लाह पवित्र है और केवल पवित्र चीज़ ही स्वीकार करता है। [5] और चीज़ों की पवित्रता...

(दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या) ...दोनों [आत्मा और ईश्वर] को अल्लाह सर्वशक्तिमान की तरह अनादि और अनफिनिश्ड (बिना रचना के) मानते हैं और ऐसा कहते हैं। इस प्रकार, यदि इबादत में शिर्क(बहुदेववाद) नहीं था, तो अस्तित्व की आवश्यकता में शिर्क हो गया। इसलिए, हर दृष्टिकोण से उनके लिए तीन खुदा अनिवार्य हो गए। अतः वे निश्चित रूप से मुशरिक (बहुदेववादी) हैं। उनका तौहीद (एकेश्वरवाद) का दावा हवा में पैर रखने के समान है। यदि हम तर्क के लिए मान लें कि वे मुशरिक नहीं हैं, तब भी उनके कुफ्र यानी काफ़िर होने के बारे में बात करने की कोई गुंजाइश नहीं है। ऐसा इसलिए है क्योंकि जो कोई हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के साथ नहीं है, वह काफ़िर है। और जो उन्हें काफ़िर नहीं मानता, वह कुफ्र में उनके बराबर है। तदनुसार, अल्लाह सर्वशक्तिमान

ने इरशाद फ़रमाया: "जो कोई इस्लाम के अलावा कोई और धर्म चाहे (और उसका चाहने वाला हो), तो वह उससे कभी स्वीकार नहीं किया जाएगा। बल्कि वह आख़िरत में नुकसान उठाने वालों में होगा।" इसलिए, हर काफ़िर से दोस्ती और मिलाप सख्त मना, हराम और बहुत बड़ा गुनाह है। और यदि यह धार्मिक रुझान के कारण हो, तो निस्संदेह कुफ्र है। तदनुसार, अल्लाह सर्वशक्तिमान का फ़रमान है: "जो कोई तुममें से उन (काफ़िरों) से दोस्ती रखेगा, तो वह निस्संदेह उन्हीं में से है।" और यदि...

पादलेख: 1. अल-क़ुरान अल-करीम 3/85 2. अल-क़ुरान अल-करीम 5/51 3. अल-क़ुरान अल-करीम 6/68 4. अल-क़ुरान अल-करीम 16/106 5. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/328।

(بایاں کالم - فارسی/عربی عبارت) و اگر فرکنیم غایت آنکہ ہمیں مشرک نباشد اما ادر کفر ایشاں چہ جائے سخن ہر کہ با محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نگردد کافر ست دہر کہ را کافر نداند خود با و ہمسر ست قال اللہ تعالی "وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ" ۱ اگر دوستی و مولات با ہر کافر کہ باشد حرام اشد و کبیرہ اعظم ست و اگر بر بنائے میل دینی باشد خود کفر قال اللہ تعالی "وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ" ۲ و صحبت و مخالطت بے دوستی و موانست اگر در کار دنیوی بر بنائے ضرورت بقدر ضرورت بے تعظیم و تکریم و بے مداہنت در کار دین باشد رخصت ست ورنہ اہنتم حرام مگر بحالت اکراہ شرعی قال اللہ تعالی "فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" ۳ وقال تعالیٰ "إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ" ۴ و در شرینی ساختہ ایشاں تا آنکہ بالخصوص در و خلط نجاستے یا چیزے حرام معلوم نباشد فتوی جواز ست و تقوٰی احتراز کما نص علیہ فی الاحتساب و در فاتحہ از واحتر از نسب ست فان اللہ طیب لا یقبل الا الطیب ۵ و طیب بودن اشیائے

(دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح) روح دونوں کہ اللہ تعالیٰ کی طرح قدیم اور غیر مخلوق مانتے ہیں اور کہتے ہیں۔ پس اگر عبادت میں شرک نہ ہوا تو وجوب وجود میں شرک ہو گیا پس ہر وجہ سے ان پر تین خدا لازم ہو گئے لہذا وہ یقینا مشرک ہیں، ان کا دعوی توحید ہوا میں پاؤں رکھنے کے مترادف ہے۔ اگر ہم آخری درجہ پر فرض کرلیں کہ وہ مشرک نہیں تاہم ان کے کفر یعنی کافر ہونے میں بات کرنے کی کوئی گنجائش نہیں اس لئے کہ جو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ساتھ نہ ہو وہ کافر ہے اور جو انہیں کافر نہ جانے وہ خود کفر میں ان کے ساتھ برابر ہے، چنانچہ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: جو کوئی اسلام کے علاوہ کوئی اور دین چاہے (اور اس کا طلب گار ہو) تو

وہ اس سے ہرگز قبول نہ کیا جائے گا۔ بلکہ وہ دار آخرت میں نقصان اٹھانے والوں میں ہوگا، لہذا ہر کافر سے دوستی اور ملاپ سخت منع حرام اور بہت بڑا گناہ ہے اور اگر دینی رجحان کی بناء پر ہو تو بلا شبہ کفر ہے۔ چنانچہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے: جو کوئی تم میں سے ان (کافروں) سے دوستی رکھے گا تو بلاشبہ وہ انہی میں سے ہے۔ اور اگر

حواشی: ۱ القرآن الکریم ۳/ ۸۵ ۲ القرآن الکریم ۵/ ۵۱ ۳ القرآن الکریم ۶/ ۶۸ ۴ القرآن الکریم ۱۶/ ۱۰۶ ۵ مسند امام احمد بن حنبل حدیث ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳۲۸/ ۲

Fatawa Razawiya Volume 21

[Left Column]: Although they are ruled as pure, internally they are doubtful. Therefore, the safest path is to avoid such refined matters as much as possible, as we have detailed in our fatwas. Otherwise, it is fine because the default state of things is purity, and certainty is not removed by doubt. "Religion is easy" [1]. Imam Muhammad said: "We adopt this until we know a specific thing to be haram [2]." And Allah Almighty knows best.

[Right Column]: Gathering and socializing based on necessity, to the extent of the necessity, without friendship, intimacy, or affection, and without showing honor or respect, and without any religious loss or weakness, is permitted. Otherwise, socializing and gathering are also forbidden. Yes, if someone is forced due to the coercion and compulsion of an opposing party, then they are an exception. Accordingly, Allah Almighty says: "And do not sit with the unjust people after the reminder." He also said: "Uttering words of disbelief is disbelief, except for the one who is forced (i.e., forced to say disbelief - Translator), then he may utter words of disbelief (to save his life - Translator) provided his heart remains firm and content in faith." As for the use of sweets made by their hands, as long as there is no specific mixture of impurity or forbidden things in it, its use is permissible based on the fatwa. However, piety (taqwa) is to abstain from it as well, as clearly mentioned in "Nisab al-Ihtisab". Therefore, it is more appropriate to avoid it for the act of Fatiha. Because Allah Almighty is (infinitely) Pure, so He does not accept anything except pure things. And the things of disbelievers, though they are considered pure in a general and superficial sense, are in reality ambiguous and doubtful. Therefore, safety lies in not going near disbelievers and polytheists for such refined matters as much as possible, as we have explained in detail in our fatwa. Otherwise, it's okay because the original state of things is purity, and certainty is not removed by doubt, and the foundation of religion is on ease. Accordingly, Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) said: "We adopt this until we know a specific thing to be haram." Allah knows best. (T)

Issue 11: What do the scholars of religion say regarding the issue that if someone insults or belittles a scholar or a jurist then...

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Faith, Chapter: Religion is Easy, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/10. 2 Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 12, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/322.

[बायाँ कॉलम]: यद्यपि वे हुक्म के तौर पर पाक हैं, लेकिन आंतरिक रूप से संदेहास्पद हैं। इसलिए सबसे सुरक्षित रास्ता यह है कि जहाँ तक संभव हो, ऐसे उत्कृष्ट मामलों से बचा जाए, जैसा कि हमने अपने फ़तवों में विस्तार से बताया है। अन्यथा कोई बात नहीं, क्योंकि चीज़ों में मूल सिद्धांत पवित्रता है, और संदेह से निश्चितता समाप्त नहीं होती है। "दीन आसान है" [1]। इमाम मुहम्मद ने कहा: "हम इसे तब तक अपनाते हैं जब तक कि हम किसी विशिष्ट चीज़ को हराम न जान लें [2]।" और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[दायाँ कॉलम]: आवश्यकता के आधार पर, आवश्यकता की सीमा तक, बिना दोस्ती, लगाव या प्रेम के और बिना सम्मान व आदर के और बिना किसी धार्मिक नुकसान या कमजोरी के मिलना-जुलना और सभा करना अनुमत और छूट है। अन्यथा, मिलना-जुलना और सभा करना भी हराम है। हाँ, अगर कोई पक्ष विपक्षी के दबाव और मजबूरी के कारण मजबूर हो जाए, तो वह अपवाद है। इसी प्रकार, अल्लाह तआला का इरशाद है: "याद आने के बाद ज़ालिमों के पास हरगिज़ मत बैठो।" और यह भी फरमाया: "कुफ्र की बात ज़बान से निकालना कुफ्र है, सिवाय उसके जिसे मजबूर किया जाए (यानी कुफ्र कहने पर मजबूर किया जाए - अनुवादक), तो वह (अपनी जान बचाने के लिए - अनुवादक) कलमा-ए-कुफ्र कह सकता है बशर्ते उसका दिल (पहले की तरह) ईमान पर अडिग और संतुष्ट हो।" जहाँ तक उनके हाथों की बनी मिठाई के इस्तेमाल की बात है, तो जब तक विशेष रूप से उसमें किसी गंदगी या हराम चीज़ की मिलावट न हो, तो फ़तवे के आधार पर उसका उपयोग जायज़ है। लेकिन तक़वा (परहेज़गारी) यह है कि इससे भी बचा जाए, जैसा कि "निसाब अल-इहतिसाब" में स्पष्ट रूप से उल्लेखित है। इसलिए फ़ातिहा के कार्य के लिए इससे बचना अधिक उपयुक्त है। क्योंकि अल्लाह तआला (अत्यधिक) पवित्र है, इसलिए वह पवित्र चीज़ों के अलावा कुछ भी स्वीकार नहीं करता है। और काफ़िरों की चीज़ें, हालाँकि ज़ाहिरी और सरसरी हुक्म में पाक मानी जाती हैं, लेकिन वास्तव में वे संदिग्ध और संदेहास्पद होती हैं। इसलिए सलामती इसी में है कि इस प्रकार के उत्कृष्ट कार्यों के सिलसिले में जहाँ तक संभव हो काफ़िरों और मुशरिकों के पास न जाएँ, जैसा कि हमने अपने फ़तवे में इसे विस्तार से बयान किया है। अन्यथा खैर है (कोई हर्ज नहीं), क्योंकि चीज़ों की असलियत में पवित्रता पाई जाती है और संदेह से यकीन खत्म नहीं होता, और दीन की बुनियाद आसानी पर है। चुनांचे इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाह अलैहि ने फरमाया कि हम इसी को अख्तियार

करते हैं जब तक कि हम किसी मुअय्यन (निश्चित) चीज़ के हराम होने को न जान लें। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 11: धर्मगुरु इस मसले में क्या कहते हैं कि अगर कोई आलिम या फ़क़ीह (विधिवेत्ता) को गाली दे या उसका अपमान करे तो...

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल ईमान, बाब: अदीनु युस्रुन, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/10. 2 फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहीयाह, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/322.

ایشان اگر چہ بحکم طاہر ست اما بباطن مشکوک پس اسلم ہماں ست کہ حتی الامکان در ہمچوں امور نفیسہ گرد اونگردند کما فصلنا ہ فی فتاونا ورنہ خیر کہ اصل در اشیاء طہارت ست ویقین بہ شک زائل نشود والدین یسر ۱ قال محمد بہ ناخذ مالم نعرف شیئاً حرام بعینہ ۲- واللہ تعالٰی اعلم۔

مجلس اور میل جول بربنائے ضرورت بقدر ضرورت بغیر دوستی اور انس و محبت کے بلا تعظیم و تکریم اور بغیر دینی نقصان یا کمزوری کے ہو تو اس کی اجازت اور رخصت ہے۔ بصورت دیگر میل جول اور مجلس بھی حرام ہے۔ ہاں اگر کوئی فریق مخالف کے جبر و اکراہ کے باعث مجبور ہو جائے تو وہ مستثنیٰ ہے۔ چنانچہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے کہ یاد آجانے کے بعد ظالموں کے پاس ہر گز مت بیٹھو نیز ارشاد فرمایا: "کفر یہ بات زبان سے نکالنی کفر ہے مگر اس کہ کسی پر زبردستی کی جائے (یعنی اسے کفر کہنے پر مجبور کیا جائے۔ مترجم) تو وہ (اپنی جان بچانے کے لئے۔ مترجم) کلمہ کفر کہہ سکتا ہے بشرطیکہ اس کا دل (بدستور) ایمان پر قائم اور مطمئن ہو، رہی یہ بات کہ ان کے ہاتھوں کی بنی ہوئی مٹھائی کا استعمال تو جب تک خصوصیت سے اس میں کسی نجاست یا حرام کی ملاوٹ نہ ہو تو بنائے فتوٰی اس کا استعمال جائز ہے۔ مگر تقوٰی یہ ہے کہ اس سے بھی پرہیز کیا جائے جیسا کہ "نصاب الاحتساب" میں صراحتہ مذکور ہے۔ لہذا فاتحہ کے عمل کے لئے اس سے پرہیز زیادہ مناسب ہے۔ اس لئے کہ اللہ تعالیٰ (بیحد) پاک ہے لہذا وہ پاکیزہ چیزوں کے علاوہ کوئی چیز قبول نہیں فرماتا۔ اور کافروں کی چیزیں اگر چہ ظاہری اور سرسری حکم میں پاک متصور ہوتی ہیں مگر در حقیقت مشتبہ اور مشکوک ہوتی ہیں لہذا وہ سلامتی اسی میں ہے کہ اس قسم کے نفیس کاموں کے سلسلے میں حتی الامکان کفار و مشرکین کے نزدیک نہ جائیں جیسا کہ ہم نے اپنے فتوٰی میں اس کو تفصیل سے بیان کیا ورنہ خیر (کچھ مضائقہ نہیں)

کیونکہ اصل اشیاء میں طہارت پائی جاتی ہے اور یقین شک سے زائل نہیں ہوتا اور دین کی بنیاد آسانی پر ہے، چنانچہ امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ ہم اسی کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین چیز کے حرام ہونے کو نہ جانیں، اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی عالم وفقیہ کو گالی دے یا حقارت کرے تو

---

۱ صحیح البخاری کتاب الایمان باب الدین یسر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۰ ۲ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Question: Will the ruling of disbelief (Kufr) be applied to him or not? And most common people in these times abuse scholars and treat them with contempt and backbite about them? Please explain and you will be rewarded.

The Answer: Backbiting, even about an ignorant person, except in specific cases, is strictly forbidden (Haram Qat'i) and a major sin. In the Great Quran, it is described as eating the flesh of one's dead brother. It is narrated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Beware of backbiting, for backbiting is more severe than adultery (Zina). Indeed, a man may commit adultery and then repent to Allah, and Allah accepts his repentance. But the one who backbites will not be forgiven until the one whom he backbited forgives him." (Narrated by Ibn Abi ad-Dunya in 'Dhamm al-Ghibah' and Abu ash-Shaykh in 'at-Tawbih' from Jabir bin Abdullah and Abu Sa'id al-Khudri, may Allah be pleased with them.)

Similarly, showing contempt for even an ignorant Muslim without a valid Shari'ah reason is strictly forbidden (Haram Qat'i). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"It is enough evil for a person to despise his Muslim brother. Everything belonging to a Muslim is forbidden to another Muslim: his blood, his property, and his honor." (Narrated by Muslim from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him.)

In the same way, abusing even an ignorant Muslim without Shari'ah permission is strictly forbidden (Haram Qat'i). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1. Al-Ghibah wal-Namimah, a treatise from the works of Ibn Abi ad-Dunya, Chapter on Backbiting and its Dispraise, Hadith 25, Muassasat al-Kutub al-Thaqafiyyah 2/46.
2. Sahih Muslim, Book of Virtue, Good Manners and Joining of the Ties of Relationship, Chapter on the Unlawfulness of Deserting and Forsaking a Muslim, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/317.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 21

प्रश्न: क्या उस पर कुफ़्र (अविश्वास) का हुक्म लागू होगा या नहीं? और इस ज़माने में ज़्यादातर आम लोग आलिमों (विद्वानों) को गाली देते हैं और उनका अपमान तथा ग़ीबत (चुगली/पीठ पीछे बुराई) करते हैं? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: अल-जवाब: ग़ीबत तो जाहिल (अज्ञानी) की भी, कुछ विशिष्ट परिस्थितियों को छोड़कर, पूरी तरह हराम और गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है। कुरान-ए-अज़ीम में इसे अपने मृत भाई का मांस खाने के समान बताया गया है। हदीस में आया है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"ग़ीबत से बचो क्योंकि ग़ीबत ज़िना (व्यभिचार) से भी अधिक कठोर है। कभी ऐसा होता है कि ज़िना करने वाला तौबा (पश्चाताप) करता है तो अल्लाह उसकी तौबा स्वीकार कर लेता है, लेकिन ग़ीबत करने वाले की तब तक माफी नहीं होगी जब तक कि वह व्यक्ति उसे माफ न कर दे जिसकी उसने ग़ीबत की थी।" (इसे इब्न अबी अद्दुनिया ने 'ज़म्म अल-ग़ीबत' में और अबू अश्-शेख़ ने 'तौबीह' में जाबिर बिन अब्दुल्लाह और अबू सईद ख़ुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है।)

इसी तरह बिना किसी शरीअत के कारण के किसी जाहिल मुसलमान का अपमान करना भी पूरी तरह हराम है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"एक व्यक्ति के बुरा होने के लिए इतना ही पर्याप्त है कि वह अपने मुसलमान भाई का अपमान करे। हर मुसलमान की हर चीज़ दूसरे मुसलमान पर हराम है: उसका खून, उसकी आबरू (सम्मान) और उसका माल।" (इसे मुस्लिम ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।)

इसी तरह किसी जाहिल मुसलमान को भी शरीअत की अनुमति के बिना गाली देना पूरी तरह हराम है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

1. अल-ग़ीबत वल-नमीमत, इब्न अबी अद्दुनिया के पत्रों में से एक रिसाला, ग़ीबत और उसकी निंदा का अध्याय, हदीस 25, मुअस्ससत अल-कुतुब अल-सकाफिया 2/46।
2. सहीह मुस्लिम, किताब अल-बिर्र वल-सिला, मुसलमान को छोड़ने और उसका अपमान करने की मनाही का अध्याय, आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/317।

पृष्ठ 674 में से 127

اس کے اوپر حکمِ کفر جاری ہو گا یا نہیں؟ اور اکثر عوام الناس اس زمانے میں عالموں کو گالی دیتے اور حقارت اور غیبت کرتے ہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: غیبت تو جاہل کی بھی سوا صور مخصوصہ کے حرم قطعی و گناہ کبیرہ ہے۔ قرآن عظیم میں اسے مرے ہوئے بھائی کا گوشت کھانا فرمایا۔ حدیث میں آیا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ایّاکم والغیبۃ فان الغیبۃ اشد من الزنا ان الرجل قد یزنی ویتوب اللہ علیہ وان صاحب الغیبۃ لایغفر لہ حتی یغفر لہ صاحبہ، رواہ ابن ابی الدنیا فی ذم الغیبۃ ۱ وابو الشیخ فی التوبیخ عن جابر بن عبداللہ وابی یوسف الخدری رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ غیبت سے بچو کہ غیبت زنا سے بھی زیادہ سخت ہے کبھی ایسا ہوتا ہے کہ زانی توبہ کرے تو اللہ تعالٰی اس کی توبہ قبول فرما لیتا ہے اور غیبت کرنے والے کی بخشش ہی نہ ہو گی جب تک وہ نہ بخشے جس کی غیبت کی تھی (اس کو ابن ابی الدنیا نے ذم الغیبۃ میں اور ابو الشیخ نے توبیخ میں جابر بن عبداللہ اور ابوسعید خدری سے روایت کیا اللہ تعالٰی ان سے راضی ہو۔ (ت)

یو ہیں بلاوجہ شرعی کسی مسلمان جاہل کی بھی تحقیر حرام قطعی ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: یحسب امری من الشر ان یحقر اخاہ المسلم کل المسلم علی المسلم حرام دمہ و مالہ وعرضہ، رواہ مسلم ۲ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ آدمی کے بد ہونے کو یہ بہت ہے کہ اپنے بھائی مسلمان کی تحقیر کرے مسلمان کی ہر چیز مسلمان پر حرام ہے خون آبرو مال (اسے مسلم نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

اسی طرح کسی مسلمان جاہل کو بھی بے اذن شرعی گالی دینا حرام قطعی ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱ الغیبة والنمیمة رسالہ عن رسائل ابن ابی الدنیا باب الغیبة وذمها حدیث ۲۵ موسسة الکتب الثقافیة ۲ / ۲ ۴۶ صحیح مسلم کتاب البر والصلة باب تحریم خلم المسلم وخذلہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۱۷

Fatawa Ridawiyya Volume 21

Arabic	English Translation
Sibāb al-muslim fusūq. (Reported by al-Bukhārī, Muslim, at-Tirmidhī, an-Nasā'ī, Ibn Mājah, and al-Ḥākim from Ibn Mas'ūd, may Allah be pleased with him.)	Insulting a Muslim is a major sin. (Imam Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Majah, and Hakim narrated it from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him.)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	English Translation
Sibāb al-muslim ka-l-mushrif 'alā al-halakah. (Reported by Imam Ahmad and al-Bazzār from 'Abdullāh bin 'Amr, may Allah be pleased with both of them, with a good chain of narration.)	The person who insults a Muslim is like someone who is about to perish. (Imam Ahmad and Bazzar narrated it from Abdullah bin 'Amr, may Allah be pleased with both of them, with a good (jayyid) chain of narration.)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	English Translation
Man ādhā musliman faqad ādhānī wa-man ādhānī faqad ādhā-Llāh. (Reported by at-Tabarānī in al-Awsat from Anas, may Allah be pleased with him, with a fair chain of narration.)	Whoever harms a Muslim has harmed me, and whoever harms me has harmed Allah. (Imam Tabarani narrated it in al-Awsat with a fair (hasan) chain of narration from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him.)

When these are the rulings regarding common Muslims, then the stature of the noble scholars is even more exalted and superior. In a Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	English Translation
Lā yastakhiffu bi-haqqihim illā munāfiq. (Reported by at-Tabarānī in al-Kabīr from Abū Umāmah, may Allah be pleased with him.)	No one belittles their rights except a hypocrite. (Tabarani narrated it in al-Kabir from Abu Umamah, may Allah be pleased with him.)

---

1. Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Sibab al-Muslim Fusuq, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/58; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Birr wa-s-Silah, Ma Ja'a fi-sh-Shatm, H.M. Saeed Company Karachi, p. 291.

2. At-Targhib wa-t-Tarhib, citing al-Bazzar, At-Tarhib min as-Sibab wa-l-La'n, Mustafa al-Babi Egypt, 3/467.
3. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 3633, Maktabat al-Ma'arif Riyadh, 4/374.
4. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 7819, al-Maktabat al-Faysaliyyah Beirut, 8/238.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

अरबी	हिंदी अनुवाद
सिबाबुल मुसलिम फुसूक। (रवाहु अल-बुखारी व मुस्लिम वत्-तिरमिज़ी वन्-नसाई व इब्नु माजह वल-हाकिम अन इब्नि मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु)	मुसलमान को गाली देना गुनाह-ए-कबीरा है। (इसे इमाम बुखारी, मुस्लिम, तिरमिज़ी, नसाई, इब्न माजा और हाकिम ने इब्न मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।)

और आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	हिंदी अनुवाद
सिबाबुल मुसलिम कल-मुशरिफ अलल हलकाह। (रवाहु अल-इमाम अहमद वल-बज़्ज़ार अन अब्दुल्ला बिन अम्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा बिसनदिन जय्यिद)	मुसलमान को गाली देने वाला उस व्यक्ति के समान है जो विनाश के कगार पर है। (इसे इमाम अहमद और बज़्ज़ार ने अब्दुल्ला बिन अम्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से एक अच्छी (जय्यिद) सनद के साथ रिवायत किया है।)

और आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	हिंदी अनुवाद
मन आज़ा मुस्लिमन फ़क़द आज़ानी व मन आज़ानी फ़क़द आज़अल्लाह। (रवाहु अत-तबरानी फ़िल-औसत अन अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु बिसनदिन हसन)	जिसने किसी मुसलमान को कष्ट दिया, उसने मुझे कष्ट दिया, और जिसने मुझे कष्ट दिया, उसने अल्लाह तआला को कष्ट दिया। (इसे इमाम तबरानी ने अल-औसत में सनद-ए-हसन के साथ हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।)

जब आम मुसलमानों के मामले में ये हुक्म हैं, तो उलेमा-ए-किराम की शान तो और भी बुलंद और आला है। हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	हिंदी अनुवाद
ला यस्तखिफ्फु बि-हक्किहिम इल्लल मुनाफ़िक़। (रवाहु अत-तबरानी फ़िल-कबीर अन अबी उमामा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु)	उलेमा के अधिकार को केवल एक मुनाफ़िक़ (पाखंडी) ही हल्का समझेगा। (तबरानी ने कबीर में अबू उमामा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इसे रिवायत किया है।)

1. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब सिबाबुल मुसलिम फुसूक, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/58; जामी अत-तिरमिज़ी, अबवाबुल बिर वस्-सिलाह, मा जाअ फिश-शत्म, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 291।
2. अत-तरगीब वत-तरहीब, ब-हवाला अल-बज़्ज़ार, अत-तरहीब मिन अस-सिबाब वल-लअन, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 3/467।
3. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 3633, मकबतुत अल-मआरिफ रियाद, 4/374।
4. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 7819, अल-मकबतुत अल-फैसलिया बेरुत, 8/238।

पृष्ठ 128/674

عربی	اردو ترجمہ
سباب المسلم فسوق رواہ البخاری ومسلم والترمذی والنسائی وابن ماجۃ والحاکم عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	مسلمان کو گالی دینا گناہِ کبیرہ ہے (اسے امام بخاری، مسلم، ترمذی، نسائی، ابن ماجہ اور حاکم نے ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی	اردو ترجمہ
سباب المسلم کالمشرف علی الھلکۃ، رواہ الامام احمد والبزار عن عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما بسند جید۔	مسلمان کو گالی دینے والا اس شخص کی مانند ہے جو عنقریب ہلاکت میں پڑا چاہتا ہے (اسے امام احمد اور بزار نے عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے جید سند کے ساتھ روایت کیا ہے ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی	اردو ترجمہ
من أذٰی مسلما فقد اذانی ومن أذانی فقد أذی اللہ۔ رواہ الطبرانی فی الاوسط عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند حسن۔	جس نے کسی مسلمان کو ایذا دی اس نے مجھے ایذا دی اور جس نے مجھے ایذا دی اس نے اللہ تعالٰی کو ایذا دی (اسے امام طبرانی نے الاوسط میں سندِ حسن کے ساتھ حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے ت)

جب عام مسلمانوں کے باب میں یہ احکام ہیں تو علماء کرام کی شان تو ارفع و اعلیٰ ہے۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی	اردو ترجمہ
لا یستخف بحقھم الامنافق۔ رواہ الطبرانی فی الکبیر عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔	علماء کو ہلکا نہ جانے گا مگر منافق (طبرانی نے کبیر میں ابو امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ت)

---

۱ صحیح مسلم کتاب الایمان باب سباب المسلم فسوق قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۸، جامع الترمذی ابواب البر والصلۃ ما جاء فی الشتم ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۹۱ ۲ الترغیب والترہیب بحوالہ البزار الترہیب من السباب واللعن مصطفیٰ البابی مصر ۳ / ۴۶۷ ۳ المعجم الاوسط حدیث ۳۶۳۳ مکتبۃ المعارف ریاض ۴ / ۳۷۴ ۴ المعجم الکبیر حدیث ۷۸۱۹ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸ / ۲۳۸

In another Hadith, he (peace and blessings of Allah be upon him) says: - 'None belittles their right except a manifest hypocrite.' (Reported by Abu al-Shaykh in al-Tawbikh from Jabir bin Abdullah al-Ansari, may Allah be pleased with them both. - T)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says: - 'He who does not recognize the right of our scholar is not from my Ummah.' (Reported by Ahmad, al-Hakim, and al-Tabarani in al-Kabir from 'Ubadah bin al-Samit, may Allah be pleased with him. - T)

Then, if someone speaks ill of a scholar because he is a scholar, then he is an explicit disbeliever. If he knows that honoring the scholar is obligatory due to his knowledge, but speaks ill of him, insults him, or belittles him due to some worldly enmity, then he is a severe sinner and transgressor. If he holds a grudge without cause, then he is sick of heart and evil of interior, and there is a fear of disbelief for him. In 'Khulasah', it is stated: - 'Whoever hates a scholar without an apparent reason, disbelief is feared for him.' (T)

In 'Minah al-Rawd al-Azhar', it says: 'The apparent [ruling] is that he becomes a disbeliever.' (T)

And Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete and firm. And Allah Almighty is the greatest Knower of all, and the knowledge of that One of honor and dignity is most perfect and very firm (Muhkam). (T)

---

1. Kanz al-Ummal with reference to Abu al-Shaykh, Hadith 23811, Muassasat al-Risala, Beirut, 16/32.
2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of 'Ubadah ibn Samit, Dar al-Fikr, Beirut, 5/323.
3. Khulasat al-Fatawa, Kitab Alfaz al-Kufr, Chapter Two, Eighth Category, Maktaba Habibiyah, Quetta, 4/388.
4. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Section on Knowledge and Scholars, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 173.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

दूसरी हदीस में है, फ़रमाते हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम): - 'उनके हक को हल्का न समझेगा मगर खुला मुनाफिक।' (इसे अबू अल-शेख ने अल-तौबीख में हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्ला अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। - त)

और फ़रमाते हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम): - 'जो हमारे आलिम का हक न पहचाने वह मेरी उम्मत से नहीं।' (इसे अहमद, हाकिम और तबरानी ने अल-कबीर में उबादा बिन सामित (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। - त)

फिर अगर कोई आलिम को इसलिए बुरा कहता है कि वह आलिम है, तो वह स्पष्ट रूप से काफिर है। और अगर ज्ञान के कारण उसका सम्मान करना अनिवार्य जानता है, लेकिन अपनी किसी सांसारिक दुश्मनी के कारण उसे बुरा कहता है, गाली देता है या अपमान करता है, तो वह कठोर पापी और अपराधी है। यदि वह बिना किसी कारण के विद्वेष रखता है, तो वह हृदय का रोगी और आंतरिक रूप से दुष्ट है, और उसके लिए कुफ्र का डर है। 'खुलासा' में कहा गया है: - 'जो किसी आलिम से बिना किसी स्पष्ट कारण के शत्रुता रखता है, उसके कुफ्र का डर है।' (त)

'मिनाह अल-रौज़ अल-अज़हर' में है: 'स्पष्ट यही है कि वह काफिर हो जाएगा।' (त)

और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सुदृढ़ है। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा ज्ञाता है और उस इज़्ज़त व वक़ार वाले का ज्ञान बहुत पूर्ण और बहुत पक्का (मुहकम) है। (त)

---

1. कंजुल उम्माल, अबू अल-शेख के हवाले से, हदीस 23811, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 16/32
2. मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस उबादा इब्न सामित, दारुल फिक्र, बेरूत, 5/323
3. खुलासातुल फतावा, किताब अल्फ़ाज़ुल कुफ्र, दूसरा अध्याय, आठवीं श्रेणी, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 4/388
4. मिनाह अल-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, ज्ञान और विद्वानों पर खंड, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 173

دوسری حدیث میں ہے فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: - لایستخف بحقھم الامنافق رواہ ابو الشیخ في التوبیخ عن جابر بن عبداللہ الانصاری رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ | ان کے حق کو ہلکا نہ سمجھے گا مگر کھلا منافق (اسے ابوالشیخ نے التوبیخ میں حضرت جابر بن عبداللہ انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: - لیس من امتی من لم یعرف لعالمنا حقہ رواہ احمد والحاکم والطبرانی فی الکبیر عن عبادۃ بن الصامت رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | جو ہمارے عالم کا حق نہ پہچانے وہ میری امت سے نہیں۔ (اسے احمد، حاکم اور طبرانی نے کبیر میں عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

پھر اگر عالم کو اس لئے برا کہتا ہے کہ وہ عالم ہے جب تو صریح کافر ہے اور اگر بوجہ علم اس کی تعظیم فرض جانتا ہے مگر اپنی کسی دنیوی خصومت کے باعث برا کہتا ہے گالی دیتا تحقیر کرتا ہے تو سخت فاسق فاجر ہے اگر بے سبب رنج رکھتا ہے تو مریض القلب خبیث الباطن ہے اور اس کے کفر کا اندیشہ ہے۔ خلاصہ میں ہے: - من ابغض عالما من غیر سبب ظاہر خیف علیہ الکفر | جو کسی عالم سے بغیر سبب ظاہری کے عداوت رکھتا ہے اس کے کفر کا اندیشہ ہے۔ (ت)

منح الروض الازہر میں ہے۔ الظاہر انہ یکفر (ظاہر یہ ہے کہ وہ کافر ہو جائے گا ۔ت) - واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔ | اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا علام ہے اور اس عزت و وقار والے کا علم بڑا کامل اور بہت پختہ (محکم) ہے۔ (ت)

---

۱ کنز العمال بحوالہ ابی الشیخ حدیث ۲۳۸۱۱ مؤسسة الرسالة بیروت ۳۲/۱۶ ۲ مسند امام احمد بن حنبل حدیث عبادہ ابن صامت دارالفکر بیروت ۳۲۳/۵ ۳ خلاصة الفتاوی کتاب الفاظ الکفر الفصل الثانی الجنس الثامن مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۳۸۸/۴ ٤ منح الروض الازہر شرح الفقه الاکبر فصل فی العلم والعلماء مصطفی البابی مصر ص ۱۷۳

Fatawa Razawiyya Volume 21

Issue 12: 27 Rabi al-Akhar Sharif 1316 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: A Christian, by way of deception, smoked a Muslim's hookah. Since the Muslims considered him a Muslim, they smoked the hookah after him. Later, a man came along, saw the Christian smoking the hookah, and said, "Being a Christian, you smoke the hookah of Muslims?" He replied, "I became a Muslim a month ago in such-and-such mosque." When an inquiry was made at that mosque, his statement turned out to be baseless. In such a situation, what should those Muslims do who smoked the hookah after him? Explain so that you may be rewarded.

The Answer: Since they smoked it unknowingly, there is no blame on them. Rather, when he says, "I have become a Muslim," he will be considered a Muslim as long as no new act of disbelief (kufr) becomes apparent from him. This inquiry holds no weight because testimony of negation is unreliable, and a non-believer's declaration [of faith] is sufficient to deem him a Muslim, as explicitly mentioned in Al-Durr al-Mukhtar and other works. Allah Almighty knows best.

Issue 13: From Katra Post Office, Obra, District Gaya, sent by Maulvi Syed Karim Khan Sahib, 1st Jamadi al-Akhirah 1317 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A potter's house, who is a subject of a Muslim landlord, is adjacent to a mosque. The potter blew a conch shell in his house. In response, a Muslim threw stones [at the house]. The potter complained to the manager of the landlord, who is also a Muslim. The Muslim manager reprimanded that Muslim and fined him. Due to this support of disbelief (kufr), will the Muslim manager be sinful or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Certainly, as this decision of his was not according to the command of the Great Quran. "And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the defiantly disobedient (fasiqun)."[1] And whoever does not judge according to what Allah Almighty has revealed, they are the transgressors (disobedient). And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Quran al-Karim 5/47

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

मसाला १२: २७ रबी-अल-आख़िर शरीफ़ १३१६ हिजरी उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक ईसाई ने धोखे से एक मुसलमान का हुक्का पिया, चूंकि मुसलमान उसे मुसलमान समझते थे, इसलिए उन्होंने उसका पिया हुआ हुक्का पिया। फिर एक व्यक्ति आया, उसने ईसाई को हुक्का पीते देखकर कहा, "ईसाई होकर तुम मुसलमानों का हुक्का पीते हो?" उसने कहा, "मैं फ़लां मस्जिद में एक महीना पहले मुसलमान हो गया हूँ।" जब उस मस्जिद में तहकीकात की गई, तो उसका बयान बेबुनियाद निकला। ऐसी स्थिति में उन मुसलमानों को क्या करना चाहिए जिन्होंने उसका पिया हुआ हुक्का पिया है? बयान करें ताकि आपको पुण्य मिले।

जवाब: जब अनजाने में पिया तो उन पर कोई इल्ज़ाम नहीं है। बल्कि जब वह कहता है कि "मैं मुसलमान हो चुका हूँ," तो उसे मुसलमान ही समझा जाएगा जब तक कि उससे कोई नया कुफ़्र (अविश्वास) ज़ाहिर न हो। और इस तहकीकात का कोई भरोसा नहीं क्योंकि निषेध की गवाही विश्वसनीय नहीं होती, और एक काफ़िर का इकरार करना ही उसे मुसलमान ठहराने के लिए काफी है, जैसा कि 'अद-दुर्र अल-मुख्तार' आदि में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला १३: कटरा डाकखाना ओबरा, ज़िला गया से प्रेषित, मौलवी सैय्यद करीम खाँ साहब, १ जमादी-उल-आख़िरा १३१७ हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक कुम्हार का घर, जो एक मुसलमान ज़मींदार की प्रजा है, मस्जिद से सटा हुआ है। कुम्हार ने अपने घर में शंख बजाया, जिस पर एक मुसलमान ने उस पर पत्थर फेंके। उस कुम्हार ने ज़मींदार के मैनेजर के पास, जो खुद भी एक मुसलमान है, शिकायत की। मुसलमान मैनेजर ने उस मुसलमान को डांटा और उससे जुर्माना लिया। कुफ़्र के इस समर्थन के कारण क्या मुसलमान मैनेजर गुनहगार होगा या नहीं? बयान करें।

जवाब: निश्चित रूप से, क्योंकि उसका यह फैसला कुरान-ए-अज़ीम के हुक्म के मुताबिक नहीं था। "और जो कोई अल्लाह तआला के नाज़िल किए हुए हुक्म के मुताबिक फैसला न करे, तो वही लोग फ़ासिक़ (नाफ़रमान) हैं।"[1] और जो अल्लाह तआला द्वारा उतारे गए आदेश के अनुसार न्याय नहीं करता है, तो वे ही अवज्ञाकारी (फ़ासिक़) हैं। और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है।

[1] अल-कुरान अल-करीम ५/४७

مسئلہ ۱۲: ۲۷ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عیسائی نے براہِ فریب دہی مسلمان کا حقہ پیا، مسلمان چونکہ اسے مسلمان سمجھتے تھے انھوں نے اس کا پیا ہوا حقہ پیا، پھر ایک شخص آیا اس نے عیسائی کو حقہ پیتے دیکھ کر کہا تو عیسائی ہو کر مسلمانوں کا حقہ پیتا ہے۔ اس نے کہا میں فلاں مسجد میں ایک مہینہ ہوا مسلمان ہو گیا ہوں، جب اس مسجد میں تحقیق کیا گیا تو بیان اس کا بے ثبوت نکلا ایسی حالت میں وہ مسلمان جنھوں نے اس کا پیا ہوا حقہ پیا ہے کیا کریں؟ بینوا توجروا (بیان کرو تاکہ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: جب نادانستہ پیا ان پر کچھ الزام نہیں بلکہ جب وہ کہتا ہے میں مسلمان ہو چکا ہوں تو اسے مسلمان ہی سمجھا جائے گا جب تک اس سے کفرِ جدید ظاہر نہ ہو اور اس تحقیقات کا کچھ اعتبار نہیں کہ نفی کی گواہی نامعتبر ہے اور کافر کا اقرار کرنا ہی اسے مسلمان ٹھہرانے کے لئے کافی ہے کما نص علیہ فی الدر المختار وغیرہ (جیسا کہ اس پر در مختار وغیرہ میں نص کی گئی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۳: از کٹرہ ڈاک خانہ اوبرہ ضلع گیا مرسلہ مولوی سید کریم خاں صاحب غرہ جمادی الآخرہ ۱۳۱۷ھ کی فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک کمہار کا گھر جو رعیت مسلمان زمیندار کا ہے مسجد کے متصل ہے۔ کمہار نے اپنے گھر میں ناقوس بجایا، اس پر ایک مسلمان نے کلوخ اندازی کی اس کمہار نے منیجر زمیندار کے پاس کہ وہ بھی مسلمان ہے نالش کی، منیجر مسلمان نے اس مسلمان کی تنبیہ کی اور اس سے جرمانہ لیا، اس تائید کفر کے سبب منیجر مسلمان گنہگار ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: ضرور کہ اس کا یہ حکم حکمِ قرآن عظیم کے مطابق نہ تھا۔ "وَمَنْ لَّمْ یَحْکُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰہُ فَاُولٰٓئِکَ ہُمُ الْفٰسِقُوْنَ"[1] اور جو کوئی اللہ تعالٰی کے نازل کردہ حکم کے مطابق فیصلہ نہ کرے تو وہی فاسق (نافرمان) ہیں، اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ جاننے والا ہے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] القرآن الکریم ۵ / ۴۷

Fatawa Razawiyyah Volume 21

Issue 14: From Tehsil Churu, State of Bikaner, sent by the father of Molvi Imtiaz Ahmad Sahib, 14 Sha'ban 1320 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: that goats are raised for offerings (Nazar-o-Niyaz), i.e., for proximity and worship of some saint; and 'Qanduris' (special dishes) are prepared, and 'Pindas' (offerings) are filled as is still done; and threads (Dori), 'Badhi', 'Choti' (braids), 'Jharola', and 'Taatay' are put around necks? Are these matters specific to Shari'ah or not, and does the person doing these things become a polytheist (mushrik) or not? In our city Churu, State of Bikaner, there is a debate ongoing regarding these issues. Explain so you may receive reward. (T)

The Answer: O Allah, protect us (Allahumma Ihfazna). A person does not truly become a polytheist through any matter unless they consider someone other than God as a deity or as self-subsistent and necessarily existent. In some texts, the term 'shirk' is applied to certain actions metaphorically, for emphasis, or when intended with a belief contradicting monotheism (Tawhid), and similar interpretations known among scholars. Just as 'kufr' (disbelief) is only the denial of essentials of faith, although by such interpretations 'kufr' has been applied to certain actions; here, the technical 'shirk' and 'kufr' of the science of creed (aqidah)—which would expel a person from Islam and would not be forgiven without repentance—are never intended. For that would go against the unanimous creed of the Ahl-us-Sunnah: that every shirk is kufr, and kufr removes one from Islam; and there is a consensus of the Ahl-us-Sunnah that a believer is not expelled from Islam due to any major sin. In such cases, applying texts universally to technical 'kufr' and 'shirk' is the rejected doctrine of the wretched Kharijites; and to designate it as 'minor shirk' and then consider it absolutely unforgivable like 'actual shirk' is the rejected delusion of the Najdi Wahhabis. And Allah's help is sought against every stubborn opponent. (T) In 'Sharh al-Aqa'id' it is stated:

Shirk is to affirm a partner in Divinity, either in the sense of 'Necessity of Existence' as the Magians do, or in the sense of 'Deservingness of Worship' as idol-worshippers do.

Al-Ishrak huwwa ithbat ash-sharik fi al-uluhiyyah bim'ana wujub al-wujud kama lil-majus au bim'ana istihqaq al-ibadah kama li-abadat al-asnam 1.

Ishrak i.e., shirk means to consider someone as a partner in the Divinity of Allah Almighty, i.e., to believe in a partner in the 'Necessity of Existence' like the Magians, or to make someone a partner in being 'deserving of worship' like the idol-worshippers. (T)

1 Sharh al-Aqa'id al-Nasafiyyah, Discussion on "And Allah Almighty is the Creator of the actions of servants", Dar al-Isha'at al-Arabiyyah, Qandahar, Afghanistan, p. 61.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

मसला १४: तहसील चूरू, रियासत बीकानेर से मुर्सला (भेजने वाले) मौलवी इम्तियाज़ अहमद साहब के वालिद, १४ शाबान १३२० हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि जो बकरे नज़्र-ओ-नियाज़ यानी तक़र्रुब और इबादत के लिए किसी पीर साहब के लिए पाले जाते हैं, और 'कन्दूरियाँ' (विशेष व्यंजन) बनाई जाती हैं, और 'पिंडा' भरते हैं जैसे अब भी भरा जाता है, और 'डोरी', 'बधी', 'चोटी', 'झरोला' और 'ताते' गले में डालते हैं, ये मामले शरीयत के विशिष्ट मामले हैं या नहीं, और इन कामों को करने वाला मुशरिक (बहुदेववादी) होता है या नहीं? हमारे शहर चूरू, रियासत बीकानेर में इन मसलों पर बहस हो रही है। बयान फरमाएँ ताकि आपको अज्र-ओ-सवाब मिले। (त)

अल-जवाब (उत्तर): अल्लाहुम्महफ़ज़ना (ऐ अल्लाह! हमारी हिफाज़त फरमा। त)। आदमी वास्तव में किसी बात से मुशरिक नहीं होता जब तक वह ख़ुदा के अलावा किसी और को माबूद (पूज्य) या मुस्तक़िल बिल-ज़ात (स्वयं-सत्तात्मक) और वाजिब-उल-वुजूद (अनिवार्य अस्तित्व) न माने। कुछ नुसूस (धर्मग्रंथों के पाठ) में कुछ कार्यों पर 'शिर्क शब्द का प्रयोग तुलना के रूप में, सख्ती के लिए, या तौहीद के विपरीत अक़ीदे (विश्वास) के इरादे से किया गया है, और उलमा के बीच प्रसिद्ध इसी तरह की अन्य व्याख्याएँ दी गई हैं। जैसे 'कुफ़्र' (अविश्वास) केवल धर्म की अनिवार्यताओं (ज़रूरियात-ए-दीन) के इनकार का नाम है, हालाँकि ऐसी ही व्याख्याओं के माध्यम से कुछ कार्यों पर 'कुफ़्र' शब्द का प्रयोग किया गया है; यहाँ अक़ीदे के इल्म (मत का ज्ञान) के अनुसार तकनीकी 'शिर्क और 'कुफ़्र'—जो आदमी को इस्लाम से बाहर निकाल दे और बिना तौबा के माफ़ न हो—कदापि मुराद (उद्देश्य) नहीं है, क्योंकि यह अहले सुन्नत के सर्वसम्मत अक़ीदे के खिलाफ है। हर शिर्क कुफ़्र है और कुफ़्र इस्लाम को खत्म कर देता है, और अहले सुन्नत का इजमा (आम सहमति) है कि मोमिन किसी कबीरा गुनाह (बड़े पाप) के कारण इस्लाम से बाहर नहीं होता। ऐसी जगहों पर नुसूस को तकनीकी कुफ़्र और शिर्क पर लागू करना अभागे ख़ारिजियों का खारिज कर दिया गया मज़हब (विचारधारा) है; और इसे 'शिर्कए-असग़र' (छोटा शिर्क) ठहराकर फिर निश्चित रूप से 'हक़ीक़ी शिर्क की तरह अक्षम्य मानना नज्दी वहाबियों का ठुकराया हुआ खब्त (भ्रम) है। और अल्लाह ही से हर हठधर्मी के खिलाफ मदद मांगी जाती है। (त) 'शरह उल-अक़ायद' में है:

शिर्क का अर्थ है उलूहियत (ईश्वरत्व) में किसी को भागीदार मानना, चाहे वह 'वाजिब-उल-वुजूद' (अनिवार्य अस्तित्व) के अर्थ में हो जैसा कि मजूसी (अग्निपूजक) मानते हैं, या 'इबादत की योग्यता' के अर्थ में हो जैसा कि मूर्तिपूजक मानते हैं।

अल-इशराक हुवा इसबात अश-शरीक फ़िल-उलूहिया बि-मआना वुजूब अल-वुजूद कमा लिल-मजूस औ बि-मआना इस्तिहक़ाक़ अल-इबादा कमा लि-अबादात अल-असनाम १

इशराक यानी शिर्क, अल्लाह तआला की उलूहियत में किसी को शरीक समझना है, यानी वुजूद की अनिवार्यता में शरीक मानना जैसे मजूसी, या इबादत की हक़दारी में शरीक बनाना जैसे बुतपरस्त (मूर्तिपूजक)। (त)

१ शरह अल-अक़ायद अल-नफ़सिया, बहस 'अल्लाह तआला बन्दों के कर्मों का ख़ालिक़ (निर्माता) है', दार-अल-इशाअत अल-अरबिया, कंदहार, अफगानिस्तान, पृष्ठ ६१। पृष्ठ १३१/६७४

مسئلہ ۱۴: از تحصیل چورو ریاست بیکانیر مرسلہ والد مولوی امتیاز احمد صاحب ۱۴ شعبان ۱۳۲۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو بکرے نذر و نیاز یعنی تقرب و عبادت کسی پیر صاحب کے پرورش ہوتے ہیں اور قندوریاں بنائی جاتی ہیں اور پنڈا بھرتے ہیں جیسے ہنوز بھرتے ہیں اور ڈوری اور بدھی اور چوٹی اور جھر ولا اور تاتے گلے میں ڈالتے ہیں، یہ امور اخص شرع ہیں یا نہیں اور ان امور کا کرنے والا مشرک ہوتا ہے یا نہیں؟ ہمارے شہر چورو ریاست بیکانیر میں اندر ان مسائل کے بحث ہو رہی ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: اللھم احفظنا (اے اللہ ! ہماری حفاظت فرما۔ ت) آدمی حقیقۃً کسی بات سے مشرک نہیں ہوتا جب تک غیر خدا کو معبود یا مستقل بالذات وواجب الوجود نہ جانے۔ بعض نصوص میں بعض افعال پر بلا اطلاق شرک تشبیہاً یا تغلیظاً یا بارادہ و مقارنت باعتقاد منافی توحید و امثال ذلک من التاویلات المعروفۃ بین العلماء وارد ہوا جیسے کفر نہیں مگر انکارِ ضروریاتِ دین اگرچہ ایسی ہی تاویلات سے بعض اعمال پر اطلاق کفر آیا ہے یہاں ہرگز علی الاطلاق شرک و کفر مصطلح علم عقائد کہ آدمی کو اسلام سے خارج کر دیں اور بے توبہ مغفور نہ ہوں زنہار مراد نہیں کہ یہ عقیدہ اجماعیہ اہلسنت کے خلاف ہے ہر شرک کفر ہے اور کفر مزیل اسلام، اور اہلسنت کا اجماع ہے کہ مومن کسی کبیرہ کے سبب اسلام سے خارج نہیں ہوتا ایسی جگہ نصوص کو علی اطلاقہا کفر و شرک مصطلح پر حمل کرنا اشقیائے خوارج کا مذہب مطرود ہے اور شرک اصغر ٹھہرا کر پھر قطعاً مثل شرک حقیقی غیر مغفور ماننا وہابیہ نجدیہ کا خبط مردود، واللہ المستعان علی کل اعنود (اللہ تعالٰی ہی سے مدد مانگی جاتی ہے ہر عناد کرنے والے کے مقابلے میں۔ ت) شرح عقائد میں ہے:

الاشراک ھو اثبات الشریک فی الالوھیۃ بمعنی وجوب الوجود کما للمجوس او بمعنی استحقاق العبادۃ کما لعبدۃ الاصنام ۱۔

اشتراک یعنی شرک اللہ تعالٰی کی الوہیت میں کسی کو شریک سمجھنا ہے یعنی وجوب وجود میں شریک ماننا جیسے مجوس یا عبادت کے استحقاق میں شریک بنانا جیسے بتوں کے پجاری۔ (ت)

۱ شرح العقائد النسفیۃ بحث واللہ تعالٰی خالق لافعال العباد دار الاشاعۃ العربیۃ قندھار افغانستان ص

Volume 21 Fatawa Razawiya

It is stated in the texts of beliefs: "A major sin (Al-Kabirah) does not take a believing servant out of faith (Iman) and does not enter him into disbelief (Kufr)."[1] | A major sin does not expel a believing servant from faith and lead him into disbelief. (T)

Muslims perform 'Nazr' and 'Niyaz' (votive offerings) with the intention of conveying rewards (Isal-e-Sawab) to the pure souls of the Saints (Auliya-e-Kiram) — may Allah Almighty benefit us with their blessings (Ameen). They never intend to worship them, nor do they consider them as deities, gods, or worthy of worship. This is not the 'Nazr' of Shariah but a cultural term, just as anything presented before kings and grandees is called 'Nazr' and 'Niyaz'. In fact, 'Niyaz' is even broader in use. It is a common idiom to say, "I have no Niyaz (need/acquaintance) with such-and-such person," or "I am your Niyaz-mand (devoted servant/needful)." This humble servant (the author) has written a conclusive discussion on these applications in his Fatawa, and even among the opponents of major sins, its application has been established. Shah Abdul Aziz Dehlavi states in *Tuhfa Ithna Ashariya*:

"The entire Ummah regards the Master (Hazrat Ali) and his pure progeny with eyes of devotion and love, like peers and spiritual guides, and considers cosmic affairs to be associated with them. Therefore, the practice of Fatiha, Salutations, almsgiving, and offerings in their name has become prevalent and customary among people, just as is the case with other noble saints."[2] | The entire Ummah looks upon the Master (Amir) and his pure descendants with devotion and love and considers the affairs of the universe as being linked to them. For this reason, acts of Fatiha, Salutations, charity, and offerings in their names have become common and customary among the people, just as is the case with other noble saints. (T)

Seeking proximity (Taqarrub) towards the beloved of Allah is not absolutely prohibited as long as it is not done as an act of worship. Proximity means seeking closeness and finding pleasure. Seeking the closeness and pleasure of the beloved ones of the Honorable Court of God, the chosen ones of the Eternal Presence (peace be upon them), is desirable for every Muslim. Performing acts that are the means to this is surely beloved, for proximity to them is in essence proximity to Allah, and their pleasure is the pleasure of Allah.

Allah Almighty has declared: "Allah and His Messenger have more right that they should please Him, if they are believers."[3] | Allah Almighty has declared: For the believers, Allah and His Messenger have more right that they should be pleased. (T)

[1] *Matn Sharh al-Aqa'id*, Discussion on Major Sins, Dar al-Isha'at al-Arabiyya, Kandahar, Afghanistan, pp. 82-83; *Majmu' al-Mutun fi Mukhtalif al-Funun fi al-Tawhid al-Shu'un al-Diniyya*, State of Qatar, p. 615. [2] *Tuhfa Ithna Ashariya*, Chapter 7, *Dar Amlah Tamhid al-Kalam wa Taqrir Maram*, Suhail Academy, Lahore, p. 212. [3] *The Holy Quran*, 9:62.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

अक़ाइद के मतून (मूल ग्रंथों) में है: "अल-कबीरा ला तुख्रिजुल अब्दुल् मोमिन मिनल ईमानि वला तुदखिलुहू फिल कुफ़्र।"[1] | कोई गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) मोमिन बंदे को ईमान से निकाल कर कुफ्र में दाखिल नहीं करता। (त)

नज़्र और नियाज़, जो मुसलमान औलिया-ए-किराम की पाक रूहों को सवाब पहुँचाने (ईसाल-ए-सवाब) के इरादे से करते हैं—अल्लाह तआला हमें उनकी बरकतों से फ़ैज़याब फ़रमाए—वे हरगिज़ उनकी इबादत का इरादा नहीं रखते और न ही उन्हें माबूद (उपास्य) या इबादत के लायक़ समझते हैं। यह शरीयत वाली 'नज़्र' नहीं है, बल्कि एक सांस्कृतिक शब्द है, जैसा कि राजाओं और बड़ों की सेवा में जो चीज़ पेश की जाती है उसे नज़्र और नियाज़ कहा जाता है। 'नियाज़' तो इससे भी व्यापक शब्द है। आम मुहावरा है कि "मुझे फ़लां साहब से नियाज़ नहीं है," या "मैं तो आपका नियाज़मंद हूँ।" इस फ़क़ीर (लेखक) ने अपने फ़तवों में इन शब्दों के प्रयोग पर विस्तृत चर्चा लिखी है और बड़े-बड़े विरोधियों ने भी इसका प्रयोग स्वीकार किया है। शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी तुहफ़ा इस्ना अशरिया में फ़रमाते हैं:

"हज़रत अमीर और उनकी पाक संतान को पूरी उम्मत अक़ीदत और मोहब्बत की निगाह से देखती है और ब्रह्मांडीय मामलों को उनसे जुड़ा हुआ मानती है। इसीलिए लोगों में उनके नाम से फ़ातिहा, दरूद, सदक़ात और नज़्र का चलन आम हो गया है, जैसा कि अन्य औलिया-ए-किराम के मामले में यही स्थिति है।"[2] | जनाब अमीर और उनकी पाक औलाद को तमाम उम्मत के लोग अक़ीदत और मोहब्बत की निगाह से देखते हैं और तकवीनी (ब्रह्मांडीय) मामलात को उनसे वाबस्ता (जुड़ा हुआ) ख़्याल करते हैं। इसी लिए फ़ातिहा, दरूद और सदक़ात-ओ-खैरात और नज़्र-ओ-नियाज़ के काम लोगों में उनके नाम के साथ प्रचलित और आम हो गए हैं, जैसा कि अन्य औलिया-ए-किराम के मामले में यही सूरत-ए-हाल है। (त)

अल्लाह के महबूबों की ओर तक़र्रुब (नज़दीकी चाहना) तब तक पूर्णतः प्रतिबंधित नहीं है जब तक कि वह इबादत के रूप में न हो। तक़र्रुब का अर्थ है निकटता चाहना और प्रसन्नता खोजना। अल्लाह के दरबार के प्रिय पात्रों, ईश्वर के निकटवर्ती महापुरुषों (उन पर शांति हो) की निकटता और प्रसन्नता हर मुसलमान के लिए वांछित है। और उन कार्यों को करना जो इसके कारण हों, निश्चित रूप से प्रिय

है, क्योंकि उनकी निकटता वास्तव में अल्लाह की निकटता है और उनकी रज़ा (प्रसन्नता) अल्लाह की रज़ा है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अल्लाहु व रसूलुहू अहक़्क़ु अं युरज़ूहु इन कानू मोमिनीन।"[3] | अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: ईमान वालों के लिए अल्लाह तआला और उसका रसूल अधिक हक़ रखते हैं कि उन्हें राज़ी किया जाए। (त)

---

[1] मतन शरह अल-अक़ाइद, बहस अल-कबीरा, दार अल-इशाअत अल-अरबिया, कंधार, अफ़गानिस्तान, पृ. 82-83; मजमूअ अल-मतून फ़ी मुख्तलिफ़ अल-फ़ुनून, कतर, पृ. 615. [2] तुहफ़ा इस्ना अशरिया, अध्याय 7, सुहैल एकेडमी, लाहौर, पृ. 212. [3] अल-कुरान अल-करीम, 9:62.

متون عقائد میں ہے: الکبیرہ لا تخرج العبد المومن من الایمان ولا تدخلہ فی الکفر۔ ۱ | کوئی گناہ کبیرہ بندہ مومن کو ایمان سے نکال کر کفر میں داخل نہیں کرتا۔ (ت)

نذر و نیاز کہ مسلمین بقصد ایصال بارواح طیبہ حضرات اولیاء کرام نفعنا اللہ تعالی ببرکاتھم (اللہ تعالٰی ہمیں ان کی برکتوں سے مستفید فرمائے۔ ت) کرتے ہیں ہر گز قصد عبادت نہیں رکھتے نہ انھیں معبود والہ و مستحق عبادت جانتے ہیں، نہ یہ نذر شرعی ہے بلکہ اصطلاح عرفی ہے کہ سلاطین و عظماء کے حضور جو چیز پیش کی جائے اسے نذر و نیاز کہتے ہیں اور نیاز تو اس سے بھی عام تر ہے۔ عام محاورہ ہے کہ مجھے فلاں صاحب سے نیاز نہیں، میں تو آپ کا نیاز مند ہوں، فقیر نے اپنے فتاوی میں ان اطلاقات کی بحث شافی لکھی ہے اور خود بھی کبائر مانعین سے ان کا اطلاق ثابت کیا۔ شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی تحفہ اثناء عشریہ میں فرماتے ہیں:

حضرت امیر و ذریہ طاہرہ اور اتمام امت برمثال پیراں و مرشداں می پرستند و امور تکوینیہ را بایشان وابستہ می دانند و فاتحہ و درود و صدقات و نذر بنام ایشان رائج و معمول گردیدہ چنانچہ با جمیع اولیاء ہمیں معاملہ است ۲۔ | جناب امیر اور ان کی پاکیزہ اولاد کو تمام امت کے لوگ عقیدت و محبت کی نگاہ سے دیکھتے ہیں اور تکوینی معاملات کو ان سے وابستہ خیال کرتے ہیں اسی لئے فاتحہ درود و صدقات خیرات اور نذر و نیاز کی کار گزاریاں لوگوں میں ان کے نام کے ساتھ رائج اور معمول بن گئی ہیں جیسا کہ دیگر اولیاء کرام کے معاملے میں یہی صورت حال ہے۔ (ت)

محبوبان خدا کی طرف تقرب مطلقاً ممنوع نہیں جب تک بوجہ عبادت نہ ہو، تقرب نزدیکی چاہنے رضامندی تلاش کرنے کو کہتے ہیں اور محبوبات بارگاہ عزت مقربان حضرت صمدیت علیہم

الصلوۃ والسلام کی نزدیکی و رضا ہر مسلمان کو مطلوب ہے اور وہ افعال کہ اس کے اسباب ہوں بجالانا ضرور محبوب، کہ ان کا قرب بعینہ قرب خدا اور ان کی رضا اللہ کی رضا ہے۔

قال اللہ تعالٰی " اللّٰہُ وَ رَسُوْلُہٗ اَحَقُّ اَنْ یُّرْضُوْہُ اِنْ کَانُوْا مُؤْمِنِیْنَ ﴿۶۲﴾ " ۳۔ | اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: ایمان والوں کے لئے اللہ تعالٰی اور اس کا رسول زیادہ حق رکھتے ہیں کہ انہیں راضی کیا جائے۔ (ت)

---

۱ متن شرح العقائد بحث الکبیرہ دارالاشاعۃ العربیۃ قندھار افغانستان ص ۸۳-۸۲، مجموع المتون فی مختلف الفنون فی التوحید الشئون الدینیہ و دولۃ قطر ص ۶۱۵ ۲ تحفہ اثناء عشریہ باب ہفتم در املہ تمہید کلام و تقریر مرام سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۱۲ ۳ القرآن الکریم ۹ / ۶۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

In the Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Original	English Translation
Verily, charity (Sadaqah) is intended for the pleasure of Allah Almighty, and a gift (Hadiyah) is intended for the pleasure of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the fulfillment of one's needs.	Verily, charity (Sadaqah) is intended for the pleasure of Allah Almighty, and a gift (Hadiyah) is intended for the pleasure of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the fulfillment of one's needs. (Imam Tabarani reported this in Al-Mu'jam Al-Kabir from Hadrat Abdur Rahman bin 'Alqama, may Allah be pleased with him. - T)

In Durr-e-Mukhtar it is stated:

Arabic Original	English Translation
It is stated in Al-Munyah: We do not entertain bad suspicions about a Muslim, thinking that he seeks closeness to a human being through this sacrifice and the like.	It is stated in Al-Munyah: We do not entertain bad suspicions about a Muslim, thinking that he seeks closeness to a human being through this sacrifice and the like. It is mentioned similarly in Sharh al-Wahbanivah with reference to al-Dhakhirah. (T)

In Radd al-Muhtar it is stated:

Arabic Original	English Translation
Regarding his statement 'seeking closeness to a human being,' i.e., in the sense of worship, because that is what constitutes disbelief, and this is far removed from the state of a Muslim.	The author of Durr-e-Mukhtar's statement about seeking closeness to a person, meaning closeness in terms of worship, would be disbelief, and such a thing is far from the state of a Muslim. (T)

Yes, whoever intends the worship of someone other than Allah is certainly a polytheist (Mushrik). However, this intention cannot be proven against a Kalimah-reciting Muslim based solely on one's own assumptions, unless they explicitly declare that they regard someone other than God as a deity. This is the worst form of suspicion, and suspicion is the most severe of lies and strictly forbidden (ashadd haram).

Allah Almighty said: "O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin."

---

1. Kanz al-Ummal with reference to Tab (Al-Mu'jam al-Kabir) from Abdur Rahman bin Alqamah, Hadith 1599, Muassasat al-Risalah Beirut 6/328
2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Mujtabai Press Delhi 2/230
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhaba'ih, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/197

फ़तावा रज़विय्या, जिल्द २१

हदीस में है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी मूल	हिंदी अनुवाद
ان الصدقة يبتغى بها وجه اللہ تعالیٰ والهدية يبتغى بها وجه الرسول وقضاء الحاجة ١ رواه الطبراني في الكبير عن عبدالرحمن بن علقة رضى اللہ تعالیٰ عنه۔	सदक़े से अल्लाह तआला अज्ज़वजल की रज़ा मतलूब होती है और हदिया (उपहार) से नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की रज़ा और अपनी हाजत रवाई मंज़ूर होती है। (इमाम तबरानी ने इसे मुजम अल-कबीर में हज़रत अब्दुर रहमान बिन अलकमा रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से रिवायत किया है। त)

दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी मूल	हिंदी अनुवाद
في المنية انا لانسيئ الظن بالمسلم انه يتقرب الى الادمى بهذا النحر ونحوه في شرح الوهبانية عن الذخيرة ٢۔	मुनिया में है कि हम किसी मुसलमान के बारे में यह बदगुमानी नहीं करते कि वह इस कुर्बानी और इस जैसे काम से किसी आदमी का तक़र्रुब (निकटता) चाहता है। शरह वहबानिया में ज़खीरा के हवाले से इसी तरह मज़कूर है। (त)

रद्दुल मुह्तार में है:

अरबी मूल	हिंदी अनुवाद
قوله انه يتقرب الى الادمى اى ادة لانه المكفر وبعلى وجه الع هذا بعيد من حال المسلم ٣۔	मुसन्निफ दुर्रे मुख्तार का क़ौल है कि किसी आदमी का तक़र्रुब चाहता हो यानी इस तक़र्रुब से इबादत मुराद हो तो यह कुफ़्र है और यह चीज़ मुसलमान के हाल से बईद (दूर) है। (त)

हाँ, जो शख्स इबादत-ए-गैर का क़स्द (इरादा) करे ज़रूर मुशरिक है। मगर यह क़स्द मुसलमान कलमा-गो से बजाए इसके सरीह इकरार के कि वह गैर-खुदा को माबूद जानता है, महज़ अपने ज़ुन्नून (गुमानों) से साबित न होगा, यह सब से बदतर बदगुमानी है और बदगुमानी सब से सख्त तर झूठ और अशद हराम।

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से परहेज़ करो क्योंकि बाज़ गुमान गुनाह हैं।"

---

1. कन्ज़ुल उम्माल बहवाला तब अन अब्दुर रहमान बिन अलकमा हदीस १५९९ मुअस्सतुर रिसाला बैरूत ६ / ३२८
2. दुर्रे मुख्तार किताबुज़ ज़बायह म़तबा मुज्तबाई दिल्ली २ / २३०
3. रद्दुल मुह्तार किताबुज़ ज़बायह दारुल इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत ५ / १९७

पेज १३३ / ६७४

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
ان الصدقة يبتغى بها وجه الله تعالیٰ والهدية يبتغى بها وجه الرسول وقضاء الحاجة ۱ رواه الطبراني في الكبير عن عبدالرحمن بن علقة رضی الله تعالیٰ عنه۔	صدقے سے اللہ تعالیٰ عزوجل کی رضا مطلوب ہوتی ہے اور ہدیہ سے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی رضا اور اپنی حاجت روائی منظور ہوتی ہے (امام طبرانی نے اس کو معجم الکبیر میں حضرت عبدالرحمن بن علقمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

درمختار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
في المنية انا لانسيئ الظن بالمسلم انه يتقرب الى الادمى بهذا النحر ونحوه في شرح الوهبانية عن الذخيرة ۲۔	منیہ میں ہے کہ ہم کسی مسلمان کے بارے میں یہ بد گمانی نہیں کرتے کہ وہ اس قربانی اور اس جیسے کام سے کسی آدمی کا تقرب چاہتا ہے شرح وہبانیہ میں ذخیرہ کے حوالہ سے اسی طرح مذکور ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
قولہ انہ یتقرب الی الادمی ای علی وجہ العبادۃ لانہ المکفر و ھذا بعید من حال المسلم ۳۔	مصنف درمختار کا قول ہے کہ کسی آدمی کا تقرب چاہتا ہو یعنی اس تقرب سے عبادت مراد ہو تو یہ کفر ہے اور یہ چیز مسلمان کے حال سے بعید ہے۔ (ت)

ہاں جو شخص عبادت غیر کا قصد کرے ضرور مشرک ہے۔ مگر یہ قصد مسلمان کلمہ گو سے بدے اس کے صریح اقرار کے کہ وہ غیر خدا کو معبود جانتا ہے محض اپنے ظنوں سے ثابت نہ ہوگا، یہ سب سے بدتر بد گمانی ہے اور بد گمانی سب سے سخت تر جھوٹ اور اشد حرام۔

اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: "اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے پرہیز کرو کیونکہ بعض گمان گناہ ہیں۔"

---

1. کنزالعمال بحوالہ طب عن عبدالرحمن بن علقمہ حدیث ۱۵۹۹ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۶ / ۳۲۸
2. درمختار کتاب الذبائح مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۰
3. ردالمحتار کتاب الذبائح داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۹۷

Fatawa Razawiyya Volume 21

“Suspicion is a sin.”[1] [Translation: These are sins. (T)]

The Messenger of Allah (may Allah’s peace and blessings be upon him) says:

[Arabic Section]: “Beware of suspicion, for suspicion is the falsest of speech.” Narrated by the Imams: Malik, al-Bukhari, Muslim, Abu Dawud, and at-Tirmidhi from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him).

[Urdu Section]: Avoid having bad thoughts about people because suspicion is the greatest lie. Al-Hadith (Imams such as Imam Malik, al-Bukhari, Muslim, Abu Dawud, and at-Tirmidhi have narrated it on the authority of Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). - T)

Keeping a topknot (choti) on a man's head is likewise forbidden (haram). The Messenger of Allah (may Allah’s peace and blessings be upon him) says:

[Arabic Section]: “Allah has cursed those women who imitate men and those men who imitate women.” Narrated by the Imams: Ahmad, al-Bukhari, Abu Dawud, at-Tirmidhi, and Ibn Majah from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). There are numerous hadiths on this reaching the level of tawatur (succession/ frequency).

[Urdu Section]: Allah Almighty has cursed those women who adopt a resemblance to men, and He has also cursed those men who adopt a resemblance to women. Imams such as Imam Ahmad, al-Bukhari, Abu Dawud, at-Tirmidhi, and Ibn Majah have narrated it on the authority of Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). There are many hadiths narrated regarding this which reach the level of tawatur (continuity).

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Karim 49/12 2. Sahih Muslim, Kitab al-Birr wa al-Silah, Chapter on the Prohibition of Suspicion, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/316; Jamiat-Tirmidhi, Chapters on Piety, Chapter on what is related about ill-opinion, Amin Company Delhi 2/20; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Wasaya, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/384; Muwatta Imam Malik, what is mentioned regarding Migration, Kutub Khana Karachi p. 701. 3. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Narrations of Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut 1/339; Sunan Ibn Majah, Kitab al-Nikah, Chapter on effeminate men, H.M. Saeed

Company Karachi p. 138; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Chapter on those who imitate, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/26; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/210; Jami at-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Amin Company Delhi 2/102.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

“संदेह पाप है।”[1] [अनुवाद: गुनाह होते हैं। (त)]

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी भाग]: “लोगों से बुरा गुमान करने से बचो क्योंकि बुरा गुमान सबसे बड़ा झूठ है।” इसे इमामों: मालिक, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

[उर्दू भाग]: लोगों से बुरा गुमान (संदेह) करने से परहेज़ करो क्योंकि बुरा गुमान सबसे बड़ा झूठ है। अल-हदीस (इमामों जैसे इमाम मालिक, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद, इमाम तिर्मिज़ी ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है। - त)

पुरुष के सिर पर चोटी रखना वैसे ही हराम है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी भाग]: “अल्लाह ने उन महिलाओं पर लानत की है जो पुरुषों की नकल करती हैं और उन पुरुषों पर जो महिलाओं की नकल करते हैं।” इसे इमामों: अहमद, बुखारी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। इस विषय पर कई हदीसें तवातुर की सीमा तक पहुँचती हैं।

[उर्दू भाग]: अल्लाह तआला ने उन औरतों पर लानत फ़रमाई है जो मर्दों की मुशाबहत (समानता) इख्तियार करें, और उन मर्दों पर भी लानत फ़रमाई है जो औरतों की मुशाबहत इख्तियार करें। इमामों जैसे इमाम अहमद, बुखारी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने हज़रत अब्दुल्लाह इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा के हवाले से रिवायत किया है। इस बारे में बहुत सी अहादीस मर्वी हैं जो तवातुर (निरंतरता) की हद तक हैं।

पाद-टिप्पणी: 1. अल-कुरान अल-करीम 49/12 2. सहीह मुस्लिम, किताब अल-बिर व अल-सिलाह, बुरा गुमान की मनाही का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/316; जामि अत-तिर्मिज़ी, नेकी के अध्याय, बुरा गुमान करने के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी दिल्ली 2/20; सहीह अल-बुखारी, किताब अल-वसाया, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/384; मुवत्ता इमाम मालिक, प्रवास (हिजरत) के बारे में जो आया है, कुतुब खाना कराची पृ. 701। 3. मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, इब्न अब्बास

(रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायतें, दार अल-फ़िक्र बेरुत 1/339; सुनन इब्न माजा, निकाह की किताब, नपुंसकों (मुख़न्नथीन) के बारे में अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 138; सहीह अल-बुखारी, लिबास की किताब, नकल करने वालों का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/26; सुनन अबू दाऊद, लिबास की किताब, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/210; जामि अत-तिर्मिज़ी, शिष्टाचार (अदब) के अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 2/102।

पृष्ठ 134 का 674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

الظَّنَّ إِثْمٌ[1] - گناہ ہوتے ہیں۔ (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اِیَّاکُم وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَکْذَبُ الحدیث - رواہ الائمۃ مالک[2] والبخاری و مسلم و ابو داؤد والترمذی عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ لوگوں سے گمانِ بد کرنے سے پرہیز کرو کیونکہ بد گمانی سب سے بڑا جھوٹ ہے۔ الحدیث (ائمہ کرام مثلاً امام مالک، بخاری، مسلم، ابو داؤد، امام ترمذی نے بحوالہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ اسے روایت کیا ہے۔ ت)

مرد کے سر پر چوٹی رکھنا ویسے ہی حرام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لعن اللہ المتشبہات من النساء بالرجال والمتشبہین من الرجال بالنساء رواہ الائمۃ احمد و البخاری[3] و ابو داؤد والترمذی وابن ماجہ عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما و فیہ احادیث کثیرہ بالغہ حد التواتر۔ اللہ تعالٰی نے ان عورتوں پر لعنت فرمائی ہے جو مردوں سے مشابہت اختیار کریں، اور ان مردوں پر بھی لعنت فرمائی ہے جو عورتوں کی مشابہت اختیار کریں۔ ائمہ کرام مثلاً امام احمد، بخاری، ابوداؤد، ترمذی، اور ابن ماجہ نے حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حوالہ سے روایت کیا ہے۔ اس بارے میں بہت سی احادیث مروی ہیں جو تواتر کی حد تک ہیں۔

حواشی: 1۔ القرآن الکریم ۱۲/۴۹ 2۔ صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ باب تحریم الظن قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۱۶/۲، جامع الترمذی ابواب البر باب ماجاء فی سوء الظن امین کمپنی دہلی ۲۰/۲، صحیح البخاری کتاب الوصایا قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۸۴/۱، موطا امام مالک ما جاء فی المہاجرۃ کتب خانہ کراچی ص ۷۰۱۔ 3۔ مسند امام احمد بن حنبل مرویات ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ

دارالفکر بیروت ۳۳۹/۱، سنن ابن ماجہ کتاب النکاح باب فی المخنثین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸، صحیح البخاری کتاب اللباس باب المتشبہین قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۶/۲، سنن ابی داؤد کتاب اللباس آفتاب عالم پریس لاہور ۲۱۰/۲، جامع الترمذی ابواب الادب امین کمپنی دہلی ۱۰۲/۲

Fatawa Rizvia Volume 21

...reached. (T) Especially keeping a tuft of hair (choti) in someone's name, which is a custom of the infidels of India, and similarly tying a thread (kalawa) is sheer ignorance and baseless. Filling 'Pinda' or 'Qanduri' are not words of my language, nor do I know their meanings. If these are also like the thread or tuft, etc., then their ruling is the same. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

Problem 15: From Chattogram, village Qaladjan, sent by Nizamuddin, 23 Rabi al-Akhir 1323 AH.

What do the scholars of the religion say regarding this matter (O people of knowledge! May Allah Almighty have mercy on you)? Zaid and Amr are both scholars. When a piece of inheritance (fara'iz) with correct wording and explicit issues was presented before them, Zaid, due to hypocrisy and worldly enmity, said that mistakes have been made in most places of the inheritance, therefore it is not permissible to sign off on the correctness of this matter. Amr first looked at the said inheritance with consideration and thought, then acknowledging the correctness of this matter, he signed it. Afterwards, hearing its incorrect wording from Zaid, both the mentioned scholars erased their respective signatures from it, even though religious gentlemen (may Allah Almighty always spread their blessings and bounties) after investigating it, declared it correct. Because both of them, calling its wording incorrect, considered signing it impermissible. So, in this incident, will those people be attributed with arrogance and pride? And those who, due to arrogance and pride, consider the correct and permissible as impermissible and the lawful as unlawful, will they be declared infidels or perpetrators of a major sin? Please explain and be entitled to reward and recompense. (T)

फतावा रज़विया जिल्द 21

...पहुंची हुई हैं। (त) विशेष रूप से किसी के नाम की चोटी रखना जो कि हिंद के काफ़िरों का तरीका है, इसी तरह धागा (कलावा) बाँधना भी निरा अज्ञान और निराधार है। 'पिंडा भरना', 'कंदूरी भरना' मेरी ज़बान के शब्द नहीं हैं, न ही मुझे इनके अर्थ मालूम हैं। यदि ये भी धागा, चोटी आदि के समान हैं तो उनका भी वही हुक्म है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला 15: चटगांव, मौज़ा क़लादजान से, प्रेषक निज़ामुद्दीन, 23 रबी उल आख़िर 1323 हिजरी।

उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं (ऐ इल्म वालो! अल्लाह तआला तुम पर रहम फ़रमाए)? ज़ैद और अम्र दोनों आलिम हैं। इन दोनों के सामने फ़राइज़ का एक टुकड़ा सही इबारत और स्पष्ट मसले के साथ पेश किया गया तो ज़ैद ने निफ़ाक और दुनियावी दुश्मनी की बिना पर कह दिया कि फ़राइज़ के ज़्यादातर मक़ामात में ग़लती की गई है, लिहाज़ा इस मसले की सेहत पर दस्तख़त करना जाइज़ नहीं। अम्र ने पहले मौसूफ़ फ़राइज़ को ग़ौर-ओ-फ़िक्र से देखा, फिर इस मसले की सेहत को तस्लीम करते हुए दस्तख़त कर दिए। इसके बाद ज़ैद की ज़बानी इसकी ग़लत इबारत सुनी तो दोनों मौसूफ़ आलिमों ने इस पर से अपने-अपने दस्तख़त मिटा दिए, हालांकि दीनदार हज़रात (अल्लाह तआला उनके फ़्यूज़-ओ-बरकात हमेशा फैलाए) ने इसकी तहक़ीक़ के बाद इसकी तस्दीक़ फ़रमाई क्योंकि ये दोनों इसकी इबारत को ग़लत कहकर उस पर दस्तख़त को नाज़ाइज़ समझे। तो क्या इस वाक़ये में वो लोग आली दिमाग़ (मगरूर) और तक़ब्बुर की तरफ़ मंसूब होंगे? और जो लोग उलू-ए-दिमाग़ और तक़ब्बुर की बिना पर सही और जाइज़ को नाज़ाइज़ और हलाल को हराम जानें, क्या वो काफ़िर क़रार पाएंगे या गुनाह-ए-कबीरा के मुर्तकिब? बयान फ़रमाकर अज्र-ओ-सवाब के मुस्तहिक़ हों। (त)

पृष्ठ 135 का 674

پہنچی ہوئی ہیں۔ (ت) خصوصاً کسی کے نام کی چوٹی کہ رسول کفارِ ہنود سے ہے یو ہیں ڈوری بدھی کلاوہ بھی محض جہالت و بے اصل ہے۔ پنڈا بھرنا، قندوری بھرنا، تاتامیری زبان کے الفاظ نہیں، نہ مجھے ان کے معانی معلوم۔ یہ بھی اگر بدھی چوٹی وغیرہ کے مثل ہوں تو ان کا بھی وہی حکم ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۵: از چاٹگام موضوع قلادجان مرسلہ نظام الدین ۲۳ ربیع الآخر ۱۳۲۳ھ

چہ می فرمایند علماء دین رحمکم اللہ تعالٰی اندریں مسئلہ کہ زید و عمرو ہر دو عالم اند ہر گاہ قطعہ فرائض بعبارت صحیحہ ومسئلہ صریحہ پیش ایشاں وقوع آمد پس زید بر بنائے نفاق و عداوت دنیاوی گفتہ کہ اکثر جائے فرائض غلط کردہ و دستخط بہ صحیح مسئلہ آں ممنوع و عمرو او لا فرائض موصوفہ بغور نظر دیدہ دستخط بداں بر تصحیح مسئلہ آں کردہ اند باز از زبانی زید غلط عبارتش شنیدہ و دستخط خود از دے منقطع کردہ اند ہر دو عالم موصوف، باوجودیکہ حضرات متدینین ادام اللہ فیوضہم آنرا تحقیق کردہ صحیح فرمودہ اند عبارتش را مغلطہ گویند، دستخط بداں غیر مشروع پندارند پس دریں واقعہ دماغ و غروری منسوب شوند یانہ و آنا نکہ صحیح و جائز رانا جائز وحلال را حرام بر بنائے دماغ و غروری میدانند کا فرگردد یا بارتکاب کبیرہ بینوا توجروا۔

علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں (اے علم والو! اللہ تعالٰی تم پر رحم فرمائے) زید اور عمرو دونوں عالم ہیں ان دونوں کے سامنے قطعہ فرائض عبارتِ صحیحہ اور مسئلہ صریحہ کے ساتھ پیش کیا گیا تو زید نے نفاق اور دنیوی عداوت کی بنا پر کہہ دیا کہ فرائض کے زیادہ تر مقامات میں غلطی کی گئی ہے لہذا اس مسئلے کی صحت پر دستخط کرنا جائز نہیں عمرو نے پہلے

فرائض موصوفہ کو غور و فکر سے دیکھا پھر اس مسئلہ کی صحت کو تسلیم کرتے ہوئے دستخط کر دئے، ازاں بعد زید کی زبانی اس کی غلط عبارت سنی تو دونوں موصوف عالموں نے اس سے اپنے اپنے دستخط مٹا دئے اگرچہ دیندار حضرات (اللہ تعالٰی ان کے فیوض و برکات ہمیشہ پھیلائے) نے اس کی تحقیق کے بعد اس کی تصحیح فرمائی کیونکہ یہ دونوں اس کے عبارت کو غلط کہہ کر اس پر دستخط کو ناجائز سمجھے پس کیا اس واقعہ میں وہ لوگ عالی دماغ اور تکبر کی طرف منسوب ہوں گے؟ اور جو لوگ علو دماغ اور تکبر کی بناء پر صحیح اور جائز کو ناجائز اور حلال کو حرام جانیں کافر قرار پائیں گے یا کبیرہ گناہ کے مرتکب؟ بیان فرما کر اجر وثواب کے مستحق ہوں۔ (ت)

صفحہ 135 از 674

Fatawa Razawiya Volume 21

The Answer: In this question, complete ambiguity, or rather, incompleteness has been employed. (Meaning the question itself is incomplete). It would have been appropriate for a copy of that fatwa to be sent along with the question so that it could be seen whether it is actually wrong, and if Zaid understood the depth of its error, and Amr also became aware and cautious of it, therefore separating his correction (guarantee of correctness) from it. Thus, in this case, both are on the right path. Or, if it is actually correct, then it is to be seen whether the matter is of the kind where they made an error in understanding; in this case, they would be excused and helped. Then it is to be seen whether they knowingly opposed the truth; if so, in that case, they definitely committed a sin, but still would not be a disbeliever (Kafir) unless the matter is from the necessities of religion (and its explicit denial would necessitate disbelief. Translator) such that denying it or doubting it is disbelief. May Allah protect us. And Allah knows best. (T)

Problem 16: Sent from this city by Munshi Ahmad Husain Khursand, Draftsman, Faizabad Office, Assistant Railway. In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding those Muslims who go to Arya Samajes to do copy-writing or work in the press, or dispatch and distribute their newspapers and religious pamphlets, even though these pamphlets contain open objections and accusations against the Holy Quran and the Merciful Messenger? They (God forbid) use foul language against the Holy Prophet (Peace be upon him) and the scholars of the past and later times. This is evidenced by Samajist books like Tark-e-Islam, Tahzib-ul-Islam, Arya Musafir Jalandhar, Arya Musafir Magazine, Musafir Bahraich, Arya Patr Bareilly, Satyarth Prakash. For instance, a few words are mentioned below: Satyarth Prakash, Musafir...

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

उत्तर: इस प्रश्न में पूरी अस्पष्टता, बल्कि अधूरापन बरता गया है। (यानी प्रश्न ही अधूरा है)। उचित तो यह था कि उस फ़तवे की नकल प्रश्न के साथ भेजी जाती ताकि यह देखा जाता कि क्या वह वास्तव में गलत है, और क्या ज़ैद उसकी गलती की गहराई तक पहुँचा और अम्र भी उससे अवगत और सावधान हो गया, इसलिए उसने अपनी शुद्धि (सत्यता की गारंटी) उससे अलग कर ली। अतः इस स्थिति में दोनों सही रास्ते पर हैं। या वास्तव में वह सही है, फिर यह देखना है कि मामला उस प्रकार का है जिसमें उन्हें समझने में गलती हुई है; इस स्थिति में वे क्षम्य और समर्थित होंगे। फिर यह देखना है कि क्या उन्होंने जानबूझकर सत्य का विरोध किया; यदि ऐसा है, तो उस स्थिति में वे निश्चित रूप से पाप के दोषी हुए, लेकिन फिर भी काफिर नहीं होंगे जब तक कि मामला धर्म की अनिवार्यताओं (जरूरियात-ए-दीन) से न हो (और उसका स्पष्ट खंडन कुफ्र का कारण बनेगा। अनुवादक) कि उसका खंडन या उसमें संदेह करना कुफ्र है। अल्लाह की पनाह। और अल्लाह सबसे बड़ा जानने वाला है। (त)

मसला १६: इसी शहर से मुंशी अहमद हुसैन खुर्संद, नक्शानवीस, फ़ैज़ाबाद दफ़्तर असिस्टेंट रेलवे द्वारा प्रेषित। बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती उन मुसलमानों के बारे में क्या कहते हैं जो आर्य समाजों में जाकर कॉपी-लेखन करते हैं या प्रेस में हैं, या उनके समाचार पत्र और धार्मिक पत्रिकाएँ भेजते या वितरित करते हैं, जबकि इन पत्रिकाओं में कुरान करीम और दयालु रसूल पर खुले आरोप और आपत्तियां होती हैं? वे (खुदा न खास्ता) पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और पूर्व और बाद के विद्वानों के लिए अपशब्दों का प्रयोग करते हैं। जिसका प्रमाण समाजी पुस्तकें तर्क ए-इस्लाम, तहजीब-उल-इस्लाम, आर्य मुसाफिर जालंधर, आर्य मुसाफिर मैगजीन, मुसाफिर बहराइच, आर्य पत्र बरेली, सत्यार्थ प्रकाश हैं। उदाहरण के तौर पर कुछ शब्द नीचे दिए गए हैं: सत्यार्थ प्रकाश, मुसाफिर...

पृष्ठ १३६ का ६७४

الجواب : اس سوال میں مکمل اجمال بلکہ ناقص چھوڑ دینے سے کام لیا گیا ہے۔ (یعنی سوال ہی ادھورا ہے) مناسب تو یہ تھا کہ اس فتوٰی کی نقل ہمراہ سوال بھیجی جاتی تاکہ یہ دیکھا جاتا کہ آیا واقعی وہ غلط ہے اور زید اس کی غلطی کی تہہ تک پہنچا اور عمرو بھی اور وہ اس سے آگاہ اور ہوشیار ہو گئے اس لئے اپنی تصحیح (ضمانت صحت) اس سے الگ کرلی۔ پس اس صورت میں دونوں راہ صواب پر ہیں یا در حقیقت وہ صحیح ہے، پھر یہ دیکھنا ہے کہ مسئلہ اس باب سے ہے کہ اس کے سمجھنے میں ان کو غلطی لاحق ہو گئی اس صورت میں وہ معذور منصور ہوں گے پھر یہ دیکھنا ہے کہ کیا انہوں نے دانستہ حق کا مقابلہ کیا، اگر ایسا ہے تو اس صورت میں وہ ضرور گناہ کے مرتکب ہوئے لیکن کافر پھر بھی نہیں ہوگا الا یہ کہ مسئلہ ضروریات دین سے ہو (اور اس کا صراحتۃً انکار ہو تو پھر کفر لازم آئے گا۔ مترجم) کہ اس کا انکار یا اس میں شک کیا جائے تو کفر ہے، اللہ تعالٰی کی پناہ۔ اور اللہ سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۶: ازیں شہر مرسلہ منشی احمد حسین خرسند نقشہ نویس فیض آباد دفتر اسٹنٹ ریلوے بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین ان مسلمانوں کے حق میں جو آریہ سماجوں میں جا کر کاپی نویسی کرتے ہیں یا پریس میں ہیں یا ان کے اخبار اور مذہبی پرچے روانہ یا تقسیم کرتے ہیں حالانکہ ان پرچوں میں قرآن کریم اور رسول رحیم پر کھلے کھلے اعتراض والزام ہوتے ہیں رسول مقبول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو نعوذ باللہ منہا اور علمائے متقدمین و متاخرین کو کھلی کھلی گالیاں دے جاتے ہیں جس کے شاہد سماجی کتب ترک اسلام، تہذیب الاسلام، آریہ مسافر جالندھر، آریہ مسافر میگزین، مسافر بہرائچ،

آریہ پتر بریلی، ستیارتھ پرکاش موجود ہیں، نمونے کے طور پر چند الفاظ نقل ذیل ہیں: ستیا، پرکاش، مسافر،

صفحہ 136 از 674

Fatawa-e-Razvia Volume 21

Bahraich: Should those Muslims who are employed in societies be associated with and considered Muslims? Those Muslims who assist the opponents of Islam and enemies of Allah and His Messenger—is it correct to offer their funeral prayers and is partnership and marriage with them permissible or not? Please explain in detail, may Allah grant a great reward for it.

The Answer: May Allah Almighty protect us from His wrath. Praise be to Allah, this humble servant (the Mufti) did not look at those impure and cursed words. When I came to the line in the question where it became known that the cursed words would be quoted as they are, I did not look at them. I looked carefully at the lines below where the question was. Even the one word the questioner quoted, and which I saw inadvertently, was enough to wound a Muslim's heart. Now that I am writing the answer, I have folded the paper so that Allah Almighty does not show or let me hear those cursed things. Those nominal Muslims who do copy-writing and desire to write such cursed words, such insults, in the honor of Allah Almighty, the Great Quran, and Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), or assist in it in any way—the curse of Allah Almighty descends upon all of them. They are opponents of Allah and His Messenger and enemies of their own faith. The fire of Divine Wrath blazes for them. When they wake up in the morning, they are in the wrath of Allah, and when they reach evening, they are in the wrath of Allah. Especially at the moment they look at those cursed words with their eyes, write them with their pen, speak them with their tongue during proofreading, etc., or make a lithographic stone for them, on every word, the severe curses of Allah Almighty and the intense curses of Allah's angels descend upon them. I am not saying this; the Quran says:

"Indeed, those who abuse Allah and His Messenger - Allah has cursed them in this world and the Hereafter and has prepared for them a humiliating punishment."

Indeed, those who give pain to Allah and His Messenger, upon them is the curse of Allah in the world and the hereafter, and Allah has prepared for them a humiliating punishment.

The thought of these impure ones that the sin belongs to that wretched author and we are merely copying or printing it, is a severely cursed, rejected, and wrong thought. If Zaid wanted to write insults against some worldly respectable person and get them printed, they would never print them; they know that along with the author, the printers would also be arrested. But what do they care about the wrath,

punishment, curse, and anger of Allah, the One, the Subduer? Certainly, certainly, the copy-writer, the stone-maker, the printer, the one who operates the press...

[1] The Holy Quran 33/57 Page 137 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

बहराइच: क्या उन मुसलमानों से जो समाजों में कार्यरत हैं, मेल-जोल रखा जाए और उन्हें मुसलमान समझा जाए? ऐसे मुसलमान जो इस्लाम के विरोधियों और अल्लाह और उसके रसूल के दुश्मनों की सहायता करने वाले हैं, क्या उनके जनाज़े की नमाज़ पढ़ना सही है और उनके साथ साझेदारी और निकाह जायज़ है या नहीं? विस्तार से बताएँ अल्लाह इसका महान प्रतिफल प्रदान करे।

जवाब: अल्लाह अज़्वजल अपने क्रोध से शरण दे। अल्हम्दुलिल्लाह (अल्लाह का शुक्र है), इस फकीर (मुफ़्ती) ने उन अपवित्र और शापित शब्दों को नहीं देखा। जब मैं सवाल की उस पंक्ति पर आया जहाँ से पता चला कि आगे वही शापित शब्द उद्धृत किए जाएँगे, तो मैंने उन पर नज़र नहीं डाली। नीचे की पंक्तियाँ जिनमें सवाल था, सावधानी से देखीं। ऊपर प्रश्नकर्ता ने जो एक शब्द उद्धृत किया था और अनजाने में जिस पर नज़र पड़ी, वही एक मुसलमान के दिल को घायल करने के लिए काफी है। अब जब मैं जवाब लिख रहा हूँ, तो मैंने काग़ज़ को तह कर दिया है ताकि अल्लाह तआला उन शापित बातों को न दिखाए और न सुनाए। वे नाममात्र के मुसलमान जो कॉपी-राइटिंग (नक़ल-नसी) करते हैं और अल्लाह अज़्वजल, महान कुरान और मुहम्मद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में ऐसे शापित शब्द, ऐसी गालियाँ अपनी कलम से लिखना चाहते हैं या किसी भी तरह से इसमें सहायता करते हैं, उन सब पर अल्लाह तआला की लानत (धिक्कार) उतरती है। वे अल्लाह और उसके रसूल के विरोधी और अपने ईमान के दुश्मन हैं। उनके लिए ईश्वरीय प्रकोप की आग भड़क रही है। जब वे सुबह करते हैं तो अल्लाह के गज़ब (क्रोध) में होते हैं और जब शाम करते हैं तो अल्लाह के गज़ब में होते हैं। और विशेष रूप से जिस समय वे उन शापित शब्दों को अपनी आँखों से देखते हैं, अपनी कलम से लिखते हैं, मुक़ाबले (प्रूफरीडिंग) आदि में अपनी ज़बान से निकालते हैं या उसके लिए पत्थर (लिथोग्राफिक प्लेट) तैयार करते हैं, तो हर शब्द पर अल्लाह अज़्वजल की कड़ी लानत और अल्लाह के फरिश्तों की भीषण लानत उन पर उतरती है। यह मैं नहीं कह रहा हूँ, कुरान कहता है:

"बेशक वे लोग जो कष्ट पहुँचाते हैं अल्लाह और उसके रसूल को, उन पर अल्लाह की लानत है दुनिया और आख़िरत में और अल्लाह ने उनके लिए तैयार कर रखा है अपमानजनक अज़ाब।" बेशक वे लोग जो ईज़ा (दुख) देते हैं अल्लाह और उसके रसूल को उन पर अल्लाह की लानत है दुनिया व आख़िरत में और अल्लाह ने उनके लिए तैयार कर रखा है ज़िल्लत का अज़ाब।

इन अपवित्र लोगों का यह गुमान (सोच) कि गुनाह तो उस खबीस (नीच) लेखक का है, हम तो केवल नकल करने या छापने वाले हैं, यह अत्यंत शापित, ठुकराया हुआ और गलत विचार है। अगर ज़ैद दुनिया के किसी सम्मानित व्यक्ति के लिए गालियाँ लिखकर छपवाना चाहे, तो वे उसे हरगिज़ नहीं छापेंगे; वे जानते हैं कि लेखक के साथ-साथ छापने वाले भी पकड़े जाएँगे। लेकिन अल्लाह वाहिद क़हार (अकेला सब पर प्रभुत्व रखने वाला) के कहर, अज़ाब, लानत और नाराजगी की क्या परवाह? निश्चित रूप से, निश्चित रूप से कॉपी लिखने वाला, पत्थर बनाने वाला, छापने वाला, मशीन चलाने वाला...

[1] कुरान ए करीम 33/57 Page 137 of 674

بہرایچ، آیا ان مسلمانوں سے جو سماجوں میں ملازم ہیں میل جول رکھا جائے اور مسلمان سمجھے جائیں، ایسے مسلمان جو مخالفین اسلام و دشمنان خدا ورسول کی اعانت کرنے والے ہیں ان کے جنازے کی نماز پڑھنا درست ہے اور ان کے ساتھ شراکت و نکاح جائز ہے یا نہیں؟ مفصل بیان فرمائے، اللہ اس کا اجر عظیم عطا فرمائے۔

الجواب: اللہ عزوجل اپنے غضب سے پناہ دے۔ الحمدللہ فقیر نے وہ ناپاک ملعون کلمات نہ دیکھے، جب سوال کی اس سطر پر آیا جس سے معلوم ہوا کہ آگے کلمات بعینہ ملعونہ منقول ہوں گے ان پر نگاہ نہ کی، نیچے کی سطریں جن میں سوال ہے باحتیاط دیکھیں، ایک ہی لفظ اوپر سائل نے نقل کیا اور نادانستگی میں نظر پڑا وہی مسلمان کے دل پر زخم کو کافی ہے اب یہ کہ جواب لکھ رہا ہوں کاغذ تہہ کر لیا ہے کہ اللہ تعالٰی ملعونات کو نہ دکھائے نہ سنائے جو نام کے مسلمان کاپی نویسی کرتے ہیں اور عزوجل و قرآن عظیم و محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شان میں ایسے ملعون کلمات ایسی گالیاں اپنے قلم سے لکھتے چاہتے ہیں یا کسی طرح اس میں اعانت کرتے ہیں ان سب پر اللہ تعالٰی کی لعنت اترتی ہے وہ اللہ و رسول کے مخالف اور اپنے ایمان کے دشمن ہیں قہر الٰہی کی آگ ان کے لئے بھڑکتی ہے صبح کرتے ہیں تو اللہ کے غضب میں اور شام کرتے ہیں تو اللہ کے غضب میں، اور خاص جس وقت ان ملعون کلموں کو آنکھ سے دیکھتے قلم سے لکھتے۔ مقابلہ وغیرہ میں زبان سے نکالتے یا پتھر پر اس کا ہلکا بھرا بناتے ہیں ہر کلمے پر اللہ عزوجل کی سخت لعنتیں، ملائکہ اللہ کی شدید لعنتیں ان پر اترتی ہیں یہ میں نہیں کہتا ہوں قرآن فرماتا ہے:

"اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ وَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِیْنًا ۝" بیشک وہ لوگ جو ایذا دیتے ہیں اللہ اور اس کے رسول کو ان پر اللہ کی لعنت ہے دنیا و آخرت میں اللہ نے ان کے تیار کر رکھا ہے ذلت کا عذاب۔

ان ناپاکوں کا یہ گمان کہ گناہ تو اس خبیث کا ہے جو مصنف ہے ہم تو نقل کر دینے یا چھاپ دینے والے ہیں سخت ملعون و مردود و گمان ہے۔ زید کسی دنیا کی عزت دار کو گالیاں لکھ کر چھپوانا چاہے تو ہرگز نہ چھاپیں گے جانتے ہیں کہ مصنف کے ساتھ چھاپنے والی بھی گرفتار ہوں گے مگر اللہ واحد قہار کے قہر و عذاب و لعنت و عتاب کی کیا پرواہ یقیناً یقیناً کاپی لکھنے والا پتھر بنانے والا، چھاپنے والا، گل چلانے والا

[1] القرآن الکریم ۳۳/ ۵۷ Page 137 of 674

Fatawa Rizvia, Volume 21

In short, knowing that it contains such things, anyone who assists in it in any way, they all together deserve to be thrown into the blazing fire of Hell. Allah Almighty says:

"And do not cooperate in sin and transgression."

It is in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "He who walks with an oppressor to assist him, knowing that he is an oppressor, has indeed exited from Islam." (Narrated by At-Tabarani in Al-Mu'jam al-Kabir and Al-Diya in Al-Mukhtarah from Hazrat Aws bin Shurahbil, may Allah be pleased with him).

This is for that oppressor who forcibly takes a small piece of land or a small amount of money from someone, or if Zaid and Amr speak unjustly to someone; his helper is told that he exits from Islam. So how can a helper in these matters to those extreme oppressors who abuse Allah and His Messenger remain a Muslim? It is stated in 'Tariqa-e-Muhammadiyya' and its commentary 'Hadiqa al-Nadiyya':

"Among the calamities of the hand is writing what is forbidden to utter, such as frivolous poetry, obscenities, slander, and stories containing similar things, and satirical prose or poetry, and writings containing the doctrines of deviant sects. For the pen is one of the two tongues; so writing is in the sense of speech, rather it is more eloquent than it because it remains on the pages of nights and days, whereas the spoken word disappears into the air and does not remain."

Briefly.

---

1. Al-Quran al-Kareem 5/2
2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 619, Al-Maktabah al-Faisaliah Beirut 1/227
3. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Part 5, Maktaba Nooria Rizvia Faisalabad 2/443-4

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

संक्षेप में, यह जानते हुए कि इसमें ऐसा कुछ है, किसी भी तरह से इसमें सहायता करने वाले सभी एक ही साथ नरक की दहकती आग में डाले जाने के पात्र हैं। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल फरमाता है:

"और पाप और उल्लंघन में एक-दूसरे की सहायता न करो।"

हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं: "जो व्यक्ति जानबूझकर किसी ज़ालिम के साथ उसकी मदद करने के लिए चला, वह निश्चित रूप से इस्लाम से बाहर निकल गया।" (इमाम तबरानी ने मुअजम कबीर में और ज़िया ने सहीह मुख़्तारा में हज़रत औस बिन शरहबील रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है।)

यह उस ज़ालिम के लिए है जो एक गाँठ के बराबर ज़मीन या चार पैसे किसी के दबा ले, या ज़ैद और अम्र किसी को नाहक बुरा-भला कहें; उसके मददगार को फ़रमाया गया कि वह इस्लाम से निकल जाता है, तो फिर इन ज़ालिमों का मददगार कैसे मुसलमान रह सकता है जो अल्लाह और उसके रसूल को गालियाँ देते हैं? 'तरीका-ए-मुहम्मदिया' और उसकी शरह (व्याख्या) 'हदीक़ा नदिय्या' में है:

"हाथ की आफतों में से एक यह है कि ऐसी चीज़ लिखी जाए जिसका बोलना हराम है, जैसे निंदा वाले शेर, अश्लील बातें, गाली-गलौज और वे घटनाएँ जो इसी प्रकार की बातों पर आधारित हों, और बुराई करना चाहे वह गद्य में हो या पद्य में, और गुमराह फिरकों के मज़हबों पर आधारित रचनाएँ। इसलिए कि बोलने वाली ज़बान की तरह क़लम भी एक ज़बान है (जिसके माध्यम से विचार व्यक्त किए जाते हैं), अतः लिखना बोलने की ही तरह है बल्कि बोलने से भी अधिक प्रभावशाली (बलीग़) है क्योंकि वह रातों और दिनों के पन्नों पर शेष रहता है, जबकि (ज़बान से निकलने वाले) शब्द हवा में (बिखर कर) खो जाते हैं और शेष नहीं रहते।"

संक्षेप में।

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम 5/2
2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 619, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 1/227
3. अल-हदीक़ा अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, भाग 5, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद 2/443-4

غرض جان کر کے کہ اس میں یہ کچھ ہے کسی طرح اس میں اعانت کرنے والا سب ایک ہی باندھ کر جہنم کی بھڑکتی آگ میں ڈالے جانے کے مستحق ہیں۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" گناہ اور حد سے بڑھنے میں ایک دوسرے کی مدد نہ کرو۔

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من مشی مع ظالم لیعینه وهو یعلم انه ظالم فقد خرج من الاسلام ۔ رواه الطبرانی فی الکبیر والضیاء فی صحیح المختارة عن اوس بن شر حبیل رضی اللہ تعالٰی عنه ۔ جو دانستہ کسی ظالم کے ساتھ اس کی مدد دینے چلا وہ یقینا اسلام سے نکل گیا (امام طبرانی نے معجم کبیر میں اور ضیاء نے صحیح مختارہ میں حضرت اوس بن شرحبیل رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ہے۔ت)

یہ اس ظالم کے لئے ہے جو گرہ بھر زمین یا چار پیسے کسی کے دبالے یا زید وعمرو کسی کو ناحق سست کہے اس کے مددگار کو ارشاد ہوا کہ اسلام سے نکل جاتا ہے نہ کہ یہ اشد ظالمین جو اللہ و رسول کو گالیاں دیتے ہیں ان باتوں میں ان کا مددگار کیونکر مسلمان رہ سکتا ہے۔ طریقہ محمدیہ اوعر اس کی شرح حدیقہ ندیہ میں ہے:

من آفات الید کتابة ما یحرم تلفظه من شعر المجون والفواحش والقذف والقصص التي فیها نحو ذلك ولا هاجی نثر او نظما والمصنفات المشتملة علی مذاهب الفرق الضالة فان القلم احدی اللسانین فکانت الکتابة في معنی الکلام بل ابلغ منه لبقائها علی صفحات اللیالی والایام والکلمة تذهب في الهواء ولا تبقی اه مختصراً ۔

ہاتھ کی آفتوں سے ایک ہے کہ وہ کچھ لکھا جائے جس کا بولنا حرام ہے یعنی جیسے مذمت کے اشعار، فحش باتیں۔ گالی گلوچ اور وہ واقعات جو اسی قسم کی باتوں پر مشتمل ہوں اور ہجو کرنا خواہ نثر میں ہو یا نظم میں اور گمراہ فرقوں کے مذاہب پر مشتمل تصنیفات اس لئے کہ بولنے والی زبان کی طرح قلم بھی ایک زبان ہے(جس کے ذریعے اظہار خیال ہوتا ہے) لہذا لکھنا بولنے ہی کی طرح ہے بلکہ بولنے سے بھی زیادہ بلیغ ہے جبکہ (زبان سے ادا ہونے والے) کلمات ہوا میں (منتشر ہو کر) گم ہو جاتے ہیں اور باقی نہیں رہتے مختصراً ۔

---

۱ القرآن الکریم ۵/۲ ۲ المعجم الکبیر حدیث ۶۱۹ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۱ / ۲۲۷ ۳ الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ الصنف الخامس مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲ / ۴۴۳-۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

If such severe sinners and transgressors do not repent, it is impermissible to associate with them; sitting and socializing with them in a friendly manner is forbidden. Marriage, then, is a much greater matter. Allah Almighty says:

"And if Satan causes you to forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people."[1]

If Satan makes you forget (the command forbidding sitting in an improper assembly), then do not sit with the wrongdoers after remembering. (T)

And whoever among them declares this impure major sin as lawful, and behaves with persistence, arrogance, and defiance against the Shari'ah, he is certainly a disbeliever. His wife is out of his marriage; performing funeral prayers for him is forbidden. Giving him a bath like Muslims, shrouding him, burying him, participating in his burial, and visiting his grave are all forbidden for everyone. Allah Almighty says:

"And do not pray [the funeral prayer, O Muhammad], over any of them who has died - ever - or stand at his grave."[2]

When any of those disbelievers die, do not pray over them, nor stand by their grave. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T)

And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Fatwas are transcribed into a collection at my place; I have told the transcriber not to copy those cursed words. It has been heard that the questioner's story is to be printed in this fatwa; I request that those cursed words be removed. In their place, leave one or two empty lines with just dots, so that the eyes of Muslims may remain protected from seeing those cursed, impure words by Allah's protection. For Allah is the best guardian, and He is the most merciful of the merciful. (T)

Problem 17: From Gondamalik, Awadh, sent by the Muslims of Gonda in general and Hafiz Abdul Aziz, teacher of Anjuman Islamia, Gonda, Dhu al-Hijjah 1324 AH.

Some time ago, nearly four years back, Zaid said these insulting and disrespectful words in front of three or four people: "All the Prophets (peace be upon them) committed sins and remained involved in sin." When much was said to him, Zaid then said without repentance: "Fine, the Prophet may be innocent, but we cannot definitely call anyone a dweller of Paradise except the Prophets." He repeated these

words multiple times in front of sixty or seventy Muslims. Zaid was replied to that what you have said is also against the Word of Allah and the noble Hadith.

[1] The Holy Quran 6/68 [2] The Holy Quran 9/84 Page 139 of 674

फतावा रज़विया खंड 21

यदि ऐसे घोर पापी और दुराचारी तौबा (पश्चाताप) नहीं करते हैं, तो उनसे मेल-जोल करना नाजायज है; उनके साथ मित्रतापूर्वक उठना-बैठना हराम है। फिर विवाह तो बहुत बड़ी बात है। अल्लाह तआला फरमाता है:

"और यदि शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के साथ न बैठो।"[1]

यदि शैतान तुम्हें (गलत प्रकार की सभा में बैठने की मनाही का हुक्म) भुला दे, तो याद आ जाने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो। (त)

और जो उनमें से इस नापाक कबीरा (बड़े पाप) को हलाल बताए, और उस पर अड़ियलपन, अहंकार और शरीयत के विरोध के साथ पेश आए, वह निश्चित रूप से काफिर है। उसकी पत्नी उसके निकाह से बाहर है; उसके जनाजे की नमाज़ हराम है। उसे मुसलमानों की तरह गुसल देना, कफ़न देना, दफ़न करना, उसके दफ़न में शामिल होना, उसकी कब्र पर जाना, यह सब सभी पर हराम है। अल्लाह तआला फरमाता है:

"और उनमें से जो मर जाए, उस पर कभी नमाज़ न पढ़ो और न उसकी कब्र पर खड़े हो।"[2]

जब उन काफिरों में से कोई मर जाए, तो उस पर नमाज़ मत पढ़ो और न उसकी कब्र पर खड़े हो। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

फ़कीर के यहाँ फतावा संग्रह पर नकल होते हैं, मैंने नकल करने वाले साहब से कह दिया है कि इन शापित शब्दों की नकल न करें। सुना गया है कि प्रश्नकर्ता का किस्सा इस फतवे के छपने का है; मैं अनुरोध करता हूँ कि उन शापित शब्दों को निकाल दें। उनकी जगह एक-दो खाली लाइनें सिर्फ बिंदु लगाकर छोड़ दें ताकि मुसलमानों की आँखें उन शापित नापाकियों को देखने से अल्लाह के संरक्षण में सुरक्षित रहें। 'अल्लाह सबसे बेहतर रक्षक है और वह सबसे बड़ा दयालु है'। (त)

मसला 17: गोंडामालिक, अवध से, गोंडा के मुसलमानों और अंजुमन इस्लामिया, गोंडा के शिक्षक हाफ़िज़ अब्दुल अज़ीज़ साहब द्वारा भेजा गया, जिलहिज्जा 1324 हिजरी।

जैद ने कुछ समय पहले, लगभग चार साल पहले, तीन-चार व्यक्तियों के सामने अपमान और बेअदबी के ये शब्द कहे कि "सभी नबियों (पैगंबरों) अलैहिमुस्सलाम ने पाप किए और पाप में लिप्त रहे।" जब बहुत कुछ कहा गया, तो जैद ने बिना तौबा के यह कहा कि "ठीक है, नबी मासूम ही सही, लेकिन हम नबियों के अलावा किसी को भी निश्चित रूप से जन्नती (स्वर्ग का निवासी) नहीं कह सकते।" और उसने ये शब्द साठ-सत्तर मुसलमानों के सामने बार-बार दोहराए। जैद को जवाब दिया गया कि तुमने यह भी अल्लाह के कलाम (कुरान) और हदीस शरीफ के खिलाफ कहा है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 6/68 [2] अल-कुरान अल-करीम 9/84 पृष्ठ 139 का 674

ایسے اشد فاسق فاجر اگر توبہ نہ کریں تو ان سے میل جول ناجائز ہے ان کے پاس دوستانہ اٹھنا بیٹھنا حرام ہے۔ پھر مناکحت تو بڑی چیز ہے۔ اللہ تعالٰی فرماتا ہے:

"وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ۝" ۱

اگر تجھے شیطان (غلط قسم کی مجلس میں بیٹھنے کی ممانعت کا حکم) بھلا دے تو یاد آجانے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو۔ (ت)

اور جو ان میں اس ناپاک کبیرہ کو حلال بتائے اس پر اصرار واستکبار ومقابلہ شرع سے پیش آئے وہ یقیناً کافر ہے اس کی عورت اس کے نکاح سے باہر ہے اس کے جنازے کی نماز حرام۔ اسے مسلمانوں کی طرح غسل دینا، کفن دینا، دفن کرنا، اس کے دفن میں شریک ہونا، اس کی قبر پر جانا سب پر حرام ہے۔ اللہ تعالٰی فرماتا ہے:

"وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓی اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمْ عَلٰی قَبْرِهٖ ۝" ۲

جب ان کافروں میں سے کوئی مر جائے تو اس پر نماز مت پڑھو اور نہ اس کی قبر پر کھڑے ہو۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔ (ت)

واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

فقیر کے یہاں فتاوٰی مجموعہ پر نقل ہوتے ہیں، میں نے نقل فرمانے والے صاحب سے کہہ دیا ہے کہ ان ملعون الفاظ کی نقل نہ کریں، سنا گیا ہے کہ سائل کا قصہ اس فتوے کے چھاپنے کا ہے میں درخواست کرتا ہوں کہ ان ملعونہ کو نکال ڈالیں ان کی جگہ دوا ایک سطریں خالی صرف نقطے

لگا کر چھوڑ دیں کہ مسلمانوں کی آنکھیں ان لعنتی ناپاکوں کے دیکھنے سے باز نہ تعالیٰ محفوظ رہیں۔ فاللہ خیر حافظًا وھو ارحم الراحمین (اللہ تعالیٰ سب سے بہتر نگہبان ہے اور وہ سب سے بڑا رحم کرنے والا ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۷: از گونڈاملک اودھ مرسلہ مسلمانان گونڈا عموماً وحافظ عبدالعزیز صاحب مدرس انجمن اسلامیہ گونڈا ذوالحجہ ۱۳۲۴ھ

زید نے پیشتر جس کو عرصہ قریب چار سال کے ہوا تین چار شخصوں کے سامنے یہ کلمات توہین وبے ادبی کے کہے کہ جملہ انبیاء علیہم السلام نے گناہ کیا اور گناہ میں مبتلا رہے جب بہت کچھ کہا گیا تو پھر زید نے بلا توبہ یہ کلمہ کہا کہ اچھا ہی نبی معصوم سہی مگر ہم سوائے انبیاء کے کسی کو قطعی جنتی نہیں کہہ سکتے۔ اور یہ کلمات ساٹھ ستر مسلمانوں کے سامنے مکرر سہ مکرر کہے، اس کا جواب زید کو دیا گیا کہ تم نے یہ بھی خلاف کلام اللہ وحدیث شریف کے کہا

Fatawa Razawiyya Volume 21

Because the 'Ashara Mubashshara' (the ten promised paradise), the companions of Badr, and the martyrs, etc., are certainly and definitively destined for Paradise, and a ruling regarding them has already appeared in the Hadith and the Holy Word (Quran). However, Zaid did not accept a single word and kept insisting that we can never say this. Instead, he became ready and prepared to take criminal action. Upon inquiry at that time, the scholars of the religion issued a fatwa stating that by uttering such words, Zaid is absolutely deviant, misguided, irreligious, and outside the fold of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah. Not only is praying behind him not permissible, it is entirely invalid. It is appropriate for him to repent. When the aforementioned Zaid was told to repent, he first denied saying the above-mentioned words. When the utterance of those indecent words was fully proven against him by everyone, he then made the excuse that 'I have repented in the presence of such and such two individuals.' He named two people who are Zaid's close associates and friends, and who had previously said, like Zaid, that Zaid did not say such words. Then those same two individuals started saying that Zaid has repented. However, other gentlemen did not accept this statement of Zaid and his associates and stopped praying behind him. When the scholars were asked whether the fact that Zaid presents two people as witnesses that he repented in their presence is worthy of acceptance or not, the scholar wrote: "When Zaid uttered words of misguidance publicly in a gathering of sixty or seventy Muslims and made the Muslims witnesses to his testimony, it is mandatory for him to repent publicly in the same way, making the Muslims witnesses to the fact that those words were misguidance and that he has recanted. While Zaid himself is alive, he can repent; what is the need for testimony?" And the Mufti also wrote this blessed Hadith:

"If you commit a sin, then repent immediately. Repentance for a secret sin should be in secret, and for a public sin, it should be public." Narrated by Al-Tabarani[1] in his Al-Mu'jam al-Kabir.	When you commit a sin, repent at that very moment. Repentance for a hidden sin is in secrecy, and for a public sin is public; thus, Imam Tabarani has narrated this in his Mu'jam Kabir. (T)

And the Maulvi Sahib has had this entire issue printed and published in 'Tuhfa-e-Hanafiyya'. Now, after four years, he has repented by confessing to those meaningless words before two or three people. These three people are certainly reliable and trustworthy, but at the time Zaid uttered those absurd words in a gathering, these gentlemen were not present in that gathering.

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, on the authority of Mu'adh bin Jabal, Hadith 331, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut 159/20; Kanz al-Ummal with the symbol 'Ham' in Al-Firdaws, Hadith 10180, Mu'assasat al-Risala Beirut 209/4

क्योंकि 'अशरा मुबश्शरा' (वे दस जिन्हें जन्नत की खुशखबरी दी गई), बदर के साथी और शहीद आदि निश्चित रूप से और निश्चित रूप से जन्नती हैं और उनके बारे में हदीस और पवित्र वाणी (क़ुरान) में फैसला आ चुका है। मगर ज़ैद ने एक न मानी और यही कहता रहा कि हम हरगिज़ नहीं कह सकते, बल्कि वह कानूनी कार्रवाई करने के लिए तैयार और आमादा हो गया। पूछताछ के समय, धर्म के विद्वानों ने फतवा दिया कि ज़ैद द्वारा ऐसे शब्द कहने से वह पूरी तरह से विधर्मी, गुमराह, बेदीन और अहले सुन्नत व जमात के दायरे से बाहर है। और उसके पीछे नमाज़ न केवल नाजायज़ है, बल्कि पूरी तरह बातिल (अमान्य) है। उसके लिए उचित है कि वह तौबा करे। जब उक्त ज़ैद को तौबा करने के लिए कहा गया, तो पहले उसने ऊपर बताए गए शब्दों को कहने से इनकार किया। जब सभी लोगों के सामने पूरी तरह से ऊपर बताए गए अभद्र शब्दों को कहना साबित हो गया, तो उसने यह बहाना बनाया कि 'मैंने फलां-फलां दो व्यक्तियों के सामने तौबा कर ली है।' उसने उन दो व्यक्तियों का नाम लिया जो ज़ैद के खास दोस्त और साथी हैं, और जिन्होंने पहले ज़ैद की तरह यह कहा था कि ज़ैद ने ऐसे शब्द नहीं कहे हैं। और फिर वही दोनों व्यक्ति कहने लगे कि ज़ैद ने तौबा कर ली है। लेकिन अन्य सज्जनों ने ज़ैद और उसके साथियों के इस कथन को स्वीकार नहीं किया और उसके पीछे नमाज़ पढ़ना छोड़ दिया। जब विद्वानों से पूछा गया कि ज़ैद दो व्यक्तियों को गवाह बनाता है कि उन्होंने उसके सामने तौबा कर ली है, वे गवाह हैं, तो क्या यह तौबा स्वीकार्य है या नहीं? तो विद्वान साहब ने लिखा कि जब ज़ैद ने साठ-सत्तर मुसलमानों की सभा में सार्वजनिक रूप से गुमराह करने वाले शब्द कहे और मुसलमानों को अपनी गवाही पर गवाह बनाया, तो उसके लिए अनिवार्य है कि वह इसी तरह सार्वजनिक रूप से तौबा करे और मुसलमानों को उन शब्दों के गुमराह करने वाले होने और अपने पीछे हटने (रुजू करने) पर गवाह बनाए। जबकि ज़ैद स्वयं जीवित है, वह तौबा कर सकता है, गवाही की क्या आवश्यकता है? और मुफ्ती साहब ने यह हदीस शरीफ भी लिखी है:

"यदि आप कोई बुरा काम करते हैं, तो तुरंत उसके लिए तौबा करें। गुप्त (पाप) के लिए गुप्त तौबा और सार्वजनिक के लिए सार्वजनिक तौबा।" इसे अल-तबरानी[1] ने अपनी 'अल-मुअजम अल-कबीर' में रिवायत किया है।

जब तुम कोई गुनाह करो तो उसी वक्त तौबा करो। छिपे हुए गुनाह की तौबा छिपाकर है और खुले गुनाह की तौबा खुलकर; चुनांचे इमाम तबरानी ने अपनी मुअजम कबीर में इसे रिवायत किया है। (त)

और मौलवी साहब ने यह पूरा मसला 'तोहफ़ा-ए-हनफिया' में छपवाकर प्रकाशित कर दिया है। अब चार साल बाद फिर दो-तीन आदमियों के सामने निरर्थक शब्दों को स्वीकार करके तौबा कर ली है। और ये तीन व्यक्ति निश्चित रूप से विश्वसनीय और भरोसेमंद हैं, लेकिन जिस समय ज़ैद ने एक सभा में वे बेहूदा शब्द कहे थे, उस समय ये साहब उस सभा में नहीं थे।

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, मुआज़ बिन जबल से, हदीस 331, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 159/20; कंज़ुल उम्माल, प्रतीक 'हम' के साथ अल-फ़िरदौस में, हदीस 10180, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 209/4

کیونکہ عشرہ مبشرہ واصحابِ بدر و شہداء وغیرہ وغیرہ ضرور قطعی جنتی ہیں اور ان کی نسبت حدیث و کلامِ پاک میں حکم آ چکا ہے مگر زید نے ایک نہ مانی اور یہ ہی کہتا رہا کہ ہم ہر گز نہیں کہہ سکتے بلکہ فوجداری کرنے کو مستعد و آمادہ ہو گیا، بروقت استفسار علمائے دین نے فتویٰ دیا کہ زید ایسے کلمات کہنے سے قطعاً بد مذہب و گمراہ وبے دین و خارج از دائرہ اہلسنت و جماعت ہے۔ اور اس کے پیچھے نماز جائز کیا بلکہ بالکل باطل ہے اس کو مناسب ہے کہ توبہ کرے جبکہ زید مذکور کو توبہ کرنے کے واسطے کہا گیا تو اول تو اس نے کلمات بالا کے کہنے سے انکار کیا جب سب لوگوں پر پورے طور سے کلماتِ ناشائستہ بالا کا کہنا ثابت ہو گیا تو پھر یہ حیلہ کیا کہ فلاں فلاں دو شخصوں کے روبرو ہم نے توبہ کرلی، اور ان دو شخصوں کا نام لیا جو زید کے دست و احباب ہیں اور جنھوں نے سابقاً مثل زید کے یہ کہا تھا کہ ایسے کلمات زید نے نہیں کہے اور پھر وہی دونوں شخص کہنے لگے کہ زید نے توبہ کرلی ہے۔ لیکن دیگر صاحبان نے اس کہنے زید اور ان کے احبابوں کے کہنے کو تسلیم نہ کیا اور اس کے پیچھے نماز پڑھنی ترک کردی جب علماء سے دریافت کیا کہ زید دو شخص کو گواہ دیتا ہے کہ ان کے روبرو توبہ کرلی وہ شاہد ہیں تو یہ توبہ لائق پذیرائی ہے یا نہیں۔ تو عالم صاحب نے ارقام فرمایا کہ جب زید نے کلماتِ ضلالت علانیہ ساٹھ ستر مسلمانوں کے مجمع میں کہے اور مسلمانوں کو اپنی گواہی پر گ वाह کرلیا اس کو لازم ہے کہ یو نہی علی الاعلان توبہ کر کے مسلمانوں کو ان کلمات کے ضلالت ہونے اور اپنے رجوع کرنے پر گواہ کرلے جبکہ خود زید زندہ ہے تو توبہ کرسکتا ہے شہادت کی کیا حاجت ہے۔ اور مفتی صاحب نے یہ حدیث شریف بھی ارقام فرمادی ہے:

اذا عملت سيئة فاحدث عندها التوبة السر بالسر و العلانية بالعلانية۔ رواه الطبراني ۱ في معجمه الكبير۔

جب تم کوئی گناہ کرو تو اسی وقت توبہ کرو پوشیدہ گناہ کی توبہ پوشیدگی ہے اور اعلانیہ گناہ کی توبہ اعلانیہ، چنانچہ امام طبرانی نے اپنی معجم کبیر میں اسے روایت کیا ہے۔ (ت)

اور مولوی صاحب نے یہ کل مسئلہ تحفہ حنفیہ میں طبع کراکے شائع کرا دیا ہے۔ اب پھر بعد چار سال کے دو تین آدمیوں کے سامنے کلماتِ لا طائل کا اقرار کرکے توبہ کرلی ہے اور یہ تین شخص ضرور معتبر اور معتمد ہیں مگر جس وقت زید نے ایک مجمع میں وہ کلمات بیہودہ کہے تھے اس وقت یہ صاحب اس مجمع میں نہ تھے

---

۱ المعجم الکبیر عن معاذ بن جبل حدیث ۳۳۱ المکتبہ الفیصلیۃ بیروت ۱۵۹/۲۰، کنز العمال برمز حم فی الفردوس حدیث ۱۰۱۸۰ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲۰۹/۴

Fatawa Razawiyya, Volume 21

And indeed, the matter was heard. A Mufti was consulted regarding this, and he states that when two or three reliable persons are witnesses to the repentance and provide information of his repentance, then this is also a type of announcement. When he says in a gathering that "I have repented in front of so-and-so," then informing about the repentance that occurred in the gathering is equivalent to repentance itself. Therefore, the announcement has been achieved, so this repentance will be considered reliable and correct. It should be accepted. Although this command of the scholar was accepted, other people said that an inquiry should also be made from you, meaning from other scholars, so that there is complete satisfaction.

The Answer:

I say: And with Allah is the success (I say only with the guidance of Allah. - T). In this matter, the summarized research of truth is that for a sin that is also apparent to the people, just as it has two aspects for itself: one relating to the servant and God, that it is a disobedience to Allah Almighty, the result of which is the displeasure of Allah Almighty (God forbid), entitling one to temporary or eternal punishment; second relating to other servants and people, that among Muslims he is considered a sinner and oppressor or a misguided disbeliever depending on the nature of the sin, and those matters and dealings suitable for him like salutation, speech, respect, honor, and following in prayer etc., should be ceased. Similarly, for repentance from it, there are also two aspects: one side towards God, whose greatest pillar is remorse for that sin with a sincere heart, leaving it at present, erasing its traces, and a firm, correct intention never to do it again; all these things are necessary for true repentance. Therefore, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Quote Box]: "Remorse is repentance."[1] Narrated by Ahmad, and Al-Bukhari in 'At-Tarikh', Ibn Majah, and Al-Hakim from Ibn Mas'ud, and Al-Hakim and Al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' from Anas, and At-Tabarani in 'Al-Kabir', and Abu Nu'aym.

[Translation Box]: "Remorse is repentance." (Imam Ahmad and Imam Bukhari in At-Tarikh, Ibn Majah and Al-Hakim narrated it from Hadrat 'Abdullah ibn Mas'ud may Allah be pleased with him, and Imam Hakim and Imam Bayhaqi in Shu'ab al-Iman)

---

[1] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal bin Abdullah bin Mas'ud, Dar al-Fikr Beirut 1/376; Sunan Ibn Majah, Kitab az-Zuhd, Bab Dhikr at-Tawbah, H.M. Saeed Company Karachi,

p. 323; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab at-Tawbah wa al-Inabah, Dar al-Fikr Beirut 4/243; Shu'ab al-Iman, Hadith 7183, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 5/434.

फ़तावा रज़विया, जिल्द ४।

और मामला ज़रूर सुना गया था, एक मुफ़्ती साहब से जो इस बारे में इस्तफ़सार (पूछताछ) किया गया तो वह फ़रमाते हैं कि जब दो तीन मोअतबर (विश्वसनीय) व्यक्ति तौबा के गवाह हैं और वे उसकी तौबा की ख़बर देते हैं तो यह भी एक प्रकार का ऐलान है। जब वह मजमे में कहता है कि "मैंने फलां-फलां के सामने तौबा कर ली है" तो तौबा की ख़बर देना जो मजमे में हुआ, तौबा के समान ही है। अतः ऐलान प्राप्त हो गया, इसलिए यह तौबा मोअतबर और सही होगी, इसका एतबार कर लेना चाहिए। यद्यपि उस विद्वान साहब के इस फ़रमान को मान लिया गया, मगर दूसरे साहबों ने कहा कि आपसे भी इस्तफ़सार लिया जाए यानी अन्य उलेमा से ताकि मुकम्मल इत्मीनान हो जाए।

अल-जवाब (उत्तर):

अक़ूलु: वबिल्लाह इत्तौफ़ीक़ (मैं अल्लाह की तौफ़ीक़ ही से कहता हूँ। त) इस मसले में मुख्तसर तहक़ीक़-ए-हक़ यह है कि वह गुनाह जो मखलूक़ (जनता) पर भी ज़ाहिर हो, जिस तरह खुद उसके लिए वह दो पहलू हैं: एक बंदे और ख़ुदा के बीच कि अल्लाह अज़्ज़वजल की नाफ़रमानी की, जिसका फल अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त की नाराज़गी है (माज़अल्लाह), जिससे अस्थायी या शाश्वत अज़ाब की पात्रता होती है; दूसरा अन्य बंदों और मखलूक़ के बीच कि मुसलमानों के नज़दीक वह गुनहगार और ज़ालिम या गुमराह काफ़िर (गुनाह की हैसियत के अनुसार) ठहरे, और उसके साथ सलाम, कलाम, ताज़ीम व इकराम और नमाज़ की पैरवी आदि मामलात में वैसा ही व्यवहार किया जाए। इसी तरह उससे तौबा के भी दो रुख हैं, एक जानिब ख़ुदा, जिसका सबसे बड़ा रुक्न (स्तंभ) सच्चे दिल से उस गुनाह पर शर्मिंदगी है, वर्तमान में उसे छोड़ देना और उसके निशानों को मिटाना और भविष्य में कभी न करने का सही इरादा, ये सब बातें सच्ची तौबा के लिए ज़रूरी हैं। इसीलिए अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया:

[अरबी उद्धरण बॉक्स]: "पछतावा ही तौबा है"[1] अहमद, बुखारी ने 'तारीख़' में, इब्न माजा और हाकिम ने इब्न मसूद से, और हाकिम व बैहक़ी ने 'शुअबुल ईमान' में अनस से, और तबरानी ने 'अल-कबीर' में और अबू नुएम ने इसे रिवायत किया।

[अनुवाद बॉक्स]: "पछतावा ही तौबा है" (इमाम अहमद और इमाम बुखारी ने तारीख़ में, इब्न माजा और हाकिम ने हज़रत अब्दुल्लाह इब्न मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया, इमाम हाकिम और इमाम बैहक़ी ने शुअबुल ईमान में)

[1] मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल बिन अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु, दारुल फ़िक्र बैरुत १/३७६; सुनन इब्न माजा, किताबुज़ ज़ुहद, बाबु ज़िक्रित तौबा, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. ३२३; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत तौबा वल-इनाबा, दारुल फ़िक्र बैरुत ४/२४३; शुअबुल ईमान, हदीस ७१८३, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या बैरुत ५/४३४।

पृष्ठ १४१ / ६७४

اور معاملہ کو ضرور سنا تھا، ایک مفتی صاحب سے جو اس بارہ میں استفسار کیا گیا تو وہ فرماتے ہیں کہ جب دو تین شخص معتبر توبہ کے شاہد ہیں اور وہ اس کی توبہ کی خبر دیتے ہیں تو یہ بھی ایک قسم کا اعلان ہے جب مجمع میں کہتا ہے کہ میں نے فلاں فلاں کے روبرو توبہ کر لی ہے تو اخبار عن التوبہ جو مجمع میں ہوا بمنزلہ توبہ کے ہے پس اعلان حاصل ہو گیا اس لئے یہ توبہ معتبر و صحیح ہوگی اس کا اعتبار کر لینا چاہئے اگرچہ اس فرمانِ عالم صاحب کو مان لیا گیا مگر دوسرے صاحبوں نے کہا کہ آپ سے بھی استفسار لیا جائے یعنی دیگر علماء سے تاکہ کامل اطمینان ہوجائے۔

الجواب:

اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ کی توفیق ہی سے کہتا ہوں۔ ت) اس مسئلہ میں مجملاً تحقیقِ حق یہ ہے کہ وہ گناہ جو خلق پر بھی ظاہر ہو جس طرح خود اس کے لئے وہ تعلق ہیں ایک بندے اور خدا میں کہ اللہ عزوجل کی نافرمانی کی اس کا ثمرہ حق جل وعلا کی معاذاللہ ناراضی اس کے عذاب منقطع یا ابدی کا استحقاق دوسرا بندے اور خلق میں کہ مسلمانوں کے نزدیک وہ آثم و ظالم یا گمراہ کافر بحسب حیثیتِ گناہ ٹھہرے اور اس کے لائق سلام و کلام و تعظیم و اکرام واقتدائے نماز و غیرہا امور و معاملات میں اس کے ساتھ اٹھیں برتاؤ کرنا ہو۔ یونہیں اس سے توبہ کے لئے بھی دو رخ ہیں، ایک جانب خدا، اس کا رکن اعظم بصدقِ دل اس گناہ سے ندامت ہے فی الحال اس کا ترک اور اس کے آثار کا مٹانا اور آئندہ کبھی نہ کرنے کا یہ صحیح عزم، یہ سب باتیں سچی پریشانی کو لازم ہیں۔ ولہٰذا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا:

[عربی اقتباس باکس]: الندم توبة[1] رواه احمد والبخاری فی التاریخ وابن ماجۃ والحاکم عن ابن مسعود والحاکم والبیھقی فی شعب الایمان عن انس والطبرانی فی الکبیر وابو نعیم

[ترجمہ باکس]: ندامت توبہ ہے (امام احمد اور امام بخاری نے تاریخ میں، ابن ماجہ اور حاکم نے حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اسے روایت کیا امام حاکم اور امام بیہقی نے شعب الایمان)

---

[1] مسند امام احمد بن حنبل بن عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دارالفکر بیروت ۳۷۶/۱، سنن ابن ماجہ کتاب الزہد باب ذکر التوبہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص۳۲۳، المستدرک للحاکم کتاب التوبۃ والانابۃ دارالفکر بیروت ۴/۲۴۳، شعب الایمان حدیث ۷۱۸۳ دارالکتب العلمیہ بیروت ۵/۴۳۴

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Box 1] Arabic: In 'Al-Hilya' on the authority of Abu Sa'id al-Ansari (may Allah be pleased with them), and it is a sahih (authentic) hadith. Urdu: Narrated through the chain of Hazrat Anas (may Allah be pleased with him). Imam Tabarani in 'Mu'jam al-Kabir' and Abu Nu'aym in 'Al-Hilya' narrated it from Hazrat Abu Sa'id al-Ansari (may Allah be pleased with them) and it is a sahih hadith. (T)

That is, that true and sincere remorse which entails the remaining pillars of repentance; this is named "Tawbat as-Sirr" (secret repentance). The second aspect relates to creation, that just as sin became apparent to them, causing tension in their hearts, and dealings with them were according to rules suited for their sin; similarly, repentance and return should be apparent to them so that their hearts are cleared and dealings return to the state of innocence. This is "Tawba Alaniya" (public repentance). No sin is devoid of secret repentance, and for public sins, Sharia has commanded public repentance. Imam Ahmad in 'Kitab al-Zuhd' with a 'hasan' chain, Tabarani in 'Mu'jam al-Kabir' and Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' with a 'jayyid' chain from Sayyiduna Mu'adh bin Jabal, and Daylami in 'Musnad al-Firdaws' from Anas bin Malik (muttasil), and Imam Ahmad in 'Az-Zuhd' from Ata bin Yasar (mursalan) with various long and short phrasings, report that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Box 2] Arabic: "Maintain Taqwa (piety) of Allah, the Mighty and Sublime, as much as you can. Remember Allah, the Mighty and Sublime, near every stone and tree. And when you commit a bad deed, perform repentance for it: secretly if it was secret, and publicly if it was public."[1] This wording is from Ahmad on the authority of Mu'adh. In his 'mursil' narration, the words are "when you do an evil deed..." (up to the end of the hadith).[2] The wording of Daylami is: "When you commit a sin, perform a fresh repentance: if secret then secretly, if public then publicly."[3]

Urdu Translation: Maintain Taqwa of Allah, the Mighty and Sublime, as much as possible, and remember Allah near every stone and tree, and when you commit a sin, bring repentance at that time. Secret for secret and manifest for manifest. (These are the words of Musnad Ahmad regarding Hazrat Mu'adh, and in the mursal hadith of Musnad Ahmad, the words are up to his saying 'when you do [the hadith]', and the words of Muhaddith Daylami are) When a new sin is committed by you, then immediately perform a new repentance. Secretly for secret, and publicly for public.

Footnotes: 1. Al-Zuhd by Ahmad bin Hanbal, Introduction to the book, Dar al-Rayan lit-Turath, Cairo, p. 35. 2. Ithaf al-Saadat al-Muttaqin, citing Ahmad in al-Zuhd from Ata bin Yasar (mursalan), Dar al-Fikr, Beirut, 8/603. 3. Kanz al-Ummal, citing ad-Daylami from Anas, Hadith 10248, Mu’assasat ar-Risalah, Beirut, 4/220.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[बॉक्स 1] अरबी: 'अल-हिल्या' में अबू सईद अल-अंसारी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत है और यह एक सहीह हदीस है। उर्दू: इसे हज़रत अनस (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की सनद से रिवायत किया गया। इमाम तबरानी ने 'मुअजम कबीर' में और अबू नुएम ने 'हिल्या' में हज़रत अबू सईद अल-अंसारी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से इसे रिवायत किया और यह सहीह हदीस है। (त)

यानी वही सच्ची और सादिक़ नदामत (पछतावा) जो तौबा के बाकी स्तंभों को अनिवार्य करती है; इसी का नाम 'तौबा-अस-सिर' (गुप्त तौबा) है। दूसरा पहलू मख़लूक़ (सृष्टि) के प्रति है कि जिस प्रकार उन पर पाप प्रकट हुआ और उनके दिलों में उसके प्रति खिंचाव पैदा हुआ, और उनके साथ व्यवहार में उनके पाप के अनुसार नियम लागू किए गए; उसी प्रकार उन पर तौबा और वापसी प्रकट होनी चाहिए ताकि उनके दिल उससे साफ़ हो जाएं और व्यवहार बेगुनाही की स्थिति की ओर लौट आएं। यह 'तौबा-ए-अलानिया' (सार्वजनिक तौबा) है। कोई भी पाप गुप्त तौबा से खाली नहीं हो सकता, और सार्वजनिक पापों के लिए शरीयत ने सार्वजनिक तौबा का आदेश दिया है। इमाम अहमद ने 'किताबुज़ ज़ुहद' में हसन सनद के साथ, तबरानी ने 'मुअजम अल-कबीर' में और बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में जय्यद सनद के साथ सय्यदुना मुआज़ बिन जबल से, और दैलमी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में अनस बिन मलिक से (मुत्तसिल), और इमाम अहमद ने 'ज़ुहद' में अता बिन यसार से (मुर्सलन) कई लंबे और संक्षिप्त शब्दों के साथ रिवायत किया है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[बॉक्स 2] अरबी: "अल्लाह अज़्ज़ व जल का तक़वा (परहेज़गारी) इख़्तियार करो जहाँ तक हो सके। और हर पत्थर और पेड़ के पास अल्लाह अज़्ज़ व जल को याद करो। और जब तुम कोई बुरा काम करो, तो उसके लिए तौबा करो: गुप्त रूप से अगर वह गुप्त था, और सार्वजनिक रूप से अगर वह सार्वजनिक था।"[1] यह शब्द अहमद के मुआज़ से हैं। उनकी 'मुर्सल' रिवायत में "जब तुम बुरा काम करो..." (हदीस के अंत तक) शब्द हैं।[2] दैलमी के शब्द हैं: "जब तुम से कोई नया पाप हो, तो तुरंत नई तौबा करो: गुप्त की गुप्त, और प्रकट की प्रकट।"[3]

उर्दू अनुवाद: अल्लाह अज़्ज़ व जल से तक़वा लाज़िम रखो और हर पत्थर और पेड़ के पास अल्लाह की याद करो, और जब कोई गुनाह करे उस वक़्त तौबा लाओ। खुफिया की खुफिया और आशकारा (सार्वजनिक) की आशकारा। (यह हज़रत मुआज़ के हवाले से मुसनद अहमद के शब्द हैं और

मुसनद अहमद की मुर्सल हदीस में उनके क़ौल 'इज़ा अ़मिलता' (हदीस के अंत तक) शब्द हैं और मुहद्दिस दैलमी के शब्द हैं) जब तुझसे नया गुनाह हो तो फ़ौरन नई तौबा कर। नहाँ (गुप्त) की नहाँ, और अ़याँ (सार्वजनिक) की अ़याँ।

पाद-टिप्पणियाँ (Footnotes): 1. अल-ज़ुहद ले अहमद बिन हंबल, मुक़द्दमा अल-किताब, दार अल-रयान लित-तुराथ, काहिरा, पृष्ठ 35। 2. इतहाफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन, बहवाला अहमद फ़िज़ ज़ुहद अन अता बिन यसार (मुर्सलन), दारुल फ़िक्र, बेरूत, 8/603। 3. कन्ज़ुल उम्माल, बहवाला अल-दैलमी अन अनस, हदीस 10248, मुअस्ससा-उर-रिसाला, बेरूत, 4/220।

पृष्ठ 142/674

[Box 1] فی الحلیۃ عن ابی سعید الانصاری رضی اللہ تعالی عنہم وھو حدیث صحیح۔ میں حضرت انس رضی اللہ تعالی عنہ کی سند سے اسے روایت کیا۔ امام طبرانی نے معجم کبیر میں اور ابو نعیم نے حلیہ میں حضرت ابو سعید انصاری رضی اللہ تعالی عنہم سے اسے روایت کیا اور وہ صحیح حدیث ہے۔ (ت)

یعنی وہی سچی صادقہ ندامت کہ بقیہ ارکانِ توبہ کو مستلزم ہے اسی نام توبۃ السر ہے۔ دوسرا جانبِ خلق کہ جس طرح ان پر گناہ ظاہر ہوا اور ان کے قلوب میں اس کی طرف سے کشیدگی پیدا ہوئی اور معاملات میں اس کے ساتھ اس کے گناہ لائق انہیں احکام دئے گئے اسی طرح ان پر اس کی توبہ ورجوع ظاہر ہو کہ ان کے دل اس سے صاف ہوں اور احکامِ حالتِ برات کی طرف مراجعت کریں یہ توبہ علانیہ ہے توبہ سر سے تو کوئی گناہ خالی نہیں ہو سکتا اور گناہ علانیہ کے لئے شرع نے توبہ علانیہ کا حکم دیا ہے امام احمد کتاب الزہد میں بسند حسن اور طبرانی معجم الکبیر اور بیہقی شعب الایمان میں بسند جید سید نا معاذ بن جبل سے اور دیلمی مسند الفردوس میں انس بن مالک سے موصولاً اور امام احمد زہد میں عطار بن یسار سے مرسلاً بالفاظ عدیدہ مطولہ و مختصرہ راوی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[Box 2] علیک بتقوی اللہ عز وجل ما استطعت و اذکر اللہ عز وجل عند کل حجر وشجر واذا علمت سیئۃ فاحدث عندہا توبۃ السر بالسر والعلانیۃ بالعلانیۃ۔ 1 ہذا اللفظ احمد عن معاذ و فی مرسلہ من قولہ اذا عملت سیئۃ الحدیث۔ 2 و لفظ الدیلمی اذا احد ثت ذنباً فاحدث عند توبۃ ان سرا فسر و ان علانیۃ فعلانیۃ۔ 3

اللہ عز وجل سے تقوی لازم رکھ اور ہر پتھر اور پیڑ کے پاس اللہ کی یاد کر، اور جب کوئی گناہ کرے اس وقت توبہ لا۔ خفیہ کی خفیہ اور آشکارا کی آشکارا۔ (یہ حضرت معاذ کے حوالے سے مسند احمد کے الفاظ ہیں اور مسند احمد کی مرسل حدیث میں ان کے قول اذا عملت (الحدیث) تک الفاظ ہیں اور محدث دیلمی کے الفاظ ہیں) جب تجھ سے نیا گناہ ہو تو فوراً نئی توبہ کر۔ نہاں کی نہاں، اور عیاں کی عیاں۔

1 الزہد لا حمد بن حنبل مقدمہ الکتاب دار الریان للتراث القاہرہ ص ۳۵ 2 اتحاف السادة المتقین بر مز احمد فی الزہد عن عطار بن یسار مرسلاً دار الفکر بیروت ۸/ ۶۰۳ 3 کنز العمال بحوالہ الدیلمی عن انس حدیث ۱۰۲۴۸ موسسۃ الرسالہ بیروت ۴/ ۲۲۰

Fatwa Razvia Volume 21

I say, and success is from Allah (I speak by the grace bestowed by Allah. T): There are many wisdoms in this ruling:

First: It is an order for 'islah dhal al-bayn' (reconciliation between people), meaning keep purity and peace among yourselves. This open sin depends on an open repentance; for when Muslims are aware of someone's sin, if they are not aware of his repentance, their hearts towards him will remain as they were before the repentance.

Second: While they consider him bad, they will maintain the same dealings of distance and aversion with him as are required with those who have not repented, especially for misguided people like Zaid; this will be a cause for being deprived of many blessings.

Third: When he has actually repented, and the Prophet (may Allah the Exalted grant him peace and blessings) said: 'The one who repents from sin is like one who has no sin.'[1] (T) Then the dealings of the Muslims [with the repentant person] would be improper in light of the actual situation, and the person himself led them into this impropriety. If he had announced his repentance, why would those dealings have remained? So it became incumbent upon him to inform them, just as if there is impurity on someone's clothes and they are not aware, it is necessary for the one who knows to inform them.

Fourth: In sins that constitute religious deviance, like Zaid's foul words in the case in question, there is an apprehension of another severe calamity. If he dies and his repentance is not evident to the Muslims—and condemning a misguided person after death is permissible, even sometimes religiously obligatory—then the People of the Sunnah will call him bad, irreligious, and astray. Their Master and Lord (may Allah the Exalted grant him peace and blessings) has made them witnesses of Allah the Almighty on earth; his witnesses in the heavens are the angels and on earth are the Ahl al-Sunnah. There is fear of severe harm to him from their testimony, and he himself is at fault in this by not clearing their hearts through an announcement of repentance. The Messenger of Allah (may Allah the Exalted grant him peace and blessings) was sitting when a funeral procession passed by; the attendees praised [the deceased]. The Prophet (may Allah the Exalted grant him peace and blessings) said: "Wajabat" (It has become mandatory). Another funeral passed by and it was condemned. The Prophet (may Allah the Exalted grant him peace and blessings) said:

"Wajabat" (It has become mandatory). The Commander of the Faithful, Farooq al-A'zam (may Allah the Exalted be pleased with him), asked: O Messenger of Allah...

[1] Kanz al-Ummal, with symbols 'h' and 'q', reported by Tabarani from Ibn Mas'ud, Hadith 10229, Mu'assasat al-Risalah Beirut 4/220 Page 143 of 674

फ़तावा रज़विया खंड 21

मैं कहता हूँ, और तौफीक अल्लाह से है (अल्लाह तआला की अता की हुई तौफीक ही से मैं कहता हूँ। त): इस हुक्म में बहुत सी हिकमतें हैं:

पहला: 'इसलाह ज़ात अल-बैन' का हुक्म है यानी आपस में सफाई और सुलह रखो। यह गुनाह खुलेआम होने पर तौबा भी खुलेआम ही पर मुनहसिर (निर्भर) है क्योंकि जब मुसलमान उसके गुनाह से वाकिफ हुए, अगर वे तौबा से वाकिफ न हों तो उनके दिल उसके प्रति वैसे ही रहेंगे जैसे तौबा से पहले थे।

दूसरा: जब वे उसे बुरा समझते रहेंगे तो उसके साथ वही दूरी और नफरत का व्यवहार रखेंगे जो बिना तौबा वालों के साथ दरकार है, विशेष रूप से बद-मज़हब लोग जैसा कि ज़ैद का हाल है; यह बहुत सी बरकतों से महरूमी का कारण होगा।

तीसरा: जब वह वास्तव में तौबा कर चुका हो, और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: 'गुनाह से तौबा करने वाला ऐसा है जैसे उसने गुनाह किया ही नहीं।'[1] (त) तब मुसलमानों के वे (नकारात्मक) व्यवहार वास्तविकता में अनुचित होंगे, और इस अनुचित व्यवहार का ज़िम्मेदार यह व्यक्ति खुद होगा। अगर वह अपनी तौबा का ऐलान कर देता तो वे व्यवहार क्यों बने रहते? इसलिए लाज़िम हुआ कि वह उन्हें सूचित कर दे, जैसे किसी के कपड़े में नजासत (गंदगी) हो और उसे पता न हो, तो जानने वाले के लिए उसे खबर देना ज़रूरी है।

चौथा: ऐसे गुनाहों में जो बद-दीनी (धर्म-विरोध) हैं जैसे सवाल में ज़ैद के वे खबीस (गंदे) कलिमात, उनमें एक और सख्त मुसीबत का डर है। यदि वह मर गया और मुसलमानों पर उसकी तौबा ज़ाहिर नहीं हुई—और बद-मज़हब की मज़म्मत (निंदा) उसके मरने पर भी जायज़ बल्कि कभी शरई तौर पर वाजिब है—तो अहले सुन्नत उसे बुरा, बद-दीन और गुमराह कहेंगे। और उनके सैय्यद व मौला सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उन्हें ज़मीन पर अल्लाह अज़्ज़वजल का गवाह बना दिया है; आसमान में उसके गवाह फरिश्ते हैं और ज़मीन पर अहले सुन्नत। उनकी गवाही से उस पर सख्त नुकसान का डर है, और वह खुद इस मामले में कसूरवार है कि उसने तौबा के ऐलान से उनके दिल साफ नहीं किए। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम तशरीफ फरमा थे, एक जनाज़ा गुज़रा, हाज़िरीन ने उसकी तारीफ की। नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "वजबात" (वाजिब हो गई)। एक दूसरा जनाज़ा गुज़रा जिसकी मज़म्मत की गई। नबी सल्लल्लाहु

तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "वजबात" (वाजिब हो गई)। अमीरुल मोमिनीन फारूक-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अर्ज़ किया: या रसूलुल्लाह...

[1] कन्ज़ुल उम्माल, प्रतीक 'ह' व 'क़', तबरानी से इब्ने मसूद के हवाले से हदीस 10229, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 4/220 पृष्ठ 674 का 143

اقول: وباللہ التوفیق (اللہ تعالٰی کی عطا کردہ توفیق ہی سے میں کہتا ہوں۔ ت) اس حکم میں بکثرت حکمتیں ہیں: اول: اصلاح ذات بین کا حکم ہے یعنی آپس میں صفائی اور صلح رکھو، یہ گناہ علانیہ میں توبہ علانیہ ہی پر موقوف کہ جب مسلمان اس کے گناہ سے آگاہ ہوئے اگر توبہ سے واقف نہ ہوں تو ان کے قلوب اس سے ویسے ہی رہیں گے جیسے قبل توبہ تھے۔ دوم: جب وہ اسے برا سمجھتے ہوئے ہیں تو اس کے ساتھ وہی معاملات بعد و تنفر رکھیں گے جو بدون کے ساتھ درکار ہیں علی الخصوص بد مذہب لوگ جیسا زید کا حال ہے یہ بہت برکات سے محرومی کا باعث ہوگا۔ سوم: جب یہ واقع میں تائب ہوئے اور نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: التائب من الذنب کمن لا ذنب لہ۔ ۱ (گناہ سے توبہ کرنے والا ایسا ہے جیسے اس نے گناہ کیا ہی نہیں۔ ت) تواب مسلمانوں کے وہ معاملات نظر بواقع بیجا ہوں گے اور انہیں اس بیجا پر خود یہ شخص حامل ہوا کہ اگر اپنی توبہ کا اعلان کر دیتا ہے تو کیوں وہ معاملات رہتے تو لازم ہوا کہ انہیں مطلع کردے جیسے کسی کے کپڑے میں نجاست ہو اور وہ مطلع نہیں تو جاننے والے پر اسے خبر دینی ضروری ہے۔

چہارم: ایسے گناہوں میں جو بد دینی ہے جیسے صورتِ مسئولہ میں زید کے وہ کلماتِ خبیثہ ان میں ایک اور سخت آفت کا اندیشہ ہے کہ اگر یہ مر گیا اور مسلمانوں پر اس کی توبہ ظاہر نہیں اور بد مذہب کی مذمت اس کے مرنے پر بھی جائز بلکہ کبھی شرعا واجب ہے تو اہل سنت اسے برا اور بددین اور گمراہ کہیں گے اور ان کے سید و مولٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انہیں زمین میں اللہ عزوجل گواہ بنا دیا ہے آسمان میں اس کے گواہ ملائکہ ہیں اور زمین میں اہلسنت تو ان کی گواہی سے اس پر سخت ضرر کا خوف ہے اور وہ خود اس میں تقصیر وار ہے کہ اعلانِ توبہ سے ان کا قلب صاف نہ کر دیا، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تشریف فرما تھے ایک جنازہ گزرا

حاضرین نے اس کی تعریف کی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:- "وجبت" واجب ہو گئی، ایک دوسرا جنازہ گزرا اس کی مذمت کی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:- "وجبت" واجب ہو گئی، امیر المومنین فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کی: یارسول اللہ

١ کنز العمال برمز ہ ' ق' طب عن ابن مسعود حدیث ١٠٢٢٩ مؤسسة الرسالة بیروت ۴/ ٢٢٠

Fatawa Rizvia, Volume 21

...what became mandatory? He [the Prophet ﷺ] said:

“This one you praised well, so Paradise became mandatory for him, and that one you criticized, so Hellfire became mandatory for him. You are the witnesses of Allah on earth.” - Reported by Ahmad and the two Sheikhs [Bukhari and Muslim][1] on the authority of Anas (may Allah be pleased with him).

(Translation: You praised the first one, so Paradise became mandatory for him; you criticized the second one, so Hellfire became mandatory for him. You are Allah's witnesses on the earth. (Reported by Imam Ahmad, Bukhari, and Muslim on the authority of Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). - T))

Even if this were not the case, it is at least necessary that the scholars and the righteous of the Ahl-us-Sunnah should refrain from participating in his funeral preparations and offering the funeral prayer for him. He will remain deprived of the intercession of the righteous; is this disgrace any less? And we seek refuge in Allah Almighty. (May Allah protect us. - T)

Fifth: The fundamental point is that committing a sin openly is a double sin; announcing the sin is a double sin, or rather, even worse than the sin itself. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

“All of my Ummah will be forgiven except those who commit sins openly.”[2] Reported by the two Sheikhs from Abu Hurairah and Al-Tabarani in Al-Awsat from Abu Qatadah (may Allah be pleased with both of them).

(Translation: My entire Ummah is in a state of well-being except those who make their sins manifest. (Reported by Bukhari and Muslim on the authority of Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), and Imam Tabarani reported it in Al-Awsat on the authority of Hazrat Abu Qatadah (may Allah be pleased with him). - T))

Also, it is mentioned in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

“The punishment remains averted from the servants as long as they conceal their disobedience to Allah, but when they make it public...”

(Translation: Allah's punishment will always stay away from the servants as long as they cover their acts of disobedience to Allah Almighty...)

Footnotes: [1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jana'iz, Chapter: People's praise for the deceased, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/183; Sahih Muslim, Kitab al-Jana'iz, Chapter on the mandatory nature of Paradise and Hell through the testimony of believers, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/308. [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter: The believer's concealment of himself, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/896; Sahih Muslim, Kitab al-Zuhd, Chapter on the punishment of one who enjoins what is right, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/412; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 4495, Maktaba al-Ma'arif Riyadh 5/52-251.

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

...क्या वाजिब हो गई? फ़रमाया:

هذا اثنيتم عليه خيرا فوجبت له الجنة و هذا اثنيتم عليه شرا فوجبت له النار انتم شهداء الله في الارض (इसकी तुमने अच्छी तारीफ की तो इसके लिए जन्नत वाजिब हो गई और इसकी तुमने बुराई की तो इसके लिए जहन्नुम वाजिब हो गई, तुम ज़मीन पर अल्लाह के गवाह हो।) - अहमद और शेखन[1] ने अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया।

(तर्जुमा: पहले की तुमने तारीफ की, उसके लिए जन्नत वाजिब हो गई, दूसरे की मज़म्मत (बुराई) की, उसके लिए दोज़ख़ वाजिब हो गई, तुम ज़मीन में अल्लाह तआला के गवाह हो। (इमाम अहमद, बुखारी और मुस्लिम ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया। त))

और यह न भी हो तो इतना ज़रूर है कि सुन्नी उलमा और सालेहीन उसकी तजहीज़ व तक़फ़ीन (अंतिम संस्कार की तैयारी) में शिरकत और उसके जनाज़े की नमाज़ से परहेज़ करेंगे। वह नेक लोगों की शफ़ाअत (सिफारिश) से महरूम रहेगा, यह ज़िल्लत क्या कम है? वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (अल्लाह की पनाह। त)

पाँचवाँ: असल यह है कि खुल्लम-खुल्ला गुनाह करना दोहरा गुनाह है। गुनाह का एलान करना दोहरा गुनाह है, बल्कि उस गुनाह से भी बदतर गुनाह है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

كل امتى معافى الا المجاهرين (मेरी पूरी उम्मत माफ़ी के लायक है सिवाय उन लोगों के जो खुल्लम-खुल्ला गुनाह करते हैं।)[2] शेखन ने अबू हुरैरा से और तबरानी ने अल-औसत में अबू क़तादा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया।

(तर्जुमा: मेरी पूरी उम्मत आफ़ियत (भलाई) में है सिवाय उन लोगों के जो गुनाह ज़ाहिर करते हैं। (बुखारी और मुस्लिम ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से और इमाम तबरानी ने अल-औसत में हज़रत अबू क़तादा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है। त))

मज़ीद हदीस में है, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

لا يزال العذاب مكشوفا عن العباد لما استتروا بمعاصى الله فاذا اعلنوها (अल्लाह का अज़ाब बंदों से टला रहेगा जब तक कि वे अल्लाह की नाफ़रमानियों को छिपाए रखेंगे, लेकिन जब वे उन्हें ज़ाहिर कर देंगे...)

तर्जुमा: हमेशा अल्लाह का अज़ाब बंदों से दूर रहेगा जब तक कि वे अल्लाह तआला की नाफ़रमानियों को छिपाएँगे।

पृष्ठ 144 / 674 मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

फुटनोट्स: 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल जनाइज़, बाब: मय्यत पर लोगों की तारीफ, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/183; सहीह मुस्लिम, किताबुल जनाइज़, मोमिनों की गवाही से जन्नत व दोज़ख के वाजिब होने का बाब, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/308 2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अदब, बाब: मोमिन का अपना पर्दा रखना, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/896; सहीह मुस्लिम, किताबुज़ जुहद, बाब: नेकी का हुक्म देने वाले की सज़ा का बयान, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/412; अल-मुअजम अल-औसत हदीस 4495 मकतबा अल-मआरिफ़ रियाज़ 5/52-251

کیا واجب ہو گئی۔ فرمایا:

هذا اثنیتم علیه خیرا فوجبت له الجنة و هذا اثنیتم علیه شرا فوجبت له النار انتم شهداء الله في الارض - رواه احمد والشیخان[1] عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ- پہلے کی تم نے تعریف کی اس کے لئے جنت واجب ہو گئی، دوسرے کی مذمت کی اس کے لئے دوزخ واجب ہو گئی، تم اللہ تعالٰی کے گواہ ہو زمین میں، (امام احمد، بخاری اور مسلم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالہ سے اسے روایت کیا۔ ت)

اور یہ نہ بھی ہو تو اتنا ضرور ہے کہ علماء و صلحاء اہلسنت اس کی تجہیز میں شرکت اور اس کے جنازہ پر نماز سے احتراز کریں گے شفاعتِ اخیار سے محروم رہے گا، یہ شناعت کیا کم ہے، والعیاذ باللہ تعالٰی (اللہ کی پناہ۔ ت)

پنجم: اصل یہ کہ گناہِ علانیہ دوہرا گناہ ہے کہ اعلانِ گناہ دوہرا گناہ بلکہ اس گناہ سے بھی بدتر گناہ ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

کل امتی معافی الا المجاهرین[2] رواه الشیخان عن ابی هریرة والطبراني في الاوسط عن ابی قتادة رضی اللہ تعالٰی عنہما- میری سب امت عافیت میں ہے سوا ان کے جو گناہ آشکارا کرتے ہیں (بخاری و مسلم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اور امام طبرانی نے الاوسط میں حضرت ابو قتادہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے۔ ت)

نیز حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

لا یزال العذاب مکشوفا عن العباد لما استتروا بمعاصی اللہ فاذا اعلنوھا ہمیشہ اللہ کا عذاب بندوں سے دور رہے گا جب کہ وہ اللہ تعالیٰ کی نافرمانیوں کو ڈھانپیں

حواشی: [1] صحیح البخاری کتاب الجنائز باب ثناء الناس علی المیت قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۸۳/۱، صحیح مسلم کتاب الجنائز باب في وجوب الجنة والنار بشهادة المومنين الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۰۸/۱ [2] صحیح البخاری کتاب الادب باب ستر المؤمن علی نفسه قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۹۶/۲، صحیح مسلم کتاب الزہد باب عقوبة من یامر بالمعروف الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۴۱۲/۲، المعجم الاوسط حدیث ۴۴۹۵ مکتبہ المعارف ریاض ۵۲/۵-۲۵۱

Fatawa Razawiyya, Volume 21

"Seek protection from the punishment of Fire," narrated in Musnad al-Firdous from Mughira bin Shu'ba (may Allah be pleased with him). And they will hide [their sins], then when they commit sins and disobedience openly, they will deserve and become liable for punishment. Hadith scholar Daylami narrated this in Musnad al-Firdous on the authority of Hazrat Mughira bin Shu'ba (may Allah be pleased with him). (T)

Making it public because the soul's impulse is towards boldness, audacity, rebellion, and shamelessness, and the cure for a disease is through its opposite. When a person expresses regret and remorse in a gathering of Muslims and confesses the evil and ugliness of their words, deeds, or beliefs, the humility that arises from this will be the medicine for that rebellion. In current thought, this many wisdoms have come to mind, and who can encompass the wisdoms of the Pure Sharia? Among them, a common reason is that one should repent in the presence of all those people before whom the sin was committed. However, in a state of a large gathering absolutely, and in some cases otherwise as well, it is not free from difficulty, and difficulty is removed by the text (nass). Nevertheless, it is necessary to this extent that the gathering of repentance should be similar to the gathering of sin; the lowest level of public announcement in all cases can be achieved even before two people.

As our scholars answered Imam Malik regarding his reliance on the condition of public announcement based on the hadith "Announce the marriage": "Whoever has taken witnesses has indeed announced," as mentioned in Mukhtasar al-Karkhi, Mabsut al-Imam the author of the Madhhab, and others. Just as our noble scholars replied to Imam Malik regarding his reasoning, because Imam Malik made it a condition for marriage based on the hadith 'A'linu an-Nikah' (O people! announce the marriage). Our Imams said: The person who makes witnesses for the marriage has undoubtedly announced the marriage. (As if 'announcement' in the hadith refers to publicity. - Translator) As mentioned in Mukhtasar al-Karkhi and Imam Muhammad's (may Allah's mercy be upon him) Mabsut, who recorded the school of thought, and in books other than these two. (T)

But those objectives of the explanation will not be achieved here without congruence and similarity. Therefore, Allama Munawi wrote in the commentary of this hadith in Fayd al-Qadir: "Perform a repentance for it that is of the same genus, while observing correspondence and realization." As soon as a sin occurs, perform such a new repentance that is similar to that sin, despite that...

1 Al-Firdous bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 5787, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 5/96.
Page 145 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

"आग के अज़ाब से पनाह मांगो," मुसनद अल-फिरदौस में मुगीरा बिन शुबा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है। और वे छुपाएंगे, फिर जब वे खुलेआम गुनाह और नाफरमानी करेंगे तो वे अज़ाब के मुस्तहिक और सज़ा के हकदार हो जाएंगे। मुहद्दिस दैलमी ने मुसनद अल-फिरदौस में हज़रत मुगीरा बिन शुबा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से रिवायत किया। (त)

ऐलान करना इसलिए ज़रूरी है क्योंकि नफ़्स का झुकाव दिलेरी, जुर्रत, सरकशी और बेशर्मी की तरफ होता है, और बीमारी का इलाज उसके विपरीत से होता है। जब कोई व्यक्ति मुसलमानों के मजमे में अपनी शर्मिंदगी और पछतावे का इज़हार करेगा और अपनी बात, काम या अकीदे की बुराई और घिनौनेपन को स्वीकार करेगा, तो इससे जो आज़िज़ी पैदा होगी वह उस सरकशी की दवा होगी। वर्तमान सोच में इतनी हिक्मतें (बुद्धिमत्ता) ज़हन में आईं, और पाक शरीयत की हिक्मतों का अहाता कौन कर सकता है? उनमें से एक प्रमुख कारण यह है कि जिन लोगों के सामने गुनाह किया गया है, उन सबके सामने तौबा की जाए। मगर बड़े मजमे की हालत में मुतलक तौर पर, और कुछ सूरतों में वैसे भी मुश्किल से खाली नहीं है, और मुश्किल को शरीयत के हुक्म (नस) से दूर किया गया है। फिर भी इस हद तक ज़रूरी है कि तौबा का मजमा गुनाह के मजमे जैसा हो; सब में कम से कम दर्जे का ऐलान अगरचे दो के सामने भी हासिल हो सकता है।

जैसा कि हमारे उलमा ने इमाम मालिक को निकाह के ऐलान की शर्त के लिए हदीस "ऐलिनु अन-निकाह" (निकाह का ऐलान करो) से इस्तदलाल (तर्क) करने पर जवाब दिया: "जिसने गवाह बना लिए उसने ऐलान कर दिया," जैसा कि मुख्तसर अल-करखी, मबसूत अल-इमाम जो मज़हब के मुहर्रिर (लेखक) हैं, और अन्य किताबों में है। जैसा कि हमारे उलमा-ए-किराम ने हज़रत इमाम मालिक को उनके तर्क पर जवाब दिया, क्योंकि इमाम मालिक ने हदीस 'ऐलिनु अन-निकाह' (लोगो! निकाह का ऐलान किया करो) की बुनियाद पर निकाह के लिए इसे शर्त करार दिया है। हमारे आइम्मा ने फ़रमाया: जो शख़्स निकाह पर गवाह बनाएगा, उसने यकीनन निकाह का ऐलान कर दिया। (यानी हदीस में ऐलान से मुराद तशहीर (प्रसिद्धि) है - अनुवादक)। जैसा कि मुख्तसर करखी और मज़हब तहरीर करने वाले इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) की मबसूत और इन दोनों के अलावा दूसरी किताबों में ज़िक्र है। (त)

लेकिन शरह (व्याख्या) के वे मकासिद यहाँ बिना मेल और समानता के हासिल नहीं होंगे। इसलिए अल्लामा मुनावी ने फ़ैज़ुल क़दीर में इस हदीस की शरह में लिखा है: "उसके लिए ऐसी तौबा करो जो उसी जिंस (प्रकार) की हो, मुकाबलत (आमने-सामने) और तहक़ीक़ (सच्चाई) का ख्याल रखते हुए।" गुनाह होते ही ऐसी नई तौबा करें जो उस गुनाह की मुजानिस (उसके समान) हो बावजूद इसके कि...

1 अल-फिरदौस बि-मअसूर अल-खिताब, हदीस 5787, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 5/96 पृष्ठ 674 में से 145

استرجوا عذاب النار، رواہ فی مسند الفردوس عن المغیرۃ بن شعبۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔ اور چھپائیں گے پھر جب علانیہ گناہ اور نافرمانیاں کریں گے تو وہ عذاب کے مستحق اور سزا وار ہو جائیں گے محدث دیلمی نے مسند الفردوس میں حضرت مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے روایت کیا۔ (ت)

اعلان پر باعث نفس کہ جرات وجسارت وسرکشی و بے حیائی اور مرض کا علاج ضد سے ہوتا ہے جب مسلمانوں کے مجمع میں اپنی ندامت و پشیمانی ظاہر کرے گا اور اپنے قول یا فعل یا عقیدہ کی بدی و شناعت پر اقرار لائے گا تو اس سے جو انکساری پیدا ہو گا اس سرکشی کی دوا ہوگا۔ فکر حاضر میں اس وقت اتنی حکمتیں خیال میں آئیں اور شریعت مطہرہ کی حکمتوں کو کون حصر کر سکتا ہے ان میں اکثر وجوہ یہ ہوتا ہے کہ جن جن لوگوں کے سامنے گناہ کیا ہے ان سب کے مواجہہ میں توبہ کرے مگر یہ کثرت مجمع کی حالت میں مطلقاً اور بعض صورتیں ویسے بھی حرج سے خالی نہیں اور حرج مدفوع بالنص ہے تاہم اس قدر ضرور چاہئے کہ مجمع توبہ مجمع گناہ کے مشابہ ہو سب میں ادنٰی درجہ کا اعلان اگر چہ دو کے سامنے بھی حاصل ہو سکتا ہے۔

كما اجاب علماؤنا تمسك الامام مالك في اشتراط الاعلان بحديث اعلنوا النكاح ان من اشهد فقد اعلن كما في مختصر الكرخي ومبسوط الامام محرر المذهب وغيرهما۔ جیسا کہ ہمارے علماء کرام نے حضرت امام مالک کو ان کے استدلال سے جواب دیا کیونکہ امام مالک نے حدیث اعلنوا النکاح (لوگو! نکاح کا اعلان کیا کرو) سے نکاح کے لئے اسے شرط قرار دیا ہے ہمارے ائمہ نے فرمایا: جو شخص نکاح پر گواہ بنائیگا تو بلاشبہ اس نے نکاح کا اعلان کر دیا۔ (گویا حدیث میں اعلان سے

تشہیر مراد ہے۔ مترجم) جیسا کہ مختصر کرخی اور مذہب تحریر کرنے والے امام محمد رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ کی مبسوط اور ان دو کے علاوہ دوسری کتابوں میں مذکور ہے۔ (ت)

مگر وہ مقاصد شرح یہاں بے مشاکلت و مشابہت حاصل نہ ہوں گے ولہذا علامہ مناوی نے فیض القدیر میں اس حدیث کی شرح میں لکھا: احدث عندھا توبۃ تجانسھا مع رعایۃ المقابلۃ وتحقق۔ گناہ کے ہوتے ہی ایسی نئی توبہ کریں جو اس گناہ کی مجانس (اس کی مثل) ہو باوجودیکہ اس

1 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۵۷۸۷ دارالکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۹۶ Page 145 of 674

Fatawa Razawiya Volume 21

Al-mushakala ah mukhtasaran - | In which consideration of equivalence and realization of similarity is maintained (The brief text is complete). (T)

If a sin was committed in front of a hundred people and repentance was expressed before only two in a corner, then its publicity would not be like the publicity of the sin. The intended benefits would not be fully realized. In fact, the very illness that necessitated a public announcement is present even after several private announcements of repentance; specifically, that the sin was committed openly in a large gathering, but there is shame in admitting the mistake. Instead, it was whispered to two or three people. The humility required by Sharia is far from being achieved; pride and avoidance still persist. When such is the case, then by God, the head has no inkling of repentance, for repentance requires sincere remorse, and sincerity prevents avoidance. Then judge for yourself: his saying "I have repented" while refusing to repent in this gathering itself reports of that same pride and avoidance. Otherwise, recounting the story of past repentance, listing sins, and keeping investigations pending—was this conflict easier, or simply saying these two words before the Muslims: "O Lord! I repent for my impure words"?

Furthermore, there is another point here; dealings with servants are of three types. One is that a punishment be given for the sin, but where is the power for that here? Second, that protection and avoidance from association and mixing with him be maintained because the harm caused by a person of bad faith is very difficult to excuse. Third, that his honor and respect, such as accepting his testimony or following him in prayer, etc., be avoided. Upon expressing repentance, the first type ceases immediately for a profligate or person of bad faith, except in some exceptional cases mentioned in Al-Durr, etc. (But in some cases mentioned in Durr-e-Mukhtar, etc. - T). However, the remaining two types persist until the rectification of his state becomes apparent and Muslims gain confidence in the sincerity of his repentance. This is because many cunning people repent verbally just to save themselves and deceive Muslims, while the same corruption remains filled in their hearts.

In Iraq, some heretical ideas began to swirl in the head of a person named Sabi' bin 'Asal al-Tamimi. A petition was presented to the presence of the Leader of the Believers, Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him). He ordered him to be summoned. He arrived. The Leader of the Believers had collected palm branches and

ordered him to appear. He asked, "Who are you?" He replied, "I am Abdullah Sabi'." He said, "And I am Abdullah (son of) 'Umar," and began beating him with those branches until blood began to flow. Then he sent him to prison. When the wounds healed, he called him again and beat him similarly, then imprisoned him again. He did the same a third time until he said, "O Leader of the Believers! By Allah, now that..."

---

1. Faid al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir by al-Munawi, Hadith 637, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/206.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

अल-मुशाकलाह... संक्षेप में। | जिसमें मुक़ाबले की रियायत और मुशाकलत (समानता) की प्राप्ति हो (संक्षिप्त इबारत मुकम्मल हुई)। (त)

सौ के सामने गुनाह किया और एक कोने में दो के आगे तौबा का इज़हार कर दिया तो उसका इश्तिहार (प्रचार) गुनाह के इश्तिहार जैसा नहीं होगा और वे फ़ायदे जो अपेक्षित थे पूरे नहीं हुए बल्कि हकीक़त में वह मर्ज़ जो एलान का बाइस (कारण) था तौबा में कई एलान पर भी वही बाइस है कि गुनाह तो दिल खोलकर मज्म-ए-कसीर (बड़ी सभा) में कर लिया और अपनी खता (गलती) पर इकरार करते हुए शर्म आती है चुपके से दो तीन के सामने कह लिया, वह इन्किसारी (विनम्रता) जो शरअ (धर्मशास्त्र) को मतलूब (अपेक्षित) थी हासिल होना तो दूर, अभी तक खुददारी और एस्तेन्काफ़ (बचाव/इंकार) बाकी है और जब वाकया ऐसा हो तो हाशा (कदापि नहीं) तौबा की खबर तक नहीं क्योंकि तौबा सच्ची नदामत (पछतावा) चाहती है और उसका खुलास एस्तेन्काफ़ के आड़े आता है। फिर इंसाफ कीजिये तो उसका यह कहना कि मैंने तौबा कर ली है और इस मज्म-ए (सभा) में तौबा न करना खुद भी इसी खुददारी और एस्तेन्काफ़ की खबर दे रहा है वरना गुज़श्ता (पिछली) तौबा का किस्सा पेश करना, गुनाहों के नाम गिनाना, उन पर तहकीकात (जांच) को मुवक्कूफ़ (निर्भर) रखना, क्या यह झगड़ा आसान था या मुसलमानों के सामने ये दो हर्फ कह लेना कि 'इलाही! मैंने अपने इन नापाक अक़्वाल (कथनों) से तौबा की'।

फिर यहाँ एक नुक्ता और है, इसके साथ बंदों के मामले तीन किस्म के हैं। एक यह कि गुनाह की उसकी सजा दी जाए, इस पर यहाँ कुदरत कहाँ। दूसरे यह कि इसके इर्तिबात (जुड़ाव) व इख्तिलात (मेल-मिलाप) से तहफ़्फ़ुज़ (सुरक्षा) व तहर्ज़ (परहेज) न किया जाए कि बद-मज़हब (विधर्मी) का ज़रर (नुकसान) सख्त मोअतज़र (मुश्किल) होता है। तीसरे यह कि उसकी ताज़ीम (सम्मान) व तकरीम जैसे शहादत (गवाही) कुबूल करना और नमाज़ की इक़्तेदा (पीछे नमाज़ पढ़ना) वगैरह से एहतराज़ (बचाव) करें। फ़ासिक और बद-मज़हब के तौबा का इज़हार करने से पहली किस्म तो फ़ौरन मुवक्कूफ़ हो जाती है सिवाय 'अद-दुर' वगैरह में ज़िक्र की गई कुछ मुस्तस्नियात (अपवादों) के(मगर बाज़ उन सूरतों में जो 'दुर्रे मुख्तार' वगैरह में मज़कूर हैं - त)। मगर दो किस्में अभी तक बाकी रहती हैं यहाँ तक कि उसकी सलाह-ए-हाल (हालत का सुधार) ज़ाहिर हो और मुसलमान उसकी तौबा की सच्चाई पर इत्मीनान हासिल करें, इसलिए कि बहुत से अइयार (चालाक लोग) अपने बचाव और

मुसलमानों को धोखा देने के लिए ज़बानी तौबा कर लेते हैं और कलब (दिल) में वही फ़साद भरा होता है।

इराक में एक शख्स सबीग़ बिन असल तमीमी के सर में कुछ बद-मज़हबी के ख्यालात घूमने लगे, अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की बारगाह में अर्ज़ी पेश की गई, आपने तलब करने का हुक्म सादिर फ़रमाया। वह हाज़िर हुआ। अमीरुल मोमिनीन ने खजूर की शाखें जमा कर रखी थीं और उसे सामने हाज़िर होने का हुक्म दिया। फ़रमाया, "तू कौन है?" कहा, "मैं अब्दुल्लाह सबीग़ हूँ।" फ़रमाया, "और मैं अब्दुल्लाह (बिन) उमर हूँ" और उन शाखों से मारना शुरू किया यहाँ तक कि खून बहने लगा फिर जेल भेज दिया। जब ज़ख्म अच्छे हुए फिर बुलाया और वैसा ही मारा फिर कैद कर दिया। तीसरी बार फिर ऐसा ही किया यहाँ तक कि वह बोला, "ए अमीरुल मोमिनीन! वल्लाह अब वह..."

---

1. फ़ैज़ुल क़दीर शरह अल-जामे-अस-सगीर लिल-मुनवी हदीस 637 दारुल मारिफ़ा बेरुत 206/1

المشاکلۃ اھ مختصرًا - | میں رعایت مقابلہ و تحقق مشاکلت ہو (مختصر عبارت مکمل ہوئی)۔ (ت)

سو کے سامنے گناہ کیا اور ایک گوشہ میں دو کے آگے اظہار توبہ کر دیا تو اس کا اشتہار مثل اشتہار گناہ نہ ہو اور وہ فوائد کہ مطلوب تھے پورے نہ ہوئے بلکہ حقیقۃً وہ مرض کہ باعث اعلان تھا توبہ میں کئی اعلان پر بھی وہی باعث ہے کہ گناہ تو دل کھول کر مجمع کثیر میں کر لیا اور اپنی خطا پر اقرار کرتے عار آتی ہے چپکے سے دو تین کے سامنے کہہ لیا وہ انکساری کہ مطلوب شرع تھا حاصل ہونا در کنار ہنوز خودداری و استنکاف باقی ہے اور جب واقع ایسا ہو تو حاشا توبہ سر کی بھی خبر نہیں کہ وہ ندامت صادقہ چاہتی ہے اور اس کا خلوص مانع استنکاف، پھر انصاف کیجئے تو اس کا یہ کہنا کہ میں نے توبہ کر لی ہے اور اس مجمع میں توبہ نہ کرنا خود بھی اسی خودداری و استنکاف کی خبر دے رہا ہے ورنہ گزشتہ توبہ کا قصہ پیش کرنا گناہوں کے نام گنانا ان سے تحقیقات پر موقوف رکھنا مگر یہ جھگڑا آسان تھا یا مسلمانوں کے سامنے یہ دو حرف کہہ لینا کہ الٰہی! میں نے اپنے ان ناپاک اقوال سے توبہ کی، پھر یہاں ایک نکتہ اور ہے اس کے ساتھ بندوں کے معاملے تین قسم ہیں ایک یہ کہ گناہ کی اس کی سزا دی جائے اس پر یہاں قدرت کہاں، دوسرے یہ کہ اس کے ارتباط و اختلاط سے تحفظ و تحرز نہ کیا جائے کہ بد مذہب کا ضرر سخت معتذر ہوتا ہے، تیسرے یہ کہ اس کی تعظیم و تکریم مثل قبول شہادت و اقتدائے نماز وغیرہ سے احتراز کریں، فاسق و بد مذہب کے اظہار توبہ کرنے سے قسم اول تو فوراً موقوف ہو جاتی ہے الا فی بعض صورت مستثنیات مذکورۃ فی الدر وغیرہ (مگر بعض ان صورتوں میں جو درمختار وغیرہ میں مذکور ہیں ت) مگر دو قسم باقی ہنوز باقی رہتی ہیں یہاں تک کہ اس کی صلاح

حال ظاہر ہو اور مسلمان اس کے صدق توبہ پر اطمینان حاصل ہو اس لیے کہ بہت عیار اپنے بچاؤ اور مسلمانوں کو دھوکا دینے کے لئے زبانی توبہ کر لیتے ہیں اور قلب میں وہی فساد بھرا ہوا ہے۔

عراق میں ایک شخص صبیغ بن عسل تمیمی کے سر میں کچھ خیالات بد مذہبی کے گھومنے لگے، امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حضور عرضی حاضر کی گئی طلبی کا حکم صادر فرمایا وہ حاضر ہوا امیر المومنین نے کھجور کی شاخیں جمع کر رکھیں اور اسے سامنے حاضر ہونے کا حکم دیا فرمایا تو کون ہے؟ کہا میں عبد اللہ صبیغ ہوں، فرمایا اور میں عبد اللہ عمر ہوں اور ان شاخوں سے مارنا شروع کیا کہ خون بہنے لگا پھر قید خانہ بھیج دی، جب زخم اچھے ہوئے پھر بلایا اور ویسا ہی مارا پھر قید کر دیا سہ بارہ پھر ایسا ہی کیا یہاں تک کہ وہ بولا یا امیر المومنین! واللہ اب وہ

---

1 فیض القدیر شرح الجامع الصغیر للمناوی حدیث ۶۳۷ دار المعرفۃ بیروت ۲۰۶/۱

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

...left my head. The Commander of the Faithful sent him to the governor of Yemen, Hazrat Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him), and ordered that no Muslim should sit with him. Wherever he would pass, even if a hundred people were sitting, they would all disperse. Finally, Abu Musa (may Allah be pleased with him) sent a petition saying, 'O Commander of the Faithful! His condition is now reformed.' At that time, permission was granted for the Muslims to sit with him. Ad-Darimi in Sunan, and both Nasr al-Maqdisi and Abu al-Qasim al-Isbahani in 'Kitab al-Hujjah', Ibn al-Anbari in 'Kitab al-Masarif', al-Lalika'i in 'Kitab al-Sunnah', and Ibn Asakir in 'Tarikh Dimashq' report from Sulayman ibn Yasar:

[Table Content] Arabic Text: A man from the tribe of Banu Tamim, named Sabigh ibn 'Asl, came to Medina. He had some books with him and used to ask about the allegorical verses (mutashabihat) of the Quran. News of this reached Hazrat Umar (may Allah be pleased with him), so he sent for him and prepared some large palm branches for him. When he entered upon him, he asked: 'Who are you?' He replied, 'I am Abdullah Sabigh.' Umar (may Allah be pleased with him) said, 'And I am Abdullah Umar.' Then he gestured towards him and began striking him with those palm branches. He kept striking him until he was wounded and blood began to flow over his face. He said, 'Enough, O Commander of the Faithful! By Allah, whatever I used to feel in my head has gone.'

Urdu Translation: A man from the tribe of Banu Tamim, who was called "Sabigh ibn 'Asl," came to Medina Munawwarah. He had some books and used to ask about the allegorical parts (mutashabihat) of the Holy Quran. When this reached Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him), he sent a man to summon him and prepared a few large branches of palm trees for him. When he appeared before the Commander of the Faithful, you (Umar) said: 'Who are you?' He replied, 'I am Abdullah Sabigh.' Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him) said, 'I am the servant of Allah, Umar.' Then he advanced towards him and began striking him with those branches. He continued striking him until he was wounded and blood began to flow on his face. He said, 'Please stop, it is enough, O Commander of the Faithful! By God, whatever I felt in my brain has left,' meaning it has ended.

1. Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography of Sabigh ibn 'Asl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/387; Sunan al-Darimi, Hadith 146, Dar al-Mahasin lil-Tiba'ah, Cairo, 1/51.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

...मेरे सर से निकल गई। अमीरुल मोमिनीन ने उसे यमन के हाकिम हज़रत अबू मूसा अश्अरी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के पास भेज दिया और हुक्म दिया कि कोई मुसलमान उसके पास न बैठे। वह जिधर से गुज़रता, अगर सौ आदमी भी बैठे होते तो सब तितर-बितर हो जाते। यहाँ तक कि अबू मूसा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने अर्ज़ी भेजी कि 'ऐ अमीरुल मोमिनीन! अब उसका हाल सुधार पर है।' उस वक़्त मुसलमानों को उनके पास बैठने की इजाज़त मिली। दारमी 'सुनन' में, और नसर मक़दसी व अबुल क़ासिम असबहानी दोनों 'किताबुल हुज्जह' में, इब्नुल अनबारी 'किताबुल मसारिफ़' में, लालकाई 'किताबुस सुन्नह' में और इब्न असाकिर 'तारीख़ दमिश्क़' में सुलैमान बिन यसार से रिवायत करते हैं:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: कबीला बनी तमीम का एक व्यक्ति जिसे सबीग़ बिन असल कहा जाता था, मदीना आया। उसके पास कुछ किताबें थीं और वह कुरान के मुतशाबिहात (अलंकारिक आयतों) के बारे में पूछता था। यह बात हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) तक पहुँची, तो उन्होंने उसे बुलावा भेजा और उसके लिए खजूर की टहनियाँ तैयार कीं। जब वह उनके पास आया तो उन्होंने पूछा: 'तुम कौन हो?' उसने कहा: 'मैं अल्लाह का बंदा सबीग़ हूँ।' उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा: 'और मैं अल्लाह का बंदा उमर हूँ।' फिर उन्होंने उसकी ओर इशारा किया और उन टहनियों से उसे मारना शुरू किया। वे उसे तब तक मारते रहे जब तक कि वह घायल नहीं हो गया और उसके चेहरे पर खून नहीं बहने लगा। उसने कहा: 'बस करें ऐ अमीरुल मोमिनीन! खुदा की कसम, जो कुछ मैं अपने सिर में महसूस करता था वह चला गया है।'

उर्दू अनुवाद: कबीला बनी तमीम का एक शख्स जिसे "सबीग़ बिन असल" कहा जाता था, मदीना मुनव्वरा आया। उसके पास कुछ किताबें थीं और वह क़ुरआन मजीद के मुतशाबिहात के बारे में पूछता था। हज़रत उमर फारूक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) तक यह बात पहुँची तो आपने एक आदमी भेज कर उसे अपने यहाँ बुला लिया और उसके लिए खजूर की कुछ बड़ी टहनियां तैयार रखीं। जब वह अमीरुल मोमिनीन की ख़िदमत में हाज़िर हुआ तो आपने फरमाया: 'तुम कौन हो?' उसने जवाब दिया: 'मैं अब्दुल्लाह सबीग़ हूँ।' हज़रत उमर फारूक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने फरमाया: 'मैं अल्लाह तआला का बंदा उमर हूँ।' फिर उसकी तरफ बढ़े और उन टहनियों से उसे मारने लगे। उसे मुसलसल मारते रहे यहाँ तक कि वह ज़ख़्मी हो गया और उसके चेहरे पर खून बहने

लगा। उसने कहा: 'बस भी करें, काफी हो गया है अमीरुल मोमिनीन! खुदा की कसम मेरे दिमाग़ में जो कुछ था वह निकल गया है', यानी ख़त्म हो गया।

1. तहज़ीब तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, तर्जुमा सबीग़ बिन असल, दार इहयाउत तुराथ अल-अरबी बैरुत 2/387, सुनन अल-दारमी हदीस 146, दारुल महासिन लि-तिबाअह काहिरा 1/51

ہوا میرے سر سے نکل گئی ، امیر المومنین نے اسے حاکمِ یمن حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس بھیج دیا اور حکم فرمایا کہ کوئی مسلمان اس کے پاس نہ بیٹھے وہ جدھر گزرتا اگر سو آدمی بیٹھے ہوتے سب متفرق ہو جاتے یہاں تک کہ ابو موسیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرضی بھیجی کہ یا امیر المومنین ! اب اس کا حال اصلاح پر ہے اس وقت مسلمانوں کو ان کے پاس بیٹھنے کی اجازت فرمائی، دارمی سنن اور نصر مقدسی وابوالقاسم اصبہانی دونوں کتاب الحجہ ابن الانباری کتاب المصارف اور لالکائی کتاب السنۃ اور ابن عساکر تاریخ دمشق میں سلیمان بن یسار سے راوی :

[جدول کا مواد] عربی متن: رجل من بنی تمیم یقال لہ صبیغ بن عسل قدم المدینۃ وکان عندہ کتب فکان یسأل عن متشابہ القرآن فبلغ ذلك عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فبعث الیہ وقد اعد لہ عراجین النخل فلما دخل علیہ قال من انت قال انا عبد اللہ صبیغ قال عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وانا عبد اللہ عمر و اومأ الیہ فجعل یضربہ بتلك العراجین فمازال یضربہ حتی شجہ و جعل الدم یسیل علی وجھہ فقال حسبك یا امیر المومنین واللہ فقد ذھب الذی اجد فی رأسی[1]۔

اردو ترجمہ: قبیلہ بنی تمیم کا ایک شخص جس کو "صبیغ بن عسل" کہا جاتا تھا مدینہ منورہ آیا اس کے پاس کچھ کتابیں تھیں اور قرآن مجید کے متشابہات کے بارے میں پوچھتا تھا۔ حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ تک یہ بات پہنچی تو آپ نے ایک آدمی بھیج کر اسے اپنے ہاں بلالیا اور اس کے لئے کھجوروں کی چند بڑی ٹہنیاں تیار رکھیں جب وہ امیر المومنین کی خدمت میں حاضر ہوا تو آپ نے فرمایا: تم کون ہو؟ اس نے جواب دیا میں عبد اللہ صبیغ ہوں، حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا: میں اللہ تعالیٰ کا بندہ عمر ہوں، پھر اس کی طرف بڑھے اور ان

ٹہنیوں سے اسے مارنے لگے اسے مسلسل مارتے رہے یہاں تک کہ وہ زخمی ہوگیا اور اس کے چہرے پر خون بہنے لگا، اس نے کہا بس بھی کریں کافی ہوگیا ہے امیر المومنین! خدا کی قسم میں اپنے دماغ میں جو کچھ پاتا تھا وہ نکل گیا ہے یعنی ختم۔

1 تہذیب تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ صبیغ بن عسل دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۳۸۷، سنن الدارمی حدیث ۱۴۶ دار المحاسن للطباعۃ القاہرۃ ۱ / ۵۱

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Arabic Column] Narrated by Nasr and Ibn Asakir from Abu Uthman al-Nahdi from Sabigh: The Commander of the Faithful [Umar] wrote to the people of Basra, "Do not sit with Sabigh." Abu Uthman said, "If he came and we were a hundred, we would disperse away from him."^1 And according to al-Darimi, Ibn Abdul Hakam, and Ibn Asakir from a freed slave of Ibn Umar: Umar said to him [Sabigh], "What are you asking about?" He told him. Then he [Umar] sent for palm branches and struck him with them until his back was covered in wounds. Then he left him until he recovered. Then he summoned him again to repeat it. Sabigh said, "O Commander of the Faithful! If you intend to kill me, then kill me in a good way. And if you intend to treat me [cure me of my doubts], then by Allah, I am cured." So he allowed him to return to his land and wrote to Abu Musa al-Ash'ari that no one from the Muslims should sit with him. This was very difficult for the man.

[Urdu Column] ...has happened. Nasr Muqaddasi and Ibn Asakir narrated from Sabigh via Abu Uthman al-Nahdi that the Commander of the Faithful wrote to the people of Basra that they should not sit with Sabigh. Therefore, Abu Uthman stated (that after this order, the people's condition became such that) if that person came and we were present in the number of one hundred, we would scatter here and there. Darimi, Ibn Abdul Hakam and Ibn Asakir narrated from the freed slave of Hazrat Abdullah bin Umar. The slave said Hazrat Umar Farooq asked him: "What do you want to ask about?" He replied and explained. Then the Commander of the Faithful sent a man to me to bring sticks, and after getting the sticks, he beat him until his back was wounded. He was sent away in this condition until he recovered and became well. Then he was summoned again so that he could be beaten more. The mentioned Sabigh pleaded, "O Commander of the Faithful! If you want to kill me, then kill me. And if you want to treat me, then by God, I am now cured." The Commander of the Faithful then gave him permission to go to his homeland, and regarding him, Hazrat...

^1 Tahdhib Dimashq al-Kabir, Biography of Sabigh ibn 'Asl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/387 Page 148 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[अरबी कॉलम] नस्र और इब्न असाकिर ने अबू उस्मान अल-नहदी के माध्यम से सबीग़ से रिवायत की है: अमीर-उल-मोमिनीन [हज़रत उमर] ने बसरा के लोगों को पत्र लिखा, "सबीग़ के साथ न बैठें।" अबू उस्मान ने कहा, "यदि वह आता और हम सौ की संख्या में होते, तो हम उससे दूर तितर-बितर हो जाते।"^1 और दारमी, इब्न अब्दुल हकीम और इब्न असाकिर ने इब्न उमर के एक आज़ाद गुलाम से रिवायत की है: उमर ने उससे [सबीग़ से] कहा, "तुम किस बारे में पूछ रहे हो?" उसने उन्हें बताया। फिर उन्होंने [उमर ने] खजूर की टहनियाँ मँगवाईं और उससे उसे तब तक मारा जब तक कि उसकी पीठ घायल नहीं हो गई। फिर उन्होंने उसे तब तक छोड़ दिया जब तक वह स्वस्थ नहीं हो गया। फिर उन्होंने उसे दोबारा वही दोहराने के लिए बुलाया। सबीग़ ने कहा, "ऐ अमीर-उल-मोमिनीन, अगर आप मुझे मारना चाहते हैं, तो मुझे अच्छी तरह से मार डालें, और अगर आप मेरा इलाज करना चाहते हैं, तो अल्लाह की कसम, मैं ठीक हो गया हूँ।" इसलिए उन्होंने उसे अपने वतन लौटने की अनुमति दे दी और अबू मूसा अल-अशअरी को लिखा कि मुसलमानों में से कोई भी उसके साथ न बैठे। यह उस आदमी के लिए बहुत कठिन हो गया।

[उर्दू कॉलम] ...हो गया है। नस्र मुक़द्दसी और इब्न असाकिर ने अबू उस्मान नहदी के हवाले से सबीग़ से रिवायत की कि अमीर-उल-मोमिनीन ने बसरा के लोगों को लिखा कि वे सबीग़ के पास न बैठें। चुनाँचे, अबू उस्मान ने बयान किया (कि इस हुक्म के बाद लोगों की यह हालत हो गई थी कि) अगर वह शख़्स आता और हम एक सौ की तादाद में मौजूद होते तो हम इधर-उधर बिखर जाते। दारमी, इब्न अब्दुल हकीम और इब्न असाकिर ने हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर के आज़ाद किए हुए गुलाम से रिवायत की। गुलाम ने कहा हज़रत उमर फ़ारूक़ ने उससे दरियाफ़्त फ़रमाया: "तू किस बारे में सवाल करना चाहता है?" उसने जवाब दिया और बयान किया। फिर अमीर-उल-मोमिनीन ने लाठियाँ मँगवाने के लिए मेरे पास आदमी भेजा और लाठियाँ मँगवाकर उससे उसे मारा-पीटा यहाँ तक कि उसकी पीठ ज़ख्मी हो गई। उसे इस हालत में रुख़सत कर दिया यहाँ तक कि वह सेहतयाब होकर ठीक हो गया। फिर उसे तलब किया ताकि उसे मज़ीद ज़दोकूब करें। सबीग़ मज़कूर ने अर्ज़ की: "ऐ अमीर-उल-मोमिनीन! अगर मुझे मार डालना चाहते हैं तो मुझे मार डालें, और अगर मेरा इलाज करना चाहते हैं तो खुदा की क़सम अब मैं ठीक हो गया हूँ।" अमीर-उल-मोमिनीन ने फिर उसे अपने वतन जाने की इजाज़त दे दी और उसके बारे में हज़रत...

^1 तहज़ीब दमिश्क़ अल-कबीर, जीवनी सबीग़ इब्न असल, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/387 पेज 148 / 674

[عربی کالم] ولنصر وابن عساکر عن ابی عثمان النھدی عن صبیغ کتب یعنی امیرالمؤمنین الی اھل البصرۃ ان لاتجالسوا صبیغاً قال ابو عثمان فلو جاء و نحن مائۃ لتفرقنا عنہ۱۸ وللدارمی و ابن عبد الحکیم ابن عساکر عن مولی ابن عمر قال قال لہ عمر عما تسأل فحدثہ فارسل الی عمر یطلب الجرید ضربہ بھا حتی ترك ظھرہ دبرۃ ثم ترکہ حتی برء ثم دعا بہ لیعود بہ فقال صبیغ یا امیر المؤمنین ان کنت ترید قتلی فاقتلنی قتلاً جمیلاً وان کنت ترید تداوینی فقد واللہ برئت فاذن لہ الی ارضہ وکتب لہ الی ابی موسی الاشعری ان لا یجالسہ احد من المسلمین فاشتد ذلك علی الرجل

[اردو کالم] ہوگیا ہے نصر مقدسی اور ابن عساکر نے ابو عثمان نہدی کے حوالے سے صبیغ سے روایت کی، امیر المؤمنین نے اہل بصرہ کو لکھا کہ وہ صبیغ کے پاس نہ بیٹھا کریں، چنانچہ ابو عثمان نے بیان کیا (کہ اس حکم کے بعد لوگوں کی یہ حالت ہوگئی کہ) اگر وہ شخص آتا اور ہم ایک سو کی تعداد میں موجود ہوتے تو ہم ادھر ادھر بکھر جاتے، دارمی، ابن عبدالحکیم اور ابن عساکر نے حضرت عبداللہ ابن عمر کے آزاد کردہ غلام سے روایت کی غلام نے کہا حضرت عمر فاروق نے اس سے دریافت فرمایا: تو کس بارے میں سوال کرنا چاہتا ہے، اس نے جواب دیا اور بیان کیا۔ پھر امیر المؤمنین نے لاٹھیاں منگوانے کے لیے میرے پاس آدمی بھیجا اور لاٹھیاں منگوا کر اس سے مارا پیٹا یہاں تک کہ اس کی پیٹھ زخمی ہوگئی، اسے اس حالت میں رخصت کردیا تا آنکہ وہ صحت یاب ہوکر ٹھیک ہوگیا، پھر اسے طلب کیا تاکہ اسے مزید زدوکوب کریں، صبیغ مذکور نے عرض کی اے امیر المؤمنین! اگر مجھے مارڈالنا چاہتے ہیں تو مجھے مار ڈالیں اور اگر میرا علاج کرنا چاہتے ہیں تو خدا کی قسم اب میں ٹھیک ہوگیا ہوں، امیر المؤمنین نے پھر اسے اپنے وطن جانے کی اجازت دے دی اور اس کے بارے میں حضرت

1^٨ تهذيب دمشق الكبير ترجمہ صبيغ بن عسل دار احياء التراث العربى بيروت ٢ / ٣٨٧ Page 148 of 674

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

[Arabic Box Left]: Abu Musa wrote to Umar that his [Sabigh's] appearance had improved, so allow the people to sit with him. According to Ibn al-Anbari, Nasr al-Maqdisi, al-Lalaka'i, and Ibn Asakir, citing Sa'ib bin Yazid (may Allah be pleased with him) regarding the story: He said Sabigh remained lowly among his people until he died, although he had been the leader of his people.

[Urdu Box Right]: Instructions were sent to Abu Musa Ash'ari that no Muslim should sit with this person [Sabigh]. This command was heavy upon him. After some time, Abu Musa Ash'ari wrote to the Commander of the Faithful [Umar] that his condition had improved. He [Umar] replied to him to allow people to sit with him now. Ibn Abi al-Anbari, Nasr Maqdisi, Lalaka'i, and Ibn Asakir narrated on the authority of Hazrat Sa'ib bin Yazid (may Allah be pleased with him) that they described the whole incident and said that thereafter Sabigh always remained lowly (worthless) among his people until death came to him, despite the fact that he was the leader of his people. (T)

Then, how much time is needed to gain satisfaction regarding the sincerity of repentance? The correct view is that no fixed period can be determined for this. When satisfaction is gained considering the person's state—that they have now been reformed—then the last two types of dealings will be resumed. In Fatawa Imam Qadi Khan and then in Fatawa Alamgiriyah, it is stated:

[Arabic Box Left]: When a transgressor (fasiq) repents, his testimony is not accepted until some time has passed so that the effects of repentance appear upon him. The correct view is that this is left to the discretion of the judge (Qadi).

[Urdu Box Right]: When a person of bad character repents, even then his testimony will not be accepted until some time passes so that the signs of repentance become apparent on him, and the correct view is that this matter depends on the opinion of the judge. (Meaning, when the judge is completely satisfied with him, then the testimony will be accepted. Translator). (T)

It is obvious that this matter varies according to circumstances. If a simple-hearted, truthful person commits a sin and repents, satisfaction with his sincerity will be gained quickly. But the repentance of a lying deceiver will not be trusted, even if he repents in a gathering of thousands. The eminent Imam Malik al-Ulama Abu Bakr Mas'ud Kashani (may his secret be sanctified) in [Bada'i] al-Sana'i...

1. Tahdhib Dimashq al-Kabir, biography of Sabigh bin 'Asl, 2/387 and Sunan al-Darimi, Hadith 1/50/51
2. Tahdhib Dimashq, biography of Sabigh bin 'Asl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/387
3. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Shahadat, Chapter 4, Section 2, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 3/268 Page 149 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[अरबी बॉक्स बायां]: अबू मूसा ने उमर को लिखा कि उसकी (सबी़ग़ की) स्थिति सुधर गई है, अतः लोगों को उसके पास बैठने की अनुमति दें। इब्न अल-अंबारी, नस्र अल-मक़दिसी, अल-लालकाई और इब्न असाकिर ने साइब बिन यज़ीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से कहानी का उल्लेख करते हुए कहा: सबी़ग़ अपनी मृत्यु तक अपनी कौम के बीच तुच्छ बना रहा, हालांकि वह अपनी कौम का सरदार था।

[उर्दू बॉक्स दायां]: अबू मूसा अशअरी को यह निर्देश लिखकर भेजा गया कि कोई मुसलमान इस व्यक्ति के पास न बैठने पाए। यह आदेश उसे बहुत भारी लगा। कुछ समय बाद अबू मूसा अशअरी ने अमीरुल मोमिनीन को लिखा कि उसकी स्थिति बेहतर हो गई है। आपने उन्हें उत्तर भेजा कि अब लोगों को उसके पास बैठने की अनुमति दे दें। इब्न अबी अल-अंबारी, नस्र मक़दिसी, लालकाई और इब्न असाकिर ने हज़रत साइब बिन यज़ीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से रिवायत की है कि उन्होंने पूरी घटना बयान की और कहा कि उसके बाद सबी़ग़ अपनी कौम में हमेशा तुच्छ (हीन) बना रहा यहाँ तक कि उसे मौत आ गई, बावजूद इसके कि वह अपनी कौम का सरदार था। (त)

फिर तौबा (पश्चाताप) की सत्यता पर इत्मीनान (संतुष्टि) कितने समय में प्राप्त होता है? सही यह है कि इसके लिए कोई समय सीमा निर्धारित नहीं की जा सकती। जब उस व्यक्ति की स्थिति के अनुसार यह संतुष्टि हो जाए कि अब उसका सुधार हो गया है, तब उससे अंतिम दो प्रकार के व्यवहार बहाल किए जाएंगे। फ़तावा इमाम क़ाज़ी ख़ान और फिर फ़तावा आलमगीरिया में है:

[अरबी बॉक्स बायां]: जब कोई फ़ासिक़ (पापी) तौबा करता है, तो उसकी गवाही तब तक स्वीकार नहीं की जाती जब तक कि उस पर तौबा के प्रभाव दिखाई देने के लिए कुछ समय न बीत जाए। सही यह है कि यह क़ाज़ी (न्यायाधीश) की राय पर छोड़ दिया गया है।

[उर्दू बॉक्स दायां]: बद-किरदार जब ताइब (पश्चाताप करने वाला) हो जाए तब भी उसकी गवाही स्वीकार्य नहीं होगी जब तक कि कुछ समय न बीत जाए ताकि उस पर तौबा के आसार ज़ाहिर हो जाएं और सही यह है कि यह मामला क़ाज़ी की राय पर मुनहसिर (निर्भर) है। (यानी जब क़ाज़ी को उससे पूर्ण इत्मीनान हो जाए, तो फिर गवाही स्वीकार्य होगी। - अनुवादक)। (त)

ज़ाहिर है कि यह बात परिस्थितियों के अनुसार अलग-अलग हो जाती है। एक सरल हृदय और सच्चे व्यक्ति से कोई गुनाह हुआ और उसने तौबा की, तो उसकी सच्चाई पर जल्द ही इत्मीनान हो जाएगा।

और झूठे धोखेबाज़ की तौबा का एतबार (भरोसा) नहीं करेंगे, भले ही वह हज़ारों के मजमे में तौबा करे। इमाम-ए-अजल मलिकुल उलमा अबू बक्र मसूद काशानी (क़ुद्दिसा सिर्रुहू) रब्बानी बद्दाए में...

---

1. तहज़ीब दमिश्क अल-कबीर, जीवनी सबीग़ बिन असल, 2/387 और सुनन अल-दारिमी, हदीस 1/50/51
2. तहज़ीब दमिश्क, जीवनी सबीग़ बिन असल, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/387
3. फ़तावा हिंदिया, किताबुश शहादात, अध्याय 4, खंड 2, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 3/268 पृष्ठ 149/674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

[عربی متن]: فكتب ابو موسى الى عمر ان قد حسنت هيأته ان ائذن للناس في مجالسته[1] ولابن الابناری ولنصرو اللالكائي وابن عساكر عن السائب بن يزيد رضی الله تعالی عنه وذكر القصة قال فلم يزل يعنی صبيغا وضيعا فی قومه حتی هلك وكان سيد قومه[2]۔

[اردو ترجمہ و تشریح]: ابو موسیٰ اشعری کی طرف یہ ہدایت تحریر بھیجی کہ کوئی مسلمان اس شخص کے پاس نہ بیٹھنے پائے، یہ حکم اسے گراں گزرا، کچھ عرصہ بعد ابو موسیٰ اشعری نے امیر المومنین کو لکھا کہ اس کی حالت اچھی ہو گئی ہے۔ آپ نے انہیں جواب بھیجا کہ اب لوگوں کو اس کے پاس بیٹھنے کی اجازت دے دیں، ابن ابی الانباری نصر مقدسی لالکائی اور ابن عساکر نے حضرت سائب بن یزید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے روایت فرمائی کہ انھوں نے پورا واقعہ بیان کیا اور فرمایا کہ پھر ہمیشہ صبیغ اپنی قوم (بے قدر) کہتر ہو گیا یہاں تک کہ اسے موت آگئی ، با وجودیکہ کہ وہ اپنی قوم کا سردار تھا۔ (ت)

پھر صحت توبہ پر اطمینان کتنی مدت میں حاصل ہوتا ہے صحیح یہ ہے کہ اس کے لئے کوئی مدت متعین نہیں کر سکتے جب اس شخص کی حالت کے لحاظ سے اطمینان ہو جائے کہ اب اس کی اصلاح ہو گئی اس وقت اس سے دو قسم اخیر کے معاملات برطرف ہوں گے، فتاوی امام قاضی خاں پھر فتاوی عالمگیر یہ میں ہے :

[عربی متن]: الفاسق اذا تاب لاتقبل شهادته مالم يمض عليه زمان يظهر عليه اثر التوبة والصحيح ان ذلك مفوض الى رائی القاضي[3]۔

[اردو ترجمہ و تشریح]: بد کردار جب تائب ہو جائے تب بھی اس کی شہادت مقبول نہ ہو گی جب تک کہ کچھ زمانہ بیت جائے تاکہ اس پر توبہ کے آثار ہو جائیں، اور صحیح یہ ہے کہ یہ مسئلہ قاضی کی رائے پر منحصر ہے۔ (یعنی جب قاضی کو اس سے مکمل اطمینان ہو جائے تو پھر شہادت مقبول ہو گی۔ مترجم)۔ (ت)

ظاہر ہے کہ یہ بات نظر بحالات مختلف ہو جاتی ہے ایک سادہ دل راست گو سے کوئی گناہ ہوا اس نے توبہ کی اس کے صدقہ پر جلد اطمینان ہو جائے گا اور دروغ گو مکار کی توبہ کا اعتبار نہ کریں گے اگر چہ ہزار مجمع میں تائب ہو ، امام اجل ملک العلماء ابو بکر مسعود کاشانی قدس سرہ، الربانی بدائع میں

---

1. تهذيب دمشق الكبير ترجمہ صبيغ بن عسل ٢ / ٣٨٧ وسنن الدارمی حديث ١ / ٥٠ / ٥١
2. تهذيب دمشق ترجمہ صبيغ بن عسل داراحياء التراث العربی بيروت ٢ / ٣٨٧
3. فتاوی هنديه كتاب الشهادات الباب الرابع الفصل الثانی نورانی كتب خانہ پشاور ٣ / ٢٦٨ Page 149 of 674

They state:

[Boxed text] Arabic: Al-ma'roofu bil-kadhibi la 'adalata lahu wa la tuqbalu shahadatuhu abadan wa in taba bikhilafi man waqa'a fil-kadhibi sahwan aw ibtuliya bihi marratan thumma taba wallahu ta'ala a'lam.

Urdu: One who is famous for mendacity, i.e., telling lies, has no credibility (justice); therefore, his testimony can never be accepted even if he repents. Unlike the person who spoke a lie forgetfully or occasionally gave a wrong statement and then repented, his testimony will be accepted after repentance. (Translator) And Allah Almighty is the most knowledgeable. (T)

Problem 18: What do the scholars of religion say regarding the following matter: Zaid says that Hadrat Mahbub-e-Subhani (Ghaus al-Azam) - may mercy be upon him - is superior to the Sahaba (Companions) and is the owner of bringing benefit and harm; hence, I progressed by performing his 'Gyariwin' (11th-day commemoration). He claims Gyariwin and Mawlid (celebration of the Prophet's birth) are part of his faith. Amr says that Hadrat Mahbub-e-Subhani - may mercy be upon him - is not superior to the Sahaba, nor is he the owner of benefit and harm. However, sending the reward of Fatiha, sweets, etc., to his holy soul is a source of goodness and blessing. He says the prevailing Gyariwin and the holy Mawlid are not included in faith because he hasn't heard these two mentioned in the meaning of 'Amantu Billah' (I believe in Allah). But, he asserts that narrating the birth of the Master of Messengers - may the best of salutations be upon him - in a prescribed manner is among the requirements of faith and a cause for success in both worlds. Whose statement is correct? Provide a clear explanation so you may be rewarded. (T)

Answer: To call the presence of our master Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him) superior to the Sahaba (may Allah be pleased with them) is misguidance. There is no harm in calling him the 'owner of benefit and harm' by the gift/bestowal of Allah. When a Muslim uses such words, this is what is meant; not that, God forbid, he is an owner of benefit and harm inherently without the bestowal of Allah, as that would be specific disbelief, and no Muslim says it with that intent. The gathering of Mawlid and 'Yazdahum' (Gyariwin) have two aspects: One is as a specific action; in this sense, even obligatory acts like prayer and fasting are not part of the essence of 'Iman' (faith). They are not explicitly mentioned in 'Amantu Billah' (I believe in Allah). The second aspect is the purpose and intent, which is the love and veneration of the

Radiant Presence, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), and love and veneration for the Household, the Sahaba, the Saints (Awliya), and the Scholars (may Allah be pleased with them)...

1. Bada'i al-Sana'i, Book of Testimony, Chapter: Regarding Conditions etc., H.M. Saeed Company Karachi, 6/269. Page 150 of 674

फरमाते हैं:

[बक्से का पाठ] अरबी: अल-मारूफ बिल-कज़िब ला अ'दालता लहू व ला तुक़बलु शहादतुहू अबदा वा इन ताबा बिखिलाफ मन वका'अ फ़िल-कज़िबि सहवन अव इब्तुलिया बिही मर्रतन सुम्मा ताबा वल्लाहु तआला अ'लम।

उर्दू: जो कोई झूठ बोलने में मशहूर हो तो उसके लिए कोई अ'दालत (विश्वसनीयता) नहीं है, इसलिए कभी भी उसकी गवाही स्वीकार नहीं की जा सकती चाहे वह तौबा ही क्यों न कर ले। इसके विपरीत उस व्यक्ति के लिए जिसने भूलवश झूठ बोल दिया या कभी-कभार उससे गलत बयानी हो गई और फिर उसने तौबा कर ली, तो तौबा के बाद उसकी गवाही स्वीकार की जाएगी। (अनुवादक) और अल्लाह तआला सबसे बड़ा ज्ञाता है। (त)

मसला 18: दीन के उलेमा निम्नलिखित मसले में क्या फरमाते हैं: ज़ैद कहता है कि हज़रत महबूब-ए-सुब्हानी अलैहिर्रहमा सहाबा से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) हैं और लाभ व हानि पहुँचाने के मालिक हैं, चुनाँचे मुझे उनकी ग्यारहवीं करने से तरक्की हुई; ग्यारहवीं और मौलूद मेरा ईमान है। अम्र कहता है कि हज़रत महबूब-ए-सुब्हानी अलैहिर्रहमा सहाबा किराम से अफ़ज़ल नहीं हैं और न ही लाभ व हानि के मालिक हैं, अलबत्ता उनकी पवित्र रूह को फ़ातिहा, शीरीनी आदि का सवाब पहुँचाना खैर व बरकत का कारण है। प्रचलित ग्यारहवीं और पवित्र मौलूद ईमान में शामिल नहीं हैं क्योंकि मैंने इन दोनों को 'आमन्तु बिल्लाह' के अर्थों में नहीं सुना, लेकिन यह बात ज़रूर है कि जनाब रिसालत-मआब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के विलादत (जन्म) का ज़िक्र शरीअत के अनुसार करना ईमान की ज़रूरतों में से है और दोनों जहाँ की सफलता का कारण है। किसका कथन सही है? स्पष्ट करें ताकि आप पुण्य के पात्र बनें। (त)

अल-जवाब (उत्तर): हुज़ूर सैयदुना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को सहाबा किराम रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से अफ़ज़ल कहना गुमराहियत है। और अल्लाह के दिए हुए अधिकार से उन्हें लाभ व हानि का मालिक कहने में कोई हर्ज नहीं है। जब कोई मुसलमान ऐसा शब्द कहता है, तो उसका अर्थ यही होता है, न कि (माज़अल्लाह) वह उन्हें अल्लाह के दिए बिना स्वयं लाभ व हानि का मालिक समझता है, क्योंकि ऐसा समझना कुफ़्र (अधर्म) है और कोई भी मुसलमान इस इरादे से ऐसा नहीं कहता। मीलाद शरीफ की महफ़िल और ग्यारहवीं शरीफ की दो हैसियतें हैं: एक हैसियत

विशेष कर्म (अमल) के रूप में है, तो इस तरह तो नमाज़ और रोज़ा जैसे फ़र्ज़ भी ईमान के मूल अंश में शामिल नहीं हैं। 'आमन्तु बिल्लाह' (मैं अल्लाह पर ईमान लाया) में उनका भी स्पष्ट उल्लेख नहीं है। दूसरी हैसियत मक़सद और मंशा की है, यानी हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की मुहब्बत व ताज़ीम और अहले बैत, सहाबा, औलिया और उलेमा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) की मुहब्बत व ताज़ीम...

1. बदाएउस्सनाए, किताबुश शहादा, फसल: अम्माश शरायत आदि, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/269 पृष्ठ 150/674

فرماتے ہیں:

[باکس والا متن] المعروف بالکذب لا عدالة له ولا تقبل شهادته ابدا وان تاب بخلاف من وقع في الكذب سهوا او ابتلی به مرة ثم تاب والله تعالی اعلم۔

جو کوئی دروغ گوئی یعنی جھوٹ بولنے میں مشہور ہو تو اس کے لئے کوئی عدالت نہیں لہٰذا کبھی بھی اس کی شہادت مقبول نہیں ہو سکتی اگر چہ تائب ہو جائے، بخلاف اس شخص کے جس نے بھول کر جھوٹ کہہ دیا یا کبھی کبھار اس سے غلط بیان ہو گئی پھر اس نے توبہ کر ڈالی تو اس کی شہادت توبہ کرنے کے بعد مقبول ہو گی، مترجم) اور اللہ تعالی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ ذیل میں: زید کہتا ہے کہ حضرت محبوب سبحانی علیہ الرحمۃ صحابہ سے افضل ہیں اور ایصال نفع و نقصان کے مالک ہیں چنانچہ مجھ کو ان کی گیارہویں کرنے سے ترقی ہوئی، گیارہویں اور مولود میرا ایمان ہے۔ عمرو کہتا ہے کہ حضرت محبوب سبحانی علیہ الرحمۃ صحابہ کرام سے افضل نہیں اور نہ مالک نفع و ضرر ہیں البتہ ان کی مقدس روح کو فاتحہ شرینی وغیرہ کا ثواب پہنچانا موجب خیر و برکت ہے۔ گیارہویں اور مولود اقدس مروجہ داخل ایمان نہیں کیونکہ میں نے یہ دونوں امنت باللہ کے معنی میں سے نہیں سنے، لیکن یہ بات ضرور ہے کہ ذکر ولادت جناب رسالتمآب علیہ افضل التحیات کا مشروع طور پر کرنا ایمان کے لوازمات سے ہے اور باعث فلاح دارین ہے__ کس کا قول درست ہے؟ بینوا توجروا (بیان کرو تا کہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: حضور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے افضل کہنا گمراہی ہے اور بعطائے الہی مالک نفع و ضرر کہنے میں حرج نہیں، مسلمان جب ایسا لفظ کہتا ہے اس کی مراد یہی ہوتی ہے نہ یہ کہ معاذ اللہ بذات خود بے عطائے الہی مالک نفع و ضرر جانے کہ یہ کفر خاص ہے اور کوئی مسلمان اس قصہ سے نہیں کہتا۔ مجلس میلاد مبارک و یازدہم شریف میں دو حیثیتیں ہیں ایک حیثیت خصوصی فعل اس طور پر تو فرائض حتی کہ نماز و روزہ بھی داخل ایمان وجزء ایمان نہیں، امنت باللہ (میں اللہ پر ایمان لایا۔ ت) میں ان کا بھی ذکر صریح نہیں، دوسری حیثیت مقصد و منشاء یعنی محبت و تعظیم حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو محبت و تعظیم اہل بیت و صحابہ و اولیاء و علماء رضی اللہ تعالیٰ...

1 بدائع الصنائع کتاب الشہادۃ فصل اما الشرائط الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶/ ۲۶۹ Page 150 of 674

Fatawa Ridawiyya Volume 21

[Regarding them] is also included in this; it is certainly a pillar of faith:

Allah the Almighty said (in the Holy Quran): "...and [that you] assist him and honor him"[1].	**Allah the Almighty has stated (in the Holy Quran) to respect and honor him (i.e., the Noble Prophet, peace and blessings be upon him). (T)**
And the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "None of you [truly] believes until I am more beloved to him than his father, his children, and all of mankind."[2]	And the Noble Prophet (peace and blessings be upon him) said: None among you can be a believer until I am more beloved to him than his parents, his children, and all people (meaning he should hold me most dear of all). And Allah Almighty is the most knowledgeable. (T)

Allah Almighty knows best.

Problem 19 to 22: What do the scholars of religion say regarding these matters: (1) Zaid prepared a hookah for a person. The aforementioned person took the hookah and recited a couplet. Zaid, out of ignorance, said "Sami Allahu Liman Hamidah" (Allah hears whoever praises Him). What is the ruling for him? (2) Another question is that if a person has kinship with Rafidis (rejectionists), participates in their eating and drinking, and in their life and death events, and if anyone tries to make him understand, his reply is: "We cannot abandon this." (3) The third problem is: what is the ruling for a person who has a heartfelt love for a usurer and after his death, significantly pursues his wealth? (4) Fourth: Until the time of Zaid's marriage, Zaid's mother held the belief that no companion has a status equal to Hazrat Ali, the Lion of God (may Allah honor his face). Explain so that you may receive a reward. (T)

The Answer: (1) The first foul word uttered by the one who spoke it; he should recite the Kalima (creed) anew and perform a renewal of marriage with his wife because mocking the divine word of praise to Allah (He whose majesty and awe are dominant) is a mockery. (T)

---

[1] Al-Quran al-Karim 8/48 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Bab Hubb ur-Rasul Sallallahu Alaihi Wa Sallam min al-Iman, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/7

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[उनके बारे में] भी इसमें शामिल है, यह निश्चित रूप से ईमान का एक स्तंभ है:

अल्लाह तआला ने (क़ुरआन मजीद में) फरमाया: "...और तुम उनकी मदद और ताज़ीम करो"[1]।

और हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "तुम में से कोई भी उस वक्त तक मोमिन नहीं हो सकता जब तक कि मैं उसके नज़दीक उसके वालिद, उसकी औलाद और तमाम लोगों से ज़्यादा महबूब न हो जाऊं[2]।

वल्लाहु तआला आलम (अल्लाह बेहतर जानता है)।

अल्लाह तआला ने (क़ुरआन मजीद में) इरशाद फरमाया कि उनकी (यानी हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की) ताज़ीम और तौक़ीर करो। (त)

और हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: तुम लोगों में उस वक्त तक कोई ईमानदार नहीं हो सकता जब तक कि मैं उसके नज़दीक उसके वालिदैन, उसकी औलाद और सब लोगों से ज़्यादा महबूब न हो जाऊं(यानी वह सब से ज़्यादा मुझे महबूब रखे)। और अल्लाह तआला सब से ज़्यादा इल्म वाला है। (त)

मसला 19 से 22: इन मसाइल में उलमा-ए-दीन क्या फरमाते हैं: (1) ज़ैद ने एक शख़्स को हुक़्क़ा भर कर दिया, उस शख़्स ने हुक़्क़ा लेकर एक शेर पढ़ा। ज़ैद ने ला-इल्मी (अज्ञानता) की वजह से यह कहा "समिअल्लाह लिमन हमिदह" (अल्लाह ने सुन लिया जिसने उसकी हम्द की)। उसके लिए क्या हुक्म है? (2) दूसरा सवाल यह है कि जिस शख़्स की रिश्तेदारी राफ़ज़ियों से हो और वह उनके खाने-पीने और जीने-मरने में भी शामिल हो और कोई समझाए तो उसका यह जवाब कि हमसे यह तर्क (छोड़ा) नहीं हो सकता। (3) और तीसरा मसला यह है कि जो शख़्स सूदखोर (ब्याजखोर) से दिली मुहब्बत रखे और मरने के बाद उसके माल की बहुत ज़्यादा पैरवी करे, उसके लिए क्या हुक्म है? (4) चौथा: ज़ैद की वालिदा का ज़ैद की शादी के वक्त तक यह अक़ीदा था कि हज़रत अली शेर-ए-ख़ुदा (करमल्लाहु वज्हहुल करीम) के बराबर किसी सहाबी का रुतबा नहीं है। बयान फरमाएं ताकि अज्र-ओ-सवाब पाएं। (त)

अल-जवाब: (1) पहला नापाक लफ्ज़ जिसने बोला उसे नए सिरे से कलमा पढ़ना चाहिए और अपनी औरत से तजदीद-ए-निकाह (निकाह का नवीनीकरण) करे क्योंकि अल्लाह तआला (जिसका जलाल और रौब ग़ालिब है) के कलिमा-ए-हम्द के साथ इस्तिहज़ा (मज़ाक) करना है। (त)

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 8/48 [2] सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल ईमान, बाब हुब्बुर रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मिनल ईमान, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/7

पेज 151/674

عنہم بھی اس میں داخل ہے یہ ضرور رکن ایمان ہے:

اللہ تعالٰی نے (قرآن مجید میں) ارشاد فرمایا ان کی (یعنی حضور اکرم صلی اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام کی) تعظیم وتوقیر کرو۔ (ت)

قال اللہ تعالٰی "وَتُعَزِّرُوہُ وَتُوَقِّرُوہُ"[1].

اور حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا: تم لوگوں میں اس وقت تک کوئی ایمان دار نہیں ہوسکتا جب تک اس میں اس کے نزدیک اس کے والدین، اس کی اولاد اور سب لوگوں سے زیادہ محبوب نہ ہو جاؤ (یعنی وہ سب سے زیادہ مجھے محبوب رکھے۔) اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم والا ہے۔ (ت)

وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لایؤمن احدکم حتی اکون احب الیہ من والدہ و ولدہ والناس اجمعین[2].

واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹ تا ۲۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: (۱) زید نے ایک شخص کو حقہ بھر کر دیا، شخص مذکور نے حقہ لے کر ایک شعر پڑھا، زید نے لاعلمی کی وجہ سے یہ کہا سمع اللہ لمن حمیدہ، اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ (۲) دیگر سوال یہ ہے کہ جس شخص کی قرابت داری رافضیوں سے ہو اور ان کے کھانے پینے میں اور زیست و مرگ میں بھی شامل ہو اور کوئی سمجھائے تو اس کا یہ جواب کہ ہم سے یہ ترک ہو نہیں سکتا، (۳) اور مسئلہ سوم یہ ہے کہ جو شخص سود خور سے محبت قلبی رکھے اور بعد مرگ اس کے مال کی پیروی بہت سی کرے اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ (۴) چہارم زید کی والدہ کا زید کی شادی کے وقت تک یہ عقیدہ تھا کہ حضرت علی شیر خدا کرم اللہ وجہہ کے برابر کسی صحابی کا رتبہ نہیں ہے۔ بینوا توجروا۔ (بیان کرو تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: (۱) پہلا لفظ ناپاک جس نے بکا اسے نئے سرے سے کلمہ پڑھنا چاہئے اور اپنی عورت سے تجدید نکاح کرے کیونکہ استہزاء بکلمۃ الحمد الالٰہی عزجلالہ (اس لئے کہ یہ اللہ تعالیٰ (کہ جس کا جلال اور رعب غالب ہے) کے کلمہ حمد کے ساتھ مذاق ہے۔ ت)

---

[1] القرآن الکریم ۸/۴۸ [2] صحیح البخاری کتاب الایمان باب حب الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من الایمان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۱/۷

Vol. 21 Fatawa Razawiyya

(2) Interacting with the Rafidhis is forbidden (Haram), and its perpetrator, even if he is not a Rafidhi himself, is certainly a grave sinner and transgressor (fasiq fajir). When he persists in this, it is incumbent upon Muslims to cease all association with him.

Allah Almighty said: "And if Satan causes you to forget, then after the remembrance, sit not with the wrongdoing people." -[1] (Al-Quran 6:68) Allah Almighty has commanded (in the Holy Quran): If Satan causes you to forget, then after you remember, do not sit with the oppressors. (T)

(3) If affection for a usurer (interest-taker) is due to some kinship, relationship, or a legitimate favor, then a person is constrained to that extent; otherwise, mingling with them is prohibited.

In Tafsir al-Ahmadiyya, after mentioning that the aforementioned noble verse recited includes every disbeliever, innovator, and sinner, it is stated: Indeed, sitting with all of them is prohibited. -[2] In Tafsir al-Ahmadiyya, after mentioning that the above-cited noble verse applies to every disbeliever, innovator, and sinner, it is stated that sitting in their company is prohibited by Sharia. (T)

And if by 'following his wealth after death' it is meant that an effort was made to collect the interest he had spread among people, then such a person making the effort is also cursed like the usurer. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Allah has cursed the devourer of usury, the one who pays it, the one who records it, and the two witnesses to it. -[3] Allah Almighty's curse is upon those who consume interest, those who feed it to others, those who record it, and those who stand witness to it. (T)

And if the effort was made for some lawful wealth, there is no harm.

(4) Zaid's father, due to the aforementioned belief, is outside the fold of Ahl al-Sunnah and is part of a deviant sect called the 'Tafdhiliyyah', whom the leaders of the religion have called the "younger brother of the Rafidhis," but this does not place any blame on Zaid.

[1] Al-Quran al-Karim 6/68 [2] Al-Tafsirat al-Ahmadiyya, under the verse 'Wa ma 'ala al-ladhina...', Karimiya Press Bombay, p. 388 [3] Sahih Muslim, Book of Sales, Chapter on Usury, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/72

जिल्द २१ फ़तावा रज़विया

(२) राफ़िज़ियों (एक संप्रदाय) के साथ मेल-जोल हराम है और इसका अपराधी अगर खुद राफ़िज़ी न भी हो, तो वह एक गंभीर पापी (फ़ासिक़-फ़ाजिर) ज़रूर है। और जब वह इस पर अड़ा रहता है, तो मुसलमानों पर लाज़िम है कि वे खुद उससे मिलना-जुलना छोड़ दें।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के पास मत बैठो।" -[1] (अल-क़ुरआन ६:६८) अल्लाह तआला ने (क़ुरआन मजीद में) इरशाद फ़रमाया: अगर शैतान तुम्हें भुलावे में डाल दे, तो याद आने पर ज़ालिमों के पास मत बैठो। (त)

(३) सूदखोर (ब्याज खाने वाले) से लगाव अगर अपनी किसी रिश्तेदारी, संबंध या जायज़ एहसान की वजह से है, तो इंसान उस हद तक मजबूर है, लेकिन इसके बिना उससे मेल-जोल वर्जित है।

तफ़सीर-ए-अहमदी में यह ज़िक्र करने के बाद कि उपर्युक्त पवित्र आयत हर काफ़िर, बिदअती और पापी को शामिल करती है, यह बताया गया है कि उन सबके साथ बैठना मना है। -[2] तफ़सीर-ए-अहमदी में यह ज़िक्र करने के बाद कि ऊपर दी गई आयत-ए-करीमा हर काफ़िर, बिदअती और पापी के लिए है, यह स्पष्ट किया गया है कि उन सबके पास बैठना शरअन मना है। (त)

और मरने के बाद उसके धन का पीछा करने से यदि आशय यह है कि जो ब्याज उसने लोगों में फैला रखा था, उसे वसूल करने का प्रयास किया गया, तो यह प्रयास करने वाला भी सूदखोर की तरह शापित है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अल्लाह ने सूद खाने वाले, खिलाने वाले, इसे लिखने वाले और इसके गवाहों पर लानत भेजी है। -[3] सूद खाने वाले, खिलाने वाले, लिखने वाले और उसकी गवाही देने वाले, इन सब पर अल्लाह तआला की लानत है। (त)

और यदि किसी हलाल (जायज़) धन के लिए प्रयास किया गया, तो कोई हर्ज़ नहीं।

(४) ज़ैद का पिता उपर्युक्त अक़ीदे के कारण अहले सुन्नत से बाहर है और एक गुमराह फ़िरक़े 'तफ़्ज़ीलिया' में शामिल है, जिन्हें धर्म के इमामों ने राफ़िज़ियों का छोटा भाई कहा है, लेकिन इससे ज़ैद पर कोई दोष नहीं आता।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ६/६८ [2] अत-तफ़्सीरात अल-अहमदिया, आयत 'व मा अलल लज़ीना यत्तक़ून...' के नीचे, मतबा करीमिया बंबई, पृ. ३८८ [3] सहीह मुस्लिम, किताब अल-बुयू, बाब अर-रिबा, क़दीमी कुतुब खाना कराची, २/७२

पृष्ठ १५२/६७४

(۲) رافضیوں سے میل جول حرام ہے اور اس کا مرتکب اگر رافضی نہ بھی ہو تو سخت درجہ کا فاسق فاجر ضرور ہے اور جب وہ اس پر اصرار کرتا ہے تو مسلمانوں پر لازم ہے کہ خود اس سے ملنا جلنا ترک کر دیں۔

قال اللہ تعالٰی "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ﴿۶۸﴾" -[1] اللہ تعالٰی نے (قرآن مجید میں) ارشاد فرمایا: اگر شیطان تمہیں بھلاوے میں ڈال دے تو پھر یاد آنے پر ظالموں کے پاس مت بیٹھو۔ (ت)

(۳) سود خور سے محبت اگر اپنی کسی قرابت، رشتہ، جائز احسان کی وجہ سے ہے تو اس قدر پر انسان مجبور ہے اور بے اس کے اس سے بھی خلط ملط منع ہے۔

في التفسیر الاحمدي بما ذكر شمول الكریمۃ المتلوۃ لكل كافر والمبتدع والفاسق ان القعود مع كلهم ممنوع -[2] تفسیر احمدی میں یہ ذکر کرنے کے بعد کہ اوپر ذکر کردہ آیہ کریمہ ہر کافر بدعتی اور فاسق کو شامل ہے یہ بیان فرمایا کہ ان سب کے پاس بیٹھنا شرعاً منع ہے۔ (ت)

اور بعدِ مرگ اس کے مال کی پیروی سے اگر مراد یہ ہے کہ اس کا سود جو لوگوں پر پھیلا ہوا تھا وصول میں کوشش کی جب تو یہ کوشش کرنے والا بھی سود خوار کی طرح ملعون ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

لعن اللہ اكل الربا ومؤكلہ وكاتبہ وشاهدیہ -[3] سود کھانے والے، کھلانے والے، لکھنے والے اور اس کی گواہی دینے والے سب پر اللہ تعالٰی کی لعنت ہے۔ (ت)

اور اگر کسی مالِ حلال کے لئے کوشش کی تو حرج نہیں۔

(۴) زید کی والدی عقیدہ مذکورہ کے سبب اہلسنت سے خارج اور ایک گمراہ فرقے تفضیلیہ میں داخل ہے جن کو ائمہ دین نے رافضیوں کا چھوٹا بھائی کہا ہے مگر اس سے زید پر کچھ الزام نہیں۔

[1] القرآن الکریم ۶/ ۶۸ [2] التفسیرات الاحمدیہ تحت آیۃ وما علی الذین یتقون من حسابھم مطبعہ کریمیہ بمبئی ص ۳۸۸ [3] صحیح مسلم کتاب البیوع باب الرباء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۲

Fatawa-e-Razvia Volume 21

...not while he does not share in this belief. And Allah Almighty knows best.

Issue 23: From Sambhal, Moradabad district, Mohalla Teela, sent by Nadir Hussain Sahib, 12 Jumada al-Ula 1331 AH.

Question: Zaid went to a sweeper's (Bhangi's) house, offered Fatiha on the cooked food in the name of Shah Badi-ud-Din, i.e., Madar Sahib, took some money, sweets, and dry flour back to his home for use, and has been doing this for many years, meaning he considers him his spiritual guide (Pir). Now, the matter to be determined is whether Zaid's action was Shari'ah-permissible or prohibited? If permissible, by which Shari'ah ruling? And should other Muslims eat the goods brought by him or not? And if it was prohibited, what is the ruling regarding it? Is it better for Muslims to avoid it or not?

Answer: This act of the unrestrained Zaid is very impure and evil. Generally, sweepers (Bhangis) here are disbelievers, and no offering or action of a disbeliever is accepted, nor is it possible for any reward (thawab) to reach them.

Allah Almighty says (in the Holy Quran): "And We shall turn to whatever deeds they did (in this life), and We shall make such deeds as scattered floating dust." (1)

Offering Fatiha on his food implies a belief in the reaching of its reward, and this is against the Glorious Quran. Repentance is obligatory upon the perpetrator; in fact, renewal of Islam and marriage is required. Bringing and eating the charity of a sweeper, as this person does, humiliates Islam and makes Muslims feel repulsed. Muslims should not eat it, and if this person does not repent, leave him to the sweepers. And Allah Almighty knows best.

Issue 24: From Deesa Ishaq-ullah-Milk, Gujarat, sent by Pirzada Muhammad Masoom Shah Sahib, 17 Jumada al-Ula 1331 AH.

Question: To the service of the Mujaddid of India, Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib. After greetings, the report of the situation is that a fatwa was written in your name from Pir Deesa. That person is a follower of Maulvi Ashraf Ali and wants to hand over four hundred houses of Ahl al-Sunnat wa-al-Jama'at here to Maulvi Ashraf Ali, meaning at our place...

1. Al-Quran al-Karim 25/23 Page 153 of 674

फतवा-ए-रजविया खंड 21

...नहीं जबकि वह इस अकीदे में शरीक न हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 23: संभल, जिला मुरादाबाद, मोहल्ला टीला से, प्रेषक नादिर हुसैन साहब, 12 जमादी अल-उला 1331 हिजरी।

प्रश्न: जैद ने एक भंगी के घर जाकर उसके घर के पके हुए खाने पर शाह बदीउद्दीन यानी मदार साहब की फातिहा दी और कुछ पैसे, मिठाई और सूखा आटा आदि अपने घर लाकर इस्तेमाल किया और सालों से ऐसा ही करता आ रहा है, यानी वह उसे अपना पीर समझता है। अब सवाल यह है कि जैद का यह कार्य शरीयत की दृष्टि से जायज था या नाजायज? यदि जायज था, तो किस शरई हुक्म से? और क्या अन्य मुसलमानों को उसके द्वारा लाई गई चीज़ों को खाना चाहिए या नहीं? और अगर यह नाजायज था, तो इसके बारे में क्या हुक्म है? क्या मुसलमानों के लिए इससे बचना बेहतर है या नहीं?

उत्तर: बेकाबू जैद का यह कृत्य अत्यंत अपवित्र और बुरा है। यहाँ आम तौर पर भंगी काफिर होते हैं, और काफिर की कोई नियाज़ या कोई अमल स्वीकार्य नहीं है, और न ही किसी भी तरह से उन तक सवाब पहुँचना संभव है।

अल्लाह तआला ने (कुरान मजीद में) फरमाया: "और हमने उन कामों का इरादा किया जो उन्होंने (दुनियावी ज़िंदगी में) किए फिर हमने उन्हें बिखरी हुई धूल के समान कर दिया।" (1)

उसके भोजन पर फातिहा देने का अर्थ उसके सवाब पहुँचने का विश्वास है, और यह महान कुरान के विरुद्ध है। करने वाले पर तौबा फर्ज है, बल्कि इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण आवश्यक है। भंगी का सदका जो यह व्यक्ति लाता और खाता है, इस्लाम को अपमानित करता है और मुसलमानों को घृणा दिलाता है। मुसलमानों को इसे नहीं खाना चाहिए, और यदि यह व्यक्ति पश्चाताप नहीं करता है, तो उसे भंगियों पर ही छोड़ दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 24: डीसा इसहाक-उल्लाह-मिल्क, गुजरात से, प्रेषक पीरज़ादा मुहम्मद मासूम शाह साहब, 17 जमादी अल-उला 1331 हिजरी।

प्रश्न: मुजद्दिद-ए-हिंद मौलाना मौलवी अहमद रजा खां साहब की सेवा में। सलाम के बाद गुजारिश यह है कि आपके नाम से पीर डीसा की ओर से एक फतवा लिखा गया है। वह व्यक्ति मौलवी अशरफ

अली का अनुयायी है और यहाँ अहले सुन्नत वल जमात के चार सौ घरों को मौलवी अशरफ अली के सुपुर्द करना चाहता है, यानी हमारे यहाँ...

1. अल-कुरान अल-करीम 25/23 पृष्ठ 153 का 674

نہیں جبکہ وہ اس عقیدہ میں شریک نہ ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳: از سنبھل ضلع مراد آباد محلہ ٹیلہ مرسلہ نادر حسین صاحب ۱۲ جمادی الاوّل ۱۳۳۱ھ

زید نے بھنگی کے گھر پر جاکر اس کے گھر کے کھانے پکے ہوئے پر فاتحہ جناب شاہ بدیع الدین یعنی مدار صاحب دے کر کچھ دام اور شیرینی اور خشک آٹا وغیرہ اپنے گھر لاکر استعمال میں لایا اور سالہا سال سے ایسا ہی کیا کرتا ہے یعنی وہ اپنا اسے پیر سمجھتے ہیں، اب دریافت طلب امر یہ ہے کہ زید کا یہ فعل شرعاً جائز تھا یا ناجائز؟ اگر جائز تھا تو احکام شرعیہ کے کون شے کے جواز سے؟ اور اس کے لائے جنس کا کھانا دوسرے مسلمان کو چاہئے یا نہیں؟ اور اگر ناجائز تھا تو اس کی نسبت کیا حکم؟ مسلمانوں کو اس سے بچنا بہتر ہے یا نہیں؟

الجواب: زید بیقید کا یہ فعل بہت ناپاک وبد ہے۔ یہاں علی العموم بھنگی کفار ہیں، اور کافر کی کوئی نیاز کوئی عمل قبول نہیں، نہ ہر گز اس پر ثواب ممکن جسے پہنچایا جائے۔

قال اللہ تعالٰی "وَقَدِمْنَا إِلٰی مَا عَمِلُوْا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنٰہُ ھَبَآءً مَّنْثُوْرًا" (۱)۔ اللہ تعالٰی نے (قرآن مجید میں) ارشاد فرمایا: اور ہم نے ان کاموں کا ارادہ کیا جو انھوں نے (دنیاوی زندگی میں) کئے پھر ہم انھیں بکھرا ہوا گردو غبار بنا کر اڑا دیں گے۔ (ت)

اس کے کھانے پر فاتحہ دینا اس کا ثواب پہنچنے کا اعتقاد ہے اور یہ قرآن عظیم کے خلاف ہے زیر پر توبہ فرض ہے بلکہ تجدید اسلام و نکاح چاہئے، بھنگی کا صدقہ جو یہ شخص لاتا اور کھاتا ہے اسلام کو ذلیل اور مسلمانوں کو متنفر کرتا ہے مسلمان اسے نہ کھائیں، اور یہ شخص تائب نہ ہو تو اسے بھنگیوں ہی پر چھوڑ دیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۴: از ڈیسہ اسحاق اللہ ملک گجرات مرسلہ پیرزادہ محمد معصوم شاہ صاحب ۱۷ جمادی الاوّل ۱۳۳۱ھ

بخدمت جناب مجدد ہند مولانا مولوی صاحب احمد رضا خاں صاحب، بعد تسلیم کے گزارش حال یہ ہے کہ آپ کے نام پیر ڈیسہ سے فتویٰ لکھا ہے وہ شخص مولوی اشرفعلی کا پیرو ہے اور یہاں پر چار سو مکان اہلسنت وجماعت کے ہیں ان کو مولوی اشرفعلی کے سپرد کرنا چاہتا ہے یعنی ہمارے ہاں

Fatawa Rizvia, Volume 21

It is a custom to play the 'tasha' (a type of drum) during weddings at the time of nikah. The reason for this is to prevent non-conformists (Ghair-Muqallids) from joining our group. However, this person, becoming a follower of Ashraf Ali, forbids playing the tasha and even forbids things that have no sin in them. Therefore, please write in the name of Ishaq Allah so that we can avoid the traps of these devils. Even if the playing of tasha stops here, there is a fear that we might turn away from our religion.

The Answer:

Respected Pirzada Sahib, may his glory continue, greetings! The pure Shari'ah has permitted the use of the 'duff' (tambourine) without bells in weddings, provided it is not played according to musical laws. Drums, tashas, and musical instruments as they are commonly used are not permissible. If an innovator in religion or an unbeliever forbids an illegitimate act, it cannot be called permissible. Tomorrow, if a Wahhabi forbids dancing, should that also be made permissible? Sunni Muslims should not have such a weak and flexible belief in religion that if they are not allowed to sin, they turn away from the religion. Faith in religion should be such that: "Do not associate partners with Allah even if you are burned." (T: Even if someone burns you to ashes, do not turn away from the religion). Allah Almighty says:

Arabic	**Urdu Translation**
"And among the people is he who worships Allah on an edge. If good befalls him, he is content with it; but if a trial befalls him, he turns on his face [to unbelief]. He has lost [this] world and the Hereafter. That is the manifest loss."	Some people stand on the edge and worship Allah; if they receive any good, they are happy, and if any trial comes, they turn back on their faces. Such people have loss in both this world and the hereafter. This is clear loss. We seek refuge in Allah. And Allah knows best. (T)

1 - And refuge is with Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.

Problem 25: What do the scholars of religion say regarding this matter: Are eating interest (usury), gambling, adultery, and other such evil deeds equal in sin or not? And how is it to eat and drink with such a person? Explain so that you may be rewarded. (T)

The Answer:

All these actions are forbidden (haram) and major sins (kabair), and the perpetrator of any of these acts deserves the fire [of Hell] and the wrath of the Compeller (Al-Jabbar).

1. The Holy Quran 22:11

फ़तावा रज़विया, खंड 21

दस्तूर है कि शादी में निकाह के वक्त ताशा बजाया करते हैं, इसका कारण यह है कि गैर-मुक्लिद हमारी जमात में न आने पाएं। मगर यह व्यक्ति अशरफ अली का अनुयायी होकर ताशा बजाना मना करता है और जिस चीज़ में गुनाह न हो उसे भी मना करता है। इसलिए आप इसहाक अल्लाह के नाम पर लिखें ताकि हम इन शैतानों के फंदों से बचें, भले ही यहाँ ताशा बजना बंद हो जाए, तो हमें अपने धर्म से फिर जाने का डर है।

उत्तर:

आदरणीय पीरज़ादा साहब, उनकी महिमा बनी रहे, सलाम! शुद्ध शरीयत ने शादी में दफ़ (बिना झंकार वाली ढपली) बजाना जायज़ रखा है, बशर्ते उसे संगीत के नियमों पर न बजाया जाए। ढोल, ताशा और वाद्य यंत्र जिस तरह प्रचलित हैं, वे जायज़ नहीं हैं। यदि कोई बद-मज़हब (धर्म भ्रष्ट) या काफ़िर किसी नाजायज़ बात से मना करे, तो उसे जायज़ नहीं कहा जा सकता। कल को कोई वहाबी नाच-गाने से मना करे, तो क्या उसे भी जायज़ कर दिया जाएगा? सुन्नी मुसलमानों का धर्म पर इतना कमज़ोर विश्वास नहीं होना चाहिए कि गुनाह की अनुमति न मिले तो धर्म ही छोड़ दें। धर्म पर विश्वास ऐसा होना चाहिए कि: "अल्लाह के साथ किसी को साझी न ठहराओ, चाहे तुम्हें जला दिया जाए।" (अर्थात: यदि कोई जलाकर राख भी कर दे, तो धर्म से न फिरें)। अल्लाह अज़्वजल फरमाता है:

अरबी आयत

"और लोगों में से कोई ऐसा है जो एक किनारे पर (खड़े होकर) अल्लाह की इबादत करता है; फिर अगर उसे कोई भलाई पहुँचती है तो वह उससे संतुष्ट हो जाता है, और अगर उसे कोई आज़माइश पहुँचती है तो वह औंधे मुँह फिर जाता है। उसने दुनिया और आख़िरत (परलोक) दोनों खो दिए। यही साफ़ घाटा है।"

उर्दू अनुवाद

कुछ लोग किनारे पर खड़े अल्लाह को पूजते हैं, अगर कोई भलाई पहुँची तो खुश हैं और कोई आज़माइश हुई तो उल्टे मुँह पलट गए। ऐसों का दुनिया और आख़िरत दोनों में घाटा है, यही साफ़ नुकसान है। अल्लाह की पनाह। और अल्लाह सबसे ज़्यादा जानने वाला है। (त)

1 - और अल्लाह की पनाह, और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 25: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि: सूद (ब्याज) खाना, जुआ खेलना, ज़िना (व्यभिचार) आदि सभी बुरे कार्यों का पाप बराबर है या नहीं? और ऐसे व्यक्ति के साथ खाना-पीना कैसा है? बयान फरमाएं ताकि पुण्य प्राप्त हो। (त)

उत्तर:

ये सभी कार्य हराम (निषिद्ध) और बड़े पाप (कबाईर) हैं, और इनमें से किसी भी कार्य को करने वाला आग (जहन्नुम) और अल्लाह के प्रकोप का हकदार है।

1. अल-कुरान अल-करीम 22/11

دستور ہے کہ شادی میں نکاح کے وقت تاشہ بجایا کرتے ہیں اس کا سبب یہ ہے کہ غیر مقلد ہماری جماعت میں نہ آنے پائیں مگر یہ شخص اشر فعلی کے پیرو ہو کر تاشہ بجانا منع کرتا ہے اور جس شے میں گناہ نہ ہو اس کو بھی منع کرتا ہے اس واسطہ آپ اسحاق اللہ کے نام پر لکھنا تاکہ ہم ان شیطانوں کے پھندوں سے بچیں اگرچہ یہاں پر تاشہ بجنا بند ہووے تو ہم کو اپنے مذہب سے پھر جانے کا خوف ہے۔

الجواب:

جناب پیر زادہ صاحب دام مجدہم تسلیم! شرح مطہر نے شادی میں دف جس میں جلاجل نہ ہوں اور قانون موسیقی پر نہ بجائیں جائز رکھا ہے۔ ڈھول تاشے باجے جس طرح رائج ہیں جائز نہیں ناجائز بات کو اگر کوئی بد مذہب یا کافر منع کرے تو اسے جائز نہیں کہا جا سکتا، کل کو کوئی وہابی ناچ کو منع کرے تو کیا اسے بھی جائز کر دینا ہوگا، سنی مسلمانوں کو دین پر ایسا بودا لوچ اعتقاد نہ چاہئے کہ گناہ کی اجازت نہ ملے تو دین ہی سے پھر جائیں، دین پر اعتقاد ایسا چاہئے کہ لا تشرك باللہ وان حرقت (اللہ تعالٰی کے ساتھ کسی کو شریک نہ کرا گرچہ تجھے جلا دیا جائے۔ ت) اگر کوئی جلا کر خاک کر دے تو دین سے نہ پھرے، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

عربی	اردو ترجمہ
"وَمِنَ النَّاسِ مَنْ یَّعْبُدُ اللہَ عَلٰی حَرْفٍ	کچھ لوگ کنارے پر کھڑے اللہ کو پوجتے ہیں اگر کوئی
فَإِنْ اَصَابَہٗ خَیْرُ نِ اطْمَاَنَّ بِہٖ وَ اِنْ	بھلائی پہنچی جب تو خوش ہیں اور کوئی آزمائش ہوئی تو
اَصَابَتْہُ فِتْنَۃُ نِ انْقَلَبَ عَلٰی وَجْھِہٖ خَسِرَ	الٹے منہ پلٹ گئے ایسوں کا دنیا و آخرت دونوں میں گھاٹا ہے

عربی	اردو ترجمہ
الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِيْنُ"	یہی صریح زیاں کاری ہے۔ اللہ تعالیٰ کی پناہ۔ اور اللہ تعالیٰ سب سے زیادہ جاننے والا ہے۔ (ت)

1 - والعیاذ باللہ تعالیٰ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ: سود کھانا اور جوا کھیلنا اور زانی وغیرہ سب فعل بد کی گناہ ایک برابر ہے یا نہ؟ اور ایسے آدمی کے ساتھ کھانا پینا کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر وثواب پاؤ۔ ت)

الجواب:

یہ سب افعال حرام اور سخت کبائر ہیں، اور ان میں سے کسی فعل کا مرتکب مستحق نار و غضب جبار ہے

1 القرآن الکریم ۲۲/ ۱۱

Then adultery (zina), which is a severe and foul major sin, if it does not involve the rights of people (Haqq al-Abd), then usury (interest) and gambling are worse than it. Regarding usury, in an authentic Hadith, the noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

Al-Riba thalathatun wa sab'una hooban adnahunna an yaqa'ar-rajulu 'ala ummihi - 1	**Consuming usury is a collection of seventy-three sins; the lightest among them is a sin like a man committing adultery with his mother.**

And if adultery also involves the rights of people, then it is worse than both usury and gambling, because the effect of usury and gambling is on wealth, while adultery is on honor, and honor is dearer than wealth. One should not eat with such people. And Allah Almighty knows best.

Problem 26-29: From the location of Sojat, Marwar bazaar, asked by Sheikh Munne Mian, cap seller, Dahin Mandi. (1) This, that showing hands to soothsayers and astrologers to find out the good or bad of fate. (2) And considering the second marriage of poor young widows as bad and taunting those who remarry. (3) And having prostitutes and performers dance at weddings. (4) And placing bets on gambling for win or loss, as many Hindu money-lenders and others often do. Do people doing such work remain within the Hanafi school and the Ahle Sunnat wal Jama'at or not? What is the ruling? Clarify so you may be rewarded. (T)

The Answer: (1) Showing hands to soothsayers and astrologers to find out the good or bad of fate, if it is by way of belief, i.e., what they say is true, then it is pure disbelief (kufr). This was stated in the Hadith:

Faqad kafara bima nuzila 'ala Muhammadin sallallahu 'alaihi wa sallama - 2	**Surely, he has denied whatever was sent down to the Prophet (peace and blessings be upon him). (T)**

And if it is not by way of belief and certainty but is with inclination and desire, then it is a major sin. This was stated in the Hadith:

---

1 Sunan Ibn Majah, Book of Trade, Chapter on Severity in Usury, H.M. Saeed Company Karachi, p. 165. 2 Jami` at-Tirmidhi, Book of Purification, Chapter on what

has been said regarding the dislike of approaching a menstruating woman, Amin Company Delhi, 1/19.

जिल्द 21 फतावा रज़विया

फिर व्यभिचार (ज़िना), जो एक अत्यंत घृणित महापाप है, यदि इसमें मनुष्य के अधिकार शामिल न हों, तो सूद (ब्याज) और जुआ इससे भी बुरे हैं। सूद के संबंध में एक सही हदीस में हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया:

अर-रिबा सलासतुन व सबऊना हूबन अदनाहुन्ना अन यक़अर्रजुलु अला उम्मीहि - 1	**सूद खाना तिहत्तर (73) पापों का समूह है, उनमें से सबसे हल्का पाप ऐसा है जैसे कोई व्यक्ति अपनी माँ के साथ ज़िना करे।**

और यदि ज़िना में मनुष्य के अधिकार भी शामिल हैं, तो वह सूद और जुए दोनों से बदतर है, क्योंकि सूद और जुए का प्रभाव धन पर होता है और ज़िना का सम्मान पर, और सम्मान धन से अधिक प्रिय है। ऐसे लोगों के साथ भोजन नहीं करना चाहिए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 26-29: सोजत मारवाड़ बाज़ार के अंदर से, प्रश्तकर्ता शेख मुन्ने मियां, टोपी विक्रेता, दाहिन मंडी। (1) यह कि ज्योतिषियों और हाथ देखने वालों को हाथ दिखाकर भाग्य का अच्छा-बुरा पता करना। (2) और बेचारी युवा विधवा स्त्रियों के दूसरे विवाह को बुरा समझना और दूसरा विवाह करने वालों पर ताना मारना। (3) और विवाह-शादियों में नर्तकियों और भांडों को नचाना। (4) और जुए में हार-जीत का दांव लगाना जैसा कि अक्सर हिंदू महाजन आदि लगाया करते हैं। क्या ऐसा कार्य करने वाले हनफी संप्रदाय और अहले सुन्नत व जमात में रहते हैं या नहीं, क्या आदेश (हुक्म) है? बयान फरमाएं ताकि पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: (1) ज्योतिषियों और हाथ देखने वालों को हाथ दिखाकर भाग्य का अच्छा-बुरा पता करना, यदि यह विश्वास के साथ हो, यानी वे जो बताते हैं वह सत्य है, तो यह स्पष्ट कुफ्र (ईश-निंदा) है। हदीस में इसी के बारे में फरमाया गया है:

फ़क़द कफ़रा बिमा नुज़िला अला मुहम्मदिन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम - 2	**निस्संदेह उसने उस चीज़ का इनकार किया जो हुज़ूर अलैहिस्सलाम पर उतारी गई थी। (त)**

और यदि यह विश्वास और यकीन के साथ न हो बल्कि झुकाव और इच्छा के साथ हो, तो यह एक महापाप (गुनाह-ए-कबीरा) है। हदीस में इसी के बारे में फरमाया गया है:

1 सुनन इब्न माजा, अबवाबुत्तजारती, बाबूत्तग़लीज़ी फिर्रिबा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 165।
2 जामेअ तिर्मिज़ी, किताबुत्तहारह, बाबू मा जाआ फी कराहियति इतियानिल हाईज़, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/19।

पृष्ठ 155 / 674

پھر زنا کہ سخت خبیث کبیرہ ہے اس میں اگر حق العبد شامل نہ ہو تو سود اور جوا اس سے بدتر ہیں سود کی نسبت صحیح حدیث میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

الربو ثلث وسبعون حوباً ادنا ھن ان یقع الرجل علی امه - 1 **سود کھانا تہتر گناہوں کا مجموعہ ہے ان میں سے سب سے ہلکا گناہ ایسا ہے جیسے آدمی ماں سے زنا کرے۔**

اور اگر زنا میں حق العبد بھی شامل ہے تو وہ سود اور جوئے دونوں سے بدتر ہے کہ سود اور جوئے کا اثر مال پر ہے اور زنا کا ناموس پر اور ناموس مال سے عزیز تر ہے۔ ایسے لوگوں کے ساتھ کھانا کھانا نہ چاہئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۹تا۲۶: از مقام سوجت مارواڑ بازار کے اندر مسئولہ شیخ منے میاں کلاہ فروش داہن منڈی (۱) یہ کہ کاہنوں اور جوتشیوں سے ہاتھ دکھلا کر تقدیر کا بھلا برا دریافت کرنا۔ (۲) اور بیچاری نوجوان بیوہ عورتوں کے نکاح ثانی کو برا سمجھنے اور نکاح ثانی کرنے والوں پر طعن کرنا۔ (۳) اور بیاہ شادیوں میں طوائف اور بھانڈ نچانا۔ (۴) اور جوئے کا انگہ لگانا ہار جیت کا جیسا کہ اکثر ہندو مہاجن وغیرہ لگایا کرتے ہیں ایسا کام کرنے والے حنفی المذہب اور اہلسنت و جماعت رہے یا نہیں، کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: (۱) کاہنوں اور جوتشیوں سے ہاتھ دکھا کر تقدیر کا بھلا برا دریافت کرنا اگر بطور اعتقاد ہو یعنی جو یہ بتائیں حق ہے تو کفر خالص ہے۔ اسی کو حدیث میں فرمایا:

فقد کفر بما نزل علی محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم - 2 **بے شک اس سے انکار کیا جو کچھ حضور علیہ الصلوۃ والسلام پر اتارا گیا۔ (ت)**

اور اگر بطور اعتقاد و تیقن نہ ہو مگر میل ورغبت کے ساتھ ہو تو گناہ کبیرہ ہے۔ اسی کو حدیث میں فرمایا:

---

1 سنن ابن ماجہ ابواب التجارات باب التغلیظ فی الرباء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۶۵ 2 جامع الترمذی کتاب الطہارت باب ماجاء فی کراھیة اتیان الحائض امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۹

Fatawa Rizvia, Volume 21

| Allah does not accept his prayer for forty days. | “Allah will not accept his prayers for forty days.” |

And if it is done in jest or mockery, it is futile, disliked, and foolish. However, if it is intended to demonstrate inability, then there is no harm. And Allah Almighty knows best.

(2) To consider second marriage bad and to criticize it—if it is based purely on custom, tradition, and social interests, rather than considering it religiously forbidden (Haram) or knowing it is religiously permissible (Halal) yet viewing the fulfillment and completion of Sharia with disdain—then it is not entirely blameworthy.

| As we have detailed this issue excellently in our treatise ‘Aqaid al-Tahani | As we have detailed this issue excellently in our treatise ‘Aqaid al-Tahani | | fi Hukm al-Nikah al-Thani’. (T) | fi Hukm al-Nikah al-Thani’. (T) |

And if one considers it religiously forbidden, the ruling is of disbelief (Kufr). And if one knows it is religiously permissible yet, God forbid, considers the implementation of Sharia as bad, then they are an outright apostate. And Allah Almighty knows best.

(3) The dancing of prostitutes is absolutely and strictly forbidden, the prohibition of which is stated in several Quranic verses. The way jesters impersonate others and make people laugh is also religiously forbidden. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| “Whoever sits in the middle of a circle is cursed.” | “He who sits in the middle of an evil gathering is cursed.” (T) |

And singing along with musical instruments is also forbidden, and if they dance with improper gestures, that is also forbidden. And Allah Almighty knows best.

(4) Gambling is also strictly forbidden by the definitive text of the Quran. However, by committing these acts, a person becomes a sinner and deserving of hellfire punishment, but they do not leave the fold of Hanafism or Sunnism as long as there is no difference in belief. And Allah Almighty knows best.

Problem 30: What do the scholars of religion and the Muftis of the clear Sharia say about this matter: Is obedience to parents and brothers obligatory (Wajib) or

mandatory (Fard)? And in case they commit major sins, such as committing adultery, theft, shaving the beard,

---

1 Jamiat-Tirmidhi, Book of Drinks, Chapter on what was narrated regarding the wine drinker, Amin Company, Delhi 2/8 2 Jami at-Tirmidhi, Book of Etiquette, Chapter on the dislike of sitting in the middle of a circle, Amin Company, Delhi 2/100

| अल्लाह ताला चालीस दिन तक उसकी नमाज़ स्वीकार नहीं करेगा। | “अल्लाह ताला चालीस दिन तक उसकी नमाज़ कुबूल नहीं फरमाएगा।” |

और अगर यह मज़ाक और उपहास के तौर पर हो तो यह व्यर्थ, घृणित और मूर्खता है। हाँ, अगर असमर्थता प्रकट करने के इरादे से हो तो कोई हर्ज नहीं, और अल्लाह ताला सबसे बेहतर जानता है।

(2) दूसरी शादी को बुरा समझना और उस पर कटाक्ष करना—यदि यह केवल रीति-रिवाजों और सामाजिक हितों के आधार पर है, न कि इसे धार्मिक रूप से हराम (वर्जित) समझने के कारण, या धार्मिक रूप से हलाल जानकर शरीयत की पूर्णता को बुरा समझने के कारण, तो यह इतना भी दोषपूर्ण नहीं है।

| जैसा कि हमने इस मसले का बहुत अच्छा विवरण अपने रिसाले ‘अक़ैद अल-तहानी | जैसा कि हमने इस मसले का बहुत अच्छा विवरण अपने रिसाले ‘अक़ैद अल-तहानी | | फ़ी हुक्म अन-निकाह अस-सानी’ में दिया है। (त) | फ़ी हुक्म अन-निकाह अस-सानी’ में दिया है। (त) |

और अगर कोई इसे धार्मिक रूप से हराम समझता है, तो यह कुफ्र (अविश्वास) का हुक्म है। और अगर धार्मिक रूप से हलाल जानकर, अल्लाह न करे, शरीयत के अमल को बुरा समझता है, तो वह स्पष्ट रूप से मुर्तद (धर्मत्यागी) है। और अल्लाह ताला सबसे बेहतर जानता है।

(3) तवायफ़ों का नृत्य पूर्णतः और निश्चित रूप से हराम है, जिसकी मनाही कई कुरानी आयतों से स्पष्ट है। जिस तरह भांड नकल उतारते हैं और लोगों को हँसाते हैं, वह भी धार्मिक रूप से हराम है। नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

| “जो घेरे के बीच में बैठता है, वह लानती (शापित) है।” | “जो किसी बुरी महफ़िल के बीच में बैठता है, वह लानती है।” (त) |

और संगीत वाद्ययंत्रों के साथ उनका गाना भी हराम है, और अगर वे अनुचित इशारों के साथ नाचते हैं, तो वह भी हराम है। और अल्लाह ताला सबसे बेहतर जानता है।

(4) जुआ भी कुरान के स्पष्ट पाठ के आधार पर हराम है। लेकिन इन कार्यों को करने से व्यक्ति पापी हो जाता है और आग के अज़ाब का हकदार होता है, लेकिन वह तब तक हनफीयत या सुन्नियत से

बाहर नहीं होता जब तक कि विश्वास (अक़ीदे) में बदलाव न हो। और अल्लाह ताला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 30: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं: माता-पिता और भाइयों की आज्ञा मानना वाजिब है या फर्ज़? और उनके कारण बड़े पाप (गुनाह-ए-कबीरा) करने की स्थिति में, जैसे व्यभिचार (ज़िना) करना, चोरी करना, दाढ़ी मुंडवाना,

---

1 जामी अल-तिर्मिज़ी, किताब अल-अशरबा, अध्याय: शराब पीने वाले के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी, दिल्ली 2/8 2 जामी अल-तिर्मिज़ी, किताब अल-अदब, अध्याय: घेरे के बीच में बैठने की नापसंदगी के बारे में, अमीन कंपनी, दिल्ली 2/100

| لم یقبل اللہ لہ صلوۃ اربعین صباحا ۱ | اللہ تعالٰی چالیس دن تک اس کی نماز قبول نہ فرمائیگا۔ |

اور اگر ہزل و استہزاء ہو تو عبث و مکروہ و حماقت ہے۔ ہاں اگر بقصد تعجیز ہو تو حرج نہیں ، واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) نکاحِ ثانی کو برا سمجھنا اور اس پر طعن کرنا اگر محض بربنائے رسم و رواج و مصالح عرفیہ ہے نہ یوں کہ اسے شرعاً حرام جانیں یا شرعاً حلال جان کر تحلیلِ تکمیلِ شرع کو برا سمجھے تو چنداں موردِ الزام نہیں۔

| کما فصلناہ باطیب تفصیل في رسالتنا عقائد التھانی | جساکہ ہم نے اس مسئلہ کی بہت عمدہ تفصیل اپنے رسالہ عقائد | | في حکم النکاح الثانی۔ (ت) | التہانی فی حکم النکاح الثانی میں بیان کی ہے۔ (ت) |

اور اگر اسے شرعاً حرام سمجھتا ہے تو حکم کفر ہے اور شرعاً حلال جان کر تحلیلِ شرع کو معاذ اللہ برا جانتا ہے تو صریح مرتد ، واللہ تعالٰی اعلم۔

(۳) طوائفوں کا ناچ مطلقاً حرامِ قطعی ہے جس کی حرمت پر متعدد آیاتِ قرآنیہ ناطق ہیں بھانڈ جس طرح نقلیں بنایا اور لوگوں کو ہنسایا کرتے ہیں یہ بھی شرعاً حرام ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| من قعد وسط الحلقۃ فھو ملعون ۲ | جو مجلسِ بری کے درمیان بیٹھا وہ ملعون ہے۔ (ت) |

اور مزامیر کے ساتھ ان کا گانا بھی حرام ہے اور اگر لچھے توڑنے کے ساتھ ناچتے ہوں تو یہ بھی حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۴) جوا بھی بنصِ قطعی قرآن حرام ہے مگر ان افعال کے کرنے سے آدمی گنہگار ہوتا ہے مستحقِ عذابِ نار ہوتا ہے مگر حنفیت یا سنیت سے خارج نہیں ہوتا جب تک اعتقاد میں فرق نہ ہو واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں اطاعتِ والدین و برداران واجب ہے یا فرض ؟ اور در صورتِ ارتکاب ان کے یہ گناہ کبیرہ مثلاً زنا کرنا، چوری کرنا، داڑھی منڈانا،

---

1 جامع الترمذی کتاب الاشربة باب ماجاء فی شارب الخمر امین کمپنی دہلی ۸/۲ 2 جامع الترمذی کتاب الادب ماجاء فی کراهية القعود وسط الحلقة امین کمپنی دہلی ۱۰۰/۲

Fatawa Razawiyya Volume 21

...or if obedience should be stopped, is it still necessary to obey? And if, after committing a sin, a son says to his father or a younger brother says to his elder brother, 'Stop shaving the beard, or committing adultery, or stealing,' and in response he says, 'I will certainly do this,' should he be obeyed in this situation or not? And if that person refuses to repent, does he become a disbeliever (kafir) or not? Please clarify so that you may be rewarded. (T)

The Answer: Obedience to parents is obligatory in permissible matters, even if they themselves are perpetrators of major sins (kabira). The burden of their major sins is upon them, but because of this, one cannot step outside of obeying them in permissible matters. Yes, if they command an impermissible act, then obedience to them in that matter is not allowed.

"There is no obedience to anyone in the disobedience of Allah Almighty."[1] There is no obedience (compliance) in the disobedience of Allah Almighty. (T)

If parents commit sins, one should request them with gentleness and respect; if they listen, it is better, otherwise, one cannot be harsh, but rather should pray for them in their absence. Their ignorant response that 'I will certainly do this' or refusing to repent is another severe major sin, but it is not absolutely disbelief (kufr) unless it involves considering an absolute prohibition (haram) as permissible (halal) or as an insult to a Shari'a command. Even then, obedience in permissible matters will not be forbidden. Yes, if, God forbid, this refusal is due to disbelief, they will become apostates (murtad), and a Muslim has no rights over an apostate. An elder brother is not equal to parents in these commands, though he too has a right to be respected. Causing harm to any Muslim without a Shari'a reason is not lawful, and Allah Almighty knows more than all creation. (T)

Issue 31: From Pilibhit Court Collectory, sent by Mr. Maulvi Irfan Ali Sahib Rizvi Barkati Bilsalpuri, 10 Dhu al-Hijjah 1332 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say regarding this issue: Do the marriages (nikah) of Muslim women who go to see the festivals of Hindus, like Dussehra etc., become void? Is it also forbidden for business people to go?

The Answer: Going to see their festival is absolutely impermissible. If it is their religious festival in which they...

[1] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, remnants of the Hadith of Al-Hakam bin Amr Al-Ghifari, Al-Maktab Al-Islami Beirut 5/66. Page 157 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

...या आज्ञा मानना छोड़ देना चाहिए, या अब भी आज्ञा माननी चाहिए? और अगर पाप करने के बाद बेटा अपने बाप से या छोटा भाई बड़े भाई से कहे कि दाढ़ी मुंडवाना या व्यभिचार करना या चोरी करना छोड़ दो, और उसके जवाब में वह कहे कि 'यह तो मैं ज़रूर करूँगा', तो इस स्थिति में आज्ञा माने या नहीं? और अगर वह व्यक्ति तौबा (तौबा) करने से इनकार करे तो क्या वह काफ़िर हो गया या नहीं? स्पष्ट करें ताकि आपको पुण्य मिले। (त)

उत्तर: माता-पिता की आज्ञा मानना जायज़ (अनुमति योग्य) बातों में फर्ज़ (अनिवार्य) है, चाहे वे स्वयं बड़े पापों (कबीरा गुनाह) के दोषी हों। उनके बड़े पापों का भार उन्हीं पर है, लेकिन इस कारण से जायज़ मामलों में उनकी आज्ञा मानना बंद नहीं किया जा सकता। हाँ, यदि वे किसी नाजायज़ काम का आदेश दें, तो उसमें उनकी आज्ञा मानना जायज़ नहीं है।

"अल्लाह तआला की नाफ़रमानी में किसी की इताअत (आज्ञाकारिता) नहीं है।"[1] अल्लाह तआला की नाफ़रमानी में किसी की आज्ञाकारिता नहीं। (त)

यदि माता-पिता पाप करते हों, तो उनसे नम्रता और शिष्टाचार के साथ निवेदन करना चाहिए; यदि वे मान लें तो बेहतर है, अन्यथा सख्ती नहीं की जा सकती, बल्कि उनके लिए पीठ पीछे दुआ करनी चाहिए। उनका यह अज्ञानतापूर्ण उत्तर कि 'यह तो मैं ज़रूर करूँगा' या तौबा करने से इनकार करना एक और गंभीर बड़ा पाप है, लेकिन यह तब तक पूरी तरह से कुफ्र (अधर्म) नहीं है जब तक कि किसी हराम (वर्जित) को हलाल (वैध) समझना या शरीयत के आदेश का अपमान करना शामिल न हो। तब भी जायज़ बातों में उनकी आज्ञा मानने से मना नहीं किया जाएगा। हाँ, यदि ईश्वर न करे यह इनकार कुफ्र के कारण हो, तो वे मुर्तद (धर्मत्यागी) हो जाएँगे, और एक मुसलमान का मुर्तद पर कोई अधिकार नहीं रह जाता। बड़ा भाई इन आदेशों में माता-पिता के समान नहीं है, हालाँकि उसे भी सम्मान का अधिकार प्राप्त है। बिना किसी शरई (धार्मिक) कारण के किसी भी मुसलमान को कष्ट पहुँचाना जायज़ नहीं है, और अल्लाह तआला सारी सृष्टि से अधिक जानता है। (त)

मसला ३१: पीलीभीत कचहरी कलेक्ट्री से, प्रेषक मौलवी इरफान अली साहब रिज़वी बरकाती बिलसलपुरी, १० ज़ुल-हिज्जा १३३२ हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि: जो मुसलमान हिंदू त्यौहारों जैसे दशहरा आदि देखने के लिए जाते हैं, क्या उनकी पत्नियों का निकाह समाप्त हो जाता है? क्या व्यापार करने वालों के लिए भी जाना वर्जित है?

उत्तर: उनका मेला देखने के लिए जाना बिल्कुल नाजायज़ है। यदि वह उनका धार्मिक मेला है जिसमें वे...

---

[1] मुसनद इमाम अहमद बिन हनबल, अल-हकम बिन अम्र अल-ग़िफ़ारी की हदीस के शेष अंश, अल-मकतबतुल इस्लामी बेरूत ५/६६। पृष्ठ १५७/६७४

یاکتروانا، ترک اطاعت ہے یا اب بھی اطاعت کرنا چاہئے، اور اگر بعد ارتکاب کے لڑکا اپنے باپ سے یا چھوٹا بھائی بڑے بھائی سے کہے کہ داڑھی منڈانا یا زنا کرنا یا چوری کرنا چھوڑ دو، اور اس کے جواب میں وہ کہے کہ یہ تو ضرور کروں گا۔ اس حالت میں طاعت کرے یا نہیں؟ اور اگر وہ شخص توبہ سے انکار کرے تو کافر ہوا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: اطاعت والدین جائز باتوں میں فرض ہے اگرچہ وہ خود مرتکب کبیرہ ہوں، ان کے کبیرہ کا وبال ان پر ہے مگر اس کے سبب یہ امور جائزہ میں ان کی اطاعت سے باہر نہیں ہوسکتا، ہاں اگر وہ کسی ناجائز بات کا حکم کریں تو اس میں ان کی اطاعت جائز نہیں۔

لا طاعة لأحد في معصية الله تعالیٰ ۔ اللہ تعالیٰ کی نافرمانی میں کسی کی اطاعت (فرمانبرداری) نہیں۔ (ت)

ماں باپ اگر گناہ کرتے ہوں تو ان سے بہ نرمی و ادب گزارش کرے اگر مان لیں بہتر ورنہ سختی نہیں کرسکتا بلکہ غیبت میں ان کے لئے دعا کرے، اور ان کا یہ جاہلانہ جواب دینا کہ یہ تو ضرور کروں گا یا توبہ سے انکار کرنا دوسرا سخت کبیرہ ہے مگر مطلقاً کفر نہیں جب تک حرام قطعی کو حلال جاننا یا حکم شرعی کی توہین کے طور پر نہ ہو اس سے بھی جائز باتوں میں ان کی اطاعت منع نہ کی جائے گی ہاں اگر معاذاللہ یہ انکار بوجہ کفر ہو تو وہ مرتد ہوجائیں گے اور مرتد کے لئے مسلمان پر کوئی حق نہیں رہا۔ بڑا بھائی وہ ان احکام میں ماں باپ کا ہمسر نہیں، ہاں اسے بھی حق تعظیم حاصل ہے۔ اور بلا وجہ شرعی ایذا رسانی تو کسی مسلمان کی حلال نہیں، اور اللہ تعالیٰ سب مخلوق سے زیادہ جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۱: از پیلی بھیت کچہری کلکٹری مرسلہ جناب مولوی عرفان علی صاحب رضوی برکاتی بسلپوری ۱۰ ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ: اہلِ ہنود کے میلوں میں مثل دسہرہ وغیرہ میں جو مسلمان دیکھنے کی غرض سے جاتے ہیں کیا ان کی عورتیں نکاح سے باہر ہو جاتی ہیں؟ کیا تجارت پیشہ لوگوں کو بھی جانا ممنوع ہے؟

الجواب: ان کا میلہ دیکھنے کے لئے جانا مطلقاً ناجائز ہے۔ اگر ان کا مذہبی میلہ ہے جس میں وہ اپنا

---

[1] مسند امام احمد بن حنبل بقیہ حدیث الحکم بن عمرو الغفاری المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۶۶

If they perform acts of disbelief (kufr) and polytheism (shirk) and shout calls of disbelief, then it is obvious. This situation is strictly forbidden and is among the major sins (kaba'ir). However, even this is not disbelief (kufr) itself if one is averse to these words of disbelief. Yes, God forbid, if one likes any of these things or considers them insignificant, then they themselves become a disbeliever. In such a case, the wife would be out of the marriage bond and he would be out of Islam; otherwise, he is a transgressor (fasiq). And marriage does not break due to transgression (fisq), yet there is a severe warning. Making a spectacle out of acts of disbelief is far-reaching misguidance. It is mentioned in the Hadith:

Arabic Text	**Urdu Translation**
"Whoever increases the number of a people is one of them, and whoever is pleased with the action of a people is a partner to those who do it." Reported by Abu Ya'la in his Musnad and Ali bin Ma'bad in 'Kitab al-Ta'at wa al-Ma'siyah' from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Imam Abdullah bin Mubarak (mercy be upon him) reported it in 'Kitab al-Zuhd' as a saying of Abu Dharr (may Allah be pleased with him). According to Al-Khatib, it is reported from Anas (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with the words: "Whoever increases the number with a people, he is one of them."[2]	Whoever increases the strength/crowd of a group is considered one of them. And whoever likes an action of a group is a partner with those who perform it. (Imam Abu Ya'la narrated this in his Musnad and Ali bin Ma'bad in 'Kitab al-Ta'at wa al-Ma'siyah' via the chain of Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Imam Abdullah bin Mubarak narrated it in 'Kitab al-Zuhd' as a saying of Hazrat Abu Dharr (may Allah be pleased with him). While according to Al-Khatib, it is narrated from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with these words: Whoever stays with a group and increases their number is counted among them. - T)

And if it is not a religious fair but one of play and amusement, even then it is impossible for it to be free from forbidden (munkarat) and evil (qaba'ih) acts. Making a spectacle out of forbidden acts is not permissible. It is stated in Rad al-Muhtar:

Karahah kulli lahwin wa al-itlaq Every play is disliked (makruh), meaning an undesirable act, and its...

---

[1] Nasb al-Rayah li-Ahadith al-Hidayah, with reference to Abu Ya'la and Ali bin Ma'bad, Kitab al-Jinayat, Al-Maktabah al-Islamiyyah, 3/366. [2] Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Adi from Anas, Hadith 24681, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 9/10; Tarikh Baghdad, biography of Abdullah bin Atab, 7/316, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 40/10.

फ़तावा रज़विया खंड 21

अगर वे कुफ़्र और शिर्क करेंगे और कुफ़्र की आवाज़ों से चिल्लाएंगे, तो यह ज़ाहिर है। और यह स्थिति सख़्त हराम और कबीरा गुनाहों में से है। फिर भी, यह स्वयं में कुफ़्र नहीं है यदि कोई इन कुफ़्रिया बातों से घृणा करता है। हाँ, खुदा न करे, अगर कोई इनमें से किसी बात को पसंद करता है या उसे हल्का समझता है, तो वह स्वयं काफ़िर हो जाता है। ऐसी स्थिति में पत्नी निकाह से बाहर हो जाएगी और वह इस्लाम से बाहर हो जाएगा, अन्यथा वह फ़ासिक़ (अधर्मी) है। और फ़िस्क़ (अधर्म) से निकाह नहीं टूटता, फिर भी कड़ी चेतावनी है। और कुफ़्रिया कार्यों का तमाशा बनाना घोर पथभ्रष्टता (दलाल-ए-बईद) है। हदीस में है:

अरबी पाठ

"जो किसी कौम की भीड़ बढ़ाता है, वह उन्हीं में से है, और जो किसी कौम के काम को पसंद करता है, वह उस काम को करने वालों का साझीदार है।" इसे अबू याला ने अपनी मसनद में और अली बिन मा'बाद ने 'किताब अल-ताअत वल-मा'सिया' में हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से और उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। इमाम अब्दुल्ला बिन मुबारक ने 'किताब अल-ज़ुहद' में हज़रत अबू ज़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कौल से इसे रिवायत किया है। जबकि खतीब के अनुसार हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इन शब्दों के साथ वर्णित है: "जो किसी कौम के साथ होकर उनकी भीड़ बढ़ाता है, वह उन्हीं में गिना जाता है।"[2]

उर्दू अनुवाद

जो किसी कौम का जत्था (भीड़) बढ़ाता है वह उन्हीं में से है और जो किसी कौम का कोई काम पसंद करे वह उस काम करने वालों का शरीक है (इमाम अबू याला ने अपनी मसनद में इसको रिवायत फ़रमाया और अली बिन मा'बाद ने 'किताब अल-ताअत वल-मा'सिया' में हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की सनद से हुज़ूर अलैहिस्सलोतो वस्सलाम से इसे रिवायत किया और इमाम अब्दुल्ला बिन मुबारक अलैहिर्रहमा ने 'किताब अल-ज़ुहद' में हज़रत अबू ज़र रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के कौल से इसको रिवायत किया जबकि वह खतीब के नज़दीक हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलोतो वस्सलाम से इन अल्फ़ाज़ के साथ मरवी है, जो किसी कौम के साथ होकर उनका जत्था बढ़ाए तो वह उन्हीं में शुमार है। त)

और अगर धार्मिक मेला नहीं बल्कि खेल-तमाशा (लह्व-ओ-लब) है, तब भी यह असंभव है कि वह बुराइयों (मुनक़रात) और अशिष्टताओं (क़बाइह) से मुक्त हो। और बुराइयों का तमाशा बनाना जायज़ नहीं है। रद्दुल मुहतार में है:

करह कुल्लू लहविन वल इतलाक़ हर खेल मकरूह यानी नापसंदीदा काम है और इस...

---

[1] नसब अल-राया लि-अहादीस अल-हिदाया, अबू याला और अली बिन मा'बाद के हवाले से, किताब अल-जिनायात, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, 3/366 [2] कंज़ अल-उम्माल, हज़रत अनस से हदीस 24681 के हवाले से, मुअस्ससतु अल-रिसाला, बेरुत 9/10, तारीख बगदाद, अब्दुल्ला बिन अताब की जीवनी 7/316, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत 40/10

کفر و شرک کریں گے کفر کی آوازوں سے چلائیں گے جب تو ظاہر ہے اور یہ صورت سخت حرام منجملہ کبائر ہے پھر یہ بھی کفر نہیں اگر کفری باتوں سے نافرہے ہاں معاذ اللہ ان میں سے کسی بات کو پسند کرے یا ہلکا جانے تو آپ ہی کافر ہے اس صورت میں عورت نکاح سے نکل جائے گی اور یہ اسلام سے ورنہ فاسق ہے۔ اور فسق سے نکاح نہیں جاتا، پھر بھی وعید شدید ہے اور کفریات کو تماشا بنانا ضلال بعید ہے۔ حدیث میں ہے:

عربی متن

من کثر سواد قوم فھو منھم و من رضی عمل قوم کان شریک من عمل بہ، رواہ ابو یعلیٰ فی مسندہ و علی بن معبد فی کتاب الطاعۃ والمعصیۃ عن عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ورواہ الامام عبد اللہ بن المبارک فی کتاب الزھد عن ابی ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ من قولہ وھو عند الخطیب عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلفظ من سود مع قوم فھو منھم۔ [2]

اردو ترجمہ

جو کسی قوم کا جتھا بڑھائے وہ انھیں میں سے ہے اور جو کسی قوم کا کوئی کام پسند کرے وہ اس کام کرنے والوں کا شریک ہے (امام ابویعلیٰ نے اپنی مسند میں اس کو روایت فرمایا اور علی بن معبد نے کتاب الطاعۃ والمعصیۃ میں حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی سند سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے اسے روایت کیا اور امام عبد اللہ بن مبارک علیہ الرحمہ نے کتاب الزہد میں حضرت ابوذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے قول سے اس کو روایت کیا جبکہ وہ خطیب کے نزدیک حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے ان الفاظ کے ساتھ مروی ہے، جو

عربی متن **اردو ترجمہ**

کسی قوم کے ساتھ ہو کر ان کا جتھا بڑھائے تو وہ انہی

میں شمار ہے۔ ت)

اور اگر مذہبی میلہ نہیں لہو و لعب کا ہے جب بھی ناممکن کہ منکرات و قبائح سے خالی ہو اور منکرات کا تماشا بنانا جائز نہیں۔ رد المحتار میں ہے:

کرہ کل لھو و الاطلاق ہر کھیل مکروہ یعنی نا پسندیدہ کام ہے اور اس کو

---

[1] نصب الرایۃ لاحدیث الھدایۃ بحوالہ ابی یعلی وعلی بن معبد کتاب الجنایات المکتبہ الاسلامیہ ۳ / ۳۶۶ [2] کنزالعمال بحوالہ حن عن انس حدیث ۲۴۶۸۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹ / ۱۰، تاریخ بغداد ترجمہ عبد اللہ بن عتاب ۷ / ۳۱۶ دارالکتاب العربی بیروت ۴۰ / ۱۰

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Includes the act itself and listening to it. (1) Mentioning it without any restriction includes both performing it and listening to it. (T) In 'Tahtawi', at the beginning of the book's section on hidden sciences, regarding juggling/magic, it is stated: "It is evident from this that watching them for entertainment is prohibited, because watching a forbidden act for amusement is forbidden." (2) This reveals the prohibition of celebrating or finding joy in such performances, because taking pleasure in any forbidden act is also forbidden. (T)

Meaning, the acts of jugglers, magicians, and performers are forbidden, and watching their performance is also forbidden because making a forbidden act a spectacle is prohibited. Especially if any satanic superstition of the disbelievers is considered good, it is a severe calamity, and in such a case, the order for renewal of faith (Tajdid-e-Islam) and renewal of marriage (Tajdid-e-Nikah) will be given. It is stated in 'Ghamz al-Uyun': "Our masters have agreed that whoever regards an act of the disbelievers as good has committed disbelief, to the extent that they said regarding a man who said 'remaining silent during a meal as the Magi do is good' or 'avoiding sleeping with women during menstruation as they do is good', he is a disbeliever." (3) Our noble scholars agree that whoever considers any action of the disbelievers to be good becomes a disbeliever. They exercised such severity that they stated if a person said (regarding fire-worshippers) that their habit of remaining silent while eating is a good thing, or that not lying with a woman during her menstrual days is a fine matter, then he is a disbeliever (meaning, even praising or considering an act of the people of disbelief as good is a cause for disbelief in pure Islam). (T)

And if one goes for trade, but the fair/gathering is of their disbelief and polytheism, then going there is impermissible and forbidden, because that place is now their place of worship, and going to the temples of disbelievers is a sin. It is mentioned in 'Taymiyyah', then 'Tatariyah', then 'Hindiyyah': "It is disliked for a Muslim to enter a synagogue or a church; it is only disliked because it is a gathering place of devils." (4) It is disliked for any Muslim to enter the place of worship of Jews or the churches of Christians because they are places where devils gather. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/253.

2. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Khutbah al-Kitab, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/31.
3. Ghamz al-Uyun al-Basa'ir with al-Ashbah wa al-Naza'ir, Second Art, Idarat al-Qur'an wa al-'Ulum al-Islamiyya, Karachi, 1/295.
4. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiyyah, Chapter Fourteen, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/346.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

स्वयं कार्य करने और उसे सुनने को भी शामिल है। १ बिना किसी प्रतिबंध के उल्लेख करने में उसे करना और सुनना दोनों शामिल हैं। (त) 'तहतावी' में गुप्त विज्ञानों के वर्णन के अध्याय के आरंभ में बाज़ीगरी (जादूगरी) के विषय में है: "इससे उनके तमाशों को देखने की मनाही ज़ाहिर होती है क्योंकि किसी हराम काम को मनोरंजन के तौर पर देखना हराम है।" २ इससे खेल (तमाशा) पर खुशी मनाने की हरामियत ज़ाहिर होती है क्योंकि किसी हराम काम पर खुशी मनाना भी हराम है। (त)

अर्थात् बाज़ीगर, जादूगर और तमाशा दिखाने वालों के कार्य हराम हैं और उनका तमाशा देखना भी हराम है, क्योंकि हराम काम को तमाशा बनाना हराम है। विशेष रूप से यदि काफिरों के किसी शैतानी अंधविश्वास को अच्छा समझा जाए तो यह भारी विपत्ति है और उस समय 'तजदीद-ए-इस्लाम' (फिर से कलमा पढ़ना) और 'तजदीद-ए-निकाह' (निकाह का नवीनीकरण) का आदेश दिया जाएगा। 'गमज़ अल-उयून' में है: "हमारे विद्वानों का इस पर सर्वसम्मति है कि जिसने काफिरों के किसी कार्य को अच्छा समझा, वह काफिर हो गया। यहाँ तक कि उन्होंने उस व्यक्ति के बारे में कहा जिसने कहा कि 'भोजन के समय मजूसी (अग्निपूजकों) की तरह चुप रहना अच्छी बात है' या 'मासिक धर्म के दौरान महिलाओं के पास न लेटना (उनकी तरह) अच्छी बात है', तो वह काफिर है।" ३ हमारे प्रतिष्ठित उलेमा का इस पर इत्तेफाक है कि जिस किसी ने काफिरों के किसी काम को अच्छा समझा तो वह काफिर हो गया। उन्होंने यहाँ तक सख्ती बरती कि अगर किसी व्यक्ति ने (अग्निपूजकों के बारे में) कहा कि उनका भोजन खाने के समय खामोश रहना अच्छी बात है और इसी तरह मासिक धर्म के दिनों में औरत के पास न लेटना उम्दा बात है, तो वह काफिर है। (यानी कुफ्र के लोगों की बात को भी अच्छा कहना या समझना विशुद्ध इस्लाम में कुफ्र का कारण है)। (त)

और अगर व्यापार के लिए जाए और अगर मेला उनके कुफ्र और शिर्क का है, तो जाना नाजायज़ और मना है क्योंकि अब वह जगह उनका इबादतगाह है और काफिरों की इबादतगाहों में जाना गुनाह है। 'तैमिया', फिर 'ततारखनिया', फिर 'हिन्दिया' में है: "एक मुसलमान के लिए यहूदियों की इबादतगाह (सिनागॉग) और ईसाइयों के चर्च में दाखिल होना मकरूह है; यह केवल इसलिए मकरूह है क्योंकि वह शैतानों के इकट्ठा होने की जगह है।" ४ यहूदियों की इबादतगाह और ईसाइयों

के गिरजाघरों में किसी मुसलमान का दाखिल होना मकरूह है, क्योंकि वे शैतानों के जमा होने की जगह हैं। (त)

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, फस्ल फि अल-बय, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/२५३।
2. हाशियत अल-तहतावी अलद-दुर अल-मुख्तार, खुतबा अल-किताब, दार अल-मआरिफ़ह, बेरुत, १/३१।
3. ग़मज़ अल-उयून अल-बसायर मअ अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फन अल-थानी, इदारत अल-कुरान वल-उलूम अल-इस्लामिया, कराची, १/२९५।
4. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहियत, अल-बाब अल-राबे अशर, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/३४६।

पृष्ठ १५९ / ६७४

شامل لنفس الفعل واستماعہ۔ ۱ مطلقی (بغیر کسی قید) ذکر کرنا اس کے کرنے اور سننے دونوں کو شامل ہے۔ (ت) طحطاوی صدر کتاب بیان علوم مخفی ذکر شعبدہ میں ہے: یظھر من ذلك حرمة التفرج علیھم لان الفرجة علی المحرم حرام۔ ۲ اس سے کھیل (تماشا) پر خوشی منانے کی حرمت ظاہر ہوتی ہے کیونکہ کسی حرام کام پر خوشی منانا بھی حرام ہے۔ (ت) یعنی شعبدہ باز بھان متی بازیگر کے افعال حرام ہے اور اس کا تماشا دیکھنا بھی حرام ہے کہ حرام کو تماشا بنانا حرام ہے خصوصاً اگر کافروں کی کسی شیطانی خرافات کو اچھا جانا تو آفت اشد ہے اور اس وقت تجدید اسلام و تجدید نکاح کا حکم کیا جائے گا۔ غمز العیون میں ہے: اتفق مشائخنا ان من رأی امر الکفار حسناً فقد کفر حتی قالوا فی رجل قال ترك الکلام عند اکل الطعام حسن من المجوس اوترك المضاجعة عند ھم حال الحیض حسن فھو کافر۔ ۳ ہمارے مشائخ کرام کا اس پر اتفاق ہے کہ جس نے کافروں کے کسی کام کو اچھا سمجھا تو وہ کافر ہو گیا انھوں نے یہاں تک شدت اختیار فرمائی کہ اگر کسی شخص نے (آتش پرستوں کے بارے میں) کہا کہ ان کا طعام کھانے کے وقت خاموش رہنا اچھی بات ہے اور اسی طرح ایام ماہواری میں عورت کے پاس نہ لیٹنا عمدہ بات ہے تو وہ کافر ہے، (یعنی اہل کفر کی بات کو بھی اچھا کہنا یا سمجھنا خالص اسلام میں موجب کفر ہے)۔ (ت) اور اگر تجارت کے لئے جائے تو اگر میلہ ان کے کفر و شرک کا ہے جانا نا جائز و ممنوع ہے کہ اب وہ جگہ ان کا معبد ہے اور معبد کفار میں جانا گناہ۔ تیمی پھر تتارخانیہ پھر ہندیہ میں ہے: یکرہ للمسلم الدخول فی البیعة والکنیسة وانما یکرہ من حیث انہ مجمع الشیاطین۔ ۴ یہودیوں کی عبادت گاہ اور عیسائیوں کے گرجے (چرچ) میں کسی مسلمان کا داخل ہونا مکروہ ہے اس لئے کہ وہ شیاطین کے جمع ہونے کی جگہ ہے۔ (ت)

١ ردالمحتار كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع داراحياء التراث العربى بيروت ٥ / ٢٥٣ ٢ حاشية الطحطاوى على الدرالمختار خطبة الكتاب دارالمعرفة بيروت ١ / ٣١ ٣ غمز العيون البصائر مع الاشباه والنظائر الفن الثانى ادارة القران والعلوم الاسلامى كراچى ١ / ٢٩٥ ۴ فتاوى ہنديہ كتاب الكراهية الباب الرابع عشر نورانى كتب خانہ پشاور ٥ / ٣۴۶

Volume 21 Fatawa-e-Razvia

In Bahr al-Ra'iq it is stated: "And the apparent is that it is prohibitively disliked (Karahiya Tahrimiyya), for it is what is intended when they use the term absolutely.[1]" | It is apparent that by 'disliked', prohibitively disliked is meant, because upon absolute usage, that is what it generally refers to. (T)

Rather, in Radd al-Muhtar it is stated: "So if entering is forbidden, then praying is all the more so.[2]" | When going and entering there is forbidden, then praying is forbidden to a greater degree. (T)

And if it pertains to amusement and play, and he stays away from it himself—neither participating in it, nor watching it, nor selling items that belong to forbidden amusement and play—then it is permissible. However, it is still not appropriate, as their gathering is at all times a place of curse; therefore, safety and well-being lie in staying away from it. This is why the scholars have stated that if one passes through their neighborhood, they should pass through quickly and hurriedly. In Ghunyah Dhawi al-Ahkam, then Fath Allah al-Mu'in, and then in al-Tahtawi it is stated:

"They are the place of the descent of curses at all times, and there is no doubt that staying in any place that is like that is disliked, even passing through their places unless one hastens and speeds, as traditions have been reported regarding this." | Because the curse of God descends upon the places of disbelievers at all times. And there is no doubt that staying in such a gathering (and place) is disliked (an undesirable matter); rather, whenever one has to pass near their places, one should run and pass through quickly, as traditions have come down regarding this. (T)

And if he himself participates, or watches the show, or sells items related to their amusement and forbidden acts, then it is a sin and impermissible in itself. In al-Durr al-Mukhtar it is stated:

"We have previously presented, attributing it to al-Nahr, that whatever sin is inherently established in its essence, its sale is prohibitively disliked (Karahiya Tahrimiyya), and otherwise it is non-prohibitively disliked (Karahiya Tanzihiyya).[3]" | We have already stated, referring to "al-Nahr al-Fa'iq", that something with which sin is inherently associated, its sale is prohibitively disliked; however, if that is not the case, then the dislike will be non-prohibitive. (T)

[1] Radd al-Muhtar, referring to Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Salah, Chapter on Dislike of Prayer in Churches, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/252. [2] Radd al-Muhtar,

referring to Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Salah, Chapter on Dislike of Prayer in Churches, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/252. [3] al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/277.

जिल्द 21 फ़तावा-ए-रज़विया

बहर-उर-राईक़ में है: "और ज़ाहिर यह है कि यह कराहत-ए-तहरीमी है क्योंकि मुतलक़ तौर पर इस्तेमाल किए जाने पर यही मुराद होती है[1]।" | ज़ाहिर यह है कि कराहत से कराहत-ए-तहरीमी मुराद है क्योंकि "अत-तलाक" (मुतलक़ तौर पर इस्तेमाल) पर वही मुराद हुआ करती है। (त)

बल्कि रद-उल-मुहतार में है: "जब वहां दाख़िल होना ह़राम है, तो नमाज़ पढ़ना बदर्जा-ए-औला ह़राम है[2]।" | जब वहां जाना और दाख़िल होना ह़राम है तो नमाज़ पढ़ना बदर्जा-ए-औला (अधिक स्तर पर) ह़राम है। (त)

और अगर खेल-तमाशे का है और ख़ुद उससे बचे न उसमें शरीक हो न उसे देखे न वो चीज़ें बेचे जो खेल-तमाशे ममनूअ़ (वर्जित) की हों तो जाइज़ है, फिर भी मुनासिब नहीं कि उनका मजमा हर वक़्त महल-ए-लअनत है तो उससे दूरी ही में ख़ैर व सलामत है। और लिहाज़ा उलमा ने फ़रमाया कि उनके मोहल्ले में होकर निकले तो जल्द लपकता हुआ गुज़र जाए, ग़ुनियह ज़वी अल-अ़हकाम फिर फ़तह़ुल्लाह अल-मुईन, फिर तह़त़ावी में है:

"वो हर वक़्त लअनत नाज़िल होने की जगह हैं और इसमें कोई शक नहीं कि ऐसी हर जगह ठहरना मकरूह है, बल्कि उनके मक़ामात से गुज़रना भी, सिवा इसके कि तेज़ रफ़्तारी से गुज़रे और इस बारे में आसार (रिवायतें) वारिद हुई हैं।" | इस लिए कि हर वक़्त कुफ़्फ़ार के मक़ामात पर ख़ुदा की लअनत बरसती है। और इसमें कोई शक नहीं कि ऐसी मजलिस (और जगह) में ठहरना मकरूह है (नापसंदीदा बात है) बल्कि उनके मक़ामात के क़रीब जब कभी गुज़रना पड़े तो जल्दी से दौड़ कर गुज़रे, चुनांचे आसार यही वारिद हुआ है। (त)

और अगर ख़ुद शरीक हो या तमाशा देखे या उनके खेल-तमाशे और ममनूअ़ चीज़ बेचे तो ख़ुद ही गुनाह व नाजाईज़ है, दुर्र-ए-मुहतार में है:

"हमने अन-नह़र की तरफ़ निस्बत करते हुए पहले बयान कर दिया है कि जिसके साथ ऐन गुनाह क़ायम हो उसकी फ़रोख़्त मकरूह-ए-तहरीमी है और अगर ऐसा न हो तो फिर मकरूह-ए-तन्ज़ीही है[3]।" | हमने "अन-नह़र अल-फ़ाइक़" की तरफ़ निस्बत करते हुए पहले बयान कर दिया है जिसके साथ "बऐनिही" (स्वयं) गुनाह क़ायम हो उसका फ़रोख़्त करना मकरूह-ए-तहरीमी है लेकिन अगर ऐसा न हो तो फिर कराहत-ए-तन्ज़ीही होगी। (त)

[1] रद-उल-मुहतार बहवाला बहर-उर-राईक़ किताब-उस-सलात मतलब: चर्च में नमाज़ मकरूह है, दार एहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत 1/252. [2] रद-उल-मुहतार बहवाला बहर-उर-राईक़ किताब-उस-सलात मतलब: चर्च में नमाज़ मकरूह है, दार एहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत 1/252. [3] दुर्र-ए-मुहतार किताब-उल-हज़्र वल-इबाहा फ़स्ल फ़ील-बैअ, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली 2/277.

بحر الرائق میں ہے : والظاہر انہا تحریمیۃ لانہا المرادۃ عند اطلاقھم[1] - | ظاہر یہ ہے کہ کراہت سے کراہت تحریمی مراد ہے کیونکہ "عند الاطلاق" وہی مراد ہوا کرتی ہے۔ (ت)

بلکہ ردالمختار میں ہے: فاذا حرم الدخول فالصلوۃ اولی[2] - | جب وہاں جانا اور داخل ہونا حرام ہے تو نماز پڑھنا بدرجہ اولیٰ حرام ہے۔ (ت)

اور اگر لہو ولعب کا ہے اور خود اس سے بچے نہ اس میں شریک ہو نہ اسے دیکھے نہ وہ چیزیں بیچنے جو لہو ولعب ممنوع کی ہوں تو جائز ہے پھر بھی مناسب نہیں کہ ان کا مجمع ہر وقت محل لعنت ہے تو اس سے دوری ہی میں خیر و سلامت ہے ولہذا علماء نے فرمایا کہ ان کے محلہ میں ہو کر نکلے تو جلد لپکتا ہوا گزر جائے ، غنیہ ذوی الاحکام پھر فتح اللہ المعین، پھر طحطاوی میں ہے :

ھم محل نزول اللعنۃ في کل وقت ولا شك انہ یکرہ السکون في جمیع یکون کذلك بل وان یمر في امکنتھم الا ان یھرول ویسرع وقد ردت بذلك اثار - | اس لئے کہ ہر وقت مقامات کفار پر خدا کی لعنت برستی ہے۔ اور اس میں کوئی شک نہیں کہ ایسی مجلس (اور جگہ) میں ٹھہرنا مکروہ ہے (نا پسندیدہ امر) ہے بلکہ ان کے مقامات کے قریب جب کبھی گزرنا پڑے تو جلدی سے دوڑ کر گزرے، چنانچہ آثار یہی وارد ہوا ہے۔ (ت)

اور اگر خود شریک ہو یا تماشا دیکھے یا ان کے لہو و ممنوع کی چیز بیچے تو آپ ہی گناہ و ناجائز ہے، درمختار میں ہے:

قدمنا معزیا للنھر ان ما قامت المعصیۃ بعینہ یکرہ بیعہ تحریما والافتنزیھا[3] - | ہم نے "النہر الفائق" کی طرف نسبت کرتے ہوئے پہلے بیان کر دیا ہے جس کے ساتھ "بعینہ" گناہ قائم ہو اس کا فروخت کرنا مکروہ تحریمی ہے لیکن اگر ایسا نہ ہو تو پھر کراہت تنزیہی ہوگی (ت)

[1] ردالمحتار بحوالہ بحر الرائق کتاب الصلوٰۃ مطلب تکرہ الصلوۃ فی الکنسیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۵۲ [2] ردالمحتار بحوالہ بحر الرائق کتاب الصلوٰۃ مطلب تکرہ الصلوۃ فی الکنسیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۵۲ [3] درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۷۷

Fatawa Razawiyya Volume 21

It is stated in Fatawa Alamgiri: "If a Muslim intends to enter Dar al-Harb (land of war/ infidelity) with a guarantee of safety for trade, and he has with him his horse and his weapons, and he does not intend to sell them to them, he should not be prevented from that." [1]

When a Muslim wants to go to Dar al-Harb (land of infidelity) for business, and he has a horse and weapons etc. with him, and he does not intend to sell them (there), then he should not be stopped. (T)

Yes, there is one form of absolute permissibility: that a scholar goes to them for guidance and to invite them to Islam, provided he is capable of doing so. This going is good and praiseworthy, even if it is their religious festival. Such visits are proven many times from the Holy Prophet himself (peace and blessings of Allah be upon him). The season of the polytheists was also a declaration of polytheism; they used to say in the Talbiyah: "You have no partner, except a partner who is yours; You possess him and what he possesses."

"You have no partner, except that partner of whom You are the owner, but he does not own You." (T)

When those fools reached "No partner", the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) would say: "Woe to you! Stop there! Stop there!" i.e., ruin be upon you, just stop there, meaning do not extend the exception further. And Allah knows best. (And Allah Almighty knows most. T)

Problem 32: Question from Akbar Yar Khan, collector of donations for Madrasa-e-Ahle Sunnat, resident of the old city, Thursday, 25th Dhul Hijjah 1333 AH. In this matter, which sin among eating Haraam (forbidden), Kufr (infidelity), and Riba (interest/usury) is minor (Sagheera) and which is major (Kabeera)? Please provide a detailed answer.

Answer: La ilaha illAllah (There is no god but Allah). Infidelity (Kufr) is a major sin worse than every other major sin, and interest (Riba) is also a major sin. "Except the small faults. Indeed, your Lord is vast in forgiveness." [2] (Those who avoid the great

sins and immoralities, only [falling into] small faults. Indeed, your Lord is vast in forgiveness. T). And Allah knows best. (And Allah knows everything well. T)

1. Fatawa Hindiyah, Kitab al-Siyar, Chapter 6, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/233
2. Al-Quran al-Kareem 53/32

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

फ़तावा आलमगीरी में है: "इज़ा अरादल मुस्लिमु अन यदखुला दारल हर्ब बि अमानिन लित्तिजारति व म'अहु फ़रसहु व सिलाहुहु वहुवा ला युरीदु बैअहु मिन्हुम लम युम्ना' ज़ालिका मिन्हु।" [1]

जब कोई मुसलमान दार-उल-हर्ब (कुफ़्र के देश) में व्यापार के लिए जाना चाहे और उसके साथ घोड़ा और हथियार आदि हों और वह उन्हें (वहां) बेचने का इरादा न रखता हो, तो उसे रोका न जाए। (त)

हाँ, पूर्ण अनुमति का एक रूप यह है कि कोई विद्वान उन्हें मार्गदर्शन और इस्लाम की ओर आमंत्रित करने के लिए जाए, बशर्ते वह इस पर सक्षम हो। यह जाना अच्छा और सराहनीय है, भले ही वह उनका धार्मिक मेला ही क्यों न हो। स्वयं हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से ऐसा जाना कई बार सिद्ध है। मुशरिकों का मौसम भी शिर्क की घोषणा होता था, वे 'लब्बैक' में कहते थे: "ला शरीका लका इल्ला शरीकन हुवा लका तमलिकुहु वमा मलका"

"तेरा कोई शरीक नहीं मगर वह शरीक जिसका तू मालिक है, मगर वह तेरा मालिक नहीं।" (त)

जब वे मूर्ख "ला शरीक" (कोई शरीक नहीं) तक पहुँचते, तो अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते: "वायलका! कत कत" (तुम्हारी बर्बादी हो! बस बस!) यानी आगे अपवाद न बढ़ाओ। वल्लाहु तआला आलम। (और अल्लाह सबसे अधिक जानने वाला है। त)

मसला 32: मुस्तौला अकबर यार खां, मदरसा अहले सुन्नत के चंदा वसूल करने वाले, पुराने शहर के निवासी, गुरुवार 25 ज़ुल-हिज्जा 1333 हिजरी। इस मसले में कि हराम खाने, कुफ़्र और सूद खाने में कौन सा गुनाह सगीरा (छोटा) है और कौन सा कबीरा (बड़ा) है? कृपया विस्तार से उत्तर प्रदान करें।

अल-जवाब: ला इलाहा इल्लल्लाह, कुफ़्र हर कबीरा से भी बुरा कबीरा है और सूद (ब्याज) भी कबीरा है। "इल्लल्लमाम। इन्ना रब्तका वासिउल मग़फ़िरा।" [2] (जो लोग बड़े-बड़े गुनाहों और निर्लज्जता के कामों से बचते रहते हैं, लेकिन कभी कभार (शाज़-ओ-नादिर) उनसे कोई गलती हो जाए, तो निस्संदेह तुम्हारा पालनहार बड़ी क्षमा वाला है। त) वल्लाहु तआला आलम। (और अल्लाह सब कुछ अच्छी तरह जानता है। त)

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुस-सियर, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/233
2. अल-क़ुरान अल-करीम, 53/32

فتاوی عالمگیری میں ہے: اذا اراد المسلم ان یدخل دار الحرب بأمان للتجارۃ و معہ فرسہ و سلاحہ وھو لا یرید بیعہ منھم لم یمنع ذلک منہ [1]۔

جب کوئی مسلمان دار حرب (دار کفر) میں کاروبار کے لئے جانا چاہے اور اس کے ساتھ گھوڑا اور ہتھیار وغیرہ ہوں اور وہ انھیں (وہاں) بیچنے کا ارادہ نہ رکھتا ہو تو اسے نہ روکا جائے۔ (ت)

ہاں ایک صورت جواز مطلق کی ہے وہ یہ کہ عالم انھیں ہدایت اور اسلام کی طرف دعوت کے لئے جائے جبکہ اس پر قادر ہو یہ جانا حسن و محمود ہے اگر چہ ان کا مذہبی میلہ ہو ایسا تشریف لے جانا خود حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے بارہا ثابت ہے مشرکین کا موسم بھی اعلانِ شرک ہوتا لبیک میں کہتے: لا شریک لک الا شریکا ھو لک تملکہ وما ملکہ

تیرا کوئی شریک نہیں مگر وہ شریک جس کا تو مالک ہے مگر وہ تیرا مالک نہیں۔ (ت)

جب وہ سفہاء لاشریک تک پہنچے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے : ویلک قط قط خرابی ہو تمھارے لئے بس بس یعنی آگے استثنا نہ بڑھاؤ، واللہ تعالٰی اعلم۔ (اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم رکھتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۳۲: مسئلہ اکبر یار خاں محصل چندہ مدرسہ اہلسنت باشندہ شہر کہنہ روز پنجشنبہ ۲۵ ذی الحجہ ۱۳۳۳ھ اس مسئلہ میں کہ حرام اور کفر اور سود کھانے میں کون سا گناہِ صغیرہ ہے اور کون سا کبیرہ ہے؟ مہربانی فرما کر کے جواب بالتفصیل وارد ہونا چاہئے؟

الجواب: لا الہ الا اللہ، کفر ہر کبیرہ سے بدتر کبیرہ ہے اور سود بھی کبیرہ ہے "إِلَّا اللَّمَمَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ"[2] (جو لوگ بڑے بڑے گناہوں اور بیحیائی کے کاموں سے بچتے رہتے ہیں مگر یہ

کبھی (شاذونادر) ان سے کوئی غلطی سرزد ہوجائے یقیناً تمھارا پروردگار وسیع بخشش والا ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ (اور اللہ سب کچھ طرح اچھی جانتا ہے۔ ت)

[1] فتاوی ہندیہ کتاب السیر الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۲/۲۳۳ [2] القرآن الکریم ۳۲/۵۳

Fatawa Razawiyya | Volume 21

Problem 33 & 34: From Varanasi, locality Pakki Bagh, Madrasa Mazhar-ul-Uloom, Hafiz Noor Muhammad, student residing in Manvi. Thursday, 9th Muharram 1336 AH. (1) Is the perpetrator and believer of a bad innovation (bid'at-e-sayyiah) a greater transgressor (fasiq) than the perpetrator of a major sin (gunah-e-kabirah), or less, or equal? (2) Backbiting, lying - especially those lies that create discord among God's creation, such as causing resentment between two friends, husband and wife, father and son, or brothers, leading to separation and the ruin of a household; and being in search of and spying on the faults of a Muslim; if a Muslim commits a sin in secret, to be constantly spying on him and, upon finding out or merely based on suspicion and conjecture, to expose and publicize it - what level of sin is this? Are the perpetrators of these aforementioned sins transgressors (fasiq) and deserving of the curse of Allah and His Messenger or not? And are all these sins Islamically lower, higher, or equal to the degree of transgression (fisq) of adultery (zina)? A detailed and reasoned answer is required. *Bayyinu tujiru* (Explain and you shall be rewarded).

The Answer (Al-Jawab): (1) Practicing a bad innovation can be of any kind: disliked (makruh), prohibited (haram), minor sin (saghirah), or major sin (kabirah). One who practices it cannot be called a complete transgressor (fasiq) unless they persist in it. However, believing in a bad innovation (i'tiqad bi al-bid'at al-sayyiah), i.e., holding a belief against a definite, consensus-based belief of the Ahl as-Sunnah, is certainly worse than any major sinful act and the person is a worse transgressor than a practical transgressor (fasiq 'amli). It is stated in 'Ghunyah':

Fisq al-i'tiqad ashaddu min fisq al-'amal[1] - And Allah Almighty knows best. | Transgression in belief is more severe than transgression in action. (T)

(2) All these are major sins (kaba'ir) and the one who commits them is a transgressor (fasiq) and deserving of curse. It is stated in the Hadith:

Al-ghibatu ashaddu min al-zina[2] | Backbiting is more severe than adultery.

And it is obvious that killing a believer is more severe than backbiting. And Allah Almighty says:

"And fitna (discord/persecution) is more severe than killing."[3] | Discord is more severe than killing.

---

[1] Ghunyat al-Mustamli Sharh Munyat al-Musalli, Chapter on Imamate, Sohail Academy Lahore, p. 512. [2] Shu'ab al-Iman, Hadith 6721, 6722, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 5/306; Majma' al-Zawa'id, Chapter on what has been related regarding backbiting... Dar al-Kitab Beirut 8/91. [3] The Holy Quran 2:191.

फतावा रज़विया | जिल्द 21

मसअला 33 और 34: वाराणसी से, मोहल्ला पक्की बाग, मदरसा मज़हर-उल-उलूम, हाफ़िज़ नूर मुहम्मद, छात्र निवासी मनवी। गुरुवार, 9 मुहर्रम 1336 हिजरी। (1) बुरी बिदअत (नवाचार) का कर्ता और मानने वाला, बड़े गुनाहों (गुनाह-ए-कबीरा) के कर्ता से अधिक फासिक (पापी) है या कम या बराबर? (2) गीबत (पीठ पीछे बुराई) करना, झूठ बोलना, विशेष रूप से वह झूठ जिससे खुदा की मखलूक में फसाद पैदा हो, दो दोस्तों में या पति-पत्नी में या बाप-बेटे में या भाइयों में उस झूठ से रंजिश पैदा हो जाए, आपस में अलगाव होकर घर की बर्बादी की नौबत आ जाए; और मुसलमान के ऐब (दोष) की तलाश और टोह में रहना, कोई मुसलमान अगर गुप्त रूप से कोई गुनाह करता हो तो उसकी टोह में लगे रहना और पता चलने पर या केवल अपने संदेह और कयास (अनुमान) से उसे उजागर करना और शोहरत देना किस दर्जे का गुनाह है? और ऊपर बताए गए गुनाहों का अपराधी फासिक और अल्लाह और उसके रसूल की लानत का पात्र है या नहीं? और क्या ये सभी गुनाह शरई तौर पर फिस्क (पाप) के दर्जे में ज़िना (व्यव्यभिचार) से कम हैं या अधिक या बराबर? विस्तृत और सप्रमाण उत्तर अपेक्षित है। बय्यिनू तूजिरू (बयान करो और सवाब पाओ)।

उत्तर (अल-जवाब): (1) बुरी बिदअत पर अमल करना मकरूह, हराम, सगीरा (छोटा) और कबीरा (बड़ा) हर प्रकार का हो सकता है, तो इसका कर्ता पूर्ण रूप से फासिक भी नहीं हो सकता जब तक कि वह उस पर अड़ा न रहे। और बुरी बिदअत का अकीदा रखना, अर्थात अहले सुन्नत के किसी स्पष्ट और सर्वसम्मत अकीदे के विरुद्ध अकीदा रखने वाला निश्चित रूप से हर कबीरा अमल से बदतर कबीरा का अपराधी है और अमली फासिक से बदतर फासिक है। 'गुन्या' में है:

फिस्कुल इतेकाद अशद्दु मिन फिस्कुल अमल[1] - और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानने वाला है। | अकीदे का पाप, अमल के पाप से अधिक गंभीर है। (त)

(2) ये सभी बड़े गुनाह (कबायिर) हैं और इनका अपराधी फासिक और लानत का पात्र है। हदीस में फ़रमाया:

अल-गीबतु अशद्दु मिनज़ ज़िना[2] | गीबत करना ज़िना से अधिक गंभीर है।

और यह स्पष्ट है कि मोमिन की हत्या गीबत से अधिक गंभीर है। और अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"और फितना (अशांति/उत्पीड़न) कत्ल से भी अधिक गंभीर है।"[3] | फितना कत्ल से सख्त तर है।

1. गुन्यातुल मुस्तमली शरह मुनयातुल मुसल्ली, इमामत का अध्याय, सुहैल अकादमी लाहौर, पृष्ठ 512.
2. शेबुल ईमान, हदीस 6721, 6722, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 5/306; मज्मउज़ ज़वाइद, गीबत के अध्याय में... दारुल किताब बेरुत 8/91.
3. अल-कुरान अल-करीम 2/191.

مسئلہ ۳۳ و ۳۴: از بنارس محلہ پکی باغ مدرسہ مظہر العلوم حافظ نور محمد طالب علم ساکن منوی روز پنجشنبہ تاریخ ۹ محرم ۱۳۳۶ھ (۱) بدعت سیئہ کا عامل و معتقد گناہ کبیرہ کے عامل سے زیادہ فاسق ہے یا کم یا برابر؟ (۲) غیبت کرنا، جھوٹ بولنا ، خاص کر وہ جھوٹ جن سے خلق خدا میں فتنہ ہو، دو دوست میں یا شوہر بی بی میں یا باپ بیٹے میں یا بھائی بھائی میں اُس جھوٹ سے رنجش ہو جائے باہم جدائی ہو کے گھر کی خرابی کی نوبت آجائے، اور مسلمان کے عیب کی تلاش و تجسس میں رہنا، کوئی مسلمان اگر پوشیدگی سے کوئی گناہ کرتا ہو تو اس کی تجسس میں لگے رہنا اور پتا پاتے پر یا محض اپنی شبہ و قیاس سے اس کو فاش کرنا شہرت دینا کس درجہ کا گناہ ہے اور گناہان مذکورہ بالا کا مرتکب فاسق و مستحق لعنت خدا اور رسول ہے یا نہیں؟ اور یہ سب گناہ شرعاً درجہ فسق میں زنا سے کم ہے یا زیادہ یا برابر؟ جواب مفصل اور مدلل درکار ہے۔ بینوا توجروا (بیان کرو اور اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: (۱) عمل بدعت سیئہ مکروہ و حرام و صغیرہ و کبیرہ ہر قسم ہے تو اس کا مرتکب مطلقاً فاسق بھی نہیں ہو سکتا جب تک اصرار نہ کرے اور اعتقاد بالبدعۃ السئیہ یعنی کسی عقیدہ قطعیہ اجماعیہ اہلسنت کے خلاف اعتقاد رکھنے والا ضرور ہر کبیرہ عمل سے بدتر کبیرہ کا مرتکب اور فاسق عملی سے بدتر فاسق ہے۔ غنیہ میں ہے:

فسق الاعتقاد اشد من فسق العمل 1- واللہ تعالٰی اعلم۔ | اعتقاد میں فسق، عمل کے فسق سے بدتر ہے، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

(۲) یہ سب گناہان کبیرہ ہیں اور ان کا مرتکب فاسق و مستحق لعنت، حدیث میں فرمایا:

الغیبۃ اشد من الزنا 2- | غیبت سخت ہے زنا سے۔

اور ظاہر ہے کہ قتل مومن غیبت سے اشد ہے۔ اور اللہ تعالیٰ فرماتا ہے:

"وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ" 3- | فتنہ قتل سے سخت تر ہے۔

---

1 غنیۃ المستملی شرح منیۃ المصلی فصل فی الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۲ 2 شعب الایمان حدیث ۶۷۲۱، ۶۷۲۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۳۰۶، مجمع الزوائد باب ماجاء فی الغیبۃ الی آخرہ دار الکتاب بیروت ۸/ ۹۱ 3 القرآن الکریم ۲/ ۱۹۱

And if it involves the rights of people (haq-ul-ibad), then it is certainly worse than that adultery which does not involve the rights of people. However, a lie that does not cause harm to anyone, even if it lacks a Shari'a-based benefit, is a sin and harmful, but it cannot be called equal to adultery as it is a minor sin (saghira), which becomes a major sin (kabira) upon persistence. And Allah the Almighty knows best.

Question 35: From Suahawa village, district Bijnor, Mohalla Molviyan, asked by Hafiz-ur-Rahman, on Saturday, 11th Safar-ul-Muzaffar 1334 AH.

A Muslim who prays facing the Qibla but prostrates to a picture. Should he be called a disbeliever (kafir) or not? If he is called a disbeliever, what is the explanation for the saying of the Imam (Imam-e-Azam): "The people of the Qibla should not be declared disbelievers"? Furthermore, it is narrated in Bukhari from Hazrat Anas that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: "Whoever prays like us, faces our Qibla, and eats our slaughtered meat is a Muslim; for him is the protection of Allah and His Messenger. So do not violate the covenant of Allah in his regard." What does this mean? That's all.

The Answer: Prostrating out of greeting (sajda tahiyat) to an idol, moon, or sun surely warrants a ruling of disbelief (kufr). Although disbelief is a matter of the heart's conviction, just as words of the tongue are evidence of it, similarly certain actions which Shari'a has determined only originate from a disbeliever include prostrating to the aforementioned objects, throwing the Holy Quran into filth (God forbid), or insulting any Prophet.

[Arabic]: As clarified by our theologians in Al-Musayirah, Shuruh al-Maqasid, al-Mawaqif, Fiqh al-Akbar, etc. | [Urdu Translation]: As our theologians have clarified in (various books of creed) such as Al-Musayirah, commentaries, Maqasid, Al-Mawaqif, Fiqh al-Akbar, etc. (in an excellent manner). (t)

Similarly, if the picture is of the false deities of polytheists, then prostrating to it also absolutely results in a ruling of disbelief.

[Arabic]: Due to the common cause (illat), rather there is no difference between it and an idol except for flatness versus physicality. | [Urdu Translation]: Because the underlying cause is common (therefore the ruling is also the same), rather there is no difference between it (the picture) and an idol except for physicality (meaning an idol has a physical body, whereas a photographic or drawn picture does not). (t)

And if it is not such, then prostrating to it is absolutely forbidden (haram) and a major sin (kabira), but it is not disbelief as long as it is not done with the intention of worship...

और इन सब में बंदों के अधिकार (हक़-उल-इबाद) हैं, तो यह उस ज़िना (व्यभिचार) से निश्चित रूप से बदतर है जिसमें बंदों के अधिकार शामिल न हों। लेकिन वह झूठ जिससे किसी का नुकसान न हो, भले ही वह शरीयत की अनुमति के बिना हो, तो वह गुनाह और नुकसानदेह है, मगर उसे ज़िना के बराबर नहीं कहा जा सकता क्योंकि यह सगीरा (छोटा गुनाह) है जो बार-बार करने पर कबीरा (बड़ा गुनाह) हो जाता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 35: मौज़ू सुहावा, जिला बिजनौर, मोहल्ला मौलवियान, हफीज़ुर रहमान द्वारा पूछा गया, शनिवार 11 सफर-उल-मुजफ्फर 1334 हिजरी।

जो मुसलमान किबला की तरफ नमाज़ पढ़ता है, लेकिन तस्वीर को सजदा करता है। उसे काफिर कहना चाहिए या नहीं? अगर काफिर कहा जाए तो इमाम (इमाम-ए-आज़म) के इस कथन की क्या व्याख्या होगी कि "किबला वालों को काफिर न कहा जाए"? साथ ही बुखारी में हज़रत अनस से रिवायत है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जो हमारी तरह नमाज़ पढ़े, हमारे किबला की तरफ मुंह करे, और हमारा ज़बीहा (ज़बह किया हुआ मांस) खाए, वह मुसलमान है, उसके लिए अल्लाह और उसके रसूल का ज़िम्मा है, उसके ज़िम्मे में अल्लाह का अहद (वादा) न तोड़ो।" इसका क्या मतलब है? बस।

जवाब: यदि सजदा-ए-तहियत (अभिवादन स्वरूप सजदा) बुत, चाँद या सूरज को किया जाए, तो उस पर निश्चित रूप से कुफ्र (अविश्वास) का हुक्म है। कुफ्र हालाँकि दिल का मामला है, लेकिन जिस तरह ज़बान के बोल इस पर दलील होते हैं, वैसे ही कुछ काम जिन्हें शरीयत ने तय कर दिया है कि वे केवल काफिर से ही होते हैं, उनमें उपर्युक्त वस्तुओं को सजदा करना, या (अल्लाह न करे) कुरान शरीफ को गंदगी में फेंक देना, या किसी नबी की शान में गुस्ताखी करना शामिल है।

अरबी: जैसा कि हमारे मुतकल्लिम उलमा ने अल-मुसायरह, शरुह अल-मक़ासिद, अल-मवाकिफ़ और फिक्ह अल-अकबर आदि में स्पष्ट किया है। | [उर्दू अनुवाद]: जैसा कि हमारे धर्मशास्त्रियों ने (अकीदे की विभिन्न पुस्तकों में) जैसे मुसायरह, शरुह, मक़ासिद, मवाकिफ़ और फिक्ह-ए-अकबर आदि में (अच्छे अंदाज़ में) स्पष्ट किया है। (त)

इसी तरह, यदि तस्वीर मुशरिकों (बहुदेववादियों) के झूठे माबूदों की हो, तो उसे सजदा करने पर भी पूर्णतः कुफ्र का हुक्म है।

और यदि वह ऐसी नहीं है, तो उसे सजदा करना पूर्णतः हराम और कबीरा गुनाह है, लेकिन यह कुफ्र नहीं है जब तक कि इबादत की नीयत से न किया जाए...

पेज 163 ऑफ़ 674

اور ان سب میں حق العباد ہے تو اس زنا سے ضرور بدتر ہے۔ جس میں حق العباد نہ ہو مگر وہ جھوٹ جس سے کسی کا ضرر نہ ہو کہ بے مصلحت شرعی ہو تو گناہ و ضرر ہے مگر اسے زنا کے برابر نہیں کہہ سکتے کہ یہ صغیرہ ہے بعد اصرار کبیرہ ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۵: از موضوع سوہاوہ ضلع بجنور محلہ مولویان مسئولہ حفظ الرحمٰن روز شنبہ ۱۱ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ

جو مسلمان نماز پڑھتے ہے قبلہ کی طرف، لیکن تصویر کو سجدہ کرتا ہے۔ اس کو کافر کہنا چاہئے یا نہیں؟ اگر کافر کہا جائے تو قولِ امام لایکفر اھل القبلۃ (امام اعظم کے نزدیک) اہلِ قبلہ کی تکفیر نہ کی جائے گی۔ ت) کی کیا توجیہ ہے؟ نیز بخاری میں ہے حضرت انس سے روایت ہے کہ فرمایا حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے: "جو ہماری طرح نماز پڑھے، ہمارے قبلہ کی طرف متوجہ ہو، ہمارا ذبیحہ کھائے، وہ مسلمان ہے، اس کے لئے اللہ ورسول کا ذمہ ہے اس کے ذمہ میں اللہ کا عہد نہ توڑو"۔ اس کا کیا مطلب ہے؟ فقط

الجواب: سجدہ تحیت اگر بت یا چاند یا سورج کو کرتا ہے ضرور اس پر حکم کفر ہے، کفر اگر چہ عقدِ قلبی ہے مگر جس طرح اقوالِ زبان اس پر دلیل ہوتے ہیں یوہیں بعض افعال جن کو شریعت نے ٹھہرا دیا ہے کہ یہ صادر نہیں ہوتے مگر کافر سے انھیں سے اشیاءِ مذکورہ کو سجدہ ہے یا معاذ اللہ مصحف شریف کو نجاست میں پھینک دینا یا کسی نبی کی شان میں گستاخی،

| كما صرح به علماؤنا المتكلمون في المسايرة وشروح المقاصد والمواقف والفقه الاكبر وغيرها۔ |

جیسا کہ اس کی تصریح ہمارے متکلمین علماء نے (متعدد کتبِ عقائد) مثلا المسایرہ، شروح، مقاصد، المواقف اور فقہ اکبر وغیرہ میں (اچھے انداز سے) فرمائی ہے۔ (ت) |

یوہیں تصویر اگر مشرکین کے معبودانِ باطل کی ہو تو اسے سجدہ کرنے پر بھی مطلقاً حکمِ کفر ہے۔

| لاشتراك العلة بل لافرق بينها وبين الوثن الا بالتسطيح بالتجسيم۔ | اس لئے کہ علت مشترک ہے (لہذا حکم بھی ایک ہے) بلکہ اس میں (یعنی تصویر) اور بت میں سوائے جسمانیت اور کوئی فرق نہیں (مراد یہ کہ وثن (بت) میں جسم ہے جبکہ عکسی اور نقشی تصویر میں جسم نہیں)۔ (ت) |

اور اگر ایسی نہیں تو اسے سجدہ کرنا مطلقاً حرام و کبیرہ ہے مگر کفر نہیں جب تک بہ نیت عبادت

...not be. In the case where the ruling is not disbelief (kufr), there is no ambiguity regarding the Hadith of Fiqh al-Akbar. As for cases where the ruling is disbelief, the answer is clear. The "People of the Qibla" (Ahl-e-Qibla) are those who believe in the essentials of religion (Zaruriyat-e-Deen) and from whom no word or deed that definitively sever faith is committed. Otherwise, merely praying toward the Qibla in our manner and eating our slaughtered meat is not sufficient for faith according to the definitive texts of the Quran; the hypocrites used to do all this, and they were certainly disbelievers.

| Allah the Almighty says: "they come not to prayer except while they are lazy" [1] | Allah the Almighty said: They (the hypocrites) do not perform prayer except with a heavy heart and laziness. | | "When the hypocrites come to you, [O Muhammad], they say, 'We testify that you are the Messenger of Allah.' And Allah knows that you are His Messenger, and Allah testifies that the hypocrites are liars." [2] | And Allah the Almighty stated: When the hypocrites come to you, they say we testify that surely you are the Messenger of Allah the Almighty, and Allah the Almighty knows that you are His Messenger, but Allah testifies that the hypocrites are pure liars. | | Until the end of the noble Ruku (section), Allah the Almighty says: | (This continues) until the end of the noble Ruku. And Allah the Almighty stated: | | "And if you ask them, they will surely say, 'We were only conversing and playing.' Say, 'Is it Allah and His verses and His Messenger that you were mocking?' Make no excuse; you have disbelieved after your belief." [3] | If you ask them (what you are saying), they will lie and say we were just playing and joking. Say (to them), were you mocking Allah the Almighty, His verses, and His (honorable) Messenger? (Meaning, did you not even think about whom you were making the target of your mockery?). Therefore, now do not make baseless excuses because you have become (open) disbelievers after your faith. (T) |

The issue is clearly stated in the Commentary on Fiqh al-Akbar, Radd al-Muhtar, etc., and we have detailed it many times in Tamheed-e-Iman etc. And Allah the Almighty knows best.

[1] The Holy Quran 9 / 54 [2] The Holy Quran 63 / 1 [3] The Holy Quran 9 / 65

...न हो, जिस स्थिति में कुफ़्र का हुक्म नहीं है उस पर तो हदीस 'फिक्ह-ए-अकबर' से कोई संदेह ही नहीं है। और जिन स्थितियों में कुफ़्र का हुक्म है उन पर जवाब स्पष्ट है। 'अहले क़िब्ला' वही हैं जो धर्म की आवश्यक बातों (ज़रूरियात-ए-दीन) पर ईमान लाते हों और उनसे कोई ऐसा शब्द या कार्य न हुआ हो जो ईमान को काट दे, अन्यथा केवल हमारी तरह क़िब्ला की ओर मुँह करके नमाज़ पढ़ना और हमारा ज़बीहा खाना कुरान के स्पष्ट आदेशों के अनुसार ईमान के लिए पर्याप्त नहीं है; मुनाफ़िक़ ये सब कुछ करते थे और निश्चित रूप से काफ़िर थे।

| अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "वे नमाज़ के लिए नहीं आते मगर सुस्ती के साथ" [1] | अल्लाह तआला ने फ़रमाया: वे (अहले निफ़ाक़) नमाज़ अदा नहीं करते मगर जी हारे और सुस्ती से। | | "जब मुनाफ़िक़ आपके पास आते हैं तो कहते हैं: हम गवाही देते हैं कि आप अल्लाह के रसूल हैं। और अल्लाह जानता है कि आप उसके रसूल हैं, और अल्लाह गवाही देता है कि मुनाफ़िक़ झूठे हैं।" [2] | और अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: जब मुनाफ़िक़ आपके पास आते हैं तो कहते हैं कि हम गवाही देते हैं कि यक़ीनन आप अल्लाह तआला के रसूल हैं, और अल्लाह तआला जानता है कि आप उसके रसूल हैं लेकिन अल्लाह गवाही देता है कि मुनाफ़िक़ निरा झूठ बोलने वाले हैं। | | रुकू शरीफ़ के अंत तक। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: | रुकू शरीफ़ के आख़िर तक (यही ज़िक्र है)। और अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: | | "और यदि आप उनसे पूछें, तो वे ज़रूर कहेंगे कि हम तो हँसी-खेल कर रहे थे। कह दीजिए: क्या अल्लाह, उसकी आयतों और उसके रसूल के साथ तुम मज़ाक कर रहे थे? बहाने मत बनाओ, तुम ईमान लाने के बाद काफ़िर हो गए।" [3] | अगर आप उनसे पूछें(कि यह तुम क्या कह रहे हो) तो झूठ कह देंगे कि यह तो हम हँसी-खेल कर रहे हैं। (उनसे) फ़रमा दीजिए क्या अल्लाह तआला, उसकी आयतों और उसके(गिरामी) रसूल से हँसी मज़ाक कर रहे हो (यानी क्या तुमने इतना भी न सोचा कि अपने मज़ाक का पात्र किसे बना रहे हो)। लिहाज़ा अब बेजा बहाने न बनाओ क्योंकि अब तुम अपने ईमान के बाद (खुले) काफ़िर हो गए। (त) |

मसला 'शरह फिक्ह-ए-अकबर' और 'रद-उल-मुहतार' वगैरह में स्पष्ट है और हमने 'तमहीद-ए-ईमान' वगैरह में इसे बार-बार विस्तार से बयान किया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9 / 54 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 63 / 1 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 9 / 65

نہ ہو، جس صورت پر حکم کفر نہیں اس پر تو حدیث فقہ اکبر سے کوئی اشتباہ ہی نہیں اور جن صورتوں پر حکم کفر ہے ان پر جواب ظاہر ہے اہل قبلہ وہی ہے کہ ضروریاتِ دین پر ایمان لاتا ہو اور کوئی قول و فعل قاطع ایمان اس سے صادر نہ ہو ورنہ صرف قبلہ کی طرف ہماری کی سی نماز پڑھنا اور ہمارا ذبیحہ کھانا بنصوص قطعیہ قرآن ایمان کے لئے کافی نہیں، منافقین یہ سب کچھ کرتے تھے اور یقیناً کافر تھے۔

| قال تعالٰی "لَا یَاْتُوْنَ الصَّلٰوۃَ اِلَّا وَھُمْ کُسَالٰی" [1] | اللہ تعالٰی نے فرمایا: وہ (اہل نفاق) نماز ادا نہیں کرتے مگر جی ہارے سستی سے، | | "اِذَا جَاءَكَ الْمُنٰفِقُوْنَ قَالُوْا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللّٰهِ ۘ وَاللّٰهُ یَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُهٗ ؕ وَاللّٰهُ یَشْهَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِیْنَ لَكٰذِبُوْنَ" [2] | اور اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: جب منافق آپ کے پاس آتے ہیں تو کہتے ہیں ہم گواہی دیتے ہیں کہ یقیناً آپ اللہ تعالٰی کے رسول ہیں، اور اللہ تعالٰی جانتا ہے کہ آپ اس کے رسول ہیں لیکن اللہ گواہی دیتا ہے کہ منافق نرے جھوٹے ہیں، | | الی آخر الرکوع الشریف، قال تعالٰی | آخر رکوع شریف تک (یہی ذکر ہے)۔ اور اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: | | "وَلَىِٕنْ سَاَلْتَهُمْ لَیَقُوْلُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوْضُ وَنَلْعَبُ ؕ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰیٰتِهٖ وَرَسُوْلِهٖ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِءُوْنَ ؕ لَا تَعْتَذِرُوْا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِیْمَانِكُمْ ؕ" [3] | اگر آپ ان سے پوچھیں (کہ یہ تم کیا کہہ رہے ہو) تو جھوٹ کہہ دیں گے یہ تو ہم ہنسی کھیل کر رہے ہیں، (ان سے) فرما دیجئے کیا اللہ تعالٰی، اس کی آیتوں اور اس کے رسول (گرامی) سے ہنسی مذاق کر رہے ہو (یعنی کیا تم نے اتنا بھی نہ سوچا کہ اپنے مذاق کا محل کسی کو بنارہے ہو) لہٰذا اب بے جا بہانے نہ بناؤ کیونکہ اب تم اپنے ایمان کے بعد (کھلے) کافر ہو گئے۔ (ت) |

مسئلہ شرح فقہ اکبر و ردالمختار و غیر ہما میں مصرح ہے اور ہم نے تمہید ایمان وغیرہ میں بارہا اسے مفصل کیا ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] القرآن الکریم ۹ / ۵۴ [2] القرآن الکریم ۶۳ / ۱ [3] القرآن الکریم ۹ / ۶۵

Fatawa Rizvia Volume 21

Problem 36 to 81: Queried by Syed Manzoor Husain through Ahmad Hasan Khan Rizvi, Najibabad, Mohalla Bu-Ali Khan (late), District Bijnor, 25 Jamadi-ul-Awwal 1337 AH.

A'la Hazrat, the Great Benefactor, Reviver of Religion and Nation, Possessor of Irrefutable Arguments, Supporter of the Pure Nation, Respected Maulana! Peace, mercy, and blessings of Allah be upon you!

What is your instruction—may your grace always remain—regarding the following issue: Yesterday here in the markets and streets of Najibabad, a group of Muslims (which included educated people, in fact several influential and prominent nobles of the town, some of whom are unfortunately known among the common people by names like 'Flag of the Religion', 'Pillar of Islam', 'Basis of Islam' etc.) accompanied a crowd of disbelieving Hindus, spraying colors, singing foul and shameful Holi songs, shouting 'Jai Jai', forcibly pulling Muslims from shops to participate in Holi playing, and showering color on every Hindu and Muslim who came before them. Seek refuge in Allah Almighty! The beards of those Muslims (who had them), their faces, and clothes were drenched in vermillion and color. Like madmen and lunatics, unconscious and out of control, they were jumping, leaping, screaming, and shouting. In short, it was a terrifying and horrific scene for every honorable Muslim. On being questioned by some zealous Muslims, the aforementioned group replied that this heinous act was done for the reason that (in their opinion) Hindus and Muslims might become united and agreed, and that there is no religious harm in doing so. They claimed Muslims used to play it before as well, and even at one place a Molvi Sahib participated. They said, 'We will place Ta'ziyah on the shoulders of Hindus to take revenge, which (in their opinion) is a great benefit.' Now, the following matters require clarification:

(1) Seek refuge in Allah! If someone committed the aforementioned act considering it permissible,

(2) Or committed it intentionally with pleasure and desire (as it is apparent the aforementioned group did; if they hadn't wanted it, the said disbelievers would never have done so, nor has it ever happened here before; indeed, this year too, most honorable Muslims of the city, by the grace of Allah, remained aloof and protected from this filthy and petty act).

(3) Or if any Muslim, instead of looking at the act of the aforementioned group with grief, hatred, and contempt, viewed it with an eye of joy, greatness, and approval, rather, opposed the zealous objectors even though he himself did not participate.

(4) Or if any Muslim considers the aforementioned group as pillars of Islam before they publicly repent, or praises the aforementioned act.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मसला 36 से 81: मुस्तफ़सिर (पूछने वाला) सैयद मंज़ूर हुसैन द्वारा अहमद हसन खाँ रज़वी, नजीबाबाद, मोहल्ला बूअलीखां मरहूम, जिला बिजनौर, 25 जमादी-उल-अव्वल 1337 हिजरी।

आला हज़रत अज़ीमुल बरकत मुजद्दिद दीन व मिल्लत साहिब हुज्जत क़ाहेरा, मोय्यद मिल्लत ताहिरा जनाब मौलाना साहिब! अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु!

हुज़ूर का क्या इरशाद है—हुज़ूर का फ़ज़ल हमेशा रहे—दबरि मसला ज़ैल: कल यहाँ नजीबाबाद के बाज़ारों गली कूचों में मुसलमानों की एक जमाअत (जिसमें पढ़े-लिखे बल्कि मुतअद्दिद (अनेक) ज़ी-असर व मुक्तदिर (प्रभावशाली) शरफ़ा-ए-क़स्बा भी शामिल थे और जिनमें से बाज़ तो अवाम की ज़बानों पर माज़ल्लाह दीन का झंडा, इस्लाम का रुक्न व इस्लाम का पाया वग़ैरह-वग़ैरह नामों से मशहूर हैं) ब-मइयत (के साथ) एक हुजूम कुफ़्फ़ार हनूद (हिंदू काफिरों की भीड़) रंग पाशी करती, मुग़ल्लज़ (अश्लील) व शर्मनाक होलियाँ गाती, 'जय जय' के नारे बुलंद करती, दुकानों पर से मुसलमानों को होली बाज़ी में हिस्सा लेने के लिए बिल-जबर (ज़बरदस्ती) खींचती और हर सामने आने वाले हिंदू व मुसलमान पर रंग बरसाती हुई गुज़री, वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला, मुसलमानों की दाढ़ियाँ (जिनके थीं) चेहरे कपड़े गुलाल व रंग में शडोब (तर-बतर) थे, बावलों दीवानों की तरह बेहोश, आपे से बाहर कूदते फांदते चीखते चिल्लाते फिरते थे, ग़रज़ हर बा-ग़ैरत मुसलमान के पेश-ए-नज़र एक होलनाक व हशरत-खेज़ मंज़र जमाअत-ए-मज़कूरा ने बाज़ ग़यूर मुसलमानों के मुतालबा करने पर यह जवाब दिया कि यह हरकत-ए-शनीअ (घिनौनी हरकत) बदईं वजह (इस कारण) की गई है कि इस तरह (उनके ज़ोम में) हिंदू मुस्लिम बाहम मुत्तहिद व मुत्तफ़िक़ हो जाएँ और कि ऐसा करने में कोई दीनी मज़रत (नुकसान) नहीं है मुसलमान पहले भी खेला करते थे, बल्कि एक मक़ाम पर किसी मौलवी साहब ने भी शिरकत की थी हम हनूद के कंधों पर ताज़िया रखवा कर बदला लेंगे जो (उनके ज़ोम में) देना नफ़े अज़ीम (बड़ा लाभ) है। अब दरयाफ़्त तलब उमूर ज़ैल हैं:

(1) माज़ल्लाह अगर किसी ने हरकत-ए-मज़कूरा (उक्त कार्य) जाइज़ जानकर की,

(2) या क़स्दन (जानबूझकर) ब-रज़ा व रग़बत इसका इर्तिकाब किया (जैसा कि ज़ाहिर है कि जमाअत-ए-मज़कूरा ने किया अगर वह न चाहते तो कुफ़्फ़ार-ए-मज़कूर हरगिज़ ऐसा न करते, न पेशतर कभी यहाँ ऐसा हुआ चुनाँचे इमसाल (इस वर्ष) भी शहर के अक्सर बा-हमीयत मुसलमान बहम्दहु तआला इस नापाक व ख़फ़ीफ़ हरकत से मुजतनिब व महफ़ूज़ रहे)।

(3) या अगर किसी मुसलमान ने जमाअत-ए-मज़कूरा के फ़ेल को बजाए रंज व नफ़रत व हिक़ारत की निगाह से देखने के ब-नज़र-ए-मसर्रत व अज़मत व इस्तेहसान (प्रशंसा) देखा बल्कि ग़यूर मोतरीज़ीन (आपत्ति करने वालों) से उल्टा मुआरज़ा किया अगरचे खुद शरीक नहीं हुआ।

(4) या अगर कोई मुसलमान बा-जमाअत-ए-मज़कूरा को क़बल अज़ एअलानिया तौबा रुक्न-ए-इस्लाम समझे या हरकत-ए-मज़कूरा की तारीफ़...

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

مسئلہ ۳۶ تا ۸۱: مسئولہ سید منظور حسین بتوسط احمد حسن خاں رضوی نجیب آباد محلہ بوعلیخان مرحوم ضلع بجنور ۲۵ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۷ھ

اعلیحضرت عظیم البرکت مجدد دین وملت صاحب حجت قاہرہ ، مؤید ملت طاہرہ جناب مولانا صاحب ! السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ ،!

حضور کا کیا ارشاد ہے حضور کا فضل ہمیشہ رہے درباره مسئلہ ذیل: کل یہاں نجیب آباد کے بازاروں گلی کوچوں میں مسلمانوں کی ایک جماعت (جس میں پڑھے لکھے بلکہ متعدد ذی اثر و مقتدر شر فاء قصبہ بھی شامل تھے اور جن میں سے بعض تو عوامی کی زبانوں پر معاذ اللہ دین کا جھنڈا، اسلام کا رکن و اسلام کا پایہ وغیرہ وغیرہ ناموں سے مشہور ہیں) بہ معیت ایک ہجوم کفار ہنود رنگ پاشی کرتی مغلظ و شرمناک ہولیاں گاتی، جے جے کے نعرے بلند کرتی، دکانوں پر سے مسلمانوں کو ہولی بازی میں حصہ لینے کے لئے بالجبر کھینچی اور ہر سامنے آنے والے ہندو و مسلمان پر رنگ برساتی ہوئی گزری، والعیاذ باللہ تعالیٰ، مسلمانوں کی داڑھیاں (جن کے تھیں) چہرے کپڑے گلال ورنگ میں شڈوب تھے باولوں دیوانوں کی طرح بے ہوش، آپے سے باہر کودتے پھاندتے چیختے چلاتے پھرتے تھے، غرض ہر باغیرت مسلمان کے پیش نظر ایک ہولناک وحشت خیز منظر جماعت مذکورہ نے بعض غیور مسلمانوں کے مطالبہ کرنے پر یہ جواب دیا کہ یہ حرکت شنیعہ بدیں وجہ کی گئی ہے کہ اس طرح (ان کے زعم میں) ہندو مسلم باہم متحد و متفق ہوجائیں اور کہ ایسا کرنے میں کوئی دینی مضرت نہیں ہے مسلمان پہلے بھی کھیلا کرتے تھے، بلکہ ایک مقام پر کسی مولوی صاحب نے بھی شرکت کی تھی ہم ہنود کے کندھوں پر تعزیہ رکھا کر بدلہ لیں گے جو (ان کے زعم میں) دینا نفع عظیم ہے اب دریافت طلب امور ذیل ہیں:

(۱) معاذ اللہ اگر کسی نے حرکت مذکورہ جائز جان کی کی،

(۲) یا قصدا برضا و رغبت اس کا ارتکاب کیا (جیسا کہ ظاہر ہے کہ جماعت مذکورہ نے کیا اگر وہ نہ چاہتے تو کفار مذکور ہرگز ایسا نہ کرتے، نہ پیشتر کبھی یہاں ایسا ہوا چنانچہ امسال بھی شہر کے اکثر باحمیت مسلمان بحمدہ تعالیٰ اس ناپاک وخفیف حرکت سے مجتنب و محفوظ رہے)

(۳) یا اگر کسی مسلمان نے جماعت مذکورہ کے فعل کو بجائے رنج و نفرت و حقارت کی نگاہ سے دیکھنے کے بنظر مسرت و عظمت واستحسان دیکھا بلکہ غیور معترضین سے الٹا معارضہ کیا اگر چہ خود شریک نہیں ہوا۔

(۴) یا اگر کوئی مسلمان باجماعت مذکورہ کو قبل از اعلانیہ توبہ رکن اسلام سمجھے یا حرکت مذکورہ کی تعریف

Fatawa Rizwia Volume 21

...does so or supports it in any way, then does it not cause any kind of deficiency or effect on the faith (Iman), marriage (Nikah), and pledge of allegiance (Bay'at) of all four individuals? If it does have a deficient effect, then how should they be made to repent? (5) And is such a union permissible? A reasoned, detailed, and easy-to-understand answer should be provided as soon as possible so that every Muslim can understand it, and an announcement should be made in mosques on Fridays to warn and save Muslims from this heinous act. Otherwise, God forbid, it is possible that this impure custom becomes established in Najibabad forever and this accursed example is followed throughout the district and even in far-off cities. (6) Also, please state whether, if the said group does not repent by acting upon your Excellency's Shari'a ruling, common Muslims should greet them or talk to them? May the answer be adorned with your sacred signature and noble seal. We, the seekers of the ruling, know well that your Excellency is extremely short of time due to the overwhelming amount of work, but if this matter is not presented to your Excellency (who is the only enforcer of Islam in the present century) and stated, may Allah Almighty keep your Excellency over the heads of us poor people for a long time in well-being, honor, health, and safety, with grace, conspicuously victorious and triumphant over the enemies of Allah's religion, along with all your followers, and continue to shower His endless blessings night and day, for the sake of the Master of the World (Peace and Blessings of Allah be upon him, his family, and all companions). By Your mercy, O Most Merciful of the merciful.

The Answer: It is clear that the aforementioned heinous acts are severely accursed. He who considers them good is a disbeliever (Kafir) by the consensus of the noble Imams. It is stated in 'Ghamz al-Uyun al-Basair': "Whoever considers any act from the acts of the disbelievers as good, becomes a disbeliever by the consensus of the scholars." The (unfortunate) person who considered any act from the acts of the disbelievers as good (and praised it), has become a disbeliever by the consensus of the scholars. (T)

These people have been expelled from Islam, their wives are out of marriage (Nikah), and their pledges of allegiance are gone. Furthermore, whoever considered these acts permissible and lawful, was pleased with them, and opposed those who objected to them, these people also fall under the same ruling. Celebrating the festivals of the polytheists (Mushrikeen) and participating in such accursed acts of theirs is a definite sin (ma'siyat qati'ah). And considering a definite sin as lawful

(istihlal) is disbelief (Kufr). And those who knew these accursed acts as accursed and heinous and, considering them bad...

---

1 Ghamz Uyun al-Basair, Al-Fann al-Thani, Kitab al-Siyar wa al-Riddah, Idarat al-Quran Karachi, 1/295 Page 166 of 674

...करता है या किसी तरह उसका साथ देता है, तो क्या चारों व्यक्तियों के ईमान, निकाह और बैअत पर किसी तरह का कोई दोष या प्रभाव नहीं पड़ता है? यदि दोषपूर्ण प्रभाव पड़ता है, तो उनसे किस तरह तौबा कराई जाए? (५) और क्या ऐसा गठबंधन जायज़ है? इसका तर्कपूर्ण, विस्तृत और आसान भाषा में उत्तर यथाशीघ्र दिया जाए ताकि हर मुसलमान इसे समझ सके और जुमे के दिन मस्जिदों में एलान करके मुसलमानों को इस घिनौनी हरकत से डराया और बचाया जाए। वरना माज़अल्लाह मुमकिन है कि यह नापाक रस्म नजीबाबाद में हमेशा के लिए कायम हो जाए और इस मनहूस मिसाल की नकल पूरे जिले बल्कि दूर-दूर के शहरों में की जाए। (६) साथ ही यह भी बताएं कि यदि उक्त समूह आपकी शरीयत के हुक्म पर अमल करके तौबा न करे, तो क्या आम मुसलमान उनसे सलाम-कलाम करें या नहीं? उत्तर आपके पवित्र हस्ताक्षर और मोहर से सुशोभित हो। हम मुस्तफ़्तियान (फतवा मांगने वाले) अच्छी तरह जानते हैं कि हुज़ूर (सय्यदी) काम की अधिकता के कारण बहुत व्यस्त हैं, लेकिन अगर यह मामला हुज़ूर से (जो वर्तमान सदी में इस्लाम को लागू करने वाले एकमात्र व्यक्ति हैं) अर्ज न किया जाए और न बताया जाए; अल्लाह तआला हुज़ूर को हम गरीबों के सिरों पर लंबे समय तक खैरियत, इज़्ज़त, सेहत और सलामत के साथ, अल्लाह के दीन के दुश्मनों पर स्पष्ट रूप से विजयी और सफल रखे, अपने सभी अनुयायियों के साथ, और दिन-रात अपनी असीम बरकतें नाजिल फरमाता रहे, सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम, उनके परिवार और सभी साथियों) के वसीले से। तेरी रहमत के साथ, ऐ रहम करने वालों में सबसे रहम करने वाले।

अल-जवाब (उत्तर): जाहिर है कि उक्त घिनौने कृत्य अत्यंत अभिशप्त हैं। जिसने उन्हें अच्छा माना, वह इमामों की सर्वसम्मति से काफिर (अविश्वासी) है। 'ग़म्ज़ुल उयूनुल बसायर' में है: "जिसने काफिरों के कामों में से किसी काम को अच्छा समझा, वह विद्वानों की सर्वसम्मति से काफिर हो गया।" जिस (बदनसीब) ने काफिरों के कामों में से किसी काम को अच्छा समझा (और उसकी तारीफ की), वह मशायख (विद्वानों) की सहमति से काफिर हो गया। (त)

ये लोग तो इस्लाम से बाहर हो गए, उनकी पत्नियाँ निकाह से निकल गईं, उनकी बैअतें खत्म हो गईं। साथ ही जिस किसी ने इन कामों को जायज़ और हलाल जाना और उन पर खुश हुआ और उन पर आपत्ति करने वालों का विरोध किया, वे लोग भी इसी हुक्म में हैं। मुशरिकों (बहुदेववादियों) के त्योहार की खुशी मनाना, उनके ऐसे अभिशप्त कामों में शामिल होना निश्चित रूप से गुनाह (मासियत

क़तईया) है। और निश्चित गुनाह को जायज़ समझना कुफ़्र (अविश्वास) है। और जिन्होंने इन अभिशप्त कार्यों को अभिशप्त और घिनौना ही समझा और उन्हें बुरा जानकर...

---

१ ग़म्ज़ उयूनुल बसायर, अल-फन अल-थानी, किताबुल सियर वल रिद्दह, इदारातुल कुरआन कराची, १/ २९५ पेज १६६ ऑफ ६७४

کرے یا کسی طرح اس کا ساتھ دے تو بہر چہار اشخاص کے ایمان و نکاح و بیعت پر کسی قسم کا نقص اثر تو نہیں پڑتا ہے۔ اگر ناقص اثر پڑتا ہے تو ان سے کسی طرح توبہ کرائی جائے۔ (۵) اور کیا ایسا اتحاد جائز ہے، جواب مدلل و مفصل و آسان عبارت میں اور حتی الامکان جلد عطا ہو تاکہ ہر مسلمان سمجھ سکے اور جو بروز جمعہ مساجد میں اعلان کر کے مسلمانوں کو اس قبیح حرکت سے ڈرایا اور بچایا جائے ورنہ معاذ اللہ ممکن ہے کہ رسم ناپاک نجیب آباد میں ہمیشہ کے لئے قائم ہو جائے اور نمونہ ملعونہ کی تقلید تمام ضلع بلکہ دور دور شہروں میں کی جائے۔ (۶) نیز ارشاد فرمائے کہ اگر جماعت مذکورہ جناب کے حکم شرعی پر عمل کر کے تائب نہ ہو تو عام مسلمان ان سے سلام کلام کریں یا نہیں؟ جواب دستخط اقدس و مہر شریف سے مزین ہو۔ ہم مستفتیان اچھی طرح جانتے ہیں کہ حضور باعث ہجوم کام نہایت عدیم الفرصت ہیں لیکن امر ہٰذا اگر حضور سے (کہ صدی موجود میں واحد نافذ اسلام ہیں) نہ عرض کیا جائے اور کہا جائیں اللہ تعالیٰ حضور کو ہم غریبوں کے سروں پر تا عرصہ دراز باعافیت و عزت و صحت و سلامت با کرامت اعداء دین اللہ پر نمایاں طور پر مظفر و منصور مع جمیع متبعین قائم رکھے اور شب و روز اپنی بے انتہاء برکات نازل فرماتا رہے بطفیل حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین۔

الجواب: ظاہر ہے کہ افعال شنیعہ مذکورہ سخت ملعون ہیں جس نے انہیں مستحسن جانا بالاتفاق ائمہ کرام کافر ہے۔ غمز العیون البصائر میں ہے: من استحسن فعلا من افعال الکفار کفر باتفاق المشائخ ۱۔ جس (بد نصیب) نے کفار کے افعال میں سے کسی فعل کو اچھا سمجھا (اور اس کی تحسین کی) تو وہ مشائخ کے اتفاق سے کافر ہو گیا۔ (ت)

یہ لوگ تو اسلام سے خارج ہو گئے ان کی عورتیں نکاح سے نکل گئیں ان کی بیعتیں جاتی رہیں نیز جس نے ان افعال کو جائز و حلال جانا اور ان پر راضی ہوا اور ان پر معترضین سے معارضہ کیا یہ لوگ بھی اسی حکم میں ہیں کہ مشرکین کے تہوار کی خوشی منانا ان کے ایسے افعال ملعونہ میں شرکت کرنا معصیت قطعیہ ہے۔ اور معصیت قطعیہ کا استحلال کفر ہے۔ اور جنہوں نے ان افعال ملعونہ کو ملعون و شنیع ہی جانا اور انہیں برا جان کر

---

۱ غمز عیون البصائر الفن الثانی کتاب السیر و الردۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۲۹۵ Page 166 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

Thinking of their satanic expediency, they participated. Only Allah Almighty knows the state of their hearts. They committed major sins, became deserving of the torment of fire, and worthy of curse, but in the sight of Allah, they did not become disbelievers. However, Sharia rules based on the outward appearance. It is mentioned in a Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"He who imitates a people is one of them."[1] - Whoever creates a resemblance to a people will be among them.

In another Hadith, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"He who increases the number of a people is one of them."[2] - Whoever increases the group of a people is among them.

It is also obligatory for them to repent and renew their Islam. They should repent and read the Kalima afresh and remarry their wives. And that cursed expediency of unity which Satan whispered in their hearts, when is that itself permissible? What kind of unity between a disbeliever and a believer? Allah Almighty says:

"O you who have believed, do not take My enemies and your enemies as allies."[3] - O believers! Do not make my enemies and your enemies your friends.

And He says:

"Let not believers take disbelievers as allies rather than believers."[4] - Believers should not make disbelievers their friends instead of believers.

And He says:

"You will not find a people who believe in Allah and the Last Day having affection for those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers or their sons." - You will not find those who believe in Allah and the Day of Judgment making friends with those who opposed Allah and His Messenger, even if they be their fathers or [their sons].

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Bab Labs al-Shuhrah, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/203. [2] Tarikh Baghdad, biography of Abdullah bin Attab 7/512, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 10/40; Ithaf al-Sa'adah al-Muttaqin, Kitab al-Halal wal-Haram, Bab 6, Dar al-Fikr Beirut 6/128. [3] Al-Quran Al-Karim 60/1. [4] Al-Quran Al-Karim 3/28.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

अपनी शैतानी मसलहत के ख्याल से शिरकत की, उनके दिल का हाल अल्लाह अज़्व-व-जल्ल बेहतर जानता है। वे गुनाहे कबीर के मुर्तकिब हुए, आग के अज़ाब के मुस्तहिक़ हुए और लानत के सज़ावार हुए, मगर अल्लाह के नज़दीक काफ़िर नहीं हुए। लेकिन शरीअत ज़ाहिर पर हुक्म लगाती है। हदीस में है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"जो किसी क़ौम के साथ मुशाबहत (समानता) पैदा करे वह उन्हीं में से होगा।"[1]

दूसरी हदीस में हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"जो किसी क़ौम की जमाअत (संख्या) बढ़ाए वह उन्हीं में से है।"[2]

उन पर भी तौबा और तजदीद-ए-इस्लाम फ़र्ज़ है। ताइब हों और नए सिरे से कलमा पढ़कर अपनी औरतों से निकाह दोबारा करें। और वह मलूना मसलहत (कोशिश) इत्तेहाद (एकता) की जो उनके दिल में इब्लीस ने डाली, वह खुद कब हलाल है। काफ़िर और मोमिन में इत्तेहाद कैसा? अल्लाह अज़्व-व-जल्ल फ़रमाता है:

"ऐ ईमान वालों! मेरे और अपने दुश्मन को दोस्त न बनाओ।"[3]

और फ़रमाता है:

"ईमान वाले, ईमान वालों के सिवा काफ़िरों को अपना दोस्त न बनाएँ।"[4]

और फ़रमाता है:

"तुम उन लोगों को जो अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखते हैं, अल्लाह और उसके रसूल के विरोधियों से दोस्ती करते हुए नहीं पाओगे, चाहे वे उनके बाप या [बेटे] ही क्यों न हों।"

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाबू लबसिश्शुहराह, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, 2/203 [2] तारीख़ बग़दाद, तर्जुमा अब्दुल्लाह बिन अत्ताब, 7/512, दारुल किताबुल अरबी बैरुत, 10/40; इत्हाफ़ुस सादातिल मुत्तक़ीन, किताबुल हलाल वल हराम, बाब छठा, दारुल फिक्र बैरुत, 6/128 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 60/1 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/28

पेज 167/674

اپنی شیطانی مصلحت کے خیال سے شرکت کی ان کے قلب کا حال اللہ عزوجل جانتا ہے مرتکب کبائر ہوئے مستحق عذاب نار ہوئے سزاوار لعنت ہوئے مگر عنداللہ کافر نہ ہوئے، لیکن شرع ظاہر پر حکم فرماتی ہے، حدیث میں ہے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

من تشبہ بقوم فھو منھم [1] - جو کسی قوم کے سے مشابہت پیدا کرے گا وہ انہیں میں سے ہوگا۔

دوسری حدیث میں ہے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من کثر سواد قوم فھو منھم [2] - جو کسی قوم کی جماعت بڑھائے وہ انہیں میں سے ہے۔

ان پر بھی توبہ اور تجدید اسلام فرض ہے تائب ہوں اور نئے سرے سے کلمہ پڑھ کر اپنی عورتوں سے نکاح دوبارہ کریں اور وہ مصلحت ملعونہ اتحاد کہ ان کے قلب میں ابلیس نے القاء کی، وہ خود کب حلال ہے۔ کافر و مومن میں اتحاد کیسا، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"یَا أَیُّھَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّکُمْ أَوْلِیَاءَ" [3] - اے ایمان والو! میرے اور اپنے دشمن کو دوست نہ ٹھہراؤ۔

اور فرماتا ہے: "لَا یَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْکَافِرِینَ أَوْلِیَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ" [4] - ایمان والے ایمان والوں کے سوا کافروں کو اپنا دوست نہ بنائیں۔

اور فرماتا ہے: "لَا تَجِدُ قَوْمًا یُؤْمِنُونَ بِاللَّہِ وَالْیَوْمِ الْآخِرِ یُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّہَ وَرَسُولَہُ وَلَوْ کَانُوا آبَاءَھُمْ أَوْ أَبْنَاءَھُمْ" - تم نہ پاؤ گے انھیں جو ایمان رکھتے ہیں اللہ اور قیامت کے دن پر کہ دوستی کریں ان سے جنھوں نے مخالفت کی اللہ ورسول کی اگرچہ وہ ان کے باپ ہوں یا [بیٹے ہوں]۔

1 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب لبس الشهرة آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۳ 2 تاریخ بغداد ترجمہ عبداللہ بن عتاب ۷/ ۵۱۲ دار الکتاب العربی بیروت ۱۰/ ۴۰ اتحاف السادة المتقین کتاب الحلال والحرام الباب السادس دار الفکر بیروت ۶/ ۱۲۸ 3 القرآن الکریم ۶۰/ ۱ 4 القرآن الکریم ۳/ ۲۸

Fatawa Razawiyya, Volume 21

"or their brothers or their kindred."[1] | Whether they be sons, or brothers, or kinsmen.

And He says: "And whoever among you takes them as friends, then surely he is one of them."[2] | Whoever among you maintains friendship with them is one of them.

Agreement with disbelievers in worldly matters such as trade, etc., is permissible as long as it does not oppose Sharia. However, agreement in their religious matters—and that too, God forbid, to such an extent—is certainly a cause for the descent of divine curse. And that absurd thought that we [participate in their festivals as a return for them participating in] Tazia—Tazia is not an Eid for Muslims; rather, the ignorant have made it a season of mourning. It is not a religious matter for Muslims; instead, it is forbidden and prohibited in religion. In the religion of Hindus, it is not forbidden; in Awadh, many Hindus themselves make and carry Tazias. This is contrary to Holi, which is an Eid of the disbelievers and their religious symbol, and is strictly prohibited in the religion of Islam. So how can one be a compensation for the other? Can those celebrating such a cursed unity make an agreement with the Hindus that they will support them in Eid-ul-Adha? Will they also sacrifice a small heifer like a 'Pachharan,' and if the Muslims eat a 'Ser' (measure), will they also eat a 'Pao' (measure)? If this were the case, some ignorant thought of compensation could be possible—that Eid-ul-Adha is the Eid of Muslims and cow slaughter is their religious issue, while for Hindus it is forbidden. Try asking them and see what answer you get. At that time, it will be revealed that the clapping for this cursed unity was done with only one hand; the Hindus are firm on their religion, and you Muslims have left your faith. Calling such people 'pillars of Islam' is an insult to Islam. May Allah Almighty guide the Muslims and protect them from the deceptions of the cursed Satan. If these people do not agree and do not repent with the same publicity with which they committed those acts of disbelief, then it is mandatory for Muslims to leave them and cease all social interaction, greeting, and conversation with them.

Allah Almighty says: "And if Satan causes you to forget, then after the reminder do not sit with the unjust people."[3] And Allah Almighty knows best. (T)

[1] Al-Quran al-Kareem 58/22 [2] Al-Quran al-Kareem 5/51 [3] Al-Quran al-Kareem 6/68

फतावा रज़विया, जिल्द 21

"या उनके भाई हों या उनके कुनबे वाले हों।"[1] | चाहे वे बेटे हों, या भाई हों, या परिवार वाले हों।

और वह फरमाता है: "और तुम में से जो कोई उनसे दोस्ती रखेगा, वह निश्चित रूप से उन्हीं में से है।"[2] | तुम में से जो उनसे दोस्ती रखेगा, वह उन्हीं में से है।

काफिरों के साथ दुनियावी मामलों जैसे व्यापार आदि में तालमेल बिठाया जा सकता है जहाँ तक शरीयत की मुखालफत न हो। मगर उनके मज़हबी मामलों में तालमेल—और वह भी माज़-अल्लाह (अल्लाह की पनाह) इस हद तक—यकीनन अल्लाह की लानत उतरने का सबब है। और वह बेतुका विचार कि हम उनसे [उनकी होली में शामिल होते हैं क्योंकि वे] ताज़िया [में शामिल होते हैं]—ताज़िया मुसलमानों की कोई ईद नहीं है, बल्कि अज्ञानियों ने इसे मातम का मौसम बना रखा है। यह मुसलमानों का कोई मज़हबी काम नहीं है, बल्कि मज़हब में मना और नाजायज़ है। हिंदुओं के धर्म में इसकी मनाही नहीं है; अवध में बहुत से हिंदू खुद ताज़िया बनाते और उठाते हैं। इसके विपरीत होली काफिरों की ईद है और उनका मज़हबी प्रतीक है, और दीन-ए-इस्लाम में सख्त हराम है। तो यह उसका मुआवज़ा कैसे हो सकता है? ऐसी लानती एकता मनाने वाले क्या हिंदुओं से यह समझौता कर सकते हैं कि वे ईदुल अज़हा में उनका साथ देंगे? क्या वे भी एक छोटी बछिया 'पछारन' की तरह कुर्बान करेंगे, और अगर मुसलमान एक सेर खाएंगे तो क्या वे भी एक पाव खाएंगे? अगर ऐसा होता, तो कुछ जाहिलाना मुआवज़े का गुमान मुमकिन था—कि ईदुल अज़हा मुसलमानों की ईद है और गौ-कशी उनका मज़हबी मसला है, जबकि हिंदुओं के यहाँ यह हराम है। उनसे कहकर देखें क्या जवाब मिलता है। उस समय खुल जाएगा कि इस लानती एकता की ताली एक ही हाथ से बजी है; हिंदू अपने मज़हब पर कायम हैं और तुम मुसलमान अपने दीन से निकल गए। ऐसे लोगों को 'इस्लाम का स्तंभ' कहना इस्लाम का अपमान करना है। अल्लाह तआला मुसलमानों को हिदायत दे और मरदूद शैतान के धोखों से बचाए। अगर ये लोग न मानें और उसी एलान के साथ तौबा न करें जिस एलान के साथ उन्होंने वे कुफ़्रिया काम किए थे, तो मुसलमानों पर लाज़िम है कि उन्हें छोड़ दें और उनसे मेल-जोल, सलाम-कलाम सब तर्क(खत्म) कर दें।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के साथ न बैठो।"[3] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] अल-कुरआनुल करीम 58/22 [2] अल-कुरआनुल करीम 5/51 [3] अल-कुरआनुल करीम 6/68

اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِیْرَتَهُمْ ط 1 | بیٹے ہوں یا بھائی ہوں یا کنبے والے ہوں۔

اور فرماتا ہے: "وَمَنْ یَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاِنَّهٗ مِنْهُمْ ط" 2 | تم میں جو ان سے دوستی رکھے گا وہ انھیں میں سے ہے۔

کفار میں امورِ دنیوی مثلِ تجارت وغیرہا میں موافقت کی جاسکتی ہے جہاں تک مخالفتِ شرع نہ ہو مگر ان کے امورِ مذہبی میں موافقت اور وہ بھی معاذاللہ اس حد تک ضرور لعنت الٰہی اترنے کی باعث ہے اور وہ بیہودہ خیال کہ ہم ان سے تعزیہ مسلمانوں کی کوئی عید نہیں بلکہ جہال نے اسے موسمِ ماتم بنا رکھا ہے مسلمانوں کا کوئی امرِ مذہبی نہیں بلکہ مذہب میں ممنوع و ناروا ہے۔ ہندوؤں کے مذہب میں ان کی ممانعت نہیں، اودھ میں بہتیرے ہندو آپ ہی تعزیہ بناتے اور اٹھاتے ہیں۔ بخلاف ہولی کہ عید کفار ہے اور ان کا مذہبی شعار ہے اور دینِ اسلام میں سخت حرام ہے تو یہ اس کا معاوضہ کیسے ہوسکتا ہے، ایسا ملعون اتحاد منانے والے کیا ہنود سے یہ قرارداد لے سکتے ہیں کہ وہ عید الاضحیٰ میں ان کا ساتھ دیں گے گائے یہ پچھاڑن چھوٹی سی بچھیا وہ بھی لٹائیں گے سیر بھر یہ کھائیں تو پاؤ بھر وہ بھی کھائیں گے، ایسا ہوتا تو کچھ جاہلانہ معاوضہ کا گمان ممکن تھا کہ عید الاضحیٰ مسلمانوں کی عید ہے اور گائو کشی ان کا مذہبی مسئلہ اور ہندوؤں کے یہاں حرام ہے ان سے کہہ کر دیکھیں کیا جواب ملتا ہے اس وقت کھل جائے گا کہ اس ملعون اتحاد کی تالی ایک ہی ہاتھ سے بجی ہندوؤں اپنے مذہب پر قائم ہیں اور تم مسلمان اپنے دین سے نکل گئے ایسوں کو رکن اسلام کہنا اسلام کی توہین کرنا ہے اللہ تعالیٰ مسلمانوں کو ہدایت دے اور شیطان ملعون کے دھوکھوں سے بچائے اگر یہ لوگ نہ مانیں اور ایسے ہی اعلان کے ساتھ توبہ نہ کریں

جس اعلان کے ساتھ وہ کفریات کئے تھے تو مسلمانوں پر لازم ہے کہ ان کو چھوڑ دیں ان سے میل جول سلام کلام سب ترک کردیں۔

قال اللہ تعالٰی: "وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ 3" واللہ تعالٰی اعلم۔ | اگر کہیں تمھیں شیطان بھلاوے میں ڈال دے تو پھر یاد آنے کے بعد ہر گز ظالموں کے ساتھ نہ بیٹھو، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۲۲/۵۸ 2 القرآن الکریم ۵۱/۵ 3 القرآن الکریم ۶۸/۶

Volume 21 Fatawa Ridawiyyah

Problem 24: Sent by Salih Muhammad Khan, former teacher, resident of town Bablah, District Bulandshahr, 15 Safar 1335 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding the status of a person who has committed the following sins? Does he remain a Muslim or not, and is prayer behind him permissible or not? (1) A person intentionally made a Shariah-permitted (halal) act forbidden (haram) due to worldly resentment. (2) He provided un-Islamic assistance to the Ghair-Muqallids (non-conformists) who call themselves 'Amil bi al-Hadith' (practitioners of Hadith) and label the mujtahid imams (may Allah have mercy on them) as innovators (bid'ati) and 'people of opinion' (Ashab al-Ra'y). (3) He intentionally gave false testimony under oath in a Shariah matter. (4) In front of four Sunni Hanafi Muslims who are aware of Shariah issues, he accepted a Shariah-permitted and valid act as right and true, but then deviated from this word of truth and became a proponent of its impermissibility. This person is also a prayer leader (imam) in a mosque. Is prayer behind him permissible or not? Please provide a response with evidence and references from the Book of Allah and the Hadith of the Messenger of Allah, or an organized jurisprudential (Fiqhi) text for the benefit of all. (5) If someone other than the city's Qazi (judge) performs a marriage ceremony according to the noble Shariah, but it is not entered into the register of the aforementioned city Qazi, is that marriage valid and correct or not? Please grant an answer. Bayyinu tu'jaru (Explain and you shall be rewarded).

The Answer: Such people are severe sinners, rather, they are misguided because they assist falsehood against truth. Prayer behind such a person is impermissible; in fact, until they repent, Muslims should completely sever ties with them because they are oppressors, and that too, oppressors against religion. And Allah Almighty says: "And if Satan should cause you to forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people." 1 If Satan makes you forget, then after remembrance do not sit with the oppressors. (T)

A Qazi's register is not a Shariah requirement for marriage. Registers are a recent invention; how were marriages conducted before? However, it is better to record it for the sake of documentation. And Allah Almighty knows best.

1 The Holy Quran 6/68

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

मसला 24: मुरसला सालेह मोहम्मद खान, पूर्व शिक्षक, निवासी कस्बा बाबला, जिला बुलंदशहर, 15 सफ़र 1335 हिजरी। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीअत के मुफ़्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि उस व्यक्ति का क्या हाल है जिसने निम्नलिखित पाप किए हैं? क्या वह व्यक्ति मुसलमान रहा या नहीं और क्या उसके पीछे नमाज़ पढ़ना जायज़ है या नहीं? (1) एक व्यक्ति ने सांसारिक नाराजगी के कारण जानबूझकर शरीअत द्वारा हलाल (अनुमत) कार्य को हराम (वर्जित) कर दिया। (2) उन गैर-मुक़ल्लिदों (अनुयायियों) को शरीअत के खिलाफ मदद दी जो खुद को 'आमिल बिल हदीस' (हदीस पर अमल करने वाला) कहते हैं और मुजतहिद इमामों (अल्लाह उन पर रहम करे) को बिदअती और 'असहब-उर-राय' (राय वाले लोग) कहते हैं। (3) शरीअत के मामले में जानबूझकर शपथ लेकर झूठी गवाही दी। (4) शरीअत के मसलों से वाकिफ़ चार सुन्नी हनफी मुसलमानों के सामने शरीअत के हलाल और जायज़ कार्य को हक और सच्चा स्वीकार करने के बाद फिर उस हक बात से मुकर गया और उसकी नाजायज़ियत का कायल हो गया। यह व्यक्ति मस्जिद का इमाम भी है। क्या उसके पीछे नमाज़ जायज़ है या नहीं? अल्लाह की किताब और रसूलुल्लाह की हदीस के दलील और हवाले के साथ, या फ़िक़्ही इबारत के साथ जवाब अता फरमाएं ताकि सभी का भला हो। (5) अगर शहर के काज़ी के अलावा कोई दूसरा व्यक्ति शरीअत-ए-मुतह्हरा के मुताबिक निकाह पढ़ा दे लेकिन उसका इंद्राज (पंजीकरण) उक्त शहर के काज़ी के रजिस्टर में न हो, तो क्या वह निकाह जायज़ और सही है या नहीं? जवाब मरहमत हो। बय्यिनु तु'जरू (बयान करें ताकि पुण्य पाएं)।

अल-जवाब: ऐसे लोग सख्त गुनहगार बल्कि गुमराह हैं कि हक के मुकाबले में बातिल की मदद करते हैं। ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ नाजायज़ है, बल्कि जब तक तौबा न करें, मुसलमानों को उनसे पूरी तरह नाता तोड़ लेना चाहिए क्योंकि वे ज़ालिम हैं और ज़ालिम भी किस चीज़ पर, दीन पर। और अल्लाह तआला अज़्ज़-व-जल्ल फरमाता है: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठो।" 1 अगर शैतान तुम्हें भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठो। (त)

काज़ी का रजिस्टर शरीअत के अनुसार निकाह की कोई शर्त नहीं है, रजिस्टर आज से शुरू हुए हैं, पहले निकाह कैसे होते थे? हाँ, याददाश्त के लिए दर्ज होना बेहतर है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

1 अल-कुरान अल-करीम 6/68

مسئلہ ۲۴: مرسلہ صالح محمد خاں سابق مدرس ساکن قصبہ بابلہ ضلع بلند شہر ۱۵ صفر ۱۳۳۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس بارہ میں کہ کیا حال ہے ایسے شخص کا جو گناہانِ مندرجہ ذیل کا مرتکب ہوا وہ شخص مسلمان رہا یا نہیں اور نماز اس کے پیچھے جائز ہے یا نہیں؟ (۱) ایک شخص نے جان بوجھ کر بسببِ دنیوی رنجش کے قصداً فعلِ حلالِ شرعی کو حرام کر دیا۔ (۲) غیر مقلدین کو جو اپنے کو عامل بالحدیث مشہور کرتے ہیں اور امامانِ مجتہدین رحمہم اللہ تعالیٰ کو بدعتی اور اصحابِ الرائے کہتے ہیں ان کو در باہِ شخصے خلافِ شرع مدد دی۔ (۳) شرعی معاملہ میں عمداً بحلف جھوٹی شہادت دی۔ (۴) چار مسلمانانِ اہلسنت و جماعت حنفی مذہب واقفِ مسائلِ شرعی کے روبرو شرعی فعل حلال و جائز کو بر حق اور سچا تسلیم کر کے پھر اس کلمہ حق سے منحرف ہو کر ناجواز کا قائل ہوا اور یہ شخص پیش امام مسجد بھی ہے آیا نماز اس کے پیچھے جائز ہے یا نہیں؟ مع دلیل و حوالہ کتاب اللہ و حدیث رسول اللہ یا عبارت فقہیہ مرتب فرمایا کر مزین بہر خاص فرمائیں۔ (۵) اگر قاضی شہر کے علاوہ دوسرا کوئی شخص مطابقِ شرع شریف نکاح پڑھا دے لیکن اندراج اس کا رجسٹر قاضی شہر مذکور میں نہ ہو تو وہ نکاح جائز و صحیح ہے یا نہیں؟ جواب مرحمت ہو ۔ بینوا توجروا (بیان کرو تا کہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: ایسے لوگ سخت گنہگار بلکہ گمراہ ہیں کہ حق کے مقابل باطل کی اعانت کرتے ہیں، ایسے شخص کے پیچھے نماز ناجائز ہے بلکہ جب تک توبہ نہ کریں مسلمانوں کو ان سے بالکل قطعِ علاقہ کر دینا چاہئے کہ وہ ظالم ہیں اور ظالم بھی کس پر دین پر، اور اللہ تعالیٰ عزوجل فرماتا ہے: "وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ۝" 1 اگر تمہیں شیطان بھلا دے تو یاد آنے کے بعد ظالموں کے ساتھ مت بیٹھو۔ (ت)

قاضی کا رجسٹر شرعاً کوئی شرطِ نکاح نہیں، رجسٹر آج سے نکلے ہیں، پہلے نکاح کیونکر ہوتے تھے ہاں یادداشت کے لئے درج ہونا بہتر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

١ القرآن الکریم ۶/ ۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

Problem 43: Sent by Hafiz Abdul Majeed Khan Hanafi from Qasba Babilka, District Bulandshahr, 5th Safar 1335 AH.

What do the scholars of the religion and the jurists of the firm Shariah say about this matter? Among the Hindus, for more or less a week, from evening until midnight or later, gatherings are held where various types of images of men and women like Ram, Lakshman, Ravan, Sita, etc., are shown. Along with this, various types of musical instruments are played, and bhajans (devotional songs) are sung, and these images are considered (God forbid) as the true deity. All sorts of obscenity and frivolity occur. In such gatherings, can Muslims—who are generally aware of the evils of such events according to the research of the Islamic religion and are also performers of prayer (namaz)—participate, derive pleasure for their lower self, look at some impure figures, look at some female figures with lustful eyes, and like the false beliefs of Hindus, praise and support the performances and shows to please the hearts of polytheists? Moreover, they perform Isha and Fajr prayers in such a way that Isha is spent in the show and Fajr prayer is missed due to oversleeping. Upon the objection of some who prevent them, they say, "We participate for the purpose of distinguishing between truth and falsehood." They make such useless interpretations. They provide floor mats (jajim), other carpets, stools, fabrics, and jewelry from their homes for the decoration of the gathering. At the conclusion of the event, they give money like rupees along with the Hindus, out of pride, seeking fame, or thinking they would be humiliated or belittled if they didn't. This is especially by those Muslims who cannot give even an anna or two to a traveler or a poor person despite having the means. Is it permissible to eat the sweets of this gathering which is distributed in the name of 'Prasad'? What are the clear rulings for such Muslims according to the commands of the noble Shariah? Please write detailed answers for each of the above-mentioned queries with references from the Quran, Hadith, and blessed Fiqh. May Allah reward you. Only Peace upon the end of speech (i.e., final farewell to you).

The Answer: Such people are sinners (fasiq), wicked (fajir), guilty of major sins, and deserving of the punishment of fire and the wrath of the All-Powerful (Jabbar). A Muslim is commanded that if they pass through a neighborhood of disbelievers while walking, they should pass through quickly because it is a place of curse. This applies to a neighborhood, let alone a place specifically for their worship. At the time they are worshipping someone other than God, curses certainly descend, and spectators

undoubtedly share in that. This is the case when only the show is intended and financial help is provided for that purpose. And if those cursed actions are considered good, or if those false images are viewed with respect, or if they agree with any of their disbelieving rulings as mentioned in the question, then that is clear disbelief (Kufr). — Ghamz al-Uyun

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

मसला ४३: प्रेषित हाफ़िज़ अब्दुल मजीद खान हनफी, क़स्बा बाबिलका, ज़िला बुलंदशहर, ५ सफ़र १३३५ हिजरी।

धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं? हिंदुओं में कमोबेश एक हफ्ते तक शाम से आधी रात तक या उसके बाद तक ऐसी सभाएँ होती हैं जिनमें राम, लक्ष्मण, रावण, सीता आदि जैसे पुरुषों और महिलाओं के विभिन्न प्रकार के चित्र दिखाए जाते हैं। इसके साथ ही विभिन्न प्रकार के वाद्य यंत्र बजाए जाते हैं और भजन आदि गाए जाते हैं, और इन चित्रों को (अल्लाह न करे) सच्चा ईश्वर माना जाता है। हर तरह की अश्लीलता और निरर्थक बातें पैदा होती हैं। ऐसी सभाओं में क्या उन मुसलमानों का—जो इस्लाम धर्म के शोध के अनुसार ऐसी सभाओं की बुराइयों से सामान्य रूप से परिचित हैं और नमाज़ी भी हैं—सम्मिलित होना, मन की प्रसन्नता के लिए आनंद उठाना, कुछ अपवित्र चित्रों को देखना, कुछ स्त्री चित्रों पर कामुक नज़र डालना और हिंदुओं के झूठे अकीदों की तरह मुशरिकों के दिलों को खुश करने के लिए उनके तमाशों और स्वांग की प्रशंसा और समर्थन करना उचित है? साथ ही ईशा और फज्र की नमाज़ इस प्रकार पढ़ना कि ईशा तमाशे में खर्च हो जाए और फज्र की नमाज़ नींद की अधिकता के कारण छूट जाए। रोकने वालों के विरोध पर यह कहना कि "हम तो सत्य और असत्य में अंतर जानने के उद्देश्य से शामिल होते हैं" और ऐसी ही निरर्थक दलीलें देना। सभा की सजावट के लिए अपने घरों से जाजिम और अन्य फर्श, चौकियाँ, कपड़े और गहने देना। सभा के अंत में हिंदुओं के साथ अपनी प्रसिद्धि या घमंड या व्यक्तित्व के लिए या यह सोचकर कि न देने पर उनका अपमान या तिरस्कार होगा, रुपये देना; विशेष रूप से वे मुसलमान जो किसी यात्री या गरीब को सामर्थ्य होने के बावजूद एक-दो आना नहीं दे सकते। और इस सभा की मिठाई जो 'प्रसाद' के नाम से बांटी जाती है, उसे खाना? ऐसे मुसलमानों के लिए शरीयत के आदेशों के अनुसार क्या हुक्म है? कुरान मजीद, हदीस और फ़िक़्ह की इबारत के साथ हर सवाल का अलग-अलग विस्तृत उत्तर लिखें। अल्लाह प्रतिफल देगा। फ़क़त वस्लाम अला ख़त्मुल कलाम (यानी आपको विदाई सलाम हो)।

अल-जवाब (उत्तर): ऐसे लोग फ़ासिक़, फ़ाजिर, बड़े गुनाह करने वाले, नरक की सजा और ज़ब्बार (सर्वशक्तिमान) के क्रोध के पात्र हैं। मुसलमान को आदेश है कि यदि वह चलते हुए काफिरों के मोहल्ले से गुजरे तो जल्दी निकल जाए क्योंकि वह श्राप (लानत) का स्थान है, फिर उनके विशेष पूजा स्थल की तो बात ही क्या। जिस समय वे अल्लाह के सिवा किसी और की पूजा कर रहे होते हैं, उस

समय निश्चित रूप से श्राप उतरता है और निस्संदेह दर्शकों का भी उसमें हिस्सा होता है। यह उस समय है जब केवल तमाशा देखना उद्देश्य हो और इसी उद्देश्य से नकद या सामान देकर सहायता की जाती हो। और यदि उन श्रापित कार्यों को अच्छा माना जाए या उन झूठे चित्रों को सम्मान की दृष्टि से देखा जाए या उनके किसी कुफ़्र के हुक्म पर 'हाँ' कहा जाए जैसा कि सवाल में वर्णित है, तो यह स्पष्ट कुफ़्र (धर्मत्याग) है। — गमज़ुल उयून

पृष्ठ १६०/६७४

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

مسئلہ ۴۳: مرسلہ حافظ عبدالمجید خاں حنفی از قصبہ بابلکہ ضلع بلند شہر ۵ صفر ۱۳۳۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ اہل ہنود میں کم زیادہ ایک ہفتہ تک شام سے آدھی رات تک یا بعد تک ایسی مجلس ہوتی ہے کہ جس میں رام و لچھمن وراون و سیتا وغیرہ عورت و مرد کے قسم قسم کی تصویریں دکھائی جائیں اور ساتھ ہی ان کے طرح طرح کا باجا بجا کر بھجن وغیرہ گانا گایا جائے اور ان تصویروں کو نعوذ باللہ معبودِ حقیقی سمجھیں اور ہر طرح کے فحش و لغویات پیدا ہوتے ہوں تو ایسی مجلسوں میں ان مسلمانوں کو جو ازروئے تحقیق مذہب اسلام ایسی تقاریب کی برائیوں سے بھی فی الجملہ واقف ہوں اور نمازی بھی ہوں شریک مجلس ہونا اور دلچسپی حظ نفس اٹھانا و بعض بعض شبیہ ناپاک پر نظر ڈالنا و بعض شبیہ عورات پر شہوت کی نظر ڈالنا اور مثل عقائد باطلہ اہل ہنود تعریف و توصیف سوانگ و تماشہ میں بتالیف قلوب مشرکین تائید یا ہوں ہاں کرنا اور عشاء وفجر کی نمازیں بایں نمط کہ عشاء بمصرفی تماشہ وفجر کی نماز غلبہ نیند سے قضا کرنا و باعتراض بعض مانعین یہ کہنا کہ ہم تو حق و باطل میں امتیاز ہو جانے کی غرض سے شامل ہوتے ہیں اور ایسی ہی بے سود تاویلات کرنا اور زینت مجلس کے واسطے اپنے گھروں سے جاجیم و دیگر فرش و چوکیات و پارچہ و زیورات دینا اور بوقت اختتام جلسہ اپنی نام آوری یا فخریہ یا شخصیت یا اہل ہنود میں اپنی وقعت ہونے یا بصورت نہ دینے کے اپنی ذلت و حقارت جان کر ہمراہ اہل ہنود روپیہ روپیہ دینا بالخصوص وہ مسلمان جو کسی مسافر مسکین کو باوجود قدرت آنہ دوآنہ نہ دے سکتے ہوں اور اس مجلس کی شیرینی جو بنام نہاد پرشاد تقسیم ہوتی ہے کھانا تو ایسے مسلمانوں کے واسطے ازروئے احکام شرع شریف کیا کیا حکم ہے صاف صاف مع عبارت قرآن مجید و حدیث وفقہ مبارک جداگانہ ہر امور مستفسرہ صدر کا

جواب مفصل ارقام فرمائیں اللہ تعالیٰ اجر دے گا فقط والسلام علی ختم الکلام (کلام کے اختتام پر سلام ہو ت) (یعنی آپ کو الوداعی سلام ہو)۔

الجواب: ایسے لوگ فساق فجار کبائر مستحقِ عذابِ نار و غضبِ جبار ہیں، مسلمان کو حکم ہے راہ چلتا ہوا کفار کے محلے سے گزرے تو جلد نکل جائے کہ وہ محلِ لعنت ہے نہ کہ خاص ان کی عبادت کی جگہ، جس وقت وہ غیر خدا کو پوج رہے ہوں قطعاً اس وقت لعنت اترتی ہے اور بلاشبہ اس میں تماشائیوں کا بھی حصہ ہے۔ یہ اس وقت ہے کہ محض تماشہ مقصود ہو اور اسی غرض سے نقد واسباب دے کر اعانت کی جاتی ہو اور اگر ان افعالِ ملعونہ کو اچھا جاننا یا ان تصاویرِ باطلہ کو وقعت کی نگاہ سے دیکھنا یا ان کے کسی حکم کفر پر ہوں ہاں کہا جیسا کہ سوال میں مذکور، جب تو صریح کفر ہے۔ غمز العیون

Fatawa Rizvia Volume 21

من استحسن فعلا من افعال الكفار كفر باتفاق المشائخ 1ـ	**The person who considered any act from the acts of disbelievers to be good, then the venerable scholars agree that he has undoubtedly become a disbeliever. (T)**

If these people hold Islam dear and know that the Day of Judgment will surely come and they have to go before the One and All-Powerful (Allah), then it is obligatory upon them to repent and stay away from such impure gatherings, recite the Kalima of Islam anew, and perform new marriages with their wives; otherwise, they should wait for the divine punishment.

Allah the Almighty said: "O you who have believed, enter into Islam completely [and perfectly] and do not follow the footsteps of Satan. Indeed, he is to you a clear enemy." 2	**O you who believe! Enter into Islam completely, and do not follow the footsteps of Satan, for he is a manifest and clear enemy of man. (T)**

Problem 527 to 531: Sent by Muhammad Saudagar Paracha, Almora, adjacent to Masjid Karkhana Bazar, 15 Rabi al-Awwal Sharif 1335 AH

What do the scholars of religion and jurists of the clear Shari'ah say regarding this matter that: (1) Zaid, a scavenger (khakrob), along with his wife and a young girl, requested to accept Islam. Accordingly, they were immediately made Muslims. Is it correct to immediately give them one's hookah and eat and drink with them, etc., or not? (2) Is the prayer valid behind the scholar who converted Musammat Hindah, who is the young newly-converted daughter of this newly-converted scavenger, while people used to pray behind him until now? (3) Is it not a sin to accuse a practicing and righteous scholar, who converted the young daughter of a scavenger, that you converted her for your own self (lust) and you will have an illicit affair with her? (4) If after accepting Islam once, that scavenger rejoined his community and again requests to accept Islam, should there be any hesitation in making him a Muslim, even though there is a fear that Aryas and Christians will take him immediately? (5) If one abstains from making the scavenger a Muslim and eating and drinking with him due to this fear...

---

1 Ghamz al-'Uyun al-Basair Sharh al-Ashbah wan-Nazair, Art 2, Book of Siyar and Apostasy, Idarat al-Qur'an Karachi 1/295 2 Al-Qur'an al-Karim 2/208

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मन् इस्तहसन फ़अलन् मिन् अफ़आलिल् कुफ़्फ़ारि कफ़रा बित्तिफ़ाक़िल मशाईख़ 1.	**जिस व्यक्ति ने काफ़िरों के कार्यों में से किसी कार्य को अच्छा समझा, तो विद्वान उस पर सहमत हैं कि वह बिना किसी संदेह के काफ़िर हो गया है। (त)**

यदि इन लोगों को इस्लाम प्रिय है और वे जानते हैं कि क़यामत कभी आएगी और उन्हें वाहिद क़हार (अल्लाह) की उपस्थिति में जाना होगा, तो उन पर फ़र्ज़ है कि वे तौबा करें और ऐसी अपवित्र सभाओं से दूर भागें, नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़ें और अपनी पत्नियों से नया निकाह करें, अन्यथा वे ईश्वरीय दंड की प्रतीक्षा करें।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ ईमान वालो! इस्लाम में पूरे-पूरे प्रवेश कर जाओ, और शैतान के पदचिन्हों पर न चलो, क्योंकि वह तुम्हारा खुला और स्पष्ट दुश्मन है।" 2	**ऐ ईमान वालो! इस्लाम में पूरे-पूरे दाखिल हो जाओ, और शैतान के कदमों पर न चलो, क्योंकि वह इंसान का खुला और स्पष्ट दुश्मन है। (त)**

मसला 527 से 531: प्रेषक मुहम्मद सौदागर पारचा, अल्मोड़ा, मस्जिद कारखाना बाज़ार के पास, 15 रबीउल अव्वल शरीफ़ 1335 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस विषय में क्या फ़रमाते हैं कि: (1) ज़ैद खाकरोब (सफाईकर्मी) ने अपनी एक पत्नी और जवान लड़की के साथ इस्लाम स्वीकार करने का अनुरोध किया, तदनुसार उन्हें तुरंत मुसलमान बना लिया गया। क्या उन्हें तुरंत अपना हुक्का देना और उनके साथ खाना-पीना आदि करना सही है या नहीं? (2) मुसम्मात हिंदा, जो इस नव-मुस्लिम खाकरोब की जवान नव-मुस्लिमा लड़की है, उसे मुसलमान बनाने वाले आलिम (विद्वान) के पीछे क्या नमाज़ सही है, जबकि लोग अब तक उनके पीछे नमाज़ पढ़ते थे? (3) क्या किसी नेक और नेक-अमल आलिम पर, जिसने खाकरोब की जवान लड़की को मुसलमान बनाया हो, यह आरोप लगाना पाप नहीं है कि तुमने अपने नफ़्स (स्वार्थ/वासना) के लिए उसे मुसलमान बनाया है और तुम उससे अवैध संबंध रखोगे? (4) यदि एक बार इस्लाम स्वीकार करने के बाद वह खाकरोब फिर से अपनी क़ौम में मिल गया हो और दोबारा इस्लाम स्वीकार करने का अनुरोध करे, तो क्या उसे मुसलमान बनाने में कुछ संकोच करना चाहिए, जबकि डर है कि आर्य और ईसाई उसे तुरंत अपने पास ले लेंगे? (5) यदि खाकरोब को मुसलमान बनाने और उसके साथ खाने-पीने से इस डर से परहेज़ करे...

1 ग़मज़ अल-उयून अल-बसायर शरह अल-अशबाह वन-नज़ायर, आर्ट 2, किताबुस सियर वल रिद्दह, इदारतुल कुरान कराची 1/295 2 अल-कुरान अल-करीम 2/208

पृष्ठ 171 का 674

من استحسن فعلا من افعال الکفار کفر باتفاق المشائخ ۱۔

جس شخص نے کافروں کے افعال میں سے کسی فعل کو اچھا سمجھا تو مشائخ کرام کا اس پر اتفاق ہے کہ وہ بلا شک و شبہ کافر ہو گیا ہے۔ (ت)

ان لوگوں کو اگر اسلام عزیز ہے اور یہ جانتے ہیں کہ قیامت کبھی آئے گی اور واحد قہار کے حضور جانا ہوگا تو ان پر فرض ہے کہ توبہ کریں اور ایسی ناپاک مجلسوں سے دور بھاگیں نئے سرے سے کلمہ اسلام اور اپنی عورتوں سے نکاح جدید کریں ورنہ عذاب الہی کے منتظر رہیں۔

قال اللہ تعالٰی: "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا ادْخُلُوْا فِی السِّلْمِ كَآفَّةً۪ وَ لَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ الشَّیْطٰنِ ؕ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِیْنٌ ۲۰۸"۔

اے ایمان والو! اسلام میں پورے پورے داخل ہو جاؤ، اور شیطان کے قدموں پر نہ چلو، کیونکہ وہ انسان کا کھلا اور واضح دشمن ہے۔ (ت)

مسئلہ ۵۲۷ تا ۵۳۱: مرسلہ محمد سوداگر پارچہ الموڑہ متصل مسجد کار خانہ بازار ۱۵/ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس باب میں کہ: (۱) زید خاکروب نے مع اپنی ایک بی بی اور جوان لڑکی کے قبول اسلام کی درخواست کی چنانچہ ان کو فوراً مسلمان کر لیا گیا، کیا فوراً ہی ان کو اپنا حقہ دینا اور ان کے ساتھ کھانا پینا وغیرہ درست ہے یا نہیں؟ (۲) مسماۃ ہندہ جو اس خاکروب نو مسلم کی جوان نو مسلمہ لڑکی ہے اس کو مسلمان کرنے والے عالم کے پیچھے کیا نماز درست ہے حالانکہ اس کے پیچھے اب تک نماز پڑھتے تھے؟ (۳) کسی عالم با عمل اور صالح پر جس نے خاکروب کی جوان لڑکی کو مسلمان کیا ہو کیا یہ اتہام کرنا گناہ نہیں کہ تو نے

اپنے نفس کے لئے اس کو مسلمان کیا ہے اور تو اس سے آشنائی کرے گا۔ (۴) اگر ایک بار قبول اسلام کرنے کے بعد وہ خاکروب پھر اپنی قوم میں مل گیا ہو اور دوبارہ قبول اسلام کی درخواست کرے تو کیا اس کے مسلمان کرنے میں کچھ تامل کرنا چاہئے حالانکہ خوف ہے کہ آریہ اور عیسائی فوراً اس کو لے لیں گے۔ (۵) اگر خاکروب کو مسلمان کرنے اور اس کے ساتھ کھانے پینے سے اس خوف سے پر ہیز کرے

---

۱ غمز العیون البصائر شرح الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب السیر والردۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۲۹۵ ۲ القرآن الکریم ۲/ ۲۰۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

...that his Hindu neighbors will laugh at him and object, so is this a religious weakness of this Muslim or what should it be called? (6) Is a sweeper (Khakrob) considered more impure and filthy than a Brahmin according to Islamic Sharia, even though a Brahmin should be considered more impure due to severe polytheism (shirk)? (7) What is the status in Sharia of a person who considers the fatwas of reliable religious scholars as trivial, does not act upon them, and says, "The fatwa is only what my heart testifies"? (8) If a Muslim mocks another Muslim for smoking hookah or eating with a newly converted Muslim sweeper, what is the status of that Muslim? (9) Is the sweeper husband entitled to get back his adult daughter who has converted to Islam, given that her formal departure ceremony (rukhsati) from her parents' house had not taken place before her conversion to Islam, and she converted while a legal case (filed by her husband) was ongoing? Provide a ruling so that you may be rewarded. (T)

The Answer: (1) Upon embracing Islam, people from such communities should perform a ritual bath (ghusl), especially those whose profession involves contact with filth. As soon as they become Muslim, they should be well purified and bathed, and thereafter, Muslims should eat and drink with them as equals. (2) If a non-believer (kafir) wishes to be taught the basics of Islam, it is obligatory (fard) to do so. Delaying this is a grave sin (ashad kabira); indeed, scholars have labeled such delay as disbelief (kufr). If one delays without a valid Sharia reason, praying behind such a person becomes impermissible, as they have not fulfilled their obligation. For this reason, one should hesitate to pray behind them. (3) It is forbidden (haram) to have ill suspicions (bad-gumani) about a Muslim. Allah Almighty says:

"O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin."	**O believers! Avoid many of the assumptions, for indeed some assumptions are a sin.**

And He says:

"And do not pursue that of which you have no knowledge. Indeed, the hearing and the sight..."	**Do not follow an uncertain thing, indeed the ear and the eye**

1. Al-Quran al-Karim 49 / 12

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...कि उसके हिन्दू पड़ोसी उस पर हँसेंगे और ऐतराज़ करेंगे, तो क्या यह इस मुसलमान की मज़हबी कमज़ोरी है या इसे क्या कहेंगे? (६) क्या शरीअत-ए-इस्लाम के नज़दीक एक ब्राह्मण से एक ख़ाकरोब (सफ़ाई कर्मी) नापाक और अधिक नजिस (अशुद्ध) समझा जाता है, जबकि ब्राह्मण को उसके घोर शिर्क के कारण अधिक नापाक समझा जाना चाहिए? (७) विश्वसनीय उलेमा-ए-दीन के फ़तवों को जो व्यक्ति व्यर्थ समझकर उन पर अमल न करे और कहे कि फ़तवा वही है जिसकी गवाही मेरा दिल दे, शरीअत के नज़दीक ऐसा व्यक्ति कैसा है? (८) यदि कोई मुसलमान, नव-मुस्लिम ख़ाकरोब के साथ हुक्का पीने या खाना खाने पर किसी मुसलमान का मज़ाक उड़ाए, तो वह मुसलमान कैसा है? (९) ख़ाकरोब की बालिग लड़की जो मुसलमान हो गई है, क्या उसका ख़ाकरोब पति उसे पाने का हक़दार है, जबकि इस्लाम स्वीकार करने से पहले नियमानुसार उसके माता-पिता के यहाँ से उसकी रुख़सती (विदाई) की रस्म पूरी न हुई हो और मुक़दमे के दौरान (जो उसके पति ने उसके नाम दर्ज किया था) वह मुसलमान हो गई हो? उत्तर दें ताकि आपको पुण्य मिले। (त)

उत्तर: (१) इस्लाम स्वीकार करते ही ऐसे समुदायों के लोगों को ग़ुस्ल (स्नान) करना चाहिए, विशेष रूप से वे लोग जिनका पेशा गंदगी से जुड़ा हो। मुसलमान होते ही उन्हें अच्छी तरह साफ़-सुथरा करके नहला दिया जाए, उसके बाद उनके साथ समानता के साथ खाएँपिएँ। (२) जो काफ़िर इस्लाम की शिक्षा (तल्क़ीन) चाहे, उसे तल्क़ीन करना फ़र्ज़ है और इसमें देरी लगाना घोर पाप है, बल्कि उलेमा ने इसमें देरी करने को कुफ़्र (अविश्वास) लिखा है। यदि कोई बिना किसी शरई कारण के देरी करता है, तो उसके पीछे नमाज़ पढ़ना नाजायज़ है क्योंकि उसने अपना फ़र्ज़ अदा नहीं किया। इस आधार पर उसके पीछे नमाज़ पढ़ने में संकोच करना चाहिए। (३) मुसलमान के प्रति बदगुमानी (बुरा संदेह) करना हराम है। अल्लाह अज़्वजल फ़रमाता है:

"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ ۫ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ"	**ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचो, बेशक कुछ गुमान गुनाह हैं।**

और फ़रमाता है:

"وَلَا تَقْفُ مَا لَیْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ ؕ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ"	**अनिश्चित बात के पीछे न पड़, बेशक कान और आँख**

1 अल-क़ुरान अल-करीम 49 / 12

کہ اس کے ہمسایہ ہنود اس پر ہنسیں گے اور اعتراض کریں گے تو یہ اس مسلمان کی مذہبی کمزوری ہے یا اس کو کیا کہیں گے؟ (۶) کیا شریعت اسلام کے نزدیک ایک برہمن سے ایک خاکروب ناپاک اور نجس تر سمجھا جاتا ہے، حالانکہ برہمن کو سخت شرک کی وجہ سے زیادہ ناپاک سمجھنا چاہئے۔ (۷) مستند علمائے دین کے فتاوی کو جو شخص سچ و پوچ سمجھ کر اس پر عمل نہ کرے اور کہے کہ فتوی وہی ہے جو ہمارا دل گواہی دے، ایسا شخص شریعت کے نزدیک کیسا ہے؟ (۸) اگر کوئی مسلمان نو مسلم خاکروب کے ساتھ حقہ پینے، کھانا کھانے پر ایک مسلمان کی ہنسی اڑائے وہ مسلمان کیسا ہے؟ (۹) خاکروب کی بالغہ لڑکی جو مسلمان ہوگئی ہے کیا اس کے پانے کا اس کا شوہر خاکروب مستحق ہے یا قبول اسلام سے پیشتر باقاعدہ طور پر اس کے ماں باپ کے یہاں سے اس کی رسم رخصت عمل میں نہ آئی ہو اور دوران مقدمہ میں (جو اس کے شوہر نے اس کے نام دائر کیا ہے) مسلمان ہوگئی ہو، بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: (۱) اسلام لاتے ہی معابر قوم والے کو غسل کرنا چاہئے خصوصا وہ قوم کہ نجاست سے تلوث جن کا پیشہ ہو مسلمان کرتے ہی ان کو خوب پاک کرکے نہلا دیں اس کے بعد مقام کے ساتھ کھائیں پئیں۔ (۲) جو کافر تلقین اسلام چاہے اسے تلقین فرض ہے اور اس میں دیر لگانا اشد کبیرہ بلکہ اس میں تاخیر کو علماء نے کفر لکھا اگر بلا وجہ شرعی دیر کرتا ہے تو اس کے پیچھے نماز ناجائز ہوتی نہ کہ وہ فرض بجالایا اس بناء پر اس کے پیچھے نماز میں تامل کریں۔ (۳) مسلمان پر بد گمانی حرام ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ۫ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ"

اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو بے شک کچھ گمان گناہ ہے۔

اور فرماتا ہے:

"وَلَا تَقْفُ مَا لَیْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ ؕ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ"

غیر یقینی بات کے پیچھے نہ جا بیشک کان اور آنکھ

1 القرآن الکریم ۴۹ / ۱۲

Fatawa Ridawiyya Volume 21

“...and the heart—of all those, each one will be questioned.” [1] And the heart, all of them shall be questioned.

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: “Beware of suspicion, for suspicion is the worst of false tales.” [2] Stay away from suspicion, for suspicion is the greatest lie of all.

(4) Hesitation is absolutely not permissible; the court of honor is such a court of grace that: Come back, come back, whatever you are, come back Whether you are an infidel, a libertine, or an idolater, come back This door of ours is not a door of despair Even if you have broken your repentance a hundred times, come back (Whatever you may be, stop doing that deed repeatedly, i.e., leave it. Even if you are an infidel, profligate, or an idol worshipper, nonetheless leave it. This door (i.e., the court of Allah Almighty) is not a door for returning in despair. If you have broken your repentance even a hundred times, return again (to this court). - T)

(5) Taking into account the false taunts of the infidels and not caring that it would hurt a Muslim's heart is the work of someone who is purely ignorant. Or, God forbid, he is inclined towards the infidels.

(6) In terms of the impurity of disbelief (Kufr), a Brahmin is more impure than a scavenger (Khakrob), but the scavenger remains more contaminated with outward impurity. Therefore, it is common among Muslims to avoid things touched by a scavenger as they do, but they do not do so for things touched by a Brahmin. But this is only as long as he has not become a Muslim. When he embraces Islam and achieves purity, he is now our brother.

(7) If this person is not himself a complete scholar, then he is astray and misguided for not accepting the fatwas of authentic religious scholars. The Great Quran has given this command to a non-scholar to ask a scholar, not to act upon whatever your heart testifies. Allah Almighty said: “So ask the people of knowledge if you do not know.” [3] Ask the people of knowledge if you do not have knowledge. (T)

[1] Al-Quran Al-Karim 17/36 [2] Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Piety and Good Manners, Chapter on what is mentioned regarding bad suspicion, Amin Company Delhi 2/20 [3] Al-Quran Al-Karim 16/43

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

"...और दिल—इन सब के बारे में सवाल किया जाएगा।" [1] और दिल, इन सब के बारे में पूछताछ होनी है।

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बदगुमानी (शंका) से बचो, क्योंकि बदगुमानी सबसे बड़ी झूठी बात है।" [2] बदगुमानी से दूर भागो, बदगुमानी सबसे बढ़कर झूठी बात है।

(4) हरगिज़ हिचकिचाहट जायज़ नहीं, इज़्ज़त की बारगाह वह करम की बारगाह है कि: वापस आ जाओ, वापस आ जाओ, तुम जो कुछ भी हो, वापस आ जाओ चाहे काफ़िर, बेपरवाह या मूर्तिपूजक हो, वापस आ जाओ यह दर (दरवाज़ा) हमारा निराशा का दर नहीं है अगर सौ बार भी तौबा तोड़ी है, तो वापस आ जाओ (तुम जो भी हो, उस काम को बार-बार करने से रुक जाओ यानी उसे छोड़ दो, अगर तुम काफ़िर हो, बदमाश और बुत के पुजारी हो, फिर भी उसे छोड़ दो। यह दरवाज़ा (यानी अल्लाह तआला की बारगाह) हमारे लिए निराश होकर लौटने का दरवाज़ा नहीं है। अगर तुमने सौ बार भी तौबा करके तोड़ दी है, तो फिर भी (इस बारगाह की ओर) लौट आओ। - त)

(5) काफ़िरों के गलत तानों का लिहाज़ करना और इसका ख्याल न करना कि इससे मुसलमान की दिलशिकनी (दिल दुखना) होगी, यह किसी ऐसे ही व्यक्ति का काम है जो निरा जाहिल है। या अल्लाह की पनाह, काफ़िरों की ओर झुका हुआ है।

(6) कुफ़्र की नजासत (अशुद्धि) में ब्राह्मण खाकरोब (सफाई कर्मचारी) से अधिक अपवित्र हैं, लेकिन बाहरी नजासत से वह अधिक लिप्त रहता है, इसलिए मुसलमानों में यह प्रचलित है कि खाकरोब की छुई हुई चीज़ से जैसा परहेज़ करते हैं, वैसा ब्राह्मण की छुई हुई चीज़ से नहीं करते। लेकिन यह उसी समय तक है जब तक वह मुसलमान न हुआ हो। जब इस्लाम ले आया और पाकी हासिल कर ली, तो अब वह अपना भाई है।

(7) यह व्यक्ति अगर स्वयं पूर्ण विद्वान (आलिम) नहीं है, तो प्रामाणिक धर्मगुरुओं (उलेमा-ए-दीन) के फतवे न मानने के कारण गुमराह है। क़ुरआन अज़ीम ने गैर-आलिम के लिए यह हुक्म दिया है कि आलिम से पूछो, न कि यह कि जिस पर तुम्हारा दिल गवाही दे उस पर अमल करो। अल्लाह तआला ने फरमाया: "तो इल्म वालों से पूछ लिया करो अगर तुम्हें इल्म न हो।" [3] इल्म वालों से पूछ लिया करो अगर तुम्हें इल्म न हो। (त)

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 17/36 [2] जामि' अत-तिर्मिज़ी, अध्याय: नेकी और मेल-जोल, बाब: बुरी शंका के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी दिल्ली 2/20 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 16/43

وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولاً ۝ [1] اور دل سب سے پرسش ہونی ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : اِیَّاکُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَکْذَبُ الْحَدِیْثِ [2] بد گمانی سے دور بھاگو بد گمانی سب سے بڑھ کر جھوٹی بات ہے۔

(۴) ہر گز تامل جائز نہیں، بارگاہ عزت وہ بارگاہ کرم ہے کہ ع باز باز آ ہر آنچہ ہستی باز آ گر کافر و رند و بت پرستی باز آ ایں در کہ مادر گہ ناامیدی نیست صد بار اگر توبہ شکستی باز آ (جو کچھ بھی تو ہے اس کام سے مکررسہ کر رک جا یعنی اسے چھوڑ دے، اگر تو کافر ہے اوباش اور بت کا پجاری ہے تاہم اس کو چھوڑ دے، یہ دروازہ (یعنی اللہ تعالٰی کی بارگاہ) ہمارے ناامید ہو کر لوٹ جانے کا دروازہ نہیں، اگر تو نے سو مرتبہ بھی توبہ کر کے توڑ دی تو پھر بھی (اس بارگاہ کی طرف) لوٹ آؤ۔ ت)

(۵) کافروں کے غلط طعنہ کا لحاظ کرنا اور اس کا خیال نہ کرنا کہ اس مسلمان کی دل شکنی ہوگی کسی ایسے ہی کا کام ہے جو نرا جاہل ہے۔ یامعاذ اللہ کافروں کی طرف مائل ہے۔

(۶) کفر کی نجاست میں برہمن خاکروب سے نجس تر ہیں مگر ظاہری نجاست سے تلوث اس کو زائد رہتا ہے لہٰذا مسلمانوں میں رائج ہے کہ خاکروب کی چھوئی چیز سے جیسا احتراز کرتے ہیں برہمن کی چھوئی ہوئی سے نہیں کرتے لیکن یہ اسی وقت ہے جب تک وہ مسلمان نہ ہوا جب اسلام لے آیا اور طہارت کر لی اب وہ اپنا بھائی ہے۔

(۷) یہ شخص اگر خود عالم کامل نہیں تو مستند علمائے دین کے فتوے نہ ماننے کے سبب ضال و گمراہ ہے، قرآن عظیم نے غیر عالم کے لئے یہ حکم دیا کہ عالم سے پوچھو نہ یہ کہ جس پر تمہارا

دل گواہی دے عمل کرو۔ قال اللہ تعالیٰ: "فَسْئَلُوْا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ۝ " [3] علم والوں سے پوچھ لیا کرو اگر تمھیں علم نہ ہو۔ (ت)

1 القرآن الكريم ١٧ / ٣٦ 2 جامع الترمذي ابواب البر والصلة باب ماجاء في ظن السوء امين كمپنى دہلی ٢/ ٢٠ 3 القرآن الكريم ١٦ / ٤٣

Fatawa Razawiyya, Volume 21

What is an ignorant person and what is an ignorant person's heart: Yes, if he is a scholar, a jurist (meaning one who knows the law of jurisprudence), insightful, skilled, experienced in knowledge, and a sea of knowledge, then he is commanded by the noble saying of the Holy Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him): "Consult your heart even if the muftis give you a fatwa." 1 (Translator's note: 'T')

(8) One who mocks will be a severe sinner. Allah Almighty says: "O you who have believed, let not a people ridicule [another] people; perhaps they may be better than them; nor let women ridicule [other] women; perhaps they may be better than them." 2 O believers! No group of people should mock another; who knows, perhaps they (who are mocked) are better than the mockers. And no women should mock other women; perhaps the mocked women are better than them (the purpose is that no one should consider another inferior; it is possible that in the end, the one considered inferior is better and more excellent than the one considered superior). (T)

Who knows, perhaps that scavenger is better in the sight of Allah Almighty than this mocker.

(9) When a woman becomes a Muslim, the command is that her husband be invited to Islam. If he accepts, then well and good, she remains his wife. If he refuses, his refusal nullifies the marriage. This command applies when an Islamic ruler presents Islam to him and he refuses. Where there is no Islamic ruler, the woman should wait for three menstrual cycles. If he does not become a Muslim during this period, the marriage will be dissolved. In any case, a non-Muslim has no legal claim over a Muslim woman. And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 53: Asked by Mevlavi Muhammad Wahid Sahib, 13 Jumada al-Akhirah 1335 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Is prayer valid behind someone who prevents recommended acts (mustahabbat) by calling them an evil innovation (bid'ah sayyi'ah) or by saying they did not exist in the first three generations (qurun-e thalatha)? And such people [being appointed as] a permanent Imam of a mosque...

---

1. Ithaf as-Sada al-Muttaqin, Kitab 'Aja'ib al-Qalb, chapter on what the servant takes from the whisperings of the hearts etc., Dar al-Fikr Beirut, 7/298. Kanz

al-'Ummal narrated from Wabisa, Hadith 29329, Mu'assasat ar-Risalah Beirut, 10/250.

2. Al-Quran al-Karim 49/11.

फतावा रजविया, जिल्द 21

जाहिल क्या और जाहिल का दिल क्या: हाँ, यदि वह एक विद्वान, न्यायविद (यानी न्यायशास्त्र के कानून को जानने वाला), अंतर्दृष्टिपूर्ण, कुशल, ज्ञान में अनुभवी और ज्ञान का सागर है, तो उसे पवित्र पैगंबर (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) के महान कथन द्वारा आदेश दिया गया है: "अपने दिल से परामर्श करो, भले ही मुफ्ती तुम्हें फतवा दें।" 1 (अनुवादक: 'त')

(8) उपहास करने वाला गंभीर पापी होगा। अल्लाह सर्वशक्तिमान कहता है: "हे विश्वासियों! कोई समुदाय किसी दूसरे समुदाय का उपहास न करे; संभव है कि वे उनसे बेहतर हों; और न ही महिलाएँ अन्य महिलाओं का उपहास करें; संभव है कि वे उनसे बेहतर हों।" 2 हे विश्वासियों! कोई भी समूह किसी दूसरे का उपहास न करे; कौन जानता है, शायद वे (जिनका उपहास किया गया) उपहास करने वालों से बेहतर हों। और कोई भी महिला अन्य महिलाओं का उपहास न करे; शायद जिन महिलाओं का उपहास किया गया है, वे उनसे बेहतर हों (इसका उद्देश्य यह है कि कोई भी दूसरे को कमतर न समझे; यह संभव है कि अंत में, जिसे कमतर माना गया है वह उस श्रेष्ठ माने जाने वाले से बेहतर और अधिक उत्कृष्ट हो)। (त)

क्या पता कि अल्लाह सर्वशक्तिमान की दृष्टि में वह सफाई कर्मचारी इस उपहास करने वाले से बेहतर हो।

(9) जब कोई महिला मुस्लिम बन जाती है, तो आदेश यह है कि उसके पति को इस्लाम के लिए आमंत्रित किया जाए। यदि वह स्वीकार कर लेता है, तो ठीक है, वह उसकी पत्नी बनी रहती है। यदि वह मना कर देता है, तो उसका इनकार विवाह को समाप्त कर देता है। यह आदेश तब लागू होता है जब कोई इस्लामी शासक उसके सामने इस्लाम पेश करता है और वह मना कर देता है। जहाँ कोई इस्लामी शासक नहीं है, वहाँ महिला को तीन मासिक धर्म तक इंतजार करना चाहिए। यदि वह इस अवधि के दौरान मुस्लिम नहीं बनता है, तो विवाह समाप्त हो जाएगा। किसी भी स्थिति में, एक गैर-मुस्लिम का मुस्लिम महिला पर कोई कानूनी दावा नहीं है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसला 53: मौलवी मुहम्मद वाहिद साहब द्वारा पूछा गया, 13 जुमादा अल-आखिरह 1335 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मुद्दे पर क्या कहते हैं: क्या उन लोगों के पीछे नमाज़ जायज़ है जो मुस्तहबात (अनुशंसित कार्यों) को 'बिदअत-ए-सय्यिया' (बुरी नवाचार) कहकर रोकते हैं या यह कहकर मना

करते हैं कि वे शुरुआती तीन पीढ़ियों (कुरून-ए-सालासा) में नहीं थे? और क्या ऐसे लोगों को किसी मस्जिद का स्थायी इमाम...

---

1. इत्हाफ अस-सादा अल-मुत्तकीन, किताब अजायब अल-क़ल्ब, दिलों के वसवसों आदि से सेवक क्या लेता है, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 7/298। कंज अल-उम्माल वाबिसा से वर्णित, हदीस 29329, मुअस्ससत अर-रिसाला बेरूत, 10/250।
2. अल-कुरान अल-करीम 49/11।

पृष्ठ 174/674

جاہل کیا اور جاہل کا دل کیا: نعم من کان عالماً فقیهاً مبصراً ماهراً متبحراً فهو مأمور بقوله صلی الله تعالی علیه وسلم استفت قلبك وان افتاك المفتون ۱ - ہاں اگر وہ عالم، فقیہ (یعنی قانون فقہ جاننے والا) بصیرت رکھنے والا علم میں مہارت اور تجربہ رکھنے والا اور علم کا سمندر ہو تو اسے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد گرامی کی وجہ سے یہ حکم دیا گیا کہ اپنے دل سے فتوٰی پوچھے اگرچہ تمہیں مفتیان کرام کچھ فتوٰی دیں (ت)

(۸) یہ ہنسی اڑانے والا سخت گنہگار ہوگا، قال اللہ تعالٰی: "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا یَسْخَرْ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسٰۤى اَنْ یَّكُوْنُوْا خَیْرًا مِّنْهُمْ وَ لَا نِسَآءٌ مِّنْ نِّسَآءٍ عَسٰۤى اَنْ یَّكُنَّ خَیْرًا مِّنْهُنَّۚ ۲- اے ایمان والو! کوئی قوم کسی دوسری قوم سے ہنسی مذاق نہ کرے، کیا خبر ، شاید وہ (جن سے ہنسی مذاق کیا گیا) ہنسی کرنے والوں سے بہتر ہوں، اور نہ عورتیں عورتوں سے ہنسی مذاق کریں شاید وہ ہنسی مذاق کی جانے والی عورتیں ان سے بہتر ہوں (مقصد یہ کہ کوئی کسی دوسرے کو کمتر نہ سمجھے ہو سکتا ہے کہ انجام کے لحاظ سے وہ کمتر اس بالاتر سے اچھا اور افضل ہو)۔ (ت)

کیا معلوم کہ اللہ تعالٰی کے نزدیک اس ہنسنے والے سے وہ خاکروب ہی بہتر ہو۔

(۹) عورت جب مسلمان ہو جائے حکم یہ ہے کہ اس کے شوہر سے اسلام کے لئے کہا جائے اگر مان لے فبہا وہ اس کی عورت ہے اور نہ مانے تو اس کا یہ انکار کرنا اس نکاح کو ساقط کرتا ہے یہ حکم اس وقت ہے کہ حاکم اسلام اس پر اسلام پیش کرے اور وہ نہ مانے جہاں حاکم اسلام نہیں عورت تین حیض کا انتظار کرے ، اس مدت میں اگر وہ مسلمان نہ ہو نکاح زائل ہو جائے گا ، بہرحال مسلمہ عورت پر کافر کو شرعا کوئی دعوٰی نہیں پہنچتا، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۳: مسئولہ مولوی محمد واحد صاحب ۱۳ جمادی الآخرہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مستحبات کو بدعت سیئہ کہہ کر روکنے والے یا (قرونِ ثلاثہ میں نہ تھے) کہہ کر منع کرنے والے کے پیچھے نماز ہوتی ہے یا نہیں؟ اور ایسے لوگوں کو کسی مسجد کا امام مستقل

---

۱ اتحاف السادة المتقين كتاب عجائب القلب بيان ما يؤخذ به العبد من وساوس القلوب الخ دار الفكر بيروت ۷ / ۲۹۸، كنز العمال بر مز تخ عن وابعة حديث ۲۹۳۲۹ مؤسسة الرساله بيروت ۱۰/ ۲۵۰ ۲ القرآن الكريم ۴۹ / ۱۱

...making or appointing as a teacher, is it permissible or not?

The Answer: It is clearly stated in books of creed that declaring the forbidden as lawful and the lawful as forbidden are both acts of disbelief. That is, one who considers a permissible thing—something Allah and His Messenger have not forbidden—as prohibited is a disbeliever, provided its permissibility and lawfulness are among the essentials of religion or at least are definitive according to the Hanafi school. Otherwise, there is no doubt that the one who forbids without the prohibition of God and the Messenger is inventing falsehood against the pure Shari'ah and raising a slander against Allah Almighty. Its lowest level is severe, major, and foul sinfulness. Allah Almighty said:

Arabic	Urdu Translation
"And do not say about what your tongues assert untruthfully, 'This is lawful and this is forbidden,' so as to invent falsehood against Allah. Indeed, those who invent falsehood against Allah will not succeed." [1]	And do not say about what your tongues assert untruthfully (regarding this), "This is lawful and this is forbidden," so that you invent falsehood against Allah; those who invent falsehood against Allah do not succeed. (T)

And Allah Almighty (also said):

Arabic	Urdu Translation
"Only those invent falsehood who do not believe (in the signs of Allah)." [2]	Only those who (in reality) do not believe, attribute false accusations to Allah. (T)

Being a transgressor (fasiq), a committer of major sin, and a fabricator against Allah was enough for prayer behind him to be prohibited and for making him an imam to be impermissible. It is stated in Fatawa al-Hujjah and Ghunyah:

Arabic	Urdu Translation
"If they put forward a transgressor (as imam), they are sinning." [3]	If people put forward a transgressor (committer of a major sin) as an imam, the people will be sinners. (T)

It is in Tabyin al-Haqa'iq and Tahtawi:

Arabic	Urdu Translation
"Because in putting him forward is his honoring."	Because putting him (i.e., the transgressor) forward [is to honor him]. (T)

1. Al-Quran al-Karim 16/116
2. Al-Quran al-Karim 16/105
3. Ghunyah al-Mustamli Sharh Munyah al-Musalli, Section on Imamate, Sohail Academy Lahore, p. 513

...बनाना या मुदर्रिस मुक़र्रर करना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: अक़ायद की किताबों में स्पष्ट है कि हराम को हलाल और हलाल को हराम ठहराना दोनों कुफ़्र हैं। यानी जो चीज़ मुबाह हो जैसे अल्लाह और उसके रसूल ने मना नहीं फ़रमाया, उसे मना समझने वाला काफ़िर है, जबकि उसकी इबाहत और हिल्लत दीन की ज़रूरियात में से हो या कम से कम हनफ़िया के नज़दीक क़तई हो। वरना इसमें कोई शक नहीं कि अल्लाह और उसके रसूल की मनाही के बग़ैर मना करने वाला शरीयत-ए-मुतह्हरा पर बोहतान तराशी करता है और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल पर बोहतान उठाता है, और इसका कम से कम दर्जा शदीद, कबीरा और ख़बीस फ़िस्क है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"और जो कुछ तुम्हारी ज़बानें झूठ बयान करती हैं (उसके मुतअल्लिक़ यह न कहो कि यह हलाल है और यह हराम है ताकि तुम अल्लाह तआला पर झूठ बांधो (या रखो)। जो लोग अल्लाह पर झूठ बांधते हैं वे कामयाब नहीं होते।" [1]	और जो कुछ तुम्हारी ज़बानें झूठ बयान करती हैं (उसके मुतअल्लिक़ यह न कहो कि यह हलाल और यह हराम है ताकि तुम अल्लाह तआला पर झूठ बांधो (या रखो) जो लोग अल्लाह पर झूठ बांधते हैं वे कामयाब नहीं होते। (त)

और अल्लाह तआला (ने यह भी फ़रमाया):

अरबी	उर्दू अनुवाद
"अल्लाह पर वही लोग झूठा इल्ज़ाम लगाते हैं जो ईमान नहीं रखते।" [2]	अल्लाह तआला के ज़िम्मे वही लोग झूठा इल्ज़ाम लगाते हैं (जो दर हक़ीक़त) ईमान नहीं रखते। (त)

फ़ासिक़ और गुनाह-ए-कबीरा करने वाला और अल्लाह पर बोहतान तराशी करने वाला होना ही उसके पीछे नमाज़ की ममनूइयत और उसे इमाम बनाना नाजायज़ होने के लिए काफ़ी था। फ़तावा अल-हुज्जह और गुनिया में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
	अगर लोगों ने किसी फ़ासिक़ (मुरतकिब-ए-गुनाह-ए-कबीरा) को इमाम बनाकर आगे किया तो लोग गुनहगार होंगे। (त)

अरबी	उर्दू अनुवाद
"अगर लोगों ने किसी फ़ासिक़ को इमाम बनाया तो वे गुनहगार होंगे।" [3]	

तबयीन अल-हक़ाइक़ और तहतावी में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"क्योंकि उसे आगे बढ़ाने में उसकी ताज़ीम (इज़्ज़त) है।"	क्योंकि उसको (यानी फ़ासिक़ को) आगे खड़ा करने (में उसकी ताज़ीम है)। (त)

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 16/116
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 16/105
3. गुनियातुल मुस्तमली शरह मुनियतुल मुसल्ली, फ़स्ल फ़ील इमामाह, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. 513

بنانا یا مدرس مقرر کرنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: کتب عقائد میں تصریح ہے کہ تحلیل حرام و تحریم حلال دونوں کفر ہیں یعنی جو شے مباح ہو جیسے اللہ ورسول نے منع نہ فرمایا اسے ممنوع جاننے والا کافر ہے جبکہ اس کی اباحت وحلت ضروریات دین سے ہو یا کم از کم حنفیہ کے طور پر قطعی ہو ورنہ اس میں شک نہیں کہ بے منع خدا و رسول منع کرنے والا شریعت مطہرہ پر افتراء کرتا ہے اور اللہ عزوجل پر بہتان اٹھاتا ہے اور اس کا ادنی درجہ فسق شدید وکبیرہ وخبیثہ ہے۔ قال اللہ تعالیٰ:

عربی متن	اردو ترجمہ
"وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلٰلٌ وَّهٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللهِ الْكَذِبَ ط اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ" 1	اور جو کچھ تمہاری زبانیں جھوٹ بیان کرتی ہیں (اس کے متعلق یہ نہ کہو کہ یہ حلال اور یہ حرام ہے تا کہ تم اللہ تعالیٰ پر جھوٹ باندھو (یا رکھو) جو لوگ اللہ پر جھوٹ باندھتے ہیں وہ کامیاب نہیں ہوتے۔ (ت)

وقال اللہ تعالیٰ (نیز اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا۔ ت)

عربی متن	اردو ترجمہ
"اِنَّمَا يَفْتَرِى الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ" 2	اللہ تعالیٰ کے ذمے وہی لوگ جھوٹا الزام لگاتے ہیں (جو در حقیقت) ایمان نہیں رکھتے (ت)

فاسق ومرتکب کبیرہ ومفتری علی اللہ ہونا ہی اس کے پیچھے نماز ممنوع اور اسے امام بنانا ناجائز ہونے کے لئے بس تھا، فتاوی الحجہ و غنیہ میں ہے:

عربی متن **اردو ترجمہ**

لو قدموا فاسقا یا اگر لوگوں نے کسی فاسق (مرتکب گناہ کبیرہ) کو امام بنا کر آگے کیا تو لوگ

ثمون۔ 3 گنہ گار ہونگے (ت)

تبیین الحقائق وطحطاوی میں ہے:

عربی متن **اردو ترجمہ**

لان فی تقدیمہ تعظیمہ و کیونکہ اس کو (یعنی فاسق کو) آگے کھڑا کرنے

---

1 القرآن الکریم ۱۶/ ۱۱۶ 2 القرآن الکریم ۱۶/ ۱۰۵ 3 غنیہ المستملی شرح منیہ المصلی فصل فی الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Box 1] Left (Arabic): It has become religiously obligatory to humiliate them. Right (Urdu): This contains his honor, whereas it is religiously mandatory for people to humiliate him. (T)

However, the reason for the prohibition mentioned in the question is based on the currently rejected and forsaken principles of Wahhabism. Wahhabis are irreligious, and praying behind them is purely invalid; it is stated in Fath al-Qadir:

[Box 2] Left (Arabic): Prayer behind the people of desires (heretics) is not permissible. Right (Urdu): It is impermissible to pray behind those who follow their whims (desires). (T)

Appointing them as Imam or teacher is strictly forbidden (Haram) and is a severe betrayal of Allah and His Messenger, and complete malice towards Muslims. In Sahih Mustadrak, it is recorded that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Box 3] Left (Arabic): Whoever appoints a man over ten people while there is someone among them more pleasing to Allah than him, has betrayed Allah, His Messenger, and the believers. Right (Urdu): If someone appointed a person as a leader over ten people while there was also a person among them who was more liked by Allah Almighty than that leader, then the person who made him the leader committed a betrayal against Allah Almighty, His Messenger, and the Muslims. (T)

And if, after knowing their blasphemous beliefs, one appoints them as Imam or teacher due to considering it good or simple, then the one appointing them will himself become a disbeliever (Kafir).

[Box 4] Left (Arabic): Indeed, approval of disbelief is disbelief, and whoever denies anything from the essentials of religion has disbelieved, and whoever doubts his disbelief and punishment has disbelieved. Right (Urdu): Thus, being pleased with disbelief is disbelief, and whoever denies any matter of the essentials of religion is undoubtedly a disbeliever. Then, whoever doubts his disbelief and punishment is also a disbeliever. (T)

Would the manager of any mosque or madrasa tolerate appointing someone as an Imam or teacher of their own accord who openly gives filthy abuses to their parents? Never. Furthermore, Wahhabis, towards the beloved of Allah Almighty...

1. Tabyin al-Haqa'iq, Chapter of Imamate and Hadath in al-Salat al-Kubra, al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 1/132
2. Fath al-Qadir, Chapter of Imamate, Maktaba Nooriyah Razawiyyah, Sukkur, 1/304
3. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Rulings, 4/92, and Nasb al-Rayah, Book of the Etiquette of the Judge, 4/73
4. Husam al-Haramayn ala Manhar al-Kufr wal-Mubin, Sermon of the Book, Maktaba Nooriyah, Lahore, p. 13

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[बॉक्स 1] बायां (अरबी): उन पर धार्मिक रूप से अपमान करना अनिवार्य हो गया है। दायां (उर्दू): इसमें उसका सम्मान है जबकि लोगों पर शरई तौर पर उसका अपमान करना ज़रूरी है। (त)

मगर निषेध का यह कारण जो प्रश्न में उल्लेखित है, आज के समय के रद्द और छोड़े गए वहाबियत के सिद्धांतों से है। वहाबी धर्महीन हैं और उनके पीछे नमाज़ पूर्णतः अमान्य है; फ़तह अल-क़दीर में है:

[बॉक्स 2] बायां (अरबी): अपनी इच्छाओं का पालन करने वालों (विपथगामियों) के पीछे नमाज़ जायज़ नहीं है। दायां (उर्दू): अपनी इच्छाओं (ख़्वाहिशों) के गुलामों के पीछे नमाज़ पढ़ना नाजायज़ है। (त)

उन्हें इमाम और शिक्षक बनाना पूर्णतः हराम है और अल्लाह और उसके रसूल के साथ घोर विश्वासघात है, और मुसलमानों की परम दुर्भावना है। सहीह मुस्तदरक में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 3] बायां (अरबी): जिसने दस लोगों पर किसी एक व्यक्ति को अधिकारी बनाया, जबकि उनमें कोई ऐसा व्यक्ति मौजूद था जो उस अधिकारी से अल्लाह को अधिक प्रिय था, तो उसने अल्लाह, उसके रसूल और ईमान वालों के साथ विश्वासघात किया। दायां (उर्दू): अगर किसी ने दस आदमियों पर एक शख़्स को हाकिम बनाया जबकि उनमें वह शख़्स भी था जो उस हाकिम से अल्लाह तआला को ज़्यादा पसंद था, तो उस हाकिम बनाने वाले शख़्स ने अल्लाह तआला, उसके रसूल और मुसलमानों से ख़यानत (विश्वासघात) की। (त)

और अगर उनके कुफ़्र (अधर्म) वाले अक़ीदों (मान्यताओं) की जानकारी होने के बावजूद उन्हें अच्छा समझने या आसान समझने के कारण इमाम या शिक्षक बनाया जाए, तो इमाम और शिक्षक बनाने वाला स्वयं काफ़िर हो जाएगा।

[बॉक्स 4] बायां (अरबी): कुफ़्र (अधर्म) पर रज़ामंदी कुफ़्र है, और जिसने धर्म की अनिवार्य बातों में से किसी बात का इनकार किया तो उसने कुफ़्र किया, और जिसने उसके काफ़िर होने और उसके अज़ाब (दंड) में संदेह किया तो उसने भी कुफ़्र किया। दायां (उर्दू): अतः कुफ़्र से प्रसन्न होना कुफ़्र है, और जो कोई धर्म की अनिवार्यताओं में से किसी बात का इनकार करे तो वह निःसंदेह काफ़िर है। फिर जो कोई उसके कुफ़्र और अज़ाब में शक करे, वह भी काफ़िर है। (त)

क्या किसी मस्जिद या मदरसे के प्रबंधक यह बर्दाश्त करेंगे कि अपनी इच्छा से उसे इमाम या शिक्षक नियुक्त करें जो उनके माता-पिता को खुलेआम गंदी गालियां देता हो? हरगिज़ नहीं, फिर वहाबी तो अल्लाह अज़्ज़वजल के महबूब...

---

1. तबीन अल-हक़ाएक, इमामत और हदस का अध्याय, अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, 1/132
2. फ़तह अल-क़दीर, इमामत का अध्याय, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 1/304
3. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, फ़ैसलों की किताब, 4/92, और नस्ब अर-राया, न्यायाधीश के शिष्टाचार की किताब, 4/73
4. हुसाम अल-हरमैन अला मनहर अल-कुफ़्र वल-मुबीन, किताब का प्रवचन, मकतबा नूरिया, लाहौर, पृष्ठ 13

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

[Box 1] قد وجب علیھم اھانتہ شرعاً 1- | میں اس کی تعظیم ہے جبکہ لوگوں پر شرعاً اس کی توہین ضروری ہے۔ (ت)

مگر یہ وجہ منع کہ سوال میں مذکور آج کل اصول وہابیت مردودہ مخذولہ سے ہے اور وہابیہ بے دین ہیں اور ان کے پیچھے نماز باطل محض، فتح القدیر میں ہے:

[Box 2] الصلوۃ خلف اھل الاھواء لا تجوز 2- | اہل ہوا (خواہش پرست) کے پیچھے نماز پڑھنا نا جائز ہے۔ (ت)

انھیں امام و مدرس بنانا حرام قطعی اور اللہ و رسول کے ساتھ سخت خیانت، اور مسلمانوں کی کمال بد خواہی، صحیح مستدرک میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[Box 3] من استعمل علی عشرۃ رجلا وفیھم من ھو ارضی اللہ منہ فقد خان اللہ ورسولہ والمؤمنین 3- | اگر کسی نے دس آدمیوں پر ایک شخص کو حاکم بنایا جبکہ ان میں وہ شخص بھی تھا جو اس حاکم سے اللہ تعالٰی کو زیادہ پسند تھا، تو اس حاکم بنانے والے شخص نے اللہ تعالٰی، اس کے رسول اور مسلمانوں سے خیانت کی۔ (ت)

اور اگر ان کے عقائد کفر پر مطلع ہو کر ان کے استحسان یا آسان سمجھنے سے ہو تو امام و مدرس بنانے والا خود کافر ہو جائے گا۔

[Box 4] فان الرضی بالکفر کفر ومن انکر شیئاً من ضروریات الدین فقد کفر و من شك فی کفرہ و عذابہ فقد کفر 4- | پس کفر سے خوشنودی کفر ہے، اور جو کوئی ضروریات دین سے کسی بات کا

انکار کرے تو وہ بلا شبہ کافر ہے۔ پھر جو کوئی اس کے کفر اور عذاب میں شک کرے وہ بھی کافر ہے۔ (ت)

کسی مسجد یا مدرسہ کے مہتمم کیا روا رکھیں گے کہ اپنے اختیار سے اسے امام ومدرس کریں جو ان کے ماں باپ کو علانیہ مغلظہ گالیاں دیا کرے، ہر گز نہیں، پھر وہابیہ تو اللہ عزوجل کے محبوب

---

1 تبیین الحقائق باب الامامۃ والحدث فی الصلوۃ الکبری الامیدیہ بولاق مصر ۱ / ۱۳۲ 2 فتح القدیر باب الامامۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۳۰۴ 3 المستدرك للحاکم کتاب الاحکام ۴ / ۹۲ و نصب الرایۃ کتاب ادب القاضی ۴ / ۷۳ 4 حسام الحرمین علی منحر الکفر و المبین خطبہ الکتاب مکتبہ نوریہ لاہور ص ۱۳

Volume 21 Fatawa Rizvia

People openly abuse, write, and publish insults against Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). What kind of a Muslim is it who considers this a light matter and appoints such people as teachers and Imams? May Allah grant true Islam and bestow true steadfastness upon it, and grant true love for Himself and His Noble Beloved (peace and blessings of Allah be upon him), and grant complete enmity and hatred towards their enemies. For without this, one cannot be a Muslim even if they make millions of claims to Islam and remain engrossed in prayers and fasting day and night. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	**Urdu Translation**
"None of you will have faith until I am more beloved to him than his father, his children, and all of mankind."[1]	(O people!) None among you can be a believer until I become more beloved in his eyes than his parents, children, and all people. (T)

If only Muslims would at least do this: keep the love and greatness of Allah and His Messenger in one scale and the affection and respect for their parents in the other. Then, treat the enemies and slanderers of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), just as they would treat someone who abuses their own mother. Then this 'universal peace', this indifference, this negligence, and this cursed naturalistic culture would not be a barrier to faith. Otherwise, if the love and respect for parents exceed the love and respect for the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), the claim of faith is purely false and Islam is absolutely vanished. And refuge is with Allah Almighty. (Seek refuge in Allah - T). Allah Almighty said (T):

Arabic	**Urdu Translation**
"Alif, Lam, Meem. Do the people think that they will be left to say, 'We believe' and they will not be tried?"[2]	Have people fallen into the delusion that they will be left alone just for saying 'we have believed' and they will not be tested? (T)

Everyone says with their tongue that yes, the love and greatness of Allah and His Messenger are paramount to us, but practical actions put them to the test to show who is false and who is true in this claim.

Arabic	Urdu Translation
"Our Lord, let not our hearts deviate after You have guided us and grant us from Yourself mercy. Indeed, You are the Bestower."[3] And may Allah's blessings, peace, and favors be upon him.	O our Lord! Do not let our hearts turn away after You have shown us the straight path and bless us with mercy from Your presence. Verily, You alone are... (certainly You are the Bestower)

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Faith, Chapter on Love for the Messenger, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/7 [2] Al-Quran al-Karim, 29/2 [3] Al-Quran al-Karim, 3/8

जिल्द 21 फ़तावा-ए-रज़विया

लोग मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) को सरेआम गालियां देते हैं, लिखते हैं और छापते हैं, वह कैसा मुसलमान है जो इसे हल्का समझे और ऐसे लोगों को शिक्षक और इमाम नियुक्त करे? अल्लाह सच्चा इस्लाम प्रदान करे और उस पर सच्ची दृढ़ता प्रदान करे, और अपने और अपने महान प्रिय (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) के प्रति सच्चा प्रेम प्रदान करे, और उनके दुश्मनों के प्रति पूर्ण शत्रुता और घृणा प्रदान करे। क्योंकि इसके बिना कोई मुसलमान नहीं हो सकता चाहे वह इस्लाम के लाखों दावे करे और दिन-रात नमाज़ और रोज़े में लीन रहे। अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) फरमाते हैं:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
"तुममें से कोई भी तब तक मोमिन (आस्तिक) नहीं हो सकता जब तक कि मैं उसके पिता, उसकी संतान और सभी मनुष्यों से अधिक उसके प्रिय न हो जाऊं।"[1]	(ओ लोगो!) तुममें से कोई भी व्यक्ति उस समय तक मोमिन नहीं हो सकता जब तक मैं उसकी नज़रों में उसके माता-पिता, संतान और सभी लोगों से अधिक प्रिय न हो जाऊं। (त)

काश मुसलमान कम से कम इतना ही करें कि अल्लाह और उसके रसूल के प्यार और महानता को एक पलड़े में रखें और अपने माता-पिता के प्यार और सम्मान को दूसरे में। फिर, मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) के दुश्मनों और निंदकों के साथ वैसा ही व्यवहार करें जैसा वे अपनी माँ को गाली देने वालों के साथ करते हैं। तब यह 'सुलह-ए-कुल्ली' (सर्वधर्म सद्भाव), यह बेपरवाही, यह लापरवाही और यह शापित प्रकृतिवादी संस्कृति ईमान के रास्ते में बाधा नहीं बनेगी। अन्यथा, यदि माता-पिता का प्रेम और सम्मान रसूल (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) के प्रेम और सम्मान से अधिक हो जाए, तो ईमान का दावा पूरी तरह झूठा है और इस्लाम बिल्कुल समाप्त हो गया है। और हम अल्लाह की शरण मांगते हैं। (अल्लाह की पनाह। त) अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया (त):

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
"अलिफ़, लाम, मीम। क्या लोगों ने यह समझ रखा है कि वे इतना कहने पर छोड़ दिए जाएँगे कि 'हम ईमान ले आए' और उनकी आज़माइश (परीक्षा) न होगी?"[2]	क्या लोग इस घमंड में पड़ गए कि वे सिर्फ इतना कहने पर कि हम ईमान लाए, छोड़

अरबी	उर्दू अनुवाद
	दिए जाएंगे और उनकी परीक्षा नहीं होगी। (त)

ज़बान से सब कह देते हैं कि हाँ, हमें अल्लाह और उसके रसूल की मोहब्बत और अज़मत (महानता) सबसे बढ़कर है, लेकिन व्यावहारिक कार्य आज़माइश करा देते हैं कि इस दावे में कौन झूठा है और कौन सच्चा।

अरबी	उर्दू अनुवाद
"ऐ हमारे रब! हमारे दिलों को टेढ़ा न होने दे इसके बाद कि तूने हमें हिदायत (मार्गदर्शन) दी, और हमें अपने पास से रहमत (कृपा) अता फ़रमा। बेशक तू ही सबसे बड़ा अता करने वाला है।"[3] और अल्लाह की कृपा, शांति और बरकतें हों...	ऐ हमारे परवरदिगार (पालक)! हमारे दिलों को न फेर जबकि तूने सीधी राह दिखा दी और हमें अपने पास रहमत से नवाज़ दे। यकीनन तू ही... (निश्चित रूप से तू ही अता करने वाला है)

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल ईमान, बाब हुब्बुल रसूल, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/7 [2] अल-कुरान अल-करीम, 29/2 [3] अल-कुरान अल-करीम, 3/8

محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو علانیہ گالیاں دیتے لکھتے چھاپتے ہیں، وہ کیسا مسلمان کہ اسے ہلکا جانے اور ایسوں کو مدرس و امام کرے، اللہ تعالٰی سچا اسلام دے اور اس پر سچی استقامت عطا فرمائے اور اپنی اور اپنے حبیب اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی سچی محبت دے اور ان کے دشمنوں سے کامل عداوت و نفرت عطا فرمائے کہ بغیر اس کے مسلمان نہیں ہوسکتا اگرچہ لاکھ دعویٰ اسلام کرے اور شبانہ روز نماز روزے میں منہمک رہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	**اردو ترجمہ**
لَا یُؤْمِنُ أَحَدُکُمْ حَتّٰی أَکُوْنَ اَحَبَّ اِلَیْہِ مِنْ وَّالِدِہٖ وَوَلَدِہٖ وَالنَّاسِ اَجْمَعِیْنَ۔ 1	(لوگو!) تم میں سے کوئی شخص اس وقت تک مومن نہیں ہوسکتا جب تک میں اس کی نگاہوں میں اس کے والدین، اولاد اور سب لوگوں سے زیادہ محبوب نہ ہو جاؤں۔ (ت)

کاش مسلمان اتنا ہی کریں کہ اللہ و رسول کی محبت و عظمت کو ایک پلہ میں رکھیں اپنے ماں باپ کی الفت و عزت کو دوسرے میں، پھر دشمنان و بد گویانِ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے اتنا ہی برتاؤ کریں جو اپنی ماں کو گالیاں دینے والے کے ساتھ برتتے ہیں تو یہ صلح کلی یہ بے پرواہی، یہ سہل انگاری یہ نیچری ملعون تہذیب، سدِ راہِ ایمان نہ ہو، ورنہ ماں باپ کی محبت و عزت رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی محبت و عزت سے زائد ہو کر ایمان کا دعویٰ محض باطل اور اسلام قطعاً زائل۔ والعیاذ باللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی کی پناہ ت) قال اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا ت)

عربی متن	اردو ترجمہ
"الٓمّٓ ۝ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ یُّتْرَکُوْٓا اَنْ یَّقُوْلُوْٓا اٰمَنَّا وَھُمْ لَا یُفْتَنُوْنَ ۝" 2	کیا لوگ اس گھمنڈ میں پڑ گئے کہ وہ صرف اتنا کہنے پر کہ ہم ایمان لائے، چھوڑ دئے جائینگے اور ان کی آزمائش نہ ہوگی۔ (ت)

زبان سے سب کہہ دیتے ہیں کہ ہاں ہمیں اللہ و رسول کی محبت و عظمت سب سے زائد ہے مگر عملی کارروائیاں آزمائش کرا دیتی ہیں کہ کون اس دعوے میں جھوٹا اور کون سچا۔

عربی متن	اردو ترجمہ
"رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوْبَنَا بَعْدَ اِذْ ھَدَیْتَنَا وَھَبْ لَنَا مِنْ لَّدُنْکَ رَحْمَۃً اِنَّکَ اَنْتَ الْوَھَّابُ ۝" 3 وصلی اللہ تعالٰی وسلم و بارک علی	اے ہمارے پروردگار! ہمارے دلوں کو نہ پھیر جبکہ تو نے سیدھی راہ دکھا دی اور ہمیں اپنے پاس رحمت سے نواز دے یقینا تو ہی

---

1 صحیح البخاری کتاب الایمان باب حب الرسول قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۷ 2 القرآن الکریم ۲۹/ ۲ 3 القرآن الکریم ۳/ ۸

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Our Master and our Lord, and upon the family and the companions, Amen. And Allah Almighty knows best. He is the Great Giver. May Allah Almighty send prayers, peace, and blessings upon our Master and Lord, and upon his family and companions also (may prayers, peace, and blessings be upon them), and Allah Almighty is the possessor of the most knowledge. (T)

Problem 54: From Shahjahanpur, sent by Mansoor Hassan Khan Sahab Tehsildar, 9 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. Currently, the debate on self-rule is raging in India. Self-rule means that the British supervision will be for name's sake, and the government will actually be in the hands of the inhabitants of India. If the government grants this, the result will be that the Hindus, who are far superior to us in numbers and wealth, will hold dominance over us. The current attitude of Hindus towards Muslim affairs is shed light upon by the following incidents: (1) In the parade ground of Kanpur, the Hindu majority decided that Muslims should not offer funeral prayers. (2) In Savor, Ajmer Sharif, orders were implemented that Muslims should not even be able to sacrifice a goat for Aqiqah and Qurbani. (3) In Jabalpur, playing musical instruments during Tarawih time was considered mandatory, and no educated Hindu paid attention to the pleas of Muslims. Prayers were stopped in mosques. (4) In Bengal, due to a Hindu Superintendent, Muslims could not even get a holiday for Shab-e-Barat. (5) In the Bengal Council, Sir Senharan opposed the holiday for Friday prayers, so the resolution was withdrawn by Mr. Abul Qasim. If the Hindu members had voted together, the resolution would have passed. (6) In the United Provinces, Hindus did not vote for the construction of a small road to Piran Kaliyar Sharif, and the resolution of Syed Al-Nabi Sahab could not be passed. (7) In Allahabad and Lucknow, they have left the Hindu municipalities because the government has shown some consideration to the Muslims. (8) Hindu leaders, who are members and elements of the Congress, opposed the municipal law because it gave Muslims more than their numbers in three places. Regarding this, reading the 'Leader' newspaper and the speeches of Honorable Malviya Ji and Hindu Sabha meetings is sufficient, especially the meeting held in Banaras by Raja...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

हमारे स्वामी और हमारे आका, और उनके परिवार और साथियों पर, आमीन। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। वह बहुत अधिक देने वाला है। अल्लाह तआला हमारे स्वामी और आका पर अपनी रहमतें, सलामती और बरकतें नाज़िल फ़रमाए, और उनके परिवार और साथियों पर भी (रहमतें, सलामती और बरकतें नाज़िल हों), और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा इल्म रखने वाला है। (त)

मसला 54: शाहजहाँपुर से प्रेषक मंसूर हसन ख़ान साहब तहसीलदार, 9 ज़ी अल-कादा 1335 हिजरी। इस समय भारत में स्वशासन (सेल्फ़-रूल) की बहस बहुत ज़ोरों पर है। स्वशासन का अर्थ यह है कि अंग्रेज़ों की निगरानी केवल नाम मात्र के लिए होगी और सरकार वास्तव में भारत के निवासियों के हाथ में होगी। यदि सरकार इसे प्रदान करती है, तो इसका परिणाम यह होगा कि हिंदू, जो संख्या और धन-दौलत में हमसे बहुत अधिक हैं, हम पर हावी हो जाएंगे। मुस्लिम मामलों के प्रति हिंदुओं का वर्तमान रवैया निम्नलिखित घटनाओं से स्पष्ट होता है: (1) कानपुर के परेड ग्राउंड में हिंदू बहुमत ने निर्णय दिया कि मुसलमान जनाज़े की नमाज़ न पढ़ें। (2) सावर, अजमेर शरीफ़ में यह आदेश लागू किए गए कि मुसलमान अक़ीक़ा और क़ुरबानी में बकरा-बकरी भी ज़िबह न कर सकें। (3) जबलपुर में तरावीह के समय बाजा बजाना अनिवार्य समझा गया और किसी शिक्षित हिंदू ने मुसलमानों की फ़रियाद पर ध्यान नहीं दिया। मस्जिदों में नमाज़ बंद करा दी गई। (4) बंगाल में हिंदू अधीक्षक (सुपरिटेंडेंट) के कारण मुसलमानों को शब-ए-बारात की छुट्टी तक नहीं मिल सकी। (5) बंगाल काउंसिल में सर सेनहारन ने जुमे की नमाज़ की छुट्टी का विरोध किया, इसलिए मिस्टर अबुल क़ासिम ने संकल्प (रिज़ॉल्यूशन) वापस ले लिया। यदि हिंदू सदस्य मिलकर वोट देते, तो संकल्प पारित हो जाता। (6) संयुक्त प्रांत (यूनाइटेड प्रोविंस) में पीरान कलियर शरीफ़ की एक छोटी सड़क बनाने के लिए हिंदुओं ने वोट नहीं दिए और सैयद अल-नबी साहब का संकल्प पारित नहीं हो सका। (7) इलाहाबाद और लखनऊ में उन्होंने अब तक हिंदू नगरपालिकाओं को छोड़ रखा है क्योंकि सरकार ने मुसलमानों के प्रति कुछ रियायत दिखाई है। (8) हिंदू नेता, जो कांग्रेस के सदस्य और तत्व हैं, ने नगरपालिका कानून का विरोध इसलिए किया क्योंकि इसने मुसलमानों को तीन जगहों पर उनकी आबादी से अधिक सीटें दी थीं। इस संबंध में केवल 'लीडर' अखबार और माननीय मालवीय जी के भाषणों और हिंदू सभा की बैठकों का अध्ययन पर्याप्त है, विशेष रूप से बनारस में राजा द्वारा आयोजित बैठक...

مالکنا ومولینا والآل والاصحاب آمین۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ بہت زیادہ عطا کرنیوالا ہے۔ ہمارے مالک و مولٰی پر اللہ تعالٰی درود و سلام اور برکات کا نزول فرمائے اور ان کی آل اور ساتھیوں پر بھی (درود و سلام اور برکات نازل ہوں) اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم رکھنے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۵۴: از شاہجہانپور مرسلہ منصور حسن خاں صاحب تحصیلدار ۹ ذی القعدہ ۱۳۳۵ھ اس وقت ہندوستان میں بہت زور کے ساتھ حکومت خود اختیاری کی بحث چھڑی ہوئی ہے۔ حکومت خود اختیاری کے یہ معنی ہیں کہ برائے نام انگریزوں کی نگرانی رہے گی اور حکومت در حقیقت باشندگان ہندوستان کے ہاتھ میں ہوگی، اگر گورنمنٹ نے اسے عطا کر دیا تو اس کا نتیجہ یہ ہوگا کہ ہندو صاحبان جو اعداد اور تمول میں ہم سے بہت زائد ہیں ہم پر فوقیت رکھیں گے۔ بحالتِ موجودہ ہندو صاحبان کا مسلمانوں کے معاملات میں جو رویہ ہے اس پر مندرجہ ذیل واقعات روشنی ڈالتے ہیں۔ (۱) کانپور کے پریڈ گراؤنڈ پر ہندو مجارٹی نے فیصلہ دیا کہ مسلمان نمازِ جنازہ نہ پڑھیں۔ (۲) ساور اجمیر شریف میں یہ احکام نافذ کر دئیے گئے کہ مسلمان عقیقہ اور قربانی میں بکرا بکری بھی ذبح نہ کرنے پائیں۔ (۳) جبلپور میں تراویح کے وقت باجا بجانا فرض سمجھا گیا اور کسی ہندو تعلیم یافتہ سے مسلمانوں کی فریاد پر توجہ تک نہ کی مسجدوں میں نماز بند کر دی گئی۔ (۴) بنگال میں شبرات کی رخصت تک ہندو سپرنٹنڈنٹ کی وجہ سے مسلمانوں کو نہ مل سکی۔ (۵) بنگال کی کونسل میں سر سنہاران نے رخصتِ نمازِ جمعہ کی مخالفت کی اس لئے ریزولیوشن مسٹر ابوالقاسم نے واپس لے لیا، اگر ہندو ممبر مل کر ووٹ دیتے تو ریزولیوشن پاس ہو جاتا۔ (۶) صوبہ متحدہ میں پیران کلیر شریف کی چھوٹی سی سڑک بننے میں ہندوؤں نے ووٹ نہیں دئے اور سید آلِ نبی صاحب کا ریزولیوشن پاس نہ ہوسکا۔ (۷) الہ آباد اور لکھنؤ میں اب تک ہندو

میونسپلٹیوں کو چھوڑے ہوئے ہیں اس لئے کہ مسلمانوں کے ساتھ گورنمنٹ نے رعایت کی ہے۔

(۸) ہندو لیڈروں نے جو کانگریس کے ارکان و عناصر ہیں میونسپلٹی کے قانون سے اس لئے مخالفت کی کہ مسلمانوں کو تین جگہ ان کی تعداد سے زیادہ دے دیں اس کے متعلق صرف اخبار لیڈر اور آنریبل مالوی جی اور ہندو سبھا کے جلسوں کا مطالعہ کافی ہے خصوصی اس جلسہ کا جو بنارس میں راجہ

...was held under the chairmanship of Rampal Singh. (9) Despite repeated insistence by the Bengal Government, Hindus did not allow Muslims to enter the clerical line, for which the Government had to take final action. (10) Hindu members who enter councils through joint votes have never given their vote in favor of Muslims, nor have they considered the rights of Muslims. (11) In Chandousi, Hindus stopped the gathering of Milad Sharif (celebration of the Prophet's birth) by force using sticks. (12) Opposition to Urdu is not only by Malaviya Ji and Chintamani Ji, but even Mr. Gandhi does it and explains with great politeness that until Muslims learn Hindi characters, they should not be allowed to use the Urdu script. (13) The issue of sacrifice (Qurbani) is not just a matter of debate but causes bloodshed, and Muslims are forcibly stopped from their duties, and efforts are made so that they cannot even slaughter a goat or a sheep. (14) Regarding jobs, the situation is such that as far as possible, patriotic and home-rule advocates do not let Muslims enter in every province. After looking at the above-mentioned incidents, what do the scholars of religion say about this issue: should Muslims religiously participate in this agitation that Hindu gentlemen are conducting regarding this, or not?

The Answer: Allah Almighty says: "You will surely find the most intense of the people in animosity toward the believers [to be] the Jews and those who associate others with Allah"[1] Translation: You will surely find the greatest enemy of Muslims to be the Jews and the polytheists. And He says: "O you who have believed, do not take as intimates those other than yourselves, for they will not spare you [any] ruin. They wish you would have hardship. Hatred has already appeared from their mouths..." Translation: O believers! Do not consider others (non-believers) as your close friends; they do not fall short in harming you. Their heart's desire is for you to be in hardship. Enmity has manifested from their mouths.

[1] The Holy Quran 5/82 Page 179 of 674

...रामपाल सिंह की अध्यक्षता में हुआ था। (9) बंगाल सरकार के बार-बार आग्रह के बावजूद, हिंदुओं ने मुसलमानों को क्लर्क की लाइन में नहीं घुसने दिया, जिसके लिए सरकार को अंतिम कार्रवाई करनी पड़ी। (10) हिंदू सदस्य जो संयुक्त वोट के माध्यम से परिषदों में जाते हैं, उन्होंने कभी मुसलमानों के पक्ष में अपनी राय नहीं दी, न ही मुसलमानों के अधिकारों का ख्याल रखा। (11) चंदौसी में हिंदुओं ने लाठियों के जोर पर मिलाद शरीफ की महफ़िल बंद कर दी। (12) उर्दू का विरोध केवल मालवीय जी और चिंतामणि जी ही नहीं करते हैं बल्कि मिस्टर गांधी भी करते हैं और बड़ी शालीनता से समझाते हैं कि जब तक मुसलमान हिंदी अक्षर न सीख लें, तब तक उन्हें उर्दू लिपि में अनुमति नहीं दी जानी चाहिए। (13) कुर्बानी का मुद्दा हमेशा केवल चर्चा का विषय नहीं रहता बल्कि खून-खराबे का कारण बनता है और जबरन मुसलमानों को उनके कर्तव्यों से रोका जाता है और यह कोशिश की जाती है कि वे बकरा या बकरी भी ज़बह न कर सकें। (14) नौकरियों का यह हाल है कि जहाँ तक संभव हो, हर प्रांत में देशभक्त और होम रूलर समर्थक मुसलमानों को घुसने नहीं देते। उपरोक्त घटनाओं पर नज़र डालने के बाद, धर्म के विद्वान इस मुद्दे पर क्या कहते हैं कि क्या मुसलमानों को उस आंदोलन में धार्मिक रूप से शामिल होना चाहिए या नहीं, जो हिंदू सज्जन इसके बारे में कर रहे हैं?

जवाब: अल्लाह अज़वजल फरमाता है: "निश्चित रूप से आप विश्वासियों के प्रति शत्रुता में लोगों में सबसे अधिक यहूदियों और उन लोगों को पाएंगे जिन्होंने अल्लाह के साथ दूसरों को शरीक किया है"[1] अनुवाद: तुम निश्चित रूप से मुसलमानों का सबसे बड़ा दुश्मन यहूदियों और मुशरिकों (मूर्तिपूजकों) को पाओगे। और फरमाता है: "ऐ ईमान वालो! अपनों के अलावा दूसरों को अपना घनिष्ठ मित्र न समझो, वे तुम्हें नुकसान पहुँचाने में कोई कसर नहीं छोड़ते। उनकी दिली इच्छा है कि तुम मुसीबत में पड़ो। उनके मुँह से दुश्मनी ज़ाहिर हो चुकी है..." अनुवाद: ऐ ईमान वालो! गैरों को अपना दिली दोस्त न समझो, वे तुम्हारी हानि पहुँचाने में कमी नहीं करते, उनकी दिली तमन्ना है कि तुम कठिनाई में पड़ो, दुश्मनी उनके मुँह से ज़ाहिर हो चुकी है।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 5/82 पेज 179/674

رامپال سنگھ کی صدارت میں ہوا تھا۔ (۹) بنگال گورنمنٹ کے بار بار اصرار پر بھی ہندوؤں نے مسلمانوں کو کلر کی لائن میں نہیں گھنے دیا جس کے لئے گورنمنٹ کو آخری کارروائی کرنی پڑی۔ (۱۰) ہندو ممبروں نے جو مشتر کہ ووٹ سے کونسلوں میں جاتے ہیں کبھی مسلمانوں کے حق میں اپنی رائے نہیں دی، نہ مسلمانوں کے حقوق کا خیال کیا۔ (۱۱) چند وسی میں ہندوؤں نے لٹھ کے ذریعہ محفل میلاد شریف بند کردی۔ (۱۲) اردو کی مخالفت صرف مالوی جی اور چتا منی جی ہی نہیں کرتے ہیں بلکہ مسٹر گاندھی بھی کرتے ہیں اور نہایت شائستگی سے سمجھاتے ہیں کہ جب تک مسلمان ہندی حروف نہ سیکھ لیں اس وقت تک انھیں اردو خط میں اجازت دی جائے۔ (۱۳) قربانی کا مسئلہ ہمیشہ زیر بحث نہیں بلکہ موجب کشت و خون رہتا ہے اور زبردستی مسلمانوں کو اپنے فرائض سے روکا جاتا ہے اور کوشش اس بات پر کی جاتی ہے کہ بکرا بکری بھی وہ نہ ذبح کرنے پائیں۔ (۱۴) نوکریوں کا یہ حال ہے کہ جہاں تک ممکن ہوتا ہے ہر صوبہ میں مسلمانوں کو محبانِ وطن اور ہوم رولر اصحاب گھسنے نہیں دیتے۔ مندرجہ بالا واقعات پر نظر ڈالنے کے بعد کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسلمانوں کو اس شورش میں جو ہندو صاحبان اس کے متعلق کر رہے ہیں مذہبًا شریک ہونا چاہئے یا نہیں؟ الجواب: اللہ عزوجل فرماتا ہے : "لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِینَ اٰمَنُوا الْیَهُودَ وَالَّذِینَ اَشْرَكُوا"[1] ضرور ضرور تم مسلمانوں کا سب سے بڑا دشمن یہود اور مشرکوں کو پاؤ گے۔ اور فرماتا ہے: "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَةً مِّنْ دُوْنِكُمْ لَا یَاْلُوْنَكُمْ خَبَالًاؕ وَدُّوْا مَا عَنِتُّمْۚ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَآءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ" اے ایمان والو! غیروں کو اپنا دلی دوست نہ سمجھو وہ تمھاری ضرر رسانی میں کمی نہیں کرتے، ان کی دلی تمنا ہے کہ تم مشقت میں پڑو، دشمنی ان کے منہ سے

[1] القرآن الكريم ٥/ ٨٢ Page 179 of 674

Fatawa Ridawiyya Volume 21

“...and what their hearts conceal is even greater. We have already made the signs clear to you, if you would use reason.” [1]

After this Divine guidance, can any sane, religious Muslim consider it permissible to side with the Hindus in their unrest? Can they, being deceived by mere verbal promises at the time, ultimately hope for good treatment and sincere friendship from them towards Islam and Muslims? If the outcome of this empowered government in India is merely that Hindu members are increased in the upper councils and their opinions are heard in other matters besides administrative ones, with decisions being made by majority, then it is obvious that Hindus will triumph in every way. Their majority will prevail and their voice will be heard, as shown by some facts mentioned in the question. In nature committees, what has been heard about their and your conditions and habits further supports them—meaning that many Hindus strive relentlessly not only to protect their own rights but also to trample upon the rights of Muslims. Many Muslim members do not even breathe a word; instead, some, in an attempt to appear conciliatory and unbiased, conversely side with them. The number of Muslims was already small, and it is becoming even smaller. Ultimately, the upper hand often remains with the Hindus. Now, this effect is seen in minor details; in this state, it will extend to general principles. The government currently shows no partiality or enmity towards either Muslims or Hindus. When the number of Indian members increases and Hindus become the majority, then laws will be decided based on those opinions which are personally biased towards one nation and personally opposed to others. At this time, they are calling upon Muslims for this very reason: to seize power for themselves, and through their efforts, they will become fully capable of trampling their rights as they wish. Once this is established, what will happen then?

Poetic Verse: Regret is of no use when the task has slipped from your hands. (Note: There is no benefit in repenting after the opportunity has passed. - Trans.)

Poetic Verse: The man who looks at the outcome is a blessed servant. (Note: A person who considers the result is a blessed individual. - Trans.)

And if, for the sake of argument, self-government is obtained in its true sense, then the time will be even tougher. Reflect on that time when...

[1] Al-Quran al-Karim 3/118

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

“...और जो उनके सीनों में छिपा है वह इससे कहीं बड़ा है। हमने तुम्हारे लिए निशानियाँ स्पष्ट कर दी हैं, यदि तुम बुद्धि से काम लो।” [1]

इस ईश्वरीय मार्गदर्शन के बाद, क्या कोई बुद्धिमान धार्मिक मुसलमान हिंदुओं के इस विद्रोह में उनका साथ देना जायज़ समझेगा? क्या वे उस समय की केवल मौखिक बातों के धोखे में आकर अंततः उनसे इस्लाम और मुसलमानों के प्रति अच्छे व्यवहार और सच्ची दोस्ती की उम्मीद रखेंगे? यदि भारत में इस सशक्त सरकार का परिणाम केवल यह हुआ कि ऊपरी परिषदों में हिंदू सदस्यों की संख्या बढ़ा दी गई और प्रशासनिक कार्यों के अतिरिक्त अन्य मामलों में उनकी राय सुनी गई तथा निर्णय बहुमत के आधार पर हुआ, तो यह स्पष्ट है कि हर तरह से हिंदुओं की ही जीत है। उन्हीं का बहुमत रहेगा और उन्हीं की बात मानी जाएगी, जैसा कि प्रश्न में वर्णित कुछ घटनाओं से स्पष्ट है। प्रकृतिक समितियों में उनके और आपके हालात और आदतों के बारे में जो सुना गया है, वह भी उनका समर्थन करता है—अर्थात बहुत से हिंदू न केवल अपने अधिकारों की रक्षा के लिए बल्कि मुसलमानों के अधिकारों को कुचलने के लिए भी अथक प्रयास करते हैं। और बहुत से मुसलमान सदस्य आवाज़ तक नहीं उठाते, बल्कि कुछ तो सर्व-सुलह और निष्पक्ष बनने की आड़ में उल्टा उन्हीं का साथ देते हैं। मुसलमानों की संख्या पहले ही कम थी और वह और भी कम रह जाती है। अंततः बाज़ी अक्सर हिंदुओं के हाथ में रहती है। अभी इसका प्रभाव छोटी-छोटी बातों पर पड़ रहा है, इस स्थिति में यह व्यापक सिद्धांतों पर पड़ेगा। सरकार का फिलहाल मुसलमानों और हिंदुओं के मामले में न तो किसी का पक्ष लेना है और न ही किसी से शत्रुता। जब भारतीय सदस्यों की संख्या बढ़ेगी और हिंदुओं का बहुमत होगा, तब कानून उन रायों के आधार पर तय होकर आएंगे जो एक राष्ट्र के प्रति व्यक्तिगत पक्षपात और दूसरों के प्रति व्यक्तिगत विरोध पर आधारित होंगे। इस समय वे मुसलमानों को इसीलिए बुला रहे हैं कि इस प्रकार अधिकार अपने हाथों में कर लें और उनके प्रयासों से वे उनके अधिकारों को कुचलने में पूरी तरह सक्षम हो जाएंगे। जब यह स्थिति जम जाएगी, तो फिर क्या होगा?

काव्य पंक्ति: पछतावा तब काम नहीं आता जब काम हाथ से निकल जाए। (अनुवादक का नोट: जब काम हाथ से निकल जाए तो फिर पछताने का कोई फायदा नहीं है।)

काव्य पंक्ति: परिणाम को देखने वाला व्यक्ति भाग्यशाली होता है। (अनुवादक का नोट: परिणाम को देखने वाला व्यक्ति बरकत वाला होता है।)

और यदि मान लिया जाए कि स्वशासन अपने वास्तविक अर्थों में मिल गया, तो समय और भी कठिन होगा। उस समय पर विचार करें जब...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 3/118

وَ مَا تُخْفِیْ صُدُوْرُهُمْ اَكْبَرُ ؕ قَدْ بَیَّنَّا لَكُمُ الْاٰیٰتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿۱۱۸﴾ ۱ ظاہر ہو رہی ہے اور وہ جو ان کے سینوں میں دبی ہے بہت زیادہ ہے ہم نے روشن نشانیاں تمہیں بتادیں اگر تم عقل رکھتے ہو۔

اس ارشاد الہی کے بعد کیا کوئی عاقل دیندار مسلمان ہنود کی شورش میں ان کا ساتھ دیناروا رکھے گا اور وقت پر زبانی باتوں کے دھوکے میں آکر بالآخر ان سے اسلام و مسلمین کے ساتھ نیک برتاؤ اور دلی دوستی کی امید رکھے گا اس حکومت با اختیار کا حاصل اگر ہندوستان میں صرف اس قدر ہوا کہ اوپر کی کونسلوں میں ہندو ممبر بکثرت کر دیئے گئے اور امور انتظامیہ کے سوا دیگر احکام میں ان کی رائے سنی گئی اور کثرت پر فیصلہ ہوا جب تو ظاہر کہ ہر طرح ہنود کی جیت ہے انھیں کی کثرت رہے گی اور انھیں کی بات جیسا کہ بعض وقائع مذکورہ سوال اس کا نمونہ ہیں، نیچر کی کمیٹیوں میں ان کے اور تمہارے حالات و عادات جو سنے گئے وہ اور بھی ان کے مؤید ہیں یعنی یہ کہ بہت ہنود نہ فقط اپنے حفظ حقوق بلکہ مسلمانوں کی پامالی حقوق میں بیدریغ کوشش کرتے ہیں، اور بہتیرا مسلمان ممبر دم نہیں مارتے بلکہ بعض تو صلح کل و بے تعصب بننے کو الٹا ان کا ساتھ دیتے ہیں مسلمانوں کی تعداد ایک تو کم تھی ہی اور بھی کم رہ جاتے ہیں، آخر بارہا پالی ہنود کے ہاتھ رہتا ہے، اب اس کا اثر جزئیات پر پڑتا ہے، اس حالت میں کلیات پر پڑے گا، گورنمنٹ کو مسلمانوں ہنودوں کے معاملہ میں نہ کسی کی طرفداری نہ کسی سے خصومت، جب ہندوستانی ممبر بڑھنے اور کثرت ہنود کی ہوئی اب احکام ان رایوں سے فیصل ہو کر آئیں گے جو ایک قوم کی ذاتی طرفداری اور دوسروں کی ذاتی مخالف ہے اس وقت وہ اسی لئے مسلمان کو بلارہے ہیں کہ یوں اختیارات اپنے کرلیں اور انھیں کی کوششوں سے ان کی حقوق پامال کرنے پر خاطر خواہ قادر ہو جائیں گے جب یہ جم گئی پھر کیا ہوتا ہے ع دریغ سود ندارد

چوکارت از دست (جب کام ہاتھ سے نکل جائے تو پھر پشیمان ہونے کا کچھ فائدہ نہیں۔ت) ع مرد آخر بین مبارک بندہ است (نتیجہ کو دیکھنے والا مرد بابرکت آدمی ہے۔ت) اور اگر بالفرض حکومت خود اختیاری اپنے حقیقی معنی پر ملی تو وقت سخت تر ہے غور کرو اس وقت کہ

١ القرآن الکریم ٣/ ١١٨

Fatawa Razawiyyah Volume 21

The country is not in their hands, yet they put so many obstacles in your religious rituals, they strive day and night, and due to their large numbers and abundance of wealth, they succeed to some extent. What can be imagined of the time when the authority is in their hands? For example, currently, sacrifices [of animals] are performed within certain restrictions and boundaries, even though their imposition is due to the unrest caused by Hindus. At that time, it will be considered a crime greater than human murder, and Muslims will be forced to stop this religious ritual of theirs. Will the government give the country only to you so that you can implement pure Islamic laws in it? This is not possible. Neither will it be given [to them] alone. Then will you have a partnership or divide the country, such that in one part you implement Islamic laws and in the other they implement their religious laws, which according to your Sharia are the laws of disbelief (kufr)? On the second assumption, it is evident that no city in India is devoid of a Muslim population. So, you, by your joint effort, caused laws contrary to your pure Sharia to be implemented upon those millions of Muslims, and you became responsible for it and...

"And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the disbelievers." Those who do not decide according to what Allah Almighty has revealed (sent down to His servants)...

"they are the wrongdoers" "they are the defiantly disobedient" [1] ...received these titles. On the first assumption, will the Hindus agree that the country be shared but the laws be solely Islamic laws? Never. Eventually, you will have to agree with them on some law contrary to Islam and, by your own will and effort, make Muslims bound by it. And you will receive the medals of those three titles from the Great Quran. This is all if no dispute arises. And if a rift occurs—and experience says it definitely will—at that time, if the Hindus, as per their habit, play the innocent and put all the blame on you, then who will be responsible for creating chaos while sitting peacefully and, by opposing the divine command "do not throw [yourselves] with your [own] hands into destruction" [2] (O people! Do not put yourselves into destruction by your own hands), putting your own life and honor and that of millions of innocent Muslims at risk? May Allah Almighty grant correct understanding, Ameen! And Allah Subhanuhu wa Ta'ala knows best.

[1] Al-Quran al-Karim 5/44, 45, 47 [2] Al-Quran al-Karim 2/195 Page 181 of 674

देश उनके हाथ में नहीं है, फिर भी वे आपके धार्मिक अनुष्ठानों में कितनी बाधाएँ डालते हैं, दिन-रात कोशिश करते रहते हैं, और अपनी बड़ी संख्या और धन की प्रचुरता के कारण वे कुछ हद तक सफल होते रहते हैं। उस समय का क्या अंदाज़ा लगाया जा सकता है जब अधिकार उनके हाथ में होंगे? उदाहरण के तौर पर, वर्तमान में कुरबानियाँ उन प्रतिबंधों और सीमाओं के साथ होती हैं कि उनका लगाया जाना भी हिंदुओं के हंगामे के कारण है, फिर भी हो जाती हैं। उस समय यह मानव हत्या से भी बड़ा अपराध माना जाएगा और मुसलमानों को मजबूरी में अपना यह धार्मिक प्रतीक बंद करना पड़ेगा। क्या सरकार केवल आपको देश दे देगी ताकि आप उसमें शुद्ध इस्लामी कानून लागू करें? यह तो संभव नहीं है, और न ही केवल उन्हें मिलेगा। फिर आप साझेदारी रखेंगे या देश का बँटवारा करेंगे कि एक हिस्से में आप इस्लामी कानून लागू करें और एक में वे अपने धार्मिक कानून, जो आपकी शरीयत के अनुसार कुफ्र के कानून हैं? दूसरी स्थिति में यह स्पष्ट है कि भारत का कोई भी शहर मुस्लिम आबादी से खाली नहीं है, तो उन लाखों मुसलमानों पर अपनी पवित्र शरीयत के खिलाफ कानून आपने अपनी संयुक्त कोशिश से लागू करवाए और आप इसके ज़िम्मेदार हुए और...

"और जो कोई अल्लाह के उतारे हुए के अनुसार फ़ैसला न करे, तो वही काफ़िर हैं।" जो लोग अल्लाह तआला द्वारा उतारे गए (बंदों पर अवतरित) के अनुसार फ़ैसला न करें...

"वे ही ज़ालिम हैं" "वे ही नाफ़रमान हैं" [1] ...के तमगे पाए। पहली स्थिति में, क्या हिंदू इस बात पर राज़ी हो जाएँगे कि देश साझा हो और कानून अकेले इस्लाम के हों? हरगिज़ नहीं। अंततः आपको उनके साथ किसी न किसी इस्लाम विरोधी कानून पर सहमत होना पड़ेगा और अपनी रज़ामंदी और कोशिश से मुसलमानों को उसका पाबंद करना पड़ेगा। और महान कुरान से वही तीन खिताबों के तमगे मिलेंगे। यह सब तब है जब कोई झगड़ा न उठे। और अगर फूट पड़ी—और अनुभव कहता है कि ज़रूर पड़ेगी—उस समय अगर हिंदू अपनी आदत के अनुसार बेकसूर बन गए और सारा दोष आपके सिर मढ़ दिया, तो ज़मीन में बैठे-बिठाए फ़साद उठाने और ईश्वरीय आदेश "अपने हाथों स्वयं को हलाकत (विनाश) में न डालो" [2] (ओ लोगो! अपने हाथों स्वयं को विनाश में न डालो) का विरोध करके अपनी और लाखों बेगुनाह मुसलमानों की जान और इज़्ज़त को खतरे में डालने का ज़िम्मेदार कौन होगा? अल्लाह अज़्वजल सही समझ दे, आमीन! और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 5/44, 45, 47 [2] अल-कुरान अल-करीम 2/195 पेज 181 / 674

ملک ان کے ہاتھ میں نہیں تمہارے مذہبی شعائر میں کتنی رکاوٹیں ڈالتے ہیں، رات دن کوشاں رہتے ہیں، اور اپنی کثرت تعداد و کثرت مال کے سبب کچھ نہ کچھ کامیاب ہوتے رہتے ہیں، جب اختیارات ان کے ہاتھ میں ہوئے اس وقت کا کیا اندازہ ہو سکتا ہے مثلاً اس وقت تو قربانیاں ان قیود و حدود کے ساتھ کہ ان کا لگایا جانا بھی شورشِ ہنود کے باعث ہے ہو بھی جاتی ہیں، اس وقت قتلِ انسان سے بڑھ کر جرم ٹھہریں گی اور مسلمانوں کو مجبورانہ اپنا یہ شعار دینی بند کرنا پڑے گا کیا گورنمنٹ تنہا تمہیں ملک دے دے گی کہ اس میں خالص احکامِ اسلام جاری کرو، یہ تو ممکن نہیں، نہ تنہان کو ملے، پھر شرکت رکھو گے یا ملک بانٹ لوگے کہ ایک حصہ میں تم اسلامی احکام جاری کرو ایک میں وہ اپنے مذہبی احکام جو تمہاری شریعت کی رو سے احکامِ کفر ہیں، بر تقدیرِ ثانی ظاہر ہے کہ ہندوستانی کا کوئی شہر اسلامی آبادی سے خالی نہیں تو ان لاکھوں مسلمانوں پر اپنی شریعت مطہرہ کے خلاف احکام تم نے اپنی کوشش متفقہ سے جاری کرائے اور اس کے تم ذمہ دار ہوئے اور

"وَمَنْ لَّمْ یَحْکُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰہُ فَاُولٰٓئِکَ ھُمُ الْکٰفِرُوْنَ" جو کچھ اللہ تعالٰی نے نازل فرمایا (بندوں پر اتارا) جو لوگ اس کے مطابق فیصلہ نہ کریں وہی کافر،

ظالم اور نافرمان ہیں۔ (ت)"ھُمُ الظّٰلِمُوْنَ" "ھُمُ الْفٰسِقُوْنَ" ۱ کے تمغے پائے، بر تقدیر اول کیا ہنود راضی ہو جائیں گے کہ ملک مشترک ہو اور احکام تنہا احکامِ اسلام ہر گز نہیں، آخر تمہیں ان کے ساتھ کسی نہ کسی قانون خلافِ اسلام پر راضی ہونا اور اپنی رضا و سعی سے مسلمانوں کو اس کا پابند کرنا پڑے گا اور قرآنِ عظیم سے وہی تین خطابوں کا تمغہ ملے گا یہ سب اس وقت ہے کہ

جھگڑا نہ اٹھے اور اگر پھوٹ پڑی اور تجربہ کہتا ہے کہ ضرور پڑے گی اس وقت اگر ہنود حسب عادت آپ بے قصور بنے اور سب ڈھلی بگڑی تمہارے سر ڈالی تو زمین میں بیٹھے بٹھائے فساد اٹھانے اور حکم الہی "لَا تُلْقُوْا بِاَیْدِیْکُمْ اِلَی التَّهْلُکَةِ" ۲ (لوگو! اپنے ہاتھوں ہلاکت میں نہ پڑو۔ت) کی مخالفت کر کے خود اپنی اور لاکھوں نا کردہ مسلمانوں کی جان و عزت معرضِ خطرہ میں ڈالنے کا ذمہ دار کون ہوگا، اللہ عزوجل سیدھی سمجھ دے، آمین! واللہ سبحانہ و تعالیٰ اعلم۔

۱ القرآن الکریم ۵/ ۴۴، ۴۵، ۴۷ ۲ القرآن الکریم ۲/ ۱۹۵ Page 181 of 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Issue 55: Khairabad Awadh, District Sitapur, sent by Sayyid Imtiaz Hasan Sahib, Honorary Magistrate.

Query: What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say about this: Zaid is a Muslim and around his neck, he has a book of the Hindu religion, the 'Veda', kept in a book-wrap (juzdan) like the Holy Quran, as an amulet (hamail). Zaid knows that the book around his neck belongs to the Hindu religion or some other non-venerated book. However, a disbeliever (kafir) thinks that this person is a Muslim and around his neck is the Holy Quran. Thinking this, the disbeliever wants to insult that book which he considers to be the Holy Quran in his mind. Zaid protects it solely because the disbeliever is insulting it thinking it is the Word of Allah. In such a situation, is it obligatory for Muslims to join Zaid and stop the disbeliever's attack, or should they remain silent and reprimand Zaid, knowing that inside is a book of another religion and not a venerable object? What is the ruling according to Sharia? If Zaid suffers any harm and his helpers face difficulty in aiding him, will they be rewarded by Allah (will they be 'Majur' - rewarded by Allah)? Please write a detailed answer. That's all.

Answer: The question seems to be based on a hypothetical scenario. In examples, differences often remain due to which the ruling changes, even if the person posing the scenario thinks they have accurately reflected the real incident. Anyway, the ruling for the queried situation is that Zaid is deserving of severe reprimand for several reasons. First and foremost, his severe crime is that he likened a book of a disbeliever's religion to the Holy Quran (God forbid), kept it in a book-wrap, and wore it around his neck like an amulet; this in itself is an insult to the Great Quran. The Commander of the Faithful, Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him), saw a slave girl walking while wearing a scarf like noble ladies; he took a whip to her and said:

"Ay Wafar! Alqi 'ankil khimar, atatashabbahina bil-hara'ir?"[1] — O stinking one! Remove your headscarf. Are you trying to resemble free noble ladies?

And if he truly considered the book of a disbeliever's religion to be worthy of veneration like the Holy Quran (God forbid), then he himself is a disbeliever and apostate. Otherwise, he is at least certainly involved in a forbidden (haram) act. Keeping this forbidden act going caused that Hindu to have a misunderstanding; so this is his second crime, that he is persistent in haram. Furthermore, the fitna (strife)

and chaos that will arise due to this is intended by his persistence in haram. Why doesn't he immediately take it out of the book-wrap and throw it away, saying, "This is an impure book of your own religion, insult it as much as you want"? This way, he would save himself from haram and the fitna would subside. Now that he doesn't do this, he himself is the initiator of the fitna. This is his third crime. If it was just a notebook...

---

[1] Al-Durr al-Manthur, under the verse "That is more suitable that they will be known and not be abused," Publications of Maktaba Ayatollah al-Uzma, Qom, Iran, 5/221.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

मसला 55: खैराबाद अवध, जिला सीतापुर, प्रेषक सैयद इम्तियाज़ हसन साहब मानद मजिस्ट्रेट।

प्रश्न: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरिया के मुफ़्ती इस बारे में क्या कहते हैं: ज़ैद एक मुसलमान है और उसके गले में हिंदू धर्म की एक किताब 'वेद' एक जुज़दान (बस्ते) में पवित्र कुरान की तरह 'हमायल' (ताबीज़नुमा) के रूप में लटकी हुई है। ज़ैद को पता है कि मेरे गले में हिंदू धर्म की किताब है या कोई अन्य गैर-सम्मानित पुस्तक है। हालाँकि, एक काफिर (अविश्वासी) यह समझता है कि यह व्यक्ति मुसलमान है और उसके गले में पवित्र कुरान है। यह समझकर वह उस किताब का अपमान करना चाहता है जिसे वह अपने विचार में पवित्र कुरान समझता है। ज़ैद उसकी रक्षा केवल इसलिए करता है क्योंकि वह काफिर उसे अल्लाह का कलाम समझकर उसका अपमान कर रहा है। ऐसी स्थिति में क्या मुसलमानों पर फर्ज है कि वे ज़ैद का साथ दें और उस काफिर के हमले को रोकें या यह जानकर कि इसके अंदर दूसरे धर्म की किताब है और कोई सम्मानित वस्तु नहीं है, खामोश रहें और ज़ैद को डांटें-फटकारें? शरीयत के अनुसार क्या हुक्म है? यदि ज़ैद को कोई नुकसान पहुँचता है और उसके सहायकों को उसकी मदद करने में कठिनाई होती है, तो क्या वे अल्लाह के पास पुरस्कृत होंगे (अल्लाह के नज़दीक अज्र ओ सवाब पाए हुए होंगे)? कृपया विस्तृत उत्तर लिखें। बस।

उत्तर: प्रश्न एक काल्पनिक स्थिति पर आधारित लगता है। उदाहरणों में अक्सर अंतर रह जाता है जिसके कारण हुक्म बदल जाता है, भले ही उदाहरण देने वाला यह समझे कि उसने मूल घटना का बिल्कुल सही खाका खींचा है। बहरहाल, पूछे गए मामले का हुक्म यह है कि ज़ैद कई कारणों से कड़ी फटकार के योग्य है। सबसे पहले और सबसे महत्वपूर्ण, उसका गंभीर अपराध यह है कि उसने एक काफिर धर्म की किताब की तुलना (ईश्वर न करे) पवित्र कुरान से की, उसे जुज़दान में रखा, गले में हमायल की तरह डाला; यह उसने स्वयं महान कुरान का अपमान किया। अमीर-उल-मोमिनीन फारूक-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने एक दासी को देखा जो कुलीन महिलाओं की तरह दुपट्टा ओढ़े जा रही थी; उन्होंने उस पर कोड़ा उठाया और कहा:

"ऐ वफ़ार! अलक़ी अनकिल ख़िमार, अततशब्बेहीना बिल-हरा'इर?"[1] — ऐ बदबू वाली! अपना दुपट्टा उतार, क्या तू कुलीन महिलाओं की नकल कर रही है?

और अगर वाकई उसने काफिर धर्म की किताब को (ईश्वर न करे) कुरान करीम की तरह सम्मान के योग्य समझा, तब तो वह स्वयं काफिर और धर्मत्यागी है। अन्यथा, कम से कम वह निश्चित रूप से

हराम (वर्जित) कार्य में लिप्त है। और इस हराम को जारी रखने ने ही उस हिंदू को गलतफहमी पैदा की; तो यह उसका दूसरा अपराध है कि वह हराम पर अड़ा हुआ है। फिर इसके कारण जो फितना (अशांति) और फसाद पैदा होगा, उसकी मंशा उसका यही हराम पर अड़ना है। वह उसे जुज़दान से निकालकर तुरंत फेंक क्यों नहीं देता कि "यह तेरे ही धर्म की अपवित्र किताब है, इसका जितना चाहे अपमान कर"? इस तरह वह खुद भी हराम से बचेगा और फितना भी दब जाएगा। अब चूँकि वह ऐसा नहीं करता, वह स्वयं फितना शुरू करने वाला है। यह उसका तीसरा अपराध है। अगर वह सिर्फ एक पोथी होती...

---

[1] अद-दुर्र अल-मंसूर, आयत "ताकि वे पहचानी जाएँ और उन्हें सताया न जाए" के तहत, मकतबा आयतुल्ला अल-उज़मा, कोम, ईरान के प्रकाशन, 5/221.

مسئلہ ۵۵: خیرا باداودھ ضلع سیتا پور مرسلہ سید امتیاز حسن صاحب انزیری مجسٹریٹ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین کہ زید مسلمان ہے اور اس کے گلے میں ہندو مذہب کی ایک کتاب بید جزدان میں مثل کلامِ مجید کے بطور حمائل کے پڑا ہے۔ زید کو علم ہے کہ میرے گلے میں ہندو مذہب کی کتاب ہے یا اور کوئی غیر معظم کتاب ہے مگر کافر اس کو یہ سمجھتا ہے کہ یہ شخص مسلمان ہے اور اس کے گلے میں کلامِ مجید ہے یہ سمجھ کر اس کتاب کی جس کو وہ کافر اپنے خیال میں کلامِ مجید سمجھتے ہوئے توہین کرنا چاہتا ہے زید اس کی حفاظت کرتا ہے محض اس وجہ سے کہ یہ کافر کلام اللہ سمجھ کر توہین کرتا ہے ایسی صورت میں مسلمانوں پر فرض ہے کہ وہ زید کے شریک ہوں اور اس کافر کے حملہ کو روکیں یا سمجھ کر کہ اس کے اندر غیر مذہب کی کتاب ہے اور کوئی معظم چیز نہیں ہے سکوت اختیار کریں اور زید کو لعنت ملامت کریں، شرعاً کیا حکم ہے؟ اگر زید کو کوئی نقصان پہنچے اور اس کے معاونین کو مدد کرنے سے تکلیف پہنچے تو وہ عند اللہ ماجور (اللہ تعالیٰ کے نزدیک اجر وثواب دئے ہوئے ت) ہوں گے، مشرح جواب تحریر فرمائے۔ فقط

الجواب: سوال تمثیلی ساختہ معلوم ہوتا ہے مثال میں بسا اوقات فرق رہ جاتا ہے جس کے سبب حکم بدل جاتا ہے اگرچہ تمثیل قائم کرنے والا اپنے ذہن میں یہ سمجھے کہ میں نے اصل واقعہ کا بالکل چربہ اتار لیا ہے بہر حال اس صورتِ مستفسرہ کا حکم یہ ہے کہ زید بوجوہ قابل سخت ملامت ہے اول تو سب سے پہلے اس کا جرم شدید یہ ہے کہ اس نے ایک کافر مذہب کی کتاب کو معاذ اللہ قرآنِ مجید سے تشبیہ دی جزدان میں رکھا، گلے میں حمائل کے طور پر ڈالا، یہ خود اس نے قرآنِ عظیم

کی توہین کی، امیر المومنین فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ایک کنیز کو دیکھا کہ بیبیوں کی طرح دوپٹہ اوڑھے جارہی ہے اس پر درہ لیا اور فرمایا:

ای وفار القی عنک الحمار اتتشبھین بالحرائر ۱۔ اے بدبو والی! اپنی اوڑھنی اتار، کیا بیبیوں کے مشابہ بنتی ہے۔

اور اگر واقعی اس نے کافر مذہب کی کتاب معاذ اللہ مثل قرآن کریم مستحق تعظیم سمجھا جب تو وہ خود ہی کافر مرتد ہے ورنہ کم از کم مبتلائے حرام ضرور ہے، اور اس حرام کے باقی رکھنے ہی نے اس ہندو کو غلط فہمی پیدا کی تو یہ اس کا دوسرا جرم ہے کہ حرام پر مصر ہے۔ پھر اس کے سبب جو فتنہ فساد پیدا ہوگا اسی کا منشا یہی اس کا اصرار علی الحرام ہے کیوں نہیں اسے جزدان سے نکال کر فوراً پھینک دیتا ہے کہ یہ تیرے ہی مذہب کی ناپاک کتاب ہے اس کی جتنی چاہے توہین کر، یوں یہ خود بھی حرام سے بچے اور فتنہ بھی فرو ہو ، اب کہ یہ ایسا نہیں کرتا خود بانی فتنہ ہے۔ یہ اس کا تیسرا جرم ہے۔ اگر پٹّا تو ایک پو تھی

---

۱ الدر المنثور تحت آیۃ ذلک ادنی ان یعرفن فلا یوذین منشورات مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۲۲۱/۵

Fatawa Rizvia, Volume 21

(He) also struck and hit in support of (him), and he did so for the sake of a book. If he triumphed and insulted the book, which he, through his actions and false persistence, made out to be—God forbid—the Great Quran, then in the estimation of that Hindu, being able to insult the Great Quran and gaining victory over a Muslim in this religious matter, this person's intent is the same. If he was overcome, beaten, and went to jail, he merely subjected himself to punishment and humiliation for the sake of persisting in a sin without any Sharia justification, rather contrary to Sharia. This is also prohibited according to Hadith. This is his fourth crime. In any case, this person deserves severe condemnation and punishment. Those who assist him will also share in these crimes and become sinners by helping in sin.

Allah Almighty says: "And do not cooperate in sin and transgression."[1] - O people! Do not help each other in sin and excess. (T)

It is mandatory for them that if he raises a fitna (strife), they suppress it and not allow the insult of Islam in the infidel's estimation. They should take that Hindu book from around his neck or out of its casing and throw it before that Hindu so that the fitna is closed and all mentioned crimes are blocked. And Allah Almighty knows best.

Problem 56 to 58: From Raipur Chhattisgarh, sent by Gohar Ali, Petition Writer, Naya Para Akhara.

(1) In a place where Muslims live, there is a liquor distillery. A few Shia people who are prominent in their community passed by and learned that Muslims drink alcohol here. So they formed an association (Anjuman) and appointed some people from their community as secretary and president of the association, and appointed Sunnis as members. Can Sunnis agree with their views according to Sunni Sharia? Is this permissible?

(2) Two issues are presented in this association: If a Sunni drinks alcohol or commits adultery, should he be expelled from the community and excluded from marriages and funerals? In what state should a person be considered "bad" when he is just talking to a woman, or the said woman is sitting in his house for some labor, or she comes to an advanced person's house out of necessity? Because in this city there are many female laborers, and men who are alone in service and don't have women (at home) have a relationship with them for working in their houses. And that person is

standing outside, how does he know what is happening inside the house? O scholars of religion...

[1] Al-Quran al-Karim 5/2

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

(उसने) उसके समर्थन में पीटा और मारा भी तो एक पोथी के पीछे मारा, और अगर वह विजयी हुआ और उसने उस किताब का अपमान किया, जिसे उसने अपने कार्य और झूठी हठ से—ईश्वर न करे—महान क़ुरान बना दिया है, तो उस हिंदू की समझ में महान क़ुरान का अपमान करने में सक्षम होना और इस धार्मिक मामले में मुसलमान पर जीत पाना, इस व्यक्ति की मंशा भी यही है। और अगर वह पराजित हुआ, पीटा गया और जेल गया, तो उसने बिना किसी शरीयत के औचित्य के, बल्कि शरीयत के विपरीत, एक पाप पर हठ करने के लिए स्वयं को दंड और अपमान के लिए प्रस्तुत किया। और यह हदीस के अनुसार भी हराम (वर्जित) है। और यह उसका चौथा अपराध है। बहरहाल, यह व्यक्ति कठोर निंदा और दंड का पात्र है। जो लोग उसकी सहायता करेंगे, वे भी इन अपराधों में भागीदार होंगे और पाप में सहायता करके गुनहगार होंगे।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और पाप और ज़्यादती में एक-दूसरे की मदद न करो।"[1] - लोगो! गुनाह और ज़्यादती में एक दूसरे की मदद न करो। (त)

उन पर अनिवार्य है कि यदि वह फ़ितना (उपद्रव) उठाता है, तो वे उसे दबाएँ और काफ़िर की नज़रों में इस्लाम का अपमान न होने दें। वे उस हिंदू किताब को उसके गले से या उसके खोल से निकालकर उस हिंदू के सामने फेंक दें ताकि फ़ितना बंद हो जाए और उपर्युक्त सभी अपराध रुक जाएँ। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

मसला 56 से 58: रायपुर छत्तीसगढ़ से, प्रेषक गौहर अली, अर्ज़ी लेखक, नया पारा अखाड़ा।

(1) जहाँ मुसलमान रहते हैं वहाँ शराब की एक भट्टी है। कुछ शिया लोग, जो अपनी कौम में प्रतिष्ठित हैं, उस रास्ते से गुज़रे और उन्हें पता चला कि यहाँ मुसलमान शराब पिया करते हैं। तो उन्होंने एक अंजुमन (समिति) बनाई और अपनी कौम के कुछ लोगों को सचिव और अध्यक्ष बनाया और उसमें सुन्नियों को सदस्य नियुक्त किया। क्या सुन्नी शरीयत के अनुसार उनकी राय से सहमत हो सकते हैं? क्या यह जायज़ है?

(2) इस अंजुमन में दो मुद्दे पेश हैं: यदि कोई सुन्नी शराब पिए या व्यभिचार करे, तो क्या उसे कौम से बाहर कर देना और शादी-ग़मी में शामिल न करना सही है? किसी व्यक्ति को किस स्थिति में "बुरा" माना जाएगा जब वह केवल किसी महिला से बात कर रहा हो, या उक्त महिला उसके घर में किसी मज़दूरी के लिए बैठी हो, या वह किसी प्रतिष्ठित व्यक्ति के घर ज़रूरत के लिए आती हो? क्योंकि इस

शहर में मज़दूर औरतें बहुत हैं, और जो आदमी अकेले नौकरीपेशा हैं और जिनके घर में महिलाएँ नहीं हैं, वे उनसे अपने घरों में काम कराते हैं। और वह व्यक्ति बाहर खड़ा है, वह कैसे जान सकता है कि घर के अंदर क्या हो रहा है? हे दीन के उलेमा...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 5/2

کی حمایت میں پٹا اور مارا بھی تو ایک پوتھی کے پیچھے مارا، اور اگر وہ غالب آیا اور اس نے اس کتاب کی توہین جسے اس نے اپنے فعل و اصرار باطل سے اسے معاذ اللہ قرآن عظیم باور کرایا ہے تو اس ہندو کے زعم میں توہینِ قرآن عظیم پر قادر ہونا اور اس معاملہ دینیہ مذہبیہ میں مسلمان پر فتح پانا اس کا منشا بھی یہی شخص ہے اور اگر وہ مغلوب ہوا اور اس نے مارا اور جیل خانہ گیا محض بلاوجہ شرعی بلکہ برخلاف وجہ شرعی ایک گناہ پر اصرار کے لئے اپنے نفس کو سزا و ذلت پر پیش کیا اور یہ بھی بحکم حدیث حرام ہے۔ اور یہ اس کا چوتھا جرم ہے۔ بہر حال یہ شخص سخت ملامتوں کا مستحق وسزاوار ہے جو اس کی اعانت کرینگے وہ بھی ان جرائم سے حصہ لیں گے اور گناہ پر مدد دے کر گنہگار ہوں گے،

قال اللہ تعالٰی: ولا تعاونوا علی الاثم والعدوان ۱ - لوگو! گناہ اور زیادتی میں ایک دوسرے کی مدد نہ کرو۔ (ت)

ان پر لازم ہے کہ اگر وہ فتنہ اٹھاتا ہے یہ فرو کریں اور زعم کافر میں توہین اسلام نہ ہونے دیں اس کے گلے سے لے کر جز دان سے نکال کر وہ ہندوانی پستک اس ہندو کے سامنے پھینک دیں کہ فتنہ بند ہو اور وہ جرائم مذکورہ سب مسدود، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۶ تا ۵۸ : از رائے پور چھتیس گڑھ مرسلہ گوہر علی عرائض نویس نیا پارہ اکھاڑا

(۱) کہ جہاں مسلمان بستے ہیں وہاں ایک شراب کی بھٹی ہے چند لوگ شیعہ اس راہ سے گزرے جو اپنی قوم میں مقرر ہیں انھیں معلوم ہوا کہ یہاں پر مسلمان شراب پیا کرتے ہیں تو انھوں نے ایک انجمن مقرر کیا اور اپنی قوم کے چند لوگوں کو سکریٹری پریزیڈنٹ انجمن بنایا اور اس میں سنیوں

کو ممبر مقرر کیا، ازروئے شرعِ سنی بھی ان کی رائے سے موافقت کر سکتے ہیں کیا یہ جائز ہے؟

(۲) اس انجمن میں دو مسئلے پیش ہیں کہ کوئی سنی شراب پئے یا زنا کرے اس کو خارج از قوم کر دینا اور شادی و غمی میں شریک نہ ہونا نا کس حالت میں سمجھا جائے گا جبکہ کوئی شخص کسی عورت سے صرف بات کر رہا ہے یا عورت مذکورہ اس کے گھر میں کسی مزدوری کے لئے بیٹھی ہے یا کسی پیشرو شخص کے مکان کو ضرورت سے آتی ہے کیونکہ اس شہر میں مزدور عورتیں بہت ہیں جو آدمی تنہا نوکری پیشہ و جن کی مستوراتیں نہیں وہ ان کو اپنے گھروں میں کام کرنے کے ساتھ تعلق ہے اور وہ شخص باہر کھڑا ہو اندر مکان کا حال کیا جانتا ہے کہ مکان کے اندر کیا ہو رہا ہے علمائے دین

۱ القرآن الکریم ۵/۲

Vol. 21 Fatawa Ridawiyya

...what do they describe regarding internal states, are these the forms of adultery? (3) To what extent can Sunnis associate with the Shia community? If you would kindly honor this humble person with an answer regarding the above-mentioned points, it would be a great favor. May the Almighty God reward you with goodness.

The Answer: (1) It is impermissible for Sunnis to mix and associate with people of other religions, especially in a way where they are the superiors and Sunnis are subordinates. Allah Almighty said: "And if Satan causes you to forget, then after the remembrance, sit not with the wrongdoing people." (1) (Trans.)

And the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Keep away from them and let them keep away from you, lest they mislead you and throw you into tribulation. And Allah Almighty knows best." (2) (Trans.)

(2) Adultery cannot be proven unless four sane, adult, reliable, and pious men describe an observation with their own eyes, like a needle in a kohl container. Without this, anyone who accuses a Muslim of adultery will, by the command of the Holy Quran, be liable to eighty lashes. Furthermore, their testimony will be rejected forever. Yes, it is certainly true that seclusion with a non-mahram woman is forbidden. Those who employ them will surely be alone in the house, and Sharia has forbidden this. (3) Not at all. The Quran and Hadith have forbidden it absolutely. In fact, a specific Hadith mentions this group by name: "A people will come who will have a bad title, called the 'Rafida'. They do not attend the Friday prayer." That is, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: A group is coming whose bad nickname will be...

Footnotes: 1. Al-Quran al-Karim 6/68 2. Sahih Muslim, Chapter on Prohibition of Narrating from the Weak, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/10 Page 184 of 674

...अंतरात्मा की अवस्थाओं के बारे में वे क्या बयान करते हैं, क्या यही ज़िना (व्यभिचार) के रूप हैं? (3) सुन्नी लोग शिया समुदाय के साथ किस हद तक शामिल हो सकते हैं? यदि आप ऊपर बताई गई बातों के संबंध में इस विनम्र व्यक्ति को उत्तर देकर सम्मानित करेंगे, तो यह बड़ी कृपा होगी। ईश्वर आपको इसका उत्तम फल प्रदान करे।

उत्तर: (1) सुन्नियों के लिए अन्य धर्म के लोगों के साथ मेल-जोल करना नाजायज है, विशेष रूप से इस तरह कि वे अधिकारी हों और सुन्नी उनके अधीन। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और यदि शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद उन ज़ालिम लोगों के पास मत बैठो।" (1) (त)

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "तुम उनसे दूर रहो और उन्हें तुमसे दूर रहने दो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें फितने (परीक्षण) में न डाल दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" (2) (त)

(2) ज़िना तब तक साबित नहीं हो सकता जब तक कि चार समझदार, वयस्क, विश्वसनीय और परहेजगार पुरुष अपनी आँखों से ऐसा दृश्य न बयान करें जैसे सुरमेदानी में सलाई। इसके बिना, जो कोई भी किसी मुसलमान पर ज़िना की तोहमत (आरोप) लगाएगा, कुरान मजीद के आदेशानुसार वह अस्सी कोड़ों का पात्र होगा। फिर उसकी गवाही हमेशा के लिए खारिज कर दी जाएगी। हाँ, यह ज़रूर है कि किसी पराई स्त्री के साथ एकांत (खलवत) हराम है। जो लोग उन्हें नौकर रखते हैं, वे यकीनन घर में दोनों अकेले होंगे, और शरीयत ने इसे हराम करार दिया है। (3) बिल्कुल भी नहीं। आयत और हदीस में इसे पूरी तरह मना किया गया है, बल्कि एक हदीस में विशेष रूप से इस समुदाय का नाम लेकर आया है कि: "एक कौम आएगी जिनका बुरा उपनाम होगा, जिन्हें 'राफिज़ा' कहा जाएगा। वे जुमे की नमाज़ में शामिल नहीं होते।" अर्थात, हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: एक कौम आने वाली है जिनका बुरा उपनाम होगा...

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-कुरान अल-करीम 6/68 2. सहीह मुस्लिम, कमजोरों से रिवायत करने की मनाही का अध्याय आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/10 पृष्ठ 184 / 674

باطن کے حالات کی نسبت کیا بیان کرتے ہیں، کیا یہی زنا کی صورتیں ہیں۔ (۳) شیعہ قوم سے سنی کہاں تک شریک ہو سکتے ہیں؟ ان اوپر کہے ہوئے وجوہ کی نسبت حضور کرم فرما کر اس فقیر کو جواب سے سرفراز فرمائیں تو بڑی مہربانی ہو گی، خداوند کریم آپ کو جزائے خیر دے گا۔

الجواب: (۱) سنیوں کو غیر مذہب والوں سے اختلاط میل جول ناجائز ہے خصوصاً یوں کہ وہ افسر ہوں یہ ماتحت۔ قال اللہ تعالیٰ: "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ"۔ ۱ اگر تجھے شیطان کبھی بھول میں ڈال دے تو یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھ۔ (ت)

وقال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: فایاکم و ایاھم لا یضلونکم ولا یفتنونکم ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ ۲ تم ان سے دور رہو اور وہ تم سے دور رہیں کہیں تمہیں گمراہ نہ کر دیں اور فتنے میں نہ ڈال دیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

(۲) زنا نہیں ثابت ہو سکتا جب تک چار مرد عاقل بالغ، ثقہ، متقی، پرہیزگار اپنی آنکھ سے ایسا مشاہدہ نہ بیان کریں جیسے سرمہ دانی میں سلائی، بغیر اس کے جو شخص کسی مسلمان کی نسبت زنا کی تہمت رکھے گا بحکم قرآن مجید اسی کوڑوں کا مستحق ہوگا پھر اس کی گواہی ہمیشہ کو مردود، ہاں یہ ضرور ہے کہ اجنبی عورت سے خلوت حرام ہے۔ جو لوگ انہیں نوکر رکھتے ہیں ضرور مکان میں دونوں تنہا ہوتے ہوں گے، اور اسے شرع نے حرام فرمایا۔ (۳) کہیں تک بھی نہیں، آیت وحدیث میں مطلقاً ممانعت فرمائی، بلکہ حدیث خاص اس قوم کا نام لے کر آئی کہ: یأتی قوم لہم نبز یقال لہم الرافضۃ لایشھدون جمعۃ یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: ایک قوم آنے والی ہے ان کا بد لقب ہوگا

حواشی: ۱ القرآن الکریم ۶۸/۶ ۲ صحیح مسلم باب النهي عن الرواية عن الضعفاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۰

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Boxed Text] Arabic: ...ولا جماعة ويطعنون السلف فلا تجالسوهم ولا توكلوهم ولا تشاربوهم ولا تناكحوهم واذا مرضوا فلا تعودوهم واذا ماتوا فلا تشهدوهم ولا تصلوا عليهم ولا تصلوا معهم. Urdu Translation (within box): They will be called Rafidi; they will not pray Friday prayers nor in congregation, and they will revile the predecessors of the Ummah. Do not sit with them, do not eat with them, do not drink with them, do not marry with them. If they fall ill, do not visit them to inquire after their health. If they die, do not attend their funerals, do not pray over them, nor pray along with them.

See, the Hadith has commanded the severing of all ties of life and death with them. And Allah Almighty knows best.

Problem 59: From the town of Kiratpur, district Bijnor, Mohalla Madho Pada, sent by Munshi Muniruddin Sahib, 22 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. If a Muslim participates in the Dussehra flag procession of the Hindus, or himself plays or makes others play 'Ganga Pheri' or 'Paiti' or other games in it, or plays any kind of musical instrument himself or has others play it, or sings any melody himself or has others sing it, or provides any kind of assistance financially or through writing with the intention of enhancing the splendor of the said procession, or watches the spectacle of this procession for entertainment and encourages others to watch it, or participates due to mutual social ties, or for other worldly purposes comes forward patronizingly in assisting the Hindus with the hope of gaining their pleasure, or intends such patronage, to the extent that if there is readiness from the Hindus to add new matters contrary to the customs and traditions of that place in this procession, and upon receiving information or seeing its occurrence, the poor Muslims of that place, fearing the eruption of fitna (unrest), try to stop it through legal means in court, and some prominent Muslim, whether a leader who has access to officials, either personally or through his men, using his status, influence and capability or leadership and authority, restrains the Muslims from legal recourse and intimidates them; or if Muslims remain engaged in seeking justice from the government without fear or danger, and a Muslim obstructing the legal recourse, taking the side of the Hindus, through his efforts adds the new matter to the said procession, and makes such a prominent effort and pursuit in the said procession that it compromises the respect of a mosque which the district officials had acknowledged through written orders in consideration of places of worship, i.e., despite the prohibition of the local ruler, the mosque of Muslims...

Footnotes: 1. Tarikh Baghdad, biography of Al-Fazl bin Ghanim, 6/79; Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, 12/358. 2. Kanz al-Ummal, Hadith 32268, 32529, 32542, and 32544; Muassasat al-Risalah Beirut, 12/529, 520, 522.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

[बॉक्स में दिया गया टेक्स्ट] अरबी: ...ولا جماعة ويطعنون السلف فلا تجالسوهم ولا توكلوهم ولا تشاربوهم ولا تناكحوهم واذا مرضوا فلا تعودوهم واذا ماتوا فلا تشهدوهم ولا تصلوا عليهم ولا تصلوا معهم. उर्दू अनुवाद (बॉक्स के भीतर): उन्हें राफ़ज़ी कहा जाएगा, वे न तो जुमे की नमाज़ पढ़ेंगे और न ही जमाअत के साथ, और उम्मत के पूर्वजों पर लांछन लगाएँगे। तुम उनके पास मत बैठना, उनके साथ खाना मत खाना, उनके साथ पानी मत पीना, उनके साथ शादी-ब्याह मत करना। वे बीमार पड़ें तो उन्हें पूछने मत जाना, मर जाएँ तो उनके जनाज़े में मत जाना, न उन पर नमाज़ पढ़ना और न उनके साथ नमाज़ पढ़ना।

देखो, हदीस ने जीवन और मृत्यु के सभी संबंधों को उनसे तोड़ने का आदेश दिया है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मस्अला ५९: कस्बा कीरतपुर, जिला बिजनौर, मोहल्ला माधो पाड़ा से, प्रेषक मुंशी मुनीर उद्दीन साहब, २२ रबी-उल-आख़िर १३३६ हिजरी। यदि कोई मुसलमान हिन्दुओं के दशहरा के झंडे के जुलूस में शरीक हो या उसमें गंगा फेरी या पेटी या अन्य खेल खुद खेले या दूसरों को खिलाए या उसमें किसी प्रकार का बाजा खुद बजाए या दूसरों से बजवाए या कोई राग खुद गाए या औरों से गवाए या उसमें किसी भी प्रकार की सहायता धन या लेखनी से उक्त जुलूस की रौनक बढ़ाने की नीयत से करे या उस जुलूस का तमाशा मनोरंजन के लिए देखे और दूसरों को देखने के लिए प्रेरित करे या आपसी मेल-मिलाप के कारण सम्मिलित हो या अन्य दुनियावी उद्देश्यों के कारण हिन्दुओं की प्रसन्नता प्राप्त करने की आशा में जुलूस की सहायता में संरक्षक बनकर आगे आए या ऐसी संरक्षकता का इरादा करे, यहाँ तक कि यदि उस जुलूस में उस स्थान के रिवाज और दस्तूर के खिलाफ हिन्दुओं की ओर से नई बातों को जोड़ने की तैयारी हो और इसकी सूचना पाकर या उसका प्रकट होना देख कर वहां के गरीब मुसलमान फ़ितना (अशांति) भड़कने के डर से अदालती नियमों के अनुसार उसे रोकने की कोशिश और चाराजोई (कानूनी कार्रवाई) करें और कोई मुसलमान व्यक्ति जो प्रभावशाली हो, चाहे वह ऐसा रईस हो जिसकी अधिकारियों तक पहुँच हो, वह स्वयं या अपने आदमियों के माध्यम से अपने रसूख और सामर्थ्य या सरपंची और नेतृत्व के बल पर मुसलमानों को चाराजोई से रोके और उन्हें डराए-धमकाए; या यदि मुसलमान सरकारी न्याय की आशा में बिना किसी डर और खतरे के चाराजोई में लगे रहें और चाराजोई में बाधा डालने वाला मुसलमान हिन्दुओं का पक्षधर होकर उक्त

जुलूस में अपनी कोशिश से नई बात का इजाफ़ा (बढ़ोत्तरी) करे और उक्त जुलूस में ऐसी स्पष्ट कोशिश और पैरवी करे जिससे एक मस्जिद के उस सम्मान में फर्क आ जाए जिसे जिला अधिकारियों ने इबादतगाहों के लिहाज से लिखित आदेशों के माध्यम से स्वीकार किया हो, यानी क्षेत्र के हाकिम की मनाही के बावजूद मुसलमानों की मस्जिद...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. तारीख़ बगदाद, अल-फ़ज़्ल बिन ग़ानिम की जीवनी, 6/79; दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरूत, 12/358। 2. कंजुल उम्माल, हदीस 32268, 32529, 32542 और 32544; मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 12/529, 520, 522।

[Boxed Text] ولا جماعة ویطعنون السلف فلا تجالسوھم ولا توکلوھم ولا تشاربوھم ولا تناکحوھم واذا مرضوا فلا تعودوھم واذا ماتوا فلا تشھدوھم ولا تصلوا علیھم ولا تصلوا معھم ۱ ۔ انہیں رافضی کہا جائے گا وہ نہ جمعہ پڑھیں گے نہ جماعت، اور امت کے اگلوں پر طعنہ کریں گے، تم ان کے پاس مت بیٹھنا، ان کے ساتھ کھانا نہ کھانا، ان کے ساتھ پانی نہ پینا، ان کے ساتھ شادی بیاہ نہ کرنا، وہ بیمار پڑیں تو انہیں پوچھنے کو نہ جانا، مر جائیں تو ان کے جنازہ پر نہ جانا، نہ ان پر نماز پڑھنا، نہ ان کے ساتھ نماز پڑھنا،

دیکھو حدیث نے موت وحیات کے سب تعلق کو ان سے قطع کرنے کا حکم فرمایا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۵۹: از قصبہ کرت پور ضلع بجنور محلہ مدہو پاڑہ مرسلہ منشی منیر الدین صاحب ۲۲ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ اگر کوئی مسلمان دسہرہ کی جھنڈی کے جلسہ میں ہنود کا شریک ہو یا اس میں گنگا پھری یا پیٹی یا دیگر کھیل خود کھیلے یا دوسروں کو کھلائے یا اس میں کسی قسم کا باجا خود بجائے یا دوسروں سے بجوائے یا کوئی راگ خود گائے یا اوروں سے گوائے یا اس میں کسی قسم کی امداد دے درمے قلمے جلوس مذکور کی رونق افزائی کی نیت سے کرے یا اس جلوس کا تماشا تفریحاً اور دوسروں کو ترغیب دیکھنے کی دلائے یا میل ملاپ باہمی کی وجہ سے شرکت کرے یا دیگر اغراض دنیا کے باعث ہنود سے بامید حصول خوشنودیِ ہنود جلوس کی اعانت میں سپر ستانہ پیش آئے یا ایسی سرپرستی کا ارادہ کرے اور اس حد تک کہ اگر اس جلوس میں اس مقام کے رواج و دستور کے خلاف منجانب ہنود امور جدیدہ کے اضافہ کرنے کی آمادگی ہو اور اس کی اطلاع پا کر خواہ اس کا ظہور دیکھ کر وہاں کے غرباء مسلمانان بخوف ہیجان فتنہ حسب ضابطہ کچہری اس کے انسداد کی کوشش و چارہ جوئی کریں اور کوئی شخص مسلمان سر برآوردہ خواہ رئیس

حکام رس بذات خود یا بذریعہ اپنے آدمیوں کے خود دار ریاست و استطاعت یا سر پنچی و منبری کے مسلمانان کو چارہ جوئی سے باز رکھے اور تخویف دلائے یا اگر مسلمانان بامید انصاف گورنمنٹ بلاخوف و خطر مصروف چارہ جوئی رہیں اور مسلمان مانع چارہ جوئی جانب دار اہل ہنود ہو کر امر جدید کو جلوس مذکور میں اپنی کوشش سے اضافہ کرے اور اس جلوس مذکور میں ایسی نمایاں سعی و پیروی کرے کہ جس سے ایک مسجد کے اس احترام میں فرق آ جائے جس کو حکام ضلع نے بلحاظ عبادت گاہوں کے بذریعہ احکام تحریری منظور کیا ہو یعنی باوجود ممانعت حاکم علاقہ کے مسجد مسلمانوں

۱ تاریخ بغداد ترجمہ الفضل بن غانم ۶/ ۷۹ دار الکتب العربی بیروت ۱۲/ ۳۵۸ ۲ کنز العمال حدیث ۳۲۲۶۸ و ۳۲۵۲۹ و ۳۲۵۴۲ و ۳۲۵۴۴ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲/ ۵۲۹، ۵۲۰، ۵۲۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Question: If someone organizes a procession with music, noise, flags, etc., fifty steps on both sides [of a mosque], then is such a Muslim and the aforementioned Muslims guilty of a sin according to Sharia? Is it an innovation (bid'ah), transgression (fisq), disbelief (kufr), or apostasy (irtidad)? And how should other Muslims maintain social relations with them? Please provide a detailed fatwa. That's all.

The Answer: Assisting in the rituals of disbelief (kufr) and participating in them is prohibited, unlawful, a sin, and a violation of the Divine command. Allah Almighty has said: "And do not cooperate in sin and aggression." (Quran 5:2) Translation: Allah Almighty said: (O people!) Do not help each other in acts of sin and excess. (T)

It has been stated in the Hadith: "Whoever increases the number of a people (by joining them), he is from among them." (In another wording: "Whoever increases the multitude of a people is of them.") Translation: Whoever joins a group of people and increases their numbers, he is from among them.

Especially assistance in desecrating a mosque, which is even more severe. Furthermore, if these actions are due to the evil of the soul and worldly greed, then it only leads to deserving Hell. But if they are with the liking and approval of any ritual of disbelief, then it is clear disbelief. It is stated in Ghamz al-Uyun: "Whoever considers any action of the disbelievers to be good becomes a disbeliever according to the consensus of the scholars." Translation: Anyone who considers an act of the disbelievers as good becomes an infidel by the consensus of the sheikhs. (T)

Muslims are forbidden from associating with such a person. Allah Almighty says: "And if Satan causes you to forget, then after the reminder, do not sit with the wrongdoing people." (Quran 6:68) Translation: If Satan makes you forget, do not sit with the unjust people after you remember. (T)

---

1. Al-Quran Al-Karim 5/2
2. Kanz al-Ummal, cited by Khatt from Anas, Hadith 24681, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 9/10; Kanz al-Ummal, cited by al-Daylami from Ibn Mas'ud, Hadith 35725, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 9/22.
3. Ghamz al-Uyun al-Basair Sharh al-Ashbah wa al-Nazair, Art 2, Kitab al-Siyar wa al-Riddah, Idarat al-Quran Karachi, 1/295
4. Al-Quran Al-Karim 6/68

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

प्रश्न: यदि कोई [मस्जिद] के दोनों ओर पचास-पचास कदम तक बाजा-गाजा, शोर-ओ-गुल और हर प्रकार के जुलूस के झंडों के साथ निकलता है, तो क्या ऐसा मुसलमान और उपर्युक्त मुसलमान शरीयत के अनुसार किसी पाप के दोषी हैं? क्या यह बिदअत (नवाचार), फिस्क (उल्लंघन), कुफ़्र (अविश्वास) या इर्तिदाद (धर्मत्याग) है? और अन्य मुसलमानों का उनसे मेल-जोल रखना कैसा है? कृपया विस्तार से फतवा लिखें। केवल।

उत्तर: कुफ़्र (अविश्वास) की रस्मों में सहायता करना और उनमें भाग लेना निषिद्ध, नाजायज, पाप और ईश्वरीय आज्ञा का उल्लंघन है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और पाप और ज़्यादती के कामों में एक-दूसरे की मदद न करो।" (क़ुरआन 5:2) अनुवाद: अल्लाह तआला ने फरमाया: (लोगो!) गुनाह और ज़्यादती के कामों में एक दूसरे की मदद न करो। (त)

हदीस में कहा गया है: "जो किसी कौम के गिरोह में शामिल होकर उनकी संख्या बढ़ाता है, वह उन्हीं में से है।" (दूसरे शब्दों में: "जो किसी कौम की भीड़ बढ़ाता है, वह उन्हीं में से है।") अनुवाद: जो किसी कौम की जमात में शरीक होकर उनका गिरोह बढ़ाए वह उन्हीं में से है।

विशेष रूप से मस्जिद के अपमान में सहायता करना, जो बहुत ही गंभीर है। फिर यदि ये बातें आत्मा की बुराई और दुनिया के लालच के कारण हैं, तो यह केवल नर्क का पात्र बनाती हैं। और यदि वे कुफ़्र की किसी रस्म को पसंद करने और उसकी सहमति के साथ हैं, तो यह स्पष्ट कुफ़्र है। 'गमज़ अल-उयून' में है: "जिस व्यक्ति ने काफ़िरों के किसी भी काम को अच्छा समझा, वह उलेमाओं की सहमति से काफ़िर हो गया।" अनुवाद: जिस शख्स ने काफिरों के किसी काम को अच्छा समझा तो वह बातिफाक-ए-मशायख काफिर हो गया। (त)

मुसलमानों के लिए ऐसे व्यक्ति से मेल-जोल रखना मना है। अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है: "और अगर शैतान तुम्हें किसी भूल में डाल दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठो।" (क़ुरआन 6:68) अनुवाद: अगर तुम्हें शैतान किसी भुलावे में डाल दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठो। (त)

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/2
2. कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस 24681; कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस 35725

3. ग़मज़ अल-उयून अल-बसार शरह अल-अशबाह व अल-नज़ार

4. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/68

पृष्ठ 186/674

کے گرد پچاس پچاس قدم دونوں طرف باجا گاجا شور و غل ہر قسم اہل جلوس جھنڈی سے کرادے تو ایسا مسلمان نیز مسلمانان متذکرہ بالا شرعاً کسی گناہ کے مرتکب ہیں آیا بدعت یا فسق یا کفر یا ارتداد اور دیگر مسلمانان کو ان سے میل جول رکھنا کیسا ہے؟ بصراحت و تفصیل فتوی میں ارقام فرمایا جائے۔ فقط

الجواب: مراسم کفر کی اعانت اور ان میں شرکت ممنوع و ناجائز و گناہ اور مخالفتِ حکمِ الٰہی ہے۔ قال اللہ تعالیٰ "وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" ۱ ۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) گناہ اور زیادتی کے کاموں میں ایک دوسرے کی مدد نہ کرو۔ (ت)

حدیث میں ارشاد ہوا: مَنْ سَوَّدَ مَعَ قَوْمٍ فَهوَ مِنْهُمْ وفی لفظٍ مَن کثر سواد قومٍ فهو منهم۔ ۲ جو کسی قوم کی جماعت میں شریک ہو کر ان کا گروہ بڑھائے وہ انھیں میں سے ہے۔

خصوصاً توہینِ مسجد پر اعانت کہ بہت سخت تر ہے پھر اگر یہ باتیں شامتِ نفس اور طمعِ دنیا سے ہوں تو صرف استحقاق جہنم ہے اور اگر کسی رسم کفر کے پسند و رضا کے ساتھ ہوں تو کھلا کفر ہے۔ غمزالعین میں ہے: من استحسن فعلا من افعال الکفار کفر باتفاق المشائخ ۳ جس شخص نے کافروں کے کسی کام کو اچھا سمجھا تو وہ باتفاقِ مشائخ کافر ہوگیا۔ (ت)

مسلمانوں کو ایسے شخص سے میل جول منع ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" ۴ اگر تمہیں شیطان کسی بھلاوے میں ڈال دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے ساتھ مت بیٹھو (ت)

---

۱ القرآن الکریم ۵/۲ ۲ کنزالعمال بحوالہ خط عن انس حدیث ۲۴۶۸۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/ ۱۰، کنزالعمال بحوالہ الدیلمی عن ابن مسعود حدیث ۳۵۷۲۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/ ۲۲ ۳ غمز العیون البصائر شرح الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب السیر والردۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۲۹۵ ۴ القرآن الکریم ۶/ ۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

And He (Allah) says: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire."1 (O people! Do not incline towards the oppressors, otherwise the fire of Hell will touch you. - T)

Issue 620 to 621: From Godhra, Madrasa Faiz-e-Aam, sent by Maulvi Abdul Rahman bin Maulvi Muhammad Isa Sahib, 23rd Rabi-ul-Akhir 1346 AH. (1) Hindus live in large numbers in the town of Lunawada. These people celebrate an eight-day festival in the month of Sawan, which they call "Pachusan" in their terminology. During these days, they also observe eight fasts according to their religion and consider killing or hurting any living creature to be bad. Consequently, they stop Muslim oil pressers (Telis) from operating their oil mills (ghani) on the grounds that some insects present in the sesame seeds might get crushed. In exchange for not operating the mill for these eight days, they also want to pay money. So, what is the ruling for Muslims not operating the mill for these eight days and taking money to follow them in this matter? (2) What is the divine warning for a Muslim who agrees with Hindus on their festival and celebrates it? (3) If the chief of a town tells Muslims to follow Hindu festivals or he will cause them severe pain, is it permissible for Muslims to follow the chief in this matter or not?

The Answer: (1) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Actions are but by intentions, and for every person is what he intended."2 (Remember, actions depend on intentions, and for a person is only that which he intended. - T)

If the intention of the oil pressers is to agree with them and participate in their religious custom, then it is forbidden (Haram). And whatever is taken as wages for a forbidden act is also Haram, as hiring (Ijarah) is neither permissible for sins nor for (unlawful) obedience. And if they thought that extracting oil is truly a heinous act because insects get crushed, then this is participating in the false beliefs of the Hindus. If so, then this act is always impermissible, and abandoning the impermissible is mandatory...

1. Al-Quran Al-Kareem 11/113
2. Sahih al-Bukhari, Chapter: How the Revelation started to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/2 Page 187 of 674

फ़तावा रजविया खंड 21

और वह (अल्लाह) फ़रमाता है: "व ला तर्कनू इलल लज़ीना ज़लमू फ़तमस-सकुमुन-नार" 1 (लोगो! ज़ालिमों की तरफ़ मत झुको वर्ना तुम्हें दोज़ख़ की आग छुएगी। - त)

मसला 620 से 621: गोधरा मदरसा फ़ैज़-ए-आम से, प्रेषक मौलवी अब्दुल रहमान बिन मौलवी मुहम्मद ईसा साहब, 23 रबी-उल-आख़िर 1346 हिजरी। (1) कस्बा लूनावाड़ा में हिंदू बड़ी संख्या में रहते हैं। ये लोग सावन के महीने में आठ दिन का त्यौहार मनाते हैं, जिसे वे अपनी शब्दावली में "पचूसन" कहते हैं। इन दिनों में वे अपने धर्म के अनुसार आठ रोज़े (उपवास) भी रखते हैं और किसी भी जीवित प्राणी को मारना या कष्ट देना बुरा समझते हैं। इसी आधार पर वे मुसलमान तेलियों को घानी चलाने से रोकते हैं क्योंकि तिलों में मौजूद कुछ कीड़े पिस जाते हैं। इन आठ दिनों तक घानी न चलाने के बदले वे पैसे भी देना चाहते हैं। तो क्या मुसलमानों के लिए इन आठ दिनों तक घानी न चलाना और पैसा लेकर इस मामले में उनका अनुसरण करना कैसा है? (2) जो मुसलमान हिंदुओं के त्यौहार में उनकी सहमति दे और उसे मनाए, उसके लिए क्या चेतावनी (वईद) है? (3) किसी कस्बे का रईस (प्रमुख) मुसलमानों से कहे कि तुम हिंदुओं के त्यौहारों में उनका अनुसरण करो वर्ना मैं तुम्हें सख्त तकलीफ पहुँचाऊँगा, तो क्या मुसलमानों के लिए इस मामले में रईस का अनुसरण करना सही है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): (1) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "इन-नम-अल आमालु बिन-नियात व लिकुल्लि इम-रिन मा नवा" 2 (याद रखो, कर्मों का दारोमदार नीयतों पर है और आदमी के लिए वही है जिसका उसने इरादा किया है। - त)

यदि तेलियों की नीयत उनकी सहमति और उनके धार्मिक रिवाज में शिरकत करना है, तो यह हराम है। और हराम काम की मज़दूरी में जो कुछ लिया जाए वह भी हराम है, क्योंकि गुनाह के कामों पर उजरत (इजारा) जायज़ नहीं है। और अगर उन्होंने यह समझा कि वास्तव में तेल पेरना एक घृणित कार्य है क्योंकि इससे कीड़े पिस जाते हैं, तो यह हिंदुओं के झूठे विचारों में शिरकत हुई। अगर ऐसा है तो यह काम हमेशा नाजायज़ है और नाजायज़ को छोड़ना वाजिब है...

1. अल-कुरान अल-करीम 11/113
2. सहीह अल-बुखारी, बाब: कैसे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर वह्य का आरंभ हुआ, कदीमी कुतुब खाना, कराची 1/2 पेज 187/674

اور فرماتا ہے: "وَلَا تَرْكَنُوْا إِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" ۱ (لوگو! ظالموں کی طرف مت جھکو ورنہ تمھیں دوزخ کی آگ چھوئے گی۔(ت))

مسئلہ ۶۲۰ تا ۶۲۱: از گودھرہ مدرسہ فیض عام مرسلہ مولوی عبدالرحمٰن بن مولوی محمد عیسیٰ صاحب ۲۳ / ربیع الآخر ۱۳۴۶ھ (۱) قصبہ لونا واڑہ میں ہنود بکثرت رہتے ہیں یہ لوگ بماہ ساون آٹھ روز تہوار مناتے ہیں اس کو اپنی اصطلاح میں "پچوسن" کہتے ہیں، ان دنوں میں آٹھ روزے بھی اپنے مذہب کے موافق رکھتے ہیں اور جاندار شئی کو مارنا اور تکلیف دینا برا سمجھتے ہیں، چنانچہ مسلمان تیلیوں کو اس بناء پر گھانی چلانے سے روکتے ہیں اس لئے کہ تلوں میں کچھ کیڑے جو ہوتے ہیں وہ پل جاتے ہیں، اس آٹھ روز گھانی نہ چلانے کے عوض میں روپے بھی دینا چاہتے ہیں پس مسلمانوں کو اس آٹھ روز گھانی نہ چلانا اور روپیہ لے کر اس امر میں ان کی اتباع کرنا کیسا ہے؟ (۲) جو مسلمان کہ ہنود کے تہوار میں ان کی موافقت کرے اور اس کو منائے اس کے لئے کیا وعید ہے؟ (۳) کسی قصبہ کا رئیس مسلمانوں کو کہے کہ تم ہنود کے تہواروں میں ان کی اتباع کرو ورنہ تم کو سخت اذیت پہنچاؤں گا، پس مسلمانوں کو اس امر میں رئیس کی اتباع درست ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّیَّاتِ وَلِکُلِّ امْرِئٍ مَّا نَوٰی ۔۲ (یادرکھو) اعمال کامدار ارادوں پر ہے اور آدمی کے لئے وہی کچھ ہے جس کا اس نے ارادہ کیا ہے۔(ت)

اگر اس سے تیلیوں کی نیت ان کی موافقت اور ان کی رسم مذہبی میں شرکت ہے تو حرام ہے۔ اور حرام فعل کی اجرت میں جو کچھ لیا جائے وہ بھی حرام کہ اجارہ نہ معاصی پر جائز ہے نہ اطاعت پر، اور اگر انھوں نے یہ سمجھا کہ واقعی تیل پیلنا فعل شنیع ہے کہ اس سے کیڑے پس جاتے ہیں تو یہ وہی خیالاتِ باطلہ ہنود کی شرکت ہوئی، ایسا ہو تو یہ فعل ہمیشہ ناجائز ہے اور ناجائز کا ترک واجب اور

۱ القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳ ۲ صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲ Page 187 of 674

Volume 21 Fatawa Razawiyya

Taking a wage for this is forbidden (Haram). If they thought that our work is a permissible (Mubah) Shari'ah matter—it is not obligatory that it must be done—they avoid labor for eight days and get free money from the infidel's permissible property; thinking this, they rest and take money, then it is not Haram. However, specifying corrupt motives for infidels is inappropriate. Such delusions that there will be worms and they will be crushed are not credible in Shari'ah, custom, or reason. Otherwise, walking at night would be forbidden—who knows if an ant gets crushed in the dark? In fact, drinking water would be forbidden—who knows if there's a tiny insect in it that isn't visible? Rather, it has been observed through a microscope that there are certainly germs in both milk and water. This is according to the law of nature: when heat acts on moisture, life emanates. If such absurd thoughts are followed, the well-being of both religion and the world would become narrow. Such nonsensical ideas can in no way be in accord with Islam. In a Sahih Hadith, it says:

نهى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ان يفتش التمر عما فيه، رواه الطبراني ١ في المعجم الكبير عن ابن عمر رضي الله تعالى عنهما بسند حسن، والله تعالى اعلم۔	**The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade nurturing this superstition by breaking open a date while eating to search for any worms in it. (Tabarani narrated it in Mu'jam al-Kabir from Ibn Umar with a good chain. T) And Allah Almighty knows best.**

(2) If he celebrates their religious festival considering it good, he will be outside the fold of Islam. It is in Ghamz al-Uyun:

من استحسن فعلا من افعال الكفار كفر باتفاق المشائخ ٢۔	**If a person considers any work of the disbelievers to be good, the noble scholars agree that he has become a disbeliever. (T)**

Otherwise, it is certainly sin and disobedience. And Allah Almighty knows best. (3) It is not permissible to follow anyone in disobedience to Allah Almighty. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1. Kanz al-Ummal, with reference to Tabarani from Ibn Umar, Hadith 40864, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 5/260.
2. Ghamz al-Uyun al-Basair Sharh al-Ashbah wa al-Naza'ir, Chapter Two, Book of Siyar and Apostasy, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/295.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

इस पर मज़दूरी लेना हराम है। और अगर उन्होंने यह समझा कि हमारा वह काम एक मुबाह (अनुमत) शरी'ई है, कुछ वाजिब तो नहीं कि उसका करना ज़रूरी हो, वे आठ दिन मेहनत से बचते हैं और काफ़िर के मुबाह माल से मुफ्त की रक़म मिलती है, यह समझकर आराम करें और रक़म लें तो हराम नहीं, फिर भी काफ़िरों के भ्रष्ट उद्देश्यों का पक्ष लेना अनुचित है। ऐसे वहम कि कीड़े होंगे और पिस जाएंगे, शरी'अत, प्रथा या तर्क से किसी भी तरह मान्य नहीं हैं। वरना रात को चलना मना हो जाएगा—क्या पता अंधेरे में कोई चींटी पिस जाए? बल्कि पानी पीना मना हो जाएगा—क्या पता इसमें कोई बारीक कीड़ा हो जो नज़र न आता हो? बल्कि सूक्ष्मदर्शी से देखा गया है कि दूध और पानी सब में यक़ीनन कीड़े (कीटाणु) होते हैं, और यही कुदरत के नियम के अनुसार है कि जब नमी पर गर्मी काम करती है, तो रूह का संचार होता है। तो दीन और दुनिया दोनों की खैरियत तंग हो जाएगी, ऐसे बेतुके विचार किसी तरह इस्लाम के अनुकूल नहीं हो सकते। सही हदीस में है:

نهى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ان يفتش التمر عما فيه، رواه الطبراني ١ في المعجم الكبير عن ابن عمر رضي الله تعالى عنهما بسند حسن، والله تعالى اعلم۔	**नबी (सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम) ने इस वहम को पालने से मना फरमाया कि खाते वक़्त छुहारा तोड़कर उसकी तलाशी ली जाए कि उसमें कोई कीड़ा तो नहीं (तबरानी ने मुअजम अल-कबीर में इब्न उमर रज़ियल्लाहु त'आला अन्हु से सनद हसन के साथ इसे रिवायत किया। त) वल्लाहु त'आला आलम।**

(२) अगर उनके मज़हबी त्योहार को अच्छा जानकर मनाएगा तो इस्लाम से खारिज हो जाएगा, 'ग़म्ज़ुल उयून' में है:

من استحسن فعلا من افعال الكفار كفر باتفاق المشائخ ٢۔	**जिस आदमी ने काफ़िरों के किसी काम को अच्छा समझा तो मशाइख़े किराम का इस पर इत्तेफ़ाक़ है कि वह काफ़िर हो गया। (त)**

वरना फ़िस्क़ और गुनाह ज़रूर है। वल्लाहु त'आला आलम। (३) अल्लाह अज़्ज़वजल की नाफरमानी में किसी का पालन करना सही नहीं, नबी (सल्लल्लाहु त'आला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

1. कन्ज़ुल उम्माल, बहवाला तबरानी, इब्न उमर से हदीस ४०८६४, मुअस्ससतुर्-रिसाला बैरूत ५/ २६०
2. ग़म्ज़ुल उयूनुल बसाइर शरह अल-अशबाह वन-नज़ाइर, दूसरा अध्याय, किताबुस-सियर वर-रिद्दा, इदारतुल कुरआन कराची १/ २९५

اجرت اس پر لینا حرام، اور اگر انھوں نے یہ سمجھا کہ ہمارا وہ کام ایک مباح شرعی ہے کچھ واجب تو نہیں کہ اس کا کرنا ضرور ہو آٹھ دن محنت سے بچتے ہیں، اور مفت کے دام مال مباح کافر سے ملتے ہیں یہ سمجھ کر آرام کریں اور دام لئے تو حرام نہیں، پھر بھی اغراض فاسدہ کفار کی تخصیص نامناسب ہے ایسے موہومات کہ کیڑے ہوں گے اور پس جائیں گے شرعاً عرفاً عقلاً کسی طرح قابل اعتبار نہیں ورنہ رات کو چلنا منع ہو جائے کیا معلوم اندھیرے میں کوئی چیونٹی پس جائے بلکہ پانی پینا منع ہو جائے کیا معلوم اس میں کوئی باریک کیڑا ہو کہ نظر نہ آتا ہو، بلکہ خوردبین سے مشاہدہ ہوا ہے کہ دودھ اور پانی سب میں یقیناً کیڑے ہوتے ہیں، اور یہی مطابق قانونِ فطرت ہے کہ رطوبت میں حرارت جب عمل کرے گی فیضانِ روح ہوگا، تو دین و دنیا سب کی عافیت تنگ ہو جائے، ایسے بیہودہ خیال کسی طرح موافق اسلام نہیں ہو سکتے، صحیح حدیث میں ہے:

نهى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ان يفتش التمر عما فيه، رواه الطبراني ۱ في المعجم الكبير عن ابن عمر رضي الله تعالى عنهما بسند حسن، والله تعالى اعلم۔

نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس وہم کو پالنے سے منع فرمایا کہ کھاتے وقت چھوہارا توڑ کر اس کی تلاشی لیجائے کہ اس میں کوئی کیڑا تو نہیں (طبرانی نے معجم الکبیر میں ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند حسن اسے روایت کیا۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۲) اگر ان کے مذہبی تہوار کو اچھا جان کر منائے گا اسلام سے خارج ہو جائے گا، غمز العیون میں ہے:

من استحسن فعلا من افعال الکفار جس آدمی نے کافروں کے کسی کام کو اچھا سمجھا تو مشائخ کفر باتفاق المشائخ ۲۔ کرام کا اس پر اتفاق ہے کہ وہ کافر ہو گیا۔(ت)

ورنہ فسق ومعصیت ضرور ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۳) اللہ عزوجل کی معصیت میں کسی کا اتباع درست نہیں، نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱ کنز العمال بحوالہ طب عن ابن عمر حدیث ۴۰۸۶۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۵/ ۲۶۰ ۲ غمز العیون البصائر شرح الاشباہ والنظائر الفصل الثانی کتاب السیر والردۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۲۹۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

“There is no obedience to any creation in disobedience to the Creator”[1] And Allah knows best. No one is to be obeyed in the disobedience of Allah (Exalted), and Allah (Exalted) knows best. (t)

Problem 63: From Gondal, Kathiawar, sent by Abdul Sattar Ridawi Barkati, 9 Jumada al-Ula 1336 AH. What is Mubāhala? At what time, with whom, and how is it performed?

Answer: Mubāhala is when two parties gather, each states their claim, and each party prays that the curse of Allah be upon the one of them who is lying. This is permissible and is still legislated, as stated in Radd al-Muhtar (As mentioned in Radd al-Muhtar, there is a text on this. – t). Mubāhala can be done in any situation where there is absolute certainty about the truth of one's statement. Performing Mubāhala on a doubtful or uncertain matter is a grave audacity. For example, we cannot perform Mubāhala with a person of the Shafi'i school on the issue that recitation behind the Imam is impermissible, nor can a Shafi'i perform Mubāhala with us saying it is obligatory. However, both we and they can perform Mubāhala against the non-conformists (Ghayr Muqallidin) stating that Imam al-A'zam and Imam Shafi'i (may Allah be pleased with them both) are the leaders of religion and following them (taqleed) is permissible. And Allah (Exalted) knows best.

Problem 64: From Udaipur, Mewar, Rajputana School, sent by Mawlwi Wazir Ahmad Sahib, teacher, 24 Dhu al-Hijjah 1336 AH. In this city, the head priest (Bade Mulla) of the Rafidi Isma'ili Bohra sect has arrived. His claim is, "I am the Dā'ī-wa-Waqt (caller of the time), I appoint the Imam and the Aamil (administrator), and I am the owner and authority over the community." The Bohras call him by the title 'Sayyidna'. When he came to the city, his procession, in great grandeur along with two to three thousand Bohras, passed by the path where the Madrasa Islamia Hanafiya is located. The members of the Madrasa Hanafiya, who belong to the Ahl-e-Sunnat wa'l Jama'at and the Hanafi school, decorated the madrasa with colorful paper buntings. They wrote "Khush Amdeed" (Welcome) in large letters on a big red cloth and displayed it for the Bade Mulla's view. When the Mulla's procession came near the madrasa, the Hanafi members of the madrasa respectfully placed flower garlands around the Mulla's neck, presented bouquets, and showered flowers over his head. Afterwards, the madrasa members...

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3150, Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 3/208 & 209.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

“अल्लाह की नाफरमानी में किसी की आज्ञाकारिता नहीं है”[1] और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है। अल्लाह तआला की नाफ़रमानी में किसी की फ़रमाबरदारी नहीं, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 63: गोंडल, काठियावाड़ से, प्रेषक अब्दुल सत्तार रज़वी बरकाती, 9 जमादी अल-ऊला 1336 हिजरी। मुबाहला क्या है? और वह किस समय, किससे और किस प्रकार किया जाता है?

उत्तर: मुबाहला यह है कि दो पक्ष एकत्रित हों और अपना-अपना दावा पेश करें, और प्रत्येक पक्ष यह दुआ करे कि उन दोनों में से जो झूठा हो, उस पर अल्लाह की लानत हो। यह जायज़ है और अब तक शरीयत में मान्य है, जैसा कि 'रद्दुल मुहतार' में उल्लेख है (जैसा कि 'रद्दुल मुहतार' में है, इस पर स्पष्ट प्रमाण दिया गया है। - त)। मुबाहला हर उस स्थिति में हो सकता है जहाँ अपने कथन की सच्चाई पर पूर्ण विश्वास हो। संदेहास्पद या अनिश्चित बात पर मुबाहला करना बड़ी ढिठाई है। उदाहरण के लिए, हम किसी शाफई संप्रदाय के व्यक्ति से इस बात पर मुबाहला नहीं कर सकते कि इमाम के पीछे किरअत (क़ुरान पाठ) करना नाज़ायज़ है, और न ही शाफई हमसे मुबाहला कर सकता है कि यह वाजिब है। लेकिन हम और वे दोनों 'ग़ैर मुक़ल्लिदीन' (स्वतंत्र रूप से व्याख्या करने वालों) के साथ इस बात पर मुबाहला कर सकते हैं कि इमाम-ए-आज़म और इमाम शाफई (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) धर्म के इमाम हैं और उनका अनुसरण (तक़लीद) करना जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 64: उदयपुर, मेवाड़, राजपूताना स्कूल से, प्रेषक मौलवी वज़ीर अहमद साहब, शिक्षक, 24 ज़िल-हिज्जा 1336 हिजरी। इस शहर में राफ़िज़ी इस्माइली बोहरा संप्रदाय के बड़े मुल्ला आए हैं। उनका दावा है कि "मैं दाई-ए-वक़्त हूँ, इमाम और आमिल मैं ही नियुक्त करता हूँ, मैं कौम का मालिक व मुख़्तार हूँ।" बोहरे उन्हें 'सैय्यदना' कहकर पुकारते हैं। जब वे शहर में आए, तो उनका जुलूस बड़ी शानो-शौकत के साथ दो-तीन हज़ार बोहरों के साथ उस रास्ते से गुज़रा जहाँ मदरसा इस्लामिया हनफ़िया स्थित है। सुन्नत जमाअत और हनफ़ी मज़हब के मदरसा हनफ़िया के सदस्यों ने मदरसे को रंग-बिरंगे काग़ज़ के झंडों से सजाया। उन्होंने एक बड़े लाल कपड़े पर काग़ज़ के बड़े अक्षरों से "खुश आमदीद" (स्वागत) लिखकर बड़े मुल्ला साहब के देखने के लिए लटका दिया। जब मुल्ला साहब की सवारी मदरसे के पास आई, तो हनफ़ी मदरसा सदस्यों ने आदरपूर्वक मुल्ला साहब

के गले में फूलों के हार डाले, गुलदस्ते भेंट किए और उनके सिर पर फूल बरसाए। बाद में मदरसा सदस्यों ने...

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 3150, मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 3/208 और 209।

पृष्ठ 189/674

لاطاعة لاحد في معصية الله ۱ واللہ تعالی اعلم۔ اللہ تعالی کی نافرمانی میں کسی کی فرمانبرداری نہیں واللہ تعالی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۶۳: از گونڈل کاٹھیاواڑ مرسلہ عبدالستار رضوی برکاتی ۹ جمادی الاولٰی ۱۳۳۶ھ مباہلہ کیا ہے۔ اور وہ کس وقت، کس سے، کس طرح کیا جاتا ہے؟

الجواب: مباہلہ یہ کہ دو فریق جمع ہو کر اپنا اپنا دعوٰی بیان کریں اور ہر فریق دعا کرے کہ ان دونوں میں جو جھوٹا ہو اس پر لعنت الہی ہو، یہ جائز ہے، اور اب تک مشروع ہے کما نص علیہ فی ردالمختار (جیسا کہ ردالمحتار میں ہے اس پر نص کی گئی ہے۔ ت) مباہلہ ہر اس صورت میں ہو سکتا ہے کہ اپنے قول کی حقانیت پر یقین قطعی ہو، مشکوک یا مظنون بات پر مباہلہ سخت جرات ہے مثلا ہم کسی شافعی المذہب سے اس امر پر مباہلہ نہیں کرسکتے کہ قرات خلف الامام ناجائز ہے۔ نہ شافعی ہم سے مباہلہ کر سکتا ہے کہ واجب ہے۔ اور ہم اور وہ دونوں غیر مقلدوں سے اس پر مباہلہ کر سکتے ہیں کہ امام اعظم و امام شافعی رضی اللہ تعالی عنہما ائمہ دین ہیں اور ان کی تقلید جائز ، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۴: از ادے پور میواڑ راجپوتانہ اسکول مرسلہ مولوی وزیر احمد صاحب مدرس ۲۴ ذی الحجہ ۱۳۳۶ھ اس شہر میں روافض فرقہ اسمعیلیہ بوہروں کے امام بڑے ملا آئے ہیں ان کا دعوٰی ہے کہ "میں داعی وقت ہوں، امام اور عامل میں ہی مقرر کرتا ہوں، میں قوم کا مالک و مختار ہوں" ان کو بوہرے سیدنا کے لفظ سے پکارتے ہیں، جب یہ شہر میں آئے تو ان کی سواری بڑی شان و شوکت کے ساتھ مع دو تین ہزار بوہروں کے مدرسہ اسلامیہ حنفیہ جس راستہ میں واقع ہے اس

طرف ہو کر نکلی تو مدرسہ حنفیہ کے ممبران سنت جماعت حنفی مذہب والوں نے مدرسہ کو رنگ برنگ کے کاغذ کے پھریروں سے آراستہ کیا، اور ایک بڑے سرخ کپڑے پر بڑے بڑے کاغذ کے حروف بنا کر "خوش آمدید" لکھا اور بڑے ملا صاحب کے نظارے کے لئے آویزاں کردیا اور جب ملا صاحب کی سواری مدرسہ کے قریب آئی تو حنفی ممبران مدرسہ نے ادب کے ساتھ ملا صاحب کے گلے میں پھولوں کے ہار ڈالے اور گلدستے نذر کئے اور ان کے سر پر پھول اچھالے اور بعد میں ممبران مدرسہ

۱ المعجم الکبیر حدیث ۳۱۵۰ مکتبہ الفیصلیہ بیروت ۳/ ۲۰۸ و ۲۰۹

Fatawa Razviyya, Volume 21

They went to Mulla Sahib's residence to invite him to the madrasa. Mulla Sahib dismissed them with rewards of ten or twenty rupees each. Now, please state how it is for Hanafis to treat an Imam of the Bohra sect like this? If those members did this in the greed that Mulla Sahib would give some money to the madrasa, how is this action of theirs? And are these people worthy of being considered members of a Hanafi madrasa, and what effect will this have on uneducated Muslims?

The Answer:

Those who did this have fully prepared their provisions for Hell. Through their evil act, they have shaken the Throne of Allah. They have brought upon themselves the wrath of the One Overpowering Subduer (al-Qahhar). They have insulted the Great Quran. They have aided in tearing down the religion of Islam. This is solely because they did so out of greed for money. If they had considered him (the Bohra Imam) deserving of such honors from their heart, they would have been open disbelievers. Even now, the rulings of the jurists (Fuqaha) regarding them are very strict, as they have voluntarily and without necessity committed these accursed acts. It is obligatory upon them that they repent in public gatherings with the same announcement through which they spread Satan's influence with these impure acts, demolished the faith of uneducated Muslims, and completely upheld the market of the accursed Iblis. It is appropriate that they recite the Kalima of Islam anew and then perform new marriages with their wives. If they do not repent, such people are not even worthy of Muslims allowing them to sit near them; membership in a Sunni madrasa is a far greater thing. Even in this state, those who keep them as members of a religious madrasa will be traitors and ill-wishers to Allah, His Messenger, and the Muslims. Allah, the Mighty and Sublime, says:

"And do not incline toward those who do wrong, lest the Fire should touch you."[1] (Do not lean towards the wrongdoers, lest the fire of Hell touch you.)

In another verse, it is stated:

"And if Satan causes you to forget, then do not sit after the remembrance with the wrongdoing people."[2] (If Satan makes you forget, then after remembrance do not sit with the wrongdoing people.)

In two Hadiths, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[1] The Holy Quran 11 / 113 [2] The Holy Quran 6 / 68 Page 190 of 674

फतावा रजविया, जिल्द 21

वे मुल्ला साहब के निवास स्थान पर उन्हें मदरसे में आमंत्रित करने गए, तो मुल्ला साहब ने उन लोगों को दस-दस, बीस-बीस रुपये इनाम देकर विदा किया। अब इरशाद फरमाएं कि हनफियों का बोहरा संप्रदाय के इमाम के साथ ऐसा व्यवहार करना कैसा है? यदि उन सदस्यों ने इस लालच में ऐसा किया कि मुल्ला साहब मदरसे में कुछ रुपये दे जाएंगे, तो उनका ऐसा करना कैसा है? और क्या ये लोग हनफी मज़हब के मदरसे के सदस्य माने जाने के योग्य हैं, और अनपढ़ मुसलमानों पर इसका क्या प्रभाव पड़ेगा?

उत्तर:

जिन लोगों ने ऐसा किया, उन्होंने अपने लिए नर्क(जहन्नुम) का पूरा सामान तैयार कर लिया। उन्होंने अपने कुकर्म से अल्लाह के अर्श को हिला दिया। उन्होंने 'वाहिद कहार' (अकेले प्रबल दमनकारी) के क्रोध को अपने सिर ले लिया। उन्होंने महान कुरान का अपमान किया। उन्होंने इस्लाम धर्म को ढहाने में मदद दी। यह इसी आधार पर है कि उन्होंने पैसे के लालच में ऐसा किया। अगर वे दिल से उसे इन सम्मानों का पात्र समझते, तो वे खुले काफ़िर (अविश्वासी) होते। और अब भी उनके बारे में फकीहों (धर्मशास्त्री) के निर्देश बहुत सख्त हैं कि वे स्वेच्छा से बिना किसी आवश्यकता के इन शापित कृत्यों के दोषी हुए हैं। उन पर अनिवार्य (फर्ज) है कि जिस घोषणा के साथ उन्होंने इन अपवित्र कार्यों से शैतानियत फैलाई और अनपढ़ मुसलमानों के दीन (धर्म) को ढहाया और शापित इबलीस (शैतान) का बाज़ार पूरी तरह गरम किया, उसी घोषणा के साथ सार्वजनिक सभाओं में तौबा (प्रायश्चित) करें। और उचित है कि नए सिरे से कलमा-ए-इस्लाम पढ़ें, फिर अपनी पत्नियों से नया निकाह करें। यदि वे तौबा नहीं करते, तो ऐसे लोग इस योग्य भी नहीं कि मुसलमान उन्हें अपने पास बैठने दें। सुन्नी मदरसे की सदस्यता तो बहुत बड़ी बात है। इस स्थिति में भी जो उन्हें धार्मिक मदरसे का सदस्य रखेंगे, वे अल्लाह, उसके रसूल और मुसलमानों के साथ विश्वासघात करने वाले और उनका बुरा चाहने वाले होंगे। अल्लाह अज़्ज़ व जल फरमाता है:

"और ज़ालिमों (अत्याचारियों) की ओर न झुकना, वरना तुम्हें आग (नर्क की) छू लेगी।"[1] (ज़ालिमों की तरफ झुकाव न करो कि तुमको दोज़ख़ की आग लगे।)

दूसरी आयत में इरशाद हुआ:

"और अगर तुझे शैतान भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिम कौम के पास न बैठ।"[2] (अगर तुझे शैतान भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिमों के पास न बैठो।)

दो हदीसों में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 11 / 113 [2] अल-कुरान अल-करीम 6 / 68 पृष्ठ 190/674

ملاصاحب کی قیام گاہ میں ملاصاحب کو مدرسہ میں آنے کی دعوت دینے کو گئے، تو ملا صاحب نے ان لوگوں کو دس دس بیس بیس روپے کا انعام دے کر رخصت کیا، اب ارشاد فرمائیں کہ حنفیوں کا بوہرہ فرقے کے امام کے ساتھ ایسا برتاؤ کرنا کیسا ہے؟ اگر ان ممبروں نے اس لالچ سے کہ ملا صاحب مدرسہ میں کچھ روپیہ دے جائیں گے ایسا کیا تو یہ ان کا ایسا کرنا کیسا ہے اور یہ لوگ حنفی مذہب کے مدرسہ کے ممبر مانے جانے کے قابل ہیں یا نہیں اور بے پڑھے مسلمانوں پر اس کا کیا اثر پڑے گا ؟

الجواب:

جن لوگوں نے ایسا کیا انھوں نے اپنے لئے جہنم کا سامان پورا کر لیا انھوں نے بد فعلی سے عرش الہی کو ہلا دیا، انھوں نے واحد قہار کا غضب اپنے سر لیا، انھوں نے قرآن عظیم کی تحقیر کی، انھوں نے دین اسلام کے ڈھانے پر مدد دی، یہ اسی بنا پر ہے کہ انھوں نے روپیہ کے لالچ سے ایسا کیا اگر دل سے اسے ان تعظیموں کا مستحق جانتے تو کھلے کافر ہوتے، اور اب بھی فقہاء کے اطلاق ان کے بارے میں بہت سخت ہیں کہ وہ بخوشی بلا ضرورت ان ملعون حرکات کے مرتکب ہوئے ہیں ان پر فرض ہے کہ جس اعلان کے ساتھ ان ناپاک حرکتوں سے شیطان پھیلایا اور بے پڑھے مسلمانوں کا دین ڈھایا ابلیس لعین کا پھر سراسر بازار اڑایا اسی اعلان کے ساتھ عام مجموعوں میں توبہ کریں اور مناسب کہ از سر نو کلمہ اسلام پڑھیں پھر اپنی عورتوں سے نکاح جدید کریں، اگر توبہ نہ مانیں تو ایسے لوگ اس قابل بھی نہیں کہ مسلمان ان کو اپنے پاس بیٹھنے

دیں سنی مدرسہ کی رکنیت تو بڑی چیز ہے، اس حال پر بھی جو انھیں رکن مدرسہ دینیہ رکھیں گے اللہ ورسول و مسلمین سب کے خائن و بد خواہ ہوں گے ، اللہ عز وجل فرماتا ہے :

"وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ"[1] ظالموں کی طرف میل نہ کرو کہ تم کو دوزخ کی آگ لگے گی۔

دوسری آیت میں ارشاد ہوا:

"وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ﴿۶۸﴾"[2] اگر تجھے شیطان بھلا دے تو یاد آنے پر ظالموں کے پاس نہ بیٹھو۔

دو حدیثوں میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

---

[1] القرآن الکریم ۱۱ / ۱۱۳ [2] القرآن الکریم ۶ / ۶۸ Page 190 of 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

"When a transgressor is praised, the Lord becomes angry and the Divine Throne shakes for that."	
Reported by Ibn Abi ad-Dunya in 'Dhamm al-Ghibah', Abu Ya'la in the Musnad, al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' from Anas, and Ibn 'Adi in 'al-Kamil' from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with them both).	When a transgressor is praised, the Lord expresses His wrath and the Divine Throne shakes. (The traditionist Ibn Abi ad-Dunya narrated it in 'Dhamm al-Ghibah', Abu Ya'la in his Musnad, Imam al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' from Hazrat Anas, and Ibn 'Adi in 'al-Kamil' from Hazrat Abu Hurayrah (May Allah be pleased with them both). T)

Furthermore, it is mentioned in a hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: | | | | :--- | :--- | | "Whoever greets a person of innovation (bid'ah), or meets him with a cheerful face, or welcomes him with something that pleases him, has indeed belittled what was revealed to Muhammad." Reported by al-Khatib from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both). | Whoever greets a person of bad belief (misguided) or meets him with a smiling face or treats him with such words that please his heart, has indeed insulted what was revealed to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). (al-Khatib narrated it from Hazrat Ibn Umar (May Allah be pleased with them both). T) |

Furthermore, it is mentioned in six hadiths that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: | | | | :--- | :--- | | "Whoever honors a person of innovation has assisted in the demolition of religion." Reported by al-Tabarani in 'al-Kabir' and Abu Nu'aym in 'al-Hilya' from Abdullah bin Bashir; and Ibn 'Adi and Ibn Asakir from the Mother of the Believers as-Siddiqah; and al-Hasan bin Sufyan in his Musnad and Abu Nu'aym in 'al-Hilya' from Mu'adh bin Jabal. | Whoever respected a person of bad belief has helped in the demolition of religion. (Imam al-Tabarani narrated it in 'Mu'jam al-Kabir' and Abu Nu'aym in 'al-Hilya' from Abdullah bin Bashir. Ibn 'Adi and Ibn Asakir from the Mother of the Muslims, Sayyidah Aisha al-Siddiqah, and Hazrat Hasan bin Sufyan in his Musnad, and Abu Nu'aym in 'al-Hilya' on the authority of Mu'adh bin Jabal.) |

1. Shu'ab al-Iman, Hadith 2886, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 4/230; Al-Kamil fi Du'afa al-Rijal by Ibn Adi, biography of Sabiq bin Abdullah al-Ruqi, Dar al-Fikr, Beirut, 3/1307.
2. Tarikh Baghdad, biography of Abdur Rahman bin Nafi', 8/53, Dar al-Fikr, Beirut, 10/262.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

"जब किसी फ़ासिक़ (गुनहगार) की प्रशंसा की जाती है, तो रब क्रोधित होता है और उसके कारण अर्श (ईश्वर का सिंहासन) कांप उठता है।"

इसे इब्न अबी अद्-दुन्या ने 'ज़म्म अल-गीबाह' में, अबू या'ला ने अपनी मुसनद में, और बैहक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' में अनस से, और इब्न अदी ने 'अल-कामिल' में अबू हुरैरा (अल्लाह तआला उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है।

जब पापी की प्रशंसा की जाती है, तो ईश्वर क्रोधित होता है और ईश्वर का सिंहासन हिल जाता है। (मुहद्दिस इब्न अबी अद्-दुन्या ने 'ज़म्म अल-गीबाह' में रिवायत किया, अबू या'ला ने अपनी मुसनद में, इमाम बैहक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' में हज़रत अनस के हवाले से और इब्न अदी ने 'अल-कामिल' में हज़रत अबू हुरैरा के हवाले से रिवायत किया। (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो)। त)

इसके अलावा हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | | | | :--- | :--- | | "जो किसी बिदअती (नवप्रवर्तक) को सलाम करता है, या उससे प्रसन्नता के साथ मिलता है, या उसका स्वागत ऐसी चीज़ से करता है जिससे वह प्रसन्न हो, उसने निश्चित रूप से उस चीज़ का अपमान किया जो मुहम्मद पर अवतरित हुई।" अल-ख़तीब ने इसे इब्न उमर (अल्लाह तआला उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। | जो किसी कुधर्मी (भटके हुए व्यक्ति) को सलाम करे या उससे खुले माथे मिले या उसके साथ ऐसी बात करे जिससे उसका दिल खुश हो, उसने उस चीज़ की तौहीन की जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर उतारी गई। (इसे ख़तीब ने हज़रत इब्न उमर (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत किया है। त) |

इसके अतिरिक्त छह हदीसों में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | | | | :--- | :--- | | "जिसने किसी बिदअती का सम्मान किया, उसने धर्म को ढहाने में सहायता की।" इसे अल-तबरानी ने 'अल-कबीर' में और अबू नुअैम ने 'अल-हिलिया' में अब्दुल्ला बिन बशीर से रिवायत किया है; और इब्न अदी और इब्न असाकिर ने मोमिनों की माता सिद्दीक़ा से; और अल-हसन बिन सुफ़यान ने अपनी मुसनद में और अबू नुअैम ने 'अल-हिलिया' में मुआज़ बिन जबल के हवाले से। | जिसने किसी कुधर्मी का सत्कार किया, उसने धर्म को गिराने में मदद की। (इमाम तबरानी ने

मुअजम कबीर में और अबू नुअैम ने अल-हिलिया में अब्दुल्लाह बिन बशीर से इसे रिवायत किया। इब्न अदी और इब्न असाकिर ने मुसलमानों की माँ सैयदा आयशा सिद्दीक़ा से और हज़रत हसन बिन सुफ़ियान ने अपनी मुसनद में और अबू नुअैम ने अल-हिलिया में मुआज़ बिन जबल के हवाले से)। |

---

1. शुअब अल-ईमान, हदीस 2886, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, 4/230; इब्न अदी द्वारा अल-कामिल फ़ी दुअफ़ा अल-रिजाल, साबिक़ बिन अब्दुल्ला अल-रुक़ी की जीवनी, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 3/1307।
2. तारीख़ बग़दाद, अब्दुर रहमान बिन नाफ़े की जीवनी, 8/53, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 10/262।

اذا مدح الفاسق غضب الرب

واهتز لذلك العرش

رواه ابن ابی الدنیا فی ذم الغیبة وابو یعلی فی المسند و البیهقي فی شعب الایمان عَنْ اَنَسٍ وابن عدی فی الکامل عن ابی هریرة رضی الله تعالی عنهما۔

جب فاسق کی مدح کی جاتی ہے رب غضب فرماتا ہے اور عرشِ الٰہی ہل جاتا ہے (محدث ابن ابی الدنیا نے ذم الغیبۃ میں روایت کیا ہے اور ابو یعلی نے اپنی مسند میں اور امام بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت انس کے حوالے سے اور ابن عدی نے "الکامل" میں حضرت ابوہریرہ کے حوالے سے روایت کیا (اللہ تعالیٰ ان دونوں سے راضی ہو۔ ت)

نیز حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : | | | | :--- | :--- | | من سلم علی صاحب بدعة اولقیه بالبشر او استقبله بما یسره فقد استخف بما انزل علی محمد رواه الخطیب عَنْ ابن عمر رضی الله تعالی عنهما۔ | جو کسی بد مذہب کو سلام کرے یا اس سے کشادہ پیشانی ملے یا ایسی بات کے ساتھ اس سے پیش آئے جس میں اس کا دل خوش ہو اس نے اس چیز کی تحقیر کی جو محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اتاری گئی (اسے خطیب نے حضرت ابن عمر (اللہ تعالیٰ ان دونوں سے راضی ہو) سے روایت کیا۔ت) |

نیز چھ حدیثوں میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : | | | | :--- | :--- | :--- | | من وقر صاحب بدعة فقد اعان علی هدم الدین۔ رواه الطبرانی فی الکبیر وابو نعیم فی الحلیة عن عبد الله بن بشیر وابن عدی وابن عساکر عن ام المؤمنین الصدیقة والحسن بن سفیان فی مسنده و ابونعیم في الحلیة عن معاذ بن جبل | جس نے کسی بد مذہب کی توقیر کی اس نے دین کے ڈھا دینے پر مدد دی

(امام طبرانی نے معجم کبیر اور ابو نعیم نے الحلیہ میں عبداللہ بن بشیر سے اس کو روایت کیا۔ ابن عدی اور ابن عساکر نے مسلمانوں کی ماں سیدہ عائشہ صدیقہ سے اور حضرت حسن بن سفیان نے اپنی مسند میں اور ابو نعیم نے الحلیہ میں معاذ بن جبل کے حوالہ سے) |

---

1 شعب الایمان حدیث ۲۸۸۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۴ / ۲۳۰، الکامل فی ضعفاء الرجال لابن عدی ترجمہ سابق بن عبد اللہ الرقی دار الفکر بیروت ۳ / ۱۳۰۷ 2 تاریخ بغداد ترجمہ عبد الرحمن بن نافع ۸ / ۵۳ دار الفکر بیروت ۱۰ / ۲۶۴

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Al-Sukhari in al-Inabah narrated from Ibn 'Amr, and he and Ibn 'Adi narrated from Ibn 'Abbas (may Allah be pleased with them both), and al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Ibrahim ibn Maysara, the trustworthy Makkan Successor (Tabi'i), in mursal form[1].	**And Al-Sukhari narrated it in Al-Inabah with reference to Abdullah bin Umar, and he and Ibn 'Adi narrated it from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them). Also, Imam Bayhaqi narrated it in Shu'ab al-Iman, and Ibrahim bin Maysara, who is a Makkan Tabi'i and reliable, narrated it in the form of irsal. (T)**

In two Hadiths, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"If you commit a sin, then follow it up with repentance; secret [sin] with secret [repentance] and open [sin] with open [repentance]." Narrated by Imam Ahmad in Kitab al-Zuhd, [2]and al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir, and al-Bayhaqi in al-Shu'ab from Mu'adh ibn Jabal (may Allah be pleased with him) with a good and sound chain of narration. Ahmad also narrated it therein from 'Ata ibn Yasar in mursal form.	**When you commit any sin, then repent immediately; secret for secret and open for open. (Imam Ahmad in Kitab al-Zuhd, Tabarani in Mu'jam Kabir, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman narrated from Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) with a good and fine chain, and also Imam Ahmad narrated it in the same [book] from Ata bin Yasar as mursal. T)**

In a Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Whoever appoints a man from a group...	**Whoever appointed someone as an officer over a group such that in that group...**

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

[1] Kanz al-Ummal, with reference to Tab, from Abdullah bin Bashir, Hadith 1102, Muassasah al-Risalah Beirut 1/219; Al-Kamil fi Du'afa al-Rijal by Ibn 'Adi, biography of Al-Hasan bin Yahya Abu Abd al-Malik al-Khushani, Dar al-Fikr Beirut 2/367; Shu'ab al-Iman, Dar al-Diyan li-al-Turath Beirut, p. 35; Hilyat al-Awliya and Sharh Khalid bin Ma'dan 318, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 5/218; Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, biography of Hasan bin Yahya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/283. [2] Kitab al-

Zuhd of Imam Ahmad bin Hanbal, Dar al-Diyan li-al-Turath Cairo p. 35; Al-Mu'jam al-Kabir from Mu'adh bin Jabal, Hadith 331, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 20/159.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

अल-सुखरी ने 'अल-इबाना' में इब्न 'अम्र' से, और उन्होंने और इब्न 'अदी' ने इब्न 'अब्बास' (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) से रिवायत की है, और बैहक़ी ने 'शुअ़ब अल-ईमान' में इब्राहीम बिन मयसरह मक्की ताबिई, जो कि विश्वसनीय हैं, से मुर्सल रूप में रिवायत किया है[1]।

और अल-सुखरी ने 'अल-इबाना' में अब्दुल्लाह इब्न उमर के हवाले से और उन्होंने इब्न अदी ने अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) से इसको रिवायत किया, साथ ही इमाम बैहक़ी ने 'शुअ़ब अल-ईमान' में और इब्राहीम बिन मयसरह जो कि ताबिई मक्की और क़ाबिले एतमाद (विश्वसनीय) हैं, ने ब-सूरत इरसाल (मुर्सल तौर पर) इसको रिवायत किया। (त)

दो हदीसों में है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"जब तू कोई बुरा काम करे तो उसके पास तौबा कर; गुप्त [गुनाह] के लिए गुप्त [तौबा] और प्रकट [गुनाह] के लिए प्रकट [तौबा] करें।" इसे इमाम अहमद ने 'किताबुज़ ज़ुहद' में, [2]तबरानी ने 'अल-मुअ़जम अल-कबीर' में और बैहक़ी ने 'अल-शुअ़ब' में मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से अच्छी और उम्दा सनद के साथ रिवायत किया, और अहमद ने इसमें अता बिन यसार से मुर्सल तौर पर भी रिवायत की है।

जब तू कोई गुनाह करे तो फ़ौरन तौबा कर, पोशीदा (गुप्त) की पोशीदा और अलानिया (प्रकट) की अलानिया, (इमाम अहमद ने किताबुज़ ज़ुहद और तबरानी ने मोजम कबीर में और बैहक़ी ने शुअ़ब अल-ईमान में मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से अच्छी और उम्दा सनद के साथ रिवायत किया, और इमाम अहमद ने इसी में अता बिन यसार से बतौरे मुर्सल रिवायत फ़रमाई। त)

हदीस में है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

जिसने किसी गिरोह में से एक व्यक्ति को नियुक्त किया...

जिसने किसी गिरोह पर ऐसे को अफ़सर बनाया कि उस गिरोह में...

[1] कन्ज़ुल उम्माल, बहवाला 'तब', अज़ अब्दुल्लाह बिन बशीर, हदीस 1102, मुअ़स्सासा अल-रिसाला बैरुत 1/219; अल-कामिल फ़ी जोअ़फ़ा अल-रिजाल इब्न अदी, तर्जुमा अल-हसन बिन यह्या अबू अब्दुल मलिक अल-खुशनी, दारुल फिक्र बैरुत 2/367; शुअ़ब अल-ईमान, दारुल दियान लिल-तुरास बैरुत, पृ. 35; हिल्लतुल औलिया व शरह खालिद बिन मादान 318, दारुल कुतुब अल-अरबी बैरुत 5/218; तहज़ीब तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, तर्जुमा हसन बिन यह्या, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बैरुत 2/283। [2] किताबुज़ ज़ुहद इमाम अहमद बिन हंबल, दारुल दियान लिल-तुरास क़ाहिरा पृ. 35; अल-मुअ़जम अल-कबीर अज़ मुआज़ बिन जबल, हदीस 331, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बैरुत 20/159।

पृष्ठ 192/674

والسخري فی الابانۃ عن ابن عمرو هو وابن عدی عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنهم والبیهقی فی شعب الایمان عن ابراهیم بن میسرۃ التابعي المکي الثقۃ مرسلاً ۱۔

اور السخری نے الابانۃ میں عبداللہ ابن عمر کے حوالے سے اور اس نے ابن عدی نے عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہم سے اس کو روایت کیا، نیز امام بیہقی نے شعب الایمان میں اور ابراہیم بن میسرہ جو کہ تابعی مکی اور قابل اعتماد ہیں نے بصورت ارسال اس کو روایت کیا۔ (ت)

دو حدیثوں میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اذا عملت سیئۃ فأحدث عندها توبۃ السر بالسر و العلانیۃ بالعلانیۃ رواہ الامام احمد فی کتاب الزہد ۲ والطبراني في الکبیر والبیهقي في الشعب عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالی عنه بسند حسن جید واحمد ایضا فیه عن عطاء بن یسار مرسلاً۔

جب تو کوئی گناہ کرے تو فوراً توبہ کر، پوشیدہ کی پوشیدہ اور علانیہ کی علانیہ، (امام احمد نے کتاب الزہد اور طبرانی نے معجم کبیر میں اور بیہقی نے شعب الایمان میں معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اچھی اور عمدہ سند کے ساتھ روایت کیا، نیز امام احمد نے اسی میں عطاء بن یسار سے بطور مرسل روایت فرمائی۔ ت)

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من استعمل رجلا من عصابۃ جس نے کسی گروہ پر ایسے کو افسر بنایا کہ اس گروہ

۱ کنز العمال بحوالہ طب عن عبد اللہ بن بشیر حدیث ۱۱۰۲ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۲۱۹، الکامل فی ضعفاء الرجال لابن عدی ترجمہ الحسن بن یحیی ابو عبد الملک الخشنی دارالفکر بیروت ۲/ ۳۶۷، شعب الایمان دار الدیان للتراث بیروت ص ۳۵، حلیۃ الاولیاء وشرح خالد بن معدان ۳۱۸ دار الکتب العربی بیروت ۵/ ۲۱۸، تہذیب تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ حسن بن یحیی دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۸۳ ۲ کتاب الزہد لامام احمد بن حنبل دار الدیان للتراث القاہرہ ص ۳۵، المعجم الکبیر عن معاذ بن جبل حدیث ۳۳۱ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲۰/ ۱۵۹

Fatawa Razawiyya - Volume 21

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
"And among them is someone who is more pleasing to Allah than him, then he has betrayed Allah, His Messenger, and the believers." Narrated by Al-Hakim, who graded it as authentic, and Ibn 'Adi, Al-'Uqayli, and Al-Tabarani from Ibn 'Abbas (may Allah be pleased with both of them).	"And among them is someone who is more pleasing to Allah than him, then he has betrayed Allah, His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), and all the Muslims." (Al-Hakim narrated it and declared it authentic; Ibn 'Adi, Al-'Uqayli, Al-Tabarani, and Khatib Baghdadi narrated it from Hazrat Ibn 'Abbas - may Allah be pleased with the father and son. - T)

It is stated in Fatawa Zahiriyya of Imam Zahir al-Din, Ashbah wal-Nazair of Muhaqqiq Zain, Tanwir al-Absar of Shaykh al-Islam Ghazzi, and Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
"If one greets a Dhimmi (non-Muslim citizen) with respect, he commits disbelief (kufr), because honoring a disbeliever is disbelief. And if one addresses a Magian (fire-worshipper) as 'O Master' out of respect, he commits disbelief."	If a Muslim greets a Dhimmi disbeliever as a mark of honor and respect, he will become a disbeliever, because honoring a disbeliever is disbelief. And if someone addresses a fire-worshipper as "O Master" out of reverence, he has become a disbeliever. (T)

It is stated in Fusul 'Imadi, 'Uqd al-Faraid, Durr al-Mukhtar, Jami' al-Fusulayn, Nur al-'Ayn, Muhit, 'Alamgiriyya, and others:

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
"What is unanimously considered disbelief (kufr) nullifies good deeds and marriage, and the children born therefrom are illegitimate. Regarding that on which there is disagreement, the person is ordered to seek forgiveness, repent, and renew the marriage. And Allah the Almighty knows best."	Whatever is unanimously agreed upon as disbelief nullifies good deeds and marriage; the children will be illegitimate. And regarding that which is disputed as being disbelief, the perpetrator is ordered to repent, seek forgiveness, and renew the marriage. And Allah the Almighty knows best. (T)

Footnotes: 1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Ahkam, Dar al-Fikr Beirut, 4/92. 2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Sale, Mujtabai Press Delhi, 2/251. 3. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Chapter on the Apostate, Mujtabai Press Delhi, 1/359.

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
"और उनमें वह व्यक्ति है जो अल्लाह को उससे अधिक प्रिय है, तो उसने अल्लाह, उसके रसूल और ईमान वालों के साथ विश्वासघात किया।" (अल-हाकिम ने इसे रिवायत किया और इसे सही ठहराया, और इब्न अदी, अल-उकायली और अल-तबरानी ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।)	"में उससे अधिक अल्लाह को पसंदीदा व्यक्ति मौजूद है, उसने अल्लाह और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सभी मुसलमानों के साथ विश्वासघात किया।" (अल-हाकिम ने इसे रिवायत करके सही करार दिया, इब्न अदी, अकीली, तबरानी और खतीब बगदादी ने हज़रत इब्न अब्बास से इसे रिवायत किया (अल्लाह तआला पिता और पुत्र दोनों से प्रसन्न हो)। त)

फ़तावा जहीरिया इमाम जहीर उद्दीन, अशबाह वन्नज़ायर मुहक्किक़ ज़ैन, तनवीरुल अबसार शैखुल इस्लाम गज़्ज़ी और दुर्रे मुख़्तार में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
"यदि किसी ने धिम्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) को सम्मान स्वरूप सलाम किया तो वह काफ़िर हो जाएगा क्योंकि काफ़िर का सम्मान करना कुफ़्र (अधर्म) है। और यदि किसी ने सम्मान स्वरूप अग्निपूजक को 'हे उस्ताद' (स्वामी) कहा तो वह काफ़िर हो गया।"	अगर किसी मुसलमान ने किसी धिम्मी काफ़िर को आदर व सत्कार के तौर पर सलाम किया तो वह काफ़िर हो जाएगा, क्योंकि काफ़िर का सम्मान करना कुफ़्र है, और अगर किसी ने अग्निपूजक को सम्मान के तौर पर "ऐ उस्ताद" कहा तो वह काफ़िर हो गया। (त)

फ़ुसूल इमादी, अक़द अल-फ़रैद, दुर्रे मुख़्तार, जामे अल-फ़ुसूलैन, नूरुल ऐन, मुहीत और आलमगीरिया आदि में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
"जो चीज़ सर्वसम्मति से कुफ़्र (अधर्म) है वह कर्म और निकाह (विवाह) को शून्य कर देती है और उसकी संतान अवैध होगी, और जिस चीज़ के कुफ़्र होने में मतभेद है, उसे करने वाले को	जो चीज़ सर्वसम्मति से कुफ़्र है वह अमल और निकाह को बातिल (अमान्य) कर देती है, उसकी संतान वलद-उज़-ज़िना (अवैध) होगी और जिस चीज़ के कुफ़्र होने में मतभेद है, तो उसका प्रयोग

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
क्षमा माँगने, पश्चाताप करने और निकाह के नवीनीकरण का आदेश दिया जाता है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।"	करने वाले को तौबा-इस्तिग़फ़ार और तजदीद-ए-निकाह (निकाह के नवीनीकरण) का हुक्म है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-अहकाम, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 4/92 2. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, अध्याय: क्रय-विक्रय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/251 3. दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-जिहाद, अध्याय: धर्मत्यागी (मुरतद), मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 1/359

पृष्ठ 193/674

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
وفیہم من ہو ارضی اللہ منہ فقد خان اللہ ورسولہ والمؤمنین، رواہ الحاکم وصححہ وابن عدی والعقیلی والطبرانی عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔	میں اس سے زیادہ اللہ کو پسندیدہ شخص موجود ہے اس نے اللہ ورسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور مسلمانوں سب کی خیانت کی، (ابن حاکم نے اس کو روایت کرکے صحیح قرار دیا، ابن عدی، عقیلی، طبرانی اور خطیب بغدادی نے حضرت ابن عباس سے اس کو روایت کیا (اللہ تعالٰی باپ، بیٹے دونوں سے راضی ہو)۔ ت)

فتاوٰی ظہیریہ امام ظہیر الدین واشباہ والنظائر محقق زین و تنویر الابصار شیخ الاسلام غزی ودر مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
لوسلم علی الذمی تبجیلا یکفر لان تبجیل الکافر کفر ولو قال لمجوسی یا استاد تبجیلا کفر۔	اگر کسی مسلمان نے کسی ذمی کافر کو بطور عزت و توقیر سلام کیا تو وہ کافر ہوجائے گا، کیونکہ کافر کی عزت افزائی کفر ہے، اور اگر کسی نے آتش پرست کو تعظیم کے طور پر "اے استاد" کہا تو وہ کافر ہوگیا۔ ت)

فصول عمادی و عقد الفرائد ودر مختار و جامع الفصولین ونورا لعین ومحیط و عالمگیریہ وغیرہما میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
مایکون کفرا اتفاقا یبطل العمل والنکاح واولادہ اولاد زنا وما فیہ خلاف یؤمر بالاستغفار والتوبۃ وتجدید النکاح۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔	جو چیز بالاتفاق کفر ہے وہ عمل اور نکاح کو باطل کر دیتی ہے اس کی اولاد، اولاد زنا ہوگی اور جس چیز کے کفر ہونے میں اختلاف ہے تو ارتکاب کرنے والے کو توبہ استغفار اور تجدید نکاح کا حکم ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

حواشی: 1. المستدرک للحاکم کتاب الاحکام دارالفکر بیروت ۴/ ۹۲ 2. درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۱ 3. درمختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۹

Fatawa Razawiya, Volume 21

Problem 65: From the state of Lashkar Gwalior, Pangad Bazaar, asked by Ata Hussain Sahib, Manager of Madrasa Taleem-ul-Quran located in the mentioned bazaar mosque, 15 Safar 1337 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

To proceed, what do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say regarding this matter: about the person who made an announcement, who despite being a person of knowledge and belonging to the Ahl-us-Sunnat wal-Jama'at, wrote in lines 14 and 15 of his announcement. The first objection is that there is neither praise of Allah (Hamd) nor praise of the Prophet (Naat) at the beginning of the announcement. The second objection is that in lines 15 and 14, the intercession (Tawassul) of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is also not written. Are these two objections correct or incorrect? If they are correct, what is the Sharia ruling regarding the person who made the announcement? Can he still be called a member of the Ahl-us-Sunnat wal-Jama'at? And if they are wrong, in what way? "Explain so that you may be rewarded." It is hoped that you will inform with a correct answer at the following address so that it can be published.

The Answer: When the question acknowledges the announcer to be a knowledgeable Sunni, then there is no reason to hold a Sunni, especially a knowledgeable one, accountable for such matters. Not writing Hamd and Naat at the beginning might be out of respect, as people do not keep such papers with care, and reciting them orally at the time of writing is sufficient. As Imam Ibn al-Hajib has stated in 'Kafiya', there is a command to have a good opinion of a Muslim. Allah the Almighty said: "The believing men and believing women should have thought good of their own people." (1)

Line fourteen states: "May He forgive our mistakes solely by His grace and mercy." If there is no mention of intercession (Tawassul) in this, then God forbid, there is no denial of Tawassul either. How can a Sunni deny it? And if one denies it, when would they be a Sunni? The intercession of the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is deep-seated in a Muslim's heart; none of their prayers are devoid of intercession even if sometimes they do not utter it with their tongue. Maulana (Rumi), may his secret be sanctified, says in the Mathnawi Sharif: "O, many a

one has not uttered the exception (Insha-Allah) in speech, but his soul is joined with the soul of the exception." (2)

---

1. Al-Quran Al-Karim 24/12
2. Mathnawi Ma'nawi, First Book, Story of the King falling in love with a slave girl, Noorani Kutub Khana Peshawar, p. 5 Page 194 of 674

फतावा रज़विया, खंड 21

मसला 65: रियासत लश्कर ग्वालियर, पांगड़ बाज़ार से, सायल अता हुसैन साहब, मोहतमिम मदरसा तालीम-उल-कुरान, वाके मस्जिद बाज़ार मज़कूर, 15 सफ़र 1337 हिजरी।

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम। हम उसकी हम्द करते हैं और उसके रसूल-ए-करीम पर दरूद भेजते हैं।

अम्मा बाद, क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में: कि एलान करने वाले साहब के बारे में, जो बावजूद अहल-ए-इल्म और सुन्नत-ओ-जमाअत होने के अपने एलान की सतर चौदह और पंद्रह में तहरीर फरमाते हैं। ऐतराज़ अव्वल ये कि एलान के शुरू में न हम्द है, न नात। ऐतराज़ दोयम सतर पंद्रह और चौदह में नबी-ए-करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का वसीला भी तहरीर नहीं, ये दोनों ऐतराज़ सही हैं या गलत? अगर सही हैं तो एलान करने वाले साहब के हक में शरीई हुक्म क्या है? और क्या वो अहल-ए-सुन्नत-ओ-जमाअत कहे जा सकते हैं? और अगर गलत है तो किस तरह? "बय्यिनू तुजरू" (बयान फरमाएं ताकि अज्र-ओ-सवाब पाएं)। उम्मीद है कि हस्ब-ए-जैल पते पर जवाब-ए-बा-सवाब से मुत्तला फरमाएंगे ताकि इसको शाया कर दिया जाए।

जवाब: जब सवाल में एलान करने वाले के सुन्नी ज़ी-इल्म (विद्वान) होने का इकरार है, तो सुन्नी खुसूसन ज़ी-इल्म पर ऐसी बातों में मुआख़ज़ा (पकड़) की कोई वजह नहीं रहती। शुरू में हम्द-ओ-नात न लिखना मुमकिन है कि लिहाज़-ए-अदब हो कि ऐसे पर्चे लोग एहतियात से नहीं रखते, और वक़्त-ए-तहरीर ज़बान से अदा कर लेना काफी है। जैसा कि इमाम इब्न-उल-हाजिब ने 'काफिया' में किया, मुसलमान पर नेक गुमान का हुक्म है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "मोमिन मर्दों और मोमिन औरतों को अपने लोगों पर अच्छा गुमान करना चाहिए।" (1)

सतर चौदह में है: "वो हमारी ख़ताओं को महज़ अपने फ़ज़्ल-ओ-करम से माफ़ फरमाए", इसमें तवस्सुल का ज़िक्र नहीं तो मआज़-अल्लाह तवस्सुल से इंकार भी तो नहीं। और सुन्नी क्योंकर इंकार करेगा और इंकार करे तो सुन्नी कब होगा? मुसलमान के दिल में हुज़ूर-ए-अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से तवस्सुल रचा हुआ है, उसकी कोई दुआ तवस्सुल से खाली नहीं होती, अगर्चे बाज़ वक़्त ज़बान से न कहे। मौलाना कुद्दिस सिर्रहु मसनवी शरीफ में फरमाते हैं: "ऐ बसा ना-ओर्दा इस्तिस्ना बह गुफ़्त | जाँ-ए-ओ बा जाँ-ए-इस्तिस्नास्त जुफ़्त" (2)

1. अल-कुरान अल-करीम 24/12
2. मसनवी मअनवी, दफ्तर अव्वल, हिकायत आशिक़ शुदन बादशाह बर कनीज़क, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, पृ. 5 पृष्ठ 194 of 674

مسئلہ ۶۵: از ریاست لشکر گوالیار بازار پانگڑ مسئولہ عطا حسین صاحب مہتمم مدرسہ تعلیم القرآن واقع مسجد بازار مذکور ۱۵ صفر ۱۳۳۷ھ بسم اللہ الرحمن الرحیم ۔ نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم

اما بعد ، کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ اعلان کرنے والے صاحب کی بابت جو باوجود اہل علم اور سنت و جماعت ہونے کے اپنے اعلان کی سطر چودہ و پندرہ میں تحریر فرماتے ہیں، اعتراض اول یہ کہ اعلان کے شروع میں نہ حمد ہے۔ نہ نعت۔ اعتراض دوم سطور پندرہ و چودہ میں نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا وسیلہ بھی تحریر نہیں، یہ دونوں اعتراض صحیح ہیں یا غلط؟ اگر صحیح ہیں تو اعلان کرنے والے صاحب کے حق میں شرعی حکم کیا ہے؟ اور وہ اہل سنت و جماعت کہے جاسکتے ہیں؟ اور اگر غلط ہے تو کس طرح؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ت) امید ہے کہ حسب ذیل پتہ پر جواب با صواب سے مطلع فرمائیں گے تاکہ اس کو شائع کر دیا جائے۔

الجواب: جب سوال میں اعلان دہندہ کے سنی ذی علم ہونے کا اقرار ہے تو سنی خصوصاً ذی علم پر ایسی باتوں میں مواخذہ کوئی وجہ نہیں رکھتا، شروع میں حمد و نعت ، نہ لکھنا ممکن کہ بلحاظ ادب ہو کہ ایسے پرچے لوگ احتیاط سے نہیں رکھتے ، اور وقت تحریر زبان سے ادا کر لینا کافی ہے۔ جیسا کہ امام ابن الحاجب نے کافیہ میں کیا مسلمان پر نیک گمان کا حکم ہے، قال اللہ تعالٰی : "ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا" ۱۔ (مسلمان مردوں اور مسلمان عورتوں کو اپنے لوگوں پر اچھا گمان کرنا چاہئے۔ (ت))

سطر چودہ میں ہے: "وہ ہماری خطاؤں کو محض اپنے فضل و کرم سے معاف فرمائے" ، اس میں توسل کا ذکر نہیں تو معاذ اللہ توسل سے انکار بھی تو نہیں ، اور سنی کیونکر انکار کرے گا اور انکار کرے تو سنی کب ہوگا ، مسلمان کے دل میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے توسل رچا ہوا ہے اس کی کوئی دعا توسل سے خالی نہیں ہوتی اگرچہ بعض وقت زبان سے نہ کہے ، مولانا قدس سرہ مثنوی شریف میں فرماتے ہیں : اے بسا ناوردہ استثنا بہ گفت | جاں او با جاں استثناست جفت ۲

---

۱ القرآن الکریم ۲۴/ ۱۲ ۲ مثنوی معنوی دفتر اول حکایت عاشق شدن بادشاہ بر کنیزک نورانی کتب خانہ پشاور ص ۵ Page 194 of 674

(O person, many times an exception was not brought into your speech; the reason for this is that its essence is tied to the essence of the exception. - Translator)

And the word "mere" (mahadh), God forbid, is not a negation of mediation (tawassul). Whatever blessing anyone has received or receives in religion, world, body, and soul, and will receive until eternity, all are and will be received through the mediation of the Most Holy Presence, the Supreme Vicegerent of Allah, may Allah bless him and grant him peace, and from his blessed hands. The Prophet (peace be upon him) said: "Indeed, I am the distributor and Allah is the Giver."1 Allah is the Giver and I am the distributor. May Allah bless him and grant him peace.

Despite all this, whatever blessing exists is merely by the grace and mercy of Allah, the Mighty and Sublime. The fact that the Holy Presence (peace be upon him) is the means, mediator, and distributor of blessings is also purely the grace and mercy of Allah, the Sublime and Exalted. "So by mercy from Allah, you were lenient with them."2 "O Beloved, it is such a great mercy from Allah that you became soft, compassionate, and kind to them." And praise be to Allah, Lord of the Worlds, and may Allah bless him and grant him peace (All praise is for Allah, Who is the Sustainer of all the worlds. May Allah's mercy and peace be upon the Holy Presence. - Translator).

Even though the objection is not correct, I commend the objector's sound belief that the omission of the mention of the Holy Intercession was unpleasant to him; may Allah reward him with goodness. And Allah Almighty knows best. (May Allah Almighty grant the questioner a very good reward, and Allah Almighty is the All-Knowing. - Translator).

Question 66: From Durban, Natal, South Africa, asked by Maulvi Abdul Aleem Sahib Qadri Barkati Rizvi Meeruthi, 21 Safar 1337 AH.

What is your opinion, O noble scholars (O respected people of knowledge, what is your ruling regarding the following matter? - Translator). The government has announced that if anyone wants to go out of India or come to India from abroad, they must obtain a permit from the government, which is called a passport in the English language; otherwise, entry or exit will not be permitted. This permit cannot be obtained unless the person seeking permission submits a photograph of at least the upper half of the body. There will be three copies of this photograph which will be

sent; two will be kept by the government and one will be returned with the permit, which the permit holder must keep with them. Some Muslims are far from their families...

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut, 2/432. 2 Al-Quran al-Karim, 3/159.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

(ऐ व्यक्ति, कई बार तुम्हारी बातों में अपवाद नहीं लाया गया; इसका कारण यह है कि इसकी जान अपवाद की जान से जुड़ी हुई है। - अनुवादक)

और "महज़" शब्द, ईश्वर न करे, तवस्सुल (माध्यम) का खंडन नहीं करता। धर्म, दुनिया, शरीर और प्राण में जो भी नियामत किसी को मिली है, मिल रही है और अनंत काल तक मिलेगी, वह सब हुज़ूर अक़दस ख़लीफ़तुल्लाह अल-आज़म सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के वसीले से और हुज़ूर के मुबारक हाथों से मिली है, मिल रही है और हमेशा मिलती रहेगी। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "बेशक मैं बांटने वाला हूँ और अल्लाह देने वाला है।"१ देने वाला अल्लाह है और बांटने वाला मैं हूँ। सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।

इसके बावजूद जो भी नियामत है, वह अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के महज़ फ़ज़्ल-ओ-करम से है। हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का वसीला, वास्ता और नियामत का बांटने वाला होना भी तो अल्लाह जल्ल-व-अला का महज़ फ़ज़्ल-ओ-करम ही है। "अल्लाह की रहमत के कारण ही आप उनके लिए नर्म-दिल हुए।"२ "ऐ महबूब, अल्लाह की कितनी बड़ी रहमत है कि आप उनके लिए नर्म, रहीम और मेहरबान हुए।" और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे संसार का पालनहार है, और अल्लाह पाक हुज़ूर पर रहमत और सलामती नाज़िल फ़रमाए। (तमाम तारीफ़ अल्लाह के लिए है जो रब है सारे जहानों का। हुज़ूर पर अल्लाह तआला की रहमत और सलाम हो। - अनुवादक)

यद्यपि आपत्ति सही नहीं है, फिर भी मैं आपत्ति करने वाले के इस अच्छे विश्वास की प्रशंसा करता हूँ कि पवित्र वसीले का उल्लेख न आना उन्हें बुरा लगा, जज़ाहुल्लाह ख़ैरा (अल्लाह उन्हें अच्छा बदला दे)। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानने वाला है)। (अल्लाह तआला प्रश्नकर्ता को बहुत अच्छा बदला अता फ़रमाए, और अल्लाह तआला सबसे अधिक ज्ञान रखने वाला है। - अनुवादक)

मसला ६६: डर्बन, नटाल, दक्षिण अफ़्रीका से प्रेषित, मौलवी अब्दुल अलीम साहब क़ादरी बरकाती रज़वी मेरठी, २१ सफ़र १३३७ हिजरी।

मा क़ौलुकुम अय्युहल उलमा-उल-किराम (ऐ सम्मानित विद्वानों, निम्नलिखित मसले के बारे में आपका क्या आदेश है? - अनुवादक)। सरकार की ओर से घोषणा हुई है कि यदि कोई व्यक्ति भारत से बाहर जाना चाहे या बाहर से भारत आना चाहे, तो उसे सरकार से एक अनुमति पत्र, जिसे अंग्रेज़ी भाषा में

'पासपोर्ट' कहते हैं, लेना अनिवार्य होगा, अन्यथा आने-जाने की अनुमति नहीं दी जाएगी। यह अनुमति पत्र तब तक नहीं मिल सकता जब तक अनुमति लेने वाला व्यक्ति अपने शरीर के कम से कम ऊपरी आधे हिस्से की एक तस्वीर जमा न करे। इस तस्वीर की तीन प्रतियां होंगी जो भेजी जाएंगी; दो सरकार के पास सुरक्षित रहेंगी और एक अनुमति पत्र के साथ वापस मिल जाएगी, जिसे अनुमति लेने वाले को अपने पास रखना अनिवार्य है। कुछ मुसलमान अपने परिवार से दूर कुछ...

---

१ मुस्नद अहमद बिन हंबल, रिवायत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, दारुल फ़िक्र बेरूत, २/४३२ २ अल-क़ुरआन अल-करीम, ३/१५९

पृष्ठ १९५ / ६७४

(اے شخص کہ بسا اوقات تیرے کلام میں استثناء نہیں لایا گیا اس کی وجہ یہ ہے کہ اس کی جان استثناء کی جان سے گانٹھی ہوئی ہے۔ ت)

اور "محض" کا لفظ معاذ اللہ توسل کی نفی نہیں، دین و دنیا و جسم وجان میں جو نعمت کسی کو ملی اور ملتی ہے اور ابد الآباد تک ملے گی سب حضور اقدس خلیفۃ اللہ الاعظم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وسیلے اور حضور کے مبارک ہاتھوں سے ملی اور ملتی ہے اور ابدا الآباد تک ملے گی قال النبی انما انا قاسم و اللہ المعطی ۱ دینے والا اللہ ہے اور بانٹنے والا میں۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

بایں ہمہ جو نعمت ہے اللہ عزوجل کے محض فضل و کرم سے ہے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا وسیلہ و واسطہ و قاسم پر نعمت ہونا یہ بھی تو محض فضل و کرم الہی جل وعلا ہے۔ "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ" ۲ "اے محبوب اللہ کی کتنی رحمت ہے کہ تم ان کے لئے نرم و رحیم و مہربان ہوئے۔ والحمد للہ رب العلمین وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (ہر تعریف اللہ تعالٰی کے لئے ہے جو پروردگار ہے سارے جہانوں کا۔ حضور پر اللہ تعالٰی کی رحمت اور سلام ہو۔ت)

اعتراض اگرچہ صحیح نہیں مگر میں معترض کے اس حسن اعتقاد کی داد دیتا ہوں کہ توسل اقدس کا ذکر نہ آنا اسے ناگوار ہوا، جزاہ اللہ خیرا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (اللہ تعالٰی سائل کو بہت اچھا صلہ عطا فرمائے، اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم رکھنے والا ہے۔ ت)

مسئلہ ۶۶: از ڈربن ناٹال جنوبی افریقہ مسئولہ مولوی عبدالعلیم صاحب قادری برکاتی رضوی میرٹھی ۲۱ صفر ۱۳۳۷ھ

ماقولکم ایھا العلماء الکرام (اے معزز اہل علم مسئلہ ذیل کے متعلق تمھارا کیا ارشاد ہے۔ ت)

حکومت کی طرف سے اعلان ہوا ہے کہ اگر کوئی شخص ہندوستان سے باہر جانا چاہے یا باہر سے ہندوستان آنا چاہے تو اس کو گورنمنٹ سے ایک اجازت نامہ جس کو بزبان انگریزی پاسپورٹ کہتے ہیں لینا ضروری ہو گا ورنہ داخلہ خارجہ کی اجازت نہ دی جائے گی، یہ اجازت نامہ نہیں مل سکتا تاوقتیکہ ایک تصویر کم از کم نصف حصہ اعلیٰ بدن کی اجازت لینے والا داخل کرے اس تصویر کی تین نقلیں ہوں گی جو تینوں بھیجی جائیں گی دو گورنمنٹ میں محفوظ رہیں گی اور ایک اجازت نامہ کے ساتھ واپس مل جائے گی جس کا اجازت گیرندہ کو اپنے پاس رکھنا ضروری ہے بعض اشخاص مسلمین اپنے اہل وعیال سے دور بعض

---

1 مسند احمد بن حنبل ترجمہ ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ دارالفکر بیروت ۲ / ۴۳۲ 2 القرآن الکریم ۳ / ۱۵۹

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

In commercial business, movement is unavoidable. For some scholars, the need to go out for 'exalting the word of truth' (preaching) or returning from it is such a severe necessity that in some forms there are also the severest religious losses. For the purpose of obtaining permission (such as a visa or passport), is it permissible to have a photograph taken of the upper half of the body? And is it permissible to keep this permit with oneself? Please explain so that you may receive a reward.

Answer: There is no doubt that drawing or taking a picture of a living soul is prohibited (Haram) by consensus, even if it is only the upper half or just the face, because 'picture' is the name of the face. Imam Tahawi (may Allah have mercy on him) in 'Sharh Ma'ani al-Athar' narrates from Sayyiduna Abu Hurairah (may Allah be pleased with him): "The picture is the head"[1] (this ruling does not apply to a headshot because it is not permissible, since 'picture' is the name of the face itself). Although there is disagreement about keeping them, the correct and relied-upon view is that keeping them is also prohibited, just like a full picture. However, if it is so small that its details are not visible when standing and looking at it while placed on the ground, or it is in a place of humiliation and disgrace, like on a floor mat, or if the face is distorted, cut, or erased—in these cases, even a full picture is permissible to keep. Or if there is a necessity and compulsion, such as pictures on coins. Its complete research is in our treatise "Ataya al-Qadir fi Hukm al-Taswir" (The Gifts of the All-Powerful regarding the Ruling on Pictures). In these cases, although keeping them is permissible, having them taken is still prohibited:

Due to the absolute nature of the texts from the | Because absolute texts regarding this have been reported Messenger of Allah (peace and blessings of Allah | from the Prophet (peace and blessings be upon him) be upon him) in mutawatir hadiths, and then the | in mutawatir (widely transmitted) hadiths, and then the absolute application by the Imams in numerous | eminent Imams have mentioned it absolutely (without books. | any restriction) in numerous books. (T)

And that which is prohibited to draw is also prohibited to have drawn. It is a rule of the pure Sharia:

What is prohibited to take is prohibited to give.[2] | That thing which is prohibited to take, giving it Allah Almighty said: "And do not cooperate in | is also prohibited. Allah

Almighty commanded: sin and transgression."[3] | (O people!) Do not help one another in acts of sin | and transgression.

---

[1] Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Karahiya, Chapter of Pictures on Clothing, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/403. [2] Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Art One, Rule Fourteen, Idara-tul-Qur'an, Karachi, 1/189. [3] The Noble Qur'an, 5/2.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 21

व्यावसायिक कार्यों में आवाजाही के बिना कोई चारा नहीं है। कुछ विद्वानों के लिए 'अल्लाह के शब्द को बुलंद करने' (प्रचार) के लिए बाहर जाने या वापस आने की आवश्यकता ऐसी गंभीर आवश्यकता है कि जहाँ कुछ रूपों में अत्यंत गंभीर धार्मिक नुकसान भी होते हैं। अनुमति (जैसे वीज़ा या पासपोर्ट) प्राप्त करने के उद्देश्य से, क्या शरीर के ऊपरी आधे हिस्से की तस्वीर खिंचवाना जायज़ है? और क्या इस अनुमति पत्र को अपने पास रखना जायज़ है? स्पष्ट करें ताकि आपको पुण्य प्राप्त हो।

जवाब: इसमें कोई संदेह नहीं है कि सजीव प्राणी की तस्वीर खींचना सर्वसम्मति से हराम है, भले ही वह ऊपरी आधा हिस्सा हो या केवल चेहरा, क्योंकि 'तस्वीर' चेहरे का ही नाम है। इमाम तहावी (अल्लाह उन पर रहम करे) ने 'शरह मआनी अल-आसार' में सैय्यदुना अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है: "तस्वीर सिर है"[1] (सिर की तस्वीर के लिए यह हुक्म नहीं क्योंकि वह जायज़ नहीं है, इसलिए कि तस्वीर चेहरे का ही नाम है)। हालांकि उन्हें रखने के बारे में मतभेद है, और सही और विश्वसनीय राय यह है कि उन्हें रखना भी हराम है, जैसे पूरी तस्वीर। लेकिन जब वह इतनी छोटी हो कि ज़मीन पर रखकर खड़े होकर देखने से अंगों का विवरण नज़र न आए, या अपमान और तिरस्कार की जगह पर हो जैसे फर्श के पायदान में, या चेहरे को बिगाड़ दें, काट दें या मिटा दें - इन स्थितियों में पूरी तस्वीर रखना भी जायज़ है। या आवश्यकता और मजबूरी हो जैसे सिक्कों की तस्वीरें। इसका पूरा शोध हमारे रिसाले "अताया अल-क़दीर फ़ी हुक्म अत-तस्वीर" (तस्वीर के हुक्म के बारे में सर्वशक्तिमान की देन) में है। इन स्थितियों में यद्यपि रखना जायज़ है, लेकिन उन्हें खिंचवाना फिर भी हराम है:

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुतवातिर | क्योंकि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इसके बारे में हदीसों में स्पष्ट ग्रंथों की व्यापकता के कारण, और फिर | मुतवातिर हदीसों में पूर्ण पाठ (नसूस) आए हैं, और फिर कई किताबों में इमामों के व्यापक उल्लेख के कारण। | इमामों ने कई किताबों में इसे बिना किसी प्रतिबंध के| (एब्सोल्यूटली) ज़िक्र किया है। (त)

और जिसका खींचना हराम है, उसे खिंचवाना भी हराम है। शरीयत-ए-मुतह्हरा का नियम है:

जिस चीज़ को लेना हराम है, उसे देना भी हराम है।[2] | जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और पाप और ज़्यादती के| अल्लाह तआला ने इरशाद

फरमाया: (लोगों!) गुनाह और कामों में एक दूसरे की मदद न करो।"[3] | ज़्यादती के कामों में एक दूसरे के साथ मदद न किया करो।

---

[1] शरह मआनी अल-आसार, किताब अल-कराहिया, कपड़ों में तस्वीर का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/403। [2] अल-अशबाह व अन-नज़ायर, फन अव्वल, नियम चौदह, इदारातुल कुरान, कराची, 1/189। [3] अल-कुरान अल-करीम, 5/2।

تجارتی کاروبار میں مبتلا نقل وحرکت کے بغیر چارہ نہیں ، بعض علماء کو اعلاء کلمۃ الحق کے لئے باہر جانے یا جاکر واپس آنے کی ضرورت ایسی اشد شدید ضروریات میں کہ جہاں بعض شکلوں میں سخت ترین دینی نقصانات بھی ہیں اجازت لینے کی غرض سے نصف حصہ اعلیٰ بدن کی تصویر کھنچوانا بذریعہ فوٹو گراف جائز ہے یا نہیں اور اس اجازت نامہ کو اپنے پاس رکھنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجروثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: شک نہیں کہ ذی روح کی تصویر کھینچنی بالاتفاق حرام ہے اگرچہ نصف اعلیٰ بلکہ صرف چہرہ کی ہی ہو کہ تصویر چہرہ کا نام ہے۔ امام طحاوی رحمہ اللہ تعالی شرح معانی الاثار میں سیدنا ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی الصورۃ الرأس ۱ (سر کی تصویر کے لئے یہ حکم نہیں کیونکہ وہ جائز نہیں، اس لئے کہ تصویر چہرہ ہی کا نام ہے۔ت) اگرچہ ان کے پاس رکھنے میں خلاف ہے اور صحیح و معتمد یہ ہے کہ ان کا بھی رکھنا حرام ہے جیسا پوری تصویر کا مگر جبکہ اتنی چھوٹی ہو کہ زمین پر رکھ کر کھڑے ہو کر دیکھنے سے اعضاء کی تفصیل نظر نہ آئے یا ذلت وخواری کی جگہ مثلا فرش پا انداز میں ہو یا چہرہ بگاڑ دیں کاٹ دیں محو کریں کہ ان صورتوں میں پوری تصویر بھی رکھنی جائز ہے یا ضرورت ومجبوری ہو جیسے سکہ کی تصویریں ، اس کی کامل تحقیق ہمارے رسالہ "عطایا القدیر فی حکم التصویر " (اللہ تعالیٰ قدرت وطاقت رکھنے والے کی عطائیں تصویر کا حکم ، بیان کرنے میں ۔ت) میں ہے اور ان صورتوں میں اگر چہ رکھنا جائز ہے کھینچوانا ان کا بھی حرام ہے:

لاطلاق نصوص رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم | اس لئے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے اس کے متعلق فی احادیث متواترۃ ثم اطلاق الائمۃ فی کتب متکاثرۃ۔ | متواتر حدیثوں میں مطلق نصوص وارد ہوئیں، اور پھر ائمہ | کرام نے متعدد کتابوں میں اس کو علی الاطلاق (بغیر کسی قید | کے) ذکر فرمایا ہے۔(ت)

اور جس کا کھینچنا حرام ہے کھینچوانا بھی حرام ہے۔ شرع مطہرہ کا قاعدہ ہے:

مَا حَرُمَ اَخْذُہٗ حَرُمَ اِعْطَاؤُہٗ ۲ قَالَ اللہُ تَعَالٰی | جس چیز کا لینا حرام ہے اس کا دینا بھی حرام ہے۔ اللہ تعالیٰ " وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَی الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ص " ۳۔ | نے ارشاد فرمایا: (لوگوں!) گناہ اور زیادتی کے کاموں میں ایک | دوسرے کے ساتھ مدد نہ کیا کرو۔

---

۱ شرح معانی الاثار کتاب الکراہیۃ باب التصاویر فی الثوب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۴۰۳ ۲ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعہ عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۸۹ ۳ القرآن الکریم ۵ / ۲

Vol 21 Fatawa Ridawiyya

And Allah the Almighty said: "They used not to forbid one another from any wrong they did. Wretched indeed was what they were doing." [1] And Allah Almighty said: The evil deeds people used to do, the people of the Book did not prevent each other from doing them. How evil was the conduct they used to practice. (T)

However, situations of necessity remain exempt. "Necessity makes permissible the prohibited things" [2]. Necessities (compulsions) make forbidden things permissible. (T) And there is no hardship; even extreme necessity and hardship have been taken into consideration.

"He has not placed upon you in the religion any difficulty" [3]. No harm shall be inflicted or reciprocated. Allah Almighty has not placed any hardship upon you in the religion of Islam. Neither suffer harm nor cause harm to anyone. Allah Almighty intends ease for you and He does not intend to put you into any hardship. (T) 4- "Allah intends for you ease and does not intend for you hardship" [5].

Yes, for the mere attainment of benefit, a prohibited thing cannot become permissible. For example, if a permissible job pays 30 rupees monthly and a prohibited one pays 150 rupees, then for the sake of this 120 rupees monthly profit, choosing the prohibited option is haraam (forbidden). It is stated in Fatawa Imam Qazi Khan:

"A man hired himself to Christians to ring the bell every day for five dirhams, while he was offered one dirham per day for another work. It is incumbent upon him to seek provision from another source." [6] (A person took a job with Christians to ring the bugle for wages on the condition that he would receive five dirhams daily, and he was promised one dirham every day for another permissible job. Then it is mandatory for him to seek lawful provision elsewhere. Therefore, he should do the permissible work for a lower wage and not do the prohibited work for more.)

1. Al-Quran Al-Kareem 5/79
2. Al-Ashbah wan-Nazair, First Art, Fifth Rule, 1/118
3. Al-Quran Al-Kareem 22/78
4. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab Al-Islami, Beirut 1/313
5. Al-Quran Al-Kareem 2/185

6. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Naval Kishore Press Delhi 4/804
Page 197 of 674

जिल्द 21 फ़तावा रज़विय्या

और अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: "जो बुरे काम वे लोग किया करते थे, (अहल-ए-किताब) एक दूसरे को उससे न रोकते थे। कितना बुरा रवैया है जो वे इख़्तियार किया करते थे।" [1] और अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: जो बुरे काम लोग किया करते थे, अहल-ए-किताब एक-दूसरे को उससे करने से न रोकते थे, कितना बुरा रवैया है जो वो किया करते थे। (त)

मगर ज़रूरत के मक़ामात मुस्तस्ना (अपवाद) रहते हैं, "ज़रूरतें ममनूआत (वर्जित चीज़ों) को मुबाह (अनुमति प्राप्त) कर देती हैं" [2]। मजबूरियाँ ममनूआत को जायज़ कर देती हैं। (त) और इसमें कोई हर्ज नहीं है, शिदीद ज़रूरत और मशक़्क़त का भी लिहाज़ फ़रमाया गया है।

"उसने तुम पर दीन में कोई तंगी नहीं रखी" [3]। न नुक़सान उठाओ और न किसी को नुक़सान पहुँचाओ। अल्लाह तआला ने दीन-ए-इस्लाम में तुम पर कोई तंगी नहीं रखी, न तो किसी से नुक़सान उठाओ और न किसी को नुक़सान पहुँचाओ। अल्लाह तआला तुम पर आसानी करने का इरादा रखता है, वह तुम्हें किसी तंगी में डालने का इरादा नहीं रखता। (त) 4- "अल्लाह तुम्हारे साथ आसानी चाहता है और वह तुम्हारे लिए मुश्किल नहीं चाहता" [5]।

हाँ, महज़ नफ़ा (लाभ) हासिल करने के लिए कोई ममनू (वर्जित) काम मुबाह (जायज़) नहीं हो सकता। मिसाल के तौर पर, अगर जायज़ नौकरी तीस (30) रुपये माहवार की मिलती हो और नाजायज़ डेढ़ सौ (150) रुपये महीना की, तो इस एक सौ बीस रुपये के माहना नफ़े के लिए नाजायज़ काम इख़्तियार करना हराम है। फ़तावा इमाम क़ाज़ी ख़ां में है:

"एक शख़्स ने ईसाइयों के यहाँ रोज़ाना पाँच दिरहम की उजरत पर बिगुल (या घंटी) बजाने की मुलाज़मत इख़्तियार की, जबकि उसे किसी दूसरे काम के लिए हर रोज़ एक दिरहम दिया जाना था। उस पर लाज़िम है कि वह किसी और जगह से रिज़्क तलाशे।" [6] (एक शख़्स ने ईसाइयों के यहाँ उजरत पर बिगुल बजाने की मुलाज़मत इख़्तियार की इस शर्त पर कि उसे यौमिया पाँच दिरहम मिलेंगे, और किसी दूसरे (जायज़ काम पर) हर रोज़ उसे एक दिरहम दिए जाने का वादा हुआ तो फिर उस पर लाज़िम है कि वह दूसरी जगह रिज़्क़-ए-हलाल तलाश करे, लिहाज़ा थोड़ी उजरत पर जायज़ काम करे और ज़्यादा पर हराम काम न करे।)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/79

2. अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न अल-अव्वल, अल-क़ायदा अल-ख़ामिसा 1/118
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 22/78
4. मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल, अन इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 1/313
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/185
6. फ़तावा क़ाज़ी ख़ां, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, मतबा नवल किशोर देहली 4/804 पेज 197 ऑफ़ 674

وَقَالَ تَعَالٰی " کَانُوا لَا یَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُّنْکَرٍ فَعَلُوْهُ لَبِئْسَ مَا کَانُوا یَفْعَلُوْنَ " 1 اور اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: جو برے کام لوگ کیا کرتے ہیں اہل کتاب اس سے کرنے سے ایک دوسرے کو نہ روکتے، کتنا بُرا رویہ ہے جو وہ کیا کرتے تھے۔ (ت)

مگر مواضع ضرورت مستثنٰی رہتے ہیں، الضرورات تبیح المحظورات 2 (ضرورتیں) مجبوریاں (ممنوعات کو مباح کر دیتی ہیں۔ (ت) اور حرج نہیں ہے ضرورت و مشقت شدید ہ کا بھی لحاظ فرمایا گیا ہے۔

" مَا جَعَلَ عَلَیْکُمْ فِی الدِّیْنِ مِنْ حَرَجٍ " 3 لاضرر ولا ضرار اللہ تعالٰی نے دین اسلام میں تم پر کوئی تنگی نہیں رکھی، نہ تو کسی سے نقصان اٹھاؤ اور نہ کسی کو نقصان پہنچاؤ اللہ تعالٰی تم پر آسانی کرنے کا ارادہ رکھتا ہے وہ تمھیں کسی تنگی میں ڈالنے کا ارادہ نہیں رکھتا۔ (ت) 4- " یُرِیْدُ اللّٰہُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَ لَا یُرِیْدُ بِکُمُ الْعُسْرَ " 5

ہاں مجرد تحصیل منفعت کے لئے کوئی ممنوع مباح نہیں ہوسکتا مثلاً جائز نوکری تیس 30 روپیہ ماہوار کی ملتی ہو اور ناجائز ڈیڑھ سو روپیہ مہینہ کی تو اس ایک سو بیس روپے ماہانہ نفع کے لئے ناجائز کا اختیار حرام ہے۔ فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے:

رجل أخر نفسه من النصاری لضرب الناقوس کل یوم بخمسة دراهم ویعطی فی عمل آخر کل یوم درهم علیه ان یطلب الرزق من موضع آخر 6۔ ایک شخص نے عیسائیوں کے ہاں اجرت پر بگل بجانے کی ملازمت اختیار کی اس شرط پر کہ اسے یومیہ پانچ درہم ملیں گے، اور کسی دوسرے (جائز کام

پر) ہر روز اسے ایک درہم دئیے جانے کا وعدہ ہوا تو پھر اس پر لازم ہے کہ وہ دوسری جگہ رزق حلال تلاش کرے لہذا تھوڑی اجرت پر جائز کام کرے اور زیادہ پر حرام کام نہ کرے)

1 القرآن الکریم ۵/ ۷۹ 2 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الخامسۃ ۱/ ۱۱۸ 3 القرآن الکریم ۲۲/ ۷۸ 4 مسند امام احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۱۳ 5 القرآن الکریم ۲/ ۱۸۵ 6 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ مطبع نولکشور دہلی ۴/ ۸۰۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

Upon receiving this question, we wrote a treatise titled "Jali-an-Nass fi Amakin-ir-Rukhas" (1337 AH) (Explanation of the clear and manifest text regarding places of concession - Translator), which contains grand investigations. The refinement and explanation of all these topics are in it. In getting a picture taken, there is sin by way of aiding sin. Furthermore, if it is done willingly, then it is undoubtedly similar to taking it oneself. Likewise, if getting it taken is not the aim but rather another permissible objective, for example, a lawful journey, but legally a picture must be provided; then if that objective does not reach the level of a valid necessity and need that permits the forbidden or severe hardship, it is still impermissible, for a forbidden act cannot become permissible for a benefit. And if this is the state, then in such a case, the attribution of the act remains with the doer as deficient, and due to being innocent in intention and aiming to ward off difficulty and harm from oneself, one gains the benefit of "No bearer of burdens will bear the burden of another"[1] [Quran 6:164] and "Actions are judged by intentions, and every person will get what he intended"[2] [Sahih al-Bukhari]. It is stated in Fath al-Qadir:

Arabic: ماذکرانہ لایتوصل الی الحج الا بار شائھم فتکون الطاعۃ سبب المعصیۃ فیہ نظر بل الاثم فی مثلہ علی الاخذ لا المعطي علی ما عرف من تقسیم الرشوۃ في کتاب القضاء[3]۔	**Regarding what was mentioned that there is no other way to perform Hajj except by giving a bribe, then (in this case) obedience would become the cause of sin; there is an objection and problem with this. It is that in these types of issues, the sin will be on the one taking the bribe, not the one giving it, as is known from the heading "Division of Bribery" in the Book of Judiciary. (Translator)**

The need to go to one's family or to bring them is indeed a necessity. The Sharia of the Kind and Merciful [Prophet] (peace and blessings of Allah be upon him) will never command: "If you take a picture, stay here and let them remain across the sea, so that you cannot share in their life or death, nor they in yours." If a business was already there and now one must go once to liquidate it and bring the property from there, and if one doesn't go, the property will be lost; this is also a situation for permission, for in Sharia, property is the twin of the soul.

---

[1] Al-Quran al-Karim 6/164 [2] Sahih al-Bukhari, Chapter: How the Divine Revelation started, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/2 [3] Fath al-Qadir, Book of Hajj,

Introduction: Leaving for Hajj is disliked, Maktaba Nooria Razawiyya, Sukkur, 2/329
Page 198 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

इस सवाल के आने पर हमने एक रिसाला "जली-अन-नस्स फ़ी अमाकिन-इर-रुख़स" (1337 हिजरी) (छूट के स्थानों में स्पष्ट और ज़ाहिर नस्स का वर्णन - अनुवादक) लिखा, जिसमें महान शोध शामिल हैं। इन तमाम बहसों का शोध और विवरण इसमें है। तस्वीर खिंचवाना गुनाह में सहायता करने के कारण पाप है। फिर अगर यह स्वेच्छा से हो, तो निस्संदेह यह स्वयं खींचने के समान है। इसी तरह अगर इसे खिंचवाना उद्देश्य नहीं है बल्कि दूसरा जायज़ उद्देश्य है, उदाहरण के तौर पर कोई वैध यात्रा, लेकिन कानूनी रूप से तस्वीर देनी होगी; तो अगर वह उद्देश्य वैध आवश्यकता और ज़रूरत के स्तर तक नहीं पहुँचता जो हराम को जायज़ बना दे या गंभीर कठिनाई हो, तब भी यह नाजायज़ है क्योंकि लाभ के लिए नाजायज़ जायज़ नहीं हो सकता। और अगर यह स्थिति है, तो ऐसी सूरत में कार्य का श्रेय कर्ता पर अधूरा रहता है, और अपनी नीयत से बरी होने और अपने ऊपर से तंगी और नुकसान को दूर करने का इरादा रखने के कारण "कोई बोझ उठाने वाला किसी दूसरे का बोझ नहीं उठाएगा"[1] [क़ुरान 6:164] और "कर्मों का दारोमदार नीयतों पर है और हर आदमी के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की"[2] [सहीह अल-बुखारी] का लाभ पाता है। फ़तह अल-क़दीर में है:

अरबी: ماذكرانہ لایتوصل الی الحج الا بار شائهم فتكون الطاعة سبب المعصية فيه نظر بل الاثم في مثله على الاخذ لا المعطي على ما عرف من تقسيم الرشوة في كتاب القضاء[3]۔	**जो कुछ ज़िक्र किया गया है कि हज की अदायगी का सिवाय रिश्वत देने के और कोई ज़रिया नहीं, तो फिर (इस सूरत में) आज्ञापालन गुनाह का सबब हो जाएगी, इस पर आपत्ति और शंका है। वह यह है कि इस प्रकार के मसलों में रिश्वत लेने वाले को गुनाह होगा न कि देने वाले को जैसा कि किताबुल कज़ा में "रिश्वत का विभाजन" के शीर्षक से मालूम हुआ। (अनुवादक)**

अहल-ओ-अयाल (परिवार) के पास जाने या उन्हें लाने की ज़रूरत बेशक ज़रूरत है। रऊफ़-ओ-रहीम (अल्लाह के रसूल) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की शरीअत हरगिज़ यह हुक्म न देगी कि "तस्वीर लोगे तो यहीं रहो और उन्हें समंदर पार पड़ा रहने दो कि न तुम उनकी मौत-ओ-हयात में शरीक हो सको न वो तुम्हारी।" व्यापार अगर पहले से वहाँ था और अब उसे समाप्त करके माल वहाँ से लाने के लिए एक बार जाना है, अगर न जाए तो माल जाए, तो यह भी अनुमति की स्थिति है क्योंकि शरीअत में माल जान का जुड़वाँ (सहोदर) है।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 6/164 [2] सहीह अल-बुखारी, अध्याय: वह्यी की शुरुआत कैसे हुई, आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/2 [3] फ़तह अल-क़दीर, किताबुल हज, प्रस्तावना: हज के लिए जाना नापसंद है, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 2/329 पृष्ठ 198 का 674

اس سوال کے ورود پر ہم نے ایک رسالہ "جلی النص في اماکن الرخص" (۱۳۳۷ھ) (مقامات رخصت میں واضح اور ظاہر نص کا بیان۔ت) تحقیقات جلیلہ پر مشتمل لکھا ان تمام مباحث کی تنقیح و تشریح اس میں ہے تصویر کھینچوانے میں معصیت بوجہ اعانت معصیت ہے پھر اگر بخوشی ہو تو بلاشبہ خود کھینچے ہی کی مثل ہے یو نہی اگر اسے کھینچوانا مقصود نہیں بلکہ دوسرا مقصد مباح مثلاً کوئی جائز سفر، مگر قانوناً تصویر دینی ہوگی تو اگر وہ مقصد ضرورت وحاجت صحیحہ موجب حرام و ضرورت مشقت شدید ہ تک نہ پہنچا جب بھی نا جائز کہ منفعت کے لئے ناجائز جائز نہیں ہو سکتا ، اور اگر یہ حالت ہے تو ایسی صورت میں فعل کی نسبت فاعل پر مقصر رہتی ہے اور یہ اس نیت سے بری اور اپنے اوپر سے دفع حرج و ضرر کا قاصد ہونے کے سبب "لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰی"۱ (کوئی شخص کسی دوسرے کا شخص کا بوجھ نہ اٹھائے گا۔ت) اور انما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوی ۲ (یاد رکھو اعمال کا دارومدار ارادوں پر ہے اور ہر آدمی کے لیے وہی کچھ ہے جس کا اس نے ارادہ کیا ہے۔ت) کا فائدہ پاتا ہے۔ فتح القدیر میں ہے:

ماذکرانہ لایتوصل الی الحج الا بار شائھم فتکون الطاعۃ سبب المعصیۃ فیہ نظر بل الاثم في مثلہ علی الاخذ لا المعطي علی ما عرف من تقسیم الرشوۃ في کتاب القضاء۳۔

جو کچھ ذکر کیا گیا ہے کہ ادائیگی حج کا سوائے رشوت دینے کے اور کوئی ذریعہ نہیں، تو پھر (اس صورت میں) طاعت گناہ کا سبب ہو جائے گی ، اس پر اعتراض اور اشکال ہے وہ یہ ہے کہ اس نوع کے مسائل میں رشوت لینے والے کو گناہ ہوگا نہ کہ دینے والے کو جیسا کہ کتاب القضاء میں "تقسیم رشوت" کے عنوان سے معلوم ہوا۔ (ت)

اہل و عیال کے پاس جانے یا انھیں لانے کی ضرورت بیشک ضرورت ہے رؤف و رحیم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شریعت ہر گز یہ حکم نہ دے گی کہ تصویر لیں گے تم یہیں رہو اور انھیں سمندر پار پڑا رہنے دو کہ نہ تم ان کی موت وحیات میں شریک ہو سکو نہ وہ تمہاری، تجارت اگر پہلے سے وہاں تھی اور اب اسے قطع کر کے مال وہاں سے لانے کے لئے ایک بار جانا ہے اگر نہ جائے تو مال جائے تو یہ بھی صورت اجازت ہے کہ شرع میں مال شقیق نفس ہے۔

---

[1] القرآن الکریم ۱۶۴/۶ [2] صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱

[3] فتح القدیر کتاب الحج مقدمة یکرہ الخروج الی الحج مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳۲۹/۲ Page 198 of 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Allah the Almighty said: "Your wealth which Allah has made a means of support for you" [1]. Translation: Allah the Almighty has declared: (O people!) those properties of yours which Allah has made the means of your stability and sustenance. (T)

And if one has to go to maintain trade, whether it's for one time with the intention of settling there, or multiple times, but the photograph (for identification/passport) is taken only the first time, then this is also permissible as going once is unavoidable. However, if a photograph must be provided every time, there are two scenarios. First, if that trade is his only source of livelihood and it only functions there; if he brings the goods here they will be wasted or he will suffer severe loss, then this falls under the category of hardship and harm, and 'hardship is to be removed' (Al-Haraju Madfoo'). Second, if there is no significant harm in cutting it off, or that trade would work here too, even if it yields less profit, then permission is granted to go once only for the purpose of cutting it off, not for subsequent times; as it's not permissible for profit, making it permissible would be wrong. In the context of 'Exalting the Word of Allah' (I'la-e-Kalimatullah), there are three scenarios: if some disbelievers wrote from there saying, "We will become Muslims at your hands, come and make us Muslims," then it is obligatory to go, for which it is mandatory even to break the intention of an obligatory (Fard) prayer. It is stated in Al-Hadiqat al-Nadiyyah, under the discussion of 'Aafaat al-Yad' (Evils of the Hand):

And if a Dhimmi (non-Muslim citizen) says to a Muslim, "Present Islam to me," he should cut off (his prayer) even if he is in an obligatory one. Similarly mentioned in Khazanat al-Fatawa [2]. Translation: If a Dhimmi disbeliever says to a Muslim, "Present Islam to me," he should break his intention for the obligatory prayer (and at the first opportunity, make that disbeliever a Muslim). It is mentioned thus in Khazanat al-Fatawa. (T)

Or if some disbelievers there are inclined towards Islam and there is someone to guide them, such that the predominant thought (Zann-e-Ghalib) is that they will become Muslims, then in this case too, permission will be granted because 'predominant thought is joined with certainty' (because predominant thought is attached to certainty. T). Rather, in this case, it should be obligatory as delay in such a situation is not permissible; who knows if the devil might mislead them during the delay and this readiness might fade away. And here one cannot think "I am not the only one appointed," because if everyone thinks like this, no one will go. And if even

this is not the case, and it's like the condition of common disbelievers, then by the Grace of Allah, the call to Islam has reached every atom of the earth. Therefore, now in fighting disbelievers, giving priority to the invitation (to Islam) is only recommended (Mustahabb). It is stated in Al-Hidayah:

1. Al-Qur'an al-Karim 4/5.
2. Al-Hadiqat al-Nadiyyah Sharh al-Tariqat al-Muhammadiyya, Fifth Section, Al-Maktabat al-Nuriyya Lyallpur 2/459.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

अल्लाह तआला ने फरमाया: "तुम्हारे वह माल जिन्हें अल्लाह ने तुम्हारे लिए क़याम (सहारा) का ज़रिया बनाया है" [1]। अनुवाद: अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: (ऐ लोगो!) तुम्हारे वे माल जिन्हें अल्लाह तआला ने तुम्हारे ठहराव और क़याम का ज़रिया बनाया है। (त)

और अगर व्यापार कायम रखने के लिए जाना है, मगर एक ही बार कि फिर वहीं बसने का इरादा है या बार-बार, मगर तस्वीर पहली ही बार ली जाएगी, तो यह भी जायज़ है क्योंकि एक बार जाने के अलावा कोई चारा नहीं। और अगर हर बार तस्वीर देनी होगी, तो दो सूरतें हैं। पहली यह कि उसके पास जीविका का साधन वही व्यापार है और वह व्यापार वहीं चलता है; अगर यहाँ माल ले आए तो बेकार जाएगा या भारी नुकसान होगा, तो यह भी परेशानी और नुकसान की सूरत में आ गया और 'परेशानी दूर की जाती है' (अल-हर्जु मदफ़ू')। और अगर उसे ख़त्म करने में कोई बड़ा नुकसान नहीं है या वह व्यापार यहाँ भी चलेगा, भले ही मुनाफ़ा कम मिले, तो सिर्फ व्यापार समेटने के लिए एक बार जाने की इजाज़त है, दोबारा की नहीं क्योंकि मुनाफ़े के लिए यह नाज़ायज़ है; इसे जायज़ करना गलत होगा। 'अल्लाए कलमतुल्लाह' (अल्लाह के बोल को बुलंद करना) के बारे में तीन सूरतें हैं: अगर वहाँ के कुछ काफिरों ने उसे लिखा कि 'हम तुम्हारे ही हाथ पर मुसलमान होंगे, आकर हमें मुसलमान बना लो', तो जाना ज़रूरी है जिसके लिए फ़र्ज़ नमाज़ की नीयत तोड़ देना वाजिब होता है। हदीक़-ए-नदिया, बहस 'आफ़ात-ए-यद' में है:

और अगर किसी ज़िम्मी ने मुसलमान से कहा, 'मुझ पर इस्लाम पेश करो', तो वह (नमाज़) काट दे चाहे वह फ़र्ज़ में हो। इसी तरह ख़ज़ानतुल फतावा [2] में है। अनुवाद: अगर किसी ज़िम्मी काफिर ने मुसलमान से कहा कि 'मुझ पर इस्लाम पेश कीजिए', तो वह फ़र्ज़ नमाज़ की नीयत तोड़ दे (और पहली फुर्सत में उस काफिर को मुसलमान कर दे)। ख़ज़ानतुल फतावा में ऐसा ही वर्णित है। (त)

या वहाँ कुछ काफ़िर इस्लाम की तरफ झुक रहे हैं और कोई मार्गदर्शन करने वाला हो तो प्रबल संभावना (ज़न्न-ए-ग़ालिब) रहे कि वे मुसलमान हो जाएंगे, इस स्थिति में भी अनुमति होगी क्योंकि 'प्रबल संभावना निश्चितता के समान है' (क्योंकि ज़न्न-ए-ग़ालिब यकीन के साथ जुड़ा हुआ है। त)। बल्कि इस सूरत में भी वाजिब होना चाहिए कि ऐसी हालत में देरी करना जायज़ नहीं, क्या पता देरी में शैतान बहका दे और यह तत्परता ख़त्म हो जाए। और यहाँ यह विचार नहीं हो सकता कि 'मैं ही तो अकेला मुतअय्यन (नियुक्त) नहीं हूँ', क्योंकि अगर हर कोई यही सोचेगा तो कोई नहीं जाएगा। और

अगर यह भी नहीं है और आम काफिरों जैसी हालत है, तो अल्लाह के फज़ल से इस्लाम की दावत ज़मीन के एक-एक ज़र्रे तक पहुँच चुकी है, इसलिए अब काफिरों से लड़ाई में दावत को प्राथमिकता देना केवल मुस्तहब (पसंदीदा) है। हिदाया में है:

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/5।
2. अल-हदीक़तुन नदिया शरह अत-तरीक़तुल मुहम्मदिया, पांचवा हिस्सा, अल-मकतबतुल नूरिया लायलपुर 2/459।

पृष्ठ 199 का 674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

قال اللہ تعالٰی "اَمْوٰلَکُمُ الَّتِیْ جَعَلَ اللہُ لَکُمْ قِیٰمًا" ۱- اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) تمہارے وہ مال کہ جنہیں اللہ تعالٰی نے تمہارے ٹھہراؤ اور قیام کا ذریعہ بنایا ہے۔ (ت)

اور اگر تجارت قائم رکھنے کو جانا ہے مگر ایک ہی بار کہ پھر وہیں توطن کا ارادہ ہے یا بارہا، مگر تصویر اول ہی بار لی جائے گی تو یہ بھی جواز میں ہے کہ ایک بار جانے سے چارہ نہیں، اور اگر ہر بار تصویر دینی ہو گی تو دو صورتیں ہیں۔ اول یہ کہ اس کے پاس ذریعہ رزق وہی تجارت ہے اور وہ تجارت وہیں چلتی ہیں، اگر یہاں مال اٹھا لائے بیکار جائے یا نقصان شدید اٹھائے تو یہ بھی حرج و ضرر کی صورت میں آگیا والحرج مدفوع، اور اگر اس کے قطع میں معتمد بہ ضرر نہیں یا وہ تجارت یہاں بھی چلے گی اگر چہ نفع کم ملے گا تو صرف بغرض قطع ایک بار جانے کی اجازت ہے دوبارہ کی نہیں کہ منفعت کے لئے ناروا، روا کرنا روا، اعلائے کلمتہ اللہ میں تین صورتیں ہیں اگر کچھ کافروں نے وہاں سے اسے لکھا کہ ہم تمہارے ہی ہاتھ پر مسلمان ہوں گے آکر ہمیں مسلمان کر لو، تو لازم ہے کہ جائے کہ اس کے لئے فرض نماز کی نیت توڑ دینا واجب ہوتا ہے۔ حدیقہ ندیہ بحث آفات الید میں ہے:

وقال ذمی للمسلم اعرض علی الاسلام یقطع وان کان فی الفرض کذا فی خزانۃ الفتاوی ۲- اگر کسی ذمی کافر نے مسلمان سے کہا کہ مجھ پر اسلام پیش کیجئے، تو وہ فرض نماز کی نیت توڑ دے (اور پہلی فرصت میں اس کافر کو مسلمان کر دے) خزانہ الفتاوی میں یونہی مذکور ہے۔ (ت)

یا وہاں کچھ کفار اسلام کی طرف مائل ہیں کوئی ہدایت کرنے والا ہو تو ظن غالب رہے کہ مسلمان ہو جائیں گے، اس صورت میں بھی اجازت ہو گی فان الظن الغالب ملتحق بالیقین (کیونکہ ظن غالب

(یعنی غالب گمان) یقین کے ساتھ لاحق ہے۔ ت) بلکہ اس صورت میں بھی وجوب چاہئے کہ ایسی حالت میں تاخیر جائز نہیں، کیا معلوم کہ دیر میں شیطان راہ مار دے اور یہ مستعدی جاتی رہے اور یہاں یہ خیال نہیں ہو سکتا کہ کچھ میں ہی تو متعین نہیں کہ ہر ایک یہی خیال کرے تو کوئی نہ جائے گا اور اگر یہ بھی نہیں عام کفار کی سی حالت ہے تو بحمد اللہ دعوت اسلام ایک ایک ذرہ زمین کو پہنچ چکی، و لہذا اب قتال کفار میں تقدیم دعوت صرف مستحب ہے۔ ہدایہ میں ہے:

۱ القرآن الکریم ۴/ ۵ ۲ الحدیقۃ الندیہ شرح الطریقۃ المحمدیہ الصنف الخامس المکتبۃ النوریہ لائلپور ۲/ ۴۵۹

It is desirable (mustahabb) to invite someone to Islam again, with emphasis on warning, even if the message of Islam has already reached them, but it is not obligatory. (T)

Now this has only come to the level of benefit; permission should not be needed for it. Yes, if it is known that the message of Islam has not yet reached there, then preaching is obligatory. This would be like the second case where it would depend on permission. It is clear that the case in question is a new and fresh situation, a rare instance in books, never heard of before. What this humble servant has mentioned is the requirement, and from the Almighty Lord, there is hope for correctness and reward.

If I am correct (meaning I have said the right thing), then it is from my Lord, and praise be to Him. And if I am mistaken, then it is from myself and from Satan. Therefore, Allah the Almighty and His Beloved Messenger are both free from any responsibility for it. Allah is the Possessor of Great Majesty and High Status. May Allah's mercy and peace be upon the Noble Messenger, and Allah knows best. (T)

---

1 Al-Hidayah, Kitab al-Siyar, Bab Kayfiyat al-Qital, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Karachi, 520/2

जिस व्यक्ति तक इस्लाम का संदेश पहुँच चुका हो, उसे चेतावनी में अधिकता करते हुए दोबारा इस्लाम का निमंत्रण देना मुस्तहब (पसंदीदा) है, लेकिन वाजिब (अनिवार्य) नहीं। (त)

अब यह केवल लाभ के स्तर पर आ गया है, इसके लिए अनुमति की आवश्यकता नहीं होनी चाहिए। हाँ, यदि यह ज्ञात हो कि वहाँ अभी तक इस्लाम का संदेश नहीं पहुँचा है, तो प्रचार करना अनिवार्य है। यह दूसरी स्थिति के समान होगा जहाँ यह अनुमति पर निर्भर होगा। स्पष्ट है कि प्रश्न की स्थिति एक नई और ताज़ा स्थिति है, जो पुस्तकों में दुर्लभ है और इससे पहले कभी सुनने में नहीं आई। इस फ़क़ीर ने जो कुछ उल्लेख किया है वह आवश्यकता है और मौला तआला से सही होने और सवाब की आशा है।

यदि मैं सही हूँ (अर्थात मैंने सही कहा है), तो वह मेरे पालनहार की ओर से है और उसकी प्रशंसा है। और यदि मैं गलत हूँ, तो वह मेरी अपनी ओर से और शैतान के वसवसे से है। अतः अल्लाह तआला और उसके प्रिय रसूल दोनों इससे मुक्त हैं। अल्लाह तआला बड़ी शान वाला और उच्च स्तर वाला है। महान रसूल पर अल्लाह की दया और शांति हो, और अल्लाह सबसे अधिक ज्ञान रखने वाला है। (त)

---

1 अल-हिदाया, किताब अल-सियर, बाब कैफियत अल-क़िताल, अल-मकतबा अल-अरबिया, कराची, 520/2

पृष्ठ 200/674

یستحب ان یدعو من بلغه الدعوة مبالغة فی الانذار ولا یجب ذلك ۔ ۱ جس شخص کو دعوتِ اسلام پہنچ گئی ہو تو اسے ڈراوے میں مبالغہ کرتے ہوئے دوبارہ اسلام کی دعوت دینا مستحب ہے لیکن واجب نہیں۔(ت)

اب یہ صرف منفعت کے درجہ میں آگیا اس کے لئے اجازت نہ چاہئے، ہاں اگر معلوم ہو کہ وہاں ہنوز دعوتِ اسلام پہنچی ہی نہیں تو تبلیغ واجب ہے یہ صورتِ دوم کی مثل ہو کہ اجازت میں رہے گا، ظاہر ہے کہ صورتِ سوال وہ نئی تازی حال کی صورت ہے کہ کتب میں ہو نادر کنار اس سے پہلے کبھی سننے ہی میں نہیں آئی، فقیر نے جو کچھ ذکر کیا تقاضا ہے اور مولٰی تعالٰی سے امیدِ صواب و ثواب ہے،

فان اصبت فمن ربی وله الحمد وان اخطأت فمنی و من الشیطان واللہ ورسوله عنه برئیان جل وعلا و صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم ، واللہ تعالٰی اعلم۔ اگر میں مصیب ہوا (مراد یہ کہ میں نے ٹھیک کہا) تو پھر یہ میرے پروردگار کی طرف سے ہے اور اگر میں خطا کار ہوا تو پھر یہ میرا قصور اور شیطان کا وسوسہ ہے لہٰذا اللہ تعالٰی اور اس کا محبوب رسول دونوں اس سے بری الذمہ ہیں، اللہ تعالٰی بڑی شان والا اور بلند مرتبہ ہے۔ رسول گرامی پر اللہ تعالٰی کی رحمت اور سلام ہو ، اور اللہ سب سے زیادہ علم رکھتا ہے۔ (ت)

---

۱ الھدایہ کتاب السیر باب کیفیۃ القتال المکتبۃ العربیہ کراچی ۲/۵۲۰

Volume 21 Fatawa Razawiyya

Treatise: Jali an-Nass fi Amakin al-Rukhas 1337 AH (Clear Evidence regarding Places of Concession)

Problem 77: Sometimes concessions are granted in certain prohibited matters. What is their general detail?

Arabic Text

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah Who sent our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with a generous, easy, bright, and clear Sharia, whose night is like its day. And the most excellent blessings and most perfect peace be upon him who made lawful for us the pure things and forbade for us the impure things, and removed from us the burdens and shackles that were upon previous nations. And upon his family, his companions, his saints, and his group whom He has made...

Urdu Translation

I begin with the sacred name of Allah, who is extremely Merciful and Compassionate. Every kind of praise is for that Allah Who sent our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) by giving such a Sharia which is spacious, soft, easy and extremely bright, whose night is like the day. And may excellent blessings and the most perfect peace descend upon him who made pure and clean things lawful for us, and made dirty things forbidden for us, and removed from us the burdens, yokes and sins that were upon previous nations, and also upon his descendants, companions, friends and their group (blessings and...)

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

रिसाला: जली अन-नस फी अमाकिन अर-रुख़स 1337 हिजरी (अनुमति के स्थानों के वर्णन में स्पष्ट प्रमाण)

मसला 77: कभी-कभी कुछ वर्जित कार्यों में अनुमति मिल जाती है, उनका संक्षिप्त विवरण क्या है?

अरबी पाठ

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम।
अल्हम्दुलिल्लाहिल्लज़ी बअ़सा नबिय्यना सल्लल्लाहु तआ़ला अलैहि वसल्लम बिशरीअ़तिन समहतिन सहलतिन गर्राअ बैज़ाअ़ लैमहा कनहारिहा व अफ़ज़लुस सलाति व अकमलुस सलामि अ़ला मन अहल्ला लनत्तय्यिबाति व हर्रमा अ़लैनल खबाइसा व वज़अ़ अ़न्ना मा काना अ़लल उममिल खालियति मिनल इस्रि वल अग़लालि व औज़ारीहा व अ़ला आलिही व सहबिही व औलियाइही व हिज़बिहिल्लज़ीना जअ़लहुम...

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला के पवित्र नाम से शुरू करता हूँ जो बेहद रहम करने वाला मेहरबान है। हर किस्म की तारीफ उस अल्लाह तआला के लिए है जिसने हमारे नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को ऐसी शरीअत देकर भेजा जो कुशादा, नर्म, आसान और बेहद रोशन है जिसकी रात दिन की तरह है। और उम्दा दरूद और सबसे ज़्यादा कामिल सलाम उन पर नाज़िल हो जिन्होंने हमारे लिए पाक और सुथरी चीज़ें हलाल फरमा दीं, और गंदी चीज़ें हम पर हराम कर दीं, और जो बोझ, तौक और गुनाह गुज़िश्ता उम्मतों के ज़िम्मे थे, वे हमसे उतार दिए, और उनकी औलाद, सहाबा, दोस्त और उनके गिरोह पर भी (दरूद व...)

पृष्ठ 674 का 201

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

رسالہ جلی النص فی اماکن الرخص ۱۳۳۷ھ (مقامات رخصت کے بیان میں واضح نص)

مسئلہ ۷۷: بعض اوقات بعض ممنوعات میں رخصت ملتی ہے ان کی اجمالی تفصیل کیا ہے ؟

عربی عبارت

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذی بعث نبينا صلی الله تعالٰی علیہ وسلم بشريعة سمحة سهلة غراء بيضاء ليلها كنهارها وافضل الصلوة واكمل السلام علی من احل لنا الطيبات وحرم علينا الخبائث ووضع عنا ما كان علی الامم الخالية من الاصرو الاغلال واوزارها وعلی اله وصحبه واوليائه وحزبه الذين جعلهم

اردو ترجمہ

اللہ تعالٰی کے مقدس نام سے شروع کرتا ہوں جو بے حد رحم کرنے والا مہربان ہے ہر قسم کی تعریف اس اللہ تعالٰی کے لئے ہے کہ جس نے ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ایسی شریعت دے کر بھیجا جو کشادہ، نرم، آسان اور بے حد روشن ہے جس کی رات دن کی طرح ہے۔ اور عمدہ درود اور سب سے زیادہ کامل سلام ان پر نازل ہو کہ جنہوں نے ہمارے لئے پاک اور ستھری چیزیں حلال فرمادیں، اور گندی چیزیں ہم پر حرام کردیں، اور جو بوجھ طوق اور گناہ گزشتہ امتوں کے ذمے تھے وہ ہم سے اتار دیئے، اور ان کی اولاد، صحابہ، دوست اور ان کے گروہ پر بھی (درود و

Fatawa Razawiyya - Volume 21

(Boxed Text:) Their Lord made them a middle nation, so they spoke with truth and stood for justice, and they succeeded through the bounties and lights of the Sharia. (May peace be upon them) whom their Lord made a middle nation, then they expressed the truth and established justice, and because of the bounties and lights of the Sharia, they became successful. Then, because of them, upon us, and for them, and within them, O Most Merciful of those who show mercy! let it remain every moment and forever and ever, according to the number of hairs of sacrificial camels, the wool of rams, and the hair of goats. O Allah! Grant this prayer of ours the honor of acceptance. (Amen!)

Afterwards, these few lines are 'Shifa al-Sutur bi-Awn al-Ghafoor Lam'at al-Noor' (a few lines lifting the veil, with the help of the Forgiver, the shining light. - T) regarding the statement that sometimes permission is granted in certain prohibitions. What is its brief detail? It is clear that not every prohibited thing can become permissible at some time or other, nor is it such that every time something prohibited has the potential for exemption. On the other hand, there appears to be a superficial conflict in some jurisprudential rules regarding this.

First: The principle is that 'Repelling harms is more important than acquiring benefits' (1). Ward off corruption is more important than obtaining a benefit. A Hadith is mentioned: 'Leaving an atom of what Allah has forbidden is better than the worship of the two heavy weights (Jinn and Mankind)' (2). Leaving a single atom of a Sharia prohibition is better than the worship of humans and Jinn. This rule points towards absolute prohibition.

Second: 'Necessities make the prohibited permissible' (3). Compulsions make the forbidden lawful.

I say: (I say - T) This is derived from the noble verse 'Fear Allah as much as you are able' (4) and the noble verse...

Footnotes: 1. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Al-Qa'idah al-Khamisah, Idara al-Quran Karachi, 1/125 2. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Al-Qa'idah al-Khamisah, Idara al-Quran Karachi, 1/125 3. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Al-Qa'idah al-Khamisah, Idara al-Quran Karachi, 1/118 4. Al-Quran al-Karim, 2/286

फतावा रजविया - जिल्द 21

(बॉक्स में लिखा पाठ:) उनके रब ने उन्हें एक मध्यम उम्मत बनाया, तो उन्होंने सच कहा और न्याय के साथ खड़े रहे, और शरीअत के अनुग्रह और नूर से सफल हुए। (सलाम हो) जिन्हें उनके परवरदिगार ने दरमियानी उम्मत बनाया, फिर उन्होंने हक बयान फरमाया और इंसाफ कायम किया, और शरीअत के फुयूज़ात व अनवार की वजह से कामयाब हुए, फिर उनकी वजह से हम पर और उनके लिए और उनके अंदर, ऐ सबसे बड़े रहम करने वाले! हर लम्हा और हमेशा हमेशा रहे, कुर्बानी के ऊंटों के बाल और मेंढों की ऊन और बकरियों के बालों की तादाद के मुताबिक रहे, या अल्लाह! हमारी इस दुआ को शर्फे कबूलियत से नवाज़ दे। (आमीन!)

अम्मा बाद, ये चंद सतूर का 'शिफ़ा अल-सुतूर बि-औन अल-ग़फ़ूर लामअत अल-नूर' (चंद सतरें पर्दा उठाने वाली, गुनाह बख्शने वाले रोशन नूर की मदद से। - त) इस बयान में हैं कि बाज़ औकात बाज़ ममनूआत (वर्जित चीज़ों) में रुख्सत (छूट) मिलती है। इसकी इजमाली तफसील क्या है। ज़ाहिर है कि न हर ममनू किसी न किसी वक्त मुबाह हो सकता है न हर वक्त ऐसा कि किसी न किसी ममनू में रुख्सत की काबिलियत रखता है उधर इसके मुताल्लिक बाज़ कवाइद-ए-फिक्हिया में बज़ाहिर तआरुज़ (विरोध) मालूम होता है,

एक: असल ये है कि 'दर-उल-मफासिद अहम मिन जलब अल-मसालेह' (1) मफ़सदा (बुराई) का दफ़ा (रोकना) मसलहत की तहसील (प्राप्ति) से ज़्यादा अहम है। हदीस ज़िक्र की जाती है: 'तर्कए-ज़र्रा मिम्मा नहल्लाहु अन्हु अफ़ज़ल मिन इबादत अल-सकलैन' (2) - एक ज़र्रा ममनू-ए-शरई का छोड़ देना जिन व इंस की इबादत से अफज़ल है। ये कायदा मुतलकन लिहाज़-ए-नही बताता है।

दोम: 'अज़-ज़रूरात तुबीहुल महज़ूरात' (3) मजबूरियां ममनू को मुबाह (वैध) कर देती हैं।

अकौल: (मैं कहता हूँ - त) इसका इस्तिनबात करीमा 'फत्तकुल्लाह मसतता-अतुम' (4) व करीमा...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-अश्बाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, अल-काएदा अल-खामिसा, इदारा अल-कुरान कराची, 1/125 2. अल-अश्बाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, अल-काएदा अल-खामिसा, इदारा अल-कुरान कराची, 1/125 3. अल-अश्बाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, अल-काएदा अल-खामिसा, इदारा अल-कुरान कराची, 1/118 4. अल-कुरान अल-करीम, 2/286

(باکس میں متن:) ربھم امۃ وسطا فقالوا بالحق وقاموا بالعدل وفاز وابفیوض الشریعۃ وانوارہا وعلینا بھم و لھم وفیھم یاارحم الراحمین ابدالابدین فی کل ان وحین عدد اوبار الھدایا واصواف الضحایا واشعار ہا آمین! (سلام ہو) جن کو ان کے پروردگار نے درمیانی امت بنایا، پھر انھوں نے حق بیان فرمایا اور انصاف قائم کیا، اور شریعت کے فیوضات وانوار کی وجہ سے کامیاب ہوئے، پھر ان کی وجہ سے ہم پر اور ان کے لئے اور ان کے اندر، اے سب سے بڑے رحم کرنے والے ! ہر لمحہ اور ہمیشہ ہمیشہ رہے، قربانی کے اونٹوں کے بال اور مینڈھوں کی اون اور بکریوں کے بالوں کی تعداد کے مطابق رہے، یا اللہ ! ہماری اس دعا کو شرف قبولیت سے نواز دے۔ (ت)

امّا بعد، یہ چند سطور کا شفہ السطور بعون الغفور لامعۃ النور(چند سطریں پردہ اٹھانے والی، گناہ بخشنے والے روشن نور کی مدد سے۔ ت) اس بیان میں ہیں کہ بعض اوقات بعض ممنوعات میں رخصت ملتی ہے۔ اس کی اجمالی تفصیل کیا ہے۔ ظاہر ہے کہ نہ ہر ممنوع کسی نہ کسی وقت مباح ہو سکتا ہے نہ ہر وقت ایسا کہ کسی نہ کسی ممنوع میں رخصت کی قابلیت رکھتا ہے ادھر اس کے متعلق بعض قواعد فقہیہ میں بظاہر تعارض معلوم ہوتا ہے،

ایک: اصل یہ ہے کہ درء المفاسد اھم من جلب المصالح (1) مفسدہ کا دفع مصلحت کی تحصیل سے زیادہ اہم ہے۔ حدیث ذکر کی جاتی ہے: ترک ذرۃ مما نہی اللہ عنہ افضل من عبادۃ الثقلین (2)۔ ایک ذرہ ممنوع شرعی کا چھوڑ دینا جن وانس کی عبادت سے افضل ہے۔ یہ قاعدہ مطلقا لحاظ نہی بتاتا ہے۔

دوم: الضرورات تبیح المحظورات (3) مجبوریاں ممنوع کو مباح کردیتی ہیں۔

اقول: (میں کہتا ہوں ۔ ت) اس کا استنباط کریمہ "فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ" (4) و کریمہ

حواشی: 1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الخامسۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۲۵ 2 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الخامسۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۲۵ 3 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الخامسۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۱۸ 4 القرآن الکریم ۲/ ۲۸۶

صفحہ 202 از 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

"Allah does not burden a soul beyond its capacity" [1] - meaning practice piety as much as possible; Allah does not put a burden on any soul more than its strength. This is stated absolutely in consideration of necessity.

Third: "Whoever is afflicted with two trials, let him choose the lighter of them." [2] A person caught between two calamities should choose the lighter one. I say: (I mean. t) This is derived from the noble verse "except one who is forced while his heart is content with faith" [3] (except the person who is coerced while his heart is satisfied with faith. t). This rule does not apply to both at once but requires a comparison.

Fourth: "Harm is to be removed." [4] (Damage is done away with. t) Harm is repelled. Allah Almighty says: "He has not placed upon you in the religion any difficulty." [5] (Allah Almighty has said) He has kept no constriction for you in religion. The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) says:

There should be neither harming nor reciprocating harm. (Narrated by Ibn Majah [6] from 'Ubadah alone. | There should be no harm caused nor harm returned. (Ibn Majah narrated it from Hazrat Ubadah. Narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) with a good chain of narration.) | It was narrated and Imam Ahmad narrated from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him) with a good chain. (t)

Committing a prohibited act is also a harm, so this is consistent with the first principle, and human necessity (unmet) is also a harm, so it is according to the second principle.

Fifth: "Hardship brings ease." [7] Hardship brings facility. And in the same meaning is "whenever things become narrow..."

1. Al-Quran Al-Karim 2/286
2. Kashf al-Khafa, Hadith 2398, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/270, Al-Ashbah wal-Naza'ir, First Art, Fifth Rule, Idara al-Quran Karachi 1/123
3. Al-Quran Al-Karim 16/106
4. Al-Ashbah wal-Naza'ir, First Art, Fifth Rule, Idara al-Quran Karachi 1/118
5. Al-Quran Al-Karim 22/78
6. Sunan Ibn Majah, Book of Rulings, Chapter: Regarding one who builds in his right what harms his neighbor etc., H.M. Saeed Company Karachi, p. 170;

Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/305

7. Al-Ashbah wal-Naza'ir, First Art, Fourth Rule, Idara al-Quran Karachi 1/189

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

"अल्लाह किसी जान पर उसकी ताक़त से ज़्यादा बोझ नहीं रखता" [1] में है, यानी अपनी सामर्थ्य के अनुसार परहेज़गारी करो; अल्लाह किसी जान पर उसकी क्षमता से अधिक भार नहीं डालता। यह पूर्ण रूप से ज़रूरत के लिहाज़ से फ़रमाता है।

तीसरा: "जो दो मुसीबतों में फंस जाए, वह उनमें से हल्की को चुने" [2]। दो बलाओं में फंसा हुआ व्यक्ति उनमें से आसान को चुन ले। मैं कहता हूँ: (त) यह आयत-ए-करीमा "मगर वह जिस पर ज़बरदस्ती की जाए और उसका दिल ईमान पर मुतमईन (संतुष्ट) हो" [3] से माखूज़ (लिया गया) है। यह नियम दोनों पर लागू नहीं होता बल्कि तुलना चाहता है।

चौथा: "नुक़सान को दूर किया जाए" [4]। (नुक़सान को दूर किया जाता है। त) नुक़सान को रफ़ा (खत्म) किया जाता है। अल्लाह अज़्ज़वजल ने फ़रमाया: "दीन (धर्म) में तुम पर कोई तंगी नहीं रखी" [5]। (अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया) तुम पर दीन में कोई तंगी न रखी। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

न नुक़सान उठाओ और न नुक़सान पहुँचाओ। (इब्ने माजा [6] ने हज़रत उबादा से रिवायत किया है। | न नुक़सान हो न नुक़सान दो, (इब्ने माजा ने इसे हज़रत उबादा से हज़रत इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अच्छी सनद के साथ।) | रिवायत किया और इमाम अहमद ने अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। (त)

ममनू (वर्जित) काम का करना भी नुक़सान है, तो यह पहले सिद्धांत के अनुकूल है; और इंसानी ज़रूरत (का पूरा न होना) भी नुक़सान है, तो यह दूसरे सिद्धांत के मुताबिक़ है।

पाँचवाँ: "तक्लीफ़ आसानी लाती है" [7]। मशक्क़त (कठिनाई) आसानी लाती है। और इसी के अर्थ में है 'मा ज़ाक़' (जब मामला तंग हो जाए...)।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/286
2. कश्फ़ुल ख़फ़ा हदीस 2398 दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत 2/270, अल-अशबाह वल नज़ाइर अल-फ़न्नुल अव्वल अल-क़ायदतुल ख़ामिसह इदारातुल क़ुरआन कराची 1/123
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 16/106

4. अल-अशबाह वल नज़ाइर अल-फ़न्नुल अव्वल अल-क़ायदतुल ख़ामिसह इदारातुल क़ुरआन कराची 1/118
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 22/78
6. सुनन इब्ने माजा किताबुल अहकाम बाब: मन बना फ़ी हक़्क़िही मा यज़ुर्रु बे जारिही... एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 170; मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल अन इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) अल-मकतबुल इस्लामी बेरुत 1/305
7. अल-अशबाह वल नज़ाइर अल-फ़न्नुल अव्वल अल-क़ायदतुल रबेअह इदारातुल क़ुरआन कराची 1/189

"لَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَہَا" ۱ میں ہے یعنی مقدور بھر پر ہیز گاری کرو اللہ کسی جان پر اس کی طاقت سے زیادہ بوجھ نہیں رکھتا، یہ مطلقاً لحاظِ ضرورت فرماتا ہے۔

سوم: من ابتلی بلیتین اختار اھونھما ۲ دو بلاؤں کا مبتلا ان میں ہلکی کو اختیار کرے۔ اقول: (میں کہتا ہوں۔ ت) یہ کریمہ "اِلَّا مَنْ اُکْرِہَ وَقَلْبُہٗ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِیْمَانِ" ۳ (مگر وہ شخص کہ جس پر زبردستی کی جائے جبکہ اس کا دل ایمان سے مطمئن ہو۔ ت) سے ماخوذ ہے یہ قاعدہ دونوں اطلاق نہیں کرتا بلکہ موازنہ چاہتا ہے۔

چہارم: الضرر یزال ۴ (نقصان کو دور کیا جاتا ہے۔ ت) ضرر مدفوع ہے۔ قال عز وجل "مَا جَعَلَ عَلَیْکُمْ فِی الدِّیْنِ مِنْ حَرَجٍ" ۵ (اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا) تم پر دین میں کوئی تنگی نہ رکھی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لا ضرر ولا ضرار، رواہ ابن ماجۃ ۶ عن عبادۃ واحد | نہ ضرر ہو نہ ضرر دو، (ابن ماجہ نے اس کو حضرت عبادہ سے عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم بسند حسن۔ | روایت کیا اور امام احمد نے عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا ہے۔ (ت)

ارتکاب ممنوع بھی ضرر ہے تو یہ اصل اول سے موافق ہے اور انسانی ضرورت بھی ضرر ہے تو اصل دوم کے مطابق ہے۔

پنجم: المشقۃ تجلب التیسیر ۷ مشقت آسانی لاتی ہے۔ اور اسی کے معنی میں ہے ماضاق

۱ القرآن الکریم ۲ / ۲۸۶ ۲ کشف الخفاء حدیث ۲۳۹۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۲۷۰ ، الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الخامسۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۲۳ ۳ القرآن الکریم ۱۶ / ۱۰۶ ۴

الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدة الخامسة ادارة القرآن کراچی ۱ / ۱۱۸ ۵ القرآن الکریم ۲۲ / ۷۸ ۶ سنن ابن ماجہ کتاب الاحکام باب من بنی فی حقه ما یضر بجاره الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۷۰، مسند امام احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی الله عنہما المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۳۰۵ ۷ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدة الرابعة ادارة القرآن کراچی ۱ / ۱۸۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

Al-Amru idha Ittasa'a (No matter became narrow except that spaciousness was placed in it. - T) The Almighty Lord says: "Allah intends for you ease and does not intend for you hardship." (2:185) | Allah wants ease for you and does not want difficulty for you. Its scope is wider than [just] necessity and compulsion.

Sixth: What is prohibited to take is also prohibited to give. That whose taking is forbidden, its giving is also forbidden. Allah Almighty said: "And do not cooperate in sin and aggression." (5:2) | (Allah Almighty said:) Do not help one another in sin and exceeding limits.

Seventh: Actions are but by intentions and for every person is only what he intended. | Actions depend on intentions, and for everyone is their intention.

Allah Almighty said: "O you who have believed, upon you is [responsibility for] yourselves. Those who have gone astray will not harm you when you have been guided." (5:105) | O believers! Keep yourselves on the right path; the straying of others will not harm you as long as you are on the right path.

We see that taxes have been collected during Hajj for a long time, and Hajj does not become forbidden because of it. For hundreds of years, taxes and duties have existed on trade all over the world; trade is not stopped because of this. This is according to the seventh rule. But taking and giving interest are both forbidden; a Sahih Hadith curses both parties. In another Hadith, it is stated:

"The bribe-giver and the bribe-taker are both in the fire." | Both the bribe-giver and the bribe-taker are in Hell.

This is according to the sixth rule. Therefore, there should be a description of those occasions and places, within the extent of capacity, where concessions [rukshat] are allowed.

Footnotes: 1. Al-Ashbah wan-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Rule 4, 1/177 2. Al-Quran al-Karim 2/185 3. Al-Ashbah wan-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Rule 14, Idara al-Quran Karachi, 1/189 4. Al-Quran al-Karim 2/5 5. Sahih al-Bukhari, Chapter on how the revelation began, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/2 6. Al-Quran al-Karim 5/105 7. Kanz al-Ummal, with reference to Tibb p. 7, Hadith 15077, Mu'assasatu al-Risalah Beirut 6/113, At-Targhib wat-Tarhib, regarding the bribe-giver and taker, Mustafa al-Babi Egypt 3/180

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

"अल-अम्र इज़ा इत्तसा'आ" (कोई मामला तंग नहीं हुआ मगर उसमें कुशादगी (विस्तार) रखी गई)। मौला सुबहानहु फरमाता है: "अल्लाह तुम्हारे साथ आसानी चाहता है और तुम पर दुश्वारी नहीं चाहता।" (क़ुरआन 2/185) | अल्लाह तुम्हारे साथ आसानी चाहता है और तुम पर मुश्किल नहीं चाहता। इसका दायरा ज़रूरत और मजबूरी से ज़्यादा वसी' (व्यापक) है।

छठा: "मा हरम अख्ज़ुहु हराम अताओहु" (जिसका लेना हराम है, उसका देना भी हराम है)। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और गुनाह और सरकशी (ज़्यादती) के कामों में एक दूसरे की मदद न करो।" (क़ुरआन 5/2) | (अल्लाह तआला ने फरमाया:) पाप और सीमा पार करने में एक-दूसरे की सहायता न करो।

सातवाँ: "इन्नमल आमालु बिन-नियात व इन्नमा लिकुल्लि इमरिइम-मा नवा" | कार्यों का दारोमदार नीयत पर है और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की।

अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है: "ऐ ईमान वालो! तुम अपनी फ़िक्र करो, जब तुम हिदायत पर हो तो जो गुमराह हुआ वह तुम्हें कोई नुकसान नहीं पहुँचा सकता।" (क़ुरआन 5/105) | ईमान वालो! तुम खुद को ठीक रखो, किसी का भटकना तुम्हें नुकसान नहीं पहुँचाएगा जब तुम सीधे रास्ते पर होगे।

हम देखते हैं कि हज के दौरान लंबे समय से टैक्स लिए जा रहे हैं, और इससे हज मना (वर्जित) नहीं हो जाता। सदियों से दुनिया भर में व्यापार पर टैक्स और चुंगियां लग रही हैं, लेकिन व्यापार बंद नहीं किया जाता। यह सातवें कायदे के अनुसार है। लेकिन सूद (ब्याज) का लेना-देना दोनों हराम हैं, एक सहीह हदीस में दोनों पर लानत भेजी गई है। दूसरी हदीस में फ़रमाया गया:

"रिश्वत देने वाला और लेने वाला दोनों आग (जहन्नम) में हैं।" | रिश्वत देने वाला और लेने वाला दोनों नर्क में हैं।

यह छठे कायदे के अनुसार है, इसलिए सामर्थ्य के अनुसार उन अवसरों और स्थानों का विवरण होना चाहिए जहाँ छूट (रुख़सत) है।

फुटनोट्स: 1. अल-अशबाह वन-नज़ाइर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, कायदा 4, 1/177 2. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/185 3. अल-अशबाह वन-नज़ाइर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, कायदा 14, इदारत अल-क़ुरआन कराची, 1/189 4. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/5 5. सहीह अल-बुखारी, बाब: वह्य की

शुरुआत कैसे हुई, पुरानी कुतुब ख़ाना कराची, 1/2 6. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/105 7. कन्ज़ अल-उम्माल ब-हवाला-ए-तिब, हदीस 15077, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 6/113, अत-तर्ग़ीब वत-तर्हीब, रिश्वत देने और लेने वाले का बयान, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/180

पृष्ठ 204/674

امر الاتسع 1 (کوئی معاملہ تنگ نہیں ہوا مگر اس میں کشادگی رکھی گئی ہے) مولی سبحانہ فرماتا ہے: "يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ" 2 | اللہ تمہارے ساتھ آسانی چاہتا ہے اور تم پر دشواری نہیں چاہتا۔ اس کا دائرہ ضرورت و مجبوری سے وسیع تر ہے۔ ششم: ماحرم اخذہ 3 حرام اعطاؤہ جس کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام۔ قال تعالی: "وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" 4 | (اللہ تعالی نے فرمایا:) گناہ اور حد سے بڑھنے پر ایک دوسرے کی مدد نہ کرو۔ ہفتم: انما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوی 5 | اعمال نیتوں پر ہیں اور ہر ایک کے لئے اس کی نیت۔

قال عزوجل: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ" 6 | ایمان والو! آپ ٹھیک رہو دوسرے کا بھٹکنا تمہیں ضرر نہ دے گا جب تم راہ پر ہو۔

ہم دیکھتے ہیں حج میں مدت سے ٹیکس لئے جاتے ہیں اور اس سے حج ممنوع نہیں ہو جاتا، تجارتوں پر صدہا سال سے تمام دنیا میں ٹیکس اور چنگیاں ہیں اس سے تجارت بند نہیں کی جاتی یہ قاعدہ ہفتم کے موافق ہے لیکن سود کا لینا دینا دونوں حرام، حدیث صحیح میں دونوں پر لعنت فرمائی، دوسری حدیث میں ارشاد ہوا: الراشی والمرتشی کلاھما فی النار 7 | رشوت دینے اور لینے والا دونوں جہنم میں ہیں۔ یہ قاعدہ ششم کے مطابق ہے لہذا بقدر وسعت ان مواقع واماکن کا بیان چاہئے جہاں رخصت

---

1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعۃ ۱/ ۱۷۷ 2 القرآن الکریم ۲/ ۱۸۵ 3 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعۃ عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۸۹ 4 القرآن الکریم ۲/ ۵ 5 صحیح البخاری باب کیف ما کان بدء الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲ 6 القرآن الکریم ۵/ ۱۰۵ 7 کنز العمال

بحوالہ طب ص حدیث ۱۵۰۷۷ موسسة الرساله بیروت ۶/ ۱۱۳، الترغیب والترهیب تریب الراشی والمرتشی مصطفی البابی مصر ۳/ ۱۸۰

Fatawa Razawiyya Volume 21

...is found, and where not, that the applications of these rules are clear. Furthermore, numerous issues and extensive discussions, by Allah's permission, are clear and apparent. Also, the mercies of this pure Shariah and its moderation, and in contrast to the laws of the Jews and Christians, the distinction from sheer severity and leniency is manifest. And success is through Allah (Success is achieved only through the grace of Allah Almighty). Scholars state: There are five levels: (1) Necessity (Dharurat), (2) Need (Hajat), (3) Benefit (Manfa'at), (4) Adornment (Zeenat), (5) Excess (Fuzool). The absolute investigator Imam demonstrated this in the types of eating and defined necessity as that without which one would perish or be close to perishing. And need is that one would fall into hardship and difficulty. He did not provide definitions for the rest but gave examples: benefit is wheat bread and goat meat; adornment is halwa and sweets; excess is doubtful or forbidden food. And it is narrated in Ghamz al-Uyun[1] under the rule 'Harm shall be removed' and he restricted himself to it. (In Ghamz al-Uyun, it was narrated from this rule that harm should be removed. And he sufficed with this). This humble servant, according to his understanding, will speak generally and say: (So I say) there are five things for the preservation of which the establishment of Divine laws exists: religion, intellect, lineage, life, and property. All actions, except for pure futility, revolve around them. Now, if an action (which includes omission in the sense of refraining, which is within power and under obligation, and not in the sense of non-existence as mentioned in al-Ghamz etc.) is such that something depends on it, so that without it, it would be lost or close to being lost, then this level is necessity. For example, for religion: learning the articles of faith and individual obligations (faraid-e-ayn); for intellect and lineage: refraining from wine and adultery; for the soul: eating and drinking enough to sustain the body; for property: earning and repelling usurpation, and the like. And if there is no total dependence, but in its omission there is attachment of hardship, harm, and difficulty, then it is a need (hajat). For example, a lamp for living, as it was not something everything depended on. In the beginning of the era of Prophethood, upon its master be the best blessings and salutations, there were no lamps in those blessed and holy chambers. The Mother of the Believers (may Allah be pleased with her) says: "And the houses in those days did not have lamps." Narrated by the Two Sheikhs[2] (i.e., Bukhari and Muslim). (In those days, there were no lamps in the houses. Bukhari and Muslim narrated it).

[1] Ghamz Uyun al-Basair, Fifth Rule: Harm shall be removed, Idarat al-Quran wa al-Ulum al-Islamiyya, Karachi, 1/119. [2] Sahih al-Bukhari, Book of Prayer, Chapter on Prayer on Rugs, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/56; Sahih Muslim, Book of Prayer, Chapter on the Sutrah of the Musalli, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/198.

फतावा रजविया जिल्द 21

...मिलती है और जहाँ नहीं कि इन क़ाफ़ों के मवारिद (अनुप्रयोग) वाज़ेह हों, साथ ही बहुत से मसाइल और विस्तृत बहसें, अल्लाह के इज़्न से, रोशन और ज़ाहिर हों। इसके अलावा, इस पाकीज़ा शरीयत की रहमतें और इसका एतिदाल (संतुलन), और यहूदियों व ईसाइयों की शरीयतों के बरअक्स सख़्ती और नरमी से पूरी तरह जुदा होकर ज़ाहिर हों। व बिल्लाह इत-तौफीक (अल्लाह तआला ही के करम से तौफीक हासिल होती है।) उलेमा फरमाते हैं: मरातब (स्तर) पाँच हैं: (1) ज़रूरत (2) हाजत (3) मनफ़अत (लाभ) (4) ज़ीनत (सजावट) (5) फ़ुज़ूल (व्यर्थ) इमाम मुहक्किक़ अलल इतलाक ने इसे खाने के प्रकारों में दिखाया और ज़रूरत यह बताई कि इसके बिना हलाक (नष्ट) या हलाक के करीब हो जाए, और हाजत यह कि तंगी और मशक़्क़त में पड़ जाए, बाकियों की तारीफ नहीं फरमाई मिसाल बताई, मनफ़अत: गेहूँ की रोटी, बकरी का गोश्त; ज़ीनत: हलवा, मिठाई; फ़ुज़ूल: शुबहा वाला या हराम खाना। और 'ग़म्ज़ुल उयून'[1] में क़ायदा 'अज़-ज़ररु युज़ालु' (नुक़सान दूर किया जाए) के तहत इसे नक़ल फरमाया और उसी पर इक्तिफ़ा (बस) किया। (ग़म्ज़ुल उयून में इसे इस क़ायदे से नक़ल फरमाया कि नुक़सान दूर किया जाए। और इसी पर इक्तिफ़ा किया।) फ़क़ीर अपनी समझ के मुताबिक आम कलाम करे, तो मैं कहता हूँ: पाँच चीज़ें हैं जिनकी हिफाज़त के लिए इलाही शरीयतों का क़याम है: दीन, अक़्ल, नसब (वंश), नफ़्स (जान) और माल। महज़ बेमायनी कामों के अलावा तमाम काम इन्हीं के इर्द-गिर्द घूमते हैं। अब अगर कोई काम (जिसमें तर्क करना भी शामिल है यानी रुक जाना जो कि इंसान के बस में है और जिस पर मुहासिबा है, न कि आदम (अस्तित्व न होना) के मानी में जैसा कि ग़म्ज़ वग़ैरह में है) अगर इनमें से किसी का मवक़ूफ़ अलैहि (जिस पर दारोमदार हो) है कि उसके बिना यह फ़ौत (ख़त्म) या फ़ौत होने के करीब हो जाए, तो यह मरतबा 'ज़रूरत' है। जैसे दीन के लिए ईमानियात और फ़राइज़े ऐन सीखना, अक़्ल और नसब के लिए शराब और ज़िना छोड़ना, नफ़्स के लिए इतना खाना-पीना जिससे जिस्म क़ायम रहे, माल के लिए कमाना और ग़सब (छीनने) को रोकना वगैरह। और अगर मवक़ूफ़ अलैहि नहीं है लेकिन छोड़ने में मशक़्क़त, नुक़सान और तंगी पैदा होती है तो वह 'हाजत' है, जैसे गुज़र-बसर के लिए चराग़ कि यह मवक़ूफ़ अलैहि नहीं है। अहदे रिसालत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इब्तिदा में उन मुबारक मुक़द्दस मकानों में चराग़ नहीं होता था, उम्मुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हा फरमाती हैं: "और उन दिनों घरों में चराग़ नहीं होते थे।" इसे शैख़ैन[2] (बुख़ारी व मुस्लिम) ने रिवायत किया। (त)

---

[1] ग़म्ज़ उयूनुल बसाइर, अल-क़ायदतुल ख़ामिसा: अज़-ज़ररु युज़ालु, इदारातुल क़ुरआन वल उलूमल इस्लामिया, कराची, 1/119. [2] सहीह बुख़ारी, किताबुस सलात, बाबुस सलात अलल फ़ुरूश, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/56; सहीह मुस्लिम, किताबुस सलात, बाबु सुतरतिल मुसल्ली इलख़, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/198.

ملتی ہے اور جہاں نہیں کہ ان قواعد کے موارد واضح ہوں نیز مسائل کثیرہ ومباحثِ غزیرہ باذنہ تعالٰی روشن ولا ئح ہوں نیز اس شریعت مطہر کی رحمتیں اور اس کا اعتدال اور برخلاف شرائع یہود و نصاریٰ سختی و نرمی محض سے انفصال ظاہر ہوں وباللہ التوفیق (اللہ تعالیٰ ہی کے کرم سے توفیق حاصل ہوتی ہے۔ت) علماء فرماتے ہیں: مراتب پانچ ہیں: (۱) ضرورت (۲) حاجت (۳) منفعت (۴) زینت (۵) فضول امام محقق علی الاطلاق نے اسے اقسام اکل میں دکھایا اور ضرورت یہ بتائی کہ بے اس کے ہلاک یا قریب ہلاک ہو، اور حاجت یہ کہ حرج و مشقت میں پڑے، باقیوں کی تعریف نہ فرمائی مثال بتائی ، منفعت گیہوں کی روٹی بکری کا گوشت، زینت حلوا، مٹھائی، فضول طعامِ شبہہ حرام، و نقلہ فی غمز العیون ۱ من قاعدۃ الضرر یزال و اقتصر علیہ (غمز العیون میں اسے اس قاعدے سے نقل فرمایا کہ نقصان دور کیا جائے۔ اور اسی پر اکتفاء کیا۔ت) فقیر بقدر فہم کلام عام کرے فاقول: (پس میں کہتا ہوں) پانچ چیزیں ہیں جن کے حفظ کو اقامت شرائع الہیہ ہے دین و عقل و نسب و نفس ومال عبث محض کے سوا تمام افعال انھیں میں دورہ کرتے ہیں اب اگر فعل (کہ ترک بمعنیٰ کف کو کہ وہی مقدور وزیر تکلیف ہے نہ کہ بمعنیٰ عدم کما فی الغمز و غیرہ بھی شامل) اگر ان میں کسی کا موقوف علیہ ہے کہ بے اس کے یہ فوت یا قریب فوت ہو تو یہ مرتبہ ضرورت ہے جیسے دین کے لئے تعلم ایمانیات و فرائض عین ، عقل و نسب کے لئے ترک خمر و زنا، نفس کے لئے اکل و شرب بقدر قیامِ بنیہ ، مال کے لئے کسب و دفع غصب امثال ذلک، اور اگر توقف نہیں مگر ترک میں لحوق مشقت و ضرر و حرج ہے تو حاجت جیسے معیشت کے لئے چراغ کہ موقوف علیہ نہیں ابتدائے زمانہ رسالت علی صاحبہا افضل الصلوۃ والتحیۃ (صاحب رسالت پر عمدہ درود اور ثناء ہو۔ ت) میں ان مبارک مقدس کا شانوں میں چراغ نہ ہوتا ، ام المومنین

رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرماتی ہیں: والبیوت یومئذ لیس فیھا مصابیح .رواہ الشیخان ۲ (گھروں میں ان دنوں چراغ نہیں ہوتے تھے بخاری و مسلم نے اسے روایت کیا۔ (ت))

---

۱ غمز عیون البصائر القاعدۃ الخامسۃ الضرر یزال ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی ۱/ ۱۱۹ ۲ صحیح البخاری کتاب الصلوۃ باب الصلوۃ علی الفروش قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۶ ، صحیح مسلم کتاب الصلوۃ باب سترۃ المصلی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

However, for common people, having absolutely no light in the house is harmful and causes hardship and distress. Even if this is not the case, if it is useful and the intended benefit is obtained from it, then it is a 'benefit,' such as one lamp in every porch of the house. If the intended benefit is not obtained through it, but rather it is an additional matter for moderate decoration and embellishment, then it is 'adornment,' such as a chandelier instead of a lamp. If there is not even that much benefit from it, or if there is excess and crossing the limits in it, then it is 'extravagance,' such as lighting lamps in a house without any praiseworthy intention. Now, the exception for situations of necessity is obvious, for which the second principle is sufficient, and its branches are well-known, famous, and far from being queried or abandoned. For example, if one cannot pray standing, one should pray sitting, otherwise lying down, otherwise by indication, and so on, among other forms that are not hidden from anyone. For this, all prohibited things that are permissible or subject to concession in any situation become permitted, except for things like adultery and the unlawful killing of a Muslim, which cannot be permitted even for the most severe necessity. So much so that even if one proceeds with these due to a genuine fear of being killed, one will be a sinner. The command is to refrain, even if one gets killed. If killed, one will receive a reward, as established by the masters in principle and practice (as the masters of principles and branches have explicitly stated - t). Furthermore, consideration was given not only to one's own necessity but also to the necessity of another Muslim. For example: (1) A person is praying on the riverbank and someone starts drowning, and this person can save him; it is mandatory to break the prayer and save him, even though invalidating an action was prohibited.

Allah the Almighty has said: "Do not invalidate your deeds." 1 - Allah the Almighty has commanded: O believers, do not invalidate your deeds. (t)

(2) The time for prayer is short and will expire while saving the drowning person; save him, and perform the prayer as missed (Qada), even though intentionally missing a prayer was prohibited. (3) The time for prayer is passing and a midwife is busy in prayer while there is a fear of the child being harmed; she should delay the prayer. (4) A person is praying and a blind man reaches near a well; if the person doesn't tell him, he will fall into the well; it is mandatory to break the prayer and tell him. It is in 'Al-Ashbah':

लेकिन आम लोगों के लिए घर में बिल्कुल रोशनी न होना हानिकारक है और कठिनाई व संकट का कारण है। और अगर ऐसा भी न हो, लेकिन वह उपयोगी है और उससे अभीष्ट लाभ प्राप्त होता है, तो वह 'लाभ' (मनफ़अत) है, जैसे घर के हर बरामदे में एक चिराग। और अगर अभीष्ट लाभ उससे प्राप्त नहीं होता, बल्कि वह मध्यम स्तर की सजावट और सुंदरता के लिए एक अतिरिक्त बात है, तो वह 'सजावट' (जीनत) है, जैसे चिराग की जगह झूमर। और अगर उससे इतना लाभ भी नहीं है, या उसमें अधिकता और सीमा का उल्लंघन है, तो वह 'व्यर्थ' (फज़ूल) है, जैसे किसी अच्छी नीयत के बिना घर में रोशनी करना। अब, आवश्यकता की स्थितियों का अपवाद तो स्पष्ट है, जिसके लिए दूसरा सिद्धांत पर्याप्त है और उसकी शाखाएँ सर्वविदित, प्रसिद्ध और पूछताछ से परे हैं। उदाहरण के लिए, यदि कोई खड़े होकर नमाज़ न पढ़ सके, तो बैठकर पढ़े, अन्यथा लेटकर, अन्यथा संकेतों से, इत्यादि अन्य रूप जो किसी से छिपे नहीं हैं। इसके लिए वे सभी वर्जित कार्य, जो किसी भी स्थिति में अनुमति के योग्य हों या छूट की संभावना रखते हों, अनुमत हो जाते हैं। लेकिन व्यभिचार और किसी मुसलमान की नाजायज़ हत्या जैसे कार्य नहीं, जो किसी भी गंभीर आवश्यकता के लिए अनुमत नहीं हो सकते। यहाँ तक कि यदि कोई स्वयं की हत्या के वास्तविक भय के कारण भी इन पर कदम उठाता है, तो वह अपराधी होगा। आदेश है कि रुक जाए, भले ही वह मारा जाए। यदि मारा गया, तो पुरस्कार (अज्र) पाएगा, जैसा कि विद्वानों ने सिद्धांतों और शाखाओं (असूल व फुरआ) में स्पष्ट किया है। फिर अपनी आवश्यकता तो आवश्यकता है ही, दूसरे मुसलमान की आवश्यकता का भी ध्यान रखा गया है। उदाहरण के तौर पर: (१) एक व्यक्ति नदी के किनारे नमाज़ पढ़ रहा है और कोई व्यक्ति डूबने लगा और यह उसे बचा सकता है; तो अनिवार्य है कि नीयत तोड़ दे और उसे बचाए, हालांकि कर्म को निरस्त करना हराम था।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अपने कर्मों को व्यर्थ मत करो।" 1 - अल्लाह तआला ने इर्शाद फ़रमाया: ऐ ईमान वालों! अपने कर्मों को बातिल (व्यर्थ) न किया करो। (त)

(२) नमाज़ का समय कम है और डूबते को बचाने में निकल जाएगा; तो उसे बचाए, और नमाज़ क़ज़ा पढ़े, भले ही जानबूझकर क़ज़ा करना हराम था। (३) नमाज़ का समय जा रहा है और दाई (मिडवाइफ) नमाज़ में व्यस्त है, जबकि बच्चे के नुकसान होने का डर है; तो उसे नमाज़ में देरी करनी चाहिए। (४) एक व्यक्ति नमाज़ पढ़ रहा है और एक अंधा व्यक्ति कुएं के पास पहुँच गया; अगर यह न बताए तो वह कुएं में गिर जाएगा; तो नीयत तोड़कर बताना वाजिब (अनिवार्य) है। 'अश्बाह' में है:

1 अल-क़ुरान अल-करीम ४७ / ३३ पेज २०६ ऑफ़ ६७४

مگر عامہ کے لئے گھر میں بالکل روشنی نہ ہونا ضرر باعث مشقت و حرج ہے، اور اگر یہ بھی نہ ہو مگر حصولِ مفید ہے نفس فائدہ مقصودہ اس سے حاصل ہوتا ہے، تو منفعت جیسے مکان کے ہر دالان میں ایک چراغ، اور اگر فائدہ مقصودہ کی تحصیل اس پر نہیں بلکہ ایک امر زائد زیب و زیبائش بقدرِ اعتدال کے لئے ہے تو زینت جیسے چراغ کی جگہ فانوس، اور اگر اس سے اتنا فائدہ بھی نہیں یا اس میں افراط اور خروج عن الحد ہے فضول جیسے بے کسی نیت محمودہ کے گھر میں چراغاں، اب مواضع ضرورت کا استثناء تو بدیہی جس کے لئے اصلِ دوم کافی اور اس کی فروع معروف و مشہور اور استفسار سے بعید و مہجور، مثلاً کھڑے ہو کر نماز نہ پڑھ سکے بیٹھ کر پڑھے ورنہ لیٹ کر ورنہ اشارہ سے الی غیر ذلک مما لا یخفی (ان کے علاوہ باقی صورتیں جو کسی سے پوشیدہ نہیں۔ ت) اس کے لئے تمام ممنوعات کہ کسی حال میں قابل اباحت یا محتملِ رخصت ہوں یا مرخص ہو جاتے ہیں نہ مثل زنا و قتلِ ناحقِ مسلم کہ کسی شدید سے شدید ضرورت کے لئے بھی مرخص نہیں ہو سکتے، یہاں تک کہ اگر صحیح خوفِ قتل کے سبب بھی ان پر اقدام کرے گا مجرم ہوگا، حکم ہے کہ باز رہے اگرچہ قتل ہو جائے، اگر مارا گیا اجر پائے گا کما نصوا علیہ اصولاً و فروعاً (جیسا کہ اصول و فروع کے لحاظ سے ائمہ کرام نے اس کی تصریح فرمائی۔ ت) پھر اپنی ضرورت تو ضرورت ہے ہی دوسرے مسلم کی ضرورت کا بھی لحاظ فرمایا گیا۔ مثلاً : (۱) دریا کے کنارے نماز پڑھتا ہے اور کوئی شخص ڈوبنے لگا اور یہ بچا سکتا ہے لازم ہے کہ نیت توڑ دے اور اسے بچائے، حالانکہ ابطال عمل حرام تھا۔

قال تعالٰی "لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ" 1 - اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اے ایمان والو اپنے اعمال کو باطل نہ کیا کرو۔ (ت)

(۲) نماز کا وقت تنگ ہے ڈوبتے کو بچانے میں نکل جائے گا، بچائے، اور نماز قضاء پڑھے اگر چہ قصداً قضا کرنا حرام تھا۔ (۳) نماز کا وقت جاتا ہے اور قابلہ اگر نماز میں مشغول ہو بچے پر ضائع ہونے کا اندیشہ ہے نماز کی تاخیر کرے۔ (۴) نماز پڑھتا ہے اور اندھا کنویں کے قریب پہنچا، اگر یہ نہ بتائے وہ کنویں میں گر جائے نیت توڑ کر بتانا واجب ہے۔ اشباہ میں ہے:

Fatawa Razawiya, Volume 21

Types of Shariah facilitations: The fifth type is the facilitation of delay, such as delaying the prayer beyond its time for someone occupied with saving a drowning person or similar. [Footnote 1] There are many types of facilities in Shariah. The fifth type is the facility of delay. For example, a person who is occupied with saving someone from drowning is allowed to delay their prayer. (T)

It is stated in Rad al-Muhtar, Kitab al-Hajj: It is permissible to break or delay the prayer out of fear for one's self or one's property, or for the life or property of another, such as a midwife's fear for a child, or fear of a blind person falling, or a shepherd's fear of a wolf, and similar cases. [Footnote 2] It is permissible to break the prayer or delay it when a person fears for their own life or property, or fears the destruction of another's life or property, such as a midwife's fear for the child's birth, the fear of a blind person falling into a well, or a shepherd's fear of a wolf, or other similar situations. (T)

I say: In reality, this also refers back to one's self, as one is religiously commanded to save them. "If I see a blind person and a well / If I remain silent, it is a sin." (If I see that there is a blind person and a well, and if I remain silent at that time, it is a sin. T) Therefore, one should not go for Hajj without making arrangements for those whose maintenance is obligatory upon them. As for those whose maintenance is not obligatory, even if there is a risk of them being neglected due to one's absence, it is not necessary to take them into account, because even if one remained here, they were not religiously commanded to provide for them. Furthermore, it is stated in Alamgiri:

His departure (for Hajj) is disliked if his wife, children, or others whose maintenance is obligatory upon him dislike it, but he does not fear their ruin. In that case, there is no harm in his departure. And for those whose maintenance is not obligatory even if he were present, there is no harm in his departure despite their dislike, although... If his wife and children or other family members whose expenses are mandatory upon him do not like his going for Hajj, and he does not fear their destruction, then in this case, there is no harm in his going. And for those people whose expenses...

[Footnote 1] Al-Ashbah wan-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Al-Qa'idah ar-Rabi'ah, Idarat al-Qur'an wa 'Ulum al-Islamiyyah, Karachi, 1/17. [Footnote 2] Rad al-Muhtar, Kitab al-Hajj, Dar Ihya' at-Turath al-'Arabi, Beirut, 2/144. Page 207 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

शरीयत की सुगमताओं के प्रकार: पाँचवाँ प्रकार विलंब की सुगमता है, जैसे कि डूबते हुए व्यक्ति को बचाने में व्यस्त होने के कारण प्रार्थना (नमाज़) को उसके समय से विलंबित करना, इत्यादि। [पादलेख 1] शरीयत की सहूलियतें कई प्रकार की हैं। पाँचवाँ प्रकार देरी करने की सहूलियत है। जैसे दो व्यक्ति जो किसी डूबते हुए को बचा रहे हों, तो उनके लिए अपनी नमाज़ में देरी करना जायज़ है। (त)

रद-अल-मुह्तार, किताबुल हज में लिखा है: अपनी जान या माल के डर से, या किसी और की जान या माल के डर से नमाज़ को तोड़ना या उसमें देरी करना जायज़ है, जैसे दाई का बच्चे के प्रति डर, या किसी अंधे व्यक्ति के गिरने का डर, या चरवाहे का भेड़िये से डर, और इसी तरह के अन्य मामले। [पादलेख 2] नमाज़ तोड़ देना या उसमें देरी करना जायज़ है जबकि किसी व्यक्ति को अपनी जान या अपने माल का खतरा हो, या किसी दूसरे की जान व माल के तबाह होने का अंदेशा हो, जैसे दाई का बच्चे की पैदाइश के समय डर या अंधे के कुएं में गिरने का डर, या चरवाहे का भेड़िये से खतरा, या इस किस्म के दूसरे मौके। (त)

मैं कहता हूँ: वास्तव में यह भी स्वयं की ओर लौटता है कि शरीयत के अनुसार वह इन्हें बचाने के लिए आदेशित है। "अगर मैं अंधा और कुआँ देखूँ / अगर मैं चुप रहूँ तो यह पाप है।" (अगर मैं यह देखूँ कि अंधा व्यक्ति है और कुआँ है, तो अगर इस मौके पर चुप रहूँ तो यह गुनाह है। त) इसलिए, जिन लोगों का भरण-पोषण उस पर अनिवार्य है, उनके लिए प्रबंध किए बिना उसे हज पर नहीं जाना चाहिए। और जहाँ तक उन लोगों का प्रश्न है जिनका भरण-पोषण उस पर अनिवार्य नहीं है, भले ही उसके चले जाने से उनके उपेक्षित होने की आशंका हो, उन पर विचार करना आवश्यक नहीं है क्योंकि यदि वह यहाँ रहता भी तो शरीयत के अनुसार वह उन्हें भरण-पोषण देने के लिए बाध्य नहीं था। आगे आलमगिरी में लिखा है:

उसका (हज के लिए) प्रस्थान करना नापसंद है यदि उसकी पत्नी, बच्चे या अन्य लोग जिनका भरण-पोषण उस पर अनिवार्य है, इसे नापसंद करते हैं, लेकिन उसे उनके बर्बाद होने का डर नहीं है। ऐसी स्थिति में उसके प्रस्थान में कोई बुराई नहीं है। और जिन लोगों का भरण-पोषण अनिवार्य नहीं है भले ही वह उपस्थित हो, उनके नापसंद करने के बावजूद उसके प्रस्थान में कोई बुराई नहीं है, हालाँकि... अगर उसकी बीवी और बच्चे या उनके अलावा दूसरे परिवार के सदस्य जिनका खर्च उस पर अनिवार्य है, अगर यह हज के लिए जाए और यह सब इसके जाने को पसंद न करें और उसे उनके

बर्बाद होने का अंदेशा न हो, तो फिर इस स्थिति में उसके जाने में कोई हर्ज नहीं है और जिन लोगों का खर्च...

[पादलेख 1] अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, अल-क़ाएदा अर-राबेया, इदारातुल क़ुरआन व उलूमुल इस्लामिया, कराची, 1/17। [पादलेख 2] रद-अल-मुह्तार, किताबुल हज, दार इहया-अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/144। पृष्ठ 674 का 207

تخفیفات الشرع انواع الخامس تخفیف تاخیر کتاخیر الصلوۃ عن وقتھا فی حق مشتغل بانقاذ غریق ونحوہ ۱۔ شریعت کی سہولتوں کی کئی قسمیں ہیں، پانچویں قسم یہ ہے کہ تاخیر کی سہولت ہے۔ جیسے دو شخص جو کسی ڈوبتے ہوئے کو بچائے تو اس کا اپنی نماز میں تاخیر کرنا۔ (ت)

ردالمختار کتاب الحج میں ہے: جاز قطع الصلوۃ اوتاخیر ہا لخوفہ علی نفسہ اومالہ او نفس غیرہ اومالہ کخوف القابلۃ علی الولد والخوف من تردی اعمی وخوف الراعی من الذئب وامثال ذلک ۲۔ نماز توڑ دینا یا اس میں تاخیر کرنا جائز ہے جبکہ کسی شخص کو اپنی جان یا اپنے مال کا خطرہ ہو، یا کسی دوسرے کی جان و مال کے تباہ ہونے کا اندیشہ ہو، جیسے دایہ کا بچے کی پیدائش کے وقت ڈریا اندھے کے کنوئیں میں گرنے کا خوف، یا چرواہے کا بھیڑیے سے خطرہ، یا اس قسم کے دوسرے مواقع (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں) یہ بھی حقیقۃ اپنے نفس کی طرف راجع کہ یہ شرعا ان کے بچانے پر مامور ہے۔ اگر بینم کہ نابینا و چاہ است / اگر خاموش بنشینم گناہ است (اگر میں یہ دیکھوں کہ اندھا اور کنواں ہے تو اگر اس موقع پر خاموش رہوں تو گناہ ہے۔ ت) ولہذا جن کا نفقہ اس پر لازم ہے بے ان کا بندوبست کئے حج کو نہ جائے اور جن کا نفقہ اس پر نہیں اگر چہ اس کے چلے جانے سے ان کے ضائع ہونے کا اندیشہ ہو اس پر لحاظ لازم نہیں کہ یہ یہاں رہتا جب بھی تو انھیں نفقہ دینے کا شرعا مامور نہ تھا، پھر عالمگیر یہ میں ہے:

کرھت خروجہ (ای للحج) زوجتہ واولادہ او من سواھم ممن تلزمہ نفقتہ وھو لا یخاف الضیعۃ علیھم فلا باس بان یخرج ومن لاتلزم نفقتہ لوکان حاضرا فلا باس بالخروج مع کراہتہ وان اگر اس کی بیوی

اور بچے یا ان کے علاوہ دوسرے افراد کنبہ کہ جن کا خرچہ اس پر لازم ہے اگر یہ حج کے لئے جائے اور یہ سب اس کے جانے کو پسند نہ کریں اور اسے ان کے ضائع ہونے کا اندیشہ نہ ہو تو پھر اس صورت میں اس کے جانے میں کوئی حرج نہیں اور جن لوگوں کا خرچہ

۱ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعۃ ادارۃ القرآن وعلوم الاسلامیہ کراچی ۱۱/۱۷ ۲

ردالمحتار کتاب الحج دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۱۴۴ Page 207 of 674

Fatawa Rizvia Volume 21

[Box Left - Arabic]: If one fears their being wasted. 1 [Box Right - Urdu]: It is not obligatory upon him; if this [fear] exists, despite the dislike, there is no harm in going out [to relieve oneself] even if there is a fear of it being wasted. (T)

And the fact that there can be absolutely no permission for anything forbidden by Sharia for the sake of adornment and futility is also clear enough, for which the first principle is a sufficient proof of the highest order; otherwise, God forbid, the rulings would become a plaything for carnal desires. I say: Similarly, for mere benefit, which is the actual implication of the first principle, many branch-issues in reliable books provide evidence for it: (1) An enema is permissible due to medical necessity, and it is impermissible for an apparent benefit, such as for the strength of intercourse. It is mentioned in Radd al-Muhtar from the treasure of the most eminent Imam Burhan al-Din Mahmud:

[Box Left - Arabic]: An enema is permissible for illness. If one takes an enema not out of necessity but for an apparent benefit, such as to become strong for intercourse, it is not permissible according to us. 2 End. [Box Right - Urdu]: An enema is allowed for a sick person; if he takes an enema without necessity for some apparent benefit, for example, so that he becomes strong for intercourse, then it is not lawful for us. End (T)

In the marginal notes of the humble servant [author] on this, it is stated:

[Box Left - Arabic]: I say: This is apparent when he possesses enough strength through which he is capable of fulfilling the woman's right in religious duty and protecting her private parts. However, if he is incapable of that, would it be considered an apparent necessity? No, because he has the option to divorce her so she can marry whom she wishes. For indeed, one of two things is obligatory upon him: retaining her in fairness or releasing her with kindness. If he is incapable of the first, he is not incapable of [the second]. [Box Right - Urdu]: I say: It is apparent that this applies when manly strength is present in him, due to which he has the power to fulfill the woman's right in terms of religious duty and protection of private parts. But if he is incapable of this, will it also be counted as a necessity? Apparently, it is not

counted as a case of necessity, because why not in this situation he gives the woman a divorce so that she can marry whomever she wishes, because

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Manasik, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 1/221
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Looking and Touching, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/237 Page 208 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[अरबी]: यदि उनके नष्ट होने का भय हो। 1 [उर्दू]: उस पर यह अनिवार्य नहीं है; यदि यह (भय) मौजूद हो, तो नापसंदगी के बावजूद उसके बाहर जाने में कोई हर्ज नहीं है, चाहे उनके नष्ट होने का अंदेशा हो। (त)

और श्रृंगार और व्यर्थ की बातों के लिए शरीयत द्वारा वर्जित किसी भी चीज़ की अनुमति बिल्कुल न हो पाना भी स्पष्टीकरण से मुक्त है, जिस पर पहला सिद्धांत सर्वोच्च स्तर पर एक पर्याप्त प्रमाण है; अन्यथा, ईश्वर न करे, शरीयत के नियम मन की इच्छाओं का खिलौना बन जाएँगे। मैं कहता हूँ: इसी प्रकार मात्र लाभ के लिए, जो पहले सिद्धांत का वास्तविक निहितार्थ है, और इस पर विश्वसनीय पुस्तकों में कई उप-शाखाएँ प्रमाण देती हैं: (1) बीमारी की आवश्यकता के कारण एनिमा (Enema) करना जायज़ है, और प्रत्यक्ष लाभ के लिए, जैसे संभोग की शक्ति के लिए, नाजायज़ है। 'रद अल-मुह्तार' में महान इमाम बुरहानुद्दीन महमूद के संग्रह से है:

[अरबी]: बीमारी के लिए एनिमा जायज़ है। यदि कोई आवश्यकता के बिना बल्कि प्रत्यक्ष लाभ के लिए एनिमा लेता है, जैसे संभोग के लिए शक्तिशाली होने के लिए, तो हमारे पास यह जायज़ नहीं है। 2 अंत। [उर्दू]: बीमार के लिए एनिमा करने की अनुमति है; यदि उसने बिना आवश्यकता के किसी प्रत्यक्ष लाभ के लिए एनिमा लिया, उदाहरण के लिए इसलिए कि वह संभोग पर शक्तिशाली हो जाए, तो हमारे लिए यह हलाल नहीं है। अंत (त)

इस पर 'फ़कीर' (लेखक) के हाशिये में है:

[अरबी]: मैं कहता हूँ: यह तब स्पष्ट है जब उसके पास इतनी शक्ति हो जिससे वह धार्मिक कर्तव्य निभाने और स्त्री के अंगों की रक्षा करने में सक्षम हो। लेकिन यदि वह इससे लाचार है, तो क्या इसे भी प्रत्यक्ष आवश्यकता माना जाएगा? नहीं, क्योंकि वह उसे तलाक देने का रास्ता रखता है ताकि वह जिससे चाहे निकाह कर ले। क्योंकि उस पर दो चीज़ों में से एक अनिवार्य है: या तो भलाई के साथ रोकना या दया के साथ विदा करना। यदि वह पहले में असमर्थ है, तो वह दूसरे में असमर्थ नहीं है। [उर्दू]: मैं कहता हूँ कि यह बात ज़ाहिर है कि जब उसमें मर्दाना शक्ति मौजूद हो जिसके कारण वह धार्मिकता और अंगों की सुरक्षा के लिहाज़ से औरत का हक अदा करने पर सामर्थ्य रखता है। लेकिन अगर वह इससे लाचार है, तो क्या इसे भी ज़रूरत में गिना जाएगा? ज़ाहिर यह है कि ज़रूरत की

सूरत में शुमार नहीं है, क्योंकि क्यों न इस सूरत में यह औरत को तलाक दे दे तो फिर वह जिससे चाहे निकाह कर ले, क्योंकि

1. फ़तावा हिंदिया, किताबुल मनासिक, बाबुल अव्वल, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 1/221
2. रद अल-मुह्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल फिन नज़र वल मस्स, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/237 पृष्ठ 208/674

کان یخاف الضیعۃ علیہم 1 ۔ اس پر لازم نہیں، اگر یہ موجود ہو تو ناپسندیدگی کے باوجود اس کے باہر جانے میں کوئی حرج نہیں اگرچہ اس کے ضائع ہونے کاخدشہ ہو۔ (ت)

اور زینت وفضول کے لیے کسی ممنوع شرعی کی اصلاً رخصت نہ ہو سکنا بھی ایضاح سے غنی جس پر اصل اول بدرجہ اولٰی دلیل وافی ورنہ احکام معاذ اللہ ہوائے نفس کا بازیچہ ہو جائیں، اقول: یو ہیں مجرد منفعت کے لئے کہ وہ اصل مدلول اصل اول اور اس پر کتب معتمدہ میں فروع کثیرہ دال: (۱) حقنہ بضرورت مرض جائز ہے اور منفعت ظاہرہ مثلاً قوتِ جماع کے لئے ناجائز ہے۔ ردالمحتار میں ذخیرہ امام اجل برہان الدین محمود سے ہے:

یجوز الاحتقان للمرض فلو احتقن لا لضرورۃ بل لمنفعۃ ظاھرۃ بان یتقوی علی الجماع لایحل عندنا 2 اہ بیمار کے لئے حقنہ کرنے کی اجازت ہے اگر اس نے بغیر ضرورت حقنہ لیا کسی ظاہری فائدے کے لے مثلاً اس لئے کہ جماع پر قوی ہو تو ہمارے لئے یہ حلال نہیں اھ (ت)

اس پر حواشی فقیر میں ہے:

اقول: ھذا ظاھر اذا کان معہ من القوۃ مایقدر بہ علی اداء حق المرأۃ فی الدیانۃ وتحصین فرجھا اما اذا عجز عن ذلك فھل یعد ضرورۃ الظاھر لالانّہ بسبیل من ان یطلقھا فتنکح من شاءت فان الواجب علیہ احد امرین امساك بمعروف او تسریح باحسان فان عجز عن الاول لم یعجز عن میں کہتا ہوں کہ یہ بات ظاہر ہے کہ جب اس میں قوتِ مردمی موجود ہو کہ جس کی وجہ سے یہ عورت کا حق ادا کرنے پر قدرت رکھتا ہے دیانت اور حفاظت فروج کے لحاظ سے لیکن اگر یہ اس سے عاجز ہے تو کیا اس کو بھی ضرورت میں شمار کیا جائے گا؟ ظاہر یہ ہے کہ صورتِ ضرورت میں شمار نہیں،

کیونکہ نہ کہ اس صورت میں یہ عورت کو طلاق دے دے تو پھر وہ جس سے چاہے نکاح کرلے، کیونکہ

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب المناسک الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۲۲۱/۱ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی النظر والمس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۳۷ Page 208 of 674

Fatawa Razvia Volume 21

[Arabic Text]: ...the other, yes, it is customary in India that women feel extreme shame in second marriages, but this is from their side due to their ignorance; there is no blame on him for it, so reflect.[1] This is the end of what I wrote on it.

[Urdu Explanation]: One of two things is obligatory on him: either to retain her with kindness or to release her with favor. If he is unable to do the first, he is not unable to do the second. However, in India, it is famous and customary that women feel severe shame in remarrying. But this restriction is imposed by the women themselves due to their ignorance; there is no accountability for him in this. One should reflect upon this matter. This is the final text I wrote in its margin. (T)

(2) You are getting 30 rupees a month for a lawful job, and Christians offer 150 rupees monthly for ringing the church bell; this job is not permissible for the sake of this profit.

(3) Similarly for extracting juice for a distillery. It is stated in the Fatawa of Imam Al-Ajal Qazi Khan: [Arabic Text]: A man hired himself to Christians to ring the bell every day for five dirhams, while for another job he is given one dirham every day. Ibrahim bin Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) said: It is not appropriate for him to hire himself to them; rather, he must seek sustenance from another place. Similarly, if he hired himself to them to press grapes for wine, because the Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) cursed the one who presses [them].[2] End.

[Urdu Explanation]: A man chooses the job of blowing the bugle at the Christians' place such that he will get five dirhams for this work every day, but if he does any other permissible work, he will get one dirham daily. Imam Ibrahim bin Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) said that it is not permissible for him to do the job of blowing the bugle at the Christians' place; instead, it is necessary for him to seek lawful sustenance from some other place. And the same ruling applies to the person who takes employment to press grapes for making wine, because among the unfortunate ones whom the Noble Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) cursed in this chapter, the one who presses grapes is also included (text completed). (T)

---

1 Jadd al-Mumtar 'ala Radd al-Muhtar 2 Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Nawal Kishore Lucknow, 4/870 Page 209 of 674

फतावा रज़विया जिल्द २१

[अरबी पाठ]: ...दूसरा, हाँ, भारत में यह प्रसिद्ध है कि महिलाएं दूसरी शादी को बहुत बुरा मानती हैं, लेकिन यह उनकी ओर से उनके अज्ञान के कारण है; उस पर इसमें कोई पकड़ नहीं है, इसलिए सोच-विचार करना चाहिए।[1] यह वह अंत है जो मैंने उस पर लिखा था।

[उर्दू स्पष्टीकरण का अनुवाद]: उस पर दो बातों में से एक वाजिब है। या भलाई के साथ रोक रखना या एहसान करते हुए छोड़ देना, अगर यह पहली बात से मजबूर हो गया तो दूसरी से मजबूर नहीं, हाँ अलबत्ता हिन्दुस्तान में मशहूर व मुताआरफ़ यह है कि औरतें दूसरा निकाह करने से सख़्त आर महसूस करती हैं, लेकिन यह पाबंदी औरतों की तरफ़ से आयद कर्दा है उनकी नासमझी की वजह से, इसमें उस पर कोई गिरफ़्त नहीं, इस बात में ग़ौर व फ़िक्र करना चाहिए, यह आख़िर इबारत है जो मैं ने इसके हाशिए में लिखी। (त)

(२) हलाल काम में तुम्हें ३० रुपये महीना पाता है और ईसाई घंटा बजाने पर १५० रुपये मासिक देंगे, इस लाभ के लिए यह नौकरी जायज़ नहीं।

(३) इसी तरह भट्टी के लिए शीरा निकालने की, फ़तावा इमाम अजुल काज़ी ख़ान में है: [अरबी पाठ]: एक व्यक्ति ने ईसाइयों के यहाँ घंटा बजाने के लिए प्रतिदिन पाँच दिरहम पर स्वयं को काम पर रखा, जबकि अन्य काम के लिए उसे प्रतिदिन एक दिरहम दिया जाता है। इब्राहीम बिन यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने कहा: उसके लिए उचित नहीं कि वह उनके लिए स्वयं को किराए पर दे; बल्कि उसे किसी अन्य स्थान से जीविका तलाश करनी चाहिए। और इसी तरह यदि उसने शराब के लिए अंगूर निचोड़ने के लिए स्वयं को उनके यहाँ काम पर रखा, क्योंकि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने निचोड़ने वाले पर लानत की है।[2] समाप्त।

[उर्दू स्पष्टीकरण का अनुवाद]: एक आदमी ईसाइयों के यहाँ बिगुल बजाने की नौकरी इख़्तियार करता है कि उसे हर दिन इस काम पर पाँच दिरहम मिलेंगे लेकिन अगर कोई दूसरा जायज़ काम करे तो उस पर यौमिया एक दिरहम मिलेगा इमाम इब्राहीम बिन यूसुफ रहमतुल्लाह तआला अलैहि ने फ़रमाया कि इसके लिए जायज़ नहीं कि वो ईसाइयों के यहाँ बिगुल बजाने की नौकरी करे, बल्कि इसके लिए लाज़िम है कि वो किसी दूसरी जगह से रिज़्क़े हलाल तलाश करे, और यही हुक्म है उस शख़्स का जो शराब बनाने के लिए अंगूर निचोड़ने की मुलाज़मत करता है इस लिए कि हुज़ूर

अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने इस बाब में जिन बदनसीबों पर लानत फ़रमाई उनमें अंगूर निचोड़ने वाला भी शामिल है (इबारत मुकम्मल हो गई)।(त)

---

1 जद अल-मुम्तार अला रद अल-मुह्तार 2 फतावा काज़ी ख़ान, किताब अल-हज़र वल इबाहत, नवल किशोर लखनऊ, 4/870 पृष्ठ 209 of 674

الآخر نعم المعهود في الهند ان النساء يتعيرن بالزواج الثانی تعيرا شديدا لكن هذا من قبلهن بجهلهن ليس عليه فيه اخذ فليتأمل[1] انتهی ما كتبت عليه۔

اس پر دو باتوں میں سے ایک واجب ہے۔ یا بھلائی کے ساتھ روک رکھنا یا احسان کرتے ہوئے چھوڑ دینا، اگر یہ پہلی بات سے عاجز ہو گیا تو دوسری سے عاجز نہیں، ہاں البتہ ہندوستان میں مشہور و متعارف یہ ہے کہ عورتیں دوسرا نکاح کرنے سے سخت عار محسوس کرتی ہیں، لیکن یہ پابندی عورتوں کی طرف سے عائد کردہ ہے ان کی نا سمجھی کی وجہ سے، اس میں اس پر کوئی گرفت نہیں، اس بات میں غور و فکر کرنا چاہئے، یہ آخر عبارت ہے جو میں نے اس کے حاشیہ میں لکھی۔ (ت)

(۲) حلال کام میں تمہیں ۳۰ روپیہ مہینہ پاتا ہے اور نصرانی ناقوس بجانے پر ڈیڑھ سو روپیہ ماہوار دیں گے اس منفعت کے لئے یہ نوکری جائز نہیں۔

(۳) یو ہیں بھٹی کے لئے شیرہ نکالنے کی، فتاوٰی امام اجل قاضی خان میں ہے:

رجل أجر نفسه من النصاری لضرب الناقوس كل يوم بخمسة دراهم ويعطی في عمل أخر كل يوم درهم قال ابراهيم بن يوسف رحمه الله تعالی لا ينبغی ان يؤجر نفسه منهم انما عليه ان يطلب الرزق من موضع أخر وكذا لو أجر نفسه منهم بعصر العنب للخمر لان النبی صلی الله تعالی عليه وسلم لعن العاصر[2] اھ۔

ایک آدمی عیسائیوں کے ہاں بگل بجانے کی نوکری اختیار کرتا ہے کہ اسے ہر دن اس کام پر پانچ درہم ملیں گے لیکن اگر کوئی دوسرا جائز کام کرے تو اس پر یومیہ ایک درہم ملے گا امام ابراہیم

بن یوسف رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا کہ اس کے لئے جائز نہیں کہ وہ عیسائیوں کے ہاں بگل بجانے کی نوکری کرے، بلکہ اس کے لئے لازم ہے کہ وہ کسی دوسری جگہ سے رزق حلال تلاش کرے، اور یہی حکم ہے اس شخص کا جو شراب بنانے کے لئے انگور نچوڑنے کی ملازمت کرتا ہے اس لئے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے اس باب میں جن بد نصیبوں پر لعنت فرمائی ان میں انگور نچوڑنے والا بھی شامل ہے (عبارت مکمل ہو گئی)۔(ت)

---

[1] جد الممتار علی ردالمحتار [2] فتاوٰی قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ نولکشور لکھنؤ ۴ / ۸۷۰

Fatawa Razawiyyah Volume 21

I say: "La Yanbaghi" (it is not appropriate) here means "La Yajouzu" (it is not permissible) based on the author's statement "Alayhi" (upon him), because the word "Ala" (upon) implies obligation. And also based on the author's comparison of this matter in judgment to that which has been cursed. (T)

(4 & 5) It is not permissible for a cobbler to make shoes of a sinful style or for a tailor to sew clothes of such a style for a 'Neechari' (naturalist/modernist) etc., regardless of how much wage is offered, as it is assisting in sin. In 'Khaniyah', the following connected text is mentioned: Similarly, if a cobbler or a tailor is hired to make something in the fashion of the wicked and is given a high wage for it, it is not desirable (not permissible) for him to do it because it is an assistance in sin. [1] I say: "La Yustahab" (it is not desirable) here means prohibition because of the aforementioned comparison and by the evidence of the evidence. For instance, in 'Khaniyah', regarding the issue of drums, it is stated that it is not permissible because it is an assistance in sin. [2] And in the beginning of the 'Shahadat' (testimonies) section of 'Al-Hindiyyah', citing 'Al-Muhit', it is mentioned that assisting in sins is among the major sins. [3] (T)

(6) If wood can be obtained for free from a forest and a person prevents someone from taking it unless a bribe is paid, giving such a bribe is forbidden. It is in 'Bahr al-Ra'iq': In 'Al-Qunyah', just before the section on 'At-Tahari', it is mentioned that oppressors prevent people from gathering wood from pastures... this issue is mentioned shortly before the discussion of 'Tahri' in 'Qunyah' that oppressive people do not [allow] wood to people from pastures...

---

1. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Looking and Touching, Naval Kishore, Lucknow, 4/480.
2. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Tasbeeh and Tasleem etc., Naval Kishore, Lucknow, 4/497.
3. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Shahadat, Chapter One, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 3/251.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

मैं कहता हूँ: यहाँ "ला यनबग़ी" (उचित नहीं है) का अर्थ "ला यजोज़ु" (अनुमत नहीं है) है, जो लेखक के कथन "अलैहि" (उस पर) के प्रमाण पर आधारित है, क्योंकि शब्द "अला" (पर) अनिवार्यता के लिए आता है। और इस प्रमाण से भी कि लेखक ने इस मामले को निर्णय में उससे तुलना की है जिस पर लानत भेजी गई है। (त)

(४ और ५) एक मोची को 'नेचरी' आदि के लिए पापपूर्ण शैली के जूते बनाने या दर्जी को ऐसी शैली के कपड़े सिलने की अनुमति नहीं है, चाहे कितनी भी मजदूरी मिले, क्योंकि यह पाप में सहायता करना है। 'खानिया' में निम्नलिखित संबंधित लेख है: इसी तरह, यदि किसी मोची या दर्जी को पापियों के पहनावे और शैली की कोई चीज़ बनाने के लिए काम पर रखा जाता है और इसके लिए उसे अधिक मजदूरी दी जाती है, तो उसके लिए इसे करना उचित (अनुमत) नहीं है क्योंकि यह पाप में सहायता है। [१] मैं कहता हूँ: यहाँ "ला युस्तहब" (वांछनीय नहीं) का अर्थ निषेध है, उपरोक्त तुलना के कारण और प्रमाण के प्रमाण के कारण। उदाहरण के लिए, 'खानिया' में तबला बजाने के मामले में कहा गया है कि यह अनुमत नहीं है क्योंकि यह पाप में सहायता है। [२] और 'अल-हिन्दिया' के'शहादत' (गवाही) अनुभाग की शुरुआत में, 'अल-मुहीत' के हवाले से उल्लेख किया गया है कि पापों में सहायता करना बड़े पापों (कबीरा गुनाह) में से है। [३] (त)

(६) यदि जंगल से लकड़ी मुफ्त मिल सकती है और कोई व्यक्ति तब तक इसे लेने से रोकता है जब तक उसे रिश्वत न दी जाए, तो ऐसी रिश्वत देना हराम है। 'बहर अल-राइक़' में है: 'अल-कुनिया' में 'अत-तहरी' अनुभाग से ठीक पहले उल्लेख किया गया है कि अत्याचारी लोगों को चरागाह से लकड़ी इकट्ठा करने से रोकते हैं... 'कुनिया' की 'तहरी' चर्चा में थोड़ा पहले यह मामला उल्लेखित है कि अत्याचारी लोग चरागाह से लोगों को लकड़ियाँ नहीं [लेने देते]...

---

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, किताब अल-हज़र व अल-इबाहह, नज़र और लम्स का अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ, ४/४८०।
2. फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, किताब अल-हज़र व अल-इबाहह, तस्बीह और तस्लीम आदि का अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ, ४/४९७।
3. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-शहादत, अध्याय एक, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ३/२५१।

পৃষ্ঠ ২১০/৬৭৪

اقول: ولاینبغی ھنا بمعنی لایحوز بدلیل قولہ "علیہ" فانہ لایجاب وبدلیل تشبیہ فی الحاکم بما صح علیہ اللعن۔ اقول: (میں کہتا ہوں) لاینبغی یہاں بمعنی لایحوز ہے۔ یعنی اس کے لئے یہ جائز ہی نہیں، اور اس کی دلیل مصنف کا یہ قول "علیہ" ہے کیونکہ لفظ علی ایجاب کے لئے آتا ہے اور اس دلیل سے کہ مصنف نے اس مسئلے کو حکم میں اس سے تشبیہ دی کہ جس پر لعنت ہے۔ (ت)

(۴و۵) موچی کو نیچری وغیرہ فاسقانہ وضع کا جوتا بنانے یا درزی کو ایسی وضع کے کپڑے سینے پر کتنی ہی اجرت ملے اجازت نہیں، کہ معصیت پر اعانت ہے۔ خانیہ میں متصل عبارت مذکورہ ہے: وکذا الاسکاف او الخیاط اذا استوجر علی خیاطۃ شیئ من زی الفساق ویعطی لہ فی ذلک کثیرا جر لا یستحب لہ ان یعمل لانہ اعانۃ علی المعصیۃ ۱ اھ، اور یہی حکم ہے موچی اور درزی کا کہ جب اسے کسی ایسی چیز کے لینے اور بنانے پر اجرت دی جائے جو فاسقوں کی وضع اور شکل کا لباس ہو، اور اس میں اسے زیادہ اجرت دینے کا وعدہ کیا جائے تو اس کے لئے جائز نہیں کہ وہ یہ کام کرے اس لئے کہ گناہ پر یہ دوسرے کی امداد کرنا ہے۔ اھ اقول: (میں کہتا ہوں کہ) یہاں "لا یستحب" بمعنی نہی ہے تشبیہ مذکور کی وجہ سے، اور دلیل کی دلیل کی وجہ سے چنانچہ فتاوٰی قاضی خاں میں طبلہ بجانے کے متعلق ہے کہ جائز نہیں اس لئے کہ یہ گناہ پر امداد دینا ہے اور فتاوٰی عالمگیری کی بحث "اوائل شہادت" میں محیط سے نقل کیا کہ گناہ کے کاموں میں کسی کی امداد کرنا کبیرہ گناہوں میں شامل ہے۔ (ت) اقول: ولا یستحب ھنا للنھی لاجل التشبیہ المذکور وبدلیل الدلیل ففی الخانیہ مسئلۃ الطبل لایجوز لانہ اعانۃ علی المعصیۃ ۲ وفی اوائل شھادات الھندیۃ عن المحیط الاعانۃ علی المعاصی من جملۃ الکبائر ۳۔

(۶) لکڑی جنگل سے مفت مل سکتی ہے اور ایک شخص لینے نہیں دیتا جب تک اسے رشوت نہ دو، دینا حرام، بحر الرائق میں ہے: وفی القنیۃ قبیل التحری الظلمۃ تمنع الناس من الاحتطاب من قنیہ کی بحث تحری سے تھوڑا پہلے یہ مسئلہ مذکور ہے کہ ظالم لوگ چراگاہ سے لوگوں کو لکڑیاں نہیں [لینے دیتے]...

---

۱ فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی النظر واللمس نولکشور لکھنؤ ۴/ ۴۸۰ ۲ فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی التسبیح والتسلیم الخ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۹۷ ۳ فتاویٰ ہندیہ کتاب الشہادات الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۲۵۱

Fatawa Rizvia, Volume 21

(Arabic: Al-Murooj illa bi-daf'i shay'in ilaihim fa-al-daf'u wa-al-akhdhu haramun li-annahu rishwatun.) (Urdu: They don't let you pass until something is given to them, and both giving and taking are forbidden because this is bribery. (T))

(7) How great a benefit is entering the Kaaba Mu'azzama! But if they don't let you do it without giving something, then it is not permissible, because as taking it is forbidden, so is giving it. And forbidden things cannot be made lawful for pure benefit; it is stated in Radd al-Muhtar:

(Arabic: Fi Sharh al-Lubab wa yahrumu akhdhu al-ujrati liman yadkhulu al-bayta aw yaqsidu ziyarata Maqami Ibrahima alayhis salatu was salamu bila khilafin bayna ulama al-Islami wa aimmati al-anami kama sarraha bihi fil Bahri wa ghayrihi...) (Urdu: In 'Sharh al-Lubab', it is stated: It is forbidden to give a fee to a person who takes someone inside the Kaaba Sharif or intends to visit the Maqam-e-Ibrahim (peace be upon him). There is no disagreement on this issue among the scholars of Islam and the leaders of the people, as clearly stated in 'Bahr al-Ra'iq' etc. The scholars have clarified that what is forbidden to take is also forbidden to give to another, unless there is a specific necessity, and there is no necessity here because entering the Kaaba is not among the rituals of Hajj. (T))

In the marginal notes of this humble one (the author): (Arabic/Urdu: Wa la huwa wajiban fi nafsihi fa-min al-jahli irtikabuhu li-ityani mustahabbin bal ayna al-istihbabu ma'a luzumi al-harami...) (Urdu: And it is not obligatory in itself. Thus, committing to pay a fee to perform a recommended (mustahabb) act is ignorance. How can an act be recommended when it involves committing a forbidden act? As for what is narrated from Imam al-A'zam (may Allah be pleased with him) that he spent part of his wealth for the servants of the Kaaba so that he might spend the night in the Kaaba and there...)

1. Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Qada, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/262.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hajj, Bab al-Hady, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/255-56.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

(अरबी: अल-मुरूज इल्ला बि-दफइ शयइन इलैहिम फल-दफउ वल-अख्ज़ु हरामून लि-अन्नहु रिश्वतुन।) (उर्दू: वे तब तक जाने नहीं देते जब तक उन्हें कुछ दिया न जाए, और देना और लेना दोनों हराम हैं क्योंकि यह रिश्वत है। (त))

(7) काबा मुअज़्मा में प्रवेश करना कितनी बड़ी नेमत है! लेकिन अगर वे बिना लिए-दिए ऐसा नहीं करने देते, तो यह जायज़ नहीं है क्योंकि इसे लेना हराम है तो देना भी हराम है। और हराम केवल लाभ के लिए हलाल नहीं हो सकता, रद अल-मुहतार में है:

('शरह अल-लुबाब' में है: उस व्यक्ति को उजरत देना हराम है जो किसी को काबा शरीफ के अंदर ले जाए, या वह मकाम-ए-इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) की ज़ियारत करने का इरादा करे। इस मसले में इस्लाम के तमाम उलमा और आइमा-ए-अनाम के बीच कोई मतभेद नहीं है, जैसा कि 'बहर-ए-राइक' आदि में स्पष्ट किया गया है। विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि जिस चीज़ का लेना हराम है, उस चीज़ का दूसरे को देना भी हराम है। मगर यह कि कोई विशेष मजबूरी हो, और यहाँ कोई मजबूरी नहीं है, क्योंकि काबा शरीफ के अंदर प्रवेश करना हज के अरकान में से नहीं है। (त))

इस पर फकीर (लेखक) के हाशिये में है: (यह अपने आप में वाजिब भी नहीं है, तो फिर मुस्तहब कार्य करने के लिए उजरत देने का गुनाह करना जहालत है। हराम काम करने के साथ मुस्तहब कैसे हो सकता है? और इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) से जो रिवायत है कि उन्होंने अपना कुछ माल काबा के खादिमों के लिए खर्च किया ताकि वे काबा शरीफ में रात गुज़ार सकें और वहाँ...)

1. बहर अल-राइक, किताब अल-क़दा, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/262।
2. रद अल-मुहतार, किताब अल-हज, बाब अल-हद्य, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/255-56।

पृष्ठ 211/674

المروج الا بدفع شیئ الیھم فالدفع والاخذ حرام لانہ رشوۃ ۱۔ لانے دیتے جب تک کہ انہیں کچھ نہ دے، اور دینا اور لینا دونوں حرام ہیں اس لئے کہ یہ رشوت ہے۔ (ت)

(۷) کعبہ معظمہ کی داخلی کس درجہ منفعت عظیمہ ہے مگر بے لئے دئے نہ کرنے دیں تو جائز نہیں کہ اس پر لینا حرام ہے تو دینا بھی حرام ، اور حرام محض منفعت کے لئے حلال نہیں ہو سکتا، ردالمحتار میں ہے :

في شرح اللباب ویحرم اخذ الاجرۃ لمن یدخل البیت اویقصد زیارۃ مقام ابراھیم علیہ الصلوۃ والسلام بلاخلاف بین علماء الاسلام وائمۃ الانام کما صرح بہ في البحر وغیرہ اہ وقد صرحوا بان ما حرم اخذہ حرم دفعہ الا لضرورۃ ولا ضرورۃ ہنا لان دخول البیت لیس من مناسك الحج ۲ اھ شرح لباب میں ہے اس شخص کو اجرت دینا حرام ہے جو کسی کو کعبہ شریف کے اندر لے جائے، یا وہ مقامِ ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام کی زیارت کرنے کا ارادہ کرے، اس مسئلہ میں تمام علماء کا اتفاق ہے۔ علماءِ اسلام اور ائمہِ انام میں سے کسی کا اختلاف نہیں جیسا کہ "بحر رائق" وغیرہ میں اس کی تصریح کی گئی اھ، اہل علم نے یہ تصریح فرمائی کہ جس چیز کا لینا حرام اس چیز کا دوسرے کو دینا بھی حرام ہے۔ مگر یہ کہ خاص مجبوری ہو، اور یہاں کوئی مجبوری نہیں، کیونکہ کعبہ شریف کے اندر داخل ہونا احکامِ حج میں سے نہیں اھ (ت)

اس پر حواشی فقیر میں ہے: ولاہو واجبا فی نفسہ فمن الجہل ارتکابہ لاتیان مستحب بل این الاستحباب مع لزوم الحرام وما عن الامام رضی اللہ تعالیٰ عنہ من بذلہ شطر مالہ للسدنۃ لیبیت لیلۃ فی الکعبۃ الشریفۃ اور یہ اس بناء پر بذاتہ واجب بھی نہیں تو پھر مستحب ادا کرنے کے لئے اجرت

دینے کا ارتکاب جہالت ہے بلکہ لزومِ حرام کے ساتھ استحباب کیسے ہو سکتا ہے۔ اور جو کچھ امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے کہ انھوں نے اپنے مال کا کچھ حصہ خادمانِ کعبہ کے لئے خرچ کیا تاکہ خانہ کعبہ میں رات گزاریں اور وہاں

۱ بحرالرائق کتاب القضاء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۲۶۲ ۲ ردالمحتار کتاب الحج باب الہدی داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۶-۲۵۵

Finishing the Noble Quran in it (the prayer) in two rak'ats, I say: It is necessary that this was after the explicit statement of the negation of wages, and the explicit statement surpasses the implication, as they have stipulated in 'Al-Khaniyah' and others.

Finishing the entire Holy Quran in two nafl prayers, so I say (Faqul): It is necessary that this work be done after clarifying the negation of wages, and explicit speech is superior (above) to an implication, as the clarification of this is present by the Noble Imams in 'Fatawa Qazikhan' and others. (T)

(8) If the waqf (endowment) is no longer usable, it can be sold and another piece of land can be purchased with the proceeds to be made waqf. However, if it is still usable and another piece of land can be found in a different location for its price which offers a hundred times more benefit, then changing it is not permissible. It is mentioned in 'Fath al-Qadeer':

Substitution, not for a condition, if it was because the waqf went out of use for the beneficiaries, then it is appropriate that there be no difference of opinion in it. And if it was not for that, rather it was possible to take for the price of the waqf what is better than it, then it is appropriate that it should not be permissible, because it is obligatory to keep the waqf as it was, without any other addition. (Selected)

Exchanging without a condition when the waqf is not usable for the 'beneficiaries', it is appropriate that no dispute be made in this, and if this is not the case (i.e., the waqf is usable) but the waqf is sold and in its place a higher quality and better piece of land is bought, then it is appropriate that this situation not be permissible, because it is mandatory that the waqf be kept in the same state it was initially and no increase or addition should be made to it. (T)

In short, there are numerous issues indicating that mere benefit from a sale cannot be forbidden.

So I say: Is it not in the 'Siyar' section of 'Al-Hindiyyah' from 'Al-Dhakhirah' and in its 'Disliked' section from 'Al-Muheet', the text of which is: 'And if he intended to go out for trade to the land of the enemy...'	**If it is said: Is it not mentioned in 'Fatawa Alamgiri', chapter on 'Siyar' (biographies/ campaigns), referencing 'Al-Dhakhirah', and chapter on 'Karahiya' (reprehensibility), referencing 'Al-Muheet', what he has clarified, if [one intends to go] towards the enemy land for trade...**

1. Fath al-Qadeer, Book of Waqf, Maktaba Nuriya Rizvia, Sukkur, 15/440.

दो रकातों में कुरान करीम खत्म करना, मैं कहता हूँ: यह आवश्यक है कि यह मजदूरी के इनकार के स्पष्ट कथन के बाद हो, और स्पष्ट कथन संकेत से ऊपर होता है जैसा कि उन्होंने 'अल-ख़ानिया' और अन्य में निर्धारित किया है।

दो नफ़्लों में पूरा कुरान मजीद खत्म करें, तो मैं कहता हूँ (फ़कुल): यह ज़रूरी है कि यह काम उजरत (मज़दूरी) की नफ़ी (मनाही) की तसरीह (स्पष्टीकरण) के बाद हो, और सरीह (स्पष्ट) कलाम दलालत (संकेत) से फ़ायक (ऊपर) होता है, जैसा कि फ़तावा क़ाज़ीख़ाँ वग़ैरा में अइम्मा-ए-किराम की इस पर तसरीह मौजूद है। (त)

(8) यदि वक्फ़ (धार्मिक बंदोबस्त) अब उपयोग के योग्य न रहे, तो उसे बेचकर उसके बदले दूसरी ज़मीन खरीदकर वक्फ़ की जा सकती है। लेकिन अगर वह उपयोग के योग्य है और उसकी कीमत पर दूसरी जगह ऐसी ज़मीन मिल सकती है जो उससे सौ गुना अधिक लाभ देती हो, तो उसे बदलना जायज़ नहीं है। 'फ़तह अल-क़दीर' में है:

प्रतिस्थापन, बिना शर्त के यदि वक्फ़ लाभार्थियों के उपयोग से बाहर हो गया हो, तो उचित है कि इसमें कोई मतभेद न हो। और यदि ऐसा न हो, बल्कि वक्फ़ की कीमत से वह लिया जा सके जो उससे बेहतर हो, तो उचित है कि यह जायज़ न हो, क्योंकि वक्फ़ को उसी स्थिति में रखना अनिवार्य है जिस पर वह था, बिना किसी अन्य वृद्धि के। (संकलित)

बगैर शर्त के तबादला करना जबकि वक्फ़ 'मौकूफ़ अलैह' (लाभार्थियों) के लिए क़ाबिल-ए-इन्तिफ़ा (उपयोग के योग्य) न हो, मुनासिब है कि इसमें कोई इख़्तलाफ़ (विवाद) न किया जाए, और अगर यह न हो (यानी वक्फ़ उपयोग के योग्य हो) लेकिन वक्फ़ को बेच दिया जाए और उसके बदले उससे आला (उच्च) और उम्दा ज़मीन खरीद ली जाए, तो मुनासिब है कि यह सूरत जायज़ न हो, क्योंकि वाजिब यह है कि जिस हालत पर पहले वक्फ़ था उसी हालत पर उसे बाक़ी रखा जाए और उसमें कोई ज़ियादत (वृद्धि) और इज़ाफ़ा (जोड़) न किया जाए। (त)

संक्षेप में, ऐसे कई मसले हैं कि केवल बिक्री का लाभ वर्जित नहीं हो सकता।

तो मैंने कहा: क्या 'अल-हिंदिया' के'सियर' खंड में 'अज़-ज़खीरा' से और उसके 'कराहीय्या' खंड में 'अल-मुहीत' से नहीं है, जिसका मूल पाठ है: 'और यदि वह व्यापार के लिए दुश्मन की धरती की ओर निकलना चाहता हो...'	**अगर कहा जाए कि क्या फ़तावा आलमगीरी बहस 'सियर', बहवाला (संदर्भ) 'ज़खीरा' और बहस 'कराहीयत' बहवाला 'मुहीत' में यह मज़कूर (उल्लेखित) नहीं कि जिसकी उसने तसरीह (स्पष्टीकरण) फ़रमाई अगर तिजारत के लिए सरज़मीन-ए-दुश्मन की तरफ़...**

---

1. फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-वक्फ़, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 15/440.

فختم فيها القرآن الكريم في ركعتين فأقول: يجب انه كان بعد التصريح بنفي الاجرة والصريح يفوق الدلالة كما نصوا عليه في الخانية وغيرها۔

دو نفلوں میں پورا قرآن مجید ختم کریں، فاقول: (پس میں کہتا ہوں) ضروری ہے کہ یہ کام نفی اجرت کی تصریح کے بعد ہو، اور صریح کلام دلالت سے فائق (اوپر) ہوتا ہے، جیسا کہ فتاویٰ قاضیخاں وغیرہ میں ائمہ کرام کی اس پر تصریح موجود ہے۔(ت)

(۸) وقف اگر قابلِ انتفاع نہ رہے اسے بیچ کر اس کے عوض دوسری زمین خرید کر وقف کر سکتے ہیں لیکن اگر وہ قابلِ انتفاع ہے اور اس کی قیمت کو دوسری جگہ وہ زمین مل سکتی ہے کہ اس سے سو حصے زائد منفعت رکھتی ہو تبدیل جائز نہیں، فتح القدیر میں ہے :

الاستبدال لا لا عن شرط ان كان لخروج الوقف عن انتفاع الموقوف عليهم به فينبغي ان لا يختلف فيه وان كان لالذلك بل امكن ان يؤخذ بثمن الوقف ما هو خير منه فينبغي ان لا يجوز لان الواجب ابقاء الوقف على ماكان عليه دون زيادة اخرى (ملتقطا)

تبادلہ کرنا بغیر شرط جبکہ وقف "موقوف علیہ" کے لئے قابلِ انتفاع نہ ہو، مناسب ہے کہ اس میں کوئی اختلاف نہ کیا جائے، اور اگر یہ نہ ہو (یعنی وقف قابل انتفاع ہو) لیکن وقف کو فروخت کر دیا جائے اور اس کے بدل اس سے اعلیٰ اور عمدہ زمین خرید لی جائے تو مناسب ہے کہ یہ صورت جائز نہ ہو، کیونکہ واجب یہ ہے کہ جس حالت پر پہلے وقف تھا اسی حالت پر اسے باقی رکھا جائے اور اس میں کوئی زیادت اور اضافہ نہ کیا جائے۔ (ت)

بالجملہ مسائل بکثرت ہیں کہ محض منفعت مبیع ممنوع نہیں ہو سکتی۔

فانقلت اليس في سير الهندية عن الذخيرة وفي كراهيتها عن المحيط مانصه وان اراد الخروج للتجارة الى ارض العدو	**اگر کہا جائے کہ کیا فتاوٰی عالمگیری بحث سیر، بحوالہ ذخیرہ اور بحث کراہیتہ بحوالہ محیط میں یہ مذکور نہیں کہ جس کی اس نے تصریح فرمائی اگر تجارت کے لئے سرزمین دشمن کی طرف**

---

١ فتح القدير كتاب الوقف مكتبہ نوريہ رضويہ سكهر ١٥/ ٤٤٠

Fatawa Razawiyya, Volume 21

(Arabic Text Column): ...with peace of mind regarding them (i.e., parents) about his departure. If it were a matter where fear is felt for him, and they (the people of the destination) were a people who fulfill their covenants and are known for it, and there is a benefit for him in that, then there is no harm in him disobeying them. End quote. Thus, disobeying them for the sake of benefit has been permitted. I say: It must be intended for a situation where their prohibition is merely due to love and the dislike of separation, which is not binding. Therefore, they (the jurists) stipulated the condition of his departure with security and the people being known for fulfillment (of promises) so that he is not feared for. However, if there is fear, then it is not permissible for him to depart without their permission, because their prohibition then becomes a firm one. In the two books (Fatawa Hindiyya) after it, it is mentioned: If one sets out for trade to enemy territory with one of the Islamic armies, and his parents or one of them dislikes that: if that army is great and no fear is felt for them from the enemy due to its magnitude, then there is no harm in him departing. But if there is fear for the army from the enemy...

(Urdu Translation Column): One should go after obtaining permission, but if the parents dislike his going there, even if the matter is peaceful, there is no fear or concern, and they (the people there) fulfill their promises and are well-known for this trait, and there is also benefit for him in going there, then in this case there is no harm in not obeying the parents. End quote. (See here that) disobeying parents for the sake of obtaining benefit has been declared permissible and allowed. I say: (I say) it is necessary that this refers to a situation where the parents' prohibition is merely out of love and affection and their dislike of separation is uncertain. This is why the jurists have presumed the problem on departing with peace and the people there being well-known for loyalty, so much so that there is no fear or danger in this matter. But if there is fear and concern, then going out and traveling without the parents' permission is not permissible, because in this case their prohibition will be certain. Furthermore, it is mentioned in two books: if one goes out with an Islamic army from among the Islamic armies to the enemy's country for business, and the parents or one of them dislikes this going...

(Footnote 1): Fatawa Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter 1, Nurani Kutub Khana Peshawar, 2/189; Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyya, Chapter 26, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/26-365.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

(अरबी पाठ स्तंभ): ...उनके(यानी माता-पिता के) उसके प्रस्थान के बारे में मन की शांति के साथ। यदि यह ऐसा मामला होता जहाँ उसके लिए डर महसूस किया जाता, और वे (गंतव्य के लोग) ऐसे लोग होते जो अपनी प्रतिज्ञाओं को पूरा करते हैं और इसके लिए जाने जाते हैं, और इसमें उसका लाभ होता, तो उनके अवज्ञा करने में कोई हर्ज नहीं है। उद्धरण समाप्त। इस प्रकार, लाभ के लिए उनकी अवज्ञा की अनुमति दी गई है। मैं कहता हूँ: इसका उद्देश्य ऐसी स्थिति होनी चाहिए जहाँ उनकी मनाही केवल प्रेम और अलगाव की नापसंदगी के कारण हो, जो अनिवार्य नहीं है। इसलिए, उन्होंने (फ़ुक़हा ने) सुरक्षा के साथ उसके प्रस्थान और लोगों के वादे निभाने (वफ़ा) के लिए प्रसिद्ध होने की शर्त रखी ताकि उसके लिए कोई डर न हो। हालाँकि, यदि डर है, तो उनकी अनुमति के बिना उसका जाना जायज़ नहीं है, क्योंकि तब उनकी मनाही एक दृढ़ मनाही बन जाती है। इसके बाद की दो पुस्तकों (फ़तावा हिंदिया) में उल्लेख है: यदि कोई व्यापार के लिए दुश्मन के इलाके में इस्लामी सेनाओं में से किसी एक के साथ निकलता है, और उसके माता-पिता या उनमें से कोई एक इसे नापसंद करता है: यदि वह सेना विशाल है और उसकी विशालता के कारण दुश्मन से उनके लिए कोई डर नहीं है, तो उसके जाने में कोई हर्ज नहीं है। लेकिन अगर दुश्मन से सेना के लिए खतरा हो...

(उर्दू अनुवाद स्तंभ): अनुमति पत्र लेकर जाना चाहिए लेकिन माता-पिता उसके वहाँ जाने को नापसंद करें, अगर मामला शांतिपूर्ण हो, इसमें कोई खतरा और अंदेशा न हो, और वे वादा वफ़ा करते हों और इस विशेषता में मशहूर व मारूफ़ हों और उसका भी वहाँ जाने में फ़ायदा हो, तो फिर इस सूरत में माता-पिता का हुक्म न मानने में कोई हर्ज नहीं है। (यहाँ देखिये कि) फ़ायदा हासिल करने के लिए माता-पिता की नाफरमानी को जायज़ और मुबाह करार दिया गया। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) वाजिब है कि इससे वह सूरत मुराद हो कि जिसमें माता-पिता का रोकना महज़ मोहब्बत और शफ़क़त के तौर पर हो और उसकी जुदाई का नापसंद होना ग़ैर-यक़ीनी हो, यही वजह है कि फ़ुक़हा ने ख़ुरूज (निकलने) को अमन और वहाँ के लोगों का वफ़ादार होने में मशहूर व मारूफ़ होने पर मसले को फ़र्ज़ किया यहाँ तक कि उसे इस मामले में कोई ख़ौफ़ व ख़तरा न हो, लेकिन अगर ख़तरा व अंदेशा हो तो फिर माता-पिता की इजाज़त के बग़ैर उसका बाहर जाना और सफ़र करना जायज़ नहीं, इसलिए कि दरें सूरत उनकी नहीं (मनाही) यक़ीनी होगी, फिर अज़ीं बाद दो किताबों में मज़कूर है

अगर कारोबार के लिए दुश्मन के मुल्क में इस्लामी फौजों में से किसी इस्लामी फौज के साथ बाहर जाए तो माता-पिता या उनमें से कोई एक इस जाने को नापसंद (करे)...

(पाद टिप्पणी 1): फ़तावा हिंदिया, किताब अस-सियर, अध्याय 1, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/189; फ़तावा हिंदिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 26, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/26-365।

पृष्ठ 213 का 674

(عربی متن کا کالم): بامان فکرہما (ای الابوان) خروجہ فان کان امرا یخاف علیه منه وکانوا قوما یوفون بالعهد یعرفون بذلك وله في ذلك منفعة فلا بأس بان یعصیهما اھ فقد ابیح عصیانهما للمنفعة اقول: یجب ان یراد به ما اذا کان نهیهما لمجرد محبة وکراهة فراقه غیر جاز م ولذا فرضوا خروجه بأمان وکونهم معروفین بالوفاء حتی لا یخاف علیه منه اما اذا خیف لم یحل له الخروج بغیر اذنهما لان نهیهما اذن یکون نهی جزم ففی الکتابین بعده وانکان یخرج في تجارة ارض العدو مع عسکر من عساکر المسلمین فکره ذلك ابواه او احد هما فان کان ذلك العسکر عظیما لا یخاف علیهم من العد وبالکبر الرائی فلا بأس بان یخرج وان کان یخاف علی العسکر من العدو

(اردو ترجمہ کا کالم): اجازت نامہ لے کر جانا چاہیے لیکن والدین اس کے وہاں جانے کو نا پسند کریں ، اگر معاملہ پر امن ہو ، اس میں کوئی خطرہ اور اندیشہ نہ ہو ، اور وہ وعدہ وفا کرتے ہوں اور اس وصف میں مشہور و معروف ہوں اور اس کا بھی وہاں جانے میں فائدہ ہو، تو پھر اس صورت میں والدین کا حکم نہ ماننے میں کوئی حرج نہیں اھ (یہاں دیکھئے کہ) حصول فائدہ کے لئے والدین کی نافرمانی کو جائز اور مباح قرار دیا گیا اقول: (میں کہتا ہوں) واجب ہے کہ اس سے وہ صورت مراد ہو کہ جس میں والدین کا اور اسے روکنا محض محبت اور شفقت کے طور پر ہو اور اس کی جدائی کا ناپسند ہونا غیر یقینی ہو، یہی وجہ ہے کہ فقہاء نے خروج کو امن اور وہاں کے لوگوں کا وفادار ہونے میں مشہور و معروف ہونے پر مسئلہ کو فرض کیا یہاں تک کہ اسے اس معاملہ میں کوئی خوف و خطر نہ ہو ، لیکن اگر خطرہ و اندیشہ ہو تو پھر والدین کی اجازت بغیر اس کا باہر جانا اور سفر کرنا جائز نہیں، اس لئے کہ دریں صورت ان کی نہی یقینی ہو گی، پھر ازیں بعد دو کتابوں میں مذکور ہے اگر کاروبار کے لئے دشمن کے ملک میں اسلامی فوجوں

میں سے کسی اسلامی فوج کے ساتھ باہر جائے تو والدین یا ان میں سے کوئی ایک اس جانے کو نا پسند

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب السیر الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۱۸۹ ، فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب السادس و العشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۶ - ۳۶۵

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[Left Column Text]: The predominant opinion is that one should not go out without their [parents'] permission, and likewise if it is a small raiding party or a squadron of horses, one should not go out except with their permission because death is predominant in such expeditions.[1] Hence, calling it disobedience is based on the appearance. Do you not see that a servant is free to choose for himself in a non-binding legal prohibition? So, how about the prohibition of both parents in the same way? If it were not so intended, how would it be permissible to disobey them for a worldly financial benefit? Our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding this: "And do not disobey your parents even if they command you to leave your family and your wealth." Narrated by Ahmad[2] with a sound chain according to our principles, and by Al-Tabarani in Al-Kabir from Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him), and the wording in Al-Awsat of Al-Tabarani is: "Obey your parents even if they drive you out of your wealth and everything that belongs to you."[3] So understand and be firm in your awareness, for Fiqh (jurisprudence) is nothing but understanding, and there is no understanding except by [divine] success.

[Right Column Text]: ...do so. Thus, if it is a large army such that, according to the predominant opinion, there is no fear or danger from the enemy in their presence, then there is no harm in going out in this case. But if there is an apprehension and danger of harm to the Islamic army from the enemy according to the predominant opinion, then one should not go without the parents' permission. Similarly, if it is a military contingent or a cavalry squadron, one should not go out without parental permission because destruction usually occurs in military contingents. Then, calling it 'disobedience' is with respect to the outward form. Do you not see that the [legal prohibition] is not binding, and despite the servant having choice over himself, yet when the parents' prohibition is also like this, how would it not be? If this were not the meaning, then how would their 'disobedience' be permissible for a worldly financial gain? This is what our Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is saying: "Do not disobey your parents even if they order you to separate from your family and wealth." Imam Ahmad narrated this with a good chain according to our principles, and Imam Tabarani narrated it in Mu'jam al-Kabir with reference to Hazrat Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him). And its words in 'Awsat Tabarani' are...

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter 1, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 3/189; Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 26, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/366. [2] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, narration of Mu'adh bin Jabal, Dar al-Fikr, Beirut, 5/238. [3] Al-Mu'jam al-Awsat of Al-Tabarani, narration of Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him), Al-Ma'arif, Riyadh, 8/260. Page 214 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

[बायाँ कॉलम]: प्रबल राय यह है कि माता-पिता की अनुमति के बिना बाहर न निकले, और इसी तरह यदि यह कोई छोटा सैन्य दल या घुड़सवार दस्ता हो, तो भी उनकी अनुमति के बिना न निकले क्योंकि ऐसी मुहिमों में मृत्यु की संभावना अधिक होती है।[1] अतः इसे 'अवज्ञा' कहना इसके स्वरूप के आधार पर है। क्या आप नहीं देखते कि एक सेवक को गैर-अनिवार्य शरीयत निषेध में स्वयं निर्णय लेने की स्वतंत्रता होती है? तो फिर इसी तरह माता-पिता के मना करने का क्या महत्व होगा? यदि ऐसा उद्देश्य न होता, तो सांसारिक वित्तीय लाभ के लिए उनकी अवज्ञा करना कैसे वैध होता? हमारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस बारे में फ़रमाया: "अपने माता-पिता की अवज्ञा न करो, भले ही वे तुम्हें अपने परिवार और धन को छोड़ने का आदेश दें।" इसे इमाम अहमद[2] ने हमारे सिद्धांतों के अनुसार एक सही सनद के साथ रिवायत किया है, और अल-तबरानी ने अल-कबीर में मुअज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है, और तबरानी के'अल-औसत' के शब्द हैं: "अपने माता-पिता की आज्ञा का पालन करो, भले ही वे तुम्हें तुम्हारे धन और हर उस चीज़ से निकाल दें जो तुम्हारी है।"[3] अतः समझें और जागरूकता में दृढ़ रहें, क्योंकि फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) समझ के अलावा कुछ नहीं है, और समझ केवल (ईश्वरीय) सफलता से ही संभव है।

[दायाँ कॉलम]: ...करें, अतः यदि यह एक बड़ी सेना हो जिसमें उनकी उपस्थिति में प्रबल राय के अनुसार शत्रु से कोई भय या खतरा न हो, तो ऐसी स्थिति में बाहर जाने में कोई हर्ज नहीं है। लेकिन यदि प्रबल राय के अनुसार इस्लामी सेना को शत्रु से नुकसान पहुँचने का अंदेशा और खतरा हो, तो फिर माता-पिता की अनुमति के बिना न जाए। और इसी तरह यदि कोई सैन्य दल या घुड़सवारों का दस्ता हो, तो बिना माता-पिता की अनुमति के बाहर न जाए क्योंकि सैन्य दलों में अक्सर विनाश होता है। फिर इसे 'अवज्ञा' कहना इसके बाहरी स्वरूप के लिहाज़ से है। क्या आप नहीं देखते कि शरीयत का निषेध गैर-अनिवार्य है और इसके बावजूद बंदे को अपने स्वयं पर अधिकार होता है, फिर जब माता-पिता का निषेध भी ऐसा ही है, तो फिर कैसे नहीं होगा? यदि यह अर्थ न होता, तो फिर उनकी 'अवज्ञा' सांसारिक वित्तीय लाभ के लिए कैसे जायज़ होती? यह हमारे पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमा रहे हैं: "अपने माता-पिता की नाफ़रमानी न करो, चाहे वे तुम्हें अहल-ओ-अयाल (परिवार) और माल से अलग होने का हुक्म दें।" इमाम अहमद ने हमारे सिद्धांतों के अनुसार 'सनद हसन' के साथ इसे रिवायत फ़रमाया, और इमाम तबरानी ने 'मोजम अल-कबीर' में हज़रत मुअज़

बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से इसे रिवायत फ़रमाया। और इसके शब्द 'औसत तबरानी' में हैं...

---

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-सियर, अध्याय १, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर ३/१८९; फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय २६, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर ५/३६६। [2] मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, मुअज़ बिन जबल की रिवायत, दार अल-फ़िक्र, बेरुत ५/२३८। [3] अल-मोजम अल-औसत लि-तबरानी, मुअज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत, अल-मआरिफ, रियाज़ ८/२६०। पृष्ठ २१४ / ६७४

[بایاں کالم]: الغالب الرائ لایخرج بغیر اذنھما وکذلك ان کانت سریة اوجریدة الخیل لا یخرج الاباذنھما لان الغالب ھو الھلاك فی السرایا ۱8 اھ فتسمیة عصیاناً بحسب الصورة الاتری ان العبد بسبیل من خیرة نفسه فی نھی الشرع الارشادی الغیر الجازم فکیف بنھي الابوین کذالك لو لم یرد ذلك فکیف یحل عصیانھما لمنفعة مالیة وبذا نبینا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قائلا ولا تعقن والدیك وان امراك ان تخرج من اھلك ومالك رواہ احمد ۲8 بسند صحیح علی اصولنا والطبرانی فی الکبیر عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالی عنه ولفظه فی اوسط الطبرانی اطع والدیك وان اخرجاك من مالك وعن کل شیئ ہو لك ۳8 فافھم وتثبت بالتنبه فلیس الفقه الا بالتفقه ولا تفقه الا بالتوفیق۔

[دایاں کالم]: کریں، پس اگر یہ لشکر عظیم ہو کہ ان کی موجودگی میں غالب رائے کے مطابق دشمن سے کوئی خطرہ اور کھٹکا نہ ہو تو پھر اس صورت میں اس کے باہر جانے میں کچھ حرج نہیں لیکن اگر لشکر اسلام کو غالب رائے کے مطابق دشمن سے نقصان پہنچنے کا اندیشہ و خطرہ ہو تو پھر والدین کی اجازت کے بغیر نہ جائے اور اسی طرح اگر فوجی دستہ یا گھڑ سواروں کا رسالہ ہو تو بغیر اجازت والدین باہر نہ جائے کیونکہ فوجی دستوں میں غالباً ہلاکت ہوا کرتی ہے اھ پھر اس کو 'عصیان' کہنا بلحاظ صورت ہے۔ کیا تم دیکھتے نہیں کہ شرعی غیر جازم نہیں اور باوجود بندے کو اپنے نفس کا اختیار ہوتا ہے، پھر جب والدین کی نفی بھی ایسی ہے تو کیسے نہ ہوگا؟ اگر یہ مراد نہ ہو تو پھر ان کا 'عصیان' دنیاوی مالی فائدے کے لئے کیسے جائز ہوگا، یہ ہمارے حضور پاک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرما رہے ہیں 'اپنے والدین کی نافرمانی نہ کرو اگرچہ وہ تمھیں اہل وعیال اور مال سے الگ ہونے کا حکم دیں' امام احمد نے ہمارے اصولوں کے مطابق سند حسن کے ساتھ اس کو روایت فرمایا، اور امام طبرانی نے معجم الکبیر میں حضرت معاذ

بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالہ سے اس کو روایت فرمایا۔ اور اس کے الفاظ 'اوسط طبرانی' میں

---

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب السیر الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۱۸۹، فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب السادس والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۶۶ 2 مسند امام احمد بن حنبل ترجمہ معاذ بن جبل دار الفکر بیروت ۵/ ۲۳۸ 3 المعجم الاوسط للطبرانی ترجمہ معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ المعارف الریاض ۸/ ۲۶۰ صفحہ ۲۱۴ از ۶۷۴

Fatawa Razawiya Volume 21

These are: "(O person!) Obey your parents even if they separate you from your wealth and everything you own." Understand this well, and remain steadfast with alertness, because Jurisprudence (Fiqh) cannot be achieved without understanding, and understanding cannot be achieved without the bestowal of divine guidance (Taufiq). (Resala Jali-un-Nass fi Amakin-ur-Rukhas ends)

Problem 68 & 69: Asked by Abdul Rahim Sahib, shop of Muhammad Umar Sahib Attar, Mohalla Patanala, Lucknow. O Conqueror of misguidance, Establisher and Promoter of the Beautiful Sunnah, peace be upon you, and the mercy of Allah and His blessings! (1) What is the verdict in this matter: Zaid mocked the Azan of the Masjid's Muazzin, i.e., upon hearing the words "Hayya 'alas-Salah," he ridiculed it by saying, "Bhaiya lath chala" (Brother, swing the stick). Has the ruling of apostasy and annulment of marriage been established against Zaid or not? Is Zaid's marriage broken or not? Has his wedded wife become forbidden (Haram) for him or not? Is having intercourse without re-performing the marriage ceremony Haram and adultery (Zina) or not? And if after gaining knowledge, the wedded wife does not object and intercourse continues, will the wedded wife also be legally guilty of the crime of adultery or not? (2) Zaid once said regarding the beard, an emblem of Islam, that "I will not keep a beard, I do not need these bat-wings." Is this also mockery of religion and a cause of apostasy and annulment of marriage or not? And is Zaid's excuse—that we did not know the ruling, therefore our marriage remains intact—acceptable in Sharia or not? Explain so that you may be rewarded. (T)

The Answer: (1) Mocking the Azan is definitely disbelief (Kufr). If he mocked the Azan itself, then undoubtedly he became a disbeliever, and his wife has left his marriage contract. If he becomes a Muslim again and the woman marries him, only then will intercourse be lawful, otherwise it is adultery. And if the woman agrees to intimacy without his re-embracing Islam and re-marriage, she is also an adulteress. If the intent was not to mock the Azan but specifically that Muazzin because he recited incorrectly, then in this state, Zaid will be ordered to renew his Islam and renew his marriage. And Allah knows best. (2) Mocking the beard is also definitely disbelief. Zaid's faith has vanished and his marriage is void. The excuse of ignorance is false and invalid, as Zaid is neither a resident of some remote mountain valley nor has he just recently converted from Hinduism to Islam that he would not know that the beard is an emblem of Islam. And mocking an emblem of Islam is (mocking) Islam itself...

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

ये हैं: "(ऐ शख्स!) अपने माता-पिता की आज्ञा का पालन कीजिए, चाहे वे आपको आपके धन और आपकी हर ममलुका (स्वामित्व वाली) चीज़ से अलग और बेदखल कर दें।" इसे अच्छी तरह समझ लीजिए, और होशियारी से अडिग रहिए, क्योंकि फ़िक़्ह (धर्मशास्त्र) बिना समझे नहीं हो सकती, और समझ-बूझ तौफीक (ईश्वरीय मार्गदर्शन) प्राप्त किए बिना नहीं हो सकती। (रिसाला जली-उन-नस्स फी अमाकिन-उर-रुख़स समाप्त हुआ)

मसला 68 व 69: संदेष्टा अब्दुल रहीम साहब, दुकान मोहम्मद उमर साहब अत्तार, मोहल्ला पाता नाला, लखनऊ। हज़रत गुमराही को मिटाने वाले, सुन्नत को स्थापित और प्रचारित करने वाले, आप पर सलाम हो, और अल्लाह की रहमत और उसकी बरकतें हों! (1) जनाब, इस मसले में क्या हुक्म है कि ज़ैद ने मस्जिद के मुअज़्ज़िन की अज़ान का मज़ाक उड़ाया, यानी शब्द "हय्या अलस-सलाह" सुनकर इस तरह मज़ाक उड़ाया "भैया लठ चला"। क्या ज़ैद के लिए इर्तिदाद (धर्मत्याग) और निकाह खत्म होने का हुक्म साबित हुआ या नहीं? और ज़ैद का निकाह टूटा या नहीं? उसकी पत्नी उस पर हराम (वर्जित) हुई या नहीं? और बिना दोबारा निकाह किए संभोग करना हराम और व्यभिचार (ज़िना) है या नहीं? और जानकारी होने के बाद अगर पत्नी न माने और संभोग होता रहे, तो क्या पत्नी पर भी शरीयत के अनुसार व्यभिचार का अपराध लागू होगा या नहीं? (2) ज़ैद ने एक बार इस्लाम के प्रतीक दाढ़ी के बारे में कहा कि "मैं दाढ़ी नहीं रखूंगा, मुझे इन चमगादड़ जैसे पंखों की ज़रूरत नहीं है", क्या यह भी धर्म के साथ मज़ाक और धर्मत्याग व निकाह टूटने का कारण है या नहीं? और ज़ैद का यह बहाना कि हमें मसला मालूम नहीं था इसलिए हमारा निकाह बरकरार है, शरीयत में स्वीकार्य है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि पुण्य प्राप्त हो। (त)

अल-जवाब: (1) अज़ान का मज़ाक उड़ाना निश्चित रूप से कुफ्र (अविश्वास) है। अगर उसने अज़ान का ही मज़ाक उड़ाया है तो वह बिना शक काफ़िर हो गया, उसकी औरत उसके निकाह से निकल गई। यह अगर फिर मुसलमान हो और औरत उससे निकाह करे, तभी संभोग हलाल होगा वरना ज़िना, और औरत अगर बिना इस्लाम और निकाह के उससे निकटता पर राज़ी हो तो वह भी व्यभिचारिणी है। और अगर अज़ान का मज़ाक उड़ाना उद्देश्य नहीं था बल्कि विशेष रूप से उस मुअज़्ज़िन का मज़ाक था इस कारण कि वह गलत पढ़ता है, तो इस स्थिति में ज़ैद को तजदीद-ए-इस्लाम (ईमान का नवीनीकरण) और तजदीद-ए-निकाह (निकाह का नवीनीकरण) का हुक्म दिया जाएगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (2) दाढ़ी के साथ मज़ाक करना भी निश्चित

रूप से कुफ्र है। ज़ैद का ईमान खत्म हो गया और निकाह बातिल (अवैध) हो गया। अज्ञानता का बहाना गलत और व्यर्थ है क्योंकि ज़ैद न तो किसी दूर-दराज पहाड़ की घाटी का रहने वाला है और न ही अभी नया-नया हिंदू से मुसलमान हुआ है कि उसे मालूम न हो कि दाढ़ी इस्लाम का प्रतीक है। और इस्लाम के प्रतीक का मज़ाक उड़ाना इस्लाम का मज़ाक उड़ाना है...

पेज 215/674

یہ ہیں: "(اے شخص!) اپنے والدین کی اطاعت کیجئے اگرچہ تمھیں تمھارے مال اور تمھارے ہر مملوکہ شے سے تمھیں الگ اور برطرف کر دیں۔" اس کو خوب سمجھ لیجئے، اور ہوشیاری سے ثابت قدم رہیے، کیونکہ فقہ بغیر سمجھے نہیں ہو سکتی، اور سمجھ بوجھ حصول توفیق کے بغیر نہیں ہو سکتی۔ (رسالہ جلی النص فی اماکن الرخص ختم شد)

مسئلہ ۶۸ و ۶۹: مسئولہ عبدالرحیم صاحب دکان محمد عمر صاحب عطار محلہ پاتہ نالہ لکھنو حضرت قامع ضلالت قیم و مروج سنت حسنا تکم السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ! (۱) جناب کیا ارشاد ہے اس مسئلہ میں کہ زید نے مؤذن مسجد کی اذان کے ساتھ تمسخر کیا یعنی لفظ "حی علی الصلوۃ" سن کر یوں یوں مضحکہ اڑایا "بھیا لٹھ چلا" آیا زید کے لئے حکم ارتداد و سقوط نکاح ثابت ہوا یا نہیں؟ اور زید کا نکاح ٹوٹا یا نہیں؟ اس کی منکوحہ اس پر حرام ہوئی یا نہیں؟ اور بغیر دوبارہ نکاح میں لائے ہوئے وطی کرنا حرام اور زنا کاری ہے یا نہیں؟ اور بعد علم اگر منکوحہ زید نہ مانے اور ہمبستری ہوتی رہے تو منکوحہ زید پر بھی شرعا جرم زنا عائد ہو گا یا نہیں؟ (۲) زید نے ایک مرتبہ شعار اسلام داڑھی کے متعلق کہا کہ میں داڑھی نہیں رکھوں گا مجھے ان خفاش پروں کی ضرورت نہیں، یہ بھی دین کے ساتھ استہزاء اور موجب ردت و سقوط نکاح ہے یا نہیں؟ اور زید کا عذر کہ ہم کو مسئلہ معلوم نہ تھا لہذا ہمارا نکاح باقی ہے۔ شریعت میں مقبول ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: (۱) اذان سے استہزاء ضرور کفر ہے اگر اذان ہی سے اس نے استہزاء کیا تو بلا شبہ کافر ہو گیا، اس کی عورت اس کے نکاح سے نکل گئی، یہ اگر پھر مسلمان ہو اور عورت اس سے نکاح کرے اس وقت وطی حلال ہو گی ورنہ زنا، اور عورت اگر بلا اسلام و نکاح اس سے قربت پر

راضی ہو وہ بھی زانیہ ہے۔ اور اگر اذان سے استہزاء مقصود نہ تھا بلکہ خاص اس مؤذن سے بایں وجہ کہ وہ غلط پڑھتا ہے تو اس حالت میں زید کو تجدید اسلام و تجدید نکاح کا حکم دیا جائے گا، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) داڑھی کے ساتھ استہزاء بھی ضرور کفر ہے۔ زید کا ایمان زائل اور نکاح باطل اور عذر جہل غلط و عاطل کہ زید نہ کسی دور دراز پہاڑ کی تلی کا رہنے والا ہے نہ ابھی تازہ ہندو سے مسلمان ہوا ہے کہ اسے نہ معلوم ہو کہ داڑھی شعار اسلام ہے۔ اور شعار اسلام سے استہزاء اسلام سے...

...is mockery. Yes, it is possible that he did not know that the marriage would be annulled by it, but his lack of knowledge will not protect his marriage. If a stone is thrown at glass, the glass will definitely break, even if one does not know that it breaks because of it. And Allah Almighty knows best.

Problem 70: Asked by Hakim Muhammad Akbar Sahab, Jagadeshka Chowk, Udaipur, Mewar. Question: Is a person whose beliefs are unstable excluded from the circle of Islam or not?

Answer: The Answer: Instability of beliefs can have several meanings. Sometimes it means that there is no confidence in the correctness of his belief; sometimes it means that he is wavering and shaky in his beliefs. Sometimes he talks like Sunnis, sometimes like those of wrong beliefs; in both these meanings, it is not necessary to be excluded from Islam. And Allah Almighty knows best.

Problem 71 to 73: From Meerut, sent by Maulvi Muhammad Habibullah Sahab Qadri Rizvi, Khatib of Masjid Jame Khair Nagar, teacher at Madrasa Qaumia. Questions: (1) What is a 'Hamzad' (companion spirit)? How is it to perform an act for its subjugation? (2) Are 'Aseeb' (affliction), 'Churail' (witch), etc., 'Shaheed' (martyr), etc., which are famous, correct or wrong? (3) Is the appearance of 'Dast-e-Ghaib' (unseen hand) and gold coins from under the prayer mat, etc., correct or not?

Answer: The Answer: (1) Hamzad is from the category of devils. That devil which stays with a person at all times is absolutely a disbeliever, cursed eternally, except for the one who was in the presence of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him); he became a Muslim due to the blessing of the holy company. It is narrated in Sahih Muslim from Hazrat Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Box] "There is none among you but there is assigned to him a companion from among the jinn and a companion from among the angels." They asked, "And you, O Messenger of Allah?" He said, "And I too, but Allah helped me against him and he became a Muslim, so he does not command me except for good." I mean, [He helped me] against him.

[Urdu Translation in Box] "O people! There is no person among you who does not have a companion jinn and a companion angel with him." People asked, "O

Messenger of Allah! Is it with you too?" He said, "Yes, it is with me too, but Allah Almighty helped me so that he became a Muslim."

---

1. Sahih Muslim, Book of the Characteristics of the Hypocrites, Chapter on the Provocation of Satan, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/376; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Ibn Masood, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/385.

फतावा रज़विया जिल्द २१

...मज़ाक है। हाँ, यह मुमकिन है कि वह इसके कारण निकाह के टूटने के बारे में न जानता हो, लेकिन उसका न जानना उसके निकाह को सुरक्षित नहीं रखेगा। शीशे पर पत्थर फेंकने से शीशा ज़रूर टूट जाएगा, भले ही कोई यह न जानता हो कि इससे वह टूट जाता है। वल्लाह तआला आलम।

मसला ७०: प्रश्कर्ता: हकीम मोहम्मद अकबर साहब, जगह लेश का चौक, उदयपुर, मेवाड़। प्रश्न: जिस व्यक्ति के अकीदे (विश्वास) का ठिकाना न हो, वह इस्लाम के दायरे से बाहर है या नहीं?

उत्तर: अल-जवाब: अकीदे का ठिकाना न होने के कई अर्थ हो सकते हैं। कभी यह कि उसके अकीदे की शुद्धता पर भरोसा नहीं है, कभी यह कि वह अकीदे में डांवाडोल और डगमगाया हुआ है। कभी वह सुन्नियों जैसी बातें करता है, कभी बद-मजहबों (गलत अकीदे वालों) जैसी; इन दोनों अर्थों में इस्लाम से बाहर होना लाज़िम (अनिवार्य) नहीं होता। वल्लाह तआला आलम।

मसला ७१ से ७३: मेरठ से, प्रेषक: मौलवी मोहम्मद हबीबउल्लाह साहब कादरी रज़वी, खतीब मस्जिद जामे खैर नगर, शिक्षक मदरसा कौमिया। प्रश्न: (१) हमजाद क्या है? इसे वश में करने के लिए अमल करना कैसा है? (२) आसेब (ऊपरी साया), चुड़ैल आदि, शहीद आदि जो प्रसिद्ध हैं, सही हैं या गलत? (३) दस्त-ए-ग़ैब (अदृश्य हाथ) और मुसल्ले (नमाज की चटाई) के नीचे से अशर्फियां आदि का निकलना सही है या नहीं?

उत्तर: अल-जवाब: (१) हमजाद शैतानों की श्रेणी में से है। वह शैतान जो हर समय इंसान के साथ रहता है, वह पूर्णतः काफिर और सदा के लिए शापित है, सिवाय उस (हमजाद) के जो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की उपस्थिति में था, वह पवित्र सोहबत की बरकत से मुसलमान हो गया। सहीह मुस्लिम में हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से वर्णित है। रसूल्लुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स] "तुम में से कोई भी ऐसा नहीं है जिसके साथ जिन्नों में से एक साथी और फरिश्तों में से एक साथी नियुक्त न किया गया हो।" उन्होंने पूछा, "और आपके साथ, ऐ अल्लाह के रसूल?" उन्होंने फरमाया, "और मेरे साथ भी, लेकिन अल्लाह ने उसके खिलाफ मेरी मदद की और वह मुसलमान हो गया, इसलिए वह मुझे केवल भलाई का हुक्म देता है।"

[उर्दू अनुवाद बॉक्स] लोगो! तुम में से कोई व्यक्ति ऐसा नहीं है जिसके साथ हमजाद जिन्न और हमजाद फरिश्ता न हो, लोगों ने निवेदन किया कि ऐ अल्लाह के रसूल! क्या आपके साथ भी है? आपने फरमाया कि हाँ मेरे साथ भी है, लेकिन अल्लाह तआला ने मेरी मदद फरमाई कि वह मुसलमान हो गया।

---

1. सहीह मुस्लिम, किताब सिफ़तुल मुनाफ़िक़ीन, बाब तहरीशुश शैतान आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची २/३४६, मुसनद अहमद बिन हंबल अन इब्न मसूद, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत १/३८५।

استہزاء ہے۔ ہاں یہ ممکن ہے کہ اس سے نکاح ٹوٹ جانا نہ جانتا ہو، مگر اس کا نہ جاننا اس کے نکاح کو محفوظ نہ رکھے گا شیشے پر پتھر پھینکے شیشہ ضرور ٹوٹ جائے گا اگر چہ یہ نہ جانتا ہو کہ اس سے ٹوٹ جاتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۰ : مسئولہ حکیم محمد اکبر صاحب جگہ لیش کا چوک اودے پور میواڑ جس شخص کے عقائد کا ٹھکانہ نہ ہو دائرہ اسلام سے خارج ہے یا نہیں؟

الجواب: عقائد کا ٹھکانہ نہ ہونا کئی معنی پر مشتمل ہوتا ہے۔ کبھی یہ کہ اس کی صحتِ عقیدہ پر اطمینان نہیں، کبھی یہ کہ یہ مذبذب العقیدہ متزلزل العقیدہ ہے۔ کبھی سنیوں کی سی باتیں کرتا ہے، کبھی بد مذہبوں کی سی، ان دونوں پر معنی اسلام سے خارج ہونا لازم نہیں ہوتا، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۱ تا ۷۳: از میرٹھ مرسلہ مولوی محمد حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب مسجد جامع خیر نگر مدرس مدرسہ قومیہ (۱) ہمزاد کیا ہے؟ اس کے تسخیر کے لئے عمل کرنا کیسا ہے؟ (۲) آسیب، چڑیل وغیرہ شہید وغیرہ جو مشہور ہیں صحیح ہے یا غلط؟ (۳) دستِ غیب اور مصلی کے نیچے سے اشرفی وغیرہ کا نکلنا صحیح ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) ہمزاد از قسم شیاطین ہے۔ وہ شیطان کہ ہر وقت آدمی کے ساتھ رہتا ہے وہ مطلقاً کافر ملعون ابدی ہے سوا اس کے جو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر تھا وہ برکت صحبت اقدس سے مسلمان ہو گیا، صحیح مسلم میں حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ما منکم من احد الا وقد وکل اللہ قرینہ من الجن وقرینہ من الملئکۃ قالوا وایاک یارسول اللہ قال وایای الا ان اللہ اعاننی علیہ فاسلم فلا یامرنی الا بخیر اھ اعنی علی | لوگو! تم میں سے کوئی شخص نہیں کہ جس کے ساتھ ہمزاد جن اور ہمزاد فرشتہ نہ ہو، لوگوں نے عرض کی اے اللہ کے رسول! کیا آپ کے ساتھ بھی ہے؟ ارشاد فرمایا کہ ہاں میرے ساتھ بھی ہے، لیکن اللہ تعالیٰ نے میری مدد فرمائی کہ وہ مسلمان ہو گیا

---

۱ صحیح مسلم کتاب صفۃ المنافقین باب تحریش الشیطان الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۷۶، مسند احمد بن حنبل عن ابن مسعود المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۳۸۵

| Narration of 'Al-Fath' is supported by the following hadiths. | Therefore, he says nothing to me except good. By this, my intention is the narration of Fath al-Bari, which is supported by the forthcoming hadiths. (T) |

Similarly, Tabarani narrated from Mughirah bin Shu'bah (may Allah be pleased with him), and Bazzar narrated from Hadrat Abdullah bin Abbas or Abu Hurayrah (may Allah be pleased with them), that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

| I have been preferred over the Prophets in two matters: my devil (qarin) was a disbeliever, so Allah helped me against him until he became a Muslim. [Al-Hadith][1] | I have been granted superiority over other noble Prophets in two things: one is that my devil was a disbeliever, and Allah the Almighty gave me power over him to the extent that he became a Muslim. [Al-Hadith] (T) |

Bayhaqi and Abu Nu'aym in 'Dala'il al-Nubuwwah' narrated from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

| I have been preferred over Adam in two characteristics: my devil was a disbeliever, so Allah helped me against him until he became a Muslim, and my wives are my helpers, whereas Adam's devil was a disbeliever and his wife helped him in a mistake.[2] | I have been granted superiority over Hadrat Adam in two characteristics: one is that my devil was a disbeliever, and Allah the Almighty gave me dominance over him to the extent that he became a Muslim and my wives are my helpers, while Hadrat Adam's devil remained a disbeliever and his wife helped him in a mistake. (T) |

Its subjugation, which is through base spirits (sufliyyat), is absolutely forbidden, rather in most cases it is disbelief (kufr), because it does not occur without their flattery and praises and things that please them. And as for that which is through higher spirits (alawiyyat), although it is through authority and power, its result is mostly not free from a type of seeking help from Satan in one's own works, for that overwhelming dominance which is:

| "And whoever among them deviates from Our command - We will make him taste of the punishment of the Blaze."[3] | And whoever among them turns away from His command, We will make him taste the punishment of the burning fire. (T) |

[1] Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-Bazzar, Hadith 2438, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 3/146; Majma' al-Zawa'id, Al-Bazzar, Chapter: Protection of the Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon Him) from the Companion (Qarin), 8/225, and Chapter on it: Specialities, 8/269. [2] Dala'il al-Nubuwwah by Al-Bayhaqi, Chapter: What has been narrated regarding the speech of the Messenger of Allah (Peace and Blessings of Allah be upon Him), Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 5/288. [3] The Holy Quran 34:12.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

| अल-फ़तह का वर्णन आने वाली हदीसों द्वारा समर्थित है। | इसलिए, वह मेरे बारे में भलाई के अलावा कुछ नहीं कहता। इससे मेरा तात्पर्य फ़तह अल-बारी के वर्णन से है जिसका समर्थन आने वाली हदीसों से होता है। (त) |

इसी प्रकार तबरानी ने मुग़ीरा बिन शुअबा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की और बज़्ज़ार ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास या अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत की, कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया:

| मुझे नबियों पर दो चीज़ों में श्रेष्ठता दी गई है: मेरा शैतान (क़रीन) काफ़िर था, तो अल्लाह ने उसके ख़िलाफ़ मेरी मदद की यहाँ तक कि वह मुसलमान हो गया। [अल-हदीस][1] | मुझे अन्य नबियों पर दो बातों में श्रेष्ठता प्रदान की गई है: एक यह कि मेरा शैतान काफ़िर था और अल्लाह तआला ने मुझे उस पर शक्ति प्रदान की यहाँ तक कि वह मुसलमान हो गया। [अल-हदीस] (त) |

बैहक़ी और अबू नुएम ने 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की, कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया:

| मुझे आदम पर दो ख़ूबियों में श्रेष्ठता दी गई है: मेरा शैतान काफ़िर था, तो अल्लाह ने उसके ख़िलाफ़ मेरी मदद की यहाँ तक कि वह मुसलमान हो गया, और मेरी पत्नियाँ मेरी मददगार हैं, जबकि आदम का शैतान काफ़िर था और उनकी पत्नी ने ग़लती में उनकी मदद की।[2] | मुझे हज़रत आदम पर दो ख़ूबियों में श्रेष्ठता प्रदान की गई है: एक यह कि मेरा शैतान काफ़िर था, और अल्लाह तआला ने मुझे उस पर प्रभुत्व दिया यहाँ तक कि वह मुसलमान हो गया और मेरी पत्नियाँ मेरी मददगार हैं, जबकि हज़रत आदम का शैतान काफ़िर रहा और उनकी पत्नी ने ग़लती पर उनकी मदद की। (त) |

इसका वशीकरण (تسخیر) जो निचली शक्तियों (सफ़्लियात) के माध्यम से हो, वह पूर्णतः हराम है, बल्कि अधिकांश मामलों में कुफ़्र (अधर्म) है, क्योंकि यह उनकी चापलूसी, प्रशंसा और उनकी पसंद के कार्यों के बिना नहीं होता। और जहाँ तक ऊँची शक्तियों (अलवियात) के माध्यम से होने वाले वशीकरण का सवाल है, हालांकि वह अधिकार और शक्ति के माध्यम से होता है, फिर भी इसका परिणाम अधिकतर अपने कार्यों में शैतान से एक प्रकार की सहायता मांगने से मुक्त नहीं होता, उस प्रबल प्रभुत्व के लिए जो है:

| "और उनमें से जो कोई हमारे आदेश से विचलित होगा - हम उसे भड़कती आग के दंड का स्वाद चखाएंगे।"[3] | और उनमें से जो कोई उसके आदेश से मुँह फेरेगा, हम उसे दहकती आग का अज़ाब चखाएँगे। (त) |

[1] कशफ़ अल-अस्तर 'अन ज़वाइद अल-बज़्ज़ार, हदीस 2438, मुअस्ससतुत रिसाला, बेरूत, 3/146; मजमा' अज़-ज़वाइद, अल-बज़्ज़ार, अध्याय: क़रीन से रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की सुरक्षा, 8/225, और अध्याय: विशिष्टताएँ 8/269. [2] दलाइल अल-नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, अध्याय: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के भाषण के बारे में जो वर्णित है, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 5/288. [3] पवित्र कुरान 34:12।

| روایۃ الفتح المؤیدۃ بما یأتی من الاحادیث۔ | لہذا وہ مجھے سوائے بھلائی کے کچھ نہیں کہتا، اھ اس سے میری مراد فتح الباری کی روایت ہے کہ جس کی تائید آئندہ احادیث سے ہوتی ہے۔ (ت) |

اسی طرح طبرانی نے مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی اور بزار حضرت عبد اللہ بن عباس یا ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| فضلت علی الانبیاء بخصلتین کان شیطانی کافرا فأعانني اللہ علیہ حتی اسلم الحدیث[1] | دوسرے انبیاء کرام پر دو باتوں میں مجھے فضیلت بخشی گئی، ایک یہ کہ میرا شیطان کافر تھا کہ اللہ تعالٰی نے مجھے اس پر قوت دی یہاں تک کہ وہ مسلمان ہو گیا الحدیث (ت) |

بیہقی وابو نعیم دلائل النبوۃ میں عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| فضلت علی أدم بخصلتین کان شیطاني کافر افاعاننی اللہ علیہ حتی اسلم وکن از واجی عونالی وکان شیطان آدم کافرا وزوجتہ عوناً لہ علی خطیئتہ 2۔ | حضرت آدم پر مجھے دو خصلتوں میں فضیلت دی گئی، ایک یہ کہ میرا شیطان کافر تھا کہ اللہ تعالٰی نے مجھے اس پر غلبہ دیا یہاں تک کہ وہ مسلمان ہوگیا اور میری بیویاں میری مددگار ہیں، اور حضرت آدم کا شیطان کافر رہا اور انکی بیوی نے خطا پر ان کی مدد کی۔ (ت) |

اس کی تسخیر جو سفلیات سے ہو وہ تو حرام قطعی بلکہ اکثر صورتوں میں کفر ہے کہ بے ان کے خوشامد اور مدائح و مرضیات کے نہیں ہوتی ، اور جو علویات سے ہو تو اگرچہ بصولت وسطوت

ہے مگر اس کا ثمرہ غالباً اپنے کاموں میں شیطان سے ایک نوع استعانت سے خالی نہیں ہوتا کہ وہ غلبہ قاہرہ کہ :

| "وَمَنْ يَّزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيْرِ 12" 3 | اور ان میں سے جو کوئی اس کے حکم سے منہ پھیرے ہم اسے بھڑکتی آگ کا عذاب چکھائیں گے۔ (ت) |

[1]کشف الاستار عن زوائد البزار حدیث ۲۴۳۸ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۳/ ۱۴۶، مجمع الزوائد البزار باب عصمتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عن القرین ۸/ ۲۲۵ و باب منہ خصائص ۸/ ۲۶۹ [2]دلائل النبوۃ للبیہقی باب ما جاء فی تحدث رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۲۸۸ [3]القرآن الکریم ۳۴/ ۱۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

How can everyone be fortunate enough to have their prayers answered like 'Grant me a kingdom such as shall not belong to any after me' (Surah Sad 38:35)? Even if it were not so, association with disbelieving Satans definitely causes changes in one's state and the occurrence of spiritual darkness. Hazrat Sayyiduna Sheikh-e-Akbar (may Allah be pleased with him) states that the minimum harm from the companionship of Jinns is that a person becomes arrogant; seek refuge with Allah. Therefore, the path of safety lies in distance and avoidance of them. The Lord Almighty commands this prayer: "I seek refuge in You, my Lord, lest they [the devils] attend me." (Surah Al-Mu'minun 23:98). Yet here, people chant 'Appear! Appear!', we seek refuge with Allah. And Allah Almighty knows best.

(2) Yes, Jinns and impure spirits (both male and female) are proven by Ahadith, and they often reside in impure places. To seek refuge from them before entering the toilet, this prayer is narrated: "I seek refuge in Allah from the male and female devils." (Musnad Ahmad). They are severe liars and impostors; they sometimes call themselves martyrs (Shuhada) and sometimes something else. Because of this, it has become famous among the ignorant that martyrs 'possess' people, whereas the noble martyrs are pure and free from such vile acts. And Allah Almighty knows best.

(3) Yes, it is true, but in this administrative era, it is rare, rather non-existent. The ultimate gain of 'Dast-e-Ghaib' (hidden hand/supernatural aid) now is merely visible victories and expansion of sustenance. Furthermore, if 'Dast-e-Ghaib' is such that Jinns are subjugated to bring the innocent wealth of people through them, then it is most strictly forbidden (haram) and a major sin (kabirah). If it involves lower/evil spirits (Sifliyat), it is close to disbelief (kufr). If it involves upper/divine spirits (Alwiyat), the person himself will be killed, or at least become insane, or be afflicted with severe diseases and calamities. Making divine acts a means for prohibited things always brings such fruits, and there is no doubt about its absolute prohibition (haram qat'i).

Allah Almighty says: "And consume not your property among yourselves unjustly."	**Allah Almighty said: (O people!) Do not eat your wealth among yourselves in an unlawful way.**

1. Al-Quran Al-Karim 38:35
2. Al-Quran Al-Karim 23:98

3. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/101
4. Al-Quran Al-Karim 2/188

फ़तावा रज़विया, खंड 21

दुआ की स्वीकार्यता 'मुझे ऐसी बादशाही अता कर जो मेरे बाद किसी के योग्य न हो' (सूरह साद 38:35) हर किसी के नसीब में कहाँ। और फर्ज़ करें कि न भी हो, तो काफ़िर शैतान का मेल-जोल निश्चित रूप से अवस्थाओं के परिवर्तन और अंधकार की उत्पत्ति का कारण बनता है। हज़रत सैय्यदुना शैख़े अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु फ़रमाते हैं कि जिन्नों की सोहबत से होने वाला कम से कम नुकसान यह है कि इंसान अहंकारी हो जाता है, अल्लाह की पनाह। तो सलामती की राह उससे दूरी और परहेज में ही है। रब अज़्वज़ल तो इस दुआ का हुक्म देता है कि "ऐ मेरे रब! मैं तेरी पनाह चाहता हूँ इस बात से कि वो (शैतान) मेरे पास हाज़िर हों।" (सूरह अल-मुमिनून 23:98)। और यहाँ यह रट लगाई जाए कि 'हाज़िर हो, हाज़िर हो', अल्लाह की पनाह। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(2) हाँ, जिन्न और नापाक रूहें (नर और मादा) अहादीस से साबित हैं और वे अक्सर नापाक जगहों पर होती हैं। उनसे पनाह के लिए शौचालय जाने से पहले यह दुआ आई है: 'मैं नापाक नर और मादा (शैतानों) से अल्लाह की पनाह चाहता हूँ।' (मुसनद अहमद)। वे सख्त झूठे और धोखेबाज होते हैं; कभी अपना नाम शहीद बताते हैं और कभी कुछ और। इस कारण बेवकूफ जाहिलों में यह मशहूर हो गया कि शहीदों का सर पर आना (सवारी आना), जबकि शहीद ऐसी गंदी हरकतों से पाक और बरी हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(3) हाँ, यह सच है मगर इस दौर में यह दुर्लभ बल्कि नामुमकिन सा है। 'दस्त-ए-ग़ैब' (ग़ैबी मदद) का अब सबसे बड़ा हासिल सिर्फ़ ज़ाहिरी फ़ुतुहात (कामयाबी) और रिज़्क़ की बरकत होना है। फिर अगर 'दस्त-ए-ग़ैब' इस तरह हो कि जिन्नों को वश में करके उनके ज़रिए लोगों का मासूम माल मँगवाया जाए, तो यह सख्त हराम और कबीरा गुनाह है। और अगर यह सिफ़्लियात (काले जादू) से हो तो कुफ्र के करीब है, और अगर अलवियात (नूरी आमाल) से हो तो खुद यह शख्स मारा जाएगा या कम से कम पागल हो जाएगा या गंभीर बीमारियों और मुसीबतों में घिर जाएगा। अलवी आमाल को हराम का ज़रिए बनाना हमेशा ऐसे ही परिणाम लाता है और इसके निश्चित रूप से हराम होने में क्या संदेह है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "व ला ता'कुलू अमवालकुम बैनकुम बिल-बातिलि"	**अल्लाह तआला ने फ़रमाया: (लोगो!) अपने माल आपस में नाजायज़ तरीके से न खाओ।**

1. अल-कुरान अल-करीम 35 / 38
2. अल-कुरान अल-करीम 98 / 23
3. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 3/101
4. अल-कुरान अल-करीम 188 / 2

पृष्ठ 218 / 674

جو استجابتِ دُعا "هَبْ لِي مُلْكًا لَّا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي"ﷺ۱ (مجھے ایسی بادشاہی دے ڈال جو میرے بعد کسی کے لائق نہ ہو۔ت) سے تاشی ہر ایک کو کہاں نصیب اور بالفرض نہ بھی ہو تو کافر شیطان کی مخالطت ضرور مورثِ تغیر احوال وحدوثِ ظلمت، حضرت سیدنا شیخِ اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں کہ کم از کم وہ ضرر کہ صحبتِ جن سے ہوتا ہے یہ کہ آدمی متکبر ہو جاتا ہے و العیاذ باللہ، تو راہِ سلامت اس سے بعد ومجانبت ہی میں ہے، رب عزوجل تو اس دعا کا حکم دے کہ "أَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿۹۸﴾ﷺ۲ (اے میرے پروردگار! میں تیری پناہ مانگتا ہوں اس سے کہ شیطان میرے پاس حاضر ہوں۔ت) اور یہاں یہ رٹ لگائی جائے کہ حاضر شو حاضر شو والعیاذ باللہ تعالٰی واللہ تعالٰی اعلم۔ (حاضر ہو جا، حاضر ہو جا، اور اللہ تعالٰی کی پناہ، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ت)

(۲) ہاں جن اور ناپاک روحیں مرد و عورت احادیث سے ثابت ہیں اور وہ اکثر ناپاک موقعوں پر ہوتی ہیں، انھیں سے پناہ کے لئے پاخانہ جانے سے پہلے یہ دعا وارد ہوئی : اعوذ باللہ من الخبث والخبائث ۳۔ میں گندی اور ناپاک چیزوں سے اللہ کی پناہ مانگتا ہوں۔ (ت) وہ سخت جھوٹے کذاب ہوتے ہیں اپنا نام کبھی شہید بتاتے ہیں اور کبھی کچھ، اس وجہ سے جاہلانِ بے خرد میں شہیدوں کا سر پر آنا مشہور ہو گیا ورنہ شہداء کرام ایسی خبیث حرکات سے منزہ ومبرا ہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔

(۳) ہاں صحیح ہے مگر اس عملداری میں کمیاب بلکہ نایاب ہے۔ دستِ غیب کے نہایت درجہ کا حاصل اب صرف فتوحِ ظاہرہ و وسعتِ رزق ہونا ہے۔ پھر اگر دستِ غیب اس طرح ہو کہ جن کو تابع کر کے اس کے ذریعہ سے لوگوں کے مال معصوم منگوائے جائیں تو اشد سخت حرام کبیرہ ہے اور اگر سفلیات سے ہو تو قریب کفر اور علویات سے ہو تو خود یہ شخص مارا جائے گا یا کم

از کم پاگل ہو جائے گا یا سخت سخت امراض وبلا یا میں گرفتار ہو اعمالِ علویہ کو ذریعہ حرام بنانا ہمیشہ ایسے ثمرے لاتا ہے اور اس کے حرام قطعی ہونے میں کیا شبہ ہے۔

قال اللہ تعالیٰ "وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ" ٤

اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) اپنے مال آپس میں ناجائز طریقے سے نہ کھاؤ۔)

١ القرآن الکریم ٣٥ / ٣٨ ٢ القرآن الکریم ٩٨ / ٢٣ ٣ مسند امام احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ٣ / ١٠١ ٤ القرآن الکریم ٢ / ١٨٨

And if the property of another innocent person is not brought, but rather something is provided to him from the unseen treasury, or it is permissible property of a non-innocent person, and the Jinn who is subjugated is a Muslim and not a devil, and the deeds are of the celestial kind and not the base kind, and it is brought and spent on praiseworthy or permissible expenses, and not—God forbid—on forbidden acts or extravagance, then this action is permissible. And spending what is obtained through this method is also permissible, for just as there are other ways of lawful earning, this is also one way. The most superior action of 'Dast-e-Ghaib' (Hand of the Unseen), a definitive action, a certain action in which failure is impossible, and simpler than all other actions, is present in the Great Quran itself. People abandon it and pursue difficult and complex conjectures, even delusions, and do not pay attention to this easy, certain, and definitive path.

Allah Almighty said: "And whoever fears Allah—He will make for him a way out and will provide for him from where he does not expect." (1)

Allah Almighty has commanded: Whoever fears Allah and practices piety, Allah Almighty will create a way of salvation for him from every difficulty and will provide him with sustenance from where he would not even imagine.

And people talk about 'Dast-e-Ghaib'; similarly, people wander around exhausted and wretched in pursuit of an action for love (Mahabbat), and do not find it, while the easy, certain, and definitive action for love is mentioned in the Great Quran, but they do not desire it.

Allah Almighty said: "Indeed, those who have believed and done righteous deeds - the Most Merciful will appoint for them affection." (2)

Allah Almighty has commanded: Surely, those who believed and did good deeds, it is near that the Beneficent (Allah) will create love for them (will put their love in hearts).

We ask Allah for good guidance (Nasal Allah husn al-taufiq). And Allah, Glory be to Him and the Exalted, knows best.

Problem 72: Sent by Hamid Ali, a student of Madrasa Ahl-e-Sunnat wa Jamaat, Bareilly.

What do the scholars of religion say regarding this matter: if a person describes the blamed and censured Nasir al-Din al-Tusi with the titles "Mawla al-A'zam" (The Greatest Master), "Qudwat al-Ulama al-Rasikhin" (The Exemplar of Deep-Rooted

Scholars), "Nasir al-Milla wa al-Din" (Helper of the Nation and Religion), and "Quddusa Sirrahu Ta'ala Nafsahu Rawha Ramsahu" (May Allah Exalted sanctify his soul and give rest to his bones. - Trans.), then does a person who does not consider such a describer a transgressor (fasiq) or a disbeliever (kafir) go out of the fold of Islam, or...?

1 Al-Quran al-Karim 65/2 2 Al-Quran al-Karim 19/96

और अगर किसी दूसरे निर्दोष की संपत्ति न लाई जाए, बल्कि उसे अदृश्य के खजाने से कुछ पहुँचाया जाए या किसी गैर-निर्दोष की जायज संपत्ति हो, और वह जिन्न जिसे वश में किया गया है मुसलमान हो न कि शैतान, और कार्य स्वर्गीय (ऊपरी) हों न कि नीच (सफली), और उसे मंगाकर प्रशंसनीय या जायज खर्चों में इस्तेमाल करे, न कि—ईश्वर न करे—हराम और फिजूलखर्ची में, तो यह कार्य जायज है। और इस तरीके से जो प्राप्त हो उसे खर्च करना भी जायज है, क्योंकि जिस तरह हलाल कमाई के अन्य तरीके हैं, उसी तरह यह भी एक तरीका है। 'दस्त-ए-ग़ैब' (अदृश्य का हाथ) का सबसे उत्तम कार्य, एक निश्चित कार्य, एक यकीनी कार्य जिसमें असफलता संभव नहीं है और जो अन्य सभी कार्यों से सरल है, स्वयं महान कुरान में मौजूद है। लोग इसे छोड़कर कठिन और जटिल अनुमानों, यहाँ तक कि भ्रमों के पीछे भागते हैं और इस सरल, यकीनी और निश्चित मार्ग की ओर ध्यान नहीं देते।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और जो अल्लाह से डरता है, वह उसके लिए (मुश्किलों से) निकलने का रास्ता बना देता है, और उसे ऐसी जगह से रिज़्क़ (रोजी) देता है जहाँ से उसे गुमान (अंदाजा) भी नहीं होता।" (1)

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: जो अल्लाह से डरें, तक़वा और परहेजगारी अख्तियार करें, अल्लाह तआला हर मुश्किल से उसके लिए निजात का रास्ता निकाल देगा और उसे वहाँ से रोजी देगा जहाँ से उसे वहम-ओ-गुमान भी न होगा।

और लोग दस्त-ए-ग़ैब की बातें करते हैं; इसी तरह लोग मोहब्बत के अमल के पीछे थक-हार कर फिरते रहते हैं और उन्हें नहीं मिलता, जबकि मोहब्बत का आसान और यकीनी निश्चित अमल महान कुरान में वर्णित है, मगर वे उसकी ओर ध्यान नहीं देते।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "बेशक जो लोग ईमान लाए और उन्होंने नेक काम किए, जल्द ही रहमान उनके लिए (दिलों में) मोहब्बत पैदा कर देगा।" (2)

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: बेशक जो लोग ईमान लाए और अच्छे काम किए, करीब है कि रहमान उनके लिए मोहब्बत पैदा कर देगा (दिलों में उनकी मोहब्बत डाल देगा)।

हम अल्लाह तआला से नेक तौफीक माँगते हैं। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला ७२ : प्रेषित: हामिद अली, छात्र मदरसा अहले सुन्नत व जमाअत, बरेली।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या फरमाते हैं कि: यदि कोई व्यक्ति निंदित और तिरस्कृत नसीरुद्दीन तुसी को "मौला अल-आजम" (सबसे बड़ा मौला), "कुदवातुल उलमा अर-रासिख़ीन" (मजबूत विद्वानों के आदर्श), "नसीर अल-मिल्लत वद-दीन" (दीन और मिल्लत के मददगार), और "क़ुद्दसा सिर्रहु तआला नफ़्सहु रौह रमसहू" (अल्लाह तआला उनकी रूह को पाक करे और उनकी हड्डियों को सुकून पहुँचाए - अनु.) जैसे शब्दों से याद करे, तो क्या ऐसे व्यक्ति को फासिक या काफिर न मानने वाला इस्लाम के दायरे से बाहर हो जाता है या...?

1 अल-कुरान अल-करीम 2/65 2 अल-कुरान अल-करीम 96/19

पेज 219/674

اور اگر کسی دوسرے کی ملک معصوم نہ لائی جاتی ہو بلکہ خزانہ غیب سے اس کو کچھ پہنچایا جائے یا مال مباح غیر معصوم اور وہ جن کہ مسخر کیا جائے مسلمان ہو نہ کہ شیطان، اور اعمال علویہ سے ہو نہ کہ سفلیہ سے اور اسے منگا کر مصارف محمودہ یا مباحہ میں صرف کرے، نہ کہ معاذ اللہ حرام واسراف میں، تو یہ عمل جائز ہے، اور جو اس طریقے سے ملے اس کا صرف کرنا بھی جائز کہ جس طرح کسب حلال کے اور طرق ہیں اسی طرح ایک طریقہ یہ بھی ہے۔ دست غیب کا، سب سے اعلیٰ عمل قطعی عمل، یقینی عمل، جس میں تخلف ممکن نہیں اور سب اعمال سے سہل تر خود قرآن عظیم میں موجود ہے، لوگ اسے چھوڑ کر دشوار و دشوار ظنیات بلکہ وہمیات کے پیچھے پڑتے ہیں اور اس سہل و آسان یقینی و قطعی کی طرف توجہ نہیں کرتے۔

قال اللہ تعالیٰ "وَمَنْ یَّتَّقِ اللّٰہَ یَجْعَلْ لَّہٗ مَخْرَجًا وَّ یَرْزُقْہُ مِنْ حَیْثُ لَا یَحْتَسِبُ" ط -1

اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: جو اللہ سے ڈرے تقویٰ و پرہیزگاری کرے اللہ تعالیٰ عزوجل ہر مشکل سے اس کے لئے نجات کی راہ نکال دے گا اور اسے وہاں سے روزی دے گا جہاں سے اس کا گمان بھی نہ ہوگا۔

اور دست غیب کے کہتے ہیں، اسی طرح لوگ عمل حُب کے پیچھے خستہ وخوار پھرتے ہیں، اور نہیں ملتا، اور محب کا سہل و یقینی قطعی عمل قرآن عظیم میں مذکور ہے اس کی غرض نہیں کرتے۔

قال اللہ تعالیٰ "اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَیَجْعَلُ لَھُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا" -2

اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: بیشک جو ایمان لائے اور اچھے کام کئے قریب ہے کہ یہ رحمان ان کے لئے محبت کر دے گا (دلوں میں ان کی حب ڈال دے گا)

نسأل اللہ حسن التوفیق (ہم اللہ تعالیٰ سے حسن توفیق مانگتے ہیں۔ت) واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۲ : مرسلہ حامد علی طالب عالم مدرسہ اہلسنت وجماعت بریلی

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص نصیر الدین طوسی ملوم ومذ موم کو بلفظ مولی الاعظم اور قدوۃ العلماء الراسخین اور نصیر الملۃ والدین قدس سرہ تعالیٰ نفسہ روح رمسہ (بڑا مولی، پختہ علماء کے پیشوا، دین اور ملت کے مددگار، اللہ تعالیٰ ان کے نفس کو پاک کرے اور ان کی ہڈیوں کو آرام پہنچائے۔ ت) سے تعبیر کرے تو ایسے کو فاسق یا کافر نہ جاننے والا دائرہ اسلام سے خارج ہوا یا

1 القرآن الکریم ۲/۶۵ 2 القرآن الکریم ۹۶/۱۹

No, if not, did he become a transgressor or not? It is hoped that this will be established with rational and traditional evidence.

The Answer: The Tusi's refusal (rafdh) did not reach the level of disbelief; rather, he tried as much as possible to justify the disbelief of his predecessors. When he couldn't, he became a denier, and such an explanation is certainly a sin. Logical and philosophical commentators and annotators are not infallible; wherever he went against the Ahl-e-Sunnah, his views were refuted. And Allah Almighty knows best.

Question 75: 23 Safar 1338 AH What do the scholars of religion say regarding the popular belief that a house, a horse, and a woman can be ominous (unlucky)? What is the origin of this?

The Answer: These are all purely false and rejected ideas from Hindus; they have no basis in the pure Shari'ah. Religiously, the "ill-luck" of a house is that it is cramped or has bad neighbors. The "ill-luck" of a horse is that it is wicked, uncontrollable, or disobedient. The "ill-luck" of a woman is that she is foul-mouthed or of bad character. As for the idea that "this happened because of a woman's presence" or "that happened because of so-and-so's presence," these are all false and are the beliefs of disbelievers. And Allah Almighty knows best.

Question 76: From Jawara, sent by Musahib Ali Sahib, Imam of the Masjid Chhipiyan, 27 Safar 1338 AH. What do the scholars of religion say about a person who makes a Ta'ziyah (representation of the tomb of Imam Husayn) considering it a source of reward and worship, encourages others to make it, stands up in respect upon seeing the Ta'ziyah, recites Fatihah over it, walks barefoot in respect along with the Ta'ziyah, and also has elegies (Marsiyas) recited? Shah Maulana Abdul Aziz Sahib (may mercy be upon him) has written in the first volume of his Fatawa that whoever performs an innovation (Bid'ah) considering it worship is out of the circle of Islam [1]. And regarding this, a Hadith from Ibn Majah is brought, the content of which is that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "An innovator leaves Islam as cleanly as a hair is removed from kneaded dough [2]." So, what is meant by Shah Sahib's statement "out of Islam"? That is, is such a person a disbeliever and apostate, or misguided?

1 Fatawa-e-Azizia, Treatise on the Sale of Female Slaves, Matba Mujtabai Delhi (Photo set) 1/71 2 Sunan Ibn Majah, Introduction, Chapter on Avoiding Innovations and Disputes, H.M. Saeed Company Karachi, p. 6

नहीं, अगर नहीं तो क्या वह फ़ासिक़ (पापी) भी हुआ या नहीं? आशा है कि इसे तर्कसंगत और पारंपरिक साक्ष्यों के साथ प्रमाणित किया जाएगा।

उत्तर: तूसी का राफ़्ज़ (इनकार) कुफ़्र की सीमा तक नहीं था, बल्कि उन्होंने यथासंभव अपने पूर्वजों के कुफ़्र के लिए तर्क दिए, और जब ऐसा नहीं हो सका, तो वे मुनकिर (इनकारी) हो गए, और उनकी ऐसी व्याख्या निश्चित रूप से एक पाप है। तर्कशास्त्री और दार्शनिक टीकाकार मासूम नहीं हैं; जहाँ भी उन्होंने अहले सुन्नत के विरुद्ध किया, उनके विचारों का खंडन किया गया। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसअला ७५: २३ सफ़र १३३८ हिजरी दीन के विद्वान इस मसअले में क्या कहते हैं कि जो मशहूर है कि घर, घोड़ा और औरत मनहूस (अपशकुनी) होते हैं, इसका मूल क्या है?

उत्तर: ये सब पूरी तरह से झूठे और अस्वीकृत विचार हिंदुओं के हैं, शरीयत-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) में इनका कोई मूल नहीं है। धार्मिक रूप से घर की मनहूसियत यह है कि वह तंग हो, पड़ोसी बुरे हों; घोड़े की मनहूसियत यह है कि वह शरारती हो, बेलगाम हो, रकाब में बुरा हो; औरत की मनहूसियत यह है कि वह बदज़ुबान हो, बुरे आचरण वाली हो। बाकी ये विचार कि "औरत की वजह से ऐसा हुआ", "फ़लां की वजह से वैसा हुआ", ये सब झूठे और काफ़िरों के विचार हैं। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसअला ७६: जावरा से प्रेषित, मुसाहिब अली साहब, इमाम मस्जिद छीपियां, २७ सफ़र १३३८ हिजरी। दीन के विद्वान इस मसअले में क्या कहते हैं कि जो व्यक्ति ताज़िया को सवाब और इबादत समझकर खुद बनाए और लोगों को बनाने के लिए प्रोत्साहित करे, और ताज़िया देखकर सम्मान में खड़ा हो जाए और उस पर फ़ातिहा पढ़े, और ताज़िया के साथ नंगे पैर सम्मानपूर्वक चले और मर्सिया भी पढ़वाता जाए? शाह मौलाना अब्दुल अज़ीज़ साहब (अल्लाह उन पर रहमत फरमाए) ने अपने फ़तावा के पहले खंड में लिखा है कि जो बिदअत (नवाचार) को इबादत समझकर करे, वह इस्लाम के दायरे से बाहर है [१]। और इस पर इब्न माजा की एक हदीस लाए हैं, जिसका विषय यह है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "बिदअती इस्लाम से ऐसे साफ़ निकल जाता है जैसे गूँधे हुए आटे से बाल साफ़ [२]।" तो शाह साहब के कथन "इस्लाम से बाहर है" से क्या तात्पर्य है? यानी क्या ऐसा व्यक्ति काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) है या गुमराह?

१ फ़तावा अज़ीज़िया, रिसाला बयअ कनीज़ान, मतबा मुजतबाई दिल्ली (फोटो सेट) १/७१ २ सुनन इब्न माजा, मुक़द्दमा, बाब इज्तिनाबुल बिदअ वल जदल, एच. एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ६

पृष्ठ २२०/६७४

نہیں، اگر نہ ہوا تو فاسق بھی ہوا یا نہیں؟ امید کہ دلیل عقلی و نقلی سے اس کا اثبات فرمایا جائے۔

الجواب: طوسی کا رفض حد کفر نہ تھا بلکہ اس نے حتی الامکان اپنے اگلوں کے کفر کی تاویلات کیں، اور نہ بن پڑی تو منکر ہو گیا اور اس کی ایسی توجیہ گناہ ضرور ہے اور منطقی فلسفی شراح و محشین معصوم نہیں جہاں جہاں اس نے خلاف اہلسنت کیا ہے اس کا رد کردیا گیا واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۵: ۲۳ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ یہ جو مشہور ہے کہ گھر اور گھوڑا اور عورت منحوس ہوتے ہیں اس کی کیا اصل ہے؟

الجواب: یہ سب محض باطل و مردود خیالات ہندوؤں کے ہیں، شریعت مطہرہ میں ان کی کوئی اصل نہیں، شرعاً گھر کی نحوست یہ ہے کہ تنگ ہو، ہمسائے برے ہوں، گھوڑے کی نحوست یہ کہ شریر ہو، بد لگام، بد رکاب ہو، عورت کی نحوست یہ کہ بد زبان ہو، بدرویہ ہو، باقی وہ خیال کہ عورت کے پہرے سے یہ ہوا، فلاں کے پہرے سے یہ، یہ سب باطل اور کافروں کے خیال ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۶: از جاوڑہ مرسلہ مصاحب علی صاحب امام مسجد چھیپیاں ۲۷ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص تعزیہ ثواب و عبادت جان کر خود بنائے اور لوگوں کو بنانے کی ترغیب دے اور تعزیہ دیکھ کر تعظیماً کھڑا ہو جائے اور اس پر فاتحہ پڑھے اور تعزیہ کے ساتھ ننگے پیر تعظیماً چلے اور مرثیہ بھی پڑھواتا جائے شاہ مولینا عبدالعزیز صاحب علیہ الرحمہ نے اپنے فتاویٰ کی جلد اول میں لکھا ہے کہ جو بدعت کو عبادت سمجھ کر کرے وہ

دائرہ اسلام سے خارج ہے ۸1 اور اس پر ابن ماجہ کی ایک حدیث لائے ہیں اس کا مضمون یہ ہے کہ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے: "بدعتی اسلام سے ایسا صاف نکل جاتا ہے جیسے گوندھے ہوئے آٹے سے بال صاف ۸2" تو شاہ صاحب کے قول "خارج اسلام ہے" سے کیا مطلب ہے یعنی ایسا شخص کافر و مرتد ہے یا گمراہ

1 فتاویٰ عزیز یہ رسالہ بیع کنیزان مطبع مجتبائی دہلی (فوٹو سیٹ) ۱/ ۷۱ 2 سنن ابن ماجہ مقدمہ باب اجتناب البدع والجدل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۶

Fatawa Rizvia Volume 21

...is a Rafidi. In any case, is the animal slaughtered by such a person haram (forbidden) or halal (lawful)? Is the funeral prayer of such a person valid or not? What is the ruling for those who are disciples (mureeds) of such Tazia worshippers? What is the difference between such a Tazia worshipper and an idol worshipper? Is such a Tazia worshipper cursed or not? Did any of the elders of the Chisht order ever make a Tazia, have one made, or show it respect? Explain so you may receive a reward. (T)

Answer: The Answer: Tazia is certainly impermissible and an innovation (bid'at), but far from it being disbelief (kufr) such that funeral prayers become invalid, or the slaughtered meat becomes carrion, or the person is counted among idol worshippers. Both excess (ifrat) and negligence (tafrit) are blameworthy. This hadith from Ibn Majah, regardless of it being very weak, is interpreted like its counterparts as referring to perfect Islam or to a blasphemous innovation. Otherwise, every bad innovation would be disbelief if its practitioner considers it good, and this is the prevailing view. And if it's an innovation in creed, then it necessarily results in absolute disbelief, because its very definition is:

[Table Header: Definition of Bid'at] - Arabic: Mā aḥdatha ʻalá khilāf al-ḥaqq al-mutalaqqá ʻan Rasūl Allāh ṣallá Allāh Taʻālá ʻalayhi wa-sallama wa-juʻila dīnan qawīman wa-ṣirāṭan mustaqīman kamā fī al-Baḥr al-Rāʼiq (1). - English Translation: To invent a new belief contrary to the truth that we have received from the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) with certainty, and to declare it as the correct and straight religion, as mentioned in Al-Bahr al-Raiq (to hold an innovative belief). (T)

While by the consensus of the Ummah, some bad sects' beliefs are not disbelief. It is stated in Fatawa al-Khulasa, Fath al-Qadir, al-Alamgiriyyah, etc.:

[Table Header: Ruling on Rafidis] - Arabic: Al-Rawāfiḍ in faḍḍala ʻAliyan ʻalá ghayrihi fa-huwa mubtadiʻ wa-in ankara khilāfat al-Ṣiddīq fa-huwa kāfir (2). - English Translation: If a Rafidi (staunch Shia) considers Hazrat Ali superior to other Caliphs, then he is an innovator (bid'ati), but if he denies the caliphate of Hazrat Abu Bakr Siddiq, then he is a disbeliever (kaafir). (T)

[Snippet from Khulasa, etc.] - Arabic: Khulāṣah wa-ghayrihi fīhi: Idh qāla inna lillāhi yadan aw rijlan kamā... - English Translation: It is in Khulasa and others: When he

says that for Allah is a hand or legs as... (i.e.,) When he says that Allah Almighty has hands like human beings,

---

1. Al-Bahr al-Raiq, Book of Prayer, Chapter on Imamate, H.M. Saeed Company Karachi, 1/349.
2. Fatawa Hindiyya, Book of Military Expeditions, Chapter on the Rulings for Apostates, Noorani Kutub Khana Peshawar 2/263; Khulasa-tul-Fatawa, Book of Prayer, Chapter 15, Maktaba Habibiya Quetta 1/129.

फतावा रजविया जिल्द 21

...राफिज़ी है। बहरहाल, ऐसे व्यक्ति द्वारा ज़ब्ह (वध) किया गया जानवर हराम है या हलाल? ऐसे व्यक्ति की नमाज़-ए-जनाज़ा सही है या नहीं? जो लोग ऐसे ताज़िया-परस्त (ताज़िया पूजने वाले) के मुरीद हैं, उनके लिए क्या हुक्म है? ऐसे ताज़िया-परस्त और बुत-परस्त (मूर्तिपूजक) में क्या अंतर है? क्या ऐसे ताज़िया-परस्त पर लानत आती है या नहीं? क्या चिश्तिया सिलसिले के बुजुर्गों में से किसी ने ताज़िया बनाया, बनवाया या उसे सम्मान दिया? बयां फ़रमाएं ताकि आप अज्र ओ सवाब (पुण्य) पाएं। (त)

जवाब: अल-जवाब: ताज़िया बनाना यकीनन नाजायज़ और बिदअत (नवाचार) है, लेकिन खुदा न करे कि यह कुफ्र (अविश्वास) हो जिससे नमाज़-ए-जनाज़ा नाजायज़ हो जाए या ज़ब्ह किया हुआ जानवर मुर्दार (सड़ा हुआ मांस) हो जाए या उन्हें बुत-परस्तों में गिना जाए। अति (इफ़रात) और कमी (तफ़रीत) दोनों ही निंदनीय हैं। इब्ने माजा की यह हदीस, इस बात को नज़रअंदाज़ करते हुए कि यह अत्यंत कमज़ोर है, अपने जैसी अन्य हदीसों की तरह कामिल (पूर्ण) इस्लाम के संदर्भ में समझी जाएगी या कुफ्र वाली बिदअत पर आधारित मानी जाएगी, अन्यथा हर बुरी बिदअत कुफ्र बन जाएगी यदि उसका कर्ता उसे अच्छा समझे, और यही प्रबल मत है। और यदि अकीदे (विश्वास) में बिदअत है, तो वह मुतलकन (पूर्णतः) कुफ्र होना लाज़िम है, क्योंकि उसकी परिभाषा ही यही है कि:

[बिदअत की परिभाषा] - अरबी: मा अ़दसा अला खिलाफिल ह़क्किल मुतलक्का अ़न रसूलिल्लाहि सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लमा वजुअ़िला दीनन कवीमन वसिरातम मुस्तकीमा कमा फिल बह़रिर राइक (1)। - हिन्दी अनुवाद: जो हक हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से (यकीनी तौर पर) हमें प्राप्त हुआ, उसके खिलाफ कोई नया अकीदा ईजाद करके उसे ठीक और सीधा दीन (धर्म) करार देना जैसा कि बहरुल राइक में वर्णित है (बिदअती अकीदा रखना)। (त)

हालांकि उम्मत की सर्वसम्मति से कुछ बद-मज़हबियाँ कुफ्र नहीं हैं। फतावा खुलासा, फत्हुल कदीर और आलमगीरिया आदि में है:

[राफ़िज़ियों पर हुक्म] - अरबी: अर्रवाफिदु इन फद्दला अ़लियन अ़ला ग़ैरिही फहुवा मुब्तदिउ़ वइन अन्करा खिलाफतस सिद्दीकी फहुवा काफिर (2)। - हिन्दी अनुवाद: यदि राफ़िज़ी (कट्टर शिया) जनाब अली को दूसरे ख़लीफ़ाओं पर फ़ज़ीलत (वरियता) दे तो वह बिदअती है, लेकिन अगर हज़रत अबू बक्र सिद्दीक की ख़िलाफ़त का इनकार करे तो फिर वह काफ़िर है। (त)

[खुलासा आदि से अंश] - अरबी: खुलासा वगैरह में है: इज़ काला इन्ना लिल्लाहि यदन अव रजलम कमा... - हिन्दी अनुवाद: खुलासा वगैरह में है: जब उसने कहा कि अल्लाह के लिए हाथ या पैर हैं जैसे... यानी जब वह यह कहे कि बंदों की तरह अल्लाह तआला के हाथ (हैं),

---

1. बहरुल राइक, किताबुस सलात, बाबुल इमामत, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 1/349।
2. फतावा हिन्दिया, किताबुस सियर, बाबू अहकामिुल मुरतद्दीन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/263; खुलासातुल फतावा, किताबुस सलात, अध्याय 15, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 1/129।

पृष्ठ 674 का 221

و رافضی ہے۔ بہر نوع ایسے شخص کا ذبح کیا ہوا جانور حرام یا حلال؟ ایسے شخص کی نماز جنازہ درست ہے یا نہیں؟ جو لوگ ایسے تعزیہ پرست کے مرید ہوں ان کا کیا حکم ہے؟ ایسے تعزیہ پرست اور بت پرست میں کیا فرق ہے؟ ایسے تعزیہ پرست پر لعنت آتی ہے یا نہیں؟ کیا بزرگان چشت سے کسی بزرگ نے تعزیہ بنایا یا بنوایا یا تعظیم دی ہے؟ بینوا توجروا(بیان فرماؤ تاکہ اجر وثواب پاؤ۔ت)

الجواب: تعزیہ ضرور ناجائز و بدعت ہے مگر حاشا کفر نہیں کہ نماز جنازہ ناجائز یا ذبیحہ مردار یا بت پرستوں میں شمار ہو ، افراط و تفریط دونوں مذموم ہیں، یہ حدیث ابن ماجہ قطع نظر اس سے کہ شدید الضعف ہے اپنے امثال کی طرح اسلام کامل سے مأول یا بدعت مکفرہ پر محمول ، ورنہ ہر بدعت سیئہ کفر ہو جبکہ اس کا صاحب استحسان کرے اور یہی غالب ہے۔ اور بدعت عقیدہ تو مطلقاً کفر ہو جانا لازم کہ اس کی تعریف ہی یہ کہ :

[بدعت کی تعریف] - عربی: ما احدث علی خلاف الحق المتلقی عن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وجعل دینا قویما وصراطا مستقیما کما فی البحر الرائق (۱)۔ - اردو ترجمہ: جو حق حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے (بطورِ یقین) ہمیں موصول ہوا اس کے خلاف کوئی نیا عقیدہ ایجاد کر کے اس کو ٹھیک اور سیدھا دین قرار دینا جیسا کہ بحر الرائق میں مذکور ہے (بدعت اعتقاد کرے۔ (ت))

حالانکہ باجماع امت بعض بد مذہبیاں کفر نہیں، فتاوٰی خلاصہ و فتح القدیر و عالمگیر یہ وغیرہما میں ہے:

[روافض پر حکم] - عربی: الروافض ان فضل علیاً علی غیرہ فھو مبتدع وان انکر خلافۃ الصدیق فھو کافر (۲)۔ - اردو ترجمہ: اگر رافضی (کٹّر شیعہ) جناب علی کو دوسرے خلفاء پر فضیلت دے تو وہ بدعتی ہے لیکن اگر حضرت ابو بکر صدیق کی خلافت کا انکار کرے تو پھر وہ کافر ہے۔ (ت)

[خلاصہ وغیرہ سے اقتباس] - عربی: خلاصہ وغیرہ میں ہے: اذ قال ان للہ یدا اور جلا کما - اردو ترجمہ: جب یہ کہے کہ بندوں کی طرح اللہ تعالٰی کے ہاتھ،

۱۔ بحر الرائق کتاب الصلوۃ باب الامامۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱/۳۴۹ ۲۔ فتاوٰی ہندیہ کتاب السیر باب احکام المرتدین نورانی کتب خانہ پشاور ۲/۲۶۳، خلاصۃ الفتاوٰی کتاب الصلوۃ الفصل الخامس عشر مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۱/۱۲۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

If one says [that Allah has] body [limbs like] human beings, then he is a disbeliever (Kafir), and if he says Allah Almighty has a body but not like other bodies, then he is an innovator (Mubtadi'). 1 (t)

Also in it: Summary of the discourse: If they are people of our Qibla (Muslims) and have not exceeded the limits in their self-indulgent passions to the point that a ruling of disbelief (Kufr) has not been issued against them, then performing prayer behind such people is permissible but disliked (Makruh). 2 (t)

Thousands of recurring issues point to this detail, so how can an absolute ruling be correct? Yes, the perpetrator of the actions mentioned in the question is not worthy of taking an oath of allegiance (Bay'at) because the conditions for a Peer (spiritual guide) include being a Sunni by creed and not being an open sinner. Cursing is a very harsh thing; every Muslim should be saved from it. In fact, even cursing a cursed disbeliever is not permissible until their death upon disbelief is proven from the Quran and Hadith. And refuge is sought with Allah. Allah Almighty knows best.

Issue 77: From Maniyawala, Post Office Qasimpur Garhi, District Bijnor, sent by Syed Kifayat Ali Sahib, 15 Rabi-ul-Awwal Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue that a cleric has received a certificate from the Deoband Madrasa of Maulvi Ashraf Ali Thanwi? Is it appropriate to participate in hookah, cigarettes, betel leaf (pan), prayer, and eating and drinking with someone of such beliefs or not? Give a fatwa and you will be rewarded. (Explain so you may receive reward and merit. t)

Answer: Those with the beliefs of Deobandis are apostates. Eating, drinking, sitting, and socializing with them is all forbidden (Haram). And Allah Almighty knows best.

Issue 78: From Gondal, Kathiawar, sent by Qazi Qasim Mian Sahib, 26 Rabi-ul-Akhir Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue of what Freemasonry is and what is the ruling for one who joins it? Give a fatwa and you will be rewarded.

Answer: Freemasonry is sorcery, and as far as its nature is known, it is designed to strip away faith in the Prophets, peace be upon them. Therefore, they only take Muslims or People of the Book (Jews/Christians) into it. May Allah protect us from its influence.

1 Khulasa al-Fatawa, Kitab al-Salat, Chapter 15, Maktaba Habibiya Quetta, 1/129 2 Khulasa al-Fatawa, Kitab al-Salat, Chapter 15, Maktaba Habibiya Quetta, 1/129 Page 222 of 674

यदि कोई कहे कि [अल्लाह के] अंग मनुष्यों के समान हैं, तो वह काफ़िर है, और यदि वह कहे कि अल्लाह सर्वशक्तिमान का शरीर है लेकिन अन्य शरीरों की तरह नहीं, तो वह एक नवप्रवर्तक (बिदअती) है। 1 (त)

इसके अलावा इसमें है: चर्चा का सारांश: यदि वे हमारे क़िबला के लोग (मुस्लिम) हैं और अपनी मनमानी इच्छाओं में इस हद तक नहीं बढ़े हैं कि उनके खिलाफ कुफ्र (अविश्वास) का फैसला नहीं सुनाया गया है, तो ऐसे लोगों के पीछे नमाज़ पढ़ना जायज़ है लेकिन मकरूह (नापसंद) है। 2 (त)

हजारों निरंतर मसले इसी विवरण की ओर इशारा करते हैं, तो पूर्ण आदेश कैसे सही हो सकता है? हाँ, प्रश्न में उल्लिखित कार्यों का अपराधी बैअत (दीक्षा) के योग्य नहीं है क्योंकि एक पीर (आध्यात्मिक मार्गदर्शक) की शर्तों में सुन्नी अक़ीदा होना और खुल्लम-खुल्ला पापी न होना शामिल है। लानत (धिक्कार) बहुत कठोर चीज़ है; हर मुसलमान को इससे बचना चाहिए। वास्तव में, एक लानती काफ़िर पर भी लानत भेजना तब तक जायज़ नहीं है जब तक कि क़ुरान और हदीस से कुफ्र पर उसकी मृत्यु सिद्ध न हो जाए। और अल्लाह की पनाह। अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसला 77: मानियावाला, डाकखाना क़ासिमपुर गढ़ी, ज़िला बिजनौर से, सैयद किफ़ायत अली साहिब द्वारा भेजा गया, 15 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक मौलवी ने मौलवी अशरफ़ अली थानवी के देवबंद मदरसे से प्रमाण पत्र प्राप्त किया है? क्या ऐसे ही अक़ीदे (विश्वासों) वाले व्यक्ति के साथ हुक्का, सिगरेट, पान, नमाज़ और खान-पान में शामिल होना उचित है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि पुण्य मिले। (त)

उत्तर: देवबंदियों के अक़ीदे वाले मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं। उनके साथ खाना-पीना, उठना-बैठना और मिलना-जुलना सब हराम है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसला 78: गोंडल, काठियावाड़ से, क़ाज़ी क़ासिम मियां साहिब द्वारा भेजा गया, 26 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि फ्रीमेसन क्या है और इसमें शामिल होने वाले के लिए क्या आदेश है? बयान फरमाएं ताकि पुण्य मिले।

उत्तर: फ्रीमेसन जादू(सहर) है और जहाँ तक इसके बारे में ज्ञात हुआ है, इसे नबियों (पैगंबरों) पर विश्वास छीनने के लिए रखा गया है। इसीलिए वे इसमें केवल मुसलमानों या अहले किताब (ईसाई/यहूदी) को ही लेते हैं। अल्लाह की पनाह, जो इसके प्रभाव का...

1 खुलासा अल-फ़तावा, किताब अस-सलात, अध्याय 15, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 1/129 2 खुलासा अल-फ़तावा, किताब अस-सलात, अध्याय 15, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 1/129 पृष्ठ 222 / 674

لِلعِبَادِ فَھُوَ کَافِرٌ وَاِنْ قَالَ جِسمٌ لاَ کَالاجسامِ فَھو مُبْتَدِعٌ 1 پاؤں ہیں، تو وہ کافر ہے اور اگر کہے کہ اللہ تعالٰی کا جسم ہے لیکن دوسرے اجسام کی طرح نہیں تو وہ بدعتی ہے۔ (ت)

نیز اسی میں ہے: وَجُمْلَۃُ انَّ مَنْ کَانَ اَھْلَ قِبْلَتِنَا وَلَمْ یَغْلُ فِی ھَوَاہُ حَتّٰی لَمْ یَحْکُمْ بِکُوْنِہ کَافِرا یجوز الصلوۃ خلفہ و یکرہ 2۔ خلاصہ کلام اگر ہماری طرح اہل قبلہ ہیں، اور اپنی خواہش پرستی میں حد سے بڑھے ہوئے درجہ غلو میں نہیں یہاں تک کہ ان کے کافر ہونے کا فیصلہ نہیں کیا گیا تو ایسے لوگوں کے پیچھے نماز پڑھنی جائز ہے لیکن مکروہ ہے۔ (ت)

ہزار ہا مسائل متواترہ اسی تفصیل پر دال ہیں تو حکم مطلق کیسے صحیح ہو سکتا ہے ہاں افعال مذکورہ سوال کا مرتکب قابل بیعت نہیں کہ شرائط پیر سے اس کا سنی العقیدہ غیر فاسق معلن ہونا ہے اور لعنت بہت سخت چیز ہے ہر مسلمان کو اس سے بچا یا جائے بلکہ لعین کافر پر بھی لعنت جائز نہیں جب تک اس کا کفر پر مرنا قرآن وحدیث سے ثابت نہ ہو، والعیاذ باللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۷۷: از مانیا والہ ڈاک خانہ قاسم پور گڑھی ضلع بجنور مرسلہ سید کفایت علی صاحب ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک مولوی قصبہ دیوبند مدرسہ مولوی اشرفعلی تھانوی کے یہاں سے سند یافتہ ہو ویسے ہی عقائد میں حقہ ، سگریٹ و پان نماز خوردونوش میں شرکت، یہ سب باتیں چاہئے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت) الجواب: دیوبندیوں کے عقائد والے مرتد ہیں ان کے ساتھ کھانا پینا اٹھنا بیٹھنا میل جول سب حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۷۸: از گونڈل کاٹھیاواڑ مرسلہ قاضی قاسم میاں صاحب ۲۶ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ فری میسن کیا ہے اور اس میں داخل ہونے والے کے لئے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا الجواب: فری میسن سحر ہے اور

جہاں تک اس کی نسبت معلوم ہوا وہ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام پر ایمان کے سلب کے لئے رکھا گیا ہے لہذا اس میں صرف مسلمان یا کتابی کو لیتے ہیں، معاذ اللہ جو اس کے اثر کا

1 خلاصہ الفتاوٰی کتاب الصلوٰۃ الفصل الخامس عشر مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۱/ ۱۲۹ 2 خلاصہ الفتاوٰی کتاب الصلوٰۃ الفصل الخامس عشر مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۱/ ۱۲۹ Page 222 of 674

Fatawa Rizwia Volume 21

...becomes a routine. Outwardly, he appears more steadfast in his previous religion, but inwardly, he becomes an open manifestation of denying all the Prophets (peace and blessings be upon them). "We appoint for him a devil, and he becomes his companion." [Quran 43:36] (Therefore, We let a devil loose on him, who then becomes his close companion. (And he stays with him forever). - Translator). One devil stays with him openly, whom he sees and speaks with, and that devil constantly prevents him from revealing this secret. This is the reason why if a Freemason passes through one end of a city, another who is at the other end gets informed. One's devil informs the other's devil. Allah knows best.

Problem 79: From Haripura village. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: what is the ruling on a Muslim who benefits a disbeliever and harms Muslims, and speaks ill of Muslims and considers disbelievers good, taking their side and not that of Muslims? Is such a person within the fold of Islam or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Let the details of the incident be written; summary words can be horrifying, and when details are known, something else entirely may emerge. Allah knows best.

Problem 80: From Moradabad, Hasanpur, sent by Abdul Rahman, teacher. 18 Dhu al-Qi'dah 1338 AH. How is it to have faith in the auspicious (Sa'd) and inauspicious (Nahs) effects of celestial bodies? And to what extent is it correct for a practitioner of amulets (taweez) to observe them?

The Answer: Nothing is inauspicious for an obedient Muslim, and nothing is auspicious for disbelievers. For a sinning Muslim, his Islam is auspicious. Obedience, on the condition of acceptance, is auspicious. Disobedience itself is inauspicious; however, if mercy and intercession save one from its ill effects, rather turn the ill effect into fortune, as in "For those, Allah will change their evils into good deeds" [Quran 25:70]. (These are the people whose evils Allah Almighty replaces with good. - Translator). Rather, sometimes sin...

1 Holy Quran 43/36 2 Holy Quran 25/70 Page 223 of 674

फतवा-ए-रज़विया जिल्द 21

...मामूल हो जाता है। ज़ाहिर में वह अपने पिछले दीन पर पहले से ज़्यादा मज़बूत नज़र आता है, लेकिन बातिन में वह तमाम नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के इंकार का खुला नमूना बन जाता है। "हमने उस पर एक शैतान मुसल्लत कर दिया है, जो उसका साथी बन गया है।" [कुरआन 43:36] (यानी हम उस पर एक शैतान मुसल्लत कर देते हैं, फिर वह उसका साथी बन जाता है। (और वह हमेशा उसके साथ रहता है)। - अनुवादक)। एक शैतान खुले तौर पर उसके साथ रहता है जिसे वह देखता है और उससे बात करता है, और वह उसे इस राज़ को ज़ाहिर करने से हर वक्त रोकता रहता है। यही वजह है कि अगर कोई फ्रीमिसन शहर के एक किनारे से गुज़रे, तो शहर के दूसरे किनारे पर मौजूद दूसरे फ्रीमिसन को इसकी खबर मिल जाती है। एक का शैतान दूसरे के शैतान को खबर दे देता है। अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 79: मौज़ा हरीपुरा से। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीअत के मुफ्ती इस मसले पर क्या फरमाते हैं कि जो मुसलमान किसी काफिर को फायदा पहुँचाए और मुसलमानों को नुकसान, और मुसलमानों को बुरा कहे और काफिरों को अच्छा समझे और उनकी तरफदारी करे और मुसलमानों की नहीं, उस शख्स के बारे में क्या हुक्म है? क्या वह इस्लाम के दायरे में है या नहीं? स्पष्ट करें और सवाब पायें।

अल-जवाब: वाकये की तफ़सील लिखी जाए, सरसरी अल्फ़ाज़ खौफनाक होते हैं, और जब तफ़सील मालूम होती है तो कुछ और ही निकल आता है। अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 80: मुरादाबाद, हसनपुर से, अब्दुल रहमान मुदर्रिस द्वारा भेजा गया। 18 ज़ी-क़ादा 1338 हिजरी। आसमानी सितारों के शुभ (साद) और अशुभ (नहस) असर पर अक़ीदा रखना कैसा है? और तावीज़ बनाने वालों के लिए इनका लिहाज़ रखना कहाँ तक दुरुस्त है?

अल-जवाब: एक फरमांबरदार मुसलमान के लिए कुछ भी अशुभ नहीं है, और काफिरों के लिए कुछ भी शुभ नहीं है। एक गुनहगार मुसलमान के लिए उसका इस्लाम ही शुभ है। इबादत, कुबूल होने की शर्त पर, शुभ है। गुनाह अपने आप में अशुभ है, लेकिन अगर रहमत और शफ़ाअत उसे उसकी नहूसत (अशुभता) से बचा ले, बल्कि नहूसत को सहादत (सौभाग्य) में बदल दे, जैसा कि "तो यही वे लोग हैं जिनकी बुराइयों को अल्लाह नेकियाँ से बदल देगा" [कुरआन 25:70]। (ये वे लोग हैं जिनकी बुराइयों को अल्लाह ताला नेकियों से बदल देता है। - अनुवादक)। बल्कि कभी गुनाह...

1 अल-कुरआन अल-करीम 43 / 36 2 अल-कुरआन अल-करीम 25 / 70 पेज 223 / 674

معمول ہو جاتا ہے بظاہر اپنے دین پر جو پہلے تھا زیادہ مستقیم ہو جاتا ہے اور باطن میں تمام انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام سے محض انکار "نُقَيِّضُ لَهٗ شَيْطٰنًا فَهُوَ لَهٗ قَرِيْنٌ ۝" (لہذا ہم اس پر ایک شیطان مسلط کر دیتے ہیں پھر وہ اس کا ہم نشین ہو جاتا ہے۔ (اور وہ ہمیشہ اس کے ساتھ رہتا ہے)۔ ت) کا کھلا مصداق ہو جاتا ہے۔ ایک شیطان علانیہ اس کے ساتھ رہتا ہے جسے وہ دیکھتا ہے اور اس سے باتیں کرتا ہے اور وہ اسے یہ راز ظاہر کرنے سے ہر وقت مانع رہتا ہے، اور یہی سبب ہے کہ فری میسن اگر شہر کے ایک کنارے سے گزرے تو دوسرے کو جو شہر کے دوسرے کنارے پر ہے اطلاع ہو جاتی ہے۔ ایک کا شیطان دوسرے کے شیطان کو اطلاع کر دیتا ہے واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۷۹: از موضع ہری پورہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ جو مسلمان کافر کو نفع پہنچائے اور مسلمانوں کو ضرر اور مسلمانوں کو ضرر، اور مسلمانوں کو برا کہے اور کافروں کو اچھا سمجھے اور ان کی طرفداری کرے اور مسلمانوں کی نہیں، کیا حکم ہے اس شخص پر اور دائرہ اسلام میں ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: تفصیل واقعہ کی لکھی جائے اجمالی لفظ ہولناک ہوتے ہیں، اور تفصیل معلوم کی جائے تو کچھ سے کچھ نکلتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۸۰: از مراد آباد حسن پور مرسلہ عبدالرحمن مدرس ۱۸/ ذی القعدہ ۱۳۳۸ھ کواکب فلکی کے اثرات سعد و نحس پر عقیدت رکھنا کیسا ہے؟ اور تعویذات میں عامل کو ان کی رعایت کہاں تک درست ہے؟ الجواب: مسلمان مطیع پر کوئی چیز نحس نہیں اور کافروں کے لئے کچھ سعد نہیں، اور مسلمان عاصی کے لئے اس کا اسلام سعد ہے۔ طاعت بشرط قبول سعد ہے۔ معصیت بجائے خود نحس ہے اگر رحمت و شفاعت اس کی نحوست سے بچالیں بلکہ نحوست

کو سعادت کر دیں، "فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللهُ سَيِّاٰتِهِمْ حَسَنٰتٍ ط" (یہی وہ لوگ ہیں کہ اللہ تعالٰی ان کی برائیوں کو بھلائیوں سے بدل دیتا ہے۔ت) بلکہ کبھی گناہ

In this way, it happens that the servant remains fearful, trembling, repentant, and striving, so that he is washed clean and many virtues are gained. There is no intrinsic auspiciousness or inauspiciousness in the planets; if one considers them to have their own influence, it is Shirk (polytheism). If one seeks help from them, it is Haraam (forbidden); otherwise, observing them is certainly against Tawakkul (reliance on God).

It is in Ash'at al-Lam'at: Whatever practitioners of amulets (Azayim) and gematria (Taksir) do, such as fumigation (Tabkhir), coloring (Talwin), and observing specific hours (Sa'at), is also Makruh (disliked) and Haraam (forbidden) according to people of piety and god-fearingness. Thus have the scholars said. [1]

Whatever the practitioners of 'Azayim and Taksir do, like fumigation (i.e., using incense) and coloring (i.e., dyeing prayer mats etc., in specific colors associated with stars) and keeping track of their specific hours, this too is disliked and forbidden according to the people of piety and friends of God. (Accordingly) the noble scholars have stated thus. (T)

By "Tabkhir" (fumigation) is meant the use of specific incense at specific times according to the planets. Otherwise, burning agarwood (Oudh) and frankincense for the glorification of Dhikr and recitation is recommended (Mustahabb). And by "Talwin" is meant coloring the prayer mat etc. with colors specific to the planets. And the Faqir (the author) wrote on its margin:

That is, since the purpose is to seek help from the planets, it is forbidden. Seeking help from things whose independent influence is firmly established in the minds of polytheists is not permissible. Otherwise, it is Makruh and better avoided (Tark-e-Awla), as it is not among the deeds of those who rely solely on God (Ahl-e-Tawakkul) and resembles their [polytheists'] actions. It is evident that if the intent is not seeking help from planets, and pious experienced people know by experience that observing these matters is like observing weights and numerous specifications in

Since the primary goal is seeking help from stars, it is forbidden because it is not permissible to take help from things whose independent power is ingrained in the mind of polytheists. Otherwise, it is Makruh and better left undone (Tark-e-Awla), because this is not from the deeds of people of Tawakkul but resembles those of others. And this is obvious provided that help is not sought from stars, and pious experts know from their

medicine, then there is no harm in it. Moreover, in the matter of Allah Almighty, the Commander of the Faithful Umar Farooq-e-A'zam (may Allah be pleased with him) at the time of praying for rain (Istisqa), observed the stations of the moon. experience that observing these matters is exactly like observing weights and countless specifications in medicines.

[1] Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Tibb wa al-Ruqa, Maktaba Nooriyah Razawiyyah, Sukkur Pakistan, 3/598. Page 224 of 674

इस तरह यह सौभाग्य प्राप्त होता है कि बंदा उस पर भयभीत, कांपता हुआ, तौबा करने वाला और प्रयासरत रहता है, वह धुल गया और बहुत सी नेकियाँ मिल गईं। सितारों में अपनी कोई सादत (शुभता) या नहूसत (अशुभता) नहीं है; यदि कोई उन्हें स्वयं प्रभावशाली माने तो यह शिर्क (बहुदेववाद) है और यदि उनसे मदद मांगे तो हराम (वर्जित) है, अन्यथा उनका पालन करना निश्चित रूप से तवक्कुल (ईश्वर पर भरोसे) के विरुद्ध है।

अशअतुल लम्आत में है: जो कुछ अज़ायम (अमल करने वाले) और तकसीर (जादू/संख्या विद्या) वाले करते हैं जैसे तब्खीर (धुनी देना), तलवीन (रंगना) और समय (घंटों) का ध्यान रखना, यह भी धर्मपरायण और ईश्वरीय भय रखने वाले लोगों के निकट मकरूह (नापसंदीदा) और हराम है। विद्वानों ने ऐसा ही कहा है। [1]

जो कुछ अज़ायम और तकसीर वाले करते हैं जैसे तब्खीर (यानी लोबान आदि का उपयोग करना) और तलवीन (यानी प्रार्थना की चटाई आदि को सितारों के विशेष रंगों की तरह रंगना) और उनके समय का पालन करना, तो यह भी धर्मपरायण और ईश्वरीय प्रेमियों के निकट मकरूह और हराम है। (तदनुसार) विद्वानों ने इसी तरह कहा है। (त) तब्खीर से तात्पर्य सितारों के अनुसार उनके विशेष समय पर सुगंधित द्रव्यों का उपयोग करना है, अन्यथा ज़िक्र और पाठ के सम्मान के लिए ऊद और लोबान जलाना मुस्तहब (सराहनीय) है। और तलवीन से तात्पर्य प्रार्थना की चटाई आदि को सितारों के विशिष्ट रंगों से रंगना है। और फ़क़ीर (लेखक) ने इसके हाशिये पर लिखा:

यानी चूँकि उद्देश्य सितारों से सहायता प्राप्त करना है, इसलिए यह हराम है कि ऐसी चीज़ों से सहायता लेना जायज़ नहीं है जिनकी स्वायत्तता मुशरिकों के विचार में दृढ़ हो चुकी है। अन्यथा मकरूह और तर्केऔला (बेहतर काम न करना) है कि यह तवक्कुल करने वालों के कार्यों में से नहीं है और उनके कार्यों से समानता रखता है। और स्पष्ट है कि यदि सितारों से सहायता प्राप्त करना न हो और नेक अनुभवी लोग अनुभव से जानते हों कि इन बातों का

चूँकि मूल उद्देश्य सितारों से सहायता माँगना है, इसलिए यह हराम है क्योंकि उन चीज़ों से सहायता लेना जायज़ नहीं है जिनका स्वतंत्र प्रभाव मुशरिकों (बहुदेववादियों) के मन में जम गया है। अन्यथा यह मकरूह और तर्केऔला है, क्योंकि यह तवक्कुल करने वालों के कार्यों में से नहीं है बल्कि दूसरों के कार्यों के समान है। और यह स्पष्ट है बशर्ते कि सितारों से सहायता न माँगी जाए, और नेक अनुभवी लोग

ध्यान रखना दवाओं के वजन और विशिष्टताओं की तरह है, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। अल्लाह तआला के मामले में, अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने बारिश की दुआ (इस्तिसका) के समय चाँद की मंजिलों का ध्यान रखा था।

अपने अनुभव से जानते हैं कि इन बातों का ध्यान रखना बिल्कुल वैसा ही है जैसा कि दवाओं में वजन और अनगिनत विशिष्टताओं का ध्यान रखना।

[1] अशअतुल लम्आत, किताबुल तिब्ब वर-रुक़ा, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर पाकिस्तान 3/598.

یوں سعادت ہو جاتا ہے کہ بندہ اس پر خائف و ترساں و تائب و کوشاں رہتا ہے وہ دھل گیا اور بہت سی حسنات مل گئیں، باقی کواکب میں کوئی سعادت و نحوست نہیں اگر ان کو خود مؤثر جانے شرک ہے اور ان سے مدد مانگے تو حرام ہے ورنہ ان کی رعایت ضرور خلاف توکل ہے۔

اشعۃ اللمعات میں ہے: آنچہ اہل عزائم و تکسیر می کنند مثل تبخیر و تلوین وحفظ ساعات نیز مکروہ و حرام ست نزد اہل دیانت و تقوی کذا قال العلماء ۱۔

جو کچھ اہل عزائم اور اصحاب تکسیر کرتے ہیں جیسے تبخیر (یعنی بخورات کا استعمال کرنا) اور تلوین (یعنی مصلی وغیرہ کو ستاروں کے خصوصی رنگوں کی طرح رنگین کرنا) اور ان کی ساعات کی حفاظت کرنا پس یہ بھی اہل دیانت اور احباب تقوی کے نزدیک مکروہ اور حرام ہے۔ (چنانچہ) علمائے کرام نے اسی طرح فرمایا ہے۔ (ت)

تبخیر سے مراد حسب رعایت کواکب وقت اس کے بخورات خاصہ کا استعمال، ورنہ تعظیم ذکر و تلاوت کے لئے عود و لوبان سلگانا مستحب ہے، اور تلوین سے مراد مصلی وغیرہ کو الوان خاصہ کواکب سے رنگین کرنا اور فقیر نے اس کے ہامش پر لکھا۔

یعنی چونکہ مقصود استعانت بکواکب باشد حرام ست کہ استعانت بانچہ استقلال او بزم عم مشرکان راسخ شدہ است روا نبود ورنہ مکروہ و ترک اولی ست کہ از اعمال اہل توکل نیست و مشاہتے دارد بافعال آنان و ظاہر ست کہ اگر

چونکہ اصل مقصود ستاروں سے طلب امداد ہے اس لئے حرام ہے اس لئے کہ ان اشیاء سے مدد لینا جائز نہیں کہ جن کا استقلال مشرکین کے خیال میں پختہ ہو گیا ہے ورنہ مکروہ اور ترک اولی ہے (یعنی بہتر کام نہ کرنا) اس لئے کہ یہ

استعانت بکواکب نباشد واہل تجربہ صلحاء بتجربہ دانستہ باشند کہ مراعات ایں امور ہمچوں مراعات اوزان و تخصیصات کثیرہ در ادویہ مقصود و بقضاء اللہ تعالیٰ می افتد دریں حال باکی نیست خوداشد ہم فی امر اللہ عزوجل امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ ہنگام استسقاء بمراعات منزل قمر

ارباب توکل کے اعمال میں سے نہیں بلکہ ان دوسرے لوگوں کے افعال سے مشابہ ہے اور یہ ظاہر ہے بشر طیکہ طلب امداد ستاروں سے نہ ہو اور صالح اہل تجربہ اپنے تجربہ سے جانتے ہیں کہ ان امور کی رعایت کرنا بالکل اسی طرح ہے جس طرح اوزان اور بے شمار تخصیصات کی رعایت کرنا

۱ اشعۃ اللمعات کتاب الطب والرقی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر پاکستان ۳/ ۵۹۸ صفحہ ۲۲۴ از ۶۷۴

Fatawa Razawiya Volume 21

...he commanded and based on this should be understood what Shah Muhammad Ghous Gwalior, Hazrat Sheikh Muhammad Shinawi, and other great elders (may their secrets be sanctified) have done and explicitly mentioned in their precious books like Al-Jawahir and its commentaries. Let there be success, and success is with Allah.

...appropriate goals in medicines, and that happens according to the decree of Allah Almighty (and their manifestation occurs), so in this case there is no fear. (Do they not consider?) that the great Being Himself who was very strict in the matters of Allah Almighty, the Overpowering and Exalted, i.e., the Commander of the Faithful Hazrat Umar, the great distinguisher (i.e., the standard and criterion between truth and falsehood), may Allah be pleased with him, commanded to observe the lunar station while praying for rain. And on this are analogized all those things which Shah Muhammad Ghous Gwalior and Hazrat Sheikh Muhammad Shinawi and other high-ranking elders (may their pure secrets and mysteries be revealed) mentioned in their excellent books, as clarified in Jawahir Khamsa and its commentaries. Therefore, there should be divine guidance (Taufiq), and the attainment of guidance can only be through the grace and kindness of Allah Almighty. (T)

Issue 81: From Old City, Mohalla Qazi Tola, Kalan Khan. 4 Muharram-ul-Haram 1348 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: A person made a bet on a game. Later, due to someone's persuasion, he denied it. When the players insisted and forced the game, two persons, in order to save him from this sin, lied saying that he had not made a bet. Then the players tauntingly asked those two persons: Is it permissible in your 'faqiri' (spiritual path) to lie and eat Haram (forbidden things)? Those persons replied: Yes, it is permissible in this. They said these words with an intention towards good. So, what is the sin upon them in this situation? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: The question also included eating Haram, and eating Haram is never permissible. When it becomes permissible, it no longer remains Haram. If by saying "yes, it is permissible," he also meant eating Haram, then indeed a harsh word was spoken, repentance is necessary, in fact, renewal of Islam is required. But if he said it only regarding lying, that in a situation where one has to avoid something forbidden, it is permissible to speak contrary to the fact, then there is no harm, although there is detail in this too. And Allah Almighty knows best.

[1] Marginalia of Imam Ahmad Raza Khan on Ashi'at al-Lam'at.

फतावा रज़विया जिल्द 21

...उन्होंने आदेश दिया और इसी पर आधारित होना चाहिए जो शाह मुहम्मद गौस ग्वालियरी, हज़रत शेख मुहम्मद शिनावी और अन्य महान बुजुर्गों (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) ने किया है और अपनी कीमती किताबों जैसे अल-जवाहर और उसकी व्याख्याओं में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया है। सफलता हो, और सफलता अल्लाह के साथ है।

...दवाओं में उचित उद्देश्य, और वह अल्लाह सर्वशक्तिमान के निर्णय के अनुसार हो (और उनका प्रकटीकरण हो), तो इस स्थिति में कोई डर नहीं है। (क्या वे विचार नहीं करते?) कि वह महान हस्ती स्वयं जो अल्लाह सर्वशक्तिमान, प्रबल और महान के मामलों में बहुत सख्त थे, अर्थात विश्वासियों के अमीर हज़रत उमर, सबसे बड़े अंतर करने वाले (अर्थात सत्य और असत्य के बीच मानक और कसौटी), अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, उन्होंने बारिश के लिए प्रार्थना करते समय चंद्रमा के पड़ाव का पालन करने का आदेश दिया। और इसी पर उन सभी बातों का अनुमान लगाया गया है जो शाह मुहम्मद गौस ग्वालियरी और हज़रत शेख मुहम्मद शिनावी और अन्य उच्च पदस्थ बुजुर्गों (उनके शुद्ध रहस्यों और भेदों को प्रकट किया जाए) ने अपनी उत्कृष्ट पुस्तकों में वर्णित की हैं, जैसा कि जवाहर खमसा और उसकी व्याख्याओं में स्पष्ट किया गया है। इसलिए, दैवीय मार्गदर्शन (तौफीक) होना चाहिए, और मार्गदर्शन की प्राप्ति केवल अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा और दया से ही हो सकती है। (त)

मसला 81: पुराने शहर, मोहल्ला काज़ी टोला, कलन खान से। 4 मुहर्रम-उल-हराम 1348 हिजरी।

प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति ने खेल पर दांव लगाया। बाद में, किसी के समझाने पर वह मुकर गया। जब खिलाड़ी अड़ गए और खेल के लिए मजबूर किया, तो उस पाप से बचाने के लिए दो व्यक्तियों ने झूठ बोल दिया कि उसने दांव नहीं लगाया था। फिर खिलाड़ियों ने ताना मारते हुए उन दो व्यक्तियों से पूछा: क्या तुम्हारी 'फकीरी' (आध्यात्मिक मार्ग) में झूठ बोलना और हराम (वर्जित वस्तुएं) खाना जायज़ है? उन व्यक्तियों ने उत्तर दिया: हाँ, इसमें जायज़ है। और उन्होंने नेक नीयत से ये शब्द कहे। तो, इस स्थिति में उन पर क्या पाप है? व्याख्या करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: प्रश्न में हराम खाना भी शामिल था और हराम खाना कभी जायज़ नहीं होता। जब वह जायज़ हो जाता है, तो वह हराम नहीं रहता। अगर "हाँ, जायज़ है" कहने में उसका मतलब हराम खाना भी था,

तो निश्चित रूप से एक कठोर शब्द कहा गया, तौबा ज़रूरी है, बल्कि इस्लाम का नवीनीकरण (तजदीद-ए-इस्लाम) आवश्यक है। लेकिन अगर उसने केवल झूठ बोलने के बारे में कहा कि ऐसी स्थिति में जहाँ किसी वर्जित चीज़ से बचना हो, वास्तविकता के विपरीत बात कहना जायज़ है, तो कोई हर्ज नहीं है, हालाँकि इसमें भी विस्तार है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

[1] अशिअतुल लम्आत पर इमाम अहमद रज़ा खान की हाशिए (टिप्पणियाँ)।

पृष्ठ 225/674

امر فرمود و ہمبرین محمول باشد آنچہ شاہ محمد غوث گوالیاری و حضرت شیخ محمد شناوی و غیرہما اجلہ اکابر قدست اسرارہم کردہ اند و در کتب نفیسہ خود ہا ہمچو جواہر و شروح آن باو تصریح فرمودہ فلیکن التوفیق وباللہ التوفیق۔

دواؤں میں مناسب مقصود، اور وہ اللہ تعالیٰ کے فیصلہ کے مطابق واقع ہو (اور ان کا ظہور ہو) پس اس صورت میں کچھ ڈر نہیں (کیا غور نہیں کرتے) کہ خود وہ بزرگ ہستی جو اللہ تعالیٰ غالب اور جلیل القدر کے معاملات میں بہت سخت گیر تھے یعنی مومنوں کے امیر حضرت عمر، سب سے بڑے فرق کرنے والے (یعنی حق و باطل میں معیار اور کسوٹی)، اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو، نے طلبِ باراں کی دعا مانگتے وقت منزلِ قمر کی رعایت کرنے کا حکم فرمایا، اور اسی پر وہ سب باتیں قیاس شدہ ہیں جو شاہ محمد غوث گوالیاری اور حضرت شیخ محمد شناوی اور ان کے علاوہ دوسرے جلیل القدر اکابرین نے (ان کے اسرار ورموز پاک کردئے جائیں) اپنی اپنی عمدہ کتابوں میں ذکر فرمائیں، جیسا کہ جواہر خمسہ اور اس کی شروح میں ان کی صراحت فرمائی، لہذا توفیق ہونی چاہئے، اور حصولِ توفیق اللہ تعالیٰ کے فضل و کرم ہی سے ہو سکتی ہے۔ (ت)

مسئلہ ۸۱: از شہر کہنہ محلہ قاضی ٹولہ کلن خاں ۴ محرم الحرام ۱۳۴۸ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے پالے کی بازی بدی، پھر ایک شخص کے سمجھانے سے منکر ہو گیا، جب پالے والے مصر ہوئے اور کھیل پر مجبور کیا تو اس معصیت کے بچانے کی غرض سے دو شخصوں نے جھوٹ کہہ دیا کہ اس نے بازی نہیں بدی تھی، پس بازی والوں نے ان دو شخصوں سے طعناً پوچھا کیا تمہارے یہاں فقیری میں جھوٹ بولنا اور

حرام کھانا جائز ہے؟ ان شخصوں نے جواب دیا: ہاں اس میں جائز ہے۔ اور نیت جانبِ خیر سے یہ الفاظ کہے، پس اس صورت میں ان پر کیا معصیت ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: سوال میں حرام کھانا بھی تھا اور حرام کھانا کبھی جائز نہیں ہوتا جس وقت جائز ہوتا ہے اس وقت وہ حرام نہیں رہتا اگر "ہاں جائز ہے" کہنے میں حرام کھانا بھی اس نے مراد لیا تو البتہ سخت لفظ کہا تو بہ لازم ہے بلکہ تجدیدِ اسلام چاہئے، اور اگر صرف جھوٹ بولنے کی نسبت کہا کہ ایسی صورت میں جہاں حرام سے بچنا ہوتا ہو خلافِ واقع بات کہنا جائز ہے تو حرج نہیں، اگرچہ اس میں بھی تفصیل ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] حاشیہ امام احمد رضا خاں علی اشعۃ اللمعات

Fatawa Razawiya, Volume 21

Issue 752 to 757: From Mohalla Kachi Bagh, questioned by Khalil-ur-Rahman Banarsi, 16 Muharram-ul-Haram 1339 AH

O treasury of outward and inward knowledge, secrets of meanings, Maulana Hafiz Mufti Ahmed Raza Khan, may your shadow endure. After the gift of Salams, peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. With complete respect, I request that you kindly spare a few minutes from your precious time to decorate the answers to the sent questions and favor me, the expectant one, by sending them via unstamped post to the following address; there is a dire need for these issues here. We all are devotees of Ala-Hazrat, may his grace continue, therefore we all will be waiting immensely. If it is favored by being decorated with a prompt answer, it will be a kindness of grace and favor. Previously, this humble servant ordered two hundred and fifty copies of the treatise "Anfus-ul-Fikr" from Ala-Hazrat's Dar-ul-Ifta and distributed them among Muslims. Because of this, compared to last year and the year before, despite the intense efforts of the enemies of religion this year, cow sacrifice increased manifold. Praise be to Allah, the grace of His Presence is like this. What else should I say except for the desire to obtain your vision (meeting you). That is all.

Your sinful servant Khalil-ur-Rahman, may he be forgiven, Banaras, Mohalla Kachi Bagh, dated 6 Muharram-ul-Haram 1339 Hijri.

(1) That Madrasa Islamia Arabiya, for which a monthly government aid of one hundred rupees has been fixed from the treasury for twenty-five years, through which this institution, where books of Jurisprudence (Fiqh), Hadith, and the Holy Quran are taught, operates. In this, the members of the Khilafat Committee have passed a resolution that aid should not be taken from the government. Thus, the inquiry is whether this aid, which has been received consistently from the government for twenty-five years, is now permissible to take or not? In this Madrasa, apart from religious education, not a single word of any other nation or language is taught.

(2) That Zaid, who is the manager and servant of this religious institution, was given a title by the government due to good management. This title was also received ten years ago. The members of the Khilafat Committee have also passed that the title should be returned to the government. So, in such a situation where the title was given in reward for the service of managing the school of religious sciences, there is

a fear that by returning it, this aid may also not be received. In such a situation, is it necessary to return the title or not?

(3) That Zaid does not participate in the Khilafat Committee meetings for the reason that in it, the Hindus, whom the members of the Khilafat Committee now call their brothers and have increased their connection with them to such an extent that in grief over the death of Tilak Maharaj, they gathered bareheaded and barefooted in the Jamia Masjid on the tenth day and published an advertisement for prayers, Fatiha, and prayers for his forgiveness. And they prohibit cow sacrifice for the sake of the Hindus and describe sacrificing a goat as superior and the act of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. They print pamphlets about the loss and impermissibility of cow sacrifice. In the Khilafat Committee meetings, they have all the enemies of the Muhammadi religion (Islam), peace and blessings of Allah be upon him, give speeches and talks, who in their book "Al-Jarh ala Abi Hanifa" (criticism of Abu Hanifa) called Imam-e-Azam (may Allah have mercy on him) a dog, a heretic, and ignorant, and...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

मसअला 752 से 757: मोहल्ला कच्ची बाग़ से, सायल ख़लीलुर रहमान बनारसी, 16 मुहर्रम-उल-हराम 1339 हिजरी।

ज़ाहिरी और बातिनी इल्म के ख़ज़ाने, मानवी रहस्यों के ज्ञाता, जनाब मौलाना हाफ़िज़ मुफ़्ती अहमद रज़ा ख़ां (अल्लाह उन पर अपना साया बनाए रखे)। सलाम के बाद, आप पर अल्लाह की सलामती, रहमत और बरकतें हों। मैं पूरी अदब के साथ इल्तिजा करता हूँ कि कृपया अपने कीमती वक़्त में से कुछ मिनट निकाल कर भेजे गए सवालों के जवाब तहरीर फ़रमा कर और बैरंग पते पर भेज कर मुझ इंतज़ार करने वाले को ख़ुश कर दें, इन मसअलों की यहाँ सख़्त ज़रूरत है। हम सब आला हज़रत (अल्लाह उनके फ़ैज़ को जारी रखे) के मानने वाले हैं, इसलिए हम सब बहुत इंतज़ार करेंगे। अगर जल्द जवाब से नवाज़ा जाए तो यह आपकी बड़ी इनायत और मेहरबानी होगी। इससे पहले इस तुच्छ बंदे ने आला हज़रत के दारुल इफ़्ता से रिसाला "अनफ़सुल फ़िक्र" के ढाई सौ नुस्खे मंगवा कर मुसलमानों में तक़सीम किए थे, जिसकी वजह से पिछले साल और उससे पिछले साल के मुक़ाबले में इस साल, दीन के दुश्मनों की भरपूर कोशिशों के बावजूद, गाय की क़ुर्बानी में कई गुना इज़ाफ़ा हुआ। अल्हम्दुलिल्लाह, हज़रत का फ़ैज़ ऐसा ही है। आपकी ज़ियारत (मुलाक़ात) की तमन्ना के अलावा और क्या अर्ज़ करूँ फ़क़त।

आपका गुनहगार ख़ादिम ख़लीलुर रहमान (अल्लाह उसे माफ़ करे), बनारस, मोहल्ला कच्ची बाग़, तारीख़ 6 मुहर्रम-उल-हराम 1339 हिजरी।

(1) यह कि मदरसा इस्लामिया अरबिया, जिसके लिए पिछले पच्चीस वर्षों से सरकारी खज़ाने से एक सौ रुपये की मासिक सहायता निर्धारित है, जिसके ज़रिए यह मदरसा चलता है जहाँ फ़िक़्ह, हदीस और क़ुरान मजीद की तालीम दी जाती है। इसमें ख़िलाफ़त कमेटी के सदस्यों ने एक प्रस्ताव पारित किया है कि सरकार से सहायता नहीं लेनी चाहिए। अतः पूछना यह है कि यह सहायता, जो पच्चीस वर्षों से लगातार सरकार से मिल रही है, अब लेना जायज़ है या नहीं? इस मदरसे में दीनी तालीम के अलावा किसी दूसरी कौम या ज़बान का एक हर्फ़ भी नहीं पढ़ाया जाता।

(2) यह कि ज़ैद, जो इस दीनी मदरसे का प्रबंधक और सेवादार है, उसे बेहतर इंतज़ाम की वजह से सरकार ने एक ख़िताब (उपाधि) दिया है। यह ख़िताब भी दस साल पहले मिला था। ख़िलाफ़त कमेटी के सदस्यों ने यह भी पारित किया है कि सरकार को ख़िताब वापस कर देना चाहिए। ऐसी स्थिति में,

जबकि ख़िताब दीनी उलूम के मदरसे के प्रबंधन की सेवा के बदले में दिया गया है, यह डर है कि वापस करने पर यह सहायता भी बंद हो सकती है। क्या ऐसी स्थिति में ख़िताब वापस करना ज़रूरी है या नहीं?

(3) यह कि ज़ैद ख़िलाफ़त कमेटी की बैठकों में इस वजह से भाग नहीं लेता क्योंकि इसमें हिंदू, जिन्हें आजकल ख़िलाफ़त कमेटी के सदस्य अपना भाई कहते हैं और उनके साथ इतना गहरा संबंध बना लिया है कि तिलक महाराज की मृत्यु के शोक में दसवें दिन जामा मस्जिद में नंगे सिर और नंगे पैर जमा हुए और तिलक महाराज के लिए दुआ, फ़ातिहा और उनकी मग़फ़िरत (बख्शिश) के लिए नमाज़ का विज्ञापन प्रकाशित किया। और वे हिंदुओं की खातिर गाय की क़ुर्बानी से मना करते हैं और बकरी की क़ुर्बानी को अफ़ज़ल और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अमल बताते हैं। वे गाय की क़ुर्बानी के नुकसान और उसके नाजायज़ होने के बारे में रिसाले छापते हैं। ख़िलाफ़त कमेटी की बैठकों में वे दीन-ए-मोहम्मदी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तमाम दुश्मनों से तक़रीरें (भाषण) करवाते हैं, जिन्होंने अपनी किताब "अल-जर्ह अलल अबी हनीफ़ा" में इमाम-ए-आज़म (रहमतुल्लाह अलैहि) को कुत्ता, मुर्तद (धर्मत्यागी), और जाहिल कहा और...

पेज 226/674

مسئلہ ۷۵۲ تا ۷۵۷: از محلہ کچی باغ مسئولہ خلیل الرحمٰن بنارسی ۱۶ محرم الحرام ۱۳۳۹ھ

معدنِ عالمِ صوری و معنوی اسرارِ معنوی جناب مولانا حافظ مفتی احمد رضا خاں دام ظلہ بعد ہدیہ السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، بکمالِ ادب ملتجی ہوں براہِ کرم اپنے اوقاتِ گرانمایہ سے چند منٹ حرج فرما کر جواب سوالاتِ مرسلہ مزین فرما کر بصیغہ بیرنگ پتہ ذیل سے مرحمت فرما کر مجھ مترصد کو شاد فرمائے، ان مسائل کی یہاں سخت ضرورت ہے۔ ہم سب اعلیحضرت دام فیضہ کے معتقدین سے ہیں لہٰذا ہم سب بیحد انتظار کرتے رہیں گے، اگر جلد جواب سے مزین فرما کر مرحمت فرمایا جائے تو عنایتِ لطف و کرم ہے۔ اس سے پیشتر حقیر نے اعلیحضرت کے دار الافتاء سے ڈھائی سونسخے رسالہ "انفس الفکر" منگوا کر مسلمانوں کو تقسیم کیا جس سے بہ نسبت سالِ گزشتہ سالِ پیوستہ کے امسال باوجود کوششِ بلیغِ دشمنانِ دین کے قربانیِ گاؤ بکثرت المضاعف ہوئی، الحمد للہ حضور کا فیض ایسا ہی ہے۔ زیادہ بجز تمنائے حصولِ زیارت اور کیا عرض کروں فقط

آپ کا خادمِ عاصی خلیل الرحمٰن عفی عنہ بنارسی از محلہ کچی باغ مورخہ ۶ محرم الحرام ۱۳۳۹ ہجری

(۱) یہ کہ مدرسہ اسلامیہ عربیہ جس میں عرصہ پچیس سال سے خزانہ گورنمنٹ سے امداد ماہوار ایک سو روپے مقرر ہے جس سے یہ درسگاہ جس میں کتبِ فقہ واحادیث وقرآن شریف کی تعلیم ہوتی ہے۔ اس میں ممبرانِ خلافت کمیٹی نے جو تجویز پاس کیا ہے کہ گورنمنٹ سے امداد نہ لینا چاہئے، پس استفسار ہے کہ یہ امداد جو گورنمنٹ سے عرصہ پچیس سال سے برابر ملتی ہے اب

لینا جائز ہے یا نہیں؟ مدرسہ ہذا میں سوائے تعلیمِ دینیات کے ایک حرف کسی غیر ملت و غیر زبان کی نہیں ہوتی۔

(۲) یہ کہ زید جو اس درسگاہِ دینی کا منتظم و خادم ہے بسببِ حسنِ انتظام گورنمنٹ نے خطاب دیا ہے اور یہ خطاب بھی عرصہ دس سال سے ملا ہے ممبرانِ خلافت کمیٹی نے یہ بھی پاس کیا ہے کہ گورنمنٹ کو خطاب واپس کردینا چاہئے پس ایسی حالت میں کہ جس خدمتِ انتظامِ درسگاہِ تعلیمِ علومِ دین کے صلہ میں خطاب دیا ہے اندیشہ ہے کہ واپس کرنے میں یہ امداد بھی نہ ملے ایسی حالت میں خطاب کا واپس کرنا ضروری ہے یا نہیں؟

(۳) یہ کہ زید جلسہ خلافت کمیٹی میں اس سبب سے شرکت نہیں کرتا کہ اس میں اہلِ ہنود جن کو اس وقت ممبرانِ خلافت کمیٹی اپنا بھائی کہتے ہیں اور ان سے اس قدر ارتباط بڑھا رکھا ہے کہ تلک مہراج کے مرنے کے غم میں بروز دسواں جامع مسجد میں ننگے سر ننگے پیر جمع ہو کر تلک مہراج کے لئے دعا اور فاتحہ اور نمازِ ان کی مغفرت کے لئے اشتہار شائع کیا اور قربانیِ گاؤ کو بخاطرِ اہلِ ہنود منع کرتے ہیں اور بکری کی قربانی کرنا افضل و فعل رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بتلاتے ہیں اور نقصان اور عدمِ جوازِ قربانیِ گاؤ میں رسالے چھاپتے ہیں اور جلسہ خلافت کمیٹی میں کل دشمنانِ دین محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اسپیچ و تقریر کراتے ہیں جو اپنی کتاب "الجرح علی ابی حنیفہ" میں حضرت امامِ اعظم رحمۃ اللہ تعالیٰ کو سگ وزندیق و بے علم و...

It contains hundreds of improper and unspeakable things. If Zaid does not participate in such gatherings with the aim of not listening to the speeches of such people and not aiding or joining the disbelievers, then because of these aforementioned matters, is Zaid blameworthy and unfit for the position of Imam? Because those who do not participate for these reasons are told that praying behind them is impermissible. These people have increased their association with these disbelievers to such an extent that when any of their prominent speakers goes to a city, the people of Islam pull the carriages of those disbelievers with their own hands. These disbelievers have increased religious prejudice to such an extent that they do not allow the call to prayer (Adhan) in some mosques here. In some mosques, branches of the tree they worship hang over the floor, causing the water in the ten-by-ten pond to become altered and foul-smelling due to falling and rotting leaves; they do not cut the branches of that tree due to religious prejudice. In some mosques, where their idol of worship is installed in the courtyard, they pass their impure feet over the mosque floor, which is the prostration place for Muslims, to worship it. But it is regrettable that Muslims consider the Hindus as their brothers and make every effort to stop the sacrifice of cows out of consideration for them. They do not feel any grief or concern about the desecration and damage to their mosques and the ban on the Adhan that has been imposed on some mosques. Does a person become a sinner and unfit for Imamate by not participating in the gathering of such enemies?

(4) That Zaid, in the five daily prayers, Friday prayers, the second sermon of Friday, the sermons of the two Eids, etc., in front of a large congregation of Muslims, publicly prays for the well-being, progress of glory and majesty, and the continuation of the rule of the Great Sultan, the ruler of the Ottoman Empire (Sultan of Rome) and the Arab lands, for the protection of the holy places of the Harimain Sharifain. He reads the "Khutbah Nabatiyah," in whose second sermon there is a long prayer for the Great Sultan, "Khalad Allahu Mulkahu" (May Allah perpetuate his kingdom), and the listeners say "Amen." Is it permissible to pray for the Great Sultan in this manner, or is it permissible to join the gatherings of disbelievers and non-conformists (Ghair-Muqallideen), engage in verbal abuse, and express loyalty to the Great Sultan there? Zaid is being severely attacked for why he does not join such gatherings, and for this reason, various plots are made against him, like questioning the validity of his Imamate and taking back his title. So, in this situation, is it permissible to pray after

the prayer and during the sermon, or in that gathering of opponents? Explain with reference to the Book and receive the reward of the right path. (Explain the issue with reference to the Book and get the reward of the right path. - Translator)

Answer:

(1) If that school is only for religious studies and English, etc., was not included based on the aid, then there is no Shariah objection to taking it. Stopping the aid that was reaching religious education was purely without reason. And Allah Almighty knows best.

इसमें सैकड़ों अनुचित और अकथनीय बातें लिखी गई हैं। यदि जैद ऐसे लोगों के भाषण न सुनने के उद्देश्य से और काफिरों (अविश्वासियों) की सहायता और भागीदारी न करने के उद्देश्य से ऐसे जलसों में शामिल नहीं होता है, तो क्या उपर्युक्त मामलों के कारण जैद निंदा के योग्य है और इमामत के अयोग्य है? क्योंकि जो लोग इन कारणों से शामिल नहीं होते हैं, वे कहते हैं कि उनके पीछे नमाज़ पढ़ना नाजायज़ है। इन लोगों ने इन काफ़िरों से इतना मेल-जोल बढ़ा लिया है कि जब उनमें से कोई प्रसिद्ध वक्ता किसी शहर में जाता है, तो इस्लाम के लोग उन काफ़िरों की गाड़ियों को अपने हाथों से खींचते हैं। इन काफ़िरों ने अपने धर्म में इतना कट्टरपन बढ़ा दिया है कि वे यहाँ कुछ मस्जिदों में अज़ान नहीं होने देते। कुछ मस्जिदों के फर्श पर उनके पूजा के पेड़ की डालियाँ लटकी हुई हैं, जिससे पत्तियों के गिरने और सड़ने से दस-बाय-दस के हौज़ का पानी बदल जाता है और बदबूदार हो जाता है; वे धार्मिक कट्टरता के कारण उस पेड़ की डाल नहीं काटते। कुछ मस्जिदों के सहन (आंगन) में उनकी पूजा की मूर्ति स्थापित है, उसकी पूजा के लिए वे मस्जिद के फर्श से, जो मुसलमानों का सजदागाह है, अपने नापाक पैरों से गुजरते हैं। लेकिन अफसोस है कि मुसलमान हिंदुओं को अपना भाई बनाते हैं और उनकी खातिरदारी में गाय की कुर्बानी बंद करने के लिए हर संभव कोशिश करते हैं। उन्हें अपनी मस्जिदों के अपमान और नुकसान तथा अज़ान पर लगी रोक का कोई दुख या विचार नहीं होता जो कुछ मस्जिदों में लगा दी गई है। क्या ऐसे दुश्मनों के जलसे में शामिल न होने से कोई आदमी गुनहगार होता है और इमामत के काबिल नहीं रहता?

(4) यह कि जैद जो पाँच वक्त की नमाज़, जुमे के दिन और जुमे के दूसरे खुतबे, ईदुल फ़ित्र और ईदुल अज़हा के खुतबे आदि में मुसलमानों की बड़ी जमात में पूरी घोषणा के साथ सुल्तान-ए-आज़म (रोम और अरब देशों के सुल्तान) की भलाई, शान-ओ-शौकत की तरक्की और सल्तनत के कायम रहने के लिए, हरमैन शरीफ़ैन के पवित्र स्थानों की सुरक्षा के लिए दुआ करता है। और खुतबा-ए-नबातिया पढ़ता है जिसके दूसरे खुतबे में सुल्तान-ए-आज़म के लिए "खलदल्लाहु मुल्काहू" (अल्लाह उनके राज्य को हमेशा रखे) की लंबी दुआ है और सुनने वाले 'आमीन' कहते हैं। क्या इस तरीके से सुल्तान-ए-आज़म के लिए दुआ करना जायज़ है, या काफ़िरों और गैर-मुक़ल्लिदीन के जलसों में शामिल होकर अपशब्द कहना और वहाँ सुल्तान-ए-आज़म के प्रति वफादारी दिखाना जायज़ है? जैद पर इस बात का भारी हमला है कि तुम ऐसे जलसों में क्यों शामिल नहीं होते, इसलिए इमामत के नाजायज़ होने और खिताब (उपाधि) वापस लेने आदि के लिए तरह-तरह की पाबंदियों के साथ हमला

किया जाता है। तो क्या इस सूरत में नमाज़ के बाद और खुतबे के बीच में दुआ करना जायज़ है या विरोधियों के उस जलसे में? किताब के हवाले से (मसले को) बयान फरमाएं और राह-ए-सवाब (सही रास्ता) का अज्र (पुण्य) पाएं। (किताब के हवाले से मुद्दे की व्याख्या करें और सही रास्ते का इनाम पाएं। - अनुवादक)

अल-जवाब (उत्तर):

(1) जबकि वह मदरसा केवल दीनियात (धार्मिक शिक्षा) का है और सहायता के आधार पर उसमें अंग्रेजी आदि शामिल नहीं की गई थी, तो उसे लेने में शरीयत के अनुसार कोई हर्ज नहीं है। दीनियात की तालीम को जो मदद मिल रही थी उसे बंद करना पूरी तरह बेबुनियाद है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

صد ہا باتیں ناشائستہ ناگفتہ بہ لکھا ہے۔ اگر ایسے شخصوں کی تقریر نہ سننے کی غرض سے اور کفار کی اعانت و شرکت نہ کرنے کی غرض سے اگر زید ایسے جلسوں میں نہ شریک ہو تو کیا بوجہ ان امور متذکرہ بالا کے زید قابل ملامت و نا قابل امامت ہے۔ کیونکہ جو لوگ کہ ان وجوہ سے شرکت نہیں کرتے ان کے پیچھے نماز پڑھنا نا جائز بتلاتے ہیں ، ان لوگوں نے اس قدر ارتباط ان کفاروں سے بڑھارکھا ہے کہ جس وقت ان میں کوئی مقرر و نامور کسی شہر میں جاتا ہے تو اہل اسلام ان کفاروں کی گاڑیاں بدست خود کھینچ لاتے ہیں ، ان کفاروں نے اس قدر تعصب اپنے مذہب میں بڑھا رکھا ہے کہ یہاں بعض مسجد میں اذان نہیں کہنے دیتے، بعض مسجدوں کے فرش پر جوان کی پرستش کے درخت کی ڈالیں لٹکی ہوئی ہیں جس سے حوض دہ در دہ کا پانی پتیوں کے گرنے اور سڑنے سے متغیر و متعفن ہو جاتا ہے اس درخت کی ڈال کو تعصب مذہبی سے نہیں کاٹتے، بعض مسجد پر صحن مسجد میں جوان کا بت پرستش کا نصب ہے اس کی پرستش کے لئے فرش مسجد پر سے جو سجدہ گاہ مسلمانان ہے پائے نجس مرور کرتے ہیں، مگر افسوس کہ مسلمانان اہل ہنود کو اپنا بھائی بناتے ہیں اور ان کی خاطر داری سے گاؤ کی قربانی بند کرنے کے میں بہر نوع کوشش تام کرتے ہیں اپنے مساجد کی بے حرمتی و نقصان اور اذان بند ہونے کا جو بعض مسجد پر بند کر رکھا ہے کچھ صدمہ و خیال نہیں ہوتا ، آیا ایسے دشمنوں کے جلسہ میں نہ شرکت ہونے سے کیا آدمی گنہگار ہوتا ہے قابل امامت نہیں رہتا۔

(۴) یہ کہ زید جو پنجگانہ و روز جمعہ و خطبہ ثانیہ ، روز جمعہ و خطبہ عیدین و غیر ہا میں بیشتر مسلمانان کی جماعت کثیر میں بہ اعلان تمام دعاء و ترقی جاہ و جلال و قیام سلطنت سلطان اعظم والی سلطنت روم بلاد عرب کے لئے محافظت مقامات مقدسہ حرمین شریفین کے لئے دعا

کرتا ہے اور خطبہ نباتیہ جس کے خطبہ ثانیہ میں سلطان المعظم کے لئے خلد اللہ ملکہ کے لئے دعا دراز طبع ہے پڑھتا ہے سامعین آمین کہتے ہیں، آیا اس طریق پر دعا کرنا سلطان المعظم کے لئے جائز ہے یا جلسہ کفار اور غیر مقلدین میں شریک ہو کر دشنام دہی کرنا اور اظہار وفاداری سلطان المعظم کے لیے کرنا جائز ہے ، زید پر بیحد حملہ اس امر کا ہے کہ تو کیوں نہیں ایسے جلسوں میں شریک ہوتا، اس لئے طرح طرح کی بندشیں عدم جواز امامت و واپسی خطاب وغیرہ کے لئے حملہ کرتا ہے، پس آیا اس صورت سے دعا کرنا بعد نماز و درمیان خطبہ جائز ہے یا اس جلسہ مخالفین میں؟ بینوا بالکتاب وتوجروا بالصواب (کتاب کے حوالہ سے (مسئلہ کو بیان فرماؤ اور راہ صواب یعنی راہ راست کا اجر پاؤ۔ ت)

الجواب:

(۱) جبکہ وہ مدرسہ صرف دینیات کا ہے اور امداد کی بناء پر انگریزی و غیرہ اس میں داخل نہ کی گئی تو اس کے لینے میں شرعاً کوئی حرج نہیں ، تعلیم دینیات کو جو مدد پہنچی تھی اس کا بند کرنا محض بے وجہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

(2) Returning a title or not is not a matter of Sharia, and if the fear is correct that by returning the title, aid will also be stopped, then returning it is foolishness. And Allah Almighty knows best. (3) If these matters are true, then participating in such processions is forbidden (Haraam), and those who participate are blameworthy and unfit for leading the prayer (Imamat). Not that one should avoid it; avoiding the enemies of religion is obligatory (Farz), and the abandoner of an obligation is a cause for blame and a hindrance to Imamat, not its performance. To pray for the forgiveness and recite Fatiha for a disbeliever is pure disbelief (Kufr) and a denial of the Great Quran, as stated in Al-Alamgiriyah etc. (as the mentioned issue is in Fatawa Alamgiri and other Fatwas. - Translator). It was enough of a burden for them that they bared their heads in mourning for a polytheist, and severe oppression upon that is making the place of worship of the One Overpowering (Allah) into a mourning place for a polytheist, then advertising prayers for it is entirely a cause for the curse of the Compelling Subduer.

Allah Almighty said: "And do not pray [the funeral prayer, O Muhammad], over any of them who has died - ever - or stand at his grave." (1) Allah Almighty said: If any of them dies, do not offer prayer over him and do not stand at his grave. (T)

Undoubtedly, those who gave this advertisement and those who acted upon it are all definitive apostates; they have exited Islam, and their women are out of their marriages (Nikah). "May Allah destroy them; how are they deluded?" (2) (May Allah Almighty kill them; where are they being turned upside down? - T) And cow sacrifice is a symbol of Islam.

Allah Almighty said: "And the sacrificial camels and cattle We have appointed for you as among the symbols of Allah." (3) Allah Almighty said: We have made the Budna (sacrificial animal) for you from among the signs of Allah Almighty. (T)

And it is obligatory to keep it جاری (current/active) in India as we have researched it in 'Anfas al-Fikr fi Qurban al-Baqr' (as we have conducted research on it in our treatise named 'Anfas al-Fikr fi Qurban al-Baqr' (Excellent thought on sacrificing cows). - T) and stopping it for the pleasure of Hindus is forbidden (Haraam).

1. Al-Quran Al-Karim 9/84
2. Al-Quran Al-Karim 9/30
3. Al-Quran Al-Karim 22/36

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

(२) उपाधि लौटाना या न लौटाना कोई शरीयत का मामला नहीं है, और यदि यह डर सही है कि उपाधि लौटाने से सहायता भी बंद हो जाएगी, तो इसे लौटाना मूर्खता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (३) यदि ये बातें सच हैं, तो ऐसे जुलूसों में भाग लेना हराम है, और जो इनमें शामिल होते हैं वे निंदा के पात्र हैं और इमामत के अयोग्य हैं। ऐसा नहीं है कि कोई इससे बचे; धर्म के शत्रुओं से बचना अनिवार्य (फ़र्ज़) है, और अनिवार्य कार्य को छोड़ने वाला निंदा का पात्र और इमामत में बाधक है, न कि उसका पालन करना। काफ़िर के लिए क्षमा की प्रार्थना और फ़ातिहा पढ़ना शुद्ध कुफ़्र और महान क़ुरान को झुठलाना है, जैसा कि आलमगीरिया आदि में है (जैसा कि फ़तावा आलमगीरी और अन्य फ़तवों में उल्लिखित मुद्दा है। - अनुवादक)। उनके लिए यही बहुत बड़ी मुसीबत थी कि उन्होंने एक मुशरिक (बहुदेववादी) के मातम में अपना सिर नंगा किया, और उस पर घोर ज़ुल्म यह कि एक अल्लाह की इबादतगाह को मुशरिक का मातमगाह बना दिया, फिर उसके लिए नमाज़ का विज्ञापन देना पूरी तरह से अल्लाह की लानत का कारण है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और उनमें से जो कोई मर जाए उस पर कभी नमाज़ न पढ़ो और न उसकी क़ब्र पर खड़े हो।" (१) अल्लाह तआला ने फरमाया: अगर उनमें से कोई मर जाए तो उस पर नमाज़ न पढ़ो और न उसकी क़ब्र पर खड़े हो। (त)

निस्संदेह, यह विज्ञापन देने वाले और उस पर अमल करने वाले सभी निश्चित रूप से धर्मत्यागी (मुरतद) हैं; वे इस्लाम से बाहर हो गए हैं और उनकी पत्नियाँ निकाह से बाहर हैं। "अल्लाह उन्हें नष्ट करे; वे कहाँ भटके जा रहे हैं?" (२) (अल्लाह तआला उन्हें मारे; वे कहाँ औंधे किए जा रहे हैं? - त) और गाय की क़ुर्बानी इस्लाम का प्रतीक है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और हमने क़ुर्बानी के ऊँटों और मवेशियों को तुम्हारे लिए अल्लाह की निशानियों में से बनाया है।" (३) अल्लाह तआला ने फरमाया: हमने बुदना (क़ुर्बानी का जानवर) को तुम्हारे लिए अल्लाह तआला की निशानियों में से बनाया है। (त)

और भारत में इसे जारी रखना अनिवार्य (वाजिब) है जैसा कि हमने 'अनफ़स अल-फ़िक्र फ़ी क़ुरबान अल-बक़र' में शोध किया है (जैसा कि हमने अपने एक शोध पत्र 'अनफ़स अल-फ़िक्र फ़ी क़ुरबान अल-बक़र' (गायों की क़ुर्बानी पर उत्कृष्ट विचार) में शोध किया है। - त) और हिंदुओं की प्रसन्नता के लिए इसे बंद करना हराम है।

१ अल-क़ुरान अल-करीम ९/ ८४ २ अल-क़ुरान अल-करीम ९/ ३० ३ अल-क़ुरान अल-करीम २२/ ३६

पृष्ठ २२८ का ६७४

(۲) خطاب واپس کرنا نہ کرنا کوئی مسئلہ شرعی نہیں اور اگر یہ اندیشہ صحیح ہے کہ واپسی خطاب میں امداد بھی بند ہو جائے گی تو واپس کرنا حماقت ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۳) اگر یہ امور واقعی ہیں تو ایسے جلوسوں کی شرکت حرام ہے اور جوان میں شریک ہو قابل ملامت اور ناقابل امامت ہے۔ نہ وہ کہ احتراز کرے، دشمنان دین سے احتراز فرض ہے، اور فرض کا تارک موجب ملامت اور مانع امامت ہے نہ کہ اس کا بجالانا، اور کافر کے لئے دعائے مغفرت و فاتحہ خوانی کفرِ خالص و تکذیبِ قرآنِ عظیم ہے کما فی العالمگیریہ وغیرہا (جیسا کہ فتاوٰی عالمگیری اور اس کے علاوہ دوسرے فتاووں میں مسئلہ مذکور ہے۔ ت) اور ان کے خار وبوار کے لئے یہی بہت تھا کہ مشرک کے ماتم میں سر ننگا کیا اور اس پر ظلم شدید یہ کہ عبادت گاہ واحد قہار کو مشرک کا ماتم گاہ بنایا پھر اس کے لئے نماز کا اشتہار پورا پورا موجبِ لعنت جبار قہار ہے۔

قال اللہ تعالٰی "وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ ۖ" ۱۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: اگر ان میں سے کوئی مر جائے تو اس پر نماز نہ پڑھو اور نہ اس کی قبر پر کھڑے ہو۔ (ت)

بلا شبہ یہ اشتہار دینے اور اس پر عمل کرنے والے سب قطعی مرتد ہیں وہ اسلام سے نکل گئے اور ان کی عورتیں نکاح سے "قَاتَلَهُمُ اللَّهُ ۖ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ" ۲ (اللہ تعالٰی انہیں مارے وہ کہاں اوندھے جاتے ہیں۔ ت) اور قربانی گاؤ شعارِ اسلام ہے۔

قال اللہ تعالٰی "وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُم مِّن شَعَائِرِ اللَّهِ" ۳۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: ہم نے بدنہ (قربانی کا جانور) کو تمہارے لئے اللہ تعالٰی کی نشانیوں میں سے کیا ہے۔ (ت)

اور ہندوستان میں اس کا جاری رکھنا واجب ہے کما حققناہ فی انفس الفکر فی قربان البقر (جیسا کہ ہم نے اس کی تحقیق (اپنے ایک رسالہ بنام) انفس الفکر فی قربان البقر (بہت عمدہ سوچ گایوں کی قربانی کرنے میں) میں کر دی ہے۔ ت) اور خوشنودی ہنود کے لئے اس کا بند کرنا حرام ہے۔

۱ القرآن الکریم ۹/ ۸۴ ۲ القرآن الکریم ۹ / ۳۰ ۳ القرآن الکریم ۲۲ / ۳۶

Fatawa Razawiyya - Volume 21

Allah Almighty says: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire"[1] — Allah Almighty has said: (O people!) Do not lean towards the oppressors (and do not be inclined towards them), otherwise the fire of Hell will touch you. (T)

Those who make impure infidels and apostates preachers for Muslims are demolishing Islam and laying the foundation for disbelief and Divine curse. Regarding the honoring of an innovator (heretic), the Hadith states:

"Whoever honors an innovator has assisted in the destruction of Islam."[2] — Whoever has honored an innovator has helped in demolishing the religion of Islam. (T)

Let alone making infidels and heretics like Wahhabis, Ghair Muqallids, Deobandis, etc., preachers for Muslims and leaders of the religion, which is explicitly slaughtering Islam with a blunt knife. It is a pity that the sacrifice of cows is stopped while slogans of slaughtering Islam are raised; yet Islam has become more trivial than a cow. Glory and might belong to the One Who turned their hearts upside down and averted their eyes so that they perceive Islam as disbelief and disbelief as Islam.

"Glory be to the Turner of hearts and eyes. Our Lord, let not our hearts deviate after You have guided us and grant us from Yourself mercy. Indeed, You are the Bestower." — Pure and holy is the Turner of hearts and eyes. O our Lord! Do not let our hearts become crooked after You have guided us, and grant us mercy from Your presence; surely You are the most generous Giver without recompense. (T)

Alliance and friendship with disbelievers and polytheists is absolutely forbidden. The texts of the Great Quran are resonating with its prohibition, and if nothing else, this is sufficient:

"And whoever among you takes them as friends, then surely he is one of them."[3] — The One Overpowering states that whoever among you keeps friendship with them is undoubtedly one of them.

The command of Allah Almighty, and that too with "surely" (indubitably), its consequences are ultimately clear that those who celebrate alliance and friendship with disbelievers have, according to the Divine decree, undoubtedly become "minhum" (of them). Has it ever happened before until today?

---

[1] Al-Quran Al-Kareem 11 / 113 [2] Kanz al-Ummal Hadith 11021, Mu'assasat al-Risala Beirut 1 / 219 [3] Al-Quran Al-Kareem 5 / 51

फ़तावा रज़विया - जिल्द 21

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उन लोगों की तरफ़ न झुकना जो ज़ालिम हैं, वर्ना तुम्हें (दोज़ख़ की) आग छुएगी"[1] — अल्लाह तआला ने फ़रमाया: (ऐ लोगो!) ज़ालिमों की तरफ़ मत झुको (और माइल न हो) वर्ना तुम्हें दोज़ख़ की आग छुएगी। (त)

नापाक काफ़िरों और मुर्तदों को मुसलमानों का वाइज़ (प्रचारक) बनाने वाले इस्लाम को ढाते हैं और कुफ़्र व ईश्वरीय लानत की नींव डलवाते हैं। हदीस तो बद-मज़हब (भ्रष्ट मत वाले) की ताज़ीम पर फ़रमाती है:

"जिसने किसी बिदअती (नवाचारी) का सम्मान किया, उसने इस्लाम को ढाने में मदद की।"[2] — जिसने किसी बद-मज़हब की इज़्ज़त की, उसने इस्लाम के धर्म को गिराने में मदद दी। (त)

न कि काफ़िरों और ज़नदीक़ों जैसे वहाबिया, ग़ैर मुक़ल्लिदीन, देवबंदिया वग़ैरा को मुसलमानों का वाइज़ और दीन का पेशवा बनाना, जो साफ़ तौर पर इस्लाम को कुंद छुरी से ज़बह करना है। अफ़सोस कि गाय की क़ुर्बानी बंद और इस्लाम के ज़बह के नारे बुलंद, मगर इस्लाम गाय से भी गया-गुज़रा हो गया। इज़्ज़त और बड़ाई उसी के लिए है जिसने उनके दिल उलट दिए और आँखें फेर दीं कि उन्हें इस्लाम कुफ़्र सूझता है और कुफ़्र इस्लाम।

"पाक है वह जो दिलों और आँखों को फेरने वाला है। ऐ हमारे परवरदिगार! हमारे दिलों को टेढ़ा न कर देना इसके बाद कि तूने हमें हिदायत दी, और हमें अपनी बारगाह से रहमत अता फ़रमा, बेशक तू बिना बदले के बहुत ज़्यादा अता करने वाला है।" — पाक और मुनज़्ज़ह है दिलों और आँखों का फेरने वाला। ऐ हमारे पालनहार! हमारे दिलों को टेढ़ा न कर दीजिए इसके बाद कि तूने हमें हिदायत दी और हमें अपनी दरगाह से रहमत अता कर दीजिए, यक़ीनन तू बिना मुआविज़े के बहुत ज़्यादा बख़्शिश और अता फ़रमाने वाला है। (त)

काफ़िरों और मुशरिकों से मेल-मिलाप और दोस्ती कतई हराम है। क़ुरआन-ए-अज़ीम की आयतें इसकी मनाही से गूँज रही हैं, और अगर कुछ और न हो तो इतना काफ़ी है कि:

"और तुम में से जो कोई उनसे दोस्ती रखेगा, तो बेशक वह उन्हीं में से है।"[3] — वाहिद क़हार फ़रमाता है कि तुम में से जो कोई उनसे दोस्ती रखेगा वह बेशक उन्हीं में से है।

अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल का इर्शाद और वह भी "बेशक" के साथ, आख़िर इसके नतीजे ज़ाहिर हैं कि काफ़िरों से इत्तेहाद और वदाद (दोस्ती) मनाने वाले ईश्वरीय इर्शाद के अनुसार बेशक "मिन्हुम" (उन्हीं में से) हो गए। क्या आज तक कभी हुआ था?

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 11 / 113 [2] कंज़ुल उम्माल हदीस 11021, मुअस्ससतुल रिसाला बैरूत 1 / 219 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 5 / 51

قال اللہ تعالی "وَلَا تَرْكَنُوْا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" ۱- اللہ تعالیٰ نے فرمایا: (لوگو!) ظالموں کی طرف مت جھکو (اور مائل نہو) ورنہ تمھیں دوزخ کی آگ چھوئے گی۔ (ت)

ناپاکوں کافروں مرتدوں کو واعظ مسلمین بنانے والے اسلام کو ڈھاتے ہیں اور کفر و لعنت الہی کی نیو چنواتے ہیں حدیث تو بد مذہب کی توقیر پر فرماتی ہے:

من وقر صاحب بدعة فقد اعان علی ھدم الاسلام ۲- جس نے کسی بد مذہب کی توقیر کی اس نے دین اسلام کے ڈھانے پر مدد دی۔ (ت)

نہ کہ کفار و زنادقہ مثل وہابیہ و غیر مقلدین و دیوبندیہ و غیرہم کو واعظ مسلمین و پیشوائے دین بنانا کہ صراحتہً اسلام کو کند چھری سے ذبح کرنا ہے۔ افسوس کہ گائے کی قربانی بند اور ذبح اسلام کے نعرے بلند مگر اسلام گائے سے بھی گیا گزرا، عزت و جبروت ہے اس کے لئے جس نے ان کی دل الٹ دئے اور آنکھیں پلٹ دیں کہ ان کو اسلام کفر سوجھتا ہے اور کفر اسلام۔

فسبحن مقلب القلوب والابصار ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ ھدیتنا و ھب لنا من لدنک رحمة انک انت الوھاب۔ پاک اور منزہ ہے دلوں اور آنکھوں کا پھیرنے والا اے ہمارے پروردگار! ہمارے دلوں کو ٹیڑھا نہ کر دیجئے اس کے بعد کہ تو نے ہمیں ہدایت دی اور ہمیں اپنی بارگاہ سے رحمت عطا کر دیجئے، یقیناً تو بلا معاوضہ بہت زیادہ بخشش اور عطا فرمانے والا ہے۔ (ت)

کفار اور مشرکین سے اتحاد و و داد حرام قطعی ہے۔ قرآن عظیم کے نصوص اس کی تحریم سے گونج رہے ہیں اور کچھ نہ ہو تو اتنا کافی ہے کہ:

"وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ مِّنْكُمْ فَاِنَّهٗ مِنْهُمْ" ۳- واحد قہار فرماتا ہے کہ تم میں جو کوئی ان سے دوستی رکھے گا وہ بیشک انھیں میں سے ہے۔

اللہ عزوجل کا ارشاد اور وہ بھی "بیشک" کے ساتھ، آخر اس کے نتائج ظاہر ہیں کہ کفار سے اتحاد و و داد منانے والے موافق ارشاد الہی بیشک منھم (انہی میں سے) ہو گئے، کیا آج تک کبھی ہوا تھا

---

۱ القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳ ۲ کنز العمال حدیث ۱۱۰۲۱ مؤسسة الرساله بیروت ۱/ ۲۱۹ ۳ القرآن الکریم ۵/ ۵۱

Fatawa Razawiya Volume 21

...that Muslims went bareheaded in the mourning of a polytheist, Muslims made the mosque his place of mourning, Muslims advertised prayers and namaz for him. Muslims became the oxen for the carts of polytheists, and this was bound to happen; when Islam is abandoned, humanity itself departs, now anyone can choose to be an ox or a donkey, for Allah Almighty has already said:

"They are like cattle, nay, even more astray."[1] - They are like cattle, rather they are even more astray. (T)

Rather, He said:

"They are the worst of creatures."[2] - They are the worst of creatures. (T)

A disbeliever is a disbeliever, even regarding the praise of a transgressor (fasiq), it is stated in the Hadith:

"When a transgressor is praised, the Lord's wrath is provoked, and the Throne (Arsh) shakes because of it."[3] - When a transgressor is praised, the Lord Almighty becomes wrathful, and the Divine Throne shakes.

Let alone the veneration of a polytheist, and that too to such a grand extent.

"For indeed, it is not the eyes that are blinded, but blinded are the hearts which are within the breasts."[4] - (O people!) It is not the eyes that go blind, rather those hearts go blind which are hidden within the chests. (T)

The poor questioner complains that Hindus stopped the Adhan (call to prayer) and did this and that, while those calling themselves Muslims did all this in reverse; this complaint is merely misplaced and ignorance. Hindus are steadfast in their false religion; why should they leave it? It is these [so-called Muslims] who have abandoned their religion. Every falsehood should be attributed to them; attending the gatherings of such people is absolutely not permissible. And Allah Almighty knows best.

(4) The ruling regarding the gatherings of opponents has been mentioned above, and supplicating for the Sultans of Islam, Muslim countries, and the holy places of Islam in the Friday sermon, Eid sermons, and after every prayer is recommended and desirable. And Allah Almighty knows best.

---

[1] Al-Quran al-Kareem 7/179 [2] Al-Quran al-Kareem 98/6 [3] Kashf al-Khafa, Hadith 257, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 1/87 [4] Al-Quran al-Kareem 22/46

फतावा रज़विया जिल्द 21

...कि एक मुशरिक (मूर्तिपूजक) के मातम में मुसलमान नंगे सिर हुए हों, मुसलमानों ने मस्जिद को उसकी मातमगाह (शोक स्थल) बनाया हो, मुसलमानों ने उसके लिए दुआ और नमाज़ का विज्ञापन दिया हो। मुसलमान मुशरिकों की गाड़ी के बैल बने हों, और यह होना ही था कि जब इस्लाम छोड़ा तो इंसानियत खुद चली गई, अब जो चाहे बैल बने चाहे गधा, क्योंकि अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल फरमा चुका है:

"वे चौपायों की तरह हैं, बल्कि उनसे भी ज़्यादा गुमराह।"[1]- वे लोग चौपायों की तरह हैं बल्कि उनसे भी ज़्यादा भटके हुए। (त)

बल्कि फरमाया:

"वे ही सबसे बुरे जीव हैं।"[2]- वे ही लोग बदतरीन (सबसे बुरी) मखलूक हैं। (त)

काफिर तो काफिर, फासिक (पापी) की तारीफ पर हदीस में फरमाया:

"जब फासिक की प्रशंसा की जाती है, तो रब का प्रकोप भड़क उठता है और उसके कारण अर्श (सिंहासन) हिलने लगता है।"[3]- जब फासिक की तारीफ की जाती है तो रब अज़्ज़-ओ-जल्ल गज़ब (क्रोध) फरमाता है और अर्श-ए-इलाही हिल जाता है।

न कि मुशरिक की ताज़ीम (सम्मान) और वह भी इस अज़ीम (महान) स्तर पर।

"क्योंकि वास्तव में आँखें अंधी नहीं होतीं, बल्कि वे दिल अंधे हो जाते हैं जो सीनों में हैं।"[4]- (ऐ लोगो!) आँखें अंधी नहीं होतीं बल्कि वे दिल अंधे हो जाते हैं जो सीनों में छिपे हैं। (त)

बेचारा सवाल करने वाला इसकी शिकायत कर रहा है कि हिंदुओं ने अज़ान बंद की और यह किया और वह किया, जबकि मुसलमान कहलाने वालों ने इसके विपरीत यह सब किया; यह शिकायत महज़ बेजा और नादानी है। हिंदू अपने बातिल (झूठे) दीन पर कायम हैं, वे क्यों छोड़ें? दीन तो इन्होंने छोड़ा है। हर झूठ उन्हीं की तरफ से होना चाहिए, ऐसे लोगों की सभाओं में शामिल होना हरगिज़ जायज़ नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

(4) विरोधियों की सभा का हुक्म ऊपर गुज़रा और सलातीन-ए-इस्लाम (इस्लाम के सुल्तानों), इस्लामी मुल्कों और इस्लाम के मुक़द्दस मक़ामात (पवित्र स्थानों) के लिए जुमे के खुतबे, ईदैन के खुतबे और हर नमाज़ के बाद दुआ करना मुस्तहब (पसंदीदा) और मंदूब (वांछनीय) है। वल्लाहु तआला आलम।

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 7/179 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 98/6 [3] कश्फ अल-खफा हदीस 257, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/87 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 22/46

کہ مشرک کے ماتم میں مسلمان سربرہنہ ہوئے ہوں ، مسلمانوں نے مسجد کو اس کی ماتم گاہ بنایا ہو ، مسلمانوں نے اس کے لئے دعا و نماز کا اشتہار دیا ہو۔ مسلمان مشرکوں کی گاڑی کے بیل بنے ہوں، اور یہ ہونا ہی تھا کہ جب اسلام چھوڑ انسانیت خود گئی، اب جو چاہے بیل بنے چاہے گدھا کہ اللہ عزوجل فرما چکا :

"أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ" 1- وہی لوگ چوپایوں کی طرح ہیں بلکہ ان سے زیادہ بھٹکے ہوئے۔ (ت)

بلکہ فرمایا:

"أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ" 2 وہی لوگ بدترین مخلوق ہیں۔ (ت)

کافر تو کافر فاسق کی تعریف پر حدیث میں فرمایا:

"اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتز لذلك العرش" 3 - جب فاسق کی تعریف کی جاتی ہے رب عزوجل غضب فرماتا ہے اور عرش الٰہی ہل جاتا ہے۔

نہ کہ مشرک کی تعظیم اور وہ بھی اس درجہ عظیم۔

"فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوْبُ الَّتِي فِي الصُّدُوْرِ" 4- (لوگو!) آنکھیں اندھی نہیں ہوتیں بلکہ وہ دل اندھے ہو جاتے ہیں جو سینوں میں مستور ہیں۔ (ت)

سائل بیچارہ اس کا شاکی ہے کہ ہندوؤں نے اذان بند کی اور یہ کیا اور یہ کیا ، ان مسلمان کہلانے والوں نے اس کے برعکس یہ کچھ کیا، یہ شکایت محض بے جا و نادانی ہے۔ ہندو اپنے دینِ باطل

پر قائم ہیں وہ کیوں چھوڑیں دین تو انھوں نے چھوڑا ہے۔ ہر جھوٹ انھیں کی طرف سے چاہئے ایسے لوگوں کے جلسوں میں شرکت ہر گز جائز نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۴) جلسہ مخالفین کا حکم اوپر گزرا اور سلاطین اسلام و ممالک اسلام و اماکنِ مقدسہ اسلام کے لئے دعا خطبہ جمعہ و خطبہ عیدین میں اور ہر نماز کے بعد مستحب و مندوب ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

1 القرآن الکریم ۷/ ۱۷۹ 2 القرآن الکریم ۹۸/ ۶ 3 کشف الخفاء حدیث ۲۵۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۸۷ 4 القرآن الکریم ۲۲/ ۴۶

Volume 21 Fatawa Razawiyya

Treatise Al-Ramz al-Murassaf 'ala Sawal Maulana al-Sayyid Asif (A Strong Indication on the Question of Maulana Syed Asaf)

Problem 86: From Kanpur, Old Feel Khana, submitted by Maulana Molvi Syed Muhammad Asaf Sahib Qadri Barkati Razavi, 16 Jamadi-ul-Akhira 1339 AH.

[Table] Left Column: In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. (O beloved of Allah's beloved, may my soul be sacrificed for you) Qibla of both worlds and Kaaba of both abodes, may their blessings continue.

Right Column: Starting with the sacred name of Allah, who is most Merciful and Kind. We praise Allah Almighty with ever-new praises and send blessings upon His Noble Messenger in ever-new ways. O beloved of the Beloved of Allah! May my soul be sacrificed for you, the Qibla of both worlds and the Kaaba of this world and the hereafter; may their graces and blessings remain forever. (T) [End Table]

After humble greetings and the desire for the honor of kissing the threshold, the humble petitioner submits that by the grace of Allah Almighty, I am well. I always pray to the Court of Oneness for the presence of the lofty servants. Regarding Abdul Majid's writing in the 'Islamic Message' advertisement: "A Muslim is drowning; if a non-Muslim swimmer offers a hand, should his life be saved or not?" Thus...

Page 231 of 674

जिल्द २१ फ़तावा-ए-रज़विया

रिसाला अर-रम्ज़ अल-मुरस्सफ़ अला सवाल मौलाना अल-सैय्यद आसिफ़ (मौलाना सैयद आसिफ़ के सवाल पर मज़बूत इशारा)

मसला ८६: कानपुर फ़ील ख़ाना क़दीम से, मुस्तौ़ला जनाब मौलाना मौलवी सैयद मोहम्मद आसिफ़ साहब क़ादरी बरकाती रज़वी, १६ जमादी-उल-आख़िर १३३९ हिजरी।

[तालिका] बायां स्तंभ: बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं (ऐ अल्लाह के महबूब के महबूब, मेरी रूह आप पर कुर्बान हो) दोनों जहानों के क़िबला और दोनों जहानों के काबा, उनकी बरकतें जारी रहें।

दायां स्तंभ: अल्लाह ताला के पवित्र नाम से शुरू जो निहायत रहम करने वाला मेहरबान है। हम अल्लाह ताला की नई-नई प्रशंसा करते हैं और उसके रसूल-ए-करीम पर नए-नए अंदाज़ से दरूद भेजते हैं। ऐ अल्लाह के महबूब के हबीब! मेरी रूह आप पर कुर्बान हो, दोनों जहानों के क़िबला और दुनिया व आख़िरत के काबा, उनके फ़ैज़ व बरकात हमेशा रहें। (त) [तालिका समाप्त]

आदब व तस्लीमात के बाद फ़िदयाना तमन्ना-ए-हुसूल-ए-सआदत-ए-आस्ताना बोसी इल्तिमास यह है कि फ़ज़्ल-ए-इलाही से कमतरीन ख़ैरियत से है। हुज़ूरी मुलाज़िमान-ए-सामी की मदाम बारगाह-ए-अहदियत से मतलूब। इश्तहार 'इस्लामी पयाम' में अब्दुल माजिद के इस लिखने पर कि "मुसलमान डूब रहा है, ना-मुस्लिम तैराक हाथ दे तो जान बचाना चाहिए या नहीं" यों...

पृष्ठ २३१ / ६७४

جلد ۲۱ فتاوی رضویہ

رسالہ الرمز المرصف علی سوال مولنا السید آصف (مولانا سید آصف کے سوال پر مضبوط اشارہ)

مسئلہ ۸۶: از کانپور فیل خانہ قدیم مسئولہ جناب مولنا مولوی سید محمد آصف صاحب قادری برکاتی رضوی ۱۶ جمادی الآخرہ ۱۳۳۹ھ

[جدول] بایاں کالم: بسم اللہ الرحمن الرحیم، نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم (یا حبیب محبوب اللہ روحی فداک) قبلہ کونین و کعبہ دارین دامت برکاتہم۔

دایاں کالم: اللہ تعالیٰ کے مقدس نام سے شروع جو نہایت رحم کرنے والا مہربان ہے۔ ہم اللہ تعالیٰ کی نئی نئی تعریف کرتے ہیں اور اس کے رسول کریم پر نئے نئے انداز سے درود بھیجتے ہیں، اے اللہ کے محبوب کے حبیب ! میری روح آپ پر قربان ہو دونوں جہاں کے قبلہ اور دنیا و آخرت کے کعبہ، ان کے فیوض و برکات ہمیشہ رہیں۔ (ت) [جدول ختم]

بعد تسلیمات فدویانہ تمنائے حصول سعادت آستانہ بوسی التماس ایں کہ بفضلہ تعالیٰ کمترین بخیریت ہے حضوری ملازمانِ سامی کی مدام بارگاہِ احدیت سے مطلوب، اشتہار اسلامی پیام میں عبدالماجد کے اس لکھنے پر کہ " مسلمان ڈوب رہا ہے نا مسلم تیراک ہاتھ دے تو جان بچانا چاہئے یا نہیں " یوں

صفحہ 231 از 674

Fatawa-e-Razvia, Volume 21

It is mentioned that "If a Muslim is not certain of drowning and has hope of saving himself by struggling, or there is a strong expectation of finding a Muslim rescuer or a tree, etc., then it is not permissible to give one's hand to a disbeliever, etc." It seems that transactions/dealings with disbelievers might also not be allowed, nor should one seek medical treatment from them. What is the meaning of "they will not fail to corrupt you" (Lā ya'lūnakum khabālā)? Does it mean that those disbelievers who are at war regarding religion will not miss a chance to cause harm in matters of faith, or in every matter and at every time when they get an opportunity? And regarding a non-warring disbeliever, it is written in Tafsir-e-Kabir concerning the verse "Allah does not forbid you from those who do not fight you..." until the end of the verse (Allah Almighty does not forbid you from those who do not fight you... [T]):

Arabic	**Urdu**
The people of interpretation said: This verse indicates the permissibility of kindness between polytheists and Muslims, even if alliance/friendship is severed.	Imam Razi (may Allah's mercy be upon him) said that the leaders of exegesis stated regarding this verse that it indicates the permissibility of good conduct between the people of polytheism and the people of Islam, even though alliance is severed. (T)

In the treatise Al-Raza regarding the month of Dhu al-Qi'dah, Malfuzat part, page 86, it says: "The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) treated those who turned towards him with good character, as is apparent from this narration, and always dealt strictly with disbelievers and apostates, etc." Was piercing the eyes of some disbelievers with a rod as a form of retaliation? Did the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), before the revelation of the verse "O Prophet, strive against the disbelievers and the hypocrites," (O Prophet! wage Jihad against the disbelievers and hypocrites. [T]) not show leniency? And did those who did not turn (to Islam) always face severity from him, or did he treat them with leniency before? Disbelievers were and are of different natures; some have extreme enmity towards Islam and Muslims, and some have very little. Is the ruling the same for all? Or is there a command to gradually use severity in 'enjoining good and forbidding evil' according to their ranks, and is there a difference between a warring (muharib) and non-warring disbeliever? The humble servant is confused regarding the issue that an apostate woman's marriage remains valid, as this contradicts the books of Fatawa; in

the Master's Fatawa, it is written contrary to other books, although some rulings change due to the difference in time, but...

---

1. Mafatih al-Ghayb (Tafsir al-Kabir) under the verse "Allah does not forbid you...", Al-Bahiyya Al-Misriyya Press, Egypt, 29/304.
2. The Holy Quran 9/73.

फतावा-ए-रज़विया, जिल्द २१

दर्ज है कि "मुसलमान को अगर डूबने का यकीन न हो, हाथ-पाँव मारकर बचने की उम्मीद हो, या किसी मुसलमान मददगार या किसी पेड़ आदि के मिलने की संभावना हो, तो काफिर को हाथ देने की इजाजत नहीं है आदि"। इससे मालूम होता है कि काफिरों से लेनदेन की भी इजाजत न हो, उनसे इलाज भी न कराया जाए। "वे तुम्हें नुकसान पहुँचाने में कोई कसर नहीं छोड़ते" (ला या'लूनाकुम खबाला) से क्या मुराद है? क्या दीन के मामले में दीन के दुश्मन काफ़िर नुकसान पहुँचाने में कमी नहीं करेंगे या हर मामले में और हर वक्त जब मौका पाएँ और एक काफिर जो गैर-मुहा़रिब (युद्धरत नहीं) हो, उसके बारे में तफसीर कबीर में आयत करीमा "अल्लाह तुम्हें उन लोगों से नहीं रोकता जो तुमसे जंग नहीं करते..." (ला यन्हाकुमुल लाहु अनिल लज़ीना लम युकातिलूकुम) आयत के अंत तक (अल्लाह तआला तुम्हें उन लोगों से नहीं रोकता जो तुमसे जंग नहीं करते... [त]) के बारे में लिखा है:

अरबी	उर्दू
व्याख्याकारों ने कहा: यह आयत मुशरिकों और मुसलमानों के बीच भलाई की अनुमति का प्रमाण है, भले ही मित्रता/गठबंधन टूट गया हो।	इमाम राजी (रहमतुल्लाह अलैह) ने फरमाया कि तफसीर के इमामों ने इस आयत के बारे में फरमाया कि यह इस बात पर दलालत करती है कि शिर्क करने वालों और इस्लाम वालों के बीच अच्छा व्यवहार करना जायज़ है, भले ही दोस्ती (मुवालात) खत्म हो चुकी हो (त)।

रिसाला अर-रज़ा, माह ज़िल-क़ादा, मलफ़ूज़ात हिस्सा, पृष्ठ ८६ में है: "हुजूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उन्हीं के साथ अच्छे व्यवहार से पेश आते थे जो रुजू (इस्लाम की तरफ आने वाले) होते थे, जैसा कि इस रिवायत से ज़ाहिर है, और काफिरों और मुर्तदों के साथ हमेशा सख्ती की आदि"। कुछ काफिरों की आँखों में सलाई फेरना तो किसास (बदले) के तौर पर था, क्या रसूल करीम (अलैहिस्सलाम) आयत "ऐ नबी! काफिरों और मुनाफिकों से जिहाद करो" (ऐ नबी! काफ़िरों और मुनाफ़िक़ों से जिहाद करो। [त]) के नाज़िल होने से पहले नरमी नहीं फरमाते थे? और क्या रुजू न करने वालों के साथ वे हमेशा सख्ती से पेश आते थे या पहले उनसे भी नरमी से पेश आते थे? काफिर विभिन्न स्वभाव के थे और हैं, कुछ को इस्लाम और मुसलमानों से सख्त दुश्मनी है और कुछ को बहुत कम। क्या सबके लिए एक ही हुक्म है? या 'अम्र बिल मअरूफ़' (नही अनिल मुनकर) में उनके रुतबे के अनुसार धीरे-धीरे सख्ती करने का हुक्म है और मुहा़रिब (युद्धरत) और गैर-मुहा़रिब के बीच फर्क है? खादिम को इस मसले में कि मुर्तद औरत का निकाह बाकी रहता है, उलझन रहती है क्योंकि यह

फतावा की किताबों के खिलाफ है; हुजूर के फतावा में किताबों के खिलाफ लिखा है, हालाँकि कुछ अहकाम ज़माने के बदलने की वजह से बदल जाते हैं, लेकिन...

---

1. मफातीह अल-गैब (तफ़सीर-ए-कबीर) आयत 'ला यन्हाकुमुल्लाह' के तहत, अल-बहिया अल-मिसरिया प्रेस, मिस्र, 29/304।
2. अल-कुरान अल-करीम 9/73।

पृष्ठ २३२ / ६७४

درج ہے کہ "مسلمان کو اگر ڈوبنے پر یقین نہ ہو ہاتھ پاؤں مار کر بچ جانے کی امید ہو یا کوئی مسلمان فریاد رس خواہ کوئی درخت وغیرہ ملنے کا ظن ہو تو کافر کو ہاتھ دینے کی اجازت نہیں الخ"، معلوم ہوتا ہے کہ کفار سے معاملت کی بھی اجازت نہ ہو ان سے علاج بھی نہ کرائے "لَا یَاْلُوْنَکُمْ خَبَالًا" (وہ تمہیں نقصان پہنچانے میں کوتاہی نہیں کرتے۔ ت) سے کیا مقصود ہے آیا دین کے معاملہ میں کفار محارب فی الدین نقصان پہنچانے میں کمی نہ کریں گے یا ہر معاملہ میں اور ہر وقت جب موقع پائیں اور ایک کافر کو غیر محارب ہو تفسیر کبیر میں آیہ کریمہ "لَا یَنْھٰکُمُ اللّٰہُ عَنِ الَّذِیْنَ لَمْ یُقَاتِلُوْکُمْ" الی آخر الایۃ (اللہ تعالٰی تمہیں ان لوگوں سے نہیں روکتا جو تم سے جنگ نہیں کرتے الی آخر الایۃ۔ ت) کے متعلق لکھا ہے:

عربی	اردو
وقال اھل التأویل ھذہ الآیۃ تدل علی جواز البر بین المشرکین والمسلمین وان کانت الموالاۃ منقطعۃ۔	امام رازی علیہ الرحمۃ نے فرمایا کہ ائمہ تفسیر نے اس آیت کے متعلق فرمایا کہ یہ اس بات پر دلالت کرتی ہے کہ اہل شرک اور اہل اسلام کے درمیان حسن سلوک کرنا جائز ہے اگرچہ موالات منقطع ہے (ت)

رسالہ الرضا بابت ماہ ذیقعدہ حصہ ملفوظات ص ۸۶ میں ہے: "حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انھیں سے خلق فرماتے ہیں جو رجوع لانے والے ہوتے جیسا کہ اس روایت سے ظاہر ہے اور کفار و مرتدین کے ساتھ ہمیشہ سختی فرمائی الخ" بعض کفار کی آنکھوں میں سلائی پھیرنا تو قصاصاً تھا کیا رسول کریم علیہ الصلوۃ والتسلیم قبل نزول آیت "یٰٓاَیُّھَا النَّبِیُّ جَاھِدِ الْکُفَّارَ وَالْمُنٰفِقِیْنَ" (اے نبی! کافروں اور منافقوں سے جہاد کرو۔ ت) نرمی نہ فرماتے تھے اور کیا رجوع نہ لانے

والے تھے ان سے ہمیشہ بشدت پیش آتے تھے یا پہلے ان سے بھی نرمی سے پیش آتے، کفار مختلف طبائع کے تھے، اور ہیں بعض کو اسلام اور مسلمانوں سے سخت عداوت ہے اور بعض کو بہت کم۔ کیا سب سے یکساں حکم ہے یا امر المعروف (نہی عن المنکر میں ان سے حسب مراتب تدریجاً سختی کرنے کا حکم ہے اور محارب و غیر محارب کا فرق ہے۔ حضور فدوی کو اس مسئلہ میں کہ مرتدہ کا نکاح باقی رہتا ہے لیکن فتاویٰ کی کتابوں کے خلاف ہونے کی وجہ خلجان رہتا ہے حضور کے فتاویٰ میں اور کتابوں کے خلاف لکھا ہے گو بعض احکام بوجہ اختلاف زمانہ مختلف ہو جاتے ہیں، لیکن

---

1. مفاتیح الغیب (تفسیر الکبیر) تحت آیہ لا ینہکم اللہ عن الذین الخ مطبعة البهية المصرية مصر ۲۹ / ۳۰۴

2. القرآن الکریم ۹ / ۷۳

Fatawa Ridawiyya Volume 21

In Fatawa Hindiyya, which is of recent times, it is also not mentioned, even though, due to the lack of an Islamic government, Sharia punishments cannot be enforced on an apostate woman, such as lashes etc. But when she has left Islam, how can the marriage remain? Will she legally receive an inheritance from her former husband? And upon her death, will her former husband receive her inheritance? If a battle is fought against warring disbelievers along with non-warring disbelievers, and if harm is caused to warring disbelievers with the help of non-warring ones, what is the sin? In the same "Islamic Message" it is written, "Now, whoever denies the Quran" or "considers a polytheist or apostate as a helper and supporter to save them from drowning," then seek refuge with Allah. Do all those Muslims who receive medical treatment from disbelievers and seek their help in dealings deny the Quran? That's all. Regards, Mohammad Asif. May Allah forgive him, his parents, and all believing men and women for the sake of the Holy Prophet, peace and blessings be upon him. (May Allah forgive him, his parents, and all Muslim men and women for the sake of the Holy Prophet. Peace and blessings descend upon them. - T)

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. Honoured Sir! May Allah Almighty honour you. Peace be upon you, and the mercy of Allah and His blessings. Starting with the great name of Allah, who is exceedingly Merciful. We praise Allah Almighty and send blessings upon His Noble Messenger. Respected Sir! May Allah Almighty grant you honour and respect. Peace be upon you, and may the blessings of Allah be upon you. (T)

Divine decree: "O you who have believed, do not take as intimates those other than yourselves, for they will not spare you [any] ruin."[1] (O you who believe! Do not take outsiders as your confidants; they will not fail to harm you. - T) This is general and absolute. Taking a disbeliever as a confidant is absolutely prohibited, even if it is in worldly matters. They will never fail to wish ill for us as much as they can. "Say, 'Allah has told the truth.'"[2] "And who is more truthful than Allah in statement?"[3] (Say, Allah Almighty has spoken the truth, and who can be more truthful than Allah Almighty in speech? - T) Sayyiduna Imam al-Ajal Hasan al-Basri (may Allah be pleased with him) regarding the Hadith 'Do not seek light from the fire of polytheists'[4] (Do not take light from the fire of polytheists) said...

[1] Al-Quran al-Karim 3/118 [2] Al-Quran al-Karim 3/95 [3] Al-Quran al-Karim 4/122 [4] Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/99

फतावा रज़विया जिल्द 21

फतावा हिन्दिया में भी, जो हाल ही के समय की है, यह नहीं है, यद्यपि इस्लामी सल्तनत न होने के कारण धर्मत्यागी स्त्री पर शरीयत के हुक्म लागू नहीं किए जा सकते, जैसे कोड़े मारना आदि। लेकिन जब वह इस्लाम से बाहर हो गई, तो निकाह कैसे बाकी रहा? क्या वह शरीयत के अनुसार अपने पिछले पति से विरासत पाएगी? और उसकी मृत्यु पर उसका वह व्यक्ति जो पहले पति था, उसकी विरासत पाएगा? यदि युद्धरत काफिरों के विरुद्ध गैर-युद्धरत काफिरों के साथ मिलकर मुकाबला किया जाए और युद्धरत काफिरों को गैर-युद्धरत काफिरों की सहायता से नुकसान पहुँचाया जाए तो क्या गुनाह है? इसी "इस्लामी पैग़ाम" में है "अब जो कुरआन को झुठलाए" "वह मुशरिक या मुर्तद को डूबने से बचाने वाला हमी और मददगार माने"। क्या अल्लाह की पनाह! जितने मुसलमान काफिरों से इलाज कराते हैं और मामलात में उनसे मदद लेते हैं, वे सब कुरआन को झुठलाते हैं? बस। विनीत मुहम्मद आसिफ। अल्लाह उसे, उसके माता-पिता और सभी मोमिन पुरुषों और महिलाओं को नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदके माफ फरमाए। (अल्लाह तआला उसे, उसके माता-पिता और तमाम मुसलमान मर्दों और औरतों को हुज़ूर नबी करीम के तुफैल बख्श दे, उन पर दुरूद व सलाम नाज़िल हो। - त)

उत्तर: बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम, नहमदुहू व नुसल्ली अला रसूलिहिल करीम, मौलाना मुकर्रम अकरमकुमुल्लाहु तआला अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातहू। अल्लाह तआला के महान नाम से शुरू जो अत्यंत दयालु है, हम अल्लाह तआला की प्रशंसा करते हैं और उसके रसूल-ए-करीम पर दुरूद भेजते हैं। आदरणीय मौलाना! अल्लाह तआला आपको इज्जत व तौकीर अता फरमाए। आप पर सलाम हो और अल्लाह तआला की बरकतें हों। (त)

इरशाद-ए-इलाही है: "ऐ ईमान वालों! अपनों के सिवा दूसरों को अपना राज़दार न बनाओ, वे तुम्हें नुकसान पहुँचाने में कोई कसर नहीं छोड़ते।" 1 (ऐ ईमान वालो! अपनों के सिवा दूसरों को अपना राज़दार न बनाओ वे तुम्हें नुकसान पहुँचाने में कोताही नहीं करते। - त) यह आम और मुतलक (निरपेक्ष) है। काफिर को राज़दार बनाना मुतलकन मना है, चाहे वह दुनियावी मामलात में ही क्यों न हो। वे अपनी सामर्थ्य के अनुसार हमारी बुराई चाहने में कभी कमी नहीं करेंगे। "कह दो अल्लाह ने सच फरमाया।" 2 "और अल्लाह से अधिक सच बोलने वाला कौन हो सकता है?" 3 (फरमा दीजिए अल्लाह तआला ने सच फरमाया और बात करने में अल्लाह तआला से ज्यादा सच्चा कौन हो सकता

है। - त) सैयदना इमाम-ए-अजल हसन बसरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने हदीस "ला तस्तदीओ बिनारिल मुशरिकीन" 4 (मुशरिकों की आग से रोशनी न लो) की...

---

1 अल-कुरआन अल-करीम 3/118 2 अल-कुरआन अल-करीम 3/95 3 अल-कुरआन अल-करीम 4/122 4 मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/99

فتاوٰی ہندیہ جو قریب زمانہ کی ہے اس میں بھی بھی نہیں ہے اگرچہ بوجہ سلطنت اسلامیہ نہ ہونے کے مرتدہ پر احکامِ شریعت نہیں جاری کئے جاسکتے ہیں مثل ضرب وغیرہ کے، لیکن جب وہ اسلام سے خارج ہو گئی تو نکاح کا باقی رہنا کیسا، کیا وہ ترکہ بھی اپنے سابق شوہر کا شرعاً پائے گی اور اس کے مرنے پر اس کا جو پہلے شوہر تھا ترکہ اس کا شوہر پائے گا، اگر کفار غیر محارب کے ہمراہ محارب کفار کا مقابلہ کیا جائے اور محارب کفار کہ غیر محارب کے امداد سے نقصان پہنچایا جائے تو کیا گناہ ہے اسی "اسلامی پیغام" میں ہے " اب جو قرآن کو جھٹلائے " وہ مشرک یا مرتد کو ڈوبنے سے نجات دینے والا حامی و مدد گار جانے " کیا نعوذ باللہ جتنے مسلمان کفار سے علاج کراتے ہیں اور معاملات میں ان سے مدد لیتے ہیں سب قرآن کو جھٹلاتے ہیں فقط والتسلیم عریضہ ادب فدوی محمد آصف یغفراللہ لہ ولوالدیہ ولجمیع المؤمنین والمؤمنات بحرمۃ النبی الکریم علیہ الصلوۃ والتسلیم (اللہ تعالٰی اسے اس کے والدین اور تمام مسلمان مردوں اور عورتوں کو حضور نبی کریم کے طفیل بخش دے، ان پر صلوٰۃ و سلام کا نزول ہو۔ ت)

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم، نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم، مولانا المکرم اکرمکم اللہ تعالی السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ اللہ تعالٰی کے عظیم نام سے شروع جو بیحد رحم کرنے والا ہے، ہم اللہ تعالٰی کی تعریف کرتے ہیں اور اس کے رسولِ کریم پر درود بھیجتے ہیں مولانا گرامی! اللہ تعالٰی تمہاری عزت و توقیر فرمائے تم پر سلام ہو اور اللہ تعالٰی کی برکت اور اس کی برکتیں ہوں۔ (ت)

ارشاد الہٰی "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَۃً مِّنْ دُوْنِکُمْ لَا یَاْلُوْنَکُمْ خَبَالًا"۔ 1 (اے ایمان والو! اپنے سوا غیروں کو اپنا راز دار نہ بناؤ وہ تمھیں نقصان پہنچانے میں کوتاہی نہیں کرتے۔ت) عام و مطلق ہے

کافر کو راز دار بنانا مطلقاً ممنوع ہے اگر چہ امورِ دنیویہ میں ہو وہ ہرگز تا قدر قدرت ہماری بدخواہی میں کمی نہ کریں گے "قُلْ صَدَقَ اللّٰہُ"۔ 2 "وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰہِ قِیْلًا"۔ 3 (فرما دیجئے اللہ تعالیٰ نے سچ فرمایا اور بات کرنے میں اللہ تعالیٰ سے زیادہ سچا کون ہو سکتا ہے۔ ت) سید نا امام اجل حسن بصری رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حدیث لا تستضیئو ابنار المشرکین 4 (مشرکین کی آگ سے روشنی نہ لو) کی

---

1 القرآن الکریم ۳ / ۱۱۸ 2 القرآن الکریم ۳ / ۹۵ 3 القرآن الکریم ۴ / ۱۲۲ 4 مسند احمد بن حنبل عن انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنه المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۹۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

He interpreted it as not taking advice from them in any of your matters and proved it from this very noble verse. Abu Ya'la in Musnad, Abd bin Humaid, Ibn Jarir, Ibn al-Mundhir, and Ibn Abi Hatim in Tafsirs, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman, narrated from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) through Azhar bin Rashid:

Arabic Text	Urdu Translation (from original)
The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said: "Do not seek light from the fire of the polytheists." He (Anas) said: We did not understand what that meant until people came to Hasan (Basri) and asked him. He said: Yes, he says do not consult them in any of your affairs. Hasan said: The confirmation of this is in the Book of Allah Almighty, then he recited this verse: "O you who believe! Do not take for intimate friends from other than your own people." (1)	Anas bin Malik said: The Prophet (peace and blessings be upon him) said: (O people!) Do not take light from the fire of those who associate partners with Allah. He said: We did not understand what it meant. Then people went to Hasan Basri and asked him its meaning, so he said: Yes, it is correct, Allah Almighty says, "Do not take advice from those who associate partners with Allah in any of your work." Hazrat Hasan said that its confirmation is present in the Book of Allah Almighty, then he recited this verse: O you who believe! Do not take anyone other than your own people as your confidant. (T)

The Commander of the Faithful, Umar Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him), forbade making a disbeliever a scribe (secretary) based on this same noble verse. Ibn Abi Shaybah in Musannaf, and the sons of Humaid and Abi Hatim al-Razi in Tafsirs, narrated from him:

Arabic Text	Urdu Translation (from original)
It was said to him: There is a young man here from the people of Al-Hirah who is a memorizer and a scribe. If only you would take him as a scribe. He (Umar) said: Then I would have taken an intimate friend from other than the believers. (2)	It was submitted in the court of Hazrat Umar Farooq that there is a slave living in Hirah who is a memorizer and scribe, if you appoint him as a scribe here (it would be great). On this, he said: Then I would have left the Muslims and made this disbeliever my confidant. (T)

In Tafsir al-Kabir, consultation and intimacy with them in worldly matters is mentioned as the reason for the revelation of the noble verse, and from this...

1. Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir), under the verse "O you who believe! Do not take for intimate friends..." etc., Al-Matba'ah al-Maymaniyyah, Egypt, 4/38; Shu'ab al-Iman, Hadith 5793, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 7/40.
2. Tafsir Ibn Abi Hatim, under the verse "O you who believe! Do not take for intimate friends..." etc., Hadith 4038, Maktaba Nizar Mustafa al-Baz, Makkah al-Mukarramah, 3/734.

उन्होंने व्याख्या की कि अपने किसी काम में उनसे मशविरा न लो और इसे इसी आयत-ए-करीमा से साबित बताया। अबू याला ने मसनद में, और अब्द बिन हुमैद, इब्न जरीर, इब्नुल मुन्ज़िर और इब्न अबी हातिम ने तफ़्सीर में, और बैहक़ी ने शुअबुल ईमान में अज़हर बिन राशिद के माध्यम से अनस बिन मलिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है:

अरबी पाठ

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मुशरिकों की आग से रोशनी न लो।" उन्होंने (अनस) कहा: हम नहीं समझ पाए कि इसका क्या मतलब है, जब तक कि लोग हसन (बसरी) के पास नहीं आए और उनसे नहीं पूछा। उन्होंने कहा: हाँ, वह कहते हैं कि अपने किसी भी मामले में उनसे मशविरा न लो। हसन ने कहा: इसकी तस्दीक़ (पुष्टि) अल्लाह तआला की किताब में है, फिर उन्होंने यह आयत पढ़ी: "ऐ ईमान वालो! अपनों के सिवा दूसरों को अपना राज़दार (भेदिया) न बनाओ।" (1)

उर्दू अनुवाद

अनस बिन मलिक ने फरमाया कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया: (लोगो!) शिर्क करने वालों की आग से रोशनी न लो। उन्होंने कहा: हम नहीं समझे कि इसका मफहूम (अर्थ) क्या है। यहाँ तक कि लोग हसन बसरी के पास गए, उनसे इसका मफहूम दरयाफ़्त किया तो आपने फरमाया कि हाँ ठीक है, अल्लाह तआला इरशाद फरमाता है कि "अपने किसी काम में शिर्क करने वालों से मशविरा न लो।" हज़रत हसन ने फरमाया कि इसकी तस्दीक़ अल्लाह तआला की किताब में मौजूद है, फिर यही आयत तिलावत फरमाई: ऐ ईमान वालो! अपने सिवा दूसरों को अपना राज़दार न बनाओ। (त)

अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इसी आयत-ए-करीमा की बिना पर काफिर को मुहर्रिर (लेखक/सचिव) बनाने से मना फरमाया। इब्न अबी शैबा ने मुसन्नफ़ में और हुमैद व अबी हातिम राज़ी के बेटों ने तफ़्सीर में उनसे रिवायत की है:

अरबी पाठ

उनसे कहा गया: यहाँ अल-हीरा के लोगों में से एक गुलाम है जो हाफिज़ और कातिब (लेखक) है। यदि आप उसे कातिब के रूप में रख लें। उन्होंने (उमर) कहा:

उर्दू अनुवाद

हज़रत उमर फ़ारूक़ की बारगाह में अर्ज़ की गई कि यहाँ हीरा का रहने वाला एक गुलाम है जो हाफिज़ और कातिब है, अगर आप उसे अपने यहाँ कातिब मुक़र्रर कर दें तो (क्या ही अच्छा होगा)। इस पर इरशाद

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
तब तो मैंने मोमिनों के अलावा किसी और को राज़दार बना लिया होता। (2)	फरमाया कि फिर तो मैंने मुसलमानों को छोड़कर उस काफिर को अपना राज़दार बना लिया। (त)

तफ़्सीर-ए-कबीर में दुनियावी मामलात में उनसे मशविरा और दोस्ती को आयत के नाज़िल होने का सबब बताया गया है, और इससे...

---

1. जामे-उल-बयान (तफ़्सीर इब्न जरीर), आयत "ऐ ईमान वालो! अपनों के सिवा दूसरों को अपना राज़दार न बनाओ..." के तहत, अल-मतबा-अल-मैमनिया, मिस्र, 4/38; शुअबुल ईमान, हदीस 5793, दारुल कुतुबुल इल्मिया, बेरुत, 7/40।
2. तफ़्सीर इब्न अबी हातिम, आयत "ऐ ईमान वालो! अपनों के सिवा दूसरों को अपना राज़दार न बनाओ..." के तहत, हदीस 4038, मकतबा निज़ार मुस्तफा अल-बाज़, मक्का अल-मुकर्रमा, 3/734।

تفسیر فرمائی کہ اپنے کسی کام میں ان سے مشورہ نہ لو اور اسے اسی آیہ کریمہ سے ثابت بتایا، ابو یعلی مسند اور عبد بن حمید اور ابن جریر اور ابن المنذر وابن حاتم تفاسیر اور بیہقی شعب الایمان میں بطریق از ہر بن راشد انس بن مالک رضی اللہ تعالی عنہ سے راوی:

عربی متن **اردو ترجمہ**

قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لا تستضیئوا بنار المشرکین قال فلم تدر ماذلك حتی اتو الحسن فسألوہ فقال نعم، یقول لا تستشیرو ھم فی شئ من اموركم قال الحسن و تصدیق ذلك فی کتاب اللہ تعالی ثم تلا ھذہ الایۃ "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَۃً مِّنْ دُوْنِکُمْ" (1)

انس بن مالک نے فرمایا حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) شرک کرنے والوں کی آگ سے روشنی نہ لو، فرمایا : ہم نہ سمجھے کہ اس کا مفہوم کیا ہے۔ یہاں تک کہ لوگ حسن بصری کے پاس گئے ان سے اس کا مفہوم دریافت کیا تو آپ نے فرمایا کہ ہاں ٹھیک ہے اللہ تعالی ارشاد فرماتا ہے کہ "اپنے کسی کام میں شرک کرنے والوں سے مشورہ نہ لو" حضرت حسن نے فرمایا کہ اس کی تصدیق اللہ تعالی کی کتاب میں موجود ہے پھر یہی آیت تلاوت فرمائی، اے ایمان والو! اپنے سوا دوسروں کو اپنا راز دار نہ بناؤ۔ (ت)

امیر المؤمنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہ نے اسی آیت کریمہ سے کافر کو محرّر بنانا منع فرمایا، ابن ابی شیبہ مصنف اور ابنا حمید و ابی حاتم رازی تفاسیر میں اس جناب سے راوی:

عربی متن	اردو ترجمہ
انه قيل له ان ههنا غلاما من اهل الحيرة حافظا كاتبا فلوا تخذته كاتبا قال اتخذت اذا بطانة من دون المؤمنين (2)۔	حضرت عمر فاروق کی بارگاہ میں عرض کی گئی کہ یہاں حیرہ کا رہنے والا ایک غلام ہے جو حافظ اور کاتب ہے اگر آپ اس کو اپنے ہاں کاتب مقرر کردیں تو (کیا ہی اچھا ہوگا) اس پر ارشاد فرمایا کہ پھر تو میں نے مسلمانوں کو چھوڑ کر اس کافر کو اپنا راز دار بنالیا۔ (ت)

تفسیر کبیر میں انھیں امور دنیویہ میں ان سے مشاورت و موانست کو سبب نزول کریمہ اور اس سے

---

1 جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیة "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَةً ..." الخ المطبعة المیمنة مصر ۴ / ۳۸ ، شعب الایمان حدیث ۵۷۹۳ دار الکتب العلمیہ بیروت ۷ / ۴۰ 2 تفسیر لابن ابی حاتم تحت آیة "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَةً ..." الخ حدیث ۴۰۳۸ مکتبہ نزار مصطفی الباز مکة المکرمة ۳ / ۷۳۴

Fatawa Razawiya Volume 21

Explained for absolute prohibition and rejected the assumption that since their opposition is in religion, they would not harbor ill-will in worldly matters, stating that:

[Arabic Column]: Muslims used to consult them in their affairs and were friendly with them due to foster-brotherhood and alliances between them, thinking that while they differed in religion, they would be sincere towards them in matters of livelihood. So, Allah the Almighty forbade them through this verse, preventing the believers from taking confidants from among the non-believers. Thus, this is a prohibition regarding all disbelievers. And Allah the Almighty said: "O you who believe, do not take My enemies and your enemies as allies." What confirms this is what was narrated that it was said to 'Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him): "There is a Christian man here from the people of al-Hirah, whose memory is extremely strong and whose handwriting is very beautiful. If you see fit, take him as a scribe." But 'Umar (may Allah be pleased with him) refused and said: "If I take a confidant from among the non-believers..." So 'Umar (may Allah be pleased with him) used this verse as evidence for the prohibition of taking a Christian as a confidant.

[Urdu Column]: Muslims used to consult with disbelievers in their worldly affairs and maintained familiarity with them because there were foster relationships and oaths between the two. Therefore, the Muslims' thought was that although the disbelievers are opposite to them in religion, they are nevertheless well-wishers in matters of livelihood etc. Then Allah the Almighty, in the aforementioned verse, forbade the Muslims from tolerance and sharing secrets with the disbelievers. Therefore, Allah the Almighty prohibited the Muslims from making confidants out of anyone other than the people of faith. Furthermore, this is a prohibition regarding all disbelievers. And Allah the Almighty said: "O you who believe! Do not make my enemies and your enemies friends." And this is emphasized by the narration in which it is reported that a request was made to Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him) that there is a Christian man from the people of Hirah here whose memory (retentive power) is very strong and his handwriting is also beautiful (i.e., a calligrapher). If you consider it appropriate, appoint him as a scribe for yourself. He replied, "Then I would have made non-Muslims my confidants." Therefore, Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him) used the aforementioned verse as evidence that making a Christian a confidant is prohibited. (T)

Why did all types of dealings become impermissible through this? Buying, selling, hiring, etc. what is confidential in them for us?

1. Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir), under the verse "O you who believe, do not take confidants..." etc., Al-Bahiya al-Misriyya Press, Egypt, 8/10-209. Page 235 of 674

फतवा रज़विया खंड 21

पूर्ण निषेध के लिए बताया गया और इस धारणा को खारिज कर दिया गया कि चूंकि उनका विरोध धर्म में है, इसलिए वे सांसारिक मामलों में बुरा नहीं चाहेंगे, यह बताते हुए कि:

[अरबी कॉलम]: मुसलमान अपने मामलों में उनसे सलाह लिया करते थे और उनके साथ मैत्रीपूर्ण व्यवहार रखते थे क्योंकि उनके बीच दूध के रिश्ते और गठबंधन थे, यह सोचकर कि हालांकि वे धर्म में अलग थे, वे आजीविका के मामलों में उनके प्रति निष्ठावान होंगे। इसलिए, अल्लाह ताला ने इस आयत के माध्यम से उन्हें मना किया, जिससे ईमान वालों को अविश्वासियों में से विश्वासपात्र बनाने से रोका गया। इस प्रकार, यह सभी अविश्वासियों के संबंध में निषेध है। और अल्लाह ताला ने फरमाया: "ऐ ईमान वालो! मेरे और अपने शत्रुओं को मित्र न बनाओ।" इसकी पुष्टि उस रिवायत से होती है जो उमर बिन अल-खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि उनसे कहा गया: "यहाँ अल-हीरा के लोगों में से एक ईसाई व्यक्ति है, जिसकी याददाश्त बहुत तेज़ है और जिसकी लिखावट बहुत सुंदर है। यदि आप उचित समझें, तो उसे मुंशी बना लें।" लेकिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने मना कर दिया और कहा: "यदि मैं अविश्वासियों में से विश्वासपात्र बनाता हूँ..." तो उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इस आयत को ईसाई को विश्वासपात्र बनाने के निषेध के प्रमाण के रूप में इस्तेमाल किया।

[उर्दू कॉलम]: मुसलमान अपने सांसारिक मामलों में काफिरों से सलाह लिया करते थे और उनसे घनिष्ठता रखते थे क्योंकि उनके बीच दूध के रिश्ते और कसमें थीं। इसलिए, मुसलमानों का यह विचार था कि हालांकि काफिर धर्म में उनके विरोधी हैं, फिर भी वे आजीविका आदि के मामलों में उनके शुभचिंतक हैं। फिर अल्लाह ताला ने उपरोक्त आयत में मुसलमानों को काफिरों के साथ सहिष्णुता और गोपनीयता से मना कर दिया। इसलिए अल्लाह ताला ने मुसलमानों को ईमान वालों के अलावा दूसरों को विश्वासपात्र बनाने की मनाही फरमाई। इसके अलावा, यह सभी काफिरों के लिए निषेध है। और अल्लाह ताला ने फरमाया: "ऐ ईमान वालो! मेरे और अपने दुश्मनों को दोस्त न बनाओ।" और इस रिवायत से इसकी पुष्टि होती है जिसमें यह वर्णित है कि हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सेवा में यह अनुरोध किया गया था कि यहाँ हीरा के लोगों में से एक ईसाई व्यक्ति है जिसकी याददाश्त भी बहुत तेज़ है और लिखावट भी सुंदर (यानी सुलेखक) है। अगर आप उचित समझें, तो उसे अपने लिए मुंशी नियुक्त कर लें। उन्होंने फरमाया, "फिर तो मैंने गैर-मुसलमानों को अपना विश्वासपात्र बना लिया।" इसलिए, हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उपरोक्त आयत को इस बात का प्रमाण माना कि ईसाई को विश्वासपात्र बनाना वर्जित है। (त)

इससे सभी प्रकार के लेनदेन क्यों नाजायज हो गए? खरीदने-बेचने, किराए पर लेने आदि में हमारे लिए क्या गोपनीयता है?

1 मफातीह अल-ग़ैब (अल-तफ़सीर अल-कबीर) आयत 'ऐ ईमान वालो, विश्वासपात्र न बनाओ...' के तहत, अल-बहीया अल-मिसरिया प्रेस, मिस्र 8/10-209 पृष्ठ 235 का 674

نہی مطلق کے لئے بتایا اور اسے اس گمان کا کہ ان سے مخالفت تو دین میں ہے دنیوی امور میں بدخواہی نہ کریں گے، رد ٹھہرایا کہ:

ان المسلمین کانوا یشاورونهم في امورهم ویؤانسونهم لما کان بینهم من الرضاع والحلف ظنا منهم انهم خالفوهم في الدین فهم ینصحون لهم في اسباب المعاش فنهاهم الله تعالی بهذه الایة عنه، فمنع المؤمنین ان یتخذوا بطانة من غیر المؤمنین فیکون ذلك نهیا عن جمیع الکفار وقال تعالی یأیها الذین آمنوا لا تتخذوا عدوي وعدوکم اولیاء ومما یؤکد ذلك ما روی انه قیل لعمر بن الخطاب رضی الله تعالی عنه ههنا رجل من اهل الحیرة نصراني لا یعرف اقوی حفظا ولا احسن خطا منه، فان رأیت ان تخذه کاتبا فامتنع عمر رضی الله تعالی عنه من ذلك و قال اذا اتخذت بطانة من غیر المؤمنین فقد جعل عمر رضی الله تعالی عنه هذه الآیة دلیلا علی النهی عن اتخاذ النصراني بطانة۔

مسلمان اپنے دنیوی معاملات میں کافروں سے مشورہ کیا کرتے تھے اور ان سے موانست رکھتے تھے اس لئے دونوں کے درمیان رضاعت اور قسمیں تھیں، پس مسلمانوں کا یہ خیال تھا کہ اگر چہ کافر دین میں ان کے مخالف ہیں تاہم اسباب معاش وغیرہ میں ان کے خیر خواہ ہیں، پھر اللہ تعالیٰ نے مسلمانوں کو اس آیت مذکورہ میں کافروں کے ساتھ رواداری اور راز داری سے منع فرمایا لہذا اللہ تعالیٰ نے مسلمانوں کو اہل ایمان کے علاوہ غیروں کو راز دار بنانے کی ممانعت فرمائی، پھر یہ تمام کافروں سے نہی ہے۔ اور اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: اے ایمان والو! میرے اور اپنے دشمنوں کو دوست نہ بناؤ اور اس کی اس روایت سے تاکید ہوتی ہے کہ جس میں یہ مروی ہے کہ حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خدمت میں یہ درخواست کی گئی کہ یہاں اہل حیرہ میں سے

ایک شخص عیسائی ہے اس کی یادداشت (قوت حافظہ) بھی بڑی قوی ہے اور خط بھی خوبصورت (یعنی خوشنویس) ہے اگر آپ مناسب سمجھیں تو اپنے ہاں اسے منشی مقرر کرلیں، ارشاد فرمایا پھر تو میں غیر مسلموں کو اپنا راز دار بنا لیا، لہذا حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس آیت مذکورہ کو اس پر دلیل ٹھہرایا کہ عیسائی کو راز دار بنانے کی ممانعت ہے۔ (ت)

اس سے جملہ انواع معاملت کیوں ناجائز ہوگئے۔ بیع و شراء اجارہ و استیجار وغیرہ ہمیں کیا راز دار

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ یأیھا الذین آمنوا لا تتخذوا بطانۃ الخ مطبعۃ البھیمۃ المصریۃ مصر ۸ / ۱۰ - ۲۰۹ Page 235 of 674

Fatwa Razvia Volume 21

...making or trusting them is like giving money to a cobbler to mend shoes, paying a cleaner a monthly wage to clean the toilet, or buying cloth from a merchant for money. You are a merchant; you sold a permissible item to someone and took the price, etc. Every Harbi (at war) infidel is a combatant infidel; Harbi and Muharib (combatant) are the same, just as Jadali and Mujadali (disputants). It is the opposite of a Zimmi (protected non-Muslim) and Mu'ahid (one with a treaty). Making them a confidant is not permissible even for a Zimmi or Mu'ahid; that statement of the Leader of the Faithful is specifically regarding Zimmis. Likewise, absolute allegiance (Muwalaat) is forbidden with all infidels, whether Harbi or Zimmi. However, there is a difference regarding kindness and benevolence; it is permissible with a Mu'ahid as:

"Allah does not forbid you from those who do not fight you because of religion..." (1) (Allah Almighty does not stop you from [dealing with] those who do not fight you in religion. - T) and forbidden with a Harbi as "Allah only forbids you from those who fight you because of religion..." (2) (Rather, He forbids you from those who fight you in religion. - T). The phrase from Kabir quoted in the question means this; this is the view of most interpretations and is relied upon. Among the Hanafi Imams, there is a grand consensus on this. In Kabir itself, under the noble verse "Allah does not forbid you...":

Most commentators are of the opinion that this refers to the people of the covenant. This is the view of Ibn Abbas.

The majority of the Imams of exegesis are of the opinion that this refers to the people of the covenant. Thus, this is the saying of Hazrat Abdullah bin Abbas, Muqatil, and Kalbi. (T)

- and Muqatil and Kalbi (3).

We have established this exquisite meaning in 'Al-Mahajja al-Mu'tamana' from Jami' Saghir of Imam Muhammad, Hidaya, Durar al-Hukkam, Ghayat al-Bayan, Kifaya, Jawhara-e-Nayyarah, Mustasfa, Nihaya, Fath al-Qadir, Bahr al-Ra'iq, Kafi, Tabyin al-Haqa'iq, Tafsir-e-Ahmadi, Fath-Allah al-Mu'een, Ghunyat Dhuwi al-Ahkam, Mi'raj ad-Dirayah, Inayah, Muhit-e-Burhani, Juwi Zadah, and Bada'i' of Imam Malik al-Ulama. The Presence of the Mercy for the Worlds (May peace and blessings of Allah be upon him) is indeed a mercy for the worlds; before the instruction "and be harsh with them", he showed various types of gentleness, forgiveness, and pardon. Even in the spoils of war, a share was fixed for the 'Muallafat al-Qulub' (those whose hearts were

to be won over), but upon this noble command, the forgiveness and pardon were abrogated and the share for 'Muallafat al-Qulub' was abolished.

| "And say, 'The truth is from your Lord, so whoever wills - let him believe; and whoever wills - let him disbelieve.' Indeed, We have prepared for the wrongdoers a fire whose walls will surround them." (4) | Say: The truth is from your Lord, so let whoever wills believe and let whoever wills choose disbelief. Surely, We have prepared for the wrongdoers a fire whose walls have surrounded them. (T) |

1. Al-Quran al-Karim 60/8
2. Al-Quran al-Karim 60/9
3. Mafatih al-Ghaib (At-Tafsir al-Kabir) under the verse "Allah does not forbid you from those who do not fight you..." etc., Al-Bahiyya Egyptian Press, Egypt 29/303.
4. Al-Quran al-Karim 18/29

...बनाना या उस पर भरोसा करना वैसा ही है जैसे मोची को पैसे देकर जूता गांठ लेना, भंगी को महीना देकर पाखाना उठवाना, व्यापारी को रुपये देकर कपड़ा खरीदना। आप व्यापारी हैं, आपने कोई जायज़ चीज़ किसी को बेची और पैसे ले लिए इत्यादि। हर हरबी (युद्धरत) काफ़िर, मुहारिब (योद्धा) काफ़िर है; हरबी और मुहारिब एक ही हैं जैसे जदली और मुजादली (झगड़ालू)। वह ज़िम्मी और मुआहिद (संधि वाले) का विलोम है। राज़दार बनाना ज़िम्मी और मुआहिद के लिए भी जायज़ नहीं है, अमीरुल मोमिनीन का वह आदेश ज़िम्मी के बारे में ही है। इसी प्रकार तमाम काफ़िरों से निरपेक्ष मित्रता (मुवालात) हराम है, चाहे वह हरबी हों या ज़िम्मी। हाँ, केवल दया और उपकार के मामले में उनमें अंतर है; मुआहिद के साथ यह जायज़ है जैसा कि:

"अल्लाह तुम्हें उन लोगों से (व्यवहार करने से) नहीं रोकता जो दीन में तुमसे युद्ध नहीं करते" (१) और हरबी से हराम है कि "बेशक वह तुम्हें उन लोगों से मना फ़रमाता है जो दीन में तुमसे युद्ध करते हैं" (२)। सवाल में उद्धृत कबीर की इबारत का यही अर्थ है; अधिकांश व्याख्याओं का यही मत है और इसी पर भरोसा किया जाता है। हनफ़ी इमामों के यहाँ इस पर बड़ा आम सहमति है। स्वयं कबीर में इस आयत "अल्लाह तुम्हें नहीं रोकता..." के तहत है:

अधिकांश टीकाकारों की राय है कि इससे संधि वाले लोग (अहल-ए-अहद) मुराद हैं। यह इब्न अब्बास का कथन है।

अधिकांश व्याख्याकारों की राय यह है कि इससे अहद वाले (संधि वाले) लोग मुराद हैं। अतः हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास, मुक़ातिल और कल्बी का यही कथन है। (त)

- और मुक़ातिल और कल्बी (३)।

हमने अल-महज्जतुल मुअतमना में इस उत्तम अर्थ को इमाम मुहम्मद की जामे सगीर, हिदाया, दुररुल हुक्काम, ग़ायतुल बयान, किफ़ाया, जौहरा-ए-नय्यिराह, मुस्तसफ़ा, निहाया, फ़तहुल क़दीर, बहरुर रैक़, काफ़ी, तबयीनुल हक़ाइक़, तफ़्सीर-ए-अहमदी, फ़तहुल्लाह अल-मुईन, ग़ुनियत ज़वी अल-अहकाम, मेराज अद-दिरायत, इनायत, मुहीत-ए-बुरहानी, जुवी ज़ादा और इमाम मलिकुल उलेमा की बदाए' से सिद्ध किया है। रहमतुल-लिल-आलमीन (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) वास्तव में संसारों के लिए दया हैं; "और उन पर सख़्ती करो" के आदेश से पहले उन्होंने विभिन्न प्रकार की कोमलता, क्षमा और दरियादिली दिखाई। यहाँ तक कि माल-ए-ग़नीमत में 'मुअल्लफ़तुल

क़ुलूब' (जिनके दिलों को जीतना हो) का एक हिस्सा तय था, लेकिन इस पवित्र आदेश पर क्षमा और दरियादिली को निरस्त (मन्सूख़) कर दिया गया और 'मुअल्लफ़तुल क़ुलूब' का हिस्सा समाप्त हो गया।

| "और कह दो कि हक़ तुम्हारे रब की तरफ़ से है, तो जो चाहे ईमान लाए और जो चाहे कुफ़्र अपनाए। बेशक हमने ज़ालिमों के लिए ऐसी आग तैयार कर रखी है जिसकी दीवारों ने उन्हें घेर रखा है।" (४) | फ़रमा दीजिए कि सत्य तुम्हारे रब की ओर से है, तो जो चाहे विश्वास करे और जो चाहे कुफ़्र चुने। हमने निश्चित रूप से अत्याचारियों के लिए एक ऐसी आग तैयार की है जिसकी दीवारों ने उन्हें घेर लिया है। (त) |

1. अल-क़ुरान अल-करीम ८/६० (वास्तव में ६०/८)
2. अल-क़ुरान अल-करीम ९/६० (वास्तव में ६०/९)
3. मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़्सीर-ए-कबीर) आयत "अल्लाह तुम्हें उन लोगों से नहीं रोकता..." आदि के तहत, अल-बहिया मिस्र प्रेस, मिस्र २९/३०३।
4. अल-क़ुरान अल-करीम २९/१८ (वास्तव में १८/२९)

पृष्ठ २३६/६७४

بنانا یا اس پر اعتماد کرنا ہے جیسے چمار کو دام دئے جوتا گنٹھو لیا، بھنگی کو مہینہ دیا پا خانہ اٹھو لیا، ہزار کو روپے دئے کپڑا مول لے لیا، آپ تاجر ہے کوئی جائز چیز اس کے ہاتھ بیچی دام لے لئے وغیرہ وغیرہ، ہر کافر حربی کا فر محارب ہے حربی و محارب ایک ہی ہے جیسے جدلی و مجادلی۔ وہ ذمی و معاہد کا مقابل ہے۔ راز دار بنانا ذمی و معاہد کو بھی جائز نہیں، امیر المومنین کا وہ ارشاد ذمی ہی کے بارے میں ہے یونہی موالات مطلقاً جملہ کفار سے حرام ہے حربی ہو یا ذمی، ہاں صرف درباره برواحسان ان میں فرق ہے معاہد سے جائز ہے کہ

" لَا یَنْھٰکُمُ اللہ عَنِ الَّذِیْنَ لَمْ یُقَاتِلُوْکُمْ فِی الدِّیْنِ" ۱ (اللہ تعالیٰ تمہیں ان لوگوں سے (معاملات کرنے سے) نہیں روکتا جو دین میں تم سے جنگ نہیں کرتے۔ ت) اور حربی سے حرام کہ "إِنَّمَا یَنْھٰکُمُ اللہ عَنِ الَّذِیْنَ قٰتَلُوْکُمْ فِی الدِّیْنِ" ۲ (البتہ ان لوگوں سے تمہیں منع فرماتا ہے جو دین میں تم سے جنگ کرتے ہیں۔ ت) عبارت کبیر منقولہ سوال کا یہی مطلب ہے یہی قول اکثر تاویل اور اسی پر اعتماد و تعویل ہے۔ اور ائمہ خفیہ کے یہاں تو اس پر اتفاق جلیل ہے خود کبیر میں زیر کریمہ لَا یَنْھٰکُمُ اللہ ہے:

الا کثرون علی انھم اھل العھد و ھذا قول ابن عباس و لمقاتلین و الکلبی ۳۔

اکثر ائمہ تفسیر کی رائے یہ ہے کہ اس سے اہل عہد مراد ہے۔ چنانچہ حضرت عبداللہ بن عباس۔ دو مقاتلوں اور کلبی کا یہی قول ہے۔ (ت)

ہم نے المحجۃ المؤتمنہ میں یہ مطلب نفیس جامع صغیر امام محمد و ہدایہ و درر الحکام و غایۃ البیان و کفایہ و جوہرہ نیرہ و مستصفی و نہایہ و فتح القدیر و بحر الرائق و کافی و تبیین الحقائق و تفسیر

احمدی و فتح اللہ المعین و غنیۃ ذوی الاحکام و معراج الدرایہ و عنایہ و محیط برہانی و جوی زادہ و بدائع امام ملک العلماء سے ثابت کیا ہے حضور رحمتہ للعلمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رحمتہ للعلمین ہیں قبل ارشاد واغلظ علیہم (کافروں اور منافقوں پر سختی کرو۔ ت) انواع انواع کے نرمی و عفو و صفح فرمائے خود اموال غنیمت میں مؤلفۃ القلوب کا ایک سہم مقرر تھا مگر اس ارشاد کریم پر عفو و صفح کو نسخ فرمادیا اور مؤلفۃ القلوب کا سہم ساقط ہو گیا۔

| "وَ قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكُمْ فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَّ مَنْ شَآءَ فَلْيَكْفُرْ اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا "

۴۔ | فرمادیجئے حق تمہارے رب کی طرف سے ہے لہذا جو چاہے ایمان لائے اور جو چاہے کفر اختیار کرے یقیناً ہم نے ظالموں کے لئے ایک ایسی آگ تیار کر رکھی ہے کہ جس کی دیواروں نے انہیں گھیرے میں لے رکھا ہے۔ (ت) |

۱ القرآن الکریم ۸/۶۰ ۲ القرآن الکریم ۹/۶۰ ۳ مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ لَا یَنْهٰىكُمُ الَّذِیْنَ لَمْ یُقَاتِلُوْكُمْ الخ مطبعۃ البھیۃ المصریۃ مصر ۲۹/ ۳۰۳ ۴ القرآن الکریم ۲۹/۱۸

Fatawa Razawiya, Volume 21

Syedna Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him)'s most excellent teacher, Imam Ata bin Abi Rabah (may Allah be pleased with him), regarding whom the Imam said: "I have not seen anyone more excellent than him." Regarding the noble verse "and be harsh with them," he says:

1 نسخت هذه الآية كل شيئ من العقود والصفح | This noble verse has abrogated every kind of forgiveness and overlooking. (T)

The Great Quran declared Jews and polytheists to be the most severe among all disbelievers in their enmity towards Muslims:

"2 "لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا | Indeed, you will find the strongest of people in enmity to the believers to be the Jews and the polytheists. (T)

However, it is commanded:

"3 "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ | O Prophet! Strive against the disbelievers and the hypocrites and be harsh with them. Their abode is Hell, and wretched is the destination. (T)

This is a general verse and does not exclude anyone. A ruling being based on a characteristic indicates its causality. Here, by mentioning them with the characteristic of disbelief and commanding Jihad and harshness upon them, this punishment is for their inherent disbelief, not for their enmity towards believers. In inherent disbelief, they are all equal; "Disbelief is one nation" (i.e., all disbelief is one single religion. T). Yes, the exclusion of the Mu'ahid (those under treaty) is through categorical and continuous proofs, which is a known necessity and established in minds, such that upon hearing the command of Jihad, the mind does not turn towards them. Thus, the text itself did not pertain to them from the start, as stated in al-Bahr al-Ra'iq (i.e., the text does not include the Mu'ahid from the beginning, as this insight is presented in al-Bahr al-Ra'iq. T). If the action were based on the degree of enmity, then the ruling for Jews would be harsher than for Magians, whereas the matter is contrary, and the ruling for Christians would be lesser than for Jews, whereas it is identical. I have already explained the difference between a Dhimmi (protected non-Muslim) and a Harbi (enemy) disbeliever, and that every Harbi is a combatant. According to need, one can take help from humbled, minor Dhimmis against Harbis in battle, just like

using trained, submissive dogs for hunting, as Imam Sarkhasi mentioned in Sharh al-Saghir...

1. Ma'alim al-Tanzil on the margins of Tafsir al-Khazin under the verse 'and be harsh with them' etc. Mustafa al-Babi, Egypt 3 / 23-122
2. Al-Quran al-Karim 5/82
3. Al-Quran al-Karim 9/73

फतावा रज़विया, जिल्द 21

सैय्यदना इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सबसे श्रेष्ठ उस्तादों में से एक, इमाम अता बिन अबी रबाह (रज़ियल्लाहु अन्हु), जिनके बारे में इमाम ने फरमाया: "मैंने उनसे बेहतर किसी को नहीं देखा।" आयते करीमा "वाअगलुज़ अलैहिम" (और उन पर सख्ती करो) के बारे में वे फरमाते हैं:

1 نسخت هذه الآية كل شيئ من العقود والصفح | इस आयते करीमा ने हर प्रकार की माफी और दरगुज़र को निरस्त (मंसूख) कर दिया है। (त)

महान कुरआन ने यहूदियों और बहुदेववादियों (मुशरिकों) को मुसलमानों के प्रति शत्रुता में सभी काफिरों में सबसे कठोर बताया है:

"2 "لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا | बेशक तुम ईमान वालों के साथ दुश्मनी में सबसे ज्यादा यहूदियों और मुशरिकों को पाओगे। (त)

लेकिन हुक्म है:

"3 "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ | ऐ नबी मुकर्रम! काफिरों और मुनाफिकों से जिहाद करो और उन पर सख्ती किया करो, और उनका ठिकाना दोज़ख है और वह बहुत बुरा ठिकाना है। (त)

यह एक सामान्य आयत है और इसमें किसी को अपवाद नहीं माना गया है। किसी गुण पर हुक्म का आधारित होना उसकी कारणता का सूचक होता है। यहाँ उन्हें कुफ्र (अविश्वास) के गुण के साथ उल्लेख करके और उन पर जिहाद और सख्ती का हुक्म देकर, यह सज़ा उनके असल कुफ्र की वजह से है, न कि मोमिनों से दुश्मनी की वजह से। और असल कुफ्र में वे सब बराबर हैं; "अल-कुफ़रु मिल्लतुन वाहिदा" (अर्थात् सारा कुफ्र एक ही कौम है। त)। हाँ, मुआहिद (संधि वालों) का अपवाद कतई और मुतवातिर दलीलों से है जो एक ज्ञात आवश्यकता है और ज़हनों में जमी हुई है, कि जिहाद का हुक्म सुनकर उनकी तरफ ध्यान जाता ही नहीं। पस, आयत का असल मकसद शुरुआत से ही उनसे संबंधित नहीं है, जैसा कि अल-बहर उर-राइक में उल्लेखित है (यानी मुआहिद मूल पाठ में शामिल नहीं हैं, जैसा कि अल-बहर उर-राइक में बताया गया है। त)। यदि कार्य दुश्मनी के अंतर पर आधारित होता, तो यहूदियों के लिए हुक्म मजूसियों से अधिक कठोर होता, जबकि मामला इसके विपरीत है, और ईसाइयों का हुक्म यहूदियों से कम होता, जबकि वह समान है। ज़म्मी और हर्बी

काफिर के बीच का अंतर मैं पहले ही बता चुका हूँ, और यह कि प्रत्येक हर्बी एक लड़ाकू है। आवश्यकतानुसार, हर्बी शत्रुओं के खिलाफ लड़ाई में कमज़ोर और अधीन ज़म्मियों से मदद ली जा सकती है, जैसे शिकार के लिए प्रशिक्षित कुत्तों का उपयोग किया जाता है, जैसा कि इमाम सरखसी ने शरह सगीर में कहा है...

1. मआलिम अत-तन्ज़ील, तफ़सीर अल-खाज़िन के हाशिये पर, आयत 'वाअगलुज़ अलैहिम' आदि के तहत, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र 3 / 23-122
2. अल-कुरआन अल-करीम 5/82
3. अल-कुरआन अल-करीम 9/73

पृष्ठ 674 का 237

سید نا امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے افضل الاساتذہ امام عطاء بن ابی رباح رضی اللہ تعالیٰ عنہ جن کی نسبت امام فرماتے ہیں میں نے ان سے افضل کسی کو نہ دیکھا وہ کریمہ واغلظ علیہم کو فرماتے ہیں:

نسخت هذه الآية كل شيئ من العقود والصفح 1 | اس آیت کریمہ نے ہر قسم کی معافی اور درگزر کرنے کو منسوخ کردیا ہے۔ (ت)

قرآن عظیم نے یہود و مشرکین کو عداوتِ مسلمین میں سب کافروں سے سخت تر فرمایا:

"لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا" 2 | تم اہل ایمان سے عداوت کرنے میں سب سے زیادہ یہودیوں اور مشرکوں کو پاؤ گے۔ (ت)

مگر ارشاد:

"يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ" 3 | اے نبی مکرم! کافروں اور منافقوں سے جہاد کرو اور ان پر سختی کیا کرو، اور ان کا ٹھکانا دوزخ ہے اور وہ بہت برا ٹھکانا ہے۔ (ت)

عام آیہ اس میں سب کا استثناء نہ فرمایا کسی وصف پر حکم مرتب ہونا اس کی علیت کا مشعر ہوتا ہے یہاں انھیں وصفِ کفر سے ذکر فرما کر اس پر جہاد و غلظت کا حکم دیا تو یہ سزا ان کے نفسِ کفر کی ہے۔ نہ کہ عداوتِ مومنین کی، اور نفسِ کفر میں وہ سب برابر ہیں، الکفر ملة واحدة (سارا کفر ایک ہی ملت ہے۔ت) ہاں معاہد کا استثناء دلائل قاطعہ متواترہ سے ہے ضرورة معلوم ومستقر في الاذہان کہ حکمِ جاہد سن کر اس کی طرف ذہن جاتا ہی نہیں فنفس النص لم يتعلق به ابتداء كما

افادہ في البحر الرائق (پھر نفسِ نص ابتداء ہی اس سے متعلق نہیں (یعنی معاہد کو نص شامل ہی نہیں) جیسا کہ البحر الرائق میں یہ افادہ پیش کیا ہے۔ ت) تفاوتِ عداوت پر بنائے کار ہوتی تو یہود کو حکمِ مجوسی سے سخت تر ہوتا ہے حالانکہ امر بالعکس ہے اور نصاریٰ کا حکم یہود سے کم تر ہوتا ہے حالانکہ یکساں ہے۔ ذمی و حربی کافر کا فرق میں بتا چکا ہوں اور یہ کہ ہر حربی محارب ہے حسب حاجت ذلیل قلیل ذمیوں سے حربیوں کے مقاتلہ (مقابلہ میں مدد لے سکتے ہیں ایسی جیسے سدھائے ہوئے مسخر کتے سے شکار میں، امام سرخسی نے شرح صغیر

1 معالم التنزیل علی ھامش تفسیر الخازن تحت آیۃ واغلظ علیھم الخ مصطفی البابی مصر ۳ / ۲۳-۱۲۲ 2 القرآن الکریم ۸۲/۵ 3 القرآن الکریم ۹ / ۷۳

Fatawa Rizvia, Volume 21

It is stated:

“Seeking help from Protected Non-Muslims (Dhimmis) is like seeking help from trained dogs.” (Reference 1: Sharh al-Jami' al-Saghir by al-Sarakhsi)

According to the narration of Imam Tahawi, our Imams of the school (Imam Azam, the two companions, and others, may Allah be pleased with them) specified this for the People of the Book (Jews and Christians) as well. They deemed seeking help from a polytheist (Mushrik) absolutely impermissible, even if they are a Dhimmi. Detailed discussions on this can be seen in the grand work "Al-Mahajjah al-Mu'tamanah".

As for getting medical treatment from a non-Muslim doctor for external or clearly visible ailments where their ill-will cannot take effect, that is completely unrelated to the verse “They will not spare any effort to corrupt you” (Quran 3:118) and is like worldly transactions of buying, selling, and hiring.

However, regarding internal treatments where there is room for deception, if one trusts non-Muslims to such an extent that they consider them as sympathetic friends, well-wishers, and sincere allies in times of trouble, extending a hand of unity towards them in their helplessness, then indeed this is contrary to the noble verse. If someone, knowing the Divine instruction, still views it as such, then he is an enemy not just of his own life, but of his life, faith, and the Quran altogether. If they become aware of this and then sincerely wish well for them from the heart, it's not far-fetched as they are enemies of Muslims. And this person would no longer remain a Muslim because “then he is of them” (Reference 3: Sunan Abi Dawood). Their heart's desire was this:

Allah Almighty said, “They wish you would disbelieve as they disbelieved so you would be alike.” (Quran 4:89)

And refuge is sought with Allah Almighty. But, Alhumdulillah, no Muslim, upon becoming aware of the noble verse, will ever accept [to become like them]. If he knows it and still does, he himself has belied the Quran. Rather, it is thought that this is their profession, they earn their living from it; if they act maliciously, they would get a bad reputation, their business would suffer, and if caught, they would face government accountability and punishment.

---

1 Sharh al-Jami' al-Saghir by al-Sarakhsi (Muhammad bin Ahmad) 2 Al-Quran al-Karim 3/118 3 Sunan Abi Dawood, Kitab al-Libas 2/203 4 Al-Quran al-Karim 4/89

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

इसमें फ़रमाया:

“ज़िम्मी काफ़िरों से मदद लेना सधाये हुए कुत्तों से मदद लेने की तरह है।” (हवाला १: शरह अल-जामी' अल-सग़ीर लिल-सरख़सी)

और इमाम तहावी की रिवायत के अनुसार हमारे मज़हब के इमामों (इमाम आज़म, साहिबैन और उनके अलावा, रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने इसमें भी अहले-किताब की विशेषता बताई है। उन्होंने मुशरिक से मदद लेने को पूर्णतः नाजायज़ रखा है, चाहे वह ज़िम्मी ही क्यों न हो। इन बहसों का विस्तृत विवरण महान पुस्तक "अल-महज्जतुल मोतमना" में देखा जा सकता है।

रहा काफ़िर हकीम या डॉक्टर से इलाज कराना, तो बाहरी या प्रत्यक्ष दिखने वाला इलाज जिसमें उसकी बुरी नीयत न चल सके वह तो “वे तुम्हारी बुराई चाहने में कोई कमी नहीं करेंगे” (कुरान ३:११८) से बिल्कुल अलग है और सांसारिक मामलों जैसे ख़रीद-फ़रोख़्त और मज़दूरी पर रखने के समान है।

हाँ, आंतरिक इलाज जिसमें धोखे की गुंजाइश हो, उसमें अगर काफ़िरों पर इस तरह भरोसा किया जाए कि उन्हें मुसीबत में हमदर्द, अपना वली, ख़ैरख़्वाह और सच्चा दोस्त मानकर अपनी बेबसी में उनकी तरफ एकता का हाथ बढ़ाया जाए, तो निःसंदेह यह आयते-करीमा के विपरीत है। और आयत का हुक्म जानकर भी अगर कोई ऐसा समझे, तो वह न सिर्फ़ अपनी जान बल्कि जान, ईमान और कुरान सबका दुश्मन है और अगर उन्हें इसकी ख़बर हो जाए और इसके बाद वास्तव में दिल से उनकी ख़ैरख़्वाही करें, तो इसमें कोई बड़ी बात नहीं कि वे तो मुसलमानों के दुश्मन हैं ही, और यह मुसलमान भी न रहा क्योंकि “वह उन्हीं में से है” (हवाला ३: सुनन अबी दाऊद)। उनकी दिली तमन्ना तो यही थी:

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: “वे चाहते हैं कि जिस तरह उन्होंने कुफ़्र किया, तुम भी कुफ़्र करो ताकि तुम सब बराबर हो जाओ।” (कुरान ४:८९)

वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (और अल्लाह तआला की पनाह)। मगर अल्हम्दुलिल्लाह, कोई भी मुसलमान आयते-करीमा से वाक़िफ़ होकर इसे हरगिज़ नहीं मानेगा। और अगर वह जानते हुए भी ऐसा करे तो उसने स्वयं कुरान को झुठलाया। बल्कि, यह ख़्याल होता है कि यह उनका पेशा है, वे

इससे अपनी रोज़ी कमाते हैं; अगर वे ऐसा (ग़लत) करेंगे तो बदनाम होंगे, दुकान ठंडी पड़ जाएगी, और अगर बात खुल गई तो हुकूमत की पकड़ और सज़ा होगी।

---

१ शरह अल-जामी' अल-सग़ीर लिल-सरख़सी (मुहम्मद बिन अहमद) २ अल-कुरान अल-करीम ३/११८ ३ सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास २/२०३ ४ अल-कुरान अल-करीम ४/८९

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

میں فرمایا:

والاستعانة باهل الذمة كالاستعانة بالكلاب۔1 | ذمی کافروں سے مدد لینا سدھائے ہوئے کتوں سے مدد لینے کی طرح ہے۔(ت)

اور بروایت امام طحاوی ہمارے ائمہ مذہب امام اعظم وصاحبین وغیر ہم رضی اللہ تعالٰی عنہم نے اس میں بھی کتابی کی تخصیص فرمائی مشرک سے استعانت مطلقاً ناجائز رکھی اگرچہ ذمی ہو ان مباحث کی تفصیل جلیل "المحجة المؤتمنة" میں ملاحظہ ہو۔ رہا کافر طبیب سے علاج کرانا خارجی یا ظاہر مکشوف علاج جس میں اس کی بدخواہی نہ چل سکے وہ تو "لَا یَالُوْنَکُمْ خَبَالًا"۔2 (وہ کافر تمہیں نقصان پہنچانے میں کوئی کمی نہیں کریں گے۔ت) سے بالکل بے علاقہ ہے اور دنیاوی معاملات میں بیع وشراء واجارہ واستئجار کی مثل ہے۔ ہاں اندرونی علاج جس میں اس کے فریب کی گنجائش ہو اس میں اگر کافروں پر یوں اعتماد کیا کہ ان کو پانی مصیبت میں ہمدرد اپنا ولی خیر خواہ اپنا مخلص باخلاص خلوص کے ساتھ ہمدردی کر کے اپنا دوست بنانے والا اس کی بیکسی میں اس کی طرف اتحاد کا ہاتھ بڑھانے والا جانا تو تو بیشک آیہ کریمہ کا مخالف ہے اور ارشاد آیت جان کر ایسا سمجھا تو نہ صرف اپنی جان بلکہ جان وایمان و قرآن سب کا دشمن اور انھیں اس کی خبر ہو جائے اور اس کے بعد واقعی دل سے اس کی خیر خواہی کریں تو کچھ بعید نہیں کہ وہ تو مسلمان کے دشمن ہیں اور یہ مسلمان ہی نہ رہا فانہ منھم 3 (وہ انہی میں سے ہے۔ت) ہو گیا ، ان کی تو دلی تمنا یہی تھی:

قال تعالٰی "وَدُّوْا لَوْ تَكْفُرُوْنَ كَمَا كَفَرُوْا فَتَكُوْنُوْنَ سَوَاءً"۔4 | (اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا) ان کی آرزو ہے کہ کسی طرح تم بھی ان کی کسی طرح تم بھی ان کی طرح کافر بنو تو تم اور وہ ایک سے ہو جاؤ۔

والعیاذ باللہ تعالیٰ (اور اللہ تعالیٰ کی پناہ۔ت) ___ مگر الحمد للہ کوئی مسلمان آیہ کریمہ پر مطلع ہو کر ہرگز نہ مانے گا اور جانے تو آپ ہی اس نے تکذیب قرآن کی ، بلکہ یہ خیال ہوتا ہے کہ یہ ان کا پیشہ ہے کہ یہ ان کا پیشہ ہے اس سے روٹیاں کماتے ہیں ایسا کریں تو بدنام ہوں دکان پھیکی پڑے ، کھل جائے تو حکومت کا مواخذہ ہو سزا ہو یوں

---

1 شرح الجامع الصغیر للسرخسی (محمد بن احمد) 2 القرآن الکریم ۱۱۸/۳ 3 سنن ابی داؤد کتاب اللباس ۲/ ۲۰۳ 4 القرآن الکریم ۸۹/۴

صفحہ ۲۳۸ / ۶۷۴

Fatawa Rizvia Volume 21

...they do not desist from ill-wishing, so they are well-wishers of their own, not ours. This is not a denial, yet it is certainly against precaution and is reprehensible, especially with Jews and polytheists, and particularly for a prominent Muslim whose downfall those wretched people would consider their victory. For someone to whom both life and faith are dear, regarding this, the Noble Verse says: "Do not take as intimates those other than yourselves, for they will not spare you any ruin" [1] — meaning do not make any disbeliever a confidant, they will not fall short in wishing you ill. And the Noble Verse: "And they did not take as a close confidant any besides Allah, His Messenger, and the believers" [2] — meaning do not make anyone except Allah, His Messenger, and the believers a close associate. And the mentioned Hadith: "Do not seek light from the fire of the polytheists" [3] (do not seek guidance from polytheists) is sufficient. What could be more of a confidant, close associate, and advisor than putting one's life in their hands? Imam Muhammad Abdi ibn al-Hajj al-Makki (may his secret be sanctified) states in Al-Madkhal:

Arabic	Urdu Translation
And even worse in ugliness and more heinous is what some people commit in this time of seeking treatment from a disbelieving physician or oculist, from whom neither sincerity nor goodness is expected; rather, it is certain they will deceive and harm any Muslim they get a hold of, especially if the patient is eminent in his religion or knowledge. [4]	Meaning it is most ugly and heinous what some people commit nowadays, which is getting treated by a disbelieving doctor or eye-surgeon, from whom hope of well-wishing and goodness is far-fetched, rather it is certain that they will act with ill-intent toward any Muslim they overpower and will cause him harm, especially when the patient is of great stature in religion or knowledge.

Then he said:

Arabic	Urdu Translation
They do not give any Muslim medicine that would cause obvious harm, for if they did that, their deception would be exposed and their means of livelihood would be cut off. Instead, they add	Meaning they do not give the Muslim medicine that causes open harm, because in that way their ill-will would become apparent and there would be a disruption in their livelihood; rather, they give appropriate medicine and in it, they show their well-wishing and professional skill,

Arabic	Urdu Translation
to the medicine what is appropriate...	and sometimes the patient recovers, which makes their name famous and their livelihood flourishes.

[1] Al-Quran al-Karim 3/118 [2] Al-Quran al-Karim 9/16 [3] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal on the authority of Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/99 [4] Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, chapter on barbers, oculists, and disbelieving physicians, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 2/114

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...वे बुरा चाहने से बाज़ नहीं आते, तो वे अपने ही शुभचिंतक हैं, हमारे नहीं। इसमें कोई झुठलाना नहीं हुआ, फिर भी यह एहतियात के खिलाफ और बुरा ज़रूर है, ख़ास तौर पर यहूदियों और मुशरिकों के साथ, और विशेष रूप से उस प्रमुख मुसलमान के लिए जिसकी कमी को वे अभागे अपनी जीत समझें। वह जिसे जान और ईमान दोनों प्रिय हैं, इस बारे में आयते करीमा है: "अपनों के अलावा किसी और को गहरा दोस्त न बनाओ, वे तुम्हारी बर्बादी में कोई कमी नहीं करेंगे" [1] - यानी किसी काफिर को राज़दार न बनाओ, वे तुम्हारी बुराई चाहने में कोई कमी नहीं करेंगे। और आयते करीमा: "और उन्होंने अल्लाह, उसके रसूल और ईमान वालों के सिवा किसी को गहरा दोस्त नहीं बनाया" [2] - अल्लाह, रसूल और मोमिनों के सिवा किसी को काम में दखल देने वाला न बनाना। और ज़िक्र की गई हदीस: "मुशरिकों की आग से रोशनी न लो" [3] (मुशरिकों से मार्गदर्शन न मांगो) काफी है। अपनी जान का मामला उनके हाथ में दे देने से ज़्यादा और क्या राज़दार, दखल देने वाला और सलाहकार बनाना होगा? इमाम मुहम्मद अब्दी इब्न अल-हज अल-मक्की (अल्लाह उनके राज़ को पवित्र करे) 'अल-मदख़ल' में फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
और इस ज़माने में कुछ लोग जो काफ़िर डॉक्टर और आँखों के डॉक्टर से इलाज कराते हैं, वह बहुत ज़्यादा बुरा और घृणित है, जिनसे न तो ईमानदारी और न ही भलाई की उम्मीद की जा सकती है; बल्कि यह निश्चित है कि वे जिस किसी मुसलमान पर काबू पाएंगे, उसे धोखा देंगे और नुकसान पहुंचाएंगे, खासकर यदि मरीज़ अपने धर्म या ज्ञान में महान हो। [4]	यानी बहुत ज़्यादा बुरा और घृणित है वह जो आजकल कुछ लोग करते हैं, काफ़िर हकीम और डॉक्टर से इलाज कराना, जिनसे खैरख्वाही और भलाई की उम्मीद तो दूर, यकीन है कि जिस मुसलमान पर काबू पाएंगे उसकी बुराई करेंगे और उसे तकलीफ पहुंचाएंगे, खासकर जब मरीज़ दीन या इल्म में बड़ाई वाला हो।

फिर फरमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
वे किसी भी मुसलमान को ऐसी दवा नहीं देते जिससे ज़ाहिर तौर पर नुकसान हो,	यानी वे मुसलमान को खुले नुकसान की दवा नहीं देते कि इस तरह उनकी बुराई ज़ाहिर हो जाए और उनकी

अरबी	उर्दू अनुवाद
क्योंकि अगर वे ऐसा करेंगे तो उनका धोखा ज़ाहिर हो जाएगा और उनकी रोज़ी-रोटी का ज़रिया कट जाएगा, बल्कि वे उन्हें वह दवा देते हैं जो मुनासिब हो...	रोज़ी-रोटी में रुकावट आए, बल्कि मुनासिब दवा देते हैं और उसमें अपनी खैरख्वाही और हुनरमंदी ज़ाहिर करते हैं और कभी मरीज़ ठीक हो जाता है जिससे उनका नाम होता है और काम खूब चलता है।

[1] अल-कुरान अल-करीम 3/118 [2] अल-कुरान अल-करीम 9/16 [3] मसनद इमाम अहमद बिन हनबल, अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 3/99 [4] अल-मदख़ल इब्न अल-हज, नाइयों, आँखों के डॉक्टरों और काफ़िर हकीमों के बारे में अध्याय, दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरुत 2/114

بدخواہی سے باز رہتے ہیں تو اپنے خیر خواہ ہیں نہ کہ ہمارے، اس میں تکذیب نہ ہوئی، پھر بھی خلاف احتیاط و شنیع ضرور ہے خصوصاً یہود ومشرکین سے خصوصاً سر بر آوردہ مسلمان کو جس کے کم ہونے میں وہ اشقیاء اپنی فتح سمجھیں وہ جسے جان و ایمان دونوں عزیز ہیں اس بارے میں کریمہ "لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَةً مِّنْ دُوْنِكُمْ لَا يَاْلُوْنَكُمْ خَبَالًا" 1 "کسی کافر کو راز دار نہ بناؤ وہ تمہاری بد خواہی میں کمی نہ کریں گے۔ و کریمہ "وَلَمْ يَتَّخِذُوْا مِنْ دُوْنِ اللهِ وَلَا رَسُوْلِهٖ وَلَا الْمُؤْمِنِيْنَ وَلِيْجَةً" 2 اللہ اور رسول اور مسلمانوں کے سوا کسی کو دخیل کار نہ بنانا، وحدیث مذکور لا تستضیئوا بنار المشرکین 3 (مشرکوں کی آگ سے روشنی نہ لو) بس ہیں۔ اپنی جان کا معاملہ اس کے ہاتھ میں دے دینے سے زیادہ کیا راز دار و دخیل کار و مشیر بنانا ہوگا، امام محمد عبدی ابن الحاج مکی قدس سرہ مدخل میں فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
واشد فی القبح واشنع ما ارتکبه بعض الناس فی هذا الزمان من معالجة الطبیب والکحال الکافرین اللذین لا یرجی منهما نصح ولا خیر بل یقطع بغشهما واذیتهما لمن ظفروا به من المسلمین سیما ان کان المریض کبیرا فی دینه او علمه 4-	یعنی سخت تر قبیح و شنیع ہے وہ جس کا ارتکاب آجکل بعض لوگ کرتے ہیں، کافر طبیب اور سیتے سے علاج کرانا، جن سے خیر خواہی اور بھلائی کی امید درکنار یقین ہے کہ جس مسلمان پر قابو پائیں اس کی بد سگالی کریں گے اور اسے ایذا پہنچائیں گے خصوصاً جبکہ مریض دین یا علم میں عظمت والا ہو۔

پھر فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
لهم لا يعطون لاحد من المسلمين شيئا يعنى وہ مسلمان کو کھلے ضرر کی دوا نہیں دیتے کہ یوں تو	
من الادوية التى تضر ها ظاهرا لانهم	ان کی بدخواہی ظاہر ہو جائے اور ان کی روزی میں خلل
لو فعلوا ذلك لظهر غشهم وانقطعت	آئے بلکہ مناسب دوا دیتے اور اس میں اپنی خیر خواہی و فن
مادة معاشهم لكنهم يضيفون له من	دانی ظاہر کرتے ہیں اور کبھی مریض اچھا ہو جاتا ہے جس
الادوية ما يليق	میں ان کا نام ہوا اور معاش خوب چلے

1 القرآن الكريم ۱۱۸/۳ 2 القرآن الكريم ۱۶/۹ 3 مسند امام احمد بن حنبل عن انس بن مالك رضى الله تعالىٰ عنه المكتب الاسلامى بيروت ۳ / ۹۹ 4 المدخل لابن الحاج فصل فى المزين الكحال والطبيب الكافرين دار الكتب العربى بيروت ۲ / ۱۱۴

(Arabic Text:) ...due to that illness. They display their expertise and offer advice. Sometimes the patient recovers, and this is attributed to the physician's skill and knowledge, leading to a significant livelihood for him because of the praise he received for his sincere advice in his craft. However, in the middle of his prescription, he secretly includes an ingredient whose harmfulness is often not noticed, although it may initially benefit the patient and provide immediate relief. But the patient remains in health and well-being for a period, after which harm returns to him in the end. Sometimes he secretly adds another requirement as mentioned before, such that if the patient engages in intercourse, the illness relapses and he dies. Similarly, he might include another ingredient where the patient becomes healthy after its use, but if he enters a bathhouse, the illness relapses and he dies. Sometimes he secretly adds another ingredient, and when the patient uses it, he recovers from his illness, but it has a specific duration; when that period ends, harm returns to him. These durations vary; some last a year, more, or less, and other such forms of their deception. This is common. Then the enemy of God makes excuses, saying, "This is another illness that has afflicted him, for which there is no remedy. If he had been safe from it, he would have lived and been healthy." He shows regret and sorrow for what befell the patient, and then prescribes things that would have been beneficial for his illness, but they are useless after the opportunity has passed. Thus, he gives advice when his advice is of no benefit. Whoever sees this from him believes he is one of the sincere advisers, whereas he is among the greatest deceivers. It has been said:

(Urdu Translation:) And in connection with this, they give such medicine that provides immediate benefit to the patient but brings future harm; or medicine that removes the disease for the time being, but if the patient engages in intercourse, the disease returns and they die; or one that makes them seemingly healthy, but if they take a bath, the disease relapses and they die; or one that makes the patient stand up immediately, but after a year or so, more or less, it shows its true colors. Besides these, there are many other methods of their trickery. Then, when the disease relapses, the enemy of Allah makes excuses saying this is a new disease, what control do I have over it? He expresses regret over the patient's condition, then gives correct, beneficial prescriptions, but what is the use when the situation has got out of hand? So he shows goodwill at a time when there is no benefit from it. Onlookers consider him a well-wisher, whereas he is a most severe ill-wisher.

(अरबी पाठ:) ...उस बीमारी के कारण। वे अपना कौशल और नेक सलाह प्रदर्शित करते हैं। कभी-कभी रोगी ठीक हो जाता है, तो इसका श्रेय चिकित्सक की निपुणता और ज्ञान को दिया जाता है, जिससे उसकी शिल्प में ईमानदारी की प्रशंसा के कारण उसकी आजीविका में बहुत वृद्धि होती है। लेकिन वह अपने नुस्खे के बीच में एक ऐसी ज़रूरत (सामग्री) छिपा देता है जिसकी हानि का अक्सर पता नहीं चलता, हालांकि वह शुरू में रोगी को लाभ पहुँचा सकती है और उसे तत्काल राहत दे सकती है। लेकिन रोगी उसके बाद कुछ समय तक स्वास्थ्य और कुशलता में रहता है, फिर अंततः उसे नुकसान होता है। कभी-कभी वह पहले बताए अनुसार एक और ज़रूरत छिपा देता है, जैसे कि यदि रोगी संभोग करता है, तो बीमारी फिर से उभर आती है और वह मर जाता है। इसी तरह, वह एक और सामग्री शामिल कर सकता है जहाँ रोगी इसके उपयोग के बाद स्वस्थ हो जाता है, लेकिन यदि वह स्नानगृह (हमाम) में प्रवेश करता है, तो बीमारी फिर से उभर आती है और वह मर जाता है। कभी-कभी वह गुप्त रूप से एक और सामग्री मिलाता है, और जब रोगी उसका उपयोग करता है, तो वह अपनी बीमारी से ठीक हो जाता है, लेकिन इसकी एक निश्चित अवधि होती है; जब वह अवधि समाप्त हो जाती है, तो नुकसान उसे फिर से घेर लेता है। ये अवधियाँ अलग-अलग होती हैं; कुछ एक वर्ष तक चलती हैं, अधिक, या कम, और उनके धोखे के ऐसे ही अन्य रूप हैं। यह बहुत आम है। फिर खुदा का दुश्मन बहाने बनाता है, यह कहते हुए कि "यह एक नई बीमारी है जिसने उसे जकड़ लिया है, जिसका कोई उपाय नहीं है। यदि वह इससे सुरक्षित होता, तो वह जीवित रहता और स्वस्थ होता।" वह रोगी के साथ जो हुआ उस पर खेद और दुख प्रकट करता है, और फिर उन चीजों को निर्धारित करता है जो उसकी बीमारी के लिए फायदेमंद होतीं, लेकिन मामला हाथ से निकल जाने के बाद वे बेकार होती हैं। इस प्रकार, वह तब सलाह देता है जब उसकी सलाह का कोई फायदा नहीं होता। जो कोई भी उससे यह देखता है, वह मानता है कि वह ईमानदार सलाहकारों में से एक है, जबकि वह सबसे बड़े धोखेबाजों में से है। यह कहा गया है:

(उर्दू अनुवाद:) और इसी के संदर्भ में, वे ऐसी दवा देते हैं जो रोगी को तत्काल लाभ देती है लेकिन भविष्य में नुकसान लाती है; या ऐसी दवा जो समय के लिए बीमारी को दूर कर देती है, लेकिन यदि रोगी संभोग करता है, तो बीमारी वापस आ जाती है और उसकी मृत्यु हो जाती है; या वह जो उन्हें बाहरी रूप से स्वस्थ कर देता है, लेकिन यदि वे स्नान करते हैं, तो बीमारी फिर से उभर आती है और वे मर जाते हैं; या वह जो रोगी को तुरंत खड़ा कर देता है, लेकिन एक साल या उससे अधिक या कम

समय के बाद, वह अपना असली रंग दिखाता है। इनके अलावा, उनकी चालाकी के और भी कई तरीके हैं। फिर, जब बीमारी फिर से उभरती है, तो अल्लाह का दुश्मन यह कहकर बहाने बनाता है कि यह एक नई बीमारी है, इस पर मेरा क्या नियंत्रण है? वह रोगी की स्थिति पर खेद प्रकट करता है, फिर सही, लाभकारी नुस्खे देता है, लेकिन जब स्थिति हाथ से निकल गई हो तो क्या फायदा? इसलिए वह ऐसे समय में सद्भावना दिखाता है जब उससे कोई लाभ नहीं होता। देखने वाले उसे शुभचिंतक समझते हैं, जबकि वह सबसे बड़ा अहित चाहने वाला है।

(عربی متن:) بذلك المرض ويظهرون الصنعة فيه والنصح وقد يتعافى المريض فينسب ذلك الى حذق الطبيب ومعرفته ليقع عليه المعاش كثيرا بسبب ما وقع له من الثناء على نصحه في صنعة لكنه يدس في اثناء وصفه حاجة لا يفطن لما فيها من الضرر غالبا وتكون تلك الحاجة مما تنفع ذلك المريض وينتعش منه في الحال لكنه يبقى المريض بعدها مدة في صحة وعافية ثم يعود عليه بالضرر في اخر الحال وقد يدس حاجة اخرى كما تقدم لكنه ان جامع انتكس ومات وكذلك يفعل في حاجة اخرى يصح المريض بعد استعمالها لكنه اذا دخل الحمام انتكس ومات وقد يدس حاجة اخرى فاذا استعملها المريض صح واقام من مرضه لكن لها مدة فاذا انقضت تلك المدة عادت بالضرر عليه، وتختلف المدة في ذلك، فمنها ما يكون مدتها سنة او اقل او اكثر الى غير ذلك من غشهم، و هو كثير ثم يتعلل عدو الله بان ہذا مرض اخر دخل عليہ فليس لہ فيہ حيلۃ فلوسلم منہ لعاش وصح ويظہر التأسف والحزن على ما اصاب المريض ثم يصف بعد ذلک اشياء تنفع لمرضہ لكنہا لا تفيد بعد ان فات الامر فيہ فينصح حيث لا ينفع نصحه فمن يرى ذلك منه يعتقد انه من الناصحين و هو من اكبر الغاشين وقد قيل:

(اردو متن:) اور اسی کے ضمن میں ایسی دوا دیتے ہیں کہ فی الحال مریض کو نفع دے اور آئندہ ضرر لائے یا ایسی دوا کہ اس وقت مرض کھودے مگر جب مریض جماع کرے مرض لوٹ آئے اور مر جائے یا ایسی کہ سردست تندرست کردے مگر جب حمام کرے مرض پلٹے اور موت ہو یا ایسی کہ اسی وقت مریض کھڑا ہو جائے اور ایک مدت سال بھر یا کم و بیش کے بعد وہ اپنا رنگ لائے اور ان کے سوا ان کے فریبوں کے اور بہت طریقے ہیں، پھر جب مرض پلٹا تو اللہ کا دشمن یوں بہانے بناتا ہے کہ یہ جدید مرض ہے اس میں میرا کیا اختیار ہے اور مریض کی حالت پر افسوس کرتا ہے پھر صحیح نافع نسخے بتاتا ہے مگر جب بات ہاتھ سے نکل گئی کیا فائدہ، تو اس

وقت خیر خواہی دکھاتا ہے جب اس سے نفع نہیں، دیکھنے والے اسے خیر خواہ سمجھتے ہیں حالانکہ وہ سخت ترین بدخواہ ہے۔

Fatawa Razawiyya, Volume 21

| Every enmity can be expected to be removed, except the enmity of the one who is your enemy in religion (1). | Every enmity can be expected to be removed, except the one who harbors enmity towards you in religious matters. |

Then he said:

| And they sometimes use advice for some people who are of no consequence in religion nor knowledge, and that too is from deception, because if they did not advise, they would not achieve fame for their knowledge of medicine and their livelihood would be disrupted. They use their deception to extract benefit, and part of their deception is advising some sons of the world to become famous for it and gain favor with them and with many who are like them, and through that, they gain power over killing scholars and righteous people. This type is openly present. And they sometimes advise scholars and righteous people, and that too is deception from them because they do it so that fame may be achieved for them and their status may become apparent, which becomes a reason for the destruction of those they wish to destroy among them. And this from them is a great deception (2). | Meaning, they sometimes show goodwill in treating the common people, and this is also their deception. If they didn't do this, how would they gain fame? Their livelihoods would suffer, and sometimes people would talk about their trickery. Similarly, it is a deception that they treat some elite people well so that they gain fame and status in their eyes and in the eyes of those like them, and then get an opportunity to kill scholars and righteous people. Such people are present and visible now. Sometimes they even show goodwill in treating scholars and righteous people, and this is also a deception because the goal is to gain their trust. Then, the scholar or religious person whose killing is intended, a way is found for it. And this is their great trickery. Then he narrated an event of his time from a reliable and trustworthy source that there was a Jewish physician at an elite's place in Egypt. The elite got angry over something and expelled him. He kept flattering him until the elite was satisfied. Infidelity (the physician) was waiting for the time. Then the elite suffered a severe illness. I was studying medicine from a western physician; people came to call him. He made an excuse, but people insisted, so he went and told me to keep sitting until he returned. A little while later, he came back trembling. I said, "Is everything alright?" He said, "I asked what prescription the Jew gave. It turned out he had finished the elite off. I didn't go inside because, for one, there was no hope for his survival." |

(1) Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Chapter on the Barber and the Groom of the Infidel Physician, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 2/164-165. (2) Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Chapter on the Barber and the Groom of the Infidel Physician, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 2/164-166.

फतावा रज़विया, खंड २१

| हर शत्रुता को दूर करने की आशा की जा सकती है, सिवाय उस व्यक्ति की शत्रुता के जो धर्म में तुम्हारा शत्रु हो (१)। | हर शत्रुता के निवारण की आशा की जा सकती है, सिवाय उस व्यक्ति के जो तुम्हारे साथ दीन (धर्म) में शत्रुता रखे। |

फिर फरमाया:

| और वे कभी-कभी उन लोगों को सलाह देते हैं जो धर्म और ज्ञान में कोई महत्व नहीं रखते, और यह भी धोखे का हिस्सा है, क्योंकि यदि वे सलाह न देते, तो उन्हें चिकित्सा के ज्ञान के लिए प्रसिद्धि नहीं मिलती और उनकी जीविका बाधित हो जाती। वे अपने धोखे का उपयोग लाभ के लिए करते हैं, और उनके धोखे का एक हिस्सा दुनिया के कुछ लोगों को सलाह देना है ताकि वे इसके लिए प्रसिद्ध हो सकें और उनके पास और उनके जैसे कई लोगों के पास सम्मान प्राप्त कर सकें, और इसके माध्यम से वे विद्वानों और सज्जनों की हत्या पर अधिकार प्राप्त करते हैं। इस प्रकार के लोग स्पष्ट रूप से मौजूद हैं। और वे कभी-कभी विद्वानों और सज्जनों को सलाह देते हैं, और यह भी उनकी ओर से धोखा है क्योंकि वे ऐसा इसलिए करते हैं ताकि उन्हें प्रसिद्धि मिले और उनकी स्थिति प्रकट हो, जो उनमें से उन लोगों के विनाश का कारण बन जाती है जिन्हें वे नष्ट करना चाहते हैं। और यह उनकी ओर से एक बड़ा धोखा है (२)। | यानी वे कभी-कभी आम जनता के इलाज में खैर-ख्वाही (भलाई) करते हैं और यह भी उनका मकर (धोखा) है कि अगर वे ऐसा न करें तो शोहरत कैसे हो, रोटियों में फर्क आएगा और कभी उनके फरेब पर लोग चर्चा करेंगे। इसी तरह यह फरेब है कि कुछ रईसों का इलाज अच्छा करते हैं कि शोहरत हो और उसके नज़दीक और उसके जैसों की निगाह में वक़अत (हैसियत) हो, फिर उलेमा और सुल्हा (विद्वानों और सज्जनों) के कत्ल का मौका मिले और ऐसे अब मौजूद और ज़ाहिर हैं। और कभी उलेमा और सुल्हा के इलाज में भी खैर-ख्वाही करते हैं और यह भी फरेब है कि मक़सूद (उद्देश्य) साथ बंधन है फिर जिस आलिम या दीनदार का कत्ल मक़सूद है उसकी राह मिलना, और यह उनका बड़ा मकर है। फिर अपने ज़माने का एक वाकया (घटना) एक सिका मोअतमिद (विश्वसनीय और भरोसेमंद) की ज़बानी बयान फ़रमाया कि मिस्र में एक रईस के यहाँ एक यहूदी तबीब (हकीम) था। रईस ने किसी बात पर नाराज़ होकर उसे निकाल दिया। वह खुशामदें करता रहा यहाँ तक कि रईस राज़ी हो गया। कुफ्र (हकीम) वक़्त का मुंतज़िर रहा। फिर रईस को कोई सख़्त मर्ज़ (बीमारी) हुआ। मैं तबीब-ए-मगरीबी (पश्चिमी हकीम) से तिब पढ़ रहा था; लोग उन्हें बुलाने आए। उन्होंने उज़्र (बहाना) किया लेकिन लोगों ने इसरार (ज़िद) किया, तो वे गए

और मुझे फरमा गए कि मेरे आने तक बैठे रहना। थोड़ी देर हुई थी कि कांपते थरथराते वापस आए। मैंने कहा "खैर है?" फरमाया "मैंने पूछा कि यहूदी ने क्या नुस्खा दिया। मालूम हुआ कि वह रईस का काम तमाम कर चुका है। मैं अंदर नहीं गया कि एक तो उसके बचने की उम्मीद नहीं थी।" |

---

(१) अल-मदखल इब्न अल-हज द्वारा, अध्याय: नाई और काफिर चिकित्सक का सेवक, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, २/१६४-१६५। (२) अल-मदखल इब्न अल-हज द्वारा, अध्याय: नाई और काफिर चिकित्सक का सेवक, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, २/१६४-१६६।

पृष्ठ २४१/६७४

| كل العداوة قد ترجى ازالتها الا عداوة من عاداك في الدين (۱) | ہر عداوت کے ازالے کے لئے امید کی جاسکتی ہے سوائے اس شخص کے جو تیرے ساتھ دین میں عداوت رکھے۔ |

پھر فرمایا :

| وقد يستعملون النصح في بعض الناس ممن لا خطر لهم في الدين ولا علم وذالك ايضا من الغش لانهم لو لم ينصحوا لما حصلت لهم الشهرة بالمعرفة بالطب ولتعطل عليهم معاشهم وقد ينفطون لغشهم ومن غشهم نصحهم لبعض انباء الدنيا ليشتهروا بذلك وتحصل لهم الحظوة عندهم وعند كثير ممن شابههم ويتسلطون بسبب ذلك على قتل العلماء والصالحين وهذا النوع موجود ظاهر، وقد ينصحون العلماء و الصالحين وذلك منهم غش ايضا لانهم يفعلون ذلك لكي تحصل لهم الشهرة وتظهر ضعتهم فيكون سبباً الى اتلاف من يريدون اتلافه منهم وهذا منهم مكر عظيم (۲)۔ | یعنی وہ کبھی عوام کے علاج میں خیر خواہی کرتے ہیں اور یہ بھی ان کا مکر ہے کہ ایسا نہ کریں تو شہرت کیسے ہو روٹیوں میں فرق آئے اور کبھی ان کے فریب پر لوگ چرچ جائیں، یونہی یہ فریب ہے کہ بعض رئیسوں کا علاج اچھا کرتے ہیں کہ شہرت اور اس کے نزدیک اور اس جیسوں کی نگاہ میں وقعت ہو پھر علماء و صلحاء کے قتل کا موقع ملے اور ایسے اب موجود و ظاہر ہیں اور کبھی علماء و صلحاء کے علاج میں بھی خیر خواہی کرتے ہیں اور یہ بھی فریب ہے کہ مقصود ساتھ بندھن ہے پھر جس عالم یا دیندار کا قتل مقصود ہے اس کی راہ ملنا اور یہ ان کا بڑا مکر ہے پھر اپنے زمانے کا ایک واقعہ ثقہ معتمد کی زبانی بیان فرمایا کہ مصر میں ایک رئیس کے یہاں ایک یہودی طبیب تھا رئیس نے کسی بات پر ناراض ہو کر اسے نکال دیا وہ خوشامدیں کرتا رہا یہاں تک کہ رئیس راضی ہو گیا کفر وقت کا منتظر رہا پھر رئیس کو کوئی سخت مرض ہوا، میں طبیب مغربی سے طب پڑھ رہا

تھا لوگ انھیں بلانے آئے انھوں نے عذر کیا لوگوں نے اصرار کیا، گئے، اور مجھے فرما گئے میرے آنے تک بیٹھے رہنا، تھوڑی دیر ہوئی تھی کہ کانپتے تھر تھراتے واپس آئے ، میں نے کہا خیر ہے۔ فرمایا میں نے پوچھا کہ یہودی نے کیا نسخہ دیا ، معلوم ہوا کہ وہ رئیس کا کام تمام کر چکا ، میں اندر نہ گیا کہ ایک تو اس کے بچنے کی امید نہیں۔ |

---

(۱) المدخل لابن الحاج فصل في المزين وسائس الطبيب الكافر دار الكتاب العربى بيروت ۲/ ١٦٤-١٦٥ (۲) المدخل لابن الحاج فصل في المزين وسائس الطبيب الكافر دار الكتاب العربى بيروت ۲/ ١٦٤-١٦٦

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Then there was the fear that the Jew might blame me for not saving the chief until tomorrow. That is exactly what happened; he passed away by morning. Then he said that some people associate a Muslim physician with a non-Muslim (Kafir) physician, showing the prescription given by the latter to the former, thinking that this way they are safe from his deception and see no harm in it.

He said: "And this is also nothing for several reasons: First, the Muslim may follow some of what he [the non-Muslim physician] prescribes. Second, it involves following others in it. Third, it involves assisting them in their disbelief (Kufr) through what is given to them [fees]. Fourth, it involves humiliation of the Muslim before them. Fifth, it involves glorifying their status, especially if the patient is a leader. The Legislator (Peace and Blessings be upon him) commanded the belittling of their status, and this is the opposite." This is nothing for several reasons. One is that it's possible that the medicine recommended by the non-Muslim might not seem harmful to the Muslim physician at that time. Then, following this example, other Muslims will also seek treatment from non-Muslims. The fees, etc., given to him will be aid for his disbelief. The Muslim will have to show humility before him. Through the referral for treatment, the prestige of the non-Muslim will increase, especially if the patient is a leader. Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah Almighty be upon him) commanded to belittle them, and this is contrary to that.

Then he said: "Moreover, what results from it of intimacy and affection for them, even if small, except for those whom Allah protects—and they are few—is not from the character of the people of religion." Then, along with all these reasons, it is that intimacy and some love for them arise from it, even if it is a little, except for those whom Allah keeps safe, and they are very few. And intimacy with a non-Muslim is not the dignity of the people of religion.

Then he said: "And along with that, there is fear for the religion of some Muslims who seek medical treatment from them." Along with all these evils, the severe calamity is that sometimes there is fear for the faith (Iman) of the one seeking treatment from them.

---

1 Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Chapter on the barber and the servant of the non-Muslim physician, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 2/117-118. 2 Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Chapter on the barber and the servant of the non-Muslim physician, Dar al-Kutub al-

Arabi, Beirut, 2/120. 3 Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Chapter on the barber and the servant of the non-Muslim physician, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 2/120.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

फिर यह डर था कि कहीं यहूदी मुझ पर यह इल्ज़ाम न लगा दे कि उसने कल तक रईस को नहीं बचाया, वही हुआ कि सुबह तक उसका देहांत हो गया। फिर फ़रमाया कि कुछ लोग काफ़िर हकीम के साथ मुसलमान हकीम को भी शामिल करते हैं कि जो नुस्खा वह बताए वह मुसलमान को दिखा लें, इस तरह वे उसके धोखे से सुरक्षित समझते हैं और इसमें कोई हर्ज नहीं जानते।

फ़रमाया: "और यह भी कई कारणों से कुछ नहीं है: पहला यह कि मुसलमान उसके बताए हुए कुछ निर्देशों पर अमल कर सकता है। दूसरा यह कि इसमें दूसरों का अनुसरण है। तीसरा यह कि उन्हें जो दिया जाता है [फीस], उसके द्वारा उनके कुफ्र (अविश्वास) में उनकी सहायता करना है। चौथा यह कि इसमें उनके सामने मुसलमान की ज़िल्लत है। पांचवां यह कि उनकी शान को बढ़ाना है, विशेष रूप से यदि रोगी कोई रईस हो। शरीयत के कानून निर्माता (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने उनकी प्रतिष्ठा कम करने का आदेश दिया है, जबकि यह उसका उल्टा है।" यह कई वजहों से कुछ नहीं है, एक तो यह संभव है कि जो दवा काफ़िर ने बताई, उस वक्त मुसलमान हकीम के ख्याल में उसका नुकसान न आए। फिर उसे देखा-देखी और मुसलमान भी काफ़िर से इलाज कराएंगे। फीस आदि जो उसे दी जाएगी, वह उसके कुफ्र पर मदद होगी। मुसलमान को उसके लिए विनम्रता दिखानी होगी। इलाज की सिफारिश से काफ़िर की शान बढ़ेगी, खासकर अगर मरीज रईस हो। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनका रुतबा कम रखने का हुक्म दिया है और यह उसके उलट है।

फिर फ़रमाया: "इसके अलावा, उनसे जो लगाव और प्रेम पैदा होता है, चाहे वह थोड़ा ही क्यों न हो, सिवाय उनके जिन्हें अल्लाह सुरक्षित रखे - और वे बहुत कम हैं - यह दीनदारों के अख़लाक़ (चरित्र) में से नहीं है।" फिर इन सब वजहों के साथ यह है कि इससे उनके साथ लगाव और कुछ प्यार पैदा हो जाता है, चाहे वह थोड़ा ही क्यों न हो, सिवाय उसके जिसे अल्लाह सुरक्षित रखे और वे बहुत कम हैं, और काफ़िर से लगाव दीन वालों की शान नहीं।

फिर फ़रमाया: "और इसके साथ ही, उन मुसलमानों के दीन के लिए भी खतरा है जो उनसे इलाज कराते हैं।" इन सब बुराइयों के साथ कड़ी आफ़त यह है कि कभी उनसे इलाज कराने वाले के ईमान पर अंदेशा होता है।

---

1 अल-मदखल, इब्न अल-हाज, खंड: नाई और काफ़िर हकीम के खादिम के बारे में, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 2/117-118। 2 अल-मदखल, इब्न अल-हाज, खंड: नाई और काफ़िर हकीम के

खादिम के बारे में, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 2/120। 3 अल-मदखल, इब्न अल-हाज, खंड: नाई और काफ़िर हकीम के खादिम के बारे में, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 2/120।

पृष्ठ 242 का 674

پھر یہ اندیشہ کہ کہیں یہودی میرے ذمے نہ رکھ دے رئیس کل تک نہ بچے گا، وہی ہوا کہ صبح تک اس کا انتقال ہو گیا، پھر فرمایا کہ بعض لوگ کافر طبیب کے ساتھ مسلمان طبیب کو بھی شریک کرتے ہیں کہ جو نسخہ وہ بتائے مسلمان کو دکھا لیں، یوں اس کے مکر سے امن سمجھتے ہیں اور اس میں کچھ حرج نہیں جانتے۔

فرمایا: وھذا لیس بشیئ ایضاً من وجوہ الاول ان المسلم قد یفعل عن بعض ما وصفہ الثانی ما فیہ اقتداء الغیر بہ الثالث ما فیہ الاعانۃ لھم علی کفرھم بما یعطیہ لھم الرابع ما فیہ ذلۃ المسلم لھم الخامس ما فیہ تعظیم شانھم سیما ان کان المریض رئیسا وقد امر الشارع علیہ الصلوۃ والسلام بتصغیر شانھم وھذا عکسہ ۔۱۸ یہ بوجوہ کچھ نہیں، ایک تو ممکن کہ جو دوا کافر نے بتائی اس وقت مسلمان طبیب کے خیال میں اس کا ضرر نہ آئے پھر اس کو دیکھا دیکھی اور مسلمان بھی کافر سے علاج کرائیں گے۔ فیس وغیرہ جو اسے دی جائے وہ اس کے کفر پر مدد ہوگی، مسلمان کو اس کے لئے تواضع کرنی پڑے گی، علاج کی ناسوری سے کافر کی شان بڑھے گی خصوصاً اگر مریض رئیس تھا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کی تحقیر کا حکم دیا اور یہ اس کا عکس ہے۔

پھر فرمایا: ثم مع ذلك ما یحصل من الانس والولھم وان قل الامن عصم اللہ وقلیل ماھم ولیس ذلك من اخلاق اھل الدین ۔۲۸ پھر ان سب وجوہ کے ساتھ یہ ہے کہ اس سے ان کے ساتھ انس اور کچھ محبت پیدا ہو جاتی ہے اگرچہ تھوڑی ہی سہی سوا اس کے جسے اللہ محفوظ رکھے اور وہ بہت کم ہیں اور کافر سے انس اہل دین کی شان نہیں۔

پھر فرمایا: ومع ذلك يخشى على دين بعض من يستطبهم من المسلمين ۔[38] ان سب قباحتوں کے ساتھ سخت آفت یہ ہے کہ کبھی ان سے علاج کروانے والے کے ایمان پر اندیشہ ہوتا ہے۔

---

1 المدخل لابن الحاج فصل في المزين وسائس الطبيب الكافر دار الكتب العربى بيروت ۲/ ۱۱۷-۱۱۸

2 المدخل لابن الحاج فصل في المزين وسائس الطبيب الكافر دار الكتب العربى بيروت ۲/ ۱۲۰ 3

المدخل لابن الحاج فصل في المزين وسائس الطبيب الكافر دار الكتب العربى بيروت ۲/ ۱۲۰

Then he narrated the incident of some of his trustworthy and reliable religious brothers that a sickness occurred at their place. The patient insisted on turning to a Jewish physician; they called him, and he continued treating him. One day, the patient saw someone in a dream saying to him that the ancient religion is that of Moses (peace and blessings be upon him), and one should adopt it, and he kept talking nonsense like this. He (the patient) woke up trembling and fearful and vowed that he (the doctor) would never enter his house again. Even on the way, wherever he would meet him, he would change his path lest his ill-effects reach him. The Imam says:

"This person was shown mercy because he was under special care. There is fear for one who seeks medical treatment from them (disbelievers) and is not under such care that he may perish along with them. Even if there were nothing else but the fear of this dangerous matter, it would have been mandatory to abandon it, let alone with the presence of other abominations mentioned before." 1

Upon this gentleman, mercy was shown in this way because he was under [divine] favor. For one who is not so, and gets treated by them, there is a fear of perishing with them. In their treatment, if there were nothing besides this severe dangerous fear, then abandoning it would have been necessary to this extent, let alone along with other atrocities that have been mentioned.

After these exquisite statements of the well-wishing Imam (may Allah's mercy be upon him), there is no need for more. Particularly for the great scholars of religion, the incident of Imam Maziri (may Allah's mercy be upon him) is a further support of the danger. He fell ill, and there was a Jewish physician; he would recover, and then the disease would recur. This happened several times. Finally, he called him in private and inquired. He (the physician) said, "If you ask the truth, in our view there is no deed more rewarding than taking an Imam like you away from the hands of Muslims." The Imam dismissed him, and the Almighty Lord granted him healing. Then the Imam turned his attention towards medicine and wrote books on it, making students skillful physicians, and forbade Muslims from ever getting treated by a disbelieving physician. Polytheists are like Jews in that the Great Quran has described both together as the fiercest enemies of Muslims, and the verse "they will not spare any effort to corrupt you" (Surah Al-Imran, 118) was said for disbelievers in general.

The idea of a woman not leaving a marriage after apostatizing is contrary to all books of Zahir al-Riwayah, all core texts, and all common commentaries and ancient fatwas, yet it is in accordance with all of them. It is contrary to the formal (Suri) opinion and in accordance with the essential (Zaruri) opinion. The difference between the essential and formal opinions can be found in my treatise 'Ajal al-A'lam bi-an al-Fatwa Mutlaqan 'ala Qawl al-Imam' (a completely clear and obvious declaration that fatwa is given absolutely according to the Imam's opinion. Note) in my fatwas.

1 Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, in the chapter regarding the barber and the groom of the disbelieving physician, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut 4/120. Page 243 of 674

फिर उन्होंने अपने कुछ विश्वसनीय और भरोसेमंद धार्मिक भाइयों की एक घटना बयान की कि उनके यहाँ बीमारी हुई। मरीज़ ने एक यहूदी हकीम (चिकित्सक) के पास जाने पर ज़ोर दिया, उन्होंने उसे बुलाया और वह इलाज करता रहा। एक दिन मरीज़ ने सपने में देखा कि कोई उससे कह रहा है कि मूसा अलैहिस्सलाम का धर्म ही प्राचीन धर्म है, उसी को अपनाना चाहिए और इसी तरह की बेकार बातें करता रहा। वह डरते और काँपते हुए जागे और प्रण किया कि अब वह मेरे घर नहीं आ पाएगा। रास्ते में भी वह जहाँ मिलता, वह अपना रास्ता बदल लेते कि कहीं उसकी शामत उन तक न पहुँच जाए। इमाम फरमाते हैं:

"इस व्यक्ति पर इसलिए दया की गई क्योंकि वह विशेष कृपा का पात्र था। जो उनकी देखरेख में न हो और उनसे इलाज कराए, उसके बारे में डर है कि वह उनके साथ ही नष्ट हो जाए। यदि इस खतरनाक मामले के डर के अलावा और कुछ भी न होता, तो भी इसे छोड़ना अनिवार्य होता, फिर पहले बताई गई अन्य बुराइयों की उपस्थिति में तो और भी आवश्यक है।" 1

इन साहब पर तो इस प्रकार दया हुई क्योंकि वे ईश्वर की विशेष कृपा में थे। जो ऐसा न हो और उनसे इलाज कराए तो डर है कि वह उनके साथ ही तबाह हो जाए। उनके इलाज में इस गंभीर खतरनाक डर के अलावा और कुछ न होता तो भी इतनी बात ही इसे छोड़ने के लिए काफी थी, न कि उन अन्य घृणित कार्यों के साथ जिनका ज़िक्र हो चुका है।

इमाम नासेह (अल्लाह उन पर रहम करे) के इन बेहतरीन बयानों के बाद और अधिक की आवश्यकता नहीं है। विशेष रूप से धर्म के बड़े विद्वानों के लिए इमाम माज़िरी (अल्लाह उन पर रहम करे) की घटना खतरे का एक और प्रमाण है। वे बीमार हुए, एक यहूदी चिकित्सक इलाज कर रहा था; वे ठीक हो जाते फिर बीमारी वापस आ जाती। ऐसा कई बार हुआ। अंत में उन्होंने उसे अकेले में बुलाकर पूछा। उसने कहा, "अगर आप सच पूछें, तो हमारे नज़दीक इससे बड़ा कोई पुण्य का कार्य नहीं है कि आप जैसे इमाम को मुसलमानों के हाथों से छीन लूँ।" इमाम ने उसे भगा दिया, और अल्लाह तआला ने शिफ़ा (स्वास्थ्य) बख्शी। फिर इमाम ने चिकित्सा (तिब) की ओर ध्यान दिया और उसमें किताबें लिखीं और छात्रों को कुशल चिकित्सक बनाया, और मुसलमानों को मना कर दिया कि कभी किसी काफिर चिकित्सक से इलाज न कराएं। मुशरिक (मूर्तिपूजक) भी यहूदियों के समान हैं क्योंकि कुरान अज़ीम ने दोनों को एक साथ मुसलमानों का सबसे कट्टर दुश्मन बताया है और "वे

तुम्हारी बर्बादी में कोई कसर नहीं छोड़ेंगे" (सूरह अल-इमरान, 118) तो आम काफिरों के लिए फरमाया है।

स्त्री का मुर्तद (धर्मत्यागी) होकर निकाह से बाहर न निकलना तमाम ज़ाहिर-उर-रिवाया की किताबों, सभी मूल ग्रंथों (मुतून), सामान्य व्याख्याओं (शुरूहात) और प्राचीन फतवों के खिलाफ है, फिर भी सबके अनुकूल है। यह 'कौल-ए-सूरी' (औपचारिक मत) के खिलाफ है और 'कौल-ए-ज़रूरी' (अनिवार्य मत) के अनुकूल है। 'कौल-ए-ज़रूरी' और 'सूरी' के बीच का अंतर मेरे रिसाले (लेख) 'अजल अल-आलाम बि-अन अल-फतवा मुतलकہ अला कौल अल-इमाम' (यह बिल्कुल स्पष्ट और साफ़ घोषणा है कि फतवा पूर्णतः इमाम के मत पर दिया जाता है। त.) में मिलेगा, जो मेरे फ़तावा में है।

1 अल-मदखल, इब्न अल-हाज्ज, काफ़िर चिकित्सक के नाई और सारथी के अध्याय में, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत 4/120। पृष्ठ 243 का 674

پھر اپنے بعض ثقہ معتمد برادرانِ دینی کا واقعہ بیان فرمایا کہ ان کے یہاں بیماری ہوئی مریض نے ایک یہودی طبیب کی طرف رجوع پر اصرار کیا ، انھوں نے اسے بلایا ، وہ علاج کرتا رہا ایک دن اسے خواب میں دیکھا کہ ان سے کہتا ہے کہ موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کا دینِ قدیم ہے اسی کو اختیار کرنا چاہئے، اور یو ہیں میں کیا کیا بکتا رہا، یہ ترساں و لرزاں جاگے اور عہد کرلیا کہ اب وہ میرے گھر نہ آنے پائے راستے میں بھی وہ جہاں ملتا یہ اور راہ ہو جاتے کہ مبادا اس کا وبال انھیں پہنچے، امام فرماتے ہیں :

فهذا قد رحم بسبب انه كان معتنى به فيخاف من استطبهم ولم يكن معتنى به ان يهلك معهم ولولم يكن فيه الا الخوف من هذا الامر الخطر لكان متعينا تركه فكيف مع وجود ما تقدم ۔ ۱

ان صاحب پر تو یوں رحمت ہوئی کہ زیرِ عنایت تھے جو ایسا نہ ہو اور ان سے علاج کرائے اس پر خوف ہے کہ ان کے ساتھ ہلاک ہو جائے ان کے علاج میں اس شدید خطرناک خوف کے سوا اور کچھ نہ ہوتا تو اس قدر سے اس کا ترک لازم ہوتا نہ کہ اور شناعتوں کے ساتھ جن کا ذکر گزرا۔

ان امامِ ناصح رحمۃ اللہ تعالیٰ کے ان نفیس بیانوں کے بعد زیادت کی حاجت نہیں اور بالخصوص علمائے عظامئے دین کے لئے زیادہ خطر کا مؤید امام مارزی رحمۃ اللہ تعالیٰ کا واقعہ ہے علیل ہوئے ایک یہودی معالج تھا اچھے ہو جاتے پھر مرض عود کرتا کئی بار یو ہیں ہوا، آخر اسے تنہائی میں بلا کر دریافت فرمایا اس نے کہا اگر آپ سچ پوچھتے ہیں تو ہمارے نزدیک اس سے زیادہ کوئی کارِ ثواب نہیں کہ آپ جیسے امام کو مسلمانوں کے ہاتھ سے کھودوں، امام نے اسے دفع

فرمایا، مولیٰ تعالیٰ نے شفا بخشی، پھر امام نے طب کی طرف متوجہ فرمائی اور اس میں تصانیف کیں اور طلبہ کو حاذق اطباء کر دیا اور مسلمانوں کو ممانعت فرمادی کہ کافر طبیب سے کبھی علاج نہ کرائیں، یہود کے مثل مشرکین ہیں کہ قرآن عظیم نے دونوں کو ایک ساتھ مسلمانوں کا سب سے سخت تر دشمن بتایا اور "لَا یَاْلُوْنَکُمْ خَبَالًا" تو عام کفار کے لئے فرمایا۔

عورت کا مرتد ہو کر نکاح سے نہ نکلنا تمام کتب ظاہر الروایہ و جملہ متون و عام شروح و فتاوٰی قدیمہ سب کے خلاف ہے اور سب کے موافق، خلاف ہے قولِ صوری کے اور موافق ہے قولِ ضروری کے، قولِ ضروری اور صوری کا فرق میرے رسالہ اجل الاعلام بان الفتوٰی مطلقاً علی قول الامام (بالکل ظاہر اور واضح اعلان ہے کہ فتویٰ دینا علی الاطلاق امام کے قول پر ہے۔ ت) میں ملے گا کہ میرے فتاویٰ

١ المدخل لابن الحاج في فصل في المزين وسائس الطبيب الكافر دار الكتب العربي بيروت ٤ / ١٢٠

Fatawa Razawiyya, Volume 21

It was published in the first volume, and its statement must align with my fatwa which was written in response to the question from Aligarh; its copy will be presented. This ruling applies only to marriage; all other rulings of apostasy will remain in force. She will not inherit from her husband, nor will the husband inherit from her if she did not apostatize during her terminal illness. Furthermore, it will be forbidden (haram) for the husband to touch her until she returns to Islam. The Alamgiri (Fatawa Alamgiri) is not devoid of the intent of the mentioned issue; see the chapter on Marriage of Disbelievers (Nikah al-Kuffar):

[Arabic Text]: If a married woman utters words of disbelief on her tongue to provoke her husband, or to remove herself from his bond, or to necessitate a new dower (mahr) upon him through a fresh marriage, she becomes forbidden to her husband. She should then be forced to return to Islam. Any judge (qadi) has the right to renew the marriage with a minimal amount, even if it's one dinar, whether she is displeased or pleased. She is not permitted to marry anyone other than her husband. Al-Hinduwani said, "I have adopted this," and Abu al-Layth said, "And we act upon this." Similarly mentioned in al-Timurtashi.

[Urdu Translation]: If a married woman utters words of disbelief to enrage her husband, or to get herself out of his marriage, or so that a new mahr becomes due to her upon a new marriage, she will become forbidden for her husband. Then she will be forced to accept Islam. Every judge is authorized to re-marry her for a very nominal thing, even if it is just one gold coin (ashrafi), whether the woman is angry or pleased. There is no provision for the woman to marry someone other than her husband. Faqih Hinduwani said, "I adopt this view," and Faqih Abu al-Layth said, "We act upon this." It is mentioned similarly in Timurtashi. (T)

In its explanation in Durr al-Mukhtar, it says:

[Arabic Text]: They (jurists) have explicitly stated she should be given seventy-five lashes (ta'zir) and forced to return to Islam and to renew the marriage with a simple dower like a dinar. This is the fatwa and it is preferable.

[Urdu Translation]: The honorable jurists have clarified that the woman should be punished with seventy-five lashes, forced to return to Islam, and a new marriage should be conducted with a very nominal dower, such as one gold coin etc., and the fatwa is on this. (T)

These rulings are contrary to the school of thought when they become apostates; the marriage is immediately annulled because the apostasy of one of them is an immediate annulment.

---

[1] Fatawa Hindiyya, Book of Marriage, Chapter Ten, Noorani Kutub Khana Peshawar, 1/339. [2] Durr al-Mukhtar, Book of Marriage, Chapter on Marriage of Disbelievers, Matba' Mujtabai Delhi, 1/210. Note (F): The treatise "Ajal al-A'lam" in Fatawa Razawiyya, Raza Foundation Lahore, Volume 1, page 95.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

जिल्द अव्वल 'फ़' में प्रकाशित हुआ और उसका कथन मेरे उस फ़तवे के अनुकूल होना ज़रूरी है जो अलीगढ़ के सवाल के जवाब में लिखा गया था; उसकी नकल पेश की जाएगी। यह हुक्म सिर्फ़ निकाह में है, बाकी इर्तदाद (धर्मत्याग) के तमाम अहकाम लागू होंगे। न वह शौहर की विरासत पाएगी और न शौहर उसका, अगर वह अपनी मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) में मुर्तद (धर्मत्यागी) न हुई हो। इसके अलावा, जब तक वह इस्लाम न लाए, शौहर के लिए उसे हाथ लगाना हराम होगा। आलमगीरी (फ़तावा आलमगीरी) ज़िक्र किए गए मसले की मंशा से खाली नहीं है, 'बाबु निकाहिल कुफ़्फ़ार' (काफ़िरों के निकाह का अध्याय) में देखें:

[अरबी पाठ]: यदि किसी विवाहित महिला ने अपने पति को क्रोध दिलाने के लिए, या स्वयं को उसके बंधन से मुक्त करने के लिए, या फिर से निकाह होने पर नया महर प्राप्त करने के लिए अपनी ज़बान से कुफ़्र (अविश्वास) के शब्द कहे, तो वह अपने पति पर हराम हो जाएगी। फिर उसे इस्लाम स्वीकार करने के लिए मजबूर किया जाएगा। हर काज़ी (न्यायाधीश) के लिए जायज़ है कि वह बहुत ही मामूली चीज़ से, चाहे वह एक दीनार ही क्यों न हो, उसका दोबारा निकाह करा दे, चाहे औरत नाराज़ हो या राज़ी। औरत के लिए यह गुंजाइश नहीं है कि वह अपने शौहर के अलावा किसी और से निकाह करे। फ़क़ीह हिंदुवानी ने फ़रमाया कि मैं इसी को अपनाता हूँ, फ़क़ीह अबू लैस ने फ़रमाया कि हम इसी पर अमल करते हैं। इसी तरह तुमुरताशी में भी ज़िक्र है।

[उर्दू अनुवाद]: यदि किसी विवाहित स्त्री ने अपने पति को गुस्सा दिलाने के लिए, या खुद को उससे अलग करने के लिए, या इस उद्देश्य से कि नए निकाह पर महर वाजिब हो, अपनी ज़बान से कुफ़्र के शब्द निकाले, तो वह अपने पति पर हराम हो जाएगी। फिर उसे इस्लाम लाने पर मजबूर किया जाएगा। हर काज़ी को अधिकार है कि वह बिल्कुल मामूली चीज़ से उसका दोबारा निकाह पढ़ा दे, चाहे वह एक अशर्फी ही क्यों न हो, चाहे औरत नाराज़ हो या राज़ी। औरत के लिए यह गुंजाइश नहीं कि वह अपने पति के सिवा किसी और से निकाह करे। फ़क़ीह हिंदुवानी ने कहा, "मैं इसी को चुनता हूँ," फ़क़ीह अबू लैस ने कहा, "हम इसी पर अमल करते हैं," वैसा ही तुमुरताशी में वर्णित है। (त)

इसी के बयान में दुर्रे मुख़्तार में है:

[अरबी पाठ]: उन्होंने (फ़क़ीहों ने) स्पष्ट किया है कि उसे पचहत्तर कोड़े की सज़ा (ताज़ीर) दी जाए और इस्लाम लाने और मामूली महर जैसे दीनार के साथ निकाह के नवीनीकरण के लिए मजबूर किया जाए, और इसी पर फ़तवा है और यही पसंदीदा है।

[उर्दू अनुवाद]: फ़ुक़हा-ए-किराम ने स्पष्ट रूप से फ़रमाया है कि औरत को पचहत्तर कोड़ों की सज़ा दी जाए, इस्लाम लाने पर मजबूर किया जाए, और बिल्कुल मामूली महर के साथ नया निकाह किया जाए जैसे एक अशर्फी आदि, और इसी पर फ़तवा है। (त)

ये अहकाम उसी तरह मज़हब के खिलाफ हैं जब वे मुर्तद होते हैं, निकाह तुरंत निरस्त हो जाता है क्योंकि उनमें से किसी एक का इर्तदाद (धर्मत्याग) तुरंत निकाह को खत्म कर देता है।

---

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुन निकाह, अध्याय 10, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 1/339। [2] दुर्रे मुख़्तार, किताबुन निकाह, काफ़िर के निकाह का अध्याय, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/210। नोट (फ़): रिसाला अजल-उल-आलाम फ़तावा रज़विया, रज़ा फाउंडेशन लाहौर, जिल्द 1 के पृष्ठ 95 पर मौजूद है।

पृष्ठ 244 (674 में से)

جلد اول ف میں طبع ہوا اور اس کا قول ضروری کے موافق ہونا میرے فتوے سے کہ بجواب سوال علی گڑھ لکھا ظاہر اس کی نقل حاضر ہو گی اور یہ حکم صرف نکاح میں ہے باقی تمام احکام ارتداد جاری ہوں گے، نہ وہ شوہر کا ترکہ پائے گی نہ شوہر اس کا اگر اپنے مرض الموت میں مرتدہ نہ ہوئی ہو، نیز جب تک وہ اسلام لائے شوہر کو اسے ہاتھ لگانا حرام ہوگا، عالمگیری منشاء مسئلہ مذکورہ سے خالی نہیں باب نکاح الکفار میں دیکھئے:

لو اجرت کلمۃ الکفر علی لسانھا مغایظۃ لزوجھا او اخراجا لنفسھا عن حبالتہ او لاستیجاب المہر علیہ بنکاح مستانف تحرم علی زوجھا فتجبر علی الاسلام ولکل قاض ان یجدد النکاح بادنی شیئ ولو بدینار سخطت او رضیت ولیس لھا ان تتزوج الا بزوجھا قال الھندوانی اخذ بھذا قال ابو اللیث وبہ ناخذ کذا فی التمرتاشی[1]۔

اگر کسی منکوحہ عورت نے اپنی زبان پر کلمہ کفر جاری کیا اپنے شوہر کو طیش دلاتے ہوئے یا اپنی ذات کو اس سے باہر کرنے کے لئے یا اس لئے کہ اس پر جدید نکاح سے مہر واجب ہو تو وہ اپنے شوہر پر حرام ہو جائے گی پھر اسے اسلام لانے پر مجبور کیا جائے گا، اور ہر قاضی کے جائز ہے کہ وہ بالکل کسی معمولی چیز سے دوبارہ اس کا نکاح پڑھا دے اگرچہ ایک اشرفی ہی کیوں نہ ہو، چاہے عورت ناراض ہو یا راضی، اور عورت کے لئے یہ گنجائش نہیں کہ اپنے شوہر کے علاوہ کسی اور سے نکاح کرے، فقیہ ہندوانی نے فرمایا کہ میں اسی کو اختیار کرتا ہوں، فقیہ ابو اللیث نے فرمایا کہ ہم اسی پر عمل کرتے ہیں، یونہی تمرتاشی میں مذکور ہے۔ (ت)

اسی کے بیان میں درمختار میں ہے:

صرحوا بتعزیرھا خمسۃ وسبعین وتجبر علی الاسلام وعلی تجدید النکاح بمہر یسیر کدینار وعلیہ الفتوی والوجیہۃ[2]۔

فقہاء کرام نے تصریح فرمائی کہ عورت کو پچھتر کوڑے سزا دی جائے اور اسلام لانے پر مجبور کیا جائے اور بالکل معمولی مہر سے جدید نکاح کیا جائے جیسے کہ ایک اشرفی وغیرہ، اور اسی پر فتوی ہے ولواجبہ (ت)

یہ احکام اسی طرح مذہب کے خلاف ہیں جب مرتدہ ہوتے ہیں نکاح فوراً فسخ ہو گیا کہ ارتداد احد ہما فسخ فی الحال

---

[1] فتاوی ہندیہ کتاب النکاح الباب العاشر نورانی کتب خانہ پشاور ۱ / ۳۳۹ [2] درمختار کتاب النکاح باب نکاح الکافر مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۲۱۰ ف: رسالہ اجل الاعلام فتاوی رضویہ، رضا فاؤنڈیشن لاہور جلد اول کے صفحہ ۹۵ پر موجود ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

(The turning away of either spouse from Islam immediately terminates the marriage. - Translator) Then, what is the meaning of it being impermissible for her to marry another after the waiting period (iddah), and what is the meaning of forcing a renewal of the first marriage? Why is it not permissible for her to choose not to marry anyone? And what is the meaning of every judge having the authority to fix even the lowest dowry (mahr) in this renewal? Dowry is the compensation for intimacy, and in compensatory contracts, mutual consent is a condition. I say: (I say) Rather, the statement of these great scholars which is adopted and is the basis for fatwa—which is the statement of the Imams of Bukhara and the fatwa of the Imams of Balkh (may Allah have mercy on them all)—and which this humble servant has chosen following the *Nahr al-Fa'iq* etc., is that the renewal of marriage is for precaution. Becoming forbidden to the husband does not cause the termination of marriage. Often a woman becomes forbidden for a period of time while the marriage remains intact, such as during prayer, fasting in Ramadan, i'tikaf, ihram, and menstruation and postnatal bleeding. Similarly, if one marries and has intimacy with his wife's sister, the wife becomes forbidden until he separates from her sister and her waiting period expires. In fact, sometimes she becomes forbidden forever without the marriage being dissolved, such as when the prohibition of affinity (hurmat-e-mushaharat) occurs, where separation is mandatory yet the marriage persists. Similarly, in the case of a woman whose passages become one (mufaddah), there is no fundamental defect in the marriage, yet the prohibition is eternal and permanent. The aforementioned issues have been clearly stated in *Al-Durr al-Mukhtar* and other major books, etc. (The mentioned issues have been elaborated in Al-Durr al-Mukhtar etc. - Translator). And Allah Almighty knows best. (Treatise "Al-Ramz al-Mursaf 'ala Su'al Maulana al-Sayyid Asaf" is finished.)

Page 245 of 674

(पति-पत्नी दोनों में से किसी एक का इस्लाम छोड़ देना तुरंत निकाह को समाप्त कर देता है। - अनु.) फिर इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) के बाद उसका किसी दूसरे से निकाह नाजायज़ होना क्या मानी रखता है और पहले पति से निकाह के नवीनीकरण (तजदीद-ए-निकाह) पर जबरदस्ती क्या मानी रखती है? यह क्यों जायज़ नहीं है कि वह किसी से भी निकाह न करे? और इस निकाह के नवीनीकरण में हर काज़ी को ज़बरदस्ती कम से कम मेहर (स्त्री-धन) तय करने का अधिकार मिलना क्या मानी रखता है? मेहर संभोग का मुआवज़ा है और मुआवज़े वाले अनुबंधों में आपसी सहमति शर्त है। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) बल्कि उन महान विद्वानों के उस कथन को, जो मान्य और फतवे का आधार है—जो बुखारा के इमामों का कथन और बलख के इमामों (अल्लाह उन पर रहम करे) का फतवा है—और जिसे इस फ़कीर ने नहर अल-फ़ाएक आदि के अनुसरण में अपनाया है, वह यह है कि निकाह का नवीनीकरण केवल एहतियात (सावधानी) के लिए है। पति पर हराम (वर्जित) हो जाना निकाह के अंत का कारण नहीं है। कई बार स्त्री एक निश्चित समय तक हराम हो जाती है जबकि निकाह बना रहता है, जैसे नमाज़, रमज़ान के रोज़े, एतिकाफ़, एहराम, और मासिक धर्म व प्रसव की स्थिति में। इसी प्रकार, जब पत्नी की बहन से निकाह करके निकटता कर ली जाए, तो पत्नी हराम हो जाती है जब तक कि वह अपनी बहन को अलग न कर दे और उसकी इद्दत न गुज़र जाए। यहाँ तक कि कभी हमेशा के लिए हराम हो जाती है और निकाह खत्म नहीं होता, जैसे 'हुरमत-ए-मुसाहरत' (ससुराली रिश्तों के कारण वर्जना) के लागू होने से, जहाँ अलगाव अनिवार्य है फिर भी निकाह कायम रहता है। और वह स्त्री जिसके दोनों रास्ते (मल-मूत्र द्वार) एक हो जाएँ(मुफ़ज़्ज़ाह), उसके निकाह में मूल रूप से कोई खराबी नहीं आती, जबकि हुरमत (वर्जना) स्थायी और सदैव के लिए होती है। उक्त मसलों की स्पष्ट व्याख्या अल्-दुर्र अल-मुख्तार आदि बड़ी किताबों में कर दी गई है। (उक्त मसले दुर्रे मुख्तार आदि में स्पष्ट हैं। - अनु.)। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (रिसाला "अल-रम्ज़ अल-मुर्सफ़ अला सुवाल मौलाना अल-सैय्यद आसफ़" समाप्त हुआ।)

पृष्ठ 245/674

(میاں بیوی دونوں میں سے کسی ایک کا اسلام سے روگردانی کرنا فوراً نکاح کو ختم کر دیتا ہے۔ ت) پھر بعد عدت دوسرے سے اسے نکاح ناجائز ہونا کیا معنی اور پہلے سے تجدید نکاح پر جبر کیا معنی، کیوں نہیں جائز کہ وہ کسی سے نکاح نہ کرے اور اس تجدید میں زبردستی ادنٰی سے ادنٰی مہر باندھنے کا ہر قاضی کو اختیار ملنا کیا معنی، مہر عوض بضع ہے اور معاوضات میں تراضی شرط اقول: (میں کہتا ہوں) بلکہ ان اکابر کے قول ماخوذ و مفتی بہ کو کہ قول ائمہ بخارا ہے فتوائے ائمہ بلخ رحمہم اللہ تعالٰی سے جسے فقیر نے باتباع نہر الفائق وغیرہ اختیار کیا بعد نہیں تجدید نکاح بنظرِ احتیاط ہے اور شوہر پر حرام ہو جانا موجب زوال نکاح نہیں، بارہا عورت ایک مدت تک حرام ہو جاتی ہے اور نکاح باقی ہے جیسے بحال نماز و روزہ رمضان و اعتکاف و احرام و حیض و نفاس، یو ہیں جبکہ زوجہ کی بہن سے نکاح کر کے قربت کرنے زوجہ حرام ہو گئی یہاں تک کہ اس کی بہن کو جدا کر دے اور اس کی عدت گزر جائے بلکہ کبھی ہمیشہ کے لئے حرام ہو جاتی ہے اور نکاح زائل نہیں جیسے حرمت مصاہرت طاری ہونے سے کہ متارکہ لازم ہے تو نکاح قائم ہے اور زن مفضاۃ کہ سبیلین ایک ہو جائیں نکاح میں اصل خلل نہیں، اور حرمت ابدی، دائم ہے والمسائل منصوص علیہا فی الدروغیرہ من الاسفار الخ (مسائل مذکورہ کی در مختار وغیرہ بڑی کتابوں میں صراحت کر دی گئی الخ۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ (رسالہ "الرمز المرصف علی سوال مولنا السید اصف" ختم شد)

Fatawa Rizvia Volume 21

Problem 87: From Wazir Ahmad, teacher at Maharana High School, Udaipur Mewar - 12 Muharram 1339 AH Is it permissible for a Muslim to eat offerings made to idols or Taziya or not?

The Answer: In the view of a Muslim, idols and Taziya cannot be equal, even though Taziya is also not permissible. Offerings to idols are the worship of someone other than God, while what is offered on a Taziya is a dedication (Niyaz) for the noble martyrs, although placing it on a Taziya is futile. How can the worship of idols and the dedication to the beloved of God be equal? Eating the former is forbidden (Haraam) for Muslims, and the latter should also not be eaten. And Allah Almighty knows best.

Problem 88: From Shahr Kuhnah, asked by Muhammad Khaliluddin Ahmad Sahib - 12 Muharram ul Haraam 1339 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: On the 8th of Muharram ul Haraam, the Rafidis (Shias) take out processions; during their march, if someone from the Ahl-e-Sunnat wa Jama'at sets up a drink station (Sabeel) and serves them sherbet, or provides them with tea, biscuits, or food, and some from the Ahl-e-Sunnat wa Jama'at are also included and eat and drink, how is this act, and how is it to give donations for this Sabeel etc.?

The Answer: Providing this Sabeel, food, tea, and biscuits for the gathering of the Rafidis, which is a gathering of cursing and vituperation, is impermissible and a sin, and giving donations for them is a sin. And the resurrection of those who join them will be with them.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever increases the numbers of a people is one of them."[1]	قال صلى الله تعالى عليه وسلم من كثر سواد قوم فهو منهم
And Allah Almighty said: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire."[2] (O people! Do not incline towards the oppressors or the fire will touch you.)	وقال الله تعالى "وَلَا تَرْكَنُوْا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ"
And He said: "And do not cooperate in sin and aggression."[3] (And do not help one another in matters of sin and excess.) (T)	وقال تعالى "وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ"

And Allah Almighty knows best.

[1] Kanz al-Ummal, with reference to ad-Daylami from Ibn Mas'ud, Hadith 24735, Mu'assasatu ar-Risalah Beirut, 9/22 [2] Al-Qur'an al-Karim 11/113 [3] Al-Qur'an al-Karim 5/2

फतावा रिज़विया जिल्द 21

मसला 87: वज़ीर अहमद, शिक्षक महाराणा हाई स्कूल, उदयपुर मेवाड़ की ओर से - 12 मुहर्रम 1339 हिजरी मूर्तियों या ताज़िया पर चढ़ाया गया प्रसाद मुसलमान को खाना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: मुसलमान की नज़र में बुत (मूर्ति) और ताज़िया बराबर नहीं हो सकते, हालाँकि ताज़िया भी जायज़ नहीं है। बुत पर चढ़ावा अल्लाह के सिवा किसी और की इबादत है, जबकि ताज़िया पर जो होता है वह महान शहीदों की नियाज़ (नज़राना) है, हालाँकि इसे ताज़िया पर रखना व्यर्थ है। बुत की पूजा और अल्लाह के महबूबों की नियाज़ कैसे बराबर हो सकती है? बुत का चढ़ावा खाना मुसलमानों के लिए हराम है, और ताज़िया वाला भी नहीं खाना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 88: शहर कुहना से, मुहम्मद खलीलउद्दीन अहमद साहब द्वारा पूछा गया - 12 मुहर्रम उल हराम 1339 हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि 8 मुहर्रम उल हराम को राफ़िज़ी (शिया) जुलूस निकालते हैं; गश्त के समय अगर कोई अहले सुन्नत व जमाअत (सुन्नी) शरबत की सबील लगाकर उन्हें शरबत पिलाए या उन्हें चाय, बिस्कुट या खाना खिलाए और उनमें कुछ अहले सुन्नत व जमाअत के लोग भी शामिल हों और खाएं-पिएं, तो यह अमल कैसा है और इस सबील वगैरह में चंदा देना कैसा है?

अल-जवाब: यह सबील और खाना, चाय, बिस्कुट जो राफ़िज़ियों के मजमे (भीड़) के लिए किए जाएं, जो तबरा (गाली-गलौज) और लानत का मजमा है, नाजायज़ और गुनाह हैं और उनमें चंदा देना गुनाह है। और उनमें शामिल होने वालों का हश्र (पुनरुत्थान) भी उन्हीं के साथ होगा।

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: जो कोई किसी जमाअत की संख्या बढ़ाए (और उसमें इज़ाफ़ा करे) तो वह उन्हीं में गिना जाएगा।[1]	قال صلى الله تعالى عليه وسلم من كثر سواد قوم فهو منهم
और अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: (लोगो!) ज़ालिमों की तरफ़ माईल न हो वरना तुम्हें आग छुएगी।[2]	وقال الله تعالى "وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ"
और अल्लाह तआला ने फरमाया: और गुनाह और ज़्यादती के मामलात में एक दूसरे की मदद न करो।[3] (त)	وقال تعالى "وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ"

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

[1] कंजुल उम्माल, बहवाला अद-दैलमी अन इब्न मसूद, हदीस 24735, मुअस्ससतु अर-रिसाला बेरुत, 9/22 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 11/113 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 5/2

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

مسئلہ ۸۷: از وزیر احمد مدرس مہارانا ہائی اسکول اودے پور میواڑ ۱۲ محرم ۱۳۳۹ھ بُت یا تعزیہ کا چڑھاو ا مسلمان کو کھانا جائز ہے یا نہیں ؟

الجواب: مسلمان کے نزدیک بُت اور تعزیہ برابر نہیں ہو سکتے اگرچہ تعزیہ بھی جائز نہیں، بُت کا چڑھاو ا غیر خدا کی عبادت ہے اور تعزیہ پر جو ہوتا ہے وہ حضرات شہدائے کرام کی نیاز ہے، اگرچہ تعزیہ پر رکھنا لغو ہے۔ بُت کی پوجا اور محبوبان خدا کی نیاز کیونکر برابر ہو سکتی ہے اس کا کھانا مسلمانوں کو حرام ہے، اور اس کا کھانا بھی نہ چاہئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۸۸: از شہر کُنہ مسئولہ محمد خلیل الدین احمد صاحب ۱۲ محرم الحرام ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ۸ محرم الحرام کو روافض جریدہ اٹھاتے ہیں گشت کے وقت ان کو اگر کوئی اہل سنت و جماعت شربت کی سبیل لگا کر شربت پلائے یا ان کو چائے بسکٹ یا کھانا کھلائے اور ان کی شمول میں کچھ اہلسنت و جماعت بھی ہوں اور کھائیں پئیں، تو یہ فعل کیسا ہے اور اس سبیل وغیرہ میں چندہ دینا کیسا ہے؟

الجواب: یہ سبیل اور کھانا چائے بسکٹ کہ رافضیوں کے مجمع کے لئے کئے جائیں جو تبر ا و لعنت کا مجمع ہے ناجائز و گناہ ہیں اور ان میں چندہ دینا گناہ ہے۔ اور ان میں شامل ہونے والوں کا حشر بھی انھیں کے ساتھ ہوگا۔

قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من کثر سواد قوم فھو منھم

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: جو کوئی کسی جماعت کو بڑھائے (اور اس میں اضافہ کرے) تو وہ انہی میں سے شمار ہوگا[1]

اور اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) ظالموں کی طرف مائل نہ وقال اللہ تعالیٰ "وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" ہو ورنہ تمہیں آگ چھوئے گی،[2]

نے فرمایا: اور گناہ اور زیادتی کے معاملات میں ایک دوسرے کی و قال تعالیٰ "وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" مدد نہ کرو۔[3] (ت)

واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

1 کنز العمال بحوالہ الدیلمی عن ابن مسعود حدیث ۲۴۷۳۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/ ۲۲ 2 القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳ 3 القرآن الکریم ۵/ ۲

Fatawa-e-Razawiyya Volume 21

Question 79: From the area of Lahore, Bada Bazar, asked by Allah Ditta Zargar, 16 Muharram 1339 AH. What do the scholars of Islam say regarding this issue: in the area of Mozang, Lahore, the Wahhabi and Deobandi sects have emphasized greatly, and even issued advertisements in various places, that taking out Taziya, setting up Sabeel (free water distribution), and taking out a horse (Zuljanah) during the days of Muharram al-Sharif is a severe sin. Please refute them, explain and receive reward.

The Answer: Setting up Sabeel is certainly permissible. Deobandis are certainly misguided and irreligious. However, Taziya is impermissible. Taking out a horse is an imitation, and to imitate sacred personalities is a mark of disrespect. And Allah Almighty knows best.

Question 90: Khalil-ur-Rahman Khan, member of Anjuman Khadim-us-Sajideen, Qazi Tola, 13 Safar 1339 AH. What do the scholars of Islam say regarding this issue: what is the ruling on going to make a grand reception for the upcoming procession of Gandhi, considering him a leader, i.e., a guide and mentor, and believing that he holds a high status and great honor, and that his arrival will purify the dust of the city? Also, some ignorant people have spread that whoever joins for any reason will absolutely become a disbeliever (Kafir). Is this true or a fabrication? Explain so that you may receive reward.

The Answer: Participating in this procession is Haram (forbidden). The intention to make it grand is ill-will towards Islam. The thought that his arrival will purify the city's dust is a denial of the word of the Majestic and Honorable (Allah). Going solely with the intention of watching the spectacle is by no means Kufr (disbelief), although it is also Haram. It is stated in Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar:

At-Tafarruju 'alal-Muharrami Haram.[1]	To be pleased with a forbidden act is forbidden. (T)

Whoever claimed that going absolutely leads to a ruling of Kufr has committed a mere fabrication. However, the Imams have classified such veneration as Kufr when it is done without compulsion. It is stated in Ashbah wa al-Naza'ir, Tanwir al-Absar, and Durr al-Mukhtar, etc.:

Law sallama 'alal-Dhimmi tabjeelan kafara.[2]	If someone offered greetings while venerating a Dhimmi infidel, he has become an infidel. (T)

[1] *Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar*, Book Introduction, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/31. [2] *Durr al-Mukhtar*, Book of Dislikes, Chapter on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/251.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

मसला 79: मौज़ा लाहौर बड़ा बाज़ार, सायल (पूछने वाले) अल्लाह दित्ता ज़रगर, 16 मुहर्रम 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि मौज़ा मज़ंग लाहौर में वहाबी और देवबंदी फ़िर्क़ों ने इस बात पर बहुत ज़ोर दे रखा है, बल्कि जगह-जगह इश्तिहार जारी किए हैं कि मुहर्रम शरीफ़ के दिनों में ताज़िया निकालना, सबील लगाना और घोड़ा निकालना सख़्त गुनाह है। कृपया उनका खंडन करें। बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: सबील लगाना यकीनन जाइज़ है। देवबंदी यकीनन गुमराह और बेदीन हैं, अलबत्ता ताज़िया ना-जाइज़ है। और घोड़ा निकालना नक़ल (नक़ल उतारना) है और बुज़ुर्गों की नक़ल उतारना बे-अदबी है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 90: ख़लीलुर रहमान ख़ान साहब, सदस्य अंजुमन ख़ादिम-उस-साजिदीन, क़ाज़ी टोला, 13 सफ़र 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि गांधी का जो जुलूस आने वाला है, उसे लीडर यानी हादी (पथप्रदर्शक) और रहबर समझकर, और यह जानकर कि उनका बड़ा रुतबा और बड़ी इज़्ज़त है, और उनके आने से शहर की ख़ाक पाक (पवित्र) हो जाएगी, उनका शानदार इस्तक़बाल (स्वागत) करने के लिए जाना कैसा है? और यह जो कुछ जाहिलों ने मशहूर किया है कि जो कोई भी किसी भी नीयत से जाएगा वह मुतलक़न (पूर्णत:) काफ़िर हो जाएगा, क्या यह सच है या इफ़्तेरा (मनगढ़ंत बात)? बयान करें ताकि अज्र-ओ-सवाब पाएं।

अल-जवाब: इस जुलूस में शिरकत (शामिल होना) हराम है और इसे शानदार बनाने की नीयत इस्लाम के प्रति दुर्भावना है। और उनके आने से शहर की धूल के पवित्र होने का विचार ज़ुल-जलाल वल-इकराम (अल्लाह) के कलाम की तक़ज़ीब (झुठलाना) है। और सिर्फ़ तमाशा देखने की नीयत से जाना हरगिज़ कुफ़्र नहीं है, अलबत्ता यह भी हराम है। तहतावी अलद-दुरुल-मुख़्तार में है:

अत-तफ़र्रुजु अलल-मुहर्रमि हराम।[1] हराम काम पर ख़ुश होना हराम है। (त)
यह जिसने कहा कि मुतलक़न जाने पर कुफ़्र का हुक्म है, उसने महज़ इफ़्तेरा (झूठ) किया है। अलबत्ता ऐसी ताज़ीम (सम्मान) को इमामों ने कुफ़्र लिखा है जब वह बिना किसी मजबूरी (इकराह) के हो। अश्बाह वन-नज़ाएर, तनवीरुल अबसार और दुरुल-मुख़्तार वग़ैरह में है:

लौ सल्लम अलल-ज़िम्मी तब्ज़ीलन कफ़र।[2]	अगर किसी ने ज़िम्मी काफ़िर की ताज़ीम करते हुए सलाम किया तो वह काफ़िर हो गया। (त)

[1] हाशिया अत-तहतावी अलद-दुरुल-मुख़्तार, मुक़द्दमा अल-किताब, दारुल मआरिफ़त, बैरूत, 1/31

[2] दुरुल-मुख़्तार, किताबुल कराहीयत, फ़स्ल फ़िल-बैय, मत्व-ए-मुस्तबाई दिल्ली, 2/251

पेज 247/674

مسئلہ ۷۹: از موضع لاہور بڑا بازار مسئولہ اللہ دتہ زرگر ۱۶/ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ موضع مزنگ لاہور میں فرقہ وہابیہ و دیوبندیہ نے اس بات پر بہت زور دے رکھا ہے بلکہ جابجا اشتہار جاری کئے ہیں کہ محرم شریف کے دنوں میں تعزیہ نکالنا اور سبیل لگانا اور گھوڑا نکالنا سخت گناہ ہے برائے مہربانی ان کی تردید فرمائیں، بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر وثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: سبیل لگانا ضرور جائز ہے۔ دیوبندی ضرور گمراہ ہیں بے دین ہیں، البتہ تعزیہ ناجائز ہے۔ اور گھوڑا نکالنا نقل بنانا ہے اور اکابر کی نقل بنانی بے ادبی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۰: خلیل الرحمن خاں صاحب رکن انجمن خادم الساجدین قاضی ٹولہ ۱۳/ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ گاندھی کا جلوس جو آنے والا ہے اس کو لیڈر یعنی ہادی اور رہبر سمجھ کر اور یہ جان کر کہ اس کا بڑا رتبہ بڑی عزت ہے اور اس کے آنے سے شہر کی خاک پاک ہو جائے گی اس کا استقبال شاندار بنانے کے لئے جانا کیسا ہے۔ اور یہ جو بعض جاہلوں نے مشہور کیا ہے کہ کوئی کسی نیت سے جائے مطلقاً کافر ہو جائے گا، یہ سچ ہے یا افتراء؟ بینوا توجروا (بیان کرو تاکہ اجر وثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: اس جلوس میں شرکت حرام ہے اور اسے شاندار بنانے کی نیت بدخواہی اسلام ہے اور اس کی آمد سے شہر کی خاک پاک ہونے کا خیال تکذیب کلام ذی الجلال والا کرام ہے۔ اور صرف تماشا دیکھنے کی نیت سے جانا ہرگز کفر نہیں البتہ یہ بھی حرام ہے۔ طحطاوی علی الدر المختار میں ہے:

التفرج علی المحرم حرام[1] حرام کام پر خوش ہونا حرام ہے۔ (ت)

یہ جس نے کہا کہ مطلقاً جانے پر حکم کفر ہے محض افتراء کیا، البتہ ایسی تعظیم کو ائمہ نے کفر لکھا ہے جبکہ بلا اکراہ ہو، اشباہ والنظائر و تنویر الابصار و درمختار وغیرہ میں ہے:

لو سلم علی الذمی تبجیلا اگر کسی نے ذمی کافر کی تعظیم کرتے ہوئے سلام دیا تو کافر ہو گیا۔ کفر[2] (ت)

---

1 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار مقدمۃ الکتاب دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۳۱ 2 در مختار کتاب الکراھیۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۵۱

Volume 21 Fatawa Razawiyya

Among them is: If one says to a fire-worshipper "O teacher" out of honor, he becomes an infidel. (Note 1) | If someone calls a fire-worshipper "O teacher" to increase their respect, he will become an infidel. (T)

Those who go merely to see a spectacle and do not participate in the glorification, calling it kufr (infidelity) is the way of the Wahhabis. According to them, the issue is that going to the fairs of Hindus makes one an absolute infidel and the wife is out of marriage, whereas the Wahhabis themselves are infidels. A spectacle cannot be kufr, although it is certainly a sin. And Allah the Almighty knows best.

Problem 91: From the city, Qanoongoian neighborhood, asked by Dardi Baig, 3rd Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say on this issue: Should one attend the gathering of Molvi Shaukat Ali and Molvi Mr. Gandhi or not? And whatever order your presence gives.

Answer: Attending this gathering is forbidden (haram). And Allah the Almighty knows best.

Problem 92 to 94: From Karachi Camp (Sindh), Sadar Bazaar, asked by Seth Haji Abu Bakr and Haji Ayub (may Allah forgive them), senior members of the managing committee of Madrasa Islamia Jamaat Memonan, 22nd Safar 1339 AH.

Praise be to Allah, Lord of the worlds, and peace and blessings be upon His Messenger and His beloved, our Master and the Master of the Messengers, Muhammad, and his pure and holy family and all his companions. | All praise is for Allah Almighty, Who is the Sustainer of all the worlds, and peace and blessings be upon His Messenger and His beloved, who is our master and the chief of the Messengers, who is Muhammad the noble, and upon his pure descendants and all his companions. (T)

Furthermore! what do the scholars of religion and jurists and the throne-holders of the firm Shariah of the Master of us and the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) say regarding this: (1) In today's political turmoil, is it religiously necessary for the people of Islam in India to sever ties with the government officials of India or not? And if so, to what extent? (2) Also, in a province where nearly eighty-five percent of the population is Muslim peasants and farmers...

1 Durr-ul-Mukhtar, Book of Abominations, Chapter on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/251 Page 248 of 674

जिल्द 21 फतावा रज़विया

इनमें से है: यदि कोई अग्नि-पूजक (पारसी) को सम्मान स्वरूप "ऐ उस्ताद" कहे तो वह काफ़िर हो जाएगा। (नोट 1) | अगर आतिशपरस्त (अग्नि-पूजक) को इज़्ज़त अफ़ज़ाई (सम्मान) से "ऐ उस्ताद" कहा तो काफ़िर हो जाएगा। (त)

जो सिर्फ तमाशा देखने को जाए और महिमामंडन में शरीक न हो, उसे कुफ़्र कहना वहाबियों का तरीक़ा है। उनके यहाँ यह मसला है कि हिंदुओं के मेलों में जाने से आदमी मुतलक़न (पूर्णत:) काफ़िर हो जाता है और बीवी निकाह से निकल जाती है, हालाँकि वहाबी ख़ुद काफ़िर हैं। तमाशा कुफ़्र नहीं हो सकता, अलबत्ता गुनहगार ज़रूर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 91: शहर, मुहल्ला कानूनगोइयां से, मुस्तौलि (पूछने वाले) दर्दी बेग, 3 सफ़र 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि मौलवी शौकत अली और मौलवी मिस्टर गांधी के जलसे में जाना चाहिए या नहीं? और जैसा हुज़ूर हुक्म दें।

अल-जवाब: इस जलसे में जाना हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 92 से 94: कराची कैंप (सिंध), सदर बाज़ार से, मुस्तौलि सेठ हाजी अबू बक्र और हाजी अयूब (अल्लाह उन्हें माफ़ करे), मजलिस-ए-मुन्तज़िमा मदरसा इस्लामिया जमात मेमनान के वरिष्ठ सदस्य, 22 सफ़र 1339 हिजरी।

तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है, और दुरूद-ओ-सलाम उसके रसूल और उसके हबीब पर, जो हमारे आक़ा और रसूलों के सरदार मुहम्मद हैं, और उनकी पाक और साफ़ आल (वंशज) और उनके तमाम साथियों पर। | सब तारीफ़ अल्लाह तआला के लिए है जो तमाम जहानों का पालने वाला है और दुरूद-ओ-सलाम उसके रसूल और उसके हबीब पर हो जो हमारे आक़ा और रसूलों के सरदार हैं जो कि मुहम्मद करीम हैं और उनकी पाक साफ़ औलाद पर और उनके तमाम साथियों पर। (त)

फ़अम्मा बाद! क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान और मसनद आरायान-ए-शरा-ए-मतीन हज़रत सैयदना व सैयद-उल-मुरसलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) इस बाब (विषय) में कि: (1) आज कल की सियासी शोर-ओ-शग़ाब (राजनीतिक उथल-पुथल) में हिंदुस्तान के अहल-ए-इस्लाम को हुकूमत-ए-हिंद के अहलकारों से शरीअत के मुताबिक़ ताल्लुक़ात ख़त्म करना ज़रूरी है या नहीं?

और अगर है तो किस हद तक? (2) साथ ही एक ऐसे सूबे में जिसकी तक़रीबन पचासी फ़ीसद आबादी इस्लामी फ़लाहीन (किसानों) और काश्तकारों की है...

1 दुर-ए-मुख़्तार, किताब अल-कराहिया, फ़स्ल फ़िल बैअ, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/251 पेज 248 ऑफ़ 674

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

انھیں میں ہے: لو قال لمجوسی یا استاد تجبیلا یکفر۱۔ | اگر آتش پرست کو عزت افزائی سے "اے استاد" کہا تو کافر ہوجائے گا، (ت)

جو صرف تماشا دیکھنے کو جائے اور شریک تعظیم نہ ہو اسے کفر کہنا وہابیوں کا شیوہ ہے ان کے یہاں یہ مسئلہ ہے کہ ہنود کے میلوں میں جانے سے مطلقاً کافر ہو جاتا ہے اور بی بی نکاح سے نکل جاتی ہے حالانکہ وہابیہ خود کافر ہیں، تماشا کافر نہیں ہو سکتا البتہ کو گنہگار ضرور ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۹۱: از شہر محلہ قانون گوئیاں مسئولہ دردی بیگ ۳/ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مولوی شوکت علی اور مولوی مسٹر گاندھی ان کے جلسہ میں جانا چاہئے یا کہ نہیں؟ اور جیسا حکم حضور دیں۔

الجواب: اس جلسہ میں جانا حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۹۲ تا ۹۴: از کراچی کیمپ (سندھ) صدر بازار مسئولہ سیٹھ حاجی ابوبکر وحاجی ایوب عفا اللہ عنہ رکن اعلیٰ مجلس منظمہ مدرسہ اسلامیہ جماعت میمنان ۲۲ صفر ۱۳۳۹ھ

الحمد اللہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی رسولہ و حبیبہ سیدنا و سید المرسلین محمد والہ الطیبین الطاہرین وصحبہ اجمعین۔ | سب تعریف اللہ تعالیٰ کے لئے ہے جو تمام جہانوں کا پالنے والا ہے اور درود و سلام اس کے رسول اور اس کے حبیب پر ہو جو ہمارے آقا اور رسول کے سردار ہیں جو کہ محمد کریم ہیں اور ان کی پاک صاف اولاد پر اور ان کے تمام ساتھیوں پر۔ (ت)

فاما بعد! کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان و مسند آرایان شرع متین حضرت سیدنا و سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس باب میں کہ: (۱) آج کل کی شور شہائے سیاسی میں ہندوستان کے اہل اسلام کو ارباب حکومت ہند سے شرعاً قطع علائق ضروری ہے یا نہیں؟ اور اگر ہے تو کس حد تک؟ (۲) نیز ایک ایسے صوبہ میں جس کی قریباً پچاسی فیصد آبادی اسلامی فلاحین اور کاشتکاروں

۱ درمختار کتاب الکراہیتہ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۱ Page 248 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

...consists of those whose annual land revenue is collected under the head of educational aid and then redistributed proportionally without any discrimination of religion or nation among the prevailing aided schools. Is it Shariah-compliant to benefit from this proportional aid, which is essentially a refund of one's own paid amount, especially for those schools and religious academies (Maktabs) that are run under complete Islamic management? In such schools, the government authorities do not object in any way to the religious and spiritual department of education. Their government-mandated curriculum is also entirely free from even the slightest suspicion of anything contrary to Shariah in part or as a whole. For instance, alongside full freedom in teaching and instructing the Holy Quran, Noble Hadith, Hanafi jurisprudence, etc., only prevalent subjects like Mathematics, History, Geography, and Urdu books are taught with special care. Instead of the prescribed government textbooks, Islamic books are used, which are mostly filled with explanations of the Five Pillars of Islam and pure, authentic Islamic history like the expeditions and battles of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him). Is it permissible or impermissible under Shariah to benefit from this aid?

(3) Furthermore, in the case of it being permissible, what is the Shariah ruling regarding a person (a Muslim) who, solely to gain praise and appreciation from polytheistic Hindus, wants to inflict clear harm by forcing such Islamic schools to withdraw from this government aid? These schools provide free religious and worldly education to poor, destitute, and low-income students, as well as the needy and orphans. They provide free warm and cool clothing twice a year according to the season. Their accommodation and food arrangements are also suitably considered solely based on trust in Allah the Almighty and on the strength of sufficient aid funds. Moreover, these helpless students are supported in continuing their religious and worldly education with an emphasis on adhering to all Islamic symbols. Every possible help is provided for the sake of Allah and purely out of love for His sake. This person wants to compel them to give up government aid just because some polytheistic Hindus declare it unlawful, and thus he claims it is also unlawful under Shariah. What is the Shariah opinion regarding him; is he correct? Please explain and be rewarded.

Answer: (1) Whether it is the government or the subjects, of India or anywhere else, any relationship with them that does not exceed the limits of Shariah is permissible, commendable, or obligatory depending on the diversity of circumstances. And

whatever goes beyond those limits is, depending on the conditions, disliked, forbidden, or prohibited. This ruling was the same before and remains so now; the new rulings issued by recent unrests are baseless. Allah the Almighty knows best. (2) Establishing and running schools that are purely Islamic in every way, and are free from the influence of Wahhabism, Nechari-ism, etc., is a cause for great reward. Numerous Hadiths are filled with their virtues. For such schools, the government...

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...पर मुश्तमिल है जिनके सालाने महासिल-ए-अराज़ी का एक हिस्सा तालीमी इमदाद के ज़ैल में वसूल करके फिर से हिस्सा रसदी और बिला तफ़रीक़ मज़हब-ओ-मिल्लत-ओ-मदारिस मुरव्वजा इमदादिया को तक़सीम किया जाता है। आया इस हिस्सा रसदी इमदाद से जो एक तरह से अपनी ही रक़म अदा कर्दा का हिस्सा वापस कर्दा है इस्तफ़ादा करना शरअन जायज़ है या ना जायज़, ख़ुसूसन ऐसे मदारिस-ओ-मकातिब के लिए जो कामिल इस्लामी एहतिमाम के मातहत जारी हैं और जिनके दीनी-ओ-मज़हबी शोबा-ए-तालीम पर अरबाब-ए-हुकूमत हरगिज़ किसी नहज मोतरिज़ नहीं होते और जिनके निसाब-ए-तालीम का सरकारी हिस्सा मुरव्वजा तालीम भी किसी ख़फ़ीफ़ से ख़फ़ीफ़ शाइबा मवानअ-ए-शरईया से जुज़अन व कुल्लन पाक है मसलन कलाम-ए-मजीद, हदीस शरीफ़, फ़िक़्ह हनफ़िया वग़ैरह की तालीम-ओ-तदरीस की पूरी पूरी आज़ादी के पहलू ब पहलू सिर्फ़ उलूम-ए-मुरव्वजा मिस्ल रियाज़ियात, तारीख़, जुग़राफ़िया और कुतुब-ए-उर्दू भी इस एहतिमाम-ए-ख़ास के साथ पढ़ाने की इजाज़त है कि बजाए मुक़र्ररा मदारिस-ए-गवर्नमेंट के कुतुब-ए-इस्लाम पढ़ाई जाएं जिनका बेशतर हिस्सा अरकान-ए-ख़मसा-ए-इस्लामी तशरीह-ओ-तौज़ीह से मम्लू और ख़ालिस-ओ-मुस्तनद इस्लामी तारीख़ मिस्ल सरायत-ओ-ग़ज़वात-ए-नबवी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से मामूर है इस इमदाद से मुतमत्ते होना शरअन जायज़ है या ना जायज़?

(3) नीज़ ब-सूरत-ए-जवाज़ जो शख़्स (मुसलमान) महज़ मुशरेकीन-ए-हनूद से ख़िराज-ए-तहसीन-ओ-आफ़रीन हासिल करने के लिए ऐसे इस्लामी मदारिस के लिए जिनमें ग़रीब-ओ-मुफ़लिस-ओ-कम इस्तिताअत तुल्बा और मसाकीन-ओ-यतामा की तालीम-ओ-तदरीस दीनी-ओ-दुनियावी का एहतिमाम मुफ़्त होता हो और उन्हें साल भर में दो बार सर्द-ओ-गर्म पोशाकें ब-मुनासबत-ए-मौसम मुफ़्त बहम पहुँचाई जाती हैं और महज़ अल्लाह पाक के भरोसे पर और काफ़ी इमदादी फ़ंड के बल बूते पर ही उनकी रिहाइश-ओ-ख़ोरिश का इंतिज़ाम मुनासिब भी ज़ेर-ए-ग़ौर है नीज़ इन बेकस तुल्बा को आइंदा अपनी तालीमात दीनी-ओ-दुनियावी के इस एहतिमाम के यानी एहतिमाम-ए-पाबंदी-ए-जुमला शआर-ए-इस्लाम के साथ जारी रखते हैं अल्लाह और महज़ हब्बा ल-वजहिल्लाह हर तरह की मुमकिन इमदाद दी जाती है इसी इमदादी सरकारी से दस्त-कशी पर मजबूर करके इसे नुक़सान-ए-सरीह पहुँचाना चाहता हो महज़ बा-ईं ख़याल कि चूंकि बाज़ मुशरेकीन-ए-हनूद इसे ना-जायज़ क़रार देते हैं लिहाज़ा यह शरअन भी ना-जायज़ है। इसके बाब में शरअन क्या राए उनकी दुरुस्त है? बय्यिनू तूजिरू।

अल-जवाब: (1) हुकूमत हो या रइयत, हिंद की हो या कहीं की, हर शख़्स से जितना तअल्लुक़ हुदूद-ए-शरई से बाहर नहीं, अपने तनौउ-ए-अहवाल पर जायज़ या मुस्तहसन या फ़र्ज़ है और जो कुछ हद से बाहर हो ब-इख़्तिलाफ़-ए-अहवाल मकरूह या ममनूअ या हराम है यह हुक्म जैसा पहले था अब भी है जदीद शोरिशों ने जो नए अहकाम जारी किए बे-अस्ल हैं, वल्लाहु तआला आलम। (2) जो मदारिस हर तरह ख़ालिस इस्लामी हों और उनमें वहाबियत, नेचरीयत वग़ैरह हुमा का दख़्ल न हो उनका जारी रखना मोजिब-ए-अज्र-ए-अज़ीम है अहादीस-ए-कसीरा उनके फ़ज़ाइल से मम्लू हैं, ऐसे मदारिस के लिए गवर्नमेंट...

پر مشتمل ہے جن کے سالانہ محاصل اراضی کا ایک حصہ تعلیمی امداد کے ذیل وصول کر کے پھر سے حصہ رسدی اور بلا تفریق مذہب و ملت و مدارس مروجہ امدادیہ کو تقسیم کیا جاتا ہے۔ آیا اس حصہ رسدی امداد سے جو ایک طرح سے اپنی ہی رقم ادا کردہ کا حصہ واپس کردہ ہے استفادہ کرنا شرعاً جائز ہے یا نا جائز، خصوصاً ایسے مدارس و مکاتب کے لئے جو کامل اسلامی اہتمام کے ماتحت جاری ہیں اور جن کے دینی و مذہبی شعبہ تعلیم پر اربابِ حکومت ہر گز کسی نہج معترض نہیں ہوتے اور جن کے نصابِ تعلیم کا سرکاری حصہ مروجہ تعلیم بھی کسی خفیف سے خفیف شائبہ موانع شرعیہ سے جزءًا و کلاً پاک ہے مثلاً کلام مجید، حدیث شریف، فقہ حنفیہ وغیرہ کی تعلیم و تدریس کی پوری پوری آزادی کے پہلو بہ پہلو صرف علوم مروجہ مثل ریاضیات، تاریخ، جغرافیہ اور کتب اردو بھی اس اہتمام خاص کے ساتھ پڑھانے کی اجازت ہے کہ بجائے مقررہ مدارس گورنمنٹ کے کتب السلام پڑھائی جائیں جن کا بیشتر حصہ ارکانِ خمسہ اسلامی تشریح و توضیح سے مملو اور خالص و مستند اسلامی تاریخ مثل سریات و غزوات نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے معمور ہے اس امداد سے متمتع ہونا شرعاً جائز ہے یا نا جائز؟

(۳) نیز بصورت جواز جو شخص (مسلمان) محض مشرکین ہنود سے خراج تحسین و آفرین حاصل کرنے کے لئے ایسے اسلامی مدارس کے لئے جن میں غریب و مفلس و کم استطاعت طلباء اور مساکین و یتامیٰ کی تعلیم و تدریس دینی و دنیوی کا اہتمام مفت ہوتا ہو اور انہیں سال بھر میں دو بار سرد و گرم پوشاکیں بمناسبت موسم مفت بہم پہنچائی جاتی ہیں اور محض اللہ پاک کے بھروسہ پر اور کافی امدادی فنڈ کے بل بوتے پر ہی ان کی رہائش و خورش کا انتظام مناسب بھی زیرِ غور ہے نیز ان بیکس طلباء کو آئندہ اپنی تعلیمات دینی و دنیوی کے اس اہتمام کے یعنی اہتمامِ پابندی جملہ

اشعارِ اسلام کے ساتھ جاری رکھتے ہیں اللہ اور محض حبۃ لوجہ اللہ ہر طرح کی ممکن امداد دی جاتی ہے اسی امدادی سرکاری سے دست کشی پر مجبور کر کے اسے نقصان صریح پہنچانا چاہتا ہو محض بایں خیال کہ چونکہ بعض مشرکین ہنود اسے ناجائز قرار دیتے ہیں لہٰذا یہ شرعاً بھی ناجائز ہے۔ اس کے باب میں شرعاً کیا رائے ان کی درست ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) حکومت ہو یا رعیت ہند کی ہو یا کہیں کی، ہر شخص سے جتنا تعلق حدود شرعی سے باہر نہیں، اپنے تنوع احوال پر جائز یا مستحسن یا فرض ہے اور جو کچھ حد سے باہر ہو باختلافِ احوال مکروہ یا ممنوع یا حرام ہے یہ حکم جیسا پہلے تھا اب بھی ہے جدید شورشوں نے جو نئے احکام جاری کئے بے اصل ہیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) جو مدارس ہر طرح خالص اسلامی ہوں اور ان میں وہابیت نیچریت وغیرہ ہما کا دخل نہ ہو ان کا جاری رکھنا موجبِ اجرِ عظیم ہے احادیثِ کثیرہ ان کے فضائل سے مملو ہیں، ایسے مدارس کے لئے گورنمنٹ

If they (the government) provide aid from their own resources, it is undoubtedly permissible to take it, and stopping it would be foolishness, especially if the school cannot function without it. This would be blocking a path of goodness, and severe warnings have been issued against those who prevent good. However, when that aid also comes from the wealth of the subjects (taxpayers), it is a double foolishness and a two-fold oppression: firstly, they stopped benefiting their own religion with their own wealth; and secondly, when it's not taken for Islamic schools, the government will give it to other non-Islamic schools according to its laws. The result is that our wealth is not spent on the propagation of our religion but is instead spent in support of some false religion. Can any sensible Muslim tolerate this? In 'Radd al-Muhtar', before the chapter on apostates, it is stated:

[Arabic Section]: In 'Al-Ashbah wal-Naza'ir', at the end of the third branch, it says: If the ruler appoints a teacher who is not qualified, his appointment is not valid. And in 'Fatawa Bazzaziyya', it says: When a ruler gives to someone undeserving, he has committed oppression twice: first by depriving the deserving, and second by giving to the undeserving. Thus, giving these stipends to the sons of these ignorant people is a waste of knowledge and religion, and aiding them in causing harm to Muslims. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Section]: In 'Al-Ashbah wal-Naza'ir', at the end of the third branch, it is stated that if the king appoints a teacher who is not capable, his appointment is not correct. And in 'Fatawa Bazzaziyya', it says that when the king gives something to someone undeserving, he has committed double oppression: one is not giving to the deserving, and the second is giving to the undeserving. Therefore, giving these stipends to such ignorant people is to waste knowledge and religion, and to help them in causing pain to Muslims. And Allah Almighty knows best. (T)

(3) It is clear that this opinion of his is false and harmful. Following the dictate of a polytheist as a Sharia rule is entirely against Islam. Foolish and ignorant people today have started considering polytheists as their well-wishers. This is an explicit denial of the Great Quran. Allah Almighty says:

[Arabic Section]: "They will spare no effort to corrupt you. They love what causes you distress. Hatred has already appeared from their mouths, and what their hearts conceal is far worse. We have made the signs clear to you, if you would only understand."

[Urdu Section]: They will not fall short in harming you; their heart's desire is that you fall into hardship. Indeed, enmity has manifested from their mouths, and that which is hidden in their hearts is even greater. Certainly, We have clearly explained the signs to you if you have any sense. And Allah Almighty knows best.

---

1 Radd al-Muhtar, Book of Jihad, Section on Jizya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/281 2 Al-Quran al-Karim, 3/118

यदि वे (सरकार) अपने पास से सहायता प्रदान करते हैं, तो निस्संदेह इसे लेना जायज था और इसे रोकना मूर्खता होगी, विशेष रूप से जब इसके रुकने से मदरसा न चल सके। यह भलाई के मार्ग को अवरुद्ध करना होगा और भलाई रोकने वालों के लिए कड़ी चेतावनी दी गई है। इसके अलावा, जब वह सहायता भी जनता के ही धन से हो, तो यह दोहरी मूर्खता बल्कि दोगुना अन्याय है कि अपने ही धन से अपने धर्म को लाभ पहुँचाना बंद कर दिया गया। और जब इसे इस्लामी मदरसों के लिए नहीं लिया गया, तो सरकार अपने कानून के अनुसार इसे अन्य गैर-इस्लामी मदरसों को दे देगी। परिणाम यह होगा कि हमारा धन हमारे धर्म के प्रचार-प्रसार में खर्च नहीं होगा, बल्कि किसी झूठे धर्म के समर्थन में खर्च होगा। क्या कोई समझदार मुसलमान इसे बर्दाश्त कर सकता है? 'रद्द अल-मुह्तार' में धर्मत्यागी (मुर्तद) के अध्याय से पहले उल्लेख है:

[अरबी खंड]: 'अल-अशबाह वन-नज़ायर' के तीसरे विभाग के अंत में है: यदि शासक किसी ऐसे शिक्षक को नियुक्त करता है जो योग्य न हो, तो उसकी नियुक्ति मान्य नहीं है। और 'फ़तावा बज़ाज़िया' में है: जब शासक किसी अयोग्य व्यक्ति को कुछ देता है, तो उसने दो बार अन्याय किया: पहला योग्य व्यक्ति को न देकर, दूसरा अयोग्य व्यक्ति को देकर। अत; इन अज्ञानी लोगों की संतानों को ये वजीफ़े देना ज्ञान और धर्म की बर्बादी है, और मुसलमानों को नुकसान पहुँचाने में उनकी मदद करना है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

[उर्दू खंड]: 'अल-अशबाह वन-नज़ायर' के तीसरे विभाग के अंत में है कि: यदि शासक किसी ऐसे पढ़ाने वाले शिक्षक को नियुक्त करे जो योग्य न हो, तो उसकी नियुक्ति सही नहीं है। और 'फ़तावा बज़ाज़िया' में है कि जब शासक किसी अयोग्य व्यक्ति को कुछ दे, तो उसने दोगुना अन्याय किया: एक यह कि योग्य को नहीं दिया, दूसरा यह कि अयोग्य को दे दिया। अत; इस प्रकार के अज्ञानी लोगों को ये वजीफ़े देना ज्ञान और धर्म को बर्बाद करना है, और मुसलमानों को दुःख पहुँचाने में उनकी मदद करना है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

(३) यह स्पष्ट है कि उसकी यह राय गलत और हानिकारक है। किसी बहुदेववादी (मुशरिक) की बात को शरीयत का हुक्म मानना पूरी तरह से इस्लाम के खिलाफ है। आज के मूर्ख और अज्ञानी लोगों ने बहुदेववादियों को अपना शुभचिंतक समझ रखा है। यह स्पष्ट रूप से महान कुरान को झुठलाना है। अल्लाह सर्वशक्तिमान फरमाता है:

[अरबी खंड]: "वे तुम्हें नुकसान पहुँचाने में कोई कसर नहीं छोड़ेंगे। वे वही चाहते हैं जिससे तुम्हें कष्ट हो। उनके मुँह से शत्रुता प्रकट हो चुकी है, और जो उनके दिलों में छिपा है वह कहीं अधिक बड़ा है। हमने तुम्हारे लिए निशानियाँ स्पष्ट कर दी हैं, यदि तुम समझ सको।"

[उर्दू खंड]: वे तुम्हारी हानि करने में कोई कमी नहीं करेंगे; उनकी दिली इच्छा है कि तुम मुसीबत में पड़ो। निस्संदेह उनके मुँह से शत्रुता जाहिर हो चुकी है और जो उनके सीनों में छिपा है वह बहुत बड़ा है। बेशक हमने निशानियाँ साफ़ बयान कर दीं अगर तुम्हें समझ हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1 रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-जिहाद, जिज़्या का खंड, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/281 2 अल-कुरान अल-करीम, 3/118

पृष्ठ २५० / ६७४

اگر اپنے پاس سے امداد کرتی ہے بلاشبہ اس کا لینا جائز تھا اور اس کا قطع کرنا حماقت خصوصاً جبکہ اس کے قطع سے مدرسہ نہ چلے کہ اب یہ سدباب خیر تھا اور منّاع للخیر پر وعید شدید وارد ہے، نہ کہ جب وہ امداد بھی رعایا ہی کے مال سے ہو ، اب دوہری حماقت بلکہ دونا ظلم ہے کہ اپنے مال سے اپنے دین کو نفع پہنچانا بند کیا اور جب وہ مدارس اسلامیہ میں نہ لیا گیا گورنمنٹ اپنے قانون کے مطابق اسے دوسرے مدارس غیر اسلامیہ میں دے گی تو حاصل یہ ہوا کہ ہمارا مال ہمارے دین کی اشاعت میں صرف نہ ہو بلکہ اور کسی دین باطل کی تائید میں خرچ ہو کیا کوئی مسلم عاقل اسے گوارا کر سکتا ہے ، ردالمحتار میں قبیل باب المرتد ہے:

[عربی حصہ]: وفی اواخر الفن الثالث من الاشباہ اذا ولی السلطان مدرسا لیس باھل لم تصح تولیتہ وفي البزازیة السلطان اذا اعطی غیر المستحق فقد ظلم مرتین بمنع المستحق واعطاء غیرہ اہ ففي توجیہ ھذہ الوظائف لابناء ھؤلاء الجھلة ضیاع العلم والدین و اعانتھم علی اضرار المسلمین - واللہ تعالی اعلم۔

[اردو حصہ]: الاشباہ والنظائر کے تیسرے فن کے آخر میں ہے کہ اگر بادشاہ کوئی ایسا پڑھانے والا استاد مقرر کرے کہ جو قابل نہ ہو تو اس کا تقرر کرنا صحیح نہیں ، اور فتاوی بزازیہ میں ہے کہ جب بادشاہ کسی غیر مستحق کو کچھ دے تو اس نے دوگنا ظلم کیا ، ایک یہ کہ مستحق کو نہ دیا ، دوسرا یہ کہ غیر مستحق کو دے دیا (اہ) پس یہ وظائف اس قسم کے جاہلوں کو دینا علم اور دین کو ضائع کرنا ہے۔ اور مسلمانوں کو دکھ پہنچانے پر ان کی مدد کرنا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

(۳) ظاہر ہے کہ اس کی یہ رائے باطل و مضر ہے اور مشرک کے کہنے کو شرع کا حکم ماننا سراسر خلاف اسلام ہے احمق جاہلوں نے آج کل مشرکین کو اپنا خیر خواہ سمجھ رکھا ہے۔ اور یہ صراحتہ قرآن عظیم کی تکذیب ہے اللہ تعالیٰ عزوجل فرماتا ہے:

[عربی حصہ]: "لَا یَالُوْنَکُمْ خَبَالاً وَدُّوْا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبُغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاھِھِمْ وَمَا تُخْفِی صُدُوْرُھُمْ اَکْبَرُ قَدْ بَیَّنَّا لَکُمُ الْاٰیَتِ اِنْ کُنْتُمْ تَعْقِلُوْنَ" -

[اردو حصہ]: وہ تمہاری نقصان رسانی میں کمی نہ کریں گے ان کی دلی تمنا ہے کہ تم مشقت میں پڑو بے شک عداوت ان کے منہوں سے ظاہر ہو چکی ہے اور وہ جو ان کے دلوں میں دبی ہے اور بڑی ہے بے شک ہم نے نشانیاں صاف بیان فرمادیں اگر تمھیں سمجھ ہو ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

1 رد المحتار کتاب الجھاد فصل فی الجزیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۸۱ 2 القرآن الکریم ۳/ ۱۸۱

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

Problem 95 to 97: From Sandila district Hardoi house of Chaudhary Nabi Jan Sahib sent by Maulvi Muqeemuddin Sahib Damani 2nd Rabi ul Awal Sharif 1339 AH.

What do the scholars of Sharia and Tariqa say regarding this issue that Zaid says: 'Rabita-e-Sheikh' (connecting heart with the spiritual guide) is an innovation and polytheism, and it is disbelief in prayer. And regarding Letter 30 of the second volume of 'Maktubat Imam Rabbani', he interprets that it was an involuntary state, and involuntary thoughts are permissible in prayer. Amr says that this is the doctrine of the Ismaili sect. Now the matter to be inquired is whether Zaid's statement is correct or Amr's? If Amr's statement is correct, will the decree of disbelief according to the Hadith be applicable to Zaid or not? And will Zaid be subject to Sharia punishment (Ta'zir) or not? Since Zaid issued a fatwa while being ignorant of knowledge, will he be subject to the Hadith: 'Then they issued fatwas without knowledge, so they went astray themselves and led others astray' (1) or not?

If such a perfect manifestation occurs that through its blessings, besides religious and worldly benefits, hundreds of people are seen crying in prayers; if someone tries to stop this blessing, will they be subject to 'They bar from the path of Allah' (2) (and they stop others from the path of Allah Almighty) or not?

The second matter is that the previous scholars, whose piety and scholarly depth were world-renowned, considered one side as predominant in controversial jurisprudential issues and made it prevalent and published it among the common people, and did not reveal this difference to the public in consideration of mischief and corruption. Now in this era, some scholars have published the other side among the public, putting them into mischief and corruption, such that first the public started saying whose Maulvi should we believe, as one Maulvi says something and another says something else. Secondly, they labeled those previous scholars, who were famous for piety and scholarly depth, as being in error, indirectly showing them the path to Hell.

Thirdly, first they established their authority by quarreling over slaughtering near graves, slaughtering above the neck joint, the pronunciation of 'Dhad' vs 'Zha', and the Sunnah of Fajr etc., then they reached even 'Raf-ul-Yadayn' (raising hands in prayer) and 'Jahr-e-Ameen' (loudly saying Ameen), claiming these are also proven from Hadith. When they made people abandon the 'Taqlid' (imitation) of those previous scholars, even though their supporting arguments are present in books of

preference as mentioned by the writer in some pamphlets like 'Saiqal', similarly, will they make people abandon the Taqlid of great Imams and leave them as their own followers? What is the ruling for such Maulvis?

Petitioner: Humble Muhammad Muqeemuddin Damani

(1) Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Chapter: How Knowledge is Taken Away, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/20. (2) Al-Quran Al-Karim, 7/45.

फ़तावा रज़विया - खंड २१

मसला ९५ से ९७: संडीला, जिला हरदोई, चौधरी नबी जान साहब के घर से, मौलवी मुकीमुद्दीन साहब दमानी द्वारा प्रेषित, २ रबी-उल-अव्वल शरीफ़ १३३९ हिजरी।

शरीयत और तरीकत के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद कहता है कि 'रब्ता-ए-शेख़' (मुर्शिद से दिल लगाना) बिदअत और शिर्क है और नमाज़ में कुफ़्र है। और इमाम रब्बानी साहब के मकतूबात के खंड २, मकतूब ३० की यह तावील (व्याख्या) करता है कि वह बे-अख्तियारी (अनियंत्रित) हालत थी और नमाज़ में बे-अख्तियारी ख्याल जायज़ है। अम्र कहता है कि यह इस्माइली संप्रदाय का मज़हब है। अब पूछने वाली बात यह है कि ज़ैद की बात सही है या अम्र की? अगर अम्र की बात सही है, तो क्या हदीस शरीफ़ के अनुसार ज़ैद पर कुफ़्र का हुक्म लागू होगा या नहीं? और क्या ज़ैद पर शरीअत के अनुसार ताज़ीर (सज़ा) होगी या नहीं? चूँकि ज़ैद ने इल्म से अनजान होकर फतवा दिया, तो क्या वह हदीस 'उन्होंने बिना इल्म के फतवा दिया तो खुद भी गुमराह हुए और दूसरों को भी गुमराह किया' (१) का पात्र होगा या नहीं?

यदि कोई ऐसा पूर्ण प्रकटीकरण हो जिसके फैज़ (आशीर्वाद) से धार्मिक और दुनियावी लाभों के अलावा सैकड़ों लोग नमाजों में रोते हुए नज़र आएं यदि कोई इस फैज़ को रोकने की कोशिश करे तो क्या वह 'यसुद्दूना अन सबीलिल्लाह' (२) (और वे दूसरों को अल्लाह तआला के रास्ते से रोकते हैं) का पात्र होगा या नहीं?

दूसरा मामला यह है कि पिछले उलेमा, जिनका तक़वा (परहेजगारी) और इल्मी गहराई दुनिया भर में मशहूर थी, उन्होंने विवादित फिकही मसलों में एक पक्ष को बेहतर समझकर जनता में प्रचलित और प्रकाशित कर दिया और फ़ितना-व-फ़साद के डर से मतभेद को जनता के सामने प्रकट नहीं किया। अब इस दौर में कुछ उलेमा ने दूसरे पक्ष को जनता में प्रकाशित करके उन्हें फ़ितने और फ़साद में डाल दिया है, जिससे पहले तो जनता कहने लगी कि हम किस मौलवी की मानें, कोई मौलवी कुछ कहता है तो कोई कुछ। दूसरे, उन्होंने उन पिछले उलेमा पर, जो तक़वा और इल्मी गहराई में प्रसिद्ध थे, गलती का आरोप लगाकर परोक्ष रूप से जहन्नुम का रास्ता दिखाया।

तीसरे, पहले उन्होंने कब्रों के पास ज़बह, गर्दन के जोड़ के ऊपर ज़बह, 'ज़ाद' और 'ज़ा' का उच्चारण और फ़ज्र की सुन्नत आदि पर झगड़ा करके अपना रसूख जमाया, फिर वे 'रफ़-उल-यदैन' (नमाज़ में हाथ उठाना) और 'जह्र-ए-आमीन' (जोर से आमीन कहना) तक पहुँच गए कि ये भी हदीस से साबित

हैं। जब उन्होंने उन पिछले उलेमा की तक़लीद (अनुसरण) छुड़वा दी, हालांकि उनके वरीयता के तर्क किताबों में मौजूद हैं जैसा कि लेखक ने कुछ रिसालों जैसे 'सैकल' में ज़िक्र किया है, वैसे ही क्या वे बड़े इमामों की तक़लीद छुड़वा कर अपना मुक़ल्लिद बना कर छोड़ेंगे? ऐसे मौलवियों के लिए क्या हुक्म है?

प्रार्थी: खाकसार मुहम्मद मुकीमुद्दीन दमानी

(१) सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाब: इल्म कैसे उठाया जाएगा, कदीमी कुतुब खाना कराची, १/२०। (२) अल-कुरान अल-करीम, ७/४५।

पृष्ठ २५१ का ६७४

فتاوٰی رضویہ - جلد ۲۱

مسئلہ ۹۵ تا ۹۷: از سندیلہ ضلع ہردوئی مکان چودھری نبی جان صاحب مرسلہ مولوی مقیم الدین صاحب دامانی ۲ ربیع الاول شریف ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے شریعت و طریقت اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے کہ رابطہ شیخ بدعت اور شرک ہے اور نماز میں کفر ہے۔ اور مکتوب ۳۰ جلد ثانی مکتوبات امام ربانی صاحب کی یہ تاویل کرتا ہے کہ وہ حالت بے اختیاری کی تھی اور بے اختیاری خیال نماز میں جائز ہے۔ عمرو کہتا ہے کہ یہ مذہب فرقہ اسمعیلیہ کا ہے۔ اب دریافت طلب یہ امر ہے کہ قول زید کا حق ہے یا عمرو کا اگر قول عمرو کا حق ہے تو حکم کفر مطابق حدیث شریف زید پر عائد ہوگا یا نہیں؟ اور زید پر تعزیر شرعی آئے گی یا نہیں؟ زید چونکہ علم سے ناواقف ہو کر فتوی دے بیٹھا تو مورد حدیث فافتوا بغیر علم فضلوا و اضلوا ۱ (پھر انہوں نے بغیر علم فتوی دیا تو خود بھی گمراہ ہوئے اور دوسروں کو بھی گمراہ کیا ت) کا ہوگا یا نہیں؟

اگر کوئی ایسا کامل ظہور ہو کہ جس کے فیض سے علاوہ فوائد دینی و دنیوی کے صدہا لوگ نمازوں میں روتے نظر آئیں اگر کوئی اس فیض کو روکنے کی کوشش کرے تو مورد "یصدون عن سبیل اللہ" ۲ (اور وہ دوسروں کو اللہ تعالٰی کے راستہ سے روکتے ہیں۔ ت) کا ہوگا یا نہیں؟

دوسرا امر یہ کہ علماء سابق کہ جن کا تقوٰی اور تبحر علمی شہرہ آفاق تھا انھوں نے مسائل اختلافیہ فقہیہ میں ایک جانب کو راجح سمجھ کر عوام میں رائج اور شائع کردیا اور عوام میں بلحاظ فتنہ و فساد اس اختلاف کو ظاہر نہ کیا، اب اس زمانہ میں بعض علماء نے دوسری جانب کو عوام میں شائع کرکے فتنہ اور فساد میں ڈال دیا کہ اول تو عوام کہنے لگے کہ ہم کس مولوی کی مانیں کہ

کوئی مولوی کچھ کہتا ہے کوئی کچھ کہتا ہے، دوسرا علمائے سابق کہ تقوی اور تبجر علمی میں مشہور تھے ان پر الزام غلطی کا لگا کر ضمنا راستہ جہنم کا دکھایا۔

تیسرے پہلے تو ذبح قبور اور ذبح فوق العقدہ اور ضاد ظا اور سنت فجر وغیرہ میں جھگڑا کر کے انا اعتبار جمایا پھر رفع یدین اور جہر آمین تک بھی پہنچیں گے کہ یہ بھی حدیث سے ثابت ہے تو جب ان علماء سابق سے تقلید چھڑائی حالانکہ ان کے دلائل ترجیح کی کتابوں میں موجود ہیں کہ بعض رسالہ صیقل میں راقم نے ذکر کئے ایسا ہی بڑے اماموں سے بھی تقلید چھڑا کر اپنا مقلد بنا کر چھوڑیں گے تو ایسے مولویوں کا کیا حکم ہے؟ المستفتی خاکسار محمد مقیم الدین دامانی

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب کیف یقبض العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۰ ۲ القرآن الکریم ۴۵ / ۷

Fatawa Razviya Volume 21

The Answer:

Regarding the matter of 'Rabita' (spiritual connection), the statement of Amr is correct and the statement of Zaid is entirely false. Rabita with the Sheikh is undoubtedly permissible, commendable, and a tradition of the elders. My humble servant's treatise "Al-Yaquta al-Wasita fi Qalb Aqd al-Rabita" is dedicated to the explanation of this very issue. The interpretation that Zaid gave to the text of 'Maktubat' is not an interpretation, but a distortion and alteration. And labeling it as Shirk (polytheism) and Kufr (disbelief) is a doctrine of Wahhabism. The Wahhabis themselves are polytheists and disbelievers. Declaring a Muslim person as a disbeliever without a legal Shariah justification, according to the apparent meanings of authentic Hadiths and explicit texts of the majority of jurists, necessitates disbelief for the claimant themselves.

Arabic Text	Urdu Translation
The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "So it returned to one of them."[1]	The Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whomever calls someone 'O disbeliever', then that disbelief returns to one of the two." (T)

And a Shariah-prescribed discretionary punishment (Ta'zir) is surely mandatory upon him, which depends on the opinion of the Islamic ruler. The Sultan of Islam or his appointed officials can punish him with flogging and imprisonment up to death. Ta'zir is not in our hands; we only have the power to boycott social interaction, greetings, and conversation with him.

Arabic Text	Urdu Translation
The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Beware of them and keep them away from you, lest they mislead you and put you into trial."[2] And the Blessed and Exalted said: "And if the devil causes you to forget, then do not sit with the wrongdoing people after the remembrance."[3]	The Messenger (peace and blessings be upon him) said: "(O people!) protect yourselves from the misguided so they do not mislead you and do not put you into trial," and Allah the Exalted said: "If the devil makes you forget, then do not sit with the oppressors after remembering." (T)

A person who gives fatwas without knowledge, even if he is a leader of the ignorant, is certainly a manifestation of the Hadith "Fadallu wa adallu" (They went astray and led others astray). He himself went astray and will mislead them too, as the beginning of the Hadith is as follows:

Arabic Text	Urdu Translation
People took ignorant leaders.	People made ignorant leaders their chiefs, then...

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Manners, Chapter on calling one's brother a disbeliever without interpretation, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/901 [2] Sahih Muslim, Chapter on the prohibition of narrating from the weak, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/10 [3] The Holy Quran, 6/68

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

जवाब:

राबता (आध्यात्मिक संबंध) के बारे में अम्र का कथन सही है और ज़ैद का कथन पूरी तरह से गलत है। शेख के साथ राबता निस्संदेह जायज़, सराहनीय और बुजुर्गों की सुन्नत है। फ़क़ीर का रिसाला (ग्रंथ) "अल-याकूततुल वासिता फ़ी क़ल्ब अक़्दिर राबता" इसी मसले के बयान में है। ज़ैद ने 'मक्तुबात' की इबादत की जो तावील (व्याख्या) की है, वह तावील नहीं, बल्कि तब्दीली और बदलाव है। और इसे शिर्क और कुफ़्र कहना वहाबियत का मसला है। वहाबी स्वयं मुशरिक और काफ़िर हैं। किसी मुसलमान व्यक्ति पर बिना किसी शरई वजह के कुफ़्र का हुक्म लगाना, सही हदीसों के ज़ाहिर और जमहूर फ़ुक़हा के स्पष्ट नूसूस (ग्रंथों) के अनुसार, स्वयं कहने वाले के लिए कुफ़्र को आवश्यक बना देता है।

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने कहा: "तो वह उन दोनों में से एक पर लौट आया।" [1]	हुज़ूर अकरम (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने फरमाया: "जिस व्यक्ति को 'ओ काफ़िर' कहे, तो वह कुफ़्र उन दोनों में से किसी एक पर लौट पड़ता है।" (त)

और उस पर शरई ताज़ीर (दंड) अवश्य अनिवार्य है जो इस्लामी शासक की राय पर निर्भर है। सुल्तान-ए-इस्लाम या उनके द्वारा नियुक्त अधिकारी उसे कोड़े मारने और जेल से लेकर मौत तक की ताज़ीर दे सकते हैं। ताज़ीर हमारे हाथों में नहीं है, हमारे पास बस इतना है कि उससे मेल-जोल, सलाम और बातचीत छोड़ दें।

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने फरमाया: "तो उनसे बचो और उन्हें अपने से दूर रखो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें आज़माइश में न डाल दें।" [2] और अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठो।" [3]	हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने इरशाद फरमाया: "(लोगो!) गुमराहों से अपने आप को बचाओ कि वे तुम्हें गुमराह न करें और तुम्हें फ़ितने में न डाल दें, और अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: अगर तुम्हें शैतान भुला दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो।" (त)

बिना इल्म के फ़तवा देने वाला, भले ही वह जाहिलों का मुक़्तदा (नेता) हो, निश्चित रूप से हदीस "फ़ज़ल्लू व अज़ल्लू" (वे स्वयं गुमराह हुए और दूसरों को गुमराह किया) का मिस्दाक़ (प्रमाण) है। वह स्वयं भी गुमराह हुआ और उन्हें भी गुमराह करेगा, क्योंकि हदीस की शुरुआत इस प्रकार है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
लोगों ने जाहिल सरदार बना लिए।	लोगों ने जाहिल सरदारों को (प्रमुख) बना लिया फिर...

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल अदब, बाब मन अक्फ़रा अख़ाहु बिग़ैर तावील, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/901 [2] सहीह मुस्लिम, बाबुन नह्यि अनिर रिवायती अनिज़ ज़ुअफ़ा, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/10 [3] अल-कुरान अल-करीम, 6/68

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

الجواب:

درباره رابطہ قول عمرو حق ہے اور قول زید سراسر باطل۔ رابطہ شیخ بلا شبہ جائز و مستحسن وسنت اکابر ہے فقیر کا رسالہ "الیاقوتۃ الواسطۃ فی قلب عقد الرابطۃ" اسی مسئلہ کے بیان میں ہے عبارت مکتوبات کی تاویل کہ زید نے کی، تاویل نہیں، تحویل و تبدیل ہے۔ اور اسے شرک و کفر کہنا مسئلہ وہابیت ہے۔ اور وہابیہ خود مشرک و کافر ہیں، کسی شخص مسلم پر بلاوجہ شرعی حکم تکفیر بحسب ظواہر احادیث صحیحہ و نصوص صریحہ جمہور فقہاء خود قائل کے لئے مستلزم کفر ہے۔

عربی متن	اردو ترجمہ
قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقد باء بہ احدھما ۱-	حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: جس شخص کو "او کافر" کہے، تو وہ کفر دونوں میں سے کسی ایک پر لوٹ پڑتا ہے۔(ت)

اور اس پر ضرور تعزیر شرعی لازم ہے کہ حاکم اسلام کی رائے پر ہے سلطان اسلام یا اس کے مقرر کردہ حکام ضرب و حبس سے قتل تک اسے تعزیر دے سکتے ہیں، تعزیر ہم لوگوں کے ہاتھ میں نہیں، ہمارے پاس اسی قدر ہے کہ اس سے میل جول سلام کلام ترک کریں۔

عربی متن	اردو ترجمہ
قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فایاکم و ایاھم لا یضلونکم و لا یفتنونکم ۲- و قال تبارک و تعالٰی "وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ	حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) گمراہوں سے اپنے آپ کو بچاؤ کہ تمہیں گمراہ نہ کریں اور تمہیں فتنے میں نہ ڈال دیں، اور اللہ تعالٰی نے ارشاد

عربی متن	اردو ترجمہ
الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" ۳-	فرمایا: اگر تمہیں شیطان بھلا دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو (ت)

بے علم فتوی دینے والا اگرچہ جاہلوں کا مقتدا ہو تو ضرور حدیث فضلوا واضلوا (وہ خود گمراہ ہوئے اور دوسروں کو گمراہ کیا) کا مصداق ہے آپ بھی گمراہ ہوا اور انہیں بھی گمراہ کرے گا کہ صدر حدیث یوں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
اتخذ الناس رؤسا جهالا	لوگوں نے جاہل سرداروں کو (سربراہ) بنالیا پھر

۱- صحیح البخاری کتاب الادب باب من اکفر اخاہ بغیر تاویل قدیمی کتب خانہ کراچی ۹۰۱/۲ ۲- صحیح مسلم باب النهی عن الروایۃ عن الضعفاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۰/۱ ۳- القرآن الکریم ۶۸/۶

Fatawa Ridawiyya Volume 21

[Arabic Quote]: They were asked about Islamic matters and they gave fatwas without knowledge, so they went astray themselves and led others astray too. (T)

And if one is not a leader of others, even then they cannot escape from this Hadith in any way: [Arabic Quote]: Whoever gives a fatwa without knowledge, the angels of the heavens and the earth curse him. (T)

And refuge is with Allah Almighty (T). In prayer, the presence of the heart, humility, and submission are the essence of the objective and the most honorable goal. If this is achieved through the grace of a perfect spiritual guide who combines the four conditions of mentorship, then those who prevent it are surely instances of 'and they barred [others] from the way of Allah' (then they prevent others from the way of Allah Almighty. T). Spreading false, weak, or doubtful issues to create discord, trial, and mischief among Muslims is forbidden (Haram).

[Arabic Quote]: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Give glad tidings and do not cause aversion. (T)

One who does this for the sake of fame without knowledge is not a scholar; a scholar of religion is a representative of the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), and creating discord and strife among Muslims without any Sharia-compliant reason is representing Satan. It is stated in a Hadith: [Arabic Quote]: Strife is sleeping; may Allah curse the one who awakens it.

And refuge is with Allah Almighty (and the refuge of Allah Almighty. T) and Allah Almighty knows best.

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Chapter on how knowledge is taken away, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/20
2. Kanz al-Ummal, Hadith 29018, Mu'assasatu al-Risalah, Beirut, 10/193
3. Al-Quran Al-Karim 16/58
4. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, What the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to do in exhortation etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/16
5. Kashf al-Khafa, letter Fa, Hadith 1815, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/77

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

[अरबी उद्धरण]: उनसे इस्लामी मसले पूछे गए तो उन्होंने बिना इल्म के फ़तवे दिए, खुद भी गुमराह हुए और दूसरों को भी बहका दिया। (त)

और अगर दूसरों का पेशवा न भी हो, तो इस हदीस से किसी हाल में नहीं बच सकता कि: [अरबी उद्धरण]: जो बिना इल्म के फ़तवा दे, आसमान और ज़मीन के फ़रिश्ते उस पर लानत करें। (त)

और अल्लाह तआला की पनाह (त)। नमाज़ में हुज़ूर-ए-क़ल्ब (मन की एकाग्रता), ख़ुशू और ख़ुज़ू (विनम्रता और समर्पण) असल मक़सद और सबसे पसंदीदा चीज़ है। अगर यह किसी कामिल (पूर्ण) के फ़ैज़ से हासिल हो जो पीरी-मुरीदी की चार शर्तों का जामे (मिश्रण) हो, तो इससे रोकने वाले बेशक 'फ़-सद्दू'अन सबीलीलल्लाह' (फिर वे औरों को अल्लाह तआला की राह से रोकते हैं। त) के मिस्दाक़ (उदाहरण) हैं। बातिल (झूठे) या ज़ईफ़ (कमज़ोर) या मशकूक (संदिग्ध) मसाइल फैलाकर मुसलमानों में इख़्तिलाफ़ (मतभेद) और फ़ितना व फ़साद डालना हराम है।

[अरबी उद्धरण]: हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: बशारत (ख़ुशख़बरी) दिया करो, नफ़रत न दिलाया करो। (त)

जो बिना इल्म के शोहरत पाने के लिए ऐसा करे वह आलिम नहीं है; आलिम-ए-दीन रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का नायब (प्रतिनिधि) है और मुसलमानों में बिना किसी शरई वजह के इख़्तिलाफ़ और फ़ितना पैदा करना शैतान की नियाबत (प्रतिनिधित्व) है, हदीस में है: [अरबी उद्धरण]: फ़ितना सो रहा है, इसे जगाने वाले पर अल्लाह की लानत।

और अल्लाह तआला की पनाह (और अल्लाह तआला की पनाह। त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इल्म, बाब इल्म कैसे कब्ज़ किया जाता है, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/20
2. कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस 29018, मुअस्सा अल-रिसाला, बेरुत, 10/193
3. अल-कुरान अल-करीम, 16/58
4. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इल्म, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम नसीहत के साथ क्या करते थे, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/16

5. कश्फ़ अल-ख़फ़ा, हर्फ़ अल-फ़ा, हदीस 1815, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 2/77

पृष्ठ 674 का 253

فسئلو ا فافتوا بغیر علم فضلوا واضلوا (۱) ۔ ان سے اسلامی مسائل دریافت کئے گئے تو انھوں نے بے علمی سے فتوے دیئے، خود بھی بھٹک گئے اور دوسروں کو بھی بہکا دیا۔ (ت)

اور اگر مقتدائے دیگران نہ ہو تو اس حدیث سے کسی حال بچ نہیں سکتا کہ : من افتی بغیر علم لعنتہ ملئکۃ السماء والارض (۲) ۔ جو بغیر علم کے فتوی دے آسمان وزمین کے فرشتے اس پر لعنت کریں۔ (ت)

والعیاذ باللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی کی پناہ۔ ت) نماز میں حضور قلب وخشوع وخضوع مغز مقصود واعز مطلوب ہے اگر واقعی کسی کامل کے فیض سے حاصل ہو جو شرائط اربعہ مشیخت کا جامع ہے تو اس سے روکنے والے بیشک "فَصَدُّوْا عَنْ سَبِیْلِ اللہِ" (۳) (پھر وہ اوروں کو اللہ تعالٰی کی راہ سے روکتے ہیں۔ت) کے مصداق ہیں باطل یا ضعیف یا مشکوک مسائل پھیلا کر مسلمانوں میں اختلاف وفتنہ وفساد ڈالنا حرام ہے۔

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بشروا ولا تنفروا (۴) ۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: بشارت دیا کرو، نفرت نہ دلایا کرو۔ (ت)

جو بنا علم کسب شہرت کے لئے ایسا کرے عالم نہیں، عالم دین نائب رسول ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور مسلمانوں میں بلاوجہ شرعی اختلاف وفتنہ پیدا کرنا نیابت شیطان، حدیث میں ہے : الفتنۃ نائمۃ لعن اللہ من ایقظھا (۵) ۔ فتنہ سو رہا ہے اس کے جگانے والے پر اللہ کی لعنت۔

والعیاذ باللہ تعالٰی (اور اللہ تعالٰی کی پناہ۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 صحیح البخاری کتاب العلم باب کیف یقبض العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۰ 2 کنز العمال حدیث ۲۹۰۱۸ موسسة الرساله بیروت ۱۰ / ۱۹۳ 3 القرآن الکریم ۱۶ / ۵۸ 4 صحیح البخاری کتاب العلم ماکان النبی صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم یتخولهم بالموعظة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۶ 5 کشف الخفاء حرف الفاء حدیث ۸۱۵ ۱ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۷۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

Issue 98: From the town of Malegaon, District Nasik, Bombay Presidency, asked by the Secretary of Anjuman Hidayat-e-Islam, 25 Jumadi al-Ula 1339 AH.

To the Presence of the Guide of the Steadfast (Hadi Mateen), may his high shadow be extended. After the greeting of the Sunnah and Islam, we several concerned Muslims of the town of Malegaon represent to your holy presence: Is it permissible to call Gandhi "Mahatma"? Should we participate in the Non-Cooperation movement or not? And our school receives a grant from the government; is it sharia-wise permissible for us to take it or not? This matter is clear in your high opinion that the government, along with land revenue, collects money from us in the name of so-called education, post offices, roads, hospitals, etc., as cesses. So this money is ours which we receive. With due respect!

The Answer:

To call Gandhi, or any polytheist or misbeliever infidel, "Mahatma" is haram (forbidden) and strictly haram. "Mahatma" means "Great Soul". This is an attribute of our master Gabriel the Trustworthy, peace and blessings be upon him. Such praise for the enemies of religion is an injury to Allah Almighty and the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him. It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, says:

اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتز لذلك العرش

When a transgressor is praised, the Lord Almighty becomes angry and the Divine Throne shakes because of it. (Narrated by Abu Ya'la in his Musnad and al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Anas, and Ibn Adi in al-Kamil from Abu Hurairah, may Allah be pleased with both of them.)

رواه ابو یعلی فی مسنده والبیهقی فی شعب الایمان عن انس وابن عدی فی الکامل عن ابی هریرة رضی اللہ عنهما۔

When this is the command regarding the praise of a transgressor, what would be the state regarding the praise of this polytheist and such great praise? Non-Cooperation, which today's would-be leaders have invented, is purely baseless; there is no origin

for it in the pure Sharia. In the Noble Sharia, there is an absolute command to abandon alliance with every disbeliever, whether they be Magians or Hindus, Christians or Jews, especially the Wahhabis and other stubborn apostates. And generally, it has been clearly stated:

"لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ج وَ مَنْ يَّفْعَلْ"	Muslims should not take disbelievers as friends instead of Muslims; and whoever does that has nothing to do with Allah...

---

1. Al-Kamil fi Du'afa al-Rijal, Biography of Sabiq bin Abdullah al-Raqqi, Dar al-Fikr Beirut, 3/1307; Shu'ab al-Iman, Hadith 2886, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 2/230.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

मसला 98: कस्बा मालेगांव, ज़िला नासिक, अहाता बम्बई, मुस्तौलिह (पूछने वाले) सेक्रेटरी अंजुमन हिदायत इस्लाम, 25 जमादी-उल-उला 1339 हिजरी।

ब-हुज़ूर हादी-ए-मतीन (मज़बूत हिदायत देने वाला), मद ज़िल्लहुल आली। सलाम-ए-सुन्नत और इस्लाम के बाद, हम चन्द दर्द-मन्द मालेगांव के मुसलमान अकदस ख़िदमत में अर्ज़ गुज़ार हैं कि क्या गांधी को महात्मा कहना जायज़ है? 'नॉन-कोऑपरेशन' में हम शरीक हों या नहीं? और हमारे मदरसे में गवर्नमेंट से ग्रांट मिलती है, क्या हमारे लिए उसका लेना शरअन जायज़ है या नहीं? यह बात वाज़ेह (स्पष्ट) राये आली है कि गवर्नमेंट मालगुज़ारी के साथ 'अबवाब' (करों) के ज़रिए हम लोगों से तालीम, डाकखाना, सड़क, शिफ़ाखाना वगैरह के नाम पर रुपया वसूल करती है, तो यह रुपया हमारा ही है जो हमें मिलता है। ज़्यादा अदब!

अल-जवाब:

गांधी या किसी भी मुशरिक (मूर्तिपूजक) या काफ़िर बद-मज़हब को महात्मा कहना हराम और सख़्त हराम है। "महात्मा" का अर्थ है 'रूह-ए-आज़म' (महान आत्मा)। यह सिफ़त (विशेषता) सैय्यदना जिबरील अमीन अलैहिस्सलातो वसल्लम की है। दीन के दुश्मनों की ऐसी तारीफ़ अल्लाह अज़-व-जल्ल और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को ईज़ा (तकलीफ़) देना है। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتز لذلك العرش

जब फ़ासिक़ (गुन्हागार) की प्रशंसा की जाती है, तो रब अज़-व-जल्ल क्रोधित होता है और उसके लिए अर्श हिल जाता है। (इसे अबू यअ़ला ने अपनी मुसनद में और बैहक़ी ने शुअ़बुल ईमान में हज़रत अनस से रिवायत किया और इब्ने अदी ने अल-कामिल में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हा के हवाले से रिवायत किया।)

رواه ابو یعلی فی مسنده والبیهقی فی شعب الایمان عن انس وابن عدی فی

الكامل عن ابى هريرة رضى اللہ عنهما۔

जब फ़ासिक़ की तारीफ़ पर यह हुक्म है, तो उस मुशरिक की तारीफ़ पर और इतनी बड़ी तारीफ़ पर क्या हाल होगा। 'नॉन-कोऑपरेशन' (असहयोग) जिसे आज-कल के लीडर बनने वालों ने निकाला है, महज़ बे-बुनियाद है, शरीयत-ए-मुतहहरा में इसकी कोई असल (आधार) नहीं है। शरीयत-ए-शरीफ़ा में हर काफ़िर से मुतलक़न (पूरी तरह) मेल-जोल (तर्कए-मवालात) छोड़ने का हुक्म है। चाहे वे मजूस (पारसी) हों या हुनूद (हिन्दू), नसारा (ईसाई) हों या यहूद, ख़ास तौर पर वहाबिया और दूसरे ज़िद करने वाले मुर्तद (धर्म-त्यागी)। और आम तौर पर साफ़ इर्शाद हुआ:

"لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ج وَ مَنْ يَّفْعَلْ"	मुसलमान, मुसलमानों के सिवा काफ़िरों को अपना दोस्त न बनाएँ और जो ऐसा करेगा उसका अल्लाह से कोई तअल्लुक़ नहीं...

---

1. अल-कामिल फ़ी दुआफ़ा अर-रिजाल, जीवनी साबिक़ बिन अब्दुल्लाह अर-रक़्क़ी, दारुल फ़िक्र बैरूत, 3/1307; शुअ़बुल ईमान हदीस 2886, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बैरूत, 2/230।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

مسئلہ ۹۸: از قصبہ مالیگاؤں ضلع ناسک احاطہ بمبئی مسئولہ سیکریٹری انجمن ہدایت اسلام ۲۵ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۹ھ

بحضور ہادی متین مد ظلہ العالی پس از سلام سنت والاسلام ہم چند دردمند مسلمانان قصبہ مالیگاؤں خدمت اقدس میں عرض پرداز ہیں کہ آیا گاندھی کو مہاتما کہنا جائز ہے؟ نان کو آپریشن میں ہم شریک ہوں یا نہیں؟ اور ہمارے مدرسہ میں گورنمنٹ سے گرانٹ ملتی ہے آیا ہمارے لئے اس کا لینا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ یہ بات واضح رائے عالی ہے کہ گورنمنٹ مالگزاری کے ساتھ بطریق ابواب ہم لوگوں سے بنام نہاد تعلیم، ڈاکخانہ، سڑک ، شفاخانہ وغیرہ وغیرہ روپیہ وصول کرلیتی ہے تو یہ روپیہ ہمارا ہی ہے جو ہم کو ملتا ہے۔ زیادہ ادب !

الجواب:

گاندھی خواہ کسی مشرک یا کافر بد مذہب کو مہاتما کہنا حرام اور سخت حرام ہے۔ "مہاتما" کے معنی ہے روح اعظم۔ یہ وصف سیدنا جبریل امین علیہ الصلوۃ والسلام کا ہے۔ مخالفان دین کی ایسی تعریف اللہ عزوجل ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کو ایذا دینا ہے۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

اذا مدح الفاسق غضب الرب واھتز لذلك العرش جب فاسق کی مدح کی جاتی ہے رب عزوجل غضب فرماتا ہے اور عرش الٰہی ہل جاتا ہے۔ (ابویعلی نے اپنی مسند میں اور بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت انس سے اس کو روایت کیا اور ابن عدی

نے الکامل میں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے

حوالے سے روایت کیا۔)

رواہ ابو یعلی فی مسندہ

والبیھقی فی شعب الایمان عن

انس وابن عدی فی الکامل عن

ابی ھریرۃ رضی اللہ عنھما۔

جب فاسق کی مدح پر یہ حکم اس مشرک کی مدح پر اور ایسی عظیم مدح پر کیا حال ہوگا، نان کو آپریشن کہ آج کل کے لیڈر بننے والوں نے نکالا محض بے بنیاد ہے شرع مطہر میں اس کی کچھ اصل نہیں، شرع شریف میں ہر کافر سے مطلقاً ترک موالات کا حکم ہے۔ مجوس ہوں یا ہنود ، نصاریٰ یا یہود، خصوصاً وہابیہ وغیرہم مرتدین عنود، اور عام طور پر صاف ارشاد ہوا :

"لَا یَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْکَافِرِینَ أَوْلِیَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ ج وَ مَنْ یَّفْعَلْ" مسلمان مسلمانوں کے سوا کافروں کو دوست نہ بنائیں اور جو ایسا کرے اسے اللہ سے کچھ

---

1 الکامل في ضعفاء الرجال ترجمہ سابق بن عبداللہ الرقی دارالفکر بیروت ۳ / ۱۳۰۷، شعب الایمان حدیث ۲۸۸۶ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲/۲۳۰

Fatawa Ridawiyya, Vol 21

"That (person) has no connection with Allah in any way."[1] - No connection. And clearly stated: "And whoever among you takes them as friends, then he is indeed one of them."[2] - Whoever among you makes friends with them is one of them.

These self-made leaders have given the name 'Muwalaat' (loyal friendship) to 'Muamalat' (dealings/transactions) and declared it absolutely forbidden, even disbelief. Conversely, they have made Muwalaat with polytheists, even alliance, and even slavery and submission to them, lawful and a means of seeking God's pleasure. They have severely slandered Allah, His Messenger, and the Shariah in every way. Any school where education is against the Shariah and in any way opposes the Shariah is itself prohibited, and accepting aid for something prohibited is also prohibited. Otherwise, aid that is not conditional on any act contrary to Shariah, nor leads to it, is not harmful, especially when our own money is being returned to us. Calling it 'haram' (forbidden) is a slander against the Shariah.

"Indeed, those who invent lies against Allah will not succeed."[3] - Those who attribute lies to Allah the Almighty can never be successful. (T)

For a clear explanation of the issues of Muwalaat and aid, our book "Al-Mahajjat-ul-Mu'tamanah fi Ayat-il-Mumtahinah" is under print*, details can be found there. And Allah Almighty knows best.

Issue 99: From Amroha, Guzri locality, requested by Syed Khadim Ali Sahib, 7 Rabi al-Akhir 1339 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: that on one side, the Islamic world is surrounded by the painful calamity of the Islamic Caliphate and is drawing the attention of Muslims towards it, and on the other side, in some parts of India, the influence of Mirzais (Qadianis) and in some places, Shias is increasing. They are engaging in religious provocations with the Ahl-us-Sunnah wal-Jama'ah and by misleading the common people and repeatedly reciting criticisms of the religion, they are making many doubtful about the religion and some completely apostate. For this purpose, they have many associations...

- Note: It has been included for publication in Volume 14 of Fatawa Ridawiyya.

[1] Al-Quran 3:28 [2] Al-Quran 5:51 [3] Al-Quran 10:69 Page 255 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

"उसका अल्लाह से किसी भी तरह का कोई सम्बन्ध नहीं है।"[1] - कोई सम्बन्ध नहीं। और साफ़ फ़रमा दिया: "और तुम में से जो उनसे दोस्ती करेगा, वह उन्हीं में से है।"[2] - जो तुम में से उनसे दोस्ती करे, वह उन्हीं में से है।

इन स्वयंभू नेताओं ने लेन-देन (मुआमलत) का नाम 'मुवालात' (गहरी दोस्ती) रख कर इसे पूरी तरह हराम बल्कि कुफ़्र ठहराया, और मुशरिकों (बहुदेववादियों) से मुवालात बल्कि गठबंधन बल्कि उनकी गुलामी और अधीनता को हलाल बल्कि अल्लाह की रज़ा का कारण बना लिया। उन्होंने हर तरह से अल्लाह, उसके रसूल और शरीअत पर बड़ा झूठा इल्जाम (इफ़्तरा) लगाया। जिस मदरसे में शिक्षा शरीअत के खिलाफ हो और किसी भी तरह से शरीअत की मुखालफत हो, वह स्वयं ही नाजायज़ है और नाजायज़ काम पर सहायता लेना भी नाजायज़ है। अन्यथा, जो सहायता किसी भी शरीअत के खिलाफ काम की शर्त पर न हो और न ही उस ओर ले जाए, उसमें कोई हर्ज नहीं है, विशेष रूप से जब हमारा ही पैसा हमें दिया जा रहा हो। इसे हराम कहना शरीअत पर इल्जाम लगाना है।

"बेशक, जो लोग अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं, वे कभी सफल नहीं होंगे।"[3] - जो लोग अल्लाह तआला के नाम पर झूठ बोलते हैं, वे कभी सफल नहीं हो सकते। (त)

मुवालात और सहायता के मसलों के स्पष्ट बयान में हमारी किताब "अल-मुहज्जत-उल-मोतमनह फ़ी आयत-इल-मुमतहिनह" प्रेस में है*, वहाँ से विस्तार मालूम हो सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ९९: अमरोहा, मोहल्ला गुज़री से, प्रेषक: सैय्यद खादिम अली साहब, ७ रबी-उल-आख़िर १३३९ हिजरी।

दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक तरफ तो इस्लामी दुनिया खिलाफत-ए-इस्लामिया की दर्दनाक मुसीबत में घिरी हुई है और मुसलमानों का ध्यान अपनी ओर खींच रही है, और दूसरी तरफ हिंदुस्तान के कुछ स्थानों पर मिर्ज़ाइयों (कादियानियों) का और कुछ स्थानों पर शियाओं का ज़ोर बढ़ रहा है। वे लोग अहले सुन्नत व जमाअत के साथ मज़हबी छेड़-छाड़ कर रहे हैं और आम जनता को बहकाकर और मज़हब पर तरह-तरह के ऐतराज़ सुना-सुनाकर बहुतों को

मज़हब में संदेहास्पद और कुछ को पूरी तरह से विमुख बना रहे हैं। और इस मकसद के लिए उनके यहाँ बहुत सी अंजुमनें (संस्थाएं)...

- नोट: फ़तावा रज़विया की जिल्द १४ में शामिल कर दी गई है।

[1] अल-क़ुरआन ३/२८ [2] अल-क़ुरआन ५/५١ [3] अल-क़ुरआन १०/६९ पृष्ठ २५५/६७४

"ذٰلِکَ فَلَیْسَ مِنَ اللہِ فِیْ شَیْءٍ"[1] - علاقہ نہیں۔ اور صاف فرمادیا: "وَمَنْ یَّتَوَلَّھُمْ مِّنْکُمْ فَاِنَّہٗ مِنْھُمْ ط"[2] - جو تم میں ان سے دوستی کرے وہ انہیں میں سے ہے۔

ان ساختہ لیڈروں نے معاملت کا نام موالات رکھ کر اسے تو مطلقاً حرام بلکہ کفر ٹھہرایا، اور مشرکوں سے موالات بلکہ اتحاد بلکہ ان کی غلامی و انقیاد کو حلال بلکہ موجب رضائے الٰہی بنالیا ہر طرح اللہ ورسول و شریعت پر سخت افتراء کیا، جس مدرسہ میں تعلیم خلاف شرع ہوتی ہو اور کسی طرح مخالفتِ شرع ہو وہ خود ہی ناجائز ہے اور ناجائز پر امداد لینی بھی ناجائز ، ورنہ جو امداد نہ کسی امر خلاف شرع سے مشروط نہ اس کی طرف منجر ہو اس میں حرج نہیں خصوصاً جبکہ ہمارا ہی روپیہ ہم کو دیا جاتا ہے اسے حرام کہنا شریعت پر افتراء ہے۔

"اِنَّ الَّذِیْنَ یَفْتَرُوْنَ عَلَی اللہِ الْکَذِبَ لَا یُفْلِحُوْنَ ۝"[3] - جو لوگ اللہ تعالٰی کے ذمہ جھوٹ لگاتے ہیں وہ کبھی بامراد نہیں ہوسکتے۔ (ت)

مسائل موالات وامداد کے روشن بیان میں ہماری کتاب "المحجۃ المؤتمنہ فی آیۃ الممتحنۃ" زیرِ طبع عہ ہے اس سے تفصیل معلوم ہوسکتی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۹۹: از امروہہ محلہ گذری مسئولہ سید خادم علی صاحب ۷ ربیع الآخر ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک طرف تو خلافت اسلامیہ کے دردناک مسیت میں عالمِ اسلامی گھرا ہوا ہے اور مسلمانوں کی توجہ کو اپنی طرف کھینچ رہا ہے اور دوسری طرف ہندوستان کے بعض مقامات پر مرزائیوں کا بعض مقامات پر شیعوں کا زور بڑھ رہا ہے وہ لوگ اہلسنت و جماعت سے مذہبی چھیڑ چھاڑ کر رہے ہیں اور عوام کو بہکا کر اور مطاعن مذہب سنا

سنا کر اکثر کو مذہب میں مشکک اور بعض کو بالکل برگشتہ بنارہے ہیں اور اس مقصد کے لئے ان کے یہاں بہت سی انجمنیں

عہ : فتاوی رضویہ کی جلد ۱۴ میں شامل اشاعت کردی گئی ہے۔

[1] القرآن الکریم ۲۸/۳ [2] القرآن الکریم ۵۱/۵ [3] القرآن الکریم ۶۹/۱۰ Page 255 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

...are established, and many periodic and ongoing journals are being published. Those people are spending thousands of rupees monthly on these tasks. In the current state, should the Ahl-e-Sunnat establish gatherings for preaching to clear the thoughts of the common people and protect them from doubts and misgivings, and provide answers and refutations? If the opposing party is ready for debate and demands it, should arrangements be made for it or not? If so, is this task obligatory (Fard), mandatory (Wajib), recommended (Mustahabb), or impermissible (Najayiz)? And if, considering the present times, one turns a blind eye towards this, is this action permissible or impermissible? In some specific places where these people are powerful, a couple of small, struggling associations have been established for their defense, and they occasionally refute them. Now, should these associations be maintained and the defense continued, or should these tasks be abandoned? Is it permissible to spend money on these matters at this time or not? Some national leaders, including some clerics (Maulvis), who are currently doing significant work on the issue of Khilafat, consider engaging in any refutation, debate, or other such religious works as an interference in the management of the Khilafat issue and declare it impermissible. Is this opinion of theirs correct and is their command worthy of being followed? Explain and be rewarded.

Answer: Whenever any misguided heretic, be it a Rafidhi, Mirza'i, Wahabi, or Deobandi, etc. (may Allah Almighty leave them all without help and support), misleads Muslims and creates mischief and discord, then to repel him and remove the doubts of devils from the hearts of Muslims is the greatest obligation (Fard-e-Azam). One who prevents this is included in the verse: "They hinder [men] from the path of Allah and seek to make it crooked"[1] (Qur'an 7:45). The excuse of the Khilafat Committee does not nullify the obligation (Fard) of Allah, nor can anyone but Satan hinder from repelling the guile of Satan. Those who say such things fabricate lies against Allah Almighty and the Pure Shari'ah; they deserve the punishment of fire and the wrath of the Almighty. On one side, they celebrated friendship and unity with Hindus, and on the other, they declared the prevention of the mischief of the cursed Rafidhis, Mirza'is, etc., as impermissible. In short, they want to slaughter Islam from every side and in every way without a knife, while remaining Muslims, or rather, leaders themselves. "And Allah guides not the wrongdoing people"[2] (Qur'an 2:258).

[1] Al-Qur'an al-Karim 7/45 [2] Al-Qur'an al-Karim 2/258

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...स्थापित हैं और कई समय-समय पर और नियमित रूप से निकलने वाली पत्रिकाएँ जारी हैं। वे लोग इन कामों में मासिक हज़ारों रुपये खर्च कर रहे हैं। क्या वर्तमान परिस्थिति में अहले सुन्नत को उपदेश (वाज़) की मजिलसें स्थापित करके आम लोगों के विचारों को साफ करने और उन्हें संदेहों और शंकाओं से बचाने के लिए उनका उत्तर देना और खंडन करना चाहिए? और यदि दूसरा पक्ष बहस (मुबाहिसा) के लिए तैयार हो और मांग करे, तो क्या इसका प्रबंध किया जाना चाहिए या नहीं? और यदि किया जाना चाहिए, तो क्या यह कार्य फ़र्ज़ है या वाजिब? मुस्तहब (पसंदीदा) है या नाजायज़? और यदि वर्तमान समय को ध्यान में रखते हुए इस ओर से आँखें मूँद ली जाएँ, तो क्या यह कार्य जायज़ है या नाजायज़? और कुछ ऐसे विशेष स्थानों पर जहाँ इन लोगों का ज़ोर है, उनके बचाव के लिए एक-दो छोटी-मोटी संस्थाएँ भी स्थापित हैं और वे कभी-कभी उनका खंडन करती हैं। अब इन संस्थाओं को बनाए रखना और बचाव करते रहना चाहिए या इन कार्यों को छोड़ देना चाहिए? और क्या वर्तमान समय में इन मामलों में पैसा खर्च करना जायज़ है या नहीं? राष्ट्र के कुछ नेता, जिनमें कुछ मौलवी भी शामिल हैं, जो आज कल खिलाफत के मुद्दे पर बड़े-बड़े काम कर रहे हैं, वर्तमान समय में किसी भी खंडन-मंडन और बहस-मुबाहिसे को, और इसी तरह के अन्य धार्मिक कार्यों में व्यस्त रहने को खिलाफत के मुद्दे के इंतज़ाम में बाधक मानकर नाजायज़ बताते हैं। क्या उनकी यह राय सही है और क्या उनका यह आदेश पालन करने योग्य है? स्पष्ट करें और पुण्य (सवाब) प्राप्त करें।

उत्तर: जब भी कोई गुमराह विधर्मी, चाहे वह राफ़ज़ी हो या मिज़ई, वहाबी हो या देवबंदी आदि (अल्लाह तआला उन सभी को बेसहारा छोड़ दे), मुसलमानों को बहकाए और फ़ितना व फ़साद पैदा करे, तो उसे रोकना और मुसलमानों के दिलों से शैतानों के संदेहों को दूर करना सबसे बड़ा फ़र्ज़ (फ़र्ज़-ए-आज़म) है। जो इससे रोकता है, वह इस आयत में शामिल है: "वे अल्लाह के मार्ग से रोकते हैं और उसमें टेढ़ापन चाहते हैं"[1] (कुरआन 7:45)। खिलाफत कमेटी का बहाना अल्लाह के फ़र्ज़ को रद्द नहीं करता, और न ही शैतान के धोखे को रोकने से कोई शैतान के सिवा रोक सकता है। जो ऐसा कहते हैं, वे अल्लाह अज़्वजल और पवित्र शरीयत पर झूठ गढ़ते हैं; वे नरक की सज़ा और सर्वशक्तिमान के क्रोध के पात्र हैं। एक तरफ हिंदुओं के साथ प्रेम और एकता मनाई, दूसरी तरफ शापित राफ़ज़ियों, मिर्ज़ाइयों आदि के फ़ितने को रोकने को नाजायज़ ठहराया। संक्षेप में, वे हर तरफ

से हर तरह से इस्लाम को बिना छुरी के हलाल (ज़बह) करना चाहते हैं, और खुद मुसलमान, बल्कि नेता बने रहना चाहते हैं। "और अल्लाह ज़ालिम लोगों को रास्ता नहीं दिखाता"[2] (कुरआन 2:258)।

[1] अल-कुरआन अल-करीम 7/45 [2] अल-कुरआन अल-करीम 2/258

قائم ہیں اور بہت سے رسائل موقت و شیو ع و جاری ہیں ہزاروں روپیہ ماہوار وہ لوگ ان کاموں میں صرف کر رہے ہیں آیا اس وقت بحالت موجودہ اہلسنت کو وعظ کی مجالس قائم کر کے عوام کے خیالات کو صاف کرنے اور ان کو شکوک و شبہات سے بچانے کی غرض سے ان کا جواب دینا اور رد کرنا اور اگر فریق ثانی مباحثہ پر آمادہ ہو اور مطالبہ کرے تو اس کا انتظام کرنا چاہئے یا نہیں اور اگر چاہئے تو یہ کام فرض ہے یا واجب؟ مستحب یا ناجائز؟ اور اگر زمانہ حال کا لحاظ کر کے اس طرف سے چشم پوشی کی جائے تو یہ فعل جائز ہے یا ناجائز، اور بعض ایسے مخصوص مقامات پر جہاں ان لوگوں کا زور ہے ان کی مدافعت کے لئے دو ایک ٹوٹی پھوٹی انجمنیں بھی قائم ہیں اور وہ کبھی کبھی ان کا رد کرتی ہیں اب ان انجمنوں کا قائم رکھنا اور مدافعت کرتے رہنا چاہئے یا ان کاموں کو ترک کر دینا چاہئے اور اس وقت ان امور میں روپیہ صرف کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بعض لیڈران قوم جن میں کچھ مولوی بھی ہیں جو آج کل مسئلہ خلافت میں بڑے بڑے کام کر رہے ہیں زمانہ موجودہ میں کسی رد و جواب اور بحث مباحثہ کو اور اسی قسم کے دوسرے مذہبی کاموں میں اشتغال کو مسئلہ خلافت کے اہتمام میں مخل خیال فرما کر ناجائز فرماتے ہیں، ان کی یہ رائے صحیح اور ان کا یہ حکم قابلِ پابندی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: جب کوئی گمراہ بددین رافضی ہو یا مرزائی، وہابی ہو یا دیوبندی وغیرہ ہم خذلہم اللہ تعالیٰ اجمعین (اللہ تعالیٰ ان کو بے یار و مددگار چھوڑے۔ت) مسلمانوں کو بہکائے فتنہ و فساد پیدا کرے تو اس کا دفع اور قلوب مسلمین سے شبہات شیاطین کا رفع فرضِ اعظم ہے جو اس سے روکتا ہے "یَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِیْلِ اللّٰہِ وَیَبْغُوْنَھَا عِوَجًا"۱ میں داخل ہے کہ اللہ کی راہ سے روکتے ہیں اور اس میں

کجی چاہتے ہیں۔ اور خلافت کمیٹی کا حیلہ اللہ کے فرض کو باطل نہیں کرتا نہ شیطان کے مکر کو دفع کرنے سے روکنا شیطان کے سوا کسی کا کام ہوسکتا ہے۔ جو ایسا کہتے ہیں اللہ عزوجل اور شریعت مطہرہ پر افتراء کرتے ہیں مستحق عذاب نار و غضب جبار ہوتے ہیں۔ ادھر ہندوؤں سے وداد و اتحاد منایا، ادھر روافض و مرزائیہ وغیرہ ہم ملاعنہ کا سد فتنہ ناجائز ٹھہرایا، غرض یہ ہے کہ ہر طرف سے ہر طرح سے اسلام کو بے چھری حلال کر دیں اور خود مسلمان بلکہ لیڈر بنے رہیں، "وَ اللّٰہُ لَا یَہْدِی الْقَوْمَ الظّٰلِمِیْنَ"۲ (اور اللہ تعالیٰ ظالم لوگوں کو راہ نہیں)

۱ القرآن الکریم ۷ / ۴۵ ۲ القرآن الکریم ۲ / ۲۵۸

Fatawa Rizvia - Volume 21

...shows. T) It is obligatory upon Muslims not to listen to such misguided people, misguided groups, and irreligious ones. It is their duty to prevent the mischief of Rawafidh, Marzaiyas, and these irreligious ones or any fitna they see arising. If the preaching of scholars is needed, they should have it preached; if the publication of pamphlets is required, they should have them published. Spending money on this great duty according to one's ability is obligatory for Muslims. It is stated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Boxed Text]: "When tribulations appear, or he said innovations, the scholar should manifest his knowledge. Whoever does not do that, the curse of Allah, the angels, and all people be upon him. Allah will accept from him neither obligatory nor voluntary acts."

[Urdu Boxed Text]: When tribulations or mischief or misguidance appear and a scholar does not manifest his knowledge at that time, then upon him is the curse of Allah, the angels, and all humans. Allah will accept neither his obligatory acts nor his voluntary ones.

When there are curses upon those who do not repel the innovators, then how much more severe wrath and greater curse will be upon the wretched one who prevents others from repelling them.

[Arabic Boxed Text]: "And those who have wronged will soon know to what [kind of] return they will be returned." And Allah Almighty knows best. (T)

[Urdu Boxed Text]: And the oppressors will soon know to which side they will be overturned. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 100 to 102: From Ajkot Kathiawar, asked by Qazi Syed Abdul Awwal Sahib Sunni Hanafi, 13 Jamadi-ul-Akhir 1339 AH.

(1) What do the scholars of religion say in this matter that a Hindu polytheist's lecture takes place in a mosque, and to listen, polytheists and Muslims gather in the mosque, and they raise slogans of clapping, 'Jai', and 'Allahu Akbar'. So, is this permissible or impermissible? Zaid says it is permissible, and religious scholars have given a fatwa that this has happened in cities like Delhi, etc.

(2) And that day was Friday, so prayer mats and rugs etc. were laid out, and over them, bare-footed polytheists were walking without washing their feet. So, should these prayer mats and rugs be washed and purified now or not?

(3) And Maulana Shaukat Ali, Muhammad Ali, and Gandhi etc. who are collecting donations in the name of Khilafat, in this donation...

---

1 Al-Firdous bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 1517, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/321, and Sahih al-Bukhari 2/1082. 2 The Holy Quran 26/227.

फतवा-ए-रज़विया - खंड 21

...दिखाता। त) मुसलमानों पर यह अनिवार्य (फर्ज) है कि वे ऐसे पथभ्रष्टों, पथभ्रष्ट समूहों और अधर्मियों की बातों पर ध्यान न दें। उन पर यह अनिवार्य है कि वे रवाफ़िज़, मिर्ज़ाइया और इन अधर्मियों या जिनके फ़ितने (अशांति) को वे उठते देखें, उनका समाधान करें। यदि विद्वानों (उलेमा) के उपदेश की आवश्यकता हो, तो उपदेश करवाएं यदि पर्चों के प्रकाशन की आवश्यकता हो, तो उन्हें प्रकाशित करवाएं। अपनी सामर्थ्य के अनुसार इस महान कर्तव्य में धन खर्च करना मुसलमानों पर अनिवार्य है। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट]: "जब फ़ितने प्रकट हों, या उन्होंने कहा कि बिदअत (नवाचार), तो विद्वान को चाहिए कि वह अपना ज्ञान प्रकट करे। और जो ऐसा नहीं करेगा, उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और सभी लोगों की लानत (धिक्कार) होगी। अल्लाह उसका न कोई अनिवार्य (फर्ज) कर्म स्वीकार करेगा और न ही नफ़्ल (स्वैच्छिक)।"

[उर्दू बॉक्स टेक्स्ट]: जब फ़ितने या फ़साद या पथभ्रष्टता प्रकट हो और विद्वान अपना ज्ञान उस समय प्रकट न करे तो उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और मनुष्यों, सभी की लानत है। अल्लाह उसका न फ़र्ज़ स्वीकार करेगा न नफ़्ल।

जब उन लोगों पर लानत है जो बद-मजहबों (गलत अकीदे वालों) को नहीं रोकते, तो उस दुष्ट पर कितना अधिक तीव्र क्रोध और बड़ी लानत होगी जो उन्हें रोकने से मना करता है।

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट]: "और ज़ालिम (अत्याचारी) जल्द ही जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[उर्दू बॉक्स टेक्स्ट]: और ज़ालिम जल्द ही जान लेंगे कि वे किस करवट पर पलटा खाएँगे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 100 से 102: अजकोट काठियावाड़ से, पूछने वाले काज़ी सैयद अब्दुल अव्वल साहब सुन्नी हनफी, 13 जमादी-उल-आख़िर 1339 हिजरी।

(1) धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि एक हिंदू मुशरिक (मूर्तिपूजक) का व्याख्यान (लेक्चर) मस्जिद में हो और सुनने के लिए मुशरिक और मुसलमान मस्जिद में एकत्रित हों और

तालियां, 'जय' और 'अल्लाहु अकबर' के नारे लगाएं। तो क्या यह जायज़ है या नाजायज़? ज़ैद कहता है कि यह जायज़ है और धार्मिक विद्वानों ने फतवा दिया है कि दिल्ली आदि शहरों में ऐसा हुआ है।

(2) और उस दिन जुम्मा (शुक्रवार) था, तो जाए-नमाज़ और मुसल्ले आदि बिछे हुए थे और उनके ऊपर नंगे पैर चलने वाले मुशरिक अपने पैर धोए बिना घूम रहे थे। तो क्या अब इन जाए-नमाज़ों और मुसल्लों को धोकर पाक (पवित्र) किया जाए या नहीं?

(3) और मौलाना शौकत अली, मुहम्मद अली और गांधी आदि जो खिलाफत के नाम पर चंदा इकट्ठा कर रहे हैं, उस चंदे में...

---

1 अल-फ़िरदौस बि-मासूर अल-ख़िताब, हदीस 1517, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/321, और सहीह अल-बुखारी 2/1082। 2 पवित्र कुरान 26/227।

دکھاتا۔ ت) مسلمانوں پر فرض ہے کہ ایسے گمراہوں، گمراہ گرو، بے دینوں کی بات پر کان نہ رکھیں، ان پر فرض ہے کہ روافض و مرزائیہ اور خود ان بے دینوں یا جس کا فتنہ اٹھتا دیکھیں سدباب کریں، وعظ علماء کی ضرورت ہو وعظ کہلوائیں، اشاعت رسائل کی حاجت ہو اشاعت کرائیں، حسب استطاعت اس فرض عظیم میں روپیہ صرف کرنا مسلمانوں پر فرض ہے حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[Arabic Boxed Text]: لما ظهرت الفتن او قال البدع فليظهر العالم علمه ومن لم يفعل ذلك فعليه لعنة الله والملئكة والناس اجمعين لا يقبل الله منه صرفا ولا عدلا ۱۔

[Urdu Boxed Text]: جب ظاہر ہوں فتنے یا فساد یابد مذہبیاں اور عالم اپنا علم اس وقت ظاہر نہ کرے تو اس پر اللہ اور فرشتوں اور آدمیوں سب کی لعنت ہے۔ اللہ اس کا فرض قبول کرے نہ نفل،

جب بد مذہبوں کے دفع نہ کرنے والے پر لعنتیں ہیں تو جو خبیث ان کے دفع کرنے سے روکے اس پر کس قدر اشد غضب ولعنت اکبر ہوگی۔

[Arabic Boxed Text]: "وَسَيَعْلَمُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَّنْقَلِبُوْنَ ۲" واللہ تعالٰی اعلم۔

[Urdu Boxed Text]: اور ظالم جلدی جان لیں گے کہ وہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۰ تا ۱۰۲: از اجکوٹ کاٹھیا وار مسئولہ قاضی سید عبدالاول صاحب سنی حنفی ۱۳ جمادی الآخر ۱۳۳۹ھ

(۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک ہندو مشرک کا لکچر مسجد میں ہو اور سننے کو مشرک اور مسلمان مسجد میں جمع ہوں اور تالی اور جے اور اللہ اکبر کے نعرے بلند کریں، تو آیا یہ جائز ہے یا ناجائز؟ زید کہتا ہے کہ یہ جائز ہے اور علمائے دین نے فتویٰ دیا ہے اس بابت دہلی وغیرہ شہروں میں ایسا ہوا ہے۔

(۲) اور اس روز جمعہ تھا تو جائے نماز اور مصلی وغیرہ بچھے ہوئے تھے اور اس کے اوپر کھلے پیر پھرنے والے مشرک پیر دھوئے بغیر پھرتے رہے تو اب یہ جائے نماز اور مصلی دھو کر پاک کئے جائیں یا نہیں؟

(۳) اور مولی شوکت علی و محمد علی اور گاندھی وغیرہ خلافت کے نام کا جو چندہ کر رہے ہیں اس چندہ میں

---

۱ الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۵۱۷ ۱۲ دار الکتب العلمیه بیروت ۱ / ۳۲۱ و صحیح البخاري ۲ / ۱۰۸۲ ۲ القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷

Fatawa Razawiyyah Volume 21

Should money be given or not? Please state and receive a reward. (T) (Note): A disciple of Gandhi has arrived here in Rajkot and through lectures, he wants to unite polytheist Hindus and Muslims. Muslims are joining in large numbers and providing financial aid. There is a fear for the future that lectures will be held in mosques. May Allah grant a prompt answer to this issue so that this nonsense can be dealt with.

The Answer: (1) This is forbidden, forbidden, severely forbidden; it is a desecration of the mosque. It is honoring a polytheist. It is a humiliation of Islam. Wherever this has happened, it was due to the fatwa of Iblis (Satan); no Muslim scholar of Islam has given a fatwa for its permissibility. Those who are free from the restrictions of Islam and are slaves and subordinates of Iblis's infidelity are neither worthy of giving a fatwa nor is it permissible to pay attention to their babbling. The details of this are described in the treatise 'Al-Mahajjah al-Mu'tamanah fi Ayat al-Mumtahanah'. And Allah Almighty knows best.

(2) If a dog walks on a prayer mat and both its feet and the mat are dry, then by consensus, washing it is not necessary. Similarly, the walking around of polytheists certainly constitutes a desecration of the mosque, but the place of prayer does not become impure. And Allah Almighty knows best.

(3) Making Gandhi a leader and celebrating unity with polytheist Hindus is severely, severely forbidden, a major sin, and enmity towards Islam. Giving donations for the uprooting of Islam is not the work of any Muslim.

Allah said: "So they will spend it, then it will become for them a regret, then they will be overcome." [Al-Quran 8/36]

That is, they are giving wealth at this time, then on the Day of Resurrection, they will feel the regret of this giving; they will bite their hands (in regret) that they gave wealth and also brought God's wrath upon their heads. Then they will be overcome and subdued and thrown into Hell.

Supporting the Turks and protecting holy places is used as a deceptive cover. They have clearly published that even if the Turkish issue is resolved according to their wishes, our efforts will continue until we settle the holy lands of Ganga and Jamna. They have clearly published that if the Turks even invade India, we will fight them too. So the real purpose is to celebrate the victory of Hindus and to make the lands of Ganga and Jamna holy. Giving donations for such a blasphemous purpose is enmity

towards Islam and severe displeasure of Allah, the One, the Subduer. We seek refuge in Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.

1 Al-Quran al-Karim 8/36 Page 258 of 674

फतावा रज़विया जिल्द 21

रुपया दिया जाए या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं। (त) (नोट): यहाँ राजकोट में गांधी का एक चेला आया हुआ है और लेक्चर देकर वह हिंदू मुशरिक और मुसलमान को एक करना चाहता है और मुसलमान बड़ी संख्या में शामिल हो रहे हैं और वित्तीय सहायता भी दे रहे हैं और भविष्य में भी डर है कि मस्जिद में लेक्चर होंगे। अल्लाह आप बहुत जल्द इस मसले का जवाब प्रदान फरमाएं ताकि इस खुराफात का बंदोबस्त हो सके।

उत्तर: (1) यह हराम हराम सख्त हराम है, मस्जिद का अपमान है। मुशरिक का सम्मान है। इस्लाम का अपमान है। जहाँ कहीं ऐसा हुआ है, वह इब्लीस (शैतान) के फतवे से हुआ है, किसी मुस्लिम विद्वान ने इसके जायज़ होने का फतवा नहीं दिया। और जो लोग इस्लाम के नियमों से आज़ाद हैं और कुफ्र-ए-इब्लीस के गुलाम और आज्ञाकारी हैं, वे न तो फतवा देने के योग्य हैं और न ही उनके बड़बड़ाने पर ध्यान देना जायज़ है। इसकी तफ़सील (विवरण) रिसाला 'अल-महज्जतुल मुअतमनह फ़ी आयतिल मुमतहनह' में बयान की गई है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(2) अगर कुत्ता नमाज़ के कालीन (मुसल्ला) पर चल जाए और उसके पैर और कालीन दोनों सूखे हों, तो सर्वसम्मति से उसे धोना अनिवार्य नहीं है; इसी तरह मुशरिकों के इस तरह घूमने से मस्जिद का अपमान तो ज़रूर हुआ लेकिन नमाज़ की जगह अपवित्र नहीं हुई। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(3) गांधी को इमाम बनाना, हिंदुओं और मुशरिकों के साथ एकता का जश्न मनाना घोर हराम, कबीरा गुनाह और इस्लाम के साथ शत्रुता है। इस्लाम की जड़ें काटने के लिए चंदा देना किसी मुसलमान का काम नहीं है।

अल्लाह ने फरमाया: "तो वे उसे खर्च करेंगे, फिर वह उन पर हसरत (पछतावा) होगा, फिर वे मग़लूब (पराजित) कर दिए जाएंगे।" [कुरान 8/36]

यानी इस समय वे धन दे रहे हैं, फिर कयामत के दिन इस देने पर पछतावा करेंगे, हाथ मलेंगे कि धन भी दिया और खुदा का गज़ब भी सिर पर लिया, फिर पराजित और अपमानित होकर जहन्नुम में फेंक दिए जाएँगे।

तुर्कों का समर्थन और पवित्र स्थानों की सुरक्षा का नाम मात्र एक धोखा है। उन्होंने स्पष्ट रूप से छाप दिया है कि यदि तुर्की मुद्दा उनकी इच्छा के अनुसार हल हो भी जाए, तब भी हमारा प्रयास तब तक जारी रहेगा जब तक कि हम गंगा और यमुना की पवित्र भूमि को आबाद न कर लें। उन्होंने स्पष्ट रूप से छाप दिया है कि यदि तुर्क भी भारत पर हमला करेंगे, तो हम उनसे भी लड़ेंगे। अतः वास्तविक उद्देश्य हिंदुओं की जय-जयकार करना और गंगा-यमुना की भूमि को पवित्र बनाना है। ऐसी कुफ्र वाली मंशा के लिए चंदा देना इस्लाम के प्रति शत्रुता और अल्लाह वाहिद-ओ-कहार की भारी नाराजगी है। हम अल्लाह की पनाह माँगते हैं, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1 अल-कुरान अल-करीम 8/36 पृष्ठ 258 / 674

روپیہ دیا جائے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ ت) (نوٹ): یہاں پر راجکوٹ میں ایک گاندھی کا چیلہ آیا ہوا ہے اور لکچر کرکے ہنود مشرک اور مسلمان کو ایک کرنا چاہتا ہے اور مسلمان کثرت سے شامل ہو رہے ہیں اور مالی امداد بھی دے رہے ہیں اور آئندہ بھی خوف ہے کہ مسجد میں لکچر ہوں گے اللہ آپ بہت جلد اس مسئلہ کا جواب مرحمت فرمائیں تاکہ اس خرافات کا بندوبست ہو۔

الجواب: (1) یہ حرام حرام سخت حرام ہے، توہین مسجد ہے۔ تعظیم مشرک ہے۔ تذلیل اسلام ہے۔ جہاں ہوا ابلیس کے فتوے سے ہوا کسی مسلمان عالم اسلام نے اس کے جواز کا فتوی نہ دیا، اور جو پابندی اسلام سے آزاد اور کفر ابلیس کے غلام و منقاد ہوں نہ وہ قابل فتوٰی نہ ان کے بکنے پر التفات روا۔ والتفصیل فی المحجۃ المؤتمنۃ فی آیۃ الممتحنۃ (اس کی تفصیل رسالہ المحجۃ المؤتمنۃ فی آیۃ الممتحنۃ میں بیان کی گئی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) کتا اگر جانماز پر چلا جائے اور اس کے پاؤں اور جانماز دونوں خشک ہوں تو بالاتفاق اس کا دھونا لازم نہیں آتا تو مشرکوں کے یوں پھرنے سے مسجد کو توہین ضرور ہوئی مگر مصلٰی ناپاک نہ ہوئے، واللہ تعالٰی اعلم۔

(۳) گاندھی کو امام بنانا ہندوؤں مشرکوں سے اتحاد منانا سخت سے سخت حرام کبیرہ و دشمنی اسلام ہے۔ اسلام کی بیخ کنی کے لئے چندہ دینا کسی مسلمان کا کام نہیں۔

قال اللہ "فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ"۔ 1 یعنی اس وقت تو مال دے رہے ہیں پھر قیامت میں اس دینے کی حسرت اٹھائیں گے ہاتھ چاٹیں گے کہ مال بھی دیا اور خدا کا غضب بھی سر پر لیا پھر مغلوب و مقہور کر کے جہنم میں پھینک دئے جائیں گے۔

ترکوں کی حمایت اور اماکن مقدسہ کی حفاظت کا نام دھوکے کی ٹٹی بنا رکھا ہے۔ صاف چھاپ چکے ہیں کہ اگر ترکی مسئلہ حسب خواہش فیصل بھی ہو جائے جب بھی ہماری کوشش برابر جاری رہے گی جب تک گنگا جمنا کی مقدس زمینیں آباد نہ کرالیں، صاف چھاپ چکے ہیں کہ اگر ترک بھی ہندوستان پر چڑھ آئیں تو ہم ان سے بھی لڑیں گے تو اصل غرض ہندوؤں کی جے منانا اور گنگا جمنا کی زمینوں کو مقدس کرانا ہے ایسی کفری غرض کے لئے چندہ دینا اسلام کی دشمنی اور اللہ واحد قہار کی سخت ناراضی ہے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ واللہ تعالیٰ اعلم۔

1 القرآن الکریم ۸ / ۳۶ Page 258 of 674

Fatawa Razawiya, Volume 21

Problem 103: District Bhagalpur, Post Office Sabour, Village Ibrahimpur, Querist: Muhammad Sharif Alam Sahab, 15 Jamadi al-Akhira 1339 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter? Zaid, Amr, and Bakr are three individuals whose descriptions are given below:

(1) Zaid is a Wahhabi, infidel (kafir), and apostate (murtad) person.

(2) Amr is a firm Sunni Muslim with sound beliefs, but he visits the house of the aforementioned Zaid. He converses with him and eats and drinks at his place, but he does not pray behind the aforementioned Zaid nor does he enter into matrimonial alliances with him. Rather, he holds hatred for his beliefs and does not doubt his infidelity (kufr). In such a case, according to Sharia, will Amr also become a Wahhabi kafir murtad like Zaid, or will he only be a transgressor (fasiq) and sinner, or nothing at all?

(3) Bakr is a firm Sunni Muslim with sound beliefs. He neither visits the aforementioned Zaid's house, nor talks to him, nor eats or drinks with him, nor prays behind him, nor enters into marriage with him. Instead, he considers him a kafir murtad and has no doubt about his kufr. He maintains hatred for him from both religious and worldly perspectives. However, he maintains relations with the aforementioned Amr, who is a firm Sunni of correct belief; he talks to him, eats and drinks at his place, and visits his house. In such a case, will the aforementioned Bakr also become a Wahhabi kafir murtad like Zaid according to Sharia, or will he be only a fasiq sinner, or will he be neither a Wahhabi nor a fasiq but remain a Sunni Muslim of correct belief? Please provide a detailed answer for the cases mentioned above as No. 2 and No. 3.

Answer: In the mentioned situation, both Amr and Bakr are Sunni Muslims; none of them is an infidel or astray. However, Amr is a transgressor (fasiq) and sinner because he socializes with an apostate.

Allah the Almighty has said: "And incline not toward those who do wrong, lest the Fire should touch you."[1] And Allah the Almighty said: (O people!) Do not incline towards the wrongdoers, otherwise, the fire will touch you. And the Prophet (peace and blessings be upon him) said: "Stay away from them, lest they lead you astray and put you into fitna (tribulation)."[2]

1- And he (peace and blessings be upon him) said: "So keep yourselves away from them and keep them away from you, lest they mislead you or cause you tribulation."

Footnotes: 1. Al-Quran al-Karim 11 / 113 2. Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak, Qadimi Kutub Khana Karachi 1 / 10 Page 259 of 674

फतावा रज़विया, जिल्द 21

मसला 103: जिला भागलपुर, डाकखाना सबौर, मौज़अ इब्राहीमपुर, मुस्तौल (पूछने वाले): मुहम्मद शरीफ आलम साहब, 15 जमादी अल-आख़िरा 1339 हिजरी।

उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं? ज़ैद, अम्र और बक्र तीन व्यक्ति हैं जिनका विवरण नीचे दिया गया है:

(1) ज़ैद एक वहाबी, काफ़िर और मुर्तद (धर्मत्यागी) व्यक्ति है।

(2) अम्र एक पक्का सुन्नी सही अक़ीदे वाला मुसलमान है, लेकिन वह ज़ैद के घर आता-जाता है। उससे बातचीत करता है और उसके यहाँ खाता-पीता है, लेकिन वह ज़ैद के पीछे नमाज़ नहीं पढ़ता और न ही उससे निकाह के रिश्ते करता है। बल्कि उसके अक़ीदे से नफ़रत रखता है और उसके कुफ़्र (अविश्वास) में कोई संदेह नहीं करता। ऐसी स्थिति में क्या अम्र भी शरीयत के अनुसार ज़ैद की तरह वहाबी काफ़िर मुर्तद हो जाएगा या केवल फ़ासिक़ गुनहगार होगा या कुछ भी नहीं?

(3) बक्र एक पक्का सुन्नी सही अक़ीदे वाला मुसलमान है और वह ज़ैद के घर नहीं आता-जाता। न उससे बातचीत करता है और न ही उसके यहाँ खाता-पीता है। न ज़ैद के पीछे नमाज़ पढ़ता है और न ही उससे निकाह का रिश्ता करता है। बल्कि उसे काफ़िर मुर्तद समझता है और उसके कुफ़्र में कोई संदेह नहीं करता। उससे धार्मिक और दुनियावी दोनों पहलुओं से नफ़रत रखता है। हाँ, वह उपर्युक्त अम्र से, जो कि एक पक्का सुन्नी सही अक़ीदे वाला है, मेल-जोल रखता है, उससे बातचीत करता है, उसके यहाँ खाता-पीता है और उसके घर आता-जाता है। ऐसी स्थिति में क्या बक्र भी शरीयत के अनुसार ज़ैद की तरह वहाबी काफ़िर मुर्तद हो जाएगा या केवल फ़ासिक़ गुनहगार होगा, या न वह वहाबी होगा और न ही फ़ासिक़, बल्कि सही अक़ीदे वाला मुसलमान ही रहेगा? उपर्युक्त नंबर 2 और नंबर 3 की स्थिति का विस्तार से उत्तर दें।

उत्तर: वर्णित स्थिति में अम्र और बक्र दोनों सुन्नी मुसलमान हैं, उनमें से कोई भी काफ़िर या गुमराह नहीं है, लेकिन अम्र फ़ासिक़ गुनहगार है क्योंकि वह एक मुर्तद से मेल-जोल रखता है।

और अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "और तुम उन लोगों की तरफ़ मत झुको जिन्होंने ज़ुल्म किया, वरना तुम्हें आग छुएगी।"[1] और अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: (लोगो!) ज़ालिमों की

तरफ़ मईल न हो वरना तुम्हें आग छुएगी, और हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने इरशाद फरमाया: उनसे बचो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें फ़ितने में न डाल दें।[2]

1- और सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "तो अपने आप को उनसे दूर रखो और उन्हें अपने आप से दूर रखो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें फ़ितने में न डाल दें।"

फुटनोट्स: 1. अल-कुरान अल-करीम 11 / 113 2. सहीह मुस्लिम, कमज़ोरों से रिवायत की मनाही का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1 / 10 पेज 259 का 674

مسئلہ ۱۰۳: ضلع بھاگلپور ڈاک خانہ سبور موضوع ابراہیم پور مسئولہ محمد شریف عالم صاحب ۱۵ جمادی الآخرہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں، زید، عمرو، بکر تین اشخاص ہیں جن کی تعریف ذیل میں درج ہے: (۱) زید ایک وہابی کافر مرتد شخص ہے۔ (۲) عمرو ایک پکا سنی خوش عقیدہ مسلمان ہے لیکن زید مذکور کے مکان پر جاتا آتا ہے۔ اس سے ہم کلام ہوتا ہے اس کے یہاں کھاتا پیتا ہے لیکن زید مذکور کے پیچھے نماز نہیں پڑھتا اور نہ مناکحت کرتا ہے بلکہ اس سے عقیدہ و نفرت رکھتا ہے اور اس کے کفر میں شک نہیں کرتا، ایسی صورت میں کیا عمرو بھی مثل زید کے عند الشرع وہابی کافر مرتد ہوجائے گا یا صرف فاسق گنہگار ہوگا یا کچھ بھی نہیں؟ (۳) بکر ایک پکا سنی خوش عقیدہ مسلمان ہے اور زید مذکور کے نہ مکان پر آتا جاتا ہے۔ نہ اس سے گفتگو کرتا نہ اس کے یہاں کھاتا پیتا ہے نہ زید مذکور کے پیچھے نماز پڑھتا اور مناکحت کرتا ہے بلکہ اس کو کافر مرتد سمجھتا اس کے کفر میں شک نہیں کرتا اس سے نفرت دینی و دنیوی ہر دو پہلو رکھتا ہے ہاں عمرو مذکور سے جو پکا سنی صحیح العقیدہ ہے راہ ورسم رکھتا ہے اس سے ہم کلام ہوتا ہے اس کے یہاں کھاتا پیتا ہے اس کے گھر پر جاتا آتا ہے۔ ایسی صورت میں کیا بکر مذکور مثل زید کے عند الشرع وہابی کافر مرتد ہو جائیگا یا صرف فاسق گنہگار ہوگا یا وہابی اور نہ فاسق ہو گا بلکہ مسلمان صحیح العقیدہ رہے گا، صورت مذکورہ بالا نمبر ۲ و نمبر ۳ کا جواب بالتفصیل ارقام فرمائیں۔

الجواب: صورت مذکورہ میں عمرو و بکر دونوں سنی مسلمان ہیں ان میں کوئی کافر یا گمراہ نہیں مگر عمرو فاسق گنہگار ہے کہ مرتد سے میل جول رکھتا ہے۔

وقد قال الله تعالیٰ "وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ"[1] اور الله تعالی نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) ظالموں کی طرف مائل نہ ہو ورنہ تمھیں آگ چھوئے گی، اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا: ان سے بچو، کہیں وہ تمھیں گمراہ نہ کردیں اور تمھیں فتنہ میں نہ ڈال دیں۔[2]

١- وقال صلی الله تعالٰی علیہ وسلم فایاکم و ایاھم لایضلونکم ولا یفتنونکم

١ القرآن الكريم ١١ / ١١٣ ٢ صحيح مسلم باب النهي عن الرواية الضعفاء قديمي كتب خانہ كراچی

Fatawa Ridawiyya Volume 21

And if Bakr meets Amr based on a Shar'i (legal) benefit, in the hope that he will accept his advice and stop meeting Zaid, then there is no harm. Otherwise, it is inappropriate, especially in a state where Bakr holds some academic or religious status, because for such a person to associate with a transgressor (fasiq) without necessity is disliked (makruh). It is stated in Alamgiri:

[Arabic Text Block]: It is disliked for a famous leader to associate with a person from the people of falsehood and evil except to the extent of necessity, because his status is magnified in the eyes of the people. But if he is a man who is not known, he may treat them politely to ward off injustice from himself without committing a sin; there is no harm in that. Thus it is mentioned in Al-Multaqat. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Translation]: A person who is famous and is a leader of the people is disliked to keep social ties with the people of falsehood and the people of evil. Yes, if there is a slight necessity it is permitted because his dignity is great among the people. But if someone is not well-known, then keeping a compromise with them so that defense against oppression of his own self can be made without sin, then there is no harm in it; it is mentioned similarly in Fatawa Al-Multaqat. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 102: From the city, neighborhood Dhakhira Chah Chiriamaran, asked by Shamshir Ali Qadri Ridawi, 11 Rajab al-Murajjab 1339 AH. To the Presence of the Radiant One, the Great Master (Aala Hazrat), Qiblah and Kaabah, may his blessings endure. Sire! This gathering of the Wahhabis which is to take place on March 24, 25, 26 adjacent to the New Mosque of the neighborhood, is it permissible or impermissible for the Ahl al-Sunnat wa'l-Jama'at, especially your followers, to participate in the aforementioned gathering? Wahhabi people will go there; is it permissible or impermissible for us, the Ahl al-Sunnat wa'l-Jama'at, to go to such a gathering where Wahhabis are present? It is hoped that Your Presence will honor us with your seal and signature so that we, the Ahl al-Sunnat wa'l-Jama'at, may abstain from participating. State it and be rewarded (Bayyinu Tu'jaru - Explain so you may receive reward and merit. T). Shamshir Ali Qadri Ridawi, neighborhood Dhakhira Chah Chiriimaran, Bareilly. Niyaz Muhammad Ridawi, Shams al-Hasan Ridawi Dhakhira.

The Answer: How can participation for a Sunni be lawful in a gathering that is of Wahhabis, Deobandis, opponents of religion, and slaves of polytheists? The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Text Box]: Beware of them and let them beware of you, lest they mislead you and lest they tempt you into trial (fitna).

[Urdu Translation]: Stay away from them and keep them away from you, lest they misguide you and lest they cast you into trial (fitna).

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyah, Chapter 14, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/366.
2. Sahih Muslim, Chapter on the prohibition of narrating from the weak etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/10. Page 260 of 674

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

और बक्र का अम्र से मिलना अगर शरीअत की किसी भलाई के लिए हो कि उम्मीद हो कि वह उसकी नसीहत मान ले और ज़ैद से मिलना छोड़ दे तो कोई हर्ज़ नहीं, वर्ना अनुचित है, विशेषकर उस स्थिति में जब बक्र का कोई शैक्षणिक या धार्मिक सम्मान हो, क्योंकि ऐसे व्यक्ति का बिना ज़रूरत किसी फ़ासिक (पापी) से मेल-जोल रखना मकरूह (नापसंद) है। आलमगीरी में है:

[अरबी पाठ]: किसी प्रसिद्ध नेता के लिए बातिल (झूठ) और बुराई के लोगों से मिलना-जुलना मकरूह है, सिवाय ज़रूरत के, क्योंकि लोगों की नज़रों में उसका रुतबा बड़ा होता है। लेकिन अगर वह कोई अनजान व्यक्ति हो जो बिना किसी पाप के अपने ऊपर से ज़ुल्म को टालने के लिए उनके साथ नरमी से पेश आता है, तो इसमें कोई हर्ज़ नहीं है। इसी प्रकार 'मुल्तक़त' में उल्लेखित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद का हिंदी]: जो व्यक्ति प्रसिद्ध हो और लोगों का पेशवा (नेता) हो, उसे बातिल (असत्य) और बुराई वाले लोगों से मेल-जोल रखना मकरूह है। हाँ, यदि थोड़ी ज़रूरत हो तो अनुमति है क्योंकि लोगों में उसकी शान बड़ी होती है। लेकिन अगर कोई व्यक्ति प्रसिद्ध न हो, तो उनसे समझौता रखना ताकि बिना किसी पाप के स्वयं पर होने वाले ज़ुल्म का बचाव हो सके, तो इसमें कोई हर्ज़ नहीं है; फ़तावा मुल्तक़त में भी ऐसा ही उल्लेख है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १०२: शहर मोहल्ला ज़खीरा चाह चिड़ीमारान से प्रश्नकर्ता शमशीर अली क़ादरी रज़वी ११ रजबुल मुरज्जब १३३९ हिजरी। हुज़ूर पुरनूर आला हज़रत क़िबला व काबा (अल्लाह उनकी बरकतें कायम रखे), हुज़ूर! वहाबियों का यह जलसा जो २४, २५, २६ मार्च को मोहल्ले की नई मस्जिद के पास होने वाला है, क्या इसमें अहले सुन्नत व जमात, विशेषकर हुज़ूर के मुरीदों का शामिल होना जाइज़ है या नाजाइज़? वहां वहाबी होंगे, क्या ऐसे जलसे में जाना जहाँ वहाबी हों, हमारे लिए जाइज़ है या नाजाइज़? आशा है कि हुज़ूर अपनी मुहर और हस्ताक्षर से सम्मानित करेंगे ताकि हम अहले सुन्नत व जमात इसमें शामिल होने से बचें। बयान फरमाएं ताकि पुण्य पाएं(बय्यिनु तु'जरु - बयान फ़रमाओ ताकि अज्र व सवाब पाओ। त)। शमशीर अली क़ादरी रज़वी, मोहल्ला ज़खीरा चाह चिड़ीमारान, बरेली। नियाज़ मुहम्मद रज़वी, शम्सुल हसन रज़वी ज़खीरा।

जवाब: वहाबियों, देवबंदियों, दीन के विरोधियों और मुशरिकों के गुलामों का जो जलसा हो, उसमें एक सुन्नी का शामिल होना कैसे हलाल हो सकता है? अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी पाठ]: तुम उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर रखो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें फ़ितने (आज़माइश) में न डाल दें।

[उर्दू अनुवाद का हिंदी]: उनसे दूर भागो और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुमको गुमराह न कर दें, कहीं वे तुमको फ़ितने में न डाल दें।

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय १४, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३६६
2. सहीह मुस्लिम, ज़ईफ़ रावियों से रिवायत की मनाही का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची, १/१० पेज २६०/६७४

اور بکر کا عمرو سے ملنا اگر بربنائے مصلحت شرعیہ ہو کہ اس سے امید ہے کہ اس کی نصیحت مانے اور زید سے ملنا چھوڑ دے تو حرج نہیں ورنہ نامناسب ہے خصوصاً اس حالت کہ بکر کوئی اعزاز علمی و دینی رکھتا ہو کہ ایسے کو فاسق سے بے ضرورت اختلاف مکروہ ہے۔ عالمگیری میں ہے:

یکرہ للمشہور المقتدیٰ بہ الاختلاط الی رجل من اھل الباطل والشر الا بقدر الضرورۃ لانہ یعظم امرہ بین ایدی الناس ولو کان رجلا لایعرف یداربہ لیدفع الظلم عن نفسہ من غیر اثم فلا بأس بہ کذا فی الملتقط ۱ واللہ تعالیٰ اعلم۔

جو شخص مشہور ہو اور لوگوں کا پیشوا ہو اسے اہل باطل اور صاحب شر لوگوں سے میل ملاپ رکھنا مکروہ ہے۔ ہاں اگر قدرے ضرورت کی اجازت ہے کیونکہ لوگوں میں اس کی شان معظم ہے لیکن اگر کوئی شخص غیر معروف ہو تو اس سے مصالحت رکھنا تاکہ اپنی ذات سے بغیر گناہ ظلم کا دفاع ہو جائے اور اس میں کوئی حرج نہیں، فتاوٰی ملتقط میں اسی طرح مذکور ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۲: از شہر محلہ ذخیرہ چاہ چڑی ماراں مسئولہ شمشیر علی قادری رضوی ۱۱ رجب المرجب ۱۳۳۹ھ حضور پر نور اعلیٰ حضرت قبلہ و کعبہ دام برکاتہم، حضور ! یہ جلسہ وہابیوں کا جو ۲۴، ۲۵، ۲۶ مارچ کو متصل مسجد نو محلہ ہونے والا ہے اس میں اہلسنت وجماعت خصوصاً حضور کے مریدین کو جلسہ مذکور میں شریک ہونا جائز ہے یا ناجائز؟ اہل وہابیوں وہاں جائیں گے، ایسے جلسے میں جہاں وہابی ہوں ہم اہلسنت و جماعت کو جانا جائز ہے یا ناجائز؟ امید کہ

حضور اپنے مہر اور دستخط سے مشرف فرمائیں تاکہ ہم اہل السنت والجماعت شریک ہونے سے پرہیز کریں، بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر وثواب پاؤ۔ت) شمشیر علی قادری رضوی محلہ ذخیرہ چاہ چڑی ماراں بریلی نیاز محمد رضوی شمس الحسن رضوی ذخیرہ

الجواب: وہ کہ وہابیہ و دیوبندیہ و مخالفان دین و غلامانِ مشرکین کا جلسہ ہو اس میں سنی کو شرکت کیسے حلال ہو سکتی ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ایاکم و ایاہم لایضلونکم ولا یفتنونکم ۲۔

ان سے دور بھاگو اور انھیں اپنے سے دور کرو کہیں وہ تم کو گمراہ نہ کردیں کہیں وہ تم کو فتنے میں نہ ڈال دیں۔

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الرابع عشرہ نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۶ ۲ صحیح مسلم باب النہی عن الروایۃ عن الضعفاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۰ Page 260 of 674

Fatawa Rizvia, Volume 21

The followers of the noble Qadiriyya Barkatiyya order are especially exhorted to stay away from such people at once, so that they may remain close to their Lord, Exalted and High, and their Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. And Allah Almighty knows best.

Issue 105 to 124: From Badaun, sent by Abdul Majid in the name of Habib-ur-Rahman, 12 Rajab 1339 AH.

(1) Is the Khilafat-e-Turk (Turkish Caliphate) valid or not? (2) What command has come regarding those who rebel against the Caliph of the Muslims? Is fighting against this rebel obligatory or not? (3) If a non-Muslim government wages war against the King of Islam and invades Muslim countries, is it obligatory for Muslims to assist the King and cause damage to the (attacking) government in every possible way or not? (4) Is it permissible for the people of Islam to provide financial aid to the infidel Christians against the Caliph? (5) Is it forbidden for Muslims or not to be employed in the army of the Christian government and engage in combat against their Muslim brothers? (6) According to Sharia, what punishment is prescribed for those who join forces with an anti-Islamic army and intentionally kill Muslims? (7) Are those employments under Christians permissible or not in which decisions contrary to Sharia have to be made (e.g., Deputy Collectorate, etc.)? The word of Allah, the Mighty and Sublime, is:

"And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the disbelievers."[1]	And whoever does not decide according to the commands revealed by Allah Almighty, then they are the disbelievers.
"And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the wrongdoers."[2]	And whoever does not decide according to what Allah has revealed, then they are the wrongdoers.
"And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the defiantly disobedient."[3]	And those who do not decide according to what Allah has sent down, then they are the disobedient. (T)

What do these mean? (8) Similarly, is Honorary Magistracy, in which adherence to the law is mandatory even if it is contrary to Sharia, permissible?

---

[1] Al-Quran Al-Kareem 5/44 [2] Al-Quran Al-Kareem 5/45 [3] Al-Quran Al-Kareem 5/47

फतावा रज़विया, जिल्द 21

सिलसिला-ए-आलिया क़ादरिया बरकातिया के मुतवस्सलीन (अनुयायियों) को विशेष रूप से ताकीद (ज़ोर) है कि वे एक बारगी ऐसे लोगों से दूर रहें ताकि अपने रब्ब जल्ल व अला और अपने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के नज़दीक रहें। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसअला 105 से 124: बदायूं से, अब्दुल माजिद द्वारा हबीबुर्रहमान के नाम से भेजा गया, 12 रजब 1339 हिजरी।

(1) खिलाफत-ए-तुर्क(तुर्की खिलाफत) सही है या नहीं? (2) खलीफा-ए-मुस्लिमीन (मुसलमानों के खलीफा) से बगावत करने वाले के लिए क्या हुक्म आया है? क्या उस बागी से कत्ल (युद्ध) करना वाजिब (अनिवार्य) है या नहीं? (3) बादशाह-ए-इस्लाम से कोई गैर-मुस्लिम हुकूमत जंग करे, ममालिक-ए-इस्लामिया (इस्लामी देशों) पर हमलावर हो, तो मुसलमानों पर जिस तरह मुमकिन हो बादशाह की इमदाद (सहायता) और उस (हमलावर) हुकूमत को नुक्सान पहुँचाना फ़र्ज़ है या नहीं? (4) अहल-ए-इस्लाम (मुसलमानों) को यह जायज़ है या नहीं कि खलीफा के मुकाबले में कुफ्फ़ार-ए-नारा (ईसाई काफ़िरों) की माली इमदाद (वित्तीय सहायता) करें? (5) मुसलमानों पर यह हराम है या नहीं कि ईसाई हुकूमत की फ़ौज में मुलाज़िम (नौकरी) होकर अपने बिरादरान-ए-इस्लाम (मुस्लिम भाइयों) से मुकाबला व मुक़ातिला (युद्ध) करें? (6) शरीअत के अनुसार उन लोगों के लिए क्या सज़ा मुक़र्रर (तय) है जो इस्लाम विरोधी लश्कर (सेना) के साथ शरीक होकर जानबूझकर मुसलमानों को कत्ल करें? (7) ईसाइयों की वे मुलाज़मतें (नौकरियाँ) जिनमें शरीअत के खिलाफ फैसले करने पड़ते हैं (जैसे डिप्टी कलेक्टरी आदि) जायज़ हैं या नहीं? अल्लाह बारी अज़्ज़ा-व-जल्ल का इरशाद (आदेश) है:

"वमन लम यहकुम बिमा अनज़लल्लाहु फा-उलाइका हुमुल काफ़िरून" [1]	और जो कोई अल्लाह तआला के नाज़िल किए हुए अहकाम (आदेशों) के मुताबिक़ फैसला न करे तो वही लोग काफ़िर हैं
"वमन लम यहकुम बिमा अनज़लल्लाहु फा-उलाइका हुमुल ज़ालिमून" [2]	और जो कोई अल्लाह के नाज़िल किए हुए के मुताबिक़ फैसला न करे तो वही लोग ज़ालिम हैं

"वमन लम यहकुम बिमा अनज़लल्लाहु फा-उलाइका हुमुल फासिक़ून" [3]	और जो अल्लाह के उतारे हुए के मुताबिक़ फैसला न करें वही लोग नाफ़रमान (अवज्ञाकारी) हैं। (त)

के क्या मानी हैं? (इनके क्या अर्थ हैं?) (8) इसी तरह ऑनरेरी मजिस्ट्रेट की नौकरी जिसमें कानून की पाबंदी लाज़िम (अनिवार्य) है, चाहे वह शरीअत के खिलाफ ही क्यों न हो, क्या वह जायज़ है?

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/44 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/45 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/47

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

سلسلہ عالیہ قادریہ برکاتیہ کے متوسلین کو بالخصوص تاکید ہے کہ یک لخت ایسے لوگوں سے دور رہیں تاکہ اپنے رب جل وعلا اور اپنے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نزدیک رہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۰۵ تا ۱۲۴: از بدایوں مرسلہ عبد الماجد از نام حبیب الرحمن، ۱۲ رجب ۱۳۳۹ھ

(۱) خلافت ترک صحیح ہے یا نہیں؟ (۲) خلیفہ مسلمین سے بغاوت کرنے والے کے لئے کیا حکم آیا ہے اس باغی سے قتال واجب ہے یا نہیں؟ (۳) بادشاہ اسلام سے کوئی غیر مسلم حکومت جنگ کرے ممالک اسلامیہ پر حملہ آور ہو تو مسلمانوں پر جس طرح ممکن ہو بادشاہ کی اعانت اور حکومت کو نقصان پہنچانا فرض ہے یا نہیں؟ (۴) اہل اسلام کو یہ جائز ہے یا نہیں کہ خلیفہ کے مقابلے میں کفار نصاریٰ کی مالی امداد کریں (۵) مسلمانوں پر یہ حرام ہے کہ یا نہیں کہ حکومت نصاریٰ کی فوج میں ملازم ہو کر اپنے برادران اسلام سے مقابلہ مقاتلہ کریں۔ (۶) شرعاً ان لوگوں کے واسطے کیا سزا مقرر ہے جو مخالف اسلام لشکر کے ساتھ شریک ہو کر عمداً مسلمانوں کو قتل کریں۔ (۷) نصاریٰ کی وہ ملازمتیں جن میں خلاف شرع فیصلے کرنے پڑتے ہیں (مثلاً ڈپٹی کلکٹری وغیرہ) جائز ہیں یا نہیں، ارشاد باری عزاسمہ:

"وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ" [1] — اور جو کوئی اللہ تعالیٰ کے نازل کئے ہوئے احکام کے مطابق فیصلہ نہ کرے تو وہی لوگ کافر ہیں

"وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ" [2] — اور جو کوئی اللہ کے نازل کئے ہوئے کے مطابق فیصلہ نہ کرے تو وہی لوگ ظالم ہیں

"وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ" [3] اور جو اللہ کے اتارے ہوئے کے مطابق فیصلہ نہ کریں وہی لوگ نافرمان ہیں۔ (ت)

کے کیا معنی ہیں؟ (۸) یونہی اونریری مجسٹریٹی جس میں قانون کی پابندی لازم ہے اگر چہ وہ خلاف شریعت ہو جائز ہے

---

[1] القرآن الکریم ۵/۴۴ [2] القرآن الکریم ۵/۴۵ [3] القرآن الکریم ۵/۴۷

Fatawa Razawiyya (Volume 21)

...or forbidden? And according to the divine command: "And do not cooperate in sin and aggression." 1 Translation: Do not help each other in sin and excess. (T) Is it obligatory for Muslims to boycott it or not? (9) Is friendship with Christians permissible or not? Likewise, is showing respect to them correct or not? (10) Here, in religious hatred, is the ruling regarding Christians stricter than that for Hindus or not? (11) Is it forbidden to give gifts (Dali) to Christians on Christmas Day or not? (12) How is participation in the procession of any Christian ruler or prince? Is there a ruling of necessity of infidelity (Kufr) and renewal of Islam and marriage for a person who participates in this procession or not? (13) Is boycotting dealings like buying and selling with Christians permissible or not? (14) Is it permissible or impermissible to take help from polytheists in such a way that nothing contrary to Sharia is required? (15) Is aiding Aligarh College forbidden for Muslims or what? (16) Is it correct for boys to study or be educated there or not? (17) How is employment in it? (18) Is there a prohibition for polytheists, Jews, and Christians to enter the Arabian Peninsula, especially Makkah Al-Mukarramah and Madinah Al-Munawwarah, and particularly inside the Holy Sanctuary (Haram Sharif) or not? (19) What is the ruling for a person who intentionally brings them into the Two Sacred Harams and is the cause for it? (20) In the event of the occupation or desecration of Islamic cities, sacred places, and mosques, especially Al-Aqsa Mosque, is it obligatory for Muslims to hold meetings, pass resolutions, etc., or not?

The Answer: (1) Boycott and repentance - what kind of boycott? From hundreds of questioners, the supporters of the firm religion, the protectors of the core of faith, servants of the two holy sanctuaries, and the joy of heart and eyes (of the Prophet), not just any successors but those who are better and more superior than the dozens calling themselves caliphs - to consider the obligation of sincere well-wishing, advice, and assistance to the best of one's ability as dependent on the word 'Khilafat' is ignorance.

1 Al-Quran Al-Karim 5/2 Page 262 of 674

...या हराम? और ईश्वरीय आदेश के अनुसार: "और पाप और ज़्यादती के कामों में एक दूसरे की मदद न करो।" १ अनुवाद: गुनाह और ज़्यादती में एक दूसरे की मदद न करो। (त) मुसलमानों पर इसका त्याग करना वाजिब है या नहीं? (९) क्या ईसाइयों (नसारों) के साथ मित्रता जायज़ है या नहीं? इसी तरह उनका सम्मान करना सही है या नहीं? (१०) यहाँ धार्मिक घृणा के मामले में, ईसाइयों का हुक्म हिंदुओं से सख़्त है या नहीं? (११) क्या क्रिसमस (बड़े दिन) पर ईसाइयों को उपहार (डाली) देना हराम है या नहीं? (१२) किसी ईसाई शासक या राजकुमार के जुलूस में शामिल होना कैसा है? क्या ऐसे व्यक्ति पर जो जुलूस में शामिल हो, कुफ्र (धर्मत्याग) का हुक्म है और क्या उसे दोबारा इस्लाम स्वीकार करने और निकाह फिर से करने की आवश्यकता है या नहीं? (१३) क्या ईसाइयों के साथ व्यापारिक लेनदेन (खरीद-बिक्री) को छोड़ना जायज़ है या नहीं? (१४) क्या मुशरिकों (बहुदेववादियों) से इस प्रकार सहायता लेना जायज़ है कि कोई भी बात शरीयत के खिलाफ न हो? (१५) क्या मुसलमानों के लिए अलीगढ़ कॉलेज की मदद करना हराम है या क्या है? (१६) क्या लड़कों का उसमें पढ़ना या उन्हें पढ़ाना सही है या नहीं? (१७) इसकी नौकरी कैसी है? (१८) क्या जज़ीरा-ए-अरब, विशेष रूप से मक्का मुअज़्ज़मा और मदीना मुनव्वरा, और खास तौर पर हरम शरीफ़ के अंदर मुशरिकों, यहूदियों और ईसाइयों के प्रवेश पर रोक है या नहीं? (१९) जो व्यक्ति जानबूझकर उन्हें हरमैन मोहतरमैन (दोनों पवित्र स्थलों) में प्रवेश कराए और इसका कारण बने, उसके लिए क्या हुक्म है? (२०) इस्लामी देशों, पवित्र स्थानों और मस्जिदों, विशेष रूप से मस्जिद-ए-अक़्सा पर कब्ज़ा होने या उनके अपमान की स्थिति में, क्या मुसलमानों पर सभाएँ करना, प्रस्ताव (रिज़ॉल्यूशन) पारित करना आदि फर्ज है या नहीं?

जवाब: (१) त्याग और तौबा क्या त्याग! सैंकड़ों पूछने वालों की ओर से, पक्के धर्म के समर्थकों, धर्म के मूल संरक्षकों, दोनों पवित्र हरमों के सेवकों और आँखों व दिल की ठंडक, उनके श्रेष्ठ लोग—न कि वे जो केवल खुद को खलीफा कहते हैं और जिनमें से दर्जनों से ये कहीं श्रेष्ठ और उच्च हैं—उनकी भलाई चाहने, नसीहत देने और अपनी क्षमता के अनुसार मदद करने की फर्जियत को सिर्फ 'खिलाफत' शब्द पर निर्भर मानना अज्ञानता है।

१ अल-क़ुरआन अल-करीम ५/२ पेज २६२ ऑफ़ ६७४

یا حرام؟ اور بموجب فرمانِ الہی: "وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" ۱ گناہ اور زیادتی میں ایک دوسرے کی مدد نہ کرو۔ (ت) مسلمانوں پر اس کا ترک واجب ہے یا نہیں؟ (۹) نصاریٰ سے موالات جائز ہے یا نہیں؟ یونہی ان کی تعظیم درست ہے یا نہیں؟ (۱۰) یہاں مذہبی منافرت میں نصاریٰ کا حکم ہنود سے سخت ہے یا نہیں؟ (۱۱) بڑے دن میں نصاریٰ کو ڈالی دینا حرام ہے یا نہیں؟ (۱۲) کسی نصرانی حاکم یا شہزادے کے جلوس میں شرکت کیسی ہے؟ ایسے شخص پر جو اس جلوس میں شریک ہو لزومِ کفر و تجدیدِ اسلام و تجدیدِ نکاح کا حکم ہے یا نہیں؟ (۱۳) نصاریٰ سے ترکِ معاملت بیع وشراء وغیرہ جائز ہے یا نہیں؟ (۱۴) مشرکین سے اس طور پر مدد لینا کہ کوئی بات خلافِ شرع لازم نہ آتی ہو جائز ہے یا ناجائز؟ (۱۵) مسلمانوں کو علی گڑھ کالج کی امداد حرام ہے یا کیا؟ (۱۶) لڑکوں کو اس میں پڑھنا اور پڑھوانا درست ہے یا نہیں؟ (۱۷) اس کی ملازمت کیسی ہے؟ (۱۸) جزیرۃ العرب خصوصاً مکہ معظمہ و مدینہ منورہ بالخصوص حرم شریف کے اندر مشرکین و یہود و نصاریٰ کے داخل ہونے کی ممانعت ہے یا نہیں؟ (۱۹) جو شخص قصداً ان کو حرمین محترمین کے اندر داخل کرے اور اس کا باعث ہو اس کے لئے کیا حکم ہے؟ (۲۰) بلادِ اسلامیہ و مقاماتِ متبرکہ اور مساجد خصوصاً مسجدِ اقصیٰ کا قبضہ ہو جانے یا بیحرمتی ہونے کی حالت میں مسلمانوں پر جلسے کرنا ریزولیوشن پاس کرنا وغیرہ فرض ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) ترک اور توبہ کیا جانا کیا ترک۔ صدہا سائل سے حامیانِ دینِ متین اور حافظانِ بیضۂ دین خادمانِ حرمین محترمین اور مالا آن قلب وعین ان کے اخیار نہ خلفاء کہ بیسوں خلفاء کہلانے والوں سے افضل و اعلیٰ خیرخواہی و نصیحت اور بقدرِ قدرت اعانت کی فرضیت لفظِ خلافت پر موقوف جاننا جہالت

Fatawa Rizwia Volume 21

And for this, merely and without reason, rejecting the mutawatir (consecutive) Hadiths, the consensus (ijma) of the Companions, the consensus of the Successors (Tabi'in), the consensus of the Imams of religion, and the overall beliefs of the Ahl al-Sunnah wa'l Jama'ah, and following the path of the Kharijites and Mu'tazilites, is misguidance.

(2) This was branched from the first question.

(3) Sharia commands one to do only what one is capable of; going beyond that is an addition to Sharia, a fabrication against Allah, and ill-will towards Muslims.

(4) The questioner foolishly added the word 'Caliph'. Is there no harm in ill-will towards the Islamic State? They gave receipts, provided aid, gave donations, and medical delegation equipment that Muslims had purchased for the Turks in the Balkan War, they gave it to the Government, which was then used against the Turks.

(5) Even if one is employed in the army of a Muslim king, or is unemployed, fighting against Muslims is not permissible in any circumstance except against rebels, Kharijites, and their likes. However, the members of the Khilafat Committee, whose saying is: "We are Indian nationalists, it is our duty that if Turkey even attacks India, we will take up swords against it," are, as per the Khilafat Committee's stance, disbelievers and outside the fold of Islam.

(6) The answer to this is clear from the previous response. Everyone knows that intentionally killing a Muslim unjustly is among the gravest sins (Kabair), even if it is with a Muslim army. If a party can give punishment for it, it should first give it to its leaders whose aforementioned saying was mentioned.

(7) The command of the pure Sharia is general. Any employment, whether in an Islamic state or an Islamic sultanate, in which one has to give a command contrary to Sharia is not permissible. Intentionally commanding contrary to Sharia, if done out of enmity, or considering it good, or declaring it lawful, or in mockery of the Sharia's command, is disbelief (kufr); otherwise, it is oppression and transgression (zulm and fisq). And this is not limited only to employment or specific cases; in the same way, whoever commands contrary to what Allah has revealed (Ma Anzala Allah) will be considered a disbeliever, oppressor, or transgressor in those situations. Just as these people who are celebrating unity with Hindus, seeking help from them, establishing brotherhood with them, making them leaders and becoming their followers, obeying

them in religious matters, accepting whatever they say, taking them into mosques and making them preachers for Muslims, stopping Islamic practices for their sake, becoming their allies and treaty partners, considering them their well-wishers, etc. All those who aspire to be leaders are involved in these things and command the public to do the same. All these come under the verses of "Kafirun" (disbelievers), "Zalimun" (oppressors), and "Fasiqun" (transgressors), for all these matters are contrary to what Allah has revealed.

फतवा रज़विया खंड 21

और इसके लिए केवल और बिना किसी कारण के मुतवातिर (लगातार) हदीसों, सहाबा के इज्मा (आम सहमति), ताबेईन के इज्मा, दीन के इमामों के इज्मा और अहले सुन्नत व जमाअत के समग्र अकीदे का खंडन करना और खारीजियों और मोअतज़ीलियों का दामन थामना गुमराहियत है।

(२) यह पहले सवाल पर आधारित था।

(३) जो जितनी क्षमता रखता है, शरीयत उसे उतना ही हुक्म देती है। इससे आगे बढ़ना शरीयत पर ज़्यादती, अल्लाह पर इफ़्तिरा (झूठ) और मुसलमानों की बदख़्वाही है।

(४) सवाल करने वाले ने मूर्खतापूर्वक 'खलीफा' शब्द बढ़ा दिया। क्या इस्लामी सल्तनत की बदख़्वाही में कोई हर्ज नहीं है? उन्होंने रसीदें दीं, मदद दी, चंदे दिए, चिकित्सा प्रतिनिधिमंडल का सामान जो मुसलमानों ने बाल्कन युद्ध में तुर्कों के लिए खरीदा था, सरकार को दे दिया, जो तुर्कों के खिलाफ इस्तेमाल में आया।

(५) मुस्लिम राजा की सेना में नौकर होकर या बिना नौकरी के भी, किसी भी हाल में मुसलमानों से लड़ना जायज़ नहीं है, सिवाय विद्रोहियों, खारीजियों और उनके जैसों के। लेकिन खिलाफत कमेटी के लोग, जिनका कहना है कि "हम भारतीय राष्ट्रवादी हैं, हमारा कर्तव्य है कि अगर तुर्की भी भारत पर हमला करे, तो हम उसके खिलाफ तलवारें उठाएँगे," वे खिलाफत कमेटी के तौर पर भी काफिर और इस्लाम से बाहर हैं।

(६) इसका जवाब पिछले जवाब से स्पष्ट है। सभी जानते हैं कि जानबूझकर किसी निर्दोष मुसलमान की हत्या करना सबसे बड़े गुनाहों (कबाय़र) में से है, भले ही वह मुस्लिम सेना के साथ हो। अगर कोई पार्टी इसकी सज़ा दे सकती है, तो पहले अपने उन नेताओं को दे जिनका उपर्युक्त कथन है।

(७) मुतहर (पवित्र) शरीयत का हुक्म आम है। इस्लामी रियासत हो या इस्लामी सल्तनत, वैसी नौकरी जिसमें शरीयत के खिलाफ हुक्म देना पड़े, जायज़ नहीं है। जानबूझकर शरीयत के खिलाफ हुक्म देना, अगर दुश्मनी, उसे अच्छा समझने, उसे जायज़ ठहराने या शरीयत के हुक्म का मज़ाक उड़ाने के कारण हो, तो कुफ्र (अविश्वास) है; वरना ज़ुल्म और फिस्क (पाप) है। और यह सिर्फ नौकरी पर ही निर्भर नहीं है, न ही मुकदमों तक सीमित है। इसी तरह जो व्यक्ति अल्लाह के उतारे हुए (मा अंज़ला अल्लाह) के खिलाफ हुक्म देगा, वह उन्हीं स्थितियों में काफिर, ज़ालिम या फासिक होगा। जैसे ये

लोग जो हिंदुओं से एकता मना रहे हैं, उनसे मदद माँग रहे हैं, उनसे भाईचारा गाँठ रहे हैं, उन्हें अपना नेता बना रहे हैं और उनके पीछे चल रहे हैं, धार्मिक मामलों में उनकी आज्ञा मान रहे हैं, जो वे कहते हैं वही मान रहे हैं, उन्हें मस्जिदों में ले जाकर मुसलमानों का उपदेशक बना रहे हैं, उनकी खातिर इस्लामी पहचान को बंद कर रहे हैं, उनके साथ संधि और गठबंधन कर रहे हैं, उन्हें अपना शुभचिंतक समझ रहे हैं, आदि। तमाम नेता बनने वाले इन बातों में लिप्त हैं और जनता को इन्हीं बातों का हुक्म देते हैं। ये सब 'काफिरून', 'ज़ालिमून', 'फासिकून' की आयतों के तहत आते हैं, क्योंकि ये सभी बातें अल्लाह के उतारे हुए हुक्म के खिलाफ हैं।

पृष्ठ २६३ का ६७४

اور اس کے لئے محض بلاوجہ احادیث متواترہ واجماع صحابہ واجماع تابعین واجماع ائمہ دین و عقیدہ ہا جملہ اہلسنت و جماعت کا رد کرنا اور خارجیوں معتزلیوں کا دامن پکڑنا ضلالت ۔

(۲) یہ سوال اول پر متفرع تھا۔

(۳) جو جس قدر پر قادر ہو شرع اسی قدر کا اسے حکم فرماتی ہے اس سے آگے بڑھانا شرع پر زیادت اور اللہ پر افترا اور مسلمانوں کی بدخواہی ہے۔

(۴) لفظ خلیفہ سائل نے حماقتہ بڑھایا کیا سلطنت اسلام کی بدخواہی میں حرج نہیں رسیدیں دیں مدد دیں چندے دئے، طبی وفد کا سامان کہ جنگ بلقان میں مسلمانوں نے ترک کے لئے خریدا تھا گورنمنٹ کو دے دے جو بمقابلہ ترک استعمال میں آیا۔

(۵) مسلمان بادشاہ کی فوج میں بھی نوکر ہو کر خواہ بے نوکری مسلمانوں سے مقاتلہ کسی حال میں جائز نہیں مگر باغیوں خارجیوں وامثالہم سے تو اہل خلافت کمیٹی جن کا مقولہ ہے کہ ہم ہندی قوم پرست ہیں ہمارا فرض ہے کہ ترکی بھی ہندوستان پر چڑھائی کرے تو ہم اس کے خلاف تلواریں اٹھائیں ، خلافت کمیٹی کے طور پر بھی کافر و خارج از اسلام ہیں۔

(۶) اس کا جواب جواب سابق سے واضح ہے۔ سب جانتے ہیں کہ عمداً قتل ناحق مسلم اشد کبائر سے ہے اگرچہ لشکر مسلمین کے ساتھ ہو اس کی سزا اگر پارٹی دے سکتی ہے تو پہلے اپنے لیڈروں کو دے جن کا قول مذکور ہوا۔

(۷) شرع مطہر کا حکم عام ہے اسلامی ریاست خواہ اسلامی سلطنت کی بھی وہ ملازمت جس میں خلاف شرع حکم کرنا ہو جائز نہیں، قصد اخلاف شریعت حکم کرنا اگر براہ عناد یا استحسان یا

استحلال مخالفت یا استخفاف حکم شریعت ہو کفر ہے ورنہ ظلم و فسق، اور یہ کچھ ملازمت ہی پر موقوف نہیں، نہ مقدمات سے خاص ویسے ہی جو شخص خلاف ما انزل اللہ حکم کرے گا انھیں صورتوں پر کافر، ظالم، فاسق ہے جیسے یہ لوگ کہ ہندوؤں سے اتحاد منا رہے ہیں، ان سے استمداد کر رہے ہیں ان سے بھائی چارہ گانٹھ رہے ہیں انھیں رہنما اور آپ ان کے پس روبن رہے ہیں معاملہ دینی میں ان کی اطاعت کر رہے ہیں جو وہ کہتے ہیں وہی مانتے ہیں انھیں مسجدوں میں لیجا کر مسلمانوں کا واعظ بناتے ہیں ان کی خاطر شعار اسلام بند کرتے ہیں ان کے معاہد و حلیف بنتے ہیں انھیں اپنا خیر خواہ سمجھتے ہیں وغیرہ وغیرہ کہ تمام لیڈر بننے والے ان میں مبتلا ہیں اور انھیں باتوں کا عوام کو حکم دیتے ہیں سب انھیں آیات کفرون ، ظلمون ، فسقون کے تحت میں داخل ہے کہ یہ سب باتیں خلاف ما انزل اللہ ہیں۔

Volume 21 Fatawa Rizwia

(8) Its answer is clear from the previous answer. (9) 'Mualat' (loyal friendship/alliance) with any non-Muslim, in fact any non-Sunni, is not permissible. Mere worldly dealings are permissible with all except apostates. The alliances that the Khilafat Committee members are forming with Hindus, Wahhabis, and Deobandis are strictly forbidden, destructive to the faith, and cause for the curse of the Lord of the worlds. People of the Book are worse than Magians, Magians are worse than polytheists, and just like polytheists, the Hindus, apostates are worse than polytheists, like Wahhabis, especially Deobandis. What kind of honors is the questioner's party bestowing upon Hindus and Wahhabis, which according to the clear explanations of the jurists is infidelity (Kufr). Is the party not under the command of Shari'ah, or are Hindus, Wahhabis, and Deobandis exempt from the issue of honoring disbelievers? Absolutely not. Yes, a situation of state necessity is exempt, as is beneficial from what is in 'Al-Madarik' and 'Al-Mafatih', etc. (As presented in Madarik and Tafsir Kabir etc. - T). The Great Qur'an itself points to this exception: "And Allah knows the mischief-maker from the reformer" [1] (And Allah Almighty knows the one who causes corruption from the one who makes amends. - T). (10) Religious hatred/aversion is according to the levels of disbelief and misguidance. Hindus are polytheists and idol worshippers, and polytheism (Shirk) is the worst kind of disbelief. So, the religious aversion towards Hindus is most intense and emphasized. And even more deserving of intense aversion than Hindus are the Wahhabis and Deobandis, for they are apostates. Yet, unity is being celebrated with Hindus and Deobandis; they are being made the apple of one's eye. Islam complains against you before the Unique and Subduing One. (11) The ruling on 'Bade Din' (Christmas) is lighter than the Holi and Diwali of the party's close brothers, and getting a 'Qashqa' (religious mark) applied on the hands by Hindus is the most severe. If it is proven that this day is the birth of our master Jesus (peace be upon him), then undoubtedly in Shari'ah, the birthday of every prophet is possessed of greatness. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) mentioned as the first reason for the excellence of Friday that the creation of our master Adam (peace be upon him) took place on it. It is in Sahih Muslim from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Khayru yawmin tala'at 'alayhish-shamsu yawmul-jumu'ati fihi khuliqa Adam [2]	**Hadith: The best day on which the sun rises is Friday; on it Hazrat Adam (peace be upon him) was created. Al-Hadith - T**

[1] The Holy Qur'an 2/220 [2] Sahih Muslim, Book of Friday, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/282

(८) इसका उत्तर पिछले उत्तर से स्पष्ट है। (९) किसी भी गैर-मुस्लिम, बल्कि किसी भी गैर-सुन्नी के साथ 'मुआलात' (मैत्री/गठबंधन) जायज़ नहीं है। धर्मत्यागी (مرتد) के अलावा सभी के साथ केवल सांसारिक लेनदेन जायज़ है। खिलाफ़त कमेटी वाले हिंदुओं, वहाबियों और देवबंदियों के साथ जो मुआलात कर रहे हैं, वह सख्त हराम, धर्म के लिए विनाशकारी और रब्बुल आलमीन की लानत का कारण है। अहले किताब (किताब वाले) पारसियों से बदतर हैं, पारसी मुशरिकों (बहुदेववादियों) से बदतर हैं, और मुशरिक हिंदुओं की तरह, धर्मत्यागी (مرتدین) मुशरिकों से बदतर हैं जैसे वहाबी, विशेष रूप से देवबंदी। सवाल पूछने वालों की वह पार्टी हिंदुओं और वहाबियों का क्या-क्या सम्मान कर रही है, जो न्यायविदों (فقہائے کرام) के स्पष्ट विवरणों के अनुसार कुफ़्र (अधर्म) है। क्या पार्टी शरीयत के हुक्म के अधीन नहीं है, या काफ़िरों के सम्मान का मसला हिंदुओं, वहाबियों और देवबंदियों पर लागू नहीं होता? बिल्कुल नहीं। हाँ, सल्तनत (राज्य) की ज़रूरत की स्थिति अपवाद है, जैसा कि 'अल्-मदारिक' और 'अल्-मफ़ातिह' आदि में मौजूद है (जैसा कि मदारिक और तफ़सीर कबीर आदि में इसका लाभ पेश किया गया। - त)। खुद क़ुरआन अज़ीम इस अपवाद की ओर इशारा करता है: "वल्लाहु यालमुल मुफ़्सिदा मिनल मुसलिह" [१] (और अल्लाह तआला फ़साद (बिगाड़) करने वाले को सुधार करने वाले से अलग जानता है। - त) (१०) धार्मिक घृणा कुफ़्र और गुमराह के स्तर के अनुसार होती है। हिंदू मुशरिक और मूर्तिपूजक हैं, और शिर्क(बहुदेववाद) कुफ़्र की सबसे बुरी किस्मों में से है। तो हिंदुओं से धार्मिक घृणा सबसे तीव्र और पुख्ता है। और हिंदुओं से भी अधिक तीव्र घृणा के पात्र वहाबी और देवबंदी हैं क्योंकि वे धर्मत्यागी (مرتدین) हैं, लेकिन हिंदुओं और देवबंदियों के साथ एकता मनाई जा रही है, उन्हें जिगर का टुकड़ा और आँखों का तारा बनाया जा रहा है। इस्लाम वाहिद क़हार (अद्वितीय दमनकारी) के सामने तुम्हारा शिकायती है। (११) 'बड़े दिन' (क्रिसमस) का हुक्म पार्टी के करीबी भाइयों की होली-दीवाली से हल्का है, और हाथों पर हिंदुओं से क़शक़ा (तिलक) लगवाना सबसे अधिक सख्त है। यदि यह सिद्ध हो जाए कि यह दिन हमारे स्वामी ईसा (अलैहिस्सलाम) के जन्म का दिन है, तो निःसंदेह शरीयत में हर नबी के जन्म का दिन महानता वाला है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने जुमे के दिन की श्रेष्ठता के कारणों में से पहला कारण यही बताया कि इसमें हमारे स्वामी आदम (अलैहिस्सलाम) की रचना हुई। सहीह मुस्लिम में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

खैरू यौमिन तल-अत अलैहिश्-शम्सु यौमुल जुमुअति फ़ीहि खुलिक़ा आदम [२]	**हदीस: सबसे बेहतर दिन जिस पर सूरज निकला हो, जुमे का दिन है। इसमें हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) पैदा किए गए। अल-हदीस (त)**

[१] अल-क़ुरआन अल-करीम २/२२० [२] सहीह मुस्लिम किताबुल जुमा, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/२८२

पृष्ठ २६४ / ६७४

(۸) اس کا جواب جواب سابق سے واضح۔ (۹) موالات کسی غیر مسلم بلکہ کسی غیر سنی سے جائز نہیں، مجرد دنیوی معاملات سوائے مرتد سب جائز ہے ہنود و وہابیہ و دیو بندیہ سے جو موالاتیں خلافت کمیٹی والے کر رہے ہیں وہ سخت حرام و تباہی دین و موجب لعنت رب العالمین ہے کتابیوں سے بدتر مجوس ہیں، مجوس سے بدتر مشرکین ہیں، جیسے ہنود مشرکین سے بدتر مرتدین ہیں جیسے وہابیہ خصوصاً دیو بندیہ سائلوں کی وہ پارٹی ہنود وہابیہ کی کیا کیا تعظیمیں کر رہی ہے جو حسب روشن تصریحات فقہائے کرام کفر ہے۔ کیا پارٹی زیر حکم شریعت نہیں یا مسئلہ تعظیم کفار سے ہنود و وہابی، دیو بندی مستثنی ہیں، ہرگز نہیں، ہاں صورت ضرورت سلطنت مستثنی ہے کما یفیدہ مافی المدارک والمفاتیح وغیرہما (جیسا کہ مدارک اور تفسیر کبیر وغیرہ میں اس کا افادہ پیش فرمایا۔ ت) خود قرآن عظیم اس استثناء پر دال۔ "وَاللّٰہُ یَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ" ۱ (اور اللہ تعالٰی فساد کرنے والے کو اصلاح کرنے والے کو جانتا ہے۔ ت) (۱۰) مذہبی منافرت بحسب مراتب کفر و ضلالت ہے۔ ہنود مشرک بت پرست ہیں اور شرک بدترین اصناف کفر سے ہے۔ تو ہنود ہی سے مذہبی منافرت اشد وآکد ہے۔ اور ہنود سے بھی سخت تر منافرت کے مستحق وہابیہ دیوبندیہ ہیں کہ مرتدین ہیں لیکن ہندوؤں اور دیو بندیوں سے اتحاد منایا جا رہا ہے، انھیں جگر کا پارہ آنکھ کا تارا بنایا جا رہا ہے۔ اسلام واحد قہار کے حضور تمھارا شاکی ہے۔ (۱۱) بڑے دن کا حکم پارٹی کے جگری بھائیوں کی ہولی دوالی سے خفیف تر ہے اور ہاتھوں پر ہندوؤں سے قشقہ لگوانا سب سے سخت تر۔ اگر ثابت ہو کہ یہ دن ولادت سیدنا عیسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام کا ہے تو بے شک شرع میں ہر نبی کا روز ولادت صاحب عظمت ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے وجوہ فضیلت روز جمعہ سے پہلی وجہ یہی ارشاد فرمائی کہ اس میں تخلیق سیدنا آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام ہوئی،

صحیح مسلم میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

خیر یوم طلعت علیہ الشمس یوم الجمعۃ فیہ خلق آدم ۲

حدیث سب سے بہتر دن کہ جس پر سورج طلوع ہوا ہو روز جمعہ ہے۔ اس میں حضرت آدم (علیہ الصلوٰۃ والسلام) پیدا کئے گئے۔

الحدیث (ت)

۱ القرآن الکریم ۲/۲۲۰ ۲ صحیح مسلم کتاب الجمعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۸۲

Fatawa Razawiya, Volume 21

Ibn Majah narrated from Abu Lubaba ibn Abdul Mundhir (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Indeed, Friday is the leader of days and the greatest of them before Allah Almighty. It has five attributes; one of them is that Allah Almighty created Adam on this day.[1]	Indeed, Friday is the leader of all days and is the greatest among them in the sight of Allah Almighty. It contains five characteristics. One is that Allah Almighty created Prophet Adam (peace be upon him) on this day. (T)

If anyone is heedless of this point (of which today's big self-proclaimed leaders and the general public are heedless, that in the pure Shariah, the lunar calendar is authoritative, not the solar; scholars have stated that Muslims are not permitted to rely on it even in their personal dealings.

Quranic Verse	Urdu Translation
Allah Almighty said: "Indeed, the number of months with Allah is twelve months in the Register of Allah [from] the day He created the heavens and the earth; of these, four are sacred. That is the correct religion."[2]	Allah Almighty has stated: Indeed, the count of months in the sight of Allah Almighty is twelve months in the Divine Decree, since the day He created the heavens and the earth; four of them are honored and sacred, and this is the right religion. (T)

If one honors it [Christmas] considering it the day of the birth of Messiah (peace be upon him) with the intention of honoring prophethood, and not with the intention of imitating Christians, it can never be like honoring Holi or Diwali, as those are errors caused by the same negligence, and that is disbelief. It is stated in Tanwir al-Absar:

Arabic	Urdu Translation
Giving gifts in the name of Nowruz and Mehregan is not permissible, and if one intends to honor them, they become a disbeliever.[3]	Furthermore, giving anything in the name of Nowruz and Mehregan is not permissible; if one intends to honor them, they will become a disbeliever. (T)

Furthermore, the intention of those who offer gift baskets (Dali) is flattery due to the ruling power, an affliction that the public suffers from for various reasons, and even

those who become leaders themselves had it until recently; rather, flattery towards Muslim nobles due to their wealth...

---

1 Sunan Ibn Majah, Chapters on Establishing Prayer and its Sunnah, Chapter on the Excellence of Friday, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 77 2 Al-Quran Al-Karim, 9/36 3 Durr-e-Mukhtar, Commentary on Tanwir al-Absar, Miscellaneous Issues, Mujtabai Press, Delhi, 2/350

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

इब्न माजाह ने अबू लुबाबाह इब्न अब्दुल मुंधिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अरबी

बेशक जुमे का दिन तमाम दिनों का सरदार है और अल्लाह तआला के नज़दीक उन सब में सबसे अज़ीम है। इसमें पाँच खुसूसियतें हैं; एक यह कि इसी दिन अल्लाह तआला ने हज़रत आदम को पैदा फरमाया।[1]

उर्दू अनुवाद

बेशक जुमे का दिन तमाम दिनों का सरदार है और अल्लाह तआला के नज़दीक उन सब से अज़ीम तर है। इसमें पाँच खसलतें (विशेषताएं) हैं। एक यह कि इसमें अल्लाह तआला ने हज़रत आदम को पैदा फ़रमाया। (त)

अगर कोई इस नुक्ते से गाफिल हो (जिससे आज बड़े-बड़े लीडर बनने वाले और तमाम अवाम गाफिल हैं कि शरीअत-ए-मुतह्हरा में कमरी (चाँद) की तारीख मोतबर है न कि शम्सी (सूरज की), उलमा ने फरमाया कि अपने मामलात में भी मुसलमानों को इसका एतबार करने की इजाज़त नहीं है।

क़ुरआनी आयत

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "बेशक अल्लाह के नज़दीक महीनों की गिनती अल्लाह की किताब में बारह महीने है, जिस दिन से उसने आसमानों और ज़मीन को पैदा फरमाया, उनमें से चार हुरमत (इज़्ज़त) वाले हैं, और यही सीधा दीन है।"[2]

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: यक़ीनन महीनों का शुमार अल्लाह तआला के नज़दीक बारह महीने हैं नविश्ता-ए-इलाही में, जब से उसने आसमान और ज़मीन पैदा फ़रमाए, उनमें चार इज़्ज़त व हुरमत रखते हैं और यही ठीक दीन है। (त)

इसे मसीह (अ़लैहिस्सलाम) की पैदाइश का दिन मानकर नुबुव्वत की ताज़ीम की नीयत से ताज़ीम करे, न कि नसरानियों की मुशाबहत की नीयत से, तो वह हरगिज़ होली दिवाली की ताज़ीम जैसा नहीं हो सकता कि वह इसी ग़फ़लत के नुक्ते की वजह से गलती हुई, और यह कुफ़्र है। तनवीरुल अबसार में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
नौरोज़ और महरजान के नाम पर कुछ देना जाइज़ नहीं, और अगर उनकी ताज़ीम का इरादा करे तो काफ़िर हो जाएगा।[3]	नीज़ नौरोज़ और महरजान के नाम पर कुछ देना जाइज़ नहीं, अगर उनकी ताज़ीम का इरादा करे तो काफ़िर हो जाएगा। (त)

फिर डाली (तोहफा) वालों की नीयत हुकूमत की वजह से खुशामद होती है जिसमें किसी न किसी वजह से अवाम मुब्तला है और खुद लीडर बनने वालों को अब तक या आज से पहले कल तक था, बल्कि मालदारी की वजह से मुसलमान अमीरों की खुशामद...

---

1 सुनन इब्न माजाह, अबवाब इक़ामतिस सलात वस्सुन्नह, बाबू फी फ़ज़लिल जुमुआ, एचएम सईद कंपनी, कराची, पृ. 77 2 अल-कुरआन अल-करीम, 9/36 3 दुर्र-ए-मुख्तार, शरह तनवीरुल अबसार, मसाइल-ए-शत्ता, मत्तबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/350

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

ابن ماجہ نے ابولبابہ ابن عبد المنذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

عربی متن **اردو ترجمہ**

ان یوم الجمعۃ سید الایام یقینا روز جمعہ تمام دنوں کا سردار ہے اور اللہ تعالیٰ کے نزدیک واعظمھا عند اللہ تعالیٰ فیہ خمس ان سب سے عظیم تر ہے۔ اس میں پانچ خصلتیں ہیں۔ ایک یہ کہ خصال خلق اللہ فیہ آدم ۱۔ اس میں اللہ تعالیٰ نے حضرت آدم کو پیدا فرمایا۔(ت)

اگر کوئی اس نکتہ سے غافل ہو کر(جس سے آج بڑے بڑے لیڈر بننے والے اور تمام عوام غافل ہیں کہ شرع مطہر میں تاریخ قمری معتبر ہے نہ کہ شمسی، علماء نے فرمایا اپنے معاملات میں بھی مسلمانوں کو اس کے اعتبار کی اجازت نہیں۔

قرآنی آیت **اردو ترجمہ**

قال اللہ تعالیٰ "اِنَّ عِدَّۃَ الشُّھُورِ عِنْدَ اللہِ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: یقینا مہینوں کا شمار اللہ تعالیٰ اثْنَا عَشَرَ شَھْرًا فِیْ کِتٰبِ اللہِ یَوْمَ خَلَقَ کے نزدیک بارہ مہینے ہیں نوشتہ الہی میں، جب سے اس السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ مِنْھَا اَرْبَعَۃٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ نے آسمان اور زمین پیدا فرمائے، ان میں چار عزت وحرمت الدِّیْنُ الْقَیِّمُ ۲۔" رکھتے ہیں اور یہی ٹھیک دین ہے۔(ت)

اسے روز ولادت مسیح علیہ الصلوۃ والسلام جان کر بہ نیت تعظیم نبوت نہ کہ بہ نیت تشبہ نصاریٰ تعظیم کرے، وہ ہرگز ہولی دوالی کی تعظیم مثل نہیں ہوسکتا کہ وہ اسی غفلت نکتہ کے باعث غلطی ہوئی، اور یہ کفر ہے، تنویر الابصار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
الاعطاء باسم النیروز والمہر جان لا یجوز وان قصد تعظیمہ یکفر ۳۔	نیز ور اور مہر جان کے نام پر کچھ دینا جائز نہیں، اگر ان کی تعظیم کا ارادہ کرے تو کافر ہوجائے گا۔(ت)

پھر ڈالی والوں کی نیت بوجہ سلطنت خوشامد ہوتی ہے جس میں کسی نہ کسی وجہ پر عوام کو ابتلاء ہے اور خود لیڈر بننے والوں کو اب تک یا آج سے پہلے کل تک تھا بلکہ غناء کے سبب خوشامد مسلمان امراء کے ساتھ

---

1 سنن ابن ماجہ ابواب اقامۃ الصلوۃ والسنۃ فیھا باب فی فضل الجمعۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۷۷ 2 القرآن الکریم ۹ / ۳۶ 3 درمختار شرح تنویر الابصار مسائل شتی مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۰

Fatawa Rizwia - Volume 21

Pride is permissible [towards the proud],

[Box Start] "Whoever humbles himself to a wealthy person for the sake of his wealth, two-thirds of his religion is gone."[1]

He who respects and humbles himself before a rich person because of his wealth, two parts of his religion are lost. - (T) [Box End]

Only those escape this who have been granted the blessing of asceticism, contentment, and distance from the elite by Allah Almighty. "And few are they."[2] (And those who escape are very few. - T)

Similarly, gifts to governors and officials are even more impermissible as they show an inclination towards disbelievers without reason, especially when they stem from this cursed unity, the fire of which has today flared up and incinerated the religion of these people.

(12) It is strange that the party which has been involved in such things and more throughout its life and is now openly involved in most vile and repulsive acts with Hindus, should ask such questions of those servants of God whom Allah has always protected from the pollution of the world. If such actions are out of genuine necessity, they are not excused; and if they are for flattering the government, even then participation is not disbelief in the sense of necessitating kufr (disbelief). The rulings and differences are the same as those mentioned before. Flattering the government is neither out of necessity nor for the benefit of religion, but is purely out of a willing choice with a good heart. Contrary to this is participating in the processions of Gandhi etc., of the polytheists, which is based on this cursed unity, presented as the height of religious well-being; so that is certainly participation in disbelief. And the ruling of necessity of kufr and renewal of faith and marriage applies to it. Yes, he who did not approve of this unity and did not intend to honor polytheism, but merely participated in Gandhi's procession as a spectator, the necessity of kufr does not apply to him. However, this much has been said, and it is certainly the truth, that watching a spectacle of a forbidden act is also forbidden.

(13) Pure dealings like buying and selling of permissible things have neither been made obligatory nor forbidden by Shariah with any specific group. The act of doing or leaving a permissible thing is equal as long as no external reason for inducement or prohibition arises. But to deem a permissible matter as religiously obligatory is not

permissible, as the party people are doing; this is strictly forbidden and a slander and accusation against the pure Shariah.

(14) Taking help from these polytheists in religious matters is itself forbidden. What to say of necessitating something against Shariah, its details are in 'Al-Mahajjat-ul-Mu'tamanah'.

(15 & 16) Be it a college or a madrasa, no matter how religious it claims to be, what matters is the education. If education or indoctrination against the religion of Islam, the Ahl-us-Sunnah creed, or the pure Shariah is given in it, then aiding it is also forbidden.

---

[1] Kashf al-Khafa, Hadith 2422, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut 2/215 [2] Al-Quran al-Karim 38/24

फ़तावा रज़विया - जिल्द 21

घमंड [घमंडी के सामने] जायज़ है,

[बॉक्स प्रारंभ] "जो व्यक्ति किसी धनवान के सामने उसकी धन-सम्पदा के कारण विनम्र हुआ, उसके धर्म का दो-तिहाई हिस्सा चला गया।"[1]

जिसने किसी मालदार की उसके पूँजीपति होने के कारण इज़्ज़त और विनम्रता की, उसके धर्म के दो हिस्से नष्ट हो गए। - (त) [बॉक्स अंत]

इससे वही लोग बचते हैं जिन्हें अल्लाह अज़्ज़वजल ने ज़ुहद (वैराग्य), क़नाअत (संतोष) और अमीरों से दूरी की नेमत अता फरमाई है। "और वे थोड़े ही हैं।"[2] (और वे बचने वाले बहुत थोड़े हैं। - त)

इसी तरह, हाकिमों और अफ़सरों को उपहार देना और भी अधिक नाजायज़ है क्योंकि ये बिना किसी कारण के काफ़िरों की ओर झुकाव है, विशेष रूप से जब वे इस शापित एकता (इत्तेहाद) के कारण हों जिसकी आग ने आज भड़क कर इन लोगों के धर्म को जलाकर राख कर दिया है।

(12) अजीब बात है कि वह पार्टी जो उम्र भर ऐसी ही बातों और उनसे भी बढ़कर चीज़ों में फँसी रही और अब हिंदुओं के साथ अत्यंत घिनौने और बुरे कामों में खुलेआम शामिल है, वह ऐसे सवाल अल्लाह के उन बंदों से करे जिन्हें अल्लाह ने हमेशा दुनिया की गंदगी से सुरक्षित रखा। ऐसे कार्य यदि वास्तविक आवश्यकता (ज़रूरत-ए-सहीहा) के कारण हों तो वे क्षम्य नहीं हैं; और यदि वे सरकार की खुशामद के लिए हों, तब भी शामिल होना इस अर्थ में कुफ़्र नहीं है कि वह कुफ़्र को अनिवार्य (लुज़ूम-ए-कुफ़्र) बना दे। आगे के नियम और अंतर वैसे ही हैं जैसे पहले बताए गए हैं। सरकार की खुशामद न तो मजबूरी है और न ही धर्म के लिए लाभदायक, बल्कि यह पूरी तरह से शुद्ध हृदय से पसंद और इच्छा का मामला है। इसके विपरीत गांधी आदि मुशरिकों के जुलूसों में शामिल होना इस शापित एकता पर आधारित है, जिसे धार्मिक कल्याण मानकर अत्यंत प्रशंसनीय बताया जाता है; तो वह निश्चित रूप से कुफ़्र में भागीदारी है। और इस पर कुफ़्र की अनिवार्यता और ईमान व निकाह के नवीनीकरण का हुक्म लागू होता है। हाँ, जिसने इस एकता को स्वीकार नहीं किया और न ही शिर्क का सम्मान करना उसका उद्देश्य था, बल्कि वह केवल तमाशे के तौर पर गांधी के जुलूस में शामिल हुआ, उस पर कुफ़्र की अनिवार्यता लागू नहीं होती। हालाँकि, इतना कहा गया है और यह सच है कि हराम काम का तमाशा देखना भी हराम है।

(13) शुद्ध लेन-देन जैसे जायज़ वस्तुओं का क्रय-विक्रय, शरीयत ने किसी विशेष समूह के साथ न तो अनिवार्य किया है और न ही हराम। किसी जायज़ कार्य को करना या छोड़ना समान है जब तक कि बाहर से कोई कारण या बाधा उत्पन्न न हो। लेकिन किसी जायज़ बात को शरीयत के अनुसार फ़र्ज़ मान लेना जायज़ नहीं है जैसा कि पार्टी वाले कर रहे हैं; यह कतई हराम है और पवित्र शरीयत पर मिथ्या आरोप है।

(14) इन मुशरिकों से धर्म के मामले में मदद लेना ही हराम है। शरीयत के खिलाफ किसी बात का अनिवार्य होना तो दूर की बात है, इसका विवरण 'अल-महज्जत-उल-मुअतमना' में है।

(15 और 16) कॉलेज हो या मदरसा, चाहे वह कितना ही धार्मिक क्यों न कहलाता हो, शिक्षा का महत्व है। यदि उसमें इस्लाम धर्म, अहले सुन्नत के पंथ या पवित्र शरीयत के विरुद्ध शिक्षा दी जाती है या सिखाई जाती है, तो उसकी सहायता करना भी हराम है।

---

[1] कश्फ़ अल-ख़फ़ा, हदीस 2422, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत 2/215 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 38/24

کبر روا ہے،

[باکس شروع] من تواضع لغنی لاجل غناہ ذھب ثلث دینہ[1]

جس نے کسی مالدار کی اس کے سرمایہ دار ہونے کی وجہ سے عزت وتواضع کی اس کا دو حصے دین ضائع ہوگیا۔ (ت) [باکس ختم]

اس سے بچتے ہیں تو وہی بچتے ہیں جن کو اللہ عزوجل نے نعمت زہد وقناعت ومجانبت امراء عطا فرمائی ہے "وَ قَلِیْلٌ مَّا ھُمْ"[2] (اور وہ بچنے والے بہت تھوڑے ہیں۔ت)

یوں بھی تحائف ہو ولی و دوالی ناجائز تر ہیں کہ بلاوجہ کفار کی طرف میل ہیں خصوصاً جب اس اتحاد ملعون کے سبب ہوں جس کی آگ نے آج مشتعل ہو کر ان لوگوں کا دین بیکر پھونک دیا۔

(۱۲) عجب کی وہ پارٹی جسے عمر بھر ایسی ہی باتوں اور ان سے زائد میں ابتلاء رہا اور ہنود کے ساتھ بہت اخبث واشنع میں اب علانیہ مبتلا ہے ایسے سوال ان بندگان خدا سے کرے جن کو ہمیشہ تلوث دنیا سے بحرمہ تعالٰی محفوظ رکھا ایسے افعال اگر بضرورت صحیحہ ہوں معذور نہیں اور خوشامد سلطنت کے لئے ہوں جب بھی شرکت کفر نہیں کہ لزوم کفر ہو، آگے حکم وفوق اسی طرح ہیں جو ابھی گزرے خوشامد سلطنت نہ اضطرار ہے نہ مفید دین ٹھہرا کر خالص طیب قلب سے استحسان و اختیار۔ بخلاف پرستش جلوس گاندھی وغیرہ مشرکین کہ اس اتحاد ملعون کی بنا پر ہے جسے بہبود دین بنا کر غایت درجہ استحسان میں بتایا جاتا ہے تو وہ ضرور شرکت کفر ہے۔ اور اس پر لزوم کفر اور تجدید ایمان و نکاح کا حکم، ہاں جس نے یہ اتحاد منظور تھانہ تعظیم

شرک مقصود محض بطور تماشا جلوس گاندھی میں شریک ہوا اس پر بھی لزوم کفر نہیں، البتہ اتنا کہا گیا اور یہ ضرور حق ہے کہ حرام فعل کا تماشا دیکھنا بھی حرام ہے۔

(۱۳) معاملات مجردہ مثل بیع وشراء اشیاء مباحہ شرع نے کسی خاص قوم سے واجب کئے نہ حرام، مباح کا فعل وترک یکساں ہے جب تک خارج سے کوئی وجہ داعی یا مانع نہ پیدا ہو مگر کسی امر مباح کو شرعاً فرض ٹھہرا لینا جائز جیسا پارٹی والے کر رہے ہیں یہ قطعاً حرام اور شریعت مطہرہ پر افتراء واتہام ہے

(۱۴) ان مشرکین سے دین میں مدد لینی ہی حرام ہے۔ کوئی بات خلاف شرع لازم نہ آنا کیا معنی، اس کی تفصیل المحجۃ المؤتمنہ میں ہے :

(۱۵ و ۱۶) کالج ہو یا مدرسہ اگر چہ کیسا ہی دینی کہلاتا ہو اعتبار تعلیم کا ہے اگر اس میں دین اسلام یا مذہب اہلسنت یا شریعت مطہرہ کے خلاف تعلیم دی جاتی تلقین کی جاتی ہے تو اس کی امداد بھی حرام

---

[1] کشف الخفاء حدیث ۲۴۲۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۲۱۵ [2] القرآن الکریم ۳۸/ ۲۴

And studying or teaching in it was also forbidden. Aligarh College, during the era of 'Peer Nechar' (Sir Syed Ahmad Khan), was a source of such things, and now its state, as far as is known, is like common colleges. The specific, continuous, soul-breaking effort to make Muslim children heretics and irreligious, which Peer Nechar had, is now apparent that no successor of his remains in it. It is an English educational institution where along with permissible sciences like arithmetic, mathematics, geometry, algebra, etc., science and geography are also taught, which consist of some blasphemies (kufriyaat). Just as ancient philosophy is taught in common madrassas of 'Dars-e-Nizami', is that free from blasphemies? The eternity of time, eternity of intellects, eternity of spheres, eternity of types of elements, the creativity of intellects, and the issue of 'Al-Wahid la yasduru anhu illal-Wahid' (and this is the issue that from [the One] only one can proceed. - Note: This is the view of ancient philosophers) and the denial of the knowledge of particulars, etc., are there not many blasphemies in it? Then, if the teachers teach and do not instill the refutation of these in the minds of the students with full effort, then all those Nizami madrassas are like Aligarh College itself. And if the teacher of Aligarh College instills the refutation of blasphemies like the movement of the earth and the stillness of the sun, etc., in the minds of the learners, then it too is in the color of a Nizami madrassa. Yes, now specifically throughout India, the center for teaching infidelity (kufr), preaching apostasy (irtidad), and stripping away faith is the Darul Uloom Deoband, which is the refuge and resort of the committee's 'Sheikh-ul-Hind' and very passionate leaders. Similarly, the madrassas of Delhi, Saharanpur, Meerut, Bareilly, etc., which are corrupt branches of this same Deoband madrassa, providing aid to all of them is absolutely forbidden (haram), and studying or teaching there is forbidden and severs one from Islam. Now, many educated Muslims of Aligarh are found, but whoever was colored by the hue of Deoband and its branches appeared only as an apostate (murtad) who insults Allah and His Messenger.

(17) Whether it be a college or a madrassa, employment which is for assisting in infidelity (kufr), misguidance (dalal), or the forbidden (haram), is infidelity, misguidance, or forbidden according to the differing circumstances. And employment which is free from this has no harm. And if a God-knowing, God-fearing, Sunni-minded, supporter of the religion (Aalim) takes up a teaching job in such a place with the intention that 'I will save the students from blasphemies, instill their refutation in their minds, and not let them go towards misguidance,' and does

exactly so, then for him there is a great reward. He is like a 'Dhakir' (rememberer of God) in the market, who is alive among the dead; no, rather he is the one who brings towards life those who are in the jaws of death.

(18 & 19) By 'Haram Sharif' the questioners mean 'Masjid al-Haram' Sharif, otherwise Makkah Mukarramah and Madinah Munawwarah themselves are 'Haram', rather even the forests around them. Not only Masjid al-Haram, taking any 'Kafir Harbi' (a non-Muslim at war with Islam) into any mosque is absolutely impermissible. Especially this injustice which the party people committed with several mosques, that they took polytheists (mushrikeen) into them by way of dominance and made them preachers for Muslims, standing them higher than the Muslims and the Chosen One (Mustafa), peace and blessings of Allah be upon him.

और उसमें पढ़ना पढ़ाना भी हराम, अलीगढ़ कॉलेज 'पीर नेचर' (सर सैयद अहमद खान) के ज़माने में इन बातों का केंद्र था और अब उसकी हालत जहाँ तक मालूम है आम कॉलेजों जैसी है। मुसलमान बच्चों को ज़िंदीक़ और बेदीन बनाने की जो विशेष निरंतर जानतोड़ कोशिश पीर नेचर की थी, ज़ाहिर है अब उसमें उसका कोई उत्तराधिकारी नहीं। एक अंग्रेज़ी शिक्षण संस्थान है जिसमें हिसाब, गणित, ज्यामिति, बीजगणित आदि जायज़ उलूम के साथ साइंस और भूगोल भी पढ़ाए जाते हैं जो कुछ कुफ़्रियात (ईशनिंदात्मक बातों) पर आधारित हैं। जिस तरह दर्स-ए-निज़ामी के आम मदरसों में प्राचीन दर्शन पढ़ाते हैं, क्या वह कुफ़्रियात से ख़ाली है? ज़माने की शाश्वतता, बुद्धियों की शाश्वतता, आकाशों की शाश्वतता, तत्वों के प्रकारों की शाश्वतता, बुद्धियों की सृजनशीलता और मसला 'अल-वाहिद ला यस्दुरु अन्हु इल्लल-वाहिद' (और यह मसला है कि [एक] से केवल एक ही उत्पन्न होता है। - नोट: यह प्राचीन दार्शनिकों का विचार है) और आंशिक ज्ञान (इल्म-ए-जुज़ियात) का निषेध आदि, क्या इसमें बहुत से कुफ़्रियात नहीं हैं? फिर अगर पढ़ाने वाले पढ़ाएं और पूरी कोशिश से उसका खंडन छात्रों के मन में न बिठाएं, तो वे सब निज़ामी मदरसे अलीगढ़ कॉलेज ही हैं। और अगर अलीगढ़ कॉलेज के शिक्षक पृथ्वी की गति और सूर्य की स्थिरता आदि कुफ़्रियात का खंडन शिक्षार्थियों के मन में बिठा दें, तो वह भी एक निज़ामी मदरसे के रंग पर है। हाँ, अब विशेष रूप से पूरे भारत में कुफ़्र की शिक्षा, धर्मत्याग (इर्तिदाद) के उपदेश और ईमान छीनने का केंद्र मदरसा देवबंद है जो कमेटी के'शेख़-उल-हिंद' और बहुत जोशीले नेताओं का शरणस्थल और ठिकाना है। इसी तरह दिल्ली, सहारनपुर, मेरठ, बरेली आदि के मदरसे जो इसी मदरसा देवबंद की भ्रष्ट शाखाएँ हैं, उन सब की सहायता करना बिल्कुल हराम है और वहाँ पढ़ना-पढ़ाना हराम और इस्लाम से काटने वाला है। अब अलीगढ़ के कई पढ़े-लिखे मुसलमान पाए जाते हैं, लेकिन देवबंद और उसकी शाखाओं का रंग जिस पर चढ़ा, वह अल्लाह और उसके रसूल को अपशब्द कहने वाला मुर्तद (धर्मत्यागी) ही नज़र आया।

(17) कॉलेज हो या मदरसा, जिसकी नौकरी कुफ़्र या गुमराह (ज़लाल) या हराम की सहायता के लिए हो, वह परिस्थितियों के अनुसार कुफ़्र या गुमराही या हराम है, और जो नौकरी इससे पाक हो उसमें कोई हर्ज नहीं। और अगर कोई आलिम ख़ुदाशनास, ख़ुदातरस, सुन्नी मज़हब वाला, दीन का हिमायती ऐसी जगह शिक्षा की नौकरी इस नियत से करे कि 'छात्रों को कुफ़्रियात से बचाऊँगा, उनका खंडन उनके मन में बिठाऊँगा, उन्हें गुमराही की तरफ नहीं जाने दूँगा', और ऐसा ही करे तो उसके

लिए बड़ा अज्र (पुण्य) है। वह बाज़ार में ज़ाकिर (ईश्वर का स्मरण करने वाले) के समान है जो मुर्दों के बीच ज़िंदा है, नहीं नहीं बल्कि जो मौत के मुँह में हैं उन्हें ज़िंदगी की तरफ लाने वाला है।

(18 व 19) हरम शरीफ़ से सवाल करने वालों का तात्पर्य मस्जिद-उल-हराम शरीफ़ है, वरना मक्का मुअज़्ज़मा और मदीना मुनव्वरा स्वयं हरम हैं, बल्कि उनके आस-पास के जंगल भी। न केवल मस्जिद-उल-हराम, किसी भी मस्जिद में किसी काफ़िर हर्बी को ले जाना पूर्णतः नाजायज़ है, विशेष रूप से यह ज़ुल्म जो पार्टी वालों ने कई मस्जिदों के साथ किया कि उनमें मुशरिकों (बहुदेववादियों) को वर्चस्व के तौर पर ले गए और उन्हें मुसलमानों का उपदेशक बनाकर मुसलमानों से ऊँचा खड़ा किया और मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि...

पेज 267/674

اور اس میں پڑھنا پڑھوانا بھی حرام، علی گڑھ کالج زمانہ پیر نیچر میں ان باتوں کا معدن تھا اور اب اس کی حالت جہاں تک معلوم ہے عام کالجوں کی ہے مسلمانوں بچوں کو زندیق وبے دین بنانے کی خاص لگاتار جان توڑ کوشش جو پیر نیچر کو تھی ظاہر اب اس میں اس کا جانشین کوئی نہیں۔ ایک انگریزی کی تعلیم گاہ ہے جس میں حساب، ریاضی، ہندسیہ، جبر ومقابلہ وغیرہ علوم جائزہ کے ساتھ سائنس وجغرافیہ بھی پڑھائے جاتے ہیں کہ بعض کفریات پر مشتمل ہیں جس طرح درس نظامی کے عام مدارس میں فلسفہ قدیمہ پڑھاتے ہیں وہ کیا کفریات سے خالی ہے قدم زمانہ وقدم عقول وقدم افلاک وقدم انواع عناصر خالقیت عقول ومسئلہ الواحد لای صدر عنہ الا الواحد (اور یہ مسئلہ ہے کہ سے صرف ایک ہی صادر ہوتا ہے۔ت) فلاسفہ قدیم کا یہ خیال ہے) و نفی علم جزئیات وغیرہ ہا کثیر کفریات کیا اس میں نہیں پھر اگر پڑھانے والے پڑھائیں اور پوری کوشش سے اس کا رد طلبہ کے ذہن نشین نہ کریں تو وہ سب نظامی مدارس علی گڑھ کالج ہی ہیں اور اگر علی گڑھ کالج کے معلم حرکت ارض و سکون شمس وغیرہ ہا کفریات کارد متعلمین کے ذہن نشین کریں تو وہ بھی ایک مدرسہ نظامیہ کے رنگ پر ہے۔ ہاں اب خصوصیت کے ساتھ تمام ہندوستان میں تعلیم کفر و تلقین ارتداد و سلب ایمان کا مرکز مدرسہ دیوبند ہے جو کمیٹی کے شیخ الہند اور بہت جوشیلے لیڈروں کا مرجع و ماویٰ ہے یونہی دہلی، سہارن پور، میرٹھ، بریلی وغیرہا کے مدرسے جو اسی مدرسہ دیوبند کی فاسد شاخیں ہیں ان سب میں امداد قطعاً حرام اور پڑھنا پڑھانا حرام قاطع اسلام، اب علی گڑھ کے متعدد پڑھے ہوئے مسلمان پائے لیکن دیوبند اور اس کی شاخوں کا رنگ جس پر چڑھا وہ اللہ و رسول کو گالیاں دینے والا مرتد ہی نظر پڑا۔

(۱۷) کالج ہو یا مدرسہ جس کی ملازمت اعانت کفر یا ضلال یا حرام کے لئے ہو باختلاف احوال کفر یا ضلال یا حرام ہے، اور جو ملازمت اس سے پاک ہو اس میں حرج نہیں، اور اگر کوئی عالم خدا شناس خدا ترس، سنی المذہب، حامی دین، ایسی جگہ تعلیم کی ملازمت اس نیت سے کرے کہ کفریات سے طلبہ کو بچاؤں گا ان کا رد ذہن نشین کروں گا گمراہی کی طرف نہ جانے دوں گا، اور ایسا ہی کرے تو اس کے لئے اجر عظیم ہے۔ وہ بازار میں ذاکر کے مثل ہے کہ اموات میں زندہ ہے نہیں نہیں بلکہ جو موت کے منہ میں ہیں انھیں زندگی کی طرف لانے والا۔

(۱۸ و ۱۹) حرم شریف سے سائلوں کی مراد مسجد الحرام شریف ہے ورنہ مکہ معظمہ ومدینہ منورہ خود حرم ہیں بلکہ ان کے گرد و پیش کے جنگل بھی، مسجد الحرام نہ صرف مسجد الحرام، کسی مسجد میں کسی کافر حربی کالے جانا مطلقاً نا جائز ہے خصوصاً یہ ظلم جو اہل پارٹی نے متعدد مساجد کے ساتھ برتا کہ ان میں مشرکین کو بطور استعلاء لے گئے اور انھیں واعظ مسلمین بنا کر مسلمانوں سے اونچا کھڑا کیا اور مصطفیٰ صلی اللہ تعالی علیہ

Fatawa Razawiya, Volume 21

...manifestation at the temple was a specific demonic and anti-religion/faith act. Giving importance to its permissibility and encouraging it for the sake of deceiving Muslims is to write in its justification, which is an explicit representation of Iblees and internalizing the deceit of disbelief. It is forbidden to let infidels settle and inhabit the holy Arabian Peninsula. However, for a long time, while rulers changed laws and borders etc. from the Shariat, this command was also not acted upon for trade etc. Their coming and going is not prohibited, nor is their permission withdrawn.

(20) If the meetings and resolutions were held in the case of the Kanpur mosque, there was harm and hope for benefit, the explanation of which is clear from "Abanatul Mutawari". The country is so vast and that too of Muslims, and that too getting it back from Christians merely on the basis of cries and screams is not at all consistent with reasoning; the Pure Sharia does not make a meaningless thing obligatory. For those who want to become leaders to take back India or even a little bit of Lucknow, whose forefathers were scholars, how many meetings did they hold, how many resolutions did they pass? And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 125: From Bhagalpur, petitioner Azmat Hussain Sahib, Sub-Judge Clerk, 7 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say about this: Zaid is a person who is a staunch Sunni, and there is a restriction of brotherhood at his place, and a few people of his brotherhood are staunch Wahhabis. Some Wahhabi women from among them visit the house of Zaid (the Sunni), and Zaid fully entertains them and cooks Pulao and Qorma for them. According to the fatwa of Husam-ul-Haramayn, does Zaid remain a Sunni or has he become a Wahhabi? Has any kind of change occurred in his Islam or not? Is he within the fold of Islam or has he gone out? Zaid's statement is that we consider their belief bad but maintain family relations for their sake. Explain and be rewarded.

The Answer: If in reality Zaid considers their sect bad and knows Wahhabism to be disbelief (Kufr), then he did not become a Wahhabi by this action, but he is certainly a sinful transgressor (Fasiq). Repentance is obligatory for him, and future caution is mandatory, for how can brotherhood remain when religion is different. Allah Almighty states:

"O you who have believed, do not take your fathers and your brothers as allies if they have preferred disbelief over belief. And whoever does so among you - then it is those who are the wrongdoers."(1)

"O believers! Do not make your fathers and brothers friends if they prefer disbelief over faith; and whoever among you makes friends with them, then they are the real wrongdoers."

1. The Holy Quran 9/23

फ़तावा रज़विया, खंड 21

...मंदिर पर जलवा दिया जाना एक विशेष शैतानी और धर्म व ईमान विरोधी कार्य था। इसकी वैधता पर जोर देना और मुसलमानों को गुमराह करने के लिए इसके पक्ष में लेख लिखना इब्लीस का स्पष्ट प्रतिनिधित्व और अपने आंतरिक कुफ्र का छल है। पवित्र अरब प्रायद्वीप में काफिरों को बसाना और आबाद करना हराम (वर्जित) है। लेकिन सदियों से शासकों ने जहाँ सीमाएँ और अन्य शरीयत के आदेश बदल दिए, इस हुक्म पर भी व्यापार आदि के लिए अमल नहीं रहा। उनके आने-जाने पर रोक नहीं है, और न ही उसकी अनुमति वापस ली गई है।

(20) यदि कानपुर मस्जिद मामले में सभाएँ और प्रस्ताव किए जाते, तो नुकसान और लाभ की आशा थी, जिसका वर्णन 'अबानतुल मुतवारी' से स्पष्ट है। देश इतना विशाल है और वह भी मुसलमानों का, और वह भी केवल चीख-पुकार के आधार पर ईसाइयों से वापस मिल जाना किसी भी तरह तर्कसंगत नहीं है; शरीयत-ए-मुतहहरा किसी निरर्थक बात को अनिवार्य नहीं करती। भारत या ज़रा सा लखनऊ ही वापस लेने के लिए नेता बनने वालों में से जिनके बाप-दादा विद्वान थे, उन्होंने कितनी सभाएँ कीं और कितने प्रस्ताव पारित किए? अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 125: भागलपुर से, प्रार्थी अज़मत हुसैन साहिब, पेशकार सब-जज, 7 रमज़ान 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि ज़ैद एक व्यक्ति है जो पक्का सुन्नी है और उसके यहाँ बिरादरी का बंधन है और उसकी बिरादरी के कुछ लोग पक्के वहाबी हैं। उन वहाबियों की कुछ औरतें सुन्नी ज़ैद के यहाँ आया करती हैं और ज़ैद उनकी पूरी खातिरदारी करता है और उनके लिए पुलाव-क़ोरमा पकाकर खिलाता है। हुसामुल हरमैन के फतवे के अनुसार ज़ैद सुन्नी रहा या वहाबी हो गया? क्या उसके इस्लाम में किसी प्रकार का अंतर आया है या नहीं? वह इस्लाम के दायरे के अंदर रहा या बाहर हो गया? ज़ैद का कहना है कि हम उनके विश्वास (अकीदे) को बुरा समझते हैं लेकिन रिश्तेदारी के ख्याल से उनकी खातिरदारी करते हैं। मार्गदर्शन करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: यदि वास्तव में ज़ैद उनके मज़हब को बुरा समझता है और वहाबियत को कुफ्र (अविश्वास) जानता है, तो वह इस हरकत से वहाबी तो नहीं हुआ, लेकिन निश्चित रूप से एक पापी अपराधी (फ़ासिक़) हुआ। उस पर तौबा करना लाज़िम (अनिवार्य) है और भविष्य के लिए सावधानी बरतना फर्ज़ है। बिरादरी ही कहाँ रही जब धर्म अलग हो गया। अल्लाह अज़्वजल फरमाता है:

"हे ईमान वालो! अपने बाप और भाइयों को अपना मित्र न बनाओ यदि वे ईमान पर कुफ़्र को पसंद करें। और तुम में से जो कोई उनसे दोस्ती करेगा, तो वही पक्के ज़ालिम होंगे।" (1)

ऐ ईमान वालों! अपने बाप और भाइयों को दोस्त न बनाओ अगर वे ईमान पर कुफ़्र को पसंद करें, और जो उनसे दोस्ती करेगा, वही पक्का ज़ालिम होगा।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 9/23

وسلم کے مندر پر جلوہ دیا یہ خاص وہی شیطان ومخالف دین وایمان ہوا پھر اسکی حلت پر زور دینا اور اغوائے مسلمین کے لئے اس کے جواز میں رسائل لکھنا صریح نیابتِ ابلیس اور اپنے باطنی کفر کی تلبیس ہے جزیرہ عرب شریف میں کفار کو ساکن وموطن کرنا ناجائز ہے مگر مدتوں سے سلاطین جہاں حدود وغیرہ احکام شرعیہ بدل دیئے اس حکم پر بھی عامل نہ رہے تجارت وغیرہ کے لئے نہ آمد ورفت ممنوع نہ اس کی اجازت مدفوع۔

(۲۰) جلسے اور ریزولیوشن اگر معاملہ مسجد کانپور میں کئے جاتے تو ضرر و امید منفعت تھی جس کا بیان "ابانۃ المتواری" سے واضح ہے۔ ملک اور وہ بھی اتنا وسیع اور وہ بھی مسلمانوں کا اور وہ بھی نصاریٰ سے محض چیخ وپکار کی بناء پر واپس مل جانا کسی طرح قرینِ قیاس نہیں، شرعِ مطہر مہمل بات فرض نہیں کرتی، ہندوستان یا ذرا سا لکھنؤ ہی واپس لینے کے لئے لیڈر بننے والوں میں جن جن کے باپ دادا اہل علم تھے انھوں نے کتنے جلسے کئے کتنے ریزولیوشن پاس کئے، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲۵: از بھاگلپور مسئولہ عظمت حسین صاحب پیشکار سب جج، ۷ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ زید ایک شخص پکا سنی ہے اور اس کے یہاں برادری کی قید ہے اور چند لوگ اس کی برادری کے پکے وہابی ہیں، ان وہابیوں کی چند عورتیں زید سنی کے یہاں آیا کرتی ہیں اور زید ان کی پوری خاطر مدارات کرتا ہے اور پلاؤ قورمہ پکا کر کھلاتا ہے مطابق فتوٰی حسام الحرمین کے زید سنی رہا یا وہابی ہوگیا؟ آیا اسلام میں اس کے کسی قسم کا فرق آیا یا

نہیں؟ دائرہ اسلام کے اندر رہا یا خارج ہو گیا؟ بیانِ زید یہ ہے کہ ہم اس کے عقیدہ کو برا سمجھتے ہیں مگر بخیالِ رشتہ کے اس کی خاطر کرتے ہیں بینوا توجروا۔

الجواب: اگر فی الواقع زید اس کے مذہب کو برا اور وہابیہ کو کافر جانتا ہے تو وہ اس حرکت سے وہابی تو نہ ہوا مگر گنہ گار فاسق ضرور ہوا، اس پر توبہ لازم ہے اور آئندہ احتیاط فرض، برادری ہی کب رہی جب دین مختلف ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِیَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِیمَانِ ۚ وَمَن یَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۱)"

اے ایمان والو! اپنے باپ بھائیوں کو دوست نہ بناؤ اگر وہ ایمان پر کفر پسند کریں اور جو ان سے دوستی کرے گا تو وہی پکا ظالم ہوگا۔

۱ القرآن الکریم ۹/ ۲۳

Vol 21 Fatawa-e-Razvia The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Do not keep company except with a believer, and let no one eat your food except the pious [i.e., Sunni]." (Narrated by Imam Ahmad, Abu Dawood, Jami` at-Tirmidhi, Ibn Hibban, and Imam Hakim with authentic chains from Hazrat Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him), who narrated it from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And Allah knows best. A'lam (T) Question 126 to 136: From Mehraunaghat, Post Office Town Lar, District Gorakhpur. Asked by Sheikh Abbas, Sheikh Ghouth Ali, Sheikh Fazl Hussain, and Sheikh Rakht Ali, landowners, dated 22 Rajab 1339 AH. What do the learned scholars say regarding the following issues? Zaid is generally preaching the views mentioned below; a response is requested with the name of the book, reference, page, and line number. (1) Participating in the funeral procession (mushayi'at) and carrying the bier of polytheists (mushrik) and disbelievers (kuffar) is not only permissible but necessary for the people of Islam. (2) He holds meetings and gatherings in mosques and Eidgahs where all idol-worshippers come and go without any restriction. In these, the president of the meeting is an idol-worshipping polytheist. A chair is placed for this polytheist president in the Eidgah, he sits on it, while those called 'people of Islam' are on the ground. The nakedness (satr) of the polytheists is generally exposed. In the meeting, clapping is common, and slogans of 'Jai' for the polytheists are raised. (3) He has fixed the price of goat meat at six paise so that, seeing it cheap, the people of Islam may eat it and abstain from beef. He says that whoever sells or buys at a price higher than this fixed rate is selling or buying swine. And whoever eats goat meat after paying more than the fixed rate is eating swine.

---

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Bab man yu'maru an yujalisa, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/308; Jami` at-Tirmidhi, Abwab az-Zuhd, Bab ma ja'a fi suhbat al-mu'min, HM Saeed Company Karachi, 2/62. Page 269 of 674

भाग २१ फतावा-ए-रज़विया अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "किसी मोमिन के सिवा किसी को अपना साथी न बनाओ, और तुम्हारा खाना सिवाय परहेज़गार [अर्थात सुन्नी] के कोई न खाए।" (इमाम अहमद, अबू दाऊद, जामे तिर्मिज़ी, इब्न हिब्बान और इमाम हाकिम ने सही सनदों के साथ हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से रिवायत किया, जिन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इसे रिवायत किया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। आलम (त) मसला १२६ से १३६: मेहरौनाघाट, डाकखाना कस्बा लार, जिला गोरखपुर से। सायल: शेख अब्बास, शेख गौस अली, शेख फज़ल हुसैन और शेख रख़्त अली, ज़मींदार, २२ रजब १३३९ हिजरी। उलेमा-ए-किराम निम्नलिखित मसलों के बारे में क्या फरमाते हैं? ज़ैद आमतौर पर निम्नलिखित विचारों का प्रचार करता है; किताब का नाम, संदर्भ, पृष्ठ और पंक्ति संख्या के साथ जवाब अपेक्षित है। (१) मुशरिक और काफ़िरों के जनाज़े में शामिल होना (मुशायअत) और कंधा देना अहले इस्लाम के लिए न केवल जायज़ है बल्कि ज़रूरी है। (२) मस्जिदों और ईदगाहों में जलसे और सभाएं करता है और तमाम मूर्तिपूजक बिना रोक-टोक आते-जाते हैं, जिसमें जलसे का अध्यक्ष मूर्तिपूजक मुशरिक होता है। ईदगाह में इस मुशरिक अध्यक्ष के लिए कुर्सी बिछाई जाती है, वह उस पर बैठता है और नाम के अहले इस्लाम ज़मीन पर होते हैं। मुशरिकों का सतर (अंग) आमतौर पर खुला होता है। जलसे में आमतौर पर तालियाँ बजती हैं और मुशरिकों के'जय' के नारे लगाए जाते हैं। (३) उसने बकरी के मांस का भाव छह पैसे निर्धारित किया है ताकि सस्ता देखकर अहले इस्लाम इसे खाएं और गाय के मांस से परहेज़ करें। वह कहता है कि जो इस निर्धारित भाव से अधिक दाम ले या अधिक दाम पर खरीदे, वह सुअर बेचता है और सुअर खरीदता है। और जो निर्धारित भाव से अधिक दाम देकर बकरी का मांस खाए, वह सुअर खाता है।

---

1. सुनन अबू दाऊद, किताब अल-अदब, बाब मन यु'मरु अन युजालिसा, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, २/३०८; जामे तिर्मिज़ी, अबवाब अज़-ज़ुहद, बाब मा जा'आ फी सुहबत अल-मुमिन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, २/६२। पृष्ठ २६९ / ६७४

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : لا تصاحب الا مؤمنا ولا یأکل طعامك الاتقی، رواہ احمد وابوداؤد الترمذی ۱ وابن حبان والحاکم باسانید صحیحۃ عن ابن سعید الخدري رضی اللہ تعالی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ اعلم (ت) رفاقت نہ کر مگر مسلمان سے، اور تیرا کھانا نہ کھائے مگر پرہیزگار یعنی سنی، (امام احمد، ابو داؤد، جامع ترمذی، ابن حبان اور امام حاکم نے صحیح سندوں کے ساتھ حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے روایت کیا، انھوں نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت فرمائی۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت) مسئلہ ۱۲۶تا ۱۳۶: از مہرونا گھاٹ ڈاکخانہ قصبہ لار ضلع گورکھپور مسئولہ شیخ عباس و شیخ غوث علی و شیخ فضل حسین و شیخ رخت علی زمینداران ۲۲ رجب ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے کرام ذیل کے مسائل میں، زید خیالات مندرجہ کی عام طور پر تبلیغ کرتا ہے جواب بحوالہ نام کتاب و عبارت و صفحہ و سطر درکار ہے۔ (۱) مشرک و کفار کے جنازہ میں مشایعت، کاندھا دینا اہل اسلام کے لئے نہ صرف جائز ہی نہیں بلکہ ضروری ہے۔ (۲) مساجد و عید گاہ میں جلسہ و سبھا کرتا ہے اور تمام بت پرست بلا روک ٹوک آتے جاتے ہیں جس میں صدر جلسہ و سبھابت پرست مشرک ہوتا ہے عیدگاہ میں اس مشرک صدر کے لئے کرسی بچھائی جاتی ہے وہ اس پر بیٹھتا ہے اور نام کے اہل اسلام زمین پر ہوتے ہیں ستر عورت مشرکین کا عام طور پر کھلا ہوتا ہے جلسہ میں عام طور پر تالیاں بجتی اور مشرکین کے جے کے نعرے لگائے جاتے ہیں۔ (۳) سوم بکرے کے گوشت کا نرخ چھ پیسے مقرر کیا ہے اس لئے کہ ارزاں دیکھ کر اہل السلام کھائیں اور گائے کے گوشت سے احتراز کریں اور کہتا ہے کہ جو اس مقررہ نرخ سے زائد دام لے یا زائد دام سے خریدے وہ سوئر بیچتا ہے اور سوئر خریدتا ہے۔ اور جو نرخ مقرر سے زائد دام دے کر بکرے کا گوشت کھائے وہ سوئر کھاتا ہے۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب من یؤمر ان یجالس آفتاب عالم پریس لاہور ۳۰۸/۲، جامع الترمذی ابواب الزہد باب ما جاء فی صحبة المؤمن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶۲/۲ Page 269 of 674

(4) He goes to the Shivala temple and gives lectures in which he also involves scholars of Islam and says that just as the Quran is for Muslims, the Vedas are for Hindus; Muslims should act upon the Quran and Hindus upon their Vedas. (5) Grow a thousand beards, build a thousand mosques, it is of no reward and you are not a Muslim until you mix and mingle with Hindus, work together with them for the welfare of the country, and become a 'desh bhagat' (patriot). (6) He has established a Panchayat for settling the affairs of Muslims, where Hindus are appointed as 'Sarpanch' and 'Panch', and he gets all kinds of Sharia rulings decided by these Panchs. On some occasions, when Muslims said they wanted a decision on a certain matter according to Sharia, he included a polytheist Hindu as a Panch along with other Muslim Panchs. When Muslims objected, saying how a Hindu can be a Panch in a Sharia matter, he got angry for the sake of that Hindu and left without a decision, saying he would not participate in the decision-making until they accept the Hindu as a participating Panch. (7) He encourages and incites people to give up slaughtering cows and eating their meat for the sake of Hindu brothers, and if someone secretly brings beef from another village, they are subjected to violence. (8) Despite the fact that staying in every village at places other than mosques is easily possible for Muslims, and he even tells every Muslim to stay at their houses, he himself stays, lives, and eats in the mosque. There is always a general public gathering of polytheists and commoners there, where all kinds of decisions involving Muslims and non-Muslims are made. (9) To exert pressure on Muslims, he makes them sign a promissory note before every decision, stating that if you refuse the decision after it's made, the money from this note will be collected from you, or he makes them deposit cash. If someone refuses the decision of the Panch, this money is forfeited. Regarding the ideas he preaches, he collects a certain amount of fine for missing prayers or committing forbidden acts. (10) For those who apply for the settlement of disputes in the Panchayat, a fee of 14 or at least 15 is collected from them. (11) He has taken land for building a mosque from Hindus without any compensation and takes all kinds of help from them in its construction.

The Answer: (1) Zaid is slandering the pure Sharia; let him state quickly where the Sharia has [prescribed rituals for] the funerals of polytheists and disbelievers...

(४) शिवालय मंदिर में जाकर व्याख्यान देता है जिसमें इस्लाम के विद्वानों को भी शामिल करता है और कहता है कि जैसे मुसलमानों का कुरान है वैसे ही हिंदुओं के वेद हैं; मुसलमानों को कुरान पर और हिंदुओं को अपने वेदों पर अमल करना चाहिए। (५) हज़ार दाढ़ी बढ़ाओ, हज़ार मस्जिदें बनाओ, यह किसी पुण्य का काम नहीं है और तुम तब तक मुसलमान नहीं हो जब तक तुम हिंदुओं के साथ मेल-जोल नहीं करते, देश के कल्याण के लिए उनके साथ मिलकर प्रयास नहीं करते और 'देशभक्त' नहीं बनते। (६) उसने मुसलमानों के मामलों के फैसले के लिए पंचायत नियुक्त की है जिसमें हिंदुओं को सरपंच और पंच बनाया गया है और वह इन पंचों से हर तरह के शरई फैसले करवाता है। कुछ अवसरों पर जब मुसलमानों ने कहा कि हम अमुक मामले का फैसला शरीयत के अनुसार चाहते हैं, तो उसने अन्य मुस्लिम पंचों के साथ एक मुशरिक हिंदू को भी पंच बना दिया। जब मुसलमानों ने इस पर आपत्ति जताई कि शरई मामले में हिंदू कैसे पंच हो सकता है, तो वह उस हिंदू की खातिर नाराज होकर बिना फैसला किए चला गया और कहा कि मैं तब तक फैसले में शामिल नहीं होऊंगा जब तक तुम हिंदू को पंच के रूप में स्वीकार नहीं करोगे। (७) वह लोगों को प्रोत्साहित और उकसाता है कि हिंदू भाइयों की खातिर गाय का वध करना और उसका मांस खाना छोड़ दें, और यदि कोई गुप्त रूप से दूसरे गाँव से बीफ लाता है, तो उसके साथ मारपीट की जाती है। (८) बावजूद इसके कि हर गाँव में मस्जिद के अलावा दूसरे स्थानों पर मुसलमानों का ठहरना आसानी से संभव है और वह खुद भी हर मुसलमान को उनके घरों में ठहरने के लिए कहता है, लेकिन वह खुद मस्जिद में ठहरता है, वहीं रहता और खाता-पीता है। वहाँ हर समय मुशरिकों और आम लोगों की भीड़ लगी रहती है, जहाँ मुस्लिम और गैर-मुस्लिम से संबंधित हर तरह के फैसले होते हैं। (९) मुसलमानों पर दबाव डालने के लिए, वह हर फैसले से पहले एक प्रॉमिसरी नोट रखवा लेता है कि यदि तुम फैसला होने के बाद उसे मानने से इनकार करोगे, तो इस नोट का पैसा तुमसे वसूल लिया जाएगा, या वह नकद राशि जमा करवाता है। यदि कोई पंच के फैसले से इनकार करता है, तो यह पैसा जब्त हो जाता है। वह जिन विचारों का प्रचार करता है, उनके तहत नमाज छोड़ने या मना किए गए कार्यों को करने पर एक निश्चित मात्रा में जुर्माना वसूलता है। (१०) जो लोग विवादों के निपटारे के लिए पंचायत में आवेदन देते हैं, उनसे १४ या कम से कम १५ की रसूमात (शुल्क) ली जाती है। (११) उसने मस्जिद बनाने के लिए हिंदुओं से बिना किसी मुआवजे के जमीन ली है और इसके निर्माण में भी उनसे हर तरह की मदद लेता है।

उत्तर: (१) जैद मुतहर शरीयत पर झूठा आरोप लगा रहा है; वह जल्द बताए कि शरीयत ने कहाँ मुशरिक और काफिर के जनाजे...

पृष्ठ 270/674

(۴) شوالہ مندر میں جا کر لکچر دیتا ہے جس میں عالم اہل اسلام کو بھی شریک کرتا ہے اور کہتا ہے کہ جیسے مسلمانوں کا قرآن ایسا ہندو کا وید ہے مسلمانوں کو قرآن پر اور ہندو کو اپنے وید پر عمل کرنا چاہیے، (۵) ہزار داڑھی بڑھاؤ ہزار مسجد بناؤ مسلمان نہیں کچھ ثواب نہیں جب تک ہندو کے ساتھ میل جول کرکے ساتھ ہو کر مالک کی بہبود میں سعی نہ کرو دیس بھگت نہ بنو۔ (۶) مسلمانوں کے امور فیصلہ کے لئے پنچایت مقرر کی ہے جس میں ہندو سرپنچ وپنچ میں ہر قسم کے فیصلہ جات شرعی کو بھی ان پنچوں سے کراتا ہے۔ بعض مواقع پر اہل اسلام نے کہا کہ ہم لوگ فلاں معاملہ کا فیصلہ بحسب شریعت چاہتے ہیں اس میں بھی دیگر اہل اسلام پنچ کے ساتھ ایک مشرک ہندو کو پنچ بنا کر شریک فیصلہ کیا جب اہل اسلام نے اس پر اعتماد کیا کہ ہندو شرعی معاملہ میں کیسے پنچ ہو سکتا ہے تو ناراض ہو کر اس ہندو کی خاطر سے بلا فیصلہ اٹھ گیا اور کہا کہ میں اس وقت تک شریک فیصلہ نہیں ہو سکتا جب تک ہندو کو بحیثیت پنچ شریک فیصلہ نہ کرو گے۔ (۷) لوگوں کو ترغیب و تحریض کرتا ہے کہ ہندو بھائی کی خاطر سے گائے کا ذبح کرنا اس کا گوشت کھانا چھوڑ دو، اور اگر کوئی چھپا کر دوسرے گاؤں سے گائے کا گوشت لاتا ہے۔ اس پر تشدد کیا جاتا ہے۔ (۸) باوجود یہ کہ ہر گاؤں میں قیام کر موقع مسجد کے علاوہ دوسرے مکان اہل اسلام پر آسانی سے ممکن ہے اور ہر اہل اسلام مکان پر قیام کو کہتا بھی ہے لیکن مسجد میں قیام، بود و باش خور و نوش رکھتا ہے اور ہر وقت مشرکین و عوام کا مجمع عام رہتا ہے جس میں ہر قسم کا فیصلہ مسلم و غیر مسلم ہوتا ہے۔ (۹) مسلمانوں سے محض دباؤ کے خیال سے ایک پرامیسری پرونوٹ ہر فیصلے سے پہلے رکھوا لیتا ہے کہ بعد فیصلہ اگر فیصلے سے انکار کرو گے تو یہ پرونوٹ کا روپیہ تم سے وصول کر لیا جائے گا یا نقد روپیہ جمع کراتا ہے اور اگر

فیصلہ پنچھی سے انکار کرو گے تو یہ روپیہ سوخت ہو جائے گا، جس خیال کی تبلیغ کرتا ہے اس پر وہ ترک صلوٰۃ وارتکاب منہیات پر جرمانہ ایک مقدار میں وصول کرتا ہے۔ (۱۰) فیصلہ معاملات کے لئے جو لوگ درخواست پنچایت میں دیتے ہیں ان میں سے عہ ۱۴ یا کم سے کم ۱۵ رسوم وصول کیا جاتا ہے۔ (۱۱) اہل ہنود سے بلا کسی معاوضہ کے بناء مسجد کے لئے زمین لی ہے اور اس کی تعمیر میں بھی ان سے ہر قسم کی مدد لیتا ہے۔

الجواب: (۱) زید شریعتِ مطہرہ پر افتراء کرتا ہے جلد بتائے کہ کہاں شریعت نے مشرک و کافر کے جنازے

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[...has stated the necessity] of giving a shoulder [to the bier] and accompanying the funeral procession, otherwise [one should beware] the noble verse: "And do not say about what your tongues assert of untruth, 'This is lawful and this is forbidden,' to invent falsehood about Allah. Indeed, those who invent falsehood about Allah will not succeed."[1] (O people! Do not say regarding the lies your tongues utter that 'this is lawful and this is forbidden' so as to forge a lie against Allah Almighty. Verily, those who forge a lie against Allah Almighty will never succeed. (Translator)) ...admits entry into this. In the Hadith, it is stated regarding the Rawafidh: "And when they die, do not attend them [their funeral prayers]"[2] (And when they die, do not be present at their funeral prayers. (T)). If this were the command even for the disbelievers, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) would have certainly accompanied the funeral of Abu Talib. (2) This is honoring a polytheist, and honoring a polytheist is disbelief (kufr). It is in Al-Zahiriyyah, Al-Ashbah, and Durr al-Mukhtar: "Venerating a disbeliever is disbelief"[3] (Venerating a disbeliever is disbelief. (T)). Taking a polytheist into the mosque in this manner is undoubtedly forbidden (haram). A complete detail of this is in Al-Hujjat al-Mu'tamanah. And such meetings and gatherings in mosques and Eidgahs are forbidden; the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Verily, mosques were not built for this."[4] (Mosques were not built for this. (T)). Calling out to a polytheist aimlessly is the act of a polytheist; the Lord (Exalted and Majestic) is angered by it and the Divine Throne shakes as in the Hadith[5] from him (peace and blessings of Allah be upon him). (As is narrated from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the pure Hadith. (T)) (3) This is the leftover of his mouth, what effect does it have on Muslims? He is a fabricator against this Shariah. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Do not fix prices"[6] (O people! Do not set prices. (T)). Rather, if sellers sell so cheaply due to his coercion, then buying and consuming it is forbidden. Allah (Exalted and Majestic) says:

[I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

[1] The Holy Quran 16/116 [2] Kanz al-Ummal, Hadith 32542, Mu'assasat al-Risalah Beirut 11/522, Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, biography of Hussain bin al-Walid al-Samin al-Naysaburi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 4/369 [3] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Sales, Mujtabai Press Delhi 2/251 [4] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Salah, Chapter on the Dislike of Announcing Lost Property in the Mosque, Aftab-e-

Alam Press Lahore 1/68 [5] Shu'ab al-Iman, Hadith 2886, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/230 [6] Kashf al-Khafa, Hadith 3012, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/321

[...जनाज़े को] कंधा देने और साथ चलने को ज़रूरी बताया है, अन्यथा करीमा (आयत): "और तुम अपनी ज़बानों के झूठ बयान करने के कारण यह न कहो कि यह हलाल है और यह हराम है ताकि तुम अल्लाह तआला पर झूठ बाँधो, बेशक जो लोग अल्लाह तआला के ज़िम्मे झूठ लगाते हैं वे कभी कामयाब न होंगे।"[1] (ऐ लोगो! जो कुछ तुम्हारी ज़बानें झूठ बयान करती हैं उसके मुताल्लिक़ यह न कहो कि यह हलाल है और यह हराम है ताकि तुम अल्लाह तआला पर झूठ बाँधो, बेशक जो लोग अल्लाह तआला के ज़िम्मे झूठ लगाते हैं वे कभी कामयाब न होंगे। (त)) में दाख़िल होने का इक़रार करे, हदीस में तो रवाफ़िज़ के लिए फ़रमाया: "और जब वे मर जाएँ तो उनकी नमाज़े जनाज़ा में हाज़िर न हों।"[2] (और जब वे मर जाएँ तो उनकी नमाज़े जनाज़ा में हाज़िर न हों। (त))। न कि काफ़िर, अगर इसका हुक्म होता तो रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ज़रूर अबू तालिब के जनाज़े की मुशायअत (साथ चलना) फ़रमाते। (२) यह मुशरिक की ताज़ीम है और मुशरिक की ताज़ीम कुफ़्र है। ज़हीरिया, अश्बाह और दुर्रे मुख़्तार में है: "काफ़िर की ताज़ीम कुफ़्र है।"[3] (काफ़िर की ताज़ीम कुफ़्र है। (त)) मुशरिक का इस तरह मस्जिद में ले जाना निःसंदेह हराम है। अल-हुज्जतुल मुअतमना में इसकी पूरी तफ़सील है। और मस्जिदों और ईदगाहों में ऐसे जलसे और सभाएँ हराम हैं, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "मस्जिदें इसलिए तामीर नहीं हुईं।"[4] (मस्जिदें इसलिए तामीर नहीं हुईं। (त))। मुशरिक की बे-पुकारना मुशरिक का काम है, रब अज़्ज़ व जल्ल इस पर ग़ज़ब फ़रमाता है और अर्शे इलाही हिल जाता है जैसा कि हदीस[5] पाक में हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से रिवायत है। (त) (३) यह उसके मुँह का सूअर (झूठा) है, मुसलमानों पर इसका क्या असर है। वह इस शरीयत पर इफ़्तरा (झूठ) करने वाला है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "क़ीमतें मुक़र्रर न करो।"[6] (ऐ लोगो! क़ीमतें मुक़र्रर न करो। (त)) बल्कि अगर बेचने वाले उसके ज़ोर-ज़बरदस्ती से इतना सस्ता बेचें तो ख़रीदना और खाना हराम है। अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है:

[आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी]

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ११६/१६ [2] कन्ज़ुल उम्माल हदीस ३२५४२ मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत ११/ ५२२, तहज़ीब तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर जीवनी हुसैन बिन अल-वलीद अल-समीन अल-नैसापुरी दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरूत ४/ ३६९ [3] दुर्रे मुख़्तार किताबुल हज़्र वल इबाहह फ़स्ल फ़िल बैअ मुजतबाई प्रेस दिल्ली २/ २५१ [4] सुनन अबी दाऊद किताबुस सलात बाब फ़ी कराहियति इंशादिद

ज़ाल्लह फ़िल मस्जिद आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर ६८/१ [5] शुअबुल ईमान हदीस २८८६ दारुल कुतुब अल-इलमिया बेरूत २३०/२ [6] कश्फ़ुल ख़फ़ा हदीस ३०१२ दारुल कुतुब अल-इलमिया बेरूत ३२१/२

पृष्ठ २७१/६७४

کو کندھا دینا اور مشایعت کرنا ضروری بتایا ہے ورنہ کریمہ : "وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ" 1 (لوگو! جو کچھ تمہاری زبانیں جھوٹ بیان کرتی ہیں اس کے متعلق یہ نہ کہو کہ یہ حلال ہے اور یہ حرام ہے تاکہ تم اللہ تعالٰی پر جھوٹ باندھو بیشک جو لوگ اللہ تعالٰی کے ذمے جھوٹ لگاتے ہیں وہ کبھی کامیاب نہ ہوں گے۔ (ت) میں داخل ہونے کا اقرار کرے ، حدیث میں تو روافض کے لئے فرمایا : واذا ماتوا فلا تشھدوھم 2 (اور جب وہ مرجائیں تو ان کی نماز جنازہ میں حاضر نہ ہوں ۔ ت) نہ کہ کفار اگر اس کا حکم ہوتا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ضرور جنازہ ابوطالب کی مشایعت فرماتے۔ (۲) یہ تعظیم مشرک ہے اور تعظیم مشرک کفر ہے۔ ظہیر یہ واشباہ و در مختار میں ہے : تبجیل الکافر کفر 3 (کافر کی تعظیم کفر ہے۔ ت) مشرک کا اس طرح مسجد میں لے جانا بلاشبہ حرام ہے۔ الحجۃ المؤتمنہ میں اس کی تفصیل تام ہے۔ اور مساجد و عید گاہ میں ایسے جلسے اور سبھائیں حرام ہیں ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : ان المساجد لم تبن لھذا 4 (مسجدیں اس لئے تعمیر نہیں ہوئیں ۔ ت) مشرک کی بے پکارنا مشرک کا کام ہے رب عز و جل اس پر غضب فرماتا ہے اور عرش الہی ہل جاتا ہے کما فی الحدیث 5 عنہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (جیسا کہ حدیث پاک میں حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت ہے ۔ ت) (۳) یہ اس کے منہ کا سور ہے ، مسلمانوں پر اس کا کیا اثر ہے۔ وہ اس شریعت پر افترا گرا ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : لا تسعروا 6 (لوگو! قیمتیں مقرر نہ کرو ۔ ت) بلکہ اگر بیچنے والے اس کے جبر سے اتنار زاں بیچیں تو خرید نا اور کھانا حرام ہے۔ اللہ عز و جل فرماتا ہے :

[I.T. Majlis of Dawatelslami]

1 القرآن الكريم ۱۱۶/۱۶ 2 کنز العمال حدیث ۳۲۵۴۲ مؤسسة الرساله بیروت ۱۱/ ۵۲۲ ، تهذیب تاریخ دمشق الکبیر ترجمه حسین بن الولید السمین النیسابوری دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۳۶۹ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۱ 4 سنن ابی داؤد کتاب الصلوٰة باب فی کراهیة انشاد الضالة فی المسجد آفتاب عالم پریس لاہور ۶۸/۱ 5 شعب الایمان حدیث ۲۸۸۶ دار الکتب العلمیه بیروت ۲۳۰/۲ 6 کشف الخفاء حدیث ۳۰۱۲ دار الکتب العلمیه بیروت ۳۲۱/۲

Fatawa Rizvia Volume 21

"Except that there be commerce between you by mutual consent" (An-Nisa 4:29) | But let there be business between you by mutual consent. (T)

(4) A temple is a dwelling of devils. It is forbidden for Muslims to go there. It is stated in Radd al-Muhtar:

In al-Tatar-Khaniyya, it is disliked (makruh) for a Muslim to enter a synagogue or a church as they are gathering places of devils. It says in al-Bahr [al-Raiq]: It is apparent that 'disliked' here means prohibitive dislike (karahat al-tahrim) because that is what is intended when the term is used absolutely. If entering there is forbidden, then performing prayers (Salah) there is forbidden to a greater degree. | It is mentioned in Fatawa Tatar-Khaniyya that it is disliked for any Muslim to go to the churches of Jews or Christians because they are places where devils gather. In Bahr al-Raiq, it is stated that it is evident that 'dislike' here refers to prohibitive dislike, as this is the standard meaning when the term is used without qualification. When going there is forbidden, then praying there is forbidden to an even higher degree. (T)

When simply going there is forbidden, then mentioning the corrupt purposes for which a person like Zaid takes others there—comparing the Great Quran to the Vedas is infidelity (kufr). And the ruling on acting upon the Vedas of Hindus is infidelity upon infidelity, and the ruling on infidelity is infidelity.

It is in general books: "Agreement with infidelity is infidelity" (to be pleased with disbelief is disbelief). (T)

(5) Socializing with the polytheists of India is forbidden.

Allah Almighty said: "And incline not toward those who do wrong, lest the Fire touch you" (Hud 11:113) | Allah Almighty has ordained: Do not lean towards the oppressors, or the fire will touch you. (T)

Making what is forbidden the basis of Islam is infidelity. And the detail is in 'Al-Mahajjat al-Mu'tamina' (and the detail is in Al-Mahajjat al-Mu'tamina. T).

(6) This is forbidden and, according to the decree of the Quran, is severe misguidance and irreligiousness.

Allah Almighty said: "They wish to refer their disputes to Taghut (false judges), while they were commanded to reject them; and Satan wishes to lead them far astray" (An-

Nisa 4:60) | Allah Almighty has ordained: They wish to take their judgement to Satan [Taghut], even though they were commanded to disbelieve in him; while Satan intends to lead them far into misguidance. (T)

---

1 Al-Quran al-Karim 4/29 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/252 3 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Chapter on Infidelity (explicit and implicit), Mustafa al-Babi, Egypt, p. 177 4 Al-Quran al-Karim 11/113 5 Al-Quran al-Karim 4/60

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

"इल्ला अं तकूना तिजारतन अन तरादिन मिन्कुम" 1 | मगर यह कि व्यापार तुम्हारी आपसी रजामंदी से हो। (त)

(4) मंदिर शैतानों का ठिकाना है। इसमें मुसलमानों का जाना मना है। रद-अल-मुह्तार में है:

"फ़ि अल-ततारखानिया युकरहु लिल-मुस्लिमि अल-दुखुलु फ़ि अल-बीअति व अल-कनीसती हैसु अन्नहु मज्मउ अल-शयातीन... फल-सलातु औला 2।" | फ़तावा ततारख़ानिया में है किसी मुसलमान का यहूदियों, ईसाइयों के गिरजों में जाना मकरूह है इसलिए कि वे शैतानों के जमा होने के मकान हैं, बहरुल राइक में फ़रमाया ज़ाहिर यह है कि यहाँ कराहत से कराहत-ए-तहरीमी मुराद है क्योंकि इत्लाक के वक़्त यही मुराद हुआ करती है। जब वहाँ जाना हराम है तो फिर नमाज़ पढ़ना बदरजा-ए-औला हराम है। (त)

जब उसमें यूँ ही जाना हराम है जिन मक़ासिद-ए-फ़ासिद के लिए ज़ैद सा शख़्स ले जाता हो उनका क्या ज़िक्र, क़ुरान-ए-अज़ीम को मिसल-ए-वेद बताना कुफ़्र है। और हिन्दुओं के वेद पर अमल का हुक्म कुफ़्र पर कुफ़्र है और हुक्म-ए-कुफ़्र कुफ़्र है।

आम किताबों में है: "अल-रिज़ा बिल-कुफ़्रि कुफ़्रुन" 3 (कुफ़्र पर राजी होना कुफ़्र है। त)

(5) मुशरिकीन-ए-हिन्द से मेल-जोल हराम है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया "वला तरकनू इलल लज़ीना ज़लमू फ़-तमसकुमुन नारु" 4- | अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: ज़ालिमों की तरफ़ मत झुको वर्ना तुम्हें आग छुएगी। (त)

हराम को मदार-ए-इस्लाम बनाना कुफ़्र है। वत्तफ़सील फ़िल महज्जतुल मोतमिनह (और तफ़सील अल-महज्जतुल मोतमिनह में है। त)

(6) यह हराम है और ब-हुक्म-ए-क़ुरान सख़्त ज़लालत व बे-दीनी है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया "युरीदूना अं यतहाकमू इलत तागूति... दलालन बईदा" 5- | अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: वे चाहते हैं कि शैतान के पास अपना फ़ैसला ले जाएँ हालाँकि उन्हें हुक्म दिया गया कि उसका इंकार करें हालाँकि शैतान चाहता है कि उन को दूर की गुमराही में बहका दे। (त)

1 अल-क़ुरान अल-करीम 4/29 2 रद-अल-मुह्तार किताबुस सलात दार-ए-इह्या अल-तुरास अल-अरबी बैरूत 1/252 3 मिनहुर रौजुल अज़हर शरह अल-फ़िक्हुल अकबर फ़सल फ़िल कुफ़्र सरीहन व कनायतन मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र स. 177 4 अल-क़ुरान अल-करीम 11/113 5 अल-क़ुरान अल-करीम 4/60

पृष्ठ 272/674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

"إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ" 1 | مگر یہ کہ تجارت تمہاری آپس کی رضامندی سے ہو۔ (ت)

(۴) مندر مأوائے شیاطین ہے۔ اس میں مسلمانوں کو جانا منع ہے۔ ردالمحتار میں ہے:

في التتارخانية يكره للمسلم الدخول في البيعة و الكنيسة حيث انه مجمع الشياطين قال في البحر الظاهر انها تحريمة لانها المرادة عند اطلاقهم اه فاذا حرم الدخول فالصلوة اولی 2۔ | فتاوی تاتارخانیہ میں ہے کسی مسلمانوں کو یہودیوں، عیسائیوں کے گرجوں میں جانا مکروہ ہے اس لئے کہ وہ شیطانوں کے جمع ہونے کے مکانات ہیں، بحر الرائق میں فرمایا ظاہر یہ ہے کہ یہاں کراہت سے کراہت تحریمی مراد ہے کیونکہ اطلاق کے وقت یہی مراد ہوا کرتی ہے اہ جب وہاں جانا حرام ہے تو پھر نماز پڑھنا بدرجہ اولٰی حرام ہے۔ (ت)

جب اس میں یونہی جانا حرام ہے جن مقاصد فاسد کے لئے زید سا شخص لے جاتا ہو ان کا کا ذکر ، قرآن عظیم کو مثل وید بتانا کفر ہے۔ اور ہندوؤں کے وید پر عمل کا حکم کفر کفر ہے اور حکم کفر کفر ہے۔

عام کتب میں ہے: الرضا بالکفر کفر 3 (کفر پر راضی ہونا کفر ہے۔ ت)

(۵) مشرکین ہند سے میل جول حرام ہے۔

قال اللہ تعالی "وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ " 4- | اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: ظالموں کی طرف مت جھکو ورنہ تمہیں آگ چھوئے گی۔ (ت)

حرام کو مدار اسلام بنانا کفر ہے۔ والتفصیل فی المحجۃ المؤتمنۃ (اور تفصیل المحجۃ المؤتمنہ میں ہے۔ت)

(۶) یہ حرام ہے اور بحکم قرآن سخت ضلالت و بے دینی۔

قال اللہ تعالی "یُرِیدُونَ أَنْ یَتَحَاکَمُوا إِلَی الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ یَکْفُرُوا بِهِ وَیُرِیدُ الشَّیْطَانُ أَنْ یُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِیدًا" 5- | اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: وہ چاہتے ہیں کہ شیطان کے پاس اپنا فیصلہ لے جائیں حالانکہ انہیں حکم دیا گیا کہ اس کا انکار کریں حالانکہ شیطان چاہتا ہے کہ ان کو دور کی گمراہی میں بہکا دے۔ (ت)

---

1 القرآن الکریم ۲۹/۴ 2 ردالمحتار کتاب الصلوۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۵۲/۱ 3 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحا و کنایۃً مصطفٰی البابی مصر ص ۱۷۷ 4 القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳ 5 القرآن الکریم ۴/ ۶۰

Fatawa Rizwia, Volume 21

(7) This is forbidden (haram). It is ill-will towards Islam. To prohibit a practice of Islam just to please a polytheist (mushrik) is forbidden. To oppress a Muslim for their permissible act is blatant injustice and the work of Satan. Their own prominent leader, Maulana Abdul Bari Sahib, has clearly stated in his treatise "Qurbani Gāo" (Cow Sacrifice) that abandoning cow slaughter for the sake of Hindus or out of courtesy is forbidden. Details can be found in the treatise 'At-Tari-ud-Dari'.

(8) Residing, eating, and drinking in a mosque is not permissible for anyone except those in I'tikaf (seclusion). It is stated in Fatawa Sirajia: "Sleeping and eating in the mosque is disliked for one who is not in I'tikaf." — 1 And a gathering of polytheists is even more of a desecration of the mosque. (Refer to 'Al-Mahajjat-ul-Mu'tamanah' for details).

(9) Getting those notes written or collecting money and then seizing it or imposing financial penalties for a sin, all of this is forbidden. Allah Almighty says: "And do not consume one another's wealth unjustly." — 2 Financial penalty has been abrogated, and acting upon an abrogated rule is forbidden.

(10) This is the tradition of the Christians and is legally forbidden and bribery. Both the bribe-taker and the bribe-giver are headed for Hell. The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) says: "The bribe-giver and the bribe-taker are both in the Fire." — 3

(11) A mosque cannot be built on the land of a disbeliever, nor will it be considered a mosque, nor can it be designated as an endowment (waqf). Allah Almighty says: "And the mosques are for Allah." — 4

---

1. Fatawa Sirajia, Kitab-ul-Karahiyah, Bab-ul-Masjid, Naval Kishore, Lucknow, p. 71
2. Al-Quran Al-Karim, 2/188
3. Kanz-ul-Ummal, Hadith 15077, Mu'assasah Ar-Risalah, Beirut, 6/113
4. Al-Quran Al-Karim, 72/18

फ़तावा रज़विया, खंड 21

(7) यह हराम (वर्जित) है। यह इस्लाम के प्रति दुर्भावना है। किसी मुशरिक (बहुदेववादी) की खुशी के लिए इस्लाम के किसी प्रतीक को रोकना हराम है। किसी मुसलमान पर उसके जायज़ कार्य के कारण ज़ुल्म करना सरासर अन्याय और शैतानी काम है। उनके अपने बड़े नेता मौलवी अब्दुल बारी साहब ने अपने रिसाले (लेख) "कुर्बानी गाओ" (गाय की कुर्बानी) में स्पष्ट किया है कि हिंदुओं की खातिर या शिष्टाचार के लिए गाय की कुर्बानी छोड़ना हराम है। इसकी पूरी व्याख्या 'अत-तारी-उद-दारी' रिसाले में है।

(8) मस्जिद में रहना, खाना और पीना एतिकाफ (एकांतवास) करने वाले के अलावा किसी के लिए जायज़ नहीं है। फ़तावा सिराजिया में है: "एतिकाफ करने वाले के अलावा मस्जिद में सोना और खाना-पीना मकरूह (नापसंद) है।" — 1 और मुशरिकों का जमावड़ा तो मस्जिद की और भी अधिक तौहीन (अपमान) है। (विस्तार के लिए 'अल-महज्जत-उल-मुअतमना' देखें)।

(9) वे नोट लिखवाना या पैसे जमा कराकर ज़ब्त करना या गुनाह पर वित्तीय दंड लगाना, यह सब हराम है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और आपस में एक-दूसरे का माल अन्यायपूर्वक न खाओ।" — 2 वित्तीय दंड को मंसूख (रद्द) कर दिया गया है और मंसूख नियम पर अमल करना हराम है।

(10) यह ईसाइयों की रस्म है और शरीयत में हराम और रिश्वत है, और रिश्वत लेने और देने वाले दोनों जहन्नमी (नरकगामी) हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "रिश्वत देने वाला और लेने वाला दोनों आग (जहन्नम) में हैं।" — 3

(11) काफ़िर की ज़मीन पर मस्जिद तामीर (निर्माण) नहीं हो सकती, न वह मस्जिद होगी और न ही उसे मस्जिद के लिए वक़्फ़ किया जा सकता है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "मस्जिदें अल्लाह ही के लिए हैं।" — 4

---

1. फ़तावा सिराजिया, किताबुल कराहिया, बाबुल मस्जिद, नवल किशोर, लखनऊ, पृष्ठ 71
2. अल-क़ुरान अल-करीम, 2/188
3. कंज़ुल उम्माल, हदीस 15077, मुअस्साह अर-रिसाला, बेरूत, 6/113
4. अल-क़ुरान अल-करीम, 72/18

(۷) یہ حرام ہے۔ بد خواہیِ اسلام ہے۔ مشرک کی خوشی کو شعارِ اسلام کا بند کرنا حرام ہے۔ مسلمان پر اس کے جائز فعل کے سبب تشدد کرنا ظلمِ صریح اور شیطان کا کام ہے۔ خود ان کے بڑے لیڈر مولوی عبدالباری صاحب نے اپنے رسالہ "قربانی گاؤ" میں تصریح کر دی ہے کہ ہنود کی خاطر یا مروت کے لئے گاؤ کشی چھوڑنا حرام ہے۔ والتفصیل في الطارئ الداری (اور پوری تفصیل رسالہ مذکورہ الطارئ الداری میں ہے۔ت)۔

(۸) مسجد میں سکونت و خورد و نوش سوائے معتکف کسی کو جائز نہیں، فتاوٰی سراجیہ میں ہے: یکرہ النوم والاکل فیہ لغیر المعتکف ۔1 (معتکف کے علاوہ کسی کو مسجد میں سونا، کھانا پینا مکروہ ہے۔ت) اور مشرکین کا مجمع تو ہنِ مسجد ہے۔ وانظر المحجة المؤتمنة (اور تفصیل المحجة المؤتمنہ میں دیکھئے ۔ت)

(۹) وہ نوٹ لکھوانا یا روپیہ جمع کرا کر ضبط کرنا یا گناہ پر مالی جرمانہ ڈالنا یہ سب حرام ہے۔ قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ" ۔2 اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) اپنے مال آپس میں ناجائز طور پر مت کھاؤ۔ (ت) مالی جرمانہ منسوخ ہو گیا اور منسوخ پر عمل حرام ہے۔

(۱۰) یہ سنتِ نصاریٰ اور شرعاً حرام و رشوت ہے اور رشوت لینے دینے والا دونوں جہنمی ہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: الراشی والمرتشی کلاھما فی النار ۔3 (رشوت لینے والا اور دینے والا دونوں دوزخی ہیں۔ت)

(۱۱) کافر کی زمین پر مسجد تعمیر نہیں ہو سکتی، نہ وہ مسجد ہو گی، نہ مسجد وقف ہو گی۔ قال اللہ تعالٰی "وَ اَنَّ الْمَسٰجِدَ لِلّٰهِ" ۔4 اللہ تعالٰی نے فرمایا: مسجدیں اللہ تعالٰی کی ہیں۔ (ت)

1. فتاویٰ سراجیہ کتاب الکراہیۃ باب المسجد نولکشور لکھنؤ ص ۷۱

2. القرآن الکریم ۲/ ۱۸۸

3. کنز العمال حدیث ۱۵۰۷۷ مؤسستہ الرسالہ بیروت ۶/ ۱۱۳

4. القرآن الکریم ۷۲/ ۱۸

Fatawa Razawiyya, Volume 21

A Muslim cannot dedicate it as a Waqf (religious endowment) because it belongs to someone else. It is stated in Radd al-Muhtar:

'Al-waqifu la-budda an yakuna malikan lahu waqt al-waqfi milkan batan' - It is necessary for the person dedicating something as Waqf that they must be the absolute owner of that thing at the time of dedication. (Translator's note: T)

A disbeliever (Kafir) cannot dedicate anything for a mosque as they are not eligible for it.

Allah Almighty said: "It is not for the polytheists to maintain the mosques of Allah" - Allah Almighty has commanded: It is not appropriate for those who associate partners with God to build the houses of Allah Almighty. (T)

Yes, if a disbeliever gives his land to a Muslim through sale or gift, and it becomes the property of the Muslim, and he dedicates it on his own behalf, it would be permissible. And it is also not permissible to take help from a polytheist (Mushrik) in religious matters. Under the verse of the Holy Quran Irshad al-Aql and Tafsir Futuhat al-Ilahiyyah:

"Let not believers take disbelievers as allies" (O believers, do not make disbelievers your friends - T) states:

'Nuhu 'an muwalatihim wa 'an al-isti'anati bihim fi al-ghazwi wa sa'iri al-umuri al-diniyyati' - And Allah subhanahu wa ta'ala knows best, and His knowledge, glorified be His Majesty, is most perfect and most firm.

They (Muslims) were prohibited from befriending disbelievers and from seeking help from them in military expeditions (ghazawat) and all religious matters. And Allah Almighty, the Pure and Exalted, is the Greatest Knower. And the knowledge of the One of Great Majesty is most perfect and most firm. (T)

Question 73: From Pokhrira, Mohalla Noor-ul-Haleem Shah Sharif Abad, submitted by members of Anjuman Noor-ul-Islam, 9 Shaban 1339 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: In a gathering where Wahhabis, Nadvis, Necharis, Deobandis, Hindus are speakers, lecturers, and preachers, and their president is a Deobandi etc. or a Hindu, in such gatherings should Muslims of Ahl-e-Sunnat-wa-Jama'at...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Waqf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/359.
2. The Holy Quran, 9/17.
3. Al-Futuhat al-Ilahiyyah, under the verse 'La yattakhidh al-muminun...', 3/28, Mustafa al-Babi, Egypt/257.

फतावा रज़विया, जिल्द २१

मुसलमान इसे वक्फ नहीं कर सकते क्योंकि यह दूसरे का मालिकाना हक है। रद अल-मुह्तार में है:

'अल-वाकिफ़ु ला-बुद्दा अन यकूना मालिकन लहू वक़्त अल-वक़्फ़ मिल्कन बातन' - किसी चीज़ को वक्फ करने वाले के लिए ज़रूरी है कि वह वक्फ करते समय उस चीज़ का पूर्ण रूप से मालिक हो। (त)

मस्जिद के लिए काफ़िर वक्फ नहीं कर सकता क्योंकि वह इसके योग्य नहीं है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "मुशरिकों को यह हक़ नहीं कि वे अल्लाह की मस्जिदों को आबाद करें" - अल्लाह तआला ने इर्शाद फरमाया: शिर्क करने वालों को यह शोभा नहीं देता कि वे अल्लाह तआला के घरों का निर्माण करें। (त)

हाँ, अगर कोई काफ़िर किसी मुसलमान को अपनी ज़मीन बेचकर या दान (हिबा) में दे देता और वह मुसलमान की मिल्कियत हो जाती, फिर वह अपनी तरफ से वक्फ करता तो यह जायज़ होता। और मुशरिक से दीनी मामलों में मदद लेना भी जायज़ नहीं है, तफ़सीर इर्शाद अल-अक़्ल और तफ़सीर फुतूहात अल-इलाहिया में आयते करीमा के तहत है:

"मुमिन काफ़िरों को अपना दोस्त न बनाएँ' (मुसलमान काफ़िरों को अपना दोस्त न बनाएँ- त) में है:

'नूहू अन मुवालतिहिम व अन अल-इस्तिआनति बिहिम फ़िल ग़ज़्वि व सायरिल उमूरिद दीनियह' - वल्लाहु सुब्हानहू व तआला आलम व इल्मुहू जल्ला मजदुहू अतम्म व अहकम।

उन्हें (मुसलमानों को) काफ़िरों की दोस्ती से रोक दिया गया और ग़ज़वा (युद्धों) और तमाम दीनी कामों में काफ़िरों से मदद लेने की मनाही है। और अल्लाह तआला पाक और बरतर सबसे बड़ा जानने वाला है। और उस बड़ी शान वाले का इल्म ज़ियादा कामिल और ज़ियादा पुख्ता है। (त)

मसला ७३: पोखरीरा मोहल्ला नूरुल हलीम शाह शरीफ आबाद से, सवाली अंजुमन नूरुल इस्लाम के सदस्य, ९ शाबान १३३९ हिजरी।

उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि जिस जलसे में वहाबी, नदवी, नेचरी, देवबंदी, हिन्दू मुकर्रिर (वक्ता), लेक्चरर, वाअज़ (उपदेशक) हों और उनका सदर (अध्यक्ष) देवबंदी वग़ैरह या हिन्दू हो, ऐसे जलसों में सुन्नत-व-जमाअत के मुसलमान...

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-वक़्फ़, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ३/ ३५९
2. अल-क़ुरआन अल-करीम ९/ १७
3. अल-फ़ुतूहात अल-इलाहिया, आयत 'ला यत्तखिज़ अल-मुमिनून...' के तहत ३/ २८ मुस्तफा अल-बाबी मिस्र/ २५७

पृष्ठ २७४/ ६७४

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

مسلمان اسے وقف نہیں کر سکتے کہ پرائی ملک ہے۔ ردالمحتار میں ہے:

الواقف لابدان یکون مالکاله وقت الوقف ملکا باتاً - کسی چیز کو وقف کرنے والے کے لیے ضروری ہے کہ وہ وقف کرتے وقت اس چیز کا مکمل طور پر مالک ہو۔ (ت)

مسجد کے لئے کافر وقف نہیں کر سکتا کہ وہ اس کا اہل نہیں۔

قال اللہ تعالٰی "مَا کَانَ لِلْمُشْرِکِیْنَ اَنْ یَّعْمُرُوْا مَسٰجِدَ اللہِ " - اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: شرک کرنے والوں کو لائق نہیں کہ وہ اللہ تعالیٰ کے گھروں کی تعمیر کریں۔ (ت)

ہاں اگر کافر کسی مسلمان کو اپنی زمین بیعاً یا ہبتہ دے دیتا اور مسلمان کی ملک ہو جاتی وہ اپنی طرف سے وقف کرتا تو جائز تھا اور مشرک سے امورِ دینیہ میں مدد لینی بھی جائز نہیں، تفسیر ارشاد العقل و تفسیر فتوحات الہیہ زیر آیہ کریمہ

"لَا یَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُوْنَ الْکٰفِرِیْنَ اَوْلِیَاءَ" اولیاء (مسلمانوں کافروں کو اپنا دوست نہ بنائیں۔ ت) ہے:

نهوا عن موالاتهم وعن الاستعانة بهم في الغزو و سائر الامور الدينية - واللہ سبحانہ وتعالی اعلم و علمه جل مجده اتم واحکم۔

انہیں (مسلمانوں کو) کافروں کی دوستی سے روک دیا گیا اور غزوات اور تمام دینی کاموں میں کافروں سے مدد لینے کی ممانعت ہے۔ اور اللہ تعالیٰ پاک اور برتر سب سے بڑا عالم ہے۔ اور اس بڑی شان والے کا علم زیادہ کامل اور زیادہ پختہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۷۳: از پوکھریرا محلہ نورالحلیم شاہ شریف آباد مسئولہ اراکین انجمن نورالاسلام ۹ شعبان ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جس جلسہ میں وہابی، ندوی، نیچری، دیوبندی، ہندو مقرر، لکچرار، واعظ ہوں اور ان کا صدر دیوبندی وغیر ہ یا ہندو ہو ایسے جلسوں میں مسلمانانِ اہلسنت و جماعت

---

۱ ردالمحتار کتاب الوقف داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۵۹ ۲ القرآن الکریم ۹/ ۱۷ ۳ الفتوحات الہٰیہ تحت آیۃ لا یتخذ المومنون الخ ۳/ ۲۸ مصطفی البابی مصر / ۲۵۷

Fatawa Rizvia Volume 21

Is it religiously permissible to participate [in such gatherings] or not? And is a Muslim who does not participate in such gatherings excluded from Islam or not? Is it religiously permissible to boycott them or not?

The Answer: Participating in such gatherings is absolutely forbidden (Haram) and extremely detrimental to Islam. Allah Almighty says: "And if Satan causes you to forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people." (The Holy Quran 6:68) - If Satan makes you forget, then after remembering, do not sit with the unjust people.

Allah Almighty describes sitting with them as a satanic act and commands that if one sits by mistake, they should get up immediately upon remembering. It is not to listen to their sermons and lectures. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Keep away from them and keep them away from you, lest they mislead you and lest they put you into trial (fitna)." (Sahih Muslim) - Stay away from them and keep them away from you, so that they may not lead you astray or put you in trial.

This is not about placing them on the pulpit of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Making them presidents or preachers involves honoring and respecting them. And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever honors an innovator has surely helped in the destruction of Islam." (Shu'ab al-Iman) - Whoever honors a person of a false sect has certainly aided in demolishing the religion of Islam. It is stated in Fatawa Zahiriya, Ashbah wa al-Naza'ir, Manh al-Ghaffar, Durr-e-Mukhtar, etc.: "Venerating a disbeliever is disbelief (kufr)." Therefore, those Muslims who do not participate in such gatherings are obeying the command of Allah (the Exalted) and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), protecting their Islam from the predation of disbelievers, apostates, and devils. On this basis, whoever calls them excluded from Islam is himself excluded from Islam. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Then surely one of them has incurred it (the charge of disbelief)." (Sahih Bukhari) - Whoever calls someone a disbeliever, if he is not a disbeliever [then it returns to the accuser].

1. Al-Quran Al-Karim 6:68

2. Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/10
3. Shu'ab al-Iman, Hadith 9424, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 7/61
4. Durr-e-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Matba' Mujtabai Delhi, 2/251
5. Sahih Bukhari, Book of Manners, Chapter on him who calls his brother a disbeliever without interpretation, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/901

फ़तावा रिज़विया खंड 21

...क्या धार्मिक रूप से [ऐसे कार्यक्रमों में] भाग लेना जायज़ है या नहीं? और जो मुसलमान ऐसे कार्यक्रमों में भाग नहीं लेते, क्या वे इस्लाम से बाहर हैं या नहीं? क्या उनसे संबंध विच्छेद करना धार्मिक रूप से जायज़ है या नहीं?

उत्तर: ऐसे कार्यक्रमों में शामिल होना बिल्कुल हराम और इस्लाम के लिए अत्यंत हानिकारक है। अल्लाह अज़वजल फरमाता है: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के पास मत बैठो।" (अल-क़ुरान अल-करीम 6/68) - अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिमों के पास मत बैठो।

अल्लाह तआला उनके पास बैठने को शैतानी काम बताता है और हुक्म देता है कि अगर भूल से बैठ गए हों, तो याद आने पर तुरंत उठ जाएं। न कि उनके उपदेश और व्याख्यान सुनें। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और कहीं वे तुम्हें फितने (आज़माइश) में न डाल दें।" (सहीह मुस्लिम) - उनसे दूर भागो, उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें, कहीं वे तुम्हें फ़ितने में न डाल दें।

न कि उन्हें अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मिंबर पर बैठाना, उन्हें अध्यक्ष या उपदेशक बनाने में उनका सम्मान और आदर है। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जिसने किसी बिदअती (नया धार्मिक नियम बनाने वाले) का सम्मान किया, उसने निश्चय ही इस्लाम के विनाश में मदद की।" (शुअब अल-ईमान) - जिसने किसी बद-मज़हब की तौक़ीर (सम्मान) की, बेशक उसने दीन-ए-इस्लाम ढहा देने पर मदद की। फ़तावा ज़हीरिया, अश्बाह वन-नज़ायर, मन्ह अल-ग़फ़्फ़ार और दुर्रे मुख़्तार आदि में है: "काफ़िर का सम्मान करना कुफ़्र है।" इसलिए, जो मुसलमान ऐसे कार्यक्रमों में शामिल नहीं होते, वे अल्लाह और उसके रसूल के हुक्म का पालन कर रहे हैं और अपने इस्लाम को काफ़िरों, मुर्तदों और शैतानों के हमलों से बचा रहे हैं। इस आधार पर, जो उन्हें इस्लाम से बाहर बताता है, वह स्वयं इस्लाम से बाहर है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "तो उनमें से एक पर यह (कुफ़्र का आरोप) लौट आया।" (सहीह बुखारी) - जो किसी को काफ़िर कहे अगर वह काफ़िर [नहीं है तो...]

1. अल-क़ुरान अल-करीम 6/68

2. सहीह मुस्लिम, कमज़ोरों से रिवायत करने की मनाही का अध्याय आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/10
3. शुअब अल-ईमान, हदीस 9424, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 7/61
4. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, खरीद-बिक्री का अध्याय, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/251
5. सहीह बुखारी, अदब की किताब, अपने भाई को बिना किसी तावील के काफ़िर कहने वाले का अध्याय आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/901

کو شرعاً شریک ہونا جائز ہے یا نہیں؟ اور جو مسلمان ایسے جلسوں میں شریک نہ ہو وہ خارج از اسلام ہے یا نہیں؟ اس سے ترکِ موالات کرنا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: ایسے جلسوں میں شریک ہونا قطعاً حرام اور سخت مضرِ اسلام ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ" اگر تجھے شیطان بھلادے تو یاد آنے پر ظالموں کے پاس مت بیٹھ۔ (۱)

اللہ تعالٰی ان کے پاس بیٹھنے کو شیطانی کام بتاتا ہے اور بھولے سے بیٹھ گیا ہو تو یاد آنے پر فوراً اٹھ آنے کا حکم فرماتا ہے نہ کہ ان کا وعظ و لکچر سننا، رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ایّاکم وایّاھم لا یضلونکم ولا یفتنونکم ان سے دور بھاگو انھیں اپنے سے دور کرو کہیں وہ تم کو گمراہ نہ کردیں کہیں وہ تم کو فتنے میں نہ ڈال دیں۔ (۲)

نہ کہ انھیں منبرِ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پر بٹھانا، انھیں صدر یا واعظ بنانے میں ان کی تعظیم و توقیر ہے۔ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من وقر صاحب بدعة فقد اعان علی ھدم الاسلام (۳) جس نے کسی بد مذہب کی توقیر کی بے شک اس نے دینِ اسلام ڈھا دینے پر مدد کی۔ فتاویٰ ظہیریہ و اشباہ والنظائر و منح الغفار و درِ مختار وغیرہما میں ہے: تبجیل الکافر کفر (۴) کافر کی تعظیم کفر ہے۔ تو جو مسلمان ایسے جلسوں میں شریک نہ ہو وہ اللہ ورسول جل وعلا و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا حکم مانتے ہیں اپنے اسلام کو دستبردِ کفار و مرتدین و شیاطین سے بچاتے ہیں، اس بناء پر جو ان کو خارج از اسلام بتاتا ہے خود خارج از

اسلام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: فقد باء بها احدهما (۵) جو کسی کو کافر کہے اگر وہ کافر [نہ ہو تو...]

۱ القرآن الکریم ۶/۶۸ ۲ صحیح مسلم باب النهی عن الروایة عن الضعفاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۰ ۳ شعب الایمان حدیث ۹۴۲۴ دارالکتب العلمیہ بیروت ۷/۶۱ ۴ درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۵۱ ۵ صحیح البخاری کتاب الادب باب من اکفر اخاہ بغیر تاویل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۹۰۱

fatawa rizvia volume 21

Otherwise, the one who says this becomes a disbeliever himself; whoever cuts off relations with them on this basis, is in fact befriending Iblis (Satan). Muslims should cut off relations with such a person.

Allah Almighty says: "And do not lean towards those who do wrong, lest the Fire should touch you" [1] (Allah Almighty has said) Do not incline towards wrongdoers lest the fire of hell touch you. Seek refuge with Allah, and Allah Almighty knows everything best (T). And refuge is with Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.

Problem 138: From Banaras, Mohalla Madanpura near Dastur Yapura, requested by Muhammad Amin and Muhammad Suleiman, 18 Shaban 1339 AH. In the city of Banaras, on the date your advertisement from Jamaat-e-Razvi-e-Mustafa regarding marriage arrived, opponents are criticizing it. We are very worried. Therefore, we closed our business on the second week. We did not know that by closing it, we would need to recite the Kalimah and remarry. We were ordered by the Khilafat Committee to go on strike, meaning close your business. Some of us went to the mosque to pray, and some wandered around pointlessly. Therefore, we need to know: what is the ruling for those who went to pray on such an occasion, and what is the ruling for those who wandered aimlessly? But specifically, the business was completely closed due to the strike. Please honor us with a quick response.

The Answer: Do not worry about the objections of the opponents; they have turned their backs on the Quran and Hadith and have become followers of polytheists (Mushriks), making the polytheist their leader. They follow whatever the polytheist says, even though the Quran has forbidden obeying polytheists. Setting aside mourning for polytheists, authentic Hadiths have even forbidden mourning for a Muslim after three days. Closing the market in mourning for polytheists is to honor them. And the jurists (Fuqaha) have declared honoring a disbeliever as disbelief (Kufr). Unity with polytheists is forbidden and is disbelief. Closing business by the order of a polytheist is forbidden. Considering what is forbidden as permissible and good is disbelief. Those who closed their shops because they were forced by mischief-makers to avoid strife (fitna) are not subject to the ruling of renewing Islam and marriage because they were not satisfied with it. However, it is an allegation that they pretended to be forced to do something contrary to Sharia without actual compulsion. If someone wants to snatch ten rupees, they easily act as if they are forced. And those who closed willingly committed a severe major sin.

[1] Al-Quran al-Karim 11/113 Page 276 of 674

अन्यथा ऐसा कहने वाला स्वयं काफ़िर हो जाता है; जो इस आधार पर उनसे संबंध विच्छेद करता है, वह वास्तव में इबलीस (शैतान) से मित्रता कर रहा है। मुसलमानों को ऐसे व्यक्ति से संबंध विच्छेद कर लेना चाहिए।

अल्लाह तआला फ़रमाता है: 'और उन लोगों की ओर न झुकना जो ज़ालिम हैं, कहीं तुम्हें आग छू ले' [1] (अल्लाह तआला ने फ़रमाया) अत्याचारियों की ओर मत झुको वरना जहन्नुम की आग तुम्हें छू लेगी। अल्लाह की पनाह, और अल्लाह तआला सब कुछ बेहतर जानता है (टी)। और पनाह अल्लाह तआला के साथ है, और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 138: बनारस से, मोहल्ला मदनपुरा, दस्तूर यापुरा के पास, मोहम्मद अमीन और मोहम्मद सुलेमान द्वारा पूछा गया, 18 शाबान 1339 हिजरी। बनारस शहर में, जिस तारीख को निकाह के बारे में जमात-ए-रज़ा-ए-मुस्तफा की ओर से आपका विज्ञापन आया, विरोधी उस पर आपत्ति कर रहे हैं। हम बहुत चिंतित हैं। इसलिए हमने दूसरे सप्ताह कारोबार बंद कर दिया। हमें यह मालूम नहीं था कि बंद करने से हमें कलिमा पढ़ने के बाद दोबारा निकाह करने की ज़रूरत होगी। और हमें खिलाफत कमेटी की ओर से आदेश दिया गया था कि तुम लोग हड़ताल कर दो यानी अपना कारोबार बंद कर दो। जिसमें से कुछ लोग मस्जिद में दुआ करने के लिए गए और कुछ लोग बेकार इधर-उधर घूमते रहे। इसलिए हमें मालूम होना चाहिए कि ऐसे मौके पर जो लोग दुआ मांगने के लिए गए उनके लिए क्या मसला है और जो लोग बेकार घूमते रहे उनके लिए क्या मसला है। मगर खास तौर पर हड़ताल की वजह से कारोबार बिल्कुल बंद था। कृपया जल्द जवाब देकर अनुगृहीत करें।

उत्तर: विरोधियों की आपत्तियों की परवाह न करें; उन्होंने तो कुरान और हदीस को पीठ दिखाकर मुशरिक (बहुदेववादी) का अनुसरण किया है, मुशरिक को अपना मार्गदर्शक बना लिया है। मुशरिक जो कहता है वही मानते हैं, जबकि कुरान मजीद ने मुशरिक की आज्ञा मानने को हराम करार दिया है। मुशरिकों का शोक तो दूर की बात है, सही हदीसों ने तीन दिन के बाद मुसलमान का शोक मनाना भी हराम बताया है। मुशरिकों के शोक में बाज़ार बंद करना मुशरिक का सम्मान करना है। और फुकहा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने काफिर का सम्मान करने को कुफ्र कहा है। मुशरिकों के साथ एकता हराम और कुफ्र है। मुशरिक के आदेश से कारोबार बंद करना हराम है। हराम को हलाल और अच्छा समझना कुफ्र है। जिन लोगों ने उपद्रवियों के मजबूर करने पर फितना (फसाद) से

बचने के लिए दुकानें बंद कीं, उन पर इस्लाम और निकाह के नवीनीकरण का हुक्म नहीं है क्योंकि वे इससे सहमत नहीं थे। हाँ, यह आरोप है कि बिना मजबूरी के शरीयत के खिलाफ काम करने में वे मजबूर बन गए। अगर कोई दस रुपये छीनना चाहता है तो वे आसानी से मजबूर बन जाते हैं। और जिन लोगों ने खुशी से बंद किया, वे सख्त कबीरा (बड़े) गुनाह के अपराधी हैं।

[1] अल-कुरान अल-करीम 11/113 पेज 276/674

نہیں تو یہ کہنے والا خود کافر ہو جاتا ہے جو ان سے اس بناء پر ترک موالات کرے وہ ابلیس سے موالات کرتا ہے مسلمانوں کو اس سے ترک موالات چاہئے۔ قال اللہ تعالی "وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" 1- (اللہ تعالیٰ نے فرمایا) ظالموں کی طرف میل نہ کرو کہ تمھیں دوزخ کی آگ چھوئے گی، اللہ تعالیٰ کی پناہ اور اللہ تعالیٰ سب کچھ اچھی جانتا ہے (ت) والعیاذ باللہ تعالیٰ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۳۸: از بنارس محلہ مدنپورہ متصل دستور یا پورہ مسئولہ محمد امین و محمد سلیمان ۱۸ شعبان ۱۳۳۹ھ شہر بنارس میں جس میں تاریخ کو آپ کا اشتہار جماعت رضائے مصطفیٰ کی طرف سے بابت نکاح کے جو آیا ہے اس پر مخالف لوگ اعتراض کر رہے ہیں ہم لوگ بہت پریشان ہیں لہٰذا ہم نے دوسرے ہفتہ کو جو کاروبار بند کر دیا ہے یہ مسئلہ ہم کو معلوم نہ تھا کہ بند کرنے سے ہم کو کلمہ پڑھنے کے بعد نکاح دوبارہ کرنے کی ضرورت ہوگی، اور ہم لوگوں کو خلافت کمیٹی سے حکم ہوا تھا کہ تم لوگ ہڑتال کر دو یعنی اپنا کاروبار بند کر دو جس میں سے کچھ لوگ مسجد میں دعا کرنے کے لئے گئے اور کچھ لوگ فضول ادھر ادھر گھومتے رہے، لہٰذا ہم کو معلوم ہونا چاہئے کہ ایسے موقع پر جو لوگ دعا مانگنے کے لئے گئے تو ان کے واسطے کیا مسئلہ ہے اور جو لوگ کہ فضول گھومتے رہے ان کے لئے کیا مسئلہ ہے۔ مگر خاص کہ ہڑتال کی وجہ سے بند تھا بالکل کاروبار، مہربانی فرما کر جواب سے جلد مشرف فرمایا جائے۔

الجواب: مخالفوں کے اعتراض کی پرواہ نہ کیجئے ، وہ تو قرآن وحدیث کو پیٹھ دے کر مشرک کے پیرو ہوئے ہیں، مشرک کو اپنا رہنما بنالیا ہے۔ مشرک جو کہتا ہے وہی مانتے ہیں حالانکہ مشرک کی اطاعت کو قرآن مجید نے حرام فرمایا ہے۔ مشرکوں کا سوگ درکنار تین دن بعد مسلمان کا

سوگ بھی صحیح حدیثوں نے حرام فرمایا ہے۔ مشرکوں کے سوگ میں بازار بند کرنا مشرک کی تعظیم ہے۔ اور کافر کی تعظیم کو فقہائے کرام نے کفر فرمایا ہے۔ مشرکوں سے اتحاد حرام و کفر ہے۔ مشرک کے حکم سے کاروبار بند کرنا حرام ہے۔ حرام کو حلال و خوب سمجھنا کفر ہے، جن لوگوں نے مفسدوں کے مجبور کرنے سے دفع فتنہ کے لئے دکان بند کی ان پر تجدید اسلام و نکاح کا حکم نہیں کہ وہ اس پر راضی نہ تھے، ہاں یہ الزام ہے کہ بلا مجبوری خلاف شرع بات کرنے میں مجبور بن گئے اگر کوئی دس روپے چھیننا چاہتا ہے تو یوں سہل مجبور بن جاتے ہیں اور جن لوگوں نے خوشی سے بند کئے وہ سخت کبیرہ گناہ کے

Volume 21 Fatawa Rizvia

...they were committed. Then, if mourning a polytheist or accepting a polytheist's command and obedience was intended, then it is certainly incumbent upon them to recite the Kalimah of Islam anew. After that, if they wish to keep their wives, they must remarry them. Wandering aimlessly is bad, and if the prayer is good, it's fine; however, praying or fasting to obey a polytheist's command is shirk (associating partners with Allah) in the messengership. And Allah Almighty knows best.

Masala 139: From Rander, District Surat, Post Office Khass, queried by Janab Maulana Maulvi Faqir Ghulam Muhiyuddin Sahib, 27 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter? A person went to Surat for some necessary work and reached a mosque near sunset. The Imam had made garlands for a Gandhian 'vile person' (khabith). Due to the call to prayer (Iqamah), the Imam stood at the prayer mat for leading. This vile person arrived, and several friends surrounded the aforementioned person and told him to put the garland on him. At the insistence of these friends, the person put the garland on to get away, and afterwards, he did not pray behind that Imam, in fact, not in that mosque at all. In his heart, there was no respect for the Imam nor for those vile people, but he put the garland on under compulsion and social pressure. Will any sin be proven in this or not? Clarify and be rewarded. (T)

The Answer: Putting on this garland is conventionally a sign of respect (ta'zim), and these people are transgressors (fasiq) and misguided; in fact, some of them have even passed beyond Islam by becoming lost in polytheism (fani-al-mushrikeen). Respecting a transgressor is impermissible. It is stated in Tabyin al-Haqa'iq:

"Li-anna fi taqdimihi wa qad wajaba 'alayhim ihanatuhu shar'an"[1] — Since putting him forward is a mark of honor, whereas in Sharia it is obligatory for people to humiliate and demean him. (T)

And scholars have written that honoring a disbeliever (kafir) is disbelief (kufr). It is stated in Durr al-Mukhtar etc.:

"Law sallama 'ala al-dhimmi tabjilan kafara li-anna tabjila al-kafiri kufr"[2] — If he was greeted in respect for the kafir, then he will become a kafir because respecting a kafir is kufr. (T)

The aforementioned person did very well by not praying behind this Imam, but putting on this garland was a great mistake on his part; repentance (tawba) is

obligatory. Those who ordered the impermissible (munkar) were not true friends, nor was there any Shariah-based compulsion for the sake of friends. Yes,

---

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Chapter of Imamate and Impurity in Prayer, Al-Matba'at al-Kubra, Bulaq, Egypt, 1/134. [2] Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/251.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

...मुरतकिब हुए, फिर अगर मुशरिक (बहुदेववादी) का सोग मनाना या मुशरिक के हुक्म उसकी फरमांबरदारी को मानना मंजूर था तो बेशक उन पर लाज़िम है कि नए सिरे से कलमा-ए-इस्लाम पढ़ें, इसके बाद अगर अपनी औरतें रखना चाहें तो उनसे दोबारा निकाह करें, फिजूल घूमना बुरा है, और दुआ अगर अच्छी है खूब है मगर मुशरिक का हुक्म मानने को दुआ करना रोज़ा रखना रिसालत में शिर्क है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 139: रानदेर ज़िला सूरत डाकखाना खास मसऊला जनाब मौलाना मौलवी फकीर गुलाम मुहीउद्दीन साहब 27 रमज़ान 1339 हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि एक शख्स किसी ज़रूरी काम के लिए सूरत गया, मगरीब के करीब एक मस्जिद में पहुँचा, इमाम ने गांधीवादी खबीस (नीच) के लिए हार बनाए थे, इकामत होने के सबब इमामत के लिए मुसल्ले पर खड़ा हो गया, ये खबीस आ गए तो उस शख्स को चंद अहबाब (दोस्तों) ने घेर कर कहा कि ये हार पहना दो, उन अहबाब के कहने से ज़िक्र किए गए शख्स ने हार पहना कर अपनी जान छुड़ाई और बाद में उस इमाम के पीछे क्या बल्कि उस मस्जिद ही में नमाज़ न पढ़ी, उसके दिल में न इमाम की अज़मत थी न उन खबीसों की इज़्ज़त, लेकिन मजबूरी और शर्मो-शर्मी हार पहनाए हैं, इसमें कुछ गुनाह साबित होगा या नहीं? बय्यानु तूजरु (बयान फरमाएँ अज्र व सवाब पायें)।

अल-जवाब: ये हार पहनाना उरफन (लोक-व्यवहार में) ताज़ीम (सम्मान) है और ये लोग फासिक व गुमराह हैं बल्कि उनमें से कुछ फना-फिल-मुशरिकीन होकर इस्लाम से भी गुज़र गए, फासिक की ताज़ीम नाजायज़ है। 'तब्बीनुल हक़ाएक' में है:

"लइन्ना फी तक़दीमिही व क़द वजबा अलैहिम इहानतुहु शरअन"[1] — चूंकि उसे आगे करने में उसकी ताज़ीम है जबकि शरीअत में लोगों पर उसकी तौहीन व तज़लील वाजिब है। (त)

और काफ़िर की ताज़ीम को उलमा-ए-किराम ने कुफ़्र लिखा है। 'दुर्रे मुख्तार' वग़ैरह में है:

"लौ सल्लमा अलल ज़िम्मी तब्जिलन कफरा लइन्ना तब्जिलल काफ़िरी कुफ्र"[2] — अगर काफ़िर के एहतराम में उसे सलाम किया तो काफ़िर होगा क्योंकि काफ़िर का एहतराम कुफ़्र है। (त)

ज़िक्र किए गए शख्स ने इस इमाम के पीछे नमाज़ न पढ़ी बहुत अच्छा किया मगर ये हार पहनाना उससे बड़ी खता हुई तौबा फर्ज़ है, मुनकिर (बुराई) का हुक्म देने वाले अहबाब न थे और न अहबाब की खातिर कोई शरई मजबूरी थी, हाँ

---

[1] तब्बीनुल हक़ाएक, बाबुल इमामा वल हदस फिस सलात, अल-मतबअतुल कुबरा, बोलाक मिस्र, 1/134. [2] दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फसल फिल बयअ, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/251.

مرتکب ہوئے، پھر اگر مشرک کا سوگ منانا یا مشرک کا حکم اس کی فرمانبرداری کو ماننا منظور تھا تو بیشک ان پر لازم ہے کہ نئے سرے سے کلمہ اسلام پڑھیں، اس کے بعد اگر اپنی عورتیں رکھنا چاہیں تو ان سے دوبارہ نکاح کریں، فضول گھومنا برا ہے، اور دعا اگر اچھی ہے خوب ہے مگر مشرک کا حکم ماننے کو دعا کرنا روزہ رکھنا رسالت میں شرک ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۹: از راندیر ضلع سورت ڈاکخانہ خاص مسئولہ جناب مولانا مولوی فقیر غلام محی الدین صاحب ۲۷ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کسی ضروری امر کے لئے سورت گیا قریب مغرب ایک مسجد میں پہنچا، امام نے گاندھوی خبیث کے لئے ہار بنائے تھے، اقامت ہونے کے سبب امامت تو مصلی پر کھڑا ہو گیا، یہ خبیث آگئے تو اس شخص کو چند احباب نے گھیر کر کہا کہ یہ ہار پہنا دو، ان احباب کے کہنے سے شخص مذکور نے ہار پہنا کر اپنی جان چھڑائی اور بعد میں اس امام کے پیچھے بلکہ اس مسجد ہی میں نماز نہ پڑھی، اس کے دل میں نہ امام کی عظمت نہ ان خبیثوں کی عزت، لیکن مجبوراً شرما شرمی ہار پہنائے ہیں، اس میں کچھ گناہ ثابت ہو گا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: یہ ہار پہنانا عرفاً تعظیم ہے اور یہ لوگ فساق و گمراہ ہیں بلکہ ان میں بعض فانی المشرکین ہو کر اسلام سے بھی گزر گئے، تعظیم فاسق ناجائز ہے۔ تبیین الحقائق میں ہے:

لان في تقدیمہ وقد وجب علیہم اھانتہ شرعاً ۱۔ کیونکہ اس کو آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے جبکہ شریعت میں لوگوں پر اس کی توہین و تذلیل واجب ہے۔ (ت)

اور تعظیم کافر کو علماء کرام نے کفر لکھا ہے۔ درمختار وغیرہ میں ہے:

لو سلم علی الذمی تبجیلا کفر لان تبجیل الکافر کفر ۲۔ اگر کافر کے احترام میں اس کو سلام کیا تو کافر ہو گا کیونکہ کافر کا احترام کفر ہے۔ (ت)

شخص مذکور نے اس امام کے پیچھے نماز نہ پڑھی بہت اچھا کیا مگر یہ ہار پہنانا اس سے بڑی خطا ہوئی توبہ فرض ہے منکر کا حکم دینے والے احباب نہ تھے نہ احباب کی خاطر کوئی شرعی مجبوری، ہاں

۱۔ تبیین الحقائق باب الامامۃ والحدث فی الصلوۃ المطبعۃ الکبری بولاق مصر ۱/ ۱۳۴ ۲۔ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۱

Volume 21 Fatawa Ridawiyya

If it were a state of compulsion, it would be an excuse, and Allah Almighty knows best. (And Allah knows most. T)

Problem 140: From Raja, Tehsil Gujar Khan, District Rawalpindi, Post Office Jatli, asked by Muhammad Ji, 18 Dhu al-Hijjah 1339 AH. To the leader of researchers, the eradicator of the irreligious, the pillar of trust, may his gentle kindness endure. Following this, it is humbly submitted to your noble presence that a Maulana Sahib has stated that anyone who associates with the Non-Conformists (Ghair Muqallideen) and Mirza'is becomes a disbeliever (Kafir), and prayer (Salah) behind him is not valid. Even though associating with them is for worldly matters, or due to kinship or some necessary reason one has to join their gathering, and even if their actions and words are not considered good, still participating in their gathering is disbelief (Kufr). Now, please state what the Shari'a ruling is. Explain and be rewarded. (Explain and receive reward and merit. T)

The Answer: Wahhabis, Ghair Muqallideen, Deobandis, Mirza'is, and other such sects today are all apostate disbelievers (Kuffar Murtadeen). Sitting and associating with them is forbidden (Haram), and mingling with them is Haram, even if they are one's own father, brother, or sons.

Arabic Text	**Urdu Translation**
Allah Almighty said: "And if the devil makes you forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people." [1]	Allah Almighty said: If the devil makes you forget, then do not sit with the wrongdoers after remembering.
And He said: "You will not find a people who believe in Allah and the Last Day having affection for those who oppose Allah and His Messenger, even if they were their fathers or their sons or their brothers or their kindred." [2]	And Allah Almighty said: You will not find people who believe in Allah and the Last Day having friendship with those who opposed Allah and His Messenger, even if they were their fathers, their sons, their brothers, or their tribesmen. (T)

And no worldly transaction with these people is permitted either, as we have clarified in 'Al-Mahajjat al-Mu'tamina' (As we have explained in our book Al-Mahajjat al-Mu'tamina. T). If someone sits with them considering them Muslims, or has doubt about their disbelief while being aware of their statements, then he himself is

undoubtedly a disbeliever. It is mentioned in Fatawa Bazzaziyya, Majma' al-Anhur, Durr al-Mukhtar, etc.:

---

[1] Al-Quran Al-Karim 6/68 [2] Al-Quran Al-Karim 58/22

जिल्द २१ फतावा रज़विया

यदि विवशता की स्थिति होती तो यह क्षमा योग्य होता, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (और अल्लाह सबसे अधिक जानता है। त)

मसला १४०: राजा, तहसील गुजर खान, जिला रावलपिंडी, डाकखाना जातली से मुहम्मद जी द्वारा पूछा गया, १८ ज़िल हिज्जाह १३३९ हिजरी। शोधकर्ताओं के प्रमुख, अधर्म का विनाश करने वाले, विश्वासपात्र स्तंभ, उनकी कृपा बनी रहे, की सेवा में नम्र निवेदन है कि एक मौलवी साहब ने कहा है कि जो व्यक्ति गैर-मुकल्लदीन और मिर्ज़ाइयों के साथ उठना-बैठना करेगा, वह काफ़िर है और उसके पीछे नमाज़ नहीं होती। हालांकि उनके साथ उठना-बैठना दुनियावी मामलों के लिए है, या रिश्तेदारी या किसी ज़रूरी काम की वजह से उनकी महफ़िल में शामिल होना ज़रूरी पड़ता है, और उनके कामों और बातों को अच्छा नहीं समझा जाता, फिर भी उनकी महफ़िल में शिरकत करना कुफ़्र है। अब शरीयत का जो हुक्म हो, उसे बयान फरमाएं। बयान फरमाएं और सवाब (पुण्य) पाएं। (बयान करें और प्रतिफल व पुण्य प्राप्त करें। त)

जवाब: वहाबी, गैर-मुकल्लदीन, देवबंदी, मिर्ज़ाई और इस तरह के अन्य फिरके आज कल सब मुर्तद (धर्मत्यागी) काफ़िर हैं। उनके पास उठना-बैठना हराम है और उनसे मिलना-जुलना हराम है, चाहे वह अपना बाप, भाई या बेटा ही क्यों न हो।

अरबी पाठ

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और यदि शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के साथ न बैठो।" १

और अल्लाह तआला ने फरमाया: "तुम उन लोगों को जो अल्लाह और क़ियामत के दिन पर ईमान रखते हैं, ऐसा न पाओगे कि वे उन लोगों से दोस्ती रखें जिन्होंने अल्लाह और उसके रसूल का विरोध किया, चाहे वे उनके बाप-दादा हों, या उनके बेटे हों, या उनके भाई हों, या उनके कबीले के लोग हों।" २

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला ने फरमाया: यदि शैतान तुम्हें भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ न बैठो।

और अल्लाह तआला ने फरमाया: तुम उन लोगों को जो अल्लाह तआला और पिछले दिन पर ईमान रखते हैं ऐसा न पाओगे कि वे उनसे दोस्ती रखें जिन्होंने अल्लाह तआला और उसके रसूल की मुख़ालफत की, अगरचे वे उनके बाप-दादा या उनके भाई या उनके कबीले के लोग हों। (त)

और इन लोगों के साथ किसी भी दुनियावी मामले की अनुमति भी नहीं है, जैसा कि हमने 'अल-महज्जतुल मुअतमिना' में स्पष्ट किया है (जैसा कि हमने इसे अपनी किताब अल-महज्जतुल मुअतमिना में बयान कर दिया है। त)। यदि कोई उन्हें मुसलमान समझकर उनके पास बैठता है, या उनके कुफ़्र में संदेह रखता है जबकि वह उनके कथनों से अवगत है, तो निस्संदेह वह स्वयं काफ़िर है। फतावा बज़ाज़िया, मज्मुल अनहुर, दुर्रे मुख्तार आदि में है:

---

१ अल-कुरान अल-करीम ६/६८ २ अल-कुरान अल-करीम ५८/२२

पृष्ठ २७८/६७४

اکراہ کی حالت ہوتی تو معذوری تھی، وھو تعالٰی اعلم (اور اللہ سب سے زیادہ علم رکھتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۴۰: از راجہ تحصیل گوجر خان ضلع راولپنڈی ڈاکخانہ جاتلی مسئولہ محمد جی ۱۸ ذی الحجہ ۱۳۳۹ھ رئیس المحققین قاطع بیدین عمدۃ الامین دام لطفہ السلیم کے بعد حضور انور کی خدمت اقدس میں غلامانہ عرض ہے کہ ایک مولوی صاحب نے ارشاد کیا ہے کہ جو شخص غیر مقلدین اور مرزائی کے ساتھ نشست برخاست کرے گا وہ کافر اس کے پیچھے نماز نہیں ہوتی حالانکہ نشست وبرخاست ان کے ساتھ برائے امور دنیا ہے قرابت یا کسی امر ضروری کے سبب سے ان کے شریک مجلس ہونا ضروری پڑتا ہے ان کے افعال واقوال کو اچھا نہیں سمجھا جاتا ہے تب بھی ان کی مجلس میں شرکت کفر ہے۔ اب جو حکم شرعی ہو بیان فرمائیں۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر وثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: وہابیہ وغیر مقلدین و دیوبندی و مرزائی و غیرہم فرقے آج کل سب کفار مرتدین ہیں ان کے پاس نشست و برخاست حرام ہے ان سے میل جول حرام ہے اگرچہ اپنا باپ یا بھائی بیٹے ہوں۔

عربی متن	اردو ترجمہ
قال اللہ تعالٰی " وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ " ۱	اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اگر تمہیں شیطان بھلا دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے ساتھ نہ بیٹھو۔

وقال تعالٰی " لَا تَجِدُ قَوْمًا یُّؤْمِنُوْنَ بِاللہِ وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِ یُوَادُّوْنَ مَنْ حَادَّ اللہَ تعالٰی اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: تم لوگوں کو ایسا نہ پاؤ گے کہ جو اللہ تعالٰی اور پچھلے دن پر ایمان رکھتے ہوں کہ وہ ان سے

عربی متن	اردو ترجمہ
وَرَسُوْلَہٗ وَلَوْ کَانُوْٓا اٰبَآءَھُمْ اَوْ اَبْنَآءَھُمْ اَوْ اِخْوَانَھُمْ اَوْ عَشِیْرَتَھُمْ ط " ۲	دوستی رکھیں کہ جنہوں نے اللہ تعالٰی اور اس کے رسول کی مخالفت کی، اگر چہ وہ ان کے باپ دادا یا انکے بھائی یا انکے قبیلے کے لوگ ہوں۔ (ت)

اور ان لوگوں سے کسی دنیاوی معاملت کی بھی اجازت نہیں، کما بیناہ فی المحجۃ المؤتمنہ (جیسا کہ ہم نے اسے اپنی کتاب المحجۃ المؤتمنہ میں بیان کردیا ہے۔ ت) ان کے پاس بیٹھنے والا اگر ان کو مسلمان سمجھ کر ان کے پاس بیٹھتا ہے یا ان کے کفر میں شک رکھتا ہے اور وہ ان کے اقوال سے مطلع ہے تو بلا شبہ خود کافر ہے۔ فتاوٰی بزازیہ و مجمع الانہر ودر مختار وغیرہما میں ہے :

---

۱ القرآن الکریم ۶ / ۶۸ ۲ القرآن الکریم ۵۸ / ۲۲

Fatawa Rizvia Volume 21

[Boxed Text] Arabic: Man shakka fi adhabihi wa kufrihi faqad kafara.[1] Translation: Whoever doubts their punishment and disbelief has indeed himself become a disbeliever. (T)

And if he certainly knows them to be disbelievers and still maintains social relations with them, then although he will not become a disbeliever by this much alone, he is certainly a transgressor (fasiq). Making him an Imam and praying behind him is Makruh Tahrimi (highly disliked, close to forbidden) such that praying is a sin and repeating it is mandatory. And, God forbid, there is ultimately a fear of disbelief for him. Imam Jalaluddin Suyuti (may Allah's mercy be upon him) states in Sharh as-Sudur: A man used to sit with the Rafidis. At the time of his death, people exhorted him to recite the Kalimah Tayyibah (Declaration of Faith). He said, "I cannot say it." When asked why, he replied, "These two men standing here are saying that you used to sit with those who insulted Abu Bakr and Umar (may Allah be pleased with them). Now you want to recite the Kalimah and die well? They won't let me."[2] When this is the state of those who sit with people who insult Siddiq-e-Akbar and Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with them), then these people insult Allah the Exalted and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), diminish their status, and attribute various flaws to them. It is even more difficult for someone who sits with them to be blessed with the Kalimah at the time of death. We ask Allah for forgiveness and well-being (Nas'alullah al-afwa wal-afiyah). And Allah the Exalted knows best.

Issue 141 to 143: Queried by Maulana Maulvi Ahmad Mukhtar Sahib Meeruthi, dated 8 Shaban al-Muazzam 1338 AH. What is your noble opinion, O noble scholars? (T) (1) Are those who believe Mirza Ghulam Ahmad Qadiani to be a Renewer (Mujaddid), Mahdi, Promised Messiah, and a prophet receiving revelation and inspiration, Muslims or outside the fold of Islam and apostates (murtad)? (2) In the second case (apostasy), is their marriage to a Muslim woman, a non-Muslim woman, or a woman of their own belief legally valid or not? (3) In the second case, do the women who were married to these people have the right to marry a Muslim man without obtaining a divorce and without observing the waiting period (iddat)? Explain, may Allah grant you reward and recompense (Bayyinu ajrakum 'indAllahi Ta'ala). (T)

The Answer: (1) Anyone who believes that someone can receive prophethood after "La ilaha illAllah Muhammadur Rasulullah" (peace and blessings of Allah be upon

him) is an absolute disbeliever and apostate. Even if he believes it for a saint (wali) or a companion (sahabi).

---

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Jihad, Chapter on the Apostate, Mujtabai Press Delhi, 1/356. [2] Sharh as-Sudur, Chapter on what a person says during terminal illness, Mustafa al-Babi Egypt, p. 16. Page 279 of 674

फ़तावा रिज़विया खंड 21

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: मन शकका फ़ी अज़ाबिही व कुफ़्रिही फ़क़द कफ़रा।[1] अनुवाद: जिसने उनके अज़ाब और कुफ़्र में शक किया, तो निस्संदेह वह भी काफ़िर हो गया। (त)

और अगर वह निश्चित रूप से उन्हें काफ़िर जानता है और फिर भी उनसे मेल-जोल रखता है, तो हालाँकि वह केवल इतने से काफ़िर नहीं होगा, लेकिन वह फ़ासिक़ (पापी) ज़रूर है। उसे इमाम बनाना और उसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तहरीमी (अत्यधिक नापसंद, हराम के करीब) है, जिससे नमाज़ पढ़ना गुनाह है और उसे दोहराना वाजिब (अनिवार्य) है। और, अल्लाह न करे, अंततः इस पर कुफ़्र का डर है। इमाम जलालुद्दीन सुयूती (रहमतुल्लाह अलैह) 'शरह सुदूर' में फ़रमाते हैं: एक व्यक्ति राफ़ज़ियों (एक संप्रदाय) के पास बैठा करता था। उसकी मृत्यु के समय, लोगों ने उसे कलमा तय्यब पढ़ने की ताकीद की। उसने कहा, "मुझसे नहीं कहा जाता।" जब पूछा गया क्यों? उसने कहा, "ये दो व्यक्ति जो यहाँ खड़े हैं, कह रहे हैं कि तू उनके पास बैठा करता था जो अबू बक्र और उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को बुरा कहते थे। अब तू चाहता है कि कलमा पढ़कर अच्छी मौत मरे? वे मुझे पढ़ने नहीं देंगे।"[2] जब सिद्दीक़-ए-अकबर और फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को बुरा कहने वालों के पास बैठने वालों की यह हालत है, तो ये लोग तो अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बुरा कहते हैं, उनकी शान में कमी करते हैं, उन्हें तरह-तरह के दोष लगाते हैं। उनके पास बैठने वाले को कलमा नसीब होना और भी कठिन है। हम अल्लाह से माफ़ी और सलामती चाहते हैं (नसअलुल्लाह अल-अफ़वा वल-आफ़ियाह)। और अल्लाह ही बेहतर जानता है।

मसला 141 से 143: मौलाना मौलवी अहमद मुख्तार साहब मेरठी द्वारा पूछा गया, दिनांक 8 शाबान उल मुअज़्ज़म 1338 हिजरी। हे विद्वानों! आपका क्या मत है? (त) (1) मिर्ज़ा गुलाम अहमद क़ादियानी को मुजद्दिद, महदी, मसीह मौऊद और पैग़म्बर साहब-ए-वही व इल्हाम मानने वाले मुस्लिम हैं या इस्लाम से बाहर और मुर्तद (धर्मत्यागी)? (2) दूसरी स्थिति में (मुर्तद होने की सूरत में), क्या उनका निकाह किसी मुस्लिम स्त्री, गैर-मुस्लिम स्त्री या उन्हीं के अक़ीदे (विश्वास) वाली स्त्री से शरई तौर पर जायज़ है या नहीं? (3) दूसरी स्थिति में, जिन स्त्रियों का निकाह इन लोगों के साथ हुआ है, क्या उन स्त्रियों को यह अधिकार है कि वे बिना तलाक लिए और बिना इद्दत के किसी मुसलमान पुरुष से निकाह कर लें? स्पष्ट करें, अल्लाह आपको पुण्य दे (बय्यिनू अजरुकुम इन्दल्लाहि तआला)। (त)

अल-जवाब (उत्तर): (1) "ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह" (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद जो किसी को नबूवत (पैग़म्बरी) मिलने का कायल हो, वह तो पूर्णतः काफ़िर और मुर्तद है। चाहे वह किसी वली या सहाबी के लिए ही क्यों न माने।

---

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल जिहाद, बाबुल मुर्तद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 1/356।
2. शरह सुदूर, बाब मा यकूलुल इंसान फ़ी मरज़िल मौत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 16। पृष्ठ 279 / 674

[چوکھٹے میں عبارت] عربی: من شك في عذابه وكفره فقد كفر۔[1] اردو ترجمہ: جس نے ان کے عذاب اور کفر میں شک کیا تو بلاشبہ وہ بھی کافر ہو گیا۔ (ت)

اور اگر ان کو یقیناً کافر جانتا ہے اور پھر ان سے میل جول رکھتا ہے تو اگرچہ اس قدر سے کافر نہ ہوگا مگر فاسق ضرور ہے اور اسے امام بنانا اور اس کے پیچھے نماز پڑھنا مکروہِ تحریمی قریب بحرام کہ پڑھنی گناہ اور پھیرنی واجب، اور معاذ اللہ بالآخر اس پر اندیشہ کفر ہے۔ امام جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ شرح الصدور میں فرماتے ہیں ایک شخص رافضیوں کے پاس بیٹھا کرتا تھا اس کے مرتے وقت لوگوں نے اسے کلمہ طیبہ کی تلقین کی، اس نے کہا نہیں کہا جاتا، پوچھا کیوں؟ کہا یہ دو شخص کھڑے ہیں یہ کہتے ہیں تو ان کے پاس بیٹھا کرتا تھا جو ابو بکر و عمر (رضی اللہ تعالٰی عنہما) کو برا کہتے تھے اب چاہتا ہے کہ کلمہ پڑھ کر اچھے نہ پڑھنے دیں گے۔[2] جب صدیقِ اکبر و فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہما کو برا کہنے والوں کے پاس بیٹھنے والوں کو یہ حالت ہے تو یہ لوگ تو اللہ جل وعلا اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو برا کہتے ہیں ان کی تنقیص شان کرتے ہیں انھیں طرح طرح کے عیب لگاتے ہیں ان کے پاس بیٹھنے والے کو کلمہ نصیب ہونا اور بھی دشوار ہے۔ نسأل اللہ العفو والعافیۃ (ہم اللہ تعالٰی سے معافی اور عافیت چاہتے ہیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۴۱ تا ۱۴۳: مسئولہ مولنا مولوی احمد مختار صاحب میرٹھی مورخہ ۸ شعبان المعظم ۱۳۳۸ھ ما قولکم ایھا العلماء الکرام (اے علماء کرام ! آپ کا کیا ارشاد گرامی ہے۔ ت) (۱) مرزا غلام احمد قادیانی کو مجدد، مہدی ، مسیح موعود اور پیغمبر صاحب وحی والہام ماننے والے مسلم ہیں یا خارج از اسلام اور مرتد ؟ (۲) بشکل ثانی اس کا نکاح کسی مسلمہ یا غیر مسلمہ یا ان کی ہم

عقیدہ عورت سے شرعاً درست ہے یا نہیں؟ (۳) بصورت ثانیہ جن عورتات کا نکاح ان لوگوں کے ساتھ منعقد کیا گیا ہے ان عورتات کو اختیار حاصل ہے کہ بغیر طلاق لئے اور بلا عدت کسی مردِ مسلم سے عقد نکاح کرلیں، بینوا اجرکم عند اللہ تعالیٰ (بیان کرو اللہ تعالیٰ تمھیں اجر وثواب عطا فرمائے۔ ت)

الجواب: (۱) لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد کسی کو نبوت ملنے کا جو قائل ہو وہ تو مطلق کافر مرتد ہے۔ اگر چہ کسی ولی یا صحابی کے لئے مانے۔

---

[1] در مختار کتاب الجهاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۶ [2] شرح الصدور باب مایقول الانسان فی مرض الموت مصطفی البابی مصر ص ۱۶ صفحہ 279 از 674

Fatawa Rizvia Volume 21

Allah the Almighty said: "But he is the Messenger of Allah and the Seal of the Prophets." [1] And the Prophet (peace and blessings be upon him) said: "I am the Last of the Prophets; there is no prophet after me." [2] Allah the Almighty has declared: But Muhammad (peace be upon him) is the Messenger of Allah and the last of all prophets. The Prophet (peace and blessings be upon him) said: I have come at the end of all the noble prophets, therefore there is no prophet after me. (T)

However, a Qadiani is such an apostate regarding whom all the noble scholars of the Two Holy Sanctuaries (Makkah and Madinah) have unanimously written: "Whoever doubts his disbelief has indeed disbelieved." [3] He who doubted his (the Qadiani's) disbelief also became a disbeliever. (T)

God forbid, far from considering him the Promised Messiah, or Mahdi, or Mujaddid, or even a low-level Muslim, anyone who, being aware of his cursed sayings, has even the slightest doubt about his being a disbeliever and an apostate, is himself a disbeliever and an apostate. And Allah the Almighty knows best. (2) The marriage of anyone with Qadiani beliefs, or anyone (man or woman) who does not consider a Qadiani to be a disbelieving apostate, is absolutely, categorically, and under no circumstances valid with any Muslim, disbeliever, or apostate, whether they share the same beliefs or hold opposing ones. In short, marriage with any human, animal, jinn, or devil in the entire world is impossible for them. If it occurs, it will be pure adultery. It is stated in Fatawa Alamgiri: "It is not permissible for an apostate man to marry an apostate woman, or a Muslim woman, or an original disbelieving woman. Similarly, the marriage of an apostate woman with anyone is not permissible, as stated in Al-Mabsut." [4] It is not permissible for an apostate man to marry an apostate woman or an original disbelieving woman. Likewise, it is not permissible for an apostate woman to marry any person. It is mentioned similarly in Al-Mabsut. (T)

In the same source, regarding the dealings of an apostate, it is stated: "Among them are those which are void by consensus, such as marriage. It is not permissible for him to marry a Muslim woman, or an apostate woman, or a Dhimmi (protected non-Muslim) woman, or a free woman." Some dealings of an apostate man are void by consensus, such as performing marriage. Therefore, it is not permissible for an apostate person to marry a Muslim woman, or an apostate woman like himself, or a Dhimmi woman...

[1] Al-Quran Al-Karim 33:40 [2] Al-La'ali al-Masnu'ah, Kitab al-Manaqib, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 1/243; Al-Mawdu'at by Ibn Jawzi, Kitab al-Fada'il, Chapter: Mentioning that there is no prophet after him, Dar al-Fikr Beirut, 1/280. [3] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Chapter on the Apostate, Matba' Mujtabai Delhi, 1/356. [4] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Nikah, Chapter 3, Section 7, Noorani Kutub Khana Peshawar, 1/282.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

अल्लाह तआला ने फरमाया: "लेकिन वह अल्लाह के रसूल और नबियों के खातिम (अंतिम) हैं।" [1] और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मैं नबियों का खातिम हूँ, मेरे बाद कोई नबी नहीं है।" [2] अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: लेकिन मुहम्मद करीम अल्लाह तआला के रसूल हैं और सब नबियों में आख़िरी हैं, हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने इरशाद फरमाया: मैं तमाम अंबिया किराम में आख़िर में आया हूँ लिहाज़ा मेरे बाद कोई नबी नहीं। (त)

लेकिन कादियानी तो ऐसा मुर्तद (धर्मत्यागी) है जिसके बारे में हरमैन शरीफैन (मक्का और मदीना) के तमाम उलेमा-ए-किराम ने सर्वसम्मति से लिखा है कि: "जिसने उसके कुफ्र में शक किया, वह भी काफ़िर हो गया।" [3] जिसने उसके कुफ्र में शक किया वह भी काफ़िर हो गया। (त)

उसे (अल्लाह न करे) मसीह मौऊद या महदी या मुजद्दिद या एक अदना दर्जे का मुसलमान जानना तो दूर की बात है, जो उसके मलऊन (शापित) कथनों से अवगत होकर उसके काफ़िर होने में अदना सा भी शक करे, वह स्वयं काफ़िर मुर्तद है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) कादियानी अक़ीदे (विश्वास) वाले या कादियानी को काफ़िर मुर्तद न मानने वाले पुरुष या स्त्री का निकाह मूल रूप से, निश्चित रूप से, कभी भी किसी मुस्लिम, काफ़िर या मुर्तद के साथ, चाहे वह उसके हम-अक़ीदा (समान विश्वास वाले) हों या मुख़ालिफ़-उल-अक़ीदा (विपरीत विश्वास वाले), संक्षेप में पूरी दुनिया में किसी भी इंसान, जानवर, जिन, शैतान के साथ नहीं हो सकता। जिससे होगा वह कोरा ज़िना (व्यभिचार) होगा, फ़तावा आलमगीरी में है: "मुर्तद के लिए जायज़ नहीं कि वह किसी मुर्तद औरत से, या किसी मुस्लिम औरत से, या किसी असली काफ़िर औरत से निकाह करे, और इसी तरह किसी मुर्तद औरत का निकाह भी किसी के साथ जायज़ नहीं है जैसा कि अल-मबसूत में है।" [4] किसी मुर्तद मर्द के लिए जायज़ नहीं कि वह किसी मुर्तद औरत से या किसी असली काफ़िर औरत से निकाह करे, इसी तरह किसी मुर्तद औरत को भी जायज़ नहीं कि वह किसी व्यक्ति से निकाह करे, मबसूत में इसी तरह है। (त)

इसी में मुर्तद के लेन-देन के बारे में है: "उनमें से कुछ वे हैं जो सर्वसम्मति से बातिल (अमान्य) हैं जैसे निकाह। उसके लिए जायज़ नहीं कि वह किसी मुस्लिम महिला, या मुर्तद महिला, या ज़िम्मी (संरक्षित गैर-मुस्लिम) महिला, या स्वतंत्र महिला से निकाह करे।" मुर्तद आदमी के कुछ कार्य सर्वसम्मति से

बातिल हैं जैसे निकाह करना, लिहाज़ा मुर्तद व्यक्ति के लिए जायज़ नहीं कि वह किसी मुसलमान औरत या अपने जैसी किसी मुर्तद औरत या ज़िम्मी...

[1] अल-कुरान अल-करीम 33/40 [2] अल-ला'ली अल-मसनूआ, किताब अल-मनाकिब, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 1/243; अल-मौज़ूआत इब्न जौज़ी, किताब अल-फ़ज़ाइल, बाब ज़िक्र अन्नहु ला नबिय्या बादहु, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 1/280। [3] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-मुर्तद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/356। [4] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-निकाह, अल-बाब अ-सालिस, अल-क़िस्म अस-साबे, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 1/282।

पृष्ठ 280 / 674

قال اللہ تعالیٰ "وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ" ۱ وقال صلی اللہ علیہ وسلم انا خاتم النبیین لانبی بعدی ۲۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: لیکن محمد کریم اللہ تعالیٰ کے رسول ہیں اور سب بنیوں سے آخر ہیں، حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا: میں تمام انبیاء کرام سے آخر میں آیا لہذا میرے بعد کوئی نبی نہیں۔(ت)

لیکن قادیانی تو ایسا مرتد ہے جس کی نسبت تمام علمائے کرام حرمین شریفین نے بالا تفاق تحریر فرمایا ہے کہ : من شك فی کفرہ فقد کفر ۳۔ جس نے ساکے کفر میں شک کیا وہ بھی کافر ہو گیا۔(ت)

اسے معاذ اللہ مسیح موعود یا مہدی یا مجدد یا ایک ادنیٰ درج کا مسلمان جاننا درکنار جو اس کے اقوال ملعونہ پر مطلع ہو کر اس کے کافر ہونے میں ادنیٰ شک کرے وہ خود کافر مرتد ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) قادیانی عقیدے والے یا قادیانی کو کافر مرتد نہ ماننے والے مرد خواہ عورت کا نکاح اصلاً قطعاً ہرگز زنہار کسی مسلم کافر یا مرتد اس کے ہم عقیدہ یا مخالفت العقیدہ غرض تمام جہان میں انسان حیوان جن شیطان کسی سے نہیں ہو سکتا جس سے ہو گا زنائے خالص ہوگا، فتاوی عالمگیریہ میں ہے: لا یجوز للمرتد ان یتزوج مرتدۃ ولا مسلمۃ ولا کافرۃ اصلیۃ وکذلك لا یجوز نکاح المرتدۃ مع احد کذا فی المبسوط ۴۔ کسی مرتد مرد کے لئے جائز نہیں کہ وہ کسی مرتد عورت سے یا کسی اصلی کافر عورت سے نکاح کرے، اسی طرح کسی مرتد عورت کو بھی جائز نہیں کہ وہ کسی شخص سے نکاح کرے، مبسوط میں یونہی ہے۔(ت)

اسی میں درباره تصرفات مرتد ہے: منها ما هو باطل بالاتفاق نحو النکاح لا یجوز له ان یتزوج امرأة مسلمة ولا مرتدة ولا ذمیة ولا حرة مرتد آدمی کے بعض تصرفات بالاتفاق باطل ہیں جیسے نکاح

کرنا، لہذا مرتد شخص کے لئے جائز نہیں کہ وہ کسی مسلمان عورت یا اپنے جیسی کسی مرتد عورت یا ذمی

۱ القرآن الکریم ۳۳ / ۴۰ ۲ اللآلی المصنوعة کتاب المناقب دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۲۴۳، الموضوعات لابن جوزی کتاب الفضائل باب ذکر انه لانبی بعده دار الفکر بیروت ۱ / ۲۸۰ ۳ درمختار کتاب الجهاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۵۶ ۴ فتاویٰ ہندیہ کتاب النکاح الباب لثالث القسم السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۱ / ۲۸۲

| Even if she is a slave woman, and Allah knows best. | Whether the disbelieving woman is free or a slave, he may marry her. And Allah the Almighty knows best. (T) |

(3) Any Muslim woman who, out of error or ignorance, was tied in marriage with such a person, it is absolutely mandatory (fard, fard, fard) for her to separate from him immediately, immediately, immediately, to avoid adultery. There is no need for divorce; in fact, there is no place for divorce at all. Divorce occurs when there has been a valid marriage, and here, no marriage took place at all. There is no original requirement for an 'iddah (waiting period) because there is no 'iddah for adultery. Without divorce and without an 'iddah, she can marry any Muslim she wishes. It is stated in Durr al-Mukhtar:

| If a disbeliever marries a Muslim woman and she gives birth to a child from him, lineage from him is not established, nor is 'iddah required, because it is a void marriage. | If a disbeliever marries a Muslim woman (in his own view) and she gives birth to a child, the lineage of the child from him will not be established, nor will 'iddah be mandatory for the woman, because it is a void marriage. (T) |

In Radd al-Muhtar it is stated:

| Meaning, intercourse in it is adultery; lineage is not established through it. And Allah the Almighty knows best. | This intercourse will be considered adultery; the child's lineage will not be established from it. And Allah the Almighty knows best. (T) |

Problem 144: From Begum Shahi Mosque, Lahore, sent by Molvi Ahmad-ud-Din Sahib, 1st Dhu al-Qi'dah 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: most preachers are forcing people to migrate to Kabul, what is the ruling regarding this?

The Answer: Sharia does not compel. Since the symbols of Islam are still widely practiced in India, then according to our Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him), it remains 'Dar-ul-Islam' (Abode of Islam) as before,

---

| As long as a link from the links of Islam remains, then Islam prevails and is not prevailed upon. | As long as any means among the means of Islam exists, it is Dar-ul-Islam. Because... |

1. Fatawa al-Hindiyya, Book of Siyar, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/255.
2. Durr al-Mukhtar, Book of Divorce, Section on Establishment of Lineage, Matba' Mujtabai Delhi, 1/263.
3. Radd al-Muhtar, Book of Divorce, Section on Establishment of Lineage, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/233.

| भले ही वह दासी हो, और अल्लाह बेहतर जानता है। | काफ़िर महिला चाहे स्वतंत्र हो या दासी, उससे निकाह कर सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) |

(3) जिस मुस्लिम महिला का गलती या अज्ञानता के कारण ऐसे किसी व्यक्ति के साथ निकाह बांध दिया गया, उस पर यह फ़र्ज़-दर-फ़र्ज़ है कि वह तुरंत-ही-तुरंत उससे अलग हो जाए ताकि वह व्यभिचार (ज़िना) से बचे। तलाक की कोई आवश्यकता नहीं है, बल्कि तलाक का कोई स्थान ही नहीं है; तलाक तब होता है जब निकाह हुआ हो, यहाँ तो निकाह सिरे से हुआ ही नहीं। न ही मूल रूप से इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) की आवश्यकता है क्योंकि व्यभिचार के लिए कोई इद्दत नहीं होती। बिना तलाक और बिना इद्दत के वह जिस मुस्लिम से चाहे निकाह कर सकती है। 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है:

| यदि किसी काफ़िर ने किसी मुस्लिम महिला से निकाह किया और उससे बच्चा पैदा हुआ, तो उससे वंश (नसब) साबित नहीं होगा और न ही इद्दत अनिवार्य होगी क्योंकि यह एक बातिल (अमान्य) निकाह है। | यदि किसी काफ़िर ने किसी मुस्लिम महिला से (अपने विचार में) निकाह कर लिया और उससे महिला ने बच्चा जना, तो उससे बच्चे का वंश साबित नहीं होगा, और न ही महिला पर इद्दत अनिवार्य होगी, क्योंकि वह एक बातिल निकाह है। (त) |

'रद्द-उल-मुहतार' में है:

| यानी इसमें संभोग व्यभिचार है, इससे वंश साबित नहीं होता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | यह संभोग व्यभिचार माना जाएगा, इससे बच्चे का वंश साबित नहीं होगा, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) |

मसला 144: लाहौर बेगम शाही मस्जिद से, प्रेषक मौलवी अहमद उद्दीन साहब, 1 ज़िल-क़ादा 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान इस बारे में क्या कहते हैं: अधिकांश उपदेशक लोगों को काबुल हिजरत (प्रवासन) करने के लिए मजबूर कर रहे हैं, इसके लिए क्या आदेश है?

उत्तर: शरीयत मजबूर नहीं करती। भारत में इस्लाम के प्रतीक अभी भी बहुतायत में प्रचलित हैं, इसलिए हमारे इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अनुसार यह पहले की तरह 'दारुल इस्लाम' (इस्लाम का घर) है।

| जब तक इस्लाम के संबंधों में से कोई एक संबंध भी बाकी है, तब तक इस्लाम प्रबल रहता है और उस पर कोई प्रबल नहीं हो सकता। | जब तक इस्लाम के साधनों में से कोई भी साधन मौजूद है, वह दारुल इस्लाम है। क्योंकि... |

1. फ़तवा-ए-हिन्दिया, किताबुस-सियर, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/255.
2. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुत-तलाक़, फ़स्ल फ़ी सुबूतुन-नसब, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/263.
3. रद्द-उल-मुहतार, किताबुत-तलाक़, फ़स्ल फ़ी सुबूतुन-नसब, दार एहयाउत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 2/233.

पृष्ठ 281/674

| ولو مملوکۃ واللہ تعالٰی اعلم۔ | کافرہ عورت چاہے آزاد ہو یا لونڈی سے نکاح کرے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔(ت) |

(۳) جس مسلمان عورت کا غلطی یا جہالت سے کسی ایسے کے ساتھ نکاح باندھا گیا اس پر فرض فرض فرض ہے کہ فوراً فوراً فوراً اس سے جدا ہو جائے کہ زنا سے بچے، اور طلاق کی کچھ حاجت نہیں، بلکہ طلاق کا کوئی محل ہی نہیں، طلاق تو جب ہو کہ نکاح ہوا ہو، نکاح ہی سرے سے نہ ہوا، نہ اصلاً عدت کی ضرورت کہ زنائے کے لئے عدت نہیں، بلا طلاق و بلا عدت جس مسلمان سے چاہے نکاح کر سکتی ہے۔ درمختار میں ہے:

| نکح کافر مسلمۃ فولدت منہ لا یثبت النسب منہ ولا تجب العدۃ لانہ نکاح باطل۔ | کسی کافر نے کسی مسلمان عورت سے (اپنے خیال میں) نکاح کرلیا تو اس سے عورت نے بچہ جنا تو اس سے بچے کا نسب ثابت نہ ہوگا، اور نہ عورت پر عدت واجب ہوگی، اس لئے کہ وہ ایک باطل نکاح ہے۔ (ت) |

ردالمحتار میں ہے:

| ای فالوطء فیہ زنا لا یثبت بہ النسب - واللہ تعالٰی اعلم۔ | یہ وطی زنا قرار پائے گی اس سے بچے کا نسب ثابت نہ ہوگا، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) |

مسئلہ ۱۴۴: از لاہور مسجد بیگم شاہی مرسلہ مولوی احمد الدین صاحب یکم ذی القعدہ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس بارے میں اکثر واعظین لوگوں کو کابل ہجرت کرنے پر مجبور کر رہے ہیں اس کے واسطے کیا حکم ہے؟

الجواب: شریعت مجبور نہیں کرتی، ہندوستان میں بکثرت شعائر اسلام اب تک جاری ہیں تو ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نزدیک بدستور دارالاسلام ہے،

| ما بقیت علقة من علائق الاسلام فان الاسلام یعلو ولا یعلو | جب تک اسلام کے ذرائع میں سے کوئی ذریعہ اسلام موجود ہو تو وہ دارالاسلام ہے۔ کیونکہ |

1 فتاوىٰ ہندیۃ کتاب السیر الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۵۵ 2 درمختار کتاب الطلاق فصل فی ثبوت النسب مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۶۳ 3 ردالمحتار کتاب الطلاق فصل فی ثبوت النسب دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۳۳

Fatawa Rizvia, Volume 21

As mentioned in Jami' al-Fusulayn, al-Durr al-Mukhtar, and Jala'il al-Asfar: Islam is always dominant and is never subdued, as this issue is mentioned in Jami' al-Fusulayn, Durr Mukhtar, and other major books. (T)

And migration (Hijrah) from the Abode of Islam (Dar al-Islam) is not obligatory.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is no migration after the Conquest (of Mecca)."[1]

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stated that migration is not permissible after the Conquest. (T)

And this migration was always permissible and still is, but for a religious scholar (alim) whose knowledge is needed by the people here, migration is impermissible for him. Forget migration, he is not even allowed to undertake a long journey. As stated in Bazzaziyya and Tanwir al-Absar, etc.:

If there is a jurist (faqih) in a city and there is no one more learned than him, and he wishes to go for Jihad, he is not allowed to do so. The wording in al-Durr from the beginning of the Book of Jihad generalizes this, and in al-Bazzaziyya, the word "travel" is used generally. It is not hidden that the restricted implies the unrestricted even more so.[2] Allah knows best.

If there is a scholar in a city such that there is no other scholar greater than him in that city, and if he wants to go for Jihad, it is not appropriate for him; meaning, he should not go for Jihad. It is mentioned in the Book of Jihad of Durr Mukhtar that Fatawa Bazzaziyya has kept "travel" general. And it is not hidden that [if] a restricted journey [for Jihad] gives this benefit [of prohibition], then this ruling applies even more strongly to an unrestricted journey (the explanation is that when it is not permissible to go for Jihad, how can permission be granted to travel for other purposes? And Allah knows best). (T)

Case 125 to 129: From Hasanpur, District Muradabad, petitioner Abdul Rahman, teacher. 8 Dhu al-Qi'dah 1338 AH: What do the scholars of religion say regarding: (1) All scholars of Deoband are absolute disbelievers (kafir), and those who do not consider them disbelievers are also disbelievers.

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Jihad, Chapter on the Obligation of Mobilization etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/397; Sahih Muslim, Book of Leadership, Chapter on Pledging Allegiance after the Conquest, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/131; al-

Mu'jam al-Kabir, Hadith 3390, al-Maktabat al-Faysaliyya Beirut, 3/272. [2] Durr al-Mukhtar sharh Tanwir al-Absar, Book of Jihad, Matba' Mujtaba'i Delhi, 1/339.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

जैसा कि जामे अल-फुसुलैन, अल-दुर्र अल-मुख्तार और जलाइल अल-अस्फार में है: इस्लाम हमेशा प्रबल रहता है और कभी पराजित नहीं होता, जैसा कि जामे अल-फुसुलैन, दुर्रे मुख्तार और अन्य बड़ी पुस्तकों में (यह मसला) वर्णित है। (त)

और दारुल इस्लाम से हिजरत (पलायन) फ़र्ज़ नहीं है।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "फ़तह (मक्का की विजय) के बाद कोई हिजरत नहीं है।"[1]

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: फ़तह के बाद हिजरत जायज़ नहीं है। (त)

और यह हिजरत हमेशा जायज़ थी और अब भी है, लेकिन उस आलिमे दीन (धर्मगुरु) के लिए जिसके ज्ञान की यहाँ के लोगों को ज़रूरत है, उसके लिए हिजरत नाज़ायज़ है। हिजरत तो दूर की बात, उसे लंबी यात्रा की अनुमति नहीं दी जाती, यहाँ तक कि बज़ाज़िया और तनवीरुल अबसार आदि में है:

यदि किसी शहर में कोई ऐसा फकीह (धर्मशास्त्री) हो कि उससे अधिक ज्ञानी उस शहर में कोई और न हो, और वह जिहाद पर जाना चाहे, तो उसके लिए यह जायज़ नहीं है। दुर्र के शब्द जिहाद की किताब की शुरुआत से हैं और बज़ाज़िया में यात्रा को आम (सामान्य) रखा गया है। यह छिपा नहीं है कि प्रतिबंधित यात्रा और भी अधिक दृढ़ता से अनिर्बंधित को सूचित करती है।[2] अल्लाह बेहतर जानता है।

अगर किसी शहर में कोई ऐसा आलिम हो कि उससे बड़ा उस शहर में कोई और आलिम न हो, अगर वह जिहाद पर जाना चाहे तो यह उसके लिए उचित नहीं, यानी वह जिहाद के लिए न जाए। दुर्रे मुख्तार की किताबुल जिहाद में है कि फ़तावा बज़ाज़िया में सफ़र (यात्रा) को आम रखा है। और यह बात छिपी नहीं है कि सफ़र मुक़य्यद (प्रतिबंधित यात्रा), यह फ़ायदा देता है कि सफ़र ग़ैर-मुक़य्यद (सामान्य यात्रा) में बतरीक़-ए-औला (और भी अधिक) यह हुक्म जारी है (इसकी व्याख्या यह है कि जब जिहाद के लिए जाना जायज़ नहीं तो फिर दूसरे कामों के लिए सफ़र करने की अनुमति कैसे हो सकती है, वल्लाह तआला आलम)। (त)

मसला 125 से 129: हसनपुर, ज़िला मुरादाबाद से, मुस्तौ़ला (प्रार्थी) अब्दुर्रहमान मुदर्रिस, 8 ज़िल-क़ादा 1338 हिजरी: धर्म गुरु क्या फ़रमाते हैं कि: (1) तमाम उलमा-ए-देवबंद क़तई काफ़िर हैं, जो उन्हें काफ़िर न जाने वह भी काफ़िर हैं।

[1] सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल जिहाद, बाब वुजूब अन-नफ़ीर आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/397; सहीह मुस्लिम, किताबुल इमारा, बाब अल-मुबाय'आ बा'द अल-फ़तह, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/131; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 3390, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरूत, 3/272।
[2] दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल जिहाद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/339।

पृष्ठ 282/674

کما فی جامع الفصولین والدرالمختار و جلائل الاسفار۔ اسلام ہمیشہ غالب ہوتا ہے کبھی مغلوب نہیں ہوتا، جیسا کہ جامع الفصولین، در مختار اور دوسری بڑی بڑی کتابوں میں (یہ مسئلہ) مذکور ہے۔ (ت)

اور دار اسلام سے ہجرت فرض نہیں۔

قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لا ھجرۃ بعد الفتح[1].

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: فتح کے بعد ہجرت جائز نہیں۔(ت)

اور یہ ہجرت جائز ہمیشہ تھی اور اب بھی ہے مگر عالم دین کو جس کے علم کی طرف یہاں کے لوگوں کو حاجت ہے اسے ہجرت ناجائز ہے۔ ہجرت درکنار اسے سفر طویل کی اجازت نہیں دیتے، حتی کہ بزازیہ و تنویر الابصار وغیرہما میں ہے:

فقیہ فی بلدۃ لیس فیھا غیرہ افقہ منہ یرید ان یغزو لیس لہ ذلک ولفظ الدر من صدر کتاب الجھاد وعمم فی البزازیۃ السفر ولا یخفی ان المقید یفید غیرہ بالاولی[2]. واللہ تعالٰی اعلم.

اگر کسی شہر میں کوئی ایسا عالم ہو کہ اس سے بڑا اس شہر میں کوئی اور عالم نہ ہو اگر وہ جہاد پر جانا چاہے تو یہ اس کے لئے مناسب نہیں، یعنی وہ جہاد کے لئے نہ جائے، در مختار کے کتاب الجہاد میں ہے کہ فتاوٰی بزازیہ میں سفر کو عام رکھا ہے۔ اور یہ بات پوشیدہ نہیں کہ سفر مقید، یہ فائدہ دیتا ہے کہ سفیر غیر مقید میں بطریق اولٰی یہ حکم جاری ہے (اس کی وضاحت یہ ہے جب جہاد کے لئے جانا جائز نہیں تو پھر دوسرے کاموں کے لئے سفر کرنے کی اجازت کیسے ہو سکتی ہے، واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۱۲۵ تا ۱۲۹: از حسن پور ضلع مراد آباد مسئولہ عبدالرحمن مدرس ۸ ذی القعدہ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ: (۱) تمام علماء دیوبند قطعی کافر ہیں جو ان کو کافر نہ جانے وہ بھی کافر ہیں۔

[1] صحیح البخاری کتاب الجهاد باب وجوب النفیر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۹۷، صحیح مسلم کتاب الامارۃ باب المبایعۃ بعد الفتح قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۳۱، المعجم الکبیر حدیث ۳۳۹۰ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳ / ۲۷۲ [2] در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الجهاد مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۳۹

Fatawa Rizvia, Volume 21

(2) If Deobandi scholars claim that the beliefs attributed to them are not ours, but rather we also consider anyone holding such beliefs to be an infidel (kafir), can they be exonerated by this legal pretext or not? Furthermore, they interpret the passages of 'Taqwiyat-ul-Iman' etc. and derive a good meaning from them; what is the ruling of the Shariah regarding such scholars, and how is it to pray behind them? These people believe in the 'possibility of lying' (Imkan-e-Kizb) for Allah, and they acknowledge and believe that anyone who does not believe in this possibility is a kafir. What is the ruling for them? And should we repeat the previous prayers offered behind them or not?

(3) Those individuals who are neither scholars nor educated in Deoband, nor have any allegiance or devotion to them, but simply do not consider them kafir due to their own ignorance of the doctrines, and their own beliefs are not such that necessitate excommunication (takfir)—should one pray behind them or is praying alone better? And those imams and hafiz of mosques who consider 'Taqwiyat-ul-Iman' etc. to be bad, yet do not consider Deobandi scholars as kafirs for their false beliefs and pray behind them—are such people also kafirs and unfit to be followed in prayer?

(4) Is it a Hadith that one should not call even a kafir a kafir, and why? And if someone called Deobandi scholars or any other kafir [a kafir], how much sin would they bear?

(5) Who are the authors of 'Taqwiyat-ul-Iman', 'Sirat-e-Mustaqim', 'Tahzir-un-Nas', 'Hifz-ul-Iman', and 'Yak Rozi'? And what is the Shariah's ruling regarding them?

Please provide a reasoned and detailed answer with references from books along with seal and signature. May Allah Almighty grant you a good reward, Ameen!

The Answer:

Undoubtedly, they are all infidels (kafirs), and anyone who, after being informed of their statements, does not consider them kafirs is also a kafir. The noble scholars of the two holy cities (Makkah and Madinah) have unanimously stated regarding them:

"Man shakka fi kufrihi wa 'adhabihi faqad kafara"[1]	One who doubts their disbelief and punishment is also a disbeliever.
(2) Allah Almighty said: "They swear [by Allah]..."	Allah Almighty stated: They swear oaths by Allah...

1 Hussam al-Haramayn 'ala Munah al-Kufr wal-Mayn, Introduction of the book, Maktaba Nabawiya Lahore, p. 13

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

(2) जो देवबंदी विद्वान यह ज़ाहिर करें कि हमारा यह अक़ीदा (विश्वास) नहीं है जो हमें मंसूब किया जाता है बल्कि हम लोग भी ऐसे अक़ीदे रखने वाले को काफ़िर समझते हैं, तो क्या इस शरई हीले (कानूनी बहाने) से उनकी बरीअत (मुक्ति) हो सकती है या नहीं? इसके अलावा, वे 'तक़्वियत-उल-ईमान' आदि की इबारतों (लेखों) की तावील (व्याख्या) करके उनका अच्छा मतलब निकालते हैं, तो ऐसे विद्वानों के बारे में शरीयत का क्या हुक्म है और उनके पीछे नमाज़ पढ़ना कैसा है? और ये लोग 'इमकान-ए-किज़्ब' (अल्लाह के लिए झूठ बोलने की संभावना) के कायल हैं, और इक़रार करते हैं और समझते हैं कि जो इमकान-ए-किज़्ब का कायल नहीं है वह काफ़िर है। तो उनके लिए क्या हुक्म है? और हमें पिछली नमाज़ें जो उनके पीछे पढ़ी गई हैं, दोहरानी चाहिए या नहीं?

(3) जो लोग न तो विद्वान हैं और न ही देवबंद के शिक्षित, न ही उनसे बैत (दीक्षा) या अक़ीदत रखते हैं, केवल अपनी अज्ञानता के कारण उनके अक़ीदों की वजह से उन्हें काफ़िर नहीं समझते और उनके खुद के अक़ीदे भी ऐसे बिल्कुल नहीं हैं जिन पर तकफ़ीर (काफ़िर कहना) लाज़िम आती हो—तो उनके पीछे नमाज़ पढ़नी चाहिए या अकेले पढ़ना बेहतर है? और जो मस्जिदों के इमाम और हाफ़िज़ ऐसे हैं जो 'तक़्वियत-उल-ईमान' आदि को बुरा समझते हैं, लेकिन उनके बातिल (झूठे) अक़ीदों के बावजूद केवल देवबंदी विद्वानों को काफ़िर नहीं समझते और उनके पीछे नमाज़ पढ़ते हैं, तो क्या ऐसे लोग भी काफ़िर हैं और इमाम बनने के योग्य नहीं हैं?

(4) क्या यह हदीस है कि किसी काफ़िर को भी काफ़िर नहीं कहना चाहिए और क्यों? और अगर किसी ने देवबंदी विद्वानों या किसी और काफ़िर को काफ़िर कहा तो उसके ज़िम्मे कितना गुनाह होगा?

(5) 'तक़्वियत-उल-ईमान', 'सिरात-ए-मुस्तक़ीम', 'तहज़ीर-उन-नास', 'हिफ़्ज़-उल-ईमान', 'यकरोज़ी' के लेखक कौन-कौन हैं? और शरीयत में उनके लिए क्या हुक्म है?

तर्कसंगत और विस्तृत उत्तर, किताबों के संदर्भ, मुहर और हस्ताक्षर के साथ प्रदान करें, अल्लाह अज़-व-जल्ल आपको जज़ा-ए-खैर (अच्छा फल) दे, आमीन!

उत्तर:

बेशक वे सब काफ़िर हैं और जो उनके कथनों से अवगत होकर उन्हें काफ़िर न जाने वह भी काफ़िर है, हरमैन तैयबैन के विद्वानों ने सर्वसम्मति से उनके बारे में फ़रमाया है:

"मन शक़्क़ा फ़ी कुफ़्रिही व अज़ाबिही फ़क़द कफ़रा"[1]	जो उनके कुफ़्र और अज़ाब में शक करे वह भी काफ़िर है।
(2) अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: "वे अल्लाह की क़समें खाते हैं..."	अल्लाह तआला ने फ़रमाया: वे अल्लाह की कसमें खाते हैं...

1 हुसाम अल-हरमैन अला मुनह अल-कुफ़्र वल-मैन, प्रस्तावना, मकतबा नबविया लाहौर, पृ. 13

(۲) جو علمائے دیوبند یہ ظاہر کریں کہ ہمارا یہ عقیدہ نہیں جو منسوب کیا جاتا ہے بلکہ ہم لوگ بھی ایسے عقائد رکھنے والے کو کافر سمجھتے ہیں تو اس حیلہ شرعی سے بریت ہوسکتی ہے یا نہیں۔ علاوہ ازیں وہ تقویۃ الایمان وغیرہ کی عبارت کی تاویل کرکے ان کا اچھا مطلب نکالتے ہیں، تو ایسے علماء کے متعلق شرع شریف میں کیا حکم ہے اور ان کے پیچھے نماز پڑھنا کیسا ہے؟ اور یہ لوگ امکانِ کذب کے قائل ہیں، اور اقرار کرتے ہیں اور سمجھتے ہیں کہ جو امکانِ کذب کا قائل نہیں وہ کافر ہے۔ تو ان کے لئے کیا حکم ہے؟ اور ہم کو گزشتہ نمازیں جو ان کے پیچھے ادا کی گئی ہیں لوٹانی چاہئیں یا نہیں؟

(۳) جو اشخاص نہ عالم ہیں نہ دیوبند کے تعلیم یافتہ، نہ ان سے بیعت و عقیدت رکھتے ہیں محض اپنی لا علمی عقائد کی وجہ سے ان کو کافر نہیں سمجھتے اور ان کے عقائد بھی ایسے بالکل نہیں ہیں جن پر تکفیر لازم آتی ہے تو ان کے پیچھے نماز پڑھنی چاہئے یا تنہا بہتر ہے۔ اور جو امام مسجدوں کے اور حافظ ایسے ہیں کہ تقویۃ الایمان وغیرہ کو برا سمجھتے ہیں اور نہ ان کے عقائدِ باطلہ میں صرف علمائے دیوبند کو کافر نہیں سمجھے اور ان کے پیچھے نماز پڑھے ہیں تو کیا ایسے لوگ بھی کافر ہیں اور قابلِ اقتداء نہیں۔

(۴) کیا یہ حدیث ہے کہ کسی کافر کو بھی کافر نہیں کہنا چاہئے اور کیوں؟ اور اگر کسی نے علمائے دیوبند یا اور کسی کافر کو کہا تو اس کے ذمہ کتنا گناہ ہوگا؟

(۵) مصنف تقویۃ الایمان، صراطِ مستقیم، تحذیر الناس، حفظ الایمان، یکروزی کے کون کون ہیں؟ اور شرع شریف میں ان کے لئے کیا حکم ہے؟

مدلل و مفصل جواب حوالہ کتب مع مہر و دستخط فرمادیں، خدائے عزوجل جزائے خیر عطا فرمائے ، آمین!

الجواب:

بیشک وہ سب کفار ہیں اور جو ان کے اقوال پر مطلع ہو کر انھیں کافر نہ جانے وہ بھی کافر ہے ، علمائے کرام حرمین طیبین نے بالاتفاق ان کی نسبت فرمایا ہے:

من شك في كفره وعذابه فقد كفر[1] جوان کے کفر اور عذاب میں شک کرے وہ بھی کافر۔

(۲) قال اللہ تعالیٰ "يَحْلِفُوْنَ" اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: وہ اللہ تعالیٰ کی قسمیں...

1 حسام الحرمین علی منح الکفر والمین مقدمة الکتاب مکتبہ نبویہ لاہور ص ۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[Quranic Verse]: "They swear by Allah that they did not say [anything], but they had surely said the word of disbelief and disbelieved after their Islam." [Quran 9:74]

This is not a Sharia-compliant excuse; it is a satanic excuse, and one cannot be exonerated by it. Those cursed beliefs and statements are present in their books, and they still insist on them, reprinting them again and again. So, this (excuse) is only to deceive the ignorant. And for one who is aware but not a person of knowledge, the excuse presented to them is that those passages do not mean that. And for a person of knowledge, it is like this: he reached Rangoon, fled from there, was pursued to Calcutta, and escaped from there too. In front of scholars, it is claimed: 'I am ignorant of this discipline, my teachers were also ignorant; if you convince me reasonably, I will keep saying that.' Whoever considers 'Taqwiyat-ul-Iman' as good or accepts the 'Imkan-e-Kizb' (possibility of lying for the Creator), Kufr (disbelief) becomes mandatory upon all of them due to seventy and more additional reasons. The details of this are in 'Subhan al-Subbuh', 'Kawkabat al-Shahabiya', 'Kashf Dalal Deoband Sharh al-Istimdad', etc. Prayer behind such a person is void. It is obligatory to repeat previous prayers prayed behind them; not doing so is a sin (fisq).

(3) The questioner posits a scenario that will not occur. The blasphemous beliefs of the Deobandis have become public. Those who deny them do so to save themselves. Say to the denier that fatawas are available and published; look and see that the disbelief of the disbelievers is known. Save yourselves from deception and do not waste your prayers behind them. Enmity towards the enemies of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is obligatory. When asked to stand by this duty, they say, 'We don't need to see the books.' This is their trickery. If the greatness of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), were in their hearts, they would immediately distance themselves upon hearing such common reports that someone has insulted the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and they would be restless to investigate it themselves. Would anyone, upon hearing that someone is lying in wait to kill them, if not believing it, say when offered proof, 'I don't need an investigation nor do I need to avoid it'? Such people are certainly deceitful and inward-looking, being completely detached and weary of the religion. It is mandatory to avoid praying behind them. Yes, if in reality, there is a newcomer, a purely ignorant, or an uninformed person whose ears these voices have not reached and who, due to sheer ignorance, did not

consider them disbelievers, he is excused until he refuses to accept upon being explained to.

---

1. The Noble Quran 9/74 Page 284 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[क़ुरआनी आयत]: "वे अल्लाह की क़सम खाते हैं कि उन्होंने नहीं कहा, हालाँकि उन्होंने कुफ़्र का बोल बोला और अपने इस्लाम के बाद काफ़िर हो गए।" [क़ुरआन 9:74]

यह शरीअत का हीला (बहाना) नहीं, बल्कि शैतानी हीला है और इससे बरी नहीं हुआ जा सकता। वे मलऊन (अभिशप्त) अकीदे और बातें उनकी किताबों में मौजूद हैं और वे अब तक उन पर अड़े हुए हैं, उन्हें बार-बार छाप रहे हैं। तो यह (बहाना) केवल अनजान को बहलाने के लिए होता है। और जो जानता है लेकिन ज्ञानी नहीं है, उसके सामने यह हीला पेश किया जाता है कि उन इबारतों (अनुच्छेदों) का यह मतलब नहीं है। और जो ज्ञानी है उसके सामने यह होता है कि: वह रंगून पहुँचा, वहाँ से भागा, कलकत्ता में उसका पीछा किया गया, वहाँ से भी उड़ गया। विद्वानों के सामने यह कहा जाता है कि 'मैं इस फन (विषय) से जाहिल हूँ, मेरे उस्ताद भी जाहिल थे; अगर तुम मुझे तार्किक रूप से समझा दोगे तो मैं वही कहता रहूँगा'। जो 'तक़वियत-उल-ईमान' को अच्छा समझे या 'इमकान-ए-किज़ब' (ईश्वर के लिए झूठ की संभावना) को माने, उन सब पर सत्तर-सत्तर और उससे भी अधिक कारणों से कुफ़्र लाज़िम (अनिवार्य) है। इसका विवरण 'सुब्हान-अल-सुब्बूह', 'कौकबत-अश-शहाबिया', 'कश्फ़ दलाल देवबंद शरह अल-इस्तिम्दाद' आदि में है। इनके पीछे नमाज़ बातिल (अमान्य) है और जो पहले पढ़ी गई हैं उन्हें दोहराना फ़र्ज़ है, और न दोहराना फिस्क़ (पाप) है।

(3) सवाल करने वाला ऐसी स्थिति की कल्पना करता है जो घटित नहीं होगी। देवबंदियों के कुफ़्र के अकीदे जगज़ाहिर हो चुके हैं। इनकार करने वाले अपनी जान छुड़ाने के लिए इनकार करते हैं। इनकार करने वाले से कहिए कि फतवे मौजूद और प्रकाशित हैं; देखो कि काफ़िरों का कुफ़्र मालूम हो गया और धोखे से बचो और उनके पीछे नमाज़ें बर्बाद न करो। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दुश्मनों से दुश्मनी फ़र्ज़ है। इस फ़र्ज़ पर कायम रहने के लिए कहो तो कहते हैं, 'हमें किताबें देखने की ज़रूरत नहीं है।' यह उनकी चाल है। अगर उनके दिल में मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अज़मत (महिमा) होती, तो वे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताखी के बारे में सुनते ही तुरंत स्वयं को उनसे अलग कर लेते और खुद उसकी जाँच के लिए बेचैन हो जाते। क्या कोई यह सुनकर कि कोई तुम्हारी हत्या की ताक में बैठा है, अगर विश्वास न आए और दिखाने की पेशकश की जाए, तो वह लापरवाही बरतेगा और कहेगा कि 'मुझे न जाँच की ज़रूरत है और न उससे बचने की हाजत'? तो ये लोग यकीनन मक्कार हैं और अंदर से दीन से पूरी तरह बेपरवाह और बेज़ार हैं। उनके पीछे नमाज़ से बचना फ़र्ज़ है। हाँ, अगर वास्तव में

कोई नया आने वाला या निरा जाहिल या अनभिज्ञ व्यक्ति ऐसा हो जिसके कानों तक ये बातें न पहुँची हों और अपनी नासमझी के कारण उन्हें काफ़िर न समझा हो, तो वह उस समय तक माज़ूर (क्षम्य) है जब तक कि समझाने पर फौरन स्वीकार न कर ले।

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 9/74 पृष्ठ 674 का 284

بِاللّٰہِ مَا قَالُوا وَ لَقَدْ قَالُوا کَلِمَۃَ الْکُفْرِ وَ کَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِہِمْ (۱) کھاتے ہیں کہ انھوں نے نہیں کہا اور بیشک وہ کفر کا بول بولے اور اپنے اسلام کے بعد کافر ہو گئے۔

یہ حیلہ شرعی نہیں حیلہ شیطانی ہے اور اس سے برات نہیں ہو سکتی وہ ملعون عقائد و اقوال ان کی کتابوں میں موجود ہیں اور ان پر اب تک مصر ہیں ان کو بار بار چھاپ رہے ہیں تو وہ کا فقط نا واقف کے بہلا دینے کو ہوتا ہے اور جو واقف ہے مگر ذی علم نہیں اس کے سامنے یہ حیلہ ہوتا ہے کہ ان عبارتوں کا یہ مطلب نہیں ، اور جو ذی علم ہے اس کے سامنے یہ ہوتا ہے کہ رنگون پہنچے وہاں سے بھاگا کلکتے میں پیچھا کیا وہاں سے بھی اڑ گیا ، اہل علم کے سامنے یہ ہوتا ہے کہ میں اس فن سے جاہل ہوں میرے اساتذہ بھی جاہل تھے تم مجھے معقول بھی کر دو تو میں وہی کہے جاؤں گا ، تقویۃ الایمان کو جو اچھا سمجھے یا امکان کذب ماننے والے کو کافر کہے ان سب پر ستر ستر اور زائد زائد وجوہ سے کفر لازم ہے۔ جس کی تفصیل سبحن السبوح و کوکبۃ شہابیہ و کشف ضلال دیوبند شرح الاستمداد وغیرہم میں ہے اس کے پیچھے نماز باطل ہے اور جو پہلے پڑھیں ان کا پھیرنا فرض ہے اور نہ پھیرنا فسق۔

(۳) سائل صورت وہ فرض کرتا ہے جو واقع نہ ہو گی ، دیوبندیوں کے عقائد کفر طشت از بام ہو گئے منکر بننے والے اپنی جان چھڑانے کے لئے انکار کرتے ہیں کہ ہمیں معلوم نہیں جو منکر ہو اس سے کہئے فتاویٰ موجود و شائع ہیں دیکھو کہ کافروں کا کفر معلوم ہوا اور دھوکے سے بچو اور ان کے پیچھے نمازیں غارت نہ کرو، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دشمنوں سے دشمنی فرض ہے اس فرض پر قائم ہو تو کہتے ہیں ہمیں کتابیں دیکھنے کی حاجت نہیں ، یہ ان کا

کید ہے ان کے دل میں محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عظمت ہوتی تو جن کی نسبت ایسی عام اشاعت سننے کہ وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا دشنام دہندہ ہے۔ اس سے فوراً خود ہی کنارہ کشی ہوتے اور آپ ہی اس کی تحقیق کو بیقرار ہوتے ، کیا کوئی کسی کو سننے کہ تیرے قتل کے لئے گھات میں بیٹھا ہے اعتبار نہ آئے تو چل تجھے دکھا دیں ، وہ یوں ہی بے پروائی برتے گا اور کہے گا مجھے نہ تحقیقات کی ضرورت ہے نہ اس سے احتراز کی حاجت تو یہ لوگ ضرور مکار اور باطن انھیں سے انفا ریادین سے محض بے علاقہ و بیزار ہوتے ہیں ان کے پیچھے نماز سے احتراز فرض ہے۔ ہاں اگر واقع میں کوئی نو وارد یا نرا جاہل یا نا واقف ایسا ہو جس کے کان تک یہ آوازیں نہ گئیں اور بوجہ نا واقفی محض انھیں کافر نہ سمجھا وہ اس وقت تک معذور ہے جبکہ سمجھانے سے فوراً قبول کرے۔

Fatawa Razawiyya Volume 21

(4) This is a fabrication against the Hadith by those who revere disbelievers. There is no sin upon whoever called the Deobandis etc. as disbelievers, as we consider them so. Allah (The Exalted and Majestic) commanded to call a disbeliever as a disbeliever: "Say, O disbelievers" (Surah Al-Kafirun). Yes, it is prohibited to address a 'Dhimmi' disbeliever (one who lives under Islamic rule as a submissive citizen) by calling them "O disbeliever" if it is offensive to them. It is stated in 'Durr-e-Mukhtar':

[Arabic/Urdu Box 1]: Arabic: Shatama muslimun dhimmiyyan 'azziru fi al-quniyati qala li-yahudiyyin aw majusiyyin ya kafiru yathamu in shaqqa 'alayhi. Urdu: If a Muslim insults a Dhimmi disbeliever, he should be punished with 'Ta'zir'. In 'Al-Quniyah', it is mentioned: If one says 'O disbeliever' to a Jew or a Zoroastrian, the speaker will be a sinner if it caused offence to them. (T)

Similarly, in a weakened Islamic state, where calling a disbeliever "O disbeliever" can lead to legal prosecution.

[Arabic/Urdu Box 2]: Arabic: Fa-innahu la yahillu li-muslimin an yudhilla nafsahu illa bi-daruratin shar'iyyatin. Urdu: It is not lawful for any Muslim to humiliate himself unless there is a legitimate Shariah necessity. (T)

But this does not mean that one should not consider a disbeliever as a disbeliever; that itself is disbelief (Kufr).

[Arabic/Urdu Box 3]: Arabic: Man shakka fi 'adhabihi wa kufrihi faqad kafara. Urdu: Whoever doubted their punishment or their disbelief, he undoubtedly became a disbeliever. (T)

Likewise, when asked about a disbeliever as to how they are, at that time it is obligatory to state their actual ruling. It is in the Hadith:

[Arabic/Urdu Box 4]: Arabic: Ata-ra'una min dhikri al-fajiri mata ya'rifuhu al-nasu udhkuru al-fajira bima fihi yahdharuhu al-nasu. Urdu: Do you hesitate and fear to mention the wicked person? Then when will people recognize him? Therefore, mention that transgressor with the evils present in him so that people may avoid him and remain cautious. (T)

Calling someone a disbeliever here is not as an insult but rather as an explanation of a Shariah ruling; in the pure Shariah, 'Kafir' (disbeliever) is the name for every non-Muslim.

Footnotes: 1 Al-Qur'an al-Karim 1/109 2 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hudud, Bab al-Ta'zir, Matba' Mujtabai Delhi 1/329 3 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Murtad, Matba' Mujtabai Delhi 1/356 4 Nawadir al-Usul li-l-Tirmidhi, al-Asl 66, Dar Sadir Beirut p. 213

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

(४) यह हदीस पर काफ़िरों के चाहने वालों का इफ़्तिरा (झूठ) है। जिस किसी ने देवबंदियों आदि को काफ़िर कहा—जिन्हें हम काफ़िर मानते हैं—उस पर कोई गुनाह नहीं है। अल्लाह (अज़्ज़ा व जल्ल) ने काफ़िर को काफ़िर कहने का हुक्म दिया है: "कुल या अय्युहल काफ़िरून" (ऐ नबी! फ़रमा दीजिये ऐ काफ़िरो!)। हाँ, उस 'ज़िम्मी' काफ़िर को जो इस्लामी सल्तनत के अधीन रहता हो, उसे काफ़िर कहकर पुकारना मना है यदि उसे बुरा लगे। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[अरबी/उर्दू बॉक्स १]: अरबी: शतमा मुस्लिमुन ज़िमिय्यन 'अज़्ज़िरू फ़िल कुनियती काला लि-यहूदिय्यिन औ मजूसीय्यिन या काफ़िरु याथमु इन शक़्क़ा अलैहि। उर्दू: यदि किसी मुसलमान ने किसी ज़िम्मी काफ़िर को गाली दी तो उस पर ताज़ीर (सज़ा) जारी की जाएगी। 'अल-कुनियाह' में है: यदि किसी यहूदी या आतिश-परस्त को 'ऐ काफ़िर' कहा, तो कहने वाला गुनहगार होगा यदि उसे बुरा लगा। (त)

इसी तरह एक कमज़ोर इस्लामी रियासत में, जहाँ काफ़िर को 'ओ काफ़िर' कहने पर मुक़दमा चलाया जा सकता हो।

[अरबी/उर्दू बॉक्स २]: अरबी: फ़-इन्नहु ला यहिल्लु लि-मुस्लिमिन अन युज़िल्ला नफ़्सहु इल्ला बि-दरूरतिन शरईयतिन। उर्दू: तो किसी मुसलमान के लिए यह हलाल नहीं कि वह खुद को ज़लील करे, सिवाय इसके कि कोई शरई मजबूरी हो। (त)

मगर इसका यह मतलब नहीं कि काफ़िर को काफ़िर न समझा जाए; यह खुद कुफ़्र (अधर्म) है।

[अरबी/उर्दू बॉक्स ३]: अरबी: मन शक्का फ़ी अज़ाबिहि व कुफ़्रिहि फ़क़द कफ़रा। उर्दू: जिसने उनके अज़ाब और कुफ़्र में शक किया तो वह निस्संदेह काफ़िर हो गया। (त)

इसी तरह जब किसी काफ़िर के बारे में पूछा जाए कि वह कैसा है, उस समय उसका वास्तविक हुक्म बताना वाजिब (अनिवार्य) है। हदीस में है:

[अरबी/उर्दू बॉक्स ४]: अरबी: अ-तरऊना मिन ज़िक्री अल-फ़ाजिरि मता यआरिफ़ुहु अल-नासु उज़्कुरु अल-फ़ाजिरा बिमा फ़ीहि यहज़रहु अल-नासु। उर्दू: क्या तुम बदकार का ज़िक्र करने से घबराते और ख़ौफ़ रखते हो? तो फिर लोग उसे कब पहचानेंगे? इसलिए उस बदकार का ज़िक्र उन बुराइयों के साथ करो जो उसमें मौजूद हैं ताकि लोग उससे बचें और होशियार रहें। (त)

यह काफ़िर कहना गाली के तौर पर नहीं है बल्कि शरई हुक्म का बयान है, शरीअते मुतहरा में 'काफ़िर' हर गैर-मुस्लिम का नाम है।

पाद-टिप्पणियाँ: १ अल-कुरान अल-करीम १/१०९ २ दुर्रे मुख्तार किताब अल-हुदूद बाब अल-ताज़ीर मतबा मुजतबाई दिल्ली १/३२९ ३ दुर्रे मुख्तार किताब अल-जिहाद बाब अल-मुर्तद मतबा मुजतबाई दिल्ली १/३५६ ४ नवादिद अल-उसूल लिल-तिर्मिज़ी असल ६६, दार सादर बेरूत पृ. २१३

पेज २८५ ऑफ़ ६७४

(۴) یہ حدیث پر کافر پرستوں کا افتراء ہے جس نے دیوبندیہ وغیرہ ہم کفار کو کفار کہا اس پر کوئی گناہ نہیں، اللہ عزوجل نے کافر کو کافر کہنے کا حکم دیا "قُلْ یَا اَیُّھَا الْکٰفِرُوْنَ" (اے نبی! فرمادیجئے اے کافرو!) ہاں کافر ذمی کہ سلطنت اسلام میں مطیع الاسلام ہو کر رہتا ہے اسے کافر کہہ کر پکارنا منع ہے اگر اسے ناگوار ہو، درمختار میں ہے:

[عربی/اردو بکس ۱]: عربی: شتم مسلم ذمیاً عزرو فی القنیة قال لیھودی او مجوسی یا کافر یا ثم ان شق علیہ ۲۔ اردو: کسی مسلمان نے کسی ذمی کافر کو گالی دی تو اس پر تعزیر جاری کی جائے گی، قنیہ میں ہے: کسی یہودی یا آتش پرست کو "اے کافر" کہا تو کہنے والا گنہگار ہوگا اگر اسے ناگوار گزرا۔ (ت)

یوں ہی بگڑی سلطنت اسلام میں جبکہ کافر کو "او کافر" کہہ کر پکارنے میں مقدمہ چلتا ہو۔

[عربی/اردو بکس ۲]: عربی: فانه لا یحل لمسلم ان یذل نفسہ الا بضرورة شرعیة۔ اردو: تو کسی مسلمان کے لئے حلال نہیں کہ وہ اپنے آپ کو ذلیل کرے مگر جبکہ کوئی شرعی مجبوری ہو۔ (ت)

مگر اس کے یہ معنی نہیں کہ کافر کو کافر نہ جانے یہ خود کفر ہے۔

[عربی/اردو بکس ۳]: عربی: من شك في عذابه وکفرہ فقد کفر ۳۔ اردو: جس نے ان کے عذاب اور کفر میں شک کیا تو وہ بلاشبہ کافر ہو گیا۔ (ت)

اسی طرح جب کسی کافر کی نسبت پوچھا جائے کہ وہ کیسا ہے اس وقت اس کا حکم واقعی بتانا واجب ہے، حدیث میں ہے:

[عربی/اردو بکس ۴]: عربی: اترعون من ذکر الفاجر متی یعرفه الناس اذکروا الفاجر بما فیه یحذره الناس ۴۔ اردو: کیا تم بدکار کا ذکر کرنے سے گھبراتے اور خوف رکھتے ہو تو پھر لوگ اسے کب پہچانیں گے لہذا وہ بدکار کا ان برائیوں سے ذکر کرو جو اس میں موجود ہیں تاکہ لوگ اس سے بچیں اور ہوشیار رہیں۔ (ت)

یہ کافر کہنا بطور دشنام نہیں ہوتا بلکہ حکم شرعی کا بیان، شرع مطہر میں کافر ہر غیر مسلم کا نام ہے۔

حواشی: ۱ القرآن الکریم ۱/۱۰۹ ۲ درمختار کتاب الحدود باب التعزیر مطبع مجتبائی دہلی ۱/۳۲۹ ۳ درمختار کتاب الجہاد باب المرتد مطبع مجتبائی دہلی ۱/۳۵۶ ۴ نوادر الاصول للترمذی الاصل السادس والستون والمائة دار صادر بیروت ص ۲۱۳

Fatawa Rizvia Volume 21

Allah Almighty said: "It is He who created you, and among you is the disbeliever, and among you is the believer." (1) Allah Almighty said: Allah is the one who created you, then some among you are disbelievers and some among you are believers. (T)

Question: Regarding concealing the ruling at the time of the ruling, if it is such that he certainly knows him to be a disbeliever and does not consider calling him a disbeliever as a defect, but avoids it due to his own personal interest, then he is only a sinner, provided that interest is not a valid Sharia necessity. And if he truly considers calling a disbeliever a disbeliever as a defect and against refinement, then he is finding fault with the Great Quran, and finding fault with the Great Quran is disbelief (Kufr). And if he does not know him to be a disbeliever at all, then what is there to say about him becoming a disbeliever himself? For he did not recognize disbelief as disbelief, so he must have recognized disbelief as Islam due to the lack of a middle ground (because there is no intermediary between disbelief and Islam), thus he considered Islam to be disbelief.

[Table Header] Arabic: Because whatever is disbelief, its opposite is Islam. So when he considered it Islam, then its opposite became disbelief, because Islam is not opposed except by disbelief. And refuge is sought with Allah Almighty. Urdu: Because whatever is disbelief, its opposite is Islam. So when disbelief was designated as Islam, then its opposite will be disbelief (meaning Islam will become disbelief and disbelief will become Islam) because the opponent of Islam is only disbelief. And refuge is sought with Allah. (T)

(5) The author of Taqwiyat-ul-Iman, Sirat-e-Mustaqim, and Yak Rozi is Ismail Dehlvi. There are hundreds of reasons for the necessity of pronouncing disbelief (Kufr) upon him. See "Subhan al-Subbuh," "Kaukabah al-Shahabiyah," "Matn," and "Sharh al-Istimdad." And in "Tahzir al-Nas" of Nanautwi, "Barahin-e-Qatia" of Gangohi, and "Hifz al-Iman" (written as Khafz al-Iman in text) of Thanvi, there are definite and certain insults to Allah and His Messenger. Regarding their authors being apostates, the scholars of the Haramayn Sharifayn have unanimously written: Whoever doubts his disbelief and his punishment has himself committed disbelief. (2) Anyone who even doubts their disbelief and punishment is also a disbeliever. See the auspicious book "Husam al-Haramayn." And Allah Almighty knows best.

1. The Holy Quran 64 / 2

2. Husam al-Haramayn 'ala Manh al-Kufr wa al-Mayn, Introduction of the book, Maktaba Nabawiya Lahore, p. 13 Page 286 of 674

फतावा रज़विया जिल्द 21

अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: "वही है जिसने तुम्हें पैदा किया, तो तुममें से कोई काफ़िर है और कोई मोमिन है।" (1) अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अल्लाह वही है जिसने तुम्हें पैदा फ़रमाया, फिर तुममें से कुछ काफ़िर हैं और कुछ तुममें से मोमिन हैं। (त)

सवाल: हुक्म के वक़्त हुक्म को छुपाना अगर इस तरह है कि वह उसे यकीनन काफ़िर जानता है और उसे काफ़िर कहना ऐब नहीं समझता, मगर अपनी किसी मसलेहत (हित) की वजह से बचता है, तो वह सिर्फ़ गुनहगार है, बशर्ते कि वह मसलेहत शरई ज़रूरत की हद तक सही न हो। और अगर वह वाक़ई काफ़िर को काफ़िर कहना ऐब और तहज़ीब के ख़िलाफ़ समझता है, तो वह कुरान-ए-अज़ीम पर ऐब लगाता है और कुरान-ए-अज़ीम पर ऐब लगाना कुफ़्र है। और अगर वह उसे काफ़िर जानता ही नहीं, तो खुद उसके काफ़िर होने में क्या कलाम है कि उसने कुफ़्र को कुफ़्र न जाना तो ज़रूर कुफ़्र को इस्लाम जाना क्योंकि कुफ़्र और इस्लाम के दरमियान कोई वास्ता (मध्य मार्ग) नहीं है, तो उसने इस्लाम को कुफ़्र जाना।

[तालिका] अरबी: क्योंकि जो कुछ कुफ़्र हो उसकी ज़िद (उल्टा) इस्लाम है। तो जब उसने उसे इस्लाम माना तो उसकी ज़िद कुफ़्र हो गई क्योंकि इस्लाम का विलोम केवल कुफ़्र ही है। और अल्लाह तआला की पनाह। उर्दू: इसलिए कि जो कुछ कुफ़्र हो तो उसकी ज़िद इस्लाम है। फिर जब कुफ़्र को इस्लाम ठहराया तो फिर उसकी ज़िद कुफ़्र होगी (यानी इस्लाम कुफ़्र और कुफ़्र इस्लाम हो जाएगा) क्योंकि इस्लाम का मुख़ालिफ़ सिर्फ़ कुफ़्र है और अल्लाह तआला की पनाह (त)।

(5) तक़वियतुल ईमान, सिराते मुस्तकीम और यक रोज़ी का मुसन्निफ़ (लेखक) इस्माईल देहलवी है, उस पर सैकड़ों वजहों से कुफ़्र लाज़िम है। देखिये "सुब्हानुस सुब्बूहु", "कौकबह शहाबिया", "मतन" और "शरह अल-इस्तिम्दाद"। और "तहज़ीरुन नास" नानौतवी, "बराहीने क़ातिआ" गंगोही और "हिफ़्ज़ुल ईमान" (पाठ में ख़फ़ज़ुल ईमान) थानवी में कतई यकीनी अल्लाह और रसूल को गालियाँ हैं और उनके मुसन्निफ़ीन (लेखकों) के मुर्तद (धर्मत्यागी) होने के बारे में उलेमा-ए-हरमैन शरीफ़ैन ने इत्तेफ़ाक़ (सहमति) से तहरीर फ़रमाया है: जो उसके कुफ़्र और अज़ाब में शक करे, वह भी काफ़िर है। (2) जो उनके कुफ़्र और अज़ाब में शक ही करे वह भी काफ़िर है। देखिये किताब "मुस्तताब हुसामुल हरमैन"। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

1. अल-कुरान अल-करीम 64 / 2

2. हुसामुल हरमैन अला मनहिल कुफ़्र वल मैन, मुकद्दमा अल-किताब, मकतबा नबविया लाहौर, पृ. 13 पेज 286 / 674

قَالَ اللہ تَعَالٰی " هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ فَمِنْکُمْ کَافِرٌ وَّمِنْکُمْ مُّؤْمِنٌ " ط 1 - اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: اللہ وہی ہے جس نے تمہیں پیدا فرمایا پھر کچھ تمہارے اندر کافر ہیں اور کچھ تمہارے اندر مومن ہیں۔ (ت)

سوال حکم کے وقت حکم کو چھپانا اگر یوں ہے کہ اسے یقینا کافر جانتا ہے اور اسے کافر کہنا معیوب نہیں جانتا مگر اپنی مصلحت کے سبب بچتا ہے تو صرف گنہگار ہے جبکہ وہ مصلحت صحیحہ تاحد ضرورت شرعیہ نہ ہو، اور اگر واقعی کافر کو کافر کہنا معیوب وخلاف تہذیب جانتا ہے تو قرآن عظیم کو عیب لگاتا ہے اور قرآن عظیم کو عیب لگانا کفر ہے اور اسے کافر جانتا ہی نہیں تو خود اس کے کافر ہونے میں کیا کلام ہے کہ اس نے کفر کو کفر نہ جانا تو ضرور کفر کو اسلام جانا لعدم الواسطہ کیونکہ کفر اور اسلام کے درمیان کوئی واسطہ نہیں) تو اسلام کو کفر جانا

لان ماکان کفرافضدہ الاسلام فاذاجعلہ اسلامافقد جعل ضدہ کفرا لان الاسلام لایضادہ الا الکفر و العیاذ باللہ تعالی - | اس لئے کہ جو کچھ کفر ہو تو اس کی ضد اسلام ہے۔ پھر جب کفر کو اسلام ٹھہرایا تو پھر اس کی ضد کفر ہو گی (یعنی اسلام کفر اور کفر اسلام ہو جائے گا) کیونکہ اسلام کے مخالف صرف کفر ہے اور اللہ تعالیٰ کی پناہ (ت)

(۵) تقویۃ الایمان وصراطِ مستقیم ویکروزی کا مصنف اسمعیل دہلوی ہے اس پر صدہا وجہ سے لزوم کفر ہے۔ دیکھو "سبحن السبوح" و"کوکبہ شہابیہ" و"متن" و"شرح الاستمداد" اور "تحذیر الناس نانوتوی و براہین قاطعہ گنگوہی و خفض الایمان تھانوی میں قطعی یقینی اللہ و رسول کو گالیاں ہیں اور ان کے مصنفین مرتدین ان کی نسبت علمائے کرام حرمین شریفین نے بالاتفاق تحریر

فرمایا ہے: مَن شک فی کفرہ و عذابہ فقد کفر 2 - جو ان کے کفر و عذاب میں شک ہی کرے وہ بھی کافر ہے۔ دیکھو کتاب "مستطاب حسام الحرمین"۔ واللہ تعالی اعلم۔

1 القرآن الکریم ۶۴ / ۲ 2 حسام الحرمین علی منح الکفر و المین مقدمۃ الکتاب مکتبہ نبویہ لاہور

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Problem 150: From the office of the Railway Engineer, Sirsa, District Hisar, asked by Syed Muhammad Ibrahim Nakshanavees, 13 Dhu al-Qi'dah al-Haram 1338 AH.

Question: What do the scholars of religion say about a person who openly insults Ghaus-e-Pak (Sheikh Abdul Qadir Jilani) and disrespects his family in front of Muslims and insists upon it? Is such a person a believer or outside the fold of Islam? Should Muslims greet or converse with such a person? Explain and gain reward. (T)

Answer: Insulting our master, the great Ghaus, the noble Qutb, the piece of the heart of the radiant master of the world (Prophet Muhammad) ﷺ, is in itself a deadly poison and a cause for the destruction of religion and the world. It is stated in Bahjat al-Asrar:

Your rejection of me is a deadly poison for your faiths and a cause for the loss of your world and your hereafter. 1	Your rejecting me is a deadly poison and the cause of destruction for your world and your hereafter. (T)

And here such a person who is guilty of and persistent in open insult will not be except a staunch, hateful Rafidi or a staunch, wicked Wahhabi. Both are absolutely outside the fold of Islam, as detailed in Husam al-Haramain, Fatawa al-Haramain, and Radd al-Rafidah. (As the full details of the mentioned issues are in Husam al-Haramain, Fatawa Haramain and Radd al-Rafidah. T) For Muslims, associating with them, greeting them, sitting with them, or letting them sit with you is all forbidden (Haram).

Allah the Almighty says: "And if Satan causes you to forget, then do not sit after the remembrance with the wrongdoing people." 2	Allah the Almighty said: If Satan makes you forget, then after remembering, do not sit with the wrongdoers (otherwise you will become just like them). (T)

The Messenger of Allah ﷺ says:

So avoid them and keep them away from you, lest they mislead you and lest they put you into fitna (tribulation). 3 And Allah the Almighty knows best.	(O people!) Stay away from them, and keep them away from you, lest they mislead you and put you into some trial, and Allah the Almighty knows best. (T)

1 Bahjat al-Asrar, mentioning words he reported about himself as a narration of the grace of his Lord, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 24. 2 The Holy Quran, 6:68. 3 Sahih Muslim, Chapter: Prohibition of narrating from the weak, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/10.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

मसला 150: रेलवे इंजीनियर के कार्यालय से, सिरसा, जिला हिसार, सैयद मोहम्मद इब्राहिम नक्शानवीस द्वारा पूछा गया, 13 ज़ुल-कादा अल-हराम 1338 हिजरी।

प्रश्न: धर्म के विद्वान उस व्यक्ति के बारे में क्या कहते हैं जो मुसलमानों के सामने खुलेआम हज़रत गौस-ए-पाक का अपमान करता है और उनके परिवार का अनादर करता है और इस पर अड़ा रहता है? क्या ऐसा व्यक्ति मोमिन (आस्तिक) है या इस्लाम के दायरे से बाहर है? क्या मुसलमानों को ऐसे व्यक्ति को सलाम करना या उससे बात करनी चाहिए? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: हमारे आका गौस-ए-आज़म, महान कुतुब, दुनिया के रोशन आका (पैगंबर मुहम्मद) ﷺ के जिगर के टुकड़े का अपमान अपने आप में एक घातक जहर है और धर्म और दुनिया की बर्बादी का कारण है। 'बहजत अल-असरार' में है:

तुम्हारा मुझे झुठलाना तुम्हारे धर्मों के लिए एक घातक जहर है और तुम्हारी दुनिया और आख़िरत (परलोक) के नुकसान का कारण है। 1

तुम्हारा मुझे झुठलाना एक घातक जहर है और तुम्हारी दुनिया और आख़िरत की तबाही व बर्बादी का कारण है। (त)

और यहाँ ऐसा व्यक्ति जो खुलेआम अपमान करने का दोषी और उस पर अडिग है, वह कोई कट्टर, घृणित राफ़िज़ी या कट्टर, दुष्ट वहाबी ही होगा। ये दोनों निश्चित रूप से इस्लाम के दायरे से बाहर हैं, जैसा कि 'हुसाम अल-हरमईन', 'फ़तावा अल-हरमईन' और 'रद अल-रफ़िदा' में विस्तार से बताया गया है। (जैसा कि उल्लेखित मसलों का पूरा विवरण हुसाम अल-हरमईन, फ़तावा हरमईन और रद अल-रफ़िदा में है। त) मुसलमानों के लिए उनके साथ मेल-जोल रखना, सलाम करना, उनके पास बैठना या उन्हें अपने पास बिठाना सब हराम है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद अत्याचारी लोगों के पास मत बैठो।" 2

अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: अगर तुम्हें शैतान भुला दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो (वरना तुम उन्हीं जैसे हो जाओगे)। (त)

अल्लाह के रसूल ﷺ फ़रमाते हैं:

तो उनसे बचो और उन्हें अपने से दूर रखो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें किसी फ़ितने

(लोगों!) तुम उनसे दूर भागो, और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें

(परीक्षण) में न डाल दें। 3 और अल्लाह तआला सबसे अधिक जानने वाला है।	किसी फ़ितने में न डाल दें, और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा इल्म रखता है। (त)

---

1 बहजतुल असरार, ज़िक्र कलिमात अख़बर बिहा अन नफ़सिही मुह्द्दिसन बिनिमति रब्बिही इत्यादि, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 24 2 अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/68 3 सहीह मुस्लिम, बाब अन-नह्य अनिल रिवायत अनिस-ज़ुअफ़ा, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/10

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

مسئلہ ۱۵۰: از دفتر ریلوے انجنئیر سرسہ ضلع حصار مسئولہ سید محمد ابراہیم نقشہ نویس صاحب ۱۳ ذی القعدہ الحرام ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس شخص کے بارے میں جو حضرت غوث پاک کی توہین اور ان کے خاندان کی بے عزتی روبرو اہل اسلام علانیہ کرتا ہے اور اس پر اصرار کرتا ہے آیا ایسا شخص مومن ہے یا دائرہ اسلام سے خارج ہے؟ ایسے شخص سے سلام یا کلام کرنا مسلمانوں کو چاہئے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ت) الجواب: حضور سیدنا غوث الاعظم قطب اکرم، جگر پارہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین فی نفسہ زہر قاتل و موجب بربادی دین و دنیا، بہجہ مقدسہ میں ہے:

تکذیبکم لی سم قاتل لادیانکم وسبب لذھاب دنیاکم و اخراکم 1

تم لوگوں کا مجھے جھٹلانا زہر قاتل اور تمہاری دنیا اور آخرت کی تباہی و بربادی کا سبب ہے۔ (ت)

اور یہاں نظیر واقع اس طرح توہین علانیہ کا مرتکب و مصر نہ ہوگا مگر کٹر رافضی بغیض یا کٹر وہابی خبیث، اور یہ دونوں قطعاً دائرہ اسلام سے خارج ہیں کما ھو مفصل فی حسام الحرمین و فتاوی الحرمین ورد الرفضہ (جیسا کہ مسائل مذکورہ کی پوری تفصیل حسام الحرمین، فتاوی حرمین اور رد الرفضہ میں ہے۔ ت) مسلمانوں کو ان سے میل جول رکھنا، سلام کرنا، پاس بیٹھنا، پاس بٹھانا سب حرام ہے۔

قال اللہ تعالٰی "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّکَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّکْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ 2 " 10

اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اگر تمہیں شیطان بھلا دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو (ورنہ ان جیسے ہی ہو جاؤ گے۔) (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

فایا کم وایّاھم لا یضلونکم ولا یفتنونکم 3 واللہ تعالیٰ اعلم۔

(لوگو!) تم ان سے دور بھاگو، اور انہیں اپنے سے دور کرو، کہیں وہ تمہیں گمراہ نہ کر دیں اور تمہیں کسی فتنے میں نہ ڈال دیں، اور اللہ تعالیٰ سب سے زیادہ علم رکھتا ہے۔ (ت)

---

1 بھجۃ الاسرار ذکر کلمات اخبر بھا عن نفسہ محدثا بنعمۃ ربہ الخ مصطفی البابی مصر ص ۲۴ 2 القرآن الکریم ۶/۶۸ 3 صحیح مسلم باب النھی عن الروایۃ عن الضعفاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۰

Fatawa Razawiyya Volume 21

Problem 151: From Mumbai, sent by Syed Fayyazuddin Barelvi, Nawab Masjid Line 75, Post 9, 23rd Dhu al-Qi'dah 1338 AH.

Answer: They have aggrieved Allah, the One, the Subduer (Jalla Jalaluhu), and His Messenger, the Chosen Beloved (Peace and blessings of Allah be upon him). They followed in the footsteps of the accursed Iblees (Satan). They humiliated the name of Islam, promoted disbelief and disbelievers, invited the wrath of Allah upon themselves, and shook the throne of Allah with their cursed actions. They showed their faces in the special office of the disbelievers. They committed acts that bring the curse of Allah, His Messengers, and the angels. They clearly fall under the verse: "They were that day nearer to disbelief than to faith" (1). It is the greatest obligation upon them, above all other obligations, to publicly repent for their blasphemous actions, recite the Kalima of Islam anew, and if they wish to keep their wives, they must remarry them. Allah Almighty says:

"And follow not the footsteps of Satan. Lo! he is an open enemy for you." (2) up to the words of the Almighty: "Wait they for naught else than that Allah should come unto them in the shadows of the clouds with the angels? Then the case would be already judged (then what would be the benefit of believing)." (3). (T)

The Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever associates with a polytheist and lives with him is like him." (4) etc. If this is the ruling for mere cohabitation, then how severe must be the ruling for assisting them? (T)

1. Al-Quran Al-Karim 3/167
2. Al-Quran Al-Karim 2/208
3. Al-Quran Al-Karim 2/210
4. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Jihad, Bab fi al-Iqamah bi-Ard al-Mushrik, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/29

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मसला 151: मुंबई से, प्रेषक सैयद फैयाजुद्दीन बरेलवी, नवाब मस्जिद लाइन 75, पोस्ट 9, 23 ज़िल-क़ादा 1338 हिजरी।

जवाब: उन्होंने अल्लाह वाहिद-ओ-क़हहार (जल्ला जलालाहु) और उसके रसूल हबीब-ए-मुख्तार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को दुख पहुँचाया है। उन्होंने मलयून इब्लीस के पदचिह्नों पर चलकर उसका अनुसरण किया। उन्होंने इस्लाम का नाम अपमानित किया, कुफ़्र और काफ़िरों को बढ़ावा दिया, अल्लाह का प्रकोप मोल लिया और अपने शापित कार्यों से अल्लाह के अर्श को कँपा दिया। उन्होंने काफ़िरों के साथ उनके विशेष कार्यालयों में अपनी उपस्थिति दिखाई। उन्होंने ऐसे कार्य किए जिन पर अल्लाह, उसके रसूलों और फ़रिश्तों की लानत है। वे स्पष्ट रूप से इस आयत के दायरे में आ गए: "वे लोग उस दिन ईमान की तुलना में कुफ़्र के अधिक निकट थे" (1)। उन पर हर फ़र्ज़ से बड़ा फ़र्ज़ यह है कि वे अपनी इन कुफ़्रिया हरकतों से सार्वजनिक रूप से तौबा करें, नए सिरे से कलमा-ए-इस्लाम पढ़ें, और यदि वे अपनी पत्नियों को रखना चाहते हैं, तो उनसे दोबारा निकाह करें। अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल फरमाता है:

"और शैतान के नक्श-ए-क़दम पर न चलो, बेशक वह तुम्हारा खुला दुश्मन है" (2) अल्लाह के इस कलाम तक: "क्या वे केवल इसी बात का इंतज़ार कर रहे हैं कि अल्लाह उन पर बादलों की छाया में आए और फ़रिश्ते उतर आएँ और मामले का फ़ैसला कर दिया जाए (तो फिर ईमान लाने का क्या फ़ायदा)?" (3)। (त)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"जो कोई मुशरिक के साथ मेल-जोल रखे और उसके साथ रहे, वह उसी के समान है" (4)। अतः जब केवल साथ रहने का यह हुक्म है, तो सहायता करने में कितना कड़ा हुक्म होगा। (त)

1. अल-क़ुरान अल-करीम 3/167
2. अल-क़ुरान अल-करीम 2/208
3. अल-क़ुरान अल-करीम 2/210
4. सुनन अबू दाऊद, किताब अल-जिहाद, बाब फ़ी अल-इक़ामत बि-अर्ज़ अल-मुशरिक, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/29

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

مسئلہ ۱۵۱: از بمبئی مرسلہ سید فیاض الدین بریلوی نواب مسجد لائن ۷۵ پوسٹ ۹، ۲۳ ذی القعدہ الحرام ۱۳۳۸ھ

الجواب: انھوں نے اللہ واحد قہار جل جلالہ اور اس کے رسول حبیب مختار صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ایذا دی ابلیس لعین کے قدموں پر اس کی پیروی کی نام اسلام کو ذلیل کیا کفر و کفار کو فروغ دیا غضب الٰہی اپنے سر پر لیا اپنی ملعونہ حرکات سے عرش الٰہی کو لرزادیا کفار کے ساتھ ان کے خاص دفتر میں اپنا چہرہ دکھایا اللہ اور رسولوں اور ملائکہ سب کی لعنت کے کام کئے "هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ"۱ (وہ لوگ اس دن ایمان کی بہ نسبت کفر کے زیادہ قریب تھے۔ت) میں صراحۃً داخل ہوئے ان پر ہر فرض سے اعظم فرض ہے کہ اپنی ان کفری حرکات سے علی الاعلان توبہ کریں نئے سرے سے کلمہ اسلام پڑھیں پھر اپنی عورتوں کو رکھنا ہو تو ان سے دوبارہ نکاح کریں۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ"۲ الی قولہ تعالٰی "هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ"۳۔ (لوگو!) شیطان کے قدموں پر نہ چلو کیونکہ وہ تمہارا کھلا دشمن ہے (اللہ تعالٰی کے اس ارشاد تک) وہ نہیں انتظار کرتے مگر یہ کہ ان پر چھائے ہوئے بادلوں میں (اللہ تعالٰی کا) عذاب آجائے اور فرشتے نازل ہو جائے اور کافر کا فیصلہ ہو جائے (تو پھر ایمان لانے کا کیا فائدہ)۔ (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من جامع المشرك وسكن معه فانه مثلہ٤ اھ فاذکان فی محض المساکنۃ فکیف فی مثل المعاونۃ۔ جو کوئی کسی مشرک کے ساتھ جمع ہوا اور اس کے ساتھ سکونت اختیار کی تو وہ اس جیسا ہو جائے گا اھ جب صرف رہنے سہنے کا یہ حکم ہے تو پھر مدد کرنے میں کتنا سخت حکم ہوگا۔ (ت)

١ القرآن الکریم ٣ / ١٦٧ ٢ القرآن الکریم ٢ / ٢٠٨ ٣ القرآن الکریم ٢ / ٢١٠ ٤ سنن ابی داؤد کتاب الجہاد باب فی الاقامۃ بارض المشرک آفتاب عالم پریس لاہور ٢ / ٢٩

Fatawa Rizvia Volume 21

It is in the second Hadith: من كثر سواد قوم فهو منهم-1 (He who increases the number of a people is one of them.) Translation: The person who increased (and spread) a group will be counted among them. (T)

It is in the third Hadith: من سود مع قوم فهو معهم 2 اه فاذا كان هذا في مجرد التسويد فكيف مع المشاركة المذكورة التائيد۔ (He who blackens himself with a people is with them. So if this is for mere blackening, what about the mentioned participation and support?) Translation: Whoever is with a people and increases them (and adds to their multitude) then he will be with them. So when this is the ruling for seeking multitude, then how severe will be the ruling for the mentioned partnership with them in which there is support and confirmation for them. (T)

It is in the fourth Hadith: اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتز لذلك العرش 3 اه فاذا كان هذا في الفاسق فما ظنك بالكافر المارق۔ (When a transgressor is praised, the Lord gets angry and the Throne shakes. So if this is for a transgressor, what do you think about an apostate disbeliever?) Translation: When a disobedient person is praised, Allah Almighty becomes angry and because of this His Throne trembles. When this is the ruling for a transgressor, then what is your opinion about a rebellious disbeliever. (T)

In Shifa Sharif by Imam Qazi Iyad and Al-I'lam by Imam Ibn Hajar Makki it is: وكذا من فعل فعلا اجمع المسلمون على انه لا يصدر الا من كافر و ان كان صاحبه مصرحا (يكفر) بالاسلام مع فعله-4 (And likewise, one who performs an act upon which Muslims have consensus that it does not emanate except from a disbeliever (is a disbeliever), even if its doer professes Islam while performing it.) Translation: And similarly, that person becomes a disbeliever who did such a deed upon which the Muslims are agreed that such a deed cannot be done except by a disbeliever, even if the one doing it expresses Islam despite doing his deed. (T)

In Jami' al-Fasoolayn and Minah al-Rawd al-Azhar it is: من خرج الى السدة كفر اذ فيه (Whoever goes out to the threshold [of a disbeliever's gathering] disbelieves because in it...) Translation: Whoever goes to a gathering of disbelievers has become a disbeliever because...

---

1 Kanz al-Ummal with reference to Ibn Mas'ud, Hadith 35724, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 9/42. 2 Kanz al-Ummal with reference to Khatt from Anas, Hadith 34681, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 9/10. 3 Shu'ab al-Iman, Hadith 6886, Dar al-Kutub al-

Ilmiyyah, Beirut, 4/230. 4 Al-I'lam bi Qawati' al-Islam, Chapter Three, Maktabat al-Haqiqah, Istanbul, Turkey, p. 873.

फतावा रज़विया जिल्द २१

दूसरी हदीस में है: من كثر سواد قوم فهو منهم-1 (जिसने किसी कौम की तादाद बढ़ाई, वह उन्हीं में से है।) अनुवाद: जिस व्यक्ति ने किसी जमात को बढ़ाया (और फैलाया) तो वह उसी में गिना जाएगा। (त)

तीसरी हदीस में है: من سود مع قوم فهو معهم 2 اه فاذا كان هذا في مجرد التسويد فكيف مع المشاركة المذكورة التائيد۔ (जो किसी कौम के साथ मिलकर अपनी तादाद बढ़ाई वह उन्हीं के साथ है। अगर यह सिर्फ तादाद बढ़ाने का हुक्म है, तो फिर ज़िक्र की गई भागीदारी और समर्थन के बारे में क्या कहा जाए?) अनुवाद: जो कोई किसी कौम के साथ होकर उन्हें बढ़ाए (और उनकी कसरत में इज़ाफ़ा करे) तो वह उन्हीं के साथ होगा। जब तादाद बढ़ाने का यह हुक्म है, तो फिर उनके साथ उस भागीदारी का क्या सख्त हुक्म होगा जिसमें उनका समर्थन और पुष्टि शामिल है। (त)

चौथी हदीस में है: اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتز لذلك العرش 3 اه فاذا كان هذا في الفاسق فما ظنك بالكافر المارق۔ (जब किसी फासिक की तारीफ की जाती है, तो रब क्रोधित होता है और उसके कारण अर्श कांप उठता है। अगर यह फासिक के लिए है, तो फिर सरकश काफिर के बारे में तुम्हारा क्या ख्याल है?) अनुवाद: जब किसी नाफ़रमान की तारीफ़ की जाती है तो अल्लाह तआला गज़बनाक हो जाता है और इस वजह से उसका अर्श कांप जाता है। जब फासिक का यह हुक्म है तो फिर काफिर सरकश के बारे में तुम्हारा क्या ख्याल है। (त)

शिफा शरीफ इमाम क़ाज़ी अयाज़ और एलाम इमाम इब्न हजर मक्की में है: وكذا (يكفر) من فعل فعلا اجمع المسلمون على انه لا يصدر الا من كافر و ان كان صاحبه مصرحا بالاسلام مع فعله 4- (और इसी तरह वह [काफिर हो जाता है] जिसने ऐसा काम किया जिस पर मुसलमानों का इत्तिफाक है कि ऐसा काम काफिर के अलावा किसी से नहीं हो सकता, चाहे वह काम करने वाला अपने काम के बावजूद इस्लाम का इज़हार करे।) अनुवाद: और इसी तरह वह व्यक्ति काफिर हो जाए जिसने कोई ऐसा काम किया कि मुसलमानों का जिस पर इत्तिफ़ाक़ है कि ऐसा काम बगैर किसी काफिर के नहीं हो सकता, अगरचे वह काम करने वाला अपना काम करने के बावजूद इस्लाम का इज़हार करे। (त)

जामे अल-फसूलैन और मिनह अल-रौज़ अल-अज़हर में है: من خرج الی السدة کفر اذ فیه (जो कोई दहलीज [काफिरों की सभा] की तरफ निकला, वह काफिर हो गया क्योंकि इसमें...) अनुवाद: जो कोई काफिरों की मजलिस में जाए तो काफिर हो गया इसलिए...

---

1 कन्ज़ अल-उम्माल, इब्न मसूद के हवाले से, हदीस 35724, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 9/42। 2 कन्ज़ अल-उम्माल, अनस से खत के हवाले से, हदीस 34681, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 9/10। 3 शेब अल-ईमान, हदीस 6886, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 4/230। 4 अल-एलाम बि कवाति अल-इस्लाम, अध्याय तीन, मकतबतुल हकीका, इस्तांबुल, तुर्की, पृ. 873।

पृष्ठ २८९/६७४

دوسری حدیث میں ہے: من کثر سواد قوم فھو منھم 1 جس شخص نے کسی جماعت کو بڑھایا (اور پھیلایا) تو وہ اسی میں شمار ہو گا۔ (ت)

تیسری حدیث میں ہے: من سود مع قوم فھو معھم 2 اھ فاذا کان ھذا في مجرد التسوید فکیف مع المشارکۃ المذکورۃ التائید۔ جو کوئی کسی قوم کے ساتھ ہو کر انھیں بڑھائے (اور ان کی کثرت میں اضافہ کرے) تو وہ ان ہی کے ساتھ ہو گا اھ پھر جب طلب کثرت کا یہ حکم ہے تو پھر ان کے ساتھ شراکت مذکورہ کہ جس میں ان کی تائید و تصدیق ہے اس کا کتنا سخت حکم ہو گا۔ (ت)

چوتھی حدیث میں ہے: اذا مدح الفاسق غضب الرب واھتز لذلك العرش 3 اھ فاذا کان ھذا في الفاسق فما ظنك بالکافر المارق۔ جب کسی نافرمان کی تعریف کی جائے تو اللہ تعالٰی غضب ناک ہو جاتا ہے اور اس وجہ سے اس کا عرش کانپ جاتا ہے اھ جب فاسق کا یہ حکم ہے تو پھر کافر سرکش کے بارے میں تمھارا کیا خیال ہے۔ (ت)

شفاء شریف امام قاضی عیاض و اعلام امام ابن حجر مکی میں ہے: وکذا (یکفر) من فعل فعلا اجمع المسلمون علی انہ لا یصدر الا من کافر و ان کان صاحبہ مصرحا بالاسلام مع فعلہ 4- اور اسی طرح وہ شخص کافر ہو جائے جس نے کوئی ایسا کام کیا کہ مسلمانوں کا جس پر اتفاق ہے کہ ایسا کام بغیر کسی کافر کے نہیں ہو سکتا اگرچہ وہ کام کرنے والا اپنا کام کرنے کے باوجود اسلام کا اظہار کرے۔ (ت)

جامع الفصولین و منح الروض الازھر میں ہے: من خرج الی السدۃ کفر اذ فیہ جو کوئی کفار کی مجلس میں جائے تو کافر ہو گیا اس لئے

1 كنز العمال بحواله عن ابن مسعود حديث ٣٥٧٢٤ موسسة الرساله بيروت ٩/٤٢ 2 كنز العمال بحواله خط عن انس حديث ٣٤٦٨١ موسسة الرساله بيروت ٩/١٠ 3 شعب الايمان حديث ٦٨٨٦ دارالكتب العلمية بيروت ٤/٢٣٠ 4 الاعلام بقواطع الاسلام الفصل الثالث مكتبة الحقيقة استنبول تركى ص ٨٧٣

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Announcing disbelief (kufr) is as if one assisted towards it. Thus, if this is the ruling for "as if", then what would be the ruling for the actual reality and investigation?

It signifies an announcement of disbelief, as though he went to him for help. When this is the ruling for "as though", then what will be the ruling in reality and after verification? (T)

It is stated in Fatawa Imam Zahir al-Din, Ashbah wal-Naza'ir, Tanwir al-Absar, and Durr al-Mukhtar:

If one greets a Dhimmi (non-Muslim citizen) with reverence, he commits disbelief (kufr) because revering a disbeliever is disbelief. Or if one says to a fire-worshipper "O teacher" out of reverence, he commits disbelief. And Allah Almighty knows best.

If someone greets a Dhimmi disbeliever by way of respect, he will become a disbeliever because the respect of a disbeliever is disbelief. If someone called a fire-worshipper "O teacher" out of respect, he became a disbeliever. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 152: Located at Dargah-e-Aliyah Bhar Chundi Sharif, Station Dharki, District Sukkur (Sindh). Inquired by: Aakif Faqir Abdullah Qadri, 28 Dhu al-Qi'dah 1338 AH.

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

To the Crown of Jurists, the Lamp of Meticulous Scholars, Defender of Sunnah and Religion, Helper of Islam and Muslims, the Renewer (Mujaddid) of the current century, Janab Syed Ahmad Raza Khan Sahib Qadri. After thousands of greetings and respects with hundreds of manners, let it be clear to your noble presence that regarding the well-known issue of Hijrat (migration) which has spread in India and Sindh, where the scholars of the time have vigorously declared its obligation (fardiyat). Religious preachers, reclusive ascetics, and mujahideen, in general and special gatherings, have gone to great lengths in this regard. While from most scholars of the time, the discourse has gone on in such a way that...

To the Crown of Jurists, the Lamp of Meticulous Scholars, the Defender of Sunnah and Religion, the Helper of Islam and Muslims, the Renewer (Mujaddid) of the current century, Janab Syed Ahmad Raza Khan Sahib Qadri. Thousands of thousands of greetings with respect and honor, performing hundreds of types of manners, let it be known to your high opinion that the issue of Hijrat, which is famous and well-known, in India and Sindh, the scholars of the time with full enthusiasm and passion have become convinced of its obligation. Thus, religious preachers, corner-dwelling ascetics, and those performing Jihad in general and special private gatherings have gone to extreme...

1. Jami' al-Fusulayn, Chapter 38, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/313; Manh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Section on Explicit Disbelief, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 186.
2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Mujtabai Press, Delhi, 2/251.

फतवा-ए-रजविया, जिल्द 21

कुफ्र (अविश्वास) की घोषणा करना ऐसा है जैसे उसने इसकी ओर सहायता की। अत; यदि यह "मानो कि" के लिए निर्णय है, तो वास्तविकता और शोध में क्या निर्णय होगा?

इसमें कुफ्र का ऐलान है गोया वह उसके पास इमदाद (सहायता) के लिए गया है। जब "गोया" में यह हुक्म है तो फिर असल और तहकीक (जांच) में क्या हुक्म होगा। (त)

फतावा इमाम जहीर उद्दीन व अश्बाह व नज़ायर व तनवीरुल अबसार व दुर्रे मुख्तार में है:

अगर कोई जिम्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) को सम्मान स्वरूप सलाम करता है तो वह काफिर हो जाता है क्योंकि काफिर का सम्मान करना कुफ्र है। या अगर किसी ने अग्निपूजक को सम्मानवश "ऐ उस्ताद" कहा तो वह काफिर हो गया। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

अगर कोई जिम्मी काफिर को ताज़ीम (सम्मान) के तौर पर सलाम दे तो काफिर हो जाएगा इसलिए कि काफिर की ताज़ीम कुफ्र है। अगर किसी ने आतिश परस्त (अग्निपूजक) को बतौर ताज़ीम "ऐ उस्ताद" कहा तो काफिर हो गया। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला 152: वाके दर बारगाह-ए-आलिया भरचुंडी शरीफ स्टेशन ढरकी जिला सक्खर (सिंध) मसूला आकिफ फकीर अब्दुल्ला कादरी 28 ज़ीकाद 1338 हिजरी।

अल्लाह के नाम से जो बहुत मेहरबान और निहायत रहम वाला है। हम उसकी हम्द करते हैं और उसके मुकर्रम रसूल पर दरूद भेजते हैं।

बखिदमत ताज़ुल फ़ुक़हा, सिराजुल उलमा-ए-मुदक़्क़िक़ीन, हामीय-ए-सुन्नत वद्दीन, गयासुल इस्लाम वल मुस्लिमीन, मुजद्दिद-ए-माइया हाज़िरा जनाब सैय्यद अहमद रज़ा खां साहब कादरी। हज़ारों हज़ारों सलाम और इज़्ज़त व एहतराम के साथ, सैकड़ों किस्म के आदाब बजा लाते हुए हुज़ूर की राय आली पर ज़ाहिर हो कि मसला-ए-हिजरत जो मशहूर व मारूफ है कि हिन्द और सिंध में पूरे जोश व खरोश से वक्त के उलमा इसकी फर्ज़ियत के कायल हो गए हैं। दीनी वाज़ करने वाले गोशा नशीन जाहिद और जिहाद करने वाले आम और खास खुसूसी मजालिस में निहायत ही...

बखिदमत फ़ुक़हा के ताज, बारीकबीन उलमा-ए-कराम के चिराग, सुन्नत और दीन के मददगार, इस्लाम और मुसलमानों के फरियाद रस, इस मौजूदा सदी के मुजद्दिद, जनाब सैय्यद अहमद रज़ा खान साहब कादरी, हज़ारों-हज़ारों सलाम इज़्ज़त व एहतराम के साथ, सैकड़ों किस्म के आदाब बजा लाते हुए हुज़ूर की राय आली पर ज़ाहिर हो कि मसला-ए-हिजरत जो मशहूर व मारूफ है कि हिन्द और सिंध में पूरे जोश व खरोश से वक्त के उलमा इसकी फर्ज़ियत के कायल हो गए हैं। पस दीनी वाज़ करने वाले गोशा नशीन जाहिद और जिहाद करने वाले आम और खास खुसूसी मजालिस में निहायत ही...

1. जामे अल-फ़ुसूलैन, अध्याय 38, इस्लामी कुतुब खाना कराची 2/313, मन्ह अर-रौद अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, स्पष्ट कुफ्र पर अनुभाग, आदि, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 186.
2. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताब अल-हज़र वल इबाहा, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/251।

पृष्ठ 674 का 290

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

اعلان الكفر و كانه اعان اليه اه فإذا كان هذا في كانه فكيف في انه۔

کہ اس میں کفر کا اعلان ہے گویا وہ اس کے پاس امداد کے لئے گیا ہے اہ، جب گویا میں یہ حکم ہے تو پھر اصل اور تحقیق میں کیا حکم ہوگا۔ (ت)

فتاوٰی امام ظہیر الدین و اشباہ و النظائر و تنویر الابصار و درمختار میں ہے:

لو سلم على الذمي تبجيلا يكفر لان تبجيل الكافر كفر او قال لمجوسی یا استاذ تبجيلا كفر - والله تعالى اعلم۔

اگر کوئی ذمی کافر کو تعظیم کے طور پر سلام دے تو کافر ہو جائے گا اس لئے کہ کافر کی تعظیم کفر ہے۔ اگر کسی نے آتش پرست کو بطور تعظیم "اے کافر" کہا تو کافر ہو گیا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۲: واقع در بارہ عالیہ بھر چونڈی شریف اسٹیشن ڈھڑ کی ضلع سکھر (سندھ) مسئولہ عاکف فقیر عبداللہ قادری ۲۸ ذی القعدہ ۱۳۳۸ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم ۔ نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم۔

بخدمت تاج الفقہاء سراج العلماء المدققین حامی السنۃ والدین غیاث الاسلام والمسلمین مجدد مائۃ حاضرہ جناب سید احمد رضا خاں صاحب قادری بعد الوف تسلیمات مع التکریمات بصد آداب واضح برائے عالی باد کہ مسئلہ ہجرت معروفہ معلومہ کہ در ہند وسندھ کہ بتمام جوش و خروش علماء وقت بفرضیت او قائل شدہ اند واعظ دینیہ وزاہد و مجاہد بعام و خاص بمجالس مخصوصہ بشدت وحدت تمام دریں بارہ گشتہ اند بحالیکہ از اکثر علماء وقت مقال بدیں منوال رفتہ کہ

بخدمت فقہا کے تاج، باریک بین علمائے کرام کے چراغ، سنت اور دین کے مددگار، اسلام اور مسلمانوں کے فریاد رس اس موجودہ صدی کے مجدد، جناب سید احمد رضا خاں صاحب قادری، ہزاروں ہزاروں سلام عزت و احترام کے ساتھ، سیکڑوں قسم کے آداب بجالاتے ہوئے حضور کی رائے عالی پر ظاہر ہو کہ مسئلہ ہجرت جو مشہور و معروف ہے کہ ہند اور سندھ میں پورے جوش و خروش سے وقت علماء اس کی فرضیت کے قائل ہو گئے ہیں پس دینی وعظ کرنے والے گوشہ نشین زاہد اور جہاد کرنیوالے عام اور خاص خصوصی مجالس میں انتہائی

1 جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۱۳، منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحاً الخ مصطفی البابی مصر ص ۱۸۶ 2 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۵۱

Fatawa Ridawiyya Volume 21

[Question - Persian Text]: Anyone who does not migrate (hijrah) or does not believe in its obligation is outside the pale of faith, and their wives become unlawful for them. What do the Muftis of the time say regarding this matter, which is common among the people? What have they written in this regard with definitive proofs and shining arguments? Kindly be honored to provide a swift response to the reality of the questioned matter, for we find ourselves in great hesitation, doubt, agitation, and vacillation regarding the obligation or desirability of this migration, and we submit this with further emphasis.

[Question - Urdu Translation]: They have reached a consensus on this matter and become one, to the extent that when talking to most scholars in this manner, they lean towards the view that those who do not migrate or do not believe in its obligation are outside the pale of faith, and their wedded wives are unlawful for them. What do the Muftis of the time write in this regard in light of the evidence in this chapter? Please grant a quick answer to this questioned matter with your kind opinion and gracious gaze to honor us, for we find ourselves in great hesitation, doubt, agitation, and vacillation regarding whether this migration is obligatory or recommended, and we submit this with further emphasis. (T)

الجواب (The Answer):

[Answer - Persian/Arabic Text]: By the praise of Allah, India and Sindh are still Dar-ul-Islam (Abode of Islam), as we have established in our treatise "A'lam al-A'lam bianna Hindustan Dar-ul-Islam". Friday prayers, Eid prayers, Adhan, Iqamah, etc., many symbols of Islam are prevalent. And any city that was Dar-ul-Islam, as long as a single connection from the connections of Islam remains, it continues to be Dar-ul-Islam. For Islam is dominant and cannot be dominated. And for Allah is the conclusive argument. In Jami' al-Fusulayn it is stated: whatever remains of the rulings of Dar-ul-Islam, it remains Dar-ul-Islam as per what is known, for when a ruling is established due to a cause...

[Answer - Urdu Translation]: While praising and glorifying Allah Almighty, it is submitted that India is still Dar-ul-Islam, as we have researched in our treatise titled "A'lam al-A'lam bianna Hindustan Dar-ul-Islam". Prayers, Friday congregations, Eid prayers, Adhan, and Iqamah etc., countless Islamic rituals are being practiced in it. And any city that maintains any connection with Dar-ul-Islam is, as before, Dar-ul-Islam itself because Islam is dominant and can never be dominated, and the

complete proof belongs to Allah Almighty alone. Accordingly, it is in Jami' al-Fusulayn: as long as any ruling of Dar-ul-Islam remains, it will continue to be Dar-ul-Islam, as it is known that whenever a ruling is established due to a cause...

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[प्रश्न - फ़ारसी पाठ]: जो कोई प्रवास (हिजरत) नहीं करता या इसकी अनिवार्यता का कायल नहीं है, वह ईमान से बाहर है और उनकी पत्नियाँ उन पर हराम हैं। ज़माने के मुफ़्ती इस मसले पर, जो लोगों के बीच आम है, निर्णायक प्रमाणों और उज्ज्वल तर्कों के साथ इस बाब में क्या लिखते हैं? कृपया अनुकंपा और कृपापूर्वक वास्तविकता को स्पष्ट करते हुए पूछे गए मसले का शीघ्र उत्तर देकर अनुग्रहित करें, क्योंकि हम इस हिजरत की अनिवार्यता या वांछनीयता के संबंध में स्वयं को अत्यधिक दुविधा, संदेह, बेचैनी और हिचकिचाहट में पाते हैं, और अधिक आग्रह के साथ निवेदन करते हैं।

[प्रश्न - उर्दू अनुवाद]: वे इस मामले में एकजुट होकर एक हो गए हैं यहाँ तक कि अधिकांश विद्वानों से इस शैली में बात करते समय वे इस ओर झुक गए हैं कि जो लोग हिजरत नहीं करते या इसकी अनिवार्यता के कायल नहीं हैं, वे ईमान से बाहर हैं और उनकी विवाहित पत्नियाँ उन पर हराम हैं। क्या ज़माने के मुफ़्ती हज़रात इस मसले में प्रमाणों के आलोक में इस अध्याय में क्या लिखते हैं? अपनी उदार राय और कृपादृष्टि से इस पूछे गए मसले का शीघ्र उत्तर प्रदान कर हमें कृतार्थ करें, क्योंकि हम इस हिजरत के अनिवार्य या पसंदीदा होने के बारे में स्वयं को कठिन दुविधा, संदेह, बेचैनी और हिचकिचाहट में पाते हैं और अधिक ज़ोर देकर निवेदन करते हैं। (त)

الجواب। (उत्तर):

[उत्तर - फ़ारसी/अरबी पाठ]: अल्लाह की स्तुति से, हिन्द और सिंध अब तक दार-उल-इस्लाम (इस्लाम का निवास) हैं जैसा कि हमने अपने शोध पत्र "एलाम अल-एलाम बिएन हिंदुस्तान दार-उल-इस्लाम" में सिद्ध किया है। जुमा, ईदैन, अज़ान और इकामत आदि जैसे इस्लाम के अनेक संस्कार प्रचलित हैं। और जो शहर दार-उल-इस्लाम था, जब तक इस्लाम के संबंधों में से कोई एक भी संबंध शेष है, वह दार-उल-इस्लाम ही रहता है। क्योंकि इस्लाम प्रबल है और उसे दबाया नहीं जा सकता। और अल्लाह ही के लिए पूर्ण प्रमाण है। जामे अल-फ़ुसूलैन में है: दार-उल-इस्लाम के आदेशों में से जो कुछ शेष रहता है, वह अपनी पहचान के अनुसार दार-उल-इस्लाम ही रहता है, क्योंकि जब कोई आदेश किसी कारण से सिद्ध होता है...

[उत्तर - उर्दू अनुवाद]: अल्लाह तआला की प्रशंसा और स्तुति करते हुए निवेदन है कि हिंदुस्तान अभी तक दार-उल-इस्लाम है जैसा कि हमने अपने एक रिसाले (लेख) जिसका शीर्षक "एलाम अल-एलाम बिएन हिंदुस्तान दार-उल-इस्लाम" है, में इसकी शोध की है। नमाज़, जुमा, ईदैन, अज़ान और

इकामत आदि जैसे अनगिनत इस्लामी संस्कार इसमें जारी हैं। और जो शहर दार-उल-इस्लाम से कोई भी संबंध रखता है, वह पूर्ववत दार-उल-इस्लाम ही है क्योंकि इस्लाम प्रबल है और कभी पराजित नहीं हो सकता, और पूर्ण प्रमाण केवल अल्लाह तआला ही के लिए है। चुनाँचे जामे अल-फ़ुसूलैन में है: जब तक दार-उल-इस्लाम का कोई भी हुक्म (आदेश) शेष रहे, वह दार-उल-इस्लाम ही रहेगा, जैसा कि विदित है कि कोई हुक्म जब किसी कारण...

पृष्ठ 291/674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

[سوال - فارسی عبارت]: ہر آنکہ ہجرت نکنند و یا قائل بفرضیت اونشوند خارج از ایمان اند وزنان برایشان حرام گردند آیا آں مفتی الزماں دریں مسئلہ کہ منزلۃ الا قوام است چہ فرمایند بدلائل قاطعہ و براہین ساطعہ دریں باب چہ تحریر دارند براہِ نوازش وعنایت بتر سیم حقیقت مسئلہ حق مسئولہ شتاب بہ جواب سرفراز فرمایند کہ مادر فرضیت واستحباہیت ایں ہجرت سخت متردد ومتشک و مضطرب حال مند بذب با یم تاکید مزید۔

[سوال - اردو ترجمہ]: وحدت اختیار کرتے ہوئے اس معاملہ میں ایک ہوگئے ہیں یہاں تک کہ اکثر علماء سے اس طرز پر گفتگو کرتے وقت وہ اس طرف گئے ہیں، جو لوگ ہجرت نہیں کرتے یا اس کی فرضیت کے قائل نہیں تو وہ ایمان سے خارج ہیں اور منکوحہ عورتیں ان پر حرام ہیں، کیا زمانے کے مفتی حضرات اس مسئلہ میں شواہد کے پیشِ نظر اس باب میں کیا تحریر رکھتے ہیں رائے نوازش اور نظرِ عنایت سے اس مسئلہ مسئولہ کا جلدی جواب عنایت فرما کر سرفراز فرمائیں اس لئے کہ ہم اس ہجرت کے فرض اور مستحب ہونے میں سخت تردد، شک اور اضطراب اور تذبذب میں اپنے آپ کو پاتے ہیں اور مزید تاکید سے عرض کرتے ہیں۔(ت)

الجواب:

[جواب - فارسی/عربی عبارت]: بحمداللہ ہندوسند تاحال دار اسلام است کما حققناہ فی رسالتنا اعلام الاعلام بان ہندستان دار الاسلام جمعہ وعیدین واذان واقامت وغیرہا بکثرت شعار اسلام جاری ست و شہرے کہ دارالاسلام بود تارشتے از رشتہ ہاء اسلام برجاست ہمچناں دارالاسلام ست کہ اسلام غالب

ست و مغلوب نتواں شد واللہ الحجۃ البالغۃ در جامع الفصولین ست مابقی شیی من احکام دارالاسلام تبقی دارالاسلام علی ماعرف ان الحکم اذا ثبت بعلۃ فی

[جواب - اردو ترجمہ]: اللہ تعالیٰ کی تعریف و ستائش کرتے ہوئے گزارش ہے کہ ہندوستان ابھی تک دارالاسلام ہیں جیسا کہ ہم نے اپنے ایک رسالہ موسومہ "اعلام الاعلام بان ہندوستان دار الاسلام" میں اس کی تحقیق کی ہے نماز، جمعہ، عیدین، اذان اور اقامت وغیرہ بے شمار شعائر اسلامیہ اس میں جاری ہیں اور جو شہر کہ دارالاسلام سے کوئی رشتہ قائم ہے تو وہ حسبِ سابق دارالاسلام ہی ہے کیونکہ اسلام غالب ہے اور کبھی مغلوب نہیں ہو سکتا اور کامل دلیل اللہ تعالیٰ ہی کے لئے ہے۔ چنانچہ جامع الفصولین میں ہے جب تک دار الاسلام کا کوئی حکم باقی ہو تو وہ دار الاسلام ہی رہے گا، جیسا کہ معلوم ہے کہ کوئی حکم جب کسی

Fatawa Rizvia Volume 21

[Table with two columns] Left Column (Arabic/Urdu): Whatever remains of the cause, the ruling remains because of its persistence; this is how Sheikh al-Islam Abu Bakr mentioned it in the commentary on Siyar al-Asl. And in Fusool al-Imadi it is stated: a land of Islam (Dar al-Islam) does not become a land of war (Dar al-Harb) if any of the rulings of Islam remain even if the dominance of the people of Islam has ceased. Imam Nasir al-Din says: as long as a connection from the connections of Islam remains, the side of Islam is preferred. And in the commentary of Nuqayah it is: indeed the land is judged as Dar al-Islam by the persistence of a single ruling within it as in al-Hammadi and others. And migration from Dar al-Harb is an obligation, not from Dar al-Islam. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is no migration after the Conquest [of Mecca]." Narrated by the two Sheikhs (Bukhari and Muslim). A specific migration that becomes mandatory for a specific person due to a specific reason is another matter. And from neighborhood to neighborhood, even from house to house, one can move, and towards it is the indication in the Hadith of who...

Right Column (Urdu Translation/Explanation): As long as the cause for which a ruling was established exists, that ruling will remain. Sheikh al-Islam Hazrat Abu Bakr stated this in the commentary on 'Siyar al-Asl'. And in 'Fusool-e-Imadi', it is stated that a land of Islam (Dar al-Islam) does not become a land of war (Dar al-Harb) as long as any of the Islamic rulings remain, even if the dominance of the people of Islam has ceased. Imam Nasir-ud-Din says that as long as any connection from the connections of Islam remains, the side of Islam will be preferred. And in "Sharh Nuqayah" it is mentioned that if even a single Islamic ruling remains in a country, it will be ruled as a 'Dar al-Islam' as mentioned in "Hammadi" etc. And migration (Hijrah) is obligatory from a land of disbelief (Dar al-Kufr), not from a land of Islam. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There is no migration after the Conquest of Mecca." Bukhari and Muslim have narrated this. A specific migration that becomes obligatory for a particular person due to a specific reason is a different matter. A voice can reach from one neighborhood to another, even from one house to another house.

[Footnotes]: 1 Jami' al-Fusoolayn, Chapter One on Judiciary, Islami Kutub Khana, Karachi, 1/13. 2 Fatawa Jami' al-Fawa'id, citing Fusool al-Imadi, Book of Jihad, Maktaba Haqqania, Quetta, p. 444. 3 Fatawa Jami' al-Fawa'id, Nasir-ud-Din, Maktaba Haqqania, Quetta, p. 445. 4 Jami' al-Rumuz, Book of Jihad, Maktaba Islamia Gunbad

Qamus, Iran, 2/557. 5 Sahih al-Bukhari, Book of Jihad, Chapter on the Obligation of Nafir etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/396; Sahih Muslim, Book of Leadership, Chapter on Pledging Allegiance after the Conquest, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/131.

फतावा रज़विया जिल्द 21

[दो स्तंभों वाली तालिका] बायां स्तंभ (अरबी/उर्दू): जब तक कारण का कुछ अंश शेष रहता है, उसका हुक्म भी उसके शेष रहने के कारण बना रहता है; इसी प्रकार शेखुल इस्लाम अबू बकर ने 'शरह सियर अल-अस्ल' में उल्लेख किया है। और 'फ़ुसूल-ए-इमादी' में है: दारुल इस्लाम, दारुल हर्ब नहीं बनता यदि इस्लाम के हुक्मों में से कोई चीज़ शेष हो, भले ही इस्लाम के लोगों का प्रभुत्व समाप्त हो गया हो। इमाम नासिरुद्दीन फरमाते हैं: जब तक इस्लाम के संबंधों में से कोई संबंध शेष है, इस्लाम के पक्ष को प्राथमिकता दी जाएगी। और 'शरह नुक़ाया' में है: वास्तव में देश को दारुल इस्लाम ही माना जाएगा जब तक कि उसमें एक भी इस्लामी हुक्म शेष रहे, जैसा कि 'हम्मादी' आदि में है। और दारुल हर्ब से प्रवास (हिजरत) करना अनिवार्य है, दारुल इस्लाम से नहीं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मक्का विजय के बाद कोई प्रवास (हिजरत) नहीं है।" इसे दोनों शेखों (बुखारी और मुस्लिम) ने उल्लेख किया है। विशिष्ट प्रवास जो किसी विशिष्ट कारण से किसी विशिष्ट व्यक्ति पर अनिवार्य हो जाता है, वह एक अलग मामला है। और एक मोहल्ले से दूसरे मोहल्ले, यहाँ तक कि एक घर से दूसरे घर तक कोई जा सकता है, और इसी ओर उस हदीस में संकेत है जिसमें...

दायां स्तंभ (उर्दू अनुवाद/व्याख्या): कारण की वजह से जो हुक्म साबित हुआ, तो जब तक वह कारण मौजूद रहेगा वह हुक्म बाकी रहेगा, शेखुल इस्लाम हजरत अबू बकर ने शरह सियर अल-अस्ल में इसी तरह बयान फरमाया। और 'फ़ुसूल-ए-इमादी' में है कि दारुल इस्लाम में जब तक कोई हुक्म इस्लामी मौजूद हो तो वह "दारुल हर्ब" न होगा अगरचे मुसलमानों का प्रभुत्व खत्म हो गया है। इमाम नासिरुद्दीन फरमाते हैं कि जब तक इस्लाम के रिश्तों में से कोई रिश्ता बाकी हो तो इस्लाम की जानिब ही तरजीह होगी। और "शरह नुक़ाया" में दर्ज है कि अगर मुल्क में एक भी इस्लामी हुक्म बाकी हो तो उस पर दारुल इस्लाम का हुक्म लगाया जाएगा जैसा कि "हम्मादी" वगैरह में जिक्र है। और हिजरत करना दारुल कुफ्र से फर्ज है न कि दारुल इस्लाम से, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इरशाद फरमाया: फतेह मक्का के बाद कोई हिजरत नहीं, बुखारी व मुस्लिम ने इसे रिवायत फरमाया। खास हिजरत कि किसी शख्स पर किसी खास वजह की बिना पर लाज़िम हो तो यह एक दूसरी बात है। एक मोहल्ले से दूसरे मोहल्ले तक बल्कि एक घर से दूसरे घर तक आवाज पहुँच सकती है।

[पाद लेख (Footnotes)]: 1 जामिउल फ़ुसूलैन, प्रथम अध्याय न्याय विभाग, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 1/13। 2 फतावा जामिउल फवाइद, बहवाला फ़स्लुल इमादी, किताबुल जिहाद, मकतबा हक़्क़ानिया क्वेटा, पेज 444। 3 फतावा जामिउल फवाइद, नासिरुद्दीन, मकतबा हक़्क़ानिया क्वेटा, पेज 445। 4 जामिउर रुमूज़, किताबुल जिहाद, मकतबा इस्लामिया गुम्बद कामूस ईरान, 2/557। 5 सहीह अल-बुखारी, किताबुल जिहाद, बाब वुजूबुन नफ़री आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/396; सहीह मुस्लिम, किताबुल इमारा, बाबुल मुबायअह बा'दल फतेह, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/131।

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

[دو کالموں پر مشتمل ٹیبل] بایاں کالم (عربی/اردو): ما بقی شیء من العلۃ یبقی الحکم ببقائہ ھکذا ذکر شیخ الاسلام ابوبکر فی شرح سیر الاصل۔ و در فصول عمادی ست دارالاسلام لا تصیر دار الحرب اذا بقی شییء من احکام الاسلام و ان زال غلبۃ اھل السلام امام ناصر الدین فرماید ما بقیت علقۃ من علائق الاسلام یترجح جانب الاسلام و در شرح نقایہ است ان الدار محکومۃ بدار الاسلام ببقاء حکم واحد فیہا کما فی الحمادی و غیر ھا و ہجرت از دارالحرب فرض است نہ از دارالاسلام، قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لا ھجرۃ بعد الفتح رواہ الشیخان۔ ہجرت خاصہ کہ بر شخص خاص بوجہ خاص لازم آید چیزے دیگر ست و آواز محلہ بمحلہ بلکہ از خانہ بخانہ دیگر توان شد و الیھا الاشارۃ فی حدیث من

دایاں کالم (اردو ترجمہ/توضیح): علت کی وجہ سے ثابت ہو تو جب تک وہ علت موجود رہے گی وہ حکم باقی رہے گا، شیخ الاسلام حضرت ابوبکر نے شرح سیر الاصل میں اسی طرح بیان فرمایا۔ اور فصول عمادی میں ہے کہ دارالاسلام میں جب تک کوئی حکم اسلامی موجود ہو تو وہ "دار حرب" نہ ہوگا اگرچہ مسلمانوں کا غلبہ ختم ہو گیا ہے۔ امام ناصر الدین فرماتے ہیں کہ جب تک اسلام کے رشتوں میں سے کوئی رشتہ باقی ہو تو اسلام کی جانب ترجیح ہوگی۔ اور "شرح نقایہ" میں مذکور ہے کہ اگر ملک میں ایک بھی اسلامی حکم باقی ہو تو اس پر دارالاسلام کا حکم لگایا جائے گا جیسا کہ "حمادی" وغیرہ میں مذکور ہے۔ اور ہجرت کرنا دار کفر سے فرض ہے نہ کہ دارالاسلام سے، حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: فتح مکہ کے بعد کوئی ہجرت نہیں، بخاری و مسلم نے اسے روایت فرمایا۔ خاص ہجرت کہ کسی شخص پر کسی خاص وجہ کی

بناء پر لازم ہو تو یہ ایک دوسری بات ہے۔ ایک محلہ سے دوسرے محلہ تک بلکہ ایک گھر سے دوسرے گھر تک آواز پہنچ سکتی ہے۔

[حواشی]: 1 جامع الفصولین الفصل الاول فی القضاء اسلامی کتب خانہ کراچی ۱/۱۳ 2 فتاوی جامع الفوائد بحوالہ فصل العمادی کتاب الجہاد مکتبہ حقانیہ کوئٹہ ص ۴۴۴ 3 فتاوی جامع الفوائد ناصر الدین مکتبہ حقانیہ کوئٹہ ص ۴۴۵ 4 جامع الرموز کتاب الجہاد مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۲/۵۵۷ 5 صحیح البخاری کتاب الجهاد باب وجوب النفیر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۹۶، صحیح مسلم کتاب الامارۃ باب المبایعۃ بعد الفتح قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱۳۱

Fatawa Razawiyya | Volume 21

[Right Column] The Hadith points towards this: that whoever protects his religion [Al-Hadith]. However, general migration (Hijrah) cannot take place except from Dar al-Harb (the Abode of War). Therefore, claiming that migration from Dar al-Islam (the Abode of Islam) is obligatory is undoubtedly false; it holds no reality. And to declare anyone who denies this obligation as a disbeliever (Kafir) is a great transgression in religion. Furthermore, to excommunicate (Takfir) someone who abandons migration is an even greater manifest misguidance. Do those people not fear that numerous narrations testify that declaring a Muslim as a disbeliever is itself disbelief? Accordingly, the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: 'If a man says to his brother, "O disbeliever," it returns to one of them. If it is as he said, [it is well], otherwise, it returns to the one who said it.' Imam Muslim and Imam Tirmidhi narrated this Hadith from Hazrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them). (To those who advocate for migration and consider it a duty of faith, we ask:) What is the cause and reason for migration? If it is the dominance of Christians, that is not something that happened today; it has been more than a hundred years. Then why have these people and their forefathers stayed here for so long, and by not migrating according to their own view, what kind of seeds [of disobedience] have they sown? And if migration...

[Left Column] ...so he protects his religion [1] [Al-Hadith]. As for general migration, it is not except from Dar al-Harb. Claiming its obligation from Dar al-Islam is pure falsehood and has no basis. To speak of declaring someone a disbeliever (Takfir) for denying this obligation is extremism in religion, and excommunicating those who abandon it is even greater manifest misguidance. Do they not fear the many Hadiths stating that calling a Muslim a disbeliever is disbelief? The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Whichever man says to his brother, "O disbeliever," it has indeed returned to one of them. If it was as he said [it is well], otherwise it returns to him.' Narrated by Muslim [2] and Tirmidhi from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them). If the reason for migration is the dominance of Christians, it is not from today; it has been more than a hundred years. They and their forefathers have lived here until now. According to their own assumption, what command did they violate by staying? And if there is something that arises in other countries, then this is a rule that if an event occurs in a kingdom, migration from another land becomes obligatory. We ask Allah for forgiveness and safety, and Allah knows best.

[Footnotes] 1. Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Mardawayh, under verse 17/57, Maktaba Ayatollah al-Uzma, Qom, Iran, 6/176. 2. Sahih Muslim, Book of Faith, chapter explaining the status of faith of one who says to his brother "O disbeliever" etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/57; Jami' at-Tirmidhi, Book of Faith, chapter regarding what has been related about one who accuses his brother of disbelief, Amin Company, Delhi, 2/18.

[दायां कॉलम] हदीस में इसी की ओर इशारा फ़रमाया गया है कि जो कोई अपने दीन की हिफ़ाज़त करेगा [अल-हदीस]। लेकिन, आम हिजरत (प्रवास) दारुल हरब (युद्ध क्षेत्र) के अलावा कहीं से नहीं हो सकती। इसलिए, दारुल इस्लाम (इस्लाम का क्षेत्र) से हिजरत की अनिवार्यता का दावा करना निस्संदेह निराधार है; इसमें कोई वास्तविकता नहीं है। और जो कोई इस अनिवार्यता से इनकार करे उसे काफ़िर घोषित करना दीन में बहुत बड़ी ज़्यादती है। इसके अलावा, हिजरत न करने वाले की तकफ़ीर (काफ़िर कहना) उससे भी बड़ी और स्पष्ट गुमराह है। क्या वे लोग इस बात से नहीं डरते कि अनेक हदीसें गवाही देती हैं कि किसी मुसलमान को काफ़िर कहना स्वयं कुफ़्र है? तदनुसार, हुज़ूर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने फ़रमाया: "जिस आदमी ने अपने भाई को काफ़िर कहा, तो यह कुफ़्र उन दोनों में से किसी एक पर लौट आता है। यदि वह वैसा ही है जैसा उसने कहा, तो ठीक है, अन्यथा यह कहने वाले पर लौट आता है।" इमाम मुस्लिम और इमाम तिर्मिज़ी ने हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से यह हदीस रिवायत की है। (जो लोग हिजरत के समर्थक हैं और इसे ईमान का कर्तव्य मानते हैं, हम उनसे पूछते हैं:) हिजरत करने का कारण और वजह क्या है? यदि ईसाइयों का वर्चस्व है, तो यह आज की बात नहीं है; इसे सौ साल से अधिक समय हो गया है। फिर ये लोग और इनके बाप-दादा इतने समय तक यहाँ क्यों रुके रहे, और उनके विचार में हिजरत न करके उन्होंने किस आदेश [की अवहेलना] का बीज बोया? और यदि हिजरत...

[बायां कॉलम] ...अतः वह अपने दीन की रक्षा करता है [1] [अल-हदीस]। जहाँ तक आम हिजरत का सवाल है, यह दारुल हरब के अलावा नहीं हो सकती। दारुल इस्लाम से इसकी अनिवार्यता का दावा करना पूर्णतः मिथ्या है और इसका कोई आधार नहीं है। इस अनिवार्यता के आधार पर कुफ़्र की बात करना दीन में अतिवाद है, और इसे छोड़ने वालों को काफ़िर कहना उससे भी बड़ी खुली गुमराह है। क्या वे उन अनेक हदीसों से नहीं डरते जो कहती हैं कि मुसलमान को काफ़िर कहना कुफ़्र है? अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद बरसाए) ने फ़रमाया: "जिस किसी आदमी ने अपने भाई से कहा, 'ओ काफ़िर', तो वह निश्चित रूप से उन दोनों में से एक पर लौट आया है। यदि वह वैसा ही था जैसा उसने कहा [तो ठीक], अन्यथा यह उसी पर लौट आता है।" मुस्लिम [2] और तिर्मिज़ी ने अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। यदि हिजरत का कारण ईसाइयों का वर्चस्व है, तो वह आज से नहीं है; सौ साल से ज़्यादा हो गए। वे और उनके बाप-दादा अब तक यहाँ रहे। उनके अपने अनुमान के अनुसार, रुक कर उन्होंने किस आदेश का

उल्लंघन किया? और यदि कुछ ऐसा है जो अन्य देशों में उत्पन्न होता है, तो यह एक नियम है कि यदि किसी राज्य में कोई घटना घटती है, तो दूसरे देश से हिजरत करना अनिवार्य हो जाता है। हम अल्लाह से माफ़ी और सलामती मांगते हैं, और अल्लाह ही बेहतर जानता है।

[पादलेख] 1. अल-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न मरदुवैह के हवाले से, आयत 17/57 के तहत, मकतबा आयतुल्लाह अल-उज़मा, कुम, ईरान, 6/176। 2. सहीह मुस्लिम, ईमान की किताब, उस व्यक्ति के ईमान की स्थिति बताने वाला अध्याय जिसने अपने भाई को "ओ काफ़िर" कहा इत्यादि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/57; जामी अत-तिर्मिज़ी, ईमान की किताब, उस व्यक्ति के बारे में जो अपने भाई पर कुफ़्र का आरोप लगाता है, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/18।

[دائیں کالم] حدیث میں اسی کی طرف اشارہ فرمایا کہ جو کوئی اپنے دین کی حفاظت فرمائے گا الحدیث، لیکن عام ہجرت سوائے دار حرب کے نہیں ہوسکتی لہٰذا دارالاسلام سے ہجرت کی فرضیت کا دعویٰ کرنا بلاشبہ باطل ہے یہ اپنے اندر کوئی اصلیت نہیں رکھتا۔ اور جو کوئی اس کی فرضیت کا انکار کرے اسے کافر قرار دینا دین میں بڑی زیادتی ہے پھر تارک کی تکفیر اس سے بھی بڑھ کر گمراہی ہے ، مگر کیا وہ لوگ اس بات سے نہیں ڈرتے کہ بے شمار روایات اس پر ناطق ہیں کہ کسی مسلمان کو کافر قرار دینا کفر ہے۔ چنانچہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا کہ جس آدمی نے اپنے بھائی کو کافر کہا تو یہ کفران دونوں میں سے کسی ایک پر پلٹ جائے گا، لہٰذا اگر کہنے والے کے مطابق وہ کافر ہے تو وہی کافر ہوگا ورنہ کہنے والے پر کفر لوٹ آئے گا، امام مسلم اور امام ترمذی نے حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اس حدیث کو روایت کیا (جو لوگ ہجرت کے قائل ہیں اور اسے فریضہ ایمان قرار دیتے ہیں ہم ان سے پوچھتے ہیں کہ) ہجرت کرنے کا سبب اور وجہ کیا ہے؟ اگر عیسائیوں کا تسلط ہے تو وہ کوئی آج نہیں ہوا بلکہ آج سے سو سال پہلے کا ہے پھر اتنی مدت پر یہ لوگ اور ان کے باپ دادے اب تک یہاں کیوں ٹھہرے رہے اور اپنے خیال میں ہجرت نہ کر کے انھوں نے کون سے حکم کا بیج بویا؟ اور اگر ہجرت

[بائیں کالم] فربدینہ 1 الحدیث، واما ہجرت عامہ نباشد مگر از دار الحرب و ادعائے فرضیتش از دارالاسلام باطل محض ست و اصلی ندارد و تفوہ بتکفیر فرضیت غلونی الدین ست و تکفیر تارک ازاں ہم بالاتر ضلال مبین ست مگر آنا نتر سند از احادیث کثیرہ ناطقہ بانکہ اکفار مسلم کفر ست قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ایما امرء قال لاخیہ کافر فقد باء بھا احد ہما فان کان کما قال والا

رجعت علیہ رواہ مسلم 2 والترمذی عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما موجب ہجرت اگر تسلط نصاریٰ است او نہ از امروز ست صد سال بیش می گذرد اینا و آباء ایناں تاحال قیامت داشتند وبر زعم خود بترک ختم کدام حکم کاشتند و اگر چیزے ست کہ در ممالک دیگر ناشی پس ایں حکم عیسے ست کہ حادثے یملکے رود ہجرت از ملک دیگر واجب شود ، نسأل اللہ العفو والعافیۃ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

[حواشی] 1 الدرالمنثور بحوالہ ابن مردویہ تحت آیہ ۱۷/۵۷ مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۱۷۶/۶ 2 صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان حال ایمان من قال لاخیہ یا کافر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۵۷، جامع الترمذی کتاب الایمان باب ماجاء فی من رمی اخاہ بکفر امین کمپنی دہلی ۱۸/۲

Fatawa Razviya, Volume 21

...is because of some deficiency that arose in another country, then this ruling is strange that if any new incident occurs in some country, then migrating to another country would become obligatory. (Summary of the speech) We pray to Allah Almighty for forgiveness and well-being. And Allah Almighty knows best.

Question 152 & 153: What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) If a word of disbelief escaped someone's tongue, or he insulted Allah and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), then feeling regretful, he immediately repented. Now, will his wife remain in his marriage or not? (2) Is the famous issue correct or not, that if an ignorant person insults a scholar, divorce occurs for his wife? If it is correct, what rank must the scholar hold and what rank must the insult be for this to be a condition? And if one insults an ill-tempered or corrupt-believing scholar, or insults a correct-believing scholar over some matter, whether worldly or hereafter, or takes up a disputed issue and quarrels and exchanges insults with each other—and if this quarrel is between two scholars—what is the ruling of the noble Shariah?

Answer: (1) Whoever intentionally utters a word of disbelief or commits insolence in the majesty of Allah or the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) becomes a disbeliever. His wife goes out of the bond of marriage. Then, if he becomes a Muslim and repents, the woman has the choice to remarry him, or after the 'iddah' (waiting period), to marry someone else. (2) To speak ill of a scholar of religion because of his being a scholar is disbelief, and the woman is outside the marriage bond, whether the one speaking ill is a scholar himself or an ignorant person. Insulting a Sunni-believing scholar is not permissible for an ignorant person, regardless of how his actions are. As for a person of bad innovation and misguided, even if called a scholar, he will be spoken ill of, but only as much as he deserves. And one must always avoid foul language. And Allah Almighty knows best.

Question 154 to 155: From Awrah, Mohalla Nawada, Dak Bungalow, sent by Mahbub Ali and Abdul Ghafoor Sahib, late Dhu al-Qi'dah 1338 AH. A Pandit, resident of Ballia, has come to Arrah these days and is very vigorously lecturing Hindus and Muslims after gathering them together. After finishing the lecture, the Pandit himself often applies a 'Tika' (religious mark) to Hindus and Muslims with his own hand. After that, he embraces Muslims neck-to-neck. But before applying the Tika, he asks the Muslims, "Is there any prohibition in your religion or not?" To this, some Muslims

replied that there is no prohibition nor any refusal to the Tika. Upon this saying, he applies the Tika and they embrace. And within this lecture, he said that Hindus and Muslims should become one heart and make arrangements in their respective homes, rather for its arrangement, a few...

फ़तावा रज़विया, खंड 21

...किसी ऐसी कमी के कारण है जो किसी दूसरे देश में पैदा हो गई, तो फिर यह हुक्म अजीब है कि कोई नई घटना किसी देश में पैदा हो जाए तो फिर किसी दूसरे देश की ओर हिजरत (पलायन) करना अनिवार्य हो जाए। (कलाम का सार) हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफ़ियत (कुशलता) की दुआ करते हैं। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

प्रश्न 152 और 153: धर्म के विद्वान इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं: (1) किसी की ज़ुबान से कुफ़्र (अधर्म) का शब्द निकल गया या अल्लाह और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को गाली दी, फिर शर्मिंदा होकर तुरंत तौबा की, अब क्या उसकी पत्नी उसके निकाह में रहेगी या नहीं? (2) यह जो मसला मशहूर है कि अगर कोई जाहिल (अज्ञानी) किसी आलिम (विद्वान) को गाली दे तो उसकी पत्नी पर तलाक हो जाता है, क्या यह सही है या नहीं? अगर सही है तो आलिम का दर्जा क्या होना चाहिए और गाली का दर्जा क्या होना शर्त है? और अगर कोई बदमिज़ाज या भ्रष्ट विचारधारा वाले आलिम को गाली दे, या सही विचारधारा वाले आलिम को किसी बात पर, चाहे वह दुनियावी हो या आख़िरत (परलोक) की, या किसी विवादित मसले पर झगड़ा करके आपस में गाली-गलौज की, और अगर यह झगड़ा दो आलिमों के बीच हो तो शरीअत का क्या हुक्म है?

उत्तर: (1) जिसने जानबूझकर कुफ़्र का शब्द कहा या अल्लाह या नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताखी की, वह काफ़िर हो जाता है, उसकी पत्नी निकाह से बाहर निकल जाती है। फिर अगर वह मुसलमान हो जाए और तौबा करे, तो औरत को अधिकार है कि वह उससे दोबारा निकाह करे, या इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) के बाद किसी और से निकाह करे। (2) किसी दीन (धर्म) के आलिम को बुरा कहना यदि उसके आलिम होने के कारण है तो यह कुफ़्र है और पत्नी निकाह से बाहर है, चाहे बुरा कहने वाला खुद आलिम हो या जाहिल। और एक सुन्नी विचारधारा वाले आलिम का अपमान करना जाहिल के लिए जायज़ नहीं है, चाहे उसके अमल (कर्म) कैसे भी हों। और अगर कोई गुमराह या बद-मज़हब आलिम कहलाता हो, तो उसे बुरा कहा जाएगा मगर उतना ही जितना वह हक़दार है। और अश्लील शब्दों से हमेशा बचना चाहिए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

प्रश्न 154 से 155: आवरा, मोहल्ला नवादा, डाक बंगला से प्रेषित महबूब अली और अब्दुल ग़फ़ूर साहब, आख़िरी ज़ुल क़ादह 1338 हिजरी। बलिया निवासी एक पंडित जी आजकल आरा में आकर बहुत ज़ोर-शोर से हिंदू और मुसलमानों को एक जगह इकट्ठा करके व्याख्यान (लेक्चर) देते हैं।

व्याख्यान समाप्त होने के बाद, पंडित जी अक्सर खुद अपने हाथों से हिंदुओं और मुसलमानों को 'टीका' लगाते हैं, उसके बाद मुसलमानों से गले मिलते हैं। लेकिन टीका लगाने से पहले मुसलमानों से पूछते हैं कि आप लोगों के यहाँ इसकी मनाही है या नहीं? इस पर कुछ मुसलमानों ने जवाब दिया कि कोई मनाही नहीं है और न ही टीके से इनकार है। इस कहने पर वे टीका लगाते हैं और गले मिलते हैं। और इसी व्याख्यान के दौरान उन्होंने कहा कि हिंदू और मुसलमान एक दिल होकर अपने-अपने घरों में इंतज़ाम करें, बल्कि इसके इंतज़ाम के लिए कुछ...

کسی ایسے کم کی وجہ سے ہے جو کسی دوسرے ممالک میں پیدا ہو گیا، تو پھر یہ حکم عجیب ہے کہ کوئی جدید حادثہ کسی ملک میں پیدا ہو جائے تو پھر ہجرت کرنا کسی دوسرے ملک پر واجب ہو جائے۔ (خلاصہ کلام) ہم اللہ تعالیٰ سے معافی اور عافیت کی دعا کرتے ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۲ و ۱۵۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: (۱) کسی کی زبان سے کلمہ کفر نکل گیا یا اللہ و رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو گالی دی پھر نادم ہو کر فوراً توبہ کی، اب بی بی اس کی نکاح میں اس کی رہے گی یا نہیں؟ (۲) یہ جو مسئلہ مشہور ہے کہ اگر کوئی جاہل عالم کو گالی دے تو بی بی پر اس کے طلاق واقع ہو جاتی ہے یہ صحیح ہے یا نہیں؟ اگر صحیح ہے تو عالم کو کس مرتبہ کا ہونا اور گالی کا کس مرتبہ کا ہونا شرط ہے اور اگر عالم بد خو یا فاسد العقیدہ کو گالی دے یا صحیح العقیدہ کو کسی بات پر خواہ دنیاوی یا اخروی یا مسئلہ اختلافی لے کر جھگڑا کر کے باہم گالی گلوچ کی، یہ جھگڑا مابین دو عالموں کے ہو تو شرع شریف کا کیا حکم ہے؟

الجواب: (۱) جس نے کلمہ کفر قصداً کہا یا اللہ یا نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شان میں گستاخی کی وہ کافر ہو جاتا ہے اس کی عورت نکاح سے نکل جاتی ہے پھر اگر مسلمان ہو اور توبہ کرے عورت کو اختیار ہے کہ اس سے دوبارہ نکاح کرے خواہ بعد عدت کے اور سے کرے۔ (۲) عالم دین کو برا کہنا اگر اس کے عالم دین ہونے کے سبب ہے تو کفر ہے اور عورت نکاح سے باہر، خواہ برا کہنے والا خود عالم ہو یا جاہل، اور عالم سنی العقیدہ کی توہین جاہل کو جائز نہیں، اگرچہ اس کے عمل کیسے ہی ہوں، اور بد مذہب و گمراہ اگرچہ عالم کہلاتا ہو اسے برا کہا

جائے گا مگر اسی قدر جتنے کا وہ مستحق ہے۔ اور فحش کلمہ سے ہمیشہ اجتناب چاہیے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۴ تا ۱۵۵: از آورہ محلہ نوادہ ڈاک بنگلہ مرسلہ محبوب علی و عبد الغفور صاحب آخری ذی القعدہ ۱۳۳۸ھ ایک پنڈت صاحب ساکن بلیا کے وہ آج کل آرہ میں آکر بہت زوروں کے ساتھ ہندو مسلمانوں کو ایک جا جمع کر کے لکچر دیا کرتے ہیں بعد ختم لکچر کے پنڈت صاحب اکثر موقعوں پر خود اپنے ہاتھ ہندوؤں مسلمانوں کو ٹیکا دیتے ہیں بعد اس کے مسلمان سے گلے گلے ملتے ہیں مگر قبل ٹیکا دینے کے مسلمانوں سے دریافت کرتے ہیں کہ آپ لوگوں کے یہاں ممانعت ہے یا نہیں؟ اس پر چند مسلمانوں نے جواب دیا کہ کوئی ممانعت نہیں ہے اور نہ ٹیکے سے انکار ہے۔ اس کہنے پر وہ ٹیکا دیتے ہیں اور گلے گلے ملتے ہیں اور اسی لکچر کے اندر یہ کہا کہ ہندو و مسلمان ایک دل ہو کر اپنے اپنے گھروں میں انتظام کریں بلکہ اس کے انتظام کے لئے چند

Muslim members were appointed and it was agreed that this grain should be sold and the money collected in one place. Both parties passed this proposal and decided to deposit it with a Hindu. It was stated that this money would be spent on charitable works by the consensus of both parties. Now, I inquire from the scholars of religion (Ulama) whether we can use that joint money for our charitable works such as mosque repair, or funeral and burial expenses, etc., or not? And one day, a Pandit addressed the Muslims and said that today we will worship our Ramayana, the Muslims' Holy Quran, and the British Bible, meaning all three books. For its arrangement and organization, it was such that a 'Dola' (palanquin) which they call a 'Singhasan' (throne) was elaborately decorated with garlands and flowers. Inside it, they placed the Ramayana on one side, the Bible on another, and the Holy Quran in the middle. With great ceremony, singing hymns (Bhajans), and playing drums and cymbals etc., Muslims also participated and took it through the city and placed it inside their temple. Well, it is asked what the scholars in our Sharia say regarding this matter: is it permissible to take the Holy Word into a gathering of another religion, an irreligious one, and to behave in such a manner and keep it inside a temple? When the Muslims were questioned, they replied, "What's the harm if it was done this way? Because we asked every single Maulvi in the city, and they said there's no harm in it." And regarding the 'Tika' (mark on the forehead), the same answer was received. I present all these events in the blessed presence of my scholars of the firm Sharia, asking whether all these things are truly permissible in Sharia or not, as the Muslims here answer us that they have inquired about all this from the Maulvi Sahib. Therefore, I am writing a few sentences below which can be the gist of the above content. Please favor us with detailed answers to these questions so that they can be presented to those Muslim brothers for their correction. Their beliefs regarding the aforementioned are not correct, and their self-indulgences should be fully addressed so they may desist from acts that tarnish religion and return to the right path. Therefore, it is requested of your high service to write the answer quickly on the back of this same paper.

(1) Is it permissible for Muslims to put a 'Tika' on their forehead, whether it is of any kind like saffron or sandalwood etc., or not? (2) Is it permissible for Muslims to go into a Hindu gathering where people are tied in shawls, singing and playing music, and carrying the Ramayana and other Hindu books with great ceremony in a 'Singhasan' etc., where the cry of "Jai Ram Chandra" is raised?

मुसलमान सदस्य बनाए गए और यह राय मानी गई कि इस अनाज को बेचकर एक जगह जमा किया जाए, इसी राय को दोनों पक्षों ने पास करके एक हिंदू के यहाँ जमा करने के लिए तय किया और यह कहा गया कि दोनों पक्षों की राय से यह पैसा अपने पुण्य कार्यों के लिए खर्च करेंगे। अब मैं धर्म गुरुओं (उलेमा-ए-दीन) से यह पूछना चाहता हूँ कि क्या हम उस साझेदारी के पैसे को अपने नेक कामों जैसे मस्जिद की मरम्मत या अंतिम संस्कार और कफन-दफन आदि में इस्तेमाल कर सकते हैं या नहीं? और एक दिन पंडित साहब ने मुसलमानों को संबोधित करते हुए कहा कि आज हम अपनी रामायण, मुसलमानों के कुरान मजीद और अंग्रेजों की बाइबिल यानी तीनों किताबों की पूजा करेंगे। इसके इंतज़ाम और आयोजन के लिए यह था कि एक डोला जिसे वे लोग 'सिंहासन' कहते हैं, उसे बड़े ठाठ-बाट के साथ हार-फूलों से सजवाया और उसके अंदर एक तरफ रामायण, एक तरफ बाइबिल और बीच में कुरान मजीद मंगवाकर रखा। और बड़े इंतज़ाम के साथ भजन गाते और ढोल-झांझ आदि बजाते हुए, जिसमें मुसलमान भी शरीक होकर शहर में घुमाते हुए अपने मंदिर के अंदर ले जाकर रखा। खैर, पूछा गया कि हमारी शरीयत में उलेमा ने इस मामले में क्या कहा है कि पवित्र कलाम (कुरान) को दूसरे धर्म की अधर्मी सभा में ले जाना और ऐसा व्यवहार करना और मंदिर के अंदर ले जाकर रखना क्या जायज़ है? जब मुसलमानों से पूछा गया तो उन लोगों ने जवाब दिया कि इसमें हर्ज़ ही क्या है अगर ऐसा किया गया, क्योंकि हमने शहर के एक-एक मौलवी साहब से मालूम किया तो उन्होंने कहा कि कोई हर्ज़ नहीं है। और टीका के बारे में भी यही जवाब मिला। इन सब घटनाओं को लिखकर आपकी सेवा में अपने दीन की शरीयत के उलेमा के सामने पेश करता हूँ कि वास्तव में ये सब बातें शरीयत के अंदर जायज़ हैं या नहीं जैसा कि यहाँ पर मुसलमान हमें जवाब देते हैं कि हमने ये सब मौलवी साहब से पूछ लिया है। इसलिए नीचे कुछ वाक्य लिखता हूँ जो उपरोक्त विषय का सारांश हो सकते हैं, इन सवालों के जवाब विस्तार से प्रदान किए जाएं ताकि उन मुसलमान भाइयों की सेवा में पेश करके उनका सुधार किया जा सके। उपरोक्त विषय में उनके अक़ीदे (विश्वास) सही नहीं हैं और उनकी इन मनमानियों की पूरी तरह से खबर ली जानी चाहिए, ताकि वे धर्म पर धब्बा लगाने वाली हरकतों से बाज़ आकर सही रास्ते पर आ जाएं। इसलिए उच्च सेवा में निवेदन है कि जल्द जवाब इसी कागज के पीछे लिख दें।

(1) क्या मुसलमानों के लिए माथे पर टीका लगाना, चाहे वह केसर या चंदन आदि किसी भी प्रकार का हो, जायज़ है या नहीं? (2) क्या मुसलमानों के लिए हिंदुओं की उस सभा में जाना जायज़ है जहाँ वे

शॉल ओढ़कर झुंड बनाकर गाते-बजाते हुए रामायण आदि हिंदुओं की किताबों को बड़े इंतज़ाम के साथ सिंहासन आदि में रखकर ले जाते हों और जहाँ "राम चंद्र की जय" का नारा लगाया जाता हो?

पृष्ठ 295/674

مسلمان ممبر بنائے گئے اور یہ رائے مانی کہ اس غلہ کو بیچ کر ایک جگہ جمع کیا جائے، اسی رائے کو دونوں فریق نے پاس کر کے ایک ہندو کے یہاں جمع کرنے کے لئے قرار دیا گیا اور یہ کہا گیا کہ دونوں فریق کی رائے سے یہ پیسہ اپنے کارِ خیر کے لئے خرچ کریں، اب میں علمائے دین سے اس امر کو دریافت کرتا ہوں کہ وہ شراکت کا پیسہ ہم لوگ اپنے کارِ خیر میں جیسے مسجد کی مرمت یا تجہیز و تکفین مداراتِ میت وغیرہ وغیرہ میں لا سکتے ہیں یا نہیں۔ اور ایک روز پنڈت صاحب نے مسلمانوں سے مخاطب ہو کر کہا کہ آج ہم اپنے رامائن کا اور مسلمانوں کے قرآن مجید کی اور انگریزوں کی بائبل کی یعنی تینوں کتابوں کی پوجا کریں گے، اس کے انتظام اور اہتمام کے لئے یہ تھا کہ ایک ڈولہ جس کو وہ لوگ سنگاسن کہتے ہیں اس کو بڑے تکلف کے ساتھ ہار پھول سے سجوا کر اس کے اندر ایک طرف رامائن ایک طرف بائبل اور بیچ میں قرآن مجید منگوا کر رکھا اور بڑے اہتمام کے ساتھ بھجن گاتے اور ڈھول و جھانجھ وغیرہ بجاتے اور اس میں مسلمان بھی شریک ہو کر شہر سے گھماتے ہوئے اپنے مندر کے اندر لیجا کر رکھا، خیر کہا ہماری شریعت میں علماء نے اس امر کو کہ کلامِ پاک غیر مذہب میں بے دین کی مجلس میں لے جانا اور یہ برتاؤ کرنا اور مندر کے اندر لیجا کر رکھنا کیا جائز ہے؟ جب مسلمانوں سے کہا گیا تو ان لوگوں نے جواب دیا کہ اس میں حرج ہی کیا ہوا اگر ایسا کیا گیا کیونکہ ہم لوگوں نے شہر کے ایک ایک مولوی صاحب سے دریافت کیا تو انھوں نے کہا کہ کوئی حرج نہیں ہے۔ اور ٹیکا کے بارے میں بھی یہی جواب ملا، ان سب واقعات کو لکھ کر خدمتِ بابرکت میں اپنے علمائے دین شرعِ متین کے پیش کرتا ہوں کہ فی الحقیقت یہ سب بات شرع کے اندر جائز ہے یا نہیں جیسا کہ یہاں پر مسلمان ہم کو جواب دیتے ہیں کہ ہم نے یہ سب مولوی صاحب سے دریافت کر لیا ہے لہٰذا

ذیل چند جملے درج کرتا ہوں جو مضمون بالا کا لب لباب ہو سکتا ہے ان سوالوں کے جواب سے بالتفصیل سرفراز فرمایا جائے تاکہ ان بھائی مسلمانوں کی خدمت میں پیش کر کے ان کی اصلاح کی جائے، ان کے عقائد درباره مذکوره درست نہیں ہیں اور ان کی ان خود پرستیوں کی پوری پوری گوشمالی ہو جائے، وہ مذہب پر دھبہ لگانے والی حرکت سے باز آکر راہ راست پر آجائیں، اس لئے گزارش خدمت عالی ہے کہ جلد جواب اسی پرچہ کی پشت پر تحریر فرمائیں،

(۱) مسلمانوں کو پیشانی پر ٹیکا لگانا خواہ وہ کسی قسم کا مانند زعفران و صندل وغیرہ کے ہو جائز ہے یا نہیں؟ (۲) ہندوؤں کے شال غول باندھ کر گاتے بجاتے رامائن وغیرہ ہندوؤں کی کتابوں کو بڑے اہتمام کے ساتھ سنگاسن وغیرہ میں رکھ کر ہندوؤں کی مجلس میں جانا جہاں پر "رام چندر کی جے" کی صدا بلند ہوتی ہو مسلمانوں کے لئے جائز ہے یا نہیں؟

Fatawa Razawiyya Volume 21

(3) Is it permissible for Muslims to participate in the worship of the Holy Quran along with other books like the Ramayana, Bible, etc., by Hindus, whether inside a temple or in its organization? (4) Is it prohibited or not to collect joint donations with Hindus and use those donations for general Muslim welfare, such as repairing mosques, funeral rites of unclaimed deceased Muslims, helping widows, and the upbringing and education of Muslim or orphaned children, etc.?

The Answer: (1) Applying a qashqa (tilak) on the forehead is a specific sign of disbelief (kufr), and for someone to be pleased with a sign of disbelief for themselves, the ruling of disbelief becomes applicable to them. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Whoever imitates a people is one of them." It is stated in Al-Ashbah wan-Naza'ir:

Arabic Text	Urdu Translation
Worshipping an idol is disbelief and no consideration is given to what is in the heart. Likewise, if one wears the zunnar (sacred thread) of the Jews and Christians, whether he enters their church or not. And Allah Almighty knows best.	Worshipping an idol is disbelief, and whatever is in one's heart has no weight (in this matter). Similarly, if someone puts the zunnar of Jews and Christians around their neck, whether they go to their churches or not, (it is the same). And Allah Almighty knows best. (T)

(2) The question asks whether those cursed actions are permissible or not. Ask instead whether it is disbelief (kufr) or not. Do their wives leave their marriage due to these actions? It is stated in Jami' al-Fusulayn and Minah al-Rawd al-Azhar:

Arabic Text	Urdu Translation
Whoever goes out to the Suddah (Al-Qari said: i.e., the gathering of the people of disbelief) has disbelieved, because in it is the proclamation of disbelief, and it is as if he assisted in it. And Allah Almighty knows best.	Whoever leaves (Dar al-Islam) and goes to a gathering of disbelievers and polytheists (Suddah - the Muhaddith Mulla Ali Qari said: its meaning is a gathering of the people of disbelief), then he has become a disbeliever because it is an announcement of disbelief. It is as if he is assisting them in disbelief. And Allah Almighty knows best everything. (T)

1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Bab fi Libs al-Shuhrah, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/203 2 Al-Ashbah wan-Naza'ir, Kitab al-Siyar wal-Riddah, al-Fann al-Thani, Idaratul Quran Karachi, 1/295 3 Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Section on explicit and implicit disbelief, Mustafa al-Babi Egypt, p. 186; Jami' al-Fusulayn, Section 38, Islami Kutub Khana Karachi, 2/313

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

(3) क्या हिंदुओं के साथ रामायण, बाइबिल आदि जैसी दूसरी किताबों के साथ क़ुरान मजीद की पूजा करना, चाहे वह मंदिर के अंदर ले जाना हो या इसके आयोजन में मुसलमानों का शरीक होना, दुरुस्त है या नहीं? (4) हिंदुओं के साथ मिलकर चंदा इकट्ठा करना और उस चंदे से मुसलमानों के जनहित के कार्य करना, जैसे मस्जिद की मरम्मत, लावारिस मुस्लिम मृतकों का कफ़न-दफ़न, विधवाओं की सहायता, मुस्लिम या अनाथ बच्चों का पालन-पोषण और शिक्षा आदि वर्जित है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): (1) माथे पर क़शक़ा (टीका) लगाना कुफ़्र (अविश्वास) का विशिष्ट लक्षण है और जो अपने लिए कुफ़्र के इस लक्षण को पसंद करे, उस पर कुफ़्र अनिवार्य है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: 'जिसने किसी कौम की समानता अपनाई, वह उन्हीं में से है।' अल-अशबाह वन-नज़ाइर में है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
मूर्ति की पूजा करना कुफ़्र है और उसके दिल में जो कुछ है उसका कोई महत्व नहीं। इसी तरह अगर उसने यहूदियों और ईसाइयों का ज़ुनार (पवित्र धागा) पहना, चाहे वह उनके गिरजाघरों में जाए या न जाए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।	मूर्ति की पूजा करना कुफ़्र है और जो कुछ उसके दिल में है उसका कोई एतबार (महत्व) नहीं। और इसी तरह अगर किसी ने यहूदियों और ईसाइयों का ज़ुनार गले में डाला, चाहे वह उनके गिरजों में जाए या न जाए, वल्लाहु तआला आलम। (त)

(2) सवाल यह पूछता है कि वे शापित हरकतें जायज़ हैं या नहीं। यह पूछिए कि कुफ़्र है या नहीं। क्या इन हरकतों से उनकी औरतें निकाह से निकल जाती हैं या नहीं? जामे अल-फ़ुसुलैन और मिनह अल-रौज़ अल-अज़हर में है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
जो कोई सुद्दा (अल-क़ारी ने कहा यानी कुफ़्र वालों का मजमा) की तरफ निकला, वह काफ़िर हो गया क्योंकि इसमें कुफ़्र का ऐलान है और मानो	जो कोई (दारुल इस्लाम को छोड़कर) काफ़िरों और मुशरिकों के मजमे में जाए (सुद्दा - मुहद्दिस मुल्ला अली क़ारी ने फ़रमाया: इसका अर्थ कुफ़्र वालों का मजमा है), तो वह काफ़िर हो गया क्योंकि इसमें कुफ़्र का ऐलान है। गोया

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
उसने उस पर मदद की। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।	वह कुफ़्र पर उनकी मदद कर रहा है। और अल्लाह तआला सब कुछ सबसे ज़्यादा जानने वाला है। (त)

1 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब फ़ी लिब्स अल-शुहरा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/203 2 अल-अशबाह वन-नज़ाइर, किताब अल-सियार वल-रिद्दा, फ़न अल-सानी, इदारातुल क़ुरान कराची, 1/295 3 मिनह अल-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, फ़स्ल फ़िल कुफ़्र सरीहन व कनायतन, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 186; जामे अल-फ़ुसुलैन, फ़स्ल 38, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/313

(۳) قرآن مجید کا دوسری کتابوں کے شامل مانند رامائن بائبل وغیرہ ہندوؤں کے ساتھ پوجا کیا جانا خواہ مندر کے اندر لیجانا اور اس کے اہتمام میں مسلمانوں کا شریک ہونا درست ہے یا نہیں؟ (۴) ہندوؤں کے شامل چندہ جمع کرنا اور اس چندہ سے رفاہ عام مسلمان کرنا مثلاً مرمت مسجد تجہیز و تکفین میت لاوارث مسلمانی، امداد بیوگان، مسلم یا یتیم بچوں کی تربیت و تعلیم وغیرہ وغیرہ ممنوع ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) ماتھے پر قشقہ (ٹیکا) لگانا خاص شعار کفر ہے اور اپنے لئے جو شعار کفر پر راضی ہو اس پر لزوم کفر ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من تشبہ بقوم فھو منھ ۱ جو کسی قوم سے مشابہت پیدا کرے وہ انھیں میں سے ہے۔ اشباہ والنظائر میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
عبادۃ الصنم کفر ولا اعتبار فی قلبہ وکذا لوتز نر بزنار الیھود والنصاری دخل کنیستھم اولم یدخل ۲۔	بت کی پوجا کرنا کفر ہے اور جو کچھ اس کے دل میں ہے اس کا کوئی اعتبار نہیں۔ اور اسی طرح اگر کسی نے یہودیوں اور عیسائیوں کا زنار گلے میں ڈالا چاہے ان کے گرجوں میں جائے نہ جائے، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) مسائل یہ پوچھتا ہے کہ وہ حرکات ملعونہ جائز ہیں یا نہیں ۔ یہ پوچھئے کہ کفر ہے یا نہیں ۔ ان کی عورتیں نکاح سے نکلیں یا نہیں ان حرکات سے۔ جامع الفصولین منح الروح الازھر میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
من خرج الی السدة (قال القاری ای مجمع اهل الکفر) کفرلان فیہ اعلام الکفر وکأنہ اعان علیہ ۳۔ و اللہ تعالٰی اعلم۔	جو کوئی (دارالاسلام کو چھوڑ کر) کفار و مشرکین کے مجمع میں جائے (السدۃ۔ محدث ملا علی قاری نے فرمایا: اس کا معنی مجمع اہل کفر ہے) تو وہ کافر ہوگیا کیونکہ اس میں کفر کا اعلان ہے۔ گویا وہ کفر پر ان کی امداد کر رہا ہے۔ اور اللہ تعالٰی سب کچھ زیادہ جاننے والا ہے۔ (ت)

۱ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشہرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۰۳ ۲ الاشباہ والنظائر کتاب السیر والردۃ الفن الثانی ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۲۹۵ ۳ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحاً و کنایۃ مصطفی البابی مصر ص ۱۸۶، جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۱۳

(3) Taking the Magnificent Quran into a temple is a desecration of it. Desecration of the Magnificent Quran is disbelief (Kufr). If worshipping the Ramayana is not disbelief, then nothing in the world can be disbelief. Participating in the arrangements of disbelief and being pleased with it is disbelief. 'Al-rida bil-kufr kufr' (Being pleased with disbelief is disbelief). Those people have left the fold of Islam and their wives are out of their marriage. And Allah the Almighty knows best. (4) It is prohibited, and strictly prohibited due to partnership. If their money is spent on our virtuous works, then a Muslim's money will be spent on their works of disbelief which they consider virtuous, for example, aiding temples, decorating idols, etc., and being pleased with them is disbelief. And Allah the Almighty knows best.

Problem 159: From Amritsar, Karra Parja, sent by Ghulam Muhammad Sahib, Shopkeeper, 13 Dhu al-Hijjah 1338 AH. What do the scholars of the religion and the clear Shariah say regarding this issue: Zaid says that if migration (Hijrat) is to be performed, then instead of Kabul, I will migrate to Medina Munawwarah. At least there would be the reward of fifty thousand prayers for praying one prayer in the Noble Prophet's Mosque. He says that the religion originated from Medina Munawwarah and it will return there. Therefore, which place could be more superior than this? In these times, while the Christians (Nasara) have control over it, he considers migrating there a thousand times superior to migrating to Kabul and considers it a means of salvation for his religion and intercession. Is Zaid's view correct or not? Will his migration be proven correct? And if he intends during migration that as long as the Holy House of Allah and Medina Munawwarah are under the control of the disbelievers, he will not return to his homeland for that duration, will such an intention be correct or not?

The Answer: Zaid's aforementioned views are all correct. Indeed, no city can be compared to Medina Tayyiba. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "And Medina is better for them if they but knew." (1) Medina is best for them, if they only knew. However, residing (mujawarat) in Medina Tayyiba is disliked (Makruh) according to our Imams because the preservation of etiquette (respect) might not be maintained. And the statement about the control of disbelievers is wrong; and if it were true, then the intention to stay there until their control ends is a contrary (wrong) intention. And Allah the Almighty knows best.

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Virtues of Medina, Chapter: Whoever turns away from Medina, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/252; Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter: Encouraging people to reside in Medina etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/445.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

(3) क़ुरान-ए-अज़ीम को मंदिर में ले जाना उसकी तौहीन (अपमान) है और क़ुरान-ए-अज़ीम की तौहीन कुफ़्र है। अगर रामायण की पूजा कुफ़्र नहीं है, तो दुनिया में कोई भी बात कुफ़्र नहीं हो सकती। कुफ़्र के इंतज़ाम में शरीक होना और उस पर राज़ी होना कुफ़्र है। 'अर-रिज़ा बिल-कुफ़्र कुफ़्र' (कुफ़्र पर राज़ी होना कुफ़्र है)। वे लोग इस्लाम से निकल गए और उनकी औरतें उनके निकाह से बाहर हो गईं। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (4) ममनू (निषिद्ध) है और साझेदारी के कारण सख्त ममनू है। अगर उनका रुपया हमारे यहाँ के कार-ए-खैर (नेक काम) में खर्च होगा, तो मुसलमान का रुपया उनके कुफ़्र के कामों में खर्च होगा जिन्हें वे कार-ए-खैर समझते हैं, जैसे मंदिरों की सहायता, मूर्तियों की सजावट वगैरह, और उन पर राज़ी होना कुफ़्र है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 159: अमृतसर, कड़ा पर्जा से गुलाम मुहम्मद साहब दुकानदार द्वारा भेजा गया, 13 ज़ुल-हिज्जा 1338 हिजरी। उलेमा-ए-दीन और शरीयत-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद कहता है कि अगर हिजरत ही करनी है तो काबुल के बजाय मदीना मुनव्वरा हिजरत करूँगा। कम से कम यह तो होगा कि मस्जिद-ए-नबवी शरीफ़ में एक नमाज़ पढ़ने से पचास हज़ार नमाज़ों का सवाब मिलेगा। वह कहता है कि दीन मदीना मुनव्वरा से निकला है और फिर उसी तरफ पलट जाएगा। लिहाज़ा, उस जगह से बेहतर कौन सी जगह होगी? और इस ज़माने में जबकि नसारा (ईसाईयों) का कब्ज़ा उस जगह पर है, वह काबुल से हज़ार गुना उस जगह की हिजरत को अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) कहता है और अपने लिए दीनी सलामती और शफ़ाअत (सिफारिश) का ज़रिया समझता है। क्या ज़ैद का यह ख्याल दुरुस्त है या नहीं? क्या उसकी यह हिजरत दुरुस्त साबित होगी? और अगर वह हिजरत में यह नियत करे कि जब तक बैतुल्लाह शरीफ़ और मदीना मुनव्वरा पर काफ़िरों का कब्ज़ा है, वह उतनी मुद्दत अपने वतन नहीं आएगा, तो क्या ऐसी नियत उसकी दुरुस्त होगी या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): ज़ैद के उपरोक्त सभी विचार सही हैं। बेशक मदीना तैयबा से किसी शहर की तुलना नहीं की जा सकती। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "व-अल-मदीनातु खैरुल्लहुम लौ कानू या'लमून" (1) मदीना उनके लिए सबसे बेहतर है, काश वे जानते। मगर मदीना तैयबा में मुजावरत (स्थायी निवास) हमारे इमामों के नज़दीक मकरूह है क्योंकि अदब (मर्यादा) का पालन नहीं हो सकेगा। और काफ़िरों के कब्ज़े का बयान गलत है; और अगर ऐसा होता भी, तो यह नियत कि उनके कब्ज़े तक वहीं रहेगा, एक उल्टी नियत है। वल्लाहु तआला आलम।

पाद टिप्पणियाँ: 1. सही अल-बुखारी, फ़ज़ाइल अल-मदीना, बाब: मन रग़िब अन अल-मदीना, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/252; सही मुस्लिम, किताब अल-हज्ज, बाब: तरग़ीब अल-नास फ़ी सुकनी अल-मदीना इलख, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/445।

पृष्ठ 297/674

(۳) قرآن عظیم کا مندر میں لیجانا اس کی توہین ہے اور قرآن عظیم کی توہین کفر اور رامائن کی پوجا اگر کفر نہ ہوئی تو دنیا میں کوئی بات کفر نہیں ہو سکتی، اور کفر کے اہتمام میں شریک ہونا اور اس پر راضی ہونا کفر ہے الرضا بالکفر کفر (کفر پر راضی ہونا کفر ہے۔ ت) وہ لوگ اسلام سے نکل گئے اور ان کی عورتیں ان کے نکاح سے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۴) ممنوع ہے اور سخت ممنوع ہے شرکت کے سبب اگر ان کا روپیہ ہمارے یہاں کے کار خیر میں صرف ہوگا تو مسلمان کا روپیہ ان کے کفر کے کاموں میں صرف ہوگا جن کو وہ کار خیر سمجھتے ہیں مثلاً مندروں کی اعانت بتوں کی زینت وغیرہ ، اور ان پر راضی ہونا کفر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۵۹: از امرتسر کڑہ پرجہ مرسلہ غلام محمد صاحب دکاندار ۱۳ ذی الحجہ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین شرح متین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے کہ اگر ہجرت ہی کرنی ہے تو بجائے کابل کے مدینہ منورہ ہجرت کروں گا کم از کم یہ تو ہوگا کہ مسجد نبوی شریف میں ایک نماز پڑھنے سے پچاس ہزار نماز کا ثواب ہو گا اور کہتا ہے دین مدینہ منورہ سے نکلا ہے اور پھر اسی طرف پلٹ جائے گا ، پس اس جگہ سے کون جگہ افضل ہوگی، اور اس زمانہ میں جبکہ نصاریٰ کا قبضہ اس جگہ سے ہے کابل سے ہزار درجہ اس جگہ کی ہجرت کو افضل کہتا ہے اور اپنے لئے باعث سلامتی دین و شفاعت تصور کرتا ہے، زید کا یہ خیال درست ہے یا نہیں؟ یہ ہجرت اس کی درست ثابت ہوگی یا نہیں؟ اور اگر ہجرت میں یہ نیت کرے کہ جب تک بیت اللہ شریف اور مدینہ منورہ پر کفار کا قبضہ ہے اتنی مدت اپنے وطن میں نہ آئے گا، ایسی نیت اس کی درست ہو گی یا نہیں؟

الجواب: زید کے بالائی خیالات سب صحیح ہیں بیشک مدینہ طیبہ سے کسی شہر کو نسبت نہیں ہو سکتی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: والمدینۃ خیر لھم لو کانوا یعلمون ۱ مدینہ ان کے لئے سب سے بہتر ہے اور وہ جانیں۔ مگر مدینہ طیبہ میں مجاورت ہمارے ائمہ کے نزدیک مکروہ ہے کہ حفظ آداب نہ ہو سکے گا اور قبضہ کفار کا بیان غلط ہے اور ہو تو یہ نیت کہ ان کے قبضہ تک وہیں رہے گا الٹی نیت ہے ، واللہ تعالٰی اعلم۔

حواشی: ۱ صحیح البخاری فضائل المدینہ باب من رغب عن المدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۵۲، صحیح مسلم کتاب الحج باب ترغیب الناس فی سکنی المدینہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۴۵

Volume 21 Fatawa Razawiyyah

Question 160 & 161: From Calcutta, Zakaria Street 33, sent by Hakim Saeed-ur-Rehman Sahib Dehlvi, 13 Dhu al-Hijjah 1338 AH.

Revered Hazrat Maulana Sahib Qiblah (may his grace continue), Assalamu Alaikum. How is your noble health? With great respect and eagerness, I request the answer to the following matters to satisfy this humble servant. (1) Regarding the issues of Islamic Khilafat and migration from India (Hijrat), the voices raised by Maulvi Abdul Bari, Abul Kalam, etc., are they in accordance with or contrary to the Islamic and Sharia limits? (2) From every perspective, what are the reasons for your silence? If it is in accordance, why don't you raise your voice in support of these gentlemen? And if it is contrary, why haven't other Muslims been stopped from this dangerous destruction? What course of action have you prescribed for yourself?

The Answer: The stated objective is the protection of holy places; which Muslim could oppose this? However, the actions taken involve alliance with disbelievers, slavery and imitation of polytheist leaders, sacrificing the essence of the Quran and Hadith at the altar of idol worship, applying the sectarian mark (tilak) on Muslims, chanting slogans for disbelievers, offering flowers to Ram and Lakshman, participating in the worship of the Ramayana, carrying the funeral of a polytheist on one's shoulders while chanting slogans for them towards the cremation ground, taking disbelievers into the mosque to preach to Muslims, stopping the Islamic practice of cow sacrifice to flatter disbelievers, aspiring for a religion that removes the distinction between Islam and disbelief and considers the fire in the temples of idols as holy, and many such sayings, states, and actions that have crossed all limits and have completely washed away Islam. Which Muslim can agree with them? Fatwas have been and are being written against these vile movements. What more authority is there? Purity belongs to Him Who is the Turner of hearts and eyes. 'Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs. There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Great.' (And Allah Almighty is sufficient for us, and what a fine Guardian He is. The strength to avoid sins and perform good deeds is in no one except by the grace of Allah, the Possessor of high status and great majesty. - Translator's note) And Allah Almighty knows best.

Question 162 to 164: From Gauri Post Office, Raipur, District Muzaffarpur, sent by Abdul Jabbar Sahib, 1st Shaban 1336 AH. (1) A person does not pray Salah. People forced him to pray, and he refused. In this situation, has there been any deficiency in

the faith of the one who refused and the ones who insisted? If there is a deficiency, to what degree? Under duress and fear of punishment, he prays forcibly. It is not known if he remembers the prayers.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

मसला 160 व 161: कलकत्ता, ज़करिया स्ट्रीट 33 से, हकीम सईद-उर-रहमान साहब देहलवी द्वारा प्रेषित, 13 ज़ुल-हिज्जा 1338 हिजरी।

हज़रत अक़दस जनाब मौलाना साहब क़िबला (उनका फ़ैज़ जारी रहे), अस्सलामु अलैकुम, मिज़ाज-ए-गरामी! निहायत अदब लेकिन बेचैनी के साथ आपकी ख़िदमत में गुज़ारिश है कि कृपया निम्नलिखित मामलों का जवाब देकर खादिम की तसल्ली फरमाएं। (1) इस्लामी खिलाफत और हिजरत-ए-हिंद के मसलों पर मौलवी अब्दुल बारी और अबुल कलाम आदि ने जो आवाज़ उठाई है, वह इस्लामी और शरीयत की सीमाओं के अनुकूल है या विपरीत? (2) हर लिहाज़ से आपकी खामोशी किन मसलेहतों (हितों) पर आधारित है? अगर यह अनुकूल है, तो इन महानुभावों के समर्थन में आवाज़ क्यों नहीं उठाते? और अगर यह विपरीत है, तो दूसरे मुसलमानों को इस ख़तरनाक बर्बादी से क्यों नहीं रोका गया? आपने अपने लिए क्या अमल (कार्ययोजना) तय किया है?

जवाब: मकसद बताया जाता है मुकद्दस (पवित्र) स्थानों की हिफाजत, इसमें कौन मुसलमान खिलाफत कर सकता है? और कार्यवाही की जाती है काफिरों से मेल-जोल, मुशरिक (मूर्तिपूजक) लीडरों की गुलामी और पैरवी, कुरान और हदीस की रूह को बुतपरस्ती पर न्यौछावर करना, मुसलमानों को तिलक लगवाना, काफिरों के नारे लगाना, राम-लक्ष्मण पर फूल चढ़ाना, रामायण की पूजा में शरीक होना, मुशरिक का जनाजा अपने कंधों पर उठाकर नारे लगाते हुए श्मशान ले जाना, काफिरों को मस्जिद में ले जाकर मुसलमानों का उपदेशक बनाना, इस्लाम की निशानी गाय की कुर्बानी को काफिरों की खुशामद में बंद करना, एक ऐसे मज़हब की सोच में होना जो इस्लाम और कुफ्र (अधर्म) के अंतर को मिटा दे और बुतों के मंदिर की आग को पवित्र माने, और इसी तरह के बहुत से कथन, स्थितियां और कार्य जो हद से गुज़र चुके हैं और जिन्होंने इस्लाम को पूरी तरह से मटियामेट कर दिया है, कौन मुसलमान उनमें सहमति रख सकता है? इन घृणित कार्यों के विरोध में फतवे लिखे गए हैं और लिखे जा रहे हैं, इससे ज़्यादा क्या अधिकार है? पाक है वह जो दिलों और आंखों को फेरने वाला है। 'हसबुनल्लाहु व नि'मल वकील, वला हौला वला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम' (और हमें अल्लाह ताला काफी है और वह कितना अच्छा कार्यसाधक है। गुनाहों से बचाव और नेकी करने की ताकत किसी में नहीं है सिवाय अल्लाह बुलंद रुतबे वाले और बड़ी महानता वाले की तौफीक के। - अनुवादक) और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।

मसला 162 से 164: गौरी डाकखाना, रायपुर, जिला मुज़फ्फरपुर से, अब्दुल जब्बार साहब द्वारा प्रेषित, 1 शाबान 1336 हिजरी। (1) एक व्यक्ति नमाज़ नहीं पढ़ता है। लोगों ने ज़बरदस्ती नमाज़ पढ़ने को कहा और उसने इनकार किया, इस स्थिति में इनकार करने वाले और ज़ोर देने वाले के ईमान में कोई कमी आई या नहीं? अगर कमी आई तो किस दर्जे की? दबाव और सज़ा के डर से वह ज़बरदस्ती नमाज़ पढ़ता है। पता नहीं उसे नमाज़ याद भी है या नहीं।

पृष्ठ 298/674

مسئلہ ۱۶۰ وا ۱۶۱: از کلکتہ زکریا اسٹریٹ ۳۳ مرسلہ حکیم سعید الرحمن صاحب دہلوی ۱۳ ذی الحجہ ۱۳۳۸ھ حضرت اقدس جناب مولانا صاحب قبلہ دام فیضہ السلام علیکم، مزاج گرامی! نہایت ادب سے مگر بیتا بی کے ساتھ خدمت والا میں گزارش ہیں کہ برائے کرم امور ذیل کا جواب مرحمت فرما کر خادم کی تسلی فرمائیں۔ (۱) مسائل خلافت اسلامیہ وہجرت عن الہند کے متعلق مولوی عبدالباری اور ابوالکلام وغیرہ نے جو کچھ آواز اٹھائی ہے یہ حدود اسلامیہ وشرعیہ کے موافق ہے یا خلاف؟ (۲) ہر لحاظ سے جناب والا کی خاموشی کن مصالح کی بنا پر ہے؟ اگر موافق ہے تو کیوں ان اصحاب کی تائید میں آواز نہیں اٹھاتے؟ اور اگر خلاف ہے تو دوسرے مسلمانوں کو خطرناک ہلاکت سے نہیں روکا گیا جناب والا نے اپنے لیے کیا راہِ عمل تجویز فرمائی ہے؟

الجواب: مقصد بتایا جاتا ہے اماکنِ مقدسہ کی حفاظت، اس میں کون مسلمان خلاف کر سکتا ہے؟ اور کاروائی کی جاتی ہے کفار سے اتحاد مشرک لیڈروں کی غلامی و تقلید قرآن وحدیث کی عمر کو بت پرستی پر نثار کرنا مسلمانوں کا قشقہ لگوانا، کافروں کی جے بولنا، رام لچھمن پر پھول چڑھانا، رامائن کی پوجا میں شریک ہونا، مشرک کا جنازہ اپنے کندھوں پر اٹھا کر اس کی جے بولتے ہوئے مرگھٹ کو لے جانا، کافروں کو مسجد میں لیجا کر مسلمانوں کا واعظ بنانا، شعارِ اسلام قربانی گاؤ کو کفار کی خوشامد میں بند کرنا ایک ایسے مذہب کی فکر میں ہونا جو اسلام و کفر کی تمیز اٹھا دے اور بتوں کے معبد پر آگ کو مقدس ٹھہرائے، اور اسی طرح کے بہت اقوالِ احوال افعال جن کا پانی سر سے گزر گیا اور جنھوں نے اسلام پر یکسر پانی پھیر دیا، کون مسلمان ان میں موافقت کر سکتا ہے ان حرکاتِ خبیثہ کے رد میں فتوے لکھے گئے اور لکھے جارہے ہیں اس سے زیادہ کیا اختیار ہے پاکی ہے اسے جو مقلب القلوب والابصار ہے۔ وحسبنا اللہ ونعم الوکیل ولا حول

ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (اور ہمیں اللہ تعالی کافی ہے اور کیا ہی اچھا کار ساز ہے۔ گناہوں سے تحفظ اور نیکی بجالانے کی طاقت کسی میں نہیں مگر اللہ تعالیٰ بلند شان والے، بڑی عظمت والے کی توفیق سے ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۲ تا ۱۶۴: از گوری ڈاک خانہ رائے پور ضلع مظفر پور مرسلہ عبدالجبار صاحب یکم شعبان ۱۳۳۶ھ (۱) ایک شخص نماز نہیں پڑھتا ہے لوگوں نے زبردستی نماز پڑھنے کو کہا اور اس نے انکار کیا، اس صورت میں انکار کرنے والے اور تاکید کرنے والے کے ایمان میں نقص آیا یا نہیں؟ اگر نقص کیا تو کس درجہ کا؟ بصورتِ اکراہ و خوف سزا سے جبریہ نماز پڑھتا ہے۔ نہ معلوم نماز یاد کرتا ہے

Fatawa Razawiyya Volume 21

...or sincerity, but apparently due to circumstances, it is under forced pressure. So, is the prayer of a common ignorant person accepted under pressure or not? (2) Will a cow slaughterer, who has permanently adopted the profession of slaughtering livestock and gaining profit from the sale of meat, be forgiven or not? And will there be questioning for the "wrongful blood" on the Day of Judgment or not? (3) A Muslim consumes 'Nazr li-ghayr-Allah' (votive offerings to other than Allah) and seeks help from creatures like Sheikh Saddu, Khawaja Khizr, Kali Bhawani, etc., through Taziyah-worship, and if the desired outcome is not achieved, he fears harm to life and wealth for not giving the offering. In these cases, has any defect occurred in faith or not? And is it permissible to eat his slaughtered animal or not?

Answer: (1) There is no blame on the one who emphasizes [prayer], and if the refusal is such as "I won't pray because you told me to," then it is just a sin. However, if one denies the obligation of prayer, it is disbelief, as mentioned in 'Jami' al-Fusulayn', etc. (As it is in 'Jami' al-Fusulayn' etc. - Translator). The explanation regarding acceptance or non-acceptance has passed above. The obligation will be discharged, as there is no ostentation in obligatory acts, as mentioned in 'al-Ashbah' etc. (There is no showing off in obligatory duties as mentioned in al-Ashbah etc. - Translator). Having ill-suspicion about Muslims is forbidden. And Allah knows best. (2) Calling the slaughtering of a cow "wrongful blood" is a word of disbelief (kufr), and not knowing of its forgiveness is deviance and misguidance. There is no doubt about the permissibility of this profession. The warning (threat) regarding cow slaughterers is fabricated and baseless; the onus of proof is on whoever claims such false assertions; it is a counter-demand of ignorance and Wahhabism. And Allah knows best. (3) To call someone who seeks help from Kali Bhawani a Muslim is disbelief (kufr). It is mandatory for the speaker to renew their Islam and marriage. Equating seeking help from Prophet Khidr (peace be upon him) with seeking help from Kali Bhawani, Sheikh Saddu, and evil spirits is clear misguidance and an insult to the Prophet of Allah, following the cursed style of the leader of Wahhabism, Makhzooli. Repentance is obligatory. When someone seeks help from Kali Bhawani, they are definitely a disbelieving polytheist (kafir mushrik). Questioning the deficiency in their faith and about their slaughtered meat is ignorance. After that, there is no need for discussion on any probable matter, let alone whether it is permissible or recommended. And Allah knows best.

1 Jami' al-Fusulayn, Chapter 38, Islami Kutub Khana, Karachi, p. 306 Page 299 of 674

फतावा रज़विया जिल्द 21

...या ईमानदारी, लेकिन ज़ाहिरी तौर पर दबाव है। तो क्या आम जाहिल की दबाव में पढ़ी गई नमाज़ कुबूल है या नहीं? (2) वह गाय ज़िबह करने वाला जिसने मवेशियों को ज़िबह करना और गोश्त की बिक्री से मुनाफ़ा कमाना हमेशा के लिए अपना पेशा बना लिया है, उसे बख्शा जाएगा या नहीं? और क्या हश्र के दिन 'नाहक खून' (अन्यायपूर्ण रक्त) के बारे में पूछताछ होगी या नहीं? (3) एक मुसलमान 'नज़्र-ल-ग़ैर-अल्लाह' (अल्लाह के अलावा किसी और के लिए चढ़ावा) खाता है और शेख सद्दू, ख्वाजा खिज़्र, काली भवानी आदि जैसी मखलूक (सृष्टि) से ताज़िया परस्ती के ज़रिए मदद माँगता है, और मुराद पूरी न होने की सूरत में नज़्र न देने पर जान-माल के नुकसान का डर रखता है। इन सूरतों में ईमान में नुक्स (कमी) आया या नहीं? और उसका ज़िबह किया हुआ जानवर खाना जायज़ है या नहीं?

जवाब: (1) ताकीद (ज़ोर देने) करने वाले पर कोई इल्ज़ाम नहीं, और अगर इनकार इस तरह है कि "तेरे कहने से नहीं पढ़ता" तो यह सिर्फ गुनाह है। लेकिन अगर कोई नमाज़ की फर्ज़ियत (अनिवार्यता) से इनकार करे तो यह कुफ़्र है, जैसा कि 'जामे-अल-फुसुलैन' आदि में है। (जैसा कि जामे-अल-फुसुलैन आदि में है। - अनुवादक) कुबूल और अदम-कुबूल का बयान ऊपर गुज़र चुका है। फर्ज़ साकित (पूरा) हो जाएगा क्योंकि फराइज़ (अनिवार्य कर्तव्यों) में दिखावा नहीं होता, जैसा कि 'अल-अश्बाह' आदि में ज़िक्र है। (फराइज़ में दिखावा नहीं है जैसा कि अल-अश्बाह आदि में ज़िक्र है। - अनुवादक)। मुसलमानों पर बदगुमानी (बुरा गुमान) करना हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) गाय के ज़िबह को "नाहक खून" कहना कलमा-ए-कुफ़्र है, और इसकी बख्शिश न होने की बात जानना गुमराही और दलामत है। इस पेशे के जायज़ होने में कोई शक नहीं है। और गाय ज़िबह करने वालों के बारे में जो वईद (धमकी) है, वह मौज़ू (गढ़ी हुई) और बे-अस्ल है। इन बातिल दावों के मुद्दई (दावा करने वाले) पर इसका हवाला देना लाज़िम है; यह जाहिलियत और वहबियत का उल्टा मुतालबा है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (3) काली भवानी से मदद माँगने वाले को मुसलमान कहना कुफ़्र है। ऐसा कहने वाले पर तजदीद-ए-इस्लाम (इस्लाम का नवीनीकरण) और तजदीद-ए-निकाह (निकाह का नवीनीकरण) लाज़िम है। और काली भवानी, शेख सद्दू और बुरी रूहों के साथ अल्लाह के नबी हज़रत खिज़्र (अलैहिस्सलाम) से मदद माँगने को मिलाना खुली गुमराही और अल्लाह के नबी की तौहीन है, और यह वहाबियत के इमाम मखज़ूली का लानती तरीका है। तौबा फर्ज़ है। और जब वह काली भवानी से मदद माँगता है, तो वह निश्चित रूप से

काफिर मुशरिक है। उसके ईमान के कम होने और उसके ज़िबह किए हुए जानवर के बारे में सवाल करना नादानी है। इसके बाद किसी मुहतमल (संभावित) मामले पर बहस की ज़रूरत नहीं है, जायज़ या मुस्तहब होना तो दूर की बात है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1 जामे-अल-फ़ुसुलैन, बाब 38, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, पृ. 306 पेज 299 का 674

یا خلوص، لیکن بظاہر اسباب زبردستی دباؤ ہے۔ پس نماز عام جاہل کے دباؤ سے مقبول ہے یا نہیں؟ (۲) ذابح البقر جس نے اپنا پیشہ ذبح کرنا مویشیوں کا و نفع اٹھانا فروخت گوشت سے ہمیشہ اختیار کر لیا ہے بخشا جائے گا یا نہیں؟ و پرسش خون ناحق کا یوم الحشر میں ہو گا یا نہیں؟ (۳) ایک مسلمان نذر لغیر اللہ کھاتا ہے اور امداد مخلوق مثل شیخ سد و و خواجہ خضر و کالی بھوانی وغیرہ تعزیہ پرستی سے طلب کرتا ہے وبصورت حصول مراد نہیں نذر دینے سے ضرر جان و مال کا تصور کرتا ہے۔ ان صورتوں میں نقص ایمان واقع ہوا یا نہیں؟ وذبیحہ اس کا کھانا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) تاکید کرنے والے پر الزام نہیں، اور انکار اگریوں ہے کہ تیرے کہنے سے نہیں پڑھتا تو گناہ ہی ہے اور اگر فرضیت نماز سے انکار کرے تو کفر کما فی جامع الفصولین وغیرہ (جیسا کہ جامع الفصولین وغیرہ میں ہے۔ت) قبول و عدم قبول کو بیان اوپر گزرا سقوط فرض ہوجائے گا لاریاء فی الفرائض کما فی الاشباہ وغیرہا (فرائض میں دکھاوا نہیں جیسا کہ الاشباہ وغیرہ میں مذکور ہے۔ت) مسلمانوں پر بد گمانی حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) ذبح بقر کو خون ناحق کہنا کلمہ کفر ہے اور اس کی بخشش نہ جاننا ضلالت و گمراہی اور اس پیشے کے جواز میں کوئی شبہ نہیں اور ذابح البقر کی وعید موضوع و بے اصل ہے حوالہ اس پر ہے جو ان دعاوی باطلہ کا مدعی ہوا الٹا مطالبہ جہالت وباہمیہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۳) کالی بھولالی سے مدد مانگنے والے کو مسلمان کہنا کفر ہے۔ کہنے والے پر تجدید اسلام و تجدید نکاح لازم ہے۔ اور کالی بھوانی، شیخ سدو اور ارواح خبیثہ کے ساتھ نبی اللہ خضر علیہ الصلوۃ والسلام سے استمداد کو ملانا صریح گمراہی اور اور نبی اللہ کی توہین اور امام الوہابیہ مخزولی کی طرز لعین ہے۔ توبہ فرض ہے اور جب وہ کالی بھوانی سے مدد مانگتا ہے تو قطعاً کافر مشرک ہے اس کے ایمان کے نقصان کمال اور اس کے

ذبیحہ سے سوال نادانی ہے۔ نہ اسکے بعد کسی امر محتمل سے بحث کی حاجت نہ کہ جائز مستحب۔

واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

1 جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ص ۳۰۶ Page 299 of 674

Fatawa-e-Razvia Volume 21

Treatise Barakat-ul-Imdad li-Ahl-il-Istimdad 1311 AH (Blessings of Aid for those who seek help)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Issue 165: From Sahaswan, Mohalla Shahbazpura, sent by Ahmad Nabi Khan, 12 Shaban-al-Mu'azzam 1311 AH.

What do the scholars of religion say regarding this issue, that a Wahhabi explains the meaning of the verse 'wa iyyaka nasta'in' (and You alone we ask for help) as: seeking help from anyone other than Allah is Shirk (polytheism)?

See the restriction of 'nasta'in', O pure in faith, Seeking help from others is not appropriate. The Essence of Truth (Allah) is indeed the Best Helper, Alas for him who focuses on other than the Truth (Allah).

And he portrays the belief of the Sufi masters such that it was also the faith of Hazrat Muslih-ud-Din Saadi Shirazi (may Allah Almighty have mercy on him) that:

Couplet: We have no one but You to answer our cry for help. (We have no helper other than You. - Translator)

And Hazrat Maulana Nizami Ganjavi (may Allah Almighty have mercy on him) also used to supplicate in his prayers that...

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २१

रिसाला (लघु शोध प्रबंध) बरकात-उल-इमदाद लि-अहल-इल-इस्तिम्दाद १३११ हिजरी (मदद माँगने वालों के लिए इमदाद की बरकतें)

बिस्मिल्लाह-हिर-रहमान-निर-रहीम (अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और दयावान है)

मसला १६५: सहसवान, मोहल्ला शहबाज़पुरा से प्रेषित, अहमद नबी खान, १२ शाबान-अल-मुअज़्ज़म १३११ हिजरी।

दीन के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि एक वहाबी 'इय्याका नस्तईन' (और हम तुझी से मदद माँगते हैं) आयत का अर्थ इस प्रकार बताता है कि अल्लाह के अलावा किसी और से मदद माँगना शिर्क है।

'नस्तईन' के घेरे को देख ऐ पाक दीन वाले, ग़ैर से मदद माँगना मुनासिब नहीं। अल्लाह की ज़ात निस्संदेह सबसे अच्छी मदद करने वाली है, अफ़सोस है उस पर जो अल्लाह के अलावा किसी और का ध्यान धरे।

और वह सूफी संतों की मान्यता को इस तरह प्रस्तुत करता है कि हज़रत मुसलिह-उद-दीन सादी शीराज़ी (रहमतुल्लाह अलैहि) का भी यही ईमान था कि:

मिसरा: तेरे सिवा हमारा कोई फ़रियाद सुनने वाला नहीं। (हम तेरे अलावा किसी को अपनी फ़रियाद सुनने वाला नहीं पाते। - अनुवादक)

और हज़रत मौलाना निज़ामी गंजवी (रहमतुल्लाह अलैहि) भी अपनी दुआओं में अर्ज़ करते थे कि...

पृष्ठ ३०१ (६७४ में से)

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

رسالہ برکات الامداد لاھل الاستمداد ۱۳۱۱ھ (مدد طلب کرنے والوں کے لئے امداد کی برکتیں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۱۶۵: از سہسواں محلہ شہباز پورہ مرسلہ احمد نبی خان ۱۲ شعبان المعظم ۱۳۱۱ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ آیہ وایاك نستعین کے معنی وہابی یوں بیان کرتا ہے کہ استعانت غیر حق سے شرک ہے۔

دیکھ حصرِ نستعین اے پاک دیں استعانت غیر سے لائق نہیں ذاتِ حق بیشک ہے نعم المستعان حیف ہے جو غیر حق کا ہو دھیان

اور علمائے صوفیہ کرام کا عقیدہ یوں ظاہر کرتا ہے کہ حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی رحمہ اللہ تعالٰی کا بھی یہی ایمان تھا کہ

ع: نداریم غیر از تو فریاد رس (ہم تیرے سوا کوئی فریاد کو پہنچنے والا نہیں رکھتے۔ت)

اور حضرت مولانا نظامی گنجوی رحمہ اللہ تعالٰی بھی دعا میں عرض کرتے تھے کہ

صفحہ ۳۰۱ از ۶۷۴

Fatawa-e-Razvia, Volume 21

O Great One! Bestow greatness, for I am helpless; you are the supporter and the one who comes to my aid. (O Great One! Grant me greatness as I am helpless, you alone are the supporter and the one who reaches for my help.)

And the interesting and heart-admonishing story of Hazrat Sufyan Thauri (may Allah have mercy on him) is narrated, which is written in 'Tuhfat-ul-Ashiqin' that one day he was praying and when he reached "Nasta'een" (we seek help), he fell down unconscious. When he regained consciousness, he said: "When the Lord of the worlds says 'Iyyaka Nasta'een' (You alone we ask for help) and I ask from someone other than the Truth (Allah), who could be more disrespectful than me?" He mentions another holy verse from the story of Prophet Ibrahim, the Friend of Allah (peace be upon him), "Inni wajjahtu wajhiya lilladhi..." (I have turned my face to Him who...), and presents many holy verses, Hadiths, and sayings of scholars and Sufis. Therefore, I request your noble service to kindly grant a refutation so that I may respond to this Wahhabi with Quran for Quran, Hadith for Hadith, and sayings for sayings. Please provide guidance and literal meanings. Enlighten us and be rewarded. From Niyaz Ahmad Nabi Khan, Sahaswan.

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

All praise is for Allah, and through Him we seek help, and blessings and peace be upon the greatest, most noble helper, Muhammad, and all his progeny and companions.	All praise is for Allah Almighty, and from Him alone we seek help, and blessings and peace be upon the greatest in greatness, the helper and supporter Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him, his progeny and companions). (t)

All praise is for Allah, the noble verses belong to Muslims, and the couplets cited from Hazrat Maulana Saadi and Maulana Nizami (may their secrets be sanctified) are also true. However, the Wahhabi seeks to prove a false meaning from true statements, which can never be. The noble verse "Inni wajjahtu wajhiya" has no connection to this matter; it mentions turning with the intent of worship, meaning "I direct my worship towards Him who created the heavens and the earth," not turning in general which could include seeking help from Prophets and Saints (peace be upon them). In 'Jalalayn Sharifayn', the commentary of this noble verse is stated as:

They said to him, "What do you worship?" He said, "Inni wajjahtu wajhiya," meaning I intend with my worship... etc.	Meaning the disbelievers asked Syedna Ibrahim (peace be upon him), "Whom do you worship?" He said, "I intend with my worship towards Him who made the heavens and the earth."

1. Tafsir al-Jalalayn, under verse 6/79, Asah al-Matabi' Delhi, p. 119.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

ऐ बुजुर्ग! बुजुर्गी अता फ़रमा कि मैं बेकस हूँ, तू ही हिमायत करने वाला और मेरी मदद को पहुँचने वाला है। (ऐ बुजुर्ग! बुजुर्गी अता फरमा कि मैं बेसहारा हूँ, तू ही समर्थक है और मेरी मदद के लिए पहुँचने वाला है।)

और हज़रत सुफ़ियान सौरी (रहमतुल्लाह अलैह) का दिलचस्प और दिल को झकझोर देने वाला क़िस्सा बयान किया जाता है जो 'तुहफ़तुल आशिक़ीन' में लिखा है कि एक रोज़ आप नमाज़ पढ़ रहे थे, जब "नस्तईन" पर पहुँचे तो बेहोश होकर गिर पड़े। जब होश आया तो फ़रमाया: "जब रब्बुल आलमीन 'इय्याका नस्तईन' फ़रमाता है और मैं ग़ैर-हक़ से माँगूँ, तो मुझसे ज़्यादा बेअदब कौन होगा?" वह हज़रत इब्राहीम ख़लीलुल्लाह (अलैहिस्सलाम) के क़िस्से की दूसरी आयत-ए-करीमा "इन्नी वज्जहतु वज्हिया लिल्लज़ी..." से बयान करता है और बहुत सी आयतें, हदीसें और उलेमा व सूफ़िया के अक़वाल पेश करता है। इसलिए मैं आपकी ख़िदमत में इल्तिजा करता हूँ कि इसकी तरदीद (खंडन) अता फरमाएं ताकि मैं उस वहाबी को क़ुरआन का जवाब क़ुरआन से, हदीस का हदीस से और अक़वाल का जवाब अक़वाल से दे सकूँ। इरशाद फरमाएं और लफ़्ज़ी मायने भी बताएं। बयान फ़रमाएं, सवाब पायें। निवेदी: नियाज़ अहमद नबी ख़ाँ, सहसवान।

जवाब: बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

अल्हम्दुलिल्लाहि व बिही नस्तईनु वस्सलातु वस्सलामू अला आज़मि ग़ौसिन अकरमि व मुईनिन मुहम्मदिन व आलिहि व असहाबिही अजमईन।	सब तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं, और उसी से हम मदद चाहते हैं, और दरूद व सलाम सब से बड़े बुजुर्गी वाले मददगार और सहायक मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम और उनकी आल और असहाब पर। (त)

अल्हम्दुलिल्लाह, आयतें तो मुसलमान की हैं और हज़रत मौलाना सादी और मौलाना निज़ामी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के जो शे'र नक़्ल किए गए हैं वे भी हक़ हैं, लेकिन वहाबी हक़ बातों से बातिल मायने निकालना चाहता है जो कभी नहीं हो सकता। इस आयत "इन्नी वज्जहतु वज्हिया" का तो इस मामले से कोई सरोकार ही नहीं है; इसमें इबादत के इरादे से मुड़ने का ज़िक्र है, यानी "मैं अपनी इबादत से उसी का इरादा करता हूँ जिसने ज़मीन और आसमान पैदा किए", न कि मुतलक़ मुड़ने का

जिसमें अंबिया और औलिया (अलैहिमुस्सलाम) से मदद माँगना भी शामिल हो सके। 'जलालैन शरीफ़ैन' में इस आयत की तफ़सीर इस तरह की गई है:

क़ालू लहू मा ता'बुदु क़ाला इन्नी वज्जहतु वज्हिया क़सद्तु बि इबादती... इल्ख़।	यानी काफ़िरों ने सैय्यदना इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) से कहा कि तुम किसकी पूजा करते हो? उन्होंने फ़रमाया: मैं अपनी इबादत से उसका इरादा करता हूँ जिसने आसमान और ज़मीन बनाए।

1. तफ़सीर जलालैन, आयत ६/७९ के तहत, असह अल-मताबे' दिल्ली, पृष्ठ ११९।

पृष्ठ ३०२ ऑफ ६७४

بزرگا بزرگی دہا بیکسم توئی یاوری بخشش و یاری رسم (اے بزرگ! بزرگی عطا فرما کہ میں بیکس ہوں، تو ہی حمایت کرنے والا اور میری مدد کو پہنچنے والا ہے) اور حضرت سفیان ثوری رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کا قصہ دلچسپ و عبرت دلہا بیان کرتا ہے جو تحفۃ العاشقین میں لکھا ہے کہ ایک روز آپ نماز پڑھ رہے تھے جب "نستعین" پر پہنچے بیہوش ہو کر گر پڑے، جب ہوش ہوا فرمایا: جب رب العالمین ایاک نستعین فرمائے اور میں غیر حق سے مانگوں مجھ سے زیادہ بے ادب کون ہوگا، دوسری آیت شریف جناب ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام کے قصہ کی کہ "انی وجھت وجھی للذی" سے بیان کرتا ہے اور بہت سی آیت شریفہ اور حدیث پاک اور قول علماء و صوفیہ بتاتا ہے لہذا مستدعی خدمت عالی ہوں کہ تردید اس کی مرحمت ہو کہ اس وہابی سے بیان کروں جواب قرآن کا قرآن سے، حدیث کا حدیث سے، اقوال کا اقوال سے، ارشاد فرمائے گا اور معنی لفظی ہوں، بینوا توجروا راقم نیاز احمد نبی خاں، سہسوان

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ وبہ نستعین والصلوۃ والسلام علی اعظم غوث اکرم ومعین محمد وآلہ واصحابہ اجمعین۔ سب حمدیں اللہ تعالٰی کے لیے، اور اسی سے ہم مدد چاہتے ہیں، اور صلوۃ و سلام سب سے بڑے بزرگی والے غوث و مددگار محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ والہ وصحبہ اجمعین۔ (ت)

الحمد للہ آیات کریمہ تو مسلمان کی ہیں اور حضرت مولانا سعدی و مولانا نظامی قدس سرہ السامی کے جو اشعار نقل کئے وہ بھی حق ہیں، مگر وہابی حق باتوں سے باطل معنی کا ثبوت چاہتا ہے جو ہر گز نہ ہوگا یہ کریمہ "انی وجھت وجھی" کو تو اس مقام سے کوئی علاقہ ہی نہیں اس میں توجہ

بقصد عبادت کا ذکر ہے کہ میں اپنی عبادت سے اسی کا قصد کرتا ہوں جس نے پیدا کئے زمین وآسمان، نہ یہ کہ مطلق توجہ کا جس میں انبیاء و اولیاء علیہم الصلوۃ والسلام سے استعانت بھی داخل ہو سکے، جلالین شریفین میں اس آیہ کریمہ کی تفسیر فرمائی۔

قالو الہ ماتعبد قال انی وجھت وجھی قصدت بعبادتی الخ۔

یعنی کافروں نے سیدنا ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام سے کہا تم کسے پوجتے ہو فرمایا: میں اپنی عبادت سے اس کا قصد کرتا ہوں جس نے بنائے آسمان و زمین۔

۱۔ تفسیر جلالین تحت آیۃ ۶/۷۹ اصح المطابع دہلی ص ۱۱۹

Fatawa Razawiya, Volume 21

In the verse, if absolute attention were meant, then talking while facing someone would also be polytheism (shirk), and in prayer, facing the Qibla would also be polytheism, because the Qibla is also other than God, not God Himself. And the Lord of Honor, Most High, has commanded: "And wherever you are, turn your faces toward it."[1] Turn your face towards the Qibla wherever you are. God forbid that this should be considered an order to commit polytheism, but the intellect of the Wahhabis is deficient. The noble verse "and from You alone we seek help" in the supplications of Sa'di and Nizami restricts seeking help, aid, and assistance in its real sense to the Presence of the Exalted Lord, not in an absolute sense. Undoubtedly, the reality of these matters—nay, every perfection, rather every aspect of existence—belongs specifically to the Presence of the One, the Exalted Lord. Real assistance (Istianat-e-Haqiqiya) is to consider someone as Powerful by essence, an independent owner, and self-sufficient, believing that they have power over an action by their own being without Divine bestowal. To hold such a belief regarding anyone other than God is polytheism according to every Muslim. No Muslim ever intends this meaning for anyone other than God; rather, they consider them intermediaries for receiving grace and means for the fulfillment of needs. And this is definitively true. The Lord of Honor, Blessed and Exalted, Himself commanded in the Great Quran: "And seek the means [of approach] to Him."[2] Seek a means toward Allah. In this sense, seeking help through others is not at all contradictory to the restriction in "it is You we ask for help" (Iyyaka Nasta'een). Just as real existence—existing by one's own essence without being created by anyone—belongs purely to the Presence of Allah, Most High and Holy. Then calling another person "existent" because of Him did not become polytheism as long as that same "real existence" is not intended. "The realities of things are established" is the first creed of the people of Islam. Similarly, real knowledge—which is from one's own essence without bestowal from another—and real teaching—which is imparting knowledge by one's self without needing anyone else—are specific to Allah, the Majestic. Thus, calling another "learned" (alim) or seeking knowledge from them cannot be polytheism as long as those original meanings are not intended. The Lord of Honor, Blessed and Exalted, Himself calls His servants "learned" (Aleem) and "scholars" ('Ulama) in the Great Quran, and says regarding the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "He teaches them the Book and Wisdom."[3] This Prophet bestows upon them the knowledge of the Book and Wisdom. The same is the case with seeking help and aid; their reality is

specific to God, while in the sense of being a means, intercession, and mediation, they are established and definitively permissible for others. In fact, these meanings are specific to those other than God; for Allah, the Exalted, is far above being a means, intercession, or intermediary...

---

[1] Al-Quran Al-Karim 2/144 [2] Al-Quran Al-Karim 5/35 [3] Al-Quran Al-Karim 3/124 [Reference as per text]

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

आयत में अगर मुतलक़ (निरपेक्ष) तवज्जो (ध्यान) मुराद हो तो किसी की तरफ मुँह करके बातें करना भी शिर्क होना चाहिए और नमाज़ में क़िबला की तरफ तवज्जो भी शिर्क होनी चाहिए, क्योंकि क़िबला भी ग़ैर-ख़ुदा है ख़ुदा नहीं, और रब्बुल इज़्ज़त जल्ल व अला का इरशाद है: "जहाँ कहीं भी तुम हो, अपने चेहरे उसकी ओर कर लिया करो।"[1] जहाँ कहीं भी हो अपना मुँह क़िबला की तरफ करो। अल्लाह बचाए कि इसे शिर्क का हुक्म ठहराया जाए, मगर वहाबियों की अक्ल कम है। आयत-ए-करीमा 'इय्याका नस्तईन' और सादी व निज़ामी की मुनाजात में इस्तिआनत (मदद माँगना), फ़रियाद-रसी और सहायता हक़ीक़ी तौर पर हज़रत अज़-ओ-जल्ल व अला के लिए मख़सूस (विशिष्ट) है, न कि मुतलक़ तौर पर। और निस्संदेह इन चीज़ों की हक़ीक़त, बल्कि हर कमाल, बल्कि अस्तित्व के हर पहलू की हक़ीक़त विशेष रूप से जनाब-ए-अहदियत अज़-ओ-जल्ल के लिए है। हक़ीक़ी इस्तिआनत यह है कि उसे 'क़ादिर बिज़-ज़ात' (स्वयं सक्षम), स्वतंत्र स्वामी और बे-नियाज़ (निरपेक्ष) माना जाए कि ईश्वरीय प्रदान के बिना वह स्वयं अपनी ज़ात से उस काम की शक्ति रखता है। इस अर्थ में ग़ैर-ख़ुदा के साथ विश्वास रखना हर मुसलमान के नज़दीक शिर्क है। कोई मुसलमान कभी ग़ैर के लिए यह अर्थ मुराद नहीं लेता, बल्कि उन्हें फ़ैज़ (अनुग्रह) प्राप्त करने का वास्ता और ज़रूरतें पूरी करने का ज़रिया व वसीला (साधन) समझते हैं, और यह पूरी तरह सत्य है। स्वयं रब्बुल इज़्ज़त तबारक व तआला ने क़ुरान-ए-अज़ीम में हुक्म फ़रमाया: "अल्लाह की तरफ वसीला (साधन) तलाश करो।"[2] इस अर्थ में ग़ैर से मदद माँगना किसी भी तरह 'इय्याका नस्तईन' के हस्र (प्रतिबंध) के खिलाफ नहीं है। जिस तरह हक़ीक़ी वजूद—कि स्वयं अपनी ज़ात से बिना किसी के पैदा किए मौजूद होना—विशुद्ध रूप से अल्लाह तआला की पाक ज़ात के लिए है। फिर उसके कारण दूसरे को 'मौजूद' कहना शिर्क नहीं हो गया जब तक कि वही 'हक़ीक़ी वजूद' मुराद न लिया जाए। 'चीजों की हक़ीक़त स्थिर है' इस्लाम के मानने वालों का पहला अक़ीदा है। इसी तरह हक़ीक़ी इल्म—जो अपनी ज़ात से हो बिना किसी के दिए—और हक़ीक़ी तालीम—जो स्वयं बिना किसी दूसरे की ज़रूरत के इल्म पहुँचाए—अल्लाह जल्ल जलालाहु के लिए मख़सूस हैं। फिर दूसरे को 'आलिम' (ज्ञानी) कहना या उससे इल्म माँगना शिर्क नहीं हो सकता जब तक कि वही असल अर्थ मक़सूद न हों। स्वयं रब्बुल इज़्ज़त तबारक व तआला क़ुरान-ए-अज़ीम में अपने बंदों को 'अलीम' और 'उलमा' फ़रमाता है और हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की निस्बत इरशाद फ़रमाता है: "वह उन्हें किताब और हिकमत (बुद्धिमत्ता) सिखाता है।"[3] यह नबी उन्हें किताब और हिकमत का इल्म अता करता है। यही हाल इस्तिआनत और

फ़रियाद-रसी का है कि उनकी हक़ीक़त अल्लाह के साथ मख़सूस है, और वसीला, तवस्सुल (माध्यम) और तवस्सुत (मध्यस्थता) के अर्थ में ग़ैर के लिए साबित और निश्चित रूप से जायज़ है, बल्कि ये अर्थ तो ग़ैर-ख़ुदा ही के लिए मख़सूस हैं। अल्लाह अज़-ओ-जल्ल वसीला, तवस्सुल और तवस्सुत बनने से (पाक है)...

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 2/144 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 5/35 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 3/124 [पाठ के अनुसार]

آیت میں اگر مطلق توجہ مراد ہو تو کسی کی طرف منہ کرکے باتیں کرنا بھی شرک ہونا نماز میں قبلہ کی طرف توجہ بھی شرک ہو کہ قبلہ بھی غیر خدا ہے خدا نہیں، اور رب العزت جل وعلا کا ارشاد ہے: "حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْھَکُمْ شَطْرَہٗ"۔[1] جہاں کہیں ہو اپنا منہ قبلہ کی طرف کرو۔ معاذاللہ شرک کا حکم دینا ٹھہرے، مگر وہابیہ کی عقل کم ہے۔ آیہ کریمہ وایّاك نستعین مناجات سعدی و نظامی میں استعانت و فریاد رسی و یاوری دیاری حقیقی کا حضرت عزوجل وعلا میں حصر ہے نہ کہ مطلق کا، اور بلاشبہ حقیقت ان امور بلکہ ہر کمال بلکہ ہر وجوہ ہستی کی خاص بجناب احدیت عزوجل ہے استعانت حقیقیہ یہ کہ اسے قادر بالذات و مالک مستقل وغنی بے نیاز جانے کہ بے عطائے الہی وہ خود اپنی ذات سے اس کام کی قدرت رکھتا ہے، اس معنی کا غیر خدا کے ساتھ اعتقاد ہر مسلمان کے نزدیک شرک ہے نہ ہر گز کوئی مسلمان غیر کے ساتھ اس معنی کا قصد کرتا ہے بلکہ واسطہ وصول فیض و ذریعہ وسیلہ قضائے حاجات جانتے ہیں اور یہ قطعاً حق ہے۔ خود رب العزت تبارک وتعالیٰ نے قرآن عظیم میں حکم فرمایا: "وَابْتَغُوْا إِلَیْہِ الْوَسِیْلَۃَ"[2] اللہ کی طرف وسیلہ ڈھونڈو۔ بایں معنی استعانت بالغیر ہر گز اس سے حصر ایاك نستعین کے منافی نہیں، جس طرح وجود حقیقی کہ خود اپنی ذات سے بے کسی کے پیدا کئے موجود ہونا خالص بجناب الہی تعالیٰ وتقدس ہے۔ پھر اس کے سبب دوسرے کو موجود کہنا شرک نہ ہو گیا جب تک وہی وجود حقیقی نہ مراد لے۔ حقائق الاشیاء ثابتۃ پہلا عقیدہ اہل اسلام کا ہے۔ یو نہی علم حقیقی کہ اپنی ذات سے بے عطائے غیر ہو، اور تعلیم حقیقی کہ بذات خود بے حاجت بہ دیگرے القائے علم کرے، اللہ جل جلالہ سے خاص ہیں، پھر دوسرے کو عالم کہنا یا اس سے علم طلب کرنا شرک نہیں ہو سکتا جب تک وہی معنی اصلی مقصود نہ ہوں، خود رب العزت تبارک وتعالیٰ قرآن عظیم میں اپنے

بندوں کو علیم وعلاء فرماتا ہے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی نسبت ارشاد کرتا ہے: "یُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ"۔[3] یہ نبی انھیں کتاب وحکمت کا علم عطا کرتا ہے۔ یہی حال استعانت وفریادرسی کا ہے کہ ان کی حقیقت خاص بخدا اور بمعنی وسیلہ و توسل وتوسط غیر کے لئے ثابت اور قطعاً روا، بلکہ یہ معنی تو غیر خدا ہی کے لئے خاص ہیں اللہ عزوجل وسیلہ و توسل و توسط بننے سے

---

[1] القرآن الکریم ۱۴۴/۲ [2] القرآن الکریم ۳۵/۵ [3] القرآن الکریم ۱۲۴/۳

Fatawa Razawiya Volume 21

He is pure. Who is above Him that this would be a means towards Him, and who besides Him is the true Granter of needs? That he would become an intermediary in between. Therefore, it is in the Hadith that when a desert Arab requested the Presence of Radiance (peace and blessings of Allah be upon him), saying, "O Messenger of Allah! We make you an intercessor before Allah the Almighty, and we bring Allah the Almighty as an intercessor before you." It was very distressing for the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him); he kept saying "Subhan Allah" (Glory be to Allah) for a long time. Then he said:

Woe to you! Verily, Allah is not to be made an intercessor before anyone. Allah's status is greater than that. (Narrated by Abu Dawud (1) from Jubayr ibn Mut'im, may Allah be pleased with him.)

O ignorant one! Allah is not brought as an intercessor to anyone, for Allah's status is much greater than that. (Abu Dawud narrated this from Jubayr bin Mut'im, may Allah be pleased with him. T)

The people of Islam seek this very aid (istianat) from the Prophets and Saints (peace be upon them); if it is done with Allah Almighty, then Allah and His Messenger (1) would be displeased and consider it a disrespect to the status of Allah (Exalted and Majestic). The truth is that if one does this with the meaning of belief in the presence of the Divine (Exalted and Majestic), he would become a disbeliever. But what can be said about the bad intellect of the Wahhabis? They have neither respect for Allah (2) nor fear of the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), nor regard for faith. Willingly or unwillingly, they include this aid in "Iyyaka Na'budu wa Iyyaka Nasta'in" (You alone we worship and from You alone we seek help), and something which is absolutely impossible for Allah Almighty, they restrict it to Allah. An ignorant Wahhabi had said: "What is it that is not obtained from God / Which you ask for from the Saints?" The humble one (may Allah forgive him) said: "One cannot seek intercession (Tawassul) through God / That is why we ask it from the Saints." Meaning, it is not possible to use God as an intercessor and make Him a means or medium before someone else. We ask the noble Saints to become this means, medium, and intermediary for us in the Court of Allah for the fulfillment of our needs. Allah Almighty has given the answer to this foolish question in this noble verse.

A1: Exalted and Majestic, and may Allah's peace and blessings be upon him. **A2:** Majestic is His Glory.

(1) Sunan Abi Dawud, Book of Sunnah, Chapter on the Jahmiyyah, Aftab-e-Alam Press, Lahore 2/294 Page 304 of 674

वह पाक है। उससे ऊपर कौन है कि यह उसकी तरफ़ वसीला (साधन) होगा और उसके अलावा हक़ीक़ी (वास्तविक) हाजत रवां (ज़रूरतें पूरी करने वाला) कौन है? कि वह बीच में वास्ता बनेगा, इसीलिए हदीस में है कि जब एक देहाती ने हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अर्ज़ किया कि ऐ अल्लाह के रसूल! हम हुज़ूर को अल्लाह की तरफ़ शफ़ीअ (सिफारिशी) बनाते हैं और अल्लाह अज़्ज़वजल को हुज़ूर के सामने शफ़ीअ लाते हैं। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर यह बात बहुत भारी गुज़री, आप देर तक 'सुब्हान अल्लाह' कहते रहे। फिर फ़रमाया:

वयहका इन्नहु ला युस्तश्फ़िउ बिल्लाहि अला अहदिन शानुल्लाहि आज़मु मिन ज़ालिका। (रवाहू अबू दाऊद (१) अन जुबैर बिन मुतइम रज़ियल्लाहु अन्हु)	**अरे नादान! अल्लाह को किसी के पास सिफारिशी नहीं लाते हैं क्योंकि अल्लाह की शान इससे बहुत बड़ी है। (इसे अबू दाऊद ने जुबैर बिन मुतइम रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। त)**

अहले इस्लाम अंबिया और औलिया (अलैहिमुस्सलाम) से यही इस्तिआनत (मदद मांगना) करते हैं, जो अल्लाह अज़्ज़वजल से की जाए तो अल्लाह और उसका रसूल (१) ग़ज़ब फरमाएं और इसे अल्लाह जल्ल व आला की शान में बेअदबी ठहराएं और हक़ तो यह है कि इस इस्तिआनत के मायने का एतिकाद (विश्वास) करके जनाबे इलाही जल्ल व आला से करे तो काफ़िर हो जाए। मगर वहाबिया की बद-अक़्ली को क्या कहिए, न अल्लाह (२) का अदब न रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से ख़ौफ़, न ईमान का पास, ख़्वाह-न-ख़्वाह इस इस्तिआनत को "इय्या-क नस्तईन" में दाखिल करके जो अल्लाह अज़्ज़वजल के हक़ में महाल-ए-क़तई (बिल्कुल असंभव) है उसे अल्लाह तआला से खास किये देते हैं। एक बेवकूफ वहाबी ने कहा था: वह क्या है जो नहीं मिलता खुदा से / जिसे तुम मांगते हो औलिया से फ़क़ीर (अल्लाह उसकी मग़फ़िरत फ़रमाए) ने कहा: तवस्सुल कर नहीं सकते खुदा से / इसे हम मांगते हैं औलिया से यानी यह नहीं हो सकता कि खुदा से तवस्सुल करके उसे किसी के यहाँ वसीला और ज़रिया बनाए। उस वसीला बनने को हम औलिया-ए-किराम से मांगते हैं कि वे दरबार-ए-इलाही में हमारा वसीला और ज़रिया और वास्ता क़ज़ा-ए-हाजात (ज़रूरतों को पूरा करने) का हो जाएँ। इस बेवकूफी के सवाल का जवाब अल्लाह अज़्ज़वजल ने इस आयते करीमा में दिया है।

अ१: जल्ल व आला व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। **अ२:** जल्ल जलालुहू।

(१) सुनन अबी दाऊद, किताबुस सुन्नह, बाब फिल जहमिया, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर २/२९४ पेज ३०४ ऑफ़ ६७४

پاک ہے۔ اس سے اوپر کون ہے کہ یہ اس کی طرف وسیلہ ہوگا اور اس کے سوا حقیقی حاجت روا کون ہے۔ کہ یہ بیچ میں واسطہ بنے گا، و لہٰذا حدیث میں ہے جب اعرابی نے حضور پر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ سے عرض کیا کہ یارسول اللہ ! ہم حضور کو اللہ تعالیٰ کی طرف شفیع بناتے ہیں اور اللہ عزوجل کو حضور کے سامنے شفیع لاتے ہیں۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر سخت گراں گزرا دیر تک سبحان اللہ فرماتے رہے۔ پھر فرمایا :

ویحک انہ لا یستشفع باللہ علی احد شان اللہ اعظم من ذلک۔ رواہ ابو داؤد (۱) عن جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

ارے نادان! اللہ کو کسی کے پاس سفارشی نہیں لاتے ہیں کہ اللہ کی شان اس سے بہت بڑی ہے (اسے ابوداؤد نے جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت)

اہل اسلام انبیاء و اولیاء علیہم الصلوۃ والسلام سے یہی استعانت کرتے ہیں جو اللہ عزوجل سے کیجئے تو اللہ اور اس کا رسول (۱) غضب فرمائیں اور اسے اللہ جل وعلا کی شان میں بے ادبی ٹھہرائیں، اور حق تو یہ ہے کہ اس استعانت کے معنی اعتقاد کرکے جناب الہی جل وعلا سے کرے تو کافر ہوجائے مگر وہابیہ کی بد عقلی کو کیا کہئے ، نہ اللہ (۲) کا ادب نہ رسول (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) سے خوف ، نہ ایمان کا پاس خواہی نخواہی اس استعانت کو ایاک نستعین میں داخل کرکے جو اللہ عزوجل کے حق میں محال قطعی ہے اسے اللہ تعالیٰ سے خاص کئے دیتے ہیں۔ ایک بیوقوف وہابی نے کہا تھا : وہ کیا ہے جو نہیں ملتا خدا سے / جسے تم مانگتے ہو اولیاء سے فقیر غفراللہ تعالیٰ لہ نے کہا: توسل کر نہیں سکتے خدا سے / اسے ہم مانگتے ہیں اولیاء سے یعنی یہ نہیں ہو سکتا ہے کہ خدا سے توسل کر کے اسے کسی کے یہاں وسیلہ و ذریعہ بنائے اس وسیلہ

بننے کو ہم اولیائے کرام سے مانگتے ہیں کہ وہ دربار الہی میں ہمارا وسیلہ و ذریعہ و واسطہ قضائے حاجات ہو جائیں اس بے وقوفی کے سوال کا جواب اللہ عزوجل نے اس آیہ کریمہ میں دیا ہے۔

ع۱: جل وعلا و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ **ع۲:** جل جلالہ۔

(۱) سنن ابی داؤد کتاب السنۃ باب فی الجہمیۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۹۴ Page 304 of 674

Fatawa Razvia Volume 21

"And if, when they had wronged themselves, they had come to you [O Muhammad] and asked forgiveness of Allah and the Messenger had asked forgiveness for them, they would have found Allah Accepting of repentance and Merciful."[1] And when they do injustice to their souls, i.e., commit sin, and come to you and seek forgiveness from Allah, and the Messenger seeks forgiveness for them, then they will surely find Allah to be Most Forgiving and Most Merciful.

Could Allah the Almighty not forgive on His own? Why, then, did He say: O Prophet! Let them come to you and you seek forgiveness from Allah for them, then they will attain this wealth and blessing. This is exactly what we mean. What the verse of the Quran clearly states. But the Wahhabis lack intellect. For God's sake, be just! If the intention of the blessed verse 'It is You we worship and You we ask for help' is to restrict absolute seeking of help (Istia'nat) to the Divine Essence of Allah (the Exalted), would seeking help only from the Prophets (peace and blessings be upon them) be polytheism (shirk)? Are they the only ones besides Allah, and all other persons and things are God according to the Wahhabis? Or does the verse specifically name them, implying shirk from them but permissible from others? No, no, when it is decided that it is specific to the Unique Essence and seeking help from anyone else is shirk, then any kind of help sought from anyone other than Allah will always be shirk in every way, whether they are humans or inanimate objects, the living or the dead, essences or attributes, actions or circumstances; all are included in being 'other than Allah'. Now, what is the answer to the blessed verse where the Lord (Exalted be He) says:

"Seek help through patience and prayer."[2] Seek help from patience and prayer.

Is patience God, for which help has been ordered? Is prayer God, for which help has been commanded? In another verse, He says:

"And cooperate with one another in righteousness and piety."[3] Help one another in goodness and piety.

Why, sir! If seeking help from other than Allah is absolutely impossible, what is the purpose of this Divine command? And if it is possible, then what poison is mixed in asking help from one who can provide help? Blessed Hadiths: The number of hadiths is countless; in many hadiths, there is a clear command: Seek help through the morning worship, seek help through the evening worship.

[1] Al-Quran al-Kareem 4/64 [2] Al-Quran al-Kareem 2/153 [3] Al-Quran al-Kareem 5/2

फतवा-ए-रजविया जिल्द 21

"और यदि, जब उन्होंने अपनी आत्माओं पर अन्याय किया था, वे आपके पास आते और अल्लाह से क्षमा माँगते और रसूल उनके लिए क्षमा माँगते, तो वे अवश्य अल्लाह को तौबा कबूल करने वाला, अत्यंत दयावान पाते।"[1] और जब वे अपनी जानों पर ज़ुल्म यानी गुनाह करके तेरे पास हाज़िर हों और अल्लाह से माफ़ी चाहें और माफ़ी मांगें उनके लिए रसूल, तो बेशक अल्लाह को तौबा कबूल करने वाला मेहरबान पाएंगे।

क्या अल्लाह तआला अपने आप नहीं बख्श सकता था। फिर यह क्यों फरमाया कि ऐ नबी! तेरे पास हाज़िर हों और तू अल्लाह से उनकी बख्शिश चाहे तो यह दौलत व नेमत पाएंगे। यही हमारा मतलब है। जो क़ुरआन की आयत साफ़ फ़रमा रही है। मगर वहाबियों को अक्ल नहीं है। खुदा के लिए इंसाफ करें! अगर आयत 'इय्याका नाबुदु व इय्याका नस्तईन' में मुतलक़ इस्तआनत (मदद मांगना) का ज़ात-ए-इलाही (जल्ल-व-अला) में हसर (प्रतिबंध) मक़सूद हो तो क्या सिर्फ अंबिया अलैहिमुस्सलाम ही से इस्तआनत शिर्क होगी? क्या यही गैर-खुदा हैं, और सब अश्ख़ास (लोग) और चीज़ें वहाबियों के नज़दीक खुदा हैं? या आयत में खास उन्हीं का नाम लिया गया है कि उनसे शिर्क है और औरों से जायज़ है? नहीं नहीं, जब मुतलक़न ज़ात-ए-अहदियत (ईश्वर की सत्ता) से मख्सूस (विशिष्ट) करने और गैर से शिर्क मानने की ठहरी, तो कैसी ही इस्तआनत किसी गैर-खुदा से की जाए हमेशा हर तरह शिर्क ही होगी, चाहे इंसान हों या पत्थर, जीवित हों या मृत, हस्तियाँ हों या गुण, कार्य हों या स्थितियाँ; गैर-खुदा होने में सब शामिल हैं। अब क्या जवाब है उस आयत का जिसमें रब्ब (जल्ल-व-अला) फरमाता है:

"सब्र और नमाज़ के ज़रिए मदद चाहो।"[2] इस्तआनत (मदद) करो सब्र और नमाज़ से।

क्या सब्र खुदा है जिससे इस्तआनत का हुक्म हुआ है? क्या नमाज़ खुदा है जिससे इस्तआनत का इरशाद हुआ है? दूसरी आयत में फरमाता है:

"नेकी और परहेज़गारी (तक़वा) में एक-दूसरे की मदद करो।"[3] आपस में एक-दूसरे की मदद करो भलाई और परहेज़गारी पर।

क्यों साहब! अगर गैर-खुदा से मदद लेना मुतलक़न मुहाल (असंभव) है तो इस हुक्म-ए-इलाही का क्या अर्थ है, और अगर मुमकिन है तो जिससे मदद मिल सकती है उससे मदद मांगने में क्या ज़हर

घुल गया। अहादीस-ए-मुबारका: हदीसों की तो गिनती ही नहीं, बहुत सी हदीसों में साफ़-साफ़ हुक्म है कि सुबह की इबादत से मदद चाहो, शाम की इबादत से मदद चाहो।

[1] अल-कुरान अल-करीम 4/64 [2] अल-कुरान अल-करीम 2/153 [3] अल-कुरान अल-करीम 5/2

पेज 305/674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

"وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَّلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا" ۱ اور جب وہ اپنی جانوں پر ظلم یعنی گناہ کر کے تیرے پاس حاضر ہوں اور اللہ سے معافی چاہیں اور معافی مانگے ان کے لئے رسول، تو بیشک اللہ کو توبہ قبول کرنیوالا مہربان پائیں گے۔

کیا اللہ تعالیٰ اپنے آپ نہیں بخش سکتا تھا۔ پھر یہ کیوں فرمایا کہ اے نبی! تیرے پاس حاضر ہوں اور تو اللہ سے ان کی بخشش چاہے تو یہ دولت و نعمت پائیں گے۔ یہی ہمارا مطلب ہے۔ جو قرآن کی آیت صاف فرما رہی ہے۔ مگر وہابیہ تو عقل نہیں رکھتے۔ خدارا انصاف! اگر آیہ کریمہ اِیَّاكَ نَعْبُدُ وَاِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ میں مطلق استعانت کا ذات الہی جل وعلا میں حصر مقصود ہو تو کیا صرف انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام ہی سے استعانت شرک ہوگی، کیا یہی غیر خدا ہیں، اور سب اشخاص واشیاء وہابیہ کے نزدیک خدا ہیں یا آیت میں خاص انھیں کا نام لے دیا ہے کہ ان سے شرک اوروں سے روا ہے۔ نہیں نہیں، جب مطلقاً ذات احدیت سے تخصیص اور غیر سے شرک ماننے کی ٹھہری تو کیسی ہی استعانت کسی غیر خدا سے کی جائے ہمیشہ ہر طرح شرک ہی ہوگی کہ انسان ہوں یا جمادات، احیاء ہوں یا اموات، ذوات ہوں یا صفات، افعال ہوں یا حالات، غیر خدا ہونے میں سب داخل ہیں، اب کیا جواب ہے آیہ کریمہ کا کہ رب جل و علا فرماتا ہے:

"اسْتَعِینُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ" ۲ استعانت کرو صبر و نماز سے۔

کیا صبر خدا ہے جس سے استعانت کا حکم ہوا ہے۔ کیا نماز خدا ہے جس سے استعانت کو ارشاد کیا ہے۔ دوسری آیت میں فرماتا ہے:

"وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى" ۳ آپس میں ایک دوسرے کی مدد کرو بھلائی اور پرہیزگاری پر۔

کیوں صاحب! اگر غیر خدا سے مدد لینی مطلقاً محال ہے تو اس حکم الہی کا حاصل کیا، اور اگر ممکن ہو تو جس سے مدد مل سکتی ہے اس سے مدد مانگنے میں کیا زہر گھل گیا۔ احادیث مبارکہ : حدیثوں کی تو گنتی ہی نہیں بکثرت احادیث میں صاف صاف حکم ہے۔ کہ صبح کی عبادت سے استعانت کرو شام کی عبادت سے استعانت کرو۔

۱ القرآن الکریم ۴ / ۶۴ ۲ القرآن الکریم ۲ / ۱۵۳ ۳ القرآن الکریم ۵ / ۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

Seek help through spending some part of the night in prayer... seek help through writing knowledge... seek help through the Suhoor meal... seek help through midday sleep (Qaylulah) and charity... seek help in keeping women home-bound by keeping them modestly dressed... seek help in fulfilling needs by keeping them hidden... are all these things gods of the Wahhabis, that the command to seek help from them has come? If these Hadiths are not in your mind, then hear them from me:

(1) Al-Bukhari and An-Nasa'i narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Seek help through the morning, the evening, and a portion of the night journey."[1] Imam Bukhari and Nasa'i narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Seek help with worship in the morning, evening, and some part of the night. (T)

(2) At-Tirmidhi from Abu Huraira[2]. At-Tirmidhi narrated from Abu Huraira. (T)

(3) And Al-Hakim At-Tirmidhi from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Seek help with your right hand for your memory."[3] Hakim Tirmidhi narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that they narrated from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): Help your memory with your hand. (T)

(4) Ibn Majah, Al-Hakim, At-Tabarani in Al-Kabir, and Al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Seek help with the Suhoor meal for fasting during the day, and with the midday sleep (Qaylulah) for standing (in prayer) at night."[4] Ibn Majah, Hakim, and Tabarani in Kabir and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman narrated from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Seek help for fasting during the day by taking the Suhoor meal, and seek help for standing at night by taking a midday nap. (T)

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Bab al-Din Yusr, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/10 2 Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-'Ilm, Bab ma ja'a fi al-rukhsah fih, Amin Company Karachi 2/91 3 Kanz al-Ummal, Hadith 29305, 10/225 and Majma' al-Zawa'id, Kitab al-'Ilm, Bab Kitab al-'Ilm 1/152 4 Sunan Ibn Majah, Abwab al-Siyam, Bab ma ja'a fi al-suhoor, H.M. Saeed Company Karachi, p. 123; Al-Mustadrak li-Hakim, Kitab al-Sawm, Al-Isti'ana bi-Ta'am al-Sahar, Dar al-Fikr Beirut 1/415.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

रात के कुछ हिस्से में इबादत से मदद लो... इल्म लिखने से मदद लो... सहरी खाने से मदद लो... दोपहर की नींद और सदक़ा से मदद लो... औरतों को घर में बिठाने के लिए उन्हें सादगी में रखने से मदद लो... हाजत पूरी करने के लिए हाजतें छुपाने से मदद लो... क्या ये सब चीजें वहाबियों के ख़ुदा हैं कि इनसे मदद लेने का हुक्म आया? अगर ये हदीसें आपके ध्यान में नहीं हैं, तो मुझसे सुनें:

(1) अल-बुख़ारी और अन-नसाई ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "सुबह, शाम और रात के कुछ हिस्से में इबादत के ज़रिये मदद हासिल करो।"[1] इमाम बुख़ारी और नसाई ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: सुबह व शाम और रात के कुछ हिस्से में इबादत से मदद चाहो। (त)

(2) अत-तिर्मिज़ी अबू हुरैरा से[2]। तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा से रिवायत किया। (त)

(3) और अल-हकीम अत-तिर्मिज़ी इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "अपने हाफिज़ा (याददाश्त) के लिए अपने हाथ से मदद लो।"[3] हकीम तिर्मिज़ी ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया कि उन्होंने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की कि: अपने हाफिज़ा की इमदाद करो अपने हाथ से। (त)

(4) इब्न माजाह, अल-हाकिम, अत-तबरानी फ़िल कबीर और अल-बैहक़ी फ़ी शोब अल-ईमान ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "दिन के रोज़े के लिए सहरी के खाने से और रात के कयाम के लिए दोपहर के सोने (क़ैलूला) से मदद लो।"[4] इब्न माजाह, हाकिम, और तबरानी ने कबीर में और बैहक़ी ने शोब अल-ईमान में अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: दिन के रोज़े रखने पर सहरी के खाने से मदद चाहो और रात के कयाम के लिए कैलुला से मदद चाहो। (त)

---

1 सहीह अल-बुख़ारी किताबुल ईमान बाब अद-दीन युस्र कदीमी कुतुब खाना कराची 10/1 2 जामे अत-तिर्मिज़ी अबवाबुल इल्म बाब मा जाआ फ़िर रुख़सत फ़ीह अमीन कंपनी कराची 91/2 3 कंज़ुल उम्माल हदीस 29305 10/225 और मज्मउज़ ज़वाइद किताबुल इल्म बाब किताबुल इल्म 152/1 4

सुनन इब्न माजाह अबवाबुल सियाम बाब मा जाआ फ़िस सहूर एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 123, अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताबुस सौम अल-इस्तिआनत बि-तआमिस्सहर दारुल फ़िक्र बैरूत 1/415

पृष्ठ 674 का 306

کچھ رات رہے کی عبادت سے استعانت کرو**علم کے لکھنے سے استعانت کرو**سحری کے کھانے سے استعانت کرو **دوپہر کے سونے سے و صدقہ سے استعانت کرو** عورتوں کی خانہ نشینی میں انھیں ننگا رکھنے سے استعانت کرو **حاجت روائیوں میں حاجتیں چھپانے سے استعانت کرو** کیا یہ سب چیزیں وہابیہ کی خدا ہیں کہ ان سے استعانت کا حکم آیا۔ یہ حدیثیں خیال میں نہ ہوں تو مجھ سے سنئے:

(۱) البخاری والنسائی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اِسْتَعِیْنُوْا بِالْغُدْوَۃِ وَالرَّوْحَۃِ وَشَیْءٍ مِنَ الدُّلْجَۃِ[1]۔ امام بخاری اور نسائی نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: صبح و شام اور رات کے کچھ حصہ میں عبادت سے استعانت کرو۔ (ت)

(۲) الترمذی عن ابی ہریرۃ[2]۔ ترمذی نے ابوہریرہ سے روایت کیا۔ (ت)

(۳) والحکیم الترمذی عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم استعن بیمینك علی حفظك[3]۔ حکیم ترمذی نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم سے انھوں نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا کہ اپنے حافظہ کی امداد کرو اپنے ہاتھ سے۔ (ت)

(۴) ابن ماجہ والحاکم والطبرانی فی الکبیر والبیہقی فی شعب الایمان عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم استعینوا بطعام السحر علی صیام النہار وبالقیلولۃ علی قیام اللیل[4]۔ ابن ماجہ اور حاکم اور طبرانی نے کبیر میں اور بیہقی نے شعب الایمان میں عبد اللہ بن عباس رضی اللہ

تعالیٰ عنہ سے روایت کیا کہ نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: دن کے روزے رکھنے پر سحری کے کھانے سے استعانت کرو اور رات کے قیام کے لئے قیلولہ سے استعانت کرو۔ (ت)

---

1 صحیح البخاری کتاب الایمان باب الدین یسر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۰ 2 جامع الترمذی ابواب العلم باب ما جاء فی الرخصة فیہ امین کمپنی کراچی ۲/۹۱ 3 کنز العمال حدیث ۲۹۳۰۵ ۱۰/ ۲۲۵ و مجمع الزوائد کتاب العلم باب کتاب العلم ۱/۱۵۲ 4 سنن ابن ماجہ ابواب الصیام باب ما جاء فی السحور ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۲۳، المستدرک للحاکم کتاب الصوم الاستعانة بطعام السحر دارالفکر بیروت ۱/ ۴۱۵

Fatawa Razawiyyah Volume 21

(5) Al-Daylami in Musnad al-Firdous narrated from Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with them both), from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) who said: "Seek help for [obtaining] sustenance through charity."[1] Al-Daylami narrated in Musnad al-Firdous from Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with them both), who narrated from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that: Seek assistance for your sustenance through charity. (T)

(6) Ibn Adi in al-Kamil narrated from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him): "Seek help against women through [their] lack of finery/clothes, for indeed when their clothes are many and their adornment is beautified, leaving [the house] pleases them."[2] Ibn Adi narrated in al-Kamil from Hazrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), who narrated from the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that: Obtain assistance against women through scarcity of clothing, because when they have more outfits and their adornment is well-done, they will like to go out. (T)

(7) Al-Tabarani in al-Kabir, al-Uqayli, Ibn Adi, Abu Nu'aym in al-Hilyah, and al-Bayhaqi in al-Shu'ab narrated from Mu'adh bin Jabal.[3] Al-Tabarani narrated in al-Kabir, and al-Uqayli and Ibn Adi and Abu Nu'aym in al-Hilyah, and al-Bayhaqi in al-Shu'ab narrated from Mu'adh bin Jabal. (T)

(8) And al-Khatib narrated from Ibn Abbas.[4] Al-Khatib narrated from Ibn Abbas (T)

(9) And al-Khala'i in his Fawa'id from the Commander of the Faithful Ali al-Murtaza.[5] Al-Khala'i narrated in his Fawa'id from the Commander of the Faithful Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah honor his face). (T)

(10) And al-Khara'iti in I'tilal al-Qulub from the Commander of the Faithful Umar al-Faruq (may Allah be pleased with them) from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). Al-Khara'iti narrated in I'tilal from the Commander of the Faithful Umar al-Faruq (may Allah be pleased with them), who narrated from the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that in the fulfillment of needs [text cuts off]...

---

[1] Kanz al-Ummal, with reference to Fir from Abdullah bin Amr, Hadith 15961, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 6/343 [2] Kanz al-Ummal, with reference to Ad from Anas, Hadith 44952, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 16/472 [3] Hilyat al-Awliya,

biography of Khalid bin Ma'dan, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 5/215 [4] Tarikh Baghdad, biography of Husayn bin Ubaydullah, 4124, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 8/57 [5] Al-Jami' al-Saghir, Hadith 985, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 26/1

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २१

(५) अद-दयलमी ने मुसनद अल-फिरदौस में अब्दुल्लाह बिन अम्र (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत किया कि: "सदके के ज़रिये रिज़्क़ (रोज़ी) में मदद हासिल करो।" १ _ दयलमी ने मुसनद फिरदौस में अब्दुल्लाह बिन अम्र (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत किया कि रिज़्क़ पर सदक़ा से मदद हासिल करो। (त)

(६) इब्न अदी ने अल-कामिल में हज़रत अनस बिन मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत किया: "औरतों के खिलाफ (उनके बाहर जाने की चाहत को कम करने के लिए) कपड़ों की कमी से मदद लो, क्योंकि जब उनके पास कपड़े ज़्यादा होते हैं और उनका बनाव-सिंगार अच्छा होता है, तो उन्हें बाहर निकलना पसंद आता है।" २ _ इब्न अदी ने कामिल में हज़रत अनस बिन मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से उन्होंने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत किया कि औरतों के खिलाफ मदद हासिल करो कपड़ों की तंगी (कमी) से, क्योंकि जब उनके जोड़े (कपड़े) ज़्यादा होंगे और उनकी ज़ीनत (सजावट) अच्छी होगी तो वो बाहर निकलना पसंद करेंगी। (त)

(७) तबरानी ने अल-कबीर में, अक़ीली ने, इब्न अदी ने, और अबू नुऐम ने अल-हिल्या में, और बैहक़ी ने अल-शुअब में मुआज़ बिन जबल से रिवायत किया। ३ _ तबरानी ने कबीर में और अक़ीली और इब्न अदी और अबू नुऐम ने हिल्या में और बैहक़ी ने शुअब में मुआज़ बिन जबल से रिवायत किया। (त)

(८) और खतीब ने इब्न अब्बास से। ४ _ खतीब ने इब्न अब्बास से रिवायत किया (त)

(९) और खलाई ने अपनी फवाइद में अमीरुल मोमिनीन अली अल-मुरतज़ा से। ५ _ खलाई ने अपनी फवाइद में अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली अल-मुरतज़ा (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से रिवायत किया। (त)

(१०) और ख़राइती ने इ'तिलाल अल-क़ुलूब में अमीरुल मोमिनीन उमर अल-फारूक (अल्लाह उन सबसे प्रसन्न हो) से, उन्होंने नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत किया कि: ख़राइती ने इ'तिलाल में अमीरुल मोमिनीन उमर अल-फारूक (अल्लाह उन सबसे प्रसन्न हो) से उन्होंने नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत किया कि हाजत रवाइयों (ज़रूरतों को पूरा करने) में...

1. कंजुल उम्माल, फ़ुर के हवाले से अब्दुल्लाह बिन अम्र से, हदीस १५९६१, मुअस्ससतुर्-रिसाला, बेरुत, ६/३४३
2. कंजुल उम्माल, अदी के हवाले से अनस से, हदीस ४४९५२, मुअस्ससतुर्-रिसाला, बेरुत, १६/४७२
3. हिल्यतुल औलिया, खालिद बिन मादान का तर्जुमा, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, ५/२१५
4. तारीख़ बग़दाद, हुसैन बिन उबैदुल्लाह का तर्जुमा, ४१२४, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, ८/५७
5. अल-जामि' अस-सग़ीर, हदीस ९८५, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, २६/१

(۵) الديلمي في مسند الفردوس عن عبدالله بن عمرو رضی الله تعالی عنهما عن النبي صلی الله علیه وسلم قال: "استعینوا علی الرزق بالصدقة"[1] _ دیلمی نے مسند فردوس میں عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے انہوں نے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا کہ رزق پر صدقہ سے استعانت کرو۔ (ت)

(٦) ابن عدی في الكامل عن انس بن مالك رضی الله تعالی عنه عن النبی صلی الله تعالی علیه وسلم "استعینوا علی النساء بالعری فان احدهن اذا كثرت ثیابها واحسنت زینتها اعجبها الخروج"[2] _ ابن عدی نے کامل میں حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے انہوں نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا کہ عورتوں کے خلاف استعانت حاصل کرو تنگی لباس سے، کیونکہ جب وہ ان کے جوڑے زیادہ ہوں گے اور ان کی زینت اچھی بنے گی وہ باہر نکلنا پسند کریں گی۔ (ت)

(۷) الطبراني في الكبیر والعقیلي وابن عدی وابو نعیم في الحلیة والبیهقي في الشعب عن معاذ بن جبل[3] _ طبرانی نے کبیر میں اور عقیلی اور ابن عدی اور ابو نعیم نے حلیہ میں اور بیہقی نے شعب میں معاذ بن جبل سے روایت کیا۔ (ت)

(۸) والخطیب عن ابن عباس[4] _ خطیب نے ابن عباس سے روایت کیا (ت)

(۹) والخلعي في فوائده عن امیر المؤمنین علي المرتضی[5] _ خلعی نے اپنی فوائد میں امیر المومنین حضرت علی المرتضی کرم اللہ وجہہ سے روایت کیا۔ (ت)

(۱۰) والخرائطي في اعتلال القلوب عن امير المومنين عمر الفاروق رضى الله تعالى عنهم عن النبى صلى الله تعالى عليه وسلم خرائطی نے اعتلال میں امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے انھوں نے نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کیا کہ حاجت روائیوں میں

---

[1] کنز العمال بحوالہ فر عن عبد اللہ بن عمرو حدیث ۱۵۹۶۱ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۶ / ۳۴۳ [2] کنز العمال بحوالہ عد عن انس حدیث ۴۴۹۵۲ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۶ / ۴۷۲ [3] حلیۃ الاولیاء ترجمہ خالد بن معدان دار الکتب العلمیہ بیروت ۵ / ۲۱۵ [4] تاریخ بغداد ترجمہ حسین بن عبید اللہ ۴۱۲۴ دار الکتب العلمیہ بیروت ۸ / ۵۷ [5] الجامع الصغیر حدیث ۹۸۵ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲۶/۱

Fatawa Razawiya, Volume 21

Seek help for the success of needs by keeping them secret.[1] **Seek help by hiding your needs. (T)**

These ten Hadiths pertain to seeking help through actions; now take 20 Hadiths regarding seeking help from persons, so that your count of 30 Hadiths is complete.

Hadith 11: Ahmad, Abu Dawud, and Ibn Majah narrate with a sound chain from the Mother of the Believers, Siddiqah (Radi Allahu 'anha), that the Holy Prophet (Sallallahu 'alaihi wa sallam) said: "Indeed, we do not seek help from a polytheist."[2] We do not seek help from any polytheist. If seeking help from a Muslim was also impermissible, why was the polytheist specifically mentioned? Therefore, the Leader of the Believers, 'Umar Farooq (Radi Allahu 'anhu), said to a Christian slave named Wathiq, who was trustworthy in worldly matters:

Become a Muslim so that I may seek your help in the trust of Muslims. **Become a Muslim so that I can seek your help regarding the trust of Muslims.**

When he did not agree, he said we will not seek help from a disbeliever.

Hadith 12: Imam Bukhari in his Tarikh narrates from Habib bin Yasaf (Radi Allahu 'anhu) that the Holy Prophet (Sallallahu 'alaihi wa sallam) said:

Indeed, we do not seek help from polytheists against polytheists.[3] - Narrated by Imam Ahmad as well. **We do not seek help from polytheists against polytheists. (Imam Ahmad has also narrated this. T)**

Hadith 13: It is in Sahih Bukhari, Sahih Muslim, and Sunan Nasai that some Arab tribes [asked] the Holy Prophet (Sallallahu 'alaihi wa sallam)...

---

[1] Kanz al-Ummal with reference to 'Uq, 'Ad, Tab, Hul, Hab from Mu'adh bin Jabal; al-Khara'iti in I'tlal al-Qulub from 'Umar Khatt; and Ibn 'Asakir Khal in his Fawa'id from 'Ali, Hadith 16800, Muassasat al-Risala Beirut, 6/51. [2] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Jihad, Bab fi al-Mushrik Yus-ham Lahu, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/19; Musnad Ahmad bin Hanbal from 'Aisha (Radi Allahu 'anha), Al-Maktab al-Islami Beirut, 6/28; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Jihad, Bab al-Isti'ana bi al-Mushrikin, H.M. Saeed Company Karachi, p. 208. [3] Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Jihad, Bab fi al-Isti'ana bi al-Mushrikin, Idarat al-Qur'an 12/394; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith Jadd Habib (Radi Allahu 'anhu), Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/453.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

इस्तअ़ीनू अ़ला इन्जाहिल ह़वाइजि बिल कितमान।[1] हाजतें छुपाने से इस्तिआनत करो। (त)

ये दस हदीसें तो अफआल (कामों) से इस्तिआनत (मदद मांगने) के बारे में हुईं, अब 20 हदीसें अश्ख़ास (व्यक्तियों) से इस्तिआनत के बारे में लें ताकि आपके पास 30 हदीसों का पूरा अदद (संख्या) हो जाए।

हदीस 11: अहमद, अबू दाऊद और इब्न माजा ने सनदे सहीह के साथ उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अ़न्हा) से रिवायत की है कि हुज़ूरे अक़दस (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "इन्ना ला नस्तअ़ीनु बि-मुशरिक"[2] - हम किसी मुशरिक से मदद नहीं मांगते। अगर किसी मुसलमान से मदद मांगना भी नाजायज़ होता, तो मुशरिक को ख़ास क्यों किया जाता? इसी वजह से अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अ़न्हु) ने अपने एक ईसाई गुलाम, जिसका नाम वतीक़ था और वह दुनियावी मामलों में अमानतदार था, से फ़रमाया:

अस्लिम अ़स्तअ़िन बिका अ़ला अमानतिल मुस्लिमीन।	**मुसलमान हो जा ताकि मैं मुसलमानों की अमानत पर तुझसे मदद लूं।**

जब वह नहीं माना तो आपने फ़रमाया कि हम काफ़िर से मदद नहीं लेंगे।

हदीस 12: इमाम बुख़ारी ने तारीख़ में हबीब बिन यसाफ़ (रज़ियल्लाहु अ़न्हु) से रिवायत की है कि हुज़ूरे अक़दस (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

इन्ना ला नस्तअ़ीनु बिल मुशरिक़ीना अ़लल मुशरिक़ीन[3] - व-रवाहल इमाम अहमद अैज़न।	**हम मुशरिकों के खिलाफ मुशरिकों से मदद नहीं मांगते। (इमाम अहमद ने भी इसे रिवायत किया है। त)**

हदीस 13: सहीह बुख़ारी, सहीह मुस्लिम और सुनन नसाई में है कि अरब के कुछ क़बाइलों ने हुज़ूरे अक़दस (सल्लल्लाहु अ़लैहि वसल्लम) से...

---

[1] कंज़ुल उ़म्माल बह़वाला उ़क़, अ़द, तब, ह़ुल, हब अ़न मुआ़ज़ बिन जबल, अल-ख़राइती फ़ी एतिलालि क़ुलूब अ़न उ़मर ख़त व इब्न अ़साकिर ख़ल फ़ी फ़वाइदिही अ़न अ़ली, हदीस 16800 मुअ़स्ससतुर रिसाला बैरूत 6/51 [2] सुनन अबी दाऊद किताबुल जिहाद बाब फ़िल मुशरिक युस-हमु

लहू आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 2/19, मुस्नद अहमद बिन हंबल अ़न आइशा रज़ियल्लाहु अ़न्हा अल-मकतबतुल इस्लामी बैरूत 6/28, सुनन इब्न माजा अबवाबुल जिहाद बाबुल इस्तिआ़नति बिल मुशरिक़ीन एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 208 [3] अल-मुसन्निफ़ लि-इब्न अबी शैबा किताबुल जिहाद बाब फ़िल इस्तिआ़नति बिल मुशरिक़ीन इदारतुल क़ुरआन 12/394, मुस्नद अहमद बिन हंबल हदीस जद्द हबीब रज़ियल्लाहु अ़न्हु अल-मकतबतुल इस्लामी बैरूत 3/453

पेज 308/674

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

استعینوا علی انجاح الحوائج بالکتمان ۔[1] حاجتیں چھپانے سے استعانت کرو۔ (ت)

یہ دس حدیثیں تو افعال سے استعانت میں ہوئیں، ہیں ۲۰ حدیثیں اشخاص سے استعانت میں لیجئے کہ تمیں ۳۰ احادیث کا عدد کامل ہو۔

حدیث ۱۱: احمد وابوداؤد وابن ماجہ بسند صحیح ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے راوی ہیں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: انا لا نستعین بمشرک [2] ہم کسی مشرک سے استعانت نہیں کرتے۔ اگر مسلمان سے استعانت بھی ناجائز ہوتی تو مشرک کی تخصیص کیوں فرمائی جاتی، ولہذا امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ اپنے ایک نصرانی غلام وثیق نامی سے کہ دنیاوی طور کا امانت دار تھا ارشاد فرماتے ہیں:

أَسْلِمْ اَسْتَعِنْ بِكَ عَلَى أَمَانَةِ الْمُسْلِمِينَ۔ **مسلمان ہو جا کہ میں مسلمانوں کی امانت پر تجھ سے استعانت کروں۔**

وہ نہ مانتا تو فرماتے ہم کافر سے استعانت نہ کریں گے۔

حدیث ۱۲: امام بخاری تاریخ میں حبیب بن یساف رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اِنَّا لَا نَسْتَعِیْنُ بِالْمُشْرِکِیْنَ عَلَی الْمُشْرِکِیْنَ[3] ہم مشرکوں سے مشرکوں پر استعانت نہیں کرتے، (امام احمد نے بھی اسے روایت کیا ہے۔ ت) - ورواہ الامام احمد ایضاً۔

حدیث ۱۳: صحیح بخاری و صحیح مسلم و سنن نسائی میں ہے چند قبائل عرب نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی...

[1] کنز العمال بحوالہ عق، عد، طب، حل، هب عن معاذ بن جبل، الخرائطی فی اعتلال القلوب عن عمر خط و ابن عساکر خل فی فوائده عن علی، حدیث ۱۶۸۰۰ مؤسسة الرسالة بیروت ۶/ ۵۱ [2] سنن ابی داؤد کتاب الجہاد باب فی المشرک یسہم لہ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۹، مسند احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامي بیروت ۶/ ۲۸، سنن ابن ماجہ ابواب الجہاد باب الاستعانة بالمشرکین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰۸ [3] المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الجہاد باب فی الاستعانة بالمشرکین ادارة القرآن ۱۲/ ۳۹۴، مسند احمد بن حنبل حدیث جد حبیب رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۵۳

Fatawa Razawiya - Volume 21

Seeking help from the Prophet (peace be upon him), the Noble Master granted assistance.

Arabic Text

From Anas (may Allah be pleased with him): The Prophet (peace be upon him) was approached by the tribes of Ri'l, Dhakwan, 'Usayya, and Banu Lihyan, who claimed they had embraced Islam and requested his help against their people. So the Prophet (peace be upon him) provided them with assistance. (Al-Hadith)

Urdu Translation

It is narrated from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) that people from the tribes of Ri'l, Dhakwan, 'Usayya, and Banu Lihyan came to the Prophet (peace be upon him). They expressed that they had accepted Islam and sought help from him for their tribe. The Prophet (peace be upon him) helped them. (Al-Hadith) (T)

Hadith 14: It is recorded in Sahih Muslim, Abu Dawood, Ibn Majah, and Al-Mu'jam al-Kabir of Tabarani from Rabia bin Ka'b Aslami (may Allah be pleased with him) that the Radiant Master, Leader of the Worlds (peace be upon him), said to him: "Ask for whatever you want so that we may grant it to you." He submitted, "I ask for your companionship in Paradise." The Prophet asked, "Anything else?" He replied, "This is my only desire." The Prophet said, "Then help me against your own self by performing many prostrations." (Arabic text follows: "I used to spend the night with the Messenger of Allah (peace be upon him) and bring him his water for ablution and what he needed. He said to me: 'Ask.' In the version of Tabarani, he said one day: 'O Rabia, ask me and I will give to you.' Returning to the wording of Muslim, he said: 'I said: I ask for your companionship in Paradise.' He said: 'Or anything else?' I said: 'That is it.' He said: 'Then help me against your own self with many prostrations.'")

Alhamdulillah, this magnificent and exquisite Sahih Hadith refutes Wahhabism with every single phrase. The Holy Prophet (peace be upon him) said "Help me," and this is exactly what "seeking help" (Istianat) is. Furthermore, the Prophet's absolute command "Ask for whatever you want" is like a mountain falling upon the soul of Wahhabism, clearly showing that the Prophet can fulfill every kind of need. All desires of this world and the hereafter are within the Prophet's authority, which is why he said without any restriction or specification: "Ask for whatever you want."

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jihad, Bab al-Awn bil-Madad, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/231 2 Sahih Muslim, Kitab al-Salah, Bab Fadl al-Sujud wal-Hath 'Alayhi, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/193; Al-Mu'jam al-Kabir from Rabia bin Ka'b, Hadith 4576, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 5/58

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सहायता माँगी, तो हुज़ूर ने मदद अता फ़रमाई।

अरबी इबारत

हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास रअल, ज़कवान, उसय्या और बनू लहयान कबीलों के लोग आए और उन्होंने यह ख़्याल ज़ाहिर किया कि वे इस्लाम क़ुबूल कर चुके हैं और अपनी क़ौम के लिए आपसे मदद तलब की, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनकी मदद की। (अल-हदीस)

उर्दू तर्जुमा

हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास रअल, ज़कवान, उसय्या और बनू लहयान कबीलों के लोग आए और उन्होंने यह ख़्याल ज़ाहिर किया कि वे इस्लाम क़बूल कर चुके हैं और अपनी क़ौम के लिए आपसे मदद तलब की, नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उनकी मदद की। अल-हदीस। (त)

हदीस 14: सहीह मुस्लिम, अबू दाऊद, इब्न माजा और मुअजम कबीर तबरानी में रबीआ बिन काब असलमी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है: हुज़ूर पुर नूर सैय्यदुल आलमीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनसे फ़रमाया: "माँग क्या माँगता है कि हम तुझे अता फ़रमाएं।" अर्ज़ की, "मैं हुज़ूर से सवाल करता हूँ कि जन्नत में हुज़ूर की रफ़ाक़त अता हो।" फ़रमाया, "भला और कुछ?" अर्ज़ की, "बस मेरी मुराद तो यही है।" फ़रमाया, "तो मेरी मदद कर अपने नफ़्स पर कसरत-ए-सजूद से।" (अरबी पाठ: "मैं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ रात बिताता था और उनके वुज़ू का पानी और ज़रूरत का सामान लाता था। उन्होंने मुझसे कहा: 'माँग।' तबरानी के शब्दों में, उन्होंने एक दिन कहा: 'ऐ रबीआ, मुझसे माँग और मैं तुझे दूँगा।' मुस्लिम के शब्दों की ओर लौटते हुए, उन्होंने कहा: 'मैंने कहा: मैं जन्नत में आपकी सोहबत माँगता हूँ।' उन्होंने कहा: 'या कुछ और?' मैंने कहा: 'यही है।' उन्होंने कहा: 'तो बहुत अधिक सजदों के साथ अपने नफ़्स के खिलाफ़ मेरी मदद करो।' ")

अल्हम्दुलिल्लाह, यह जलील और नफ़ीस सहीह हदीस अपने हर फ़िक़रे से वहाबियत का खंडन करती है। हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने 'मेरी मदद कर' फ़रमाया, और इसी को 'इस्तिआनत' (सहायता मांगना) कहते हैं। इसके अलावा, हुज़ूर वाला (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुतलक़ (बिना किसी शर्त के) तौर पर 'माँग' फ़रमाना कि 'माँग क्या माँगता है', वहाबियत की जान पर कैसा पहाड़ है, जिससे साफ़ ज़ाहिर है कि हुज़ूर हर क़िस्म की हाजत पूरी फ़रमा सकते हैं।

दुनिया और आख़िरत की सब मुरादें हुज़ूर के इख़्तियार में हैं, तभी तो बिना किसी पाबंदी और विशेषता के फ़रमाया: 'माँग क्या माँगता है'।

---

1 सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-जिहाद, बाब अल-औन बिल-मदद, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/231 2 सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलात, बाब फ़ज़ल अस-सुजूद वल-हथ अलैहि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/193; अल-मुअजम अल-कबीर रबीआ बिन काब से, हदीस 4576, अल-मकतब अल-फ़ैसलिया, बैरुत, 5/58

علیہ وسلم سے استعانت کی، حضور والا نے مدد عطا فرمائی۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
عن انس رضی اللہ تعالی عنہ ان النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اتاہ رعل وذکوان وعصیۃ وبنو لحیان فزعموا انھم قد اسلموا واستمدوہ علی قومھم فامدھم النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الحدیث۔	حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس رعل، ذکوان، عصیہ اور بنو لحیان قبائل کے لوگ آئے اور انہوں نے یہ خیال ظاہر کیا کہ وہ اسلام قبول کر چکے ہیں اور اپنی قوم کے لئے آپ سے مدد طلب کی، نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کی مدد کی۔ الحدیث۔ (ت)

حدیث ۱۴: صحیح مسلم و ابوداؤد وابن ماجہ و معجم کبیر طبرانی میں ربیعہ بن کعب اسلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے حضور پر نور سید العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان سے فرمایا: مانگ کیا مانگتا ہے کہ ہم تجھے عطا فرمائیں، عرض کی میں حضور سے سوال کرتا ہوں کہ جنت میں حضور کی رفاقت عطا ہو، فرمایا بھلا اور کچھ ، عرض کی بس میری مراد تو یہی ہے، فرمایا تو میری اعانت کر اپنے نفس پر کثرت سجود سے، قال کنت ابیت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاتیتہ بوضوئہ وحاجتہ فقال لی سل، ولفظ الطبرانی فقال یوماً یا ربیعۃ سلنی فاعطیك رجعنا الی لفظ مسلم فقال فقلت اسألك مرافقتك في الجنة، قال او غیر ذلك قلت ھو ذاک، قال فاعنی علی نفسك بکثرۃ السجود۔

الحمد للہ یہ جلیل و نفیس حدیث صحیح اپنے ہر ہر فقرہ سے وہابیت کش ہے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اعنی فرمایا کہ میری اعانت کر، اسی کو استعانت کہتے ہیں، یہ درکنار حضور والا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مطلق طور پر سل فرمانا کہ مانگ کیا مانگتا ہے، جان وہابیت پر کیسا پہاڑ ہے جس سے صاف ظاہر ہے کہ حضور ہر قسم کی حاجت روا فرما سکتے ہیں، دنیا و آخرت کی سب مرادیں حضور کے اختیار میں ہیں جب تو بلا تقیید و تخصیص فرمایا: مانگ کیا مانگتا ہے۔

---

1 صحیح البخاری کتاب الجهاد باب العون بالمدد قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۳۱/۱ 2 صحیح مسلم کتاب الصلوۃ باب فضل السجود والحث علیہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۳/۱، المعجم الکبیر عن ربیعہ بن کعب حدیث ۴۵۷۶ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۵۸/۵

Fatawa Razawiya, Volume 21

Hazrat Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may Allah sanctify his powerful secret) says in the commentary of Mishkat Sharif under this Hadith: From the absolute nature of the request where he said "Ask," and did not specify a particular object of desire, it becomes known that the management of all affairs is in the hand of his (Peace and Blessings of Allah be upon him) courage and miracle; he gives whatever he wants and to whomever he wants by the permission of his Lord. "For indeed, from your generosity is the world and its co-wife (the hereafter), And from your knowledge is the knowledge of the Tablet and the Pen."[1] Regarding the absolute request, he said "Ask," in which no specific desired object was mentioned. Thus, it is known that all powers are in the miraculous hand of you (Peace and Blessings of Allah be upon him). He gives whatever he wants to whomever he wants by Allah's permission. A part of your gift is the world and the hereafter, and a part of your knowledge is the knowledge of the Preserved Tablet and the Pen. (T)

Allama Ali Qari (may the mercy of the Creator be upon him) says in Mirqat: It is inferred from the absolute nature of the Prophet's (Peace and Blessings of Allah be upon him) command to ask, that Allah has empowered him to give whatever he desires from the treasures of the Truth.[2] This means that from the absolute command to ask given by the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him), it is inferred that Allah the Almighty has granted the Prophet the power to bestow whatever he wishes from the treasures of Allah the Almighty. (T)

Then he wrote: Ibn Sab' mentioned in his 'Khasa'is' and others that Allah the Almighty assigned him the land of Paradise, giving from it what he wills to whom he wills.[3] This means that Imam Ibn Sab' and other scholars have mentioned among the noble characteristics of the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) that Allah the Almighty has made the land of Paradise the Prophet's estate, so that he may grant from it whatever he wishes to whomever he wishes. (T)

The great Imam Sayyidi Ibn Hajar Makki (may Allah sanctify his noble secret) says in "Jawhar-ul-Munazzam":

[1] Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Salat, Bab al-Sujud wa Fadlih, Fasl 1, Maktaba Nabawiya, Sukkur, 1/396. [2] Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Salat, Maktaba Habibiyah, Quetta, 2/615. [3] Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Salat, Maktaba Habibiyah, Quetta, 2/615. Page 310 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

हज़रत शेख़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) मिश्कात शरीफ़ की व्याख्या में इस हदीस के नीचे फ़रमाते हैं: सवाल की सामान्यता से, जहाँ उन्होंने फ़रमाया "माँग," और किसी विशेष वांछित वस्तु को निर्दिष्ट नहीं किया, यह ज्ञात होता है कि सभी मामलों का प्रबंधन उनके(अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) साहस और चमत्कार के हाथ में है; वह अपने रब की अनुमति से जो चाहें और जिसे चाहें देते हैं। "निश्चित रूप से, आपकी उदारता से ही दुनिया और उसकी सौतन (आख़िरत) है, और आपके ज्ञान से ही लोह (तख्ती) और कलम का ज्ञान है।"[1] पूर्ण अनुरोध के संबंध में, उन्होंने कहा "माँग," जिसमें किसी विशिष्ट वांछित वस्तु का उल्लेख नहीं किया गया था। इस प्रकार, यह ज्ञात होता है कि सभी शक्तियाँ आपके(अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) चमत्कारी हाथ में हैं। वह अल्लाह की अनुमति से जो चाहें जिसे चाहें दें। आपके दान का एक हिस्सा दुनिया और आख़िरत है, और आपके ज्ञान का एक हिस्सा लोह और कलम का ज्ञान है। (त)

अल्लामा अली क़ारी (निर्माता की दया उन पर हो) मिरक़ात में फ़रमाते हैं: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के माँगने के निरपेक्ष आदेश से यह लिया गया है कि अल्लाह ने उन्हें सत्य के खजानों में से जो वे चाहें देने के लिए सशक्त किया है।[2] यानी हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जो माँगने का हुक्म मुतलक (निरपेक्ष) दिया, उससे यह प्राप्त होता है कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने हुज़ूर को शक्ति दी है कि अल्लाह तआला के खज़ानों में से जो कुछ चाहें अता फ़रमाएँ। (त)

फिर लिखा: इब्न सब' ने अपनी 'ख़साइस' और अन्य में उल्लेख किया है कि अल्लाह तआला ने उन्हें स्वर्ग की भूमि सौंप दी है, जिससे वह जो चाहें जिसे चाहें देते हैं।[3] यानी इमाम इब्न सब' और अन्य विद्वानों ने हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की श्रेष्ठ विशेषताओं में उल्लेख किया है कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने जन्नत की ज़मीन हुज़ूर की जागीर कर दी है कि उसमें से जो चाहें जिसे चाहें बख़्श दें। (त)

महान इमाम सय्यदी इब्न हजर मक्की (अल्लाह उनके नेक रहस्य को पवित्र करे) "जौहर-ए-मुनज़्ज़म" में फ़रमाते हैं:

[1] अशुअतुल लमआत, किताबुस सलात, बाबुल सुजूद व फ़ज़्लिहि, फ़स्ल 1, मकतबा नबविया, सुक्कुर, 1/396। [2] मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुस सलात, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 2/615। [3] मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुस सलात, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 2/615। पेज 310/674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ القوی شرح مشکوٰۃ شریف میں اس حدیث کے نیچے فرماتے ہیں: از اطلاقِ سوال کہ فرمود سل بخواہ و تخصیص نکرد بمطلوبی خاص معلوم میشود کہ کارہمہ بدست ہمت و کرامت اوست صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر چہ خواہد و ہر کہ اخواہد باذن پروردگار خود بدہد۔ فان من جودک الدنیا وضرتہا ومن علومک علم اللوح والقلم[1] ۔ مطلق سوال کے متعلق فرمایا "سوال کر" جس میں کسی مطلوب کی تخصیص نہ فرمائی، تو معلوم ہوا کہ تمام اختیارات آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دستِ کرامت میں ہیں، جو چاہیں جس کو چاہیں اللہ تعالٰی کے اذن سے عطا کریں، آپ کی عطا کا ایک حصہ دنیا و آخرت ہے اور آپ کے علوم کا ایک حصہ لوح و قلم کا علم۔(ت)

علامہ علی قاری علیہ رحمۃ الباری مرقاۃ میں فرماتے ہیں: یوخذ من اطلاق صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الامر بالسؤال ان اللہ مکنہ من اعطاء کل مآ اراد من خزائن الحق[2] ۔ یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے جو مانگنے کا حکم مطلق دیا اس سے مستفاد ہوتا ہے کہ اللہ عزوجل نے حضور کو قدرت بخشی ہے کہ اللہ تعالٰی کے خزانوں میں سے جو کچھ چاہیں عطا فرمائیں۔(ت)

پھر لکھا: وذکر ابن سبع فی خصائصہ وغیرہ ان اللہ تعالٰی اقطعہ ارض الجنۃ یعطی منہا ماشاء لمن یشاء[3] ۔ یعنی امام ابن سبع و وغیرہ علماء نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے خصائصِ کریمہ میں ذکر کیا ہے کہ جنت کی زمین اللہ عزوجل نے حضور کی جاگیر کردی ہے کہ اس میں سے جو چاہیں جسے چاہیں بخش دیں۔(ت)

امام اجل سیدی ابن حجر مکی قدس سرہ الملکی "جوہر منظم" میں فرماتے ہیں:

[1] اشعۃ اللمعات کتاب الصلوٰۃ باب السجود وفضلہ فصل اول مکتبہ نبویہ سکھر ۱/ ۳۹۶ [2] مرقاۃ المفاتیح کتاب الصلوٰۃ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۶۱۵ [3] مرقاۃ المفاتیح کتاب الصلوٰۃ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۶۱۵

“Indeed, he (Allah bless him and grant him peace) is the Vicegerent (Khalifa) of Allah, Who has placed the treasures of His bounty and the spreads of His blessings obedient to his hands and under his will; he gives from them to whomsoever he wills and withholds from whomsoever he wills.”[1] - Indeed, the Prophet (Allah bless him and grant him peace) is the Vicegerent of Allah Almighty. Allah Almighty has placed the treasures of His grace and the spreads of His blessings obedient to the hands of the Prophet's power and under his command, will, and authority, so that he bestows upon whomsoever he wills and does not give to whomsoever he wills. (t)

Clarifications of this subject are at the level of mass-transmission (tawatur) in the words of Imams, scholars, saints, and Gnostics. Whoever wishes to enlighten the eye of faith with their lights should study the humble servant's treatise *Saltanat al-Mustafa fi Malakut Kull al-Wara* (1297 AH).

In this magnificent Hadith, what a calamity has befallen the very life of Wahhabism that, upon this statement of the Holy Prophet (Allah bless him and grant him peace), Hazrat Rabi'ah bin Ka'b (may Allah be pleased with him) asked the Prophet (Allah bless him and grant him peace) for Paradise: *‘As'aluka mufaraqatuka fil Jannah’* (I ask you for your companionship in Paradise). O Messenger of Allah! I ask you to be honored with your companionship in Paradise. According to the way of the Wahhabis, what blatant polytheism (shirk) is this! But what is there to complain about? The humble servant (may Allah Almighty forgive him) has just authored an exquisite treatise in response to a question from Delhi, titled *Ikmal al-Tammah 'ala Shirk Sawa bi al-Umur al-'Ammah*. With the guidance of Allah Almighty, he provided proof therein from three hundred and sixty verses and Hadiths that, according to the Wahhabis, from the noble Prophets and Angels (peace be upon them) to the Master of the Universe (Allah bless him and grant him peace) and even the Almighty Lord Himself (Glorious is His Majesty), may Allah forbid, no one is safe from polytheism. *There is no power nor might except with Allah, the Most High, the Supreme.*

Polytheism extends from the servant until it reaches God, The creed is known, and the followers of the creed are known.

(In one creed, polytheism reaches up to Allah Almighty; that is known to everyone, and the followers of that creed are also known to everyone.)

Hadith 28415: It is mentioned in fourteen (14) Hadiths that the Master of the Universe (Allah bless him and grant him peace) says:

“Seek goodness from those with handsome faces.”[2] - Seek goodness from people with good countenances.

---

[1] Al-Jawhar al-Munazzam, Chapter 6, Al-Matba'ah al-Khayriyyah, Egypt, p. 42. [2] Al-Tarikh al-Kabir, Hadith 468, Dar al-Baz, Makkah al-Mukarramah, 1/75; Mawsu'ah Rasa'il Ibn Abi al-Dunya, Qada al-Hawaij, Hadith 51, Mu'assasat al-Kutub al-Thaqafiyyah, Beirut, 2/49; Kashf al-Khafa, Hadith 392, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/122.

“निस्संदेह वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह के खलीफा हैं, जिसने अपनी उदारता के खजाने और अपनी नेमतों के दस्तरखान को उनके अधीन और उनकी इच्छा के अधीन कर दिया है; वह उनमें से जिसे चाहते हैं देते हैं और जिसे चाहते हैं नहीं देते।”[1] - निस्संदेह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अल्लाह अज़्ज़वजल के खलीफा हैं, अल्लाह तआला ने अपने करम के खजाने और अपनी नेमतों के दस्तरखान हुज़ूर के दस्ते-कुदरत के फरमाबरदार और हुज़ूर के जेरे-हुक्म व इरादा व इख्तियार कर दिए हैं कि जिसे चाहें अता फरमाते हैं और जिसे चाहें नहीं देते। (त)

इस मज़मून की तसरीहें (स्पष्टीकरण) इमामों, उलमा, औलिया और आरिफ़ों के कलिमात में हद-ए-तवातुर (व्यापकता) पर हैं। जो कोई उनके अनवार से दीद-ए-ईमान मुनव्वर करना चाहे, वह इस फकीर का रिसाला ‘सल्तनतुल मुस्तफ़ा फी मलकूति कुल्लिल वरा’ (1297 हिजरी) मुतालआ (अध्ययन) करे।

इस जलील हदीस में सब से बढ़कर जान-ए-वहाबियत पर यह कैसी आफत आई कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद पर हज़रत रबीअ बिन काब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से जन्नत मांग ली: ‘असअलुका मुफ़ाक़तका फ़िल जन्नत’ (या रसूलल्लाह! मैं हुज़ूर से सवाल करता हूँ कि जन्नत में आपकी रिफाकत से मुशर्रफ हूँ)। वहाबिया के तौर से यह कैसा खुला शिर्क है! मगर इसकी शिकायत क्या, अभी फकीर (गफ़रल्लाहु तआला लहू) ने बजावाबे-सवाले-देहली एक नफीस रिसाला ‘इकमलुत ताम्मा अला शिर्के सवा बिल उमूरिल आम्मा’ तालीफ किया और ब-तौफीकही तआला उसमें तीन सौ साठ आयतों हदीसों से सबूत दिया कि वहाबिया के तौर पर हज़रात-ए-अम्बिया-ए-किराम व मलायका अलैहिमुस्सलाम से लेकर हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और खुद हज़रत रब्बे इज्ज़त (जल्ल जलालुहू) तक, मआज़ल्लाह, कोई शिर्क से महफूज़ नहीं। ‘वला हौला वला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीय्युल अज़ीम’।

बंदे का शिर्क खुदा तक पहुँचता है, मज़हब भी मालूम है और मज़हब वाले भी मालूम हैं।

(एक मज़हब में शिर्क अल्लाह तआला तक पहुँचता है, वह सबको मालूम है और मज़हब वाले भी सबको मालूम हैं।)

हदीस 28415: चौदह (14) हदीसों में है कि हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

“भलाई उन लोगों के पास तलाश करो जिनके चेहरे अच्छे हों।”[2] - खैर तलब करो नेक रूबियों (अच्छे आचरण वालों) के पास।

---

[1] अल-जौहरुल मुनज़्ज़म, छठा अध्याय, अल-मतबअ अल-खैरिया, मिस्र, पृ. 42. [2] अत-तारीखुल कबीर, हदीस 468, दारुल बाज़, मक्का मुकर्रमा, 1/75; मौसूआ रसाइल इब्न अबिद्दुनिया, कज़ाउल हवईज, हदीस 51, मुअस्ससतुल कुतुब अत्-सकाफिया, बैरूत, 2/49; कश्फुल खफा, हदीस 392, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बैरूत, 1/122.

पृष्ठ 311/674

انه صلی تعالٰی علیه وسلم خلیفة الله الذي جعل خزائن کرمه وموائد نعمه طوع یدیه وتحت ارادته یعطي منها من یشاء ویمنع من یشاء[1]- بے شک نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اللہ عزوجل کے خلیفہ ہیں، اللہ تعالٰی نے اپنے کرم کے خزانے اور اپنی نعمتوں کے خوان حضور کے دستِ قدرت کے فرمانبردار اور حضور کے زیرِ حکم و ارادہ و اختیار کر دئیے ہیں کہ جسے چاہیں عطا فرماتے ہیں اور جسے چاہیں نہیں دیتے۔ (ت)

اس مضمون کی تصریحیں کلماتِ ائمہ و علماء و اولیاء و عرفاء میں حدِ تواتر پر ہیں جو ان کے انوار سے دیدۂ ایمان منور کرنا چاہے فقیر کا رسالہ سلطنة المصطفٰی فی ملکوت کل الوری (۱۲۹۷ھ) مطالعہ کرے۔

اس جلیل حدیث میں سب سے بڑھ کر جانِ وہابیت پر یہ کیسی آفت کہ حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد پر حضرت ربیعہ بن کعب رضی اللہ تعالٰی عنہ نے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے جنت مانگی کہ اسألك مرافقتك في الجنة یا رسول اللہ! میں حضور سے سوال کرتا ہوں کہ جنت میں رفاقت والا سے مشرف ہوں، وہابیہ کے طور سے یہ کیسا کھلا شرک ہے مگر اس کی شکایت کیا، ابھی فقیر غفر اللہ تعالٰی لہ نے بجوابِ سوالِ دہلی ایک نفیس رسالہ "اکمال الطامة علی شرکِ سوئ بالامور العامة" تالیف کیا اور بتوفیقہٖ تعالٰی اس میں تین سو ساٹھ آیتوں حدیثوں سے ثبوت دیا کہ وہابیہ کے طور پر حضراتِ انبیاءِ کرام و ملائکہ علیہم الصلوٰۃ والسلام سے لے کر حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور خود حضرت رب العزت جل جلالہ تک معاذ اللہ کوئی شرک سے محفوظ نہیں، ولا حول ولا قوة الا باللہ العلی العظیم۔

اشراک بندے ہے کہ تا حق برسد مذہب معلوم واہل مذہب معلوم

(ایک مذہب میں شرک اللہ تعالیٰ تک پہنچتا ہے وہ سب کو معلوم ہے اور مذہب والے بھی سب کو معلوم ہیں)

حدیث ۲۸۴۱۵: چودہ ۱۴ حدیثوں میں ہے کہ حضورِ سیدِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اطلبوا الخیر عند حسان الوجوہ[2]- خیر طلب کرو نیک رویوں کے پاس۔

---

[1] الجوهر المنظم الفصل السادس المطبعة الخيرة مصر ص ۴۲ [2] التاريخ الكبير حديث ۴۶۸ دار الباز مكة المكرمة ۱ / ۷۵، موسوعه رسائل ابن ابي الدنيا قضاء الحوائج حديث ۵۱ مؤسسة الكتب الثقافية بيروت ۲ / ۴۹، كشف الخفاء حديث ۳۹۲ دار الكتب العلمية بيروت ۱ / ۱۲۲

Fatawa Rizvia, Volume 21

In another wording: "Seek goodness and your needs from those with handsome faces."[1] — Ask for goodness and needs from the beautiful ones.

In other words: "If you seek kindness, seek it from those with handsome faces."[2] — When you desire goodness, seek it from the fair-faced ones,

In other words: "When you seek your needs, seek them from those with handsome faces."[3] — When you seek your needs, seek them from cheerful faces.

In words with additions: "For if he fulfills your need, he fulfills it with a cheerful face, and if he refuses you, he refuses you with a cheerful face." Recorded by Imam al-Bukhari in 'At-Tarikh'[4], Abu Bakr ibn Abi ad-Dunya in 'Qada al-Hawaij'[5], Abu Ya'la in his 'Musnad'[6], al-Tabarani in 'Al-Kabir', al-Uqayli[7], and Ibn Adi[8]. A handsome person, if he fulfills your need, will do so cheerfully, and if he turns you away, he will do so with an open forehead (cheerfully). (Recorded by Imam Bukhari in Tarikh, Abu Bakr bin Abi Dunya in Qada al-Hawaij, Abu Ya'la in his Musnad, Tabarani in Kabir, Uqayli, and Ibn Adi.)

1. Al-Mu'jam al-Kabir narrated from Ibn Abbas, Hadith 11110, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 11/81
2. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Ya'la bin Abi al-Ashdaq etc., Dar al-Fikr, Beirut, 7/427; Kanz al-Ummal, Hadith 16794, Muassasat al-Risalah, Beirut, 6/516
3. Ithaf as-Sadah, Book of Patience and Gratitude, explaining the reality of blessings etc., Dar al-Fikr, Beirut, 9/91
4. At-Tarikh al-Kabir, Hadith 468, Dar al-Baz, Makkah al-Mukarramah, 1/157
5. Mawsu'ah Rasa'il Ibn Abi ad-Dunya, Qada al-Hawaij, Hadith 52, Muassasat al-Kutub al-Thaqafiyyah, Beirut, 2/51
6. Musnad Abi Ya'la narrated from Aisha (may Allah be pleased with her), Hadith 4704, Muassasat Ulum al-Quran, Beirut, 4/386
7. Ad-Du'afa al-Kabir, Hadith 599, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/121
8. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Hakam bin Abdullah bin Sa'd, Dar al-Fikr, Beirut, 2/622 Page 312 of 674

फतावा रज़विया, खंड 21

दूसरे शब्दों में: "अच्छाई और अपनी ज़रूरतें खूबसूरत चेहरों वालों से माँगो।"[1] — अच्छाई और ज़रूरतें खूबसूरत लोगों से माँगो।

अन्य शब्दों में: "जब तुम नेकी चाहो, तो उसे खूबसूरत चेहरों वालों के पास तलाश करो।"[2] — जब नेकी चाहो, तो उसे हसीन लोगों के पास तलाश करो,

अन्य शब्दों में: "जब तुम अपनी ज़रूरतें माँगो, तो उन्हें खूबसूरत चेहरों वालों के पास तलाश करो।"[3] — जब ज़रूरतें माँगो, तो उन्हें खुशमिज़ाज चेहरों के पास तलाश करो।

अतिरिक्त शब्दों के साथ: "क्योंकि यदि वह तुम्हारी ज़रूरत पूरी करेगा, तो मुस्कुराते चेहरे के साथ, और यदि वह तुम्हें मना करेगा, तो भी मुस्कुराते चेहरे के साथ।" इसे इमाम बुखारी ने 'तारीख' में[4], अबू बक्र बिन अबी दुनिया ने 'कज़ा अल-हवाइज' में[5], अबू याला ने अपनी 'मुसनद' में[6], तबरानी ने 'कबीर' में, अकीली[7] और इब्न अदी[8] ने रिवायत किया है। एक सुंदर व्यक्ति, यदि वह तुम्हारी ज़रूरत पूरी करेगा तो प्रसन्नतापूर्वक, और यदि वह तुम्हें लौटाएगा तो भी प्रसन्नतापूर्वक (मुस्कुराते हुए माथे के साथ)। (इसे इमाम बुखारी ने 'तारीख' में, अबू बक्र बिन अबी दुनिया ने 'कज़ा अल-हवाइज' में, अबू याला ने अपनी 'मुसनद' में, तबरानी ने 'कबीर' में, अकीली ने और इब्न अदी ने)

1. अल-मुअजम अल-कबीर, इब्न अब्बास से रिवायत, हदीस 11110, अल-मकतबा अल-फ़ैसलीया, बेरूत, 11/81
2. अल-कामिल इब्न अदी, यअला बिन अबी अल-अशदक़ आदि की जीवनी, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 7/427; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 16794, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरूत, 6/516
3. इत्हाफ़ अस-सादा, सब्र और शुक्र की किताब, नियामत की हकीकत का बयान आदि, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 9/91
4. अत-तारीख अल-कबीर, हदीस 468, दार अल-बाज़, मक्का अल-मुकर्रमा, 1/157
5. मौसुआ रसाईल इब्न अबी अदुनिया, कज़ा अल-हवाइज, हदीस 52, मुअस्ससत अल-कुतुब अल-सकाफिया, बेरूत, 2/51
6. मुसनद अबी यअला, आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत, हदीस 4704, मुअस्ससत उलूम अल-कुरान, बेरूत, 4/386
7. अद-दुआफ़ा अल-कबीर, हदीस 599, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरूत, 2/121

8. अल-कामिल इब्न अदी, हकम बिन अब्दुल्ला बिन साद की जीवनी, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 2/622 पृष्ठ 312 / 674

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

وفی لفظ (دوسرے الفاظ میں): اطلبوا الخیر والحوائج من حسان الوجوہ[1] — نیکی اور حاجتیں خوبصورتوں سے مانگو۔

وفی لفظ (بالفاظ دیگر): اذا ابتغیتم المعروف فاطلبوہ عند حسان الوجوہ[2] — جب نیکی چاہو تو خوب روؤں کے پاس طلب کرو،

وفی لفظ (دوسرے لفظوں میں): اذا طلبتم الحاجات فاطلبوھا عند حسان الوجوہ[3] — جب حاجتیں طلب کرو خوش چہروں کے پاس طلب کرو۔

وفی لفظ بزیادۃ (اضافہ کے ساتھ دیگر الفاظ میں): فان قضی حاجتك قضاھا بوجہ طلق و ان ردك ردك بوجہ طلق، اخرجہ الامام البخاری فی التاریخ[4] وابو بکر بن ابی الدنیا فی قضاء الحوائج[5] وابو یعلی فی مسندہ[6] والطبراني في الكبير والعقيلي[7] وابن عدی[8] خوش جمال آدمی اگر تیری حاجت روا کرے گا تو بکشادہ روئی اور تجھے پھیرے گا تو بکشادہ پیشانی۔ (اسے امام بخاری نے تاریخ میں، ابوبکر بن ابی دنیا نے قضاء الحوائج میں ابویعلیٰ نے اپنی مسند میں طبرانی نے کبیر میں۔ عقیلی نے عدی نے)

۱ المعجم الکبیر عن ابن عباس حدیث ۱۱۱۱۰ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۱/ ۸۱ ۲ الکامل لابن عدی ترجمہ یعلی بن ابی الاشدق الخ دارالفکر بیروت ۷/ ۴۲۷، کنز العمال حدیث ۱۶۷۹۴ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۶/ ۵۱۶ ۳ اتحاف السادۃ کتاب الصبر والشکر بیان حقیقۃ النعمۃ الخ دارالفکر بیروت ۹/ ۹۱ ۴ التاریخ الکبیر حدیث ۴۶۸ دارالباز مکۃ المکرمۃ ۱/ ۱۵۷ ۵ موسوعہ رسائل ابن ابی الدنیا قضاء الحوائج حدیث ۵۲ مؤسسۃ الکتب الثقافیۃ بیروت ۲/ ۵۱ ۶ مسند ابی یعلی عن عائشہ رضی اللہ عنہا

حدیث ۴۷۰۴ موسسة علوم القرآن بیروت ۴/ ۳۸۶ ۷ الضعفاء الکبیر حدیث ۵۹۹ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۱۲۱ ۸ الکامل لابن عدی ترجمہ حکم بن عبداللہ بن سعد دارالفکر بیروت ۲/ ۶۲۲ صفحہ 312 از 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[Right Column - Urdu translation of the Arabic text] ...al-Bayhaqi narrated it in 'Shu'ab al-Iman' and Ibn Asakir narrated it. (T) (15) The narration from Mother of the Believers al-Siddiqah (may Allah be pleased with her) was mentioned by Abd ibn Humayd in his 'Musnad', Ibn Hibban in 'al-Du'afa', Ibn Adi in 'al-Kamil', and al-Silafi in 'al-Tuyuriyyat'. (T) (16) The narration of Hadhrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them) was mentioned by Ibn Asakir and similarly by al-Khatib in their respective histories. (T) (17) In the narration of Hadhrat Anas ibn Malik, the word 'Iltamisu' (Seek) is present, and it was narrated by al-Tabarani in 'al-Awsat', al-Uqayli and al-Kharaiti in 'I'tilal al-Qulub', Tammam in his 'Fawa'id', Abu Sahl Abd al-Samad ibn Abd al-Rahman al-Bazzar in his 'Juz', and the author of 'al-Mahruwaniyyat'. (T) (18) Narration from Hadhrat Jabir ibn Abdullah that al-Daraqutni narrated with the word 'Ibtaghu' (Seek), and al-Uqayli and...

[Left Column - Original Arabic text] ...and al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman'[1] and Ibn Asakir[2]— (15) From the Mother of the Believers al-Siddiqah, and Abd ibn Humayd in his 'Musnad', Ibn Hibban in 'al-Du'afa', and Ibn Adi in 'al-Kamil'[3], and al-Silafi in 'al-Tuyuriyyat'. (16) From Abdullah ibn Umar al-Faruq, and Ibn Asakir[4] and similarly al-Khatib[5] in their respective histories. (17) From Anas ibn Malik with the wording 'Iltamisu' and al-Tabarani in 'al-Awsat'[6], al-Uqayli[7] and al-Kharaiti in 'I'tilal al-Qulub', Tammam in his 'Fawa'id', Abu Sahl Abd al-Samad ibn Abd al-Rahman al-Bazzar in his 'Juz', and the author of 'al-Mahruwaniyyat'. (18) From Jabir ibn Abdullah and al-Daraqutni in 'al-Afrad'[8] with the wording 'Ibtaghu' and al-Uqayli and...

[Footnotes] 1 Shu'ab al-Iman, Hadith 3542 & 3543, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 3/278 2 Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Asakir from Aisha, Hadith 16793, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/516 3 Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Ya'la bin Ashdaq, Dar al-Fikr, Beirut, 7/472 4 Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, biography of Khaythama bin Sulayman, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/188 5 Tarikh Baghdad, biography 1287 Muhammad bin Muhammad al-Muqri, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/226 6 Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 2113, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 7/71 7 Al-Du'afa al-Kabir, Hadith 628, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/139 8 Kanz al-Ummal, with reference to al-Qutni in al-Afrad, Hadith 16794, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/516

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[दायां कॉलम - अरबी पाठ का उर्दू अनुवाद] ...बैहक़ी ने 'शुआब अल-ईमान' में और इब्न असाकिर ने रिवायत किया। (त) (15) हज़रत उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से रिवायत को अब्द बिन हुमैद ने अपनी 'मुसनद' और इब्न हिब्बान ने 'ज़ुआफ़ा' और इब्न अदी ने 'कामिल' और सिलफ़ी ने 'तुयूरियात' में ज़िक्र किया। (त) (16) हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) की रिवायत को और इब्न असाकिर और ऐसे ही खतीब ने अपनी-अपनी तारीख़ में ज़िक्र किया। (त) (17) हज़रत अनस बिन मालिक की रिवायत में 'इल्तमिसू' (التمسوا) का लफ़्ज़ है और इसको तबरानी ने 'औसत' और अक़ीली और खरैती ने 'इतिलालुल कुलूब' और तमाम ने अपनी 'फ़वाइद' में और अबू सहल अब्द अल-समद बिन अब्द अल-रहमान बज़ार ने अपनी 'जुज़' में और महरूवानियात वाले ने रिवायत किया है। (त) (18) हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह से रिवायत कि दारक़ुतनी ने 'इब्तगू' (ابتغوا) के लफ़्ज़ के साथ और अक़ीली और...

[बायां कॉलम - मूल अरबी पाठ] ...और बैहक़ी ने 'शुआब अल-ईमान'[1] में और इब्न असाकिर[2] ने— (15) उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका से और अब्द बिन हुमैद ने अपनी 'मुसनद' में, और इब्न हिब्बान ने 'अज़-ज़ुआफ़ा' में और इब्न अदी ने 'अल-कामिल'[3] में और सिलफ़ी ने 'अत-तुयूरियात' में। (16) अब्दुल्लाह बिन उमर अल-फ़ारूक़ से, और इब्न असाकिर[4] और इसी तरह अल-खतीब[5] ने उनकी तारीख़ में। (17) अनस बिन मालिक से 'इल्तमिसू' शब्द के साथ और तबरानी ने 'अल-औसत'[6] में, अल-अक़ीली[7] और अल-खरैती ने 'इतिलालुल कुलूब' में और तमाम ने अपनी 'फ़वाइद' में और अबू सहल अब्द अल-समद बिन अब्द अल-रहमान अल-बज़ार ने अपनी 'जुज़' में और 'अल-महरूवानियात' के लेखक ने। (18) जाबिर बिन अब्दुल्लाह से और अल-दारक़ुतनी ने 'अल-अफ़राद'[8] में 'इब्तगू' शब्द के साथ और अक़ीली और...

[पाद टिप्पणियाँ] 1 शुआब अल-ईमान, हदीस 3542 और 3543, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्याह, बेरूत, 3/278 2 कंज़ अल-उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से आयशा से, हदीस 16793, मुअस्ससत अर-रिसालाह, बेरूत, 6/516 3 अल-कामिल इब्न अदी, याला बिन अशदक़ की जीवनी, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 7/472 4 तहज़ीब तारीख़ इब्न असाकिर, खैथमा बिन सुलेमान की जीवनी, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/188 5 तारीख़ बग़दाद, जीवनी 1287 मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-मुकरी, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 3/226 6 अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 2113, मकतबत अल-मआरिफ़, रियाद, 7/71 7 अल-ज़ुआफ़ा अल-कबीर, हदीस 628, दार अल-

कुतुब अल-इल्मिय्याह, बेरूत, 2/139 8 कंज़ अल-उम्माल, अल-क़ुतनी के हवाले से अल-अफ़राद में, हदीस 16794, मुअस्ससत अर-रिसालाह, बेरूत, 6/516

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

[دایاں کالم] بیہقی نے شعب الایمان میں اور ابن عساکر نے روایت کیا (ت) (۱۵) حضرت ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کو عبد بن حمید نے اپنی مسند اور ابن حبان نے ضعفاء اور ابن عدی نے کامل اور سلفی نے طیوریات میں ذکر کیا۔ (ت) (۱۶) حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کی روایت کو اور ابن عساکر اور ایسے ہی خطیب نے اپنی اپنی تاریخ میں ذکر کیا۔ (ت) (۱۷) حضرت انس بن مالک کی روایت میں التمسوا کا لفظ ہے اور اس کو طبرانی نے اوسط اور عقیلی اور خرائطی نے اعتلال القلوب اور تمام نے اپنی فوائد میں اور ابو سہیل عبد الصمد بن عبد الرحمن بزار نے اپنی جزء میں اور مہروانیات والے نے روایت کیا ہے۔ (ت) (۱۸) حضرت جابر بن عبداللہ سے روایت کہ دار قطنی "ابتغوا" کے لفظ کے ساتھ اور عقیلی اور

[بایاں کالم] والبیهقی فی شعب الایمان[1] وابن عساکر[2]۔ (۱۵) عن ام المؤمنین الصدیقة وعبد بن حمید فی مسنده، وابن حبان فی الضعفاء وابن عدی فی الکامل[3] والسلقی فی الطیوریاتـ (۱۶) عن عبداللہ بن عمر الفاروق، وابن عساکر[4] وکذا الخطیب[5] فی تاریخهماـ (۱۷) عن انس بن مالک بلفظ التمسوا والطبرانی فی الاوسط[6] والعقیلی[7] والخرائطی فی اعتلال القلوب وتمام فی فوائده وابو سهل عبد الصمد بن عبد الرحمن البزار فی جزئہ وصاحب المهروانیاتـ (۱۸) عن جابن بن عبداللہ والدارقطنی فی الافراد[8] بلفظ ابتغوا والعقیلی و

[حواشی] 1 شعب الایمان حدیث ۳۵۴۲ و ۳۵۴۳ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۲۷۸ 2 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن عائشہ حدیث ۱۶۷۹۳ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۶ / ۵۱۶ 3 الکامل لابن عدی ترجمہ یعلی بن اشدق دار الفکر بیروت ۷ / ۴۷۲ 4 تہذیب تاریخ ابن عساکر ترجمہ خیثمہ بن سلیمان

دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۸۸ 5 تاریخ بغداد ترجمہ ۱۲۸۷ محمد بن محمد المقری دار الکتب العربی بیروت ۳ / ۲۲۶ 6 المعجم الاوسط حدیث ۲۱۱۳ مکتبہ المعارف ریاض ۷ / ۷۱ 7 الضعفاء الکبیر حدیث ۶۲۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۱۳۹ 8 کنز العمال بحوالہ قط فی الافراد حدیث ۱۶۷۹۴ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۶ / ۵۱۶

صفحہ 313 / 674

Fatawa Rizvia, Volume 21

Ibn Abi al-Dunya mentioned it in Qada' al-Hawaij, al-Tabarani in al-Awsat, and Tammam and al-Khatib in Ruwat Malik. (T) (19) Ibn al-Najjar mentioned the narration of Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) in his history. (T) (20) Al-Tabarani mentioned the narration of Hazrat Amir al-Mu'minin Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) in al-Kabir. (21) Hazrat Yazid bin Khusayfah narrated from his father, and he from Yazid's grandfather Abu Khusayfah with the wording "Altamisu" (Seek), and Tammam mentioned it in al-Fawa'id. (22) The narration from Hazrat Abu Bakrah (may Allah be pleased with him) was mentioned by al-Khatib and Tammam with the wording "Altamisu", and also by al-Bayhaqi in al-Shu'ab and al-Tabarani. (T) (23) This last one is specifically from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him) with the second wording, and Ibn Adi narrated it from the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her) with the third wording; Ibn Adi included it in al-Kamil and al-Bayhaqi in al-Shu'ab. (T)

---

1. Mawsu'ah Rasa'il Ibn Abi al-Dunya, Qada' al-Hawaij, Hadith 53, Mu'assasah al-Kutub Beirut, 2/51
2. Kashf al-Khafa' citing Ibn al-Najjar in Tarikh Baghdad, Hadith 752, Mu'assasah al-Kutub al-Ilmiyyah, 1/160
3. Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Abu Khusayfah, Hadith 983, al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut, 22/396
4. Tarikh Baghdad, biography of Muhammad bin Muhammad Abu Bakr al-Muqri, 1287, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 3/226
5. Al-Mu'jam al-Kabir on the authority of Ibn Abbas, Hadith 11110, al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut, 11/81
6. Shu'ab al-Iman, Hadith 1086, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 7/235

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

इब्न अबी अद्दुनिया ने 'क़दा अल-हवाइज' में, अल-तबरानी ने 'औसत' में और तमाम और ख़तीब ने 'रुवात मालिक' में इसका उल्लेख किया है। (त) (19) हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत को इब्न अल-नज्जार ने अपनी इतिहास की पुस्तक में उल्लेख किया है। (त) (20) हज़रत अमीरुल मोमिनीन अली अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत को अल-तबरानी ने 'कबीर' में उल्लेख किया। (21) हज़रत यज़ीद बिन ख़ुसैफ़ा ने अपने पिता से और उन्होंने यज़ीद के दादा अबी ख़ुसैफ़ा से "अल-तमिसू" शब्द के साथ रिवायत की, और तमाम ने 'फ़वाइद' में इसका उल्लेख किया। (22) हज़रत अबू बकरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत को ख़तीब और तमाम ने "अल-तमिसू" शब्द के साथ और बैहक़ी ने 'शुअब' में और अल-तबरानी ने उल्लेख किया है। (त) (23) यह आख़िरी वाला विशेष रूप से हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से दूसरे शब्द के साथ है, और इब्न अदी ने उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) से तीसरे शब्द के साथ इसे रिवायत किया है। इब्न अदी ने इसे 'कामिल' में और बैहक़ी ने 'शुअब' में उल्लेख किया है। (त)

---

1. मौसूआ रसायल इब्न अबी अद्दुनिया, 'क़दा अल-हवाइज', हदीस 53, मुअस्सतुल कुतुब बेरूत, 2/51
2. 'कश्फ़ुल ख़फ़ा' इब्न अल-नज्जार के हवाले से 'तारीख़ बग़दाद' में, हदीस 752, मुअस्सतुल कुतुब अल-इल्मिय्या, 1/160
3. 'अल-मुअजम अल-कबीर' अबी ख़ुसैफ़ा के हवाले से, हदीस 983, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत, 22/396
4. 'तारीख़ बग़दाद', मुहम्मद बिन मुहम्मद अबू बक्र अल-मुक़री की जीवनी, 1287, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या बेरूत, 3/226
5. 'अल-मुअजम अल-कबीर' इब्न अब्बास के हवाले से, हदीस 11110, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत, 11/81
6. 'शुअबुल ईमान', हदीस 1086, दारुल कुतुब अल-इल्मिय्या बेरूत, 7/235

पृष्ठ 314/674

ابن ابی الدنیا نے قضاء الحوائج میں اور طبرانی نے اوسط میں اور تمام اور خطیب نے رواۃ مالک میں ذکر کیا ہے۔ (ت) (۱۹) حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کی روایت کو ابن النجار نے اپنی تاریخ میں ذکر کیا ہے۔ (ت) (۲۰) حضرت امیر المومنین علی المرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ کی روایت کو طبرانی نے کبیر میں ذکر کیا۔ (۲۱) حضرت یزید بن خصیفہ نے اپنے والد انہوں نے یزید کے دادا ابی خصیفہ سے "التمسوا" کے لفظ کے ساتھ اور تمام نے فوائد میں ذکر کیا۔ (۲۲) حضرت ابوبکرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کو اور خطیب اور تمام نے "التمسوا" کے لفظ کو اور بیہقی نے شعب میں اور طبرانی نے ذکر کیا۔ (ت) (۲۳) یہ آخری ان سے خاص حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ثانی لفظ کے ساتھ اور ابن عدی نے حضرت ام المومنین رضی اللہ تعالٰی عنہا سے تیسرے لفظ کے ساتھ اس کو ابن عدی نے کامل میں اور بیہقی نے شعب میں ذکر کیا۔ (ت)

---

1. موسوعه رسائل ابن ابی الدنیا قضاء الحوائج حدیث ۵۳ موسسة الکتب بیروت ۲/۵۱
2. کشف الخفاء بحواله ابن النجار في تاریخ بغداد حدیث ۷۵۲ موسسة الکتب العلمیه ۱/۱۶۰
3. المعجم الکبیر عن ابی خصیفه حدیث ۹۸۳ المکتبة الفیصلیة بیروت ۳۹۶/۲۲
4. تاریخ بغداد ترجمه محمد بن محمد ابو بکر المقری ۱۲۸۷ دار الکتب العلمیة بیروت ۳ / ۲۲۶
5. المعجم الکبیر عن ابن عباس حدیث ۱۱۱۱۰ المکتبة الفیصلیه بیروت ۱۱/۸۱
6. شعب الایمان حدیث ۱۰۸۶ دار الکتب العلمیه بیروت ۲۳۵/۷

Fatawa Rizvia, Volume 21

(24) Narrated from Abdullah bin Jarad with the fourth wording, and Ahmad bin Mani' mentioned it in his Musnad from Al-Hajjaj bin Yazid. (T) (25) From his father Yazid al-Qasmali with the fifth wording, may Allah be pleased with them all. All these are Musnad (complete chain) narrations, and Abu Bakr bin Abi Shaybah mentioned them in his Musannaf. (T) (26) From Ibn Mus'ab al-Ansari, (27) from 'Ata, and (28) from al-Zuhri, all are Mursal (broken chain) narrations.

Imam Muhaqqiq Jalal al-Milla wa al-Din al-Suyuti says: "The Hadith in my evaluation is Hasan Sahih" (This hadith, according to my critique, is good and authentic). I say: This statement of his is undoubtedly Hasan Sahih, for it has reached the level of Tawatur (mass-narration) in my opinion.

Hadrat Abdullah bin Rawahah or Hadrat Hassan bin Thabit Ansari (may Allah be pleased with them) says: "Indeed, we heard our Prophet say a statement, which is a comfort for those who seek their needs: Go out early and seek your needs from one whose face Allah has adorned with radiance."

Meaning: Undoubtedly, we heard our Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) say a thing that provides ease for those who ask for their needs. He commanded: "Start early in the morning and seek your needs from him whose face Allah the Almighty has adorned with a fair complexion." — Narrated by al-Askari.

---

1 Kashf al-Khafa, with reference to al-Qasmali, Hadith 547, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 1/160 2 Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Manners, mentioned regarding seeking needs, Hadith 6327, Karachi 10/9 3 Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Manners, mentioned regarding seeking needs, Hadith 6328, Karachi 10/9 4 Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Manners, mentioned regarding seeking needs, Hadith 6329, Karachi 10/9 5 Kashf al-Khafa, under Hadith 547, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 1/160 6 Ad-Durr al-Manthur fi al-Ahadith al-Mushtaharah, under Hadith 88, al-Maktab al-Islami, Beirut, p. 68

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

(24) हज़रत अब्दुल्ला बिन जर्राद से चौथे शब्द के साथ, और अहमद बिन मनी' ने अपनी मुसनद में हज्जाज बिन यज़ीद से इसका उल्लेख किया है। (त) (25) अपने पिता यज़ीद अल-क़समली से पाँचवें शब्द के साथ (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो)। ये सभी मुसनद (पूर्ण श्रृंखला वाली) हदीसें हैं और अबू बक्र बिन अबी शैबा ने अपनी मुसन्निफ़ में इनका उल्लेख किया है। (त) (26) इब्न मुसाब अल-अंसारी से, (27) अता से और (28) जुहरी से, ये सभी मुरसल (टूटी हुई श्रृंखला वाली) हदीसें हैं।

इमाम मुहक़्क़िक़ जलाल अल-मिल्लत व अल-दीन सुयूती फरमाते हैं: "यह हदीस मेरी परख में हसन सहीह है।" मैं कहता हूँ: और उनकी यह बात निस्संदेह हसन सहीह है, क्योंकि मेरी राय में यह तवातुर (व्यापक प्रसार) की सीमा तक पहुँच गई है।

हज़रत अब्दुल्ला बिन रवाहा या हज़रत हस्सान बिन साबित अंसारी (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) कहते हैं: "निश्चित रूप से हमने अपने नबी को एक बात कहते सुना जो अपनी ज़रूरतें माँगने वालों के लिए राहत है: सुबह-सवेरे निकलो और अपनी ज़रूरतें उस व्यक्ति से माँगो जिसके चेहरे को अल्लाह ने नूर/चमक से सजाया है।"

अर्थ: निस्संदेह, हमने अपने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को एक बात कहते सुना कि वह अपनी ज़रूरतें माँगने वालों के लिए सुगमता है। आप फ़रमाते हैं कि "सुबह करो और अपनी ज़रूरतें उस व्यक्ति से माँगो जिसका चेहरा अल्लाह तआला ने गोरे रंग से सजाया है।" — अस्करी द्वारा रिवायत।

---

1 कश्फ़ अल-ख़फ़ा, अल-क़समली के हवाले से, हदीस 547, दार अल-कुतुब अल-इलमियाह, बेरूत 1/160 2 अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताब अल-अदब, हदीस 6327, कराची 10/9 3 अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताब अल-अदब, हदीस 6328, कराची 10/9 4 अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताब अल-अदब, हदीस 6329, कराची 10/9 5 कश्फ़ अल-ख़फ़ा, हदीस 547 के अंतर्गत, दार अल-कुतुब अल-इलमियाह, बेरूत 1/160 6 अद-दुर्र अल-मन्शूर फ़ी अल-अहादीथ अल-मुश्तहरह, हदीस 88 के अंतर्गत, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, पृष्ठ 68

पृष्ठ 315/674

(۲۴) عن عبدالله بن جراد باللفظ الرابع ، واحمد بن منيع في مسنده عن الحجاج بن يزيد۔ (۲۴) حضرت عبداللہ بن جراد سے چوتھے لفظ کے ساتھ اور احمد بن منیع نے اپنی مسند میں حجاج بن یزید سے ذکر کیا۔ (ت) (۲۵) عن ابیہ یزید القسملي باللفظ الخامس رضي الله تعالٰی عنهم اجمعین ہذہ کلها مسندات وابو بکر بن ابی شیبة في مصنفه۔ (۲۵) اس نے اپنے باپ یزید قسملي سے پانچویں لفظ کے ساتھ رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین یہ تمام مسندات اور ابوبکر بن ابی شیبہ نے اپنی مصنف میں ذکر کیا۔ (ت) (۲۶) عن ابن مصعب الانصاری و (۲۷) عن عطاء و (۲۸) عن الزهری مرسلات۔ (۲۶) ابن مصعب انصاری سے اور (۲۷) عطاء سے اور (۲۸) زہری سے سب مرسلات ہیں۔

امام محقق جلال الملۃ والدین سیوطی فرماتے ہیں: الحدیث في نقدی حسن صحیح یہ حدیث میری پرکھ میں حسن صحیح ہے۔ قلت وقولہ ہذا لاشك حسن صحیح فقد بلغ حد التواتر علی رائی (میں کہتا ہوں اور ان کا یہ قول حق ہے بیشک یہ حسن صحیح حد تواتر کو پہنچی ہے میری رائے میں)

حضرت عبداللہ بن رواحہ یا حضرت حسان بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہما فرماتے ہیں : قد سمعنا نبینا قال قولا هو لمن یطلب الحوائج راحة اغتدوا و اطلبوا الحوائج ممن زین الله وجهہ بصباحة

یعنی بے شک ہم نے اپنے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ایک بات فرماتے سنا کہ وہ حاجت مانگنے والوں کے لئے آسائش ہے۔ ارشاد فرماتے ہیں کہ صبح کرو اور حاجتیں اس سے مانگو جس کا چہرہ اللہ تعالیٰ نے گورے رنگ سے آراستہ کیا ہے — رواہ العسکری۔

---

۱ کشف الخفاء بحوالہ القسملی حدیث ۵۴۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۱۶۰ ۲ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الادب مأ ذکر فی طلب الحوائج حدیث ۶۳۲۷ کراچی ۱۰/ ۹ ۳ المصنف لابن ابی شیبہ

کتاب الادب مأ ذکر فی طلب الحوائج حدیث ۶۳۲۸ کراچی ۱۰/ ۹ ۴ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الادب مأ ذکر فی طلب الحوائج حدیث ۶۳۲۹ کراچی ۱۰/ ۹ ۵ کشف الخفاء تحت حدیث ۵۴۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۱۶۰ ۶ الدرالمنثور فی الاحادیث المشتہرہ تحت حدیث ۸۸ المکتب الاسلامی بیروت ص ۶۸

Fatawa Razawiya, Volume 21

Hadith 29: The radiant presence, peace and blessings of Allah be upon him and his family, says:

Seek grace from the merciful ones of my Ummah, you will live in their shelter, for my mercy is among them.	**Seek grace from the merciful ones of my Ummah; you will find peace in their shade, for my mercy is within them.**

And in another wording (T):

Seek your needs from the merciful ones of my Ummah, you will be provided for and you will succeed.	**Seek your needs from the merciful ones of my Ummah; you will receive sustenance and your desires will be fulfilled.**

And in another wording, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said (in other words. T):

Allah, the Almighty and Majestic, says: Seek grace from the merciful ones among my servants, you will live in their shelter, for I have placed my mercy within them. – The first wording was narrated by Ibn Hibban and al-Khara'iti in 'Makarim al-Akhlaq', al-Quda'i in 'Musnad al-Shihab', al-Hakim in 'al-Tarikh', and Abu al-Hasan al-Mawsili. The second was narrated by al-Uqayli and al-Tabarani in 'al-Awsat'. The third was narrated by al-Uqayli. All of these are narrated on the authority of Abu Sa'id al-Khudri, may Allah be pleased with him.	**Allah Almighty says: Seek grace from my merciful servants; you will live comfortably in their protection, for I have placed my mercy in them. – The first Hadith was narrated by Ibn Hibban and Khara'iti in 'Makarim al-Akhlaq', Quda'i in 'Musnad al-Shihab', Hakim in 'Tarikh', and Abu al-Hasan Mawsili. The second Hadith was narrated by Uqayli and Tabarani in 'Awsat', and the third Hadith by Uqayli. All these Hadiths were narrated from Abu Sa'id al-Khudri, may Allah be pleased with him. (T)**

Hadith 30: The noble presence, peace and blessings of Allah be upon him, says:

Seek good from the merciful ones of my Ummah.	**Seek goodness and kindness from my soft-hearted followers.**

1. Kanz al-Ummal, with reference to al-Khara'iti in Makarim al-Akhlaq, Hadith 16806, Mu’assasat al-Risalah, Beirut, 6/519.
2. Kanz al-Ummal, with reference to 'Uq (al-Uqayli) and Tas (al-Tabarani in al-Awsat) on the authority of Abu Sa'id al-Khudri, Hadith 11801, Mu’assasat al-Risalah, Beirut, 6/518.
3. Al-Du'afa al-Kabir, Hadith 957, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 3/3.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

हदीस 29: सरकारे दो-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम इर्शाद फरमाते हैं:

मेरी उम्मत के रहमदिल लोगों के पास फ़ज़्ल तलाश करो, तुम उनकी पनाह में रहोगे, क्योंकि मेरी रहमत उन्हीं में है।

फ़ज़्ल मेरे रहमदिल उम्मतियों के पास तलब करो कि उनके साये में चैन करोगे कि उनमें मेरी रहमत है।

और दूसरे शब्दों में (त):

अपनी ज़रूरतों को मेरी उम्मत के रहमदिल लोगों से माँगो, तुम्हें रिज़क़ दिया जाएगा और तुम कामयाब होगे।

अपनी हाजतें मेरे रहमदिल उम्मतियों से माँगो रिज़क़ पाओगे मुरादें पाओगे।

और दूसरे शब्दों में रसूले पाक सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया (त):

अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल फरमाता है: मेरे बंदों में से रहमदिल लोगों से फ़ज़्ल माँगो, तुम उनकी पनाह में ऐश करोगे, क्योंकि मैंने अपनी रहमत उनमें रखी है। – पहले लफ़्ज़ों के साथ इब्न हिब्बान और खरैती ने 'मकारिम अल-अख़्लाक़' में, क़ुज़ाई ने 'मुसनद अल-शिहाब' में, हाकिम ने 'तारीख़' में और अबुल हसन मौसली ने रिवायत किया। दूसरे को उक़ैली और तबरानी ने 'औसत' में और तीसरे को उक़ैली ने। ये सब हज़रत अबू सईद खुदरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की गई हैं।

अल्लाह तआला फरमाता है फ़ज़्ल मेरे रहमदिल बंदों से माँगो उनके दामन में ऐश करोगे कि मैंने अपनी रहमत उनमें रखी है। – रिवायत किया पहली हदीस को इब्न हिब्बान और खरैती ने मकारिम अल-अख़्लाक़ में और क़ुज़ाई ने मुसनद अल-शिहाब में और हाकिम ने तारीख़ में, और अबुल हसन मौसली ने और दूसरी हदीस को उक़ैली और तबरानी ने औसत में, और तीसरी हदीस को उक़ैली ने। ये सारी हदीसें अबू सईद खुदरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की गईं। (त)

हदीस 30: हुज़ूरे वाला सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम इर्शाद फरमाते हैं:

मेरी उम्मत के रहमदिलों से भलाई तलाश करो।

मेरे नर्म दिल उम्मतियों से नेकी व एहसान माँगो।

1. कन्ज़ अल-उम्माल, मकारिम अल-अख़्लाक़ में अल-खरैती के हवाले से, हदीस 16806, मुअस्ससतुत रिसाला, बेरूत, 6/519।
2. कन्ज़ अल-उम्माल, हज़रत अबू सईद खुदरी से उक़ैली और तबरानी के हवाले से, हदीस 11801, मुअस्ससतुत रिसाला, बेरूत, 6/518।
3. अल-ज़ुआफ़ा अल-कबीर, हदीस 957, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 3/3।

حدیث ۲۹: کہ حضرت پر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ وعلی آلہ فرماتے ہیں:

اطلبوا الفضل عند الرحماء من امتی تعیشوا فی اکنافھم فان فیھم رحمتی - فضل میرے رحمدل امتیوں کے پاس طلب کرو کہ ان کے سائے میں چین کروگے کہ ان میں میری رحمت ہے۔

وفی لفظ (اور دوسرے الفاظ میں۔ ت):

اطلبوا الحوائج الی ذوی الرحمۃ من امتی ترزقوا تنجحوا - اپنی حاجتیں میرے رحمدل امتیوں سے مانگو رزق پاؤ گے مرادیں پاؤ گے۔

وفی لفظ قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (بالفاظ دیگر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا۔ ت):

یقول اللہ عزوجل اطلبوا الفضل من الرحماء من عبادی تعیشوا فی اکنافھم فانی جعلت فیھم رحمتی - رواہ باللفظ الاول ابن حبان والخرائطی فی مکارم الاخلاق والقضاعی فی مسند الشھاب والحاکم فی التاریخ وابوالحسن الموصلی وبالثانی العقیلی و الطبرانی فی الاوسط وبالثالث العقیلی کلھم عن ابی سعید ن الخدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

اللہ تعالیٰ فرماتا ہے فضل میرے رحمدل بندوں سے مانگو ان کے دامن میں عیش کرو گے کہ میں نے اپنی رحمت ان میں رکھی ہے۔ روایت کیا پہلی حدیث کو ابن حبان اور خرائطی نے مکارم الاخلاق میں اور قضاعی نے مسند الشہاب میں اور حاکم نے تاریخ میں، اور ابوالحسن موصلی نے اور دوسری حدیث کو عقیلی اور طبرانی نے اوسط میں، اور تیسری حدیث کو عقیلی نے یہ ساری حدیثیں ابی سعید الخدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی گئیں۔ (ت)

حدیث ۳۰: کہ حضور والا ارشاد فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

اطلبوا المعروف من رحماء امتی میرے نرم دل امتیوں سے نیکی و احسان مانگو

---

1 کنز العمال بحوالہ الخرائطی فی مکارم الاخلاق حدیث ۱۶۸۰۶ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۶ / ۵۱۹ 2

کنز العمال بحوالہ عق وطس عن ابی سعید خدری حدیث ۱۱۸۰۱ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۶ / ۵۱۸ 3

الضعفاء الکبیر حدیث ۹۵۷ دارالکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۳

Fatawa Razawiyyah Volume 21

[Table/Box 1] Arabic: Ta'ishoo fi aknafihim. Reported by Al-Hakim in Al-Mustadrak on the authority of the Commander of the Faithful, Ali Al-Murtaza (may Allah honor his noble face). Urdu: You will find rest in the shadow of their kindness. (Hakim narrated it in Al-Mustadrak from the Commander of the Faithful Ali Al-Murtaza, may Allah honor his noble face.)

[Main Text] Where are the eyes of justice? Look with the eye of faith; these sixteen, or rather seventeen, Hadiths so clearly and explicitly state that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded seeking help (istianat) from his righteous followers, asking them for needs, and seeking goodness and favor from them. He said that they would fulfill your needs with an open brow. If you ask them, you will receive sustenance, you will achieve your desires, you will find peace in their lap of support, and you will enjoy life in the shadow of their kindness.

O Lord! What else is istianat (seeking help)? What could be a greater form of seeking help than this? Then, who could be a more righteous and fair follower than the honorable saints (Awliya), such that seeking help from them is labeled as polytheism (shirk), while the command is given to ask them for needs? All praise is to Allah, the sun of truth has shone without veil or covering. But God has struck the mouths of the Wahhabis; they have no share in this luxury, peace, comfort, goodness, blessing, shadow of mercy, and lap of compassion towards which the Merciful God and His Merciful Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) are calling their followers.

If it is forbidden for you, then let it remain forbidden for you. (If it is haram for you, then let it be haram. - translator)

And all praise is to Allah, Lord of the worlds. The promise of twenty-three Hadiths has been fulfilled, by the grace of Allah. Lastly, listen to three more Wahhabism-destroying Hadiths, for the odd number (Witr) is beloved to Allah Almighty:

Hadith 31: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table/Box 2] Arabic: Idha dalla ahadukum shay'an wa arada 'awnan wa huwa bi-ardin laysa biha anisun falyaqul ya ibadallah a'inooni ya ibadallah a'inooni ya ibadallah a'inooni fa-inna lillahi 'ibadan la yarauhum. (Walhamdulillah) Urdu: When one of you loses something or loses his way and wants help, and he is in a place where there is no companion, then he should call out like this: "O servants of Allah,

help me! O servants of Allah, help me! O servants of Allah, help me!" For indeed, Allah has servants whom you do not see.

[Footnotes] 1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Riqaq, Dar al-Fikr, Beirut, 4/321. 2. Al-Mu'jam al-Kabir, from 'Utbah bin Ghazwan, Hadith 290, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 17/117-118.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[बॉक्स 1] अरबी: तईशू फ़ी अकनाफ़िहिम। अल-हाकिम ने अल-मुस्तदरक में मोमिनों के अमीर अली अल-मुर्तज़ा (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) के हवाले से इसे रिवायत किया है। उर्दू: आप उनकी कृपा की छाया में विश्राम करेंगे। (इसे हाकिम ने मुस्तदरक में अमीरुल मोमिनीन अली अल-मुर्तज़ा करम अल्लाह वज्हहु-ल-अस्ना से रिवायत किया है।)

[मुख्य पाठ] इंसाफ की आँखें कहाँ हैं? ज़रा ईमान की निगाह से देखें, ये सोलह बल्कि सत्रह हदीसें कितनी साफ़ और स्पष्ट रूप से कहती हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने नेक उम्मतीं से मदद मांगने (इस्तिआनत), उनसे हाजतें मांगने, और उनसे खैर व एहसान माँगने का हुक्म दिया है। उन्होंने फ़रमाया कि वे तुम्हारी हाजतें खुले दिल से पूरी करेंगे। उनसे मांगोगे तो रिज़्क़ पाओगे, मुरादें पाओगे, उनके समर्थन की गोद में चैन पाओगे और उनकी कृपा की छाया में सुख भोगोगे।

ऐ रब! इस्तिआनत (मदद मांगना) और किस चीज़ का नाम है? इससे बढ़कर और क्या सूरत इस्तिआनत की होगी? फिर, हज़रात-ए-औलिया से बढ़कर कौन सा उम्मती नेक और न्यायप्रिय होगा कि उनसे मदद मांगना 'शिर्क ठहराया जाए, जबकि उनसे हाजतें माँगने का हुक्म दिया जा रहा है? अल्हम्दुलिल्लाह, हक़ का सूरज बिना किसी पर्दे और हिजाब के रौशन हो गया है। मगर वहाबियों का मुँह खुदा ने मारा है, उन्हें इस सुख, चैन, आराम, खैर, बरकत, रहमत के साये और करुणा की गोद में कोई हिस्सा नहीं, जिसकी तरफ़ मेहरबान खुदा और मेहरबान रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने उम्मतीं को बुला रहे हैं।

गर बर तू हराम अस्त हराम-त बादा (अगर तुम पर हराम है, तो हराम ही रहे। - त)

और अल्हम्दुलिल्लाह रब्बिल आलमीन, तेईस हदीसों का वादा खुदा के शुक्र से पूरा हुआ। अंत में, तीन और वहाबियत-मिटाने वाली हदीसें सुनते जाइए, क्योंकि अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल को वित्र (विषम संख्या) पसंद है:

हदीस 31: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 2] अरबी: इज़ा ज़ल्ला अहदुकुम शैअन व अरादा औनन व हुवा बि-अरज़िन लैसा बिहा अनीसुन फ़ल्यकुल या इबादल्लाह अईनुनी या इबादल्लाह अईनुनी या इबादल्लाह अईनुनी फ़-इन्ना

लिल्लाहि इबादल ला यरौहुम। (वल्हम्दुलिल्लाह) उर्दू: जब तुम में से किसी की कोई चीज़ गुम हो जाए या राह भूल जाए और मदद चाहे और ऐसी जगह हो जहाँ कोई साथी नहीं है, तो उसे चाहिए कि इस तरह पुकारे: "ऐ अल्लाह के बंदो मेरी मदद करो, ऐ अल्लाह के बंदो मेरी मदद करो, ऐ अल्लाह के बंदो मेरी मदद करो।" क्योंकि अल्लाह के ऐसे बंदे हैं जिन्हें तुम नहीं देखते।

[पाद टिप्पणियाँ] 1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अर-रिकाक, दारुल फिक्र बेरुत, 4/321 2. अल-मुअजम अल-कबीर, उत्बा बिन गज़वान से, हदीस 290, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरुत, 17/117-118

पृष्ठ 317/674

[باکس ۱] تعیشوا فی اکنافھم، اخرجہ الحاکم فی المستدرك عن امیر المؤمنین علی المرتضی کرم اللہ وجھہ الاسنی۔ ان کے ظل عنایت میں آرام کرو گے ، (اسے حاکم نے مستدرک میں امیر المؤمنین علی المرتضی کرم اللہ وجہہ الاسنی سے روایت کیا ت)

[عبارت] انصاف کی آنکھیں کہاں ہیں، ذرا ایمان کی نگاہ سے دیکھیں یہ سولہ بلکہ سترہ حدیثیں کیسا صاف صاف واشگاف فرماتی ہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے اپنے نیک امتیوں سے استعانت کرنے ان سے حاجتیں مانگنے ، ان سے خیر و احسان کرنے کا حکم دیا کہ وہ تمھاری حاجتیں بکشادہ پیشانی روا کرینگے ، ان سے مانگو تو رزق پاؤ گے ، مرادیں پاؤ گے، ان کے دامن حمایت میں چین کرو گے ان کے سایہ عنایت میں عیش اٹھاؤ گے۔

یارب ! مگر استعانت اور کس چیز کا نام ہے۔ اس سے بڑھ کر اور کیا صورت استعانت ہوگی ، پھر حضرات اولیاء سے زیادہ کون سا امتی نیک ور حدل ہوگا کہ ان سے استعانت شرک ٹھہرا کہ اس سے حاجتیں مانگنے کا حکم دیا جائے گا، الحمد للہ حق کا آفتاب بے پردہ و حجاب روشن ہوا، مگر وہابیہ کا منہ خدا نے مارا ہے انھیں اس عیش چین آرام، خیر، برکت، سایہ رحمت، دامن رافت میں حصہ کہاں، جس کی طرف مہربان خدا مہربان رسول صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اپنے امتیوں کو بلا رہا ہے ع

گر بر تو حرام است حرامت بادا (اگر تجھ پر حرام ہے تو حرام رہے ۔ ت)

والحمد للہ رب العلمین تئیس حدیث کا وعدہ بحمد اللہ پورا ہوا، آخر میں تین حدیثیں وہابیت کش اور سنتے جائیے کہ عدد وتر اللہ عزوجل کو محبوب ہے:

حدیث ۳۱: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالی علیہ وسلم:

[باکس ۲] اذا ضل احدکم شیئا واراد عونا وھو بارض لیس بھا انیس فلیقل یاعباد اللہ اعینونی یاعباد اللہ اعینونی یا عباد اللہ اعینونی فان للہ عباد ا لا یرا ھم- (والحمدللہ) جب تم میں سے کسی کی کوئی چیز گم ہو جائے یا راہ بھول جائے اور مدد چاہے اور ایسی جگہ ہو جہاں کوئی ہمدم نہیں تو اسے چاہئے یوں پکارے اے اللہ کے بندو میری مدد کرو، اے اللہ کے بندو میری مدد کرو۔ اے اللہ کے بندو میری مدد کرو۔ اے اللہ کے بندو

[حواشی] 1 المستدرک للحاکم کتاب الرقاق دار الفکر بیروت ۴ / ۳۲۱ 2 المعجم الکبیر عن عتبہ بن غزوان حدیث ۲۹۰ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۷ / ۱۱۸-۱۱۷

Volume 21 Fatawa Razawiyya

[Box Section] Left: Narrated by al-Tabarani from Utba bin Ghazwan (may Allah be pleased with him). Right: "Help me. For Allah has some servants whom this person does not see, they will help him (and praise be to Allah)." (Tabarani narrated this from Utba bin Ghazwan (may Allah be pleased with him) - T)

Hadith 32: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: When an animal goes astray in the forest, one should call out: "O servants of Allah, restrain [it]!", so call out thus, "O servants of Allah! restrain [it]", and the servants of Allah will restrain it. Narrated by Ibn al-Sunni (1) from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him). (Ibn al-Sunni narrated it from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) - T)

Hadith 33: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: Call out thus: "Help me, O servants of Allah!" Narrated by Ibn Abi Shaybah (2) and al-Bazzar from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). (Ibn Abi Shaybah and al-Bazzar narrated it from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) - T)

These Hadiths, narrated by three noble Companions (may Allah be pleased with them), have been accepted, practiced, and proven effective by the great scholars of religion (may Allah have mercy on them) since ancient times. To see a bit more detail on this matter and the state of the desperate struggle of the Wahhabis in the face of the overwhelming power of these Hadiths, please refer to this humble servant's treatise "Anhaar al-Anwar min Yammi Salat al-Asrar". And even worse is their condition regarding the grandest and greatest Hadith: "O Muhammad! Indeed I have turned to my Lord through you" (3) ("O Muhammad! I have turned towards my Lord through your means" - T), for that Hadith is authentic, magnificent, and famous among the greatest and grandest Hadiths concerning seeking assistance (Istighatha), from which the leaders of religion have always derived evidence for the issue of seeking assistance. Its details are also written in that same treatise of this humble servant, so I have not mentioned it here for fear of lengthening the text.

---

1. 'Amal al-Yawm wa al-Laylah by Ibn al-Sunni, Chapter on what to say when an animal breaks loose, Noor Muhammad Factory for Trading Books Karachi, p. 170.
2. Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Book of Supplications, Chapter on what a person supplicates etc., Hadith 29707, 10/390.

3. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Supplications, Amin Company Delhi 2/197; al-Mustadrak by al-Hakim, Book of Voluntary Prayers, Dar al-Fikr Beirut 1/313 and 519.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

[बॉक्स अनुभाग] बायाँ: तबरानी ने उतबा बिन ग़ज़वान (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया। दायाँ: "मेरी मदद करो। क्योंकि अल्लाह के कुछ ऐसे बंदे हैं जिन्हें यह (व्यक्ति) नहीं देखता, वे उसकी मदद करेंगे (और अल्हम्दुलिल्लाह)।" (इसे तबरानी ने उतबा बिन ग़ज़वान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस 32: कि (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: जब जंगल में जानवर छूट जाए, तो पुकारे 'या इबादल्लाह अहबिसु', तो यूँ पुकारे 'ऐ अल्लाह के बंदो! रोक दो', अल्लाह के बंदे उसे रोक देंगे। इब्न अल-सुन्नी (1) ने अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। (इसे इब्न अल-सुन्नी ने अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस 33: कि (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: यूँ पुकारे 'ऐइनू या इबादल्लाह' (मेरी मदद करो ऐ अल्लाह के बंदो!)। इब्न अबी शैबा (2) और अल-बज़्ज़ार ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। (इसे इब्न अबी शैबा और बज़्ज़ार ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। - त)

ये हदीसें जिन्हें तीन सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) ने रिवायत किया है, प्राचीन काल से दीन के बड़े उलेमा (रहमहुमुल्लाहु तआला) के यहाँ मकबूल, मामूल और मुजर्रब (सिद्ध) हैं। इस विषय पर कुछ विस्तार और इन हदीसों की जबरदस्त ताक़त के सामने वहाबियों की नाकाम कोशिशों का हाल देखना हो, तो इस फ़कीर का रिसाला "अन्हारुल अनवार मिन यम्मे सलातुल असरार" मुलाहिज़ा (देखें) हो। और इन हज़रात की बुरी हालत तो इस अजल और आज़म हदीस के सामने और भी ज़्यादा है: "या मुहम्मद इन्नी तवज्जहतु बिका इला रब्बी" (3) ("ऐ मुहम्मद! मैं आपके वसीले से अपने रब की ओर मुतवज्जह हुआ हूँ।" - त), क्योंकि वह हदीस सहीह, जलील और मशहूर है, जो इस्तिग़ासा (मदद माँगने) की सबसे बड़ी और अज़ीम हदीसों में से है, जिससे हमेशा दीनी इमाम इस्तिग़ासा के मसले में दलील लेते रहे हैं। इसका विवरण भी इसी फ़कीर के उसी रिसाले में दर्ज है, यहाँ लम्बा होने के डर से उसका उल्लेख नहीं किया।

---

1. अमल अल-यौम वल-लैला इब्न अल-सुन्नी, बाब: क्या कहे जब जानवर छूट जाए, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची, पृ. 170।

2. अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुद दुआ, बाब: आदमी क्या दुआ माँगे आदि, हदीस 29707, 10/390।
3. जामिअ अल-तिर्मिज़ी, अबवाबुद दावात, अमीन कंपनी दिल्ली 2/197; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताबु सलातित ततव्वुअ, दारुल फिक्र बेरुत 1/313 और 519।

पृष्ठ 318 का 674

[باکس سیکشن] بائیں: رواہ الطبرانی عن عتبۃ بن غزوان رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ دائیں: میری مدد کرو۔ کہ اللہ کے کچھ بندے ہیں جنھیں یہ نہیں دیکھتا وہ اس کی مدد کرینگے (والحمدللہ) (اسے طبرانی نے عتبہ بن غزوان رضی اللہ تعالیٰ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۳۲ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : جب جنگل میں جانور چھوٹ جائے فلیناد یا عباد اللہ احبسوا تو یوں ندا کرے اے اللہ کے بندو! روک دو، عباد اللہ اسے روک دیں گے ، رواہ ابن السنی ۱ عن عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ (اسے ابن السنی نے عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۳۳ : کہ فرماتے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : یوں ندا کرے اعینوا یا عباد اللہ مدد کروا ے اللہ کے بندو۔رواہ ابن ابی شیبہ ۲ والبزار عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما (اسے ابن ابی شیبہ اور بزار نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ت)

یہ حدیثیں کہ تین صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے روایت فرمائیں قدیم سے اکابر علمائے دین رحمہم اللہ تعالیٰ کی مقبول و معمول و مجرب ہیں، اس مطلب کی قدرے تفصیل اور ان حدیثوں کی شوکت قاہرہ کے حضور وہابیہ کی حرکت مذبوحی کا حال دیکھنا ہو تو فقیر کا رسالہ "انہار الانوار من یم صلاۃ الاسرار" ملاحظہ ہو۔ اور اس سے زائد ان حضرات کی بری حالت حدیث اجل و اعظم یا محمد انی توجہت بك الی ربی ۳ (یا محمد ! میں آپ کے وسیلہ سے اپنے رب کی طرف متوجہ ہوا ہوں۔ت) کے حضور ہے کہ وہ حدیث صحیح و جلیل و مشہور منجملہ اعظم واکبر احادیث استعانت

ہے جس سے ہمیشہ ائمہ دین مسئلہ استعانت میں استدلال فرماتے رہے۔ اس کی تفصیل بھی فقیر کے اسی رسالے میں مسطور ہے کہ یہاں بخوف تطویل ذکر نہ کی۔

---

۱ عمل الیوم واللیلۃ لابن سنی باب مائیقول اذا انفلت الدابۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۱۷۰ ۲ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الدعائ باب مایدعو بہ الرجل الخ حدیث ۲۹۷۰۷ ۱۰ / ۳۹۰ ۳ جامع الترمذی ابواب الدعوات امین کمپنی دہلی ۲ / ۱۹۷، المستدرک للحاکم کتاب صلاۃ التطوع دارالفکر بیروت ۱ / ۳۱۳ و ۵۱۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

Sayings of Scholars: As for mentioning the sayings of scholars, it is a great display of 'modesty' by the Wahhabi gentlemen. Hundreds of sayings from the scholars of Ahl al-Sunnah and the leaders of the Ummah have been presented to these gentlemen not just once but repeatedly, not just in one or two pamphlets but in numerous works of the Ahl al-Sunnah. They have seen them, heard them, and examined them, yet they have been unable to answer them until today and, by the grace of Allah, will remain unable until the Day of Judgment. But what is the cure for the water that has drained from the eyes [meaning shamelessness]? Even now, the names of scholars' sayings are being invoked, meaning if you have failed a thousand times, try again this time to see if you succeed. Glory be to Allah!

(1) Shifa al-Saqam by Imam Allama, the Mujtahid, the profoundly understanding, my master Taqi al-Milla wa'l-Din Ali bin Abd al-Kafi; (2) Kitab al-Adhkar by the most eminent and perfect Imam, my master Abu Zakariyya Nawawi; (3) Ihya Ulum al-Din and other grand works by the Imam of mankind, the Proof of Islam, the pole of existence, Muhammad Ghazali; (4) Rawd al-Rayahin, (5) Khulasat al-Mafakhir, (6) Nashr al-Mahasin, and other noble works by the most eminent, noble Imam, Gnostic of Allah, the jurist and researcher Abdullah bin Sa'd Yafi'i; (7) Hisn Hasin by Imam Shams al-Din Abu al-Khair ibn al-Jazari; (8) Al-Madkhal by Imam Ibn al-Hajj Muhammad 'Abdari Makki; (9) Mawahib al-Laduniyya and Manh al-Muhammadiyya by Imam Ahmad Qastallani; (10) Afdal al-Qura li-Qurra' Umm al-Qura, (11) Al-Jawhar al-Munazzam, (12) 'Uqud al-Juman, and other works by the Imam, Gnostic of Allah, my master Ibn Hajar Makki; (13) Al-Mizan by the most eminent Imam, Gnostic of Allah, Abdul Wahhab Sha'rani; (14) Hirz al-Thamin by Mulla Ali Qari; (15) Majma' Bihar al-Anwar by Allama Tahir Patni; (16) Lama'at al-Tanqih, (17) Ashi'at al-Lama'at, (18) Jadhb al-Qulub, (19) Majma' al-Barakat, (20) Madarij al-Nubuwwah, etc., by the Shaykh of Shaykhs, the Scholar of India, Mawlana Abdul Haqq Muhaddith Dehlawi; (21) Fatawa Khayriyya by Khayr al-Milla wa'l-Din Ramli; (22) Maraqi al-Falah by Allama Hasan Wafa'i Shurunbulali; (23) Matali' al-Masarrat by Allama Fasi; (24) Sharh Mawahib by Allama Muhammad Zurqani; (25) Nasim al-Riyad by Allama Shihab al-Din Khafaji; and numerous other works by eminent scholars and masters of Islam, whose research, verification, proof, and explicit statements regarding seeking help and assistance resonate through heaven and earth. If you lacked the capacity to study those, then why did you not look at (26) Tashih al-Masail, (27) Sayf al-Jabbar, (28) Bawariq al-Muhammadiyya, and other exquisite works by the Pillar of the Sunnah,

Mu'in al-Haqq, Hadrat Mawlana Fadl al-Rasul (may his secret be sanctified and accepted)? These were written in the common tongues of Urdu and Persian specifically in refutation of your so-called religion (non-religion). By the grace of Allah, they have been printed many times, providing comfort to the hearts of the truthful and causing rage in the bosoms of the deviants. Especially (29) the illustrious book Fuyud Arwah Aqdas, in which hundreds of explicit sayings from the family of 'Azizi are quoted, which are the death of loathsome Wahhabism. But the point is that:

"Be shameless and do whatever you wish." Be shameless, then do whatever you want.

Among the works of this humble servant (may Allah the Exalted forgive him) are: (30) Kitab Hayat al-Mawat fi Bayan Sama' al-Amwat, (31) Risalah Anhar al-Anwar min Yamm Salat al-Asrar, and (32) Risalah Anwar al-Intibah fi Hall Nida Ya Rasulullah.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

विद्वानों के कथन (अक़्वाल-ए-उलेमा): जहाँ तक विद्वानों के कथनों का उल्लेख करने की बात है, तो यह वहाबी साहबों की बड़ी 'हया' (लज्जा) है। अहले सुन्नत के विद्वानों और उम्मत के इमामों के सैकड़ों कथन न केवल एक बार बल्कि बार-बार, न केवल एक-दो पत्रिकाओं में बल्कि अहले सुन्नत की अनेक रचनाओं में इन हज़रात के सामने पेश किए जा चुके हैं, वे इन्हें देख चुके हैं, सुन चुके हैं, और जाँच चुके हैं, जिनके उत्तर देने में वे आज तक असमर्थ हैं और अल्लाह के अनुग्रह से कयामत तक असमर्थ रहेंगे। लेकिन आँखों से ढले हुए पानी (निर्लज्जता) का क्या इलाज कि अब भी विद्वानों के कथनों का नाम लिया जा रहा है, यानी अगर हज़ारों बार हार चुके हो तो एक बार और कोशिश कर लो। सुभान अल्लाह!

(1) शिफ़ा अल-सक़ाम इमाम अल्लामा मुजतहिद फ़हामा सीदी तक़ी अल-मिल्लत वद-दीन अली बिन अब्दुल काफ़ी; (2) किताब अल-अज़कार इमाम अजल अकमल सीदी अबू ज़करिया नववी; (3) एहया उलूम अल-दीन आदि महान रचनाएँ इमामुल अनाम हुज्जतुल इस्लाम कुतुबुल वजूद मुहम्मद ग़ज़ाली; (4) रौज़ुर रियाहीन, (5) ख़ुलासतुल मफ़ाख़िर, (6) नश्रुल महासिन आदि गरिमामयी रचनाएँ इमाम अजल अकरम आरिफ़ बिल्लाह फ़क़ीह मुहक़्क़िक़ अब्दुल्लाह बिन साद याफ़ई; (7) हिसन हसीन इमाम शम्सुद्दीन अबुल खैर इब्नुल जज़री; (8) मदख़ल इमाम इब्नुल हाज मुहम्मद अबदरी मक्की; (9) मवाहिब लदुननिया और मनह मुहम्मदिया इमाम अहमद क़स्तलानी; (10) अफ़ज़लुल क़ुरा लि-क़ुर्रा उम्मुल क़ुरा, (11) जौहर-ए-मुनाज़्ज़म, (12) उक़ूद अल-जुमान आदि रचनाएँ इमाम आरिफ़ बिल्लाह सीदी इब्न हजर मक्की; (13) मीज़ान इमाम अजल आरिफ़ बिल्लाह अब्दुल वहाब शेरानी; (14) हिरज़ुल समीन मुल्ला अली क़ारी; (15) मजमा बिहारुल अनवार अल्लामा ताहिर फ़तनी; (16) लमातुल तनक़ीह, (17) अशियातुल लमात, (18) जज़बुल क़ुलूब, (19) मजमा अल-बरकात, (20) मदारिजुन नबुव्वह आदि शेखुल शुयूख़ उलेमा-ए-हिंद मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी; (21) फ़तावा खैरिया खैरुल मिल्लत वद-दीन रमली; (22) मराक़िल फ़लाह अल्लामा हसन वफ़ाई शुरुनबुलाली; (23) मतालियुल मसर्रत अल्लामा फ़ासी; (24) शरह मवाहिब अल्लामा मुहम्मद ज़रक़ानी; (25) नसीमुर रियाज़ अल्लामा शहाबुद्दीन ख़फ़ाजी; और अन्य अनेक रचनाएँ विद्वान उलेमा और सादात-ए-इस्लाम की, जिनके शोध, सत्यापन, प्रमाण और इस्तमदाद व एआनत (मदद माँगना) के स्पष्ट बयानों से ज़मीन और आसमान गूँज रहे हैं। यदि उनमें अध्ययन की योग्यता नहीं थी, तो क्या (26) तसहीह अल-मसायल, (27) सैफ़ुल जब्बार, (28) बवारिक़-ए-मुहम्मदिया आदि उत्तम रचनाएँ

इमादुस सुन्ना मुईनुल हक़ हज़रत मौलाना फ़ज़्ल-ए-रसूल (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) भी न देखते? ये तो आम बोलचाल की उर्दू और फ़ारसी भाषा में विशेष रूप से तुम्हारे ही मज़हब (ना-मज़हब) के खंडन में लिखी गई थीं और अल्लाह की स्तुति से कई बार छपकर सच्चे लोगों के दिलों को सुकून पहुँचाने वाली और गुमराहों के सीनों में आग लगाने वाली बनीं। विशेष रूप से (29) वह महान पुस्तक फ़ुयूज़ अर्वाह-ए-अक़दस, जिसमें अज़ीज़ी परिवार के सैकड़ों स्पष्ट कथन उद्धृत हैं जो घृणित वहाबियत के घातक हैं। लेकिन बात यह है कि:

"निर्लज्ज बन जाओ और जो चाहो करो।" निर्लज्ज हो जाओ, फिर जो चाहो करो।

इस दीन-हीन सेवक (अल्लाह तआला उसे क्षमा करे) की रचनाओं में से: (30) किताब हयातुल मवात फ़ी बयान समाअल अमवात, (31) रिसाला अनहारुल अनवार मिन यम सलातुल असरार, और (32) रिसाला अनवारुल इन्तिबाह फ़ी हल निदा या रसूलुल्लाह।

पेज 319 का 674

اقوال علماء: رہے اقوال علماء ان کا نام لینا تو وہابی صاحبوں کی بڑی حیا داری ہے صد ہا قول علماء اہلسنت وائمہ ملت کے نہ صرف ایک بار بلکہ بار بار نہ صرف ایک آدھ رسالے بلکہ تصانیف کثیرہ اہلسنت میں ان حضرات کے سامنے پیش ہوچکے، دیکھ چکے، سن چکے، جانچ چکے، جن کے جواب سے آج تک عاجز ہیں اور بحوالہ تعالی قیامت تک عاجز رہیں گے۔ مگر آنکھوں کے ڈھلے پانی کا علاج کیا کہ اب بھی اقوال علماء کا نام لئے جاتے ہیں یعنی ہزار بار مارا تو مارا اب کی بار مار لو تو جانیں۔ سبحان اللہ!

۱شفاء السقام امام علامہ مجتہد فہامہ سیدی تقی الملۃ والدین علی بن عبدالکافی و ۲کتاب الاذکار امام اجل اکمل سیدی ابو زکریا نووی و ۳احیاء العلوم وغیرہ تصانیف عظیمہ امام الانام حجتہ الاسلام قطب الوجود محمد غزالی و ۴ روض الریاحین و ۵خلاصۃ المفاخر، و ۶نشر المحاسن و غیرہا تصانیف جلیلہ امام اجل اکرم عارف باللہ فقیہ محقق عبداللہ بن سعد یافعی و ۷ حصن حصین امام شمس الدین ابوالخیر ابن جزری و ۸ مدخل امام ابن الحاج محمد عبدری مکی و ۹ مواہب لدنیہ و منح محمدیہ امام احمد قسطلانی و ۱۰افضل القری لقرای ام القری و ۱۱جوہر منظم و ۱۲عقود الجمان وغیرہ تصانیف امام عارف باللہ سیدی ابن حجر مکی و ۱۳میزان امام اجل عارف باللہ عبدالوہاب شعرانی و حرز ۱۴الثمین ملا علی قاری و ۱۵مجمع بحار الانوار علامہ طاہر فتنی و ۱۶لمعات التنقیح و ۱۷اشعۃ اللمعات و ۱۸جذب القلوب و ۱۹مجمع البرکات و ۲۰مدارج النبوۃ وغیرہا تالیف شیخ الشیوخ علماء الہند مولانا عبدالحق محدث دہلوی و ۲۱ فتاوی خیریہ خیر الملۃ والدین رملی و ۲۲مراقی الفلاح علامہ حسن وفائی شرنبلالی و ۲۳ مطالع المسرات علامہ فاسی و شرح ۲۴ مواہب علامہ محمد زرقانی و ۲۵نسیم الریاض علامہ شہاب الدین خفاجی و غیرہا تصانیف کثیرہ علمائے

کرام وسادات اسلام جن کی تحقیق و تنقیح واثبات و تصریح استمداد واعانت سے زمین وآسمان گونج رہے ہیں، اگر مطالعہ کرنے کی لیاقت نہ تھی تو کیا ۲۶صحیح المسائل و ۲۷سیف الجبار و ۲۸بوارق محمدیہ وغیرہا تصانیف نفیسہ عمادالسنہ معین الحق حضرت مولانا فضل رسول قدس سرہ المکبول بھی نہ دیکھیں یہ تو عام فہم زبان اردو فارسی میں خاص تمھارے ہی مذہب نامذہب کے رد میں تصنیف ہوئیں اور بحمد اللہ بارہا مطبوع ہوکر راحت قلوب صادقین وغیظ صدور مارقین ہوائیں، علی الخصوص ۲۹کتاب جلیل فیوض ارواح اقدس جس میں خاندان عزیزی کے صد ہا اقوال صریحہ قاتل وہابیت قبیحہ منقول، مگر ہے یہ کہ ع

بیحیا باش و آنچہ خواھی کن بیحیا ہو جا پھر جو چاہے کرت

تصانیف فقیر غفر اللہ تعالیٰ لہ سے ۳۰کتاب حیاۃ الموات فی بیان سماع الاموات و ۳۱رسالہ انہار الانوار من یم صلاۃ الاسرار و ۳۲رسالہ انوار الانتباہ فی حل ندا یا رسول اللہ

Fatawa Rizvia Volume 21

In the treatise 'Al-Ihlal bi-Fayd al-Awliya ba'd al-Wisal', and 'Kitab al-Amn wal-Ula li-Na'ati al-Mustafa bi-Dafi' al-Bala', and especially the fine book 'Saltanat al-Mustafa fi Malakut Kull al-Wara', etc., there are numerous teachings and sayings of Imams, scholars, and noble saints mentioned throughout. There is no need for a lengthy mention here. Moreover, the sayings of Hazrat Sheikh Mohaqqiq, Maulana Ali Qari, and Imam Ibn Hajar Makki (may Allah have mercy on them) mentioned under Hadith 12 in this very writing are sufficient to refute Wahhabism. Furthermore, it is the height of insolence for the Wahhabi individual to mention the holy names of Sufi saints alongside scholars. Is there such a complete contradiction between Wahhabism and modesty that even a shred of modesty cannot coexist with Wahhabism for a single moment? 'To Allah we belong and to Him we shall return'.

Regarding seeking assistance (Istianat) from Sufi saints, volumes are filled with their sayings, deeds, and actions; they flow like rivers. What can one say about the audacity of this individual? Just put on the glasses of faith and observe the translation of Mishkat Sharif by Hazrat Sheikh Mohaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may his secret be sanctified). Regarding this matter, what he mentions from the noble saints (may their secrets be sanctified), he says:

Persian Text	**Urdu Translation**
What is narrated and established from the masters of spiritual unveiling (Ahl-e-Kashf) regarding seeking aid from the spirits of the perfect ones and benefiting from them is beyond count. It is mentioned in their books and treatises and is famous among them, such that there is no need to mention them. Perhaps their words would not benefit a denier or a bigot. May Allah protect us from that.	Seeking help and benefit from the souls of perfect people as reported by the masters of spiritual unveiling is beyond counting. It is mentioned in their books and treatises and is well-known among them; therefore, there is no need to mention them. It is possible that their words may not benefit the deniers and bigoted people. May Allah Almighty protect from this. (T)

Allah is Great! The misfortune of these deprived deniers has reached such a point that even the words of great scholars and gnostics...

---

1 Ashi'at al-Lam'at, Kitab al-Jihad, Bab Hukm al-Asra, Fasl Awwal, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 3/402. Page 320 of 674

फतावा रज़विया जिल्द २१

रिसाला 'अल-इहलाल बि-फ़ैज़ अल-औलिया बाद अल-विसाल', और 'किताब अल-अम्न वल-उला ली-नाती अल-मुस्तफा बि-दाफी अल-बला', और विशेष रूप से उत्कृष्ट पुस्तक 'सल्तनत अल-मुस्तफा फी मलकूत कुल्ल अल-वरा' आदि में इमामों, विद्वानों और प्रतिष्ठित संतों के असंख्य उपदेश और कथन जगह-जगह वर्णित हैं। यहाँ उनके विस्तृत उल्लेख की आवश्यकता नहीं है। इसके अलावा, स्वयं इसी लेख में हदीस १२ के अंतर्गत वर्णित हज़रत शेख मोहक़्क़िक, मौलाना अली क़ारी और इमाम इब्न हजर मक्की (अल्लाह उन पर रहम करे) के कथन वहाबियत के खंडन के लिए क्या कम हैं? फिर वहाबी साहब की यह चरम ढिठाई है कि उन्होंने विद्वानों के साथ सूफी संतों के पवित्र नाम भी ले लिए। क्या वहाबियत और शर्म में ऐसा पूर्ण विरोधाभास है कि शर्म का एक कण भी एक पल के लिए वहाबियत के साथ नहीं रह सकता? 'निस्संदेह हम अल्लाह ही के हैं और उसी की ओर लौटने वाले हैं'।

सूफी संतों की सहायता (इस्तिआनत) के बारे में उनके कथन, कर्म और कार्य ग्रन्थों के ग्रन्थ भरे हुए हैं, नदियाँ बह रही हैं। इस व्यक्ति की बेबाकी का क्या कहना, ज़रा आँखों पर ईमान का चश्मा लगाकर हज़रत शेख मोहक़्क़िक मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) का मिशकात शरीफ़ का अनुवाद देखें। इस विषय में वे प्रतिष्ठित संतों (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) से क्या उल्लेख करते हैं, वे फ़रमाते हैं:

फ़ारसी पाठ

पूर्ण आत्माओं से सहायता माँगने और उनसे लाभ उठाने के बारे में कश्फ़ (आध्यात्मिक अनावरण) के विद्वानों से जो कुछ वर्णित और सिद्ध है, वह गिनती से बाहर है। यह उनकी पुस्तकों और पत्रों में वर्णित है और उनके बीच इतना प्रसिद्ध है कि उन्हें उल्लेख करने की आवश्यकता नहीं है। शायद उनके शब्द किसी इनकार करने वाले या कट्टरपंथी को लाभ न पहुँचाएँ। अल्लाह हमें उससे सुरक्षित रखे।

उर्दू अनुवाद

कश्फ़ वाले संतों के माध्यम से पूर्ण लोगों की आत्माओं से सहायता और लाभ प्राप्त करना अनगिनत है। उनकी पुस्तकों और लेखों में इसका उल्लेख है और उनके बीच यह प्रसिद्ध है, इसलिए इसे यहाँ दोहराने की आवश्यकता नहीं है। संभव है कि उनके शब्द इनकार करने वाले और पक्षपाती लोगों को लाभ न दें। अल्लाह तआला इससे सुरक्षित रखे। (त)

अल्लाह सबसे बड़ा है! इन अभागे इनकार करने वालों का दुर्भाग्य यहाँ तक पहुँच गया है कि वे बड़े विद्वानों और ज्ञानियों के शब्दों को भी...

---

1 अशिअतुल लम्आत किताबुल जिहाद बाबु हुक्मुल इसरा फसल अव्वल मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर ३/४०२ पेज ३२० ऑफ़ ६७४

و رسالہ الاھلال بفیض الاولیاء بعد الوصال و کتاب الامن والعلیٰ لنا عتی المصطفٰی بدافع البلاء خصوصاً کتاب مستطاب سلطنۃ المصطفٰی فی ملکوت کل الوری وغیر ہا میں جابجا بکثرت ارشادات واقوال ائمہ وعلماء واولیائے کرام مذکور یہاں ان کے ذکر سے اطالت کی حاجت نہیں اور خود اسی تحریر میں جو اقوال حضرت شیخ محقق ومولانا علی قاری وامام ابن حجر مکی رحمہم اللہ تعالیٰ زیر حدیث ۱۲ مذکور ہوئے قتل وہابیت کو کیا کم ہیں، پھر وہابی صاحب کی اس سے بڑھ کر پلے سرے کی شوخ چشمی یہ کہ علماء کے ساتھ صوفیاء کرام کا نام پاک بھی لے دیا، کیا وہابیت وحیا میں ایسا ہی تناقض تام ہے کہ ایک آن کو بھی حیا کا کوئی شمہ وہابیت کے ساتھ جمع نہیں ہوسکتا، اناللہ وانا الیہ راجعون۔ در بارہ استعانت صوفیاء کرام کے اقوال افعال، اعمال سے دفتر بھرے ہیں دریا بہہ رہے ہیں اس دیدے کی صفائی کا کیا کہنا، ذرا آنکھوں پر ایمان کی عینک لگا کر حضرت شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ العزیز کا ترجمہ مشکوٰۃ شریف ملاحظہ ہو، اس مسئلہ میں حضرات اولیائے کرام قدست اسرارہم سے کیا ذکر کرتے ہیں فرماتے ہیں :

فارسی متن	اردو ترجمہ
آنچہ مروی وحجی ست از مشائخ اہل کشف در استمداد از ارواح کمل واستفادہ ازاں خارج از حصر است ومذکور ست در کتب ورسائل ایشاں ومشہور است میاں ایشاں کہ حاجت نیست کہ آں را ذکر کنیم وشاید کہ منکر ومتعصب سود نہ کند او را کلمات ایشاں عافانا اللہ من ذلک۔ فائدہ نہ دیں۔ اللہ تعالٰی اس سے محفوظ رکھے۔ (ت)	مشائخ اہل کشف سے کامل لوگوں کی ارواح سے استمداد اور استفادہ گنتی سے باہر ہے اور ان کی کتب ورسائل میں مذکور ہے اور ان میں مشہور ہے لہذا ذکر کرنے کی ضرورت نہیں ہے ہو سکتا ہے کہ ان کے کلمات منکر ومتعصب لوگوں کو

اللہ اکبر، ان منکر ان بے دولت کی بے نصیبی یہاں تک پہنچی کہ اکابر علماء وعرفاء کو کلمات

---

1 اشعۃ اللمعات کتاب الجہاد باب حکم الاسراء فصل اول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۴۰۲

Fatawa Razawiyyah Volume 21

There was no hope left for them to benefit from the noble saints, and in reality, it is so. If you do not believe it, then test it; and from those thousands upon thousands of countless sayings, mention as a test just one holy speech of the beloved son of the master of 'Lawlak' (Prophet Muhammad) peace and blessings of Allah be upon him. This is explicitly stated by the greatest of saints, the leader of the saints, the Imam of the pure ones, the Pole of Poles, the crown of the pillars, the refuge of the substitutes, and the resort of individuals. Moreover, it is acknowledged by the great scholars, the Imam of Sharia, the leader of the Ummah, the reviver of religion and nation, the order of the path, the ocean of reality, the eye of guidance, and the river of miracles. Who is he? Yes, he is the leader of leaders, the granter of desires, our master, our patron, our refuge, our shelter, our helper, our aid, the Pole of the World, the Greatest Helper (Ghaus-ul-Azam), Syed Abu Muhammad Abdul Qadir Hasani Husaini, may Allah shower blessings on him, his noble ancestor, his family, and descendants. And that holy speech is not such that it is famous in just any ordinary pamphlet or merely on tongues, but rather it is mentioned by great and illustrious imams and esteemed scholars like the great Imam, the Knower of Allah, the master of the poor, the trustworthy and firm, the proof, jurist, traditionist, narrator of the Presence and the Exalted Qadiri Presence, our master Imam Abul Hasan Nuruddin Ali bin Al-Jarir Al-Lakhmi Ash-Shattanufi; then the Imam of scholars, the Sheikh of jurists, the unparalleled in loyalty, the divine scholar, the banner of Yemeni wisdom, our master Imam Abdullah bin As'ad Yafi'i Shafi'i Makki; then the most eminent scholar, the complete jurist, the most beautiful traditionist, the Sheikh of the Sacred Precinct, our master Ali Qadri Hanafi Harawi Makki; and the remnant of the predecessors, the illustriously noble, owner of high miracles and exalted blessings, our master Muhammad Abul Ma'ali Salmi Ma'ali; then the Sheikh of sheikhs, the scholar of India, the researcher, jurist, knower, and intelligent master Sheikh Abdul Haqq Dehlavi the Traditionist, and others among the elders of the nation and the greats of the Ummah (may Allah sanctify their secrets and shower upon us from their blessings and lights). They have mentioned and narrated in their noble, beautiful, and authentic compositions like Bahjat-ul-Asrar Sharif, Khulasat-ul-Mafakhir, Nuzhat-ul-Khatir Al-Fatir, Tuhfa-e-Qadiriyyah, Akhbar-ul-Akhyar, and Zubdat-ul-A'thar, etc., that the illuminated presence, the piece of heart of the intercessor of the Day of Resurrection, peace and blessings of Allah be upon him, says:

[Arabic]: Whoever seeks help from me in a calamity, it will be removed from him. Whoever calls me by my name in a hardship, it will be relieved from him. Whoever makes me a means to Allah Almighty in a need, it will be fulfilled for him. And whoever prays two rak'ats of prayer, reciting Surah al-Ikhlas eleven times after Surah al-Fatihah in each rak'at, then after saying the Salam, sends blessings and peace upon the Messenger of Allah.

[Urdu Translation]: Whoever seeks help from me in a calamity, that calamity shall be removed; and whoever calls upon me by my name in a hardship, that hardship shall be repelled; and whoever makes me a means to Allah Almighty in a need, that need shall be fulfilled; and whoever prays two rak'ats of prayer, reciting Surah al-Ikhlas eleven times after Surah al-Fatihah in each rak'at, then after turning the Salam, sends blessings upon the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him.

हज़रत औलिया-ए-किराम से उन्हें लाभ पहुँचने की आशा नहीं रही और वास्तव में ऐसा ही है। यदि आप इसे नहीं मानते हैं, तो इसे आज़माएँ और उन हज़ारों-हज़ार अनगिनत कथनों में से परीक्षण के रूप में 'लौलाक' (पैगंबर मुहम्मद ﷺ) के प्यारे बेटे के केवल एक पवित्र कथन का उल्लेख करें, जिसे स्पष्ट रूप से सबसे महान औलिया, औलिया के सरदार, शुद्ध लोगों के इमाम, ध्रुवों के ध्रुव, स्तंभों के ताज, प्रतिस्थापनों (अबदाल) के शरणस्थल, और व्यक्तियों के आश्रय द्वारा कहा गया है। इसके अलावा, महान विद्वानों, शरिया के इमाम, उम्माह के नेता, धर्म और राष्ट्र के पुनर्जीवित करने वाले, तरीक़त के नियम, वास्तविकता के सागर, मार्गदर्शन की आँख और करामात की नदी द्वारा इसे स्वीकार किया गया है। वह कौन है? हाँ, वह सरदारों के सरदार, इच्छाओं को पूरा करने वाले, हमारे स्वामी, हमारे संरक्षक, हमारे शरणस्थल, हमारे आश्रय, हमारे सहायक, हमारे मददगार, विश्व के ध्रुव, ग़ौस-ए-आज़म सैयद अबू मुहम्मद अब्दुल क़ादिर हसनी हुसैनी (अल्लाह उन पर, उनके महान पूर्वज, उनके परिवार और उनके वंशजों पर बरकतें और शांति बरसाए) हैं। और वह पवित्र वचन ऐसा नहीं है जो किसी साधारण पुस्तिका में हो या केवल ज़ुबानों पर प्रसिद्ध हो, बल्कि महान और प्रतिष्ठित इमामों और सम्मानीय विद्वानों द्वारा उल्लेखित है, जैसे महान इमाम, अल्लाह को जानने वाले, फ़कीरों के सरदार, विश्वसनीय और दृढ़, प्रमाण, न्यायविद, हदीस के ज्ञाता, क़ादरी उपस्थिति के वर्णनकर्ता हमारे स्वामी इमाम अबुल हसन नूरुद्दीन अली बिन अल-जरीर अल-लखमी शतनूफ़ी; फिर विद्वानों के इमाम, न्यायविदों के शेख, वफ़ा में बेजोड़, रब्बानी विद्वान, यमनी हिकमत के ध्वजवाहक हमारे स्वामी इमाम अब्दुल्ला बिन असद याफ़ई शाफ़ई मक्की; फिर सबसे प्रतिष्ठित विद्वान, पूर्ण न्यायविद, अत्यंत सुंदर हदीस ज्ञाता, हरम-ए-मोहतरम के शेख हमारे मौलाना अली क़ादरी हनफ़ी हरवी मक्की; और पूर्वजों के अवशेष, गौरवशाली, उच्च करामातों और ऊँचे आशीषों के स्वामी हमारे मौलाना मुहम्मद अबुल मुआली सलमी मुआली; फिर विद्वानों के शेख, भारत के विद्वान, शोधकर्ता, न्यायविद, ज्ञाता और बुद्धिमान स्वामी शेख अब्दुल हक़ मोहद्दिस देहलवी और अन्य उम्मत के बड़ों और बुज़ुर्गों (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे और हमें उनकी बरकतों और नूर से लाभान्वित करे) ने अपनी महान, सुंदर और प्रामाणिक रचनाओं जैसे बहजत-उल-असरार शरीफ़, खुलासत-उल-मफ़ाख़िर, नुज़हत-उल-ख़ातिर अल-फ़ातिर, तोहफ़ा-ए-क़ादरिया, अख़बार-उल-अख़यार, और ज़ुबदत-उल-आसार आदि में उल्लेख और वर्णन किया है कि नूरानी उपस्थिति, क़यामत के दिन शफ़ाअत करने वाले के जिगर के टुकड़े ﷺ फ़रमाते हैं:

[अरबी]: जो कोई किसी मुसीबत में मुझसे मदद मांगे, उससे वह टल जाएगी। जो कोई किसी संकट में मेरा नाम पुकारे, उससे वह दूर हो जाएगा। जो कोई किसी ज़रूरत में अल्लाह सर्वशक्तिमान के सामने मुझे वसीला बनाए, उसकी ज़रूरत पूरी हो जाएगी। और जो कोई दो रकात नमाज़ पढ़े, हर रकात में सूरह अल-फ़ातिहा के बाद ग्यारह बार सूरह अल-इखलास पढ़े, और फिर सलाम फेरने के बाद अल्लाह के रसूल पर दरूद व सलाम भेजे।

[उर्दू अनुवाद]: जो किसी मुसीबत में मुझसे फ़रियाद करे, वह मुसीबत दूर हो; जो किसी कठिनाई में मेरा नाम लेकर पुकारे, वह कठिनाई दूर हो; जो किसी ज़रूरत में अल्लाह अज़्वजल की ओर मुझे वसीला बनाए, उसकी वह ज़रूरत पूरी हो; और जो दो रकअत नमाज़ पढ़े, हर रकअत में सूरह फ़ातिहा के बाद ग्यारह बार सूरह इखलास पढ़े, फिर सलाम फेरकर रसूलुल्लाह ﷺ पर दरूद व सलाम भेजे।

पृष्ठ 321 का 674

حضرت اولیائے کرام سے انھیں نفع پہنچنے کی امید نہ رہی اور فی الواقع ایسا ہی ہے۔ یوں نہ مانیے تو آزمالیجئے اور ان ہزار در ہزار ارشاداتِ بیشمار سے امتحاناً صرف ایک کلامِ پاک فرزندِ دلبند صاحب لولاک صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ذکر کریں جو بتصریحِ اعظم اولیاء سید الاولیاء وامام الاصفیاء وقطب الاقطاب وتاج الاوتاد ومرجع الابدال ومفزع الافراد اور باعترافِ اکابر علماء امامِ شریعت وسردارِ امت ومحی دین وملت ونظامِ طریقت وبحرِ حقیقت وعینِ ہدایت ودریاے کرامت ہے۔ وہ کون، ہاں وہ سید الاسیاد واہب المراد سیدنا ومولنا وملاذنا وماؤنا وغوثنا وغیثنا حضرت قطبِ عالم وغوثِ اعظم سید ابو محمد عبد القادر حسنی حسینی صلی اللہ تعالٰی علی جدہ الاکرام وعلی آلہ وعلیہ وبارک وسلم، اور وہ کلامِ پاک نہ ایسا کہ کسی ایسے ویسے رسالے یا محض زبانوں پر مشہور ہو بلکہ اکابر واجلہ ائمہ کرام وعلمائے عظام مثل امامِ اجل عارف باللہ سید الفقراء ثقہ ثبت، حجت فقیہ محدث راویۃ الحضرۃ والعلیۃ القادریۃ سیدنا امام ابوالحسن نور الدین علی بن الجریر لخمی شطنوفی پھر امامِ کرام شیخ الفقہاء فردالوفاء عالمِ ربانی لوائے حکمتِ یمانی سیدنا امام عبد اللہ بن اسعد یافعی شافعی مکی پھر فاضلِ اجل فقیہ اکمل محدث اجمل شیخ الحرم المحترم مولنا علی قادری حنفی ہروی مکی وبقیۃ السلف جلیل الشرف صاحب کراماتِ عالی وبرکاتِ معالی ومولنا محمد ابوالمعالی سلمی معالی پھر شیخ شیوخ علماء الہند محقق فقیہ عارف نبیہ مولنا شیخ عبدالحق محدث دہلوی وغیر ہم کبرائے ملت وعظمائے امت قدسنا اللہ تعالٰی باسرارہم وافاض علینا من برکاتہم وانوارہم نے اپنی تصانیفِ جلیلہ جمیلہ ومستندہ ومثل بہجۃ الاسرار شریف وخلاصۃ المفاخر ونزھۃ الخاطر الفاتر وتحفۃ قادریہ واخبار الاخیار وزبدۃ الآثار وغیرہ میں ذکر وروایت فرمایا کہ حضور پُرنور جگر پارہ شافع یوم النشور صلی اللہ تعالٰی علیہ فعلیہ وبارک وسلم ارشاد فرماتے ہیں:

من استغاث فی کربة کشف عنه، ومن نادانی باسمی فی شدة فرجت عنه، ومن توسل بی الی الله فی حاجة قضیت له، ومن صلی رکعتین یقرأ فی کل رکعة بعد الفاتحة سورة الاخلاص احدی عشرة مرة ثم یصلی و یسلم علی رسول الله جو کسی مصیبت میں مجھ سے فریاد کرے وہ مصیبت دور ہو اور جو کسی سختی میں میرا نام لے کر ندا کرے وہ سختی دفع ہو اور جو الله عزوجل کی طرف کسی حاجت میں مجھ سے وسیلہ کرے وہ حاجت پوری ہو، اور جو دو رکعت نماز پڑھے ہر رکعت میں بعد فاتحہ گیارہ بار سورہ اخلاص پڑھے پھر سلام پھیر کر رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم پر

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[Top Left Arabic]: May Allah Almighty bless him and grant him peace after greeting, then remember me, then walk eleven steps towards Iraq, mention my name, and mention his need; for indeed, it will be fulfilled by the permission of Allah Almighty [1]. The servant says: You have spoken the truth, O my Master, O my Lord! May Allah be pleased with you and with all those who belong to you and are from you. So, all praise is to Allah, who made the heir of your father, the Messenger, a mercy and the lord of blessing. May Allah Almighty bless your father, you, and everyone whose lineage reaches you, and bless, grant peace, honor, and nobility. Amen, Amen, Amen, O Most Merciful of the merciful, and all praise is to Allah, the Lord of the worlds.

[Top Right Urdu]: Send blessings and peace and remember me, then walk eleven steps towards Baghdad Sharif, take my name and mention your need, then surely by the command of Allah Almighty that need will be fulfilled. This servant (i.e., Ahmad Raza) submits: O my Master! You have spoken the truth; may Allah Almighty be pleased with you, and with all those who are connected to you and your progeny. All praise is for Allah Almighty who made you the heir of your father, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), a mercy and a lord of blessings. May Allah Almighty send blessings upon your father and upon you and upon all who are attributed to you, and send blessings, peace, safety, and grace. Amen, O Most Merciful of the merciful, and all praise is to Allah, the Lord of the worlds. (T)

In the narration of Hazrat Abul Ma'ali (may his secret be sanctified), the noble words 'Kashaftu, Farrajtu, Qadaytu' are known in the first-person form. He translates them as follows:

[Bottom Left Persian]: Umar Bazzar (may his secret be sanctified) says: I heard from Hazrat Sheikh (may Allah be pleased with him) that whoever seeks help from me in distress, I shall remove that distress from him; and whoever calls upon my name in hardship, I shall deliver him from it.

[Bottom Right Urdu]: Umar Bazzar says: I heard from Hazrat Sheikh (may Allah be pleased with him) that whoever seeks help from me in distress, I will help him, I will remove his trouble from him, and whoever calls upon me in hardship, I will remove his hardship.

---

[1] Bahjat al-Asrar, mention of the excellence of his companions and their glad tidings, Mustafa al-Babi Egypt, p. 102

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[शीर्ष बायाँ अरबी]: अल्लाह तआला उन पर दरूद और सलाम भेजे सलाम के बाद, फिर मुझे याद करे, फिर बग़दाद शरीफ़ की ओर ग्यारह कदम चले और मेरा नाम ले और अपनी ज़रूरत का ज़िक्र करे; तो बेशक अल्लाह तआला के हुक्म से वह पूरी हो जाएगी [1]। बंदा कहता है: ऐ मेरे आका, ऐ मेरे मौला, आपने सच फरमाया! अल्लाह आपसे और उन सब से राज़ी हो जो आपसे हैं और आपसे जुड़े हैं। तो तमाम हम्द अल्लाह के लिए है, जिसने आपके पिता, रसूल के वारिस को रहमत और नेमतों का मालिक बनाया। अल्लाह तआला आपके पिता, आप पर और हर उस व्यक्ति पर जो आपसे संबंध रखता है, दरूद भेजे, और बरकत, सलामती, इज़्ज़त और बुज़ुर्गी अता फरमाए। आमीन, आमीन, आमीन, ऐ सबसे बड़े रहम करने वाले, और तमाम हम्द अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है।

[शीर्ष दायाँ उर्दू]: दरूद और सलाम भेजें और मुझे याद करें, फिर बग़दाद शरीफ़ की ओर ग्यारह कदम चलें और मेरा नाम लें और अपनी ज़रूरत का ज़िक्र करें, तो बेशक अल्लाह तआला के हुक्म से वह ज़रूरत पूरी होगी। यह बंदा (यानी अहमद रज़ा) अर्ज़ करता है कि ऐ मेरे आका मौला! आपने सच फरमाया, अल्लाह तआला आपसे और आपके मुतवस्सलीन (जुड़े हुए लोगों) और आपकी औलाद से राज़ी हो, तमाम हम्द अल्लाह तआला के लिए है जिसने आपको आपके वालिद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का वारिस, रहमत और आक़ा-ए-नेमत बनाया। अल्लाह तआला आपके वालिद और आप पर और आपसे जुड़े सभी लोगों पर रहमतें नाज़िल फरमाए और बरकतें, सलामती और करम फरमाए, आमीन, ऐ सबसे बड़े रहम करने वाले, और तमाम हम्द अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का पालने वाला है। (त)

हज़रत अबुल मुआली (क़ुद्दसा सिर्रुहु अल-आली) की रिवायत में करीम शब्द 'कशाफ़्तु, फ़र्रज्तु, कज़ैतु' उत्तम पुरुष (first person) के रूप में मिलते हैं, वे उनका अनुवाद इस प्रकार करते हैं:

[नीचे बायाँ फ़ारसी]: उमर बज़ार (क़ुद्दसा सिर्रुहु) कहते हैं: मैंने हज़रत शेख (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से सुना कि जो कोई मुसीबत में मुझसे इस्तिगासा (मदद की गुहार) करेगा, मैं उससे वह मुसीबत दूर कर दूँगा; और जो कोई कठिनाई में मेरे नाम से पुकारेगा, मैं उसे उससे छुटकारा दिला दूँगा।

[नीचे दायाँ उर्दू]: उमर बज़ार फरमाते हैं कि मैंने हज़रत शेख (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सुना कि जो व्यक्ति मुसीबत में मुझसे इस्तिगासा करेगा मैं मदद करूँगा, उससे उसकी तकलीफ़ दूर करूँगा और जो सख़्ती में मुझे पुकारेगा उसकी सख़्ती को दूर (करूँगा)।

---

1 बहजतुल असरार, उनके साथियों की फजीलत और उनकी खुशख़बरी का ज़िक्र, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 102

[اوپر بائیں عربی]: صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بعد السلام و یذکرنی ثم یخطو الی جھۃ العراق احدی عشرۃ خطوۃ ویذکر اسمی ویذکر حاجتہ فانھا تقضی باذن اللہ تعالٰی [1]۔ یقول العبد صدقت یا سیدی یا مولائی رضی اللہ تعالٰی عنک وعن کل من کان لک ومنک فالحمد للہ الذی جعل وارث ابیک المرسل رحمۃ ومولٰی النعمۃ وصلی اللہ تعالٰی علی ابیک و علیک وعلی کل من انتھی الیک و بارک وسلم و شرف و کرم آمین آمین آمین یا ارحم الراحمین والحمدللہ رب العالمین۔

[اوپر دائیں اردو]: درود و سلام بھیجے اور مجھے یاد کرے، پھر بغداد شریف کی طرف گیارہ قدم چلے اور میرا نام لے اور اپنی حاجت کا ذکر کرے تو بیشک اللہ تعالیٰ کے حکم سے وہ حاجت روا ہو۔ یہ بندہ (یعنی احمد رضا) عرض کرتا ہے کہ میرے آقا مولیٰ! آپ نے سچ فرمایا اللہ تعالیٰ آپ سے اور آپ کے متوسلین اور آپ کی اولاد سے راضی ہو، تمام حمدیں اللہ تعالیٰ کے لئے جس نے آپ کے والد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا وارث، رحمت اور آقائے نعمت بنایا، اللہ تعالیٰ آپ کے والد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور آپ پر اور آپ سے منسوب سب پر رحمتیں نازل فرمائے اور برکتیں اور سلامتی اور کرم فرمائے، آمین یا ارحم الراحمین۔ والحمد للہ رب العالمین (ت)

حضرت ابوالمعالیٰ قدس سرہ العالی کی روایت میں الفاظ کریمہ کَشَفْتُ فَرَّجْتُ قضیت بصیغہ متکلم معلوم ہیں، وہ ان کا ترجمہ یوں فرماتے ہیں:

[نیچے بائیں فارسی]: عمر بزاز قدس سرہ میگوید من شنیدہ ام از حضرت شیخ رضی اللہ تعالٰی عنہ کہ ہر کہ در کربتے بمن استغاثہ کند کشفت عنہ دور گردانم آن کربت را ازو، و ہر کہ در شدتے بنام من ندا کند فرجت عنہ خلاص بخشم اورا ازاں

[نیچے دائیں اردو]: عمر بزاز فرماتے ہیں کہ میں نے حضرت شیخ رضی اللہ عنہ سے سنا کہ جو شخص مصیبت میں مجھ سے استغاثہ کرے گا میں مدد کروں گا، اس سے اس کی تکلیف دور کروں گا اور جو سختی میں مجھے ندا کرے گا اس کی سختی کو دور

---

[1] بہجة الاسرار ذکر فضل اصحابہ و بشرابہم مصطفی البابی مصر ص ۱۰۲

674 کا صفحہ 322

Fatawa Rizwia Volume 21

Persian	Urdu
Intensity, and whoever seeks mediation through me in a need in the court of Allah, the Exalted and Sublime, I shall fulfill his need and bring it to a conclusion [1].	I will fulfill [the need] and grant release, and whoever seeks mediation through me in his need, I will fulfill his need in the court of Allah. (T)

Allama Ali Qari states after mentioning the narration:

Arabic	Urdu
It has been tried many times and found to be correct, may Allah be pleased with him [2].	Indeed, this has been tested many times and it proved correct, may Allah's pleasure be upon the Sheikh. (T)

This humble servant (may he be forgiven) has written a brief treatise named "Azhar-ul-Anwar min Saba' Salat-ul-Asrar (1305 AH)" regarding the method and some unique points and subtleties of this blessed prayer. In it, there is sufficient evidence for every single action and comprehensive proof for every part from numerous Hadiths, sayings of the Imams, and Sharia rulings. A detailed and elegant treatise on grand benefits named "Azhar-ul-Anwar min Yam Salat-ul-Asrar (1305 AH)" has been authored, whose divine, overwhelming power is worth seeing; all praise belongs to Allah. Speak with faith: these are the very saints against whom you level this blatant slander. But those noble saints have already declared you as prejudiced deniers; what effect can the sayings of the saints have on you? There is no might nor power except with Allah, the High, the Great. Despite trying to restrain the pen, the discourse becomes lengthy. I wish to conclude by writing a few essential benefits.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

फ़ारसी	उर्दू
शिद्दत और जो कोई अपनी हाजत में हज़रत जल व अला की बारगाह में मुझसे तवसुल (माध्यम) करेगा, मैं उसकी हाजत पूरी करूँगा और रिहाई दिलाऊंगा।	मैं (हाजत) पूरी करूँगा और रिहाई दिलाऊँगा, और जो अपनी हाजत में मुझसे तवसुल करेगा, अल्लाह तआला की बारगाह में मैं उसकी हाजत पूरी करूँगा। (त)

अल्लामा अली क़ारी रिवायत ज़िक्र करने के बाद फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू
क़द जुर्रिबा ज़ालिका मिरारन फ़सह़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु।	बेशक यह बार-हा तजरबा किया गया, ठीक उतरा, अल्लाह तआला की रज़ा शेख़ पर हो। (त)

फ़क़ीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने इस नमाज़-ए-मुबारक की तरकीब और कुछ अनोखे नुकात व लत़ाएफ़ के बारे में एक संक्षिप्त रिसाला (पुस्तिका) जिसका नाम "अज़हार-उल-अनवार मिन सबा' सलात-उल-असरार (1305 हिजरी)" है, में इसके हर-हर फ़ेल (कार्य) के सबूत के लिए पर्याप्त, और हर-हर जुज़ (हिस्से) के लिए अनेक हदीसों, इमामों के अक़वाल (कथन) और शरीयत के हुक्मों से भरपूर प्रमाण दिए हैं। एक विस्तृत और उत्कृष्ट रिसाला जिसका नाम "अज़हार-उल-अनवार मिन यम सलात-उल-असरार (1305 हिजरी)" है, तस्नीफ़ (रचना) किया है, जिसकी ईश्वर-प्रदत्त शानदार हयबत देखने लायक है, अल्लाह का शुक्र है। ईमान से कहिए, ये वही औलिया (संत) हैं जिन पर आप ये जीता-जागता बोहतान (आरोप) लगाते हैं, लेकिन उन बुज़ुर्गों ने तो आपको पहले ही मुन्किर (इनकारी) और मुतास्सिब (कट्टरपंथी) करार दे दिया है। आप पर औलिया के इर्शादात (वचनों) का क्या असर होगा? और अल्लाह के सिवा कोई ताक़त और कुव्वत नहीं है, जो बुलन्द व अज़मत वाला है। कलम को रोकते-रोकते बात लंबी हो जाती है। कुछ ज़रूरी फ़ायदे लिखकर ख़त्म करना चाहता हूँ।

فارسی	اردو
شدت و ہر کہ در حاجتے توسل بمن کند در حضرت جل وعلا قضیت لہ حاجت اورا برآرم ۱۔	کردوں گا اور خلاصی دلاؤں گا، اور جو اپنی حاجت میں مجھ سے توسل کرے گا اللہ تعالیٰ کے دربار میں اس کی حاجت پوری کروں گا۔ (ت)

علامہ علی قاری بعد ذکر روایت فرماتے ہیں:

عربی	اردو
قَدْ جُرِّبَ ذٰلِکَ مِرَارًا فَصَحَّ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالٰی عَنْہُ ۲۔	بیشک یہ بارہا تجربہ کیا گیا ٹھیک اترا، اللہ تعالیٰ کی رضا شیخ پر ہو۔ (ت)

فقیر غفرلہ نے اس نماز مبارک کی ترکیب و بعض نکات ولطائفِ غریب میں ایک مختصر رسالہ مسمّٰی بہ "ازھار الانوار من صباء صلوۃ الاسرار (۱۳۰۵ھ)" میں اس کے ہر ہر فعل کے ثبوت کو کافی، ہر ہر جز کے احادیثِ کثیرہ واقوالِ ائمہ و حکمِ شرعیہ سے اثبات وافی ہیں ایک مفصل رسالہ نفیسہ بر فوائد جلیلہ مسمّٰی بہ "ازھار الانوار من یم صلوۃ الاسرار (۱۳۰۵ھ)" تصنیف کیا جس کی خداداد شوکتِ قاہرہ دیکھنے سے تعلق رکھتی ہے وللہ الحمد۔ ایمان سے کہنا یہ وہی اولیاء ہیں جن پر تم یہ جیتا بہتان اٹھاتے ہو مگر وہ تو حضراتِ اولیاء تمھیں منکر متعصب فرماہی چکے، تم پر ارشاداتِ اولیاء کا کیا اثر ہو، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ عنانِ قلم روکتے روکتے سخن طویل ہو جاتا ہے۔ چند فوائد ضروریہ لکھ کر ختم کیا چاہئے۔

(Persian Text)

[He] said 'nasta'een' and fell unconscious. When he came to himself, they said, 'O Sheikh! What had happened to you?' He said, 'When I said "Iyyaka Nasta'een", I feared that I would be told: "O liar! Why do you seek medicine from a physician, sustenance from a nobleman, and help from a king?" Therefore, some scholars have said that a man should be ashamed that he stands five times every day and night in front of his Lord and speaks a lie. However, it should be understood here that seeking help from other than [Allah] in a way that reliance is placed upon that other and one does not consider them a manifestation of Divine aid is prohibited. But if the attention is purely towards the Truth (Allah), and one considers them manifestations of aid, and looking at the system of causes and His wisdom, one seeks outward help from others, it will not be far from spiritual insight (irfan). It is also permissible and lawful in Sharia, and Prophets and Saints have sought this type of help from others. In reality, this type of seeking help is not from others but is seeking help from the True Lord and none else.'

(Urdu Translation)

Upon reaching 'Iyyaka Nasta'een' (You alone we ask for help), he fainted and fell. When he regained consciousness, people asked, 'O Sheikh! What happened to you?' He replied, 'When I said "Iyyaka Nasta'een", I feared it might be said to me: "O liar, then why do you take medicine from a physician? Why do you seek sustenance from a nobleman and help from a king?" This is why some scholars have said that a man should be ashamed before God that he stands in His presence five times a day and speaks a lie. However, it should be understood here that seeking help from other than Allah in a manner where one places full reliance on that "other" and does not consider them a manifestation of Divine aid is forbidden. But if the attention is purely towards the Truth (God), and one recognizes them as manifestations of help, and considering the machinery of means (causes) and His wisdom, one seeks outward help from others, then this is not far from spiritual insight (irfan). It is also permissible and lawful in Sharia, and Prophets and Saints have practiced such seeking of help from others. In reality, this is not seeking help from other than Him, but rather it is seeking help from the True Lord and none else. (T)'

The opponent realized that if the narrative were quoted correctly, the whole ruse would be exposed. Seeking medicine from physicians, employment from the wealthy, or turning to kings for court cases, etc., would all become acts of polytheism (shirk),

in which he himself is involved. Therefore, instead of the words 'medicine from a physician' etc., he stated it as: "Who would be more ill-mannered than me to seek help from other than the Truth," so that he could use his rhetoric to mislead the ignorant...

---

[1] Fat-hul Aziz (Tafsir Azizi) commentary on Surah Fatiha, Part 'Alif Lam Mim', Afghani Dar al-Kutub Delhi, p. 8.

(फ़ारसी पाठ)

[उन्होंने] 'नस्तईन' कहा और बेहोश होकर गिर पड़े। जब होश में आए, तो लोगों ने पूछा, 'ऐ शेख! आपको क्या हुआ था?' उन्होंने कहा, 'जब मैंने "इय्याका नस्तईन" कहा, तो मुझे डर लगा कि मुझसे कहा जाएगा: "ऐ झूठे! तू हकीम से दवा क्यों मांगता है, अमीर से जीविका क्यों मांगता है, और बादशाह से मदद क्यों चाहता है?" इसलिए, कुछ विद्वानों ने कहा है कि एक आदमी को शर्म आनी चाहिए कि वह हर दिन और रात में पांच बार अपने भगवान के सामने खड़ा होता है और झूठ बोलता है। हालाँकि, यहाँ यह समझना चाहिए कि अल्लाह के अलावा किसी और से इस तरह मदद मांगना कि भरोसा उसी पर हो और उसे ईश्वरीय सहायता का माध्यम न माना जाए, वर्जित है। लेकिन अगर ध्यान विशुद्ध रूप से सत्य (अल्लाह) की ओर है, और उन्हें सहायता का माध्यम माना जाता है, और कारणों की प्रणाली और उसकी हिकमत को देखते हुए, कोई दूसरों से बाहरी मदद मांगता है, तो यह आध्यात्मिक अंतर्दृष्टि (इरफ़ान) से दूर नहीं होगा। यह शरीयत में भी अनुमत और जायज़ है, और नबियों और वलियों ने दूसरों से इस प्रकार की मदद मांगी है। वास्तव में, इस प्रकार की मदद मांगना दूसरों से नहीं बल्कि सच्चे भगवान से मदद मांगना है और किसी और से नहीं।'

(उर्दू अनुवाद)

जब वह 'इय्याका नस्तईन' (हम केवल तुझी से सहायता माँगते हैं) पर पहुँचे, तो बेहोश होकर गिर पड़े। जब होश में आए, तो लोगों ने पूछा, 'ऐ शेख! आपको क्या हो गया था?' उन्होंने कहा, 'जब मैंने "इय्याका नस्तईन" कहा, तो मुझे डर लगा कि कहीं मुझसे यह न कह दिया जाए: "ऐ झूठे, फिर तू हकीम से दवा क्यों लेता है? अमीर से जीविका और बादशाह से मदद क्यों माँगता है?" इसीलिए कुछ विद्वानों ने कहा है कि मनुष्य को ईश्वर से शर्म आनी चाहिए कि वह दिन में पाँच बार उसके सामने खड़ा होकर झूठ बोलता है। लेकिन यहाँ यह समझ लेना चाहिए कि अल्लाह के सिवा किसी और से इस तरह मदद माँगना कि उसी पर पूरा भरोसा हो और उसे ईश्वरीय सहायता का माध्यम न माना जाए, हराम (वर्जित) है। और यदि ध्यान पूरी तरह से सत्य (ईश्वर) की ओर है और उसे सहायता का माध्यम समझा जाए, और ईश्वर की हिकमत और कारणों की व्यवस्था को देखते हुए बाहरी तौर पर दूसरों से मदद माँगी जाए, तो यह आध्यात्मिक ज्ञान (इरफ़ान) से दूर नहीं है। शरीयत में भी यह जायज़ और वैध है, और नबियों और वलियों ने इस प्रकार की सहायता माँगी है। और वास्तव में यह अल्लाह के सिवा किसी और से सहायता माँगना नहीं है, बल्कि यह स्वयं सत्य (ईश्वर) से ही सहायता माँगना है। (त)'

विरोधी ने देखा कि यदि कहानी को सही ढंग से उद्धृत किया जाए, तो सारी कलई खुल जाएगी। हकीमों से दवा माँगना, अमीरों से नौकरी माँगना, बादशाहों के पास मुकदमों आदि के लिए जाना, सब शिर्क(बहुदेववाद) हो जाएगा, जिसमें वह स्वयं भी शामिल है। इसलिए 'हकीम से दवा' आदि शब्दों के स्थान पर उसने इसे इस तरह बताया कि "सत्य के सिवा किसी और से मदद माँगने में मुझसे बड़ा गुस्ताख कौन होगा", ताकि वह अज्ञानियों को गुमराह करने के लिए अपनी वाकपटुता का उपयोग कर सके..

---

[1] फ़त-हुल अज़ीज़ (तफ़सीर अज़ीज़ी) सूरह फ़ातिहा की व्याख्या, पारा 'अलिफ़ लाम मीम', अफ़ग़ानी दारुल कुतुब दिल्ली, पृ. 8।

(فارسی متن)

نستعین گفت بیہوش افتاد، چوں بخود آمد گفتند اے شیخ ! ترا چہ شدہ بود؟ گفت چوں وایَّاکَ نَسْتَعِیْن گفتم ترسیدم کہ مرا بگویند کہ اے دروغ گو ! چرا از طبیب دارو می خواہی و از امیر روزی واز بادشاہ یاری می جوئی، ولہذا بعضی از علماء گفتہ اند کہ مرد را باید کہ شرم کند ازانکہ ہر روز و شب پنج نوبت در مواجہہ پروردگار خود ایستادہ دروغ گفتہ باشد، لیکن درینجا باید فہمید کہ استعانت از غیر بوجہے کہ اعتماد بر آں غیر باشد و او را مظہر عون الہی نداند حرام است، و اگر التفات محض بجانب حق است و او را مظاہر عون دانستہ و نظر بہ کارخانہ اسباب و حکمت او تعالیٰ در آں نمودہ بغیر استعانت ظاہری نماید، دور از عرفان نخواھد بود، و در شرع نیز جائز وروا ست، و انبیاء و اولیاء ایں نوع استعانت بغیر کردہ اند و در حقیقت ایں نوع

(اردو ترجمہ)

اِیَّاکَ نَسْتَعِیْن پر پہنچے بیہوش ہو کر گر پڑے، جب ہوش میں آئے تو لوگوں نے دریافت کیا، اے شیخ ! آپ کو کیا ہو گیا تھا ؟ فرمایا: جب اِیَّاکَ نَسْتَعِیْن کہا تو خوف ہوا کہ مجھ سے یہ نہ کہا جائے اے جھوٹے، پھر طبیب سے دوا کیوں لیتا ہے۔ امیر سے روزی اور بادشاہ سے مدد کیوں مانگتا ہے؟ اس لئے بعض علماء نے فرمایا ہے کہ انسان کو خدا سے شرم کرنی چاہئے کہ پانچ وقت اس کے حضور کھڑا ہو کر جھوٹ بولتا ہے مگر یہاں یہ سمجھ لینا چاہئے کہ غیر اللہ سے اس طرح مدد مانگنا کہ اسی پر اعتماد ہو اور اس کو اللہ کی مدد کا مظہر نہ جانا جائے حرام ہے اور اگر توجہ حضرت حق ہی کی طرف ہے اور اس کو اللہ کی مدد کا مظہر جانتا ہے اور اللہ کی حکمت اور کارخانہ اسباب پر نظر کرتے ہوئے ظاہری طور پر غیر سے مدد چاہتا ہے تو یہ عرفان سے دور نہیں، اور شریعت میں بھی جائز اور روا ہے اور انبیاء اور اولیاء نے ایسی

(فارسی متن)	(اردو ترجمہ)
استعانت بغیر نیست بلکہ استعانت بحضرت حق است لا غیر، 1	استعانت کی ہے۔ اور درحقیقت یہ استعانت غیر سے نہیں ہے بلکہ یہ حضرت حق سے ہی استعانت ہے۔ (ت)

مخالف صاحب نے دیکھا کہ حکایت اگر صحیح طور پر نقل کریں تو ساری قلعی کھل جاتی ہے طبیبوں سے دوا چاہنی، امیروں سے نوکری مانگنی، بادشاہوں سے مقدمات وغیرہا میں رجوع کرنا سب شرک ہوا جاتا ہے جس میں خود بھی مبتلا ہے۔ لہٰذا از طبیب دوا وغیرہ الفاظ کی جگہ یوں بتایا کہ "غیر حق سے مدد مانگو مجھ سے زیادہ بے ادب کون ہوگا" تاکہ جاہلوں کے بہکانے کو اسے بہ زور زبان

---

1 فتح العزیز (تفسیر عزیزی) تفسیر سورہ فاتحہ پارہ الم افغانی دار الکتب دہلی ص ۸

Fatawa Rizwia Volume 21

...persist on seeking help (istianat) from the Prophets and Saints (peace and praise be upon them), and you yourself should go for treatment to a physician, serve a Nawab or Raja, and go to file a lawsuit before a Munsif or Deputy. SubhanAllah! Where is that stage of complete detachment (tabattul-e-taam) and discarding of worldly measures and means to which Imam (may Allah have mercy on him) pointed in this saying, according to which if the household members are sick, they should not seek medicine. They should not attribute the disease to any cause; in the midst of a battle (Jihad), if the whip falls from their hand, they should not ask another to pick it up, but get down themselves; and where is the station of the Pure Sharia and the laws of permissibility, prohibition, polytheism (shirk), and Islam? But according to these people of intelligence, perfect detachment and polytheism are opposites, such that whoever does not reach that high level of pure disconnection and complete entrustment is declared a polytheist. To Allah we belong, and to Him we shall return.

Just open your eyes and see; after this narration, how clearly the Shah Sahib (Shah Waliullah) stated that seeking help from others (istianat bil-ghair) is only impermissible when one does not consider that 'other' as a manifestation of Divine help, but considers them as the independent owner of help from their own essence and relies upon them. If one seeks help from another considering them a manifestation of Divine help, then leave aside polytheism and prohibition, it is not even against the station of gnosis (marifat). The Prophets and Saints (peace be upon them) themselves have sought such help from others.

O Muslims! Look at the extent of the oppression and prejudice of the opponents: when they fall ill, they run to the physician, fall upon medicine; if someone hits or beats them, they go to the police station, lodge a report, appeal to the Deputy, etc.; if someone seizes their land or does not pay the money of a bond, they say "Munsif Sahib help me," "Judge Bahadur take notice," they file a suit, they petition. In short, they seek help from the whole world and do not consider it contrary to the exclusivity of "Thee alone we ask for help" (Iyyaka Nasta'een). Yes, but if help is sought from Prophets and Saints (peace and praise be upon them), then polytheism enters! Why is the exclusivity of the verse not remembered at the time of these actions? There it means "We seek help from Thee alone." Do the physician, hakim, SHO, jamadar, deputy, munsif, judge, etc., all fall within "Thee alone" in the eyes of the opponents so that they are not excluded from this exclusivity? Or, God forbid, the command of the

noble verse does not apply to them? Do they live somewhere apart from God's kingdom? There is no power or might except with Allah, the Most High, the Supreme.

In short, the opponents themselves know well in their hearts that the noble verse does not absolutely forbid seeking help from others at all. Neither can it ever be polytheism or prohibited; rather, real seeking of help is specified for the Lord of Honor, and its specification in no way [excludes] the Prophets and Saints (peace be upon them).

अम्बिया और औलिया (उन पर सलाम और प्रशंसा हो) से मदद मांगने (इस्तिआनत) पर डटे रहें, और आप खुद हकीम जी से इलाज कराएं नवाब और राजा की नौकरी करें, मुंसिफ और डिप्टी के यहाँ मुकदमा लड़ने जाएं। सुभान अल्लाह! कहाँ वह पूर्ण वैराग्य (तबत्तुल-ए-ताम) और उपायों तथा साधनों के त्याग का स्तर, जिसकी ओर इमाम (रहमहुल्लाह) ने अपने इस कथन में इशारा फरमाया कि जिसके घर वाले बीमार हों वे दवा न करें। बीमारी को किसी कारण से न जोड़ें, जिहाद के मैदान में यदि कोड़ा हाथ से गिर जाए तो दूसरे से न कहें, बल्कि खुद उतरकर उठाएं और कहाँ पवित्र शरीयत का मकाम और जायज़, नाजायज़, शिर्क और इस्लाम के नियम? लेकिन इन बुद्धिमानों के नज़दीक पूर्ण वैराग्य और शिर्क एक-दूसरे के विपरीत हैं कि जो उस उच्च स्तर के पूर्ण अलगाव और पूर्ण सुपुर्दगी (तफ़वीज़-ए-ताम) पर न हो, उसे मुशरिक (शिर्क करने वाला) ठहरा दिया गया। हम अल्लाह के हैं और हमें उसी की ओर लौटना है।

ज़रा आँखें खोलकर देखो, इसी घटना के बाद शाह साहब ने कैसी स्पष्टता से फरमाया कि दूसरों से मदद मांगना (इस्तिआनत बिल-ग़ैर) तभी नाजायज़ है जब उस 'गैर' को ईश्वरीय सहायता का प्रकटीकरण (मज़हर-ए-औन-ए-इलाही) न माना जाए, बल्कि उसे अपनी ज़ात से मदद का मालिक समझकर उस पर भरोसा किया जाए। और अगर ईश्वरीय सहायता का प्रकटीकरण समझकर दूसरों से मदद मांगता है, तो शिर्क और हराम होना तो दूर की बात है, यह मारिफ़त (ज्ञान) के स्तर के भी खिलाफ नहीं है। खुद अम्बिया और औलिया (उन पर सलाम हो) ने दूसरों से ऐसी मदद मांगी है।

ऐ मुसलमानों! विरोधियों के इस ज़ुल्म और पक्षपात की हद तो देखो कि जब बीमार पड़ें तो हकीम के पास दौड़ें, दवा पर टूट पड़ें, कोई मारे-पीटे तो थाने जाएं रिपोर्ट लिखाएं डिप्टी आदि से गुहार लगाएं किसी ने ज़मीन दबा ली या दस्तावेज़ के पैसे नहीं दिए तो मुंसिफ साहब मदद करें, जज बहादुर खबर लें, मुकदमा करें, शिकायत करें, संक्षेप में पूरी दुनिया से मदद मांगें और 'इय्याका नस्तईन' (तुझी से हम मदद मांगते हैं) के सीमित होने को इसके विपरीत न समझें। हाँ, अम्बिया और औलिया (उन पर सलाम और प्रशंसा हो) से मदद मांगी तो शिर्क आ गया! इन कामों के समय आयत का सीमित होना क्यों याद नहीं आता, वहाँ तो यह है कि 'हम खास तुझी से मदद मांगते हैं', क्या विरोधियों के नज़दीक 'खास तुझी' में वैद्य, हकीम, थानेदार, जमादार, डिप्टी, मुंसिफ, जज आदि सब आ गए कि ये इस सीमित दायरे से बाहर नहीं हुए, या अल्लाह की पनाह! आयत-ए-करीमा का हुक्म उन पर लागू नहीं

होता? क्या ये खुदा के मुल्क से कहीं अलग रहते हैं? अल्लाह की मदद के बिना न किसी में बुराई से बचने की ताकत है और न ही भलाई करने की शक्ति, जो बहुत ऊंचा और महान है।

संक्षेप में विरोधी खुद भी दिल में अच्छी तरह जानते हैं कि आयत-ए-करीमा दूसरों से मदद मांगने की बिल्कुल भी मनाही नहीं करती, न ही वह कभी शिर्क या वर्जित हो सकती है, बल्कि वास्तविक मदद मांगना केवल रब-ए-इज़्ज़त के लिए ही विशिष्ट है और इसकी विशिष्टता किसी भी तरह अम्बिया और औलिया (उन पर सलाम हो) के लिए...

पेज 325 ऑफ़ 674

حضرت انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والثناء سے استعانت پر جمائیں اور آپ حکیم جی سے دوا کرانے، نواب راجہ کی نوکری کرنے، منصف ڈپٹی کے یہاں نالش لڑانے کو الگ بچ جائیں، سبحان اللہ کہاں وہ تبتل تام واسقاط تدبیر واسباب کا مقام جس کی طرف امام رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے اس قول میں ارشاد فرمایا جس کے اہل مریض ہوں تو دوا نہ کریں۔ بیماری کو کسی سبب کی طرف نسبت نہ فرمائیں، عین معرکہ جہاد میں کوڑا ہاتھ سے گر پڑے تو دوسرے سے نہ کہیں آپ ہی اتر کے اٹھائیں، اور کہاں مقام شریعت مطہرہ واحکام جواز ومنع و شرک واسلام مگر ان ذی ہوشوں کے نزدیک کمال تبتل و شرک مقابل ہیں کہ جو اس اعلیٰ درجہ انقطاع محض و تفویض تام پر نہ ہوا مشرک ٹھہرایا، انا للہ وانا الیہ راجعون۔

ذرا آنکھیں کھول کر دیکھو، اسی حکایت کے بعد شاہ صاحب نے کیسی تصریح فرمادی کہ استعانت بالغیر وہی ناجائز ہے کہ اس غیر کو مظہر عون الٰہی نہ جانے بلکہ اپنی ذات سے اعانت کا مالک جان کر اس پر بھروسا کرے، اور اگر مظہر عون الٰہی سمجھ کر استعانت بالغیر کرتا ہے تو شرک وحرمت بالائے طاق، مقام معرفت کے بھی خلاف نہیں خود حضرات انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والسلام نے ایسی استعانت بالغیر کی ہے۔

مسلمانو! مخالفین کے اس ظلم وتعصب کا ٹھکانا ہے کہ بیمار پڑیں تو حکیم کے دوڑیں، دوا پر گریں، کوئی مارے پیٹے تو تھانے کو جائیں، رپٹ لکھائیں، ڈپٹی وغیرہ سے فریاد کریں، کسی نے زمین دبالی کہ تمسک کا روپیہ نہ دیا تو منصف صاحب مدد کیجیو، جج بہادر خبر لیجیو، نالش کریں، استغاثہ کریں، غرض دنیا بھر سے استعانت کریں اور حصر "ایاک نستعین" کو اس کے

منافی نہ جانیں، ہاں انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والثناء سے استعانت کی اور شرک آیا، ان کاموں کے وقت آیت کا حصر کیوں نہیں یاد آتا، وہاں تو یہ ہے کہ ہم خاص تجھی سے استعانت کرتے ہیں، کیا مخالفین کے نزدیک "خاص تجھی" میں بید، حکیم، تھانیدار، جمعدار، ڈپٹی، منصف، جج وغیرہ سب آگئے کہ یہ اس حصر سے خارج نہ ہوئے، یا معاذاللہ آیہ کریمہ کا حکم ان پر جاری نہیں، یہ خدا کے ملک سے کہیں الگ بستے ہیں، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

غرض مخالفین خود بھی دل میں خوب جانتے ہیں کہ آیہ کریمہ مطلق استعانت بالغیر کی اصلا ممانعت نہیں، نہ وہ ہرگز شرک یا ممنوع ہو سکتی ہے بلکہ استعانت حقیقیہ ہی رب العزۃ جل وعلا سے خاص فرمائی گئی ہے اور اس کا اختصاص کسی طرح حضرات انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والسلام

Fatawa Razawiya Volume 21

[Asking for help] cannot be contrary to the permissibility of seeking assistance. However, to mislead the poor common folk and to make them stop uttering the holy names of God's beloved ones from their tongues, they deliberately change the meanings of the Quran and Hadith. So, what is the point? Their heads are open, but their hearts are closed; they only see what is beneath their feet. They see with their own eyes the doctor treating, the police officer catching thieves, the Nawab or Raja providing jobs, the Deputy Magistrate handling or ruining cases – how can they deny their help and assistance? But the inward and outward, dominant and manifest help reaching from the noble Prophets and Saints (may blessings and peace be upon them), those blind of heart cannot perceive it, nor do they consider a share of their blessings in their destiny. So how can they possibly believe? Like the Mu'tazilites (may Allah leave them to themselves), whose leaders died while performing outward acts of worship, but did not find a drop of the saints' miracles within themselves; inevitably, they became deniers.

When they did not see the reality, they took the path of fiction. (When they did not understand the truth, they chose the path of storytelling. T)

Furthermore, these gentlemen themselves often have dealings with deputies, magistrates, and doctors. How can they call seeking help from them polytheism (shirk)? God forbid, they have no conflict with those people. The sickness in their hearts is towards the noble Prophets and Saints (may the best blessings and peace be upon them). They don't want their names to be mentioned with respect and love, nor any sincere devotion to be directed towards them. "And those who have wronged will come to know by what a (great) reverse they will be overturned."(1) (Soon the oppressors will know which way they will turn. T)

Important Benefit The opponents often deceive the less knowledgeable by saying that since these [worldly people] are alive, such a belief or matter regarding them is not shirk, but those [Prophets and Saints] are dead, so it is shirk. Or, these people are sitting nearby, so it is not shirk, but those are far away, so it is shirk. And so on with various absurd misgivings. However, this is a severe and tasteless ignorance. What is shirk remains shirk regardless of whom it is committed with. If it is not shirk for one, it cannot be shirk for anyone else. Can there be dead partners with Allah but not living ones? Can there not be far-off ones but there can be nearby ones? Can't Prophets be partners but doctors can? Can't humans be?

(1) Al-Quran al-Kareem 26 / 227

फतावा रज़विया जिल्द 21

[मदद माँगना] सहायता माँगने की अनुमति के विपरीत नहीं हो सकता। लेकिन गरीब आम लोगों को गुमराह करने और उनके मुँह से ईश्वर के प्रियजनों के पवित्र नाम को छुड़वाने के लिए, वे जानबूझकर कुरान और हदीस के अर्थ बदलते हैं। तो फिर क्या बात है? उनके सिर खुले हैं लेकिन दिल बंद हैं; उन्हें सिर्फ अपने पैरों के नीचे का दिखाई देता है। वे अपनी आँखों से डॉक्टर को इलाज करते, थानेदार को चोर पकड़ते, नवाब या राजा को नौकरी देते, डिप्टी जज को मुकदमों को सँभालते-बिगाड़ते देखते हैं। वे उनकी मदद और सहायता से कैसे इनकार कर सकते हैं? लेकिन महान नबियों और वलियों (उन पर कृपा और शांति हो) से जो आंतरिक और बाहरी, प्रबल और स्पष्ट मदद पहुँच रही है, उसे दिल के अंधे नहीं देख सकते, और न ही वे अपने भाग्य में उनकी बरकतों का हिस्सा समझते हैं। फिर वे कैसे विश्वास लाएँ जैसे मुअतज़िला (अल्लाह उन्हें उनके हाल पर छोड़ दे) जिनके नेता बाहरी इबादत करते-करते मर गए, लेकिन अपने भीतर वलियों के चमत्कारों की एक बूंद भी नहीं पाई; विवश होकर वे इनकार करने वाले बन गए।

चूँ न दीदंद हक़ीक़त रह-ए-अफ़साना ज़दंद (जब उन्होंने हकीकत को नहीं देखा, तो उन्होंने कहानी का रास्ता अपनाया। त)

फिर इन सज्जनों को खुद भी डिप्टी, जज और हकीम से काम पड़ता रहता है। उनसे मदद माँगने को वे शिर्क(बहुदेववाद) कैसे कह सकते हैं? ईश्वर न करे, उन्हें उन लोगों से कोई समस्या नहीं है। उनके दिल में नफरत तो महान नबियों और वलियों (उन पर सर्वश्रेष्ठ कृपा और शांति हो) के प्रति है। वे नहीं चाहते कि उनका नाम सम्मान और प्रेम के साथ लिया जाए, न ही उनके प्रति कोई सच्ची आस्था रखी जाए। "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे।" (1) (जल्द ही अत्याचारी जान जाएंगे कि वे किस दिशा में मुड़ेंगे। त)

महत्वपूर्ण लाभ विरोधी अक्सर कम पढ़े-लिखे लोगों को यह कहकर धोखा देते हैं कि ये (सांसारिक लोग) तो जीवित हैं, इसलिए उनके बारे में ऐसा विश्वास या मामला शिर्क नहीं है, जबकि वे (नबी और वली) मर चुके हैं, इसलिए उनसे शिर्क है। या ये तो पास बैठे हैं इसलिए शिर्क नहीं, वे दूर हैं इसलिए शिर्क है, और इसी तरह के विभिन्न बेतुके संदेह। लेकिन यह घोर अज्ञानता है। जो शिर्क है, वह जिसके साथ भी किया जाए शिर्क ही होगा। यदि वह एक के लिए शिर्क नहीं है, तो वह किसी के लिए भी शिर्क नहीं हो सकता। क्या अल्लाह के साझीदार मुर्दे नहीं हो सकते, केवल जीवित हो सकते हैं?

क्या दूर वाले नहीं हो सकते, केवल पास वाले हो सकते हैं? क्या नबी नहीं हो सकते लेकिन हकीम हो सकते हैं? क्या इंसान नहीं हो सकते?

(1) अल-कुरान अल-करीम 26 / 227

पृष्ठ 326 / 674

سے استعانت جائزہ کا منافی نہیں ہو سکتا مگر عوام بیچاروں کو بہکانے اور محبوبانِ خدا کا نام پاک ان کی زبان سے چھڑانے کو دیدہ و دانستہ قرآن و حدیث کے معنی بدلتے ہیں، تو بات کیا سر کی کھلی اور دل کی بند ہیں، پاؤ تلے کی نظر آتی ہے۔ حکیم جی کو علاج کرتے، تھانیدار کو چوریاں نکالتے، نواب راجہ کو نوکریاں دیتے، ڈپٹی منصف کو مقدمات بگاڑتے سنبھالتے، آنکھوں دیکھ رہے ہیں، ان کہ امداد و اعانت سے کیونکر منکر ہوں اور حضرات علیہ انبیاء و اولیاء علیہم الصّلوۃ والثنا سے جو باطن وظاہر قاہر و باہر مددیں پہنچ رہیں ہیں، وہ نہ دل کے اندھوں کو سوجھیں اور نہ ہی اپنے نصیبے میں ان کی برکات کا حصہ سمجھیں پھر بلا کیونکر یقین لائیں، جیسے معتزلہ خذلھم اللہ تعالٰی کہ ان کے پیشوا ظاہری عبادتیں کرتے کرتے مر گئے، کراماتِ اولیاء کی اپنے میں بوند نہ پائی، ناچار منکر ہوگئے ع

چونہ دیدند حقیقت رہِ افسانہ زدند (جب انھوں نے حقیقت کو نہ سمجھا تو افسانہ کی راہ اختیار کی۔ ت)

پھر ان حضرات کو ڈپٹی، منصف، حکیم سے خود بھی کام پڑتا رہتا ہے ان سے استعانت کیونکر شرک کہیں، معاذ اللہ ان لوگوں سے کوئی کاوش بھی نہیں۔ دل میں آزار تو حضرات انبیاء و اولیاء علیہم افضل الصّلوۃ والثنا سے ہے۔ ان کا نام تعظیم و محبت سے نہ آنے پائے ان کی طرف کوئی سچی عقیدت سے رجوع نہ لائے۔ "وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ" (1) (عنقریب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ ت)

فائدۂ مہمہ مخالفین بیچارے کم علموں کو اکثر دھوکا دیتے ہیں کہ یہ تو زندہ ہیں فلاں عقیدہ یا معاملہ ان سے شرک نہیں، وہ مردہ ہیں ان سے شرک ہے۔ یا یہ تو پاس بیٹھے ہیں ان سے شرک نہیں، وہ دور ہیں ان سے شرک ہے وعلی ہذا القیاس طرح طرح کے بیہودہ وسواس، مگر یہ سخت جہالت بے مزہ ہے جو شرک ہے وہ جس کے ساتھ کیا جائے شرک ہی ہوگا، اور ایک کے لئے شرک نہیں تو کسی کے لئے بھی شرک نہیں ہو سکتا، کیا اللہ کے شریک مردے نہیں ہو سکتے نہیں زندہ ہو سکتے ہیں دور کے نہیں ہو سکتے پاس کے ہو سکتے ہیں، انبیاء نہیں ہو سکتے حکیم ہو سکتے ہیں، انسان نہیں ہو سکتے۔

(1) القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷

Fatawa Rizvia Volume 21

...could be angels, God forbid, there can be no partner to Allah Tabarak wa Ta'ala. For example, whatever call or thing, with whichever belief, is not shirk when addressed to a living person sitting nearby, then with the same belief it cannot be shirk when addressed to someone far away, a deceased person, or even a brick or stone. And if it is considered shirk with any one of them, then it is absolutely and certainly shirk with the whole world. Look at this 'istia'nat' (seeking help) itself; the sense in which it is shirk against God is to seek help considering someone as being inherently powerful and the independent master of life. In this sense, if one seeks help from a physician or medicine to cure an illness, or goes to a rich man or king for a financial need, or fights a case in court for justice, or even takes help in ordinary daily tasks which certainly all accountable people do every day with their wives, children, and servants —for example, saying 'pick up that thing', 'cook food', or 'give water'—all would be absolute shirk. For when it is believed that they have the power to do these things from their own essence without divine bestowal, then what doubt remains in it being blatant disbelief (kufr) and shirk? And in the sense in which seeking help from all these is not shirk—meaning to consider them as manifestations of divine help, intermediaries, means, and causes—why does it become shirk with the noble Prophets and Saints (peace and blessings be upon them)? It is permissible to consider a physician, a ruler, a judge, children, servants, and a wife as manifestations of help, means, and intermediaries. But to consider these exalted personages—who are the highest manifestations, greatest causes, most excellent means, rather the ultimate of causes and the pinnacle of intermediaries—as such, becomes shirk? A thousand curses on such senselessness and injustice. In short, the water only turns where there is anger, and that is directed at the beloveds of God. Wives, friends, children are helpers, servants are workers, but as soon as the names of Prophets and Saints are mentioned, the ghost of shirk haunts the head—what kind of religion is this? What kind of faith is this! There is no power or strength except through Allah, the Exalted, the Great.

Muslims should keep this point well preserved and in mind: wherever you see these cunning, crafty people making a distinction that such-and-such action or belief is shirk with one but not with another, be sure they are sheer liars. When it is not shirk in one place, it cannot be shirk with that belief in any place. And Allah is the Guide to the straight path.

Essential Benefit Opponents, when they become helpless in every way and find no way of escape, come up with a new gimmick...

फतावा रज़विया, जिल्द २१

...फरिश्ते हो सकते हैं, हशा-लिल्लाह (अल्लाह की पनाह) अल्लाह तबारक व तआला का कोई साझी नहीं हो सकता। तो मिसाल के तौर पर जो बात या पुकार जिस अक़ीदे (विश्वास) के साथ पास बैठे किसी जीवित व्यक्ति के लिए शिर्क(ईश्वर के साथ किसी को शरीक करना) नहीं है, वही उसी अक़ीदे के साथ किसी दूर वाले या मृत, बल्कि ईंट-पत्थर के लिए भी शिर्क नहीं हो सकती। और अगर उनमें से किसी एक के लिए शिर्क ठहरे तो वह यकीनन पूरी दुनिया के लिए शिर्क हो गया। इसी इस्तिआनत (मदद मांगना) को देखिए कि जिस अर्थ में यह खुदा के साथ शिर्क है, यानी उसे अपनी ज़ात से कादिर (शक्तिशाली) और जान का स्वतंत्र मालिक समझकर मदद मांगना। इस अर्थ में अगर बीमारी दूर करने के लिए हकीम या दवा से मदद मांगी जाए, या ज़रूरत के लिए किसी अमीर या राजा के पास जाया जाए, या इंसाफ के लिए किसी कचहरी में मुकदमा लड़ाया जाए, बल्कि रोज़ाना के मामूली कामों में ही मदद ली जाए जो यकीनन तमाम लोग रोज़ाना अपनी औरतों, बच्चों, नौकरों से लेते रहते हैं, मसलन यह कहना कि फलां चीज़ उठा दे या खाना पका दे, या पानी पिला दे—यह सब शिर्के-क़तई (निश्चित शिर्क) है। क्योंकि जब यह माना गया कि इन कामों को करने की उन्हें अपनी ज़ात से बिना ईश्वरीय देन के शक्ति प्राप्त है, तो फिर स्पष्ट कुफ्र और शिर्क में क्या संदेह रहा? और जिस अर्थ में इन सबसे मदद मांगना शिर्क नहीं है—यानी उन्हें ईश्वरीय मदद का प्रतिबिंब, माध्यम, वसीला और कारण समझना—तो इस अर्थ में अंबिया (नबियों) और औलिया (संतों) से मदद मांगना शिर्क क्यों होने लगा? जबकि हकीम, अमीर, जज, औलाद, नौकर, पत्नी इन सबको ईश्वरीय सहायता का माध्यम और वसीला समझना जायज़ है। और इन महान हस्तियों को, जो सबसे बड़े माध्यम, सबसे बड़े कारण और उत्तम वसीले हैं, बल्कि तमाम कारणों और माध्यमों की पराकाष्ठा हैं, ऐसा समझना शिर्क हो गया? धिक्कार है ऐसी बेअक़ली और नाइंसाफी पर। सारांश यह कि गुस्सा सिर्फ खुदा के प्यारों पर ही निकलता है। पत्नी, मित्र, बच्चे मददगार हैं, नौकर काम करने वाले हैं, लेकिन जहाँ अंबिया और औलिया का नाम आया, सिर पर शिर्क का भूत सवार हो गया—यह कैसा दीन है? कैसा ईमान है! "ला हौला वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम" (अल्लाह के सिवा न कोई ताकत है न क़ुव्वत)।

मुसलमान इस नुक्ते (बिंदु) को अच्छी तरह याद रखें, जहाँ भी इन चालबाजों और मक्कारों को फर्क करते देखें कि फलां काम या अक़ीदा फलां के साथ शिर्क है और फलां के साथ नहीं, तो यकीन मान

लीजिए कि वे सरासर झूठे हैं। जब एक जगह शिर्क नहीं है, तो उस अक़ीदे के साथ किसी भी जगह शिर्क नहीं हो सकता। और अल्लाह ही सीधे रास्ते की तरफ हिदायत देने वाला है।

ज़रूरी फ़ायदा विरोधी जब हर तरह से लाचार हो जाते हैं और कहीं भागने का रास्ता नहीं पाते, तो एक नया शिगूफा छोड़ते हैं...

पृष्ठ ३२७ / ६७४

فرشتے ہو سکتے ہیں، حاشا للہ اللہ تبارک و تعالیٰ کا کوئی شریک نہیں ہو سکتا، تو مثلاً جو بات ندا خواہ کوئی شے جس اعتقاد کے ساتھ کسی پاس بیٹھے ہوئے زندہ آدمی سے شرک نہیں وہ اسی اعتقاد سے کسی دور والے یا مردے بلکہ اینٹ پتھر سے بھی شرک نہیں ہوسکتی، اور جو ان میں سے کسی سے شرک ٹھہرے وہ قطعاً یقیناً تمام عالم سے شرک ہو گئی، اس استعانت ہی کو دیکھئے کہ جس معنی پر خدا سے شرک ہے یعنی اسے قادر بالذات و مالکِ مستقلِ جان کر مدد مانگنا۔ بہ ایں معنی اگر دفعِ مرض میں طبیب یا دوا سے استمداد کرے یا حاجتِ فقر میں امیر یا بادشاہ کے پاس جائے یا انصاف کرانے کو کسی کچہری میں مقدمہ لڑائے، بلکہ کسی سے روز مرہ کے معمولی کاموں ہی میں مدد لے جو بالیقین تمام مکلفین روزانہ اپنی عورتوں، بچوں، نوکروں سے کرتے کراتے رہتے ہیں، مثلاً یہ کہنا کہ فلاں چیز اٹھا دے یا کھانا پکا دے، یا پانی پلا دے سب شرکِ قطعی ہے کہ جب یہ جانا کہ اس کام کے کر دینے پر انھیں خود اپنی ذات سے بے عطائے الٰہی قدرت ہے تو صریح کفر اور شرک میں کیا شبہ رہا، اور جس معنی پر ان سب سے استعانت شرک نہیں یعنی مظہرِ عونِ الہی و واسطہ و وسیلہ و سبب سمجھنا اس معنی پر حضرات انبیاء و اولیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والثناء سے کیوں شرک ہونے لگی، مگر حکیم، امیر، جج، اولاد، نوکر، جورو، ان سب کو مظہرِ عون و سبب و وسیلہ جاننا جائز ہے۔ اور ان حضراتِ عالیہ کو کہ وہ اعلیٰ مظہر و اعظم سبب وافضل وسائل بلکہ منتی الاسباب وغایۃ الوسائط ونہایۃ الوسائل ہیں، ایسا سمجھنا شرک ہو گیا، ہزار تف۔ بریں بے عقلی و نا انصافی، غرض پانی وہیں مڑتا ہے کہ جو کچھ غصہ ہے۔ وہ حضرات محبوبانِ خدا کے بارے میں ہے۔ جو رو، یار، بچہ مددگار، نوکر، کارگزار مگر

انبیاء، واولیاء کا نام آیا اور سر پر شرک کا بھوت سوار یہ کیا دین ہے۔ کیسا ایمان ہے ! ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

مسلمین اس نکتے کو خوب محفوظ ملحوظ رکھیں، جہاں ان چالاکوں، عیاروں کو کوئی فرق کرتے دیکھیں کہ فلاں عمل یا فلاں اعتقاد فلاں کے ساتھ شرک ہے فلاں سے نہیں، یقین جان لیجئے کہ نرے جھوٹے ہیں، جب ایک جگہ شرک نہیں تو اس اعتقاد سے کسی جگہ شرک نہیں ہو سکتا، واللہ الھادی الی طریق سوی۔

فائدہ ضروریہ مخالفین جب سب طرح عاجز آ جاتے ہیں اور کسی طرف راہِ مفر نہیں پاتے تو ایک نیا شگوفہ

Fatawa Ridawiyya Volume 21

They leave saying, "O friends! We also call that seeking of help (istianat) as shirk which is done by considering someone other than God as inherently powerful and an independent owner without God's bestowal. To save their face and cover their embarrassment, they falsely accuse the poor common believers that they seek help from prophets and saints with this same understanding; our ruling of shirk is regarding them." The envelope of this low-grade fabrication will be opened in three ways.

Firstly, they are blatant liars in saying they only consider that specific case as shirk. Their own leader has written in 'Taqwiyat-ul-Iman': "Whether one thinks that they possess the power for these tasks on their own, or thinks that Allah has granted them such power, it is shirk in every way." [1] Why, where have those false claims gone now?

Secondly, say this in front of them: "O Messenger of Allah! Allah Almighty has made you His greatest caliph, most honored deputy, and distributor of blessings. He placed the keys of the world, the keys of the earth, the keys of treasures, the keys of help, and the keys of benefit in your blessed hand. Present the deeds of the entire Ummah twice daily in your presence. O Messenger of Allah! Look with mercy upon my affairs and help me and grant me well-being by the command of Allah." Now, in these words, there is an explicit denial of inherent power and an explanation of being a manifestation of Divine aid. There isn't even a scent of that impure thought (of shirk), God forbid. Keep saying this and observe the faces of these gentlemen. If they listen with an open forehead and no signs of dislike or anger appear, then well and good. But if you see their faces distort, their brows knit, and a darkness like smoke spread over their faces, then know that the fire in their hearts has shown its color. (Couplet): The curtain between the false and the true will be lifted through conduct.

SubhanAllah! Why do I speak of a trial in vain? The trial has occurred many times. Among these gentlemen was the Nawab of Delhi, author of 'Zafar-ul-Jalil'. There is a great and glorious Sahih Hadith: "O Muhammad! I turn through you to my Lord regarding this need of mine so that it may be fulfilled for me." [2] From the Six Authentic Books (Sihah Sitta), three - Jami' at-Tirmidhi, Sunan an-Nasa'i, and Sunan ibn Majah - record this.

[1] Taqwiyat-ul-Iman, Chapter 1, On the explanation of Monotheism and Polytheism, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 7. [2] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on

Supplications, 2/191; Al-Mustadrak, Book of Voluntary Prayer, 1/313; and Book of Supplication, 519; Sunan ibn Majah, Chapters on Prayer, Chapter on what has been narrated regarding the Prayer for Need, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 100. Page 328 of 674

वे यह कहते हुए छोड़ते हैं कि "ऐ साहबों! हम भी उसी इस्तिआनत (सहायता माँगने) को शिर्क कहते हैं जो ग़ैर-ख़ुदा को अल्लाह की अता के बिना ज़ाती तौर पर क़ादिर (शक्तिशाली) और स्वतंत्र मालिक समझकर की जाए। और अपनी बात बनाने और शर्मिंदगी मिटाने के लिए वे बेचारे आम मोमिनों पर झूठा इल्ज़ाम लगाते हैं कि वे इसी समझ के साथ अंबिया और औलिया से मदद माँगते हैं; हमारा शिर्क का हुक्म उन्हीं के बारे में है।" इस घटिया दर्जे की बनावट का लिफाफा तीन तरह से खुल जाएगा।

अव्वलन: वे स्पष्ट रूप से झूठे हैं कि वे केवल इसी सूरत को शिर्क मानते हैं। उनके अपने इमाम ने 'तक़वियत-उल-ईमान' में लिखा है: "कि फिर चाहे यूँ समझे कि इन कामों की ताक़त उन्हें खुद-ब-खुद है, चाहे यूँ समझे कि अल्लाह ने उन्हें ऐसी कुदरत (शक्ति) बख्शी है, हर तरह से शिर्क होता है।" [1] क्यों, अब कहाँ गए वे झूठे दावे?

सानियन (दूसरे): उनके सामने यूँ कहें कि "या रसूल अल्लाह! अल्लाह तआला ने आपको अपना खलीफा-ए-आज़म, नायब-ए-अकरम और कासिम-ए-नेअम (नेमतें बाँटने वाला) बनाया। दुनिया की कुंजियाँ, ज़मीन की कुंजियाँ, खज़ानों की कुंजियाँ, मदद की कुंजियाँ, नफे(लाभ) की कुंजियाँ हुज़ूर के मुबारक हाथ में रखीं। रोज़ाना दो वक्त पूरी उम्मत के आमाल हुज़ूर की बारगाह में पेश किए जाते हैं। या रसूल अल्लाह! मेरे काम पर नज़र-ए-रहमत फरमाएँ, अल्लाह के हुक्म से मेरी मदद और आफियत फरमाएँ।" अब इन शब्दों में तो ज़ाती कुदरत (स्वयं की शक्ति) का साफ इनकार है और अल्लाह की मदद के मज़हर (प्रकटीकरण) होने की स्पष्ट व्याख्या है। इनमें तो माज़-अल्लाह उस नापाक गुमान (शिर्क के विचार) की बू भी नहीं आ सकती। यह कहते जाइए और उन साहबों के चेहरे को गौर से देखते जाइए। अगर वे खुले माथे से सुनें और नापसंदगी या गुस्से के आसार ज़ाहिर न हों, तब तो ठीक है। और अगर देखें कि सूरत बिगड़ गई, नाक-भौं सिकुड़ गई, चेहरे पर धुएँ की तरह अंधेरा छा गया, तो जान लीजिए कि दिल की आग ने अपना रंग दिखा दिया है। शेर: खोटे खरे का पर्दा खुल जाएगा चलन में।

सुभानअल्लाह! मैं यूँ ही इम्तिहान (परीक्षा) की बात कर रहा हूँ, इम्तिहान तो कई बार हो चुका। इन साहबों में नवाब देहलवी, जो 'ज़फ़र-ए-जलील' के लेखक थे, भी शामिल थे। एक अज़ीम और जलील सहीह हदीस साबित है: "ऐ मुहम्मद! मैं आपके ज़रिए अपने रब की तरफ अपनी इस हाजत (ज़रूरत)

के लिए मुतवज्जह होता हूँ ताकि वह मेरे लिए पूरी हो जाए।" [2] सिहाह सित्ता (छह प्रामाणिक किताबें) में से तीन—जामी तिरमिज़ी, सुनन नसाई और सुनन इब्न माजा—में यह मौजूद है।

[1] तक़वियत-उल-ईमान, पहला अध्याय, तौहीद और शिर्क के बयान में, मतबा-ए-अलीमी, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ 7। [2] जामी अत-तिरमिज़ी, दुआओं के अध्याय, 2/191; अल-मुस्तदरक, किताब सलात-उत-ततव्वु, 1/313; और किताब अद-दुआ, 519; सुनन इब्न माजा, नमाज़ के अध्याय, हाजत की नमाज़ का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ 100। पेज 328 का 674

چھوڑتے ہیں کہ صاحبو! ہم بھی اسی استعانت کو شرک کہتے ہیں جو غیر خدا کو قادر بالذات و مالکِ مستقل بے عطائے الٰہی جان کر کی جائے، اور اپنی بات بنانے اور خجالت مٹانے کو ناحق ناروا بیچارے عوام مومنین پر جیتا بہتان باندھتے ہیں کہ وہ ایسا ہی سمجھ کر انبیاء و اولیاء سے استعانت کرتے ہیں ہمارا یہ حکم شرک انھیں کی نسبت ہے۔ اس ہارے درجہ کی بناوٹ کا لفافہ تین طرح کھل جائے گا۔ اولاً: صریح جھوٹے ہیں کہ صرف اسی صورت کو شرک جانتے ہیں ان کے امام خود تقویۃ الایمان میں لکھ گئے ہیں: " کہ پھر خواہ یوں سمجھے کہ ان کاموں کی طاقت ان کو خود بخود ہے خواہ یوں سمجھے کہ اللہ نے ان کو ایسی قدرت بخشی ہے ہر طرح شرک ہوتا ہے۔" ۱ کیوں اب کہاں گئے وہ جھوٹے دعوے۔ ثانیاً: ان کے سامنے یوں کہئے کہ یا رسول اللہ! حضور کو اللہ تعالٰی نے اپنا خلیفہ اعظم و نائبِ اکرم و قاسمِ نعم کیا، دنیا کی کنجیاں، زمین کی کنجیاں، خزانوں کی کنجیاں، مدد کی کنجیاں، نفع کی کنجیاں حضور کے دستِ مبارک میں رکھیں، روزانہ دو وقت تمام امت کے اعمال حضور کی بارگاہ میں پیش کرائے، یا رسول اللہ! میرے کام میں نظر رحمت فرمائے اللہ کے حکم سے میری مدد و عافیت فرمائے۔ اب ان لفظوں میں تو صراحتِ قدرتِ ذاتی کا انکار اور مظہرِ عونِ الٰہی کی تصریح ہے ان میں تو معاذ اللہ اس ناپاک گمان کی بو بھی نہیں آسکتی، یہ کہتے جائیے اور ان صاحبوں کے چہرے کو غور کرتے جائیے، اگر بکشادہ پیشانی سے سنیں اور آثارِ کراہت و غیظ ظاہر نہ ہوں جب تو خیر، اور اگر دیکھئے کہ صورت بگڑی، ناک بھوں سمٹی، منہ پر دھوئیں کی مانند تاریکی دوڑی، تو جان لیجئے کہ دلی آگ اپنا رنگ لائی ع کھوٹے کھرے کا پردہ کھل جائے گا چلن میں سبحان اللہ! میں عبث امتحان کو کہتا ہوں بارہا امتحان ہو ہی لیا، ان صاحبوں میں نواب دہلوی مصنف ظفر جلیل تھے، حدیثِ عظیم و جلیل

ثابت یامحمد انی توجہت بك الی ربي في حاجتي هذه لتقضی لی ۲ مکہ صحاح ستہ سے تین صحاح جامع ترمذی، سنن نسائی، سنن ابن ماجہ،

۱ تقویۃ الایمان پہلا باب توحید و شرک کے بیان میں مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۷ ۲ جامع الترمذی ابواب الدعوات ۲ / ۱۹۱ و المستدرک کتاب صلوۃ التطوع ۱ / ۳۱۳ و کتاب الدعاء ۵۱۹، سنن ابن ماجہ ابواب الصلوۃ باب ماجاء فی صلوۃ الحاجۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۰۰

It is narrated, and great scholars of Hadith like Imam Tirmidhi, Imam Tabarani, Imam Bayhaqi, Abu Abdullah Hakim, Imam Abdul Azim Mundhiri, and others have been declaring it authentic (Sahih). This was taught by the radiant Prophet himself, the master of the Day of Resurrection, peace and blessings of Allah be upon him, for the fulfillment of needs. The companions and followers (Tabi'in), may Allah be pleased with them, used it as a means for seeking help during his blessed time and after him, during the era of the Commander of the Faithful Uthman Ghani, may Allah be pleased with him. What was in it? Only this: 'O beloved of Allah's Messenger! I turn towards my Lord through your mediation so that He may fulfill my need.' Where was there even a scent of 'inherent power' (God forbid) in this that the Nawab Sahib did not like? He had no regard for the Prophet's command, no consideration for the teachings and actions of the companions and followers, and no thought for the authentication by the great preservers of Hadith. With extreme audacity, on the margin of 'Zafar Jalil,' he recklessly discarded a sahih hadith from the bounds of reason and Shari'a, using forceful speech and slander, claiming that this hadith is not valid as proof. Indeed, we belong to Allah, and to Him we shall return.

The account of this admonitory incident is in our treatise 'Anhar al-Anwar.' Now observe that seeking help not only from saints but from the radiant Prophet himself, the Master of Prophets, upon him and them be the best of blessings and praise, is permissible and praiseworthy. It is prescribed by the Holy Prophet himself, and practiced and accepted by the companions and followers. Regarding those people, the state of affairs in the authentic Hadith is: "Say, 'Die in your rage. Indeed, Allah is Knowing of that within the breasts.'"[1]

Thirdly: Let it all go; this is a foul claim from the very beginning that the servants of Allah seek help from the beloveds of Allah considering them independently powerful. This is such a harsh statement that if you were to realize its vileness, you would have to repent for ages. Entertaining suspicion against the people of 'La ilaha illa Allah' is forbidden, and to unnecessarily drag their deeds—whose correct meaning is straightforwardly valid—towards meanings of disbelief (God forbid) is definitely a major sin. Allah, the Glorious and Exalted, says:

"O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin."[2] | O believers! Avoid many suspicions, surely some suspicions are sins.

And He says:

"And do not pursue that of which you have no knowledge." | Do not follow that about which you have no investigation.

---

[1] Al-Quran Al-Kareem 3/119 [2] Al-Quran Al-Kareem 49/12

इसमें वर्णित है और इमाम तिर्मिज़ी, इमाम तबरानी, इमाम बैहक़ी, अबू अब्दुल्ला हाकिम, इमाम अब्दुल अज़ीम मुंधिरी आदि जैसे हदीस के महान विद्वान इसे सही (प्रमाणित) कहते आए हैं। इसे स्वयं नूर वाले हुज़ूर, प्रलय के दिन के स्वामी, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने ज़रूरत पूरी करने के लिए सिखाया था। सहाबा और ताबेईन (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने हुज़ूर के समय में और हुज़ूर के बाद अमीर-उल-मोमिनीन उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के समय में इसे ज़रूरत पूरी करने का ज़रिया बनाया। इसमें क्या था? यही न कि ऐ अल्लाह के रसूल के प्रिय! मैं हुज़ूर के वसीले (माध्यम) से अपने रब की ओर ध्यान करता हूँ कि वह मेरी ज़रूरत पूरी फरमाए। इसमें (अल्लाह की पनाह) स्वयं की शक्ति की महक कहाँ थी जो नवाब साहब को पसंद नहीं आई? न रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के आदेश का सम्मान रहा, न सहाबा और ताबेईन की शिक्षा और अमल का लिहाज़, और न ही हदीस के महान विद्वानों द्वारा सही ठहराए जाने का ख्याल। अत्यंत ढिठाई के साथ 'ज़फ़र जलील' के हाशिए पर सही हदीस को ज़बान और आरोप के ज़ोर पर रद्द करने के लिए अक्ल और शरीअत की कैद से बेधड़क बेबुनियाद बात कह दी कि यह हदीस दलील के योग्य नहीं है। बेशक हम अल्लाह के ही हैं और उसी की ओर लौटने वाले हैं।

इस शिक्षाप्रद घटना का वर्णन हमारे शोध-पत्र 'अन्हारुल अनवार' में है। अब देखिए कि न केवल औलिया, बल्कि स्वयं नूर वाले हुज़ूर, नबियों के सरदार, उन पर और उन सब पर श्रेष्ठ दरूद और प्रशंसा हो, से मदद मांगना जायज़ और प्रशंसनीय है। यह स्वयं हुज़ूर द्वारा फरमाया हुआ है, सहाबा और ताबेईन द्वारा अपनाया हुआ और स्वीकृत है। सही हदीस में उन लोगों का हाल यह है: "कह दो, अपने गुस्से में मर जाओ। बेशक अल्लाह सीनों की बात जानने वाला है।"[1]

तीसरा: सब जाने दो, यह शुरू से ही एक अपवित्र दावा है कि अल्लाह के बंदे अल्लाह के महबूबों को स्वतंत्र रूप से शक्तिशाली मानकर उनसे मदद मांगते हैं। यह इतनी कठोर बात है कि अगर आप इसकी बुराई के बारे में जान लें, तो आपको लंबे समय तक तौबा करनी पड़ेगी। 'ला इलाहा इल्लल्लाह' वालों पर बुरा गुमान (संदेह) करना हराम है, और उनके कामों को, जिनका सही अर्थ आसानी से सही हो सकता है, बिना वजह (अल्लाह की पनाह) कुफ़्र के अर्थ की ओर ले जाना निश्चित रूप से कबीरा (बड़ा) गुनाह है। अल्लाह सुब्हानहू व तआला फरमाता है:

"ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों (संदेह) से बचो, बेशक कुछ गुमान गुनाह हैं।"[2] | ऐ ईमान वालो! बहुत गुमानों से बचो, बेशक कुछ गुमान गुनाह हैं।

और फरमाता है:

"उस बात के पीछे न पड़ जिसका तुझे ज्ञान (तहकीक) नहीं है।" | पीछे न पड़ उस बात के जो तुझे तहकीक (जाँच) नहीं।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम ३/११९ [2] अल-कुरान अल-करीम ४९/१२

میں مروی اور اکابر محد ثین مثل امام ترمذی وامام طبرانی وامام بیہقی وابو عبداللہ حاکم امام عبدالعظیم منذری وغیرہم اسے صحیح فرماتے آئے ہیں جسے خود حضور پر نور سید یوم النشور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قضائے حاجت کے لئے تعلیم، اور صحابہ و تابعین رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے زمانہ اقدس اور حضور کے بعد زمانہ امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں حاجت روائی کا ذریعہ بنایا، اس میں کیا تھا، یہی نا کہ یار رسول اللہ! میں حضور کے وسیلے سے اپنے رب کی طرف توجہ کرتا ہوں کہ وہ میری حاجت روا فرمائے، اس میں معاذ اللہ قدرت بالذات کی کہاں بو تھی جو نواب صاحب کو پسند نہ آئی کہ نہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ارشاد کا پاس نہ صحابہ و تابعین کی تعلیم وعمل کا لحاظ نہ اکابر حفاظ حدیث کی تصحیح کا خیال، سخت ڈھٹائی کے ساتھ حاشیہ ظفر جلیل پر حدیث صحیح کو بزور زبان وزور بہتان رد کرنے کے لئے عقل و شرع کی قید سے بے دھڑک بے پر کی اڑادی کہ یہ حدیث قابل حجت نہیں، انا للہ وانا الیہ راجعون۔

اس واقعہ عبرت خیز کا بیان ہمارے رسالہ انہار الانوار میں ہے۔ اب دیکھئے کہ نہ فقط اولیاء بلکہ خود حضور پر نور سید الانبیاء علیہ وعلیہم افضل الصلوۃ والثناء سے استعانت جائز و محمود، خود حضور اقدس کی فرمودہ، صحابہ و تابعین کی معمولہ و مقبولہ، صحیح حدیث میں ان لوگوں کا یہ حال ہے "قُلْ مُؤْتُوْا بِغَيْظِكُمْ ؕ إِنَّ اللَّهَ عَلِيْمٌ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ"[1]۔

ثالثاً: سب جانے دو، سرے سے یہ ناپاک ادعا ہے کہ بندگان خدا محبوبان خدا کو قادر مستقل جان کر استعانت کرتے ہیں، ایک ایسی سخت بات ہے جس کی شناعت پر اطلاع پاؤ تو مدتوں تمہیں توبہ

کرنی پڑے اہل لا الہ الا اللہ پر بدگمانی حرام، اور ان کے کام کہ جس کے صحیح معنی بے تکلف درست ہوں خواہ مخواہ معاذ اللہ معنی کفر کی طرف ڈھال لے جانا قطعاً گناہ کبیرہ ہے۔ حق سبحانہ و تعالیٰ فرماتا ہے:

"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ۫ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ"[2] | اے ایمان والو! بہت گمانوں کے پاس نہ جاؤ، بیشک کچھ گمان گناہ ہیں۔

اور فرماتا ہے:

"وَلَا تَقْفُ مَا لَیْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ" | پیچھے نہ پڑ اس بات کے جو تجھے تحقیق نہیں۔

---

[1] القرآن الکریم ۱۱۹/۳ [2] القرآن الکریم ۱۲/۴۹

Fatawa Rizvia, Volume 21

"Indeed, the hearing, the sight, and the heart—about all those [one] will be questioned." (Quran 17:36)[1] | Indeed, the ear, eye, and heart—all will be questioned.

And He says: "Why, when you heard it, did the believing men and believing women not think well of their own people..." (Quran 24:12)[2] | Why was it not that when you heard it, the believing men and women had good thoughts about themselves, i.e., about their fellow Muslim brothers?

And He says: "Allah warns you against ever returning to the like of it, if you are believers." (Quran 24:17)[3] | Allah advises you that you should not do such a thing again if you have faith.

The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said: "Beware of suspicion, for suspicion is the falsest of speech."[4] Narrated by Malik, al-Bukhari, Muslim, Abu Dawood, and al-Tirmidhi. | Avoid suspicion, for suspicion is the most false of speech. (Narrated by Imams Malik, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, and Tirmidhi. T)

And he (may Allah send peace and blessings upon him) says: "Did you not split open his heart?"[5] Narrated by Muslim etc. | Why did you not split open his heart? (Narrated by Imam Muslim etc. T)

Scholars state that if in the speech of a professing Muslim, ninety-nine (99) meanings of disbelief (kufr) are found, and one interpretation of Islam emerges, then it is obligatory to adopt that one interpretation and declare him a Muslim, as it appears in the Hadith: "Islam is superior and nothing is superior to it."[6] Narrated by al-Ruyani | Islam remains dominant and is not subdued.

Footnotes: 1. Al-Quran al-Karim 17/36 2. Al-Quran al-Karim 24/12 3. Al-Quran al-Karim 24/17 4. Sahih Bukhari, Chapter: Word of Allah Almighty: 'After any bequest...', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/474 5. Sunan Abi Dawood, Chapter: 'On what basis the polytheists are fought', Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/355 6. Sunan al-Daraqutni, Book of Marriage, Chapter: Mahr, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 3/252

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

"बेशक कान, आँख और दिल—इन सब के बारे में सवाल किया जाएगा।" (कुरआन 17:36)[1] | बेशक कान, आँख, दिल सब से सवाल होना है।

और अल्लाह फ़रमाता है: "ऐसा क्यों न हुआ कि जब तुमने इसे सुना, तो मोमिन पुरुषों और मोमिन स्त्रियों ने अपने लोगों (यानी अपने साथी मुसलमानों) के बारे में अच्छा गुमान (विचार) किया होता?" (कुरआन 24:12)[2] | क्यों न हुआ कि जब तुमने इसे सुना तो मुसलमान मर्दों और औरतों ने अपनी जानों यानी अपने भाई मुसलमानों पर नेक गुमान किया होता।

और अल्लाह फ़रमाता है: "अल्लाह तुम्हें नसीहत करता है कि अगर तुम ईमान वाले हो, तो कभी भी ऐसा दोबारा न करना।" (कुरआन 24:17)[3] | अल्लाह तुम्हें नसीहत फ़रमाता है कि अब ऐसा न करना अगर ईमान रखते हो।

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "गुमान (संदेह) से बचो, क्योंकि गुमान सबसे बड़ी झूठी बात है।"[4] इमाम मालिक, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी द्वारा वर्णित। | गुमान से बचो कि गुमान सब से बढ़ कर झूठी बात है। (इसे इमाम मालिक, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने रिवायत किया। त)

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "क्या तुमने उसका दिल चीर कर न देखा?"[5] मुस्लिम आदि द्वारा वर्णित। | तूने उसका दिल चीर कर क्यों न देखा (इसे इमाम मुस्लिम वगैरह ने रिवायत किया। त)

विद्वान फ़रमाते हैं कि यदि किसी कलमा पढ़ने वाले (मुसलमान) के कलाम में अगर निन्यानवे (99) अर्थ कुफ़्र (अविश्वास) के निकलते हों और एक व्याख्या इस्लाम की पैदा हो, तो वाजिब (अनिवार्य) है कि उसी व्याख्या को अपनाया जाए और उसे मुसलमान ठहराया जाए, जैसा कि हदीस में आया है: "इस्लाम श्रेष्ठ है और कोई चीज़ उस पर श्रेष्ठ नहीं है।"[6] अल-रुयानी द्वारा वर्णित | इस्लाम ग़ालिब (प्रभावी) रहता है और उसे मगलूब (दबाया) नहीं किया जाता।

पादलेख (Footnotes): 1. अल-कुरआन अल-करीम 17/36 2. अल-कुरआन अल-करीम 24/12 3. अल-कुरआन अल-करीम 24/17 4. सहीह बुखारी, बाब 'क़ौल अल्लाह अज़्ज़ा व जल्ला: मिन बाद वसिय्यतिन...', क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/474 5. सुनन अबी दाऊद, बाब 'अ़ला मा युक़ातिल

अल-मुशरिकून', आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/355 6. सुनन अल-दाराकुतनी, किताब अल-निकाह, बाब अल-महर, दार अल-महासीन लिल-तिबाअ़ह, क़ाहिरा, 3/252

"اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُوْلًا ﴿۱﴾" بیشک کان آنکھ، دل سب سے سوال ہونا ہے۔ اور فرماتا ہے: "لَوْلَآ اِذْ سَمِعْتُمُوْهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُوْنَ وَ الْمُؤْمِنٰتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا ﴿۲﴾" کیوں نہ ہوا کہ جب تم نے اسے سنا تو مسلمان مردوں عورتوں نے اپنی جانوں یعنی اپنے بھائی مسلمانوں پر نیک گمان کیا ہوتا۔ اور فرماتا ہے: "يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُوْدُوْا لِمِثْلِهٖٓ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۳﴾" اللہ تمہیں نصیحت فرماتا ہے کہ اب ایسا نہ کرنا اگر ایمان رکھتے ہو۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث ۴ رواہ مالک والبخاري و مسلم و ابوداؤد والترمذی۔ گمان سے بچو کہ گمان سب سے بڑھ کر جھوٹی بات ہے۔ (اسے امام مالک، بخاری، مسلم، ابوداؤد اور ترمذی نے روایت کیا۔ ت) اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: افلا شققت عن قلبہ ۵ رواہ مسلم وغیرہ۔ تو نے اس کا دل چیر کر کیوں نہ دیکھا (اسے امام مسلم وغیرہ نے روایت کیا۔ ت) علماء کرام فرماتے ہیں کلمہ گو کے کلام میں اگر ننانوے ۹۹ معنی کفر کے نکلیں اور ایک تاویل اسلام کی پیدا ہو تو واجب ہے اسی تاویل کو اختیار کریں اور اسے مسلمان ٹھہرائیں کہ حدیث میں آیا ہے۔ الاسلام یعلوا و لایعلی ۶ رواہ الرؤیانی اسلام غالب رہتا ہے اور مغلوب نہیں کیا جاتا،

۱ القرآن الکریم ۱۷/ ۳۶ ۲ القرآن الکریم ۲۴/ ۱۲ ۳ القرآن الکریم ۲۴/ ۱۷ ۴ صحیح بخاری باب قول اللہ عز وجل من بعد وصیۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۷۴ ۵ سنن ابی داؤد باب علی مایقاتل المشرکون آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۳۵۵ ۶ سنن الدارقطنی کتاب النکاح باب المھر دار المحاسن للطباعۃ قاھرۃ ۳/ ۲۵۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[Boxed Text:] (Ruyani, Daraqutni, Bayhaqi, Diya, and Khalil narrated it from 'Aiz bin 'Amr al-Muzani (may Allah be pleased with him), who narrated it from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).)

Not that without reason, with stubbornness, they deny the clearly apparent, obvious, known, and well-known meaning, and fabricate a cursed, rejected, artificial, and discarded possibility of their own. Claiming for themselves knowledge of the unseen and information about the state of affairs, they forcibly attribute that same impure intention to the Muslims. Will the Day of Judgement not come? Will there be no account? Will there be no demand for an answer from the court of the Subduer for these slanders and storms? Yes, yes, keep the answer ready for that hard time when the litigation will come from the side of the Muslims. *La ilaha illAllah* (There is no god but Allah). Yes, now the oppressors want to know what turn they will take. If you don't believe it this way, then test your own lies; ask those who seek help (from the pious): "Do you regard the Prophets and Saints (may the best of prayers, peace, and praise be upon them)—Allah forbid—as God, or as equal to God, or as independently powerful, or as independent helpers? Or do you believe them to be the accepted servants of Allah Almighty, having honor and dignity in His court, and distributors of His blessings by His command?" See what answer you get. Imam 'Allamah Khatam al-Mujtahidin, Taqi al-Millah wa al-Din, Jurist, Hadith scholar, Defender of the Sunnah, Abu al-Hasan 'Ali bin 'Abd al-Kafi al-Subki (may Allah be pleased with him), in his book *Shifa al-Siqam*, proves seeking aid and assistance through many clear hadiths and states:

[Bottom Box Left (Arabic):] "The meaning is not attributing [creation] to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and independence in actions. No Muslim intends this. Diverting the speech to this meaning and prohibiting it is from the door of deception in religion and causing confusion among the common monotheists." You have spoken the truth, my master! May Allah reward you on behalf of Islam and...

[Bottom Box Right (Urdu):] That is, the meaning of asking the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) for help is not that they consider the noble Prophet to be the Creator and the independent Doer. To prohibit seeking help by twisting the speech to this meaning is to create a fallacy in religion and to put common Muslims in distress. O my master! You have spoken the truth, [may] Allah Almighty...

1. *Shifa al-Siqam fi Ziyarat Khayr al-Anam*, Chapter 8, regarding *Tawassul*, etc., Nuriyyah Razawiyyah Faisalabad, p. 175. Page 331 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[बॉक्स किया हुआ पाठ:] (इसे रूहयानी, दारकुतनी, बैहकी, ज़िया और खलील ने आईज़ बिन अम्र अल-मुज़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, उन्होंने नबी-ए-अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया।)

न कि बिना किसी कारण के हठपूर्वक स्पष्ट, प्रत्यक्ष, ज्ञात और प्रसिद्ध अर्थों का खंडन करके अपनी ओर से एक शापित, तिरस्कृत, बनावटी और खारिज संभावना गढ़ें और अपने लिए इल्म-ए-गैब (परोक्ष ज्ञान) और परिस्थितियों की जानकारी का दावा करके ज़बरदस्ती वही नापाक मतलब मुसलमानों के सिर मढ़ दें। क्या कयामत नहीं आएगी? क्या हिसाब नहीं होगा? इन झूठे आरोपों और तूफानों पर उस कहार (सर्वशक्तिमान दमनकारी) की दरगाह से जवाब तलब नहीं किया जाएगा? हाँ, हाँ, उस कठिन समय के लिए जवाब तैयार रखो जब मुसलमानों की तरफ से मुकद्दमा आएगा। ला इलाहा इल्लल्लाह। हाँ, अब अत्याचारी लोग जानना चाहते हैं कि वे किस मोड़ पर मुड़ते हैं। अगर इस तरह विश्वास न आए तो अपने झूठ की परीक्षा ले लो, मदद मांगने वालों (अहले इस्तिआनत) से पूछो कि: "क्या तुम अंबिया और औलिया (उन पर सबसे श्रेष्ठ दरूद, सलाम और प्रशंसा हो)—अल्लाह की पनाह—को खुदा या खुदा का बराबर, या स्वयं सक्षम, या स्वतंत्र सहायक समझते हो? या अल्लाह अज़्ज़-व-जल् के पसंदीदा बंदे, उसकी बारगाह में इज्जत और मान-मर्यादा वाले, और उसके हुक्म से उसकी नेमतें बांटने वाले मानते हो?" देखो तो तुम्हें क्या जवाब मिलता है। इमाम अल्लामा खातमुत मुजतहिदीन तक़ी अल-मिल्लत वद-दीन फ़कीह मुहद्दिस नासिरुस सुन्नत अबुल हसन अली बिन अब्दुल काफी सुब्की (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपनी किताब 'शिफ़ा अस्-सिक़ाम' में इस्तिम्दाद और इस्तिआनत (सहायता मांगना) को कई स्पष्ट हदीसों से प्रमाणित करके फ़रमाते हैं:

[निचला बॉक्स बायां (अरबी):] "अर्थात नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मदद मांगने का यह मतलब नहीं है कि हुज़ूर अनवर को सृष्टिकर्ता और स्वतंत्र कर्ता ठहराते हों। कोई भी मुसलमान ऐसा इरादा नहीं करता। बात को इस अर्थ की ओर मोड़ना और इसे मना करना धर्म में धोखा देने और आम एकेश्वरवादियों के बीच भ्रम पैदा करने का हिस्सा है।" ऐ मेरे आका! आपने सच फरमाया, अल्लाह आपको इस्लाम की ओर से जज़ा दे और...

[निचला बॉक्स दायां (उर्दू):] अर्थात नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मदद मांगने का यह मतलब नहीं है कि हुज़ूर अनवर को सृष्टिकर्ता और स्वतंत्र कर्ता ठहराते हों। इस अर्थ पर बात को मोड़कर

मदद मांगने से रोकना दीन में धोखा देना और आम मुसलमानों को परेशानी में डालना है। ऐ मेरे आका! आपने सच फरमाया, अल्लाह तआला...

---

1. शिफ़ा अस्-सिक़ाम फ़ी ज़ियारति खैर अल-अनाम, अध्याय 8, तवस्सुल आदि के बारे में, नूरिय्या रज़विया फैसलाबाद, पृष्ठ 175. पृष्ठ 331/674

[خانہ دار متن:] والدار قطنی والبیھقی والضیاء والخلیل عن عائذ بن عمر المزنی رضی اللہ تعالی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ (اسے رویانی، دار قطنی، بیہقی، ضیاء اور خلیل نے عائذ بن عمرو المزنی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے انھوں نے نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا۔ ت)

نہ کہ بلاوجہ منہ زوری سے صاف ظاہر، واضح، معلوم، معروف معنی کا انکار کرکے اپنی طرف سے ایک ملعون، مردود، مصنوع مطرود احتمال گھڑیں اور اپنے لئے علم غیب اور اطلاع حال کا دعوٰی کرکے زبردستی وہی ناپاک مراد مسلمانوں کے سر باندھیں، قیامت تو نہ آئے گی، حساب تو نہ ہوگا، ان بہتانوں، طوفانوں پر بارگاہ قہار سے مطالبہ جواب تو نہ ہوگا، ہاں ہاں جواب تیار رکھو اس سخت وقت کے لئے جب مسلمانوں کی طرف سے جھگڑتا آئے گا، لا الہ الا اللہ ہاں اب جانا چاہتے ہیں ستمگر لوگ کہ کس پلٹے پر پلٹا کھاتے ہیں، یوں اعتبار نہ آئے تو اپنے کذب کا امتحان کرلو، اہل استعانت سے پوچھو تو کہ تم انبیاء واولیاء علیہم افضل الصلوٰۃ والسلام والثناء کو عیاذ باللہ خدا یا خدا کا ہمسر یا قادر بالذات یا معین مستقل جانتے ہو یا اللہ عزوجل کے مقبول بندے اس کی سرکار میں عزت وجاہت والے اس کے حکم سے اس کی نعمتیں بانٹنے والے مانتے ہو، دیکھو تو تمھیں کیا جواب ملتا ہے۔ امام علامہ خاتمۃ المجتہدین تقی الملۃ والدین فقیہ محدث ناصر السنۃ ابوالحسن علی بن عبدالکافی سبکی رضی اللہ تعالٰی عنہ کتاب مستطاب شفاء السقام میں استمداد و استعانت کو بہت احادیث صریحہ سے ثابت کرکے ارشاد فرماتے ہیں:

[نیچے والا باکس (بائیں طرف عربی):] لیس المراد نسبة النبي صلى الله عليه وسلم الى الخلق والاستقلال بالافعال هذا لا يقصده مسلم فصرف الكلام اليه ومنعه من باب التلبيس فی الدين و التشويش على عوام الموحدين ۱۔ صدقت ياسيدی جزاك الله عن الاسلام و

[نیچے والا باکس (دائیں طرف اردو):] یعنی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے مدد مانگنے کا یہ مطلب نہیں کہ حضور انور کو خالق اور فاعل مستقل ٹھہراتے ہوں یہ تو اس معنی پر کلام کو ڈھال کر استعانت سے منع کرنا دین میں مغالطہ دینا اور عوام مسلمانوں کو پریشانی میں ڈالنا ہے اے میرے آقا! آپ نے سچ فرمایا اللہ تعالیٰ

---

۱ شفاء السقام فی زیارة خیر الانام الباب الثامن فی التوسل الخ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۱۷۵

Fatawa-e-Razvia, Volume 21

Shah Waliullah Sahib writes in 'Hama'at': [Persian]: Today, if someone develops an affinity with a specific spirit and receives spiritual grace from there, it is most likely not far [from reality] that this essence is either due to an affinity with the Prophet ﷺ, or with Hazrat Amir-ul-Momineen Ali (may Allah honor his face), or with Ghous-ul-Azam Jilani (may Allah be pleased with him).[1] [Urdu Translation]: Today, if someone develops an affinity with a specific spirit and receives spiritual grace from there, it is most likely not far from possibility that this perfection was attained through an affinity with the Holy Prophet ﷺ or Hazrat Ali (may Allah honor his face), or this connection was received from Ghous-ul-Azam Jilani (may Allah be pleased with him). (T)

Shah Abdul Aziz Sahib, in 'Tafsir Azizi', after describing the belovedness of the Holy Prophet ﷺ, states: [Persian]: This is a station from among those stations that has not been granted to any human being, except through the mediation of this Beloved; some of the saints of his Ummah were granted a trace of that belovedness, whereby they became objects of prostration [veneration] for the creation and the beloved of hearts, like Hazrat Ghous-ul-Azam and Sultan-ul-Mashaikh Hazrat Nizamuddin Auliya (may Allah sanctify their secrets).[2] [Urdu Translation]: This is that station which no human was granted, yes, through the mediation of the Holy Prophet ﷺ, some part of it reached the saints of the Ummah; then these personages, through its blessing, became revered by the creation and the beloved of hearts, like Hazrat Ghous-ul-Azam and Sultan-ul-Mashaikh Hazrat Nizamuddin Auliya (may Allah sanctify their secrets). (T)

Mirza Mazhar Jan-e-Janan writes in his letters: [Persian]: Regarding the interpretation of the statement of Hazrat Ghous-ul-Thaqalayn (may Allah be pleased with him), "This foot of mine is on the neck of every saint of Allah," they have written.[3] [Urdu Translation]: Regarding the interpretation of the statement of Hazrat Ghous-e-Azam (may Allah be pleased with him) that "My foot is on the neck of every saint of Allah," he has written. (T)

[1] Hama'at, Hama 11, Shah Waliullah Academy Hyderabad, p. 62. [2] Fath-ul-Aziz (Tafsir Azizi), Surah Al-Inshirah, Muslim Book Depot, Lal Kuan Delhi, p. 322. [3] Kalimat Tayyibat, Section Two, Letters of Mirza Mazhar Jan-e-Janan, Mujtabai Press Delhi, p. 19.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

शाह वलीउल्लाह साहिब 'हमाआत' में लिखते हैं: [फ़ारसी]: आज अगर किसी को किसी विशेष रूह (आत्मा) से मुनासबत (अनुकूलता) पैदा हो जाए और वहाँ से फ़ैज़ (कृपा) प्राप्त हो, तो संभवतः यह इस बात से बाहर नहीं है कि यह अर्थ या तो हुज़ूर नबी ﷺ की निसबत से हो, या हज़रत अमीरुल मोमिनीन अली (करम अल्लाह वजहुह) की निसबत से, या ग़ौस-ए-आज़म जिलानी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की निसबत से।[1] [उर्दू अनुवाद]: आज अगर किसी को रूह-ए-ख़ास से मुनासबत पैदा हो जाए और वहाँ से फ़ैज़याब (लाभान्वित) हो, तो ग़ालिबन (संभवतः) बईद (असंभव) नहीं कि यह कमाल हुज़ूर ﷺ या हज़रत अली (करम अल्लाह वजहुह) की मुनासबत से हासिल हुआ होगा या यह निसबत ग़ौस-ए-आज़म जिलानी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मिली होगी। (त)

शाह अब्दुल अज़ीज़ साहिब 'तफ़सीर अज़ीज़ी' में हज़रत अकदस ﷺ की महबूबियत का वर्णन करते हुए फ़रमाते हैं: [फ़ारसी]: यह मर्तबा उन मर्तबों में से है जो किसी इंसान को अता नहीं किया गया, सिवाय इस महबूब के तुफ़ैल (माध्यम) के, उनकी उम्मत के कुछ औलिया को उस महबूबियत का कुछ हिस्सा नसीब हुआ, जिससे वे मख़लूक के मस्जूद (पूजनीय/सम्मानित) और दिलों के महबूब बन गए, जैसे हज़रत ग़ौस-ए-आज़म और सुल्तान-उल-मशायख़ हज़रत निज़ामुद्दीन औलिया (क़ुद्दिस सिर्रुहुमा)।[2] [उर्दू अनुवाद]: यह वह मर्तबा है जो किसी इंसान को नसीब न हुआ, हाँ हुज़ूर ﷺ के तुफ़ैल से इसका कुछ हिस्सा उम्मत के औलिया तक पहुँचा, फिर ये हज़रात इसकी बरकत से मस्जूद-ए-ख़लाएक़ और महबूब-ए-कुलूब हुए जैसे हज़रत ग़ौस-ए-आज़म और सुल्तान-उल-मशायख़ हज़रत निज़ामुद्दीन औलिया (क़ुद्दिस सिर्रुहुमा)। (त)

मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ अपने मकतूबात (पत्रों) में लिखते हैं: [फ़ारसी]: हज़रत ग़ौस-उल-सक़लैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) के इस कौल (कथन) 'मेरा यह कदम हर वली-अल्लाह की गर्दन पर है' की तावील (व्याख्या) में जो कुछ उन्होंने लिखा है।[3] [उर्दू अनुवाद]: हज़रत ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कौल कि "मेरा कदम हर वली-अल्लाह की गर्दन पर है" की तावील में उन्होंने लिखा है। (त)

[1] हमाआत, हमा 11, शाह वलीउल्लाह अकादमी हैदराबाद, पृ. 62 [2] फ़तहुल अज़ीज़ (तफ़सीर अज़ीज़ी), सूरा अल-इन्शिराह, मुस्लिम बुक डिपो, लाल कुआँ दिल्ली, पृ. 322 [3] कलिमात तैयबात, दूसरा भाग, मकतूबात मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, पृ. 19

पृष्ठ 333 का 674

شاہ ولی اللہ صاحب ہماعات میں لکھتے ہیں: [فارسی]: امروز اگر کسے را مناسبت بروح خاص پیدا شود و از آنجا فیض بردار غالباً بیرون نیست از آنکہ این معنی بہ نسبت پیغمبر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باشد یا بہ نسبت حضرت امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ یا بہ نسبت غوث الاعظم جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔۱ [اردو ترجمہ]: آج اگر کسی کو روح خاص سے مناسبت پیدا ہو جائے اور وہاں سے فیضیاب ہو تو غالباً بعید نہیں کہ یہ کمال حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یا حضرت علی کرم اللہ وجہہ کی مناسبت سے حاصل ہوا ہو گا یا یہ نسبت غوث الاعظم جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ملا ہو گا۔ (ت)

شاہ عبدالعزیز صاحب تفسیر عزیزی میں حضرت اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی محبوبیت بیان کر کے فرماتے ہیں : [فارسی]: ایں مرتبہ ازاں مراتب است کہ بہیچکس را از بشر نہ دادہ اند، مگر بہ طفیل ایں محبوبے، برخے از اولیائے امت او را شمہ محبوبیت آں نصیب شدہ مسجود خلائق و محبوبیت دلہا گشتہ اند مثل حضرت غوث الاعظم و سلطان المشائخ حضرت نظام الدین اولیاء قدس اللہ سرہما۔۲ [اردو ترجمہ]: یہ وہ مرتبہ ہے جو کسی انسان کو نصیب نہ ہوا، ہاں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے طفیل سے اس کا کچھ حصہ اولیائے امت تک پہنچا، پھر یہ حضرات اس کی برکت سے مسجود خلائق اور محبوب قلوب ہوئے جیسے حضرت غوث الاعظم اور سلطان المشائخ حضرت نظام الدین اولیاء قدس اللہ سرہما (ت)

مرزا مظہر جانجاناں اپنے مکتوبات میں لکھتے ہیں: [فارسی]: آنچہ در تاویل قول حضرت غوث الثقلین رضی اللہ تعالیٰ عنہ قدمی ھذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ نوشتہ اند ۳۔ [اردو ترجمہ]: حضرت

غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے قول کہ "میرا قدم ہر ولی اللہ کی گردن پر ہے" کی تاویل میں انھوں نے لکھا ہے۔ (ت)

۱ ہماعات ہما ۱۱ اکادیمیۃ الشاہ ولی اللہ حیدر آباد ص ۶۲ ۲ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) سورۃ الم نشرح مسلم بک ڈپو لال کنواں دہلی ص ۳۲۲ ۳ کلمات طیبات فصل دوم در مکاتیب مرزا مظہر جانجاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۱۹

Fatawa Rizvia Volume 21

It is in his *malfuzat* (recorded sayings):

(Persian)	**(Urdu Translation)**
The attention of Ghaus al-Thaqalayn towards the situation of the devotees of his noble order is very evident. No one among the followers of this order was met whose state was not blessed with the attention of his Eminence. 1.	The attention of Ghaus al-Thaqalayn towards those associated with his order is very well known. No person from your order was encountered who was deprived of your attention. (T)

Qazi Sanaullah Pani Pati writes in *Saif al-Maslul*:

(Persian)	**(Urdu Translation)**
The graces and blessings of the spiritual domain (wilayat) first descend upon one person, and from there they are distributed to each of the saints of the age. No saint among the saints of Allah receives grace without his mediation. This high station was connected to the soul of Hasan Askari (peace be upon him) until the appearance of the Master of the Nobles, Hazrat Ghaus al-Thaqalayn Muhyi al-Din Abdul Qadir al-Jilani. When Hazrat Ghaus al-Thaqalayn was born, this blessed station became connected to him. Until the appearance of Muhammad Mahdi, this station will remain connected to the holy soul of Hazrat Ghaus al-Thaqalayn. Therefore, his Eminence said, "This foot of mine is on the neck of every saint of Allah." And the saying of Hazrat Ghaus al-Thaqalayn, "My brother and friend was Moses son of Imran," also points to this. 2.	The graces of the spiritual domain first descended on one person. Then, being distributed from him, they reached the saints of every era, and no saint received grace without their mediation. Prior to the appearance of Hazrat Ghaus al-Thaqalayn Muhyi al-Din Abdul Qadir Jilani (may Allah be pleased with him), this high office was associated with the soul of Hasan Askari (peace be upon him). When Ghaus al-Thaqalayn was born, this office became associated with you, and until the appearance of Muhammad Mahdi, this office will remain associated with the soul of Hazrat Ghaus al-Thaqalayn. That is why you said, "This foot of mine is on the neck of every saint of Allah." Then, this saying of Ghaus-e-Pak, "My brother and friend were Moses son of Imran," also points to this. (T)

Aside from all this, the leader of the sect (Imam-ut-Taifa) Mian Ismail Dehlvi himself writes about the state of his spiritual guide in *Sirat-e-Mustaqim*:

| "The holy soul of the honorable Hazrat Ghaus al-Thaqalayn and..." | Hazrat Ghaus al-Thaqalayn and Hazrat Khwaja Bahauddin |

1. *Kalimat-e-Tayyibat*, sayings of Mirza Mazhar Jan-e-Janan, Mujtabai Press, Delhi, p. 83.
2. *Al-Saif al-Maslul* by Qazi Sanaullah Pani Pati (Urdu translation), Farooqi Kutub Khana, Multan, p. 52.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

उनके मलफ़ूज़ात (वचनों) में है:

(फ़ारसी)

गौस-उल-सक़लैन का अपने नेक सिलसिले से जुड़े लोगों की स्थिति की ओर ध्यान बहुत स्पष्ट है। इस सिलसिले के किसी भी व्यक्ति से ऐसी मुलाकात नहीं हुई जिसकी स्थिति पर हज़रत की बरकत भरी तवज्जो (ध्यान) न पड़ी हो। 1.

(उर्दू अनुवाद)

गौस-उल-सक़लैन का अपने सिलसिले से जुड़े लोगों की ओर ध्यान बहुत प्रसिद्ध है। आपके सिलसिले के किसी ऐसे व्यक्ति से मुलाकात नहीं हुई जो आपकी तवज्जो से वंचित रहा हो। (त)

काज़ी सनाउल्लाह पानीपती 'सैफ़-उल-मसलूल' में लिखते हैं:

(फ़ारसी)

विलायत (संतत्व) के कारख़ाने के फ़ैज़ और बरकतें सबसे पहले एक व्यक्ति पर उतरती हैं, और वहाँ से उस ज़माने के हर वली (संत) को वितरित की जाती हैं। अल्लाह के वलियों में से किसी को भी उनकी मध्यस्थता के बिना फ़ैज़ नहीं मिलता। यह उच्च पद सैयद-उश-शुरफ़ा हज़रत गौस-उल-सक़लैन मुही-उद-दीन अब्दुल क़ादिर अल-जिलानी के प्रकट होने तक हज़रत हसन अस्करी (अलैहिस्सलाम) की रूह से जुड़ा था। जब हज़रत गौस-उल-सक़लैन पैदा हुए, तो यह मुबारक पद आपसे जुड़ गया। हज़रत मुहम्मद महदी के प्रकट होने तक यह पद हज़रत गौस-उल-सक़लैन की पवित्र रूह से जुड़ा रहेगा। इसीलिए हज़रत ने फ़रमाया: "मेरा यह क़दम हर वली-अल्लाह की गर्दन पर है।" और हज़रत गौस-उल-सक़लैन का यह कथन: "मूसा इब्न इमरान मेरे भाई और दोस्त थे" भी इसी ओर संकेत करता है। 2.

(उर्दू अनुवाद)

विलायत के कारख़ाने के फ़ैज़ पहले एक व्यक्ति पर उतरे। फिर उससे बँटकर हर ज़माने के वलियों को मिले और किसी वली को उनके माध्यम के बिना फ़ैज़ न मिला। हज़रत गौस-उल-सक़लैन मुही-उद-दीन अब्दुल क़ादिर जिलानी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के प्रकट होने से पहले यह उच्च पद हसन अस्करी (अलैहिस्सलाम) की रूह से संबंधित था। जब गौस-उल-सक़लैन पैदा हुए तो यह पद आपसे संबंधित हो गया और मुहम्मद महदी के प्रकट होने तक यह पद हज़रत गौस-उल-सक़लैन की रूह से संबंधित रहेगा। इसीलिए आपने फ़रमाया: "मेरा यह क़दम हर वली-अल्लाह की गर्दन पर है।" फिर गौस-ए-पाक का यह कथन: "मेरे भाई और दोस्त मूसा इब्न इमरान थे" भी इस पर प्रमाण देता है। (त)

ये सब एक तरफ़, ख़ुद इमाम-उत-ताइफ़ा मियाँ इस्माइल देहलवी 'सिरात-ए-मुस्तक़ीम' में अपने पीर का हाल लिखते हैं:

| "जनाब हज़रत गौस-उल-सक़लैन की पवित्र रूह और..." | हज़रत गौस-उल-सक़लैन और हज़रत ख़्वाजा बहाउद्दीन |

1. कलमात-ए-तय्यिबात, मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानाँ के मलफ़ूज़ात, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, पृ. 83.
2. अल-सैफ़-उल-मसलूल, काज़ी सनाउल्लाह पानीपती (उर्दू अनुवाद), फ़ारूक़ी कुतुब ख़ाना, मुल्तान, पृ. 52.

पृष्ठ 334/674

انہیں کے ملفوظات میں ہے:

| التفات غوث الثقلین بحال متوسلان طریقہ علیہ ایشاں بسیار معلوم باشد بابیچ کس از اہل ایں طریقہ ملاقات نشدہ کہ توجہ مبارک آں حضرت بحالش مبذول نیست ۱۔ | غوث الثقلین کی توجہ اپنے سلسلے سے وابستہ حضرات کی طرف بہت معلوم ہوتی ہے آپ کے سلسلے کے کسی ایسے شخص سے ملاقات نہ ہوئی جو آپ کی توجہ سے محروم ہوں۔ (ت) |

قاضی ثناء اللہ صاحب پانی پتی سیف المسلول میں لکھتے ہیں:

| فیوض و برکات کارخانہ ولایت اول بر یک شخص نازل می شود وازاں تقسیم شدہ بہر یک از اولیائے عصر می رسد و بہ ہیچ کس از اولیاء اللہ بے توسط او فیض نمی رسد ایں منصب عالی تاوقت ظہور سید الشرفاء حضرت غوث الثقلین محی الدین عبدالقادر الجیلانی بروح حسن عسکری علیہ السلام متعلق بودہ چوں حضرت غوث الثقلین پیدا شد، ایں منصب مبارک ہوئے متعلق شدہ تاظہور محمد مہدی ایں منصب بروح مبارک حضرت غوث الثقلین متعلق باشد و لہذا آں حضرت قدمی ہذہ علی رقبہ کل ولی اللہ فرمودہ، و قول حضرت غوث الثقلین اخی و خلیلی کان موسیٰ بن عمران نیز براں دلالت دارد ۲۔ | کارخانہ ولایت کے فیوض پہلے ایک شخص پر نازل ہوئے۔ پھر اس سے منقسم ہو کر ہر زمانے کے اولیاء کو ملے اور کسی ولی کو ان کے توسط کے بغیر فیض نہ ملا، حضرت غوث الثقلین محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ظہور سے قبل یہ منصب عالی حسن عسکری علیہ السلام کی روح سے متعلق تھا، جب غوث الثقلین پیدا ہوئے تو یہ منصب آپ سے متعلق ہوا اور محمد مہدی کے ظہور تک یہ منصب حضرت غوث الثقلین کی روح

سے متعلق رہے گا، اس لئے آپ نے فرمایا میرا یہ قدم ہر ولی اللہ کی گردن پر ہے۔ پھر غوث پاک کا یہ قول "میرے بھائی اور دوست موسیٰ بن عمران تھے" بھی اس پر دلالت کرتا ہے (ت) |

یہ سب ایک طرف، خود امام الطائفہ میاں اسمعیل دہلوی صراط مستقیم میں اپنے پیر کا حال لکھتے ہیں:

| "روح مقدس جناب حضرت غوث الثقلین و..." | حضرت غوث الثقلین اور حضرت خواجہ بہاؤالدین |

1 کلمات طیبات ملفوظات مرزا مظہر جانجاناں مطبع مجتبائی دہلی ص ۸۳ 2 السیف المسلول لقاضی ثناء اللہ پانی پتی (مترجم اردو) فاروقی کتب خانہ ملتان ص ۵۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

[Table Row 1] Persian: The noble Hazrat Khawaja Bahauddin Naqshbandi turned his attention towards their state. Urdu Translation: The blessed souls of Naqshband were attentive to their state. (T)

It is mentioned in the same:

[Table Row 2] Persian: A person who intends to take allegiance in the Qadri path will certainly have a great devotion to Ghaus-ul-Azam (until his saying), considering himself among the slaves of that master. Summarized. Urdu Translation: A person intended to take allegiance in the Qadri path; surely he had a very deep devotion to Hazrat Ghaus-uth-Thaqalayn (until his saying), he counted himself among the slaves of that master. Summarized. (T)

It is mentioned in the same:

[Table Row 3] Persian: Great saints like Hazrat Ghaus-ul-Azam and the great Khawaja etc. Urdu Translation: Great saints like Ghaus Pak (may Allah be pleased with him) and Hazrat Khawaja Buzurg. (T)

The same Imam of the group writes in his discourse on sacrifice included in the collection 'Zubdat al-Nasaih':

[Table Row 4] Persian: If a person rears a goat at home so its meat becomes good, slaughters it, cooks it, recites the Fatiha of Hazrat Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him), and feeds it to people, there is no harm. Urdu Translation: If someone rears a goat at home so that its meat becomes good, and slaughters it, cooks it, offers Fatiha in the name of Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him) and feeds people, then there is no harm. (T)

Speak with faith, did "Ghaus-ul-Azam" mean "the greatest helper" or something else? Knowing God is one, say if the translation of "Ghaus-uth-Thaqalayn" is "helper of jinn and humans" or something else. Then what kind of blatant polytheism is your Imam and his entire family speaking? If you are true to your word, then gather some courage and call all of them polytheists and faithless, or is the Sharia their private manufacture that it is only for outsiders while the household members are all exempt from it?

1. Sirat-e-Mustaqim, conclusion regarding some spiritual occurrences and transactions etc., Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 166.

2. Sirat-e-Mustaqim, supplement to chapter four regarding the method etc., Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 177.
3. Sirat-e-Mustaqim, supplement regarding the second path of sainthood, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 132.
4. Zubdat al-Nasaih, Treatise on Offerings (Nazr).

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[तालिका पंक्ति 1] फ़ारसी: जनाब हज़रत ख़्वाजा बहाउद्दीन नक़्शबंदी उनकी स्थिति की ओर मुतवज्जह हुए। उर्दू अनुवाद: नक़्शबंद की मुबारक़ रूहें उनकी हालत पर तवज्जो दे रही थीं। (त)

इसी में है:

[तालिका पंक्ति 2] फ़ारसी: वह व्यक्ति जो क़ादरी तरीक़े में बैअत करने का इरादा रखता है, उसे निश्चित रूप से जनाब ग़ौस-ए-आज़म के प्रति गहरा अक़ीदत (श्रद्धा) होगी (उनके कथन तक), कि वह स्वयं को उस आका के ग़ुलामों में शुमार करता है। संक्षेप में। उर्दू अनुवाद: एक व्यक्ति ने क़ादरी तरीक़े में बैअत का इरादा किया, यक़ीनन उसे जनाब हज़रत ग़ौस-उस-सक़लैन में बहुत गहरा अक़ीदत थी (उनके कथन तक), उसने खुद को उन आका के ग़ुलामों में शुमार किया। संक्षेप में। (त)

इसी में है:

[तालिका पंक्ति 3] फ़ारसी: औलिया-ए-इज़ाम जैसे हज़रत ग़ौस-ए-आज़म और हज़रत ख़्वाजा बुज़ुर्ग वग़ैरह। उर्दू अनुवाद: औलिया-ए-इज़ाम जैसे ग़ौस पाक (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) और हज़रत ख़्वाजा बुज़ुर्ग। (त)

वही इमाम-उत-ताइफ़ा अपनी तक़रीर-ए-ज़बीहा में, जो मजमुआ 'ज़ुबदतुल नसाह' में दर्ज है, लिखते हैं:

[तालिका पंक्ति 4] फ़ारसी: अगर कोई व्यक्ति घर में बकरी पाले ताकि उसका मांस अच्छा हो जाए और उसे ज़बह करके और पकाकर हज़रत ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की फ़ातिहा पढ़कर लोगों को खिलाए तो कोई बुराई नहीं है। उर्दू अनुवाद: अगर कोई व्यक्ति कोई बकरा घर में पाले ताकि उसका गोश्त अच्छा हो जाए और उसे ज़बह करके पकाकर ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की फ़ातिहा दिलाए और लोगों को खिलाए तो कोई ख़लल (बुराई) नहीं। (त)

ईमान से कहो, "ग़ौस-ए-आजम" के यही अर्थ हुए कि "सबसे बड़े फ़रियादरस" या कुछ और। ख़ुदा को एक जानकर कहना कि "ग़ौस-उस-सक़लैन" का यही अनुवाद हुआ कि "जिन और इंसानों के फ़रियादरस" या कुछ और, फिर यह कैसा खुला शिर्क तुम्हारा इमाम और उसका सारा ख़ानदान बोल रहा है? यदि बात के सच्चे हो तो इन सबको ज़रा हिम्मत करके मुशरिक बे-ईमान कह दो, वर्ना

क्या शरीअत उनकी निजी बनावट है कि केवल बाहर वालों के लिए ख़ास है और घर वाले सब उससे मुस्तस्ना (अपवाद) हैं?

1. सिरात-ए-मुस्तक़ीम, ख़ातिमा वारदात व मामलात वग़ैरह के बयान में, अल-मकतबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 166.
2. सिरात-ए-मुस्तक़ीम, चौथे अध्याय का पूरक तरीक़ा वग़ैरह के बयान में, अल-मकतबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 177.
3. सिरात-ए-मुस्तक़ीम, विलायत के दूसरे रास्ते के बयान का पूरक, अल-मकतबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ 132.
4. ज़ुबदतुल नसाह, रिसाला-ए-नज़्र।

पृष्ठ 335 का 674

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

[جدول کی سطر ۱] فارسی: جناب حضرت خواجہ بہاؤ الدین نقشبندی متوجہ حال حضرت ایشاں گردیدہ ۱۔ اردو ترجمہ: نقشبند کی ارواح مبارکہ ان کے حال پر متوجہ تھیں۔ (ت)

اسی میں ہے:

[جدول کی سطر ۲] فارسی: شخصیکہ در طریقہ قادریہ قصد بیعت می کند البتہ او را در جناب غوث الاعظم اعتقادی عظیم بہم می رسد (الی قولہ) کہ خود را از زمرہ غلامان آن جناب می شمار د اھ ملخصاً ۲۔ اردو ترجمہ: ایک شخص نے قادری طریقے میں بیعت کا ارادہ کیا یقیناً اس کو جناب حضرت غوث الثقلین میں بہت گہرا اعتقاد تھا (الی قولہ) خود کو آنجناب کے غلاموں میں شمار کیا اھ ملخصاً (ت)

اسی میں ہے:

[جدول کی سطر ۳] فارسی: اولیائے عظام مثل حضرت غوث الاعظم و حضرت خواجہ بزرگ ۳ الخ۔ اردو ترجمہ: اولیائے عظام جیسے غوث پاک رضی اللہ تعالٰی عنہ اور حضرت خواجہ بزرگ (ت)

یہی امام الطائفہ اپنی تقریر ذبیحہ مندرج مجموعہ زبدۃ النصائح میں لکھتے ہیں:

[جدول کی سطر ۴] فارسی: اگر شخصے بزے راخانہ پرور کند تا گوشت او خوب شود واو را ذبح و پختہ فاتحہ حضرت غوث الاعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ خواندہ بخورانند خللے نیست ۴۔ اردو ترجمہ: اگر کوئی شخص کوئی بکرا گھر میں پالے تاکہ اس کا گوشت اچھا ہو جائے اور اس کو ذبح

کرکے پکا کر غوث الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی فاتحہ دلائے اور لوگوں کو کھلائے تو کوئی خلل نہیں۔ (ت)

ایمان سے کہیو، "غوث الاعظم" کے یہی معنی ہوئے کہ "سب سے بڑے فریادرس" یا کچھ اور۔ خدا کو ایک جان کر کہنا "غوث الثقلین" کا یہی ترجمہ ہوا کہ "جن و بشر کے فریادرس" یا کچھ اور، پھر یہ کیسا کھلا شرک تمہارے امام اور اس کا سارا خاندان بول رہا ہے قول کے سچے ہو تو ان سب کو ذرا جی کڑا کرکے مشرک بے ایمان کہہ دو، ورنہ شریعت کیا ان کی خانگی ساخت ہے کہ فقط باہر والوں کے لئے خاص ہے گھر والے سب اس سے مستثنیٰ ہیں۔

۱ صراط مستقیم خاتمہ دربیان پارہ از وارادات و معاملات الخ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۶۶ ۲ صراط مستقیم تکملہ باب چہارم در بیان طریق الخ المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۷۷ ۳ صراط مستقیم تکملہ دربیان سلوک ثانی راہ ولایت المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۱۳۲ ۴ زبدۃ النصائح رسالہ نذر

Alas, the mood swings of this Imam have further ruined the reputation of the group. It is you who taught the laws of polytheism (Shirk), based on which the Nawab of Bhopal of the group said under his breath that calling "Ghaus-e-Azam" or "Ghaus-uth-Thaqalayn" is not free from Shirk. And when a wave of inconsistency hits you, in your own whim, you push them into the deep and stand far away laughing loudly saying, "Indeed, I am disassociated from you. Indeed, I fear Allah, Lord of the worlds." (1) (Now let these poor souls weep.)

They got their boat written off and crossed the river, Do not bind my hold, for the swan has reached the middle of the stream.

Who listens to the truth? "Twofold grief and torment is for the soul of Majnun: The affliction of Laila's company and the separation from Laila." (For Majnun's soul, there is double sorrow and torment: the trouble of Laila's company and the separation from Laila).

(Arabic)

Weak are the seeker and the sought. An evil protector and an evil associate. Allah is sufficient for us and He is the best Disposer of affairs. And there is no power nor strength except with Allah, the All-Mighty, the All-Wise. He is an excellent Protector and an excellent Helper. And all praise is due to Allah, Lord of the worlds. And it was said: Away with the people who are wrongdoers. And may Allah Almighty send blessings upon the leader of the messengers, the help of the world and the savior of the religion, our leader and master Muhammad, and upon his family and companions all together - Amen!

(Urdu Translation)

Seeker and sought became weak, so (he is) a bad helper and a bad kin. Allah Almighty is sufficient for us and He is a good trustee. Turning towards virtue and power is only with the help of Allah Almighty who is the Dominant, the Wise. He is a good helper and a good master. And all praises are for the Lord of the worlds. And it was said to the oppressive people: for you is distance (from mercy). And may Allah Almighty send blessings upon the leader of the messengers, the help of the world and the savior of religion, our leader and master Muhammad and his family and companions all together. Amen! (T)

All praise be to Allah that this very brief answer, and sufficient and complete despite such brevity on the topic of correctness, was completed in a few sessions on Friday, 16th Sha'ban al-Mu'azzam, 1311 Hijri, at the time of Asr, and according to the date.

(1) The Noble Quran 59/16 Page 336 of 674

अफ़सोस, इस इमाम की मिज़ाज की अस्थिरता ने समूह की मिट्टी और भी खराब कर दी है। आप ही तो शिर्क(बहुदेववाद) का कानून सिखाते हैं, जिसके आधार पर समूह के नवाब भोपाली बहादुर दबी जुबान से कह गए कि "ग़ौस-ए-आज़म" या "ग़ौस-उल-स़कलैन" कहना शिर्क से खाली नहीं है। और जब आप पर अस्थिरता की लहर आती है, तो अपनी ही मौज में आकर उन्हें गहरे में धकेल देते हैं और खुद दूर खड़े ठहाके लगाते हैं कि "मैं तुझसे अलग हूँ, मैं अल्लाह से डरता हूँ जो सारे जहाँ का रब है।" (1) (अब ये बेचारे रोया करें।)

अपना बेड़ा लिखवा गए और दरिया पार हो गए, मेरी पकड़ मत बाँधो, क्योंकि हंस बीच धार में पहुँच गया है।

सच कौन सुनता है। "मजनूं की जान के लिए दोहरी पीड़ा और अज़ाब (दंड) है: लैला की संगति की विपत्ति और लैला का वियोग।" (मजनूं की जान के लिए दुगुना दुख और कष्ट है: लैला का साथ रहने की मुसीबत और लैला की जुदाई)।

(अरबी)

साधक और साध्य दोनों कमज़ोर हैं। वह बुरा रक्षक और बुरा साथी है। हमारे लिए अल्लाह ही काफी है और वह बेहतरीन कार्यसाधक है। और अल्लाह, जो अत्यंत प्रभुत्वशाली और तत्वदर्शी है, के बिना न कोई शक्ति है और न सामर्थ्य। वह बेहतरीन स्वामी और बेहतरीन सहायक है। और समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सारे संसार का पालनहार है। और कह दिया गया: फिटकार है ज़ालिम लोगों पर। और अल्लाह तआला बरकत नाज़िल फरमाए रसूलों के सरदार, दुनिया के मददगार और दीन के रक्षक, हमारे सरदार और मौला मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर

(उर्दू अनुवाद)

साधक और साध्य कमज़ोर हो गए, तो बुरा मददगार और बुरा कुनबा। हमें अल्लाह तआला काफी है और वह अच्छा वकील (कार्यसाधक) है। नेकी की तरफ पलटना और ताकत सिर्फ अल्लाह तआला की मदद से है जो गालिब (शक्तिशाली) हिकमत वाला है। वही अच्छा मददगार और अच्छा आका है। और रब्बुल आलमीन के लिए तमाम तारीफें, और ज़ालिम कौम को कहा गया तुम्हारे लिए दूरी (रहमत से) है। और अल्लाह तआला दुरूद भेजे रसूलों के सरदार, दुनिया के ग़ौस और दीन के ग्यास (मददगार) हमारे आका और मौला मुहम्मद और

(अरबी)	(उर्दू अनुवाद)
और उनकी आल और उनके तमाम सहाबा पर। आमीन!	उनकी आल और उनके तमाम साथियों पर। आमीन! (त)

अल्हम्दु लिल्लाह कि यह अत्यंत संक्षिप्त उत्तर, और इतनी संक्षिप्तता पर पर्याप्त और पूर्ण, सही विषय पर कुछ बैठकों में 16 शाबान अल-मुअज़्ज़म, जुमे का मुबारक दिन, 1311 हिजरी कुदसिया को अस्र के समय समाप्त हुआ।

(1) अल-कुरान अल-करीम 59/16 पृष्ठ 336 का 674

افسوس اس امام کی تلون مزاجیوں نے طائفہ کی مٹی اور بھی خراب کی ہے۔ آپ ہی تو شرک کا قانون سکھائے جس کی بناء پر طائفہ کے نواب بھوپالی بہادر دبی زبان سے کہہ بھی گئے، غوث اعظم یا غوث الثقلین کہنا شرک سے خالی نہیں اور آپ ہی جب تلون کی لہر آئے تو اپنی موج میں آکر انہیں گہرے میں دھکا دے اور خود دور کھڑا قہقہے لگائے کہ "إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ" ("میں تجھ سے الگ ہوں میں اللہ سے ڈرتا ہوں جو سارے جہاں کا رب ہے") اب یہ بیچارے رویا کریں ۔

اپنا بیڑا لکھے گئے اور ہو گئے ندیا پار باندھ نہ میری تھام لی سوان پڑی منجدھار

کون سنتا ہے الحق۔ دو گونہ رنج و عذاب است جان مجنوں را بلائے صحبتِ لیلیٰ و فرقتِ لیلیٰ

(مجنوں کی جان کے لئے دوہرا دکھ اور عذاب ہے صحبتِ لیلیٰ کی مصیبت اور لیلیٰ کا فراق)

(عربی)	(اردو ترجمہ)
ضعف الطالب والمطلوب ۞ لبئس المولی ولبئس العشیر ، وحسبنا اللہ ونعم الوکیل، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العزیز الحکیم ، نعم المولی ونعم النصیر ، والحمد للہ رب العالمین، وقیل بعد للقوم الظالمین ، وصلی اللہ تعالی علی سید المرسلین غوث الدنیا	طالب و مطلوب کمزور ہوئے، تو برا مددگار اور برا خاندان، ہمیں اللہ تعالیٰ کافی اور وہ اچھا وکیل، نیکی کی طرف پھرنا اور قوت صرف اللہ تعالیٰ کی مدد سے ہے جو غالب حکمت والا ہے۔ وہی اچھا مددگار اور اچھا آقا ہے۔ اور رب العالمین کے لئے تمام حمدیں، اور ظالم قوم کو کہا گیا تمہارے لئے بُعد ہے۔ وصلی اللہ

(عربی) **(اردو ترجمہ)**

وغیاث الدین سیدنا ومولانا محمد والہ تعالیٰ علی سید المرسلین غوث الدنیا و غیاث الدین سیدنا

وصحبہ اجمعین - آمین! و مولانا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین۔ آمین! (ت)

الحمد للہ کہ یہ نہایت اجمالی جواب اور اتنے اجمال پر کافی ووافی موضوع صواب چند جلسات میں ۱۶/ شعبان المعظم روز مبارک جمعہ ۱۳۱۱ ھجریہ قدسیہ کو بوقت عصر تمام اور بلحاظِ تاریخ۔

۱ القرآن الکریم ۵۹/۱۶ Page 336 of 674

Fatawa Ridawiyya, Vol. 21

It was named "Barakat al-Imdad li-Ahl al-Istimdad" (1311 AH). May Allah benefit me through it, and through all my other works, and the Muslims in both worlds with the fullest benefit. And may the peace and blessings of Allah Almighty be upon our master and leader Muhammad, and upon his family and companions. And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best, and His knowledge, may His majesty be glorified, is most complete and most decisive.

The End.

Written by: ____

His sinful servant Ahmad Raza al-Barelvi May he be forgiven for the sake of Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

Page 337 of 674

इसका नाम "बर्कात अल-इमदाद लि-अहल अल-इस्तिम्दाद" (1311 हिजरी) रखा गया। अल्लाह मुझे इसके द्वारा, और मेरी अन्य सभी रचनाओं के द्वारा और मुसलमानों को दोनों जहाँ में पूर्ण लाभ पहुँचाए। और अल्लाह सर्वशक्तिमान हमारे स्वामी और नेता मुहम्मद और उनके परिवार और साथियों पर शांति और आशीर्वाद भेजे। और अल्लाह, जो महिमामय और उच्च है, सबसे अच्छा जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा बुलंद है, सबसे पूर्ण और सबसे निर्णायक है।

समाप्त।

लेखक: ___

उनका गुनहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी उन्हें मुहम्मद अल-मुस्तफ़ा, उम्मी नबी के वसीले से माफ़ किया जाए, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो।

पृष्ठ 337 का 674

برکات الامداد لاھل الاستمداد (۱۳۱۱ھ) نام ہوا، نفعنی اللہ بہ وبسائر تصانیفی والمسلمین فی الدارین بالنفع الاتم، وصلی اللہ تعالی علی سیدنا ومولنا محمد و آلہ وصحبہ وسلم ، واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

تمت

کتبہ_____

عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمد ن المصطفٰی النبی الامّی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم

صفحہ ۳۳۷ از ۶۷۴

Fatawa Rizvia Volume 21

Treatise

The Jurisprudence of the Emperor and that Hearts are in the Hand of the Beloved by the Grace of Allah (1326 AH) (Meaning of the word 'Shahenshah' and that indeed God's beloved ones, by divine gift, have control over hearts)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and invoke blessings upon His Noble Messenger.

Issue 166: From Kanpur, Feel Khana Kuhna neighborhood, residence of Maulvi Syed Muhammad Ashraf Sahib, Advocate. Sent by Syed Muhammad Asif Sahib, 8th Dhu al-Hijjah 1326 AH. Supporter of Sunnah, eradicator of innovation, Respected Maulana Sahib, may his blessings endure. After the traditional Islamic greeting, the humble request is that these days, your honor's collection of Naat poetry is under my study. With the utmost respect, I submit to your noble presence that certain words in a hemistich appear to be legally subject to correction according to Sharia. Perhaps your highness will also agree with the opinion of this humble person, and in case of disagreement, I request a satisfying and correct answer. The hemistich is:

"O Pilgrims! Come and see the shrine of the Emperor."

Page 339 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

पुस्तिका

'फ़िक़्ह शहंशाह व आन अल-कुलूब बि-यदिल महबूब बि-अता अल्लाह' 1326 हिजरी ('शहंशाह' शब्द का अर्थ और यह कि बेशक अल्लाह के महबूबों का ईश्वरीय दान से दिलों पर अधिकार है)

अल्लाह के नाम से जो अत्यंत दयालु और कृपावान है। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं।

मसला 166: कानपुर से, मुहल्ला फ़ील ख़ाना कुहना, मौलवी सैयद मुहम्मद अशरफ साहब वकील का मकान। प्रेषक सैयद मुहम्मद आसिफ साहब, 8 ज़िल-हिज्जा 1326 हिजरी। सुन्नत के समर्थक, बिदअत को मिटाने वाले, माननीय मौलाना साहब, आपकी कृपा बनी रहे। सुन्नत के अनुसार सलाम के बाद, विनम्र निवेदन है कि इन दिनों आपकी नातिया कविता का संग्रह (दीवान) मेरे अध्ययन के अधीन है। अत्यंत सम्मान के साथ आपकी सेवा में निवेदन है कि एक मिसरे (काव्य पंक्ति) के शब्द शरीअत की दृष्टि से संशोधन योग्य प्रतीत होते हैं। संभवतः आप भी इस तुच्छ व्यक्ति की राय से सहमत होंगे, और असहमति की स्थिति में प्रमाण के साथ संतोषजनक उत्तर देकर अनुग्रहित करें। वह मिसरा है:

"हाजियों! आओ शहंशाह का रौज़ा देखो।"

पृष्ठ 339 का 674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

رسالہ

فقہ شہنشاہ وان القلوب بیدالمحبوب بعطاء اللہ ۱۳۲۶ھ (لفظ شہنشاہ کا مفہوم اور یہ کہ بیشک محبوبانِ خدا کا عطاء الٰہی دلوں پر قبضہ ہے)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط

مسئلہ ۱۶۶: از کانپور محلہ فیل خانہ کہنہ مکان مولوی سید محمد اشرف صاحب وکیل۔ مرسلہ سید محمد آصف صاحب ۸/ ذی الحجہ ۱۳۲۶ھ حامی سنت، ماحی بدعت جناب مولانا صاحب دَامَتْ فُیُوْضُھُمْ، بعد سلام مسنون الاسلام، التماس مرام یہ کہ ان دنوں جناب والا کا دیوان نعتیہ کمترین کے زیر مطالعہ ہے۔ بصد آداب ملازمان کی خدمت بابرکت میں ملتمس ہوں کہ وہ مصرع کے الفاظ شرعا قابلِ ترمیم معلوم ہوتے ہیں اور غالبا اس ہیچمداں کی رائے سے ملازمان سامی بھی متفق ہوں اور در صورت عدم اتفاق جواب باصواب سے تشفی فرمائیں ع

حاجیو! آؤ شہنشاہ کا روضہ دیکھو

Fatawa Razawiyya Volume 21

In this verse, the word "Shahanshah" (King of Kings) is contrary to the Hadith prohibition regarding the phrase "Malik-ul-Muluk" (King of Kings). Instead of "Shahanshah," if it were "Mere Shah" (My King), there would be no harm. Secondly, this verse is in praise of Hazrat Ghaus-e-Azam (may his secret be sanctified): "The servant is compelled; his heart is under your control." It is proven from Sahih Hadith that hearts are in the powerful control of Allah the Almighty, and He alone is the Turner of Hearts. Since this humble person, full of sins, has special devotion and sincerity towards the servants of your Excellency, it is hoped that this writing will be taken solely as "Ad-Deenu An-Naseehah" (Religion is sincere advice - T). By God, this servant has not written this for any other purpose. Humble petition by Syed Muhammad Asif, may he be forgiven.

The Answer:

In the name of Allah, the Beneficent, the Merciful. All praise is due to Allah, He is the King, and the King of Kings, there is no king but He. Whoever claims otherwise besides Him has truly gone astray and is lost. And may Allah Almighty send blessings upon the Master of the Universe, the Master of Mankind, the Judge of Arabs and non-Arabs, who became the Master of the Earth and the necks of nations, and upon his pure family and companions, and grant them blessings and peace. Ameen! All praises are for Allah Almighty Who is the True King and the King of Kings; there is no true king besides Him. So, whoever considers anyone else as an equal to Him is misguided and lost. And may Allah Almighty send mercy upon the leader of the worlds, the generous giver of the Arabs and non-Arabs, who became the master of the surface of the earth and of the nations, and grant blessings and safety upon your pure family and companions. Ameen. (T)

Kind benefactor, possessor of kindness and generosity, my respected master Muhammad Asif Sahib, may his generosity increase, peace be upon you, and the mercy of Allah and His blessings. Your kind letter arrived, for which I am grateful. May the Holy and Exalted Lord grant you a good reward. I offered thanks to Allah for your hesitation regarding only these two verses, as in them, by the grace of Allah Almighty, I found evidence of your pure Sunnism and love and respect for the Luminous Presence of the Master of Prophets (upon him and them be blessings and praise). Otherwise, according to the disrespectful group (may Allah Almighty forsake them), these pages contain, God forbid, God forbid, thousands of instances of

polytheism (shirk) that bear no comparison to these two words. Although, by the grace of Allah Almighty, whatever is in them is the essence of the faith of the great leaders of religion and the great perfect gnostics.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

इस मिसरे में शब्द "शहंशाह" हदीस के निषेध के खिलाफ है जो "मलिक-उल-मुलूक" (बादशाहों का बादशाह) कहने के बारे में है। "शहंशाह" के बजाय यदि "मेरे शाह" हो तो किसी प्रकार का नुकसान नहीं है। दूसरा, यह मिसरा हज़रत गौस-ए-आज़म (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) की प्रशंसा में है: "बंदा मजबूर है, दिल पर तुम्हारा कब्ज़ा है।" सहीह हदीस से साबित है कि दिल अल्लाह तआला के कब्ज़ा-ए-कुदरत में हैं, और वही ज़ात दिलों को फेरने वाली (मुकल्लिबुल कुलूब) है। चूंकि यह तुच्छ और गुनाहों से भरा हुआ व्यक्ति आपके दरबार के मुलाज़िमों के प्रति विशेष श्रद्धा और लगाव रखता है, इसलिए उम्मीद है कि इस लेख को केवल "अद-दीनु अन-नसीहह" (दीन नसीहत है - त) पर आधारित माना जाए। खुदा की कसम, इस सेवक ने किसी और उद्देश्य से यह नहीं लिखा है। निवेदक: अदब सैयद मोहम्मद आसिफ़, अल्लाह उन्हें माफ करे।

जवाब:

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम अल्लाह के लिए सभी प्रशंसाएं हैं, वह राजा है, और राजाओं का राजा है, उसके सिवा कोई राजा नहीं है। जिसने भी उसके अलावा किसी और का दावा किया, वह निश्चित रूप से भटक गया और खो गया। और अल्लाह तआला रहमत नाज़िल फरमाए दुनिया के मालिक, मानव जाति के स्वामी, अरब और अजम के न्याय करने वाले पर, जो पृथ्वी और राष्ट्रों की गर्दन के मालिक बने, और उनके पवित्र परिवार और साथियों पर, और उन पर बरकत और शांति प्रदान करे। आमीन! सभी प्रशंसाएँ अल्लाह तआला के लिए हैं जो सच्चा बादशाह और बादशाहों का बादशाह है; उसके सिवा कोई सच्चा बादशाह नहीं है। तो जो उसके अलावा किसी और को उसके मुकाबले में समझे, वह गुमराह और भटका हुआ है। और अल्लाह तआला रहमत नाज़िल फरमाए जहाँ के सरदार, अरब और अजम के सखी दाता पर जो पृथ्वी की सतह और उम्मतों के मालिक बने और आपकी पाक आल और सहाबा पर और बरकत और सलामती फरमाए। आमीन। (त)

करम फरमाए मुकर्रम ज़ी-लुत्फ-ओ-करम मुकर्रमी सैय्यदी मोहम्मद आसिफ साहब, अल्लाह उनका करम बढ़ाए, आप पर सलाम और अल्लाह की रहमत और उसकी बरकतें हों। आपका नवाज़िश नामा (पत्र) आया, शुक्रगुज़ार हूँ। हक सुब्हानहू व तआला आपको इसका बेहतरीन बदला दे। अल्लाह का शुक्र अदा किया कि आपने केवल इन दो मिसरों पर विचार किया, क्योंकि इसमें अल्हम्दुलिल्लाह आपकी खालिस सुन्नियत और हुज़ूर पुरनूर सैय्यद-उल-अंबिया (उन पर और उन सब पर दुरूद और

सलाम हो) के प्रति प्रेम और सम्मान की गवाही मिली। वरना गुस्ताख कौम (अल्लाह उन्हें रुसवा करे) के नज़दीक तो इन पन्नों में, अल्लाह की पनाह, अल्लाह की पनाह, हज़ारों शिर्क भरे हुए हैं, जिनसे इन दो शब्दों का कोई मुकाबला ही नहीं है। हालाँकि, अल्हम्दुलिल्लाह इसमें जो कुछ भी है, वह दीन के बड़े इमामों और कामिल आरिफों के ईमान का निचोड़ है।

पृष्ठ 340/674

اس مصرع میں لفظ "شہنشاہ" خلاف حدیث ممانعت درباره قول ملک الملوک ہے بجائے "شہنشاہ" اگر "مرے شاہ" ہو تو کسی قسم کا نقصان نہیں ، دوسرا یہ مصرع حضرت غوث اعظم قدس سرہ کی تعریف میں ع: بندہ مجبور ہے خاطر پہ ہے قبضہ تیرا صحیح حدیث شریف سے ثابت ہے کہ دل خداوند کریم کے قبضہ قدرت میں ہیں ، اور وہی ذات مقلب القلوب ہے ، چونکہ اس ہیچمداں سراپا عصیاں کو ملازمان جناب والا سے خاص عقیدت و ارادت ہے۔ لہذا امیدوار ہے کہ یہ تحریر محض اَلدِّینُ النُّصْحُ (دین نصیحت ہے۔ ت) پر محمول فرمائی جائے، بخدا فدوی نے کسی اور غرض سے نہیں لکھا۔ عریضہ ادب سید محمد آصف عفٰی عنہ

الجواب:

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم الحمد للہ ھو الشاہ ، والشاہ الشاھنشاہ، لا ملك سواہ ، فمن ادعاً دونہ فقد ضل وتاہ، وصلی اللہ تعالیٰ علیہ سید العالم ، مالك الناس دیان العرب والعجم ، الذی ملك الارض ورقاب الامم ، وعلی الہ وصحبہ وبارک وسلم، آمین! سب حمدیں اللہ تعالیٰ کے لئے جو حقیقی بادشاہ اور بادشاہوں کا بادشاہ ہے اس کے سوا کوئی حقیقی بادشاہ نہیں ہے تو جو اس کے غیر کو مقابلہ میں سمجھے تو وہ گمراہ اور بھٹکا ہوا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ رحمت نازل فرمائے جہاں کے سردار ، عرب وعجم کے جواد دہندہ جو روئے زمین اور امتوں کے مالک بنے اور آپ کی آل پاک واصحابہ پر اور برکت اور سلامتی فرمائے۔ آمین۔ (ت)

کرم فرمائے مکرم ذی الطف والکرم مکرمی سیدی محمد آصف صاحب زید کرمہم ، وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ،۔ نوازش نامہ تشریف لایا ، ممنون فرمایا ، حق سبحانہ و تعالیٰ آپ کو جزائے

خیر عطا فرمائے آپ کے صرف انھیں دو مصرعوں میں تامل فرمانے سے شکر الٰہی بجا لایا کہ اس میں بحمد اللہ تعالیٰ آپ کی سنیت خالصہ اور محبت و تعظیم حضور پر نور سید الانبیاء علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والثناء کا شاہد پایا، ورنہ قوم بے ادب خذلہ اللہ تعالیٰ کے نزدیک تو ان اوراق میں معاذ اللہ معاذ اللہ ہزاروں شرک بھرے ہیں ، کہ ان دو لفظوں کو ان سے کچھ بھی نسبت نہیں ، حالانکہ بحمد اللہ تعالیٰ اس میں جو کچھ ہے اکابر ائمہ دین واعاظم عرفائے کاملین کے ایمان کا حل

Fatawa Razawiyya Volume 21

...is a brief sample. As is evident from the study of the humble servant's book "Saltanat-ul-Mustafa fi Malakoot-i-Kulli Wara". All praise belongs to Allah. Now, with gratitude and by the grace of Allah the Almighty, I present the answer. I hope that based on the same pure Islamic love with which this information was provided, these answers will be considered and viewed in the same light. Success is only from Allah. Answer to the first question: The word "Shahanshah" (King of Kings) is primarily prevalent and common in idioms to mean a sultan of great authority. Custom and usage play a complete role in conveying the intended meanings. Allah the Almighty says: "And command what is right." [1] (And command goodness. - Trans.) Among our own noble jurists, the most eminent Imam Ala-ud-Din Abu al-Ala Laithi Nasahi (may Allah the Almighty have mercy on him) had the titles "Shahan Shah" and "Malik al-Muluk" (King of Kings). Subsequent Imams and scholars who quote his edicts (fatawa) remember him by these titles, and that venerable master of jurisprudence himself used to sign with these very words. Imam Rukn-ud-Din Abu Bakr Muhammad bin al-Mafakhirin Abdul Rashid Kirmani, in "Jawahir al-Fatawa", Book of Leasing (Kitab al-Ijarah), Chapter Six, states:

Arabic Text	**Urdu Translation**
The Imam, the Judge, King of Kings Abu al-Ala al-Nasahi	The Imam, Judge, King of Kings Abu al-Ala Nasahi was asked this question
when asked about someone who leased a Waqf land for a hundred years, whether it is permissible?	that a person leased a Waqf land for a hundred years; is this act of his valid and correct according to Sharia? (M)
He decreed the invalidity of the lease, along with a group	A group of jurists gave a fatwa
from the assembly of jurists as a definitive and binding matter.	that this lease is definitively and necessarily void. (M)
And he decreed so for the religious ones as an act of piety	My fatwa of impermissibility is sufficient for the religious people
lest he becomes an oppressor by what he has acquired.	so that I do not become an oppressor due to the things I have collected. (M)
King of Kings Abu al-Ala is its answerer	The King of Kings Abu al-Ala is its answerer
for the honor of Allah's religion, always praying. [2]	always praying for the dominance of the Divine Religion. (M)

[1] Al-Quran al-Karim 7/199 [2] Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Ijarah, Chapter Six, Manuscript folio 138, page 275 Page 341 of 674

फतावा रजविया जिल्द 21

...का एक संक्षिप्त नमूना है। जैसा कि फकीर की पुस्तक "सल्तनतुल मुस्तफ़ा फ़ी मलकूते कुल्ली वरा" के अध्ययन से स्पष्ट है। वल्लिल्लाहिल हम्द (अल्लाह की प्रशंसा हो)। अब आभार के साथ और अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा से उत्तर प्रस्तुत करता हूँ। आशा है कि जिस शुद्ध इस्लामी प्रेम के साथ यह जानकारी दी गई थी, उसी के आधार पर इन उत्तरों को समझा जाएगा और उसी दृष्टि से देखा जाएगा। सफलता केवल अल्लाह की ओर से है। प्रथम प्रश्न का उत्तर: शब्द "शहंशाह" (राजाओं का राजा) मुख्य रूप से मुहावरों में महान अधिकार वाले सुल्तान के अर्थ में प्रचलित और सामान्य है। इच्छित अर्थों को व्यक्त करने में प्रथा और मुहावरे की पूर्ण भूमिका होती है। अल्लाह सर्वशक्तिमान कहता है: "और अच्छाई का हुक्म दो।" [1] (और भलाई का आदेश दें। - अनु.) स्वयं हमारे महान न्यायविदों में, सबसे प्रतिष्ठित इमाम अलाउद्दीन अबू अल-अला लैसी नासही (अल्लाह सर्वशक्तिमान उन पर कृपा करें) की उपाधियाँ "शाहाँ शाह" और "मलिकुल मुलूक" (राजाओं का राजा) थीं। बाद के इमाम और विद्वान जो उनके फतवों को उद्धृत करते हैं, उन्हें इन्हीं उपाधियों से याद करते हैं, और वह स्वयं न्यायशास्त्र के वे महान विद्वान इन्हीं शब्दों के साथ हस्ताक्षर किया करते थे। इमाम रुकनुद्दीन अबू बक्र मुहम्मद बिन अल-मफाखिरीन अब्दुल रशीद किरमानी, "जवाहिरुल फतावा", पट्टे की पुस्तक (किताबुल इजारा), अध्याय छह में कहते हैं:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
इमाम, काजी, मलिकुल मुलूक अबू अल-अला अल-नासही	इमाम, काजी, राजाओं के राजा अबू अल-अला नासही से यह इस्तेफ़ता (प्रश्न) किया गया
जब उनसे पूछा गया कि जिसने सौ साल के लिए वक्फ की जमीन लीज पर दी, क्या यह जायज है?	कि एक व्यक्ति ने सौ साल के लिए वक्फ की जमीन पट्टे (इजारे) पर दी; क्या उसका यह कार्य शरिया के अनुसार वैध और सही है? (म)
उन्होंने पट्टे की अमान्यता का फतवा दिया, एक समूह के साथ	.फ़ुक़हा की एक जमाअत ने फतवा दिया
न्यायविदों के समूह से, एक निश्चित और अनिवार्य विषय के रूप में।	कि यह इजारा (पट्टा) निश्चित रूप से और अनिवार्य रूप से अमान्य (बातिल) है। (म)

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
और उन्होंने धार्मिक लोगों के लिए सवाब की नियत से ऐसा फतवा दिया	मेरा अमान्यता (अदम-ए-जवाज़) का यह फतवा देना दीनदारों के लिए पर्याप्त है
ताकि वह अपनी जमा की हुई चीजों के कारण अत्याचारी न बन जाएं।	ताकि मैं अपनी एकत्रित की गई चीजों की वजह से ज़ालिम न हो जाऊँ। (म)
राजाओं का राजा अबू अल-अला इसका उत्तर देने वाला है	राजाओं का राजा अबू अल-अला इसका मुजीब (उत्तर देने वाला) है
अल्लाह के दीन के सम्मान के लिए हमेशा दुआगो है। [2]	दीन-ए-इलाही के ग़लबे के लिए हमेशा दुआगो है। (म)

[1] अल-कुरान अल-करीम 7/199 [2] जवाहिरुल फतावा, किताबुल इजारा, अध्याय छह, पांडुलिपि प्रति वर्क138, पृष्ठ 275 पृष्ठ 674 का 341

کا ایک مختصر نمونہ ہے۔ جیسا کہ فقیر کی کتاب "سلطنة المصطفی فی ملکوت کل الوری" کے مطالعہ سے ظاہر ہے۔ وللہ الحمد۔ اب شکریہ کے ساتھ بتوفیقہ تعالٰی جواب عرض کروں، امید کہ جس خالص اسلامی محبت سے یہ اطلاع دی اسی پر ان جوابوں کو مبنی سمجھ کر ویسی ہی نظر سے ملاحظہ کرینگے، وباللہ التوفیق۔ جواب سوال اول: لفظ "شہنشاہ" اولاً بمعنی سلطان عظیم السطنة محاورات میں شائع و ذائع ہے۔ اور عرف و محاورہ کو افادہ مقاصد میں دخلِ تام، قال اللہ تعالٰی: "وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ"1 (اور بھلائی کا حکم دو۔ ت) خود ہمارے فقہاء کرام میں امام اجل علاء الدین ابو العلاء لیثی ناصحی رحمۃ اللہ تعالٰی کا لقب "شاہان شاہ، ملک الملوک" تھا ائمہ و علمائے ما بعد جو ان کے فتاوٰی نقل کرتے ہیں اسی لقب سے انھیں یاد فرماتے ہیں اور وہ جناب فقاہت مآب خود اپنے دستخط انھیں الفاظ سے کرتے، امام رکن الدین ابوبکر محمد بن المفاخرین عبدالرشید کرمانی جواہر الفتاوٰی کتاب الاجارہ باب سادس میں فرماتے ہیں:

| قال الامام القاضی ملک الملوک ابوالعلاء الناصحی | امام، قاضی، شاہوں کے شاہ ابوالعلاء ناصحی سے یہ استفتاء کیا گیا | | لمأ سئل عمن اجر ارضاً موقوفة مائة سنة هل یجوز | کہ ایک شخص نے ایک موقوفہ زمین سو سال کے لئے اجارہ میں دی تو کیا اس کا یہ فعل از روئے شرع جائز و درست ہے ؟ام | | افتی ببطلان الاجارة معشر | فقہاء کی ایک جماعت نے فتوٰی دیا | | من زمرة الفقهاء قطعاً لازماً | کہ یہ اجارہ قطعی اور لازمی طور پر باطل ہے۔ ام | | وبذلک افتی للمتدین حسبة | میرا عدم جواز کا یہ فتوٰی دینا دینداروں کے لئے کافی ہے | | کیلا یکون بما احرز ظالماً | تاکہ میں اپنی جمع کردہ چیزوں کی وجہ سے ظالم نہ ہو جاؤں۔ ام | | ملک الملوک

ابوالعلاء مجیبه | شاہوں کے شاہ ابوالعلاء اس کا مجیب ہے | | لمعز دین الله مد عوا دائماً2 | دین الہی کے غلبہ کے لئے ہمیشہ دعا گو ہے۔ ام |

1 القرآن الکریم ۷/ ۱۹۹ 2 جواہر الفتاویٰ کتاب الاجارۃ الباب السادس قلمی نسخہ ورق ۱۳۸ صفحہ

In the same author's 'Kitab al-Qada' (The Book of Judicature), another issue was quoted from this gentleman under this title: [Box 1] Arabic: Qadi al-Imam Malik al-Muluk Abu al-Ala al-Nasahi said[1]- Urdu Translation: Qadi Imam, King of Kings Abu al-Ala Nasahi said. 12m

Then he stated in the third issue: [Box 2] Arabic: Qadi al-Imam Malik al-Muluk said, this matter was presented to him in a session[2]- Urdu Translation: Qadi Imam, the King of Kings, said this when the document was presented to him. 12m

In it, he quoted his poetic fatwa, at the end of which he said: [Box 3] Arabic: Shahan Shah Malik al-Muluk Abu al-Ala / composed the answer in verse and in detail. Urdu Translation: Shahan Shah Abu al-Ala has stated this answer with verse, order, and detail. 12m

Then he said: "Malik al-Muluk (King of Kings) said"[3] (The King of Kings said. -Tr) and quoted his fourth fatwa, at the end of which he said: [Box 4] Arabic: Shahan Shah Malik al-Muluk Abu al-Ala / composed the answer for everyone who is knowledgeable. Urdu Translation: The Emperor of the time, Abu al-Ala, compiled this answer for every knowledgeable person. 12m

Then he quoted his fifth fatwa, whose signature is as follows: [Box 5] Arabic: Shahan Shah Malik al-Muluk Abu al-Ala / composed the answer clarifying its lighthouse [guiding path][4] Urdu Translation: Shahan Shah Abu al-Ala compiled the answer in such a way that he made every aspect of it clear. 12m

Then he quoted his sixth fatwa, which is signed: [Box 6] Arabic: Shahan Shah Malik al-Muluk Abu al-Ala / the guide of the Commander of the Faithful, has indeed composed[5]- Urdu Translation: Shahan Shah Malik al-Muluk Abu al-Ala, the leader and guide of the Muslims, compiled this answer. 12m

Similarly, in 'Kitab al-Waqf' (The Book of Endowments), he quoted several of his fatwas, of which the conclusion of one discourse is this:

---

1. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Qada, p. 353, leaf 177
2. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Qada, p. 353, leaf 177
3. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Qada, p. 353, leaf 177
4. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Qada, p. 353, leaf 177
5. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Qada, p. 354, leaf 177

उसी की 'किताब अल-क़ज़ा' (न्यायपालिका की पुस्तक) में एक और मसला इस जनाब से इस शीर्षक के साथ नक़ल फ़रमाया: [बॉक्स १] अरबी: क़ाज़ी अल-इमाम मलिक अल-मुलूक अबुल अला अल-नासही ने कहा[1]- उर्दू अनुवाद: क़ाज़ी इमाम, शाहों के शाह अबुल अला नासही ने कहा। १२म

फिर तीसरे मसले में फ़रमाया: [बॉक्स २] अरबी: क़ाज़ी अल-इमाम मलिक अल-मुलूक ने कहा, यह मामला उनके सामने सभा में पेश किया गया[2]- उर्दू अनुवाद: क़ाज़ी इमाम, शाहों के शाह ने यह कहा, जब उनके पास दस्तावेज़ पेश किया गया। १२म

इसमें उनका काव्यमय फ़तवा नक़ल किया जिसके आख़िर में फ़रमाया: [बॉक्स ३] अरबी: शाहान शाह मलिक अल-मुलूक अबुल अला / नज़्म अल-जवाब मंज़ूमम व मुफ़स्सलम। उर्दू अनुवाद: शाहों के शाह अबुल अला ने इस जवाब को कविता, तरतीब और तफ़सील से बयान किया है। १२म

फिर फ़रमाया: "मलिक अल-मुलूक (शाहों के शाह) ने कहा"[3] और उनका चौथा फ़तवा नक़ल किया जिसके आख़िर में फ़रमाया: [बॉक्स ४] अरबी: शाहान शाह मलिक अल-मुलूक अबुल अला / नज़्म अल-जवाब लिकुल्लि मन हुवा क़द अरफ़ा उर्दू अनुवाद: शहंशाह-ए-वक़्त अबुल अला ने इस जवाब को हर जानकार शख़्स के लिए संकलित किया। १२म

फिर उनका पाँचवाँ फ़तवा नक़ल फ़रमाया जिसके हस्ताक्षर यूँ हैं: [बॉक्स ५] अरबी: शाहान शाह मलिक अल-मुलूक अबुल अला / नज़्म अल-जवाब मुबय्यिनन लि-मनारिह[4] उर्दू अनुवाद: शाहों के शाह अबुल अला ने जवाब को यूँ संकलित फ़रमाया कि उसके हर पहलू को स्पष्ट कर दिया। १२म

फिर उनका छठा फ़तवा नक़ल किया जिसके हस्ताक्षर हैं: [बॉक्स ६] अरबी: शाहान शाह मलिक अल-मुलूक अबुल अला / हादी अमीर अल-मोमिनीन लक़द नज़मा[5]- उर्दू अनुवाद: शाहों के शाह मलिक अल-मुलूक अबुल अला, मुसलमानों के अमीर और रहबर ने इस जवाब को संकलित किया। १२म

यूँही 'किताब अल-वक़्फ़' में उनके अनेक फ़तावे नक़ल फ़रमाए, उन्हीं में से एक कलाम का समापन यह है:

---

1. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-क़ज़ा, पृ. ३५३, वरक़ १७७

2. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-क़ज़ा, पृ. ३५३, वरक़ १७७
3. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-क़ज़ा, पृ. ३५३, वरक़ १७७
4. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-क़ज़ा, पृ. ३५३, वरक़ १७७
5. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-क़ज़ा, पृ. ३५४, वरक़ १७७

اسی کی کتاب القضاء میں ایک اور مسئلہ اس جناب سے بایں عنوان نقل فرمایا: [Box 1] قال القاضی الامام ملك الملوك ابوالعلاء الناصحی ۱- | قاضی امام شاہوں کے شاہ ابوالعلاء ناصحی نے کہا ۱۲م۔

پھر تیسرے مسئلے میں فرمایا: [Box 2] قال القاضی الامام ملك الملوك هذا المباعرض علیه محضر ۲- | قاضی امام، شاہوں کے شاہ نے یہ کہا، جب ان کے پاس دستاویز پیش کیا گیا۔ ۱۲م

اس میں ان کا منظوم فتوٰی نقل کیا جس کے آخر میں فرمایا: [Box 3] شاهان شه ملك الملوك ابوالعلاء / نظم الجواب منظماً ومفصلاً۔ | شاہوں کے شاہ ابوالعلاء نے اس جواب کو نظم اور ترتیب اور تفصیل سے بیان کیا ہے۔ ۱۲م

پھر فرمایا: قال ملك الملوك ۳ (شاہوں کے شاہ نے فرمایا۔ت) اور ان کا چوتھا فتوٰی نقل کیا جس کے آخر میں فرمایا: [Box 4] شاهان شه ملك الملوك ابوالعلاء / نظم الجواب لكل من هو قد عرف | شہنشاہِ وقت ابوالعلاء نے اس جواب کو ہر جانکار شخص کے لئے مرتب کیا۔ ۱۲م

پھر ان کا پانچواں فتوٰی نقل فرمایا جس کے دستخط یوں فرمائے ہیں: [Box 5] شاهان شه ملك الملوك ابوالعلاء / نظم الجواب مبیناً لمناره ٤ | شاہوں کے شاہ ابوالعلاء نے جواب کو یوں مرتب فرمایا کہ اس کے ہر پہلو کو واشگاف کردیا۔ ۱۲م

پھر ان کا چھٹا فتوٰی نقل کیا جس کے دستخط ہیں: [Box 6] شاهان شه ملك الملوك ابوالعلاء / هادی امیر المومنین لقد نظم ٥- | شاہوں کے شاہ ملک الملوک ابوالعلاء مسلمانوں کے امیر اور رہبر نے اس جواب کو مرتب کیا۔ ۱۲م

یونہی کتاب الوقف میں ان کے متعدد فتاوے نقل فرمائے ازاں جملہ ایک کلام کا ختم یہ ہے:

---

۱ جواهر الفتاوی کتاب القضاء ص ۳۵۳ ورق ۱۷۷ ۲ جواهر الفتاوی کتاب القضاء ص ۳۵۳ ورق ۱۷۷ ۳ جواهر الفتاوی کتاب القضاء ص ۳۵۳ ورق ۱۷۷ ٤ جواهر الفتاوی کتاب القضاء ص ۳۵۳ ورق ۱۷۷ ٥ جواهر الفتاوی کتاب القضاء ص ۳۵۴ ورق ۱۷۷

Vol 21 Fatawa Rizvia

Malik al-Muluk Abu al-Ala, the respondent to him, the glorifier of the religion of Allah, offering thanks as a supplicant.[1]	**The King of Kings, Abu al-Ala, is the respondent to him who prays with gratitude for the dominance of the religion of Allah. -12m**

At the end of one, it states:

The Emperor, Malik al-Muluk Abu al-Ala, composed the answer for the one who seeks refuge in Allah.[2]	**The Emperor, Malik al-Muluk Abu al-Ala, prepared this answer for the person who seeks the refuge of Allah Almighty. -12m**

Likewise, in 'Kitab al-Buyu' (The Book of Sales), four of his fatwas are narrated from 12 to 15, and each one begins with these words:

The Judge, the Imam, Malik al-Muluk said.[3]	**The Judge, the Imam, Malik al-Muluk said. (T)**

In short, the fine book is filled with his correct fatwas and these noble words. Allama Khairuddin Ramli, the teacher of the author of Durr al-Mukhtar (may Allah have mercy on them both), narrated from 'Nawazil' in 'Fatawa Khairiyyah', Book of Hiring (Kitab al-Ijarah):

He said: Malik al-Muluk Abu al-Ala was asked regarding someone who leased an endowed house for a hundred years, etc.[4]	**A query was made to the King of Kings, Abu al-Ala, about a person who leased a waqf (endowed) land for a full hundred years; what is the ruling? -12m**

In the same book, 'Kitab al-Qada', Chapter on 'Defects in Records and Registers', he stated again:

The masters among the later scholars gave a fatwa permitting his execution, to the extent that Malik al-Muluk al-Nasihi (may Allah Almighty have mercy on him) said.[5]	**Reliable and authentic scholars among the later ones have given a fatwa that it is permissible to kill such a person, to the extent that this is also the saying of the King of Kings, Nasihi (may Allah have mercy on him). -12m**

---

1. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Waqf, Manuscript p. 309, folio 155
2. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Waqf, p. 310, folio 155

3. Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Buyu, Chapter Six, Manuscript p. 259, folio 130
4. Fatawa Khairiyyah, Kitab al-Ijarah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/21
5. Fatawa Khairiyyah, Kitab Adab al-Qadi, Chapter on Defects in Records and Registers, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/20

खंड 21 फ़तावा रज़विया

मलिक अल-मुलूक अबु अल-अला, मुजीबुह मुअज़्ज़ दीन अल्लाह यश्कुरु दाइयन - 1	**शाहों के शाह अबुल आला उसके उत्तरदाता हैं जो अल्लाह के दीन के प्रभुत्व के लिए कृतज्ञता के साथ प्रार्थना करते हैं। - 12m**

एक के अंत में है:

शाहान-ए-शाह मलिक अल-मुलूक अबु अल-अला नज़्म अल-जवाब लि-मन ता'अफ़्फ़ा बिल्लाह - 2	**शहंशाह मलिक अल-मुलूक अबु अल-अला ने यह उत्तर उस व्यक्ति के लिए तैयार किया जो अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल की शरण का अभिलाषी है। - 12m**

इसी प्रकार 'किताब अल-बुयू' (बिक्री की पुस्तक) में 12 से 15 तक उनके चार फ़तवे उद्धृत हैं, जिनमें से प्रत्येक की शुरुआत इन्हीं शब्दों से हुई है:

काल अल-काजी अल-इमाम मलिक अल-मुलूक - 3	**काजी, इमाम, मलिक अल-मुलूक ने कहा। (त)**

संक्षेप में, यह उत्तम पुस्तक उनके सही फ़तवों और इन महान शब्दों से भरी हुई है। 'दुर्र-ए-मुख्तार' के लेखक के शिक्षक अल्लामा खैरूद्दीन रमली (अल्लाह उन पर दया करे) ने 'फ़तावा खैरिया', 'किताब अल-इजारा' (किराये की पुस्तक) में 'नवाज़िल' से उद्धृत किया:

कहा गया: मलिक अल-मुलूक अबु अल-अला से उस व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसने एक वक़्फ़ की हुई संपत्ति को सौ साल के लिए किराये पर दे दिया, इत्यादि। (4)	**शाहों के शाह अबुल आला से उस व्यक्ति के बारे में प्रश्न (इस्तिफ़ता) किया गया जिसने एक वक़्फ़ की हुई ज़मीन को पूरे सौ साल के लिए किराये पर दिया, तो क्या हुक्म है। - 12m**

इसी पुस्तक के'किताब अल-क़ज़ा', अध्याय 'कार्यवाही और रजिस्टरों में त्रुटियाँ' में फिर से उल्लेख किया गया:

बाद के प्रतिष्ठित विद्वानों ने उसे मृत्युदंड देने की अनुमति का फ़तवा दिया, यहाँ तक कि मलिक अल-मुलूक अल-नासिही (अल्लाह उन पर दया करे) ने कहा। (5)

बाद के विश्वसनीय और प्रामाणिक विद्वानों ने फ़तवा दिया है कि ऐसे व्यक्ति की हत्या करना जायज़ है, यहाँ तक कि शाहों के शाह नासिही (रहमतुल्लाह अलैहि) का भी यही कथन है। - 12m

---

1. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-वक़्फ़, हस्तलिखित पृ. 309, पत्र 155
2. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-वक़्फ़, पृ. 310, पत्र 155
3. जवाहर अल-फ़तावा, किताब अल-बुयू, छठा अध्याय, हस्तलिखित पृ. 259, पत्र 130
4. फ़तावा खैरिया, किताब अल-इजारा, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 2/21
5. फ़तावा खैरिया, किताब अदब अल-काज़ी, अध्याय कार्यवाही और रजिस्टरों में त्रुटियाँ, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 2/20

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

ملك الملوك ابو العلاء مجيبه معز دين الله يشكر داعياً - ۱

شاہوں کے شاہ ابوالعلاء اس کا مجیب ہے جو دین الٰہی کے غلبہ کے لئے شکر کے ساتھ دعا کرتا ہے۔ ۱۲م

ایک کے آخر میں ہے:

شاهان شه ملك الملوك ابو العلاء نظم الجواب لمن تعفى بالله - ۲

شہنشاہ ملک الملوک ابو العلاء نے یہ جواب اس شخص کے لئے مرتب کیا جو اللہ عزوجل کی پناہ کا طالب ہے۔ ۱۲م

یوں ہی ۱۲ تا ۱۵ کتاب البیوع میں ان کے چار فتویٰ نقل فرمائے ہر ایک کی ابتداء انہیں لفظوں سے کی:

قال القاضی الامام ملك الملوك - ۳ قاضی، امام، ملک الملوک نے کہا۔ (ت)

غرض کتاب مستطاب ان کے فتاوے صواب اور ان کے ان گرامی الفاظ سے مشحون ہے۔ علامہ خیر الدین رملی استاد صاحب در مختار رحمہما اللہ تعالیٰ نے فتاویٰ خیر یہ کتاب الاجارہ میں نوازل سے نقل فرمایا:

قال سئل ملك الملوك ابو العلاء شاہوں کے شاہ ابوالعلاء سے اس شخص کے بارے میں استفتاء

فيمن أجر دار موقوفة مائة سنة 4 الخ۔

کیا گیا جس نے ایک وقف کی ہوئی زمین کو سو سال بھر کے لئے اجرت میں دیا تو کیا حکم ہے۔ ۱۲م۔

اسی کی کتاب القضا باب خلل المحاضرۃ والسجلات میں دوبارہ سماعی فرمایا:

فحول المتأخرين افتوا بجواز قتله حتى قال ملك الملوك الناصحى رحمہ الله تعالیٰ 5.

متاخرین میں معتمد و مستند علماء نے فتوی دیا ہے کہ ایسے شخص کو قتل کرنا جائز ہے حتی کہ شاہوں کے شاہ ناصحی رحمۃ اللہ علیہ کا بھی یہی قول ہے ۱۲م۔

---

۱ جواہر الفتاوی کتاب الوقف ، قلمی ص ۳۰۹ ورق ۱۵۵ ۲ جواہر الفتاوی کتاب الوقف ص ۳۱۰ ورق ۱۵۵ ۳ جواہر الفتاوی کتاب البیوع الباب السادس قلمی نسخہ ص ۲۵۹ ورق ۱۳۰ ۴ فتاویٰ خیریہ کتاب الاجارۃ دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۲۱ ۵ فتاویٰ خیریہ کتاب ادب القاضی باب خلل المحاضر والسجلات دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۲۰

Fatawa Rizvia (Volume 21)

1. Then his poetic fatwa was quoted:

[Arabic] Execution is permissible and obligatory upon him. | [Urdu] To execute such a person is permissible, rather it is obligatory for his reprimand and restraint, [Arabic] To restrain him, and execution in this is sufficient. | and in this, execution is absolute justice. The King of Kings, [Arabic] The King of Kings Abu al-Ala. | Malik al-Muluk Abu al-Ala has for every person of virtue and knowledge [Arabic] Arranged the answer for everyone who excels. - 1 | prepared this answer. 12m

1. Hazrat Umdat al-Ulama wal-Atqiya Zubdat al-Arifeen wal-Awliya Mawlawi Ma'nawi Sayyidi Muhammad Jalal al-Millah wal-Din Rumi Balkhi (may his secret be sanctified) says in a tale of a king in the Masnavi Sharif:

[Persian] The Emperor said, reduce his reward. | [Urdu] The King said his wages should be reduced, and if he is ready [Persian] In battle, strike his name from the list. 2 | [Urdu] for war, then remove his name from the daily register. 12m

1. Also, at the beginning of the blessed Masnavi, he says:

[Persian] Those two emirs arrived in Samarkand. | [Urdu] The King's two emirs (envoys) arrived in the city of Samarkand and to that gold- [Persian] To that goldsmith from the Emperor as heralds. 3 | [Urdu] smith, gave the good news from the King's side. 12m

1. He [further] says:

[Persian] Bring him before the Emperor with pleasant conduct. | [Urdu] They brought that fortunate goldsmith to the King so that on this [Persian] So that he may burn at the head of the adorned candle. 4 | [Urdu] candle of the adorned beloved, he may be sacrificed. 12m

1. In the same [book] he said:

[Persian] Also from countless types of vessels. | [Urdu] And (made) many different kinds of vessels which in the assembly of kings [Persian] Such as are worthy in the assembly of the Emperor. 5 | [Urdu] were the beauty and ornament of joy. 12m

1. Fatawa Khayriya, Kitab Adab al-Qadi, Chapter: Defects in Proceedings and Records, Dar al-Ma'rifah Beirut 2/20
2. Masnavi Ma'nawi, in explaining that 'leaving the answer is the established answer', etc., Noorani Kutub Khana Peshawar, Vol 4, p. 38
3. Masnavi Ma'nawi, Sending the King's messengers to Samarkand in search of the goldsmith, Noorani Kutub Khana Peshawar, Vol 1, p. 9
4. Masnavi Ma'nawi, Sending the King's messengers to Samarkand in search of the goldsmith, Noorani Kutub Khana Peshawar, Vol 1, p. 9
5. Masnavi Ma'nawi, Sending the King's messengers to Samarkand in search of the goldsmith, Noorani Kutub Khana Peshawar, Vol 1, p. 9

फ़तावा रज़विया (खंड 21)

1. फिर उनके पद्यबद्ध (नज़्म) फतवे को उद्धृत किया गया:

[अरबी] उसे मारना शरीयत के अनुसार जायज़ और वाजिब है। | [उर्दू] ऐसे व्यक्ति की हत्या करना शरीयत के मुताबिक है, बल्कि उसकी डांट-फटकार और रोकथाम के लिए [अरबी] उसे रोकना, और इसमें हत्या करना पर्याप्त है। | वाजिब है और इसमें हत्या करना सरासर न्याय है। शहंशाहों के शहंशाह [अरबी] शाहों के शहंशाह मलिक अल-मुलूक अबू अल-अला। | मलिक अल-मुलूक अबू अल-अला ने हर फ़ज़ीलत और इल्म रखने वालों के लिए [अरबी] हर उस व्यक्ति के लिए जवाब तैयार किया जो उत्कृष्ट है। - 1 | इस जवाब को व्यवस्थित किया है। 12m

1. हज़रत उम्दतुल उलमा वल अत़किया, ज़ुबदतुल आरिफीन वल औलिया, मौलवी मानवी सैयदी मुहम्मद जलालुल मिल्लत वद्दीन रूमी बलखी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) मसनवी शरीफ़ में एक राजा की कहानी में फरमाते हैं:

[फारसी] शहंशाह ने कहा कि उसकी मज़दूरी कम कर दो। | [उर्दू] राजा ने कहा कि उसकी मज़दूरी कम कर दी जाए और अगर वह युद्ध के लिए तैयार [फारसी] लड़ाई में उसका नाम सूची से काट दो। 2 | [उर्दू] हो तो रोज़नामचा (दैनिक रजिस्टर) से उसका नाम निकाल दो। 12m

1. मसनवी मुबारका की शुरुआत में भी वह फरमाते हैं:

[फारसी] वे दो अमीर समरकंद पहुँच गए। | [उर्दू] राजा के दोनों अमीर (दूत) समरकंद शहर आए और उस सुनार [फारसी] उस सुनार के पास शहंशाह के संदेशवाहक के रूप में। 3 | [उर्दू] को राजा की ओर से खुशखबरी दी। 12m

1. वह [आगे] फरमाते हैं:

[फारसी] उसे शिष्टाचार के साथ शहंशाह के सामने लाओ। | [उर्दू] उस खुशनसीब सुनार को राजा के पास ले आए ताकि उस शमा [फारसी] ताकि वह सजी हुई शमा की लौ पर जल जाए। 4 | [उर्दू] नुमा माशूका पर उसे कुर्बान कर दे। 12m

1. उसी में फ़रमाया:

[फारसी] और अनगिनत प्रकार के बर्तनों से भी। | [उर्दू] और कई अलग-अलग प्रकार के बर्तन भी (बनाए) जो राजाओं की महफिल [फारसी] जो शहंशाह की महफिल के लायक हों। 5 | [उर्दू] में खुशी की रौनक और ज़ीनत थे। 12m

---

1. फ़तावा खैरिया, किताब अदबुल क़ाज़ी, बाब: कार्यवाही और अभिलेखों में दोष, दारुल मारिफ़ा बेरूत 2/20
2. मसनवी मानवी, इस बयान में कि 'जवाब न देना ही मुक़र्रर जवाब है' आदि, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, खंड 4, पृष्ठ 38
3. मसनवी मानवी, सुनार की तलाश में राजा के दूतों को समरकंद भेजना, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, खंड 1, पृष्ठ 9
4. मसनवी मानवी, सुनार की तलाश में राजा के दूतों को समरकंद भेजना, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, खंड 1, पृष्ठ 9
5. मसनवी मानवी, सुनार की तलाश में राजा के दूतों को समरकंद भेजना, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, खंड 1, पृष्ठ 9

فتاویٰ رضویہ (جلد ۲۱)

۱۸ پھر ان کا منظوم فتویٰ نقل فرمایا:

القتل مشروع علیہ واجب | ایسے شخص کو قتل کرنا مشروع بلکہ اس کے زجر و توبیخ کے لئے زجرالہ والقتل فیہ مقنع | واجب ہے اور اس میں قتل عین عدل ہے۔ شاہوں کے شاہ شاہاں شہ ملك الملوك ابو العلاء | ملک الملوک ابو العلاء نے ہر فضیلت و علم رکھنے والوں کے لئے نظم الجواب لکل من ھو یبرع - ۱ | اس جواب کو مرتب کیا ۱۲م

۱۹ حضرت عمدة العلماء والا تقیآء زبدة العرفاء والاولیاء مولوی معنوی سیدی محمد جلال الملۃ والدین رومی بلخی قدس سرہ الشریف مثنوی شریف میں ایک بادشاہ کی حکایت میں فرماتے ہیں:

گفت شاہنشاہ جزائش کم کنید | بادشاہ نے کہا اس کی اجرت کم کردی جائے اور اگر وہ آمادہ در بجنگد نامش از خط بر زنید ۲ | جنگ ہو تو روز نامچہ سے اس کا نام نکال دو۔ ۱۲م

۲۰ نیز ابتدائے مثنوی مبارک میں فرماتے ہیں:

تا سمر قند آمدند آن دو امیر | بادشاہ کے دونوں امیر (ایلچی) شہر سمر قند آئے اور اس مرد زر پیش آں زرگر ز شاہنشہ بشیر ۳ | گر کو بادشاہ کی جانب سے خوشخبری دی ۱۲م

۲۱ وہی فرماتے ہیں:

پیش شاہنشاہ بروش خوش نواز | اس خوش نصیب مر زر گر کو بادشاہ کے پاس لے آئے تاکہ اس شمع تا بسوزد بر سر شمع طراز ۴ | طراز معشوقہ پر اسے قربان کردے۔ ۱۲م

۲۲ اسی میں فرمایا:

ہم ز انواع اوانی بے عدد | اور بہت سے مختلف قسم کے برتن بھی (بنا) جو بادشاہوں کی بزم کانچنان در بزم شاہنشاہ سزد ۵ | مسرت کی زیب و زینت تھیں ۱۲م

---

۱ فتاویٰ خیریہ کتاب ادب القاضی باب خلل المحاضر والسجلات دارالمعرفة بیروت ۲ / ۲۰ ۲ مثنوی معنوی در بیان آنکہ ترك الجواب جواب مقرر ایں سخن الخ نورانی کتب خانہ پشاور و دفتر چہارم ص ۳۸ ۳ مثنوی معنوی فرستادن بادشاہ رسولاں سمر قند در طلب زرگر نورانی کتب خانہ پشاور دفتر اول ص ۹ ۴ مثنوی معنوی فرستادن بادشاہ رسولاں سمر قند در طلب زرگر نورانی کتب خانہ پشاور دفتر اول ص ۹ ۵ مثنوی معنوی فرستادن بادشاہ رسولاں سمر قند در طلب زرگر نورانی کتب خانہ پشاور دفتر اول ص ۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

1. Hazrat Arif Billah, Da'i ilallah, Sayyidi Muslihuddin Sa'di Shirazi (may his secret be sanctified) says:

Jamal al-Anam, Mafkhar al-Islam, Sa'd ibn al-Atabak al-A'zam, Shahanshah al-Mu'azzam, Malik Riqab al-Umam, Mawla Muluk al-Arab wal-Ajam. [1]	The beauty of creation, the pride of Islam, Sa'd son of the great Atabak, the magnificent emperor, master of the necks of nations, the master and lord of the kings of Arabs and non-Arabs. 12m.

1. He also says:

Be at peace with the subjects and sit safe from the enemy's war; because for a just emperor, the subjects are his army. [2]	Act with goodwill towards the subjects, and then remain fearless of battle from the enemy side, because for a just king, the subjects themselves are the army. 12m.

1. He also says:

The emperor became enraged, "Here is the minister, do not think of delay and do not argue." [3]	The king said in anger, "O minister! Do not make excuses and do not argue." 12m

1. He also says:

A head full of pride and devoid of tolerance; for him, the imperial crown is forbidden. [4]	A head that is void of patience and tolerance and full of pride and arrogance is deprived of the crown of kingship. 12m

1. He also says:

A shepherd came running from before him; the emperor took out an arrow from the quiver. [5]	A shepherd came running in front of the king; the king (at that very moment) took out an arrow from the quiver. 12m

---

[1] Gulistan-e-Sa'di, Preface, Kitab Danesh-e-Sa'di, Tehran, Iran, p. 12 [2] Gulistan-e-Sa'di, Chapter One, Tehran, Iran, p. 30 [3] Bostan, Chapter One, Malik Sirajuddin & Sons,

Lahore, p. 34 [4] Bostan, Chapter One, Malik Sirajuddin & Sons, Lahore, p. 38 [5] Bostan, Chapter One, Malik Sirajuddin & Sons, Lahore, p. 44

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

1. हज़रत आरिफ़ बिल्लाह, दाई इलल्लाह, सैयदी मुस्लिहुद्दीन सादी शीराज़ी (क़ुद्दिसा सिर्रहु) फ़रमाते हैं:

जमाल अल-अनाम, मफ़खर अल-इस्लाम, साद इब्न अल-अताबक अल-आज़म, शहंशाह अल-मुअज़्ज़म, मालिक रिकाब अल-उमम, मौला मुलूक अल-अरब वल-अजम। [1]

सृष्टि का सौंदर्य, इस्लाम के लिए गर्व का विषय, महान अताबक के पुत्र साद, महिमामय शहंशाह, राष्ट्रों की गर्दन के स्वामी, अरब और अजम (गैर-अरब) के राजाओं के स्वामी और आका। १२म।

1. वह यह भी फ़रमाते हैं:

प्रजा के साथ शांति बनाए रखो और दुश्मन के युद्ध से सुरक्षित बैठो; क्योंकि एक न्यायप्रिय शहंशाह के लिए प्रजा ही उसकी सेना है। [2]

प्रजा के साथ सद्भावना से पेश आओ, और फिर दुश्मन की ओर से लड़ाई से बेखौफ रहो, क्योंकि एक न्यायप्रिय राजा के लिए प्रजा ही सेना है। १२म।

1. वह यह भी फ़रमाते हैं:

शहंशाह क्रोधित हो गया कि 'यह रहा वज़ीर, देरी का मत सोचो और बहस मत करो।' [3]

राजा ने गुस्से से कहा, "ओ वज़ीर! बहाने मत बनाओ और बहस मत करो।" १२म

1. वह यह भी फ़रमाते हैं:

गर्व से भरा हुआ सिर जो सहनशीलता से रहित हो; उसके लिए शाही मुकुट हराम (वर्जित) है। [4]

जो सिर धैर्य और सहनशीलता से खाली हो और अहंकार और घमंड से भरा हो, वह बादशाही के ताज से वंचित रहता है। १२म

1. वह यह भी फ़रमाते हैं:

उसके सामने से एक चरवाहा दौड़ता हुआ आया; शहंशाह ने तरकश से तीर निकाला। [5]

राजा के सामने एक चरवाहा दौड़ता हुआ आया, राजा ने (उसी समय) तरकश से तीर निकाल लिया। १२म

[1] गुलिस्तां सादी, प्रस्तावना, किताब दानिश सादी, तेहरान, ईरान, पृष्ठ १२ [2] गुलिस्तां सादी, अध्याय एक, तेहरान, ईरान, पृष्ठ ३० [3] बोस्तां, अध्याय एक, मलिक सिराजुद्दीन एंड संस, लाहौर, पृष्ठ ३४ [4] बोस्तां, अध्याय एक, मलिक सिराजुद्दीन एंड संस, लाहौर, पृष्ठ ३८ [5] बोस्तां, अध्याय एक, मलिक सिराजुद्दीन एंड संस, लाहौर, पृष्ठ ४४

۲۳ حضرت عارف باللہ داعی الی اللہ سیدی مصلح الدین سعد شیرازی قدس سرہ فرماتے ہیں:

جمال الانام مفخر الاسلام سعد ابن الاتابک الاعظم شاهنشاه المعظم مالک رقاب الامم مولی ملوك العرب و العجم - 1

مخلوق کے جمال ، اسلام کے لئے قابل فخر ، سعد ابن اتابک اعظم ، قابل عظمت شہنشاہ لوگوں کی گردنوں کے مالک عرب و عجم کے بادشاہوں کے مولی و آقا ۱۲م۔

۲۴ نیز فرماتے ہیں :

بارعیت صلح کن وز جنگ خصم ایمن نشین زانکه شاهنشاه عادل را رعیت لشکر است 2

رعایا کے ساتھ خیر خواہی سے پیش آ ، اور پھر دشمن کی جانب لڑائی سے بے خوف رہ، کیونکہ عادل بادشاہ کے لئے رعایہ ہی لشکر ہے۔ ۱۲م۔

۲۵ نیز فرماتے ہیں :

شهنشه بر آشفته کاینک وزیر تعلل میندیش و حجت مگیر 3

بادشاہ نے غصے سے کہا اے وزیر ! بہانہ مت بنا اور حجت مت لا ۱۲م

۲۶ نیز فرماتے ہیں :

سر پُر غرور از تحمل تهی حرامش جو سر صبر و تحمل سے خالی اور کبر و نخوت سے پر ہو وہ بود تاج شاهنشهی 4

بادشاہی کے تاج سے محروم ہوتا ہے۔ ۱۲م

۲۷ نیز فرماتے ہیں :

دوان آمدش گلہ بانی ز پیش شهنشہ بادشاہ کے پاس سامنے سے ایک چرواہا دوڑتا آیا بادشاہ نے

بر آورد تغلق زکیش 5 (اسی وقت) تیر ترکش سے نکال لیا ۱۲م

---

1 گلستان سعدی دیباچہ کتاب دانش سعدی تہران ایران ص ۱۲ 2 گلستان سعدی باب اول تہران ایران ص ۳۰ 3 بوستان باب اول ملک سراج الدین اینڈ سنز لاہور ص ۳۴ 4 بوستان باب اول ملک سراج الدین اینڈ سنز لاہور ص ۳۸ 5 بوستان باب اول ملک سراج الدین اینڈ سنز لاہور ص ۴۴

Fatawa Razawiyya Vol. 21

1. The beloved of the Beloved of Allah, Hazrat Arif Billah Sayyidi Khusrow (may his secret be sanctified), states at the end of 'Qiran-as-Sa'dain' regarding the attribute of the Royal Throne: [Persian:] Who besides him sets his foot straight? | [Urdu:] Who else is there besides him who, before the king's glory and majesty, [Persian:] Before the majesty of the true emperor.[1] | [Urdu:] keeps a straight foot? 12m
2. The Knower of Allah, the Leader of Scholars, Hazrat Maulana Nuruddin Jami (may his noble secret be sanctified) states in 'Tuhfat-ul-Ahrar': [Persian:] The drum of emperorship sounded in the world, | [Urdu:] The star of pride of Hazrat Ubaidullah Ahrar (may Allah be pleased with him) [Persian:] The constellation of the pride of Ubaidullah.[2] | [Urdu:] sounded the drum of its emperorship in the world. 12
3. Hazrat Khwaja Shamsuddin Hafiz (may his secret be sanctified) states: [Persian:] Khan son of Khan, Emperor born of Emperors, | [Urdu:] Khan son of Khan, king of hereditary kings, for whom the title 'Life of the World' [Persian:] One whom it suits if you call him the 'Life of the World'.[3] | [Urdu:] is becoming. 12m.
4. He also states: [Persian:] He is of the same lineage as the emperor of the time, | [Urdu:] Equal in rank to the kings of the age, of the same kind as the Caliph of the Earth. 12m [Persian:] He is the actual personification of the Caliph of the Earth.[4] |
5. Hazrat Maulana Nizami (may his noble secret be sanctified) states: [Persian:] The expounder of the royal commentary, | [Urdu:] The one narrating the details of the royal commands informed the seeker thus: [Persian:] Gave such awareness to the enquirer.[5] | [Urdu:] ...did. 12m
6. Makhdoom Qazi Sheikh Shahabuddin states in the commentary 'Bahr-e-Mawwaj': "The Sultan of Sultans, the Lord of honor and stability, King Solomon the Magnificent." [6]

---

1 2 Tuhfat-ul-Ahrar 3 Diwan-e-Hafiz, Radif-ul-Ba, Hamid & Co. Lahore, p. 383 4 Diwan-e-Hafiz, Tarkib Band, Hamid & Co. Lahore, p. 469 5 6 Tafsir Bahr-e-Mawwaj

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

1. महबूब-ए-महबूब-ए-इलाही हज़रत आरिफ बिल्लाह सय्यदी खुसरों (क़ुद्दिस सिर्रहु) किरानुस सादैन के अंत में शाही तख्त की शान में फरमाते हैं: [फ़ारसी:] उनके सिवा कौन है जो सीधा पैर रखे? | [उर्दू:] उनके सिवा कौन है जो बादशाह की शान-ओ-शौकत के सामने [फ़ारसी:] उस शहंशाह की हैबत के आगे।[1] | [उर्दू:] सीधा पैर रखे। १२म

2. आरिफ बिल्लाह इमामुल उलेमा हज़रत मौलाना नूरुद्दीन जामी (क़ुद्दिस सिर्रहु) 'तुहफतुल अहरार' में फरमाते हैं: [फ़ारसी:] दुनिया में शहंशाही का नगाड़ा बजा, | [उर्दू:] हज़रत उबैदुल्लाह अहरार (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सितारा-ए-इफ़्तिख़ार ने [फ़ारसी:] उबैदुल्लाही के फख्र का सितारा।[2] | [उर्दू:] दुनिया में अपनी शहंशाही का नगाड़ा बजा दिया। १२

3. हज़रत ख्वाजा शम्सुद्दीन हाफ़िज़ (क़ुद्दिस सिर्रहु) फरमाते हैं: [फ़ारसी:] खान बिन खान शहंशाह शहंशाह-नज़ाद, | [उर्दू:] खान बिन खान खानदानी बादशाहों के बादशाह, जिन्हें 'जाने जहाँ' का ख़िताब [फ़ारसी:] जिन्हें अगर तुम 'जाने-जहाँ' कहो तो यह उन पर शोभा देता है।[3] | [उर्दू:] ज़ेब देता है। १२म।

4. मजीद फरमाते हैं: [फ़ारसी:] वह ज़माने के शहंशाह की नस्ल से हैं, | [उर्दू:] ज़माने के बादशाहों के हम-रुतबा, खलीफा-ए-ज़मीन के हम-जिंस हैं। १२म [फ़ारसी:] वह खलीफा-ए-ज़मीन की असल नक़दी हैं।[4] |

5. हज़रत मौलाना निज़ामी (क़ुद्दिस सिर्रहु) फरमाते हैं: [फ़ारसी:] शाही तशरीह पेश करने वाले ने, | [उर्दू:] शाही अहकाम की तफ़सील सुनाने वाले ने सायल को यूँ आगाह [फ़ारसी:] सायल को इस तरह की आगाही दी।[5] | [उर्दू:] किया। १२म

6. मख़दूम काज़ी शैख़ शहाबुद्दीन तफ़सीर 'बहर-ए-मव्वाज' में फरमाते हैं: "सुल्तानुल सलातीन (सुल्तानों का सुल्तान), इज़्ज़त और मज़बूती वाला मालिक, सुलेमान बादशाह।" ६

---

१ २ तुहफ़तुल अहरार ३ दीवान-ए-हाफ़िज़ रदीफ़ अल-बा, हामिद एंड कंपनी लाहौर, पृ. ३८३ ४ दीवान-ए-हाफ़िज़ तरकीब बंद, हामिद एंड कंपनी लाहौर, पृ. ४६९ ५ ६ तफ़सीर बह्र-ए-मव्वाज

पृष्ठ ३४६/६७४

۲۸ محبوبِ محبوبِ الٰہی حضرت عارف باللہ سیدی خسرو قدس سرہ، اواخر قرآن السعدین صفت تخت شاہی میں فرماتے ہیں ؎ کیست جز ازوے کہ نہد پائے راست | اس کے سوا کون ہے جو بادشاہ کی شان و شوکت کے سامنے پیش شکوہ کہ شہنشاہ راست ۱۔ | سیدھا پاؤں رکھے ۱۲م

۲۹ عارف باللہ اما العلماء حضرت مولانا نورالدین جامی قدس سرہ السامی تحفہ الاحرار میں فرماتے ہیں: زدبجہاں نوبت شاہنشہی | حضرت عبید اللہ احرار رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ستارہ افتخار نے کوکبہ فخر عبید اللھی ۲ | دنیا میں اپنی شہنشاہی کا نقارہ بجا دیا ۱۲

۳۰ حضرت خواجہ شمس الدین حافظ قدس سرہ فرماتے ہیں ؎ خان بن خان شہنشاہ شہنشاہ نزاد | خان بن خان خاندانی شاہوں کے شاہ جسے جانِ جہاں کا خطاب آنکہ مے زیبد اگر جان جہانش خوانی ۳ | زیب دیتا ہے۔ ۱۲م۔

۳۱ نیز فرماتے ہیں: ہم نسل شہنشہ زمان است | زمانہ کے بادشاہوں کا ہم رتبہ، خلیفہ زمین کا ہم جنس ہے۔ ۱۲م ہم نقد خلیفہ زمین است ۴۔ |

۳۲ حضرت مولانا نظامی قدس سرہ السامی فرماتے ہیں ؎ گزارندہ شرح شاہنشہی | احکام شاہی کی تفصیل سنانے والے نے سائل کو یوں آگاہ چنین داد پرسندہ را آگہی ۵ | کیا۔ ۱۲م

۳۳ مخدوم قاضی شیخ شہاب الدین تفسیر بحر مواج میں فرماتے ہیں: "سلطان السلاطین خداوندِ باعز و تمکین بادشاہ سلیمان فراخ" ۶۔

---

1 2 تحفۃ الاحرار 3 دیوانِ حافظ ردیف الباء حامد اینڈ کمپنی لاہور ص ۳۸۳ 4 دیوانِ حافظ ترکیب بند حامد اینڈ کمپنی لاہور ص ۴۶۹ 5 6 تفسیر بحر مواج

Fatawa Razawiyya, Volume 21

In short, hundreds of examples can be found in the words of the elders. How are we worthy of criticizing all those Imams, jurists, scholars, and mystics (may Allah have mercy on them and sanctify their secrets)? They were far more knowledgeable and aware than us in every way. Therefore, it is mandatory that, with Divine guidance, we employ a jurisprudential perspective and investigate the rationale for the prohibition or permissibility of this word, as the matter is strictly rational ('ma'qul al-ma'na') and not merely ritualistic ('ta'abbudi').

I say: And with Allah is success. (I say, and success is from Allah. T) It is apparent that the original reason for prohibiting this word is its application to absolute universality (istighraq haqiqi). That is, the exception of the subject itself is logical because it is not reasonable to be a king over one's own self. Apart from this, having sovereignty over all kings and this meaning is strictly specific to the Majesty of Allah Almighty. If it is applied to someone other than Him with this intended meaning, it is explicitly disbelief (kufr), because in its absolute universality, even the Lord Almighty would be included—meaning, God forbid, the subject would have sovereignty over Him too. This is worse than any other disbelief. But heaven forbid, no Muslim can ever intend this, nor can anyone's mind go in that direction upon hearing this word in a Muslim's speech. Rather, strictly speaking, it refers to a conventional limitation ('ahd') or customary universality ('istighraq urfi'), and that is the meaning understood and derived, as the speaker's Islam itself is a decisive contextual proof for this intention. Just as the scholars have clarified regarding a monotheist saying 'The spring season sprouted the greenery', and also in Fatawa Khayriyya it is stated:

[Table/Box Section] Arabic Text: A fatwa was sought regarding a man who swore, 'I will not enter this house unless time (dahr) decrees it upon me.' Then he entered. Does he break his oath? The answer was 'No'. This is figurative (majaz) because it was uttered by a monotheist. Here, 'hukm' (decree/judgment) means 'qadha' (divine predestination). When he entered, it means the Lord of Time (Rabb al-Dahr) decreed and predestined his entry, which was excepted from his oath. Therefore, he is not a breaker of the oath (hanith).

Urdu Translation: An inquiry (istifta) was made regarding a person who swore an oath that he would not enter this house until the command of time (zamana) was upon it. Then he entered that house, so would his oath be broken? The answer was negative. Since this sentence was uttered by a monotheist, it will be considered

metaphorical (majaz), and 'hukm' means 'qadha' (divine decree). And when that person entered, his entry was by the command and decree of the Lord of Time (Rabb al-Dahr), and this is excepted from such an oath; therefore, he will not be an oath-breaker (hanith).

Now, as for the point that although absolute universality is neither intended nor understood, its mere possibility necessitates prohibition. This is absolutely...

---

1 Fatawa Khayriyya, Book of Faith, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/87

फतावा रज़विया, जिल्द 21

संक्षेप में, बुजुर्गों के वचनों में इसके सैकड़ों उदाहरण मिलेंगे। हम इस योग्य कैसे हो सकते हैं कि उन सभी इमामों, फकीहों, विद्वानों और सूफियों (अल्लाह उन पर रहम करे और उनके रहस्यों को पवित्र करे) की आलोचना करें? वे हर तरह से हमसे कहीं अधिक जानकार और ज्ञानी थे। इसलिए, यह अनिवार्य है कि ईश्वरीय तौफीक के साथ हम फिकही (न्यायशास्त्रीय) दृष्टिकोण अपनाएं और इस शब्द की मनाही और अनुमति के मूल कारण की जांच करें, क्योंकि मामला पूरी तरह से तर्कसंगत (म'कूल अल-म'ना) है न कि केवल इबादत (त'अब्बुदी) से संबंधित।

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की मदद से ही सफलता है। (मैं कहता हूँ, और तौफीक अल्लाह से है। त) यह स्पष्ट है कि इस शब्द की मनाही का मूल कारण इसे पूर्ण व्यापकता (इस्तिग़राक हकीकी) पर लागू करना है। यानी, स्वयं व्यक्ति का अपवाद तार्किक है क्योंकि अपने ही ऊपर राजा होना तर्कसंगत नहीं है। इसके अलावा, सभी राजाओं पर संप्रभुता और यह अर्थ पूरी तरह से अल्लाह तआला की महानता के लिए विशिष्ट है। यदि इस अर्थ के इरादे से इसे किसी अन्य पर लागू किया जाए, तो यह स्पष्ट रूप से कुफ्र (अविश्वास) है, क्योंकि इसकी पूर्ण व्यापकता में रब अज़्ज़ व जल भी शामिल हो जाएगा—यानी, मआज़ अल्लाह, उस व्यक्ति की संप्रभुता उन पर भी होगी। यह किसी भी अन्य कुफ्र से भी बदतर है। लेकिन अल्लाह न करे, कोई भी मुसलमान कभी ऐसा इरादा नहीं कर सकता, और न ही किसी मुसलमान के भाषण में यह शब्द सुनकर किसी का ध्यान इस ओर जा सकता है। बल्कि, निश्चित रूप से, यह एक प्रथागत सीमा (अहद) या प्रथागत व्यापकता (इस्तिग़राक उर्फी) को संदर्भित करता है, और वही अर्थ समझा और निकाला जाता है, क्योंकि बोलने वाले का इस्लाम ही इस इरादे पर एक निर्णायक प्रमाण है। जैसा कि विद्वानों ने एक एकेश्वरवादी के यह कहने के बारे में स्पष्ट किया है कि 'बसंत के मौसम ने हरियाली उगाई', और साथ ही फतावा खैरिया में है:

[तालिका/बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: एक ऐसे व्यक्ति के बारे में फतवा मांगा गया जिसने शपथ ली थी कि 'मैं इस घर में तब तक प्रवेश नहीं करूँगा जब तक कि समय (दहर) मुझ पर यह फैसला न कर दे।' फिर वह प्रवेश कर गया। क्या उसकी शपथ टूट गई? जवाब मिला 'नहीं'। यह लाक्षणिक (मजाज़) है क्योंकि यह एक एकेश्वरवादी द्वारा कहा गया है। यहाँ 'हुक्म' (फैसला) का अर्थ 'कज़ा' (दैवीय विधान) है। जब वह प्रवेश कर गया, तो इसका मतलब है कि समय के स्वामी (रब अद-दहर) ने उसके प्रवेश का फैसला और विधान किया, जिसे उसकी शपथ से बाहर रखा गया था। इसलिए, वह शपथ भंग करने वाला (हानिस) नहीं होगा।

उर्दू अनुवाद: एक ऐसे व्यक्ति के बारे में इस्तफ़्ता किया गया जिसने यह कसम खाई थी कि इस घर में दाखिल न हूँगा, जब तक कि इस पर ज़माना का हुक्म न हो, फिर वह उस घर में दाखिल हुआ तो क्या उसकी कसम टूट जाएगी, जवाब नफ़ी में मिला, चूंकि मुवह्हिद से यह जुमला सादिर हुआ इसलिए मजाज़ करार पाएगा और हुक्म ब-मानाए कज़ा है और जब वह शख्स दाखिल हुआ तो उसका दाख़िल होना रब्बे दहर के हुक्म और कज़ा से हुआ है और यह इस किस्म से मुस्तस्ना (अपवाद) है लिहाज़ा हानिस न होगा।

अब रहा यह कि पूर्ण व्यापकता हालांकि न तो अभीष्ट है और न ही समझी गई है, लेकिन इसकी मात्र संभावना ही मनाही का कारण है। यह निश्चित रूप से...

---

1 फतावा खैरिया, किताब अल-ईमान, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/87

غرض کلمات اکابر میں اس کے صدہا نظائر ملیں گے، ہمیں کیا لائق ہے کہ ان تمام ائمہ و فقہاء و علماء و عرفاء رحمہم اللہ تعالٰی قدست اسرار ہم پر طعن کریں وہ ہم سے ہر طرح اعرف و اعلم تھے، لہذا واجب کہ بتوفیق الٰہی نظر فقہی سے کام لیں، اور اس لفظ کے منع و جواز میں تحقیق مناط کریں کہ مسئلہ قطعاً معقول المعنی ہے نہ کہ محض تعبدی۔

فأقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ سے ہے۔ ت) ظاہر ہے کہ اصل منشائے منع اس لفظ کا استغراق حقیقی پر حمل ہے یعنی موصوف کا استثناء تو عقلی ہے کہ خود اپنے نفس پر بادشاہ ہونا معقول نہیں۔ اس کے سوا جمیع ملوک پر سلطنت اور یہ معنی قطعاً مختص بحضرت عزت عزجلالہ ہیں، اور اس معنی کے ارادے سے اگر غیر پر اطلاق ہو تو صراحتہ کفر ہے کہ اس کے استغراق حقیقی میں رب عز و جل بھی داخل ہو گا یعنی معاذ اللہ موصوف کو اس پر بھی سلطنت ہے یہ ہر کفر سے بدتر کفر ہے۔ مگر حاشاہر گز کوئی مسلمان اس کا ارادہ کر سکتا ہے نہ زنہار کلام مسلم میں یہ لفظ سن کر کسی کا اس طرف ذہن جاسکتا ہے، بلکہ قطعاً تعطلاً عہد یا استغراق عرفی ہی مراد اور وہی مفہوم و مستفاد ہوتا ہے کہ قائل کا اسلام ہی اس ارادہ پر قرینہ قاطعہ ہے۔ جیسا کہ علماء نے موحد کے اَنْبَتَ الرَّبِیْعُ الْبَقْلَ (موسم ربیع نے سبزہ اگایا) کہنے میں تصریح فرمائی، نیز فتاوی خیریہ میں ہے:

سئل في رجل حلف لا یدخل ھذہ الدار الا ان یحکم علیہ الدھر فدخل ھل یحنث (اجاب) لا، وھذا مجاز لصدورہ عن المواحد والحکم القضاء واذا ادخلھا فقد حکم ای قضی علیہ رب الدھر بدخولھا وھو مستثنی من یمینہ۔ فلاحنث ۱۔

ایک ایسے شخص کے بارے میں استفتاء کیا گیا جس نے یہ قسم کھائی تھی کہ اس گھر میں داخل نہ ہوں گا، جب تک کہ اس پر زمانہ کا حکم نہ ہو، پھر وہ اس گھر میں داخل ہوا تو کیا اس کی قسم ٹوٹ جائیگی، جواب نفی میں ملا، چونکہ موحد سے یہ جملہ صادر ہوا اس لئے مجاز قرار پائے گا اور حکم بمعنی قضاء ہے اور جب وہ شخص داخل ہوا تو اس کا دخول رب الدہر کے حکم اور قضاء سے ہوا ہے اور یہ اس قسم سے مستثنیٰ ہے لہذا حانث نہ ہو گا۔

اب رہا یہ کہ استغراق حقیقی اگرچہ نہ مراد نہ مفہوم مگر مجرد احتمال ہی موجب منع ہے۔ یہ قطعاً

---

۱ فتاویٰ خیریہ کتاب الایمان دار المعرفة بیروت ۱/۸۷

Fatawa Razawiyya Volume 21

It is stated in Bahr al-Ra'iq and Durr al-Mukhtar, Book of Waqf: "Their saying regarding borrowing by the order of the Qazi, what is meant by it is the Chief Justice (Qadi al-Qudaat), and in every place where 'the Qazi' is mentioned in matters of endowments (Awqaf), it refers to the same (Qadi al-Qudaat)."[1] In "borrowing by the order of the Qazi", they mean "Qadi al-Qudaat" (Chief Justice) by "Qazi", and wherever the word "Qazi" appears in matters of endowments, it refers to this (Qadi al-Qudaat). — 12 m.

Amir al-Umara, Khan-e-Khanan, Beg-e-Beg are words from three different languages —Arabic, Persian, and Turkish—but they share one meaning: the leader of leaders, the chief of chiefs, the master of masters. And if "Amir" is taken from "Amr" meaning "command", then "Amir al-Umara" means "the Ruler of Rulers". There is no doubt that if these words are taken in their absolute and literal sense, then "Qadi al-Qudaat" (Judge of Judges), "Hakim al-Hakimeen" (Ruler of Rulers), "Alim al-Ulama" (Scholar of Scholars), and "Sayyid al-Asyad" (Master of Masters) are specific to Allah Almighty alone. Applying them to anyone else in that sense is clear blasphemy. In fact, from the perspective of original truth, even the terms "Qazi", "Hakim", "Sayyid", and "Alim" are specific to Him alone.

Allah the Almighty says: "And Allah judges with truth. And those whom they call upon besides Him cannot judge anything. Indeed, Allah is the All-Hearing, the All-Seeing."[2] - And Allah issues a true judgment, and those besides Him whom they call upon do not decide anything. Indeed, it is Allah who is the All-Hearing, the All-Seeing.

And Allah Blessed and Exalted says: "His is the judgment, and to Him you will be returned."[3] - To Him belongs the command, and to Him you will be returned.

And Allah the Exalted says: "Judgment belongs only to Allah."[4] - The command belongs only to Allah.

And Allah the Exalted says: "And He is the All-Knowing, the All-Wise."[5] - He is the one with knowledge and wisdom.

And Allah the Exalted says: "On the Day when Allah will gather the messengers and say..." - On the day Allah will gather the messengers and then say.

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Waqf, Chapter: Observing the donor's conditions etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 3/210. [2] The Holy Quran 40/20 [3] The Holy Quran 28/88 [4] The Holy Quran 12/40 [5] The Holy Quran 66/2

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

बह्र-अर-राइक और दुर-अल-मुख़्तार, किताब अल-वक़्फ़ में है: "قولهم فی الاستدانة بأمر القاضی المراد به قاضی القضاة وفی کل موضع ذکر والقاضی فی امور الاوقاف" (क़ाज़ी की आज्ञा से ऋण लेने के संबंध में उनका कहना है कि यहाँ क़ाज़ी से अभिप्राय 'क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात' (मुख्य न्यायाधीश) है और वक़्फ़ के मामलों में जहाँ भी 'क़ाज़ी' शब्द आया है, उससे यही (क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात) मुराद है।)[1] - 12 म.

अमीर-उल-उमरा, ख़ान-ए-ख़ानां, बेग़ा-बेग़ अरबी, फ़ारसी और तुर्की तीन अलग-अलग भाषाओं के शब्द हैं और इनका अर्थ एक ही है, यानी सरवरों के सरवर, सरदारों के सरदार, आकाओं के आका। और अगर 'अमीर' शब्द 'अम्र' (आज्ञा) के अर्थ में लिया जाए तो 'अमीर-उल-उमरा' का अर्थ होगा 'शासकों का शासक'। इसमें कोई संदेह नहीं कि यदि इन शब्दों को उनके वास्तविक और व्यापक अर्थ में लिया जाए, तो 'क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात', 'हाकिम-उल-हाकिमीन', 'आलिम-उल-उलेमा' और 'सैय्यद-उल-अस्याद' केवल अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त के लिए ही विशिष्ट हैं। किसी अन्य पर इनका प्रयोग करना प्रत्यक्ष कुफ़्र (धर्मद्रोह) है, बल्कि मौलिक सत्य की दृष्टि से केवल 'क़ाज़ी', 'हाकिम', 'सैय्यद' और 'आलिम' भी उसी के साथ विशिष्ट हैं।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "وَاللّٰهُ یَقْضِیْ بِالْحَقِّ وَالَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِه لَا یَقْضُوْنَ بِشَیْءٍ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ"[2] और अल्लाह सच्चा फ़ैसला फ़रमाता है और उसके सिवा जिन्हें वे पूजते हैं वे कुछ फ़ैसला नहीं करते, बेशक अल्लाह ही सुनता और देखता है।

अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَیْهِ تُرْجَعُوْنَ"[3] उसी का हुक्म है और उसी की तरफ़ तुम लौटाए जाओगे।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ"[4] हुक्म (फ़ैसला) केवल अल्लाह का ही है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "وَهُوَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ"[5] वही ज्ञान और हिकमत (बुद्धिमत्ता) वाला है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "یَوْمَ یَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَیَقُوْلُ" जिस दिन अल्लाह रसूलों को इकट्ठा करेगा फिर फ़रमाएगा।

[1] दुर-अल-मुख़्तार, किताब अल-वक़्फ़, फ़स्ल: वाक़िफ़ की शर्त का पालन आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बैरूत 3/210 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 40/20 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 28/88 [4] अल-क़ुरान अल-करीम 12/40 [5] अल-क़ुरान अल-करीम 66/2

بحر الرائق وردالمحتار کتاب الوقف میں ہے: قولہم فی الاستدانۃ بامر القاضی المراد بہ قاضی القضاۃ وفی کل موضع ذکر والقاضی فی امور الاوقاف ۱۔ استدانت بامر القاضی میں ان کی مراد قاضی سے "قاضی القضاۃ" ہے اور امورِ اوقاف میں جہاں بھی "قاضی" کا لفظ آیا ہے اس سے یہی (قاضی القضاۃ) مراد ہے۔ ۱۲ م۔ امیر الامراء، خان خاناں، بگاہ بگ عربی فارسی ترکی تین مختلف زبانوں کے الفاظ ہیں اور معنی ایک، یعنی سرورِ سروراں، سردارِ سرداراں، سید الاسیاد، اور اگر امیر امر بمعنی حکم سے لیجئے تو امیر الامراء بمعنی حاکم الحاکمین، شک نہیں کہ ان الفاظ کو عموم و استغراقِ حقیقی پر رکھیں تو قاضی القضاۃ و حاکم الحاکمین و عالم العلماء و سید الاسیاد حضرت رب العزت عزوجل ہی کے لئے خاص ہیں اور دوسرے پر ان کا اطلاق صریح کفر، بلکہ بنظر حقیقت اصلیہ صرف قاضی و حاکم و سید و عالم بھی اسی کے ساتھ خاص، قال اللہ تعالٰی: "وَاللّٰہُ یَقْضِیْ بِالْحَقِّ وَالَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِہٖ لَا یَقْضُوْنَ بِشَیْءٍ اِنَّ اللّٰہَ ھُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ" ۲۔ اور اللہ سچا فیصلہ فرماتا ہے اور اس کے سوا جن کو پوجتے ہیں وہ کچھ فیصلہ نہیں کرتے، بیشک اللہ ہی سنتا دیکھتا ہے۔ وقال اللہ تبارک وتعالٰی: "لَہُ الْحُکْمُ وَاِلَیْہِ تُرْجَعُوْنَ" ۳۔ اسی کا حکم ہے اور اسی کی طرف پھرے جاؤگے۔ وقال اللہ تعالٰی: "اِنِ الْحُکْمُ اِلَّا لِلّٰہِ" ۴۔ حکم نہیں مگر اللہ کا۔ وقال اللہ تعالٰی: "وَھُوَ الْعَلِیْمُ الْحَکِیْمُ" ۵۔ وہی علم و حکمت والا ہے۔ وقال اللہ تعالٰی: "یَوْمَ یَجْمَعُ اللّٰہُ الرُّسُلَ فَیَقُوْلُ" جس دن اللہ جمع فرمائے گا رسولوں کو پھر فرمائے گا

۱ درالمختار کتاب الوقف فصل یراعی شرط الواقف الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۱۰ ۲ القرآن الکریم ۲۰/ ۴۰ ۳ القرآن الکریم ۸۸/ ۲۸ ۴ القرآن الکریم ۱۲/ ۴۰ ۵ القرآن الکریم ۲/ ۶۶

Fatawa Rizwia Volume 21

"What answer were you given? They will say: We have no knowledge." [1] (Translation: What response did you receive? They will submit, 'We know nothing.') The delegation of Bani Amir came to the presence of the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) and said: "You are our master (Sayyid)." He replied: "The Master (Al-Sayyid) is Allah." Only Allah Almighty is the (true) Master. Narrated by Ahmad and Abu Dawood [2] from Abdullah bin al-Shikhair al-Amiri (may Allah be pleased with him). Ahmad and Abu Dawood narrated it from Abdullah bin Shikhair al-Amiri (may Allah be pleased with him). Similarly, not just "King of Kings" (Malik al-Muluk), but even only "Owner/King" (Malik). Allah Almighty said: "To Him belongs sovereignty, and to Him belongs praise." [3] Kingdom and praise belong only to Him. And Allah Almighty said: "To whom belongs sovereignty this Day?" [4] Whose is the kingdom today? The Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him), explaining this Hadith of "King of Kings," said: "There is no King except Allah." No one is King but Allah Almighty. Narrated by Muslim [5] from Abu Huraira (may Allah be pleased with him). (Muslim narrated it from Abu Huraira (may Allah be pleased with him)). Titles like "Imam of Imams," "Sheikh of Sheikhs," or "Sheikh of All Sheikhs" (Sheikh al-Mashaikh), in their true exhaustive sense, are certainly exclusive to the radiant presence of the Master of Messengers (may peace and blessings of Allah be upon him). Applying them to others is absolute disbelief (Kufr), as in its generality, it would include the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him), implying that such-and-such person—Allah forbid—is also the Sheikh and Imam of the Master of Worlds (may peace and blessings of Allah be upon him). This is explicit disbelief. However, God forbid, in all these words, this meaning is never intended by those who say them, nor is it the implied meaning or benefit of their application, and upon it...

[1] Al-Quran 5:109 [2] Sunan Abi Dawud, Book of Manners, Chapter on the Dislike of Praise; Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/306; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/22 [3] Al-Quran 64:1 [4] Al-Quran 40:16 [5] Sahih Muslim, Book of Manners, Chapter on the Prohibition of Naming as King of Kings; Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/208

फतावा रिज़विया जिल्द २१

"तुम्हें क्या जवाब मिला? वे कहेंगे: हमें कुछ ज्ञान नहीं।" [1] (अर्थात: तुम्हें क्या उत्तर मिला? वे निवेदन करेंगे, 'हमें कुछ नहीं पता।') बनी आमिर का एक प्रतिनिधिमंडल पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) की उपस्थिति में आया और कहा: "आप हमारे स्वामी (सैय्यद) हैं।" उन्होंने उत्तर दिया: "स्वामी (अस-सैय्यद) तो अल्लाह है।" केवल अल्लाह सर्वशक्तिमान ही (सच्चा) स्वामी है। इसे अहमद और अबू दाऊद [2] ने अब्दुल्ला बिन अल-शिखैर अल-अमीरी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। अहमद और अबू दाऊद ने इसे अब्दुल्ला बिन शिखैर अल-अमीरी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। इसी तरह, न केवल "राजाओं का राजा" (मालिक अल-मुलूक), बल्कि केवल "मालिक/राजा"। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने कहा: "साम्राज्य उसी का है और प्रशंसा भी उसी की है।" [3] साम्राज्य और प्रशंसा केवल उसी के लिए है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान ने कहा: "आज किसका साम्राज्य है?" [4] आज किसकी बादशाही है? पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने "राजाओं के राजा" वाली हदीस की व्याख्या करते हुए कहा: "अल्लाह के सिवा कोई राजा नहीं है।" अल्लाह सर्वशक्तिमान के सिवा कोई बादशाही का अधिकारी नहीं। इसे मुस्लिम [5] ने अबू हुरैरा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। (मुस्लिम ने इसे अबू हुरैरा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है।) "इमामों के इमाम", "शेखों के शेख" या "सभी शेखों के शेख" (शेख अल-मशायख) जैसे खिताब, अपने वास्तविक और व्यापक अर्थ में, निश्चित रूप से संदेशवाहकों के स्वामी (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) की नूरानी उपस्थिति के लिए विशिष्ट हैं। इन्हें दूसरों पर लागू करना पूर्णतः कुफ्र (अविश्वास) है, क्योंकि इसकी व्यापकता में पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) भी शामिल होंगे, जिसका अर्थ यह होगा कि अमुक व्यक्ति—अल्लाह न करे—सृष्टि के स्वामी (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) का भी शेख और इमाम है। और यह स्पष्ट कुफ्र है। लेकिन अल्लाह न करे, इन सभी शब्दों में, कहने वालों का यह अर्थ कभी भी अभिप्रेत नहीं होता, न ही उनके प्रयोग से यह अर्थ निकलता है, और इस पर...

[1] अल-कुरान ५/१०९ [2] सुनन अबू दाऊद, किताबुल अदब, बाब: प्रशंसा की नापसंदगी; आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर २/३०६; मसनद अहमद बिन हंबल रिवायत अब्दुल्ला, अल-मकतबतुल इस्लामी बेरूत २/२२ [3] अल-कुरान ६४/१ [4] अल-कुरान ४०/१६ [5] सहीह मुस्लिम, किताबुल अदब, बाब: राजाओं का राजा नाम रखने की मनाही; कदीमी कुतुब खाना कराची २/२०८

"مَاذَآ اُجِبْتُمْ قَالُوْا لَا عِلْمَ لَنَا" ۱ تمھیں کیا جواب ملا عرض کریں گے ہمیں کچھ علم نہیں۔ وفد بنی عامر نے حاضر ہو کر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی: اَنْتَ سَیِّدُنَا حضور ہمارے سید ہیں۔ فرمایا: اَلسَّیِّدُ اللّٰہُ سید تو خدا تعالیٰ ہی ہے۔ رواہ احمد ابوداؤد ۲ عن عبداللہ بن الشخیر العامری رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ اسے روایت کیا ہے احمد اور ابوداؤد نے عبداللہ بن شخیر عامری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے (ت) یوں ہی نہ ملک الملوک بلکہ صرف مالک ہی، قال اللہ تعالٰی: "لَہُ الْمُلْکُ وَلَہُ الْحَمْدُ" ۳ اسی کے لئے ملک اور اسی کے لئے تعریف۔ وقال اللہ تعالٰی: "لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ" ۴ آج کس کی بادشاہی ہے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اسی حدیثِ مَلِکُ الْمُلُوْکِ کی تعلیل میں فرمایا: لَا مَلِیْکَ اِلَّا اللّٰہُ بادشاہ کوئی نہیں سوائے اللہ تعالیٰ کے۔ رواہ مسلم ۵ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ (اسے روایت کیا ہے مسلم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔ت) اور امام الائمہ، شیخ الشیوخ شیخ المشائخ اپنے استغراق حقیقی پر یقیناً حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ خاص، اور دوسرے پر اطلاق قطعاً کفر کہ اس کے عموم میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بھی داخل ہوں گے، اور معنی یہ ٹھہریں گے کہ فلاں شخص معاذ اللہ حضور سید العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بھی شیخ و امام ہے۔ اور یہ صراحت کفر ہے۔ مگر حاشا ان تمام الفاظ میں نہ ہر گز یہ معنی قائلین کی مراد نہ ان کے اطلاق سے مفہوم ومفاد اور اس پر۔

۱ القرآن الکریم ۵/ ۱۰۹ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی کراھیۃ التماح آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۰۶، مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۲ ۳ القرآن الکریم ۶۴/ ۱ ۴

القرآن الکریم ۴۰/ ۱۶ ۵ صحیح مسلم کتاب الادب باب تحریم التسمی بملك الاملاك قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

The manifest and clear evidence is that arrogant, conceited, and tyrannical rulers, who refer to themselves as the embodiments of fortune and prosperity and address their high officials, amirs, and ministers as 'servants of the presence' and 'special devotees'—rulers whose arrogance is such that they might overlook an insult to Allah and His Messenger, but would never tolerate the slightest insult to themselves—these very tyrants bestow titles like 'Qazi-ul-Quzat' (Chief Justice), 'Amir-ul-Umara' (Chief of Chiefs), 'Khan-e-Khanan', and 'Beg-e-Beg' upon those amirs. They write it themselves, have others write it, and tell people about it; they see it written, hear it, approve of it, and establish it. In fact, anyone who objects to these titles faces their wrath. If there were even a slight ambiguity of literal absolute inclusion (Istighraq-e-Haqiqi) in these titles that could lead one to imagine these amirs are actually rulers, superiors, and commanders over the sultans themselves, is it possible they would permit it for a single moment? Thus, it is proven that in common usage, the intent and implication of literal absolute inclusion in such words is completely, definitely, and certainly abandoned and forsaken. It is something that does not even cross the mind. Exactly the same is the case with 'Shahanshah' (King of Kings). Who but a complete madman could imagine that in the works of the Great Imam Abu al-Ala Alauddin Nasahi, the Great Imam Abu Bakr Rukn al-Din Karmani, the Great Allama Khayr al-Milla wad-Din Ramli, the Knower of Allah Shaykh Muslih al-Din (Sa'di), the Knower of Allah Hazrat Amir (Khusrau), the Knower of Allah Hazrat Hafiz (Shirazi), the Knower of Allah Hazrat Maulvi Manavi (Rumi), the Knower of Allah Hazrat Maulana Nizami, the Knower of Allah Hazrat Maulana Jami, the illustrious scholar Makhdoom Shahabuddin, and others (may Allah be pleased with them and sanctify their secrets)—far from this impure meaning being intended, could any Muslim even suspect such a thing upon hearing it? If the mere possibility, without intent or implication, were sufficient for prohibition, then all those words would also be forbidden, even though they are widespread and well-known among both the elite and the common people, especially 'Qazi-ul-Quzat,' which is a term used by the noble jurists and is present in their common books from ancient and modern times. What is the difference between it and 'Shahanshah'? Inevitably, Imam Qazi Iyad of the Maliki school stated:

[Boxed Text] "Among them is their saying 'Shah-e-Muluk' (King of Kings), and likewise what they say 'Qazi-ul-Quzat'." This was quoted in Al-Mirqat. (T)

Similarly, Imam Ibn Hajar of the Shafi'i school quoted from some of their leading scholars in Az-Zawajir.

1 Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Adab, Bab al-Asami, Al-Fasl al-Awwal, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 8/517; Ikmal al-Mu'allim bi-Fawa'id Muslim, Bab Tahrim al-Tasmi bi-Malik al-Amlak, Dar al-Wafa, Beirut, 7/40, 19.

प्रकट और स्पष्ट प्रमाण यह है कि अहंकारी, अभिमानी और अत्याचारी सुल्तान, जो स्वयं को ऐश्वर्य और भाग्य का स्वामी कहते हैं और अपने बड़े पदाधिकारियों, अमीरों और वज़ीरों को 'बंदा-ए-हुज़ूर' (हुज़ूर का सेवक) और 'फ़िदवी-ए-ख़ास' (विशेष भक्त) लिखते हैं, जिनके अहंकार की स्थिति यह है कि शायद अल्लाह और रसूल के अपमान पर आँखें मूंद लें, लेकिन अपने ज़रा से भी अपमान को कभी सहन न करें, यही अत्याचारी उन अमीरों को 'क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात', 'अमीर-उल-उमरा', 'खान-ए-खानां' और 'बगाह बेग' जैसे खिताब देते हैं और स्वयं लिखते हैं, दूसरों से लिखवाते हैं, और लोगों को कहते हैं, लिखते, देखते, सुनते और पसंद व स्वीकार करते हैं। बल्कि जो उनके इस खिताब पर आपत्ति करे उसे दंड मिलता है। यदि इनमें पूर्ण व्यापकता (इस्तग़राक़-ए-हक़ीक़ी) का ज़रा सा भी संदेह होता जिससे यह भ्रम होता कि ये अमीर स्वयं उन सुल्तानों पर भी शासक और श्रेष्ठ अधिकारी और उच्च व महान सरदार हैं, तो क्या यह संभव था कि वे इसे एक पल के लिए भी स्वीकार करते? अतः यह सिद्ध हुआ कि जनसाधारण की भाषा (उर्फ़ए-आम) में ऐसे शब्दों में वास्तविक व्यापक अर्थ का इरादा और लाभ हर तरह से निश्चित रूप से त्यागा और छोड़ा गया है। जिसकी ओर विचार तक नहीं जाता। ठीक यही स्थिति 'शहंशाह' की है। क्या किसी पक्के पागल के सिवा किसी को यह भ्रम हो सकता है कि इमाम अजल अबुल अला अलाउद्दीन नासही, इमाम अजल अबू बकर रुकनुद्दीन किरमानी, अल्लामा अजल खैरुल मिल्लत वद-दीन रम्ली, आरिफ़ बिल्लाह शेख़ मुसलेहुद्दीन (सादी), आरिफ़ बिल्लाह हज़रत अमीर (खुसरो), आरिफ़ बिल्लाह हज़रत हाफ़िज़ (शीराज़ी), आरिफ़ बिल्लाह हज़रत मौलवी मानवी (रूमी), आरिफ़ बिल्लाह हज़रत मौलाना निज़ामी, आरिफ़ बिल्लाह हज़रत मौलाना जामी, फ़ाज़िल जलील मखदूम शहाबुद्दीन आदि (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम व क़द्दसत असरारहुम) के कलाम में यह अपवित्र अर्थ अभिप्रेत होना तो दूर की बात है, इसे सुनकर किसी मुसलमान को ऐसा वहम भी हो सकता है? यदि बिना इरादे और बिना अर्थ प्रदान किए केवल संभावना मात्र मनाही के लिए पर्याप्त होती, तो वे सभी शब्द भी हराम होते, जबकि वे विशिष्ट और सामान्य सभी लोगों में प्रचलित और ज्ञात हैं, विशेष रूप से 'क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात' कि इसे सम्मानित फ़क़ीहों का शब्द और प्राचीन व आधुनिक उनकी आम किताबों में मौजूद है। इसमें और शहंशाह में क्या अंतर है? अवश्य ही इमाम क़ाज़ी अयाज़ मालकी मज़हब ने फ़रमाया:

[कोकठवाला पाठ] "उनमें से उनका यह कहना है 'शाह-ए-मुलूक' और इसी प्रकार वे कहते हैं 'क़ाज़ी-उल-क़ुज़ात', इसे मिरक़ात में उद्धृत किया गया।"

इसी तरह इमाम इब्न हजर शाफ़ई मज़हब ने 'ज़वाज़िर' में अपने यहाँ के कुछ इमामों से उद्धृत किया।

---

1 मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुल अदब, बाबुल असामी, अल-फ़स्लुल अव्वल, अल-मकतबतुल हबीबिया, क्वेटा, 8/517; इक़्मालुल मुअल्लिम बि-फ़वाइदि मुस्लिम, बाब तहरीमुत तस्मी बि-मलिकिल अम्लाक, दारुल वफ़ा, बेरूत, 7/40, 19।

دلیل ظاہر وباہر یہ ہے کہ متکبر مغرور جبار سلاطین کہ اپنے آپ کو مابدولت واقبال اور اپنے بڑے عہدہ داروں، امراء وزراء کو بندہ حضور وفدوی خاص لکھتے ہیں جن کے تکبر کی یہ حالت کہ اللہ ورسول کی توہین پر شاید چشم پوشی بھی کر جائیں، مگر ہر گز اپنی ادنیٰ سی توہین پر در گزر نہ کریں گے، یہی جبار انہیں امراء کو قاضی القضاۃ امیر الامراء وخان خاناں وبگاہ بگ خطاب دیتے اور خود لکھتے، اور اوروں سے لکھواتے، اور لوگوں کو کہتے، لکھتے دیکھتے، سنتے اور پسند ومقرر رکھتے ہیں بلکہ جو انکے اس خطاب پر اعتراض کرے عتاب پائے اگر ان میں استغراق حقیقی کا ادنیٰ ابہام بھی ہوتا جس سے متوہم ہوتا کہ یہ امراء خود ان سلاطین پر بھی حاکم وافسر وبالا برتر وسردار وسرور ہیں، تو کیا امکان تھا کہ اسے ایک آن کے لئے بھی روارکھتے، تو ثابت ہوا کہ عرف عام میں امثال الفاظ میں استغراق حقیقی ارادہ وافادۃ ہر طرح قطعاً یقیناً متروک ومہجور ہے۔ جس کی طرف اصلا خیال بھی نہیں جاتا، بعینہ بدایہ یہی حال شاہنشاہ کا ہے۔ کیا پکے مجنون کے سوا کوئی گمان ہو سکتا ہے کہ امام اجل ابو العلاء علاء الدین ناصحی امام اجل ابوبکر رکن الدین کرمانی، علامہ اجل خیر الملۃ والدین رملی، عارف باللہ شیخ مصلح الدین عارف باللہ حضرت امیر، عارف باللہ حضرت حافظ، عارف باللہ حضرت مولوی معنوی، عارف باللہ حضرت مولانا نظامی، عارف باللہ حضرت مولانا جامی، فاضل جلیل مخدوم شہاب الدین وغیر ہم رضی اللہ تعالیٰ عنہم وقدست اسرارھم کے کلام میں یہ ناپاک معنی مراد ہو ناد ر کنار، اسے سن کر کسی مسلمان کا وہم بھی اس طرف جاسکتا ہے تو بے ارادہ وبے افادہ اگر مجرد احتمال منع کے لئے کافی ہوتا وہ تمام الفاظ بھی حرام ہوتے حالانکہ خواص وعام سب میں شائع وذائع ہیں خصوصاً

قاضی القضاۃ کہ انہیں فقہائے کرام کا لفظ اور قدیما وحدیثا ان کے عامہ کتب میں موجود ہے۔ اس میں اور شہنشاہ میں کیا فرق ہے۔ لاجرم امام قاضی عیاض مالکی المذہب نے فرمایا:

[درمیانی عبارت] ومنھم قولھم شاہ ملوک وکذا مایقولون قاضی القضاۃ اھ نقلہ فی المرقاۃ۔ ان میں بادشاہوں کا بادشاہ اور یوں وہ قاضی القضاۃ کا قول کہتے ہیں اھ مرقات میں اس کو نقل کیا۔ (ت)

اسی کی مانند امام حجر شافعی المذہب نے زواجر میں اپنے یہاں کے بعض ائمہ سے نقل کیا۔

---

1 مرقاۃ المفاتیح کتاب الادب باب اسامی الفصل الاول المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۸ / ۵۱۷ ، اکمال المعلم بفوائد مسلم باب تحریم التسمي بملك الاملاك دارالوفاء بیروت ۷ / ۴۰، ۱۹

Fatawa Rizvia Volume 21

But do you know whose title this 'Qadi al-Qudat' (Chief Justice) is and since when it has been in vogue? First of all, this title was for our Imam. Note: Imam Mawardi's title was "Aqda al-Qudat" (The Most Decisive of Judges). As it is mentioned in Irshad al-Sari: And the assumption is that he was the first person whose name was kept as such. And Imam Badr al-Din Ayni (may Allah Almighty have mercy on him) is of the opinion that 'Aqda al-Qudat' is more eloquent and emphatic than 'Qadi al-Qudat' because it uses the superlative form (Af'al al-Tafdil). He said that some of the ignorant clerks of our time write 'Aqda al-Qudat' for a deputy judge and 'Qadi al-Qudat' for a senior judge. This statement was affirmed by Imam Qastallani. I say, however, in my view, the matter is the reverse. Because 'Aqda al-Qudat' is the one who has excellence in judgment over all other judges, and it is not necessary for him to be a ruler over them or have administrative authority over them. This is contrary to 'Qadi al-Qudat', as we have quoted from 'Al-Durr al-Mukhtar'. Its parallel is 'Malik al-Muluk' (King of Kings), which holds true if one has more territory than others, as opposed to 'Malik al-Muluk' which refers to the one who is the chief of kings, just as subjects are to a king, as is not hidden. Therefore, this is more eloquent. By this, the objection of Imam Mawardi is refuted. All praise is due to Allah, from Him. May He forgive him. (T)

---

1. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 9/118.
2. Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Bab al-Bughdh li-Asma ila Allah, Idara al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Beirut, 22/215.

लेकिन क्या आप जानते हैं कि यह 'काज़ी अल-क़ुज़ात' (न्यायाधीशों का न्यायाधीश) किसका ख़िताब है और कब से प्रचलित है? सबसे पहले यह ख़िताब हमारे इमाम का था। नोट: इमाम मावर्दी का ख़िताब 'अक़्ज़ा अल-क़ुज़ात' (सबसे अधिक निर्णायक न्यायाधीश) था। जैसा कि इर्शाद अल-सारी में है: और गुमान यह है कि वह पहले व्यक्ति हैं जिनका यह नाम रखा गया। और इमाम बद्र अल-दीन ऐनी (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) का मानना है कि 'अक़्ज़ा अल-क़ुज़ात' 'काज़ी अल-क़ुज़ात' की तुलना में अधिक प्रभावशाली (अब्लग) है क्योंकि इसमें 'अफ़अल अल-तफ़्ज़ील' (सर्वोत्तम रूप) है। उन्होंने कहा कि हमारे समय के अज्ञानी क्लर्कों में से कुछ उप-काज़ी (Deputy Judge) के लिए 'अक़्ज़ा अल-क़ुज़ात' लिखते हैं और बड़े काज़ी के लिए 'काज़ी अल-क़ुज़ात' लिखते हैं। इस बात को इमाम क़स्तलानी ने पुष्ट किया है। मैं कहता हूँ, जबकि मेरे नज़दीक मामला इसके विपरीत है। क्योंकि 'अक़्ज़ा अल-क़ुज़ात' वह है जिसे अन्य सभी काज़ियों पर न्याय में श्रेष्ठता प्राप्त हो, और उसके लिए यह आवश्यक नहीं है कि वह उन पर शासक हो और उनमें हस्तक्षेप करने वाला हो। यह 'काज़ी अल-क़ुज़ात' के विपरीत है जैसा कि हमने 'अल-दुर्र अल-मुख़्तार' से उद्धृत किया है। इसकी मिसाल 'मलिक अल-मुलूक' (राजाओं का राजा) है जो तब सच होता है जब दूसरों की तुलना में अधिक राज्य हो, इसके विपरीत 'मलिक अल-मुलूक' उसे कहते हैं जो राजाओं का सरदार हो, जिस तरह राजा के लिए प्रजा होती है, जैसा कि छिपा नहीं है। अतः यह अधिक प्रभावशाली है। इससे इमाम मावर्दी का विरोध समाप्त हो गया, अल्लाह के लिए ही सब प्रशंसा है। (त)

---

1. इर्शाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अदब, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 9/118।
2. उम्दत अल-क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अदब, बाब अल-बुग़्ज़ लि-अस्मा इला अल्लाह, इदारा अल-तिबाअह अल-मुनीरियाह, बेरूत, 22/215।

مگر جانتے ہو کہ یہ قاضی القضاۃ کس کا لقب ہے اور کب سے رائج ہے۔ سب میں پہلے یہ لقب ہمارے امام عہ: امام ماوردی کا لقب "اقضی القضاۃ" تھا۔ جیسا کہ ارشاد الساری میں ہے: اور گمان یہ ہے کہ وہ پہلے شخص کما فی ارشاد الساری ' وظنی انه اول من تسی به و زعم ہیں جن کا یہ نام رکھا گیا اور امام بدر الدین عینی رحمتہ اللہ تعالیٰ کا الامام البدر ان هذا ابلغ من قاضی القضاۃ لانہ افعل گمان ہے کہ اقضی القضاۃ زیادہ ابلغ ہے قاضی القضاۃ کی نسبت کیونکہ التفصیل قال ومن جهلاء هذا الزمان من مسطری اس میں افعل تفصیل ہے اور انہوں نے فرمایا ہمارے زمانے کے سجلات القضاۃ یکتبون للنائب اقضی القضاۃ و للقاضی جاہل قاضیوں کے دفتری لوگ مثلاً نائب قاضی کو اقضی القضاۃ الکبیر قاضی القضاۃ اه واقره الامام القسطلانی اقول و لکھتے ہیں اور قاضی کبیر کو قاضی القضاۃ لکھتے ہیں اھ، اس کلام کو امام عندی ان الامر بالعکس فان اقضی القضاۃ من له مزیة قسطلانی نے ثابت رکھا ہے میں کہتا ہوں حالانکہ میرے نزدیک في القضاء علی سائر القضاۃ ولا یلزم ان یکون حاکما معاملہ بالعکس ہے کیونکہ اقضی القضاۃ وہ ہے جس کے فیصلے دوسرے علیهم و متصرفا فیهم بخلاف قاضی القضاۃ کما نقلنا عن قاضیوں کی نسبت زیادہ ہوں اس کے لئے ضروری نہیں کہ وہ الدر المختار و نظیره ملك الملوك یصدق اذا کان اکثر قاضیوں کا حاکم ہو اور ان کے متعلق اختیار رکھتا ہو اس کے ملکا عنهم بخلاف ملك الملوك فهو الذی نسبة الملوك برخلاف قاضی القضاۃ ہے جیسا کہ ہم نے در مختار سے نقل کیا ہے الیه کنسبة الرعایا الی الملوك کما لا یخفی فهذا هو الابلغ اس کی نظیر ملک الملوک کا مصداق کثیر مملکت والا دوسروں کے و به یندفع اعتراض الامام الماوردی و للہ الحمد منه عفی مقابلے میں بخلاف ملک الملوک اس کو کہتے ہیں جو بادشاہوں کا سردار ہو جس طرح کہ بادشاہ کے لئے رعایا ہوتی ہے جیسا کہ مخفی عنہ۔ نہیں

لہذا یہ ابلغ ہے اس سے امام ماوردی کا اعتراض ختم ہو گیا، اللہ تعالٰی کے لیے ہی تمام حمدیں ہیں۔ (ت)

---

1 ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب الادب دار الکتب العربی بیروت ۹ / ۱۱۸ 2 عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری کتاب الادب باب البغض لاسماء الی اللہ ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ بیروت ۲۲ / ۲۱۵

Fatawa Razawiyya Volume 21

The school of thought (madhhab) of our master Imam Abu Yusuf, the eldest disciple of our master the Great Imam (Imam al-A'zam) Abu Hanifa (may Allah be pleased with them both), emerged, and the noble Imams of that blessed era, the followers of the companions (Tabi'in) and the leading scholars, accepted and established it. Since then, until today, it remains prevalent and widespread among all Hanafi scholars and many other scholars of the three other schools of thought. The grand Imam, Allama Badr al-Millah wa al-Din Mahmood al-Ayni al-Hanafi, states in 'Umdat al-Qari, the commentary on Sahih al-Bukhari:

[Arabic Box Text]: "The first person among the companions of Abu Hanifa (may Allah be pleased with them both) to be addressed as 'Qadhi al-Qudhat' (Chief Justice) was Imam Abu Yusuf. During his time, there were pillars of jurisprudence, scholars, and masters of Hadith, yet not a single one of them is reported to have objected to this."[1]

[Urdu Box Text]: Meaning, the first person to receive the title 'Qadhi al-Qudhat' was the student of Imam al-A'zam, Imam Abu Yusuf (may Allah be pleased with them both). His Excellency accepted this title, and although there were great elders and leaders among the jurists, scholars, and Hadith masters of his time, no objection from any of them has been recorded.

Now it is proven that such criticism would not only fall upon those Imams, jurists, and saints from whom references to the word "Shahanshah" (Emperor/King of Kings) have passed, but rather, criticism would necessarily apply to the Imams among the followers of the companions, their adherents, the Imam of the Hanafi school Abu Yusuf, and all Hanafi scholars from that time until today, as well as many scholars of the remaining schools. To have the audacity for such criticism would be a manifestation of extreme oppression and profound ignorance. Inevitably, the truth is that when a word is meant to convey a meaning that is entirely free from vileness, it will not be prohibited just because of a false possibility (of an alternative meaning). Otherwise, most notably, saying 'Ta'ala Jadduka' (Exalted is Your Majesty) in prayer would be forbidden, as it could have another extremely ugly and horrific meaning. Indeed, in the early days of Islam, when the clouds of polytheism were global, extreme precision was exercised in even the smallest matters so that monotheism (Tawhid) could be firmly established in minds in its most perfect form. Hence, not only in response to 'Shahanshah' but also to 'Anta Sayyiduna' (You are our master), it

was said: 'As-Sayyid Allah'—Allah alone is the Master. Regarding the use of 'Abu al-Hakam' as a kunya (patronymic), he said:

[Arabic Box Text]: "Indeed, Allah is the Judge (Al-Hakam), and to Him belongs all judgment. So why are you called Abu al-Hakam?" Narrated by Abu Dawud[2] and an-Nasa'i on the authority of Abu Shurayh.

[Urdu Box Text]: Truly, Allah alone is the Judge, and the weight of judgment belongs only to Him; therefore, why is your kunya Abu al-Hakam? (To this...)

[1] Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter: The Most Hateful Names to Allah, Idarat al-Tiba'at al-Muniriyya, Beirut, 22/215. [2] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Chapter on Changing Ugly Names, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/321; Sunan an-Nasa'i, Adab al-Qudah, Chapter: When they appoint a man as a judge, etc., Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/304.

फतावा रज़विया जिल्द 21

हमारे आका इमाम अबू यूसुफ़, जो हमारे आका इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) के सबसे बड़े शिष्य थे, उनका संप्रदाय (मज़हब) अस्तित्व में आया और उस नेक ज़माने के आदरणीय इमामों, तब-ए-ताबईन और बड़े विद्वानों ने इसे स्वीकार किया और स्थापित किया। तब से आज तक, यह सभी हनफ़ी विद्वानों और अन्य तीन मज़हबों के बहुत से विद्वानों के बीच प्रचलित और जारी है। महान इमाम, अल्लामा बद्र अल-मिल्लह व अल-दीन महमूद ऐनी हनफ़ी, सहीह अल-बुख़ारी की व्याख्या 'उम्दत अल-क़ारी' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स पाठ]: "अबू हनीफ़ा के साथियों में सबसे पहले जिन्हें 'क़ाज़ी अल-क़ुज़ात' (मुख्य न्यायाधीश) के रूप में संबोधित किया गया, वे इमाम अबू यूसुफ़ थे (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो)। उनके समय में फ़िक़्ह, विद्वता और हदीस के बड़े-बड़े दिग्गज मौजूद थे, लेकिन उनमें से किसी से भी इसका विरोध प्रमाणित नहीं है।"[1]

[उर्दू बॉक्स पाठ]: अर्थात्, सबसे पहले जिनका लक़ब (उपाधि) 'क़ाज़ी अल-क़ुज़ात' हुआ, वे इमाम-ए-आज़म के शिष्य इमाम अबू यूसुफ़ हैं (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो)। उन्होंने यह उपाधि स्वीकार की और उनके समय में फ़ुक़्हा, उलेमा और मुहद्दिसीन के बड़े-बड़े बुज़ुर्ग और सरदार थे, उनमें से किसी से भी इसका इनकार वर्णित नहीं हुआ।

अब यह साबित हुआ कि वह आक्षेप (तन) न केवल उन इमामों, फ़ुक़्हा और औलिया पर होगा जिनसे शब्द "शहंशाह" के प्रमाण मिले हैं, बल्कि तब-ए-ताबईन इमामों, उनके अनुयायियों और हनफ़ी मज़हब के इमाम अबू यूसुफ़ और उस समय से आज तक के तमाम हनफ़ी विद्वानों और शेष संप्रदायों के बहुत से विद्वानों पर भी आक्षेप करना अनिवार्य हो जाएगा। ऐसा करने का साहस करना घोर अत्याचार और भारी अज्ञानता होगी। अनिवार्य रूप से बात वही है कि जब शब्द से अभीष्ट अर्थ हर तरह से बुराई से मुक्त हो, तो वह केवल एक गलत संभावना के कारण निषिद्ध नहीं हो जाएगा। अन्यथा सबसे बढ़कर नमाज़ में "तआला जद्दुक" (तेरी महिमा सर्वोच्च है) कहना हराम हो जाएगा, क्योंकि इसके दूसरे अर्थ बहुत ही घृणित और भयानक हो सकते हैं। हाँ, इस्लाम के शुरुआती दौर में जब शिर्क(बहुदेववाद) की घटाएं दुनिया भर में छाई हुई थीं, छोटी से छोटी बात पर भी बहुत बारीकी से ध्यान दिया जाता था ताकि तौहीद (एकेश्वरवाद) अपने पूर्ण रूप में दिमागों में बैठ जाए। इसीलिए न

केवल 'शहंशाह' बल्कि 'अन्त सैय्यदुना' (आप हमारे स्वामी हैं) के उत्तर में कहा गया: 'अस-सैय्यदुल्लाह'—अल्लाह ही स्वामी है। 'अबू अल-हकम' कुनियत (उपनाम) रखने पर फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स पाठ]: "बेशक अल्लाह ही अल-हकम (न्यायाधीश) है, और निर्णय उसी का है। तो तुम्हारी कुनियत अबू अल-हकम क्यों है?" इसे अबू दाऊद[2] और निसाई ने अबू शुरैह से रिवायत किया है।

[उर्दू बॉक्स पाठ]: बेशक अल्लाह ही हकम है और हुक्म (आदेश) का आधार उसी का है, तो तुम्हारी कुनियत अबू अल-हकम क्यों है (इसको...)

[1] उम्दत अल-क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-अदब, बाब: अल्लाह के नज़दीक सबसे नापसंद नाम, इदारत अल-तिबात अल-मुनीरिया, बेरुत, 22/215. [2] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब: बुरे नामों को बदलने के बारे में, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/321; सुनन अन-निसाई, अदब अल-क़ुज़ात, बाब: जब वे किसी व्यक्ति को न्यायाधीश नियुक्त करें आदि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब, कराची, 2/304.

مذہب سید نا امام ابو یوسف تلمیذ اکبر سید نا امام اعظم ابو حنیفہ رضی اللہ تعالی عنہما کا ہوا اور اس زمانہ خیر کے ائمہ کرام تبع تابعین و اتباع اعلام نے اسے مقبول و مقرر رکھا، اور جب سے آج تمام علمائے حنفیہ اور بہت دیگر علمائے مذاہب ثلاثہ میں رائج و جاری و جاری ہے۔ امام اجل علامہ بدر الملۃ والدین محمود عینی حنفی عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری شریف میں فرماتے ہیں:

[عربی باکس]: اول من تسلی قاضی القضاۃ ابو یوسف من اصحاب ابی حنیفۃ رضی اللہ تعالی عنھما و فی زمنہ کان اساطین الفقھاء و العلماء و المحدثین فلم ینقل عن احد منھم انکار عن ذلک۔[1]

[اردو باکس]: یعنی سب میں پہلے جس کا لقب قاضی القضاۃ ہوا امام اعظم کے شاگرد امام ابو یوسف ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہما، اس جناب نے یہ لقب قبول فرمایا اور ان کے زمانہ میں فقہا و علما و محدثین کے اکابر و عمائد تھے، ان میں کسی سے اس کا انکار منقول نہ ہوا۔

اب ثابت ہوا کہ وہ طعن نہ فقط انھیں ائمہ و فقہاء و اولیاء پر ہوگا جن سے لفظ "شہنشاہ" کی سندیں گزریں، بلکہ ائمہ تبع تابعین اور ان کے اتباع اور امام مذہب حنفی ابو یوسف اور اس وقت سے آج تک کے تمام علماء حنفیہ اور بکثرت علمائے بقیہ مذاہب سب پر طعن لازم آئے گا اور اس پر جرات ظلم شدید و جہل مدید ہوگی، لاجرم بات وہی ہے کہ لفظ جب ارادۂ افادۃ ہر طرح سے شناعت سے پاک ہے تو صرف احتمالِ باطل سے ممنوع نہ کر دے گا ورنہ سب سے بڑھ کر نماز میں "تعالیٰ جَدُّک" حرام ہو، کہ دوسرے معنی کس قدر شنیع و فظیع رکھتا ہے۔ ہاں صدر اسلام میں کہ شرک کی گھٹائیں عالمگیر چھائی ہوئی تھیں، فقیر و قطمیر کے ساتھ نہایت تدقیق فرمائی جاتی کہ

توحید بر وجہ اتم اذہان میں متمکن ہو، ولہذا نہ فقط شہنشاہ بلکہ اَنْتَ سَیِّدُنَا کے جواب میں ارشاد ہوا اَلسَّیِّدُ اللہ سید اللہ ہی ہے۔ ابوالحکم کنیت رکھنے پر فرمایا:

[عربی باکس]: ان اللہ ھو الحکم والیہ الحکم فلم تکنی اباالحکم رواہ ابو داؤد[2] والنسائی عن ابی شریح

[اردو باکس]: بے شک اللہ ہی حکم ہے اور حکم کا اعتبار اسی کو ہے تو تیری کنیت ابوالحکم کیوں ہے (اس کو

[1] عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری کتاب الادب باب البغض الاسماء الی اللہ ادارۃ الطباعۃ المنیریہ بیروت ۲۲ / ۲۱۵ [2] سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی تغیر الاسم القبیح آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۲۱، سنن النسائی ادب القضاۃ باب اذا حکموا رجلا الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۰۴

Volume 21 Fatawa Razawiyya

May Allah be pleased with him. Narrated by Abu Dawood and Nasa'i from Abu Shurayh, may Allah be pleased with him. (T)

Slaves were instructed: "A slave should not say to his master, 'My master' (Moulaya), for your Master (Moula) is Allah." - Narrated by Muslim from Abu Huraira, may Allah be pleased with him. A slave should not call his master 'Maula' because your Master is only Allah the Almighty. (Narrated by Muslim from Abu Huraira, may Allah be pleased with him). (T)

It is mentioned in a noble Hadith: "Do not name your children Hakim or Abu al-Hakam, for indeed Allah is the Wise (al-Hakim), the All-Knowing (al-Alim)." - Narrated by Ata from Abu Sa'id al-Khudri, may Allah be pleased with him, from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him and his family. Mentioned by Imam al-Badr Mahmud in Umdat al-Qari. Do not name your sons Hakim or Abu al-Hakam, because Allah the Almighty is the Wise and All-Knowing. Ata narrated this from Abu Sa'id al-Khudri, may Allah be pleased with him, who narrated it from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him and his family. (Imam Badr Mahmud narrated this in Umdat al-Qari). (T)

16,5 It is mentioned in a noble Hadith: "The most disliked names to Allah are Khalid and Malik, and that is because no one is eternal (yakhludu) and the real Owner (al-Malik) is Allah." - Mentioned by Imam al-Badr from al-Dawudi. To Allah the Almighty, the most disliked names are Khalid and Malik, because no one remains forever and the real Owner is only Allah the Almighty. (Imam Badr mentioned this from Dawudi).

Similarly, he changed the names Aziz and Hakam. In Sunan Abu Dawood it is stated: "The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him and his family, changed the names Aziz and al-Hakam." He said: "I have omitted the chains of transmission for the sake of brevity." The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him and his family, changed the names Aziz and Hakam. He said: "I have omitted its chains of transmission for the sake of brevity." (T)

---

1 Sahih Muslim, Kitab al-Alfaz, Bab Hukm Itlaq Lafz al-Abd... Qadimi Kutub Khana Karachi 2/238 2 Umdat al-Qari, Sharh Sahih al-Bukhari, Bab al-Adab, Bab Bughd al-Asma... Idarat al-Tiba'ah al-Muniriyyah Beirut 22/215 3 Umdat al-Qari, Sharh Sahih al-Bukhari, Bab al-Adab, Bab Bughd al-Asma... Idarat al-Tiba'ah al-Muniriyyah Beirut

22/215 4 Sunan Abu Dawood, Kitab al-Adab, Bab Taghyir al-Ism al-Qabih Aftab-e-Alam Press Lahore 2/321 Page 354 of 674

जिल्द २१ फ़तावा रज़विया

रज़ियल्लाहु तआला अन्हु (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)। अबू दाऊद और नसाई ने अबू शुरैह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की है। (त)

ग़ुलामों को इरशाद हुआ था: "एक ग़ुलाम अपने आक़ा को मेरा मौला (मौलया) न कहे, क्योंकि तुम्हारा मौला तो अल्लाह है।" - मुस्लिम ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की। ग़ुलाम अपने आक़ा को मौला न कहे क्योंकि तुम्हारा मौला तो अल्लाह तआला ही है (इसे मुस्लिम ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है)। (त)

एक हदीस शरीफ़ में आया है: "अपने बच्चों के नाम हकीम या अबुल हकम न रखो, क्योंकि अल्लाह ही हकीम (बुद्धिमान) और अलीम (सर्वज्ञ) है।" - अता ने अबू सईद अल-ख़ुदरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और उन्होंने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से रिवायत की। इमाम अल-बद्र महमूद ने 'उम्दतुल क़ारी' में इसका ज़िक्र किया है। अपने बेटों का नाम हकीम या अबुल हकम न रखो क्योंकि अल्लाह तआला ही हकीम और अलीम है। अता ने इसे अबू सईद ख़ुदरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया, जिन्होंने नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से रिवायत किया। (इसे इमाम बद्र महमूद ने उम्दतुल क़ारी में रिवायत किया है)। (त)

१६,५ एक हदीस शरीफ़ में आया है: "अल्लाह के नज़दीक सबसे नापसंदीदा नाम ख़ालिद और मालिक हैं, और वह इसलिए क्योंकि कोई भी अमर (हमेशा रहने वाला) नहीं है और असली मालिक तो अल्लाह ही है।" - इमाम अल-बद्र ने दाऊदी के हवाले से ज़िक्र किया। अल्लाह अज़्ज़वजल को सबसे ज़्यादा नापसंदीदा नाम ख़ालिद और मालिक हैं क्योंकि कोई हमेशा नहीं रहेगा और असली मालिक अल्लाह तआला ही है। (इमाम बद्र ने इसे दाऊदी के हवाले से ज़िक्र किया है।)

इसी तरह अज़ीज़ और हकम के नामों को बदल दिया। सुनन अबू दाऊद में है: "रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अज़ीज़ और अल-हकम नाम को बदल दिया।" उन्होंने कहा: "मैंने संक्षिप्तता के लिए इनकी सनदें छोड़ दी हैं।" रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अज़ीज़ और हकम नाम को बदल दिया, फ़रमाया कि संक्षिप्तता की वजह से इसकी सनदों को तर्क कर दिया (छोड़ दिया)। (त)

१ सहीह मुस्लिम, किताबुल अल्फ़ाज़, बाब हुक्म इतलाक़ लफ़्ज़ुल अब्द... क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/२३८ २ उम्दतुल क़ारी, शरह सहीह बुख़ारी, बाबुल अदब, बाब बुग़्ज़ुल अस्मा... इदारतुल तिबाअह अल-मुनीरिया बेरूत २२/२१५ ३ उम्दतुल क़ारी, शरह सहीह बुख़ारी, बाबुल अदब, बाब बुग़्ज़ुल अस्मा... इदारतुल तिबाअह अल-मुनीरिया बेरूत २४/२१० ४ सुनन अबू दाऊद, किताबुल अदब, बाब तग़यीरुल इस्म अल-क़बीह आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/३२१ पेज ३५१ ऑफ़ ६७४

رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ روایت کیا ہے ابوداؤد اور نسائی نے ابی شریح رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔(ت)

غلاموں کو ارشاد ہوا تھا: لَا يَقُولُ الْعَبْدُ لِسَيِّدِهِ مَوْلَايَ فَإِنَّ مَوْلَا كُمُ اللهُ - رواه مسلم عن ابي هريرة رضي الله تعالٰی عنہ۔ غلام اپنے آقا کو مولٰی نہ کہے کیونکہ تمہارا مولٰی تو اللہ تعالٰی ہی ہے (اسے روایت کیا مسلم نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔(ت)

ایک حدیث شریف میں آیا: لَا تَسَمُّوا اَبْنَآءَكُمْ حَكِيْمًا وَّلَا اَبَا الْحَكَمِ فَإِنَّ اللهَ هُوَ الْحَكِيْمُ الْعَلِيْمُ۔ رواه عطاء عن ابي سعيد الخدري رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ والہ وسلم ذکرہ الامام البدر محمود فی عمدۃ القاری۔ اپنے بیٹوں کا نام حکیم یا ابوالحکم نہ رکھو کہ اللہ تعالٰی ہی حکیم و علیم ہے۔ اس کو عطاء نے ابو سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے انہوں نے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے (اسے امام بدر محمود نے عمدۃ القاری میں روایت کیا ہے۔ت)

۱۶،۵ ایک حدیث شریف میں آیا: أَبْغَضُ الْأَسْمَاءِ إِلَى اللهِ خَالِدٌ وَّ مَالِكٌ وَ ذٰلِكَ اِنَّ اَحَدًا لَيْسَ يَخْلُدُ وَ الْمَالِكُ هُوَ اللهُ۔ ذکرہ الامام البدر عن الداودی۔ اللہ عزوجل کو سب سے زیادہ ناپسندیدہ نام خالد اور مالک ہے اس لئے کہ کوئی ہمیشہ نہ رہے گا اور مالک اللہ تعالٰی ہی ہے (اسی کو امام بدر نے داؤدی سے ذکر کیا ہے۔)

یوں ہی عزیز و حکم کے ناموں کو تبدیل فرمادیا۔ سنن ابی داؤد میں ہے: غَيَّرَ رسولُ اللهِ صلی اللہ تعالٰی علیہ والہ وسلم اسْمَ عَزِيزٍ وَّ الْحَكَمِ۔ قال ترکت اسانیدھا اختصارًا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اسم عزیز و حکم کو تبدیل فرمادیا، فرمایا اس کی سانید کو بوجہ اختصار ترک کردیا۔ (ت)

1 صحیح مسلم کتاب الالفاظ باب حکم اطلاق لفظ العبد الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۳۸/۲ 2 عمدة القاری شرح صحیح البخاری الادب باب البغض الاسماء ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۲۱۵/۲۲ 3 عمدة القاری شرح صحیح البخاری الادب باب البغض الاسماء ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۲۱۵/۲۲ 4 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب تغیر الاسم القبیح آفتاب عالم پریس لاہور ۳۲۱/۲ Page 354 of 674

Fatawa Ridawiyya Volume 21

It is mentioned in the noble Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: - Do not name him Aziz. (Narrated by Ahmad and At-Tabarani in Al-Kabir from Abdur Rahman bin Samurah, may Allah be pleased with him. - T)

Also, in the noble Hadith it is mentioned: - The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade naming a person Harb, Waleed, Murrah, or Abu al-Hakam. (Narrated by At-Tabarani in Al-Kabir from Abdullah ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him. - T)

Although these words and attributes have appeared frequently in the Great Quran, Hadiths, and the sayings of scholars for those other than God. Allah Almighty says: - "[John as] a leader (Sayyid), chaste, and a prophet from among the righteous." (Quran 3:39) - Translation: A leader, and one who always abstains from women, and a prophet from among Our chosen ones.

And Allah Almighty says: - "And they found her master/husband (Sayyid) at the door." (Quran 12:25) - Translation: And both found the woman's husband (Sayyid) at the door.

And Allah Almighty says: - "Then send an arbitrator (Hakam) from his people and an arbitrator (Hakam) from her people." (Quran 4:35) - Translation: So send one mediator from the husband's family and one mediator from the wife's family.

Footnotes: 1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdur Rahman, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/178. 2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 9992, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 10/89. 3. Al-Quran Al-Karim, 3/39. 4. Al-Quran Al-Karim, 12/25. 5. Al-Quran Al-Karim, 4/35.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

हदीस शरीफ़ में है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: - उसका नाम अज़ीज़ न रखो। (इसे अहमद और तबरानी ने कबीर में अब्दुर रहमान बिन समुरा, रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त)

साथ ही हदीस शरीफ़ में है: - नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना फ़रमाया कि आदमी का नाम हर्ब, वलीद, मुर्रा या अबू अल-हकम रखा जाए। (इसे तबरानी ने कबीर में अब्दुल्लाह बिन मसूद, रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - त)

हालांकि ये शब्द और विशेषताएँ अल्लाह के अलावा दूसरों के लिए ख़ुद क़ुरआन-ए-अज़ीम, अहादीस और उलमा के कथनों में कसरत से आए हैं। अल्लाह तआला फ़रमाता है: - "एक सरदार (सैय्यद) और हमेशा के लिए औरतों से बचने वाला और नबी हमारे ख़ास लोगों में से।" (क़ुरआन 3:39)

और अल्लाह तआला फ़रमाता है: - "और उन दोनों ने औरत के मियाँ (सैय्यद) को दरवाज़े पर पाया।" (क़ुरआन 12:25)

और अल्लाह तआला फ़रमाता है: - "तो एक पंच (हकम) मर्द वालों की तरफ़ से भेजो और एक पंच (हकम) औरत वालों की तरफ़ से।" (क़ुरआन 4:35)

पादलेख (फुटनोट): 1. मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुर रहमान से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरूत 4/178. 2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 9992, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरूत 10/89. 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 3/39. 4. अल-क़ुरआन अल-करीम 12/25. 5. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/35.

पृष्ठ 355 / 674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

حدیث شریف میں ہے کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: لا تسمه عزیزا- رواہ احمد والطبرانی فی الکبیر عن عبد الرحمن بن سمرة رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ (اس کا نام عزیز نہ رکھ ، اس کو روایت کیا ہے احمد اور طبرانی نے کبیر میں عبدالرحمن بن سمرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔ (ت))

نیز حدیث شریف میں ہے: نهى النبی صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم أن يُسَمَّى الرَّجُلُ حَرْبًا وَوَلِيْدًا اَوْ مُرَّةً اَوْ أَبَا الْحَكَمِ- رواه الطبراني في الكبير عن عبد اللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ (رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع فرمایا کہ حرب یا ولید یا مرہ یا حکم نام رکھا جائے ۔ اس کو طبرانی نے کبیر میں عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حالانکہ یہ الفاظ اوصافِ غیر خدا کے لئے خود قرآنِ عظیم واحادیثِ، اقوالِ علماء میں بکثرت وارد، قال اللہ تعالیٰ: "سَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ۳۹" (سردار اور ہمیشہ کے لئے عورتوں سے بچنے والا اور نبی ہمارے خاصوں میں سے۔)

وقال اللہ تعالیٰ: "وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ ۲۵" (اور دونوں کو عورتوں کا میاں (سید) دروازے کے۔)

وقال اللہ تعالیٰ: "فَابْعَثُوْا حَكَمًا مِّنْ اَهْلِهٖ وَحَكَمًا مِّنْ اَهْلِهَا ۳۵" (تو ایک پنچ مرد والوں کی طرف سے بھیجو اور ایک پنچ عورتوں والوں کی طرف سے۔)

حواشی: 1 مسند احمد بن حنبل عن عبد الرحمن المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۱۷۸ 2 المعجم الکبیر حدیث ۹۹۹۲ المکتبة الفیصلیة بیروت ۸۹/۱۰ 3 القرآن الکریم ۳۹/۳ 4 القرآن الکریم ۲۵/۱۲ 5 القرآن الکریم ۳۵/٤

Fatawa Razawiyya Volume 21

And Allah Almighty said: "And if you judge, judge between them with justice."[1] | And if you judge between them, then judge with justice.

And Allah Blessed and Almighty said: "And We gave him wisdom while he was still a child."[2] | And We gave him prophethood in his childhood.

And Allah Blessed and Almighty said: "Then surely Allah is his protector, and Gabriel and the righteous believers."[3] | So undoubtedly Allah is their helper, and Gabriel and the righteous believers.

And Allah Almighty said regarding His servant Zechariah (peace be upon him): "And indeed, I fear my successors after me."[4] | And I fear my relatives after me.

And Allah Almighty said: "They will abide therein forever."[5] | They will remain in it forever.

And Allah Almighty said: "So they are masters over them."[6] | They are their owners.

And Allah Almighty said: "And We gave him wisdom."[7] | And they will call out, 'O Malik!'

And Allah Almighty said: "And they called out, 'O Malik!'"[8] | And We gave him wisdom.

And Allah Almighty said: "And whoever is given wisdom has certainly been granted much good."[9] | And he who was given wisdom, was given much good.

---

[1] Al-Quran al-Kareem 5/42 [2] Al-Quran al-Kareem 19/12 [3] Al-Quran al-Kareem 66/4 [4] Al-Quran al-Kareem 19/5 [5] Al-Quran al-Kareem 2/81 & 82 [6] Al-Quran al-Kareem 36/71 [7] Al-Quran al-Kareem 43/77 [8] Al-Quran al-Kareem 38/20 [9] Al-Quran al-Kareem 2/269

फतावा रज़विया जिल्द 21

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अगर आप फ़ैसला करें, तो उनके बीच इंसाफ़ के साथ फ़ैसला करें।"[1] | और अगर आप उनमें फ़ैसला फ़रमाएँ तो इंसाफ़ से फ़ैसला करें।

और अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "और हमने उसे बचपन में ही हिक्मत (निर्णय की शक्ति) दी।"[2] | और हमने उसे बचपन ही में नबुव्वत दी।

और अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "तो बेशक अल्लाह उनका मददगार है और जिब्रील और नेक ईमान वाले।"[3] | तो बेशक अल्लाह उनका मददगार है और जिब्रील और नेक ईमान वाले।

और अल्लाह तआला ने अपने बंदे ज़करिया अलैहिस्सलाम के बारे में फ़रमाया: "और मुझे अपने बाद अपने वारिसों का डर है।"[4] | और मुझे अपने बाद अपने क़राबत वालों का डर है।

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "वे इसमें हमेशा रहेंगे।"[5] | उन्हें हमेशा इसमें रहना।

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तो वे इनके मालिक हैं।"[6] | ये तो इनके मालिक हैं।

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और हमने उसे हिक्मत दी।"[7] | और वे पुकारेंगे ऐ मालिक!

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उन्होंने पुकारा ऐ मालिक!"[8] | और हमने उसे हिक्मत दी।

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और जिसे हिक्मत मिली उसे बहुत भलाई मिली।"[9] | और जिसे हिक्मत मिली उसे बहुत भलाई मिली।

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/42 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 19/12 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 66/4 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 19/5 [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/81 व 82 [6] अल-क़ुरआन अल-करीम 36/71 [7] अल-क़ुरआन अल-करीम 43/77 [8] अल-क़ुरआन अल-करीम 38/20 [9] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/269

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

وقال اللہ تعالیٰ: "وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ" 1 | اور اگر ان میں فیصلہ فرماؤ تو انصاف سے فیصلہ کرو۔

وقال اللہ تبارک وتعالیٰ: "وَاٰتَيْنٰهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا" 2 | اور ہم نے اسے بچپن ہی میں نبوت دی۔

وقال اللہ تبارک وتعالیٰ: "فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيْلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِيْنَ" 3 | تو بیشک اللہ ان کا مدد گار ہے اور جبرئیل اور نیک ایمان والے۔

وقال اللہ تعالیٰ عن عبدہ زکریا علیہ الصلوۃ والسلام: "وَاِنِّيْ خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَآءِيْ" 4 | اور مجھے اپنے بعد اپنے قرابت والوں کا ڈر ہے۔

وقال اللہ تعالیٰ: "هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ" 5 | انھیں ہمیشہ اس میں رہنا۔

وقال اللہ تعالیٰ: "فَهُمْ لَهَا مٰلِكُوْنَ" 6 | یہ تو ان کے مالک ہیں۔

وقال اللہ تعالیٰ: "وَاٰتَيْنٰهُ الْحِكْمَةَ" 7 | اور وہ پکاریں گے اے مالک!

وقال اللہ تعالیٰ: "وَنَادَوْا يٰمٰلِكُ" 8 | اور ہم نے اسے حکمت دی۔

وقال اللہ تعالیٰ: "وَمَنْ يُّؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوْتِيَ خَيْرًا كَثِيْرًا" 9 | اور جسے حکمت ملی اسے بہت بھلائی ملی۔

---

1 القرآن الکریم ۵/ ۴۲ 2 القرآن الکریم ۱۹ / ۱۲ 3 القرآن الکریم ۶۶/ ۴ 4 القرآن الکریم ۱۹/ ۵ 5 القرآن الکریم ۲/ ۸۱ و ۸۲ 6 القرآن الکریم ۳۶/ ۷۱ 7 القرآن الکریم ۴۳/ ۷۷ 8 القرآن الکریم ۳۸/ ۲۰ 9 القرآن الکریم ۲/ ۲۶۹

Fatawa Rizwia Vol. 21

And Allah, Blessed and Exalted, says: "Honor belongs to Allah, and to His Messenger, and to the believers, but the hypocrites do not know." 1 | Honor is for Allah and His Messenger and the Muslims alone, but the hypocrites do not know.

And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "I am the leader of the children of Adam." Narrated by Muslim 2 and Abu Dawood from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). | I am the leader of all the children of Adam. (Narrated by Muslim and Abu Dawood from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). —T)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed, this son of mine is a leader." Narrated by Bukhari 3 from Abu Bakrah (may Allah be pleased with him). | Verily this son of mine is a leader (i.e., Imam Hasan (may Allah be pleased with him)). Imam Bukhari narrated it from Abu Bakrah (may Allah be pleased with him). —T

And he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Allah and His Messenger are the guardians of those who have no guardian." Narrated by Tirmidhi 4 and declared Hasan by him, and by Ibn Majah from the Leader of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him). | Allah and His Messenger are the guardians of every person without a guardian. (Narrated by Tirmidhi who classified it as Hasan, and Ibn Majah, from the Leader of the Faithful Umar (may Allah be pleased with him). —T)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to Sa'd ibn Mu'adh (may Allah be pleased with him): "Indeed you have judged among them with the judgment of Allah," | Indeed, you have given the verdict concerning those Jews that...

---

1 Al-Quran Al-Karim 8 / 63 2 Sahih Muslim, Book of Virtues, Chapter: Virtue of the Prophet (PBUH), Qadimi Kutub Khana Karachi 2/245; Sunan Abi Dawood, Book of Sunnah, Chapter: Preference between Prophets, Aftab Alam Press Lahore 2/286. 3 Sahih al-Bukhari, Virtues of the Companions of the Prophet (PBUH), Merits of al-Hasan and al-Husayn, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/530. 4 Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Inheritance, Chapter on what is related to the inheritance of the maternal uncle, Amin Company Karachi 2/31; Sunan ibn Majah, Chapters on Inheritance, Chapter on Distant Relatives, H.M. Saeed Company Karachi p. 201.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

और अल्लाह तबारक व तआला ने फरमाया: "इज़्ज़त तो अल्लाह और उसके रसूल और ईमान वालों के लिए है, लेकिन मुनाफ़िक़ नहीं जानते।" 1 | इज़्ज़त अल्लाह और उसके रसूल और मुसलमानों के लिए ही है, लेकिन मुनाफ़िक़ों को ख़बर नहीं।

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "मैं आदम की तमाम औलाद का सरदार हूँ।" इसे मुस्लिम 2 और अबू दाऊद ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। | मैं तमाम औलादे आदम का सैय्यद (सरदार) हूँ। (इसे मुस्लिम और अबू दाऊद ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। —त)

और आपने (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाया: "यकीनन मेरा यह बेटा सैय्यद है।" इसे बुख़ारी 3 ने अबू बकरह (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। | बेशक यह मेरा बेटा सैय्यद है (यानी हज़रत इमाम हसन रज़ियल्लाहु अन्हु)। इमाम बुख़ारी ने इसे अबू बकरह रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। —त

और आपने (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाया: "अल्लाह और उसका रसूल उसका संरक्षक है जिसका कोई संरक्षक नहीं।" इसे तिर्मिज़ी 4 ने रिवायत किया और इसे हसन कहा, और इब्ने माजह ने अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। | अल्लाह और उसका रसूल हर बे-वली के वली हैं। (इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे हसन कहा और इब्ने माजह ने अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। —त)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने साद बिन मुआज़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से फरमाया: "तुमने उनके बारे में अल्लाह के हुक्म के मुताबिक फैसला किया है," | बेशक तुमने उन यहूदियों के बारे में वह हुक्म...

---

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 8 / 63 2 सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़ज़ाइल, बाब: नबी (सल्ल.) की फ़ज़ीलत, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/245; सुनन अबू दाऊद, किताबुस सुन्नह, बाब: नबियों के बीच वरीयता, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/286। 3 सहीह अल-बुख़ारी, फ़ज़ाइल असहाब अल-नबी (सल्ल.), मनाक़िब अल-हसन वल-हुसैन, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/530। 4 जामिअत

तिर्मिज़ी, अबवाबुल फ़राइज़, बाब: मामा की विरासत के बारे में, अमीन कंपनी कराची 2/31; सुनन इब्ने माजह, अबवाबुल फ़राइज़, बाब: ज़वी अल-अरहाम, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 201।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

وقال اللہ تبارک وتعالٰی: "وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ " ۱ | عزت تو اللہ اور اس کے رسول اور مسلمانوں ہی کے لئے ہے مگر منافقوں کو خبر نہیں۔

وقال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: اَنَا سَیِّدُ وَلَدِ اٰدَمَ۔ رواہ مسلم ۲ وابوداؤد عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | میں تمام اولادِ آدم کا سید (سردار) ہوں، (اسے روایت کیا ہے مسلم اور ابو داؤد نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔ت)

وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: اِنَّ اَبْنِیْ ھٰذَا سَیِّدٌ رواہ البخاری ۳ عن ابی بکرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | بیشک یہ میرا بیٹا سید ہے (یعنی حضرت امام حسن رضی اللہ تعالٰی عنہ اس کو روایت کیا ہے امام بخاری نے ابو بکرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔ت)

وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: اَللّٰہُ وَرَسُوْلُہٗ مَوْلَی مَنْ لَا مَوْلَی لَہٗ۔ رواہ الترمذی ۴ وحسنہ وابن ماجۃ عن امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | اللہ اور اس کا رسول ہر بے مولٰی کے مولٰی ہیں۔ (اس کو روایت کیا ہے ترمذی نے اور اسے حسن کہا اور ابن ماجہ نے امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے سعد بن معاذ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے فرمایا: لَقَدْ حَکَمْتَ فِیْھِمْ بِحُکْمِ اللہ، | بے شک تم نے ان یہود کے بارے میں وہ حکم

---

۱ القرآن الکریم ۸ / ۶۳ ۲ صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فضل النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۴۵، سنن ابی داؤد کتاب السنۃ باب فی التخیر بین الانبیاء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۸۶ ۳ صحیح البخاری فضائل اصحاب النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مناقب

الحسن والحسین قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۳۰ ۴ جامع الترمذی ابواب الفرائض باب ماجاء فی میراث الخال امین کمپنی کراچی ۲ / ۳۱، سنن بن ماجہ ابواب الفرائض باب ذوی الارحام ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰۱

Fatawa Ridawiyya Volume 21

Narrated by Muslim[1] from Aisha and from Abu Sa'id al-Khudri, and by Nasa'i from Sa'd bin Abi Waqqas (may Allah be pleased with them).	**He gave what was the command of Allah Almighty (it has been narrated by Muslim from Aisha and Abu Sa'id al-Khudri and by Nasa'i from Sa'd bin Abi Waqqas, may Allah be pleased with them). -T**

In the same noble Hadith, when the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked them for a ruling, they submitted:

Allah and His Messenger have more right to the ruling. Narrated by al-Hafiz[2] Muhammad bin A'idh in 'Al-Maghazi' with his chain from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them).	**Giving a ruling is the right of Allah Almighty and His Messenger (it has been narrated by Hafiz Muhammad bin A'idh in his Musnad within Maghazi from Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with them). -T**

And he (peace and blessings of Allah be upon him) said in what Tabarani narrates in 'Al-Awsat':

The wise man of my Ummah is Uwaimir[3]	**The wise one of my Ummah is Uwaimir (Abu Darda).**

The noble Ansar submitted to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

O Messenger of Allah! By Allah, you are indeed the most honorable and mighty[4]. Narrated by Abu Bakr ibn Abi Shaybah, the teacher of Bukhari and Muslim, from Urwah bin al-Zubayr (may Allah be pleased with them).	**O Messenger of Allah! By God, you are the most honorable of all. (It has been narrated by Abu Bakr bin Abi Shaybah, teacher of Bukhari and Muslim, from Urwah bin al-Zubayr, may Allah be pleased with them). -T**

Honor is only for the Prophet. Abdullah (may Allah be pleased with him), son of Abdullah bin Ubayy the hypocrite, said to his father:

Indeed, you are the humiliated one, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)	**Undoubtedly, you are the humiliated one, and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)**

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Jihad, Bab Jawaz Qital Man Naqad al-Ahd etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/95 [2] Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Ghazwa Bani Qurayza, Ruling of Sa'd bin Mu'adh, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/267 [3] Kanz al-Ummal, with reference to Tabarani Al-Awsat, Hadith 33508, Muassasat al-Risala Beirut, 11/718 [4] Al-Durr al-Manthur, with reference to Ibn Abi Shaybah, under the verse 'Wa lillahi al-'izzatu wa li rasulihi' etc., Maktaba Ayatollah al-Uzma, Qom Iran, 6/226

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मुस्लिम[1] ने आयशा और अबू सईद अल-खुद़री से, और नसाई ने साद बिन अबी वक़्क़ास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत की है।

वह हुक्म दिया जो अल्लाह तआला का था (इसे मुस्लिम ने आयशा और अबू सईद खुद़री से और नसाई ने साद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु अन्हुम से रिवायत किया है। त)

इसी हदीस शरीफ़ में है जब हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उनसे हुक्म के लिए फ़रमाया। उन्होंने अर्ज़ की:

अल्लाह और उसके रसूल हुक्म के ज़्यादा हक़दार हैं। इसे हाफ़िज़[2] मोहम्मद बिन आइज़ ने मग़ाज़ी में अपनी सनद के साथ जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।

हुक्म देना तो अल्लाह तआला और उसके रसूल का हक़ है (इसे हाफ़िज़ मोहम्मद बिन आइज़ ने मग़ाज़ी में अपनी मुसनद के साथ जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। त)

और आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया जो तबरानी ने 'अल-औसत' में रिवायत किया:

मेरी उम्मत के हकीम उवैमिर[3] हैं। मेरी उम्मत के हकीम उवैमिर (अबू दरदा) हैं।

अंसार किराम ने हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से अर्ज़ की:

ऐ अल्लाह के रसूल! अल्लाह की क़सम हुज़ूर ही सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाले हैं[4]। इसे बुखारी और मुस्लिम के उस्ताद अबू बक्र इब्न अबी शैबा ने उरवा बिन अज़-ज़ुबैर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।

ऐ अल्लाह के रसूल! ख़ुदा तआला की क़सम हुज़ूर ही सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाले हैं। (इसे बुखारी और मुस्लिम के उस्ताद अबू बक्र बिन अबी शैबा ने उरवा बिन अज़-ज़ुबैर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। त)

सिर्फ़ हुज़ूर ही के लिए इज़्ज़त है, अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हु इब्न अब्दुल्लाह इब्न उबई मुनाफ़िक़ ने अपने बाप से फ़रमाया:

---

[1] सहीह मुस्लिम, किताब अल-जिहाद, बाब जवाज़ क़िताल मन नक़ज़ अल-अहद वग़ैरह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/95 [2] अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, ग़ज़वा बनी क़ुरैज़ा, हुक्म साद बिन मुआज़, अल-मक्ताब अल-इस्लामी बेरुत, 1/267 [3] कंज़ अल-उम्माल, तबरानी अल-औसत के हवाले से, हदीस 33508, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत, 11/718 [4] अद-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न अबी शैबा के हवाले से, आयत 'व लिल्लाहिल इज़्ज़तु व लिरसूलिही' के तहत, मक्ताबह आयतुल्लाह अल-उज़मा, क़ुम ईरान, 6/226

رواہ مسلم۱ عن عائشہ وعن ابی سعید ن الخدری و النسائی عن سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہم۔

دیا جو خدائے تعالٰی کا حکم تھا (اس کو مسلم نے عائشہ اور ابی سعید خدری سے اور نساء نے سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا ہے۔ ت)

اسی حدیث شریف میں ہے جب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان سے حکم کے لئے فرمایا۔ انہوں نے عرض کی :

اللہ ورسولہ احق بالحکم رواہ الحافظ۲ محمد بن عائذ فی المغازی بسندہ عن جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما۔

حکم دینا تو اللہ تعالٰی اور اس کے رسول کا حق ہے (اس روایت کیا ہے حافظ محمد بن عائذ نے مغازی میں اپنی مسند کے ساتھ جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے۔ ت)

وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فیما یروی الطبرانی فی اوسط۔

حَکِیْمُ أُمَّتِي عُوَیْمِرٌ-۳ میری امت کے حکیم عویمر (ابودرداء) ہیں۔

انصار کرام نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی :

یا رسول اللہ أَنْتَ وَاللہِ الْأَعَزُّ الْعَزِیزُ ۴۔ رواہ ابوبکر ابن ابی شیبۃ استاذ البخاری و مسلم عن عروۃ بن الزبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔

یا رسول اللہ ! خدا تعالٰی کی قسم حضور ہی سب سے زیادہ عزت والے ہیں۔ (اسے روایت کیا ہے ابوبکر بن ابی شیبہ استاد بخاری و مسلم نے عروہ بن الزبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے۔ ت)

صرف حضور ہی کے لئے عزت ہے عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ابن عبداللہ ابن ابی منافق نے اپنے باپ سے فرمایا :

انك الذلیل ورسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ بے شک تو ہی ذلیل ہے اور حضور صلی اللہ تعالیٰ

---

۱ صحیح مسلم کتاب الجہاد باب جواز قتال من نقض العہد الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۹۵ ۲ المواہب اللدنیہ غزوہ بنی قریظہ حکم سعد بن معاذ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۲۶۷ ۳ کنز العمال بحوالہ طس حدیث ۳۳۵۰۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱ / ۷۱۸ ۴ الدرالمنثور بحوالہ ابن ابی شیبہ تحت آیۃ وللہ العزۃ ولرسولہ الخ مکتبۃ آیۃ اللہ العظمیٰ قم ایران ۶ / ۲۲۶

Fatawa Rizvia Volume 21

...[peace be upon him] is the Al-Aziz (The Mighty) and possessor of honor. (Narrated by Tirmidhi from Jabir bin Abdullah [may Allah be pleased with them both]. Similarly, Tabarani narrated it from Usama bin Zaid [may Allah be pleased with them both]).

Among the Sahaba (Companions), more than twenty were named 'Hakam'. Approximately ten were named 'Hakim'. More than sixty were named 'Khalid', and more than a hundred and ten were named 'Malik'. From a look at these incidents and many similar examples, it is clear what the intention of the pure Shari'ah was in such a prohibition. And a clear indication of this is that the reasoning given in the Hadith itself is as follows:

"There is no Malik (King/Owner) but Allah" i.e., there is no King besides God Almighty.

It is evident that this restriction is of the same nature as "The Master is Allah, and your Master is Allah" (Allah Almighty is the Master and Allah Almighty is your Master). Otherwise, it is stated in the Great Quran itself:

Arabic Text	**Urdu Translation**
"3 "وَ قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ	And the king said, "I saw in a dream."

And it was said:

"4 "وَ قَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ	And the king said, "Bring him to me."

And it was said:

"5 "إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً Indeed, when kings enter a settlement...

Imam Bukhari also hinted at this meaning in his Sahih. Under the Hadith "Indeed, generosity is in the heart of the believer" (the believer's heart is a treasure of generosity), he states:

Arabic Text	**Urdu Translation**
And Allah's Messenger (peace and blessings be upon him) said: "The bankrupt person is the one who is bankrupt on the Day of Resurrection."	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "In the true sense, the bankrupt is the one who, on the Day of Judgment..."

---

1 Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Tafsir, Surah al-Munafiqun, Amin Company Karachi, 165/2 2 Sahih Muslim, Book of Etiquette, Chapter on the Prohibition of Naming as

Malik al-Amlak, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 208/2 3 Al-Quran al-Karim 12/43 4 Al-Quran al-Karim 12/50 5 Al-Quran al-Karim 27/34

फतवा रज़विया जिल्द 21

...[उन पर शांति हो] ही अज़ीज़ (शक्तिशाली) और सम्मान के स्वामी हैं। (इसे तिर्मिज़ी ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह [अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो] से रिवायत किया है। इसी तरह तबरानी ने ओसामा बिन ज़ैद [अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो] से रिवायत किया है)।

सहाबा-ए-किराम (साथियों) में बीस से अधिक का नाम 'हकम' है। लगभग दस का नाम 'हकीम' है। साठ से अधिक का नाम 'खालिद' है, और एक सौ दस से अधिक का नाम 'मालिक' है। इन घटनाओं और उनके जैसे अनेक उदाहरणों को देखने से यह स्पष्ट होता है कि ऐसी मनाही में शरीअत-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) का उद्देश्य क्या था। और इस पर एक स्पष्ट संकेत यह है कि खुद हदीस शरीफ में इसका तर्क इस प्रकार दिया गया है:

"अल्लाह के सिवा कोई मालिक (राजा) नहीं है" यानी ईश्वर के अलावा कोई राजा नहीं है।

यह स्पष्ट है कि यह प्रतिबंध उसी प्रकार का है जैसे "मालिक अल्लाह ही है और तुम्हारा मालिक अल्लाह है" (अल्लाह सर्वशक्तिमान ही मालिक है और अल्लाह सर्वशक्तिमान तुम्हारा मालिक है)। अन्यथा महान कुरान में ही इरशाद हुआ है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
"3 "وَ قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ	और राजा ने कहा, "मैंने सपने में देखा।"
और फ़रमाया:	
"4 "وَ قَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ	और राजा ने कहा, "उसे मेरे पास लाओ।"
और फ़रमाया:	
"5 "إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً	बेशक राजा जब किसी बस्ती में प्रवेश करते हैं...

इमाम बुखारी ने भी अपनी सहीह में इसी अर्थ की ओर इशारा किया है। हदीस "बेशक उदारता मोमिन के दिल में है" (मोमिन का दिल उदारता का खजाना है) के नीचे वे फरमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
और अल्लाह के रसूल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने फ़रमाया: "वास्तव में कंगाल वह है जो क़यामत के दिन कंगाल हो।"	हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "सही मायने में कंगाल वह है जो कयामत के दिन..."

---

1 जामी अल-तिर्मिज़ी, तफ़सीर के अध्याय, सूरह अल-मुनाफिक़ून, अमीन कंपनी कराची, 165/2 2 सहीह मुस्लिम, शिष्टाचार की पुस्तक, 'मलिक अल-अमलाक' नाम रखने के निषेध का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची, 208/2 3 अल-कुरान अल-करीम 12/43 4 अल-कुरान अल-करीम 12/50 5 अल-कुरान अल-करीम 27/34

علیہ وسلم العزیز، رواہ الترمذی عن جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالی عنہما ونحوہ الطبرانی عن اسامہ بن یزید رضی اللہ تعالی عنہما۔ علیہ وسلم ہی عزیز وصاحبِ عزت ہیں (اسے روایت کیا ہے ترمذی نے جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالی عنہما سے۔ یونہی طبرانی نے اسامہ بن زید رضی اللہ تعالی عنہما سے۔

صحابہ کرام میں بیس ۲۰ سے زائد کا نام حکم ہے۔ تقریباً دس کا نام حکیم۔ اور ساٹھ سے زیادہ کا خالد، اور ایک سو دس سے زیادہ کا مالک ۔۔۔ ان وقائع اور ان کے امثال کثیرہ پر نظر سے ظاہر ہے کہ ایسی نہی میں شرع مطہر کا مقصود کیا تھا اور اس پر قرینہ واضحہ یہ ہے کہ خود حدیث شریف میں اس کی تعلیل یوں ارد ہوئی کہ:

لَامَلِیْکَ إِلَّا اللہ 'خدا تعالیٰ کے سوا کوئی بادشاہ ہی نہیں۔

ظاہر ہے کہ حصر اسی السید ھو اللہ ومولکم اللہ (سید اللہ تعالیٰ ہی ہے اور تمھارا مولیٰ اللہ تعالیٰ ہے۔ ت) کے قبیل سے ہے۔ ورنہ خود قرآنِ عظیم میں ارشاد ہوا:

عربی متن **اردو ترجمہ**

"وَ قَالَ الْمَلِکُ اِنِّیْ اَرٰی" 3 اور بادشاہ نے کہا میں نے خواب میں دیکھا۔

اور فرمایا:

"وَ قَالَ الْمَلِکُ ائْتُوْنِیْ بِہٖ" 4 اور بادشاہ بولا کہ انھیں میرے پاس لے آؤ۔

اور فرمایا:

"إِنَّ الْمُلُوْکَ إِذَا دَخَلُوا قَرْیَۃً" 5 بیشک بادشاہ جب کسی بستی میں داخل ہوتے ہیں۔

امام بخاری نے بھی اپنی صحیح میں اس معنی کی طرف اشارہ کیا۔ حدیث انما الکرم قلب المؤمن (مومن کا دل کرم کا خزانہ ہے) کے نیچے فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
وقد قال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم انما المفلس الذی یفلس یوم القیمہ	حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا: صحیح معنی میں مفلس وہ ہے جو قیامت کے دن

---

1 جامع الترمذی ابواب التفسیر سورۃ المنافقون امین کمپنی کراچی ۲/۱۶۵ 2 صحیح مسلم کتاب الادب باب تحریم التسمی بملک الاملاک قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۲۰۸ 3 القرآن الکریم ۱۲/ ۴۳ 4 القرآن الکریم ۱۲/ ۵۰ 5 القرآن الکریم ۲۷/ ۳۴

صفحہ 359 کا 674

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Boxed Text] Arabic Quote: كقولہ انما الصرعة الذی یملك نفسہ عند الغضب كقولہ لاملك الا الله فوصفہ بانتهآء الملك ثم ذكر الملوك ایضاً قال ان الملوك اذا دخلوا قریة افسدوها اه

Urdu Explanation: Just as his honorable saying regarding the state of poverty is that a patient and forbearing person is one who controls himself during anger. Similarly, his other saying is of the same kind: "Sovereignty belongs only to Allah." Here, the ultimate sovereignty is attributed only to the Divine Essence, even though there is mention of others being kings as well. For he (the Prophet) said: "Indeed, when kings enter a town, they ruin it." (Ends) 12M

[Main Text] The Wahhabis and Kharijites, being heedless of this subtle and magnificent point, fell into cries of "shirk, shirk" and disbelief, claiming that Allah Almighty says, "The judgment is only Allah's" (1). So, judgment belongs only to Allah. Then how did Mawla Ali appoint Abu Musa as a judge? Allah Almighty says, "Thee alone we ask for help" (2). Then how do Muslims seek help from Prophets and Saints? Allah Almighty says, "Say: [None knows...]" (3) the verse. Then how did the Ahl us-Sunnah accept the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as having knowledge of the unseen? And the blind did not see that the same God Almighty says, "Then appoint an arbiter" (4) - send a judge. And "Help one another in righteousness and piety" (5) - and help each other in goodness and piety. And "Seek help through patience and prayer" (6) - and seek help through patience and prayer. And "[He reveals the unseen to none] except to a messenger whom He has chosen" (7) - except for His chosen messengers. And "Allah chooses from His messengers whom He wills" (8) - He chooses from His messengers whomsoever He wills. And "These are accounts of the unseen which We reveal to you" (9) - We reveal these reports of the unseen to you. And "who believe in the unseen" (10) - they believed without seeing, etc. He is saying, "So do you believe in part of the Scripture and disbelieve in part?" (11) - Do you believe in some of God's commands and reject others? 12M.

[Footnotes] 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Bab: Statement of the Prophet (PBUH) "Indeed, nobility is the heart of the believer", Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/913 2. The Holy Quran 12/40 3. The Holy Quran 1/5 4. The Holy Quran 27/65 5. The Holy Quran 4/35 6. The Holy Quran 5/2 7. The Holy Quran 2/45 8. The Holy Quran 72/27 9. The Holy Quran 3/179 10. The Holy Quran 11/49 11. The Holy Quran 2/3 12. The Holy Quran 2/85

फतावा रिज़विया, जिल्द 21

[बॉक्स किया गया टेक्स्ट] अरबी उद्धरण: كقولہ انما الصرعة الذی یملك نفسہ عند الغضب كقولہ لاملك الا الله فوصفہ بانتهآء الملك ثم ذكر الملوك ایضاً قال ان الملوك اذا دخلوا قریة افسدوها اه

उर्दू व्याख्या: जिस तरह आपका यह सम्मानित कथन दरिद्रता की स्थिति के बारे में है, कि सहनशील और धैर्यवान व्यक्ति वह है जो क्रोध के दौरान स्वयं पर नियंत्रण रखता है। इसी तरह, आपका दूसरा कथन भी इसी प्रकार का है: "संप्रभुता केवल अल्लाह की है।" यहाँ, संप्रभुता का अंत केवल दिव्य सत्ता तक माना गया है, भले ही दूसरों के राजा होने का उल्लेख भी मौजूद है। क्योंकि उन्होंने (नबी) फरमाया: "बेशक, जब राजा किसी बस्ती में प्रवेश करते हैं, तो वे उसे नष्ट कर देते हैं।" (समाप्त) 12M

[मुख्य पाठ] वहाबी और ख्वारिज इस सूक्ष्म और भव्य बिंदु से बेखबर होकर "शिर्क, शिर्क" और कुफ्र के शोर में पड़ गए कि अल्लाह तआला फरमाता है, "निर्णय केवल अल्लाह का है" (1)। तो, निर्णय केवल अल्लाह के लिए है। फिर मौला अली ने अबू मूसा को न्यायाधीश कैसे नियुक्त किया? अल्लाह तआला फरमाता है, "हम तुझसे ही मदद माँगते हैं" (2)। तो मुसलमानों ने नबियों और वलियों से मदद कैसे माँगी? अल्लाह तआला फरमाता है, "कह दो: [कोई नहीं जानता...]" (3) आयत। फिर अहले सुन्नत ने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए अदृश्य के ज्ञान (इल्म-ए-ग़ैब) को कैसे स्वीकार कर लिया? और अंधों ने नहीं देखा कि वही खुदा तआला फरमाता है, "तो एक मध्यस्थ नियुक्त करो" (4) - एक पंच भेजो। और "नेकी और परहेजगारी में एक-दूसरे की मदद करो" (5) - और अच्छाई और पवित्रता में एक-दूसरे की सहायता करो। और "सब्र और नमाज के जरिए मदद मांगो" (6) - और धैर्य और प्रार्थना के माध्यम से सहायता प्राप्त करो। और "[वह किसी पर अपने परोक्ष को प्रकट नहीं करता] सिवाय उस रसूल के जिसे उसने पसंद कर लिया हो" (7) - सिवाय अपने पसंदीदा संदेशवाहकों के। और "अल्लाह अपने रसूलों में से जिसे चाहे चुन लेता है" (8) - वह अपने रसूलों में से जिसे चाहता है चुन लेता है। और "यह परोक्ष की खबरें हैं जो हम तुम्हारी ओर वह्य करते हैं" (9) - हम ये परोक्ष की खबरें तुम्हारी ओर वह्य (प्रकटीकरण) करते हैं। और "जो परोक्ष (बिना देखे) पर ईमान लाते हैं" (10) - वे बिना देखे ईमान लाए, आदि। वह फरमा रहा है, "तो क्या तुम किताब के कुछ हिस्सों पर विश्वास करते हो और कुछ का इनकार करते हो?" (11) - क्या तुम खुदा के कुछ आदेशों को मानते हो और कुछ को अस्वीकार करते हो? 12M.

[पाद लेख (Footnotes)] 1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अदब, बाब: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कथन "बेशक, कुलीनता मोमिन का दिल है", कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/913 2. अल-कुरान अल-करीम 12/40 3. अल-कुरान अल-करीम 1/5 4. अल-कुरान अल-करीम 27/65 5. अल-कुरान अल-करीम 4/35 6. अल-कुरान अल-करीम 5/2 7. अल-कुरान अल-करीम 2/45 8. अल-कुरान अल-करीम 72/27 9. अल-कुरान अल-करीम 3/179 10. अल-कुरान अल-करीम 11/49 11. अल-कुरान अल-करीम 2/3 12. अल-कुरान अल-करीम 2/85

पृष्ठ 360/674

فتاویٰ رضویہ ، جلد ۲۱

[باکس میں متن] کقولہ انما الصرعة الذی یملك نفسہ عند الغضب کقولہ لاملك الا اللہ فوصفہ بانتہآء الملك ثم ذکر الملوك ایضاً قال ان الملوك اذا دخلوا قریة افسدوھا اہ

حالت افلاس میں ہو جس طرح آپ کا یہ ارشادِ گرامی کہ حلیم وبردبار وہ شخص ہے جو غیظ و غضب میں اپنے نفس کو کنٹرول میں رکھے، اور اسی کے ہم مثل آپ کا یہ ارشاد بھی ہے۔
”بادشاہت تو صرف اللہ کے لئے ہے : یہاں ذاتِ باری تک بادشاہت کی انتہاء مانی گئی حالانکہ دوسروں کے لیے بھی بادشاہ ہونے کا ذکر موجود ہے۔ چنانچہ فرمایا: بے شک بادشاہ جب کسی بستی میں داخل ہوتے اھ ۱۲ م

[اصل عبارت] وہابیہ وخوارج اسی نکتہ جلیلہ سے غافل ہو کر شرک شرک وکفر میں پڑے کہ اللہ تعالیٰ تو "اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ" ۱ حکم تو اللہ ہی کا ہے۔ فرماتا ہے، مولیٰ علی نے کیسے ابو موسیٰ کو حکم فرمایا__ اللہ تعالیٰ تو "اِیَّاكَ نَسْتَعِیْنُ" ۲ فرماتا ہے۔ مسلمانوں نے انبیاء و اولیاء سے کیسے استعانت کی__ اللہ تعالیٰ تو "قُلْ لَّا یَعْلَمُ" ۳ الایة فرماتا ہے۔ اہلسنت نے کیسے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے اطلاعِ غیوب مان لی__ اور اندھوں نے نہ دیکھا کہ وہی خدا تعالیٰ "فَابْعَثُوْا حَكَمًا" ۴ ایک پنچ بھیجو__ اور "تَعَاوَنُوْا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى" ۵ اور نیکی اور پرہیزگاری پر ایک دوسرے کی مدد کرو__ اور "وَاسْتَعِیْنُوْا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ" ۶ اور صبر اور نماز سے مدد چاہو__ اور "اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَّسُوْلٍ" ۷ سوائے اپنے پسندیدہ رسولوں کے__ اور "یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ یَّشَآءُ" ۸ چن لیتا ہے اپنے رسولوں سے جسے چاہے__ اور "تِلْكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَیْبِ نُوْحِیْهَا اِلَیْكَ" ۹ یہ غیب کی خبریں ہم تمہاری طرف وحی کرتے ہیں۔__ اور "یُؤْمِنُوْنَ بِالْغَیْبِ" ۱۰ بے دیکھے ایمان

لائے، وغیرہ ہافرمارہا ہے "اَفَتُؤْمِنُوْنَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُوْنَ بِبَعْضٍ" ۱۱ تو کیا خدا کے کچھ حکموں پر ایمان لاتے ہو اور کچھ سے انکار کرتے ہو۔ ۱۲ م

[حواشی] ۱ صحیح البخاری کتاب الادب باب قول النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم انما الکرم قلب المؤمن قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۱۳ ۲ القرآن الکریم ۱۲/ ۴۰ ۳ القرآن الکریم ۱/ ۵ ۴ القرآن الکریم ۲۷/ ۶۵ ۵ القرآن الکریم ۴/ ۳۵ ۶ القرآن الکریم ۵/ ۲ ۷ القرآن الکریم ۲/ ۴۵ ۸ القرآن الکریم ۷۲/ ۲۷ ۹ القرآن الکریم ۳/ ۱۷۹ ۱۰ القرآن الکریم ۱۱/ ۴۹ ۱۱ القرآن الکریم ۲/ ۳ ۱۲ القرآن الکریم ۲/ ۸۵

Fatawa-e-Razvia, Volume 21

Anyway, this was a parenthetical statement. The Shar'i perspective on this objective is based on the incident of the prohibition of wine. Initially, putting nabidh (date water/ wine) in niqir, muzaffat, jarrah, and hantam—meaning strong vessels—was forbidden so that no negligence would occur. Once its prohibition and aversion to it were firmly established in the hearts of Muslims and complete protection and caution took place in their hearts, it was said:

| Verily, a vessel does not make anything lawful nor does it make it unlawful. | ان ظرفا لا یحل شیئا ولا یحرمہ ۱۔ |

In short, those great Imams, scholars, and saints looked at the objective and applied the word 'Shahanshah' (King of Kings). Those whose gaze fell upon the literal word declared it forbidden, as narrated in al-Tatarkhaniyah (as quoted in Tatarkhaniyah - T). There is a valid reason for both parties. 'For everyone there is a direction to which he turns'[2] (Quran 2:148). Its parallel is the incident of the Dhuhr or Asr prayer when an army was sent against the Jews of Bani Qurayza. In the victorious army, the following proclamation was ordered:

| Whoever listens and obeys, let him not pray Asr except in the dwellings of Bani Qurayza. | من کان سامعاً مطیعاً فلا یصلین العصر الا فی بنی قریظۃ۔ |

The Companions (may Allah be pleased with them) set off. While on the way, the time for Asr arrived. They split into two groups. Some said: 'We will not pray until we reach that settlement, for we have been ordered to pray only upon reaching there.' Others said: 'Rather, we will pray on the way; the intention behind the instruction was to hurry, not to let the prayer be missed.' In short, some prayed on the way and then joined the others, while some did not pray until they reached there at Isha time. The situation of both groups was presented in the noble presence (of the Prophet), and he did not rebuke either of them. This was narrated by the Imams, especially the Shaikhan[3] (Bukhari and Muslim), from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) - T.

---

[1] Sahih Muslim, Book of Drinks, Chapter on the Prohibition of Preparing Nabidh in Hantam, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/167. [2] Al-Quran al-Karim, 2/148. [3] Sahih al-Bukhari, Chapters on Prayer and Fear, Chapter on the Prayer of the Seeker and the Sought, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/129.

फ़तावा-ए-रजविया, जिल्द 21

खैर यह तो एक बीच की बात थी, इस उद्देश्य पर शरीअत की नज़र शराब के निषेध की घटना पर है कि शुरुआत में नक़ीर, मुज़फ़्फ़त, जर्रह और हन्तम यानी मज़बूत बर्तनों में नबीज़ (खजूर का पानी/शराब) डालने से मना फ़रमाया गया था ताकि कोताही न हो, जब इसकी हुरमत (निषेध) और इससे नफ़रत मुसलमानों के दिलों में जम गई और पूर्ण सुरक्षा और सावधानी ने दिलों में जगह पा ली। फ़रमाया:

| यकीनन, बर्तन किसी चीज़ को हलाल (वैध) या हराम (अवैध) नहीं करता। | ان ظرفا لا یحل شیئا ولا یحرمہ ۱۔ |

संक्षेप में, उन बड़े इमामों, विद्वानों और औलिया ने मक़सद (उद्देश्य) पर नज़र रखते हुए 'शहंशाह' शब्द का प्रयोग किया और जिनकी नज़र सिर्फ़ लफ़्ज़ (शब्द) पर गई, उन्होंने इसे मना बताया जैसा कि ततारखालिया में नक़्ल किया गया है (जैसा कि ततारखालिया में नक़्ल किया गया है-त)। दोनों पक्षों के लिए एक ठोस वजह है, 'हर एक के लिए एक दिशा है जिसकी तरफ वह मुड़ता है'[2] (कुरआन 2:148)। इसकी मिसाल ज़ुहर या अस्र की नमाज़ की घटना है जब यहूदी बनी क़ुरैज़ा पर सेना भेजी गई। उस विजयी सेना में यह एलान करने का हुक्म दिया गया:

| जो बात सुनता और हुक्म मानता हो, वह हरगिज़ अस्र न पढ़े मगर बनी क़ुरैज़ा की बस्ती में। | من کان سامعاً مطیعاً فلا یصلین العصر الا فی بنی قریظۃ۔ |

सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) चल दिए, रास्ते में अस्र का वक़्त हो गया, इस पर दो गिरोह हो गए। कुछ ने कहा, 'हम तो जब तक उस बस्ती में न पहुँच जाएँ नमाज़ न पढ़ेंगे क्योंकि हमें हुक्म दिया गया है कि नमाज़ वहीं पहुँच कर पढ़ना।' कुछ ने कहा, 'बल्कि हम नमाज़ रास्ते ही में पढ़ लेंगे, हुक्म का मक़सद जल्दी करना था न कि यह कि नमाज़ क़ज़ा कर दी जाए।' ग़रज़ कुछ ने नमाज़ रास्ते में पढ़ ली और जा मिले, कुछ ने नहीं पढ़ी यहाँ तक कि ईशा के वक़्त वहाँ पहुँचे। दोनों पक्षों का हाल बारगाह-ए-अक़दस (नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सेवा) में पेश किया गया, और आपने उनमें से किसी पर एतराज़ न फ़रमाया। इसे अइम्मा (इमामों) ने, ख़ास तौर पर शैख़ैन[3] (बुख़ारी व मुस्लिम) ने इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है-त।

---

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुल अश्रिबा, बाबुन नही अनल इन्तिबाज़ फिल हन्तम अलख, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/167 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, 2/148 [3] सहीह अल-बुख़ारी, अबवाब सलात वल ख़ौफ़, बाबु सलातित तालिब वल मतलूब अलख, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/129

خیر یہ تو جملہ معترضہ تھا، اس مقصد کی شرع کی نظر واقعہ تحریم خمر پر ہے کہ ابتداء میں نقیر و مزفت جرہ وحنتم یعنی مضبوط برتنوں میں نبیذ ڈالنے سے منع فرمایا تھا کہ تساہل نہ واقع ہو، جب اسکی حرمت اور اس سے نفرت مسلمانوں کے دل میں جم گئی اور اس سے کامل تحفظ واحتیاط نے قلوب میں جگہ پائی۔ فرمایا:

| برتن کسی چیز کو حلال و حرام نہیں کرتا۔ | ان ظرفا لا یحل شیئا ولا یحرمہ ۱۔ |

با جملہ ان اکابر ائمہ وعلماء واولیاء نے مقصود پر نظر فرما کر لفظ شاہنشاہ کا اطلاق فرمایا اور جن کی نظر لفظ پر گئی منع بتایا کما نقلہ فی التتارخانیہ (جیسا کہ تتارخانیہ میں نقل کیا گیا ہے۔ت) دونوں فریق کے لئے ایک وجہ موجہ ہے "لِكُلٍّ وِّجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيْهَا" ۲ (ہر ایک کے لئے ایک جہت ہے وہ اس طرف پھر یگا) اس کی نظیر واقعہ نماز ظہر یا عصر ہے کہ جب یہودی بنی قریظہ پر لشکر کشی فرمائی عسکر ظفر پیکر میں اس منادی کا حکم فرمایا کہ:

| جو بات سنتا اور حکم مانتا ہو وہ ہر گز عصر نہ پڑھے مگر آبادی بنی قریظہ میں۔ | من کان سامعاً مطیعاً فلا یصلین العصر الا فی بنی قریظۃ۔ |

صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم رواں ہوئے، راہ میں وقت عصر ہوا، اس پر دو فرقے ہو گئے بعض نے کہا لا نصلی حتی نأتھا ہم تو جب تک اس آبادی میں نہ پہنچ جائیں نماز نہ پڑھیں گے کہ ہمیں ارشاد فرما دیا ہے کہ نماز وہیں پہنچ کر پڑھنا۔ بعض نے کہا بل نصلی لم یرد منا ذلک بلکہ ہم نماز راہ ہی میں پڑھ لیں گے، ارشاد سے مقصود جلدی تھی نہ یہ نماز قضا کر دی جائے، غرض کچھ نے نماز راہ میں پڑھ لی اور جاملے، کچھ نے نہ پڑھی، یہاں تک کہ عشاء کے وقت وہاں پہنچے۔

دونوں فریق کا حال بارگاہِ اقدس میں معروض ہوا، ولم یعنف واحدا منھم، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان میں سے کسی پر اعتراض نہ فرمایا۔ رواہ الائمۃ منھم الشیخان ۳عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما (اس کو ائمہ حدیث خصوصاً شیخین نے ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ ت)

---

۱ صحیح مسلم کتاب الاشربہ باب النھی عن الانتباذ فی الحنتم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۶۷

۲ القرآن الکریم ۲ / ۱۴۸ ۳ صحیح البخاری ابواب صلوۃ والخوف باب صلوۃ الطالب والمطلوب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۲۹

Fatawa Rizwia Volume 21

Scholars state that one group looked at the purpose and the other looked at the word.

I say: That is, the action upon it was not contrary to the purpose. Unlike literalist stagnation where it falls far from the purpose, and renders Sharia rulings, God forbid, merely meaningless as is their known habit. Therefore, do not blame either of the two groups; the same applies here.

Secondly: It can also be written that those who refrained looked at the literal prohibition, believing it to be essentially forbidden, while those who used it saw that the intent and utility of the word are free from any repulsiveness, thus the prohibition is only scrupulous (tanzihi) which does not contradict permissibility and lawfulness, as stated in the Hadith:

'The slave should not say: "My Lord"' [1] - A slave should not call his master his lord.

And it says:

'None of you should say: "Give water to your Lord," "Feed your Lord," "Perform ablution for your Lord," and none of you should say: "My Lord"' [2] - None of you should say: Give water to your lord, feed your lord, help your lord perform ablution, and no one should call anyone his lord.

And scholars have clarified that this prohibition is only for etiquette (tanzihi). Imam Nawawi (may Allah's mercy be upon him) states in the commentary of Sahih Muslim under this very Hadith:

'The prohibition is for etiquette and a scrupulous dislike (karahat al-tanzihi), not for absolute prohibition' [3] - The prohibition is as a matter of etiquette and the dislike is tanzihi, not forbidden (tahrimi).

Imam Bukhari states in his Sahih:

'Chapter on the dislike of overbearingness towards slaves and saying "my male servant" and "my female servant", and Allah the Almighty said: "[and the righteous] among your male slaves and female slaves" and He said: "a slave"' - This chapter is about the dislike of excess towards slaves and concerning the master's statement 'my male slave' and 'my female slave'. And Allah Almighty's statement: 'and for your righteous male and female servants'.

[1] Sahih Muslim, Kitab-ul-Alfaz, Bab Hukm Itlaq Lafz-ul-Abd etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/238 [2] Sahih Muslim, Kitab-ul-Alfaz, Bab Hukm Itlaq Lafz-ul-Abd etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/238 [3] Sharh Sahih Muslim lil-Nawawi, Kitab-ul-Alfaz, Bab Hukm Itlaq Lafz-ul-Abd etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/238

फतावा रिज़विया जिल्द २१

विद्वान कहते हैं कि एक समूह ने उद्देश्य पर नज़र डाली और दूसरे ने शब्द पर।

मैं कहता हूँ: यानी, और इस पर कार्य उद्देश्य के विपरीत नहीं था। शाब्दिक जड़ता के विपरीत जहाँ वह उद्देश्य से बहुत दूर चला जाता है, और शरीयत के आदेशों को, ईश्वर न करे, केवल अर्थहीन बना देता है जैसा कि उनकी प्रसिद्ध आदत है। इसलिए, दोनों समूहों में से किसी पर भी दोष न दें; यही बात यहाँ भी लागू होती है।

दूसरा: इसे इस तरह भी लिखा जा सकता है कि मना करने वालों ने स्पष्ट निषेध पर नज़र डाली कि इसमें मूलतः हराम (निषेध) है, और उपयोग करने वालों ने देखा कि शब्द का उद्देश्य और लाभ हर तरह की बुराई से पाक है, इसलिए निषेध केवल तन्ज़ीही (मकरूह) है जो अनुमति और वैधता के विरुद्ध नहीं है, जैसा कि हदीस में कहा गया है।

'सेवक को 'मेरा रब' नहीं कहना चाहिए' [1] - गुलाम अपने मालिक को अपना रब न कहे।

और वह फरमाता है:

'तुममें से कोई यह न कहे: अपने रब को पानी पिलाओ, अपने रब को खाना खिलाओ, अपने रब के लिए वुज़ू कराओ, और तुममें से कोई 'मेरा रब' न कहे' [2] - तुममें से कोई न कहे कि अपने रब को पानी पिला। अपने रब को खाना खिला, अपने रब को वज़ू करा, और न ही कोई किसी को अपना रब कहे।

और विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि यह निषेध केवल तन्ज़ीही है। इमाम नववी (रहमतुल्लाह अलैहि) सहीह मुस्लिम की व्याख्या में इसी हदीस के तहत फरमाते हैं:

'निषेध अदब (शिष्टाचार) के लिए है और यह मकरूह तन्ज़ीही है, न कि हराम' [3] - निषेध अदब के तौर पर है और नापसंदगी तन्ज़ीही है, न कि तहरीमी।

इमाम बुखारी अपनी सहीह में फरमाते हैं:

'दासों के साथ कठोरता के नापसंद होने का अध्याय और उसका यह कहना कि "मेरा दास" और "मेरी दासी" और अल्लाह तआला ने फरमाया: "तुम्हारे दासों और दासियों में से जो नेक हों" और फरमाया: "एक दास"' - यह अध्याय इस बारे में है कि गुलाम पर ज़्यादती मकरूह है और आका के

इस कथन के संबंध में कि 'मेरा दास' और 'मेरा बांदी' है। और अल्लाह तआला अज़्ज़-व-जल्ल का यह इरशाद: 'और अपने योग्य गुलामों और लौंडियों का'।

---

[1] सहीह मुस्लिम, किताब-उल-अल्फ़ाज़, बाब हुक्म इतलाक लफ़्ज़-उल-अब्द आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, २३८/२ [2] सहीह मुस्लिम, किताब-उल-अल्फ़ाज़, बाब हुक्म इतलाक लफ़्ज़-उल-अब्द आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, २३८/२ [3] शरह सहीह मुस्लिम लिल-नववी, किताब-उल-अल्फ़ाज़, बाब हुक्म इतलाक लफ़्ज़-उल-अब्द आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, २३८/२

पृष्ठ ३६२ / ६७४

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

علماء فرماتے ہیں ایک فریق نے مقصود پر نظر کی اور دوسرے نے لفظ کو دیکھا۔

اقول: یعنی اور اس پر عمل خلافِ مقصود نہ تھا۔ بخلاف جمود ظاہر یہ کہ مقصود سے یکسر دور پڑتا، اور احکامِ شرعیہ کو معاذ اللہ محض بے معنی ٹھہراتا ہے کَمَا ھُوَ مَعْھُودٌ مِنْ دَابِھِمْ (جیسا کہ ان کی عادت معروف ہے۔ ت) لہذا فریقین میں کسی پر ملامت نہ فرمائی، یہی حال یہاں ہے۔

ثانیا: اسے یوں بھی تحریر کرسکتے ہیں کہ مانعین نے ظاہرِ نہی پر نظر کی کہ اس میں اصل تحریم ہے اور اطلاق کرنے والوں نے دیکھا کہ لفظ ارادہ و افادہ ہر طرح شناعت سے پاک ہے تو نہی صرف تنزیہی ہے کہ منافیِ جواز واباحت نہیں، جس طرح حدیث میں ارشاد ہوا۔

لَا یَقُلِ الْعَبْدُ رَبِّی 1 - غلام اپنے آقا کو اپنا رب نہ کہے۔

اور فرماتا ہے:

لَا یَقُلْ أَحَدُکُمْ اسْقِ رَبَّکَ أَطْعِمْ رَبَّکَ وَضَّئْ رَبَّکَ وَلَا یَقُلْ اَحَدُکُمْ رَبِّی 2 - تم میں سے کوئی نہ کہے کہ اپنے رب کو پانی پلا۔ اپنے رب کو کھانا کھلا، اپنے رب کو وضو کرا، اور نہ کوئی کسی کو اپنا رب کہے۔

اور علماء نے تصریح فرمائی کہ یہ نہی صرف تنزیہی ہے۔ امام نووی رحمۃ اللہ تعالٰی شرح صحیح مسلم شریف میں اسی حدیث کے تحت میں فرماتے ہیں:

النھی للادب وکراھۃ التنزیہ لا للتحریم 3 - ممانعت بطورِ ادب ہے اور کراہت تنزیہی ہے نہ کہ تحریمی۔

امام بخاری اپنی صحیح میں فرماتے ہیں:

باب کراھة التطاول علی الرقیق و قوله عبدی و امتی وقال الله تعالی "الصّٰلِحِیْنَ مِنْ عِبَادِکُمْ وَ اِمَآىِٕکُمْ " "وقال عبدا" یہ باب ہے اس بارے میں کہ غلام پر زیادتی مکروہ ہے اور آقا کے اس قول کے سلسلہ میں کہ میرا عبد اور میری باندی ہے۔ اور اللہ تعالیٰ عزوجل کا یہ ارشاد "اور اپنے لائق بندوں اور کنیزوں کا"۔

---

1 صحیح مسلم کتاب الفاظ باب حکم اطلاق لفظة العبد الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۳۸/۲ 2 صحیح مسلم کتاب الفاظ باب حکم اطلاق لفظة العبد الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۳۸/۲ 3 شرح صحیح مسلم للنووی کتاب الالفاظ باب حکم اطلاق لفظة العبد الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۳۸/۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

[Arabic Quote]: "...a slave, and remember me before your Lord, i.e., before your master." [1] [Urdu Translation]: And he said: a servant who is owned, and remember me before your Lord, meaning your master. (12m)

Imam 'Aini says in its commentary: [Arabic Quote]: "All this is mentioned as evidence for the permissibility of saying 'my servant' (abdi) and 'my maidservant' (amati), and that the prohibition mentioned in the Hadith regarding a person saying 'my servant' and 'my maidservant', and saying 'give water to your lord' and such, is for discouragement (tanziyh), not for absolute prohibition (tahrim)." [2] [Urdu Translation]: All these points are evidence that it is permissible to call (male and female slaves) "my servant" and "my maidservant". And whatever has come in the noble Hadiths that a person should not say "my servant" or "my maidservant", or "give water to your lord" or similar prohibitions, is not for unlawfulness (tahrim) but for discouragement (tanziyh). (12m)

Imam Qastalani says in 'Irshad al-Sari', the commentary on Sahih Bukhari: [Arabic Quote]: "If you say that Allah Almighty has said 'Remember me before your Lord' and 'Return to your Lord', the answer is that it was revealed to state permissibility, while the prohibition is for etiquette and discouragement, not for absolute prohibition." [3] [Urdu Translation]: If the objection is raised that Allah Almighty said, "Remember me before your Lord" and "Return to your Lord", the answer would be that this is to state permissibility, and the prohibition is not for unlawfulness (tahrim) but for etiquette (tadeeb) and discouragement (tanziyh). (12m)

Thirdly: Maulana Shah Abdul Aziz Dehlvi narrates in 'Tuhfa Ithna Ashariyya' that Allah Almighty says in the Holy Psalms (Zabur): [Arabic Quote]: "The earth is filled with the praise of Ahmad (peace and blessings be upon him) and his sanctity, and he has become the owner of the earth and the necks of all nations." [4] [Urdu Translation]: The earth was filled with the praise of Ahmad (peace and blessings of Allah be upon him) and the mention of his purity. Ahmad became the master of all the earth and the necks of all nations, peace and blessings of Allah be upon him, his family, and his companions.

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Book of Manumission, Chapter on the Dislike of Overbearing Behavior towards Slaves, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/366. 2. Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Manumission, Chapter on the Dislike of Overbearing Behavior towards Slaves, etc., Idarat al-Tiba'at al-Muniriyya, Beirut,

13/110. 3. Irshad al-Sari, Book of Manumission, Chapter on the Dislike of Overbearing Behavior towards Slaves, etc., Dar al-Kitab, Beirut, 4/324. 4. Tuhfa Ithna Ashariyya, Chapter Six, Discussion on Prophethood and Faith of the Prophets (peace be upon them), Suhail Academy, Lahore, p. 169.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[अरबी उद्धरण]: "...एक गुलाम, और मुझे अपने रब के पास याद करो, यानी अपने मालिक के पास।" [1] [उर्दू अनुवाद]: और फरमाया: एक स्वामित्व वाला गुलाम, और मुझे अपने रब यानी अपने आका के पास याद करो। (12m)

इमाम ऐनी इसकी व्याख्या में फ़रमाते हैं: [अरबी उद्धरण]: "यह सब इस बात के प्रमाण के रूप में उल्लेख किया गया है कि 'मेरा सेवक' (अब्दी) और 'मेरी सेविका' (अमती) कहना जायज़ है, और हदीस में जो मनाही आई है कि कोई व्यक्ति 'मेरा सेवक' और 'मेरी सेविका' न कहे, और 'अपने रब को पानी पिला' और इस तरह की बातें न कहे, वह नापसंदगी (तन्ज़ीह) के लिए है, न कि पूर्ण निषेध (तहरीम) के लिए।" [2] [उर्दू अनुवाद]: ये तमाम बातें इस बात की दलील हैं कि (गुलाम और लौंडी) को "अब्दी" और "अमती" (मेरा बंदा और बांदी) कहना जायज़ है। और हदीस-ए-करीमा में जो यह आया है कि कोई आदमी "अब्दी" (मेरा अब्द) और अमती (मेरी बांदी) न कहे, वैसे ही अपने रब को पानी पिला" न कहे या इस किस्म की दूसरी मनाही, तो यह तहरीम (हराम होने) के लिए नहीं बल्कि तन्ज़ीह के लिए है। (12m)

इमाम क़स्तलानी 'इरशाद अल-सारी' (सहीह बुख़ारी की व्याख्या) में फ़रमाते हैं: [अरबी उद्धरण]: "यदि आप कहें कि अल्लाह तआला ने फ़रमाया है 'मुझे अपने रब के पास याद करो' और 'अपने रब की ओर लौटो', तो उत्तर यह होगा कि यह अनुमति बताने के लिए आया है, जबकि निषेध शिष्टाचार और नापसंदगी के लिए है, न कि पूर्ण निषेध के लिए।" [3] [उर्दू अनुवाद]: अगर यह ऐतराज हो कि अल्लाह तआला अज़्ज़वजल ने फ़रमाया है "मुझे अपने रब के पास याद करो" और "अपने रब की तरफ लौटो" तो जवाब यह होगा कि यह बयान जवाज़ (जायज़ होने) के लिए है और नही (मनाही) तहरीम के लिए नहीं बल्कि तादीबन (शिष्टाचार हेतु) और तन्ज़ीहन है। (12m)

तीसरा: मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी 'तौहफ़ा इस्ना अशरिया' में नक़ल करते हैं कि अल्लाह अज़्ज़वजल ज़बूर-ए-मुक़द्दस में फ़रमाता है: [अरबी उद्धरण]: "धरती अहमद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की प्रशंसा और उनकी पवित्रता से भर गई, और वह पूरी धरती और सभी कौमों की गर्दन के मालिक हो गए।" [4] [उर्दू अनुवाद]: ज़मीन भर गई अहमद सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम की हद और उनकी पाकी के बयान से, अहमद मालिक हुआ तमाम ज़मीन और सब उम्मतों की गर्दनों का, सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि व असहाबिहि व सल्लम।

पादलेख (Footnotes): 1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-इतक, गुलामों पर घमंड की मनाही का अध्याय आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/366। 2. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-इतक, गुलामों पर घमंड की मनाही का अध्याय आदि, इदारात अल-तिबाअत अल-मुनीरिया, बेरूत, 13/110। 3. इरशाद अल-सारी, किताब अल-इतक, गुलामों पर घमंड की मनाही का अध्याय आदि, दार अल-किताब, बेरूत, 4/324। 4. तोहफ़ा इस्ना अशरिया, छठा अध्याय, नबूवत और नबियों के ईमान की चर्चा, सुहैल अकादमी, लाहौर, पृष्ठ 169।

مملوکاً واذکرني عند ربك ای عند سیدك ^{1}۔ اور فرمایا: عبد مملوک اور مجھے اپنے رب یعنی اپنے آقا کے پاس یاد کرو۔ ۱۲م

امام عینی اس کی شرح میں فرماتے ہیں: ذکر ھذا کلہ دلیلا لجواز ان یقول عبدی وامتی وان النھی الذی ورد فی الحدیث عن قول الرجل عبدی و امتی وعن قولہ اسق ربک و نحوہ للتنزیہ لا للتحریم ^{2}۔ یہ تمام باتیں اس بات کی دلیل ہیں کہ (مملوک اور مملوکہ) کو "عبدی" اور "امتی" (میرا بندہ اور باندی) کہنا جائز ہے۔ اور احادیث کریمہ میں جو یہ وارد ہے کہ کوئی آدمی "عبدی" (میرا عبد) اور امتی (میری باندی) نہ کہے، یونہی اپنے رب کو پانی پلا" نہ کہے یا اس قسم کی دیگر ممانعت تو یہ تحریم کے لئے نہیں بلکہ تنزیہہ کے لئے ہے۔ ۱۲م

امام قسطلانی ارشاد الساری شرح صحیح بخاری شریف میں فرماتے ہیں: فان قلت قد قال تعالیٰ اذکرنی عند ربک و ارجع الی ربک اجیب انہ ورد لبیان الجواز والنھی للادب و التنزیہ دون التحریم ^{3}۔ اگر یہ اعتراض ہو کہ اللہ تعالیٰ عزوجل نے فرمایا ہے "مجھے اپنے رب کے پاس یاد کرو" اور اپنے رب کی طرف لوٹو" تو جواب یہ ہوگا کہ یہ بیان جواز کے لئے ہے اور نہی تحریم کے لئے نہیں بلکہ تادیباً اور تنزیہاً ہے۔ ۱۲م

ثالثاً: مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی تحفہ اثناء عشریہ میں نقل کرتے ہیں کہ اللہ عزوجل زبور مقدس میں فرماتا ہے: اِمْتَلَاتِ الْاَرْضُ مِنْ تَحْمِیدِ اَحْمَدَ وَتَقَدَّ یُسَہٗ، وَ مَلَکَ الْاَرْضَ وَرِقَابَ الْاُمَمِ ^{4}۔ زمین بھر گئی احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی حمد اور اس کی پاکی کے بیان سے، احمد مالک ہوا تمام زمین اور سب امتوں کی گردنوں کا، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم۔

1 صحیح البخاری کتاب العتق باب کراھیة التطاول علی الرقیق الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۶۶

2 عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب العتق باب کراھیة التطاول علی الرقیق الخ ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۱۳ / ۱۱۰ 3 ارشاد الساری کتاب العتق باب کراھیة التطاول علی الرقیق الخ دار الکتاب بیروت ۴ / ۳۲۴ 4 تحفہ اثنا عشریہ باب ششم در بحث نبوت وایمان انبیاء علیہم الصلوة والسلام سہیل اکیڈمی لاہور ص ۱۶۹

Fatawa Rizvia, Volume 21

Imam Ahmad in Musnad, and Abdullah bin Ahmad in Zawaid Musnad, and Imam Tahawi in Sharh Ma'ani al-Athar, and Imam Baghawi, Ibn al-Sakan, Ibn Abi Asim, Ibn Shahin, Ibn Abi Khaythama, and Abu Ya'la via various chains narrate from Hazrat A'sha Mazini (may Allah be pleased with him) that he came as a petitioner to the holy presence of the luminous master of the world, peace and blessings of Allah be upon him, and presented his plea, the beginning of which was:

[Boxed Text] يَا مَالِكَ النَّاسِ وَدَيَّانَ الْعَرَبِ۔ (O Master of all people and the Judge/Rewarder of the Arabs!)

In Musnad Ahmad and Sharh Ma'ani al-Athar, it is 'Malik al-Nas' (Owner of people), and in Zawaid Musnad as well as in some manuscripts of the connected triple narration, it is 'Ya Malik al-Nas wa Dayyan al-Arab', meaning 'O King of all people and the reward-giver of the Arabs, peace and blessings of Allah be upon him'. The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, heard his plea and fulfilled his need. It is evident that in 'people' and 'nations', both rulers and non-rulers are included. When the holy Prophet is the owner of all people, the King of all people, and the owner of the necks of all nations, then undoubtedly he is also the owner of all kings, the King of all rulers, and the owner of the necks of all kings. The manuscript version 'Malik al-Nas' (King of people) is exactly the objective, and 'Malik al-Nas' (Owner of people) is even greater and loftier than that, because a king is a ruler over people but does not own their necks. The holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, by the command of the verse and the great Hadith, is also the owner of the necks of all kings. All praise be to Allah.

Zamakhshari, the Mu'tazilite, in his Tafsir 'Kashshaf' on Surah Hud, raised an objection to the term 'Aqdi al-Qudat' (Greatest of Judges) under the verse 'And You are the most just of judges'. Imam Ibn al-Munir, a Sunni, refuted this in 'Al-Intisaf', stating that it is narrated in the noble Hadith: 'Aqdakum Ali' (Ali is the most capable of judging among you). From this, the permissibility is proven.

1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Musnad Abdullah bin Amr bin al-Aas, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/201; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Karahiyah, Bab al-Sha'r, H.M. Saeed Company Karachi 2/410.

2. Musnad Abu Ya'la, Hadith 6836, Muassasah Ulum al-Quran Beirut 6/230; Majma' al-Zawaid referencing Abdullah bin Ahmad, Kitab al-Nikah 4/231 and Kitab al-Adab Bab Jawaz al-Sha'r etc. 8/127.
3. Fayd al-Qadir referencing Ibn al-Munir under Hadith 303, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/220.

फतावा रज़विया, जिल्द २१

इमाम अहमद ने मुसनद में, और अब्दुल्लाह बिन अहमद ने ज़वाइद मुसनद में, और इमाम तहावी ने शरह मा'नी अल-आसार में, और इमाम बग़वी, इब्न अल-सकन, इब्न अबी आसिम, इब्न शाहीन, इब्न अबी खैथमा और अबू या'ला ने विभिन्न माध्यमों से हज़रत अशा माज़नी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत की है कि वे हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की मुकद्दस बारगाह में फरियादी बनकर आए और अपनी अर्ज़ी पेश की, जिसकी शुरुआत यह थी:

[Boxed Text] يَا مَالِكَ النَّاسِ وَدَيَّانَ الْعَرَبِ۔ (ऐ तमाम आदमियों के मालिक और अरब के जज़ा व सज़ा देने वाले!)

मुसनद अहमद और शरह मा'नी अल-आसार में 'मालिक अल-नास' (आदमियों का मालिक) है और ज़वाइद मुसनद के साथ-साथ कुछ नुस्ख़ों में 'या मलिक अल-नास व दय्यान अल-अरब' है, यानी ऐ तमाम आदमियों के बादशाह और अरब को बदला देने वाले, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनकी फरियाद सुनकर उनकी ज़रूरत पूरी फरमाई। ज़ाहिर है कि आदमियों और उम्मतों में सुल्तान और ग़ैर-सुल्तान सब शामिल हैं। जब हुज़ूर तमाम आदमियों के मालिक, तमाम आदमियों के बादशाह और तमाम उम्मतों की गर्दनों के मालिक हैं, तो निस्संदेह वे तमाम बादशाहों के भी मालिक, तमाम सुल्तानों के भी बादशाह और तमाम बादशाहों की गर्दनों के भी मालिक हुए। 'मलिक अल-नास' (आदमियों का बादशाह) वाला नुस्खा तो बिलकुल सही मक़सद है, और 'मालिक अल-नास' (आदमियों का मालिक) उससे भी महान और ऊँचा है, क्योंकि बादशाह लोगों पर हाकिम होता है पर उनकी गर्दनों का मालिक नहीं होता। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आयत और हदीस के हुक्म से तमाम बादशाहों की गर्दनों के भी मालिक हैं। अल्लाह का शुक्र है।

ज़मख़्शरी मोतज़ली ने सूरह हूद की तफ़सीर 'कश्शाफ़' में आयत 'और तू सबसे बड़ा इंसाफ करने वाला है' के तहत 'अक़ज़ा अल-क़ुद्दाह' (न्यायाधीशों का न्यायाधीश) शब्द पर ऐतराज किया। इमाम इब्न अल-मुनीर सुन्नी ने 'अल-इन्तिसाफ' में इसका खंडन किया और कहा कि हदीस शरीफ में इरशाद

हुआ है: 'अक़ज़ाकुम अली' (तुम सब में सबसे बेहतर फैसला करने वाले अली हैं)। इससे इसका जायज़ होना साबित होता है।

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, मुसनद अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत २/२०१; शरह मा'नी अल-आसार, किताब अल-कराहिया, बाब अल-शेर, एच.एम. सईद कंपनी कराची २/४१०।
2. मुसनद अबू या'ला हदीस ६८३६, मुअस्ससा उलूम अल-कुरान बेरूत ६/२३०; मजमा अज़-ज़वाइद के हवाले से अब्दुल्लाह बिन अहमद, किताब अन-निकाह ४/२३१ और किताब अल-अदब बाब जवाज़ अल-शेर आदि ८/१२७।
3. फ़ैज़ अल-क़दीर के हवाले से इब्न अल-मुनीर हदीस ३०३ के तहत, दार अल-मअरिफ़ा बेरूत १/२२०।

पृष्ठ ३६४ का ६७४

امام احمد مسند، اور عبد اللہ بن احمد زوائد مسند، اور امام طحاوی شرح معانی الآثار اور امام بغوی وابن السکن وابن ابی عاصم وابن شاہین وابن ابی خیثمہ وابو یعلی بطریق عدیدہ حضرت اعشٰی مازنی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی کہ وہ خدمت اقدس حضور پرنور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں فریادی آئے اور اپنی عرضی حضور میں گزار دی جس کی ابتداء یہ تھی:

یَا مَالِكِ النَّاسِ وَدَیَّانَ الْعَرَبِ۔ (اے تمام آدمیوں کے مالک اور عرب کے جزا وسزا دینے والے!)

مسند احمد وشرح معانی الآثار میں مَالِكِ النَّاسِ ۱ ہے اور زوائد مسند نیز ثلثہ متصلہ کی روایت سے بعض نسخ میں یَا مَلِكَ النَّاسِ وَدَیَّانَ الْعَرَبِ ۲ یعنی اے تمام آدمیوں کے بادشاہ اور عرب کے جزاء دہندہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کی فریاد سن کر حاجت روائی فرمائی، پر ظاہر کہ آدمیوں اور امتوں میں سلاطین وغیر سلاطین سب داخل ہیں۔ جب حضور تمام آدمیوں کے مالک، تمام آدمیوں کے بادشاہ، تمام امتوں کی گردنوں کے مالک ہیں تو بلاشبہ تمام بادشاہوں کے بھی مالک تمام سلاطین کے بھی بادشاہ تمام بادشاہوں کی گردنوں کے بھی مالک ہوئے، مَلِکِ النَّاس کا نسخہ تو عین مدعا ہے اور مَالِکِ النَّاسِ اس سے بھی اعظم واعلٰی ہے کہ بادشاہ لوگوں پر حاکم ہوتا ہے ان کی گردنوں کا مالک نہیں ہوتا، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بحکم آیت وحدیث جلل تمام بادشاہوں کی گردنوں کے بھی مالک ہیں۔ وللہ الحمد۔

زمخشری معتزلی نے کشاف سورہ ہود میں زیرِ قولہ تعالٰی وانت احکم الحاکمین اقضی القضاۃ پر اعتراض کیا۔ امام ابن المنیر سنی نے انتصاف میں اس کا رد فرمایا کہ حدیث شریف میں ارشاد ہوا:

اقضاکم علی ۳ (علی رضی اللہ عنہ تم سب سے زیادہ فیصلے کرنیوالے ہیں۔ ت) اس سے جواز ثابت

۱ مسند احمد بن حنبل از مسند عبداللہ بن عمرو بن العاص المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۲۰۱، شرح معانی الآثار کتاب الکراھیۃ باب الشعر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۴۱۰ ۲ مسند ابو یعلی حدیث ۶۸۳۶ موسسۃ علوم القرآن بیروت ۶ / ۲۳۰، مجمع الزوائد بحوالہ عبد اللہ بن احمد کتاب النکاح ۴ / ۲۳۱ و کتاب الادب باب جواز الشعر الخ ۸ / ۱۲۷ ۳ فیض القدیر بحوالہ ابن المنیر تحت حدیث ۳۰۳ درالمعرفۃ بیروت ۱ / ۲۲۰

Fatawa Razawiyya Volume 21

...it occurs when "Aqza" (the most judicial) is attributed to everyone. And judges are also included in it. Thus, from "Aqzākum" (the most judicial among you), "Aqza al-Quzat" (the Judge of judges) is also obtained. It is evident that "Aqzākum" is not equal in its generality to "Malik an-Nas" (Owner of mankind), "Malik an-Nas" (King of mankind), and "Malik Riqaab al-Umam" (Master of the necks of nations) because it is apparently specific to those addressed. Therefore, from these noble words, titles like Malik al-Mulook (King of Kings), Mulk al-Mulook (Kingdom of Kings), Malik Riqaab al-Mulook (Master of the necks of Kings), and Shahanshah (Emperor) are established to a higher degree. Thus, the presence of these high commands in the Quran and Hadith is a clear proof that the prohibition is only in the same way as being forbidden to say "Mawla" (Master) and "Sayyid" (Lord), even though the Quran and Hadith themselves apply these terms to others. And all praise is for Allah.

Fourthly: If any Hadith regarding prohibition is established here, then the aforementioned discourse is sufficient for it. At this time, there is a Hadith from Ibn al-Najjar narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him):

(Arabic)	**(Translation)**
The Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) heard a man saying: "Shahan Shah" (King of Kings). The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said: "Allah is the Malik al-Mulook" (King of Kings)[1].	Meaning, a person called another: "O King of Kings." The Prophet (peace and blessings be upon him) heard it and said: "King of Kings is Allah." Even its authenticity is not established.

As for the great and authentic Hadith of Abu Huraira (may Allah be pleased with him) which is narrated in Sahihayn, Sunan Abi Dawud, and Jami' al-Tirmidhi:

(Arabic)	**(Translation)**
The most despicable of names in the sight of Allah on the Day of Resurrection is a man called "Malik al-Amlak" (King of Kings)[2].	On the Day of Resurrection, the most disgraced and humiliated person in the sight of Allah is the one who named himself Malik al-Amlak.

This obviously requires interpretation because the person himself is not a name, and the words of this narration are that "he is the worst name." The scholars have given two interpretations for this:

[1] Kanz al-Ummal with reference to Ibn al-Najjar, Hadith 45992, Muassasah al-Risalah, Beirut, 16/596. [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter: The most hated names to Allah, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/912; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Chapter: Changing bad names, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/322; Jami' al-Tirmidhi, Kitab al-Adab, Chapter: Disliked names, Amin Company Delhi, 2/107; Sahih Muslim, Kitab al-Alfaz, Chapter: Prohibition of the name Malik al-Amlak, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/208.

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 21

...होता है यानी जब 'अक़्ज़ा' (सबसे बड़ा न्यायाधीश) का संबंध सबसे है। और इसमें न्यायाधीश भी शामिल हैं। तो 'अक़्ज़ाकुम' (तुममें सबसे बड़ा न्यायाधीश) से 'अक़्ज़ा-उल-क़ुज़ात' (न्यायाधीशों का न्यायाधीश) भी हासिल होता है। ज़ाहिर है कि 'अक़्ज़ाकुम' व्यापकता में 'मालिक-उन-नास', 'मलिक-उन-नास' और 'मालिक-ए-रिक़ाब-उल-उमम' के बराबर नहीं है क्योंकि वह ज़ाहिर तौर पर केवल संबोधित लोगों के लिए विशेष है। तो इन महान शब्दों से 'मालिक-उल-मुलूक', 'मलिक-उल-मुलूक', 'मालिक-ए-रिक़ाब-उल-मुलूक' और 'शहंशाह' प्राथमिकता के स्तर पर सिद्ध होते हैं। अतः आयत और हदीस में इन उच्च कथनों का आना स्पष्ट प्रमाण है कि मनाही केवल उसी प्रकार है जैसे 'मौली' और 'सैय्यद' कहने से मना किया गया, हालांकि क़ुरआन और हदीस स्वयं इन्हें लागू करते हैं। और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं।

चौथा: यदि यहाँ मनाही के बारे में कोई हदीस सिद्ध भी हो, तो उपरोक्त चर्चा उसके लिए पर्याप्त है। इस समय यहाँ इब्न अल-नज्जार की एक हदीस है जिसे अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित किया गया है:

(अरबी)	**(अनुवाद)**
नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने एक व्यक्ति को कहते सुना: "शाहान शाह" (राजाओं का राजा)। तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अल्लाह ही मलिक-उल-मुलूक (राजाओं का राजा) है।"[1]	यानी एक व्यक्ति ने दूसरे को पुकारा: ऐ शाहान शाह। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सुनकर फ़रमाया: शाहान शाह अल्लाह है। इसकी तो प्रमाणिकता (सेहत) भी सिद्ध नहीं।

रही अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की महान और सहीह हदीस जो सहीहैन, सुनन अबी दाऊद और जामी' अल-तिर्मिज़ी में वर्णित है:

(अरबी)	**(अनुवाद)**
अल्लाह के नज़दीक क़ियामत के दिन सबसे घृणित नाम वह व्यक्ति है जिसने अपना नाम 'मलिक-उल-अमलाक' (मालिकुल अमलाक) रखा।[2]	रोज़-ए-क़ियामत अल्लाह तआला के नज़दीक सब नामों में ज़्यादा ज़लील व ख़्वार वह शख़्स है जिसने अपना नाम मालिकुल अमलाक रखा।

यह स्पष्ट रूप से व्याख्या (तावील) का मोहताज है कि वह व्यक्ति स्वयं नाम नहीं है, और इस रिवायत के शब्द यह हैं कि वह व्यक्ति सबसे बुरा नाम है। विद्वानों ने इसमें दो व्याख्याएँ फ़रमाई हैं:

---

1. कंज़ अल-उम्माल हवालह इब्न अल-नज्जार, हदीस 45992, मुअस्ससतु रसाला बेरूत, 16/596
2. सहीह अल-बुखारी किताब अल-अदब बाब अल-बुग़ज़ अल-अस्मा इल्लल्लाह तआला कदीमी कुतुब खाना कराची 2/912, सुनन अबी दाऊद किताब अल-अदब बाब फ़ी तग़य्यीर इस्म अल-क़बीह आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/322, जामी' अल-तिर्मिज़ी किताब अल-अदब बाब मा युरह मिन अल-अस्मा अमीन कंपनी दिल्ली 2/107, सहीह मुस्लिम किताब अल-अल्फ़ाज़ बाब तहरीम बिमलिक अल-अमलाक कदीमी कुतुब खाना कराची 2/208

ہوتا ہے یعنی جب اقضی کی اضافت سب کی طرف ہے۔ اور اس میں قضاۃ بھی داخل۔ تو اَقْضَاکُمْ سے اقضی القضاۃ بھی حاصل، ظاہر ہے کہ اَقْضَاکُمْ عموم میں مالک النّاس و مَلِک النّاس و مَالِكِ رِقَابِ الأُمَمِ کے برابر نہیں کہ وہ بظاہر صرف مخاطبین سے خاص ہے، تو ان الفاظ کریمہ سے مالک الملوک و ملک الملوک و مالک رقاب الملوک و شہنشاہ بدرجہ اولیٰ ثابت پس آیت و حدیث میں ان ارشادات عالیہ کا آنا دلیلِ روشن ہے کہ نہی صرف اسی طور پر ہے جیسے مولیٰ و سید کہنے سے منع فرمایا حالانکہ قرآن و حدیث خود ان کا اطلاق فرما رہے ہیں واللہ الحمد۔

رابعاً: اگر یہاں کوئی حدیث درباره نہی ثابت بھی ہو تو کلام مذکور اس کے لئے کافی و وافی ہے نظر وقت میں یہاں ایک حدیث ابن النجار ہے کہ ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی:

(عربی)	(اردو ترجمہ)
ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سمع رجلا یقول شاہان شاہ فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اللہ مَلِكُ الْمُلُوْكِ ۱۔	یعنی ایک شخص نے دوسرے کو پکارا : اے شاہان شاہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سن کر فرمایا : شاہان شاہ اللہ ہے۔ اس کی تو صحت بھی ثابت نہیں۔

رہی حدیث جلیل صحیح ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ صحیحین و سنن ابی داؤد و جامع الترمذی میں مروی:

(عربی)	(اردو ترجمہ)
اخنع الاسماء عند اللہ یوم القیمۃ رجل تسمی مَلِك الأَمْلَاكِ ۲۔	روزِ قیامت اللہ تعالیٰ کے نزدیک سب ناموں میں زیادہ ذلیل و خوار وہ شخص ہے جس نے اپنا نام مالک الاملاک رکھا۔

یہ بداہتہً طالبِ تاویل ہے کہ وہ شخص خود نام نہیں، اور اس روایت کے لفظ یہ ہیں کہ وہ شخص سب سے برا نام ہے۔ علماء نے اس میں دو تاویلیں فرمائیں:

---

۱ کنز العمال بحوالہ ابن النجار حدیث ۴۵۹۹۲ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶/ ۵۹۶ ۲ صحیح البخاری کتاب الادب باب البغض الاسماء الی اللہ تعالیٰ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۱۲، سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی تغییر اسم القبیح آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۲۲، جامع الترمذی کتاب الادب باب مایکرہ من الاسماء امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۷، صحیح مسلم کتاب الالفاظ باب تحریم بملك الاملاک قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۸

Fatawa Rizvia, Volume 21

First, that figuratively 'name' refers to the essence/person himself. That is, on the Day of Judgment, the worst person in the sight of Allah is the one who took this name. Second, that there is an omission of a possessive noun (mudaf) in the news, meaning that in the sight of Allah, this name is the worst of all names on the Day of Judgment. *Masabih*, *Ash'at al-Lam'at*, and *Siraj al-Munir*, a commentary on *Jami' al-Saghir*, mentioned the second interpretation. Imam Qurtubi in *Al-Mufhim*, Imam Nawawi in *Al-Minhaj*, and Allama Hafni in the *Marginalia on Jami' al-Saghir* asserted the first interpretation. In *Fayd al-Qadir*, it is quoted from Qurtubi:

"Name" refers to the person himself because the words of one narration are "the worst and most foul among men". (End note)	**The 'name' refers to the named (person), as evidenced by the narration 'the most enraged and foulest man'.[1]**

In Imam Nawawi's commentary, it says:

Scholars said its meaning is that on the Day of Judgment, he will be the most humiliated and disgraced, and by this is meant the 'named' (person) as the word 'aghiyad rajul' (the worst among people) in the second narration shows. (End note)	**They said it means the most humiliated and insignificant on the Day of Resurrection, and it refers to the bearer of the name. The second narration 'the most enraged man' indicates this.[2]**

In Hafni's marginalia, it says:

The most humiliated of names, meaning the most humiliated among the people bearing the names, because in one narration the word 'rajul' (man) has appeared. And man is the 'named', not the name. (End note)	**'The lowest of names' means the named of the names, as evidenced by the word 'man' (rajul), because he is the named, not the name.[3]**

Allama Tibi in the commentary of *Mishkat*, then Allama Qastallani in the commentary of *Bukhari*, then Allama Munawi in *Fayd al-Qadir*...

---

[1] *Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir*, under hadith 303, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/220
[2] *Sharh Sahih Muslim* by al-Nawawi, Book of Words, Chapter on Prohibition of Naming 'Malik al-Amlak', Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/208 [3] *Hashiyah al-Hafni ala al-Jami' al-Saghir* with *al-Siraj al-Munir*, Al-Matba'ah al-Azhariyyah al-Misriyyah, Egypt, 1/68

फतावा रज़विया, जिल्द 21

पहला यह कि नाम से लाक्षणिक रूप से व्यक्ति (अस्तित्व) अभिप्रेत है। यानी क़यामत के दिन अल्लाह तआला के नज़दीक सब आदमियों से बुरा वह व्यक्ति है जिसने अपना यह नाम रखा। दूसरा यह कि ख़बर में 'मुज़ाफ़' (पज़ेसिव) लुप्त है, यानी अल्लाह तआला के नज़दीक क़यामत के दिन सब नामों में से सबसे बुरा यह नाम है। 'मसाबीह', 'अशअतुल लम्आत' और 'सिराजुल मुनीर' (जामे सगीर की व्याख्या) में दूसरी व्याख्या का ज़िक्र किया गया है। इमाम कुर्तुबी ने 'मुफ़्हिम' में, और इमाम नववी ने 'मिन्हाज' में और अल्लामा हफ़्नी ने 'जामे सगीर' के हाशिए में पहली व्याख्या पर ज़ोर दिया है। 'फ़ैज़ुल क़दीर' में कुर्तुबी से उद्धृत है:

नाम से व्यक्ति मुराद है क्योंकि एक रिवायत के शब्द ये हैं "आदमियों में सबसे बुरा और ख़बीस" (१२म)

नाम से तात्पर्य 'मुसम्मा' (जिसका नाम रखा गया है) है, जिसका प्रमाण रिवायत 'अग़यज़ रज्जुल' (सबसे क्रोधित आदमी) और 'अखबस' (सबसे गंदा) के शब्द हैं।[1]

इमाम नववी की व्याख्या में है:

विद्वानों ने फ़रमाया कि इसका अर्थ यह है कि क़यामत के दिन वह सबसे ज़्यादा अपमानित और तुच्छ होगा, और इससे तात्पर्य 'मुसम्मा' (व्यक्ति) है, जैसा कि दूसरी रिवायत में 'अग़यज़ रज्जुल' (लोगों में सबसे बुरा) शब्द बता रहा है। (१२म)

उन्होंने कहा इसका अर्थ क़यामत के दिन सबसे अधिक अपमानित और तुच्छ होना है, और इससे तात्पर्य नाम वाला है। दूसरी रिवायत 'अग़यज़ रज्जुल' इसी ओर संकेत करती है।[2]

हाशिया हफ़्नी में है:

नामों में सबसे ज़्यादा अपमानित यानी नाम वालों में सबसे ज़्यादा अपमानित, क्योंकि एक रिवायत में 'रज्जुल' (आदमी) शब्द आया है। और आदमी 'मुसम्मा' है न कि नाम। (१२म)

'अख़नअुल अस्मा' अर्थात् नामों का मुसम्मा, जिसका प्रमाण उनका शब्द 'रज्जुल' (आदमी) है क्योंकि वह मुसम्मा है न कि नाम।[3]

अल्लामा तैय्यबी ने 'शरह मिश्कात' में, फिर अल्लामा क़स्तलानी ने 'शरह बुखारी' में, फिर अल्लामा मुनावी ने 'फ़ैज़ुल क़दीर' में...

1. फ़ैज़ुल क़दीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस संख्या 303 के तहत, दारुल माअरिफ़ा बेरूत, 1/220
2. शरह सही मुस्लिम लिन-नववी, किताबुल अलफ़ाज़, बाब: मलिकुल अमलाक नाम रखने की मनाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/208
3. हवासी अल-हफ़्नी अला अल-जामे अस-सगीर मअ सिराजुल मुनीर, अल-मतबा अल-अज़हरिया अल-मिस्रिया, मिस्र, 1/68

पृष्ठ 366/674

ایک یہ کہ مجازاً نام سے ذات مراد ہے۔ یعنی روزِ قیامت اللہ تعالٰی کے نزدیک سب آدمیوں سے بدتر وہ شخص ہے جس نے اپنا یہ نام رکھا۔ دوسری یہ کہ خبر میں حذفِ مضاف ہے یعنی اللہ تعالٰی کے نزدیک روزِ قیامت سب ناموں سے بدتر یہ نام ہے۔ مصابیح، اشعۃ اللمعات و سراج المنیر شرح جامع صغیر میں تاویلِ ثانی ذکر کی، امام قرطبی نے مفہم، اور امام نووی نے منہاج اور علامہ حفنی نے حواشی جامع الصغیر میں اول پر جزم و اختصار کیا، فیض القدیر میں قرطبی سے ہے:

نام سے ذات مراد ہے کیونکہ ایک روایت کے الفاظ یہ ہیں "آدمیوں میں سب سے بدتر اور خبیث" ۱۲م

المراد بالاسم المسمی بدلیل روایۃ اغیظ رجل و اخبثہ 1.

شرح امام نووی میں ہے:

علماء نے فرمایا اس کا معنی یہ ہے کہ قیامت کے دن سب سے زیادہ ذلیل و حقیر، اور اس سے مراد مسمٰی ہے جیسا کہ دوسری روایت میں اغیظ رجل (لوگوں میں سب سے بدتر) کا لفظ بتا رہا ہے۔ ۱۲م

قالوامعناہ اشد ذلا وصغارا یوم القیامۃ والمراد صاحب الاسم وتدل علیہ الروایۃ الثانیۃ اغیظ رجل 2.

حواشی حفنی میں ہے:

ناموں میں سب سے زیادہ ذلیل یعنی نام والوں میں سب سے زیادہ ذلیل، کیونکہ ایک روایت میں رجل (آدمی) کا لفظ آیا ہے۔ اور آدمی مسمٰی ہے نہ کہ اسم ۱۲م

اخنع الاسماء ای مسمی الاسماء بدلیل قولہ رجل لانہ المسمی لا الاسم 3.

علامہ طیبی نے شرح مشکوٰۃ، پھر علامہ قسطلانی نے شرح بخاری پھر علامہ مناوی نے فیض القدیر،

---

1 فیض القدیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث ۳۰۳ دار المعرفة بیروت ۱/ ۲۲۰ 2 شرح صحیح مسلم للنووی کتاب الالفاظ باب تحریم التسنی بملك الاملاك قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۸ 3 حواشی الحفنی علی الجامع الصغیر مع السراج المنیر المطبعة الاهریة المصریة مصر ۱/ ۶۸

Then the commentators of 'Jami-us-Sagheer' and Allama Tahir in 'Majma-ul-Bihar', and Allama Qari in 'Mirqat Sharh Mishkat' mentioned both. Tayyibi, then 'Irshad-as-Sari', then 'Faydh-ul-Qadeer' indicated that the first interpretation is more eloquent (ablagh).

Where he [Tayyibi] said: "By 'name', the 'named' (musamma) can be intended, i.e., the lowest of men. Like the statement of Allah the Almighty: 'Exalt the name of your Lord, the Most High'. This contains emphasis (mubalagha) because if his name is sanctified from what is unbecoming of His Essence, then His Essence is even more worthy of sanctification. And if the name is judged with insignificance and lowliness, then what about the one named by it?" He cited this in 'Faydh-ul-Qadeer' and something similar is in 'Al-Irshad'.

Accordingly, Tayyibi said that by 'name' here, the 'named' (musamma) can be intended, meaning the most humiliated and lowest among people. Just as this decree of Allah the Almighty, "Exalt the name of your Lord, the Greatest," and there is emphasis in this because when sanctification of the Divine name from unsuitable things is necessary, then how much more deserving of sanctification is the Divine Essence itself? Therefore, when a decree of humiliation (contempt) is upon a name (like 'King of Kings'), then what will be the state of the one named by it? [12m]

'Mirqat' clarified that this interpretation is better:

Where he said after citing something similar to what was mentioned from 'Al-Qabd' and similar to what is in 'Al-Irshad': "And this interpretation is more eloquent and appropriate because it agrees with the narration of 'the most enraged man' (aghiaz rajul)".

Accordingly, after quoting a passage similar in meaning to the aforementioned passage of 'Faydh-ul-Qadeer' and similar to the text of 'Irshad', he said that this interpretation is more eloquent and best of all because it is according to the narration in which those who keep such names are described as the most wicked. [12m]

Rather, in the second interpretation, the superlative (af'al at-tafdhil) will apply to things other than that. Undoubtedly, keeping names like 'Allah-Yar' or 'Rahman' is many degrees worse and more wicked than keeping the name 'Malik-ul-Amlak' (King of Kings). It is narrated regarding the poet Abul-Atahiya that he had two daughters, one named 'Allah' and the other named 'Rahman'. We seek refuge in Allah! It is

mentioned that he later repented from this. In 'Faydh-ul-Qadeer' by Allama Manawi, it is written:

---

1. Sharh at-Tayyibi 'ala Mishkat al-Masabih, Book of Adab, Chapter of Names, Idaratul Quran Karachi, 9/68.
2. Mirqat al-Mafatih, Book of Adab, Chapter of Names, Al-Maktabah al-Habibiyyah Quetta, 8/516. Page 367 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

फिर 'जमी-उस-सगीर' के व्याख्याकारों और अल्लामा ताहिर ने 'मजमा-उल-बिहार' में, और अल्लामा क़ारी ने 'मिर्क़ात शरह मिश्कात' में दोनों का उल्लेख किया है। तैय्यिबी, फिर 'इरशाद-अस-सारी', फिर 'फ़ैज़-उल-क़दीर' ने संकेत दिया कि पहली व्याख्या अधिक प्रभावशाली (अब्लग) है।

जहाँ उन्होंने [तैय्यिबी] कहा: "नाम से यहाँ 'नामित' (मुसम्मा) का अर्थ लिया जा सकता है, यानी लोगों में सबसे अधिक अपमानित और नीच। जैसा कि अल्लाह सर्वशक्तिमान का यह फरमान है: 'अपने सबसे महान रब के नाम की पवित्रता बोलो'। इसमें अतिशयोक्ति (मुबालग़ा) है क्योंकि जब अनुपयुक्त चीजों से अल्लाह के नाम का पवित्रीकरण आवश्यक है, तो स्वयं ईश्वरीय सत्ता पवित्रीकरण की कितनी अधिक पात्र होगी? इसलिए, जब (मलिक-उल-अमलॉक जैसे) नाम पर अपमान (तिरस्कार) का हुक्म है, तो उस नाम वाले की क्या स्थिति होगी?" उन्होंने इसे 'फ़ैज़-उल-क़दीर' में उद्धृत किया और 'अल-इरशाद' में भी इसी तरह का वर्णन है।

तदनुसार, तैय्यिबी ने कहा कि यहाँ 'नाम' से 'नामित' (मुसम्मा) का अर्थ लिया जा सकता है, यानी लोगों में सबसे अधिक ज़लील और नीच। जैसा कि अल्लाह अज़्वजल का यह इरशाद है: "अपने रब अकबर के नाम की पाकी बोलो" और इसमें मुबालग़ा है क्योंकि जब ना-मुनासिब चीज़ों से इस्म-ए-इलाही की तक़दीस ज़रूरी है तो ख़ुद ज़ात-ए-बारी तक़दीस की कितनी मुस्तहिक़ होगी, लिहाज़ा जब (मलिक-उल-अमलॉक जैसे) नाम पर ज़िल्लत (हक़ारत) का हुक्म है तो उसके मुसम्मा का क्या हाल होगा। [12m]

'मिर्क़ात' ने स्पष्ट किया कि यही व्याख्या बेहतर है:

जहाँ उन्होंने 'अल-क़ब्ज़' से उद्धृत इसी तरह की बात और 'अल-इरशाद' के समान एक इबारत को उद्धृत करने के बाद कहा: "और यह व्याख्या अधिक प्रभावशाली और उचित है क्योंकि यह 'अग़यज़ रजुल' (सबसे अधिक क्रोधित व्यक्ति) वाली रिवायत के अनुसार है।"

तदनुसार, 'फ़ैज़-उल-क़दीर' की उक्त इबारत के हम-मानी और 'इरशाद' की इबारत के हम-मिस्ल एक इबारत नक़्ल करने के बाद फ़रमाया यह तावील (व्याख्या) बलीग़-तर और सब से बेहतर है क्योंकि यह उस रिवायत के मुताबिक़ है जिसमें ऐसे नाम रखने वालों को सबसे ज़्यादा ख़बीस बताया गया है। [12m]

बल्कि दूसरी व्याख्या के अनुसार, तुलनात्मक शब्द (अफ़अल अत-तफ़्ज़ील) उसके अलावा अन्य पर लागू होगा। निःसंदेह 'मलिक-उल-अमलॉक' नाम रखने से 'अल्लाह यार' या 'रहमान' नाम रखना बदरजा-हा बदतर और ख़बीस-तर है। अबुल अतहिया शायर की निस्बत मंक़ूल हुआ कि उसकी दो बेटियाँ थीं, एक का नाम 'अल्लाह' और दूसरी का नाम 'रहमान' था। वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला! ज़िक्र किया जाता है कि फिर उसने उस से तौबा कर ली थी। अल्लामा मुनावी की 'फ़ैज़-उल-क़दीर' में है:

---

1. शरह अत-तैय्यिबी अला मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुल अदब, नामों का अध्याय, इदारातुल कुरान कराची, 9/68।
2. मिर्क़ात अल-मफ़ातीह, किताबुल अदब, नामों का अध्याय, अल-मकतबाह अल-हबीबिय्या क्वेटा, 8/516। पेज 367 / 674

پھر تیسیر شروح جامع الصغیر اور علامہ طاہر نے مجمع البحار، اور علامہ قاری نے مرقاۃ شرح مشکوٰۃ میں دونوں ذکر فرمائیں۔ طیبی پھر ارشاد الساری پھر فیض القدیر نے اشارہ کیا کہ تاویل اول ابلغ ہے۔

حیث قال أعنی الطیبی یمکن ان یراد بالاسم المسمی ای اخنع الرجال کقوله سبحانه وتعالی سبح اسم ربك الاعلی وفیه الله عزوجل کا یہ ارشاد "اپنے رب اکبر کے نام کی پاکی مبالغة لانه اذا قدس اسمه عما لا یلیق بذاته فذاته بالتقدیس اولی واذا کان الاسم محکوما علیه بالصغار والهوان فکیف المسمی به اهـ نقله في فیض القدیر ونحوه في الارشاد۔

چنانچہ طیبی نے کہا یہاں اسم سے مسمّٰی مراد لیا جاسکتا ہے یعنی لوگوں میں سب سے زیادہ ذلیل وپست، جیسا کہ بولو" اور اس میں مبالغہ ہے کیونکہ جب نامناسب چیزوں سے اسم الٰہی کی تقدیس ضروری ہے تو خود ذاتِ باری تقدیس کی کتنی مستحق ہوگی، لہٰذا جب (ملک الملوک جیسے) نام پر ذلت (حقارت) کا حکم ہے تو اس کے مسمّٰی کا کیا حال ہوگا ۱۲م۔

مرقاۃ نے تصریح کی کہ یہی تاویل بہتر ہے:

حیث قال بعد نقله نحوا مامر عن القبض ومثل مافی الارشاد مانصه، وهذا التأویل ابلغ واولی لانه موافق لروایة اغیظ رجل اهـ 2۔

چنانچہ فیض القدیر کی مذکورہ عبارت کے ہم معنی اور عبارتِ ارشاد کے ہم مثل ایک عبارت نقل کرنے کے بعد فرمایا یہ تاویل بلیغ تر اور سب سے بہتر ہے کیونکہ یہ اس روایت کے مطابق ہے جس میں ایسے نام رکھنے والوں کو سب سے زیادہ خبیث بتایا ۱۲م

بلکہ تاویل دوم پر افعل التفضیل اس کے غیر پر صادق آئے گا، کہ بلاشبہ ملک الاملاک نام رکھنے سے اللہ یار حمن نام رکھنا بدرجہا بدتر و خبیث تر ہے۔ ابو العتابیہ شاعر کی نسبت منقول ہوا کہ اس کی دو بیٹیاں تھیں ایک کا نام اللہ اور دوسری کا نام رحمن۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ: ذکر کیا جاتا ہے کہ پھر اس نے اس سے توبہ کرلی تھی، فیض القدیر علامہ مناوی میں ہے:

---

1. شرح الطیبی علی مشکوٰۃ المصابیح کتاب الادب باب الاسماء ادارۃ القرآن کراچی ۹/۶۸
2. مرقاۃ المفاتیح کتاب الادب باب الاسماء المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/۵۱۶ Page 367 of 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

The Value, the Most Wicked, and the Most Infuriating

(Remainder of the footnote from the previous page) ...in and the most wicked and most (infuriating). In "his companion" and "he is enraged against him," it acts as a connection because "against" (ala) being a connection for "infuriating" (aghiz) is contrary to the meaning, as is apparent. Tibi began the interpretation after stating this, as if the statement is: when "the most infuriated man" was said, the question arose as to against whom? The answer given was: against Allah (End). However, it is clear to you that this interpretation is pointless, and "against" (ala) remains a connection for "infuriating" just the same. And the Qazi Imam said in the interpretation that 'aghiz' is a superlative noun in the sense of the passive object (End). I say: You should know that this too is contrary to the original rule. Furthermore, when "rage" (ghaiz) is attributed to Allah Almighty, this meaning is impossible for Allah Almighty because it would mean anger from one who is unable to take revenge (whereas Allah Almighty is free from inability). As stated in Al-Mirqat, everyone agrees on its interpretation that this speech is a metaphor for Allah Almighty's punishment and chastisement upon that person, as mentioned in Al-Nihayah, Tibi, and Al-Mirqat. (Continued on page A).

1. Sharh al-Tibi, Kitab al-Adab, Bab al-Asami, Hadith 4557, Idara al-Quran Karachi, 26, 28/9.
2. Mirqat al-Mafatih, with reference to al-Qazi, Kitab al-Adab, Bab al-Asami, Al-Maktaba al-Habibiyya Quetta, 516/8.
3. Mirqat al-Mafatih, with reference to al-Qazi, Kitab al-Adab, Bab al-Asami, Al-Maktaba al-Habibiyya Quetta, 515/8.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

मूल्य, सबसे दुष्ट, और सबसे क्रोधित करने वाला

(पिछले पृष्ठ के पादलेख का शेष भाग) ...में और सबसे अधिक दुष्ट और सबसे अधिक (क्रोधित करने वाला)। "उसका साथी" और "वह उस पर क्रोधित है" में यह एक संबंध के रूप में कार्य करता है क्योंकि "पर" (अला) का "क्रोधित" (अग़ीज़) के लिए संबंध होना अर्थ के विपरीत है, जैसा कि स्पष्ट है। तिबी ने इसे व्यक्त करने के बाद व्याख्या शुरू की, जैसे कि कथन यह है कि जब "सबसे क्रोधित व्यक्ति" कहा गया, तो सवाल उठा कि किस पर? उत्तर दिया गया: अल्लाह पर (समाप्त)। हालांकि, आप पर स्पष्ट है कि यह व्याख्या निरुद्देश्य है, और "पर" (अला) वैसे ही "अग़ीज़" का संबंध बना रहता है। और काज़ी इमाम ने व्याख्या में कहा कि 'अग़ीज़' कर्म के अर्थ में एक विशेषण (सुपरलेटिव नाउन) है (समाप्त)। मैं कहता हूँ: आपको पता होना चाहिए कि यह भी मूल नियम के विपरीत है। इसके अलावा, जब "क्रोध" (ग़ैज़) अल्लाह तआला की ओर जोड़ा जाता है, तो अल्लाह तआला के लिए यह अर्थ असंभव है क्योंकि इसका अर्थ उस व्यक्ति का क्रोध होगा जो बदला लेने में असमर्थ है (जबकि अल्लाह तआला असमर्थता से पाक है)। जैसा कि अल-मिरक़ात में है, सभी इसकी व्याख्या के पक्ष में हैं कि यह भाषण उस व्यक्ति पर अल्लाह तआला की सज़ा और दंड के लिए एक रूपक है, जैसा कि अल-निहाया, तिबी और अल-मिरक़ात में है। (पृष्ठ 'ए' पर जारी)।

1. शर्ह अल-तिबी, किताब अल-अदब, बाब अल-असामी, हदीस 4557, इदारा अल-कुरान कराची, 26, 28/9।
2. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, अल-काज़ी के संदर्भ में, किताब अल-अदब, बाब अल-असामी, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा, 516/8।
3. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, अल-काज़ी के संदर्भ में, किताब अल-अदब, बाब अल-असामी, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा, 515/8।

पृष्ठ 369 का 674

القیمۃ واخبثہ واغیظہ

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) میں اور سب سے بڑھ کر خبیث اور سب سے زیادہ صاحبہ" اور "یغیظ علیہ" میں صلہ بن رہا ہے کیونکہ "علی" کا "اغیظ" کے لئے صلہ ہونا معنی کے خلاف ہے جیسا کہ ظاہر ہے، طیبی نے یہ بیان کرنے کے بعد تاویل شروع کی، گویا بیان یوں ہے کہ جب "اغیظ رجل" کہا گیا تو سوال ہوا کہ کس پر، تو جواب میں کہا گیا اللہ پر اھ، حالانکہ آپ پر واضح ہے کہ یہ تاویل بے مقصد ہے اور "علی" ویسے ہی "اغیظ" کا صلہ رہا ہے۔ اور قاضی امام نے تاویل میں فرمایا کہ اغیظ اسم تفضیل مفعول کے معنی میں ہے اھ، اقول: (میں کہتا ہوں) آپ کو معلوم ہونا چاہئے کہ یہ بھی خلاف اصل ہے نیز یہ کہ جب غیظ کی اضافت اللہ تعالٰی کی طرف ہوئی تو اللہ تعالٰی کے لئے یہ معنی محال ہے کیونکہ یہ انتقام سے عاجز والا غضب ہے۔ (جبکہ اللہ تعالٰی عجز سے پاک ہے) جیسا کہ مرقاۃ میں ہے سب اس کی تاویل پر ہیں کہ یہ کلام اس شخص پر اللہ تعالٰی کے عقاب و عذاب سے مجاز ہے جیسا کہ نہایہ ، طیبی ، مرقاۃ (باقی بر صفحہ آ)۔

1 شرح الطیبی کتاب الادب باب الاسامی حدیث ۴۵۵۷ ادارۃ القرآن کراچی ۹/۲۸،۲۶ 2 مرقاۃ المفاتیح بحوالہ القاضی کتاب الادب باب الاسامی المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/۵۱۶ 3 مرقاۃ المفاتیح بحوالہ القاضی کتاب الادب باب الاسامی المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/۵۱۵

Fatawa Razawiyya, Volume 21

“A man who used to be called 'Malik al-Amlak' (King of Kings); there is no King but Allah.” (1)

The person most detested by God is the one whose name is called 'Malik al-Amlak' (King of Kings). There is no King besides Allah Almighty.

(Remaining footnote from previous page) ...is present [in the text], but despite this, the clarification of "ala" (upon) could not be achieved. Therefore, Mulla Ali Qari was forced to assume an implicit preceding word (mudhaf) before the word "Allah," meaning: "the most enraged person upon the command of Allah Almighty," etc.

I say (aqool): (It is not hidden from you) that there is a severe improbability in this interpretation. In summary, the essence of these gentlemen's interpretation is that this person will be the one among people most subject to wrath by the command of Allah Almighty. However, I say, with the success granted by Allah Almighty, that if we regard 'Ghayz' (rage) as the anger of the helpless and attribute its source to the aforementioned person, we will avoid all objections. Denying this meaning would not be acceptable for us because a person who denies the greatness and blessings of Allah Almighty and is afflicted with punishment will necessarily feel rage due to the punishment, by virtue of his [perceived] status as a 'king'. As the intensity of the punishment increases, the intensity of his rage will also increase. Thus, it is a metaphor for him being the most severely punished person. Mentioning it in this manner alludes to his arrogance against his Lord and his attempt to rival Him in His greatness. So when he experiences the touch of punishment, despite his [former] belief in being equal in greatness and power, he will fall into a rage at his helplessness in escaping the punishment. None but Allah Almighty can know the extent of his rage. We seek refuge in Allah Almighty, and Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best. (T)

(1) Sharh Muslim, Kitab al-Alfaz, Bab Tahrim al-Tasmi bi-Malik al-Amlak, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/208.

फ़तावा रज़विय्या, खंड २१

"एक व्यक्ति जिसे 'मलिक अल-अमलाक़' (राजाओं का राजा) कहा जाता था; अल्लाह के सिवा कोई राजा नहीं है।" (१)

ईश्वर का सबसे अप्रिय व्यक्ति वह है जिसका नाम 'मलिक अल-अमलाक़' (राजाओं का राजा) कहा जाता है। अल्लाह तआला के अलावा कोई राजा नहीं है।

(पिछले पृष्ठ के पाद-टिप्पणी का शेष भाग) ...में है लेकिन इसके बावजूद कि "अला" (पर) का स्पष्टीकरण न हो सका, इसलिए मुल्ला अली क़ारी "अल्लाह" शब्द से पहले एक निहित शब्द (मुज़ाफ़) मानने पर मजबूर हुए, यानी "अल्लाह तआला के आदेश पर सबसे अधिक क्रोधित व्यक्ति" आदि।

मैं कहता हूँ (अक़ूल): (आप पर छिपा नहीं है) कि इस व्याख्या में बहुत दूरी (असंभावना) है। संक्षेप में इन सज्जनों की व्याख्या का सार यह है कि वह व्यक्ति अल्लाह तआला के आदेश से लोगों में सबसे अधिक क्रोध का पात्र होगा। हालांकि मैं अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से कहता हूँ कि यदि हम 'ग़ैज़' (क्रोध) को लाचार का गुस्सा मान लें और इसका स्रोत उक्त व्यक्ति को बना दें, तो हम सभी आपत्तियों से बच जाएंगे और इस अर्थ को नकारना हमारे लिए स्वीकार्य नहीं होगा क्योंकि अल्लाह तआला की महानता और अनुग्रह को नकारने वाला और सज़ा में ग्रस्त व्यक्ति, अपने 'राजा' होने के नाते सज़ा के कारण निश्चित रूप से क्रोधित होगा, और जैसे-जैसे सज़ा की तीव्रता बढ़ेगी उसके क्रोध में भी तीव्रता आएगी। अतः यह सभी लोगों से अधिक सज़ा पाने वाले व्यक्ति के लिए एक रूपक है। इस अंदाज़ से इसके उल्लेख की उपयुक्तता में अपने रब तआला पर अहंकार और उसकी बड़ाई में मुक़ाबला करने की तरफ इशारा है। तो जब उसे सज़ा होगी, तो अपनी कल्पना में अल्लाह तआला की महानता और शक्ति में समान होने के बावजूद, सज़ा से छुटकारे में अपनी बेबसी पर वह क्रोधित होगा। तो उसके क्रोध की मात्रा को अल्लाह तआला के बिना कोई नहीं जान सकेगा। हम अल्लाह तआला की पनाह मांगते हैं, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

(१) शरह मुस्लिम, किताब अल-अल्फ़ाज़, बाब तहरीम अत-तसमी बि-मलिक अल-अमलाक़, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, २/२०८।

पृष्ठ ३७० / ६७४

رجل کان یسمی مَلِكُ الامْلاک لا مَلِك الّا الله ۱۔ خدا کا مبغوض وہ شخص ہے جس کا نام ملک الاملاک کہا جاتا ہے بادشاہ کوئی نہیں خدا تعالٰی کے سوا۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) من البعد الشدید وبالجملة رجع الکلام علی تاویلهم الی ان اشد الناس مغضوبیة بناءً علی حکم الله تعالی وانما اقول: وبالله التوفیق ان جعلنا الغیظ وهو غضب العاجز صادرا عن الرجل وعلی صلة له تخلصنا عن ذلك کله ولا نسلم اباء المعنی فان المجرم المعذب الکافر بعظمة الملك ونعمته لابدله من التغیظ علی الملك عند حلول نقمته به وکلما کان اشد عذابا کان اشد تغیظا والتهابا فکان کنایة عن انه اشد الناس عذابا وناسب ذکره بهذا الوجه اشارة الی کونه متکبرا علی ربه منازعا له في کبریائه متکبرا علی ربه منازعا له في کبریائه فاذا احس مس العذاب جعل یتغیظ علی من لا یقدر علیه ولا یستطیع الفرار منه وقد کان یزعم مساواة فی العظمة والاقتدار فمن یقدر تغیظه الا الواحد القهار والعیاذ بالله العزیز الغفار والله سبحانه و تعالٰی اعلم۔ ۱۲ منہ عفی عنہ۔

میں ہے لیکن اس کے باوجود کہ "علی" کی وضاحت نہ ہوسکی اس لئے ملا علی قاری "لفظ الله" سے قبل مضاف مقدر ماننے پر مجبور ہوئے یعنی اغیظ رجل علی حکم الله تعالٰی اھـ

اقول: (میں کہتا ہوں) تجھ پر مخفی نہیں ہے کہ اس تاویل میں شدید بعد ہے خلاصہ یہ کہ ان حضرات کی تاویل کا ماحصل یہ ہے کہ وہ شخص الله تعالٰی کے حکم پر لوگوں میں سے شدید مغضوب ہوگا حالانکہ میں کہتا ہوں الله تعالٰی کی توفیق سے مگر ہم غیظ کو عاجز کا غضب قرار دے کر اس کا صدور شخص مذکور سے بنائیں تو ہم تمام اعتراض سے بچ جائیں گے اور اس معنی کا انکار ہمارے لیے قابل قبول نہ ہوگا کیونکہ عذاب میں مبتلا ہونیوالے الله تعالٰی کی عظمت و

نعمت کے منکر شخص کو لازماً اپنے ملک ہونے کی بناء پر عذاب کی وجہ سے غصہ آئیگا، اور جیسے جیسے عذاب کی شدت ہوگی اس کے غصے میں شدت آئیگی تو یہ تمام لوگوں سے بڑھ کر عذاب سے کنایہ ہے۔ اس انداز سے اس کے ذکر کی مناسبت میں اپنے رب تعالٰی پر تکبر اور اس کی کبریائی میں مقابل بننے کی طرف اشارہ ہے تو جب اس کو عذاب ہوگا تو اپنے گمان میں اللہ تعالٰی کی عظمت واقتدار میں مساوی ہونے کے باوجود عذاب سے خلاصی میں اپنے بے بسی پر غیظ میں آئیگا تو اس کے غیظ کی مقدار کو اللہ تعالٰی کے بغیر کوئی نہ جان سکے گا، والعیاذ باللہ تعالٰی واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔ (ت)

۱۔ شرح مسلم کتاب الالفاظ باب تحریم التسمی بلملك الاملاك قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۰۸/۲

In short, the Hadith states that a person with this name will be under the most severe wrath and punishment of God on the Day of Judgment compared to the entire world. Imam Qazi Iyad said: "Ay Akbaru man yughdhabu 'alayh," meaning the one who will face the greatest divine wrath. Allama Tibi said: "Yu'adhibuhu ashaddal 'adhabi," Allah Almighty will punish him with the most severe torment. (These are quoted in al-Mirqat. - Translator's note). And there is no doubt that the most severe punishment and wrath will only be for a disbeliever. Naming someone "Malik al-Amlak" (King of Kings) cannot be consensus-based disbelief (Kufr) unless literal absolute ownership is intended. Thus, the conclusion of the Hadith is that anyone who, due to evil arrogance and claiming divinity, names himself "Malik al-Amlak," will face the most severe punishment and wrath from the Lord of Lords. This is absolutely true and has no relation to the matter under discussion, as is not hidden. (Translator's note).

Fifthly: From a factual perspective, a person who adopts such a name certainly claims a status higher than the specific attribute of the Lord of Honor, and even higher than divinity, thus absolutely deserving of eternal severe punishment. Even if we descend to a lower level of reasoning, scholars have stated the reason for prohibition is that this name breeds arrogance in him. It is stated in Sharh Mishkat by Allama Tibi:

Arabic Text

The true Owner is none but Him, and the ownership of others is borrowed from the King of Kings. So, whoever is called by this name has contested with Allah, glorified be He, in the mantle of His Greatness and has disdained to be a servant of Allah. This is because the attribute of Ownership (Malikiyyah) is specific to Allah Almighty and does not exceed Him, while the state of being owned (Mulukiyyah/servitude) is specific to the servant and does not exceed him. So, whoever exceeds his limit, for him in this world is disgrace and shame, and in the hereafter, being cast into the Fire.

Urdu Translation

The true owner is only that Being (Allah), and the kingship and ownership of others is indebted to that Emperor. So, whoever named himself "Malik al-Amlak" has invited conflict with Allah regarding the mantle of Greatness and has behaved arrogantly instead of being a servant of God. This is because being the Owner is an attribute specific to the Creator's Being. It cannot be found in others. Similarly, being a subject (owned) is specific to servants and cannot be exceeded by them. So, whoever stepped beyond this sphere of action, he is disgraced and humiliated in

Arabic Text	Urdu Translation
	this world and deserves the punishment of Fire in the Hereafter. 12-M.

1. Mirqat al-Mafatih, citing al-Qadi, Book of Adab, Chapter of Names, under Hadith 4755, Al-Maktaba al-Habibiyya Quetta, 8/516.
2. Mirqat al-Mafatih, citing al-Tibi, Book of Adab, Chapter of Names, under Hadith 4755, Al-Maktaba al-Habibiyya Quetta, 8/516.
3. Sharh al-Tibi 'ala al-Mishkat, Book of Adab, Chapter of Names, under Hadith 4755, Dar al-Qur'an Karachi, 9/75.

फ़तवा-ए-रज़विया जिल्द 21

संक्षेप में, हदीस यह आदेश दे रही है कि इस नाम वाला व्यक्ति कयामत के दिन पूरी दुनिया से अधिक अल्लाह के क्रोध और दंड में होगा। इमाम क़ाज़ी अयाज़ ने फरमाया: "अय अकबरु मन युग़ुदबु अलैहि" यानी जिस पर सबसे बड़ा ईश्वरीय प्रकोप होगा। अल्लामा तिबी ने कहा: "युअज़िबुहु अशद्दल अज़ाब," अल्लाह तआला उसे सबसे कठोर दंड देगा। (इन्हें मिरकात में उद्धृत किया गया है। - टी)। और इसमें कोई संदेह नहीं है कि सबसे कठोर दंड और क्रोध केवल एक काफ़िर (अविश्वासी) पर होगा। "मलिक अल-अमलाक़" (राजाओं का राजा) नाम रखना सर्वसम्मति से कुफ्र (अविश्वास) नहीं हो सकता, जब तक कि वास्तविक पूर्ण स्वामित्व का अर्थ न लिया जाए। अतः हदीस का निष्कर्ष यह निकला कि जिस व्यक्ति ने अहंकारवश और देवत्व का दावा करते हुए अपना नाम "मलिक अल-अमलाक़" रखा, उस पर रब्बुल अरबाब (प्रभुओं के प्रभु) का सबसे कठोर दंड और क्रोध होगा। यह पूरी तरह से सत्य है और इसका विचाराधीन मामले से कोई संबंध नहीं है, जैसा कि स्पष्ट है। (टी)।

पाँचवीं बात: इस वास्तविक अर्थ में, जिसमें वह नाम रखने वाला निश्चित रूप से रब्बुल इज़्ज़त के विशिष्ट गुण, बल्कि दिव्यता से भी ऊंचे दर्जे का दावा करता है, वह निश्चित रूप से शाश्वत कठोर दंड का पात्र है। यदि हम तर्क के निचले स्तर पर भी आएं तो विद्वानों ने निषेध का कारण यह बताया है कि इस नाम से उसमें अहंकार उत्पन्न होता है। अल्लामा तिबी की शरह मिश्कात में है:

अरबी पाठ

वास्तविक मालिक केवल वही है, और दूसरों का स्वामित्व राजाओं के राजा से उधार लिया गया है। तो जो कोई इस नाम से पुकारा गया, उसने अल्लाह, उसकी महानता के लबादे में, विवाद किया और अल्लाह का बंदा होने से इनकार किया। ऐसा इसलिए है क्योंकि स्वामित्व (मालिकिय्याह) का गुण अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए विशिष्ट है और उससे आगे नहीं जाता है, जबकि अधीनता (मुलुकिय्याह/दासता) सेवक के

उर्दू अनुवाद

वास्तविक मालिक केवल वही सत्ता (अल्लाह) है, और दूसरों की बादशाही और स्वामित्व उसी शहंशाह के उपकार के ऋणी हैं। अतः जिसने "मलिक अल-अमलाक़" अपना नाम रखा, उसने बड़ाई (किब्रियाई) की चादर के विषय में अल्लाह से विवाद मोल लिया और ईश्वर का बंदा होने के बजाय अहंकार किया। क्योंकि मालिक होना एक ऐसा गुण है जो केवल ईश्वर की सत्ता के साथ विशिष्ट है। दूसरों में यह नहीं पाया जा सकता।

अरबी पाठ

लिए विशिष्ट है और उससे आगे नहीं जाती है। अतः जो अपनी सीमा से आगे निकल गया, उसके लिए इस दुनिया में अपमान और शर्मिंदगी है, और परलोक में आग में फेंक दिया जाना है।

उर्दू अनुवाद

इसी तरह, प्रजा (ममलूक) होना बंदों के साथ विशिष्ट है और वे इससे आगे नहीं बढ़ सकते। तो जो इस कार्यक्षेत्र से आगे बढ़ गया, वह दुनिया में अपमानित और लज्जित हुआ और परलोक में नर्क की आग के दंड का पात्र है। 12-म।

1. मिरकात अल-मफातीह, अल-क़ाज़ी के हवाले से, किताबुल अदब, नामों का अध्याय, हदीस 4755 के अंतर्गत, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा, 8/516।
2. मिरकात अल-मफातीह, अल-तिबी के हवाले से, किताबुल अदब, नामों का अध्याय, हदीस 4755 के अंतर्गत, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा, 8/516।
3. शरह अल-तिबी अलल मिश्कात, किताबुल अदब, नामों का अध्याय, हदीस 4755, दारुल कुरान कराची, 9/75।

بالجملہ حدیث حکم فرما رہی ہے کہ اس نام والا روز قیامت تمام جہان سے زیادہ خدا تعالی کے غضب و عذاب میں ہے۔ امام قاضی عیاض نے فرمایا :ای اکبر من یغضب علیہ ۱ یعنی سب سے بڑھ کر جس پر غضب الہی ہوگا۔ علامہ طیبی نے کہا : یعذبہ اشد العذاب اللہ تعالی اسے سخت تر عذاب فرمائے گا۔ نقلھما فی المرقاۃ ۲ (انہیں مرقاۃ میں نقل کیا گیا ہے۔ت) اور شک نہیں کہ سب سے سخت تر عذاب و غضب نہ ہوگا مگر کافر پر اور "ملك الاملاک" نام رکھنا بالاجماع کفر نہیں ہو سکتا، جب تک استغراق حقیقی مراد نہ لے، تو حاصل حدیث یہ نکلا کہ جس شخص نے بد علوی الوہیت و خدائی اپنا نام ملک الاملاک رکھا اس پر سب سے زیادہ سخت عذاب و غضب رب الارباب ہے، اور یہ قطعاً حق ہے اور اسے مانحن فیہ سے علاقہ نہیں ، کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں ۔ ت)

خامساً: اس معنی حق حقیقت سے جس میں وہ نام رکھنے والا ضرور صفت خاص رب العزت بلکہ الوہیت سے بھی بڑھ کر منزلت کا مدعی قطعاً مستحق اشد العذاب الابدی ہے تنزل لیجئے تو علماء نے سبب نہی یہ بتایا ہے کہ اس نام سے اس کا متکبر ہونا پیدا ہے۔ شرح مشکوۃ علامہ طیبی میں ہے :

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
المالك الحقیقی لیس الا ھو ومالکیة الغیر مستردة الی مالك الملوك فمن تسمی بھذا الاسم نازع اللہ سبحانه فی	مالک حقیقی تو صرف وہی ذات ہے اور دوسروں کی بادشاہت و ملکیت اسی شہنشاہ کی رہن منّت تو جس نے "ملک الملوک" اپنا نام رکھا تو اس نے کبریائی کی چادر میں

عربی عبارت	اردو ترجمہ
رداء کبریائه و استنکف ان یکون عبدالله لان وصف المالکیة مختص بالله تعالی لا یتجاوزه و الملوکیة بالعبد لایتجاوزه فمن تعدی طوره فله فی الدنیا الخزی والعار وفی الاخرة والالقاء فی النار ۳-	الله سے منازعت مول لی اور اپنے کو بنده خدا ہونے سے تکبر کیا کیونکہ مالک ہونا ایک ایسا وصف ہے جو ذات باری کے ساتھ خاص ہے۔ دوسروں میں یہ پایا نہیں جاسکتا ، یونہی مملوک ہونا یہ بندوں کے ساتھ خاص ہے ان سے متجاوز نہیں ہوسکتا ، تو جو اس دائرہ کار سے آگے بڑھ گیا وہ دنیا میں رسوا اور ذلیل اور آخرت میں عذاب نار کا سزاوار ہے ۔ ۱۲-م-

۱ مرقاة المفاتیح بحواله القاضی کتاب الادب باب الاسامی تحت حدیث ۴۷۵۵ المکتبة الحبیبه کوئٹه ۸/ ۵۱۶ ۲ مرقاة المفاتیح بحواله الطیبی کتاب الادب باب الاسامی تحت حدیث ۴۷۵۵ المکتبة الحبیبه کوئٹه ۸/ ۵۱۶ ۳ شرح الطیبی علی المشکوة کتاب الادب باب الاسامی تحت حدیث ۴۷۵۵ ادارة القرآن کراچی ۹/ ۷۵

Fatawa Rizvia, Volume 21

In Mirqat, it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
The true King is none but He, and the ownership of others is borrowed. So whoever is named with this name has contested God in His cloak and His greatness. And when he disdained to be a servant of Allah, He assigned humiliation for him before all witnesses.	The true Owner is only He, and the ownership of others is temporary. Therefore, whoever named himself with the name "Malik al-Muluk" (King of Kings), he contested the divine cloak and His greatness. And when he showed arrogance in being a servant of God, humiliation and disgrace were publicly decreed for him.

In Taysir Sharh Jami' Saghir, it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
There is no owner for all creatures except Allah, and the ownership of others is returned to the King of Kings. So whoever is named with that has contested Allah in the cloak of His greatness and disdained to be a servant of Allah.	The Owner of all creatures is only Allah. And the ownership of others is a gift from that Sovereign. So whoever kept this name (Malik al-Muluk), he took the cloak of greatness from Allah Almighty and showed arrogance in being a servant of the Divine.

Exactly like this, it is in Siraj al-Munir: from the words "whoever names himself with this..." etc. In Irshad al-Sari, it says:

Arabic Text	Urdu Translation
The true King is none but He, as previously mentioned from al-Tibi, up to his words "disdained to be a servant of Allah," and he added, "so for him is humiliation and punishment."	The true Owner is only that Being. Up to "istankafa an yakuna Abdullah" (he showed arrogance in being a servant of Allah), it is exactly as in al-Tibi's statement. However, in this, the words "yakuna lahu al-khizyu" (humiliation will be for him) etc. are additional, meaning for him is humiliation and disgrace.

Footnotes: 1. Mirqat al-Mafatih, Book of Etiquette, Chapter of Names, under Hadith 4755, Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 8/515 2. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, Hadith 1303, 'The most loathsome names before Allah', Maktabah al-Imam al-Shafi'i,

Riyadh, 1/51-52 3. Al-Siraj al-Munir Sharh al-Jami' al-Saghir, Hadith 1303, 'The most loathsome names before Allah', Al-Matba'ah al-Azhariyyah al-Misriyyah, Egypt, 1/68 4. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Etiquette, Chapter 'The most hated names etc.', Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 9/17-18

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

मिर्क़ात में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वास्तविक राजा केवल वही है, और दूसरों का स्वामित्व उधार लिया हुआ है। अतः जिसे इस नाम से पुकारा गया, उसने ईश्वर के लबादे और उसकी महानता में उससे संघर्ष किया। और जब उसने अल्लाह का बंदा होने से अहंकार किया, तो सभी गवाहों के सामने उसके लिए अपमान निश्चित कर दिया गया।	मालिक-ए-हक़ीक़ी (वास्तविक स्वामी) तो वही ज़ात है और दूसरों की मिलकियत (स्वामित्व) आरज़ी (अस्थायी) है, लिहाज़ा जिस ने इस नाम "मलिक अल-मुलूक" से अपना नाम रखा, उस ने खुदा की रिदा (लबादे) और उस की किब्रियाई (महानता) से मुनाज़अत (झगड़ा) की, और जब उस ने बंदा-ए-ख़ुदा होने से तक़ब्बुर (अहंकार) किया तो सरेआम ज़िल्लत और रुसवाई उस के लिए मुक़र्रर कर दी गई।

तयसीर शरह जामे सगीर में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
अल्लाह के सिवा समस्त सृष्टियों का कोई स्वामी नहीं है, और दूसरों का स्वामित्व मलिक अल-मुलूक (राजाओं के राजा) को लौटा दिया जाता है। अतः जिसे उस नाम से पुकारा गया, उसने अल्लाह की महानता के लबादे में उससे संघर्ष किया और अल्लाह का बंदा होने से अहंकार किया।	मख़्लूक़ात (सृष्टियों) का मालिक तो सिर्फ़ अल्लाह है। और ग़ैर का मालिक होना उसी शहंशाह का सदक़ा है, तो जिस ने यह (मलिक अल-मुलूक) नाम रखा तो उस ने अल्लाह अज़्वजल से उस की किब्रियाई की चादर छीन ली और बंदा-ए-इलाही होने से तक़ब्बुर किया।

बिल्कुल इसी तरह सिराज अल-मुनीर में है: उनके शब्द "तो जो कोई इस नाम से पुकारा जाए..." इत्यादि। इरशाद अल-सारी में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वास्तविक राजा केवल वही है, जैसा कि अल-तिबी से पहले उल्लेख किया गया है, उनके शब्दों "अल्लाह का बंदा होने से	मालिक-ए-हक़ीक़ी तो सिर्फ़ वही ज़ात है, "इस्तन्कफ़ा अन यकूला अब्दुल्लाह" (अल्लाह का बंदा होने से तक़ब्बुर किया) तक हुबहू तिबी के कौल (कथन) की

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
अहंकार किया" तक, और उन्होंने जोड़ा, "तो उसके लिए अपमान और दंड है।"	तरह, अलबत्ता इस में "यकूना लहू अल-ख़िज़्यु" आदि शब्द अतिरिक्त हैं यानी उस के लिए ज़िल्लत और रुसवाई है।

पाद-टिप्पणियां: 1. मिर्क़ातुल मफ़ातीह, किताबुल अदब, बाबुल असामी, हदीस 4755 के अंतर्गत, अल-मकतबा अल-हबीबिया, क्वेटा, 8/515 2. अत-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस 1303, 'अल्लाह के नज़दीक सबसे नापसंद नाम', मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई, रियाद, 1/51-52 3. अस-सिराज अल-मुनीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस 1303, 'अल्लाह के नज़दीक सबसे नापसंद नाम', अल-मतबा अल-अज़हरिया अल-मिसरिया, मिस्र, 1/68 4. इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताबुल अदब, बाब 'सबसे घृणित नाम आदि', दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, 9/17-18

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

مرقاۃ میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
الملك الحقيقي ليس الا هو وملكية غيره مستعارة فمن سمى بهذا الاسم نازع الله بردائه وكبريائه ولما استنكف ان يكون عبد الله جعل له الخزی علی رؤس الاشهاد ۱ -	مالک حقیقی تو ہی ذات ہے اور دوسروں کی ملکیت عارضی لہذا جس نے اس نام "ملک الملوک" سے اپنا نام رکھا، اس نے ردائے الہی اور اس کی کبرائی سے منازعت کی، اور جب اس نے بندہ خدا ہونے سے تکبر کیا تو علی الاعلان ذلت ورسوائی اس کے لئے مقرر کر دی گئی۔ ۱۲ م

تیسیر شرح جامع صغیر میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
لامالك لجميع الخلائق الا الله ومالكية الغير مستردة الى ملك الملوك فمن تسمى بذلك نازع الله في رداء كبريائه واستنكف ان يكون عبد الله ۲ -	مخلوقات کا مالک تو صرف اللہ ہے۔ اور غیر کا مالک ہونا اسی شہنشاہ کا صدقہ ہے تو جس نے یہ (ملک الملوک) نام رکھا تو اس نے اللہ عزوجل سے اس کی کبرائی کی چادر مول لی اور بندہ الہی ہونے سے تکبر کیا۔ ۱۲ م

بعینہ یونہی سراج المنیر میں ہے: من قولہ فمن تسمی بذلک ۳ الخ۔ ارشاد الساری میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
الملك الحقيقي ليس الا هو مثل ما مر عن الطيبى الى قوله استنكف ان	مالک حقیقی تو صرف وہی ذات ہے استنکف ان یکون عبد اللہ (اللہ کا بندہ ہونے سے تکبر کیا) تک من وعن طیبی کے قول

عربی متن **اردو ترجمہ**

يكون عبد الله وزاد فيكون له الخزى كی طرح، البتہ اس میں یکون لہ الخ کا لفظ زائد ہے یعنی اس والنكال ٤ - کے لئے ذلت و رسوائی ١٢ م

حواشی: 1. مرقاة المفاتيح كتاب الادب باب الاسامي تحت حديث ۴۷۵۵ المكتبة الحبيبية كوئٹہ ٨ / ٥١٥ 2. التيسير شرح الجامع الصغير حديث ١٣٠٣ اخنع الاسماء عند الله مكتبة الامام الشافعي رياض ١ / ٥٢-٥١ 3. السراج المنير شرح الجامع الصغير حديث ١٣٠٣ اخنع الاسماء عند الله المطبعة الازهرية المصرية مصر ١ / ۶٨ 4. ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب الادب باب ابغض الاسماء الخ دار الكتاب العربي بيروت ٩ / ١٧-١٨

The essence of all these passages is that the reason is not that he showed arrogance and hated being a servant of Allah Almighty. If these words are weighed in their true sense, then the same previous reason applies, for the Hadith pertains to someone who claims the true original sovereignty, i.e., divinity, and denies servitude. Otherwise, at the very least, they state the reason for prohibition to be arrogance. Thus, the prohibition was against calling oneself a 'Shahanshah' (King of Kings), because considering oneself great beyond one's due respect [is arrogance]. If someone else respects a religious dignitary and considers him great because Allah Almighty called him great, what does that have to do with arrogance? Now, this Hadith reverts to the path where the master was forbidden from calling his slave 'my servant,' even though this usage occurs in the Quran, Hadith, and the sayings of all the scholars of the Ummah. Allah, Blessed and Exalted, said:

"And the righteous among your servants."[1] | And among your worthy servants.

And the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him and his family, said:

"There is no Zakat due from a Muslim for his slave (Abd) or his horse."[2] | There is no charity (Zakat) on a Muslim's slave and horse.

The research on this issue is perfectly detailed in the fatwas of this humble person (the author), by the grace of Allah Almighty. Imam Qastalani states in 'Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari':

He said in 'Masabih al-Jami': The author cited in this chapter the saying of Allah Almighty "And the righteous among your servants and your handmaidens" and the saying of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, "Stand up for your master," as a reminder that the prohibition was directed towards the master himself, as he is in a position of potential overbearingness (pride). However, for someone else to say "This is the servant (slave) of Zaid"... | It is said in Masabih al-Jami that the author's citation, in relevance to the chapter, of Allah Almighty's command "among your worthy servants and handmaidens" and the Prophet's (peace and blessings be upon him) saying "Stand up for your master" is to caution that the prohibition is directed towards the master himself because it is a place for pride. As for someone else saying "This is Zaid's servant (slave)"...

[1] Al-Quran al-Karim 24/32 [2] Sahih Muslim Kitab al-Zakat, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/316; Sunan Abi Dawood Kitab al-Zakat Bab Sadaqat al-Raqeeq, Aftab-e-Alam Press Lahore 1/225; Sunan Ibn Majah Abwab al-Zakat Bab Sadaqat al-Khail wa al-Raqeeq, H.M. Saeed Company Karachi p. 131

इन सभी इबारतों का सार यह है कि इसका कारण यह नहीं है कि उसने अहंकार किया और अल्लाह तआला का बंदा बनने से नफरत की। यदि इन शब्दों को उनकी हकीकत पर परखा जाए, तो वही पुराना कारण है कि हदीस उसी के बारे में है जो वास्तविक मूल शहंशाही यानी देवत्व (उलूहीयत) का दावा करता है और दासता (अब्दियत) से इनकार करता है। अन्यथा, कम से कम वे अहंकार को निषेध का कारण बताते हैं। तो निषेध खुद को शहंशाह कहने से हुआ क्योंकि अपनी गरिमा से बढ़कर खुद को बड़ा समझना (अहंकार है)। अगर किसी और ने एक धार्मिक सम्मानित व्यक्ति का सम्मान किया और उसे अल्लाह तआला द्वारा बड़ा कहे जाने के कारण बड़ा जाना, तो इसका अहंकार से क्या लेना-देना? अब यह हदीस उस रास्ते की ओर लौटती है कि मालिक को मना किया गया कि वह अपने गुलाम को अपना बंदा (अब्द) न कहे, हालांकि यह कुरान, हदीस और उम्मत के सभी विद्वानों के कथनों में पाया जाता है। अल्लाह तबारक व तआला ने फरमाया:

"और तुम्हारे सेवकों में से जो नेक हों।"[1] | और अपने योग्य बंदों।

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम और उनके परिवार पर शांति हो) ने फरमाया:

"मुसलमान के गुलाम (अब्द) और घोड़े पर कोई ज़कात (सदक़ा) नहीं है।"[2] | मुसलमान के गुलाम और घोड़े में सदक़ा नहीं।

इस मसले की तहकीक इस फ़कीर (लेखक) के फ़तावा में अल्लाह तआला की कृपा से पूरी तरह से मौजूद है। इमाम कस्तलानी 'इरशाद अस-सारी शरह सहीह अल-बुखारी' में फरमाते हैं:

मसाबीह अल-जामि में फरमाया कि लेखक ने इस अध्याय के संबंध में अल्लाह अज़्वजल के इस फरमान "और तुम्हारे नेक गुलामों और लौंडियों" और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम के इस कौल "अपने सरदार के लिए खड़े हो जाओ" को इस बात पर आगाह करने के लिए पेश किया है कि मनाही खुद मालिक की तरफ से निस्बत करने पर है क्योंकि यह अहंकार का स्थान है। रहा किसी और का यह कहना कि "यह ज़ैद का गुलाम (अब्द) है"... | मसाबीह अल-जामि में फरमाया कि लेखक का अध्याय की मुनासबत से अल्लाह अज़्वजल का यह इर्शाद अपने लायक बंदों और कनीज़ों और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम का यह कौल 'अपने सरदार के लिये खड़े हो जाओ' पेश करना इस बात पर तंबीह के लिये है कि मुमानअत खुद ज़ात-ए-सैय्यद की तरफ निस्बत करते हुए है क्योंकि यह किब्र की जाह है, रहा किसी गैर का यह कहना 'यह ज़ैद का अब्द (गुलाम)' है...

[1] अल-कुरान अल-करीम २४/३२ [2] सहीह मुस्लिम किताब अल-ज़कात, कदीमी कुतुब खाना कराची १/३१६; सुनन अबी दाऊद किताब अल-ज़कात बाब सदक़ात अर-रक़ीक, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर १/२२५; सुनन इब्न माजा अबवाब अल-ज़कात बाब सदक़ात अल-खैल व अर-रक़ीक, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. १३१

पृष्ठ ३७३ का ६७४

ان سب عبارات کا حاصل یہ کہ علت نہیں ہے کہ اس نے تکبر کیا اور اللہ تعالیٰ کا بندہ بننے سے نفرت کی، ان کلمات کو اگر ان کی حقیقت پر پرکھئے جب تو وہی وجہ سابق ہے کہ حدیث اسی کی نسبت ہے جو حقیقی اصل شاہنشہی یعنی الوہیت کا مدعی اور عبدیت سے منکر ہو ورنہ کم از کم اس قدر ضرور کہ علت منع تکبر بتاتے ہیں، تو ممانعت خود اپنے آپ شہنشاہ کہنے سے ہوئی کہ اپنے تعظیم کی ورا اپنے آپ کو بڑا جاننا، دوسرے نے اگر معظم دینی کی تعظیم کی اسے خدا تعالیٰ کے بڑا کہنے سے بڑا جانا تو اسے تکبر سے کیا علاقہ، اب یہ حدیث اس طریق کی طرف راجع ہوئی کہ آقا کو منع فرمایا کہ اپنے غلام کو اپنا بندہ نہ کہے حالانکہ قرآن وحدیث و اقوال جمیع علمائے امت میں واقع ہے۔ قال اللہ تبارک وتعالیٰ:

"وَالصَّلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ" (1) | اور اپنے لائق بندوں۔

وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم:

"ليس على المسلم في عبده ولا فرسه صدقة" (2) | مسلمان کے عبد (غلام) اور گھوڑے میں صدقہ نہیں۔

اس مسئلے کی تحقیق فتاوائے فقیر میں بحمد اللہ تعالیٰ بروِجہ اتم ہے۔ امام قسطلانی ارشاد الساری شرح صحیح البخاری میں فرماتے ہیں:

قال في مصابيح الجامع ساق المؤلف في الباب قوله تعالى والصالحين من عبادكم وامائكم وقوله صلى الله تعالى عليه وسلم قوموا الى سيدكم تنبيها على ان النهي انما جاء متوجها على جانب السيد اذهو في مظنة الاستطالة وان قول الغير هذا عبد زيد | مصابیح الجامع میں فرمایا کہ مؤلف کا باب کی مناسبت

سے اللہ عزوجل کا یہ ارشاد اپنے لائق بندوں اور کنیزوں اور حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا یہ قول "اپنے سردار کے لئے کھڑے ہو جاؤ" پیش کرنا اس بات پر تنبیہ کے لئے ہے کہ ممانعت خود ذاتِ سید کی طرف نسبت کرتے ہوئے ہے کیونکہ یہ کبر کی جاہ ہے رہا کسی غیر کا یہ کہنا یہ زید کا عبد (غلام)

(1) القرآن الکریم ۳۲/۲۴ (2) صحیح مسلم کتاب الزکوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۱۶، سنن ابی داؤد کتاب الزکوۃ باب صدقۃ الرقیق آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۲۵، سنن ابن ماجہ ابواب الزکوۃ باب صدقۃ الخیل والرقیق ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۱

Fatawa Rizvia Volume 21

[Arabic Box 1]: And this is the slave girl of Khalid, it is permissible because he says it as information and definition, and it is not in the suspicion of arrogance; and the Verse and the Hadith are among what supports this distinction. 1 [Urdu Box 1]: This is Khalid's slave girl. So this is permissible because the purpose of this statement is to inform and define; there is no place for pride or arrogance here. The noble verse and the pure Hadith also support this distinction. 12m

Umdat al-Qari, Commentary on Sahih al-Bukhari says: [Arabic Box 2]: The meaning in all of that is referring to the exoneration from pride. 2 [Urdu Box 2]: This meaning is for the sake of exoneration from pride and arrogance. 12m.

Sharh al-Sunnah by Imam Baghawi, then Mirqat Sharh al-Mishkat says: [Arabic Box 3]: The meaning of this refers to the exoneration from pride and the commitment to humiliation and submission. 3 [Urdu Box 3]: All these interpretations are for the sake of exoneration from pride and the adoption of humility and lowliness. 12m.

The gist of all these texts is that all prohibitions are to avoid arrogance, and that arrogance can exist in speaking about oneself; what place is there for arrogance when speaking to another? Furthermore, even in speaking about oneself, the ruling will truly depend on the intention. If it is due to self-exaltation and pride, it is absolutely forbidden, otherwise not.

[Arabic Box 4]: Indeed, actions are by intentions, and for every person is what they intended. 4 [Urdu Box 4]: Actions depend on intentions. And for every person is that which he intended.

An example of this is calling one's slave "O my servant"; if this is not with the intention of pride, there is no harm. Imam Nawawi, then Imam 'Ayni in his commentary on Bukhari, says:

[Arabic Box 5]: What is meant by the prohibition is for whoever uses it in the manner of self-aggrandizement, not from... [Urdu Box 5]: What is meant by the prohibition is a prohibition in that specific case when it is used to express greatness.

1. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Manumission, Chapter on the Dislike of Overbearingness towards Slaves, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 4/324.

2. Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Manumission, Chapter on the Dislike of Overbearingness towards Slaves, Idara al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Beirut, 13/110.
3. Sharh al-Sunnah by al-Baghawi, Chapter on the Slave Saying to his Owner etc., under Hadith 3381, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 12/351; Mirqat al-Mafatih Sharh al-Mishkat, Book of Etiquette, on Names, Hadith 4760, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 8/520.
4. Sahih al-Bukhari, Chapter on How Revelation Began, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/2. Page 374 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[अरबी बॉक्स 1]: व हाज़ा अमतु खालिद जाइज़ुन लि-अन्नहू यकुलुहू इखबारन व तअरीफन व लैसा फी मजिन्नतिल इस्तातालाति वल् आयतु वल हदीसु मिम्मा युअय्यिदु हाज़ल फर्क़ा। 1 [उर्दू बॉक्स 1]: यह "ख़ालिद की लौंडी है" कहना जायज़ है क्योंकि इस बात का मक़सद ख़बर देना और पहचान कराना है; यहाँ तकब्बुर (घमंड) और ग़ुरूर की कोई जगह नहीं है, आयत-ए-करीमा और हदीस-ए-पाक से भी इसी फ़र्क़ की ताईद होती है। 12m

उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुख़ारी में है: [अरबी बॉक्स 2]: अल-मअना फी ज़ालिका कुल्लिहि राजिउल बराअति मिनल किब्र। 2 [उर्दू बॉक्स 2]: यह अर्थ तकब्बुर और ग़ुरूर से बरी होने के लिए है। 12m.

शराह सुन्ना इमाम बग़वी और फिर मिर्क़ात शरह मिश्क़ात में है: [अरबी बॉक्स 3]: मअना हाज़ा राजिउन इला बराअतिन मिनल किब्रि वल्तिज़ामिज़ ज़ुल्लि वल ख़ुज़ूअ। 3 [उर्दू बॉक्स 3]: ये तमाम तावीलात तकब्बुर और ज़िल्लत व रुसवाई के इल्तिज़ाम से बरी होने के लिए हैं। 12m.

इन सभी इबारतों का सार यह है कि सारी मनाही तकब्बुर से बचने के लिए है, और तकब्बुर खुद अपने बारे में कहने में हो सकता है, दूसरे को कहने में तकब्बुर का क्या स्थान। फिर अपने आप को कहने में भी वास्तव में हुक्म नीयत पर निर्भर होगा, अगर आत्म-प्रशंसा और तकब्बुर के कारण है तो निश्चित रूप से हराम है, अन्यथा नहीं।

[अरबी बॉक्स 4]: फ़-इन्नमल आमालु बिन-नियाति व इन्नमा लि-कुल्लि उमरिइम मा नवा। 4 [उर्दू बॉक्स 4]: आमाल का दारोमदार नीयत पर है। और हर व्यक्ति के लिए वही है जो उसने नीयत की।

इसकी मिसाल यह है कि अपने गुलाम को "ऐ मेरे बंदे" कहना, यदि यह तकब्बुर की नीयत से न हो तो कोई हर्ज नहीं। इमाम नववी और फिर इमाम ऐनी शरह बुखारी में फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 5]: अल-मुरादु बिन-नहयी मन इस्तअमलहु अला जिहतिल तआज़ुम लामन... [उर्दू बॉक्स 5]: मनाही से मुराद उस विशेष स्थिति में मनाही है जब इसे बड़ाई बयान करने के लिए इस्तेमाल किया जाए।

1. इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इतक़, बाबू अल-कराहियतित तताबुल अलल रक़ीक़, दारुल किताब अल-अरबी, बेरूत, 4/324।

2. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इतक़, बाबू अल-कराहियतित ततावुल अलल रक़ीक़, इदारातुल तिबाआ अल-मुनीरिया, बेरूत, 13/110।
3. शरह अल-सुन्ना इमाम बग़वी, बाबू यक़ूलुल अब्दु बि-मालिकिही... हदीस 3381 के अंतर्गत, अल-मकतबतुल इस्लामी, बेरूत, 12/351; मिर्क़ात अल-मफ़ातीह शरह अल-मिश्क़ात, किताब अल-अदब, हदीस 4760, अल-मकतबह अल-हबीबिया, क्वेटा, 8/520।
4. सहीह अल-बुखारी, बाबू कैफ़ा काना बदउल वही, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/2। पृष्ठ संख्या 374 of 674

و ھٰذا امۃ خالد جائز لانہ یقولہ اخبارا و تعریفا و لیس فی مظنۃ الاستطالۃ والآیۃ والحدیث مما یؤید ھٰذا الفرق ۱- ہے۔ یہ خالد کی باندی ہے۔ تو یہ جائز ہے کیونکہ اس قول سے مقصود خبر دینا اور تعریف کرنا ہے یہاں تک کبر و نخوت کی کوئی جگہ نہیں، آیت کریمہ اور حدیث پاک سے بھی اسی فرق کی تائید ہوتی ہے۔ ۱۲م

عمدۃ القاری شرح صحیح البخاری میں ہے: المعنی فی ذلك کل راجع البراءۃ من الکبر ۲ یہ معنی کبر و نخوت سے براءت کے لیے ہے ۱۲م۔

شرح السنہ امام بغوی پھر مرقاۃ شرح مشکوٰۃ میں ہے: معنی ھذا راجع الی براءۃ من الکبر والتزام الذل والخضوع- ۳ یہ تمامی تاویلات کبر اور ذلت و خواری کے التزام سے براءت کے لئے ہے ۱۲م۔

ان سب عبارتوں کا حاصل یہ ہے کہ ساری ممانعتیں تکبر سے بچنے کے لئے ہیں اور یہ کہ تکبر خود اپنے کہنے میں ہو سکتا ہے دوسرے کو کہتے ہیں میں تکبر کا کیا محل۔ پھر اپنے آپ کو کہنے میں بھی حقیقہ حکم نیت پر دائر ہوگا، اگر بوجہ تعلی و تکبر ہے قطعاً حرام، ورنہ نہیں،

فانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرء مانوٰی- ٤ اعمال کا دار ومدار نیتوں پر ہے۔ اور ہر شخص کے لئے وہی ہے جو اس نے کیا۔

اس کی نظیر یہی کہ اپنے غلام کو "اے میرے بندے" کہنا یہ بہ نیت تکبر نہ ہو تو کچھ حرج نہیں، امام نووی پھر امام عینی شرح بخاری میں فرماتے ہیں:

المراد بالنهی من استعمله علی جهة التعاظم لامن ممانعت سے مراد اس خاص صورت میں ممانعت ہے جب اسے بڑائی بیان کرنے کے لئے استعمال

1 ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب العتق باب الکراهیة التطاول علی الرقیق دار الکتاب العربی بیروت ۴ / ۳۲۴ 2 عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب العتق باب الکراهیة التطاول علی الرقیق ادارة الطباعة المنیریة بیروت ۱۳ / ۱۱۰ 3 شرح السنة للبغوی باب یقول العبد بمالکه الخ تحت حدیث ۳۳۸۱ المکتب الاسلامی بیروت ۱۲ / ۳۵۱ ، مرقاة المفاتیح شرح المشکوٰة کتاب الادب با الاسامی حدیث ۴۷۶۰ المکتبه الحبیبیه کوئٹہ ۸ / ۵۲۰ 4 صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی قدیمی کتب خانه کراچی ۱/۲ Page 374 of 674

Fatawa Rizvia, Volume 21

1. His purpose is to define. - 1 (Translation: If the intention is to define or describe someone else, there is no prohibition for it. 12m)

In Mirqat, it is stated: Therefore, it is said that the dislike of these names is when it is said by way of boasting over the slave and belittling his status. Otherwise, the Quran itself mentions it; Allah Almighty says: "...and the righteous among your male slaves and female slaves" and says "Mention me to your lord (master)". - 2 (Translation: For this reason, some scholars have said that keeping such a name is disliked only when the speaker's intention is to boast over a slave and to manifest contempt for their status. Otherwise, the Quran itself is expressive; Allah Almighty ordains: "And [marry] the righteous among your male slaves and female slaves," and He says: "Mention me to your master." 12m)

In Ash'at al-Lama'at, it is stated: And they said that the prohibition and forbidding of the application of 'abd' (slave) and 'amah' (handmaid) is based on the condition that it be by way of boasting, belittling, and disparaging. Otherwise, the application of 'abd' and 'amah' occurs in the Quran and Hadith. - 3 (Translation: Scholars have stated that applying the terms 'abd' and 'amah' (to one's male and female slaves) is prohibited in the case where it is done out of arrogance, contempt, and belittlement. Otherwise, the words 'abd' and 'amah' are present in the Quran and Hadith themselves. 12m)

Another example is calling oneself a scholar: it is forbidden if done for the sake of boasting, otherwise it is permissible. It is in the noble Hadith: "Whoever says 'I am a scholar' is ignorant." Reported by al-Tabarani in al-Awsat. - 4 (Translation: Whoever says 'I am a scholar' is ignorant. (Reported by al-Tabarani in al-Awsat.))

1. Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Itq, Idarat al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Beirut, 13 / 113
2. Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat al-Masabih, Kitab al-Adab, under Hadith 4760, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 8 / 520
3. Ash'at al-Lama'at Kitab al-Adab, Bab al-Asami, Maktabah Nooriyah Razviyah, Sukkur, 4 / 417
4. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 6842, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh, 7 / 233

फ़तावा रज़विया, खंड 21

1. उसका उद्देश्य परिभाषा (पहचान) है। - 1 (अनुवाद: यदि किसी का उद्देश्य दूसरे की परिभाषा या पहचान बताना हो तो उसके लिए मनाही नहीं है। 12m)

मिर्कात में है: इसलिए, इन नामों की नापसंदगी के बारे में कहा गया है कि यह तब है जब कोई इसे गुलाम पर गर्व करने और उसके पद को छोटा दिखाने के तरीके से कहे। अन्यथा, कुरान स्वयं इसके बारे में कहता है; अल्लाह सर्वशक्तिमान फ़रमाता है: "...और तुम्हारे नेक गुलामों और दासियों में से" और फ़रमाता है "अपने मालिक के पास मेरा ज़िक्र करना"। - 2 (अनुवाद: इस कारण से कुछ विद्वानों ने कहा है कि ऐसा नाम रखना उस समय नापसंद (मकरूह) है जब कहने वाले का उद्देश्य गुलाम पर घमंड करना और उसके पद का अनादर प्रकट करना हो। वरना कुरान स्वयं बोल रहा है; अल्लाह अज़वजल इर्शाद फ़रमाता है: "और अपने लायक गुलामों और दासियों का (निकाह कर दो)" और फ़रमाता है: "और अपने आका के पास हमें याद करो।" 12m)

अशअतुल लमआत में है: और कहा गया है कि 'अब्द' (गुलाम) और 'अमह' (दासी) शब्द के प्रयोग पर मनाही और निषेध इस आधार पर है कि यह घमंड, तिरस्कार और अपमान के तौर पर हो। वरना 'अब्द' और 'अमह' का प्रयोग कुरान और हदीस में आया है। - 3 (अनुवाद: विद्वानों ने फ़रमाया है कि (अपने गुलाम और अपनी दासी पर) 'अब्द' और 'अमत' का प्रयोग उस स्थिति में वर्जित है जब यह अहंकार, तिरस्कार और अपमान के कारण हो, अन्यथा स्वयं कुरान और हदीस में 'अब्द' और 'अमह' शब्द मौजूद हैं। 12m)

दूसरा उदाहरण स्वयं को विद्वान (आलिम) कहना है कि अहंकार के तौर पर हराम है अन्यथा जायज़ है। हदीस शरीफ में है: "जिसने कहा कि मैं आलिम हूँ, वह जाहिल है।" - 4 (अनुवाद: जो व्यक्ति यह कहे कि मैं आलिम हूँ, वह जाहिल है (इसे तबरानी ने 'अल-औसत' में रिवायत किया है।))

1. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह बुख़ारी, किताबुल इतक, इदारातुल तिबाअतुल मुनीरया, बेरुत, 13 / 113
2. मिर्कातुल मफ़ातीह शरह मिश्कातुल मसाबीह, किताबुल अदब, हदीस 4760 के तहत, अल-मकतबतुल हबीबिया, क्वेटा, 8 / 520
3. अशअतुल लमआत किताबुल अदब, बाबुल असामी, मकतबा नूरया रज़विया, सुक्कुर, 4 / 417

4. अल-मुअजमुल औसत, हदीस 6842, मकतबतुल मआरिफ, रियाज़, 7 / 233

पृष्ठ 375/674

فتاوی رضویہ، جلد ۲۱

مراده التعریف - ۱ (ترجمہ: کرے اور جس کی مراد دوسرے کی تعریف ہو اس کے لئے ممانعت نہیں۔ ۱۲م)

مرقاۃ میں ہے: ولذا قيل في كراهة هذا الاسماء هو ان يقول ذلك على طريق التطاول على الرقيق والتحقير لشانه والافقد جاء به القرآن قال الله تعالى والصالحين من عبادكم وامائكم وقال اذكر ني عند ربك - ۲ (ترجمہ: اس وجہ سے بعض علماء نے کہا ایسا نام رکھنا اس وقت مکروہ ہے کہ جب کہنے والے کا مقصد غلام پر فخر کرنا اور اس کی شان کی حقارت ظاہر کرنا ہو ورنہ خود قرآن ناطق ہے اللہ عزوجل ارشاد فرماتا ہے: "اور اپنے لائق بندوں اور کنیزوں کا" اور فرماتا ہے: "اور اپنے آقا کے پاس ہمیں یاد کرو" ۱۲م)

اشعۃ اللمعات میں ہے: و گفتہ اند کہ منع و نہی از اطلاق عبد و امہ بر تقدیر است کہ برو جہ تطاول و تحقیر و تصغیر باشد والا اطلاق عبد و امۃ در قرآن و احادیث آمدہ - ۳ (ترجمہ: علماء نے فرمایا ہے کہ (اپنے غلام اور اپنے باندی پر) عبد اور امت کا اطلاق اس صورت میں منع ہے کہ جب یہ ازراہ تکبر اور تحقیر و تصغیر ہو، ورنہ خود قرآن و احادیث میں لفظ عبد اور امہ موجود ہے۔ ۱۲م)

دوسری نظیر اپنے آپ کو عالم کہنا ہے کہ برسبیل تفاخر حرام ورنہ جائز ، حدیث میں شریف میں ہے: من قال انا عالم فهو جاهل ، رواه الطبرانی فی الاوسط - ۴ (ترجمہ: جو شخص یہ کہے میں عالم ہوں وہ جاہل ہے (اس کو روایت کیا ہے طبرانی نے اوسط میں))

۱ عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب العتق ادارۃ الطباعۃ لنیریۃ بیروت ۱۳ / ۱۱۳ ۲ مرقاۃ المفاتیح شرح مشکوۃ المصابیح کتاب الادب تحت حدیث ۴۷۶۰ المکتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۸ / ۵۲۰ ۳

اشعۃ اللمعات کتاب الادب باب الاسامی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴ / ۴۱۷ ۴ المعجم الاوسط حدیث ۶۸۴۲ مکتبہ المعارف ریاض ۷ / ۲۳۳

Fatawa Razawiyya Volume 21

From Ibn Umar (may Allah be pleased with them both). (Ibn Umar may Allah be pleased with them both.- T) Whereas the Prophet of Allah, our master Yusuf (peace and blessings be upon him) said: "Indeed, I am a knowledgeable guardian" (55)[1] Indeed, I am a protector and knowledgeable.

The third example is isbal-e-izar, i.e., keeping the lower garment or trouser legs below the ankles, especially reaching the ground, regarding which many severe warnings have been narrated, to the extent that it was said:

Arabic	Urdu
There are three people to whom Allah will not speak on the Day of Resurrection, nor will He look at them, nor will He purify them, and for them is a painful punishment: the one who lets his lower garment hang down, the one who reminds others of his favors, and the one who sells his goods by false oaths. (Narrated by the Six books of Hadith except Bukhari, from Abu Dharr Al-Ghifari, may Allah be pleased with him. - T)	Three persons are such that Allah Almighty will not speak to them on the Day of Resurrection, nor will He look at them, nor will He purify them, and for them is a painful punishment. These are the one who lets his lower garment hang down, the one who bestows a favor and then reminds of it, and the one who sells his goods by a false oath. (It was narrated in the Six Sahih books except Bukhari from Abu Dharr Ghifari, mercy of Allah be upon him. - T)

Then when Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) submitted:

Arabic	Urdu
Indeed, my lower garment hangs down unless I take care of it.	O Messenger of Allah! Indeed, my lower garment definitely hangs down, but I take special care and thought of it.

He said:

Arabic	Urdu
You are not among those who do it out of pride.	You are not among those who do so out of pride and vanity.

[1] Al-Quran Al-Karim 12/55 [2] Sahih Muslim Kitab al-Iman Bab Bayan Ghilaz Tahreem Isbal al-Izar etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/71, Sunan Abi Dawud Kitab al-Libas

Bab Ma Jaa fi Isbal al-Izar Aftab-e-Alam Press Lahore 2/209, Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Dharr Al-Maktab al-Islami Beirut 5/162, 178, 181, Sunan al-Darimi Kitab al-Buyu' Bab 63, Hadith 2298 Dar al-Mahasin for Printing Cairo 1/80, Sunan al-Nasa'i Kitab al-Buyu' Bab al-Munfiq Sil'atahu bil-Halif al-Kadhib Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/211, Sunan Ibn Majah Abwab al-Tijarat Bab Ma Jaa fi Karahiyat al-Yameen etc. HM Saeed Company Karachi p 160

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

इब्ने उमर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से। (इब्ने उमर अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो।- त) जबकि अल्लाह के नबी, हमारे सरदार यूसुफ़ (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने फ़रमाया: "बेशक मैं हिफ़ाज़त करने वाला और ज्ञान रखने वाला हूँ" (55)[1] बेशक मैं हिफ़ाज़त करने वाला और ज्ञानी हूँ।

तीसरा उदाहरण 'इस्बाल-ए-इज़ार' है, यानी तहबंद या पाजामे के पैरों को टखनों से नीचे रखना, विशेष रूप से ज़मीन तक पहुँचते हुए, जिसके बारे में क्या-क्या कठोर चेतावनियाँ आई हैं, यहाँ तक कि फ़रमाया गया:

अरबी	उर्दू
तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनसे अल्लाह कयामत के दिन बात नहीं करेगा, न उनकी ओर देखेगा, न उन्हें पाक करेगा, और उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है: तहबंद लटकाने वाला, एहसान जताने वाला, और झूठी कसम खाकर अपना माल बेचने वाला। (इसे बुखारी के अलावा सहाह सित्ता में अबू ज़र गिफ़ारी से रिवायत किया गया है। - त)	तीन व्यक्ति ऐसे हैं कि अल्लाह तआला कयामत के दिन उनसे बात न करेगा और न उनकी तरफ नज़र फ़रमाएगा और न उन्हें पाक करेगा और उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है। यह तहबंद लटकाने वाला और देकर एहसान रखने वाला, और झूठी कसम खाकर अपना माल चलाने वाला (इसे रिवायत किया गया सहाह सित्ता में बुखारी के सिवा अबू ज़र नजारी रहमतुल्लाह अलैह से। - त)

फिर जब सिद्दीक़-ए-अकबर (अल्लाह उनसे राज़ी हो) ने अर्ज़ किया:

अरबी	उर्दू
बेशक मेरा तहबंद ढीला हो जाता है सिवाय इसके कि मैं इसका ख्याल रखूँ।	या रसूल अल्लाह! बेशक मेरा तहबंद ज़रूर लटक जाता है मगर यह कि मैं उसकी खास एहतियात और ख्याल रखूँ।

फ़रमाया:

अरबी	उर्दू
तुम उनमें से नहीं हो जो ऐसा घमंड से करते हैं।	तुम उनमें से नहीं जो बराह तकब्बुर व नाज़ ऐसा करें।

[1] अल-कुरान अल-करीम 12/55 [2] सहीह मुस्लिम किताब अल-ईमान बाब बयान गिलज़ तहरीम इस्बाल अल-इज़ार वगैरह कदीमी कुतुब खाना कराची 1/71, सुनन अबी दाऊद किताब अल-लिबास बाब मा जा फ़ी इस्बाल अल-इज़ार आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/209, मुसनद अहमद बिन हंबल अबू ज़र से अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 5/162, 178, 181, सुनन अल-दारीमी किताब अल-बुयू' बाब 63, हदीस 2298 दार अल-महासीन फॉर प्रिंटिंग काहिरा 1/80, सुनन अल-नसाई किताब अल-बुयू' बाब अल-मुन्फ़िक सिलअतहु बिल-हलिफ़ अल-काज़िब नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची 2/211, सुनन इब्न माजह अबवाब अल-तिजारत बाब मा जा फ़ी कराहियत अल-यमीन वगैरह एचएम सईद कंपनी कराची पृ. 160

عن ابن عمر رضی اللہ تعالی عنہما۔ (ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔ ت) حالانکہ نبی اللہ سیدنا یوسف علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: "اِنِّیۡ حَفِیۡظٌ عَلِیۡمٌ ﴿۵۵﴾" ۱ بے شک میں حفاظت کرنے والا ہوں عالم ہوں۔

تیسری نظیر اسبال ازار ہے یعنی تہبند یا پائنچے ٹخنوں سے نیچے خصوصاً زمین تک پہنچتے رکھنا کہ اس کے بارے میں کیا کیا سخت وعیدیں وارد، یہاں تک کہ فرمایا:

عربی	اردو
ثلثة لایکلمھم اللہ یوم القیمة ولا ینظر الیھم ولا یزکیھم ولھم عذاب الیم المسبل ازارہ والمنان و المنفق سلعتہ بالحلف الکاذب۔ رواہ الستة الا البخاری عن ابی ذر النجاری علیہ رضوان الباری۔	تین شخص ہیں کہ اللہ تعالیٰ روزِ قیامت ان سے بات نہ کرے گا اور ان کی طرف نظر نہ فرمائے گا اور انہیں پاک نہیں کرے گا اور ان کے لئے عذاب درد ناک ہے۔ یہ تہبند لٹکانے والا اور دے کر احسان رکھنے والا، اور جھوٹی قسم کھا کر اپنا مال چلتا کرنے والا (اسے روایت کیا گیا صحاح ستہ میں بخاری کے سوا ابی ذر نجاری رحمۃ اللہ علیہ سے۔ ت)

پھر جب صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کی:

عربی	اردو
اِنَّ اِزاری یسترخی الا ان تعاھدہ۔	یا رسول اللہ! بیشک میرا تہبند ضرور لٹک جاتا ہے مگر یہ کہ میں اس کی خاص احتیاط اور خیال رکھوں۔

فرمایا:

عربی **اردو**

انت لست ممن یفعله خیلاء۔ تم ان میں سے نہیں جو براہ تکبر و ناز ایسا کریں۔

---

[1] القرآن الکریم ۱۲/ ۵۵ [2] صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان غلظ تحریم اسبال الازار الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۷۱ ، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب ماجاء فی اسبال الازار آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۹ ، مسند احمد بن حنبل عن ابی ذر المکتب الاسلامی بیروت ۵/ ۱۶۲، ۱۷۸، ۱۸۱ ، سنن الدارمی کتاب البیوع باب ۶۳ ، حدیث ۲۲۹۸ دارالمحاسن للطباعة قاہرہ ۱/ ۸۰ ، سنن النسائی کتاب البیوع باب المنفق سلعته بالحلف الکاذب نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۲۱۱ ، سنن ابن ماجہ ابواب التجارات باب ماجاء فی کراہیة الایمان الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۶۰

Fatawa Rizvia, Volume 21

Reported by the two Sheikhs (Bukhari and Muslim), Abu Dawood, and An-Nasa'i from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both). (The Sheikhs, Abu Dawood, and An-Nasa'i narrated this from Ibn Umar, may Allah be pleased with them both. - T)

Sixth: The prohibition in the hadith (12) is against naming. There is a great difference between describing someone's attribute and naming them. After all, haven't you seen that naming someone 'Aziz, Hakam, or Hakim is prohibited in the Hadiths, whereas servants are described with honor (Izzat), judgment (Hukm), and wisdom (Hikmat) in the Quran and Hadith, the proofs for which were mentioned above. Also, a precedent for this is 'Habis al-Fil' (The restrainer of the elephant) and 'Sa'iq al-Baqarat' (The driver of the cows). It is forbidden to name the Lord Almighty with these, but they are mentioned as attributes. During the event of Hudaybiyyah, when the she-camel Qaswa knelt down and people said she had become stubborn, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: She has not become stubborn, nor is that her habit, but "Habasaha Habis-ul-Fil" (The one who restrained the Elephant restrained her). That is, the One who made Abrahah's elephant sit down and stopped it from attacking the Great Kaaba. May He be Glorified and Exalted. It is stated in Az-Zarqani's commentary on Al-Mawahib, quoting Allama Ibn al-Munayyir:

"It is permissible to apply this to Allah Almighty; thus it can be said: 'Allah restrained it, the Restrainer of the Elephant'. What could possibly be prohibited is naming Him, Glory be to Him, 'Habis al-Fil' and the like." He [Az-Zarqani] said: "This is based on the correct view that Divine Names are 'Tawqifi' (determined by revelation, not reason)." (12 m) It is permissible to apply this to Allah Blessed and Exalted. Therefore, it can be said that Allah, the Restrainer of the Elephant, restrained her. Yes, prohibition could occur if "Habis al-Fil" or its equivalents are established as a Divine Name. Az-Zarqani said that this is based on the correct view that Divine Names are 'Tawqifi' (revealed). (12 m)

(Note 12): The first five reasons are general, and this one is specific to things other than naming. (12 from him, may he be forgiven - T)

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Virtues of the Companions of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/517; Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on dragging one's garment without arrogance, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/860; Sahih Muslim, Book of Clothing, Chapter on the

prohibition of dragging one's garment with arrogance, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/12; Sunan Abi Dawud, Book of Clothing, Chapter on what was narrated regarding letting the lower garment hang, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/209. 2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Account of the Peace of Hudaybiyyah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/491. 3. Sharh az-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Matter of Hudaybiyyah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/184.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

इसे रवायत किया शेखैन (बुखारी और मुस्लिम), अबू दाऊद और नसई ने इब्ने उमर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से। (इसे रवायत किया शेखैन और अबू दाऊद और नसई ने इब्ने उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से। - त)

छठा: १२ हदीस में मुमानअत (मनाही) है तो नाम रखने की, किसी के वस्फ़ (गुण) में कोई बात बयान करने और नाम रखने में बड़ा फर्क है। आखिर क्या आपने नहीं देखा कि हदीसों में अज़ीज़, हुक्म और हकीम नाम रखने की मुमानअत आई है, और इज़्ज़त, हुक्म और हिक्मत से कुरान व हदीस में बंदों का वस्फ़ फ़रमाया गया जिनकी सनदें ऊपर गुज़रीं। साथ ही, इसकी नज़ीर (मिसाल) 'हाबिसुल फ़ील' (हाथी को रोकने वाला) और 'साइक़ुल बक़रात' (गायों को हाँकने वाला) है कि रब अज़्ज़वजल के ये नाम रखना हराम है और वस्फ़ वारिद (वर्णित) है। जब वाक़िआ हुदैबिया में नाक़ा (ऊँटनी) क़सवा शरीफ़ बैठ गई, और लोगों ने कहा कि नाक़ा ने सरकशी की, तो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: न उसने सरकशी की और न ही यह उसकी आदत है, 'वुलकिन हबसहा हाबिसुल फ़ील' (बल्कि उसे हाथी रोकने वाले ने रोक दिया), यानी जिसने अबरहा के हाथी को बिठा दिया था और काबा मुअज़्ज़मा पर हमला करने से रोका था। अज़्ज़वजल्लह, ज़रक़ानी अलल मवाहिब में अल्लामा इब्नुल मुनीयर से है:

"अल्लाह तआला के हक़ में इसका इतलाक़ (प्रयोग) जायज़ है, चुनाँचे कहा जाता है: अल्लाह ने उसे रोक लिया, हाथी का रोकने वाला। मुमानअत केवल इस सूरत में हो सकती है जब उसे, सुब्हानहू, 'हाबिसुल फ़ील' और इसके जैसा नाम दिया जाए।" उन्होंने (ज़रक़ानी) कहा: "यह उस सही क़ौल पर आधारित है जिसके अनुसार अल्लाह के नाम 'तौक़ीफ़ी' (खुदा की तरफ़ से तयशुदा) हैं।" (१२ म) अल्लाह तबारक व तआला पर इसका इतलाक़ जायज़ है। इसलिए यह कहा जा सकता है कि अल्लाह हाबिस-ए-फ़ील ने उसे रोक लिया, हाँ मुमानअत उस सूरत में हो सकती है जब "हाबिस-ए-फ़ील" या इसके हम-मानी (समानार्थी) को इसमें इलाही (ईश्वर का नाम) करार दे दिया जाए, ज़रक़ानी ने कहा इसकी बिना (आधार) वह क़ौल सही है जिसमें अस्माए इलाही को तौक़ीफ़ी करार दिया है। (१२ म)

१२: पहले पाँच वुजूह (कारण) आम हैं और यह नाम रखने के अलावा के लिए खास है। (१२ उनकी ओर से, उन्हें क्षमा किया जाए - त)

फ़ुटनोट्स: १ सहीह अल-बुखारी, फ़ज़ाइल असहाब नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/५१७; सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाब: जो तक़ब्बुर के बिना अपना तहबंद घसीटे, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/८६०; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब: तक़ब्बुर के साथ कपड़े घसीटने की हुरमत, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/१२; सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाब: तहबंद नीचा लटकाने के बारे में जो आया है, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/२०९ २ अल-मवाहिबुल लदुनिय्या, बयान सुल्ह अल-हुदैबिया, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत १/४९१ ३ शरह अज़-ज़रक़ानी अलल मवाहिबुल लदुनिय्या, अम्र अल-हुदैबिया, दारुल मआरिफ़ा बेरूत २/१८४

رواہ الشیخان ۱ وابوداؤد والنسائی عن ابن عمر رضی اللہ تعالی عنہما۔ (اسے روایت کیا شیخانی اور ابو داؤد اور نسائی نے ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔ ت)

سادساً: ۱۲ حدیث میں ممانعت ہے تو نام رکھنے کی، کسی کے وصف میں کوئی بات بیان کرنے اور نام رکھنے میں بڑا بل ہے۔ آخر نہ دیکھا کہ حدیثوں میں عزیز و حکم و حکیم نام رکھنے کی ممانعت آئی، اور عزت و حکم و حکمت سے قرآن وحدیث میں بندوں کا وصف فرمایا گیا جن کی سندیں اوپر گزریں، نیز اس کی نظیر حابس الفیل وسائق البقرات ہے کہ رب عزوجل کے یہ نام رکھنا حرام اور وصف وارد، جب واقعہ حدیبیہ میں ناقہ قصواء شریف بیٹھ گیا، اور لوگوں نے کہا ناقہ نے سرکشی کی، تو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: نہ اس نے سرکشی کی نہ اس کی یہ عادت ولکن حَبَسَهَا حَابِسُ الْفِيْلِ ۲ اسے حابس فیل نے روک دیا، یعنی جس نے ابرہہ کے ہاتھی کو بٹھادیا تھا اور کعبہ معظمہ پر حملہ کرنے سے روکا تھا۔ عزوجلالہ، زرقانی علی المواہب میں علامہ ابن المنیر سے ہے:

یجوز اطلاق ذلك في حق اللہ تعالی فیقال حبسها اللہ حابس الفیل وانما الذي یمکن ان یمنع تسمیته سبحانه حابس الفیل ونحوه اه قال الزرقانی وهو مبنی علی الصحیح من الاسماء توقیفه ۳۔ اللہ تبارک و تعالیٰ پر اس کا اطلاق جائز ہے۔ اس لئے یہ کہا جاسکتا ہے کہ اللہ حابس فیل نے اسے روک لیا، ہاں ممانعت اس صورت میں ہوسکتی ہے جب "حابس فیل" یا اس کے ہم معنی کو اسم الٰہی قرار دے دیا جائے، زرقانی نے کہا اس کی بناء وہ قول صحیح ہے جس میں اسمائے الٰہی کو توفیقی قرار دیا ہے۔ ۱۲ م

ع ۱۲: الوجوه الخمسة الاول عامة وھذا خاص بغیر التسمیة ۱۲ منه عفی عنه۔ پہلے پانچ وجوہ عام اور یہ غیر تسمیہ سے خاص ہے ۱۲منہ (ت)

حواشی: ۱ صحیح البخاری فضائل اصحاب النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۱۷، صحیح البخاری کتاب اللباس باب من جر ازارہ من غیر خیلاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۶۰، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم جر الثوب خیلاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۲، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب ماجاء فی اسبال الازار آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۰۹ ۲ المواہب اللدنیہ بیان صلح الحدیبیہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۴۹۱ ۳ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ امر الحدیبیہ دارالمعرفۃ بیروت ۲ / ۱۸۴

Fatawa Ridawiyya Volume 21

Regarding the incident of Akid, the King of Dumat al-Jandal, Hazrat Bujair al-Ta'i (may Allah be pleased with him) stated:

Blessed is the driver of cows; indeed, I have found Allah to be the guide of every guide. (T)

The Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) liked his speech and said:

"May Allah not let your mouth be toothless." Narrated by Ibn al-Sakan, Abu Nuaym, and Mandah. (Explanation: He lived for ninety years and not a single tooth moved. This was narrated by Ibn al-Sakan, Abu Nuaym, and Ibn Mandah. - T)

This is the entirety of the discourse that this humble servant has presented from the great predecessors and later imams of religion, reliable jurists, and perfect gnostics. And it is possible that they themselves have an even better answer: "And above every possessor of knowledge is one more knowing" (Qur'an 12:76).

Seventhly: Setting all this aside, let us assume, God forbid, that criticism of all these elders is established and no answer exists. Then, in fairness, this humble servant's poetic line still does not follow the path where those imams and scholars absolutely called someone other than God 'Shahenshah' (King of Kings) or 'Qazi al-Quzat' (Chief Justice), not even the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), but rather some scholar, saint, or mere worldly ruler. And that line is certainly not fixed in that meaning. We ask: Is the word 'Shahenshah' specific to Allah (Exalted in Glory) or not? If not, then the root of the doubt is removed from the start. And if it is, why should a word specific to Allah (Exalted in Glory) be applied to someone other than Allah? Why should 'Shahenshah' not be taken to mean Allah? Because 'Rauzah' does not mean 'grave' but rather 'garden' or 'flowerbed.' Allah Almighty said: "They will be in a garden, made happy" (Qur'an 30:15). Its application to a grave is an eloquent metaphor, like saying 'I saw a lion shooting arrows'. In the noble Hadith, the grave of a believer is called "a garden from the gardens of Paradise" (Rauzah min Riyad al-Jannah). Thus, 'Rauzah-e-Shahenshah' would mean...

---

1. Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nuaym, mention of events in the Battle of Tabuk, Alam al-Kutub, Beirut, Part 2, p. 192.

2. Sharh al-Zarqani on al-Mawahib al-Laduniyyah, referring to Ibn Mandah, Abu Nuaym, and Ibn al-Sakan, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/78.
3. Al-Quran al-Karim, 12/76.
4. Al-Quran al-Karim, 30:15 (Correction: reference in text says 15/30, which corresponds to Surah 30, Verse 15).
5. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on the Description of the Day of Judgment, Amin Company, Delhi, 2/69.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

दूमतुल जंदल के राजा अकीद की घटना में हज़रत बुजैर ताई रज़ियल्लाहु अन्हु ने फरमाया:

अल्लाह बरकत वाला है गायों को हाँकने वाला, बेशक मैंने अल्लाह को हर रहनुमा का रहनुमा पाया है। (त)

हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उनके कलाम को पसंद किया और फरमाया:

"अल्लाह तेरा मुँह दंदान-विहीन (बिना दाँतों के) न करे।" इब्ने अल-सकन, अबू नुएम और मंदा ने इसे रिवायत किया। (व्याख्या: वे नब्बे साल जिये, किसी दाँत को जुम्बिश न हुई। इसे इब्ने अल-सकन, अबू नुएम और इब्ने मंदा ने रिवायत किया। - त)

यह वह सारा कलाम है जिसे इस फकीर ने उन अकाबिर मुतक्द्दिमीन (पूर्ववर्तियों) और मुतअख़्ख़िरीन (परवर्ती) अइम्मा-ए-दीन, मोतमिद फुक़हा और कामिल आरिफ़ीन की ओर से प्रस्तुत किया है। और मुमकिन है कि उनके पास इससे भी बेहतर जवाब हो, "और हर इल्म वाले के ऊपर एक बहुत इल्म वाला है" (कुरआन 12:76)।

सातवाँ: इन सबसे हटकर यह फर्ज कर लीजिये कि माज़अल्लाह इन तमाम अकाबिर पर एतराज साबित हो जाए और जवाब न मिले, तो इंसाफन फकीर का मिसरा (काव्य पंक्ति) अब भी उस डगर पर नहीं है कि उन अइम्मा और उलमा ने कतई तौर पर अल्लाह के सिवा किसी को 'शहनशाह' और 'काज़ी-उल-कुज़ात' कहा हो, यहाँ तक कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को भी नहीं, बल्कि किसी आलिम, वली या महज़ दुनियावी हाकिमों को। और वह मिसरा उस मायने में हरगिज़ मुतय्यन (निश्चित) नहीं है। हम पूछते हैं कि लफ्ज़ 'शहनशाह' अल्लाह तआला के लिए खास है या नहीं? अगर नहीं है, तो शुरू से ही शक की गुंजाइश खत्म हो गई। और अगर है, तो जो लफ्ज़ अल्लाह के लिए खास था, उसे अल्लाह के अलावा किसी और पर क्यों मढ़ा जाए? शहनशाह से अल्लाह ही क्यों न मुराद ली जाए? क्योंकि 'रौज़ा' का मतलब 'कब्र' नहीं बल्कि 'बाग़' और 'क्यारी' होता है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "तो वे बाग़ की क्यारी में खुशहाल होंगे" (कुरआन 30:15)। कब्र पर इसका इस्तेमाल एक बेहतरीन तशबीह (उपमा) है, जैसे 'मैंने शेर को तीरअंदाजी करते देखा'। हदीस शरीफ में मोमिन की कब्र को 'जन्नत के बाग़ों में से एक बाग़' (रौज़ा मिं रियाज़ुल जन्नत) फरमाया गया है। तो 'रौज़ा-ए-शहनशाह' के मायने हुए...

1. दलाईलुल नुबुव्वह, अबू नुएम, गज़वा-ए-तबुक की घटनाओं का ज़िक्र, आलमुल कुतुब, बेरुत, भाग 2, पृष्ठ 192।
2. शरह ज़रकानी अल-मवाहिबुल लदुन्निया, ब-हवाला इब्ने मंदा, अबू नुएम और इब्ने अल-सकन, दारुल मारिफ़ा, बेरुत, 3/78।
3. अल-कुरआनुल करीम, 12:76।
4. अल-कुरआनुल करीम, 15/30 (सुराह 30, आयत 15)।
5. जामेअ तिरमिज़ी, कियामत के दिन के वर्णन के अध्याय, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/69।

اکید ر بادشاہ دومتہ الجندل کے واقعہ میں حضرت بجیر طائی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا:

تبا رک سائق البقرات انی | اللہ تبارک و تعالٰی گائیوں کو چلانے والا ہے میں نے اللہ تعالٰی رأیت اللہ یھدی کل ھاد۱۔ | کو ہر رہنما کا رہنما پایا ہے۔ (ت)

حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کا کلام پسند کیا اور فرمایا:

لایفضح اللہ فاک۔رواہ ابن السکن۲ و ابو نعیم و مندہ۔ | اللہ تیرا منہ بے دندان نہ کرے (نوے برس جئے کسی دانت کو جنبش نہ ہوئی) (اس کو روایت کیا ابن السکن اور ابو نعیم اور ابن مندہ نے۔ ت)

یہ ہے تمام وہ کلام کہ ان اکابر متقدمین و متاخرین ائمہ دین و فقہائے معتمدین و عرفائے کاملین کی طرف سے فقیر نے حاضر کیا، اور ممکن کہ خود ان کے پاس اسے بھی بہتر جواب ہو، "وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ "۳۔

سابغا: اس سب سے قطع نظر کرکے یہی فرض کرلیجئے کہ معاذ اللہ ان تمام اکابر پر طعن ثابت ہو اور جواب معدوم، تو انصافاً فقیر کا مصرع اب بھی اس روش پر نہیں کہ ان ائمہ و علماء نے قطعاً غیر خدا کو شہنشاہ و قاضی القضاۃ کہا ہے حتی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو بھی نہیں بلکہ کسی عالم یا ولی یا نرے حکام دنیوی کو، اور وہ مصرع اس معنی میں ہرگز متعین نہیں۔ ہم پوچھتے ہیں لفظ شہنشاہ حضرت عزجلالہ سے مخصوص ہے یا نہیں؟ اگر نہیں ہے تو سرے سے منشاءِ شبہ زائل، اور اگر ہے تو جو لفظ اللہ عزوجل کے لئے خاص تھا اسے غیر اللہ پر کیوں حمل کیجئے؟ شہنشاہ سے اللہ ہی کیوں نہ مراد لیجئے کہ روضہ بمعنی قبر نہیں بلکہ خیابان اور کیاری کو کہتے ہیں، قال اللہ تعالٰی "فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ"۴ (اللہ تعالٰی نے فرمایا: باغ کی کیاری

میں ان کی خاطر داری ہوگی۔ت) قبر پر اس کا اطلاق تشبہ بلیغ ہے جیسے رأیتُ أسدًا یرمی (میں نے شیر کو تیر اندازی کرتے دیکھا) حدیث شریف میں قبرِ مومن کو روضۃ من ریاض الجنۃ ۵ فرمایا جنت کی کیاریوں میں سے ایک کیاری، تو روضہ شہنشاہ کے معنی ہوئے

---

۱ دلائل النبوۃ لابی نعیم ذکر ماکان فی غزوۃ تبوك عالم الکتب بیروت الجزء الثاني ص ۱۹۲ ۲ شرح الزرقاني المواھب اللدنیۃ بحوالہ ابن مندہ و ابو نعیم و ابن السکن دارالمعرفۃ بیروت ۳/ ۷۸ ۳ القرآن الکریم ۱۲/ ۷۶ ۴ القرآن الکریم ۱۵/ ۳۰ ۵ جامع الترمذی ابواب صفۃ یوم القیمۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۶۹

Fatawa Razawiyya, Volume 21

"Divine garden, God's plantation," what is the harm in this, when the Great Quran has attributed the entire land of Medina Tayyiba to Allah Almighty? "Was not the earth of Allah spacious that you might have emigrated therein?" [1] | Was not God's land, i.e., the land of Medina, spacious enough for you to migrate to?

So what is the harm in calling the specific Radiant Tomb (Rawda-e-Anwar) the Divine Tomb, the Imperial Garden, the Lordly Plantation? Praise be to Allah. Nevertheless, when this humble servant, with the help of the Almighty, has proven from verses and Hadiths that his beloved Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is the "Master of Mankind, King of Mankind, Master of the Earth, Master of the Necks of Nations," there is no need to insist on a word or deny a contrary narration. This is also the saying of some of the later scholars among us; in view of this, say "Emperor of Tayyiba" instead, for he is the King of Tayyiba and the King of the entire surface of the earth, and the King of all predecessors and successors, among whom kings and sultans are all included as subjects. Who is there who can take his head out of the circle of slavery to Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him)?

Muhammad the Arab, who is the honor of both worlds | He who is not the dust of his door, dust be on his head. (Muhammad the Arab, may Allah's peace and blessings be upon him, is the honor of both worlds; he who is not the dust of his door, let dust be on his head).

And may the blessings of Allah Almighty be upon our master and lord Muhammad, and his family and all his companions. However, this is the final discourse on the first issue. All praise is due to Allah in the first and the last. May Allah Almighty's mercy descend upon our master and lord, peace be upon him, and upon his family and companions all. This is the final word on the first issue. All praises in this world and the hereafter are for Allah Almighty. (T)

Answer to the second question: Truthfully, Allah Almighty is the Turner of Hearts. His is the real possession over the hearts of all, not just hearts but every atom of the universe. But neither is His power limited nor is the vast door of His giving closed. "Indeed, Allah is over all things competent." [2] Surely Allah Almighty has power over everything. "And never has the gift of your Lord been restricted." [3] And there is no restriction on the giving of your Lord, He says absolutely:

[1] The Holy Quran 4 / 97 [2] The Holy Quran 2 / 20 [3] The Holy Quran 17 / 20

फ़तावा रज़विया, खंड २१

"ईश्वरीय उपवन, ईश्वर की क्यारी," इसमें क्या हर्ज है, जब महान कुरान ने मदीना तय्यिबा की सारी ज़मीन को अल्लाह अज़्ज़वजल की ओर निस्बत दी है: "अ-लम तकुन अर्जुल्लाहि वासिअतन फ़-तुहाजिरू फ़ीहा" [१] | क्या अल्लाह की ज़मीन यानी मदीना की ज़मीन विशाल न थी कि तुम उसमें हिजरत करते?

तो विशेष रूप से रौज़ा-ए-अनवर को ईश्वरीय रौज़ा, शाही उपवन, रब्बानी क्यारी कहने में क्या हर्ज है? अल्लाह ही के लिए सब प्रशंसा है। इसके बावजूद जब इस फकीर ने सर्वशक्तिमान की सहायता से आयत और हदीस से अपने प्यारे हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का "मालिकुन-नास, मलिकिन-नास, मालिकुल-अर्ज़, मालिकु रिका़बिल-उमम" होना साबित कर दिया है, तो किसी शब्द पर ज़ोर देने या विपरीत कथन को नकारने की आवश्यकता नहीं है। यह हमारे बाद के कुछ विद्वानों का भी कथन है; इसके लिहाज़ से "शाहंशाह-ए-तय्यिबा" कहें, क्योंकि वह तय्यिबा के भी शाह हैं और पूरी ज़मीन के भी शाह हैं, और समस्त पूर्वजों और उत्तराधिकारियों के भी शाह हैं, जिनमें सभी राजा और सुल्तान प्रजा के रूप में शामिल हैं। वह कौन है जो अपना सिर मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की गुलामी के दायरे से बाहर निकाल सकता है?

मुहम्मद अरबी कि अबरू-ए-हर दोसरा अस्त | कसे कि खा़क-ए-दरश नेस्त खा़क बर सर-ए-ओ
(मुहम्मद अरबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम दोनों जहानों की इज़्ज़त हैं; जो उनके दर की धूल नहीं, उसके सिर पर धूल हो।)

और अल्लाह ताला की रहमतें नाज़िल हों हमारे आका और मौला मुहम्मद और उनकी आल और उनके तमाम सहाबा पर। लेकिन यह पहले मसले में अंतिम बातचीत है। दुनिया और आखिरत में तमाम प्रशंसा अल्लाह ताला के लिए है। अल्लाह ताला की रहमत नाज़िल हो हमारे आका मौला पर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और आपकी आल और असहाब सब पर, यह पहले मसले में आखिरी कलाम है। दुनिया व आखिरत में तमाम हम्दें अल्लाह ताला के लिए हैं। (त)

दूसरे सवाल का जवाब: हक़ीक़त में अल्लाह अज़्ज़वजल ही दिलों को फेरने वाला है, न केवल दिलों पर बल्कि दुनिया के ज़र्रे-ज़र्रे पर वास्तविक अधिकार उसी का है। लेकिन न तो उसकी कुदरत सीमित है और न ही उसकी अता (देन) का विशाल द्वार बंद है। "इन्नल्लाहा अला कुल्लि शयइन

कदीर" [२] बेशक अल्लाह ताला हर चीज़ पर कादिर है। "वमा काना अताउ रब्बिका महज़ूरा" [३] और तेरे रब की अता पर कोई रोक नहीं, वह स्पष्ट रूप से फरमाता है:

[१] अल-कुरान अल-करीम ४/९७ [२] अल-कुरान अल-करीम २/२० [३] अल-कुरान अल-करीम १७/२०

الہی خیابان، خدا کی کیاری، اس میں کیا حرج ہے، جب قرآن عظیم نے مدینہ طیبہ کو ساری زمین کو اللہ عزوجل کی طرف اضافت فرمایا: "اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللهِ وَاسِعَةً فَتُهَا جِرُوْا فِيْهَا" ۱۔ | کیا خدا کی زمین یعنی زمین مدینہ کشادہ نہ تھی کہ تم اس میں ہجرت کرتے۔

تو خاص روضہ انور کو الہی روضہ شاہنشاہی خیابان، ربانی کیاری کہنے میں کیا حرج ہے، وللہ الحمد، بائیں ہمہ جب فقیر بعون القدیر آیت وحدیث سے اپنے حبیب اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا مَالِكُ النَّاسِ، مَلِكِ النَّاسِ، مَالِكِ الْاَرْضِ، مَالِكِ رِقَابِ الْاُمَمِ ہونا ثابت کرچکا تو لفظ پر اصرار یا روایت خلاف پر انکار کی حاجت نہیں، یہ بھی ہمارے علماء سے بعض متاخرین کا قول ہے اس کے لحاظ بجائے "شاہنشاہ طیبہ" کہئے، کہ وہ شاہ طیبہ بھی ہیں اور شاہ تمام روئے زمین بھی اور شاہ تمام اولین و آخرین بھی جن میں ملوک وسلاطین سب داخل بادشاہ ہو یار عیت، وہ کون ہے کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دائرہ غلامی سے سرباہر نکال سکتا ہے۔

محمد عربی کہ ابروئے ہر دوسرا ست | کسے کہ خاک درش نیست خاک بر سراو (محمد عربی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دونوں جہانوں کی عزت ہیں جو ان کے در کی خاک نہیں اس کے سر پر خاک)

وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا ومولانا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین، ولیکن ھذا ھذا آخرا لکلام فی المسئلۃ الاول الحمدللہ فی الاولی والاخری۔ اللہ تعالٰی کی رحمت نازل ہو ہمارے آقا مولٰی پر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور آپ کی آل و اصحاب سب پر، یہ پہلے مسئلہ میں آخری کلام ہے۔ دنیا وآخرت میں تمام حمدیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں۔ (ت)

جواب سوال دوم: الحق اللہ عزوجل ہی مقلب القلوب ہے سب کے دلوں، نہ صرف دل بلکہ عالم کے ذرے ذرے پر حقیقی قبضہ اسی کا ہے۔ مگر نہ اس کی قدرت نہ محدود نہ اس کی عطاء کا باب وسیع مسدود، "اِنَّ اللّٰہَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ" ۲ بے شک اللہ تعالیٰ ہر چیز پر قادر ہے "وَمَا کَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُوْرًا" ۳ اور تیرے رب کی عطا پر روک نہیں، وہ علی الاطلاق فرماتا ہے:

۱ القرآن الکریم ۴ / ۹۷ ۲ القرآن الکریم ۲ / ۲۰ ۳ القرآن الکریم ۱۷ / ۲۰

"But Allah gives His Messengers power over whom He wills." 1 (Quran 59:6) Allah Almighty gives His Messengers control and power over whomever He wills. This applies to bodies, sights, hearings, and hearts. He gives His beloved ones power over whatever hands and feet, or eyes and ears, or hearts and consciousness He wills. There is no lack in His power nor stinginess in His bestowal. Do not angels cast goodness into hearts, instill good intentions, and turn them away from evil dangers? Certainly, they do everything by the permission of Allah. What else does 'control over hearts' mean? Allah Almighty said:

"When your Lord inspired the angels, 'I am with you, so strengthen those who have believed.'" 2 (Quran 8:12) When your Lord reveals to the angels that I am with you, so keep the hearts of the Muslims firm.

In Seerat Ibn Ishaq and Seerat Ibn Hisham, it is mentioned that while going to Banu Qurayza, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) passed by some of his companions. He asked them: "Did you see anyone going that way?" They replied: "We saw Dihya bin Khalifa riding a white horse." He said:

"That was Jibril, sent to Banu Qurayza to shake their fortresses and cast terror into their hearts." 3 That was Gabriel, who was sent towards Banu Qurayza to cause earthquakes in their forts and strike fear into their hearts. (12m)

Imam Bayhaqi narrates from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"When a judge sits in his seat of judgment, two angels descend upon him, guiding him, granting him success, and showing him the right way as long as he does not deviate. When he deviates, they ascend and leave him." 4 When a judge sits in the council of judgment, two angels descend to grant correctness to his opinion, give him the guidance to understand the right thing, and show him the good path as long as he does not incline away from the truth. As soon as he inclines, the angels leave him and fly back to the sky. (12m)

---

1 Al-Quran al-Kareem 59/6 2 Al-Quran al-Kareem 8/12 3 Al-Seerat al-Nabawiyya by Ibn Hisham with Al-Rawd al-Unf, Battle of Banu Qurayza, Maktaba Faruqiya Multan 2/195 4 Al-Sunan al-Kubra, Book of Adab al-Qadi, Chapter: Whoever is tested with something, etc., Dar Sadir Beirut 10/88

"परन्तु अल्लाह अपने रसूलों को जिस पर चाहता है प्रभुत्व प्रदान करता है।" 1 (क़ुरआन 59:6) अल्लाह तआला अपने रसूलों को जिस पर चाहता है कब्ज़ा और काबू देता है। यह शरीरों, दृष्टियों, श्रवणों और हृदयों सभी पर लागू होता है। वह अपने प्रियजनों को जिस किसी के भी हाथ-पांव, या आँख-कान, या दिल-दिमाग पर चाहता है, अधिकार देता है। उसकी शक्ति में कोई कमी नहीं और उसके दान में कोई संकोच नहीं। क्या फ़रिश्ते दिलों में भलाई का संचार नहीं करते, नेक इरादे नहीं डालते और बुरी आशंकाओं से नहीं मोड़ते? निश्चित रूप से वे सब कुछ अल्लाह की अनुमति से ही करते हैं। फिर दिलों पर नियंत्रण का और क्या अर्थ है? अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"जब आपका रब फ़रिश्तों की ओर प्रकाशना (वही) भेज रहा था कि 'मैं तुम्हारे साथ हूँ, अतः ईमान लाने वालों को जमाए रखो'।" 2 (क़ुरआन 8:12) जब तेरा रब फ़रिश्तों को वही फ़रमाता है कि मैं तुम्हारे साथ हूँ, तो तुम मुसलमानों के दिल मज़बूत रखो।

सीरत इब्ने इसहाक़ और सीरत इब्ने हिशाम में है कि बनी क़ुरैज़ा जाते समय रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रास्ते में अपने कुछ सहाबा के पास से गुज़रे। उनसे पूछा: "क्या तुमने इधर जाते हुए किसी को देखा?" उन्होंने अर्ज़ किया: "हमने दिहया बिन ख़लीफ़ा को सफ़ेद घोड़े पर सवार जाते देखा।" फ़रमाया:

"वह जिब्रईल थे जिन्हें बनी क़ुरैज़ा की ओर भेजा गया था ताकि उनके क़िलों में कंपन पैदा करें और उनके दिलों में रोब (डर) डाल दें।" 3 वह जिब्रईल थे कि बनी क़ुरैज़ा की तरफ़ भेजे गए ताकि उनके क़िलों में ज़लज़ला लाएं और उनके दिलों में रोब डाल दें। (12m)

इमाम बैहक़ी हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"जब क़ाज़ी (न्यायाधीश) अपने न्याय के स्थान पर बैठता है, तो दो फ़रिश्ते उस पर उतरते हैं जो उसे सुधारते हैं, उसे सफलता प्रदान करते हैं और उसे सही रास्ता दिखाते हैं जब तक कि वह अन्याय न करे। जब वह अन्याय करता है, तो वे ऊपर चढ़ जाते हैं और उसे छोड़ देते हैं।" 4 जब क़ाज़ी हुक्म की महफ़िल में बैठता है तो दो फ़रिश्ते उतरते हैं कि उसकी राय को दुरुस्ती देते हैं और उसे ठीक बात समझने की तौफ़ीक़ देते हैं और उसे नेक रास्ता समझाते हैं जब तक हक़ से विमुख न हो। जहाँ उसने विमुखता की, फ़रिश्तों ने उसे छोड़ा और आसमान पर उड़ गए। (12m)

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 59/6 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 8/12 3 अस-सीरत अन-नबविया इब्ने हिशाम मअ अर-रौद अल-उनफ़, गज़वा बनी क़ुरैज़ा, मकतबा फ़ारूक़िया मुल्तान 2/195 4 अस-सुनन अल-कुबरा, किताब आदाब अल-क़ाज़ी, बाब: मन इब्तुली बि-शयइन इलख़, दार सादिर बेरुत 10/88

पृष्ठ 380/674

"وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهٗ عَلٰى مَنْ يَّشَاءُ" 1 اللہ تعالیٰ اپنے رسولوں کو جس پر چاہے قبضہ و قابو دیتا ہے۔ اس کا اطلاق اجسام و ابصار واسماع و قلوب سب کو شامل ہے وہ اپنے محبوبوں کو جس کے چاہے دست و پا پر قدرت دے چاہے چشم و گوش پر، چاہے دل وہوش پر، اس کی قدرت میں کمی نہ عطا میں تنگی، کیا ملائکہ دلوں میں القائے خیر نہیں کرتے، نیک ارادے نہیں ڈالتے، برے خطروں سے نہیں پھرتے؟ ضرور سب کچھ باذن اللہ کرتے ہیں پھر دلوں میں تصرف کے اور کیا معنی، قال اللہ تعالیٰ: "اِذْ يُوْحِيْ رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ اَنِّيْ مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا" 2 جب وحی فرماتا ہے تیرا رب فرشتوں کو کہ میں تمہارے ساتھ ہوں تو تم دل قائم رکھو مسلمانوں کے۔

سیرت ابن اسحاق و سیرت ابن ہشام میں ہے بنی قریضہ کو جاتے ہوئے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم راہ میں اپنے کچھ اصحاب پر گزرے، ان سے دریافت فرمایا: تم نے ادھر جاتے ہوئے کوئی شخص دیکھا؟ عرض کی: دحیہ بن خلیفہ کو نقرہ جنگ پر سوار جاتے ہوئے دیکھا۔ فرمایا: ذاك جبريل بعث الى بني قريضة يزلزل بهم حصونهم ويقذف الرعب في قلوبهم 3۔ وہ جبریل تھا کہ بنی قریضہ کی طرف بھیجا گیا کہ ان کے قلعوں میں زلزلے اور ان کے دلوں میں رعب ڈالے۔ ۱۲ م

امام بیہقی حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کرتے ہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: اذا جلس القاضی مجلسہ ھبط علیہ ملکان یسددانہ ویوفقانہ ویرشدانہ مالم یجر فاذا جار عرجا و ترکاہ 4۔ جب قاضی مجلس حکم میں بیٹھتا ہے تو دو فرشتے اترتے ہیں کہ اس کی رائے کو درستی دیتے ہیں اور اسے ٹھیک بات سمجھنے کی توفیق دیتے ہیں اور اسے

نیک راستہ سمجھاتے ہیں جب تک حق سے میل نہ کرے جہاں اس نے میل کیا فرشتوں نے اسے چھوڑا اور آسمان پر اڑ گئے۔ ۱۲م

---

1 القرآن الکریم ۶/۵۹ 2 القرآن الکریم ۱۲/۸ 3 السیرۃ النبویۃ لابن ھشام مع الروض الانف غزوہ بنی قریضہ مکتبہ فاروقیہ ملتان ۲/۱۹۵ 4 السنن الکبری کتاب آداب القاضی باب من ابتلی بشیئ الخ دار صادر بیروت ۱۰/۸۸

Daylami reports in Musnad al-Firdous from Siddiq al-Akbar and Abu Hurairah (may Allah be pleased with them both) that the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Hadith]: "If I had not been sent among you, Umar would surely have been sent as a prophet. Allah Almighty has supported Umar with two angels who grant him success and keep him on the right path. If Umar's opinion is about to slip, they turn it back until only the truth proceeds from Umar."

The status of angels is high indeed. Devils have been given influence over the hearts of the common people, from which only His chosen servants are exempted, as:

[Quranic Verse]: "Indeed, over My [believing] servants there is for you no authority." (17:65) | Translation: My special servants are not under your control.

Allah the Almighty said:

[Quranic Verse]: "Who whispers into the breasts of mankind, from among the jinn and mankind." (114:5-6) | Translation: Devils among jinn and men whisper into the hearts of people.

And Allah the Almighty said:

[Quranic Verse]: "Devils of mankind and jinn, inspiring one another with decorative speech as a delusion." (6:112) | Translation: Human and jinn devils put deceptive, fabricated words into each other's hearts.

Bukhari, Muslim, Abu Dawud, like Imam Ahmad, reporting from Hazrat Anas bin Malik, and like Ibn Majah from the Mother of the Believers, Hazrat Hafsa (may Allah be pleased with her), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

1. Al-Firdous bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 512, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/472.
2. Al-Quran al-Karim, 17/65.
3. Al-Quran al-Karim, 114/5-6.
4. Al-Quran al-Karim, 6/112.

दैलमी 'मुसनद अल-फिरदौस' में सिद्दीक़-ए-अकबर और अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) दोनों से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं:

[हदीस]: "अगर मैं भी तुम में प्रकट न होता तो बेशक उमर नबी बनाया जाता। अल्लाह अज़्ज़-व-जल् ने दो फ़रिश्तों से सहायता की है कि वे दोनों उमर को तौफ़ीक़ देते हैं और हर बात में उन्हें सही राह पर रखते हैं, अगर उमर की राय फिसलने वाली होती है तो वे उसे फेर देते हैं यहाँ तक कि उमर से हक (सत्य) ही निकलता है।" - १

फरिश्तों का रुतबा तो बहुत ऊंचा है। शैतानों को आम लोगों के दिलों पर अधिकार दिया गया है, जिससे केवल अपने चुने हुए बंदों को अलग रखा गया है जैसा कि:

"बेशक मेरे (नेक) बंदों पर तेरा कोई अधिकार नहीं है।" २ | मेरे विशेष बंदों पर तुम्हारा काबू नहीं है।

अल्लाह तआला ने फरमाया:

"जो लोगों के सीनों में वसवसे डालते हैं, जिन्नों में से और इंसानों में से।" ३ | शैतान जिन और लोग, लोगों के दिलों में वसवसा डालते हैं।

और अल्लाह तआला ने फरमाया:

"इंसानों और जिन्नों के शैतान, जो एक-दूसरे के दिलों में धोखे के लिए बनावटी बातें डालते हैं।" ४ | शैतान आदमी और जिन एक-दूसरे के दिल में बनावट की बात धोखे के लिए डालते हैं। - १२ म

बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद जैसे इमाम अहमद, हज़रत अनस बिन मालिक से और इब्न माजा की तरह उम्मुल मोमिनीन हज़रत हफ्सा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं:

1. अल-फिरदौस बि-मअसूर अल-खिताब, हदीस ५१२, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, ३/४७२।
2. अल-क़ुरान अल-करीम, १७/६५।
3. अल-क़ुरान अल-करीम, ११४/५-६।
4. अल-क़ुरान अल-करीम, ६/११२।

دیلمی مسند الفردوس میں صدیق اکبر و ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما، دونوں سے روای کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لو لم ابعث فیکم لبعث عمر اید اللہ عمر بملکین یوفقانہ ویسدد انہ فاذا اخطأ صرفاہ حتی یکون صوابا - 1 | اگر میں بھی تم میں ظہور نہ فرماتا تو بیشک عمر نبی کیا جاتا۔ اللہ عزوجل نے دو فرشتوں سے تائید فرمائی ہے کہ وہ دونوں عمر کو توفیق دیتے اور ہر بات میں اسے راہ پر رکھتے ، اگر عمر کی رائے لغزش کرنے کو ہوتی ہے وہ پھیر دیتے ہیں یہاں تک کہ عمر سے حق ہی صادر ہوتا ہے۔ ۱۲ م

ملائکہ کی شان تو بلند ہے۔ شیاطین کو قلوب عوام میں تصرف دیا ہے جس سے فقط اپنے چنے ہوئے بندوں کو مستثنیٰ کیا ہے کہ:

"اِنَّ عِبَادِی لَیْسَ لَكَ عَلَیْهِمْ سُلْطٰنٌ" ط 2 | میرے خاص بندوں پر تیرا قابو نہیں۔

قال اللہ تعالیٰ:

"یُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ o مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ" 3 | شیطان جن اور لوگ ، لوگوں کے دلوں میں وسوسہ ڈالتے ہیں۔

وقال اللہ تعالیٰ:

"شَیٰطِیْنَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ یُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوْرًا" 4 | شیطان آدمی اور جن ایک دوسرے کے دل میں ڈالتے ہیں بناوٹ کی بات دھوکے کی ۔ ۱۲ م

بخاری، مسلم، ابوداؤد مثل امام احمد ، حضرت انس بن مالک اور مثل ابن ماجہ حضرت ام المومنین حضرت حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

1 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۵۱۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۴۷۲ 2 القرآن الکریم ۱۷ / ۶۵ 3 القرآن الکریم ۱۱۴ / ۵-۶ 4 القرآن الکریم ۶ / ۱۱۲

Volume 21 Fatawa Razawiyya

"Indeed, Satan flows through the human (man) like blood in the veins." 1

It is narrated in Sahihayn and others from Hadrat Abu Huraira (Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "When the call to prayer (Adhan) is given, Satan flees while passing wind so that he does not hear the voice of the Adhan. When the Adhan is finished, he returns. When the Takbir (Iqamah) is given, he flees again. When the Takbir is finished, he returns until he intervenes between a man and his soul, saying, 'Remember this, remember that,' regarding things that were not in the man's mind, until the person does not even know how many (rak'ahs) he has prayed." 2 Imam Abu Bakr ibn Abi al-Dunya in 'Kitab Maka'id al-Shaytan', and the great Imam al-Tirmidhi in 'Nawadir al-Usul' with a fair chain (basand-e-hasan), and Abu Ya'la in his 'Musnad', and Ibn Shahin in 'Kitab al-Targhib', and al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' narrate from Hadrat Anas (Allah be pleased with him):

Arabic

Indeed, Satan places his snout on the heart of the son of Adam. When the man remembers Allah, he retreats, and when the man is negligent (forgets) of remembrance, he swallows his heart; and that is whispering (waswasah).

Urdu

Indeed, Satan places his snout on the heart of the man. When the man remembers Allah, Satan retreats, and when the man is negligent (forgets) of remembrance, then Satan...

[Majlis of Dawat-e-Islami Logo]

1. Sahih al-Bukhari, Book of Itikaf, 1/272; Book of Beginning of Creation, 1/464; Book of Judgments, 2/1063; Qadimi Kutub Khana, Karachi. Sunan Abi Dawud, Book of Fasting, Chapter: The person in Itikaf enters the house for his needs, etc., Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/335.
2. Sahih al-Bukhari, Book of Adhan, Chapter: Virtue of Adhan, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/85; Sahih Muslim, Book of Prayer, Chapter: Virtue of Adhan and flight of Satan, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/168; Sahih Muslim, Book of Mosques, Chapter: Forgetfulness in Prayer and Prostration, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/211; Musnad Ahmad ibn Hanbal, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/313, 522, 660.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

"बेशक शैतान इंसान (आदमी) की रग-रग में खून की तरह जारी व सारी है।" 1

सहीहैन आदि में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जब अज़ान होती है, शैतान पाद मारता हुआ भाग जाता है ताकि अज़ान की आवाज़ न सुने। जब अज़ान हो चुकती है तो फिर आता है। जब तकबीर (इक़ामत) होती है तो फिर भाग जाता है। जब तकबीर हो चुकती है तो फिर आता है यहाँ तक कि आदमी और उसके दिल के दरमियान हाइल होकर ख़तरे डालता है, कहता है कि यह बात याद कर, वह बात याद कर, उन बातों के लिए जो आदमी के ख़्याल में भी न थीं, यहाँ तक कि इंसान को यह भी ख़बर नहीं रहती कि कितनी (रकअतें) पढ़ीं।" 2 इमाम अबू बक्र इब्ने अबी अदुनिया 'किताब मकाएद-ए-शैतान' में, और इमाम-ए-अजल तिर्मिज़ी 'नवादिरुल उसूल' में ब-सनद-ए-हसन, और अबू यअला 'मुसनद' में, और इब्ने शाहीन 'किताबुत्तर्गीब' में, और बैहक़ी 'शुअतुल ईमान' में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं:

अरबी

बेशक शैतान अपनी थूथन (सोंड) आदम के बेटे के दिल पर रखे हुए है। जब आदमी अल्लाह को याद करता है, वह पीछे हट जाता है, और जब आदमी (ज़िक्र से) ग़फ़लत करता है, वह उसके दिल को निगल लेता है; और वही वसवसा है।

[दावत-ए-इस्लामी मजलिस का लोगो]

उर्दू

बेशक शैतान अपनी चोंच आदमी के दिल पर रखे हुए है, जब आदमी खुदा तआला को याद करता है शैतान दबक जाता है और जब आदमी (ज़िक्र से) ग़फ़लत करता है (भूल जाता है) तो शैतान उसका...

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल एतिकाफ, 1/272; किताब बदउल खल्क, 1/464; किताबुल अहकाम, 2/1063; कदीमी कुतुब खाना, कराची। सुनन अबी दाऊद, किताबुस सौम, बाबुल मोतकिफ यदखुलुल बैत लिहाजतिहि, आदि, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/335।
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अज़ान, बाब फज़्लुत ताज़ीन, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/85; सहीह मुस्लिम, किताबुस सलात, बाब फज़्लुल अज़ान व हरबुल शैतान आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/168; सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, बाब सहव फिस सलात वल सुजूद, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/211; मुसनद अहमद इब्न हंबल, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/313, 522, 660।

ان الشیطن یجری من الانسان مجری الدم -1 بے شک شیطان انسان (آدمی) کی رگ رگ میں خون کی طرح جاری وساری ہے۔

صحیحین وغیرہما میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: "جب اذان ہوتی ہے شیطان گوز زناں بھاگ جاتا ہے کہ اذان کی آواز نہ سنے، جب اذان ہو چکتی ہے پھر آتا ہے۔ جب تکبیر ہوتی ہے پھر بھاگ جاتا ہے، جب تکبیر ہو چکتی ہے پھر آتا ہے حتی یخطر بین المراء و نفسہ یقول اذکر کذا اذکر کذا لما لم یکن یذکرہ حتی یظل الرجل مایدری کم صلی -2 یہاں تک کہ آدمی اور اس کے دل کے اندر حائل ہو کر خطرے ڈالتا ہے کہتا ہے کہ یہ بات یاد کر وہ بات یاد کر ان باتوں کے لئے جو آدمی کے خیال میں بھی نہ تھیں، یہاں تک کہ انسان کو یہ بھی خبر نہیں رہتی کہ کتنی پڑھی۔" امام ابوبکر ابی الدنیا کتاب مکائد الشیطان، اور امام اجل ترمذی نوادر الاصول میں بسند حسن، اور ابویعلی مسند، اور ابن شاہین کتاب الترغیب، اور بیہقی شعب الایمان میں حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

عربی	اردو
ان الشیطن واضع خطمہ علی قلب ابن آدم فان ذکر اللہ خنس وان نسی التقم قلبہ فذلك الوسواس	بیشک شیطان اپنی چونچ آدمی کے دل پر رکھے ہوئے ہے، جب آدمی خدا تعالیٰ کو یاد کرتا ہے شیطان دبک جاتا ہے اور جب آدمی (ذکر سے) غفلت کرتا ہے (بھول جاتا ہے) تو شیطان اس کا

[لوگو: مجلس آئی ٹی، دعوتِ اسلامی]

1 صحیح البخاری باب الاعتکاف ۱/ ۲۷۲ کتاب بدء الخلق ۱/ ۴۶۴ کتاب الاحکام ۲/ ۱۰۶۳ قدیمی کتب خانہ کراچی، سنن ابی داؤد کتاب الصوم باب المعتکف یدخل البیت لحاجته الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۳۳۵ 2 صحیح البخاری کتاب الاذان باب فضل التاذین قدیمي کتب خانہ کراچی ۱/ ۸۵، صحیح مسلم کتاب الصلوة باب فضل الاذان و هرب الشیطن الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۶۸، صحیح مسلم کتاب المساجد باب السهو في الصلوة والسجود قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۱۱، مسند احمد بن حنبل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۱۳، ۵۲۲، ۴۶۰

Fatawa Rizvia, Volume 21

Al-Khannas[1] - He takes the heart in his mouth, so this is (Satan Khannas) the whisperer, who comes and goes back.

The promptings of Satan and the promptings of angels are both famous and mentioned in the Hadiths. Then, what is there to deny the power granted to the noble saints to influence hearts? Hadrat Allama Saljamasi (may Allah have mercy on him) narrates in the book 'Al-Ibriiz' from his Sheikh Hadrat Sayyidi Abdul Aziz (may Allah be pleased with him) that the common people seek assistance in their needs from the noble saints like the presence of our master Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him), and not directly from Allah Almighty. The noble saints have intentionally directed them towards themselves because in prayer, there are two possibilities: the wish being fulfilled or not. Common people are not informed about the wisdoms behind a wish not being fulfilled. Therefore, if they were to ask entirely and solely from Allah Almighty and then did not see their wish fulfilled, there was a possibility that they might deny the existence of God itself. For this reason, the saints turned their hearts towards themselves so that now if a whisper of disbelief due to the wish not being fulfilled comes, it will be in relation to that saint from whom help was sought, and in this way, their faith will remain safe.

First Hadith: And listen, Maulana Ali Qari (may Allah's mercy be upon him) says in the blessed book 'Nuzhat al-Khatir al-Fatir fi Tarjamah Sayyidi ash-Sharif Abdul Qadir' (may Allah be pleased with him):

[Arabic Quote]: The illustrious Sheikh Abu Salih al-Maghribi (may Allah Almighty have mercy on him) narrated that his master Sheikh Abu Madyan (may his secret be sanctified) said to him: "O Abu Salih! Travel to Baghdad and go to Sheikh Muhiyuddin Abdul Qadir so that he may teach you poverty (spiritual asceticism)." So I traveled to Baghdad, and when I saw him, I saw a man more awe-inspiring than whom I have never seen. (He continues the narrative until he said:) I said, "O my master! I wish for you to provide for me..." with this description. He looked at me...

[Urdu translation of the Arabic]: That is, the illustrious Sheikh Abu Salih al-Maghribi (may Allah have mercy on him) narrated: My Sheikh Hadrat Abu Madyan (may Allah be pleased with him) said to me: "O Abu Salih! Travel and present yourself in the presence of Hadrat Sheikh Muhiyuddin Abdul Qadir so that he may teach you poverty." I went to Baghdad. When I presented myself in the holy presence of the radiant master Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him), I had not seen any

servant of God with such awe and majesty. The master kept me for one hundred and twenty days, meaning three periods of forty days (Chilla), in seclusion. Then he came to me and towards the Qibla...

---

[1] Shu'ab al-Iman, Hadith 520, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 1/203; Nawadir al-Usul, Principle 259, etc., Dar Sadir, Beirut. Page 352 Page 383 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

अल-खन्नास[1] - वह हृदय को अपने मुँह में ले लेता है, तो यह है (शैतान खन्नास) वसवसा डालने वाला, जो आता और पीछे हट जाता है।

शैतान के उकसावे और फरिश्तों के उकसावे दोनों प्रसिद्ध हैं और हदीसों में वर्णित हैं। फिर, महान संतों को दिलों को प्रभावित करने की जो शक्ति प्रदान की गई है, उसे नकारने की क्या गुंजाइश है? हज़रत अल्लामा सल्जामसी (रहमतुल्लाहि अलैहि) किताब 'अलब्रीज़' में अपने शेख हज़रत सय्यदी अब्दुल अज़ीज़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि आम लोग जो अपनी ज़रूरतों में महान संतों जैसे हमारे आका गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मदद माँगते हैं न कि सीधे अल्लाह अज़्ज़वजल से, तो महान संतों ने जानबूझकर उन्हें अपनी ओर आकर्षित किया है क्योंकि दुआ में मुराद पूरी होने या न होने के दोनों पहलू होते हैं। आम लोगों को मुराद पूरी न होने के पीछे की हिकमतों (रहस्यों) से अवगत नहीं कराया जाता। इसलिए, यदि वे पूरी तरह से केवल अल्लाह अज़्ज़वजल से ही माँगते और फिर मुराद पूरी होते न देखते, तो यह संभावना थी कि वे ईश्वर के अस्तित्व से ही इनकार कर देते। इसी कारण से संतों ने उनके दिलों को अपनी ओर मोड़ लिया ताकि अब यदि मुराद पूरी न होने पर बे-एतकादी (अविश्वास) का वसवसा आए भी, तो वह उस वली (संत) के बारे में आएगा जिससे मदद माँगी गई थी, और इस तरह उनका ईमान सुरक्षित रहेगा।

पहली हदीस: और सुनिए, मौलाना अली क़ारी (अलैहिर्रहमतुल्बारी) अपनी सम्मानित पुस्तक 'नुज़हतुल खातिर अल-फ़ातिर फ़ी तर्जुमा सय्यदी अश-शरीफ़ अब्दुल क़ादिर' (रज़ियल्लाहु अन्हु) में फरमाते हैं:

[अरबी उद्धरण]: शेख अल-जलील अबू सालेह अल-मग़रिबी (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि) ने रिवायत की कि उनके आका शेख अबू मदयन (क़ुद्स सर्रुहू) ने उनसे कहा: "हे अबू सालेह! बग़दाद की यात्रा करो और शेख मुहीउद्दीन अब्दुल क़ादिर के पास जाओ ताकि वे तुम्हें फक्र (अध्यात्मिकता) सिखा सकें।" तो मैंने बग़दाद की यात्रा की, और जब मैंने उन्हें देखा, तो मैंने उनसे अधिक प्रभावशाली किसी व्यक्ति को नहीं देखा था। (उन्होंने हदीस आगे बढ़ाई यहाँ तक कि कहा:) मैंने कहा, "हे मेरे आका! मैं चाहता हूँ कि आप मुझे प्रदान करें..." इस वर्णन के साथ। उन्होंने एक दृष्टि डाली...

[उर्दू अनुवाद का हिंदी]: यानी शेख जलील अबू सालेह मग़रिबी (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि) ने रिवायत की: मुझे मेरे शेख हज़रत अबू मदयन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने फरमाया: "ऐ अबू सालेह! सफर करके हज़रत शेख मुहीउद्दीन अब्दुल क़ादिर के हुज़ूर हाज़िर हो कि वे तुझे फक्र की तालीम फरमाएं।" मैं बग़दाद गया। जब हुज़ूर पुरनूर सय्यदना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की बारगाह-ए-अकदस में हाज़िर हुआ, तो मैंने उस हैबत और जलाल का कोई बंदा-ए-खुदा न देखा था। हुज़ूर ने मुझे एक सौ बीस दिन यानी तीन चिल्ले खलवत (एकांत) में बिठाया, फिर मेरे पास तशरीफ लाए और क़िब्ला की तरफ...

---

[1] शुअबुल ईमान, हदीस 520, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/203; नवादिरुल उसूल, असल 259, आदि, दार सादिर बेरूत। पृष्ठ 352 पेज 383/674

الخناس 1 - دل اپنے منہ میں لے لیتا ہے تو یہ ہے (شیطان خناس) وسوسہ ڈالنے والا ادبک جانیوالا۔

لمہ شیطان ولمہ ملکہ دونوں مشہور اور حدیثوں میں مذکور ہیں پھر اولیاء کرام کو قلوب میں تصرف کی قدرت عطا ہونی کیا محل انکار ہے۔ حضرت علامہ سلجماسی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کتاب ابریز میں اپنے شیخ حضرت سیدی عبدالعزیز رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں کہ عوام جو اپنے حاجات میں اولیاء کرام مثل حضور سید نا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے استعانت کرتے ہیں نہ کہ اللہ عزوجل سے، حضرات اولیاء نے ان کو قصداً ادھر لگا لیا ہے کہ دعا میں مراد ملنی نہ ملنی دونوں پہلو ہیں، عوام (مراد) نہ ملنے کی حکمتوں پر مطلع نہیں کئے جاتے، تو اگر بالکلیہ خالص اللہ عزوجل ہی سے مانگتے پھر مراد ملتی نہ دیکھتے تو احتمال تھا کہ خدا کے وجود ہی سے منکر ہو جاتے، اس لئے اولیاء نے ان کے دلوں کو اپنی طرف پھیر لیا کہ اب اگر (مراد) نہ ملنے پر بے اعتقادی کا وسوسہ آیا بھی تو اس ولی کی نسبت آئے گا جس سے مدد چاہی تھی، اس میں ایمان تو سلامت رہے گا۔ حدیث اول: اور سنئے، مولانا علی قاری علیہ الرحمۃ الباری کتاب مستطاب نُزهَةُ الْخَاطِرِ الْفَاتِرِ فِي تَرْجَمَةِ سَيِّدِي الشريف عبد القادر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں فرماتے ہیں:

روی الشیخ الجلیل ابوصالح المغربي رحمه الله تعالی انه قال قال لي سیدی الشیخ ابو مدین قدس سره، یا ابا صالح سافر الی بغداد وأت الشیخ محي الدین عبدالقادر لیعلمك الفقر، فسافرت الی بغداد فلما رأیته رأیت رجلا ما رأیت اکثر هیبة منه(فساق الحدیث الی آخره الی ان قال قلت یا سیدی ارید ان تمدنی ملك بهذا الوصف فنظر نظرة یعنی شیخ جلیل ابوصالح مغربی رحمۃ اللہ تعالیٰ نے روایت کی، مجھ کو

میرے شیخ حضرت ابو مدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا: اے ابوصالح! سفر کرکے حضرت شیخ محی الدین عبدالقادر کے حضور حاضر ہو کہ وہ تجھ کو فقر تعلیم فرمائیں، میں بغداد گیا جب حضور پر نور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی بارگاہ اقدس میں حاضر ہوا میں نے اس ہیبت و جلال کا کوئی بندہ خدا نہ دیکھا تھا حضور نے مجھ کو ایک سو بیس " دن یعنی تین چلے خلوت میں بٹھایا پھر میرے پاس تشریف لائے اور قبلہ کی طرف

---

1 شعب الایمان حدیث ۵۲۰ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۲۰۳، نوادر الاصول الاصل التاسع والخمسون والمائتان الخ دار صادر بیروت ص ۳۵۲ Page 383 of 674

Volume 21 Fatawa Rizvia

"Then the attractions of desires dispersed from my heart just as darkness disperses with the onset of day, and I am still spending from that one glance."

Pointing towards it, he (Sheikh Abdul Qadir Jilani) said: "O Abu Salih! Look this way, what do you see?" I replied, "The honored Kaaba." Then, pointing towards the west, he said, "Look this way, what do you see?" I replied, "My teacher Abu Madyan." He asked, "Where do you want to go, to the Kaaba or to your teacher?" I said, "To my teacher." He asked, "Do you want to go in one step, or the way you came?" I replied, "Rather, the way I came; that is better." Then he said, "O Abu Salih! If you desire spiritual poverty (Faqr), you will never reach it without a ladder, and its ladder is Monotheism (Tawhid). The axis of Tawhid is that you erase every danger from the heart with the very secret of the core, making the tablet of the heart completely pure and clear." I requested, "O my Master! I wish for your presence to grant me this attribute through your help." Hearing this, his Eminence cast a merciful glance upon me, and all the attractions of desires from my heart vanished just as the darkness of night vanishes with the coming of day. And to this day, I am functioning by that single glance of his Eminence.

See, what greater control over the mind could there be than to purify the heart from all dangers in a single glance, and not just for that time but forever?

The Great Majesty of the Great Imam, Author of Bahjat al-Asrar, and the Authenticity and Greatness of This Exalted Book

Benefit: This exalted narrative is from the Great Imam, Leader of Scholars, Master of Reciters, Excellent among the Gnostics, Light of Religion and Nation, Abul Hasan Ali bin Yusuf bin Jarir al-Lakhmi Shattanufi (may his secret be sanctified). He is a disciple of his Eminence, our Master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him), through only two intermediaries. The great Imam, Shaykh al-Qurra, Abul Khair Shams al-Din Muhammad bin Muhammad bin al-Jazari (may Allah have mercy on him), author of 'Hisn-e-Hasin Sharif', is his student. Imam Dhahabi, the author of 'Mizan al-I'tidal', attended his blessed assembly and praised him in 'Tabaqat al-Qurra', describing him as a peerless Imam.

Where Ali bin Yusuf bin Jarir al-Lakhmi Shattanufi said: The Peerless Imam, the Reciter, Nur al-Din

So he said that Ali bin Yusuf bin Jarir al-Lakhmi Shattanufi Nur al-Din is a unique Imam, teacher of recitations, and...

---

[1] Nuzhat al-Khatir al-Fatir fi Tarjamah Abdul Qadir. Page 384 of 674

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

"फिर इच्छाओं के आकर्षण मेरे दिल से वैसे ही बिखर गए जैसे दिन के आगमन से अंधेरा बिखर जाता है, और मैं अब भी उसी एक दृष्टि से लाभान्वित हो रहा हूँ।"

इशारा करते हुए उन्होंने (शेख अब्दुल कादिर जिलानी) फ़रमाया: "ऐ अबू सालेह! इधर देखो, तुम्हें क्या नज़र आता है?" मैंने अर्ज़ किया, "काबा मुअज़्मा।" फिर पश्चिम की ओर इशारा करते हुए फ़रमाया, "इधर देखो तुम्हें क्या नज़र आता है?" मैंने अर्ज़ किया: "मेरे पीर अबू मदयन।" फ़रमाया: "कहाँ जाना चाहते हो, काबा की ओर या अपने पीर के पास?" मैंने कहा: "अपने पीर के पास।" फ़रमाया: "एक कदम में जाना चाहते हो या जिस तरह आए थे?" मैंने अर्ज़ किया: "बल्कि जिस तरह आया था; यह अधिक श्रेष्ठ है।" फिर फ़रमाया: "ऐ अबू सालेह! अगर तुम फ़क्र (आध्यात्मिक दरिद्रता) चाहते हो तो बिना सीढ़ी के उस तक कभी नहीं पहुँचोगे और उसकी सीढ़ी तौहीद (एकेश्वरवाद) है। तौहीद का केंद्र यह है कि दिल से हर खतरे को ऐन-उल-सिर्र (आंतरिक रहस्य) के साथ मिटा दो, दिल की तख्ती को पूरी तरह शुद्ध और साफ कर लो।" मैंने निवेदन किया: "ऐ मेरे आका! मैं चाहता हूँ कि हुज़ूर अपनी मदद से यह गुण मुझे प्रदान करें।" यह सुनकर हुज़ूर ने मुझ पर एक कृपादृष्टि डाली और इच्छाओं के सभी आकर्षण मेरे दिल से वैसे ही गायब हो गए जैसे दिन आने पर रात का अंधेरा गायब हो जाता है। और मैं आज तक हुज़ूर की उसी एक नज़र के सहारे चल रहा हूँ।

देखिए, दिल पर इससे बढ़कर और क्या अधिकार होगा कि एक नज़र में दिल को तमाम खतरों से पाक कर दिया और न केवल उसी समय बल्कि हमेशा के लिए।

इमाम-ए-अजल, 'बहजत-उल-असरार' के लेखक की महानता और इस महान पुस्तक की प्रमाणिकता और श्रेष्ठता

फ़ायदा: यह हदीस (कथन) हज़रत इमाम-ए-अजल, सैय्यद-उल-उलेमा, शेख-उल-कुर्रा, नूर-उल-मिल्लत वद्दीन अबुल हसन अली बिन यूसुफ बिन जरीर लखमी शतनूनी (कुद्दिसा सिर्रहु) की है, जो केवल दो मध्यस्थों के माध्यम से हुज़ूर ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मुरीद हैं। महान इमाम, शेख-उल-कुर्रा, अबुल खैर शम्सुद्दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन अल-जज़री (रहमतुल्लाहि अलैहि), जो 'हिस्न-ए-हसीन शरीफ़' के लेखक हैं, उनके छात्र हैं। इमाम ज़हबी, 'मिज़ान अल-इ'तेदाल' के लेखक, उनकी धन्य सभा में उपस्थित हुए और 'तबाक़ात अल-कुर्रा' में उनकी प्रशंसा की और उन्हें एक अद्वितीय इमाम लिखा।

जहाँ अली बिन यूसुफ बिन जरीर अल-लखमी शत्तनुफ़ी ने कहा: अद्वितीय इमाम, कारी, नूर अल-दीन

चुनांचे कहा कि अली बिन यूसुफ बिन जरीर लखमी शतनूनी नूरुद्दीन एक अद्वितीय इमाम, किराअत के शिक्षक और...

---

[1] नुज़हत-उल-खातिर अल-फ़ातिर फ़ी तर्जुमा अब्दुल कादिर। पृष्ठ 384 of 674

فتفرقت عن قلبي جواذب الارادات كما يتفرق الظلام بهجوم النهار و انا الآن انفق من تلك النظرة -

اشارہ کرکے فرمایا: اے ابو صالح! ادھر کو دیکھ تجھ کو کیا نظر آتا ہے؟ میں نے عرض کی۔ کعبہ معظمہ، پھر مغرب کی طرف اشارہ کرکے فرمایا: ادھر دیکھ تجھ کیا نظر آتا ہے۔ میں نے عرض کی: میرے پیر ابو مدین۔ فرمایا: کدھر جانا چاہتا ہے کعبہ کو یا اپنے پیر کے پاس؟ اپنے پیر کے پاس۔ فرمایا: ایک قدم میں جانا چاہتا ہے یا جس طرح آیا تھا؟ میں نے عرض کی: بلکہ جس طرح آیا تھا: یہ افضل ہے۔ پھر فرمایا: اے ابو صالح! اگر تو فقر چاہتا ہے تو ہر گز بے زینہ اس تک نہ پہنچے گا اور اس کا زینہ توحید ہے اور توحید کا مدار یہ ہے کہ عین السر کے ساتھ دل سے ہر خطرہ مٹا دے لوح دل بالکل پاک وصاف کرلے، میں نے عرض کی: اے میرے آقا! میں چاہتا ہوں کہ حضور اپنی مدد سے یہ صفت مجھ کو عطا فرمائیں، یہ سن کر حضور نے ایک نگاہ کرم مجھ پر فرمائی کہ ارادوں کی تمام کششیں میرے دل سے ایسی کافور ہو گئیں جیسے دن کے آنے سے رات کی اندھیری، اور میں آج تک حضور کی اسی ایک نگاہ سے کام چلارہا ہوں۔

دیکھئے خاطر پر اس سے بڑھ کر اور کیا قبضہ ہوگا کہ ایک نگاہ میں دل کو تمام خطرات سے پاک فرمادیا اور نہ فقط اسی وقت بلکہ ہمیشہ کے لئے۔

امام اجل مصنف بہجۃ الاسرار کی جلالت شان اور اس کتاب جلیل کی صحت وعظمت

فائدہ: یہ حدیث جلیل حضرت اما اجل سید العلماء شیخ القراء عمدہ العرفاء نور الملۃ والدین ابو الحسن علی بن یوسف بن جریر لخمی شطنونی قدس سرہ العزیز نے صرف دو واسطہ سے حضور پرنور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مرید ہیں، امام جلیل الشان، شیخ القراء، ابوالخیر شمس

الدین محمد بن محمد بن الجزری رحمہ اللہ تعالیٰ مصنف حصن حصین شریف کے استاذ ہیں، امام ذہبی صاحب میزان الاعتدال ان کی مجلس مبارک میں حاضر ہوئے ، اور طبقات القراء میں ان کی مدح ستائش کی اور ان کو اپنا امام یکتا لکھا۔

حیث قال علي بن یوسف بن جریر اللخمي شطنوفی الامام الاوحد المقری نور الدین

چنانچہ کہا کہ علی بن یوسف بن جریر لخمی شطنونی نور الدین امام یکتا، مدرس قرءات اور

---

[1] نزہۃ الخاطر الفاتر فی ترجمۃ عبد القادر Page 384 of 674

Sheikh al-Qurra in the Egyptian Lands [1]- | He is the Sheikh al-Qurra of the lands of Egypt. 12m

And the most illustrious Imam, the Gnostic of Allah, Sidi Abdullah bin Asad al-Yafi'i ash-Shafi'i (may Allah Almighty have mercy on him) mentioned this person in "Mir'at al-Jinan" with these grand virtues:

Sheikh Imam, the Jurist, the Scholar, the Reciter, Abu al-Hasan Ali bin Yusuf bin Jarir bin Madad ash-Shafi'i al-Lakhmi narrated in the virtues of Sheikh Abdul Qadir (may Allah be pleased with him) with his chain... etc. [2] | The Great Sheikh, Imam, Jurist, teacher of Recitations (Qira'at), Ali ibn Yusuf ibn Jarir ibn Madad ash-Shafi'i al-Lakhmi narrated this report from Sheikh Abdul Qadir Jilani (may Allah Almighty be pleased with him). 12m

And the most illustrious Imam, Shams al-Millah wa ad-Din Abu al-Khayr al-Jazari, the author of "Hisn Hasin", stated in "Nihayat al-Dirayat fi Asma al-Rijal al-Qira'at":

Ali bin Yusuf bin Jarir bin Fadl bin Madad Nur ad-Din Abu al-Hasan al-Lakhmi al-Shatanufi ash-Shafi'i, the investigative proficient teacher, Sheikh of the Egyptian lands. Born in Cairo in the year 644 and presided over teaching at Al-Azhar Mosque in Cairo. People crowded around him due to benefits and investigation. It reached me that he worked on a commentary of Ash-Shatibiyyah; if it were to appear, it would be among its best commentaries. He passed away on Saturday at the time of noon and was buried on Sunday, the twentieth of Dhu al-Hijjah in the year seven hundred and thirteen. May Allah Almighty have mercy on him. [3] (Abridged) | Meaning Ali bin Yusuf Nur ad-Din Abu al-Hasan ash-Shafi'i, the investigative teacher, with his perfection that dazzles the minds, was the Sheikh of the lands of Egypt and Cairo. He was born in Egypt and sat in the chair of education at the Jamia al-Azhar of Egypt. People flocked to him because of his insights and research. I heard that he also wrote a commentary on "Shatibiyyah". If this commentary were to be found, it would be among the best of its commentaries. He passed away on Monday at the time of Zuhr and was buried on Sunday, the 20th of Dhu al-Hijjah 713 AH. May Allah Almighty have mercy on him. End. 12m

1. Zubdat al-Athar, with reference to Tabaqat al-Muqri'in, Baming Company Press, Jazeera, p. 3.

2. Mir'at al-Jinan wa 'Ibrat al-Yaqzan fi Ma'rifat ma Yu'tabaru min Hawadith al-Zaman.
3. Zubdat al-Athar, with reference to Nihayat al-Dirayat fi Asma al-Rijal wa al-Qira'at, Baming Company Press, Jazeera, p. 5.

जिल्द २१ (खंड 21) फ़तावा रज़विया

मिस्र के क्षेत्रों में शेख अल-कुर्रा [1]- | वे मिस्र के देशों के शेख अल-कुर्रा हैं। १२म

और सबसे प्रसिद्ध इमाम, आरिफ बिल्लाह सीदी अब्दुल्ला बिन असद याफ़ई शाफ़ई (अल्लाह उन पर रहम करे) ने "मिरआत अल-जिनान" में उन्हें इन महान गुणों के साथ याद किया है:

शेख इमाम, फकीह, आलिम, मुक़री, अबू अल-हसन अली बिन यूसुफ बिन जरीर बिन मद्दाद अल-शाफ़ई अल-लखमी ने शेख अब्दुल कादिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के गुणों में अपनी सनद के साथ रिवायत की... आदि। [2] | महान शेख, इमाम, फकीह, क़िरात (कुरान पाठ) के शिक्षक अली इब्न यूसुफ़ इब्न जरीर इब्न मद्दाद शाफ़ई लखमी ने शेख अब्दुल कादिर जिलानी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से यह रिवायत बयान की। १२म

और सबसे प्रसिद्ध इमाम शम्स अल-मिल्लत वद-दीन अबू अल-खैर अल-जज़री, "हिस्न हसीन" के लेखक, ने "निहायत अद-दिरायत फी अस्मा अल-रिजाल अल-किरात" में फरमाया:

अली बिन यूसुफ बिन जरीर बिन फज़ल बिन मद्दाद नूरुद्दीन अबू अल-हसन लखमी शतनूफी शाफ़ई, उस्ताद मोहक़्क़िक माहिर, मिस्र के क्षेत्रों के शेख। काहिरा में वर्ष ६४४ में जन्म हुआ और काहिरा की जामिया अज़हर में कुरान पढ़ाने के लिए नियुक्त हुए। उनके ज्ञान और शोध के कारण लोग उनके पास उमड़ पड़े। मुझे पता चला कि उन्होंने शातिबिया पर एक व्याख्या लिखी थी; अगर वह प्रकाशित होती, तो वह उसकी बेहतरीन व्याख्याओं में से होती। शनिवार को दोपहर के समय उनका निधन हुआ और रविवार, सात सौ तेरह हिजरी के ज़िल-हिज्जा की बीसवीं तारीख को दफ़न किए गए। अल्लाह उन पर रहम करे। [3] (संक्षेप में) | यानी अली बिन यूसुफ नूरुद्दीन अबू अल-हसन शाफ़ई, उस्ताद मोहक़्क़िक, जिनके पूर्णता ने बुद्धि को चकित कर दिया, मिस्र के देशों और काहिरा के शेख थे। वे मिस्र में पैदा हुए और मिस्र की जामिया अज़हर में शिक्षा की गद्दी पर आसीन हुए। उनके ज्ञान और शोध के कारण लोगों की भीड़ उमड़ पड़ी। मैंने सुना है कि उन्होंने शातिबिया पर भी एक व्याख्या (शराह) लिखी थी। यदि यह व्याख्या सामने आती, तो यह उसकी सभी व्याख्याओं में सबसे अच्छी होती। उन्होंने सोमवार को ज़ुहर के समय वफ़ात पाई और रविवार, २० ज़िल-हिज्जा ७१३ हिजरी को दफ़न किए गए। अल्लाह उन पर रहम करे। इति। १२म

1. ज़ुबदत अल-आसार, तबक़ात अल-मुक़रीईन के हवाले से, बमिंग कंपनी प्रेस, जज़ीरा, पृष्ठ ३.

2. मिरआत अल-जिनान व इब्रत अल-यक़ज़ान फ़ी मारिफ़त मा युअतबरू मिन हवादिस अज़-ज़मान।
3. ज़ुबदत अल-आसार, निहायत अद-दिरायत फी अस्मा अल-रिजाल वल-क़िराआत के हवाले से, बमिंग कंपनी प्रेस, जज़ीरा, पृष्ठ ५.

पृष्ठ ३८५ का ६७४

جلد ۲۱ فتاوی رضویه

شیخ القراء بالدیار المصریة [1]- | بلادِ مصر کے شیخ القراء ہیں ۱۲م

اور امام اجل عارف باللہ سیدی عبداللہ بن اسعد یافعی شافعی یعنی رحمہ اللہ تعالیٰ "فی مرآۃ الجنان" میں اس جناب کو ان مناقب جلیلہ سے یاد فرمایا:

روی الشیخ الامام الفقیه العالم المقری ابو الحسن علی بن یوسف بن جریر بن معضاد الشافعی اللخمي في مناقب الشیخ عبد القادر رضی اللہ تعالی عنه بسنده الخ [2] | شیخ امام زبردست فقیہ مدرس قرارت علی ابن یوسف بن جریر بن معضاد شافعی لخمی نے شیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے یہ روایت بیان کی۔ ۱۲م

اور امام اجل شمس الملة والدین ابوالخیر الجزری مصنف حصن حصین نے نہایت الدرائت فی اسماء الرجال القرائت میں فرمایا:

علی بن یوسف بن جریر بن فضل بن معضاہ نورالدین ابوالحسن اللخمي الشطنونی الشافعی الاستاذ المحقق البارع شیخ الدیار المصریة ولد بالقاهرة سنة اربع واربعین وستمائة وتصدر للاقراء بالجامع الازهر من القاهرة وتکاثر علیه الناس لاجل الفوائد والتحقیق وبلغنی انه عمل علی الشاطبیة شرحاً فلو کان ظهر لکان من اجود شروحها توفی یوم السبت اوان الظهر دفن یوم الاحد العشرین من ذي الحجة سنة ثلث عشرة وسبع مائة رحمه اللہ تعالی۔[3] (مختصراً) | یعنی علی بن یوسف نور الدین ابوالحسن شافعی استاد محقق اپنے کمال والے جو عقلوں کو حیران کردے، بلادِ مصر کے شیخ قاہرہ مصر میں پیدا ہوئے اور مصر کی جامع ازہر میں صدر تعلیم پر جلوس فرمایا، ان کے فوائد و تحقیق کے سبب خلائق کا ان پر ہجوم ہوا، میں نے سنا کہ شاطبیہ پر بھی اس جناب نے شرح لکھی، یہ شرح

اگر ظاہر ہوتی تو ان کی تمام شرحوں سے بہتر شروح میں ہوتی، روز دوشنبہ بوقت ظہر وفات پائی اور بروز یک شنبہ بستم ذی الحجہ ۷۱۳ھ میں دفن ہوئے، رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ انتھی ۱۲م

[1] زبدة الآثار بحواله طبقات المقرئين مطبع بملنگ كمپنى جزيره ص ۳ [2] مرآة الجنان وعبرة اليقظان فى معرفة ما يعتبر من حوادث الزمان [3] زبدة الآثار بحواله نهاية الدرايات في اسماء الرجال والقراآت مطبع بكنگ كمپنى جزيره ص ۵

Fatawa Rizvia, Volume 21

And the great Imam, Jalal al-Millah wal-Din al-Suyuti, stated in "Husn al-Muhadarah bi Akhbar Misr wal-Qahirah":

[Arabic Citation]: Ali bin Yusuf bin Jarir al-Lakhmi al-Shatnufi al-Imam al-Awhad Nur al-Din Abu al-Hasan Shaykh al-Qurra' bi-al-Diyar al-Misriyyah tasadda lil-iqra' bi-al-Jami' al-Azhar wa takathara 'alayhi al-talabah[1]. [Translation]: Meaning Ali bin Yusuf Abu al-Hasan Nur al-Din is a unique Imam, and in the land of Egypt he was the Chief of Reciters; then his presiding over the seat of teaching at Al-Azhar Mosque and the crowd of students, and his date of birth and death were mentioned in the same way.

Furthermore, Imam Suyuti mentioned him in his book "Bughyat al-Wu'at" and recorded therein that:

[Arabic Citation]: Lahu al-yad al-tulá fi 'ilm al-tafsir[2]. [Translation]: In the science of Tafsir (exegesis), he had profound mastery.

And Hazrat Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may his secret be sanctified) described the high virtues of this gentleman in the book "Zubdat al-Asrar" as follows:

[Arabic Citation]: Bahjat al-Asrar min tasnif al-Shaykh al-Imam al-Ajal al-Faqih al-'Alim al-Muqri' al-Awhad al-Bari' Nur al-Din Abi al-Hasan 'Ali bin Yusuf al-Shafi'i al-Lakhmi wa baynahu wa bayna al-Shaykh Radi Allahu Ta'ala 'anhu wasitatani wa huwa dakhilun fi bisharati qawlihi Radi Allahu Ta'ala 'anhu: "Tuba liman ra'ani wa liman ra'á man ra'ani wa liman ra'á man ra'á man ra'ani"[3]. [Translation]: Meaning the great Imam, jurist, scholar, unique teacher of recitation, wondrously perfect Nur al-Din Abu al-Hasan Ali bin Yusuf Shafi'i Lakhmi; between him and the presence of our master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) there are only two intermediaries, and he is included in that glad tiding from the radiant master of Ghausiyat, which says: "Joy is for him who saw me, and him who saw my beholders, and him who saw those who saw my beholders." End of quote.

That great and unique Imam, for whom such grand leaders of the community have been praisers of his leadership, greatness, and majesty, wrote in his revered book "Bahjat al-Asrar wa Ma'din al-Anwar Sharif" (from which great figures like Imam Yafi'i and others have been taking authority/sanad, and Imam Shams al-Millah wal-Din Abu al-Khair Ibn al-Jazari, the author of "Hisn al-Hasin," has mentioned this revered book...)

1. Husn al-Muhadarah bi Akhbar Misr wal-Qahirah
2. Bughyat al-Wu'at by Suyuti
3. Zubdat al-Asrar, Book Sermon, Book Sang Company Press, Island, p. 5

फ़तावा रज़विया, खंड 21

और महान इमाम, जलाल अल-मिल्ला वल-दीन अल-सुयूती ने "हुस्न अल-मुहादराह बी अख़बार मिस्र वल-क़ाहिरा" में फ़रमाया:

[अरबी उद्धरण]: अली बिन यूसुफ़ बिन जरीर अल-लखमी अल-शतनूफ़ी अल-इमाम अल-अवहद नूर अल-दीन अबू अल-हसन शेख़ अल-क़ुर्रा' बिल-दियार अल-मिस्रिय्या तसद्दा लिल-इक़रा' बिल-जामि' अल-अज़हर व तकाथरा 'अलैहि अल-तलबा[1]। [अनुवाद]: यानी अली बिन यूसुफ़ अबू अल-हसन नूर अल-दीन एक बेमिसाल इमाम हैं, और मिस्र के शहरों में वे क़ारियों के सरदार थे, फिर उनका अल-अज़हर मस्जिद में शिक्षा की मसनद पर बैठना और छात्रों की भीड़, और उनकी जन्म और मृत्यु की तारीख़ इसी तरह ज़िक्र फ़रमाई।

इसके अलावा, इमाम सुयूती ने अपनी पुस्तक "बुग़यत अल-वुआत" में उनका ज़िक्र किया और उसमें नक़ल फ़रमाया कि:

[अरबी उद्धरण]: लहू अल-यद अल-तुला फ़ी 'इल्म अल-तफ़्सीर[2]। [अनुवाद]: तफ़्सीर (क़ुरआन की व्याख्या) के विज्ञान में उन्हें पूर्ण महारत हासिल थी।

और हज़रत शेख़ मुहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उनकी क़ब्र को नूर से भर दे) ने पुस्तक "जुबदत अल-असरार" में उनकी महान विशेषताओं का इस प्रकार वर्णन किया है:

[अरबी उद्धरण]: बहजत अल-असरार मिन तस्नीफ़ अल-शेख़ अल-इमाम अल-अजल अल-फ़क़ीह अल-'आलिम अल-मुक़री' अल-अवहद अल-बारि' नूर अल-दीन अबी अल-हसन 'अली बिन यूसुफ़ अल-शाफ़ई अल-लखमी व बैनहू व बैन अल-शेख़ रज़ियल्लाहु तआला 'अन्हु वासिततानी व हुवा दाख़िलुन फ़ी बशारती क़ौलिही रज़ियल्लाहु तआला 'अन्हु: "तूबा लिमन रआनी व लिमन रआ मन रआनी व लिमन रआ मन रआ मन रआनी"[3]। [अनुवाद]: यानी महान इमाम, फ़क़ीह, आलिम, क़िरात के अनोखे उस्ताद, कमाल वाले नूरुद्दीन अबुल हसन अली बिन यूसुफ़ शाफ़ई लखमी; उनके और हुज़ूर सैय्यदना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के बीच सिर्फ़ दो वास्ते (कड़ियाँ) हैं और वह हुज़ूर पुर नूर सरकार-ए-गौसियत की इस बशारत (सुसमाचार) में दाख़िल हैं कि शादमानी (खुशी) है उसे जिसने मुझे देखा और उसे जिसने मेरे देखने वालों को देखा और उसे जिसने मेरे देखने वाले के देखने वालों को देखा। समाप्त।

वे महान और अद्वितीय इमाम, जिनके लिए समुदाय के ऐसे बड़े नेता उनकी इमामत, महानता और महिमा के प्रशंसक रहे हैं, उन्होंने अपनी श्रद्धेय पुस्तक "बहजत अल-असरार व मादिन अल-अनवार शरीफ़" में (जिससे इमाम याफ़ई जैसे बड़े विद्वान सनद लेते आए हैं, और इमाम शम्स अल-मिल्ला वल-दीन अबू अल-खैर इब्न अल-जज़री, जो 'हिस्न-ए-हसीन' के लेखक हैं, ने इस किताब को...)

---

1. हुस्न अल-मुहादराह बी अख़बार मिस्र वल-क़ाहिरा
2. सुयूती की बुग़यत अल-वुआत
3. जुबदत अल-असरार, खुतबा अल-किताब, मकतबा बुक संग कंपनी, जज़ीरा, पृष्ठ 5

पृष्ठ 386 का 674

اور امام اجل جلال الملة والدین سیوطی نے "حُسن المحاضرة بأخبار مصر والقاهرة" میں فرمایا:

علی بن یوسف بن جریر اللخمی الشطنوفی الامام الاوحد | یعنی علی بن یوسف ابوالحسن نور الدین امام یکتا ہیں، اور بلاد نور الدین ابوالحسن شیخ القراء بالدیار المصریة تصد | مصر میں شیخ القراء پھر ان کا مسند تعلیم پر جلوس اور طلبہ کا ہجوم للاقراء بالجامع الازہر و تکاثر علیه الطلبة ۱۔ | اور تاریخ ولادت و وفات اسی طرح ذکر فرمائی۔

نیز امام سیوطی نے اس جناب کا تذکرہ اپنی کتاب "بغیة الوعاة" میں لکھا اور اس میں نقل فرمایا کہ:

له الید الطولی في علم التفسیر ۲۔ | علم تفسیر میں اس جناب کو ید طولٰی تھا۔

اور حضرت شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ نے کتاب "زبدة الاسرار" میں اس جناب کے فضائل عالیہ یوں بیان فرمائے:

بهجة الاسرار من تصنیف الشیخ الامام الاجل | یعنی امام اجل، فقیہ، عالم، مدرس قرائت یکتا، عجب صاحب الفقیه العالم المقری، الاوحد البارع نور الدین ابی | کمال نور الدین ابوالحسن علی بن یوسف شافعی لخمی، ان میں اور الحسن علی بن یوسف الشافعی اللخمی وبینہ وبین | حضور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ میں صرف دو الشیخ رضی اللہ تعالٰی عنہ واسطتان وهو داخل فی | واسطے ہیں اور وہ حضور پر نور سرکار غوثیت کی اس بشارت میں بشارة قوله رضی اللہ تعالٰی عنہ طوبی لمن رانی ولمن | داخل ہیں کہ شادمانی ہے اسے جس نے مجھ کو دیکھا اور اسے رأی من رانی ولمن رأی من رأی من رانی ۳۔ | جس نے میرے دیکھنے والوں کو دیکھا اور اسے جس نے میرے دیکھنے والے کے دیکھنے والوں کو دیکھا۔ انتہی

ان امام اجل یکتا نے کہ ایسے اکابر ائمہ جن کی امامت و عظمت و جلالت شان کے ایسے مداح ہوئے، اپنی کتاب مستطاب بہجۃ الاسرار و معدن الانوار شریف میں (کہ امام اجل یافعی وغیرہ اکابر اس سے سند لیتے آئے امام اجل شمس الملۃ والدین ابوالخیر ابن الجوزی مصنف حصن حصین نے یہ کتاب مستطاب

---

۱ حُسن المحاضرۃ بأخبار مصر والقاھرۃ ۲ بغیۃ الوعاۃ للسیوطی ۳ زبدۃ الاسرار خطبۃ الکتاب مطبع بک سنگ کمپنی جزیرہ ص۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

He studied it from Hazrat Sheikh Muhi-ud-Din Abdul Qadir Hanafi and Shatauti (may Allah have mercy on him), and obtained its chain of narration like a Hadith. Allama Umar bin Abdul Wahhab Halabi explicitly stated that its narrations are reliable, and Hazrat Sheikh Muhaqqiq Muhaddith Dehlvi stated in 'Zubdat-ul-Athar Sharif':

[Left box] This book, Bahjat al-Asrar, is a great and famous book of Sharia. 1 [Right box] This book, Bahjat al-Asrar, is a great and famous book of Sharia. 12m

And in 'Zubdat-ul-Athar Sharif', he explicitly mentioned that its narrations are authentic and proven, narrating with an authentic chain as follows:

[Table Header/Content] [Left Column - Arabic]: The jurist Abu al-Hajjaj Yusuf bin Abdul Rahim bin Hajjaj bin Ya'la al-Fasi al-Maliki, the traditionist in Cairo, narrated to us in 674 AH. He said: My grandfather Hajjaj informed us in Fez in 623 AH, saying: I performed Hajj with Sheikh Abu Muhammad Salih bin Wirjan al-Dakkali (may Allah be pleased with him) in 588 AH. When we were at Arafat, we met Sheikh Abu al-Qasim Umar bin Mas'ud, known as al-Bazzar. They both smiled as they sat remembering the days of Sheikh Muhi-ud-Din Abdul Qadir (may Allah be pleased with him). Then Sheikh Abu Muhammad said: My master Sheikh Abu Madyan (may Allah be pleased with him) said to me: "O Salih, travel to Baghdad..." (till the end of the Hadith). 2

[Right Column - Urdu]: Meaning, the jurist and traditionist Abu al-Hajjaj narrated the Hadith to us that: My grandfather Hajjaj bin Ya'la bin Isa Fasi informed me that: I performed Hajj with Sheikh Abu Muhammad Salih in 588 AH. At Arafat, we met Hazrat Sheikh Abu al-Qasim Umar Bazzar. After exchanging salutations, both Sheikhs sat down and began to mention the radiant Presence of Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him). Abu Muhammad Salih said: My Sheikh, Hazrat Shoaib Abu Madyan, said to me: "O Salih! Undertake a journey and present yourself in Baghdad..." to the end.

Caution: From here it is known that the honorable name of this Sheikh is Salih and his Kunya (agnomen) is Abu Muhammad. In 'Nuzhat-ul-Khawatir', it occurs as Abu Salih, which is a slip of the pen.

1. Zubdat al-Athar with Zubdat al-Asrar, Book Sermon, Kasambling Company Press, Island, p. 2
2. Bahjat al-Asrar, Mention of chapters from his speech embellished with... Mustafa al-Babi, Egypt, p. 52

फतवा रज़विया, खंड 21

उन्होंने हज़रत शेख मुही-उद-दीन अब्दुल कादिर हनफी और शातौती (अल्लाह उन पर रहम करे) से इसे पढ़ा, और हदीस की तरह इसकी सनद हासिल की। अल्लामा उमर बिन अब्दुल वहाब हलबी ने स्पष्ट किया कि इसकी रिवायतें विश्वसनीय हैं। और हज़रत शेख मोहकिक मुहद्दिस देहलवी ने 'ज़ुबदत-उल-आसार शरीफ' में फरमाया:

[बाएं बॉक्स में] यह किताब बहजतुल असरार शरीअत की एक महान और प्रसिद्ध किताब है। 1 [दाएं बॉक्स में] यह किताब बहजतुल असरार एक महान और प्रसिद्ध शरीअत की किताब है। 12म

और 'ज़ुबदत-उल-आसार शरीफ' में इसकी रिवायतों के सही और प्रमाणित होने की पुष्टि की गई है, एक सही सनद के साथ इस प्रकार रिवायत की गई है:

[तालिका सामग्री] [बायां कॉलम - अरबी]: फकीह अबुल हज्जाज यूसुफ बिन अब्दुल रहीम बिन हज्जाज बिन याला अल-फासी अल-मालिकी अल-मुहद्दिस ने काहिरा में 674 हिजरी में हमसे हदीस बयान की। उन्होंने कहा: मेरे दादा हज्जाज ने हमें 623 हिजरी में फ़ेज़ में सूचित किया, उन्होंने कहा: मैंने शेख अबू मोहम्मद सालेह बिन विरजान अल-दक्काली (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के साथ 588 हिजरी में हज किया। जब हम अराफात में थे, तो हमें शेख अबुल कासिम उमर बिन मसूद मिले, जिन्हें अल-बज़ार के नाम से जाना जाता था। वे दोनों मुस्कुराए जब वे शेख मुही-उद-दीन अब्दुल कादिर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के दिनों को याद करने बैठे। फिर शेख अबू मोहम्मद ने कहा: मेरे आका शेख अबू मदीन (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने मुझसे कहा: "हे सालेह, बगदाद की यात्रा करो..." (हदीस के अंत तक)। 2

[दायां कॉलम - उर्दू]: यानी फकीह मुहद्दिस अबुल हज्जाज ने हमसे हदीस बयान की कि: मेरे दादा हज्जाज बिन याला बिन ईसा फासी ने मुझे खबर दी कि: मैंने शेख अबू मोहम्मद सालेह के साथ 588 हिजरी में हज किया। अराफात में हमें हज़रत शेख अबू अल-कासिम उमर बज़ार मिले। दोनों शेख सलाम के बाद बैठकर हुज़ूर पुरनूर गौसे आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र करने लगे। अबू मोहम्मद सालेह ने फरमाया: मुझसे मेरे शेख हज़रत शुएब अबू मदीन ने फरमाया: "ऐ सालेह! सफर करके बगदाद हाज़िर हो..." अंत तक।

चेतावनी: यहाँ से मालूम हुआ कि इन शेख का नाम सालेह है और उनकी कुनियत अबू मोहम्मद है। 'नुज़हतुल खातिर' में अबू सालेह आया है, जो कलम की गलती (चूक) है।

1. ज़ुबदत अल-आसार मा ज़ुबदत अल-असरार, खुतबा अल-किताब, किसम्बलींग कंपनी प्रेस, जज़ीरा, पृष्ठ 2
2. बहजतुल असरार, उनके कलाम के अध्यायों का उल्लेख... मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 52

حضرت شیخ محی الدین عبدالقادر حنفی وشطوطی رحمہ اللہ تعالٰی سے پڑھی، اور حدیث کی طرح اس کی سند حاصل کی اور علامہ عمر بن عبدالوہاب حلبی نے اس کی روایات معتمد ہونے کی تصریح کی، اور حضرت شیخ محقق محدث دہلوی نے زبدۃ الاثار شریف میں فرمایا:

ایں کتاب بہجۃ الاسرار کتابے عظیم و شریعت و مشہور است ۱۔ یہ کتاب بہجۃ الاسرار ایک عظیم شریعت اور مشہور کتاب ہے۔ ۱۲م

اور زبدۃ الاسرار شریف میں اس کی روایات صحیح و ثابت ہونے کی تصریح کی، یوں بسند صحیح روایت فرمائی کہ:

حدثنا الفقیہ ابوالحجاج یوسف بن عبدالرحیم یعنی فقیہ محدث ابوالحجاج نے ہم سے حدیث بیان کی کہ بن حجاج بن یعلی الفاسی المالکی المحدث بالقاھرۃ میرے جدا مجد حجاج بن یعلٰی بن عیسٰی فاسی نے مجھے خبر دی کہ ٦٧٤ھ قال اخبرنا جدی حجاج بفاس ٦٢٣ھ قال میں نے شیخ ابو محمد صالح کے ساتھ ۵۸۸ھ میں حج کیا، حججت مع الشیخ ابی محمد صالح بن ویرجان عرفات میں ہم کو حضرت شیخ ابو القاسم عمر بزار ملے، دونوں الدکالی رضی اللہ تعالٰی عنہ ۵۸۸ھ فلما کنا بعرفات شیخ بعد سلام بیٹھ کر حضور پر نور غوث اعظم رضی اللہ تعالٰی وافینا بھا الشیخ ابالقاسم عمر بن مسعود المعروف عنہ کا ذکر فرمانے لگے ، ابو محمد صالح نے فرمایا مجھ سے میرے بالبزار فتبسما لما وجلسا یتذکران ایام الشیخ محی شیخ حضرت شعیب ابو مدین نے فرمایا : اے صالح ! سفر کر کے الدین عبدالقادر رضی اللہ تعالٰی عنہ فقال الشیخ بغداد حاضر ہو ، الی آخرہ۔ ابومحمد قال لی سیدی الشیخ ابو مدین رضی اللہ تعالٰی عنہ یاصالح سافر الی بغداد الحدیث ۲۔

تنبیہ: یہاں سے معلوم ہوا کہ ان شیخ کا نام گرامی صالح ہے اور کنیت ابو محمد نزہۃ الخاطر میں ابو صالح واقع ہوا سہو قلم ہے۔

۱ زبدۃ الاثار مع زبدۃ الاسرار خطبہ الکتاب مطبع کسمبلنگ کمپنی جزیرہ ص ۲ ۲ بہجۃ الاسرار ذکر فصول من کلامہ مرصعا بشیئ الخ مصطفی البابی مصر ص ۵۲

Fatawa-e-Razawiyya Volume 21

Second Hadith: Listen further, it is in this same glorious Hadith that after Hazrat Salih had narrated this, Hazrat Sayyid Umar Bazzar (may his secret be sanctified) said: "And I too was sitting before him in his solitude, and he struck his hand upon my chest. Immediately, a light equal to the diameter of the sun shone in my heart. I found the Truth from that moment, and I am in an increase of that light until now." Meaning: Similarly, one day I too was present before the illustrious master, our leader Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) in solitude. The master struck his blessed hand upon my chest, and immediately a light equivalent to the solar disk shone in my heart. From that moment, I found the Truth, and that light continues to increase to this day.

Third Hadith: Listen further, the praised Imam (author) narrates in the same Bahjat-ul-Asrar Sharif with this chain of transmission: "Sheikh Abul-Futuh Muhammad bin Sheikh Abul-Mahasin Yusuf bin Isma'il al-Taymi al-Bakri al-Baghdadi narrated to us, saying: the noble Sheikh Abu Ja'far Muhammad bin Abil-Qasim al-Alawi informed us, saying: the gnostic Sheikh Abul-Khair Bishr bin Mahfuz informed us in Baghdad at his house, the Hadith..." Meaning: Sheikh Abul-Futuh Muhammad Siddiq Baghdadi narrated the Hadith to us that Sayyid Abu Ja'far Muhammad Alawi informed us that Sheikh Arif-billah Abu al-Khair Bishr bin Mahfuz Baghdadi narrated at his residence that one day I and twelve other people (whose names are mentioned in detail in the Hadith) were present in the holy presence of the illustrious master, our leader Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him). The master said: "Let each of you seek a wish, and I shall grant it." (Upon this, ten people asked for religious needs related to knowledge and gnosis, and three people asked for worldly ranks and positions, which are mentioned in detail.)

The illustrious master (may Allah be pleased with him) said: "To each [category] We extend help, these and those, from the gift of your Lord. And never has the gift of your Lord been restricted." (Quran 17:20) We help both the people of religion and the people of the world from the bounty of your Lord, and there is no restriction on your Lord's bounty.

---

1. Bahjat-ul-Asrar, Mention of chapters from his speech, adorned with something, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 53. Page 388 of 674

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

दूसरी हदीस: और सुनिए, इसी गौरवशाली हदीस में है कि हज़रत सालेह द्वारा यह रिवायत बयान करने के बाद, हज़रत सैय्यद उमर बज़्ज़ार (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) ने फ़रमाया: "और मैं भी उनके सामने उनके एकांत (खलवत) में बैठा था, तो उन्होंने मेरे सीने पर अपना हाथ मारा। तुरंत मेरे दिल में सूरज के घेरे के बराबर एक नूर चमक उठा। मैंने उसी वक़्त से हक़ (सत्य) को पा लिया, और मैं अब तक उस नूर की बढ़ोतरी में हूँ।" अर्थात्: इसी तरह मैं भी एक दिन हुज़ूर पुरनूर सैय्यदना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की खिदमत में एकांत में हाज़िर था। हुज़ूर ने अपना मुबारक हाथ मेरे सीने पर मारा, तो फ़ौरन एक नूर सूरज की टिकिया के बराबर मेरे दिल में चमक उठा। और उस वक़्त से मैंने हक़ को पाया, और आज तक वह नूर तरक्की कर रहा है।

तीसरी हदीस: और सुनिए, प्रशंसित इमाम उसी 'बहजतुल असरार' शरीफ़ में इस सनद (सूत्र) के साथ रिवायत करते हैं: "हमें शेख अबुल-फ़ुत्ूह मुहम्मद बिन शेख अबिल-महासीन युसूफ़ बिन इस्माइल अल-तमी अल-बकरी अल-बगदादी ने हदीस सुनाई, कहा: हमें शरीफ़ शेख अबू जाफ़र मुहम्मद बिन अबिल-कासिम अल-अलावी ने ख़बर दी, कहा: हमें शेख आरिफ़ अबुल-खैर बिश्र बिन महफ़ूज़ ने बग़दाद में अपने घर पर हदीस बयान की..." अर्थात्: हमसे शेख अबुल-फ़ुत्ूह मुहम्मद सिद्दीक़ बगदादी ने हदीस बयान की कि हमें सैय्यद अबू जाफ़र मुहम्मद अलवी ने ख़बर दी कि हमसे शेख आरिफ़-बिल्लाह अबू अल-खैर बिश्र बिन महफ़ूज़ बग़दादी ने अपने निवास पर बयान फ़रमाया कि एक दिन मैं और बारह अन्य व्यक्ति (जिनके नाम हदीस में विस्तार से बताए गए हैं) हुज़ूर पुरनूर सैय्यदना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की खिदमत में हाज़िर थे। हुज़ूर ने फ़रमाया: "तुम में से हर एक एक-एक मुराद (इच्छा) माँगे ताकि हम अता फ़रमाएँ।" (इस पर दस व्यक्तियों ने ज्ञान और बोध (मारफ़त) से संबंधित धार्मिक ज़रूरतें माँगीं और तीन व्यक्तियों ने दुनियावी ओहदे और पद की मदद माँगी, जो विस्तार से बताए गए हैं।)

हुज़ूर पुरनूर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने फ़रमाया: "हम इन (नेक लोगों) और उन (बुरे लोगों) दोनों की मदद करते हैं, तुम्हारे रब की अता (दान) से। और तुम्हारे रब की अता पर कोई रोक नहीं है।" (कुरान 17:20) हम इन दीन वालों और दुनिया वालों, सब की मदद करते हैं तुम्हारे रब की अता से, और तुम्हारे रब की अता पर कोई रोक-टोक नहीं।

1. बहजतुल असरार, उनके कलाम के अध्यायों का उल्लेख, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 53।
   पृष्ठ 674 में से 388

حدیث دوم: اور سنیے ، اسی حدیث جلیل میں ہے کہ حضرت صالح یہ روایت فرما چکے تو حضرت سید عمر بزاز قدس سرہ نے فرمایا: وانا ایضاً کنت جالسا بین یدیه فی خلوته فضرب بیده فی صدری فاشرق فی قبله نور علی قدر دائرة الشمس و وجدت الحق من وقتی و انا الی الان فی زیادة من ذلك النور - ۱ یعنی یونہی میں بھی ایک روز حضور پر نور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالی عنہ کے سامنے خلوت میں حاضر تھا حضور نے اپنے دست مبارک کو میرے سینے پر مارا، فورا ایک نور قرص آفتاب کے برابر میرے دل میں چمک اٹھا، اور اس وقت سے میں نے حق کو پایا، اور آج تک وہ نور ترقی کر رہا ہے۔

حدیث سوم: اور سنیے ، امام ممدوح اسی بہجۃ الاسرار شریف میں بایں سند راوی : حدثنا الشیخ ابوالفتوح محمد ابن الشیخ ابی المحاسن یوسف بن اسمعیل التیمی البکری البغدادی قال اخبرنا الشیخ الشریف ابو جعفر محمد بن ابی القاسم العلوی قال اخبرنا الشیخ العارف ابوالخیر بشر بن محفوظ ببغداد بمنزلہ الحدیث۔ یعنی ہم سے شیخ ابوالفتوح محمد صدیق بغدادی نے حدیث بیان کی کہ ہم کو سید ابو جعفر محمد علوی نے خبر دی کہ ہم سے شیخ عارف باللہ ابو الخیر بشر بن محفوظ بغدادی نے اپنے دولت خانے پر بیان فرمایا کہ ایک روز میں اور بارہ صاحب (اور) جن کے نام حدیث میں مفصل مذکور ہیں خدمت اقدس حضور پر نور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالی عنہ میں حاضر تھے کہ حضور نے فرمایا : لیطلب کُلُّ مِنْکُم حاجَۃً اَعطِیھَا لکہ تم میں سے ہر ایک ایک ایک مراد مانگے کہ ہم عطا فرمائیں (اس پر دس صاحبوں نے دینی حاجتیں متعلق علم ومعرفت اور تین شخصوں نے دنیوی عہدہ ومنصب کی مردیں مانگیں جو تفصیل مذکور ہیں)

حضور پر نور رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا : " كُلاّ نُمِدُّ هؤُلآءِ وَ هؤُلآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ وَ مَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُوراً "۔ ہم ان اہل دین اور اہل دنیا سب کی مدد کرتے ہیں تیرے رب کی عطا سے ، اور تیرے رب کی عطا پر روک نہیں۔

---

۱ بهجة الاسرار ذكر فصول من كلامه مرصعاً بشيئ الخ مصطفى البابى مصر ص ۵۳ Page 388 of 674

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

By God! Whoever asked for something found it. I desired to attain such gnosis (ma'rifat) that I could distinguish between heart-felt inspirations, knowing whether they were from Allah Almighty or not. (And after detailing others receiving their desires, he says:)

| (Arabic) As for me, the Sheikh (may Allah be pleased with him) placed his hand on my chest while I was sitting before him in that gathering. Immediately, a light shone in my chest. To this day, I distinguish between matters of truth and falsehood by that light, and differentiate between states of guidance and misguidance. Before this, I used to be in great distress because of my inability to distinguish between them. | (Urdu) And my state became such that I was present before his eminence; he placed his blessed hand on my chest in that very gathering, and immediately a light shone in my chest. To this day, I distinguish by that light that this inspiration is truth and that is falsehood, this state is guidance and that is misguidance. Before this, I used to be in great distress due to being unable to distinguish between them. |

Fourth Hadith: Listen further, the aforementioned Imam narrates in this magnificent book with this exalted chain of transmission that: Abu Muhammad al-Hasan ibn Abi Imran al-Qurashi and Abu Muhammad Salim bin 'Ulayya al-Dimyati informed us, they said: The Divine Scholar Sheikh Shihab al-Din 'Umar al-Suhrawardi informed us of the Hadith, i.e., Abu Muhammad al-Qurashi and Abu Muhammad al-Miyati informed us, both said that the Sheikh of Sheikhs, Shihab al-Haqq wa al-Din 'Umar Suhrawardi (may Allah be pleased with him), the leader of the Suhrawardi order, informed us: I had a great passion for 'Ilm al-Kalam (scholastic theology). I had memorized its books by heart and had become quite expert in it. My honorable paternal uncle and great spiritual guide, Hazrat Sayyidi Najib al-Din Abd al-Qahir Suhrawardi (may Allah be pleased with him), used to forbid me, but I would not desist. One day, he took me with him to the court of the refuge of Ghausiyyat (Sheikh Abdul Qadir Jilani). On the way, he said to me: "O Umar! We are going into the presence of someone whose heart gives news from Allah Almighty. Look, be present before him with caution so that you may receive blessings from his sight."

When we arrived at the court, my master said to Hazrat Sayyiduna Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him): "O my master! This nephew of mine is immersed in 'Ilm al-Kalam. I forbid him, but he does not listen." The Sheikh said to me: "O Umar! Which book of 'Ilm al-Kalam have you memorized?" I replied: "Such and such books."

1. Bahjat al-Asrar, Mention of the pearls of his speech embellished with jewels etc., Mustafa al-Babi, Egypt, pp. 30, 31.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

खुदा की कसम! जिसने जो मांगा था पाया, मैंने यह मुराद चाही थी कि ऐसी मारिफत (ज्ञान) मिल जाए कि कलबी वारिदात (दिल की कैफियतों) में मुझे तमीज़ (अंतर) हो जाए कि यह वारिद अल्लाह तआला की तरफ से है। और यह नहीं (औरों को उनकी मुरादें मिलने की तफ़सील बयान करके फरमाते हैं):

| (अरबी) जहाँ तक मेरी बात है, शेख (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने मेरे सीने पर अपना हाथ रखा जबकि मैं उस सभा में उनके सामने बैठा था। तत्काल, मेरे सीने में एक नूर चमका। आज तक, मैं उस नूर के माध्यम से सत्य और असत्य के मामलों के बीच अंतर करता हूँ, और मार्गदर्शन और पथभ्रष्टता की स्थितियों के बीच अंतर करता हूँ। इससे पहले, मैं उनके बीच अंतर करने में असमर्थता के कारण बहुत कष्ट में रहता था। | (उर्दू) और मेरी यह कैफियत हुई कि मैं हुज़ूर के सामने हाज़िर था, हुज़ूर ने इसी मजलिस में अपना दस्ते मुबारक मेरे सीने पर रखा कि फ़ौरन एक नूर मेरे सीने में चमका कि आज तक मैं उसी नूर से तमीज़ कर लेता हूँ कि यह वारिद हक़ है और यह बातिल, यह हाल हिदायत है और यह गुमराही और इससे पहले मुझे तमीज़ न हो सकने के बाइस सख़्त क़लक़ (परेशानी) रहा करता था। |

चौथी हदीस: और सुनिए, इमाम मम्दूह इसी किताबे जलील में इस सनदे आली से रावी (वर्णनकर्ता) हैं कि: हमें अबू मुहम्मद अल-हसन इब्न अबी इमरान अल-कुरैशी और अबू मुहम्मद सालिम बिन उलया अल-दिमयाती ने खबर दी, उन्होंने कहा कि हमें शैखे आलम रब्बानी शिहाब अल-दीन उमर अल-सुहरवर्दी ने हदीस दी, यानी हमें अबू मुहम्मद कुरैशी और अबू मुहम्मद मियाती ने खबर दी, दोनों ने फ़रमाया कि हमें शैखुश-शुयूख शिहाबुल हक़ वद-दीन उमर सुहरवर्दी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, सुहरवर्दिया सिलसिले के सरदार, ने खबर दी कि मुझे इल्मे कलाम का बहुत शौक था, मैंने इसकी किताबें अज़बर हिफ़्ज़ कर ली थीं और इसमें खूब माहिर हो गया था। मेरे चचा मोहतरम और अज़ीम पीर हज़रत सय्यिदी नजीब अल-दीन अब्दुल काहिर सुहरवर्दी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु मुझे मना फ़रमाते थे और मैं बाज़ न आता था। एक रोज़ मुझे साथ लेकर बारगाहे ग़ौसियत पनाह में हाज़िर हुए, राह में मुझसे फ़रमाया: ऐ उमर! हम इस वक़्त उसके हुज़ूर हाज़िर होने को हैं जिसका दिल अल्लाह तआला की तरफ से खबर देता है, देखो उनके सामने बा-एहतियात हाज़िर होना ताकि उनके दीदार से बरकत पाओ।

जब हम बारगाह में हाज़िर हुए तो मेरे पीर ने हज़रत सय्यदुना ग़ौसे अज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से अर्ज़ की: ऐ मेरे आका! यह मेरा भतीजा इल्मे कलाम में आलूदा (डूबा हुआ) है, मैं मना करता हूँ, नहीं मानता। हुज़ूर ने मुझसे फ़रमाया: ऐ उमर! तुमने इल्मे कलाम में कौन सी किताब हिफ़्ज़ की है? मैंने अर्ज़ की: फलां-फलां किताबें।

---

1. बहजतुल असरार, उनके कलाम के मोतियों का ज़िक्र... मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 30 व 31।

पृष्ठ 674 का 389

خدا کی قسم ! جس نے جو مانگا تھا پایا، میں نے یہ مراد چاہی تھی کہ ایسی معرفت مل جائے کہ واردات قلبی میں مجھے تمیز ہو جائے کہ یہ وارد اللہ تعالیٰ کی طرف سے ہے۔ اور یہ نہیں (اوروں کو ان کی مرادیں ملنے کی تفصیل بیان کر کے فرماتے ہیں):

| واما انا فان الشیخ رضی اللہ تعالیٰ عنہ وضع یدہ علی صدری وانا جالس بین یدیہ فی مجلسہ ذلک فوجدت فی الوقت العاجل نورا فی صدری وانا الی الآن افرق بہ بین موارد الحق والباطل وامیز بہ بین احوال الھدی والضلال وکنٹ قبل ذلک شدید القلق لالتباسھا علی ۱۔ | اور میری یہ کیفیت ہوئی کہ میں حضور کے سامنے حاضر تھا، حضور نے اسی مجلس میں اپنا دست مبارک میرے سینے پر رکھا کہ فوراً ایک نور میرے سینے میں چمکا کہ آج تک میں اسی نور سے تمیز کر لیتا ہوں کہ یہ وارد حق ہے اور یہ باطل، یہ حال ہدایت ہے اور یہ گمراہی اور اس سے پہلے مجھے تمیز نہ ہو سکنے کے باعث سخت قلق رہا کرتا تھا۔ |

حدیث چہارم: اور سنیئے، امام ممدوح اسی کتاب جلیل میں اس سند عالی سے راوی کہ: اخبرنا ابو محمد الحسن ابن ابی عمران القرشی و ابو محمد سالم بن علیا الدمیاطی قال اخبرنا الشیخ العالم الربانی شہاب الدین عمر السہروردی الحدیث یعنی ہمیں ابو محمد قرشی و ابو محمد میاطی نے خبر دی، دونوں نے فرمایا کہ ہمیں شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین عمر سہروردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سردار سلسلہ سہروردیہ نے خبر دی کہ مجھ علم کلام کا بہت شوق تھا، میں نے اس کی کتابیں ازبر حفظ کر لی تھیں اور اس میں خوب ماہر ہو گیا تھا میرے عم مکرم پیر معظم حضرت سیدی نجیب الدین عبدالقاہر سہروردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ مجھ کو منع فرماتے تھے اور میں باز نہ آتا تھا ایک روز مجھے ساتھ لے کر بارگاہِ غوثیت پناہ میں حاضر ہوئے، راہ میں مجھ سے فرمایا: اے عمر! ہم اس

وقت اس کے حضور حاضر ہونے کو ہیں جس کا دل اللہ تعالیٰ کی طرف سے خبر دیتا ہے دیکھو ان کے سامنے بااحتیاط حاضر ہونا کہ ان کے دیدار سے برکت پاؤ۔

جب ہم حاضر بارگاہ ہوئے میرے پیر نے حضرت سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے عرض کی : اے میرے آقا ! یہ میرا بھتیجا علم کلام میں آلودہ ہے میں منع کرتا ہوں، نہیں مانتا، حضور نے مجھ سے فرمایا: اے عمر ! تم نے علم کلام میں کون سی کتاب حفظ کی ہے؟ میں نے عرض کی: فلاں فلاں کتابیں۔

---

۱ بہجۃ الاسرار ذکر فضول من کلامہ مرصعاً بشیع الخ مصطفیٰ البابی مصر ص۳۰ و ۳۱

“Then he passed his hand over my chest. By Allah, he did not remove it until I had memorized every word from those books, and Allah made me forget all their issues, but Allah poured divinely inspired knowledge (Ilm-e-Ladunni) into my chest immediately. So I stood up from before him, speaking with wisdom. And he said to me: O Omar, you are the last of the famous ones in Iraq.” He (Sheikh Suhrawardi) said that Sheikh Abdul Qadir, may Allah be pleased with him, was truly the Sultan of the Path and held authority over existence. His Eminence passed his blessed hand over my chest. By Allah! Before the hand could be removed, I did not remember a single word from those books, and Allah Ta'ala made me forget all their contents. Yes! Allah Ta'ala immediately filled my chest with divinely inspired knowledge. So I rose from His Eminence's presence as if speaking with divine knowledge, and His Eminence said to me: You have become the foremost renowned in the land of Iraq, meaning after you, no one in Iraq will reach such a level of fame. After this, Imam Sheikh al-Shuyukh Suhrawardi says: Hazrat Sheikh Abdul Qadir (may Allah be pleased with him) is the King of the Path and certainly exercises authority over the entire world, may Allah be pleased with him.

Then the aforementioned Imam, with his own chain of narration, relates from Hazrat Sheikh Najmuddin Taflisi (may Allah Ta'ala have mercy on him): My Sheikh, Hazrat Sheikh al-Shuyukh, placed me in a forty-day spiritual retreat (Chilla) in holy Baghdad. On the fortieth day, what do I see but Hazrat Sheikh al-Shuyukh seated on a high mountain, with an abundance of jewels beside him. At the foot of the mountain, a large crowd was gathered. Hazrat Sheikh was filling measures with jewels and throwing them to the people, and people were looting them. When the jewels became scarce, they would increase on their own as if bubbling from a spring. At the end of the day, I came out of seclusion and presented myself before Hazrat Sheikh al-Shuyukh to relate what I had seen. Before I could speak, the Hazrat Sheikh said: What you saw is true. And how many more like these—not just the jewels you saw, but so many more—are there. These are the jewels that Hazrat Sheikh Abdul Qadir (may Allah be pleased with him) filled my chest with in exchange for the science of dialectical theology (Ilm al-Kalam), may Allah be pleased with them.

What greater control over hearts can there be than to wipe away all memorized books with a single stroke of the hand so that not a single word is remembered, nor any issue of that knowledge remains, and simultaneously fill the chest with divinely inspired knowledge.

Fifth Hadith: And listen, the praised Imam relates in the same great book 'Jalil-ul-Futuh' with this high chain: We were told by the righteous Sheikh Abu Abdullah Muhammad bin Kamil bin Abul Ma'ali al-Hussaini, who said: I heard...

---

1 Bahjat al-Asrar, Mention of chapters from his speech adorned by the Sheikh, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, pp. 32 and 33.

फतावा रिज़विया जिल्द 21

"फिर उन्होंने मेरे सीने पर अपना हाथ फेरा। अल्लाह की कसम! हाथ हटाने भी न पाए थे कि मुझे उन किताबों से एक शब्द भी याद न रहा, और अल्लाह ने मुझे उनके तमाम मसले भुला दिए, लेकिन अल्लाह ने मेरे सीने में फौरन इल्म-ए-लदुन्नी (ईश्वरीय ज्ञान) भर दिया। सो मैं उनके सामने से हिकमत के साथ कलाम करता हुआ उठा। और उन्होंने मुझसे फरमाया: ऐ उमर, तुम इराक के मशहूर लोगों में आखिरी हो।" उन्होंने कहा कि शैख अब्दुल कादिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु हकीकत में सुल्तान-ए-तरीकत और वजूद पर तसर्रुफ रखने वाले थे। हुज़ूर ने अपना मुबारक हाथ मेरे सीने पर फेरा, खुदा की कसम! हाथ हटाने न पाए थे कि मुझे उन किताबों से एक लफ्ज़ भी याद न रहा, और उनके तमाम मतलब अल्लाह तआला ने मुझे भुला दिए। हाँ! अल्लाह तआला ने मेरे सीने में फौरन इल्म-ए-लदुन्नी भर दिया, तो मैं हुज़ूर के पास से इल्म-ए-इलाही का गोया होकर उठा, और हुज़ूर ने मुझसे फरमाया: मुल्क-ए-इराक में तुम सबसे पहले नामवर हो गए, यानी तुम्हारे बाद इराक भर में कोई इस दर्जे की शोहरत को न पहुंचेगा। इसके बाद इमाम शैखुल शयूख सुहरावर्दी फरमाते हैं: हज़रत शैख अब्दुल कादिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु तरीकत के बादशाह हैं और पूरी दुनिया में यकीनन तसर्रुफ फरमाने वाले हैं, रज़ियल्लाहु तआला अन्हु।

फिर ज़िक्र किए गए इमाम अपनी सनद के साथ हज़रत शैख नजमुद्दीन तफलीसी रहमतुल्लाह अलैह से रिवायत करते हैं: मेरे शैख हज़रत शैखुल शयूख ने मुझे बगदाद मुकद्दस में चिल्ले में बिठाया था। चालीसवें दिन मैं क्या देखता हूँ कि हज़रत शैखुल शयूख एक ऊँचे पहाड़ पर तशरीफ़ फरमा हैं और उनके पास कसरत से जवाहरात हैं, और पहाड़ के नीचे बड़ी भीड़ जमा है। हज़रत शैख पैमाने भर-भर कर वो जवाहरात मखलूक (लोगों) पर फेंक रहे हैं और लोग उन्हें लूट रहे हैं। जब जवाहरात कम होने लगते हैं तो वे खुद-ब-खुद बढ़ जाते हैं जैसे चश्मे से उबल रहे हों। दिन खत्म करके मैं खलवत (एकांत) से बाहर निकला और हज़रत शैखुल शयूख की खिदमत में हाज़िर हुआ ताकि जो देखा था उसे अर्ज़ करूँ। मैं अभी कह भी न पाया था कि हज़रत शैख ने फरमाया: जो तुमने देखा वो सच है। और इस जैसे कितने ही, यानी सिर्फ वही जवाहरात नहीं जो तुमने देखे, बल्कि इतने-इतने और बहुत से हैं, ये वो जवाहरात हैं जो हज़रत शैख अब्दुल कादिर रज़ियल्लाहु अन्हु ने इल्म-ए-कलाम के बदले मेरे सीने में भर दिए हैं, रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम।

इससे बढ़कर दिलों पर काबू और क्या होगा कि एक हाथ मारकर तमाम हिफ़्ज़ की हुई किताबें पूरी तरह मिटा दें कि न उनका एक लफ़्ज़ याद रहे और न उस इल्म का कोई मसला, और साथ ही इल्म-ए-लदुन्नी से सीना भर दें।

पांचवीं हदीस: और सुनिए, मम्दूह इमाम इसी जलील किताब 'जलीलुल फुतूह' में इस आला सनद से रावी हैं: हमें सालेह शैख अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन कामिल बिन अबुल मुआली अल-हुसैनी ने बताया, उन्होंने कहा: मैंने सुना...

---

1 बहजतुल असरार, उनके कलाम के अध्यायों का उल्लेख जो शैख आदि द्वारा सजाया गया है, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 32 और 33।

فامر یدہ علی صدری فواللہ مانزعہا وانا احفظ من تلك الکتب لفظۃ و انسانی اللہ جمیع مسائلہا ولکن وفراللہ فی صدری العلم اللدنی فی الوقت العاجل فقمت من بین یدیہ و انا انطق بالحکمۃ وقال لی یاعمر انت اخر المشہورین بالعراق۔ قال وکان الشیخ عبدالقادر رضی اللہ تعالٰی عنہ سلطان الطریق والتصرف فی الوجود علی التحقیق۔ حضور نے دستِ مبارک میرے سینے پر پھیرا، خدا تعالٰی کی قسم! ہاتھ ہٹانے نہ پائے تھے کہ مجھے ان کتابوں سے ایک لفظ بھی یاد نہ رہا، اور ان کے تمام مطالب اللہ تعالٰی نے مجھے بھلا دے، ہاں! اللہ تعالٰی نے میرے سینے میں فورا علم لدنی بھر دیا، تو میں حضور کے پاس سے علم الہی کا گویا ہو کر اٹھا، اور حضور نے مجھ سے فرمایا ملک عراق میں سب سے پہلے نامور تم ہوگئے یعنی تمہارے بعد عراق بھر میں کوئی اس درجہ شہرت کو نہ پہنچے گا، اس کے بعد امام شیخ الشیوخ سہروردی فرماتے ہیں حضرت شیخ عبدالقادر رضی اللہ تعالٰی عنہ بادشاہ طریق ہیں اور تمام عالم میں یقینا تصرف فرمانے والے رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ پھر امام مذکور بسند خود حضرت شیخ نجم الدین تفلیسی رحمۃ اللہ تعالٰی سے روایت فرماتے ہیں میرے شیخ حضرت شیخ الشیوخ نے مجھے بغداد مقدس میں چلے میں بٹھایا تھا، چالیسویں روز میں کیا دیکھتا ہوں کہ حضرت شیخ الشیوخ ایک بلند پہاڑ پر تشریف فرما ہیں اور ان کے پاس بکثرت جواہر ہیں اور پہاڑ کے نیچے انبوہ کثیر جمع ہے حضرت شیخ پیمانے بھر بھر کر وہ جواہر خلق پر پھینکتے ہیں اور لوگ لوٹ رہے ہیں جب جواہر کمی پر آتے ہیں خود بخود بڑھ جاتے ہیں گویا چشمے سے ابل رہے ہیں، دن ختم کر کے میں خلوت سے باہر نکلا اور حضرت شیخ الشیوخ کی خدمت میں حاضر ہوا کہ جو دیکھا تھا عرض کروں میں کہنے نہ پایا تھا کہ حضرت شیخ نے فرمایا: جو تم نے دیکھا وہ حق ہے۔ اور اس جیسے کتنے ہی، یعنی صرف اپنے ہی جواہر نہیں جو

تم نے دیکھے، بلکہ اتنے اتنے اور بہت سے ہیں، یہ وہ جواہر ہیں کہ حضرت شیخ عبدالقادر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے علم کلام کے بدلے میرے سینے میں بھر دئے ہیں ، رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ اس سے بڑھ کر دلوں پر قابو اور کیا ہوگا کہ ایک ہاتھ مار کر تمام حفظ کی ہوئی کتابیں یکسر محو فرمادیں کہ نہ ان کا ایک لفظ یاد رہے اور نہ اس علم کا کوئی مسئلہ اور ساتھ ہی علم لدنی سے سینہ بھر دیں۔ حدیث پنجم: اور سنیے، امام ممدوح اسی کتاب جلیل الفتوح میں اس سندِ عالی سے راوی: حدثنا الشیخ الصالح ابو عبداللہ محمد بن کامل بن ابو المعالی الحسینی قال سمعت

---

1 بہجۃ الاسرار ذکر فصول من کلامہ مرصعا بشیخ الخ مصطفیٰ البابی مصر ص ۳۲ و ۳۳

Fatawa Razawiya, Volume 21

Ash-Sheikh al-Arif Aba Muhammad Mufrij bin Banhan bin Rikaf ash-Shaibani, narrated to us by Sheikh Salih Abu Abdullah Muhammad Husseini, said: I heard Sheikh Arif Abu Muhammad Mufrij say that when the fame of the luminous Presence [Ghaus-ul-Azam] (may Allah be pleased with him) spread, one hundred jurists from Baghdad, who were among the most prominent and intelligent in jurisprudence, agreed to ask the Presence one hundred different questions from various sciences. Each jurist would present a separate problem to stump him in response. Having formulated this plan and selected one hundred distinct problems, they came to the gathering of the sermon of the holy Presence. Hazrat Sheikh Mufrij says: "I was present in the gathering of the sermon at that time when those jurists arrived and sat down. The luminous Presence (may Allah be pleased with him) lowered his blessed head, and a flash of lightning shone from his radiant chest, which no one saw except those whom Allah willed. That lightning passed through the chests of all those jurists. On whomever's chest it passed, he began to writhe as if struck by waves. Then all those jurists together began to shout, tearing their clothes and baring their heads, they went up to the holy pulpit and placed their heads at the feet of the luminous Presence. A roar arose from the entire assembly, such that I thought Baghdad had shaken again. The luminous Presence embraced those jurists one by one to his blessed chest and said: 'Your question is this and its answer is that,' and in this manner, he stated the problems and answers for all of them."

When the blessed gathering ended, I went to those jurists and asked them: "What happened to you?" They replied:

[Arabic]: "When we sat, we lost everything we knew of knowledge, as if it had been erased from us and had never passed through us at all. But when he pressed us to his chest, all the knowledge that had been taken away returned to each of us. We had even forgotten the questions we had prepared for him. The Presence reminded us of those questions and provided answers that were not even in our thoughts."

[Urdu Translation]: "When we sat there, all that we knew suddenly vanished from us, erased as if it had never been with us. When the Presence embraced us to his blessed chest, the knowledge that had been taken away returned to each of us. We didn't even remember the problems we had prepared for the Presence. The Presence reminded us of those problems and stated answers that were beyond our imagination."

What more control over hearts is needed than this, that in a single moment, he made great scholars forget a lifetime of learning.

1. Bahjat al-Asrar, Dhikr Wa'zihi (may Allah be pleased with him), Mustafa al-Babi Egypt, p. 96.

फतावा रज़विया, खंड 21

अल-शेख अल-आरिफ़ अबा मुहम्मद मुफ़रिज बिन बनहान बिन रिकाफ अल-शैबानी, यानी शेख सालेह अबू अब्दुल्ला मुहम्मद हुसैनी ने हमें हदीस बयान की कि मैंने शेख आरिफ़ अबू मुहम्मद मुफ़रिज को यह कहते सुना कि जब हुज़ूर पुर नूर [ग़ौस-ए-आज़म] (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु) की ख्याति फैली, तो बगदाद के फुक़हा (विधिवेत्ताओं) में से सौ फकीह, जो न्यायशास्त्र में सबसे ऊंचे और बुद्धिमान थे, इस बात पर सहमत हुए कि विभिन्न प्रकार के विज्ञानों से सौ अलग-अलग प्रश्न हुज़ूर से पूछें। प्रत्येक फकीह अपना अलग मसला पेश करे ताकि उन्हें उत्तर देने में असमर्थ कर दें। यह योजना बनाकर और सौ अलग-अलग मसलों को छाँटकर वे हुज़ूर अकदस की मजलिस-ए-वअज़ (उपदेश सभा) में आए। हज़रत शेख मुफ़रिज कहते हैं: "मैं उस समय मजलिस-ए-वअज़ में उपस्थित था जब वे फुक़हा आकर बैठ गए। हुज़ूर पुर नूर (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु) ने अपना मुबारक सिर झुकाया और उनके सीने अनवर से एक बिजली चमकी जो अल्लाह की मर्जी के बिना किसी को दिखाई नहीं दी। उस बिजली ने उन सभी फकीहों के सीनों का दौरा किया। जिसके भी सीने पर वह गुज़री, वह लहरों की चपेट में आकर तड़पने लगा। फिर वे सभी फकीह एक साथ चिल्लाने लगे, अपने कपड़े फाड़ डाले और नंगे सिर होकर मिम्बर अकदस की ओर बढ़े और अपने सिर हुज़ूर पुर नूर के चरणों में रख दिए। पूरी सभा से एक शोर उठा जिससे मुझे लगा कि बगदाद फिर से हिल गया है। हुज़ूर पुर नूर ने उन फकीहों को एक-एक करके अपने मुबारक सीने से लगाया और फरमाया: 'तुम्हारा सवाल यह है और इसका जवाब यह है,' और इसी तरह उन सभी के मसले और उनके जवाब इरशाद फरमा दिए।"

जब मजलिस मुबारक समाप्त हुई तो मैं उन फकीहों के पास गया और उनसे पूछा: "तुम्हारी यह क्या हालत हुई थी?" वे बोले:

[अरबी]: "जब हम बैठे, तो हमने वह सब ज्ञान खो दिया जिसे हम जानते थे, जैसे कि वह हमसे मिटा दिया गया हो और कभी हमारे पास से होकर भी न गुज़रा हो। लेकिन जब उन्होंने हमें अपने सीने से लगाया, तो हममें से हर एक का छीना हुआ ज्ञान वापस आ गया। और वास्तव में हमें अपने वे सवाल भी याद आ गए जो हमने उनके लिए तैयार किए थे और उन्होंने उनके उत्तर भी बता दिए।"

[उर्दू अनुवाद]: "जब हम वहाँ बैठे, जितना हमें आता था, अचानक सब हमसे गायब हो गया, ऐसा मिट गया कि कभी हमारे पास रहा ही न था। जब हुज़ूर ने हमें अपने मुबारक सीने से लगाया, तो हर

एक के पास उसका छीना हुआ इल्म वापस आ गया। हमें वे मसले भी याद नहीं रहे थे जो हम हुज़ूर के लिए तैयार करके ले गए थे। हुज़ूर ने वे मसले भी हमें याद दिलाए और उनके वे जवाब इरशाद फरमाए जो हमारे ख्याल में भी नहीं थे।"

दिलों पर इससे अधिक और क्या कब्ज़ा चाहिए कि एक ही पल में उन्होंने बड़े-बड़े विद्वानों को उनके जीवन भर की पढ़ाई भुला दी।

1. बहजतुल असरार, ज़िक्र-ए-वअज़ (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु), मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 96।

الشیخ العارف ابا محمد مفرج بن بنہان بن رکاف الشیبانی یعنی ہم سے شیخ صالح ابو عبداللہ محمد حسینی نے حدیث بیان کی کہ میں نے شیخ عارف ابو محمد مفرج کو فرماتے سنا کہ جب حضور پر نور رضی اللہ تعالٰی عنہ کا شہرہ ہوا فقہائے بغداد سے سو فقیہ کو فقاہت میں سب سے اعلٰی اور ذہین تھے، اس بات پر متفق ہوئے کہ انواع علوم سے سو مختلف مسئلے حضور سے پوچھیں، ہر فقیہ اپنا جدا مسئلہ پیش کرے تاکہ انھیں جواب سے بند کردیں، یہ مشورہ گانٹھ کر سو مسئلے الگ الگ چھانٹ کر حضور اقدس کی مجلس وعظ میں آئے، حضرت شیخ مفرج فرماتے ہیں میں اس وقت مجلس وعظ میں حاضر تھا جب وہ فقہاء آکر بیٹھ لئے حضور پر نور رضی اللہ تعالٰی عنہ نے سر مبارک جھکایا اور سینہ انور کی ایک بجلی چمکی جو کسی کو نظر نہ آئی مگر جسے خدا نے چاہا اس بجلی نے ان سب فقیہوں کے سینوں پر دورہ کیا۔ جس جس کے سینے پر گزرتی ہے وہ لھرت زدہ ہو کر تڑپنے لگتا ہے۔ پھر وہ سب فقہاء ایک ساتھ سب چلانے لگے اور اپنے کپڑے پھاڑ ڈالے اور سر ننگے ہو کر منبر اقدس پر گئے اور اپنے سر حضور پر نور کے قدموں پر رکھے، تمام مجلس سے ایک شور اٹھا جس سے میں نے سمجھا کہ بغداد پھر ہل گیا، حضور پر نور ان فقیہوں کو ایک ایک کر کے اپنے سینہ مبارک سے لگاتے اور فرماتے تیرا سوال یہ ہے اور اس کا جواب یہ ہے، یونہی ان سب کے مسائل اور ان کے جواب ارشاد فرمادئے جب مجلس مبارک ختم ہوئی تو میں ان فقیہوں کے پاس گیا اور ان سے کہا: یہ تمھارا حال کیا ہوا تھا؟ بولے:

لما جلسنا فقدنا جمیع ما نعرفه من العلم حتی کانه نسخ منا فلم یمر بنا قط فلما ضمنا الی صدره رجع الی کل منا مانزع عنه من العلم ولقد ذکرنا مسائلنا التی هیأناها له وذکر فیها اجوبته ۱۔ جب ہم وہاں بیٹھے جتنا آتا تھا دفعۃً سب ہم سے گم ہو گیا ایسا مٹ گیا کہ کبھی ہمارے پاس ہو کر نہ گزرا تھا، جب

حضور نے ہمیں اپنے سینہ مبارک سے لگایا ہر ایک کے پاس اس کا چھینا ہوا علم پلٹ آیا، ہمیں وہ اپنے مسئلے بھی یاد نہ رہے تھے جو حضور کے لئے تیار کر کے لے گئے تھے۔ حضور نے وہ مسائل بھی ہمیں یاد دلائے اور ان کے وہ جواب ارشاد فرمائے جو ہمارے خیال میں بھی نہ تھے۔

اس سے یہ زیادہ قلوب پر اور کیا قبضہ درکار ہے کہ ایک آن میں میں اکابر علماء کو تمام عمر کا پڑھا لکھا بھلا دیا۔

۱ بہجۃ الاسرار ذکر وعظہ رضی اللہ تعالی عنہ مصطفی البابی مصر ص ۹۶

...make them forget everything and then bestow [knowledge] again in a single moment.

Sixth Hadith (Narration): And listen, the praised Imam narrates in the same blessed book through this magnificent chain: "Sheikh Abu al-Hasan Ali bin Abdullah al-Abhari and Abu Muhammad Salim al-Dimyati al-Sufi informed us, both said: We heard Sheikh Shihab al-Din al-Suhrawardi... (the narration continues)." Meaning, we were informed by Abu al-Hasan Abhari and Abu Muhammad Salim al-Dimyati al-Sufi; both stated: We heard Sheikh al-Shuyukh Shihab al-Din Suhrawardi saying, "In the year 560 AH, I was present in the company of my great Sheikh and honorable uncle, Sayyidi Najib al-Din Abdul Qahir Suhrawardi, before Sayyiduna Ghaus-e-Azam (May Allah be pleased with him). My Sheikh displayed immense respect toward him and sat before him completely attentive and silent. When we returned to the Madrasah Nizamiyah, I asked him about this respectful conduct. He replied:

'How should I not be respectful towards the one whom my Master has given control over my heart and my state, and the hearts and states of all the saints? If he wishes, he restrains them, and if he wishes, he releases them.'[1]

[Meaning] How can I not respect him to whom my Lord has granted authority over my heart and state, and over the hearts and states of all saints? He may withhold them if he wishes or release them if he wishes."

Consider, what a great grasp over hearts!

Seventh Hadith (Narration): And listen, and listen to the most sublime and highest of all, the praised Imam (May his secret be sanctified) narrates in this same noble-statured book through a Sahih chain: "Sheikh Abu Muhammad al-Qasim bin Ahmad al-Hashimi al-Harami al-Hanbali narrated to us, he said: Sheikh Abu al-Hasan Ali al-Khabbaz informed us, he said: Sheikh Abu al-Qasim Umar bin Mas'ood al-Bazzar informed us... (the narration continues)."

Meaning, Sheikh Abu Muhammad Hashimi, resident of the Holy Sanctuary, related a narration to us that he was informed by the Gnostic Hazrat Abu al-Hasan Ali Khabbaz, who was informed by the Great Imam and Perfect Gnostic Sayyidi Umar Bazzar: "On Friday, the 15th of Jumada al-Akhirah, 556 AH, I was accompanying the luminous presence of Sayyiduna Ghaus-e-Azam (May Allah be pleased with him) to the congregational mosque. On the way, no one offered greetings (Salaam) to him. I said

to myself in great astonishment: 'Every Friday, there used to be such a crowd of people around him that we could hardly reach the mosque. What has happened today that no one even offers a greeting?' This thought..."

[1] Bahjat al-Asrar, Mention of Sheikh Abu al-Najib Abdul Qahir al-Suhrawardi, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 235.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...सब भुला दें और फिर एक पल में अता फ़रमा दें।

छठी हदीस (रिवायत): और सुनिए, प्रशंसित इमाम इसी मुबारक किताब में इस महान सनद के साथ रिवायत करते हैं कि: "हमें शेख अबुल हसन अली बिन अब्दुल्ला अल-अबहरी और अबू मुहम्मद सालिम अद-दिमयाती अल-सूफी ने बताया, दोनों ने कहा: हमने शेख शहाबुद्दीन सुहरवर्दी को हदीस बयान करते सुना..." यानी हमें अबुल हसन अबहरी और अबू मुहम्मद सालिम अद-दिमयाती अल-सूफी ने खबर दी, दोनों ने कहा कि हमने शेख-उश-शुयूख शहाबुद्दीन सुहरवर्दी को फ़रमाते सुना कि "मैं 560 हिजरी में अपने शेख-ए-मुअज़्ज़म और चचा मोहतरम सैयदी नजीबुद्दीन अब्दुल काहिर सुहरवर्दी के साथ सैयदुना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खिदमत में हाज़िर हुआ। मेरे शेख ने हुज़ूर के साथ बहुत अदब का बर्ताव किया, और उनके सामने पूरी तरह ध्यानमग्न और चुप होकर बैठे रहे। जब हम मदरसा निज़ामिया वापस आए, तो मैंने उनसे इस अदब के बारे में पूछा। उन्होंने फ़रमाया:

'मैं उनके साथ अदब से कैसे न पेश आऊं जिन्हें मेरे मालिक ने मेरे दिल और मेरी हालत पर, और तमाम औलिया के दिलों और उनकी हालतों पर इख़्तियार दिया है। अगर वह चाहें तो उन्हें रोक लें और अगर चाहें तो उन्हें छोड़ दें।'[1]

[यानी] मैं भला उनका अदब क्यों न करूँ जिन्हें मेरे रब ने मेरे दिल और मेरी हालत और तमाम औलिया के दिलों और उनके हाल पर इख़्तियार अता फ़रमाया है। चाहें तो रोक लें, चाहें तो छोड़ दें।"

कहिए, दिलों पर कैसा अज़ीम क़ब्ज़ा है!

सातवीं हदीस (रिवायत): और सुनिए, और सबसे अफ़ज़ल और आला सुनिए, प्रशंसित इमाम (क़द्दसा सिर्रहु) इसी आला दर्जे की किताब में इसी सहीह सनद से रिवायत फ़रमाते हैं कि: "हमसे शेख अबू मुहम्मद अल-क़ासिम बिन अहमद अल-हाशिमी अल-हरमी अल-हनबली ने हदीस बयान की, उन्होंने कहा: हमें शेख अबुल हसन अली अल-ख़ब्बाज़ ने ख़बर दी, उन्होंने कहा: हमें शेख अबुल क़ासिम उमर बिन मसूद अल-बज़्ज़ार ने ख़बर दी... (हदीस)।"

यानी हरम-ए-मोहतरम के रहने वाले शेख अबू मुहम्मद हाशिमी ने हमसे हदीस बयान की कि उन्हें आरिफ़ हज़रत अबुल हसन अली ख़ब्बाज़ ने ख़बर दी कि उन्हें इमाम-ए-अजल आरिफ़-ए-अकमल

सैयदी उमर बज़्ज़ार ने ख़बर दी कि "मैं 15 जमादी-उल-आखिरा 556 हिजरी, जुमे के दिन हुज़ूर पुरनूर सैयदुना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साथ जामा मस्जिद जा रहा था। रास्ते में किसी शख़्स ने हुज़ूर को सलाम न किया। मैंने अपने मन में बड़े ताज्जुब से कहा कि हर जुमे को तो हुज़ूर के पास लोगों का ऐसा हुजूम होता था कि हम मस्जिद तक मुश्किल से पहुँच पाते थे, आज क्या वाकया है कि कोई सलाम तक नहीं करता? यह बात..."

[1] बहजतुल असरार, शेख अबू अल-नजीब अब्दुल काहिर सुहरवर्दी का ज़िक्र, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 235

سب بھلا دیں اور پھر ایک آن میں عطا فرما دیں۔

حدیث ششم: اور سنیئے، امام ممدوح اسی کتاب مبارک میں اس سند جلیل سے راوی کہ: اخبرنا الشیخ ابو الحسن علی بن عبداللہ الابہری و ابو محمد سالم الدمیاطی الصوفی قالا سمعنا الشیخ شہاب الدین السہروردی الحدیث۔ یعنی ہمیں ابو الحسن ابہری و ابو محمد سالم الدمیاطی الصوفی نے خبر دی، دونوں نے فرمایا کہ ہم نے حضرت شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی کو فرماتے سنا کہ میں ۵۶۰ھ میں اپنے شیخ معظم و عم مکرم سیدی نجیب الدین عبدالقادر سہروردی کے ہمراہ حضرت سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حضور حاضر ہوا، میرے شیخ نے حضور کے ساتھ عظیم ادب برتا، اور حضور کے ساتھ ہمہ تن گوش بے زبان ہو کر بیٹھے جب ہم مدرسہ نظامیہ کو واپس آئے میں نے اس ادب کا حال پوچھا۔ فرمایا:

کیف لا اتادب مع من صرفہ مالکی فی قلبی وحالی و قلوب الاولیاء و احوالہم ان شاء امسکہا وان شاء ارسلہا ۔[1]

میں کیونکر ان کا ادب نہ کروں جن کو میرے مالک نے دل اور میرے حال اور تمام اولیاء کے قلوب و احوال پر تصرف بخشا ہے۔ چاہیں روک لیں چاہیں چھوڑ دیں۔

کہئے قلوب پر کیسا عظیم قبضہ ہے۔

حدیث ہفتم: اور سنیئے، اور سب سے اجل و اعلیٰ سنیئے، امام ممدوح قدس سرہ اسی کتاب عالی نصاب میں اسی سند صحیح سے روایت فرماتے ہیں کہ : حدثنا الشیخ ابو محمد القاسم بن احمد

الہاشمی الحرمی الحنبلی قال اخبرنا الشیخ ابو الحسن علی الخباز قال اخبرنا الشیخ ابو القاسم عمر بن مسعود البزار، الحدیث۔

یعنی شیخ ابو محمد ہاشمی ساکن حرم محترم نے ہم سے حدیث بیان کی کہ انہیں عارف حضرت ابو الحسن علی خباز نے خبر دی کہ انہیں امام اجل عارف اکمل سیدی عمر بزار نے خبر دی کہ میں ۱۵/جمادی الآخرہ ۵۵۶ھ روزہ جمعہ کو حضور پر نور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ہمراہ جامع مسجد کو جاتا تھا، راہ میں کسی شخص نے حضور کو سلام نہ کیا، میں نے اپنے جی میں کہا سخت تعجب ہے، ہر جمعہ کو تو خلائق کا حضور پر وہ ازدحام ہوتا تھا کہ ہم مسجد تک بمشکل پہنچ پاتے تھے آج کیا واقعہ ہے کہ کوئی سلام تک نہیں کرتا، یہ بات

[1] بہجۃ الاسرار ذکر الشیخ ابو النجیب عبدالقاہر السہروردی مصطفی البابی مصر ص ۲۳۵

Fatawa Rizvia, Volume 21

Hardly had the thought fully formed in my heart when His Illustrious Presence (may Allah be pleased with him), smiling, looked towards me. People rushed from all sides for salutation and greeting, so much so that they came between me and His Presence. I was left far from His Presence in this crowd. I said to myself that in this state, the previous condition was better, meaning the wealth of proximity was attained. As soon as this doubt entered my heart, His Presence looked back at me again, smiled, and said: "O Umar! It was you who desired this. Do you not know that the hearts of people are in my hand? If I wish, I can turn them away from me, and if I wish, I can make them turn towards me." May Allah be pleased with him, and may He grant us love for him, make us for him and through him towards Him, and not cut us off through his station before Him. Amen.

This blessed Hadith (mentioned above) was quoted with these exact words by Maulana Ali Qari (may Allah's mercy be upon him) in *Nuzhat al-Khatir al-Fatir*. The knower of Allah, my master Noor al-Millat wa al-Din Jami (may his lofty secret be sanctified), in *Nafahat al-Uns*, presents this Hadith and translates the holy saying thus:

[Table] Left: Persian Verse: Do you not know that the hearts of men are in my hand? If I wish, I shall turn their hearts away from myself, and if I wish, I shall make them face me. Right: Urdu Translation: Do you not know that people's hearts are in my hand? If I wish, I can turn their hearts away from myself, and if I wish, I can make them turn towards me.

It was this that this dog of the Qadiri court (may his Master forgive him) had submitted:

The servant is helpless, for You have possession over the heart.

And two couplets later, he submitted:

God gave you such keys to the heart, do it so that this chest becomes a treasure-house of your love.

In the fourth section of this blessed panegyric (Qasida), there was a refutation of those wretched ones who disparage the status of His Illustrious Presence (may Allah be pleased with him). It is evident what grief the hearts of the slaves of the court

suffer from their impure words. For the consolation of himself and his fellow servants, that hemistich was written, just as it was submitted elsewhere:

The grief from enemies is the lot of Raza, what remedy is there when the friend's forbearance and patience keep them insolent?

---

1 Bahjat al-Asrar, sections from his speech adorned with some of his miraculous states, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 77. 2 Nafahat al-Uns min Hadarat al-Quds, translation by Sheikh Abu Umar wa Yafini, from Kitab Farushi Mahmudi Publications, p. 521.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

अभी मेरे दिल में पूरी बात आने भी न पाई थी कि हुज़ूर पुर नूर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने मुस्कुराते हुए मेरी तरफ देखा और लोग सलाम और दुआ के लिए चारों तरफ से दौड़ पड़े, यहाँ तक कि मेरे और हुज़ूर के बीच में आ गए। मैं इस भीड़ में हुज़ूर से दूर रह गया। मैंने अपने मन में कहा कि इस हालत में तो वही पहली हालत अच्छी थी, यानी करीब रहने की दौलत तो नसीब थी। यह ख्याल मेरे दिल में आते ही हुज़ूर ने फिर मेरी तरफ मुड़कर देखा और मुस्कुराया: और फ़रमाया: ऐ उमर! तुम्हीं ने तो इसकी ख्वाहिश की थी, "क्या तुम्हें मालूम नहीं कि लोगों के दिल मेरे हाथ में हैं? अगर मैं चाहूँ तो उन्हें अपनी तरफ से फेर दूँ और चाहूँ तो अपनी तरफ मुतवज्जेह (आकर्षित) कर लूँ।" रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, और अल्लाह हमें उनसे प्रेम दे, हमें उनका बनाए और उनके ज़रिए अपनी ओर ले जाए, और उनके वसीले से हमें खुद से अलग न करे। आमीन।

यह पाक हदीस (ऊपर दी गई) उन्हीं शब्दों में मौलाना अली क़ारी (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने 'नुज़हतुल खातिरुल फ़ातिर' शरीफ़ में बयान की है। आरिफ़ बिल्लाह सैयदी नूरुल मिल्लत वद्दीन जामी (कुद्दिस सिर्रहु) ने 'नफ़हातुल उन्स' शरीफ़ में इस हदीस को पेश करते हुए पाक कलाम का अनुवाद इस प्रकार लिखा है:

[तालिका] बाएँ फारसी कविता: "क्या तुम नहीं जानते कि इंसानों के दिल मेरे हाथ में हैं? अगर मैं चाहूँ तो उनके दिलों को अपने से फेर दूँ और अगर चाहूँ तो अपनी तरफ मोड़ लूँ।" दाएँ उर्दू अनुवाद: "क्या तुम नहीं जानते कि लोगों के दिल मेरे हाथ में हैं? अगर मैं चाहूँ तो उन लोगों के दिलों को अपने आप से फेर दूँ और अगर चाहूँ तो अपनी तरफ मुतवज्जेह कर लूँ।"

यही तो इस कादरी दरबार के कुत्ते (अल्लाह उसके मालिक को माफ करे) ने अर्ज़ किया था:

बंदा मजबूर है, दिल पर तेरा ही कब्ज़ा है।

और दो शेरों के बाद अर्ज़ किया था:

दिल की कुंजियाँ खुदा ने तुझे ऐसी दी हैं, कि यह सीना तेरी मोहब्बत का खज़ाना बन जाए।

इस मुबारक कसीदे के चौथे बंद में उन बदबख्तों का जवाब था जो हुज़ूर पुर नूर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की शान में गुस्ताखी करते हैं। ज़ाहिर है कि उनके नापाक शब्दों से दरबार के गुलामों के दिल

पर क्या गुज़रती होगी। अपने और अपने साथी सेवकों की तसल्ली के लिए वह मिसरा (कविता की पंक्ति) था, जैसा कि दूसरी जगह अर्ज़ किया गया है:

दुश्मनों का दुख रज़ा का नसीब है, क्या चारा (उपाय) है जब दोस्त का धैर्य और सहिष्णुता ही उन्हें गुस्ताख़ रखे।

---

1 बहजतुल असरार, उनके कलाम के हिस्से जो उनके चमत्कारी हालातों से सजे हैं, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 77। 2 नफ़हातुल उन्स मिन हज़रातुल कुद्स, अनुवाद शेख अबू उमर व यफ़ीनी, किताब फ़रोशी महमूदी पब्लिकेशन्स, पृ. 521।

ابھی میرے دل میں پوری آنے بھی نہ پائی تھی کہ حضور پر نور رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے تبسم فرماتے ہوئے میری طرف دیکھا اور معالوگ تسلیم و مجرا کے لئے چاروں طرف سے دوڑ پڑے، یہاں تک کہ میرے اور حضور کے بیچ میں حائل ہوگئے، میں اس ہجوم میں حضور سے دور رہ گیا، میں نے اپنے جی میں کہا کہ اس حالت میں تو وہی پہلا حال اچھا تھا یعنی دولتِ قرب تو نصیب تھی، یہ خطرہ میرے دل میں آتے ہی معاحضور نے میری طرف پھر کر دیکھا اور تبسم فرمایا : اور ارشاد کیا : اے عمر ! تم ہی نے اس کی خواہش کی تھی، أوما علمت ان قلوب الناس بیدی ان شئت صرفتھا عنی وان شئت اقبلت بھا الی ۱ یعنی کیا تمہیں معلوم نہیں کہ لوگوں کے دل میرے ہاتھ میں ہیں چاہوں تو اپنی طرف سے پھیر دوں اور چاہوں تو اپنی طرف متوجہ کر لوں، رضی اللہ تعالیٰ عنہ ور حبنا بہ وجعلنا لہ و بہ الیہ ولم یقطعنا بجاھہ لدیہ امین۔

یہ حدیث کریم (مذکورہ بالا) بعینہ انہیں الفاظ سے مولانا علی قاری علیہ رحمۃ الباری نے نزہۃ الخاطر الفاتر شریف میں ذکر کی، عارف باللہ سیدی نور الملۃ والدین جامی قدس سرہ السامی نفحات الانس شریف میں اس حدیث کو لاکر ارشاد اقدس کا ترجمہ یوں تحریر فرماتے ہیں:

[جدول] بائیں: نادانستی کہ دلہائے مردمان بدست من است اگر خواہم دلہائے ایشان را از خود بگردانم و اگر خواہم روئے در خود کنم ۲۔ دائیں: تو نہیں جانتا کہ لوگوں کے دل میرے ہاتھ میں ہے اگر چاہوں تو ان لوگوں کے قلوب از خود پھیر دوں اور اگر چاہوں تو اپنی طرف متوجہ کر لوں۱۲م۔

یہی تو اس سگ کوئے قادری غفرلہ بمولاہ نے عرض کیا تھا، ع

بندہ مجبور ہے خاطر پہ ہے قبضہ تیرا

اور دو شعر بعد میں عرض کیا تھا:

کنچیاں دل کی خدا نے تجھے دیں ایسی کر کہ یہ سینہ ہو محبت کا خزینہ تیرا

اس قصیدہ مبارک کے وصل چہارم میں ان اشقیاء کا رد تھا جو حضور پر نور رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تنقیص شان کرتے ہیں، ظاہر ہے کہ ان کے ناپاک کلموں سے غلامان بارگاہ کے قلب پر کیا کچھ صدمہ نہیں پہنچتا اپنے اور اپنے خواجہ تاشوں کی تسکین کو وہ مصرع تھا جس طرح دوسری جگہ عرض کیا ہے

رنج اعدا کارِضا چارہ ہی کیا ہے جب انہیں آپ گستاخ رکھے حلم و شکیبائی دوست

---

۱ بهجة الاسرار فصول من كلامه مرصعا بشيئ من عجائب احواله مصطفى البابي مصر ص ۷۷ ۲ نفحات الانس من حضرات القدس ترجمہ شیخ ابو عمر و یفینی از انتشارات کتاب فروشی محمودی ص ۵۲۱

Fatawa Razawiyya Volume 21

And this follows this noble verse:

"Had Allah willed, He would have gathered them all on guidance; so do not be among the ignorant." (1) | If Allah willed, He would have gathered everyone on guidance, so do not become ignorant.

Now, let us conclude this discourse with a narration that binds the Muslims and protects faith and religion. The praised Imam (may his secret be sanctified) says:

Narrated to us by the jurist Sheikh Abul Hasan Ali bin Sheikh Abu al-Abbas Ahmad bin al-Mubarak al-Baghdadi al-Harimi, who said: The jurist Sheikh Muhammad bin Abdul Latif al-Tirmidhi al-Baghdadi al-Sufi informed us, saying: Our master, Sheikh Muhyi al-Din Abdul Qadir (may Allah Almighty be pleased with him), whenever he spoke a momentous word, would say after it: "I swear by Allah, say: 'You have spoken the truth.' Indeed, I speak from a certainty in which there is absolutely no doubt. I am made to speak, so I speak; I am given, so I distribute; and I am commanded, so I act. The responsibility lies upon Him who commanded me, and the blood money is upon the 'aqilah (helpers). Your denial of me is a deadly poison for your religions, which would destroy you at this very hour, and it contains the ruin of your worldly life and your hereafter. I am a swordsman, I am a fierce fighter, and 'Allah warns you of Himself' [against My wrath]. If it were not for the bridle of the Sharia upon my tongue, I would have informed you of what you eat and what you store in your houses. You are before me like glassware; I see what is in your bellies and your exteriors." | That is, when His Eminence, the Radiant Master, Ghaus al-Azam (may Allah Almighty be pleased with him) would say something momentous, he would say after it: "You are under oath to Allah Almighty to say: 'His Eminence has spoken the truth.' I speak from that certainty in which there is fundamentally no doubt. I am made to speak, so I speak; and I am given, so I distribute; and I am commanded, so I perform the work. And the responsibility lies on Him who commanded me, and the blood money on the helpers. Your denial of my word is a deadly poison for your religion, which would destroy [you] in this very hour, and it contains the destruction of your world and the hereafter. I am a swordsman, I am a fierce fighter, and Allah Almighty's restraint warns [you] of my wrath. If the restraint of the Sharia were not upon my tongue, I would have told you what you eat and what you keep gathered in your homes. You are all like glass before me; not just your outward appearances, but whatever is inside your hearts, all that to our..."

(1) The Holy Quran 6/35 Page 394 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

और यह इस आयत-ए-करीमा का पालन है कि:

"यदि अल्लाह चाहता तो उन सबको मार्गदर्शन पर एकत्रित कर देता; अतः तुम अज्ञानियों में से न हो जाना।" (१) | अल्लाह चाहता तो सभी को हिदायत पर जमा फरमा देता तो नादान न बन।

अब इस कलाम को मुसलमानों को पाबंद करने वाली और ईमान व दीन की हिफ़ाज़त करने वाली एक हदीस पर खत्म करें, इमाम मम्दूह (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) फरमाते हैं:

फ़क़ीह शैख़ अबुल हसन अली बिन शैख़ अबू अल-अब्बास अहमद बिन अल-मुबारक अल-बग़दादी अल-हरीमी ने हमसे बयान किया, उन्होंने कहा: फ़क़ीह शैख़ मुहम्मद बिन अब्दुल लतीफ़ अल-तिर्मिज़ी अल-बग़दादी अल-सूफ़ी ने हमें सूचित किया, कहा: हमारे शैख़ मुही-उद-दीन अब्दुल क़ादिर (अल्लाह तआला उनसे राज़ी हो) जब कोई अज़ीम बात फरमाते तो उसके बाद फरमाते: "अल्लाह की क़सम, कहो: 'आपने सच कहा।' मैं उस यक़ीन के साथ बोलता हूँ जिसमें कोई शक नहीं है। मुझसे बुलवाया जाता है तो मैं बोलता हूँ; मुझे दिया जाता है तो मैं बाँटता हूँ; और मुझे हुक्म दिया जाता है तो मैं काम करता हूँ। ज़िम्मेदारी उस पर है जिसने मुझे हुक्म दिया, और ख़ून-बहा (जुर्माना) मददगारों पर है। तुम्हारा मुझे झुठलाना तुम्हारे दीन के लिए घातक ज़हर है जो इसी घड़ी हलाक कर दे, और इसमें तुम्हारी दुनिया और आख़िरत की बर्बादी है। मैं तलवारबाज़ हूँ, मैं सख़्त मुक़ाबला करने वाला हूँ, और 'अल्लाह तुम्हें अपने आप से डराता है' (मेरे क्रोध के विरुद्ध)। अगर मेरी ज़बान पर शरीअत की लगाम न होती, तो मैं तुम्हें बता देता कि तुम क्या खाते हो और अपने घरों में क्या जमा रखते हो। तुम सब मेरे सामने शीशे की तरह हो; वह तुम्हारे पेटों और ज़ाहिर में जो कुछ है उसे देखता है।" | यानी हुज़ूर पुर नूर सैयदुना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु जब कोई अज़ीम बात फरमाते, तो उसके बाद इरशाद फरमाते: "तुम पर अल्लाह अज़्वजल का वचन है कि कहो: 'हुज़ूर ने सच कहा।' मैं उस यक़ीन के साथ बात कहता हूँ जिसमें कोई शक नहीं है। मुझसे कहलवाया जाता है तो मैं कहता हूँ, और मुझे दिया जाता है तो मैं बाँटता हूँ, और मुझे हुक्म दिया जाता है तो मैं काम करता हूँ। ज़िम्मेदारी उस पर है जिसने मुझे हुक्म दिया, और खून-बहा (जुर्माना) मददगारों पर है। तुम्हारा मेरी बात को झुठलाना तुम्हारे दीन के लिए घातक ज़हर है जो इसी घड़ी तुम्हें नष्ट कर दे, और इसमें तुम्हारी दुनिया और आख़िरत की तबाही है। मैं तलवार चलाने वाला हूँ, मैं कड़ा प्रहार करने वाला हूँ, और अल्लाह तआला की रोक (मेरे) ग़ज़ब से डराती है। अगर मेरी ज़बान

पर शरीअत की रोक न होती, तो मैं तुम्हें बता देता कि तुम क्या खाते हो और अपने घरों में क्या जमा रखते हो। तुम सब मेरे सामने शीशे की तरह हो; तुम्हारे सिर्फ ज़ाहिर ही नहीं बल्कि जो कुछ तुम्हारे दिलों के अंदर है वह सब हमारे..."

(१) अल-क़ुरान अल-करीम ६/३५ पेज 394 ऑफ़ 674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

اور یہ اس آیہ کریمہ کی اتباع ہے کہ:

"لَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْجٰهِلِيْنَ" ۱ | اللہ چاہتا تو سبھی کو ہدایت پر جمع فرمادیتا تو نادان نہ بن۔

اب اس کلام کو ایک حدیث مقید مسلمین و محافظ ایمان ودین پر ختم کریں، امام ممدوح قدس سرہ فرماتے ہیں:

حدثنا الشیخ الفقیہ ابوالحسن علی بن الشیخ ابو العباس احمد بن المبارك البغدادی الحریمی قال اخبرنا الفقیہ الشیخ محمد بن عبد اللطیف الترمسی البغدادی الصوفی قال کان شیخنا الشیخ محی الدین عبدالقادر رضی اللہ تعالی عنہ اذا تکلم بالکلام العظیم یقول عقیبہ باللہ قولوا صدقت و انما اتکلم عن یقین لاشك فیہ انما انطق فانطق واعطی فافرق واومر فافعل والعھدۃ علی من امرنی ولدیۃ علی العاقلۃ تکذیبکم لی سم ساعۃ لادیانکم وسبب لاذھاب دنیاکم وآخرکم اناسیاف اناقتال و یحذرکم اللہ نفسہ لو لااللجام الشریعۃ علی لسانی لا خبرتکم بما تاکلون وما تدخرون في بیوتکم انتم بین یدی کالقوارير یری ما فی بطونکم وظواھرکم | یعنی حضور پر نور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ جب کوئی عظیم بات فرماتے اس کے بعد ارشاد فرماتے تم پر اللہ عزوجل کا عہد ہے کہ کہو حضور نے سچ کہا میں اس یقین سے کلام فرماتا ہوں جس میں اصلاً کوئی شک نہیں میں کہلوایا جاتا ہوں تو کہتا ہوں اور مجھے عطا کرتے ہیں تو تقسیم فرماتا ہوں اور مجھے حکم ہوتا ہے تو میں کام کرتا ہوں، اور ذمہ داری اس پر ہے جس نے مجھے حکم دیا، اور خون بہا مددگاروں پر، تمہارا میری بات کو جھٹلانا تمہارے دین کے حق میں زہر ہلاہل ہے جو اسی ساعت ہلاک کر دے اور اس میں تمہاری

دنیا و آخرت کی بربادی ہے۔ میں تیغ زن ہوں، میں سخت کش ہوں، اور اللہ تعالیٰ کی روک میری غضب سے ڈراتا ہے۔ اگر شریعت کی روک میری زبان پر نہ ہوتی تو میں تمھیں بتا دیتا جو تم کھاتے ہو اور جو اپنے گھروں میں جمع رکھتے ہو، تم سب میرے سامنے شیشے کی طرح ہو، تمھارے فقط ظاہر ہی نہیں بلکہ جو کچھ تمھارے دلوں کے اندر ہے وہ سب ہمارے...

Fatawa Razawiya, Volume 21

| (Arabic) If the bridle of wisdom were not upon my tongue, Joseph's goblet would have spoken of what is in it. But knowledge is seeking refuge in the hem of the world so that its secrets are not revealed. You have spoken the truth, O my master! By Allah, you are the truthful and the verified one from Allah, and the tongue of the Messenger of Allah, may Allah the Exalted bless and grant peace to him and you, and bless, honor, glorify, exalt, and be generous to you. | (Urdu) It is in view that if the restraint of divine command were not on my tongue, Joseph's goblet would itself speak out what is in it. But the situation is that knowledge is clinging to the hem of the scholar, seeking refuge so that secret matters are not disclosed. O my master! You spoke the truth. By God, you are extremely truthful in the sight of Allah Almighty and according to the saying of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. May Allah's mercy, blessings, and peace be upon you too. - 12m. |

This brief prompt appeared in the form of a treatise, and it discussed two issues: one, the word "Shahanshah" (Emperor); second, that the hearts are under the control and disposal of the most noble master, the most magnificent leader, our master Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him). Therefore, it is appropriate that its historical name be kept as "Fiqh-e-Shahanshah wa innal Qulooba bi yadil Mahboob bi 'Atā Allah" (The Jurisprudence of the Emperor and that Hearts are in the Hand of the Beloved by the Grant of Allah).

All praise is due to Allah, the Lord of the worlds, and the best of blessings and peace be upon the best of messengers, and upon his family, companions, his son, and all his group. Ameen. And Allah the Exalted knows best, and His knowledge is most complete and most perfect.

Written by: His sinful servant, Ahmad Raza Al-Barelwi, may he be forgiven, For the sake of Muhammad, the Chosen One, upon whom be the best greetings and praise.

---

1 Bahjat al-Asrar, the last words from himself, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 44.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

| (अरबी) यदि मेरी जिह्वा पर हिकमत की लगाम न होती, तो यूसुफ का प्याला स्वयं बोल उठता कि उसमें क्या है। लेकिन ज्ञान जगत के दामन में शरण मांग रहा है कि गुप्त बातें प्रकट न हों। हे मेरे स्वामी! आपने सच कहा। ईश्वर की शपथ, आप अल्लाह सर्वशक्तिमान की दृष्टि में और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कथन के अनुसार बहुत सच्चे हैं। आप पर भी अल्लाह की दया, बरकत और शांति हो। | (उर्दू) पेश-ए-नज़र है अगर हुक्म-ए-इलाही की रोक मेरी ज़बान पर न होती तो यूसुफ का पैमाना खुद बोल उठता कि इसमें क्या है, मगर है ये कि आलम आलम के दामन से लिपटा हुआ पनाह मांग रहा है कि राज़ की बातें फाश न फरमाए। ऐ मेरे आका! आपने सच फरमाया। कसम खुदा की अल्लाह अज़वजल के नज़दीक और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के फरमान के मुताबिक आप बड़े सच्चे हैं, आप पर भी अल्लाह की रहमत व बरकत और सलाम। -12म। |

यह संक्षिप्त लेख एक शोध प्रबंध के रूप में सामने आया, और इसमें दो मुद्दों पर चर्चा की गई: एक, "शहंशाह" (सम्राट) शब्द; दूसरा यह कि हृदय सबसे महान स्वामी, सबसे भव्य नेता, हमारे स्वामी गौस-ए-आजम (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के अधिकार और नियंत्रण में हैं। इसलिए उचित है कि इसका ऐतिहासिक नाम "फ़िक्ह-ए-शहंशाह व इन्नल कुलूब बि यदिल महबूब बि अता अल्लाह" रखा जाए।

सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो दुनिया का रब है, और सबसे अच्छी कृपा और शांति सबसे अच्छे रसूलों पर और उनके परिवार, साथियों, उनके बेटे और उनके पूरे समूह पर हो। आमीन। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है।

लेखक: उनके गुनहगार बंदे अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), मुहम्मद मुस्तफा (जिन पर सबसे अच्छी दुआएं और प्रशंसा हो) के वसीले से।

---

1 बहजतुल असरार, अपने बारे में अंतिम शब्द, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 44।

पृष्ठ 395/674

| لولا لجام الحکم علی لسانی لنطق صواع یوسف بما فیہ لکن العلم مستجیر بذیل العالم کیلا یبدئ مکنونۃ۔ 1 صدقت یا سیدی واللہ انت الصادق المصدوق من عند اللہ وجل لسان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ و علیک و بارک وسلم و شرف و مجد و عظم و کرم۔ | پیشِ نظر ہے اگر حکمِ الٰہی کی روک میری زبان پر نہ ہوتی تو یوسف کا پیمانہ خود بول اٹھتا کہ اس میں کیا ہے، مگر ہے یہ کہ عالم عالم کے دامن سے لپٹا ہوا پناہ مانگ رہا ہے کہ راز کی باتیں فاش نہ فرمائے۔ اے میرے آقا! آپ نے سچ فرمایا۔ قسم خدا کی اللہ عزوجل کے نزدیک اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے فرمان کے مطابق آپ بڑے سچے ہیں، آپ پر بھی اللہ کی رحمت و برکت اور سلام۔۱۲م۔ |

یہ مختصر عجالہ بصورت رسالہ ظاہر ہوا، اور اس میں دو مسئلوں پر کلام تھا، ایک لفظ "شہنشاہ" دوسرے یہ کہ قلوب پر سید اکرم مولائے افخم حضور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کا قبضہ و تصرف ہے۔ لہذا مناسب کہ اس کا تاریخی نام فقہ شہنشاہ وان القلوب بید المحبوب بعطاء اللہ رکھا جائے۔ والحمد للہ رب العالمین، وافضل الصلوۃ والسلام علی افضل المرسلین وآلہ وصحبہ و ابنہ وحزبہ اجمعین۔ آمین، واللہ تعالٰی اعلم و علمہ اتم واحکم۔ کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمد ن المصطفی علیہ افضل التحیہ و الثناء

---

1 بهجة الاسرار کلمات اخیر بها عن نفسه مصطفی البابی مصر ص ۴۴

جلد ۲۱ (Volume 21) فتاویٰ رضویہ (Fatawa Ridawiyya)

Sacred Relics and Seeking Blessings and Intercession through them Treatise Badr al-Anwar fi Adab al-Athar 1326 AH (The full moon of lights regarding the etiquette of sacred relics)

Chapter One

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

Problem 176: Ajmer Sharif, Dargah-e-Mu'alla, sent by Syed Habib Allah Qadri Damishqi Tarabulsi Shami, 28th Jamadi al-Akhira 1323 AH. What is your verdict, may your grace endure (May Allah's grace be upon you forever)? What is your blessed guidance? A person in his sermon clearly denies that any blessing (Tabarruk) of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) or anything from the noble relics of the Prophet remains at all. [He claims] neither did the Companions have anything from the noble relics, nor was there ever anything from the relics of any Prophet. It is hoped that an answer to this will be given with reference to Hadith and books of religion. Explain and be rewarded.

The Answer:

[Table Column 1 (Arabic)]: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah, a praise that is sufficient for His grace and bounty, and places us by His pleasure in the Abode of Permanence, an abode of blessing and safety, wherein there is no fear nor weariness. And blessings and peace...

[Table Column 2 (Urdu Translation)]: Starting with the name of Allah, who is the Most Beneficent and Most Merciful. All praise is for Allah, which may suffice me in His grace and bounty, and [may He grant us] by His pleasure a home (Paradise) of blessing and safety...

जिल्द २१ (۲۱ جلد) फ़तावा रज़विया (فتاوىٰ رضويہ)

पवित्र अवशेष और उनके माध्यम से बरकत और वसीला शोधपत्र (रिसाला) बद्रुल अनवार फ़ी आदाबुल आसार १३२६ हिजरी (पवित्र अवशेषों के शिष्टाचार के बारे में रोशनियों का पूर्ण चंद्रमा)

अध्याय प्रथम

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम (अल्लाह के नाम से शुरू जो बहुत मेहरबान और निहायत रहम वाला है)

मसाला १७६: अजमेर शरीफ, दरगाह-ए-मुअल्ला, प्रेषक: सैय्यद हबीब अल्लाह कादरी दमिश्की ताराबुलसी शामी, २८ जमादी अल-आख़िरा १३२३ हिजरी। आपका क्या कहना है, आपका फ़ज़ल हमेशा रहे (अल्लाह का फ़ज़ल आप पर हमेशा हो)। आपका मुबारक इरशाद क्या है? एक व्यक्ति अपने वअज़ (प्रवचन) में साफ इंकार करता है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कोई तबर्रुक और हुज़ूर के आसार-ए-शरीफ़ा में से कोई चीज़ वास्तव में शेष नहीं है। [वह दावा करता है कि] न सहाबा के पास तबर्रुकात-ए-शरीफ़ा में से कुछ था और न कभी किसी नबी के आसार से कुछ था। आशा है कि हदीस और किताबों के हवाले से इसका उत्तर दिया जाएगा। बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

जवाब:

[तालिका - स्तंभ १ (अरबी)]: बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, ऐसी प्रशंसा जो उसके फ़ज़ल और इनाम के बराबर हो और वह हमें अपनी रज़ा से हमेशा रहने वाले घर में जगह दे, जो बरकत और सलामती वाला घर है, जिसमें न कोई डर है और न ही थकावट। और दुरूद-ओ-सलाम...

[तालिका - स्तंभ २ (उर्दू अनुवाद)]: अल्लाह के नाम से शुरू जो बड़ा मेहरबान और निहायत रहम वाला है। अल्लाह तआला के लिए तमाम प्रशंसाएं हैं जो मुझे अपने फ़ज़ल-ओ-इनाम में पर्याप्तता दे और हमें अपनी रज़ा से बरकत और सलामती वाले घर (जन्नत) में...

पृष्ठ ३९७ / ६७४

جلد ۲۱ فتاویٰ رضویہ

آثارِ مقدسہ اور اُن سے تبرک وتوسل رسالہ بدر الانوار فی آداب الآثار ۱۳۲۶ھ (آثارِ مقدسہ کے آداب کے بارے میں روشنیوں کا ماہِ کامل)

فصلِ اول

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۱۷۶: اجمیر شریف درگاہ معلیٰ مرسلہ سید حبیب اللہ قادری دمشقی طرابلسی شامی ۲۸/ جمادی الآخرہ ۱۳۲۳ھ ماقولکم دام فضلکم (اللہ تعالیٰ کا ہمیشہ آپ پر فضل ہو) آپ کا کیا ارشادِ مبارک ہے۔ ت) ایک شخص اپنے وعظ میں صاف انکار کرتا ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا کوئی تبرک اور حضور کے آثارِ شریفہ سے کوئی چیز اصلاً باقی نہیں، نہ صحابہ کے پاس تبرکاتِ شریفہ سے کچھ تھا نہ کبھی کسی نبی کے آثار سے کچھ تھا، امید کہ اس کا جوب بحوالہ احادیث و کتاب ارشاد ہو۔ بینوا توجروا۔

الجواب:

[عربی عبارت]: بسم اللہ الرحمن الرحیم، الحمد للہ حمداً یکافئنی فضلہ وانعامہ ویحلنا برضاہ دار المقامۃ داراً ذات برکۃ وسلامۃ لامخافۃ فیھا والاسامۃ والصلوۃ والسلام

[اردو ترجمہ]: اللہ کے نام سے شروع جو بڑا مہربان اور نہایت رحم والا ہے۔ اللہ تعالیٰ کے لئے تمام حمدیں جو مجھے اپنے فضل وانعام میں کفایت دے اور ہمیں اپنی رضا سے برکت اور سلامتی والے گھر (جنت) میں

[Arabic Column]: Upon the Prophet of Tihama, the best of those who wore the cloak, the sandals, and the turban; and upon his family and companions, the possessors of nobility, the advisors to his Ummah, the conveyers of his rulings, the venerators of his relics after him and in his presence; a prayer that grows and increases until the Day of Judgment.

[Urdu Column]: (May He) enter where there is neither fear nor distress. And blessings and peace be upon the Prophet of Tihama, who is the most excellent among all those who wear the cloak, sandals, and turban. And upon his progeny and companions, the people of nobility, who are sincere towards the Ummah and convey the commandments to them, and who venerate his blessed relics after him and in his presence; may a growing prayer continue to increase until the Day of Resurrection. (T)

Furthermore, these are fatwas regarding sacred relics and subtle signs: how they should be respected, what has been observed regarding their authenticity, and what should be done if they are without a chain of narration. Questions were asked of this humble servant regarding the issue of giving, taking, or asking for offerings during visitation. The collection was named 'Badr al-Anwar fi Adab al-Athar' (The Full Moon of Lights regarding the Etiquettes of Relics). All praise is due to Allah, Lord of the worlds, and blessings be upon the Master and all his family. Such a person is a denier of verses and Hadiths, and is either a severely ignorant loser or a completely misguided sinner. Repentance is obligatory for him, and if he does not repent even after being informed, he is certainly a misguided irreligious person. Allah Almighty says:

[Arabic Boxed]: "Indeed, the first House [of worship] established for mankind was that at Bakkah [Makkah] - blessed and a guidance for the worlds. In it are clear signs [such as] the standing place of Abraham."

[Urdu Boxed]: "Undoubtedly, the first house appointed for people is the one which is in Makkah, full of blessings and a guide for the whole world. In it are clear signs, the stone where Abraham stood."

Standing upon which he built the Great Kaaba, the mark of his pure feet was formed in it. Great scholars of Hadith like Abd bin Humaid, Ibn Jarir, Ibn al-Mundhir, Ibn Abi Hatim, and Azraqi narrated from the great Imam Mujahid, the student of Hazrat

Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them), in the commentary of this noble verse:

[Arabic Boxed]: He said: The trace of his feet in the Maqam (Station) is a clear sign.

[Urdu Boxed]: He said that the appearance of the marks of both pure feet of our master Ibrahim (peace and blessings be upon him) in this stone is a clear sign which Allah Almighty is calling "Clear Signs" (Ayat Bayyinat).

1. Al-Qur'an al-Karim 3/96
2. Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under verse 3/96, Al-Matba'ah al-Maymaniyah Egypt 4/8; Tafsir al-Qur'an al-Azim by Ibn Abi Hatim under verse 3/96, Maktabah Nizar Makkah al-Mukarramah 3/711.

[अरबी कॉलम]: तिहामा के नबी पर, जो चोग़ा, सैंडल और पगड़ी पहनने वालों में सबसे श्रेष्ठ हैं; और उनके परिवार और साथियों पर, जो महानता के स्वामी हैं, अपनी उम्मत के सलाहकार हैं, उनके आदेशों को पहुँचाने वाले हैं, उनके बाद और उनके सामने उनके अवशेषों का सम्मान करने वाले हैं; ऐसी प्रार्थना जो कयामत के दिन तक बढ़ती और विकसित होती रहे।

[उर्दू कॉलम]: (वह) वहां प्रवेश कराए जहां न कोई डर हो न कोई कष्ट। और दुरूद व सलाम तिहामा के नबी पर, जो चोग़ा, चप्पल और पगड़ी पहनने वालों में सबसे अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) हैं। और आपकी आल (संतान) व असहाब (साथियों) पर जो करामत (चमत्कार/महानता) वाले हैं, जो उम्मत के मुख़लिस (निष्ठावान) और उन तक अहकाम (आदेश) पहुँचाने वाले हैं, और जो आपके आसार-ए-मुबारका (पवित्र अवशेषों) की आपके बाद और सामने भी ताज़ीम (सम्मान) करने वाले हैं; बढ़ने वाली सलात (प्रार्थना) कयामत तक बढ़ती रहे। (त)

अम्मा बाद (इसके बाद), ये फ़तावा मुक़द्दस अवशेषों (तबर्रुकात) और सूक्ष्म चिन्हों (आसार) से संबंधित हैं कि उनका अदब (सम्मान) कैसा है, और उनके प्रमाण के बारे में क्या देखा गया है, और यदि वे बिना किसी सनद (प्रमाण) के हों तो क्या करना चाहिए। इस फ़कीर से ज़ियारत पर नज़राना लेने, देने या मांगने के मसले के बारे में सवाल किया गया, और इस संग्रह का नाम 'बद्रुल अनवार फी आदाबिल आसार' रखा गया। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है, और सलात (प्रार्थना) मौला और उनके सभी आल पर हो। ऐसा व्यक्ति आयतों और हदीसों का इंकार करने वाला और घोर अज्ञानी, घाटे में रहने वाला या पूरी तरह से गुमराह पापी है। उस पर तौबा (पश्चाताप) करना अनिवार्य है, और यदि जानकारी होने के बाद भी वह तौबा न करे, तो वह निश्चित रूप से गुमराह और बेदीन है। अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल फ़रमाता है:

[अरबी बॉक्स]: "बेशक लोगों के लिए मुकर्रर किया गया सबसे पहला घर वह है जो बक्का (मक्का) में है, बरकत वाला और सारे जहान के लिए हिदायत (मार्गदर्शन) है। इसमें खुली निशानियाँ हैं, मकाम-ए-इब्राहिम (इब्राहिम के खड़े होने का स्थान)।"

[उर्दू बॉक्स]: "बेशक सब में पहला घर जो लोगों के लिए मुकर्रर फ़रमाया गया वह है जो मक्का में है, बरकत वाला और सारे जहान को राह दिखाता। इसमें खुली निशानियाँ हैं, इब्राहिम के खड़े होने का पत्थर।"

जिस पर खड़े होकर उन्होंने काबा मुअज़्ज़मा बनाया, उनके पाक क़दमों का निशान उसमें बन गया। बड़े मुहद्दिसीन (हदीस विद्वानों) जैसे अब्द बिन हुमैद, इब्न जरीर, इब्नुल मुन्ज़िर, इब्न अबी हातिम और अज़रकी ने इमाम-ए-अजल मुजाहिद (हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुम के शिष्य) से इस आयत-ए-करीमा की तफ़सीर (व्याख्या) में रिवायत की:

[अरबी बॉक्स]: उन्होंने कहा: मकाम (स्थान) में उनके दोनों पैरों के निशान एक खुली निशानी (आयत-ए-बय्यिनाह) हैं।

[उर्दू बॉक्स]: उन्होंने फ़रमाया कि हमारे सरदार इब्राहिम अलैहिस्सलाम के दोनों पाक क़दमों का इस पत्थर में निशान बन जाना, यह वह खुली निशानी है जिसे अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल 'आयात-ए-बय्यिनात' फ़रमा रहा है।

1. अल-कुरान अल-करीम 3/96
2. जामिअल बयान (तफ़सीर इब्न जरीर) आयत 3/96 के तहत, अल-मतबअ अल-मैमनिया मिस्र 4/8; तफ़सीर अल-कुरान अल-अज़ीम इब्न अबी हातिम आयत 3/96 के तहत, मकतबा निज़ार मक्का अल-मुकर्रमा 3/711।

पृष्ठ 398 / 674

علی نبی التھامۃ خیر من لبس الجبۃ والنعل والعمامۃ وعلی الہ وصحبہ ذوی الکرامۃ الناصحین لامتہ المبلغین احکامہ، المعظمین اثارہ بعدہ وامامہ صلوۃ تنمی وتنمی الی یوم القیمۃ۔

داخل کرے جہاں خوف ہے نہ تکلیف اور صلوۃ و سلام تہامہ کے نبی پر جو جبہ وچپل اور عمامہ پہننے والوں میں سب سے افضل ہیں اور آپ کی آل و اصحابِ کرامت والوں پر جو امت کے مخلص اور ان کو احکام پہنچانے والے ہیں اور آپ کے آثارِ مبارکہ کی آپ کے بعد اور سامنے بھی تعظیم کرنے والے ہیں، بڑھنے والی صلوۃ قیامت تک بڑھتی رہے۔ (ت)

اما بعد، یہ فتاوٰی میں متعلق تبرکاتِ شریفہ وآثارِ لطیفہ کہ ان کا ادب کیسا ہے اور ان کے ثبوت میں کیا دیکھا ہے اور بے سند ہوں تو کیا چاہئے اور زیارت پر نذرانہ لینے دینے مانگنے کے مسئلے جن کا فقیر سے سوال ہوا اور مجموع کا بدر الانوار فی آداب الآثار نام ٹھہرا، والحمد للہ رب العالمین والصلوۃ علی المولی والہ اجمعین۔ ایسا شخص آیات و احادیث کا منکر اور سخت جاہل خاسر یا کمال گمراہ فاجر ہے اس پر توبہ فرض ہے اور بعد اطلاع بھی تائب نہ ہو تو ضرور گمراہ بے دین ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"اِنَّ اَوَّلَ بَیْتٍ وُّضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِیْ بِبَكَّةَ مُبٰرَكًا وَّ هُدًى لِّلْعٰلَمِیْنَۚ(۹۶)فِیْهِ اٰیٰتٌۢ بَیِّنٰتٌ مَّقَامُ اِبْرٰهِیْمَ"(۱) بیشک سب میں پہلا گھر کہ لوگوں کے لئے مقرر فرمایا گیا وہ ہے جو مکہ میں ہے، برکت والا اور سارے جہان کو راہ دکھاتا اس میں کھلی نشانیاں ہیں ابراہیم کے کھڑے ہونے کا پتھر۔

جس پر کھڑے ہو کر انھوں نے کعبہ معظمہ بنایا ان کے قدمِ پاک کا نشان اس میں بن گیا، اجلہ محدثین عبد بن حمید و ابن جریر و ابن المنذر و ابن ابی حاتم و ارزقی نے امام اجل مجاہد تلمیذ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے اس آیہ کریمہ کی تفسیر میں روایت کی:

قال اثر قدمیہ فی المقام آیۃ بینۃ۔ فرمایا کہ سیدنا ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام کے دونوں قدمِ پاک کا اس پتھر میں نشان ہو جانا یہ کھلی نشانی ہے جسے اللہ عزوجل آیات بینات فرما رہا ہے۔

1 القرآن الکریم ۳/ ۹۶ 2 جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیت ۳/ ۹۶ المطبعۃ المیمنیہ مصر ۴/ ۸، تفسیر القرآن العظیم لابن ابی حاتم تحت آیت ۳/ ۹۶ مکتبہ نزار مکہ المکرمہ ۳/ ۷۱۱

Fatawa Rizvia Volume 21

In Tafsir-e-Kabir it is stated: (Arabic): 'The second virtue of this House is the Station of Ibrahim (Maqam Ibrahim). It is the stone upon which Ibrahim placed his foot, and Allah made the portion of that stone beneath the foot of Ibrahim (peace be upon him) like clay, unlike the rest of its parts, until Ibrahim's (peace be upon him) foot sank into it. This is among the things that only Allah Almighty is capable of and which He manifests only through Prophets. Then, when Ibrahim (peace be upon him) lifted his foot from it, He created the hardness of stone in it once more. Furthermore, He, the Exalted, preserved that stone continuously and permanently. These are types of wondrous signs and brilliant miracles that Allah Almighty has manifested in that stone.' Meaning, one virtue of the honorable Ka'bah is the Maqam Ibrahim. This is the stone upon which Ibrahim (peace be upon him) placed his blessed foot. The portion that came under his foot became soft like wet clay, such that Ibrahim's (peace be upon him) blessed foot sank into it. This is a special divine power and a miracle of the Prophets. Then, when Ibrahim (peace be upon him) lifted his foot, Allah Almighty again created the hardness of stone in that piece so that the footprint remained preserved. Then the Holy One preserved it for ages. These are various types of wondrous and strange miracles that Allah Almighty has manifested in this stone.

In Irshad al-Aql al-Salim it is stated: (Arabic): 'Indeed, each of the following—the mark of his two feet in a solid rock, their sinking into it up to the ankles, the softening of some parts of the rock and not others, its preservation among the signs of the Prophets (peace be upon them), and its protection for thousands of years despite the multitude of enemies—is an independent sign.' Meaning, the Lord Almighty made this one stone into multiple signs. Firstly, because the mark of Ibrahim's (peace be upon him) foot appeared in it. Secondly, because his feet sank into it up to the ankles. Thirdly, because one piece of the stone became soft while the rest remained in its original state. Fourthly, keeping this miracle alive among the miracles of previous Prophets (peace be upon them and salutations). And fifthly, its remaining preserved for thousands of years despite the abundance of enemies. Each of these is a miraculous sign in its own right.

---

1. Mafatih al-Ghayb (Tafsir al-Kabir) under verse 3/96, Al-Matba'a al-Bahiyya al-Misriyya, Egypt 8/155
2. Irshad al-Aql al-Salim under verse 2/923, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, Part 2, 21

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

तफ़्सीर-ए-कबीर में है: (अरबी): 'इस घर की दूसरी फ़ज़ीलत मक़ाम-ए-इब्राहिम है। यह वह पत्थर है जिस पर इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) ने अपना क़दम रखा, और अल्लाह ने उस पत्थर के उस हिस्से को जो इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) के क़दम के नीचे था, मिट्टी की तरह बना दिया, उसके बाक़ी हिस्सों के बरअक्स, यहाँ तक कि इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) का क़दम उसमें धँस गया। यह उन चीज़ों में से है जिसे केवल अल्लाह सर्वशक्तिमान ही करने में सक्षम है और जिसे वह केवल नबियों के माध्यम से प्रकट करता है। फिर, जब इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) ने उससे अपना क़दम उठाया, तो उसने उसमें एक बार फिर पत्थर की कठोरता पैदा कर दी। इसके अलावा, उसने, उस महान ने, उस पत्थर को निरंतर और स्थायी रूप से सुरक्षित रखा। ये अद्भुत चिह्नों और शानदार चमत्कारों (मोजज़ों) के प्रकार हैं जिन्हें अल्लाह सर्वशक्तिमान ने उस पत्थर में प्रकट किया है।' यानी काबा मुअज़्ज़मा की एक फ़ज़ीलत मक़ाम-ए-इब्राहिम है। यह वह पत्थर है जिस पर इब्राहिम अलैहिस्सलाम ने अपना मुक़द्दस क़दम रखा, तो जितना टुकड़ा उनके क़दम के नीचे आया, वह गीली मिट्टी की तरह नरम हो गया यहाँ तक कि इब्राहिम अलैहिस्सलाम का मुक़द्दस क़दम उसमें धँस गया। यह विशेष ईश्वरीय शक्ति और नबियों का मोजज़ा है। फिर जब इब्राहिम अलैहिस्सलाम ने क़दम उठाया, तो अल्लाह तआला ने उस टुकड़े में दोबारा पत्थर की सख़्ती पैदा कर दी कि वह क़दम का निशान महफ़ूज़ रह गया। फिर उसे हक़ सुब्हानहू ने लंबे समय तक बाक़ी रखा। तो ये तरह-तरह के अजीब-ओ-ग़रीब मोजज़े हैं जो अल्लाह तआला ने इस पत्थर में ज़ाहिर फ़रमाए।

इरशाद अल-अक़्ल अल-सलीम में है: (अरबी): 'वाक़ई, इनमें से प्रत्येक—एक ठोस पत्थर में उनके दोनों पैरों का निशान, उनका टखनों तक उसमें धँसना, पत्थर के कुछ हिस्सों का नरम होना और अन्यों का नहीं, नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के संकेतों के बीच इसका संरक्षण, और दुश्मनों की बहुतायत के बावजूद हज़ारों वर्षों तक इसकी सुरक्षा—एक स्वतंत्र संकेत है।' यानी इस एक पत्थर को मौला तआला ने अनेक निशानियाँ (आयात) बनाया। इसलिए कि इसमें इब्राहिम अलैहिस्सलाम के क़दम का निशान बन जाना एक, और उनके क़दमों का टखनों तक उसमें धँसना दो, और पत्थर का एक टुकड़ा नरम हो जाना और बाक़ी का अपनी हालत पर रहना तीन, और पिछले नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के मोजज़ों में इस मोजज़े को बाक़ी रखना चार, और दुश्मनों की अधिकता के बावजूद हज़ारों साल तक इसका महफ़ूज़ रहना पाँच। ये हर एक अपने आप में एक मोजज़ा और निशानी है।

1. मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़्सीर अल-कबीर) आयत 3/96 के तहत, अल-मतब'अ अल-बहिय्या अल-मिसरिया, मिस्र 8/155
2. इरशाद अल-अक़्ल अल-सलीम आयत 2/923 के तहत, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, भाग 2, 21

पृष्ठ 399/674

تفسیر کبیر میں ہے : الفضیلة الثانیة لهذا البیت مقام ابراهیم وهو الحجر الذی وضع ابراهیم قدمه علیه فجعل الله ما تحت قدم ابراهیم علیه الصلوٰة والسلام من ذلك الحجر دون سائر اجزائه كالطین حتی غاص فیه قدم ابراهیم علیه الصلوٰة والسلام وهذا مما لا یقدر علیه الا الله تعالی ولا یظهره الا علی انبیاءه ثم لما رفع ابراهیم علیه الصلوٰة والسلام قدمه عنه خلق فیه الصلابة الحجریة مرة اخری ثم انه تعالی ابقی ذلك الحجر علی سبیل الاستمرار والدوام فهذه انواع من الایات العجیبة و المعجزات الباهرة اظهرها الله تعالی في ذلك الحجر۔ یعنی کعبہ معظمہ کی ایک فضیلت مقام ابراہیم ہے یہ وہ پتھر ہے جس پر ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام نے اپنا قدم مبارک رکھا تو جتنا ٹکڑا ان کے زیر قدم آیا تر مٹی کی طرح نرم ہو گیا یہاں تک کہ ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام کا قدم مبارک اس میں پیر گیا اور یہ خاص قدرت الٰہیہ و معجزہ انبیاء ہے پھر جب ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام نے قدم اٹھایا اللہ تعالیٰ نے دوبارہ اس ٹکڑے میں پتھر کی سختی پیدا کر دی کہ وہ نشان قدم محفوظ رہ گیا پھر اسے حق سبحانہ نے مدتہا مدت باقی رکھا تو یہ اقسام اقسام کے عجیب و غریب معجزے ہیں کہ اللہ تعالیٰ نے اس پتھر میں ظاہر فرمائے۔

ارشاد العقل السلیم میں ہے : ان كل واحد من اثر قدمیه في صخرة صماء وغوصه فیها الی الكعبین والانة بعض الصخور دون بعض و ابقائه دون سائر آیات الانبیاء علیهم الصلوٰة و السلام و حفظه مع كثرة الاعداء طوف سنة آیة مستقلة یعنی اس ایک پتھر کو مولیٰ تعالیٰ نے متعدد آیات فرمایا اس لئے کہ اس میں ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام کا نشان قدم ہو جانا ایک اور ان کے قدموں کا گٹوں تک اس میں پیر جانا دو اور پتھر کا ایک ٹکڑا نرم ہو جانا باقی کا اپنے حال پر رہنا تین اور معجزات انبیاء

سابقین علیہم الصلوٰۃ والتسلیم میں اس معجزے کا باقی رکھنا چار اور باوصف کثرت اعداء ہزاروں برس اس کا محفوظ رہنا پانچ، یہ ہر ایک بجائے خود ایک آیت معجزہ ہے۔

---

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ۳/ ۹۶ المطبعۃ البھیۃ المصریۃ مصر ۸/ ۱۵۵ 2 ارشاد العقل السلیم تحت آیۃ ۲/ ۹۲۳ دار احیاء التراث العربی بیروت الجزء الثانی ۲۱

Fatawa Razawiya Volume 21

The Lord Subhanahu wa Ta'ala (The Most Glorified and Exalted) says: "And their Prophet said to them, 'Indeed, a sign of his kingship is that the chest (the Ark) will come to you in which is assurance (tranquility) from your Lord and a remnant of what the family of Moses and the family of Aaron had left, carried by the angels. Indeed in that is a sign for you, if you are believers.'" 1

The Prophet of the Children of Israel, Shamwil (Samuel), peace be upon him, said to them that the sign of Talut's (Saul's) kingdom is that the Ark will come to you, in which there is tranquility (Sakina) from your Lord and the sacred relics left by the family of Moses and the family of Aaron; the angels will bring it. Verily, in this is a great sign for you if you are believers.

What were those relics? The staff of Moses (peace be upon him) and his blessed sandals, and the sacred turban of Aaron (peace be upon him), etc. Their blessings were such that the Children of Israel would achieve victory in whichever battle they placed this Ark at the front, and whatever desire they sought through its intercession (tawassul), they saw it answered. Ibn Jarir and Ibn Abi Hatim narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), who said: "And a remnant of what the family of Moses left: his staff and fragments of the tablets." 2 In the Ark of Tranquility, among the Mosaic relics, were his staff and pieces of the tablets.

Waki' bin al-Jarrah, Sa'id bin Mansur, 'Abd bin Humayd, Ibn Abi Hatim, and Abu Salih, student of Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), narrated that he said: "In the Ark were the staff of Moses and the staff of Aaron, the garments of Moses and the garments of Aaron, two tablets from the Torah, the Manna, and the 'Word of Joy': 'There is no god but Allah, the Forbearing, the Generous; and Glory be to Allah, Lord of the seven heavens and Lord of the Great Throne; and All praise be to Allah, Lord of the worlds.'" 3 In the Ark were the staffs of Moses and Aaron (peace be upon them), the clothing of both personages, two tablets of the Torah, a portion of the Manna that descended upon the Children of Israel, and this prayer for relief: 'There is no god but Allah, the Forbearing, the Generous...', etc.

It is stated in Ma'alim ut-Tanzil:

1 Al-Qur'an al-Karim 2/248 2 Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under verse 2/248, Al-Matba'ah al-Yamaniyah, Egypt, 2/366 3 Tafsir al-Qur'an al-'Azim by Ibn Abi Hatim, Hadith 2485, 2486, Maktabah Nizar, Makkah al-Mukarramah, 2/707

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

मौली सुब्हानहु व तआला फ़रमाता है: "और उनके नबी ने उनसे कहा, 'बेशक उसकी बादशाही की निशानी यह है कि तुम्हारे पास वह संदूक (ताबूत) आएगा जिसमें तुम्हारे रब की तरफ़ से सुकून (सकीना) है और कुछ बचा हुआ सामान है जिसे मूसा के खानदान और हारून के खानदान ने छोड़ा था, जिसे फ़रिश्ते उठा कर लाएंगे। बेशक इसमें तुम्हारे लिए बड़ी निशानी है अगर तुम ईमान रखते हो।'" 1

बनी इस्राइल के नबी शमवील (अलैहिस्सलाम) ने उनसे फ़रमाया कि तालूत की सल्तनत की निशानी यह है कि तुम्हारे पास वह ताबूत आए जिसमें तुम्हारे रब की तरफ़ से सकीना है और मूसा व हारून के छोड़े हुए तबर्रुकात (पवित्र अवशेष) हैं, फ़रिश्ते उसे उठा कर लाएँ बेशक इसमें तुम्हारे लिए अज़ीम (महान) निशानी है अगर तुम ईमान रखते हो।

वे तबर्रुकात क्या थे? मूसा (अलैहिस्सलाम) का असा (लाठी) और उनके मुकद्दस नअ़लैन (जूते), और हारून (अलैहिस्सलाम) का मुकद्दस अमामा (पगड़ी) वग़ैरा। उनकी बरकतें यह थीं कि बनी इस्राइल जिस लड़ाई में उस ताबूत को आगे करते, फ़तह पाते और जिस मुराद के लिए उससे तवस्सुल (माध्यम) करते, वह पूरी होती। इब्ने जरीर और इब्ने अबी हातिम ने हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है, उन्होंने कहा: "और मूसा के खानदान की छोड़ी हुई चीज़ों में से उनकी लाठी और तख्तियों के टुकड़े थे।" 2 ताबूत-ए-सकीना में तबर्रुकात-ए-मूसविया में से उनका असा था और तख्तियों के टुकड़े।

वकीअ़ बिन अल-जर्राह, सईद बिन मंसूर, अब्द बिन हुमैद, इब्ने अबी हातिम और अबू सालेह (हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास के शागिर्द) से रिवायत है, उन्होंने कहा: "ताबूत में मूसा का असा और हारून का असा, मूसा के लिबास और हारून के लिबास, तौरात की दो तख्तियाँ, मन्न (आसमानी भोजन) और 'कलिमतुल फ़राह' (ख़ुशी का कलिमा): 'ला इलाहा इल्लल्लाहुल हलीमुल करीम व सुब्हानल्लाहि रब्बिस समावातित सबइ व रब्बिल अर्शिल अज़ीम वलहम्दु लिल्लाहि रब्बिल आ़लमीन' था।" 3 ताबूत में मूसा और हारून (अलैहिमुस्सलाम) के असा (लाठियाँ), दोनों हज़रात के लिबास, तौरात की दो तख्तियाँ, थोड़ा सा 'मन्न' जो बनी इस्राइल पर उतरा था और यह दुआ-ए-कुशाइश: 'ला इलाहा इल्लल्लाहुल हलीमुल करीम...' आदि।

मआ़लिम-उत-तन्ज़ील में है:

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/248 2 जामिअुल बयान (तफ़सीर इब्ने जरीर) आयत 2/248 के तहत, अल-मतबअतुल यमनिय्या मिस्र 2/366 3 तफ़सीर अल-क़ुरआन अल-अज़ीम इब्ने अबी हातिम, हदीस 4385, 2486, मक्तबा निज़ार मक्का अल-मुकर्रमा 2/707

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

مولٰی سبحانہ تعالٰی فرماتا ہے: "قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ آيَةَ مُلْكِهٖ اَنْ يَّأْتِيَكُمُ التَّابُوْتُ فِيْهِ سَكِيْنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوْسٰى وَاٰلُ هٰرُوْنَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ۝" 1 بنی اسرائیل کے نبی شمویل علیہ الصلوٰۃ والسلام نے ان سے فرمایا کہ سلطنت طالوت کی نشانی یہ ہے کہ آئے تمہارے پاس تابوت جس میں تمہارے رب کی طرف سے سکینہ ہے اور آلِ موسٰی و آلِ ہارون کے چھوڑے ہوئے تبرکات ہیں، فرشتے اسے اٹھا کر لائیں ، بے شک اس میں تمہارے لئے عظیم نشانی ہے اگر تم ایمان رکھتے ہو۔

وہ تبرکات کیا تھے، موسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام کا عصا اور ان کی نعلین مبارک اور ہارون علیہ الصلوٰۃ والسلام کا عمامہ مقدسہ وغیرہ ہا، ان کی برکات تھیں کہ بنی اسرائیل اس تابوت کو جس لڑائی میں آگے کرتے فتح پاتے اور جس مراد میں اس سے توسل کرتے اجابت دیکھتے، ابن جریر وابن ابی حاتم حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، قال: وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوْسٰى عَصَاهُ وَ رُضَاضُ الْاَلْوَاحِ۔ 2 تابوت سکینہ میں تبرکات موسویہ سے ان کا عصا تھا اور تختیوں کی کرچیں۔

وکیع بن الجراح وسعید بن منصور وعبد بن حمید وابن ابی حاتم وابوصالح تلمیذ عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، قال: كَانَ فِي التَّابُوْتِ عَصَا مُوْسٰى وَ عَصَا هٰرُوْنَ وَ ثِيَابُ مُوْسٰى وَ ثِيَابُ هٰرُوْنَ وَ لَوْحَانِ مِنَ التَّوْرَاةِ وَ الْمَنُّ وَ كَلِمَةُ الْفَرَجِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ الْحَلِيْمُ الْكَرِيْمُ وَ سُبْحٰنَ اللّٰهِ رَبِّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ وَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ۔ 3 تابوت میں موسٰی و ہارون علیہما الصلوٰۃ والسلام کے عصاء اور دونوں حضرات کے ملبوس اور توریت کی دو تختیاں اور قدرے من کہ بنی اسرائیل پر اترا اور یہ دعائے کشائش لا الہ الا اللہ الحلیم الکریم الخ۔

معالم التنزیل میں ہے:

1 القرآن الکریم ۲ / ۲۴۸ 2 جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیت ۲ / ۲۴۸ المطبعۃ الیمنیۃ مصر ۲ / ۳۶۶ 3 تفسیر القرآن العظیم لابن ابی حاتم حدیث ۴۳۸۵، ۲۴۸۶ مکتبہ نزار مکہ المکرمہ ۲ / ۷۰۷

- "It contained the staff of Moses, his sandals, the turban of Aaron, and his staff etc." | The Ark of the Covenant contained the staff of Moses (peace be upon him) and his sandals, and the turban and staff of Aaron (peace be upon him) etc. (T) [Footnote 1]

In Sahih Bukhari and Sahih Muslim, it is narrated from Anas (may Allah be pleased with him): - "The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) called for a barber and presented the right side of his head. He shaved it, then he called Abu Talha al-Ansari and gave it to him. Then he presented the left side and said, 'Shave it.' He shaved it and gave it to Abu Talha, and said, 'Distribute it among the people.'" | That is, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) called a barber and ordered him to shave the hair on the right side of his blessed head. Then he called Abu Talha Ansari (may Allah be pleased with him) and granted all those hairs to him. Then he ordered the hair on the left side to be shaved and gave them to Abu Talha so that he could distribute them among the people. [Footnote 2]

In Sahih Bukhari Sharif, Book of Clothing, it is narrated from Isa bin Tahman: - "Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) brought out to us two sandals which had two straps each. Thabit al-Bunani said, 'These are the sandals of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).'" | Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) brought us two blessed sandals, each having two straps for fastening. His eminent disciple Thabit Bunani said, "These are the holy sandals of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)." [Footnote 3]

In the Sahihayn, it is narrated from Abu Burdah: - "Aisha (may Allah be pleased with her) brought out to us a thick woolen garment and a coarse lower garment and said, 'The soul of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was taken [while he was wearing these].'" | Umm al-Mu'minin Siddiqa (may Allah be pleased with her) brought out and showed us a quilt or blanket and a thick lower garment (tehband) and said that at the time of the holy passing of the Radiant Master...

---

1. Ma'alim al-Tanzil on the margins of Tafsir al-Khazin under Verse 2/248, Mustafa al-Babi Egypt, 1/257
2. Sahih Muslim, Book of Hajj, chapter explaining that the Sunnah on the day..., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/421

3. Sahih Bukhari, Book of Jihad, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/438; Sahih Bukhari, Book of Clothing, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/871 Page 401 of 674

जिल्द 21 | फतावा रज़विया

- "कान फ़ीहि असा मूसा व नअलाहु व अमामतु हारून व असाहु अलख" | ताबूत में मूसा अलैहिस्सलाम का असा (लाठी) और उनके नअलैन (खड़ाऊँ) और हारून अलैहिस्सलाम का अमामा (पगड़ी) और असा आदि थे। (त) [फुटनोट 1]

सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम में अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से वर्णित है: - "इन्नन नबिय्य सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम दआ बिल-हल्लाक़ि व नावलल हल्लाक़ शिक्क़हुल अयमना फहलक़हु सुम्मा दआ अबा तल्हातल अंसारीय फ-आतआहु इय्याहु सुम्मा नावलश शिक्क़ल अईसरा फ़क़ाल इहलिक् फहलक़हु फ-आतआहु अबा तल्हता फ़क़ाल अक़सिमहु बैनन नास।" | यानी नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हज्जाम (नाई) को बुलाकर सर मुबारक के दाहिनी तरफ के बाल मूंडने का हुक्म दिया, फिर अबू तलहा अंसारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को बुलाकर वे सब बाल उन्हें अता फरमा दिए। फिर बाईं तरफ के बालों का हुक्म दिया और वे अबू तलहा को दिए कि उन्हें लोगों में तक़सीम कर दो। [फुटनोट 2]

सहीह बुखारी शरीफ किताबुल लिबास में ईसा बिन तहमान से है: - "क़ाल अख़रजा इलैना अनसुबनु मालिकिन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु नअलैनि लहुमा क़िबालानि फ़क़ाल साबितुल बनानी हाज़ा नअलुन नबिय्य सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।" | अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु दो नअल मुबारक हमारे पास लाए कि हर एक में बंदिश के दो तस्मे थे। उनके शागिर्द रशीद साबित बनानी ने कहा ये रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की नअल मुकद्दस (पवित्र खड़ाऊँ) है। [फुटनोट 3]

सहीहैन में अबू बुर्दा से है: - "क़ाल अख़रजत इलैना आइशत रज़ियल्लाहु तआला अन्हा किसाअन मुलबदन व इज़ारन गलीज़न फ़क़ालत क़ुबिज़ा रूहू रसूलिल्लाहि सल्लल्लाहु तआला" | उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा ने एक रज़ाई या कंबल और एक मोटा तहबंद निकाल कर हमें दिखाया और फरमाया कि विसाल-ए-अक़दस के वक़्त हुज़ूर पुर नूर...

---

1. मआलिमुल तंज़ील अला हामिश तफ़सीरुल खाज़िन, तहत आयत 2/248, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 1/257

2. सहीह मुस्लिम, किताबुल हज्ज, बाब बयान इन्नास सुन्नता यौमा..., क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/421
3. सहीह बुखारी, किताबुल जिहाद, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/438; सहीह बुखारी, किताबुल लिबास, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/871 पेज 401 ऑफ़ 674

• کان فیه عصا موسٰی ونعلاه وعمامة هرون وعصاه الخ | تابوت میں موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کا عصا اور ان کی نعلین اور ہارون علیہ الصلوۃ والسلام کا عمامہ و عصا الخ (ت) ۱

صحیح بخاری و صحیح مسلم میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے: - ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دعا بالحلاق وناول الحالق شقہ الایمن فحلقہ ثم دعا اباطلحۃ الانصاری فاعطاہ ایاہ ثم ناول الشق الایسر فقال احلق فحلقہ فاعطاہ اباطلحۃ فقال اقسمہ بین الناس ۔ | یعنی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حجام کو بلا کر سر مبارک کے داہنی جانب کے بال مونڈنے کا حکم فرمایا پھر ابو طلحہ انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ کو بلا کر وہ سب بال انہیں عطا فرمادئے پھر بائیں جانب کے بالوں کو حکم فرمایا اور وہ ابو طلحہ کو دئے کہ انہیں لوگوں میں تقسیم کر دو۔ ۲

صحیح بخاری شریف کتاب اللباس میں عیسیٰ بن طہمان سے ہے: - قال اخرج الینا انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ نعلین لھما قبالان فقال ثابت البنانی ہذا نعل النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۔ | انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ دو نعل مبارک ہمارے پاس لائے کہ ہر ایک میں بندش کے دو تسمے تھے ان کے شاگرد رشید ثابت بنانی نے کہا یہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نعل مقدس ہے۔ ۳

صحیحین میں ابو بردہ سے ہے: - قال اخرجت الینا عائشۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا کساء ملبدا وازارا غلیظا فقالت قبض روح رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی | ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا نے ایک رضائی یا کمبل اور ایک موٹا تہبند نکال کر ہمیں دکھایا اور فرمایا کہ وقت وصال اقدس حضور پر نور

١ معالم التنزيل على ہامش تفسير الخازن تحت آية ٢/٢٤٨ مصطفى البابى مصر ١/٢٥٧ ٢ صحيح مسلم كتاب الحج باب بيان ان السنة يوم قديمى كتب خانہ كراچى ١/٤٢١ ٣ صحيح البخارى كتاب الجہاد قديمى كتب خانہ كراچى ١/٤٣٨ ، صحيح البخارى كتاب اللباس قديمى كتب خانہ كراچى ٢/٨٧١

Fatawa-e-Razvia Volume 21

...upon him be peace, regarding these two. [Footnote 1] These were the two garments of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him).

In Sahih Muslim, it is narrated from Hazrat Asma bint Abi Bakr Siddiq (may Allah be pleased with them both): "She brought out a Persian mantle (jubba) made of Tayalisa (wool) with a silk collar, and its two openings were hemmed with silk. She said, 'This was the mantle of Allah's Messenger (peace and blessings be upon him) which was with Hazrat 'Aishah. When she passed away, I took possession of it. The Prophet (peace and blessings be upon him) used to wear it, so we wash it for the sick and seek healing through it.'" [Footnote 2]

In Sahih Bukhari, it is narrated from 'Uthman bin 'Abdullah bin Mawhab: "He said, 'I went into the presence of Hazrat Ummul Momineen Umm Salama (may Allah be pleased with her), and she brought out for us some hair of the Prophet (peace and blessings be upon him) which was dyed [with henna/katam].'" [Footnote 3]

These few hadiths specifically from the two Sahihs are written here, and there is an abundance of hadiths and numerous continuous reports from the Imams on this matter. The issue is clear in itself, and to deny it is gross ignorance. Therefore, I will suffice with just one passage from Ash-Shifa Sharif. They say:

"And part of venerating and magnifying him (peace and blessings be upon him) is the veneration of all things associated with him, whatever he touched or whatever is known through him, and there were in..." (Meaning that a part of honoring Allah's Messenger (peace be upon him) is that whatever object has some connection with the Messenger, is attributed to the Messenger, or was used by the Messenger...)

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jihad 1/438 and Kitab al-Libas, Bab al-Aksiyah wa al-Khimas 2/865, Qadimi Kutub Khana Karachi; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab al-Tawadu' fi al-Libas, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/93-193. 2 Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Tahrim Isti'mal Ina' al-Dhahab wa al-Fiddah etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/190. 3 Sahih al-Bukhari, Bab yudhkiru fi al-Shayb, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/875.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

...उन पर शांति हो इन दोनों में। [पाद-टिप्पणी 1] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ये दो कपड़े थे।

सहीह मुस्लिम शरीफ़ में हज़रत अस्मा बिन्त अबी बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित है: "उन्होंने एक ऊनी फ़ारसी जुब्बा (कबा) निकाला, जिसका कॉलर रेशमी था और उसके दोनों चाकों (किनारों) पर रेशम का काम था। उन्होंने कहा, 'यह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का जुब्बा है जो हज़रत आइशा के पास था। उनके निधन के बाद मैंने इसे अपने पास ले लिया। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इसे पहना करते थे, इसलिए हम इसे बीमारों के लिए धोते हैं और इससे शिफा (आरोग्य) चाहते हैं।'" [पाद-टिप्पणी 2]

सहीह बुखारी में उस्मान बिन अब्दुल्ला बिन मौहब से वर्णित है: "उन्होंने कहा, 'मैं हज़रत उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की सेवा में उपस्थित हुआ। उन्होंने हमें हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक बाल दिखाए, जिन पर ख़िज़ाब का असर था।'" [पाद-टिप्पणी 3]

ये कुछ हदीसें विशेष रूप से सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) से लिख दी गई हैं, और इस विषय पर हदीसों की प्रचुरता और इमामों के निरंतर कथनों की भरमार है और मसला स्वयं स्पष्ट है, और इसका इनकार घोर अज्ञानता है। इसलिए केवल 'शिफा शरीफ' की एक इबारत पर ही इक्तिसार (पर्याप्त) करते हैं, वे फरमाते हैं:

"और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम और बड़ाई का एक हिस्सा यह भी है कि हर उस चीज़ की ताज़ीम की जाए जिसका हुज़ूर से कोई संबंध हो, जिसे हुज़ूर ने छुआ हो या जो आपकी वजह से जानी जाती हो और थी..." (यानी अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम का एक जुज़ यह भी है कि जिस चीज़ का हुज़ूर से कुछ लगाव हो, जो हुज़ूर की तरफ मंसूब हो, जिसे हुज़ूर ने...)

---

1 सहीह बुखारी, किताब अल-जिहाद 1/438 और किताब अल-लिबास, बाब अल-अक्सिया वल-ख़िमास 2/865, कदीमी कुतुब खाना कराची; सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास, बाब अत-तवाज़ु फ़िल-लिबास, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/93-193। 2 सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास, बाब

तहरीम इस्तिमाल इना-उद-दहब वल-फ़िद्दा आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/190। 3 सहीह अल-बुखारी, बाब युज़करु फ़िश-शैब, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/875।

पृष्ठ 402/674

علیہ وسلم فی ھذین ۱۔ | صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے یہ دو کپڑے تھے۔ صحیح مسلم شریف میں حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے: انھا اخرجت جبۃ طیالسیۃ کسروانیۃ لھا لبنۃ دیباج | یعنی انھوں نے ایک اُونی جبہ کسروانی ساخت نکالا، اس کی پلیٹ وفرجیھا مکفوفین بالدیباج وقالت ھذہ جبۃ رسول اللہ | ریشمین تھی اور دونوں چاکوں پر ریشم کا کام تھا اور کہا یہ رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کانت عند عائشۃ فلما قبضت | اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا جبہ ہے ام المومنین صدیقہ کے قبضتھا وکان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یلبسھا | پاس تھا ان کے انتقال کے بعد میں نے لے لیا نبی صلی اللہ فنحن نغسلھا للمرضی نستشفی بھا ۲۔ | تعالٰی علیہ وسلم اسے پہنا کرتے تھے تو ہم اسے دھو دھو کر مریضوں کو پلاتے اور اس سے شفا چاہتے ہیں۔

صحیح بخاری میں عثمن بن عبداللہ بن موہب سے ہے: قالت دخلت علی ام سلمۃ فاخرجت الینا شعرا من | میں حضرت ام المومنین ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کے شعر النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مخضوبا ۳۔ | خدمت میں حاضر ہوا انھوں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے موئے مبارک کی ہمیں زیارت کرائی اس پر خضاب کا اثر تھا۔

یہ چند احادیث خاص صحیحین سے لکھ دیں اور یہاں احادیث میں کثرت اور اقوال ائمہ کا تواتر بشدت اور مسئلہ خود واضح ، اور اس کا انکار جہلِ فاحش ہے لہذا صرف ایک عبارت شفاء شریف پر اقتصار کریں ، فرماتے ہیں: ومن اعظامہ واکبارہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم | یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم کا ایک جز یہ اعظام جمیع اسبابہ ومالمسہ اوعرف بہ وکانت فی

| بھی ہے کہ جس چیز کو حضور سے کچھ علاقہ ہو حضور کی طرف منسوب ہو حضور نے اُسے

---

۱ صحیح بخاری کتاب الجہاد ۱/ ۴۳۸ و کتاب اللباس باب الاکسیہ و الخماص ۲/ ۸۶۵ قدیمی کتب خانہ کراچی، صحیح مسلم کتاب اللباس باب التواضع فی اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۳ - ۲ ۱۹۳ صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم استعمال اناء الذہب والفضۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۹۰ ۳ صحیح البخاری باب یذکر فی الشیب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۵

Volume 21 Fatawa Rizvia

[Boxed Text] [Arabic Column] Khalid bin Walid's (may Allah be pleased with him) cap contained hairs from the hair of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). His cap fell in one of his battles, so he charged for it so fiercely that the companions of the Prophet (PBUH) objected to him because of the many who were killed in that charge. He said, "I did not do it because of the cap, but because of the hair of the Prophet (PBUH) it contained, lest I be deprived of its blessing and it falls into the hands of the polytheists." And Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) was seen placing his hand on the seat of the Messenger of Allah (PBUH) on the pulpit and then placing it on his face. (In summary) O Allah! Grant us the love of Your Beloved and good conduct with him and with his saints. Amen. May Allah's peace and blessings be upon him and upon all of them.

[Urdu Column] Whether it has been touched or is recognized by the holy name of the Prophet, all such things should be revered. There were a few sacred hairs in the cap of Khalid bin Walid (RA). In a battle, that cap fell. Khalid (RA) launched such a fierce attack for it that other companions objected because many Muslims were martyred in this intense attack. Khalid (RA) said, "This attack of mine was not for the cap but for the sacred hair, lest its blessing no longer remain with me and they fall into the hands of disbelievers." And Ibn Umar (RA) was observed touching the spot on the noble pulpit where the Master of the Universe (PBUH) used to sit, and then rubbing that hand over his face. (In summary) O Allah! Grant us the love and refined conduct of Your Beloved (upon him be peace and blessings) and the saints. Amen! (T) [End of Box]

The narration of Khalid bin Walid was reported by Abu Ya'la, and the narration of Abdullah bin Umar by Ibn Sa'd in 'At-Tabaqat'. And Allah Almighty knows best.

Chapter Two

Problem 168: From Basti, sent by Maulvi Mufti Aziz-ul-Hasan Sahib, Registrar. 19 Shawwal 1310 AH. Respected Maulana, the embodiment of grace, personification of knowledge and forbearance, revered and honorable, may your glory endure. After the traditional greetings, the reason for troubling your Excellency is that a person

denies the blessings of the relics of the elders and says that the cloak and robe of the elders...

1. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Chapter on "Honoring Him and Magnifying Him", etc. Abdul Tawab Academy, Bohar Gate Multan, 2/44.

[बॉक्स] [अरबी कॉलम] ख़ालिद बिन वलीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की टोपी में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कुछ पवित्र बाल थे। उनकी टोपी एक युद्ध में गिर गई, तो उन्होंने इसके लिए इतनी ज़बरदस्त हमला किया कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथियों ने उस हमले में मारे गए लोगों की संख्या के कारण उन पर आपत्ति जताई। उन्होंने कहा, "मैंने यह टोपी के कारण नहीं किया, बल्कि इसमें मौजूद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बालों के कारण किया, ताकि मैं उनकी बरकत से वंचित न रहूँ और वे मुशरिकों (बहुदेववादियों) के हाथों में न पड़ें।" और इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को देखा गया कि वे मिम्बर (मंच) पर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बैठने की जगह पर अपना हाथ रखते और फिर उसे अपने चेहरे पर फेरते। (सारांश) ऐ अल्लाह! हमें अपने हबीब (प्रिय) की मोहब्बत और उनके और उनके औलिया (संतों) के साथ उत्तम व्यवहार प्रदान कर। आमीन। अल्लाह का उन पर और उन सब पर दरूद और सलाम हो।

[उर्दू कॉलम] चाहे उसे छुआ गया हो या वह हुज़ूर (स.अ.व) के पाक नाम से जानी जाती हो, उन सभी का सम्मान किया जाना चाहिए। ख़ालिद बिन वलीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की टोपी में कुछ पवित्र बाल (मुए मुबारक) थे। एक लड़ाई में वह टोपी गिर गई। ख़ालिद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उसके लिए इतना भीषण हमला किया जिस पर अन्य सहाबा ने आपत्ति की क्योंकि उस तीव्र हमले में कई मुसलमान शहीद हो गए। ख़ालिद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा, "मेरा यह हमला टोपी के लिए नहीं था बल्कि पवित्र बालों के लिए था कि कहीं उनकी बरकत मेरे पास न रहे और वे काफ़िरों के हाथ लग जाएँ।" और इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को देखा गया कि मिम्बर-ए-अतहर (पवित्र मंच) पर सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बैठने की जो जगह थी, उसे हाथ से छूकर वह हाथ अपने चेहरे पर फेर लिया। (सारांश) ऐ अल्लाह! हमें अपने हबीब अलैहिस्सलाम और औलिया-ए-किराम की मोहब्बत और अदब नसीब फ़रमा। आमीन! (त) [बॉक्स समाप्त]

ख़ालिद बिन वलीद की हदीस अबू यअला ने और अब्दुल्ला बिन उमर की हदीस इब्न साद ने 'तबाक़ात' में रिवायत की। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

दूसरा अध्याय

मसला १६८: बस्ती से, प्रेषक मौलवी मुफ़्ती अज़ीज़ुल हसन साहब, रजिस्ट्रार। १९ शव्वाल १३१० हिजरी। जनाब मौलाना, कृपा के अवतार, ज्ञान और धैर्य की प्रतिमूर्ति, आदरणीय और सम्मानित, आपकी प्रतिष्ठा बनी रहे। सुन्नत के अनुसार सलाम के बाद, आपको कष्ट देने का कारण यह है कि एक व्यक्ति महानुभावों के अवशेषों (तबर्रुकात) की बरकत से इनकार करता है और कहता है कि बुज़ुर्गों का ख़िर्क़ा (चोग़ा) और जुब्बा...

1. अल-शिफ़ा बि-तआरिफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय "उनका सम्मान और बड़ाई करना" आदि। अब्दुल तवाब अकादमी, बोहड़ गेट मुल्तान २/४४।

[باکس] [عربی کالم] قلنسوة خالد بن الولید رضی اللہ تعالی عنه شعرات من شعره صلی اللہ تعالی علیه وسلم فسقطت قلنسوته فی بعض حروبه فشد علیها شدة انکر علیه اصحاب النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم کثرة من قتل فیها فقال لم افعلها بسبب القلنسوة بل لما تضمنته من شعره صلی اللہ تعالی علیه وسلم لئلا اسلب برکتها وتقع فی ایدی المشرکین ورأی ابن عمر رضی اللہ تعالی عنهما واضعا یده علی مقعد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم من المنبر ثم وضعها علی وجهه 1 (ملخصا) اللهم ارزقنا حب حبیبك وحسن الادب معه ومع اولیائه آمین صلی اللہ تعالی علیه وبارك وسلم وعلیهم اجمعین۔

[اردو کالم] چھوا ہو یا حضور کے نام پاک سے پہچانی جاتی ہو اس سب کی تعظیم کی جائے خالد بن ولید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ٹوپی میں چند موئے مبارک تھے کسی لڑائی میں وہ ٹوپی گر گئی خالد رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس کے لئے ایسا شدید حملہ فرمایا جس پر اور صحابہ کرام نے انکار کیا اس لئے کہ اس شدید و سخت حملہ میں بہت مسلمان کام آئے خالد رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا میرا یہ حملہ ٹوپی کے لئے نہ تھا بلکہ موئے مبارک کے لئے تھا کہ مبادا اس کی برکت میرے پاس نہ رہے اور وہ کافروں کے ہاتھ لگیں اور ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو دیکھا گیا کہ منبر اطہر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں جو جگہ جلوس اقدس کی تھی اسے ہاتھ سے مس کرکے وہ ہاتھ اپنے منہ پر پھیر لیا۔ (ملخصا) اے اللہ! ہمیں اپنے حبیب علیہ الصلوۃ والسلام اور اولیائے کرام کی محبت اور حسن ادب نصیب فرما۔ آمین ! (ت) [باکس کا اختتام]

خالد بن ولید کی حدیث ابو یعلی اور عبد اللہ بن عمر کی حدیث ابن سعد نے طبقات میں روایت کی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

فصل دوم

مسئلہ ۱۶۸: از بستی مرسلہ مولوی مفتی عزیز الحسن صاحب رجسٹرار ۱۹ شوال ۱۳۱۰ھ جناب مولانا سراپا فیض مجسم علم و حلم، معظم و مکرم دام مجدہم، پس از سلام مسنون باعث تکلیف آنجناب یہ ہے کہ ایک شخص برکت آثار بزرگان سے منکر ہیں اور کہتے ہیں کہ بزرگوں کے خرقہ وجبہ

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل ومن اعظامه واکباره الخ عبدالتواب اکیڈمی بوہڑگیٹ ملتان ۲/ ۴۴

Fatawa Razviya, Volume 21

...no blessing is obtained from them etc. Since they are educated, it has been settled that if any scholar from before a hundred years ago had written about this blessing in his book, I would accept it. There is no dispute regarding the cloak etc. of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him, his family and his companions). Peace.

The Answer: To deny the blessing of the relics of the pious is like denying the bright sun. God forbid! When the blessing of the noble relics of the Radiant Prophet, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), is evident, and it is clear that the saints and scholars are the heirs of the Prophet, then why would there not be blessing in their relics? After all, they are the heirs of blessings and heirs to the inheritance of blessings. This humble servant (may Allah forgive him), for the sake of establishing proof, presents several statements of Imams and scholars, all of whom were from before a hundred years ago, and some five hundred or six hundred years ago. References to printed books including volume and page numbers will also be provided for ease of reference.

(1) The great Imam Zakariyya Nawawi, whose blessed birth was in 631 AH and noble death in 676 AH, states in the commentary of Sahih Muslim under the Hadith of Itban bin Malik (may Allah be pleased with him): "I wish that you would come to my house and pray in a place so that I may take it as a place of prayer" (My desire is that you visit my house and pray in some place so that I may designate that place for prayer. - Translator):

"In this Hadith, there are various types of knowledge, and in it is seeking blessings from the relics of the righteous, and in it is visiting the scholars and the pious, and the great ones, and following them and seeking blessings through them."

Translation: In this Hadith, there are many types of knowledge and wisdom, and in it, seeking blessings from the relics of the elders of the religion, visiting scholars, the pious, and the great ones and their followers, and obtaining blessings from them is established. (T)

(2) Also, he writes under the same Hadith:

"In this Hadith of Itban, there are many benefits, including seeking blessings from the righteous and their relics, and praying in the places where they prayed, and seeking blessings from them."

Translation: In this Hadith of Hazrat Itban (may Allah be pleased with him), there are many benefits; among them, seeking blessings from the righteous and their relics, praying at their place of prayer, and obtaining blessings from them is established. (T)

---

1. Al-Minhaj Sharh Sahih Muslim bin al-Hajjaj, Book of Faith, Chapter: Evidence that whoever is pleased with Allah, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/74
2. Al-Minhaj Sharh Sahih Muslim bin al-Hajjaj, Book of Mosques, Chapter: Permission to remain behind from the congregation for an excuse, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/233

फ़तावा रज़विया, खंड 21

...आदि से कोई बरकत (आशीर्वाद) प्राप्त नहीं होती। चूंकि वे पढ़े-लिखे हैं, इसलिए यह तय पाया है कि अगर सौ साल पहले के किसी विद्वान ने अपनी पुस्तक में इस बरकत के बारे में लिखा हो, तो मैं उसे मान लूँगा। नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के जुब्बे (लबादे) आदि के बारे में कोई विवाद नहीं है। वस्सलाम (शांति हो)।

उत्तर: महापुरुषों की निशानियों (आसार) की बरकत से इनकार करना चमकते सूरज से इनकार करने जैसा है। अल्लाह की पनाह! जब नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की पवित्र निशानियों की बरकत स्पष्ट है, और यह भी स्पष्ट है कि औलिया और विद्वान नबी के वारिस हैं, तो उनकी निशानियों में बरकत क्यों नहीं होगी? आखिर वे बरकतों के वारिस और बरकतों की विरासत के वारिस हैं। यह विनम्र सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे), प्रमाण प्रस्तुत करने के लिए इमामों और विद्वानों के कुछ कथन पेश करता है, जो सभी आज से सौ साल पहले के हैं और कुछ पाँच सौ या छह सौ साल पहले के थे। संदर्भ के लिए छपी हुई किताबों के खंड और पृष्ठ संख्या भी दी जाएगी ताकि आसानी हो।

(1) महान इमाम ज़करिया नववी, जिनका जन्म 631 हिजरी में और निधन 676 हिजरी में हुआ, सहीह मुस्लिम की व्याख्या में हज़रत इत्बान बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस के तहत फ़रमाते हैं: "मैं चाहता हूँ कि आप मेरे घर तशरीफ़ लाएं और किसी स्थान पर नमाज़ पढ़ें ताकि मैं उसे नमाज़ का स्थान बना लूँ।" (मेरी इच्छा है कि आप मेरे घर तशरीफ़ लाएं और किसी जगह नमाज़ पढ़ लें ताकि मैं उस जगह को नमाज़ पढ़ने के लिए मुक़र्रर (निश्चित) कर लूँ। - अनुवादक):

"इस हदीस में कई प्रकार के ज्ञान हैं और इसमें नेक लोगों की निशानियों से बरकत हासिल करना, और विद्वानों और नेक लोगों और बड़ों की ज़ियारत करना और उनका अनुसरण करना और उनसे बरकत प्राप्त करना शामिल है।"

अनुवाद: इस हदीस में कई प्रकार के ज्ञान और रहस्य हैं और इसमें धर्म के महापुरुषों की निशानियों से बरकत प्राप्त करना, और विद्वानों, नेक लोगों और बड़ों की ज़ियारत (दर्शन) करना और उनके अनुयायियों और उनसे बरकत प्राप्त करना प्रमाणित है। (त)

(2) साथ ही उसी हदीस के नीचे लिखते हैं:

"इब्बान की इस हदीस में बहुत से लाभ हैं, जिनमें नेक लोगों और उनकी निशानियों से बरकत प्राप्त करना और उन स्थानों पर नमाज़ पढ़ना जहाँ उन्होंने नमाज़ पढ़ी, और उनसे बरकत माँगना शामिल है।"

अनुवाद: हज़रत इब्बान (रज़ियल्लाहु अन्हु) की इस हदीस में बहुत से लाभ हैं, उनमें से नेक लोगों और उनकी निशानियों से बरकत प्राप्त करना और उनके नमाज़ पढ़ने के स्थान पर नमाज़ पढ़ना और उनसे बरकतें हासिल करना प्रमाणित है। (त)

---

1. अल-मिन्हाज शरह सहीह मुस्लिम बिन अल-हज्जाज, किताबुल ईमान, अध्याय: दलील इस पर कि जो अल्लाह से राज़ी हुआ आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/74
2. अल-मिन्हाज शरह सहीह मुस्लिम बिन अल-हज्जाज, किताबुल मसाजिद, अध्याय: मजबूरी के कारण जमात से रुकने की अनुमति, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/233

पृष्ठ 404/674

وغیرہما سے کوئی برکت حاصل نہیں ہوتی، چونکہ وہ پڑھے لکھے ہیں یہ امر قرار پایا ہے کہ اگر سو برس سے قبل کے کسی عالم نے اپنی کتاب میں اس برکت کو تحریر کیا ہو تو میں مان لوں گا، آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کے جبہ وغیرہ میں گفتگو نہیں ہے۔ والسلام۔

الجواب: برکت آثار بزرگان سے انکار آفتاب روشن سے انکار ہے معاذ اللہ جب برکت آثار شریفہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور پر ظاہر کہ اولیاء و علماء حضور کے ورثاء ہیں تو ان کے آثار میں برکت کیوں نہ ہوگی کہ آخر وارث برکات و وارث ایراث برکات ہیں، فقیر غفر اللہ تعالٰی کہ اتمام حجت کے لئے چند عبارات ائمہ و علماء کہ وہ سب آج سے سو برس پہلے اور بعض پانچ سو چھ سو برس پہلے کے تھے حاضر کرتا ہے۔ کتب مطبوعہ کانشان جلد و صفحہ بھی ظاہر کردیا جائے گا، کہ مراجعت میں آسانی ہو،

(۱) امام اجل زکریا نووی جن کی ولادت باسعادت ۶۳۱ھ اور وفات شریف ۶۷۶ھ میں ہوئی شرح صحیح مسلم شریف میں زیر حدیث عتبان بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ: انی احب ان تاتینی وتصلی فی منزلی فاتخذہ المصلی (میری تمنا ہے کہ آپ میرے گھر تشریف لا کر کسی جگہ نماز پڑھ لیں تاکہ میں اس جگہ کو نماز پڑھنے کے لئے متعین کر لوں۔ ت) فرماتے ہیں:

في هذا الحديث انواع من العلم وفيه التبرك بآثار الصالحين وفيه زيارة العلماء والصلحاء، والكبار و اتباعهم وتبريكهم اياهم ۱۔

اس حدیث میں کئی قسم کے علوم و معارف ہیں اور اس میں بزرگان دین کے آثار سے تبرک اور علماء صلحاء، اور بزرگوں اور ان کے متبعین کی زیارت اور ان سے برکات کا حصول ثابت ہے۔ (ت)

(۲) نیز اسی حدیث کے نیچے لکھتے ہیں:

فی حدیث عتبان في هذا فوائد كثيرة منها التبرك بالصالحين وآثارهم والصلواة فی المواضع التي صلوا بها و طلب التبريك منهم ۲۔

حضرت عتبان رضی اللہ تعالٰی عنہ کی اس حدیث میں بہت فوائد ہیں ان میں سے صالحین اور ان کے آثار سے تبرک اور ان کی جائے نماز پر نماز اور ان سے تبرکات حاصل کرنا ثابت ہے۔ (ت)

---

۱ المنہاج لشرح صحیح مسلم بن الحجاج کتاب الایمان باب الدلیل علی ان من رضی باللہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۷۴ ۲ المنہاج لشرح صحیح مسلم بن الحجاج کتاب المساجد باب الرخصۃ فی التخلف عن الجماعۃ لعذر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۳۳

Fatawa Rizvia Volume 21

(3) In the same, under the Hadith of Abu Juhaifah (may Allah be pleased with him): *"Bilal came out with his [the Prophet's] wudu water, and people were either getting some or being sprinkled with it."* (Hadrat Bilal took the leftover water of the Messenger of Allah's [peace and blessings be upon him] wudu out; people rubbed that water on themselves, some got the water and some sprinkled it upon themselves. - T) It is stated:

Fihi at-tabarruku bi-athari as-salihina wa istim'alu fadhli tahurihim wa ta'amihim wa sharabihim wa libasihim.[1]	From this Hadith, seeking blessings (tabarruk) from the relics of religious elders is proven, and it is proven that blessings are obtained from using the leftover wudu water, food, drink, and clothing. (T)

(4) In the same, under the Hadith of Anas (may Allah be pleased with him): *"No vessel was brought except that he dipped his hand into it."* (The servants of Medina would bring their vessels filled with water, and the Prophet would dip his hand into every vessel. - T) It is stated:

Fihi at-tabarruku bi-athari as-salihina.[2]	In this, seeking blessings from the relics of the righteous is proven. (T)

(5) In the same, under the Hadith of Abu Ayyub (may Allah be pleased with him): *"He ate from it and sent the leftover to me."* (He ate from the food and sent the remainder to me. - T) It is stated:

Qala al-ulama'u fi hadha innahu yustahabbu lil-akili wash-sharibi an yufadhila mimma ya'kulu wa yashrabu fadhlatan liyuwas baha man ba'dahu la-siyyama in kana mimman yutabarraku bi-fadhlatini.[3]	Noble scholars said there is a benefit in this: it is recommended for the eater and drinker to save some from their food and drink so that others may share in it, especially from those people whose leftovers are sought for blessings. (T)

(6) In the same, under the Hadith: *"He asked about the position of his fingers, so he followed the position of his fingers."* (They would ask about the location of your blessed finger and then search for the spot of your blessed finger. - T) It is stated:

Fihi at-tabarruku bi-athari al-khayri fit-ta'ami wa ghayrihi.[4]	In this, seeking blessings from the relics of the righteous in food etc. is proven. (T)

[1] Al-Minhaj Sharh Sahih Muslim bin al-Hajjaj, Kitab as-Salat, Bab Sutrat al-Musalli etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/196. [2] Al-Minhaj Sharh Sahih Muslim bin al-Hajjaj, Kitab al-Fada'il, Bab Qurbuhu (SAW) min an-Nas. Qadimi Kutub Khana Karachi 2/256. [3] Al-Minhaj Sharh Sahih Muslim bin al-Hajjaj, Kitab al-Ashribah, Bab Ibahat Akl ath-Thum etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 2/283. [4] Al-Minhaj Sharh Sahih Muslim bin al-Hajjaj, Kitab al-Ashribah, Bab Ibahat Akl ath-Thum etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 2/283.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

(३) इसी में हदीस-ए-अबू जुहैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के तहत: "बिलाल उनके(नबी के) वुज़ू के पानी के साथ बाहर निकले, तो कोई उसे हासिल कर रहा था और कोई उस पर छिड़क रहा था।" (हज़रत बिलाल रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के वुज़ू का बचा हुआ पानी लेकर बाहर निकले, लोगों ने उस पानी को मल लिया, किसी को पानी मिल गया और किसी ने उस पानी को छिड़क लिया। - त) फ़रमाया:

फ़ीहि अत-तबर्रुकु बि-आसारि अस-सालिहीना व इस्तिमालु फ़ज़्लि तहुरिहिम व ताअमिहिम व शराबिहिम व लिबासिहिम।[1]	इस हदीस से बुज़ुर्गान-ए-दीन के आसार से तबर्रुक हासिल करना साबित होता है और उनके वुज़ू से बचे हुए पानी, खाने, पीने और लिबास के इस्तेमाल से बरकत हासिल होना साबित है। (त)

(४) इसी में हदीस-ए-अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) के तहत: "जो भी बर्तन लाया जाता, आप उसमें अपना हाथ डुबो देते।" (मदीना के खादिम पानी से भरे हुए अपने-अपने बर्तन लेकर आते, हुज़ूर हर बर्तन में अपना हाथ डुबो देते। - त) फ़रमाया:

फ़ीहि अत-तबर्रुकु बि-आसारि अस-सालिहीना।[2]	इसमें सालेहीन (नेक लोगों) के आसार से तबर्रुक साबित है। (त)

(५) इसी में हदीस-ए-अबू अय्यूब (रज़ियल्लाहु अन्हु) के तहत: "उन्होंने उसमें से खाया और बाक़ी मेरे पास भेज दिया।" (खाने में से खाया और बाक़ी मेरी तरफ़ भेज दिया। - त) फ़रमाया:

क़ाला अल-उलमाउ फ़ी हाज़ा इन्नहु युस्तहब्बू लिल-आकिलि वश-शारिबि अन युफ़ाज़िला मिम्मा याकुलु व यशरबु फ़ज़्लतन लियुवासि बिहा मन बादहु ला-सिय्यमा इन काना मिम्मन युतबर्रकु बि-फ़ज़्लतिहि।[3]	उलमा-ए-किराम ने फ़रमाया इसमें फ़ायदा है कि खाने और पीने वाले को मुस्तहब (पसंदीदा) है कि वह अपने खाने-पीने से कुछ बचा रखे ताकि दूसरे हिस्सा पाएं, खुसूसन ऐसे लोगों से जिनके बचे हुए से तबर्रुक हासिल किया जाता हो। (त)

(६) इसी में हदीस के तहत: "उन्होंने उनकी उंगलियों के स्थान के बारे में पूछा, तो उन्होंने उनकी उंगलियों के स्थान का अनुसरण किया।" (आपकी उंगली मुबारक के मक़ाम के मुताल्लिक पूछते तो आप की उंगली मुबारक की जगह तलाश करते। - त) फ़रमाया:

फ़ीहि अत-तबर्रुकु बि-आसारि अल-खैरि फ़ित-ताअमि व गैरिहि।[4]	इसमें आसार-ए-सालेहीन से तबर्रुक खाने वग़ैरह में साबित है। (त)

---

[1] अल-मिन्हाज शरह सहीह मुस्लिम बिन अल-हज्जाज, किताब अस-सलात, बाब सुतरत अल-मुसल्ली इलख, कदीमी कुतुब खाना कराची १/१९६ [2] अल-मिन्हाज शरह सहीह मुस्लिम बिन अल-हज्जाज, किताब अल-फ़ज़ाइल, बाब कुर्बहु (स.) मिन अन-नास, कदीमी कुतुब खाना कराची २/२५६ [3] अल-मिन्हाज शरह सहीह मुस्लिम बिन अल-हज्जाज, किताब अल-अशरबा, बाब इबाहत अकल अथ-थुम इलख, कदीमी कुतुब खाना कराची २/२८३ [4] अल-मिन्हाज शरह सहीह मुस्लिम बिन अल-हज्जाज, किताब अल-अशरबा, बाब इबाहत अकल अथ-थुम इलख, कदीमी कुतुब खाना कराची २/२८३

(۳) اسی میں زیر حدیث ابو جحیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ فخرج بلال بوضوئہ فمن نائل و ناضح (حضرت بلال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے وضو کا بچا ہوا پانی لے کر باہر نکلے لوگوں نے اس پانی کو مل لیا، کسی کو پانی مل گیا اور کسی نے اس پانی کو چھڑک لیا۔ ت) فرمایا:

فیہ التبرك بآثار الصالحین و استعمال فضل طھورھم و طعامھم و شرابھم و لباسھم ۔[1] اس حدیث سے بزرگانِ دین کے آثار سے تبرک حاصل کرنا ثابت ہوتا ہے اور اس کے وضو سے بچے ہوئے پانی طعام مشروب اور لباس کے استعمال سے برکت حاصل ہونا ثابت ہے۔ (ت)

(۴) اسی میں زیر حدیث انس رضی اللہ تعالٰی عنہ ما یوتی باناء الاغمس یدہ فیہ (مدینہ کے خدام پانی سے بھرے ہوئے اپنے اپنے برتن لے کر آتے حضور ہر برتن میں اپنا ہاتھ ڈبو دیتے۔ ت) فرمایا:

فیہ التبرك بآثار الصالحین ۔[2] اس میں صالحین کے آثار سے تبرک ثابت ہے۔ (ت)

(۵) اسی میں زیر حدیث ابو ایوب رضی اللہ تعالٰی عنہ اکل منہ و بعث بفضلۃ الی (طعام سے کھایا اور بقیہ میری طرف بھیج دیا۔ ت) فرمایا:

قال العلماء فی ہذا انہ یستحب للاکل و الشارب ان یفضل مما یأکل و یشرب فضلۃ لیواسی بھا من بعدہ لا سیما ان کان ممن یتبرك بفضلتہ ۔[3] علماء کرام نے فرمایا اس میں فائدہ ہے کہ کھانے اور پینے والے کو مستحب ہے کہ اپنے کھانے پینے سے کچھ بچا رکھے تاکہ دوسرے حصہ پائیں خصوصاً ایسے لوگوں جن کے بچے ہوئے سے تبرک حاصل کیا جاتا ہو۔ (ت)

(۶) اسی میں زیر حدیث سأل عن موضع اصابعہ فیتتبع موضع اصابعہ (آپ کی انگشت مبارک کے مقام سے متعلق پوچھتے تو آپ کی انگشت مبارک کی جگہ تلاش کرتے۔ ت) فرمایا:

فیه التبرك بآثار الخیر فی الطعام و اس میں آثارِ صالحین سے تبرک طعام وغیرہ میں ثابت ہے۔

غیرہ ۔[4] (ت)

---

[1] المنہاج لشرح صحیح مسلم بن الحجاج کتاب الصلوۃ باب سترۃ المصلی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۹۶ [2] المنہاج لشرح صحیح مسلم بن الحجاج کتاب الفضائل باب قربہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من الناس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۵۶ [3] المنہاج لشرح صحیح مسلم بن الحجاج کتاب الاشربہ باب اباحۃ اکل الثوم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۸۳ [4] المنہاج لشرح صحیح مسلم بن الحجاج کتاب الاشربہ باب اباحۃ اکل الثوم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۸۳

Fatawa Razawiyya, Volume 21

(7) Imam Ahmad bin Muhammad Qastalani (d. 923 AH) in *Irshad al-Sari*, the commentary of *Sahih al-Bukhari*, writes regarding the Hadith of Abu Juhaifa (may Allah be pleased with him) about the people rubbing themselves with the Prophet's wudhu water:

From this, obtaining blessings (tabarruk) from things that touch the bodies of the righteous is derived.	**In this is the evidence of attaining blessings from things that touch the bodies of the righteous. (T)**

(8) In the same work, regarding the Hadith: "By Allah, I did not ask him for it to wear it, but I asked him so that it might be my shroud," he said:

In it is the evidence of obtaining blessings from the relics of the righteous. Our companions said that it is not recommended to prepare a shroud for oneself unless it is from the relic of a righteous person, then it is good as it is here. (End of summary).	**In this is the evidence of attaining blessings from the relics of the righteous. Our companions said that preparing a shroud for oneself from the relics of a righteous person is the best kind of shroud, as is the case here in the hadith. (End of summary). (T)**

(9) Maulana Ali Qari Makki (d. 1014 AH) in *Mirqat*, the commentary of *Mishkat*, under the Hadith of *Sunan al-Nasa'i* where Talq bin Ali (may Allah be pleased with him) requested the leftover wudhu water of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and took it to his country, wrote this benefit:

In it is the evidence of obtaining blessings from the leftover things used by the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and transporting it to other cities, just like Zamzam water.	**In this is the evidence of obtaining blessings from the items left over after use by the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and transporting it to other cities, which is like the example of Zamzam water. (T)**

He further said:

And it is derived from this that the leftovers of his heirs among the scholars and the righteous are also blessed in the same way.

And it is inferred from this that the leftovers of the heirs of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), namely the scholars and the righteous, are also similarly blessed. (T)

(10) Maulana Sheikh Muhaqqiq Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (d. 1025 AH) in *Ashi'at al-Lam'at* said:

In this hadith, it is commendable (mustahab) to take the leftover water of the Prophet's wudhu and transport it to other cities.

In this hadith, the leftover wudhu water and other remaining items of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) are proven to be blessed.

---

1. *Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari*, Kitab al-Salat, Chapters of Sutrah of the Musalli, Bab al-Sutrah bi-Makkah, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/467
2. *Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari*, Kitab al-Jana'iz, Bab man ist'adda al-kafan fi zaman nabi, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/396
3. *Mirqat al-Mafatih*, Bab al-Masajid wa Mawadi' al-Salat, Al-Fasl al-Thani, Maktabah Habibiyyah, Quetta, 2/420

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

(7) इमाम अहमद बिन मुहम्मद कस्तलानी (मृत्यु 923 हिजरी) ने 'इरशाद अल-सारी' (सहीह बुखारी की व्याख्या) में अबू जुहैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस के तहत, जिसमें लोग हुज़ूर के वज़ू के पानी को अपने जिस्मों पर मलते थे, फ़रमाया:

इससे नेक लोगों के शरीरों को छूने वाली चीज़ों से बरकत हासिल करने का सबूत मिलता है।

इसमें सालेहीन (नेक लोगों) के जिस्मों से मसह (स्पर्श) करने वाली चीज़ से बरकत का सबूत है। (त)

(8) इसी में हदीस के तहत: "अल्लाह की कसम, मैंने उनसे यह पहनने के लिए नहीं मांगा था, बल्कि इसलिए मांगा था कि यह मेरा कफ़न बने," फ़रमाया:

इसमें नेक लोगों के अवशेषों (आसार) से बरकत हासिल करने का सबूत है। हमारे साथियों ने कहा कि अपने लिए कफ़न तैयार करना मुस्तहब नहीं है जब तक कि वह किसी नेक इंसान का अवशेष न हो, तब वह बहुत अच्छा है जैसा कि यहाँ इस हदीस में है। (सारांश समाप्त)।

इसमें आसार-ए-सालेहीन से बरकत का सबूत है। हमारे असहाब (साथियों) ने फ़रमाया कि किसी सालेह (नेक) के असर (अवशेष) वाला कफ़न अपने लिए तैयार करना बेहतरीन कफ़न है जैसे यहाँ हदीस में है। (त)

(9) मौलाना अली कारी मक्की (मृत्यु 1014 हिजरी) ने 'मिरकात' (मिशकात की व्याख्या) में सुनन नसाई की उस हदीस के नीचे जहाँ तलक बिन अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वज़ू का बचा हुआ पानी मांगकर अपने देश ले जाने का ज़िक्र है, यह फ़ायदा लिखा कि:

इसमें हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वसल्लम) के इस्तेमाल से बची हुई चीज़ से बरकत हासिल करने और उसे दूसरे शहरों में ले जाने का सबूत है, जैसे आब-ए-ज़मज़म की मिसाल है।

इसमें हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वसल्लम) के इस्तेमाल से बची हुई चीज़ से बरकत हासिल करना और उसे दूसरे शहरों में ले जाना आब-ए-ज़मज़म की नज़ीर (मिसाल) है। (त)

फ़रमाया:

और इससे यह साबित होता है कि हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वसल्लम) के वारिसों यानी उलमा और नेक लोगों का बचा हुआ भी इसी तरह बरकत वाला है।

और इससे अज़ (सिद्ध) होता है कि हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वसल्लम) के वारिसों यानी उलमा और सालेहीन का बचा हुआ भी इसी तरह मुतबर्रक (बरकत वाला) है। (त)

(10) मौलाना शेख मुहक़्क़िक अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (मृत्यु 1025 हिजरी) ने 'अशिअतुल लम्आत' में फ़रमाया:

इस हदीस में हुज़ूर के वज़ू के बचे हुए पानी और उनके बचे हुए सामान को शहरों में ले जाने की मुस्तहबियत है।

इस हदीस में हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वसल्लम) के वज़ू से बचा हुआ पानी और अन्य बची हुई चीज़ों का मुतबर्रक होना साबित है।

---

1. इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, अबवाब सुतरातुल मुसल्ली, बाब अल-सुतरा बि-मक्का, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत, 1/467
2. इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, अबवाब अल-जनाइज़, बाब मन इस्त'अदा अल-कफ़न फ़ी ज़मने नबी, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत, 2/396
3. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, बाब अल-मसाजिद मवादि' अल-सलात, अल-फ़स्ल अल-थानी, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 2/420

(۷) امام احمد بن محمد قسطلانی متوفی ۹۲۳ھ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری میں زیر حدیث ابو جحیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ فجعل الناس یتمسحون بوضوئہ فرماتے ہیں:

استنبط منہ التبرك بما یلامس اجساد الصالحین۔ **اس میں صالحین کے اجسام سے مس کرنیوالی چیز سے تبرک کا ثبوت ہے۔ (ت)**

(۸) اسی میں زیر حدیث انی واللہ ما سألتہ لالبسہا انما سألتہ لتکون کفنی فرمایا:

فیہ التبرك بآثار الصالحین قال اصحابنا لایندب ان یعد نفسہ کفنا الا ان یکون من اثر ذی صلاح فحسن اعبادہ کما ھنا انتھی ملخصا۔ **اس میں آثارِ صالحین سے تبرک کا ثبوت ہے۔ ہمارے اصحاب نے فرمایا کہ کسی صالح کے اثر والا کفن اپنے لئے تیار کرنا بہترین کفن جیسے یہاں حدیث میں ہے انتہی ملخصاً۔ (ت)**

(۹) مولانا علی قاری مکی متوفی ۱۰۱۴ھ نے مرقاۃ شرح مشکوٰۃ میں اس حدیث سنن نسائی کے نیچے کہ طلق بن علی رضی اللہ تعالٰی عنہ بقیہ آب وضوئے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حضور سے مانگ کر اپنے ملک کو لے گئے یہ فائدہ لکھ کر کہ:

فیہ التبرك بفضلہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ونقلہ الی البلاد نظیرہ ماء زمزم۔ **اس میں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے استعمال سے بچی ہوئی چیز سے تبرک حاصل کرنا اور اسے دوسرے شہروں میں لے جانا آب زمزم کی نظیر ہے۔ (ت)**

فرمایا:

ویؤخذ من ذلك ان فضلة وارثیه من العلماء و الصلحاء کذلك.

اور اس سے اخذ ہوتا ہے کہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے وارثوں علماء و صلحاء کا بچا ہوا بھی اسی طرح متبرک ہے۔ (ت)

(۱۰) مولانا شیخ محقق عبدالحق محدث دہلوی متوفی ۱۰۲۵ھ نے اشعۃ اللمعات میں فرمایا:

دریں حدیث استحباب است بہ بقیہ آب وضوئے و پس ماندہ آنحضرت و نقل آں بلادو

اس حدیث میں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے وضو سے بچا ہوا پانی اور دیگر پسماندہ اشیاء کا متبرک ہونا

---

۱ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری ابواب سترۃ المصلی باب السترۃ بمکۃ دار الکتاب العربی بیروت ۱ / ۴۶۷ ۲ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری ابواب الجنائز باب من استعد الکفن فی زمن نبی دار الکتاب العربی بیروت ۲ / ۳۹۶ ۳ مرقاۃ المفاتیح باب المساجد مواضع الصلواۃ افضل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲ / ۴۲۰

Fatawa Rizvia Volume 21

...from distant places, like the water of Zamzam. When the Prophet (peace and blessings be upon him) was in Medina, he would request Zamzam water from the ruler of Mecca and seek blessings from it. The same analogy applies to his heirs among the virtuous and scholarly, seeking blessings from their relics and spiritual lights. (T) And the example for transporting them to other distant cities is the noble Zamzam water. When you were in Medina Munawwara, you would request Zamzam water from the ruler of Mecca and consider it blessed. The remaining items, relics, and spiritual lights of your heirs, the scholars and righteous people, are analogized to this. (T)

(11) Imam Allama Ahmad bin Muhammad al-Misri al-Maliki, a contemporary of Shaykh al-Muhaqqiq al-Dehlvi, in his fine book 'Fath al-Muta'al fi Madh Khayr al-Ni'al', quoted an exquisite statement by the great Imam, the seal of the Mujtahidin, Abu al-Hasan Ali bin Abd al-Kafi al-Subki al-Shafi'i (d. 756 AH), regarding seeking blessings from the relics of the Imam, the Shaykh al-Islam Abu Zakaria al-Nawawi (may their secrets be sanctified):

[Arabic on Left Column]: And these are the words narrated by a group of Shafi'is: When the scholar Shaykh Taqi al-Din Abu al-Hasan Ali al-Subki al-Shafi'i assumed the teaching post at Dar al-Hadith al-Ashrafiyya in Syria after the death of Imam al-Nawawi—one of those in whom Muslims, especially Shafi'is, take pride—he recited for himself:

[Urdu on Right Column]: A group of Shafi'is narrated this: When the scholar Shaykh Taqi al-Din Abu al-Hasan Ali al-Subki al-Shafi'i became the Shaykh al-Hadith at Madrasa Ashrafiyya after the death of Imam Nawawi, he recited the following about himself:

[Arabic Poem]: In Dar al-Hadith, there is a subtle meaning, Towards a carpet there, I yearn and seek refuge. Perhaps I may touch with the skin of my face, A place that was touched by the feet of Nawawi. If this is the case for the relics of those mentioned, Then what of the relics of the one who is most honored?

[Urdu Explanation/Translation of Poem]: In Dar al-Hadith, there's a subtle meaning gesturing towards a carpet, to which I am inclined and returning. It is that, in the intensity of my love, I might touch my face to that place which Imam Nawawi's feet have touched. When this is the case with the relics of the aforementioned

personages, what would your state be regarding the relics of that Essence from whom everyone [received grace]...

---

1 Ash'at al-Lam'at, Chapter of Mosques, Places of Prayer, Section Two, Maktaba Nooriya Rizvia Sukkur, 1/331.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

...दूरदराज के स्थानों से, जैसे ज़मज़म का पानी। जब पैगंबर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) मदीना में थे, तो वे मक्का के शासक से ज़मज़म का पानी मांगते थे और उससे बरकत (आशीर्वाद) प्राप्त करते थे। यही सादृश्य उनके उत्तराधिकारियों, जो विद्वान और नेक लोग हैं, के अवशेषों और आध्यात्मिक प्रकाशों से बरकत प्राप्त करने पर लागू होता है। (त) और उन्हें दूसरे दूर के शहरों में स्थानांतरित करने का उदाहरण ज़मज़म शरीफ़ का पानी है। जब आप मदीना मुनव्वरा में थे, तो आप मक्का के शासक से ज़मज़म का पानी माँगते थे और उसे बरकत वाला मानते थे। आपके उत्तराधिकारियों, विद्वानों और नेक लोगों की बची हुई चीज़ों, उनके अवशेषों और आध्यात्मिक प्रकाशों का सादृश्य इसी पर है। (त)

(११) इमाम अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद अल-मिस्री अल-मालिकी, जो शेख अल-मुहक्क़िक़ अल-देहलवी के समकालीन थे, ने अपनी उत्कृष्ट पुस्तक 'फ़तह अल-मुताल फ़ी मदह खैर अल-निआल' में महान इमाम, मुजतहिदीन के मुहर, अबू अल-हसन अली बिन अब्द अल-काफ़ी अल-सुबकी अल-शाफई (मृत्यु ७५६ हिजरी) का एक उत्कृष्ट कथन इमाम, शेख अल-इस्लाम अबू ज़करिया अल-नवावी (ईश्वर उनके रहस्यों को पवित्र करे) के अवशेषों से बरकत प्राप्त करने के बारे में उद्धृत किया है:

[बाएं कॉलम में अरबी]: और ये वे शब्द हैं जिन्हें शाफई विद्वानों के एक समूह ने वर्णित किया है: जब विद्वान शेख तकी अल-दीन अबू अल-हसन अली अल-सुबकी अल-शाफई ने इमाम अल-नवावी की मृत्यु के बाद सीरिया के दार अल-हदीस अल-अशरफिया में शिक्षण पद संभाला - जो उन लोगों में से एक हैं जिन पर मुस्लिम, विशेष रूप से शाफई, गर्व करते हैं - तो उन्होंने अपने लिए ये पंक्तियाँ पढ़ीं:

[दाएं कॉलम में उर्दू]: शाफई विद्वानों के एक समूह ने इस बात को बयान किया है कि जब विद्वान शेख तकी अल-दीन अबू अल-हसन अली सुबकी शाफई, इमाम नवावी की मृत्यु के बाद मदरसा अशरफिया के शेख अल-हदीस के पद पर आसीन हुए, तो उन्होंने अपने बारे में यह पढ़ा:

[अरबी कविता]: दार अल-हदीस में एक सूक्ष्म अर्थ है, वहाँ बिछे हुए कालीन की ओर मैं झुकता हूँ और पनाह लेता हूँ। शायद मैं अपने चेहरे की त्वचा से उस स्थान को छू सकूँ जिसे नवावी के पैरों ने छुआ था। जब उल्लेखित लोगों के अवशेषों का यह हाल है, तो फिर उस महान हस्ती के अवशेषों का क्या कहना जो सबसे सम्मानित है?

[उर्दू व्याख्या/कविता का अनुवाद]: दार अल-हदीस में एक सूक्ष्म अर्थ के साथ कालीन की ओर संकेत है जिसकी ओर मैं आकर्षित और प्रवृत्त हूँ। वह यह कि हो सकता है कि मुहब्बत की तीव्रता में मैं उस जगह को अपने चेहरे से स्पर्श करूँ जिसे इमाम नवावी के कदमों ने स्पर्श किया है। जब इन उल्लेखित हस्तियों के अवशेषों का यह मामला है, तो उस ज़ात (हस्ती) के अवशेषों के बारे में तुम्हारा क्या हाल होगा जिससे सब ने...

---

१ अशियात अल-लम्आत, मस्जिदों का अध्याय, नमाज़ के स्थान, दूसरा खंड, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, १/३३१।

पृष्ठ ४०७/६७४

مواضع بعیدہ مانند آب زمزم و آنحضرت چوں در مدینہ مے بود آب زمزم را از حاکم مکہ مے طلبید و تبرک مے ساخت و فضلاء وارثان او کہ علماء وصلحاء اند و تبرک بآثار وانوار ایشاں ہم بریں قیاس ست ۱۔ اور ان کو دوسرے بعید شہروں میں منتقل کرنے کی نظیر آب زمزم شریف ہے۔ جب آپ مدینہ منورہ میں تھے تو آپ حاکم مکہ سے آب زمزم طلب فرماتے اور متبرک بناتے اور آپ کے وارث علماء وصلحاء کی بچی ہوئی چیز اور ان کے آثار وانوار کا اسی پر قیاس ہے۔ (ت)

(۱۱) امام علامہ احمد بن محمد مصری مالکی معاصر شیخ محقق دہلوی نے کتاب مستطاب فتح المتعال فی مدح خیر النعال میں امام اجل خاتمۃ المجتہدین ابوالحسن علی بن عبد الکافی سبکی شافعی متوفی ۷۵۶ھ کا ایک کلام نفیس تبرک بہ آثار امام شیخ الاسلام ابوز کریا نووی قدست اسرارہم میں نقل فرمایا:

[بائیں کالم میں عربی]: وھذا لفظ حکی جماعۃ من الشافعیۃ ان الشیخ العلامۃ تقی الدین ابا الحسن علیا السبکی الشافعی لما تولی تدریس دار الحدیث بالاشرافیۃ بالشام بعد وفاۃ الامام النووی احد من یفتخر بہ المسلمون خصوصاً الشافعیۃ انشد لنفسہ۔

[دائیں کالم میں اردو]: اس بات کو شوافع کی ایک جماعت نے حکایت کیا ہے کہ علامہ شیخ تقی الدین ابو الحسن علی سبکی شافعی جب شام میں امام نووی کی وفات کے بعد مدرسہ اشرفیہ کے شیخ الحدیث کے منصب پر فائز ہوئے تو انھوں نے اپنے متعلق یہ پڑھا:

[عربی نظم]: وفی دارالحدیث لطیف معنی الی بسط لھا اصبو و اوی لعلی ان امس بحر وجھی مکانا مسہ قدم النواوی واذا کان ہذا فی آثار من ذکر فمابالک بآثار من شرف

[نظم کی اردو وضاحت/ترجمہ]: دارالحدیث میں ایک لطیف معنی سے بسط کی طرف اشارہ ہے جس کی طرف میں مائل اور راجع ہوں یہ کہ ہوسکتا ہے کہ محبت کی شدت میں اس جگہ کو اپنے چہرے سے مس کروں جس کو امام نووی کے قدموں نے مس کیا ہے جب یہ مذکور حضرات کے آثار کا معاملہ ہے تو اس ذات کے آثار کے متعلق تیرا حال کیا ہوگا جس ذات سے سب نے

---

۱ اشعۃ اللمعات باب المساجد مواضع الصلوٰۃ الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۳۳۱

1 - الجميع به Gained honor. (T)

(12) Shah Waliullah Dehlawi (d. 1176 AH) writes in Fuyuz al-Haramayn, page 20:

من اراد ان يحصل له ماللملاء السافل من الملئكة فلا سبيل الى ذلك الا الاعتصام بالطهارة و الحلول بالمساجد القديمة التى صلى فيها جماعات من الاولياء 2 - الخ	**Whoever wishes to attain the status of the angels of the lower assembly (al-mala' al-safil), there is no path to that except by holding fast to purity and making a point of entering ancient mosques where groups of saints have prayed, etc. (T)**

(13) In the same book, on page 49:

ان الانسان اذا صار محبوباً فكان منظورا للحق و للملاء الا على عروساجميلا فكل مكان حل فيه انعقدت و تعلقت به ہمم الملاء الا على وان ساق اليه افواج الملئكة وامواج النور لاسيما اذا كانت بہتہ تعلقت بهذا المكان والعارف الكامل معرفة وحالا له هبة يحل فيها نظر الحق يتعلق باهله وماله وبيته و نسله ونسبه وقرابته واصحابه يشمل المال والجاه وغيرها ويصلحها فمن ذلك تميزت مآثر الكمل من مآثر الكمل من مآثر غيربم - 3	**Research: When a human being becomes beloved, he becomes approved by the Truth (Allah) and a beautiful bridegroom of the Higher Assembly (al-mala' al-a'la). Thus, in whichever place he resides, the spiritual aspirations (himmats) of the Higher Assembly focus there, and armies of angels and waves of light descend upon that place, especially that place where his own spiritual aspiration is focused. In the known [world], the merciful gaze of the Truth is focused on the spiritual aspiration of the perfect gnostic (kamil arif), which relates to the gnostic's family, wealth, home, lineage, kinship, and companions in such a way that it encompasses everything related to him. On this basis, the legacies (athar) of the perfect ones among people are distinguished from the legacies of non-perfect individuals. (T)**

1. Fath al-Muta'arif fi Madh Khayr al-Ni'al
2. Fuyuz al-Haramayn (Urdu translation), Mashhad 5, Muhammad Saeed & Sons Karachi, p. 62
3. Fuyuz al-Haramayn (Urdu translation), Mashhad 20, Muhammad Saeed & Sons Karachi, p. 39-138

1 - الجمیع بہ सम्मान प्राप्त हुआ। (त)

(12) शाह वलीउल्लाह देहलवी (मृत्यु 1176 हिजरी) 'फ़ुयूज़ुल हरमैन' पृष्ठ 20 में लिखते हैं:

من اراد ان یحصل لہ مالملاء السافل من الملئکۃ فلا سبیل الی ذلك الا الاعتصام بالطھارۃ و الحلول بالمساجد القدیمۃ التی صلی فیھا جماعات من الاولیاء الخ - 2	**जो व्यक्ति निचली सभा (मलाई साफ़िल) के फ़रिश्तों का स्थान चाहता है, उसके लिए केवल यही तरीका है कि वह शुद्धता (तहारत) अपनाए और उन प्राचीन मस्जिदों में जाने का नियम बनाए जहाँ औलिया-ए-कराम ने जमाअत के साथ नमाज़ पढ़ी हो, इत्यादि। (त)**

(13) इसी में पृष्ठ 49 पर है:

ان الانسان اذا صار محبوباً فكان منظورا للحق و للملاء الا على عروساجميلا فكل مكان حل فيه انعقدت و تعلقت به ہمم الملاء الا على وان ساق اليه افواج الملئكة وامواج النور لاسيما اذا كانت بهتہ تعلقت بهذا المكان والعارف الكامل معرفة وحالا له هبة يحل فيها نظر الحق يتعلق باهله وماله وبيته و نسله ونسبه وقرابته واصحابه يشمل المال والجاه وغيرها ويصلحها فمن ذلك تميزت مآثر الكمل من مآثر الكمل من مآثر غيربم - 3

शोध: जब इंसान महबूब (प्रिय) बन जाता है, तो वह हक़ तआला (ईश्वर) द्वारा स्वीकृत और उच्च सभा (मलाई आला) का एक सुंदर दूल्हा बन जाता है। तो वह जिस भी स्थान पर होता है, वहाँ उच्च सभा की आध्यात्मिक आकांक्षाएँ(हिम्मतें) केंद्रित हो जाती हैं और फ़रिश्तों की फ़ौज तथा नूर की लहरें उस स्थान पर उतरती हैं, विशेष रूप से वह स्थान जहाँ उसकी अपनी हिम्मत केंद्रित होती है। और प्रसिद्ध रूप में कामिल आरिफ़ (पूर्ण ज्ञानी) की हिम्मत में हक़ तआला की रहमत की नज़र केंद्रित होती है, जिसका संबंध आरिफ़ के परिवार, संपत्ति, घर, वंश, रिश्तेदारी और उसके साथियों से इस तरह होता है कि उससे संबंधित हर चीज़ उस संबंध में शामिल हो जाती है। इसी आधार पर लोगों के अवशेष (आसार) पूर्ण (कामिल) और अपूर्ण (ग़ैर-कामिल) हस्तियों के अवशेषों से विशिष्ट होते हैं। (त)

1. फ़तह अल-मुताआरिफ़ फ़ी मदह खैर अल-निआल
2. फ़ुयूज़ुल हरमैन (उर्दू अनुवाद), मशहद 5, मोहम्मद सईद एंड संस कराची, पृष्ठ 62
3. फ़ुयूज़ुल हरमैन (उर्दू अनुवाद), मशहद 20, मोहम्मद सईद एंड संस कराची, पृष्ठ 39-138

الجمیع بہ - ۱ شرف پایا۔ (ت)

(۱۲) شاہ ولی اللہ دہلوی متوفی ۱۱۷۶ھ فیوض الحرمین صفحہ ۲۰ میں لکھتے ہیں:

من اراد ان یحصل لہ ماللملاء السافل من الملئکۃ فلا سبیل الی ذلك الا الاعتصام بالطھارۃ و الحلول بالمساجد القدیمۃ التی صلی فیھا جماعات من الاولیاء الخ - ۲

جو شخص ملاء سافل کے فرشتوں کا مقام چاہتا ہے اس کی صرف یہی صورت ہے کہ وہ طہارت اور قدیم مساجد جہاں اولیائے کرام نے نماز پڑھی ہو، میں داخل ہونے کا التزام کرے۔ الخ (ت)

(۱۳) اسی میں ہے ص ۴۹:

ان الانسان اذا صار محبوباً فكان منظورا للحق و للملاء الا على عروساجميلا فكل مكان حل فيه انعقدت و تعلقت به ہمم الملاء الا على وان ساق اليه افواج الملئكة وامواج النور لاسيما اذا كانت بہتہ تعلقت بهذا المكان والعارف الكامل معرفة وحالا له هبة يحل فيها نظر الحق يتعلق باهله وماله وبيته و نسله ونسبه وقرابته واصحابه يشمل المال والجاه وغيرها ويصلحها فمن ذلك تميزت مآثر الكمل من مآثر الكمل من مآثر غيرہم - ٣

تحقیق جب انسان محبوب بن جاتا ہے تو وہ حق تعالیٰ کا منظور اور ملاء اعلیٰ کا خوب صورت دولہا بن جاتا ہے تو وہ جس مکان میں ہوتا ہے وہاں ملاء اعلیٰ کی ہمتیں مرکوز ہو جاتی ہیں اور فرشتوں کی فوج اور نور کی امواج اس جگہ وارد ہوتی ہیں خصوصاً وہ مکان جہاں اس کی ہمت مرکوز ہوتی ہے اور معروف میں کامل عارف کی ہمت میں حق تعالیٰ کی نظرِ رحمت مرکوز ہوتی ہے جس کا عارف کے اہل، مال، گھر، نسل و نسب، قرابت اور اس کے اصحاب سے یوں تعلق ہوتا ہے کہ اس سے متعلق ہر چیز کو وہ تعلق شامل ہو جاتا ہے اسی بناء پر لوگوں کے آثار کامل اور غیرِ کامل حضرات کے آثار سے ممتاز ہوتے ہیں (ت)

1 فتح المتعارف فی مدح خیر النعال 2 فیوض الحرمین (مترجم اردو) مشہد ۵ محمد سعید اینڈ سنز کراچی ص ۶۲ 3 فیوض الحرمین (مترجم اردو) مشہد ۲۰ محمد سعید اینڈ سنز کراچی ص ۳۹۔۱۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

(14) In the same book on page 57: Indeed, the soul of one who has perfect knowledge (Ma'rifat) has a keen eye and utmost concern for everything related to him, including his path (tariqa), school of thought (madhhab), lineage (silsila), ancestry (nasab), and kinship. In fact, everything that follows him or is attributed to him is under his gaze and care. Due to this, the divine grace of Allah encompasses him. (T)

(15) Shah Sahib writes the same in 'Hama'aat': For this reason, it becomes necessary to maintain the Urs (death anniversaries) of the Mashaykh (spiritual guides), visit their graves regularly, and ensure the practice of reciting Fatiha and giving charity for them. It is also essential to give full importance to honoring their relics, descendants, and anyone attributed to them. (T)

(16) In the same Shah Sahib's 'Anfas-ul-Arifeen' it is written: There was a person residing in the Haramain Sharifain who had received the blessed cap (Kulah) of Hazrat Ghaus-ul-Azam as a sacred relic through his ancestors. Because of its blessings, he was held in high esteem and fame in the vicinity of the Haramain Sharifain. One night, he saw Hazrat Ghaus-ul-Azam (in a vision/Kashf) standing before him, saying, "Deliver this cap to Abu Al-Qasim Akbarabadi." Hazrat Ghaus-e-Azam...

---

1. Fuyuz-ul-Haramain (Urdu translation), Mashhad 26, Muhammad Saeed & Sons Karachi, pp. 161, 162.
2. Hama'aat, Hama 11, Academy of Shah Waliullah Dehlavi, Hyderabad, p. 58.

फतावा रज़विया जिल्द २१

(14) उसी में है पृष्ठ 57: बेशक संपूर्ण ज्ञान (मआरिफत) रखने वाले की रूह अपनी हर चीज़ से संबंधित तरीका, धर्म (मज़हब), सिलसिला, वंश और नातेदारी, बल्कि उसकी तरफ़ हर मंसूब (जुड़ी हुई) चीज़ पर नज़र और एहतमाम (देखभाल) रखती है, जिसकी वजह से अल्लाह तआला की इनायत उसे शामिल हो जाती है। (त)

(15) यही शाह साहब 'हमाआत' में लिखते हैं: इसी कारण मशायख के उर्स, उनकी कब्रों की ज़ियारत, उनके लिए फ़ातिहा ख्वानी और सदके का एहतमाम और पाबंदी ज़रूरी हो जाती है, और उनके आसार (निशानियों), औलाद और जो चीज़ उनकी तरफ़ मंसूब हो, उनकी ताज़ीम (सम्मान) का पूरा एहतमाम लाज़िम करार पाता है। (त)

(16) उन्हीं शाह साहब की 'अनफ़ासुल आरिफीन' में है: हरमैन शरीफ़ैन में एक ऐसा व्यक्ति निवास करता था जिसे हज़रत ग़ौस-ए-आज़म की मुबारक टोपी (कुलाह) बरकत के तौर पर सिलसिलेवार अपने बाप-दादाओं से मिली हुई थी, जिसकी बरकत से वह व्यक्ति हरमैन शरीफ़ैन के आस-पास इज़्ज़त और सम्मान की नज़रों से देखा जाता था और शोहरत की ऊँचाइयों पर था। एक रात उसने हज़रत ग़ौस-ए-आज़म को (कश्फ़ में) अपने सामने पाया जो फ़रमा रहे थे कि यह कुलाह अबू अल-कासिम अकबराबादी तक पहुँचा दो, हज़रत ग़ौस-ए-आज़म का...

---

1. फ़ुयूज़ुल हरमैन (उर्दू अनुवाद), मशहद 26, मोहम्मद सईद एंड संस कराची, पृ. 161, 162।
2. हमाआत, हमा 11, अकादेमिया अल-शाह वलीउल्लाह देहलवी, हैदराबाद, पृ. 58।

पृष्ठ 674 में से 409

(۱۴) اسی میں ہے ص ۵۷: ان تام المعرفة لروحه تحديق و غاية بكل شيئ من طريقته و مذهبه و سلسلته و نسبه و قرابته و كل ما يليه و ينسب اليه و عنايته هذه يختلف بها عناية الحق - الحق ۱۔ بیشک تمام معرفت والے کی روح کو اپنے متعلق ہر چیز طریقہ ، مذہب ، سلسلہ ، نسب و قرابت بلکہ اس کی طرف ہر منسوب پر نظر و اہتمام ہوتا ہے جس کی وجہ سے حق تعالٰی کی عنایت اس کو شامل ہو جاتی ہے ۔ (ت)

(۱۵) یہی شاہ صاحب ہمعات میں لکھتے ہیں : ازینجاست حفظ اعراس مشائخ و مواظبت زیارت قبور ایشاں و التزام فاتحہ خواندن و صدقہ دادن برائے ایشاں و اعتنائے تمام کردن بہ تعظیم آثار و اولاد و منتسبان ایشاں ۲۔ اسی وجہ سے مشائخ کے عرس ان کے قبروں کی زیارت، ان کے لئے فاتحہ خوانی اور صدقات کا اہتمام و التزام ضروری ہو جاتا ہے اور ان کے آثار و اولاد اور جو چیز ان کی طرف منسوب ہو ان کی تعظیم کا مکمل اہتمام لازم قرار پاتا ہے۔ (ت)

(۱۶) انہیں شاہ صاحب کی انفاس العارفین میں ہے : در حرمین شخصے از بزرگان خود کلاہ حضرت غوث الثقلین تبرک یافتہ بود شبے در واقعہ حضرت غوث الاعظم را دید کہ می فرمایند این کلاہ بہ ابو القاسم اکبر آبادی برساں آں شخص برائے امتحان یک جبہ قیمتی ہمراہ آں کلاہ کردہ گفت کہ ایں ہر دو تبرک حضرت غوث الاعظم ہستند حکم شد کہ بشما رسانم حضرت شاں بسیار خوش شد گرفتند آں شخص گفت کہ برائے شکر حصول ایں تبرک اہل شہر را حرمین شریفین میں ایک ایسا شخص مقیم تھا جسے حضرت غوث الاعظم کی کلاہ مبارک تبرکاً سلسلہ وار اپنے آبا و اجداد سے ملی ہوئی تھی جس کی برکت سے وہ شخص حرمین شریفین کے نواح میں عزت و احترام کی نگاہ سے دیکھا جاتا تھا اور شہرت کی بلندیوں پر فائز تھا ایک رات حضرت غوث الاعظم کو

(کشف میں) اپنے سامنے موجود پایا جو فرما رہے تھے کہ یہ کلاہ ابو القاسم اکبر آبادی تک پہنچا دو ، حضرت غوث اعظم کا۔

---

۱ فیوض الحرمین (مترجم اردو) مشہد ۲۶ محمد سعید اینڈ سنز کراچی ص ۱۶۱، ۱۶۲ ۲ ہمعات ہمہ ۱۱ اکادیمہ الشاہ ولی اللہ الدہلوی حیدر آباد ص ۵۸

Fatawa Rizvia (Volume 21)

[Top Left Box - Persian Text]: They offered an invitation and said to come in the morning. Many people arrived at dawn, ate fine food, and recited Fateha. Afterwards, they asked, "You are a poor man; from where did this much food come?" He replied, "I sold the robe (jubba) and kept the sacred relic (tabarruk). Everyone said, 'Praise be to Allah that the relic reached the deserving person.'"

[Top Right Box - Urdu Text]: Hearing this command, it occurred to that person's heart that there must surely be a reason for this elder's distinction. Thus, with the intention of testing him, he included a precious robe along with the blessed cap (kolah) and went to the presence of the Khalifa. He said to him, "Both of these are sacred relics from Ghaus-e-Azam, and he commanded me in a dream to give these relics to Abu'l Qasim Akbarabadi." Saying this, he placed the relics before him. Khalifa Abu'l Qasim accepted the relics and expressed extreme joy. That person then said, "These relics have been bestowed by a very great elder, therefore, in gratitude, arrange a grand feast and invite the city's elites." The Khalifa replied, "Come tomorrow; we will have plenty of food prepared. You may invite whomever you wish." The next day at early dawn, that dervish came with the city's elites, ate the food, and recited Fateha. After finishing, people asked, "You are a person who relies solely on God (mutawakkil) and possess no apparent means; how did you provide such a quantity of food?" He said, "I sold that precious robe and bought the necessary items." Hearing this, the man cried out, "I thought this poor man was a man of God, but he turned out to be a pretender; he did not recognize the value of such relics." You (the Khalifa) said, "Be quiet! What was truly a relic, I have preserved; and what was intended as a test, I sold to arrange the feast of thanksgiving." Hearing this, the person was alerted and revealed the whole truth to the entire assembly, upon which everyone said, "Praise be to Allah, the relic reached its deserving recipient." (T)

Similarly, there are hundreds of passages whose exhaustive listing is not sought here. Aside from all this, this humble servant (may Allah forgive him) proves through a Sahih (authentic) Hadith that the luminous Prophet, the Master of the Day of Resurrection (best blessings of Allah and most beautiful salutations be upon him, his family, and his descendants), himself used to seek blessings from the relics of Muslims. And for Allah is the definitive proof. Tabarani in Mu'jam al-Awsat and Abu Nu'aym in Hilya narrate from Hazrat Sayyiduna Abdullah bin Umar Farooq al-Azam (may Allah be pleased with them both):

[Arabic Box]: He said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)... meaning the luminous Presence, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him).

---

1 Anfas al-Arifeen (Urdu Translation), 'Whatever the Qalandar says, he says after seeing', Islamic Book Foundation Lahore, p. 77. Page 410 of 674

फ़तावा रज़विया (जिल्द २१)

[ऊपरी बायां बॉक्स - फ़ारसी पाठ]: उन्होंने निमंत्रण दिया और कहा कि सुबह आओ। सुबह के समय बहुत से लोग आए, अच्छा भोजन किया और फ़ातिहा पढ़ा। बाद में उन्होंने पूछा कि आप एक गरीब व्यक्ति हैं; इतना भोजन कहाँ से आया? उन्होंने उत्तर दिया, "मैंने जुब्बा (चोगा) बेच दिया और पवित्र अवशेष (तबर्रुक) को सुरक्षित रखा।" सभी ने कहा, "अल्लाह का शुक्र है कि तबर्रुक हकदार तक पहुँच गया।"

[ऊपरी दायां बॉक्स - उर्दू पाठ]: यह हुक्म सुनकर उस व्यक्ति के मन में आया कि इस बुजुर्ग की विशेषता का निश्चित रूप से कोई कारण होगा, अतः परीक्षा लेने की नीयत से धन्य टोपी (कलह) के साथ एक कीमती जुब्बा भी शामिल कर लिया और खलीफा की सेवा में जा पहुँचा और उनसे कहा कि ये दोनों तबर्रुक हज़रत गौस-ए-आज़म के हैं और उन्होंने मुझे स्वप्न में आदेश दिया है कि ये तबर्रुक अबुल कासिम अकबराबादी को दे दो। यह कहकर उसने तबर्रुक उनके सामने रख दिए। खलीफा अबुल कासिम ने तबर्रुक स्वीकार कर अत्यंत प्रसन्नता व्यक्त की। उस व्यक्ति ने कहा, "ये तबर्रुक एक बहुत बड़े बुजुर्ग की ओर से प्रदान किए गए हैं, इसलिए इस कृतज्ञता में एक बड़ी दावत का आयोजन करें और शहर के गणमान्य व्यक्तियों को आमंत्रित करें।" खलीफा ने कहा, "कल आना, हम काफी भोजन तैयार करवाएंगे। आप जिसे चाहें बुला लें।" दूसरे दिन तड़के वह दरवेश शहर के रईसों के साथ आया, दावत खाई और फ़ातिहा पढ़ा। फ़ारिग होने के बाद लोगों ने पूछा कि आप तो मुतवक्किल (ईश्वर पर भरोसा करने वाले) हैं, प्रत्यक्ष रूप से कुछ भी नहीं रखते, इतना भोजन कहाँ से उपलब्ध कराया? फ़रमाया कि इस कीमती जुब्बे को बेचकर जरूरी चीजें खरीदी हैं। यह सुनकर वह व्यक्ति चिल्ला उठा कि मैंने इस फकीर को अल्लाह वाला समझा था, लेकिन यह तो मकार साबित हुआ, इसने ऐसे तबर्रुक की कद्र नहीं जानी। आपने फ़रमाया, "चुप रहो! जो चीज़ तबर्रुक थी उसे मैंने सुरक्षित कर लिया है, और जो परीक्षा का सामान था, हमने उसे बेचकर शुक्राने की दावत का प्रबंध कर दिया।" यह सुनकर वह व्यक्ति सचेत हो गया और उसने सभा के सभी लोगों के सामने पूरी सच्चाई खोल दी, जिस पर सभी ने कहा कि अल्हम्दुलिल्लाह तबर्रुक अपने हकदार तक पहुँच गया। (त)

इसी तरह सैकड़ों इबारतें (उद्धरण) हैं जिनका पूर्ण विवरण यहाँ अभीष्ट नहीं है। ये सब एक तरफ, यह फकीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) सही हदीस से साबित करता है कि स्वयं नूर वाले हुजूर, प्रलय के दिन के स्वामी (अल्लाह के सर्वश्रेष्ठ दरूद और अत्यंत सुंदर सलाम उन पर और उनकी आल व संतान पर

हों) मुसलमानों के अवशेषों से तबर्रुक हासिल फ़रमाते। और अल्लाह ही के लिए प्रबल तर्क है। तबरानी ने 'मोजम अल-औसत' में और अबू नुएम ने 'हिलया' में हज़रत सैयदना अब्दुल्लाह बिन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ीअल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत की है:

[अरबी बॉक्स]: कहा: नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) थे... अर्थात हुजूर पुरनूर सैयद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)।

---

1 अनफ़ासुल आरिफीन (उर्दू अनुवाद), 'कलंदर बेहरचे गोयद दीदह गोयद' (कलंदर जो कुछ कहता है, देख कर कहता है), इस्लामिक बुक फाउंडेशन लाहौर, पृष्ठ ७७। पेज ४१० ऑफ ६७४

[بائیں باکس - فارسی عبارت]: دعوت کنید فرمودند کہ وقت صبح بیائید مردمان بسیار بوقت صبح آمدند طعامہائے خوب خوردند و فاتحہ خواندند بعد آں پرسیدند کہ شمار مرد فقیر ہستید ایں قدر طعام از کجا آمد فرمود کہ جبہ را فروختم و تبرک را نگاہ داشتم ہمہ گفتند کہ للہ الحمد کہ تبرک بمستحق رسید ۔

[دائیں باکس - اردو عبارت]: یہ فرمان سن کر اس شخص کے دل میں آیا کہ اس بزرگ کی تخصیص لازما کوئی سبب رکھتی ہے ، چنانچہ امتحان کی نیت سے کلاہ مبارک کے ساتھ ایک قیمتی جبہ بھی شامل کرلیا اور پوچھ گچھ کرتے حضرت خلیفہ کی خدمت میں جا پہنچا اور ان سے کہا کہ یہ دونوں تبرک حضرت غوث اعظم کے ہیں اور انھوں نے مجھے خواب میں حکم دیا ہے کہ یہ تبرکات ابوالقاسم اکبر آبادی کو دے دو، یہ کہہ کر تبرکات ان کے سامنے رکھ دئے، خلیفہ ابوالقاسم نے تبرکات قبول فرما کر انتہائی مسرت کا اظہار کیا، اس شخص نے کہا یہ تبرک ایک بہت بڑے بزرگ کی طرف سے عطا ہوئے ہیں لہذا اس شکریہ میں ایک بڑی دعوت کا انتظام کرکے رؤسائے شہر کو مدعو کیجئے، حضرت خلیفہ نے فرمایا کل تشریف لانا ہم کافی سارا طعام تیار کرائیں گے آپ جس جس کو چاہیں بلا لیجئے، دوسرے روز علی الصباح وہ درویش رؤسائے شہر کے ساتھ آیا دعوت تناول کی اور فاتحہ پڑھی فراغت کے بعد لوگوں نے پوچھا کہ آپ تو متوکل ہیں ظاہری سامان کچھ بھی نہیں رکھتے، اس قدر طعام کہاں سے مہیا فرمایا؟ فرمایا کہ اس قیمتی جبے کو بیچ کر ضروری اشیاء خریدی ہیں، یہ سن کر وہ شخص چیخ اٹھا کہ میں نے اس فقیر کو اہلِ اللہ سمجھا تھا مگر یہ تو مکار ثابت ہوا، ایسے تبرکات کی قدر اس نے نہ پہچانی، آپ نے فرمایا چپ رہو جو چیز تبرک تھی وہ میں نے محفوظ کر لی ہے اور جو سامانِ امتحان تھا ہم

نے اسے بیچ کر دعوت شکرانہ کا انتظام کر ڈالا ، یہ سن کر وہ شخص متنبہ ہوگیا اور اس نے تمام اہل مجلس پر ساری حقیقت حال کھول دی جس پر سب نے کہا کہ الحمد للہ تبرک اپنے مستحق تک پہنچ گیا۔ (ت)

اسی طرح صدہا عبارات ہیں جس کے حصر واستقصاء میں محل طمع نہیں ، یہ سب ایک طرف فقیر غفراللہ تعالیٰ لہ حدیث صحیح سے ثابت کرے کہ خود حضور پر نور سید یوم النشور افضل صلوات اللہ تعالیٰ واجمل تسلیمات علیہ وعلی آلہ وذریاتہ آثارِ مسلمین سے تبرک فرماتے۔ وللہ الحجۃ البالغۃ۔ طبرانی معجم اوسط اور ابو نعیم حلیہ میں حضرت سیدنا عبداللہ بن عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی :

[عربی باکس]: قال کان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یعنی حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

---

1 انفاس العارفین (مترجم اردو) قلندر بہرچہ گوید دیدہ گوید اسلامک بک فاؤنڈیشن لاہور ص ۷۷

Fatawa Razawiya, Volume 21

| (Arabic Text) He would send for [water from] places of purification, so water would be brought and he would drink it, hoping for the blessing of the hands of Muslims.[1] | (Urdu Translation) He used to send for water from the places of purification of Muslims, such as ponds etc., where the people of Islam used to perform ablution (Wudu), and drink it, desiring to seek the blessing of the hands of Muslims. May Allah's peace and blessings be upon him, his family, and his companions. |

Allama Abdul Rauf al-Munawi in 'At-Taysir', Vol. 2, Pg. 269, and then Allama Ali bin Ahmad al-Azizi in 'Siraj al-Munir', Vol. 3, Pg. 174, both commentaries of 'Jami' al-Saghir', state regarding this Hadith: "With a sahih (authentic) chain of transmission."[2] Allama Muhammad al-Hafni says in his 'Ta'liqat' on the 'Jami'':

| (Arabic Text) Hoping for the blessing etc., because they are beloved to Allah the Almighty, as evidenced by: 'Indeed, Allah loves those who are constantly repentant and loves those who purify themselves.'[3] | (Urdu Translation) That is, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) hoped for blessings in the remaining water of the Muslims' ablution because they are the beloved ones of Allah. In the Great Quran, it is stated: 'Verily, Allah loves those who repent much and loves those who keep themselves pure.' |

Allah is the Greatest, Allah is the Greatest! Allah is the Most High, Most Exalted, and Greatest! This is the radiant Prophet, the Leader of the Blessed (peace and blessings of Allah be upon him), whose dust from his pure sandals is a blessing for the hearts and souls of all worlds and collyrium for the eyes of religion and faith. He deems that water in which the hands of Muslims were washed as a source of blessing, sends for it, and drinks it for the purpose of attaining blessings, even though, by Allah, whatever blessings are in the hands, tongues, hearts, and souls of Muslims were all bestowed by him. They came into their hands as a result of the charity of his pure sandals. All this was for the education of the Ummah and to alert those preoccupied in the sleep of heedlessness, so that if they do not understand, hearing the action of their Master and Lord (peace and blessings of Allah be upon him), they might wake up and seek the blessings of the relics of saints and scholars. Then how ignorant, deprived, lacking in understanding, and blameworthy is one who does not consider the relics of the beloved ones of Allah as a blessing and does not believe in attaining blessings from them.

---

[1] Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 987, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 11/443. [2] At-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir under the mentioned Hadith, Maktabat al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/269; Al-Siraj al-Munir Sharh al-Jami' al-Saghir under the mentioned Hadith, Al-Matba'ah al-Azhariyyah al-Misriyyah, Egypt, 3/151. [3] Ta'liqat lil-Hafni on the margins of Al-Siraj al-Munir, Al-Matba'ah al-Azhariyyah al-Misriyyah, Egypt, 3/151.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

| (अरबी पाठ) वह पवित्रता के स्थानों से [पानी] मंगवाते थे, तो पानी लाया जाता और वह उसे पीते, मुसलमानों के हाथों के आशीर्वाद (बरकत) की आशा में।[1] | (उर्दू अनुवाद) मुसलमानों के पवित्रता के स्थानों जैसे हौज आदि से जहाँ इस्लाम के लोग वुज़ू किया करते थे, पानी मंगाकर पिया करते और उससे मुसलमानों के हाथों की बरकत लेना चाहते थे, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम व अला आलिही व सहबिही व बारिक व सल्लम। |

अल्लामा अब्दुल रऊफ़ मनावी 'तयसीर' जिल्द 2, पृष्ठ 269 में, फिर अल्लामा अली बिन अहमद अज़ीज़ी 'सिराजुल मुनीर' जिल्द 3, पृष्ठ 174 में 'जामे सग़ीर' की व्याख्याओं में इस हदीस के बारे में कहते हैं: "सहीह सनद (प्रमाण) के साथ है।"[2] अल्लामा मुहम्मद हफ़नी अपनी 'तअलीक़ात अलल जामे' में कहते हैं:

| (अरबी पाठ) बरकत की आशा में आदि, क्योंकि वे अल्लाह तआला के प्रिय हैं, इस दलील से: 'बेशक अल्लाह तौबा करने वालों से प्यार करता है और पवित्र रहने वालों से प्यार करता है।'[3] | (उर्दू अनुवाद) यानी हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मुसलमानों के वुज़ू के बचे हुए पानी में इस वजह से बरकत की उम्मीद रखते थे कि वे अल्लाह के प्रिय हैं। कुरान अज़ीम में फरमाया गया: 'बेशक अल्लाह तौबा करने वालों को पसंद करता है और पाकीज़ा रहने वालों को पसंद करता है।' |

अल्लाह सबसे बड़ा है, अल्लाह सबसे बड़ा है! अल्लाह सबसे ऊँचा, सबसे महान और सबसे बड़ा है! ये हुज़ूर पुरनूर सैयद-उल-मुबारकीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हैं, जिनके पाक जूतों (नैलैन) की धूल तमाम जहानों के दिलों और रूहों के लिए तबर्रुक (बरकत का ज़रिया) और दीन व ईमान की आँखों का सुरमा है। वह उस पानी को जिसमें मुसलमानों के हाथ धुले हों, तबर्रुक ठहराएं और उसे बरकत हासिल करने के उद्देश्य से मंगाकर पिएं हालाँकि खुदा की कसम, मुसलमानों के हाथों, ज़बान, दिल और रूहों में जो भी बरकतें हैं, सब उन्हीं ने अता फरमाई हैं। उन्हीं के पाक नैलैन के सदके में वे हाथ आए। यह सब उम्मत की शिक्षा और गफ़लत की नींद में सोए हुए लोगों को सचेत करने के लिए था कि अगर वे न समझें, तो अपने मौला और आका सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कार्य को सुनकर जाग जाएं और औलिया व उलमा के तबर्रुक के खोजी बनें। फिर वह कैसा जाहिल, महरूम और कमअकल है जो अल्लाह के प्रिय लोगों के निशानों को तबर्रुक न समझे और उनसे बरकत हासिल करने को न माने।

[1] अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 987, मकतबतुल मआरिफ़ रियाद 11/443 [2] अत-तयसीर शरह अल-जामे अस-सग़ीर हदीस के अंतर्गत, मकतबतुल इमाम अल-शाफ़ई रियाद 2/269; अस-सिराजुल मुनीर शरह अल-जामे अस-सग़ीर हदीस के अंतर्गत, अल-मत्बअतुल अज़हरिया अल-मिस्रिया मिस्र 3/151 [3] तअलीक़ात लिल-हफ़नी अ़ला हामिश अस-सिराजुल मुनीर, अल-मत्बअतुल अज़हरिया अल-मिस्रिया मिस्र 3/151

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

| یبعث للمطاھر فیؤتی بالماء فیشرب یرجو بہ برکۃ ایدی المسلمین[1]- | مسلمانوں کی طہارت گاہوں مثل حوض وغیرہ سے جہاں اہل اسلام وضو کیا کرتے پانی منگا کر نوش فرماتے اور اس سے مسلمانوں کے ہاتھوں کی برکت لینا چاہتے ، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و علی آلہ و صحبہ و بارک و سلم۔ |

علامہ عبدالرؤف مناوی تیسیر ج ۲ ص ۲۶۹، پھر علامہ علی بن احمد عزیزی سراج المنیر ج ۳ ص ۱۷۴ شروح جامع صغیر میں اس حدیث کی نسبت فرماتے ہیں: باسناد صحیح [2] (صحیح اسناد کے ساتھ ہے۔ت) علامہ محمد حفنی اپنی تعلیقات علی الجامع میں فرماتے ہیں:

| یرجو بہ برکۃ الخ لانھم محبوبون للہ تعالٰی بدلیل ان اللہ یحب التوابین ویحب المتطھرین [3]- | یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بقیہ آب وضوئے مسلمین میں اس وجہ سے امید برکت رکھتے کہ وہ محبوبانِ خدا ہیں۔ قرآن عظیم میں فرمایا بیشک اللہ دوست رکھتا ہے توبہ کرنے والوں کو اور دوست رکھتا ہے طہارت والوں کو۔ |

اللہ اکبر اللہ اکبر اللہ اعلٰی و اجل و اکبر ، یہ حضور پر نور سید المبارکین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں جن کی خاکِ نعلین پاک تمام جہانوں کے لئے تبرک دل و جان و سرمہ چشم دین و ایمان ہے وہ اس پانی کو جس میں مسلمانوں کے ہاتھ دھلے تبرک ٹھہرائیں اور اسے منگا کر بغرض حصولِ برکت نوش فرمائیں حالانکہ واللہ مسلمانوں کے دست و زبان و دل و جان میں جو برکتیں ہیں سب انہیں نے عطا فرمائیں ، انہیں کی نعلین پاک کے صدقے میں ہاتھ آئیں، یہ سب تعلیم امت و تنبیہ مشغولان خواب غفلت کے لئے تھا کہ یوں نہ سمجھیں تو اپنے مولٰی و آقا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

کا فعل سن کر بیدار اور برکت آثارِ اولیاء و علماء کے طلبگار ہوں، پھر کیسا جاہل و محروم و نافہم ملوم کہ محبوبانِ خدا کے آثار کو تبرک نہ جانے اور اس سے حصول برکت نہ مانے۔

---

[1] المعجم الاوسط حدیث ۹۸۷ مکتبہ المعارف ریاض ۱۱/ ۴۴۳ [2] التیسیر لشرح الجامع الصغیر تحت حدیث مذکور مکتبۃ الامام الشافعی ریاض ۲/ ۲۶۹، السراج المنیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث مذکور المطبعۃ الازہریۃ المصریۃ مصر ۳ / ۱۵۱ [3] تعلیقات للحفنی علی ہامش السراج المنیر المطبعۃ الازہریۃ المصریۃ مصر ۳ / ۱۵۱

Fatawa Ridawiyyah Volume 21

There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Great. And may Allah Almighty send blessings upon the Master of the Messengers, Muhammad, and his family, companions, saints, scholars, followers, and his entire party. Amen. And Allah Almighty knows best.

Section Three Problem 169: 1st Rabi-ul-Awwal 1313 AH

What do the scholars of religion say regarding seeking blessings (Tabarruk) from the sacred relics of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)? Is definitive proof required for this, or is fame/notoriety sufficient? What is the ruling on kissing an image/replica of the sacred sandals (Na'layn Shareefayn), and is intercession (Tawassul) through them permissible or not? Some people write above the image of the sacred sandal, after Bismillah: "O Allah, show me the blessing of the owner of these two sacred sandals." (T) And below it, they write a prayer for their needs. What is the status of this? Clarify and be rewarded.

The Answer: In reality, seeking blessings from the sacred relics of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) has been a practiced and established custom among the predecessors and successors, from the blessed time of the Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) and the noble companions (may Allah be pleased with them) until today, without any objection. It is recommended and beloved by the consensus of Muslims. Numerous authentic hadiths from Sahih Bukhari, Sahih Muslim, and other books of Sunan and Hadith speak to this, some details of which I (the humble servant) have mentioned in the book "Al-Bariqa al-Sharqiqa 'ala Mariqa al-Sharqiyya". In such matters, there is absolutely no need for definitive proof or a scholar's chain of narration. Obsessing over investigation and verification, and refraining from respect and seeking blessings without it, is severe deprivation and ill fortune. The leaders of religion considered it sufficient for an item to be known by the name of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Imam Qadi Iyad states in "Al-Shifa": "Part of venerating and honoring him (peace and blessings of Allah be upon him) is the veneration of all his belongings, and the honoring of his sites and places in Makkah and Madinah, his residences, and whatever he (peace and blessings of Allah be upon him) touched or is known by him." (Arabic quote)

Veneration for all things related to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), his signs, the locations in Makkah al-Mukarramah and Madinah al-

Munawwarah, his tangible items, and things famous for being attributed to him—all of this constitutes venerating and honoring the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

[1] Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter: "And part of venerating and honoring him...", Abdul Tawab Academy, Bohar Gate Multan, 2/44.

फ़तावा रज़विया खंड 21

अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है, जो सबसे ऊँचा और महान है। और अल्लाह तआला तमाम रसूलों के सरदार हज़रत मुहम्मद, उनके परिवार, साथियों, औलिया, उलेमा, उम्मत और उनके पूरे समूह पर अपनी रहमतें नाज़िल फरमाए। आमीन। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

तीसरा अध्याय मसला 169: पहली रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1313 हिजरी

विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र अवशेषों (तबर्रुकात) से बरकत हासिल करने का क्या हुक्म है? क्या इसके लिए किसी निश्चित प्रमाण की आवश्यकता है, या केवल प्रसिद्धि पर्याप्त है? और पवित्र जूतों (नैलैन शरीफ़ैन) की प्रतिकृति (छवि) को चूमना कैसा है और क्या इसके माध्यम से दुआ (तवस्सुल) मांगना जायज़ है या नहीं? और कुछ लोग पवित्र जूतों की छवि के ऊपर बिस्मिल्लाह के बाद लिखते हैं: "ऐ अल्लाह! मुझे इन पवित्र जूतों के मालिक की बरकत अता फरमा।" (त) और इसके नीचे अपनी ज़रूरत की दुआ लिखते हैं। यह कैसा है? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: वास्तव में, सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र अवशेषों से बरकत प्राप्त करना पूर्वजों और उनके बाद आने वालों के बीच प्रचलित रहा है। यह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सहाबा के समय से आज तक बिना किसी विरोध के मान्य और प्रचलित है, और मुसलमानों की सर्वसम्मति से इसे सराहनीय और प्रिय माना गया है। बुखारी और मुस्लिम जैसी सहीह हदीस की किताबों और अन्य सुनान व हदीस की किताबों में इस पर बहुत सी हदीसें मौजूद हैं। मैंने (इस तुच्छ सेवक ने) अपनी किताब 'अल-बारीक़ा अल-शारक़ीक़ा अला मारिका अल-शार्क़िया' में इनमें से कुछ का विस्तार से वर्णन किया है। ऐसी चीज़ों के लिए किसी निश्चित प्रमाण या विशेष सनद की कोई आवश्यकता नहीं है। इसकी छानबीन और जांच के पीछे पड़ना और इसके बिना सम्मान और बरकत से दूर रहना भारी अभाव और दुर्भाग्य की बात है। धर्म के इमामों ने किसी चीज़ का हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम से प्रसिद्ध होना ही पर्याप्त समझा है। इमाम क़ाज़ी अयाज़ 'शिफ़ा शरीफ़' में फ़रमाते हैं: "हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान और आदर का हिस्सा उनके सभी सामानों का सम्मान करना और मक्का मुकर्रमा व मदीना मुनव्वरा में उनके निशानों,

स्थलों, निवासों और उन चीज़ों का सम्मान करना है जिन्हें उन्होंने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) स्पर्श किया या जो उनकी ओर से जानी जाती हैं।"

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से जुड़ी तमाम चीज़ों का सम्मान, आपके निशान, मक्का और मदीना के स्थान, आपकी स्पर्श की हुई वस्तुएं और जो चीज़ें आपकी ओर श्रेय होने के लिए प्रसिद्ध हैं —यह सब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महिमा और सम्मान का हिस्सा है।

[1] अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय: "और उनके सम्मान और आदर का हिस्सा...", अब्दुल तवाब अकादमी, बोहर गेट मुल्तान, 2/44।

पृष्ठ 412/674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ تعالٰی علی سید المرسلین محمد وآلہ وصحبہ واولیائہ وعلمائہ وامتہ وحزبہ اجمعین امین۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

فصل سوم مسئلہ ۱۶۹: غرہ ربیع الاول شریف ۱۳۱۳ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ تبرک آثار شریفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کیسا اور اس کے لئے ثبوت یقینی درکار ہے ۔ یا صرف شہرت کافی ہے اور نعلین شریفین کی تمثال کو بوسہ دینا کیسا ہے اور اس سے توسل جائز ہے یا نہیں؟ اور بعض لوگ یوں کرتے ہیں کہ تمثال نعل شریف کے اوپر بعد بسم اللہ کے لکھتے ہیں: اللھم ارني برکۃ صاحب ھذین النعلین الشریفین۔ یا اللہ! مجھے ان نعلین پاک کی برکت سے نواز۔ (ت) اور اس کے نیچے دعائے حاجت لکھتے ہیں۔ یہ کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: فی الواقع آثار شریفہ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے تبرک سلفاً و خلفاً زمانہ اقدس حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم سے آج تک بلا نکیر رائج و معمول اور باجماع مسلمین مندوب و محبوب بکثرت احادیث صحیحہ بخاری و مسلم و غیر ہما صحاح و سنن و کتب حدیث اس پر ناطق جن میں بعض کی تفصیل فقیر نے کتاب البارقۃ الشارقۃ علی مارقۃ الشارقیہ میں ذکر کی۔ اور ایسی جگہ ثبوت یقینی یا سند محدثانہ کی اصلاً حاجت نہیں اس کی تحقیق و تنقیح کے پیچھے پڑنا اور بغیر اس کے تعظیم و تبرک سے باز رہنا سخت محرومی کم نصیبی ہے ائمہ دین نے صرف حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے نام سے اس شے کا معروف ہونا کافی سمجھا ہے۔ امام قاضی عیاض شفا شریف میں فرماتے

ہیں: من اعظامه و ا کباره صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اعظام جمیع اسبابه واکرام مشاہدہ و امکنته من مکة والمدینة ومعاهده ومالمسه علیہ الصلوة و السلام او اعرف به- 1

حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے تمام متعلقات کی تعظیم اور آپ کے نشانات اور مکہ مکرمہ و مدینہ منورہ کے مقامات اور آپ کے محسوسات اور آپ کی طرف منسوب ہونے کی شہرت والی اشیاء کا احترام یہ سب حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی تعظیم و تکریم ہے۔

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل ومن اعظامه و ا کباره الخ عبدالتواب اکیڈمی بوہرگیٹ ملتان ۴۴ /۲

Similarly, generation after generation, from East to West, among Arabs and non-Arabs, the scholars of the religion and trusted Imams have been drawing the sketches of the pure sandals of the Master of Mankind (upon him be the best of prayers and the most perfect peace) on paper, writing about them in books, and they continued to command that they be kissed, applied to the eyes, and placed on the head. They sought mediation (tawassul) through them for the removal of illnesses and the attainment of goals, and by the grace of Allah, the Great and Majestic, they found great blessings and effects from them. Allama Abul Yaman Ibn Asakir and Shaykh Abu Ishaq Ibrahim bin Muhammad bin Khalaf al-Sulami and other scholars authored independent books on this subject, and Allama Ahmad al-Maqqari's 'Fath al-Muta'al fi Madh Khayr al-Ni'al' is among the most comprehensive and beneficial works on this issue. Muhaddith Allama Abul Rabi' Sulayman bin Salim al-Kala'i, Qadi Shamsuddin Dayf Allah al-Rashidi, Shaykh Fathullah al-Bayluni al-Halabi (a contemporary of Allama al-Maqqari), Sayyid Muhammad Musa al-Husayni al-Maliki (a contemporary of the aforementioned Allama), Shaykh Muhammad bin Faraj al-Sabti, Shaykh Muhammad bin Rashid al-Fihri al-Sabti, the aforementioned Allama Ahmad bin Muhammad al-Tilimsani, Allama Abul Yaman Ibn Asakir, Allama Abul Hakam Malik bin Abdur Rahman bin Ali al-Maghribi, and Imam Abu Bakr Ahmad Abu Muhammad Abdullah bin Husayn al-Ansari al-Qurtubi, and others (may Allah Almighty have mercy on them all), composed grand poems in praise of the sketch of the sacred sandal. In all of these, the command and recommendation to kiss it and place it on the head are mentioned. The same is recorded in 'Mawahib al-Ladunniyyah' by Imam Ahmad Qastallani and the 'Sharh al-Mawahib' by Allama Zurqani, and other glorious books. 'And we have summarized most of that in our aforementioned book.' (Translational note: 'T') Scholars state that whoever possesses this authentic sketch will be protected from the oppression of tyrants, the evil of Satan, and the evil eye of the envious. A woman in labor should hold it in her right hand for ease. Whoever keeps it always will be honored in the eyes of creation, will be blessed with visiting the sacred shrine, or will be honored with a vision of the Holy Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) in a dream. The army it is in will not flee, the caravan it is in will not be looted, the ship it is in will not sink, and the wealth it is in will not be stolen. Whatever need is sought through mediation (tawassul) with it will be fulfilled, and whatever intention it is kept for will be achieved. Healing has been found by placing it on the site of pain and disease. In times of national calamities, paths of

salvation and success have opened by seeking tawassul with it. There are numerous stories of the righteous and narrations of scholars in this regard, which Imam Tilimsani and others have mentioned in 'Fath al-Muta'al' and other works. There is no harm in writing 'Bismillah Sharif' on it. If it is thought that although the sacred sandal is certainly the crown on the heads of the believers, yet the name and word of Allah Almighty are more glorious, greater, higher, and more supreme than everything, and thus should be avoided even in a depiction, then this is a false analogy. If it were presented to the Master of the Universe (may Allah Almighty bless him and grant him peace) whether the Name of Allah or 'Bismillah Sharif' should be written on his sacred sandal, he might not have preferred it. However, it is necessary to realize that there is an obvious difference between a sandal while in use and a depiction preserved from disrespect, and actions are...

इसी तरह पीढ़ी-दर-पीढ़ी, पूर्व से पश्चिम तक, अरबों और गैर-अरबों के बीच, दीन के विद्वान और विश्वसनीय इमाम मानव जाति के स्वामी (उन पर सर्वोत्तम प्रार्थनाएँ और पूर्ण शांति हो) की पवित्र खड़ाऊँ के नक्शे काग़ज़ों पर बनाते आए, किताबों में उनके बारे में लिखते आए, और उन्हें चूमने, आँखों से लगाने और सिर पर रखने का हुक्म देते रहे। वे बीमारियों को दूर करने और लक्ष्यों की प्राप्ति के लिए इनके माध्यम से वसीला (तवस्सुल) तलाशते रहे, और अल्लाह महान और प्रतापी की कृपा से, उन्होंने इससे महान बरकतें और प्रभाव पाए। अल्लामा अबुल यमन इब्न असाकिर और शेख अबू इसहाक इब्राहिम बिन मुहम्मद बिन खलफ अल-सलमी और अन्य विद्वानों ने इस विषय पर स्वतंत्र पुस्तकें लिखीं, और अल्लामा अहमद अल-मक़्क़री की 'फ़तह अल-मुताल फ़ी मदह खैर अल-निआल' इस मामले में सबसे व्यापक और लाभदायक रचनाओं में से है। मुहद्दिस अल्लामा अबुल रबी सुलेमान बिन सालिम अल-कलई, काजी शम्सुद्दीन दफ अल्लाह अल-रशीदी, शेख फतहुल्लाह अल-बैलूनी अल-हलबी (अल्लामा अल-मक़्क़री के समकालीन), सैयद मुहम्मद मूसा अल-हुसैनी अल-मालकी (उपरोक्त अल्लामा के समकालीन), शेख मुहम्मद बिन फरज अल-सब्ती, शेख मुहम्मद बिन रशीद अल-फहरी अल-सब्ती, उपरोक्त अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद अल-तिलमसानी, अल्लामा अबुल यमन इब्न असाकिर, अल्लामा अबुल हकम मालिक बिन अब्दुर रहमान बिन अली अल-मगरीबी, और इमाम अबू बक्र अहमद अबू मुहम्मद अब्दुल्ला बिन हुसैन अल-अंसारी अल-कुर्तुबी, और अन्य (अल्लाह उन सब पर दया करे), ने पवित्र खड़ाऊँ के नक्शे की प्रशंसा में उच्च कोटि के कसीदे लिखे। इन सब में इसे चूमने और सिर पर रखने का हुक्म और प्रशंसा वर्णित है। यही इमाम अहमद कस्तलानी की 'मवाहिब अल-लदुन्निया' और अल्लामा ज़रक़ानी की 'शराह अल-मवाहिब' और अन्य महान पुस्तकों में दर्ज है। 'और हमने अपनी उक्त पुस्तक में उनमें से अधिकांश का सारांश दिया है।' (अनुवादक की टिप्पणी: 'त') विद्वान कहते हैं कि जिसके पास यह प्रामाणिक नक्शा होगा, वह ज़ालिमों के अत्याचार, शैतान की बुराई और ईर्ष्यालुओं की नज़र-ए-बद से सुरक्षित रहेगा। प्रसव पीड़ा के समय महिला इसे अपने दाहिने हाथ में पकड़े तो आसानी होगी। जो इसे हमेशा पास रखेगा, वह सृष्टि की नज़रों में सम्मानित होगा, उसे पवित्र रौज़े की ज़ियारत नसीब होगी, या सपने में हुज़ूर पाक (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) के दीदार का सौभाग्य प्राप्त होगा। जिस सेना में यह होगा वह भागेगी नहीं, जिस काफिले में यह होगा वह लूटा नहीं जाएगा, जिस नाव में यह होगा वह डूबेगी नहीं, और जिस धन में यह होगा वह चोरी नहीं होगा। जिस आवश्यकता के लिए इसके माध्यम

से वसीला (तवस्सुल) किया जाएगा वह पूरी होगी, और जिस इरादे से इसे पास रखा जाएगा वह प्राप्त होगा। दर्द और बीमारी के स्थान पर इसे रखकर शिफा पाई गई है। देशों और मुसीबतों में इसके माध्यम से तवस्सुल करके उद्धार और सफलता के रास्ते खुले हैं। इस संबंध में नेक लोगों की कहानियाँ और विद्वानों के वर्णन प्रचुर मात्रा में हैं, जिनका उल्लेख इमाम तिलमसानी और अन्य ने 'फ़तह अल-मुताल' आदि में किया है। और इस पर 'बिस्मिल्लाह शरीफ' लिखने में कोई हर्ज नहीं है। यदि यह सोचा जाए कि यद्यपि पवित्र खड़ाऊँ निश्चित रूप से ईमान वालों के सिर का ताज है, फिर भी अल्लाह अज्ज़वजल का नाम और कलाम हर चीज़ से अधिक श्रेष्ठ, महान, उच्च और सर्वोच्च है, और इस प्रकार चित्रण में भी इससे बचना चाहिए, तो यह एक गलत तुलना है। यदि सृष्टि के स्वामी (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) से निवेदन किया जाता कि क्या अल्लाह का नाम या 'बिस्मिल्लाह शरीफ' आपकी पवित्र खड़ाऊँ पर लिखा जाए, तो शायद वे इसे पसंद न करते। लेकिन यह समझना आवश्यक है कि इस्तेमाल की जाने वाली खड़ाऊँ और अपमान से सुरक्षित इसके चित्रण के बीच एक स्पष्ट अंतर है, और कार्यों का...

اسی طرح طبقۃً فطبقۃً شرقاً غرباً عرباً عجمًا علمائے دین و ائمہ معتمدین نعلِ مطہر حضور سید البشر علیہ افضل الصلوۃ واکمل السلام کے نقشے کاغذوں پر بناتے کتابوں میں تحریر فرماتے آئے اور انھیں بوسہ دینے آنکھوں سے لگانے سر پر رکھنے کا حکم فرماتے رہے اور دفعِ امراض و حصولِ اغراض میں اس سے توسل فرمایا کئے، اور بفضل الٰہی عظیم و جلیل برکات و آثار اس سے پایا کئے۔ علامہ ابو الیمن ابن عساکر و شیخ ابواسحق ابراہیم بن محمد بن خلف سلمی و غیرہما علماء نے اس باب میں مستقل کتابیں تصنیف کیں اور علامہ احمد مقری کی فتح المتعال فی مدح خیر النعال اس مسئلہ میں اجمع و انفع تصانیف سے ہے۔ محدث علامہ ابوالربیع سلیمان بن سالم کلاعی و قاضی شمس الدین ضیف اللہ رشیدی و شیخ فتح اللہ بیلونی حلبی معاصر علامہ مقری و سید محمد موسیٰ حسینی مالکی معاصر علامہ ممدوح و شیخ محمد بن فرج سبتی و شیخ محمد بن رشید فہری سبتی و علامہ احمد بن محمد تلمسانی موصوف و علامہ ابوالیمن ابن عساکر و علامہ ابوالحکم مالک بن عبدالرحمن بن علی مغربی و امام ابوبکر احمد ابومحمد عبد اللہ بن حسین انصاری قرطبی و غیر ہم رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین نے نقشہ نعلِ مقدس کی مدح میں قصائدِ عالیہ تصنیف فرمائے ان سب میں اسے بوسہ دینے سر پر رکھنے کا حکم و استحسان مذکور اور یہی مواہب لدنیہ امام احمد قسطلانی و شرح مواہب علامہ زرقانی و غیر ہما کتبِ جلیلہ میں مسطور وقد لخصنا اکثر ذلک فی کتابنا المزبور (اور ہم نے اکثر کا خلاصہ اپنی مذکور کتاب میں ذکر کیا ہے۔ ت) علماء فرماتے ہیں جس کے پاس یہ نقشہ معتبر کہ ہو ،ظلمِ ظالمین و شرِ شیطان و چشمِ زخمِ حاسدین سے محفوظ رہے عورت دردِ زہ کے وقت اپنے داہنے ہاتھ میں لے آسانی ہو، جو ہمیشہ پاس رکھے نگاہِ خلق میں معزز ہو زیارتِ روضہ مقدس نصیب ہو یا خواب میں زیارت حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ

وسلم سے مشرف ہو، جس لشکر میں ہو نہ بھاگے جس قافلہ میں ہو نہ لٹے، جس کشتی میں ہو نہ ڈوبے جس مال میں ہو نہ چرا، جس حاجت میں اس سے توسل کیا جائے پوری ہو جس مراد کی نیت سے پاس رکھیں حاصل ہو، موضعِ درد و مرض پر اسے رکھ کر شفائیں ملی ہیں، ملکوں مصیبتوں میں اس سے توسل کر کے نجات و فلاح کی راہ ہیں کھلی ہیں، اس باب میں حکایتِ صلحاء و روایاتِ علماء بکثرت ہیں کہ امام تلمسانی و غیرہ نے فتح المتعال وغیرہ میں ذکر فرمائیں اور بسم اللہ شریف اس پر لکھنے میں کچھ حرج نہیں، اگر یہ خیال کیجئے کہ نعلِ مقدس قطعاً تاجِ فرقِ اہل ایمان ہے مگر اللہ عزوجل کا نام و کلام ہر شے سے اجل و اعظم و ارفع و اعلیٰ ہے۔ یوہیں تمثال میں بھی احتراز چاہئے تو یہ قیاس مع الفارق ہے۔ اگر حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی جاتی کہ نام الہی یا بسم اللہ شریف حضور کی نعلِ مقدس پر لکھی جائے تو پسند نہ فرماتے مگر اس قدر ضروری ہے کہ نعل بحالتِ استعمال و تمثالِ محفوظ عن الابتذال میں تفاوتِ بدیہی ہے اور اعمال کا

It all depends on the intention. The Commander of the Faithful, Umar Faruq al-Azam (may Allah be pleased with him), had branded the thighs of charity animals with 'Hubis fi sabilillah' (Endowed in the path of Allah). This was despite the fact that their thighs are areas of less caution. Rather, it is mentioned in Sunan al-Darimi:

Malik bin Ismail reported to us, saying Mandal bin Ali al-Ghazi narrated to me from Ja'far bin Abi al-Mughirah from Sa'id bin Jubayr who said: I used to sit with Ibn Abbas and write on a sheet until it was full, then I would turn over my sandals and write on their backs. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and wise.	**Malik bin Ismail informed us that Mandal bin Ali al-Ghazi narrated that Ja'far bin Abi al-Mughirah, on the authority of Sa'id bin Jubayr, told me: I was sitting with Hadrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with him) writing on a paper until it was full, then I turned my shoe upside down and wrote on it. Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and wise. (T)**

Chapter Four

Problem 170: Questioned by Hadrat Sayyid Habibullah Zu'bi Dimashqi Trabulsi Jilani, currently in Bareilly, 17 Rabi' al-Akhir 1326 AH.

What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about these matters: Should people perform visitation (ziyarat) of holy relics brought without documentation? Most people say that nowadays, many artificial relics are being carried around; what is the status of such a statement? Is it permissible to accept what a visitor offers as an offering (nazr)? And how is it for someone to ask for it themselves? Explain and be rewarded.

The Answer:

The veneration of the sacred traces and relics of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is a great duty for a Muslim. The Ark of the Covenant (Tabut Sakina), mentioned in the Great Quran, by whose blessing the children of Israel always triumphed over the disbelievers—what was in it? "A remnant of what was left behind by the family of Moses and the family of Aaron" (Quran 2:248). It contained some remaining relics left by Moses and Aaron (peace be upon them both), such as the staff and blessed sandals of Moses (peace be upon him) and the turban of Aaron

(peace be upon him), etc. Therefore, it is established through mass transmission (tawatur) that whatever thing [has some connection] to the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him)...

---

[1] Sunan al-Darimi, Chapter on those who were special in writing knowledge, Hadith 450, Dar al-Mahasin, Cairo, 1/105. [2] Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Seeking Deliverance etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/225. Page 414 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

सब नीयत पर निर्भर है। अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने सदक़े के जानवरों की रानों पर 'हुबिस फ़ी सबीलिल्लाह' (अल्लाह की राह में वक़्फ़ है) का निशान लगाया था, जबकि उनकी रानें बहुत बे-एहतियाती वाली जगहें होती हैं। बल्कि सुनन दारमी शरीफ में है:

मालिक बिन इस्माइल ने हमें ख़बर दी, कहा मण्डल बिन अली अल-ग़ज़ी ने मुझसे बयान किया जाफ़र बिन अबी अल-मुग़ीरा से, उन्होंने सईद बिन जुबैर से रिवायत की, उन्होंने कहा: मैं इब्ने अब्बास के पास बैठा करता था और एक काग़ज़ पर लिखता था यहाँ तक कि वह भर जाता, फिर मैं अपने जूते पलट लेता और उनकी पीठ पर लिखता। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उसका इल्म, जिसकी महिमा बुलंद हो, सबसे पूर्ण और मज़बूत है।

मालिक बिन इस्माइल ने ख़बर दी कि मण्डल बिन अली अल-ग़ज़ी ने बयान किया कि मुझे जाफ़र बिन अबी मुग़ीरा ने सईद बिन जुबैर के हवाले से बताया कि मैं हज़रत इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास बैठा एक काग़ज़ पर लिख रहा था, यहाँ तक कि वह काग़ज़ भर गया, फिर मैंने अपना जूता उल्टा करके उस पर लिखा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म, जिसकी महिमा बुलंद हो, सबसे पूर्ण और मज़बूत है। (त)

चौथा अध्याय

मसला 170: प्रश्नकर्ता: हज़रत सैयद हबीबुल्लाह ज़ूबी दमिश्क़ी तराबलसी जीलानी, हाल बरेली, 17 रबी-उल-आख़िर 1326 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरिया के मुफ़्ती इन मसलों में क्या फरमाते हैं कि जो लोग बिना किसी सनद (प्रमाण) के मुक़द्दस तबर्रुक लाते हैं, उनकी ज़ियारत करनी चाहिए या नहीं? और अक्सर लोग कहते हैं कि आजकल बनावटी तबर्रुक बहुत लाए जा रहे हैं, उनका ऐसा कहना कैसा है? और जो ज़ायरीन (दर्शनार्थी) कुछ नज़राना दें, उसे लेना जायज़ है या नहीं? और जो व्यक्ति खुद मांगे, उसका मांगना कैसा है? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

उत्तर (अल-जवाब):

नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के आसार और मुक़द्दस तबर्रुक का सम्मान करना मुसलमान के लिए एक बड़ा फ़र्ज़ है। ताबूत-ए-सकीना, जिसका ज़िक्र क़ुरआन-ए-अज़ीम में है,

जिसकी बरकत से बनी इसराइल हमेशा काफ़िरों पर फतह पाते थे, उसमें क्या था? "बक़िय्यतुम मिम्मा तराका आलु मूसा व आलु हारून" (मूसा और हारून की आल के छोड़े हुए तबर्रुक का कुछ हिस्सा)। इसमें हज़रत मूसा और हज़रत हारून (अलैहिमुस्सलाम) के छोड़े हुए कुछ तबर्रुक थे। मूसा (अलैहिस्सलाम) का असा (लाठी) और उनके मुबारक जूते (नैलैन शरीफ) और हारून (अलैहिस्सलाम) का इमामा (पगड़ी) वग़ैरह। लिहाज़ा, मुतवातिर (लगातार प्रमाणों) से साबित है कि जिस चीज़ को किसी भी तरह से हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से...

---

[1] सुनन अल-दारमी, इल्म लिखने में विशेष लोगों का अध्याय, हदीस 450, दार अल-महासिण, काहिरा, 1/105। [2] रद अल-मुह्तार, निषेध और अनुमति की किताब, इस्तिबरा आदि का अध्याय, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/225। पेज 414 का 674

مدار نیت پر ہے امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے جانوران صدقہ کی رانوں پر حبیس فی سبیل اللہ (اللہ کی راہ میں وقف ہے۔ت) داغ فرمایا تھا حالانکہ ان کی رانیں بہت محل بے احتیاطی ہیں۔ بلکہ سنن دارمی شریف میں ہے :

اخبرنا مالک بن اسمعیل ثنا مندل بن علی الغزی حدثنی جعفر بن ابی المغیرۃ عن سعید بن جبیر قال کنت اجلس الی ابن عباس فاکتب فی الصحیفۃ حتی تمتلئ ثم اقلب نعلی فاکتب فی ظہورہا واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

مالک بن اسمعیل نے خبر دی کہ مندل بن علی الغزی نے بیان کیا کہ مجھے جعفر بن ابی مغیرہ نے سعید بن جبیر کے حوالے سے فرمایا کہ میں حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پاس بیٹھا ایک کاغذ پر لکھ رہا تھا کہ وہ کاغذ پر ہو گیا پھر میں نے اپنا جوتا الٹا کر کے لکھا، واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (ت)

فصل چہارم

مسئلہ ۱۷۰: مسئولہ حضرت سید حبیب اللہ زعبی دمشقی طرابلسی جیلانی وارد حال بریلی ۱۷/ ربیع الآخر ۱۳۲۶ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین ان مسائل میں کہ جو لوگ تبرکات شریف بلا سند لاتے ہیں ان کی زیارت کرنا چاہئے یا نہیں؟ اور اکثر لوگ کہتے ہیں کہ آج کل مصنوعی تبرکات زیادہ لئے پھرتے ہیں یہ ان کا کہنا کیسا ہے؟ اور جو زائر کچھ نذر کرے اس کا لینا جائز ہے یا نہیں؟ اور جو شخص خود مانگے اس کا مانگنا کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب:

نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آثار و تبرکات شریفہ کی تعظیم دین مسلمان کا فرض عظیم ہے تابوت سکینہ جس کا ذکر قرآن عظیم میں ہے جس کی برکت سے بنی اسرائیل ہمیشہ کافروں پر فتح پاتے اس میں کیا تھا"بَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَ اٰلُ هٰرُوْنَ" موسیٰ اور ہارون علیہما الصلوۃ والسلام کے چھوڑے ہوئے تبرکات سے کچھ بقیہ تھا۔ موسیٰ علیہ السلام کا عصا اور ان کی نعلین مبارک اور ہارون علیہ الصلوۃ والسلام کا عمامہ و غیرہا، ولہذا تواتر سے ثابت کہ جس چیز کو کسی طرح حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے

---

1 سنن الدارمی باب من اخص فی کتابۃ العلم حدیث ۴۵۰ دار المحاسن قاہرہ ۱ / ۱۰۵ 2 رد المحتار کتاب الحظر و الاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۵ Page 414 of 674

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

Whenever there was any connection of touching the sacred body, the Companions, Successors, and Imams of the religion always showed it reverence and respect and sought blessings from it. The great Imams of the true religion have clarified that there is no need for any chain of transmission (sanad) for this; rather, if a thing is famous by the holy name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), then its reverence is among the symbols of religion. It is stated in Ash-Shifa Sharif, Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Madarij ash-Sharif, etc.:

Part of venerating him (peace and blessings of Allah be upon him) is the veneration of all his belongings and everything he touched or that became known through him (peace and blessings of Allah be upon him). (1)	**That is, from the reverence of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is the reverence of all those things which have some connection with the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and which the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) touched or which became famous by the Prophet's holy name.**

To the extent that the Imams of the religion and reliable scholars have continuously shown reverence for the replica and likeness of the sacred sandals (Nal-e-Paak) and received hundreds of amazing aids from it, and they authored independent books on this subject. When such is the blessing and greatness of the diagram, then imagine the greatness and blessing of the sacred sandals themselves! Then consider the sacred cloak, the holy robe, and the noble turban. Then, thousands of degrees greater, higher, more noble, and superior to all these noble relics and sacred belongings is a clipping of the pure nail of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), for all those were garments while this is a part of the body. And even more exalted, great, high, and noble than that is the blessed hair from the radiant beard of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The faith of Muslims bears witness that the seven heavens and the earth can never reach the greatness of that one single blessed hair. And it has just been learned from the clarifications of the Imams that neither certainty nor a specific chain of transmission is required for reverence; rather, the mere publicity of that thing by the holy name is sufficient. In such a case, no one will refrain from reverence due to a lack of a chain of transmission except a diseased heart, full of malice, which lacks sufficient greatness for the stature of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), nor complete faith. Allah Almighty says:

"If he is a liar, upon him is his lie; but if he is truthful, there will befall you some of that which he promises you." (2)	**If he is a liar, the burden of his lie is upon him; and if he is truthful, some of the punishment he promises you will reach you.**

And especially where a chain of transmission (sanad) is also present, then no one can refrain from reverence, honor, and respect except an open or hidden infidel (kafir).

---

1 Kitab al-Shifa by Qadi Ayyad, Section: 'And from his veneration...', Al-Matba'at al-Sharkah al-Sahafiyyah, 2/77-78. 2 The Holy Quran, 40:28.

फतावा रज़विया, जिल्द २१

जब भी पवित्र शरीर को छूने का कोई संबंध होता था, सहाबा, ताबेईन और धर्म के इमाम हमेशा उसका सम्मान और आदर करते थे और उससे बरकत माँगते थे। सत्य धर्म के महान इमामों ने स्पष्ट किया है कि इसके लिए किसी सनद (प्रमाण) की आवश्यकता नहीं है, बल्कि वह चीज़ जो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र नाम से प्रसिद्ध हो जाए, उसका सम्मान करना धर्म के प्रतीकों में से है। शिफ़ा शरीफ, मवाहिब-ए-लदुनिय्या और मदारिज-ए-शरीफ आदि में है:

उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सम्मान में उनकी सभी वस्तुओं और उन चीज़ों का सम्मान शामिल है जिन्हें उन्होंने छुआ या जो उनके माध्यम से जानी गईं। (१)

अर्थात, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सम्मान में उन सभी चीज़ों का सम्मान करना शामिल है जिनका नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से कोई संबंध हो और जिसे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने छुआ हो या जो हुज़ूर के पवित्र नाम से प्रसिद्ध हो।

यहाँ तक कि धर्म के इमाम और विश्वसनीय विद्वान निरंतर पवित्र जूतों (नैल-ए-पाक) की प्रतिकृति और उदाहरण का सम्मान करते रहे और उससे सैकड़ों अद्भुत सहायताएँ प्राप्त कीं और इस विषय पर स्वतंत्र पुस्तकें लिखीं। जब चित्र की यह बरकत और महिमा है, तो स्वयं पवित्र जूतों की महिमा और बरकत की कल्पना करें! फिर पवित्र चादर, पवित्र लबादा और सम्मानित पगड़ी पर विचार करें। फिर इन सभी शरीफ़ अवशेषों और पवित्र वस्तुओं से हज़ारों गुना महान, उच्च और श्रेष्ठ हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र नाखून का एक टुकड़ा है, क्योंकि वे सभी वस्त्र थे जबकि यह शरीर का हिस्सा है। और उससे भी अधिक महान, उच्च और श्रेष्ठ हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुबारक दाढ़ी का पवित्र बाल है। मुसलमानों का ईमान गवाह है कि सातों आसमान और ज़मीन कभी भी उस एक मुबारक बाल की महानता तक नहीं पहुँच सकते। और अभी इमामों के स्पष्टीकरणों से ज्ञात हुआ कि सम्मान के लिए न तो निश्चितता की आवश्यकता है और न ही किसी विशेष सनद की, बल्कि केवल पवित्र नाम से उस वस्तु का प्रचार ही पर्याप्त है। ऐसी स्थिति में, सनद के अभाव के कारण कोई भी सम्मान से पीछे नहीं हटेगा सिवाय एक बीमार दिल के जो द्वेष से भरा हो, जिसमें न तो मोहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान की पर्याप्त महानता हो और न ही पूर्ण ईमान। अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल फ़रमाता है:

"यदि वह झूठा है, तो उसका झूठ उसी पर है; और यदि वह सच्चा है, तो तुम पर वह कुछ (विपत्ति) आ पड़ेगी जिसका वह तुमसे वादा करता है।" (२)	**यदि यह झूठा है तो इसके झूठ का बोझ इसी पर है, और यदि यह सच्चा है तो तुम्हें वे कुछ अज़ाब पहुँच जाएँगे जिनका वह तुमसे वादा करता है।**

और विशेष रूप से जहाँ सनद भी मौजूद हो, तो फिर कोई भी सम्मान, आदर और सत्कार से पीछे नहीं रह सकता सिवाय किसी खुले या छिपे काफिर के।

---

१ किताब अल-शिफ़ा लेकाज़ी अयाज़, अध्याय: 'और उनके सम्मान से...', अल-मतबा अल-शरकिया अल-सहाफ़िया २/७७-७८ २ अल-क़ुरआन अल-करीम ४०/२८

کوئی علاقہ بدنِ اقدس سے چھونے کا ہوتا صحابہ و تابعین و ائمہ دین ہمیشہ اس کی تعظیم و حرمت اور اس سے طلب برکت فرماتے آئے اور دینِ حق کے معظم اماموں نے تصریح فرمائی ہے کہ اس کے لئے کسی سند کی بھی حاجت نہیں بلکہ وہ چیز حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نام پاک سے مشہور ہو اس کی تعظیم شعائرِ دین سے ہے۔ شفا شریف و مواہبِ لدنیہ و مدارجِ شریف و غیرہما میں ہے:

من اعظامہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اعظامہ جمیع اسبابہ ومالمسہ او عرف بہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم - (1)

یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم میں سے ہے ان تمام اشیاء کی تعظیم جسکو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کچھ علاقہ ہو اور جسے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے چھوا ہو یا جو حضور کے نام پاک سے مشہور ہو۔

یہاں تک کہ برابر ائمہ دین و علمائے معتمدین نعلِ اقدس کی شبیہ و مثال کی تعظیم فرماتے رہے اور اس سے صدہا عجب مددیں پائیں اور اس کے باب میں مستقل کتابیں تصنیف فرمائیں، جب نقشے کی یہ برکت و عظمت ہے تو خود نعلِ اقدس کی عظمت و برکت کو خیال کیجئے پھر ردائے اقدس جبہ مقدسہ و عمامہ مکرمہ پر نظر کیجئے پھر ان تمام آثار و تبرکاتِ شریفہ سے ہزاروں درجے اعظم و اعلیٰ و اکرم و اولیٰ حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ناخنِ پاک کا تراشہ ہے کہ یہ سب ملبوسات تھے اور وہ جزء بدن والا ہے اور اس سے اجل و اعظم و ارفع و اکرم حضورِ پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ریشِ مبارک کا موئے مطہر ہے مسلمانوں کا ایمان گواہ ہے کہ ہفت آسمان و زمین ہر گز اس ایک موئے مبارک کی عظمت کو نہیں پہنچتے اور ابھی

تصریحاتِ ائمہ سے معلوم ہو لیا کہ تعظیم کے لئے نہ یقین درکار ہے نہ کوئی خاص سند بلکہ صرف نامِ پاک سے اس شے کا اشتہار کافی ہے ایسی جگہ بے ادراک سند تعظیم سے باز نہ رہے گا مگر بیمار دل پر از ار دل جس میں نہ عظمتِ شان محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بروجہ کافی نہ ایمان کامل اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"إِن يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِن يَكُ اگر یہ جھوٹا ہے تو اس کے جھوٹ کا وبال اس پر، اور اگر سچا صَادِقًا يُصِبْكُم بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ" ہے تو تمہیں پہنچ جائیں گے بعض وہ عذاب جن کا وہ تمہیں (2) وعدہ فرماتا ہے۔

اور خصوصاً جہاں سند بھی موجود ہو پھر تو تعظیم و اعزاز و تکریم سے باز نہیں رہ سکتا مگر کوئی کھلا کافر یا چھپا۔

---

1 کتاب الشفاء للقاضي عياض فصل ومن اعظامہ الخ المطبعة الشركة الصحافية ۲/ ۷۸-۷۷ 2 القرآن الكريم ۴۰/ ۲۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

Hypocrite - Seeking refuge in Allah the Almighty.

To say that nowadays many people carry fake relics, as long as it is a general statement without specifying a person—meaning no particular individual is intended for accusation or ill-will—then there is no sin in it. However, to judge a specific person without Shari'i evidence and say they are among those carrying fake relics is certainly impermissible, sinful, and forbidden, as its basis is purely ill-will (suspicion). And there is no lie greater than ill-will. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

“Beware of suspicion, for suspicion is the worst of false tales.” Avoid ill-will because ill-will is the greatest of all lies.

Imams of religion say:

“Evil suspicion arises only from an evil heart.” An evil thought originates only from an evil heart.

Asking people for money in exchange for visiting sacred relics one possesses is severely reprehensible. For one who is healthy, has sound limbs, and can earn a living through service or labor—even by carrying a basket—begging is forbidden. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

“Charity is not lawful for a rich person or for one who is strong and healthy.” Charity is not permissible for a wealthy person or for a strong, healthy individual.

Scholars say:

“Whatever a beggar accumulates by persistent begging is foul.” What a beggar gathers by asking is impure.

On top of this, there is one form of vileness; the second and more severe vileness is seeking the world in the name of religion...

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Wasaya 1/382 and Kitab al-Fara'id 2/995; Sahih Muslim, Kitab al-Birr wa al-Sila 2/316; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Birr 2/20; Muwatta Imam Malik, Bab ma Ja'a fi al-Muhajirah, p. 402. 2 Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir, under Hadith 12901 “Iyyakum wa al-Zanna...”, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/122. 3 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with him),

Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/192. 4 Radd al-Muhtar, Kitab al-Karahiya, 5/277; and Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, 5/349.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मुनाफ़िक़ - अल्लाह तआला की पनाह।

और यह कहना कि आज कल अक्सर लोग बनावटी (नकली) तबरुकात (पवित्र अवशेष) लिये फिरते हैं, मगर यूँ ही मजमल (सामान्य रूप से) बिना किसी व्यक्ति को तय किये हो यानी किसी खास व्यक्ति पर इसकी वजह से इल्ज़ाम या बदगुमानी (बुरी धारणा) मक़सूद न हो तो इसमें कुछ गुनाह नहीं, और बिना शरई सुबूत के किसी खास शख्स के मुताल्लिक़ हुक्म लगा देना कि यह उन्हीं में से है जो बनावटी तबरुकात लिये फिरते हैं, यक़ीनन नाजायज़ व गुनाह व हराम है क्योंकि इसका आधार सिर्फ बदगुमानी है और बदगुमानी से बढ़कर कोई झूठी बात नहीं। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

“इय्याकुम वज़-ज़न्ना फ़-इन्नज़-ज़न्ना अक्ज़बुल हदीस।” बदगुमानी से बचो कि बदगुमानी सब से बढ़कर झूठी बात है।

अइम्मा-ए-दीन फ़रमाते हैं:

“इन्नमा यनशु-उज़-ज़न्नुल खबीसु मिनल क़ल्बिल खबीस।” खबीस गुमान (बुरा विचार) खबीस ही दिल से पैदा होता है।

तबरुकात शरीफ़ा जिसके पास हों उनकी ज़ियारत करने पर लोगों से उसका कुछ माँगना सख़्त शनीअ (बुरा) है। जो तन्दुरुस्त हो, अंग सही सलामत हों और नौकरी या मज़दूरी के ज़रिये—चाहे टोकरी ढोने के ज़रिये ही क्यों न हो—रोटी कमा सकता हो, उसे सवाल करना (माँगना) हराम है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

“ला तहलुस-सदक़तु लि-ग़निय्यिन वला लि-ज़ी मिर्रतिन सुविय्यिन।” धनी या ताकतवर तन्दुरुस्त के लिये सदक़ा हलाल नहीं।

उलमा फ़रमाते हैं:

“मा जम-अस-साइलु वित-तकद्दी फ़हुवल खबीस।” साइल (माँगने वाला) जो कुछ माँग कर जमा करता है वह खबीस (गंदा/अपवित्र) है।

इस पर एक तो शनाअत (बुराई) यह हुई, दूसरी सख़्त शनाअत यह है कि दीन के नाम से दुनिया...

दावत-ए-इस्लामी की आई.टी. मजलिस

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल वसाया 1/382 और किताबुल फराएज़ 2/995; सहीह मुस्लिम, किताबुल बिर्र वस्सिला 2/316; जामेअ अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल बिर्र 2/20; मुवत्ता इमाम मालिक, बाब मा जा-अ फ़िल मुहाजिरह, पृ. 402. 2 फ़ैज़ुल क़दीर शरह अल-जामेअ अस-सग़ीर, हदीस 12901 के तहत "इय्याकुम वज़-ज़न्ना...", दारुल माआरिफ़ बैरूत, 3/122. 3 मुसनद इमाम अहमद bin हनबल, हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बैरूत, 2/192. 4 रद अल-मुह्तार, किताबुल कराहिया, 5/277; और फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, 5/349.

पेज 416/674

منافق۔والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

اور یہ کہنا کہ آج کل اکثر لوگ مصنوعی تبرکات لئے پھرتے ہیں مگر یو ہیں مجمل بلاتعین شخص ہو یعنی کسی شخص معین پر اس کی وجہ سے الزام یا بد گمانی مقصود نہ ہو تو اس میں کچھ گناہ نہیں، اور بلا ثبوت شرعی کسی خاص شخص کی نسبت حکم لگا دینا کہ یہ انھیں میں سے ہے جو مصنوعی تبرکات لئے پھرتے ہیں ضرورتاً ناجائز و گناہ و حرام ہے کہ اس کا منشا صرف بد گمانی ہے اور بد گمانی سے بڑھ کر کوئی جھوٹی بات نہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث ۔ بد گمانی سے بچو کہ بد گمانی سب سے بڑھ کر جھوٹی بات ہے۔

ائمہ دین فرماتے ہیں:

انما ینشوء الظن الخبیث من القلب الخبیث ۔ خبیث گمان خبیث ہی دل سے پیدا ہوتا ہے۔

تبرکات شریفہ جس کے پاس ہوں ان کی زیارت کرنے پر لوگوں سے اس کا کچھ مانگنا سخت شنیع ہے۔ جو تندرست ہو اعضاء صحیح رکھتا ہو نوکری خواہ مزدوری اگر چہ ڈلیا ڈھونے کے ذریعہ سے روٹی کما سکتا ہوا اسے سوال کرنا حرام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لا تحل الصدقة لغنی ولا لذی مرة سوی ۔ غنی یا سکت والے تندرست کے لئے صدقہ حلال نہیں۔

علماء فرماتے ہیں:

ما جمع السائل بالتکدی فھو الخبیث ۔ سائل جو کچھ مانگ کر جمع کرتا ہے وہ خبیث ہے۔

اس پر ایک تو شناعت یہ ہوئی، دوسری شناعت سخت تو یہ ہے کہ دین کے نام سے دنیا

I.T. Majlis of Dawateislami

1 صحیح البخاری کتاب الوصایا ۱/ ۳۸۲ و کتاب الفرائض ۲/ ۹۹۵ صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ ۲/ ۳۱۶، جامع الترمذی ابواب البر ۲/ ۲۰ مؤطا امام مالک باب ماجاء فی المھاجرۃ ص ۴۰۲ 2 فیض القدیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث ۱۲۹۰۱ ایا کم والظن الخ دار المعرفۃ بیروت ۳/ ۱۲۲ 3 مسند امام احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن عمر و رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۱۹۲ 4 ردالمحتار کتاب الکراہیۃ ۵/ ۲۷۷ و فتاوی ھندیہ کتاب الکراہیۃ ۵/ ۳۴۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

...earns and falls into the category of "they exchange them for a small price"[1] (they obtain a small amount through My verses. - Translator) Sacred relics are among the excellent signs of Allah Almighty. One who acquires the lowly and meager wealth of the world through them is someone selling their religion for the world. It is highly detestable that for this corrupt purpose, they carry sacred relics from city to city, door to door, and take them to anyone and everyone. This is a severe insult to the sacred relics. Caliph Harun al-Rashid (may Allah's mercy be upon him) requested the scholar of Dar al-Hijrah, our master Imam Malik (may Allah be pleased with him), to go to his place and teach the princes. He said: "I will not humiliate knowledge. If they want to study, they should come themselves." He (the Caliph) said: "They will come, but they should be given precedence over other students." He replied: "Even this will not happen; everyone will be treated equally." Finally, the Caliph had to accept this... Similarly, the Caliph of the time wanted Imam Sharik Nakha'i to go to his house and teach the princes. He refused. It was said: "Do you not want to obey the command of the Commander of the Faithful?" He replied: "It's not that, rather I don't want to humiliate knowledge."

As for the case where visitors give him something without him asking, there is a detail in this. The general rule of the pure Sharia is: "What is customary is like what is verbally stipulated." (What is customarily fixed is like being verbally stipulated. - Translator) These people carry sacred relics from city to city; their intention and habit are clearly known—that they desire to acquire money and accumulate wealth in exchange for it. If this were not the intent, why would they bear the hardship of long journeys and pay train fares? Even if some of them claim verbally that our intention is only to let Muslims benefit from the visitation, their state explicitly belies their words. Generally, among them are people who are not even aware of necessary purification and prayer. They never liked to go half a mile from home to a scholar in their own city or ten-five 'kos' (a unit of distance) to fulfill this definitive obligation. Yet they travel thousands of 'kos' to let Muslims have a visitation. Furthermore, where visitations occur and people give nothing, observe the anger of these gentlemen. The first ruling they apply is that "you people have no love for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)." It is as if, according to them, love for the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and faith are confined to making some illicit offering to them. Then, wherever they receive something but it is less than what they expected, listen to their severe complaints and condemnations of those people,

even if the givers are righteous and scholars and gave from lawful wealth. And where they get a bellyful, listen to their long and broad praises, even if the givers are profligates, sinners, or even of corrupt beliefs, and gave from unlawful wealth. It is certainly known that they do not facilitate the visitation, but rather travel for the purpose of receiving, and the visitors also know that they must give something.

[1] Al-Quran Al-Karim 2/174

फतावा रज़विया जिल्द 21

...कमाता है और "यश्तरूना बिही समनन क़लीला"[1] (मेरी आयतों के ज़रिये कम क़ीमत हासिल करते हैं। -त) के क़बील में दाख़िल होता है। तबर्रुकात शरीफ़ा भी अल्लाह अज़्व-व-जल्ल की निशानियों में से उमदा निशानियाँ हैं, उनके ज़रिये दुनिया की ज़लील और कम पूंजी हासिल करने वाला दुनिया के बदले दीन बेचने वाला है। यह निहायत बुरा है कि अपने इस मक़सदे-फ़ासिद के लिए तबर्रुकात शरीफ़ा को शहर-दर-शहर दर-ब-दर लिए फिरते हैं और हर ऐरे-गैरे के पास ले जाते हैं, यह आसार शरीफ़ा की सख़्त तौहीन है। ख़लीफ़ा हारून रशीद (रहमतुल्लाह अलैहि) ने आलिमे-दारुल-हिजरह सय्यदना इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से दरख्वास्त की थी कि उनके यहाँ जाकर शहज़ादों को पढ़ा दिया करें। फ़रमाया: "मैं इल्म को ज़लील नहीं करूँगा, उन्हें पढ़ना है तो ख़ुद हाज़िर हुआ करें।" अर्ज़ की: "वही हाज़िर होंगे मगर और तलबा पर उनको तक़दीम (प्राथमिकता) दी जाए।" फ़रमाया: "यह भी नहीं होगा, सब यकसाँ (बराबर) रखे जाएँगे।" आख़िर ख़लीफ़ा को यही मंज़ूर करना पड़ा... इसी तरह इमाम शरीक नख़ई से वक़्त के ख़लीफ़ा ने चाहा था कि उनके घर जाकर शहज़ादों को पढ़ा दिया करें, उन्होंने इनकार किया। कहा गया: "क्या आप अमीरुल मोमिनीन का हुक्म मानना नहीं चाहते?" फ़रमाया: "यह नहीं बल्कि इल्म को ज़लील नहीं करना चाहता।"

रही यह बात कि बिना उसके मांगे ज़ायरीन (दर्शनार्थी) कुछ उसे दें और यह ले ले। इसमें तफ़सील है, शरीअते-मुतह्हरा का क़ायद-ए-कुल्लिया यह है कि "अल-महऊद उर्फ़न कल-मशरूत लफ़्ज़न" (जो प्रथा में निश्चित है, वह शब्दों में तय की गई शर्त की तरह है। -त)। ये लोग तबर्रुकात शरीफ़ा शहर-दर-शहर लिए फिरते हैं, उनकी नीयत और आदत क़तई तौर पर मालूम है कि इसके बदले धन प्राप्ति और माल जमा करना चाहते हैं। अगर यह इरादा न हो तो क्यों दूर-दराज़ सफ़र की मशक़्क़त उठाएं, रेलों के किराये दें? अगर कोई उनमें ज़बानी कहे भी कि हमारी नीयत फ़क़त मुसलमानों को ज़ियारत से फ़ायदा पहुँचाना है, तो उनका हाल उनके क़ौल की साफ़ तौर पर झठला रहा है। उनमें आमतौर पर वे लोग हैं जो ज़रूरी पाकी और नमाज़ से भी आगाह नहीं हैं। इस फ़र्ज़े-क़तई को पूरा करने के लिए कभी घर से आधा मील दूर अपने ही शहर के किसी आलिम के पास या दस-पाँच कोस जाना पसंद न किया। मगर मुसलमानों को ज़ियारत कराने के लिए हज़ारों कोस का सफ़र करते हैं। फिर जहाँ ज़ियारतें हों और लोग कुछ न दें, वहाँ इन साहबों का गुस्सा देखिए। पहला हुक्म यह लगाया जाता है कि "तुम लोगों को हुज़ूरे-अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से कुछ महब्बत नहीं है।" गोया उनके नज़दीक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महब्बत और ईमान इसी में बंद है कि

हराम तौर पर कुछ उनकी नज़र कर दिया जाए। फिर जहाँ कहीं से मिले भी मगर उनके ख़्याल से थोड़ा हो, उनकी सख़्त शिकायतें और बुराइयाँ उनसे सुन लीजिए, चाहे वे देने वाले नेक लोग और उलेमा हों और हलाल माल से दिया हो। और जहाँ पेट भर के मिल गया, वहाँ की लंबी-चौड़ी तारीफ़ें सुन लीजिए, चाहे वे देने वाले बदकार, पापी बल्कि गुमराह मज़हब वाले हों और हराम माल से दिया हो। यह पूरी तरह मालूम है कि वे ज़ियारत नहीं कराते बल्कि लेने के लिए फिरते हैं और ज़ियारत करने वाले भी जानते हैं कि ज़रूर कुछ देना होगा।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/174

کمانا ہے اور "یَشْتَرُوْنَ بِہٖ ثَمَنًا قَلِیلًا" 1 (میری آیات کے ذریعہ قلیل رقم حاصل کرتے ہیں۔ ت) کے قبیل میں داخل ہوتا ہے۔ تبرکات شریفہ بھی اللہ عزوجل کی نشانیوں سے عمدہ نشانیاں ہیں ان کے ذریعہ سے دنیا کی ذلیل قلیل پونجی حاصل کرنے والا دنیا کے بدلے دین بیچنے والا ہے شاعت سخت تریہ ہے کہ اپنے اس مقصد فاسد کے لئے تبرکات شریفہ کو شہر بشہر دربدر لئے پھرتے ہیں اور کس وناکس کے پاس لے جاتے ہیں یہ آثار شریفہ کی سخت توہین ہے۔ خلیفہ ہارون رشید رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے عالم دار الہجرۃ سیدنا امام مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے درخواست کی تھی کہ ان کے یہاں جاکر خلیفہ زادوں کو پڑھا دیا کریں، فرمایا: میں علم کو ذلیل نہ کروں گا انھیں پڑھنا ہے تو خود حاضر ہوا کریں، عرض کی: وہی حاضر ہونگے مگر اور طلباء پر ان کو تقدیم دی جائے، فرمایا: یہ بھی نہ ہو گا سب یکساں رکھے جائیں گے آخر خلیفہ کو یہی منظور کرنا پڑا۔۔۔ یونہی امام شریک نخعی سے خلیفہ وقت نے چاہا تھا کہ ان کے گھر جاکر شہزادوں کو پڑھا دیا کریں، انکار کیا۔ کہا: آپ امیر المومنین کا حکم ماننا نہیں چاہتے۔ فرمایا: یہ نہیں بلکہ علم کو ذلیل نہیں کرنا چاہتا۔

رہی یہ کہ بے اس کے مانگے زائرین کچھ اسے دیں اور یہ لے۔ اس میں تفصیل ہے شرع مطہر کا قاعدہ کلیہ یہ ہے کہ المعہود عرفا کالمشروط لفظاً (عرفا مقررہ چیز لفظاً مشروط کی طرح ہے۔ ت) یہ لوگ تبرکات شریفہ شہر بشہر لئے پھرتے ہیں ان کی نیت وعادت قطعاً معلوم کہ اس کے عوض تحصیل زر وجمع مال چاہتے ہیں یہ قصد نہ ہو تو کیوں دور دراز سفر کی مشقت اٹھائیں، ریلوں کے کرائے دیں، اگر کوئی ان میں زبانی کہے بھی کہ ہماری نیت فقط مسلمانوں کو زیارت سے بہرہ مند کرنا ہے تو ان کا حال ان کے قال کی صریح تکذیب کر رہا ہے ان میں علی العموم وہ لوگ

ہیں جو ضروری ضروری طہارت وصلوٰۃ سے بھی آگاہ نہیں اس فرض قطعی کے حال کرنے کو کبھی دس پانچ کوس یا شہر ہی کے کسی عالم کے پاس گھر سے آدھ میل جانا پسند نہ کیا مسلمانوں کو زیارت کرانے کے لئے ہزاروں کوس سفر کرتے ہیں پھر جہاں زیارتیں ہوں اور لوگ کچھ نہ دیں وہاں ان صاحبوں کے غصے دیکھئے پہلا حکم یہ لگایا جاتا ہے کہ تم لوگوں کو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کچھ محبت نہیں گویا ان کے نزدیک محبت نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور ایمان اسی میں منحصر ہے کہ حرام طور پر کچھ ان کی نذر کر دیا جائے، پھر جہاں کہیں سے ملے بھی مگر ان کے خیال سے تھوڑا ہو ان کی سخت شکایتیں اور مذمتیں ان سے سن لیجئے اگر چہ وہ دینے والے صلحاء وعلماء ہوں اور مال حلال سے دیا ہو اور جہاں پیٹ بھر کے مل گیا وہاں کی لمبی چوڑی تعریفیں لے لیجئے اگر چہ وہ دینے والے فساق فجار بلکہ بد مذہب ہوں اور مال حرام سے دیا ہو قطعاً معلوم ہے کہ وہ زیارت نہیں کراتے بلکہ لینے کے لئے اور زیارت کرنے والے بھی جانتے ہیں کہ ضرور کچھ دینا

1 القرآن الکریم ۱۷۴/۲

Fatawa Rizvia, Volume 21

Now it is not just a question; rather, according to custom, it has become a fee (ijarah) for the noble visitation (ziyarat), and it is forbidden (haram) for several reasons. Firstly, the visitation of sacred relics is not something that can fall under a contract of hire (ijarah).

[Arabic Quote in Box]: As clearly stated in Radd al-Muhtar and others, what is taken from Christians for visiting Jerusalem is forbidden. If taking it from the combatant disbelievers of the lands of war like Russians and others is forbidden, then how can taking it from Muslims not be forbidden? This is nothing but manifest misguidance. (t)

[Urdu Translation in Box]: Just as it is specified in Radd al-Muhtar and others that receiving payment from Christians for visiting Jerusalem is forbidden, and if receiving it from combatant disbelievers and leaders is forbidden, then how will receiving it from Muslims not be forbidden? This is nothing but open misguidance. (t)

Secondly: The wage is not fixed as to what will be given, and even in those contracts of hire which are legally permissible, keeping the wage unknown makes it forbidden. So how much more so for what is fundamentally forbidden, as it becomes forbidden upon forbidden. This ruling, just as it applies to the boatmen, local residents are also not exempt from it when they facilitate visitation with this intention and their practice is well-known. Yes, if a servant of God has some sacred relics and he keeps them with respect in his house, and whoever among the Muslims requests it, he lets them visit solely for the sake of Allah (li-wajhillah), never desiring any compensation or offering. Then, if he is not well-off and a Muslim, of his own accord, gives him something small or large as a means of assistance, there is no harm in him taking it. As for the boatmen in general and local residents, especially those famous for taking offerings for this purpose, there is no way for it to be legally permissible except one: that Almighty God grants them the guidance to correct their intention and, to reject this customary condition, they should explicitly announce in every gathering: "O Muslims! These sacred relics belong to your Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or such-and-such honored saint. You are being allowed to visit them purely for the sake of Almighty Allah. No reward or compensation is sought at all." After this, if Muslims offer something as a gift, there will be no harm in accepting it. In Fatawa Qadi Khan and others, it is stated: "The explicit statement supersedes the implicit indication." (That is, an explicit declaration has priority over implied custom. - t)

1 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Nikah 4/35 and Kitab al-Da'wa 4/43 Page 418 of 674

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २१

अब यह केवल प्रश्न ही नहीं रहा, बल्कि रीति-रिवाज के अनुसार पवित्र दर्शन (ज़ियारत) पर किराया (इजारा) हो गया है और यह कई कारणों से हराम (वर्जित) है। पहली बात तो यह है कि पवित्र अवशेषों का दर्शन कोई ऐसी वस्तु नहीं है जो किराये के अनुबंध (इजारा) के अंतर्गत आ सके।

[बॉक्स में अरबी उद्धरण]: जैसा कि रद-अल-मुह्तार आदि में स्पष्ट किया गया है कि यरूशलेम के दर्शन के बदले ईसाइयों से जो लिया जाता है वह हराम है। जब दारुल हरब के काफिरों, जैसे रूसियों आदि से इसे लेना हराम है, तो मुसलमानों से लेना हराम क्यों नहीं होगा? यह स्पष्ट गुमराही के अलावा और कुछ नहीं है। (त)

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: जैसा कि रद-अल-मुह्तार आदि में स्पष्ट है कि बैतुल मुक़द्दस की ज़ियारत के बदले ईसाइयों से वसूली हराम है। यह हरबी काफ़िरों और सरदारों आदि से वसूली हराम है तो मुसलमानों से वसूली कैसे हराम न होगी, यह खुली गुमराही है। (त)

दूसरा: पारिश्रमिक तय नहीं किया गया है कि क्या दिया जाएगा, और जो किराये के अनुबंध शरीयत के अनुसार जायज़ हैं, उनमें भी पारिश्रमिक को अज्ञात रखना उसे हराम कर देता है। फिर जो मूल रूप से हराम है, वह तो हराम पर हराम हो गया। और यह नियम जिस प्रकार किश्ती (नाव) वालों पर लागू होता है, स्थानीय लोग भी इससे सुरक्षित नहीं हैं जब वे इसी नियत से ज़ियारत कराते हों और उनका यह तरीका ज्ञात और प्रसिद्ध हो। हाँ, यदि अल्लाह के किसी बंदे के पास कुछ पवित्र अवशेष हों और वह उन्हें सम्मानपूर्वक अपने घर में रखे और जो मुसलमान उससे अनुरोध करे, वह उसे केवल अल्लाह की प्रसन्नता (लिवजहिल्लाह) के लिए ज़ियारत करा दे, कभी किसी मुआवज़े या नज़राने की इच्छा न रखे। फिर यदि वह संपन्न नहीं है और कोई मुसलमान अपनी ओर से सहायता की दृष्टि से उसे थोड़ा या बहुत कुछ दे दे, तो उसे लेने में कोई हर्ज नहीं है। बाकी किश्ती वालों और स्थानीय लोगों के लिए, विशेषकर उनके लिए जो इस कार्य पर नज़राना लेने के लिए प्रसिद्ध हैं, शरीयत में जायज़ होने का कोई रास्ता नहीं हो सकता सिवाय एक के कि अल्लाह तआला उन्हें तौफीक दे कि वे अपनी नियत सही करें और इस प्रथागत शर्त को रद्द करने के लिए हर सभा में स्पष्ट रूप से घोषणा कर दिया करें कि "मुसलमानों! ये पवित्र अवशेष तुम्हारे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या फलां सम्मानित वली के हैं, तुम्हें इनका दर्शन केवल अल्लाह तआला की रज़ा के लिए कराया जाता है, इसके बदले में कोई मुआवज़ा या बदला अपेक्षित नहीं है।" इसके बाद यदि

मुसलमान कुछ नज़राना दें, तो उसे स्वीकार करने में कोई हर्ज नहीं होगा। फ़तावा क़ाज़ी ख़ान आदि में है: "स्पष्ट कथन संकेत पर भारी होता है।" (अर्थात स्पष्ट घोषणा को प्रथागत संकेत पर प्राथमिकता प्राप्त है। - त)

---

1 2 रद-अल-मुह्तार, किताब-उन-निकाह 4/35 और किताब-उद-दवा 4/43 पेज 418 of 674

پڑے گا تو اب یہ صرف سوال ہی نہ ہوا بلکہ بحسب عرف زیارت شریفہ پر اجارہ ہوگیا اور وہ بوجہ بچند وجہ حرام ہے۔ اولاً زیارت آثار شریفہ کی کوئی ایسی چیز نہیں جو زیرِ اجارہ داخل ہوسکے۔

[Boxed Arabic Text]: کما صرح بہ فی ردالمحتار وغیرہ ان مایؤخذ من النصارٰی علی زیارۃ بیت المقدس حرام ۱۔ وھذا اذا کان حراماً اخذہ من کفار دور الحرب کالروس وغیرہم فکیف من المسلمین ان ھو الا ضلال مبین۔

[Boxed Urdu Translation]: جس طرح اس کی تصریح ردالمحتار وغیرہ میں ہے کہ بیت المقدس کی زیارت کے عوض عیسائیوں سے وصولی حرام ہے یہ حربی کافروں اور سرداروں وغیرہ سے وصولی حرام ہے تو مسلمانوں سے وصولی کیسے حرام نہ ہوگی یہ نہیں مگر کھلی گمراہی۔ (ت)

ثانیاً : اجرت مقرر نہیں ہوئی کیا دیا جائے گا اور جو اجارے شرعاً جائز ہیں ان میں بھی اجرت مجہول رکھی جانا اسے حرام کر دیتا ہے نہ کہ جو سرے سے حرام ہے کہ حرام در حرام ہوا، اور یہ حکم جس طرح کشتی صاحبوں کو شامل ہے مقامی حضرات بھی اس سے محفوظ نہیں جبکہ اس نیت سے زیارت کراتے ہوں اور ان کا یہ طریقہ معلوم و معروف ہو ، ہاں اگر بندہِ خدا کے پاس کچھ آثار شریفہ ہوں اور وہ انہیں بہ تعظیم اپنے مکان میں رکھے اور جو مسلمان اس کی درخواست کرے محض لوجہ اللہ اسے زیارت کرا دیا کرے کبھی کسی معاوضہ نذرانہ کی تمنا نہ رکھے، پھر اگر وہ آسودہ حال نہیں اور مسلمان بطور خود قلیل یا کثیر بنظرِ اعانت اسے کچھ دے تو اس کے

لے لینے میں اس کو کچھ حرج نہیں باقی کشتی صاحبوں کو عموماً اور مقامی صاحبوں میں خاص ان کو جو اس امر پر اخذِ نذور کے ساتھ معروف و مشہور ہیں شرعاً جواز کی کوئی صورت نہیں ہوسکتی مگر ایک وہ یہ کہ خدائے تعالیٰ ان کو توفیق دے نیت اپنی درست کریں اور اس شرط عرفی کے رد کے لئے صراحتہً اعلان کے ساتھ ہر جلسے میں کہہ دیا کریں کہ مسلمانو ! یہ آثار شریفہ تمہارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یا فلاں ولی معزز و مکرم کے ہیں کہ محض خالصا لوجہ اللہ تعالیٰ تمہیں ان کی زیارت کرائی جاتی ہے ہر گز ہرگز کوئی بدلہ یا معاوضہ مطلوب نہیں، اس کے بعد اگر مسلمان کچھ نذر کریں تو اسے قبول کرنے میں کچھ حرج نہ ہوگا، فتاویٰ قاضی خاں وغیرہما میں ہے : ان الصریح یفوق الدلالۃ ۲ (کہ صراحت کو دلالت پر فوقیت ہے۔ت)

---

2 1 رد المحتار کتاب النکاح ٤ / ٣٥ و کتاب الدعوی ٤ / ٤٣ Page 418 of 674

Fatawa Ridawiyyah Volume 21

And the proof of the correctness of his intention would be that he should not be displeased with a small amount; rather, even if sessions pass by and crowds of people come for visitation (ziyarat) and leave without giving a single penny, he should not feel distressed at all and should continue to facilitate the visitation for Muslims with the same joy and happiness. In this case, both giving and receiving will be permissible (halal), and both the visitors (za'ireen) and the visited (mazoor) will receive the reward for assisting Muslims. He helped them by providing fortune and blessing, and they benefited from the meager possessions of the world. And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever among you is able to benefit his brother, let him do so." (Narrated by Muslim in his Sahih from Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with them both).

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Allah continues to help a servant as long as the servant is helping his brother." (Narrated by the two Shaikhs [Bukhari and Muslim]).

Especially when these personages with sacred relics are noble Sayyids (descendants of the Prophet), then serving them is a blessing and fortune of the highest order. It is stated in a Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever does a good deed to any of the descendants of Abdul Muttalib and does not receive its recompense in this world, I personally will grant him its recompense on the Day of Judgment." And if the one facilitating the visitation is not granted this success (of selfless service), then the visitor should clearly and explicitly say to them that no offering (nadhr) will be given, it's purely for the sake of Allah; if you facilitate the visitation, then do so. If the host does not agree, then the visitor should not perform the visitation at all, for visitation is a recommended act (mustahabb), and this transaction is forbidden (haram). One cannot adopt a forbidden means to achieve a recommended thing. It is stated in 'al-Ashbah wan-Naza'ir' etc.:

"Whatever is forbidden to take is also forbidden to give."

That is, if receiving something is forbidden, then giving it is also forbidden. (T)

1 Sahih Muslim, Chapter on the Recommendation of Ruqyah for the Evil Eye, etc., Nur Muhammad Asah al-Matabi', Karachi, 12/222 2 Sahih Muslim, Book of Remembrance

and Supplication, Chapter on the Virtue of Gathering for Reciting the Quran, Nur Muhammad Asah al-Matabi', Karachi, 2/345 3 Al-Ashbah wan-Naza'ir, Art 1, 1/189 and Radd al-Muhtar, Book of Zakat, 2/56

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

और उसकी नीयत की सेहत पर दलील यह होगी कि वह कम मिलने पर नाराज़ न हो, बल्कि अगर महफ़िलें गुज़र जाएँ लोग झुंड के झुंड ज़ियारतें करके यूँ ही चले जाएँ और कोई पैसा न दे, तब भी असल में उसका दिल तंग न हो और वह इसी ख़ुशी और शादमानी के साथ मुसलमानों को ज़ियारत कराता रहे। इस सूरत में यह लेना-देना दोनों जायज़ और हलाल होंगे और ज़ायरीन (ज़ियारत करने वाले) और मज़ूर (ज़ियारत कराने वाले) दोनों मुसलमानों की मदद करने का सवाब पाएंगे। उसने सआदत और बरकत देकर उनकी मदद की, उन्होंने दुनिया की कम पूँजी से फ़ायदा पहुँचाया। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"तुम में से जिस से हो सके कि अपने मुसलमान भाई को नफ़ा पहुँचाए, तो वह उसे पहुँचाए।" (इसे मुस्लिम ने अपनी 'सहीह' में जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया।)

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"अल्लाह अपने बंदे की मदद में रहता है जब तक बंदा अपने भाई की मदद में रहता है।" (इसे इमाम बुख़ारी और मुस्लिम ने रिवायत किया।)

विशेष रूप से जब ये तबतकात (पवित्र अवशेष) वाले हज़रात सादात-ए-किराम (सैय्यद) हों, तो उनकी ख़िदमत करना आला दर्जे की बरकत और सआदत है। हदीस में है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "जो व्यक्ति अब्दुल मुत्तलिब की औलाद में से किसी के साथ अच्छा सुलूक करे और उसका बदला दुनिया में न पाए, मैं स्वयं क़यामत के दिन उसे उसका बदला अता फरमाऊंगा।" और अगर ज़ियारत कराने वाले को इसकी तौफ़ीक़ न हो (यानी वह नि:स्वार्थ न हो), तो ज़ियारत करने वाले को चाहिए कि वह ख़ुद उनसे साफ़-साफ़ कह दे कि नज़्र (भेंट) कुछ नहीं दी जाएगी, यह ख़ालिस अल्लाह के लिए है, अगर आप ज़ियारत कराते हैं तो कराएं। इस पर अगर वह साहब न मानें, तो हरगिज़ ज़ियारत न करे, क्योंकि ज़ियारत एक मुस्तहब (पसंदीदा) कार्य है और यह लेन-देन हराम है। किसी मुस्तहब चीज़ को हासिल करने के लिए हराम रास्ता नहीं अपनाया जा सकता। 'अल-अश्बाह वन-नज़ायर' आदि में है:

"जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम है।"

यानी जिस चीज़ का लेना हराम हो उसका देना भी हराम होता है। (त)

1. सहीह मुस्लिम, बाब इस्तेहबाबुर रुक़्यती मिनल ऐन... नूर मुहम्मद अस्सह अल-मताबे', कराची 12/222
2. सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़िक्रि वद-दुआ, बाब फ़ज़्लुल इज्तिमाए अला तिलावतुल क़ुरान, नूर मुहम्मद अस्सह अल-मताबे', कराची 2/345
3. अल-अश्बाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्नुल अव्वल 1/189 और रद-दुल मुहतार किताबुज़ ज़कात 2/56

اور اس کی صحت نیت پر دلیل یہ ہوگی کہ کم پر ناراض نہ ہو بلکہ اگر جلسے گزر جائیں لوگ فوج فوج زیارتیں کر کے یوں ہی چلے جائیں اور کوئی پیسہ نہ دے جب بھی اصلا دل تنگ نہ ہو اور اسی خوشی وشادمانی کے ساتھ مسلمانوں کو زیارت کرایا کرے، اس صورت میں یہ لینا دینا دونوں جائز وحلال ہوں گے اور زائرین ومزور دونوں اعانت مسلمین کا ثواب پائیں گے اس نے سعادت وبرکت دے کر ان کی مدد کی انہوں نے دنیا کی متاع قلیل سے فائدہ پہنچایا، اور رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من استطاع منکم ان ینفع اخاہ فلینفعہ رواہ مسلم ۱ فی صحیحہ عن جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔

تم میں سے جس سے ہو سکے کہ اپنے مسلمان بھائی کو نفع پہنچائے، پہنچائے (اسے مسلم نے اپنی صحیح میں جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

اللہ فی عون العبد مادام العبد فی عون اخیہ۔ رواہ الشیخان ۲۔

اللہ اپنے بندہ کی مدد میں ہے جب تک بندہ اپنے بھائی کی مدد میں ہے (اسے امام بخاری ومسلم نے روایت کیا۔ ت)

علی الخصوص جب یہ تبرکات والے حضرات سادات کرام ہوں تو اب کی خدمت اعلیٰ درجہ کی برکت وسعادت ہے۔ حدیث میں ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں "جو شخص اولاد عبدالمطلب میں سے کسی کے ساتھ اچھا سلوک کرے اور اس کا صلہ دنیا میں نہ پائے میں بہ

نفس نفیس روز قیامت اس کا صلہ عطا فرماؤں گا" اور اگر زیارت کرانے والے کو اس کی توفیق نہ ہو تو زیارت کرنے والے کو چاہئے خود ان سے صاف صراحتہ کہہ دے کہ نذر کچھ نہیں دی جائے گی خالصاً لوجہ اللہ اگر آپ زیارت کراتے ہیں کرائے اس پر اگر وہ صاحب نہ مانیں ہرگز زیارت نہ کرے کہ زیارت ایک مستحب ہے اور یہ لین دین حرام، کسی مستحب شے کے حاصل کرنے کے واسطے حرام کو اختیار نہیں کر سکتے، الاشباہ والنظائر وغیرہ میں ہے:

ما حرم اخذہ حرم اعطاؤہ ۳۔

جس چیز کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام ہے۔ (ت)

۱ صحیح مسلم باب استحباب الرقیۃ من العین الخ نور محمد اصح المطابع کراچی ۱۲ / ۲۲۲ ۲ صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء باب فضل الاجتماع علی تلاوۃ القرآن نور محمد اصح المطابع کراچی ۲/ ۳۴۵ ۳ الاشباہ والنظائر الفن الاول ۱/ ۱۸۹ و ردالمحتار کتاب الزکاۃ ۲/ ۵۶

Fatawa Razawiyya Volume 21

In Durr al-Mukhtar, it is stated: "The taker and the giver are both sinners." (Note: regarding unjust gain/bribery). In the same Durr al-Mukhtar, it is clarified that it is forbidden (haram) to give to someone who is healthy and capable of earning, because the givers are assisting in this forbidden act of asking. If they do not give, the person would inevitably be forced to work and earn. If the person who intended to visit accepted it, then the element of asking and wages is removed; let him visit without formality, there is a reward for both. After that, whatever they offer according to their capacity, this taking and giving is lawful for both and a reward for both. By the grace of Allah, this is the practice of this humble one (the author), and success in goodness is sought from Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Problem 171: Dated 9 Jumada al-Ula 1318 AH Sir! I have heard a new thing; I present it for your clarification and peace of mind. Question: What is the difference between the replica (naql) of the illuminated tomb (Rawdah) of the Master of the Universe (Peace and Blessings of Allah be upon him), the replica of the tomb of Imam Hussain (may Allah be pleased with him), and a Taziya? Legally, whose veneration should be more or less, i.e., which is superior? And is it permissible to perform a 'Ziyarat' (visit) of the Prophet's tomb (Peace and Blessings of Allah be upon him) [replica], i.e., the replica of the illuminated tomb which is at Maqbool Hussain's place? Some people say, "Look at the craftsman's craftsmanship." They claim using the word 'Ziyarat', reciting Durood Sharif at the time of visiting, and venerating it like the original should not be allowed at all. They say such a comparison of attribution is correct, but total veneration is purely bad, and they consider those who do so to be like Hindus. What is the answer to this?

The Answer: The authentic replica of the illuminated tomb of the luminous Master of the World (Peace and Blessings of Allah be upon him) is undoubtedly among the sacred things of religion. Its veneration and respect, for Shariah reasons, is a requirement of the faith of every sound-believing Muslim. (Poetry): "O flower, I am pleased with you because you have the scent of someone." (Translation: O flower, I smell you because you contain the scent of a certain person.) Visiting it with Shariah etiquettes and the abundance of Durood Sharif at that time is testified by every believer's heart and is intellectually obvious.

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/273. Page 420 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

'दुर्रे मुख्तार' में है: "लेने और देने वाले दोनों गुनहगार होंगे।" (अनुवाद) उसी 'दुर्रे मुख्तार' में स्पष्ट है कि जो स्वस्थ हो और कमाने में सक्षम हो, उसे देना हराम है क्योंकि देने वाले इस हराम सवाल (मांगने) पर उसकी सहायता करते हैं। यदि वे न दें तो वह विवश होकर काम और कमाई करेगा। और यदि यात्रा (ज़ियारत) करने वाले व्यक्ति ने इसे स्वीकार कर लिया, तो अब सवाल और मज़दूरी का पहलू बीच से हट गया; बिना किसी औपचारिकता के ज़ियारत करे, दोनों के लिए सवाब है। इसके बाद, अपनी सामर्थ्य के अनुसार जो वे भेंट करें, वह लेना और देना दोनों के लिए हलाल है और दोनों के लिए सवाब है। अल्लाह की कृपा से, इस फ़कीर (लेखक) का यही नियम है और भलाई की तौफ़ीक़ अल्लाह तआला से ही मांगी जाती है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 171: दिनांक 9 जमादी-उल-उला 1318 हिजरी जनाब! एक नई बात सुनी गई है, उसके बारे में अर्ज़ करता हूँ, इत्मीनान फ़रमाएँ। सवाल: हुज़ूर सरवर-ए-कायनात (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के रौज़ा-ए-मुनव्वरा की नक़ल (प्रतिकृति), इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के रौज़ा की नक़ल और ताज़िया में क्या अंतर है? शरीअत के अनुसार किसका सम्मान कम या अधिक करना चाहिए, यानी कौन श्रेष्ठ है? और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के रौज़ा की ज़ियारत करना [प्रतिकृति की] सही है या नहीं? यानी रौज़ा-ए-मुनव्वरा की नक़ल जो मक़बूल हुसैन के यहाँ है, कुछ लोग कहते हैं कि "कारीगर की कारीगरी देख लो।" ज़ियारत शब्द का प्रयोग करना, ज़ियारत के समय दुरूद शरीफ़ पढ़ना और मूल की तरह सम्मान करना बिल्कुल सही नहीं होना चाहिए। वे कहते हैं कि तुलना की हद तक कहना तो ठीक है, लेकिन पूर्ण सम्मान करना पूरी तरह बुरा है, और ऐसा करने वालों को हिंदुओं जैसा समझते हैं। इसका क्या जवाब है?

अल-जवाब (उत्तर): हुज़ूर पुर-नूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के रौज़ा-ए-मुनव्वरा की सही नक़ल (प्रतिकृति) निस्संदेह धार्मिक पवित्र वस्तुओं में से है। इसका सम्मान और सत्कार शरई कारणों से हर सही ईमान वाले मुसलमान के ईमान का तकाज़ा है। "ऐ गुल बतो ख़ुरसंदम तू बू-ए-कसे दारी" (ऐ फूल, मैं तुझसे इसलिए प्रसन्न हूँ क्योंकि तुझमें किसी की सुगंध है।) शरीयत के शिष्टाचार के साथ इसकी ज़ियारत करना और उस समय दुरूद शरीफ़ की अधिकता हर मोमिन के दिल की गवाही और बुद्धि की स्पष्टता है।

1 रद-उल-मुहतार, किताब अल-हज़्र वल इबाहह, फ़स्ल फ़िल बै, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/273. पृष्ठ 674 का 420

در مختار میں ہے: الآخذ والمعطی اثمان (لینے اور دینے والے دونوں گنہگار ہوں گے۔ ت) اسی در مختار میں تصریح ہے کہ جو تندرست ہو اور کسب پر قادر ہو اسے دینا حرام ہے کہ دینے والے اس سوال حرام پر اس کی اعانت کرتے ہیں اگر نہ دیں خواہ ہی نخواہ ہی عاجز ہو اور کسب کرے اور اگر اس کی غرض زیارت کرنے والے صاحب نے قبول کر لی تو اب سوال واجرت کا قدم درمیان سے اٹھ گیا بے تکلف زیارت کرے دونوں کے لئے اجر ہے اس کے بعد حسب استطاعت ان کی نذر کر دے، یہ لینا دینا دونوں کے لئے حلال اور دونوں کے لئے اجر ہے۔ بحمد اللہ فقیر کا یہی معمول ہے اور توفیق خیر اللہ تعالیٰ سے مسئول ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۱: بتاریخ ۹/جمادی الاولیٰ ۱۳۱۸ھ جناب من! ایک نئی بات سنی گئی ہے اس کی بابت عرض کرتا ہوں اطمینان فرمائے۔ سوال: نقل روضہ منورہ حضور سرورِ کائنات صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور نقل روضہ امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور تعزیہ میں کیا فرق ہے شرعاً کس کی تعظیم کم و بیش کرنا چاہئے، یعنی کون افضل ہے۔ اور زیارت کرنا روضہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی درست ہے یا نہیں، یعنی نقل روضہ منورہ کو جو مقبول حسین کے یہاں ہے بعض لوگ یوں کہتے ہیں کہ کاریگر کی کاریگری دیکھ لو۔ لفظ زیارت کا کہنا اور وقت زیارت درود شریف پڑھنا اور مثل اصل کے تعظیم کرنا درست ہے ہر گز نہیں چاہئے، اتنا کہنا تو مثل نسبت درست کہتے ہیں الا بالکل تعظیم کرنا محض برا بتاتے ہیں اور ایسا کرنے والے کو مثل ہنود کے جانتے ہیں اس کا کیا جواب ہے؟

الجواب: روضہ منورہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نقل صحیح بلاشبہ معظماتِ دینیہ سے ہے اس کی تعظیم و تکریم بوجہ شرعی ہر مسلمان صحیح الایمان کا مقتضائے

ایمان ہے۔ ع اے گل بتو خرسندم تو بوئے کسے داری (اے پھول میں تجھے اس لئے سونگھتا ہوں کہ تجھ میں کسی کی خوشبو ہے۔ت) اس کی زیارت بآدابِ شریعت اور اس وقت درود شریف کی کثرت ہر مومن کی شہادتِ قلب وبداہتِ عقل

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۷۳ Page of 674 420

Fatawa Razawiya Volume 21

It is recommended and desired. Allama Taj Fakihani states in 'Fajr Muneer':

Arabic: Among the benefits of that is that whoever cannot visit the Prophet's garden (Rawdah) should bring forth its likeness and kiss it longingly, for it stands in place of the original. Just as the likeness of his noble sandal (Na'l) stands in place of the sandal itself in benefits and properties, as witnessed by authentic experience. Therefore, they have accorded its likeness the same honor and respect as they accord to that which it represents. ^1

Urdu: Meaning, there is a benefit in having a replica of the blessed tomb of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), that he who cannot visit the actual sacred tomb may visit this and kiss it with heart's longing, for this replica stands in place of the original. Just as the map/drawing of the blessed sandal is certainly its substitute in benefits and properties, to which sound experience is a witness. Therefore, the scholars of religion have maintained the same honor and reverence for its replica as they do for the original.

Similarly, it is mentioned in 'Dala'il al-Khayrat', 'Matali' al-Masarrat', and other reliable works. A beautiful detail of this discussion is in this humble servant's treatise 'Shifa al-Walih fi Suwar al-Habib wa Mazarahu wa Na'aluhu' (1315 AH). Here, prohibiting the word 'visit' (ziyarat) is pure ignorance, and God forbid, prohibiting the sending of blessings (Durood Sharif) is extreme stupidity and a clear slander against the pure Shari'ah.

Allama Tahir Fatni in 'Majma' al-Bihar' narrates from his teacher Imam Ibn Hajar Makki (may Allah have mercy on him):

Arabic: Whoever wakes up upon taking perfume and smelling it, following what the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was like in his love for perfume, and then sends blessings upon him because of the greatness of the Prophet's station that settled in his heart, and knowing the right he has over the entire Ummah that they should observe him with the utmost reverence when seeing any of his relics or what points to them; then he will receive a most complete and abundant reward. Indeed, scholars have recommended it for whoever sees...

Urdu: Seeing perfume with someone who has it and smelling it, knowing that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) loved perfume, and then reciting Durood Sharif at that time, because the dignity of the Prophet's (peace and blessings

of Allah be upon him) station settled in the heart, and knowing the right of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) over the entire Ummah to maintain reverence and importance while looking at his blessed relics. So, for the one reciting Durood Sharif upon smelling perfume...

Footnote 1: Fajr Muneer Page 421 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

यह मुस्तहब (पसंदीदा) और वांक्षित है। अल्लामा ताज फाकेहानी 'फज्र मुनीर' में फरमाते हैं:

अरबी: "इसके लाभों में से एक यह है कि जिसे रौज़ा-ए-अकदस (पवित्र उद्यान) की ज़ियारत मुमकिन न हो, उसे उसकी प्रतिकृति (नक़्ल) सामने रखनी चाहिए और शौक के साथ उसे चूमना चाहिए, क्योंकि यह असल (मूल) का स्थान ले लेती है। जैसे कि उनके मुबारक सैंडल (नैल शरीफ़) की प्रतिकृति लाभ और गुणों में खुद सैंडल का स्थान ले लेती है, जिस पर सही अनुभव गवाह है। इसलिए, उन्होंने (विद्वानों ने) इसकी प्रतिकृति को वही सम्मान और आदर दिया है जो वे मूल को देते हैं।" ^1

उर्दू: यानी रौज़ा-ए-मुबारक सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नकल में एक फायदा यह है कि जिसे असल रौज़ा-ए-अकदस की ज़ियारत न मिले, वह इसकी ज़ियारत करे और दिल के शौक के साथ इसे बोसा (चूमे) दे कि यह नक़्ल उसी असल के कायम मकाम (स्थानपन्न) है। जैसे नैल मुबारक का नक्शा मुनाफे और खुसूसियत में यकीनन खुद उसका कायम मकाम है जिस पर सही तजुर्बा गवाह है। और लिहाज़ा उलमा-ए-दीन ने इसकी नकल का एज़ाज़ व इकराम वही रखा जो असल का रखते हैं।

इसी तरह 'दलायलुल खैरात' और 'मतालियुल मसर्रत' तथा अन्य विश्वसनीय पुस्तकों में है। इस बहस का खूबसूरत विवरण फकीर के रिसाले 'शिफ़ा उल-वालिह फ़ी सुवर अल-हबीब व मज़ारुहु व नैलुहु' (1315 हिजरी) में है। यहाँ शब्द 'ज़ियारत' की मनाही महज़ जहालत (अज्ञानता) है, और अल्लाह की पनाह, दुरूद शरीफ़ की मनाही सख्त हिमाकत और स्पष्ट रूप से शरीयत-ए-मुतह्हरा पर इफ़्तरा (झूठा आरोप) है।

अल्लामा ताहिर फतनी 'मजमा उल-बहार' में अपने उस्ताद इमाम इब्न हजर मक्की (रहमहुल्लाहु तआला) से नकल फरमाते हैं:

अरबी: "जो कोई इत्र लेने और उसे सूंघने पर जागता है, उस पर अमल करते हुए जो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इत्र से मोहब्बत थी, और फिर उन पर दुरूद भेजता है क्योंकि उनके दिल में नबी की महानता बैठ गई है, और यह जानते हुए कि पूरी उम्मत पर नबी का यह हक है कि वे उनके अवशेषों या उन्हें दर्शाने वाली चीजों को देखते समय अत्यंत श्रद्धा का भाव रखें; तो उसे पूर्ण और प्रचुर प्रतिफल प्राप्त होगा। वास्तव में, विद्वानों ने इसे उसके लिए मुस्तहब बताया है जो देखता है..."

उर्दू: खुशबू वाले के पास खुशबू देखकर मुतवज्जेह हुआ और उसे सूंघा कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम खुशबू को पसंद फरमाते थे, तो उस वक्त दुरूद शरीफ पढ़ा इसलिए कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की जलालत-ए-शान का दिल में वकार (सम्मान) पाया और तमाम उम्मत पर हुज़ूर अलैहिस्सलाम का यह हक जानते हुए कि आप के आसार-ए-मुबारका को देखते हुए उनकी ताज़ीम व एहतेमाम को मलहूज़ (ध्यान में) रखें। तो खुशबू सूंघने पर दुरूद शरीफ पढ़ने वाले...

पाद-टिप्पणी 1: फज्र मुनीर पृष्ठ 421 / 674

مستحب و مطلوب ہے۔ علامہ تاج فاکہانی فجر منیر میں فرماتے ہیں:

من فوائد ذلک ان من لم یمکنہ زیارۃ الروضۃ فلیبرز مثالہا ولیلثمہ مشتاقا لانہ ناب مناب الاصل کما قد بان مثال نعلہ الشریفۃ مناب عینہا فی المنافع والخواص بشہادۃ التجربۃ الصحیحۃ ولذا جعلوالہ من الاکرام والاحترام ما یجعلون للمنوب عنہ ۱۸۔

یعنی روضہ مبارک سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نقل میں ایک فائدہ یہ ہے کہ جسے اصل روضہ اقدس کی زیارت نہ ملے وہ اس کی زیارت کرے اور شوق دل کے ساتھ اسے بوسہ دے کہ یہ نقل اسی اصل کے قائم مقام ہے جیسے نعل مبارک کا نقشہ منافع و خواص میں یقیناً خود اس کا قائم مقام ہے جس پر صحیح تجربہ گواہ ہے ولہذا علمائے دین نے اس کی نقل کا اعزاز واکرام وہی رکھا جو اصل کا رکھتے ہیں۔

اسی طرح دلائل الخیرات و مطالع المسرات و غیر ہما معتبرات میں ہے اس بحث کی تفصیل جمیل فقیر کے رسالہ شفاء الوالہ فی صور الحبیب و مزارہ ونعالہ ۱۳۱۵ھ میں ہے یہاں لفظ زیارت کی ممانعت محض جہالت ہے اور معاذ اللہ درود شریف کی ممانعت اور سخت حماقت اور صراحتہ شریعت مطہرہ پر افتراء ہے۔ علامہ طاہر فتنی مجمع البحار میں اپنے استاد امام ابن حجر مکی رحمہ اللہ تعالٰی سے نقل فرماتے ہیں:

من استیقظ عند اخذ الطیب و شمہ الی ما کان علیہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من محبتہ للطیب فصلی علیہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لما وقر فی قلبہ من جلالتہ و استحقاقہ علی کل امۃ ان یلحظوا بعین

نهایۃ الاجلال عند رویۃ شیء من آثارہ او ما یدل علیہا فھو آت بمالہ فیہ اکمل الثواب الجزیل و قد استحبہ العلماء لمن رأی

خوشبو والے کے پاس خوشبو دیکھ کر متوجہ ہوا اور اسے سونگھا کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام خوشبو کو پسند فرماتے تھے تو اس وقت درود شریف پڑھا اس لئے کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی جلالتِ شان کا دل میں وقار پایا اور تمام امت پر حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا یہ استحقاق جانتے ہوئے کہ آپ کے آثار مبارکہ کو دیکھتے ہوئے ان کی تعظیم واہتمام کو ملحوظ رکھیں تو خوشبو سونگھنے پر درود شریف پڑھنے والے

1 فجر منیر صفحہ 421 از 674

Fatawa Ridawiyya, Vol 21

[Top Box] Arabic: "...something from his traces (Prophet's), peace and blessings of Allah be upon him. There is no doubt that whoever brings to mind what I have mentioned upon smelling perfume, is like one who sees something of his noble traces in meaning. Therefore, nothing is more appropriate for him at that time than to increase prayers and peace upon him, peace and blessings of Allah be upon him. [End of summary]."

Urdu: "...attained a complete and heavy reward for it, whereas for those who see the traces of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), the noble scholars have declared it desirable (Mustahabb). And there is no doubt that one who, upon smelling fragrance, brings to mind the aforementioned matters, has as if seen the noble traces of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) in meaning. So at that time, only the abundance of Durood Sharif is appropriate for him. [End of summary (T)]"

[Middle Paragraph] In this beautiful instruction, there is a clear and grand clarification that it is the right of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) upon the entire Ummah that whenever they see something from the noble traces of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), or see something that points towards his noble traces, they should at that time, with complete respect and veneration, bring the imagination of the luminous Prophet, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) to mind and increase in prayers and peace. Therefore, whoever, while taking or smelling fragrance, remembers that Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) used to like it, he also is as if visiting his noble traces in meaning. For him, the abundance of reciting Durood at that time should be a Sunnah. Thus, the replica of the blessed tomb, which clearly falls under 'that which indicates them,' why would respect and honor for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and prayers and salutations upon him not be desirable at the time of visiting it? To liken such a person showing respect to disbelievers and polytheists (God forbid) is an extremely impure and reckless statement. Repentance is obligatory for the ignorant speaker; rather, he should renew his declaration of Islam and remarry his wife, for he has needlessly likened Muslims to disbelievers. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Bottom Box] Arabic: "Whoever calls a man a disbeliever or says 'enemy of Allah' while he is not so, then it (the accusation) returns to him. Narrated by the Two Sheikhs (Bukhari and Muslim)."

Urdu: "Whoever called someone by disbelief or called him an enemy of Allah, whereas that person was not like that, then it [the word] (returns upon) the one who said it."

[Footnotes] 1. Majma' Bihar al-Anwar, Section on identifying some famous traditions, Maktabat al-Iman, Medina al-Munawwara, 5/23. 2. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter explaining the state of faith of one who says to his brother "O disbeliever," Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/57.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[शीर्ष बॉक्स] अरबी: "...उनकी (पैगंबर की) निशानियों में से कुछ, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो। इसमें कोई संदेह नहीं है कि जो कोई इत्र सूंघते समय मेरे द्वारा बताई गई बातों को ध्यान में लाता है, वह वैसा ही है जैसे किसी ने अर्थ में उनके महान पदचिह्नों को देखा हो। इसलिए, उस समय उनके लिए उन पर दुरूद और सलाम की प्रचुरता करने से बेहतर कुछ नहीं है, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो। [संक्षिप्त]"

उर्दू: "...ने इस पर पूर्ण और भारी प्रतिफल (सवाब) पाया, जबकि विद्वानों ने पैगंबर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के अवशेषों को देखने वालों के लिए इसे मुस्तहब (वांछनीय) घोषित किया है। और इसमें कोई संदेह नहीं है कि जो व्यक्ति सुगंध सूंघने पर उपरोक्त बातों को याद करता है, उसने मानो अर्थ में पैगंबर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के पवित्र अवशेषों को देखा है। तो उस समय केवल दुरूद शरीफ की प्रचुरता ही उसके लिए उचित है। [संक्षिप्त (त)]"

[मुख्य अनुच्छेद] इसी सुंदर निर्देश में यह स्पष्ट और भव्य स्पष्टीकरण है कि पूरी उम्मत पर अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) का यह अधिकार है कि जब भी वे पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के पवित्र अवशेषों में से कुछ देखें, या वह चीज़ देखें जो पैगंबर के अवशेषों की ओर संकेत करती हो, तो उस समय पूर्ण सम्मान और श्रद्धा के साथ पैगंबर (दुनिया के स्वामी, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) की कल्पना करें और दुरूद व सलाम की प्रचुरता करें। इसलिए, जो कोई सुगंध लेते या सूंघते समय याद करता है कि मुस्तफा (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) इसे पसंद करते थे, वह भी मानो अर्थ में पवित्र अवशेषों के दर्शन कर रहा है। उसके लिए उस समय दुरूद पढ़ने की प्रचुरता सुन्नत होनी चाहिए। तो धन्य रौज़े की प्रतिकृति, जो स्पष्ट रूप से 'जो उनकी ओर संकेत करता है' में शामिल है, उसे देखने के समय पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) का सम्मान और उन पर दुरूद व सलाम क्यों वांछनीय नहीं होगा? ऐसा सम्मान करने वाले को (अल्लाह न करे) काफ़िरों और मुशरिकों के समान बताना अत्यंत अशुद्ध और लापरवाह बात है। बोलने वाले अज्ञानी पर पश्चाताप (तौबा) अनिवार्य है, बल्कि उसे नए सिरे से इस्लाम के कलिमे को दोहराना चाहिए और अपनी पत्नी से दोबारा निकाह करना चाहिए, क्योंकि उसने बिना किसी कारण के मुसलमानों को काफ़िरों के समान बताया है। अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) फरमाते हैं:

[निचला बॉक्स] अरबी: "जिसने किसी व्यक्ति को कुफ्र (अविश्वास) के साथ पुकारा या 'अल्लाह का दुश्मन' कहा जबकि वह ऐसा नहीं था, तो वह (आरोप) उस पर (पुकारने वाले पर) वापस लौट आता है। इसे बुखारी और मुस्लिम ने रिवायत किया है।"

उर्दू: "जिसने किसी को कुफ्र के साथ पुकारा या उसे अल्लाह का दुश्मन कहा, जबकि वह व्यक्ति वैसा नहीं था, तो वह शब्द कहने वाले (पर वापस आ जाएगा)।"

[पादलेख] 1. मजमा बिहारुल अनवार, प्रसिद्ध हदीसों की पहचान पर अनुभाग, मकतबतुल ईमान, मदीना मुनव्वरा, 5/23। 2. सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, उस व्यक्ति के ईमान की स्थिति का वर्णन जो अपने भाई से कहता है 'ओ काफिर', कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/57।

[اوپر والا خانہ] عربی: شیئاً من آثارہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ولاشك ان من استحضر ماذکرتہ عند شمہ للطیب یکون کالرائی شیئ من آثارہ الشریفۃ فی المعنی فلیس بہ الا اکثار من الصلوۃ والسلام علیہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حینئذ اہ مختصراً۔ اردو: نے اس پر کامل اور بھاری ثواب پایا جبکہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے آثار کو دیکھنے والے کے لئے علماء کرام نے اس کو مستحب قرار دیا ہے اور کوئی شک نہیں کہ خوشبو سونگھنے پر مذکورہ امور کو مستحضر کرنے والے نے گویا حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے آثار شریفہ کو معنی دیکھا تو اس وقت صرف درود شریف کی کثرت ہی اس کو مناسب ہے اھ مختصرا (ت)

[درمیانی عبارت] اسی ارشاد جمیل میں صاف تصریح جلیل ہے کہ تمام امت پر رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کا حق ہے کہ جب حضور پر نور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے آثار شریفہ سے کوئی چیز دیکھیں یا وہ شے دیکھیں جو حضور کے آثار شریفہ سے کسی چیز پر دلالت کرتی ہو تو اس وقت کمال ادب و تعظیم کے ساتھ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کا تصور لائیں اور درود وسلام کی کثرت کریں ولہذا جو خوشبو لیتے یا سونگھتے وقت یاد کرے کہ مصطفیٰ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اسے دوست رکھتے تھے وہ بھی گویا معنی آثار شریفہ کی زیارت کررہا ہے اسے اس وقت درود پڑھنے کی کثرت مسنون ہونی چاہئے تو نقل روضہ مبارک کہ صاف صاف مایدل علیھا میں داخل ہے اس کی زیارت کے وقت حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی تعظیم و تکریم اور حضور پر درود و تسلیم کیوں نہ مستحب ہوگی ایسی تعظیم کرنے والے کو معاذاللہ کفار و مشرکین کے مثل بتانا سخت ناپاک کلمہ بیباک ہے قائل جاہل پر توبہ فرض ہے بلکہ

ازسرنو کلمہ اسلام کی تجدید کرکے اپنی عورت سے نکاح دوبارہ کرے کہ اس نے بلاوجہ مسلمانوں کو مثل کفار بتایا، رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[نیچے والا خانہ] عربی: من دعا رجلا بالکفر او قال عدو اللہ ولیس کذلك الا حار علیه رواه الشیخان۔

اردو: جس نے کسی کو کفر کے ساتھ پکارا یا اس کو عدو اللہ کہا حالانکہ وہ شخص ایسا نہ تھا تو وہ کلمہ کہنے والے (پر لوٹ آئے گا)۔

[حواشی] 1 مجمع بحار الانوار فصل فی تعیین بعض الاحادیث المشتهرة علی الالسن مکتبه الایمان المدینه المنورة ۵ / ۲۳ 2 صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان حال ایمان من قال لاخیه یا کافر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۷

Fatawa Razawiyya Volume 21

From Abu Dharr (may Allah be pleased with him): "It will return to him." This was narrated by the Shaikhayn (Bukhari and Muslim) from Hazrat Abu Dharr (may Allah be pleased with him). (T)

Similarly, if a correct replica of the blessed mausoleum of the rosy-robed prince, Husain, the martyr of oppression and injustice (may Allah’s prayers and peace be upon his noble grandfather and upon him), were made and kept in the house purely with the intention of seeking blessings, without the mixture of Sharia-prohibited acts, then there would be no harm according to Sharia. However, far be it, the Ta’ziya (replica) is by no means its replica; making a replica is out of the question, and the makers don't even intend it to be one. Every place has a new fashion, a new invention, which has neither connection nor relation to that original. Then some have fairies, some have Buraq, and other absurd pomposities. Then they are paraded through streets and deserts to publicize grief, and around it, there is breast-beating and the clamor of orchestrated mourning, wailing with forbidden elegies, severed from both reason and tradition. Someone is bowing and saluting these bamboo structures, someone is busy circumambulating (Tawaf), someone has fallen into prostration; someone, Allah forbid, considers this source of innovations as the manifestation place of the exalted Imam and asks for desires and makes vows to this mica and tinsel. They tie petitions, considering it a granter of needs. Then on top of all this are other spectacles: bands, drums, the mixing of men and women at night, and various kinds of absurd games. In short, the first ten days of Muharram al-Haram, which were extremely blessed and a time for worship from previous Sharias until this pure Sharia, these absurd customs have turned into a time of ignorant and sinful fairs. Then such a fervor of innovation arose that charity was no longer kept as charity; ostentation and public boasting occur openly. Even then, it’s not that they give it directly to the needy; instead, they sit on roofs and throw it. Breads fall on the ground, disrespecting divine sustenance. Coins get lost in the dirt. It's a waste for the owner, but the name is made that 'so-and-so is distributing free food.' Now the flowers of the spring of the ten days have bloomed, drums and bands are playing. The roar of various games, crowds of street women everywhere, full rituals of lustful fairs, sinful celebrations—this is one thing, and along with it is the thought that these man-made structures are exactly the pure coffins of the noble martyrs (peace be upon them):

"O believers! Lift the funeral of Husain."

Singing, they reach the artificial Karbala, there they pluck some parts and break and bury the rest. This remains a separate crime and sin of wasting wealth every year. May Allah Almighty, for the sake of the noble martyrs of Karbala (peace and praise be upon them), grant Muslims the guidance for good and repentance from innovations. Amen, O Lord! Ta’ziya-dari (the practice of making replicas), which is the name of this disapproved method, is absolutely an innovation, impermissible, and forbidden. From these superstitions...

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

हज़रत अबू ज़र रदियल्लाहु अन्हु से रिवायत है: "वह उसी की ओर लौटेगा।" इसे शैख़ैन (बुखारी और मुस्लिम) ने हज़रत अबू ज़र रदियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (त)

इसी तरह, अगर ज़ुल्म और ज़्यादती के शहीद, लाल कफ़न वाले शहज़ादे हज़रत हुसैन (अल्लाह की रहमतें और सलामती उनके नेक दादा और उन पर हों) के मुबारक रौज़े की सही नकल (प्रतिकृति) बनाकर महज़ बरकत की नियत से, शरीयत के विरुद्ध कामों के मिश्रण के बिना घर में रखी जाए, तो शरीयत में कोई हर्ज नहीं था। लेकिन दूर की बात है, ताज़िया हरगिज़ उसकी नकल नहीं है; नकल होना तो दूर की बात है, इसे बनाने वालों का इरादा भी नकल बनाने का नहीं होता। हर जगह नई तराश, नई बनावट, जिसका उस असल से न कोई संबंध है न कोई वास्ता। फिर किसी में परियां, किसी में बुराक़ और बेतुका तड़क-भड़क। फिर दुख के प्रचार के लिए उनका गलियों और जंगलों में भ्रमण, और उसके चारों ओर सीना-ज़नी, साज़िशी मातम का शोर, हराम मरसियों के साथ रोना-पीटना, जो अक्ल और नकल (परंपरा) दोनों से कटा हुआ है। कोई इन बांस की खपच्चियों को झुक-झुक कर सलाम कर रहा है, कोई तवाफ़ में व्यस्त है, कोई सजदे में गिरा है; कोई, अल्लाह की पनाह, इस बिदअत (नवाचार) के स्रोत को हज़रत इमाम आली मकाम का जलवागाह समझकर इस अभ्रक और चमकीले कागज़ से मुरादें मांगता है, मन्नतें मानता है। अर्ज़ियां बांधता है, उसे हाजत-रवा (ज़रूरतें पूरी करने वाला) मानता है। फिर बाकी तमाशे, बाजे-ताशे, पुरुषों और महिलाओं का रातों को मेल-जोल और तरह-तरह के बेहुदा खेल इन सब पर तुरा (अतिरिक्त) हैं। संक्षेप में, मुहर्रम-उल-हराम के दस दिन, जो पिछली शरीयतों से लेकर इस पाक शरीयत तक निहायत बरकत वाले और इबादत का समय थे, इन बेहुदा रस्मों ने उन्हें जाहिलाना और गुनाह भरे मेलों का समय बना दिया। फिर बिदअत का वह जोश हुआ कि खैरात (दान) को भी खैरात के तौर पर नहीं रखा गया; दिखावा और शान बघारना खुलेआम होता है। फिर वह भी यह नहीं कि सीधे तरीके से मोहताजों को दें, बल्कि छतों पर बैठकर फेंकेंगे; रोटियां ज़मीन पर गिर रही हैं, अल्लाह के रिज़्क़ का अपमान हो रहा है। पैसे मिट्टी में गिरकर गायब हो रहे हैं, मालिक का नुकसान हो रहा है लेकिन नाम हो गया कि 'फलां साहब लंगर लुटा रहे हैं'। अब दस दिनों की बहार के फूल खिले, ताशे-बाजे बजने लगे। रंग-बिरंगे खेलों की धूम, बाज़ारू औरतों का हर तरफ हुजूम, शहवानी मेलों की पूरी रस्में, फासिकाना (गुनाहगार) जश्न—यह एक तरफ और उसके साथ यह ख्याल कि जैसे ये बनाए हुए ढांचे हूबहू हज़रात शोहदा-ए-किराम (उन पर अल्लाह की रज़ा हो) के पाक जनाज़े हैं:

"ऐ मोमिनो! उठाओ जनाज़ा हुसैन का"

गाते हुए कृत्रिम कर्बला पहुंचे, वहां कुछ नोच-खसोट की और बाकी को तोड़-फोड़ कर दफन कर दिया। यह हर साल माल की बर्बादी का अलग जुर्म और गुनाह रहता है। अल्लाह तआला कर्बला के शोहदा-ए-किराम (उन पर रहमत और सलाम हो) के सदके में मुसलमानों को नेक तौफीक अता फरमाए और बिदअत से तौबा दे। आमीन या इलाही! ताज़िया-दारी, जो इस नापसंद तरीके का नाम है, निश्चित रूप से बिदअत, नाजायज़ और हराम है। इन खुराफात के..

عن ابی ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ کی طرف لوٹے گا۔ اس کو شیخین (بخاری و مسلم) نے حضرت ابو ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

یونہی اگر روضہ مبارک حضرت شہزادہ گلگوں قبا حسین شہید ظلم و جفا صلوات اللہ تعالٰی وسلامہ علی جدہ الکریم وعلیہ کی صحیح نقل بنا کر محض بہ نیت تبرک بے آمیزش منکرات شرعیہ مکان میں رکھتے تو شرعاً کوئی حرج نہ تھا، مگر حاشا تعزیہ ہر گز اس کی نقل نہیں، نقل ہو نادر کنار بنانے والوں کو نقل کا قصد بھی نہیں، ہر جگہ نئی تراش نئی گھڑت جسے اس اصل سے نہ کچھ علاقہ نہ نسبت پھر کسی میں پریاں کسی میں براق کسی میں اور بیہودہ طمطراق پھر کوچہ بکوچہ و دشت بدشت اشاعت غم کے لئے ان کا گشت، اور اس کے گرد سینہ زنی ماتم سازشی کی شور افگنی، حرام مرثیوں سے نوحہ کنی، عقل و نقل سے کٹی چھنی، کوئی ان پھچیوں کو جھک جھک کر سلام کر رہا ہے کوئی مشغول طواف کوئی سجدہ میں گرا ہے کوئی اس مایہ بدعات کو معاذ اللہ جلوہ گاہ حضرت امام عالی مقام سمجھ کر اس ابرک پنی سے مرادیں مانگتا منتیں مانتا ہے۔

عرضیاں باندھتا حاجت روا جانتا۔ پھر باقی تماشے باجے تاشے مردوں عورتوں کا راتوں کو میل اور طرح طرح کے بیہودہ کھیل ان سب پر طرہ ہیں، غرض عشرہ محرم الحرام کہ اگلی شریعتوں سے اس شریعت پاک تک نہایت بابرکت و محل عبادت ٹھہرا ہوا تھا، ان بیہودہ رسموں نے نہ جاہلانہ اور فاسقانہ میلوں کا زمانہ کر دیا، پھر وبال ابتداع کا وہ جوش ہوا کہ خیرات کو بھی بطور خیرات نہ رکھا، ریا، و تفاخر علانیہ ہوتا ہے پھر وہ بھی یہ نہیں کہ سیدھی طرح محتاجوں کو دیں بلکہ چھتوں پر بیٹھ کر پھینکیں گے، روٹیاں زمین پر گر رہی ہیں، رزق الٰہی کی بے ادبی ہوتی ہے۔ پیسے رہتے میں گر کر غائب ہوتے ہیں، مالک کی اضافت ہو رہی ہے مگر نام تو ہو گیا کہ فلاں

صاحب لنگر لٹارہے ہیں اب بہار عشرہ کے پھول کھلے، تاشے باجے، بجتے چلے۔ رنگ رنگ کے کھیلوں کی دھوم، بازاری عورتوں کا ہر طرف ہجوم، شہوانی میلوں کی پوری رسوم، جشن فاسقانہ، یہ کچھ اور اس کے ساتھ خیال وہ کچھ کہ گویا یہ ساختہ ڈھانچ بعینہا حضرات شہدائے کرام علیہم الرضوان کے پاک جنازے ہیں:

اے مومنو! اٹھاؤ جنازہ حسین کا

گاتے ہوئے مصنوعی کربلا پہنچے، وہاں کچھ نوچ اتار باقی توڑ تاڑ دفن کر دئیے، یہ ہر سال اضاعت مال کے جرم و وبال جدا گانہ رہے اللہ تعالیٰ صدقہ حضرات شہدائے کرام کربلا علیہم الرضوان والثناء کا مسلمانوں کو نیک توفیق بخشے اور بدعات سے توبہ دے آمین الہیٰ ! تعزیہ داری کہ اس طریقہ نامرضیہ کا نام ہے قطعاً بدعت و ناجائز و حرام ہے۔ ان خرافات کے

Volume 21 Fatawa Razawiyya

The widespread practice has now made even this originally permissible act prohibited and forbidden because it carries the risk of resembling people of innovation (Ahl-e-Bid'ah) and the accusation of Taziya-dari (the practice of making replicas of Imam Hussain's shrine). There is also the fear of future generations or followers being afflicted with innovations. "And whatever leads to something forbidden is itself forbidden." (T). It is stated in the Hadith: "Beware of places of suspicion/accusation"[1] (T). And it has been narrated:

"Whoever believes in Allah and the Last Day should never stand in places of suspicion/accusation"[2] (T).

Therefore, regarding Holy Karbala, it is now only permissible to keep an accurate map/diagram written on paper solely for the purpose of seeking blessings (Tabarruk), without any mixing of forbidden acts. And peace be upon him who follows the guidance. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best. (The treatise 'Badr al-Anwar fi Adab al-Athar' ends here).

[1] Kashf al-Khafa, Hadith 88, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/37; Ithaf al-Sada al-Muttaqin, Kitab Ajaib al-Qalb, Dar al-Fikr, Beirut, 7/283. [2] Maraqi al-Falah with Hashiyah al-Tahtawi, Kitab al-Salah, Bab Idrak al-Faridah, Nur Muhammad Karkhana Tijarat, Karachi, p. 249. Page 424 of 674

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

व्यापक प्रचलन ने अब इस मूल रूप से वैध कार्य को भी वर्जित और निषिद्ध बना दिया है क्योंकि इसमें बिदअतियों (नवाचार करने वालों) के साथ समानता और ताज़िया-दारी के आरोप का डर है, और भविष्य में अपनी संतान या अनुयायियों के बिदअतों में फंसने का अंदेशा है। और जो चीज़ किसी वर्जित चीज़ की ओर ले जाए, वह भी वर्जित है। (त)। हदीस में है: "आरोप के स्थानों से बचो"[1] (त)। और आया है:

"जो व्यक्ति अल्लाह और कयामत के दिन पर विश्वास रखता है, वह हरगिज़ आरोप के स्थानों पर न खड़ा हो"[2] (त)।

इसलिए, कर्बला-ए-मुअल्ला के बारे में अब केवल कागज़ पर सही नक्शा/चित्र लिखा हुआ, केवल बरकत (तबर्रुक) के इरादे से और बिना किसी निषिद्ध कार्यों के मिलावट के, अपने पास रखने की अनुमति दी जा सकती है। और शांति हो उस पर जिसने मार्गदर्शन का अनुसरण किया। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है। (रिसाला 'बद्र अल-अनवार फी आदाब अल-आसार' यहीं समाप्त हुआ)।

[1] कश्फ़ अल-ख़फ़ा, हदीस 88, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/37; इत्हाफ़ अस-सादा अल-मुत्तकीन, किताब अजायब अल-क़ल्ब, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 7/283। [2] मराक़ी अल-फ़लाह मआ हाशिया अत-तहतावी, किताब अस-सलात, बाब इदराक अल-फ़रीज़ा, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत, कराची, पृ. 249। पृष्ठ 424 का 674

شیوع نے اس اصل مشروع کو بھی اب محذور و محظور کردیا کہ اس میں اہل بدعت سے مشابہت اور تعزیہ داری کی تہمت کا خدشہ اور آئندہ اپنی اولاد یا اہلِ اعتقاد کے لئے ابتلائے بدعات کا اندیشہ ہے وما یؤدی الی محظور محظور (جو چیزیں ممنوع تک پہنچائے وہ ممنوع ہے۔ ت)۔ حدیث میں ہے اتقوا مواضع التہم ۱ (تہمت کے مواقع سے بچو۔ ت) اور وارد ہوا:

من کان یؤمن باللہ والیوم الآخر فلا یقفن مواقف التہم ۲ (جو شخص اللہ تعالٰی اور یومِ آخرت پر ایمان رکھتا ہے وہ تہمت کے مواقع میں ہر گز نہ کھڑا ہو۔ ت)

لہذا درباره کربلائے معلٰی اب صرف کاغذ پر صحیح نقشہ لکھا ہوا محض بقصد تبرک بے آمیزش منہیات پاس رکھنے کی اجازت ہوسکتی ہے والسلام علی من اتبع الھدی، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

(ختم شد رسالہ بدر الانوار فی آداب الآثار)

۱ کشف الخفاء حدیث ۸۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۳۷، اتحاف السادۃ المتقین کتاب عجائب القلب دارالفکر بیروت ۷/ ۲۸۳ ۲ مراقی الفلاح مع حاشیۃ الطحطاوی کتاب الصلوۃ باب ادراک الفریضۃ نور محمد کارخانہ تجارت کراچی ص ۲۴۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

Treatise Shifa al-Walih fi Suwar al-Habib wa Mazarihi wa Na'alihi 1315 AH (Cure for the grief-stricken in the images of the Beloved of Allah, peace and blessings be upon him, his shrine, and his holy sandals)

Issue 172 to 175: From the state of Rewan, sent by Maulvi Abdul Rahim Khan, 26th Dhul Qa'dah 1315 AH What is your opinion, O noble scholars, regarding these matters (O noble scholars! What do you say about these issues? - Translator): (1) Is it correct and permissible to make an image of the Prophet, peace and blessings be upon him, for the purpose of attaining the reward of visitation, or not? And will the maker and the buyer be rewarded or not? (2) If someone makes or has made an image of the Prophet, peace and blessings be upon him, and an image of the Prophetic Buraq, and also an image of Hazrat Gabriel, peace be upon him, and keeps them with himself for the purpose of attaining the reward of visitation, and in many gatherings of the Prophetic Milad, presents the mentioned images with great ostentation before the participants of the gathering at the time of mentioning the noble Ascension (Mi'raj), and makes them believe as if the Prophet is going for the Ascension, and instructs and urges people to touch and kiss them, then can this act of his be legally permissible in Shariah, and will the matters mentioned in the second question be prescribed (mashroo') or unprescribed (ghair mashroo')? (3) Having a map/diagram of the holy shrine of the Prophet, peace and blessings be upon him, made for the purpose of attaining the reward of visitation and keeping it with oneself...

Page 425 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

रिसाला (पत्र) शिफ़ा अल-वालिह फ़ी सुवर अल-हबीब व मज़रिही व नआलिही 1315 हिजरी (अल्लाह के महबूब, उन पर अल्लाह की रहमत और सलामती हो, उनकी तस्वीरों, उनके मज़ार और उनके पवित्र जूतों के नक्शों में गमज़दा की शिफ़ा)

मसला 172 से 175: रियासत रीवां से, मौलवी अब्दुल रहीम ख़ान द्वारा प्रेषित, 26 ज़िल-क़ादह 1315 हिजरी ऐ मोहतरम उलमा! इन मसलों के बारे में आप क्या फरमाते हैं (ऐ उलमा-ए-किराम! इन मसाइल के बारे में आप क्या कहते हैं? -त): (1) क्या सवाब हासिल करने की नियत से हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम की तस्वीर बनाना जायज़ और दुरुस्त है या नहीं? और बनाने वाला और खरीदार सवाब का हकदार होगा या नहीं? (2) अगर कोई हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तस्वीर और नबवी बुराक की तस्वीर और हज़रत जिब्रईल अलैहिस्सलाम की तस्वीर बना कर या बनवा कर सवाब हासिल करने के लिए अपने पास रखे और अक्सर मीलाद शरीफ की महफ़िलों में इन तस्वीरों को ज़िक्र-ए-मेराज के वक्त हाज़िरीन के सामने बड़े एहतिमाम के साथ पेश करे और उन्हें यकीन दिलाए कि गोया हुज़ूर मेराज को तशरीफ़ ले जा रहे हैं और लोगों को उन्हें छूने और चूमने की हिदायत और ताकीद करे, तो क्या उसका यह अमल शरीयत की नज़र में जायज़ हो सकता है और दूसरे सवाल में ज़िक्र किए गए उमूर शरीयत में जायज़ (मशरू) होंगे या नाजायज़ (ग़ैर मशरू)? (3) सवाब हासिल करने की नियत से हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के रौज़ा-ए-अकबर का नक्शा बनवा कर अपने पास...

पेज 425 / 674

رسالہ شفاء الواله في صور الحبيب ومزاره ونعاله ۱۳۱۵ھ (محبوب خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم آپ کے مزار اور آپ کے نعلین مقدسہ کے نقشوں میں غمزدہ کی شفاء)

مسئلہ ۱۷۲ تا ۱۷۵ : از ریاست ریواں مرسلہ مولوی عبدالرحیم خاں ۲۶/ ذی القعدہ ۱۳۱۵ھ ماقولکم ایھا العلماء الکرام فی ھذہ المسائل (اے علماء کرام! ان مسائل کے بارے میں آپ کیا فرماتے ہیں ۔ ت): (۱) بنانا تصویر آنحضرت علیہ الصلوۃ والسلام کا بغرض حصول ثواب زیارت کے درست و جائز ہے یا نہ؟ اور بنانے والا اور خریدار مثوب ہوگا یا نہیں؟ (۲) اگر کوئی تصویر آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و تصویر براق نبوی و نیز تصویر حضرت جبریل علیہ الصلوۃ والسلام بنا کر یا بنوا کر واسطے حصول ثواب زیارت کے اپنے پاس رکھے اور اکثر مجالس میلاد نبوی میں تصاویر مذکورین کو بتکلف تمام نمائشاً بوقت ذکر معراج شریف حاضرین مجلس کے روبرو پیش کرے ، اور یقین اس امر کا دلائے کہ گویا حضور معراج کو تشریف لئے جاتے ہیں اور لوگوں کو لمس و بوسہ کے لئے ہدایت و فہمائش کرے تو یہ فعل اس کا شرعاً جائز ہو سکتا ہے اور امور مندرجہ سوالات دوم مشروع ہوں گے یا غیر مشروع ؟ (۳) نقشہ روضہ مقدسہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بغرض حصول ثواب زیارت بنوا کر اپنے پاس

صفحہ ۴۲۵ از ۶۷۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

...and to consider that just as we attain reward from the veneration and respect of the original, we also attain reward from the veneration of a copy or likeness—how is this? Is it permissible or what? And should the map of the Holy Mausoleum given in 'Dalail al-Khayrat' actually be given or not? (4) In the event of these images being impermissible and non-Shariah, what should be done with these images? And would it be better to remove the map of the Holy Mausoleum from 'Dalail al-Khayrat' or keep it as it is? Advise us with the correct answer and quench our thirst with the reply; you will be rewarded with twofold rewards and honored in both worlds. (Give us a precise fatwa and honor us with the best answer so that you may receive a double reward and gain honor in both worlds. - T)

The Answer:

[Arabic Box] O Allah, for You is all praise. Send blessings upon Your Prophet, the Prophet of Praise, and upon his family and his noble companions through praise. I ask You for excellent etiquette and sincere love for Your noble Beloved, upon him and his family be the best of blessings and peace. My Lord, I seek refuge in You from the promptings of the devils, and I seek refuge in my Lord that they should be present with me.

[Urdu Translation in Box] O Allah! In truth, all praise and glorification is for You alone. Send down mercy upon Your Prophet who is the Prophet of Praise, and send mercy upon his progeny and companions who are those who praise well... We ask You for the best etiquette and the true love of Your honored Beloved; may the best of blessings be upon you and your offspring. O my Sustainer! Indeed, I seek refuge in You from the whispers of the devils. O my Sustainer! I seek refuge in You from them (the devils) being present with me (for evil). (T)

May Allah Almighty grant refuge from the deceits of the accursed Iblis. It is a severe warning that he makes a person commit sins under the guise of good deeds and makes them drink poison under the pretext of honey. We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds! This wretched person who made the three aforementioned images, and those who facilitated their viewing, touching, and kissing, imagined that they were fulfilling the right of love for the radiant Presence, the Leader of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, and were pleasing the Prophet. However, in reality, through these false acts, he is clearly disobeying the most sacred Presence, the Master of the World, peace and blessings of Allah be upon

him. The first one to be displeased by this is the noble Prophet himself, peace and blessings of Allah be upon him. The Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, has forbidden the making of pictures of living beings, having them made, and keeping them out of respect; and he has issued very severe warnings regarding this and commanded their removal and erasure. The Hadiths on this matter are numerous to the point of being mass-transmitted (mutawatir); some are mentioned here:

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...और यह सोचना कि जिस तरह मूल के आदर-सत्कार से हमें पुण्य (सवाब) प्राप्त होता है, उसी तरह नक़ल और छवि के आदर से भी सवाब प्राप्त होता है—यह कैसा है? क्या यह जायज़ है या क्या? और 'दलायलुल खैरात' में जो पवित्र रौज़ा का नक़्शा दिया गया है, वह वास्तव में दिया जाना चाहिए या नहीं? (4) इन चित्रों के नाजायज़ और ग़ैर-शरिया होने की स्थिति में, इन चित्रों का क्या किया जाना चाहिए और क्या 'दलायलुल खैरात' में से पवित्र रौज़ा के नक़्शे को निकाल देना बेहतर होगा या इसे वैसे ही रहने देना चाहिए? हमें सही उत्तर के साथ मार्गदर्शन करें और उत्तर से हमारी प्यास बुझाएँ, आपको दोहरे प्रतिफल से पुरस्कृत किया जाएगा और दोनों लोकों में सम्मानित किया जाएगा। (हमें सटीक फ़तवा दें और बेहतरीन उत्तर से सम्मानित करें ताकि आपको दोहरा प्रतिफल मिले और दोनों लोकों में सम्मान प्राप्त हो। - त)

उत्तर:

[अरबी बॉक्स] ऐ अल्लाह! तेरे ही लिए सब प्रशंसा है। अपने नबी, हम्द के नबी, और उनकी आल और उनके नेक साथियों पर प्रशंसा के माध्यम से दया (रहम) भेज। मैं तुझसे बेहतरीन शिष्टाचार और तेरे सम्मानित हबीब के लिए सच्ची मुहब्बत का सवाल करता हूँ, आप पर और आपकी संतान पर सबसे बेहतर दरूद हो। ऐ मेरे रब! मैं शैतानों के वसवसों से तेरी पनाह चाहता हूँ और ऐ मेरे रब! मैं तेरी पनाह चाहता हूँ कि वे मेरे पास उपस्थित हों।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स] ऐ अल्लाह! वास्तव में सब प्रशंसा और गुणगान तेरे ही लिए है और अपनी रहमत नाज़िल फ़रमा अपने नबी पर जो नबी-ए-हम्द हैं, और उनकी आल और उनके साथियों पर रहमत नाज़िल फ़रमा जो अच्छी प्रशंसा करने वाले हैं... हम तुझसे बेहतरीन अदब और तेरे मुकर्रम हबीब की सच्ची मुहब्बत का सवाल करते हैं, आप पर और आपकी औलाद पर सबसे बेहतर दरूद हो, ऐ मेरे परवरदिगार! बेशक मैं शैतानों के वसवसों से तेरी पनाह चाहता हूँ, ऐ मेरे परवरदिगार! मैं तेरी पनाह माँगता हूँ इस बात से कि वे (शैतान) मेरे पास (बुराई के लिए) हाज़िर हों। (त)

अल्लाह अज़-व-जल्ल धिक्कारे हुए इबलीस की चालों से पनाह दे। यह सख़्त ताकीद है कि वह व्यक्ति से नेकियों के धोखे में बुराइयाँ कराता है और शहद के बहाने ज़हर पिलाता है। और अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह! इन तीनों ऊपर वर्णित चित्रों को बनाने वाले उस बेचारे ने, और उनके दर्शन (ज़ियारत), छूने और चूमने कराने वाले ने यह सोचा कि वह हुज़ूर पुरनूर सैयदुल मुर्सलीन

सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मुहब्बत का हक़ अदा कर रहा है और हुज़ूर को प्रसन्न कर रहा है। हालाँकि हकीकत में वह अपनी इन झूठी हरकतों से हुज़ूर अक़दस सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की स्पष्ट नाफ़रमानी कर रहा है। इस पर सबसे पहले नाराज़ होने वाले हुज़ूर-ए-वाला सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हैं। हुज़ूर सरवरे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जानदार की तस्वीर बनाना, बनवाना और सम्मान के तौर पर अपने पास रखना, सब हराम फ़रमाया है और इस पर बहुत सख़्त चेतावनियाँ दी हैं और उन्हें हटाने और मिटाने का हुक्म दिया है। इस बारे में हदीसें बहुत अधिक (मुतवातिर) हैं, यहाँ कुछ का उल्लेख किया जाता है:

पृष्ठ 426/674

رکھنا اور یہ گمان کرنا کہ جس طرح اصل کی تعظیم و تکریم سے ہم کو ثواب حاصل ہوتا ہے تعظیم نقل و شبیہ سے بھی ثواب حاصل ہوتا ہے کیسا ہے۔ جائز ہے یا کیا؟ اور دلائل الخیرات میں جو نقشہ روضہ مطہرہ کا دیا گیا ہے دراصل دینا چاہئے یا نہیں؟ (۴) بصورت ناجوازی و غیر مشروع ہونے تصاویر کے ان تصاویر کو کیا کرنا چاہئے اور نقشہ روضہ مطہرہ دلائل الخیرات میں سے نکال دینا بہتر ہوگا یا بدستور باقی و قائم رکھنا؟ افتونا بالصواب واسقونا بالجواب توجروا بالاجرین وتکرموا فی الدارین (ہمیں ٹھیک ٹھیک فتویٰ دواور بہترین جواب سے سرفراز فرماؤ تاکہ تمھیں دوہرا اجر ملے اور دونوں جہان میں عزت پاؤ۔ ت)

الجواب:

اللھم لك الحمد صل علی نبیك نبی الحمد و آله وصحبه الخیار بالحمد اسألك حسن الادب وصدق الحب لحبیبك الکریم علیه وعلی اله افضل الصلوٰة والتسلیم رب انی اعوذبك من همزات الشیاطین واعوذ بك رب ان یحضرون۔

اے اللہ! درحقیقت تیرے ہی لئے سب تعریف و توصیف ہے اور نزول رحمت فرما اپنے نبی پر جو نبی حمد ہیں، اور ان کی آل اور ان کے ساتھیوں پر رحمت نازل فرما جو اچھی حمد کرنے والے ہیں---- ہم تجھ سے بہترین ادب اور تیرے حبیب مکرم کی سچی محبت کا سوال کرتے ہیں، آپ پر اور آپ کی اولاد پر سب سے بہتر درود ہو، اے میرے پروردگار! بیشک میں شیاطین کے وسوسوں سے تیری پناہ چاہتا ہوں، اے پروردگار! میں تیری پناہ مانگتا ہوں اس بات سے کہ وہ (شیاطین) میرے پاس (شر کے لئے) حاضر ہوں۔ (ت)

اللہ عزوجل پناہ دے ابلیس لعین کے مکائد سے سخت تاکید یہ ہے کہ آدمی سے حسنات کے دھوکے میں سیآت کراتا ہے اور شہد کے بہانے زہر پلاتا ہے۔ والعیاذ باللہ رب العالمین اس مسکین تینوں تصویرات مذکورہ بنانے والے ان کی زیارت ولمس و تقبیل کرانے والے نے گمان کیا کہ وہ حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا حق محبت بجا لاتا اور حضور کو راضی کرتا ہے حالانکہ حقیقتہً وہ اپنی ان حرکاتِ باطلہ سے حضور اقدس سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی صریح نافرمانی کر رہا ہے اس پر پہلے ناراض ہونے والے حضور والا ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ حضور سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ذی روح کی تصویر بنانا، بنوانا، اعزازاً اپنے پاس رکھنا سب حرام فرمایا ہے اور اس پر سخت سخت وعیدیں ارشاد کیں اور ان کے دور کرنے مٹانے کا حکم دیا، احادیث اس بارے میں حد تواتر پر ہیں، یہاں بعض مذکور ہوتی ہیں:

Fatawa Razawiyya Volume 21

Hadith 1: It is narrated in the Sahihayn (Bukhari & Muslim) and Musnad Imam Muhammad from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: Every picture-maker is in the Fire. For every picture he made, Allah will create a soul which will punish him in Hell. [Urdu Translation]: Every picture-maker is in Hell; for every picture he made, Allah Almighty will create a creature that will punish him in Hell. (1)

Hadith 2: Among them, from Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: Indeed, the people most severely punished on the Day of Resurrection will be the picture-makers. [Urdu Translation]: Indeed, the most severe punishment on the Day of Resurrection is for the picture-makers. (2)

Hadith 3: Among them, from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: Allah Almighty said: "Who is more unjust than one who tries to create something like My creation? Let them create an ant, or let them create a grain of wheat, or let them create a grain of barley." [Urdu Translation]: Allah Almighty says: "Who is more unjust than the one who tries to create like My creation? Let them create an ant, or a grain of wheat, or a grain of barley." (3)

Hadith 4: It is in the Sahihayn and Sunan an-Nasa'i from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Footnotes: 1. Mishkat al-Masabih, ref. al-Muttafaq 'Alayh, Kitab al-Libas, Bab al-Tasawir, Matba' Mujtabai Delhi, p. 385; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Tahrim Taswir Surat al-Hayawan etc., Matba' Mujtabai Delhi, 2/202; Musnad Ahmad bin Hanbal from Musnad Abdullah bin Abbas, al-Maktab al-Islami Beirut, 1/308. 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab al-Tasawir, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/880; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Tahrim Surat al-Hayawan etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/202. 3. Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Tahrim Taswir Surat al-Hayawan etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/202; Sahih Bukhari, Kitab al-Libas, Bab al-Tasawir, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/880.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

हदीस 1: सहीहैन और मुसनद इमाम मुहम्मद में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[अरबी]: हर तस्वीर बनाने वाला आग में है। अल्लाह उसके लिए हर तस्वीर के बदले एक जान पैदा करेगा जो उसे जहन्नुम में अज़ाब देगी। [उर्दू अनुवाद]: हर तस्वीर बनाने वाला जहन्नुम में है; अल्लाह तआला हर उस तस्वीर के बदले जो उसने बनाई थी, एक मखलूक (जीव) पैदा करेगा जो उसे जहन्नुम में अज़ाब देगी। (1)

हदीस 2: उन्हीं में हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[अरबी]: बेशक क़यामत के दिन लोगों में सबसे सख़्त अज़ाब तस्वीर बनाने वालों को दिया जाएगा। [उर्दू अनुवाद]: बेशक क़यामत के दिन सबसे सख़्त अज़ाब तस्वीर बनाने वालों पर होगा। (2)

हदीस 3: उन्हीं में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[अरबी]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उस शख़्स से बड़ा ज़ालिम कौन है जो मेरी तख़लीक़ की तरह तख़लीक़ करने चले? तो उन्हें चाहिए कि एक चींटी पैदा करें, या एक दाना पैदा करें, या जौ का एक दाना पैदा करें।" [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "उससे बढ़कर ज़ालिम कौन जो मेरे बनाए हुए की तरह बनाने चले, भला कोई चींटी या गेहूँ या जौ का दाना तो बना दें।" (3)

हदीस 4: सहीहैन और सुनन नसाई में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

पाद-टिप्पणियाँ: 1. मिश्कातुल मसाबीह, बहवाला अल-मुत्तफ़क़ अलैहि, किताबुल लिबास, बाबुल तसावीर, मतबा मुजतबाई देहली, पृष्ठ 385; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब तहरीम तसवीर सूरतुल हैवान व़ग़ैरह, मतबा मुजतबाई देहली, 2/202; मुसनद अहमद बिन हंबल, अज़ मुसनद अब्दुल्लाह बिन अब्बास, अल-मक्तबुल इस्लामी बैरूत, 1/308। 2. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल लिबास, बाबुल तसावीर, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/880; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब तहरीम सूरतुल हैवान व़ग़ैरह, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/202। 3. सहीह मुस्लिम, किताबुल

लिबास, बाब तहरीम तसवीर सूरतुल हैवान व़ग़ैरह, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/202; सहीह बुख़ारी, किताबुल लिबास, बाबुल तसावीर, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/880।

पेज 427/674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

حدیث ۱: صحیحین و مسند امام محمد میں حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[عربی]: کل مصور فی النار یجعل اللہ لہ بکل صورۃ صورۃ نفسا فتعذب بہ فی جھنم ۔ 1 [اردو ترجمہ]: ہر مصور جہنم میں ہے اللہ تعالٰی ہر تصویر کے بدلے جو اس نے بنائی تھی ایک مخلوق پیدا کرے گا کہ وہ جہنم میں اسے عذاب کرے گی۔

حدیث ۲: انھیں میں حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[عربی]: ان اشد الناس عذابا یوم القیمۃ المصورون ۔ 2 [اردو ترجمہ]: بیشک نہایت سخت عذاب روزِ قیامت تصویر بنانے والوں پر ہے۔

حدیث ۳: انھیں میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[عربی]: قال اللہ تعالٰی ومن اظلم ممن ذھب یخلق خلقا کخلقی فلیخلقوا ذرۃ اولیخلقوا حبۃ اولیخلقوا شعیرۃ ۔ 3 [اردو ترجمہ]: اللہ عزوجل فرماتا ہے اس سے بڑھ کر ظالم کون جو میرے بنائے ہوئے کی طرح بنانے چلے بھلا کوئی چیونٹی یا گیہوں یا جو کا دانہ تو بنا دیں۔

حدیث ۴: صحیحین و سنن نسائی میں حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

حواشی: 1 مشکوۃ المصابیح بحوالہ المتفق علیہ کتاب اللباس باب التصاویر مطبع مجتبائی دہلی ص ۳۸۵، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم تصویر صورۃ الحیوان الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۲، مسند احمد بن حنبل از مسند عبد اللہ بن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۰۸ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس باب التصاویر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۸۰، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم صورۃ الحیوان الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۲ 3 صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم تصویر صورۃ الحیوان الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۲، صحیح بخاری کتاب اللباس باب التصاویر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۸۰

Fatawa Rizvia Volume 21

"Those who make these pictures will be punished on the Day of Resurrection, and it will be said to them: 'Give life to what you have created.'" [1]

Hadith 5: It is narrated from Hadrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) in Musnad Ahmad, Sahihayn, and Sunan Nasai that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever makes a picture, Allah will surely punish him until he breathes a soul into it, and he will never be able to breathe (a soul) into it." [2]

Hadith 6: It is narrated from Hadrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) in Musnad Ahmad and Jami' at-Tirmidhi that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "A neck will emerge from the Hellfire on the Day of Resurrection, having two eyes that see, two ears that hear, and a tongue that speaks. It will say: 'I have been put in charge of three (groups of people): every arrogant tyrant, everyone who calls upon another god along with Allah, and the picture-makers.'" [3] At-Tirmidhi said this Hadith is Hasan Sahih Gharib.

[Footnotes]: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Chapter: Punishment of the picture-makers on the Day of Resurrection, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/880; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Chapter: Prohibition of picturing animals, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/201; Sunan an-Nasa'i, Kitab az-Zinah, Mentioning what the makers of pictures will be tasked with on the Day of Resurrection, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/300. 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Buyu', Chapter: Sale of pictures, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/296; Sahih Muslim, Kitab al-Buyu', Chapter: Prohibition of picturing animals, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/202; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/221 & 266; Sunan an-Nasa'i, Kitab az-Zinah, Mentioning what the makers of pictures will be tasked with etc., Nur Muhammad Karkhana Karachi 2/300. 3. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Description of Hell, Chapter: What has been narrated regarding the description of Hellfire, Amin Company Delhi 2/81; Musnad Ahmad bin Hanbal from Musnad Abi Huraira, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/336.

फ़तावा रज़विया खंड २१

"बेशक वे जो ये तस्वीरें बनाते हैं, उन्हें क़यामत के दिन अज़ाब दिया जाएगा और उनसे कहा जाएगा: 'उसमें जान डालो जो तुमने बनाई थीं।'" [१]

हदीस ५: मसनद अहमद, सहीहैन और सुनन नसाई में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जो कोई तस्वीर बनाएगा, अल्लाह उसे यक़ीनन अज़ाब देगा यहाँ तक कि वह उसमें रूह फूँके और वह कभी रूह नहीं फूँक सकेगा।" [२]

हदीस ६: मसनद अहमद और जामि तिरमिज़ी में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क़यामत के दिन जहन्नम से एक गर्दन निकलेगी जिसकी दो आँखें होंगी जो देखेंगी, दो कान होंगे जो सुनेंगे और एक ज़बान होगी जो कलाम करेगी। वह कहेगी: 'मुझे तीन समूहों पर मुसल्लत किया गया है: हर सरकश ज़ालिम पर, हर उस शख़्स पर जिसने अल्लाह के साथ किसी और माबूद को पुकारा, और तस्वीर बनाने वालों पर।'" [३] तिरमिज़ी ने कहा यह हदीस हसन सहीह ग़रीब है।

[पाद टिप्पणियाँ]: १. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-लिबास, अध्याय: क़यामत के दिन तस्वीर बनाने वालों की सज़ा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/८८०; सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास, अध्याय: जानवरों की तस्वीर बनाने की मनाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/२०१; सुनन अन-नसाई, किताब अज़-ज़ीना, ज़िक्र कि क़यामत के दिन तस्वीर बनाने वालों को क्या काम सौंपा जाएगा, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची २/३००। २. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-बुयू, अध्याय: तस्वीरों की बिक्री, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/२९६; सहीह मुस्लिम, किताब अल-बुयू, अध्याय: जानवरों की तस्वीर बनाने की मनाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/२०२; मसनद अहमद बिन हंबल इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत १/२२१ और २६६; सुनन अन-नसाई, किताब अज़-ज़ीना, ज़िक्र कि तस्वीर बनाने वालों को क्या काम सौंपा जाएगा आदि, नूर मुहम्मद कारख़ाना कराची २/३००। ३. जामि अत-तिरमिज़ी, जहन्नम की सिफ़त के अध्याय, अध्याय: जो आग की सिफ़त के बारे में आया है, अमीन कंपनी दिल्ली २/८१; मसनद अहमद बिन हंबल मसनद अबी हुरैरा से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत २/३३६।

पृष्ठ ४२८ का ६७४

ان الذین یصنعون ھذہ الصور یعذبون یوم القیمۃ یقال لھم احیوا ما خلقتم -1 بیشک یہ جو تصویریں بناتے ہیں قیامت کے دن عذاب کئے جائیں گے ان سے کہا جائے گا یہ صورتیں جو تم نے بنائی تھیں ان میں جان ڈالو۔

حدیث ۵: مسند احمد و صحیحین و سنن نسائی میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من صور صورۃ فان اللہ معذبہ حتی ینفخ فیھا الروح ولیس بنافخ -2 جو کوئی تصویر بنائے تو بیشک اللہ تعالیٰ اسے عذاب کرے گا یہاں تک کہ اس میں روح پھونکے اور نہ پھونک سکے گا۔

حدیث ۶: مسند احمد و جامع ترمذی میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: یخرج عنق من النار یوم القیمۃ لہ عینان تبصران و اذنان تسمعان و لسان ینطق یقول انی وکلت بثلثۃ بکل جبار عنید وبکل من دعا مع اللہ الھا آخر و بالمصورین -3 قیامت کے دن جہنم سے ایک گردن نکلے گی جس کے دو آنکھیں ہوں گی دیکھنے والی اور دو کان سننے والے اور ایک زبان کلام کرتی وہ کہے گی میں تین فرقوں پر مسلط کی گئی ہوں جو اللہ تعالیٰ کا شریک بتائے اور ہر ظالم ہٹ دھرم اور تصویر بنانے والے ترمذی نے کہا یہ حدیث حسن صحیح غریب ہے۔

1 صحیح البخاری کتاب اللباس باب عذاب المصورین یوم القیمۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۸۰، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم تصویر صورۃ الحیوان قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۰۱، سنن النسائی کتاب الزینۃ ذکر ما یکلف اصحاب الصور یوم القیامۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی

۲ / ۳۰۰ 2 صحیح البخاری کتاب البیوع باب بیع التصاویر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۹۶، صحیح مسلم کتاب البیوع باب تحریم صورۃ الحیوان قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۰۲، مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۲۲۱ و ۲۶۶، سنن النسائی کتاب الزینۃ ذکر ما یکلف اصحاب الصور الخ نور محمد کارخانہ کراچی ۲ / ۳۰۰ 3 جامع الترمذی ابواب صفۃ جہنم باب ماجاء فی صفۃ النار امین کمپنی دہلی ۲ / ۸۱، مسند احمد بن حنبل از مسند ابی ہریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۳۳۶

Fatawa Razawiya Volume 21

Hadith 7: Imam Ahmad in Musnad, and Tabarani in Mu'jam al-Kabir, and Abu Nu'aym in Hilyat al-Awliya narrate from Hadrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Indeed, the people of the Fire most severely punished on the Day of Resurrection are those who killed a Prophet or were killed by a Prophet, or an oppressive leader, and these image-makers. And in the wording of Ahmad: The people most severely punished on the Day of Resurrection are a man who killed a Prophet or was killed by a Prophet, or a man who leads people astray without knowledge, or an image-maker who makes statues." | "Verily, on the Day of Judgement, among all the inhabitants of Hell, the most severe punishment is for the one who martyred a Prophet or was killed by a Prophet in Jihad, or a tyrannical king, or the person who starts misleading people without having acquired knowledge, and upon those image-makers."

Hadith 8: Bayhaqi in Shu'ab al-Iman narrates from Hadrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Indeed, the people most severely punished on the Day of Resurrection are those who killed a Prophet or were killed by a Prophet, or one who killed one of his parents, and the image-makers, and a scholar who did not benefit from his knowledge." | "Verily, on the Day of Judgement, among those in the most severe punishment is the one who martyred a Prophet or any Prophet killed him in Jihad, or who killed his parents, and the image-makers and that scholar who became misguided after studying knowledge."

Hadith 9: Imam Malik, Imam Ahmad, Imam Bukhari, Imam Muslim, Nisa'i, and Ibn Majah narrate from the Mother of the Believers Siddiqa (may Allah be pleased with her):

"The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) arrived from a journey, and I had covered a niche/opening of mine with a curtain containing images. When the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saw it..." | "That is, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had returned from a journey; I had hung a curtain with pictures on a window. When the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) returned, he [saw] it..."

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 10297, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 10/260; Hilyat al-Awliya, biography 253, Khaythama bin Abdul Rahman, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, 4/122; Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, from Musnad Abdullah bin Mas'ud, Al-Maktaba al-Islami Beirut, 1/407.
2. Shu'ab al-Iman, Hadith 8887, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 6/197.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

हदीस 7: इमाम अहमद मसनद में, तबरानी मुअजम कबीर में और अबू नुएम हल्यातुल औलिया में हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

"बेशक कयामत के दिन जहन्नमियों में सबसे सख्त अज़ाब उस पर है जिसने किसी नबी को शहीद किया या किसी नबी ने उसे कत्ल किया या ज़ालिम इमाम, और ये तस्वीर बनाने वाले। और अहमद के शब्द हैं: कयामत के दिन लोगों में सबसे सख्त अज़ाब उस आदमी पर है जिसने नबी को कत्ल किया या नबी द्वारा कत्ल किया गया, या वह आदमी जो बिना इल्म के लोगों को गुमराह करता है, या तस्वीर बनाने वाला जो मूर्तियां बनाता है।" | "बेशक रोज़-ए-क़यामत सब दोज़खियों में ज़्यादा सख्त अज़ाब उस पर है जिसने किसी नबी को शहीद किया या किसी नबी ने जेहाद में उसे कत्ल किया या बादशाह-ए-ज़ालिम या जो शख्स बे-इल्म हासिल किये लोगों को बहकाने लगे और उन तस्वीर बनाने वालों पर।"

हदीस 8: बैहकी शुअतुल ईमान में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

"बेशक कयामत के दिन लोगों में सबसे सख्त अज़ाब उसे है जिसने नबी को कत्ल किया या नबी द्वारा कत्ल किया गया, या जिसने अपने माता-पिता में से किसी को कत्ल किया, और तस्वीर बनाने वाले, और वह आलिम जिसे उसके इल्म से फायदा न हुआ हो।" | "बेशक रोज़-ए-क़यामत सब से ज़्यादा सख्त अज़ाब में वह है जो किसी नबी को शहीद करे या कोई नबी उसे जेहाद में कत्ल फरमाए या जो अपने माँ-बाप को कत्ल करे और तस्वीर बनाने वाले और वह आलिम जो इल्म पढ़ कर गुमराह हो।"

हदीस 9: इमाम मालिक, इमाम अहमद, इमाम बुखारी, इमाम मुस्लिम, नसाई और इब्ने माजा हज़रत उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से रावी हैं:

"रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम सफ़र से तशरीफ़ लाए और मैंने अपनी एक ताक को एक पर्दे से ढका हुआ था जिसमें तस्वीरें थीं। जब रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उसे देखा..." | "यानी रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम सफ़र से तशरीफ़ फ़रमा हुए थे मैंने एक खिड़की पर तस्वीर दार पर्दा लटकाया हुआ था जब हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम वापस तशरीफ़ लाए उसे"

1. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 10297 अल-मक्तबतुल फैसलिया बैरूत 10/260, हल्यातुल औलिया जीवनी 253 खैसमा बिन अब्दुल रहमान दारुल कुतुबुल अरबी बैरूत 4/122, मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, मसनद अब्दुल्ला बिन मसूद से, अल-मक्तबतुल इस्लामी बैरूत 1/407।
2. शुअतुल ईमान हदीस 8887 दारुल कुतुबुल इल्मिया बैरूत 6/197।

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

حدیث ۷: امام احمد مسند اور طبرانی معجم کبیر اور ابونعیم حلیۃ الاولیاء میں حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ان اشد اھل النار عذاباً یوم القیمۃ من قتل نبیاً او قتلہ نبی او امام جائر و ھؤلاء المصورون ولفظ احمد اشد الناس عذاباً یوم القیمۃ رجل قتل نبیا او قتلہ نبی او رجل یضل الناس بغیر علم او مصور یصور التماثیل۔ | بیشک روزِ قیامت سب دوزخیوں میں زیادہ سخت عذاب اس پر ہے جس نے کسی نبی کو شہید کیا یا کسی نبی نے جہاد میں اسے قتل کیا یا بادشاہِ ظالم یا جو شخص بے علم حاصل کئے لوگوں کو بہکانے لگے اور ان تصویر بنانے والوں پر۔

حدیث ۸: بیہقی شعب الایمان میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ان اشد الناس عذاباً یوم القیمۃ من قتل نبیاً او قتلہ نبی او قتل احد والدیہ والمصورون وعالم لم ینتفع بعلمہ۔ | بیشک روزِ قیامت سب سے زیادہ سخت عذاب میں وہ ہے جو کسی نبی کو شہید کرے یا کوئی نبی اسے جہاد میں قتل فرمائے یا جو اپنے ماں باپ کو قتل کرے اور تصویر بنانے والے اور وہ عالم جو علم پڑھ کر گمراہ ہو۔

حدیث ۹: امام مالک وامام احمد وامام بخاری وامام مسلم ونسائی وابن ماجہ حضرت ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی :

قدم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من سفر و قد سترت سھوۃ لی بقرام فیہ تماثیل فلما رآہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم | یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سفر سے تشریف فرما

ہوئے تھے میں نے ایک کھڑکی پر تصویر دار پردہ لٹکایا ہوا تھا جب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم واپس تشریف لائے اسے

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۱۰۲۹۷ المکتبة الفیصلیة بیروت ۱۰ / ۲۶۰ ، حلیة الاولیاء ترجمة ۲۵۳ خثیمه بن عبد الرحمن دار الکتب العربی بیروت ۴ / ۱۲۲ ، مسند امام احمد بن حنبل از مسند عبد الله بن مسعود المکتبة الاسلامی بیروت ۱ / ۴۰۷ 2 شعب الایمان حدیث ۸۸۸۷ دار الکتب العلمیة بیروت ۶ / ۱۹۷

[Arabic Text Box Left]: His face changed color and he said, "O Aisha, the most severely punished people by Allah on the Day of Resurrection are those who imitate the creation of Allah." In a narration by the two Shaikhs (Bukhari and Muslim), he stood at the door and did not enter, so she recognized the dislike on his face. I said, "O Messenger of Allah, I repent to Allah and His Messenger, so what sin have I committed?" The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said, "Indeed, the makers of these images will be punished on the Day of Resurrection and it will be said to them: 'Give life to what you have created.'" And he said, "Indeed, the house in which there are images, angels do not enter it." In another narration for them both, he took the curtain and tore it down and said, "Among the most severely punished people on the Day of Resurrection are those who resemble the creation of Allah."

[Urdu Text Box Right]: Observing (the curtain), the color of his luminous face changed and he did not come inside. The Mother of the Believers (Aisha) says, "I submitted, 'O Messenger of Allah! I repent towards Allah and His Messenger. What mistake have I made?'" The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) took down that curtain and threw it away and said, "O Aisha! The most severe punishment near Allah on the Day of Resurrection is for those image-makers who copy what God has created. They will be punished on the Day of Resurrection, and it will be said to them, 'Put life into what you have made.' The house in which these images are, the angels of mercy do not enter there."

Hadith 10: Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Hibban narrate from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) says:

[Arabic Text Box Left]: Gabriel (peace be upon him) came to me and said to me: "Order regarding the heads of the statues that they be cut off so they become like the shape of a tree, and order regarding the curtain that it be cut and made into two cushions to be stepped upon." This is abbreviated.

[Urdu Text Box Right]: Gabriel the Trustworthy (peace be upon him) came to my presence and submitted, "O Master! Give the command for the statues that their heads be cut off so that they remain like trees, and give the command for the figured curtain that it be cut and two cushions be made from it so that they are placed on the ground and trampled by feet."

Tirmidhi said this Hadith is Hasan Sahih (good and authentic).

---

1. Sahih al-Bukhari 2/880, Sahih Muslim 2/201, Sunan an-Nasa'i 2/300, Musnad Ahmad bin Hanbal 6/83 and 219.
2. Sahih al-Bukhari 2/881, Sahih Muslim 2/201.
3. Sahih Muslim 2/200, Sahih al-Bukhari 2/880.
4. Sunan Abi Dawud, Book of Clothing, Chapter on Images, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/217; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Chapter on what has been narrated about angels not entering a house, etc., H.M. Company Karachi 2/102.

[अरबी टेक्स्ट बॉक्स बाएँ]: उनके चेहरे का रंग बदल गया और उन्होंने कहा, "ऐ आयशा, कयामत के दिन अल्लाह के नज़दीक सबसे कड़ा अज़ाब उन लोगों पर होगा जो अल्लाह की रचना की नकल करते हैं।" शैखैन (बुखारी और मुस्लिम) की एक रिवायत में है कि वह दरवाज़े पर खड़े हो गए और अंदर नहीं आए, तो उन्होंने उनके चेहरे पर नापसंदगी पहचान ली। मैंने कहा, "ऐ अल्लाह के रसूल, मैं अल्लाह और उसके रसूल की तरफ तौबा करती हूँ, तो मुझसे क्या गुनाह हुआ?" अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया, "बेशक इन तस्वीरों को बनाने वालों को कयामत के दिन अज़ाब दिया जाएगा और उनसे कहा जाएगा: 'जो तुमने बनाया है उसे जीवित करो।'" और उन्होंने कहा, "बेशक जिस घर में तस्वीरें होती हैं, उसमें फरिश्ते प्रवेश नहीं करते।" उनके लिए एक अन्य रिवायत में, उन्होंने पर्दे को पकड़ा और उसे फाड़ दिया और कहा, "कयामत के दिन सबसे कड़ा अज़ाब उन लोगों को होगा जो अल्लाह की रचना की समानता करते हैं।"

[उर्दू टेक्स्ट बॉक्स दाएँ]: मुलाहिज़ा फरमाकर (देखकर) चहरा-ए-अनवर का रंग बदल गया और वे अंदर तशरीफ नहीं लाए। उम्मुल मोमिनीन फरमाती हैं, "मैंने अर्ज़ किया, 'या रसूलल्लाह! मैं अल्लाह की तरफ और उसके रसूल की तरफ तौबा करती हूँ। मुझसे क्या खता हुई?'" हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने वह पर्दा उतारकर फेंक दिया और फरमाया, "ऐ आयशा! अल्लाह तआला के यहाँ कयामत के दिन सबसे सख्त अज़ाब उन मुसव्विरों (तस्वीर बनाने वालों) पर है जो खुदा के बनाए हुए की नकल करते हैं। उन पर कयामत के दिन अज़ाब होगा और उनसे कहा जाएगा, 'यह जो तुमने बनाया है इसमें जान डालो।' जिस घर में ये तस्वीरें होती हैं उसमें रहमत के फरिश्ते नहीं आते।"

हदीस 10: अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न हिब्बान हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रावी हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी टेक्स्ट बॉक्स बाएँ]: जिब्रईल (अलैहिस्सलाम) मेरे पास आए और मुझसे कहा: "मूर्तियों के सिरों के बारे में आदेश दें कि उन्हें काट दिया जाए ताकि वे पेड़ की शक्ल की तरह हो जाएँ और पर्दे के बारे में आदेश दें कि उसे काट दिया जाए और दो तकिए बना लिए जाएँ जिन पर पैर रखा जाए।" यह संक्षिप्त है।

[उर्दू टेक्स्ट बॉक्स दाएँ]: मेरे पास जिब्रईल अमीन (अलैहिस्सलाम) ने हाज़िर होकर अर्ज़ किया, "हुज़ूर! मूरतों के लिए हुक्म दें कि उनके सर काट दिए जाएँ ताकि वे पेड़ की तरह रह जाएँ, और तस्वीर वाले पर्दे के लिए हुक्म दें कि काटकर दो मसनदें (तकिए) बना ली जाएँ कि ज़मीन पर डालकर पाँवों से रौंदी जाएँ।"

तिर्मिज़ी ने कहा यह हदीस हसन सहीह है।

---

1. सहीह अल-बुखारी 2/880, सहीह मुस्लिम 2/201, सुनन अन-नसाई 2/300, मुसनद अहमद बिन हंबल 6/83 और 219।
2. सहीह अल-बुखारी 2/881, सहीह मुस्लिम 2/201।
3. सहीह मुस्लिम 2/200, सहीह अल-बुखारी 2/880।
4. सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाबू फी अस-सुवर, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/217; जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल अदब, बाब मा जा-अ फी अल-मलइका ला तदखुलू बैता अलख, एच.एम. कंपनी कराची 2/102।

تلوّن وجھہ وقال یٰعائشۃ اشد الناس عذابا عند اللہ یوم القیمۃ الذین یضاھون بخلق اللہ وفي روایۃ للشیخین قام علی الباب فلم یدخل فعرفت في وجھہ الکراھیۃ فقلت یارسول اللہ اتوب الی اللہ والٰی رسولہ فماذا اذنبت فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان اصحاب ھذہ الصور یعذبون یوم القیمۃ فیقال لھم احیوا ما خلقتم و قال ان البیت الذی فیہ الصور لا تدخلہ الملئکۃ وفي اخری لھما تناول الستر فھتکہ وقال من اشد الناس عذابا یوم القیمۃ الذین یشبھون بخلق اللہ ۔ | ملاحظہ فرما کر رنگ چہرہ انور کا بدل گیا اندر تشریف نہ لائے، ام المومنین فرماتی ہیں میں نے عرض کی یارسول اللہ! میں اللہ کی طرف اور اس کے رسول کی طرف توبہ کرتی ہوں مجھ سے کیا خطا ہوئی؟ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے وہ پردہ اتار کر پھینک دیا اور فرمایا اے عائشہ! اللہ تعالٰی کے یہاں سخت تر عذاب روز قیامت ان مصوروں پر ہے جو خدا کے بنائے ہوئے کی نقل کرتے ہیں ان پر روز قیامت عذاب ہوگا ان سے کہا جائے گا یہ جو تم نے بنایا ہے اس میں جان ڈالو جس گھر میں یہ تصویریں ہوتی ہیں اس میں رحمت کے فرشتے نہیں آتے۔

حدیث ۱۰: ابوداؤد و ترمذی و نسائی و ابن حبان حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اتانی جبریل علیہ الصلوۃ والسلام فقال لی مر برأس التماثیل یقطع فتصیر کھیأۃ الشجرۃ و امر بالستر فلیقطع فلیجعل وسادتین منبوذتین توطأان ھذا مختصرا۔ | میرے پاس جبریل امین علیہ الصلوۃ والسلام نے حاضر ہو کر عرض کی حضور! مورتوں کے لئے حکم دیں کہ ان کے سر کاٹ دئے جائیں کہ پیڑ کی طرح رہ جائیں اور تصویر دار پردے کے لئے حکم فرمائیں کہ کاٹ کر دو مسندیں بنالی جائیں کہ زمین پر ڈال کر پاؤں سے روندی جائیں۔

ترمذی نے کہا یہ حدیث حسن صحیح ہے۔

---

1 صحیح البخاری ۲/ ۸۸۰ و صحیح مسلم ۲/ ۲۰۱ و سنن النسائی ۲/ ۳۰۰ و مسند احمد بن حنبل ۶/ ۸۳ و ۲۱۹ 2 صحیح البخاری ۲/ ۸۸۱ و صحیح مسلم ۲/ ۲۰۱ 3 صحیح مسلم ۲/ ۲۰۰ و صحیح البخاری ۲/ ۸۸۰ 4 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی الصور آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۷، جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی الملئکة لا تدخل بیتا الخ ایچ ایم کمپنی کراچی ۲/ ۱۰۲

Fatawa Razawiyya Volume 21

Hadith 11 to 14: In Sahih Bukhari from Hazrat Abdullah bin Umar, in Sahih Muslim from Hazrat Umm al-Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her) and also from Hazrat Umm al-Mu'minin Maymunah, and in Musnad Imam Ahmad with an authentic chain from Hazrat Usama bin Zaid (may Allah be pleased with them), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said that Gabriel (peace be upon him) stated to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

Arabic	Urdu Translation
We (the angels of mercy) do not enter a house in which there is a dog or a picture. [1]-	We angels of mercy do not enter that house in which there is a dog or a picture.

Hadith 15: Ahmad, Nasa'i, Ibn Majah, Ibn Khuzaymah, and Sa'id bin Mansur narrated from the Commander of the Faithful, Ali al-Murtaza (may Allah honor him), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Gabriel (peace be upon him) stated:

Arabic	Urdu Translation
There are three things; as long as even one of them is in a house, no angel will enter it: a dog, or one in a state of major ritual impurity, or a picture of a living soul. [2]-	There are three things such that as long as even one of them remains in a house, no angel of mercy and blessing will enter it: a dog, or a person in a state of major ritual impurity (Junub), or a picture of an animate being.

Hadith 16 & 17: In Musnad Ahmad, Sahih Bukhari, Sahih Muslim, Jami' at-Tirmidhi, Sunan an-Nasa'i, and Ibn Majah from Hazrat Abu Talhah, and in Sunan Abi Dawud, Nasa'i, and Sahih Ibn Hibban from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
The angels do not enter a house in which there is a dog or a picture. [3]-	The angels of mercy do not enter that house in which there is a dog or a picture.

Hadith 18: Nasa'i, Ibn Majah, Shashi, Abu Ya'la, Abu Nu'aym in Hilya, and Diya in Al-Mukhtarah narrated from the Commander of the Faithful, Ali (may Allah honor him):

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, 2/881 and Sahih Muslim, Kitab al-Libas, 2/199 and 200. [2] Musnad Ahmad bin Hanbal, from Musnad Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/85. [3] Sahih al-Bukhari, Kitab Bad' al-Khalq, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/458; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Chapter on Prohibiting Pictures of Animals, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/200; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Chapter on Pictures, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/216; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Adab, Chapter on the angels not entering a house, Amin Company, Delhi, 2/103; Sunan an-Nasa'i, Kitab az-Zinah, Al-Tasawir, 2/299 and Kitab at-Taharah, 1/51.

फ़तावा रज़विया खंड 21

हदीस 11 से 14: सहीह बुखारी में हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर से, सहीह मुस्लिम में हज़रत उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से और उसी में हज़रत उम्मुल मोमिनीन मैमूना से, और मुसनद इमाम अहमद में सहीह सनद के साथ हज़रत ओसामा बिन ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि जिब्रील अमीन (अलैहिस्सलाम) ने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में अर्ज़ किया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
हम (रहमत के फ़रिश्ते) उस घर में दाखिल नहीं होते जिसमें कुत्ता या तस्वीर हो। [1]-	हम रहमत के फ़रिश्ते उस घर में नहीं जाते जिसमें कुत्ता या तस्वीर हो।

हदीस 15: अहमद, नसाई, इब्न माजा, इब्न खुज़ैमा और सईद बिन मंसूर ने अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: जिब्रील अमीन ने अर्ज़ किया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
तीन चीजें ऐसी हैं कि जब तक उनमें से एक भी घर में रहेगी, कोई फ़रिश्ता उसमें दाखिल नहीं होगा: कुत्ता, या जुनुब (नापाकी की हालत), या किसी जानदार की तस्वीर। [2]-	तीन चीजें हैं कि जब तक उनमें से एक भी घर में होगी कोई रहमत व बरकत का फ़रिश्ता उस घर में दाखिल न होगा: कुत्ता, या जुनुब (नापाकी की हालत वाला), या जानदार की तस्वीर।

हदीस 16 और 17: मुसनद अहमद, सहीह बुखारी, सहीह मुस्लिम, जामे तिर्मिज़ी, सुनन नसाई और इब्न माजा में हज़रत अबू तलहा से, और सुनन अबी दाऊद, नसाई और सहीह इब्न हिब्बान में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
फ़रिश्ते उस घर में दाखिल नहीं होते जिसमें कुत्ता या तस्वीर हो। [3]-	रहमत के फ़रिश्ते उस घर में नहीं जाते जिसमें कुत्ता या तस्वीर हो।

हदीस 18: नसाई, इब्न माजा, शाशी, अबू यअला और अबू नुएम 'हिलया' में और ज़िया 'मुख़्तारा' में अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु वज्हहू) से रिवायत करते हैं:

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, 2/881 और सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास, 2/199 और 200। [2] मुसनद अहमद बिन हंबल, मुसनद अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/85। [3] सहीह अल-बुखारी, किताब बद उल-खल्क, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/458; सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास, जानदारों की तस्वीर की मनाही का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/200; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, तस्वीरों का अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/216; जामे अत-तिर्मिज़ी, अदब के अध्याय, फ़रिश्तों के घर में न घुसने का अध्याय, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/103; सुनन अन-नसाई, किताब अज़-ज़ीनह, अत-तसावीर, 2/299 और किताब अत-तहारत, 1/51।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

حدیث ۱۱ تا ۱۴: صحیح بخاری میں حضرت عبداللہ بن عمر اور صحیح مسلم میں حضرت ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا اور نیز اسی میں حضرت ام المومنین میمونہ اور مسند امام احمد میں بسند صحیح حضرت اسامہ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں جبریل امین علیہ الصلوۃ والسلام نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے عرض کی:

عربی	اردو ترجمہ
انالا ندخل بیتا فیہ کلب وصورۃ [1]۔	ہم ملائکہ رحمت اس گھر میں نہیں جاتے جس میں کتا یا تصویر ہو۔

حدیث ۱۵: احمد ونسائی وابن ماجہ وابن خزیمہ وسعید بن منصور حضرت امیر المومنین علی مرتضی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: جبریل امین نے عرض کی:

عربی	اردو ترجمہ
انھا ثلث لم یلج ملك مادام فیھا واحد منھا کلب او جنابۃ او صورۃ روح [2]۔	تین چیزیں ہیں کہ جب تک ان میں سے ایک بھی گھر میں ہوگی کوئی فرشتہ رحمت وبرکت کا اس گھر میں داخل نہ ہوگا کتا یا جنب یا جاندار کی تصویر۔

حدیث ۱۶ و ۱۷: مسند احمد و صحیح بخاری و صحیح مسلم و جامع الترمذی و سنن نسائی وابن ماجہ میں حضرت ابوطلحہ اور سنن ابی داؤد و نسائی و صحیح ابن حبان میں حضرت امیر المومنین مولیٰ علی رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
لا تدخل الملئکة بیتا فیہ کلب ولا صورة [3]-	رحمت کے فرشتے اس گھر میں نہیں جاتے جس میں کتا یا تصویر ہو۔

حدیث ۱۸: نسائی وابن ماجہ وشاشی وابو یعلی اور ابو نعیم حلیہ اور ضیاء صحیح مختارہ میں امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے راوی:

---

[1] صحیح البخاری کتاب اللباس ۲/ ۸۸۱ وصحیح مسلم کتاب اللباس ۲/ ۱۹۹ و ۲۰۰ [2] مسند احمد بن حنبل از مسند علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۸۵ [3] صحیح البخاری کتاب بدء الخلق قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۵۸، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم تصویر صورة الحیوان قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۰، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی الصور آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۶، جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء ان الملائکة لا تدخل بیتا امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۳، سنن النسائی کتاب الزینة التصاویر ۲/ ۲۹۹ وکتاب الطھارة ۱/ ۵۱

Fatawa Razawiyya Volume 21

I prepared food and invited the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). He came and saw some images made on a curtain, so he went back. (In the last four narrations, there is this addition:) I submitted, "O Messenger of Allah, may my parents be sacrificed for you, for what reason did your honor return?" He said, "There were images on a curtain in the house, and the angels of mercy do not enter a house in which there are images." - 1

Hadith 19: In Sahih Bukhari and Sunan Abi Dawud, it is narrated from the Mother of the Believers, Aisha (may Allah be pleased with her): The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) never left anything in his house with images on it without breaking (or altering) it. - 2

Hadith 20: Narrated by Muslim, Abu Dawud, and Tirmidhi from Hayyan bin Husain: Commander of the Believers, Mawla Ali (may Allah honor his face) said to me: "Shall I not send you for the task for which the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) appointed and sent me? That whatever picture you see, erase it, and whatever grave you find higher than the prescribed limit of Sharia, make it equal to the Sharia limit (the Sharia limit for the height of a grave is one span/hand-breadth)." - 3 Abu Ya'la and Ibn Jarir also narrated this, but they did not name Hayyan; instead, they said from Ali that he called the head of his police department. - 4

Footnotes: 1 Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Zina, al-Tasawir; Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/300; Kanz al-Ummal with reference to al-Shafi'i, Hadith 9883; Mu'assasat al-Risalah Beirut 2/131 & 132. 2 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas 2/880; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas 2/212. 3 Sahih Muslim, Kitab al-Jana'iz 1/312; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Jana'iz, Chapter on Leveling the Grave 2/103; Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Funerals, Chapter on what was narrated regarding leveling the grave, Amin Company Delhi 1/125. 4 Musnad Abi Ya'la, Hadith 248, Mu'assasat al-Risalah Ulum al-Qur'an Beirut 1/199.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मैंने भोजन तैयार किया और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को आमंत्रित किया। वे आए और पर्दे पर कुछ चित्र बने देखे, तो वे वापस लौट गए। (अंतिम चार रिवायतों में यह इज़ाफ़ा है:) मैंने अर्ज़ की, "या रसूल अल्लाह, मेरे माँ-बाप आप पर निसार, किस वजह से आप वापस हुए?" उन्होंने फ़रमाया, "घर में एक पर्दे पर तस्वीरें थीं और रहमत के फ़रिश्ते उस घर में प्रवेश नहीं करते जिसमें तस्वीरें हों।" - 1

हदीस 19: सहीह बुख़ारी और सुनन अबी दाऊद में उम्मुल मोमिनीन हज़रत आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित है: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने घर में किसी भी ऐसी चीज़ को नहीं छोड़ते थे जिस पर तस्वीरें बनी हों, बिना उसे तोड़े (या बदले)। - 2

हदीस 20: मुस्लिम, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने हय्यान बिन हुसैन से रिवायत की: मुझसे अमीरुल मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहु) ने फ़रमाया कि "क्या मैं तुम्हें उस काम पर न भेजूँ जिस पर मुझे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने नियुक्त करके भेजा था? कि जो भी तस्वीर देखो उसे मिटा दो और जो भी कब्र शरीयत की निर्धारित सीमा से ज़्यादा ऊँची पाओ उसे शरीयत की सीमा के बराबर कर दो (कब्र की ऊँचाई में शरीयत की सीमा एक बालिश्त है)।" - 3 अबू यअला और इब्न जरीर ने भी इसे रिवायत किया है, लेकिन उन्होंने हय्यान का नाम नहीं लिया, बल्कि हज़रत अली से रिवायत किया कि उन्होंने अपने पुलिस विभाग के प्रमुख को बुलाया। - 4

पाद-टिप्पणियाँ (फ़ुटनोट्स): 1 सुनन अल-नसाई, किताब अल-जीना, अत-तसावीर; नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारत कुतुब कराची 2/300; कंज अल-उम्माल अल-शाफ़ई के हवाले से, हदीस 9883; मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 2/131 और 132. 2 सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-लिबास 2/880 और सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास 2/212. 3 सहीह मुस्लिम, किताब अल-जनाइज़ 1/312 और सुनन अबी दाऊद, किताब अल-जनाइज़, बाब तस्वियत अल-क़ब्र 2/103; जामि' अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-जनाइज़, बाब मा जा'आ फ़ी तस्वियत अल-क़ब्र, अमीन कंपनी दिल्ली 1/125. 4 मुसनद अबी यअला, हदीस 248, मुअस्ससत अल-रिसाला उलूम अल-क़ुरआन बेरूत 1/199.

पृष्ठ 432 (674 में से)

صنعت طعاماً فدعوت رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم فجاء فرأی تصاویر فرجع (زاد الاربعة الا خیرون) فقلت یا رسول الله ما رجعك بأبي وامي قال ان في البیت سترا فیه تصاویر و ان الملئکة لا تدخل بیتا فیه تصاویر - 1 میں نے حضور پر نور صلوات الله تعالیٰ وسلامہ علیہ کی دعوت کی حضور تشریف فرما ہوئے پردے پر کچھ تصویریں بنی دیکھیں ، واپس تشریف لے گئے (آخری چار میں یہ اضافہ ہے) میں نے عرض کی یا رسول الله میرے ماں باپ حضور پر نثار کس سبب سے حضور واپس ہوئے ، فرمایا گھر میں ایک پردے پر تصویریں تھیں اور ملائکہ رحمت اس گھر میں نہیں جاتے جس میں تصویریں ہوں۔

حدیث ۱۹: صحیح بخاری و سنن ابی داؤد میں حضرت ام المؤمنین عائشہ رضی الله تعالیٰ عنہا سے ہے: ان النبي صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم لم یکن یترك في بیته شیئا فیه تصالیب الا نقضه 2 نبی صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم جس چیز میں تصویر ملاحظہ فرماتے اسے بے توڑے نہ چھوڑتے۔

حدیث ۲۰: مسلم و ابوداؤد و ترمذی حبان بن حصین سے راوی: قال لی علی رضی الله تعالی عنه الا ابعثك علی مابعثنی علیہ رسول الله صلی الله تعالی علیہ وسلم ان لا تدع صورة الا طمستها و لا قبرا مشرفا الا سویتة 3 - ورواه ابو یعلی 4 و ابن جریر فلم یسمیا حبان انما قالا عن علی انه دعا صاحب شرطته مجھ سے امیر المؤمنین مولا علی کرم الله وجہہ نے فرمایا کہ میں تمھیں اس کام پر نہ بھیجوں جس پر مجھے رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم نے مامور فرما کر بھیجا کہ جو تصویر دیکھو اسے مٹا دو اور جو قبر حد شرع سے زیادہ اونچی پاؤ اسے حد شرع کے برابر کردو (بلندی قبر میں حد شرع ایک بالشت ہے)

حواشی: 1 سنن النسائی کتاب الزینة التصاویر نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۳۰۰/۲، کنز العمال بحوالہ الشافعی ح حل ص حدیث ۹۸۸۳ مؤسسة الرساله بیروت ۱۳۱/۲ و ۱۳۲ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس ۸۸۰/۲ و سنن ابی داؤد کتاب اللباس ۲/ ۲۱۲ 3 صحیح مسلم کتاب الجنائز ۱/ ۳۱۲ و سنن ابی داؤد کتاب الجنائز باب تسویة القبر ۲/ ۱۰۳، جامع الترمذی ابواب الجنائز باب ماجاء فی تسویة القبر امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۲۵ 4 مسند ابی یعلی حدیث ۲۴۸ مؤسسة الرساله علوم القرآن بیروت ۱/ ۱۹۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

فقال له فذکر ابن معناهـ (This was narrated by both Abu Ya'la and Ibn Jarir, but both of them did not mention the name of Hayyan ibn Husayn, but rather stated that it is narrated from Hazrat Ali (Karram Allah Wajhahu) that he called his police chief (kotwal) and instructed him. Further, both mentioned the concept of the Hadith. (T))

Hadith 21: The Imam narrates with a good chain from the Leader of the Believers, Ali (Karram Allah Wajhahu), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was at a funeral. The Prophet said:

ایکم ینطلق الی المدینة فلا یدع بها وثنا الا کسره Who among you is such that he goes to Medina and breaks every idol, ولا قبرا الاسواه ولا صورة الالطخهاـ levels every grave, and erases every image.

A gentleman submitted: O Messenger of Allah! He said: Then go. He went and came back and submitted: O Messenger of Allah! I have broken all the idols, leveled all the graves, and erased all the images. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

من عاد لصنعة شیئ من هذا فقد کفر بما انزل علی محمد 1- Now whoever makes all these things will be committing disbelief and denial of that which was revealed to Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him).

والعیاذ بالله رب العالمین (We seek refuge with Allah, the Lord of the worlds. T)

O Muslim, look with the eye of faith how severe warnings have been given in authentic and clear Hadiths. These Hadiths are general, inclusive, and comprehensive, without any specific exception for any type of image. Therefore, excluding images of revered religious figures from these commands of God and the Prophet is purely false and a vain delusion. Rather, in the pure Shariah, the intensity of punishment is even greater for the veneration of images. The very beginning of idol worship happened through these images of revered figures. In the Great Quran, the mention of five idols in Surah Nuh (peace be upon him) - Wadd, Suwa', Yaghuth, Ya'uq, and Nasr - these were five righteous servants. After their death, due to the deception of the cursed Iblis (Satan), people made their images and placed them in their assemblies, then subsequent generations took them as gods.

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal, from Musnad Ali (may Allah be pleased with him), Al-Maktab Al-Islami, Beirut, 1/87. 2 Al-Quran Al-Karim, 71/23

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

فقال له فذكر ابن معناهـ (इसे अबू याला और इब्न जरीर दोनों ने रिवायत किया है, लेकिन उन दोनों ने हब्बान बिन हुसैन का नाम नहीं लिया, बल्कि यह कहा कि हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहु) से रिवायत है कि उन्होंने अपने कोतवाल को बुलाया और उसे यह निर्देश दिया। आगे दोनों ने हदीस का अर्थ ज़िक्र किया। (त))

हदीस 21: इमाम एक अच्छी सनद के साथ अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहु) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक जनाज़े में थे। हुज़ूर ने इरशाद फ़रमाया:

ایکم ینطلق الی المدینة فلا یدع بها وثنا الا کسره। तुममें कौन ऐसा है जो मदीने जाकर हर बुत को तोड़ दे। الالطخها ولا صورة الاسواه ولا قبرا और हर कब्र को बराबर कर दे और हर तस्वीर मिटा दे।

एक साहब ने अर्ज़ किया: या रसूलल्लाह! फ़रमाया: तो जाओ। वह जाकर वापस आए और अर्ज़ किया: या रसूलल्लाह! मैंने सब बुत तोड़ दिए और सब कब्रें बराबर कर दीं और सब तस्वीरें मिटा दीं। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

من عاد لصنعة شیئ من هذا فقد کفر بما انزل علی محمد 1- अब जो ये सब चीज़ें बनाएगा वह कुफ़्र और इनकार करेगा उस चीज़ के साथ जो मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर नाज़िल हुई।

والعیاذ بالله رب العالمین (अल्लाह तआला की पनाह जो तमाम जहानों का पालने वाला है। त)

ऐ मुसलमान, ईमान की नज़र से देखिए कि सहीह और वाज़ेह हदीसों में इस पर कैसी सख्त-सख्त वईदे (धमकियाँ) फ़रमाई गई हैं। और ये तमाम अहादीस आम, मुकम्मल और व्यापक हैं, जिनमें मूल रूप से किसी भी प्रकार की तस्वीर की कोई विशेषता नहीं है। अतः दीन की प्रतिष्ठित हस्तियों की तस्वीरों को अल्लाह और रसूल के इन हुक्मों से बाहर करना सरासर बातिल (झूठ) और फ़ुज़ूल वहम है। बल्कि शरीअत-ए-मुतह्हरा में अज़ाब (दंड) की शिद्दत तस्वीरों की ताज़ीम (सम्मान) पर ही ज़्यादा है। और खुद बुत-परस्ती (मूर्ति पूजा) की इब्तिदा (शुरुआत) इन्हीं प्रतिष्ठित हस्तियों की तस्वीरों से हुई। कुरान-ए-अज़ीम में जिन पांच बुतों का ज़िक्र सूरह नूह (अलैहिस्सलाम) में फ़रमाया गया— वद्द,

सुवाअ, यग़ूस, यऊक़ और नस्र— ये पांच नेक बंदे थे। इनके इंतिक़ाल के बाद शैतान के बहकावे में आकर लोगों ने इनकी तस्वीरें बनाकर उनकी महफ़िलों में लगा दीं, फिर बाद में आने वाली नस्लों ने उन्हें माबूद (ईश्वर) समझ लिया।

---

1 मुसनद अहमद बिन हंबल, मुसनद अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/87। 2 अल-कुरान अल-करीम, 71/23

فقال لہ فذکر ابن معناھ (اس کو ابو یعلی اور ابن جریر دونوں نے روایت کیا مگر ان دونوں نے حبان بن حصین کا نام نہیں بلکہ یوں فرمایا کہ حضرت علی (کرم اللہ وجہہ) سے روایت ہے کہ انھوں نے اپنے کو توال کو بلایا اور اس سے ارشاد فرمایا۔ آگے دونوں نے حدیث کا مفہوم ذکر فرمایا۔ (ت))

حدیث ۲۱: امام بسند جید امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایک جنازے میں تھے حضور نے ارشاد فرمایا:

ایکم ینطلق الی المدینۃ فلا یدع بھا وثنا الا کسرہ تم میں کون ایسا ہے مدینے جاکر ہر بت کو توڑ دے اور ہر قبر ولا قبرا الاسواہ ولا صورۃ الاالطخھا۔ برابر کر دے اور ہر تصویر مٹادے۔

ایک صاحب نے عرض کی: یارسول اللہ فرمایا: تو جاؤ۔ وہ جاکر واپس آئے اور عرض کی: یا رسول اللہ! میں نے سب بت توڑ دئے اور سب قبریں برابر کر دیں اور سب تصویریں مٹا دیں، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

من عاد لصنعۃ شیئ من ھذا فقد کفر بما انزل علی محمد 1- اب جو یہ سب چیزیں بنائے گا وہ کفر وانکار کریگا اس چیز کے ساتھ جو محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) پر نازل ہوئی۔

والعیاذ باللہ رب العالمین (اللہ تعالٰی کی پناہ جو پروردگار ہے تمام جہانوں کا۔ ت)

مسلمان بنظر ایمان دیکھئے کہ صحیح و صریح حدیثوں میں اس پر کیسی سخت سخت وعیدیں فرمائی گئیں اور یہ تمام احادیث عام شامل محیط کامل ہیں جن میں اصلاً کسی تصویر کسی طریقے کی تخصیص نہیں تو معظّمین دین کی تصویروں کو ان احکام خدا اور رسول سے خارج کرنا

محض باطل و وہم عاطل ہے بلکہ شرع مطہر میں زیادہ شدت عذاب تصاویر کی تعظیم ہی پر ہے۔ اور خود ابتدائے بت پرستی انھیں تصویراتِ معظّمین سے ہوئی، قرآن عظیم میں جو پانچ بتوں کا ذکر سورہ نوح علیہ الصلوٰۃ والسلام میں فرمایا ود، سواع، یغوث، یعوق، نسر 2 یہ پانچ بندگانِ صالحین تھے کہ لوگوں نے ان کے انتقال کے بعد باغوائے ابلیس لعین ان کی تصویریں بنا کر ان کی مجلسوں میں قائم کیں ، پھر بعد کی آنے والی نسلوں نے انھیں معبود سمجھ لیا۔

---

1 مسند احمد بن حنبل از مسند علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۸۷ 2 القرآن الکریم ۷۱/ ۲۳

Fatawa Razawiya, Volume 21

It is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) in Sahih Bukhari:

| Wadd, Sawa', Yaghuth, Ya'uq, and Nasr are the names of righteous men | from the people of Prophet Nuh (peace be upon him). When they passed away, | | Satan whispered into the hearts of their people to set up statues in the places | where they used to sit and name them after them. So they did so. Their worship | | did not start then, but when those people died and knowledge was lost, and ignorance | regarding the predecessors prevailed, then gradually the worship and veneration | | of these statues began. These are the concise words of the Hadith. (T) |

Nevertheless, if the whispers and desires are not calmed by this, then take the specific details regarding pictures of honored personalities from clear and authentic Hadiths.

Hadith 22: It is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) in Sahih Bukhari:

| He said: When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered | the Kaaba, he found there pictures of Ibrahim and Maryam (peace be upon them). | | So the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Behold, indeed | they (the picture makers) have heard that the angels do not enter a house in | | which there is a picture.' (Al-Hadith) These are the words of the Hadith in the | Book of Prophets. |

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Bab Waddan wa Suwa'an etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/732.
2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Anbiya, Bab Qawl Allah 'Azza wa Jalla Wattakhadhallahu Ibrahima Khalila, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/473.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

सहीह बुखारी शरीफ में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से मरवी है:

| वड, सुआअ, यगूस, यऊक़ और नस्र हज़रत नूह अलैहिस्सलाम की क़ौम के| नेक लोगों के नाम हैं। जब वे वफ़ात पा गए तो शैतान ने | | उनके दिलों में यह वसवसा डाला कि जहाँ वे बैठते थे वहाँ उनकी | मजलिसों में उनके बुत (मूर्तियाँ) नसब कर दो और उन्हें उनके नाम | | से पुकारो। तो उन्होंने ऐसा ही किया, फिर उस दौर में तो उनकी | इबादत नहीं हुई, मगर जब वे लोग हलाक हो गए और इल्म मिट गया, | | पिछले लोगों के बारे में जिहालत छा गई, तो रफ़्ता-रफ़्ता इन | मुजस्समों की इबादत और परस्तिश शुरू हो गई। यह हदीस के मुख़्तसर | | अलफ़ाज़ हैं। (त) |

इसके बावजूद, अगर वसवसा और नफ़्स की ख़्वाहिश से सुकून न मिले, तो मोअज़्ज़ (सम्मानित) हस्तियों की तस्वीरों के बारे में स्पष्ट और सहीह अहादीस से जुज़िया (विवरण) लीजिए।

हदीस 22: सहीह बुखारी में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से है:

| हज़रत इब्न अब्बास ने फ़रमाया: जब हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला | अलैहि वसल्लम काबा शरीफ़ के अंदर तशरीफ़ ले गए तो वहाँ आपने | | हज़रत इब्राहीम और सैयदा मरियम अलैहिमुस्सलाम की तस्वीरें | पाईं। हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया कि आगाह | | हो जाओ कि तस्वीर बनाने वालों ने भी यह बात सुन रखी थी (यानी | उनके कानों तक भी यह बात पहुँची हुई थी कि) बेशक जिस घर में तस्वीर | | हो वहाँ फ़रिश्ते नहीं आते। (हदीस) यह अलफ़ाज़ हदीस की किताब 'अल-अंबिया' में हैं। |

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तफ़्सीर, बाब 'वद्दा व सुआआ' इलख, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/732।
2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अंबिया, बाब 'क़ौल अल्लाह अज़्ज़ा व जल्ला वत्तख़ज़ल्लाहु इब्राहीम ख़लीला', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/473।

पेज 434 का 674

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

صحیح بخاری شریف میں حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے:

| و دو سواع و یغوث و یعوق ونسر اسماء رجال صالحین | ود، سواع، یغوث، یعوق اور نسر حضرت نوح علیہ السلام کی قوم | | من قوم نوح فلما ہلکوا اوحی الشیطن الی قومہم ان | کے نیک لوگوں کے نام ہیں جب وہ فوت ہو گئے تو شیطان نے | | انصبوا الی مجالسھم التی کانوا یجلسون انصاباً | ان کے دلوں میں یہ وسوسہ ڈالا کہ جہاں وہ بیٹھتے تھے وہاں ان | | و سموھا باسمائہم ففعلوا فلم تعبد حتی اذا ھلک | کی مجالس میں ان کے بت نصب کرواور ان کے نام لیا | | اولئک و تنسخ العلم عبدت ھذا مختصرا۔ | کرو، تو وہ ایسا ہی کرنے لگے، پھر اس دور میں تو ان کی عبادت | | | نہیں ہوئی مگر جب وہ لوگ ہلاک ہو گئے اور علم مٹ گیا سابق | | | لوگوں کے بارے میں جہالت کا پردہ چھا گیا تو رفتہ رفتہ ان | | | مجسموں کی عبادت و پرستش شروع ہو گئی ، یہ حدیث کے مختصر | | | الفاظ ہیں۔ (ت) |

بایں ہمہ اگر وسواس و ہوا جس سے تسکین نہ پائیں تو احادیث صحیحہ صریحہ سے خاص تصاویر معظمین کا جزئیہ لیجئے۔

حدیث ۲۲: صحیح بخاری میں حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ہے:

| انہ قال دخل النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم البیت | حضرت ابن عباس نے فرمایا: جب حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی | | فوجد فیہ صورۃ ابراھیم وصورۃ مریم علیھما الصلوۃ | علیہ وسلم کعبہ شریف کے اندر تشریف لے گئے تو وہاں آپ | | والسلام فقال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اما لھم فقد | نے حضرت ابراہیم اور سیدہ مریم علیہما الصلوٰۃ والسلام کی تصاویر | | سمعوا ان الملئکۃ لا

تدخل بيتا فيه صورة الحديث | پائیں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ آگاہ | | هذا لفظه فی الانبیاء وفیه ایضا ان النبی صلی الله | ہو جاؤ کہ آگاہ ہو جاؤ کہ تصویریں بنانے والوں نے بھی یہ بات | | تعالی علیه وسلم | سن رکھی تھی (یعنی ان کے کانوں تک بھی یہ بات پہنچی ہوئی | | | تھی کہ) بیشک جس گھر میں تصویر ہو وہاں فرشتے نہیں آتے | | | (الحدیث) یہ الفاظ حدیث کتاب الانبیاء میں |

1 صحیح البخاری کتاب التفسیر باب ودا و سواعا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۳۲ 2 صحیح البخاری کتاب الانبیاء باب قول الله عزوجل واتخذ الله ابراہیم خدیما کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۷۳

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Arabic Column Text]: When he saw the pictures in the House (the Kaaba), he did not enter until he ordered them to be effaced (Hadith 1). And in 'al-Maghazi': the pictures of Ibrahim and Isma'il, peace and blessings be upon them, were brought out (Hadith 2). These are all narrations from al-Bukhari. Ibn Hisham mentioned in his Seerah, saying: Some scholars narrated to me that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) entered the House on the day of the Conquest and saw pictures of angels and others in it. He saw Ibrahim (peace be upon him) depicted... then he mentioned the rest of the Hadith until he said: Then he ordered all those pictures, and they were effaced (3).

[Urdu Column Text]: ...have come, and in it is — when the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saw pictures in the Kaaba Sharif, he did not enter until he gave orders regarding them and they were erased (al-Hadith). And in 'al-Maghazi' it is stated that the pictures of Hazrat Ibrahim and Hazrat Isma'il (peace be upon them both) were taken out (al-Hadith). All these are narrations from Bukhari Sharif. Ibn Hisham stated in his Seerah that some people of knowledge related to me that when the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered the Baitullah Sharif on the day of conquest, he saw pictures of angels etc. there and saw a statue of Hazrat Ibrahim (peace be upon him). Then he mentioned the rest of the Hadith, until he said: Then he gave orders regarding all the pictures that they be erased, so they were erased. (T)

[Main Urdu Paragraph]: The summary of these hadiths is that on the day of the conquest of Mecca, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) went inside the Kaaba Mu'azzama. In it, he saw pictures of Hazrat Ibrahim, Hazrat Isma'il, Hazrat Maryam, the noble angels (peace be upon them), and others. Some were sculpted figures, and some were murals. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) turned back as he was and said: "Beware, this matter has even reached the ears of those who made them, that the angels of mercy do not enter a house in which there is a picture." Then he ordered that all the painted pictures be erased and all the sculpted ones be taken out. Even the pictures of our leader Ibrahim, the friend of Allah, and our leader Isma'il, the sacrificed for Allah (peace and blessings be upon them and their noble sons) were brought out. Until the Kaaba Mu'azzama was purified of all pictures, the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not honor it with his noble steps.

[Footnotes]: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Anbiya, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/473 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/612 3. Seerat al-Nabi by Ibn Hisham, Order of the Messenger to efface the pictures in the House, Dar Ibn Kathir, 4/32

फतावा रज़विया जिल्द 21

[अरबी कॉलम का पाठ]: जब उन्होंने घर (काबा) में तस्वीरें देखीं, तो वे तब तक अंदर नहीं गए जब तक उन्होंने उन्हें मिटाने का आदेश नहीं दिया (हदीस 1)। और 'अल-मगाज़ी' में है: इब्राहिम और इस्माइल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) की तस्वीरें बाहर निकाली गईं (हदीस 2)। ये सभी अल-बुखारी के वर्णन हैं। इब्न हिशाम ने अपनी सीरत में उल्लेख किया है, उन्होंने कहा: कुछ विद्वानों ने मुझे बताया कि अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) ने फतह (जीत) के दिन घर में प्रवेश किया और उसमें फरिश्तों और अन्य लोगों की तस्वीरें देखीं। उन्होंने इब्राहिम (उन पर शांति हो) को चित्रित देखा... फिर उन्होंने शेष हदीस का उल्लेख किया जब तक कि उन्होंने नहीं कहा: फिर उन्होंने उन सभी तस्वीरों का आदेश दिया, और उन्हें मिटा दिया गया (3)।

[उर्दू कॉलम का पाठ]: ...आए हैं, और इसी में है — हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने काबा शरीफ़ में तस्वीरें देखीं तो अंदर दाखिल न हुए यहाँ तक कि उनके मुताल्लिक़ हुक्म फ़रमाया तो वो मिटा दी गईं (अल-हदीस), और मगाज़ी में है कि हज़रत इब्राहिम और हज़रत इस्माइल (अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम) की तस्वीरें बाहर निकाल दी गईं (अल-हदीस)। ये सब बुखारी शरीफ़ की रिवायतें हैं और इब्न हिशाम ने अपनी सीरत में बयान फ़रमाया कि मुझसे बाज़ अहल-ए-इल्म ने बयान किया कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फतह के रोज़ बैतुल्लाह शरीफ़ में दाखिल हुए तो वहाँ फरिश्तों वगैरह की तस्वीरें देखीं और हज़रत इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) का मुजस्समा देखा, फिर बकिया हदीस ज़िक्र फ़रमाई, यहाँ तक कि फ़रमाया फिर तमाम तस्वीरों के बारे में हुक्म फ़रमाया कि मिटा दी जाएँ तो वो मिटा दी गईं (त)।

[मुख्य उर्दू अनुच्छेद]: इन अहादीस का हासिल यह है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रोज़-ए-फ़तह-ए-मक्का काबा मुअज़्ज़मा के अंदर तशरीफ़ फ़रमा हुए। उसमें हज़रत इब्राहिम व हज़रत इस्माइल व हज़रत मरयम व मलाइका किराम (अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम) व ग़ैरहुम की तस्वीरें नज़र आईं। कुछ पैकरदार (मूर्तियां) कुछ नक़्श-ए-दीवार (भित्ति चित्र), हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) वैसे ही पलट आए और फ़रमाया: ख़बरदार रहो, बेशक इन बनाने वालों के कान तक भी यह बात पहुँची हुई थी कि जिस घर में कोई तस्वीर हो उसमें मलाइका-ए-रहमत (रहमत के फरिश्ते) नहीं जाते। फिर हुक्म फ़रमाया कि जितनी तस्वीरें मनक़ूश (चित्रित) थीं सब मिटा दी गईं और जितनी मुजस्सम (मूर्तियां) थीं सब बाहर निकाल दी गईं। उन्हें भी हज़रत सैयदना इब्राहिम ख़लीलुल्लाह व हज़रत सैयदना इस्माइल ज़बीहुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम व अला इब्नैहिमल

अकरम व अलैहिमा व बारिक व सल्लम) की तस्वीरें भी बाहर लाई गईं। जब तक काबा मुअज़्ज़मा सब तस्वीरों से पाक न हो गया, हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने क़दम-ए-अकरम से इसे शरफ़ न बख़्शा।

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अंबिया, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/473 2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल मगाज़ी, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/612 3. सीरतुल नबी इब्न हिशाम, अमरुल रसूल बितम्स मा बिल-बैत मिन सुवर, दार इब्न कसीर, 4/32

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

[عربی کالم]: لما رأی الصور في البیت لم یدخل حتی امر بها فمحیت الحدیث1 وفي المغازی فاخرج صورة ابراهیم واسمعیل علیهما الصلوة والسلام2 الحدیث هذه کلها روایات البخاري وذکر ابن هشام في سیرته قال وحدثني بعض اهل العلم ان رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم دخل البیت یوم الفتح فرأی فیه صور الملئکة وغیرهم فرأی ابراهیم علیه الصلوة والسلام مصورا فذکر الحدیث الی ان قال ثم امر بتلك الصور کلها فطمست3 -

[اردو کالم]: آئے ہیں، اور اسی میں ہے — حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کعبہ شریف میں تصویریں دیکھیں تو اندر داخل نہ ہوئے یہاں تک کہ ان کے متعلق حکم فرمایا تو وہ مٹادی گئیں الحدیث، اور مغازی میں ہے کہ حضرت ابراہیم اور حضرت اسمعیل علیہما الصلوۃ والسلام کی تصاویر باہر نکال دی گئیں الحدیث، یہ سب بخاری شریف کی روایات ہیں اور ابن ہشام نے اپنی سیرت میں بیان فرمایا کہ مجھ سے بعض اہل علم نے بیان کیا کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فتح کے روز بیت اللہ شریف میں داخل ہوئے تو وہاں فرشتوں وغیرہ کی تصاویر دیکھیں اور حضرت ابراہیم علیہ السلام کا مجسمہ دیکھا، پھر بقیہ حدیث ذکر فرمائی، یہاں تک کہ فرمایا پھر تمام تصاویر کے بارے میں حکم فرمایا کہ مٹادی جائیں تو وہ مٹادی گئیں (ت)

ان احادیث کا حاصل یہ ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم روز فتح مکہ کعبہ معظمہ کے اندر تشریف فرما ہوئے اس میں حضرت ابراہیم و حضرت اسمعیل و حضرت مریم و ملائکہ کرام علیہم الصلوۃ والسلام و غیرہم کی تصویریں نظر پڑیں کچھ پیکر دار کچھ نقش دیوار، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ویسے ہی پلٹ آئے اور فرمایا خبر دار رہو بیشک ان بنانے والوں کے کان تک بھی یہ بات پہنچی ہوئی تھی کہ جس گھر میں کوئی تصویر ہو اس میں ملائکہ رحمت نہیں

جاتے، پھر حکم فرمایا کہ جتنی تصویریں منقوش تھیں سب مٹا دی گئیں اور جتنی مجسم تھیں سب باہر نکال دی گئیں انھیں بھی حضرت سیدنا ابراھیم خلیل اللہ و حضرت سیدنا اسمعیل ذبیح اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وعلی ابنیھما الاکرم وعلیھما وبارک وسلم کی تصویریں بھی باہر لائی گئیں جب تک کعبہ معظمہ سب تصاویر سے پاک نہ ہو گیا حضور پر نور صلی اللہ تعالی علیہ و سلم نے اپنے قدم اکرم سے اسے شرف نہ بخشا۔

[حواشی]: 1. صحیح البخاری کتاب الانبیاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۷۳ 2. صحیح البخاری کتاب المغازی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۶۱۲ 3. سیرۃ النبی لابن ہشام امر الرسول بطمس مابالبیت من صور دار ابن کثیر ۴ / ۳۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Hadith 23: In Musnad Imam Ahmad, narrated by Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both): He said that there were images in the Kaaba, so the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded Umar bin Al-Khattab to erase them. Before Umar (may Allah be pleased with him) did so with a cloth and erased them, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered it and there was nothing of them in it. In the narration of Imam Al-Waqidi: Umar had left the image of Ibrahim. When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered and saw it, he said, "O Umar, did I not command you not to leave any image in it?" Then he saw the image of Maryam and said, "Erase whatever images are in it. May Allah destroy a people who depict what they cannot create." — This is summarized. Hazrat Jabir narrated that in the days of ignorance, there were images inside the Kaaba. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) to erase the pictorial remains. Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him) erased those remains with a wet cloth. After that, when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered the Kaaba, no pictorial remain was present. In this chain, Imam Al-Waqidi adds that Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) had left the image of Hazrat Ibrahim (peace be upon him) there, meaning he did not erase it. Then when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) went inside and saw it, he said, "O Umar! Did I not command you not to let any image remain here?" Then he saw the image of Sayyida Maryam and said that all the images here should be erased. May Allah destroy such people who make images of things they cannot create.

Hadith 24: Umar bin Shabba narrates from Hazrat Usama bin Zaid (may Allah be pleased with them both): Indeed, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered the Kaaba and commanded me, so I brought him a bucket of water. He himself began to wet a cloth and rub it over the images while saying, "May Allah destroy a people who depict what they cannot create." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered the Kaaba and commanded me, so I brought a bucket of water. He himself began to wet a cloth with that water, then rubbing that

wet cloth on those images, he began to say, "May Allah destroy such people who depict things that they cannot create." (T)

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, from Musnad Jabir (may Allah be pleased with him), Al-Maktab Al-Islami Beirut, 3/396.
2. Kitab Al-Maghazi by Al-Waqidi, Ghazwa Al-Fath, Mu'assasa Al-A'lami Beirut, 2/834.
3. Fath Al-Bari referring to Umar bin Shabba, Kitab Al-Maghazi, Mustafa Al-Babi Egypt, 9/78; Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab Al-Aqiqa Hadith 5265, and Kitab Al-Maghazi Hadith 7818, 14/567 and 490.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

हदीस 23: मुसनद इमाम अहमद में जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ी अल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है: उन्होंने कहा कि काबा में चित्र थे, इसलिए पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उमर बिन अल-खत्ताब को उन्हें मिटाने का आदेश दिया। इससे पहले कि उमर (रज़ी अल्लाहु अन्हु) एक कपड़े से उन्हें मिटाते, पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) वहां दाखिल हुए और वहां कुछ भी नहीं था। इमाम अल-वाक़िदी की रिवायत में: उमर ने इब्राहिम का चित्र छोड़ दिया था। जब पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दाखिल हुए और उसे देखा, तो उन्होंने कहा, "ऐ उमर, क्या मैंने तुम्हें इसमें कोई चित्र न छोड़ने का आदेश नहीं दिया था?" फिर उन्होंने मरयम का चित्र देखा और कहा, "इसमें जो भी चित्र हैं उन्हें मिटा दो। अल्लाह ऐसे लोगों को नष्ट कर दे जो उन चीजों का चित्रण करते हैं जिन्हें वे बना नहीं सकते।" — यह संक्षेप में है। हज़रत जाबिर ने फरमाया कि जाहिलियत के दिनों में काबा शरीफ के अंदर तस्वीरें थीं। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत उमर (रज़ी अल्लाहु अन्हु) को हुक्म फरमाया कि तस्वीरों के निशानों को मिटा दो। हज़रत उमर फारूक (रज़ी अल्लाहु अन्हु) ने गीले कपड़े से उन निशानों को मिटा दिया। उसके बाद जब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) काबा शरीफ में दाखिल हुए, तो वहां कोई तस्वीर का निशान मौजूद नहीं था। इस रिवायत में इमाम वाक़िदी का यह इज़ाफ़ा भी है कि हज़रत उमर (रज़ी अल्लाहु अन्हु) ने वहां हज़रत इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) की तस्वीर छोड़ दी थी, यानी उसे नहीं मिटाया था। फिर जब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अंदर जाकर उसे देखा तो इरशाद फरमाया, "ऐ उमर! क्या मैंने तुम्हें हुक्म नहीं दिया था कि यहाँ कोई तस्वीर बाकी न रहने दो?" फिर आप ने सैयदा मरयम की तस्वीर देखी तो फरमाया कि यहाँ जितनी भी तस्वीरें हैं उन सब को मिटा दिया जाए। अल्लाह तआला ऐसे लोगों को बर्बाद करे जो ऐसी चीजों की तस्वीरें बनाते हैं जिन्हें वे पैदा नहीं कर सकते।

हदीस 24: उमर बिन शब्बः हज़रत उसामा बिन ज़ैद (रज़ी अल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं: वास्तव में, पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) काबा में दाखिल हुए और मुझे आदेश दिया, तो मैं उनके लिए पानी की एक बाल्टी ले आया। वे खुद एक कपड़े को गीला करने लगे और चित्रों पर रगड़ने लगे और कहने लगे, "अल्लाह ऐसे लोगों को नष्ट कर दे जो उन चीजों का चित्रण करते हैं जिन्हें वे बना नहीं सकते।" हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) काबा शरीफ में दाखिल हुए तो मुझे हुक्म फरमाया, तो मैं पानी का डोल भरकर लाया। आप खुद अपने मुबारक हाथों से उस पानी से कपड़ा

तर करने लगे, फिर उन तस्वीरों पर वह भीगा हुआ कपड़ा रगड़ते हुए फरमाने लगे, "अल्लाह तआला ऐसे लोगों को हलाक करे जो ऐसी चीजों की तस्वीर कशी करते हैं जिन्हें वे पैदा नहीं कर सकते।" (त)

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, मुसनद जाबिर (रज़ी अल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 3/396।
2. किताब अल-मगाज़ी अल-वाक़िदी, गज़वा अल-फतह, मुअस्सस अल-अअला बेरूत, 2/834।
3. फतह अल-बारी उमर बिन शब्बः के हवाले से, किताब अल-मगाज़ी, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 9/78; अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताब अल-अक़ीक़ा हदीस 5265, और किताब अल-मगाज़ी हदीस 7818, 14/567 और 490।

पृष्ठ 436/674

حدیث ۲۳: مسند امام احمد میں جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے: قال کان في الکعبة صور فأمر النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عمر بن الخطاب ان یمحوھا قبل عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ثوبا ومحاھا بہ فدخلہا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وما فیھا منھا شئی ۔ وفی حدیثہ عند الامام الواقدی وکان عمر قد ترك صورة ابراھیم فلما دخل صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم راھا فقال یا عمر الم آمرك ان لاتدع فیھا صورة ثم رای صورة مریم فقال امحواما فیھا من الصور قاتل اللہ قوما یصورون ما لا یخلقون ۔ ھذا مختصرا ۔ حضرت جابر نے فرمایا ایام جاہلیت میں کعبہ شریف کے اندر تصویریں تھیں، حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حکم فرمایا کہ تصویری نقوش مٹادو، تو حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے گیلے کپڑے کے ساتھ ان نقوش کو مٹا دیا اس کے بعد حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کعبہ شریف میں داخل ہوئے تو وہاں کوئی تصویری نقش موجود نہ تھا، اس سند میں امام واقدی کا یہ اضافہ بھی ہے کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے وہاں حضرت ابراہیم علیہ السلام کی تصویر چھوڑ دی تھی یعنی اسے نہیں مٹایا تھا۔ پھر جب اندر تشریف لے جا کر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اسے دیکھا تو ارشاد فرمایا اے عمر! کیا میں نے تمھیں حکم نہ دیا تھا کہ یہاں کوئی تصویر باقی نہ رہنے دو، پھر آپ نے سیدہ مریم کی تصویر دیکھی تو فرمایا یہاں جتنی بھی تصویریں ہیں ان سب کو مٹا دیا جائے اللہ تعالیٰ ایسے لوگوں کو برباد کرے جو ایسی چیزوں کی تصویریں بناتے ہیں جنھیں وہ پیدا نہیں کر سکتے۔

حدیث ۲۴: عمر بن شبہ حضرت اسامہ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دخل الکعبة فامرنی فاتیتہ بماء فی دلو فجعل یبل الثوب ویضرب بہ علی الصور و

یقول قاتل اللہ قوما یصورون ما لا یخلقون ۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کعبہ شریف میں داخل ہوئے تو مجھے حکم فرمایا تو میں پانی کا ڈول بھر کر لایا آپ خود بنفس نفیس اس پانی سے کپڑا تر کرنے لگے پھر ان تصویروں پر وہ بھیگا ہوا کپڑا رگڑتے ہوئے فرمانے لگے اللہ تعالیٰ ایسے لوگوں کو ہلاک کرے جو ایسی چیزوں کی تصویر کشی کرتے ہیں جنھیں وہ پیدا نہیں کر سکتے۔ (ت)

1 مسند احمد بن حنبل از مسند جابر رضی اللہ تعالی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۳۹۶ 2 کتاب المغازی للواقدی شان غزوۃ الفتح موسسۃ الاعلی بیروت ۲/ ۸۳۴ 3 فتح الباری بحوالہ عمر بن شبہ کتاب المغازی مصطفی البابی مصر ۹/ ۷۸، المصنف لابن ابی شیبۃ کتاب العقیقہ حدیث ۵۲۶۵ و کتاب المغازی حدیث ۷۸۱۸ و ۵۶۷/ ۱۴ و ۴۹۰

Hadith 25: Abu Bakr bin Abi Shaybah narrates from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both): [Arabic]: The Muslims stripped to their lower garments, took buckets, and sang chants at Zamzam while washing the Kaaba, both its exterior and interior. They did not leave any trace of the polytheists except that they erased or washed it away. 1 [Urdu]: (At that time) the Muslims took off their cloaks and began washing the Kaaba Sharif thoroughly, both inside and outside, by filling buckets with Zamzam water. Thus, they washed away and erased all the polytheistic signs of the idolaters. (T)

The summary of these hadiths is that for the pictures present in the Kaaba, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded the Commander of the Faithful, Umar Farooq the Great (may Allah be pleased with him), to erase them. Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) and other noble companions became active in complying with the holy command, taking off their cloaks, bringing bucket after bucket from Zamzam Sharif, and washing the Kaaba inside and out. They soaked cloths to erase the pictures until all traces of the polytheists were washed away and erased. When the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) received news that no sign remained, he graced the interior with his presence. By chance, a trace of some pictures, like the picture of Ibrahim Khalilullah (peace be upon him), remained. Then he observed that the picture of Maryam was also not clearly washed away. The radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked Usama bin Zaid (may Allah be pleased with him) for a bucket of water and, by soaking a cloth himself, participated in erasing them, saying: "May Allah's curse be upon those who make these pictures." In Fath al-Bari, the commentary on Sahih Bukhari, it is stated:

[Arabic]: In the hadith of Usama, it is mentioned that he (peace and blessings of Allah be upon him) entered the Kaaba and saw a picture of Ibrahim. He called for water and began erasing it. This is understood as being the remnants that were hidden from those who first erased them. 2 [Urdu]: In the hadith of Hazrat Usama, it is stated that when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered the Kaaba Sharif, he saw some pictures were faint, so he asked for water and began erasing them with his own blessed hands. This hadith is interpreted to mean that some signs of some pictures had remained which the person who first erased them could not see, (so the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, erased them again). (T)

Hadith 26: In the Sahihayn, it is narrated from the Mother of the Believers, Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her): [Arabic]: When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) fell ill... [Urdu]: During the illness of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), some...

---

1 Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Maghazi, Hadith 18625, Idarat al-Qur'an Karachi, 11/494. 2 Fath al-Bari, Kitab al-Maghazi, Chapter: Where the Prophet (peace be upon him) planted the banner on the day of the conquest, Mustafa al-Babi Egypt, 9/77, 78.

जिल्द 21 | फ़तावा रज़विया

हदीस 25: अबू बक्र बिन अबी शैबा हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं: [अरबी]: मुसलमानों ने अपने तहबंद बांधे, डोल लिए और ज़मज़म पर गीत गाते हुए काबा के बाहर और अंदर को धोना शुरू किया। उन्होंने मुशरिकों का कोई निशान नहीं छोड़ा सिवाय इसके कि उसे मिटा दिया या धो डाला। 1 [उर्दू]: (उस समय) मुसलमानों ने अपनी चादरें उतारीं और डोल में आबे ज़मज़म भर-भर कर काबा शरीफ को अंदर और बाहर से खूब धोने लगे। चुनाँचे मुशरिकों के तमाम शिर्किया निशानात धो डाले और मिटा दिए। (त)

इन हदीसों का सार यह है कि काबा में जो तस्वीरें थीं, हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अमीर-उल-मोमिनीन उमर फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) को हुक्म दिया कि उन्हें मिटा दें। उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) और अन्य सहाबा किराम चादरें उतार-उतार कर हुक्म की तामील में सरगर्म हुए, ज़मज़म शरीफ से डोल भर-भर कर लाते और काबा को अंदर और बाहर से धोते। कपड़े भिगो-भिगो कर तस्वीरें मिटाई जातीं, यहाँ तक कि मुशरिकों के तमाम आसार धोकर मिटा दिए गए। जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को खबर मिली कि अब कोई निशान बाकी नहीं रहा, तब आप अंदर तशरीफ ले गए। इत्तेफाक से कुछ तस्वीरों के निशान रह गए थे जैसे हज़रत इब्राहीम खलीलुल्लाह (अलैहिस्सलाम) की तस्वीर का निशान। फिर आपने देखा तो हज़रत मरियम की तस्वीर भी साफ नहीं धुली थी। हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उसामा बिन ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक डोल पानी मंगाया और खुद कपड़े को तर करके उन्हें मिटाने में शरीक हुए और इरशाद फरमाया: "अल्लाह की मार इन तस्वीर बनाने वालों पर।" फ़तह अल-बारी शरह सहीह बुखारी में है:

[अरबी]: उसामा की हदीस में है कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) काबा में दाखिल हुए और इब्राहीम की तस्वीर देखी, तो पानी मंगाया और उसे मिटाने लगे। इसे इस पर महमूल किया जाता है कि ये वो अवशेष थे जो पहली बार मिटाने वाले से ओझल रह गए थे। 2 [उर्दू]: हज़रत उसामा की हदीस में है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) काबा शरीफ के अंदर तशरीफ ले गए तो कुछ तस्वीरें धुंधली देखीं, पानी मंगवाया और उन्हें अपने दस्ते अकदस से खुद मिटाने लगे। यह हदीस इस पर महमूल है कि कुछ तस्वीरों के कुछ निशानात बाकी रह गए थे जिन्हें पहली बार मिटाने वाला नहीं देख सका, (तो हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने दोबारा उन्हें मिटा दिया)। (त)

हदीस 26: सहीहैन में उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से है: [अरबी]: जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बीमार हुए... [उर्दू]: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मर्ज़ (बीमारी) में कुछ...

---

1 अल-मुसन्नफ इब्न अबी शैबा, किताब अल-मगाज़ी, हदीस 18625, इदारा अल-कुरान कराची, 11/494। 2 फ़तह अल-बारी, किताब अल-मगाज़ी, बाब: फ़तह के दिन नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने झंडा कहाँ गाड़ा, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 9/77, 78।

حدیث ۲۵: ابوبکر بن ابی شیبہ حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: ان المسلمین تجردوا فی الازرو اخذ وا الدلاء و ارتجزوا علی زمزم یغسلون الکعبۃ ظھرھا وبطنھا فلم یدعوا اثر امن المشرکین الامحوہ اوغسلوہ -۱- (اس وقت) مسلمانوں نے اپنی اپنی چادریں اتاریں اور ڈول میں آب زمزم بھر بھر کر کعبہ شریف کو اندرون وبیرون سے خوب دھونے لگے چنانچہ مشرکین کے تمام نشانات شرک دھو ڈالے اور مٹادئے۔ (ت)

حاصل ان احادیث کا یہ ہے کہ کعبہ میں جو تصویریں تھیں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حکم فرمایا کہ انھیں مٹادو۔ عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور دیگر صحابہ کرام چادریں اتار اتار کر امتثال حکم اقدس میں سرگرم ہوئے زمزم شریف سے ڈول کے ڈول بھر کر آتے اور کعبہ کو اندر باہر سے دھویا جاتا، کپڑے بھگو بھگو کر تصویریں مٹائی جاتیں، یہاں تک کہ وہ مشرکوں کے آثار سب دھو کر مٹا دئے، جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے خبر پائی کہ اب کوئی نشان باقی نہ رہا اس وقت اندر رونق افروز ہوئے، اتفاق سے بعض تصاویر مثل تصویر ابراھیم خلیل اللہ علیہ الصلوۃ والسلام کا نشان رہ گیا تھا، پھر نظر فرمائی تو حضرت مریم کی تصویر بھی صاف نہ دھلی تھی حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اسامہ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ایک ڈول پانی منگا کر بنفس نفیس کپڑا تر کرکے ان کے مٹانے میں شرکت فرمائی اور ارشاد فرمایا: اللہ کی مار ان تصویر بنانے والوں پر۔ فتح الباری شرح صحیح بخاری میں ہے:

في حدیث اسامۃ انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دخل الکعبۃ فرأی صورۃ ابراھیم فدعا بماء فجعل یمحوھا وھو محمول علی انہ بقیۃ تخفی علی من محاھا اولاً ۲- حضرت اسامہ کی حدیث میں ہے کہ

حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کعبہ شریف کے اندر تشریف لے گئے تو کچھ تصویریں مٹی دیکھ کر پانی منگوایا اور انھیں اپنے دست اقدس سے خود مٹانے لگے، یہ حدیث اس پر محمول ہے کہ بعض تصویروں کے کچھ نشانات باقی رہ گئے تھے جنھیں پہلی دفعہ مٹانے والا نہ دیکھ سکا، (تو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دوبارہ انھیں مٹادیا) (ت)

حدیث ۲۶: صحیحین میں ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے ہے: لما اشتکی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مرض میں بعض

---

۱ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب المغازی حدیث ۱۸۶۲۵ ادارۃ القرآن کراچی ۱۱/ ۴۹۴ ۲ فتح الباری کتاب المغازی باب این رکز النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الرایۃ یوم الفتح مصطفی البابی مصر ۹/ ۷۷، ۷۸

Fatawa Rizwia Volume 21

[Table Header Style Section] Left Column (Arabic): Some of his wives mentioned a church called Marya. Umm Salama and Umm Habiba had visited the land of Abyssinia (Ethiopia). They mentioned its beauty and the pictures in it. He (the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him) raised his head and said, "Those people, when a righteous man among them - whether a prophet or a saint - died, they would build a mosque over his grave and then put those pictures in it. They are the worst of Allah's creation."[1] In al-Mirqat: "The righteous man" i.e., from among the prophets or saints. "Those pictures" i.e., images of the righteous, to serve as a reminder of them and to encourage worship because of them.[2] etc.

Right Column (Urdu): The pure wives mentioned a church named Marya. Umm al-Mu'minin Umm Salama and Umm al-Mu'minin Umm Habiba had visited the country of Abyssinia. Both ladies mentioned the beauty of Marya and its pictures. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) raised his head and said: "When any righteous person, prophet or saint, among these people passes away, they build a mosque on his grave and place his pictures in it for blessings; these people are the worst of creation." (T) It is stated in Mirqat (by Muhaddith Ali Qari): "A righteous man, i.e., when a prophet or saint dies, they would make and hang his pictures for their remembrance and to encourage worship because of them, etc." (T)

[Middle Section] Hadith 72: Imam Bukhari in 'Kitab as-Salat' of 'Jami' Sahih' has narrated it briefly without the background story, while Abdur Razzaq and Abu Bakr bin Abi Shaybah in their respective 'Musannaf' works, and al-Bayhaqi in 'Sunan', have narrated it in full with the story from Aslam, the freed slave of the Commander of the Faithful Umar (may Allah be pleased with him). When the Commander of the Faithful travelled to Syria, a landlord came and requested: "I have prepared a meal for your presence; I wish for you to grace it with your visit so that my status among my peers increases." The Commander of the Faithful replied:

[Arabic]: "We do not enter your churches because of the pictures that are in them."[3] | [Urdu]: We do not enter those churches in which there are these pictures.

[Footnotes] [1] Sahih al-Bukhari, Book of Prayer, Chapter on Prayer in a Church, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/62; Sahih al-Bukhari, Book of Funerals, Chapter on Building Mosques over Graves, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/97; Sahih Muslim, Book of Mosques, Chapter on Prohibition of Building Mosques over Graves, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/201. [2] Mirqat al-Mafatih, Book of Clothing, Chapter on Pictures, Third

Section, Maktaba Habibiyah Quetta 8/282. [3] Al-Musannaf by Abdur Razzaq, Chapter on Statues and what has been narrated concerning them, Hadith 19386, al-Maktab al-Islami Beirut 10/397; Sahih al-Bukhari, Book of Prayer, Chapter on Prayer in a Church, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/62.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

[तालिका शीर्षक शैली खंड] बायां कॉलम (अरबी): उनकी कुछ पत्नियों ने 'मारिया' नामक एक गिरजाघर का उल्लेख किया। उम्मे सलमा और उम्मे हबीबा हबश (इथियोपिया) की भूमि पर गई थीं। उन्होंने इसकी सुंदरता और इसमें मौजूद चित्रों का उल्लेख किया। उन्होंने (पैगंबर, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) अपना सिर उठाया और कहा, "वे लोग, जब उनमें से कोई नेक व्यक्ति - चाहे नबी हो या वली - मर जाता था, तो वे उसकी कब्र पर एक मस्जिद बनाते थे और फिर उसमें वे चित्र लगा देते थे। वे अल्लाह की रचना में सबसे बुरे हैं।"[1] मिरक़ात में: "नेक आदमी" यानी नबियों या वलियों में से। "वे चित्र" यानी नेक लोगों की तस्वीरें, ताकि उनकी याद ताज़ा रहे और उनकी वजह से इबादत (पूजा) के लिए प्रोत्साहन मिले।[2] इत्यादि।

दायां कॉलम (उर्दू): पाकीज़ा बीवियों ने 'मारिया' नाम के एक गिरजाघर का ज़िक्र किया। उम्मुल मोमिनीन हज़रत उम्मे सलमा और उम्मुल मोमिनीन हज़रत उम्मे हबीबा हबश के देश गई थीं। इन दोनों बीवियों ने मारिया की सुंदरता और उसमें लगी तस्वीरों का ज़िक्र किया। हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने सिर उठाकर फ़रमाया: "जब इन लोगों में कोई नेक बंदा—नबी या वली—वफ़ात पा जाता है, तो वे उसकी क़ब्र पर मस्जिद बना लेते हैं और उसमें बरकत के लिए उसकी तस्वीरें लगाते हैं। ये लोग मख्लूक (सृष्टि) में सबसे बुरे हैं।" (त) 'मिरक़ात' (मुहद्दिस अली क़ारी की किताब) में है: "नेक मर्द, यानी जब कोई नबी या वली वफ़ात पाता, तो वे उसकी तस्वीरें बनाते और उन्हें लटका देते ताकि उनकी याद ताज़ा रहे और उनकी वजह से इबादत में रग़बत (रुचि) पैदा हो, इत्यादि।" (त)

[मध्य खंड] हदीस ७२: इमाम बुखारी ने 'जामे सहीह' की 'किताबुस-सलात' में इसे बिना किसी विस्तार के बयान किया है, जबकि अब्दुर रज्जाक और अबू बक्र बिन अबी शैबा ने अपनी-अपनी 'मुसन्निफ़' में, और बैहक़ी ने 'सुनन' में, अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु के आज़ाद किए हुए गुलाम असलम से इसे पूरी कहानी के साथ रिवायत किया है। जब अमीरुल मोमिनीन मुल्के शाम (सीरिया) तशरीफ़ ले गए, तो एक ज़मींदार ने आकर अर्ज़ की: "मैंने हुज़ूर के लिए खाना तैयार कराया है; मैं चाहता हूँ कि हुज़ूर वहाँ कदम रंजह फरमाएँ(पधारें) ताकि मेरे बराबर वालों में मेरी इज़्ज़त बढ़ जाए।" अमीरुल मोमिनीन ने फ़रमाया:

[अरबी]: "हम उन गिरजाघरों में दाख़िल नहीं होते जिनमें तस्वीरें होती हैं।"[3] | [उर्दू]: हम उन गिरजाघरों में नहीं जाते जिनमें ये तस्वीरें होती हैं।

[पाद लेख] [1] सहीह अल-बुखारी, किताबुस-सलात, गिरजाघर में नमाज़ का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/६२; सहीह अल-बुखारी, किताबुल-जनाइज़, क़ब्रों पर मस्जिद बनाने का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/९७; सहीह मुस्लिम, किताबुल-मसाजिद, क़ब्र पर मस्जिद बनाने की मनाही का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/२०१। [2] मिरक़ातुल-मफातीह, किताबुल-लिबास, तस्वीरों का अध्याय, तीसरा खंड, मकतबा हबीबिया क्वेटा ८/२८२। [3] अल-मुसन्निफ़ अब्दुर रज्जाक द्वारा, मूर्तियों और उनके बारे में जो कुछ रिवायत किया गया है, हदीस १९३८६, अल-मकतबल इस्लामी बेरूत १०/३९७; सहीह अल-बुखारी, किताबुस-सलात, गिरजाघर में नमाज़ का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/६२।

पृष्ठ ४३८ / ६७४

ذکر بعض نسائه کنیسة یقال لها مارية وکانت ام سلمة وام حبیبة اتتا ارض الحبشة فذکرتا من حسنها وتصاویر فیها فرفع رأسه فقال اولئك اذا مات فیهم الرجل الصالح بنوا علی قبره مسجدا ثم صوروا فیه تلك الصور اولئك شرار خلق الله ۱- في المرقاة الرجل الصالح ای من نبی او ولی تلك الصور ای صور الصلحاء تذکیر ا بهم وترغیباً فی العبادة لاجلهم ۲ الخ۔

ازواجِ مطہرات نے ایک گرجا کا ذکر کیا جس کا نام ماریہ تھا اور حضرت ام المومنین ام سلمہ وام المومنین ام حبیبہ ملک حبشہ میں ہو آئی تھیں ان دونوں بیبیوں نے ماریہ کی خوبصورتی اور اس کی تصویروں کا ذکر کیا، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سر اٹھا کر فرمایا یہ لوگ جب ان میں کوئی نیک بندہ نبی یا ولی انتقال کرتا ہے اس کی قبر پر مسجد بنا کر اس میں تبرکا اس کی تصویر لگاتے ہیں یہ لوگ بدترین خلق ہیں۔ (ت) مرقاۃ (از محدث علی قاری) میں ہے مرد صالح یعنی وہ نبی یا ولی فوت ہو جاتا اس کی تصاویر بناتے اور لٹکایا کرتے تھے ان کی یادگار اور ان کی وجہ سے عبادت میں رغبت دلانے کے لئے الخ (ت)

حدیث ۷۲: امام بخاری کتاب الصلوٰۃ جامع صحیح میں تعلیقا بلا قصہ اور عبدالرزاق و ابو بکر بن ابی شیبہ اپنے اپنے مصنف اور بیہقی سنن میں اسلم مولی امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے موصولا مع القصہ راوی جب امیر المومنین ملک شام کو تشریف لے گئے ایک زمیندار نے آکر عرض کی میں نے حضور کے لئے کھانا تیار کرایا ہے میں چاہتا ہوں حضور قدم رنجہ فرمائیں کہ ہمچشموں میں میری عزت ہو امیر المومنین نے فرمایا:

انا لا ندخل كنائسكم من اجل الصور التى فيها ۳۔ | ہم ان کلیسوں میں نہیں جاتے جن میں یہ تصویریں ہوتی ہیں۔

۱ صحیح البخاری کتاب الصلوٰۃ باب الصلوٰۃ فی البیعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۲، صحیح البخاری کتاب الجنائز باب المسجد علی القبر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۹۷، صحیح مسلم کتاب المساجد باب النهی عن بناء المسجد علی القبر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰۱ ۲ مرقاۃ المفاتیح کتاب اللباس باب التصاویر الفصل الثالث مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۸۲ ۳ المصنف لعبد الرزاق باب التماثیل وماجاء فیه حدیث ۱۹۳۸۶ المکتب الاسلامی بیروت ۱۰/ ۳۹۷، صحیح البخاری کتاب الصلوٰۃ باب الصلوٰۃ في البیعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

In short, the ruling is clear and the issue is evident. The aforementioned acts are certainly prohibited, and to believe there is reward (Thawab) in them is clear misguidance. It is obligatory upon such a person to refrain from this act and, in the hope of reward for something prohibited, neither mislead himself nor mislead ignorant Muslims. These pictures should be buried in an uninhabited forest away from the road, hidden from the eyes of the common people, in such a way that the ignorant have no information about them at all. Or, they should be entrusted to a deep, hidden part of a river that never runs dry, away from the sight of the ignorant, so that there is no possibility of them ever appearing from the waves of the water. "And Allah guides whom He wills to a straight path." [Al-Baqarah 2:213] (T: And Allah Almighty shows the straight path to whomsoever He wills).

This was all related to pictures of living beings. As for the map/sketch of the blessed mausoleum (Raudah), there is no room for speech or objection regarding its permissibility. Just as the prohibition of those pictures is certain, so its permissibility is unanimous. Every pure Sharia has prohibited the portrayal of living beings. The fifteenth Hadith explicitly mentions this restriction. In the first Hadith, it is stated that a painter/sculptor came to the noble presence of Hadrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) and said, "I make pictures, give me a ruling on it." He said, "Come closer." He came closer. He said, "Come closer." He came even closer, until Hadrat placed his blessed hand on his head and said, "Shall I not tell you the Hadith I heard from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)?" Then he mentioned the aforementioned Hadith about painters/sculptors being in Hell. The man took a very heavy breath. Hadrat said:

Woe to you! If you insist on making them, then you must make (pictures of) these trees and every thing that does not have a soul.	**Alas for you! If you cannot refrain from making them, then make pictures of trees and non-living things.**

The Imams of the four schools of thought and others have explicitly stated its permissibility. All books of the various schools are full and saturated with this. Although the issue is clear and the truth is evident, for the sake of calming doubts and strengthening the common people, I shall present some proofs from the great Imams and prominent scholars as to which elders of religion and greatest reliable authorities made sketches of the Holy Shrine and the like of the Noble Footprint

(Na'l-e-Aqdas) and continued to revere them and seek blessings from them, and what soul-uplifting words for the believers and soul-destroying words for the hypocrites they stated regarding this.

---

1 Al-Quran al-Karim 2/213 2 Musnad Ahmad bin Hanbal from Musnad Abdullah bin Abbas, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/308; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Chapter on Prohibition of Depicting Animals, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/202; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Buyu', Chapter on Sale of Pictures, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/296

संक्षेप में, निर्णय स्पष्ट है और मामला प्रत्यक्ष है। उल्लेखित कार्य निश्चित रूप से हराम (वर्जित) हैं और उनमें सवाब (पुण्य) का विश्वास रखना स्पष्ट पथभ्रष्टता है। ऐसे व्यक्ति पर यह अनिवार्य है कि वह इस कार्य से बाज़ आए और हराम में सवाब की उम्मीद में न तो स्वयं गुमराह हो और न ही अज्ञानी मुसलमानों को गुमराह करे। इन तस्वीरों को आबादी से दूर किसी जंगल में आम लोगों की नज़रों से बचाकर इस तरह दफ़न कर देना चाहिए कि अज्ञानियों को उनकी बिल्कुल भी जानकारी न हो। या किसी ऐसी नदी के गहरे और गुप्त स्थान पर इस तरह डाल दिया जाए जहाँ पानी कभी कम न होता हो, ताकि पानी की लहरों से उनके कभी प्रकट होने की संभावना न रहे। "और अल्लाह जिसे चाहता है सीधा रास्ता दिखाता है।" [अल-बक़रह २:२१३] (त: और अल्लाह सर्वशक्तिमान जिसे चाहता है सीधा रास्ता दिखाता है)।

यह सब सजीवों के चित्रों से संबंधित था। जहाँ तक पवित्र रौज़ा (समाधि) के मानचित्र का सवाल है, इसकी अनुमति के बारे में बोलने या आपत्ति करने की कोई गुंजाइश नहीं है। जिस प्रकार उन चित्रों की हरामियत निश्चित है, उसी प्रकार इसकी अनुमति सर्वसम्मत है। हर पवित्र शरीयत में सजीव के चित्रण को हराम करार दिया गया है। पंद्रहवीं हदीस में इस प्रतिबंध को स्पष्ट किया गया है। पहली हदीस में है कि एक चित्रकार हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की सेवा में उपस्थित हुआ और कहा, "मैं चित्र बनाया करता हूँ, इस पर अपना फ़तवा दें।" उन्होंने कहा, "पास आओ।" वह पास आया। उन्होंने कहा, "पास आओ।" वह और पास आया, यहाँ तक कि हज़रत ने अपना मुबारक हाथ उसके सिर पर रखा और फ़रमाया, "क्या मैं तुम्हें वह हदीस न बताऊँ जो मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सुनी?" फिर उन्होंने चित्रकारों के जहन्नमी होने वाली उक्त हदीस सुनाई। उस व्यक्ति ने एक ठंडी आह भरी। हज़रत ने फ़रमाया:

अफ़सोस तुम पर! यदि तुम बनाने से नहीं रुक सकते, तो इन पेड़ों और हर उस चीज़ के चित्र बनाओ जिसमें प्राण नहीं हैं।

अफ़सोस तुम पर! अगर बिना बनाए न बन आए तो पेड़ों और निर्जीव वस्तुओं के चित्र बनाया करो।

चार संप्रदायों के इमामों और अन्यों ने इसकी अनुमति को स्पष्ट रूप से बताया है। सभी संप्रदायों की पुस्तकें इससे भरी पड़ी हैं। यद्यपि मामला स्पष्ट है और सत्य प्रत्यक्ष है, फिर भी शंकाओं के समाधान और आम लोगों के विश्वास को दृढ़ करने के लिए, मैं महान इमामों और प्रसिद्ध विद्वानों के कुछ

प्रमाण प्रस्तुत करूँगा कि किन-किन महान धर्मगुरुओं और विश्वसनीय अधिकारियों ने पवित्र मज़ार और पवित्र पदचिह्न (नअल-ए-अक़दस) के नक्शे बनाए और उनका सम्मान किया तथा उनसे बरकत प्राप्त की, और इस बारे में मोमिनों के लिए रूह-अफ़ज़ा (हृदयग्राही) और मुनाफ़िक़ों (पाखंडियों) के लिए विनाशकारी क्या-क्या शब्द कहे।

---

१ अल-क़ुरआन अल-करीम २/२१३ २ मुसनद अहमद बिन हंबल, मुसनद अब्दुल्ला बिन अब्बास से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत १/३०८; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, सजीवों के चित्रण के निषेध का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/२०२; सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल बुयूअ, चित्रों की बिक्री का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/२९६

با لجملہ حکم واضح ہے اور مسئلہ مستبین اور حرکات مذکورہ حرام بالیقین اور ان میں اعتقاد ثواب ضلال مبین اس شخص پر فرض ہے کہ اس حرکت سے باز آئے اور حرام میں ثواب کی امید سے نہ خود گمراہ ہو نہ جاہل مسلمانوں کو گمراہ بنائے ان تصویروں کو ناآباد جنگل میں راہ سے دور نظر عوام سے بچا کر اس طرح دفن کر دیں کہ جہال کو ان پر اصلا اطلاع نہ ہو یا کسی ایسے دریا میں کہ کبھی پایاب نہ ہوتا ہو نگاہ جاہلان سے خفیہ عمیق کنڈے میں یوں سپرد کریں کہ پانی کی موجوں سے کبھی ظاہر ہونے کا احتمال نہ ہو۔ "وَاللّٰہُ یَہْدِی مَنْ یَّشَآءُ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ" (اور اللہ تعالیٰ جسے چاہتا ہے سیدھا راستہ دکھاتا ہے ۔ت)

یہ سب متعلق بتصاویر ذی روح تھا۔ رہا نقشہ روضہ مبارکہ اس کے جواز میں اصلا مجال سخن وجائے دم زدن نہیں، جس طرح ان تصویروں کی حرمت یقینی ہے یوں ہی اس کا جواز اجماعی ہے۔ ہر شرع مطہر میں ذی روح کی تصویر حرام فرمائی، حدیث پانزدہم میں اس قید کی تصریح کر دی، حدیث اول میں ہے کہ ایک مصور نے حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی خدمت والا میں حاضر ہو کر عرض کی، میں تصویریں بنایا کرتا ہوں اس کا فتوی دیجئے، فرمایا: پاس آیا، وہ پاس آیا، فرمایا: پاس آ۔ وہ اور پاس آیا یہاں تک کہ حضرت نے اپنا دست مبارک اس کے سر پر رکھ کر فرمایا کیا میں تجھے نہ بتا دوں وہ حدیث جو میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے سنی، پھر حدیث مذکور مصوروں کے جہنمی ہونے کی ارشاد فرمائی، اس نے نہایت ٹھنڈی سانس لی، حضرت نے فرمایا:

ویحك ان ابیت الا ان تصنع فعلیك بھذا افسوس تجھ پر اگر بے بنائے نہ بن آئے تو پیڑ اور غیر الشجر وکل شیئ لیس فیه روح ذی روح چیزوں کی تصویریں بنایا کر۔

ائمہ مذاہب اربعہ و غیر ہم نے اس کے جواز کی تصریح فرمائیں تمام کتب مذاہب اس سے مملو و مشحون ہیں ہر چند مسئلہ واضح اور حق لائح ہے مگر تسکین اوہام و تثبیت عوام کے لئے ائمہ کرام علماء اعلام کی بعض سندیں اسباب میں پیش کروں کہ کن کن اکابر دین و اعظم معتمدین نے مزار مقدس اور اس کے مثل نعل اقدس کے نقشے بنائے اور ان کی تعظیم اور ان سے تبرک کرتے آئے اور اسباب میں کیا کیا کلمات روح افزائے مومنین و جانگزائے منافقین ارشاد فرمائے :

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۱۳ 2 مسند احمد بن حنبل از مسند عبداللہ بن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۰۸، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم تصویر صورۃ الحیوان قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۲، صحیح البخاری کتاب البیوع باب بیع التصاویر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۹۶

Fatawa Razawiyya Volume 21

(1) Imam Uthaym bin Nastas, a Tabii of Madinah. (2) The illustrious Hadith master Imam Abu Nu'aym, author of Hilyat al-Awliya. (3) The scholar and Hadith master Imam Abu al-Faraj Abd al-Rahman ibn al-Jawzi al-Hanbali. (4) Imam Abu al-Yaman ibn 'Asakir. (5) Imam Taj al-Din al-Fakihani, author of Fajr al-Munir. (6) Allama Sayyid Nur al-Din Ali bin Ahmad al-Samhudi al-Madani al-Shafi'i, author of the books Al-Wafa and Wafa al-Wafa. (7) My master, the gnostic of Allah, Muhammad bin Sulayman al-Jazuli, author of Dala'il [al-Khayrat]. (8) The jurist and Hadith master Imam Ahmad bin Hajar al-Makki al-Shafi'i, author of Al-Jawhar al-Munazzam. (9) Allama Husayn bin Muhammad bin Hasan al-Diyar Bakri, author of Al-Khamis fi Ahwal al-Nafs al-Nafis (sallallahu alayhi wa sallam). (10) Allama Sayyidi Muhammad bin Abd al-Baqi al-Zarqani al-Maliki, commentator on Al-Mawahib al-Laduniyya and Minah al-Muhammadiyya. (11) The profound research scholar Shaykh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlawi, author of Jazb al-Qulub. (12) Muhammad al-Ashiq bin Umar al-Hafiz al-Rumi al-Hanafi, author of Khulasat al-Akhbar translation of Khulasat al-Wafa, and other imams and scholars...

...have drawn diagrams of the most sacred and noble shrine of the Master of the Universe (sallallahu alayhi wa sallam) and the holy graves of the honorable Masters Siddiq and Faruq the Great (may Allah be pleased with them both). In Al-Mawahib and its commentary, it is stated:

[Table] Left Column (Arabic): (Abu Dawud and al-Hakim narrated via Al-Qasim bin Muhammad bin Abi Bakr al-Siddiq (who said: I visited Aisha and said: O mother, reveal the grave of the Prophet (sallallahu alayhi wa sallam) and his two companions to me)... the Hadith. (Al-Hakim added: so I saw the Messenger of Allah), meaning his grave (sallallahu alayhi wa sallam) positioned ahead, and Abu Bakr's head was between the shoulders of the Prophet (sallallahu alayhi wa sallam)...

Right Column (Urdu): Imam Abu Dawud and [Imam] Hakim narrated from the chain of Hazrat Qasim bin Muhammad bin Abi Bakr Siddiq. He said: I presented myself to the service of Sayyidah Aisha (may Allah be pleased with her). I requested her: O respected mother! Please lift the veil from the graves of the Holy Prophet (sallallahu alayhi wa sallam) and his two companions. (Al-Hadith) Imam Hakim added this detail (when the lady lifted the veil from the graves): then I saw the blessed grave of the Holy Prophet (sallallahu alayhi wa sallam) foremost, and the position of the other two graves was such that Abu Bakr Siddiq...

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

(1) इमाम उथैम बिन नस्तास ताबिई मदनी। (2) जलील उल क़द्र इमाम मुहद्दिस अबू नुऐम, हिल्लियत उल औलिया के लेखक। (3) इमाम मुहद्दिस अल्लामा अबुल फ़रज अब्दुर्रहमान इब्न अल-जौज़ी हंबली। (4) इमाम अबुल यमन इब्न असाकिर। (5) इमाम ताज उद्दीन फ़ाकानी, फ़ज्र मुनीर के लेखक। (6) अल्लामा सैय्यद नूरुद्दीन अली बिन अहमद समहूदी मदनी शाफ़ई, किताब अल-वफ़ा और वफ़ा अल-वफ़ा के लेखक। (7) सैय्यदी आरिफ़ बिल्लाह मुहम्मद बिन सुलेमान जज़ूली, अद्द दलाइल के लेखक। (8) इमाम मुहद्दिस फ़कीह अहमद बिन हजर मक्की शाफ़ई, जौहर मुनज़्ज़म के लेखक। (9) अल्लामा हुसैन बिन मुहम्मद बिन हसन दियार बकरी, अल-ख़मीस फ़ी अहवाल अन-नफ़्स अन-नफ़ीस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लेखक। (10) अल्लामा सैय्यदी मुहम्मद बिन अब्दुल बाक़ी ज़रक़ानी मालकी, मवाहिब अल-लदुन्निया और मिनह अल-मुहम्मदिया के टीकाकार। (11) शेख़ मुहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी, जज़ब अल-कुलूब के लेखक। (12) मुहम्मद अल-आशिक़ बिन उमर अल-हाफ़िज़ अल-रूमी हनफ़ी, लेखक ख़ुलासत अल-अख़बार अनुवाद ख़ुलासत अल-वफ़ा और अन्य इमामों और विद्वानों...

...ने सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अक़दस और अकरम मज़ार और हज़रात सिद्दीक़ और फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की मुक़द्दस क़ब्रों के नक़्शे बनाए हैं। मवाहिब और उसकी शरह (टीका) में है:

[तालिका] बायाँ कॉलम (अरबी): (इमाम अबू दाऊद और हाकिम ने क़ासिम बिन मुहम्मद बिन अबी बक्र सिद्दीक़ के माध्यम से रिवायत की (उन्होंने कहा: मैं आयशा के पास गया और कहा: हे माँ, मुझ पर नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क़ब्र और उनके दो साथियों की क़ब्र ज़ाहिर करें)... हदीस। (हाकिम ने जोड़ा: फिर मैंने अल्लाह के रसूल को देखा), यानी उनकी क़ब्र (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आगे थी और अबू बक्र का सिर नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कंधों के बीच था...

दायाँ कॉलम (उर्दू): इमाम अबू दाऊद और हाकिम ने हज़रत क़ासिम बिन मुहम्मद बिन अबी बक्र सिद्दीक़ की सनद से रिवायत किया। फ़रमाया: मैं सैय्यदा आयशा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की ख़िदमत में हाज़िर हुआ। मैंने उनसे अर्ज़ किया: अम्माँ जान! हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके दो साथियों की क़ब्रों से पर्दा हटा दीजिये। (अल-हदीस) इमाम हाकिम ने यह इज़ाफ़ा (बढ़ोतरी)

किया (जब माई साहिबा ने क़ब्रों से पर्दा हटाया): तो मैंने हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क़ब्र-ए-अतहर सबसे आगे देखी और दूसरी दो क़ब्रों की सूरत यह थी कि अबू बक्र सिद्दीक़...

पृष्ठ 674 का 440

(۱) امام عثیم بن نسطاس تابعی مدنی۔ (۲) امام محدث جلیل القدر ابونعیم صاحب حلیۃ الاولیاء (۳) امام محدث علامہ ابوالفرج عبدالرحمن ابن الجوزی حنبلی (۴) امام ابوالیمن ابن عساکر (۵) امام تاج الدین فاکانی صاحب فجر منیر۔ (۶) علامہ سید نور الدین علی بن احمد سمہودی مدنی شافعی صاحب کتاب الوفاء ووفاء الوفاء۔ (۷) سیدی عارف باللہ محمد بن سلیمان جزولی صاحب الدلائل۔ (۸) امام محدث فقیہ احمد بن حجر مکی شافعی صاحب جوہر منظم۔ (۹) علامہ حسین بن محمد بن حسن دیار بکری صاحب الخمیس فی احوال النفس نفیس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔ (۱۰) علامہ سیدی محمد بن عبدالباقی زرقانی مالکی شارح مواہب لدنیہ و منح محمدیہ۔ (۱۱) شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی صاحب جذب القلوب۔ (۱۲) محمد العاشق بن عمر الحافظ الرومی حنفی صاحب خلاصۃ الاخبار ترجمہ خلاصۃ الوفاء و غیر ہم ائمہ و علماء

نے مزار اقدس واکرم سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم و قبور مقدسہ حضرات صدیق و فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہما کے نقشے بنائے۔ مواہب اور اس کی شرح میں ہے:

[جدول] بایاں کالم (عربی): (قد روی ابوداؤد والحاکم من طریق القاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق(قال دخلت علی عائشة فقلت یا امه ا کشفی لی عن قبر النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم) و صاحبیه الحدیث (زاد الحاکم فرأیت رسول اللہ) ای قبره(صلی اللہ تعالی علیہ وسلم) مقدماً و ابابکر راسه بین کتفی النبی صلی اللہ تعالی علیه

دایاں کالم (اردو): امام ابو داؤد اور حاکم نے حضرت قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق کی سند سے روایت کیا۔ فرمایا: میں سیدہ عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا کی خدمت میں حاضر ہوا میں نے ان سے عرض کیا: اماں جان! حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اور ان کے دو ساتھیوں کی قبور سے پردہ

اٹھا دیجئے ، (الحدیث) امام حاکم نے یہ اضافہ کیا (جب مائی صاحبہ نے قبور سے پردہ اٹھایا) تو میں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی قبر اطہر سب سے آگے دیکھی اور دوسری دو قبروں کی صورت یہ تھی کہ ابوبکر صدیق

(...and Umar, his head was near the feet of the Prophet, peace be upon him.) Abu al-Yaman bin Asakir said, "And this is its description." [Abu Bakr's] blessed head was near the two shoulders of the Prophet (peace be upon him), while Farooq-e-Azam's [Umar's] blessed head was parallel and adjacent to the Prophet's blessed feet. Imam Abu al-Yaman bin Asakir said that the visual map is as follows: [The Prophet, peace be upon him] [Umar, may Allah be pleased with him] [Abu Bakr, may Allah be pleased with him]

(Reported by Abu Bakr al-Ajurri), the Hafiz and Imam who died in Muharram of the year three hundred and six, (in the book 'Description of the Prophet's Grave (peace be upon him)', on the authority of Uthaym bin Nastas al-Madani), a reliable Tabi'i as mentioned in al-Taqrib. He said: "I saw the grave of the Prophet (peace be upon him) during the reign of Umar bin Abdul Aziz, and I saw it raised about four fingers, and I saw the grave of Abu Bakr behind his grave, and I saw the grave of Abu Bakr below it." Abu Nu'aym reported it with an addition and illustrated it for us. Imam Hafiz Abu Bakr al-Ajurri (died Muharram 306 AH) stated regarding the description of the pure grave of the Noble Prophet (peace be upon him): It is narrated from Uthaym bin Nastas al-Madani, a Tabi'i (who is among the reliable narrators as stated in 'al-Taqrib'), he said, "I visited the pure grave of the Prophet (peace be upon him) during the caliphate of Hazrat Umar bin Abdul Aziz. The pure grave was raised about four fingers from the ground. And I saw that the blessed grave of Jinab-e-Siddiq-e-Akbar [Abu Bakr] was behind it and lower than it." The Hadith scholar Abu Nu'aym narrated this with some additions and described its visual image for us: (T) [Al-Mustafa, peace be upon him] [Abu Bakr, may Allah be pleased with him] [Umar, may Allah be pleased with him]

1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Tenth Objective, Second Chapter, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 8/294. Page 441 of 674

(...और उमर, उनका सिर नबी, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पैरों के पास था।) अबू अल-यमन बिन असाकिर ने कहा, "और यह इसका विवरण है।" [अबू बक्र] का मुबारक सिर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दोनों कंधों के पास था, जबकि फ़ारूक़-ए-आज़म [हज़रत उमर] का मुबारक सिर हुज़ूर के मुबारक पैरों के समानांतर और उनसे सटा हुआ था, इमाम अबू अल-यमन बिन असाकिर ने फ़रमाया कि नक़्शे की सूरत सामने है: [नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] [उमर रज़ी अल्लाहु तआला अन्हु] [अबू बक्र रज़ी अल्लाहु तआला अन्हु]

(अबू बक्र अल-अजुरी द्वारा वर्णित), हाफ़िज़ और इमाम जिनकी मृत्यु मुहर्रम साल ३०६ में हुई, (किताब 'सिफ़त क़ब्र अन-नबी (सल्ल.)' में, उथयम बिन नस्तास अल-मदनी के माध्यम से), एक स्वीकार्य ताबिई जैसा कि 'अल-तक़रीब' में है। उन्होंने कहा: "मैंने उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ के शासनकाल में नबी (सल्ल.) की क़ब्र देखी, और मैंने इसे लगभग चार उंगलियों के बराबर ऊंचा देखा, और मैंने अबू बक्र की क़ब्र उनके पीछे देखी, और मैंने अबू बक्र की क़ब्र को उससे नीचे देखा।" अबू नुअयम ने इसे कुछ अधिक जानकारी के साथ वर्णित किया और इसे हमारे लिए चित्रित किया। इमाम हाफ़िज़ अबू बक्र अजुरी (मृत्यु मुहर्रम ३०६ हि.) ने हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क़ब्र-ए-अतहर के बयान में इरशाद फ़रमाया: उथयम बिन नस्तास मदनी ताबिई (जो मक़बूल रावी में से हैं जैसा कि 'अल-तक़रीब' में है) से रिवायत है, फ़रमाया मैंने हज़रत उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ के ज़माना-ए-ख़िलाफ़त में आँहज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क़ब्र-ए-अक़दस की ज़ियारत की, क़ब्र-ए-अतहर ज़मीन से चार उंगलियों के बराबर बुलंद थी और मैंने देखा कि जनाब-ए-सिद्दीक़-ए-अकबर की क़ब्र-ए-मुबारक उसके पीछे और उससे नीचे थी, मोहद्दिस अबू नुअयम ने कुछ इज़ाफ़ा करते हुए रिवायत किया है और हमारे लिए इसकी यह तस्वीरी सूरत बयान फ़रमाई: (त) [अल-मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] [अबू बक्र रज़ी अल्लाहु तआला अन्हु] [उमर रज़ी अल्लाहु तआला अन्हु]

1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, दसवों मक़सद, दूसरा फ़स्ल, दारुल मारिफ़ा, बेरूत, ८/२९४। पेज ४४१ ऑफ ६७४

وسلم وعمر راسه عند رجلی النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم) قال ابوالیمن بن عساکر وھذہ صفتہ۔ کا سر مبارک حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دو کندھوں کے پاس تھا جبکہ فاروق اعظم کا سر مبارک حضور کے مبارک پاؤں کے متوازی و متصل تھا، امام ابو الیمن بن عساکر نے فرمایا صورت نقشہ سامنے ہے: [النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم] [عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ] [ابو بکر رضی اللہ تعالٰی عنہ]

(وروی ابوبکر الآجری) الحافظ الامام توفی فی محرم سنة ست وثلثمائة (فی کتاب صفة قبر النبی صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم عن عثیم بن نسطاس المدنی) تابعی مقبول کما فی التقریب (قال رأیت قبر النبی صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم في امارة عمر بن عبدالعزیز فرأیته مرتفعاً نحوا من اربع اصابع و رأیت قبر ابی بکر وراء قبره ورأیت قبر ابی بکر اسفل منہ) ورواہ ابونعیم بزیادة وصوره لنا۔ امام حافظ ابوبکر آجری (متوفی محرم ۳۰۶ھ) نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی قبر اطہر کے بیان میں ارشاد فرمایا: عثیم بن نسطاس مدنی تابعی (جو مقبول رواہ میں سے ہیں جیسا کہ التقریب میں ہے) سے روایت ہے فرمایا میں نے حضرت عمر بن عبدالعزیز کے زمانہ خلافت میں آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی قبر اقدس کی زیارت کی، قبر اطہر زمین سے چار انگشت کے بقدر بلند تھی اور میں نے دیکھا کہ جناب صدیق اکبر کی قبر مبارک اس کے پیچھے اور اس سے نیچے تھی، محدث ابو نعیم نے کچھ اضافہ کرتے ہوئے روایت کیا ہے اور ہمارے لئے اس کی یہ تصویری صورت بیان فرمائی: (ت) [المصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم] [ابو بکر رضی اللہ تعالٰی عنہ] [عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ]

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

(And biographers and others have differed regarding the description of the sacred graves into seven narrations. Abu al-Yaman (Ibn Asakir) mentioned them in his book "Tuhfat al-Za'ir." The authentic ones among them are two: one of them is what was previously mentioned on the authority of al-Qasim, and the other is what Razin and others have asserted, and the majority rely upon it as the author stated in the second chapter. Al-Nawawi said it is the well-known one, and al-Samhudi said it is the most famous of the narrations: that his grave (peace and blessings of Allah be upon him) is towards the Qibla, foremost by a distance, then the grave of Abu Bakr is opposite the shoulders of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and the grave of Umar is opposite the shoulders of Abu Bakr (may Allah be pleased with both of them). This is their layout:)

Biographers have differed in the layout or structure of the sacred graves. In this regard, seven narrations are found. Abu al-Yaman Ibn Asakir mentioned those narrations in his book "Tuhfat al-Za'ir." Only two of these narrations are authentic. One of them is what has been previously mentioned on the authority of Abu al-Qasim. And the second narration is the one on which the scholar Razin and others relied, and the majority of scholars are established upon it, as the author mentioned in the second chapter. Imam al-Nawawi says that this is the famous one, and Allama al-Samhudi stated: The most famous narration is that the pure grave of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the foremost, adjacent to the Qibla wall. Opposite the shoulders of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the grave of Hazrat Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him), then opposite the shoulders of Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) is the grave of Hazrat Umar al-Faruq (may Allah be pleased with him). This is the structural form of these graves: (T)

[Diagram Labels:] Al-Mustafa (Peace and blessings of Allah be upon him) Al-Siddiq (May Allah be pleased with him) Al-Faruq (May Allah be pleased with him)

Page 442 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

(सीरत निगारों और अन्य लोगों ने पवित्र कब्रों की बनावट के वर्णन में सात रिवायतों में मतभेद किया है। अबुल यमन (इब्न असाकिर) ने अपनी किताब 'तोहफ़तुल ज़ायर' में उन्हें उल्लेख किया है। उनमें से सही रिवायतें दो हैं: एक वह जो अल-क़ासिम के हवाले से पहले बताई जा चुकी है, और दूसरी वह है जिस पर रज़ीन और अन्य ने निश्चय किया है और जिस पर अधिकांश विद्वान निर्भर हैं जैसा कि लेखक ने दूसरे अध्याय में कहा है। नववी ने कहा कि यह प्रसिद्ध है, और समहूदी ने कहा कि यह रिवायतों में सबसे अधिक प्रसिद्ध है: कि उनकी कब्र (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) क़िबला की ओर सबसे आगे है, फिर हज़रत अबू बक्र की कब्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कंधों के सामने है, और हज़रत उमर की कब्र हज़रत अबू बक्र के कंधों के सामने है (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो)। यह उनका विन्यास है:)

जीवनी लेखकों ने पवित्र कब्रों की बनावट या संरचना में जो मतभेद किया है, उस सिलसिले में सात रिवायतें पाई जाती हैं। अबुल यमन इब्न असाकिर ने वे रिवायतें अपनी पुस्तक 'तोहफ़तुल ज़ायर' में वर्णित की हैं। उनमें से केवल दो रिवायतें सही हैं। उनमें से एक वह है जो अबुल क़ासिम के हवाले से पहले बयान हो चुकी है। और दूसरी रिवायत वह है जिस पर मुहद्दिस रज़ीन आदि ने भरोसा किया है और इसी पर अधिकांश विद्वान कायम हैं जैसा कि लेखक ने दूसरे अध्याय में कहा है। इमाम नववी कहते हैं कि यही प्रसिद्ध है, और अल्लामा समहूदी ने फ़रमाया: सबसे प्रसिद्ध रिवायत यह है कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र कब्र क़िबला की दीवार से सटी हुई सबसे आगे है। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कंधों के सामने हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) की कब्र है, फिर सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के कंधों के सामने हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) की कब्र है। यह इन कब्रों की बनावट का स्वरूप है: (त)

[आरेख लेबल:] अल-मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अस-सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु अन्हु अल-फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु अन्हु

पृष्ठ 442 का 674

(وقد اختلف اہل السیر وغیرھم في صفة القبور المقدسة علی سبع روایات اوردھا ابوالیمن (ابن عساکر فی کتابہ (تحفہ الزائر) والصحیح منھا روایتان احدھما ما تقدم عن القاسم والاخری وبھا جزم رزین وغیرہ وعلیھا الاکثر کما قال المصنف في الفصل الثاني و قال النووي انھا المشھورة والسمھودی انھا اشھر الروایات ان قبرہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الی القبلة مقدماً بجد ارباً ثم قبر ابی بکر حذاء منکبی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وقبر عمر حذا منکبی ابی بکر رضی اللہ تعالٰی عنھما وھذا صفتھا:

سیرت نگاروں نے قبور مقدسہ کی وضع یا ساخت میں جو اختلاف کیا ہے اس سلسلے میں سات روایات پائی جاتی ہیں، ابوالیمن ابن عساکر نے وہ روایات اپنی کتاب "تحفہ الزائر" میں بیان کی ہیں ان میں سے صرف دو روایات صحیح ہیں ایک ان میں سے وہ ہے جو ابوالقاسم کے حوالے سے بیان ہو چکی ہے۔ اور دوسری روایت وہ جس پر محدث رزین وغیرہ نے اعتماد کیا ہے اور اسی پر اکثر اہل علم قائم ہیں جیسا کہ مصنف نے دوسری فصل میں فرمایا امام نووی کہتے ہیں کہ یہی مشہور ہے اور علامہ سمہودی نے فرمایا: زیادہ مشہور روایت یہ ہے کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی قبرِ اطہر دیوارِ قبلہ سے متصل سب سے آگے ہے اور حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے شانوں کے بالمقابل حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی قبر ہے پھر صدیقِ اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے شانوں (کندھوں) کے بالمقابل حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی قبر ہے۔ یہ ان قبور کی صورتِ ساخت ہے: (ت)

[خاکہ کے عنوانات:] المصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الصدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ الفاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ

Fatawa Razawiya, Volume 21

Section 1: [Arabic]: و مرت واحدة من الضعيفة ولا حاجة لذكر باقيها ١ اه ما في المواهب و شرحها ملتقطاً قلت و قد ذكر السبع جميعاً الامام البدر محمود العينى فى عمدة القارى فراجعها ان هويت۔ [Urdu Translation]: One weak narration has been mentioned, and there is no great need to mention the rest. The selected text from 'Al-Mawahib al-Ladunniya' and its commentary is complete. I say that Imam Badr al-Din Mahmud al-Ayni has mentioned all seven narrations in his world-renowned work 'Umdat al-Qari' (a commentary on Sahih al-Bukhari). If there is a desire to study them, one may refer to it. (T)

Section 2: [Urdu]: In 'Matali' al-Masarrat' it is stated: [Arabic]: وضع المولف صفة الروضة هكذا۔ [Urdu Translation]: The author described the layout of the Rawdah (sacred chamber) as shown in the diagram below. (T)

[Diagram Labels]: - Grave of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) - Grave of Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) - Grave of Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him)

Section 3: [Arabic]: ابوبكر مؤخر قليلا عن النبى صلى الله تعالى عليه وسلم خلفه وعمر خلف رجل ابى بكر وروى ابوداؤد والحاكم وصحح اسناده عن القاسم بن محمد الحديث قال السمهودى وهذا ارجح ماروى عن القاسم ثم صورها عن ابن عساكر هكذا۔ [Urdu Translation]: Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) is slightly behind the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and Hazrat Umar Farooq is slightly behind the level of Hazrat Abu Bakr Siddiq's feet. Imam Abu Dawud and Hakim have narrated this with an authentic chain from Hazrat Qasim bin Muhammad. (Al-Hadith). Allama Samhudi stated that what has been narrated from Hazrat Qasim is more preferred. Then he described its illustration (map) with reference to Ibn Asakir as follows: (T)

Footnote: 1. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniya, Al-Maqsad al-Ashir, Al-Fasl al-Thani, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 8/292-295. Page 443 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

अनुभाग 1: [अरबी]: و مرت واحدة من الضعيفة ولا حاجة لذكر باقيها ١ اه ما في المواهب و شرحها ملتقطاً قلت و قد ذكر السبع جميعاً الامام البدر محمود العينى فى عمدة القارى فراجعها ان هويت۔ [उर्दू]: एक कमजोर रिवायत (कथन) का उल्लेख हो चुका है, और बाकी के उल्लेख की कोई खास जरूरत नहीं है। 'अल-मवाहिब अल-लदुन्निया' और उसकी व्याख्या से चुना गया पाठ पूरा हो गया है। मैं कहता हूँ कि इमाम बद्रुद्दीन महमूद अल-ऐनी ने अपनी विश्व प्रसिद्ध कृति 'उम्दत अल-कारी' (सहीह अल-बुखारी की व्याख्या) में सभी सात रिवायतों का उल्लेख किया है। यदि अध्ययन की इच्छा हो, तो उस पर गौर किया जा सकता है। (त)

अनुभाग 2: [उर्दू]: 'मताल़ि अल-मसर्रात' में है: [अरबी]: وضع المولف صفة الروضة هكذا۔ [उर्दू]: लेखक ने रौज़ा की बनावट को नीचे दिए गए नक्शे के अनुसार इस तरह वर्णित किया है। (त)

[नक्शे के लेबल]: - नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की कब्र - हज़रत उमर बिन अल-खत्ताब रज़ियल्लाहु अन्हु की कब्र - हज़रत अबू बक्र सिद्दीक रज़ियल्लाहु अन्हु की कब्र

अनुभाग 3: [अरबी]: ابوبكر مؤخر قليلا عن النبى صلى الله تعالى عليه وسلم خلفه وعمر خلف رجل ابى بكر وروى ابوداؤد والحاكم وصحح اسناده عن القاسم بن محمد الحديث قال السمهودى وهذا ارجح ماروى عن القاسم ثم صورها عن ابن عساكر هكذا۔ [उर्दू]: हज़रत अबू बक्र सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हु) हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से थोड़ा पीछे हैं और हज़रत उमर फ़ारूक़, हज़रत अबू बक्र सिद्दीक के पैरों वाली सीमा से थोड़े पीछे हैं। इमाम अबू दाऊद और हाकिम ने सही सनद (शृंखला) के साथ हज़रत कासिम bin मुहम्मद से रिवायत की है। (अल-हदीस)। अल्लामा सम्हुदी ने फरमाया कि जो कुछ हज़रत कासिम से रिवायत किया गया है वह अधिक मान्य है। फिर उन्होंने इब्न असाकिर के हवाले से उसकी तस्वीर (नक्शा) इस तरह बयान की: (त)

पाद-टिप्पणी: 1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-आशिर, अल-फ़स्ल अल-सानी, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 8/292-295. पेज 443 of 674

[عربی]: و مرت واحدة من الضعیفة ولا حاجة لذکر باقیها ۱ اه ما في المواهب و شرحها ملتقطاً قلت و قد ذکر السبع جمیعاً الامام البدر محمود العینی فی عمدة القاری فراجعها ان هویت۔ [اردو]: ایک ضعیف روایت گزر چکی ہے اور بقیہ کے ذکر کی چنداں ضرورت نہیں جو کچھ موہب لدنیہ اور اس کی شرح میں منتخب کردہ عبارت تھی وہ مکمل ہو گئی، میں کہتا ہوں کہ پوری سات روایتوں کو امام بدرالدین محمود عینی نے اپنی شہرہ آفاق تصنیف عمدة القاری (شرح صحیح بخاری) میں ذکر فرمایا ہے اگر خواہش مطالعہ ہو تو اس سے رجوع کیا جائے۔ ت)

مطالع المسرات میں ہے: [عربی]: وضع المولف صفة الروضة هکذا۔ [اردو]: مؤلف نے روضہ کی ساخت بیان کی جو کہ نقشہ ذیل کے مطابق کچھ اس طرح ہے۔ (ت)

[نقشہ]: قبر النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قبر عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالٰی عنہ قبر ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ

[عربی]: ابوبکر مؤخر قلیلا عن النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم خلفه وعمر خلف رجل ابی بکر وروی ابوداؤد والحاکم وصحح اسناده عن القاسم بن محمد الحدیث قال السمهودی وهذا ارجح ماروی عن القاسم ثم صورها عن ابن عساکر هکذا۔ [اردو]: حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کچھ تھوڑا پیچھے ہیں اور حضرت عمر فاروق حضرت ابوبکر صدیق کے پاؤں والی حد سے قدرے پیچھے ہیں، امام ابوداؤد اور حاکم نے صحیح سند کے ساتھ حضرت قاسم بن محمد سے روایت کی ہے۔ (الحدیث) علامہ سمہودی نے فرمایا کہ یہ زیادہ

راجح ہے جو کچھ حضرت قاسم سے روایت کیا گیا ہے پھر انہوں نے ابن عسا کر کے حوالے سے اس کی تصویر (نقشہ) کچھ اس طرح بیان فرمائی: (ت)

حاشیہ: ۱ شرح الزرقاني على المواهب اللدينة المقصد العاشر الفصل الثاني دار المعرفة بيروت ۸/ ۲۹۵-۹۲

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Tomb of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him] [Tomb of Umar, may Allah be pleased with him] [Tomb of Abu Bakr, may Allah be pleased with him]

(Arabic Text): Abu al-Fath ibn al-Jawzi began by placing them thus, and Ibn Hajar attributed this description to the majority[1] (end of summary). I say: and here in the book, some confusion and agitation occurred, which I pointed out in its margin. Sayyid al-Murtada added in the transmission from him in the commentary on 'al-Ihya', but I did not find it in my copy of the commentary on 'al-Dala'il', nor is it correct in itself. This is because no new image was mentioned in 'al-Matali' from Ibn al-Jawzi, so his saying 'thus' was an indication to what has passed. And it is what Ibn Hajar attributed to the masses and the majority, as you will hear in what is mentioned. As for al-Murtada, he transmitted its depiction from 'al-Matali' from Ibn al-Jawzi after his saying:

(Urdu Text): Hafiz Abu al-Faraj ibn al-Jawzi described their arrangement (i.e., the structure of the sacred graves) in this way, and Allama Ibn Hajar attributed this form of arrangement to the majority of scholars (summary ends). I say that despite this, there is some confusion and ambiguity found here in the book. I have given a warning about this in its margin. Sayyid Murtadha, while giving a warning in his margin on the commentary of Ihya al-Ulum, added something while quoting from him, but I did not find it in my copy of the commentary on Dala'il al-Khayrat, and in itself, it is not correct because no new form has been mentioned in Matali' al-Musarrat with reference to Ibn al-Jawzi. Therefore, Ibn al-Jawzi's statement 'hakadha' (like this) refers to the previous statement. And this is the same one that Allama Ibn Hajar attributed to the majority and most of the scholars, as will be mentioned later; you will hear it. But Sayyid Murtadha, after Ibn al-Jawzi's statement 'hakadha', quoted its depiction from Matali' al-Musarrat from Ibn al-Jawzi in this way, which is the following diagram:

---

[1] Matali' al-Musarrat, Maktaba Nooriyah Rizvia, Faisalabad, pp. 49, 148. Page 444 of 674

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

[नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की कब्र] [उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की कब्र] [अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) की कब्र]

(अरबी पाठ): अबू अल-फ़तह इब्न अल-जौज़ी ने उन्हें इस तरह रखने के साथ शुरुआत की, और इब्न हजर ने इस विवरण को बहुमत[1] (सारांश समाप्त) के लिए जिम्मेदार ठहराया। मैं कहता हूँ: और यहाँ पुस्तक में, कुछ भ्रम और आंदोलन हुआ, जिसे मैंने इसके हाशिये में इंगित किया है। सैयद अल-मुर्तज़ा ने 'अल-इहया' की व्याख्या में उनसे संचरण में जोड़ा, लेकिन मुझे 'अल-दलाईल' की व्याख्या की मेरी प्रति में यह नहीं मिला, न ही यह अपने आप में सही है। ऐसा इसलिए है क्योंकि इब्न अल-जौज़ी से 'अल-मताली' में किसी नई छवि का उल्लेख नहीं किया गया था, इसलिए उनका कहना 'इस प्रकार' (हाकज़ा) वही था जो बीत चुका है। और यह वही है जिसे इब्न हजर ने जनता और बहुमत के लिए जिम्मेदार ठहराया है, जैसा कि आप उल्लेखित बातों में सुनेंगे। जहाँ तक अल-मुर्तज़ा का सवाल है, उन्होंने इब्न अल-जौज़ी से 'अल-मताली' से उनके कहने के बाद इसका चित्रण प्रसारित किया:

(उर्दू पाठ): हाफ़िज़ अबू अल-फ़रज इब्न अल-जौज़ी ने उनके विन्यास (यानी पवित्र कब्रों की संरचना) का वर्णन इस तरह किया है, और अल्लामा इब्न हजर ने विन्यास के इस रूप को अधिकांश विद्वानों के लिए जिम्मेदार ठहराया है (संक्षिप्त विवरण समाप्त हुआ)। मैं कहता हूँ कि इसके बावजूद यहाँ किताब में कुछ भ्रम और अस्पष्टता पाई जाती है। मैंने इसके हाशिये (मार्जिन) में इस पर चेतावनी दी है। सैयद मुर्तज़ा ने 'इहया उलूम' की व्याख्या पर अपने हाशिये में चेतावनी देते हुए उनसे उद्धृत करने में कुछ अतिरिक्त जोड़ा है, लेकिन मैंने इसे 'दलाइल अल-खैरात' की व्याख्या की अपनी प्रति में नहीं पाया, और अपने आप में वह सही भी नहीं है क्योंकि 'मताली अल-मुसर्रत' में इब्न अल-जौज़ी के संदर्भ में कोई नया रूप वर्णित नहीं किया गया है। इसलिए इब्न अल-जौज़ी का कथन 'हाकज़ा' (इस तरह) पिछले कथन की ओर इशारा करता है। और यह वही है जिसे अल्लामा इब्न हजर ने बहुसंख्यक और अधिकांश विद्वानों की ओर से जिम्मेदार ठहराया है, जैसा कि भविष्य में उल्लेख किया जाएगा; आप सुनेंगे। लेकिन सैयद मुर्तज़ा ने इब्न अल-जौज़ी के कथन 'हाकज़ा' कहने के बाद 'मताली अल-मुसर्रत' से इब्न अल-जौज़ी के हवाले से इसका चित्रण कुछ इस तरह उद्धृत किया है, जो नीचे दिए गए नक्शे में है:

---

[1] मताली अल-मुसर्रत, मकतबा नूरिया रिज़विया, फैसलाबाद, पृष्ठ 49, 148। पृष्ठ 674 का 444

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

[قبر النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم] [قبر عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ] [قبر ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ]

(عربی عبارت): وصدر ابو الفتح ابن الجوزی بوضعها هكذا ونسب ابن حجر هذه الصفة الی الاكثر ۱۸ اه مختصرا، قلت و وقع ههنا فی الكتاب تخليط واضطراب نبهت عليه علی هامشه وزاده سيد المرتضی في النقل عنه في شرح الاحياء لم اجده فی نسختی شرح الدلائل ولا هو صحيح في نفسه وذلك انه لم يذكر في المطالع عن ابن الجوزی صورة جديدة فكان قوله هكذا اشارة الی مامر و ہو الذی نسبه ابن حجر الی الجمهور والاكثر كما ستسمع فيما يذكر اما المرتضی فنقل تصويره عن المطالع عن ابن الجوزی بعد قوله

(اردو عبارت): حافظ ابو الفرج بن جوزی نے ان کی وضع (یعنی قبور مقدسہ کی ساخت) کچھ اس طرح بیان فرمائی اور علامہ ابن حجر نے اس صورت وضع کو اکثر اہل علم سے منسوب کیا ہے (مختصر عبارت مکمل ہوئی) میں کہتا ہوں کہ اس کے باوجود یہاں کتاب میں کچھ خلط ملط اور اشتباہ پایا جاتا ہے میں نے اس پر اس کے حاشیہ میں تنبیہ کی ہے سید مرتضیٰ نے شرح احیاء العلوم میں اپنے حاشیہ میں تنبیہ فرماتے ہوئے ان سے نقل کرنے میں کچھ اضافہ فرمایا لیکن میں نے اسے شرح دلائل الخیرات کے اپنے نسخہ میں نہیں پایا اور فی ذاتہ وہ صحیح بھی نہیں اس لئے کہ مطالع المسرات میں ابن جوزی کے حوالے سے کوئی نئی صورت نہیں ذکر کی گئی لہذا ابن جوزی کا قول ہکذا اسی گزشتہ قول کی طرف اشارہ ہے۔ اور یہ وہی ہے جس کو علامہ ابن حجر نے جمہور اور اکثر کی طرف سے منسوب کیا ہے جیسا کہ آئندہ ذکر کیا جاتا ہے آپ سنیں گے

لیکن سید مرتضیٰ نے اس کی تصویر مطالع المسرات سے ابن جوزی کے قول ہکذا کہنے کے بعد کچھ اس طرح نقل فرمائی ہے جو نقشہ ذیل

---

[1]8 مطالع المسرات المکتبہ النوریۃ الرضویۃ فیصل آباد ص ۴۹-۱۴۸ Page 444 of 674

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

Like this, like this — from this it is apparent: (T)

May Allah the Almighty's peace and blessings be upon him Abu Bakr, may Allah the Almighty be pleased with him Umar, may Allah the Almighty be pleased with him

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
Then he followed it with his statement and Ibn Hajar attributed this description to the majority... etc. I do not know, perhaps this error in the depiction is from the copyists. And Allah Almighty knows best.	Then he brought it after his statement that Allama Ibn Hajar has attributed this characteristic to the majority etc. I do not know if perhaps this word was added in the depiction by those who make mistakes. And Allah Almighty knows best. (T)

In 'Jauhar-e-Munazzam' of Imam Ibn Hajar it is stated:

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
It is recommended, rather emphasized for him, when he finishes the salutation upon the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, to move towards his right about the distance of an arm's length to greet Abu Bakr al-Siddiq, may Allah be pleased with him and honor him, because his head is near the shoulder of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Then he should move to his right again about the distance of an arm's length to greet our master Umar, may Allah be pleased with him, because his head is near the shoulder of Abu Bakr. This is the arrangement of the three noble graves according to the most correct mentioned view, upon which the majority agrees.	It is an emphasized Sunnah that when the visitor finishes presenting salutations to the holy presence of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, he should move back about one hand's length towards his right south side to present salutations to Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him and grant radiance to his face) because his blessed head is opposite the shoulders of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Then he should move further back by about one hand's length to the right side so that he can present salutations in the service of Syedna Farooq-e-Azam, may Allah be pleased with him, because his blessed head is opposite the shoulders of Hazrat Siddiq-e-Akbar, may Allah be pleased with him. According

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
	to the more correct mentioned saying, the majority.

1. Ithaf al-Sadah al-Muttaqin, Tenth Sentence, Description of the Noble Garden etc., Dar al-Fikr, Beirut, 4/420-421.

फ़तावा रज़विया - भाग 21

इस तरह, इस तरह — इससे स्पष्ट है: (त)

सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अबू बक्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हु उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु

(अरबी पाठ)

फिर उन्होंने इसे अपने कथन के साथ जोड़ा और इब्न हजर ने इस वर्णन को बहुमत की ओर जिम्मेदार ठहराया... आदि। मुझे नहीं पता, शायद चित्रण में यह त्रुटि नकल करने वालों की ओर से है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(उर्दू अनुवाद)

फिर वे इसे अपने इस कथन के बाद लाए हैं कि अल्लामा इब्न हजर ने इस विशेषता को बहुमत की ओर जिम्मेदार ठहराया है आदि। मैं नहीं जानता कि शायद चित्रण में यह शब्द गलती करने वालों की ओर से बढ़ गया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

इमाम इब्न हजर की 'जौहर-ए-मुनाज़म' में है:

(अरबी पाठ)

उनके लिए सुन्नत है, बल्कि इस पर जोर दिया गया है कि जब वे अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर सलाम भेजने से फारिग हों, तो अबू बक्र सिद्दीक, रज़ियल्लाहु तआला अन्हु और कर्रमहु वज्हहू को सलाम करने के लिए अपनी दाईं ओर लगभग एक हाथ की दूरी तक पीछे हट जाएं क्योंकि उनका सिर अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कंधे के पास है। फिर अपनी दाईं ओर फिर से लगभग एक हाथ की दूरी तक पीछे हट जाएं ताकि हमारे सरदार उमर, रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को सलाम कर सकें क्योंकि उनका सिर अबू बक्र के कंधे के पास है। और यह तीन

(उर्दू अनुवाद)

ताकीदी सुन्नत है कि जब ज़ायर हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ज़ात-ए-अकदस पर सलाम पेश करने से फारिग हो तो हज़रत अबू बक्र सिद्दीक को सलाम पेश करने के लिए लगभग एक हाथ अपनी दाईं दक्षिणी दिशा में पीछे हट जाए (अल्लाह तआला उनसे राज़ी हो और उनके चेहरे को रौनक बख्शे) क्योंकि उनका सर मुबारक हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कंधों के सामने है। फिर दाईं ओर एक हाथ के बराबर और पीछे हो जाए ताकि सैय्यदना फारूक-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की खिदमत में सलाम पेश कर सके क्योंकि उनका सर मुबारक हज़रत सिद्दीक-ए-अकबर

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
महान कब्रों की स्थिति है जो सबसे सही उल्लेख के अनुसार है और इसी पर बहुमत है।	रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के कंधों के सामने है। ज़्यादा सही कौल के अनुसार, जमहूर (बहुमत)।

---

1. इत्हाफ़ुस सादतिल मुत्तकीन, दसवीं जुमला, सिफतुर रौज़तिल मुशर्रफ़ा आदि, दारुल फ़िक्र बेरूत 4/420-421।

ھکذا ھکذا۔ سے ظاہر ہے : (ت)

صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ عمر رضی اللہ تعالی عنہ

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

ثم عقبه بقوله ونسب ابن حجر هذاه الصفة الى الاكثر ۱۸ الخ فلا ادرى لعل هذا الغلط في التصوير من النساخ والله تعالى اعلم۔

پھر اسے اپنے اس قول کے بعد لائے ہیں کہ علامہ ابن حجر نے اس صفت کو اکثر کی طرف منسوب کیا ہے الخ میں نہیں جانتا کہ شاید تصویر میں یہ لفظ غلطی کرنے والوں کی طرف سے اضافہ ہو گیا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

جوہر منظم امام ابن حجر میں ہے:

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

يسن له بل يتاكد عليه اذا فرغ من السلام على رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ان يتاخر الى صوب يمينه قدر ذراع للسلام على ابى بكر الصديق رضى الله تعالى عنه وكرم وجهه لان راسه عند منكب رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ثم يتاخر الى يمينه ايضاً قدر ذراع للسلام على سيدنا عمر رضى

تاکیدی سنت ہے کہ جب زائر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ذات اقدس پر سلام پیش کرنے سے فارغ ہو تو حضرت ابو بکر صدیق کو سلام پیش کرنے کے لئے بقدر ایک ہاتھ اپنی دائیں جنوبی سمت پیچھے ہٹ جائے (اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو اور ان کے چہرے کو رونق بخشے) کیونکہ ان کا سر مبارک حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے شانوں کے بالمقابل ہے پھر دائیں جانب ایک ہاتھ کے بقدر مزید پیچھے ہو جائے تاکہ سیدنا فاروق

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
الله تعالى عنه لان راسه عند منكب ابى بكر وهذه صورة القبور الثلثة الكريمة على الاصح المذكور وعليه الجمهور،	اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خدمت میں سلام پیش کر سکے کیونکہ ان کا سر مبارک حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے کندھوں کے بالمقابل ہے۔ زیادہ صحیح قول مذکور کے مطابق الجمهور۔

---

1. اتحاف السادة المتقين الجملة العاشرة صفة الروضة المشرفة الخ دار الفكر بيروت ۴/ ۴۲۰-۴۲۱

Fatawa Razawiya Volume 21

[Box 1] Arabic: Then he said after depicting: I chose its placement in this manner because it corresponds to reality when a visitor turns towards them, etc. Urdu: This is the actual form of the three graves, and the majority consensus is on this. Then, after the depiction, he said: "I have adopted the form of the placement of the grave according to this manner because this is what matches reality when the visitor faces towards them, etc." (T)

If, God forbid, the sacred map were to be removed from Dalail al-Khayrat Sharif, then not only Dalail but the pages of all those books of Hadith, biographies, etc., would have to be torn up. And what would be the remedy for the maps made by those Imams of Hadith who have been making maps in the narration of Hadith for centuries from the era of the Tabi'un and Taba' Tabi'un? May Allah Almighty protect us from the calamity of excess and neglect. It has been nearly four hundred and fifty years since Dalail al-Khayrat Sharif was compiled. Since then, this noble book has been the soul's amulet and the litany of faith and religion among the scholars, saints, and righteous people throughout the world, east and west, Arab and non-Arab. This divine and prophetic acceptance (Glory be to Him and Peace be upon him) cannot be erased by the attempts of Zaid or Amr. All the lions of the world are tied to this chain; how can a fox break this chain with a trick? (Translation: All the lions of the world are bound in this chain, so how can a fox cut this chain with any trick? T) Yes, now in this new age, in the house of fitna (mischief), those misguided ones have also emerged who, God forbid, call Dalail al-Khayrat a source of polytheism and innovations. But their barking cannot break the consensus and agreement of the blessed Ummah. The moon spreads light and the dog barks; everyone acts according to their own nature. (Translation: The moon scatters light but dogs bark at it; in reality, everyone is woven and tightened into their own creation/disposition. T)

It is stated in Kashf al-Zunun:

[Box 2] Arabic: Dalail al-Khayrat is a sign from the signs of Allah, recited persistently in the East and the West. There are variations in the manuscripts of Dalail due to the abundance of its narrations from the author, may Allah Almighty have mercy on him. Urdu: That is, the book Dalail al-Khayrat is like one of the signs of Allah the Almighty, which is always read in the Easts and the Wests. Its copies are different because it was narrated abundantly from the author (may Allah have mercy on him), however...

1 Al-Jawhar al-Munazzam, Seventh Chapter regarding what is appropriate for a visitor to do, etc., Al-Maktabah al-Qadiriyyah, Jamia Nizamiyya, Lahore, p. 50. Page 446 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[बॉक्स 1] अरबी: फिर चित्रण के बाद उन्होंने कहा: मैंने इसकी स्थिति को इस तरह चुना है क्योंकि यह आगंतुक के उनकी ओर मुख करने पर वास्तविकता के अनुकूल है, इत्यादि। उर्दू: तीनों कब्रों का वास्तविक रूप यही है, और इसी पर बहुमत की सहमति है। फिर चित्रण के बाद उन्होंने फ़रमाया: "मैंने इस स्थिति के अनुसार कब्र की स्थिति का रूप अपनाया है क्योंकि यही वास्तविकता के अनुसार है जब ज़ाइर (दर्शनार्थी) उनकी ओर मुख करता है, इत्यादि।" (त)

अगर ईश्वर न करे (माज़ल्लाह), दलैलुल खैरात शरीफ़ से पवित्र नक्शा निकाल दिया जाए, तो न केवल दलैल, बल्कि हदीस, सीरत आदि की उन सभी किताबों के पन्ने फाड़ दिए जाने चाहिए। और उन हदीस के इमामों द्वारा बनाए गए नक्शों का क्या इलाज होगा, जो ताबेईन और तबअ ताबेईन के ज़माने से सदियों से हदीस के वर्णन में नक्शे बनाते आ रहे हैं? अल्लाह अज़्वजल अतिवाद और लापरवाही की आपदा से बचाए। दलैलुल खैरात शरीफ़ के संकलन को लगभग पौने पांच सौ साल बीत चुके हैं। तब से, यह महान पुस्तक दुनिया भर के विद्वानों, संतों और नेक लोगों के बीच, पूर्व से पश्चिम तक, अरब से अजम (गैर-अरब) तक, जान का तावीज़ और धर्म एवं ईमान का वज़ीफ़ा (नित्य पाठ) बनी हुई है। खुदा और रसूल (जल्ल जलालाहु व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा प्रदान की गई इस लोकप्रियता को ज़ैद या उम्र (कोई भी ऐरा-गैरा) नहीं मिटा सकता। दुनिया के सारे शेर इसी जंजीर से बंधे हैं; एक लोमड़ी अपनी चाल से इस जंजीर को भला कैसे तोड़ सकती है? (अनुवाद: दुनिया के सारे शेर इसी सिलसिले में बंधे हुए हैं, इसलिए किसी चाल से लोमड़ी इस सिलसिले को कैसे काट सकती है? त) हाँ, अब इस नए ज़माने में, फ़ितने के घर में वे गुमराह लोग भी पैदा हो गए हैं जो ईश्वर न करे (इयाज़बिल्लाह) दलैलुल खैरात को शिर्क(बहुदेववाद) और बिदअत (नवाचार) का स्रोत कहते हैं। लेकिन उनके बकने से उम्मते मरहूमा (धन्य समुदाय) का इत्तेफ़ाक और इत्तेहाद (सहमति और एकता) नहीं टूट सकता। चाँद अपनी चाँदनी बिखेरता है और कुत्ता भौंकता है; हर कोई अपनी प्रकृति के अनुसार कार्य करता है। (अनुवाद: चाँद नूर बिखेरता है मगर कुत्ते उस पर भौंकते हैं, वास्तव में हर कोई अपनी ही रचना (स्वभाव) में बुना हुआ और कसा हुआ है। त)

कशफ़ुल ज़ुनून में लिखा है:

[बॉक्स 2] अरबी: दलैलुल खैरात अल्लाह की आयतों में से एक आयत है जिसे पूर्व और पश्चिम में निरंतर पढ़ा जाता है। लेखक (अल्लाह उन पर दया करे) से इसके वर्णन की प्रचुरता के कारण दलैल

की प्रतियों में अंतर पाया जाता है। उर्दू: यानी किताब दलैलुल खैरात अल्लाह तआला की आयतों में से एक आयत है जो पूर्वों और पश्चिमों में हमेशा पढ़ी जाती है। इसके संस्करण भिन्न हैं क्योंकि लेखक (रहमहुल्लाह तआला) से इसका वर्णन प्रचुर मात्रा में हुआ है, लेकिन...

---

1 अल-जौहर अल-मुनज़्ज़म, सातवाँ अध्याय, आगंतुक के लिए क्या करना उचित है, इत्यादि, अल-मकतबा अल-कादिरिया, जामिया निज़ामिया, लाहौर, पृष्ठ 50। पेज 446 / 674

[Arabic [Box 1]: ثم قال بعد التصویر اخترت وضعها علی هذه الکیفیة لانها لمطابقة للواقع عند توجه الزائر الیهم الخ Urdu: قبور ثلاثہ کی یہی صورت واقع ہے اور اسی پر جمہور کا اتفاق ہے پھر تصویر کے بعد فرمایا میں نے اس کیفیت کے مطابق صورت وضع قبر اختیار کی ہے اس لئے کہ یہی واقع کے مطابق ہے جب زائر ان کی طرف منہ کرے الخ (ت)

اگر معاذاللہ دلائل الخیرات شریف سے نقشہ مقدسہ نکالا جائے تو نہ صرف دلائل بلکہ ان سب کتب احادیث و سیر وغیرہما کے اوراق چاک کئے جائیں اور ان ائمہ محدثین کے بنائے ہوئے نقشوں کا کیا علاج ہو جو زمانہ تابعین و تبع تابعین سے قرناً فقرناً روایت حدیث میں نقشے بناتے آئے اللہ عزوجل افراط و تفریط کی آفت سے بچائے دلائل الخیرات شریف کو تالیف ہوئے پونے پانسو برس گزرے جب سے یہ کتاب مستطاب شرقاً غرباً عرباً عجمًا تمام جہاں کے علماء واولیاء و صلحاء میں حرزِ جان و وظیفہ دین وایمان ہو رہی ہے، یہ حسن قبول خدا اور رسول جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم زید و عمر کے مٹائے نہیں مٹ سکتا۔ ہمہ شیران جہاں بستہ ایں سلسلہ اند روبہ از حیلہ چساں بگسلد ایں سلسلہ را (دنیا کے سارے شیر اسی سلسلے میں بندھے ہوئے ہیں لہٰذا کسی حیلہ سے لومڑی اس سلسلہ کو کیسے کاٹ سکتی ہے۔ ت) ہاں اب نئے زمانے فتنہ کے گھرانے میں وہ گمراہ بھی پیدا ہوئے جو عیاذا باللہ دلائل الخیرات کو معدن شرک و بدعات کہتے ہیں مگر ان کے بکنے سے امت مرحومہ کا اتفاق واطباق نہیں ٹوٹ سکتا۔ مہ فشاند نور وسگ عو عو کند ہر کسے بر خلقت خود می تند (چاند نور بکھیرتا ہے مگر کتے اسے بھونکتے ہیں، در حقیقت ہر ایک اپنی اپنی تخلیق میں تِنا ہوا اور کسا ہوا ہے۔ ت)

کشف الظنون میں ہے:

[Box 2] Arabic: دلائل الخیرات آیة من آیات الله یواظب بقراءته فی المشارق والمغارب وللدلائل اختلاف فی النسخ لکثرة روایتها عن المؤلف رحمه الله تعالی Urdu: یعنی کتاب دلائل الخیرات الله تعالیٰ کی آیتوں میں سے ایک آیت ہے کہ مشارق و مغارب میں ہمیشہ پڑھی جاتی ہے اس کے نسخے مختلف ہیں کہ مؤلف رحمہ الله تعالیٰ سے اس کی روایت بکثرت ہوئی مگر

---

1 الجوہر المنظم الفصل السابع فیما ینبغی للزائر فعله الخ المکتبة القادریہ جامع نظامیہ لاہور ص ۵۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

But the reliable version is that of Abu Abdullah Muhammad al-Suhaili, which the author (may Allah sanctify his secret) corrected eight years before his passing, on the 6th of Rabi' al-Awwal 862 AH. (Summary)[1]

(13) Allama Muhammad bin Ahmad bin Ali Fasi Qasri says in 'Matali'': The author (may Allah have mercy on him and be pleased with him) followed the chapter on the blessed names of the Master of the World (peace and blessings be upon him) with a description of the blessed shrine, following and in agreement with Shaykh Taj al-Din al-Fakihi. For he established a chapter in the book 'Al-Fajr al-Munir' regarding the description of the holy graves. Among the benefits of this is that whoever is unable to visit the blessed shrine may visit its likeness, and the yearning soul may gaze upon it, kiss it, and increase in love and longing for the Prophet (peace and blessings be upon him) in their heart.[2]

O Allah, grant us this! Ameen (O Allah, grant us this as well and accept our request).

(14) It is stated in the same work: I saw in a composition by some Eastern scholars that they mentioned: a disciple (murid) who remembers the Majestic Name (Allah) should write it in gold on a piece of paper and keep it before their eyes. Thus, when the reader of this book illustrates the sacred shrine beautifully with vibrant colors, especially with gold leaf, it falls under the same category.[3]

---

[1] Kashf al-Zunun, Bab al-Dal al-Muhmalah, Dala'il al-Khayrat, Manshurat Maktabat al-Muthanna Baghdad, 1/759 [2] Matali' al-Masarrat, Al-Maktabah al-Nuriyyah al-Radawiyyah Faisalabad, p. 144 [3] Matali' al-Masarrat, Al-Maktabah al-Nuriyyah al-Radawiyyah Faisalabad, p. 145 Page 447 of 674

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

लेकिन विश्वसनीय प्रति अबू अब्दुल्ला मुहम्मद अल-सुहैली की है, जिसे लेखक (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र रखे) ने अपने निधन से आठ साल पहले 6 रबी-उल-अव्वल 862 हिजरी को सही किया था। (संक्षिप्त)[1]

(13) अल्लामा मुहम्मद बिन अहमद बिन अली फासी कसरी 'मताले' में फरमाते हैं: लेखक (अल्लाह उन पर रहम करे और उनसे खुश हो) ने हुजूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक नामों के अध्याय के बाद, इमाम ताज अल-दीन अल-फाकीही के अनुसरण और सहमति में मुबारक रौज़े के वर्णन का अध्याय दिया। उन्होंने अपनी पुस्तक 'फज्र मुनीर' में पवित्र कब्रों के वर्णन पर एक विशेष अध्याय रखा है। इसके लाभों में से यह है कि जिसे मुबारक रौज़े की ज़ियारत का अवसर न मिले, वह इस पवित्र चित्र की ज़ियारत करे, एक प्रेमी इसे देखे और चूमे, और उसके दिल में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के प्रति प्रेम और लालसा बढ़े।[2]

ऐ अल्लाह, हमें भी यह नसीब फरमा और हमारी यह दरख्वास्त कुबूल फरमा। आमीन।

(14) इसी में है: मैंने पूर्व के कुछ विद्वानों की रचना में देखा कि जो मुरीद अल्लाह के पाक नाम का ज़िक्र करे, उसे चाहिए कि वह अल्लाह का पाक नाम एक कागज़ पर सोने से लिखकर अपने सामने रखे। तो जब इस किताब को पढ़ने वाला पवित्र रौज़े की एक सुंदर तस्वीर सुंदर रंगों से, विशेष रूप से सुनहरे पानी से बनाता है, तो वह इसी श्रेणी में आता है।[3]

---

[1] कश्फ़ अल-ज़ुनून, बाब अद-दाल अल-मुहमला, दला'इल अल-खैरात, मंशूरात मकतबत अल-मुसन्ना बगदाद, 1/759 [2] मताले अल-मसररात, अल-मकतबत अन-नूरियह अर-रिज़वियह फैसलाबाद, पृष्ठ 144 [3] मताले अल-मसररात, अल-मकतबत अन-नूरियह अर-रिज़वियह फैसलाबाद, पृष्ठ 145 पृष्ठ 447 / 674

لکن المعتبر نسخة ابی عبدالله محمد السهیلی کان المؤلف صححها قبل وفاته بثمن سنین سادس ربیع الاول ۸۶۲ھ ۱ملخصا۔ | معتبر ابو عبدالله محمد سہیلی کا نسخہ ہے کہ مؤلف قدس سرہ نے وصال شریف سے آٹھ برس پہلے ششم ربیع الاول ۸۶۲ھ کو اس کی تصحیح فرمائی تھی۔

(۱۳) علامہ محمد بن احمد بن علی فاسی قصری مطالع میں فرماتے ہیں: اعقب المؤلف رحمه الله تعالی ورضی عنه، ترجمة الاسماء بترجمة صفة الروضة المبارکة موافقا وتابعا للشیخ تاج الدین الفاکهانی فأنه عقد في کتاب الفجر المنیر بابا في صفة القبور المقدسة ومن فوائد ذلك ان یزور المثال من لم یتمکن من زیارة الروضة ویشاهده مشتاق ویلثمه ویزداد فیه حبا وشوقا ۲۔ | مؤلف رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فصل اسماء طیبہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد صفت روضہ مبارکہ کی فصل بہ تبعیت و موافقت امام تاج الدین فاکھانی ذکر فرمائی کہ انہوں نے بھی اپنی کتاب فجر منیر میں خاص ایک باب ذکر کیا اور اس میں بہت فائدے ہیں از جملہ یہ کہ جسے روضہ مبارکہ کی زیارت میسر نہ ہوئی وہ اس نقشہ پاک کی زیارت کرے مشتاق اسے دیکھے اور بوسہ دے اور نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی محبت اور حضور کا شوق اس کے دل میں بڑھے۔

اللھم ارزقنا آمین (اے اللہ ! ہمیں بھی یہ نصیب فرما اور ہماری یہ درخواست قبول فرما۔ ت)

(۱۴) اسی میں ہے: قد کنت رأیت تألیفا لبعض المشارقة یقول فیها انه ینبغی لذاکر (اسم) الجلالة من المریدین ان یکتبه بالذهب في ورقة ویجعله نصب عینیه فاذا صور قاری هذا الکتاب الروضة صورة حسنة بالوان حسنة وخصوصا بالذهب فهو من معنی ذلك ۳۔ | میں نے بعض علماء مشرق کی تالیف میں دیکھا کہ جو مرید اسم پاک اللہ کا ذکر کرے اسے چاہئے کہ نام پاک اللہ ایک ورق میں سونے

سے لکھ کر اپنے پیش نظر رکھے تو جب اس کتاب کو پڑھنے والا روضہ مقدسہ کی خوبصورت تصویر خوشنما رنگوں سے رنگین خصوصاً آبِ زر سے بنائے تو وہ اسی قبیل سے ہے۔

---

۱ کشف الظنون باب الدال المهلة دلائل الخیرات منشورات مکتبه المثنی بغداد ۱ / ۷۵۹ ۲ مطالع المسرات المکتبة النوریة الرضویة فیصل آباد ص ۱۴۴ ۳ مطالع المسرات المکتبة النوریة الرضویة فیصل آباد ص ۱۴۵

(15) In the same [book] it is stated:

[Arabic Column:] And some who spoke about remembrances (adhkar) and the manner of training with them have mentioned that when one completes 'La ilaha illallah' with 'Muhammad-ur-Rasulullah', peace and blessings of Allah be upon him, he should visualize before his eyes His noble personage—a human form of light in robes of light. That is, so that his image, peace and blessings of Allah be upon him, is imprinted in his spirituality and becomes familiar with it in such a way that he is able to benefit from his secrets and borrow from his lights, peace and blessings of Allah be upon him. He said: If he is not blessed with the visualization of his form, let him see as if he is sitting at his blessed grave, pointing to it whenever he remembers him. For whenever the heart is occupied with something, it is prevented from accepting anything else at that time... until the end of his speech. Thus, there arose a need for depicting the noble Garden (Rawda) and the sacred graves so that those who recite prayers upon him in this book but have not known their form—and they are the general public and the majority—may recognize and visualize them between their eyes. —1

[Urdu Column:] Some noble saints who have explained the method of training disciples through dhikr and spiritual practice state that when the dhikr of 'La ilaha illallah' is completed with 'Muhammad-ur-Rasulullah', peace and blessings of Allah be upon him, then one should fix the visualization of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, before oneself: a human form of light in the radiance of robes of light, so that the noble image of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is fixed in the mirror of one's heart, and through this, that affection is born by which one can benefit from the secrets of the Prophet and pick the flowers of his lights. And for the one who cannot attain this visualization, he should fix this thought as if he is present before the blessed shrine, and every time the holy name appears in dhikr, he should point towards the noble shrine in his imagination. For when the heart becomes occupied with one thing, it does not accept another thing at that time. Thus, now there is a need to make a picture of the noble Garden (Rawda Mutahhara) and the sacred graves, so that those who recite Dala'il al-Khayrat but have not visited them—and most are such—may recognize them and fix their visualization in their minds at the time of dhikr.

(16) In the same [book] it is stated:

[Arabic Column:] And they have substituted the representation of the sandal (Na'l) for the actual sandal, and accorded it the same honor and respect as that for the original. They mentioned properties and blessings for it which have been tried and tested, and composed poems about it.

[Urdu Column:] The noble scholars have made the representation (map) of the sacred sandal a substitute for the actual sacred sandal, and established for it the same honor and respect as was for the original, and its...

---

1. Matali' al-Masarrat, Al-Maktaba al-Nooriyya al-Razawiyya, Faisalabad, pp. 144, 145.

(15) इसी में है:

[अरबी कॉलम:] और कुछ लोग जिन्होंने ज़िक्र और उसके ज़रिए प्रशिक्षण की पद्धति पर बात की है, उन्होंने उल्लेख किया है कि जब कोई 'ला इलाहा इल्लल्लाह' को 'मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के साथ पूरा कर ले, तो उसे अपनी आँखों के सामने उनकी पाक हस्ती का तसव्वुर (कल्पना) करना चाहिए—नूर के लिबास में नूर की इंसानी सूरत। यानी ताकि उनकी छवि (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) उसकी रूहानियत में नक्श हो जाए और उसके साथ इस कदर परिचित हो जाए कि वह उनके रहस्यों से लाभ उठा सके और उनके नूरों से फ़ैज़ हासिल कर सके। उन्होंने कहा: यदि उसे उनकी छवि के तसव्वुर का सौभाग्य न मिले, तो वह ऐसा महसूस करे जैसे वह उनके मुबारक मज़ार के पास बैठा है, और जब भी उन्हें याद करे उनकी तरफ इशारा करे। क्योंकि जब भी दिल किसी चीज़ में मश्गूल होता है, तो वह उस समय किसी और चीज़ को स्वीकार करने से रुक जाता है... उनके कथन के अंत तक। अत; रौज़ा-ए-मुशर्रफ़ा और मुकद्दस कब्रों के चित्रण की आवश्यकता पड़ी ताकि जो लोग इस पुस्तक में उन पर दुरूद पढ़ते हैं लेकिन उनके स्वरूप को नहीं जानते—और वे आम लोग और बहुसंख्यक हैं—वे उन्हें पहचान सकें और अपनी आँखों के सामने उनका तसव्वुर कर सकें। —1

[उर्दू कॉलम:] कुछ औलिया-ए-कराम जिन्होंने ज़िक्र और मश्ग़ल से मुरीदों की तरबियत की कैफियत बयान फ़रमाई है, वे फ़रमाते हैं कि जब ज़िक्र 'ला इलाहा इल्लल्लाह' को 'मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के साथ मुकम्मल कर ले, तो चाहिए कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का तसव्वुर अपने सामने जमाए: नूर के लिबास में नूर की बशरी सूरत, ताकि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की मुकद्दस छवि उसके दिल के आईने में जम जाए और उससे वह उल्फ़त पैदा हो जिसके कारण हुज़ूर के रहस्यों से लाभ उठा सके और हुज़ूर के अनवार के फूल चुन सके। और जिसे यह तसव्वुर मयस्सर (उपलब्ध) न हो, वह यही विचार जमाए कि जैसे वह मज़ार-ए-मुबारक के सामने हाज़िर है, और हर बार जब ज़िक्र में पाक नाम आए, तसव्वुर में मज़ार-ए-अकदस की तरफ इशारा करता जाए। क्योंकि जब दिल एक चीज़ में मश्गूल हो जाता है, तो उस समय दूसरी चीज़ स्वीकार नहीं करता। तो अब रौज़ा-ए-मुतहरा और कुबूर-ए-मुकद्दसा की तस्वीर बनाने की ज़रूरत हुई ताकि जिन दलाइलुल खैरात पढ़ने वालों ने उनकी ज़ियारत नहीं की—और अक्सर ऐसे ही हैं—वे उन्हें पहचान लें और ज़िक्र के वक़्त उनका तसव्वुर ज़हन में जमा सकें।

(16) इसी में है:

[अरबी कॉलम:] और उन्होंने नअले मुकद्दस (पवित्र पादुका) के नक्शे को असल नअल का विकल्प बनाया है, और उसके लिए वही इकराम और एहतराम मुकर्र, किया है जो असल के लिए था। उन्होंने इसके लिए ऐसी खूबियाँ और बरकतें बयान की हैं जो जाँची-परखी हुई हैं, और इसके बारे में कविताएँ कही हैं।

[उर्दू कॉलम:] उलमा-ए-कराम ने नअले मुकद्दस के नक्शे को असल नअले मुकद्दस का काइम मकाम बनाया और उसके लिए वही इकराम और एहतराम जो असल के लिए था साबित ठहराया और उसके..

---

1. मताले अल-मसररात, अल-मकतबा अन-नूरिया अर-रजविया, फैसलाबाद, पृ. 144, 145।

(۱۵) اسی میں ہے:

[عربی کالم:] وقد ذکر بعض من تکلم علی الاذکار و کیفیة التربیة بها انہ اذا کمل لا الہ الا اللہ بمحمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فلیشخص بین عینیہ ذاتہ الکریمة بشریة من نور في ثیاب من نور یعنی لتنطبع صورتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم في روحانیتہ و یتألف معها تألفاً یتمکن بہ من الاستفادة من اسراره و الاقتباس من انواره صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قال فان لم یرزق تشخص صورتہ فیری کأنہ جالس عند قبره المبارک یشیر الیہ متی ما ذکره فان القلب متی ما شغلہ شیئ امتنع من قبول غیره في الوقت الی آخر کلامہ فیحتاج الی تصویر الروضة المشرفة والقبور المقدسة لیعرف صورتها و یشخصها بین عینیہ من لم یعرف من المصلین علیہ في هذا الکتاب وهم عامة الناس وجمهورهم —1

[اردو کالم:] بعض اولیاء کرام جنھوں نے ذکر و شغل سے تربیت مریدین کی کیفیت ارشاد کی بیان فرماتے ہیں کہ جب ذکر لا الہ الا اللہ کو محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کامل کرلے تو چاہئے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا تصور اپنے پیش نظر جمائے بشری صورت نور کی طلعت نور کے لباس میں تاکہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صورت کریمہ اس کے آئینہ دل میں جم جائے اور اس سے وہ الفت پیدا ہو جس کے سبب حضور کے اسرار سے فائدہ لے حضور کے انوار کے پھول چنے اور جسے یہ تصور میسر نہ ہو وہ یہی خیال جمائے کہ گویا مزار مبارک کے سامنے حاضر ہے اور ہر بار جب ذکر میں نام پاک آئے تصور میں مزار اقدس کی طرف اشارہ کرتا جائے کہ دل جب ایک چیز سے مشغول ہو جاتا ہے پھر اس وقت دوسری چیز قبول نہیں کرتا، تو اب روضہ مطہرہ و قبور مطہرہ کی تصویر بنانے کی حاجت ہوئی

کہ جن دلائل الخیرات پڑھنے والوں نے ان کی زیارت نہ کی اور اکثر ایسے ہی ہیں وہ انھیں پہچان لیں اور ذکر کے وقت ان کا تصور ذہن میں جمائیں۔

(۱۶) اسی میں ہے:

[عربی کالم:] وقد استنابوا مثال النعل عن النعل وجعلوہ لہ من الاکرام والاحترام ما للمنوب عنہ و ذکروا لہ خواصاً و برکات وقد جربت وقالوا فیہ اشعارا

[اردو کالم:] علمائے کرام نے نعل مقدس کے نقشے کو نعل مقدس کا قائم مقام بنایا اور اس کے لئے وہی اکرام و احترام جو اصل کے لئے تھا ثابت ٹھہرایا اور اس

---

1 مطالع المسرات المکتبہ النوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۱۴۴، ۱۴۵

Fatawa-e-Razwiya Volume 21

...many, and they compiled (writings) about its form and narrated it with chains of transmission, and the speaker said: He mentioned special properties and blessings for the blessed map, and undoubtedly they have been experienced. Many poems have been composed regarding it, treatises have been written about its depiction, and it has been narrated with authentic chains. A poet says:

"When longing for it disturbs me, and I do not attain what I seek from it, I draw its likeness in my palm, and tell my eyes: rest content with this." (1)

When the fire of longing for it burns in my chest and a direct sight of it is not available, I draw its image on my hand and tell my eyes, "Let this suffice."

(17) Allama Taj Fakahani states in 'Fajr al-Munir': "Among its benefits is that he who cannot visit the (Prophetic) Garden should bring forth its likeness and kiss it longingly, for it stands in place of the original. Just as the likeness of his noble sandal (Nal Shareef) stands in place of the original itself in terms of benefits and properties, as witnessed by sound experience. Therefore, they have accorded it the honor and respect they accord to what it represents." (2) etc.

One benefit of drawing the map of the blessed garden is that one who cannot visit the original sacred garden may visit this [map] and kiss it with heartfelt longing, for this representation stands in place of the original. Just as the map of the sacred sandal is certainly representative of the original in its benefits and qualities, as sound experience bears witness. Hence, the scholars of the religion have accorded the map the same honor and greatness as they do for the original.

(18) The author of 'Dala'il (al-Khayrat)', may his secret be sanctified, quotes this in its large commentary and shows his following of the aforementioned Allama: "Since he said: 'I only mentioned it following Sheikh Taj al-Din al-Fakahani, for he dedicated a chapter in his book 'al-Fajr al-Munir' to the description of the sacred tombs...'"

Accordingly, the author of 'Dala'il al-Khayrat' said: "I have mentioned it following Allama Taj al-Din Fakahani because the mentioned scholar has described the form and layout of the sacred tombs in his book 'al-Fajr al-Munir'."

---

(1) Matali' al-Masarrat, Maktaba al-Nooria al-Razwia, Faisalabad, p. 144. (2) Fajr al-Munir. Page 449 of 674

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

...अनेक, और उन्होंने इसके स्वरूप के बारे में संकलन किया और इसे सनदों (प्रमाणों) के साथ वर्णित किया, और कहने वाले ने कहा: नक्शा-ए-मुबारक के लिए विशेष गुणों और बरकतों का उल्लेख किया गया है, और निस्संदेह वे अनुभव में आए हैं। इसके बारे में बहुत सारी कविताएँ कही गई हैं, इसके चित्रण पर शोध पत्र लिखे गए हैं, और इसे सनदों के साथ वर्णित किया गया है। एक कवि कहता है:

"जब इसके प्रति तड़प मुझे बेचैन करती है, और मुझे इसके पास मेरा इच्छित प्राप्त नहीं होता, तो मैं अपनी हथेली पर इसकी छवि उकेर लेता हूँ, और अपनी आँखों से कहता हूँ: इसी पर संतोष करो।" (1)

जब इसकी चाहत की आग मेरे सीने में भड़कती है और इसका दीदार संभव नहीं होता, तो मैं इसकी छवि अपने हाथ पर खींच लेता हूँ और अपनी आँखों से कहता हूँ कि बस इसी पर गुज़ारा करो।

(17) अल्लामा ताज फाकहानी 'फ़ज्र-ए-मुनीर' में फ़रमाते हैं: "इसके लाभों में से एक यह है कि जिसे (नबवी) रौज़े की ज़ियारत नसीब न हो, उसे उसकी छवि निकालनी चाहिए और शौक़ से उसे चूमना चाहिए, क्योंकि यह असल (मूल) का स्थान लेता है। जैसा कि उनकी पवित्र जूतियों (नाल शरीफ) की छवि लाभों और गुणों में मूल के ही समान है, जैसा कि सही अनुभव गवाह है। इसलिए उन्होंने इसके लिए वही मान-सम्मान और आदर रखा है जो वे उस मूल के लिए रखते हैं।" (2) इत्यादि।

मुबारक रौज़े का नक्शा बनाने का एक फ़ायदा यह है कि जिसे असल पवित्र रौज़े की ज़ियारत न मिली हो, वह इसकी ज़ियारत करे और दिल के शौक़ के साथ इसे चूमे, क्योंकि यह चित्रण असल के स्थान पर है। जैसे कि पवित्र जूतियों का नक्शा लाभों और गुणों में यकीनन असल के समान है, जिस पर सही अनुभव गवाह है। इसीलिए दीन के विद्वानों ने नक्शे का वही सम्मान और गौरव रखा है जो असल का रखते हैं।

(18) हज़रत मुसन्निफ़ 'दलाइल (अल-खैरात)', अल्लाह उनकी कब्र को पवित्र करे, इसकी शरह कबीर (बड़ी व्याख्या) में इसे उद्धृत करते हैं और अल्लामा का अनुसरण प्रकट करते हैं: "चूंकि उन्होंने कहा: 'मैंने इसका उल्लेख शेख ताज अल-दीन अल-फाकहानी के अनुसरण में किया है, क्योंकि उन्होंने अपनी पुस्तक 'अल-फ़ज्र अल-मुनीर' में पवित्र कब्रों के विवरण पर एक अध्याय समर्पित किया है...'"

तदनुसार, मुसन्निफ़ 'दलाइल अल-खैरात' ने फ़रमाया: "मैंने अल्लामा ताज अल-दीन फाकहानी के अनुसरण में इसका उल्लेख किया है क्योंकि संबंधित विद्वान ने अपनी पुस्तक 'फ़ज़्र अल-मुनीर' में पवित्र कब्रों के स्वरूप और स्थिति का वर्णन किया है।"

---

(1) मताली' अल-मसररात, मकतबा अल-नूरिया अल-रज़विया, फैसलाबाद, पृ. 144 (2) फ़ज़्र मुनीर पृष्ठ 449 / 674

کثیرۃ والفوا فی صورتہ ورووہ بالاسانید وقد قال القائل: نقشہ مبارک کے لئے خواص و برکات ذکر فرمائے اور بلاشبہ وہ تجربے میں آئے اور اس میں بکثرت اشعار کہے اور اس کی تصویر میں رسالے تصنیف کئے اور اسے سندوں کے ساتھ روایت کیا اور کہنے والے نے کہا:

اذا ما الشوق اقلقنی الیھا ولم اظفر بمطلوبی لدیھا نقشت مثالھا فی الکف نقشا وقلت لناظری قصرا علیھا ۱

جب اس کی آتش شوق میرے سینے میں بھڑکتی ہے اور اس کا دیدار میسر نہیں ہوتا اس کی تصویر ہاتھ پر کھینچ کر آنکھ سے کہتا ہوں اسی پر بس کر۔

(۱۷) علامہ تاج فاکھانی فجر منیر میں فرماتے ہیں: من فوائد ذلك ان من لم یمکنہ زیارۃ الروضۃ فلیبرز مثالھا ولیلثمہ مشتاقا لانہ ناب مناب الاصل کما قد ناب مثال نعلہ الشریفۃ مناب عینھا فی المنافع والخواص شھادۃ التجربۃ الصحیحۃ ولذا جعلوا لہ من الاکرام والاحترام مایجعلون للمنوب عنہ ۲ الخ۔

نقشہ روضہ مبارک کے لکھنے میں ایک فائدہ یہ ہے کہ جسے اصل روضہ اقدس کی زیارت نہ ملی وہ اس کی زیارت کرے اور شوق دل کے ساتھ اسے بوسہ دے کہ یہ مثال اسی اصل کے قائم مقام ہے جیسے نقشہ نعل مقدس منافع و خواص میں بالیقین اس کا قائم مقام ہے جس پر صحیح تجربہ شاہد عدل ہے ولہذا علمائے دین نے نقشے کا اعزاز و اعظام وہی رکھا جو اصل کا رکھتے ہیں۔

(۱۸) حضرت مصنف دلائل قدس سرہ العزیز اس کی شرح کبیر میں اسے نقل فرماتے اور علامہ ممدوح کی متابعت ظاہر کرتے ہیں: حیث قال انما ذکرتھا تابعاً للشیخ تاج الدین الفاکھانی فانہ عقد فی کتابہ الفجر المنیر بابا فی صفۃ القبور المقدسۃ و

چنانچہ مصنف دلائل الخیرات نے فرمایا میں نے علامہ تاج الدین فاکھانی کے اتباع میں اس کا ذکر کیا ہے اس لئے کہ موصوف نے اپنی کتاب الفجر المنیر میں قبور مقدسہ کی صورت ووضع

---

۱ مطالع المسرات المکتبہ النوریہ الرضویہ فیصل آباد ص ۱۴۴ ۲ فجر منیر

Fatawa-e-Razawiyya, Volume 21

He said, "And among its benefits etc." — In this, a chapter was established and it was stated that one of these benefits is etc. (T)

(19) Imam Abu Ishaq Ibrahim bin Muhammad bin Khalaf al-Sulami, famously known as Ibn al-Hajj al-Murtali al-Andalusi (may Allah Almighty have mercy on him), authored a dedicated book regarding the description of the map/form of the sacred sandal (Na'al Muqaddas). (20) Similarly, his student Sheikh Aziz Abu al-Yaman Ibn 'Asakir wrote an exquisite and magnificent book named "Khidmat al-Na'al lil-Qadam al-Muhammadi" (Serving the Sandal for the Muhammadan Foot), peace and blessings be upon him, to which senior Imams paid full attention through narration, listening, and reading, just like the books of Hadith. (21) Imam Ahmad bin Muhammad Khatib al-Qastallani, author of "Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari", "Al-Mawahib al-Ladunniyyah", and "Minah al-Muhammadiyah", says: Abu al-Yaman Ibn 'Asakir mentioned the representation of his (the Prophet's) noble sandal, upon whom be the best blessings and peace, in a separate section which I have narrated through reading and listening. Likewise, Abu Ishaq Ibrahim bin Muhammad bin Khalaf al-Sulami, known as Ibn al-Hajj from the people of Almeria in Al-Andalus, also dedicated a separate work to it, as did others. How excellent is Abu al-Yaman bin 'Asakir when he says:

O you who recite poetry about the traces of a deserted abode, and enquire about the ruins of the past dwellings. Leave aside the lamentation over remains and the mention of the history of loved ones who have departed and an era that has passed. And kiss the dust of the noble trace, for how wonderful it would be if you succeeded in kissing this representation. Press your cheek against it and rub your face in its dust with longing and excessive fervor. O likeness of the sandal of al-Mustafa, may my soul be sacrificed! To your most sublime, noble, and elevated station. Eyes have been dazzled at your sight, though the vision of the eye has retreated without delay. And I remembered the era of al-'Aqiq, so the tears of the flowing 'Aqiq were moved by longing. You reminded me of the one whose feet reached the heights of loftiness, generosity, goodness, and excellence. If my cheek were to be the ground for her (the sandal's) path, I would have achieved my hopes from reaching my desires. Or if my eyelids were for the treading of her sandals, the earth would be honored by that humiliation.

In short, Abu al-Yaman Ibn 'Asakir authored a separate section regarding the chapter of the form of the holy sandal, which I narrated by reading to a teacher and hearing from a teacher, and similarly Ibn al-Hajj al-Andalusi and other scholars did the same.

1. Matali' al-Masarrat, Maktabah Nuriyyah Razawiyyah, Faisalabad, p. 474.
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Thalith, Al-Fasl al-Thalith: Wearing of the Sandal, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Beirut, 2/466 to 468.

उन्होंने कहा, "और इसके लाभों में से इत्यादि।" - इसमें एक अध्याय बांधा गया और कहा गया कि इन लाभों में से एक लाभ यह है इत्यादि। (त)

(19) इमाम अबू इसहाक इब्राहीम बिन मुहम्मद बिन खलफ अल-सुलमी, जो इब्न अल-हज्ज अल-मुरतली अल-अंदलुसी (अल्लाह उन पर रहम करे) के नाम से प्रसिद्ध हैं, उन्होंने पवित्र चप्पल (नअल मुक़द्दस) के नक्शे के वर्णन में एक स्वतंत्र पुस्तक संकलित की। (20) इसी तरह, उनके छात्र शेख अज़ीज़ अबुल यमन इब्न असाकिर ने "खिदमत अल-नअल लिल-क़दम अल-मुहम्मदी" (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नामक एक उत्कृष्ट और शानदार पुस्तक लिखी, जिस पर बड़े इमामों ने हदीस की किताबों की तरह रिवायत, समाअत और किराअत के माध्यम से पूरा ध्यान दिया। (21) इमाम अहमद बिन मुहम्मद खतीब अल-क़स्तलानी, जो "इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी", "अल-मवाहिब अल-लदुन्निया" और "मिनह अल-मुहम्मदिया" के लेखक हैं, फ़रमाते हैं: अबुल यमन इब्न असाकिर ने अपनी (नबी की) मुबारक चप्पल के स्वरूप का उल्लेख एक अलग भाग में किया है, जिसे मैंने पढ़कर और सुनकर रिवायत किया है। इसी तरह अंदलुस के अलमेरिया निवासी इब्न अल-हज्ज के नाम से मशहूर अबू इसहाक इब्राहीम बिन मुहम्मद बिन खलफ अल-सुलमी ने भी इसे स्वतंत्र रूप से संकलित किया, और उनके अलावा अन्य लोगों ने भी। अबुल यमन बिन असाकिर ने कितना खूब कहा है:

ऐ वह जो एक उजाड़ बस्ती के निशान पर नज़्म पढ़ता है... और पुराने खंडहरों के बारे में पूछता है। गए हुए प्यारों के निशानों पर रोना और गुज़रे हुए ज़माने के क़िस्से सुनाना छोड़ दे। और उस पाक निशान की खाक को चूम ले, तो क्या ही अच्छा हो अगर तुझे इस स्वरूप को चूमने का सौभाग्य मिल जाए। अपने गाल उससे लगा ले और चेहरे को उसकी मिट्टी में रगड़, बेताबी और बेपनाह मोहब्बत में। ऐ मुस्तफ़ा की चप्पल की उपमा, मेरी जान कुर्बान! तेरे आलीशान और मुक़द्दस मक़ाम पर। तेरी झलक ने आँखों को हैरान कर दिया, हालांकि आँखों की दृष्टि बिना देरी के लौट आई। और मुझे 'अक़ीक़' का ज़माना याद आया, तो शौक की वजह से आँसू बहने लगे। तूने मुझे उनकी याद दिला दी जिनके कदम बुलंदी, सखावत, भलाई और फ़ज़ीलत पर थे। अगर मेरा गाल उन चप्पलों का रास्ता बन जाए, तो मैंने अपनी मुरादें पा लीं। या मेरी पलकें उन चप्पलों के चलने के लिए बिछ जाएं तो ज़मीन उस आज़िज़ी से इज़्ज़त पाएगी।

सारांश यह है कि अबुल यमन इब्न असाकिर ने पवित्र चप्पल के नक्शे के अध्याय में एक स्वतंत्र भाग संकलित किया जिसे मैंने उस्ताद पर पढ़कर और उस्ताद से सुनकर रिवायत किया और इसी तरह इब्न अल-हज्ज अंदलुसी और अन्य विद्वानों ने भी किया।

1. मताले-उल-मसर्रात, मकतबा नूरिय्या रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृष्ठ 474।
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-सालिथ, अल-फ़स्ल अल-सालिथ: नअल पहनना, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 2/466 से 468।

قال ومن فوائد ذلک الخ۔ میں ایک باب باندھا اور فرمایا ان فوائد میں سے ایک فائدہ یہ ہے الخ۔(ت)

(۱۹) امام ابواسحاق ابراہیم بن محمد بن خلف السلمی الشہیر بابن الحاج المرتلی الاندلسی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے نقشہ نعل مقدس کے بیان میں مستقل کتاب تالیف فرمائی۔ (۲۰) اسی طرح ان کے تلمیذ شیخ عزیز ابوالیمن ابن عساکر نے نفیس و جلیل کتاب مسمّٰی بہ خدمت النعل للقدم المحمدی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لکھی جس کے ساتھ اکابر ائمہ نے مثل کتب حدیث روایۃً وسماعاً وقرائۃً اعتناء تام کیا۔ (۲۱) امام احمد بن محمد خطیب قسطلانی صاحب ارشاد الساری شرح صحیح بخاری مواہب لدنیہ و منح محمدیہ میں فرماتے ہیں: قد ذکر ابوالیمن ابن عساکر تمثال نعلہ الکریمۃ علیہ افضل الصلوۃ والتسلیم فی جزء مفرد رویتہ قرائۃ وسماعاً وکذا افردہ بالتألیف ابواسحٰق ابراہیم بن محمد بن خلف السلمی المشہور بابن الحاج من اہل المریۃ بالاندلس وکذا غیرھما واللہ در ابی الیمن بن عساکر حیث قال: یا منشدا فی رسم ربع خال ... ومناشدا لدوارس الاطلال دع ندب آثار وذکر مآثر ... لاحبۃ بانوا وعصر خال والثم ثری الاثر الکریم فحبذا ... ان فزت منہ بلثم ذا التمثال صافح بھا خداً واعفر وجنۃ ... فی تربھا وجداً وفرط تغال یا شبہ نعل المصطفی روحی الفدا ... لمحلك الاسمی الشریف العال ھبلت لمرآك العیون وقد نأی ... مرمی العیان بغیر ما امہال وتذکرت عھد العقیق فتاثرت ... شوقاً عقیق الدمع الھطال اذکرتنی قد مالھا قدم العلاء ... والجود والمعروف والافضال لو ان خدی یحتذی نعلالھا ... لبلغت من نیل المنی آمالی اوان اجفانی لوطء نعالھا ... ارض ست عزا بذالا ذلال 2 خلاصہ یہ کہ ابوالیمن ابن عساکر نے نقشہ نعل اقدس کے باب میں ایک مستقل جز تالیف کیا جسے میں نے استاد پر پڑھ کر اور استاد سے سن کر روایت کیا اور اسی طرح ابن الحاج اندلسی و غیر ہما علماء نے بھی کیا۔

1 مطالع المسرات المكتبة نوريہ رضويہ فيصل آباد ص ۴۷۴ 2 المواہب اللدنيہ المقصد الثالث الفصل الثالث لبس النعل المكتبة الاسلامى بيروت ۲/ ۴۶۶ تا ۴۶۸

Fatawa Razvia, Volume 21

Independent works were written on this subject, and praise be to Allah Almighty, how excellently Abu al-Yaman Ibn Asakir has written in the panegyric poem of the noble image (of the Prophet's sandal), in which he says: O you who remember transient things, leave their remembrance and kiss the dust of the sacred relics of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). How fortunate if you get to kiss this image of the blessed sandal; place your cheek upon it and rub your face in its dust. O image of the sandal of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him)! May my soul be sacrificed for your high honor and nobility. Seeing you, my eyes have overflowed such that stopping is now far away. Seeing you reminded them of the gait of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) in the valley of Aqiq in Medina, therefore they are now showering red rubies (carnelians) of flowing tears. O image of the blessed sandal! You have reminded me of that pure foot, whose heights are from existence, kindness, and ancient grace. If my cheek were carved out to make a shoe for that pure foot, my heart's desire would be fulfilled; or if my eye were the ground for his blessed shoe, then by being that ground, it would become the heaven of honor. May Allah reward you with goodness, O Abu al-Yaman. (O Abu al-Yaman! May Allah Almighty grant you the best reward. T) (22) Abu al-Hakam bin Abdur Rahman, known as Ibn al-Murahhal, who is among the scholars of the Maghreb (West). Imam Baqiyyat al-Huffaz Ibn Hajar al-Asqalani has mentioned him in 'Al-Tabsīr'. Sheikh Ibn al-Haj mentioned his brilliant poem describing the blessed footprint/sandal in his aforementioned book. Imam Qastallani said about it 'Ma Ahsanahu', meaning 'how excellent he has spoken'. Some of its noble verses in 'Mawahib' are these:

1. This is the likeness of the sandal of the one whose identity I love, so here I am, by day and night, kissing it.
2. I pass its leather over my head and face, and I kiss it at times and hold it close at others.
3. I imagine it on the foot of the noblest who ever walked, so my eye beholds it while I am not dreaming.
4. I move my cheek and then count its impact as a continuous step there upon my cheek.
5. And who will grant me the impact of the sandal on the heat of my cheek? When he walked, his knuckles rose above the stars.
6. I will place it over my chest as an amulet for my heart, perhaps the heat of the heart will cool down.

7. And I will tie it over my tear ducts as a charm for my eyelids, perhaps the flowing tears will cease.
8. Behold, may my father be a ransom for the image of Muhammad's sandal; blessed is its wearer/maker and sanctified is its servant.
9. The crescent of the horizon wishes if only it could descend to have a share in kissing it and crowding around it.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

इस बारे में स्वतंत्र पुस्तकें लिखी गईं, और अल्लाह अज़्ज़वजल के लिए ख़ूबी है, अबू अल-यमन इब्न असाकिर ने मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के नाल-ए-पाक (जूते) की छवि की प्रशंसा में क्या ही ख़ूब कसीदा लिखा है। वह कहते हैं: ऐ फ़ानी (नश्वर) चीज़ों को याद करने वाले, उनकी याद छोड़ और मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के पवित्र अवशेषों की धूल को चूम। कितनी ख़ुशक़िस्मती होगी अगर तुझे इस नाल-ए-मुबारक की तस्वीर चूमने को मिले, अपना गाल उस पर रख और अपना चेहरा उसकी धूल पर मल। ऐ नाल-ए-मुस्तफ़ा की तस्वीर! तेरी ऊँची इज़्ज़त और शरफ़ पर मेरी जान कुर्बान। तुझे देख कर आँखें ऐसी बह निकलीं कि अब थमना बहुत दूर है, तुझे देखकर उन्हें मदीने की वादी-ए-अक़ीक़ में मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की रफ़्तार याद आ गई, इसलिए अब अपने आँसुओं के सुर्ख-सुर्ख अक़ीक़ न्योछावर कर रहे हैं। ऐ नाल-ए-मुबारक की तस्वीर! तूने मुझे उस पाक क़दम की याद दिला दी जिसकी बुलंदियां वुजूद, एहसान और फ़ज़्ल-ए-क़दीम से हैं। अगर मेरा रुखसार (गाल) तराश कर उस पाक क़दम के लिए जूता बनाया जाता तो दिल की तमन्ना पूरी हो जाती, या मेरी आँख उनके नाल-ए-मुबारक के लिए ज़मीन होती तो उस ज़मीन होने से इज़्ज़त का आसमान बन जाती। जज़ाकल्लाहु ख़ैरन या अबा अल-यमन (ऐ अबू अल-यमन! अल्लाह तआला तुम्हें बेहतरीन बदला अता फ़रमाए। त) (22) अबू अल-हकम बिन अब्दुर रहमान, जो इब्न अल-मुरह्हल के नाम से प्रसिद्ध हैं, वे मग़रिब के विद्वानों में से हैं। इमाम बक़ियतुल हुफ़्फ़ाज़ इब्न हजर अस्क़लानी ने 'तबसीर' में उनका ज़िक्र किया है। शैख़ इब्न अल-हाज ने अपनी किताब में उनके कसीदे का ज़िक्र किया जिसमें नाल-ए-मुबारक की छवि का वर्णन है। इमाम क़स्तलानी ने इसे 'मा अहसनना' कहा, यानी 'क्या ही ख़ूब फ़रमाया'। इसके कुछ शेर 'मवाहब' में ये हैं:

1. यह उस शख़्स के जूतों की मिसाल है जिसकी पहचान से मुझे मुहब्बत है, सो मैं दिन-रात इसे चूमता हूँ।
2. मैं इसके चमड़े को अपने सिर और चेहरे पर फेरता हूँ, कभी इसे चूमता हूँ और कभी इसे सीने से लगाए रखता हूँ।
3. मैं इसे सबसे महान चलने वाले के पाँव में तसव्वुर करता हूँ, तो मेरी आँख इसे देख लेती है और मैं ख़्वाब नहीं देख रहा होता।

4. मैं अपना गाल हिलाता हूँ और फिर उस पर इसके निशान को एक मुस्तक़िल क़दम के तौर पर महसूस करता हूँ।
5. और कौन मुझे मेरे तपते गालों पर उस नाल-ए-पाक के निशान अता करेगा? जब वह चले तो उनके जोड़ों ने सितारों को भी पीछे छोड़ दिया।
6. मैं इसे अपने दिल की राहत के लिए अपने सीने पर तावीज़ बना कर रखूँगा, शायद दिल की जलन ठंडी हो जाए।
7. और मैं इसे अपनी आँखों की पुतलियों पर बाँध लूँगा, ताकि बहते हुए आँसू थम जाएँ।
8. सुन लो! मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाल-ए-मुबारक की छवि पर मेरे बाप कुर्बान, धन्य है उसे पहनने वाला और मुक़द्दस है उसका सेवक।
9. आसमान का चाँद भी यह आरज़ू करता है कि काश वह नीचे उतर आता ताकि इसे चूमने और इसके पास भीड़ लगाने में अपना हिस्सा पाता।

بارہ میں مستقل تصنیفیں کیں اور اللہ عزوجل کے لئے ہے خوبی ابو الیمن ابن عساکر کی کیا خوب قصیدہ مدح شبیہ شریف میں لکھا ہے جس میں فرماتے ہیں اے فانی کی یاد کرنے والے ان چیزوں کی یاد چھوڑ اور تبرکات شریفہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خاکبوسی کر، زہے نصیب اگر تجھے اس تصویر نعل مبارک کا بوسہ ملے اپنار خسارہ اس پر رکھ اور اس کی خاک پر اپنا چہرہ مل، اے نعلِ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تصویر! تیری عزت و شرف بلند پر میری جان قربان تجھے دیکھ کر آنکھیں ایسی بہ نکلیں کہ اب تھمنا بہت دور ہے تجھے دیکھ کر انہیں مدینے کی وادی عقیق میں مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی رفتار یاد آگئی لہٰذا اب اپنے اشکِ رواں کے سرخ سرخ عقیق نچھاور کر رہے ہیں، اے تصویر نعل مبارک! تو نے مجھے وہ قدم پاک یاد دلا دیا جس کے بلندی وجود و احسان و فضل قدیم سے ہیں، اگر میرا رخسارہ تراش کر اس قدم پاک کے لئے کفش بناتے تو دل کی تمنا بر آتی یا میری آنکھ ان کی کفش مبارک کے لئے زمین ہوتی تو اس زمین ہونے سے عزت کا آسمان بن جاتی ع جزاک اللہ خیراٰیآ باالیمن (اے ابوالیمن! اللہ تعالٰی تمہیں بہترین صلہ عطا فرمائے۔ ت) (۲۲) ابوالحکم بن عبدالرحمن الشہیر بابن المرحل کہ فضلائے مغاربہ سے ہیں امام بقیۃ الحفاظ ابن حجر عسقلانی نے تبصیر میں ان کا ذکر لکھا وصف نقش مبارک میں ان کا قصیدہ غرا شیخ ابن الحاج نے اپنی کتاب مذکور میں ذکر کیا امام قسطلانی نے اسے ما احسننا کہا یعنی کیا خوب فرمایا، اس کے بعض ابیات کریمہ مواہب میں یہ ہیں ن مثال لنعلی من احب هويته فها انا فی يومي وليلی لائمة أجر علی راسي ووجهي اديمه والثمه طور ا وطورا الازمه امثله في رجل اكرم من مشی فتبصره عينی وما انا حالمه احرك خدی ثم احسب وقعه علی وجنتی خطوا وہاں يداومه و من لی بوقع النعل فی حر وجنتی لما ش علت فوق النجوم براجمه ساجعله

فوق الترائب عوذة لقلبى لعل القلب يبرد حاجمه واربطه فوق الشؤون تميمة لجفنى لعل الجفن يرقاء ساجمه الابابى تمثال نعل محمد لطاب الحاذيه و قدس خادمه يود هلال الافق لو انه هوى ينرا حصنا فى لثمه و نزاحمه

صفحہ 451 از 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Peace be upon him as long as the morning breeze blows, And as long as pigeons coo on the branches of the Arak tree. (1)

I love the image of my beloved Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) blessed sandal, and I kiss it day and night. I place it on my head and mouth, sometimes kiss it, and sometimes press it to my chest. In my imagination, I envision it on the sacred feet of my beloved (peace and blessings of Allah be upon him). Through the intensity of sincere imagination, it is as if I see it with my own eyes while awake. I place this footprint on my cheek and move it, thinking that it is as if he is wearing them and walking on my cheek. Oh, who could make it so that those blessed feet, which were raised above the heads of the stars of the eighth heaven, would walk upon my cheeks? I will keep the map of the blessed sandal on my chest as an amulet for the heart; perhaps the eye of the heart will find peace. I will bind it upon my head as an amulet for the eyes; perhaps the flowing eyelashes will cease. Listen, may my father be sacrificed for the image of the sacred shoe; how excellent is its maker, and whoever serves it becomes pure. It is the moon's desire; I wish it would descend from the sky so that it and I could compete in kissing this blessed map together. May the peace of Allah Almighty descend upon Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) as long as the morning breeze blows and as long as pigeons coo on the branches of the Arak tree. O Allah! Send blessings, peace, and benedictions upon him, his family, and his Ummah forever, Ameen. (O Allah! Send salutations, peace, and blessings upon him and his progeny and Ummah forever, and always shower Your mercy upon them; this is my prayer, please accept it. T) (23) Also, it is mentioned in Al-Mawahib al-Ladunniyah:

[Boxed Text] (Arabic): Among some of the virtues and benefits and blessings of this sandal that have been mentioned is what was narrated by Abu Ja'far Ahmad bin Abdul Majeed, who was a righteous and pious Shaykh. He said: "I had fashioned this model (of the sandal) for some students. One day, one of them came to me and said: 'Last night I witnessed a miraculous blessing of this sandal. My wife was afflicted with severe pain that nearly killed her. I placed the sandal on the site of the pain and said: O Allah, show me the blessing of the owner of this sandal. Then Allah healed her instantly.'" (2)

(Urdu Translation): Among the virtues of this blessed model that have been mentioned and the benefits and blessings that have been experienced are those

related by the righteous, pious, and God-fearing Shaykh Abu Ja'far Ahmad bin Abdul Majeed. He said: "I had made a copy of the sacred sandal for some of my students. One day, one of them came and said: 'Last night I saw a strange blessing of this blessed model. My wife was afflicted with such severe pain that she was near death. I placed the blessed model on the area of pain and prayed: O Allah! Grant healing through its blessing. Allah Almighty immediately granted her recovery.'"

[Footnotes] 1. Al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad ath-Thalith, Al-Fasl ath-Thalith: Labs an-Na'l, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/649. 2. Al-Mawahib al-Ladunniyah, Al-Maqsad ath-Thalith, Al-Fasl ath-Thalith: Labs an-Na'l, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/649.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

सलाम हो उन पर जब तक सुबह की हवा चले, और जब तक अराक वृक्ष की शाखाओं पर कबूतर चहकें। (1)

मैं अपने प्रिय पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के धन्य सैंडल (नैल-ए-पाक) की छवि से प्रेम करता हूँ, और रात-दिन इसे चूमता हूँ। इसे अपने सिर और मुँह पर रखता हूँ, कभी चूमता हूँ और कभी सीने से लगाता हूँ। अपने ख्यालों में, मैं इसे अपने प्रिय (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र चरणों में कल्पित करता हूँ। सच्ची कल्पना की तीव्रता के कारण, ऐसा लगता है जैसे मैं जागते हुए इसे अपनी आँखों से देख रहा हूँ। मैं इस पदचिह्न को अपने गाल पर रखकर उसे हिलाता हूँ, यह सोचकर कि मानो वे इसे पहनकर मेरे गाल पर चल रहे हैं। आह, कौन ऐसी स्थिति कर दे कि वे धन्य पैर, जो आठवें आसमान के सितारों के सिरों से भी ऊपर उठे थे, चलने में मेरे गालों पर पड़ें? मैं धन्य सैंडल के नक्शे को अपने सीने पर दिल के तावीज़ के रूप में रखूँगा; शायद दिल की आँख को शांति मिल जाए। मैं इसे आँखों के तावीज़ के रूप में अपने सिर पर बाँधूँगा; शायद बहती पलकें रुक जाएँ। सुनो, मेरे पिता उस पवित्र जूते की छवि पर न्यौछावर हों; इसका बनाने वाला कितना उत्तम है, और जो इसकी सेवा करता है वह पवित्र हो जाता है। यह चाँद की इच्छा है; काश वह आसमान से उतर आए ताकि वह और मैं मिलकर इस धन्य नक्शे को चूमने में प्रतिस्पर्धा कर सकें। अल्लाह सर्वशक्तिमान का सलाम मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर तब तक उतरे जब तक सुबह की हवा चले और जब तक अराक वृक्ष की शाखाओं पर कबूतर गूँजें। ऐ अल्लाह! उन पर, उनके परिवार और उनकी उम्मत पर हमेशा-हमेशा के लिए आशीर्वाद, शांति और कृपा बरसा, आमीन। (ऐ अल्लाह! उन पर और उनके वंश और उम्मत पर हमेशा के लिए सलात, शांति और आशीर्वाद भेजें, और हमेशा उन पर अपनी दया बरसाएं यह मेरी प्रार्थना है, कृपया इसे स्वीकार करें। त) (23) साथ ही, अल-मवाहिब अल-लदुनिया में उल्लेख है:

[बॉक्स में दिया गया पाठ] (अरबी): इस सैंडल के बताए गए कुछ गुणों, लाभों और बरकतों में से वह है जिसे अबू जाफ़र अहमद बिन अब्दुल मजीद ने वर्णित किया है, जो एक नेक और परहेज़गार शेख थे। उन्होंने कहा: "मैंने कुछ छात्रों के लिए इस सैंडल का एक मॉडल बनाया था। एक दिन, उनमें से एक मेरे पास आया और कहा: 'कल रात मैंने इस सैंडल की एक चमत्कारी बरकत देखी। मेरी पत्नी गंभीर दर्द से पीड़ित थी जिसने उसे लगभग मार ही डाला था। मैंने सैंडल को दर्द वाली जगह पर रखा

और कहा: ऐ अल्लाह, मुझे इस सैंडल के मालिक की बरकत दिखा। फिर अल्लाह ने उसे तुरंत ठीक कर दिया।'" (2)

(उर्दू अनुवाद): इस धन्य मॉडल के बताए गए गुणों और अनुभव किए गए लाभों और बरकतों में से वे हैं जो नेक, परहेज़गार और खुदा से डरने वाले शेख अबू जाफ़र अहमद बिन अब्दुल मजीद ने बताए हैं। उन्होंने कहा: "मैंने अपने कुछ छात्रों के लिए पवित्र सैंडल की एक प्रति बनाई थी। एक दिन, उनमें से एक आया और कहा: 'कल रात मैंने इस धन्य मॉडल की एक अजीब बरकत देखी। मेरी पत्नी इतने गंभीर दर्द से पीड़ित थी कि वह मृत्यु के करीब थी। मैंने दर्द वाली जगह पर धन्य मॉडल रखा और प्रार्थना की: ऐ अल्लाह! इसकी बरकत से शिफ़ा (स्वास्थ्य) प्रदान कर। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने तुरंत उसे स्वास्थ्य प्रदान किया।'"

[पाद लेख] 1. अल-मवाहिब अल-लदुननिया, अल-मक़सद अथ-थलिथ, अल-फ़स्ल अथ-थलिथ: लैब्स अन-नैल, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/649। 2. अल-मवाहिब अल-लदुननिया, अल-मक़सद अथ-थलिथ, अल-फ़स्ल अथ-थलिथ: लैब्स अन-नैल, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/649।

سلام علیہ کلما ھبت الصبا وغنت بأغصان الاراك حمائمه ۱

اپنے محبوب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تصویر نعل پاک کو میں دوست رکھتا اور رات دن اسے بوسہ دیتا ہوں اپنے سر اور منہ پر رکھتا اور کبھی چومتا کبھی سینے سے لگاتا ہوں، میں اپنے دھیان میں اسے محبوب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پائے اقدس میں تصور کرتا ہوں تو شدت صدق تصور سے گویا اپنی آنکھوں سے جاگتے میں دیکھ لیتا ہوں اس نقش پاک کو اپنے رخسارے پر رکھ کر جنبش دیتا اور یہ خیال کرتا ہوں کہ گویا وہ اسے پہنے ہوئے میرے رخسارے پر چل رہے ہیں آہ کون ایسی صورت کر دے کہ وہ پائے مبارک جو ستارگان آسمان ہشتم کے سروں پر بلند ہوئے ان کی کفش مبارک چلنے میں میرے رخسارے پر پڑے میں نقشہ نعل پاک کو اپنے سینے پر دل کا تعویذ بنا کر رکھوں گا شاید دل کی آنکھ ٹھنڈی ہو، میں اسے سر پر آنکھوں کا تعویذ بنا کر باندھوں گا شاید بہتی پلکیں رکیں، سن لو تصویر کفشِ مقدس پر میرا باپ نثار، کیا اچھا ہے اس کا بنانے والا اور جو اس کی خدمت کرے پاک ہو جائے، ماہ نور کی تمنا ہے کاش آسمان سے اتر کر اس نقشہ مبارک کے بوسے میں ہم اور وہ باہم مزاحمت کرتے، اللہ عزوجل کا سلام اترے محمد صلی اللہ علیہ وسلم پر جب تک بادِ صبا چلے اور جب تک درختِ اراک کی ڈالیوں پر کبوتر گونجیں، اللھم صل وسلم وبارك علیه وعلی اله وامته ابداً آمین (یا اللہ ! ان پر درود و سلام اور برکت نازل فرما اور ان کی آل اور امت پر ہمیشہ ہمیشہ اپنی رحمت فرما، یہی میری دعا ہے اسے قبول فرمات) (۲۳) نیز مواہب لدنیہ میں ہے :

[Boxed Text] من بعض ما ذکر من فضلها و جرب من نفعها و برکتها ما ذکره ابو جعفر احمد بن عبد المجید و کان شیخاً صالحاً ورعاً قال حذوت ہذا المثال لبعض الطلبة فجاءنی یوم فقال رأیت البارحة من برکة ہذا النعل عجباً اصاب زوجی وجع شدید کاد یہلکها فجعلت النعل علی موضع الوجع و قلت اللهم ارنی برکة صاحب ہذا النعل فشفاها الله للحین ۔ ۲

اس مثال مبارک کے فضائل جو ذکر کئے گئے ہیں اور اس کے منافع و برکات جو تجربے میں آئے ان میں سے وہ ہیں جو شیخ صالح صاحبِ ورع و تقویٰ ابو جعفر احمد بن عبد المجید نے بیان فرمائے کہ میں نے نعل مقدس کی مثال اپنے بعض تلامذہ کو بنا دی تھی ایک روز انہوں نے آکر کہا رات میں نے اس مثال مبارک کی عجیب برکت دیکھی میری زوجہ کو ایک سخت درد لاحق ہوا کہ مرنے کے قریب ہوگئی میں نے مثال مبارک موضع درد پر رکھ کر دعا کی کہ الہی ! اس کی برکت سے شفاء دے اللہ عزوجل نے فوراً شفا بخشی۔

[Footnotes] ۱ المواہب اللدنیہ المقصد الثالث الفصل الثالث لبس النعل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۶۴۹ ۲ المواہب اللدنیہ المقصد الثالث الفصل الثالث لبس النعل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۶۴۹

Fatawa Razawiyya, Vol. 21

(24) Furthermore, Imam Qastallani states that Abu Ishaq Ibrahim bin al-Hajj says that his teacher Abul Qasim bin Muhammad says:

Arabic Text	Urdu Translation
Among the experienced blessings of it is that whoever keeps it with them for the sake of seeking blessings, it will be a protection for them from the transgression of transgressors and the victory of enemies, and a shield from every rebellious devil and the evil eye of every envious person. And if a pregnant woman holds it in her right hand when labor pains intensify, her matter will become easy by the power and strength of Allah Almighty. 1	Among the tested blessings of the diagram of the sacred sandal is that whoever keeps it with them with the intention of seeking blessings, they shall find safety from the oppression of the tyrants and the dominance of enemies, and that blessed diagram will become their protection from the evil eye of every rebellious devil and envious person. And if a pregnant woman holds it in her right hand during intense labor pains, her task will become easy by divine grace.

(25) Allama Ibn Hajar Maqqari Tilmisani has authored two independent books on this subject: 'Al-Nafhat al-'Anbariya fi Wasf Na'l Khair al-Bariya' (peace and blessings of Allah be upon him), which is concise and beneficial. The second is 'Fath al-Muta'al fi Madh Khair al-Ni'al', which is detailed and comprehensive. In these blessed books, he has extensively mentioned the amazing virtues, blessings, repulsion of calamities, and fulfillment of needs observed through this blessed diagram by righteous predecessors and contemporary saints. Mentioning them all would lead to lengthiness; whoever wishes may study 'Fath al-Muta'al'. Now, for the sake of brevity, we will limit ourselves to listing the names of some other noble Imams and dignitaries who had the blessed diagram made and gifted it to their students. They sought blessings from it, wrote praises of it, encouraged obtaining grace and blessing through it, placing it on their heads and eyes, and kissing it. They narrated its traditions with great care, like Hadiths. For detailed information, one should refer to 'Fath al-Muta'al' etc. And with Allah is success.

(26) The exalted Imam Abu Owais Abdullah bin Abdullah bin Owais Abul Fadhl bin Malik bin Abi Aamir al-Asbahi al-Madni, who is among the senior scholars of Medina Munawwara, leading Hadith scholars, and figures in Sahih Muslim, Sunan Abi Dawood, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Majah, and from the highest tier of the Tabi' al-

Tabi'in (successors of the successors). He was the brother-in-law and nephew of Imam Malik (may Allah be pleased with him)—specifically, the son of his real paternal cousin. He passed away in 167 AH. During the time of Imam Malik and other senior Tabi'in and Tabi' al-Tabi'in, he himself had a replica of the sacred sandal of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) made for himself and kept it... faqarna faqarna

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Thalith, Al-Fasl al-Thalith, Libs al-Na'l, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/467

फ़तावा रज़विया, खंड 21

(24) इसके अतिरिक्त इमाम क़स्तलानी फ़रमाते हैं कि अबू इसहाक इब्राहीम बिन अल-हाज फ़रमाते हैं कि उनके शैख़ अबुल क़ासिम बिन मुहम्मद फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

नक्शा नअल मुबारक की आज़माई हुई बरकतों से यह है कि जो शख़्स बरकत की नीयत से इसे अपने पास रखे, वह ज़ालिमों के ज़ुल्म और दुश्मनों के ग़लबे से अमान (सुरक्षा) पाए, और वह नक्शा मुबारक हर सरकश शैतान और हासिद (ईर्ष्यालु) की बुरी नज़र से उसकी पनाह बन जाए। और अगर हामिला औरत (गर्भवती महिला) प्रसव पीड़ा की तीव्रता के समय इसे अपने दाहिने हाथ में ले ले, तो अल्लाह तआला की शक्ति और सामर्थ्य से उसका काम आसान हो जाए। 1

उर्दू अनुवाद

नक्शा नअल मुबारक की आज़माई हुई बरकतों से यह है कि जो शख़्स बरकत की नीयत से इसे अपने पास रखे, वह ज़ालिमों के ज़ुल्म और दुश्मनों के ग़लबे से अमान पाए, और वह नक्शा मुबारक हर सरकश शैतान और हासिद के चश्मे-ज़ख़्म (बुरी नज़र) से उसकी पनाह हो जाए और हामिला औरत में प्रसव पीड़ा की तीव्रता में अगर उसे अपने दाहिने हाथ में ले तो ईश्वरीय कृपा से उसका काम आसान हो।

(25) अल्लामा इब्ने हजर मक़री तिलमसानी ने इस विषय पर दो स्वतंत्र पुस्तकें लिखी हैं: एक 'अन-नफ़हातुल अंब्रिया फ़ी वस्फ़े नअले खैरुल बरिया' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जो संक्षिप्त और लाभदायक है। दूसरी 'फ़तहुल मुत्आल फ़ी मदहे खैरुन निआल' जो विस्तृत और व्यापक है। इन मुबारक किताबों में उन्होंने इस नक़्श-ए-मुबारका से देखे गए अद्भुत फ़ज़ाइल, बरकात, बलाओं को दूर करने और ज़रूरतों को पूरा करने का ज़िक्र किया है, जिन्हें नेक पूर्वजों और समकालीन संतों ने देखा। उनका उल्लेख करना विस्तार का कारण होगा; जो चाहे 'फ़तहुल मुत्आल' का अध्ययन करे। अब हम संक्षेप में उन अन्य प्रतिष्ठित इमामों और महान हस्तियों के कुछ नामों को गिनने तक सीमित रहेंगे जिन्होंने नक़्श-ए-मुबारका बनवाया, और बनवाकर अपने शिष्यों को प्रदान किया। इससे बरकत हासिल की, इसकी प्रशंसा लिखी, इससे फ़ैज़ और बरकत प्राप्त करने, इसे सिर-आँखों पर रखने और इसे चूमने की प्रेरणा दी। हदीसों की तरह पूरी सावधानी के साथ इसकी रिवायतें बयान कीं। जिसे विस्तार देखना हो वह 'फ़तहुल मुत्आल' आदि की ओर रुजू करे। और सफलता अल्लाह की ओर से है।

(26) महान इमाम अबू उवैस अब्दुल्लाह बिन अब्दुल्लाह बिन उवैस अबुल फ़ज़ल बिन मालिक बिन अबी आमिर अस्बही मदनी, जो मदीना तैयबा के बड़े उलमा, अइम्मा-ए-मुहद्दिसीन और सहीह मुस्लिम, सुनन अबी दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजा के रावी (वर्णनकर्ता) हैं और तबे ताबईं के उच्च स्तर से हैं। वह इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) के बहनोई और भतीजे यानी उनके सगे चचेरे भाई के बेटे हैं। उनका इंतक़ाल 167 हिजरी में हुआ। उन्होंने स्वयं अपने लिए इमाम मालिक और अन्य बड़े ताबईं और तबे ताबईं के ज़माने में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नअल-ए-अक़्दस (पवित्र जूता) का नमूना बनवाकर अपने पास रखा और ... फ़क़रना फ़क़रना

1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़्सद अल-सालिस, अल-फ़स्ल अल-सालिस, लुब्स अल-नअल, अल-मक़तब अल-इस्लामी, बेरूत 2/467

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

(۲۴) نیز امام قسطانی فرماتے ہیں کہ ابواسحاق ابراہیم بن الحاج فرماتے ہیں کہ ان کے شیخ ابوالقاسم بن محمد فرماتے ہیں :

عربی متن

ومما جرب من برکته ان من امسکه عنده متبرکا به کان له امانا من بغی البغاة وغلبة العداة وحرزا من کل شیطان مارد وعین کل حاسد وان امسکت المرأة الحامل بیمینها وقد اشتد علیها الطلق تیسر امرها بحول الله تعالی وقوته ۱۔

اردو ترجمہ

نقشہ نعل مبارک کی آزمائی ہوئی برکات سے یہ ہے کہ جو شخص بہ نیت تبرک اسے اپنے پاس رکھے ظالموں کے ظلم اور دشمنوں کے غلبے سے امان پائے، اور وہ نقشہ مبارک ہر شیطان سرکش اور حاسد کے چشمِ زخم سے اس کی پناہ ہو جائے اور زنِ حاملہ میں شدتِ دردِ زہ میں اگر اسے اپنے داہنے ہاتھ میں لے بعنایت الٰہی اس کا کام آسان ہو۔

(۲۵) علامہ ابن حجر مقری تلمسانی نے اس باب میں دو مستقل کتابیں تصنیف فرمائی ایک النفحات العنبریة فی وصف نعل خیرالبریة صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کہ وجیز و نافع ہے۔ دوسری فتح المتعال فی مدح خیر النعال کہ بسیط و جامع ہے ان کتب مبارک میں عجب عجب فضائل وبرکات و دفع بلیات وقضائے حاجات کے جواس نقشہ مبارکہ سے مشاہدہ کئے اور سلف صالح و معاصرین صالحین نے دیکھے بکثرت بیان فرمائے ان کا ذکر باعث تطویل ہے جو چاہے فتح المتعال مطالعہ کرے اب ہم بنظر اختصار ان باقی ائمہ واعلا م کے بعض گرامی نام شمار کرنے پر اقتصار کریں جنہوں نے نقشہ مبارکہ بنوایا، بنا کر اپنے تلامذہ کو عطا فرمایا۔ اس سے تبرک کیا، اس کی مدحیں لکھیں، اس سے فیض و برکت حاصل کرنے ،اسے سر آنکھوں پر رکھنے، بوسہ دینے کی ترغیبیں

کیں، احادیث کی طرح باہتمام تمام اس کی روایتیں فرمائیں، جسے تفصیل دیکھنی ہو فتح المتعال وغیرہ کی طرف رجوع لائے، وباللہ التوفیق۔

(۲۶) امام اجل ابو اویس عبداللہ بن عبداللہ بن اویس ابوالفضل بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی کہ اکابر علماء مدینہ طیبہ وائمہ محدثین و رجال صحیح مسلم و سنن ابی داؤد و ترمذی و نسائی و بن ماجہ اور تبع تابعین کے طبقہ اعلیٰ سے ہیں، امام مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے بہنوئی اور بھتیجے یعنی ان کے حقیقی چچازاد بھائی کے بیٹے ہیں، ۱۶۷ھ میں انتقال فرمایا: انھوں نے خود اپنے واسطے امام مالک وغیرہ اکابر تابعین و تبع تابعین کے زمانے میں نعل اقدس نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی مثال بنوا کر اپنے پاس رکھی اور فقرنا فقرنا

۱۔ المواہب اللدنیہ المقصد الثالث الفصل الثالث لبس النعل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۶۷

Scholars of every class kept taking the maps of this example. (27) His son, the nephew of Imam Malik, Isma'il bin Abi Uwais, who is the teacher of Imam Bukhari and Imam Muslim, and among the prominent narrators of the Sahihayn and the highest class of the followers of the Successors (Atba' at-Tabi'in), and a contemporary of Imam Shafi'i and Imam Ahmad (may Allah be pleased with them both). He passed away in 226 AH. (28) His student Abu Yahya bin Abi Maisara. (29) His disciple Abu Muhammad Ibrahim bin Sahl Sabti. (30) His student Abu Sa'id Abdur Rahman bin Muhammad bin Abdullah Makki. (31) His disciple Muhammad bin Ja'far Tamimi. (32) His disciple Muhammad bin al-Husain al-Farsi. (33) His student Shaykh Abu Zakariya Abdur Rahim bin Ahmad bin Nasr bin Ishaq Bukhari. (34) His disciple Shaykh Faqih Abu al-Qasim Hilli ibn Abdus Salam bin Hasan Ramili. (35) His student Shaykh Iyad. (36) The second great disciple, the perfect Imam, the memorizer of Hadith, Qadi Abu Bakr bin al-Arabi Ishbili Andalusi. (37) The student of both of them, the son of Imam Ibn al-Arabi, the jurist Abu Zaid Abdur Rahman bin Muhammad bin Abdullah. (38) His disciple Ibn al-Hayya. (39) His student Shaykh Ibn al-Barr Tunisi. (40) His disciple Shaykh Ibn Fahd Makki. (41) Another student of the aforementioned great Imam Ibn al-Arabi, Abu al-Qasim Khalaf bin Bashkuwal. (42) His disciple Abu Ja'far Ahmad bin Ali Awsi, whose student Abu al-Qasim bin Muhammad and his disciple Abu Ishaq Ibrahim bin al-Haj are the students of Abu al-Yumn ibn 'Asakir mentioned above, whose blessed sayings are recorded above. (43) Another disciple of the aforementioned Imam Isma'il bin Abi Uwais Madani, Abu Ishaq Ibrahim ibn al-Husain. (44) His student Muhammad bin Ahmad Khazari Asbahani. (45) His disciple Abu 'Uthman Sa'id bin Hasan Tustari. (46) His student Abu Bakr Muhammad bin Ali Minqari. (47) His disciple Abu Talib Abdullah bin Hasan bin Ahmad 'Anbari.

इस उदाहरण के नक्शे हर वर्ग के विद्वान लेते रहे। (२७) उनके साहबज़ादे, इमाम मालिक के भांजे इस्माईल बिन अबी उवैस, जो इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम के उस्ताद हैं और सहीहैन (बुखारी व मुस्लिम) के मशहूर राविियों और अत्बा-ए-ताबिईन के उच्च वर्ग से हैं, और इमाम शाफ़ई व इमाम अहमद (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) के समकालीन थे। २२६ हिजरी में उनका देहांत हुआ। (२८) उनके शागिर्द अबू याह्या बिन अबी मैसरा। (२९) उनके शिष्य अबू मुहम्मद इब्राहिम बिन सहल सब्ती। (३०) उनके शागिर्द अबू सईद अब्दुर रहमान बिन मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह मक्की। (३१) उनके शिष्य मुहम्मद बिन जाफ़र तमीमी। (३२) उनके शिष्य मुहम्मद बिन अल-हुसैन अल-फ़ारसी। (३३) उनके शागिर्द शैख़ अबू ज़कारिया अब्दुर रहीम बिन अहमद बिन नस्र बिन इस्हाक़ बुखारी। (३४) उनके शिष्य शैख़ फ़कीह अबुल क़ासिम हल्ली इब्ने अब्दुस्सलाम बिन हसन रमीली। (३५) उनके शागिर्द शैख़ अयाज़। (३६) दूसरे महान शिष्य, कामिल इमाम, हाफ़िज़े हदीस क़ाज़ी अबू बक्र बिन अल-अरबी अश्बीली अंदलुसी। (३७) इन दोनों के शागिर्द इमाम इब्न अल-अरबी के साहबज़ादे फ़कीह अबू ज़ैद अब्दुर रहमान बिन मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह। (३८) उनके शिष्य इब्न अल-हय्या। (३९) उनके शागिर्द शैख़ इब्न अल-बर्र तूनुसी। (४०) उनके शिष्य शैख़ इब्न फ़हद मक्की। (४१) उपर्युक्त महान इमाम इब्न अल-अरबी के दूसरे शागिर्द अबुल क़ासिम ख़लफ़ बिन बश्कुवाल। (४२) उनके शिष्य अबू जाफ़र अहमद बिन अली औसी जिनके शागिर्द अबुल क़ासिम बिन मुहम्मद और उनके शिष्य अबू इस्हाक़ इब्राहिम बिन अल-हाज, ऊपर ज़िक्र किए गए अबू अल-युम्न इब्न असाकिर के शागिर्द हैं, जिनके मुबारक़ कौल ऊपर दर्ज किए गए हैं। (४३) उपर्युक्त इमाम इस्माईल बिन अबी उवैस मदनी के दूसरे शिष्य अबू इस्हाक़ इब्राहिम इब्न अल-हुसैन। (४४) उनके शागिर्द मुहम्मद बिन अहमद ख़ज़ारी अस्बहानी। (४५) उनके शिष्य अबू उस्मान सईद बिन हसन तुस्तरी। (४६) उनके शागिर्द अबू बक्र मुहम्मद बिन अली मिन्क़री। (४७) उनके शिष्य अबू तालिब अब्दुल्लाह बिन हसन बिन अहमद अंबरी।

اس مثال کے نقشے ہر طبقے کے علماء لیتے رہے۔ (۲۷) ان کے صاحبزادے امام مالک کے بھانجے اسمعیل بن ابی اولیس کہ امام بخاری و امام مسلم کے استاذ اور رجال صحیحین اور اتباع تبع تابعین کے طبقہ اعلیٰ سے ہیں اور امام شافعی و امام احمد رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے معاصر ، ۲۲۶ ہجری میں وفات پائی۔ (۲۸) ان کے شاگرد ابویحییٰ بن ابی میسرہ۔ (۲۹) ان کے تلمیذ ابو محمد ابراہیم بن سہل سبتی۔ (۳۰) ان کے شاگرد ابو سعید عبدالرحمن بن محمد بن عبداللہ مکی۔ (۳۱) ان کے تلمیذ محمد بن جعفر تمیمی۔ (۳۲) ان کے تلمیذ محمد بن الحسین الفارسی۔ (۳۳) ان کے شاگرد شیخ ابوزکریا عبدالرحیم بن احمد بن نصر بن اسحاق بخاری۔ (۳۴) ان کے تلمیذ شیخ فقیہ ابوالقاسم حلی ابن عبدالسلام بن حسن رمیلی۔ (۳۵) ان کے شاگرد شیخ عیاض۔ (۳۶) دوسرے تلمیذ اجل امام اکمل حافظ الحدیث قاضی ابوبکر بن العربی اشبیلی اندلسی۔ (۳۷) ان دونوں کے شاگرد امام ابن العربی کے صاحبزادے فقیہ ابو زید عبدالرحمن بن محمد بن عبداللہ۔ (۳۸) ان کے تلمیذ ابن الحیہ۔ (۳۹) ان کے شاگرد شیخ ابن البر تونسی۔ (۴۰) ان کے تلمیذ شیخ ابن فہد مکی۔ (۴۱) ح امام اجل ابن العربی ممدوح کے دوسرے شاگرد ابوالقاسم خلف بن بشکوال۔ (۴۲) ان کے تلمیذ ابوجعفر احمد بن علی اوسی جن کے شاگرد ابوالقاسم بن محمد اور ان کے تلمیذ ابواسحق ابراہیم بن الحاج ان کے شاگرد ابوالیمن ابن عساکر مذکور ہیں جن کے اقوال طیبہ اوپر مرقوم ہوئے۔ (۴۳) ح امام اسمعیل بن ابی اولیس مدنی ممدوح کے دوسرے تلمیذ ابواسحق ابراہیم ابن الحسین۔ (۴۴) ان کے شاگرد محمد بن احمد خزاری اصبہانی۔ (۴۵) ان کے تلمیذ ابوعثمن سعید بن حسن تستری۔ (۴۶) ان کے شاگرد ابوبکر محمد بن علی منقری۔ (۴۷) ان کے تلمیذ ابوطالب عبداللہ بن حسن بن احمد عنبری۔

Volume 21 Fatawa Rizwia

(48) His student Abu Muhammad Abdul Aziz bin Ahmad Kinani. (49) His disciple Abu Muhammad Hibatullah bin Ahmad bin Muhammad Akfani Dimashqi. (50) His student Hafiz Abu Tahir Ahmad bin Muhammad bin Ahmad Iskandari. (51) His disciple Abu Abdullah Muhammad bin Abdur Rahman Tajibi. (52) His student Abu Abdullah Muhammad bin Abdullah Sabti, his disciple Abu Ishaq Ibrahim bin al-Hajj Salmi is praised, his student Ibn Asakir. (53) His disciple Badr Fariqi, these three chains were like the chains of Hadith besides these. (54) Imam Abu Hafs Umar Fakihani Iskandari. (55) Sheikh Yusuf Tai Maliki. (56) Jurist Abu Abdullah bin Salamah. (57) Jurist Muhaddith Abu Yaqub. (58) His student Abu Abdullah Muhammad bin Rashid Fihri. (59) Famous Hafiz Abu al-Rabi bin Salim Kalai. (60) His disciple Hafiz Abu Abdullah bin al-Abbar Qudai. (61) Abu Abdullah Muhammad bin Jabir Wadi. (62) Orator Abu Abdullah bin Marzuq Tilimsani. (63) Ibn Abdul Malik Marrakushi. (64) Sheikh Abul Fadail. (65) Abu Abdullah Muhammad bin Abdullah bin Abdul Haq Ansari known as Ibn al-Qassab. (66) Sheikh Fathullah Halabi Bayyuni. (67) Judge Shams al-Din Dhaifullah Turabi Rashidi. (68) Sheikh Abdul Mun'im Suyuti. (69) Muhammad bin Faraj Sabti. (70) Sheikh Ibn Habib al-Nabi from whom Allama Tilimsani narrated the strange blessing of Shafa regarding the holy map. (71) Sayyid Muhammad Musa Husaini Maliki, contemporary of the praised Allama.

Page 455 of 674

(48) उनके शागिर्द अबू मुहम्मद अब्दुल अज़ीज़ बिन अहमद किनानी। (49) उनके तल्मीज़ अबू मुहम्मद हेबतुल्लाह बिन अहमद बिन मुहम्मद अकफ़ानी दमिश्क़ी। (50) उनके शागिर्द हाफ़िज़ अबू ताहिर अहमद बिन मुहम्मद बिन अहमद इस्कंदरी। (51) उनके तल्मीज़ अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अब्दुर रहमान तजीबी। (52) उनके शागिर्द अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह सबती, उनके तल्मीज़ अबू इसहाक इब्राहिम बिन अल-हाज सल्मी मम्दूह, उनके शागिर्द इब्न असाकिर। (53) उनके तल्मीज़ बदर फ़ारिक़ी, ये तीन सिलसिले मिस्ल सलासिल-ए-हदीस थे, इनके अलावा। (54) इमाम अबू हफ़्स उमर फ़ाकिहानी इस्कंदरी। (55) शेख यूसुफ ताई मालिकी। (56) फक़ीह अबू अब्दुल्लाह बिन सलामा। (57) फक़ीह मुहद्दिस अबू याकूब। (58) उनके शागिर्द अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन रशीद फहरी। (59) हाफ़िज़-ए-शहीर अबू अल-रबी बिन सालिम कलई। (60) उनके तल्मीज़ हाफ़िज़ अबू अब्दुल्लाह बिन अल-अब्बार क़ज़ाई। (61) अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन जाबिर वादी। (62) खतीब अबू अब्दुल्लाह बिन मरज़ूक तिलमिसानी। (63) इब्न अब्दुल मलिक मर्राकुशी। (64) शेख अबुल फ़ज़ाइल। (65) अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अब्दुल हक़ अंसारी जो इब्न अल-क़स्साब के नाम से मशहूर हैं। (66) शेख फ़तहुल्लाह हलबी बय्यूनी। (67) क़ाज़ी शम्सुद्दीन ज़ईफ़ुल्लाह तुराबी रशीदी। (68) शेख अब्दुल मुनइम सुयूती। (69) मुहम्मद बिन फ़रज सबती। (70) शेख इब्न हबीब अल-नबी जिनसे अल्लामा तिलमिसानी ने नक़्श-ए-मुक़द्दसा की अजीब बरकत शिफ़ा की रिवायत की। (71) सय्यद मुहम्मद मूसा हुसैनी मालिकी, अल्लामा मम्दूह के समकालीन।

(۴۸) ان کے شاگرد ابو محمد عبدالعزیز بن احمد کنانی۔ (۴۹) ان کے تلمیذ ابو محمد ہبۃ اللہ بن احمد بن محمد اکفانی دمشقی۔ (۵۰) ان کے شاگرد حافظ ابوطاہر احمد بن محمد بن احمد اسکندرانی۔ (۵۱) ان کے تلمیذ ابو عبداللہ محمد بن عبدالرحمن تجیبی۔ (۵۲) ان کے شاگرد ابو عبداللہ محمد بن عبداللہ سبتی ان کے تلمیذ ابو اسحق ابراہیم بن الحاج سلمی ممدوح ان کے شاگرد ابن عساکر۔ (۵۳) ان کے تلمیذ بدر فارقی، یہ تین سلسلے مثل سلاسل حدیث تھے ان کے علاوہ (۵۴) امام ابو حفص عمر فاکہانی اسکندرانی۔ (۵۵) شیخ یوسف تائی مالکی۔ (۵۶) فقیہ ابو عبداللہ بن سلامہ۔ (۵۷) فقیہ محدث ابویعقوب۔ (۵۸) ان کے شاگرد ابو عبداللہ محمد بن رشید فہری۔ (۵۹) حافظ شہیر ابو الربیع بن سالم کلاعی۔ (۶۰) ان کے تلمیذ حافظ ابو عبداللہ بن الابار قضاعی۔ (۶۱) ابو عبداللہ محمد بن جابر دادی۔ (۶۲) خطیب ابو عبداللہ بن مرزوق تلمسانی۔ (۶۳) ابن عبدالملک مراکشی۔ (۶۴) شیخ ابوالفضائل۔ (۶۵) ابو عبداللہ محمد بن عبداللہ بن عبدالحق انصاری معروف بابن القصاب۔ (۶۶) شیخ فتح اللہ حلبی ببیونی۔ (۶۷) قاضی شمس الدین ضعیف اللہ ترابی رشیدی۔ (۶۸) شیخ عبدالمنعم سیوطی۔ (۶۹) محمد بن فرج سبتی۔ (۷۰) شیخ ابن حبیب النبی جن سے علامہ تلمسانی نے نقشہ مقدسہ کی عجیب برکت شفاہار وایت کی۔ (۷۱) سید محمد موسیٰ حسینی مالکی معاصر علامہ ممدوح۔

Volume 21

Fatawa Razawiya

(72) Syed Jamal-ud-Din Muhaddith, author of Rawdat-ul-Ahbab. (73) Allama Shihab-ud-Din Khafaji, who praised 'Fath-ul-Muta’al' and said 'huwa musannif hasan', meaning it is an excellent book. (74) Fadhil Katib Chelebi, author of 'Kashf-uz-Zunun'. (75) Fadhil Allama Muhammad bin Abdul Baqi Zurqani, commentator of 'Mawahib' and 'Muwatta Imam Malik'. Now, let us conclude with the blessed names of five more great Imams, upon whose supreme leadership there is a consensus, and whose grandeur of rank and greatness of status are well-known throughout all lands and regions: (76) The great Imam, Hafiz-ul-Hadith Zayn-ud-Din Iraqi, teacher of the illustrious Imam Ibn Hajar Asqalani, author of 'Alfiyyah' on Seerat, etc. (77) His noble son, the great Allama, my master Abu Zur’ah Iraqi. (78) The great Imam, the lamp of Jurisprudence, Hadith, religion, and faith, Bulqini. (79) The magnificent Imam, the noble scholar of Hadith, Hafiz Shams-ud-Din Sakhawi. (80) The most eminent and honored Imam, the world scholar, the seal of the preservers and scholars of Hadith, Jalal-ul-Millah wash-Shar’ wad-Din Abd-ur-Rahman bin Abi Bakr Suyuti. May Allah be pleased with them, and may He include us with them on the Day of Judgment. Amen, O Lord of the worlds. In summary, the map of the holy shrine is proven from the Tabi'un (successors of the companions), and the image of the blessed sandal from the Taba' at-Tabi'un (successors of the Tabi'un). From then until today, in every century and generation, it has been a practice and prevalent among the scholars and the righteous. The elders of the religion have always sought blessings from them and held them in high esteem and veneration. So now, no one will call them a loathsome innovation, polytheism, or forbidden except for an insolent ignorant person, or a misguided irreligious person with a diseased heart. May Allah protect us from the depths of destruction (I seek Allah's refuge from the places of destruction and ruin. - T). What value does the statement of some modern-day, deficient, and failing person hold in front of the sublime sayings of these great Imams of religion and the most eminent, reliable scholars for any rational religious person? For a fair and wise person, this much is sufficient. And Allah is the Guide and the Master of all favors; in Him is my trust and upon Him is my reliance (Allah Almighty alone is the shower of the path of guidance and the Master and Guardian of all favors and rewards; therefore, trust and reliance are upon Him alone. - T). Praise be to Allah that this concise answer reached its correct conclusion during a few sessions at the end of the blessed month of Dhu al-Hijjah 1315 AH. Chronologically, its title is 'Shifa al-Walih fi

Suwar al-Habib wa Mazarahu wa Na'alihu' (1315 AH) (The healing of the heart-stricken [lover] lies in seeing the images of the Beloved, His shrine, and His sandals. -T). Praise be to Allah, Lord of the Worlds, and may Allah Almighty's peace and blessings be upon him.

Note: The Hamza without a center (alif) is counted in the numerical value. 12.

(७२) सैयद जमाल-उद-दीन मुहद्दिस, 'रौज़त-उल-अहबाब' के लेखक। (७३) अल्लामा शिहाब-उद-दीन खफ़ाजी, जिन्होंने 'फ़तह-उल-मुताल' की प्रशंसा की और कहा 'हुवा मुसन्निफ़ हसन', जिसका अर्थ है कि वह एक उत्कृष्ट पुस्तक है। (७४) फ़ाज़िल कातिब चेलेबी, 'कश्फ़-उज़-ज़ुनून' के लेखक। (७५) फ़ाज़िल अल्लामा मुहम्मद बिन अब्दुल बाक़ी ज़रक़ानी, 'मवाहिब' और 'मुवत्ता इमाम मालिक' के व्याख्याकार। अब पांच और महान इमामों के पवित्र नामों पर समापन करें, जिनके सर्वोच्च नेतृत्व पर आम सहमति है, और जिनकी पद की भव्यता और स्थिति की महानता सभी शहरों और क्षेत्रों में प्रसिद्ध और जानी-मानी है: (७६) महान इमाम, हाफ़िज़-उल-हदीस ज़ैन-उद-दीन इराक़ी, प्रख्यात इमाम इब्न हजर अस्क़लानी के शिक्षक, सीरत आदि पर 'अल्फ़िय्याह' के लेखक। (७७) उनके महान पुत्र, विशाल अल्लामा, मेरे स्वामी अबू ज़रआ इराक़ी। (७८) महान इमाम, न्यायशास्त्र, हदीस, धर्म और विश्वास के दीपक, बुलक़ीनी। (७९) शानदार इमाम, श्रेष्ठ मुहद्दिस, हाफ़िज़ शम्स-उद-दीन सखावी। (८०) अत्यंत प्रतिष्ठित और सम्मानित इमाम, विश्व विद्वान, हाफ़िज़ों और मुहद्दिसों की मुहर, जलाल-उल-मिल्लाह वश-शरा वद-दीन अब्द-उर-रहमान बिन अबी बक्र सुयूती। अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो, और क़यामत के दिन हमें उनके साथ रखे। आमीन, हे संसारों के प्रतिपालक। संक्षेप में, पवित्र मज़ार का नक्शा ताबेईन से और धन्य सैंडल (नअ्ल मुबारक) की छवि तबअ् ताबेईन से सिद्ध है। तब से लेकर आज तक, हर सदी और पीढ़ी के विद्वानों और नेक लोगों के बीच यह प्रथा और प्रचलित रहा है। धर्म के बड़ों ने हमेशा उनसे बरकत प्राप्त की है और उनका सम्मान और सत्कार किया है। तो अब, उन्हें कोई घृणित नवाचार (बिदअत-ए-शनीआ), शिर्क या हराम नहीं कहेगा, सिवाय एक धृष्ट अज्ञानी के या गुमराह विधर्मी के जिसका हृदय रोगी है। अल्लाह हमें विनाश की गहराइयों से बचाए (तबाही और बर्बादी के ठिकानों से अल्लाह की पनाह। - त)। आज के किसी नौसिखिए, कमज़ोर और अक्षम व्यक्ति की बात का इन महान धार्मिक इमामों और सबसे प्रतिष्ठित विश्वसनीय विद्वानों के महान कथनों के सामने किसी बुद्धिमान धार्मिक व्यक्ति के लिए क्या महत्व है? एक न्यायप्रिय बुद्धिमान व्यक्ति के लिए इतना ही पर्याप्त है। और अल्लाह ही मार्गदर्शक और सभी उपकारों का स्वामी है; उसी पर मेरा भरोसा और विश्वास है (अल्लाह तआला ही मार्गदर्शन का मार्ग दिखाने वाला है और सभी एहसानों और इनामों का मालिक और संरक्षक है; इसलिए भरोसा और विश्वास उसी पर है। - त)। अल्लाह का शुक्र है कि यह संक्षिप्त उत्तर ज़ुल-हिज्जा १३१५ हिजरी के अंत

में कुछ सत्रों के दौरान सही निष्कर्ष पर पहुँचा। कालक्रमानुसार, इसका शीर्षक 'शिफ़ा अल-वालिह फ़ी सुवर अल-हबीब व मज़ारहु व नअ्लुहु' (१३१५ हिजरी) है (हैरतज़दा (प्रेमी) की शिफ़ा (आरोग्य) महबूब की छवियों, उनके मज़ार और उनके जूतों के दीदार में है। - त)। सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो संसारों का पालनहार है, और अल्लाह तआला की कृपा और शांति उन पर हो।

नोट: बिना केंद्र वाला हमज़ा (अलिफ़) संख्यात्मक मान में गिना जाता है। १२।

(۷۲) سید جمال الدین محدث صاحب روضۃ الاحباب۔ (۷۳) علامہ شہاب الدین خفاجی جنھوں نے فتح المتعال کی تعریف کی اور ہو مصنف حسن فرمایا یعنی وہ خوب کتاب ہے۔ (۷۴) فاضل کاتب چلپی صاحب کشف الظنون۔ (۷۵) فاضل علامہ محمد بن عبدالباقی زرقانی شارح مواہب و موطا امام مالک۔ اب اور پانچ ائمہ کرام کے اسماء طیبہ عالیہ پر اختتام کیجئے جن کی امامت کبرٰی پر اجماع اور ان کی جلالت شان وعظمت مکان مشہور و معروف بلاد و بقاع : (۷۶) امام اجل حافظ الحدیث زین الدین عراقی استاذ امام الشان ابن حجر عسقلانی صاحب الفیہ سیرت وغیرہا۔ (۷۷) ان کے ابن کریم علامہ عظیم سیدی ابو زرعہ عراقی۔ (۷۸) امام اجل سراج الفقہ والحدیث والملۃ والدین بلقینی۔ (۷۹) امام جلیل محدث نبیل حافظ شمس الدین سخاوی۔ (۸۰) امام اجل واکرم علامہ عالم خاتم الحفاظ والمحد ثین جلال الملۃ والشرع والدین عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی رضی اللہ تعالٰی عنہم وعنا بھم یوم الدین آمین یارب العالمین۔ بالجملہ مزار اقدس کا نقشہ تابعین کرام اور نعل مبارک کی تصویر تبع تابعین اعلام سے ثابت اور جب سے آج تک ہر قرن وطبقہ کے علماء و صلحا میں معمول اور رائج ہمیشہ اکابر دین ان سے تبرک کرتے اور ان کی تکریم و تعظیم رکھتے آئے ہیں تو اب انھیں بدعت شنیعہ اور شرک و حرام نہ کہے گا مگر جاہل بیباک یا گمراہ بد دین مریض القلب ناپاک والعیاذ باللہ من مہاوی الھلاک (اللہ تعالٰی کی پناہ ہلاکت وبربادی کے ٹھکانوں سے۔ ت) آج کل کے کسی نو آموز قاصر ناتر کی بات ان اکابر ائمہ دین واعظم علماء معتمدین کے ارشادات عالیہ کے حضور کسی ذی عقل دیندار کے نزدیک کیا وقعت رکھتی ہے، عاقل منصف کے لئے اسی قدر کافی ہے واللہ الھادی وولی الایادی بہ ثقتی وعلیہ اعتمادی (اللہ تعالٰی ہی راہ ہدایت دکھانے والا ہے اور جملہ

احسانات وانعامات کا مالک ووالی ہے پس اسی پر بھروسا و اعتماد ہے۔ ت) الحمد للہ کہ یہ مجمل جواب موضع صواب اواخر ذی الحجہ مبارک ۱۳۱۵ھ کے چند جلسوں میں تمام اور بلحاظ تاریخ شفاء الوالہ فی صور الحبیب ومزارہ ونعالہ (۱۳۱۵ھ) (حیرت زدہ (عاشق) کی شفا (صحت یابی) صور حبیب ان کے مزار اور ان کے جوتوں کے دیدار میں ہے۔ ت) نام ہو، الحمد للہ رب العالمین وصلی اللہ تعالیٰ علی

عہ: ہمزہ بے مرکز ملحوظ العددست ۱۲۔

Fatawa Razawiyya, Volume 21

...our master and leader Muhammad, and upon his family and all his companions, Amen. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most wise. (All praise is due to God, who is the Sustainer (Nurturer) of all the worlds. May Allah Almighty send blessings upon our Master and Protector, Hazrat Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, and upon his progeny and companions. Allah Almighty is the greatest Knower. And the knowledge of that majestic Being is very perfect, most complete, and extremely firm and solid. - T) A few months after this writing, some contemporary Indians [Note: referring to the fatwa of Abdul Hai Lakhnawi] presented writings contrary to it, in which no evidence whatsoever was given against it from any reliable Imam or authentic scholar. We have just stated that compared to the sayings of the leaders of religion and reliable scholars, what merit for reasoning do the baseless words of this or that person hold? The answer to the lack of any attention towards it, either verbally or practically, during the first three generations (Qurun Thalatha) despite the realization of need, has also become clear: it has been inherited through succession since the time of the Tabi'in and Taba' Tabi'in. And the absence of Sharia necessity in the sense of obligation and duty is obvious. Similarly, in the sense that no Sharia-mandated act specifically depends on it, its prohibition is not clearly stated; even if accepted, the requirement for a specific entity mentioned, which attains the intended obstacles from which, despite the realization of a thought occurring in the mind and special intentional need, consensus and agreement of prevention are understood, and where such is not the case, the non-occurrence [of an act] in no way benefits a deliberate withholding [from it], as only that is within power, and in this follows [tradition]. We have verified these discussions in our blessed book, if Allah Almighty wills, "Al-Bariqah al-Shariqah 'ala Mariqah al-Mashariqah" (The research of these discussions we have done in our blessed book, the name of the book is Al-Bariqah al-Shariqah 'ala Mariqah al-Mashariqah (The Radiant Swords against the Eastern Renegades who exit from the Religion). - T). If this case is left as is, then hundreds of Sharia issues in the numerous writings of the author of the aforementioned text themselves exist as contradictors and nullifiers of it, some of which are [mentioned] in our treatise "Surur al-'Id al-Sa'id fi Hall al-Du'a ba'd Salat al-'Id" (The Joys of the Blessed Eid regarding the permissibility of Supplication after the Eid Prayer. - T) with reference to the volume and page mentioned. As for considering the map of the Exalted Kaaba and the Illuminated Shrine as identical to them or equal in all rulings,

such that performing circumambulation (Tawaf) of the map of the Kaaba completes the Hajj, and after Hajj, being present near the map of the Shrine suffices for the visit to the holy shrine – this is not the notion of even an ignorant person. Such false delusions certainly arise among polytheists and Rafidis. As for the treatise "Aslami", regardless of what and how that treatise is... Note: i.e., Fatwa of Abdul Hai Lakhnawi. 12.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 21

...हमारे आका और मौला मुहम्मद, और उनकी आल और उनके तमाम साथियों पर, आमीन। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है, और उसका इल्म, उसकी महिमा बुलंद हो, सबसे कामिल और सबसे हकीम है। (सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का पालनहार (मर्बी) है। अल्लाह तआला हमारे आका और मौला हज़रत मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर और उनकी आल और साथियों पर रहमत नाज़िल फरमाए। अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम है। और उस जलील-उल-क़द्र ज़ात का इल्म बहुत कामिल और अकमल और निहायत दर्जे पुख्ता और मोहकम है। - त) इस तहरीर के चंद माह बाद आज कल के बाज़ हिंदी [टिप्पणी: अब्दुल हई लखनवी के फतवे का संदर्भ] साहबों ने इसके खिलाफ तहरीरें पेश कीं जिनमें किसी इमाम-ए-मोतमिद या आलिम-ए-मुस्तनद से इसके खिलाफ पर असल में कोई सनद नहीं दी गई। हम अभी अर्ज़ कर चुके हैं कि आइमा-ए-दीन और उलमा-ए-मोतमिदीन के इरशादात के मुकाबले में इधर-उधर के बे-सनद अक़वाल क्या दलील के काबिल हैं? क़ुरून-ए-सलासा (शुरुआती तीन पीढ़ियां) में ज़रूरत के बावजूद इसकी तरफ कौली या फेअली तौर पर तवज्जो न पाए जाने का जवाब भी वाज़ेह हो चुका है कि ज़माना-ए-ताबेईन और तबअ ताबेईन से यह मुतवारिस (विरासत में मिला) है। और शरई ज़रूरत यानी फ़र्ज़ और वाजिब न होना तो ज़ाहिर है। इसी तरह इस मायने में कि कोई शरई हुक्म ज़ाती तौर पर इस पर मौक़ूफ हो, इसकी मुमानत वाज़ेह नहीं है; अगर मान भी लिया जाए कि असल चीज़ की ज़रूरत का तकाज़ा, जो मक़सूद रुकावटों को हासिल करता है, जिससे दिल में ख़याल आने और विशेष इरादतन ज़रूरत के बावजूद मना करने पर आम सहमति और इत्तेफ़ाक़ समझा जाता है, और जहाँ ऐसा नहीं है वहाँ अमल का न होना हरगिज़ क़स्दी रोकने (कफ़-ए-क़स्दी) का फ़ायदा नहीं देता, क्योंकि वही मुमकिन है और इसी में इत्तेबा है। हमने इन मबाहिस (बहसों) की तहक़ीक़ अपनी बरकत वाली किताब में कर दी है, इंशा अल्लाह तआला, "अल-बारिक़ा अल-शारिक़ा अला मारिक़ा अल-मशारिक़ा" (इन मबाहिस की तहक़ीक़ हमने अपनी बरकत वाली किताब में कर दी है, किताब का नाम है अल-बारिक़ा अल-शारिक़ा अला मारिक़ा अल-मशारिक़ा (दीन से निकलने वाले पूर्वी ख़ारजियों पर चमकती तेज़ तलवारें)।-त)। इस मामले को अगर यूँ ही छोड़ दिया जाए तो खुद मज़कूरा तहरीर के मुसन्निफ़ की बेशुमार तहरीरों में इसके उलट और नक़्ज़ करने वाले सैंकड़ों शरई मसाइल मौजूद हैं, जिनमें से बाज़ हमारे रिसाले "सुरूरुल ईद अल-सईद फी हल्लिल दुआ बाद सलातुल ईद" (नमाज़-ए-ईद के बाद दुआ के जवाज़ के बारे में ईद की खुशियां।-त) में मज़कूरा जिल्द

और सफ़ा के हवाले से मौजूद हैं। रही यह बात कि काबा-ए-मुअज़्ज़मा और रौज़ा-ए-मुनव्वरा के नक़्शे को उनका ऐन (वही चीज़) या तमाम अहकाम में बराबर समझना कि काबा के नक़्शे के तवाफ से हज अदा हो जाए और हज के बाद रौज़ा के नक़्शे के पास हाज़िर होने से मुक़द्दस रौज़ा की ज़ियारत की हाज़िरी से बे-नियाज़ हो जाए - यह किसी जाहिल का भी ख्याल नहीं है। ऐसे बातिल वहम यक़ीनन मुशरिकों और राफ़ज़ियों में पैदा होते हैं। रहा रिसाला "अस्लमी", इस बात से कतई नज़र कि वह क्या और कैसा रिसाला है... टिप्पणी: यानी फ़तवा अब्दुल हई लखनवी। 12.

पृष्ठ 457 का 674

سیدنا و مولانا محمد والہ وصحبہ اجمعین آمین، واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ (سب خوبیاں خدا کے لئے ہیں جو تمام جہانوں کا پروردگار (مربی) ہے اللہ تعالٰی ہمارے آقا و مولٰی حضرت محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر اور ان کی آل پر اور ساتھیوں پر رحمت نازل فرمائے، اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ اور اس جلیل القدر ذات کا علم بہت کامل واکمل اور نہایت درجہ پختہ و محکم ہے۔ ت) اس تحریر کے چند ماہ بعد آج کل کے بعض ہندی عہ صاحبوں نے اس کے مخالف تحریریں پیش کیں جن میں کسی امام معتمد یا عالم مستند سے اس کے خلاف پر اصلا سند نہ دی گئی، ہم ابھی گزارش کر چکے ہیں کہ ارشادات ائمہ دین و علماء معتمدین کے مقابل ایں و آں کے بے سند اقوال کیا قابل استدلال، قرون ثلاثہ میں باوصفِ تحققِ ضرورت اس کی طرف قولاً و فعلاً اصلاً توجہ نہ پائے جانے کا جواب بھی واضح ہو چکا کہ زمانہ تابعین و تبع تابعین سے متوارث ہے، اور ضرورت شرعیہ بمعنی افتراض و وجوب نہ ہونا، تو بدیہی یو ہیں بایں معنی کہ کوئی امر مامور بہ فی الشرع عیناً اس پر موقوف ہو واضح المنع نہ سہی مسلم کہ مقتضی عین موجود مذکر حاصل موانع مقصود جس سے باوصف تحقق خطور بالبال و خصوص احتیاج بالقصد امتناع پر اطباق و اجماع مفہوم ہو اور جہاں ایسا نہیں وہاں عدم وقوع ہر گز مفید کفِ قصدی نہیں کہ وہی مقدور ہے اور اس میں اتباع وقد حققنا ھذہ المباحث في کتابنا المبارك ان شاء اللہ تعالٰی البارقة الشارقة علی مارقة المشارقة (ان مباحث کی تحقیق ہم نے اپنی بابرکت کتاب میں کر دی ہے کتاب کا نام ہے البارقة الشارقة علی مارقة المشارقة (چمکدار تیز تلواریں دین سے نکلنے والے مشرقی خوارج پر)۔ت) اس قضیہ کو اگر یونہی مرسل رکھیں تو صدہا مسائل شرعیہ خود صاحب تحریر مذکور کے تحریرات کثیرہ اس کے ناقض و مناقض موجود ہیں جن میں بعض ہمارے رسالہ سرور

العید السعید فی حل الدعاء بعد صلاۃ العید (عید مبارک کی خوشیاں نماز عید کے بعد دعا کے جواز میں۔ ت) بحوالہ جلد و صفحہ مذکور ہوئیں، رہا یہ کہ نقشہ کعبہ معظمہ و روضہ منورہ کو ان کا عین یا تمام احکام میں مساوی سمجھنا کہ نقشہ کعبہ کے طواف سے حج ادا ہو جائے اور حج کے بعد نقشہ روضہ کے پاس حاضر زیارت مقدسہ کی حاضری سے مغنی ہو جائے یہ کسی جاہل کا بھی زعم نہیں، ایسے اوہام باطلہ البتہ مشرکین و روافض کو پیدا ہوتے ہیں، رسالہ اسلمی میں قطع نظر اس سے کہ وہ کیا اور کیسا رسالہ۔ عہ: یعنی فتوی عبدالحی لکھنوی ۱۲۔

Volume 21 Fatawa Razawiya

And to what extent it is worthy of being presented in the place of reliance; the objection is based on that same suspicion. It does not at all apply to that elegant method which has been customary and accepted among the noble Imams and eminent scholars. And with Allah is the success (Tawfiq), and Allah, glory be to Him and Exalted, knows best. (Success is only obtained through the grace of Allah Almighty, and Allah, the Pure and Exalted, is the Greatest Knower. T)

(The treatise 'Shifa-ul-Walih fi Suwar-il-Habib wa Mazaruhu wa Ni'aluhu' has ended)

और कहाँ तक प्रमाण के स्थान पर पेश होने की योग्यता रखता है, इसी भ्रम पर आपत्ति है। वह उस उत्तम तरीक़े पर, जो प्रतिष्ठित इमामों और महान विद्वानों में प्रचलित और स्वीकृत रहा है, बिल्कुल लागू नहीं होती। और अल्लाह ही की ओर से तौफ़ीक़ (सफलता) है, और अल्लाह पाक और बुलंद सबसे ज़्यादा जानने वाला है। (अल्लाह तआला के फ़ज़ल से ही तौफ़ीक़ हासिल है और अल्लाह पाक और बरतर सबसे बड़ा जानने वाला है। त)

(रिसाला 'शिफ़ा अल-वालह फ़ी सुवर अल-हबीब व मज़ाराहु व निआलहू' समाप्त हुआ)

اور کہاں تک محلِ استناد میں پیش ہونے کی لیاقت رکھتا ہے اسی وہم پر اعتراض ہے وہ اس طریقہ انیقہ پر جو ائمہ کرام و علمائے اعلام میں معمول و مقبول رہا اصلاً وارد نہیں، وباللہ التوفیق واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔ (اللہ تعالیٰ کے فضل ہی سے توفیق حاصل ہے اور اللہ پاک اور برتر سب سے بڑا عالم ہے۔ ت)

(رسالہ شفاء الوالہ فی صور الحبیب ومزارہ ونعالہ ختم شد)

Fatawa Razawiyyah Volume 21 Sufism, Spiritual Path, Allegiance, Succession, etc. Imagining the Sheikh, Meditation, Etiquette of Master-Disciple Relationship, and the account of true and false Spiritual Guides.

Issue 176: From the Old City, 17 Sha'ban 1311 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid plays the sitar. His attributes are as follows: he is a Hafiz of the Quran, initiated (bai'at) into the Chishti order, and possesses a hatred for the irreligious. By the grace and mercy of Almighty God, all members of his household, young and old, are regular in prayer; that is, God has bestowed this quality upon both adults and minors by His grace and mercy. He never denies the command of God and His Messenger, even if it results in apparent loss. When someone forbids him from playing the sitar, his reply to the prohibitor is that he is indeed a transgressor against Almighty God, in fact, an extreme sinner, such that among the Muslims of this age, there may be no transgressor greater than him. However, he claims he learned the sitar for the sake of remembering God. This remembrance is that the sounds of many animals are understood through it. A person of intellect and understanding clearly recognizes at that time that even the lowest level of things are busy in the remembrance of God, while we, being the noblest of creations, remain heedless of God's remembrance. Then, after feeling much regret, they become engrossed in the remembrance of Almighty God. He calls this the knowledge of Gnosis (Ma'rifat) and says there are four stages: Shariat (Law), Tariqat (Path), Ma'rifat (Gnosis), and Haqiqat (Reality). He suggests inquiring with the scholars of religion about the meaning of each—what the literal and technical meanings of Shariat are, and similarly for Tariqat and Ma'rifat.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21 तसव्वुफ़, तरीक़त, बैअत और सज्जादा नशीनी वगैरह तसव्वुर-ए-शैख़, मुराक़बा, पीरी-मुरीदी के आदाब और सच्चे और झूठे पीर का बयान

मसाला 176: शहर-ए-कुहना से, 17 शाबान 1311 हिजरी धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: ज़ैद सितार बजाता है। उसकी विशेषताएँ ये हैं: वह हाफ़िज़-ए-क़ुरआन है, चिश्तिया खानदान में बैअत है, और बेदीनों से नफ़रत रखता है। ईश्वर की कृपा और दया से उसके घर के सभी छोटे-बड़े नमाज़ी हैं, यानी बालिग और नाबालिग को ईश्वर ने अपनी कृपा और दया से यह गुण दिया है। वह ईश्वर और उसके रसूल के हुक्म से कभी इनकार नहीं करता, चाहे उसका ज़ाहिरी नुक़सान ही क्यों न हो। जब कोई उसे सितार बजाने से मना करता है, तो वह मना करने वाले को यह उत्तर देता है कि बेशक मैं ईश्वर का गुनहगार हूँ, बल्कि हद से ज़्यादा गुनहगार हूँ कि आज के ज़माने के मुसलमानों में मुझसे बड़ा कोई गुनहगार न होगा। लेकिन सितार मैंने ईश्वर के ज़िक्र और याद के लिए सीखा है। वह याद यह है कि इसके माध्यम से कई जानवरों की बोलियाँ समझ में आती हैं। जो व्यक्ति बुद्धिमान और समझदार है, वह उस समय इस बात को अच्छी तरह जान लेता है कि जब सबसे निचले दर्जे की चीज़ें ईश्वर के ज़िक्र में मग्न हैं, तो हम अशरफ़-उल-मख़लूक़ात (सृष्टि के श्रेष्ठ जीव) होकर ईश्वर की याद से ग़ाफ़िल हैं। फिर बहुत अफ़सोस करने के बाद वे ईश्वर के ज़िक्र में मग्न हो जाते हैं। वह इसे 'इल्म-ए-मआरिफ़त' (आध्यात्मिक ज्ञान) कहता है और इसके चार दर्जे बताता है: शरीअत, तरीक़त, मआरिफ़त और हक़ीक़त। वह कहता है कि धर्म के विद्वानों से इन सबके अर्थ पूछ लो, यानी शरीअत का शाब्दिक और तकनीकी अर्थ क्या है, और इसी तरह तरीक़त और मआरिफ़त का।

पेज 459/674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱ تصوف و طریقت و بیعت وسجادہ نشینی وغیرہ تصورِ شیخ، مراقبہ، پیری مریدی کے آداب نیز سچے اور جھوٹے پیر کا بیان

مسئلہ ۱۷۶: از شہر کہنہ ۱۷ شعبان ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید ستار بجاتا ہے وصف اس میں یہ ہیں حافظ قرآن ہے۔ خاندانِ چشتیہ میں بیعت ہے۔ بے دینوں سے نفرت رکھتا ہے، خداوند تعالیٰ کے فضل و کرم سے اس کے مکان پر سب خورد و کلاں نمازی ہیں یعنی بالغ اور نابالغ کو خدا تعالیٰ نے اپنے فضل و کرم سے یہ وصف دیا ہے اور حکمِ خدا اور رسول سے اس کو کسی وقت میں انکار نہیں اگرچہ اس کا ظاہر نقصان ہو، جب کوئی اس کو ستار بجانے سے منع کرتا ہے تو جواب منع کرنے والے کو یوں دیتا ہے کہ بیشک میں خطاوارِ خدا تعالیٰ کا بلکہ از حد گنہگار ہوں کہ فی زمانہ مسلمانوں میں کوئی خطاوار مجھ سے بڑھ کر نہ ہوگا مگر ستار میں نے خدا تعالیٰ کے ذکر یاد کرنے کے واسطے سیکھا ہے وہ یاد کرنا یہ ہے کہ اکثر جانوروں کی بولیاں اس سے سمجھ میں آتی ہیں جو شخص عاقل اور ذی فہم ہیں اس وقت خوب جان لیتے ہیں اس بات کو کہ ادنیٰ درجہ کی اشیاء خدا کے ذکر میں مشغول ہوں اور ہم اشرف المخلوقات ہو کر خدا کی یاد سے غافل ہوں پھر بہت سا افسوس کر کے خدا تعالیٰ کے ذکر میں مشغول ہو جاتے ہیں اس کو علمِ معرفت کہتے ہیں اور درجے چار ہیں: شریعت، طریقت، معرفت، حقیقت، علمائے دین سے ہر ایک کے معنی دریافت کرلو یعنی شریعت کے معنی لغت میں کیا ہے۔ اور اصطلاح میں کیا ۔ اسی طرح پر طریقت، معرفت

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Explain the meaning of 'Haqiqat' (Reality) and issue a ruling; if establishing a connection of love with Allah Almighty in this manner is forbidden in all four paths, God willing, I will abandon it immediately. Explain so that you may be rewarded. (Explain so that you may receive reward and merit. - T)

The Answer: There is absolutely no contradiction between Shariat (Sacred Law), Tariqat (Spiritual Path), Haqiqat (Divine Reality), and Ma'rifat (Divine Gnosis). If a claimant says this without understanding, he is purely ignorant, and if he says it while understanding, he is a misled heretic. Shariat consists of the sayings of the Holy Prophet, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him); Tariqat consists of the actions of the Holy Prophet; Haqiqat consists of the spiritual states of the Holy Prophet; and Ma'rifat consists of the unparalleled knowledge of the Holy Prophet—may the peace and blessings of Allah be upon him, his family, and his companions eternally. (May Allah Almighty shower mercy upon him (i.e., the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him), his progeny, and his noble companions for as long as the Lord wills. - T)

Page 460 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

हकीकत के मायने बताकर हुक्म फ़रमाएं कि इस तरह पर खुदा ताला से मोहब्बत का सिलसिला पैदा करना चारों तरीकों में मना है, इंशा अल्लाह ताला फ़ौरन छोड़ दूंगा, बय्यिनू तूजरू (बयान फरमाएं ताकि अज्र व सवाब पाएं। - त)

अल-जवाब (उत्तर): शरीअत, तरीकत, हकीकत और मारिफत में आपस में बिलकुल कोई विरोध (तख़ालुफ़) नहीं है। इसका दावा करने वाला अगर बिना समझे कहे तो निरा जाहिल है और समझ कर कहे तो गुमराह बद-दीन। शरीअत हुज़ूर अक़दस सय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अक़्वाल (कथन) हैं, और तरीकत हुज़ूर के अफ़आल (कार्य), और हकीकत हुज़ूर के अहवाल (अवस्थाएं), और मारिफत हुज़ूर के बे-मिसाल उलूम (ज्ञान) हैं - सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि व असहाबिहि इला मा ला यज़ाल (उन पर (यानी हज़रत मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर), उनकी आल और असहाब-ए-किराम पर अल्लाह ताला रहमत बरसाए जब तक मौला ताला फ़रमाए। - त)

पृष्ठ 674 का 460

حقیقت کے معنی بتا کر حکم فرمائیں کہ اس طرح پر خدا تعالی سے محبت کا سلسلہ پیدا کرنا چاروں طریقوں میں منع ہے ان شاء اللہ تعالی فوراً چھوڑ دوں گا، بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: شریعت، طریقت، حقیقت، معرفت میں باہم اصلا کوئی تخالف نہیں اس کا مدعی اگر بے سمجھے کہے تو نرا جاہل ہے اور سمجھ کر کہے تو گمراہ بددین، شریعت حضور اقدس سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے اقوال ہیں، اور طریقت حضور کے افعال، اور حقیقت حضور کے احوال، اور معرفت حضور کے علوم بے مثال، صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ الی مالایزال (ان پر (یعنی آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پر) ان کی آل پر اور اصحابہ کرام پر اللہ تعالی رحمت برسائے جب تک مولی تعالی فرمائے۔ ت)

Fatawa Razawiyya Volume 21

Treatise NAQA-US-SALAFAH FI AHKAM-IL-BAY’AH WAL-KHILAFAH 1319 AH (A beautiful summary regarding the rulings of pledge and caliphate)

25 Jumada al-Ula 1318 AH Problem 177: Zaid says that I am a Muslim and was born to Muslims, from the day of birth a follower of the Ahl-e-Sunnat wa Jama’at on the path of Islam, ready to argue against improper matters of other paths which are contrary to the Sunnah, and the things that the Peer (spiritual guide) tells, he tells from the Quran and Hadith, those things are known to me. I already act upon them and even if I don't, then on the Day of Resurrection we will rise in the group of the followers of the Holy Prophet (may Allah Ta'ala send peace and blessings upon him), then what is the need to take the pledge (Bay'ah) and join a spiritual lineage (Silsila)? Write a one-sentence answer to this ignorant thought so that the satanic whisper may be removed from the heart and in the future one may repent and seek forgiveness. Explain so that you may be rewarded. (Explain so that you may be rewarded. - Translation)

The Answer: Everything—Shari'ah, Tariqah, and Haqiqah—is in the Quran and Hadith, and among them, the issues of Shari'ah are the most manifest and easy. Their state is such that if the Mujtahid Imams had not explained them, the scholars would not have understood, and if the honorable scholars did not explain and clarify the sayings of the Mujtahid Imams, then we would be incapable of even understanding the instructions of the Imams.

Page 461 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

रिसाला नक़ा-उस-सलाफ़ह फ़ी अहकाम-इल-बयअह वल-ख़िलाफ़ह १३१९ हि. (बैअत और ख़िलाफ़त के अहकाम में एक सुंदर सार)

२५ जुमादा अल-उला १३१८ हि. मसला १७७: ज़ैद कहता है कि मैं मुसलमान हूँ और मुसलमानों के यहाँ पैदा हुआ, जन्म के दिन से ही इस्लाम के तरीक़े पर अहले सुन्नत वल जमाअत का पैरोकार हूँ। ग़ैर तरीक़े की बेजा बात जो सुन्नत के ख़िलाफ़ हो, उस पर बहस के लिए तैयार हूँ। और जो बातें पीर (आध्यात्मिक गुरु) बताते हैं वे क़ुरआन और हदीस से बताते हैं, वे बातें मुझे मालूम हैं। मैं पहले से उन पर अमल करता हूँ और अगर नहीं भी, तो क़यामत के दिन हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के उम्मतियों के गिरोह में उठेंगे, फिर क्या ज़रूरत है बैअत करने की और सिलसिले में आने की? इस जाहिलाना विचार का एक जुमला जवाब लिख दीजिए ताकि शैतानी वसवसा दिल से दूर हो जाए और भविष्य में तौबा व इस्तिग़फ़ार करें, बय्यिनू तूजरू (बयान फ़रमाएं ताकि अज्र पाएं। त)

अल-जवाब: क़ुरआन और हदीस में शरीअत, तरीक़त, हक़ीक़त सब कुछ है और उनमें सबसे ज़्यादा स्पष्ट और आसान शरीअत के मसाइल हैं। उनकी तो यह हालत है कि अगर अइम्मा-ए-मुजतहिदीन उनकी शरह (व्याख्या) न फ़रमाते तो उलेमा न समझते, और अगर उलेमा-ए-किराम अइम्मा-ए-मुजतहिदीन के अक़वाल (कथनों) की तशरीह व तौज़ीह (स्पष्टीकरण) न करते तो हम लोग अइम्मा के इर्शादात को समझने से भी आजिज़ (अक्षम) रहते।

पेज 461 / 674

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

رسالہ نَقَاءُ السَّلَافَةُ فِیْ اَحْکَامِ الْبَیْعَةِ وَالْخِلَافَةِ ۱۳۱۹ھ (بیعت وخلافت کے احکام میں خوبصورت نچوڑ)

۲۵/جمادی الاولیٰ ۱۳۱۸ھ مسئلہ ۱۷۷: زید کہتا ہے کہ میں مسلمان اور مسلمان کے یہاں پیدا ہوا، روزِ پیدائش سے طریقہ اسلام پر اہلسنت وجماعت کا پیرو، غیر طریقے کی بے جا بات جو خلاف سنت ہے حجت کو تیار، اور جو باتیں پیر بتاتا ہے وہ قرآن وحدیث سے بتاتا ہے وہ باتیں مجھ کو معلوم ہیں۔ پہلے سے عمل کرتا ہوں اور نہیں بھی، پھر روزِ قیامت کو گروہِ امتیانِ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں اٹھیں گے پھر کیا ضرورت ہے بیعت کرنے کی اور سلسلے میں آنے کی؟ ایک فقرہ جواب اس خیال جاہلانہ کا لکھ دیجئے تاکہ وسوسہ شیطانی دل سے دور ہو جائے آئندہ توبہ واستغفار کریں، بینواتوجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: قرآن وحدیث میں شریعت، طریقت، حقیقت سب کچھ ہے اور ان میں سب سے زیادہ ظاہر وآسان مسائل شریعت ہیں ان کی تو یہ حالت ہے کہ اگر ائمہ مجتہدین انکی شرح نہ فرماتے تو علماء نہ سمجھتے اور علماء کرام اقوال ائمہ مجتہدین کی تشریح و توضیح نہ کرتے تو ہم لوگ ارشاداتِ ائمہ کے سمجھنے سے بھی عاجز

Fatawa Razviyya Volume 21

...remains; and now, if the people of knowledge do not detail the subjects of the books for the general public and apply rulings to specific cases, the common people will never be able to extract rulings from the books. They will make mistakes in a thousand places and misunderstand things completely. Therefore, this chain is established so that the general public holds onto the garments of the scholars and religious figures of today, and they hold onto the works of expert scholars, and they to the masters of fatwa, and they to the Imams of guidance, and they to the Qur'an and Hadith. Whoever breaks this chain is blind. Whoever lets go of the guide's hand is soon to fall into a deep well. The great Imam, Arif-Billah Sayyidi Abdul Wahhab Sha'rani (may his secret be sanctified) says in *Al-Mizan al-Shari'a al-Kubra*:

Arabic Text	**Urdu Translation**
If, hypothetically, the people of an era were to bypass those above them towards an era preceding them, their connection to the Lawgiver (peace and blessings be upon him) would be severed. They would not find a way to clarify difficulties or detail summaries. Reflect, O brother! If the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) had not detailed with his Sharia what was summarized in the Quran, the Quran would have remained in its summary form. Similarly, if the Mujtahid Imams had not detailed what was summarized in the Sunnah of the Prophet (peace be upon him), the Sunnah would have remained in its summary form, and so on until our era, etc.	If, hypothetically, the people of an era were to bypass those above them towards an era preceding them, their connection to the Lawgiver (peace and blessings be upon him) would be severed. They would not find a way to clarify difficulties or detail summaries. Reflect, O brother! If the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) had not detailed with his Sharia what was summarized in the Quran, the Quran would have remained in its summary form. Similarly, if the Mujtahid Imams had not detailed what was summarized in the Sunnah of the Prophet (peace be upon him), the Sunnah would have remained in its summary form, and so on until our era, etc.

In the same [book], it says:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Just as the Lawgiver (peace be upon him) explained for us through his Sunnah what	Just as the Lawgiver (peace be upon him) has explained the summary of the

Arabic Text

was summarized in the Quran, similarly, the Mujtahid Imams explained for us what was summarized in the Hadiths of Sharia. Had it not been for their explanation to us, the Sharia would have remained in its summary state.

Urdu Translation

Holy Quran through his Sunnah, so too have the Mujtahid Imams explained the summary of the prophetic Hadiths for us. Had their explanation not existed, the Sharia would have remained in its summary state.

1. *Al-Mizan al-Kubra*, Chapter: On what points to the validity of linking all the statements of the scholars of Sharia, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, 1/37. Page 462 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...रहते; और अब अगर विद्वान लोग आम जनता के सामने किताबों के विषयों का विवरण और विशिष्ट परिस्थितियों पर आदेशों का अनुप्रयोग स्पष्ट न करें, तो आम लोग किताबों से आदेश निकालने में कतई सक्षम नहीं होंगे। वे हज़ारों गलतियाँ करेंगे और कुछ का कुछ समझेंगे। इसलिए यह सिलसिला तय है कि आम लोग आज के ज़माने के विद्वानों और धार्मिक लोगों का दामन थामें, और वे अनुभवी विद्वानों की रचनाओं का, और वे फ़तवा देने वाले आचार्यों का, और वे मार्गदर्शन करने वाले इमामों का, और वे कुरान और हदीस का। जिस व्यक्ति ने इस सिलसिले को तोड़ा वह अंधा है। जिसने मार्गदर्शक का हाथ छोड़ा, वह जल्द ही किसी गहरे कुएं में गिरने वाला है। महान इमाम, आरिफ-बिल्लाह सैयदी अब्दुल वहाब शेरानी (अल्लाह उनकी पवित्रता बढ़ाए) 'मीज़ान-उश-शरीअत-अल-कुबरा' में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

यदि मान लिया जाए कि एक युग के लोग अपने से ऊपर वालों को छोड़कर उनसे पहले के युग वालों की ओर बढ़ जाएं तो उनका शरीअत देने वाले (शा'रे - सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से संबंध टूट जाएगा। उन्हें कठिनाइयों को स्पष्ट करने और संक्षेपों के विवरण का मार्ग नहीं मिलेगा। ऐ भाई! विचार करो, यदि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपनी शरीअत के माध्यम से कुरान के संक्षेपों का विस्तार न करते, तो कुरान अपने संक्षेप पर ही रहता। ठीक वैसे ही जैसे यदि मुज्तहिद इमाम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत के संक्षेपों का विस्तार न करते, तो सुन्नत अपने संक्षेप पर ही रहती, और इसी तरह हमारे इस युग तक।

उर्दू अनुवाद

यदि मान लिया जाए कि एक युग के लोग अपने से ऊपर वालों को छोड़कर उनसे पहले के युग वालों की ओर बढ़ जाएं तो उनका शरीअत देने वाले (शा'रे - सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से संबंध टूट जाएगा। उन्हें कठिनाइयों को स्पष्ट करने और संक्षेपों के विवरण का मार्ग नहीं मिलेगा। ऐ भाई! विचार करो, यदि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपनी शरीअत के माध्यम से कुरान के संक्षेपों का विस्तार न करते, तो कुरान अपने संक्षेप पर ही रहता। ठीक वैसे ही जैसे यदि मुज्तहिद इमाम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत के संक्षेपों का विस्तार न करते, तो सुन्नत अपने संक्षेप पर ही रहती, और इसी तरह हमारे इस युग तक।

उसी पुस्तक में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
जैसे शरीअत देने वाले (शा'रे - सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी सुन्नत के माध्यम से हमारे लिए कुरान के संक्षेपों को स्पष्ट किया, वैसे ही मुज्तहिद इमामों ने हमारे लिए शरीअत की हदीसों के संक्षेपों को स्पष्ट किया। यदि उनका विवरण हमारे पास न होता, तो शरीअत अपने संक्षेप पर ही रहती।	जैसा कि शरीअत देने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी सुन्नत के साथ कुरान-ए-मजीद के संक्षेपों का विस्तार किया है, वैसे ही मुज्तहिद इमामों ने हमारे लिए शरीअत की हदीसों के संक्षेपों का विवरण दिया है। और मान लीजिए कि यदि उनका विवरण न होता, तो शरीअत अपने संक्षेप पर ही रहती।

1. 'अल-मीज़ान-उल-कुबरा', अध्याय: उन बातों का बयान जो शरीअत के विद्वानों के सभी कथनों के जुड़ाव की सत्यता को दर्शाते हैं, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 1/37. पेज 462 ऑफ़ 674

رہتے اور اب اگر اہل علم عوام کے سامنے مطالب کتب کی تفصیل اور صورتِ خاصہ پر حکم کی تطبیق نہ کریں، تو عام لوگ ہرگز ہرگز کتابوں سے احکام نکال لینے پر قادر نہیں، ہزار جگہ غلطی کریں گے اور کچھ کا کچھ سمجھیں گے اس لئے یہ سلسلہ مقرر ہے کہ عوام آج کل کے اہل علم و دین کا دامن تھامیں اور وہ تصانیف علمائے ماہرین کا اور وہ مشائخ فتوی کا اور وہ ائمہ ہدی کا اور وہ قرآن و حدیث کا، جس شخص نے اس سلسلے کو توڑا وہ اندھا ہے۔ جس نے دامن ہادی ہاتھ سے چھوڑا عنقریب کسی عمیق، (گہرے) کنویں میں گرا چاہتا ہے۔ امام اجل عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ الربانی میزان الشریعۃ الکبری میں فرماتے ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لو قدان اھل دور تعدوا من فوقھم الی الدور الذی قبلہ لا انقطعت وصلتھم بالشارع ولم یھتدوا لایضاح مشکل ولا تفصیل مجمل و تامل یا اخی لولا ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فصل بشریعتہ ما اجمل فی القرآن لبقی علی اجمالہ کما ان الائمۃ المجتھدین لو لم یفصلوا ما اجمل فی السنۃ ابقیت السنۃ علی اجمالھا و ھکذا الی عصرنا ھذا الخ۔	اگر بالفرض اہلِ زمانہ تجاوز کر جائیں اپنے اوپر والوں سے طرف اس زمانہ کے کہ وہ ان سے پہلے ہو تو ان کا شارع علیہ الصلوۃ والسلام کو ملنا منقطع ہو جائے گا، اور وہ مشکل کو واضح کرنے اور مجمل کی تفصیل کی راہ نہ پائیں، غور کر اے بھائی، اگر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قرآن کے اجمال کی اپنی شریعت سے تفصیل نہ فرماتے تو قرآن اپنے اجمال پر باقی رہتا جیسا کہ تحقیق ائمہ مجتہدین حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی سنت کے اجمال کی تفصیل نہ کرتے تو سنت اپنے اجمال پر باقی رہتی اور ایسے ہی ہمارے اس زمانہ تک الخ (ت)

اسی میں ہے :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
كما ان الشارع بين لنا بسنته ما اجمل فی القرآن و كذلک الائمة المجتهدين بينوا لنا ما اجمل فی احاديث الشريعة ولو لا بيانهم لنا ذلک لبقيت الشريعة على اجمالها	جیسا کہ شارع علیہ الصلوۃ والسلام نے اپنی سنت کے ساتھ قرآن مجید کے اجمال کی تفصیل کی ہے، اور ایسے ائمہ مجتہدین نے ہمارے لئے احادیث شریعت کے اجمال کا بیان فرمایا ہے اور بالفرض ان کا بیان نہ ہوتا تو شریعت اپنے اجمال پر باقی

1 الميزان الكبرى فصل و مما يدلك على صحة ارتباط جميع اقوال علماء الشريعة الخ مصطفى البابى مصر ١/ ٣٧

Fatawa Razawiyyah, Volume 21

| (Arabic): And thus is the saying regarding the people of every era in relation to the era before them until the Day of Judgment. For ambiguity has never ceased to be pervasive in the speech of the scholars of the Ummah until the Day of Judgment. Were it not for that, books would not have been explained, nor would marginalia have been composed upon the explanations, as has been mentioned. | (Urdu): (Ambiguity) remains, and this is the case for the people of every era in comparison to those of the previous era until the Day of Resurrection. This is because ambiguity persists in the speech of the scholars of the Ummah until the Day of Resurrection. If this were not so, commentaries on books would not have been written, and marginal notes on commentaries would not have been compiled, as has already been stated. (T) |

The Non-Conformists (Ghair Muqallidin) went astray by breaking this chain, not realizing that: Couplet: All the lions of the world are bound in this chain, How can a fox, with its trickery, break this chain? (Meaning: All the lions of the world are bound in this chain; how can a fox break it with its cunning? -T) When this is the case regarding the rulings of Sharia, it is clearly evident how impossible it is to extract the subtleties of Sufism (Suluk) and the truths of spiritual knowledge (Ma'rifat) from the Quran and Hadith on one's own without a perfect spiritual guide (Murshid-e-Kamil). This path is extremely delicate and very dark without the lamp of a spiritual guide. The accursed Satan has struck down great ones on this path, casting them down to the depths of the earth. What are you, then, to claim that you can traverse it and emerge safely without a perfect guide? The esteemed Imams state: No matter how great a scholar or perfect an ascetic a person may be, it is obligatory for him to take a gnostic saint (Wali Arif) as his spiritual guide; he cannot do without it. In 'Mizan al-Sharia,' it is stated:

| (Arabic): So it is known from all that we have established, the necessity of adopting a Sheikh for every scholar who seeks to reach the witnessing of the essence of the Great Sharia (Ash-Shari'at al-Kubra), even if all his contemporaries agree on his knowledge, action, asceticism, and piety, and title him with the Great Qutbiyyah. For the path of these people (the Sufis) has conditions that are not known except by the researchers among them... | (Urdu): Thus it is known from all that we have proved, that it is obligatory for every scholar who seeks to reach the witnessing of the 'Ain al-Shari'at al-Kubra' to take a Sheikh, even if all his contemporaries agree upon his knowledge, practice, asceticism, and piety, and title him with the Great Qutbiyyat.

This is because there are certain conditions for the path of this group (i.e., the Sufis) which none but their researchers... |

1- Al-Mizan al-Kubra, chapter explaining the impossibility of anything coming out, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, 1/46.

फतावा रजवियह, जिल्द 21

| (अरबी): और हर दौर के लोगों के बारे में उनके पिछले दौर के लोगों के मुकाबले कयामत तक यही कहा जाएगा। क्योंकि उम्मत के उलमा के कलाम में कयामत तक इजमाल (अस्पष्टता) जारी रहता है। अगर ऐसा न होता तो किताबों की शराह (व्याख्या) नहीं लिखी जाती और शराह पर हाशिया (टिप्पणी) नहीं लिखा जाता, जैसा कि गुज़र चुका है। | (उर्दू): (अस्पष्टता) रहती है, और यही बात हर दौर के लोगों की अपने पिछले दौर वालों की तुलना में कयामत तक है, इसलिए कि उम्मत के उलमा के कलाम में इजमाल कयामत तक जारी रहता है, अगर ऐसा न होता तो किताबों की व्याख्याएँ और व्याख्याओं पर टिप्पणियाँ न लिखी जातीं। जैसा कि गुज़र चुका है। (त) |

गैर मुकल्लीदीन इस सिलसिले को तोड़कर गुमराह हुए और यह नहीं जाना कि: शेर: दुनिया के तमाम शेर इस सिलसिले में बंधे हुए हैं, एक लोमड़ी अपनी चालबाजी से इस सिलसिले को कैसे तोड़ सकती है? (अर्थात्: दुनिया के तमाम शेर इस सिलसिले में बंधे हुए हैं; एक लोमड़ी अपनी मक्कारी से इसे कैसे कमजोर कर सकती है। -त) जब शरीअत के अहकाम (नियमों) में यह हाल है, तो यह स्पष्ट है कि बिना कामिल मुर्शिद (पूर्ण आध्यात्मिक गुरु) के खुद-ब-खुद कुरान और हदीस से सुलूक की बारीकियां और मारिफत की हकीकतें निकाल लेना कितना असंभव है। यह रास्ता बहुत ही बारीक है और मुर्शिद की शमअ (प्रकाश) के बिना बहुत अंधेरा है। बड़े-बड़े लोगों को मरदूद शैतान ने इस रास्ते में ऐसा मारा कि जमीन की गहराइयों तक पहुँचा दिया, तुम्हारी क्या औकात कि बिना कामिल रहबर (मार्गदर्शक) के इसमें चलो और सलामती से निकल जाने का दावा करो। आइम्मा किराम फरमाते हैं: आदमी चाहे कितना ही बड़ा आलिम और कामिल ज़ाहिद (संयमी) क्यों न हो, उस पर वाजिब (अनिवार्य) है कि किसी वली आरिफ को अपना मुर्शिद बनाए, इसके बिना उसका गुजारा नहीं। मीज़ान उश-शरीअह में इर्शाद फरमाया:

| (अरबी): तो हमने जो कुछ भी बयान किया है उससे यह मालूम हुआ कि हर उस आलिम के लिए एक शेख (गुरु) चुनना वाजिब है जो शरीअतुल कुबरा के असल तक पहुँचने की तलब रखता हो, भले ही उसके तमाम समकालीन उसके इल्म, अमल, ज़ुहद और परहेज़गारी पर मुत्तफिक हों और उसे 'कुत्बियत-ए-कुबरा' का लक़ब दें। क्योंकि इस कौम (सूफियों) के रास्ते की कुछ शर्तें हैं जिन्हें उनके मोहक़्क़िक़ीन (शोधकर्ताओं) के अलावा कोई नहीं जानता... | (उर्दू): तो मालूम हुआ इस तमाम से जो हमने साबित किया है कि शेख को पकड़ना हर उस आलिम के लिए वाजिब है जो ऐन शरीअतुल कुबरा के मुशाहिदा तक पहुँचने की तलब करे, भले ही उसके तमाम हम-असर (समकालीन) उसके

इल्म व अमल और ज़ुहद व तक़वा पर मुत्तफिक हो जाएं और उसे कुत्बियत-ए-कुबरा का लक़ब दें, क्योंकि इस कौम (यानी सूफिया) के तरीके की कुछ शर्तें हैं जिन्हें उनके मोहक़्क़िक़ीन के अलावा कोई नहीं... |

1- अल-मीज़ानुल कुबरा, फसल फी बयान इस्तहाला खुरुज शय्य आदि, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 1/46।

पृष्ठ 674 का 463

| وھکذا القول فی اہل کل دور بالنسبۃ للدور الذین قبلہم الی یوم القیمۃ فان الاجمال لم یزل ساریا فی کلام علماء الامۃ الی یوم القیمۃ ولولا ذلک ما شرحت الکتب ولا عمل علی الشروح حواش کمامر ۱- | رہتی، اور یہی بات ہر اہل دور کی بنسبت اپنے پہلے دور والوں کی ہے قیامت تک، اس لئے کہ اجمال علماء امت کے کلام میں قیامت تک جاری رہتا، اگر ایسا نہ ہوتا تو کتابوں کی شرحیں اور شرحوں پر حواشی نہ لکھے جاتے۔ جیسا کہ گزر چکا۔ (ت) |

غیر مقلدین اس سلسلے کو توڑ کر گمراہ ہوئے اور نہ جانا کہ : ع ہمہ شیران جہاں بستہ ایں سلسلہ اند روبہ از حیلہ چساں بگسلد ایں سلسلہ را (دنیا کے تمام شیر اس سلسلہ میں بندھے ہوئے ہیں لومڑی اپنے حیلہ سے اس سلسلہ کو کیسے کمزور بناسکتی ہے۔ت) جب احکام شریعت میں یہ حال ہے تو صاف روشن کہ دقائق سلوک اور حقائق معرفت بے مرشد کامل خود بخود قرآن وحدیث سے نکال لینا کس قدر محال ہے۔ یہ راہ سخت باریک اور بے شمع مرشد نہایت تاریک ہے، بڑے۔ بڑوں کو شیطان لعین نے اس راہ میں ایسامارا کہ تحت الثرٰی تک پہنچادیا، تیری کیا حقیقت کہ بے رہبر کامل اس میں چلے اور سلامت نکل جانے کا ادعا کرے، ائمہ کرام فرماتے ہیں: آدمی اگرچہ کتنا ہی بڑا عالم زاہد کامل ہو اس پر واجب ہے کہ ولی عارف کو اپنا مرشد بنائے بغیر اس کے ہرگز چارہ نہیں، میزان الشریعہ میں ارشاد فرمایا:

| فعلم من جمیع ما قررناہ وجوب اتخاذ الشیخ لکل عالم طلب الوصول الی شہود عین الشریعۃ الکبری و لو اجمع جمیع اقرانہ علی علمہ وعملہ وزہدہ و ورعہ و لقبوہ بالقطبیۃ الکبری فان لطریق القوم شروطا لایعرفہا الا المحققون منہم دون | پس معلوم ہوا اس تمام سے جو کہ ہم نے ثابت کیا ہے شیخ کے پکڑنے کا وجوب ہر عالم کے لئے جو طلب کرے عین شریعت الکبری کے مشاہدہ تک پہنچنے

کو اگر چہ اس کے تمام ہم عصر اس کے علم و عمل اور زہد و ورع پر جمع ہوجائیں، اور اس کو قطبیت کبری کا لقب دیں اس لئے کہ اس قوم (یعنی صوفیہ) کے طریق کی کچھ شرطیں ہیں جن کو کہ سوائے ان کے محققین کے |

۱- المیزان الکبری فصل فی بیان استحاله خروج شیی الخ مصطفی البابی مصر ۱ / ۴۶

Fatawa Razawiyya, Volume 21

'The intruder among them through claims and delusions; and often, the one whom they titled with Qutbiyah (being a spiritual pole) is not fit to be the disciple (murid) of a true Qutb...' [Al-Mizan al-Kubra]	**No one can recognize those who enter amongst them merely with their claims and delusions; and often, those whom they have given the title of being a 'Qutb' are not even worthy of being the disciple of a true Qutb. (T)**

This is because anyone who wishes to walk this path, and even those of low ambition and limited reach who may not seek spiritual journeying (suluk) itself, still require a Sheikh (spiritual guide) for intermediation (tawassul). In this way, Allah Almighty was sufficient for His servants. Allah Almighty said (God Almighty said): | "Is not Allah sufficient for His servant?" [2] | Is God not sufficient for His servants? | | :--- | :--- |

However, the Great Quran has commanded: | "And seek the means of approach (wasila) to Him." [3] | Seek a means towards Allah. | | :--- | :--- |

The means of approach to Allah is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and the means of approach to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) are the noble Mashaikh (spiritual masters), chain by chain. Just as reaching Allah Almighty without a means is absolutely impossible, similarly, reaching the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) without a means is habitually difficult. It is proven from the Hadiths that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is the Master of Intercession; he will be the intercessor in the presence of Allah Almighty, and in his presence, the scholars and saints (awliya) will intercede for those connected to them. The noble Mashaikh assist their disciples in all states—worldly, religious, at the time of death, in the grave, and on the day of resurrection. In 'Mizan al-Shari'ah', it is stated: | "We have mentioned in the book 'Al-Ajwiba 'an A'imma al-Fuqaha wa al-Sufiyya' that all the leaders of the jurists and Sufis will intercede for their followers (muqallidin) and they look after each one of them at the time of the soul's departure, and during the questioning of Munkar and Nakir..." | Verily, we have mentioned in the book 'Al-Ajwiba 'an A'imma al-Fuqaha wa al-Sufiyya' that all the jurists and Sufis will intercede for their followers, and they will look after their followers and disciples in the state of agony during the departure of the soul and during the questions of Munkar and Nakir... | | :--- | :--- |

[1] Al-Mizan al-Kubra, Section: 'Indeed the sayer, how to reach...', Mustafa al-Babi Egypt, 1/22 [2] Al-Quran al-Karim 39/36 [3] Al-Quran al-Karim 5/35

फ़तावा रज़विया, खंड 21

'दावों और भ्रम के माध्यम से उनमें घुसपैठ करने वाला; और अक्सर, जिसे उन्होंने कुतबिया (आध्यात्मिक ध्रुव होने) की उपाधि दी है, वह एक सच्चे कुतब का मुरीद (शिष्य) होने के योग्य भी नहीं है...' [अल-मीज़ान अल-कुबरा]

कोई नहीं पहचान सकता कि वे लोग जो केवल अपने दावों और भ्रम के साथ उनमें शामिल होते हैं; और अक्सर जिन्हें उन्होंने 'कुतब' होने का ख़िताब दिया है, वे इस लायक़ भी नहीं होते कि किसी वास्तविक कुतब के मुरीद बन सकें। (त)

यह इसलिए कि जो कोई इस रास्ते पर चलना चाहे, और पस्त हिम्मत और कम सामर्थ्य वाले लोग भले ही आध्यात्मिक मार्ग (सुलूक) न भी चाहें, उन्हें मध्यस्थता (तवस्सुल) के लिए एक शेख (आध्यात्मिक गुरु) की आवश्यकता होती है। इस प्रकार अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल अपने बंदों के लिए काफ़ी था। अल्लाह तआला ने फ़रमाया (ईश्वर ने फ़रमाया): | "क्या अल्लाह अपने बंदे के लिए काफ़ी नहीं है?" [2] | क्या खुदा अपने बंदों के लिए काफी नहीं है? | | :--- | :--- |

लेकिन महान क़ुरआन ने आदेश दिया: | "और उसकी ओर माध्यम (वसीला) ढूँढो।" [3] | अल्लाह की तरफ वसीला ढूंढो। | | :--- | :--- |

अल्लाह की ओर वसीला अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं, और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर वसीला प्रतिष्ठित मशाइख़ (आध्यात्मिक गुरु) हैं, जो एक सिलसिले से जुड़े हैं। जिस प्रकार अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल तक बिना वसीले के पहुँच पाना पूर्णतः असंभव है, उसी प्रकार अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक बिना वसीले के पहुँच पाना सामान्य रूप से कठिन है। हदीसों से सिद्ध है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) शफ़ाअत (सिफ़ारिश) के मालिक हैं; वे अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की उपस्थिति में शफ़ी (सिफ़ारिशी) होंगे और उनकी उपस्थिति में विद्वान और औलिया अपने से जुड़े लोगों की शफ़ाअत करेंगे। मशाइख़-ए-किराम दुनिया, दीन, मृत्यु के समय, क़ब्र और हश्र की सभी स्थितियों में अपने मुरीदों की सहायता करते हैं। 'मीज़ान अल-शरीअह' में कहा गया है: | "हमने किताब 'अज्विबा अनि अइम्मतिल फ़ुक़हा वल सूफ़ीया' में उल्लेख किया है कि फ़ुक़हा और सूफ़ियों के सभी इमाम अपने अनुयायियों (मुक़ल्लीदीन) के लिए शफ़ाअत करेंगे और वे उनमें से प्रत्येक की रूह निकलते समय और मुनकर और नकीर के सवाल के समय देखभाल करते हैं..." | वास्तव में हमने किताब 'अज्विबा

अनि अइम्मतिल फ़ुक़हा वल सूफ़ीया' में ज़िक्र किया है कि फ़ुक़हा और सूफ़ी सभी के सभी अपने अनुयायियों की शफ़ाअत करेंगे और वे अपने अनुयायियों और मुरीदों की रूह निकलने के समय और मुनकर-नकीर के सवालों के समय उनकी देखभाल करेंगे... | | :--- | :--- |

[1] अल-मीज़ान अल-कुबरा, अध्याय: 'बेशक कहने वाला, कैसे पहुँचें...', मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/22 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 39/36 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 5/35

الدخیل فیھم بالدعوی والاوھام وربما کان من لقبوہ بالقطبیۃ لا یصلح ان یکون مرید القطب[1] الخ ۔

کوئی نہیں پہچان سکتا کہ وہ لوگ جو صرف اپنے دعاوی اور اوہام کے ساتھ ان میں داخل ہوتے ہیں اور بسا اوقات جن کو انھوں نے قطب ہونے کا لقب دیا ہے وہ اس لائق نہیں ہے کہ کسی حقیقی قطب کا مرید ہو۔ (ت)

یہ اس لئے جو اس راہ کا چلنا چاہے اور ہمت پست کوتاہ دست لوگ اگر سلوک نہ بھی چاہیں تو انہیں توسل کے لئے شیخ کی حاجت ہے یوں اللہ عزوجل اپنے بندوں کو بس تھا۔ قال اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی نے فرمایا) : | "اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ" [2] | کیا خدا اپنے بندوں کو کافی نہیں۔ | | :--- | :--- |

مگر قرآن عظیم نے حکم فرمایا: | "وَابْتَغُوْٓا اِلَیْہِ الْوَسِیْلَۃَ" [3] | اللہ کی طرف وسیلہ ڈھونڈو۔ | | :--- | :--- |

اللہ کی طرف وسیلہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف وسیلہ مشائخ کرام، سلسلہ بہ سلسلہ جس طرح اللہ عزوجل تک بے وسیلہ رسائی محال قطعی ہے یونہی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک رسائی بے وسیلہ دشوار عادی ہے۔ احادیث سے ثابت ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم صاحب شفاعت ہیں اللہ عزوجل کے حضور وہ شفیع ہونگے اور ان کے حضور علماء واولیاء اپنے متوسلوں کی شفاعت کریں گے، مشائخ کرام دنیا و دین و نزع و قبر وحشر سب حالتوں میں اپنے مریدین کی امداد فرماتے ہیں، میزان الشریعہ میں ارشاد فرمایا: | قد ذکرنا في کتاب الاجوبۃ عن ائمۃ الفقہاء و الصوفیۃ ان ائمۃ الفقہاء و الصوفیۃ

كلهم يشفعون في مقلديهم و يلاحظون احدهم عند طلوع روحه و عند سوال منكر و نكير له و عند |

تحقیق ہم نے ذکر کیا ہے کتاب الاجوبہ عن ائمۃ الفقہاء و الصوفیہ میں کہ فقہاء اور صوفیہ سب کے سب اپنے متبعین کی شفاعت کریں گے اور وہ اپنے متبعین اور مریدین کے نزع کی حالت میں روح کے نکلنے اور منکر نکیر کے سوالات | | :--- | :--- |

[1] المیزان الکبری فصل ان القائل کیف الوصول الخ مصطفٰی البابی مصر ۱/ ۲۲ [2] القرآن الکریم ۳۹ / ۳۶ [3] القرآن الکریم ۵ / ۳۵

Fatawa Razawiyya Volume 21

[First Table] Arabic: Al-Nashr wal-Hashr wal-Hisab wal-Mizan wal-Sirat wa la yaghaluna 'anhum fi mawqifin minal mawaqif... etc. Urdu: They observe the Resurrection, the Gathering, the Account, the Scales of Justice where deeds are weighed, and the crossing of the Pul-Sirat; and they are not heedless of anyone at any stage of these events... etc. (T)

Who could be more foolish and an enemy to their own well-being than this helpless and destitute person who does not make supporters for themselves for the time of their hardships? It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Second Table] Arabic: Istakthiru minal ikhwan fa inna likulli mu'minin shafa'atan yawm al-qiyama. Narrated by Ibn an-Najjar in his history from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him). Urdu: Establish numerous relationships and bonds of love with the righteous servants of Allah, for on the Day of Judgment, every perfect Muslim will be granted the power of intercession to intercede for those connected to them. (Narrated by Ibn al-Najjar in his history from Anas bin Malik, may Allah be pleased with him. T)

And even if, God forbid, there was nothing else, would the blessing of a connection reaching up to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) be a small thing? For this, scholars continue to seek chains of narration (asanid) of Hadith to this day, even seeking blessings from the chains of Rattan al-Hindi and others. Imam Ibn Hajar al-Asqalani states in 'Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba':

[Third Table] Arabic: Intaqaytu 'anil muhaddithir rahhal Jamal al-Din Muhammad bin Ahmad bin Amin al-Aqshahri, resident of the Prophetic City, in the benefits of his journey: Abu al-Fadl and Abu al-Qasim ibn Abdullah ibn Ibrahim ibn Atiq al-Luwati, known as Ibn al-Khabbaz al-Mahdawi, informed us (and mentioned a Hadith with his chain from Khawaja Rattan). He said and mentioned that Khawaja Rattan bin Abdullah witnessed... Urdu: I was informed by the traveling scholar of Hadith, Jamal al-Din Muhammad bin Ahmad bin Aqshahri, a resident of the Prophet's City (Medina), as stated in my 'Fawa'id al-Rihla': Abu al-Fadl and Abu al-Qasim ibn Abdullah ibn Ibrahim ibn Atiq al-Luwati, known as Ibn al-Khabbaz mmdawi, narrated to us that they recounted a Hadith with their chain from Hazrat Khawaja Rattan, and mentioned

that Khawaja Rattan bin Abdullah indeed witnessed the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Al-Mizan al-Kubra, Section explaining a collection of tangible examples, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/53.
2. Kanz al-Ummal, citing Ibn Najjar from Anas, Hadith 44642, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 16/4. Page 465 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[पहला टेबल] अरबी: अन-नश्र वल-हश्र वल-हिसाब वल-मीज़ान वस-सिरात वला यग़फ़लून अन्हुम फ़ी मौक़िफ़िन मिनल मवाक़िफ़... आदि। उर्दू: वे हश्र, हिसाब, इंसाफ़ की तराजू (मीज़ान) पर कर्मों के तौले जाने और पुल-सिरात से गुज़रने के समय को देखते हैं, और इन सब स्थितियों में से किसी भी जगह वे (उनसे) ग़ाफ़िल नहीं होते... आदि। (त)

इस मजबूर और लाचार व्यक्ति से बड़ा और कौन बेवक़ूफ़ और अपनी भलाई का दुश्मन होगा जो अपनी मुश्किलों के समय अपने लिए मददगार न बनाए। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[दूसरा टेबल] अरबी: इस्तक्सीरू मिनल इख़्वान फ़ा इन्ना लिकुल्लि मुमिनिन शफ़ाअतन यौम अल-क़ियामा। इब्न अन-नज्जार ने अपनी तारीख़ में अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। उर्दू: अल्लाह के नेक बंदों से ज़्यादा से ज़्यादा मेल-जोल और मुहब्बत का रिश्ता पैदा करो, क्योंकि क़यामत के दिन हर कामिल मुसलमान को शफ़ाअत (सिफ़ारिश) का हक़ दिया जाएगा कि वह अपने संबंधियों की सिफ़ारिश करे। (इसे इब्न अल-नज्जार ने अपनी तारीख़ में अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

और अगर फर्ज़ कीजिए, खुदा न करे, और कुछ न होता तो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक सिलसिला जुड़ने की बरकत क्या कम थी? जिसके लिए विद्वान आज तक हदीस की सनदें लेते हैं, यहाँ तक कि रतन अल-हिंदी आदि की सनदों से बरकत तलाश करते हैं। इमाम इब्न हजर अल-अस्क़लानी 'अल-इसाबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा' में फ़रमाते हैं:

[तीसरा टेबल] अरबी: इंतक़यतु अनिल मुहद्दिसिर रक़्क़ाल जमाल अल-दीन मुहम्मद बिन अहमद बिन अमीन अल-अक़शहरी... (ख्वाजा रतन तक पहुंचने वाली रावियों की कड़ी का ज़िक्र है)... उन्होंने कहा और ज़िक्र किया कि ख्वाजा रतन बिन अब्दुल्लाह गवाह थे कि... उर्दू: सफ़र करने वाले मुहद्दिस जमालुद्दीन मुहम्मद बिन अहमद बिन अक़शहरी, जो मदीना मुनव्वरा में रहते थे, उनसे ख़बर दी गई, मैंने अपनी 'फ़वाइद अल-रेहला' में बयान किया, हमसे अबुल फज़्ल और अबुल क़ासिम इब्न अब्दुल्लाह इब्न इब्राहीम इब्न अतीक़ अल-लवाती, जिन्हें इब्न अल-ख़ब्बाज महदवी के नाम से जाना

जाता है, उन्होंने अपनी सनद से हदीस ज़िक्र की हज़रत ख्वाजा रतन से और बयान किया कि ख्वाजा रतन बिन अब्दुल्लाह ने देखा कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)...

1. अल-मीज़ान अल-कुबरा, मूर्त उदाहरणों के संग्रह के वर्णन का अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/53।
2. कंज़ अल-उम्माल, इब्न नज्जार के हवाले से अनस से, हदीस 44642, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 16/4। पृष्ठ 674 का 465

(پہلا جدول) عربی: النشر والحشر والحساب والميزان والصراط ولا يغفلون عنهم في موقف من المواقف ' الخ۔ اردو: نشر وحشر اور حساب اور میزان عدل پر اعمال تلنے اور پل صراط گزرنے کے وقت ملاحظہ فرماتے ہیں اور تمام مواقف میں سے کسی ٹھہرنے کی جگہ سے غافل نہیں ہوتے الخ (ت)

اس محتاج وبے دست و پا سے بڑھ کر کون احمق اپنی عافیت کا دشمن کون جو اپنی سختیوں کے وقت اپنے مددگار نہ بنائے۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

(دوسرا جدول) عربی: استكثروا من الاخوان فان لكل مؤمن شفاعة يوم القيمة رواه ابن النجار في تاريخه عن انس بن مالك رضى الله تعالى عنه۔ اردو: اللہ کے بکثرت نیک بندوں سے رشتہ وعلاقہ محبت پیدا کرو کہ قیامت میں ہر مسلمان کامل کو شفاعت دی جائے گی کہ اپنے علاقہ والوں کی سفارش کرے، (اس کو ابن النجار نے اپنی تاریخ میں انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

اور بالفرض معاذ اللہ اور کچھ نہ ہوتا تو نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک اتصال سلسلہ کی برکت کیا تھوڑی تھی جس کے لئے علماء کرام آج تک حدیث کی سندیں لیتے ہیں یہاں کہ رتن ہندی وغیرہ کی اسانید سے طلب برکت کرتے ہیں۔ امام ابن حجر عسقلانی اصابہ فی تمیز الصحابہ میں فرماتے ہیں:

(تیسرا جدول) عربی: انتقيت عن المحدث للرحال جمال الدين محمد بن احمد بن امين الاقشهرى نزيل المدينة النبوية في فوائد رحلته اخبرنا ابوالفضل وابو القاسم بن ابى عبدالله بن على بن ابراهيم بن عتيق

اللواتی المعروف بابن الخباز المهدوي (فذكر بسنده حديثا عن خواجه رتن) قال وذكر خواجہ رتن بن عبداللہ انہ شہد اردو: کوچ کرنے والے محدث جمال الدین محمد بن احمد بن اقشہری مدینہ منورہ میں رہائش پذیر سے خبر دیا گیا، میں اپنی فوائد رحلت میں بیان کیا ہم سے ابوالفضل اور ابو القاسم ابن عبداللہ بن ابراہیم بن عتیق اللواتی المعروف بہ بن خباز ممدوی کہ انھوں نے اپنی سند سے حدیث ذکر کی حضرت خواجہ رتن سے فرمایا اور ذکر کیا کہ خواجہ رتن بن عبداللہ نے کہ تحقیق رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

' المیزان الکبریٰ فصل فی بیان جملۃ من الامثلۃ المحسوسۃ مصطفی البابی مصر ۱/ ۵۳ [2] کنز العمال بحوالہ ابن نجار عن انس حدیث ۴۴۶۴۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶/ ۴ Page 465 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Arabic Text]: [He was] with the Messenger of Allah (may Allah the Almighty bless him and grant him peace) in the Battle of the Trench and heard this Hadith from him. Then he returned to the cities of India and died there. He lived for seven hundred years and passed away in the year 596 AH. Al-Aqshahari said: Blessing is sought through this chain (isnad) even if its authenticity is not confirmed. [1] [Urdu Translation]: He was present in the Battle of the Trench in the company of the Prophet and heard this Hadith from him. He then returned to the cities of India and died there. He lived for seven hundred years and passed away in 596 AH. Al-Aqshahari said that blessings are obtained from this chain, even though its authenticity is not fully certain. (T)

So, what can be said about the lineages and chains of the noble saints, especially the exalted chain of the luminous presence, our master Ghaus-e-Azam, the Pivot of the Universe (may Allah the Almighty bless his noble grandfather, his honored fathers, and him)? He states: "My hand is over my disciple like the sky is over the earth." [2] And he says: "If my disciple's foot slips, I will catch his hand." [3] This is why his eminence is called 'Pir-e-Dastgir' (the helper who catches the hand). And he says: "If my disciple is in the East and I am in the West and his veil is uncovered, I will cover it." [4] And he says: "I was given a register reaching as far as the eye could see, containing the names of my disciples until the Day of Judgment, and it was said to me, 'I have gifted them to you.'" [5]

[Arabic]: Reliable Imams (may Allah the Almighty be pleased with them) narrated this from him. | [Urdu]: Reliable Imams (may Allah the Almighty be pleased with them) have [narrated] this statement.

Footnotes: 1 Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, biography of Anas bin Abdullah, 2597, Dar Sader Beirut, 1/53. 2 Bahjat al-Asrar, mention of the virtue of his companions and their glad tidings, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 100. 3 Bahjat al-Asrar, mention of the virtue of his companions and their glad tidings, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 102. 4 Bahjat al-Asrar, mention of the virtue of his companions and their glad tidings, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 99. 5 Bahjat al-Asrar, mention of the virtue of his companions and their glad tidings, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 100.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[अरबी पाठ]: [वह] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के साथ खंदक के युद्ध में थे और उनसे यह हदीस सुनी। फिर वह भारत के शहरों में लौट आए और वहीं उनका निधन हुआ। वह सात सौ वर्षों तक जीवित रहे और 596 हिजरी में उनका इंतकाल हुआ। अल-अकशहरी ने कहा: इस सनद (शृंखला) से बरकत हासिल की जाती है, भले ही इसकी प्रामाणिकता पुख्ता न हो। [1] [उर्दू अनुवाद]: वह नबी की संगत में खंदक की लड़ाई में मौजूद थे और उनसे यह हदीस सुनी। फिर वह भारत के शहरों में लौट आए और वहीं उनका इंतकाल हुआ। वह सात सौ वर्षों तक जीवित रहे और 596 हिजरी में उनका इंतकाल हुआ। अल-अकशहरी ने कहा कि इस सनद से बरकत हासिल की जाती है, हालांकि इसकी सेहत (प्रामाणिकता) पर पूरा भरोसा (एतमाद) नहीं है। (त)

तो फिर औलिया-ए-किराम के सिलसिलों और सनदों का क्या कहना, विशेष रूप से हुज़ूर पुर नूर सैय्यदना गौस-ए-आज़म, क़ुतुब-ए-आलम (अल्लाह तआला उन पर, उनके महान दादा, उनके सम्मानित पिताओं पर बरकतें और शांति बरसाए) का सिलसिला-ए-आलिया, जो फ़रमाते हैं कि: "मेरा हाथ मेरे मुरीद पर वैसा ही है जैसे ज़मीन पर आसमान।" [2] और फ़रमाते हैं: "अगर मेरे मुरीद का पाँव फिसलेगा, तो मैं उसका हाथ पकड़ लूँगा।" [3] इसीलिए हुज़ूर को 'पीर-ए-दस्तगीर' (हाथ पकड़ने वाला) कहा जाता है। और फ़रमाते हैं: "अगर मेरा मुरीद पूरब में हो और मैं पश्चिम में होऊँ और उसका पर्दा खुलने वाला हो, तो मैं उसे ढँक दूँगा।" [4] और फ़रमाते हैं: मुझे एक रजिस्टर दिया गया जो निगाह की हद तक फैला था, जिसमें कयामत तक के मेरे मुरीदों के नाम थे, और मुझसे कहा गया 'ये सब हमने तुम्हें दे दिए'। [5]

[अरबी]: विश्वसनीय इमामों (अल्लाह तआला उनसे खुश हो) ने इसे उनसे रिवायत किया है। | [उर्दू]: इस कथन को विश्वसनीय इमामों (अल्लाह तआला उनसे खुश हो) ने [बयान किया है]।

पाद टिप्पणियाँ: 1 अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा, अनस बिन अब्दुल्लाह की जीवनी, 2597, दार सादिर बेरूत, 1/53. 2 बहजतुल असरार, उनके साथियों की फज़ीलत और उनके लिए खुशखबरी का ज़िक्र, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 100. 3 बहजतुल असरार, उनके साथियों की फज़ीलत और उनके लिए खुशखबरी का ज़िक्र, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 102. 4 बहजतुल असरार, उनके साथियों की फज़ीलत और उनके लिए खुशखबरी का ज़िक्र, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र,

पृष्ठ 99. 5 बहजतुल असरार, उनके साथियों की फज़ीलत और उनके लिए खुशखबरी का ज़िक्र, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 100.

पृष्ठ 466 का 674

مع رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الخندق وسمع منہ ھذا الحدیث ورجع الی بلاد الھند ومات بھا وعاش سبع مائۃ سنۃ ومات لسنۃ ست وتسعین وخمسمائۃ وقال الاقشھری وبھذا السند یتبرك بہ وان لم یوثق بصحتہ 1۔ | کی معیت میں غزوہ خندق میں حاضر ہوئے اور آپ سے اس حدیث کو سنا اور ہندوستان کے شہروں میں واپس آئے اور وہاں فوت ہوئے اور سات سو سال زندہ رہے اور ۵۹۶ ھ میں وفات پائی، اور اق شہری نے فرمایا اس سند سے برکت حاصل کی جاتی ہے اگرچہ اس کی صحت کا وثوق (اعتماد) نہیں ہے۔ (ت)

تو سلاسل و اسانیدِ اولیائے کرام کا کیا کہنا خصوصاً سلسلہ عالیہ حضور پر نور سیدنا غوثِ اعظم قطبِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علی جدہ الکریم و ابائہ الکرام و علیہ وسلم جو ارشاد فرماتے ہیں کہ: "میرا ہاتھ میرے مرید پر ایسا ہے جیسے زمین پر آسمان" 2 اور فرماتے ہیں: "اگر میرے مرید کا پاؤں پھسلے گا میں ہاتھ پکڑلوں گا" 3 اسی لئے حضور کو پیرِ دستگیر (ہاتھ پکڑنے والے) کہتے ہیں۔ اور فرماتے ہیں: "اگر میرا مرید مشرق میں ہو اور میں مغرب میں ہوں اور اس کا پردہ کھلے میں ڈھانک دوں گا" 4 اور فرماتے ہیں: مجھے ایک دفتر دیا گیا حدِ نگاہ تک کہ اس میں میرے مریدوں کے نام تھے قیامت تک اور مجھ سے فرمایا گیا "وھبتھم لك" 5 یہ سب ہم نے تمھیں دے ڈالے"

رواھا عنہ الائمۃ الثقات رضي اللہ تعالی | اس ارشاد کو معتمد ائمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے

---

1 الاصابۃ في تمییز الصحابۃ ترجمہ انس بن عبد اللہ ۲۵۹۷ دار صادر بیروت ۱ / ۵۳ 2 بھجۃ الاسرار ذکر فضل اصحابہ و بشراھم مصطفی البابی مصر ص ۱۰۰ 3 بھجۃ الاسرار ذکر فضل

اصحابہ و بشراهم مصطفى البابى مصر ص ١٠٠ 4 بهجة الاسرار ذكر فضل اصحابہ و بشراهم مصطفى البابى مصر ص ٩٩ 5 بهجة الاسرار ذكر فضل اصحابہ و بشراهم مصطفى البابى مصر ص ١٠٠

Volume 21 Fatawa Razawiyya

From them, and through them, Amen. And Allah Almighty knows best. | It is narrated from you. Amen! And Allah Almighty knows best.

Issue 178: Sent by His Eminence, our Master, Hazrat Syedna Shah Abul Hussain Ahmad Noori Miyan Sahib Marhari (may his blessings last) 1298 AH. This was an inquiry regarding several matters related to Caliphate (successorship) and being a Sajjada Nashin (spiritual head) of the noble saints, the purposes of which are clear from the discourse and the answer.

The Answer: All praise is due to Allah, and peace and blessings be upon His beloved chosen one, and upon his noble family, the honorable masters, and his great companions, and the gnostic saints, and upon us with them forever and ever.

Thereafter, the Caliphate of the noble saints—may Allah benefit us by their blessings in this world and the hereafter—is of two types: General (Aamma) and Special (Khassa).

General (Aamma) is that the spiritual mentor (the educator) appoints anyone from among his disciples, relatives, or strangers whom he deems righteous for guidance and fit for training as his deputy and successor. He grants him a certificate of successorship for taking allegiance (bay'ah), teaching invocations (dhikr), spiritual exercises, litanies, and deeds, and for the training of seekers and the guidance of those seeking direction. This meaning relates solely to a religious office, and in this, an unlimited number of successors is permissible and has occurred. All the Sahaba (companions) of the Master of the worlds, the universal mentor, Muhammad Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), were his successors in this sense. This type of successorship is described as the "inheritance of the Prophets." In this sense, all scholars of the religion and perfect masters of Shariah and Tariqah until the Day of Resurrection are the vicegerents and successors of His Eminence the Messenger (upon him be the best of prayers and salutations). This successorship is gathered with the life of the one who appoints the successor, as is not hidden. (t)

And Special (Khassa) is that after the demise of the spiritual mentor, this person occupies his specific seat, upon which no one else could sit during his lifetime. He takes charge of all administration, management, organization, collection, distribution, dismissal, and appointment of servants, prioritizing and delaying matters of benefit, and the trusteeship of the shrine's endowments and the

management of the monastery's expenses. These matters, although their inner reality is religious, appear externally to be directed towards worldly affairs.

As said by our master Ali (may Allah Almighty honor his face) | Like Hazrat Syedna Ali (may Allah Almighty be pleased with him) said.

उनसे, और उनके माध्यम से, आमीन। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। | आपसे रिवायत की गई है। आमीन! और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 178: हुज़ूर पुरनूर मौलाना हज़रत सैयदना शाह अबुल हुसैन अहमद नूरी मियां साहब मारहरी (दामत बरकातुहुम) की ओर से भेजा गया, 1298 हिजरी। यह सवाल औलिया-ए-कराम की खिलाफत और सज्जादा नशीनी से मुताल्लिक चंद उमूर के बारे में एक दरयाफ्त (पूछताछ) थी, जिसके मक़ासिद तक़रीर और जवाब से वाज़ेह हैं।

जवाब: तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं, और दुरूद व सलाम हो उसके महबूब मुस्तफा पर, और उनकी आले-कराम पर जो शरीफ सादात हैं, और उनके अज़ीम सहाबा पर, और आरिफ औलिया पर, और हम पर उनके साथ हमेशा-हमेशा।

बाद इसके, औलिया-ए-कराम की खिलाफत - अल्लाह तआला हमें दुनिया और आख़िरत में उनकी बरकतों से नफ़ा पहुँचाए - दो तरह की है: आम और ख़ास।

आम यह है कि मुर्शिद मुरब्बी (तरबियत देने वाला) अपने मुरीदों, रिश्तेदारों और अजनबियों में से जिस-जिस को सालेह इरशाद और तरबियत के लायक समझे, उसे अपना खलीफा और नायब बनाए। और उसे बैअत लेने, अज़कार व अश्ग़ाल और औराद व आमाल की तलक़ीन करने, और तालिबों की तरबियत और रास्ता चाहने वालों की हिदायत के लिए खिलाफत का परवाना (मिसल) अता फरमाए। यह माना सिर्फ दीनी ओहदे का है और इसमें अनगिनत खलफ़ा का होना जायज़ और वाक़े है। हुज़ूर सैयदुल आलमीन मुर्शिद-ए-कुल मुहम्मद मुस्तफा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के तमाम सहाबा इकराम इसी माने में हुज़ूर के खलफ़ा थे और इसी खिलाफत को अंबिया की विरासत से ताबीर किया गया है। और इसी माने में उलमा-ए-दीन और मशाईख़-ए-कामिलन, जो शरीयत और तरीक़त वाले हैं, क़यामत तक सब हज़रत-ए-रिसालत (अलैहि अफ़ज़लुस सलात वत्तहिया) के नायब और खलफ़ा हैं। और यह खिलाफत मुस्तखलफ (जिसका खलीफा हो) की हयात के साथ ही जमा हो जाती है जैसा कि पोशीदा नहीं है। (त)

और ख़ास यह है कि उस मुर्शिद मुरब्बी के विसाल के बाद यह शख्स उसकी उस ख़ास मसनद पर बैठे, जिस पर उसकी ज़िंदगी में उसके सिवा दूसरा कोई नहीं बैठ सकता था। और तमाम नज़्म व नस्क़, रतक़ व फ़तक़ (जोड़ने-तोड़ने), जमा व तक़सीम, खादिमों की बर्खास्ती व बहाली, मसालेह

(भलाई के काम) को आगे-पीछे करना, दरगाह के औक़ाफ़ की तौलीयत और खानक़ाह के अख़राजात का इंतज़ाम, इन सब में उसकी जगह कायम हो जाए। यह माना भी हालाँकि बातिन में दीन ही है, लेकिन ज़ाहिरी तौर पर इनका रुख दुनिया की तरफ होता है।

जैसा कि हमारे आका अली (करमल्लाहु तआला वज्हहु) ने फरमाया। | जैसे हज़रत सैयदना अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने फरमाया।

पृष्ठ 467 का 674

عنہم، وعنابہم، اٰمین۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ | آپ سے روایت کیا ہے۔ آمین! واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۸: مرسلہ حضور پرنور مولانا حضرت سیدنا شاہ ابوالحسین احمد نوری میاں صاحب مارہری دامت برکاتہم ۱۲۹۸ھ یہ سوال چند امور متعلقہ خلافت و سجادہ نشینی حضرات اولیائے کرام سے استفسار تھا جس کے مقاصد تقریر و جواب سے واضح ہیں۔

الجواب: الحمد للہ والصلوۃ والسلام علی حبیبہ المصطفی والہ الکرام السادات الشرفاء وصحابتۃ العظام والاو لیاء العرفاء وعلینا معھم دائماً ابداً۔

اما بعد، خلافت حضرات اولیائے کرام نفعنا اللہ ببرکاتہم فی الدنیا والآخرۃ (نفع دے ہم کو اللہ تعالیٰ ان کی برکات سے دنیا اور آخرت میں) دو طرح ہے: عامہ اور خاصہ۔

عامہ یہ کہ مرشد مربی (تربیت دینے والا) اپنے مریدین اقارب اور اجانب سے جس جس کو صالح ارشاد ولائق تربیت سمجھے اپنا خلیفہ ونائب کرے اور اسے اخذ بیعت و تلقین اذکار و اشغال اور اوراد واعمال و تربیت طالبین و ہدایت مسترشدین کے لئے مثال خلافت کرامت فرمائے، یہ معنی صرف منصب دینی ہے اور اس میں تعدد خلفاء بیحد و انتہا جائز وواقع حضور سید العالمین مرشد الکل محمد مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سب صحابہ کرام بایں معنی حضور کے خلفاء تھے اور اسی خلافت کو وراثت انبیاء سے تعبیر کیا گیا ہے اور بایں معنی علمائے دین و مشائخ کاملین اہل شریعت و طریقت تا بقیام قیامت سب حضرت رسالت علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیۃ کے نواب خلفاء ہیں اور یہ خلافت حیات مستخلف (جس کا خلیفہ ہو) اسے مجتمع ہوتی ہے کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت)

اور خاصہ یہ ہے کہ اس مرشد مربی کے بعد وصال یہ شخص اس کی مسند خاص پر جس پر اس کی زندگی میں سوا اس کے دوسرا نہ بیٹھ سکتا جلوس کرے اور تمام نظم و نسق و رتق و فتق وجمع و تقسیم و عزل و نصب خدام و تقدیم و تاخیر مصالح و تولیت او قاف درگاہی و قوامت مصارف خانقاہی میں اس کی جگہ قائم ہو، یہ معنی بھی ہر چند باطن ان کا دین ہے مگر روئے بظاہر سوئے دنیا رکھتے ہیں۔

کما قال سیدنا علی کرم اللہ تعالیٰ وجھہ | جیسے حضرت سیدنا علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا

Fatawa Ridawiya, Volume 21

[Boxed Text] (Arabic): Regarding the Caliphate of our master as-Siddiq (may Allah be pleased with him): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) chose him for our religion (leading prayers), so should we not choose him for our worldly affairs? [1] (Urdu): Regarding the Caliphate of Hazrat Sayyiduna Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him): When the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) approved of him for our religion, why should we not approve of him for our worldly matters? (T)

This Caliphate is very similar to the Great Caliphate and Leadership (Imamat-e-Kubra); hence, it does not coexist with the predecessor during his lifetime. This is called 'Sajjada Nashini' (successorship). Here, the primary authority is the predecessor, who designates someone as the heir or makes a will near his death, provided that the will is legally valid and the designated successor is capable and qualified. If there are endowments (Awqaf) related to the shrine, he should also be capable of managing them. Thus, he will be established as the successor. Despite this, even with a valid and accepted legal text (nass), the matter is not considered complete and is presented before the members of the Shura and those who resolve matters, as stated in 'Al-Imamah al-Kubra wa al-Khilafah al-Uzma' (As it is in the Great Imamate and Great Caliphate). Mere expression or the absence of denial cannot be accepted against a clear explicit text (nass-e-sarih), especially if the text is more recent. For example, if someone says in the presence of the spiritual guide (Murshid) that "Zaid is the successor after you," or if a writing containing this subject is read before the Murshid and he listens and remains silent, but later makes a will for successorship in the name of 'Amr or jointly for Zaid and 'Amr, then this later will alone will be valid and that silence remains void of credibility.

[Boxed Text] (Arabic): The evidence for this are two principles from jurisprudence: First, 'A statement is not attributed to a silent person' [2], and the other is 'An explicit statement prevails over circumstantial evidence' [3]. (Urdu): And the evidence for this are two laws of jurisprudence: First, no statement is attributed to a silent person; second, research shows that an explicit statement prevails over circumstantial evidence. (T)

And if two explicit texts are found, one containing a clear will for Zaid and the other for 'Amr or both, and one of them is dated later than the other, however, both texts

will be acted upon, and Zaid and 'Amr both will be considered executors. Yes, if in the later text, from the first text...

---

[1] Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning the allegiance to Abu Bakr, Dar Sader Beirut, 3/183 [2] Al-Ashbah wa al-Nazair, First Art, Twelfth Principle, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/182 [3] Radd al-Muhtar, Book of Marriage, Chapter on Mahr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/357

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

[बॉक्स टेक्स्ट] (अरबी): हमारे आका अस-सिद्दीक़ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के खिलाफ़त के बारे में: अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने उन्हें हमारे धर्म (नमाज़ के नेतृत्व) के लिए चुना, तो क्या हम उन्हें अपने सांसारिक मामलों के लिए पसंद न करें? [1] (उर्दू): हज़रत सैयदुना सिद्दीक़-ए-अकबर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के खिलाफ़त के बारे में: जब अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने उन्हें हमारे धर्म के लिए पसंद किया, तो हम उन्हें अपनी दुनिया के लिए क्यों पसंद न करें? (त)

यह खिलाफ़त इमामत-ए-कुबरा (महान नेतृत्व) के बहुत समान है; इसलिए, यह पूर्ववर्ती के जीवनकाल में एक साथ नहीं होती। इसे 'सज्जादा नशीनी' (उत्तराधिकार) कहा जाता है। यहाँ प्राथमिक अधिकार पूर्ववर्ती का है, जो किसी व्यक्ति को उत्तराधिकारी नियुक्त करता है या अपनी मृत्यु के समय वसीयत कर देता है, बशर्ते कि वसीयत शरिया की दृष्टि से वैध हो और नामित उत्तराधिकारी योग्य और सक्षम हो। यदि दरगाह से संबंधित कुछ वक़्फ़ (धर्मादा संपत्तियां) हों, तो वह उनके प्रबंधन के लिए भी सक्षम होना चाहिए। इस प्रकार उसे ही उत्तराधिकारी माना जाएगा। इसके बावजूद, एक स्वीकृत और वैध कानूनी पाठ (नस्सं) के होने पर भी कार्य को अधूरा मानकर उसे शूरा (परामर्शदाता) और निर्णय लेने वालों के सामने पेश किया जाएगा, जैसा कि 'अल-इमामात अल-कुबरा वल-ख़िलाफ़त अल-उज़मा' में है (जैसा कि महान इमामत और बड़ी खिलाफ़त के लिए होता है)। एक स्पष्ट पाठ (नस्सं-ए-सरीह) के सामने केवल बातचीत या चुप रहना कभी स्वीकार्य नहीं हो सकता, विशेष रूप से जब पाठ बाद का हो। उदाहरण के लिए, यदि कोई व्यक्ति आध्यात्मिक गुरु (मुर्शिद) की उपस्थिति में कहता है कि "हुज़ूर के बाद ज़ैद उत्तराधिकारी है," या इस आशय का कोई लेख मुर्शिद के सामने पढ़ा जाता है और वह उसे सुनकर चुप रहते हैं, लेकिन बाद में 'अम्र' के नाम पर या ज़ैद और अम्र दोनों के लिए संयुक्त रूप से उत्तराधिकार की वसीयत करते हैं, तो यही वसीयत मान्य होगी और वह चुप्पी विश्वसनीयता के स्तर से गिर जाएगी।

[बॉक्स टेक्स्ट] (अरबी): और इस पर प्रमाण फ़िक़्ह (इस्लामी कानून) के दो नियम हैं: पहला, 'चुप रहने वाले व्यक्ति की ओर कोई कथन नहीं जोड़ा जाता' [2], और दूसरा, 'स्पष्ट कथन परिस्थितिजन्य साक्ष्यों पर भारी पड़ता है' [3]। (उर्दू): और इस पर प्रमाण फ़िक़्ह के दो नियम हैं: पहला, चुप रहने वाले की ओर कोई कथन नहीं जोड़ा जाता; दूसरा, शोध यह है कि स्पष्ट कथन संकेत (दलालत) पर भारी पड़ता है। (त)

और यदि दो स्पष्ट पाठ पाए जाएँ एक में ज़ैद के लिए स्पष्ट वसीयत हो और दूसरे में अम्र के लिए या दोनों के लिए, और उनमें से एक की तारीख़ दूसरे के बाद की हो, तो दोनों पाठों पर अमल किया जाएगा, और ज़ैद और अम्र दोनों ही वसीयतदार (वसी) माने जाएंगे। हाँ, यदि बाद वाले पाठ में, पहले पाठ से...

---

1. अत-तबाक़ात अल-कुबरा, इब्न साद द्वारा, अबू बक्र की निष्ठा की प्रतिज्ञा का उल्लेख, दार सादिर बेरुत, ३/१८३
2. अल-अश्बाह वल-नज़ायर, प्रथम कला, बारहवां नियम, इदारतुल क़ुरआन कराची, १/१८२
3. रद्द अल-मुह्तार, निकाह की किताब, महर का अध्याय, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, २/३५७

पेज ४६८ का ६७४

فی خلافۃ سیدنا الصدیق رضی اللہ تعالی عنہ رضیہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لدیننا افلا نرضاہ لدنیانا ۱- حضرت سید نا صدیق اکبر (رضی اللہ تعالی عنہ) کی خلافت کے بارے میں ، رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے آپ کو ہمارے دین کے لئے پسند فرمایا تو بس ہم اس کو اپنی دنیا کے لئے کیوں پسند نہ کریں۔ (ت)

یہ خلافت خلافت و امامت کبری سے بہت مشابہ ولہذا حیات مستخلف سے مجتمع نہیں ہوتی اسی کو سجادہ نشینی کہتے ہیں یہاں مرجع اول مستخلف ہے کہ جس شخص کو وہ ولیعہد کرے یا اس کے لئے قریب وصال وصیت کر جائے بشرطیکہ وہ وصیت شرعا معتبر اور وصی مذکور اہل ولائق اور متعلق درگاہ کچھ اوقاف ہوں تو ان کی تولیت کی بھی صلاحیت رکھتا ہو وہی سجادہ نشین قرار پائے گا اور باوجود اس کے نص مقبول ومعتبر شرعی کے کام کو ناتمام جان کر بحث ارباب شوری واہل حل وعقد کے سامنے پیش نہ کریں گے کما فی الامامۃ الکبری والخلافۃ العظمی (جیسا کہ امامت کبری اور بڑی خلافت ہے) اور مجرد تقریر و عدم انکار نص صریح کے مقابل خصوصا جبکہ نص متاخر ہو ہر گز رنگ قبول نہیں پاسکتی مثلا اگر کوئی شخص اس مرشد مربی کے حضور کہے کہ بعد حضور زید سجادہ نشین ہے یا کسی شخص کی تحریر، اس مضمون پر مشتمل اس مرشد مربی کے سامنے پڑھی جائے اور وہ اس قول یا تحریر کو سن کر سکوت فرمائے بعدہ وصیت سجادہ نشینی بنام عمر و یا باشتراک زید وعمر و کرے تو یہ وصیت ہی معتبر ہو گی اور وہ سکوت پایہ اعتبار سے ساقط رہا۔

والدلیل علی ذلک قاعدتان من الفقہ الاولی لا ینسب الی ساکت قول ۲ والاخری ان الصریح یفوق الدلائل ۳ - اور دلیل اس پر دو قانون فقہ کے ہیں پہلا خاموش کی طرف کوئی قول منسوب نہیں ہوتا، دوسرا تحقیق صریح دلالت پر راجح ہوتا ہے۔ (ت)

اور اگر نص صریح دو پائے جائیں ایک میں تصریح وصیت زید کے لئے ہو اور دوسرے میں عمرو خواہ دونوں کے لئے، اور ان میں ایک کی تاریخ دوسرے سے متاخر ہو ، تاہم دنوں نص معمول بہ (عمل کیا جائے گا) رہیں گے اور زید وعمرو دونوں وصی قرار پائیں گے، ہاں اگر نص متاخر میں نص اول سے

---

۱ الطبقات الکبری لابن سعد ذکر بیعۃ ابی بکر دار صادر بیروت ۳ / ۱۸۳ ۲ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثانیہ عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۸۲ ۳ رد المحتار کتاب النکاح باب المہر دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۳۵۷

Fatawa Razawiya Volume 21

If [the testator] has retracted and removed the previous executor (Wasi), then certainly the later appointment will abrogate the earlier one.

Arabic Text	Urdu Translation
This is as mentioned in Radd al-Muhtar from Adab al-Awsiya from al-Tatarkhaniyah: If a person appoints a man as executor, and after some time appoints another, then both are executors in all his legacies, whether he remembers his appointment of the first one or forgets. This is because, according to us, an executor is not removed unless the testator removes him, even if there is a period of a year or more between his appointments; the first one is not removed from the executorship.	And this is as in Radd al-Muhtar from Adab al-Awsiya from al-Tatarkhaniyah: If someone made a man his executor (deputy) and stayed for some time, then made another man his executor (deputy), then both of them will be deputies in all his legacies; it is equal whether he remembers making the first person a deputy or has forgotten, because in our school of law, an executor (deputy) is not removed until the testator removes him, even if the period between the two wills is a year or more, still the first executor (deputy) will not be removed. (T)

And if there is no explicit text (nass) for it, then the custom that has been followed in this shrine (dargah) and monastery (khanqah) since ancient times will be followed, or whatever the decision-makers (ahl-e-hall-o-aqd) agree upon. However, in both these cases, it is necessary that the said person holds an accepted general successorship (khilafat-e-aammah) from that nurturing spiritual guide (murshid-e-murabbi); otherwise, due to prevailing practice or in our lands due to the absence of judges, although the administration of endowments (tawliyat-e-awqaf) might become valid through public consensus, the occupancy of the spiritual seat (sajjada nashini) will never be correct because that is a special successorship (khilafat-e-khassah), and no special thing can be realized without the general one. And general successorship is never obtained without proper authorization. Hazrat Asad-ul-Arifeen Sayyiduna wa Maulana Hazrat Sayyid Shah Hamza Ali Marehrawi (may Allah sanctify his secret) states in his personal notebook:

Persian Text	Urdu Translation
Be it known that the successorship (khilafat) of the masters (mashayikh)	Let it be known that the successorship (khilafat) of the masters which is prevalent

Persian Text	Urdu Translation
which is prevalent in this land is of seven types; some of them are accepted and some are obscure. First: Originality (Asalatan), Second: Authorization (Ijazatan), Third: Summary (Ijmallan), Fourth: Inheritance (Wirashatan), Fifth: Decree (Hukman), Sixth: Appointment (Taklifan), Seventh: Owaisiyan. As for Originality, it is when a holy person, by the command of Allah, makes a person a successor...	in this land of Indo-Pak is of seven types. Some are accepted and some are obscure. The first type is Original (Asalatan), and the second is Authorized (Ijazatan), third is Summary (Ijmallan), fourth is Inheritance (Wirashatan), fifth is Decree (Hukman), sixth is Appointment (Taklifan), and seventh is Owaisiyan. Originality (Asalatan) is when some holy person, by the command of Allah Almighty, [appoints] someone...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Waqf, Section: Observing the conditions of the donor (waqif) in his authorization, etc. Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/210. Page 469 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

यदि [वसीयत करने वाले ने] पहले के वसी (संरक्षक) को हटाकर रुजू कर लिया है, तो निश्चित रूप से बाद वाला आदेश पहले वाले को रद्द कर देगा।

अरबी पाठ

जैसा कि 'रद अल-मुह्तार' में 'अदब अल-औसिया' से और 'तातारीख़ानिया' से उद्धृत है: यदि किसी व्यक्ति ने एक पुरुष को अपना वसी बनाया और कुछ समय बाद दूसरे को वसी बनाया, तो वे दोनों उसकी सभी वसीयतों में वसी होंगे, चाहे उसे पहले वाले की नियुक्ति याद हो या वह भूल गया हो। क्योंकि हमारे यहाँ वसी तब तक नहीं हटता जब तक कि वसीयत करने वाला उसे हटा न दे, भले ही दोनों वसीयतों के बीच एक वर्ष या उससे अधिक का समय क्यों न हो; पहला वसी पद से विमुख नहीं होगा।

उर्दू अनुवाद

और यह जैसा कि 'रद अल-मुह्तार' में 'अदब अल-औसिया' से 'ततारख्ख़ानिया' के हवाले से है: यदि किसी ने किसी व्यक्ति को अपना वसी (प्रतिनिधि) बनाया और कुछ समय बाद दूसरे व्यक्ति को वसी (प्रतिनिधि) बना दिया, तो वे दोनों उसकी सभी वसीयतों में प्रतिनिधि होंगे; यह समान है कि उसे पहले व्यक्ति को प्रतिनिधि बनाना याद हो या वह भूल गया हो, क्योंकि हमारे मज़हब में वसी (प्रतिनिधि) तब तक नहीं हटता जब तक वसीयत करने वाला उसे हटा न दे, यहाँ तक कि दोनों वसीयतों के बीच की अवधि एक वर्ष या उससे अधिक हो, तब भी पहला वसी (प्रतिनिधि) होने से नहीं हटेगा। (त)

और यदि इसका कोई स्पष्ट प्रमाण (नस्स) नहीं है, तो उस दरगाह और खानकाह में जो प्राचीन परंपरा चली आ रही है, उसी का पालन किया जाएगा, या जो विद्वान और निर्णय लेने वाले (अहले-हल्ल-ओ-अक़्द) जिस पर सहमत हों। मगर इन दोनों स्थितियों में यह अनिवार्य है कि उक्त व्यक्ति को उस मार्गदर्शक मुर्शिद से 'ख़िलाफ़त-ए-आम्मा' (सामान्य उत्तराधिकार) स्वीकार्यता के साथ प्राप्त हो; अन्यथा प्रचलित व्यवहार के कारण या हमारे देशों में न्यायाधीशों की अनुपस्थिति के कारण जनता की सहमति से वक़्फ़ की देखरेख (तौलिएत) भले ही सही हो जाए, लेकिन सज्जादा-नशीनी कभी भी सही नहीं होगी, क्योंकि वह 'ख़िलाफ़त-ए-ख़ासा' (विशेष उत्तराधिकार) है और बिना सामान्य के किसी विशेष का अस्तित्व संभव नहीं है। और सामान्य ख़िलाफ़त बिना सही अनुमति के कदापि प्राप्त नहीं होती। हज़रत असद-उल-आरिफीन सैय्यदुना व मौलाना हज़रत सैय्यद शाह हमज़ा अली मारहरवी (अल्लाह उनकी पवित्रता बढ़ाए) अपनी व्यक्तिगत डायरी (बियाज़) में फ़रमाते हैं:

फ़ारसी पाठ

ज्ञात हो कि मशायख की ख़िलाफ़त जो इस क्षेत्र में प्रचलित है, सात प्रकार की है; उनमें से कुछ स्वीकार्य हैं और कुछ अज्ञात। पहली: असलतन (मूल रूप से), दूसरी: इजाज़तन (अनुमति से), तीसरी: इजमालन (संक्षेप में), चौथी: विरासतन (विरासत से), पांचवीं: हुकमन (आदेश से), छठी: तकलीफ़न (नियुक्ति से), सातवीं: ओवैसियन। असलतन वह है कि कोई महान व्यक्ति अल्लाह के आदेश से किसी व्यक्ति को अपना उत्तराधिकारी...

उर्दू अनुवाद

मालूम हो कि मशायख की ख़िलाफ़त जो इस हिंद-ओ-पाक क्षेत्र में प्रचलित है, सात प्रकार की है। कुछ स्वीकार्य हैं और कुछ अज्ञात। पहली किस्म 'असलतन' है, दूसरी 'इजाज़तन', तीसरी 'इजमालन', चौथी 'विरासतन', पांचवीं 'हुकमन', छठी 'तकलीफ़न', सातवीं 'ओवैसियन'। 'असलतन' यह है कि कोई महान व्यक्ति अल्लाह तआला के आदेश से किसी...

---

[1] रद अल-मुह्तार, किताबुल वक़्फ़, अनुभाग: वाकिफ़ की शर्तों का पालन, दारु इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, ३/ २१०। पृष्ठ ४६९/६७४

رجوع اور وصی پیشین کو معزول کیا ہے تو بیشک متاخر متقدم کا ناسخ ہو جائے گا۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وھذا کما فی ردالمحتار عن ادب الاوصیاء عن التتارخانیۃ اوصی الی رجل ومکث زماناً فاوصی الی آخر فھما وصیان فی کل وصایاہ سواء تذکر ایصاہ الی الاول او نسی لان الوصی عندنا لا ینعزل مالم یعزل الموصی حتی لو کان بین وصیتہ مدۃ سنۃ اوا کثر لاینعزل الاول عن الوصایہ۔	اور یہ جیسا کہ ردالمحتار میں ادب الاوصیاء سے وہ تاتارخانیہ سے کسی نے کسی مرد کو اپنا وصی (نائب) بنایا اور کچھ زمانہ ٹھہرا تو دوسرے مرد کو وصی (نائب) بنا دیا تو وہ دونوں اس کے تمام وصایا میں نائب ہوں گے، برابر ہے کہ پہلے شخص کو نائب بنانا اسے یاد ہو یا بھول گیا ہو کیونکہ وصی (نائب) ہمارے مذہب میں جب تک وصیت کرنے والا معزول نہ کرے معزول نہیں ہوتا حتی کہ دونوں وصیتوں کے درمیان مدت ایک برس یا زیادہ ہو پھر بھی پہلا وصی (نائب) ہونے سے معزول نہ ہوگا۔ (ت)

اور اگر اس کا نص نہیں تو اس درگاہ وخانقاہ میں جو دستور قدیم سے چلا آیا ہے اس پر کاربندی ہوگی یا اہلِ حل وعقد جس پر اتفاق کریں مگر ان دونوں صورتوں میں یہ ضرور ہے کہ شخص مذکور اس مرشدِ مربی سے خلافتِ عامہ بطور مقبول رکھتا ہو ورنہ بسببِ تعامل یا ہمارے بلاد میں بوجہ عدمِ قضاۃ اتفاق ناس سے تولیت اوقاف اگرچہ صحیح ہو جائے مگر سجادہ نشینی ہرگز درست نہ ہوگی کہ وہ خلافتِ خاصہ ہے اور کوئی خاص بے عام کے متحقق نہیں ہوسکتا اور خلافتِ عامہ

بے اجازتِ صحیحہ زنہار حاصل نہیں ہوتی ، حضرت اسدالعارفین سیدنا و مولانا حضرت سید شاہ حمزہ علی مارہری قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز کی اپنی بیاض شریف میں ارشاد فرماتے ہیں:

فارسی عبارت	اردو ترجمہ
معلوم باد کہ خلافت مشائخ کہ دریں ولایت مروج ست بر ہفت نوع ست، بعضے ازاں مقبول مقبول بعضے ازاں مجہول، اول اصالتہ دوم اجازتہ، سوم اجمالاً، چہارم وراثتہ، پنجم حکماً، ششم تکلیفا، ہفتم اویسیا، اما اصالتہ آنکہ بزرگی بامر الہی شخصی را خلیفہ---	معلوم ہو کہ مشائخ کی خلافت کہ اس ولایت ہند و پاک میں مروج ہے سات قسموں پر ہے۔ بعض مقبول ہیں اور بعض مجہول، پہلی قسم اصالۃً ہے۔ اور دوسری اجازۃً، تیسری اجمالاً، چوتھی وراثتہً، پانچویں حکماً، چھٹی تکلیفاً، ساتویں اویسیاً، اصالۃً یہ کوئی بزرگ اللہ تعالیٰ کے حکم سے کسی---

---

1 ردالمحتار کتاب الوقف فصل یراعی شرط الواقف فی اجازتہ الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/

Fatawa Razawiyya Volume 21

...himself take it and make someone his successor.

I say: And that is as mentioned in the Hadith of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "I did not give precedence to Abu Bakr and Umar, but it was Allah Who gave them precedence." And it is narrated from him (peace and blessings of Allah be upon him): "I asked Allah three times to give you [Ali] precedence, but He refused to give precedence over Abu Bakr." And he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Allah and the believers refuse anyone except Abu Bakr." This is besides other Hadiths. Returning to the words of our Master Hamzah (may his secret be sanctified), the permission is that a Shaykh, seeing a disciple—whether an heir or a stranger—capable of the work, makes him his successor with his own will and desire.

I say: (Like the succession of the Commander of the Faithful, Hasan bin Ali, may Allah be pleased with them both). And unanimously, when a Shaykh passed away from this world and did not appoint anyone as successor, the community and tribe gave the succession to an heir or a disciple.

...to make a person his caliph and successor.

I say: (I say) This is as it is in the Hadith of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): "I did not put Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him) and Umar al-Farooq (may Allah be pleased with him) forward, rather Allah Almighty put them forward." And it is narrated from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): "O Ali (may Allah be pleased with him)! I asked Allah three times about you, that He may put you forward, but Allah Almighty refused to put anyone forward except Abu Bakr (may Allah be pleased with him), and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Allah and the believers will refuse to make anyone Imam except Abu Bakr al-Siddiq (may Allah be pleased with him).'" This has also come in other blessed Hadiths. We return to the words of Sayyidina Hamza (may his secret be sanctified), and the permission is that any Shaykh, seeing a disciple, whether he is an heir or a stranger, capable of the work, makes him his caliph with his own will and desire.

I say: (I say) Just as...

1 Kanz al-Ummal, Ibn al-Najjar from Anas, Hadith 32706, Muassasat al-Risala Beirut, 11/572. 2 Kanz al-Ummal, Hadiths 32638, 32639, and 35680, Muassasat al-Risala Beirut, 11/58-59, 12/515. 3 Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning the prayer which the Messenger of Allah commanded Abu Bakr (to lead) during his illness, Dar Sader Beirut, 3/180.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...स्वयं उसे अपना ले और किसी को अपना उत्तराधिकारी बना ले।

मैं कहता हूँ: यह उसी प्रकार है जैसा कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से हदीस में है: "मैंने अबू बक्र और उमर को आगे नहीं किया, बल्कि अल्लाह ने उन्हें आगे किया।" और उनसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) वर्णित है: "मैंने अल्लाह से तीन बार प्रार्थना की कि वह आपको [अली] आगे रखे, लेकिन उन्होंने अबू बक्र पर प्राथमिकता देने से मना कर दिया।" और उन्होंने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाया: "अल्लाह और मोमिन अबू बक्र के अलावा किसी और को स्वीकार नहीं करेंगे।" इसके अलावा अन्य हदीसें भी हैं। हम अपने आका हज़रत हमज़ा (क़ुद्दिस सिर्रहु) के शब्दों की ओर लौटते हैं, अनुमति यह है कि एक शेख, एक मुरीद को—चाहे वह वारिस हो या कोई अजनबी—काम के काबिल देखकर अपनी स्वेच्छा और इच्छा से उसे अपना उत्तराधिकारी बना दे।

मैं कहता हूँ: (जैसे कि अमीरुल मोमिनीन हसन बिन अली (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का उत्तराधिकार)। और सर्वसम्मति से, जब एक शेख इस दुनिया से चले गए और किसी को उत्तराधिकारी नहीं बनाया, तो समुदाय और कबीले ने किसी वारिस या मुरीद को खिलाफत दे दी।

...किसी व्यक्ति को अपना खलीफा और उत्तराधिकारी बना ले।

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यह उसी तरह है जैसे अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस में है: "मैंने अबू बक्र सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हु) और उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) को आगे नहीं किया, बल्कि अल्लाह तआला ने उन्हें आगे किया।" और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है कि "ऐ अली (रज़ियल्लाहु अन्हु)! मैंने तुम्हारे बारे में अल्लाह से तीन बार सवाल किया कि वह तुम्हें आगे रखे, लेकिन अल्लाह तआला ने अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अलावा किसी और को आगे करने से इनकार कर दिया, और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया कि अल्लाह तआला और मोमिन अबू बक्र सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अलावा किसी और को इमाम बनाए जाने पर इनकार करेंगे।" अन्य मुबारका हदीसों में भी इसी तरह आया है। हम सैय्यदना हमज़ा (क़ुद्दिस सिर्रहु) के कलाम की ओर रुख करते हैं, और इजाज़त यह है कि कोई शेख किसी मुरीद को, चाहे वह वारिस हो या अजनबी, काम के लायक देखकर अपनी रज़ा और रघबत (इच्छा) से अपना खलीफा बनाए।

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) जिस तरह...

1 कंज़ुल उम्माल, इब्न अल-नज्जार अन अनस, हदीस 32706, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत, 11/572. 2 कंज़ुल उम्माल, हदीस 32638, 32639 और 35680, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत, 11/58-59, 12/515. 3 अल-तबकात अल-कुबरा इब्न साद, नमाज़ का ज़िक्र जिसका अल्लाह के रसूल ने अपनी वफात के वक्त अबू बक्र को हुक्म दिया था, दार सादिर बेरूत, 3/180.

خودگیر و جانشین خود گرداند۔

اقول: وذلک کما في الحدیث عنه صلی اللہ تعالی علیه وسلم ما قدمت ابابکر وعمر ولکن اللہ قدمهما وعنه صلی اللہ تعالی علیه وسلم سألت اللہ ثلثا ان یقدمك یا علی فأبی علی التقدیم ابی بکر وقال صلی اللہ تعالی علیه وسلم یأبی اللہ والمؤمنون الا ابی بکر الی غیر ذلک من الاحادیث، رجعنا الی کلام سیدنا حمزہ قدس سرہ العزیز واجازۃ آنکہ شیخ مریدے را خواہ وارث خواہ بیگانہ قابل کار دیدہ برضا و رغبت خود خلیفہ کرد۔

اقول: کاستخلاف امیر المومنین حسن بن علی رضی اللہ تعالی عنهما)۔ واجماعا آنکہ شیخ ازیں عالم نقل کرد کسے را خلیفہ نگرفت قوم و قبیلہ وارثے یا مریدے را خلافت

شخص کو اپنا خلیفہ اور جانشین بنالے۔

اقول: (میں کہتا ہوں) یہ اس طرح ہے کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی حدیث میں ہے میں نے ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ اور عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ کے آگے نہیں کیا بلکہ اللہ تعالیٰ نے ان کو مقدم کیا ہے۔ اور حضور صلی اللہ تعالیٰ وسلم سے منقول ہے کہ میں نے اے علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ! تمہارے بارے میں اللہ تعالیٰ سے تین مرتبہ سوال کیا کہ وہ آپ کو مقدم کرے لیکن اللہ تعالیٰ نے ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سوا دوسرے کو مقدم کرنے سے انکار فرمایا ہے اور فرمایا حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کہ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سوا اور کو امام بنائے جانے پر اللہ تعالیٰ اور مومن انکار کریں گے ان کے علاوہ دیگر احادیث مبارک میں بھی یونہی آیا ہے۔ ہم سید نا حمزہ قدس سرہ کے کلام کی طرف رجوع کرتے ہیں اور

اجازہ یہ کہ کوئی شیخ کسی مرید کو خواہ وہ وارث ہو یا بیگانہ کام کے لائق دیکھ کر اپنی رضا و رغبت سے اپنا خلیفہ کرے۔

اقول: (میں کہتا ہوں) جس طرح

---

1 کنز العمال ابن النجار عن انس حدیث ۳۲۷۰۶ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱ / ۵۷۲ 2 کنز العمال حدیث ۳۲۶۳۸، ۳۲۶۳۹ و ۳۵۶۸۰ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۵۹-۵۸، ۱۲ / ۵۱۵ 3 الطبقات الکبری لابن سعد ذکر الصلوۃ التي امر بها رسول اللہ ابابکر عند وفاتہ دار صادر بیروت ۳ / ۱۸۰

Fatawa Razawiyya (Volume 21)

[Right Column] Amir al-Mu'minin 'Ali al-Murtada (may Allah be pleased with him) appointed Hazrat Amir al-Mu'minin Hasan bin 'Ali (may Allah be pleased with him) as the Caliph. And 'Ijma'iyyah' (consensual) is when a Shaykh passes away from this world without appointing anyone as a Caliph, and the community or tribe of the Shaykh's heir or some disciple proposes an heir or a disciple to be the Shaykh's Caliph, i.e., successor. I say: (meaning, just as the 'Ahl al-Hall wal-'Aqd', i.e., the people of opinion, appointed Hazrat Amir al-Mu'minin 'Ali (Karam Allah Wajhahu) as Caliph after the martyrdom of Hazrat 'Uthman Ghani (may Allah be pleased with him)). However, this type of caliphate is not permissible according to the spiritual masters (Mashaikh), and this type of caliphate is called 'Ikhtira'i' (invented) caliphate. I say: (meaning, due to the absence of that general caliphate which is a condition for the validity of the special caliphate in the path (tariqah); however, 'Ali (Karam Allah Wajhahu) was among the most eminent Caliphs of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)). And 'Warathiyah' (hereditary) is when a Shaykh passes away from this world without leaving a Caliph in his place, and an heir of that elder who is worthy of this matter of caliphate sits in his place and makes himself the Caliph. I say: (like the caliphate of Amir Mu'awiyah (may Allah be pleased with him) after his cousin Amir al-Mu'minin 'Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) and before Imam Mujtaba Hasan (may Allah be pleased with him) entrusted it to him; and this is if it is proven that he claimed caliphate before that, otherwise it is established that he (may Allah be pleased with him) used to deny the claim of caliphate and...)

[Left Column] ...they should propose. I say: (like the appointment of a successor by 'Ahl al-Hall wal-'Aqd' of Amir al-Mu'minin 'Ali (Karam Allah Wajhahu) after the martyrdom of Amir al-Mu'minin 'Uthman (may Allah be pleased with him)). But this caliphate is not permissible according to the spiritual masters (Mashaikh), and they call this type of caliphate 'Ikhtira'i' (invented). I say: (meaning, due to the non-existence of the general caliphate which is a condition for the validity of the special caliphate in the path (tariqah); as for 'Ali (may Allah Almighty honor him), he was indeed among the most magnificent Caliphs of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)). And 'Warathiyah' (hereditary) is when the spiritual masters (Mashaikh) departed from this world and did not leave a Caliph in their place, and an heir worthy of this matter sat on his path and took himself as the Caliph. I say: (like the caliphate of Amir Mu'awiyah (may Allah be pleased with him) after his cousin, the wealthy Amir al-Mu'minin ('Uthman), before Imam Mujtaba

entrusted it to him; and this is if it is proven that he claimed before it that he was a Caliph, otherwise it is correctly established that he (may Allah be pleased with him) used to deny the claim of caliphate and...)

फ़तावा रज़विया (जिल्द 21)

[दायाँ कॉलम] अमीरुल मोमिनीन अली अल-मुरतज़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने हज़रत अमीरुल मोमिनीन हसन बिन अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) को ख़लीफ़ा बनाया। और 'इजमाइया' यह है कि जब शैख़ इस दुनिया से इंतकाल कर जाए और किसी को ख़लीफ़ा न बनाए, तो शैख़ के वारिस या किसी मुरीद को कौम या कबीला शैख़ का ख़लीफ़ा यानी जानशीन तजवीज़ (प्रस्तावित) कर लें। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) जिस तरह अहल-ए-हल-ओ-अक़्द यानी असहाब-उर-राय (सलाहकार) ने हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की शहादत के बाद हज़रत अमीरुल मोमिनीन अली (करमल्लाहु वज्हहु) को ख़लीफ़ा बनाया। लेकिन यह ख़िलाफ़त मशाईख़ (सूफी संतों) के नज़दीक रवा (मान्य) नहीं है, और इस किस्म की ख़िलाफ़त को 'इख़्तिराई ख़िलाफ़त' (नवनिर्मित ख़िलाफ़त) कहते हैं। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) यानी उस 'ख़िलाफ़त-ए-आम' (सामान्य ख़िलाफ़त) के लुप्त होने के कारण जो 'ख़िलाफ़त-ए-ख़ास' (विशिष्ट आध्यात्मिक ख़िलाफ़त) के सही होने के लिए शर्त है; लेकिन अली (करमल्लाहु वज्हहु) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के जलील-उल-क़द्र (महान) ख़लीफ़ाओं में से थे। और 'वरासिया' यह है कि कोई शैख़ इस जहाँ से इंतकाल कर जाए और अपनी जगह ख़लीफ़ा न छोड़े, और उस बुज़ुर्ग का कोई वारिस जो इस ख़िलाफ़त के काम के योग्य हो, वह उनकी जगह बैठ जाए और अपने आप को ख़लीफ़ा बना ले। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) जैसे कि अमीर मुआविया (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की ख़िलाफ़त उनके चचेरे भाई अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के बाद हज़रत इमाम मुजतबा हसन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) द्वारा उन्हें सौंपे जाने से पहले। और यह तब है जब यह साबित हो जाए कि उन्होंने इससे पहले ख़िलाफ़त का दावा किया था, वरना यह सही साबित है कि वे (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ख़िलाफ़त के दावे का इनकार करते थे और...

[बायाँ कॉलम] ...वे तजवीज़ (प्रस्तावित) करें। अक़ूल: (जैसे अमीरुल मोमिनीन अली करमल्लाहु वज्हहु का अहल-ए-हल-ओ-अक़्द द्वारा अमीरुल मोमिनीन उस्मान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की शहादत के बाद ख़लीफ़ा बनाया जाना)। मगर यह ख़िलाफ़त मशाईख़ के नज़दीक जायज़ नहीं है और इस प्रकार की ख़िलाफ़त को 'ख़िलाफ़त-ए-इख़्तिराई' कहते हैं। अक़ूल: यानी तारीक़त (सूफी मार्ग) के मामले में ख़िलाफ़त-ए-ख़ास के सही होने के लिए शर्त 'ख़िलाफ़त-ए-आमा' के अभाव के कारण; जहाँ तक अली (करमल्लाहु तआला वज्हहु) का सवाल है, वे रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के महान ख़लीफ़ाओं में से थे। और 'वरासिया' यह कि मशाईख़ इस जहाँ से चले गए और

ख़लीफ़ा को अपनी जगह नहीं छोड़ा, तो जो वारिस इस बात के योग्य था वह उनके मार्ग पर बैठ गया और खुद को ख़लीफ़ा स्वीकार किया। अक़ूल: (जैसे कि अमीर मुआविया रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की ख़िलाफ़त उनके चचेरे भाई अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी के बाद, इमाम मुजतबा द्वारा उन्हें सौंपे जाने से पहले। और यह तब है जब यह साबित हो कि उन्होंने इससे पहले दावा किया था कि वह ख़लीफ़ा हैं, अन्यथा यह सही है कि उन्होंने (रज़ियल्लाहु अन्हु) ख़िलाफ़त के दावे का इनकार किया था और...)

पृष्ठ 674 में से 471

[دایاں کالم] امیر المومنین علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے حضرت امیر المومنین حسن بن علی رضی اللہ تعالٰی عنہ کو خلیفہ بنایا، اور اجماعیہ کہ شیخ اس عالم سے انتقال کر جائے اور کسی کو خلیفہ نہ بنائے قوم اور قبیلہ شیخ کے وارث یا کسی مرید کو شیخ کا خلیفہ یعنی جانشین تجویز کر لیں۔ اقول: (میں کہتا ہوں) جس طرح اہل حل وعقد یعنی اصحاب الرائے نے حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کی شہادت کے بعد حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ کو خلیفہ بنایا) لیکن یہ خلافت مشائخ کے نزدیک روا نہیں، اور اس قسم کی خلافت کو اختراعی خلافت کہتے ہیں۔ اقول: (میں کہتا ہوں) یعنی بوجہ معدوم ہونے اس خلافت عامہ کے جو کہ خلافت خاصہ کے صحیح ہونے کے لئے شرط ہے لیکن علی کرم اللہ وجہہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے جلیل القدر خلفاء سے تھے) اور وراثیہ یہ کہ کوئی شیخ اس جہاں سے انتقال کر جائے اور اپنی جگہ خلیفہ نہ چھوڑے کوئی اس بزرگ کا وارث جو کہ اس امر خلافت کا اہل ہو وہ اس کی جگہ بیٹھ جائے اور اپنے آپ کو خلیفہ بنائے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) جیسے کہ امیر معاویہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کی خلافت ان کے چچا کے بیٹے امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے بعد حضرت امام مجتبی حسن رضی اللہ تعالٰی عنہ کے سپرد کرنے سے پہلے، اور یہ تب ہے جبکہ ثابت ہو جائے کہ وہ خلافت کا دعویٰ اس سے قبل کرتے اور

[بایاں کالم] وے تجویز نمایند۔ اقول: کاستخلاف اہل الحل والعقد امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ بعد شہادۃ امیر المومنین عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ) اما ایں خلافت نزدیک مشائخ روا نیست و ایں نوع خلافت را خلافت اختراعی گویند۔

اقول: یعنی لانعدام الخلافة العامة المشروطة لصحة الخلافة الخاصة فی باب الطریقة اما علی کرم الله تعالٰی وجہہ فقد کان من اجل خلفاء رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ وسلم) و وراثیه آنکہ مشائخ ازیں جہاں وا گزاشت وخلیفہ را بجائے خود نگذاشت وراثے کہ شایان ایں امر بود بر جادہ اونشست وخود را خلیفہ گرفت۔

اقول: کخلافة الامیر معاویة رضی الله تعالٰی عنہ بعد ابن عمه امیر المومنین الغنی قبل تفویض الامام المجتبی ایاہ و ہذا ان ثبت انہ کان یدعی قبلہ انہ خلیفة والا فقد صح انه رضی الله تعالٰی عنہ کان ینکر دعوی الخلافة و

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Left Column - Arabic/Urdu Text] He says: "I know that he," meaning Ali (may Allah honor his face), "is better than me and more worthy of authority. But do you not know that Uthman was killed unjustly, and I am his cousin and his guardian, seeking redress for his blood?" This was narrated by Yahya bin Sulaiman al-Ju'fi, the teacher of al-Bukhari, in 'Kitab al-Siffin'[1] with a good chain from Abu Muslim al-Khawlani. As for after the handover of authority by Imam al-Mujtaba (Hasan) to him, there is no doubt that he is a rightful Imam and a truthful leader, as explained by the scholar Ibn Hajar in 'al-Sawaiq'[2]. This type is not accepted by the elders. Sometimes, if that Sheikh commands it inwardly, it is permissible, for according to the Sufis, the rule of souls is valid.

I say: Then it returns to the Uwaisi path, just as Sayyid Abu al-Hasan al-Kharaqani was the successor of Sayyidi Abu Yazid al-Bistami (may Allah sanctify their secrets). However, this is not conceded to every claimant as long as we do not know their reliability and integrity, or if the people of the inward witness to it... to the end of what he benefited and excelled (may Allah sanctify him).

[Right Column - Urdu Translation/Commentary] Indeed, it is correct that Amir Mu'awiyah (may Allah be pleased with him) used to deny the claim to the caliphate and would say: "Undoubtedly, I know that Ali (may Allah honor his face) is more excellent than me and more deserving of the caliphate. But do you know that Uthman (may Allah be pleased with him) was murdered unjustly, and I am his uncle's son, his brother, and his guardian? I demand retribution for his blood." This was narrated by Yahya bin Sulaiman al-Ju'fi, the teacher of al-Bukhari, in 'Kitab al-Siffin' with an authentic chain from Abu Muslim al-Khawlani. However, when Imam al-Mujtaba (may Allah be pleased with him) delegated the matter of the caliphate to him, then undoubtedly he was a rightful Imam and a truthful leader, as Allama Ibn Hajar Makki has stated in 'al-Sawaiq'. The elders did not accept this kind [of argument before the delegation].

And sometimes, if a Sheikh commands him inwardly at some point, it is permissible because, according to Sufis, the command of souls is valid.

I say: (I say) at that time, one would turn towards the Uwaisi masters, just as Hadrat Sayyidi Abu al-Hasan al-Kharaqani was the successor of Hadrat Sayyidi Abu Yazid al-Bistami (may their secrets be sanctified). However, this matter will not be accepted from every claimant.

[Footnotes] 1. Kitab al-Siffin by Yahya bin Sulaiman al-Ju'fi. 2. Al-Sawaiq al-Muhriqah, Conclusion regarding the creed of Ahl al-Sunnah, etc., Maktabah Majeediyah Multan, p. 218.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

[बायां कॉलम - अरबी/उर्दू पाठ] वह कहते हैं: "मैं जानता हूँ कि वह," यानी अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे), "मुझसे बेहतर हैं और अधिकार के अधिक हकदार हैं। लेकिन क्या आप नहीं जानते कि उस्मान की हत्या अन्यायपूर्ण तरीके से की गई थी, और मैं उनका चचेरा भाई और उनका संरक्षक हूँ, उनके खून का बदला माँग रहा हूँ?" इसे बुखारी के शिक्षक याह्या बिन सुलेमान अल-जुफी ने 'किताब अल-सिफ़ीन'[1] में अबू मुस्लिम अल-खौलानी से एक अच्छी श्रृंखला के साथ सुनाया है। जहाँ तक इमाम अल-मुजतबा (हसन) द्वारा उन्हें सत्ता सौंपने के बाद की बात है, तो इसमें कोई संदेह नहीं है कि वह एक न्यायसंगत इमाम और एक सच्चे अमीर थे, जैसा कि विद्वान इब्न हजर ने 'अल-सवाइक'[2] में स्पष्ट किया है। इस प्रकार को बुजुर्गों ने स्वीकार नहीं किया है। कभी-कभी, यदि वह शेख उसे आंतरिक रूप से ऐसा करने का आदेश देता है, तो यह अनुमेय है, क्योंकि सूफियों के अनुसार, आत्माओं का शासन मान्य है।

मैं कहता हूँ: फिर यह ओवैसी मार्ग पर लौट आता है, जैसे सैय्यद अबू अल-हसन अल-खरकानी सैय्यदी अबू यज़ीद अल-बिस्तामी (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) के उत्तराधिकारी थे। हालाँकि, यह हर दावेदार के लिए तब तक स्वीकार नहीं किया जाता जब तक कि हम उनकी विश्वसनीयता और सत्यनिष्ठा को नहीं जानते, या यदि आंतरिक लोग इसकी गवाही नहीं देते... अंत तक जो उन्होंने लाभ पहुँचाया और उत्कृष्टता प्राप्त की (अल्लाह उन्हें पवित्र करे)।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] वास्तव में, यह सही है कि अमीर मुआविया (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) खिलाफत के दावे से इनकार करते थे और कहते थे: "निस्संदेह, मैं जानता हूँ कि अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) मुझसे अधिक श्रेष्ठ हैं और खिलाफत के अधिक हकदार हैं। लेकिन क्या आप जानते हैं कि उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की अन्यायपूर्ण हत्या कर दी गई थी, और मैं उनके चाचा का बेटा, उनका भाई और उनका संरक्षक हूँ? मैं उनके खून का बदला मांगता हूँ।" इसे बुखारी के शिक्षक याह्या बिन सुलेमान अल-जुफी ने 'किताब अल-सिफ़ीन' में अबू मुस्लिम अल-खौलानी से एक प्रामाणिक श्रृंखला के साथ वर्णित किया है। हालाँकि, जब इमाम मुजतबा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने खिलाफत का मामला उन्हें सौंप दिया, तो निस्संदेह वे एक सच्चे इमाम और सच्चे नेता थे, जैसा कि अल्लामा इब्न हजर मक्की ने 'सवाइक' में बताया है। बुजुर्गों ने इस प्रकार (सत्ता सौंपने से पहले के तर्क) को स्वीकार नहीं किया।

और कभी-कभी, यदि किसी समय कोई शेख उसे आंतरिक रूप से आदेश दे, तो यह जायज है क्योंकि सूफियों के अनुसार रूहों का हुक्म जायज है।

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) उस समय ओवैसी बुजुर्गों की ओर रुजू किया जाएगा, जैसा कि हज़रत सैय्यदी अबुल हसन अल-खरकानी हज़रत सैय्यदी अबू यज़ीद अल-बिस्तामी (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) के खलीफा थे। लेकिन यह बात हर दावेदार से स्वीकार नहीं की जाएगी।

[पाद लेख] 1. याह्या बिन सुलेमान अल-जुफी द्वारा लिखित किताब अल-सिफ़ीन। 2. अल-सवाइक अल-मुहरिक़ा, अहले सुन्नत के अक़ीदे के बयान में उपसंहार आदि, मकतबा मजदीया मुल्तान, पृष्ठ 218।

पृष्ठ 472 / 674

[بایاں کالم - عربی متن] یقول انی لاعلم انه یعنی علی کرم الله تعالی وجهه افضل منی واحق بالامر ولکن الستم تعلمون ان عثمان قتل مظلوماً وانا ابن عمه وولیه اطلب بدمه، رواه یحیی بن سلیمان الجعفی شیخ البخاری فی کتاب الصفین[1] بسند جید عن ابی مسلم الخولانی واما بعد تفویض الامام المجتبی ایاه فلا شك انه امام حق وامیر صدق کما بینه العلامة ابن حجر فی الصواعق[2] این نوع رامشایخ منظور نداشته اند۔ واحیانا آں شیخ او را در باطن امر فرماید روا بود کہ نزد صوفیہ حکم ارواح جائز ست۔

اقول: وح یرجع الی الاویسیة کما ان سید ابا الحسن الخرقانی خلیفة سیدی ابی یزید البسطامی قدس الله تعالی اسرارهما ولکن لایسلم هذا لکل مدع مالم نعلم ثقته وعدالته او یشهد له اهل الباطن الی اخر ما افاده واجاد قدس الله تعالی

[دایاں کالم - اردو متن] تحقیق یہ صحیح ہے کہ امیر معاویہ رضی اللہ تعالٰی عنہ دعویٰ خلافت کا انکار فرماتے تھے اور فرماتے بیشک میں جانتا ہوں کہ علی کرم اللہ وجہہ مجھ سے افضل ہیں اور خلافت کے زیادہ حقدار ہیں لیکن کیا تم جانتے ہو کہ تحقیق عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ ظلماً قتل کئے گئے ہیں اور میں ان کے چچا کا بیٹا ان کا بھائی اور ان کا ولی ہوں میں ان کے خون کا بدلہ طلب کرتا ہوں، اس کو یحییٰ بن سلیمان الجعفی شیخ البخاری نے کتاب الصفین میں سند جید کے ساتھ ابو مسلم الخولانی سے روایت کیا۔ لیکن امام مجتبیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے جب امر خلافت ان کو تفویض یعنی سپرد کر دیا تو بیشک وہ امام حق اور امیر صادق تھے جیسا کہ اس کو علامہ ابن حجر مکی نے صواعق میں بیان فرمایا ہے۔ اس قسم کو مشائخ نے منظور نہیں رکھا۔

اور احیاناً کسی وقت وہ شیخ اس کو باطن میں حکم فرمائیں تو جائز ہے اس لئے کہ صوفیہ کے نزدیک ارواح کا حکم جائز ہے۔

اقول: (میں کہتا ہوں) اس وقت حضرات اویسیہ کی طرف رجوع کیا جائے گا جیسا کہ حضرت سیدی ابوالحسن الخرقانی حضرت سیدی ابویزید البسطامی قدس سرہما کے خلیفہ تھے لیکن یہ امر ہر مدعی سے تسلیم نہیں کیا جائیگا۔

[حواشی] ۱ کتاب الصفین لیحیی بن سلیمان الجعفی ۲ الصواعق المحرقة الخاتمة فی بیان اعتقاد اهل السنة الخ مکتبة مجیدیہ ملتان ص ۲۱۸ صفحہ 472 از 674

Fatawa Razawiya, Volume 21

[Right box]: Until we have knowledge of his justice and trustworthiness, or the people of inner knowledge (Sufis) testify about him. From here to the end is what Hazrat Marharwi (may his secret be sanctified) expressed and spoke good things. (T) [Left box]: ...his secret be sanctified.

Yes, after the validity of general succession, common practice (i.e., treating someone as a successor) and reliable consensus are sufficient.

[Right box]: “Because what is customary is like what is verbally stipulated. And what the Muslims consider good, is good in the sight of Allah.” [Left box]: Because what is known through custom is as if it were verbally stipulated. (Conditioned in words). Whatever Muslims see as good, it is also good in the sight of Allah Almighty. (T)

In such places, the prevailing custom is that the eldest child has the right, and in their presence, another cannot succeed. However, if they lack eligibility, or if the predecessor (Sheikh) leaves a valid will naming someone else or making another a partner and shareholder, then following it is inevitable. Just as it is permissible for a predecessor to completely exclude a close relative based on some Sharia-compliant benefit, similarly, making another a partner and shareholder based on benefit is also valid. One reason for such benefit could be that since one side of this noble office faces the world and the other faces religion, if someone is proficient in only one matter, their managing all affairs becomes uncertain (guaranteeing it becomes doubtful). Therefore, if the predecessor (Sheikh), knowing what is beneficial, sees one of his relatives more proficient in one direction and another in the other, then what prevents the insightful and scholarly عارف [knower] who knows the outcomes of affairs and is "most guided in religion" (Note 1) from making him a successor, and in view of the other direction, making the one who is "most proficient in worldly affairs" his partner and assistant? This is so that through consensus, a collective body is formed so that the responsibility for all parts of this great office is carried out in the best manner. The reason why multiple leaders are impermissible in the "Great Imamate" (Supreme Leadership) is clear: duality (Note 2) is a source of great trials and horrific battles, as is not hidden (T) – a famous proverb.

Note 1: One who knows the outcomes of dealings, is the most guided in religion, follows the straight path, and from the other perspective, is the best knower of

worldly affairs. Note 2: Having two is the site for the emergence of great trials and destructive battles. 12

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/39.
2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab Ma'rifat al-Sahaba, Dar al-Fikr, Beirut, 3/87.

फतवा-ए-रज़विया, जिल्द 21

[दायां बॉक्स]: जब तक हमें उनकी न्यायप्रियता और विश्वसनीयता का ज्ञान न हो, या आंतरिक ज्ञान वाले महानुभाव (सूफी) उनके बारे में गवाही न दें। यहाँ से अंत तक जो हज़रत मारहरवी (उनका रहस्य पवित्र हो) ने व्यक्त किया और अच्छी बातें कहीं। (त) [बायां बॉक्स]: ...उनका रहस्य पवित्र हो।

हाँ, आम खिलाफत (उत्तराधिकार) की वैधता के बाद, सामान्य व्यवहार (यानी उत्तराधिकारी जैसा व्यवहार करना) और विश्वसनीय आम सहमति पर्याप्त है।

[दायां बॉक्स]: "क्योंकि जो प्रथा में प्रसिद्ध है, वह वैसा ही है जैसे शब्दों में शर्त रखी गई हो। और जिसे मुसलमान अच्छा समझते हैं, वह अल्लाह के निकट भी अच्छा है।" [बायां बॉक्स]: क्योंकि जो चीज़ प्रथा में प्रचलित (नियत) है, वह मानो शब्दों में शर्तशुदा है। (शब्दों में शर्त तय की गई है)। जो चीज़ मुसलमान अच्छी देखते हैं, वह अल्लाह तआला के नज़दीक भी अच्छी है। (त)

ऐसी जगहों पर प्रचलित प्रथा यही है कि सबसे बड़ी संतान का अधिकार होता है और उसके होते हुए दूसरा नहीं हो सकता, लेकिन यदि वह योग्यता से रहित हो या पूर्वज (शेख) केवल दूसरे के नाम या दूसरे को उसका भागीदार और सहभागी बनाकर मान्य वसीयत कर जाए, तो निश्चित रूप से उस पर अमल करना अनिवार्य है। और जिस तरह पूर्वज का किसी शरीयत-सम्मत लाभ के आधार पर करीबी रिश्तेदार को पूरी तरह से वंचित कर देना जायज़ है, उसी तरह लाभ के आधार पर दूसरे को उसका भागीदार और सहभागी बनाना भी जायज़ है। लाभ के कारणों में से एक कारण यह भी हो सकता है कि जब इस प्रतिष्ठित पद का एक पहलू दुनिया की ओर और दूसरा धर्म की ओर हो, तो जो व्यक्ति अकेले एक ही मामले में पर्याप्त समझ रखता है, उससे सभी व्यवस्थाओं की जिम्मेदारी अनिश्चित (गैर-यकीनी) हो जाती है। इसलिए यदि पूर्वज (शेख), जो हितों को जानने वाला है, अपने करीबियों में से एक को इस दिशा में और दूसरे को उस दिशा में अधिक कुशल देखे, तो कौन सी चीज़ उसे रोकती है कि वह दूरदर्शी और विद्वान 'आरिफ' (नोट 1), जो धर्म में सबसे अधिक हिदायत वाला है, उसे उत्तराधिकारी बनाए और दूसरे पहलू को देखते हुए जो दुनिया के मामलों में अधिक कुशल है, उसे उसका सहभागी और सहायक बना दे? ताकि आम सहमति से एक सामूहिक निकाय प्राप्त हो सके जिससे इस महान पद की सभी ज़िम्मेदारियों का वहन बेहतरीन तरीके से हो सके। और 'इमामत-ए-कुबरा' (सर्वोच्च नेतृत्व) में जो अनेकता (एक से अधिक नेता होना) नाजायज़ है, उसका कारण स्पष्ट है

कि वहाँ द्वैत (दो होना) (नोट 2) बड़े फितनों (अशांति) और भयानक युद्धों की आशंका का केंद्र है, जैसा कि छिपा नहीं है (त) - प्रसिद्ध कहावत।

नोट 1: लेनदेन के परिणामों को जानने वाला, धर्म में सबसे अधिक मार्गदर्शन पाने वाला, सीधे रास्ते पर चलने वाला और दूसरे पहलू के अनुसार दुनिया के मामलों में सबसे बेहतर जानने वाला हो। नोट 2: दो का होना बहुत बड़े फितनों के पैदा होने और तबाह करने वाले संघर्षों का स्थल है। 12

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू', दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/39.
2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफत अल-सहाबा, दार अल-फिक्र, बेरूत, 3/87.

पृष्ठ 473/674

[دائیں باکس]: تا وقتیکہ ہم کو اس کی عدالت اور ثقہ ہونے کا علم نہ ہو یا اہل باطن حضرات اس کے متعلق شہادت نہ دیں یہاں سے آخر تک جو کہ حضرت مارہری قدس سرہ العزیز نے افادہ فرمایا اور اچھی باتیں فرمائیں۔ (ت) [بائیں باکس]: سرہ العزیز۔

ہاں بعد صحت خلافت عامہ تعامل (یعنی خلیفہ جیسا معاملہ کرنا) اور اجماع معتبر کافی ہے۔

[دائیں باکس]: لان المعھود عرفاً کالمشروط لفظاً و مارآہ المسلمون حسناً فھو عند اللہ حسن۔ [بائیں باکس]: اس لئے کہ جو شے عرف میں معروف (مقرر) ہو وہ گویا لفظاً مشروط ہے۔ (لفظوں میں شرط قرار دی گئی ہے) جو چیز کہ مسلمان اس کو اچھی دیکھیں تو وہ اللہ تعالٰی کے نزدیک بھی اچھی ہے۔ (ت)

ایسی جگہ عرف غالب یہی ہے کہ اکبر اولاد کو استحقاق ہوتا ہے اور اس کے ہوتے دوسرا نہیں ہو سکتا، مگر جبکہ وہ اہلیت سے عاری ہو یا مستخلف (شیخ) صرف دوسرے کے نام یا دوسرے کو اس کا شریک و سہیم بنا کر وصیت معتبرہ کر جائے تو البتہ اس پر عمل سے چارہ نہیں اور جس طرح مستخلف کا کسی مصلحت شرعیہ کی بنا پر قرابت دار قریب کو بالکلیہ محروم کردینا روا ہے یونہی دوسرے کو بربنائے مصلحت اس کا شریک و سہیم کرنا، اور وجوہ مصلحت سے ایک وجہ یہ بھی ہو سکتی ہے کہ جب اس منصب شریف کا ایک رخ جانب دنیا اور دوسرا جانب دین ٹھہرا تو جو تنہا ایک امر میں رشد کافی رکھتا ہے اس سے تمام انتظامات کا تکفل غیر مظنون (کفیل بننا غیر یقینی) لہذا اگر مستخلف (شیخ) عارف بالصالح (مصلحتوں کا عارف ہو) اپنے اقارب سے ایک کارشد ادھر اور دوسرے کا ادھر، زائد دیکھے تو کون مانع ہے کہ وہ عارف صاحب بصیرت و

عالم عہ۱ بعواقب الامور الارشد فی الدین کو خلیفہ و بنظر جہت اخری ارشد فی الدنیا کو اس کا شریک و بازو کر دے تاکہ باتفاق آراء ایک ہیئت اجتماعیہ حاصل ہو کہ اس منصب عظیم کے تمام احباء کا تحمل بروجہ احسن ظہور میں آئے اور امامت کبریٰ میں جو تعدد ناجائز ہواس کی وجہ ظاہر ہے کہ وہاں اثنینیت عہ۲ مظنہ فتن عظیمہ و معارک ہائلہ ہے کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت) مثل مشہور

عہ ۱: معاملات کے نتائج کا جاننے والا، دین میں سب سے زیادہ ہدایت والا، سیدھے راستے چلنے والا اور دوسری جہت کے لحاظ سے دنیوی معاملات میں سب سے بہتر جاننے والا ہو۔ عہ ۲: دو کا ہونا بہت بڑے فتنوں کے پیدا ہونے اور تباہ کرنے والے معرکوں کی جائے گاہ ہے۔ ۱۲

1 ردالمحتار کتاب البیوع داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/۳۹ 2 المستدرك للحاكم كتاب معرفة الصحابه دارالفكر بيروت ۳/۸۷

Fatawa Razawiya Volume 21

'Two kings cannot fit into one domain' (Two kings do not reside in one province). And this Caliphate, although extremely similar to the Grand Imamate, and therefore the abundance and multiplicity that occurred in the early Caliphate is not conceivable here, yet it does not hold unity with it in all rulings; hence, being from the Quraysh was not made a condition. And based on the expediency for which the humble author (faqir) spoke illustratively, for example, if duality occurs, there is no apparent evidence of its invalidity. "And whoever claims [otherwise], the burden of proof is upon him" (T). And in the mere administration of endowments (awqaf), the multiplicity of supervisors in its context is of self-evident permissibility (its multiple examples are a clear proof of permissibility). Yes, there is no doubt that in the custom of spiritual succession (sajjada nashini), the common inherited practice is unity. (The common ongoing tradition is unity) and it should not be opposed without a valid reason (a reasonable cause). However, the discussion is that when the guiding mentor, who is best acquainted with the benefits and most knowledgeable in the matter, has already appointed two as successors, there is no way to reject it. Yes, in the mentioned case, we can understand it such that the most upright in religion is the primary successor, and the second is an observer and supervisor (caretaker).

As we have pointed out, and Allah, Glorified and Exalted, knows the correct way best, and with Him is the Mother of the Book. May Allah Exalted send blessings upon our Master Muhammad, and his family, companions, caliphs, deputies, followers, and loved ones. Amen.	**As we have pointed out, and Allah is free from defect and He knows the best of what is right, and with Him is the original writing. And may Allah Exalted send blessings upon our leader Muhammad and his family, companions, caliphs, deputies, followers, and friends. Amen. (T)**

Issue 179: Along with the treatise "Zeb-e-Ghurfa" for the purpose of verification regarding the prohibition of multiple allegiances (bay'at), sent by Mr. Molvi Muhammad Abdul Sami Sahib, the late and forgiven author of the treatise "Anwar-e-Sati'a" from Meerut, 23 Shawwal 1309 AH.

The Answer:

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

All praise is for Allah, the One, the Unique, who is pure from any partner or number. And complete mercy and peace be upon the Peerless Prophet, and his family and his companions and those who follow them in guidance from eternity to infinity.

All praise is for Allah, who is One and Unique, and is pure from any partner or multiplicity. And complete mercy and peace be upon the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who is peerless among creation, and upon his family and companions and those who follow them in guidance from eternity to infinity. (T)

'दो बादशाह एक राज्य में नहीं समाते' (दो बादशाह एक प्रांत में नहीं रह सकते)। और यह खिलाफ़त हालांकि इमामत-ए-कुबरा (महान नेतृत्व) के अत्यंत समान है, इसलिए वह बहुलता और संख्या जो प्रारंभिक खिलाफ़त में थी, यहाँ कल्पना योग्य नहीं है, लेकिन यह सभी आदेशों में उसके साथ एकता नहीं रखती; इसी कारण कुरैशी होना शर्त नहीं बनाया गया। और जिस हित पर उदाहरण के तौर पर फकीर (लेखक) ने भाषण दिया, उदाहरण के लिए यदि द्वैत होता है, तो इसकी अमान्यता पर कोई स्पष्ट प्रमाण नहीं है। "और जो दावा करे, प्रमाण देना उसी की जिम्मेदारी है।" (त) और केवल बंदोबस्त (औकाफ़) के प्रशासन में, अपने स्थान पर निरीक्षकों की बहुलता स्वतः स्पष्ट रूप से अनुमत है (इसके कई उदाहरण अनुमति का स्पष्ट प्रमाण हैं)। हाँ, इसमें कोई संदेह नहीं है कि गद्दी-नशीनी (आध्यात्मिक उत्तराधिकार) की परंपरा में, सामान्य विरासत में मिली प्रथा एकता है। (सामान्यतः प्रचलित परंपरा एकता है) और बिना किसी ठोस कारण (तर्कसंगत कारण) के इसका विरोध नहीं किया जाना चाहिए। लेकिन बात यह है कि जब मार्गदर्शक गुरु, जो लाभों से सबसे अधिक परिचित और मामले के बारे में सबसे अधिक जानकार हैं, पहले ही दो को उत्तराधिकारी नियुक्त कर चुके हैं, तो इसे खारिज करने का कोई रास्ता नहीं है। हाँ, उक्त मामले में, हम इसे इस तरह समझ सकते हैं कि धर्म में सबसे श्रेष्ठ मुख्य उत्तराधिकारी है, और दूसरा निरीक्षक और संरक्षक (देखभाल करने वाला) है।

जैसा कि हमने संकेत दिया है, और अल्लाह, जो महिमामय और उच्च है, सही बात को सबसे अच्छा जानता है, और उसी के पास मूल पुस्तक है। अल्लाह तआला हमारे आका मुहम्मद और उनके परिवार, साथियों, खलीफाओं, प्रतिनिधियों, अनुयायियों और प्रियजनों पर कृपा बरसाए। आमीन।

जैसा कि हमने संकेत दिया है और अल्लाह दोषमुक्त है और वह सही बात को सबसे अच्छा जानने वाला है और उसके पास मूल लिखा हुआ है। और अल्लाह तआला हमारे सरदार मुहम्मद और उनके परिवार, साथियों, खलीफाओं, प्रतिनिधियों, अनुयायियों और मित्रों पर कृपा बरसाए। आमीन। (त)

मसाला 179: "ज़ेब-ए-गुरफ़ा" पुस्तिका के साथ, कई बयातों (निष्ठा की शपथ) के निषेध के सत्यापन के उद्देश्य से, मेरिट से "अनवार-ए-सातिअ" पुस्तिका के लेखक मरहूम और मगफूर जनाब मौलवी मुहम्मद अब्दुल समी साहब द्वारा प्रेषित, 23 शव्वाल 1309 हिजरी।

जवाब:

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है।

सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो एक और अद्वितीय है, जो किसी भी साझेदार या संख्या से पवित्र है। और पूर्ण दया और शांति बेमिसाल नबी पर हो, और उनके परिवार और उनके साथियों पर और उन पर हो जो अनादि काल से अनंत काल तक मार्गदर्शन में उनका अनुसरण करते हैं।

सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो कि एक और अद्वितीय है, हर साझेदार और बहुलता से पवित्र है। और पूर्ण दया और शांति नबी करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर हो जो कि सृष्टि में अद्वितीय हैं, और उनके परिवार और साथियों और मार्गदर्शन में उनका अनुसरण करने वालों पर हो, अनादि काल से अनंत काल तक। (त)

دو بادشاہ در اقلیمی نگنجند (دو بادشاہ ایک ولایت میں نہیں سماتے) اور یہ خلافت ہر چند امامت کبرٰی سے بغایت مشابہ ولہذا وہ کثرت و تعدد جو خلافت اولٰی میں واقع یہاں متصور نہیں لیکن تمام احکام میں اس سے اتحاد نہیں رکھتی اسی لئے قریشیت مشروط نہ ہوئی اور جس مصلحت پر تمثیلاً فقیر نے تقریر کی مثلاً اگر اثنینیت واقع ہو کوئی دلیل اس کے بطلان پر ظاہر نہیں ومن ادعی فعلیہ البیان (اور جو دعوٰی کرے اس پر بیان لازم ۔ ت) اور صرف تولیت اوقاف میں تو اپنے محل پر تعدد نظار بدیہی الجواز (اس کی متعدد نظیریں واضح جواز کی دلیل ہے) ہاں اس میں شک نہیں کہ رسم سجادہ نشینی میں عام متوارث وحدت ہے۔ (جو عام جاری رسم چلی آرہی ہے وہ وحدت ہے) اور بلاوجہ وجیہ (معقول وجہ کے بغیر) اس کی مخالفت نہ چاہئے مگر کلام اس میں ہے کہ جب مرشد مربی کہ اعرف بالمصالح واعلم بالشان ہے دو کو جانشین فرما چکا تو اس کے رد کی طرف کوئی سبیل نہیں، ہاں صورت مذکورہ میں یوں سمجھ سکتے ہیں کہ ارشد فی الدین اصل جانشین اور دوسرا ناظرہ ومشرف (دیکھ بھال کرنے والا) ہے،

کما اشرنا الیہ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم بالصواب وعندہ ام الکتاب وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا محمد والہ والاصحاب والخلفاء والنواب والاتبا ع والاحباب آمین۔

جیسا کہ ہم نے اس کی طرف اشارہ کیا اور اللہ بے عیب اور برتر صواب کو بہتر جاننے والا ہے اور اس کے پاس ہے اصل لکھا ہوا، اور درود بھیجے اللہ تعالٰی ہمارے سردار محمد اور آل اور اصحاب اور خلفاء اور نائبین اور تابعین اور دوستوں پر۔ آمین (ت)

مسئلہ ۱۷۹: مع رسالہ "زیب غرفہ" بغرض تصدیق درباره منع تعدد بیعت مرسلہ جناب مولوی محمد عبدالسمیع صاحب مرحوم و مغفور مصنف رسالہ "انوار ساطعہ" از میرٹھ ۲۳ شوال ۱۳۰۹ھ

الجواب:

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمدللہ الواحد الاحد المنزہ من کل سب تعریفیں اللہ کے لئے ہیں جو کہ واحد احد ہے ہر شرک اور شرك و عدد والصلوۃ والسلام علی متعدد ہونے سے پاک ہے اور رحمت کاملہ اور سلامتی ہو نبی النبی الاوحد و آلہ وصحبہ و کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر جو یکتا ہیں مخلوق میں اور تابعیھم فی الرشد من الازل الی ابد ان کی آل اور اصحاب اور ہدایت میں ان کی اتباع کرنے والوں الابد۔ پر ہو ازل سے لے ابد تک۔ (ت)

Fatawa Razawiyya Volume 21

In reality, without a genuine, compelling necessity (one that forces), one must consider it absolutely essential to avoid pledging allegiance (Bai'at of Iradat) at the hands of another while one's own Pir is present.

'And it is the chosen path, and in it lies good, and in anything else lies harm, even total loss' (This is the chosen way; betterment is in it, and in others there is loss, complete loss - T). Distracted vision and wandering cause deprivation, and refuge is sought with Allah, the Lord of the worlds.

O you! The Great Quran clearly states that "a man belonging to one man"[1] (meaning a slave belonging to only one master - T) is what is best.

"Are the two equal in comparison?[2] Praise be to Allah! But most of them do not know."	Are the states of these two the same? All praise is for Allah, but most of them do not know. (T)

O you! A true Pir is the Qibla (direction) of focus, and turning away from the Qibla is a clear rejection of prayer. Even though He says: "Wheresoever you turn, there is the face of Allah"[3] (So whichever way you turn your face, there is the Face of Allah, meaning God's mercy is towards you - T), yet He commands those seeking 'Wajhullah' (the Face of Allah) that:

"Wheresoever you may be, turn your faces toward it."[4]	Wherever you are, turn your faces towards the Masjid-ul-Haram. (T)

This place is the place of seeking (Tahri), and for the seeker, the Qibla is the Qibla of seeking.

O you! People of loyalty consider it ungratefulness to leave the door of worldly masters and go to another's door. [Poetry:]

The head is here, the prostration is here, the servitude is here, the peace is here.

(The head is at this place, the prostration is at this place, the servitude is at this place, the rest and peace are at this place - T).

Then, what comparison do worldly favors have with the favors of the Honorable Sheikh? It is strange for someone to claim love and sincerity for the Pir and yet, in his presence, acknowledge this one and that one.

---

[1] Al-Quran al-Karim 39/29 [2] Al-Quran al-Karim 39/29 [3] Al-Quran al-Karim 2/115 [4] Al-Quran al-Karim 2/144 & 150

वास्तव में, बिना किसी सच्ची और विवश करने वाली आवश्यकता के, अपने पीर के होते हुए किसी अन्य के हाथ पर बैअत-ए-इरादत (दीक्षा) लेने से पूरी तरह बचना अनिवार्य समझना चाहिए।

'और यही चुना हुआ मार्ग है और इसी में भलाई है, और इसके अतिरिक्त किसी भी चीज़ में हानि है, यहाँ तक कि पूर्ण हानि भी।' (यही मुख्तार है, इसमें बेहतरी है, इसके अतिरिक्त में हानि है, पूर्ण हानि - त)। इधर-उधर देखना और आवारागर्दी वंचित होने का कारण है, और हम अल्लाह से शरण मांगते हैं जो समस्त लोकों का रब है।

ऐ व्यक्ति! महान कुरान स्पष्ट रूप से कह रहा है कि "एक पुरुष जो एक ही पुरुष का हो"[1] (अर्थात एक गुलाम जो केवल एक स्वामी का हो - त) वही होना बेहतर है।

"क्या वे दोनों तुलना में समान हैं?[2] अल्लाह के लिए प्रशंसा है! लेकिन उनमें से अधिकांश नहीं जानते।"	क्या इन दोनों की स्थिति एक समान है? समस्त प्रशंसा अल्लाह के लिए है, लेकिन उनमें से अधिकांश नहीं जानते। (त)

ऐ व्यक्ति! एक सच्चा पीर ध्यान का क़िबला (दिशा) है, और क़िबला से मुख मोड़ना नमाज़ का स्पष्ट खंडन है। यद्यपि वह फ़रमाता है: "तुम जहाँ कहीं भी मुड़ो, वहीं अल्लाह का चेहरा है"[3] (अतः तुम जिस ओर भी अपना मुख करो, वहाँ अल्लाह का चेहरा है, अर्थात ईश्वर की दया तुम्हारी ओर है - त), फिर भी वह 'वजहुल्लाह' (अल्लाह का चेहरा) खोजने वालों को यही आदेश देता है कि:

"तुम जहाँ कहीं भी हो, अपना मुख उसी (मस्जिद-ए-हराम) की ओर फेरो।"[4]	तुम जहाँ कहीं भी हो, अपना मुख मस्जिद-उल-हराम की ओर फेरो। (त)

यह स्थान तह्ही (खोज) का स्थान है, और खोजने वाले का क़िबला, क़िबला-ए-तह्ही है।

ऐ व्यक्ति! निष्ठावान लोग दुनिया के स्वामियों का द्वार छोड़कर दूसरे के द्वार पर जाने को कृतघ्नता समझते हैं। [कविता:]

सिर यहाँ है, सजदा यहाँ है, दासता यहाँ है, शांति यहाँ है।

(सिर इस स्थान पर है, सजदा इस स्थान पर है, दासता इस स्थान पर है, चैन और सुकून इस स्थान पर है - त)।

फिर, सांसारिक उपकारों की तुलना हज़रत शेख के उपकारों से क्या? यह आश्चर्यजनक है कि कोई पीर के प्रति प्रेम और निष्ठा का दावा करे और फिर भी उनकी उपस्थिति में दूसरों की सराहना करे।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम ३९/२९ [2] अल-कुरान अल-करीम ३९/२९ [3] अल-कुरान अल-करीम २/११५ [4] अल-कुरान अल-करीम २/१४४ और १५०

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

فی الواقع بے ضرورت صحیحہ صادقہ ملجئہ (مجبور کرنے والا) باوجود پیر غیر کے ہاتھ پر بیعت ارادت سے احتراز تام لازم سمجھے۔

وھو المختار وفیہ الخیر وفی غیرہ ضیر ایضاً ضیر (یہی مختار ہے اس میں بہتری اس کے غیر میں نقصان ہے کامل نقصان - ت) پریشان نظری و آوارہ گردی باعث محرومی ہے والعیاذ باللہ رب العالمین۔

یا ھٰذا قرآن عظیم صاف صاف فرما رہا ہے کہ "رَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ"[1] (ایک غلام صرف ایک مولا کا ۔ ت) ہی ہونا بھلا ہے۔

"ھَلْ یَسْتَوِیَانِ مَثَلًا ۚ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ ۚ بَلْ کیا ان دونوں کا حال ایک سا ہے۔ سب تعریفیں اللہ تعالی کے لئے أَکْثَرُھُمْ لَا یَعْلَمُونَ"[2] ہیں، بلکہ اکثر ان کے نہیں جانتے۔ (ت)

یا ھٰذا پیر صادق قبلہ توجہ ہے اور قبلہ سے انحراف نماز کو جواب صاف با آنکہ "فَاَیْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْہُ اللّٰہِ"[3] (تو تم جدھر منہ کرو ادھر وجہ اللہ یعنی خدا کی رحمت تمھاری طرف متوجہ ہے۔ ت) فرماتے ہیں پھر طالبانِ وجہ اللہ کو حکم یہی سناتے ہیں کہ :

"حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوھَکُمْ تم جہاں کہیں ہو پس اپنے چہروں کو مسجد حرام کی طرف پھیر شَطْرَہٗ"[4] لو۔ (ت)

یہ محل محل تحری ہے اور صاحب تحری کا قبلہ قبلہ تحری۔

یا ھٰذا اربابِ وفا آقایا نِ دنیا کا دروازہ چھوڑ کر دوسرے در پر جانا کور نمکی جانتے ہیں ع

سر اینجا سجدہ اینجا بندگی اینجا قرار اینجا

(سر اس جگہ ہے سجدہ اس جگہ بندگی اس جگہ قرار واطمینان اس جگہ ہے۔ ت)

پھر احسانات دنیا کو احسانات حضرت شیخ سے کیا نسبت عجب اس سے کہ محبت و اخلاص پیر کا دعوی کرے اور اس کے ہوتے این و آن کا دم بھرے۔

---

[1] القرآن الکریم ۳۹/ ۲۹ [2] القرآن الکریم ۳۹/ ۲۹ [3] القرآن الکریم ۲/ ۱۱۵ [4] القرآن الکریم ۲/ ۱۴۴ و ۱۵۰

Fatawa Razawiyya, Volume 21

When the heart finds peace with one beloved, how can it seek satisfaction from meeting another? Even if a hundred bunches of basil are placed before a nightingale, its heart will desire nothing but the fragrance of the rose. (When the heart finds peace with one beloved, when will it seek the goal through meeting another? If a hundred bunches of sweet basil are placed before a nightingale, its heart will not desire anything but the scent, i.e., fragrance, of the rose. - T)

O you! The grace of my mentor is like Manna and Salwa, and the result of saying "We will never endure one kind of food" [1] (We can never remain patient with one type of food. - T) is bad.

[Arabic Box: Do not be an Israelite; be a follower of Muhammad (peace be upon him). Then your sustenance will come to you morning and evening.]
[Urdu Translation: So, do not be an Israelite, be a follower of Muhammad (peace be upon him); your sustenance will come to you morning and evening. - T (T)]

O you! The biological father is the father of the clay (body), but the spiritual mentor (pir) is the father of the heart. The master who manumits a slave is the master of a handful of dust, while the spiritual mentor is the master of the pure soul. To reprimand those of worldly desires, this Hadith is sufficient: "Whoever claims a father other than his own, or attributes himself to a master other than his own master, the curse of Allah, the angels, and all mankind be upon him. Allah will not accept from him any obligatory or supererogatory act."

[Arabic Box: The five Imams narrated from the Leader of the Faithful, Ali (may Allah ennoble his countenance), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): Whoever claims a father other than his own, or attributes himself to a master other than his own master, the curse of Allah, the angels, and all mankind be upon him. Allah will accept neither an obligatory nor a voluntary act from him [2].] [Urdu Translation: The five Imams narrated from the Leader of the Faithful, Ali (may Allah ennoble his countenance), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): Whoever attributes their lineage to someone other than their father, meaning makes someone else their father, or makes someone else their master while having their own master, the curse of Allah Almighty, the angels, and all human beings be upon him; neither his obligatory nor voluntary worship will be accepted. (T)]

---

1. Al-Quran al-Karim 2/61

2. Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab Fadl al-Madina etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/424; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Wasaya, Bab Ma Ja'a fi Man Tawalla Ghayra Mawalihi etc., Amin Company Karachi, 2/32; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/81.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

जब दिल एक महबूब के साथ आराम पाता है, तो वह दूसरे से मिलने से कब काम निकालेगा? बुलबुल के सामने सौ गुच्छे तुलसी के भी हों, तो भी उसका दिल गुलाब की खुशबू के अलावा और कुछ नहीं चाहेगा। (जब दिल एक महबूब के साथ सुकून पा लेता है, तो वह दूसरे के मिलन से अपना उद्देश्य कब पूरा करेगा? यदि बुलबुल के सामने सौ गुच्छे तुलसी के रखे जाएं तो उसका दिल गुलाब की महक, यानी खुशबू के अलावा और कुछ नहीं चाहेगा। - त)

ऐ शख़्स! मेरे मुर्शिद का फ़ैज़ मन्न और सलवा है, और "हम एक ही तरह के खाने पर कभी सब्र नहीं करेंगे" [1] (हम हरगिज़ एक खाने पर सब्र नहीं कर सकते। - त) कहने का नतीजा बुरा होता है।

[अरबी बॉक्स: इज़राइली मत बनो, बल्कि मोहम्मदी बनो, तो तुम्हारा रिज़्क़ सुबह-ओ-शाम तुम्हारे पास आएगा।] [उर्दू अनुवाद: तो तू इज़राइली मत बन बल्कि मोहम्मदी बन, तेरे पास रिज़्क़ सुबह-ओ-शाम आएगा। - त (त)]

ऐ शख़्स! बाप शरीर का पिता है, और पीर दिल का पिता है। आज़ाद करने वाला आका मिट्टी की मुट्ठी का मालिक है, और पीर पाक रूह का मालिक है। लालची लोगों को डांटने के लिए यह हदीस काफ़ी है कि "जो अपने बाप के सिवा किसी और को बाप बताए या अपने आका के होते हुए किसी और को अपना आका बनाए, उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत है, अल्लाह तआला न उसका फ़र्ज़ कुबूल करेगा न नफ़्ल।"

[अरबी बॉक्स: पाँचों इमामों ने अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु वजहुल करीम) से, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया: जो शख़्स अपने बाप के सिवा किसी और को बाप होने का दावा करे या अपने आकाओं के सिवा किसी और से अपनी निस्बत जोड़े, उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत है। अल्लाह उससे न तो कोई फ़र्ज़ इबादत कुबूल करेगा और न ही कोई नफ़्ल [2]।] [उर्दू अनुवाद: पाँचों इमामों ने अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु वजहुल करीम) से, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत फ़रमाया: जो शख़्स अपने बाप के सिवा दूसरे की तरफ़ दावा करे यानी किसी दूसरे को बाप बनाए या अपने आका के होते हुए किसी और को अपना आका बनाए तो उस पर अल्लाह तआला और फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत है, न उसका फ़र्ज़ कुबूल होगा और न नफ़्ल। (त)]

1. अल-क़ुरआन अल-करीम २/६१
2. सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब फ़ज़लुल मदीना आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, १/४२४; जामिअ अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल वसाया, बाब मा जाअ फ़ी मन तवल्ला ग़ैरा मवालीही आदि, अमीन कंपनी कराची, २/३२; मुसनद अहमद बिन हंबल अली से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत, १/८१।

पृष्ठ ४७६ / ६७४

چودل بادلبری آرام گیرد زوصل دیگرے کے کام گیرد نہی صد دستہ ریحاں پیش بلبل نخواہد خاطرش جز نگہتِ گل (جب دل ساتھ ایک محبوب کے آرام پکڑے دوسرے کے ملنے سے کب مقصود پکڑے گا، بلبل کے سامنے نیاز بو کے سو دستے رکھے تو لیکن پھول کی نگہت یعنی خوشبو کے سوا اس کا دل نہیں چاہے گا۔ت)

یا ھذا فیضِ پیر من وسلوٰی ہے اور "لَنْ نَّصْبِرَ عَلٰی طَعَامٍ وَّاحِدٍ" [1] (ہم ہرگز ایک طعام پر صبر نہیں کرسکتے۔ ت) کہنے کا نتیجہ برا۔

[عربی باکس: فلا تکن اسرائیلیًا وکن محمد یًا یأتک رزقک بکرۃ وعشیا۔] [اردو ترجمہ: پس تو اسرائیل نہ ہو تو محمدی بن، تیرے پاس رزق صبح و شام آئے گا۔ ت (ت)]

یا ھذا باپ پدرِ گِل ہے اور پیر پدرِ دل، مولٰی معتق مشتِ خاک ہے اور پیر معتقِ جانِ پاک، اہلِ ہوس کے زجر کو یہی حدیث بس ہے کہ "جو اپنے باپ کے سوا دوسرے کو باپ بتائے یا اپنے مولٰی کے ہوتے غیر کو مولٰی بنائے اس پر خدا و ملائکہ و ناس سب کی لعنت، اللہ تعالٰی نہ اس کا فرض قبول کرے نہ نفل"

[عربی باکس: الائمۃ الخمسۃ عن امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من ادعی الی غیر ابیہ او انتمی الی غیر موالیہ فعلیہ لعنۃ اللہ والملئکۃ والناس اجمعین لا یقبل اللہ منہ صرفًا ولا عدلاً [2]۔] [اردو ترجمہ: پانچوں اماموں نے امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے انھوں نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت فرمایا: جو شخص اپنے باپ کے سوا دوسرے کی طرف ادعا کرے یعنی کسی دوسرے کو باپ بنائے یا اپنے مولٰی کے ہوتے کسی دوسرے کو اپنا مولٰی

بنائے تو اس پر اللہ تعالٰی اور فرشتوں اور تمام انسانوں کی لعنت ہے نہ ان کا فرض قبول اور نہ نفل (ت)]

---

1. القرآن الکریم ۲/ ۶۱
2. صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۲۴، جامع الترمذی ابواب الوصایا باب ماجاء فی من تولی غیر موالیہ الخ امین کمپنی کراچی ۲/ ۳۲، مسند احمد بن حنبل عن علی المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۸۱

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

Those who are involved and commit these acts, do they not fear that, following the rule of clear analogy, they might receive a share of the severe warning mentioned in this authentic Hadith?

O you! Those blessed with eternal good fortune did not deem it permissible to abandon their spiritual guide (Pir) even when ordered by him. And what an abandonment it would have been—to leave a small spring to enter the service of a vast ocean! Despite this, they did not find it acceptable to leave the threshold of their Pir. This display of respect was cherished by the beloved ones of Allah. His Eminence, the Radiant Master of Noble Saints, the Imam of Great Gnostics, our Master Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him) graced the residence of Hazrat Sidi Ali bin Hiti (may his celestial secret be sanctified). Hazrat Ali bin Hiti commanded his special and chosen disciple, Sidi Abu al-Hasan Ali al-Jausaqi (may Allah have mercy on him), to enter the service of Hazrat Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him). He had already stated, "I am among the slaves of Hazrat Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him)." Hearing this from his Pir, Sidi Abu al-Hasan (may his secret be sanctified) began to weep, and he did not want to leave his Pir's threshold in any way. Seeing him weeping, Hazrat Ghaus al-Awliya (may Allah be pleased with him) said:

| (Arabic) One loves only the breast from which one has nursed. | (Urdu) He does not desire anyone other than the breast from which he has drunk milk. |

And he commanded him to remain in the service of his own Pir.

| (Arabic) My master, Imam Nur al-Din Abu al-Hasan Ali bin Yusuf al-Lakhmi (may his secret be sanctified) extracted this in his book 'Bahjat al-Asrar wa Ma'dan al-Anwar' with an authentic chain from my master Abu Hafs Umar al-Bazzar (may Allah sanctify his secret). | (Urdu) My master Imam Nur al-Din Abu al-Hasan Ali bin Yusuf al-Lakhmi (may his secret be sanctified) has extracted, i.e., narrated and related this in his book 'Bahjat al-Asrar wa Ma'dan al-Anwar' with an authentic chain from my master Abu Hafs Umar al-Bazzar (may Allah sanctify his chosen secrets). (T) |

My master, the Knower of Allah, the Great Imam Abdul Wahhab al-Sha'rani (may his divine secret be sanctified), says in 'Mizan al-Shari'ah al-Kubra':

| (Arabic) I heard my master Ali al-Khawwas (may Allah have mercy on him) saying: The scholars of Shari'ah only commanded the seeker... | (Urdu) Meaning, I heard my

master Ali al-Khawwas (may Allah have mercy on him) say that the scholars of Shari'ah have [commanded] the seeker... |

---

1 Bahjat al-Asrar, mention of Abu al-Hasan Ali al-Jausaqi, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 205 Page 477 of 674

जो लोग जानबूझकर इन हरकतों के अपराधी होते हैं, क्या वे इस बात से नहीं डरते कि कहीं स्पष्ट अनुमान (क़यास-ए-जली) के नियम के अनुसार इस सही हदीस की कठोर चेतावनी का हिस्सा न बन जाएं?

ऐ सुनने वाले! शाश्वत रूप से सौभाग्यशाली लोगों ने पीर (गुरु) के आदेश के बावजूद पीर को छोड़ना उचित नहीं समझा, और फिर छोड़ना भी कैसा कि एक झरने के पास से विशाल सागर की सेवा में आना! इसके बावजूद, उन्होंने अपने पीर की चौखट छोड़ना गंवारा नहीं किया। उनके इस अदब (सम्मान) को अल्लाह के महबूबों ने पसंद फ़रमाया। महापुरुषों के सरदार, महान ज्ञानियों के इमाम, हमारे स्वामी ग़ौस-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) हज़रत सैय्यदी अली बिन हीती (अल्लाह उनके रूहानी रहस्य को पवित्र रखे) के यहाँ तशरीफ़ लाए। हज़रत अली बिन हीती ने अपने विशेष और अनन्य मुरीद (शिष्य) सैय्यदी अबुल हसन अली जोसक़ी (अल्लाह उन पर दया करे) को आदेश दिया कि हज़रत ग़ौसियत (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) की सेवा में लग जाएं। और उन्होंने पहले ही कह दिया था कि मैं हज़रत ग़ौस-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) के गुलामों में से हूँ। अपने पीर से यह सुनकर सैय्यदी अबुल हसन (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) रोने लगे और किसी भी तरह अपने पीर की चौखट छोड़ना नहीं चाहते थे। उन्हें रोता देख हज़रत ग़ौसुल औलिया (अल्लाह उन पर प्रसन्न हों) ने फ़रमाया:

| (अरबी) वह केवल उसी स्तन से प्रेम करता है जिससे उसने दूध पिया है। | (उर्दू) जिस स्तन से उसने दूध पिया है, वह उसके अलावा किसी और को नहीं चाहता। |

और उन्हें आदेश दिया कि वे अपने पीर की सेवा में ही रहें।

| (अरबी) मेरे स्वामी इमाम नूरुद्दीन अबुल हसन अली बिन यूसुफ़ अल-लख़्मी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) ने अपनी पुस्तक 'बहजतुल असरार व मादनुल अनवार' में एक सही सनद के साथ मेरे स्वामी अबू हफ़्स उमर अल-बज़ार (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) से इसे निकाला है। | (उर्दू) मेरे स्वामी इमाम नूरुद्दीन अबुल हसन अली बिन यूसुफ़ अल-लख़्मी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) ने अपनी पुस्तक 'बहजतुल असरार व मादनुल अनवार' में इसे सही सनद के साथ सैय्यदी अबू हफ़्स उमर अल-बज़ार (अल्लाह उनके चुने हुए गुप्त रहस्यों को पवित्र करे) से उद्धृत किया है, यानी वर्णन किया और रिवायत की है। (त) |

अल्लाह के ज्ञाता, महान इमाम अब्दुल वहाब शा'रानी (अल्लाह उनके दैवीय रहस्य को पवित्र रखे) 'मीज़ान अल-शरिया अल-कुबरा' में फ़रमाते हैं:

| (अरबी) मैंने अपने स्वामी अली अल-ख़व्वास (अल्लाह उन पर दया करे) को कहते सुना: शरीयत के विद्वानों ने साधक को केवल आदेश दिया... | (उर्दू) यानी मैंने अपने सरदार अली अल-ख़व्वास (अल्लाह उन पर दया करे) को यह फ़रमाते सुना कि शरीयत के विद्वानों ने साधक को... |

---

1 बहजतुल असरार, अबुल हसन अली अल-जोसक़ी का उल्लेख, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 205 पेज 477/674

جو لوگ مبتلا عبانہ ان حرکات کے مرتکب ہوتے ہیں کیا خوف نہیں کرتے کہ مبادا بحکم قیاس جلی اس حدیث صحیح کی وعید شدید سے حصہ پائیں۔

یاہذا سعادت مندانِ ازلی نے خود باوصف حکمِ پیر ترکِ پیر روانہ رکھا، اور پھر ترک بھی کیسا کہ چشمہ کے پاس سے بحر زخار کی بندگی میں آنا بایں ہمہ آستان پیر چھوڑنا گوارا نہ کیا، اور ان کا یہ ادب محبوبانِ خدا نے پسند فرمایا حضور پرنور سید الاولیاء الکرام امام العرفاء العظام حضرت سیدنا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضرت سیدی علی بن ہیتی قدس سرہ الملکوتی کے یہاں رونق افروز ہوئے حضرت علی بن ہیتی نے اپنے مرید خاص ولی بالاختصاص سیدی ابوالحسن علی جوسقی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کو حکم دیا کہ خدمتِ حضرت غوثیت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ملازمت اختیار کریں، اور یہ پہلے فرما چکے تھے کہ میں حضور پرنور غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے غلاموں سے ہوں، سیدی ابوالحسن قدس سرہ پیر سے یہ کچھ سن کر اس پر رونے لگے اور آستانہ پیر چھوڑنا کسی طرح نہ چاہا، حضرت غوث الاولیاء رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے انہیں روتا دیکھ کر فرمایا:

| مایحب الا الثدی الذی رضع منہ۔ | جس پستان سے دودھ پیا ہے اس کے غیر کو نہیں چاہتا۔ |

اور انہیں حکم فرمایا کہ اپنے پیر کی ملازمت میں رہیں۔

| اخرج سیدي الامام نور الدین ابوالحسن علی بن یوسف اللخمی قدس سرہ فی کتابہ بھجۃ الاسرار ومعدن الانوار بسند صحیح عن سیدی ابی حفص عمر البزار قدس اللہ تعالیٰ سرہ۔ | سیدی امام نور الدین ابوالحسن علی بن یوسف اللخمی قدس سرہ نے اپنی کتاب بہجۃ الاسرار و معدن الانوار میں اس

کو سندِ صحیح کے ساتھ سیدی ابوحفص عمر البزار (پاکیزہ کرے اللہ تعالیٰ ان کے بھید چنے ہوئے کو) سے اخراج کیا ہے یعنی بیان فرمایا اور روایت کیا ہے۔ (ت) |

سیدی عارف باللہ امام اجل عبد الوہاب شعرانی قدس سرہ الربانی میزان الشریعۃ الکبری میں فرماتے ہیں:

| سمعت سیدي علیاً الخواص رحمه الله یقول انما امر علماء الشریعة الطالب | یعنی میں نے اپنے سردار علی خواص رحمۃ اللہ تعالیٰ کو فرماتے سنا کہ علمائے شریعت نے طالب کو |

---

1 بہجۃ الاسرار ذکر ابوالحسن علی الجوسقی مصطفی البابی مصر ص ۲۰۵ Page 477 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

By adhering to a specific school of thought (madhhab) and the scholars of truth have ordered the disciple (murid) to adhere to one spiritual guide (sheikh). 1- It is mandated that one must obligate themselves to follow a specific school of thought among the schools of the Imams, and the scholars of the inner path have told the disciple to maintain adherence to only one spiritual guide. (T)

Following this, the aforementioned saint (Quddisa Sirruhu) has clarified this matter with a brilliant example. Imam Allama Muhammad Abdari Makki, famous as Ibn al-Hajj (May Allah have mercy on him), states in 'Al-Madkhal al-Sharif':

"The disciple should revere his Sheikh and prefer him over others of his time. Because the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: 'Whoever is provided sustenance in something, let him stick to it.'" 2 (To the end of what was benefited and excelled, this is a summary). Meaning, a disciple should respect his spiritual guide and give him preference over all the saints of the time, because the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says that whoever is granted sustenance (spiritual benefit) through something, they should hold onto it firmly.

In the same source it is mentioned:

"Indeed, for the disciple, there is latitude in having good thoughts about them (other saints), but in his connection, he should rely on one person for his affairs and be cautious of spending his time on others. Benefit 3." For a disciple, there is scope to maintain good opinions of all the spiritual guides of his time, but he should remain attached to the mantle of one single Sheikh and trust him in all his affairs, and avoid wasting time uselessly. (T)

Note: This Hadith mentioned by the praised Imam as a 'mu'adal' (broken chain) narration is a 'Hasan' (good) Hadith.

"Al-Bayhaqi recorded it in 'Shu'ab al-Iman' 4 with a Hasan chain from Anas (may Allah be pleased with him), and it is also with Ibn Majah from his narration." Al-Bayhaqi extracted it in 'Shu'ab al-Iman' with a good chain from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him), and this same narration is with Ibn Majah.

1. Al-Mizan al-Kubra, Section: "If you say then if the heart of the saint is detached from imitation...", Mustafa al-Babi, Egypt, 1/23.

2. Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Reality of taking the pledge, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/223 & 224.
3. Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Section on the disciple entering seclusion, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/160.
4. Shu'ab al-Iman, Hadith 1241, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 2/89.

फतावा रज़विया जिल्द २१

एक विशेष पंथ (मज़हब) के पालन और हक़ीक़त के उलेमा ने मुरीद को एक ही शेख के प्रति प्रतिबद्ध रहने का हुक्म दिया है। 1- यह आदेश दिया गया है कि इमामों के मज़हबों में से किसी एक विशेष मज़हब की तक़लीद (अनुसरण) अपने ऊपर अनिवार्य करे और बातिनी (आध्यात्मिक) विद्वानों ने मुरीद से कहा है कि वह एक ही पीर की पाबंदी रखे। (त)

इसके बाद, उक्त वली (क़ुद्दिसा सिर्रहु) ने एक शानदार मिसाल के साथ इस बात को स्पष्ट किया है। इमाम अल्लामा मुहम्मद अब्दरी मक्की, जो इब्न अल-हज्ज (रहमतुल्लाह अलैह) के नाम से प्रसिद्ध हैं, 'मदखल शरीफ' में फरमाते हैं:

"मुरीद को अपने शेख का सम्मान करना चाहिए और उन्हें अपने समय के अन्य लोगों पर प्राथमिकता देनी चाहिए। क्योंकि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: 'जिस किसी को किसी चीज़ में रिज़्क़ (आजीविका/आध्यात्मिक लाभ) दिया जाए, उसे चाहिए कि वह उसे थामे रखे।'" 2 (उनके द्वारा बताए गए उत्कृष्ट विवरण का संक्षिप्त सारांश)। अर्थात, मुरीद को अपने पीर की ताज़ीम (सम्मान) करनी चाहिए और उन्हें ज़माने के तमाम औलिया पर प्राथमिकता देनी चाहिए, क्योंकि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं कि जिसे किसी चीज़ में रिज़्क़ दिया जाए, उसे चाहिए कि वह उसे मज़बूती से पकड़ ले।

उसी में लिखा है:

"बेशक, मुरीद के लिए उनके(अन्य संतों) प्रति अच्छा गुमान रखने की गुंजाइश है, लेकिन अपने जुड़ाव में उसे अपने मामलों के लिए एक ही व्यक्ति पर भरोसा करना चाहिए और अपना समय दूसरों पर बर्बाद करने से बचना चाहिए। लाभ 3।" मुरीद के लिए इसमें विस्तार है कि वह अपने समय के तमाम मशाइख के साथ नेक गुमान (अच्छी राय) रखे, लेकिन एक ही शेख के दामन से जुड़ा रहे और अपने तमाम कामों में उसी पर भरोसा करे, और बेकार में समय गँवाने से बचे। (त)

नोट: यह हदीस जिसे प्रशंसित इमाम ने मुअज़्लन (टूटी हुई कड़ी के साथ) ज़िक्र किया है, एक 'हसन' (उत्कृष्ट) हदीस है।

"अल-बैहक़ी ने इसे 'शुअब अल-ईमान' 4 में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक हसन सनद (श्रृंखला) के साथ रिवायत किया है, और यही रिवायत इब्न माजा के पास भी है।" बैहक़ी ने इसे 'शुअब

अल-ईमान' में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हसन सनद के साथ संकलित किया है, और इब्न माजा के पास भी यही रिवायत है।

1. अल-मीज़ान अल-कुबरा, खंड: "यदि आप कहें कि जब वली का दिल तक़लीद से अलग हो जाता है...", मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 1/23.
2. इब्न अल-हज्ज द्वारा अल-मदखल, प्रतिज्ञा लेने की वास्तविकता, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरुत, 3/223 और 224.
3. इब्न अल-हज्ज द्वारा अल-मदखल, मुरीद के एकांत में प्रवेश पर खंड, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरुत, 3/160.
4. शुअब अल-ईमान, हदीस 1241, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 2/89.

पृष्ठ 674 में से 478

بَالْتِزَامِ مَذھب معین و علماء الحقیقۃ المرید بالتزام شیخ واحد ۱- حکم دیا ہے کہ مذہب ائمہ میں خاص ایک مذہب معین کی تقلید اپنے اوپر لازم کرے اور علمائے باطن نے مرید کو فرمایا کہ ایک ہی پیر کا التزام رکھے۔(ت)

اس کے بعد ولی موصوف قدس سرہ المعروف نے ایک روشن مثال سے اس امر کو واضح فرمایا ہے امام علامہ محمد عبدری مکی شہیر بابن الحاج رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ مدخل شریف میں فرماتے ہیں:

المریدیعظم شیخہ ویؤثرہ علی غیرہ ممن ہو فی وقتہ لان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یقول من رزق فی شیئ فلیزمہ ۲(الی آخر ما افادو اجاد ہذا مختصراً) یعنی مرید اپنے پیر کی تعظیم کرے اور اسے تمام اولیائے زمانہ پر مرجح رکھے کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں جو کسی شئی میں رزق دیا جائے چاہئے کہ اسے لازم پکڑے۔

اسی میں ہے:

ان المرید لہ اتساع فی حسن الظن بہم وفی ارتباطہ علی شخص واحد یعول علیہ فی امورہ ویحذر من تقضی اوقاتہ لغیرہ فائدہ ۳۔ مرید کے لئے وسعت اس میں ہے کہ اپنے زمانہ کے تمام مشائخ کے ساتھ گمانِ نیک رکھے اور ایک شیخ کے دامن سے وابستہ ہورہے اور اپنے تمام کاموں میں اس پر اعتماد کرے اور بے فائدہ تضیع اوقات سے بچے۔(ت)

فائدہ: یہ حدیث کہ امام ممدوح نے معضلاً ذکر کی حدیث حسن ہے۔

اخرجہ البیہقی فی شعب الایمان ۴ بسند حسن عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ وہو عند ابن ماجۃ من حدیثہ اخراج کیا اس کو بیہقی نے شعب الایمان میں سند حسن کے ساتھ حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اور یہی روایت ابنِ ماجہ کے نزدیک

۱ المیزان الکبری فصل فان قلت فأذا انفك قلب الولی عن التقلید الخ مصطفی البابی مصر ۱/ ۲۳ ۲ المدخل لابن الحاج حقیقة اخذ العہد دارالکتب العربی بیروت ۳/ ۲۲۳ و ۲۲۴ ۳ المدخل لابن الحاج فصل فی دخول المرید الخلوة دارالکتب العربی بیروت ۳/ ۱۶۰ ۴ شعب الایمان حدیث ۱۲۴۱ دارالکتب العلمیة بیروت ۲/ ۸۹

Vol 21, Fatawa Razawiya

| And from the hadith of the Mother of the Believers, Siddiqah (may Allah be pleased with them both), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), with the words: "Whoever is blessed in something, let him adhere to it." | Your hadith and the hadith of the Mother of the Believers, Siddiqah (may Allah be pleased with them both), from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), are narrated with these words: that whoever is given blessing in any matter, he should hold fast to it. (T) |

And from this, a wonderful, elegant, and excellent deduction is made. | Praise be to Allah for what He has provided and bestowed, and peace and blessings be upon His most trustworthy Messenger and his family and companions and all who believe. And Allah knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete, and His judgment, mighty be His status, is most firm. | And all praises are for Allah for His granting and bestowing favors, and may blessings and peace be upon such a Messenger who is the most beneficent of all, and upon his family and companions who believed. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is complete and His command is firm. (T) |

Issue 180: 15 Shawwal 1317 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid says and writes in his book, "Whoever has no Sheikh in this world, his Sheikh in the hereafter is Satan," meaning he who does not have a Sheikh in the middle of this world, then Satan is his Sheikh for him in the hereafter, i.e., on the Day of Judgment, he will be raised with the group of Satan. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The Sheikh among his people is like the Prophet among his nation,"[2] meaning the Sheikh among his people is like the Prophet among his nation. Just as guidance for the nation comes from the Prophet, so too does guidance for the disciple come from the Sheikh, i.e., the spiritual guide. A people to whom no Prophet has come is misguided; similarly, a person without a 'Peer' (spiritual guide) is misguided. Hazrat Sheikh-ul-Mashaikh Nizamuddin Auliya, the Beloved of God (may Allah be pleased with him), has written in 'Rahat-ul-Quloob': "The person who does not hold the hem of the robe of the friends of Allah, i.e., is without a 'Peer', that person is outside the circle of Islam to the extent that..."

---

[1] Al-Asrar al-Marfu'ah, citing Sunan Ibn Majah, Hadith 887, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 225. [2] Al-Maqasid al-Hasanah, Hadith 609, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 257. Page 479 of 674

जिल्द 21, फ़तावा रज़विया

| और उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस से, नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इन शब्दों में वर्णित है कि जिसे किसी चीज़ में बरकत दी गई हो, तो उसे चाहिए कि वह उसे थामे रखे। | आपकी हदीस और हज़रत उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इन शब्दों के साथ मरुवी (वर्णित) है कि जिस किसी को किसी चीज़ में बरकत दी गई हो, तो उसे चाहिए कि उसे लाज़िम पकड़े (थामे रखे)। (त) |

और इससे यह निष्कर्ष बहुत ही सुंदर और बेहतरीन है। | और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है उसके प्रदान करने और उपकार करने पर, और सलात और सलाम हो उसके ऐसे रसूल पर जो सबसे अधिक उपकार करने वाले हैं और उनके परिवार और साथियों पर जो ईमान लाए। और अल्लाह तआला खूब जानता है और उसका ज्ञान पूर्ण है और उसका आदेश दृढ़ है। | और सब खूबियां अल्लाह के लिए हैं उसके अता फरमाने और एहसान करने पर और सलात-ओ-सलाम हो उसके ऐसे रसूल पर जो सबसे ज्यादा एहसान करने वाले हैं और उनकी आल व अस्हाब पर जो ईमान लाएं और अल्लाह तआला खूब जानता है और उसका इल्म पूरा है और उसका हुक्म मज़बूत है। (त) |

मसला 180: 15 शव्वाल 1317 हिजरी धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद कहता है और अपनी किताब में लिखता है कि "जिसका दुनिया में कोई शेख (गुरु) नहीं है, आख़िरत में उसका शेख शैतान है", यानी जिसका दुनिया के बीच कोई शेख नहीं है, तो आख़िरत के लिए उसके वास्ते शैतान शेख है, यानी क़यामत के रोज़ शैतान के गिरोह में शैतान के साथ उठाया जाएगा। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "अपनी क़ौम में शेख ऐसा है जैसे उम्मत में नबी,"[2] यानी अपनी क़ौम के बीच शेख नबी की तरह है अपनी उम्मत के बीच, यानी जिस तरह नबी से उम्मत का मार्गदर्शन होता है, उसी तरह शेख यानी मुर्शिद से मुरीद का मार्गदर्शन होता है। जिस क़ौम पर नबी नहीं आया वह क़ौम गुमराह है, इसी तरह जो व्यक्ति बे-पीर (बिना गुरु के) है वह गुमराह है। हज़रत शेखुल मशाइख़ निज़ामुद्दीन औलिया महबूब-ए-इलाही (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने 'राहतुल क़ुलूब' में इरक़ाम फरमाया (लिखा) है, "जो व्यक्ति औलिया अल्लाह के दामन के पल्ले में नहीं है, यानी बे-पीर है, वह व्यक्ति इस्लाम के दायरे से बाहर है यहाँ तक कि..."

1 अल-असरार अल-मर्फ़ूआ, सुनन इब्न माजह के हवाले से, हदीस 887, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ 225। 2 अल-मक़ासिद अल-हसना, हदीस 609, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ 257। 674 में से पृष्ठ 479

| ومن حدیث ام المؤمنین الصدیقة رضی اللہ تعالیٰ عنہما عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلفظ من بورك له فی شیئ فلیلزمہ ۱۔ | آپ کی حدیث اور حضرت ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی حدیث نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان الفاظ کے ساتھ مروی ہے کہ جس کو کسی شے میں برکت دی گئی ہو تو چاہے اسے لازم پکڑے۔ (ت) |

اور اس سے یہ استنباط عجب نفیس و احسن۔ | والحمد للہ علی مارزق ومن والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ الامن والہ وصحبہ وکل من امن واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم وحکمہ عز شانہ احکم۔ | اور سب خوبیاں اللہ کے لئے ہیں اس کے عطا فرمانے اور احسان کرنے پر اور صلوٰۃ وسلام ہو اس کے ایسے رسول پر جو سب سے زیادہ احسان کرنے والے ہیں اور ان کی آل واصحاب پر جو ایمان لائیں، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے اور اس کا علم پورا ہے اور اس کا حکم مضبوط ہے۔ (ت) |

مسئلہ ۱۸۰: ۱۵/ شوال ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے اور اپنی کتاب میں لکھتا ہے من لا شیخ له فی الدنیا فشیخہ له شیطان فی الآخرة یعنی جس کا شیخ نہیں ہے بیچ دنیا کے پس شیخ ہے واسطے اس کے شیطان بیچ آخرت کے یعنی قیامت کے روز گروہ شیطان میں شیطان کے ساتھ اٹھایا جائے گا، آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: الشیخ فی قومہ کالنبی فی الامہ ۲ یعنی شیخ بیچ قوم اپنی کے مثل نبی کے ہے بیچ امت اپنی کے یعنی جس طرح نبی سے ہدایت امت کی ہوتی ہے اس طرح شیخ یعنی مرشد سے مرید کو ہدایت ہوتی ہے جس قوم پر نبی نہیں آیا ہے وہ قوم گمراہ ہے ایسا ہی جو شخص بے پیر ہے وہ گمراہ ہے۔ حضرت شیخ المشائخ نظام الدین اولیاء محبوب الہی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے راحت القلوب میں ارقام فرمایا ہے،

جو شخص پلہ دامن اولیاء اللہ میں نہیں ہے یعنی بے پیر ہے وہ شخص دائرہ اسلام سے باہر ہے یہاں تک کہ

---

۱ الاسرار المرفوعة بحوالہ سنن ابن ماجة حدیث ۸۸۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۲۲۵ ۲ المقاصد الحسنة حدیث ۶۰۹ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۲۵۷

Fatawa Rizvia, Volume 21

His devotion is not accepted; his prayer and fasting are like a lamp without oil. Some Sufi masters have said: The response to the greeting (Salam) of one without a spiritual guide (Be-Pir) should be 'May Allah guide you' (Hadak Allah). Whoever gave the response 'Alayka' knowing it was to a Be-Pir, has befriended Satan. Verse: If one without a guide undertakes a task, he invites destruction upon himself. (If someone takes up any work without a Pir, he will bring destruction upon himself. T) Verse: Chanting beads without a Guru makes life fruitless. (Turning the rosary and performing litanies and recitations without a leader and Sheikh is equivalent to wasting one's life. T) And Bakr says that I am not initiated (Bay'at) into anyone's service, yet I pray and fast, and I consider the commands of the Sharia, the Holy Quran, and what the religious scholars say as the truth. However, I am not a disciple (mureed) of any Pir or ascetic, nor do I consider becoming a disciple bad. In this case, according to Zaid's statement, is no worship of Bakr of any kind accepted in the presence of the Almighty Allah? Is all of Bakr's worship wasted because he has no spiritual guide? Is greeting Bakr unlawful, has Bakr been excluded from the fold of Islam, and will Bakr's resurrection be with the group of devils? If so, what should Bakr do in this situation?

The Answer: The Sheikh, meaning the spiritual mentor, guide, and director on the path of God, is of two types: The general guide is the Word of Allah, the words of the Imams of Sharia and Tariqa, and the words of the scholars of the exoteric and esoteric. It is upon this correct chain that the guide for the common people is the speech of the scholars, the guide for the scholars is the speech of the Imams, the spiritual mentor of the Imams is the speech of the Messenger, and the leader of the Messenger is the Word of Allah. The specific guide is that Zaid should take initiation (Bay'at) at the hand of a specific servant of God, a guided guide worthy of leadership and guidance, fulfilling the comprehensive conditions of initiation, and remain bound by his guidance in accordance with Sharia and Tariqa in his words, actions, movements, and stillness. A spiritual mentor in the first sense is necessary for every person, and one without such a guide is definitely far from the fold of Islam; his worship is ruined and abandoned; initiating greeting with him is forbidden and prohibited; and on the Day of Resurrection, he will be gathered with the group of

Satan. Allah the Almighty said: "The Day We shall call all people with their [respective] Imams" [Quran 17:71] The day We will bring every group with its Imam.

1. The Holy Quran 17/71 Page 480 of 674

फतावा रिज़विया, जिल्द 21

उसकी इबादत स्वीकार नहीं होती; उसकी नमाज़ और रोज़ा वैसा ही है जैसे बिना तेल का चिराग। और कुछ सूफी संतों ने फ़रमाया है: बिना पीर (आध्यात्मिक गुरु) के सलाम का जवाब 'हदाक अल्लाह' (अल्लाह तुम्हें हिदायत दे) देना चाहिए। जिस किसी ने ये जानते हुए कि वो बिना पीर के है, 'अलैका' (तुम पर भी) जवाब दिया, उसने शैतान से दोस्ती की। शेर: अग्र बे पीर कारे पेश गीरद, हलाकी राज़ बहरे ख्वेश गीरद। (अगर बिना पीर के कोई काम हाथ में ले, तो वह अपने लिए तबाही मोल लेगा। टी) छंद: बिना गुरु की माला जपना जन्म अकारथ जाए। (नेता और शेख के बिना तस्बीह फेरना और दुरूद-ओ-वज़ीफ़ा करना ज़िंदगी बर्बाद करने के बराबर है। टी) और बक्र कहता है कि मैं किसी के हाथ पर बैअत (दीक्षित) नहीं हूँ, लेकिन मैं नमाज़ पढ़ता हूँ और रोज़ा रखता हूँ और शरीयत के अहकाम, कुरान मजीद और जो दीन के उलेमा फ़रमाते हैं, उन्हें बरहक़ (सत्य) मानता हूँ। लेकिन मैं किसी पीर-फकीर का मुरीद (शिष्य) नहीं हूँ और न ही मुरीद होने को बुरा कहता हूँ। तो इस सूरत में ज़ैद के कहने के अनुसार, क्या बक्र की कोई भी इबादत बारगाह-ए-इलाही में किसी भी तरह स्वीकार नहीं होगी? क्या बिना मुरीद हुए बक्र की सारी इबादतें बर्बाद हो गईं? क्या बक्र को सलाम करना नाजायज़ हो गया, क्या बक्र इस्लाम के दायरे से बाहर हो गया और क्या क़यामत के दिन बक्र का हश्र शैतानों के साथ होगा? तो इस सूरत में बक्र क्या करे?

अल-जवाब (उत्तर): शेख यानी मुर्शिद, रहनुमा और खुदा की राह का हादी (मार्गदर्शक) दो तरह का होता है: आम हादी अल्लाह का कलाम (वाणी), शरीयत और तरीक़त के इमामों का कलाम, और ज़ाहिरी व बातिनी इल्म रखने वाले उलेमा का कलाम है। इसी सही सिलसिले के तहत आम लोगों का हादी उलेमा का कलाम है, उलेमा का रहनुमा इमामों का कलाम है, इमामों का मुर्शिद रसूल का कलाम है, और रसूल के पेशवा अल्लाह का कलाम हैं। और खास यह कि ज़ैद खुदा के किसी खास बंदे, जो हादी, मेहदी, पेशवाई और हिदायत के काबिल हो और बैअत की तमाम शर्तों को पूरा करता हो, के हाथ पर बैअत करे और अपने कथनों, कार्यों और हरकतों में शरीयत व तरीक़त के मुताबिक उसकी हिदायत का पाबंद रहे। पहले अर्थ में 'शेख मुर्शिद' हर शख्स के लिए ज़रूरी है और ऐसा बे-पीर (बिना पीर वाला) निश्चित रूप से इस्लाम के दायरे से दूर है, उसकी इबादत तबाह और त्याज्य है, उसे सलाम करना शुरू करना मना और वर्जित है, और क़यामत के दिन उसे शैतान के गिरोह में उठाया जाएगा। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "यौमा नद'ऊ कुल्ला उनासिम बि-इमामिहिम" (1) जिस दिन हम हर गिरोह को उनके इमाम के साथ बुलाएंगे।

(1) अल-कुरान अल-करीम 17/71 पेज 480 of 674

بندگی اس کی قبول نہیں ہوتی، نماز و روزہ اس کا ایسا ہے جیسا چراغ بے روغن، اور بعض حضرات صوفیہ کرام نے فرمایا: بے پیر کے سلام کا جواب ہداک اللہ دینا چاہئے جس کس نے علیک جواب بے پیر کو جان کر دیا اس نے ساتھ شیطان کے آشنائی کی، بیت: اگر بے پیر کارے پیش گیرد ہلاکی راز بہر خویش گیرد (اگر بغیر پیر کے کوئی کام پکڑے تو وہ ہلاکت کو اپنے لئے پکڑے گا۔ ت) ع بنا گرو کی مالا جپنا جنم اکارت جائے۔ (پیشوا اور شیخ کے سوا تسبیح پھیرنا اور درود و وظیفہ کرنا زندگی برباد کرنے کے برابر ہے۔ ت) اور بکر کہتا ہے کہ میں کسی شخص بیعت نہیں ہوں اور نماز پڑھتا ہوں اور روزہ رکھتا ہوں اور احکامات شرع شریف اور کلام مجید کو اور جو علمائے دین فرماتے ہیں برحق جانتا ہوں لیکن کسی پیر فقیر کا مرید نہیں ہوں اور نہ مرید ہونے کو برا کہتا ہوں، تو اس صورت میں بموجب کہنے زید کے بکر کی کوئی عبادت کسی قسم کی درگاہ باری تعالیٰ میں قبول نہیں سب عبادت بکر کی بلا مرید ہوئے برباد گئی اور سلام علیک بکر سے ناجائز ٹھہری اور بکر دائرہ اسلام سے خارج ہو گیا اور گروہ شیاطین کے ساتھ بکر کا حشر ہوگا تو اس صورت میں بکر کیا کرے؟

الجواب: شیخ یعنی مرشد و راہنما و ہادی راہ خدا دو طور پر ہے: عام ہادی کلام اللہ و کلام ائمہ شریعت و طریقت کلام علمائے اہل ظاہر و باطن ہے اسی سلسلہ صحیحہ پر کہ عوام کا ہادی کلام علماء علماء کا رہنما کلام ائمہ، ائمہ کا مرشد کلام رسول، رسول کا پیشوا کلام اللہ، اور خاص یہ کہ زید کسی خاص بندہ خدا ہادی مہتدی قابل پیشوائی و ہدایت جامع شرائط بیعت کے ہاتھ پر بیعت کرے اور اپنے اقوال وافعال و حرکات وسکنات میں اس کی ہدایت مطابقہ شریعت و طریقت کا پابند رہے۔ شیخ مرشد بمعنی اول ہر شخص کو ضرور اور ایسا بے پیر قطعاً دائرہ اسلام سے دور، اس کی

عبادت تباہ و مہجور، اور اس سے ابتداء بسلام ممنوع، و محظور، اور روز قیامت گروہ شیطان میں محشور، قال اللہ تعالیٰ: "يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ" (1) جس دن ہم ہر گروہ کو اس کے امام کے ساتھ لائیں گے۔

1 القرآن الکریم ۱۷/ ۷۱ Page 480 of 674

Volume 21

Fatawa Razawiyya

When this person did not accept the Imams of Guidance as his spiritual guide and leader, he became a disciple of the leader of misguidance, i.e., the accursed Satan. Inevitably, he will be raised with his group on the Day of Resurrection, and refuge is sought with Allah, the Glorified and Most High. However, among those who recite the Kalima (Word), there can be four such groups of "be-peer" (leaderless/guide-less people): First: Those disbelievers who do not believe in the Quran and Hadith at all, like the 'Nechari' (naturalists) who explicitly call Hadiths rejected and useless and reject the certain, definitive meanings of the Quran to fabricate stories and riddles from their own hearts; may Allah curse them with a great curse. Second: The Ghair-Muqallid (Non-conformists) who outwardly believe in the Quran and Hadith but consider the teachings of the Imams of religion and the bearers of the firm Sharia as false and unreliable. They wish to break the chain of allegiance (Bay'ah) and directly join hands with Allah and the Messenger. "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned." [26:227] (And soon they will know how they will be turned back. T) Third: The Wahabi Muqallidin (Conformist Wahhabis) who, although outwardly invoking the names of the Imams in jurisprudential branches, explicitly go against the "Sawad-e-Azam" (the great majority) in principles and beliefs and burn with envy at the mention of the stations, positions, spiritual influences, and ranks of the noble Saints (Awliya). Fourth: Similarly, all the stray groups of the innovators, misguides, Rafidis, Kharijites, Mu'tazilites, Qadariyas, Jabriyas, etc. - may Allah forsake them - because they all left the path of guidance, made their own whims their leader, and connected their chain of allegiance to the accursed Satan. Allah the Almighty said: "Have you seen he who has taken as his god his [own] desire?" [25:43] | Have you seen the one who took his desire as his god? (T) In short, the comprehensive statement is that those who follow their whims, i.e., the opponents of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah, are the ones who are truly "be-peer" in this sense and are rightly deserving of all these rulings. "May Allah destroy them; how are they deluded?" [9:30] (May Allah destroy them, where are they wandering upside down. T) A Sunni with correct beliefs who accepts the Imams of guidance, considers following (Taqlid) the Imams necessary, is a true believer in the noble Saints, and is steadfast on the path of truth in all beliefs, is by no means "be-peer." He has several pure spiritual guides, i.e., the Word of God and...

1 Al-Quran Al-Karim 26/227 2 Al-Quran Al-Karim 25/43 3 Al-Quran Al-Karim 9/30

जिल्द 21

फ़तावा रज़विया

जब इस व्यक्ति ने हिदायत के इमामों को अपना मुर्शिद (मार्गदर्शक) और इमाम नहीं माना, तो वह गुमराही के इमाम यानी लानती शैतान का मुरीद हो गया। अवश्य ही कयामत के दिन वह उसी के गिरोह में उठाया जाएगा, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला से पनाह माँगते हैं। मगर कलमा पढ़ने वालों में इस तरह के'बे-पीरे' (बिना गुरु के) चार समूह हो सकते हैं। पहला: वे काफ़िर जो सिरे से क़ुरान और हदीस ही को न मानें, जैसे 'नेचरी' जो हदीसों को स्पष्ट रूप से खारिज और बेकार बताते हैं और क़ुरान के निश्चित और अटल अर्थों को ठुकरा कर अपने दिल से मनगढ़ंत कहानियाँ और पहेलियाँ बनाते हैं; अल्लाह उन पर बड़ी लानत करे। दूसरा: ग़ैर-मुक़ल्लिद (जो किसी इमाम का अनुसरण नहीं करते) जो जाहिरी तौर पर क़ुरान और हदीस को मानते हैं, लेकिन दीन के इमामों और मज़बूत शरीयत के वाहकों के निर्देशों को गलत और अविश्वसनीय समझते हैं। ये बैअत (निष्ठा की शपथ) का सिलसिला तोड़कर सीधे अल्लाह और रसूल से हाथ मिलाना चाहते हैं, "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस ओर लौटेंगे।" [26:227] (और जल्द ही वे जान लेंगे कि वे कैसे पलटेंगे। त) तीसरा: वहाबी मुक़ल्लिदीन कि यद्यपि वे जाहिरी तौर पर फ़िक़्ही शाख़ाओं में इमामों के तक़लीद का नाम लेते हैं, लेकिन सिद्धांतों और अकीदों में वे स्पष्ट रूप से 'सवाद-ए-आज़म' (अहले सुन्नत) के ख़िलाफ़ चलते हैं और औलिया-ए-कराम के मक़ामात, तसर्रुफ़ात और मर्तबों के नाम से जलते हैं। चौथा: इसी तरह गुमराहों के तमाम गुट, बद-मज़हब, राफ़ज़ी, ख़ारजी, मोताज़िला, क़दरिया, जबरिया वगैरह - अल्लाह उन्हें अपमानित करे - क्योंकि इन सबने हिदायत का रास्ता छोड़कर अपनी ख्वाहिश को इमाम बनाया और अपना बैअत का सिलसिला लानती शैतान से जा जोड़ा। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "क्या तुमने उस शख़्स को देखा जिसने अपनी ख़्वाहिश को अपना माबूद बना लिया?" [25:43] | क्या तूने देखा वह शख़्स जिसने अपनी ख्वाहिश को अपना माबूद ठहराया, (त) संक्षेप में, व्यापक शब्द यही है कि जो 'अहल-ए-हवा' हैं यानी अहले सुन्नत व जमाअत के विरोधी, वही इस अर्थ में 'बे-पीरे' के सच्चे हक़दार हैं और इन तमाम अहकाम के पूरी तरह पात्र हैं। "अल्लाह उन्हें हलाक (नष्ट) करे, वे कहाँ भटके फिरते हैं।" [9:30] (अल्लाह तआला उन्हें हलाक करे वे कहाँ औंधे फिरते हैं। त) सुन्नी सही-उल-अक़ीदा जो हिदायत के इमामों को मानता है, इमामों की तक़लीद को ज़रूरी समझता है, औलिया-ए-कराम का सच्चा अक़ीदतमंद है और

तमाम अक़ीदों में हक़ की राह पर अडिग है, वह हरगिज़ 'बे-पीरा' नहीं है। उसके पास कई पाक मुर्शिद हैं यानी अल्लाह का कलाम और...

1 अल-क़ुरान अल-करीम 26 / 227 2 अल-क़ुरान अल-करीम 25 / 43 3 अल-क़ुरान अल-करीम 9 / 30

جلد ۲۱

فتاوی رضویہ

جب اس شخص نے ائمہ ہدی کو اپنا مرشد و امام نہ مانا تو امام ضلالت یعنی شیطان لعین کا مرید ہوا، لاجرم روز قیامت اسی کے گروہ میں اٹھے گا، والعیاذ باللہ سبحانہ وتعالٰی۔ مگر کلمہ گویوں میں اس طرح کے بے پیرے چار گروہ ہو سکتے ہیں۔ اول: وہ کافر جو سرے سے قرآن و حدیث ہی کو نہ مانے جیسے نیچری کو حدیثوں کو صراحتہً مردود و بے سود بتاتے ہیں اور قرآن کے یقینی قطعی معانی حق کو رد کر کے اپنے دل سے گھڑ کر کہانی پہیلی بناتے ہیں لعنھم اللہ لعنا کبیرا۔ دوم: غیر مقلد کہ بظاہر قرآن و حدیث کو مانتے اور ارشادات ائمہ دین و حاملان شرع متین کو باطل و نا معتبر جانتے ہیں یہ سلسلہ بیعت توڑ کر براہ راست خدا اور رسول سے ہاتھ ملایا چاہتے ہیں، "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْٓا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ﴿۲۲۷﴾" (اور عنقریب جان لیں گے کیسا پلٹا کھائیں گے۔ ت) سوم: وہابیہ مقلدین کہ اگرچہ بظاہر فروع فقہیہ میں تقلید ائمہ کا نام لیتے ہیں مگر اصول و عقائد میں صراحتہً سوادِ اعظم کے خلاف چلتے ہیں اور مقامات و مناسب و تصرفات و مراتبِ اولیائے کرام کے نام سے جلتے ہیں۔ چہارم: اسی طرح تمام طوائفِ ضالہ بد مذہب گمراہ رافضی خارجی معتزلہ قدری جبری و غیرہم خذلھم اللہ کہ ان سب نے راہ ہدی چھوڑ کر اپنی ہوا کو امام بنایا اور اپنا سلسلہ بیعت شیطان لعین سے جا کر ملایا، قال اللہ تعالٰی: "أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ"2 | کیا تو نے دیکھا وہ شخص جس نے اپنی خواہش کو اپنا معبود ٹھہرایا، (ت) بالجملہ کلمہ جامعہ یہی ہے کہ جو اہل ہوا ہیں یعنی مخالفانِ اہلسنت و جماعت وہی اس معنی پر بے پیر صادق اور ان تمام احکام کے ٹھیک مستحق ہیں "فَتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰی یُؤْفَكُوْنَ"3 (اللہ تعالٰی ان کو ہلاک کرے کہاں اوندھے پھرتے ہیں۔

ت) سنی صحیح العقیدہ کہ ائمہ ہدی کو مانتا تقلید ائمہ ضروری جانتا اولیائے کرام کا سچا معتقد تمام عقائد میں راہ حق پر مستقیم وہ ہرگز بے پیر نہیں دوچاروں مرشداں پاک یعنی کلام خدا و...

1 القرآن الكريم ٢٦ / ٢٢٧ 2 القرآن الكريم ٢٥ / ٤٣ 3 القرآن الكريم ٩ / ٣٠

Fatawa Razawiya Volume 21

The Prophet and the Imams of the scholars of the manifest (outer) and the hidden (inner) are his spiritual guides. In fact, if he remains in this state, then like millions of other Sunni Muslims, his hand is in the hand of the pure Shari'ah, even if apparently he has not been honored with the privilege of taking the oath of allegiance (bay'at) at the blessed hand of any specific servant of God.

A'had-e-ma ba lab-e-shireen dahna bast Khuda-e, ma hama banda wa in qoum khudawandanand. (Translation: God has bound our covenant with the sweet-lipped ones; we are all servants, and these people are masters and lords.)

Even in the second sense of 'Sheikh and Murshid' (spiritual guide), the person who desires to traverse the path of Sufism (Suluk) has no choice. This path is not such that a man can walk it by his own opinion or by looking through books. In this path, every person faces new difficulties according to their own capacity and circumstances, the resolution of which cannot happen without the special attention of a perfect guide. However, imposing those authoritative decrees for abandoning it is pure falsehood, a useless lie, explicit oppression, and a correct fabrication against the religion of God. Firstly, the seekers of this path are very few, and even for those who seek, in this age of darkness, gloom, and absence, it is difficult to find a perfect Sheikh at all times among many claimants of saintliness and crowds of worldly seekers with hypocritical traits.

Ae basa Iblees-e-Adam rooye hast, pas ba har daste naba-yad dad دست. (Translation: That is, many devilish-natured ones are in the form and appearance of men; therefore, one should not put their hand in every hand.)

Thousands of scholars and righteous people have passed, for whom, apparently, their affiliation in this specific Sufi bay'at is not established. Could they, God forbid (Ma'adh-Allah), be called the targets of these harsh decrees? And those who did affiliate, did they all affiliate as soon as they reached maturity? Far from it! Rather, many, at a time when they had reached the high status of leadership (Imamat) in manifest knowledge, were they until then—refuge with Allah—deserving of these decrees? This is extreme, scandalous, and obvious ignorance.

And refuge is with Allah Almighty.

The first hadith mentioned by Zaid has no trace in the speech of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him); yes, it is a saying of the saints. And

the second hadith: Ash-Shaikhu fi qawmihi kan-nabiyyi fi ummatihi[1] (A Sheikh among his people is like a Prophet among his community). This has been mentioned by Ibn Hibban in 'Kutub al-Du'afa' and by Daylami in 'Musnad al-Firdaws' from Hazrat Abu Rafi'...

[1] Al-Maqasid al-Hasanah, Hadith 609, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, p. 257.

रसूल और ज़ाहिर व बातिन के उलमा के इमाम उसके पीर (मार्गदर्शक) हैं, बल्कि अगर वह इसी हालत पर है तो लाखों सुन्नी मुसलमानों की तरह उसका हाथ शरीअत-ए-मुतहरा के हाथ में है, भले ही ज़ाहिरी तौर पर उसने किसी विशेष बंदा-ए-खुदा के मुबारक हाथ पर बैत (दीक्षा) का गौरव प्राप्त न किया हो।

अहद-ए-मा बा लब-ए-शीरीं दहना बस्त खुदा-ए, मा हमा बंदा व ईं क़ौम खुदावंदानन्द। (अनुवाद: हमारे अहद (संकल्प) को खुदा ने मीठे मुँह वाले लोगों से जोड़ दिया है, हम सब बंदे हैं और ये लोग आका व मौला हैं।)

'शेख और मुर्शिद' के दूसरे अर्थ में भी उस व्यक्ति के लिए कोई चारा नहीं जो सुलूक-ए-राहे-तरीक़त (सूफी मार्ग) चाहता है। यह मार्ग ऐसा नहीं है कि आदमी अपनी राय से या किताबें देख-भाल कर चल सके। इसमें हर व्यक्ति को अपनी योग्यता और परिस्थितियों के अनुसार नई कठिनाइयाँ पेश आती हैं, जिसका समाधान बिना किसी कामिल (पूर्ण) रहबर (मार्गदर्शक) की विशेष तवज्जो (ध्यान) के नहीं हो सकता। लेकिन इसे छोड़ने पर वे 'जबरूति' (कठोर) अहकाम (नियम) लगा देना महज़ बातिल और व्यर्थ झूठ, स्पष्ट ज़ुल्म और अल्लाह के दीन पर सरासर इफ़्तरा (आरोप) है। अव्वल तो इस राह के राही बहुत कम हैं, और जो तलब भी करे, उसे इस अंधेरे, ज़ुल्मत और ग़ैबत के ज़माने में, विलायत के बहुत से दावेदारों और दुनिया के तलबगार रियाकारों की भीड़ में हर समय एक कामिल शेख का मिलना मुश्किल है।

ऐ बसा इब्लीस-ए-आदम रू-ए हस्त, पस ब हर दस्त-ए नबायद दाद दस्त। (अर्थात्: बहुत से शैतानी स्वभाव वाले लोग इंसानी रूप और सूरत में हैं, इसलिए हर हाथ में हाथ नहीं देना चाहिए।)

हज़ारों उलमा और सालेहीन गुज़रे हैं जिनका ज़ाहिरी तौर पर इस ख़ास तरीक़त की बैत में शामिल होना साबित नहीं है। क्या माज़-अल्लाह उन्हें इन सख़्त अहकाम का मिस्दाक़ (पात्र) कहा जा सकता है? और जो लोग शामिल हुए भी, क्या वे सब होश संभालते ही शामिल हो गए थे? हरगिज़ नहीं, बल्कि बहुत से उस समय जब ज़ाहिरी इल्म में इमामत के उच्च पद तक पहुँच चुके थे, क्या तब तक वे - पनाह ब-खुदा - इन अहकाम के मुस्तहिक़ (योग्य) थे? यह घोर और अपमानजनक अज्ञानता है।

और अल्लाह तआला की पनाह।

ज़ैद ने जो पहली हदीस बयान की, उसका रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के कलाम में कोई निशान नहीं मिलता, हाँ यह औलिया का कौल (कथन) है। और दूसरी हदीस: अश-शेख फ़ी क़ौमिही कन-नबीय्य फ़ी उम्मतिही[1] (शेख अपनी कौम में वैसा ही है जैसा नबी अपनी उम्मत में)। जिसे इब्न हिब्बान ने 'कुतुब अल-ज़ुआफ़ा' में और दैलमी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में हज़रत अबू राफ़े से...

[1] अल-मकासिद अल-हसना, हदीस 609, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, पृ. 257.

رسول وائمہ علمائے ظاہر و باطن اس کے پیر ہیں بلکہ اگر اسی حالت پر ہے تو مثل اور لاکھوں مسلمانان اہلسنت کے اس کا ہاتھ شریعت مطہرہ کے ہاتھ میں ہے اگرچہ بظاہر کسی خاص بندہ خدا کے دست مبارک پر شرف بیعت سے مشرف نہ ہوا ہو۔

عہد ما بالب شیریں دہنا بست خدا ئے ماہمہ بندہ وایں قوم خداوندانند (ہمارے عہد کو میٹھے منہ والے لوگوں سے خدا نے باندھ دیا ہے ، ہم سب بندے ہیں اور یہ لوگ آقا و مولٰی ہیں۔ ت)

شیخ و مرشد بمعنی دوم سے بھی اس شخص کو چارہ نہیں جو سلوک راہ طریقت چاہے یہ راہ ایسی نہیں کہ آدمی اپنی رائے سے یا کتابیں دیکھ بھال کر چل سکے اس میں ہر شخص کو نئے مشکلات اپنی اپنی قابلیت و حالات کے لائق پیش آتے ہیں جس کی عقدہ کشائی بے توجہ خاص رہبر کامل نہیں ہو سکتی مگر اس کے ترک پر وہ جبروتی احکام لگا دینا محض باطل و کذب عاطل و ظلم صریح اور دین الہی پر افتراء صحیح ہے اول تو اس راہ کے قاصد اقل قلیل ، اور جو طلب بھی کرے اسے اس زمانہ تاریکی و ظلمت و غیبت اکثر اصحاب ولایت و ہجوم دنیا طلبان ریا خصلت میں شیخ کامل ہر وقت میسر آنا مشکل ہے۔

اے بسا ابلیس آدم ہوئے ہست پس بہر دستے نباید داد دست (یعنی بہت سے ابلیس صفت شکل و صورت میں آدمی ہیں پس ہر ہاتھ میں ہاتھ نہیں دینا چاہئے۔ ت)

ہزاروں علماء و صلحاء گزرے کہ بظاہر اس خاص طریقت بیعت میں ان کا انسلاک ثابت نہیں، کیا معاذ اللہ انہیں ان سخت احکام کا مصداق کہا جاسکتا ہے۔ اور جو منسلک بھی ہوئے کیا سب ہوش سنبھالتے ہی منسلک ہو گئے تھے حاشا بلکہ بہت اس وقت جبکہ علم ظاہر میں پایہ عالیہ امامت تک

پہنچ چکے تھے اس وقت تک عیاذ باللہ ان احکام کے مستحق تھے یہ سخت جہالت فاضحہ واضح ہے۔

والعیاذ باللہ تعالی۔

پہلی حدیث جو زید نے بیان کی کلام رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم میں اس کا نشان نہیں ہاں قول اولیاء ہے اور دوسری حدیث : الشیخ فی قومہ کالنبی فی امہ1 (شیخ اپنی قوم میں ایسا ہے جیسا کہ نبی اپنی امت میں)۔ جسے ابن حبان نے کتب الضعفاء اور دیلمی نے مسند الفردوس میں حضرت ابو رافع...

1 المقاصد الحسنۃ حدیث ۶۰۹ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۲۵۷

Fatawa Rizvia Volume 21

It is narrated from him (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said this; although Imam Ibn Hajar al-Asqalani and before him Ibn Taymiyyah termed it fabricated (mawdu) and Imam Sakhawi called it void (batil), the action of the magnificent Imam Jalal al-Din al-Suyuti shows that it is merely weak (da'if) and not void or fabricated. He included this hadith in *Al-Jami' al-Saghir* for two reasons:

[Table/Box 1] Left Column (Arabic): Where he said: "The Sheikh among his family is like the Prophet among his nation," and Al-Khalil in his *Mashi'khat* and Ibn al-Najjar from Abu Rafi' (1) "The Sheikh in his house is like the Prophet among his people." Ibn Hibban (narrated it) in *Al-Du'afa'* and al-Shirazi in *Al-Alqab* from Ibn Umar (2). Right Column (Urdu Translation): Just as he said: "A Sheikh among his people (i.e., his nation) is like a Prophet among his Ummah." This was mentioned by Al-Khalil in his book *Mashi'khat*, and Ibn al-Najjar narrated from Abu Rafi': "A Sheikh in his house is like a Prophet among his people." Ibn Hibban narrated it in *Al-Du'afa'* and al-Shirazi in *Al-Alqab* from Hazrat Ibn Umar (may Allah be pleased with him). (T)

And in the preface of the book, he promised that he would not include any fabricated (mawdu) hadith in it.

[Table/Box 2] Left Column (Arabic): Where he said: "I have left the husk and taken the core, and I have preserved it from what is uniquely narrated by a fabricator or a liar (3)." Right Column (Urdu Translation): I left the skin and took the essence, and I protected it from that which was uniquely fabricated or lied about by someone. (T)

However, this much is proven from it: that obedience to the guides towards God is necessary. There is no dispute in this; for this purpose, the noble verse itself states:

[Table/Box 3] Left Column (Arabic): "Obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you." (Part 4) Right Column (Urdu Translation): Obey Allah the Almighty and obey the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) and your possessors of authority. (T)

According to the most correct and preferred opinion, "those in authority" (uli al-amr) refers to the scholars of religion, encompassing both scholars of Sharia and Tariqa. To take a meaning beyond this, such as claiming that anyone who has not pledged external allegiance (bay'ah) at the hand of someone is astray, is [not justified].

1 Al-Jami' al-Saghir, Hadith 4969 & 4970, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/306 2 Al-Jami' al-Saghir, Hadith 4969 & 4970, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/306 3 Al-Jami' al-Saghir, Preface of the Author, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/5 4 Al-Quran al-Karim, 4/59

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

उनसे (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने ऐसा फ़रमाया; हालाँकि इमाम इब्ने हजर असक़लानी और उनसे पहले इब्ने तैमिया ने इसे 'मौज़ू' (गढ़ा हुआ) और इमाम सख़ावी ने 'बातिल' कहा, लेकिन अज़ीम इमाम जलालुद्दीन सुयूती के अमल से ज़ाहिर होता है कि यह सिर्फ़'ज़ईफ़' (कमज़ोर) है, बातिल और मौज़ू नहीं। उन्होंने इस हदीस को दो कारणों से 'जामे सगीर' में शामिल किया।

[बॉक्स १] बायाँ हिस्सा (अरबी): जहाँ उन्होंने कहा: "शैख़ अपने अहल में ऐसा है जैसे नबी अपनी उम्मत में," और अल-ख़लील ने अपनी 'मशीख़त' में और इब्ने नज्जार ने अबू राफ़े से (१): "शैख़ अपने घर में ऐसे है जैसे नबी अपनी क़ौम में।" इब्ने हब्बान ने 'जुअफ़ा' में और शीराज़ी ने 'अलक़ाब' में इब्ने उमर से रिवायत की (२)। दायाँ हिस्सा (उर्दू अनुवाद): जैसा कि फ़रमाया: "शैख़ अपने अहल यानी अपनी क़ौम में ऐसा है जैसा कि नबी अपनी उम्मत में।" इसे ख़लील ने अपनी किताब 'मशीख़त' में ज़िक्र किया और इब्ने नज्जार ने अबू राफ़े से रिवायत की: "शैख़ अपने घर में ऐसे है जैसे नबी अपनी क़ौम में।" इब्ने हब्बान ने 'जुअफ़ा' में और शीराज़ी ने 'अलक़ाब' में हज़रत इब्ने उमर से रिवायत की। (त)

और किताब के खुतबे (प्रस्तावना) में वादा फ़रमाया कि इसमें कोई मौज़ू हदीस नहीं लाऊंगा।

[बॉक्स २] बायाँ हिस्सा (अरबी): जहाँ उन्होंने कहा: "मैंने छिलके को छोड़ दिया और गूदे को ले लिया, और इसे उस चीज़ से बचाया जिसे गढ़ने वाले या झूठ बोलने वाले ने अकेले बयान किया हो (३)।" दायाँ हिस्सा (उर्दू अनुवाद): छिलके को छोड़ा मैंने और मग़्ज़ (गूदे) को लिया मैंने, और जिस चीज़ के साथ गढ़ने वाला या झूठ बोलने वाला अकेला हुआ, उससे बचाया मैंने। (त)

मगर इससे इस क़दर साबित है कि ख़ुदा की तरफ़ ले जाने वाले रहनुमाओं की इताअत (आज्ञापालन) लाज़मी है। इसमें क्या कलाम (विवाद) है, इसके लिए ख़ुद आयते करीमा है:

[बॉक्स ३] बायाँ हिस्सा (अरबी): "अल्लाह की इताअत करो और रसूल की इताअत करो और उन लोगों की जो तुम में साहिबे अम्र (अधिकार वाले) हैं।" (जिल्द ४) दायाँ हिस्सा (उर्दू अनुवाद): इताअत करो तुम अल्लाह तआला की और इताअत करो रसूल अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की और अपने साहिबे अम्र की। (त)

सबसे सही और बेहतर क़ौल के मुताबिक 'उलुल अम्र' से मुराद 'दीनी उलेमा' हैं, जो शरीयत और तरीक़त दोनों के उलेमा को शामिल है। इससे ज़्यादा यह मानी लेना कि जिसने किसी के हाथ पर ज़ाहिरी बैअत नहीं की वह गुमराह है (सही नहीं है)।

---

१ अल-जामे-उस-सगीर हदीस ४९६९ और ४९७०, दारुल-कुतुबुल-इल्मिया, बेरूत २/३०६ २ अल-जामे-उस-सगीर हदीस ४९६९ और ४९७०, दारुल-कुतुबुल-इल्मिया, बेरूत २/३०६ ३ अल-जामे-उस-सगीर खुतबतुल-मुअल्लिफ़, दारुल-कुतुबुल-इल्मिया, बेरूत १/५ ४ अल-क़ुरआन अल-करीम ४/५९

رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایسا فرمایا اگرچہ امام ابن حجر عسقلانی اور ان سے پہلے ابن تیمیہ نے موضوع اور امام سخاوی نے باطل کہا مگر صنیع امام جلیل جلال سیوطی سے ظاہر کہ وہ صرف ضعیف ہے باطل و موضوع نہیں انھوں نے یہ حدیث دووجہ سے جامع صغیر میں ایراد فرمائی۔

حیث قال الشیخ فی اھلہ کالنبی فی امتہ والخلیل فی مشیختہ و ابن النجار من ابی رافع ۱ الشیخ فی بیتہ کالنبی فی قومہ حب (ابن حبان) فی الضعفاء والشیرازی فی الالقاب عن ابن عمر ۲۔ جیسے فرمایا کہ شیخ اپنے اہل یعنی اپنی قوم میں ایسے ہے جیسا کہ نبی اپنی امت میں، اسے ذکر کیا خلیل نے اپنی کتاب مشیخت میں اور ابن نجار نے ابورافع سے روایت کی، شیخ اپنے بیت میں جیسے نبی اپنی قوم میں، ابن حبان نے ضعفاء میں اور شیرازی نے القاب میں حضرت ابن عمر سے روایت کی۔ (ت)

اور خطبہ کتاب میں وعدہ فرمایا کہ اس میں کوئی حدیث موضوع نہ لاؤں گا۔

حیث قال ترکت القشر واخذت اللباب وصنتہ عما تفرد بہ وضاع او کذاب ۳۔ چھلکے کو چھوڑا میں نے اور مغز کو لیا میں نے، اور جس چیز کے ساتھ گھڑنے والا یا جھوٹ بولنے والا اکیلا ہوا اس سے بچایا میں نے۔ (ت)

مگر اس سے اس قدر ثابت کہ ہادیان خدا کی اطاعت لازم ہے۔ اس میں کیا کلام ہے اس کے لئے خود آیہ کریمہ:

"اَطِیْعُوا اللّٰہَ وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ" ج ۴ اطاعت کرو تم اللہ تعالٰی کی اور اطاعت کرو رسول اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور اپنے صاحب امر کی۔ (ت)

کافی ہے قول اصح وار جح پر اولی الامر سے مراد علمائے دین ہیں کہ علمائے شریعت و طریقت دونوں کو شامل ، اس سے زیادہ یہ معنی اس کے لینا کہ جس نے بیعت ظاہری کسی کے ہاتھ پر نہ کی وہ گمراہ۔

---

۱ الجامع الصغیر حدیث ۴۹۶۹ و ۴۹۷۰ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۳۰۶ ۲ الجامع الصغیر حدیث ۴۹۶۹ و ۴۹۷۰ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۳۰۶ ۳ الجامع الصغیر خطبۃ المؤلف دارالکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۵ ۴ القرآن الکریم ۴ / ۵۹

Fatawa Razawiyya, Volume 21

...is by no means the intent of the Hadith; this is a slander and accusation, or ignorance and foolishness, and we seek refuge in Allah Almighty. Yes, for Bai'at (pledge of allegiance) and the Great Imamate, it is stated in an authentic Hadith:

[Table Header: Hadith Quotation] Arabic Text: Whoever withdraws a hand from obedience will meet Allah on the Day of Resurrection with no argument for him, and whoever dies without having a pledge of allegiance (Bai'at) on his neck, dies a death of ignorance (Jahiliyyah). Narrated by Muslim[1] from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both). Urdu Translation in text: Whoever pulls back his hand from obedience will meet Allah Almighty in such a state that he will have no proof on the Day of Judgment, and whoever dies in such a state that the collar of Bai'at is not around his neck, he will die the death of ignorance. Narrated by Muslim from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both). (T)

This is also in the case when an Imam is present and available. Arabic Part: As it is not hidden, otherwise Allah does not burden any soul except according to its capacity. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. Urdu Part: As it is not hidden, otherwise Allah Almighty does not give hardship to any soul except according to its capacity. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T)

Problem 181: From Kichhauchha Sharif, District Faizabad, sent by Hazrat Syed Shah Abul Hamu and Maulana Maulvi Ahmad Ashraf Mian Sahib Ashrafi, may their glory increase, 17 Shawwal 1317 AH.

What do the eminent scholars and noble Sufi masters say regarding this issue? Five hundred years ago, two biological brothers, Zaid and Amr, were granted two separate robes (khirqas) of succession and leadership (sajjada-nishini) by the same mentor, i.e., their respected father. Zaid, the elder son, consistently wore the robe gifted by the mentor at the mentor's specific shrine/monastery (Khanqah) on the day of Urs (death anniversary), and performed the Fatiha for the Urs according to the tradition of the masters. Thus, for eight generations, the family caliphate and the wearing of the robe remained established in Zaid's lineage as the rightful successors. The last successor of the eighth generation, Bakr Pani, passed away leaving behind his wife, Hindah, and his brother and special deputy (Khalifa), Khalid. After her husband's death, Hindah took the aforementioned robe and went to her parental home. The chain of pledge and family caliphate has continued through Khalid for nearly a hundred years, but due to the aforementioned reason, the wearing of the

robe could not take place during this period. In the lineage of Amr, the younger son, for nine generations, the wearing of the robe took place one day before the Urs, while the wearing of the robe on the actual day of Urs remained in the lineage of the elder son...

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Imarah, Chapter on the Obligation of Adhering to the Community of Muslims, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/128. Page 484 of 674

फ़तावा रज़विय्या, खंड 21

...यह हदीस का कतई अर्थ नहीं है; यह एक दोषारोपण और मिथ्या आरोप है, या अज्ञानता और मूर्खता है, और हम अल्लाह सर्वशक्तिमान की शरण मांगते हैं। हाँ, बैअत (निष्ठा की प्रतिज्ञा) और महान इमामत के लिए एक सही हदीस में कहा गया है:

[तालिका शीर्षक: हदीस उद्धरण] अरबी पाठ: "जिसने आज्ञाकारिता से हाथ खींच लिया, वह प्रलय के दिन अल्लाह से इस हाल में मिलेगा कि उसके पास कोई दलील नहीं होगी, और जो इस हाल में मरा कि उसकी गर्दन में बैअत का पट्टा न हो, वह जाहिलियत (अज्ञानता) की मौत मरा।" इसे मुस्लिम[1] ने अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। उर्दू अनुवाद (पाठ में दिया गया): जिसने आज्ञाकारिता से अपना हाथ खींच लिया, वह अल्लाह सर्वशक्तिमान से इस हाल में मिलेगा कि न्याय के दिन उसके पास कोई प्रमाण नहीं होगा, और जो इस हाल में मर जाए कि बैअत का पट्टा उसकी गर्दन में न हो, तो वह जाहिलियत की मौत मरेगा। इसे मुस्लिम ने अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। (त)

यह भी उसी स्थिति में है जब इमाम उपस्थित और उपलब्ध हो। अरबी अंश: जैसा कि छिपा नहीं है, अन्यथा अल्लाह किसी भी प्राण को उसकी क्षमता से अधिक कष्ट नहीं देता। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। उर्दू अंश: जैसा कि छिपा नहीं है, अन्यथा अल्लाह सर्वशक्तिमान किसी जान को उसकी सामर्थ्य से अधिक कष्ट नहीं देता। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 181: किछौछा शरीफ, जिला फैजाबाद से, हज़रत सैयद शाह अबुल हमू और मौलाना मौलवी अहमद अशरफ मियां साहब अशरफी, अल्लाह उनकी प्रतिष्ठा बढ़ाए, द्वारा भेजा गया। 17 शव्वाल 1317 हिजरी।

महान विद्वान और सम्मानित सूफी संत इस मामले में क्या कहते हैं? पाँच सौ वर्ष पूर्व, ज़ैद और अम्र नामक दो सगे भाइयों को एक ही मुर्शिद यानी उनके वालिद माजिद से अलग-अलग दो ख़िरक़े (खिलाफ़त के वस्त्र) और सज्जादा-नशीनी प्राप्त हुई। ज़ैद, जो बड़ा पुत्र था, अपने मुर्शिद के उर्स के दिन मुर्शिद द्वारा दिए गए ख़िरक़े को विशेष खानकाह और मुर्शिद में पहनकर मशायख के दस्तूर के अनुसार उर्स की फातिहा पढ़ता रहा। इसी प्रकार आठ पीढ़ियों तक ज़ैद के खानदान में पारिवारिक खिलाफत और ख़िरक़ा-पोशी सज्जादा-नशीन के रूप में कायम रही। आठवीं पीढ़ी के अंतिम

सज्जादा-नशीन बक्र पानी अपनी पत्नी हिंदा और भाई व खास खलीफा खालिद को छोड़कर चल बसे। पति की मृत्यु के बाद हिंदा उक्त ख़िरक़ा लेकर अपने मायके चली गई। खालिद से बैअत और पारिवारिक खिलाफत का सिलसिला लगभग सौ वर्षों से जारी है, लेकिन उक्त कारण से इस अवधि में ख़िरक़ा-पोशी नहीं हो सकी। अम्र, जो छोटा पुत्र था, उसकी पीढ़ी में नौ पीढ़ियों तक उर्स से एक दिन पहले ख़िरक़ा-पोशी होती रही, जबकि उर्स के विशेष दिन की ख़िरक़ा-पोशी बड़े पुत्र की संतान में...

[1] सही मुस्लिम, किताब अल-इमारा, मुसलमानों की जमात के साथ रहने की अनिवार्यता का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/128. पेज 484 of 674

ہے ہرگز مفادِ حدیث نہیں یہ افتراء و تہمت یا جہل و سفاہت ہے والعیاذ باللہ تعالٰی، ہاں بیعت و امامت کبرٰی کے لئے صحیح حدیث میں ارشاد ہوا :

من خلع یداً من طاعة لقی اللہ یوم القیمة لا حجة له | جس نے کھینچا ہاتھ کو اطاعت سے ملے گا اللہ تعالٰی کو اس حال ومن مات ولیس فی عنقه بیعة مات میتة جاهلیة، رواه | میں کہ اس کے پاس قیامت کے دن کوئی دلیل نہ ہوگی، اور جو مسلم[1] عن عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنهما۔ | مر جائے اس حال میں کہ اس کی گردن میں بیعت کا پٹکا نہ ہو | تو وہ جاہلیت کی موت مرے گا۔ روایت کیا اس کو مسلم نے | عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے۔ (ت)

یہ بھی اس صورت میں ہے کہ امام موجود و میسر ہو۔

کما لا یخفی والا فلا یکلف اللہ نفسا الا وسعها واللہ | جیسا کہ پوشیدہ نہیں ہے ورنہ اللہ تعالٰی کسی جان کو تکلیف سبحنہ وتعالٰی اعلم۔ | نہیں دیتا مگر اس کے وسعت کے مطابق۔ واللہ سبحانہ و | تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۸۱: از کچھوچھہ شریف ضلع فیض آباد مرسلہ حضرت سید شاہ ابوالحمو و مولانا مولوی احمد اشرف میاں صاحب اشرفی دام مجدھم ۱۷ شوال ۱۳۱۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے عظام و حضراتِ مشائخِ کرام اس مسئلہ میں کہ پانچو برس کا زمانہ ہوا زید و عمر و دونوں برادر حقیقی کو ایک ہی مرشد یعنی اپنے والدِ ماجد سے علیحدہ علیحدہ دو خرقے عطا ہو کر خلافت و سجادہ نشینی حاصل ہوئی، زید خلف اکبر برابر اپنے مرشد کے یوم العرس خرقہ عطیہ مرشد کو خاص خانقاہ و مرشد میں پہن کر فاتحہ عرس حسب دستور مشائخ کرتا رہا

یونہی آٹھ پشت تک زید کے خاندان میں خلافت خاندانی و خرقہ پوشی بحیثیت سجادہ نشینی قائم رہی آٹھویں پشت کا اخیر سجادہ نشین بکر پانی زوجہ ہندہ اور برادر و خلیفہ خاص خالد کو چھوڑ کر انتقال کر گیا ہندہ بعد وفات شوہر خرقہ مذکورہ لے کر اپنے میکے چلی گئی خالد سے سلسلہ بیعت و خلافت خاندانی قریب سو برس سے جاری ہے مگر بوجہ مذکور خرقہ پوشی اس مدت میں نہ ہو سکی، عمر وخلف اصغر کی نسل میں نو پشت تک خرقہ پوشی ایک روز قبل عرس ہوا کہ خاص روز عرس کی خرقہ پوشی نسل خلف اکبر میں

[1] صحیح مسلم کتاب الامارۃ باب وجوب ملازمۃ جماعۃ المسلمین قدیمي کتب خانہ کراچی ۱۲۸/۲

...happened when in the time of Khalid, because of the absence of the 'khirqa' (the robe of initiation), the ceremony could not be performed. Rashid, who was the ninth successor (Sajjada Nashin) of Amr's lineage and a contemporary of Khalid, performed the khirqa-wearing ceremony on both days. Now in the lineage of Amr, there is Mahmood in the family of Hamid and Zaid. In addition to the family's pledge of allegiance (bay'at) and successorship (khilafat), he has also taken back the khirqa from a family elder and revived the lost tradition. Now Hamid is disputing his eligibility for the khirqa-wearing. The family successorship up to the spiritual guide of Mahmood's spiritual guide is accepted by many respected family members and others, and is well-known among them. Some elders of the family have also recorded it in their published pamphlets. The spiritual guide of Mahmood's spiritual guide, who was among the reliable and just individuals, gave a written successorship certificate (khilafat nama) signed in his own blessed hand, which is well-known to his sons and others. They have implemented this chain for a long time. People have been becoming disciples of him, then of Mahmood, then of Mahmood's successor, and continue to do so. The great scholars and masters of the era have accepted Mahmood as the successor and occupant of the family seat (sajjada nashin) and have put their seals on it. In fact, the spiritual guide of Mahmood's spiritual guide himself wrote the word 'Sajjada Nashin' with Mahmood's name in the titles of a signed letter. In this situation, will this chain of successorship and occupancy be considered proven and accepted, or will it not be accepted due to the denial of some disputants? And after the khirqa ceremony had continued in Mahmood's family for four hundred years and then was interrupted for about a hundred years for the mentioned reason, and because both days of khirqa ceremony started happening at Hamid's place, has Mahmood's right now vanished, or can he revive this tradition? Does Hamid have the right to interfere or obstruct Mahmood's khirqa ceremony on the day of Urs, especially within the limits of the Khanqah, for the mentioned reason or not? Explain and be rewarded (Bayan farmao ta-ke ajr pao - T).

The Answer: In the situation enquired, Mahmood's family successorship and occupancy (sajjada nashini) are certainly proven and accepted, and the denial of the disputants is not heard at all. According to Shariah and logic, there are two ways to prove such matters: first, the connection of the chain (isnad), and second, fame. It is evident from the description of the question that Mahmood possesses both, especially fame, in an excellent manner. Thus, the denial of the second [point] (denial

by the denier not being heard) is absolutely unheard and void. It is stated in Fath al-Qadir, al-Bahr al-Raiq, al-Nahr al-Faiq, Minah al-Ghaffar, and Radd al-Muhtar:

(Arabic)

The method of narrating this from a Mujtahid is one of two things: either it has a chain of narration for it, or it is taken from a well-known book that has been passed from hand to hand, such as the books of Muhammad bin Hasan and the like.

(Urdu)

The method of narrating this saying from a Mujtahid is one of two: either its chain of narration is present in it, or it is taken from some famous book which is common among hands, such as the books of Muhammad bin Hasan and...

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...हुआ जब ख़ालिद के ज़माने में ख़िरक़ा (दीक्षा का लिबास) न रहने के कारण वह रस्म अदा न हो सकी। रशीद, जो अम्र की नस्ल का नौवां सज्जादा नशीन और ख़ालिद का समकालीन था, दोनों दिन ख़िरक़ा पोशी की। अब अम्र के सिलसिले में हामिद और ज़ैद के ख़ानदान में महमूद है, जिसने ख़ानदानी बैअत और ख़िलाफ़त के अलावा ख़ानदान के बुज़ुर्ग से ख़िरक़ा भी वापस लिया और पुरानी रस्म को फिर से ताज़ा किया। अब हामिद उसके ख़िरक़ा पोशी के हक़ में विवाद कर रहा है। महमूद के मुर्शिद के मुर्शिद तक ख़ानदानी ख़िलाफ़त बहुत से इज़्ज़तदार ख़ानदानी लोगों और दूसरों के नज़दीक मान्य है और उनमें मशहूर है। ख़ानदान के कुछ बुज़ुर्गों ने अपने प्रकाशित रिसालों में भी इसे दर्ज किया है। महमूद के मुर्शिद के मुर्शिद, जो विश्वसनीय लोगों में से थे, उनके मुर्शिद ने लिखित ख़िलाफ़त नामा अपने मुबारक क़लम से दस्तख़ती दिया, जिसे ख़ुद उनके साहिबज़ादे आदि बहुत अच्छी तरह जानते हैं। उन्होंने मुद्दत से इस सिलसिले को जारी फ़रमाया। लोग उनके फिर महमूद के फिर महमूद के ख़ुलफ़ा के मुरीद होते रहे हैं और हो रहे हैं। ज़माने के बड़े उलेमा और मशाईख़ ने महमूद को ख़ानदान का ख़लीफ़ा और सज्जादा नशीन माना और उस पर मुहरें लगाई हैं, बल्कि ख़ुद महमूद के मुर्शिद के मुर्शिद ने एक दस्तख़ती ख़त के अलक़ाब में महमूद के नाम के साथ लफ्ज़ 'सज्जादा नशीन' तहरीर फ़रमाया। क्या इस सूरत में यह ख़िलाफ़त और सज्जादा नशीनी का सिलसिला साबित और मुसल्लम माना जाएगा या कुछ विवाद करने वालों के इनकार के कारण इसे स्वीकार नहीं किया जाएगा? और चार सौ साल तक महमूद के ख़ानदान में ख़िरक़ा पोशी की रस्म जारी रहकर तक़रीबन सौ साल तक ऊपर बताए गए कारण से रुक जाने और हामिद के यहाँ दोनों दिन ख़िरक़ा पोशी होने से क्या अब महमूद का हक़ ख़त्म हो गया, या वह इस रस्म को ताज़ा कर सकता है? क्या हामिद को ऊपर बताए गए कारण से उर्स के दिन, ख़ासकर ख़ानक़ाह की सीमाओं के अंदर महमूद की ख़िरक़ा पोशी में दखल देने या रुकावट डालने का हक़ हासिल है या नहीं? बयान फ़रमाएं ताकि सवाब पाएं।

अल-जवाब: पूछी गई स्थिति में महमूद की ख़ानदानी ख़िलाफ़त और सज्जादा नशीनी यक़ीनन साबित और मुसल्लम है, और विवाद करने वालों का इनकार बिल्कुल भी सुनने लायक़ नहीं है। शरीअत और अक़्ल के मुताबिक़ ऐसी बातों को साबित करने के दो तरीक़े हैं: पहला सनद का जुड़ाव, दूसरा प्रसिद्धि। सवाल के विवरण से साफ़ है कि महमूद को दोनों तरीक़ों से, ख़ासकर प्रसिद्धि की वजह से,

बेहतरीन तौर पर हासिल है। तो दूसरे (नुक़्ते) का इनकार बिल्कुल अनसुना और बातिल (अमान्य) है। फ़तह अल-क़दीर, बह्र अल-राईक़, नह्र अल-फ़ाईक़, मिनह अल-ग़फ़्फ़ार और रद अल-मुह्तार में है:

(अरबी)

किसी मुजतहिद से इस बात को नक़्ल करने का तरीक़ा दो में से एक है: या तो यह कि उसके पास इसके लिए कोई सनद हो, या वह इसे किसी ऐसी मशहूर किताब से ले जो लोगों के हाथों में प्रचलित हो, जैसे मुहम्मद बिन हसन की किताबें और वैसी ही दूसरी किताबें।

(उर्दू)

इस क़ौल को मुजतहिद से नक़्ल करने का तरीक़ा दो में से एक है: या तो यह कि उसकी सनद इसमें मौजूद हो या उसको किसी मशहूर किताब से पकड़े जो हाथों में मुतदावल (प्रचलित) हो जैसा कि मुहम्मद बिन हसन की किताबें और...

पृष्ठ 485 का 674

ہوئی جب زمانہ خالد میں خرقہ نہ رہنے کے سبب وہ رسم ادانہ ہو سکی رشید نے کہ نسل عمرو کا نواں سجادہ نشین اور معاصر خالد تھا دونوں روز خرقہ پوشی کی اب عمرو کے سلسلہ میں حامد اور زید کے خاندان میں محمود ہے جس نے علاوہ بیعت و خلافت خاندانی بزرگ ہوا خرقہ بھی واپس لیا اور رسم رفتہ پھر از سر نو تازہ کی ، اب حامد اس کے استحقاق خرقہ پوشی میں منازع ہے مرشد مرشد محمود تک خلافت خاندانی بہت معززین اہل خاندان و غیر ہم کو مسلم اور ان میں مشہور ہے بعض اکابر اہل خاندان نے اپنے رسائل شائع شدہ میں بھی اسے درج کیا ہے، مرشد محمود کو کہ ثقاب عدول سے تھے ان کے مرشد نے خلافت نامہ تحریری دستخطی اپنے قلم مبارک سے دیا جسے خود ان کے صاحبزادے وغیرہ بہت جانتے ہیں انھوں نے مدت سے اس سلسلہ کو اجرا فرمایا، لوگ ان کے پھر محمود پھر خلیفہ محمود کے مرید ہوتے رہے اور ہوتے ہیں کبرائے علماء و مشائخ عصر نے محمود کو خلیفہ و سجادہ نشین خاندان مانا اور اس پر مہریں کی ہیں بلکہ خود مرشد مرشد محمود نے ایک خط دستخطی کے القاب میں نام محمود کے ساتھ لفظ سجادہ نشین تحریر فرمایا، کیا اس صورت میں یہ سلسلہ خلافت و سجادہ نشینی ثابت و مسلم مانا جائے گا یا انکار بعض منازعین کے باعث تسلیم نہ ہوگا، اور چار سو برس تک رسم خرقہ پوشی خاندان محمود میں جاری رہ کر تقریباً سو برس تک بوجہ مذکور منقطع اور حامد کے یہاں دونوں روز خرقہ پوشی ہونے سے اب حق محمود زائل ہو گیا، یا وہ اس رسم کو تازہ کر سکتا ہے حامد کو بوجہ مذکورہ یوم العرس خصوصا حدود خانقاہ میں خرقہ پوشی محمود سے تعرض ومزاحمت کا حق حاصل ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا(بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: صورت مستفسرہ (دریافت کردہ صورت) میں محمود کی خلافت خاندانی و سجادہ نشینی ضرور ثابت و مسلم ہے اور انکار منازعین اصلا مسموع نہیں شرعاً و عقلاً ایسے امور کے ثبوت کے دو طریقے ہیں ایک اتصال سند، دوسرے شہرت __ تقریر سوال سے ظاہر ہے کہ محمود کو دونوں وجہ شہرت بوجہ احسن حاصل، تو نفی نانی قطعاً نامسموع و باطل (نفی کرنے والے کی نفی نہ سنی ہوئی) فتح القدیر و بحر الرائق و نہر الفائق و منح الغفار وردالمحتار میں ہے:

| طریق نقلہ لذلک عن المجتہد احد امرین اما ان یکون لہ سند فیہ او یاخذہ من کتاب معروف تداولتہ الایدی نحو کتب محمد بن الحسن ونحوھا | اس قول کو مجتہد سے نقل کرنے کا طریقہ دو میں سے ایک ہے یا تو یہ کہ اس کی سند اس میں موجود ہو یا اس کو کسی مشہور کتاب سے پکڑے جو ہاتھوں میں متداول ہو جیسا کہ محمد بن حسن کی کتابیں اور |

Fatawa Razawiyya Volume 21

From the famous works of the Mujtahidin (jurists), because it is at the level of a famous Mutawatir report; this is how Al-Razi mentioned it. - 1

Their examples are the famous works of the Mujtahidin because they are like the famous Mutawatir reports; Razi has mentioned it in the same way. (T)

When, according to the clarification of the noble Imams regarding the religion of God, the rulings of Sharia, matters of Halal and Haram, and fatwas and judicial rulings related to blood and forbidden matters, the existence of only one of these two methods—chain of narration (sanad) or fame (shuhrah)—is sufficient, based on which even Hudood (capital punishments) and Qisas (retribution) will be executed, then not considering even the combination of both sufficient in the matter of Sajjada-nishini (spiritual succession) is completely far from justice. The state of 'sanad' is such that when Zaid, whose word is acceptable, narrates a Hadith or a jurisprudential issue from his Sheikh, even if there is no explicit mention of hearing (sama'), nevertheless, according to some Imams like Imam Bukhari etc., the mere possibility of a meeting between the Sheikh and the student is enough for acceptance. And according to Imam Muslim etc., and the majority of the elders, even that is not necessary; mere contemporaneity, meaning both being in the same era and the possibility of meeting, is sufficient. According to our scholars, this same school of thought is correct, and it is not only when he says "I heard" or "I was informed" or "he narrated the Hadith to me" that it is accepted. Now, by consensus (ijma'), it is accepted without the mentioned condition, and to consider it necessary to demand a witness for the claim of hearing from the owner of the chain of narration is, by the consensus of the Imams, false and forsaken. Imam Muslim says in the introduction to his Sahih:

The speaker, whose words we began to relate, claimed that every chain of narration (isnad) that contains 'so-and-so from so-and-so', while it is known that they were in the same era and it was possible for one to have heard from the other, except that we do not find in the reports that they actually met, is not a valid proof (hujjah). This claim is a newly invented fabrication, and that which is agreed upon among the scholars of the past and present is that the narration is established and its proof is binding, unless...

This speaker has assumed, about whose words we have started the discussion by narrating his statement, that regarding every teacher in whose narration it is 'so-and-so from so-and-so', and the situation is that knowledge has established they were both in the same era and it is possible that he heard from him, but we don't find their mutual meeting in reports, then it is not a proof. This is a newly fabricated saying, and among the old and new scholars, it is a matter of consensus that the narration is proven and its proof is binding with it, except that...

1 Radd al-Muhtar, referring to al-Fath, al-Bahr, and al-Manh, Book of Judiciary, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/406.

मुज्तहिदीन की मशहूर रचनाओं में से, क्योंकि वे प्रसिद्ध मुतवातिर रिपोर्ट के स्तर पर हैं; अल-राज़ी ने इसका इसी तरह उल्लेख किया है। - 1

उनकी तरह मुज्तहिदीन की मशहूर रचनाएँ इसलिए हैं क्योंकि वे मशहूर मुतवातिर ख़बरों की तरह हैं; राजी ने इसी तरह उल्लेख किया है। (त)

जब इमामों के स्पष्टीकरण के अनुसार, अल्लाह के दीन, शरीयत के हुक्मों, हलाल और हराम के मसलों, और खून और हराम मामलों से संबंधित फतवा और कजा में, सनद (वर्णन की श्रृंखला) और शोहरत (प्रसिद्धि) इन दो तरीकों में से केवल एक का अस्तित्व ही पर्याप्त है, जिसके आधार पर हुदूद और किसास (दंड) भी लागू किए जाएंगे, तो सज्जादा-नशीनी (आध्यात्मिक उत्तराधिकार) के मामले में दोनों के मिलन को भी पर्याप्त न मानना न्याय से पूरी तरह दूर है। सनद की स्थिति यह है कि जब ज़ैद, जिसकी बात सुनी जाती है, अपने शेख से कोई हदीस या फिकही मसला बयान करे और उसमें सुनने (समा) का स्पष्ट उल्लेख न हो, फिर भी इमाम बुखारी आदि कुछ इमामों के अनुसार शेख और शिष्य की कभी मुलाकात होना ही स्वीकार करने के लिए काफी है। और इमाम मुस्लिम आदि और अधिकांश बुजुर्गों के अनुसार इसकी भी आवश्यकता नहीं है; केवल समकालीनता यानी दोनों का एक ही ज़माने में होना और मुलाकात की संभावना ही काफी है। हमारे उलेमा के अनुसार यही मज़हब सही है, न कि यह कि जब वह कहे "मैंने सुना" या "मुझे खबर दी गई" या "मुझसे हदीस बयान की गई" कि अब तो इज्मा (आम सहमति) से बिना उक्त शर्त के स्वीकार किया जाता है, और सनद के मालिक से सुनने के दावे पर गवाह मांगना ज़रूरी समझना इमामों के इज्मा से गलत और त्याज्य है। इमाम मुस्लिम अपनी सहीह की प्रस्तावना में फरमाते हैं:

उस वक्ता ने, जिसकी बातों से हमने चर्चा शुरू की थी, दावा किया कि हर वह सनद जिसमें 'फलां से फलां' है, जबकि यह ज्ञात है कि वे एक ही युग में थे और एक का दूसरे से सुनना संभव था, सिवाय इसके कि हमें रिवायतों में उनकी आपसी मुलाकात नहीं मिलती, तो वह दलील (हुज्जत) नहीं है। यह कथन एक नया गढ़ा हुआ आविष्कार है, और प्राचीन और आधुनिक विद्वानों के बीच इस बात पर सहमति है कि रिवायत साबित है और इसके साथ दलील अनिवार्य है, सिवाय इसके कि...

इस कहने वाले ने गुमान किया है, जिसके शब्द की चर्चा से हमने अपनी बात शुरू की है, कि हर उस्ताद के बारे में जिसकी रिवायत में 'फलां से फलां' हो, और स्थिति यह हो कि इल्म ने इसका अहाता किया हो कि वे दोनों एक ही ज़माने में हों और मुमकिन है कि उसने उससे सुना हो, सिवाय इसके कि हमें रिवायतों में उनकी आपसी मुलाकात न मिले, तो वह हुज्जत न हो। यह कौल (कथन) नया गढ़ा हुआ है और पुराने और नए अहल-ए-इल्म में यह इत्तिफाकी (सहमति वाली) बात है कि रिवायत साबित है और हुज्जत इसके साथ लाज़िम है, सिवाय इसके कि...

1 रद अल-मुह्तार, अल-फतह, अल-बहर और अल-मन्ह के संदर्भ से, किताबुल कजा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/406।

من التصانیف المشھورۃ للمجتھدین لانہ بمنزلۃ الخبر المتواتر المشھور ھکذا ذکر الرازی - ۱

ان کی مثل مجتہدین کی مشہور تصانیف اس لئے کہ وہ بمنزلہ خبر متواتر مشہور کے ہے ، رازی نے اسی طرح ذکر کیا ہے۔ (ت)

جب بتصریح ائمہ کرام دین خدا و احکام شرع و مسائل حلال و حرام و فتوٰی و قضا متعلق بدماء و محارم میں انھیں دو طریقہ سند و شہرت سے صرف ایک کا وجود کافی جس کی بناء پر اجرائے حدود و قصاص تک کیا جائے گا امر سجاد نشینی میں دونوں کا اجتماع بھی کافی نہ جاننا سراسر بعید از انصاف ہے سند کی تو یہ حالت ہے کہ زید مسموع القول جب کوئی حدیث یا مسئلہ فقہیہ اپنے شیخ سے روایت کرے اور اس میں تصریح سماع بھی نہ ہو، تاہم امام بخاری وغیرہ بعض ائمہ کے نزدیک شیخ و تلمیذ کی صرف کبھی ملاقات ہونا تسلیم کے لئے بس ہے اور امام مسلم وغیرہ جمہور اکابر کے نزدیک اس کی ضرورت نہیں محض معاصرت یعنی دونوں کا ایک زمانہ میں ہونا اور امکان لقاہی کافی ہے۔ ہمارے علماء کے نزدیک یہی مذہب صحیح ہے نہ کہ جب وہ کہے کہ میں نے سنا یا مجھے خبر دی یا مجھ سے حدیث بیان کی کہ اب تو بالاجماع بے شرط مذکور قبول اور صاحب سند سے دعوٰی سماع پر گواہ مانگنا ضروری جاننا باجماع ائمہ باطل و مخذول امام مسلم اپنے مقدمہ صحیح میں فرماتے ہیں:

زعم القائل الذی افتتحنا الکلام علی الحکایة عن قوله ان کل اسناد فیه فلان عن فلانه وقد احاط العلم بانهما کانا فی عصر واحد وجائزان یکون سبعه منه غیر انه لم تجد فی الروایات انهما التقیا لم یکن حجة وهذا القول مخترع مستحدث والمتفق علیه بین اهل العلم قدیماً وحدیثاً ان الروایة ثابتة و الحجة بهالازمة

گمان کیا ہے اس قائل نے کہ شروع کیا ہم نے کلام کو اس کے قول کی حکایت پر تحقیق ہر استاد کہ اس میں فلان عن فلان ہو ، اور حال یہ کہ علم نے اس کا احاطہ کیا ہو کہ وہ دونوں ایک ہی زمانہ میں ہوں اور جائز ہے کہ اس نے اس سے سنا ہو سوا اس کے کہ ہم روایات میں نہ پائیں ان کی باہم ملاقات کو کہ وہ حجت نہ ہو اور یہ قول نیا گھڑا ہوا ہے اور پرانے اور نئے اہل علم میں یہ اتفاقی بات ہے کہ روایت ثابت ہے اور حجت اس کے ساتھ لازم ہے مگر یہ کہ اس

۱ ردالمحتار بحوالہ الفتح والبحر والمنح کتاب القضاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۴۰۶/۴

Volume 21, Fatawa Rizvia

...unless there is clear evidence that the narrator did not meet the one from whom he narrated. - Summarized. (T)

In Sharh Imam Nawawi, it says:

This is what Imam Muslim leaned towards. The researchers have rejected it and said this is weak. The one he rejected is the chosen authentic view, which is the opinion of the masters of this field like Ali bin al-Madini, Imam al-Bukhari, and others. (T)

In Fath al-Qadir, it says:

What has been transmitted from Imam al-Bukhari is that he considered a narration weak by saying, "The hearing of some of these from others is not known." This is based on his condition of knowing about the meeting (between narrator and teacher). The correct view is that the possibility of a meeting is sufficient. (T)

Also in Kitab al-Zakat, Section on Cattle, he said:

The majority's view is that being contemporaries is sufficient as long as it is not known that they did not meet. However, Imam al-Bukhari and Ibn al-Madini made it a condition to have knowledge of their meeting, even if only once.

---

1. Sahih Muslim, Introduction of the Book, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/21-22.
2. Sharh Sahih Muslim by Nawawi, Introduction of the Book, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/21.
3. Fath al-Qadir, Book of Prayer, Chapter of Witr, Maktaba Nooriya Rizviya Sukkur, 11/407.

जिल्द 21, फतावा रज़विया

...जब तक कि कोई स्पष्ट प्रमाण न हो कि वर्णनकर्ता (रावी) ने उससे मुलाकात नहीं की जिससे उसने वर्णन किया है। - संक्षेप में। (त)

शरह इमाम नववी में है:

यह वह है जिसकी ओर इमाम मुस्लिम झुके हैं, जबकि हकीकत यह है कि शोधकर्ताओं ने इसका खंडन किया है और कहा है कि यह कमजोर (ज़ईफ़) है। और जिसे उन्होंने अस्वीकार किया है वही चुना हुआ सही दृष्टिकोण है, जिस पर इस विषय के उस्ताद अली बिन अल-मदीनी, इमाम बुखारी और अन्य एकमत हैं। (त)

फत्हुल कदीर में है:

इमाम बुखारी से जो उद्धृत किया गया है कि उन्होंने अपने इस कथन के साथ कमजोर करार दिया है कि "इनमें से कुछ का कुछ से सुनना ज्ञात नहीं है," तो यह इस पर आधारित है कि उनके पास मुलाकात का ज्ञान होना शर्त है। और सही यह है कि मुलाकात की संभावना ही काफी है। (त)

साथ ही किताबुज़ ज़कात, गायों के अध्याय में उन्होंने फरमाया:

बहुमत (जमहूर) का कहना है कि समकालीन होना ही पर्याप्त है जब तक कि मुलाकात न होने का ज्ञान न हो। और इमाम बुखारी और इब्न अल-मदीनी ने शर्त रखी है कि उनके मिलने का ज्ञान हो, चाहे वह एक ही बार हुआ हो।

---

1. सहीह मुस्लिम, मुक़द्दमतुल किताब, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/21-22।
2. शरह सहीह मुस्लिम लिन-नववी, मुक़द्दमतुल किताब, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/21।
3. फत्हुल क़दीर, किताबुस-सलात, बाबुल-वित्र, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 11/407।

جگہ دلالت ظاہر کہ راوی نے جس سے روایت کی ہے اس سے ملاقات نہیں کی اھ ملخصاً۔ (ت)

شرح امام نووی میں ہے:

یہ وہ ہے جس کی طرف مائل ہوئے ہیں امام مسلم ، حال یہ ہے کہ محققوں نے اس کا انکار کیا ہے اور انھوں نے کہا ہے یہ ضعیف ہے اور جس کو اس نے رد کیا ہے وہی مختار صحیح ہے جس پر ائمہ فن علی بن المدینی اور امام بخاری و غیرہما جمع ہوئے ہیں۔ (ت)

فتح القدیر میں ہے:

جو نقل کیا گیا ہے امام بخاری سے کہ انھوں نے ضعیف قرار دیا ہے ساتھ اپنے قول کے نہیں پہچانا جاتا سننا بعض ان حضرات کا بعض سے، تو یہ اس پر مبنی ہے کہ ان کے نزدیک ملاقات کا علم ہونا شرط ہے اور صحیح یہ ہے کہ ملاقات کا امکان ہی کافی ہے۔ (ت)

نیز کتاب الزکوٰۃ فصل فی البقر میں فرمایا:

جمہور کا قول کفایت کرتا ہے ہم عصر ہونے کے ساتھ جبکہ ملاقات کے نہ ہونے کا علم نہ ہو اور شرط قرار دیا ہے امام بخاری اور ابن المدینی نے ان کے اجتماع کو اگرچہ ایک ہی مرتبہ ہوا ہو۔

---

1 صحیح مسلم مقدمۃ الکتاب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۲-۲۱ 2 شرح صحیح مسلم للنوی مقدمۃ الکتاب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۱ 3 فتح القدیر کتاب الصلوٰۃ باب الوتر مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۱ / ۴۰۷

Fatawa Rizvia, Volume 21

“And the truth is contrary to it,” (summarized). The situation is that the truth is against it. (Summary)

Setting aside the caliphate and succession of Zaid and Amr, regarding the companionship (Sahabiyat) of the radiant presence of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him)—the impact of which extends from actions to beliefs, such that the respect and love for the Companions are essential according to the creed of the Ahl al-Sunnah, and (we seek refuge in Allah) their insult and disparagement constitute misguidance and deviance—research scholars state that it is sufficient for a reliable and just person to report about themselves that they attained the honor of companionship with Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him). This is even if there is no other proof of their companionship at all, provided they lived at a time when obtaining such a blessing was conceivable. Imam Ibn Hajar al-Asqalani states in 'Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah':

“Second Section: On the ways to recognize a person as a Companion. This is established through several means: First, it being proven by mass transmission (Tawatur) that they are a Companion; then through widespread renown (Istifadah) and fame; then by a narration from one of the Companions that so-and-so had companionship, for example; and similarly from individual Successors (Tabi'in) based on the acceptance of accreditation (Tazkiyah) from one individual, which is the preferred view; then by the person saying, if they are of established justice and were a contemporary, ‘I am a Companion.’”

The second section concerns the methods of identifying a person as a companion of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), which involves several points. First, it should be proven through mass transmission (Tawatur) that he is a companion. Then through widespread recognition and fame. Furthermore, it could be through a report from a Companion stating that a certain individual was blessed with companionship. Similarly, a report from an individual Successor (Tabi'i) is valid based on the principle of accepting accreditation from a single source, which is the preferred view. Finally, it can be established by the individual's own statement, provided their integrity and being a contemporary are proven, saying, "I am a companion." (Trans.)

In 'Musallam al-Thubut', it is mentioned:

“The report of a just person about himself that he is a Companion, if he was a contemporary, is not like [Khwaja] Ratan; it is not considered like his self-accreditation.”

This means a just person's testimony about themselves being a Companion, provided they are contemporary (unlike the case of Khwaja Ratan), is not treated as self-praise or self-accreditation. (Trans.)

---

1. Fath al-Qadir, Kitab al-Zakat, Section on Cattle, Maktabah Nuriyah Rizvia, Sukkur, 2/133.
2. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, Introduction, Second Section, Dar Sader, Beirut, 1/8.
3. Musallam al-Thubut, Second Principle, al-Sunnah, Issue of Reporting about oneself, etc., Matba' Ansari, Delhi, p. 198.

फतावा रज़विया, खंड 21

"और सच्चाई इसके विपरीत है," (संक्षेपित)। स्थिति यह है कि सत्य इसके विरुद्ध है। (संक्षेप)

ज़ैद और अम्र की खिलाफत और उत्तराधिकार को एक ओर रखते हुए, सरकारे दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की साहबियत के बारे में (जिसका प्रभाव कर्मों से आगे बढ़कर अकीदे तक पहुँचता है कि सुन्नी पंथ के अनुसार सहाबा का सम्मान और प्रेम आवश्यक है, और अल्लाह की पनाह, उनका अपमान और अनादर पथभ्रष्टता और विचलन है) — इसके बारे में शोध विद्वान कहते हैं: एक विश्वसनीय और न्यायप्रिय व्यक्ति की स्वयं की यह सूचना कि उसने मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ साहचर्य (सोहबत) का सम्मान प्राप्त किया, पर्याप्त है। भले ही किसी अन्य तरीके से उसकी साहबियत का कोई प्रमाण न हो, बशर्ते वह ऐसे समय में था जब ऐसी कृपा मिलना संभव था। इमाम इब्न हजर असकलानी 'अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा' में फरमाते हैं:

"दूसरा खंड: किसी व्यक्ति को सहाबी (साथी) के रूप में पहचानने के तरीकों पर। यह कई चीजों के माध्यम से सिद्ध होता है: पहला, तवातुर (निरंतर सामूहिक संचरण) के माध्यम से यह सिद्ध होना कि वह एक सहाबी है; फिर इस्तफ़ाज़ा (व्यापक प्रसिद्धि) और शोहरत के माध्यम से; फिर किसी एक सहाबी के इस कथन से कि फलां व्यक्ति को साहचर्य प्राप्त था, उदाहरण के लिए; और इसी तरह व्यक्तिगत ताबिईन (उत्तराधिकारियों) से, एक व्यक्ति की ओर से तज़किया (प्रमाणीकरण) की स्वीकृति के आधार पर, और यही पसंदीदा विचार है; फिर व्यक्ति के कहने से, यदि वह न्यायप्रियता और समकालीनता में सिद्ध हो, कि 'मैं सहाबी हूँ'।"

दूसरा खंड किसी व्यक्ति के हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबी होने की पहचान के तरीकों के बारे में है और इसमें कई बातें हैं। पहला यह कि तवातुर के तरीके से साबित हो कि वह सहाबी है। फिर साथ ही इस्तफ़ाज़ा और शोहरत के तरीके से। फिर इस तरह कि किसी सहाबी से रिवायत किया जाए कि फलां को सोहबत नसीब हुई, मिसाल के तौर पर। और ऐसे ही किसी एक ताबिई से, एक व्यक्ति के तज़किया (प्रमाणन) को स्वीकार करने के आधार पर, और यही राज़ेह (पसंदीदा) मत है। फिर इस तरह कि वह स्वयं कहे, जबकि उसकी अदालत (न्यायप्रियता) और हम-अस्र (समकालीन) होना साबित हो, कि "मैं सहाबी हूँ।" (अनु.)

'मुसल्लम अल-थुबूत' में वर्णित है:

"एक न्यायप्रिय व्यक्ति की स्वयं के बारे में सूचना कि वह सहाबी है, यदि वह समकालीन था, तो यह [ख्वाजा] रतन जैसा नहीं है; इसे उसके स्वयं के प्रमाणीकरण के रूप में नहीं माना जाता है।"

अर्थात, एक आदिल (न्यायप्रिय) व्यक्ति का स्वयं के बारे में यह खबर देना कि वह सहाबी है, जबकि वह समकालीन हो (ख्वाजा रतन के मामले के विपरीत), यह उसकी स्वयं की ता'दील (गुणगान/प्रमाणन) के हुक्म में नहीं आता। (अनु.)

---

1. फतह अल-कादिर, किताब अल-ज़कात, मवेशियों पर खंड, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 2/133।
2. अल-इसाबा फी तमीज़ अल-सहाबा, पुस्तक की भूमिका, दूसरा खंड, दार सादर, बेरूत, 1/8।
3. मुसल्लम अल-थुबूत, दूसरा मूल सिद्धांत, सुन्नत, स्वयं के बारे में सूचना देने का मुद्दा आदि, मतबा अंसारी, दिल्ली, पृष्ठ 198।

पृष्ठ 488/674

والحق خلافه ۱ اه ملتقطا۔ حال یہ ہے کہ حق اس کے خلاف ہے ھ ملتقطا(ت) زید و عمرو کی خلافت و سجادہ نشینی در کنار خود حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی صحابیت (جس کا اثر اعمال سے گزر کر عقائد تک پہنچتا ہے کہ صحابہ کی تعظیم و محبت ضروری، مذہب اہلسنت اور معاذ اللہ ان کی توہین و تنقیص گمراہی وضلالت) اس کے بارے میں محققین علماء فرماتے ہیں، ثقہ عادل کا خود اپنی خبر دینا کہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے شرف صحبت حاصل ہوا کافی ہے اگرچہ کسی دوسرے طریقے سے اس کی صحابیت کا اصلاً ثبوت نہ ہو جبکہ وہ ایسے وقت میں تھا کہ فضل اسے ملنا متصور ہو، امام ابن حجر عسقلانی فی تمیز الصحابہ میں فرماتے ہیں: الفصل الثانی فی الطریق الی معرفة کون الشخص صحابیا وذلک باشیاء اولہا ان یثبت بطریق التواتر انه صحابی ثم بالاستفاضة والشهرة ثم بان یروی عن احد من الصحابة ان فلانالہ صحبة مثلا و کذا عن احاد التابعین بناء علی قبول التزکیة من واحد و ھو الراجح ثم بان یقول ھوا ذاکان ثابت العدالة والمعاصرة اناصحابی 2۔ دوسری فصل کسی شخص کے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے صحابی ہونے کی پہچان کے طریق میں اور چند چیزوں سے ہے، اول یہ کہ تواتر کے طریق سے ثابت ہو کہ وہ صحابی ہے پھر ساتھ طریق استفاضہ اور شہرت کے، پھر بایں طور کہ کسی صحابی سے روایت کیا جائے کہ فلاں کو صحبت نصیب ہے مثلاً اور ایسے ہی کسی ایک تابعی سے بنا پر قبول کرنے تزکیہ کے کسی ایک سے اور یہی راجح ہے پھر بایں طور کہ کہے وہ جب کہ اس کی عدالت اور ہم عصر ہونا ثابت ہو کہ میں صحابی ہوں۔ (ت) مسلم الثبوت میں ہے: اخبار العدل عن نفسه بانه صحابی اذا کان معاصرا لا کالر تن لیس کتعدیلہ نفسه 3۔ کہ عادل کا خبر

دینا اپنی ذات کے بارے میں کہ وہ صحابہ ہے جبکہ وہ ہمعصر ہو، خواجہ رتن کی طرح نہ ہو اپنی تعدیل کے حکم میں نہیں ہے۔(ت)

---

1 فتح القدیر کتاب الزکوۃ فصل فی البقر مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/ ۱۳۳ 2 الاصابۃ فی تمییز الصحابۃ خطبۃ الکتاب الفصل الثانی دار صادر بیروت ۱/ ۸ 3 مسلم الثبوت الاصل الثانی السنۃ مسئلہ اخبار عن نفسہ الخ مطبع انصاری دہلی ص ۱۹۸

Volume 21 | Fatawa Razawiyya

How many companions are there whose hadiths the ancient and later Imams of Hadith have extracted in their Sahihs, Musnads, Sunans, and Mu'jams? They did not have any decree from the Prophet (may Allah's blessings and peace be upon him) stating that so-and-so was honored in the presence of our Master, the Refuge of Knowledge, nor was any testimony taken from them on this, nor was a presence of other companions sought. It was sufficient for these trustworthy people to say:

[Arabic: I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). I saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). I was present with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). | Urdu: I have heard from the Messenger of Allah (may Allah's blessings and peace be upon him). I have seen the Messenger of Allah (may Allah's blessings and peace be upon him). I was present with the Messenger of Allah (may Allah's blessings and peace be upon him). (T)]

...was heard and accepted.

[Arabic: As Imam Abu Umar bin Abdul Barr stated in al-Isti'ab, and Hafiz al-Sha'n affirmed it. | Urdu: As Imam Abu Umar bin Abdul Barr has stated in Al-Isti'ab, and Hafiz al-Sha'n Ibn Hajar has maintained it (T)]

Fame (public knowledge) is such a thing by which not only the relationship of Caliphate but also the relationship of lineage—upon which hundreds of rulings regarding lawful and unlawful, rights and responsibilities depend—is proven in every way according to Sharia, reason, consensus, and custom. We testify that our master Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) is the pure son of Hazrat Abu Quhafa (may Allah be pleased with him) and Imam Zain al-Abidin is the pure descendant of Hazrat Sayyiduna Imam Hussain (may Allah be pleased with them both). What other evidence do we have for this besides fame (public knowledge)? It is stated in Fatawa Khulasa:

[Arabic: As for lineage, the way it is: when one hears from a person that so-and-so is the son of so-and-so, it is permissible for him to testify to that, even if he did not witness the birth on his bed. Do you not see that we testify that Abu Bakr as-Siddiq (may Allah be pleased with him) is the son of Abu Quhafa, and yet we have not seen Abu Quhafa (may Allah be pleased with him)?[1] | Urdu: But as for lineage, the situation is that if it is heard from a person that indeed so-and-so is the son of so-

and-so, then there is room for him to give testimony to it, even if he did not witness his birth on his bed. Do you not see that we bear witness to the fact that indeed Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) is the son of Abu Quhafa, although we have not seen Abu Quhafa (may Allah be pleased with him)? (T)]

[1] Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Shahadat, Chapter One, Maktabah Habibiyah, Quetta, 2/52.

कितने सहाबा हैं जिनकी हदीसों को हदीस के प्राचीन और आधुनिक इमामों ने अपनी सहीह, मसानिद, सुनन और मुआजम में संकलित किया है? न तो उनके पास नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कोई फ़रमान था कि फ़लाँ हमारे हुज़ूर की बारगाह से सम्मानित हुआ, न ही उनसे इस पर कोई गवाही ली गई और न ही अन्य सहाबा का मजमा मांगा गया। उन भरोसेमंद लोगों का स्वयं यही कहना पर्याप्त था कि:

[अरबी: मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सुना, मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा, मैं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास उपस्थित था। | उर्दू: मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सुना है, मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा है, मैं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास उपस्थित हुआ। (त)]

...सुना गया और स्वीकार किया गया।

[अरबी: जैसा कि इमाम अबू उमर बिन अब्दुल बर ने अल-इस्तियाब में उल्लेख किया है और हाफ़िज़ अल-शान ने इसकी पुष्टि की है। | उर्दू: जैसा कि इमाम अबू उमर बिन अब्दुल बर ने इस्तियाब में उल्लेख किया है और हाफ़िज़ अल-शान इब्न हजर ने इसे कायम रखा है। (त)]

शोहरत (प्रसिद्धि) वह चीज़ है जिससे न केवल ख़िलाफ़त का रिश्ता, बल्कि वंश का रिश्ता भी—जिस पर हलाल और हराम, अधिकारों और कर्तव्यों के सैकड़ों नियम निर्भर करते हैं—शरिया, तर्क, आम सहमति और प्रथा के अनुसार हर तरह से साबित हो जाता है। हम गवाही देते हैं कि हमारे आका सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) हज़रत अबू कुहाफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पाक बेटे हैं और इमाम ज़ैनुल आबेदीन, हज़रत सैय्यदुना इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के पवित्र वंशज हैं। हमारे पास इसके लिए शोहरत के अलावा और क्या प्रमाण है? फ़तावा ख़ुलासा में है:

[अरबी: जहाँ तक वंश का संबंध है, तो इसकी सूरत यह है कि जब किसी व्यक्ति से सुना जाए कि फ़लाँ व्यक्ति फ़लाँ का बेटा है, तो उसके लिए इसकी गवाही देने की गुंजाइश है, भले ही उसने उसके जन्म को उसके बिस्तर पर न देखा हो। क्या आप नहीं देखते कि हम गवाही देते हैं कि अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) अबू कुहाफ़ा के बेटे हैं, जबकि हमने अबू कुहाफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को देखा भी नहीं?[1] | उर्दू: लेकिन वंश के मामले में स्थिति यह है कि अगर किसी व्यक्ति से सुना जाए कि

वास्तव में फ़लाँ फ़लाँ का बेटा है, तो उसके लिए इस बात की गवाही देने की गुंजाइश है, भले ही उसने उसके जन्म का प्रत्यक्ष रूप से निरीक्षण न किया हो। क्या आप नहीं देखते कि हम इस बात की गवाही देते हैं कि वास्तव में अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) अबू कुहाफ़ा के बेटे हैं, हालांकि हमने अबू कुहाफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को नहीं देखा है। (त)]

[1] ख़ुलासतुल फ़तावा, किताबुल शहादत, अध्याय एक, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 2/52।

کتنے صحابہ ہیں جن کی احادیث ائمہ حدیث قدیم وحدیث نے اپنے صحاح و مسانید و سنن معاجم میں تخریج فرمائیں نہ ان کے پاس نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا کوئی فرمان تھا کہ فلاں ہمارے حضور بارگاہِ علام پناہ سے شرف یاب ہوا نہ ان سے اس پر کوئی شہادت لی گئی نہ اور صحابہ کا محضر طلب ہوا ان ثقات کا خود ہی کہنا کہ :

[سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رأیت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم شہدت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ | میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے سنا ہے میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دیکھا ہے میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس حاضر ہوا۔ (ت)]

مسموع و مقبول ہوا۔

[کما أفادہ الامام ابو عمر بن عبد البر في الاستیعاب و اقرہ علیہ حافظ الشان۔ | جیسا کہ افادہ فرمایا ہے امام ابو عمر بن عبدالبر نے استیعاب میں اور ثابت رکھا ہے اس پر حافظ الشان ابن حجر نے (ت)]

شہرت وہ چیز ہے جس سے رشتہ خلافت در کنار رشتہ نسب کہ صدہا احکام حلال و حرام و حقوق و ذمام کا مدار ہے شرعاً و عقلاً اجماعاً و عرفاً ہر طرح ثابت ہو جاتا ہے ہم شہادت دیتے ہیں کہ سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ حضرت ابوقحافہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پسرِ اطہر اور امام زین العابدین حضرت سیدنا امام حسین رضی اللہ تعالٰی عنہما کے خلفِ مطہر میں سوا شہرت کے ہمارے پاس اس پر اور کیا دلیل ہے۔ فتاوٰی خلاصہ میں ہے:

[امّا النسب فصورته اذا سمع من انسان ان فلانا ابن فلان الفلاني، ومعه ان يشهد بذلك وان لم يعاين الولادة على فراشه الا يرى انا نشهد ان ابابكر الصديق رضی اللہ تعالی عنه ابن ابی قحافة وما رأينا ابا قحافہ رضی اللہ تعالٰی عنہ[1] ۔ | لیکن نسب تو صورت اس کی یہ ہے کہ سنا کسی انسان سے تحقیق فلاں بیٹا فلاں کا فلاں ہے تو اس کو گنجائش ہے اس بات کی شہادت دے اس کی اگرچہ اس کے فرش پر اس کی ولادت کا اس نے معائنہ نہ کیا ہو، کیا نہیں دیکھتا کہ ہم گواہی دیتے ہیں اس بات کی کہ تحقیق ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ ابوقحافہ کے بیٹے ہیں حالانکہ ہم نے ابوقحافہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کو دیکھا نہیں۔ (ت)]

[1] خلاصۃ الفتاوٰی کتاب الشہادۃ الفصل الاول مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۵۲/۲

Fatawa Ridawiyya Volume 21

And if both methods of proof are considered insufficient, then God forbid, one would have to wash one's hands off all the chains (salasil) of the saints of Allah. Is anyone capable of proving, for every servant of God from the beginning of the chain to its end, the receipt of succession (khilafah) and permission from their master by any other elegant method? Heaven forbid! So, in denying it, refuge is sought with Allah, the denial of all chains becomes necessary. And it is as you see (it is the matter as you understand it). And when the chain of Mahmood's succession and khilafah is proven by Shari'i evidence, then Hamid has no right to prevent it based on the custom of wearing the khirqa (mystic robe) in the blessed monastery, nor can any denial by Hamid himself be acceptable. It is a consensus-based principle of reason and tradition that the affirmative takes precedence over the negative. If two trustworthy witnesses testify that a marriage between Zaid and Hindah took place, and a thousand witnesses say it did not, the word of those negatives will never be heard, because their claim is merely a denial of their own knowledge—meaning "it did not happen in our presence"—and from this, the denial of the event itself does not necessarily follow. Among the established principles is:

[Table/Box]: Arabic: المثبت مقدم على النافی لان من یعلم حجة من لا یعلم۔ Urdu Translation: The affirmative takes precedence over the negative because the one who knows is a proof against the one who does not know. (T)

It is stated in al-Ashbah:

[Table/Box]: Arabic: بینة النفی غیر مقبولة الا فی عشر (الی قولہ) و فی ایمان الهدایة لافرق بین ان یحیط علم الشاهد اولاً۔ Urdu Translation: Evidence of negation is not accepted except in ten [cases]; in the Book of Faith of al-Hidayah, it says there is no difference whether the witness's knowledge encompasses it or not. (T)

Why go far? Look at the chains of Sufism (Sufi orders) itself. In every chain, there is an attribution through Imam Hasan Basri to the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah Almighty ennoble his face), even though the vast majority of major Imams of Hadith, upon whom there is reliance in the field of biography (ilm ar-rijal) and to whom reference is made, do not at all accept that they [Hasan Basri] heard from Hazrat Mawla Ali (may Allah Almighty ennoble his face). However, this very rational and traditional principle "The affirmative takes precedence over the negative because the one who has memorized is a proof against the one who has not memorized" (the affirmative precedes the negative because the testimony of one who remembers is

evidence against one who does not remember) did not allow any disruption in the connection of the chains. When the negation of such great figures was not accepted in the face of affirmation, then what impact can the denial of anyone nowadays have? As for this custom being [neglected] for a hundred years to the extent of...

---

1 Al-Ashbah wa an-Naza'ir, Book of Judiciary and Testimonies, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/351-52.

फतावा रज़विया जिल्द 21

और यदि प्रमाण के इन दोनों तरीकों को अपर्याप्त समझा जाए, तो अल्लाह न करे, अल्लाह के सभी औलिया के सिलसिलों (शृंखलाओं) से हाथ धोना पड़ेगा। क्या कोई इस योग्य है कि सिलसिले की शुरुआत से अंत तक, खुदा के हर बंदे के लिए अपने शेख से खिलाफत और इजाजत प्राप्त करना किसी अन्य सुंदर तरीके से साबित कर सके? ऐसा कदापि नहीं हो सकता! अतः इसके इनकार में, अल्लाह की पनाह, सभी सिलसिलों का इनकार अनिवार्य हो जाता है। और यह वैसा ही है जैसा आप देखते हैं (यह वही मामला है जिसे आप समझते हैं)। और जब शरीयत के प्रमाण से महमूद के सज्जादानशीनी और खिलाफत का सिलसिला साबित है, तो खानकाह-ए-मुबारक में 'खिरका पोशी' की रस्म के आधार पर हामिद को इसे रोकने का कोई अधिकार नहीं है, और न ही हामिद का स्वयं का कोई इनकार स्वीकार्य हो सकता है। तर्क और परंपरा का एक सर्वसम्मत सिद्धांत है कि नकारात्मक पर सकारात्मक (पुष्टि) को प्राथमिकता दी जाती है। यदि दो विश्वसनीय गवाह गवाही दें कि ज़ैद और हिंदा का निकाह हुआ, और हज़ार गवाह कहें कि नहीं हुआ, तो उन नकारात्मक गवाहों की बात कभी नहीं सुनी जाएगी, क्योंकि उनके कहने का तात्पर्य केवल उनके स्वयं के ज्ञान का अभाव है—यानी "हमारे सामने नहीं हुआ"—और इससे घटना के घटित न होने की अनिवार्यता सिद्ध नहीं होती। स्थापित सिद्धांतों में से है:

[टेबल/बॉक्स]: अरबी: المثبت مقدم على النافى لان من يعلم حجة من لا يعلم۔ उर्दू अनुवाद: पुष्टि करने वाला इनकार करने वाले पर भारी होता है क्योंकि जो जानता है वह उसके लिए प्रमाण है जो नहीं जानता। (त)

'अल-अशबाह' में है:

[टेबल/बॉक्स]: अरबी: بينة النفى غير مقبولة الا فى عشر (الى قوله) و فى ايمان الهداية لافرق بين ان يحيط علم الشاهد اولاً۔ उर्दू अनुवाद: निषेध (नकार) का साक्ष्य स्वीकार्य नहीं है सिवाय दस चीज़ों के, 'अल-हिदाया' की 'किताबुल ईमान' में है कि इसमें कोई अंतर नहीं है कि गवाह का ज्ञान उसे कवर करता है या नहीं। (त)

दूर क्यों जाएँ? तरीक़त के सिलसिलों को ही देख लीजिए। हर सिलसिले में इमाम हसन बसरी के माध्यम से अमीरुल मोमिनीन मौला अली (अल्लाह उनकी गरिमा बढ़ाए) तक जुड़ाव मौजूद है, हालांकि हदीस के बड़े-बड़े इमामों का बहुमत, जिन पर इल्म-उर-रिजाल (जीवनी विज्ञान) के क्षेत्र में

भरोसा किया जाता है और जिनकी ओर रुजू किया जाता है, वे हज़रत मौला अली (अल्लाह उनकी गरिमा बढ़ाए) से उनके सुनने (समाअ) को बिल्कुल नहीं मानते। लेकिन इसी बौद्धिक और पारंपरिक सिद्धांत "पुष्टि करने वाला इनकार करने वाले पर भारी होता है क्योंकि जिसने याद रखा वह उसके लिए प्रमाण है जिसने याद नहीं रखा" (पुष्टि निषेध पर भारी है क्योंकि जिसने याद रखा उसकी बात उसके लिए प्रमाण है जिसने याद नहीं रखा) ने सिलसिलों के जुड़ाव में बिल्कुल भी बाधा नहीं आने दी। जब पुष्टि के सामने ऐसे महान दिग्गजों का इनकार स्वीकार्य नहीं हुआ, तो आज के दौर के किसी व्यक्ति का इनकार क्या असर डाल सकता है। रहा सौ साल तक इस रस्म का मामला...

---

1 'अल-अशबाह व अन-नज़ायर', किताबुल कज़ा वश-शहादात, इदारतुल कुरान कराची, 1/351-52।

اور دونوں طریق ثبوت کر ناکافی سمجھا جائے تو تمام سلاسل اولیاء اللہ سے معاذ اللہ ہاتھ دھونا ہو کیا کوئی قادر ہے کہ شروع سلسلہ سے منتہی تک ہر بندہ خدا کا اپنے شیخ سے خلافت و اجازت پانا ان کے سوا اور کسی طریقہ انیقہ سے ثابت کر سکے، حاشا و کلا تو اس کے انکار میں عیاذا باللہ تمام سلاسل کا انکار لازم آتا ہے۔ و ھو کما تری (یہ وہ معاملہ جسے آپ سمجھتے ہیں) اور جب دلیل شرعی سے محمود کا سلسلہ سجادہ نشینی و خلافت ثابت تو خانقاہ مبارک میں رسم خرقہ پوشی سے اسے مانع ہونے کا کوئی حق حامد کو نہیں، نہ حامد خود کسی کا انکار قابل قبول ہو سکتا ہے۔

عقل و نقل کا قاعدہ اجماعیہ ہے کہ نفی پر مثبت مقدم ہوتا ہے دو ثقہ گواہی دیں کہ زید و ہندہ کا نکاح ہوا اور ہزار گواہ ہوں کہ نہ ہوا ان نفیوں کی بات ہرگز نہ سنی جائے گی کہ اس کا حاصل صرف اپنے علم کی نفی ہے یعنی ہمارے سامنے نہ ہوا اور اس سے نفی وقوع لازم نہیں آتی ،

اصول مسلمہ میں سے ہے:

[Table/Box]: المثبت مقدم علی النافی لان من یعلم حجۃ من لا یعلم۔ مثبت نفی پر مقدم ہے اس لئے کہ وہ حجت ہے اس پر جو نہیں جانتا۔ (ت)

الاشباہ میں ہے:

[Table/Box]: بینۃ النفی غیر مقبولۃ الا فی عشر (الی قولہ) و فی ایمان الھدایۃ لافرق بین ان یحیط علم الشاھد اولاً۔ نفی کی دلیل غیر مقبول ہے مگر دس چیزوں میں ہدایہ کی کتاب الایمان میں ہے کہ نہیں فرق درمیان اس کے کہ گواہ کا علم احاطہ کرے یا نہ (ت)

دور کیوں جائے سلاسلِ طریقت ہی دیکھئے ہر سلسلہ میں بتوسط امام حسن بصری حضرت امیر المومنین مولی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے انتساب موجود حالانکہ جماہیر اکابر ائمہ محدثین کہ فن رجال میں انھیں پر اعتماد اور انھیں کی طرف رجوع ہے۔ حضرت مولا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے ان کے لئے سماع ہرگز نہیں مانتے مگر اسی قاعدہ عقلیہ و نقلیہ المثبت مقدم علی النافی لان من حفظ حجة علی من لم یحفظ (مثبت نفی پر مقدم ہے اس لئے کہ جس نے محفوظ رکھا اس کی بات حجت ہے اس پر جس نے محفوظ نہ رکھا) نے اتصال سلاسل میں اصلاً خلل نہ آنے دیا جب اثبات کے سامنے ایسے اکابر کی نفی مقبول نہ ہوئی تو آج کل کے کسی صاحب کا انکار کیا اثر ڈال سکتا ہے۔ رہا سو برس تک اس رسم کا بقدر

---

1 الاشباہ والنظائر کتاب القضاء والشہادات ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۵۲-۳۵۱

Fatawa Rizvia, Volume 21

The failure to perform the aforementioned act after the proof of being a successor (Sajjada Nashin) is something to be protested. In the case of Hamid, the absence of the 'robe ceremony' (Khirqa Poshi) on the day of the Urs for four hundred years did not make it prohibited, even though initially this matter was not present in his family. So, in the case of Mahmood, how can its discontinuation after a hundred years, having continued for four hundred years, be problematic? The established principle of Sharia is: 'Continuance is easier than beginning' (Al-baqa'u ashalu minal ibtida'). The preservation of something is easier than its initiation. (T) The Amalekites seized the Ark of the Covenant (Taboot-e-Sakina) from the Children of Israel. It was returned after a very long time; did their right to seek blessings from it vanish? Allah Almighty says: "And their prophet said to them, 'Indeed, a sign of his kingship is that the Ark will come to you in which there is tranquility from your Lord.'" 1 And their Prophet told them that the sign of his kingdom is that the Ark will come to you, containing reassurance from your Lord. (T)

Or when the wretched Qarmatians uprooted the Black Stone (Hajr-e-Aswad) from the Grand Kaaba and took it to Hajar, and after twenty-two years, Muslims regained it by the grace of Allah Almighty, did the right of the people of Islam or the people of the Sacred House to seek blessings and kiss it cease to exist? These matters are clear, extremely bright, and plain. And fairness is the best of qualities, and Allah, the Sublime and Exalted, knows best. (And fairness is better than all other qualities, and Allah the Pure and High is the Knower of all. T)

Issue 182: What do the scholars of religion say regarding at whose hand it is permissible to take the pledge of allegiance (Ba'yah) and at whose hand it is impermissible? Who is capable of becoming a spiritual guide (Murshid)? And despite all these factors, if someone who is not capable of accepting the pledge performs initiation, what is the ruling regarding them?

Answer: Taking the pledge of allegiance and sitting on the seat of spiritual guidance requires four...

1. The Holy Quran 2/248 Page 491 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

उल्लिखित कार्य का निष्पादन न होना, सज्जादा नशीन (उत्तराधिकारी) होने के प्रमाण के बाद, विरोध योग्य है। हामिद के यहाँ चार सौ वर्षों तक उर्स के दिन 'खिरका पोशी' (चोगा पहनाने की रस्म) न होने ने इसे वर्जित नहीं किया, हालांकि प्रारंभ में यह मामला उनके परिवार में नहीं था। तो महमूद के यहाँ चार सौ वर्षों तक जारी रहने के बाद सौ वर्षों के अंतराल से बंद हो जाना कैसे बाधक हो सकता है? शरिया का स्थापित सिद्धांत है: "निरंतरता शुरुआत से आसान है" (अल-बकाउ अशलु मिनल इब्तिदा)। किसी चीज़ को बनाए रखना उसके आरंभ करने से आसान है। (त) अमालेकियों ने बनी इस्राइल से 'ताबूत-ए-सकीना' (पवित्र संदूक) छीन लिया था। वह एक लंबे अरसे के बाद वापस आया; तो क्या उनसे बरकत हासिल करने का उनका अधिकार समाप्त हो गया था? अल्लाह तआला फरमाता है: "और उनके नबी ने उनसे कहा, 'बेशक उसकी बादशाही की निशानी यह है कि तुम्हारे पास वह संदूक आएगा जिसमें तुम्हारे रब की ओर से तसल्ली (सकीना) है।'" 1 और उनके नबी ने उनसे कहा कि उसकी बादशाही की निश्चित निशानी यह है कि तुम्हारे पास वह ताबूत आएगा जिसमें तुम्हारे रब की ओर से सुकून होगा। (त)

या जब अभागे करमतियों (Qarmatians) ने काबा-ए-मुअज़्ज़मा से हजर-ए-अस्वद को उखाड़ कर हजर ले गए और बाईस साल बाद मुसलमानों ने अल्लाह के फज़्ल से उसे वापस पा लिया, तो क्या इस्लाम के मानने वालों या हरम के रहने वालों का उससे बरकत लेने और उसे चूमने (इस्तिलाम) का अधिकार खत्म हो गया? ये स्पष्ट बातें हैं, अत्यंत उज्ज्वल और साफ। और इंसाफ तमाम गुणों में बेहतर है, और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानने वाला है। (और इंसाफ सभी गुणों से बेहतर है और अल्लाह पाक और बुलंद सब कुछ जानने वाला है। त)

मसला 182: दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं कि किस व्यक्ति के हाथ पर बैअत (दीक्षा) लेना जायज़ है और किसके हाथ पर नाजायज़? और कौन सा व्यक्ति मुर्शिद (आध्यात्मिक गुरु) बनने के योग्य है? और इन सब बातों के बावजूद, जो व्यक्ति बैअत करने के योग्य नहीं है, यदि वह किसी को बैअत करे, तो उसके बारे में क्या हुक्म है?

जवाब: बैअत लेना और मसनद-ए-इरशाद (गुरु की गद्दी) पर बैठने के लिए चार...

1. अल-कुरान अल-करीम 2/248 पृष्ठ 674 का 491

مذکورہ ادا نہ ہونا وہ بعد ثبوت سجادہ نشینی کا قابلِ احتجاج ہے حامد کے یہاں چار سو برس تک روزِ عرس خرقہ پوشی نہ ہونے نے اسے ممنوع نہ کیا حالانکہ اول یہ امر اس کے خاندان میں نہ تھا تو محمود کے یہاں چار سو برس جاری رہ کر سو برس بعد منقطع ہونا کیا مخل ہو سکتا ہے، شرع کا قاعدہ مسلمہ ہے کہ: البقاء اسھل من الابتداء، ابتداء سے بقاء آسان ہے۔ (ت) بنی اسرائیل سے عمالقہ تابوتِ سکینہ چھین لے گئے مدتہا مدت کے بعد واپس آیا تھا تو کیا ان کا حق تبرک اس سے زائل ہو گیا تھا۔ قال اللہ تعالٰی: "وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ" ۱ اور کہا ان کو ان کے نبی نے تحقیق نشانی اس کی شاہی کی یہ ہے کہ آئے گا تابوت تمہارے پاس اس میں تمہارے رب کی طرف سے سکینت ہوگی۔ (ت)

یا جب قرامطہ مخذولین کعبہ معظمہ سے حجرِ اسود اکھیڑ کر ہجر کو لے گئے اور بائیس برس بعد مسلمانوں نے بحمد اللہ تعالٰی واپس پایا تو کیا اہل اسلام یا اہل بیت الحرام کا حقِ تبرک واستلام اس میں باقی نہ رہا، یہ امور واضحہ ہیں نہایت درجہ روشن وصاف، والانصاف خیر الاوصاف واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ (اور انصاف تمام اوصاف سے بہتر ہے اور اللہ تعالٰی پاک اور برتر سب سے زیادہ جاننے والا ہے۔ت)

مسئلہ ۱۸۲: چہ می فرمایند علمائے دین کہ بردست کدام کس بیعت نمودن جائز وعدم جواز ست وکدام کس قابلِ مرشد شدن ست وبایمنمہ کسیکہ قابلِ بیعت نیست و اگر کسے رابیعت نماید بحق او شان چہ حکم ست۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ کس شخص کے ہاتھ پر بیعت ہونا جائز ہے اور کس کے ہاتھ پر ناجائز ہے اور کون شخص مرشد ہونے کے قابل ہے اور باوجود ان سب باتوں کے جو شخص بیعت کرنے کے قابل نہیں اگر وہ کسی کو بیعت کرے اس کے حق میں کیا حکم ہے؟

الجواب: بیعت گرفتن و در مسند ارشاد نشستن را از چار بیعت لینے اور مسندِ ارشاد پر بیٹھنے کے لئے چار

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Conditions are indispensable: 1. One must be a Sunni of correct belief (Sahih-ul-Aqida), because those of bad religion are the dogs of hell and the worst of creation, as mentioned in the Hadith. 2. Second, to possess necessary knowledge, because without knowledge, one cannot recognize God. 3. Third, avoiding major sins (Kaba'ir), because a transgressor (Fasiq) deserves humiliation, while a spiritual guide (Murshid) deserves reverence; how can both come together? 4. Fourth, a valid and continuous permission (ijazah), as agreed upon by the people of inward knowledge (ahl-ul-batin). Whoever lacks even one of these conditions, it is not appropriate to take them as a spiritual guide (Pir). And Allah Almighty knows best.

Essential Conditions: 1. One is that he should be a Sunni of correct belief, because the misguided are the dogs of hell and the worst of creation, as has come in the Hadith. 2. The second condition is the possession of necessary knowledge, because an unlearned person cannot recognize God. 3. The third is to abstain from major sins, because it is mandatory to humiliate a transgressor, while it is mandatory to revere a spiritual guide; how will both these things be combined? 4. The fourth is that there be a correct, continuous permission, as there is a consensus of the people of inward knowledge on this. If a person does not have any one of these conditions, then one should not take him as a spiritual guide. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 183: 8 Rabi' al-Akhir Sharif 1315 AH What do the scholars of religion say in this matter: Ahmad is a disciple and slave of a Saint (Wali Allah), the Imam of the time, and is authorized and permitted by the said Imam. After the demise of his Sheikh (may Allah be pleased with him), due to an abundance of sins, Ahmad thought of renewing his pledge of allegiance (tajdid-e-ba'iat). Ahmad saw in some of the writings of his noble Sheikhs (may Allah be pleased with them) that if access to the Sheikh is not possible due to his passing or otherwise, and one wishes to renew the pledge, one should renew it on the garment of the Sheikh. In view of this, Ahmad requested Maulana Hussain bin Hasan, the successor and custodian of the noble Sheikh, for the garment of the Sheikh (may Allah be pleased with him). Maulana said, "When the successor of the Sheikh is present, what is the need for the garment?" It also occurred to Ahmad's mind that indeed, the vicegerency of the successor should be more complete and perfect than the vicegerency of the garment. With this intention, he pledged allegiance at the hand of Maulana, but never considered anyone other than his Sheikh, the aforementioned Saint and Imam (may Allah be pleased with him), as his Pir. He neither included anyone else's name in the recitation

of the Shajarah Tayyibah (spiritual lineage), nor did he ever add any name after the noble Sheikh in the lineages he gave to those who pledged allegiance to him.

फतावा रज़विया, खंड 21

शर्तें अपरिहार्य हैं: 1. एक यह कि वह सही अकीदा (सही विश्वास) वाला सुन्नी हो, क्योंकि कुमार्गी नर्क के कुत्ते हैं और सृष्टि के सबसे बुरे जीव हैं, जैसा कि हदीस में आया है। 2. दूसरा, आवश्यक ज्ञान होना, क्योंकि बिना ज्ञान के ईश्वर को नहीं पहचाना जा सकता। 3. तीसरा, बड़े पापों (कबायेर) से बचना, क्योंकि एक पापी (फासिक) का अपमान करना अनिवार्य है, जबकि एक आध्यात्मिक गुरु (मुर्शिद) का सम्मान करना अनिवार्य है; दोनों चीजें एक साथ कैसे आ सकती हैं? 4. चौथा, एक वैध और निरंतर अनुमति (इजाज़त) होना, जैसा कि आंतरिक ज्ञान वाले लोगों (अहले बातिन) का इस पर आम सहमति है। जिस किसी में इनमें से एक भी शर्त न हो, उसे पीर (गुरु) बनाना उचित नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

आवश्यक शर्तें: 1. एक यह है कि वह सही अकीदा वाला सुन्नी हो, क्योंकि कुमार्गी नर्क के कुत्ते हैं और सबसे खराब रचना हैं, जैसा कि हदीस में आया है। 2. दूसरी शर्त आवश्यक ज्ञान का होना है, क्योंकि बिना ज्ञान के व्यक्ति ईश्वर को नहीं पहचान सकता। 3. तीसरा यह कि बड़े पापों से परहेज किया जाए, क्योंकि पापी का तिरस्कार अनिवार्य है और मुर्शिद का सम्मान अनिवार्य है; ये दोनों बातें कैसे एक साथ हो सकेंगी? 4. चौथी यह कि सही निरंतर अनुमति हो जैसा कि इस पर अहले बातिन का इज्मा (आम सहमति) है। जिस व्यक्ति में इन शर्तों में से कोई एक भी शर्त न हो, उसे पीर नहीं बनाना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 183: 8 रबीउल आखिर शरीफ़ 1315 हिजरी दीन के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं: अहमद एक वली अल्लाह, वक़्त के इमाम का मुरीद और गुलाम है और उक्त इमाम की ओर से अधिकृत (मजाज़) और अनुमति प्राप्त (माज़ून) है। अपने शेख (रज़ियल्लाहु अन्हु) के वसाल (देहांत) के बाद, अहमद को अपने पापों की अधिकता के कारण बैअत (दीक्षा) के नवीनीकरण (तजदीद) का विचार आया। अहमद ने अपने महान मशायख़ (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की कुछ रचनाओं में देखा था कि यदि वसाल के कारण या किसी और वजह से शेख तक पहुँचना संभव न हो और कोई बैअत का नवीनीकरण करना चाहे, तो शेख के कपड़े पर तजदीद करे। इस बात को ध्यान में रखते हुए, अहमद ने हजरत शेख के उत्तराधिकारी और सज्जादा नशीन मौलाना हुसैन बिन हसन से हजरत शेख (रज़ियल्लाहु अन्हु) के जामे (वस्त्र) के लिए विनती की। मौलाना ने फरमाया, "जब शेख का उत्तराधिकारी मौजूद है, तो कपड़े की क्या आवश्यकता है।" अहमद के मन में भी यह आया कि वास्तव में उत्तराधिकारी की खिलाफत वस्त्र की खिलाफत से अधिक पूर्ण और श्रेष्ठ होनी चाहिए। इस

नीयत से उसने मौलाना के हाथ पर बैअत की, लेकिन कभी भी अपने शेख, उक्त वली अल्लाह इमाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अलावा किसी और को अपना पीर नहीं माना। न ही उसने शजरा तैयबा के पाठ में किसी और का नाम शामिल किया, और न ही उसने उन शजरों में हजरत शेख के बाद कोई नाम जोड़ा जो उसने अपनी बैअत करने वालों को दिए थे।

شرط نا گزیر ست: ۱۔ یکے آنکہ سنی صحیح العقیدہ باشد زیراکہ بد مذہباں سگانِ دوزخ اند بدترین خلق چنانچہ در حدیث آمدہ ست۔ ۲۔ دوم عالم بعلم ضروری بودن کہ ع بے علم نتواں خدارا شناخت ۳۔ سوم اجتناب کبائر کہ فاسق واجب التوہین است ومرشد واجب التعظیم ہر دوچہ گونہ بہم آید۔ ۴۔ چہارم اجازت صحیحہ متصلہ کما اجمع علیہ اھل الباطن۔ ہر کہ از نہاہیچ شرطے را فاقد ست اور انشاید پیر گرفتن۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

شرطیں ضروری ہیں: ۱۔ ایک یہ کہ سنی صحیح العقیدہ ہو اس لئے کہ بد مذہب دوزخ کے لئے کتے ہیں اور بدترین مخلوق، جیسا کہ حدیث میں آیا ہے۔ ۲۔ دوسری شرط ضروری علم کا ہونا، اس لئے کہ بے علم خدا کو پہچان نہیں سکتا۔ ۳۔ تیسری یہ کہ کبیرہ گناہوں سے پرہیز کرنا اس لئے کہ فاسق کی توہین واجب ہے اور مرشد واجب التعظیم ہے دونوں چیزیں کیسے اکھٹی ہوں گی۔ ۴۔ چوتھی اجازت صحیح متصل ہو جیسا کہ اس پر اہل باطن کا اجماع ہے۔ جس شخص میں ان شرائط میں سے کوئی ایک شرط نہ ہو تو اس کو پیر نہیں پکڑنا چاہئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۸۳: ۸/ربیع الآخر شریف ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں احمد ایک ولی اللہ امام وقت کا مرید و غلام اور امام ممدوح کی طرف سے مجاز وماذون ہے بعد وصال شریف اپنے شیخ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے احمد کو بوجہ کثرت ذنوب خیال تجدید بیعت آیا احمد نے اپنے مشائخ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی بعض تصانیف میں دیکھا تھا کہ اگر شیخ تک بوجہ وصال یا بعد کے وصول نہ ہوسکے اور تجدید بیعت چاہے تو شیخ کے کپڑے پر تجدید کرے بایں لحاظ احمد نے مولانا حسین بن حسن خلیفہ و سجادہ نشین حضرت شیخ سے جامعہ شیخ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی استدعا کی مولانا نے فرمایا جب جانشین شیخ موجود ہے کپڑے کی کیا حاجت ہے۔ احمد کے

بھی ذہن میں آیا کہ واقعی نیابت جانشین نیابت جامع سے اتم واکمل ہونی چاہئے اس نیت سے مولانا کے ہاتھ پر بیعت کی مگر کبھی اپنا شیخ حضرت ولی اللہ امام ممدوح رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سوا دوسرے کو نہ جانانہ قراءت شجرہ طیبہ میں کسی اور کا نام داخل کیا، نہ جو شجرے اپنے بیعت کرنے والوں کو دئے ان میں کبھی حضرت شیخ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے بعد کوئی نام

Fatawa Razawiyya Volume 21

It is written that the successor of the aforementioned person now thinks, due to the mentioned renewal, that Ahmad is his disciple, while Ahmad believes in his mind that his original allegiance (bai'at) stands. In this situation, what is the truth? Ahmad desires that if the error of his thought is proven, he will repent and perform a fresh, independent allegiance at the hands of Maulana. And if his thought is correct, then what is the evidence from the pure Shariah that despite Ahmad having performed allegiance again at Maulana's hands, he should not be considered Maulana's disciple? Give a ruling, you will be rewarded.

The Answer: In the inquired case, Ahmad's thought is correct. He remains upon his original allegiance. Due to the mentioned renewal, he will not be established as the disciple of the aforementioned successor.

Arabic: 'Actions are but by intentions, and every man shall have only that which he intended.' Urdu Explanation: It is nothing but that actions are based on intentions, and for every person, there is only what they have intended. (T)

A clear proof from the pure Shariah for this is the action of Hazrat Sayyiduna Talha (may Allah be pleased with him) and the saying of the Leader of the Believers, the Imam of the Gnostics, the Master of Muslims, Ali al-Murtaza (may Allah honor his face):

Arabic: 'And it is sufficient for you that both of them are leaders in religion.' Urdu Explanation: It is enough for you that these two personalities are leaders in the faith. (T)

When Hazrat Talha (may Allah be pleased with him) recanted from his error of judgment (khata' ijtihadi) and desired to renew his allegiance at the truthful hand of the Leader of the Believers, Ali (may Allah honor his face), he had already been wounded by the hands of an oppressor. He lacked the strength to reach the Leader of the Believers. A soldier from the army of Ali (may Allah honor his face) passed by; Hazrat Talha called him and renewed his allegiance upon his hand, and his holy soul reached the sacred proximity of Divine mercy. When the Leader of the Believers, Ali (may Allah honor his face), heard of this, he said:

Arabic: 'Allah refused to let Talha enter Paradise except that my allegiance was around his neck.' Urdu Explanation: Allah, the Mighty and Sublime, did not accept Talha's entry into Paradise until my allegiance was upon his neck. (T)

1. Sahih al-Bukhari, Chapter: How Revelation Began, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/2; Sahih Muslim, Book of Leadership, Chapter: The Saying of the Prophet (PBUH) "Actions are but by intentions", Qadimi Kutub Khana Karachi 2/120.

फतवा रज़विया खंड २१

लिखा है कि उक्त व्यक्ति के उत्तराधिकारी का अब यह विचार है कि अहमद मेरा मुरीद है, जबकि अहमद अपने मन में अपनी पहली बैअत पर कायम है। इस स्थिति में सत्य क्या है? अहमद चाहता है कि यदि उसके विचार की गलती सिद्ध हो जाए, तो वह प्रायश्चित (तौबा) करके मौलाना के हाथ पर नए सिरे से स्वतंत्र बैअत करे। और यदि उसका विचार सही है, तो पवित्र शरीअत से इसका क्या प्रमाण है कि अहमद द्वारा दोबारा मौलाना के हाथ पर बैअत करने के बावजूद उसे मौलाना का मुरीद न माना जाए? उत्तर दें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछे गए मामले में अहमद का विचार सही है। वह अपनी पहली बैअत पर ही है। उल्लेखित नवीनीकरण के कारण वह उक्त उत्तराधिकारी का मुरीद नहीं माना जाएगा।

अरबी: 'वास्तव में कर्म इरादों (नियत) पर निर्भर करते हैं, और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसका उसने इरादा किया।' उर्दू व्याख्या: इसके अलावा कुछ नहीं कि कार्यों का आधार नियतों पर है और हर आदमी के लिए वही है जो उसने नियत की। (त)

पवित्र शरीअत से इस पर स्पष्ट प्रमाण हज़रत सैय्यदना तलहा (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कार्य और विश्वासियों के अमीर, आरिफ़ों के इमाम, मुसलमानों के मौला अली मुर्तज़ा (करमल्लाहु वजहुल करीम) का कथन है:

अरबी: 'और तुम्हारे लिए इन दोनों का धर्म में मार्गदर्शक होना काफी है।' उर्दू व्याख्या: तुम्हारे लिए इन दोनों महानुभावों का धर्म में पेशवा होना काफी है। (त)

जब हज़रत तलहा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अपनी इजतिहादी गलती से रुजू फरमा कर विश्वासियों के अमीर हज़रत अली (करमल्लाहु वजहु) के सत्य-परस्त हाथ पर बैअत का नवीनीकरण चाहा, तो वे ज़ालिम के हाथ से घायल हो चुके थे। उनमें विश्वासियों के अमीर अली तक पहुँचने की शक्ति नहीं थी। अमीर-उल-मोमिनीन अली (करमल्लाहु वजहु) की सेना का एक सिपाही वहाँ से गुज़रा, हज़रत तलहा ने उसे बुलाकर उसके हाथ पर बैअत का नवीनीकरण किया और उनकी पवित्र आत्मा ईश्वरीय दया के सान्निध्य में पहुँच गई। जब विश्वासियों के अमीर हज़रत अली (करमल्लाहु वजहु) ने यह सुना तो फरमाया:

अरबी: 'अल्लाह ने तलहा का जन्नत में जाना स्वीकार नहीं किया जब तक कि मेरी बैअत उनकी गर्दन पर न हो।' उर्दू व्याख्या: अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल ने तलहा का जन्नत में जाना तब तक नहीं माना जब तक मेरी बैअत उनकी गर्दन में न हो। (त)

---

1. सहीह अल-बुखारी, अध्याय: वह्य की शुरुआत कैसे हुई, पुरानी कुतुब खाना कराची १/२; सहीह मुस्लिम, किताब अल-इमाराह, अध्याय: पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कथन "कर्म केवल इरादों से हैं", पुरानी कुतुब खाना कराची २/१२०।

पृष्ठ ४९३ का ६७४

لکھا اب جانشین موصوف کو بوجہ تجدید مذکور یہ خیال ہے کہ احمد میرا مرید ہے اور احمد اپنے ذہن میں اپنی بیعت اولٰی پر ہے۔ اس صورت میں امر حق کیا ہے۔ احمد چاہتا ہے کہ اگر میرے خیال کی غلطی ثابت ہو تو میں تائب ہو کر از سر نو دست مولنا پر بیعت مستقلہ بجالاؤں اور اگر اسی کا خیال صحیح ہے تو شرع مطہر سے اس پر کیا دلیل ہے کہ باوصف یکہ احمد نے دوبارہ بیعت دست مولنا پر کی ، مولنا کا مرید متصور نہ ہو۔ بینوا توجروا

الجواب: صورتِ مستفسرہ میں احمد کا خیال ہے صحیح ہے وہ اپنی بیعت اولٰی پر ہے بوجہ تجدید مذکور جانشین موصوف کا مرید قرار نہ پائے گا۔

فانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوی۔ سوائے اس کے نہیں کہ اعمال کا دار و مدار نیتوں پر ہے اور سوا اس کے نہیں کہ ہر آدمی کے لئے وہ ہے جو اس نے نیت کی۔ (ت)

شرع مطہر سے اس پر دلیل واضح حضرت سیدنا طلحہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کا فعل اور حضرت امیر المومنین امام العارفین مولی المسلمین علی مرتضٰی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم کا قول ہے :

وناھیک بھما قدوۃ فی الدین۔ تیرے لئے ان دونوں حضرات کا دین میں پیشوا ہونا کافی ہے۔ (ت)

جب حضرت طلحہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنی خطائے اجتہادی سے رجوع فرما کر دستِ حق پرست حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ پر تجدید بیعت چاہی ظالم کے ہاتھ سے زخمی ہو چکے تھے امیر المومنین علی تک وصول کی طاقت نہ تھی امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ کے لشکر کا ایک سپاہی گزرا اسے بلا کر حضرت طلحہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اس کے ہاتھ پر تجدید

بیعت فرمائی اور روح اقدس جوارِ قدسِ رحمت الہی میں پہنچی ، امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ نے یہ حال سن کر فرمایا:

ابی اللہ ان یدخل طلحۃ الجنۃ الا و بیعتی فی عنقہ۔ اللہ عزوجل نے طلحہ کا جنت میں جانا نہ مانا جب تک میری بیعت ان کی گردن میں نہ ہو۔ (ت)

۱۔ صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲، صحیح مسلم کتاب الامارۃ باب قول النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم انما الاعمال بالنیات قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۲۰

See, the Commander of the Faithful declared this pledge (bay'ah) as his own pledge, not that of the army, and Hazrat Talha considered the Commander of the Faithful alone as the rightful Commander of the Faithful deserving of the pledge, not, God forbid, the army.

[Table/Box Section] Arabic Text: These are two proofs from your Lord. I have presented them to the researcher of Sharia and Tariqa, our master Muhib ar-Rasul Abdul Qadir al-Qadiri al-Bada'uni, may Allah Almighty protect him from the evil of every impudent and mischievous person. He affirmed it, corrected it, approved of it, and liked it. And Allah, Glory be to Him and Most High, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most wise. Urdu Translation: These are two proofs from your Lord, and in investigation I have presented them to the researcher of Sharia and Sufism, Maulana Muhib Rasool Abdul Qadir Qadri Badayuni. May Allah Almighty keep him safe from the evil of every shameless person and fitna. He then established it, declared it correct, and declared it admirable and good. Allah Almighty is pure from every flaw and superior; He is the Knower of everything, and His glorious knowledge is most grand and firm. (T)

Masala 184: From Jalandhar, Mohalla Rasta, adjacent to the house of Deputy Ahmad Jan Sahib, sent by Muhammad Ahmad Khan Sahib, 20 Shawwal 1314 AH. If a woman of good character, abiding by Sharia, and knowledgeable of Tariqa starts taking bay'ah (pledge of spiritual allegiance) from women and men on her hand, then according to Sharia and Tariqa, is this bay'ah valid or not? Please write with references from books along with the text.

The Answer: There is a consensus among the noble saints (Awliya) that it is necessary for a 'caller to Allah' (da'i ila Allah) to be a man. Therefore, from the pious predecessors until today, no woman has ever become a Pir or initiated anyone into bay'ah. The luminous Prophet, the Master of the worlds, peace and blessings of Allah be upon him, says:

[Table/Box Section] Arabic Text: A people will never succeed who entrust their affairs to a woman. (Narrated by the Imams Ahmad, Bukhari, Tirmidhi, and Nasai) Urdu

Translation: That nation will never find success that has made a woman their ruler. This is recorded by Imams Ahmad, Bukhari and...

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Fitan, Qadimi Kutub Khana Karachi 4/1052; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Fitan, Amin Company Delhi 2/51; Sunan an-Nasa'i, Kitab Adab al-Qada, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/404; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abu Bakra, al-Maktab al-Islami Beirut 5/51.

देखो, अमीरुल मोमिनीन ने इस बैअत को अपनी ही बैअत करार दिया, न कि लश्करी की, और हज़रत तलहा ने अमीरुल मोमिनीन ही को अमीरुल मोमिनीन मुस्तहिक़ बैअत समझा, न कि माज़अल्लाह लश्करी को।

[तालिका/बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: ये तुम्हारे रब की तरफ़ से दो दलीलें हैं। मैंने इसे शरीयत और तरीक़त के मोहक़्क़िक़ (शोधकर्ता) हमारे मौलाना मुहिब-उर-रसूल अब्दुल क़ादिर अल-क़ादिरी अल-बदायूँनी के सामने पेश किया, अल्लाह तआला उन्हें हर बेहया और फ़ितना बाज़ के शर से महफ़ूज़ रखे। उन्होंने इसे स्वीकार किया, सही ठहराया और पसंद किया। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका इल्म, जिसकी अज़मत बुलंद है, सबसे कामिल और सबसे मज़बूत है। उर्दू/हिंदी अनुवाद: ये दोनों दलीलें तुम्हारे रब की तरफ से हैं और तहक़ीक़ में मैंने इसे शरीयत व तरीक़त के मोहक़्क़िक़ मौलाना मुहिब रसूल अब्दुल क़ादिर क़ादरी बदायूँनी पर पेश किया, अल्लाह तआला उनको हर बेहया और फ़ितना के शर से महफ़ूज़ रखे, फिर इसको साबित रखा और इसको सही करार दिया और इसको अजीब और मुस्तहसन (बेहतरीन) करार दिया, और अल्लाह तआला हर ऐब से पाक और बरतर है सब से ज़्यादा जानने वाला और उसका इल्म-ए-जलील उसकी बुज़ुर्गी अतम (परिपूर्ण) और मज़बूत है। (त)

मसला 184: जालंधर से, मुहल्ला रास्ता, डिप्टी अहमद जान साहब के घर के पास से, मुहम्मद अहमद खां साहब द्वारा भेजा गया, 20 शव्वाल 1314 हिजरी। अगर कोई नेक स्वभाव वाली औरत, शरीयत की पाबंद और तरीक़त से वाकिफ़, अपने हाथ पर औरतों और मर्दों से बैअत लेना शुरू कर दे, तो शरीयत और तरीक़त की रोशनी में यह बैअत जायज़ है या नहीं? किताबों के हवाले और इबारत के साथ तहरीर फरमाएं।

अल-जवाब: औलिया-ए-कराम का इज्मा (आम सहमति) है कि 'दाई इला अल्लाह' (अल्लाह की तरफ बुलाने वाला) का मर्द होना ज़रूरी है। इसलिए सलफ़ सालेहीन (पुण्य पूर्वजों) से आज तक कोई औरत न पीर बनी न बैअत किया। हुज़ूर पुर नूर सय्यदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

[तालिका/बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: वह क़ौम कभी कामयाब नहीं होगी जिसने अपने मामलों की कमान किसी औरत को सौंपी। (इसे इमाम अहमद, बुखारी, तिर्मिज़ी और नसाई ने रिवायत किया है)

उर्दू/हिंदी अनुवाद: वह क़ौम कभी कामयाबी नहीं पाएगी जिसने किसी औरत को अपना वाली (शासक/अधिकारी) बनाया, इसे आइमा-ए-कराम अहमद और बुखारी और...

1. सही अल-बुखारी किताब अल-फ़ितन क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 4/1052, जामिअत तिर्मिज़ी अबवाब अल-फ़ितन अमीन कंपनी दिल्ली 2/51, सुनन अन-नसाई किताब अदब अल-क़ज़ा नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची 2/404, मुस्नद अहमद बिन हंबल अन अबी बकरा अल-मक्तब अल-इस्लामिया बेरूत 5/51

دیکھو امیر المؤمنین نے اس بیعت کو اپنی ہی بیعت قرار دیا نہ کہ لشکری کی، اور حضرت طلحہ نے امیر المؤمنین ہی کو امیر المؤمنین مستحق بیعت سمجھا نہ کہ معاذ اللہ لشکری کو۔

[ٹیبل/باکس سیکشن] عربی عبارت: ذلك برهانان من ربك وقد عرضته على محقق الشريعة والطريقة مولينا محب الرسول عبدالقادر القادری البدایونی حفظه الله تعالی عن شر كل مجونی وفتونی فاقره وصوبه واستحسنه واعجبه، والله سبحنه وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحكم۔ اردو ترجمہ: یہ دونوں برہان تیرے رب کی طرف سے ہیں اور تحقیق میں نے پیش کیا اس کو شریعت و طریقت کے محقق مولانا محب رسول عبدالقادر قادری بدایونی پر، اللہ تعالٰی ان کو محفوظ رکھے ہر بے حیا اور فتنہ کے شر سے، پس اس کو ثابت رکھا اور اس کو صواب قرار دیا اور اس کو عجیب اور مستحسن قرار دیا، اور اللہ تعالٰی پاک ہر عیب سے اور برتر ہے سب سے زیادہ جاننے والا اور اس کا علم جلیل اس کی بزرگی اتم اور مضبوط ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۸۴: از جالندھر محلہ راستہ متصل مکان ڈپٹی احمد جان صاحب مرسلہ محمد احمد خاں صاحب ۲۰/ شوال ۱۳۱۴ھ اگر عورت نیک خصلت پابند شریعت واقفِ طریقت اپنے ہاتھ پر عورتوں اور مردوں کو بیعت کرنا شروع کر دے تو ازروئے طریقت اور شریعت یہ بیعت درست ہے یا نہیں؟ بحوالہ کتب مع عبارات تحریر فرمائیں۔

الجواب: اولیاے کرام کا اجماع ہے کہ داعی الی اللہ کا مرد ہونا ضرور ہے لہٰذا سلف صالحین سے آج تک کوئی عورت نہ پیر بنی نہ بیعت کیا۔ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[ٹیبل/باکس سیکشن] عربی عبارت: لن یفلح قوم ولو امرھم امرأة ١ رواہ الائمة احمد و البخاری والترمذی والنسائی اردو ترجمہ: ہر گز وہ قوم فلاح نہ پائے گی جنہوں نے کسی عورت کو والی بنایا، اس کو ائمہ کرام احمد و بخاری و

١ صحیح البخاری کتاب الفتن قدیمی کتب خانہ کراچی ۴/ ۱۰۵۲، جامع الترمذی ابواب الفتن امین کمپنی دہلی ۲/ ۵۱، سنن النسائی کتاب ادب القضاۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۴۰۴، مسند احمد بن حنبل عن ابی بکرۃ المکتب الاسلامیۃ بیروت ۵/ ۵۱

Volume 21 Fatawa Ridawiyya

Narrated by Abu Bakrah (may Allah be pleased with him). Reported by Tirmidhi and Nasa'i from Abu Bakrah (may Allah be pleased with him). (T)

Imam Arif Billah Sayyidi Abdul Wahhab Sha'rani (may Allah sanctify his secret) states in Mizan al-Shari'ah, the Book of Judgments: The people of spiritual unveiling (Kashf) have reached a consensus on the condition of being male for everyone who calls towards Allah Almighty. It has not reached us that any of the women of the righteous predecessors ever stepped forward to guide and train disciples, because women are always deficient in status, even though perfection has been reported for some of them, like Maryam bint Imran and Asiya the wife of Pharaoh. However, this perfection is in terms of piety and religion, not in terms of governing people or leading them through the stations of sainthood (Wilayah). The utmost a woman can reach is to be a worshiper and an ascetic, like Rabia al-Adawiyya. And Allah, Glory be to Him, the Most High, knows best, and His knowledge, may His majesty be glorified, is most complete and most wise. This is all.

Certainly, the people of Kashf have agreed that being male is a condition for one who calls towards Allah. We have not heard that any woman from the righteous predecessors was ever involved in training disciples, due to women being inherently lower in rank, even though perfection has been mentioned for some, like Maryam bint Imran and Asiya, Pharaoh's wife. This perfection relates to piety and faith, not to exercising authority over people or guiding them through spiritual states of sainthood. The peak for a woman is to be a devoted worshiper and ascetic, like Rabia al-Adawiyya Basriyya. And Allah, Glory be to Him, the Most High, is the All-Knowing, and His knowledge is the greatest, most perfect, and most firm. End. (T)

Treatise Naqa' al-Sulafah fi al-Bai'ah wa al-Khilafah Ended

1 Mizan al-Shari'ah al-Kubra, Book of Judgments, Mustafa al-Babi, Egypt 2/189 Page 495 of 674

अबू बकरह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत है। तिर्मिज़ी और नसाई ने अबू बकरह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। (त)

इमाम आरिफ़ बिल्लाह सय्यदी अब्दुल वहाब शे'रानी क़ुद्दिस सिर्रहु मीज़ान अश्-शरिया किताब अल-अक़्ज़िया में फ़रमाते हैं: बेशक अहल-ए-कश्फ़ ने इस बात पर इज्मा (सहमति) किया है कि अल्लाह की तरफ़ बुलाने वाले के लिए मर्द होना शर्त है। हम तक यह बात नहीं पहुँची कि सल्फ़-ए-सालेहीन की औरतों में से कोई औरत मुरीदों की तरबियत करने के लिए आगे आई हो, क्योंकि औरतें मर्तबे में हमेशा कम (नाक़िस) होती हैं, अगरचे उनमें से बाज़ में कमाल (पूर्णता) का ज़िक्र आया है जैसे मरियम बिन्त इमरान और आसिया फ़िरौन की बीवी। लेकिन यह कमाल तक़्वा और दीन के लिहाज़ से है, न कि लोगों के बीच हुकूमत करने या उन्हें विलायत के मक़ामात में चलाने के लिहाज़ से। औरत की इंतिहा यही है कि वह आबिदा और ज़ाहिदा हो, जैसा कि राबिया अदविया बसरीया। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है और उसका इल्म सबसे बड़ा, मुकम्मल और मज़बूत है। फ़क़त। (त)

रिसाला नक़ाउस् सुलाफ़ह फ़िल बैअत वल ख़िलाफ़ह समाप्त

1 मीज़ान अश्-शरिया अल-कुब्रा, किताब अल-अक़्ज़िया, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र 2/189 पृष्ठ 495 का 674

عن ابی بکرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ ترمذی اور نسائی نے ابوبکرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ (ت)

امام عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ میزان الشریعۃ کتاب الاقضیہ میں فرماتے ہیں: قد اجمع اھل الکشف علی اشتراط المذکورۃ فی کل داع الی اللہ تعالٰی ولم یبلغنا ان احدا من نساء السلف الصالح تصدرت لتربیۃ المریدین ابدا النقص النساء فی الدرجۃ و ان ورد الکمال فی بعضھن کمریم بنت عمران و آسیۃ امرأۃ فرعون فذلک کمال بالنسبۃ للتقوی والدین لا بالنسبۃ للحکم بین الناس وتسلیکھم فی مقامات الولایۃ، وغایۃ امر المرأۃ ان تکون عابدۃ وزاھدۃ کرابعۃ العدویۃ 1، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ فقط بیشک اہل کشف نے اجماع کیا ہے اللہ تعالٰی کی طرف بلانے والے کے لئے مرد ہونا شرط قرار دینے پر، اور نہیں پہنچی کہ ہم کو خبر کہ سلف صالحین کی عورتوں میں سے کوئی عورت مریدین کی تربیت کرنے کے درپے ہوئی ہو ہمیشہ بوجہ عورتوں کے درجہ میں ناقص ہونے کے، اگرچہ ان کے بعض میں کمال وارد ہوا ہے۔ جیسے کہ مریم بن عمران اور آسیہ فرعون کی بیوی، پس یہ کمال تقوٰی اور دین کے لحاظ سے ہے نہ کہ لوگوں کے درمیان حکومت کرنے کی نسبت سے اور ان کو مقامات ولایت میں چلانے کی وجہ سے عورت کی غایت امر یہی ہے کہ وہ عابدہ زاہدہ ہو، جیسا کہ رابعہ عدویہ بصریہ، اور اللہ سبحانہ وتعالٰی سب سے زیادہ علم جاننے والا ہے اور اس کا علم بزرگ تر، اکمل اور مضبوط ہے۔ فقط (ت)

رسالہ نقاء السلافۃ في البیعۃ والخلافۃ ختم شد

1 میزان الشریعۃ الکبرٰی کتاب الاقضیہ مصطفی البابی مصر ۲/۱۸۹ Page 495 of 674

Volume 21 Fatawa Razawiyya

(The following problem is quoted from Fatawa Africa)

Problem 185: If Zaid does not have a spiritual guide (Pir-o-Murshid), will he achieve success (Falah) or not? And will his spiritual guide be Satan or not? Because the Lord, Almighty and Majestic, commands: "And seek the means [of nearness] to Him" (Wabtaghu Ilayhi al-Wasilata).

The Answer: Yes, both points are established from the sayings of the noble saints (Awliya Kiram), may Allah sanctify their secrets. Shortly, we shall deduce both from the Great Quran. First, one without a spiritual guide will not achieve success. The master of spiritual masters, Hazrat Sayyiduna Sheikh al-Shuyukh Shihab al-Haq wa al-Din Suhrawardi (may his secret be sanctified), states in the noble 'Awarif al-Ma'arif':

I have heard many spiritual masters saying: 'He who has not seen one who succeeded will not succeed.'	**That is, I have heard many noble saints saying that he who has not visited (gained proximity to) one who has achieved success will not achieve success.**

Secondly, that the spiritual guide of one who has no guide is Satan. It is stated in 'Awarif al-Ma'arif':

It is narrated from Abu Yazid (may Allah be pleased with him):	**That is, from Sayyiduna Bayazid Bastami (may Allah be pleased with him):**

(Logo of Dawat-e-Islami: I.T. Majlis of Dawateislami)

---

1. Awarif al-Ma'arif, Chapter 2, Matba'at al-Mashhad al-Husayni, p. 78.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

(निम्नलिखित मसला फ़तावा अफ़्रीका से उद्धृत है)

मसला 185: यदि ज़ैद का कोई पीर-ओ-मुर्शिद (आध्यात्मिक गुरु) न हो, तो क्या वह सफलता (फ़लाह) पाएगा या नहीं? और क्या उसका पीर-ओ-मुर्शिद शैतान होगा या नहीं? क्योंकि रब्ब (ईश्वर) अज़्ज़-ओ-जल्ल का हुक्म है: "वबतगू इलय्हिल वसीला" (और उसकी ओर वसीला तलाश करो)।

अल-जवाब (उत्तर): हाँ, औलिया किराम (महान सूफियों) के इरशाद से दोनों बातें साबित हैं, और जल्द ही हम इन दोनों को क़ुरआन-ए-अज़ीम से सिद्ध करेंगे। पहला यह कि बिना पीर के कोई सफलता नहीं पाएगा। हज़रत सैय्यदना शेख़ुश-शुयूख शहाबुल हक़ वद्दीन सुहरवर्दी (क़ुद्दिस सिर्रहु) अपनी प्रसिद्ध पुस्तक 'अवारिफ़ुल मआरिफ़' में फरमाते हैं:

सअमतु कसीरम-मिनल मशाइख़ि यक़ूलूना मन लम् यरा मुफ़्लिहन ला युफ़्लिह।	**अर्थात् मैंने बहुत से औलिया किराम को फरमाते सुना कि जिसने किसी सफलता पाए हुए महापुरुष की ज़ियारत (दर्शन/संगत) न की, वह सफलता नहीं पाएगा।**

दूसरा यह कि बिना पीर वाले का पीर शैतान है। 'अवारिफ़ुल मआरिफ़' में है:

रुविया अन अबी यज़ीद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु)	**अर्थात् सैय्यदना बायज़ीद बसतामी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत है:**

(दावत-ए-इस्लामी लोगो)

---

1. अवारिफ़ुल मआरिफ़, बाब दूसरा, मतबअतुल मशहद अल-हुसैनी, पृ. 78।

جلد ۲۱ فتاوی رضویہ

(مندرجہ ذیل مسئلہ فتاوی افریقہ سے منقول ہے)

مسئلہ ۱۸۵: اگر زید کا پیرو مرشد نہ ہو تو وہ فلاح پائے گا یا نہیں؟ اور اس کا پیر و مرشد شیطان ہوگا یا نہیں؟ کیونکہ رب عزوجل حکم کرتا ہے: وابتغوا الیه الوسیلة اور ڈھونڈ و طرف اس کی وسیلہ۔

الجواب: ہاں اولیاء کرام قد سنا اللہ باسرار ہم کے ارشاد سے دونوں باتیں ثابت ہیں اور عنقریب ہم ان دونوں کو قرآن عظیم سے استنباط کریں گے، ایک یہ کہ بے پیر افلاح نہ پائے گا، حضرت سیدنا شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہر وردی قدس سرہ، عوارف المعارف شریف میں فرماتے ہیں:

سمعت کثیرا من المشائخ یقولون من لم یر مفلحا لا یفلح ۱۔ **یعنی میں نے بہت اولیائے کرام کو فرماتے سنا کہ جس نے کسی فلاح پائے ہوئے کی زیارت نہ کی وہ فلاح نہ پائے گا۔**

دوسرے یہ کہ بے پیر کا پیر شیطان ہے عوارف شریف میں ہے:

روی عن ابی یزید (رضی اللہ تعالی عنه) یعنی سیدنا بایزید بسطامی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے

(لوگو: آئی ٹی مجلس دعوت اسلامی)

---

۱ عوارف المعارف الباب الثانی مطبعة المشهد الحسینی ص ۷۸

Fatawa Razawiya, Volume 21

- It has been narrated that he (Abu Yazid al-Bistami) said: "Whoever does not have a master (teacher), then Satan is his leader." [1] — It is narrated that he says: The one who has no spiritual guide (Pir), his guide is Satan.

In the blessed treatise of the great Imam Abu al-Qasim al-Qushayri, it is stated:

- It is obligatory upon a seeker (Murid) to be disciplined by a Sheikh. For if he does not have a master, he will never succeed. This is what Abu Yazid said: "Whoever does not have a master, his leader is Satan." [2] — That is, it is mandatory for a seeker to receive training from a spiritual guide, for without a guide, he will not attain salvation. This is what Abu Yazid said: that whoever has no spiritual guide, his guide is Satan.

Then he said:

- I heard Master Abu Ali al-Daqqaq say: "When a tree grows by itself without a planter, it grows leaves but bears no fruit. Likewise, if a seeker does not have a master from whom he learns the path breath by breath, he is a worshiper of his own desires and will not find a way out." [3] — That is, I heard Hazrat Abu Ali Daqqaq (may Allah Almighty be pleased with him) say that when a tree grows on its own without anyone planting it, it sprouts leaves but does not bear fruit. Likewise, for a seeker, if there is no spiritual guide from whom he learns the path moment by moment, he is a slave to his own whims and will not find the right path.

Hazrat Sayyiduna Mir Sayyid Abdul Wahid Bilgrami (may Allah sanctify his secret) says in Sab'a Sanabil Sharif:

- If you have no spiritual guide, then your guide is Iblis (Satan);
- for he has obstructed the path of religion through trickery and deception. [4] (When you have no spiritual guide, then your guide is Iblis, because he has blocked the path of faith with craftiness and deceit. - Translator)

This point requires great detail and clarification. I say, and success is from Allah Almighty: Salvation (Falah) is of two types:

First: Ultimate salvation, even if it comes—God forbid—after the precedence of punishment. This is a mandatory belief of the Ahl al-Sunnah for every Muslim and is not dependent on any initiation (Bai'at) or discipleship (Muridi). For this, it is sufficient to know the Prophet as the spiritual guide (Murshid).

---

1. Awarif al-Ma'arif, Chapter Two, Al-Mashhad al-Husayni Press, p. 87.
2. Al-Risala al-Qushayriyya, Chapter on Advice for Seekers, Mustafa al-Babi Egypt, p. 181.
3. Al-Risala al-Qushayriyya, Chapter on Advice for Seekers, Mustafa al-Babi Egypt, p. 181.
4. Sab'a Sanabil.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

- यह वर्णित है कि उन्होंने (अबू यज़ीद अल-बिस्तामी) कहा: "जिसका कोई उस्ताद (गुरु) नहीं है, उसका इमाम (नेता) शैतान है।" [1] — यह रिवायत है कि वे फरमाते हैं: जिसका कोई पीर नहीं है, उसका पीर शैतान है।

इमाम-ए-अजल अबुल कासिम कुशैरी के मुबारक रिसाले में है:

- मुरीद (शिष्य) के लिए अनिवार्य है कि वह किसी शेख (गुरु) से अनुशासन सीखे। क्योंकि यदि उसका कोई उस्ताद नहीं होगा, तो वह कभी सफल नहीं होगा। यह अबू यज़ीद ने कहा है: "जिसका कोई उस्ताद नहीं है, उसका नेता शैतान है।" [2] — अर्थात मुरीद पर वाजिब है कि वह किसी पीर से प्रशिक्षण ले, क्योंकि बिना पीर के वह फलाह (सफलता) नहीं पाएगा। यह अबू यज़ीद के शब्द हैं कि जिसका कोई पीर न हो, उसका पीर शैतान है।

फिर उन्होंने फरमाया:

- मैंने उस्ताद अबू अली अद-दक्काक को कहते सुना: "जब कोई पेड़ बिना किसी रोपने वाले के अपने आप उगता है, तो उसमें पत्ते तो आते हैं लेकिन फल नहीं लगते। इसी प्रकार, यदि किसी शिष्य का कोई उस्ताद नहीं है जिससे वह सांस-दर-सांस मार्ग सीखे, तो वह अपनी इच्छाओं का उपासक है और उसे कोई रास्ता नहीं मिलेगा।" [3] — यानी मैंने हज़रत अबू अली दक्काक (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) को फरमाते सुना कि पेड़ जब बिना बोने वाले के अपने आप उगता है तो पत्ते तो लाता है मगर फल नहीं देता, इसी तरह मुरीद के लिए अगर कोई पीर न हो जिससे एक-एक सांस पर रास्ता सीखे, तो वह अपनी ख्वाहिश-ए-नफ़्स (मन की इच्छाओं) का पुजारी है, रास्ता नहीं पाएगा।

हज़रत सैयदुना मीर सैय्यद अब्दुल वाहिद बिलग्रामी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) 'सबआ सनाबिल शरीफ़' में फरमाते हैं:

- यदि तुम्हारा कोई पीर (गुरु) नहीं है, तो तुम्हारा पीर इब्लीस (शैतान) है;
- क्योंकि उसने धोखे और छल से धर्म का मार्ग रोक दिया है। [4] (जब तेरा पीर नहीं है तो तेरा पीर इब्लीस है कि उसने दीन की राह मारी है मक्कारी और फरेब से। - अनुवादक)

यह विषय बहुत विस्तार और स्पष्टीकरण चाहता है। मैं कहता हूँ, और तौफीक अल्लाह तआला से है: फलाह (मुक्ति/सफलता) दो प्रकार की है:

पहला: अंततः मुक्ति (निजात), चाहे - अल्लाह न करे - सज़ा के बाद ही क्यों न हो। यह अहल-ए-सुन्नत के अकीदे (विश्वास) में हर मुसलमान के लिए ज़रूरी है और किसी बैअत या मुरीदी पर निर्भर नहीं है। इसके लिए केवल नबी को मुर्शिद (मार्गदर्शक) जानना ही काफी है।

---

1. अवारिफ अल-मआरिफ, अध्याय दो, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, पृष्ठ 87.
2. अर-रिसाला अल-कुशैरिया, मुरीदों के लिए वसीयत का अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 181.
3. अर-रिसाला अल-कुशैरिया, मुरीदों के लिए वसीयत का अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 181.
4. सबआ सनाबिल।

पृष्ठ 497 / 674

- انہ قال من لم یکن لہ استاد فامامہ الشیطان [1]۔ مروی ہوا کہ فرماتے ہیں جس کا کوئی پیر نہیں اس کا پیر شیطان ہے۔

رسالہ مبارکہ امام اجل ابوالقاسم قشیری میں ہے:

- یجب علی المرید ان یتأدب بشیخ فان لم یکن لہ استاذ لا یفلح ابدا ھذا ابو یزید یقول من لم یکن لہ استاذ فامامہ الشیطان [2]۔ یعنی مرید پر واجب ہے کہ کسی پیر سے تربیت لے کہ بے پیرا فلاح نہ پائے گا۔ یہ میں ابویزید کہ فرماتے ہیں جس کا کوئی پیر نہ ہو اس کا پیر شیطان ہے۔

پھر فرمایا:

- سمعت الاستاذ ابا علی الدقاق یقول الشجرۃ اذا انبتت بنفسھا من غیر غارس فانھا تورق ولکن لا تثمر کذلك المرید اذا لم یکن لہ استاذ یأخذ منہ طریقۃ نفسا فنفسا فھو عابد ھواہ لا یجد نفاذا [3]۔ یعنی میں نے حضرت ابو علی دقاق رضی اللہ تعالٰی عنہ کو فرماتے سنا کہ پیڑ جب بے کس بونے والے کے آپ سے اُگے تو پتے لاتا ہے مگر پھل نہیں دیتا یونہی مرید کے لئے اگر کوئی پیر نہ ہو جس سے ایک ایک سانس پر راستہ سیکھے تو وہ اپنی خواہشِ نفس کا پجاری ہے راہ نہ پائے گا۔

حضرت سید نامیر سید عبد الواحد بلگرامی قدس سرہ ، سبع سنابل شریف میں فرماتے ہیں:

چوپیرت نیست پیرت است ابلیس کہ راہ دین نہ زدست از مکر و تلبیس [4] (جب تیرا پیر نہیں ہے تو تیرا پیر ابلیس ہے کہ اس نے دین کی راہ ماری ہے مکر و فریب سے۔ ت)

یہ مقام بہت تفصیل و توضیح چاہتا ہے، فاقول : وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالیٰ سے ہے۔ت) فلاح دو قسم کی ہے:

اول: انجام کار رستگاری اگرچہ معاذاللہ سبقتِ عذاب کے بعد ہو، یہ عقیدہ اہلسنت میں ہر مسلمان کے لئے لازم اور کسی بیعت و مریدی پر موقوف نہیں اس کے واسطے صرف نبی کو مرشد جاننا بس ہے۔

---

1 عوارف المعارف الباب الثاني مطبعة المشہد الحسینی ص ۸۷ 2 الرسالة القشیریة باب الوصیة للمریدین مصطفی البابی مصر ص ۱۸۱ 3 الرسالة القشیریة باب الوصیة للمریدین مصطفی البابی مصر ص ۱۸۱ 4 سبع سنابل

Fatawa Razawiyya Volume 21

Rather, for those living in the early days of Islam on some remote mountain or anonymous island, the heedless who did not even receive news of prophethood and left the world only upon monotheism (Tawheed), ultimately this salvation is proven for them too. It is in Sahih Bukhari and Sahih Muslim from Anas (may Allah be pleased with him). The Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) said: The people of the gathering will return disappointed from the prophets and will come into my presence. I will say 'Ana Laha' (I am for it), I am for intercession. Then I will seek permission from my Lord, He will grant me permission, and I will fall in prostration. It was commanded: O Muhammad! Raise your head, speak and you shall be heard, ask and you shall be given, and intercede and your intercession shall be accepted. I will submit: O my Lord! My Ummah, my Ummah. It will be said: Go, whoever has faith the size of a barley grain in their heart, take them out of Hell. After taking them out, I will present myself again and prostrate. The same command will be given: O Muhammad! Raise your head, speak and it shall be heard, ask and it shall be given, intercede and it is accepted. I will submit: O my Lord! My Ummah, my Ummah. It will be said: Whoever has faith the size of a mustard seed in their heart, take them out. I will take them out and present myself for the third time and prostrate. He will say: O Muhammad! Raise your head, and whatever you say is approved, whatever you ask is granted, intercede, it is accepted. I will submit: O my Lord, my Ummah, my Ummah. It will be said: Whoever has even less faith than a mustard seed in their heart, take them out. I will take them out and present myself as a prostrator for the fourth time. It will be commanded: O Muhammad! Raise your head and speak, We will listen; ask, We will give; intercede, We will accept. I will submit: O God! Give me permission to take out those who acknowledged You as One. It will be said: This is not because of you, but I swear by My Honor, Majesty, Pride, and Greatness, I will take out every monotheist from it. [1]

I say: This is not a rejection of the Prophet's intercession regarding them, but rather its very acceptance, for they were taken out of Hell only upon the Prophet's request. It was only said that they did not have the opportunity to seek means through messengership; simple reason was enough for the faith they had, meaning they possessed monotheism to that extent. Then I say, this explanation of the meaning of the Hadith which we have given makes it clear that it does not contradict this authentic Hadith which stated:

I will continue to go back and forth to my Lord, so I will not stand in any position except...	**Mazaltu ataraddadu 'ala rabbi fala aqumu fihi maqaman illa**

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Tawheed, Chapter: Speech of the Lord on the Day of Resurrection, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/118-119; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: Affirmation of Intercession, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/110.

बल्कि इस्लाम के शुरुआती दौर में किसी दूर-दराज पहाड़ या गुमनाम टापू के रहने वाले गाफ़िल लोग जिन तक नबूवत की खबर ही नहीं पहुँची और दुनिया से सिर्फ तौहीद (एकेश्वरवाद) पर चले गए, आखिरकार उनके लिए भी यह निजात (मोक्ष) साबित है। यह सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: हश्र वाले नबियों से मायूस होकर मेरे पास हाज़िर होंगे। मैं कहूँगा 'अना लहा' (मैं इसके लिए हूँ), मैं शफ़ाअत के लिए हूँ। फिर मैं अपने रब से इजाज़त चाहूँगा, वह मुझे इजाज़त देगा, मैं सजदे में गिर जाऊँगा। इरशाद होगा: ऐ मुहम्मद! अपना सर उठाओ, कहो तुम्हारी बात सुनी जाएगी, मांगो तुम्हें अता किया जाएगा, और शफ़ाअत करो तुम्हारी शफ़ाअत क़बूल है। मैं अर्ज़ करूँगा: ऐ मेरे रब! मेरी उम्मत, मेरी उम्मत। फ़रमाया जाएगा: जाओ, जिसके दिल में जौ बराबर ईमान हो उसे दोज़ख से निकाल लो। उन्हें निकाल कर मैं दोबारा हाज़िर होऊँगा, सजदा करूँगा। वही इरशाद होगा कि ऐ मुहम्मद! अपना सर उठाओ और कहो कि सुना जाएगा, मांगो कि दिया जाएगा, शफ़ाअत करो कि क़बूल है। मैं अर्ज़ करूँगा: ऐ मेरे रब! मेरी उम्मत, मेरी उम्मत। इरशाद होगा: जिसके दिल में राई बराबर ईमान हो निकाल लो। मैं उन्हें निकाल कर तीसरी बार हाज़िर होकर सजदा करूँगा। वह फ़रमाएगा: ऐ मुहम्मद! अपना सर उठाओ, और जो कहो मन्ज़ूर है, जो मांगो अता है, शफ़ाअत करो मक़बूल है। मैं अर्ज़ करूँगा: ऐ मेरे रब! मेरी उम्मत, मेरी उम्मत। इरशाद होगा: जिसके दिल में राई के दाने से भी कम ईमान हो उसे निकाल लो। मैं उन्हें निकाल कर चौथी बार हाज़िर व साजिद होऊँगा। इरशाद होगा: ऐ मुहम्मद! अपना सर उठाओ और कहो कि सुनेंगे, मांगो कि देंगे, शफ़ाअत करो कि क़बूल करेंगे। मैं अर्ज़ करूँगा: इलाही! मुझे उन्हें निकालने की इजाज़त दे जिन्होंने तुझे एक माना है। इरशाद होगा: यह तुम्हारे सबब नहीं बल्कि मुझे अपनी इज़्ज़त व जलाल और किब्रिया व अज़मत की क़सम, हर मुवह्हिद (एकेश्वरवादी) को इससे निकाल लूँगा। [1]

अक़ूल (मैं कहता हूँ): यह उनके बारे में हुज़ूर की शफ़ाअत का रद्द (अस्वीकार) नहीं बल्कि ऐन क़बूलियत है कि हुज़ूर के अर्ज़ करने ही पर तो जहन्नम से निकाले गए। सिर्फ यह फ़रमाया गया है कि उन्हें रिसालत से तवस्सुल (माध्यम) का मौक़ा न मिला, महज़ अक़्ल उतने ईमान के लिए काफ़ी थी यानी तौहीद इसी क़दर रखते थे। फिर अक़ूल (मैं कहता हूँ) हदीस के मा'नी की यह तक़रीर जो हमने की, इससे ज़ाहिर हुआ कि यह इस हदीस-ए-सहीह के मुआरिज़ (विरोधी) नहीं कि फ़रमाया:

मैं अपने रब के हुज़ूर आता-जाता रहूँगा जिस...	**माज़लतु अतरददु 'अला रब्बी फ़ला अक़ूमु फ़ीहि मक़ामन इल्ला**

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तौहीद, बाब: क़यामत के दिन रब का कलाम आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/118-119; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब: शफ़ाअत का प्रमाण, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/110.

بلکہ ابتدائے اسلام میں کسی دور دراز پہاڑ یا گمنام ٹاپو کے رہنے والے غافل جن کو نبوت کی خبر ہی نہ پہنچی اور دنیا سے صرف توحید پر گئے، بالآخر ان کے لئے بھی یہ فلاح ثابت۔ صحیح بخاری و صحیح مسلم انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: اہل محشر اور انبیاء سے مایوس پھر کر میرے حضور حاضر ہوں گے میں فرماؤں گا انا لھا میں ہوں شفاعت کے لئے۔ پھر اپنے رب سے اذن چاہوں گا وہ مجھے اذن دے گا میں سجدے میں گروں گا ارشاد ہوا۔ یا محمد ارفع راسک و قال تسمع وسل تعط واشفع تشفع اے محمد ! اپنا سر اٹھاؤ اور کہو کہ تمھاری بات سنی جائے گی اور مانگو تمھیں عطا کیا جائے گا، اور شفاعت کرو کہ تمھاری شفاعت قبول ہے۔ میں عرض کروں گا اے میرے رب ! میری امت میری امت، فرمایا جائے گا جاؤ جس کے دل میں جو بھر ایمان ہو اسے دوزخ سے نکال لو، انھیں نکال کر میں دوبارہ حاضر ہوں گا سجدہ کروں گا وہی ارشاد ہوگا کہ اے محمد ! اپنا سر اٹھاؤ اور کہو کہ سنا جائے گا مانگو کہ دیا جائے گا، شفاعت کرو کہ قبول ہے، میں عرض کروں گا اے میرے رب ! میری امت میری امت۔ ارشاد ہوگا جس کے دل میں رائی برابر ایمان ہو نکال لو، میں انھیں نکال کر سہ بارہ حاضر ہو کر سجدہ کروں گا فرمائے گا اے محمد ! اپنا سر اٹھاؤ، اور جو کہو منظور ہے جو مانگو عطا ہے شفاعت کرو مقبول ہے، میں عرض کروں گا اے میرے رب میری امت میری امت، ارشاد ہوگا جس کے دل میں رائی کے دانے سے کم تر ایمان ہو اسے نکال لو میں انھیں نکال کر چوتھی بار حاضر و ساجد ہوں گا ارشاد ہوگا اے محمد ! اپنا سر اٹھاؤ اور کہو کہ سنیں گے مانگو کہ دیں گے شفاعت کرو کہ قبول کرینگے۔ میں عرض کروں گا الٰہی ! مجھے ان کے نکالنے کی اجازت

دے جنوں نے تجھے ایک جانا ہے۔ ارشاد ہوگا یہ تمھارے سبب نہیں بلکہ مجھے اپنے عزت و جلال و کبریا و عظمت کی قسم ہر موحد کو اس سے نکال لوں گا ۱

اقول : یہ ان کے بارے میں رد شفاعت حضور نہیں بلکہ عین قبول ہے کہ حضور کے عرض کرنے ہی پر تو جہنم سے نکالے گئے، فقط یہ فرمایا گیا ہے کہ ان کو رسالت سے توسل کا موقع نہ ملا مجرد و عقل جتنے ایمان کے لئے کافی تھی یعنی توحید اسی قدر رکھتے تھے، ثم اقول معنی حدیث کی یہ تقریر کہ ہم نے کی اس سے ظاہر ہوا کہ یہ اس حدیث صحیح کے معارض نہیں کہ فرمایا :

میں اپنے رب کے حضور آتا جاتا رہوں گا جس مازلت اتردد علی ربی فلا اقوم فیہ مقاما الا

۱ صحیح البخاری کتاب التوحید باب کلام الرب یوم القیمۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۱۸-۱۱۹ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب اثبات الشفاعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۱۰

Fatawa Rizvia, Volume 21

Arabic Original	Urdu Translation / Commentary
I interceded until Allah granted me that, saying: "O Muhammad, admit into Paradise whoever from your Ummah among Allah's creation bore witness that there is no god but Allah for even one day sincerely and died upon that." (Narrated by Ahmad [1] with an authentic chain from Anas, may Allah be pleased with him).	I will stand for intercession and it will be accepted, until my Lord says: "From all of creation, whoever belongs to your Ummah and died upon monotheism (Tawheed), admit them into Paradise." (Narrated by Ahmad with an authentic chain from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him. - T)

Here, when the 'Ummah' is mentioned, 'La ilaha illallah' refers to the complete Kalimah Tayyibah, as cited by Imam Ahmad in the Sahih of Ibn Hibban from Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said:

Arabic Original	Urdu Translation / Commentary
My intercession is for every person who bears witness to the oneness of Allah and my messengership with sincerity, such that their tongue confirms their heart and their heart confirms their tongue [2].	My intercession is for every person who bears witness to the oneness of Allah and my messengership with sincerity, such that their tongue is in accord with their heart and their heart with their tongue.
O Allah, bear witness, and You are sufficient as a witness, that I bear witness with my heart and tongue that there is no true god but Allah, and that Muhammad (peace and blessings be upon him) is His Messenger, turning away from all false religions and being a sincere Muslim, and I am not of the polytheists. All praise be to Allah, the Lord of the worlds.	O Allah! Be a witness, and Your witnessing is enough, that I testify with my heart and tongue that there is no true deity except Allah, and Muhammad (peace and blessings be upon him) is His Messenger, turning away from all false religions and being a pure Muslim, and I am not of the polytheists, and all praise is for Allah, the Lord of the worlds. (T)

Second: Complete salvation, meaning entry into Paradise without preceding punishment, has two aspects: First: Occurrence - In the creed of the Ahl us-Sunnah, this depends purely on the Divine Will. He may grant such success to whomever He wishes, even if they have committed millions of major sins, and if He wishes, He may

seize someone for a single minor sin, even if they have millions of good deeds. Note: Although He will not do so. (Continued on the next page)

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/178.
2. Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Abu Huraira (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/307; Mawarid al-Zam'an, Chapter on Resurrection and Intercession, Hadith 2594, Al-Matba'ah al-Salafiyyah, Makkah al-Mukarramah, p. 645.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

अरबी मूल

मैंने शफ़ाअत (सिफारिश) की यहाँ तक कि अल्लाह ने मुझे वह प्रदान किया कि कहा: "ऐ मुहम्मद, अपनी उम्मत में से अल्लाह की मख़्लूक़ के उन लोगों को जन्नत में दाखिल कर दें जिन्होंने एक दिन भी इख्लास (निष्ठा) के साथ यह गवाही दी कि अल्लाह के सिवा कोई माबूद नहीं और इसी पर उनकी मृत्यु हुई।" (इमाम अहमद [1] ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से सही सनद के साथ रिवायत किया है)।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

मैं शफ़ाअत के लिए खड़ा होऊँगा और वह स्वीकार की जाएगी, यहाँ तक कि मेरा रब फ़रमाएगा कि तमाम मख़्लूक़ में जितनी तुम्हारी उम्मत है उनमें जो तौहीद पर मरा हुआ उसे जन्नत में दाखिल कर दो। (इसे अहमद ने सही सनद के साथ हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - त)

यहाँ जब 'उम्मत' का ज़िक्र है, तो 'ला इलाहा इल्लल्लाह' से मुराद पूरा कलिमा तैयबा है, जैसा कि इमाम अहमद ने सही इब्ने हिब्बान में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

अरबी मूल

मेरी शफ़ाअत हर उस शख़्स के लिए है जो अल्लाह की तौहीद और मेरी रिसालत की इख्लास के साथ गवाही दे, इस तरह कि उसकी ज़बान उसके दिल के मुवाफ़िक़ हो और दिल ज़बान के[2]।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

मेरी शफ़ाअत हर उस शख़्स के लिए है जो अल्लाह की तौहीद और मेरी रिसालत पर इख्लास से गवाही देता हो कि ज़बान दिल के मुवाफ़िक़ हो और दिल ज़बान के।

ऐ अल्लाह! गवाह हो जा और तेरी ही गवाही काफ़ी है कि मैं अपने दिल और ज़बान से गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई सच्चा माबूद नहीं, और मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उसके रसूल हैं, सब बातिल धर्मों से किनारा करते हुए ख़ालिस इस्लाम वाला होकर, और मैं

ऐ इलाही! गवाह हो जा और तेरी ही गवाही काफ़ी है कि मैं अपने दिल व ज़बान से गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई सच्चा माबूद नहीं, और मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उसके रसूल हैं, सब बातिल धर्मों से किनारा करता हुआ ख़ालिस इस्लाम वाला होकर, और मैं मुशरिकों में

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद / व्याख्या
मुशरिकों में से नहीं और सब तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं।	से नहीं और सब तारीफें अल्लाह रब्बुल आलमीन के लिए हैं। (त)

दूसरा: पूर्ण उद्धार, यानी बिना किसी सज़ा के जन्नत में प्रवेश, इसके दो पहलू हैं: पहला: घटित होना - अहले सुन्नत के अक़ीदे में यह विशुद्ध रूप से ईश्वरीय इच्छा (मशियत-ए-इलाही) पर निर्भर है। वह जिसे चाहे ऐसी कामयाबी अता फरमाए चाहे उसने लाखों बड़े गुनाह (कबायिर) किए हों, और चाहे तो एक छोटे गुनाह (सग़ीरा) पर पकड़ ले चाहे उसके पास लाखों नेकियाँ हों। नोट: हालांकि वह ऐसा करेगा नहीं। (बाकी अगले पन्ने पर)

---

1. मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 3/178।
2. मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/307; मवारिद अल-ज़मान, पुनरुत्थान और शफ़ाअत का अध्याय, हदीस 2594, अल-मतबअह अल-सलफिया, मक्का मुकर्रमा, पृ. 645।

| شفعت حتی اعطانی اللہ من ذلک ان قال یامحمد ادخل من امتك من خلق اللہ من شہدان لا الہ الا اللہ یوماً واحداً مخلصاً ومات علی ذلک رواہ احمد 1 بسند صحیح عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | شفاعت کے لئے کھڑا ہوں گا قبول ہوگی، یہاں تک کہ میرا رب فرمائے گا کہ تمام مخلوق میں جتنی تمہاری امت ہے ان میں جو توحید پر مرا ہوا اسے جنت میں داخل کردو، (اسے احمد نے بسند صحیح حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت) |

کہ یہاں کلام امت میں ہے تو یہاں لا الہ الا اللہ سے پورا کلمہ طیبہ مراد ہے جیسا کہ انھوں نے امام احمد صحیح ابن حبان حدیث ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

| شفاعتی لمن شہدان لا الہ الا اللہ مخلصاً وان محمد رسول اللہ یصدق لسانہ قلبہ وقلبہ لسانہ 2۔ | میری شفاعت ہر اس شخص کے لئے ہے جو اللہ کی توحید اور میری رسالت پر اخلاص سے گواہی دیتا ہو کہ زبان دل کے موافق ہو اور دل زبان کے۔ | | اللہم اشہد و کفی بك شہیداً انی اشہد بقلبی ولسانی انہ لا الہ الا اللہ وان محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حنیفاً مخلصاً وما انا من المشرکین و الحمدللہ رب العالمین۔ | الہی! گواہ ہو جا اور تیری ہی گواہی کافی ہے کہ میں اپنے دل و زبان سے گواہی دیتا ہوں کہ اللہ کے سوا کوئی سچا معبود نہیں، اور محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اسکے رسول ہیں سب باطل دینوں سے کنارہ کرتا ہوا خالص اسلام والا ہو کر، اور میں مشرکوں میں سے نہیں اور سب تعریفیں اللہ رب العالمین کے لئے ہیں۔(ت) |

دوم: کامل رستگاری کہ بے سبقت عذاب دخول جنت ہو اس کے دو پہلو ہیں: اول: وقوع یہ مذہب اہلسنت میں محض مشیت الہی پر ہے جسے چاہے ایسی فلاح عطا فرمائے اگرچہ لاکھوں کبائر کا مرتکب ہو اور چاہے تو ایک صغیرہ گناہ پر گرفت کرلے اگرچہ لاکھوں حسنات رکھتا ہو۔ عہ: اگرچہ وہ ایسا کرے گا نہیں۔ (باقی بر صفحہ آیندہ)

---

1 مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۱۷۸ 2 مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۳۰۷، موارد الظمآن باب جامع فی البعث والشفاعۃ حدیث ۲۵۹۴ المطبعۃ السلفیہ مکۃ المکرمہ ص ۶۴۵

Fatawa Razawiyya, Volume 21

This is justice and that is grace: "He forgives whom He wills and punishes whom He wills."[1] (Surah Al-Baqarah 2:284) (Translation: He may forgive whom He pleases and punish whom He pleases. (T))

Countless people who committed major sins (Ahl-e-Kabair) will find success through the intercession of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "My intercession is for those of my Ummah who have committed major sins."[2] Narrated by Ahmad. (Translation: My intercession is for those with major sins from my Ummah.)

(Continued from the previous page's footnote) According to the saying of Allah the Almighty: "And may reward those who do good with the best reward—those who avoid major sins and immoralities, except for [small] lapses. Indeed, your Lord is vast in forgiveness."[3] (Surah An-Najm 53:31-32) Allah Almighty's instruction is: and may He grant a very good reward to those who do good, those who avoid sins and indecencies except that they approached a sin and stopped; surely your Lord's forgiveness is vast.

And the saying of Allah the Almighty: "If you avoid the major sins which you are forbidden, We will remove from you your lesser sins and admit you to a noble entrance."[4] (Surah An-Nisa 4:31) And Allah the Almighty's saying is: if you remain avoiding the major sins from which you are prohibited, We will forgive your other sins and enter you into a place of honor.

Allah the Almighty's command is: "Indeed, good deeds do away with misdeeds. That is a reminder for those who remember."[5] 12- From him, may he be forgiven. Indeed, good deeds erase evil deeds; this is advice for those who accept advice. (T)

Footnotes: [1] Al-Quran al-Karim 2/284 [2] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Sunnah, chapter on Intercession 3/296; Jami` at-Tirmidhi, Chapters on the Description of the Day of Judgment 2/66; Sunan Ibn Majah, Chapters on Asceticism, chapter on the mention of Intercession, H.M. Saeed Company Karachi, p. 429; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas, Dar al-Kutub al-Islami Beirut 3/213; Shu'ab al-Iman Hadith 310, 3111, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/287; As-Sunan al-Kubra, Book of Funerals, Dar Sadir Beirut 8/70; Mawarid al-Zaman Hadith 2596 p. 625; and Al-Mu'jam al-Kabir Hadith 11452 11/189. [3] Al-Quran al-Karim 53/31 and 32 [4] Al-Quran al-Karim 4/31 [5] Al-Quran al-Karim 11/114

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

यह अदल है और वह फ़ज़ल है: "वह जिसे चाहे बख्श दे और जिसे चाहे अज़ाब दे।"[1] (सूरा अल-बक़रह २:२८४) (अनुवाद: जिसे चाहे बख्शे और जिसे चाहे अज़ाब करे। (त))

हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की शफ़ाअत (सिफारिश) से अनगिनत कबीरा (बड़े) गुनाहगार ऐसी कामयाबी पाएंगे। नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "मेरी शफ़ाअत मेरी उम्मत के कबीरा गुनाहगारों के लिए है।"[2] (इमाम अहमद ने रिवायत की) (अनुवाद: मेरी शफ़ाअत मेरी उम्मत से कबीरा गुनाहों वालों के लिए है।)

(पिछले पृष्ठ के फुटनोट से जारी) अल्लाह तआला का फरमान है: "और वह उन लोगों को जो अच्छे काम करते हैं, बहुत अच्छा बदला दे - जो बड़े गुनाहों और निर्लज्जता के कामों से बचते हैं, सिवाय छोटे अपराधों के। बेशक आपका रब बड़े मगफिरत (क्षमा) वाला है।"[3] (सूरा अन-नज्म ५३:३१-३२) अल्लाह तआला का इरशाद है और नेकी करने वालों को बहुत अच्छा सिला (बदला) अता फरमाए, वे जो गुनाहों और बेहयाइयों से बचते हैं सिवाय इसके कि गुनाह के करीब गए और रुक गए, बेशक तुम्हारे रब की मगफिरत वसीअ (विशाल) है।

और अल्लाह तआला का फरमान है: "अगर तुम उन बड़े गुनाहों से बचते रहो जिनसे तुम्हें रोका गया है, तो हम तुम्हारी बुराइयों को तुमसे दूर कर देंगे और तुम्हें इज़्ज़त वाली जगह में दाखिल करेंगे।"[4] (सूरा अन-निसा ४:३१) और अल्लाह तआला का इरशाद है: अगर बचते रहो कबीरा गुनाहों से जिनकी तुम्हें मनाही है, तो तुम्हारे और गुनाह हम बख्श देंगे और तुम्हें इज़्ज़त की जगह दाखिल करेंगे।

अल्लाह तआला का हुक्म है: "बेशक नेकियां बुराइयों को मिटा देती हैं। यह नसीहत है नसीहत मानने वालों के लिए।"[5] १२- उसकी ओर से, उसे क्षमा किया जाए। बेशक नेकियां बुराइयों को मिटा देती हैं, यह नसीहत है नसीहत मानने वालों को। (त)

फुटनोट्स: [1] अल-कुरान अल-करीम २/२८४ [2] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-सुन्नाह, शफ़ाअत का बाब ३/२९६; जामिअ अत-तिर्मिज़ी, क़यामत के गुणों के अध्याय २/६६; सुनन इब्न माजह, ज़ुहद के अध्याय, शफ़ाअत का ज़िक्र, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ४२९; मुसनद अहमद बिन हंबल, अनस से रिवायत, दार अल-कुतुब अल-इस्लामी बेरूत ३/२१३; शुअब अल-ईमान हदीस ३१०, ३१११, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या बेरूत १/२८७; अल-सुनन अल-कुबरा, जनाज़ों की किताब, दार सादिर बेरूत ८/७०; मवारिद अल-ज़मान हदीस २५९६ पृ. ६२५; और अल-मुअजम अल-कबीर हदीस

११४५२ ११/१८९। [3] अल-कुरान अल-करीम ५३/३१ और ३२ [4] अल-कुरान अल-करीम ४/३१ [5] अल-कुरान अल-करीम ११/११४

पृष्ठ ५००/६७४

یہ عدل ہے اور وہ فضل: "فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ" ط 1 (جسے چاہے بخشے اور جسے چاہے عذاب کرے۔ (ت)) حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شفاعت سے بے گنتی اہل کبائر ایسی فلاح پائیں گے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: شفاعتی لاھل الکبائر من امتی۔ رواہ احمد 2 (میری شفاعت میری امت سے کبیرہ گناہوں والوں کے لئے ہے)

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) لقولہ تعالٰی "وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ" 3 ارشادی تعالٰی ہے اور نیکی کرنے والوں کو نہایت اچھا صلہ عطا فرمائے وہ جو گناہوں اور بے حیائیوں سے بچتے ہیں مگر اتنا کہ گناہ کے پاس گئے اور رک گئے، بیشک تمہارے رب کی مغفرت وسیع ہے۔

وقولہ تعالٰی "إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُم مُّدْخَلًا كَرِيمًا" 4 اور اللہ تعالٰی کا ارشاد ہے اگر بچتے رہو کبیرہ گناہوں سے جن کی تمہیں ممانعت ہے تو تمہارے اور گناہ ہم بخش دیں گے اور تمہیں عزت کی جگہ داخل کریں گے،

قولہ تعالٰی "إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّاكِرِينَ" 5 12 منہ غفر لہ. اور اللہ تعالٰی کا فرمان ہے بے شک نیکیاں برائیوں کی مٹا دیتی ہیں یہ نصیحت ہے نصیحت ماننے والوں کو۔ (ت)

حواشی: 1 القرآن الکریم ۲/ ۲۸۴ 2 سنن ابی داؤد کتاب السنۃ فی الشفاعۃ ۳/ ۲۹۶ و جامع الترمذی ابواب صفۃ القیمۃ ۲/ ۶۶ ، سنن ابن ماجہ ابواب الزہد باب ذکر الشفاعۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۲۹ ، مسند احمد بن حنبل عن انس دار الکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۲۱۳ ، شعب الایمان حدیث ۳۱۰، ۳۱۱۱ در الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۲۸۷، السنن الکبرٰی کتاب الجنایات دار صادر بیروت ۸/

۷۰، موارد الظمآن حدیث ۲۵۹۶ ص ۶۲۵ و المعجم الکبیر حدیث ۱۱۴۵۲ ۱۱/ ۱۸۹ 3 القرآن الکریم ۵۳/ ۳۱ و ۳۲ 4 القرآن الکریم ۴/ ۳۱ 5 القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۴

...is for them. (This Hadith was narrated by Ahmad, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Hibban, Hakim, and Bayhaqi from Anas bin Malik, and Bayhaqi said this Hadith is Sahih (authentic). Tirmidhi, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Hakim narrated it from Jabir bin Abdullah, and Tabarani narrated it in Al-Mu'jam al-Kabir from Abdullah bin Abbas, and Khatib from Ka'b bin 'Ujrah and from Abdullah bin Umar, may Allah Almighty be pleased with them all. - T)

And he (Peace and blessings of Allah be upon him) says: "I was given the choice by my Lord between intercession and having half of my Ummah enter Paradise without punishment. I chose intercession because it is more encompassing and sufficient. Do you think it is for the pure believers? No, rather it is for the sinful, the stained, and the great wrongdoers." (Reported by Ahmad with a Sahih chain of narration, and by Tabarani in Al-Mu'jam al-Kabir with a good chain from Ibn Umar, and by Ibn Majah from Abu Musa al-Ash'ari, may Allah be pleased with them. - T)

In fact, there will also be those whose sins will be transformed into good deeds. Allah Almighty said: "For those, Allah will change their evil deeds into good deeds, and Allah is Oft-Forgiving, Most Merciful." Allah will change their sins into good deeds, and Allah is the Forgiving, the Merciful.

---

1 Sunan Ibn Majah, Book of Asceticism, Chapter on Intercession, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 329; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Umar, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/75. 2 Al-Quran al-Karim 25/70.

...के लिए है (यह हदीस अहमद, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न हिब्बान, हाकिम और बैहक़ी ने अनस बिन मालिक से रिवायत की, और बैहक़ी ने कहा कि यह हदीस सही है। तिर्मिज़ी, इब्न माजाह, इब्न हिब्बान और हाकिम ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह से रिवायत की, और तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर में अब्दुल्लाह बिन अब्बास से और खतीब ने काब बिन उजरह से और अब्दुल्लाह बिन उमर से, रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन। - त)

और आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "मुझे मेरे रब ने विकल्प दिया कि चाहे शफ़ाअत ले लूँ या यह कि मेरी आधी उम्मत बिना अज़ाब जन्नत में दाख़िल हो। मैंने शफ़ाअत को चुना क्योंकि वह ज़्यादा व्यापक और ज़्यादा पर्याप्त है। क्या तुम इसे नेक मोमिनों के लिए समझते हो? नहीं, बल्कि यह गुनहगारों, दाग़दारों और बड़े ख़ताकारों के लिए है।" (यह हदीस अहमद ने सही सनद के साथ और तबरानी ने मुअजम कबीर में अच्छी सनद के साथ अब्दुल्लाह बिन उमर से रिवायत की, और इब्न माजाह ने इब्न मूसा अशअरी से, रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम। - त)

बल्कि वे भी होंगे जिनके गुनाह नेकियों से बदल दिए जाएँगे। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "यही वे लोग हैं जिनकी बुराइयों को अल्लाह नेकियों में बदल देगा, और अल्लाह बड़ा बख़्शने वाला मेहरबान है।" अल्लाह उनके गुनाहों को नेकियों से बदल देगा और अल्लाह बख़्शने वाला मेहरबान है।

---

१ सुनन इब्न माजाह, अबवाब अल-ज़ुहद, बाब ज़िक्र अल-शफ़ाअत, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. ३२९; मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्लाह बिन उमर से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, २/७५।
२ अल-क़ुरआन अल-करीम २५/७०।

पृष्ठ ५०१/६७४

کے لئے ہے (یہ حدیث احمد وابوداؤد وترمذی و نسائی و ابن حبان و حاکم و بیہقی نے انس بن مالک سے روایت کی، اور بیہقی نے کہا یہ حدیث صحیح ہے اور ترمذی وابن ماجہ وابن حبان و حاکم نے جابر بن عبد اللہ سے روایت کی، اور طبرانی نے معجم الکبیر میں عبد اللہ بن عباس سے اور خطیب نے کعب بن عجرہ سے اور عبد اللہ بن عمر سے، رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: مجھ سے میرے رب نے فرمایا تم کو اختیار ہے چاہے شفاعت لے لو چاہے یہ کہ تمہاری آدھی امت بلا عذاب داخل جنت ہو۔ میں نے شفاعت اختیار فرمائی کہ وہ زیادہ عام اور زیادہ کافی ہے کیا اسے ستھرے مومنوں کے لئے سمجھتے ہو۔ نہیں بلکہ وہ گناہگار آلودہ بزرگواروں سخت خطا کاروں کے لئے ہے۔ (یہ حدیث احمد نے بسند صحیح اور طبرانی نے معجم کبیر میں بہ سند جید عبد اللہ بن عمر سے روایت کی، اور ابن ماجہ نے ابن موسٰی اشعری سے رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ ت)

بلکہ وہ بھی ہونگے جن کے گناہ نیکیوں سے بدل دئے جائیں گے۔ قال اللہ تعالٰی: "فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّاٰتِهِمْ حَسَنٰتٍ ؕ وَ كَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا" اللہ ان کے گناہوں کو نیکیوں سے بدل دے گا اور اللہ بخشنے والا مہربان ہے۔

---

1 سنن ابن ماجہ ابواب الزہد باب ذکر الشفاعۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۲۹، مسند احمد بن حنبل عبداللہ بن عمر المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۷۵ 2 القرآن الکریم ۲۵ / ۷۰

Fatawa-e-Razviya - Volume 21

It is mentioned in a Hadith that a person will be brought forth on the Day of Resurrection, and it will be commanded: "Present his minor sins to him and do not disclose his major sins." It will be said to him, "You did such and such on such and such a day." He will confess and will be afraid of his major sins, then it will be commanded: "Give him a good deed in place of every sin." Now he will exclaim: "O my Lord! I have many other sins which I do not hear mentioned here." After saying this, the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) laughed so much that his side teeth became visible. Narrated by al-Tirmidhi from Ibn Dhar (may Allah be pleased with him). In summary, for this to occur, there is no condition other than Islam and the mercy of Allah and His Messenger (Exalted is He, and may Allah's peace and blessings be upon him).

Second: Hope, meaning that a person's deeds, actions, words, and states should be such that if his end occurs upon them, there is a firm hope in Divine Grace that he will be entered into Paradise without punishment. This is the success that is commanded to be sought:

"Race toward forgiveness from your Lord and a Garden whose width is like the width of the heavens and earth."

Because human effort is related to this, it is further divided into two types:

First: Outward success. Far be it that this refers to those who are merely outward-oriented, whose gaze is limited only to the actions of the limbs, who have adorned themselves with the outward rulings of Shariah and purified themselves from sins and become righteous, even though their inner selves are being tainted with these destructive traits: hypocrisy, conceit, envy, malice, love of praise, love of status, love of the world, seeking fame, honoring the rich and despising the poor, following desires, flattery (1), ingratitude for blessings (2), greed, miserliness, long hopes (3), ill suspicion, enmity towards the truth, persistence in falsehood, trickery, treachery, betrayal, heedlessness, hardness of heart (4), greed, sycophancy (5), reliance on creation and forgetting the Creator (6), forgetting death, boldness against Allah, hypocrisy, following Satan, servitude to the self, inclination towards futility (7), dislike for good deeds (8), lack of fear, impatience (9), lack of humility (10), anger for the sake of self (11), negligence in matters of Allah (12), and other such destructive traits (13). It is like brocade over a dunghill.

(1) Sloth in religion, (2) Ingratitude for blessings, (3) Long hopes, (4) Hardness of heart, (5) Flattery, (6) Forgetting God, (7) Inclination towards falsehood, (8) Lack of fear, (9) Impatience, (10) Absence of humility, (11) Being angry for oneself, (12) Laziness concerning Allah, (13) Destructive calamities. (T)

1 Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Description of Hell, Chapter on what has come regarding the Fire... Amin Company Delhi 2/83 2 Al-Quran al-Karim 21/57

हदीस में है कि कयामत के दिन एक व्यक्ति को लाया जाएगा, इरशाद होगा: "इसके छोटे-छोटे गुनाह इसके सामने पेश करो और बड़े ज़ाहिर न करो।" उससे कहा जाएगा, "तूने फलां-फलां दिन ये-ये काम किए।" वह इकरार करेगा और अपने बड़े गुनाहों से डर रहा होगा, तब इरशाद होगा: "इसे हर गुनाह की जगह एक नेकी दो।" अब वह कह उठेगा: "ऐ मेरे रब! मेरे और बहुत से गुनाह हैं जो यहाँ सुनने में नहीं आए।" यह फरमाकर हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) इतना हंसे कि आसपास के मुबारक दांत ज़ाहिर हो गए। इसे तिर्मिज़ी ने इब्न ज़र (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया। सारांश यह कि इसके घटने के लिए इस्लाम और अल्लाह व रसूल की रहमत के सिवा और कोई शर्त नहीं (जल्ल व अला सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम)।

दूसरा: उम्मीद, यानी इंसान के आमाल, अफ़आल, अक़वाल, अहवाल ऐसे हों कि अगर इन्हीं पर ख़ात्मा हो तो करम-ए-इलाही से उमीद-ए-वाथ़िक़ (दृढ़ आशा) हो कि बिना अज़ाब जन्नत में दाखिल किया जाए। यही वह फलाह (सफलता) है जिसकी तलाश का हुक्म है कि:

"अपने रब की मग़फ़िरत और उस जन्नत की तरफ दौड़ो जिसकी चौड़ाई आसमान और ज़मीन के फैलाव के समान है।"

इसलिए कि इंसानी कोशिश इसी से संबंधित है, इसके फिर दो प्रकार हैं:

पहला: ज़ाहिरी फलाह। अल्लाह न करे कि इससे वह मुराद हो जो महज़ ज़ाहिरदारों का मक़सूद है, जिनकी नज़र सिर्फ अंगों के कार्यों तक सीमित है, जिन्होंने ज़ाहिरी शरई अहकाम से खुद को संवारा और गुनाहों से पाक करके मुत्तक़ी बन गए, हालाँकि उनका आंतरिक हिस्सा इन हलाक़ करने वाली बीमारियों से गंदा हो रहा हो: दिखावा, घमंड, हसद (ईर्ष्या), कीना (द्वेष), तारीफ की चाहत, पद की चाहत, दुनिया की मुहब्बत, शोहरत की तलब, अमीरों की ताज़ीम और गरीबों की हिक़ारत, ख्वाहिशों की पैरवी, मुदाहनत (1), कुफ़रान-ए-नेमत (2), हिर्स (लालच), बुखल (कंजूसी), तूल-ए-अमल (लंबी उम्मीदें) (3), बदगुमानी, हक़ से दुश्मनी, बातिल पर ज़िद, मक्कारी, दगाबाज़ी, खयानत, गफ़लत, क़सवत (दिल की सख़्ती) (4), तमा (लालच), तमल्लुक़ (चापलूसी) (5), मख्लूक़ पर भरोसा और खालिक़ को भूलना (6), मौत को भूलना, अल्लाह के खिलाफ जुर्रत, निफ़ाक़ (पाखंड), शैतान की पैरवी, नफ़्स की गुलामी, बेतुक़े कामों में दिलचस्पी (7), नेक काम से नफरत (8), खशियत की कमी,

बेचैनी (9), खुशूअ की कमी (10), नफ़्स के लिए गुस्सा (11), अल्लाह के मामले में सुस्ती (12) और अन्य हलाक़ करने वाली आफ़तें (13)। यह ऐसा है जैसे कूड़े के ढेर पर ज़री का कपड़ा।

(1) दीन में सुस्ती, (2) नेमतों की नाशुक्री, (3) लंबी आरज़ू, (4) दिल की सख़्ती, (5) चापलूसी, (6) खुदा को भूल जाना, (7) बातिल की रग़बत, (8) डर की कमी, (9) बेसब्री, (10) खुशूअ का न होना, (11) नफ़्स के लिए नाराज़ होना, (12) अल्लाह के बारे में सुस्ती करना, (13) हलाक करने वाली आफ़तें। (त)

1 जामे अत-तिर्मिज़ी अबवाब सिफत-ए-जहन्नम... अमीन कंपनी दिल्ली 2/83 2 अल-कुरान अल-करीम 21/57

पृष्ठ 502/674

حدیث میں ہے ایک شخص روز قیامت حاضر لایا جائے گا، ارشاد ہو گا اس کے چھوٹے چھوٹے گناہ اس پر پیش کرو اور بڑے بڑے ظاہر نہ کرو۔ اس سے کہا جائے گا تو نے فلاں فلاں دن یہ یہ کام کئے وہ مقر ہو گا اور اپنے بڑے گناہوں سے ڈر رہا ہو گا کہ ارشاد ہو گا اعطوہ مکان کل سیئۃ حسنۃ اسے ہر گناہ کی جگہ ایک نیکی دو۔ اب کہہ اٹھے گا کہ الٰہی! میرے اور بہت سے گناہ ہیں وہ تو سننے میں آئے ہی نہیں، یہ فرما کر حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اتنا ہنسے کہ آس پاس کے دندان مبارک ظاہر ہوئے رواہ الترمذی ۱ عن ابن ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ (ترمذی نے ابوذر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا۔ت) بالجملہ وقوع کے لئے سوا اسلام اور اللہ ورسول کی رحمت کے اور کوئی شرط نہیں جل وعلا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

دوم: امید یعنی انسان کے اعمال، افعال، اقول، احوال ایسے ہو نا کہ اگر انہی پر خاتمہ ہو تو کرم الٰہی سے امید واثق ہو کہ بلا عذاب داخل جنت کیا جائے۔ یہی وہ فلاح ہے جس کی تلاش کا حکم ہے کہ

"سَابِقُوْا اِلٰی مَغْفِرَۃٍ مِّنْ رَّبِّکُمْ وَجَنَّۃٍ عَرْضُھَا کَعَرْضِ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ" ۲ جلدی کرو اپنے رب کی مغفرت اور اس کی جنت کی طرف جس کی چوڑان آسمان و زمین کے پھیلاؤ کی مانند ہے۔ (ت)

اس لئے کہ کسب انسانی اسی سے متعلق یہ پھر دو قسم:

اول: فلاح ظاہر، حاشا اس سے وہ مراد نہیں کہ نرے ظاہر دارو کو مطلوب جن کی نظر صرف اعمال جوارح پر مقصور ظاہر احکام شرع سے آراستہ اور معاصی سے منزہ کر لیا اور متقی بن گئے اگرچہ باطل ریا و عجب و حسد و کینہ و حب مدح و حب جاہ و محبت دنیا و طلب شہرت و

تعظیم امراء و تحقیر مساکین و اتباع شہوات و مداہنت ۱ و کفران ۲ نعم و حرص و بخل و طول ۳ امل وسوء ظن و عناد حق اور اصرار باطل و مکر وغدر و خیانت و غفلت و قسوت ۴ و طمع و تملق ۵ و اعتماد خلق و نسیان خالق ۶ و نسیان موت و جرات علی اللہ و نفاق و اتباع شیطان و بندگی نفس و رغبت بطالت ۷ و کراہت عمل ۸ و قلت خشیت و جزع ۹ و عدم ۱۰ خشوع و غضب ۱۱ لنفس و تسابل ۱۲ فی اللہ و غیر ہما ملکات ۱۳ آفات سے گندہ ہورہا ہو جسے مزبلہ پر زر بفت

۱ دین میں سستی ۲ نعمتوں کی ناشکری ۳ لمبی آرزو ۴ دل کی سختی ۵ چاپلوسی ۶ خدا کو بھول جانا ۷ باطل کی رغبت ۸ ڈر کی کمی ۹ بے صبری ۱۰ خشوع کا نہ ہونا ۱۱ نفس کے لئے ناراض ہونا ۱۲ اللہ کے بارے میں سستی کرنا ۱۳ ہلاک کرنے والی آفتیں (ت)

۱ جامع الترمذی ابواب صفة جهنم باب ما جاء ان للنار نفیس الخ امین کمپنی دہلی ۲/ ۸۳ ۲ القرآن الکریم ۲۱/۵۷

...a tent decorated on the outside and filth on the inside; will these internal impurities allow external righteousness to remain? By no means! Let an occasion arise, and see who says the unspeakable and who performs the undoable. And then, as usual, what to say of the common people, when today many apparent scholars, even if they are pious, belong to the category of 'Except those whom Allah wills, and they are few' (T). I would explain it more clearly, but what is the use? Truth is bitter. Far from benefiting from it and moving towards self-reform, they become enemies of the one who points it out. However, I must say a thousand sighs ('uf') for the name of knowledge today, that many irreligious apostates hurl, write, and publish such harsh insults against Allah and His Messenger, yet it doesn't even make them stir. Somewhere there is indifference, somewhere a desire for ease, somewhere 'Naturalist' culture, somewhere the destruction of greed, somewhere regard for meetings, somewhere a fear of them—that if they refute these apostates and inform Muslims of their infidelity, they will turn against them, satirize us in newspapers and advertisements, and level thousands of false accusations. Who would want to jeopardize their own well-being? Due to these impure reasons, there is silence. But if an error in action or even a mistake in belief occurs on their part and someone points it out, then neither that culture remains, nor the desire for ease, nor indifference, nor moderation; instead, they lose all composure and resort to whatever means possible to show their enmity. If a truthful answer cannot be produced, they resort to stubbornness and arrogance, even forging texts from books and inventing false references from their own hearts just to keep their word supreme, so that their pride before the public is not dented, or so that the benefits they receive through sermons etc. are not interrupted. Is this called piety? By no means! Rather, compared to those who speak ill of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), they are in a deep slumber, but in the unjust defense of their own ego (nafs), they show such passion and fury. This says that the greatness of their own ego in their heart is more than the greatness of Allah and His Messenger. Now what can be said of this except towards Him...

"Indeed, to Allah we belong and to Him we shall return. There is no power or strength except with Allah, the Exalted, the Almighty." Indeed, we are for Allah and to Him we are to return. We have neither power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great. (T)

In summary, such a state has no connection to success; it is pure destruction. Rather, true success is that one fulfills all divine commandments upon both heart and body, does not commit any major sin, and does not persist in any minor sin. If the blameworthy traits of the ego (nafs) are not removed, they should at least remain idle; one should not act upon them. For example, if there is stinginess in the heart, one should force the ego to be generous. Regarding jealousy, one should not desire harm for the envied person. By logical extension, this is the 'Greater Jihad' (Jihad-e-Akbar), after which there is no accountability, but rather a great reward. It is stated in the Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said:

...का शामियाना ऊपर से सजावट और अंदर से गंदगी, फिर क्या ये आंतरिक बुराइयाँ बाहरी सुधार पर कायम रहने देंगी? कदापि नहीं! कोई मामला पड़ने दीजिये, कौन ऐसी अनकही बात है जो वे न कहेंगे? कौन सा ऐसा न करने वाला काम है जिसे वे उठा रखेंगे? और फिर हमेशा की तरह आम लोगों की क्या गिनती, आज कल बहुत से ज़ाहिरी विद्वान अगर मुत्तक़ी (परहेज़गार) हैं भी तो उसी किस्म के हैं "सिवाय उनके जिन्हें अल्लाह चाहे और वे बहुत थोड़े हैं" (त)। मैं इसे और स्पष्ट करता लेकिन क्या फायदा, सच कड़वा होता है। उससे लाभ उठाना और सुधार की तरफ आना तो दूर, बताने वाले के ही दुश्मन बन जाते हैं। मगर इतना ज़रूर कहूँगा कि धिक्कार है आज के इस ज्ञान (इल्म) के नाम पर कि बहुत से बेदीन धर्मत्यागी (मुर्तदीन) अल्लाह और रसूल की शान में कैसी-कैसी सख्त गालियाँ बकते, लिखते और छापते हैं, पर इनके कान पर जूं तक नहीं रेंगती। कहीं लापरवाही है, कहीं आराम-तलबी, कहीं 'नेचरी' तहज़ीब, कहीं लालच की बर्बादी, कहीं मुलाक़ात का ख्याल, कहीं ये डर कि अगर इन धर्मत्यागियों का खंडन किया और मुसलमानों को उनका कुफ्र बताया तो ये सिर हो जाएंगे, अखबारों और इश्तहारों में हमारी बुराइयां करेंगे, हज़ारों झूठे आरोप लगाएंगे। कौन अपनी खैरियत को दांव पर लगाए? इन नापाक वज़हों से वहां खामोशी है। लेकिन अगर उनसे खुद अमल में कोई चूक या अक़ीदे (विश्वास) में गलती हो जाए और कोई बताए, तो न अब वो तहज़ीब रहती है, न आराम-तलबी, न लापरवाही, न सलामत-रवी (संयम), बल्कि आपे से बाहर होकर जिस तरह भी बने उसकी दुश्मनी में आग बबूला हो जाते हैं। अगर हक का जवाब न बन पड़े तो हठधर्मी और घमंड से काम लेते हैं, यहाँ तक कि किताबों की इबारतें गढ़ लेते हैं, दिल से झूठे हवाले तराश लेते हैं ताकि अपनी बात ऊपर रहे। जनता के सामने उनकी शान में कमी न आए या वो जो वाज़ (प्रवचन) वगैरह के ज़रिये मिलता रहता है उसमें कोई रुकावट न पड़े। क्या इसका नाम तक़वा (परहेज़गारी) है? अल्लाह की पनाह! बल्कि मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के गुस्ताखों के मुक़ाबले वो गहरी नींद में सोये हैं, और अपने नफ्स (अहंकार) की गलत हिमायत में ये जोश और खरोश। तो ये साफ़ कहता है कि अल्लाह और रसूल की अज़मत से बढ़कर अपने नफ्स की अज़मत उनके दिल में है। अब इसे क्या कहें सिवाय इसके कि...

"इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन, व ला हौला व ला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलिय्यिल अज़ीम" बेशक हम अल्लाह ही के लिए हैं और हम उसी की तरफ लौटने वाले हैं। हमें न कोई ताकत है और न कोई कुव्वत मगर अल्लाह की मदद के साथ जो बहुत बुलंद अज़मत वाला है। (त)

संक्षेप में, इस सूरत का कामयाबी (फलाह) से कोई रिश्ता नहीं, ये साफ़ हलाकत (विनाश) है। बल्कि कामयाबी ये है कि दिल और बदन दोनों पर जितने भी ईश्वरीय आदेश हैं, उन सबका पालन किया जाए। न किसी बड़े गुनाह (कबीरा) का इरादा करे, न किसी छोटे गुनाह (सगीरा) पर अड़ा रहे। अगर नफ्स की बुरी आदतें दूर न हों तो कम से कम उन्हें बेकार (मुअत्तल) रखे, उन पर अमल न करे। मिसाल के तौर पर अगर दिल में कंजूसी है तो नफ्स पर जबरदस्ती करके हाथ खुला रखे (दान दे)। ईर्ष्या (हसद) के मामले में ईर्ष्या के शिकार व्यक्ति की बुराई न चाहे। इसी प्रकार यह 'जिहाद-ए-अकबर' है और इसके बाद कोई पकड़ नहीं बल्कि बड़ा सवाब (पुण्य) है। हदीस में है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

کا خیمہ اوپر زینت اور اندر نجاست پھر کیا یہ باطنی خباثتیں ظاہری صلاح پر قائم رہنے دیں گی، حاشا معاملہ پڑنے دیجئے کون کسی ناگفتنی ہے کہ نہ کہیں گے کون سی ناکردنی ہے کہ اٹھارکھیں گے اور پھر بدستور صالح عوام کی کیا گنتی آج کل بہت علمائے ظاہر اگر متقی ہیں بھی تو اسی قسم کے الا من شاء اللہ وقلیل ماھم (اگر جو اللہ تعالٰی چاہے اور وہ بہت تھوڑے ہیں۔ ت) میں اسے زیادہ مشرح کرتا مگر کیا فائدہ کہ حق تلخ ہوتا ہے اسے نفع پانا اور اپنی اصلاح کی طرف آنا درکنار بتانے والے کے الٹے دشمن ہو جاتے ہیں مگر اتنا ضرور کہوں گا کہ ہزار اوف اس نام علم پر کہ آجکل بہت بے دین مرتدین اللہ ورسول کی جناب میں کیسی کیسی سخت گالیاں بکتے لکھتے اور چھاپتے ہیں ان سے کان پر جوں نہ رینگے، کہیں بے پروائی کہیں آرام خواہی، کہیں نیچری تہذیب کہیں طمع کی تخریب، کہیں ملاقات کا پاس کہیں اس کا ہراس (ڈر) کہ ان مرتدوں کا رد کریں، مسلمانوں کو ان کا کفر بتائیں تو یہ سر ہو جائیں گے اخباروں اشتہاروں میں ہماری مذمتیں گائیں گے، ہزاروں جھوٹے بہتان لگائیں گے کون اپنی عافیت تنگ کرے، ان ناپاک وجوہ کے باعث وہاں خموشی اور خود ان سے اعمال میں خطا بلکہ عقائد میں غلطی ہوا سے کوئی بتائے تو نہ اب وہ تہذیب نہ آرام طلبی، نہ بے پروائی، نہ سلامت روی، بلکہ جامے سے باہر ہو کر جس طرح بنے اس کی عداوت میں گرم جوشی حق کا جواب نہ بن آئے تو عناد و مکابرہ سے کام لینا حتی کہ کتابوں کی عبارتیں گھڑ لیں، جھوٹے حوالے دل سے تراش لیں کہ کہیں اپنی ہی بات بالا رہے۔ عوام کے سامنے شیخی کرکری نہ ہو یا وہ جو وعظ وغیرہ کے ذریعے سے مل رہتا ہے اس میں کھنڈت نہ پڑے۔ کیا اس نام تقوی ہے حاش للہ بلکہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بدگوئیوں کے مقابل وہ خواب خرگوش اور اپنے نفس کی بے جا حمایت میں یہ جوش وخروش، تو یہ کہتا ہے

کہ اللہ اور رسول کی عظمت سے اپنے نفس کی عظمت دل میں سوا ہے۔ اب اسے کیا کہئیے سوا اس کی طرف انا للہ وانا الیہ راجعون ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم بیشک ہم اللہ ہی کے لئے ہیں اور ہم اس کی طرف لوٹنے والے ہمیں اور نہیں طاقت اور نہ قوت مگر ساتھ اللہ بلند تر عظمت والے کے۔(ت) بالجملہ اس صورت کہ فلاح سے علاقہ نہیں صاف ہلاک ہے بلکہ فلاح ظاہر یہ کہ دل و بدن دونوں پر جتنے احکام الہیہ میں سب بجالا ئے، نہ کسی کبیرہ کا ارتکاب کرے، نہ کسی صغیرہ پر مصر رہے نفس کے خصائل ذمیمہ اگر دفع نہ ہو تو معطل رہیں، ان پر کار بند نہ ہو، مثلا دل میں بخل ہے تو نفس پر جبر کر کے ہاتھ کشادہ رکھے، حسد سے تو محسود کی برائی ناچاہیے۔ علی ھذا القیاس کہ یہ جہاد اکبر ہے اور اس کے بعد مواخذہ نہیں بلکہ اجر عظیم ہے۔

حدیث میں ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

Fatawa-e-Razvia, Volume 21

Main content: "Three traits will not leave this Ummah: jealousy, ill-suspicion, and bad omens. Shall I not inform you of the way out of them? When you have an ill-suspicion, do not act upon it; when you feel jealousy, do not transgress; and when you encounter a bad omen, proceed [do not stop]." (Narrated by Rustah in Kitab al-Iman from Imam Hasan al-Basri as a mursal tradition, and Ibn Adi connected it through Abu Huraira (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with the wording: "When you feel jealousy, do not transgress; when you have an ill-suspicion, do not confirm it; and when you encounter a bad omen, proceed and put your trust in Allah.")

This is a strong success; through it, a person becomes a true God-fearing person (Muttaqi). We have called it "manifest success" in the sense that the rulings on what is to be done in it have become manifest and clear: "Verily, the right path has become distinct from the wrong path" (Quran 2:256).

Second: Inner success, which is to empty the heart and body of vices and adorn them with virtues, so that the remnants of hidden polytheism (shirk-e-khafi) are removed from the heart, until "None is desired but Allah" (La Maqsud Illallah). Then "None is witnessed but Allah" (La Mashhud Illallah). Then "None exists but Allah" (La Mawjud Illallah) becomes manifest. Meaning, first, the will becomes free from anything other than Him, then everything other than Him vanishes from sight, then the Truth of Reality reveals itself, as existence belongs to Him alone, and everything else is but shadows and reflections. This is the ultimate success and the success of Ihsan (excellence). In the success of piety (Taqwa), there was distance from punishment and the comfort of Paradise, as it says:

"So whoever is drawn away from the Fire and admitted to Paradise [has attained success]." (Quran 3:185)

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal, referencing Rustah in Kitab al-Iman, Hadith 7389, Muassasat al-Risalah, Beirut, 16/282. 2. Kanz al-Ummal, referencing Ibn Adi from Abu Huraira, Hadith 4617, Muassasat al-Risalah, Beirut, 3/661. 3. Al-Quran al-Karim, 2/256.

फतावा-ए-रज़विया, जिल्द 21

मुख्य सामग्री: "तीन आदतें इस उम्मत से नहीं छूटेंगी: ईर्ष्या (हसद), कुतर्क(बदगुमानी) और अपशकुन (बदशगुनी)। क्या मैं तुम्हें इनसे निकलने का रास्ता न बता दूँ? जब तुम्हारे मन में कुतर्क आए तो उस पर अमल न करो, जब ईर्ष्या आए तो उस पर ज़्यादती न करो, और जब अपशकुन आए तो अपना काम जारी रखो (रुको मत)।" (इसे रस्ता ने किताब अल-ईमान में इमाम हसन बसरी से मुरसल रिवायत के रूप में नकल किया है, और इब्न अदी ने इसे हज़रत अबू हुरैरा (रज़ि.) के ज़रिए रसूलुल्लाह (सल्ल.) से मुत्तसिल (निरंतर) रिवायत किया है कि आप (सल्ल.) ने फ़रमाया: "जब तुम्हारे दिल में हसद आए तो ज़्यादती न करो, और जब बदगुमानी आए तो उसे पुख्ता न करो, और जब बदशगुनी का खयाल आए तो रुक न जाओ और अल्लाह ही पर भरोसा करो।")

यह एक मज़बूत सफलता है; इससे इंसान सच्चा मुत्तकी (परहेज़गार) बन जाता है। हमने इसे "ज़ाहिरी सफलता" इसलिए कहा है क्योंकि इसमें जो कुछ करना है, उसके अहकाम स्पष्ट और ज़ाहिर हो चुके हैं: "बेशक हिदायत गुमराह से अलग होकर ज़ाहिर हो चुकी है।" (क़ुरआन 2:256)

दूसरा: बातिनी (आंतरिक) सफलता, जो दिल और बदन को बुराइयों से पाक करने और खूबियों से सजाने से हासिल होती है, ताकि दिल से 'शिर्कए-ख़फ़ी' (छिपे हुए शिर्क) के निशान मिट जाएँ। यहाँ तक कि 'ला मक़सूद इल्लल्लाह' (अल्लाह के सिवा कोई मक़सूद नहीं)। फिर 'ला मशहूद इल्लल्लाह' (अल्लाह के सिवा कोई नज़र में नहीं)। फिर 'ला मौजूद इल्लल्लाह' (अल्लाह के सिवा किसी का वजूद ज़ाती नहीं) की कैफियत तारी हो जाए। यानी पहले इरादा ग़ैर से खाली हो, फिर ग़ैर नज़रों से ओझल हो जाए, फिर हक़ीक़त का नूर जलवागर हो कि वजूद सिर्फ़ उसी के लिए है और बाकी सब सिर्फ़ साए और परछाइयां हैं। यह सफलता की पराकाष्ठा है और 'एहसान' की सफलता है। तक़वा (परहेज़गारी) की सफलता में तो अज़ाब से दूरी और जन्नत का चैन था, जैसा कि फ़रमाया:

"तो जो शख्स जहन्नुम से बचाकर जन्नत में दाखिल किया गया, वह ज़रूर (कामयाब हुआ)।" (क़ुरआन 3:185)

पाद-टिप्पणियाँ: 1. कंज़ अल-उम्माल, हक़ रस्ता किताब अल-ईमान, हदीस 7389, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, 16/282. 2. कंज़ अल-उम्माल, हक़ इब्न अदी अन अबी हुरैरा, हदीस 4617, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, 3/661. 3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 2/256.

पेज 504 / 674

ثلاث لم تسلم منها هذا الامة الحسد والظن والطیرة الا انبئکم بالمخرج منها اذا ظننت فلا تحقق واذا حسدت فلا تبغ واذا تطیرت فامض، رواہ رستہ فی کتاب الایمان عن الامام الحسن البصری مرسلا ووصلہ ابن عدی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بلفظ اذا حسدتم فلا تبغوا واذا ظننتم فلا تحققوا واذا تطیرتم فامضوا وعلی اللہ فتوکلوا۔ (تین خصلتیں اس امت سے نہ چھوٹیں گی، حسد، بدگمانی اور بدشگونی، کیا میں تمھیں ان کا علاج نہ بتادوں، بدگمانی آئے تو اس پر کاربند نہ ہو اور حسد آئے تو محسود پر زیادتی نہ کر اور بدشگونی کے باعث سے کام رک نہ رہو (اس حدیث کو رستہ نے کتاب الایمان میں امام حسن بصری سے بے ذکر صحابہ سے روایت اور ابن عدی نے متصل ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے کہ رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا جب تمھارے دل میں حسد آئے تو زیادتی نہ کرو اور بدگمانی آئے تو اسے جما نہ دو اور بدشگونی آئے تو رکو نہیں اور اللہ ہی پر بھروسہ کرو۔ ت)

یہ فلاح قوی ہے اس سے آدمی سچا متقی ہو جاتا ہے۔ ہم نے اسے فلاح ظاہر بایں معنٰی کہا کہ اس میں جو کچھ کرنا ہے اس کے احکام ظاہر و واضح ہو چکے ہیں " قَدْ تَبَیَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَیِّ " (بیشک ہدایت ظاہر ہوگئی گمراہی سے۔ ت)

دوم: فلاح باطنی کہ قلب و قالب رذائل سے متخلی اور فضائل سے متجلی کر کے بقائے شرک خفی دل سے دور کئے جائیں یہاں تک کہ لا مقصود الا اللہ (کوئی مقصود نہیں سوائے اللہ کے۔ ت) پھر لا مشہود الا اللہ (کوئی نظر میں نہیں سوائے اللہ کے) پھر لا موجود الا اللہ (کوئی وجود ذاتی نہیں رکھتا سوائے اللہ کے) متجلی ہو یعنی اولاً ارادہ غیر سے خالی ہو پھر غیر نظر سے معدم ہو پھر

حق حقیقت جلوہ فرمائے کہ وجود اسی کے لئے ہے باقی سب ظلال و پر تو، یہ منتہائے فلاح و فلاح احسان ہے۔ فلاح تقویٰ میں تو عذاب سے دور اور جنت کا چین تھا کہ:

" فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ " جو جہنم سے بچا کر جنت میں داخل کیا گیا وہ ضرور (کامیاب ہوا۔ ت)

حواشی: 1. کنز العمال بحوالہ رستہ فی کتاب الایمان حدیث ۷۳۸۹ مؤسسة الرساله بیروت ۱۶ / ۲۸۲ 2. کنز العمال بحوالہ ابن عدی عن ابی ہریرہ حدیث ۴۶۱۷ مؤسسة الرساله بیروت ۳ / ۶۶۱ 3. القرآن الکریم ۲ / ۲۵۶

| He indeed has triumphed. | Reached success. |

And success is greater than favor, for what to speak of punishment, even any kind of fear or grief does not approach them. "Behold! Verily for the friends of Allah there is no fear, nor shall they grieve."[2] | Beware! Upon the friends of Allah there shall be no fear, nor shall they be grieved. (T)

In any case, for this success, there is definitely a need for a spiritual guide (Pir-o-Murshid), whether of the first kind or the second.

I say: Now the Murshid is also of two kinds:

First: General, which is the Word of Allah, the Word of the Messenger, the Imams of Sharia and Tariqa, and the words of the scholars of religion, the people of guidance. It is through this correct chain that the guide for the masses is the word of the scholars, the guide for the scholars is the word of the Imams, the guide for the Imams is the word of the Messenger, and the leader of the Messenger is the Word of Allah (Glorious and Exalted) and blessings and peace of Allah be upon him. Whether it is outward success or inward success, there is no alternative to this Murshid; whoever is without it is undoubtedly a disbeliever or astray, and his worship is ruined and destroyed.

Second: Special, when a servant places his hand in the hand of a Sunni scholar who is correct in belief, correct in actions, and fulfills all the conditions of pledging allegiance (Bay'at). This special Murshid is called a Pir or Sheikh. Then it is of two kinds:

First: Sheikh of Connection (Ittisal), meaning the one through whose pledge of allegiance a person's lineage connects to the Radiant Presence of the Master of Messengers (blessings and peace of Allah be upon him). There are indispensable conditions for this:

(1) The Sheikh's lineage must reach the Holy Presence (blessings and peace of Allah be upon him) through a correct connection, and it must not be broken in between, for connection through a broken chain is impossible. Some people, without having a pledge, sit on the prayer mats of their fathers and grandfathers based solely on a claim of inheritance, or they had taken a pledge but did not receive succession, yet they start making disciples without permission. Or the chain itself was severed and

grace was not preserved in it, but people continue to grant permission and succession out of greed. Or the chain was good in itself, but someone occurred in the middle who was not fit for Bay'at due to the absence of certain conditions; the branch that started from him is broken in the middle. In these cases, this Bay'at...

---

[1] Al-Quran Al-Karim 3/185 [2] Al-Quran Al-Karim 10/62 Page 505 of 674

जिल्द 21 | फ़तावा रज़विया

| वह निश्चित ही सफल हुआ।[1] | सफलता को पहुँचा। |

और सफलता उपकार से भी महान है, क्योंकि दंड की तो बात ही क्या, किसी भी प्रकार का भय या दुख उनके पास नहीं आता। "सुनो! बेशक अल्लाह के वलियों (मित्रों) पर न कोई भय होगा और न वे दुखी होंगे।"[2] | सावधान! अल्लाह के वलियों पर न कोई भय होगा और न वे दुखी होंगे। (त)

बहरहाल, इस सफलता के लिए पीर-ओ-मुर्शिद की आवश्यकता निश्चित रूप से है, चाहे वह पहले प्रकार के हों या दूसरे के।

मैं कहता हूँ: अब मुर्शिद भी दो प्रकार के होते हैं:

पहला: सामान्य, जो अल्लाह की वाणी, रसूल की वाणी, शरीयत और तरीक़त के इमामों और दीन के विद्वानों (उलेमा), जो मार्गदर्शन और सच्चाई वाले हैं, की वाणी है। इसी सही श्रृंखला पर कि आम जनता के मार्गदर्शक विद्वानों की वाणी है, विद्वानों के मार्गदर्शक इमामों की वाणी है, इमामों के मुर्शिद रसूल की वाणी है, और रसूल के पेशवा अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त की वाणी है, और उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो। चाहे बाहरी सफलता हो या आंतरिक, इस मुर्शिद के बिना कोई चारा नहीं; जो इससे रहित है वह निस्संदेह काफिर या गुमराह है और उसकी इबादत बर्बाद और तबाह है।

दूसरा: विशेष, कि बंदा किसी सुन्नी विद्वान, जो सही अकीदे वाला, नेक अमल वाला और बैअत (निष्ठा की शपथ) की सभी शर्तों को पूरा करने वाला हो, के हाथ में हाथ दे। इस विशेष मुर्शिद को पीर और शेख कहते हैं। फिर इसके दो प्रकार हैं:

पहला: शैख़-ए-इत्तिसाल (जुड़ाव वाला शेख), यानी जिसके हाथ पर बैअत करने से इंसान का सिलसिला हुज़ूर पुरनूर सैयदुल मुर्सलीन (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) तक जुड़ जाए। इसके लिए अनिवार्य शर्तें हैं:

(1) शेख का सिलसिला सही जुड़ाव के साथ हुज़ूर अकदस (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) तक पहुँचा हो, बीच में कहीं से टूटा न हो, क्योंकि टूटी हुई कड़ी के माध्यम से जुड़ाव असंभव है। कुछ लोग बैअत के बिना ही केवल विरासत के भ्रम में अपने बाप-दादा के मुसल्ले (गद्दी) पर बैठ जाते हैं, या बैअत तो की थी मगर खिलाफत नहीं मिली थी और बिना अनुमति के मुरीद बनाना शुरू कर देते हैं। या फिर सिलसिला ही ऐसा हो जिसे काट दिया गया हो और उसमें फैज़ (आध्यात्मिक लाभ) न

रहा हो, मगर लोग लालच में उसमें अनुमति और खिलाफत देते चले आ रहे हों। या फिर सिलसिला स्वयं अच्छा था मगर बीच में कोई ऐसा व्यक्ति आ गया जो कुछ शर्तों की कमी के कारण बैअत के योग्य नहीं था; उससे जो शाखा चली वह बीच में से टूटी हुई है। इन स्थितियों में यह बैअत...

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/185 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 10/62 पेज 505 / 674

| فَقَدْ فَازَ ط ۱ | فلاح کو پہنچا۔ |

اور فلاح احسان سے اعظم ہے کہ عذاب کا کیا ذکر کسی قسم کا اندیشہ و غم بھی ان کے پاس نہیں آتا۔ "اَلَا اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰہِ لَا خَوْفٌ عَلَیْھِمْ وَلَا ھُمْ یَحْزَنُوْنَ ۝"[2] | خبردار! اولیاء اللہ پر نہ کوئی خوف ہوگا اور نہ وہ غمگین ہوں گے۔ (ت)

بہر حال اس فلاح کے لئے ضرور پیر و مرشد کی حاجت ہے چاہے قسم اول کی ہو یا دوم کی۔

اقول: اب مرشد بھی دو قسم ہے:

اول: عام کہ کلام اللہ و کلام الرسول ائمہ شریعت و طریقت و کلام علمائے دین اہل رشد و ہدایت ہے اسی سلسلہ صحیحہ پر کہ عوام کا ہادی کلام علماء، علماء کا رہنما کلام ائمہ، ائمہ کا مرشد کلام رسول، رسول کا پیشوا کلام اللہ جل و علا و صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم، فلاح ظاہر ہو یا فلاح باطن اسے اس مرشد سے چارہ نہیں جو اس سے بے بلا شبہ کافر ہے یا گمراہ اور اس کی عبادت برباد و تباہ۔

دوم: خاص کہ بندہ کسی عالم سنی صحیح العقیدہ صحیح الاعمال جامع شرائط بیعت کے ہاتھ میں ہاتھ دے، یہ مرشد خاص جسے پیر و شیخ کہتے ہیں۔ پھر دو قسم ہے:

اول: شیخ اتصال (بنائے فوقانی) یعنی جس کے ہاتھ پر بیعت کرنے سے انسان کا سلسلہ حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم تک متصل ہو جائے اس کے لئے چارہ نہیں شرطیں ہیں:

(۱) شیخ کا سلسلہ باتصال صحیح حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم تک پہنچا ہو، بیچ میں منقطع نہ ہو کہ منقطع کے ذریعہ سے اتصال ناممکن۔ بعض لوگ بلاد بیعت محض بزعم وراثت اپنے باپ دادا کے سجادے پر بیٹھ جاتے ہیں یا بیعت تو کی تھی مگر خلاف نہ ملی تھی بلا اذن مرید کرنا شروع کر دیتے ہیں یا سلسلہ ہی وہ ہو کہ قطع کر دیا گیا اس میں فیض نہ رکھا گیا لوگ براہ ہوس اس میں اذن و خلافت دیتے چلے آتے ہیں۔ یا سلسلہ فی نفسہ اچھا تھا مگر بیچ میں کوئی ایسا شخص واقع ہوا جو بوجہ انتقائے بعض شرائط قابل بیعت نہ تھا اس سے جو شاخ چلی وہ بیچ میں سے منقطع ہے ان صورتوں میں اس بیعت...

---

۱ القرآن الکریم ۱۸۵/۳ ۲ القرآن الکریم ۶۲/۱۰ Page 505 of 674

...connection will never be achieved; it is a separate path, like asking for milk from a bull or a child from a barren woman. (2) The Shaykh must be of Sunni belief; the chain of a misguided innovator will reach Satan, not the Messenger of Allah (may Allah Almighty send peace and blessings upon him). Nowadays, many open irreligious people, even faithless ones, including the Wahhabis who are fundamentally deniers and enemies of the Saints, have spread a net of 'piri-muridi' (master-disciple relationship) for deceit. Be careful, be alert, caution, caution.

O many a Satan appears in human form, Therefore, one should not give one's hand to every hand. (Many Satans are in human forms, so one should not place their hand in every hand. - Translation)

(3) He must be a scholar; I say, a knowledge of jurisprudence (Fiqh) sufficient for his own needs, and it is necessary that he be fully aware of the beliefs of the Ahl al-Sunnah and well-versed in the difference between disbelief (kufr) and Islam, and misguidance and guidance. Otherwise, if he is not a follower of a bad religion today, he will become one tomorrow.

He who is not aware of evil, will one day fall into it. (He who is not aware of evil, will fall into it one day. - Translation)

There are hundreds of words and actions that lead to disbelief, and the ignorant fall into them due to their ignorance. Firstly, they are not even aware that disbelief has occurred from their speech or action, and without information, repentance is impossible, so they remain afflicted. And if someone informs them, a sound-natured ignorant person might get scared and repent, but those who sit on the throne of spiritual guidance as leaders and guides—how can the grandeur that is in their own hearts allow them to accept it?

"And when it is said to him, 'Fear Allah,' pride in sin takes hold of him."[1]	**When he is told to fear Allah Almighty, he becomes even more stubborn in sin. (Translation)**

And if they were such truth-seekers and accepted, how much? So much that they would repent. The initiation (bay'ah) that was annulled by words or deeds of disbelief —now to initiate at the hand of someone else, and for the spiritual lineage (shajarah) to be in the name of this new Shaykh, even if he is the successor of the first Shaykh, how will their ego tolerate this? Nor will they be satisfied to close the chain from

today and stop making disciples. Inevitably, they will continue the same chain that has broken. Therefore, knowledge of beliefs is necessary. (4) He should not be an open sinner (fasiq-e-mu'lin). I say, the attainment of spiritual connection does not depend on this condition, as mere sinfulness is not a cause for the annulment [of bay'ah], but...

[1] The Holy Quran 2/206

फतावी रज़विया जिल्द २१

...कनेक्शन (संपर्क) कभी प्राप्त नहीं होगा, बैल से दूध या बाँझ से बच्चा माँगने की तरह ही यह पथ अलग है। (२) शेख (गुरु) सुन्नी अकीदे का होना चाहिए; एक गुमराह बद-मज़हब का सिलसिला शैतान तक पहुँचेगा, न कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) तक। आजकल बहुत से खुले हुए बद-दीन, यहाँ तक कि वहाबी, जो पूरी तरह से औलिया के दुश्मन और मुनकिर हैं, उन्होंने मक्कारी के लिए पीरी-मुरीदी का जाल फैला रखा है। होशियार रहें, सावधान रहें, एहतियात बरतें।

कई इब्लीस (शैतान) इंसानी शक्ल में होते हैं, इसलिए हर हाथ में हाथ नहीं देना चाहिए। (बहुत से इब्लीस इंसानी शक्लों में हैं, इसलिए हर हाथ में हाथ नहीं देना चाहिए। - अनुवाद)

(३) आलिम (विद्वान) हो; मैं कहता हूँ, अपनी ज़रूरत के लिए पर्याप्त फ़िक़्ह (धर्मशास्त्र) का ज्ञान और यह ज़रूरी है कि वह अहले सुन्नत के अकीदों से पूरी तरह वाकिफ हो और कुफ्र (अविश्वास) और इस्लाम, तथा गुमराह और हिदायत के फर्क को अच्छी तरह जानता हो, वरना आज नहीं तो कल वह बद-मज़हब हो जाएगा।

जो बुराई से वाकिफ नहीं, वह एक दिन उसमें गिर जाएगा। (जो बुराई से वाकिफ नहीं, वह एक दिन उसमें पड़ जाएगा। - अनुवाद)

सैकड़ों ऐसे शब्द और कार्य हैं जिनसे कुफ्र लाज़िम आता है, और जाहिल (अज्ञानी) अपनी जहालत के कारण उनमें पड़ जाते हैं। पहली बात तो यह कि उन्हें खबर ही नहीं होती कि उनके किसी बोल या कार्य से कुफ्र हो गया है, और बिना जानकारी के तौबा (प्रायश्चित) नामुमकिन है, इसलिए वे उसमें फंसे ही रहते हैं। और अगर कोई खबर दे भी दे, तो एक नेक-मिजाज जाहिल डर भी जाए और तौबा भी कर ले, लेकिन वे जो गद्दी पर पीर और मुर्शिद बनकर बैठे हैं, उनकी अपनी शान जो उनके दिलों में बसी है, उन्हें कब स्वीकार करने देगी।

"और जब उससे कहा जाता है, 'अल्लाह से डरो', तो उसे अपने गुनाह पर और घमंड होता है।"[1]

जब उससे कहा जाए अल्लाह तआला से डर, तो उसे और ज़िद चढ़ती है गुनाह की। (अनुवाद)

और अगर वे ऐसे ही सत्य के खोजी होते और मान लेते, तो कितना? इतना कि आप तौबा कर लेंगे। कुफ्र के शब्दों और कार्यों से जो बैअत (दीक्षा) रद्द हो गई, अब किसी और के हाथ पर बैअत करना

और शजरा (वंशवृक्ष) इस नए शेख के नाम से होना, चाहे वह पहले शेख का ही उत्तराधिकारी क्यों न हो, उनका अहंकार इसे कैसे बर्दाश्त करेगा? न ही वे इस बात पर राजी होंगे कि आज से अपना सिलसिला बंद कर दें और मुरीद बनाना छोड़ दें। लाज़मी तौर पर वे वही सिलसिला जारी रखेंगे जो टूट चुका है। इसलिए अकीदों का ज्ञान होना ज़रूरी है। (४) वह फासिके मोअ्लिन (खुल्लम-खुल्ला पाप करने वाला) न हो; मैं कहता हूँ, रूहानी संपर्क प्राप्त करने के लिए यह शर्त अनिवार्य नहीं है, क्योंकि केवल पाप बैअत के रद्द होने का कारण नहीं है, लेकिन...

[1] अल-कुरान अल-करीम २०६/२

سے ہرگز اتصال حاصل نہ ہوگا، بیل سے دودھ یا بانجھ سے بچہ مانگنے کی مت جدا ہے۔ (۲) شیخ سنی العقیدہ ہو بد مذہب گمراہ کا سلسلہ شیطان تک پہنچے گا نہ کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک آج کل بہت کھلے ہوئے بد دینوں بلکہ بے دینوں حتی کہ وہابیہ نے کہ سرے سے منکر و دشمنِ اولیاء ہیں مکاری کے لئے پیری مریدی کا جال پھیلا رکھا ہے۔ ہوشیار خبردار احتیاط احتیاط

اے بسا ابلیس آدم روئے ہست پس بہر دستے نباید داد دست (بہت سے ابلیس انسانی شکلوں میں ہیں پس ہر ہاتھ میں ہاتھ نہیں دینا چاہئے۔ ت)

(۳) عالم ہو اقول علم فقہ اسی کی اپنی ضرورت کے قابل کافی اور لازم کہ عقائد اہلسنت سے پورا واقف کفر و اسلام وضلالت و ہدایت کے فرق کا خوب عارف ہو ورنہ آج بد مذہب نہیں کل ہو جائے گا ع

فمن لم یعرف الشرفیوما یقع فیہ (جو شر سے آگاہ نہیں آگاہ نہیں ایک دن اس میں پڑ جائیگا۔ ت)

صد ہا کلمات و حرکات ہیں جن سے کفر ولازم آتا ہے اور جاہل براہ جہالت ان میں پڑ جاتے ہیں، اول تو خبر ہی نہیں ہوتی کہ ان کے قول یا فعل سے کفر سر زد ہوا اور بے اطلاع توبہ ناممکن تو مبتلا کے مبتلا ہی رہے اور اگر کوئی خبر دے تو ایک سلیم الطبع جاہل ڈر بھی جائے توبہ بھی کرلے مگر وہ جو سجاد ہ مشیخت پر ہادی و مرشد بنے بیٹھے ہیں ان کی عظمت کہ خود ان کے قلوب میں ہے کب قبول کرنے دے۔

"وَإِذَا قِيْلَ لَهُ اتَّقِ اللهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ" 1 **جب اس سے کہا جائے اللہ تعالٰی سے ڈر تو اسے اور ضد چڑھتی ہے گناہ کی۔ (ت)**

اور اگر ایسے ہی حق پرست ہوئے اور مانا تو کتنا، اتنا کہ آپ توبہ کرلیں گے۔ قول و فعل کفر سے جو بیعت فسخ ہو گئی اب کسی کے ہاتھ پر بیعت کریں اور شجرہ اس جدید شیخ کے نام سے دین اگر چہ شیخ اول ہی کا خلیفہ ہو یہ ان کا نفس کیونکر گوارا کرے، نہ اسی پر راضی ہوں گے کہ آج سے سلسلہ بند کریں مرید کرنا چھوڑیں لاجرم وہی سلسلہ کہ ٹوٹ چکا جاری رکھیں گے لہذا علم عقائد ہونا لازم ہے۔ (۴) فاسق معلن نہ ہو، اقول اس شرط پر حصول اتصال کا توقف نہیں کہ مجرد فسق باعث فسخ نہیں مگر

1 القرآن الکریم ۲۰۶/۲

Fatawa Rizvia, Volume 21

Respecting the Pir is necessary and insulting a transgressor (Fasiq) is mandatory. Combining both is invalid. In 'Tabyeen al-Haqa'iq' by Imam Zaylai and others, regarding a transgressor, it is stated:

Giving him precedence for leadership (Imamate) is honoring him, whereas it has been made mandatory upon them to humiliate him.	**Putting him forward for leadership constitutes honoring him, whereas in Shariah, his humiliation is mandatory. (T)**

Sharia 1.

Secondly: A 'Sheikh-e-Isal' (a guide who connects) must, along with the aforementioned conditions, be aware of the corruptions of the soul, the wiles of Satan (Satanic deceptions), and the pitfalls of whims (becoming a victim of desires). He should know how to mentor others and have complete compassion for those connected to him, so that he informs them of their faults and provides remedies for the difficulties encountered on this path. He should not be merely a traveler (Salik) nor just one absorbed in divine attraction (Majzub). In 'Awarif al-Ma'arif' it is stated: neither of these two is fit for spiritual leadership (Peeri).

I say: This is because the first is still on the path himself, and the second is unaware of the method of mentoring. Rather, he should be a 'Majzub-Salik' or a 'Salik-Majzub', and the former is preferable.

I say: For that is the intended goal, and this is the disciple. Furthermore, 'Bay'ah' (allegiance) is of two types:

First: Bay'ah of Blessing (Barakat), which is joining a spiritual order solely for seeking blessings. Nowadays, most allegiances are of this kind, at least those with good intentions; otherwise, many take allegiance for corrupt worldly motives. That is outside our discussion. For this type of allegiance, a 'Sheikh-e-Ittisal' (a connecting guide) who fulfills the four conditions is sufficient.

I say: This is not useless either; it is beneficial and very useful, serving well in both this world and the hereafter. To have one's name recorded in the register of the servants of God's beloved ones and to be connected to their lineage is a blessing in itself.

Firstly: In this matter, there is a resemblance to their special servants and travelers of the path. And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Whoever imitates a people is one of them. 2.	**Whoever creates a resemblance to a people is among them.**

---

1 Tabyeen al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqaiq, Chapter of Imamate etc., Al-Matba'ah al-Kubra Bulaq Egypt 1/134 2 Sunan Abi Dawud Kitab al-Libas Chapter on wearing famous clothes, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/203, Musnad Ahmad bin Hanbal Al-Maktab al-Islami Beirut 2/50 & 92

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

पीर का सम्मान आवश्यक है और फासिक (पापी) का अपमान अनिवार्य है। दोनों का एक साथ होना गलत है। इमाम ज़ैलई और अन्य द्वारा 'तबीन अल-हकाइक' में फासिक के बारे में कहा गया है:

इमामत के लिए उसे आगे बढ़ाना उसका सम्मान करना है, जबकि उन पर उसका अपमान करना अनिवार्य किया गया है।

इमामत के लिए उसे आगे करने में उसका सम्मान है और शरीयत में तो उसका अपमान अनिवार्य है। (त)

शरई 1.

दूसरा: शेख़-ए-ईसाल (जोड़ने वाला गुरु) को उपरोक्त शर्तों के साथ-साथ आत्मा के भ्रष्टाचार, शैतान की चालबाजियों और इच्छाओं के खतरों से अवगत होना चाहिए। उसे दूसरों को प्रशिक्षित करना आना चाहिए और अपने मुरीदों पर पूर्ण करुणा रखनी चाहिए ताकि वह उन्हें उनके दोषों से अवगत कराए और इस मार्ग में आने वाली कठिनाइयों का समाधान बताए। वह केवल एक यात्री (सालिक) या केवल दिव्य खिंचाव में डूबा हुआ (मज़ज़ूब) नहीं होना चाहिए। 'अवारिफ अल-माआरिफ' में कहा गया है: ये दोनों पीरी (गुरुपद) के योग्य नहीं हैं।

मैं कहता हूँ: ऐसा इसलिए है क्योंकि पहला अभी खुद रास्ते में है और दूसरा प्रशिक्षण की विधि से अनभिज्ञ है। बल्कि, उसे 'मज़ज़ूब-सालिक' या 'सालिक-मज़ज़ूब' होना चाहिए, और पहला बेहतर है।

मैं कहता हूँ: क्योंकि वही उद्देश्य है और यह मुरीद (शिष्य)। फिर बैअत (दीक्षा) भी दो प्रकार की होती है:

पहला: बरकत की बैअत, जो केवल बरकत प्राप्त करने के लिए किसी सिलसिले में शामिल होना है। आजकल अधिकांश बैअतें यही हैं, कम से कम नेक नीयत वालों की; अन्यथा बहुतों की बैअत भ्रष्ट सांसारिक उद्देश्यों के लिए होती है। वह इस चर्चा से बाहर है। इस बैअत के लिए एक 'शेख-ए-इत्तिसाल' (संपर्क सूत्र गुरु) जो चार शर्तों को पूरा करता हो, पर्याप्त है।

मैं कहता हूँ: यह भी बेकार नहीं है, बल्कि बहुत लाभदायक है और दुनिया व आख़िरत में काम आने वाली है। अल्लाह के महबूबों के गुलामों के रजिस्टर में नाम लिखा जाना और उनके साथ जुड़ जाना अपने आप में सौभाग्य है।

पहला: इस मामले में उनके विशेष सेवकों और मार्ग के यात्रियों के साथ समानता है। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

जिसने किसी कौम के साथ समानता पैदा की, वह उन्हीं में से है। 2.

जो जिस कौम के साथ समानता पैदा कर ले, वह उन्हीं में से है।

---

1 तबीन अल-हकाइक शरह कन्ज़ अद-दक़ाइक, बाब अल-इमामत आदि, अल-मत्बअ अल-कुबरा बुलाक मिस्र 1/134 2 सुनन अबी दाऊद किताब अल-लिबास बाब फी लिबस अश्-शुहरा आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/203, मुसनद अहमद बिन हनबल अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 2/50 और 92

پیر کی تعظیم لازم ہے اور فاسق کی توہین واجب ہے۔ دونوں کا اجتماع باطل، تبیین الحقائق امام زیلعی وغیرہ میں درباره فاسق ہے:

فی تقدیمہ للامامۃ تعظیمہ قد وجب علیہم اھانتہ — **امامت کے لئے اسے آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے اور شرع میں تو اس کی توہین واجب ہے۔(ت)**

شرعاً ۱۔

دوم: شیخ ایصال کہ شرائط مذکورہ کے ساتھ مفاسد نفس انفس کے فسادات ومکائد شیطان (شیطان کی مکاریاں) ومصائر ہوا (خواہشات کا شکار) سے آگاہ ہو، دوسرے کی تربیت جانتا اور اپنے متوسل پر شفقت تامہ رکھتا ہو کہ اس کے عیوب پر اسے مطلع کرے ان کا علاج بتائے جو مشکلات اس راہ میں پیش آئیں حل فرمائے نہ محض سالک ہو نہ نرا مجذوب، عوارف شریف میں فرمایا: یہ دونوں قابل پیری نہیں۔

اقول: اس لئے کہ اول خود ہنوز راہ میں ہے اور دوسرا طریق تربیت سے غافل، بلکہ مجذوب سالک ہو یا سالک مجذوب، اور اول اولٰی ہے۔

اقول: اس لئے کہ وہ مراد ہے اور یہ مرید، پھر بیعت بھی دو قسم ہے:

اول: بیعت برکت کہ صرف تبرک کے لئے داخل سلسلہ ہوجانا آج کل عام بیعتیں یہی ہیں، وہ بھی نیک نیتوں کی، ورنہ بہتوں کی بیعت دنیاوی اغراض فاسدہ کے لئے ہوتی ہے۔ وہ خارج از بحث ہے۔ اس بیعت کے لئے شیخ اتصال کہ شرائط اربع کا جامع ہو بس ہے۔

اقول: بیکار یہ بھی نہیں، مفید اور بہت مفید، اور دنیا وآخرت میں بکارآمد ہے۔ محبوبانِ خدا کے غلاموں کے دفتر میں نام لکھا جانا ان سے سلسلہ متصل ہوجانا فی نفسہ سعادت ہے۔

اولاً: ان کے خاص غلاموں سالکانِ راہ سے اس امر میں مشابہت اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من تشبہ بقوم فھو منھم ۲۔ جو جس قوم سے مشابہت پیدا کرلے وہ انہی میں سے ہے۔

---

۱ تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق باب الامامۃ الخ المطبعۃ الکبری بولاق مصر ۱/ ۱۳۴ ۲ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشھرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۳، مسند احمد بن حنبل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۵۰ و ۹۲

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

Our master, the Shaykh of Shaykhs, Shihab al-Haqq wal-Din Suhrawardi (may Allah be pleased with him) states in Awarif al-Ma'arif Sharif:

Arabic Text	Urdu Translation
Know that the mantle (khirqa) is of two types: the mantle of will (irada) and the mantle of blessing (tabarruk). The original objective of the masters for the disciples is the mantle of will, and the mantle of blessing resembles the mantle of will. Thus, the mantle of will is for the true disciple, and the mantle of blessing is for those who seek resemblance; and whoever resembles a people is of them (1).	Be it clear that mantles are of two types: the mantle of will and the mantle of blessing. The masters' primary focus for disciples is the mantle of will, while the mantle of blessing bears a resemblance to it. So, the mantle of will is for the true disciple, and the mantle of blessing is for those who desire resemblance; and whoever seeks resemblance with a group, he is one of them. (T)

Secondly: To be joined in a single thread with these special servants. (Hemistich: For us nightingales, it is enough to have the company of the flower. - T)

The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
They are the people such that whoever sits with them shall not be wretched (2).	They are those people whose companion also does not remain wretched.

Thirdly: The beloveds of Allah are signs of mercy; they adopt those who take their name and look upon them with an eye of mercy. The unique Imam, my master Abul Hasan Nur al-Millah wal-Din 'Ali (may his secret be sanctified), states in Bahjat al-Asrar Sharif: It was submitted to the presence of our radiant master, Ghaus al-A'zam (may Allah be pleased with him), that if someone is a caller of the master's name, but has neither pledged allegiance at the master's blessed hand nor worn the master's mantle, will he be counted among your disciples? He replied:

Arabic Text	Urdu Translation
Whoever attributes himself to me and names himself for me, Allah Almighty accepts him and grants him repentance if he was on an undesirable path. He is among the group of my	Whoever attributes himself to me and includes his name in the register of my servants, Allah will accept him. And if he is on an

Arabic Text

companions. Verily, my Lord, the Almighty, has promised me that He will admit my companions, the people of my school of thought, and every lover [into Paradise].

Urdu Translation

undesirable path, He will grant him repentance, and he will be in the circle of my disciples...

1. Awarif al-Ma'arif, Chapter 12, Matba'at al-Shahad al-Husayni, Cairo, p. 97
2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Supplications, 2/199; and Musnad Ahmad ibn Hanbal, 2/253, 359, and 383

फ़तावा रज़विया - जिल्द 21

हमारे स्वामी शेखों के शेख शिहाब अल-हक़ वद-दीन सुहरावर्दी (रज़िअल्लाहु अन्हु) 'अवारिफ़ अल-मारिफ़' शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
जान लें कि ख़िरक़ा (सूफी लबादा) दो प्रकार का होता है: ख़िरक़ा-ए-इरादत और ख़िरक़ा-ए-तबर्रुक। मुरीदों के लिए शेखों का असल उद्देश्य ख़िरक़ा-ए-इरादत है, और ख़िरक़ा-ए-तबर्रुक उससे समानता रखता है। अतः ख़िरक़ा-ए-इरादत सच्चे मुरीद के लिए है और ख़िरक़ा-ए-तबर्रुक समानता चाहने वालों के लिए है; और जो किसी कौम के समान होने की कोशिश करता है, वह उन्हीं में से है (1)।	स्पष्ट हो कि ख़िरक़े दो हैं: ख़िरक़ा-ए-इरादत और ख़िरक़ा-ए-तबर्रुक। मुरीदों के साथ शेखों का असल मुताला ख़िरक़ा-ए-इरादत है और ख़िरक़ा-ए-तबर्रुक को उससे समानता है। तो वास्तविक मुरीद के लिए ख़िरक़ा-ए-इरादत है और समानता चाहने वालों के लिए ख़िरक़ा-ए-तबर्रुक; और जो किसी कौम से समानता चाहे, वह उन्हीं में से है। (त)

दूसरा: इन विशेष दासों के साथ एक ही सूत्र में बंधना। (बुलबुल के लिए यही पर्याप्त है कि उसे फूल का साथ मिल जाए। - त)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वे वे लोग हैं जिनके पास बैठने वाला भी अभागा नहीं रहता (2)।	वे वे लोग हैं कि उनके पास बैठने वाला भी बदबख़्त (अभागा) नहीं रहता।

तीसरा: ख़ुदा के महबूब रहमत की निशानी हैं, वे अपना नाम लेने वाले को अपना बना लेते हैं और उस पर रहमत की नज़र रखते हैं। इमाम यकता सैय्यदी अबुल हसन नूर अल-मिल्लत वद-दीन अली (रज़िअल्लाहु अन्हु) 'बहजतुल असरार' शरीफ़ में फ़रमाते हैं: हुज़ूर पुरनूर सैय्यदना गौस अल-आज़म (रज़िअल्लाहु अन्हु) से अर्ज़ किया गया कि अगर कोई व्यक्ति हुज़ूर का नाम लेने वाला हो और उसने न हुज़ूर के मुबारक हाथ पर बैअत की हो और न ही हुज़ूर का ख़िरक़ा पहना हो, तो क्या वह आपके मुरीदों में गिना जाएगा? आपने फ़रमाया:

अरबी पाठ

जिसने ख़ुद को मेरी ओर निस्बत दी और मेरा नाम लेकर स्वयं को मेरे गुलामों के दफ्तर में शामिल किया, अल्लाह उसे स्वीकार फ़रमाएगा और अगर वह किसी नापसंद राह पर हो तो उसे तौबा नसीब करेगा। वह मेरे साथियों के समूह में से है। और मेरे रब अज़्ज़वजल ने मुझसे वादा किया है कि वह मेरे साथियों, मेरे मज़हब के लोगों और हर चाहने वाले को (जन्नत में) दाखिल करेगा।

उर्दू अनुवाद

जो अपने आप को मेरी तरफ़ निस्बत करे और अपना नाम मेरे गुलामों के दफ़्तर में शामिल करे, अल्लाह उसे क़बूल फ़रमाएगा और अगर वह किसी नापसंद राह पर हो तो उसे तौबा देगा और वह मेरे मुरीदों के ज़मरे (समूह) में...

1. अवारिफ़ अल-मारिफ़, अध्याय 12, मतबा अल-शहद अल-हुसैनी, काहिरा, पृष्ठ 97
2. जामि' अल-तिर्मिज़ी, दुआओं के अध्याय, 2/199; और मुसनद अहमद इब्न हंबल, 2/253, 359 और 383

سید نا شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہر وردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ عوارف المعارف شریف میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
واعلم ان الخرقة خرقتان خرقة الارادة وخرقة التبرك والاصل الذى قصده المشايخ للمريدين خرقة الارادة وخرقة التبرك تشبه بخرقة الارادة فخرقة الارادة للمريد الحقيقى وخرقة التبرك للمتشبه ومن تشبه بقوم فهو منهم 1-	واضح ہو کہ فرقے دو ہیں: فرقہ ارادت وخرقہ تبرک، مشائخ کا مریدوں سے اصل مطالعہ خرقہ ارادت ہے اور خرقہ تبرک کو اس سے مشابہت ہے تو حقیقی مرید کے لئے خرقہ ارادت ہے اور مشابہت چاہنے والوں کے لئے خرقہ تبرک اور جو کسی قوم سے مشابہت چاہے وہ انہی میں ہے۔ (ت)

ثانیاً: ان غلامان خاص کے ساتھ ایک سلک میں منسلک ہونا ع بلبل ہمیں کہ قافیہ گل شود بس است (بلبل کو یہی کہ پھول کی صحبت ہو کافی ہے۔ ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
هم القوم لا يشقى بهم جليسهم 2-	وہ وہ لوگ ہیں کہ ان کے پاس بیٹھنے والا بھی بد بخت نہیں رہتا۔

ثالثاً: محبوبانِ خدا آیہِ رحمت ہیں، وہ اپنا نام لینے والے کو اپنا کر لیتے ہیں اور اس پر نظرِ رحمت رکھتے ہیں امام یکتا سیدی ابوالحسن نورا لملة والدین علی قدس سرہ ، بہجۃ الاسرار شریف میں فرماتے ہیں: حضور پر نور سیدنا غوث الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے عرض کی گئی کہ اگر

کوئی شخص حضور کا نام لیوا ہوا اور اس نے نہ حضور کے دستِ مبارک پر بیعت کی ہو نہ حضور کا خرقہ پہنا ہو کیا وہ آپ کے مریدوں میں شمار ہو گا فرمایا:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
من انتمی الی وتسمی لی قبله الله تعالی و تاب علیه ان کان علی سبیل مکروه وهو من جملة اصحابی وان ربي عزوجل وعدني ان یدخل اصحابی واهل مذهبی وکل محب	جو اپنے آپ کو میری طرف نسبت کرے اور اپنا نام میرے غلاموں کے دفتر میں شامل کرے اللہ اسے قبول فرمائے گا اور اگر وہ کسی ناپسندیدہ راہ پر ہو تو اسے توبہ دے گا اور وہ میرے مریدوں کے زمرے

1 عوارف المعارف الباب الثانی عشرة مطبعة الشهد الحسینی القاهرة ص 97 2 جامع الترمذی ابواب الدعوات 2 / 199 و مسند احمد بن حنبل 2 / 253 و 359 و 383

Fatawa-e-Razvia Volume 21

Paradise is for me (1). ...it is mentioned in, and my Lord (Glorified and Exalted) has promised me that He will admit my disciples, my fellow followers, and all those who love me into Paradise. (And all praise be to Allah, Lord of the worlds).

Second: Allegiance of will (Bay'at-e-Iradat) is that one completely relinquishes their own will and choice and hands themselves over entirely to the true spiritual guide (Sheikh/Murshid), who is on the path of truth and attained Allah. One should consider him as their absolute ruler, owner, and disposer. One should walk the path of spiritual journey (Suluk) as directed by him, not taking a single step without his pleasure. If some of his commands or actions in his own self do not seem correct to them, they should consider them like the actions of Prophet Khidr (peace be upon him), attribute it to the deficiency of their own intellect, and not let any objection arise in their heart against any of his matters. They should present every difficulty to him; in short, they should remain like a dead body in the hands of the living. This is the allegiance of the seekers (Salikin), and this is the purpose and path of the guiding spiritual masters. This is what leads to Allah (Glorified and Exalted). This is the same allegiance that the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) took from the companions (may Allah be pleased with them), which Sayyiduna 'Ubada bin Samit Al-Ansari (may Allah be pleased with him) relates as:

Arabic	**Urdu Translation**
We pledged allegiance to the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) to listen and obey in times of hardship and ease, in times of willingness and reluctance, and that we would not dispute with those in authority (2).	We gave allegiance to the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) that we will listen to commands and obey in every ease and difficulty, in every joy and displeasure, and will not argue or question any command of the one in authority.

The command of the guiding Sheikh is the command of the Messenger, and the command of the Messenger is the command of Allah, and there is no room for argument against Allah's command. Allah (Glorified and Exalted) says:

"It is not for a believing man or a believing woman, when Allah and His Messenger have decided a matter, that they should [thereafter] have any choice about their affair. And whoever disobeys Allah and His Messenger has certainly strayed [into] clear error."

It does not behoove any Muslim man or woman that when Allah and His Messenger have decreed a matter, they should have any choice in their affair. And whoever disobeys Allah and His Messenger...

---

1 Bahjat al-Asrar, Chapter on his companions and their glad tidings, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 10. 2 Sahih Bukhari, Book of Trials (Al-Fitan), Chapter on the saying of the Prophet (PBUH) 'You will see after me matters...', Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1025; Sahih Muslim, Book of Leadership (Al-Imarah), Chapter on the obligation of obeying rulers in matters that are not sinful, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/124.

जन्नत मेरे लिए है (1)। ...में है और मेरे रब अज़्ज़वजल ने मुझसे वादा फ़रमाया है कि वह मेरे मुरीदों, मेरे हम-मज़हबों और मुझे चाहने वाले हर शख़्स को जन्नत में दाख़िल फ़रमाएगा (और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है)।

दूसरा: बैत-ए-इरादत (इरादे की बैत) यह है कि इंसान अपने इरादे और इख़्तियार से बिल्कुल बाहर निकलकर अपने आप को शेख़, मुर्शिद, हादी-ए-बरहक़, वासिल-ए-हक़ (सत्य मार्गदर्शक) के हाथ में पूरी तरह सौंप दे। उसे मुतलक़न (पूरी तरह) अपना हाकिम, मालिक और मुतसर्रिफ़ (अधिकार रखने वाला) समझे। उसके बताए हुए सुलूक (आध्यात्मिक मार्ग) के रास्ते पर चले और उसकी मर्ज़ी के बिना एक कदम भी न रखे। उसके लिए कुछ अहकाम (आदेश) या उसकी अपनी ज़ात में उसके कुछ काम अगर उसे सही न लगें, तो उन्हें हज़रत ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) के अफ़आल (कार्यों) के समान समझे और इसे अपनी अक्ल की कमी माने। उसकी किसी बात पर दिल में भी ऐतराज़ न लाए, अपनी हर मुश्किल उसके सामने पेश करे; संक्षेप में, उसके हाथ में 'मुर्दा बदस्त-ए-ज़िंदा' (ज़िंदा के हाथ में मुर्दे) की तरह रहे। यह सालिकीन (आध्यात्मिक पथिकों) की बैत है और यही मुर्शिदीन और मशाएख़ का मक़सद है। यही अल्लाह अज़्ज़वजल तक पहुँचाती है। यही वह बैत है जो हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से ली थी, जिसे सैय्यदुना उबादा बिन सामित अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) बयान करते हैं कि:

अरबी

हमने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इस बात पर बैत की कि हम मुश्किल और आसानी में, ख़ुशी और नापसंदगी में (उनकी बात) सुनेंगे और इताअत (आज्ञा पालन) करेंगे, और यह कि हम हुकूमत के हक़दारों से झगड़ा नहीं करेंगे (2)।

उर्दू अनुवाद

हमने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इस बात पर बैत की कि हर आसानी और दुश्वारी, हर ख़ुशी और नागोवारी में हुक्म सुनेंगे और इताअत करेंगे, और हुक्म देने वाले के किसी हुक्म में चूँ-चरा (बहस) नहीं करेंगे।

हादी शेख़ का हुक्म रसूल का हुक्म है और रसूल का हुक्म अल्लाह का हुक्म है, और अल्लाह के हुक्म के सामने किसी की कोई मजाल नहीं। अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"किसी मोमिन मर्द और मोमिन औरत के लिए यह जायज़ नहीं है कि जब अल्लाह और उसका रसूल किसी मामले का फ़ैसला कर दें, तो फिर उन्हें अपने उस मामले में कोई इख़्तियार रहे। और जो कोई अल्लाह और उसके रसूल की नाफ़रमानी करेगा, वह खुली गुमराही में पड़ गया।"

किसी मुसलमान मर्द और औरत को यह ज़ेबा नहीं देता कि जब अल्लाह और उसका रसूल किसी मामले में कुछ फ़रमा दें, तो फिर उन्हें काम का कोई इख़्तियार रहे, और जो अल्लाह और रसूल की नाफ़रमानी...

---

1 बहजतुल असरार, ज़िक्र फ़स्ल सहाबा और उनकी बशारतें, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 10। 2 सहीह बुख़ारी, किताबुल फ़ितन, बाब क़ौलुन नबी (सल्ल.) 'तुम मेरे बाद ऐसे उमूर देखोगे...', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/1025; सहीह मुस्लिम, किताबुल इमाराह, बाब बुज़ुर्गों की इताअत का वजूब उन कामों में जो गुनाह न हों, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/124।

لي الجنة ۱۔ میں ہے اور میرے رب عزوجل نے مجھ سے وعدہ فرمایا ہے کہ میرے مریدوں اور ہم مذہبوں اور میرے ہر چاہنے والے کو جنت میں داخل فرمائے گا (والحمد اللہ رب العالمین)

دوم: بیعت ارادت کہ اپنے ارادہ و اختیار سے یکسر باہر ہو کر اپنے آپ کو شیخ مرشد ہادی برحق واصل حق کے ہاتھ میں بالکل سپرد کر دے اسے مطلقاً اپنا حاکم و مالک و متصرف جانے، اس کے چلانے پر راہ سلوک چلے کوئی قدم بے اس کی مرضی کے نہ رکھے اس کے لئے بعض احکام یا اپنی ذات میں خود اس کے کچھ کام اگر اس کے صحیح نہ معلوم ہوں انھیں افعال خضر علیہ الصلوۃ والسلام کے مثل سمجھے اپنے عقل کا قصور جانے، اس کی کسی بات پر دل میں بھی اعتراض نہ لائے اپنی ہر مشکل اس پر پیش کرے غرض اس کے ہاتھ میں مردہ بدست زندہ ہو کر رہے۔ یہ بیعت سالکین ہے اور یہی مقصود و مشائخ مرشدین ہے۔ یہی اللہ عزوجل تک پہنچاتی ہے یہی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے لی ہے جسے سیدنا عبادہ بن صامت انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں کہ:

عربی	اردو ترجمہ
بایعنا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علی السمع والطاعة في العسر والیسر والمنشط والمکرہ و ان لا ننازع الامر اھلہ ۲۔	ہم نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اس پر بیعت کی کہ ہر آسانی و دشواری ہر خوشی و ناگواری میں حکم سنیں گے اور اطاعت کریں گے اور صاحب حکم کے کسی حکم میں چون چرا نہ کریں گے،

شیخ ہادی کا حکم رسول کا حکم ہے اور رسول کا حکم اللہ کا حکم اور اللہ کے حکم میں مجال دم زدن نہیں، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ"

کسی مسلمان مرد و عورت کو نہیں پہنچتا کہ جب اللہ و رسول کسی معاملہ میں کچھ فرما دیں تو پھر انھیں کام کا کوئی اختیار رہے اور جو اللہ و رسول کی نافرمانی

---

۱ بہجۃ الاسرار ذکر فصل اصحابہ و بشراہم مصطفی البابی مصر ص ۲۱۰ صحیح بخاری کتاب الفتن باب قول النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سترون بعدی امورا قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۲۵، صحیح مسلم کتاب الامارۃ باب وجوب طاعۃ الامراء فی غیر معصیۃ لہ، قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۲۴

Fatawa Razawiya Volume 21

[...for indeed, he has gone astray] into a manifest error. [Al-Quran 33:36]

It is stated in Awarif-ul-Ma'arif:

"His entry into the command of the Shaykh is his entry into the command of Allah and His Messenger..." To be under the command of the Shaykh is to be under the command of Allah and His Messenger, and this is the revival of the Sunnah of allegiance (Bay'ah).

He also stated:

"And this matter does not occur except for the disciple who confines himself with the Shaykh and strips himself of his own will and annihilates himself in the Shaykh by abandoning his own choice." This only happens for that disciple who has imprisoned his soul with the Shaykh, completely stepped out of his own desires, left his own choice, and become annihilated (Fana) in the Shaykh.

Then he stated:

"And let him beware of objecting to the Shaykhs, for it is a lethal poison for the disciples. Rarely does a disciple object to the Shaykh in his heart and then succeed. Let the disciple remember, in everything that seems problematic to him regarding the Shaykh's actions, the story of Al-Khidr (peace be upon him). How Al-Khidr performed actions that Musa (peace be upon him) objected to, then when the meaning was revealed to him, Musa saw the correctness in that. Thus, the disciple should know that every action of the Shaykh that he finds questionable, its validity is established with the Shaykh." Let him beware of objecting to the masters, as this is a deadly poison for the disciples. Rarely will a disciple who harbors an objection against the Shaykh in his heart attain success. Whatever actions of the Shaykh do not seem correct to him, let him recall the events of Al-Khidr (peace be upon him), because such things were done by him that outwardly seemed highly objectionable (like making a hole in the poor's boat, killing an innocent child). Then when he explained the reasons, it became clear that what he said was indeed the truth. Likewise, a disciple should have firm faith that whatever the Shaykh does...

---

1. Al-Quran Al-Karim 33/36
2. Awarif al-Ma'arif, Chapter 12, Matba'ah al-Mashhad al-Husayni, Cairo, p. 87
3. Awarif al-Ma'arif, Chapter 12, Matba'ah al-Mashhad al-Husayni, Cairo, p. 87

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[...क्योंकि वह ग़ुमराह हुआ] एक स्पष्ट ग़ुमराही में। [अल-कुरान 33:36]

अवारिफ़ शरीफ़ में फ़रमाया गया है:

"शेख़ के हुक्म में दाख़िल होना अल्लाह और उसके रसूल के हुक्म में दाख़िल होना है..." शेख़ के अधीन होना अल्लाह और रसूल के अधीन होना है, और यह बैअत (निष्ठा की शपथ) की सुन्नत को जीवित करना है।

यह भी फ़रमाया:

"और यह बात उस मुरीद (शिष्य) के अलावा किसी के लिए नहीं होती जो शेख़ के साथ अपने आप को सीमित कर लेता है और अपनी इच्छाओं से पूरी तरह बाहर निकल आता है और अपना अधिकार छोड़कर शेख़ में फ़ना (विलीन) हो जाता है।" यह केवल उस मुरीद के लिए होता है जिसने अपनी जान को शेख़ की कैद में दे दिया और अपने इरादे से बिल्कुल बाहर आ गया, अपना अधिकार छोड़कर शेख़ में विलीन हो गया।

फिर फ़रमाया:

"और वह पीरों (गुरुओं) पर आपत्ति करने से बचे, क्योंकि यह मुरीदों के लिए घातक ज़हर है। बहुत कम कोई मुरीद होगा जो अपने दिल में शेख़ पर कोई आपत्ति करे और फिर सफल हो। मुरीद को शेख़ के उन कार्यों में जो उसे समझ न आएँ हज़रत ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) की कहानी याद करनी चाहिए। ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) से ऐसे कार्य हुए जिन पर हज़रत मूसा (अलैहिस्सलाम) ने आपत्ति की, फिर जब उनके अर्थ स्पष्ट हुए तो मूसा (अलैहिस्सलाम) को उनमें सच्चाई नज़र आई। इसी तरह मुरीद को यह जानना चाहिए कि शेख़ का हर वह कार्य जो उसे संदिग्ध लगता है, शेख़ के नज़दीक वह सही है।" पीरों पर आपत्ति करने से बचे क्योंकि यह मुरीदों के लिए ज़हर-ए-क़ातिल है। शायद ही कोई ऐसा मुरीद होगा जो अपने दिल में शेख़ पर कोई आपत्ति करे और फिर कामयाबी पाए। शेख़ के कार्यों में से जो कुछ उसे सही न मालूम हों, उनमें हज़रत ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) के वाक़यात याद कर ले क्योंकि उनसे वे बातें हुईं जो ज़ाहिर में सख़्त आपत्तिजनक थीं (जैसे ग़रीबों की नाव में छेद कर देना, बेगुनाह बच्चे का कत्ल कर देना)। फिर जब उन्होंने उसकी वजह बताई तो ज़ाहिर हो गया कि हक़ वही था जो उन्होंने किया। इसी तरह मुरीद को यकीन रखना चाहिए कि शेख़ का जो कार्य...

1. अल-कुरान अल-करीम 33/36
2. अवारिफ़ अल-मआरिफ़, अध्याय 12, मतबअ अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, पृ. 87
3. अवारिफ़ अल-मआरिफ़, अध्याय 12, मतबअ अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, पृ. 87

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

ضَلَلاً مُّبِيناً ﴿۱۱﴾ کر دے وہ کھلا گمراہ ہوا۔ عوارف شریف میں ارشاد فرمایا:

دخولہ فی حکم الشیخ دخولہ فی حکم اللہ ورسولہ شیخ کے زیر حکم ہونا اللہ و رسول کے زیر حکم ہونا ہے اور اس واحیائ سنۃ المبایعۃ۲۔ بیعت کی سنت کا زندہ کرنا۔

نیز فرمایا:

ولا یکون ھذا الامر ید حصر نفسہ مع الشیخ و انسلخ یہ نہیں ہوتا مگر اس مرید کے لئے جس نے اپنی جان کو شیخ کی من ارادۃ نفسہ وفنی فی الشیخ بترک اختیار نفسہ۳۔ قید کردیا اور اپنے ارادے سے بالکل باہر آیا اپنا اختیار چھوڑ کر شیخ میں فنا ہو گیا۔

پھر فرمایا:

ویحذر الاعتراض علی الشیوخ فانہ السم القاتل پیروں پر اعتراض سے بچے کہ یہ مریدوں کے لئے زہر قاتل للمریدین، وقل ان یکون مرید یعترض علی الشیخ ہے ۔ کم کوئی مرید ہوگا جو اپنے دل میں شیخ پر کوئی اعتراض بباطنہ فیفلح، ویذکر المرید فی کل ما اشکل علیہ کرے پھر فلاح پائے ، شیخ کے تصرفات سے جو کچھ اسے صحیح نہ من تصاریف الشیخ قصۃ الخضر علیہ السلام کیف معلوم ہوتے ہوں ان میں خضر علیہ الصلوۃ والسلام کے واقعات کان یصدر من الخضر قصاریف ینکرھا موسیٰ ، ثم لما یاد کرلے کیونکہ ان سے وہ باتیں صادر ہوتی تھیں بظاہر جن کشف لہ عن معناھا بان لموسیٰ وجہ الصواب فی پر سخت اعتراض تھا (جیسے مسکینوں کی کشتی میں سوراخ کردینا، ذلک فھکذا ینبغی للمرید ان یعلم ان کل تصرف بے گناہ بچے کو قتل کردینا) پھر جب وہ اس کی

وجہ بتاتے تھے اشکلم علیہ صحتہ من الشیخ عند الشیخ فیہ۔ ظاہر ہو جاتا تھا کہ حق وہی تھا جو انھوں نے کہا ، یوں ہی مرید کو یقین رکھنا چاہئے کہ شیخ کا جو فعل

---

۱ القرآن الکریم ۳۳/۳٦ ۲ عوارف المعارف الباب الثانی عشرة مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ص ۸۷

۳ عوارف المعارف الباب الثانی عشرة مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ص ۸۷

Statement and Proof of Correctness.	**I do not find it correct. The Shaykh has definitive proof for its correctness.**

Imam Abul Qasim Qushayri states in his treatise: I heard Hazrat Abu Abdur Rahman Sulami say that his Shaykh Hazrat Abu Sahl Sa'luki told him:

Whoever says "why" to his teacher shall never succeed.	**Whoever questions his master (Pir) about anything will never achieve salvation.**

We ask Allah for forgiveness and well-being. (Trans.)

Now that these categories are known, let's move towards the ruling of the issue. For absolute success, a general guide (Murshid-e-Aam) is absolutely necessary. Whether it be success in piety or success in spiritual excellence (Ihsan), it can never be attained by being separate from a guide, even if one has a specific guide (Murshid-e-Khas) or is a specific guide himself. I say: (I mean to say - Trans.) separation from him is of two types:

First: In action only, like one who commits a major sin or persists in a minor sin. Worse than that is an ignorant person who does not even refer to the scholars like they should. Even worse is one who, despite ignorance, forms an opinion and interferes with the rulings of scholars or clings to a false local custom against a ruling, even after being told from Hadith and Fiqh that this custom is baseless, he still calls it the truth. In any case, these people are not on the path of success. Some are in more destruction than others, but just because of abandoning practice, he doesn't become "without a guide" (be-pira), nor is his guide Satan, as long as he is a sincere devotee of the saints and scholars of religion. Even if the evil of his soul leads to disobedience, just as initiation (Bai'at) was of two types regarding a specific guide, it is the same regarding a general guide. If he follows his command, he has a Bai'at of devotion (Bai'at-e-Iradat); otherwise, it is not devoid of the Bai'at of blessing (Bai'at-e-Barkat), as faith and belief are present. So a sinful Sunni, if he is a disciple of a guide who fulfills the four conditions, well and good; otherwise, due to good faith in the general guide, he is among his affiliates. Though not on success due to disobedience. Second: Being a denier, which is separation. For example: (1) Those devilish jokers who laugh at the scholars of religion and consider their commands absurd. Among them are those false claimants of poverty (Tasawwuf) who say that there has always been a conflict between scholars and faqirs (mystics).

[1] Awarif-ul-Ma'arif, Chapter 12, Matba' Al-Mashhad Al-Husayni, Cairo, p. 97. [2] Risalah Al-Qushayriyah, Chapter on Preserving the Hearts of Shaikhs and Avoiding Opposition to Them, Mustafa Al-Babi, Egypt, p. 150.

स्वास्थ्य के लिए साक्ष्य और प्रमाण। **मुझे यह सही नहीं लगता। शेख के पास इसकी शुद्धता का निर्णायक प्रमाण है।**

इमाम अबुल कासिम कुशैरी अपने ग्रंथ में कहते हैं: मैंने हज़रत अबू अब्दुर्रहमान सुल्मी को कहते सुना कि उनसे उनके शेख हज़रत अबू सहल सालूकी ने फरमाया:

जो अपने शिक्षक से 'क्यों' कहता है, वह कभी सफल नहीं होगा। **जो अपने पीर से किसी बात में 'क्यों' कहेगा, वह कभी कल्याण नहीं पाएगा।**

हम अल्लाह से क्षमा और कुशलता की प्रार्थना करते हैं। (अनु.)

जब ये श्रेणियां ज्ञात हो गईं, तो अब समस्या के निर्णय की ओर चलें। पूर्ण सफलता के लिए एक सामान्य मार्गदर्शक (मुर्शिद-ए-आम) की अत्यंत आवश्यकता है। चाहे वह परहेज़गारी की सफलता हो या आध्यात्मिक उत्कृष्टता (एहसान) की सफलता, यह मार्गदर्शक से अलग होकर कभी प्राप्त नहीं हो सकती, भले ही उसके पास कोई विशेष मार्गदर्शक (मुर्शिद-ए-खास) हो या वह स्वयं विशेष मार्गदर्शक हो। मैं कहता हूँ: (मेरा मतलब है - अनु.) उनसे अलगाव दो प्रकार का है:

पहला: केवल कर्म में, जैसे कोई बड़े पाप का अपराधी हो या छोटे पाप पर अड़ा रहे। और इससे भी बुरा वह अज्ञानी है जो विद्वानों की तरह उनकी ओर रुजु (परामर्श) ही न करे। और इससे भी बुरा वह है जो अज्ञानता के बावजूद अपनी राय बनाए, विद्वानों के आदेशों में अपनी राय का दखल दे या किसी गलत स्थानीय रिवाज पर अड़ा रहे, जबकि उसे हदीस और फ़िक़्ह से बता दिया जाए कि यह रिवाज आधारहीन है, फिर भी वह उसे सत्य कहे। बहरहाल, ये लोग सफलता के मार्ग पर नहीं हैं। और कुछ दूसरों की तुलना में अधिक विनाश में हैं, लेकिन केवल कर्म त्यागने के कारण वह 'बिना पीर वाला' नहीं हो जाता, न ही उसका पीर शैतान है, बशर्ते वह संतों और धर्म के विद्वानों का सच्चा अनुयायी हो। भले ही उसकी आत्मा की बुराई उसे अवज्ञा पर ले आए। जिस प्रकार विशेष पीर के संदर्भ में बैअत दो प्रकार की थी, उसी प्रकार सामान्य मार्गदर्शक के संदर्भ में भी है। यदि वह उनके आदेश पर चलता है, तो उसकी बैअत भक्ति (इरादत) की है, अन्यथा वह आशीर्वाद (बरकत) की बैअत से खाली नहीं है, क्योंकि ईमान और विश्वास तो मौजूद है। तो एक पापी सुन्नी यदि चार शर्तों को पूरा करने वाले किसी पीर का मुरीद है तो ठीक है, अन्यथा सामान्य मार्गदर्शक के प्रति अच्छी आस्था के कारण वह उनसे जुड़े लोगों में शामिल है। यद्यपि अवज्ञा के कारण वह सफलता पर नहीं है। दूसरा: इनकार

करने वाला होना, जो अलगाव है। उदाहरण के लिए: (1) वे इब्लिस (शैतानी) मसखरे जो धर्म के विद्वानों पर हँसते हैं और उनके आदेशों को व्यर्थ समझते हैं। उन्हीं में वे फकीरी (तसव्वुफ) के झूठे दावेदार भी हैं जो कहते हैं कि आलिमों और फकीरों के बीच तो सदा से विरोध रहा है।

---

[1] अवारिफुल मआरिफ, अध्याय 12, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, पृष्ठ 97। [2] रिसाला अल-कुशैरियाह, शेखों के दिलों की रक्षा और उनके विरोध से बचने का अध्याय, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 150।

بیان وبرھان للصحۃ۔ مجھے صحیح معلوم نہیں ہوتا۔ شیخ کے پاس اس کی صحت پر دلیل قطعی ہے۔ [1]

اما ابو القاسم قشیری رسالہ میں فرماتے ہیں: میں نے حضرت ابو عبدالرحمن سلمی کو فرماتے سنا کہ ان سے ان کے شیخ حضرت ابو سہل صعلوکی نے فرمایا:

من قال لاستاذہ لم، لایفلح ابداً۔ جو اپنے پیر سے کسی بات میں کیوں کہے گا کبھی فلاح نہ پائے گا۔ [2]

نسأل اللہ العفو والعافیۃ (اللہ تعالٰی سے ہم معافی اور عافیت کی دعا کرتے ہیں۔ت)

جب یہ اقسام معلوم ہوئے تو اب حکم مسئلہ کی طرف چلئے، مطلق فلاح کے لئے مرشدِ عام کی قطعاً ضرورت ہے۔ فلاح تقوٰی ہو یا فلاح احسان مرشد سے جدا ہو کر ہرگز نہیں مل سکتی اگرچہ مرشدِ خاص رکھتا بلکہ خود مرشدِ خاص بنتا ہو، اقول: (میں کہتا ہوں ۔ ت) پھر اس سے جدائی دو طرح ہے:

اوّل: صرف عمل میں جیسے کسی کبیرہ کامرتکب یا صغیرہ پر مصر، اور اس سے بدتر ہے وہ جاہل کہ علماء کی طرح رجوع ہی نہ لائے اور اس سے بدتر کہ باوجودِ جہل ذی رائے بنے، احکام علماء میں اپنی رائے کو دخل دے یا حکم کے خلاف اپنے یہاں کے باطل رواج پر اڑے اور اسے حدیث وفقہ سے بتادیا جائے کہ یہ رواج بے اصل ہے جب بھی اس کو حق کہے، بہر حال یہ لوگ فلاح پر نہیں۔ اور بعض بعض سے زائد ہلاکت میں ہیں مگر صرف ترکِ عمل کے سبب نہ بے پیرا ہو نہ اس کا پیر شیطان جبکہ اولیاء و علمائے دین کا سچے دل سے معتقد ہو اگر چہ شامتِ نفس

نافرمانی پر لائے کہ بیعت جس طرح باعتبارِ پیرِ خاص دو قسم تھی یوں ہی باعتبارِ مرشدِ عام بھی، اگر اس کے حکم پر چلتا ہے، بیعتِ ارادت رکھتا ہے ورنہ بیعتِ برکت سے خالی نہیں کہ ایمان و اعتقاد تو ہے تو گنہگار سنی اگر کسی پیرِ جامع شرائطِ اربعہ کا مرید ہے فبہا اور نہ بوجہ حسنِ اعتقادِ مرشدِ عام کے منتسبوں میں ہے اگر چہ نا فرمانی کے باعث فلاح پر نہیں دوم منکر ہو کہ جدائی مثلاً (۱) وہ ابلیس مسخرے کہ علمائے دین پر ہنستے اور ان کے احکام کو لغو سمجھتے ہیں انہی میں وہ جھوٹے مدعیانِ فقر جو کہتے ہیں کہ عالموں فقیروں کی سدا سے ہوتی آئی ہے

---

[1] عوارف المعارف الباب الثانی عشر مطبعہ المشہد الحسینی قاہرہ ص ۹۷ [2] رسالة القشيرية باب حفظ قلوب المشائخ وترك الخلاف عليهم مصطفى البابى مصر ص ۱۵۰

Fatawa Razawiyya Volume 21

Even some wretched people claiming to be spiritual successors, or even the spiritual axis (Qutb) of the time, have been heard saying, "Who is a scholar? They are all mere pundits. A true scholar is one who can perform miracles like the prophets of the Children of Israel." (2) Those confirmed atheists who pretend to be ascetics and saints say that Sharia is a path, and since they have arrived, what need do they have for the path? A refutation of these wretched individuals can be found in our treatise "Maqal-e-Urafa ba-I'zaz-e-Shar' wa Ulama."

Imam Abul Qasim Qushayri (may his secret be sanctified) says in his blessed treatise:

[Boxed Text] Arabic: Abu Ali al-Rudhabari al-Baghdadi lived in Egypt and died there in the year 322 AH. He was a companion of al-Junayd and al-Nuri, being among the most graceful and knowledgeable of the Sheikhs in the Path (Tariqa). He was asked about someone who listens to musical instruments and says, "They are lawful for me because I have reached a level where the change of states does not affect me." He replied, "Yes, he has reached, but reached Hell."

Urdu Translation: Meaning, my master Abu Ali Rudhabari (may Allah Almighty be pleased with him) was a Baghdadi. He resided in Egypt and passed away there in 322 AH. He was among the companions of the Master of the Group, Junayd, and Hazrat Abul Husayn Ahmad Nuri (may Allah Almighty be pleased with them both). Among the Sheikhs, none possessed more knowledge of the Path than him. He was asked about a person who listens to flutes and musical instruments and says, "They are lawful for me because I have reached such a level that the variation of states does not affect me." He replied, "Yes, he has reached indeed, but where to? Up to Hell."

Arif Billah, my master Abdul Wahhab al-Sha'rani (may his secret be sanctified), states in the book Al-Yawaqit wa al-Jawahir fi Aqa'id al-Akabir: It was submitted to the presence of the Master of the Group, Junayd Baghdadi (may Allah Almighty be pleased with him), that some people say: "Indeed, the [religious] obligations were a means to attainment, and we have attained [the goal]." (Meaning: the commands of Sharia were the means of reaching, and we have reached the destination). He replied: "They spoke the truth about reaching, but reaching Hell. A thief or an adulterer is better than someone who holds such a belief." They speak the truth; they have indeed reached, but reached Hell; a thief and an adulterer are better than those with such beliefs.

(3) Those ignorant of the ignorant or most misguided of the misguided, who, after reading books without proper study, consider themselves scholars and become independent of the Imams. Just as they think Abu Hanifa and Shafi'i understood the Quran and Hadith, in their estimation, they also understand it, even more so than them...

---

1. Al-Risala al-Qushayriyya, among them Abu Ali Ahmad bin Muhammad al-Rudhabari, Mustafa al-Babi Egypt, p. 26.
2. Al-Yawaqit wa al-Jawahir fi Aqa'id al-Akabir, 26th Discussion, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/273 and 274.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

यहाँ तक कि कुछ नीच लोगों, गद्दी नशीनों, बल्कि अपने समय का कुत्ब (आध्यात्मिक धुरी) बनने वालों को यह कहते सुना गया है कि "आलिम कौन है? सब पंडित हैं। आलिम तो वह है जो बनी इस्राइल के पैगम्बरों जैसे मोजिज़े (चमत्कार) दिखाए।" (2) वे पक्के नास्तिक जो फ़कीर और वली बनने का ढोंग करते हैं, कहते हैं कि शरीयत एक रास्ता है, हम तो मंज़िल पर पहुँच गए, अब हमें रास्ते से क्या काम? इन नीच लोगों का खंडन हमारे लेख "मकाल-ए-उरफ़ा बा-एज़ाज़-ए-शर' व उलमा" में है।

इमाम अबुल कासिम कुशैरी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) अपने मुबारक रिसाले में फरमाते हैं:

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: अबू अली अर-रुधबारी अल-बगदादी मिस्र में रहे और वहीं 322 हिजरी में उनका इंतकाल हुआ। वह जुनैद और नूरी के साथी थे, और तरीक़त के ज्ञान में शैखों में सबसे अधिक सुंदर और जानकार थे। उनसे किसी ऐसे व्यक्ति के बारे में पूछा गया जो वाद्ययंत्र सुनता है और कहता है, "यह मेरे लिए हलाल (वैध) है क्योंकि मैं उस स्तर पर पहुँच गया हूँ जहाँ स्थितियों का बदलाव मुझ पर प्रभाव नहीं डालता।" उन्होंने उत्तर दिया, "हाँ, वह पहुँच गया है, लेकिन नरक तक।"

उर्दू अनुवाद: यानी सैयदी अबू अली रुधबारी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) बगदादी हैं। मिस्र में निवास किया और वहीं 322 हिजरी में वफ़ात पाई। वह सैयदुत ताएफ़ा जुनैद और हज़रत अबुल हुसैन अहमद नूरी (अल्लाह उन दोनों पर प्रसन्न हो) के साथियों में से हैं। शैखों में उनसे ज़्यादा इल्म-ए-तरीक़त किसी के पास न था। उनसे सवाल किया गया कि एक व्यक्ति बांसुरी आदि सुनता है और कहता है कि यह मेरे लिए हलाल है क्योंकि मैं ऐसे दर्जे तक पहुँच गया हूँ कि स्थितियों का बदलाव मुझ पर असर नहीं डालता। उन्होंने फरमाया, "हाँ, पहुँच तो गया है मगर कहाँ तक? जहन्नम तक।"

आरिफ़ बिल्लाह सैयदी अब्दुल वहाब शे'रानी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) अपनी किताब 'अल-यवाक़ीत वल-जवाहिर फ़ी अक़ाइद अल-अकाबिर' में फ़रमाते हैं: हुज़ूर सैयदुत ताएफ़ा जुनैद बग़दादी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की सेवा में अर्ज़ किया गया कि कुछ लोग कहते हैं कि "निश्चय ही, धार्मिक दायित्व पहुँचने का ज़रिया थे और हम पहुँच गए हैं।" (यानी शरीयत के अहकाम मंज़िल तक पहुँचने के वसीले थे और हम पहुँच गए)। आपने फ़रमाया, "उन्होंने पहुँचने के बारे में सच कहा,

मगर जहन्नम तक। चोर और ज़ानी (व्यभिचारी) ऐसे अक़ीदे (विश्वास) रखने वालों से बेहतर हैं।" वे सच कहते हैं, पहुँच तो ज़रूर गए मगर जहन्नम तक; चोर और ज़ानी ऐसे अक़ीदे वालों से बेहतर हैं।

(3) वह जाहिल-अजहल या गुमराह जो बिना सही पढ़ाई के किताबें पढ़कर अपने आप को आलिम समझने लगे और इमामों से बेपरवाह हो बैठे। जैसा कि वे समझते हैं कि अबू हनीफ़ा और शाफ़ई ने क़ुरान और हदीस को समझा था, उनके अपने गुमान में वे भी उसे वैसा ही समझते हैं, बल्कि उनसे भी बेहतर...

---

1. अल-रिसाला अल-कुशैरिय्या, उनमें से अबू अली अहमद बिन मुहम्मद अर-रुधबारी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 26।
2. अल-यवाक़ीत वल-जवाहिर फ़ी अक़ाइद अल-अकाबिर, 26वीं चर्चा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 1/273 और 274।

یہاں تک کہ بعض خبیثوں صاحبِ سجادہ بلکہ قطبِ وقت بننے والوں کو یہ لفظ کہتے سنے گئے کہ عالم کون ہے۔ سب پنڈت ہیں، عالم تو وہ جو انبیائے بنی اسرائیل کے سے معجزے دکھائے (۲) وہ دہرے ملحد فقیر و ولی بننے والے کو کہتے ہیں شریعت راستہ ہے ہم تو پہنچ گئے، ہمیں راستے سے کیا کام ، ان خبیثوں کا رد ہمارے رسالے "مقال عرفا باعزاز شرع و علماء" میں ہے،

اما ابو القاسم قشیری قدس سرہ، رسالہ مبارک میں فرماتے ہیں :

[Boxed Text] ابو علی الروذباری بغدادی اقام بمصر ومات بها سنة اثنتين وعشرين وثلاثمائة صحب الجنيد والنوری اظرف المشائخ واعلمهم بالطريقة سئل عمن يسمع الملاهی ويقول هي لی حلال لانی وصلت الی درجة لا تؤثر فی اختلاف الاحوال فقال نعم قدر وصل ولكن الی سقر- 1

یعنی سیدی ابو علی روذباری رضی اللہ تعالیٰ عنہ بغدادی ہیں۔ مصر میں اقامت فرمائی اور اسی میں ۳۲۲ھ میں وفات پائی، سید الطائفہ جنید و حضرت ابوالحسین احمد نوری رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے اصحاب سے ہیں، مشائخ میں ان سے زیادہ علمِ طریقت کسی کو نہ تھا۔ اس جناب میں سوال ہوا کہ ایک شخص مزامیر سنتا اور کہتا ہے یہ میرے لئے حلال ہیں اس لئے کہ میں ایسے درجے تک پہنچ گیا کہ احوال کا اختلاف مجھ پر کیوں اثر نہیں ڈالتا۔ فرمایا ہاں پہنچا تو ضرور مگر کہاں تک جہنم تک،

عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ، کتاب الیواقیت والجواہر فی عقائد الاکابر میں فرماتے ہیں: حضور سید الطائفہ جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے عرض کی گئی کچھ لوگ کہتے ہیں ان التکالیف کانت وسیلة الی الوصول وقد وصلنا شریعت کے احکام تو وصول کے وسیلہ تھے اور ہم

دار صل ہو گئے۔ فرمایا صدقوا فی الوصول ولکن الی سقر والذي یسرق ویزنی خیر ممن یعتقد ذلک 2 وہ سچ کہتے ہیں، واصل تو ضرور ہوئے مگر جہنم تک، چور اور زانی ایسے عقیدے والوں سے بہتر ہے۔

(۳) وہ جاہل اجہل یا ضال اضل کہ بے پڑھے کتابیں پڑھ کر بزعم خود عالم بن کر ائمہ سے بے نیاز ہو بیٹھے جیسا کہ قرآن وحدیث ابوحنیفہ و شافعی سمجھتے تھے ان کے زعم میں یہ بھی سمجھتے ہیں بلکہ ان سے بھی

---

1 الرسالة القشیریة منهم ابوعلی احمد بن محمد الروذباری مصطفی البابی مصر ص ۲۶ 2 الیواقیت والجواہر فی عقائد الاکابر المبحث السادس والعشرون دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۷۳ و ۲۷۴

Fatawa-e-Razvia Volume 21

It is better that they gave rulings against the Quran and Hadith; these are their mistakes being pointed out. This deviation is of the irreligious non-conformist (Ghair-Muqallid). (4) Worse than this is the root cause of Wahhabism, those who have completely surrendered to 'Taqwiyat-ul-Iman'. Against it, they have thrown the Quran and Hadith behind their backs. To the extent that, God forbid, through this impure book, they label Allah (the Exalted) and the Messenger (peace be upon him) as polytheists, and turning their backs on Allah and His Messenger, they believe in its rulings. (5) Worse than them among them are the Deobandis, who, to make the disbelief of their rabbis and monks (like Gangohi, Nanotvi, and Thanwi) look like Islam, accepted severe insults towards Allah and His Messenger. (6) Qadiani, (7) Nechari, (8) Chakralwi, (9) Rafidis, (10) Kharijites, (11) Nawasib, (12) Mu'tazilites, etc. In short, all apostates or misguided enemies of religion, who are all opponents and deniers of the general Guide (Prophet), they are most surely heading for destruction. Their leader is Satan, even if they ostensibly take an oath of allegiance (bay'ah) to someone or even claim to be spiritual guides, saints, or pivots (Qutb) themselves. Allah the Almighty says:

"Satan has overcome them and made them forget the remembrance of Allah. Those are the party of Satan. Unquestionably, the party of Satan - they are the losers." - Satan has surrounded them and made them forget the remembrance of Allah Almighty; they are the group of Satan. Listen! It is only the group of Satan that are the losers.

Success of Piety I say: (I say) For this, a specific spiritual guide (murshid) is not necessary in the sense that without one, this success cannot be attained. As mentioned above, it is clear. A person, through their own knowledge or by asking scholars, can become pious. Although there are some subtleties in the actions of the heart, they are compiled and explained in the books of leaders like Imam Abu Talib al-Makki and Imam Hujjat-ul-Islam etc. So even without an oath of allegiance, the path to it is wide and its door is open. This is when one limits oneself to this extent. We have already stated above that even a non-pious Sunni is not without a spiritual guide.

Al-Quran al-Karim 58/19 Page 513 of 674

बेहतर कि उन्होंने क़ुरआन व हदीस के ख़िलाफ़ हुक्म दिए, ये उनकी गलतियां निकाल रहे हैं, ये गुमराही बद-दीन गैर-मुक़ल्लिद है। (4) इससे बदतर वहाबियत की असल इल्लत कि तक़्वियत-उल-ईमान पर सर मुंडा बैठे, इसके मुक़ाबिल क़ुरआन व हदीस पस-ए-पुश्त फेंक दिए अल्लाह व रसूल जल्ल व अला व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम तक इस नापाक किताब के तौर मआज़अल्लाह मुशरिक ठहरें और ये अल्लाह व रसूल को पीठ देकर इसी के मसाइल पर ईमान लाएं। (5) उनसे बदतर उनमें देवबंदी कि उन्होंने गंगोही व नानोतवी व थानवी अपने अहबार व रुहबान कुफ्र को इस्लाम बनाने के लिए अल्लाह व रसूल को सख्त सख्त गालियां क़ुबूल कीं। (6) क़ादियानी (7) नेचरी (8) चकड़ालवी (9) रवाफ़िज़ (10) ख़वारिज (11) नवासिब (12) मोतज़िला वगैरह हम। बिल-जुमला जुमला मुर्तदीन या ज़ालीन मुआनिदीन-ए-दीन कि सब मुर्शिद-ए-आम के मुखालिफ़ व मुनकिर हैं, ये अशद हालक हैं और इन सब का पीर शैतान अगरचे बज़ाहिर किसी की बैअत का नाम लें बल्कि खुद पीर-ओ-वली व क़ुत्ब बनें। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"शैतान ने उन्हें अपने घेरे में ले कर अल्लाह तआला की याद भुला दी वही शैतान के गिरोह हैं सुनता है शैतान ही के गिरोह ज़ियांकार (नुकसान उठाने वाले) हैं।" - शैतान ने उन्हें अपने घेरे में लेकर अल्लाह तआला की याद भुला दी, वही शैतान के गिरोह हैं। सुनो! शैतान का गिरोह ही घाटे में है।

फ़लाह-ए-तक़्वा अक़ोल: (मैं कहता हूँ) इसके लिए मुर्शिद-ए-ख़ास की ज़रूरत बा-ईं मअनी नहीं कि बे इसके ये फ़लाह मिल ही न सके ये जैसा कि ऊपर गुज़रा, फ़लां ज़ाहिर है उसके कलाम वाज़ेह हैं, आदमी अपने इल्म से या उलमा से पूछ पूछ कर मुत्तक़ी बन सकता है आमाल-ए-क़ल्ब में अगरचे बाज़ दक़ाएक़ (बारीकियां) हैं मगर मदव्वन (संकलित) और कुतुब-ए-अइम्मा मिस्ल इमाम अबू तालिब मक्की व इमाम हुज्जतुल इस्लाम वगैरहहुमा में मशरूह (विस्तृत) तो बे-बैअत भी इसकी राह कुशादा और इसका दरवाज़ा मफ़्तूह, ये जब कि इसी क़द्र पर इक़्तिसार करे तो हम ऊपर बयान कर आए कि गैर मुत्तक़ी सुन्नी भी बे-पीरा नहीं।

अल-क़ुरआन अल-करीम 58 / 19 पेज 513 ऑफ़ 674

بہتر کہ انھوں نے قرآن وحدیث کے خلاف حکم دئے، یہ ان کی غلطیاں نکال رہے ہیں، یہ گمراہی بد دین غیر مقلد ہے۔ (۴) اس سے بد تر وہابیت کی اصل علت کہ تقویۃ الایمان پر سر منڈا بیٹھے، اس کے مقابل قرآن و حدیث پس پشت پھینک دئے اللہ ورسول جل وعلا وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک اس ناپاک کتاب کے طور معاذ اللہ مشرک ٹھہریں اور یہ اللہ ورسول کو پیٹھ دے کر اسی کے مسائل پر ایمان لائیں۔ (۵) ان سے بدتر ان میں دیوبندی کہ انھوں نے گنگوہی و نانوتوی و تھانوی اپنے اہبار ورہبان کفر کو اسلام بنانے کے لئے اللہ ورسول کو سخت سخت گالیاں قبول کیں۔ (۶) قادیانی (۷) نیچری (۸) چکڑالوی (۹) روافض (۱۰) خوارج (۱۱) نواصب (۱۲) معتزلہ وغیرہ ہم۔ بالجملہ جملہ مرتدین یا ضالین معاندین دین کہ سب مرشد عام کے مخالف و منکر ہیں، یہ اشد ہالک ہیں اور ان سب کا پیر شیطان اگرچہ بظاہر کسی کی بیعت کا نام لیں بلکہ خود پیر وولی وقطب بنیں۔ قال اللہ تعالٰی:

"اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطٰنُ فَاَنْسٰهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطٰنِ اَلَآ اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطٰنِ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ۝"

شیطان نے انھیں اپنے گھیرے میں لے کر اللہ تعالٰی کی یاد بھلا دی وہی شیطان کے گروہ ہیں سنتا ہے شیطان ہی کے گروہ زیاں کار ہیں۔

فلاحِ تقوٰی اقول: (میں کہتا ہوں) اس کے لئے مرشد خاص کی ضرورت بایں معنی نہیں کہ بے اس کے یہ فلاح مل ہی نہ سکے یہ جیسا کہ اوپر گزرا، فلاں ظاہر ہے اس کے کلام واضح ہیں، آدمی اپنے علم سے یا علماء سے پوچھ پوچھ کر متقی بن سکتا ہے اعمال قلب میں اگرچہ بعض دقائق ہیں مگر مدوّن اور کتب ائمہ مثل امام ابوطالب مکی و امام حجۃ الاسلام الٰی وغیرہما میں مشروح تو بے

بیعت بھی اس کی راہ کشادہ اور اس کا دروازہ مفتوح، یہ جب کہ اسی قدر پر اقتصار کرے تو ہم اوپر بیان کر آئے کہ غیر متقی سنی بھی بے پیرا نہیں۔

القرآن الکریم ۵۸ / ۱۹ صفحہ ۵۱۳ از ۶۷۴

Fatawa Razawiya Volume 21

How can a pious person be without a spiritual guide (Pir), or, God forbid, a disciple of Satan, even if he has not pledged allegiance (Bay'ah) at the hand of a specific individual? In the path he follows, apart from the general guide, there is no need for a specific guide; thus, as much of a guide as he requires is available to him. Therefore, the second saying of the saints, that "one who has no Sheikh, his Sheikh is Satan," cannot apply to him. And the first saying, that "one without a Pir does not achieve success," is clearly not true for him either. Success through piety (Taqwa) is undoubtedly success, even if success through excellence (Ihsan) is greater and more sublime. Allah the Almighty says:

"If you avoid the major sins which you are forbidden, We will remove from you your lesser sins and admit you to a noble entrance [Paradise]." (1) [Urdu box]: If you avoid sins, We will erase your evils and admit you into a place of honor.

This is undoubtedly a great triumph. The Lord Almighty has ordained His companionship for both the people of piety and the people of excellence:

"Indeed, Allah is with those who fear Him and those who are doers of good." (2) [Urdu box]: Indeed, Allah is with the pious and those who are people of excellence.

What a great bounty this is, and what else is needed for success? I say the fact is that piety (Taqwa) is an individual obligation (Fard 'Ayn) upon every Muslim in general. For this supreme success, i.e., salvation from punishment, by Allah's grace and according to His true promise, it is sufficient and ample. Excellence (Ihsan), i.e., traversing the path of sainthood (Wilayat), is a high-level goal and beloved objective, but it is not obligatory like the former. Otherwise, except for the saints—who in every era are only a thousand in a lakh (hundred thousand)—the remaining billions of Muslims, thousands of scholars, and righteous people would all, God forbid, be abandoners of duty and transgressors. Even the saints never gave a general call to this path. Out of millions, only a few were led on it, and even among those who sought it, whoever was not found capable of this burden was sent back. How could returning an obligatory duty be possible?

"Allah does not charge a soul except [with that within] its capacity." (3) [Urdu box]: Allah does not burden any soul except to the extent of its strength.

"Allah does not charge a soul except [according to] what He has given it." (4) [Urdu box]: Allah does not burden anyone except with what He has given them. (T)

1 Holy Quran 4/31 2 Holy Quran 16/128 3 Holy Quran 2/286 4 Holy Quran 65/7

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

एक परहेज़गार (मुत्तक़ी) व्यक्ति बिना पीर के या, माज़अल्लाह, शैतान का मुरीद कैसे हो सकता है, भले ही उसने किसी ख़ास व्यक्ति के हाथ पर बैअत न की हो? क्योंकि वह जिस राह पर है, उसमें आम मुर्शिद के अलावा ख़ास मुर्शिद की ज़रूरत ही नहीं है, तो उसे जितने पीर की दरकार है, वह हासिल है। तो औलिया का दूसरा कौल कि "जिसका कोई शेख़ नहीं, उसका शेख़ शैतान है" उस पर लागू नहीं हो सकता। और पहला कौल कि "बिना पीर वाला सफलता (फ़लाह) नहीं पाता," यह तो स्पष्ट रूप से उस पर सादिक़ नहीं आता। तक़वे की सफलता निस्संदेह सफलता है, भले ही 'अहसान' (आध्यात्मिक श्रेष्ठता) की सफलता इससे महान और श्रेष्ठ है। अल्लाह अज़्वजल फ़रमाता है:

"यदि तुम उन बड़े गुनाहों से बचो जिनसे तुम्हें रोका गया है, तो हम तुम्हारी बुराइयाँ मिटा देंगे और तुम्हें सम्मान वाले स्थान में प्रवेश देंगे।" (1) [उर्दू बॉक्स]: अगर तुम गुनाहों से बचो तो हम तुम्हारी बुराइयाँ मिटा देंगे और तुम्हें इज़्ज़त वाले मकाम में दाखिल फ़रमाएँगे।

यह निस्संदेह महान सफलता (फ़ौज़-ए-अज़ीम) है। मौला तआला ने अहल-ए-तक़वा और अहल-ए-अहसान दोनों के लिए अपनी मइयत (साथ) का इरशाद फ़रमाया:

"बेशक अल्लाह उन लोगों के साथ है जो डरते हैं और जो नेक काम करने वाले हैं।" (2) [उर्दू बॉक्स]: बेशक अल्लाह मुत्तक़ियों के साथ है और उनके जो अहल-ए-अहसान हैं।

यह कैसा महान फ़ज़्ल है और फ़लाह के लिए क्या चाहिए? मैं कहता हूँ बात यह है कि तक़वा आमतौर पर हर मुसलमान पर फ़र्ज़-ए-ऐन है और इस आला फ़लाह यानी अज़ाब से छुटकारे के लिए अल्लाह के फ़ज़्ल और सच्चे वादे के मुताबिक़ काफ़ी और वाफ़ी है। अहसान यानी विलायत की राह का सुलूक एक ऊँचे दर्जे का मतलब और महबूब है, मगर उसकी तरह फ़र्ज़ नहीं। वरना औलिया के सिवा कि हर दौर में सिर्फ़ एक लाख में हज़ार होते हैं, बाक़ी करोड़ों-करोड़ मुसलमान, हज़ारों उलेमा और नेक लोग सब माज़अल्लाह फ़र्ज़ छोड़ने वाले और फ़ासिक़ होते। औलिया ने भी कभी इस राह की आम दावत नहीं दी। करोड़ों में से चंद गिने-चुने लोगों को इस पर चलाया और इसके चाहने वालों में से भी जिसे इस बोझ के क़ाबिल नहीं पाया, वापस कर दिया। फ़र्ज़ को वापस करना कैसे मुमकिन था:

"अल्लाह किसी जान पर उसकी ताक़त से ज़्यादा बोझ नहीं डालता।" (3) [उर्दू बॉक्स]: अल्लाह किसी जान को तकलीफ़ नहीं देता मगर उसकी ताक़त भर।

"अल्लाह किसी को तकलीफ़ नहीं देता मगर उतना ही जितना उसे दिया है।" (4) [उर्दू बॉक्स]: अल्लाह किसी को तकलीफ़ नहीं देता मगर उतने की जो उसे दिया है। (त)

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 4/31 2 अल-क़ुरान अल-करीम 16/128 3 अल-क़ुरान अल-करीम 2/286 4 अल-क़ुरान अल-करीम 65/7

متقی کیوں کر بے پیر، یا معاذ اللہ مرید شیطان ہو سکتا ہے اگرچہ کسی خاص کے ہاتھ پر بیعت نہ کی ہو کہ یہ جس راہ میں ہے اس میں مرشد عام کے سوا مرشد خاص کی ضرورت ہی نہیں، تو جتنا پیر اسے درکار ہے حاصل ہے۔ تو اولیاء کا قول دوم کہ جس کے لئے شیخ نہیں اس کا شیخ شیطان ہے اس سے متعلق نہیں ہو سکتا اور قول اول کہ بے پیر افلاح نہیں پاتا۔ یہ تو بداہتۂ اس پر صادق نہیں فلاح تقوٰی بلاشبہ فلاح ہے اگرچہ فلاح احسان اس سے اعظم واجل ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"اِنْ تَجْتَنِبُوْا كَبَآىِٕرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُّدْخَلًا كَرِيْمًا" ۱ اگر تم گناہوں سے بچے تو ہم تمہاری برائیاں مٹادیں گے اور تمہیں عزت والے مکان میں داخل فرمائیں گے۔

یہ بلاشبہ فوزِ عظیم ہے مولٰی تعالٰی نے اہل تقوٰی و اہل احسان دونوں کے لئے اپنی معیت ارشاد فرمائی:

"اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا وَّ الَّذِيْنَ هُمْ مُّحْسِنُوْنَ" ۲ بے شک اللہ متقیوں کے ساتھ ہے اور ان کے جو اہل احسان ہیں۔

یہ کیسا فضل عظیم ہے اور فلاح کے لئے کیا چاہئے اقول بات یہ ہے کہ تقوٰی عموماً ہر مسلمان پر فرض عین ہے اور اس فلاح اعلٰی یعنی عذاب سے رستگاری کے لئے بفضل الٰہی حسب وعدہ صادقہ کافی و وافی، احسان یعنی سلوک راہ ولایت اعلٰی درجے کا مطلب و محبوب ہے مگر اس کی طرح فرض نہیں ورنہ اولیاء کے سوا کہ ہر دور میں صرف ایک لاکھ میں ہزار ہوتے ہیں باقی کروڑ ہا کروڑ مسلمان ہزار ہا علماء و صلحاء سب معاذ اللہ تارک فرض و فاسق ہوں اولیاء نے بھی

کبھی اس راہ کی عام دعوت نہ دی کروڑوں میں سے معدودے چند کو اس پر چلایا اور اس کے طالبوں میں سے بھی جسے اس بار کے قابل نہ پایا واپس فرما دیا فرض دے واپس کرنا کیوں کر ممکن تھا:

"لَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَھَا" ۳ اللہ کسی جان کو تکلیف نہیں دیتا مگر اس کی طاقت بھر

"لَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا مَآ اٰتٰىھَا" ۴ اللہ کسی کو تکلیف نہیں دیتا مگر اتنے کی جو اسے دیا ہے۔ (ت)

---

۱ القرآن الکریم ۳۱/۴ ۲ القرآن الکریم ۱۲۸/۱۶ ۳ القرآن الکریم ۲۸۶/۲ ۴ القرآن الکریم ۷۵/۷

Fatawa Rizwia, Volume 21

It is stated in Awarif Shareef:

Arabic	Urdu
As for the cloak of blessing (Khirqa-al-Tabarruk), it is sought by one whose aim is to seek blessing from the attire of the group (Sufis). For such a person, the conditions of validity are not demanded; rather, he is advised to adhere to the boundaries of the Shariah and to associate with this group so that their blessings return to him and he learns their manners. Perhaps this will elevate him to the eligibility for the cloak of spiritual will (Khirqa-al-Iradah). Therefore, this cloak of blessing is granted to every seeker, but the cloak of will is prohibited except for the sincere and desiring seeker. [1]	Whoever desires the cloak of blessing, his purpose is only to gain blessings from this attire of the Sufis. For him, all those conditions are not kept which are necessary for the cloak of will; rather, they are only told to remain bound by the Shariah and adopt the company of the saints so that perhaps their blessing makes him worthy of the cloak of will. This is why the cloak of blessing can be given to every seeker of truth, but the cloak of will is specific only to sincere seeking. (T)

So it became clear that abandoning it does not negate success, let alone making one, God forbid, a disciple of Satan. There have been thousands among the great scholars and Imams from whom this specific allegiance (bay'at) is not proven, or many at the end of their lives after attaining the rank of leadership (imamate), and that too as an allegiance of blessing, like Imam Ibn Hajar al-Asqalani at the blessed hands of Sayyidi Madin (may his secret be sanctified). I say, yes, he who abandons it due to denial, considering it false and futile, is certainly astray, unsuccessful, and a disciple of Satan when this denial is absolute. And if he does not find anyone in his era and city sufficient for taking allegiance, then the ruling will differ based on the motive. If it is due to his arrogance, then 'Is there not in Hell an abode for the arrogant?' [2] Is there not a home for the arrogant in Hell? And if, without a Sharia reason, due to his ill-suspicion, he considers everyone ineligible, then this is also a major sin, and the perpetrator of a major sin is not successful. And if they have such traits that create doubt and he avoids them out of precaution, then there is no blame on him.

Arabic	Urdu
Indeed, part of prudence is ill-suspicion (caution). Leave that which	Indeed, it is included in precaution to consider the negative aspect to avoid it. Leave the

Arabic	Urdu
makes you doubt for that which does not make you doubt.	matter in which you have doubt and adopt that which is without doubt.

[1] Awarif al-Ma'arif, Chapter 20, Al-Mashhad Al-Husayni Press, Cairo, p. 80 [2] Holy Quran 39/60 Page 515 of 674

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

अवारिफ़ शरीफ़ में है:

अरबी

जहाँ तक ख़िर्क़ा-ए-तबर्रुक (बरकत का लबादा) का सवाल है, तो वह उस व्यक्ति द्वारा माँगा जाता है जिसका उद्देश्य सूफियों के लिबास से बरकत हासिल करना है। ऐसे व्यक्ति से वैधता की शर्तें नहीं माँगी जातीं; बल्कि उसे शरीयत की सीमाओं का पालन करने और इस समूह के साथ मेल-जोल रखने की सलाह दी जाती है ताकि उनकी बरकतें उस पर लौटें और वह उनके शिष्टाचार सीखे। शायद यह उसे ख़िर्क़ा-ए-इरादत (इरादे का लबादा) की योग्यता तक पहुँचा दे। इसलिए, यह बरकत का ख़िर्क़ा हर चाहने वाले को दिया जाता है, लेकिन इरादे का ख़िर्क़ा सच्चे और इच्छुक साधक के अलावा किसी को नहीं दिया जाता। [1]

उर्दू

जो व्यक्ति ख़िर्क़ा-ए-तबर्रुक का इच्छुक है, उसका उद्देश्य केवल यह है कि वह सूफियों के इस लिबास से बरकत प्राप्त करे। उसके लिए वे तमाम शर्तें नहीं रखी जातीं जो ख़िर्क़ा-ए-इरादत के लिए ज़रूरी हैं; बल्कि केवल इतना कहा जाता है कि शरीयत का पाबंद रह और औलिया की सोहबत (संगति) अपना ताकि शायद उनकी बरकत उसे ख़िर्क़ा-ए-इरादत का पात्र बना दे। यही कारण है कि ख़िर्क़ा-ए-तबर्रुक तो हर सत्य के खोजी को दिया जा सकता है, लेकिन ख़िर्क़ा-ए-इरादत केवल सच्ची चाहत के लिए विशिष्ट है। (त)

तो यह स्पष्ट हुआ कि इसका छोड़ना कामयाबी का नकार नहीं है, न कि अल्लाह न करे कि यह शैतान का मुरीद बना दे। बड़े-बड़े विद्वानों और इमामों में हज़ारों ऐसे गुज़रे हैं जिनसे यह विशेष बैअत साबित नहीं है, या कई ने अपनी उम्र के आखिरी हिस्से में इमामत का पद प्राप्त करने के बाद इसे लिया, और वह भी केवल बरकत की बैअत के तौर पर, जैसे इमाम इब्न हजर असकलानी ने सैयदी मदीन (अल्लाह उनके राज़ को पवित्र करे) के मुबारक हाथों पर किया। मैं कहता हूँ, हाँ, जो इसे इंकार की वजह से छोड़ता है, इसे गलत और बेकार समझता है, वह निश्चित रूप से गुमराह, असफल और शैतान का मुरीद है जब यह इंकार पूर्ण हो। और अगर वह अपने दौर और शहर में किसी को बैअत के लिए काफी नहीं समझता, तो उसका हुक्म उसकी नीयत के हिसाब से अलग होगा। अगर यह उसके तक़ब्बर (अहंकार) के कारण है, तो 'क्या जहन्नुम में अहंकारी लोगों के लिए ठिकाना नहीं है?' [2] क्या नरक में अहंकारियों का ठिकाना नहीं है? और अगर बिना किसी शरीयत की वजह के अपनी गलतफहमी के कारण सबको अयोग्य समझता है, तो यह भी एक बड़ा गुनाह है, और बड़ा

गुनाह करने वाला कामयाब नहीं होता। और अगर उनमें ऐसी बातें हैं जो संदेह पैदा करती हैं और वह सावधानी (एहतियात) के तौर पर बचता है, तो उस पर कोई इल्जाम नहीं है।

अरबी	उर्दू
बेशक सावधानी (एहतियात) में बुरा सोचना (सतर्कता) शामिल है। जिस बात में तुम्हें संदेह हो उसे छोड़ दो और उसे अपनाओ जिसमें कोई संदेह न हो।	बेशक एहतियात में शामिल है कि बुराई से बचने के लिए सोचा जाए। जिस बात में तुम्हें संदेह हो उसे छोड़ कर वह रास्ता अपनाओ जो बिना किसी संदेह के हो।

[1] अवारिफ़ अल-मारिफ़, अध्याय 20, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, पृष्ठ 80 [2] कुरान करीम 39/60 पृष्ठ 674 में से 515

عوارف شریف میں ہے:

عربی	اردو
امّاخرقة التبرك فيطلبها من مقصوده التبرك بزی القوم ومثل هذا لا يطالب بشرائط الصحة بل يوصی بلزوم حدود الشرع و مخالطة هذا الطائفة لتعود عليه بركتهم ويتأدب بآدابهم فسوف يرقيه ذلك الی الاهلية الخرقة الارادة فعلی هذه خرقة التبرك مبذولة لكل طالب وخرقة الارادة ممنوعة الامن الصادق الراغب۔ 1	جو شخص خرقہ تبرک کا خواہاں ہے تو اس کا مقصود صرف یہ ہے کہ وہ صوفیائے کے اس لباس سے برکت حاصل کرے اس کے لئے وہ تمام شرائط ملحوظ نہیں رکھے جاتے جو خرقہ ارادت کے لئے ضروری ہیں بلکہ صرف اتنا کہیں گے کہ شریعت کا پابند رہ اور اولیاء کی صحبت اختیار کر کہ شاید اس کی برکت اسے خرقہ ارادت کا اہل کر دے یہی وجہ ہے کہ خرقہ تبرک تو ہر طالبِ حقیقت کو دیا جاسکتا ہے مگر خرقہ ارادت صرف طلبِ صادق کے لئے مخصوص ہے۔ (ت)

تو ظاہر ہوا کہ اس کا ترک نافی فلاح نہیں۔ نہ کہ معاذ اللہ مرید شیطان کر دے۔ اکابر علماء وائمہ میں ہزار ہا وہ گزرے ہیں جن سے یہ بیعت خاصہ ثابت نہیں یا کئی تو آخر عمر میں بعد حصولِ مرتبہ امامت اور وہ بھی بیعتِ برکت جیسے امام ابن حجر عسقلانی نے سیدی مدین قدس سرہ کے دست مبارک پر، اقول ہاں جو اس کا ترک بوجہِ انکار کرے اسے باطل و لغو جانے وہ ضرور گمراہ اور بے فلاں و مرید شیطان ہے جب کہ اس انکارِ مطلق ہو، اور اگر اپنے عصر و مصر میں کسی کو بیعت کے لئے کافی نہ جانے تو اس کا حکم اختلاف منشاء سے مختلف ہوگا، اگر یہ اپنے تکبر کے باعث ہے تو "أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ" 2 کیا جہنم میں متکبروں کا ٹھکانا نہیں،

اور اگر بلاوجہ شرعی اپنی بدگمانی کے باعث سب کو نا اہل جانے تو یہ بھی گناہِ کبیرہ ہے اور مرتکبِ کبیرہ مفلح نہیں۔ اور اگر ان میں وہ باتیں ہیں کہ اشتباہ میں ڈالتی ہیں اور یہ بنظر احتیاط بچتا ہے تو الزام نہیں۔

عربی	اردو
ان من الحزم سوء الظن دع ما يريبك الى ما لا يريبك۔	بیشک احتیاط میں داخل ہے، برا پہلو بچنے کے لئے سوچ لینا جس بات میں تجھے دغدغہ ہو اسے چھوڑ کر وہ اختیار کر جو بے دغدغہ ہو۔

1 عوارف المعارف الباب الثانی عشرة مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ص ۸۰ 2 القرآن الکریم ۳۹/ ۶۰

Fatawa Razawiyya, Volume 21

The Success of Mankind

For the success of man, a specific spiritual guide (Murshid-e-Khas) is undoubtedly needed, and that too a Guide of Attainment (Sheikh-e-Iysal); a Guide of Connection (Sheikh-e-Ittisal) is not sufficient for him. Furthermore, the pledge of allegiance (Bay'ah) should be one of devotion (Iradah); a pledge merely for blessing (Barakah) is not enough here. In this path, there are such intense subtleties and severe darknesses that unless a perfect and complete master, well-versed and expert in all the ups and downs of this path, resolves them, they will not be resolved. Nor will the study of books on spiritual travel (Suluk) be effective, for these intricacies, like piety (Taqwa), are not limited in a way that a book could encompass them. *The paths to Allah are as numerous as the breaths of the creation.* His Eminence Sayyiduna Ghous [al-Azam] (may Allah be pleased with him) states:

> "Indeed, Allah Almighty does not manifest Himself to one servant in two attributes, nor in one attribute to two servants."[1] (This blessed saying is narrated in Al-Bahjah al-Asrar al-Shareef, and it contains an exception whose explanation is lengthy. - Translator's note)

And the difficulties, intricacies, and valleys of each path are distinct, which neither the seeker himself can understand nor can any book explain. Moreover, that ancient, cunning, and artful enemy, the accursed Iblees (Satan), is present at every moment. If there is no one to guide, to open the eyes, to hold the hand, and to assist, then God knows into which pit he might cast him or in which valley he might destroy him. It is possible that, let alone spiritual progress, God forbid, even faith might be lost, as has been reported to happen many times. His Eminence Sayyiduna Ghous al-Azam's (may Allah be pleased with him) rejection of Iblees's deception and Iblees saying, "O Abdul Qadir! Your knowledge has saved you, otherwise I have destroyed seventy people of the path with this same deception," is well-known and narrated in the books of the leading scholars such as Bahjat al-Asrar al-Shareef, etc., and is written there.

I say (Aqool): This is not the inability of the General Guide (the Quran/Prophet), but rather the inability of the traveler (Salik) to understand it. Everything is present in the General Guide: "We have not neglected anything in the Book."[2] We have not left out anything in the Book except for the rulings...

---

[1] *Bahjat al-Asrar*, Chapters from his words adorned with some of his wondrous states, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 82 [2] *The Holy Quran*, 6:38

फतावा रज़विया, जिल्द 21

इंसान का कल्याण (फ़लाह-ए-इंसान)

मनुष्य के कल्याण के लिए निस्संदेह एक विशिष्ट आध्यात्मिक मार्गदर्शक (मुर्शिद-ए-ख़ास) की आवश्यकता है, और वह भी पहुँचाने वाला शेख (शेख-ए-ईसाल) हो; केवल जोड़ने वाला शेख (शेख-ए-इत्तिसाल) उसके लिए पर्याप्त नहीं है। इसके अलावा, दीक्षा (बैअत) भी संकल्प (इरादा) की होनी चाहिए; केवल बरकत के लिए ली गई बैअत यहाँ काफी नहीं है। इस मार्ग में इतनी गहरी बारीकियाँ और घोर अंधकार हैं कि जब तक इस मार्ग के उतार-चढ़ाव से अवगत एक पूर्ण और सिद्ध गुरु उन्हें हल न करे, वे हल नहीं होंगे। न ही सुलूक (अध्यात्म) की किताबों का अध्ययन काम आएगा, क्योंकि ये बारीकियाँ तक़वा (परहेज़गारी) की तरह सीमित नहीं हैं कि कोई किताब उन्हें समेट सके। अल्लाह तक पहुँचने के रास्ते उतनी ही संख्या में हैं जितनी समस्त प्राणियों की साँसें। हुज़ूर सैय्यदना गौस (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं:

> "बेशक अल्लाह तआला अज़्ज़-व-जल् न एक बंदे पर दो सिफ़तों (गुणों) में तजल्ली फरमाता है और न एक सिफ़त से दो बंदों पर।"[1] (यह मुबारक इरशाद बहजतुल असरार शरीफ में रिवायत किया गया है और इसमें एक अपवाद है जिसकी व्याख्या लंबी है। - अनुवादक)

और हर रास्ते की कठिनाइयाँ, बारीकियाँ और घाटियाँ अलग-अलग हैं जिन्हें न तो इंसान खुद समझ सकता है और न ही किताब बताएगी। और वह पुराना दुश्मन, मक्कार और छली इब्लीस (शैतान) हर समय साथ है। यदि कोई बताने वाला, आँखें खोलने वाला, हाथ पकड़ने वाला और मदद करने वाला साथ न हो, तो खुदा जाने वह किस खड्डे में गिरा दे या किस घाटी में तबाह कर दे। संभव है कि सुलूक तो दूर की बात है, खुदा न करे ईमान तक हाथ से चला जाए, जैसा कि कई बार हो चुका है। हुज़ूर सैय्यदना गौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) द्वारा इब्लीस के धोखे को ठुकराना और इब्लीस का यह कहना कि "ऐ अब्दुल कादिर! तुम्हारे इल्म (ज्ञान) ने तुम्हें बचा लिया, वरना इसी धोखे से मैंने सत्तर मार्गियों (अहल-ए-तरीक) को तबाह किया है," प्रसिद्ध है और बहजतुल असरार शरीफ जैसी इमामों की किताबों में रिवायत है और लिखा हुआ है।

कथन (अक़ूल): यह मुर्शिद-ए-आम (क़ुरान/नबी) की विवशता नहीं है, बल्कि इसे समझने में सालिक (साधक) की विवशता है। मुर्शिद-ए-आम में सब कुछ है: "हमने किताब में कोई चीज़ नहीं छोड़ी"[2]। हमने किताब में कोई चीज़ उठा नहीं रखी, मगर अहकाम (नियम)...

---

[1] बहजतुल असरार, फुसूल मिम कलामिही... मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 82 [2] अल-क़ुरान अल-करीम, 6:38

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

فلاح انسان

فلاح انسان کے لئے بے شک مرشد خاص کی حاجت ہے اور وہ بھی شیخ ایصال کی شیخ اتصال اس کے لئے کافی نہیں اور اس کے ہاتھ پر بھی بیعت ارادت ہو ، بیعت برکت یہاں بس نہیں اس راہ میں وہ شدید باریکیاں اور سخت تاریکیاں ہیں کہ جب تک کامل مکمل اس راہ کے جملہ نشیب و فراز سے آگاہ و ماہر حل نہ کرے حل نہ ہوں گے نہ کتب سلوک کا مطالعہ کام دے گا کہ یہ دقائق تقوی کی طرح محدود نہیں جن کا ضبط کتاب کرسکے الطرق الی اللہ بعدد انفاس الخلائق اللہ تک راستے اتنے ہیں جتنی تمام مخلوقات کی سانسیں ، حضور سید نا غوث رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں :

> ان اللہ لا یتجلی لعبد فی صفتین ولا فی صفۃ لعبدین 1 اللہ تعالیٰ عزوجل نہ ایک بندے پر دو صفتوں میں تجلی فرمائے نہ ایک صفت سے دو بندوں پر (یہ ارشاد مبارک بہجتہ الاسرار شریف میں روایت کیا اور اس میں ایک استثناء ہے جس کی شرح طویل ہے۔ ت)

الخ۔ رواہ فی البہجۃ الشریفۃ وفیہ ثنیا یطول شرحہا۔ اور ہر راہ کی دشواریاں ، باریکیاں ، گھاٹیاں جدا ہیں جن کو نہ یہ خود سمجھ سکے گانہ کتاب بتائے گی اور وہ پرانا دشمن مکار پر فن ابلیس لعین ہر وقت ساتھ ہے۔ اگر بتانے والا آنکھیں کھولنے والا ہاتھ پکڑنے والا مدد فرمانے والا ساتھ نہ ہو تو خدا جانے کس کھوہ میں گرائے کس گھاٹی میں ہلاک کرے ، ممکن ہے کہ سلوک در کنار معاذاللہ ایمان تک ہاتھ سے جائے جیسا کہ اس کا کہنا بارہا واقع ہوچکا ہے حضور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ابلیس کے مکر کو رد فرمانا اور اس کا کہنا اے عبدالقادر ! تمھیں تمھارے علم نے

بچالیا ورنہ اسی دھوکے سے میں نے ستر اہل طریق ہلاک کئے ہیں، معروف و مشہور اور کتب ائمہ مثل بہجۃ الاسرار شریف وغیرہ میں مروی (یعنی یہ روایت لکھی ہوئی ہے) و مسطور۔

اقول : حاشیہ مرشد عام کا عجز نہیں بلکہ اس کے سمجھنے سے سالک کا عجز ہے مرشد عام میں سب کچھ ہے "ما فرّطنا في الكتاب من شيء" 2 ہم نے کتاب میں کوئی چیز اٹھا نہ رکھی مگر احکام

---

1 بہجۃ الاسرار فصول من کلامہ مرصعاً بشیئ من عجائب احوالہ مصطفی البابی مصر ص ۸۲ 2 القرآن الکریم ۳۸/۶

Common people cannot understand [these matters] by themselves. For this reason, it has become mandatory for the commoners to turn towards scholars, the scholars towards the Imams, and the Imams towards the Prophet. As it is said:

"So ask the people of the message if you do not know." 1 / Ask those who remember [the people of knowledge] if you do not know.

This ruling applies here as well. In this context, "the people of Allah" refers to a specific spiritual guide (Murshid) possessing the mentioned qualities. Thus, one who sets out on this path and: (1) does not take anyone as a spiritual guide, (2) becomes a disciple (mureed) of an innovator (mubtadi'), (3) becomes a disciple of an ignorant person who is not even a connected spiritual guide, (4) becomes a disciple of a guide who is only connected (pir-e-ittisal) but not capable of spiritual conveyance (qabil-e-isal) and attempts to traverse the path relying on him, or (5) is a disciple of a guide capable of conveyance but is self-willed and does not follow his instructions—then such a person will not attain success. In this path, Satan will surely become his guide. It is no wonder that he leads him away not just from success but from faith itself, may Allah, the Lord of the worlds, protect us! I say: In fact, it would be surprising if this were not the case. Do not think that if a mistake occurs, it will only lead to wandering on this path; it was not mandatory that by not finding him, one remains devoid of ultimate success. No, no! The accursed enemy is the enemy of faith, waiting for the right time and opportunity. He shows such marvels that cast doubt on beliefs of faith. It is extremely difficult for a person who has heard one thing and now sees something contrary to it with his own eyes to consider his observation wrong and remain firm in his belief. Indeed, "Hearing news is not like seeing for oneself" (A heard thing can never be like a seen thing). A perfect spiritual guide is needed to unveil these doubts. In the blessed treatise of Al-Qushayri, it is written:

[Arabic Box:] Know that in this state, a disciple in the beginning of his aspiration, during the time of seclusion, is rarely free from misgivings regarding beliefs, until the end of what he has benefited and excelled us with, and upon him be the mercy of the Generous King.

[Urdu Translation Box:] Let it be clear that in this state, during the period of seclusion at the start of one's discipleship, there will rarely be a disciple who does not face misgivings in beliefs, until the end of a beneficial and excellent explanation; and may Allah Almighty's mercy be upon them. (T)

Then I say: It is most likely that one who traverses this path without a spiritual guide gets caught in these calamities, and the wolf, Satan, finding him like a sheep without a shepherd, makes a morsel of him, although it is possible that one in a million is such that...

---

1 Al-Quran al-Karim 16 / 43 and 21 2 Al-Risala al-Qushayriyya, Chapter: Advice for Disciples, Mustafa al-Babi Egypt, p. 182

स्पष्ट है कि आम लोग स्वयं नहीं समझ सकते। इसी कारण आम जनता का विद्वानों (उलेमा) की ओर, विद्वानों का इमामों की ओर, और इमामों का रसूल (पैगंबर) की ओर रुख (रुजूअ) करना अनिवार्य हो गया, जैसा कि कहा गया है:

"फ़स्अलू अहलज़् ज़िक्रि इन कुन्तुम ला तअ'लमून" 1 / ज्ञान वालों से पूछो यदि तुम नहीं जानते।

यही आदेश यहाँ भी लागू होता है। यहाँ 'अहलुल्लाह' (अल्लाह वाले) से तात्पर्य विशेष गुणों वाले मुर्शिद (आध्यात्मिक गुरु) के समूह से है। अतः जो व्यक्ति इस मार्ग पर कदम रखे और: (1) किसी को पीर न बनाए, (2) किसी बिदअती (नवाचारी) का मुरीद हो, (3) किसी जाहिल (अज्ञानी) का मुरीद हो जो पीर-ए-इत्तिसाल (जुड़ा हुआ पीर) भी न हो, (4) ऐसे पीर का मुरीद हो जो केवल जुड़ा हुआ है लेकिन रूहानी तौर पर पहुँचाने (क़ाबिल-ए-ईसाल) के योग्य नहीं है और उसके भरोसे यह मार्ग तय करना चाहे, या (5) पहुँचाने वाले शेख का ही मुरीद हो लेकिन अपनी मर्जी चलाए और उनके आदेशों पर अमल न करे—तो वह व्यक्ति इस सफलता (फ़लाह) को नहीं पाएगा। और इस मार्ग में शैतान निश्चित रूप से उसका पीर बन जाएगा। इसमें कोई आश्चर्य नहीं कि वह उसे सफलता से ही नहीं बल्कि स्वयं ईमान (आस्था) से दूर कर दे, अल्लाह रब्बुल आलमीन की शरण! मैं कहता हूँ: बल्कि उसका ऐसा न होना ही आश्चर्य की बात होगी। यह न समझें कि यदि गलती हुई तो केवल इस मार्ग में भटकाव होगा; यह अनिवार्य नहीं था कि उसे न पाने से वास्तविक सफलता न रहे। नहीं, नहीं! धिक्कृत शत्रु (शैतान) तो ईमान का दुश्मन है, वह सही समय और अवसर की प्रतीक्षा में रहता है। वह ऐसे करिश्मे दिखाता है जिनसे ईमान की मान्यताओं पर आंच आती है। किसी व्यक्ति के लिए, जिसने एक बात सुनी है और अब अपनी आँखों से उसके विपरीत देख रहा है, यह कितना कठिन है कि वह अपने देखे हुए को गलत माने और उसी आस्था पर दृढ़ रहे। जबकि "सुनी हुई बात देखी हुई के समान नहीं होती" (सुनी हुई बात देखने के जैसी कब हो सकती है)। एक पूर्ण पीर (गुरु) को चाहिए कि वह इन शंकाओं को दूर करे। इमाम कुशैरी के मुबारक रिसाले (ग्रंथ) में है:

[अरबी बॉक्स:] जान लो कि इस अवस्था में, मुरीद अपनी इच्छा (इरादे) की शुरुआत में, एकांत के समय में, शायद ही कभी अकीदे (मान्यताओं) में वसवसों (भ्रमों) से मुक्त होता है, अंततः जहाँ तक उन्होंने हमें लाभ पहुँचाया और उत्कृष्टता प्रदान की, और उन पर उदार बादशाह (अल्लाह) की दया हो।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स:] स्पष्ट हो कि इस अवस्था में मुरीदी की शुरुआत के एकांत काल में कम ही कोई मुरीद होगा जिसे मान्यताओं में वसवसे (शंकाएं) न आते हों, अंत में एक लाभकारी और उत्कृष्ट वर्णन तक, और उन पर अल्लाह तआला की रहमत हो। (त)

फिर मैं कहता हूँ: अधिकतर यही होता है कि बिना पीर के इस मार्ग पर चलने वाला इन विपत्तियों में फंस जाता है, और भेड़िया शैतान उसे बिना चरवाहे की भेड़ पाकर अपना निवाला बना लेता है, हालांकि संभव है कि लाखों में कोई एक ऐसा हो जिसे...

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 16 / 43 और 21 2 अल-रिसाला अल-क़ुशैरिया, अध्याय: मुरीदों के लिए वसीयत, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 182

ظاہر عام لوگ نہیں سمجھ سکتے جس کے سبب عوام کو علماء کو ائمہ، ائمہ کو رسول کی طرف رجوع فرض ہوئی کہ: "فَسْـَٔلُوْۤا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ" 1 ذکر والوں سے پوچھو اگر تم نہیں جانتے۔ یہی حکم یہاں بھی ہے اور یہاں اہل اللہ گروہ مرشد خاص باوصاف مذکورہ ہے تو جو اس راہ میں قدم رکھے اور (۱) کسی کو پیر نہ بنائے (۲) کسی مبتدع (۳) کسی جاہل کا مرید ہو جو پیر اتصال بھی نہیں (۴) ایسے پیر کا مرید ہو جو صرف پیر اتصال ہے قابل ایصال نہیں اور اس کے بھروسے پر یہ راہ طے کرنا چاہے (۵) شیخ ایصال ہی کا مرید ہو مگر خود رائی برتے اس کے احکام پر نہ لپکے تو یہ شخص اس فلاح کو نہ پہنچے گا، اور اس راہ میں ضرور اس کا پیر شیطان ہوگا جس سے تعجب نہیں کہ اسے فلاح بلکہ نفس ایمان سے دور کر دے والعیاذ باللہ رب العالمین اقول: بلکہ اس کا نہ ہونا ہی تعجب ہے یہ نہ سمجھو کہ غلطی پڑے گی تو اسی قدر کہ اس راہ میں بھٹکے گا یہ فرض نہ تھی کہ اس کے نہ پانے سے اصلی فلاح نہ رہے۔ نہیں نہیں عدو لعین تو دشمن ایمان ہے وقت وموقع کا منتظر ہے وہ کرشمے دکھاتا ہے جن سے عقائد ایمانی پر حرف آتا ہے۔ آدمی ایک بات سنے ہوئے ہے اور اب آنکھوں سے اس کے خلاف دیکھے تو کس قدر مشکل ہے کہ اپنے مشاہدے کو غلط جانے اور اسی اعتقاد پر جمار ہے حالانکہ لیس الخبر کالمعاینۃ شنیدہ کے بعد مانند دیدہ (سنی ہوئی بات دیکھنے کے مانند کب ہو سکتی ہے۔ ت) پیر کامل کو چاہئے کہ ان شبہات کا کشف کرے۔ رسالہ مبارکہ لما قشیری میں ہے:

اعلم ان فی ھذہ الحالۃ قلما یخلو المرید فی اوان خلوتہ فی ابتداء ارادتہ من الوساوس فی الاعتقاد الی آخر ما افاد واجاد علینا بہ وعلیہ رحمۃ الملک الجواد۔

واضح ہو کہ اس حالت میں ابتدائے ارادت کے زمانہ خلوت میں کم کوئی مرید ہوگا جسے عقائد میں وسوسہ نہ آتے ہو آخر مفید اور جید بیان تک، اور ان پر اللہ تعالیٰ کی رحمت ہو۔ (ت)

ثم اقول: غالب یہی ہے کہ بے پیر اس راہ کا چلنے والا ان آفتوں میں گرفتار ہو جاتا ہے اور گرگ شیطان اسے بے راعی کی بھیڑ پاکر نوالہ کر لیتا ہے اگر چہ ممکن کہ لاکھوں میں ایک ایسا ہو جسے

---

1 القرآن الکریم ۱۶ / ۴۳ و ۲۱ 2 الرسالۃ القشیریۃ باب الوصیۃ للمریدین مصطفی البابی مصر ص ۱۸۲

Fatawa Razawiyya Volume 21

Divine attraction itself should suffice and take charge, protecting one from the deceptions of the self and Satan even without the mediation of a spiritual guide. For such a person, the general guide (Murshid-e-Aam) will serve as the special guide (Murshid-e-Khas). The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself will be his special guide, as reaching the goal without the mediation of a Prophet is impossible. However, this is extremely rare, and rules are not made for exceptions. Then I say: Among those who set out on this path without a special guide, the most fortunate is the one who undergoes spiritual exercises and struggles but does not achieve any apparent victory, nor does the path open for him despite the difficulties he faces. He will remain established on his welfare of piety (Taqwa) under two conditions: First, his struggle should not lead him to vanity, nor should he begin to consider himself better than others; otherwise, he will lose even the welfare of piety. Second, the narrow-mindedness resulting from deprivation after immense efforts should not lead him into a grave matter, such as uttering harsh words or becoming a denier in his heart. In such a case, let alone anyone else, Satan will become his guide. But if he considers it his own fault and remains firm on humility and submissiveness, he will be exempt from this decree because when the path did not open, he did not even travel it, and he will be like one who fell short in the welfare of piety. I say: The subtleties of the Holy Quran are infinite. From this explanation, the beautiful sequence of the blessed sentences in the verse:

"O you who have believed, fear Allah and seek the means [of nearness] to Him and strive in His cause that you may succeed." (1)

"O believers! Fear Allah, seek a means towards Him, and strive in His path so that you may attain success." (T)

The beautiful arrangement of these blessed sentences became clear; this is an invitation towards the welfare of excellence (Ihsan), for which piety (Taqwa) is a condition. Thus, He first commanded: "Fear Allah" (Ittaqullah). Now that one wishes to step onto the path of excellence while being firm on piety, and this is customarily impossible without a spiritual master (Sheikh) as a means, He, therefore, in the second instance, prioritized searching for a guide before starting the spiritual journey: "And seek the means to Him" (Wabtaghu ilayhil wasilah). This is because of the principle: "First the companion, then the path" (Al-Rafiq thummat tariq). Now that

the requirements are met, He commanded the ultimate goal: "And strive in His cause" (Jahidu fi sabilih), so that you may achieve the welfare of excellence.

May Allah make us among the successful by His grace. | Allah make us among the successful ones through His mercy.

1 The Holy Quran 5:35 Page 518 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

ईश्वरीय आकर्षण ही पर्याप्त और संरक्षण होना चाहिए, और बिना किसी पीर (मार्गदर्शक) की मध्यस्थता के स्वयं और शैतान के छलावे से बचाकर निकाल ले जाए। ऐसे व्यक्ति के लिए सामान्य मार्गदर्शक (मुर्शिद-ए-आम) ही विशेष मार्गदर्शक (मुर्शिद-ए-खास) का कार्य करेगा। स्वयं हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उसके विशेष मार्गदर्शक होंगे, क्योंकि बिना नबी के माध्यम के लक्ष्य तक पहुँचना संभव नहीं है। लेकिन यह अत्यंत दुर्लभ है, और दुर्लभ के लिए नियम नहीं बनाए जाते। फिर मैं कहता हूँ: बिना विशेष मार्गदर्शक के इस मार्ग पर चलने वालों में सबसे सौभाग्यशाली वह है जो तपस्या और संघर्ष करता है और उसे इसमें कोई स्पष्ट सफलता नहीं मिलती, न ही उसके लिए मार्ग खुलता है, बावजूद उन कठिनाइयों के जिनका उसे सामना करना पड़ता है। वह अपने संयम (तकवा) के कल्याण पर दो शर्तों के साथ कायम रहेगा: पहला यह कि उसका संघर्ष उसे अहंकार न दिलाए, और वह स्वयं को दूसरों से बेहतर न समझने लगे; अन्यथा वह संयम के कल्याण से भी हाथ धो बैठेगा। दूसरा यह कि भारी परिश्रम के बाद मिली निराशा की तंगदिली उसे किसी बड़े मामले में न डाल दे, जैसे कि कोई कड़वे शब्द कहना या दिल से इनकार कर देना, क्योंकि उस समय किसी और की तो बात ही क्या, शैतान उसका मार्गदर्शक बन जाएगा। लेकिन यदि वह इसे अपनी ही कमी समझे और विनम्रता व दीनता पर कायम रहे, तो वह इस नियम से मुक्त रहेगा क्योंकि जब रास्ता ही नहीं खुला, तो वह चला ही नहीं, और वह उस व्यक्ति की तरह होगा जो संयम के कल्याण में पीछे रह गया। मैं कहता हूँ: पवित्र कुरआन की सूक्ष्मताएँ अनंत हैं। इस व्याख्या से आयत-ए-करीमा:

"ऐ ईमान वालो! अल्लाह से डरो और उसकी ओर (पहुँचने का) वसीला (साधन) तलाश करो और उसकी राह में जिहाद (संघर्ष) करो ताकि तुम सफल हो जाओ।" (१)

ऐ ईमान वालो! अल्लाह से डरो उसकी तरफ वसीला तलाश करो और उसकी राह में जान लड़ाओ इस उम्मीद पर कि फलाह पाओ। (त)

के पवित्र वाक्यों का सुंदर क्रम स्पष्ट हुआ। यह 'एहसान' (उत्कृष्टता) के कल्याण की ओर आह्वान है, जिसके लिए 'तकवा' (परहेजगारी) शर्त है। इसलिए सबसे पहले इसका आदेश दिया गया कि 'इत्तकुल्लाह' (अल्लाह से डरो)। अब चूँकि वह तकवा पर कायम होकर एहसान की राह में कदम रखना चाहता है, और यह आदतन बिना 'शेख' (वसीला) के असंभव है, इसलिए दूसरे स्तर पर आध्यात्मिक मार्ग पर चलने से पहले पीर की तलाश को प्राथमिकता दी गई: 'वाबतगू इलैहिल वसीला'

(उसकी ओर वसीला तलाश करो)। इसलिए कि 'अर-रफीक थुम्मत तरीक' (पहले साथी, फिर रास्ता)। अब जब साधन उपलब्ध हो गए, तो असली उद्देश्य का आदेश दिया गया कि 'जाहेदू फी सबीलेह' उसकी राह में मुजाहदा करो, ताकि तुम एहसान का कल्याण पा सको।

अल्लाह हमें अपनी कृपा से सफल लोगों में शामिल करे। | अल्लाह हमें फलाह वालों में करे उसकी रहमत के।

१ अल-कुरआन ५/३५ पृष्ठ ५१८/६७४

جذب ربانی ہی کفایت و کفالت کرے اور بے توسطِ پیرا سے مکائدِ نفس و شیطان سے بچاکر نکال لے جائے اس کے لئے مرشدِ عام مرشدِ خاص کا کام دے گا۔ خود حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اس کے مرشدِ خاص ہوں گے کہ بے توسط نبی کوئی وصول ممکن نہیں مگرت یہ ہے تو نہایت نادر ہے اور نادر کے لئے حکم نہیں ہوتا ثم اقول: بے مرشدِ خاص ارادہ میں قدم رکھنے والوں میں بڑا خوش نصیب وہ ہے کہ ریاضتیں چلے مجاہدے کرے اور اس پر اصلاً فتح یاب نہ ہو راہ ہی نہ کھلے جس کی دشواریاں پیش آئیں یہ اپنی فلاح تقوٰی پر قائم رہے گا دو شرط سے: ایک یہ کہ اس کا مجاہدہ اسے عجب نہ دلائے اپنے آپ کو اوروں سے اچھا نہ سمجھنے لگے، ورنہ فلاح تقوٰی سے بھی ہاتھ دھو بیٹھے گا۔ دوسرے یہ کہ عظیم محنتوں کے بعد محرومی کی تنگ دلی کسی عظیم امر میں نہ ڈال دے کہ کوئی کلمہ سخت کہہ بیٹھے یا دل سے منکر ہو جائے کہ اس وقت فلاں تو درکنار اس کا پیر شیطان ہو جائے گا اور اگر اپنی تقصیر سمجھا اور تذلل وانکسار پر قائم رہا تو اس حکم سے مستثنٰی رہے گا کیوں کہ جب راہ نہیں کھلی تو راہ چلا ہی نہیں اور اس کے مثل ہوا جو فلاح تقوٰی پر مقصر رہا۔ اقول: قرآن کریم کے لطائف لامتناہی ہیں اس بیان سے آیہ کریمہ:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ" 1

اے ایمان والو! اللہ سے ڈرو اس کی طرف وسیلہ تلاش کرو اور اس کی راہ میں جان لڑاؤ اس امید پر کہ فلاح پاؤ۔ (ت)

کے مبارک جملوں کا حسن ترتیب واضح ہوا، یہ فلاح احسان کی طرف دعوت ہے اس کے لئے تقوٰی شرط ہے تو اولاً اس کا حکم فرمایا کہ اتقوا اللہ (اللہ سے ڈرو۔ ت) اب کہ تقوٰی پر قائم ہو کر

راہِ احسان میں قدم رکھنا چاہتا ہے اور یہ عادۃً بے وسیلہ شیخ ناممکن ہے لہذا دوسرے مرتبہ میں قبلِ سلوک تلاشِ پیر کو مقدم فرمایا: وابتغوا الیہ الوسیلۃ (اس کی طرف وسیلہ تلاش کرو۔ ت) اس لئے کہ الرفیق ثم الطریق (پہلے ساتھ تلاش کرو پھر راستہ لو۔ ت) اب کہ سامان مہیا ہو لیا اصل مقصود کا حکم دیا کہ جاھدوا فی سبیلہ اس کی راہ میں مجاہدہ کرو لعلکم تفلحون تاکہ فلاح احسان پاؤ۔

جعلنا اللہ من المفلحین بفضل | اللہ ہمیں فلاح والوں میں کرے اس کی رحمت کے

1 القرآن الکریم ۵/۳۵ Page 518 of 674

Fatawa Rizvia, Volume 21

"By His mercy upon them, indeed He is the Compassionate, the Merciful. And may Allah Almighty send prayers, peace, and blessings upon the one through whom rectification and success are attained, and upon his family, his companions, his son, and his entire group. Ameen." Through grace that remains upon those who succeed, surely He is the most Kind and Merciful. And Allah sends prayers, peace, and blessings upon those for whose sake there is every rectification and success, and upon their family and companions and their son, His Eminence Ghaus al-Azam, and all their group. Ameen. (T)

Then I say: From here it became clear that in this, the path of success is dependent on a means (wasila), as it has been predicated upon it. Thus, it is proven that here, one without a spiritual guide (be-pira) will not attain success. And when he does not attain success, he will be a loser (khasir); then he will not be from the party of Allah, he will be from the party of Satan, for the Lord Almighty says:

"Lo! the party of the devil, they are the losers."[1] (Listen, only the group of Satan is the loser; "Lo! the party of Allah, they are the successful."[2] listen, only the group of Allah is successful.)

So the second sentence was also proven: that the guide of one without a guide is Satan, the description of which has just passed. Nas'alullah al-afwa wal-afiya (We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. T) In short, the result of the research is these few sentences: (1) Every person of false belief is far from success and stuck in destruction. He is absolutely without a guide, and Iblis is his guide, even if apparently he is a disciple of some man or even if he becomes a guide himself, whether he steps into the path of spiritual journeying (suluk) or not. In every way, he is the manifestation of "he will not succeed and his guide is Satan." (T) (2) A Sunni of correct belief who has not entered the path of spiritual journeying; if he commits sins, he is not on the path of success, yet he is neither "without a guide" nor is his guide Satan. Rather, he is the disciple of whatever qualified Sheikh he has pledged allegiance to, otherwise, he is a disciple of the general Murshid. (3) If he practices piety, he is also on the path of success and remains as before a disciple of his Sheikh or general Murshid. In short, a Sunni who has not entered the intricacies of spiritual journeying does not become "without a guide" by not performing a specific pledge of allegiance (bay'at), nor is Satan his guide. If he commits sins, he is not on the path of success, and if he is pious, he is also successful. (4) If he stepped into the intricacies of

spiritual journeying without a specific guide and the path did not open at all, nor did any spiritual disease like vanity (ujb) or denial arise, then he remains in his original state. No change occurred in him; Satan will not be his guide, and he was pious.

[1] Al-Quran al-Kareem 19/57 [2] Al-Quran al-Kareem 22/58 Page 519 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

"उसकी उन पर दया के साथ, निस्संदेह वह अत्यंत दयालु, परम कृपालु है। और अल्लाह तआला उन पर दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फरमाए जिनके माध्यम से सुधार और सफलता प्राप्त होती है, और उनके परिवार, उनके साथियों, उनके पुत्र और उनके पूरे समूह पर। आमीन।" कृपा से जो सफलता प्राप्त करने वालों पर बनी रहती है, वास्तव में वही बड़ा मेहरबान और दयालु है। और अल्लाह दरूद, सलाम और बरकतें उन पर भेजे जिनके सदके में हर सुधार और सफलता है, और उनके परिवार व साथियों और उनके पुत्र हज़रत गौस-ए-आज़म और उनके समस्त समूह पर। आमीन। (त)

फिर मैं कहता हूँ: यहाँ से यह स्पष्ट हुआ कि इसमें सफलता का मार्ग वसीले (माध्यम) पर निर्भर है क्योंकि इसे उसी पर आधारित किया गया है। अतः यह सिद्ध हुआ कि यहाँ गुरु-विहीन (बे-पीरा) व्यक्ति सफलता नहीं पाएगा। और जब वह सफलता नहीं पाएगा, तो वह नुकसान उठाने वाला (ख़ासिर) होगा; तब वह अल्लाह के दल (हिज़्बुल्लाह) से नहीं होगा, बल्कि शैतान के दल (हिज़्बुश्शैतान) से होगा, क्योंकि प्रभु सर्वशक्तिमान फरमाता है:

"सुनो! शैतान का गिरोह ही घाटा उठाने वाला है।"[1] (सुनो, केवल शैतान का समूह ही नुकसान में है; "सुनो! अल्लाह का गिरोह ही सफल होने वाला है।"[2] सुनो, केवल अल्लाह का समूह ही सफल है।)

तो दूसरा वाक्य भी सिद्ध हो गया कि जिसका कोई गुरु नहीं उसका गुरु शैतान है, जिसका वर्णन अभी हुआ है। नस्अलुल्लाह अल-अफ़वा वल-आफ़िया (हम अल्लाह तआला से क्षमा और कुशलता की प्रार्थना करते हैं। त) संक्षेप में, शोध का निष्कर्ष ये कुछ वाक्य हैं: (१) हर विधर्मी (बद-मज़हब) सफलता से दूर विनाश में फँसा हुआ है। वह पूरी तरह से गुरु-विहीन है, और इब्लीस (शैतान) उसका गुरु है, चाहे वह प्रकट रूप में किसी मनुष्य का शिष्य (मुरीद) हो या स्वयं गुरु बन जाए, चाहे वह आध्यात्मिक मार्ग (सुलूक) में कदम रखे या न रखे। हर तरह से वह "वह सफल नहीं होगा और उसका गुरु शैतान है" (त) का ही उदाहरण है। (२) सही अक़ीदे वाला सुन्नी जो आध्यात्मिक मार्ग पर नहीं चला; यदि वह पाप (फ़िस्क़) करता है तो वह सफलता के मार्ग पर नहीं है, फिर भी वह न तो गुरु-विहीन है और न ही उसका गुरु शैतान है। बल्कि, उसने जिस योग्य शैख़ की बैअत की है, वह उसी का मुरीद है, अन्यथा वह मुर्शिद-ए-आम (सामान्य मार्गदर्शक) का मुरीद है। (३) यदि वह परहेज़गारी (तक़वा) अपनाता है तो वह सफलता पर भी है और पहले की तरह अपने शैख़ या मुर्शिद-

ए-आम का मुरीद बना रहता है। सारांश यह है कि जो सुन्नी आध्यात्मिक मार्ग की पेचीदगियों में नहीं पड़ा, वह किसी विशेष बैअत न करने से गुरु-विहीन नहीं हो जाता और न ही शैतान उसका गुरु बनता है। यदि वह पाप करता है तो सफलता पर नहीं है, और यदि वह परहेज़गार है तो वह सफल भी है। (४) यदि उसने किसी विशेष गुरु के बिना आध्यात्मिक मार्ग की पेचीदगियों में कदम रखा और मार्ग खुला ही नहीं, न ही उसमें अहंकार (उज्ब) या इनकार जैसी कोई बीमारी पैदा हुई, तो वह अपनी पहली स्थिति पर ही है। उसमें कोई बदलाव नहीं आया; शैतान उसका गुरु नहीं होगा, और वह परहेज़गार था।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम १९/७४ [2] अल-क़ुरान अल-करीम ४४/७८ पृष्ठ ५१९ / ६७४

رحمته بهم انه هو الرؤوف الرحيم وصلى الله تعالى عليه وسلم وبارك على من به الصلاح والفلاح ولى الله وصحبه وابنه وحزبه اجمعين امين- فضل سے جو فلاح والوں پر رہتی بیشک وہی بڑا مہربان رحم والا ہے اور اللہ درود و سلام و برکت اتارے ان پر جن کے صدقے میں ہر صلاح و فلاح ہے اور ان کے آل و اصحاب اور ان کے بیٹے حضور غوث اعظم اور ان کے سب گروہ پر آمین۔ (ت)

ثم اقول: یہاں سے ظاہر ہوا کہ اس میں راہ فلاح وسیلہ پر موقوف کہ اس کو اس پر مرتب فرمایا تو ثابت ہوا کہ یہاں بے پیرا فلاح نہ پائے گا اور جب فلاح نہ پائے گا خاسر ہو گا تو حزب اللہ سے نہ ہو ا حزب الشیطان سے ہو گا کہ رب عزوجل فرماتا ہے:

"اَلَآ اِنَّ حِزْبَ الشَّیْطٰنِ ھُمُ الْخٰسِرُوْنَ"[1] (سنو شیطان ہی کا گروہ خاسر ہے "اَلَآ اِنَّ حِزْبَ اللہِ ھُمُ الْمُفْلِحُوْنَ"[2] سنو اللہ ہی کا گروہ فلاح والا ہے۔)

تو دوسرا جملہ بھی ثابت ہوا کہ بے پیرے کا پیر شیطان ہے جس کا بیان ابھی گزرا نسأل اللہ العفو والعافیة (ہم اللہ تعالی سے معافی و عافیت کا سوال کرتے ہیں۔ ت) با جملہ حاصلِ تحقیق یہ چند جملے ہوئے: (۱) ہر بد مذہب فلاح سے دور ہلاکت میں چورہ۔ مطلقاً بے پیرا ہے، اور ابلیس اس کا پیر، اگرچہ بظاہر کسی انسان کا مرید ہو بلکہ خود پیر بنے راہ سلوک میں قدم رکھے نہ رکھے ہر طرح لایفلح وشیخہ الشیطان (فلاح نہیں پائے گا اور اس کا پیر شیطان ہے۔ ت) کا مصداق ہے۔ (۲) سنی صحیح العقیدہ کہ راہِ سلوک نہ پڑا اگر فسق کرے فلاح پر نہیں مگر پھر بھی نہ بے پیرا ہے نہ اس کا پیر شیطان بلکہ جس شیخ جامع شرائط کا مرید ہوا اس کا مرید ہے ورنہ مرشد عام کا۔ (۳) یہ اگر تقوٰی کرے تو فلاح پر بھی ہے اور بدستور اپنے شیخ یا مرشدِ عام کا مرید غرض سنی کا

مضائق سلوک میں نہ پڑا کسی خاص بیعت نہ کرنے سے بے پیرا نہیں ہوتا نہ شیطان کا مرید، اگر فسق کرے تو فلاح پر نہیں اور متقی ہو تو مفلح بھی ہے۔ (۴) اگر مضائق سلوک میں بے پیر خاص قدم رکھا اور راہ کھل ہی نہیں نہ کوئی مرض مثل عجب و انکار پیدا ہو تو اپنی پہلی حالت پر ہے اس میں کوئی تغیر نہ آیا شیطان اس کا پیر نہ ہوگا اور متقی تھا

[1] القرآن الکریم ۱۹/۵۷ [2] القرآن الکریم ۲۲/۵۸ صفحہ 519 از 674

Fatawa Ridawiyya Volume 21

...then there is also salvation. (5) If this illness develops, then salvation no longer remains and in a state of denial and corruption of belief, one becomes a disciple of Satan as well. (6) If the path opens up, then as long as one does not have a bay'ah (oath of allegiance) of intention at the hand of a Pir (spiritual guide) of connection, destruction is predominant; the Pir of such a person without a Pir will be Satan, even if outwardly he becomes a disciple of some incapable Pir or just a Sheikh of connection, or becomes a Sheikh himself. (7) Yes, if pure Divine attraction provides guardianship, then every calamity is averted and his Pir is the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Alhamdulillah! This is such a beautiful detail and grand research that will not be found anywhere else except in these pages. Twenty years ago, when this question was asked, a brief answer was written, the completion and detail of which is this, which at this time flowed into the heart of this humble person from the bounty of the Almighty. And all praise is for Allah, the Lord of all the worlds, and the best of blessings and the most perfect peace be upon the master of the Messengers and all his companions. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

Page 520 of 674

...तो कल्याण (फलाह) पर भी है। (5) यदि यह बीमारी पैदा हो गई तो कल्याण पर न रहा और इनकार और अक़ीदे के बिगाड़ की स्थिति में शैतान का मुरीद भी हो गया। (6) यदि राह खुली, तो जब तक किसी इत्तिसाल (सम्पर्क) वाले पीर के हाथ पर बैअत-ए-इरादत (इच्छा का संकल्प) न रखे, वह विनाश के क़रीब है; उस बे-पीरे का पीर शैतान होगा, भले ही वह ज़ाहिर में किसी अयोग्य पीर या केवल शैख-ए-इत्तिसाल का मुरीद बने या स्वयं शैख बनता फिरे। (7) हाँ, यदि केवल अल्लाह का जज़्ब (आकर्षण) संरक्षक हो जाए, तो हर बला दूर है और उसके पीर अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हैं। अल्हम्दुलिल्लाह! यह वह सुंदर विस्तार और महान शोध है जो इन पन्नों के अलावा कहीं नहीं मिलेगा। बीस साल हुए जब यह सवाल पूछा गया था और एक संक्षिप्त जवाब लिखा गया था, जिसकी पूर्णता और विस्तार यह है जो इस समय फ़क़ीर (विनम्र लेखक) के दिल पर सर्वशक्तिमान की कृपा से उतरा है। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है, और सबसे श्रेष्ठ दरूद और सबसे पूर्ण सलाम रसूलों के सरदार पर और उनके तमाम साथियों पर। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

تو فلاح پر بھی ہے۔ (۵) یہ مرض پیدا ہوئے تو فلاح پر نہ رہا اور بحالت انکار و فساد عقیدہ مرید شیطان بھی ہو گیا۔ (۶) اگر راہ کھلی تو جب تک پیر اتصال کے ہاتھ پر بیعت ارادت نہ رکھتا ہو غالب ہلاک ہے اس بے پیرے کا پیر شیطان ہوگا اگرچہ بظاہر کسی ناقابل پیر یا محض شیخ اتصال کا مرید یا خود شیخ بنتا ہو۔ (۷) ہاں اگر محض جذبِ ربانی کفالت فرمائے تو ہر بلا دور ہے اور اس کے پیر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ الحمدللہ ! یہ وہ تفصیل جمیل و تحقیق جلیل ہے کہ ان اوراق کے سوا کہیں نہ ملے گی، بیس برس ہوئے جب بھی یہ سوال ہوا اور ایک مختصر جواب لکھا گیا تھا جس کی تکمیل و تفصیل یہ ہے کہ اس وقت قلبِ فقیر پر فیضِ قدیر سے فائض ہوئی۔ والحمدللہ رب العالمین وافضل الصلوۃ واکمل السلام علی سید المرسلین وصحبہ اجمعین۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

Fatawa Rizvia, Volume 21

Treatise Discourse of the Gnostics in Honoring the Sharia and Scholars (1327 AH) (Discourse of the people of gnosis on the superiority of scholars and Sharia)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Question 186: What do the scholars of the firm religion and the heirs of the Prophets and Messengers (blessings and peace of Allah be upon our Prophet and all of them) say regarding this matter: Zaid says that in the noble Hadith "The scholars are the heirs of the Prophets," both the scholars of Sharia (External Law) and Tariqa (Internal Path) are included. And those who combine both Sharia and Tariqa are at the greatest and most beautiful level of inheritance and the most complete and perfect stage. However, Amr states: (1) Sharia is just the name for a few obligations, duties, Sunnahs, and recommended acts, and a few rulings on Halal and Haram, such as the outward form of wudu and prayer, etc. (2) And Tariqa is the name for reaching Allah Almighty. (3) In it, the reality of prayer, etc., is revealed. (4) This is a shoreless sea and a vast ocean, while the other (Sharia), in comparison to this sea, is just a drop. (5) Reaching Allah is the very aim and intention of the inheritance of the Prophets, and this is the specific requirement of the station of Messengership and Prophethood for which they were sent.

Page 521 of 674

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

शोधपत्र मक़ाल अल-उरफ़ा बा-एज़ाज़-ए-शरअ व उलमा (1327 हिजरी) (उलमा और शरीअत की अफ़ज़लियत पर अह्ल-ए-मआरिफ़त का कलाम)

बिस्मिल्लाह हिर-रहमान निर-रहीम

मसला 186: दीन-ए-मतीन के उलमा और अंबिया व मुर्सलीन (उन पर और हमारे नबी पर अल्लाह की रहमतें और सलामती हो) के वारिस इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: ज़ैद कहता है कि हदीस शरीफ़ 'अुलमा अंबिया के वारिस हैं' में शरीअत और तरीक़त दोनों के उलमा शामिल हैं। और जो शरीअत व तरीक़त दोनों के जामे (संग्राहक) हैं, वे विरासत के सबसे महान और सुंदर पद और सबसे पूर्ण और कामिल दर्जे पर फ़ाइज़ हैं। जबकि अम्र का बयान है कि: (1) शरीअत चंद फ़राइज़, वाजिबात, सुन्नत और मुस्तहबात और हलाल-ओ-हराम के चंद मसाइल का नाम है, जैसे वुज़ू और नमाज़ की सूरत वग़ैरह। (2) और तरीक़त अल्लाह तआला तक पहुँचने (वूसूल इलल्लाह) का नाम है। (3) इसमें नमाज़ वग़ैरह की हक़ीक़त मुनकिशिफ़ (प्रकट) होती है। (4) यह एक बे-किनारा समंदर और गहरा दरिया है, और वह (शरीअत) इस दरिया के मुक़ाबले में एक क़तरा है। (5) अंबिया की विरासत का असल मक़सद और मन्शा यही वूसूल इलल्लाह है, और यही रिसालत और नबुव्वत की शान का विशेष तकाज़ा है, जिसके लिए वे भेजे गए।

पृष्ठ 674 का 521

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۱

رسالہ مقال العرفاء باعزاز شرع و علماء ۱۳۲۷ھ (علماء اور شریعت کی افضلیت پر اہل معرفت کا کلام)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۱۸۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین متین و وارثان انبیاء و مرسلین صلوات اللہ وسلامہ علی نبینا و علیہم اجمعین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے کہ حدیث شریف العلماء ورثۃ الانبیاء (علماء انبیاء کے وارث ہیں۔ت) میں علمائے شریعت و طریقت دونوں داخل ہیں، اور جامع جو شریعت و طریقت ہیں وہ وراثت کے رتبہ اعظم و اجمل و درجہ اتم و اکمل پر فائز ہیں، اور عمرو کا بیان ہے : (۱) شریعت نام ہے چند فرائض و واجبات و سنن و مستحبات و چند مسائل حلال و حرام کا، جیسے صورت وضو و نماز وغیرہ۔ (۲) اور طریقت نام ہے وصول الی اللہ تعالٰی کا۔ (۳) اس میں حقیقت نماز وغیرہ منکشف ہوتی ہے۔ (۴) یہ بحر ناپید کنار و دریائے زخار ہے اور وہ بمقابلہ اس دریا کے ایک قطرہ ہے۔ (۵) وراثت انبیاء کا یہی وصول الی اللہ مقصود و منشاء اور یہی شان رسالت و نبوت کا مقتضٰی خاص اسی کے لئے وہ مبعوث ہوئے۔

صفحہ 521 از 674

Volume 21 Fatawa Razawiyya

(6) O brothers! Scholars of mere outward form and superficiality are in no way capable of this inheritance. (7) Nor can they be called Divine Scholars (Ulama-e-Rabbani). (8) Keep yourselves away from their net of deception; seek refuge in Allah, they are devils. (9) They have become obstacles in the path to the true destination of Tariqat (the spiritual path). (10) I do not say these things from myself; many truthful scholars and Divine saints have clearly written this in their respective works... until the end of the delusions. The request is, whose statement among these two is correct, and what is the clarification of this issue? If Amr is in error, is there any Shari'i punishment for him or not? He says, "My error will be proven only when my words are refuted by the words of guidance from the saints, otherwise not." Explain in full detail, may you be rewarded on the Day of Resurrection. (Provide full details and receive reward on the Day of Judgment. - Translator)

Answer:

[Arabic Text Translation]: All praise is for Allah Who revealed the Shariah and made it the means to reach Him. This is the only means; whoever seeks a path to Him other than this will fail, follow whims, go astray, and be misled. And the best of blessings and most perfect peace be upon the most noble of Messengers, the best caller to the paths of peace, the one whose Shariah is Tariqat itself in essence. Through it, one reaches the Great Exalted One, and whoever opposes it will reach, but where? To Hell. And upon his pure family, companions, scholars, and his group who are the heirs of his knowledge and the upholders of his etiquette. Amen, O Lord of the worlds. O Allah! All praise is for You. My Lord! I seek refuge in You from the promptings of the devils, and I seek refuge in You, my Lord, lest they be present with me.

[Urdu Text Translation]: All praises are for Allah Almighty who revealed the Sharia and made it the means of reaching Him; this is the only means; if there is any other way for the one going towards Him, then he will be unsuccessful and remain involved in the desire of the soul, wandering and misguidance. May the best blessings and most complete peace be upon the most noble of all messengers, the one who calls most excellently to the path of safety. He is the personality whose Sharia is the path (Tariqat) and the essence of reality itself; because of this, there is access to the court of Allah Almighty, and whoever opposes it, where will he reach? Into Hell. Upon your pure family, companions, scholars, and group who are the heirs to your knowledge

and upholders of your etiquettes. Amen, O Lord of the Worlds! O Allah! Praise be to You alone. My Lord! I seek refuge in You from the whispers of Satan, and I seek refuge in You, my Lord, from their being present. (T)

जिल्द २१ फतावा रज़विया

(६) भाईयों! केवल बाहरी और सतही विद्वान किसी भी तरह इस विरासत के योग्य नहीं हैं। (७) न ही उन्हें 'रब्बानी उलेमा' (ईश्वर-अभिन्न विद्वान) कहा जा सकता है। (८) उनके धोखे के जाल से अपने आप को दूर रखें, अल्लाह की पनाह, ये शैतान हैं। (९) वे तरीक़त की असल मंज़िल की राह में रुकावट बने हुए हैं। (१०) ये बातें मैं अपनी तरफ से नहीं कह रहा, बहुत से सच्चे विद्वानों और ईश्वरीय औलिया ने अपनी-अपनी किताबों में इसे स्पष्ट रूप से लिखा है... आदि व्यर्थ की बातों के अंत तक। निवेदन यह है कि इन दोनों में से किसका कथन सही है और इस मसले का क्या स्पष्टीकरण है? अगर अम्र गलती पर है, तो क्या उस पर कोई शरीअती सज़ा भी है या नहीं? वह कहता है, "मेरी गलती तब साबित होगी जब मेरे कथनों को हिदायत देने वाले औलिया के कथनों से गलत ठहराया जाए, वरना नहीं।" पूरी विस्तार से बताएं आपको कयामत के दिन इसका बदला मिले। (पूरी तफ़सील बयान करें और क़यामत के दिन अज्र पाएं। - त)

जवाब:

[अरबी पाठ का अनुवाद]: तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जिसने शरीयत नाज़िल फ़रमाई और इसे अपनी ओर पहुँचने का माध्यम बनाया। यही वह ज़रिया है; जो इसके अलावा उसकी ओर जाने का कोई और रास्ता ढूंढेगा, वह असफल होगा, इच्छाओं का पालन करेगा, भटक जाएगा और गुमराह होगा। और सबसे उत्तम कृपा और पूर्ण सलाम हो तमाम रसूलों में सबसे श्रेष्ठ रसूल पर, सलामती की राह की ओर बुलाने वाले बेहतरीन दावत देने वाले पर, जिनकी शरीयत ही असल में तरीक़त और हक़ीक़त है। इसी के ज़रिए उस महान सर्वशक्तिमान तक पहुँच है, और जो इसके खिलाफ चलेगा वह पहुंचेगा तो सही, लेकिन कहाँ? जहन्नुम में। और उनकी पाक आल (वंश), सहाबा, उलेमा और उनकी जमात पर, जो आपके इल्म के वारिस हैं और आपके आदाब (शिष्टाचार) को धारण करने वाले हैं। आमीन, ऐ तमाम जहानों के रब! ऐ अल्लाह! सारी प्रशंसा तेरे ही लिए है। मेरे रब! मैं शैतानों के वसवसों से तेरी पनाह माँगता हूँ, और मेरे रब! मैं तेरी पनाह माँगता हूँ इस बात से कि वे मेरे पास मौजूद हों।

[उर्दू पाठ का अनुवाद]: तमाम प्रशंसाएं अल्लाह तआला के लिए हैं जिसने शरीयत नाज़िल फरमाई और उसे अपनी तरफ पहुँचने का माध्यम बनाया, यही वसीला है; उसकी तरफ जाने वाले का कोई और रास्ता हो तो वह नाकाम हो और नफ्स की ख्वाहिश, गुमराही और ज़लालत में मुब्तिला रहे।

तमाम रसूलों में सबसे मोहतरम रसूल पर बेहतरीन दरूद और मुकम्मल सलाम हो जो सबसे बेहतर दावत देने वाला सलामती की राह का है। यह वह ज़ात है जिसकी शरीयत ही तरीक़त और ऐन हक़ीक़त है; इसी के कारण अल्लाह तआला के दरबार में रसाई है, और जो इसकी मुखालफत करेगा वह पहुँचेगा कहाँ? जहन्नुम में। आपकी पाक आल और सहाबा और उलेमा और जमात पर जो आपके इल्म के वारिस हैं और आपके आदाब के हामिल हैं, आमीन ऐ रब-उल-आलमीन! या अल्लाह! हम्द तेरे ही लिए, मेरे रब! मैं तेरी पनाह लेता हूँ शैतान के वसवसों से और तेरी पनाह लेता हूँ मेरे रब! उनके हाज़िर होने से। (त)

पेज 522 का 674

(٦) بھائیو! علمائے صوری و قشری کسی طرح اس وراثت کی قابلیت نہیں رکھتے۔ (۷) نہ وہ علمائے ربانی کہے جا سکتے ہیں۔ (۸) ان کے دام تزویر سے اپنے آپ کو دور رکھنا العیاذ باللہ یہ شیطان ہیں۔ (۹) منزل اصل طریقت کے سد راہ ہوئے ہیں۔ (۱۰) یہ باتیں میں اپنی طرف سے نہیں کہتا، بہت سے علمائے حقانی واولیائے ربانی نے اپنی اپنی تصانیف میں ان کو تصریح سے لکھا ہے الی آخر الہذیانات التماس یہ کہ ان دونوں میں کس کا قول صحیح اور اس مسئلہ کی کیا تنقیح ہے۔ اگر عمر و غلطی پر ہے تو اس پر کوئی شرعی تعزیر بھی ہے یا نہیں؟ وہ کہتا ہے میری غلطی جب ثابت ہو گی کہ میرے اقوال کا ابطال اولیاء کے اقوال ہدایت مآل سے کیا جائے ورنہ نہیں۔ بینوا بالتفصیل التام توجروا یوم القیام (پوری تفصیل بیان کرو اور روز قیامت اجر پاؤ۔ ت)

الجواب:

الحمد لله الذي انزل الشريعة وجعلها للوصول اليه هي الذريعة لمن ابتغى اليه طريقا دونها فقد خاب وهوى وضل وغوى وافضل الصلوة واكمل السلام على اكرم الرسل وافضل داع الى سبل السلام الذي شريعته هي الطريقة بعين الحقيقة فبها الوصول الى العلى الاكبر ومن خالفها فسيصل ولكن الى اين الى سقر وعلى اله واصحابه وعلماۂ و احزابه وارثى علمه و حاملى آدابه آمين يارب العالمين * اللهم لك الحمد رب انى اعوذ بك من همزات الشيطين واعوذبك رب ان يحضرون۔

تمام حمدیں اللہ تعالیٰ کے لئے جس نے شریعت نازل فرمائی اور اس کو اپنی طرف وصول کا ذریعہ بنایا یہی وسیلہ ہے اس کی طرف جانے والے کا کوئی اور راستہ ہو تو وہ ناکام ہو اور خواہش نفس گمراہی اور ضلالت میں مبتلا رہے تمام رسولوں سے اکرم رسول پر افضل صلوٰۃ واکمل سلام ہو

جو سب سے بہتر دعوت دینے والا سلامتی کی راہ کا یہ وہ ذات ہے جس کی شریعت ہی طریقت اور عین حقیقت ہے اسی کے سبب اللہ تعالیٰ کے دربار میں وصول ہے اور جو اس کی مخالفت کرے گا وہ پہنچے گا کہاں جہنم میں، آپ کی آل پاک و صحابہ و علماء اور جماعت پر جو آپ کے علم کے وارث ہیں اور آپ کے آداب کے حامل ہیں، آمین یا رب العالمین، یا اللہ! حمد تیرے ہی لئے، میرے رب! میں تیری پناہ لیتا ہوں شیطان کے وسوسوں سے اور تیری پناہ لیتا میرے رب! ان کے حاضر ہونے سے۔ (ت)

Fatawa-e-Razawiyya, Volume 21

Zaid's statement is true and correct, while Amr's assumption is false, repugnant, and overt heresy. His devil-ordered speech contains ten sentences; we will discuss all of them concisely so that, God-willing, it may be beneficial and profitable for Muslims and decisive and subduing for the devils, and success is from Allah.

(1) Amr's statement that Shari'ah is merely the name for a few obligatory, mandatory, lawful, and prohibited rulings is sheer blindness. Shari'ah encompasses all rulings of body, soul, spirit, heart, and the entire infinite divine sciences and gnosis, of which each piece is called Tariqah (the path) and Ma'rifah (divine knowledge). Therefore, by the definitive consensus of all saints, it is obligatory to present all spiritual realities before the pure Shari'ah. If they conform to Shari'ah, they are true and accepted; otherwise, they are rejected and forsaken. Thus, certainly and definitively, Shari'ah is the core essence. Shari'ah is the pivot and axis. Shari'ah is the judge and criterion. Shari'ah means "way," and the translation of the Muhammadan Shari'ah (upon its owner be the best blessings and greetings) is the way of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). This is absolutely general and absolute, not specific to just a few physical rulings. This is the very way that every Muslim has been commanded to ask for and pray for steadfastness and consistency in every prayer five times a day, بلکہ (nay, rather) in every cycle (rak'at): "Guide us to the straight path." (Meaning) Lead us on the path of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), keep us steadfast on his Shari'ah. Abdullah bin Abbas, Imam Abu al-Aliyah, and Imam Hasan Basri (may Allah be pleased with them) say:

(Arabic)	**(Translation)**
The straight path is the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and his two companions. Narrated from Ibn Abbas by Al-Hakim in his Sahih, and from Abu al-Aliyah through the route of Asim al-Ahwal by Abd bin Humaid, the sons of Jurayj, Abu Hatim, Adi, and Asakir. And in it: so we mentioned that to al-Hasan, and he	The straight path is Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and Abu Bakr al-Siddiq and Umar al-Farooq (may Allah be pleased with them both). (Al-Hakim narrated this in his Sahih from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), and from Abu al-Aliyah through the route of Asim al-Ahwal by Abd bin Humaid, Jurayj, Abu Hatim, Adi, and the sons of Asakir. And in it is that we mentioned this hadith to Hasan,

(Arabic)	(Translation)
said, "Abu al-Aliyah spoke the truth and gave sincere advice."	so he said Abu al-Aliyah told the pure truth. (T))

1. The Holy Quran, 1/5
2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Tafsir, Explanation of Al-Sirat al-Mustaqim, Dar al-Fikr, Beirut, 2/259
3. Tafsir al-Qur'an al-Azim by Ibn Abi Hatim, Tafsir of Surah al-Fatihah, Maktaba Nizar Mustafa al-Baz, Riyadh, 1/30

ज़ैद का कथन सत्य और सही है, जबकि अम्र की धारणा असत्य, घृणित और स्पष्ट पाखंड है। उसके शैतानी भाषण में दस वाक्य हैं; हम उन सभी पर संक्षेप में चर्चा करेंगे ताकि, ईश्वर ने चाहा, तो यह मुसलमानों के लिए लाभदायक और गुणकारी हो और शैतानों के लिए निर्णायक और दमनकारी हो, और सफलता अल्लाह की ओर से है।

(1) अम्र का यह कथन कि शरीयत केवल कुछ फ़र्ज़, वाजिब, हलाल और हराम के आदेशों का नाम है, कोरी अंधता है। शरीयत शरीर, प्राण, आत्मा, हृदय के सभी आदेशों और संपूर्ण अनंत ईश्वरीय विज्ञान और ज्ञान (मारिफ़त) को समाहित करती है, जिनमें से प्रत्येक अंश को तरीक़त और मारिफ़त कहा जाता है। इसलिए, सभी संतों के निश्चित आम सहमति (इज्मा) के अनुसार, सभी सत्यों को शुद्ध शरीयत के सामने प्रस्तुत करना अनिवार्य है। यदि वे शरीयत के अनुरूप हैं, तो वे सत्य और स्वीकार्य हैं; अन्यथा वे खारिज और तिरस्कृत हैं। अत; निश्चित रूप से और अंतिम रूप से, शरीयत ही कार्य का मूल आधार है। शरीयत ही धुरी और केंद्र है। शरीयत ही सुदृढ़ (मुहकम) और मानक है। शरीयत का अर्थ "रास्ता" है और मुहम्मदी शरीयत (जिसके स्वामी पर सर्वोत्तम दरूद और सलाम हो) का अनुवाद अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का रास्ता है। यह पूरी तरह से सामान्य और पूर्ण है, न कि केवल कुछ शारीरिक आदेशों तक सीमित। यही वह मार्ग है जिसे हर मुसलमान के लिए पांचों समय की नमाज़, बल्कि हर रकात में माँगने और उस पर अडिग रहने की प्रार्थना करने को अनिवार्य किया गया है: "हमें सीधे रास्ते पर चला।" (अर्थात्) हमें मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रास्ते पर चला, उनकी शरीयत पर अडिग रख। अब्दुल्ला बिन अब्बास, इमाम अबू अल-आलिया और इमाम हसन बसरी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) फरमाते हैं:

(अरबी)	**(अनुवाद)**
अल-सिरात अल-मुस्तकीम अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके दो साथी हैं। इसे इब्न अब्बास से अल-हाकिम ने अपनी सहीह में रिवायत किया है, और अबू अल-आलिया से आसिम अल-अहवल के माध्यम से अब्द बिन हुमैद, इब्न जुरैज, अबू	सिराते मुस्तकीम मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और अबू बक्र सिद्दीक़ और उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) हैं। (इसे हाकिम ने अपनी सहीह में इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया और अबू अल-आलिया से आसिम अल-अहवल के तरीक़े से अब्द बिन हुमैद और

(अरबी)	(अनुवाद)
हातिम, अदी और असाकिर ने। और इसमें है: हमने इसका उल्लेख हसन से किया, तो उन्होंने कहा, "अबू अल-आलिया ने सच कहा और नेक सलाह दी।"	ज़ुरैज व अबू हातिम व अदी और असाकिर के बेटों ने और इसमें है कि हमने यह हदीस हसन से ज़िक्र की तो उन्होंने फरमाया अबू अल-आलिया ने खालिस सच कहा। (त))

---

1. अल-क़ुरान अल-करीम 1/5
2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत्-तफ़सीर, शराह अस-सिरात अल-मुस्तकीम, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 2/259
3. तफ़सीर अल-क़ुरान अल-अज़ीम इब्न अबी हातिम, तफ़सीर सूरह अल-फ़ातिहा, मकतबा निज़ार मुस्तफ़ा अल-बाज़, रियाज़, 1/30

زید کا قول حق وصحیح اور عمرو کا زعم باطل و قبیح والحاد صریح ہے۔ اس کے کلام شیطنت نظام میں دس فقرے ہیں ہم سب کے متعلق مجمل بحث کریں کہ ان شاء اللہ الکریم مسلمانوں کو مفید و نافع اور شیطانوں کی قاطع و قامع ہو وباللہ التوفیق۔ (۱) عمرو کا قول کہ شریعت چند احکام فرض وواجب وحلال وحرام کا نام ہے محض اندھا پن ہے۔ شریعت تمام احکام جسم و جان و روح و قلب وجملہ علوم الہیہ ومعارف نامتناہیہ کو جامع ہے جن میں سے ایک ایک ٹکڑے کا نام طریقت ومعرفت ہے ولہذا باجماع قطعی جملہ اولیائے کرام تمام حقائق کو شریعت مطہرہ پر عرض کرنا فرض ہے۔ اگر شریعت کے مطابق ہوں حق ومقبول ہیں ورنہ مردود و مخذول، تو یقیناً قطعاً شریعت ہی اصل کار ہے۔ شریعت ہی مناط ومدار ہے۔ شریعت ہی محکم و معیار ہے۔ شریعت "راہ" کو کہتے ہیں اور شریعت محمدیہ علی صاحبہا افضل الصلوٰۃ والتحیۃ کا ترجمہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی راہ، یہ قطعاً عام و مطلق ہے نہ کہ صرف چند احکام جسمانی سے خاص، یہی وہ راہ ہے کہ پانچوں وقت ہر نماز بلکہ ہر رکعت میں اس کا مانگنا اور اس پر ثبات واستقامت کی دعا کر ناہر مسلمان پر واجب فرمایا ہے کہ "اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ ۝" ہم کو محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی راہ چلا ان کی شریعت پر ثابت قدم رکھ، عبداللہ بن عباس و امام ابو عالیہ و امام حسن بصری رضی اللہ تعالٰی عنہم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
الصراط المستقيم رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم وصاحباه . رواه عن ابن عباس الحاكم في صحيحه وعن ابي العالية من	صراط مستقیم محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور ابوبکر صدیق وعمر فاروق ہیں رضی اللہ تعالٰی عنہما (اس کو حاکم نے اپنی صحیح میں ابن عباس رضی اللہ

عربی متن	اردو ترجمہ
طريق عاصم الاحول عنه عبد بن حميد وابناء جريج وابي حاتم وعدي وعساكر وفيه ابی حاتم و عدی و عساکرو فیہ فذکرنا ذلک للحسن فقال صدق ابو العالية و نصح -	تعالٰی عنہ سے روایت کیا اور ابوالعالیہ سے بطریق عاصم الاحول ان سے عبد بن حمید اور جریج وابی حاتم و عدی اور عساکر کے بیٹوں نے اور اس میں ہے کہ ہم نے یہ حدیث حسن سے ذکر کی تو انہوں نے فرمایا ابوالعالیہ نے خالص سچ کہا۔ (ت)

---

1 القرآن الکریم ۱/ ۵ 2 المستدرک للحاکم کتاب التفسیر شرح الصراط المستقیم دار الفکر بیروت ۲/ ۲۵۹ 3 تفسیر القرآن العظیم لابن ابی حاتم تفسیر سورۃ الفاتحہ مکتبہ نزار مصطفی الباز ریاض ۱/ ۳۰

This is the path which is intended by Allah. The Great Quran says: "Indeed, my Lord is on a straight path." [1] Indeed, my Lord is found on this straight path. This is the path whose opponent is an irreligious misguided person. The Great Quran says: "And [moreover], this is My path, which is straight, so follow it; and do not follow [other] ways, for you will be separated from His way. This has He instructed you that you may become righteous." [2] (After mentioning the rulings of Sharia from the beginning of the section, He says) And O Beloved! You say that this Sharia is My straight path, so follow it and do not follow other paths besides it, for He commands you this so that you may practice piety.

See, the Holy Quran has clearly stated that Sharia is the only path by which one reaches Allah, and any other path a person takes will lead him away from the path of Allah. (2) Amr's statement that Tariqat (the spiritual path) is the name for reaching Allah is sheer madness and ignorance. Every educated person knows that 'tariq', 'tariqa', and 'tariqat' mean 'path', not 'arrival'. So, certainly, Tariqat is also the name of a path. Now, if it is separate from Sharia, then according to the testimony of the Holy Quran, it will not lead to God, but to Satan; not to Paradise, but to Hell; because the Holy Quran has declared all paths other than Sharia to be false and rejected. It is necessarily certain that Tariqat is Sharia itself, being a part of this radiant path. Its separation from Sharia is impossible and inappropriate. Whoever considers it separate from Sharia considers it severed from the path of God and a path of Iblis (Satan). But God forbid, the true Tariqat is not the path of Iblis, it is absolutely the path of God, so it is definitely a part of the pure Sharia. (3) Whatever is revealed in Tariqat is the reward of following Sharia; otherwise, without following Sharia, great revelations occur to monks, yogis, and ascetics. But where do those take them? They lead them to the fire of Hell and painful punishment. (4) To call Sharia a drop and Tariqat a river is the act of that absolute madman who [has seen the river's width...]

---

1 The Holy Quran 11 / 56 2 The Holy Quran 6 / 153

यही वह मार्ग है जिसकी मंशा अल्लाह है। कुरआन-ए-अज़ीम में फ़रमाया गया: "बेशक मेरा रब सीधे रास्ते पर है।" [1] निस्संदेह, मेरा रब इसी सीधे रास्ते पर मिलता है। यही वह रास्ता है जिसका मुख़ालिफ (विरोधी) अधर्मी गुमराह है, कुरआन-ए-अज़ीम ने फ़रमाया: "और यह कि यह मेरा सीधा रास्ता है, तो तुम इसी पर चलो, और दूसरे रास्तों पर न चलो कि वह तुम्हें अल्लाह के रास्ते से जुदा कर देंगे। उसने तुम्हें यह ताकीद फ़रमाई है ताकि तुम परहेज़गार बनो।" [2] (रुकू के शुरू से शरीअत के अहकाम बयान करके फ़रमाता है) और ऐ महबूब! तुम फ़रमा दो कि यह शरीअत मेरा सीधा रास्ता है तो इसकी पैरवी करो और इसके सिवा और रास्तों के पीछे न जाओ कि वह तुम्हें इसके बारे में ताकीद फ़रमाता है ताकि तुम परहेज़गारी करो।

देखो कुरआन मजीद ने साफ़ फ़रमा दिया कि शरीअत ही सिर्फ वह रास्ता है जिससे अल्लाह तक पहुंच है और इसके सिवा आदमी जो रास्ता चलेगा वह अल्लाह की राह से दूर हो जाएगा। (२) अम्र का यह कहना कि तरीक़त अल्लाह तक पहुँचने का नाम है, महज़ पागलपन और जहालत है। हर पढ़ा-लिखा इंसान जानता है कि 'तरीक़', 'तरीक़ा' और 'तरीक़त' का अर्थ 'रास्ता' है न कि 'पहुँच जाना'। तो यक़ीनन तरीक़त भी रास्ते का ही नाम है। अब अगर वह शरीअत से अलग हो, तो कुरआन मजीद की गवाही के मुताबिक़ वह खुदा तक नहीं पहुँचाएगी, बल्कि शैतान तक; जन्नत में नहीं ले जाएगी बल्कि जहन्नम में; क्योंकि कुरआन मजीद शरीअत के सिवा बाक़ी सब रास्तों को बातिल (झूठा) और मरदूद (अस्वीकृत) करार दे चुका है। इसलिए यह लाज़िमी है कि तरीक़त ही शरीअत है क्योंकि वह इसी रौशन राह का एक हिस्सा है। इसका शरीअत से अलग होना नामुमकिन और अनुचित है। जो इसे शरीअत से अलग समझता है, वह इसे खुदा की राह से तोड़कर इब्लीस (शैतान) की राह मानता है। मगर हाशा (ईश्वर न करे) सच्ची तरीक़त इब्लीस की राह नहीं है, बल्कि कतई तौर पर खुदा की राह है, तो यक़ीनन वह शरीअत-ए-मुतहरा ही का एक हिस्सा है। (३) तरीक़त में जो कुछ ज़ाहिर (उजागर) होता है, वह शरीअत की पैरवी का ही फल है, वरना शरीअत की पैरवी के बिना बड़े-बड़े कश्फ़ (रहस्योद्घाटन) पादरियों, योगियों और संन्यासियों को भी होते हैं, फिर वे उन्हें कहाँ ले जाते हैं? वे उन्हें जहन्नम की आग और दर्दनाक अज़ाब तक पहुँचाते हैं। (४) शरीअत को क़तरा और तरीक़त को दरिया कहना उस पक्के पागल का काम है जिसने दरिया के पाट को...

---

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 11 / 56 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 6 / 153

یہی وہ راہ ہے جس کا منشا اللہ ہے۔ قرآن عظیم میں فرمایا: "إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ" ۱ "بیشک اس سیدھی راہ پر میرا رب ملتا ہے۔ یہی وہ راہ ہے جس کا مخالف بد دین گمراہ ہے، قرآن عظیم نے فرمایا: "وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ" ۲ (شروع رکوع سے احکام شریعت بیان کرکے فرماتا ہے) اور اے محبوب! تم فرمادو کہ یہ شریعت میری سیدھی راہ ہے تو اس کی پیروی کرو اور اس کے سوا اور راستوں کے پیچھے نہ جاؤ کہ وہ تمھیں اس کی تاکید فرماتا ہے تاکہ تم پر ہیز گاری کرو۔

دیکھو قرآن مجید نے صاف فرمادیا کہ شریعت ہی صرف وہ راہ ہے جس سے وصول الی اللہ ہے اور اس کے سوا آدمی جو راہ چلے گا اللہ کی راہ سے دور پڑے گا۔ (۲) عمرو کا قول کہ طریقت نام ہے وصول الی اللہ کا محض جنون و جہالت ہے۔ ہر دو حرف پڑھا ہوا جانتا ہے۔ کہ طریق طریقہ طریقت راہ کو کہتے ہیں نہ کہ پہنچ جانے کو ، تو یقیناً طریقت بھی راہ ہی کا نام ہے اب اگر وہ شریعت سے جدا ہو تو بشہادت قرآن مجید خدا تک نہ پہنچائے گی، بلکہ شیطان تک جنت میں نہ لے جائے گی بلکہ جہنم میں کہ شریعت کے سوا سب راہوں کو قرآن مجید باطل و مردود فرما چکا۔ لاجرم ضرور ہوا کہ طریقت ہی شریعت ہے کہ اسی راہ روشن کا ٹکڑا ہے اس کا اس سے جدا ہونا محال و ناسزا ہے جو اسے شریعت سے جدا جانتا ہے اسے راہ خدا سے توڑ کر راہ ابلیس مانتا ہے مگر حاشا طریقت حقہ راہ ابلیس نہیں قطعاً راہ خدا ہے تو یقیناً وہ شریعت مطہرہ ہی کا ٹکڑا ہے۔ (۳) طریقت میں جو کچھ منکشف ہوتا ہے شریعت ہی کے اتباع کا صدقہ ہے ورنہ بے اتباع شرع بڑے بڑے کشف راہبوں ، جوگیوں ، سنیاسیوں کو ہوتے ہیں، پھر وہ کہاں تک لے جاتے ہیں اسی

نار جحیم و عذاب الیم تک پہنچاتے ہیں۔ (۴) شریعت کو قطرہ طریقت کو دریا کہنا اس مجنون پکے پاگل کا کام ہے جس نے دریا کا پاٹ

---

1 القرآن الکریم ۱۱ / ۵۶ 2 القرآن الکریم ۶ / ۱۵۳

Fatawa Razawiyya Volume 21

Someone heard it from another and did not know that if this vastness were not there, from which house would it come? Sharia (Islamic Law) is the source, and Tariqa (Spiritual Path) is a river flowing from it. Rather, Sharia is even loftier than this example. When water flows from a source and becomes a river, it does not need the source to irrigate the lands it passes through. Nor do those benefiting from it need the original source at that time. However, Sharia is such a source that the river emerging from it, i.e., Tariqa, needs it every moment. If its connection with the source breaks, it's not just that future help will stop. The water that has already arrived might serve for drinking, bathing, or irrigating fields and orchards for a few days—no, no! As soon as the connection with the source breaks, this river will immediately vanish. Not a drop, not even a trace of moisture will be seen. No, no, I made a mistake. I wish it were only that the river dried up, the water disappeared, orchards withered, fields shriveled, and people writhed in thirst. Not at all! Instead, as soon as the connection with this blessed source is severed, this entire river becomes "the swollen sea" (Al-Bahr al-Masjur), turning into a flame-spewing fire from whose flames there is no refuge. Then, I wish those flames were visible to the outward eyes, so that those who broke the connection and were turned into black dust would remain burnt only to that extent, so that others seeing their end might take heed. But no, it is "the kindled Fire of Allah, which reaches to the hearts" (Quran 104:6-7). Allah's kindled fire that climbs over the hearts. From within, hearts are burnt, faith has turned into black dust. And outwardly, the same water appears; to look at, it's a river, but internally, it's a dual fire. Alas, alas, that this veil has destroyed millions! Furthermore, there is another great difference from the example of a river source, which was hinted at earlier: that beneficiaries do not need the source at that moment. But heaven forbid, do not break the connection with the source here so that the water remains and doesn't turn into fire. Even then, every moment there is a need to check it against the source. This is because this pure, sweet river, emerging from this blessed source and flowing through the valleys of this world of confusion (Dar al-Iltibas), flows alongside a harsh, impure, salty river. "This is fresh and sweet, and this is salty and bitter" (Quran 25:53). One is very sweet and pleasant, and one is extremely salty and bitter. What is that salty sea? It is the whispers and deceptions of the cursed Satan. So, those who benefit from the sweet river need it every moment so that every new...

---

[1] Al-Quran al-Kareem 104/6 & 7 [2] Al-Quran al-Kareem 25/53

किसी से सुन लिया और न जाना कि अगर यह विस्तार न होता तो यह किस घर से आता? शरीअत स्रोत है और तरीक़त उससे निकला हुआ एक दरिया। बल्कि शरीअत इस उदाहरण से भी अधिक महान है। स्रोत से पानी निकलकर दरिया बनकर जिन ज़मीनों से गुज़रता है, उन्हें सींचने में उसे स्रोत की ज़रूरत नहीं होती। और न ही उससे लाभ उठाने वालों को उस समय मूल स्रोत की आवश्यकता होती है। मगर शरीअत वह स्रोत है कि उससे निकले हुए दरिया यानी तरीक़त को हर पल इसकी ज़रूरत है। स्रोत से इसका संबंध टूटे तो केवल यही नहीं कि भविष्य के लिए सहायता रुक जाए। अभी जितना पानी आ चुका है, वह कुछ दिनों तक पीने, नहाने, खेतों और बागों को सींचने के काम आ जाए—नहीं नहीं! स्रोत से इसका संबंध टूटते ही यह दरिया तुरंत नष्ट हो जाएगा, बूंद तो बूंद, नमी का भी नाम नज़र नहीं आएगा। नहीं नहीं, मैंने गलती की, काश इतना ही होता कि दरिया सूख गया, पानी खत्म हो गया, बाग सूख गए, खेत मुरझा गए, लोग प्यास से तड़प रहे हैं। हरगिज़ नहीं, बल्कि यहाँ से इस मुबारक स्रोत से संबंध टूटते ही यह सारा दरिया 'अल-बह्र अल-मसजूर' होकर आग उगलने वाला शोला बन जाता है, जिसके शोलों से कहीं पनाह नहीं। फिर काश वे शोले ज़ाहिरी आँखों से दिखाई देते तो जो संबंध तोड़ने वाले काली राख हो गए थे, वे उतने ही जलकर रह जाते कि उनका यह अंजाम देखकर लोग सीख लेते। मगर नहीं, वह तो "नारुल्लाहि अल-मुक़दतुल्लाती तत्तलिओ अलल अफइदाह" (अल्लाह की भड़काई हुई आग है जो दिलों तक पहुँचती है) है। अल्लाह की भड़काई हुई आग जो दिलों पर चढ़ती है। अंदर से दिल जल गए, ईमान काली राख हो गया। और ज़ाहिर में वही पानी नज़र आ रहा है; देखने में दरिया और बातिन (आंतरिक) में आग का दोहराव। आह, आह! कि इस पर्दे ने लाखों को तबाह कर दिया। फिर दरिया और स्रोत के उदाहरण में एक और बड़ा अंतर है जिसकी ओर इशारा किया गया: कि लाभ उठाने वालों को उस समय स्रोत की ज़रूरत नहीं होती। मगर यहाँ खबरदार, स्रोत से संबंध न तोड़ें ताकि पानी बना रहे और आग न बन जाए, तब भी हर पल स्रोत से इसकी जाँच-पड़ताल की ज़रूरत है। वह यूँ कि यह पाकीज़ा मीठा दरिया जो इस बरकत वाले स्रोत से निकलकर इस भ्रम की दुनिया (दार अल-इल्तिबास) की वादियों में लहरें ले रहा है। यहाँ इसके साथ एक अत्यंत नापाक खारा दरिया भी बहता है। "हाज़ा अज़बुन फ़ुरातून व हाज़ा मिल्हुन उजाज" (यह मीठा और प्यास बुझाने वाला है और यह खारा और कड़वा है)। एक खूब मीठा और रसीला है और एक अत्यंत नमकीन और खारा। वह खारा दरिया क्या है? वह

लानती शैतान के वसवसे और धोखे हैं। तो मीठे दरिया से लाभ उठाने वालों को हर पल ज़रूरत है कि हर नई...

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 104/6 और 7 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 25/53

کسی سے سن لیا اور نہ جانا کہ یہ وسعت نہ ہوتی تو اس میں کس گھر سے آتی، شریعت منبع ہے اور طریقت اس میں سے نکلا ہوا ایک دریا۔ بلکہ شریعت اس مثال سے بھی متعالی ہے۔ منبع سے پانی نکل کر دریا بن کر جن زمینوں پر گزرے انھیں سیراب کرنے میں اسے منبع کی احتیاج نہیں۔ نہ اس سے نفع لینے والوں کو اصل منبع کی اس وقت حاجت، مگر شریعت وہ منبع ہے کہ اس سے نکلے ہوئے دریا یعنی طریقت کو ہر آن اس کی احتیاج ہے منبع سے اس کا تعلق ٹوٹے تو یہی نہیں کہ صرف آئندہ کے لئے مدد موقوف ہو جائے فی الحال جتنا پانی آچکا ہے چند روز تک پینے، نہانے، کھیتیاں، باغات سینچنے کا کام دے نہیں نہیں منبع سے اس کا تعلق ٹوٹتے ہی یہ دریا فوراً فنا ہو جائے گا، بوند تو بوند نم کا بھی نام نظر نہ آئے گا، نہیں نہیں، میں نے غلطی کی، کاش اتنا ہی ہوتا کہ دریا سوکھ گیا، پانی معدوم ہوا، باغ سوکھے، کھیت مرجھائے، آدمی پیاسے تڑپ رہے ہیں، ہرگز نہیں، بلکہ یہاں سے اس مبارک منبع سے تعلق چھوٹتے ہی یہ تمام دریا البحر المسجور ہو کر شعلہ فشاں آگ ہو جاتا ہے جس کے شعلوں سے کہیں پناہ نہیں، پھر کاش وہ شعلے ظاہری آنکھوں سے سوجھتے تو جو تعلق توڑنے والے خاک سیاہ ہوئے تھے اتنے ہی جل کر باقی بچ جاتے کہ ان کا یہ انجام دیکھ کر عبرت پاتے مگر نہیں وہ تو "نَارُ اللّٰہِ الْمُوْقَدَۃُ ۙ O الَّتِیْ تَطَّلِعُ عَلَی الْاَفْـِٕدَۃِ ؕ O" ہے۔ اللہ کی بھڑکاتی ہوئی آگ کہ دلوں پر چڑھتی ہے۔ اندر سے دل جل گئے، ایمان خاک سیاہ ہو گئے۔ اور ظاہر میں وہی پانی نظر آ رہا ہے دیکھنے میں دریا اور باطن میں آگ کا دہرا، آہ آہ کہ اس پردے نے لاکھوں کو ہلاک کیا، پھر دریا منبع کی مثال سے ایک اور فرق عظیم ہے جس کی طرف اشارہ گزرا کہ نفع لینے والوں کو اس وقت منبع کی حاجت نہیں، مگر حاشا یہاں منبع سے تعلق نہ توڑئیے کہ پانی باقی رہے اور آگ نہ ہو جائے جب بھی ہر آن منبع سے اس کی جانچ

پڑتال کی حاجت ہے وہ یوں کہ یہ پاکیزہ شیریں دریا جو اس برکت والے منبع سے نکل کر اس دار الالتباس کی وادیوں میں لہریں لے رہا ہے۔ یہاں اس کے ساتھ ایک سخت ناپاک کھاری دریا بھی بہتا ہے۔ ”ھٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَّ ھٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ“ ایک خوب میٹھا شیریں ہے اور ایک سخت نمک کھاری، وہ دریائے شور کیا ہے شیطان ملعون کے وسوسے دھوکے، تو دریائے شیریں سے نفع لینے والوں کو ہر آن احتیاج ہے کہ ہر نئی

---

1 القرآن الکریم ۶/۱۰۴ و ۷ 2 القرآن الکریم ۵۳/۲۵

Keep matching the color, taste, and smell of each wave with the original source's color, taste, and smell, to see if this wave has come from that source or if the foul-smelling, salty stream of Satanic urine is deceiving you. The great difficulty is that due to the extreme subtleness of that pure and blessed source, its taste quickly leaves the tongue. The color and smell are not remembered, and simultaneously, the spiritual sense of taste, smell, and sight becomes corrupted so that when a person is separated from the source, they cannot distinguish between rose water and urine. Iblis makes one swallow the salty, foul-smelling, death-colored liquid sip by sip, and one imagines they are drinking the sweet, fragrant, beautifully colored water of the River of Tariqat (the path). Therefore, Shariat is even more exalted than the example of the source and the river. And Allah's example is the highest. Pure Shariat is a lantern of Divine light. In the religious world, there is no light other than it. Its light increases to become like the dawn, then the sun, and then progresses to infinitely higher levels, through which the realities of things are revealed and the Light of Truth manifests itself. This level in knowledge is 'Ma'rifat' (gnosis) and in the level of investigation is 'Haqiqat' (reality). So, the one who sees the reality is that same one Shariat, which is given different names according to its varying levels. When this light increases and becomes like the bright morning, the accursed Iblis comes pretending to be a well-wisher and says, "Extinguish the lamp, for the morning has dawned." "Extinguish the lamp because now the morning has become brightly lit." If the person is not deceived and the light of the lantern increases to become day, Iblis says, "Will you still not extinguish the lamp? The sun is shining. Fool, what need do you have for a lamp now?"

Indeed, the fool places a camphor candle in the bright day. (The fool keeps a camphor candle burning during a bright day. - Note)

If Divine guidance is his helper, the servant recites 'La Hawla' and repels that accursed one, saying, "O enemy of Allah! What is this that you are calling day or sun after all? It is the light of this very lantern. If it is extinguished, where will the light come from?" At that time, that deceiver wanders around frustrated and unsuccessful, and the servant, under the protection of "Light upon light. Allah guides to His light whom He wills"[1] (Light upon light, and He shows the way of His light to whom He wills. - Note) reaches the True Light. But if he gets caught in the moment and thinks, "Yes, it is day now, what need do I have for a lamp?", the moment the lantern is

extinguished, it becomes pitch black immediately, such that one cannot see their own hand. As the Holy Quran has stated:

[1] Al-Quran al-Karim 24/35

फ़तावा रज़विया, खंड २१

हर लहर के रंग, स्वाद और गंध को मूल स्रोत के रंग, स्वाद और गंध से मिलाते रहें कि यह लहर उस स्रोत से आई है या शैतानी पेशाब की बदबूदार खारी धार धोखा दे रही है। बड़ी कठिनाई यह है कि उस पवित्र धन्य स्रोत की अत्यंत सूक्ष्मता के कारण उसका स्वाद जीभ से जल्दी उतर जाता है। रंग और गंध कुछ याद नहीं रहती और साथ ही स्वाद, गंध और दृष्टि की आध्यात्मिक इंद्रियां भ्रष्ट हो जाती हैं कि मनुष्य स्रोत से अलग हुआ और उसे गुलाब और पेशाब में अंतर नहीं रहता। इबलीस खारी, बदबूदार, मौत के रंग जैसी चीज़ घूँट-घूँट कर पिलाता है और वह अनुमान करता है कि मैं तरीक़त (आध्यात्मिक मार्ग) की नदी का मीठा, खुशबूदार, सुंदर रंग वाला पानी पी रहा हूँ। अतः शरीयत स्रोत और नदी के उदाहरण से भी अत्यंत उच्च है। और अल्लाह का उदाहरण सबसे ऊँचा है। शरीयत-ए-मुतहरा एक ईश्वरीय प्रकाश का लालटेन है। धार्मिक जगत में इसके अतिरिक्त कोई प्रकाश नहीं है। इसका प्रकाश बढ़ते-बढ़ते सुबह और फिर सूर्य और फिर उससे भी अनंत स्तरों तक प्रगति करता है जिससे वस्तुओं की वास्तविकताओं का खुलासा होता है और सत्य का प्रकाश प्रकट होता है। ज्ञान के स्तर में यह 'मारिफ़त' (ज्ञान) है और शोध के स्तर में 'हक़ीक़त' (सच्चाई) है। तो हकीकत देखने वाली वही एक शरीयत है जिसके विभिन्न स्तरों के अनुसार अलग-अलग नाम रखे गए हैं। जब यह प्रकाश बढ़कर सुबह की रोशनी के समान हो जाता है तो शापित इबलीस खैरख्वाह (हितैषी) बनकर आता है और उससे कहता है "अत्फ़ि-उल-मिस्बाह़ फ़क़द अश्रक़-अल-असबाह़" (चिराग बुझा दे क्योंकि अब सुबह खूब रोशन हो गई है)। यदि मनुष्य धोखे में नहीं आया और लालटेन का प्रकाश बढ़कर दिन हो गया, तो इबलीस कहता है "क्या अब भी चिराग नहीं बुझाएगा? सूरज चमक रहा है। मूर्ख! अब तुझे चिराग की क्या ज़रूरत है?"

अलबत्ता बेवकूफ ही रौशन दिन में काफ़ूरी शमा (मोमबत्ती) जलाता है। (बेवकूफ रोशन दिन में काफ़ूरी शमा रखता है। - अनुवाद)

यदि ईश्वरीय मार्गदर्शन सहायक हो, तो बंदा 'ला हौल' पढ़ता है और उस शापित को दूर करता है कि ओ अल्लाह के दुश्मन! जिसे तू दिन या सूरज कह रहा है, वह आखिर क्या है? वह इसी लालटेन का तो नूर (प्रकाश) है। इसे बुझा दिया तो नूर कहाँ से आएगा? उस समय वह धोखेबाज निराश और असफल होकर फिरता है और बंदा "नूरुन अला नूर, यहदिल्लाहु लिनूरिही मंय्यशाअ"[1] (नूर पर नूर है और वह जिसे चाहता है अपने नूर की राह बताता है। - अनुवाद) की सुरक्षा में वास्तविक नूर तक पहुँच जाता है। और अगर वह झांसे में आ गया और समझ लिया कि हाँ, दिन तो हो गया अब मुझे

चिराग की क्या ज़रूरत है, तो जैसे ही लालटेन बुझी, तुरंत इतना घना अँधेरा हो गया कि हाथ को हाथ सुझाई न देता। जैसा कि कुरान मजीद ने फरमाया:

[1] अल-कुरान अल-करीम २४/३५

पृष्ठ ५२६/६७४

لہر پر اس کی رنگت مزے بو کو اصل منبع کے لون طعم ریح سے ملاتے رہیں کہ یہ لہر اس منبع سے آئی ہے یا شیطانی پیشاب کی بدبو کھاری دھار دھوکا دے رہی ہے۔ سخت دقت یہ ہے کہ اس پاک مبارک منبع کی کمال لطافت سے اس کا مزہ جلد زبان سے اتر جاتا ہے۔ رنگت بو کچھ یاد نہیں رہتی اور ساتھ ہی ذائقہ شامہ باصرہ کا معنوی حس فاسد ہو جاتا ہے کہ آدمی منبع سے جدا ہوا اور اسے گلاب اور پیشاب میں تمیز نہیں رہتی، ابلیس کا کھاری بدبو رنگ موت عنٹ عنٹ چڑھاتا اور گمان کرتا ہے کہ دریائے طریقت کا شیریں خوشبو خوش رنگ پانی پی رہا ہوں، لہذا شریعت منبع و دریا کی مثال سے بھی نہایت متعالی ہے واللہ المثل الاعلیٰ شریعت مطہرہ ایک ربانی نور کا فانوس ہے۔ کہ دینی عالم میں اس کے سوا کوئی روشنی نہیں اس کی روشنی بڑھتے بڑھتے صبح اور پھر آفتاب اور پھر اس سے بھی غیر متناہی درجوں زیادہ تک ترقی کرتی ہے جس سے حقائق اشیاء کا انکشاف ہوتا اور نور حق تجلی فرماتا ہے یہ مرتبہ علم میں معرفت اور مرتبہ تحقیق میں حقیقت ہے تو حقیقت بین وہی ایک شریعت ہے کہ باختلاف مراتب اس کے مختلف نام رکھے جاتے ہیں جب یہ نور بڑھ کر صبح روشن کے مثل ہوتا ہے ابلیس لعین خیر خواہ بن کر آتا ہے اور اس سے کہتا ہے "اطفی المصباح فقد اشرق الاصباح" چراغ ٹھنڈا کر کہ اب تو صبح خوب روشن ہوگئی، اگر آدمی دھوکے میں نہ آیا اور نور فانوس بڑھ کر دن ہو گیا ابلیس کہتا ہے کیا اب بھی چراغ نہ بجھائے گا آفتاب روشن ہے۔ احمق اب تجھے چراغ کی کیا حاجت ہے۔ ع بلے کوروز روشن شمع کافوری نہد (بیوقوف روشن دن کا فوری شمع رکھتا ہے۔ ت) ہدایت الٰہی اگر دستگیر ہے تو بندہ لاحول پڑھتا اور اس ملعون کو دفع کرتا ہے کہ او عدو اللہ! یہ جسے تو دن یا آفتاب کہہ رہا ہے آخر کیا ہے۔ اسی فانوس کا تو نور ہے۔ اسے بجھایا تو نور کہاں سے آئے گا، اس وقت وہ دغا باز خائب وخاسر پھرتا

ہے اور بندہ "نُوْرٌ عَلٰی نُوْرٍ ط یَہْدِی اللّٰہُ لِنُوْرِہٖ مَنْ یَّشَاءُ ط"1 (نور پر نور ہے اور اپنے نور کی راہ بتاتا ہے جسے چاہتا ہے۔ ت) کی حمایت میں نور حقیقی تک پہنچتا ہے اور اگر دم میں آگیا اور سمجھا کہ ہاں دن تو ہو گیا اب مجھے چراغ کی کیا حاجت ہے ادھر فانوس بجھا اور معاً اندھیرا گھپ کہ ہاتھ کو ہاتھ سجھائی نہ دیتا۔ جیسا کہ قرآن مجید نے فرمایا:

1 القرآن الکریم ۳۵/۲۴

Fatawa Razawiyya, Volume 21

"(They are like) darkness upon darkness: when he puts out his hand, he can hardly see it; and he for whom Allah has not appointed light, for him there is no light." (Translation: There are layers of darkness one upon another; if he stretches out his hand, he cannot see it. And for whom God does not provide light, where can he find light?)

These are those who, upon reaching (the station of) Tariqah (spiritual path) or even Haqiqah (ultimate reality), considered themselves independent of Shari'ah. Coming close to Iblis (Satan), they extinguished this divine lantern. If only they knew of the universal darkness that enveloped their eyes upon its extinguishing, ruining them in broad daylight, perhaps they would have repented. The Master of the lantern (Allah) bestows mercy upon the remorseful and then grants them light. But the tragedy is that where the accursed enemy extinguished their lantern, he simultaneously lit his own conspiratorial wick and placed it in their hands. They mistake it for light, while in reality it is fire. They are self-satisfied, thinking, "What do those of Shari'ah possess? We have a lamp that carries the light of the sun." To them, that is a drop and this is an ocean. They do not realize that it is truly light, while this is a screen of deception; the truth will be revealed as soon as their eyes close (in death):

With whom did you play the game of love in the dark night? (t)

In short, every Muslim needs Shari'ah with every breath, every second, and every moment until their dying breath. And those treading the path of Tariqah need it even more, for the finer the path, the greater the need for a guide. Therefore, it is mentioned in the Hadith that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"The worshiper without understanding (Fiqh) is like a donkey at a mill, who endures hardship but gains no benefit." (Narrated by Abu Nu'aym in al-Hilyah from Wathilah bin al-Asqa, may Allah be pleased with him. t)

Amir al-Mu'minin Mawla Ali (may Allah ennoble his face) says:

"Two types of persons have broken my back (namely, those...)"

Footnotes: 1. Al-Quran al-Karim 24/40 2. Hilyat al-Awliya by Abu Nu'aym, trans. 318 Khalid bin Ma'dan, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 5/219

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

"अंधेरे पर अंधेरा है, जब वह अपना हाथ निकाले तो उसे देख न पाए; और जिसके लिए अल्लाह ने नूर (प्रकाश) नहीं बनाया, उसके लिए कोई नूर नहीं।" (अनुवाद: एक पर एक अंधेरियाँ हैं, अपना हाथ निकाले तो न सूझे और जिसे ख़ुदा नूर न दे उसके लिए नूर कहाँ।)

ये वे लोग हैं जो तरीक़त बल्कि हक़ीक़त तक पहुँच कर अपने आप को शरीअत से मुस्तग़नी (स्वतंत्र) समझने लगे और इब्लीस के धोखे में आकर इस इलाही फ़ानूस (ईश्वरीय चिराग) को बुझा बैठे। काश ऐसा होता कि इस बुझने से जो आलमगीर अंधेरा उनकी आँखों में छाया, जिसने दिन दहाड़े उन्हें बर्बाद कर दिया, उन्हें उसकी ख़बर होती तो शायद वे तौबा करते। फ़ानूस का मालिक नदामत (पछतावा) करने वालों पर मेहर (कृपा) रखता है। फिर उन्हें रौशनी देता है, मगर सितम तो यह है कि मलऊन (शापित) दुश्मन ने जहाँ फ़ानूस बुझाया, वहीं अपनी साज़िशी बत्ती जलाकर उनके हाथ में दे दी। वे इसे नूर समझ रहे हैं जबकि हक़ीक़तन वह आग (नार) है। वे मगन हैं कि शरीअत वालों के पास क्या है? हमारा एक च़राग़ तो सूरज का नूर लिए जा रहा है। वह एक क़तरा है और यह एक दरिया है। और ख़बर नहीं कि वह हक़ीक़तन नूर है और यह धोखे की टट्टी (ओट) है, आँख बंद होते ही हाल खुल जाएगा कि:

अंधेरी रात में किसके साथ इश्क़ की बाज़ी खेली। (त)

संक्षेप में, शरीअत की ज़रूरत हर मुसलमान को एक-एक सांस, एक-एक पल और एक-एक लम्हे पर मरते दम तक है। और तरीक़त में कदम रखने वालों को और भी ज़्यादा, क्योंकि राह जितनी बारीक होती है, हादी (मार्गदर्शक) की उतनी ही ज़्यादा ज़रूरत होती है। लिहाज़ा हदीस में आया है कि हुज़ूर सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"बिना फ़िक़्ह (धार्मिक समझ) के इबादत में पड़ने वाला ऐसा है जैसे चक्की खींचने वाला गधा, जो मशक्क़त तो झेले पर नफ़ा कुछ नहीं।" (इसे अबू नुऐम ने हिल्या में वासिला बिन अस्क़अ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। त)

अमीरुल मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहू) फ़रमाते हैं:

"दो शख़्सों ने मेरी पीठ तोड़ दी (यानी वो...)"

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-क़ुरआन अल-करीम 24/40 2. हिल्या अल-औलिया अबू नुऐम द्वारा, अनुवाद 318 ख़ालिद बिन मादान, दार अल-किताब अल-अरबी बेरुत 5/219

"ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ ؕ اِذَآ اَخْرَجَ یَدَهٗ لَمْ یَكَدْ یَرٰىهَا ؕ وَ مَنْ لَّمْ یَجْعَلِ اللّٰهُ لَهٗ نُوْرًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُّوْرٍ" (ایک پر ایک اندھیر یاں ہیں، اپنا ہاتھ نکالے تو نہ سوجھے اور جسے خدا نور نہ دے اس کے لئے نور کہاں۔)

یہ ہیں وہ کہ طریقت بلکہ حقیقت تک پہنچ کر اپنے آپ کو شریعت سے مستغنی سمجھے اور ابلیس کے قریب میں آکر اس الٰہی فانوس کو بجھا بیٹھے کاش یہی ہوتا کہ اس کے بجھنے سے جو عالمگیر اندھیرا ان کی آنکھوں میں چھایا جسے دن دہاڑے چوپٹ کردیا ان کو اس کی خبر ہوتی کہ شاید توبہ کرتے فانوس کا مالک ندامت والوں پر مہر رکھتا ہے۔ پھر انھیں روشنی دیتا، مگر ستم اندھیر تو یہ ہے کہ دشمن ملعون نے جہاں فانوس خاموش کرائی اس کے ساتھ ہی مگا اپنی سازشی بتی جلا کر ان کے ہاتھ میں دے دی یہ اسے نور سمجھ رہے ہیں اور وہ حقیقۃً نار ہے۔ یہ مگن ہیں کہ شریعت والوں کے پاس کیا ہے۔ ایک چراغ ہے ہمارا نور آفتاب کو لئے جا رہا ہے۔ وہ قطرہ اور یہ ایک دریا ہے۔ اور خبر نہیں کہ وہ حقیقۃً نور ہے۔ اور یہ دھوکے کی ٹٹی، آنکھ بند ہوتے ہی حال کھل جائے گا کہ ع

با کہ باختہ عشق در شب دیجور (اندھیری رات میں کس سے عشق بازی کی۔ت)

بالجملہ شریعت کی حاجت ہر مسلمان کو ایک ایک سانس ایک ایک پل ایک ایک لمحہ پر مرتے دم تک ہے اور طریقت میں قدم رکھنے والوں کو اور زیادہ کہ راہ جس قدر باریک اس قدر ہادی کی زیادہ حاجت و لہذا حدیث میں آیا حضور سیدی عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

"المتعبد بغیر فقہ کالحمار فی الطاحون، رواہ ابو نعیم فی الحلیۃ عن واثلہ بن الاسقع رضی اللہ تعالیٰ عنہ" (بغیر فقہ کے عبادت میں پڑنے والا ایسا ہے جیسا کہ چکی کھینچنے والا گدھا کہ مشقت جھیلے اور نفع کچھ نہیں (اسے ابونعیم نے حلیہ میں واثلہ بن الاسقع رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت))

امیر المومنین مولی علی کرم اللہ وجہہ فرماتے ہیں:

قسم ظھری اثنان جھل... (دو شخصوں نے میری پیٹھ توڑ دی (یعنی وہ...)

۱ القرآن الکریم ۲۴ / ۲ ۴۰ حلیۃ الاولیاء لابی نعیم ترجمہ ۳۱۸ خالد بن معدان دار الکتاب العربی بیروت ۵ / ۲۱۹

Fatawa Rizwia, Volume 21

A devious ascetic and a dissolute scholar[1] (They are an incurable calamity) an ignorant worshiper and a scholar who openly and fearlessly commits sins.

O dear one! Sharia is a building, and its creed is the foundation, and actions are the masonry. Then, external actions are the walls that are built upon this foundation in the air. When the construction rises and reaches the sky, it is Tariqah (the spiritual path). The higher the wall, the more it will be in need of the foundation; and not just the foundation, but the upper part is also in need of the lower part. If the wall is hollowed out from below, it will also fall from above. Foolish is the one whom Satan has deluded, making his masonry appear to reach the skies, and putting in his heart that 'now we have passed above the earthly sphere, what need have we for any connection to it?' He separated the wall from the foundation, and the result was what the Holy Quran said: "Then it collapsed with him into the fire of Hell"[2] – His building collapsed, taking him into Hell. We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds. That is why the saints say: "An ignorant Sufi is a puppet of Satan." For this reason, it is mentioned in the Hadith that the Master of the Universe (Peace and Blessings of Allah be upon him) said:

"A single jurist (faqih) is more severe against Satan than a thousand worshipers." Narrated by al-Tirmidhi[3] and Ibn Majah from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). A single jurist is heavier against Satan than thousands of worshipers. (Tirmidhi and Ibn Majah narrated it from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. T)

Satan makes those who practice spiritual struggle without knowledge dance on his fingertips, putting a bit in their mouth and a ring in their nose, dragging them wherever he wishes. "And they think that they are doing good deeds."[4] And they believe in their hearts that they are doing good work.

(5) For Amr to consider Tariqah as distinct from Sharia and to limit it such that this alone is the objective, and that Prophets were sent only for this, is explicitly rendering the pure Sharia redundant, useless, and null and void, God forbid. And this is blatant...

---

[1] [2] The Holy Quran, 9/110 [3] Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Knowledge, Chapter on the Excellence of Jurisprudence over Worship, Amin Company Delhi 2/93; Sunan Ibn

Majah, Chapter on the Excellence of Scholars and Encouragement to Seek Knowledge, H.M. Saeed Company Karachi, p. 20 [4] The Holy Quran, 18/104

फ़तावा रिज़विया, खंड 21

एक धूर्त तपस्वी और एक व्यभिचारी विद्वान[1] (वे एक असाध्य विपत्ति हैं) एक अज्ञानी उपासक और एक विद्वान जो खुलेआम और निडर होकर पाप करता है।

ऐ अज़ीज़! शरीयत एक इमारत है, और उसकी आस्था नींव है और कर्म चिनाई है। फिर बाहरी कर्म वे दीवारें हैं जो इस नींव पर हवा में चुनी गई हैं, और जब निर्माण ऊपर बढ़कर आसमान तक पहुँचा तो वह तरीक़त है। दीवार जितनी ऊँची होगी, उसे नींव की उतनी ही अधिक आवश्यकता होगी; और न केवल नींव बल्कि ऊपरी हिस्सा भी निचले हिस्से का मोहताज होता है। यदि दीवार को नीचे से खोखला कर दिया जाए तो वह ऊपर से भी गिर जाएगी। मूर्ख वह है जिसे शैतान ने भ्रमित कर दिया, उसकी चिनाई को आसमान तक दिखाया और उसके दिल में डाल दिया कि 'अब हम तो ज़मीन के दायरे से ऊपर गुज़र गए, हमें उससे संबंध रखने की क्या ज़रूरत है।' उसने दीवार को नींव से अलग कर लिया और परिणाम वह हुआ जो क़ुरआन मजीद ने फ़रमाया कि "तो वह उसे लेकर जहन्नम की आग में ढह गई"[2]—उसकी इमारत उसे लेकर जहन्नम में जा गिरी। हम अल्लाह, जो तमाम जहानों का रब है, की पनाह माँगते हैं। इसीलिए औलिया-ए-कराम फ़रमाते हैं: "अज्ञानी सूफी शैतान का कठपुतली है।" इसी कारण हदीस में आया है कि हुज़ूर सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"एक फ़क़ीह (विधिवेत्ता) शैतान पर एक हज़ार आबिदों (उपासकों) से अधिक भारी है।" इसे तिर्मिज़ी[3] और इब्ने माजह ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। एक फ़क़ीह शैतान पर हज़ारों आबिदों से ज़्यादा भारी है। (इसे तिर्मिज़ी और इब्ने माजह ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया। त)

बिना ज्ञान के मुजाहिदा (आध्यात्मिक साधना) करने वालों को शैतान अपनी उंगलियों पर नचाता है, उनके मुँह में लगाम और नाक में नकेल डालकर जहाँ चाहे खींचता फिरता है। "और वे समझते हैं कि वे अच्छा काम कर रहे हैं।"[4] और वे अपने दिल में समझते हैं कि हम अच्छा काम कर रहे हैं।

(5) अम्र का तरीक़त को शरीयत से अलग समझना और इसे सीमित कर देना कि यही मुख्य उद्देश्य है और अंबिया (पैग़ंबर) केवल इसी के लिए भेजे गए हैं, स्पष्ट रूप से शरीयत-ए-मुतहरा को मआज़अल्लाह बेकार, व्यर्थ और निरर्थक बना देना है। और यह स्पष्ट...

[1] [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, 9/110 [3] जामिअ़ अत-तिर्मिज़ी, ज्ञान के अध्याय, इबादत पर फ़िक़्ह की श्रेष्ठता का अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 2/93; सुनन इब्ने माजह, विद्वानों की श्रेष्ठता और ज्ञान प्राप्त करने के प्रोत्साहन का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 20 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम, 18/104

متنسك وعالم متهتك _1 بلائے بے درماں ہیں) جاہل عابد اور عالم جو اعلانیہ بیباکانہ گناہوں کا ارتکاب کرے۔

اے عزیز! شریعت عمارت ہے اور اس کا اعتقاد بنیاد اور عمل چنائی، پھر اعمال ظاہر وہ دیوار ہیں کہ اس بنیاد پر ہوا میں چنے گئے، اور جب تعمیر اوپر بڑھ کر آسمان تک پہنچی وہ طریقت ہے۔ دیوار جتنی اونچی ہوگی نیو کی زیادہ محتاج ہوگی اور نہ صرف نیو کہ بلکہ اعلٰی حصہ اسفل کا بھی محتاج ہے۔ اگر دیوار نیچے سے خالی کردی جائے اوپر سے بھی گر پڑے گی، احمق وہ جس پر شیطان نے نظر بندی کر کے اس کی چنائی آسمانوں تک دکھائی اور دل میں ڈالا کہ اب ہم تو زمین کے دائرے سے اونچے گزر گئے، ہمیں اس سے تعلق کی کیا حاجت ہے۔ نیو سے دیوار جدا کرلی اور نتیجہ وہ ہوا جو قرآن مجید نے فرمایا کہ "فَانْہَارَ بِہٖ فِیْ نَارِ جَھَنَّمَ" _2 اس کی عمارت اسے لے کر جہنم میں ڈھے پڑی، والعیاذ باللہ رب العالمین اسی لئے اولیائے کرام فرماتے ہیں صوفی جاہل شیطان کا مسخرہ ہے۔ اسی لئے حدیث میں آیا حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

فقیه واحد اشد علی الشیطان من الف عابد، رواه الترمذی3 وابن ماجة عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ ایک فقیہ شیطان پر ہزاروں عابدوں سے زیادہ بھاری ہے (اسے ترمذی اور ابن ماجہ نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

بے علم مجاہدہ والوں کو شیطان انگلیوں پر نچاتا ہے منہ میں لگام، ناک میں نکیل ڈال کر جدھر چاہے کھینچے پھرتا ہے "وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُوْنَ صُنْعًا" _4 اور وہ اپنے جی میں سمجھتے ہیں کہ ہم اچھا کام کررہے ہیں۔

(۵) عمرو کا طریقت کو غیر شریعت جان کر حصر کردینا کہ یہی مقصود ہے انبیاء صرف اس کے لئے مبعوث ہوئے ہیں۔ صراحتہً شریعت مطہرہ کو معاذاللہ معطل و مہمل و لغو باطل کردینا ہے اور یہ صریح

---

1 2 القرآن الکریم ۹/ ۱۱۰ 3 جامع الترمذی ابواب العلم باب ماجاء فی فضل الفقہ علی العبادۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۹۳، سنن ابن ماجہ باب فضل العلماء والحث علی طلب العلم ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰ 4 القرآن الکریم ۱۸/ ۱۰۴

Fatawa Razawiya, Volume 21

Kufr (disbelief), apostasy, heresy, and atheism are causes of curse and distancing (from Allah). Yes, it is true to say that the ultimate goal is reaching Allah. But woe to him who, out of severe ignorance, does not know, or knows but refuses to believe due to enmity towards the Shari'ah, that the path to reaching Allah is solely this Shari'ah of Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him. We have proven from the Holy Quran that all paths to Allah are closed except through the Shari'ah. If Tariqat (the spiritual path) is thought by someone in their own conjecture to be a path contrary to Shari'ah, then heaven forbid it leads to God; rather, it is blocked, and its traveller is rejected, and it is a cursed and shunned accusation against the Prophets, peace be upon them. Can anyone provide proof that the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, ever called anyone towards another path against the Shari'ah? Absolutely not.

(6) When the Holy Prophet, peace and blessings be upon him, spent his whole life calling towards this and left only this path for us, then how can its bearer, its servant, its supporter, and its scholar not be his heir? We ask: if, for sake of argument, Shari'ah is the name only for the knowledge of Fard (obligatory), Wajib (necessary), Sunnah, Mustahab (recommended), Halal (lawful), and Haram (forbidden), then is this knowledge from the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, or from someone else? If he claims to be a Muslim, he must say it is from the Prophet himself. Then, if its scholar is not the heir of the Prophet, then who else will be? Knowledge is his legacy, so how can one who attains it not be his heir? If it is said that this knowledge is indeed his, but the other part, i.e., the internal knowledge (Ilm al-Batin), was not attained by him, therefore he is not an heir; O ignorant one! Is it necessary for an heir to receive the entire property of the deceased? In that case, no truthful person in the world would be considered his heir, and the holy saying "Indeed, the scholars are the heirs of the Prophets" would, God forbid, become incorrect and impossible, because no one can ever attain their complete knowledge. And if, for argument's sake, Shari'ah and Tariqat are two separate things and are like a drop compared to an ocean, as this ignorant person babbles, even then, snatching the inheritance of the Prophets from the scholars of Shari'ah would be pure madness. Does the one who receives a small portion of the legacy from the deceased not become an heir? Whoever among the mullahs received even a little from their knowledge, "And you were not given of knowledge except a little" [1]. If we assume this distinction between Shari'ah and Tariqat (God forbid), then in all fairness, the

Hadith will turn against these sycophants of Satan; meaning the external scholars will be the heirs of the Prophets, peace and blessings be upon them, and the internal scholars, God forbid, will be deprived of it. The Prophets, peace be upon them, are both Prophets and Saints (Wali). Their Prophetic sciences are those called Shari'ah, towards which they invite the general Ummah, and the sciences of Wilayah (Sainthood) are those which this ignorant calls Tariqat, and they...

[1] Al-Quran al-Karim 17/85.

कुफ़्र (अविश्वास), धर्मत्याग, पाखंड और नास्तिकता अभिशाप और दूरी (अल्लाह से) का कारण हैं। हाँ, यह कहना तो सत्य है कि वास्तविक उद्देश्य अल्लाह तक पहुँचना है। लेकिन अफ़सोस उस पर जो अपनी घोर अज्ञानता के कारण नहीं जानता, या जानता है लेकिन शरीयत के प्रति शत्रुता के कारण नहीं मानता कि अल्लाह तक पहुँचने का मार्ग केवल यही मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शरीयत है और बस। हम ऊपर कुरान मजीद से सिद्ध कर आए हैं कि शरीयत के सिवा अल्लाह तक जाने वाले रास्ते बंद हैं। तरीक़त (आध्यात्मिक मार्ग) को यदि कोई अपने अनुमान में किसी विपरीत मार्ग का नाम समझता है, तो ईश्वर न करे वह खुदा तक पहुँचाए, बल्कि वह अवरुद्ध है और उस पर चलने वाला बहिष्कृत है, और नबियों (अलैहिमुस्सलाम) पर उसका यह आरोप शापित और तिरस्कृत है। क्या कोई प्रमाण दे सकता है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कभी किसी को शरीयत के विरुद्ध किसी दूसरे मार्ग की ओर बुलाया हो? कदापि नहीं।

(6) जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जीवन भर इसी की ओर बुलाया और यही रास्ता हमारे लिए छोड़ा, तो इसका वाहक, इसका सेवक, इसका समर्थक और इसका विद्वान उनका उत्तराधिकारी कैसे नहीं होगा? हम पूछते हैं कि यदि मान लिया जाए कि शरीयत केवल फ़र्ज़, वाजिब, सुन्नत, मुस्तहब, हलाल और हराम के ज्ञान का नाम है, तो क्या यह ज्ञान रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से है या उनके अलावा किसी और से? यदि वह इस्लाम का दावा रखता है, तो अवश्य कहेगा कि हुज़ूर ही से है। फिर उसका विद्वान हुज़ूर का उत्तराधिकारी नहीं हुआ तो और किसका होगा? ज्ञान उनकी विरासत है, फिर उसे पाने वाला उनका उत्तराधिकारी न हो, इसके क्या अर्थ हैं? यदि वह कहे कि यह ज्ञान तो निश्चित रूप से उनका है लेकिन दूसरा हिस्सा यानी आंतरिक ज्ञान (इल्म-ए-बातिन) उसने नहीं पाया, इसलिए वह उत्तराधिकारी नहीं ठहरा, तो ऐ जाहिल (अज्ञानी)! क्या उत्तराधिकारी के लिए यह आवश्यक है कि वह मृतक की पूरी संपत्ति प्राप्त करे? इस तरह तो दुनिया में कोई सिद्दीक उनका उत्तराधिकारी नहीं ठहरेगा, और हुज़ूर का फरमान "बेशक उलेमा नबियों के वारिस हैं" (अल्लाह की पनाह) गलत होकर असंभव हो जाएगा, क्योंकि उनका पूरा ज्ञान तो किसी को मिल ही नहीं सकता। और यदि मान लिया जाए कि शरीयत और तरीक़त दो अलग-अलग चीज़ें हैं और वे समुद्र के मुकाबले एक बूंद के समान हैं जैसा कि यह जाहिल बकता है, तब भी शरीयत के विद्वानों से नबियों की विरासत छीनना सरासर पागलपन होगा। क्या मृतक से विरासत का थोड़ा हिस्सा पाने वाला उत्तराधिकारी नहीं होता? मुल्लाओं में से जिसे भी उनके ज्ञान में से थोड़ा ही

मिला, "और तुम्हें ज्ञान में से बहुत कम दिया गया है" [1]। यदि शरीयत और तरीक़त की (अल्लाह की पनाह) बुराई मान लें, तो निष्पक्ष रूप से हदीस शैतान के इन चाटुकारों पर ही उलटी पड़ेगी; यानी ज़ाहिरी उलेमा नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के उत्तराधिकारी ठहरेंगे और बातिनी उलेमा (अल्लाह की पनाह) इससे वंचित रह जाएंगे। अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) नबी भी होते हैं और वली भी, उनके नबूवत के ज्ञान वे हैं जिन्हें शरीयत कहते हैं, जिसकी ओर वे सामान्य उम्मत को आमंत्रित करते हैं, और विलायत के ज्ञान वे हैं जिन्हें यह जाहिल तरीक़त कहता है और वे...

[1] अल-कुरान अल-करीम 17/85।

کفر وار تداد اور وہ زندقہ و الحاد موجب لعنت ابعاد ہے۔ ہاں یہ کہنا تو حق ہے کہ اصل مقصود وصول الی اللہ ہے۔ مگر حیف اس پر جو اپنی جہالت شدیدہ سے نجانے یا جانے اور عناد شریعت کے باعث نہ مانے کہ وصول الی اللہ کا راستہ یہی شریعت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے وبس ، ہم اوپر قرآن مجید سے ثابت کر آئے ہیں کہ شریعت کے سوا اللہ تک راہیں بند ہیں ، طریقت اگر وہ اپنے زعم میں کسی راہ مخالف کا نام سمجھا ہے تو حاشا وہ خدا تک پہنچائے بلکہ وہ مسدود اور اس کا چلنے والا مردود ، اور انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام پر اس کی تہمت ملعون و مطرود، کیا کوئی ثبوت دے سکتا ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کبھی کسی کو شریعت کے خلاف دوسری راہ کی طرف بلایا ہے حاشا وکلا۔

(۶) جب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے عمر بھر اسی کی طرف بلایا اور یہی راستہ ہمارے لئے چھوڑا تو اس کا حامل اس کا خادم اس کا حامی اس کا عالم کیونکر ان کا وارث نہ ہوگا ، ہم پوچھتے ہیں اگر بالفرض شریعت صرف فرض واجب سنت مستحب حلال و حرام ہی کے علم کا نام ہو تو یہ علم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ہے یا ان کے غیر سے اگر اسلام کا دعوٰی رکھتا ہے تو ضرور کہے گا کہ حضور ہی سے ہے۔ پھر اس کا عالم حضور کا وارث نہ ہوا تو اور کس کا ہوگا ، علم ان کا ترکہ پھر اس پانے والا اس کا وارث نہ ہو اس کے کیا معنی ۔ اگر کہے کہ یہ علم تو ضرور ان کا ہے مگر دوسرا حصہ یعنی علم باطن اس نے نہ پایا لہٰذا وارث نہ ٹھہرا تو اے جاہل ! کیا وارث کے لئے یہ ضرور ہے کہ مورث کا کل مال پائے یوں تو عالم میں کوئی صدیق ان کا وارث نہ ٹھہرے گا ، اور ارشادِ اقدس ان العلماء ورثۃ الانبیاء معاذ اللہ غلط بن کر محال ہو جائے گا ، کہ ان کا کل علم تو کسی کو مل ہی نہیں سکتا اور اگر بالفرض غلط شریعت و

طریقت دو جدار ہیں بنیں اور قطرہ دریا کی نسبت جانیں جس طرح یہ جاہل بکتا ہے جب بھی علمائے شریعت سے وراثتِ انبیاء کا سلب کرنا جنون محض ہوگا، کیا ترکہ مورث سے تھوڑا حصہ پانے والا وارث نہیں ہوتا ، جسے ملان کے علم میں سے تھوڑا ہی ملا "وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا" [۱] اگر یہ شریعت طریقت کی معاذ اللہ برائی فرض کرلیں تو انصافا حدیث ان مسخرگانِ شیطان پر الٹی پڑے گی یعنی علمائے ظاہری وارثانِ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والثناء ٹھہرینگے اور علمائے باطن عیاذاً باللہ اس سے محروم، انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام نبی بھی ہوتے ہیں اور ولی بھی ان کے علوم نبوت یہ ہیں جن کو شریعت کہتے ہیں ، جن کی طرف وہ عام امت کو دعوت کرتے ہیں ، اور علومِ ولایت وہ ہیں جن کو یہ جاہل طریقت کہتا ہے اور وہ

[۱] القرآن الکریم ۱۷ / ۸۵

Fatawa Razawiyya Volume 21

Special individuals receive secret teachings, so the scholars of the esoteric (ulama-e-batin) who inherited the sciences of sainthood (wilayat) are considered heirs of the saints (awliya), not heirs of the prophets. It is claimed that only the scholars of the exoteric (ulama-e-zahir) who attained the prophetic sciences are the heirs of the prophets. However, this is extreme ignorance on the part of such an ignorant person. God forbid, neither are Shariah and Tariqah two separate paths, nor can saints ever be non-scholars. Allama Munawi, in the commentary of Jami' al-Saghir, and then the knower of Allah, Sayyid Abdul Ghani Nabulsi, in Hadiqah Nadiyah, state that Imam Malik (may Allah be pleased with him) says:

'The knowledge of the esoteric is not known except by one who knows the knowledge of the exoteric.' - The hidden knowledge will not be known except by him who knows the manifest knowledge.

Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him) says:

'Allah never took an ignorant person as a saint (wali).'

That is, if He wished to make someone a saint, He first gave him knowledge and then made him a saint. For how can one who does not possess manifest knowledge attain hidden knowledge, which is its fruit and result? There are five types of knowledge for servants regarding the Truth, the Glorious and Most High: knowledge of Essence (Dhat), knowledge of Attributes (Sifat), knowledge of Actions (Af'al), knowledge of Names (Asma), and knowledge of Rulings (Ahkam). Among these, each preceding one is more difficult than the next. How will he who is helpless in the easiest, the knowledge of rulings, be able to attain the most difficult, the knowledge of the Essence? And the Holy Qur'an is calling them heirs absolutely, even their non-practicing ones—meaning while they are firm on true beliefs and are callers to guidance—for one who is astray and calls towards misguidance is not an heir of the Prophet but a deputy of Iblis (Satan), and refuge is sought with Allah the Almighty. Indeed, where has the Lord Almighty called all the scholars of Shariah heirs, even their non-practicing ones? Yes, ask us about that, the Lord Almighty says:

'Then We gave the Book as inheritance to those We chose of Our servants; and among them is he who wrongs himself, and among them is he who is moderate, and among them is he who is foremost in good deeds by Allah's permission. That is [what is] the great bounty.'

'Then We made heirs of the Book those whom We chose from Our servants; so among them is one who wrongs his own soul, and among them is one who is moderate in state, and among them is one who takes the lead in good deeds by the command of God. This is the great favor.'

1 2 3 Al-Quran al-Karim 35/32

विशेष लोगों को गुप्त शिक्षा दी जाती है, तो बातिन (आंतरिक) के विद्वान जो विलायत के ज्ञान के उत्तराधिकारी हुए, वे औलिया (संतों) के उत्तराधिकारी माने गए, न कि नबियों के उत्तराधिकारी। यह दावा किया जाता है कि केवल ज़ाहिर (बाहरी) के विद्वान ही जिन्होंने नबूवत का ज्ञान प्राप्त किया, नबियों के उत्तराधिकारी हैं। लेकिन यह उस अज्ञानी की घोर अज्ञानता है। ईश्वर न करे, न तो शरीयत और तरीक़त दो अलग रास्ते हैं और न ही औलिया कभी गैर-विद्वान (अनपढ़) हो सकते हैं। अल्लामा मुनावी, जामी-अस-सगीर की व्याख्या में और फिर आरिफ़ बिल्लाह सैयद अब्दुल ग़नी नाबुलसी हदीक़ा नदिया में फरमाते हैं कि इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं:

'बातिन का इल्म (गुप्त ज्ञान) वही जान सकता है जो ज़ाहिर का इल्म (प्रकट ज्ञान) जानता हो।' - बातिन का इल्म वही जानेगा जो ज़ाहिर का इल्म जानता है।

इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं:

'अल्लाह ने कभी किसी अज्ञानी (जाहिल) को अपना वली नहीं बनाया।'

अर्थात्, यदि उसने किसी को वली बनाना चाहा तो पहले उसे ज्ञान दिया, फिर उसे वली बनाया। क्योंकि जिसके पास ज़ाहिरी इल्म नहीं है, वह बातिनी इल्म को कैसे पा सकता है, जो कि उसका फल और परिणाम है? हक़ सुब्हानहू व तआला के संबंध में बंदों के लिए पांच प्रकार के ज्ञान हैं: ज़ात (अस्तित्व) का ज्ञान, सिफ़ात (गुणों) का ज्ञान, अफ़आल (कार्यों) का ज्ञान, अस्मा (नामों) का ज्ञान, और अहकाम (आदेशों) का ज्ञान। इनमें से प्रत्येक पहला दूसरे से अधिक कठिन है। जो सबसे आसान ज्ञान 'अहकाम' में असमर्थ होगा, वह सबसे कठिन ज्ञान 'ज़ात' को कैसे प्राप्त कर सकेगा? और पवित्र कुरान उन्हें पूर्णतः उत्तराधिकारी बता रहा है, यहाँ तक कि उनके बे-अमल (कर्महीन) लोगों को भी— अर्थात् जबकि वे सत्य अक़ीदों (विश्वासों) पर अडिग हों और हिदायत की ओर बुलाने वाले हों— क्योंकि जो गुमराह हो और गुमराही की ओर बुलाने वाला हो, वह नबी का वारिस (उत्तराधिकारी) नहीं बल्कि इब्लीस (शैतान) का नायब (प्रतिनिधि) है, और अल्लाह तआला की शरण चाहते हैं। हाँ, रब अज़्ज़ व जल्ल ने शरीयत के तमाम विद्वानों को कहाँ वारिस फ़रमाया है, यहाँ तक कि उनके बे-अमल को भी? हाँ, वह हमसे पूछिये, मौला अज़्ज़ व जल्ल फरमाता है:

'फिर हमने किताब का उत्तराधिकारी बनाया उन लोगों को जिन्हें हमने अपने बंदों में से चुना; तो उनमें से कोई अपनी जान पर ज़ुल्म करने वाला है, और उनमें से कोई मध्यम स्थिति का है, और

उनमें से कोई अल्लाह के हुक्म से भलाइयों में आगे निकल जाने वाला है। यही बड़ा फ़ज़्ल (अनुग्रह) है।'

फिर हमने किताब का वारिस किया अपने चुने हुए बंदों को तो उनमें कोई अपनी जान पर ज़ुल्म करने वाला है और कोई मध्यम हाल का और कोई ब-हुक्म खुदा भलाइयों में पेशी (अग्रणी) ले जाने वाला यही बड़ा फ़ज़्ल है।

1 2 3 अल-कुरान अल-करीम 35/32

पृष्ठ 530 का 674

خاص خاص لوگوں کو خفیہ تعلیم ہوتے ہیں تو علمائے باطن کہ علوم ولایت کے وارث ہوئے وارثان اولیاء ٹھہرے نہ کہ وارثان انبیاء، وارثان انبیاء یہی علمائے ظاہر رہے جنھوں نے علوم نبوت پائے، مگر یہ اس جاہل کی اشد جہالت ہے۔ حاشا نہ شریعت و طریقت دو راہیں ہیں نہ اولیاء کبھی غیر علماء ہو سکتے ہیں علامہ مناوی شرح جامع صغیر پھر عارف باللہ سید عبدالغنی نابلسی حدیقہ ندیہ میں فرماتے ہیں امام مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: علم الباطن لا یعرفه إلا من عرف علم الظاهر ۔ علمِ باطن نہ جانے گا مگر وہ جو علمِ ظاہر جانتا ہے۔ امام شافعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: وما اتخذ اللہ ولیاً جاھلاً ۔ اللہ نے کبھی کسی جاہل کو اپنا ولی نہ بنایا۔ یعنی بنانا چاہا تو پہلے اسے علم دے دیا اس کے بعد ولی کیا کہ جو علم ظاہر نہیں رکھتا علم باطن کہ اس کا ثمرہ و نتیجہ ہے کیونکر پاسکتا ہے، حق سبحانہ و تعالیٰ کے متعلق بندوں کے لئے پانچ علم ہیں : علم ذات، علم صفات، علم افعال، علم اسماء، علم احکام۔ ان میں ہر پہلا دوسرے سے مشکل تر ہے۔ جو سب سے آسان علم احکام میں عاجز ہو گا سب سے مشکل علم ذات کیونکر پا سکے گا اور قرآن شریف انھیں مطلقاً وارث بتا رہا ہے حتیٰ کہ ان کے بے عمل کو بھی یعنی جبکہ عقائد حق پر مستقیم اور ہدایت کی طرف داعی ہو کہ گمراہ اور گمراہی کی طرف بلانے والا وارثِ نبی نہیں نائب ابلیس ہے والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ ہاں رب عزوجل نے تمام علماء شریعت کو کہاں وارث فرمایا ہے یہاں تک کہ ان کے بے عمل کو بھی، ہاں وہ ہم سے پوچھئے ، مولیٰ عزوجل فرماتا ہے:

"ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتٰبَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖۚ وَ مِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌۚ وَ مِنْهُمْ سَابِقٌۢ بِالْخَيْرٰتِ بِاِذْنِ اللّٰهِؕ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيْرُؕ"

پھر ہم نے کتاب کا وارث کیا اپنے چنے ہوئے بندوں کو تو ان میں کوئی اپنی جان پر ظلم کرنے والا ہے اور کوئی متوسط حال کا اور کوئی بحکم خدا بھلائیوں میں پیشی لے جانے والا یہی بڑا فضل ہے۔

3 2 1 القرآن الکریم ۳۲/۳۵

Fatawa Rizvia Volume 21

See those without practice who are doing injustice to their own souls through sins; they too have been declared heirs of the Book. And not mere heirs, but included among His chosen servants. In hadiths, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said in the commentary of this verse:

[Table 1] (Arabic): "The foremost among us has already excelled, and the moderate one is saved, and the one who is unjust to his own soul is forgiven. Praise be to Allah, the Lord of Muhammad, the Compassionate, the Merciful, upon him and his progeny be the best of prayers and salutations. It was narrated by al-Uqayli, Ibn Lal, Ibn Mardawayh, and al-Bayhaqi in al-Ba'th, and al-Baghawi in al-Ma'alim from the Commander of the Faithful Umar; and al-Bayhaqi and Ibn Mardawayh from Ibn Umar; and Ibn al-Najjar from Anas, may Allah be pleased with them." (Urdu): "The one among us who excelled has indeed excelled, and the one who is of moderate state is also a person of salvation, and the one who is unjust to his own soul (through sin), for him too there is forgiveness. (Praise be to Allah, Lord of Muhammad, the Most Kind, the Most Merciful, upon him and his progeny be the best of blessings and peace. Al-Uqayli, Ibn Lal, Ibn Mardawayh, and al-Bayhaqi in al-Ba'th and al-Baghawi in Ma'alim narrated it from the Commander of the Faithful Umar; and al-Bayhaqi and Ibn Mardawayh from Ibn Umar; and Ibn al-Najjar from Anas, may Allah be pleased with them. T)"

A scholar of Shariah, if he acts upon his knowledge, is like the moon, which provides coolness and gives you light; otherwise, he is like a candle that burns itself but gives you benefit. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table 2] (Arabic): "The example of the one who teaches people good but forgets himself is like that of a wick (of a lamp) which gives light to the people while burning itself. Narrated by al-Bazzar from Abu Hurairah, and al-Tabarani from Jundub bin Abdullah al-Azdi and from Abu Barza al-Aslami, may Allah be pleased with them, with a good chain." (Urdu): "The example of that person who teaches good to the people and forgets himself is like that wick which gives light to the people and burns itself. Bazzar narrated it from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), and Tabarani from Hazrat Jundub bin Abdullah Azdi and Hazrat Abu Barza Aslami (may Allah be pleased with them) with a good chain. T)"

1. Ma'alim al-Tanzil under verse 35/32, Mustafa al-Babi, Egypt 5/302.

2. At-Targhib wa at-Tarhib with reference to Al-Tabarani and Al-Bazzar, Mustafa al-Babi, Egypt 1/126-7 and 3/235. Page 531 of 674

देखो बे-अमल कि जो गुनाहों से अपनी जान पर ज़ुल्म कर रहे हैं, उन्हें भी किताब का वारिस बताया और निरा वारिस ही नहीं बल्कि अपने चुने हुए बंदों में गिना। अहादीस में आया है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने इस आयत की तफ़्सीर में फ़रमाया:

[टेबल 1] (अरबी): "हममें का जो सबक़त ले गया वो तो सबक़त ले ही गया और जो औसत दर्जे का रहा वो भी नजात वाला है और जो अपनी जान पर ज़ालिम है उसकी भी मग़्फ़िरत है। और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो मुहम्मद का रब है, जो निहायत शफ़क़त वाला और रहम करने वाला है, उन पर और उनकी आल पर बेहतरीन दुरूद ओ सलाम हो। इसे अक़ीली, इब्ने लाल, इब्ने मरदूयह और बैहक़ी ने 'अल-बअस' में और बग़वी ने 'मआलिम' में अमीरुल मोमिनीन उमर से; और बैहक़ी और इब्ने मरदूयह ने इब्ने उमर से; और इब्ने नज्जार ने अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रिवायत किया।" (उर्दू): "हममें का जो सबक़त ले गया वो तो सबक़त ले ही गया और जो औसत हाल का हुआ, वो भी निजात वाला है और जो अपनी जान पर ज़ालिम है उसकी भी मग़्फ़िरत है, (वल्हम्दुलिल्लाहि रब्बि मुहम्मदिनिर-रऊफ़िर-रहीमि अलैहि व अला आलिही अफ़्ज़ल-उस-सलाति वत-तस्लीम। इसे अक़ीली, इब्ने लाल, इब्ने मरदूयह और बैहक़ी ने बअस में और बग़वी ने मआलिम में अमीरुल मोमिनीन उमर से और बैहक़ी और इब्ने मरदूयह ने इब्ने उमर से और इब्ने नज्जार ने अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रिवायत किया। त)"

शरीअत का आलिम अगर अपने इल्म पर अमल करने वाला भी हो तो चाँद की तरह है कि आपको ठंडक पहुँचाए और रौशनी दे, वरना वो शमा की तरह है कि ख़ुद जले मगर तुम्हें नफ़ा पहुँचाए। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[टेबल 2] (अरबी): "उस शख़्स की मिसाल जो लोगों को भलाई की तालीम देता है और अपने आप को भूल जाता है, उस बत्ती (फ़तीला) की तरह है जो लोगों को रौशनी देती है और ख़ुद को जलाती है। इसे बज़्ज़ार ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, और तबरानी ने हज़रत जुंदुब बिन अब्दुल्लाह अज़दी और हज़रत अबू बरज़ा असलमिया रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से हसीन सनद के साथ रिवायत किया।" (उर्दू): "उस शख़्स की मिसाल जो लोगों को ख़ैर की तालीम देता और अपने आप को भूल जाता है उस फ़तीला की तरह है कि लोगों को रौशनी देता है और ख़ुद जलता है इसको बज़्ज़ार ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और तबरानी ने हज़रत जुंदुब बिन अब्दुल्लाह

अज़दी और हज़रत अबू बरज़ा असल्मी रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से बसंदे हसन रिवायत किया। त)"

1. मआलिम-ुत-तंज़ील, आयत 35/32 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 5/302.
2. अत-तर्ग़ीब वत-तर्हीब, तबरानी और बज़्ज़ार के हवाले से, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/126-7 और 3/235. पेज 531 ऑफ़ 674

دیکھو بے عمل کہ گناہوں سے اپنی جان پر ظلم کر رہے ہیں انہیں بھی کتاب کا وارث بتایا اور نرا وارث ہی نہیں بلکہ اپنے چنے ہوئے بندوں میں گنا، احادیث میں آیا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس آیت کی تفسیر میں فرمایا:

[جدول ۱] (عربی): سابقنا سابق ومقتصدنا ناج وظالمنا مغفورله والحمدلله رب محمد الرؤف الرحیم علیه وعلی آله افضل الصلوٰة والتسلیم، رواه العقیلی وابن لال و ابن مردویہ والبیهقی فی البعث والبغوی فی المعالم ۱ عن امیر المومنین عمر، والبیهقی و ابن مردویہ عن ابن عمر و ابن النجار عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ (اردو): ہم میں کا جو سبقت لے گیا وہ تو سبقت لے ہی گیا اور جو متوسط حال کا ہوا، وہ بھی نجات والا ہے اور جو اپنی جان پر ظالم ہے اس کی بھی مغفرت ہے، (والحمدللہ رب محمد الرؤف الرحیم علیہ وعلی آلہ افضل الصلوۃ والتسلیم۔ اسے عقیلی، ابن لال، ابن مردویہ اور بیہقی نے بعث میں اور بغوی نے معالم میں امیر المومنین عمر سے اور بیہقی اور ابن مردویہ نے ابن عمر سے اور ابن نجار نے انس رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا۔ ت)

عالم شریعت اگر اپنے علم پر عامل بھی ہو چاند ہے کہ آپ ٹھنڈا اور تمھیں روشنی دے ورنہ شمع ہے کہ خود جلے مگر تمھیں نفع دے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[جدول ۲] (عربی): مثل الذی یعلم الناس الخیر وینسی نفسه مثل الفتیلة تضیئ للناس وتحرق نفسها، رواه البزار ۲ عن ابی هریرة والطبرانی عن جندب بن عبداللہ الازدی و عن ابی برزة الاسلمی رضی اللہ تعالٰی عنہم بسند حسن۔ (اردو): اس شخص کی مثال جو لوگوں کو خیر کی تعلیم دیتا اور اپنے آپ کو بھول جاتا ہے اس فتیلہ کی طرح ہے کہ لوگوں کو روشنی دیتا ہے اور خود جلتا ہے اس کو بزاز

نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اور طبرانی نے حضرت جندب بن عبداللہ ازدی اور حضرت ابوبرزہ اسلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے بسند حسن روایت کیا۔ ت)

۱ معالم التنزیل تحت آیۃ ۳۲/۳۵ مصطفی البابی مصر ۵ / ۳۰۲ ۲ الترغیب والترھیب بحوالہ الطبرانی والبزار مصطفی البابی مصر ۱/ ۷۔۱۲۶ و ۳/ ۲۳۵ صفحہ 531 از 674

Fatawa Razawiyya | Volume 21

It is narrated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic: اذا قرأ الرجل القران واحتشى من احاديث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و کانت ھناک غریرۃ کان خلیفۃ من خلفاء الانبیاء رواہ الامام الرافعی فی تاریخہ ۱ عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ

Translation: When a person recites the Quran and fills himself with the Hadiths of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and along with that possesses a sound natural disposition, he is one of the successors of the Prophets (peace be upon them). (Reported by Imam Rafi'i in his History from Abu Umamah, may Allah be pleased with him. T)

See, the Hadith has set only three conditions for becoming a successor and heir to the Prophets: knowing the Quran and Hadith, and having an understanding of them. The difference between an heir and a successor is clear; all of a person's children are his heirs, but not every one of them has the capability to be his successor.

(7) When the Holy Quran addressed all heirs of the Book as its chosen servants, they definitely became people of Allah, and when they became people of Allah, they necessarily became 'Rabbani' (divinely oriented). Allah Almighty says:

Arabic: "وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ " 2

Translation: But be you 'Rabbaniyun' (Godly people) because of your teaching of the Scripture and because of your studying of it.

And He says:

Arabic: "إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِن كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ ۚ" 3

Translation: Indeed, We sent down the Torah, in which was guidance and light. The prophets who submitted [to Allah] judged by it for the Jews, as did the rabbis (Rabbaniyun) and scholars (Ahbar) by that with which they were entrusted of the Scripture of Allah, and they were witnesses thereto.

1. Kanz al-Ummal, with reference to Al-Rafi'i in his Tarikh, Hadith 28694, Muassasat al-Risalah, Beirut, 10/138.
2. The Holy Quran, 3/79.

3. The Holy Quran, 5/44.

फ़तावा रज़विया | खंड 21

हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अरबी: اذا قرأ الرجل القران واحتشى من احاديث رسول اللہ صلى اللہ عليہ وسلم و كانت هناک غريرة كان خليفة من خلفاء الانبياء رواه الامام الرافعى فى تاريخہ ١ عن ابى امامة رضى اللہ تعالٰى عنہ۔	**अनुवाद: जब कोई व्यक्ति कुरान पढ़ता है और खुद को अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीसों से सराबोर कर लेता है, और इसके साथ-साथ एक अच्छी प्रकृति रखता है, तो वह नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के उत्तराधिकारियों में से एक है। (इसे इमाम राफ़ई ने अपनी तारीख में अबू उमामा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)**

देखो, हदीस ने नबियों का उत्तराधिकारी और वारिस होने के लिए केवल तीन शर्तें तय की हैं: कुरान और हदीस को जानना और उनकी समझ रखना। वारिस और उत्तराधिकारी के बीच का अंतर स्पष्ट है; किसी व्यक्ति की सभी संतानें उसकी वारिस होती हैं, लेकिन उनमें से हर एक में उत्तराधिकारी होने की योग्यता नहीं होती।

(7) जब कुरान मजीद ने किताब के सभी वारिसों को अपना चुना हुआ बंदा कहा, तो वे निश्चित रूप से अल्लाह वाले हुए, और जब अल्लाह वाले हुए तो वे अवश्य ही 'रब्बानी' हुए। अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है:

अरबी: "وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ " 2	**अनुवाद: लेकिन तुम रब्बानी (अल्लाह वाले) बन जाओ क्योंकि तुम किताब सिखाते हो और इसलिए कि तुम इसे पढ़ते हो।**

और फरमाता है:

अरबी: "إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِن كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ ۚ" 3

अनुवाद: बेशक हमने तौरात उतारी, उसमें मार्गदर्शन और नूर है, इसके द्वारा हमारे आज्ञाकारी नबी और रब्बानी और विद्वान लोग यहूदियों पर फैसला करते थे, इस कारण कि उन्हें अल्लाह की किताब का संरक्षक बनाया गया था और वे उस पर गवाह थे।

1. कंज़ुल उम्माल, बहवाला अल-राफ़ई फ़ी तारीख़िही, हदीस 28694, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, 10/138।
2. अल-कुरान अल-करीम 3/79।
3. अल-कुरान अल-करीम 5/44।

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اذا قرأ الرجل القران واحتشی من احادیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و کانت ھناک غریرۃ کان خلیفۃ من خلفاء الانبیاء رواہ الامام الرافعی فی تاریخہ ۱ عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

جب آدمی قرآن مجید پڑھ لے اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی حدیثیں جی بھر کر حاصل کرے اور اس کے ساتھ طبیعت سلیقہ دار رکھتا ہو تو وہ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے نائبوں سے ایک ہے۔ (اسے امام رافعی نے اپنی تاریخ میں ابی امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

دیکھو حدیث نے وارث خلیفۃ الانبیاء ہونے کے لئے صرف تین شرطیں مقرر فرمائیں قرآن وحدیث جانے اور ان کی سمجھ رکھتا ہو، خلیفہ و وارث میں فرق ظاہر ہے آدمی کی تمام اولاد اس کی وارث ہے مگر جانشین ہونے کی لیاقت ہر ایک میں نہیں۔

(۷) جب قرآن مجید نے سب وارثان کتاب کو اپنے چنے ہوئے بندے فرمایا، تو وہ قطعاً اللہ والے ہوئے اور جب اللہ والے ہوئے تو ضرور ربانی ہوئے ، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَلٰکِنْ کُونُوا رَبَّانِیّٖنَ بِمَا کُنتُمْ تُعَلِّمُونَ الْکِتَابَ وَبِمَا کُنتُمْ تَدْرُسُونَ " 2

ربانی ہو جاؤ اس سبب سے کہ تم کتاب سکھاتے ہو اور اس لئے کہ تم پڑھتے ہو۔

اور فرماتا ہے:

"إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِن كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ ۚ" 3

بیشک ہم نے اتاری توریت اس میں ہدایت و نور ہے اس سے ہمارے فرمانبردار نبی اور ربانی اور دانشمند لوگ یہودیوں پر حکم کرتے تھے یوں کہ وہ کتاب اللہ کے نگہبان ٹھہرائے گئے اور وہ اس سے خبردار تھے۔

1 کنز العمال بحوالہ الرافعی فی تاریخہ حدیث ۲۸۶۹۴ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰ / ۱۳۸ 2 القرآن الکریم ۳ / ۷۹ 3 القرآن الکریم ۵ / ۴۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

In these verses, Allah Almighty has described the reason for being 'Rabbani' (godly/ divine) and the qualities of the Rabbani people to such an extent that reading and teaching the Book, being aware of its rulings, and governing according to them along with its guardianship, it is evident that all these attributes are found in the scholars of Shari'ah. Therefore, they are certainly Rabbani. Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) states:

| Rabbaniyun are jurists and teachers. Narrated by Ibn Abi Hatim from Sa'id bin Jubayr. | Rabbani means a jurist-teacher (Ibn Abi Hatim narrated it from Sa'id bin Jubayr. -T) |

Also, he and his students Imam Mujahid and Imam Sa'id bin Jubayr (may Allah be pleased with them) state:

| Rabbaniyun are scholars and jurists. Narrated from Ibn Abbas, Ibn Jarirah, and Ibn Abi Hatim, and from Mujahid by Ibn Jarir, and from Ibn Jubayr by al-Darimi in his Sunan. | Rabbani refers to a scholar-jurist (It was narrated from Ibn Abbas, Ibn Jarirah, and Ibn Abi Hatim; and from Mujahid by Ibn Jarir, and Ibn Jubayr in the Sunan of al-Darimi. -T) |

(8) While Allah Almighty calls the scholars of Shari'ah His chosen servants, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) describes them as his heirs, his successors, and the deputies of the Prophets, no one would call them devils except for Iblis, or some hypocritical wretch from his progeny. This is not what I say; the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) states:

| Three people's rights are not disparaged except by a hypocrite whose hypocrisy is manifest: a grey-haired person in Islam, a person of knowledge, and a just leader. Narrated by Abu al-Shaykh in al-Tawbikh from Jabir, and by al-Tabarani in al-Kabir. | Three people's rights will not be considered light except by a hypocrite, and what kind of hypocrite? An open hypocrite: an elderly Muslim who attained old age within Islam, second, a religious scholar, third, a just Muslim ruler. (This is...) |

1 Tafsir al-Qur'an al-Azim by Ibn Abi Hatim, under Verse 3/79, Maktaba Nizar Mustafa al-Baz, Riyadh, 2/691. 2 Tafsir al-Qur'an al-Azim by Ibn Abi Hatim, under Verse 3/79, Maktaba Nizar Mustafa al-Baz, Riyadh, 2/692; Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) quoting Mujahid and Ibn Abbas, al-Matba'ah al-Maymanah, Egypt, Vol 2, p. 212; Sunan al-Darimi, Chapter on the Virtue of Knowledge and the Scholar, Hadith 327, Nashr al-

Sunnah, Multan, 1/81. 3 Al-Mu'jam al-Kabir from Abi Umama, Hadith 8187, al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 8/228; Kanz al-Ummal quoting Abi al-Shaykh in al-Tawbikh, Hadith 43811, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 16/32.

इन आयतों में अल्लाह अज़्ज़वजल ने रब्बानी होने की वजह और रब्बानियों के गुण इस कदर बयान फरमाए हैं कि किताब पढ़ना-पढ़ाना, उसके हुक्मों से अवगत होना और उसकी हिफाज़त के साथ उस पर अमल करना, ज़ाहिर है कि ये सब गुण शरीयत के उलेमा में हैं, तो वे यकीनन रब्बानी हैं। अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) फरमाते हैं:

| रब्बानी फुकहा और मुअल्लिम (शिक्षक) हैं। इसे इब्न अबी हातिम ने सईद बिन जुबैर से रिवायत किया है। | रब्बानी का अर्थ है फकीह मुदर्रिस (शिक्षक)। (इसे इब्न अबी हातिम ने सईद बिन जुबैर से रिवायत किया है। -त) |

साथ ही वे और उनके शागिर्द इमाम मुजाहिद और इमाम सईद बिन जुबैर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) फरमाते हैं:

| रब्बानी विद्वान और फकीह हैं। इब्न अब्बास, इब्न जरीरह और इब्न अबी हातिम से रिवायत है, और मुजाहिद से इब्न जरीर ने और इब्न जुबैर से दारीमी ने अपनी सुनन में रिवायत किया है। | रब्बानी आलिम-फकीह को कहते हैं। (इसे इब्न अब्बास, इब्न जरीरह और इब्न अबी हातिम से और मुजाहिद से इब्न जरीर और इब्न जुबैर से दारीमी की सुनन में रिवायत किया गया है। -त) |

(8) जबकि अल्लाह अज़्ज़वजल शरीयत के उलेमा को अपना चुना हुआ बंदा कहता है और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उन्हें अपना वारिस, अपना खलीफा और नबियों का उत्तराधिकारी बताते हैं, तो उन्हें शैतान नहीं कहेगा सिवाय इब्लीस या उसकी नस्ल के किसी मुनाफिक ख़बीस के। यह मैं नहीं कहता, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| तीन व्यक्तियों के अधिकार को केवल वही कम समझेगा जिसकी मुनाफकत स्पष्ट हो: इस्लाम में बूढ़ा होने वाला व्यक्ति, ज्ञान वाला व्यक्ति, और न्यायप्रिय शासक। अबू अल-शेख ने अल-तौबीख में जाबिर से और तबरानी ने अल-कबीर में रिवायत किया है। | तीन लोगों के हक को वही हल्का समझेगा जो मुनाफिक होगा, और वह भी कैसा मुनाफिक? एक खुला हुआ मुनाफिक। पहला, वह बूढ़ा मुसलमान जिसे इस्लाम की हालत में बुढ़ापा आया; दूसरा, दीनी आलिम; तीसरा, न्यायप्रिय मुसलमान बादशाह। (इसको...) |

1 तफ़सीर अल-क़ुरान अल-अज़ीम, इब्न अबी हातिम, आयत 3/79 के तहत, मकतबा निज़ार मुस्तफ़ा अल-बाज़, रियाज़, 2/691। 2 तफ़सीर अल-क़ुरान अल-अज़ीम, इब्न अबी हातिम, आयत 3/79 के तहत, मकतबा निज़ार मुस्तफ़ा अल-बाज़, रियाज़, 2/692; जामे अल-बयान (तफ़सीर इब्न जरीर), मुजाहिद और इब्न अब्बास के हवाले से, अल-मतबा अल-मैमना, मिस्र, भाग 2, पृष्ठ 212; सुनन अल-दारीमी, इल्म और आलिम की फज़ीलत का अध्याय, हदीस 327, नश्र अस-सुन्ना, मुल्तान, 1/81। 3 अल-मुअजम अल-कबीर, अबी उमामा से, हदीस 8187, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत, 8/228; कंज़ अल-उम्माल, अबू अल-शेख की अल-तौबीख के हवाले से, हदीस 43811, मुअस्ससा अर-रिसाला, बेरुत, 16/32।

ان آیات میں اللہ عزوجل نے ربانی ہونے کی وجہ اور ربانیوں کی صفات اس قدر بیان فرمائیں کہ کتاب پڑھنا پڑھانا اس کے احکام سے خبردار ہونا اور اس کی نگہداشت رکھنا اس کے ساتھ حکم کرنا ، ظاہر ہے کہ یہ سب اوصاف علمائے شریعت میں ہیں تو وہ ضرور ربانی ہیں ، عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما فرماتے ہیں:

| ربانِیّین فُقَہَاء مُعَلِّمِیْن، رواہ ابن ابی حاتم عن سعید بن جبیر۔ | ربانی کے معنی ہیں فقیہ مدرس (اسے ابن ابی حاتم نے سعید بن جبیر سے روایت کیا ۔ ت) |

نیز وہ اور ان کے تلامذہ امام مجاہد و امام سعید بن جبیر رضی اللہ تعالٰی عنہم فرماتے ہیں:

| ربانیین علماء فقہاء رواہ عن ابن عباس ابن جریرۃ وابن ابی حاتم وعن مجاھد ابن جریر و عن ابن جبیر الدرامی فی سننہ۔ | ربانی عالم فقیہ کو کہتے ہیں (اسے ابن عباس ابن جریرہ و ابن حاتم سے اور مجاہد ابن جریر وابن جبیر دارمی کی سنن میں روایت کیا گیا۔ ت) |

(۸) جبکہ اللہ عزوجل علمائے شریعت کو اپنا چنا ہوا بندہ کہتار سول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انہیں اپنا وارث اپنا خلیفہ انبیاء کا جانشین بتاتے ہیں تو انہیں شیطان نہ کہے گا مگر ابلیس یا اس کی ذریت کا کوئی منافق خبیث یہ میں نہیں کہتار سول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| ثلثہ لایستخف بحقھم الامنافق بین النفاق ذو الشیبۃ فی الاسلام و ذو العلم و امام مقسط رواہ ابو الشیخ فی التوبیخ عن جابر والطبرانی فی الکبیر | تین شخصوں کے حق کو ہلکانہ جانے گا مگر منافق منافق بھی کون سا کھلا منافق۔ ایک بوڑھا مسلمان جسے اسلام ہی میں بڑھاپا آیا، دوسرا عالم دین، تیسرا بادشاہ مسلمان عادل، (اس کو |

1 تفسیر القرآن العظیم لابن ابی حاتم تحت آیہ ۷۹/۳ مکتبہ نزار مصطفی الباز ریاض ۲/ ۶۹۱ 2 تفسیر القرآن العظیم لابن ابی حاتم تحت آیہ ۷۹/۳ مکتبہ نزار مصطفی الباز ریاض ۲/ ۶۹۲، جامع البیان (تفسیر ابن جریر) بحوالہ مجاہد و ابن عباس المطبعة المیمنة مصر الجزء الثانی ص ۲۱۲، سنن الدارمی باب فضل العلم والعالم حدیث ۳۲۷ نشر السنة ملتان ۱/ ۸۱ 3 المعجم الکبیر عن ابی امامہ حدیث ۸۱۸۷ المکتبة الفیصلیة بیروت ۲۲۸/۸۔ کنز العمال بحوالہ ابی الشیخ فی التوبیخ حدیث ۴۳۸۱۱ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۶/ ۳۲

Narrated from Abu Umama (may Allah be pleased with him) with a good chain. Al-Tirmidhi mentioned it in a different hadith. Abu al-Shaykh narrated it in 'Al-Tawbikh' from Jabir and Al-Tabarani in 'Al-Kabir' from Abu Umama (may Allah be pleased with them both).

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "None commits transgression against people except for one born of adultery or one who has a vein of it in him." Narrated by Al-Tabarani [1] in 'Al-Kabir' from Abu Musa Al-Ash'ari (may Allah be pleased with him). (No one will commit excess against people except an illegitimate child or one who has a streak of it in him. - Transmitted by Al-Tabarani in 'Al-Kabir' from Abu Musa Al-Ash'ari, may Allah be pleased with him. [Translator's note])

When this is the ruling regarding committing excess against common people, then the status of scholars (Ulama) is even more lofty and supreme; in fact, the word 'Nas' (people) is used in the hadith, and its true manifestation is the scholars. Imam Hujjat-ul-Islam Muhammad Ghazali (may his secret be sanctified) says in 'Ihya-ul-Ulum': Ibn al-Mubarak was asked who are the 'people', and he replied: "The scholars." [2] That is, our Imam-e-Azam's (may Allah be pleased with him) prominent student, Abdullah ibn al-Mubarak (may Allah be pleased with him) – who is an eminent Imam in Hadith, jurisprudence, gnosis, and sainthood – was asked by someone: who are the 'Nas', meaning humans? He replied: the scholars. Imam Ghazali says: "Whoever is not a scholar, Imam ibn al-Mubarak did not count him as a human because the distinction between humans and animals is knowledge (ilm). A human is a human due to knowledge, not due to the body; for physical honor is not based on strength, as a camel is stronger than him. Nor due to a large frame, as an elephant's frame is larger. Nor due to bravery, as a lion is braver than him. Nor due to food, as a bull's stomach is larger. Nor for the purpose of sexual intercourse, as a sparrow, which is the lowliest of birds, has more sexual power than him. Man was created solely for knowledge, and because of it..."

Note: Allah Almighty said: "And I did not create the jinn and mankind..." Allah Almighty said: "And I did not create the jinn and mankind except..." (Continued on the next page)

1. Majma' al-Zawa'id, citing Al-Tabarani, Kitab al-Khilafa, Chapter on Workers etc., Dar al-Kitab, Beirut, 5/233 & 258; Kanz al-Ummal, citing Tibb Hadith 13093, Mu'assasatur Risala, Beirut, 5/333.
2. Ihya-ul-Ulum, Kitab-ul-Ilm, Chapter One, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, 1/7.

अबू उमामा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हों) से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत है। तिर्मिज़ी ने इसे अन्य हदीस में उल्लेख किया है। अबू अल-शेख़ ने 'अत-तौबीख़' में जाबिर से और तबरानी ने 'अल-कबीर' में अबू उमामा (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हों) से रिवायत किया है।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "लोगों पर ज्यादती वही करेगा जो अवैध संतान हो या जिसमें उसका कोई अंश (रग) हो।" इसे तबरानी [1] ने 'अल-कबीर' में अबू मूसा अशअरी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हों) से रिवायत किया। (लोगों पर ज़्यादती नहीं करेगा मगर वलद-उज़-ज़िना या वह जिसमें उसकी कोई रग हो। - इसे तबरानी ने कबीर में अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। [अनुवादक])

जब आम लोगों पर ज़्यादती के बारे में यह हुक्म है, तो उलमा (विद्वानों) की शान और भी बुलंद और आला है; बल्कि हदीस में शब्द 'नास' (लोग) इस्तेमाल हुआ है, और इसके सच्चे हकदार उलमा ही हैं। इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली (अल्लाह उनकी रूह को पाक रखे) 'इहया उल-उलूम' में फ़रमाते हैं: इब्नुल मुबारक से पूछा गया कि 'नास' (लोग) कौन हैं? उन्होंने कहा: "उलमा।" [2] यानी हमारे इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के होनहार शागिर्द अब्दुल्ला बिन मुबारक (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) – जो हदीस, फ़िक़्ह, मारिफ़त और विलायत सब में महान इमाम हैं – उनसे किसी ने पूछा कि 'नास' यानी आदमी कौन हैं? उन्होंने फ़रमाया: उलमा। इमाम ग़ज़ाली फ़रमाते हैं: "जो आलिम नहीं है, इमाम इब्नुल मुबारक ने उसे आदमी नहीं गिना क्योंकि इंसान और चौपाये में फ़र्क़ इल्म (ज्ञान) का ही है। इंसान, इंसान इल्म के कारण है, शरीर के कारण नहीं; क्योंकि जिस्मानी सम्मान शक्ति से नहीं है, क्योंकि ऊंट उससे अधिक शक्तिशाली है। न बड़े डील-डौल के कारण कि हाथी का शरीर उससे बड़ा है। न बहादुरी के कारण कि शेर उससे अधिक बहादुर है। न भोजन के कारण कि बैल का पेट उससे बड़ा है। न संभोग के उद्देश्य से कि गौरैया, जो सबसे तुच्छ पक्षी है, उसमें संभोग की शक्ति इंसान से अधिक है। आदमी तो सिर्फ इल्म के लिए बनाया गया है और इसी के ज़रिए..."

नोट: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और मैंने जिन्न और इंसानों को पैदा नहीं किया..." अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और मैंने जिन्न और इंसानों को पैदा नहीं किया मगर..." (बाकी अगले पृष्ठ पर)

1. मजमअ अल-ज़वाइद, अल-तबरानी के हवाले से, किताब अल-ख़िलाफ़ा, बाब फ़ी उम्माल अल-सुवालख़, दार अल-किताब बेरूत, 5/233 और 258; कंजुल उम्माल, तिब्ब हदीस 13093 के हवाले से, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 5/333।
2. इहया उल-उलूम, किताबुल इल्म, पहला अध्याय, अल-मशहद अल-हुसैनी प्रेस, काहिरा, 1/7।

عن ابي امامة رضی اللہ تعالیٰ عنہما بسند حسنہ ابو الشیخ نے توبیخ میں جابر سے اور طبرانی نے کبیر میں ابوامامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے الترمذی فی غیر ھذا الحدیث۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لا یبغی علی الناس الا ولد بغی والامن فیہ عرق منہ۔ لوگوں پر زیادتی نہ کرے گا مگر ولد الزنا یا وہ جس میں اس کی کوئی رگ ہو۔ (اسے طبرانی ۱ فی الکبیر عن ابی موسیٰ الاشعری رضی اسے طبرانی نے کبیر میں ابو موسیٰ اشعری اللہ تعالیٰ عنہ۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

جب عام لوگوں پر زیادتی کے بارے میں یہ حکم ہے پھر علماء کی شان ارفع واعلیٰ ہے بلکہ حدیث میں لفظ ناس فرمایا، اور اس کے سچے مصداق علماء ہی ہیں۔ امام حجۃ الاسلام محمد غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم میں فرماتے ہیں: سئل ابن المبارك من الناس فقال العلماء ۲ یعنی ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے تلمیذ رشید عبداللہ بن مبارک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حدیث وفقہ ومعرفت وولایت سب میں امام اجل ہیں ان سے کسی نے پوچھا کہ ناس یعنی آدمی کون ہیں، فرمایا: علماء۔ امام غزالی فرماتے ہیں: "جو عالم نہ ہو امام ابن المبارک نے اسے آدمی نہ گنا اس لئے کہ انسان اور چوپائے میں علم کا فرق ہے، انسان اس سبب سے انسان ہے نہ جسم کے باعث کہ اس کا شرف جسمانی طاقت سے نہیں کہ اونٹ اس سے زیادہ طاقت ور ہے۔ نہ بڑے جثہ کے سبب کہ ہاتھی کا جثہ اس سے بڑا ہے۔ نہ بہادری کے باعث کہ شیر اس سے زیادہ بہادر ہے۔ نہ خوراک کی وجہ سے کہ بیل کا پیٹ اس سے بڑا ہے نہ جماع کی غرض سے کہ چڑوٹا جو سب میں ذلیل چڑیا ہے اس سے زیادہ جفتی کی قوت رکھتا ہے آدمی تو صرف علم کے ۱ے لئے بنایا گیا اور اسی سے

۱ے : قال تعالیٰ "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ" اللہ تعالیٰ نے فرمایا اور نہیں پیدا کیا جن و انس کو (باقی بر صفحہ آئندہ)

---

۱ مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب الخلافۃ باب فی عمال السوالخ دار الکتاب بیروت ۵/ ۲۳۳ و ۲۵۸، کنز العمال بحوالہ طب حدیث ۱۳۰۹۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۵/ ۳۳۳ ۲ احیاء العلوم کتاب العلم الباب الاول مطبعۃ المشہد الحسینی قاہرہ ۱/ ۷

Fatawa Rizvia Volume 21

...is its honor [1], end of quote. (9) From the above statements, it is clear that the scholars of Shariah are by no means a hurdle in the path of Tariqat. On the contrary, they are the openers of its gates and the guardians of its path. Yes, that path which the servants of Satan call 'Tariqat' and separate it from the Shariah of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), the scholars are indeed a hurdle for such a path. Why just scholars? Allah Almighty Himself has declared that path blocked, rejected, cursed, and driven away. It was mentioned earlier that every Muslim needs the scholars of Shariah at every moment, and those stepping into Tariqat need them even more; otherwise, in the Hadith, such a person is called a donkey pulling a millstone. So, if the scholars prevented you from becoming a donkey, what sin did they commit? (10) For 'Amr' to attribute his satanic absurdities, insults to Shariah, and abuse of Shariah scholars to the local scholars and divine saints is nothing but a plain lie and a cursed fabrication. According to his desire, we shall mention just a few noble sayings of the holy saints (may their secrets be sanctified) as samples, from which the greatness of the pure Shariah will become manifest. It will show that Tariqat is not separate from it, that Tariqat is dependent upon it, and that Shariah is the fundamental basis, pivot, and standard. In short, the statements we have made provide complete proof and are a sufficient refutation of Amr's cursed claims and absurdities. And success is only through Allah. Saying 1: The radiant presence, the leader of individuals, the pole of guidance, the helper of the world, the pole of the world (may Allah Almighty be pleased with him) says: "Do not see any existence for other than your Lord, while adhering to the limits and safeguarding the commands and prohibitions. For if they are breached..." | Do not perceive anyone other than God as existing, and along with that, never separate yourself from the limits established by Him and His commands and prohibitions.

(Remainder of previous page's footnote) "...except that they should worship [Me]." [2] | except for worship. (T) Our Master Imam Abul Qasim Qushayri (may Allah Almighty be pleased with him), who is among the most eminent great Sufis, says in its interpretation: "Alay'arifuun" [3]. Meaning, We did not create Jinn and mankind except to attain gnosis (Ma'rifat). 12.

[1] Ihya' 'Ulum al-Din, Book of Knowledge, Chapter One, Matba'at al-Mashhad al-Husayni, Cairo, 1/7. [2] Al-Qur'an al-Karim, 51/56.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...इसका गौरव है [1], समाप्त। (9) उपरोक्त बयानों से यह स्पष्ट है कि शरीयत के विद्वान (उलेमा) तरीक़त की राह में हरगिज़ बाधा नहीं हैं, बल्कि वे ही इसके द्वार खोलने वाले और इस राह के निगहबान हैं। हाँ, वह तरीक़त जिसे शैतान के बंदे 'तरीक़त' का नाम दें और उसे मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शरीयत से अलग करें, उलेमा ऐसी राह के लिए ज़रूर बाधा हैं। उलेमा ही क्या, स्वयं अल्लाह अज़्वजल ने उस राह को बंद, अस्वीकार्य, अभिशप्त और ठुकराया हुआ करार दिया है। ऊपर ज़िक्र हुआ कि हर मुसलमान को हर पल शरीयत के उलेमा की ज़रूरत है, और तरीक़त में कदम रखने वालों को तो और भी ज़्यादा; वर्ना हदीस में उसे चक्की खींचने वाला गधा कहा गया है। तो अगर उलेमा ने तुम्हें गधा बनने से रोका, तो क्या गुनाह किया? (10) 'अम्र' का अपनी शैतानी खुराफातों, शरीयत की तौहीन और शरीयत के उलेमा को गाली देने को स्थानीय उलेमा और अल्लाह के वलियों (औलिया-ए-रब्बानी) की तरफ निस्बत करना महज़ एक स्पष्ट झूठ और लानती मनगढ़ंत बात है। उसकी इच्छा के अनुसार, हम केवल आदरणीय औलिया-ए-कराम (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र रखे) के महान कथनों का नमूने के तौर पर ज़िक्र करेंगे, जिनसे पाक शरीयत की महानता स्पष्ट हो जाएगी। इससे यह पता चलेगा कि तरीक़त उससे अलग नहीं है, तरीक़त उसकी मोहताज है और शरीयत ही असल काम, आधार और मानक है। संक्षेप में, हमने जो बयान दिए हैं वे सब पर्याप्त प्रमाण हैं और अम्र के अभिशप्त दावों और खुराफातों का पर्याप्त खंडन हैं। और सफलता केवल अल्लाह से है। कथन 1: हुज़ूर पुरनूर, सैयदुल अफ़राद, कुतबे इरशाद, गौसे आलम, कुतबे आलम (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं: "ला तरा लि-ग़ैरि रब्बिका वुजूदन म'आ लुज़ूमिल हुदूदि व हिफ़्ज़िल अवामिरि वन-नवाही फ़इन इंख़रमा" | अपने रब के सिवा किसी और को मौजूद न देखना, और इसके साथ ही उसकी बांधी हुई सीमाओं (हुदूद) से कभी अलग न होना और उसके आदेशों और निषेधों की रक्षा करना।

(पिछले पृष्ठ के हाशिये का शेष) "...सिवाय इसके कि वे [मेरी] इबादत करें।" [2] | मगर इबादत के लिए। (त) सैय्यदना इमाम अबुल क़ासिम कुशैरी (रज़ियल्लाहु अन्हु), जो कि महान सूफ़ियों में से हैं, इसकी व्याख्या (तफसीर) में फरमाते हैं: "अल-अय'आरिफून" [3]। अर्थात, हमने जिन्न और मनुष्यों को पैदा नहीं किया मगर मारिफ़त (पहचान) हासिल करने के लिए। 12।

[1] इह्या उलूम अद्दीन, किताब अल-इल्म, पहला अध्याय, मतबा' अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा 1/7। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 51/56।

اس کا شرف ہے 1 انتہٰی۔ (۹) بیانات بالا سے واضح ہے کہ علمائے شریعت ہر گز طریقت کے سد راہ نہیں بلکہ وہی اس کے فتح باب اور وہی اس کے نگاہبان راہ ہیں، ہاں وہ طریقت جسے بندگان شیطان طریقت نام رکھیں اور اسے شریعت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے جدا کریں علمائے اس کے لئے ضرور سد راہ ہیں علماء کیا خود اللہ عزوجل نے اس راہ کو مسدود و مردود و ملعون و مطرود فرمایا اوپر گزرا کہ علمائے شریعت کی حاجت ہر مسلمان کو ہر آن ہے اور یہ طریقت میں قدم رکھنے والوں کو اور زیادہ ورنہ حدیث میں اسے چکی کھینچنے والا گدھا فرمایا۔ تو اگر علماء نے تمھیں گدھا بننے سے روکا کیا گناہ کیا۔ (۱۰) عمرو کا اپنی خرافات شیطانیہ توہین شریعت و سب و شتم علمائے شریعت علمائے مقامی و اولیائے ربانی کی طرف نسبت کرنا اس کا محض کذب مہین وافترائے لعین ہے۔ اس کی خواہش کے مطابق ہم صرف حضرات اولیاء کرام قدست اسرارہم کے ارشادات عالیہ محض بطور نمونہ ذکر کریں جن سے شریعت مطہرہ کی عظمت ظاہر ہو اور یہ کہ طریقت اس سے جدا نہیں اور یہ کہ طریقت اس کی محتاج ہے اور یہ کہ شریعت ہی اصل کار و مدار و معیار ہے غرض جو بیانات ہم نے کئے ان سب کا ثبوت وافی اور عمرو کے دعاوی و خرافات ملعونہ کاردکافی وباللہ التوفیق۔ قول ۱: حضور پر نور سید الافراد قطب الارشاد غوثِ عالم قطبِ عالم رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں: لا تری لغیر ربک وجودا مع لزوم الحدود و حفظ الاوامر والنواھی فان انخرم | غیر خدا کو موجود نہ دیکھنا اس کے ساتھ ہو تو اس کی باندھی ہوئی حدوں سے کبھی جدا نہ ہو اور اس کے اوامر و نواہی کی حفاظت کرے۔

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) إِلَّا لِيَعْبُدُونِ 2 | مگر عبادت کے لئے۔ (ت) سیدنا امام ابوالقاسم قشیری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ اجل اکابر صوفیہ کرام سے ہیں اس کی تفسیر میں فرماتے ہیں: الایعرفون۔

3 یعنی ہم نے نہیں پیدا کیا جن و انس کو مگر معرفت حاصل کرنے کے لئے۔ ۱۲۔

1 احیاء العلوم کتاب العلم الباب الاول مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ۱/ ۷ 2 القرآن الکریم ۵۱/ ۵۶

Fatawa Razawiyyah Volume 21

[Arabic Quote 1]: "If you find yourself violating any of the boundaries, then know that you are tempted and Satan is playing with you. So return to the command of Shari'ah, adhere to it, and abandon your desires, for every 'reality' (Haqiqat) that is not witnessed (validated) by Shari'ah is false." (Al-Tabaqat al-Kubra) [Urdu Translation]: Protect every command and prohibition. If any breach occurs in the boundaries of Shari'ah, know that you have fallen into fitna (trial/temptation); indeed, Satan is playing with you. So immediately return to the command of Shari'ah, cling to it, and leave your carnal desires, because any 'reality' that Shari'ah does not testify for is false.

For a fortunate person, this one saying of the radiant presence, the Master of Saints, the Helper of Gnostics (Ghaus al-Arifeen) - may Allah be pleased with him - is sufficient, as everything has been gathered within it. And praise be to Allah. Quote 2: The radiant presence, the Helper of both worlds (Ghaus al-Thaqalayn), the Sustainer of both worlds - may Allah be pleased with him - says: [Arabic Quote 2]: "When you find hatred or love for someone in your heart, then present his actions before the Book (Quran) and the Sunnah. If they are beloved in them, then love him. If they are disliked, then hate him, lest you love him out of your own desire and hate him out of your own desire. Allah says: 'And do not follow desire, for it will mislead you from the path of Allah'." [Urdu Translation]: When you find enmity or love for someone in your heart, present his deeds before the Quran and Hadith. If they are favored in them, then keep love for him, and if they are disliked, then feel aversion, so that you do not keep a friend or an enemy based on your own desire. Allah Almighty says: "Do not follow desire, for it will lead you astray from the way of God."

Quote 3: The radiant presence, the Helper of helpers (Ghaus al-Aghwath) - may Allah be pleased with him - says: [Arabic Quote 3]: "Sainthood (Wilayat) is the shadow of Prophethood (Nubuwwat), and Prophethood is the shadow of Divinity (Uluhiyyat). The miracle (Karamat) of a saint is the steadfastness of his actions according to the law of the saying of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him." [Urdu Translation]: Sainthood is under Prophethood, and Prophethood is under Divinity. The miracle of a saint is that his actions perfectly align with the law of the word of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.

1. Al-Tabaqat al-Kubra by al-Sha'rani, Biography 448: Sayyid 'Abd al-Qadir al-Jili, Mustafa al-Babi Egypt, 1/131.

2. Al-Tabaqat al-Kubra by al-Sha'rani, Biography 448: Sayyid 'Abd al-Qadir al-Jili, Mustafa al-Babi Egypt, 1/131.
3. Bahjat al-Asrar, mention of sections from his words adorned with something, etc., Mustafa al-Babi Egypt, p. 39.

फ़तावा रज़विया खंड 21

[अरबी उद्धरण 1]: "यदि आप स्वयं को किसी भी सीमा का उल्लंघन करते हुए पाते हैं, तो जान लें कि आप परीक्षा में हैं और शैतान आपके साथ खेल रहा है। इसलिए शरीयत के आदेश की ओर लौटें, उसका पालन करें और अपनी इच्छाओं को त्याग दें, क्योंकि प्रत्येक 'हकीकत' जिसे शरीयत द्वारा प्रमाणित नहीं किया गया है, वह असत्य है।" (अल-तबाक़त अल-कुबरा) [उर्दू अनुवाद]: हर आदेश और निषेध की रक्षा करें। यदि शरीयत की सीमाओं में कोई उल्लंघन होता है, तो जान लें कि आप फ़ितने में पड़ गए हैं; वास्तव में शैतान आपके साथ खेल रहा है। इसलिए तुरंत शरीयत के आदेश की ओर लौटें, उससे चिपक जाएं और अपनी वासनापूर्ण इच्छाओं को छोड़ दें, क्योंकि जिस हकीकत की शरीयत पुष्टि न करे, वह हकीकत बातिल (असत्य) है।

एक सौभाग्यशाली व्यक्ति के लिए हज़रत सय्यद अल-औलिया, गौस अल-आरिफ़ीन रज़ियल्लाहु अन्हु का यह एक ही कथन पर्याप्त है क्योंकि इसमें सब कुछ संकलित कर दिया गया है। और अल्लाह का शुक्र है। कथन 2: हुज़ूर पुर नूर गौस अल-सक़लैन रज़ियल्लाहु अन्हु फ़रमाते हैं: [अरबी उद्धरण 2]: "जब तुम अपने दिल में किसी के प्रति घृणा या प्रेम पाओ, तो उसके कार्यों को किताब (कुरान) और सुन्नत के सामने पेश करो। यदि वे उनमें प्रिय हैं, तो उससे प्रेम करो। यदि वे नापसंद हैं, तो उससे घृणा करो, ताकि तुम अपनी इच्छा के कारण किसी से प्रेम या घृणा न करो। अल्लाह फ़रमाता है: 'और इच्छा का अनुसरण न करो, क्योंकि वह तुम्हें अल्लाह की राह से गुमराह कर देगी'।" [उर्दू अनुवाद]: जब तू अपने दिल में किसी की दुश्मनी या मोहब्बत पाए तो उसके कामों को कुरान और हदीस पर पेश कर, अगर उनमें पसंदीदा हों तो उससे मोहब्बत रख और अगर नापसंद हों तो घृणा, ताकि अपनी इच्छा से न कोई दोस्त रखे न दुश्मन, अल्लाह तआला फ़रमाता है: "ख्वाहिश (इच्छा) की पैरवी न कर कि तुझे बहका देगी खुदा की राह से।"

कथन 3: हुज़ूर पुर नूर गौस अल-अग़वाथ रज़ियल्लाहु अन्हु फ़रमाते हैं: [अरबी उद्धरण 3]: "विलायत नबुव्वत की छाया है, और नबुव्वत उलूहियत (ईश्वरत्व) की छाया है। एक वली की करामत उसके कार्यों का नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के कथन के कानून पर अडिग रहना है।" [उर्दू अनुवाद]:

विलायत पर तो नबुव्वत है और नबुव्वत पर तो उलूहियत, और वली की करामत यह है कि उसका फ़ेल (कार्य) नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कौल (कथन) के कानून पर ठीक उतरे।

1. अल-तबाक़त अल-कुबरा लिश-शअ'रानी, जीवनी 448: सैय्यद अब्दुल क़ादिर अल-जीली, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/131।
2. अल-तबाक़त अल-कुबरा लिश-शअ'रानी, जीवनी 448: सैय्यद अब्दुल क़ादिर अल-जीली, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/131।
3. बहजतुल असरार, उनके वचनों के कुछ अध्यायों का उल्लेख आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 39।

पृष्ठ 536/674

فيك شيئ من الحدود فاعلم انك مفتون قد لعب بك الشيطان فارجع الى حكم الشرع والزمه ودع منك الهوى لان كل حقيقة لا تشهد له الشريعة فهى باطلة (الطبقات الکبری) ہر امر و نہی کی حفاظت کرے اگر حدودِ شریعت سے کسی حد میں خلل آیا تو جان لے کہ تو فتنہ میں پڑا ہوا ہے بیشک شیطان تیرے ساتھ کھیل رہا ہے تو فوراً حکم شریعت کی طرف پلٹ آ اور اس سے لپٹ جا اور اپنی خواہشِ نفسانی چھوڑ اس لئے کہ جس حقیقت کی شریعت تصدیق نہ فرمائے وہ حقیقت باطل ہے۔

سعادت مند کے لئے حضور پُر نور سید الاولیاء غوث العرفاء رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ایک یہی ارشاد کافی ہے کہ اس میں سب کچھ جمع فرما دیا ہے واللہ الحمد۔ قول ۲: حضور پُر نور غوث الثقلین غیاث الثقلین رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: اذا وجدت في قلبك بغض شخص اوحبه فاعرض افعاله على الكتب والسنة فان كانت محبوبة فيهما فاحبه وان كانت مكروهة فاكرهه لئلا تحبه بهواك وتبغضه بهواك قال الله ولاتتبع الهوى فيضلك عن سبيل اللہ۔ جب تو اپنے دل میں کسی کی دشمنی یا محبت پائے تو اس کے کاموں کو قرآن و حدیث پر پیش کر، اگر ان میں پسندیدہ ہوں تو اس سے محبت رکھ اور اگر ناپسند ہوں تو کراہت، تاکہ اپنی خواہش سے نہ کوئی دوست رکھے نہ دشمن، اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: خواہش کی پیروی نہ کر کہ تجھے بہکا دیگی خدا کی راہ سے۔

قول ۳: حضور پُر نور غوث الاغواث رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: الولاية ظل النبوة والنبوة ظل الالهية وكرامة الولى استقامة فعل على قانون قول النبى صلى اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ ولایت پر تو نبوت ہے اور نبوت پر تو الوہیت، اور ولی کی کرامت یہ ہے کہ اس کا فعل نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے قول کے قانون پر ٹھیک اترے۔

1 الطبقات الكبرى للشعرانى ترجمہ ۴۴۸ سيد عبدالقادر الجيلى مصطفى البابى مصر ۱/ ۱۳۱ 2 الطبقات الكبرى للشعرانى ترجمہ ۴۴۸ سيد عبدالقادر الجيلى مصطفى البابى مصر ۱/ ۱۳۱ 3 بهجة الاسرار ذكر فصول من كلامه مرصعا بشيئ الخ مصطفى البابي مصر ص۳۹

Fatawa Rizvia, Volume 21

Quote 4: His Eminence Sayyiduna Muhi-ud-Din, the Beloved of the Glorious Lord (may Allah be pleased with him) says:

(Arabic) Ash-shar'u hukmun muhiqun saifu satwati qahrihi man khālafahu wa nāwāhu wa'tasamat bi-habli himāyatihi wathīqātu 'ural Islām wa 'alayhi madāru amril dārayni wa bi-asbābihi unītat manāzilul kawnayn	**Sharia is that whose sword of overpowering might obliterates those who oppose and contend with it, and the strong ropes of Islam are held by the cord of its protection. The management of the affairs of both worlds depends solely on the Sharia, and the stations of both realms are linked to its cords.**

Quote 5: His Eminence, the Radiant Light, the Noble Falcon, Sheikh Abdul Qadir Jilani (may Allah be pleased with him) says:

(Arabic) Ash-shari'atul mutahharatul Muhammadiyyatu thamaratu shajaratil millatil Islāmiyyati shamsun adā'at bi-nūrihā zulmatul kawnayn ittibā'u shar'ihi yu'tī sa'ādatad dārayni ihdhar an takhruja min dā'iratihi iyyāka an tufāriqa ijmā'a ahlihi	**The pure Muhammadan Sharia (peace and blessings of Allah be upon him) is the fruit of the tree of the religion of Islam. Sharia is that sun by whose brilliance all the darkness of both worlds shines bright. Following the Sharia bestows the happiness of both worlds. Beware of stepping outside its circle; beware of separating from the community of the followers of Sharia.**

Quote 6: His Eminence, the Radiant Light, the Saint of the Saints, the Pole of the Worlds (may Allah be pleased with him) says:

(Arabic) Aqrabut turuqi ilallāhi ta'ālā luzūmu qānūnil 'ubūdiyyati wal istimsāku bi-urwatish sharī'ah	**The closest path to Allah Almighty is to adhere to the law of servitude and to hold fast to the handle of Sharia.**

Quote 7: His Eminence, the Radiant Light, the Successor of the Chosen One (peace and blessings of Allah be upon him), the Great Helper, the Saint of Saints (may Allah be pleased with him) says:

(Arabic) Tafaqqah thumma' tazil man 'abadallāha bighayri 'ilmin kāna mā yufsidu akthara mimmā yuslihu khudh	**Acquire Fiqh (jurisprudence), then go into seclusion. He who worships God without knowledge will corrupt more than he rectifies.**

1 Bahjat-ul-Asrar, mentioning chapters from his speech... Mustafa Al-Babi, Egypt, p. 40 2 Bahjat-ul-Asrar, mentioning chapters from his speech... Mustafa Al-Babi, Egypt, p. 49 3 Bahjat-ul-Asrar, mentioning chapters from his speech... Mustafa Al-Babi, Egypt, p. 50

फतावा रज़विया, खंड 21

कथन 4: हुज़ूर सैय्यदुना मुहिउद्दीन महबूब सुब्हानी रज़ियल्लाहु अन्हु फरमाते हैं:

(अरबी) الشرع حكم محق سيف سطوة قهره من خالفه وناواه واعتصمت بحبل حمايته وثيقات عرى الاسلام و عليه مدار امر الدارين وبأسبابه انيطت منازل الكونين	**शरीयत वह हुक्म है जिसके कहर की तलवार अपने विरोधी और मुक़ाबला करने वाले को मिटा देती है और इस्लाम की मज़बूत रस्सियाँ इसकी हिमायत की डोरी पकड़े हुए हैं। दोनों जहाँ के कामों का दारोमदार केवल शरीयत पर है और दोनों आलम की मंज़िलें इसकी डोरियों से जुड़ी हुई हैं।**

कथन 5: हुज़ूर पुर नूर सैय्यदना बाज़ अशहब शेख अब्दुल क़ादिर जीलानी रज़ियल्लाहु अन्हु फरमाते हैं:

(अरबी) الشريعة المطهرة المحمدية ثمرة شجرة الملة الاسلامية شمس اضاءت بنورها ظلمة الكونين اتباع شرعه يعطى سعادة الدارين احذر ان تخرج من دائرته اياك ان تفارق اجماع اهله	**पाकीज़ा शरीयत-ए-मुहम्मदी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दीन-ए-इस्लाम के दरख़्त का फल है। शरीयत वह सूरज है जिसकी चमक से दोनों जहाँ की तमाम अंधेरियाँ जगमगा उठें। शरीयत का अनुसरण दोनों जहाँ की खुशहाली बख्शता है। खबरदार! इसके दायरे से बाहर मत जाना, खबरदार! शरीयत वालों की जमात से अलग मत होना।**

कथन 6: हुज़ूर पुर नूर सैय्यद-उल-औलिया कुतुबुल कौनैन रज़ियल्लाहु अन्हु फरमाते हैं:

(अरबी) اقرب الطرق الى الله تعالٰى لزوم قانون العبودية والاستمساك بعروة الشريعة	**अल्लाह अज़वजल की तरफ सबसे नज़दीकी रास्ता बंदगी के कानून को लाज़िम पकड़ना और शरीयत की गिरह को थामे रहना है।**

कथन 7: हुज़ूर पुर नूर सैय्यदना वारिस-ए-मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) गौस-उल-औलिया रज़ियल्लाहु अन्हु फरमाते हैं:

(अरबी) تفقه ثم اعتزل من	**फिक्ह (धर्मशास्त्र) हासिल करो, फिर एकांतवासी बनो।**
عبد الله بغير علم كان ما	**जो बिना इल्म (ज्ञान) के खुदा की इबादत करता है, वह**
يفسده اكثر مما يصلحه خذ	**जितना सुधारेगा उससे ज़्यादा बिगाड़ेगा।**

---

1 बहजत-उल-असरार, उनके कलाम के अध्यायों का उल्लेख... मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 40 2 बहजत-उल-असरार, उनके कलाम के अध्यायों का उल्लेख... मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 49 3 बहजत-उल-असरार, उनके कलाम के अध्यायों का उल्लेख... मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 50

قول ۴: حضور سیدنا محی الدین محبوب سبحانی رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

الشرع حکم محق سیف سطوۃ قھرہ من خالفہ وناواہ واعتصمت بحبل حمایتہ وثیقات عری الاسلام و علیہ مدار امر الدارین وبأسبابہ انیطت منازل الکونین

شرع وہ ہے جس کے صولتِ قہر کی تلوار اپنے مخالف و مقابل کو مٹا دیتی ہے اور اسلام کی مضبوط رسیاں اس کی حمایت کی ڈوری پکڑے ہوئے ہیں۔ دو جہاں کے کام کا مدار فقط شریعت پر ہے۔ اور اس کی ڈوریوں سے دونوں عالم کی منزلیں وابستہ ہیں۔

قول ۵: حضور پر نور سیدنا باز اشہب شیخ عبد القادر جیلانی رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

الشریعۃ المطھرۃ المحمدیۃ ثمرۃ شجرۃ الملۃ الاسلامیۃ شمس اضاءت بنورھا ظلمۃ الکونین اتباع شرعہ یعطی سعادۃ الدارین احذر ان تخرج من دائرتہ ایاک ان تفارق اجماع اھلہ

شریعت پاکیزہ محمدی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم درختِ دینِ اسلام کا پھل ہے شریعت وہ آفتاب ہے جس کی چمک سے تمام جہاں کی اندھیریاں جگمگا اٹھیں شرع کی پیروی دونوں جہان کی سعادت بخشی ہے خبردار اس کے دائرہ سے باہر نہ جانا، خبردار اہل شریعت کی جماعت سے جدا نہ ہونا۔

قول ۶: حضور پر نور سید الاولیاء قطب الکونین رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

اقرب الطرق الی اللہ تعالٰی لزوم قانون العبودیۃ والاستمساك بعروۃ الشریعۃ

اللہ عزوجل کی طرف سے سب سے زیادہ قریب راستہ قانونِ بندگی کو لازم پکڑنا اور شریعت کی گرہ کو تھامے رہنا ہے۔

قول ۷: حضور پر نور سیدنا وارثِ مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم غوث الاولیاء رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

تفقہ ثم اعتزل من عبد اللہ بغیر علم کان ما یفسدہ اکثر مما یصلحہ خذ

فقہ حاصل کر اس کے بعد خلوت نشین ہو جو بغیر علم کے خدا کی عبادت کرے وہ جتنا سنوارے گا

---

1 بهجة الاسرار ذكر فصول من كلامہ مرصعا بشيئ الخ مصطفى البابى مصر ص ۴۰ 2 بهجة الاسرار ذكر فصول من كلامہ مرصعا بشيئ الخ مصطفى البابى مصر ص ۴۹ 3 بهجة الاسرار ذكر فصول من كلامہ مرصعا بشيئ الخ مصطفى البابى مصر ص ۵۰

Fatawa Razawiyya Volume 21

- "With you is the lamp of your Lord's Sharia." - (Without it) he will cause more harm; take the lamp of Divine Sharia with you.

Quote 8: Hazrat Sayyiduna Junaid Baghdadi (May Allah be pleased with him) says, "My spiritual guide Hazrat Sari Saqti (May Allah be pleased with him) prayed for me: 'May Allah make you a Sufi who is a scholar of Hadith, and not a Sufi before being a scholar of Hadith.'"

Quote 9: Imam Hujjat-ul-Islam Muhammad Ghazali (May Allah sanctify his secret) explains this prayer of Hazrat Sayyidi Sari Saqti (May Allah be pleased with him) as follows: - "He pointed out that whoever acquires Hadith and knowledge first and then enters Sufism attains success, while whoever enters Sufism before acquiring knowledge puts his soul in peril (and Allah's refuge is sought from this)."

Quote 10: It was mentioned to Hazrat Sayyid-ut-Taifa Junaid Baghdadi (May Allah be pleased with him) that some people claim: - "The religious obligations were only a means to reach the destination, and we have reached it; so what need do we have for Sharia now?"

He said: - "They are right about reaching, but reaching Hell. A thief or an adulterer is better than someone who holds such a belief. If I were to live for a thousand years, I would not decrease [my observance of] the obligatory and necessary acts..."

Footnotes: 1. Bahjat al-Asrar, mentioning chapters of ornate speech, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, p. 53. 2. Ihya' Ulum al-Din, Book of Knowledge, Chapter Two, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, 1/22. 3. Ihya' Ulum al-Din, Book of Knowledge, Chapter Two, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, 1/22.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

- "तुम्हारे साथ तुम्हारे रब की शरीयत का चिराग है।" - यह (इसके बिना) अधिक बिगाड़ पैदा करेगा, अपने साथ ईश्वरीय शरीयत की मशाल ले लो।

कथन 8: हज़रत सैय्यदुना जुनैद बग़दादी (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं कि मेरे पीर हज़रत सरी सक़्ती (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने मुझे दुआ दी: - "अल्लाह तुम्हें हदीस का ज्ञाता बनाकर सूफी बनाए, और हदीस का ज्ञाता होने से पहले तुम्हें सूफी न बनाए।"

कथन 9: इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली (कुद्दिसा सिर्रहु-उल-आली) हज़रत सैय्यदी सरी सक़्ती (रज़ियल्लाहु अन्हु) की इस दुआ की व्याख्या करते हुए फरमाते हैं: - "हज़रत सरी सक़्ती (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने इस ओर इशारा फरमाया कि जिसने पहले हदीस और इल्म (ज्ञान) हासिल करके तसव्वुफ़ (सूफीवाद) में कदम रखा, वह सफल हुआ, और जिसने इल्म हासिल करने से पहले सूफी बनना चाहा, उसने अपने आप को हलाकत (विनाश) में डाल दिया, (व-अयाज़ुबिल्लाह तआला)।"

कथन 10: हज़रत सैय्यद-उत-ताइफ़ा जुनैद बग़दादी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अर्ज़ किया गया कि कुछ लोग यह गुमान करते हैं कि: - "यानी शरीयत के अहकाम तो मंज़िल तक पहुँचने का वसीला (साधन) थे और हम पहुँच चुके हैं, अब हमें शरीयत की क्या ज़रूरत है।"

फरमाया: - "वे पहुँचने के बारे में सच कहते हैं, लेकिन कहाँ तक? जहन्नम (नरक) तक। चोर और ज़ानी (व्यभिचारी) ऐसे अक़ीदे (विश्वास) रखने वालों से बेहतर हैं। अगर मैं हज़ार साल भी जीवित रहूँ, तो भी फ़रायज़ और वाजिबात में कोई कमी नहीं करूँगा..."

पादलेख: 1. बहजतुल असरार, ज़िक्र फ़ुसूल मिन कलाम मुसर्रअन... मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 53। 2. इहया-उल-उलूम, किताबुल इल्म, अल-बाबुस सानी, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा 1/22। 3. इहया-उल-उलूम, किताबुल इल्म, अल-बाबुस सानी, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा 1/22।

पृष्ठ 674 का 538

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

معك مصباح شرع ربك - 1 اس سے زیادہ بگاڑے گا، اپنے ساتھ شریعت الہیہ کی شمع لے لے۔

قول ۸: حضرت سیدنا جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں میرے پیر حضرت سری سقطی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے مجھے دعا دی: جعلك الله صاحب حديث صوفيا ولا جعلك صوفيا صاحب حديث - 2 اللہ تعالیٰ تمہیں حدیث داں کر کے صوفی بنائے اور حدیث داں ہونے سے پہلے تمہیں صوفی نہ کرے۔

قول ۹: امام حجتہ الاسلام محمد غزالی قدس سرہ العالی اس دعائے حضرت سیدی سری سقطی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی شرح فرماتے ہیں: اشار الی ان من حصل الحدیث والعلم ثم تصوف افلح ومن تصوف قبل العلم خاطر بنفسه - 3 حضرت سری سقطی رحمہ اللہ تعالیٰ نے اس طرف اشارہ فرمایا کہ جس نے پہلے حدیث و علم حاصل کر کے تصوف میں قدم رکھا وہ فلاح کو پہنچا، اور جس نے علم حاصل کرنے سے پہلے صوفی بننا چاہا اس نے اپنے آپ کو ہلاکت میں ڈالا، (والعیاذ باللہ تعالیٰ)

قول ۱۰: حضرت سید الطائفہ جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے عرض کی گئی کچھ لوگ زعم کرتے ہیں کہ: ان التكاليف كانت وسيلة الى الوصول وقد وصلنا - یعنی احکام شریعت تو وصول کا وسیلہ تھے اور ہم واصل ہو گئے اب ہمیں شریعت کی کیا حاجت۔

فرمایا: صدقوا في الوصول ولكن الى سقر والذی یسرق ویزنی خیر ممن یعتقد ذلك ولو انی بقیت الف عام ما نقصت من سچ کہتے ہیں واصل ضرور ہوئے، کہاں تک جہنم تک چور اور زانی ایسے عقیدے والوں سے بہتر ہیں، میں اگر ہزار برس جیوں تو فرائض وواجبات

1 بهجة الاسرار ذكر فصول من كلام مرصعاً بشيئ الخ مصطفى البابى مصر ص ٥٣ 2 احياء العلوم كتاب العلم الباب الثانى مطبعة المشهد الحسينى قاهره ١/ ٢٢ 3 احياء العلوم كتاب العلم الباب الثانى مطبعة المشهد الحسينى قاهره ١/ ٢٢

Fatawa Rizvia Volume 21

... [unless there is] some [valid] Shari'i excuse. ^1 [The seeker of truth said:] These are great things, the supererogatory (Nawafil) and recommended (Mustahabbat) acts I have fixed for myself; I shall not decrease any of them without a Shari'i excuse.

Statement 11: Hazrat Sayyidi Abu al-Qasim Qushayri (may Allah be pleased with him) narrates from Hazrat Sayyidi Abu al-Qasim Junayd Baghdadi (may Allah be pleased with him) in his blessed treatise: "He who has not memorized the Quran nor written Hadith shall not be followed in this matter, for this knowledge of ours is bound by the Book and the Sunnah." ^2 Whoever has neither memorized the Quran nor written Hadith—that is, who is not well-versed in the knowledge of Shari'ah—should not be followed in matters of Tariqah (spiritual path); do not take such a person as your spiritual guide, for our knowledge of Tariqah is entirely bound by the Book and the Sunnah.

He also stated: "All paths are closed to creation except for those who follow the footsteps of the Messenger (peace and blessings be upon him)." ^3 All paths are closed to mankind except for those who follow the footsteps of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him).

[Persian Couplet:] "Whoever chose a path against the Prophet, Shall never reach the destination." (One who chooses a path contrary to that of the Prophet will never reach the intended goal.)

Statement 12: Hazrat Sayyiduna Abu Yazid Bastami (may Allah be pleased with him) said to the father of 'Ammi Bastami (may Allah have mercy on them both): "Let us go and see that person who has made himself famous by the name of 'Wilayah' (Sainthood)." That person was a center of public attraction and famous for his asceticism. When they arrived there, it happened that he spat towards the Qibla. Hazrat Abu Yazid Bastami (may Allah be pleased with him) immediately returned without greeting him and said: "This is a man who is not trustworthy regarding even one of the etiquettes from the etiquettes of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), so how can he be trustworthy regarding that which he claims [i.e., sainthood]?" ^4 This person is not even faithful to one etiquette among the etiquettes of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him). How can he be trusted with the great claim he makes?

Footnotes: 1. Al-Yawaqit wa al-Jawahir, Section 26, Mustafa al-Babi Egypt, 1/151. 2. Al-Risalah al-Qushayriyyah, Mention of Abu al-Qasim al-Junayd bin Muhammad, Mustafa al-Babi Egypt, p. 20. 3. Al-Risalah al-Qushayriyyah, Mention of Abu al-Qasim al-Junayd bin Muhammad, Mustafa al-Babi Egypt, p. 20. 4. Al-Risalah al-Qushayriyyah, Mention of Abu Yazid al-Bastami, Mustafa al-Babi Egypt, p. 15.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

... [बगैर किसी] शरई उज़्र (कारण) के। ^1 [साधक ने कहा:] तो ये बड़ी चीज़ें हैं, जो नवाफ़िल और मुस्तहब्बात मैंने अपने लिए मुक़र्रर कर लिए हैं, बगैर किसी शरई उज़्र के मैं उनमें से कुछ भी कम नहीं करूँगा।

कथन 11: हज़रत सय्यदी अबुल क़ासिम कुशैरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपने मुबारक़ रिसाले में हज़रत सय्यदी अबुल क़ासिम जुनैद बग़दादी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नक़्ल फ़रमाते हैं: "जिसने न क़ुरआन हिफ़्ज़ किया और न हदीस लिखी, इस मामले में उसकी पैरवी न की जाए, क्योंकि हमारा यह इल्म (तसव्वुफ़) किताब और सुन्नत से बंधा हुआ है।" ^2 जिसने न क़ुरआन याद किया और न हदीस लिखी, यानी जो शरीअत के इल्म से वाक़िफ़ नहीं है, तरीक़त (आध्यात्मिक मार्ग) के मामले में उसकी पैरवी न करें, उसे अपना पीर न बनाएं, क्योंकि हमारा यह तरीक़त का इल्म पूरी तरह से किताब और सुन्नत का पाबंद है।

उन्होंने यह भी फ़रमाया: "मख़लूक़ (सृष्टि) के लिए तमाम रास्ते बंद हैं सिवाय उसके जो रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पदचिह्नों पर चले।" ^3 मख़लूक़ के लिए तमाम रास्ते बंद हैं सिवाय उसके जो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पदचिह्नों की पैरवी करे।

[फ़ारसी शेर:] "जो पैग़म्बर के ख़िलाफ़ रास्ता चुनता है, वह कभी मंज़िल पर नहीं पहुँचेगा।" (जिसने पैग़म्बर के विपरीत रास्ता अपनाया, वह कभी अपने लक्ष्य तक नहीं पहुँच पाएगा।)

कथन 12: हज़रत सय्यदुना अबू यज़ीद बुस्तामी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने 'अम्मी बुस्तामी के पिता (रहिमाहुमल्लाहु तआला) से फ़रमाया: "चलिए उस व्यक्ति को देखें जिसने 'विलायत' के नाम से खुद को मशहूर कर रखा है।" वह व्यक्ति लोगों के लिए मरकज़ बना हुआ था और अपने ज़ुहद (संन्यास) के लिए प्रसिद्ध था। जब वे वहाँ पहुँचे, तो इत्तिफ़ाक़ से उसने क़िबले की तरफ़ थूक दिया। हज़रत अबू यज़ीद बुस्तामी (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़ौरन वापस लौट आए और उसे सलाम तक नहीं किया और फ़रमाया: "यह एक ऐसा व्यक्ति है जो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आदाब में से एक अदब पर भी अमीन (भरोसेमंद) नहीं है, तो वह उस चीज़ पर कैसे अमीन हो सकता है जिसका वह दावा करता है (यानी विलायत)?" ^4 यह व्यक्ति अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आदाब में से एक अदब पर तो अमीन है नहीं, जिस चीज़ का वह दावा करता है उस पर वह क्या अमीन होगा।

पादांक (Footnotes): 1. अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, अध्याय 26, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/151। 2. अर-रिसालतुल कुशैरिय्या, ज़िक्र अबी अल-क़ासिम अल-जुनैद बिन मुहम्मद, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 20। 3. अर-रिसालतुल कुशैरिय्या, ज़िक्र अबी अल-क़ासिम अल-जुनैद बिन मुहम्मद, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 20। 4. अर-रिसालतुल कुशैरिय्या, ज़िक्र अबू यज़ीद अल-बुस्तामी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 15।

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

اورادی شیئاً الا بعذر شرعی ۱۸ 1۔ تو بڑی چیز ہیں جو نوافل و مستحبات مقرر کر لئے ہیں بے عذر شرعی ان میں سے کچھ کم نہ کروں۔

قول ۱۱: حضرت سیدی ابوالقاسم قشیری رضی اللہ تعالیٰ عنہ اپنے رسالہ مبارک میں حضرت سیدی ابوالقاسم جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے نقل فرماتے ہیں: من لم یحفظ القرآن ولم یکتب الحدیث لا یقتدی بہ في ھذا الامر لان علمنا ھذا مقید بالکتاب والسنۃ ۱۸ 2 جس نے نہ قرآن یاد کیا نہ حدیث لکھی یعنی جو علم شریعت سے آگاہ نہیں دربارہ طریقت اس کی اقتداء نہ کریں اسے اپنا پیر نہ بنائیں کہ ہمارا یہ علم طریقت بالکل کتاب و سنت کا پابند ہے۔

نیز فرمایا: الطریق کلھا مسدودۃ علی الخلق الا علی من اقتفی اثر الرسول علیہ الصلوۃ والسلام ۱۸ 3۔ خلق پر تمام راستے بند ہیں مگر وہ جو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نشان قدم کی پیروی کرے۔

بہ خلاف پیمبر کسے راہ گزید کہ ہرگز بمنزل نخواھد رسید (جس نے پیغمبر کے خلاف راستہ اختیار کیا وہ ہرگز منزل مقصود پر نہ پہنچے گا)

قول ۱۲: حضرت سید نا ابویزید بسطامی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عمی بسطامی کے والد رحمہما اللہ تعالیٰ سے فرمایا: چلواس شخص کو دیکھیں جس نے اپنے آپ کو بنام ولایت مشہور کیا ہے ، وہ شخص مرجع ناس و مشہور بہ زہد تھا، جب وہاں تشریف لے گئے اتفاقاً اس نے قبلہ کی طرف تھوکا۔ حضرت ابویزید بسطامی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فوراً واپس آئے اور اس سے سلام علیک نہ کی اور فرمایا: ھذا رجل غیر مأمون علی ادب من اداب رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فکیف یکون

مأموناً على ما يدعيه ۴۸ یہ شخص رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آداب سے ایک ادب پر تو امین ہے نہیں جس چیز کا ادعا رکھتا ہے اس پر کیا امین ہوگا۔

۱۸ الیواقیت و الجواهر المبحث السادس والعشرون مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۵۱ ۲۸ الرسالة القشیریة ذکر ابی القاسم الجنید بن محمد مصطفی البابی مصر ص ۲۰ ۳۸ الرسالة القشیریة ذکر ابی القاسم الجنید بن محمد مصطفی البابی مصر ص ۲۰ ۴۸ الرسالة القشیریة ذکر ابو یزید البسطامي مصطفی البابی مصر ص ۱۵

And in another narration, it is said: “This man is not trustworthy regarding even a single etiquette of the Shariah; how then can he be a trustee for the divine secrets of the Truth?”

Saying 13: Also, Hazrat Bastami (may Allah be pleased with him) says: “If you see someone granted such a miracle that they can sit cross-legged in the air, do not be deceived by them until you see how they stand regarding divine commands and prohibitions, and the observance of the limits and etiquettes of the Shariah.”

Saying 14: Hazrat Abu Said Kharraz (may Allah be pleased with him), who is among the companions of Hazrat Dhul-Nun al-Misri and Sari Saqati (may Allah be pleased with them both) and among the peers of Sayyid al-Ta'ifa Junayd (may Allah be pleased with him), says: “Any inward state (Batin) that contradicts the outward (Zahir) is false.”

Allamah Arif Billah Sayyidi Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) says in the explanation of this blessed saying: “Because when it contradicts the outward, it is a satanic whisper and a psychic deception.”

Saying 15: Hazrat Sayyiduna Harith Muhasibi (may Allah be pleased with him), who is among the great leading saints and a contemporary of Hazrat Sari Saqati (may Allah be pleased with him), says: “Whoever rectifies his inward state through watchfulness (Muraqaba) and sincerity (Ikhlas)...”

---

1. Al-Risala al-Qushayriyya, Chapter on Walaya, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 117
2. Al-Risala al-Qushayriyya, Mention of Abu Yazid al-Bastami, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 15
3. Al-Risala al-Qushayriyya, Mention of Abu Said Kharraz, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 24
4. Al-Hadiqa al-Nadiyya, Volume 1, Chapter 2, Maktaba Nooriya Razwiya Faisalabad, 1/186

और दूसरी रिवायत में है। फ़रमाया: “यह आदमी शरीयत के एक अदब पर तो अमीन (अमानतदार) है नहीं, इसरारे इलाही (ईश्वरीय रहस्यों) पर कैसे अमीन होगा?”

कौल 13: हज़रत बसतामी (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: “अगर तुम किसी शख़्स को देखो जिसे ऐसी करामत दी गई कि वह हवा में चार ज़ानू बैठ सके, तो उससे धोखा न खाना जब तक यह न देख लो कि फ़र्ज़, वाजिब, मकरूह और हराम तथा शरीयत की सीमाओं और आदाब की हिफ़ाज़त में उसका क्या हाल है।”

कौल 14: हज़रत अबू सईद ख़राज़ (रज़ियल्लाहु अन्हु), जो हज़रत ज़ुलनुन मिसरी और सरी सक़ती (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के साथियों और सैय्यदुत्तायफ़ा जुनैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साथियों में से हैं, फ़रमाते हैं: “जो बातिन (आंतरिक अवस्था) कि ज़ाहिर (बाहरी शरीयत) उसके ख़िलाफ़ हो, वह बातिन नहीं बल्कि बातिल (झूठा) है।”

अल्लामा आरिफ़ बिल्लाह सय्यदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्दिस सर्रहु) इस कौल मुबारका की शरह (व्याख्या) में फ़रमाते हैं: “इसलिए कि जब उसने ज़ाहिर की मुख़ालफ़त की, तो वह शैतानी वसवसा और नफ़्सानी बनावट है।”

कौल 15: हज़रत सय्यिदुना हारिस मुहासिबी (रज़ियल्लाहु अन्हु), जो अकाबिर आइम्मा औलिया और हज़रत सरी सक़ती (रज़ियल्लाहु अन्हु) के समकालीन हैं, फ़रमाते हैं: “जिसने अपने बातिन को मुराक़बे और इख़लास (निष्ठा) से सही किया...”

---

1. अल-रिसाला अल-कुशायरिया, बाबुल विलाया, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 117
2. अल-रिसाला अल-कुशायरिया, ज़िक्र अबू यज़ीद अल-बस्तमी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 15
3. अल-रिसाला अल-कुशायरिया, ज़िक्र अबू सईद ख़राज़, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 24
4. अल-हद्दीका अल-नदिया, बाब 1, फ़स्ल 2, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, 1/186

اور دوسری روایت میں ہے۔ فرمایا: ہذا رجل غیر مأمون علی ادب من اداب الشریعۃ فکیف یکون امینا علی اسرار الحق 1- | یہ شخص شریعت کے ایک ادب پر تو امین ہے نہیں اسرار الہیہ پر کیونکر امین ہوگا۔

قول ۱۳: نیز حضرت بسطامی رضی اللہ تعالی عنہ فرماتے ہیں: لونظر تم الی رجل اعطی من الکرامات حتی یرتقی (وفی نسخۃ یتربع) فی الہواء فلا تغتروا بہ حتی تنظروا کیف تجدونہ عند الامر والنہی وحفظ الحدود وآداب الشریعۃ 2- | اگر تم کسی شخص کو دیکھو ایسی کرامت دیا گیا کہ ہوا پر چار زانو بیٹھ سکے تو اس سے فریب نہ کھانا جب تک یہ نہ دیکھو کہ فرض، واجب ومکروہ و حرام و محافظت حدود و آداب شریعت میں اس کا حال کیسا ہے۔

قول ۱۴: حضرت ابوسعید خراز رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حضرت ذوالنون مصری سری سقطی رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے اصحاب اور سید الطائفہ جنید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اقران سے ہیں فرماتے ہیں: کل باطن یخالفہ ظاہر فہو باطل 3- | جو باطن کہ ظاہر اس کی مخالفت کرے وہ باطن نہیں باطل ہے۔

علامہ عارف باللہ سیدی عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی اس قول مبارک کی شرح میں فرماتے ہیں: لانہ وسوسۃ شیطانیۃ وزخرفۃ نفسانیۃ حیث خالف الظاہر 4- | اس لئے کہ جب اس نے ظاہر کی مخالفت کی تو وہ شیطانی وسوسہ اور نفس کی بناوٹ ہے۔

قول ۱۵: حضرت سیدنا حارث محاسبی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ اکابر ائمہ اولیاء معاصرین حضرت سری سقطی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہیں فرماتے ہیں: من صحح باطنہ بالمراقبۃ والاخلاص | جو اپنے باطن کو مراقبہ اور اخلاص سے صحیح

---

1 الرسالة القشيرية باب الولاية مصطفى البابى مصر ص ۱۱۷ 2 الرسالة القشيرية ذكر ابو يزيد البسطامى مصطفى البابى مصر ص ۱۵ 3 الرسالة القشيرية ذكر ابو سعيد خراز مصطفى البابى مصر ص ۲۴ 4 الحديقة الندية الباب الاول الفصل الثانى مكتبہ نوريہ رضويہ فيصل آباد ۱ / ۱۸۶

Fatawa Rizvia, Volume 21

Allah will adorn his outward state with struggle and following the Sunnah.	**It is necessary that Allah Almighty adorns his outward state through struggle and following the Sunnah.**

It is evident that the negation of the consequence implies the negation of the premise. Thus, it is proven that he whose outward state is not adorned with the jewelry of Shariah does not possess sincerity with Allah Almighty in his inner state either.

Saying 16: Hazrat Sayyiduna Abu Uthman Hiri (may Allah be pleased with him), who was among the prominent great saints contemporary to Hazrat Sayyid al-Ta'ifa (Imam Junaid Baghdadi, may Allah be pleased with him), said to his son Abu Bakr (may Allah have mercy on him) at the time of his death:

O my son! Contradicting the Sunnah in the outward state is a sign of hypocrisy (riya) in the inward state.	**O my son! Contradicting the Sunnah in the outward state is a sign of hypocrisy (riya) in the inward state.**

Saying 17: Hazrat Saeed bin Ismail Hiri (may Allah be pleased with him) also states:

The way of living with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is to follow the Sunnah and adhere to outward knowledge.	**The way of living with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is to follow the Sunnah and adhere to outward knowledge.**

Saying 18: Hazrat Sayyid Abu al-Hussain Ahmad bin al-Hawari (may Allah be pleased with him), whom Hazrat Sayyid al-Ta'ifa used to call 'Rayhana-tul-Sham' (the flower of Syria), states:

Whoever performs any action without following the Sunnah of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), that action is void.	**Whoever performs any action without following the Sunnah of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), that action is void.**

Saying 19: Hazrat Sayyidi Abu Hafs Umar Haddad (may Allah be pleased with him), who was among the great imams, gnostics, and contemporaries...

---

1 Al-Risalah al-Qushayriyah, Mention of Harith Muhasibi, Mustafa al-Babi Egypt, p. 13
2 Al-Risalah al-Qushayriyah, Mention of Abu Uthman Saeed bin Ismail al-Hiri, Mustafa

al-Babi Egypt, p. 21 3 Al-Risalah al-Qushayriyah, Mention of Abu Uthman Saeed bin Ismail al-Hiri, Mustafa al-Babi Egypt, p. 21 4 Al-Risalah al-Qushayriyah, Mention of Abu al-Hussain Ahmad bin al-Hawari, Mustafa al-Babi Egypt, p. 18

फ़तावा रज़विया, जिल्द २१

अल्लाह उसके ज़ाहिर (बाहरी स्वरूप) को मुजाहिदा और सुन्नत की पैरवी से संवार देगा।

लाज़िम है कि अल्लाह तआला उसके ज़ाहिर को मुजाहिदा और पैरवी-ए-सुन्नत से आ रास्ता फरमा दे।

ज़ाहिर है कि लाज़िम की नफी (अभाव) से मलज़ूम की नफी लाज़िम आती है। तो साबित हुआ कि जिसका ज़ाहिर शरीअत के ज़ेवर से आ रास्ता नहीं, वह बातिन (भीतरी स्वरूप) में भी अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के साथ इखलास (निष्ठा) नहीं रखता।

कौल १६: हज़रत सय्यिदुना अबू उस्मान हीरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, जो हज़रत सय्यिद-अत-ताइफा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के समकालीन बड़े औलिया में से हैं, उन्होंने वफ़ात के वक़्त अपने साहबज़ादे अबू बक्र रहमतुल्लाह तआला अलैहि से फरमाया:

ऐ मेरे बेटे! ज़ाहिर में सुन्नत के खिलाफ चलना, इस बात की अलामत (निशानी) है कि बातिन में रियाकारी (दिखावा) है।

ऐ मेरे बेटे! ज़ाहिर में सुन्नत के खिलाफ चलना, इस बात की अलामत है कि बातिन में रियाकारी है।

कौल १७: नीज़ हज़रत सईद बिन इस्माइल हीरी ममदूह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फरमाते हैं:

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के साथ ज़िंदगानी का तरीका यह है कि सुन्नत की पैरवी करे और इल्म-ए-ज़ाहिर को लाज़िम पकड़े।

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के साथ ज़िंदगानी का तरीका यह है कि सुन्नत की पैरवी करे और इल्म-ए-ज़ाहिर को लाज़िम पकड़े।

कौल १८: हज़रत सय्यिद अबुल हुसैन अहमद बिन अल-हवारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, जिन्हें हज़रत सय्यिद-अत-ताइफा 'रैहानतुश शाम' यानी मुल्क-ए-शाम का फूल कहते थे, फरमाते हैं:

जो किसी किस्म का कोई अमल पैरवी-ए-सुन्नत-ए-रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बिना करे, वह अमल बातिल (व्यर्थ) है।

जो किसी किस्म का कोई अमल पैरवी-ए-सुन्नत-ए-रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बिना करे, वह अमल बातिल है।

कौल १९: हज़रत सय्यिदी अबू हफ्स उमर हद्दाद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, जो बड़े आइम्मा-ए-आरफीन और समकालीन...

---

1 अर-रिसालतुल कुशैरिया, ज़िक्र हारिस मुहासिबी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. १३ 2 अर-रिसालतुल कुशैरिया, ज़िक्र अबू उस्मान सईद बिन इस्माइल अल-हीरी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. २१ 3 अर-रिसालतुल कुशैरिया, ज़िक्र अबू उस्मान सईद बिन इस्माइल अल-हीरी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. २१ 4 अर-रिसालतुल कुशैरिया, ज़िक्र अबुल हुसैन अहमद बिन अल-हवारी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. १८

زین اللہ ظاھرۃ بالمجاھدۃ واتباع السنۃ 1 — **کرلے گا۔ لازم ہے کہ اللہ تعالی اس کے ظاہر کو مجاہدہ و پیروی سنت سے آراستہ فرمادے۔**

ظاہر ہے کہ انتفائے لازم کو انتفائے ملزوم لازم تو ثابت ہوا کہ جس کا ظاہر زیور شرع سے آراستہ نہیں وہ باطن میں بھی اللہ عزوجل کے ساتھ اخلاص نہیں رکھتا۔

قول ۱۶: حضرت سیدنا ابو عثمان حیری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ اجلہ اکابر اولیاء معاصرین حضرت سید الطائفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہیں وقت انتقال اپنے صاحبزادے ابوبکر رحمہ اللہ تعالی سے فرمایا:

خلاف السنۃ یابنی في الظاھر علامۃ ریاء فی الباطن 2 — **اے میرے بیٹے! ظاہر میں سنت کا خلاف اس کی علامت ہے کہ باطن میں ریاکاری ہے۔**

قول ۱۷: نیز حضرت سعید بن اسمعیل حیری ممدوح رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں:

الصحبۃ مع رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باتباع السنۃ ولزوم العلم 3 — **رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ساتھ زندگانی کا طریقہ یہ ہے کہ سنت کی پیروی کرے اور علم ظاہر کو لازم پکڑے۔**

قول ۱۸: حضرت سید ابوالحسین احمد بن الحواری رضی اللہ تعالیٰ عنہ جن کو حضرت سید الطائفہ ریحانۃ الشام یعنی ملک شام کا پھول کہتے تھے فرماتے ہیں:

من عمل عملا بلا اتباع سنة رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم فباطلى عمله 4

جو کسی قسم کا کوئی عمل بے اتباع سنت رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم کرے وہ عمل باطل ہے۔

قول ۱۹: حضرت سیدی ابوحفص عمر حداد رضی الله تعالیٰ عنہ کہ اکابر ائمہ عرفاء و معاصرین

---

1 الرسالة القشيرية ذكر حارث محاسبى مصطفى البابى مصر ص ١٣ 2 الرسالة القشيرية ذكر ابوعثمان سعيد بن اسمعيل الحيرى مصطفى البابى مصر ص ٢١ 3 الرسالة القشيرية ذكر ابوعثمان سعيد بن اسمعيل الحيرى مصطفى البابى مصر ص ٢١ 4 الرسالة القشيرية ذكر ابوالحسين احمد بن الحوارى مصطفى البابى مصر ص ١٨

Fatawa Ridawiyyah Volume 21

Hazrat Sari Saqti (may Allah be pleased with him) says:

| Arabic: Whoever does not weigh his actions and states at all times by the Book and the Sunnah, and does not suspect his own thoughts, do not count him in the register of (true) men. 1 | Urdu: He who does not constantly weigh all his affairs and states in the scale of the Quran and Hadith and relies on the inspirations of his heart, do not count him in the register of men. |

Verse: O narrator, talk less and do not boast of manliness.

Saying 20: Hazrat Sayyiduna Abu al-Hussain Ahmad Nuri (may Allah be pleased with him), who was among the companions of Hazrat Sari Saqti (may Allah be pleased with him) and the peers of the Leader of the Group (Syed-at-Ta'ifa) (may Allah be pleased with him), says:

| Arabic: Whomever you see claiming a state with Allah that takes him out of the bounds of Sharia knowledge, do not go near him. 2 | Urdu: The person you see claiming such a state with Allah Almighty that distances him from the limits of the knowledge of Sharia, do not even go near him. |

Saying 21: Hazrat Sayyidi Abu al-Abbas Ahmad bin Muhammad al-Adami (may Allah be pleased with him), who is from among the peers of the Leader of the Group (Syed-at-Ta'ifa) (may Allah be pleased with him), says:

| Arabic: Whoever makes the etiquettes of Sharia mandatory upon himself, Allah Almighty will illuminate his heart with the light of Gnosis (Ma'rifat). And there is no station more noble than the station of following the Beloved (Prophet) ﷺ in his commands, actions, and character. 3 | Urdu: Whoever makes the etiquettes of Sharia mandatory upon himself, Allah Almighty will illuminate his heart with the light of Gnosis. And there is no station more exalted than the station of following the Holy Prophet ﷺ; his commands, actions, and habits should all be followed. |

Saying 22: Hazrat Sayyid Namshad Dinawari (may Allah be pleased with him), the central authority of the Chishti Bahishti order.

---

1. Al-Risalah al-Qushayriyah, mention of Abu Hafs Umar al-Haddad, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 18.

2. Al-Risalah al-Qushayriyah, mention of Abu al-Hussain Ahmad Nuri, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 21.
3. Al-Risalah al-Qushayriyah, mention of Abu al-Abbas Ahmad bin Muhammad al-Adami, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 25.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

हज़रत सरी सक़ती रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं:

| अरबी: जो हर समय अपने कार्यों और स्थितियों को किताब (कुरान) और सुन्नत की तराजू में नहीं तौलता और अपने विचारों पर संदेह नहीं करता, उसे पुरुषों के रजिस्टर में मत गिनो। 1 | उर्दू: जो हर वक्त अपने तमाम काम और अहवाल को कुरान और हदीस की मीज़ान में न तौले और अपने वारिदात-ए-क़ल्ब (दिल की प्रेरणाओं) पर भरोसा कर ले, उसे मर्दों के दफ्तर में न गिन। |

शेर: ऐ रावी! कम बोल और मर्दानगी का दावा मत कर।

क़ौल 20: हज़रत सय्यदुना अबुल हुसैन अहमद नूरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, जो हज़रत सरी सक़ती रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के साथियों और सय्यद-उत-ताइफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हमसरों में से हैं, फ़रमाते हैं:

| अरबी: जिस किसी को आप अल्लाह के साथ ऐसी स्थिति का दावा करते हुए देखें जो उसे शरई इल्म की सीमा से बाहर ले जाए, तो उसके करीब न जाएं। 2 | उर्दू: तो जिसे देखे कि अल्लाह अज़्ज़वजल के साथ ऐसे हाल का दावा करता है जो उसे इल्म-ए-शरीयत की हद से बाहर कर दे, उसके पास न फटक। |

क़ौल 21: हज़रत सय्यदी अबुल अब्बास अहमद बिन मुहम्मद अल-आदमी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, जो सय्यद-उत-ताइफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हमसरों में से हैं, फ़रमाते हैं:

| अरबी: जिसने अपने ऊपर शरीयत के अदब को लाज़िम कर लिया, अल्लाह तआला उसके दिल को मारिफत के नूर से रोशन कर देगा। और हबीब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की इत्तेबा (उनके हुक्मों, कामों और अख़्लाक़ में) के मक़ाम से बढ़कर कोई मक़ाम अज़ीम नहीं है। 3 | उर्दू: जो अपने ऊपर शरीयत के आदाब लाज़िम कर ले, अल्लाह तआला उसके दिल को नूर-ए-मारिफत से रोशन कर देगा और कोई मक़ाम इससे बढ़कर मोहतरम नहीं कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के अहकाम, अफ़आल, आदत सब में हुज़ूर की पैरवी की जाए। |

क़ौल 22: हज़रत सय्यद नमशाद दीनवरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, मरजअ सिलसिला चिश्तिया बहिश्तिया।

1. अल-रिसाला अल-कुशैरिया, ज़िक्र अबू हफ़्स उमर अल-हद्दाद, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 18
2. अल-रिसाला अल-कुशैरिया, ज़िक्र अबू अल-हुसैन अहमद नूरी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 21
3. अल-रिसाला अल-कुशैरिया, ज़िक्र अबू अल-अब्बास अहमद बिन मुहम्मद अल-आदमी, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृ. 25

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

حضرت سری سقطی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہیں فرماتے ہیں :

| من لم یزن افعاله واحواله فی کل وقت بالکتاب و السنة ولم یتهم خواطره فلا تعده فی دیوان الرجال 1- | جو ہر وقت اپنے تمام کام احوال کو قرآن و حدیث کی میزان میں نہ تولے او راپنے واردات قلب پر اعتماد کر لے اسے مردوں کے دفتر میں نہ گن۔ |

ع راوی کم زن لاف مردی مزن

قول ۲۰: حضرت سید نا ابوالحسین احمد نوری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حضرت سری سقطی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اصحاب اور حضرت سید الطائفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اقران سے ہیں فرماتے ہیں :

| من رأیته یدعی مع الله حالة تخرجه عن حد العلم الشرعی فلا تقربن منه 2- | تو جسے دیکھے کہ اللہ عزوجل کے ساتھ ایسے حال کا ادعا کرتا ہے جو اسے علم شریعت کی حد سے باہر کرے اس کے پاس نہ پھٹک۔ |

قول ۲۱: حضرت سیدی ابوالعباس احمد بن محمد الآدمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو سید الطائفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اقران سے ہیں فرماتے ہیں:

| من الزم نفسه آداب الشریعة نور الله تعالی قلبه بنور المعرفة و لا مقام اشرف من مقام متابعة الحبیب صلی الله تعالی علیه وسلم فی اوامره و افعاله و اخلاقه 3 | جو اپنے اوپر آداب شریعت لازم کرے اللہ تعالیٰ اس کے دل کو نور معرفت سے روشن کردے گا اور کوئی مقام اس سے بڑھ کر معظم نہیں

کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے احکام ، افعال ، عادات سب میں حضور کی پیروی کی جائے۔

|

قول ۲۲: حضرت سید نامشاد دینوری رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرجع سلسلہ چشتیہ بہشتیہ

---

1 الرساله القشيرية ذكر ابوحفص عمر الحداد مصطفى البابى مصر ص ١٨ 2 الرساله القشيرية ذكر ابو الحسين احمد نورى مصطفى البابى مصر ص ٢١ 3 الرساله القشيرية ذكر ابوالعباس احمد بن محمد الآدمى مصطفى البابى مصر ص ٢٥

Fatawa Rizwia, Vol 21

He says:

[Arabic Quote]: The etiquette of the disciple is to preserve the manners of Shari'ah upon himself.1 [Urdu Translation]: The etiquette of a disciple is that he should protect the manners of Shari'ah upon his self.

Saying 23: Hazrat Syed Nasir-e-Saqti (may Allah be pleased with him) says: [Arabic Quote]: Sufism is a name for three meanings: it is that whose light of gnosis does not extinguish the light of his piety, and he does not speak internally of knowledge which the outward Book or Sunnah contradicts, and miracles do not lead him to violate the veils of Allah Almighty's prohibitions.2 [Urdu Translation]: Sufism is the name of three qualities: first, that the light of his spiritual knowledge does not extinguish the light of his piety; second, that he does not speak from within of any knowledge that is contrary to the apparent Quran or apparent Sunnah; third, that miracles should not lead him to tear the veils of those things which Allah the Almighty has forbidden.

Saying 24: Hazrat Syed-at-Taifa Junaid Baghdadi (may Allah be pleased with him) says that Hazrat Syed Abu Sulayman Darani (may Allah be pleased with him) says: [Arabic Quote]: Sometimes a point from the points of the people [Sufis] occurs in my heart for days, but I do not accept it except with two just witnesses: the Book and the Sunnah.3 [Urdu Translation]: Many times a point of Sufism comes to my heart for long periods; until the Quran and Hadith, two just witnesses, confirm it, I do not accept it.

In another narration, he said: [Arabic Quote]: Sometimes truth strikes my heart for forty days, but I do not permit it to enter my heart except with two witnesses from the Book and the Sunnah.4 [Urdu Translation]: Many times a point of reality keeps pricking my heart for forty days each; as long as two witnesses of the Book and Sunnah are not with it, I do not give it permission to enter my heart.

---

1 Al-Risala al-Qushayriyya, mention of Mamshad al-Dinawari, Mustafa al-Babi, Egypt p. 27 2 Al-Risala al-Qushayriyya, mention of Abul Hasan from Sari bin al-Mughlis al-Saqti, Mustafa al-Babi, Egypt p. 11 3 Al-Risala al-Qushayriyya, mention of Abu Sulayman Abdur Rahman bin Atiyya al-Darani, Mustafa al-Babi, Egypt p. 15 4 Nafahat al-Uns, mention of Abu Sulayman Abdur Rahman bin Atiyya al-Darani, Intisharat-e-Kitab Faroshi Mahmudi, Tehran, Iran p. 40

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

फ़रमाते हैं:

[अरबी उद्धरण]: मुरीद का अदब यह है कि वह आदाब-ए-शरह की अपने नफ़्स पर हिफ़ाज़त करे।1 [उर्दू अनुवाद]: मुरीद का अदब यह है कि वह आदाब-ए-शरह की अपने नफ़्स पर मुहाफ़ज़त (रक्षा) करे।

क़ौल 23: हज़रत सैय्यद नासिरी सक़्ती रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं: [अरबी उद्धरण]: तसव्वुफ़ तीन सिफ़तों का नाम है: एक यह कि उसका नूर-ए-मारिफ़त उसके नूर-ए-वरा (परहेज़गारी के प्रकाश) को न बुझाए; दूसरा यह कि बातिन से किसी ऐसे इल्म में बात न करे जो ज़ाहिर-ए-क़ुरआन या ज़ाहिर-ए-सुन्नत के ख़िलाफ़ हो; तीसरा यह कि करामातें उसे उन चीज़ों की पर्दा-दरी पर न उकसाएं जिन्हें अल्लाह तआला ने हराम फ़रमाया है।2 [उर्दू अनुवाद]: तसव्वुफ़ तीन वस्फ़ों (गुणों) का नाम है: एक यह कि उसका नूर-ए-मारिफ़त (ज्ञान का प्रकाश) उसके नूर-ए-वरा को न बुझाए; दूसरे यह कि बातिन से किसी ऐसे इल्म में बात न करे कि ज़ाहिर-ए-क़ुरआन या ज़ाहिर-ए-सुन्नत के ख़िलाफ़ हो; तीसरे यह कि करामातें उसे उन चीज़ों की पर्दा-दरी पर न लाएं जो अल्लाह तआला ने हराम फ़रमाईं।

क़ौल 24: हज़रत सैय्यद-अत-ताइफ़ा जुनैद बग़दादी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं कि हज़रत सैय्यद अबू सुलैमान दारानी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं: [अरबी उद्धरण]: बारहा मेरे दिल में तसव्वुफ़ का कोई नुक्ता मुद्दतों आता है, जब तक क़ुरआन-ओ-सुन्नत के दो आदिल गवाह उसकी तस्दीक नहीं करते, मैं उसे कुबूल नहीं करता।3 [उर्दू अनुवाद]: बारहा मेरे दिल में तसव्वुफ़ का कोई नुक्ता (बिंदु) मुद्दतों आता है जब तक क़ुरआन-ओ-हदीस दो गवाह-ए-आदिल उसकी तस्दीक (पुष्टि) नहीं करते मैं कुबूल नहीं करता।

दूसरी रिवायत में है, फ़रमाया: [अरबी उद्धरण]: बारहा कोई नुक्ता-ए-हक़ीक़त मेरे दिल में चालीस दिन खटकता रहता है, जब तक किताब-ओ-सुन्नत के दो गवाह उसके साथ न हों, मैं अपने दिल में दाख़िल होने की उसे इजाज़त नहीं देता।4 [उर्दू अनुवाद]: बारहा कोई नुक्ता-ए-हक़ीक़त मेरे दिल में चालीस चालीस दिन खटकता रहता है, जब तक किताब-ओ-सुन्नत के दो गवाह उसके साथ न हों मैं अपने दिल में दाख़िल होने का उसे इज़्न (अनुमति) नहीं देता।

1 अल-रिसाला अल-कुशायरिया, ज़िक्र ममशाद अल-दीनवरी, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र पृ. 27 2 अल-रिसाला अल-कुशायरिया, ज़िक्र अबुल हसन अन सरी बिन अल-मुग़लिस अल-सक़्ती, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र पृ. 11 3 अल-रिसाला अल-कुशायरिया, ज़िक्र अबू सुलैमान अब्दुर्रहमान बिन अतिया अल-दारानी, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र पृ. 15 4 नफ़हात अल-उन्स, ज़िक्र अबू सुलैमान अब्दुर्रहमान बिन अतिया अल-दारानी, इंतिशारात-ए-किताब फ़रोशी महमूदी, तेहरान, ईरान पृ. 40

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

فرماتے ہیں:

ادب المرید حفظ آداب الشرع علی نفسہ ۱ مرید کا ادب یہ ہے کہ آداب شرع کی اپنے نفس پر محافظت کرے۔

قول ۲۳: حضرت سید ناصری سقطی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: التصوف اسم لثلاث معان وھو الذی لایطفی نور معرفتہ نور ورعہ ولایتکلم بباطن فی علم ینقضہ ظاھر الکتاب او السنۃ ولاتحملہ الکرامات علی ھتك استار محارم اللہ تعالیٰ ۲ تصوف تین وصفوں کا نام ہیں، ایک یہ کہ اس کا نور معرفت اس کے نور ورع کو نہ بجھائے دوسرے یہ کہ باطن سے کسی ایسے علم میں بات نہ کرے کہ ظاہر قرآن یا ظاہر سنت کے خلاف ہو، تیسرے یہ کہ امتیں اسے ان چیزوں کی پردہ دری پر نہ لائیں جو اللہ تعالیٰ نے حرام فرمائیں۔

قول ۲۴: حضرت سید الطائفہ جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں کہ حضرت سید ابو سلیمان دارانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: ربما یقع فی قلبی النکتۃ من نکت القوم ایاماً فلا اقبل منہ الا بشاھدین عدلین الکتاب والسنۃ ۳ بارہا میرے دل میں تصوف کا کوئی نکتہ مدتوں آتا ہے جب تک قرآن وحدیث دو گواہ عادل اس کی تصدیق نہیں کرتے میں قبول نہیں کرتا۔

دوسری روایت میں ہے، فرمایا: ربما ینکث الحقیقۃ فی قلبی اربعین یوما فلا آذن لھا ان تدخل فی قلبی الابشا ھدین من الکتاب والسنۃ ۴ بارہا کوئی نکتہ حقیقت میرے دل میں چالیس چالیس دن کھٹکتا رہتا ہے، جب تک کتاب وسنت کے دو گواہ اس کے ساتھ نہ ہوں میں اپنے دل میں داخل ہونے کا اسے اذن نہیں دیتا۔

١ الرسالة القشيرية ذكر ممشاد الدينورى مصطفى البابى مصر ص ٢٧ ٢ الرسالة القشيرية ذكر ابوالحسن عن سرى بن المغلس السقطى مصطفى البابى مصر ص ١١ ٣ الرسالة القشيرية ذكر ابو سليمان عبدالرحمن بن عطيه الدارانى مصطفى البابى مصر ص ١٥ ۴ نفحات الانس ذكر ابو سليمان عبدالرحمن بن عطيه الدارانى انتشارات كتاب فروشى محمودى تهران ايران ص ۴٠

Fatawa-e-Razviya Volume 21

Saying 25: The high-ranking Imam of the Path, our master Abu Ali Rudbari Baghdadi (may Allah be pleased with him), who was one of the eminent successors of our master Syed al-Ta'ifa Junayd Baghdadi (may Allah be pleased with him). The knower of Allah, our master teacher Abul Qasim Qushayri (may Allah be pleased with him) said: None among the masters had knowledge of the Path equal to him. A question was posed to this majestic figure: "A person listens to musical instruments and says it is permissible for me because I have reached such a stage that changes in states have no effect on me." He replied:

[Arabic] "Yes, he has reached, but reached Hell," and seek refuge in Allah Almighty.

Saying 26: Our master Abu Abdullah Muhammad bin Khafif al-Dabbi (may Allah be pleased with him) says: [Arabic] "Sufism is the purification of hearts and the mention of attributes... until he said... and following the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) in the Sharia." Sufism is the name for purifying the heart and following the Prophet (peace and blessings be upon him) in Sharia.

Saying 27: The great Imam, knower of Allah, Abu Bakr Muhammad Ibrahim Bukhari Kalabadi (may his secret be sanctified), in his book 'Al-Ta'arruf li-Madhhab al-Tasawwuf' - about which the saints said "Were it not for Al-Ta'arruf, Sufism would not have been known" - quoted such a definition of Sufism from Syed al-Ta'ifa Junayd (may Allah be pleased with him) that Sufism is the name of these and these qualities. He concluded it by saying: [Arabic] "And following the Messenger (may Allah's peace and blessings be upon him) in the Sharia." Following the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) in Sharia.

Saying 28: Our master Abul Qasim Nasrabadi (may Allah be pleased with him), who is among the eminent companions of our masters Abu Bakr Shibli and Abu Ali Rudbari (may Allah be pleased with them both), says: [Arabic] "Sufism is adhering to the Book." The root of Sufism is that adherence to the Book (Quran) and Sunnah is mandatory.

1 Al-Risala al-Qushayriyya, Abu Ali Ahmad bin Muhammad Rudbari, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 28 2 Al-Tabaqat al-Kubra by al-Sha'rani, mention of Abi Abdullah bin Muhammad al-Dabbi, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/121 3 Al-Ta'arruf li-Madhhab al-Tasawwuf

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २१

कथन २५: तरीक़त के उच्च पदस्थ इमाम, हमारे स्वामी अबू अली रूदबारी बग़दादी (रज़ियल्लाहु अन्हु), जो हमारे स्वामी सैयद अल-ताइफ़ा जुनैद बग़दादी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के महान उत्तराधिकारियों में से थे। आरिफ़ बिल्लाह हमारे गुरु अबुल क़ासिम क़ुशायरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया: मशाइख़ में उनके बराबर तरीक़त का इल्म किसी को नहीं था। इस आलीशान हस्ती से सवाल हुआ कि एक व्यक्ति वाद्य यंत्र सुनता है और कहता है कि यह मेरे लिए हलाल है क्योंकि मैं ऐसे मकाम पर पहुँच गया हूँ जहाँ हालतों के बदलाव का मुझ पर कोई असर नहीं होता। आपने फ़रमाया:

[अरबी] "हाँ, पहुँचा तो ज़रूर है लेकिन जहन्नम तक," वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला।

कथन २६: हमारे स्वामी अबू अब्दुल्लाह मुहम्मद बिन ख़फ़ीफ़ ज़ब्बी (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: [अरबी] "तसव्वुफ़ दिलों की सफ़ाई और सिफ़ात का ज़िक्र है... यहाँ तक कि फ़रमाया... और शरीयत में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अनुसरण करना।" तसव्वुफ़ इसका नाम है कि दिल साफ़ किया जाए और शरीयत में नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पैरवी हो।

कथन २७: इमाम अजल आरिफ़ बिल्लाह अबू बक्र मुहम्मद इब्राहिम बुखारी कलाबादी (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने अपनी किताब 'अल-तअर्रुफ़ लि-मज़हब अल-तसव्वुफ़' - जिसके बारे में औलिया ने फ़रमाया कि "अगर अल-तअर्रुफ़ न होती तो तसव्वुफ़ को पहचाना न जाता" - तसव्वुफ़ की ऐसी ही परिभाषा हज़रत सैयद अल-ताइफ़ा जुनैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नक़ल फ़रमाई कि तसव्वुफ़ इन-इन सिफ़ात का नाम है। उनमें इस पर समाप्त किया कि: [अरबी] "और शरीयत में रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अनुसरण करना।" शरीयत में अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का इत्तेबा।

कथन २८: हमारे स्वामी अबुल क़ासिम नस्रआबादी (रज़ियल्लाहु अन्हु), जो हमारे स्वामी अबू बक्र शिबली और अबू अली रूदबारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के महान साथियों में से हैं, फ़रमाते हैं: [अरबी] "तसव्वुफ़ किताब (कुरान) को मज़बूती से पकड़ना है।" तसव्वुफ़ की जड़ यह है कि किताब व सुन्नत को लाज़िम पकड़ा जाए।

1 अल-रिसाला अल-क़ुशायरिया, अबू अली अहमद बिन मुहम्मद रूदबारी, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. २८ 2 अल-तबाक़ात अल-कुबरा लिल-शअ्रानी, ज़िक्र अबी अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद अल-ज़ब्बी, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, १/१२१ 3 अल-तअर्रुफ़ लि-मज़हब अल-तसव्वुफ़

قول ۲۵: حضرت عالی منزلت امام طریقت سید نا ابوعلی رود باری بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ اجلہ خلفائے حضرت سید الطائفہ جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہیں حضرت عارف باللہ سیدنا استاذ ابوالقاسم قشیری رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا: مشائخ میں ان کے برابر علم طریقت کسی کو نہ تھا۔ اس جناب گردوں قباب سے سوال ہوا کہ ایک شخص مزامیر سنتا ہے اور کہتا ہے یہ میرے لئے حلال ہے اس لئے کہ میں ایسے درجے تک پہنچ گیا ہوں کہ احوال کے اختلاف کا مجھ پر کچھ اثر نہیں ہوتا فرمایا:

نعم قد وصل ولکن الی سقر1 | ہاں پہنچا تو ضرور ہے مگر جہنم تک، والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

قول ۲۶: حضرت سیدی ابوعبداللہ محمد بن خفیف ضبی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: التصوف تصفیه القلوب وذکر اوصاف الی ان قال | تصوف اس کا نام ہے کہ دل صاف کیا جائے اور شریعت میں واتباع النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم في الشریعة2 | نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پیروی ہو۔

قول ۲۷: امام اجل عارف باللہ ابوبکر محمد ابراہیم بخاری کلاباذی قدس سرہ نے کتاب التعرف لمذهب التصوف جس کی شان میں اولیاء نے فرمایا لولا التعرف لما عرف التصوف (کتاب تعرف نہ ہوتی تو تصوف نہ پہچانا جاتا) تصوف کی ایسی ہی تعریف حضرت سید الطائفہ جنید رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے نقل فرمائی کہ تصوف ان ان اوصاف کا نام ہے۔ ان میں ختم اس پر فرمایا کہ: واتباع الرسول صلی اللہ تعالی علیه وسلم في الشریعة3 | شریعت میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اتباع۔

قول ۲۸: حضرت سیدی ابوالقاسم نصرآبادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حضرت سید نا ابوبکر شبلی و حضرت سید نا ابوعلی رودباری رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے اجلہ اصحاب سے ہیں فرماتے ہیں:

التصوف ملازمة الكتاب | تصوف کی جڑ یہ ہے کہ کتاب وسنت کو لازم

1 الرسالة القشيرية ابو على احمد بن محمد رودبارى مصطفیٰ البابى مصر ص ۲۸ 2 الطبقات الكبرىٰ للشعرانى ذكر ابى عبدالله بن محمد الضبى مصطفیٰ البابى مصر ۱/ ۱۲۱ 3 التعرف لمذهب التصوف

...and the Sunnah etc. stayed attached.

Saying 29: Hadrat Sayyidi Ja'far bin Muhammad Khawas (may Allah be pleased with him), a disciple and successor of Hadrat Sayyid-ut-Ta'ifa (may Allah be pleased with him), states:

[Arabic]: "I do not know of anything better than knowledge of Allah and His laws. Indeed, deeds are not purified except by knowledge. And whoever has no knowledge has no [valid] deed. Through knowledge, Allah is known and obeyed. None dislikes knowledge except one who is deficient." [Urdu Translation]: "I do not know of anything better than the gnosis (Ma'rifat) of Allah and the knowledge of Divine commands. Actions without knowledge are not pure; all actions of an ignorant person are ruined. Through knowledge alone, the gnosis of Allah and the gnosis of obedience are attained. Only he will dislike knowledge who is unfortunate."

Saying 30: Hadrat Sayyid Dawud Kabir bin Makhlar (may Allah be pleased with him), who is the spiritual guide of the Friend of Allah and great scholar Hadrat Sayyid Muhammad Wafa Shadhili (may Allah be pleased with him), states:

[Arabic]: "The hearts of the exoteric scholars (Ulama-e-Zahir) are intermediaries between the world of purity and the manifestations of turbidity, as a mercy for the common people who have not reached the perception of hidden meanings and true insights." [Urdu Translation]: "The hearts of outward scholars are an intermediary between the world of purity and the manifestation of turbidity. This is a mercy for those common people who do not have access to the meanings of the unseen and the sciences of reality."

This is explicitly the glory of the inheritance of prophethood, that Prophets (peace and blessings be upon them) are sent to be intermediaries between the Creator and the creation, as a mercy for those creations that do not have access to the court of the unseen and reality.

Saying 31: Hadrat Sayyiduna Shaykh-ush-Shuyukh Shihab-ul-Haq wa-ud-Din Suhrawardi (may Allah be pleased with him), the head of the Suhrawardi order, states in his fine book:

[Arabic]: "A group of those who are tempted have put on the garb of the Sufis to be attributed to Sufism thereby, but they have nothing to do with Sufism; rather, they

are in delusion." [Urdu Translation]: "Meaning, some people struck by tribulation have worn the dress of Sufis so they can be called Sufis, whereas they have no connection with the Sufis; rather, they are definitely wandering in error."

---

1. Al-Tabaqat al-Kubra lil-Sha'rani, mention of Abu al-Qasim Ibrahim bin Muhammad al-Nasrabadi, Mustafa al-Babi Egypt 1/123
2. Al-Tabaqat al-Kubra lil-Sha'rani, mention of Sayyid Ja'far bin Muhammad al-Khawas, Mustafa al-Babi Egypt 1/118-119
3. Al-Tabaqat al-Kubra lil-Sha'rani, translation 289, Mustafa al-Babi Egypt 1/190

...और सुन्नत आदि। पकड़े रहे।

कथन 29: हज़रत सय्यिदी जाफ़र bin मुहम्मद ख़वास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), जो हज़रत सय्यिद-उत-ताइफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के मुरीद और ख़लीफ़ा हैं, फ़रमाते हैं:

[अरबी]: "मैं अल्लाह की मारिफ़त (ज्ञान) और उसके हुक्मों के इल्म से बढ़कर किसी चीज़ को नहीं जानता। क्योंकि इल्म के बिना अमल पाक नहीं होते। जिसके पास इल्म नहीं, उसका कोई अमल (मान्य) नहीं। इल्म के ज़रिए ही अल्लाह को पहचाना जाता है और उसकी इबादत की जाती है। इल्म को वही नापसंद करेगा जो कमबख़्त (दुर्भाग्यशाली) हो।" [उर्दू अनुवाद]: "मैं अल्लाह की मारिफ़त और अल्लाह के अहकाम के इल्म से बेहतर किसी चीज़ को नहीं जानता। बिना इल्म के अमल पाक नहीं होते, इल्म के बिना सारे अमल बर्बाद हैं। इल्म से ही अल्लाह की मारिफ़त और इबादत की मारिफ़त हासिल होती है। इल्म को वही नापसंद करेगा जो बदनसीब हो।"

कथन 30: हज़रत सय्यद दाऊद कबीर बिन माखलार (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), जो अल्लाह के वली और महान विद्वान हज़रत सय्यद मुहम्मद वफ़ा शाज़ली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के पीर-ओ-मुर्शिद हैं, फ़रमाते हैं:

[अरबी]: "ज़ाहिरी उलमा के दिल दुनियावी मेल और रूहानी पाकीज़गी के बीच एक माध्यम हैं। यह उन आम लोगों के लिए रहमत है जो ग़ैब (परोक्ष) के अर्थों और हक़ीक़त की समझ तक नहीं पहुँच पाए हैं।" [उर्दू अनुवाद]: "ज़ाहिरी उलमा के दिल 'आलम-ए-सफ़ा' (पवित्रता की दुनिया) और 'मज़हर-ए-तकुद्दर' (मैलेपन के स्थान) के बीच माध्यम हैं। यह उन आम लोगों पर रहमत के लिए है जिनकी रसाई (पहुँच) ग़ैब के अर्थों और हक़ीक़त के इल्म तक नहीं है।"

यह स्पष्ट रूप से नबूवत की विरासत की शान है कि अंबिया अलैहिमुस्सलाम इसीलिए भेजे जाते हैं कि वे खालिक (सृष्टिकर्ता) और खल्क (सृष्टि) के बीच माध्यम हों, उन लोगों पर रहमत के लिए जिनकी रसाई ग़ैब और हक़ीक़त की बारगाह तक नहीं है।

कथन 31: हज़रत सय्यदुना शेख-उश-शुयूख़ शिहाब-ुल-हक़ वद-दीन सुहरावर्दी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), जो सुहरावर्दी सिलसिले के सरदार हैं, अपनी प्रतिष्ठित किताब में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: "बहके हुए लोगों के एक समूह ने सूफ़ियों की पोशाक पहन ली है ताकि वे भी सूफ़ियों में गिने जाएँ, जबकि उनका सूफ़ियों से कोई लेना-देना नहीं है, बल्कि वे धोखे में हैं।" [उर्दू अनुवाद]: "यानी फ़ितने (आज़माइश) में पड़े कुछ लोगों ने सूफ़ियों का लिबास पहन लिया है ताकि सूफ़ी कहलाएँ, हालाँकि उनका सूफ़ियों से कोई संबंध नहीं है, बल्कि वे यकीनन गुमराह हैं।"

---

1. अल-तबाक़ात अल-कुबरा लिश-शअ'रानी, अबू अल-क़ासिम इब्राहिम बिन मुहम्मद अल-नसर आबादी का उल्लेख, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/123
2. अल-तबाक़ात अल-कुबरा लिश-शअ'रानी, सय्यद जाफ़र बिन मुहम्मद अल-ख़वास का उल्लेख, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/118-119
3. अल-तबाक़ात अल-कुबरा लिश-शअ'रानी, अनुवाद 289, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/190

والسنة الخ۔ پکڑے رہے۔

قول ۲۹: حضرت سیدی جعفر بن محمد خواص رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرید و خلیفہ حضرت سید الطائفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں۔

[عربی]: لا اعرف شیئاً افضل من العلم باللہ و باحکام فان الاعمال لاتزکوا الابالعلم و من لاعلم عندہ فلیس لہ عمل و بالعلم عرف اللہ و اطیع و لا یکرہ العلم الا منقوص ۲۔ [اردو ترجمہ]: میں کوئی چیز معرفت الہی و علم احکام الہی سے بہتر نہیں جانتا۔ اعمال بے علم کے پاک نہیں ہوتے، بے علم کے سب عمل برباد ہیں، علم ہی سے اللہ کی معرفت و معرفت اطاعت ہوئی، علم کو وہ ہی ناپسند رکھے گا جو کم بخت ہو۔

قول ۳۰: حضرت سید داود کبیر بن ماخلار رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ ولی اللہ و عالم جلیل حضرت سید محمد وفا شاذلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پیرو مرشد ہیں فرماتے ہیں:

[عربی]: قلوب علماء الظاھر وسائط بین عالم الصفاء و مظاھر الاکدار رحمۃ بالعامۃ الذین لم یصلوا الی ادراك المعاني الغیبۃ و الادراکات الحقیقۃ ۳۔ [اردو ترجمہ]: علماء ظاہر کے دل عالم صفاء و مظہر تکدر کے اندر واسطہ ہیں ان عام خلائق پر رحمت کے لئے کہ معانی غیب و علوم حقیقت تک جن کی رسائی نہ ہو۔

یہ صراحتہً وراثت نبوت کی شان ہے کہ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام اس لیے بھیجے جاتے ہیں کہ خالق و خلق میں واسطہ ہوں، ان خلائق پر رحمت کے لئے کہ بارگاہ غیب و حقیقت تک جن کی رسائی نہیں۔

قول ۳۱: حضرت سیدنا شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہروردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سردار سلسلہ سہروردیہ اپنی کتاب مستطاب میں فرماتے ہیں:

[عربی]: قوم من المفتونین لبسوا لبسة الصوفیة لینتسبوا ابها الی الصوفیة و ما هم من الصوفیة بشیئ بل هم فی غرور [اردو ترجمہ]: یعنی کچھ فتنہ کے مارے ہوؤں نے صوفیوں کا لباس پہن لیا ہے کہ صوفی کہلائیں حالانکہ ان کو صوفیہ سے کچھ علاقہ نہیں بلکہ وہ ضرور غلط میں بکتے

---

۱ الطبقات الکبری للشعرانی ذکر ابی القاسم ابراہیم بن محمد النصرآبادی مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۲۳ ۲ الطبقات الکبری للشعرانی ذکر سید جعفر بن محمد الخواص مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۱۸-۱۱۹ ۳ الطبقات الکبری للشعرانی ترجمہ ۲۸۹ مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۹۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

Arabic	Urdu
They wrongly claim that their hearts have become pure for Allah Almighty and say that this is the achievement of the goal, and following the rituals of Sharia is the status of commoners. This is pure atheism, heresy, and being distanced from the presence of Allah. Therefore, any 'reality' that Sharia rejects is not reality, but heresy.[1]	That their hearts have become pure towards God and this is reaching the goal, and following the customs of Sharia is the status of commoners. This is pure atheism and heresy, being distanced from the presence of Allah, because any reality that Sharia rejects is not reality, but irreligiousness.

Then the saying of Junaid (may Allah be pleased with him) was quoted that someone who steals or commits adultery is better than these people.[2] Saying 32: Also, Hazrat al-Shuyukh Suhrawardi (may Allah be pleased with him), in his esteemed book 'I'lam al-Huda wa Aqida Arbab al-Tuqa', while describing the belief in the miracles of saints, says:

Arabic	Urdu
And for anyone on whose hands supernatural things appear while he is not committed to the rulings of Sharia, we believe that he is a heretic (zindiq), and what appeared from him is a trick (makr) and a lure to destruction (istidraj).[3]	Our belief is that for whom supernatural feats are manifested through their hands and they are not fully observant of the rulings of Sharia, that person is a heretic, and those supernatural feats manifested through them are tricks and lures to destruction.

Saying 33: Hazrat Sayyiduna Imam Hujjat al-Islam Muhammad Muhammad Muhammad Ghazali (may his secret be sanctified) says:

Arabic	Urdu
A group claimed to have gnosis (ma'rifat) and attainment (wasul), whereas none of them know these matters except by name. They think that this is higher than the knowledge of the ancients and the moderns. So they look at the jurists, commentators, and scholars of Hadith	Briefly, a group claims to have gnosis and attainment, whereas they only know gnosis and attainment by name and imagine that this is higher than the knowledge of all those who came before and after. So they look at jurists, commentators, and scholars of Hadith

Arabic	Urdu
with contempt and consider all worshippers and scholars to be inferior...	with a gaze of contempt and consider all Muslims and scholars as inferior in their own eyes...

[1] 'Awarif al-Ma'arif, Chapter 9 regarding the Sufis etc., Matba'at al-Mashhad al-Husayni, Cairo, pp. 71, 72. [2] 'Awarif al-Ma'arif, Chapter 9 regarding the Sufis etc., Matba'at al-Mashhad al-Husayni, Cairo, pp. 71, 72. [3] Nafahat al-Uns, citing I'lam al-Huda, from Intisharat Kitab Farush Mahmudi, Tehran, Iran, p. 26.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

अरबी

वे गलत दावा करते हैं कि उनके दिल अल्लाह ताला के लिए शुद्ध हो गए हैं और कहते हैं कि यही उद्देश्य की प्राप्ति है, और शरीयत के रीति-रिवाजों का पालन करना आम लोगों का दर्जा है। यह शुद्ध नास्तिकता, पाखंड और अल्लाह की उपस्थिति से दूरी है। इसलिए, जिस 'हकीकत' को शरीयत खारिज कर दे, वह हकीकत नहीं बल्कि पाखंड है।[1]

उर्दू

कि उनके दिल शुद्ध होकर खुदा की तरफ हो गए और यही मुराद (मकसद) को पहुँच जाना है, और शरीयत की रस्मों की पाबंदी आवाम का मर्तबा (दर्जा) है। उनका यह शुद्ध इल्हाद (नास्तिकता) और ज़िंदक़ा (पाखंड) अल्लाह की बारगाह से दूर किया जाना है, इसलिए कि जिस हकीकत को शरीयत रद्द फरमा दे, वह हकीकत नहीं बल्कि बेदीनी है।

फिर जुनैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का इरशाद (कथन) नक़्ल किया गया कि जो चोरी और ज़िना (व्यभिचार) करे वह इन लोगों से बेहतर है।[2] कथन 32: साथ ही, हज़रत अल-शयूख सुहरावर्दी (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपनी मुस्तताह (प्रतिष्ठित) किताब 'इलाम अल-हुदा व अक़ीदा अरबाब अल-तुक़ा' में औलिया की करामातों के बारे में अक़ीदा (विश्वास) बयान करते हुए फरमाते हैं:

अरबी

और जिसके हाथ पर अलौकिक चीजें (खवारिक़) ज़ाहिर होती हैं जबकि वह शरीयत के हुक्मों का पाबंद नहीं है, तो हम यह अक़ीदा रखते हैं कि वह ज़िंदीक़ (पाखंडी) है, और जो उससे ज़ाहिर हुआ वह मक्र (धोखा) और इस्तिदराज (गुमराही की छूट) है।[3]

उर्दू

हमारा अक़ीदा है कि जिसके लिए और जिसके हाथ पर ख़वारिक़ेआदात (चमत्कार) ज़ाहिर हों और वह शरीयत के अहकाम का पूरा पाबंद न हो, वह शख्स ज़िंदीक़ है और वह ख़वारिक़ जो उसके हाथ पर ज़ाहिर हों, मक्र और इस्तिदराज हैं।

कथन 33: हज़रत सय्यिदुना इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद मुहम्मद मुहम्मद ग़ज़ाली (रहिमतुल्लाहि अलैहि) फरमाते हैं:

अरबी

एक गिरोह ने मारिफत (ज्ञान) और वसुल (प्राप्ति) का दावा किया, जबकि उनमें से कोई भी इन बातों को

उर्दू

संक्षेप में, एक गिरोह मारिफत और वसुल का दावा रखता है, हालांकि वह मारिफत और

अरबी

सिर्फ नाम से ही जानता है। वे सोचते हैं कि यह अगलों और पिछलों के इल्म (ज्ञान) से ऊँचा है। इसलिए वे फकीहों, मुफस्सिरों और मुहद्दिसों को हिकारत (तिरस्कार) की नज़र से देखते हैं और इस तरह तमाम इबादतगुज़ारों और उलमा को हक़ीर (तुच्छ) समझते हैं...

उर्दू

वसुल का सिर्फ नाम ही जानता है और गुमान करता है कि यह सब अगलों-पिछलों के इल्म से आला (श्रेष्ठ) है। तो वह फकीहों, मुफस्सिरों और मुहद्दिसों सबको हिकारत की निगाह से देखता है और तमाम मुसलमानों और उलमा को हक़ीर जानता है अपने...

---

[1] अवारिफ अल-मआरिफ, बाब 9 सूफ़िया के ज़िक्र में आदि, मतबअत अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, पृष्ठ 71, 72 [2] अवारिफ अल-मआरिफ, बाब 9 सूफ़िया के ज़िक्र में आदि, मतबअत अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, पृष्ठ 71, 72 [3] नफ़हात अल-उन्स, इलाम अल-हुदा के हवाले से, इन्तिशारात किताब फरोश महमूदी, तेहरान, ईरान, पृष्ठ 26

عربی	اردو
غلط یزعمون ان ضمائرھم خلصت الی اللہ تعالیٰ و یقولون ھذا ھو الظفر بالمراد و الارتسام بمراسم الشریعۃ رتبۃ العوام و ھذا ھو عین الالحاد الزندقۃ و الابعاد فکل حقیقۃ ردتھا الشریعۃ فھی زندقۃ ۱۔	کہ ان کے دل خالص خدا کی طرف ہو گئے اور یہی مراد کو پہنچ جانا ہے اور رسوم شریعت کی پابندی عوام کا مرتبہ ہے ان کا یہ خالص الحاد و زندقہ اللہ کی بارگاہ سے دور کیا جانا ہے اس لئے کہ جس حقیقت کو شریعت رد فرمائے وہ حقیقت نہیں بے دینی ہے۔

پھر جنید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ارشاد نقل فرمایا ہے کہ جو چوری اور زنا کرے وہ ان لوگوں سے بہتر ہے ۲۔ قول ۳۲: نیز حضرت الشیوخ سہروردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کتاب مستطاب اعلام الہدٰی و عقیدہ ارباب التقٰی میں عقیدہ کرامات اولیاء بیان کر کے فرماتے ہیں :

عربی	اردو
ومن ظھر لہ علی یدہ من المخترقات وھو علی غیر الالتزام باحکام الشریعۃ نعتقد انہ زندیق وان الذی ظھر لہ مکر و استدراج ۳۔	ہمارا عقیدہ ہے کہ جس کے لئے اور اس کے ہاتھ پر خوارق عادات ظاہر ہوں اور وہ احکام شریعت کا پورا پابند نہ ہو وہ شخص زندیق ہے اور وہ خوارق کہ اس کے ہاتھ پر ظاہر ہوں مکر و استدراج ہیں۔

قول ۳۳: حضرت سیدنا امام حجتہ الاسلام محمد محمد محمد غزالی قدس سرہ العالی فرماتے ہیں :

عربی	اردو
فرقۃ ادعت المعرفۃ الوصول و لا یعرف (احد ھم) ھذہ الامور الا بالاسامی و یظن ان ذلک اعلی من علم الاولین والاخرین فینظر الی الفقہاء والمفسرین و المحدثین بعین الازراء و یستحقر بذالک جمیع العباد والعلماء و یدعی	مختصراً ایک گروہ معرفت و وصول کا دعویٰ رکھتا ہے حالانکہ معرفت و وصول کا نام ہی نام جانتا ہے اور گمان کرتا کہ یہ سب اگلے پچھلوں کے علم سے اعلیٰ ہے تو وہ فقیہوں مفسروں محدثوں سب کو حقارت کی نگاہ سے دیکھتا ہے اور تمام مسلمانوں اور علماء کو حقیر جانتا ہے اپنے

---

۱ عوارف المعارف الباب التاسع فی ذکر من الصوفیۃ الخ مطبعۃ المشھد الحسینی قاھرہ ص ۷۱ و ۷۲

۲ عوارف المعارف الباب التاسع فی ذکر من الصوفیۃ الخ مطبعۃ المشھد الحسینی قاھرہ ص ۷۱ و ۷۲

۳ نفحات الانس بحوالہ اعلام الھدی از انتشارات کتاب فروش محمودی تہران ایران ص ۲۶

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Boxed Text:] He claims for himself to have reached the Truth (Allah), whereas in the sight of Allah, he is among the profligate and the hypocrites (Summarized).

Saying 34: Hazrat Sayyiduna Sheikh Akbar Muhyiddin Muhammad bin al-Arabi (may Allah be pleased with him) says in 'Futuhat-e-Makkiyya': Beware of casting aside from your hand the scale of Sharia, which is the manifest science. Rather, hasten to act upon whatever it decrees. And if something occurs to your understanding contrary to what the common scholars understand, which might prevent you from executing the manifest decree of Sharia, then do not rely upon it. For it is a divine ruse (Makr-e-Ilahi) in the form of divine knowledge, which you do not perceive.

Saying 35: Also, Hazrat Sayyid Muhyiddin Ibn Arabi (may Allah be pleased with him) says in 'Futuhat': Know for certain that the scale of Sharia established by Allah (Almighty) on earth is that which is in the hands of the scholars of Sharia. So, whenever any saint (Wali) goes outside this mentioned scale of Sharia while possessing the intellect which is the basis for legal accountability, then it is obligatory to object to him.

Saying 36: Also, the praised Hazrat Bahr-ul-Haqa'iq (may Allah be pleased with him) says: Know for certain that the scales of the perfected spiritual guides (Awliya) never deviate from the Sharia.

Footnotes: 1. Ihya al-Ulum, Kitab Dhamm al-Ghurur, Biyan Asnaf al-Mughatarrin etc., Third Category, Al-Mashhad al-Husayni Cairo, 3/205. 2. Al-Yawaqit wal-Jawahir, Fourth Chapter, Mustafa al-Babi Egypt, 1/26. 3. Al-Yawaqit wal-Jawahir, Fourth Chapter, Mustafa al-Babi Egypt, 1/26.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[बॉक्स में दिया गया पाठ:] वह अपने लिए अल्लाह तक पहुँचने का दावा करता है, जबकि अल्लाह के नज़दीक वह फ़ाजिरों (पापियों) और मुनाफ़िक़ों (पाखंडियों) में से है। (संक्षिप्त)

कथन 34: हज़रत सय्यिदुना शैख़ अकबर मुहीयुद्दीन मुहम्मद बिन अल-अरबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) 'फुतुहाते मक्किया' में फ़रमाते हैं: सावधान! ज़ाहिरी इल्म (प्रत्यक्ष ज्ञान) में जो शरीअत का तराज़ू है, उसे अपने हाथ से न फेंकना, बल्कि जो कुछ उसका हुक्म है फ़ौरन उस पर अमल कर। और अगर आम उलमा के खिलाफ तेरी समझ में उससे कोई ऐसी चीज़ आए जो शरीअत का ज़ाहिरी हुक्म लागू करने से तुझे रोकना चाहे, तो उस पर भरोसा न करना। वह ईश्वरीय ज्ञान के रूप में एक मक्र (गुप्त चाल) है जिसकी तुझे ख़बर नहीं।

कथन 35: साथ ही हज़रत सय्यिद मुहीयुद्दीन इब्न अरबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) 'फुतुहात' में फ़रमाते हैं: यकीन जान कि शरीअत का तराज़ू जो अल्लाह अज़्ज़वजल ने ज़मीन पर मुक़र्रर फ़रमाया है, वह वही है जो शरीअत के उलमा के हाथ में है। तो जब कभी कोई वली इस ज़िक्र किए गए शरीअत के तराज़ू से बाहर निकले और उसकी अक्ल, जो शरीअत के अहकाम का आधार है, बाक़ी हो तो उस पर इनकार (विरोध) करना वाजिब है।

कथन 36: साथ ही प्रशंसित हज़रत बहरुल हक़ाएक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं: यकीन जान कि मुकम्मल औलिया-ए-मुर्शिदीन (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के तराज़ू कभी शरीअत से नहीं चूकते।

पाद-टिप्पणियाँ (फुटनोट्स): 1. इहया उल-उलूम, किताब ज़म्मुल गुरूर, बयान अस्नाफ़ुल मुग़तर्रीन आदि, तीसरी श्रेणी, अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा, 3/205। 2. अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, चौथा अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/26। 3. अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, चौथा अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/26।

पेज 547 of 674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

[باکس میں متن:] لنفسہ انه الواصل الی الحق وھو عند اللہ من الفجار والمنافقین 1 (ملخصاً) واصل بخدا ہونے کا ادعا کرتا ہے حالانکہ وہ اللہ کے نزدیک فاجروں اور منافقوں میں سے ہے اھ

قول ۳۴ : حضرت سیدنا شیخ اکبر محی الدین محمد بن العربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فتوحات مکیہ میں فرماتے ہیں: ایاك ان ترمی میزان الشرع من یدك في العلم الرسمی بل بادر الی العمل بکل ما حکم به وان فهمت منه خلاف مایفهمه الناس مما یجول بینك وبین امضاء ظاهر الحکم به فلا تعول علیه فانه مکر الهی بصورت علم الهی من حیث لا تشعر 2۔ خبردار علم ظاہر میں جو شرع کی میزان ہے اسے ہاتھ سے نہ پھینکنا بلکہ جو کچھ اس کا حکم ہے فوراً اس پر عمل کر اور اگر عام علماء کے خلاف تیری سمجھ میں اس سے کوئی ایسی چیز آئے جو ظاہر شرع کا حکم نافذ کرنے سے تجھے روکنا چاہے تو اس پر اعتماد نہ کرنا وہ علم الہی کی صورت میں ایک مکر ہے جس کی تجھے خبر نہیں۔

قول ۳۵: نیز حضرت سید محی الدین ابن عربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فتوحات میں فرماتے ہیں: اعلم ان میزان الشرع الموضوعة في الارض هي مابأیدی العلماء من الشریعة فمهما خرج ولي عن میزان الشرع المذکورة مع وجود عقل التکلیف وجب الانکار علیه 3۔ یقین جان کہ میزان شرع جو اللہ عزوجل نے زمین میں مقرر فرمائی ہے وہ وہی ہے جو علماء شریعت کے ہاتھ میں ہے تو جب کبھی کوئی ولی اس میزان شرع سے باہر نکلے اور اس کی عقل کہ مدار احکام شرعیہ ہے باقی ہو تو اس پر انکار واجب ہے۔

قول ۳۶: نیز حضرت بحر الحقائق ممدوح رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں: اعلم ان موازین الاولیاء المکملین لا تخطی الشریعة ابدا فهم یقین جان کہ اولیاء مرشدین رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی میزانیں کبھی شریعت سے خطا نہیں

حواشی: 1. احیاء العلوم کتاب ذم الغرور بیان اصناف المغترین الخ الصنف الثالث المشهد الحسینی قاہرہ ۳/ ۲۰۵ 2. الیواقیت والجواهر الفصل الرابع مصطفی البابی مصر ۱/ ۲۶ 3. الیواقیت والجواهر الفصل الرابع مصطفی البابی مصر ۱/ ۲۶

Fatawa Razawiya, Volume 21

[Box Content] [Arabic]: ...they are protected from violating the Sharia[1] etc. / [Urdu]: ...they are protected from acts contrary to the Sharia.

Saying 37: Also, Hazrat Khatam al-Wilayah al-Muhammadiyyah (may Allah be pleased with him) says:

[Arabic]: Know that the essence of Sharia is the very essence of Reality (Haqiqah). This is because Sharia has two circles: an upper one and a lower one. The upper one is for the people of spiritual unveiling (Kashf) and the lower one is for the people of intellectual thought (Fikr). When the people of thought investigate what the people of unveiling say and do not find it within their circle of thought, they say, 'This is outside of Sharia.' Thus, the people of thought object to the people of unveiling, but the people of unveiling do not object to the people of thought. Whoever possesses both unveiling and thought is the sage of the age. Just as intellectual sciences are one side of Sharia, so are the sciences of the people of unveiling. Both are inseparable. However, because a person who combines both sides is rare, people of external appearances differentiate between them[2].

[Urdu Translation]: Know for certain that the fountain of Sharia is the very fountain of Reality. This is because Sharia has two circles: an upper one and a lower one. The upper circle is for the people of spiritual unveiling (Kashf) and the lower one is for the people of intellectual thought (Fikr). When the people of thought search for the sayings of the people of unveiling and do not find them within their circle of thought, they claim that this saying is outside of Sharia. Thus, the people of thought raise objections against the people of unveiling, but the people of unveiling do not deny the people of thought. Whoever possesses both unveiling and thought is the sage of his time. Just as the sciences of thought are one part of Sharia, so are the sciences of the people of unveiling; both are essential to each other. However, as one who unites both extremes is rare, those who only look at the exterior have considered Sharia and Reality as separate.

Subhan Allah! If the people of the exterior (Ahl-e-Zahir) do not understand the sciences of reality, they have an excuse because they are in the lower circle of Sharia. A claimant of sainthood (Wilayah) who denies the external sciences is proven to be an absolute liar and deceiver. If he had reached the upper circle, he would not be ignorant of the lower circle. If those at the root prune branches, the main tree remains. But if those reaching the high branches cut the roots, then their survival is

impossible. From this noble passage, it is also evident that if people of the external consider Sharia and Reality to be separate, it is their mistake, but they are not liars in their own knowledge. However, if a claimant of Sufism calls them separate, he is definitely a weaver of lies and a boaster.

---

[1] Al-Yawaqit wal-Jawahir, Chapter Four, Mustafa al-Babi, Egypt, pp. 26 and 27. [2] Al-Yawaqit wal-Jawahir, Chapter Four, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 26.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[बॉक्स की सामग्री] [अरबी]: ...वे शरीयत के उल्लंघन[1] से सुरक्षित हैं इत्यादि। / [उर्दू]: ...वे शरीयत के खिलाफ कार्यों से सुरक्षित हैं।

कथन 37: साथ ही, हज़रत ख़ातम अल-विलायतुन नबविया (अल्लाह उनसे खुश हो) फरमाते हैं:

[अरबी]: जान लें कि शरीयत का मूल ही हकीकत (सच्चाई) का मूल है। ऐसा इसलिए क्योंकि शरीयत के दो दायरे हैं: एक ऊपरी और एक निचला। ऊपरी दायरा कशफ़ (आध्यात्मिक रहस्योद्घाटन) वालों के लिए है और निचला दायरा विचार (फिक्र) वालों के लिए है। जब विचार वाले लोग कशफ़ वालों की बातों की जाँच करते हैं और उन्हें अपने विचार के दायरे में नहीं पाते, तो वे कहते हैं, 'यह शरीयत से बाहर है।' इस प्रकार, विचार वाले लोग कशफ़ वालों पर आपत्ति करते हैं, लेकिन कशफ़ वाले लोग विचार वालों पर आपत्ति नहीं करते। जिसके पास कशफ़ और फिक्र दोनों हों, वह अपने समय का हकीम (बुद्धिमान) है। जिस तरह फिक्र का ज्ञान शरीयत का एक हिस्सा है, उसी तरह कशफ़ वालों का ज्ञान भी है। दोनों एक-दूसरे के लिए आवश्यक हैं। लेकिन चूँकि दोनों पक्षों को मिलाने वाला व्यक्ति दुर्लभ है, इसलिए ज़ाहिर (बाहरी) रूप देखने वालों ने शरीयत और हकीकत को अलग समझा[2]।

[उर्दू अनुवाद]: निश्चित रूप से जान लें कि शरीयत का चश्मा ही हकीकत का चश्मा है। ऐसा इसलिए क्योंकि शरीयत के दो दायरे हैं: एक ऊपर और एक नीचे। ऊपर का दायरा कशफ़ वालों के लिए है और नीचे का दायरा फिक्र (विचार) वालों के लिए। फिक्र वाले जब कशफ़ वालों के कथनों को खोजते हैं और उन्हें अपने विचार के दायरे में नहीं पाते, तो वे कह देते हैं कि यह कथन शरीयत से बाहर है। अतः फिक्र वाले कशफ़ वालों पर आपत्ति करते हैं, लेकिन कशफ़ वाले फिक्र वालों का खंडन नहीं करते। जिसके पास कशफ़ और फिक्र दोनों हों, वह अपने समय का हकीम है। जिस तरह फिक्र के विज्ञान शरीयत का एक हिस्सा हैं, वैसे ही कशफ़ वालों के विज्ञान भी; अतः वे दोनों एक-दूसरे के लिए अनिवार्य हैं। लेकिन चूँकि दोनों छोरों को मिलाने वाला व्यक्ति दुर्लभ है, इसलिए बाहरी दृष्टि रखने वालों ने शरीयत और हकीकत को अलग-अलग समझा।

सुभान अल्लाह! अगर ज़ाहिर पर चलने वाले लोग हकीकत के इल्म (ज्ञान) को न समझें तो उनके पास बहाना है क्योंकि वे शरीयत के निचले दायरे में हैं। विलायत (संत होने) का वह दावेदार जो ज़ाहिर के इल्म से इनकार करे, वह निश्चित रूप से झूठा और मक्कार है। अगर वह ऊपरी दायरे तक पहुँचता,

तो वह निचले दायरे से अनभिज्ञ नहीं होता। जड़ वाले अगर टहनियाँ काटें, तो मुख्य पेड़ खड़ा रहता है। लेकिन अगर ऊँची टहनियों तक पहुँचने वाले जड़ ही काट दें, तो उनकी खैर नहीं। इस पवित्र इबारत से यह भी स्पष्ट हुआ कि अगर ज़ाहिर वाले शरीयत और हकीकत को अलग समझें तो यह उनकी गलती है, लेकिन वे अपने ज्ञान में झूठे नहीं हैं। लेकिन अगर तसव्वुफ़ का कोई दावेदार उन्हें अलग बताए, तो वह निश्चित रूप से झूठ बुनने वाला और शेखी बघारने वाला है।

---

[1] अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, चौथा अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 26 और 27। [2] अल-यवाक़ीत वल-जवाहर, चौथा अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 26।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

محفوظون من مخالفة الشريعة[1] الخ۔ | کرتیں وہ مخالف شرع سے محفوظ ہیں۔

قول ۳۷: نیز حضرت خاتم الولایۃ المحمدیہ رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

اعلم ان عين الشريعة هي عين الحقيقة اذ الشريعة لها دائرتان عليا وسفلى فالعليا لاهل الكشف و السفلى لاهل الفكر فلما فتش اهل الفكر على ما قال اهل الكشف فلم يجدوه في دائرة فكرهم قالوا هذا خارج عن الشريعة فاهل الفكر ينكرون على اهل الكشف واهل الكشف لا ينكرون على اهل الفكر ، من كان ذا كشف وفكر فهو حكيم الزمان فكما ان علوم الفكر احد طرفي الشريعة فكذالك علوم اهل الكشف فهما متلازمان ولكن لما كان الجامع بين الطرفين عزيز افرق اهل الظاهر بينهما[2]۔

یقین جان کہ شریعت ہی کا چشمہ حقیقت کا چشمہ ہے اس لئے کہ شریعت کے دو دائرے ہیں ایک اوپر اور ایک نیچے اوپر کا دائرہ اہل کشف کے لئے ہے اور نیچے کا اہل فکر کے لئے، اہل فکر جب اہل کشف کے اقوال کو تلاش کرتے اور اپنے دائرہ فکر میں نہیں پاتے ہیں تو کہہ دیتے ہیں کہ یہ قول شریعت سے باہر ہے۔ تو اہل فکر اہل کشف پر معترض ہوتے ہیں مگر اہل کشف اہل فکر پر انکار نہیں رکھتے۔ جو کشف و فکر دونوں رکھتا ہے وہ اپنے وقت کا حکیم ہے پس جس طرح علوم فکر شریعت کا ایک حصہ ہیں یونہی علوم اہل کشف بھی، تو وہ دونوں ایک دوسرے کو لازم ہیں اور جبکہ دونوں کناروں کا جامع نادر ہے، لہٰذا ظاہر بینوں نے شریعت و حقیقت کو جدا سمجھا۔

سبحان اللہ! اہل ظاہر اگر علوم حقیقت کو نہ سمجھیں عذر رکھتے ہیں کہ شریعت کے دائرے زیریں میں ہیں، مدعی ولایت جو علم ظاہر سے منکر ہو معلوم ہوا قطعاً جھوٹا کذاب فریب ہی ہے کہ اگر دائرہ بالا تک پہنچتا تو دائرہ زیریں سے جاہل نہ ہوتا۔ جڑ والے اگر شاخ تراشیں اصل درخت قائم

رہے۔ مگر بلند شاخ تک پہنچنے والے جڑ کاٹیں تو ان کی ہڈی پسلی کی خیر نہیں۔ اس عبارت شریفہ سے یہ بھی ظاہر ہوا کہ اہل ظاہر اگر شریعت و حقیقت کو جدا سمجھیں ان کی غلطی مگر وہ اپنے علم میں کاذب نہیں اور مدعی تصوف اگر انھیں جدا بتائے تو قطعاً دروغ باف و لاف زن ہے۔

---

1 الیواقیت والجواهر الفصل الرابع مصطفی البابي مصر ص ۲۶ و ۲۷ 2 الیواقیت والجواهر الفصل الرابع مصطفی البابي مصر ص ۲۶

Fatawa Ridawiyya Volume 21

Saying 38: Also, Hadrat Lisan al-Qawm (may Allah be pleased with him) says:

[Arabic Text]: The discovery (kashf) of a saint (wali) in divine sciences does not exceed what the book of his Prophet and his revelation bestow. Junayd said at this point: "This knowledge of ours is restricted by the Book and the Sunnah." And another said: "Every opening (fath) that is not witnessed by the Book and the Sunnah is nothing. So, an opening never occurs for a saint except in the understanding of the Mighty Book. For this reason, Allah the Almighty says: 'We have not neglected anything in the Book.' And He says concerning the tablets of Moses (peace be upon him): 'And We wrote for him in the tablets concerning every thing.' Therefore, the knowledge of a saint does not depart entirely from the Book and the Sunnah. If anyone departs from that, then it is not knowledge, nor is it the knowledge of sainthood; rather, when you investigate it, you find it to be ignorance."[1]

[Urdu Translation]: In divine sciences, the discovery (kashf) of a saint cannot exceed the knowledge which the revelation and book of his Prophet are bestowing. At this point, Junayd said: "This knowledge of ours is restricted by the Book and the Sunnah." And a Gnostic said: "The kashf for which the Book and the Sunnah do not bear witness is merely meaningless. So, a saint never has any kashf except in understanding the Great Quran. Allah the Almighty says: 'We have left nothing out of this book.' And concerning the tablets of Moses (peace be upon him), He says: 'We wrote for him in the tablets a description of everything.' So the long and short of it is that the saint's knowledge is the Book and the Sunnah. It will not go outside; if anything goes outside, it will not be knowledge nor kashf, but rather upon investigation, it will be proven to you that it was ignorance."

Saying 39: Also, Hadrat Ayn al-Mukashafa (may Allah be pleased with him) says:

[Arabic Text]: Know, may Allah support you, that a miracle (karamat) is from the Truth (al-Haqq) from His name "al-Barr" (the Beneficent), so it only belongs to the righteous (al-abrar). It is sensory and spiritual. The common people only know the sensory, such as speaking of what is in the mind, informing about hidden matters of the past, present, and future, walking on water, piercing the air, traversing the earth (folding long distances), and becoming invisible.

[Urdu Translation]: Know for certain, may Allah help you, that a miracle comes from the court of the Truth, the Most Holy, under the name 'Barr' i.e., the Benefactor. So,

only the righteous and virtuous ones receive it. And it is of two types: sensory (physical) and rational (spiritual). The common people only know the sensory miracle, such as telling someone's internal thoughts, informing of past, present, and future secrets, walking on water, flying in the air, traversing hundreds of miles of land in one step, [vanishing] from eyes.

[1] Al-Futuhat al-Makkiyya by Ibn Arabi, Chapter 314 regarding... Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/56

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

कथन 38: साथ ही हज़रत लिसान अल-क़ौम (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ]: ईश्वरीय ज्ञान में वली का कश्फ़ (दिव्य दृष्टि) उस ज्ञान से आगे नहीं बढ़ सकता जो उसके नबी की किताब और उनकी वह्य (प्रकाशना) प्रदान करती है। इस स्थान पर जुनैद ने फ़रमाया: "हमारा यह इल्म किताब और सुन्नत से बंधा हुआ है।" और एक अन्य ने कहा: "हर वह फ़तह (उद्घाटन) जिसकी गवाही किताब और सुन्नत न दें, वह कुछ भी नहीं है। अतः किसी वली के लिए कभी कोई उद्घाटन नहीं होता सिवाय अज़ीम किताब की समझ के। इसी कारण अल्लाह तआला फ़रमाता है: 'हमने किताब में कोई चीज़ नहीं छोड़ी।' और मूसा (अलैहिस्सलाम) की तख्तियों के बारे में फ़रमाया: 'और हमने उसके लिए तख्तियों में हर चीज़ का विवरण लिख दिया।' अतः वली का इल्म पूरी तरह से किताब और सुन्नत से बाहर नहीं होता। यदि कोई इससे बाहर जाता है, तो वह इल्म नहीं है, और न ही वह विलायत का इल्म है; बल्कि जब आप इसकी जाँच करेंगे, तो आप इसे अज्ञानता पाएंगे।"[1]

[उर्दू अनुवाद]: ईश्वरीय ज्ञान में वली का कश्फ़ उस ज्ञान से आगे नहीं बढ़ सकता जो उसके नबी की वह्य और किताब प्रदान कर रही है। इस स्थान पर जुनैद ने फ़रमाया कि हमारा यह इल्म किताब और सुन्नत का पाबंद है। और एक आरिफ़ ने फ़रमाया कि जिस कश्फ़ की गवाही किताब और सुन्नत न दें वह मात्र अर्थहीन है। तो किसी वली के लिए कोई कश्फ़ नहीं होता सिवाय क़ुरान-ए-अज़ीम की समझ के। अल्लाह तआला फ़रमाता है: 'हमने इस किताब में कुछ उठा न रखा।' और मूसा अलैहिस्सलाम की तख्तियों के बारे में फ़रमाता है: 'हमने उसके लिए अलवाह (तख्तियों) में हर चीज़ से कुछ बयान लिख दिया।' तो सौ बात की एक बात यह है कि वली का इल्म किताब और सुन्नत है। वह बाहर नहीं जाएगा; अगर कुछ बाहर जाए तो वह इल्म होगा न कि कश्फ़, बल्कि तहक़ीक़ करने पर तुझे साबित हो जाएगा कि वह जहालत (अज्ञानता) थी।

कथन 39: साथ ही हज़रत ऐन अल-मुकाशफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ]: जान लो, अल्लाह तुम्हारी सहायता करे, कि करामत (चमत्कार) हक़ (सत्य) की ओर से उनके नाम 'अल-बर्र' (उपकारी) से होती है, इसलिए यह केवल अबरार (पुण्यात्माओं) के लिए ही होती है। यह इन्द्रियगोचर (शारीरिक) और आध्यात्मिक दोनों होती है। आम लोग केवल इन्द्रियगोचर को ही जानते हैं जैसे मन की बात बता देना, और अतीत, वर्तमान एवं भविष्य की गुप्त बातों की खबर देना,

पानी पर चलना, हवा में उड़ना, पृथ्वी को समेटना (लंबी दूरी कम समय में तय करना) और ओझल हो जाना।

[उर्दू अनुवाद]: यक़ीन जानो, अल्लाह तुम्हारी मदद करे, कि करामत हक़ सुब्हानहू के नाम 'बर्र' यानी मोहसिन (उपकारी) की बारगाह से आती है, तो इसे केवल अबरार (नेकोकार) ही पाते हैं। और वह दो प्रकार की है: महसूस ज़ाहिरी (इन्द्रियगोचर) और माकूल मानवी (आध्यात्मिक)। आम लोग केवल महसूस करामत को जानते हैं जैसे किसी को दिल की बात बता देना, बीते हुए, वर्तमान और भविष्य के रहस्यों की खबर देना, पानी पर चलना, हवा पर उड़ना, सैकड़ों मंज़िल की ज़मीन एक क़दम में तय करना, आँखों से [ओझल हो जाना]...

[1] अल-फ़ुतूहात अल-मक्किया, इब्न अरबी, अध्याय 314, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/56

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

قول ۳۸: نیز حضرت لسان القوم رضی اللہ تعالی عنہ فرماتے ہیں:

[عربی عبارت]: لا یتعدی کشف الولی فی العلوم الالھیة فوق ما یعطیه کتاب نبیه و وحیه قال الجنید في هذا المقام علمنا هذا مقید بالکتاب و السنة وقال الاخر کل فتح لا یشهد له الکتاب و السنة فلیس بشیئ فلا یفتح لولی قط الا في الفهم فی الکتاب العزیز فلهذا قال تعالیٰ ما فرطنا فی الکتاب من شیئ و قال سبحانه فی الواح موسی و کتبنا له فی الالواح من کل شیئ الآیة فلا تخرج علم الولی جملة واحدة عن الکتاب و السنة فان خرج احد عن ذلك فلیس بعلم و لا علم ولایة معابل اذا حققته وجدته جهلا - ۱

[اردو ترجمہ]: علوم الہیہ میں ولی کا کشف اس علم سے تجاوز نہیں کر سکتا جو اس کے نبی کی وحی وکتاب عطا فرما رہی ہے اس مقام میں جنید نے فرمایا ہمارا یہ علم کتاب وسنت کا مقید ہے۔ اور ایک عارف نے فرمایا جس کشف کی شہادت کتاب وسنت نہ دیں وہ محض لایعنی ہے تو ہر گز ولی کے لئے کچھ کشف نہیں ہوتا مگر قرآن عظیم کے فہم میں اللہ تعالیٰ فرماتا ہے ہم نے اس کتاب میں کچھ اٹھانہ رکھا اور موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کی تختیوں کو فرماتا ہے ہم نے اس کے لئے الواح میں ہر چیز سے کچھ بیان لکھ دیا، تو سو بات کی ایک بات یہ ہے کہ ولی کا علم کتاب وسنت ہے۔ باہر نہ جائے گا اگر کچھ باہر جائے تو وہ علم ہو گا نہ کہ کشف بلکہ تحقیق کرے تو تجھے ثابت ہو جائے گا کہ وہ جہالت تھا۔

قول ۳۹: نیز حضرت عین المکاشفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں:

[عربی عبارت]: اعلم ایدك الله ان الکرامة من الحق من اسمه البر فلا تکون الاللابرار وهی حسیة ومعنویة، فالعامة ما تعرف الاالحسیة مثل الکلام علی الخاطر والاخبار المغیبات الماضیة والکائنة والآتیة والمشی علی الماء و اختراق الهوا وطی الارض والاحتجاب

[اردو ترجمہ]: یقین جان اللہ تیری مدد کرے کہ کرامت حق سبحانہ کے نام بر یعنی محسن کی بارگاہ سے آتی ہے تو اسے صرف ابرار نیکوکار ہی پاتے ہیں اور وہ دو قسم ہے، محسوس ظاہری و معقول معنوی، عوام صرف کرامت محسوسہ کو جانتے ہیں جیسے کسی کو دل کی بات بتا دینا گزشتہ و موجودہ و آئندہ غیبوں کی خبر دینا، پانی پر چلنا، ہوا پر اڑنا۔ صدہا منزل زمین ایک قدم میں طے کرنا، آنکھوں سے [اوجھل ہو جانا]۔

١ الفتوحات المکیة لابن عربی الباب الرابع عشر و ثلثمائة في معرفة الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ٣ / ٥٦

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Table - Arabic Column]: ...from sight and spiritual meanings that only the elite recognize, and that is to preserve the etiquette of the Sharia, and to be granted success in performing noble morals and avoiding base ones, and maintaining the performance of obligatory duties absolutely in their times. These are miracles (karamat) into which deceit (makr) and gradual luring (istidraj) do not enter. As for the miracles we mentioned that the common folk recognize, all of them can have hidden deceit enter into them. Furthermore, it is necessary that they be the result of steadfastness (istiqama) or produce steadfastness, otherwise they are not miracles. Deceit and gradual luring do not enter into spiritual miracles because knowledge accompanies them. The power and nobility of knowledge give you [the insight] that deceit does not enter them, for the legal limits are not set up as a trap for divine deceit; rather, they are the very clear path to attaining happiness, because knowledge is what is sought and through it benefit occurs. Even if it is not acted upon, those who know and those who do not know are not equal. So, the scholars are the ones secure from deception. [End of quote] - Abbreviated.

[Table - Urdu Column]: ...hiding oneself such that one is present in front yet no one sees them. And spiritual miracles (karamat-e-manviyya) that only the elite recognize are these: that one protects their self with Sharia etiquette, is granted the success to acquire noble characteristics and avoid bad habits, and remains committed to correctly performing all obligations. In these miracles, there is no room for deceit (makr) and gradual luring (istidraj). Miracles that common people recognize, all of them can be subject to hidden deceit. Furthermore, it is necessary that those apparent miracles be the result of steadfastness or create steadfastness themselves, otherwise, they will not be miracles. In spiritual miracles, there is no interference of deceit and gradual luring because knowledge is with them. The nobility of knowledge itself will tell you that deceit has no role in them, because the limits of Sharia do not establish a trap of deceit for anyone. This is because Sharia is the very clear and bright path to attaining success. Knowledge itself is the goal, and through it, benefit is reached. Even if it is not acted upon, for it is absolutely commanded that a scholar and an ignorant person are not equal; thus scholars alone are safe from deceit and confusion. That's all.

Quote 40: Hadrat Sayyidi Ibrahim Dasuqi (may Allah be pleased with him), who is among the four 'Aqtab' (Pole-Saints), meaning the four who are considered the most supreme and distinguished among all Aqtab. The first is the illuminated Presence,

our master Ghaus al-Azam (may Allah be pleased with him), second is Sayyid Ahmad Rifa'i, third is Hadrat Sayyid Ahmad Kabir Badawi, and fourth is Hadrat Sayyid Ibrahim Dasuqi (may Allah be pleased with them and benefit us with their blessings in this world and the hereafter). He states:

---

1 Al-Futuhat al-Makkiyya by Sheikh Ibn Arabi, Chapter 184, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/369.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[तालिका - अरबी स्तंभ]: ...दृष्टि से और आध्यात्मिक अर्थ जिन्हें केवल विशिष्ट लोग ही पहचानते हैं, और वह यह है कि शरीयत के शिष्टाचार की रक्षा की जाए, और उत्तम नैतिकता को अपनाने और नीच आदतों से बचने की सफलता प्रदान की जाए, और अनिवार्य कर्तव्यों के समय पर पालन को बनाए रखा जाए। ये वे करामातें हैं जिनमें छल (मक्र) और क्रमिक प्रलोभन (इस्तिदराज) प्रवेश नहीं करते। और वे करामातें जिनका हमने उल्लेख किया जिन्हें आम लोग पहचानते हैं, उन सभी में गुप्त छल प्रवेश कर सकता है। फिर यह भी आवश्यक है कि वे स्थिरता (इस्तकामत) का परिणाम हों या स्वयं स्थिरता उत्पन्न करें, अन्यथा वे करामात नहीं होंगी। आध्यात्मिक करामातों में छल और क्रमिक प्रलोभन का कोई हस्तक्षेप नहीं होता क्योंकि ज्ञान उनके साथ होता है। ज्ञान की शक्ति और गरिमा आपको बताती है कि छल उनमें प्रवेश नहीं करता, क्योंकि शरीयत की सीमाएं ईश्वरीय छल के जाल के रूप में स्थापित नहीं की जाती हैं; बल्कि वे सुख प्राप्त करने का स्पष्ट मार्ग हैं, क्योंकि ज्ञान ही लक्ष्य है और उसी के माध्यम से लाभ प्राप्त होता है। भले ही उस पर अमल न किया जाए, क्योंकि जो जानते हैं और जो नहीं जानते वे बराबर नहीं हैं। अतः विद्वान (उलमा) ही धोखे से सुरक्षित हैं। [उद्धरण समाप्त] - संक्षिप्त।

[तालिका - उर्दू स्तंभ]: ...छिप जाना कि सामने मौजूद हों और किसी को नज़र न आएं। और करामाते-मानविया (आध्यात्मिक चमत्कार) जिन्हें केवल ख़ास लोग पहचानते हैं वे ये हैं कि अपने नफ़्स पर आदाबे-शरईया (शरीयत के शिष्टाचार) की हिफ़ाज़त रखे, उम्दा ख़सलतें (अच्छी आदतें) हासिल करने और बुरी आदतों से बचने की तौफ़ीक़ दी जाए। तमाम वाजिबात ठीक अदा करने पर इल्तिज़ाम रखे, इन करामातों में मक्र (छल) व इस्तिदराज (क्रमिक प्रलोभन) को दख़ल नहीं। और करामातें जिन्हें अवाम (आम जनता) पहचानते हैं उन सब में मकरे-निहां (छिपे हुए छल) की मुदाख़लत (हस्तक्षेप) हो सकती है। फिर ये भी ज़रूरी है कि वो ज़ाहिरी करामातें इस्तक़ामत (स्थिरता) का नतीजा हों या ख़ुद इस्तक़ामत पैदा करें वरना करामात न होगी। और करामाते-मानविया में मक्र व इस्तिदराज की मुदाख़लत नहीं इस लिये कि इल्म उनके साथ है। इल्म का शर्फ़ ख़ुद ही तुझे बताएगा कि उनमें मक्र का दख़ल नहीं इस लिये कि शरीयत की हदें किसी के लिये मक्र का फंदा क़ायम नहीं करतीं। इस वजह से कि शरीयत सआदत (सौभाग्य) पाने का ऐन साफ़ व रोशन रास्ता है। इल्म ही मक़सूद है और इसी से नफ़ा पहुँचना है अगरचे उस पर अमल न हो कि मुतलक़न इर्शाद

हुआ है कि आलिम व बे-इल्म बराबर नहीं तो उलमा ही मक्र व इश्तिबाह (संदेह) से अमान (सुरक्षा) में हैं व बस।

कौल 40: हज़रत सय्यदी इब्राहिम दसूक़ी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु कि अक़्ताबे-अर्बा से हैं यानी उन चार में जो तमाम अक़्ताब में आला व मुमताज़ गिने जाते हैं। अव्वल हुज़ूर पुरनूर सय्यदुना गौ़षे आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, दोम सय्यद अहमद रिफ़ाई, सोम हज़रत सय्यद अहमद कबीर बदवी, चहारम हज़रत सय्यदी इब्राहिम दसूक़ी रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम वनफ़अना बि-बरकातिहिम फिद्दुनिया वल-आख़िरह फ़रमाते हैं:

---

1 अल-फ़ुतूहात अल-मक्किआ, शेख इब्न अरबी, अध्याय 184, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत 2/369

[جدول - عربی کالم]: عن الابصار و معنوية لايعرفها الا الخواص و ہی ان تحفظ عليه آداب الشريعة و يوفق لاتيان مكارم الاجلاق و اجتناب سفسافها والمحافظة على اداء الواجبات مطلقاً في اوقاتها فهذه كرامات لا يدخل مكر ولا استدراج والكرامات التي ذكرنا ان العامة تعرفها فكلها يمكن ان يدخلها المكر الخفی ثم لابد ان تكون نتيجة عن استقامة او تنتج استقامة والا فليست بكرامة والمعنوية لا يدخلها شيئ مما ذكرنا فان العلم يصحبها و قوة العلم و شرفه تعطيك ان المكر لا يدخلها فان الحدود الشرعية لا تنصب حبالة للمكر الالهی فانها عين الطريق الواضحة الی نيل السعادة لان العلم ہو المطلوب و بہ تقع المنفعة ولو لم يعمل به فانه لا يستوی الذين يعلمون والذين لا يعلمون فالعلماء ہم الآمنون من التلبيس اھ اختصاراً۔

[جدول - اردو کالم]: چھپ جانا کہ سامنے موجود ہو اور کسی کو نظر نہ آئیں اور کراماتِ معنویہ کہ صرف خواص پہچانتے ہیں وہ یہ ہیں کہ اپنے نفس پر آدابِ شرعیہ کی حفاظت رکھے، عمدہ خصلتیں حاصل کرنے اور بری عادتوں سے بچنے کی توفیق دیا جائے تمام واجبات ٹھیک ادا کرنے پر التزام رکھے، ان کرامتوں میں مکر و استدراج کو دخل نہیں اور کرامتیں جنہیں عوام پہچانتے ہیں ان سب میں مکرِ نہاں کی مداخلت ہو سکتی ہے پھر یہ بھی ضروری ہے کہ وہ ظاہری کرامتیں استقامت کا نتیجہ ہوں یا خود استقامت پیدا کریں ورنہ کرامت نہ ہو گی اور کرامتِ معنویہ میں مکر و استدراج کی مداخلت نہیں اس لئے کہ علم ان کے ساتھ ہے علم کا شرف خود ہی تجھے بتائے گا کہ ان میں مکر کا دخل نہیں اس لئے کہ شریعت کی حدیں کسی کے لئے مکر کا پھندا قائم نہیں کرتیں اس وجہ سے کہ شریعت سعادت پانے کا عین صاف و روشن راستہ ہے علم ہی مقصود ہے

اور اسی سے نفع پہنچنا ہے اگرچہ اس پر عمل نہ ہو کہ مطلقاً ارشاد ہوا ہے کہ عالم و بے علم برابر نہیں تو علماء ہی مکر و اشتباہ سے امان میں ہیں و بس۔

قول ۴۰: حضرت سیدی ابراہیم دسوقی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ اقطابِ اربعہ سے ہیں یعنی ان چار میں جو تمام اقطاب میں اعلیٰ و ممتاز گنے جاتے ہیں اول حضور پرنور سیدنا غوثِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ دوم سید احمد رفاعی، سوم حضرت سید احمد کبیر بدوی، چہارم حضرت سید ابراہیم دسوقی رضی اللہ تعالیٰ عنہم ونفعنا ببرکاتہم فی الدنیا والآخرۃ فرماتے ہیں:

---

1 الفتوحات المکیۃ للشیخ ابن عربی الباب الرابع والثمانون ومائۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۳۶۹

Fatawa Ridawiyya Volume 21

(Arabic): There is no doubt about this in our view. Also said: (Arabic): The heart of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) provides assistance to all the hearts of the scholars of his Ummah. Thus, no lamp of a scholar is lit except from the niche of the light of the heart of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Saying 43: Also, the same praised person (may Allah be pleased with him) says: (Arabic): True knowledge of unveiling (Kashf) never comes except in accordance with the pure Shariah. Saying 44: Hazrat Sayyid Afzal al-Din, the most prominent of the successors of Sayyidi Ali Khawas (may Allah be pleased with them both), says: (Arabic): Every reality (Haqiqah) is the Shariah itself, and vice versa. Saying 45: The great Imam, the Knower of Allah, Sayyidi Abdul Wahhab al-Sha'rani (may his secret be sanctified), says: (Arabic): Verily, Allah Almighty has given Iblis power, as Imam Hujjat al-Islam al-Ghazali and other elders have explicitly stated, that he (Iblis) can present to the person of unveiling (Kashif) an image of the place from where he acquires his knowledge—whether it be the heaven, the Throne (Arsh), the Chair (Kursi), the Pen (Qalam), or the Tablet (Lawh). Thus, the person of unveiling might mistakenly think that this knowledge is directly from Allah Almighty.

1. Al-Mizan al-Kubra by al-Sha'rani, Chapter explaining the impossibility of anything leaving, etc., Mustafa al-Babi, Egypt 1/45.
2. Al-Mizan al-Kubra by al-Sha'rani, Chapter explaining the impossibility of anything leaving, etc., Mustafa al-Babi, Egypt 1/45.
3. Al-Mizan al-Kubra by al-Sha'rani, Chapter "If someone says no one needs taste," etc., Mustafa al-Babi, Egypt 1/12.
4. Al-Mizan al-Kubra by al-Sha'rani, Chapter explaining the impossibility of anything leaving, etc., Mustafa al-Babi, Egypt 1/45. Page 552 of 674

(अरबी): हमारे नज़दीक इसमें कोई शक नहीं है। यह भी फ़रमाया: (अरबी): हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का कल्ब-ए-अक़दस उम्मत के तमाम उलमा के दिलों की मदद करता है, तो हर आलिम का चिराग़ हुज़ूर ही के नूरे-बातिन के शमा-दान से रौशन है। कौल 43: साथ ही वही मफ़्तूह मद्दूह रज़ियल्लाहु अन्हु फ़रमाते हैं: (अरबी): सच्चा कश्फ का इल्म कभी नहीं आता मगर शरीअते-मुतहरा के मुवाफ़िक़। कौल 44: हज़रत सैय्यद अफ़ज़ल अल-दीन, सैय्यदी अली ख़वास के सबसे प्रमुख उत्तराधिकारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) फ़रमाते हैं: (अरबी): हक़ीक़त ऐन शरीअत है और शरीअत ऐन हक़ीक़त। कौल 45: इमाम अजल, आरिफ़ बिल्लाह सैय्यदी अब्दुल वहाब शेरानी (क़ुद्दिसा सिर्रुहु) फ़रमाते हैं: (अरबी): बेशक अल्लाह तआला ने इब्लीस को.क़ुद्दरत दी है, जैसा कि इमाम हुज्जतुल इस्लाम ग़ज़ाली वग़ैरह अकाबिर ने तसरीह की है कि साहिब-ए-कश्फ आसमान, अर्श, कुर्सी, लौह, कलम जहाँ से अपने उलूम हासिल करता है, (इब्लीस) उस मकाम की साख़्ता (बनावटी) तस्वीर उसके सामने क़ायम कर देता है। इसलिए शायद साहिब-ए-कश्फ यह गुमान करे कि वह इल्म अल्लाह अज़्ज़वजल की तरफ़ से है।

1. अल-मीज़ान अल-कुबरा लिश-शेरानी, फ़स्ल फ़ी बयान इस्तहालत ख़ुरुज शय्य... मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/45
2. अल-मीज़ान अल-कुबरा लिश-शेरानी, फ़स्ल फ़ी बयान इस्तहालत ख़ुरुज शय्य... मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/45
3. अल-मीज़ान अल-कुबरा लिश-शेरानी, फ़स्ल फ़न काला क़ाइलुन इन्न अहादन ला यहताजु इला ज़ौक़... मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/12
4. अल-मीज़ान अल-कुबरा लिश-शेरानी, फ़स्ल फ़ी बयान इस्तहालत ख़ुरुज शय्य... मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/45 पेज 552/674

لا شک عندنا فی ذلک ۱- نہ کرتے ہوں، ہمارے نزدیک اس میں کوئی شک نہیں۔ نیز فرمایا: امداد قلبہ صلی اللہ تعالٰی علیہ سلم لجمیع قلوب علماء امتہ فما اتقد مصباح عالم الا من مشکوۃ نور قلب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۲- تمام علمائے امت کے دلوں کو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے قلب اقدس سے مدد پہنچتی ہے تو ہر عالم کا چراغ حضور ہی کے نورِ باطن کے شمع دان سے روشن ہے۔ قول ۴۳: نیز یہی مفتوح ممدوح رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں : علم الکشف الصحیح لایاتی قط الا موافقاً للشریعۃ المطہرۃ ۳- سچا علمِ کشف کبھی نہیں آتا مگر شریعتِ مطہرہ کے موافق۔ قول ۴۴: حضرت سید افضل الدین اجل خلفائے سیدی علی خواص رضی اللہ تعالٰی عنہما فرماتے ہیں : کل حقیقۃ شریعۃ و عکسہ ۴- حقیقت عین شریعت ہے اور شریعت عین حقیقت۔ قول ۴۵: امام اجل عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ الربانی فرماتے ہیں : ان اللہ تعالٰی قد اقدر ابلیس کما قال الغزالی و غیرہ علی ان یقیم للمکاشف صورۃ المحل الذی یاخذ علمہ من سماء او عرش او کرسی او قلم او لوح فربما ظن المکاشف ان ذلک العلم عن اللہ عزوجل۔ بیشک اللہ تعالٰی نے ابلیس کو قدرت دی ہے جیسے امام حجتہ الاسلام غزالی وغیرہ اکابر نے تصریح کی ہے کہ صاحبِ کشف آسمان، عرش، کرسی، لوح، قلم جہاں سے اپنے علوم حاصل کرتا ہے اس مکان کی ساختہ تصویر اس کے سامنے قائم۔

۱ المیزان الکبری للشعرانی فصل فی بیان استحالہ خروج شیئ الخ مصطفی البابی مصر ۱/ ۴۵ ۲ المیزان الکبری للشعرانی فصل فی بیان استحالہ خروج شیئ الخ مصطفی البابی مصر ۱/ ۴۵ ۳ المیزان الکبری للشعرانی فصل فان قال قائل ان احدا لایحتاج الی ذوق الخ مصطفی البابی مصر ۱/

۱۲ ۴ المیزان الکبری للشعرانی فصل فی بیان استحاله خروج شیئ الخ مصطفی البابی مصر ۱/ ۴۵

صفحه ۵۵۲ از ۶۷۴

Fatawa Rizvia, Volume 21

...[Arabic Text]: Taking it is an additional virtue. Hence, they have made it obligatory for the person of 'kashf' (spiritual unveiling) to present the knowledge he has gained through kashf before the Book and the Sunnah before acting upon it. If it agrees, then that is well; otherwise, acting upon it is prohibited [Footnote 1].

[Urdu Text]: ...[should do so] (whereas in reality, those are not the Throne, Chair, Tablet, and Pen, but a deception of Satan. Now, from behind this screen of deception, Satan will cast his satanic inspiration), and this person of kashf, assuming it is from Allah Almighty, will act upon it, becoming misled himself and misleading others. Therefore, the leaders of the people of kashf have made it mandatory that whatever knowledge is obtained through kashf, before acting upon it, it should be presented before the Book and Sunnah. If it matches, then it is better, otherwise acting upon it is forbidden.

O blind ones! You have seen the necessity of Sharia. If you do not hold onto the hem of Sharia, Satan will lead you around with a leash of weak thread. As the Hadith states: "A worshipper without understanding is like a donkey at a mill" [Footnote 2].
Saying 46: Furthermore, the praised Imam (may his secret be sanctified) says:

[Arabic Text]: The pinnacle of sainthood (wilayah) can never reach the beginning of prophethood (nubuwwah). Even if a saint (wali) were to approach the spring from which the Prophets (peace and blessings be upon them) draw, he would be burnt. The ultimate goal for the saints is that they worship according to the Sharia of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) both before their spiritual opening and after it. Whenever they deviate from the Sharia of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), they perish and divine assistance is cut off from them. Thus, it is never possible for them to independently take from Allah Almighty.

[Urdu Text]: The peak of sainthood can never reach the beginning of prophethood. If any saint moves towards that fountain from which the Prophets (peace and blessings be upon them) receive grace, then that saint would be burnt. The ultimate goal for the saints is to perform worship according to the Muhammadi Sharia (peace and blessings of Allah Almighty be upon him), whether kashf has been attained or not. Whenever they exit from the Sharia of Muhammad (peace and blessings of Allah Almighty be upon him), they will perish and their help will be cut off; then it will never be possible for them to receive directly from Allah Almighty independently.

1. Al-Mizan al-Kubra, Section: 'Indeed one says that no one needs...', Mustafa al-Babi, Egypt, 1/12
2. Hilyat al-Awliya by Abu Nuaym, Translation 318, Khalid bin Ma'dan, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 5/219 Page 553 of 674

फ़तावा रज़विया, खंड 21

...[अरबी पाठ]: ...तो इसे लेना एक अतिरिक्त श्रेष्ठता है। इसलिए, उन्होंने कशफ़ (रहस्योद्घाटन) वाले व्यक्ति के लिए यह अनिवार्य कर दिया है कि वह कशफ़ के माध्यम से प्राप्त ज्ञान को उस पर अमल करने से पहले किताब और सुन्नत के सामने पेश करे। यदि वह सहमत हो तो ठीक है, अन्यथा उस पर अमल करना वर्जित है [फुटनोट 1]।

[उर्दू पाठ]: ...कर दे (और वास्तव में वे अर्श, कुर्सी, लौह और कलम नहीं हैं बल्कि शैतान का धोखा है। अब शैतान धोखे की इस ओट से अपना शैतानी ज्ञान डालेगा) और यह कशफ़ वाले साहब इसे अल्लाह अज़्ज़वजल की ओर से मानकर अमल कर बैठेंगे, स्वयं भी गुमराह होंगे और दूसरों को भी गुमराह करेंगे। इसलिए कशफ़ वाले औलिया के इमामों ने अनिवार्य किया है कि जो ज्ञान कशफ़ के माध्यम से प्राप्त हुआ हो, उस पर अमल करने से पहले उसे किताब व सुन्नत के सामने पेश किया जाए। यदि मेल खाए तो बेहतर, अन्यथा उस पर अमल करना हराम है।

ऐ अंधों! तुमने शरीयत की आवश्यकता देखी? शरीयत का दामन न थामो तो शैतान कच्चे धागे की लगाम देकर तुम्हें घुमाता फिरेगा, जैसा कि हदीस में फ़रमाया गया: "समझ के बिना इबादत करने वाला चक्की के गधे की तरह है" [फुटनोट 2]। कथन 46: साथ ही प्रशंसित इमाम (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ]: विलायत (संतत्व) की पराकाष्ठा कभी भी नबुवत (पैग़म्बरी) की शुरुआत तक नहीं पहुँच सकती। यदि कोई वली (संत) उस सोते की ओर बढ़े जिससे पैग़म्बर (उन पर शांति हो) ज्ञान प्राप्त करते हैं, तो वह जल जाएगा। औलिया का अंतिम लक्ष्य यह है कि वे 'फतह' (आध्यात्मिक उद्घाटन) से पहले और उसके बाद मुहम्मद (अल्लाह उन पर कृपा करे और शांति प्रदान करे) की शरीयत के अनुसार इबादत करें। जब भी वे मुहम्मद (अल्लाह उन पर कृपा करे और शांति प्रदान करे) की शरीयत से बाहर निकलेंगे, वे नष्ट हो जाएंगे और उनकी दिव्य सहायता बंद हो जाएगी। फिर उनके लिए स्वतंत्र रूप से अल्लाह अज़्ज़वजल से ज्ञान प्राप्त करना कभी संभव नहीं होगा।

[उर्दू पाठ]: विलायत की अंत सीमा कभी भी नबुवत की शुरुआत तक नहीं पहुँच सकती। यदि कोई वली उस चश्मे तक बढ़े जिससे अंबिया अलैहिमुस्सलाम फैज़ (आध्यात्मिक लाभ) लेते हैं, तो वह वली जल जाए। औलिया की अंत सीमा यह है कि शरीयत-ए-मुहम्मदी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर इबादत बजा लाते हैं, चाहे कशफ़ प्राप्त हुआ हो या नहीं। जब कभी शरीयत-ए-मुहम्मद (सल्लल्लाहु

अलैहि वसल्लम) से निकलेंगे, हलाक (नष्ट) हो जाएंगे और उनकी मदद कट जाएगी, फिर उन्हें कभी संभव नहीं कि अल्लाह अज़्ज़वजल से खुद स्वतंत्र रूप से ले सकें।

---

1. अल-मीज़ान अल-कुबरा, अनुभाग: 'बेशक कहने वाला कहता है कि किसी को ज़रूरत नहीं है...', मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/12
2. हिल्यतुल औलिया, अबू नुअैम द्वारा, अनुवाद 318, खालिद बिन मादान, दारुल किताब अल-अरबी, बेरुत, 5/219 पृष्ठ 674 में से 553

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

فأخذ به فضل فاضل فمن هنا اوجبوا على المكاشف انه يعرض ماأخذه من العلم من طريق كشفه على الكتاب و السنة قبل العمل به فان وافق فذاك و الاحرام عليه العمل به ۱۸ ۔

کردے (اور حقیقت میں وہ عرش کرسی لوح و قلم نہ ہوں شیطان کا دھوکا ہوں اب شیطان اس دھوکے کی ٹٹی سے اپنا علم شیطانی القاء کرے) اور یہ صاحب کشف اسے اللہ عزوجل کی طرف سے گمان کر کے عمل کر بیٹھے خود بھی گمراہ ہوا اوروں کو بھی گمراہ کرے اس لئے ائمہ اولیائے کشف والے پر واجب کیا ہے کہ جو علم بذریعہ کشف حاصل ہوا اس پر عمل کرنے سے پہلے اسے کتاب وسنت پر عرض کرے اگر موافق ہو تو بہتر ورنہ اس پر عمل حرام ہے۔

نابیناؤ! تم نے شریعت کی حاجت دیکھی شریعت کا دامن نہ تھامو تو شیطان کچے دھاگے کی لگام دے کر تمہیں گھمائے پھرے، جب تو حدیث نے فرمایا: "عابد بے فقہ چکی کا گدھا" ۲۸ قول ۴۶: نیز امام ممدوح قدس سرہ فرماتے ہیں:

لاتلحق نهاية الولاية بداية النبوة ابدا ولو ان ولياً تقدم الى العين التى يأخذ منها الانبياء عليهم الصلوٰة والسلام لاحترق و غاية امر الاولياء انهم يتعبدون بشريعة محمد صلى الله تعالى عليه وسلم قبل الفتح عليهم وبعده ومتى مأخرجوا عن شريعة محمد صلى الله تعالى عليه وسلم هلكوا وانقطع عنهم الامداد فلا يمكنهم ان يستقلوا بالاخذ عن الله تعالى

کبھی ولایت کی نہایت نبوت کی ابتداء تک نہیں پہنچ سکتی اور اگر کوئی ولی اس چشمہ تک بڑھے جس سے انبیاء علیہم الصلوٰۃ و السلام فیض لیتے ہیں۔ تو وہ ولی جل جائے، اولیاء کی نہایت کار یہ ہے کہ شریعت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر عبادت بجالاتے ہیں خواہ کشف حاصل ہوا ہو یا

نہیں اور جب کبھی شریعت محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے نکلیں گے ہلاک ہو جائیں گے اور ان کی مدد قطع ہو جائے گی تو انھیں کبھی ممکن نہیں کہ اللہ عزوجل سے خود بالاستقلال لے سکیں اور

---

1 المیزان الکبریٰ فصل فان قائل ان احد لا یحتاج الخ مصطفیٰ البابی مصر ۱/ ۱۲ 2 حلیة الاولیاء لابی نعیم ترجمه ۳۱۸ خالد بن معدان دار الکتاب العربی بیروت ۵/ ۲۱۹

It has always been and previously mentioned that all Prophets and Saints (may peace and praise be upon them) seek assistance from Muhammad (may Allah the Exalted bless him and grant him peace).[1] | We have already mentioned above that all the Prophets and Saints, peace and praise be upon them, seek assistance from Muhammad (may Allah the Exalted bless him and grant him peace).

Quote 47: Furthermore, the aforementioned saint (may his secret be sanctified) says: Tasawwuf (Sufism) is nothing but the essence of a servant's actions according to the injunctions of Sharia (Islamic Law).[2] | What is Sufism? It is simply the summary of a servant's actions according to the rulings of Sharia.

Quote 48: Then he said: The science of Tasawwuf branched out from the spring of Sharia.[3] | The science of Sufism is a lake that has emerged from the spring of Sharia.

Quote 49: Then he said: Whoever looks closely will know that nothing from the sciences of the people of Allah the Exalted is outside Sharia. And how could their sciences be outside Sharia, while Sharia is what connects them to Allah the Almighty at every moment?[4] | He who observes thoughtfully will realize that nothing from the sciences of the saints is outside Sharia, and how could their sciences be outside Sharia when at every moment Sharia is the means for their reaching God.

Quote 50: Then he said: The group (of Sufis) has agreed that no one is fit to preside in the paths of Allah the Almighty except one who is deeply proficient in the science of Sharia, knowing its literal and implied meanings, its specific and general applications, its abrogating and abrogated verses, and is proficient in the Arabic language until he knows its metaphors and tropes, etc. | There is a consensus among all the noble saints that no one is worthy of becoming a leader in the spiritual path except the one who is an ocean of the knowledge of Sharia, is aware of its explicit, implied, specific, and general meanings, as well as its abrogating and abrogated verses, and is a complete expert in the Arabic language to the extent that he knows its metaphors, tropes, etc.

---

[1] Al-Yawaqit wal-Jawahir, the 42nd discussion, Mustafa al-Babi Egypt, 2/71. [2] Al-Tabaqat al-Kubra by al-Sha'rani, Introduction to the book, Mustafa al-Babi Egypt, 1/4. [3] Al-Tabaqat al-Kubra by al-Sha'rani, Introduction to the book, Mustafa al-Babi Egypt, 1/4. [4] Al-Tabaqat al-Kubra by al-Sha'rani, Introduction to the book, Mustafa al-Babi Egypt, 1/4.

यह हमेशा रहा है और पहले भी बताया जा चुका है कि सभी नबी और वली (उन पर शांति और प्रशंसा हो) मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे) से मदद लेते हैं।[1] | हमने ऊपर पहले ही बयान कर दिया है कि तमाम अंबिया और औलिया अलैहिमुस-सलातो वल-सना मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से मदद लेते हैं।

कथन 47: इसके अलावा, उल्लेखित वली (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र करे) फरमाते हैं: तसव्वुफ़ और कुछ नहीं बल्कि शरीअत (इस्लामी कानून) के आदेशों के अनुसार एक बंदे के कार्यों का निचोड़ है।[2] | तसव्वुफ़ क्या है? बस शरीअत के अहकाम पर बंदे के अमल का सारांश है।

कथन 48: फिर फरमाया: तसव्वुफ़ का इल्म शरीअत के चश्मे से निकला है।[3] | तसव्वुफ़ का इल्म शरीअत के चश्मे से निकली हुई एक झील है।

कथन 49: फिर फरमाया: जो कोई गौर से देखेगा वह जान लेगा कि अल्लाह के लोगों (औलिया) के ज्ञान में से कुछ भी शरीअत के बाहर नहीं है। और उनके ज्ञान शरीअत से बाहर कैसे हो सकते हैं, जबकि शरीअत ही वह माध्यम है जो उन्हें हर पल अल्लाह अज्ज़-व-जल्ल तक पहुँचाता है?[4] | जो नज़र गौर करेगी वह जान लेगी कि औलिया के उलूम से कोई चीज़ शरीअत से बाहर नहीं है और क्योंकर उनके इल्म शरीअत से बाहर हों जबकि हर-हर लम्हा शरीअत ही उनके अल्लाह तक पहुँचने का ज़रिया है।

कथन 50: फिर फरमाया: तमाम औलिया-ए-कराम का इज्मा (सहमति) है कि अल्लाह के रास्तों (तरीक़त) में पेशवा बनने के योग्य वही है जो शरीअत के इल्म का दरिया हो, उसके मन्तक़, मफहूम, ख़ास, आम, नासिख़ और मन्सूख़ से वाकिफ़ हो, और अरबी भाषा का पूर्ण विशेषज्ञ हो, यहाँ तक कि उसके मजाज़ और इस्तिआरे आदि को भी जानता हो। | तमाम औलिया-ए-कराम का इज्मा है कि तरीक़त में सदर बनने के लायक नहीं मगर वो जो इल्म-ए-शरीअत का दरिया हो, इसके मन्तक़ मफहूम ख़ास आम नासिख़ मन्सूख़ से आगाह हो, ज़बान-ए-अरब का कमाल माहिर हो यहाँ तक कि इसके मजाज़ और इस्तिआरे वग़ैरह।

---

[1] अल-यवाक़ीत वल-जवाहिर, 42वीं चर्चा, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 2/71. [2] अत-तबक़ात अल-कुब्रा लिश-शअ़रानी, पुस्तक की भूमिका, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/4. [3] अत-तबक़ात अल-कुब्रा लिश-

शअ़रानी, पुस्तक की भूमिका, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/4. [4] अत-तबक़ात अल-कुब्रा लिश-शअ़रानी, पुस्तक की भूमिका, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/4.

ابدا وقد تقدم ان جمیع الانبیاء والاولیاء مستمدون من محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۔[1] | ہم اوپر بیان کر آئے کہ تمام انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والثناء محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مدد لیتے ہیں۔

قول ۴۷: نیز ولی موصوف قدس سرہ فرماتے ہیں: التصوف انما ھو زبدۃ عمل العبد بأحکام الشریعۃ ۔[2] | تصوف کیا ہے بس احکام شریعت پر بندہ کے عمل کا خلاصہ ہے۔

قول ۴۸: پھر فرمایا: علم التصوف تفرع من عین الشریعۃ ۔[3] | علم تصوف چشمہ شریعت سے نکلی ہوئی جھیل ہے۔

قول ۴۹: پھر فرمایا: من دقق النظر علم انہ لا یخرج شیئ من علوم اھل اللہ تعالٰی عن الشریعۃ وکیف تخرج علومھم عن الشریعۃ والشریعۃ ھی وصلتھم الی اللہ عزوجل فی کل لحظۃ ۔[4] | جو نظر غور کرے جان لے گا کہ علوم اولیاء سے کوئی چیز شریعت سے باہر نہیں اور کیونکر ان کے علم شریعت سے باہر ہوں حالانکہ ہر ہر لحظہ شریعت ہی ان کے وصول بخدا کا ذریعہ ہے۔

قول ۵۰: پھر فرمایا: قد اجمع القوم علی انہ لا یصلح للتصدر فی طرق اللہ عزوجل الامن تبحر فی علم الشریعۃ وعلم منطوقھا ومفھومھا وخاصھا وعامھا وناسخھا ومنسوخھا وتبحر فی لغۃ العرب حتی عرف مجازاتھا | تمام اولیائے کرام کا اجماع ہے کہ طریقت میں صدر بننے کا لائق نہیں مگر وہ جو علم شریعت کا دریا ہو اس کے منطوق مفہوم خاص عام ناسخ منسوخ سے آگاہ ہو زبان عرب کا کمال ماہر ہو یہاں تک کہ اس کے مجاز اور استعارے وغیرہ۔

[1] الیواقیت الجواهر المبحث الثانی والاربعون مصطفی البابی مصر ۲ / ۷۱ [2] الطبقات الکبری للشعرانی مقدمة الکتاب مصطفی البابی مصر ۱ / ۴ [3] الطبقات الکبری للشعرانی مقدمة الکتاب مصطفی البابی مصر ۱ / ۴ [4] الطبقات الکبری للشعرانی مقدمة الکتاب مصطفی البابی مصر ۱ / ۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

...and their metaphors etc. Thus, every Sufi is a jurist (Faqih), but every jurist is not a Sufi. [1] — (If one understands correctly, then every Sufi is a jurist, but every jurist is not a Sufi.)

Saying 51: Also, a well-known Gnostic (Arif), may his secret be sanctified, states: True mystical unveiling (Kashf) always comes in accordance with the Sharia, as is established among the scholars of this science. [2] — (True Kashf always comes according to the Sharia, as has been established among the scholars of this art.)

Saying 52: Hazrat Arif-Billah Sayyidi Abdul Ghani Nablusi, may his holy secret be sanctified, states: What some pretenders to Sufism in our time claim—'O community of the people of outward knowledge! You take your rulings from the Book and the Sunnah, whereas we take them from the Master of the Qur'an himself'—this is absolute disbelief (Kufr) by consensus for numerous reasons. The first is the explicit declaration of not being under the rulings of the Book and the Sunnah, despite the presence of the conditions of accountability like intellect and puberty. [3] — (Those who pretend to be Sufis in our time claim: 'O people of outward knowledge! You take your rulings from the Book and Sunnah, and we take them from the Master of the Qur'an himself.' This is absolutely Kufr by consensus for many reasons. Among them is that they declared, despite possessing the conditions of accountability like intellect and puberty, that they are not under the rulings of Sharia.)

He further stated: If by 'abandoning outward knowledge' one means not learning it and not caring for it, with the idea that there is no need for outward knowledge, then he has deemed Divine Speech foolish and the Prophets as senseless. He has attributed the mission of Messengers and the revelation of Books to futility and falsehood. There is no doubt that such a person is a disbeliever, and his disbelief is of the most severe kind. [4] (Summarized) — (If by abandoning outward knowledge he means not learning it and not caring for it, thinking that outward knowledge is not required, then he has called the Divine Speech foolish and the Prophets senseless. He attributed the sending of Messengers and the revelation of Books to vanity and falsehood. There is no doubt that he is a disbeliever and his disbelief is the most severe kind of disbelief.)

1. Al-Tabaqat al-Kubra by al-Sha'rani, Introduction of the book, Mustafa al-Babi Egypt, 1/4

2. Al-Mizan al-Kubra, Section: 'If a speaker says that no one needs the taste...', Mustafa al-Babi Egypt, 1/12
3. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Part 1, Chapter 2, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad, 1/155 to 158
4. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Part 1, Chapter 2, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad, 1/159

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...और उनके रूपक आदि। अत; प्रत्येक सूफी एक फकीह (न्यायविद) है, लेकिन प्रत्येक फकीह सूफी नहीं है। [1] — (जानता हो तो हर सूफी फकीह होता है और हर फकीह सूफी नहीं।)

कथन 51: इसके अलावा, एक प्रसिद्ध आरिफ (ज्ञानी), अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे, फरमाते हैं: सच्चा कश्फ (रहस्योद्घाटन) हमेशा शरीयत के अनुसार ही आता है जैसा कि इस विज्ञान के विद्वानों के बीच स्थापित है। [2] — (सच्चा कश्फ हमेशा शरीयत के मुताबिक ही आता है जैसा कि इस फन (कला) के उलमा (विद्वानों) में मुकर्रर (तय) हो चुका है।)

कथन 52: हज़रत आरिफ़ बिल्लाह सैयदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी, अल्लाह उनके पवित्र रहस्य को पवित्र रखे, फरमाते हैं: हमारे समय के कुछ सूफी होने का दावा करने वाले जो यह दावा करते हैं कि 'ऐ ज़ाहिरी इल्म (बाहरी ज्ञान) वालो! तुम अपने आदेश किताब और सुन्नत से लेते हो और हम स्वयं कुरान के स्वामी (अल्लाह या नबी) से लेते हैं', यह सर्वसम्मति से कई कारणों से निश्चित रूप से कुफ्र (अविश्वास) है। उनमें से एक यह है कि अक्ल (बुद्धि) और बुलूग़ (परिपक्वता) जैसी शरीयत की शर्तों के होते हुए भी उन्होंने कह दिया कि हम किताब और सुन्नत के आदेशों के अधीन नहीं हैं। [3] — (वह जो हमारे जमाने के कुछ सूफी बनने वाले दावा करते हैं कि 'ऐ इल्म-ए-ज़ाहिर वालो! तुम अपने अहकाम (आदेश) किताब-ओ-सुन्नत से लेते हो और हम खुद साहिब-ए-कुरान से लेते हैं', यह बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) कतई तौर पर कई वजहों से कुफ्र है। उनमें से एक यह है कि अक्ल और बुलूग़ जैसी शरायत-ए-तकलीफ (जिम्मेदारी की शर्तें) होते हुए कह दिया कि हम ज़ेर-ए-अहकाम-ए-शरीयत (शरीयत के आदेशों के अधीन) नहीं।)

यहीं फरमाया: अगर ज़ाहिरी इल्म छोड़ने से उसका न सीखना और उसका ध्यान न रखना मुराद (तात्पर्य) है इस विचार से कि ज़ाहिरी इल्म की ज़रूरत नहीं है, तो उसने कलाम-ए-इलाही (ईश्वरीय वाणी) को मूर्खतापूर्ण बताया और नबियों को नासमझ ठहराया, रसूलो के भेजने और किताबों के उतारने को व्यर्थ और असत्य की ओर संबोधित किया, तो इसमें कोई संदेह नहीं कि वह काफिर है और उसका कुफ्र सबसे कठोर कुफ्र है। [4] (संक्षिप्त) — (अगर इल्म-ए-ज़ाहिर छोड़ने से उसका न सीखना और उसका एहतमाम (प्रबंध) न करना मुराद ले इस ख्याल से कि इल्म-ए-ज़ाहिर की तरफ हाजत (ज़रूरत) नहीं तो उसने कलाम-ए-इलाही को अहमक (मूर्ख) बताया और अंबिया को बेवकूफ

ठहराया, रसूलो के भेजने और किताबों के उतारने को अबस-ओ-बातिल (व्यर्थ और असत्य) की तरफ निस्बत की तो कुछ शक नहीं कि वह काफिर है और उसका कुफ्र सब से सख्त तर कुफ्र है।)

1. अत-तबाक़ात अल-कुबरा, अश्-शा'रानी, किताब की प्रस्तावना, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 1/4
2. अल-मीज़ान अल-कुबरा, अध्याय: 'यदि कोई कहता है कि किसी को स्वाद की आवश्यकता नहीं है...', मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 1/12
3. अल-हदीक़ा अन-नदिय्या शरह अत-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, भाग 1, अध्याय 2, मकतबा नूरिया रज़विया फैसलाबाद, 1/155 से 158
4. अल-हदीक़ा अन-नदिय्या शरह अत-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, भाग 1, अध्याय 2, मकतबा नूरिया रज़विया फैसलाबाद, 1/159

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

واستعاراتها وغير ذلك فكل صوفى فقيه ولا عكس [1] - | جانتا ہو تو ہر صوفی فقیہ ہوتا ہے اور ہر فقیہ صوفی نہیں -

قول ۵۱: نیز عارف معروف قدس سرہ فرماتے ہیں : الكشف الصحيح لا ياتى دائما الا موافقا للشريعة كما هو مقرر بين العلماء [2] - | سچا کشف ہمیشہ شریعت کے مطابق ہی آتا ہے جیسا کہ اس فن کے علماء میں مقرر ہو چکا ہے -

قول ۵۲: حضرت عارف باللہ سیدی عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی فرماتے ہیں: ما يدعيه بعض المتصوفة في زماننا انكم معشر اهل العلم الظاهر تاخذون احكامكم من الكتاب والسنة و انا ناخذ من صاحبه بذا كفر لا محالة بالاجماع من وجوه الاول التصريح بعدم الدخول تحت احكام الكتاب والسنة مع وجود شروط التكليف من العقل و البلوغ [3] - | وہ جو ہمارے زمانے کے بعض صوفی بننے والے ادعا کرتے ہیں کہ اے علم ظاہر والو! تم اپنے احکام کتاب و سنت سے لیتے ہو اور ہم خود صاحبِ قرآن سے لیتے ہیں یہ بالاجماع قطعاً بوجوہ کثیرہ کفر ہے از انجملہ یہ عقل و بلوغ شرائط تکلیف ہوتے ہوئے کہہ دیا کہ ہم زیر احکام شریعت نہیں۔

یہیں فرمایا: ان اراد بترك العلم الظاهر عدم تعلم ذلك وعدم الاعتناء به لان العلم الظاهر لا حاجة اليه فقد سفه الخطاب الالهى وسفه الانبياء ونسب العبث و البطلان الى ارسال الرسل وانزال الكتب فلا شك في كفره اشد الكفر [4] (ملتقطا) | اگر علم ظاہر چھوڑنے سے اس کا نہ سیکھنا اور اس کا اہتمام نہ کرنا مراد لے اس خیال سے کہ علم ظاہر کی طرف حاجت نہیں تو اس نے کلام الہی کو احمق بتایا

اور انبیاء کو بیوقوف ٹھہرایا، رسولوں کے بھیجنے کتابوں کے اتارنے کو عبث و باطل کی طرف نسبت کیا تو کچھ شک نہیں کہ وہ کافر ہے اور اس کا کفر سب سے سخت تر کفر۔

1 الطبقات الکبری للشعرانی مقدمۃ الکتاب مصطفی البابی مصر ۱/ ۴ 2 المیزان الکبری فصل فان قال قائل ان احد لا یحتاج الی ذوق مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۲ 3 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ الباب الاول الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۱۵۵ تا ۱۵۸ 4 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ الباب الاول الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۱۵۹

Fatawa-e-Razawiyya Volume 21

Quote 53: Furthermore, the praised Gnostic (Aarif), may his secret be sanctified, after mentioning the noble sayings of exalted personages like the Leader of the Group (Imam Junayd), Sari al-Saqati, Abu Yazid al-Bistami, Abu Sulayman al-Darani, Dhun-Nun al-Misri, Bishr al-Hafi, Abu Sa'id al-Kharraz, and others (may Allah be pleased with them) regarding the veneration of the pure Sharia, states:

[Arabic Text] Look, O wise seeker of truth! Verily, these great masters of the Path (Tariqah) and leaders of the People of Truth (Haqiqah), all of them venerate the Muhammadi Sharia. And how could they not, as they only reached their station through such veneration and by walking upon this straight path? It has not been reported from any of them, nor from any other of the perfect Sufi masters, that they ever disparaged any commandment of the pure Sharia or refused to accept it. On the contrary, they all submit to it and build their internal sciences upon the Muhammadi way (Seerah). Therefore, do not be deceived by the nonsensical claims of those ignorant, corrupt, and corrupting pseudo-ascetics—those who are astray and leading others astray, deviating from the straight path towards the way of Hell. They have exited the methodology of the scholars of the Muhammadi Sharia and have abandoned the paths of the masters of Tariqah because they turned away from adopting the etiquettes of Sharia and left seeking refuge in its strong fortresses. They are disbelievers due to their denial of Sharia, yet they claim to be enlightened by its lights. The true masters of Tariqah are steadfast in the etiquettes of Sharia and believe in the veneration of Allah Almighty's commandments. That is why...

[Urdu Translation] That is, O wise one! O seeker of truth! See that these great masters of Tariqah and these leaders of Haqiqah, all of them venerate the purified Sharia. And why shouldn't they, for they did not reach their destination except due to this sacred veneration and walking upon the straight path of Sharia. It is not reported from them or any other perfect Sufi masters that any of them ever disparaged any commandment of the purified Sharia or refrained from accepting it. Instead, they all bow their heads before it and base their internal sciences on the Seerah of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him). So let not the nonsensical claims of those ignorant ones deceive you—those who pose as seekers but are themselves corrupted and corrupting others, misguided themselves and misguiding others, deviating from the straight Sharia and walking the path of Hell. They are outside the path of the scholars of Sharia and excluded from the methodology of the masters of Tariqah because they turned away from adopting the etiquettes of Sharia

and have abandoned taking refuge in its strong fortresses. Thus, they are disbelievers due to the denial of Sharia, yet they claim to be illuminated by its lights. The masters of Tariqah are steadfast in the etiquettes of Sharia and believe in the veneration of Divine commandments. That is why...

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

कथन 53: इसके अलावा, प्रशंसित आरिफ़ (ज्ञानी), अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र रखे, पवित्र शरीयत के सम्मान के संबंध में प्रतिष्ठित हस्तियों जैसे सैय्यद-अत-ताइफ़ा (इमाम जुनैद), सरी अल-सक़ती, अबू यज़ीद अल-बिस्तामी, अबू सुलेमान अल-दारानी, ज़ुल-नून अल-मिस्री, बिश्र अल-हाफ़ी, अबू सईद अल-खर्राज़ और अन्य (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) के महान वचनों का उल्लेख करते हुए फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ] हे बुद्धिमान सत्य के खोजी! देखो कि तरीक़त के ये महान उस्ताद और हक़ीक़त के ये बड़े दिग्गज, सभी मुहम्मदी शरीयत का सम्मान करते हैं। और वे ऐसा क्यों न करें, क्योंकि वे केवल इसी सम्मान और शरीयत की सीधी राह पर चलने के कारण ही अपनी मंज़िल तक पहुँचे हैं। इनमें से किसी से भी, या इनके अलावा किसी और कामिल सूफी संतों में से किसी एक से भी यह उल्लेख नहीं मिलता कि उन्होंने पवित्र शरीयत के किसी आदेश का अनादर किया हो या उसे स्वीकार करने से इनकार किया हो। बल्कि वे सभी उसके सामने नतमस्तक हैं और अपने आंतरिक ज्ञान का आधार मुहम्मदी सीरत (जीवन पद्धति) पर रखते हैं। इसलिए, उन जाहिल, भ्रष्ट और भ्रष्ट करने वाले पाखंडी तपस्वियों की बेतुकी बातों से हरगिज़ धोखे में न आना—जो स्वयं गुमराह हैं और दूसरों को गुमराह करते हैं, और शरीयत की सीधी राह से भटक कर जहन्नुम (नरक) की राह पर चल रहे हैं। वे मुहम्मदी शरीयत के विद्वानों की पद्धति से बाहर और तरीक़त के उस्तादों के मार्ग से अलग हो चुके हैं क्योंकि उन्होंने शरीयत के शिष्टाचार को अपनाने से मुंह मोड़ लिया और उसके मज़बूत किलों में शरण लेना छोड़ दिया। शरीयत का इनकार करने के कारण वे काफ़िर (अविश्वासी) हैं, फिर भी दावा यह है कि वे उसके नूर (प्रकाश) से रोशन हैं। तरीक़त के उस्ताद तो शरीयत के शिष्टाचार पर कायम हैं और अल्लाह के आदेशों के सम्मान में विश्वास रखते हैं। इसीलिए...

[उर्दू अनुवाद] यानी ऐ अकलमंद! ऐ हक़ के तालिब! देख कि ये तरीक़त के महान उस्ताद और हक़ीक़त के ये बड़े दिग्गज सब के सब शरीयत-ए-मुतहरा का सम्मान कर रहे हैं। और क्यों न करें कि वे बिना इसी मुकद्दस ताज़ीम और शरीयत की सीधी राह पर चले मंज़िल तक नहीं पहुँचे। न उनसे और न उनके अलावा किसी और कामिल औलिया-ए-किराम में से किसी एक से भी यह बात वर्णित है कि उसने शरीयत-ए-मुतहरा के किसी हुक्म की तौहीन की हो या उसके क़ुबूल करने से इंकार किया हो। बल्कि वे सब उसके सामने अपनी गर्दन झुकाए हुए हैं और अपने बातिनी उलूम की बुनियाद सीरत-ए-मुहम्मदी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर रखते हैं। तो तुझे हरगिज़ उन जाहिलों की ऊल-

जलूल बातें धोखे में न डालें जो सालिक बनते हैं, खुद बिगड़े हुए हैं और दूसरों को बिगाड़ते हैं, खुद गुमराह हैं और दूसरों को गुमराह करते हैं, शरीयत-ए-मुस्तकीम से भटक कर जहन्नुम की राह चलते हैं। वे शरीयत के उलमा की राह से बाहर और तरीक़त के मशाइख के मसलक से खारिज हैं क्योंकि उन्होंने शरीयत के आदाब अपनाने से मुंह मोड़ लिया और उसके मज़बूत किलों में पनाह लेना छोड़ दिया। तो वे शरीयत के इंकार के कारण काफ़िर हैं और दावा यह कि उसके अनवार से रौशन हैं। मशाइख-ए-तरीक़त तो शरीयत के आदाब पर कायम हैं और अल्लाह के अहकाम की ताज़ीम के मोतकिद हैं। इसी लिए...

पृष्ठ 556/674

قول ۵۳: نیز عارف ممدوح قدس سرہ تعظیم شریعت مطہرہ کے بارے میں حضرات عالیہ سید الطائفہ وسری سقطی وابویزید بسطامی وابوسلیمان دارانی و ذوالنون مصری وبشر حافی وابو سعید خراز وغیرہم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے اقوالِ کریمہ ذکر کرکے فرماتے ہیں:

[عربی عبارت] انظر ایھا العاقل الطالب للحق ان ھؤلاء عظماء مشائخ الطریقۃ وکبراء ارباب الحقیقۃ کلھم یعظمون الشریعۃ المحمدیۃ وکیف وھم ما وصلوا الا بذلک التعظیم و السلوک علی ھٰذا المسلک المستقیم ولم ینقل عن احد منھم ولا عن غیرھم من السادۃ الصوفیۃ الکاملین انہ احتقر شیئاً من احکام الشریعۃ المطھرۃ ولا امتنع من قبولہ بل کلھم مسلمون لہ و یبنون علومھم الباطنۃ علی السیرۃ الاحمدیۃ فلا یغرنک طامات الجھال المتنسکین الفاسدین المفسدین الضالین المضلین الزائغین عن الشرع القویم الی صراط الجحیم خارجین عن مناھج علماء الشریعۃ المحمدیۃ مارقین من مسالک مشائخ الطریقۃ لاعراضھم عن التأدب بآداب الشریعۃ وترکھم الدخول فی حصونھا المنیعۃ فھم کافرون بانکارھا مدعون الاستنارۃ بانوارھا ومشائخ الطریقۃ قائمون بآداب الشریعۃ معتقدون تعظیم احکام اللہ تعالٰی ولھٰذا

[اردو ترجمہ] یعنی اے عاقل ! اے حق کے طالب ! دیکھ کہ یہ عظمائے مشائخ طریقت یہ کبرائے ارباب حقیقت سب کے سب شریعت مطہرہ کی تعظیم کررہے اور کیوں نہ کریں کہ وہ واصل نہ ہوئے مگر اسی تعظیم اقدس سیدھی راہ شریعت پر چلنے کے سبب یا ان سے یا ان کے سوا اور سرداران اولیائے کاملین کسی ایک سے بھی منقول نہیں کہ اس نے شریعت مطہرہ کے کسی حکم کی تحقیر کی یا اس کے قبول سے باز رہا ہو بلکہ وہ سب اس کے حضور گردن رکھے ہوئے ہیں اور اپنے باطنی علوم کی سیرت محمدی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر بنا کرتے ہیں تو تجھے زنہار دھوکا میں نہ ڈالیں حد سے گزری ہوئی باتیں ان جاہلوں کی کہ سالک بنتے ہیں خود بگڑے اوروں

کو بگاڑتے ہیں آپ گمراہ اوروں کو گمراہ کرتے ہیں شرع مستقیم سے کج ہوکر جہنم کی راہ چلتے ہیں علمائے شریعت کی راہ سے باہر مشائخ طریقت کے مسلک سے خارج اس لئے کہ آداب شریعت اختیار کرنے سے روگردانی کی اور اس کے مستحکم قلعوں میں پناہ لینے کو چھوڑے بیٹھے ہیں تو وہ انکار شریعت کے سبب کافر ہیں اور دعوٰی یہ کہ اس کے انوار سے روشن ہیں مشائخ طریقت تو آداب شریعت پر قائم ہیں احکام الٰہی کی تعظیم کے معتقد ہیں اسی لئے

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Arabic Box Text]: Allah Almighty has bestowed upon them the gift of holy perfections, while these arrogant ones, clothed in the garment of shame, are Muslims in appearance, but upon investigation, they are infidels who remain perpetually seated before the idols of their own delusions. They are captivated by the whispers that Satan casts into their thoughts. Woe be unto them, and unto those who follow them or deem their deeds good, for they are highway robbers on the path of Allah Almighty. - Summarized.

[Urdu Translation in Box]: Allah Almighty has gifted them with holy perfections, and these people, arrogant in their delusions and wearing the garment of disgrace, appear as Muslims outwardly but in reality are disbelievers. They are always seated before the idols of their illusions. They are captivated by the whispers that Satan puts into their thoughts. So, there is total ruin for them and for those who follow them or consider their work good, because they are robbers on the path of God. (Summarized)

Statement 54: Hazrat Qutb-e-Rabbani, Mahboob-e-Yazdani, Makhdoom Ashraf Jahangir Chishtee Semnani (may Allah be pleased with him), the leader of the Chishtiyya Ashrafi order, says:

[Persian text]: If a supernatural act is manifested by a saint endowed with the attributes of sainthood (Wilayah), it is called a miracle (Karamat); and if it originates from one who opposes the Sharia, it is gradual misleading (Istidraj). May Allah protect us and you.

[Urdu translation]: If a supernatural act manifests from a saint possessing the attributes of sainthood, it is a Karamat (miracle), and if it issues from someone opposing the Sharia, it is Istidraj (delusion). May Allah Almighty protect us and you. (T)

Statement 55: Hazrat Sayyidi Abu al-Makarim Rukn al-Din, successor of Hazrat Sayyidi Nur al-Din Abd al-Rahman Isfara'ini, successor of the time of Hazrat Sayyidi Jamal al-Din Ahmad Jozqani, successor of Sayyidi Radi al-Din Lala, successor of Hazrat Sayyidi Najm al-Din Kubra, the leader of the Kubrawiyya order (may Allah be pleased with them all), narrates from his Shaykh and Mentor (may Allah be pleased with him):

[Persian text]: A saint cannot set foot in sainthood unless he fully adopts the Sharia; rather, if he rejects it, he becomes a disbeliever.

[Urdu translation]: A saint cannot step into sainthood until he fully adopts the Sharia; rather, if he denies it, he is a disbeliever. (T)

---

1. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Part 1, Chapter 2, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad, 1/187 to 189.
2. Lata'if Ashrafi, Latifa 5, Maktaba Semnani Karachi, 1/126.
3. Nafahat al-Uns, Mention of Abi al-Makarim Rukn al-Din Ahmad bin Muhammad, from Publications of Kitab-foroushi Tehran, Iran, p. 443.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[अरबी बॉक्स]: अल्लाह तआला ने उन्हें पवित्र पूर्णता का उपहार दिया, और ये अभिमानी लोग अपनी बकवास पर गर्व करते हुए अपमान की पोशाक पहने हुए हैं, जो ज़ाहिर में मुसलमान हैं लेकिन जांच करने पर वे काफ़िर हैं जो अपने भ्रम के बुतों के सामने हमेशा आसन जमाए बैठे हैं। वे उन वसवसों (भ्रमों) पर मोहित हैं जो शैतान उनके विचारों में डालता है। उनके लिए और उनके लिए जो उनके पीछे चलते हैं या उनके काम को अच्छा समझते हैं, विनाश है, क्योंकि वे अल्लाह तआला की राह के लुटेरे हैं। - संक्षेपित।

[उर्दू अनुवाद]: अल्लाह तआला ने उन्हें पाक पूर्णताओं का उपहार दिया और ये अपनी ख़राफ़ात (बकवास) पर घमंडी, अपमान का लिबास पहने हुए कि ज़ाहिर में मुसलमान और हक़ीक़त में काफ़िर हैं, ये हमेशा अपने भ्रमों के बुतों के आगे आसन मारे बैठे हैं। शैतान जो वसवसे उनके विचारों में डालता है, वे उन्हीं पर मोहित हैं। तो पूरी बर्बादी है उनके लिए और उनके लिए जो उनके पीछे चलते हैं या उनके काम को अच्छा समझते हैं, क्योंकि वे अल्लाह तआला की राह के लुटेरे हैं। (संक्षेपित)

कथन 54: हज़रत.क़ुत्ब-ए-रब्बानी, महबूब-ए-यज़दानी, मख़दूम अशरफ़ जहांगीर चिश्ती सिमनानी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), चिश्तिया अशरफ़िया सिलसिले के सरदार फ़रमाते हैं:

[फारसी]: अगर विलायत (संतत्व) के गुणों वाले वली से कोई अलौकिक कार्य प्रकट हो तो वह करामत है, और यदि वह शरीअत के विरुद्ध आचरण करने वाले से प्रकट हो तो वह इस्तिदराज (भटकाव) है। अल्लाह हमारी और आपकी रक्षा करे।

[उर्दू अनुवाद]: अगर विलायत के गुणों वाले वली से कोई अलौकिक कार्य प्रकट हो तो वह करामत है, और अगर शरीअत के विरोधी से प्रकट हो तो वह इस्तिदराज है। अल्लाह तआला हमें और आपको सुरक्षित रखे। (त)

कथन 55: हज़रत सैयदी अबुल मकारिम रुकन उद्दीन, हज़रत सैयदी नूर उद्दीन अब्दुर्रहमान इस़फ़राईनी के उत्तराधिकारी, जो हज़रत सैयदी जमाल उद्दीन अहमद जो़ज़ानी के उत्तराधिकारी थे, जो सैयदी रज़ी उद्दीन लाला के उत्तराधिकारी थे, जो हज़रत सैयदी नज्म उद्दीन कुबरा के उत्तराधिकारी थे, जो कुबरविया सिलसिले के सरदार थे (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम), अपने शैख़ और मुर्शिद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत करते हैं:

[फारसी]: एक वली तब तक विलायत (संतत्व) में कदम नहीं रख सकता जब तक वह शरीअत को पूरी तरह न अपना ले; बल्कि अगर वह इसका इंकार करे तो वह काफ़िर हो जाता है।

[उर्दू अनुवाद]: वली जब तक शरीअत को मुकम्मल तौर पर न अपना ले विलायत में कदम नहीं रख सकता बल्कि अगर उसका इनकार करे तो काफ़िर है। (त)

---

1. अल-हदीक़ा अन-नदिया शरह अत-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, भाग 1, अध्याय 2, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, 1/187-189.
2. लत़ाइफ़ अशरफ़ी, लतीफ़ा 5, मकतबा सिमनानी कराची, 1/126.
3. नफ़हात अल-उन्स, अबी अल-मकारिम रुकन उद्दीन अहमद बिन मुहम्मद का उल्लेख, किताब-फ़रोशी तेहरान ईरान के प्रकाशनों से, पृष्ठ 443.

पृष्ठ 674 का 557

اتحفهم الله تعالی بالکمالات القدسیة وهؤلاء المغرورون بالفشار اللابسون حلة العار الذین هم مسلمون فی الظاہر واذا حققتهم فهم کفر لم یزالوا معتکفین علی اصنام الاوهام مفتونین بما یلقی لهم الشیطان من الوساوس في الافهام فالویل لهم ولمن تبعهم او حسن امرهم فهم قطاع طریق الله تعالی - اھ ملتقطاً

اللہ تعالٰی نے انہیں کمالات قدس کا تحفہ دیا اور یہ اپنی خرافات پر مغرور یہ عار لباس پہنے ہوئے کہ ظاہر میں مسلمان اور حقیقت میں کافر ہیں یہ ہمیشہ اپنے اوہام کے بتوں کے آگے آسن مارے بیٹھے ہیں۔ شیطان جو وسوسے ان کے افکار میں ڈالتا ہے انھیں پر مفتون ہوئے ہیں تو خرابی پوری خرابی ان کے لئے اور اس کے لئے اور ان کے لئے جو ان کا پیرو ہو یا ان کے کام کو اچھا جانے اس لئے کہ وہ راہ خدا کے راہزن ہیں اہ ملتقطاً

قول ۵۴ : حضرت قطب ربانی محبوب یزدانی مخدوم اشرف جہانگیر چشتی سمنانی رضی اللہ تعالٰی عنہ سردار سلسلہ چشتیہ اشرفیہ فرماتے ہیں:

خارق عادت اگر از ولی موصوف با وصاف ولایت ظاہر بود کرامت گویند واگر از مخالف شریعت صادر شود استدراج - حفظنا الله وایاکم

اگر اوصاف ولایت والے ولی سے خارق عادت ظاہر ہو تو وہ کرامت ہے اور اگر مخالف شریعت سے صادر ہو تو استدراج ہے۔ اللہ تعالٰی ہمیں اور آپ کو محفوظ فرمائے۔ (ت)

قول ۵۵ : حضرت سیدی ابوالمکارم رکن الدین خلیفہ حضرت سیدی نور الدین عبدالرحمن اسفرائنی خلیفہ وقت حضرت سیدی جمال الدین احمد جوز قانی خلیفہ سیدی رضی الدین لالا خلیفہ حضرت

سیدی نجم الدین کبریٰ سردار سلسلہ کبرویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم اپنے شیخ و مرشد رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت فرماتے ہیں:

ولی تاشریعت را بجال نگیرد قدم در ولایت نتواں نہاد بلکہ اگر انکار کند کافر گردد

ولی جب تک شریعت کو مکمل طور پر نہ اپنائے ولایت میں قدم نہیں رکھ سکتا بلکہ اگر اس کا انکار کرے تو کافر ہے۔ (ت)

---

۱ الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیہ الباب الاول الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۱۸۷تا۱۸۹ ۲ لطائف اشرفی لطیفہ پنجم مکتبہ سمنانی کراچی ۱ / ۱۲۶ ۳ نفحات الانس ذکر ابی المکارم رکن الدین احمد بن محمد از انتشارات کتابفروشی تہران ایران ص ۴۴۳

Fatawa Razawiyyah, Volume 21

Saying 56: Hazrat Sayyidi Sheikh al-Islam Ahmad Namqi Jami (may Allah be pleased with him) said to Hazrat Sayyidi Khawaja Maudood Chishti (may Allah be pleased with him):

| First, set aside the prayer mat and go learn knowledge, for a worshipper without knowledge is a plaything for Satan. 1 | First place the prayer mat for worship on the shelf and go acquire knowledge because an ignorant person becomes a laughingstock for Satan. (T) |

This noble story is very exquisite and fine. Its summary is presented so that the intent of this noble speech is known, and any misconception regarding Hazrat Khawaja Maudood (may Allah be pleased with him)—who is the master and chief of the exalted Chishti Behishti order—may be removed. Furthermore, it serves as a source of guidance, lesson, and understanding for many incompetent claimants today who consider the seat of sainthood their paternal inheritance. Hazrat Mamduh is a descendant of noble saintly families. His noble forefathers (may Allah be pleased with them) were great elders, beloveds of God, masters of Sharia and Tariqa, and men of knowledge and miracles. After them, Hazrat Khawaja Maudood Chishti occupied the ancestral seat. Thousands of people became his disciples, but the high-ranking gentleman was not yet a scholar ('alim), nor had he traversed the path of Tariqa under the instruction of any perfect spiritual guide (murshid-e-kamil). Eternal grace was already attentive to his noble state; Hazrat Sheikh al-Islam Qutb al-Ikram Sayyidi Ahmad Namqi Jami (may Allah be pleased with him) was sent to Herat for his education and understanding. Here, both elite and common folk, witnessing the exalted miracles of his lordship, became his disciples and devotees, and his fame spread in all directions. This became unpleasant for the sons of the local masters (Khawajgan) (may Allah be pleased with them). They intended to remove his lordship from this country and set out with an army of disciples. The companions of Hazrat Sheikh al-Islam received information of this; out of respect, they hid it from the Sheikh al-Islam, but Hazrat himself knew it very well. One day, when morning breakfast was presented, he said: "Wait for an hour as some messengers are coming." After a short while, the messengers of the Sahibzada arrived. Hazrat fed them and then asked: "Will you say, or shall I tell you why you have come?" They submitted: "Hazrat, please tell us." He said: "Khawaja Maudood has sent you to tell Ahmad why he has come into our domain of sainthood. If he returns peacefully, well and good; otherwise, he shall be removed in whatever manner desired." The

messengers confirmed that yes, Hazrat Khawaja sent us with this very message. Hazrat said:

---

1 Nafahat al-Uns, Mention of Khawaja Qutb al-Din Maudood Chishti, Kitabfarushi Tehran Publications, Iran, p. 329.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

कथन 56: हज़रत सय्यदी शेखुल इस्लाम अहमद नामकी जामी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हज़रत सय्यदी ख़्वाजा मौदूद चिश्ती (रज़ियल्लाहु अन्हु) से फ़रमाया:

| पहले मुसल्ला ताक पर रख दो और जाओ इल्म (ज्ञान) हासिल करो, क्योंकि बिना इल्म के इबादत करने वाला शैतान का खिलौना है। 1 | पहले इबादत का मुसल्ला ताक पर रख और जाकर इल्म हासिल कर क्योंकि जाहिल शैतान का मज़ाक होता है। (त) |

यह हिकायत शरीफ़ बहुत ही सुंदर और सूक्ष्म है। इसका सारांश यह अर्ज़ करना है कि इस कलाम-ए-करीम की मंशा मालूम हो और हज़रत ख़्वाजा मौदूद (रज़ियल्लाहु अन्हु)—जो सिलसिला-ए-आलिया चिश्तिया बहिश्तिया के सरदार और मुखिया हैं—से संबंधित किसी भी भ्रम का निवारण हो सके। साथ ही, यह आज कल के उन बहुत से अयोग्य दावेदारों के लिए मार्गदर्शन, सबक और समझ का ज़रिया है जो विलायत की गद्दी को अपनी पुश्तैनी जायदाद समझते हैं। हज़रत मम्दूह औलिया-ए-किराम के घराने के चश्म-ओ-चिराग हैं। उनके बुजुर्ग (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ख़ुदा के महान महबूब, शरीअत और तरीक़त के मालिक और इल्म-ओ-करामात वाले थे। उनके बाद हज़रत ख़्वाजा मौदूद चिश्ती पुश्तैनी गद्दी पर बैठे। हज़ारों लोग मुरीद हो गए लेकिन आप उस वक़्त आलिम (विद्वान) नहीं हुए थे और न ही किसी कामिल मुर्शिद (पूर्ण गुरु) की शिक्षा से तरीक़त की राह पर चले थे। अज़ली इनायत (ईश्वरीय कृपा) ही आपके हाल पर मेहरबान थी। हज़रत शेखुल इस्लाम क़ुब्बुल इकराम सय्यदी अहमद नामकी जामी (रज़ियल्लाहु अन्हु) को आपकी शिक्षा और समझ के लिए हेरात भेजा गया। यहाँ ख़ास-ओ-आम आपकी करामात देखकर आपके मुरीद और अक़ीदतमंद हो गए और चारों दिशाओं में आपकी प्रसिद्धि हुई। यह बात स्थानीय ख़्वाजगान के साहिबज़ादों (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को नागवार गुज़री। उन्होंने योजना बनाई कि हज़रत को मुरीदों के लश्कर के साथ मुल्क से बाहर कर दें। हज़रत शेखुल इस्लाम के साथियों को इसकी सूचना मिली; उन्होंने अदब के कारण इसे शेखुल इस्लाम से छुपाया लेकिन हज़रत ख़ुद ही सब जानते थे। एक दिन जब सुबह का नाश्ता हाज़िर किया गया तो फ़रमाया: "एक घड़ी सब्र करो कि कुछ कासिद (संदेशवाहक) आ रहे हैं।" थोड़ी देर बाद साहिबज़ादा के कासिद हाज़िर हुए। हज़रत ने उन्हें खाना खिलाया फिर फ़रमाया: "तुम कहोगे या मैं बताऊं कि किस लिए आए हो?" उन्होंने अर्ज़ किया: "हज़रत आप ही फ़रमाएं।" फ़रमाया: "ख़्वाजा मौदूद ने तुम्हें भेजा है कि अहमद से कहो कि वह हमारी विलायत (अधिकार क्षेत्र) में क्यों

आया है? सीधे रास्ते वापस जाता है तो जाए वरना जिस तरह चाहा जाएगा निकाला जाएगा।" कासिदों ने तस्दीक की कि हाँ, हज़रत ख़्वाजा ने हमें यही पैगाम देकर भेजा है। हज़रत ने फ़रमाया:

---

1 नफ़हातुल उन्स, ज़िक्र ख़्वाजा कुत्बुद्दीन मौदूद चिश्ती, इंतेशारात किताबफ़रोशी तेहरान, ईरान, पृ. 329।

قول ۵۶: حضرت سیدی شیخ الاسلام احمد نامقی جامی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضرت سیدی خواجہ مودود چشتی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا:

| اول مصلی رابر طاق نہ وبرو علم آموز کہ زاہد بے علم مسخرہ شیطان است ۱۔ | پہلے عبادت کا مصلی طاق پر رکھ اور جا کر علم حاصل کر کیونکہ جاہل شیطان کا مسخرہ ہوتا ہے۔ (ت) |

یہ حکایت شریف بہت نفیس ولطیف ہے۔ اس کا خلاصہ عرض کریں کہ اس کلام کریم کا منشاء معلوم ہو اور حضرت خواجہ مودود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے کہ سرور وسردار سلسلہ عالیہ چشتیہ بہشتیہ ہیں دفع وہم ہو اور آج کل کے بہت مدعیان ناکارے کے لئے کہ مسند ولایت کو ترکہ پدری جانتے ہیں۔ باعث ہدایت و عبرت وفہم ہو، حضرت ممدوح سلالہ خاندان اولیائے کرام ہیں ان کے آباء کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجلہ اکابر محبوبان خدا سرداران شریعت و طریقت واصحاب علم و کرامت تھے اور ان کے بعد حضرت خواجہ مودود چشتی نے مسند آبائی پر جلوس فرمایا۔ ہزاروں آدمی مرید ہو گئے مگر صاحبزادہ والا قدر ابھی عالم نہ ہوئے تھے نہ راہ طریقت کسی مرشد کامل کی تعلیم سے چلے تھے عنایت ازلی ہی ان کے حال شریف پر متوجہ تھی حضرت شیخ الاسلام قطب الکرام سیدی احمد نامقی جامی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ان کی تعلیم و تفہیم کے لئے ہرات بھیجا، یہاں خواص و عام اس جناب کی کرامات عالیہ دیکھ کر مرید و معتقد ہوئے اور تمام اطراف میں ان کا شہرہ ہوا، صاحبزادہ خواجگان رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو ناگوار ہوا، قصد فرمایا کہ حضرت والا کو اس ملک سے باہر کریں لشکر مریدان لے کر جنبش فرمائی، اصحاب حضرت شیخ الاسلام کو اس کی اطلاع ہوئی انھوں نے براہ ادب اسے شیخ الاسلام سے چھپایا مگر حضرت خود ہی خوب جانتے تھے ایک دن جب صبح کا ناشتہ حاضر کیا گیا تو ارشاد فرمایا : ایک ساعت صبر

کرو کہ کچھ قاصد آتے ہیں، تھوڑی دیر بعد قاصدان صاحبزادہ حاضر ہوئے ، حضرت والا نے انھیں کھانا کھلایا پھر فرمایا : تم کہو گے یا میں بتاؤں کہ کس لئے آئے ہو عرض کی : حضرت فرمائیں ۔ فرمایا : خواجہ مودود نے تمھیں بھیجا ہے کہ احمد سے کہو وہ ہماری ولایت میں کیوں آیا سیدھی طرح واپس جاتا ہے تو جائے ورنہ جس طرح چاہے نکالا جائے گا، قاصدوں نے تصدیق کی کہ ہاں حضرت خواجہ نے یہی پیام دے کر ہمیں بھیجا ہے حضرت والا نے فرمایا:

---

۱ نفحات الانس ذکر خواجہ قطب الدین مودود چشتی انتشارات کتابفروشی تہران ایران ص ۳۲۹

If by 'wilayah' (domain/governance) these villages are meant, then they are the property of others, not of Khwaja Maudood. And if by 'wilayah' these people are meant, then they are subjects of King Sanjar, and in that case, the King would be the 'Shaikh al-Shuyukh' (Master of Masters). But if 'wilayah' means what I know and what the Friends of Allah (Awliya) know, then tomorrow we will show them what the work of 'wilayah' is and what it is like. He gave this answer to the messengers. Meanwhile, a great cloud appeared, and it rained for a whole day and night without a moment's pause. The next morning, His Excellency said, "Saddle the horses, let's go towards Khwaja Maudood." The companions submitted, "The river has flooded; until the rain stops for a few days, no sailor can even take a boat." He replied, "It is not difficult; today we shall do the sailing ourselves." When they reached the forest on horseback, he noticed a large armed crowd accompanying him. He asked, "Who are these people?" They replied, "They are your followers and lovers. Hearing that a group has come to oppose you, they have joined you." He said, "Send them back. Bows and swords are Sanjar's work; the weapons of the Friends of Allah are different." In short, with a few servants, he reached the riverbank. The water was in flood. He said, "Today it is decided that we shall do the sailing." He began to speak on Divine Knowledge (Ma'rifat). All those present were lost in spiritual ecstasy. He said, "Close your eyes and proceed saying 'Bismillah al-Rahman al-Rahim' (In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful)." People did so. He who opened his eyes quickly found his shoes wet, and he who delayed a little, his shoes remained dry. All found themselves on the other side of the river. When the messengers saw this incident, they hurried to the presence of the son of the Khwajas and reported the matter. No one believed it. The son set out with two thousand armed followers. As soon as he caught sight of Hazrat Shaikh al-Islam, the son involuntarily dismounted and kissed the blessed feet of His Excellency. Hazrat patted his back and said, "Did you see the work of 'wilayah'? You do not know that the army of the men of God does not go with weapons. Go, mount your horse, you are still a child; you do not know what they do." When they reached the settlement, Hazrat Shaikh al-Islam stayed in one neighborhood with his companions, and the son with his followers stayed in another neighborhood. The next day, those followers of the son said, "We came to expel Shaikh Ahmad from this land, and today he is staying with us in the same village. We must devise some excellent plan." Hazrat Khwaja Maudood said, "In my opinion, the correct thing is to present ourselves in his service in the morning and

take his permission; his work is beyond our capability." The followers said, "Rather, the correct opinion is to appoint spies for the task. When it is the time of his 'Qailulah' (midday nap) and people leave his presence and he is alone, then our group..."

फतावा रिज़विया जिल्द 21

यदि 'विलायत' (शासन/क्षेत्र) से ये गाँव मुराद हैं, तो ये दूसरों की मिल्कियत हैं न कि ख्वाजा मौदूद की। और यदि 'विलायत' से ये लोग मुराद हैं, तो ये बादशाह संजर की प्रजा हैं, तो इस तरह बादशाह 'शैखुल शुयूख' (गुरुओं का गुरु) ठहरेगा। और यदि 'विलायत' से वह मुराद है जो मैं जानता हूँ और जिसे अल्लाह के वली (मित्र) जानते हैं, तो कल हम उन्हें दिखा देंगे कि विलायत का काम क्या है और कैसा होता है। उन्होंने संदेशवाहकों को यह उत्तर दिया। इधर एक विशाल बादल आया, और एक दिन-रात लगातार बारिश हुई, एक पल को भी दम न लिया। दूसरे दिन सुबह हज़रत ने फरमाया: "घोड़ों पर जीन कसो कि ख्वाजा मौदूद की ओर चलें।" साथियों ने निवेदन किया, "नदी उफान पर है, अब जब तक कुछ दिन बारिश न थमे, कोई मल्लाह नाव भी नहीं ले जा सकता।" फरमाया: "कुछ मुश्किल नहीं, आज हम मल्लाही करेंगे।" जब सवार होकर जंगल में पहुँचे, तो देखा कि एक सशस्त्र भीड़ हज़रत के साथ है। फरमाया: "ये कौन लोग हैं?" अर्ज़ किया: "हुज़ूर के मुरीद और चाहने वाले हैं, यह सुनकर कि एक जमात हुज़ूर के मुक़ाबले को आई है, ये हुज़ूर के साथ हो लिए।" फरमाया: "इन्हें वापस कर दो। तीर और तलवार तो संजर का काम है; वलियों के हथियार और ही हैं।" सारांश यह कि चंद खादिमों के साथ नदी किनारे पहुँचे, पानी उफान पर था। फरमाया: "आज यह तय है कि हम मल्लाही करेंगे।" ईश्वरीय ज्ञान (मआरिफ़त) पर बात करना शुरू किया, सभी उपस्थित लोग मग्न हो गए। फरमाया: "आँखें बंद कर लो और 'बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम' कहकर चलो।" लोगों ने वैसा ही किया। जिसने आँख जल्दी खोल दी, उसके जूते भीग गए और जिसने ज़रा देर से खोली, उसके जूते सूखे रहे। सबने अपने आप को नदी के उस पार पाया। संदेशवाहकों ने जब यह माजरा देखा, तो जल्दी से हज़रत साहबज़ादा-ए-ख्वाजगान की सेवा में उपस्थित हुए और सारा हाल बताया। किसी को यकीन न आया। साहबज़ादा दो हज़ार सशस्त्र मुरीदों के साथ रवाना हुए। जैसे ही हज़रत शैखुल इस्लाम पर नज़र पड़ी, साहबज़ादा बेइख्तियार पैदल हो गए और हज़रत के मुबारक कदमों को चूमा। हज़रत उनकी पीठ थपथपाते हुए फरमाते थे: "विलायत का काम देखा? तुम नहीं जानते, खुदा के बंदों की फौज हथियारों के साथ नहीं चलती। जाओ, सवार हो जाओ, अभी बच्चे हो, तुम्हें नहीं मालूम कि वे क्या करते हैं।" जब बस्ती पहुँचे, हज़रत शैखुल इस्लाम अपने साथियों के साथ एक मुहल्ले में ठहरे और साहबज़ादा अपने मुरीदों के साथ दूसरे मुहल्ले में। दूसरे दिन साहबज़ादा के उन मुरीदों ने कहा, "हम शैख अहमद को इस मुल्क से निकालने आए थे और आज वह हमारे साथ एक ही गाँव में ठहरे हैं। कोई अच्छी तरकीब सोचनी चाहिए।" हज़रत ख्वाजा मौदूद ने फरमाया: "मेरी

राय में सही यह है कि सुबह उनकी सेवा में हाज़िर होकर उनसे इजाज़त लें, उनका काम हमारे बस का नहीं।" मुरीदों ने कहा: "बल्कि सही राय यह है कि काम पर जासूस नियुक्त करें, जब उनके क़ैलूला यानी दोपहर के आराम का वक्त आए और लोग उनके पास से चले जाएँ और वह तन्हा रहें, उस वक्त हमारी एक जमात..."

पेज 559 ऑफ 674

کہ ولایت سے یہ دیہات مراد ہیں تو یہ اوروں کی ملک ہیں نہ کہ خواجہ مودود کی، اور اگر ولایت سے یہ لوگ مراد ہیں تو یہ بادشاہ سنجر کی رعیت ہیں تو یوں بادشاہ شیخ الشیوخ ٹھہرے گا، اور اگر ولایت سے وہ مراد ہے جو میں جانتا ہوں اور جسے اولیاء اللہ جانتے ہیں تو کل ہم انھیں دکھادیں گے کہ ولایت کا کام کیا اور کیسا ہوتا ہے قاصدوں کو یہ جواب عطا فرمایا اور ادھر ابر عظیم آیا، اور ایک رات دن ابر برسا دم بھر کو نہ دم لیا۔ دوسرے دن صبح کو حضرت والا نے فرمایا: گھوڑے کسو کہ خواجہ مودود کی طرف چلیں، اصحاب نے عرض کی، ندی چڑھ گئی اب جب تک چند روز بارش موقوف نہ ہو کوئی ملاح کشتی بھی نہیں لے جاسکتا۔ فرمایا: کچھ مشکل نہیں آج ہم ملاحی کریں گے جب سوار ہو کر جنگل میں پہنچے ملاحظہ فرمایا کہ ایک انبوہ مسلح حضرت کے ہمراہ ہے۔ فرمایا: یہ کون لوگ ہیں۔ عرض کی: حضور کے مرید ومحب ہیں، یہ سن کر کہ ایک جماعت حضور کے مقابلے کو آئی ہے یہ حضور کے ہمراہ ہوئے، فرمایا: انھیں واپس کردو تیر و تلوار تو سنجر کا کام ہے اولیاء کے ہتھیار اور ہی ہیں، غرض چند خدام کے ساتھ ندی کنارے پہنچے پانی طغیانی پر تھا، فرمایا: آج یہ ٹھہری ہے کہ ہم ملاحی کریں گے، معرفت الہی میں کلام فرمانا شروع کیا تمام حاضرین ذوق سے بیخود ہوگئے، فرمایا: آنکھیں بند کرلو اور بسم اللہ الرحمن الرحیم کہہ کر چلو، لوگوں نے ایسا ہی کیا، جس نے آنکھ جلدی کھول دی اس کا جوتا تر ہوا اور جس نے ذرا دیر کر کھولی اس کا جوتا بھی خشک رہا، اور سب نے اپنے آپ کو دریا کے اس پار پایا، قاصدوں نے جو یہ ماجرا دیکھا جلدی کرکے حضرت صاحبزادہ خواجگان کے حضور حاضر ہوئے اور حال عرض کیا، کسی کو یقین نہ آیا، صاحبزادہ دو ہزار مرید مسلح کے ساتھ متوجہ ہوئے اور جیسے حضرت شیخ الاسلام سے نظر دوچار ہوئی صاحبزادہ بے اختیار پیادہ

ہوئے اور حضرت والا کے پائے مبارک پر بوسہ دیا حضرت ان کی پیٹھ ٹھونکتے اور فرماتے تھے، ولایت کا کام دیکھا تم نہیں جانتے مردان خدا کی فوج سلاح سے نہیں جاؤ سوار ہوا بھی بچے ہو تمہیں نہیں معلوم کہ کیا کرتے ہو۔ جب بستی آئے حضرت شیخ الاسلام مع اپنے اصحاب کے ایک محلہ میں اترے اور حضرت صاحبزادہ مع مریدان دوسرے محلہ میں، دوسرے دن ان مریدین صاحبزادہ نے کہا ہم آئے تھے شیخ احمد کو اس ملک سے نکالنے اور آج وہ ہمارے ساتھ ایک ہی گاؤں میں مقیم ہیں کوئی فکر عمدہ کرنی چاہئے، حضرت خواجہ مودود نے فرمایا: میری رائے میں صواب یہ ہے کہ صبح ان کی خدمت میں حاضر ہو کر ان سے اجازت لیں ان کا کام ہمارے بس کا نہیں۔ مریدوں نے کہا: بلکہ رائے صواب یہ ہے کہ کوئی کام پر جاسوس مقرر کریں جب ان کے قیلولہ یعنی دوپہر کو آرام کا وقت آئے اور لوگ ان کے پاس سے چلے جائیں وہ تنہا رہیں اس وقت ہماری ایک جماعت

Fatawa Razawiyya Volume 21

...go with you to them and start Sama (spiritual music), and when the spiritual state (Haal) ensues, strike them with a weapon in that state. Khwaja (Maudud) said: "It is not right, he is a Saint (Wali) and possesses miracles." But the disciples did not listen. When it was time for the Shaykh-ul-Islam to rest in the afternoon, a servant wanted to spread the bedding. The Shaykh said: "Wait for a moment, let there be some rest, a task is at hand." Suddenly, someone knocked at the door. The servant opened the door and saw that Khwaja Maudud had arrived with a large crowd. After greetings, Sama began, and those with him started shouting slogans. They intended to carry out their evil plan, but the Shaykh-ul-Islam raised his blessed head and said: "Sahla Kujayi?" (O Sahla! Where are you?). Sahla was the name of a person residing in the city of Sarakhs, a man of miracles and wisdom, though he appeared mad. He was always in the service of the Shaykh-ul-Islam. Upon being called by the Shaykh, he appeared immediately and let out such a roar at those mischief-makers that they all fled, leaving their shoes and turbans behind. Only the son of the Khwajas remained. He stood with extreme shame, bareheaded, asked for forgiveness, and said: "It is clear to your eminence that this time it was not my wish." The Shaykh said: "You speak the truth, but why did you come with them?" He replied: "I did wrong, may your eminence forgive me." The Shaykh said: "I have forgiven you. Go and bring those people back, appoint two servants for them, and let them stay for three days." Khwaja Maudud did as instructed. Afterwards, he came to the Shaykh-ul-Islam and asked: "Whatever was commanded has been fulfilled. What is the command now?" The Shaykh said: "Place the prayer mat on the shelf and first go and acquire knowledge, for an ignorant ascetic is a mockery for Satan." The Khwaja said: "I have accepted. What further is the command?" The Shaykh said: "When you finish acquiring knowledge, revive your family lineage; your ancestors were saints and men of miracles." Khwaja Maudud requested: "If I am commanded to revive the lineage, then first, for blessing, please seat me on your prayer seat (Masnad)." The Shaykh said: "Come forward." He went forward, and the Shaykh took his hand and seated him on the edge of his blessed seat, saying three times: "On condition of knowledge, on condition of knowledge, on condition of knowledge." Khwaja Maudud stayed in service for three more days, benefiting and receiving favors. Then he went to Balkh and Bukhara to acquire knowledge. In four years, he became a perfect expert. Miracles from the Shaykh became manifest in every city. Then he returned to Chisht, engaged in training disciples. Seekers of God from all sides came to serve him, and

through the blessings of his breath, they reached the wealth of Gnosis (Ma'rifat) and the rank of Sainthood (Wilayat). Hazrat Khwaja Sharif Zindani (may Allah be pleased with him), who is a saint, Gnostic, and one who has reached union of the highest degree, is a disciple and trained by him (may Allah be pleased with him and all of them).

[1] Nafahat al-Uns, Mention of Khwaja Qutbuddin Maudud Chishti, from Mahmoudi Bookstore Publications, Tehran, Iran, pp. 326 to 329. Page 560 of 674

...आपके साथ उनके पास जाए और समा शुरू करें, और हाल लाएं इसी हालत में उन पर कोई हथियार चला दें। हज़रत ख़्वाजा (मौदूद) ने फ़रमाया: "यह ठीक नहीं है, वह वली हैं और करामातों वाले हैं।" मगर मुरीदों ने न माना। जब दोपहर को हज़रत शैख़ुल इस्लाम के आराम का वक़्त आया, तो एक ख़ादिम ने चाहा कि बिछौना बिछाए। हज़रत ने फ़रमाया: "एक पल रुको, कुछ आराम होगा, एक काम सामने है।" अचानक किसी ने दरवाज़ा खटखटाया। ख़ादिम ने दरवाज़ा खोला तो देखा कि हज़रत ख़्वाजा मौदूद एक बड़ी भीड़ के साथ तशरीफ़ लाए हैं। सलाम के बाद समा शुरू हुआ और उनके साथ आए लोग नारे लगाने लगे। उन्होंने अपने बुरे इरादे को पूरा करना चाहा, तभी हज़रत शैख़ुल इस्लाम ने अपना मुकद्दस सर उठाया और फ़रमाया: "सहला कुजाई?" (ऐ सहला! तू कहाँ है?)। सहला सुर्ख़्स शहर के रहने वाले एक शख़्स का नाम था, जो साहिबे-करामत और अक्लमंद थे लेकिन मजनून (पागल) जैसे लगते थे। वह हमेशा हज़रत शैख़ुल इस्लाम की ख़िदमत में रहते थे। हज़रत की आवाज़ सुनते ही वह तुरंत हाज़िर हुए और उन फ़सादियों पर एक ऐसा नारा लगाया कि वे सब अपनी जूतियाँ और पगड़ियाँ छोड़ कर भाग खड़े हुए। सिर्फ़ साहबज़ादा ख़्वाजगान बाक़ी रहे। वह निहायत शर्मिंदगी के साथ खड़े हुए, सर नंगा किया और माफ़ी मांगी और अर्ज़ किया: "हज़रत को मालूम है कि इस बार यह मेरी मर्जी नहीं थी।" हज़रत ने फ़रमाया: "तुम सच कहते हो, मगर तुम उनके साथ क्यों आए?" उन्होंने अर्ज़ किया: "मुझसे ग़लती हुई, हज़रत माफ़ फ़रमाएं।" फ़रमाया: "मैंने माफ़ किया, जाओ और उन लोगों को वापस लाओ और उनके लिए दो सेवक मुक़र्रर करो और तीन दिन ठहराओ।" हज़रत ख़्वाजा मौदूद ने ऐसा ही किया। इसके बाद हज़रत शैख़ुल इस्लाम के पास आकर अर्ज़ किया: "जो हुक्म हुआ था उसे पूरा किया, अब क्या हुक्म है?" फ़रमाया: "मुसल्ला ताक़ पर रखो और पहले जाकर इल्म (ज्ञान) हासिल करो, क्योंकि बे-इल्म ज़ाहिद (तपस्वी) शैतान का मज़ाक है।" ख़्वाजा ने कहा: "मैंने स्वीकार किया, आगे क्या हुक्म है?" फ़रमाया: "जब इल्म हासिल कर लो तो अपने ख़ानदान को ज़िंदा करो, तुम्हारे पूर्वज वली और करामात वाले थे।" ख़्वाजा मौदूद ने अर्ज़ किया: "ख़ानदान ज़िंदा करने का हुक्म है तो पहले बरकत के तौर पर हज़रत मुझे अपनी मसनद (गद्दी) पर बिठा दें।" फ़रमाया: "आगे आओ।" वह आगे बढ़े, हज़रत ने हाथ पकड़कर उन्हें अपनी मसनद के किनारे पर बिठाया और तीन बार फ़रमाया: "इल्म की शर्त पर, इल्म की शर्त पर, इल्म की शर्त पर।" हज़रत ख़्वाजा तीन दिन और ख़िदमत में रहे, फ़ायदे हासिल किए और इनायतें पाईं। फिर इल्म हासिल करने के लिए बल्ख़ और बुख़ारा चले गए। चार साल में वह कामिल माहिर (पूर्ण

विशेषज्ञ) बन गए। हर शहर में हज़रत से करामातें ज़ाहिर हुईं। फिर चिश्त वापस आए और मुरीदों की तरबियत में मशगूल हो गए। हर तरफ़ से खुदा के तलबगार (खोजी) उनकी ख़िदमत में हाज़िर हुए और हज़रत की बरकत से मारिफ़त (ईश्वरीय ज्ञान) की दौलत और विलायत (संतत्व) के दर्जे तक पहुँचे। हज़रत ख़्वाजा शरीफ़ ज़िंदानी (रज़ियल्लाहु अन्हु), जो निहायत ऊंचे दर्जे के वली, आरिफ़ और वासिल (ईश्वर से मिलन प्राप्त) हैं, इन्हीं हज़रत के मुरीद और तरबियत याफ़्ता हैं (रज़ियल्लाहु अन्हु व अन्हुम अजमईन)।

[1] नफ़हातुल उन्स, हज़रत ख़्वाजा.क़ुतुबुद्दीन मौदूद चिश्ती का ज़िक्र, महमूद बुकस्टोर पब्लिकेशन, तेहरान, ईरान, पृष्ठ 326 से 329। पृष्ठ 560/674

آپ کے ساتھ ان کے پاس جائے اور سماع شروع کریں ، اور حال لائیں اسی حالت میں کوئی حربہ ان پر مار دیں ، حضرت خواجہ نے فرمایا : ٹھیک نہیں ، وہ ولی ہیں صاحب کرامات ہیں مگر مریدوں نے نہ مانا ، جب دوپہر کو حضرت شیخ الاسلام کے آرام کا وقت آیا خادم نے چاہا کہ بچھونا بچھائے ، فرمایا : ایک ساعت توقف کرو کچھ آرام ہوگا ایک کام در پیش ہے ، ناگاہ کسی نے دروازہ کھٹکھٹایا ، خادم نے دروازہ کھولا دیکھا کہ حضرت خواجہ مودود ایک انبوہ کے ساتھ تشریف لائے ، سلام کر کے سماع شروع ہوا ، ساتھ والے نعرے لگانے لگے ، انھوں نے چاہا تھا کہ اپنا ارادہ فاسدہ پورا کریں ، کہ حضرت شیخ الاسلام نے سر مبارک اٹھا کر فرمایا ہے سہلا کجائی ہے (اے سہلا ! تو کہاں ہے) سہلا نام ایک صاحب شہر سرخس کے ساکن ، صاحب کرامات و عاقل ، مجنون نما تھے ، ہمیشہ حضرت شیخ الاسلام کی خدمت میں رہتے ، حضرت کے آواز دیتے ہی وہ فوراً حاضر ہوئے اور ایک نعرہ ان مفسدوں پر لگایا ، وہ سب کے سب مع جوتیاں پگڑیاں چھوڑ کر بھاگ گئے صرف صاحبزادہ خواجگان باقی رہے ۔ نہایت ندامت کے ساتھ کھڑے ہوئے اور سر برہنہ کر کے معافی مانگی اور عرض کی : حضرت کو روشن ہے کہ اس دفعہ یہ میری مرضی نہ تھی فرمایا : تم سچ کہتے ہو مگر تم ان کے ساتھ کیوں آئے ، عرض کی : میں نے برا کیا حضرت معاف فرمائیں ، فرمایا : میں نے معاف کیا جاؤ اور ان لوگوں کو واپس لاؤ اور دو خدمت گار مقرر کرو اور تین دن ٹھہراؤ ، حضرت خواجہ مودود نے ایسا ہی کیا ، بعد ازاں حضرت شیخ الاسلام کے پاس آکر گزارش کی : جو حکم ہوا تھا بجا لایا اب کیا فرمان ہے ۔ فرمایا : سجادہ طاق پر رکھو اور اول جا کر علم پڑھو کہ زاہد بے علم مسخرہ شیطان ہے خواجہ نے فرمایا : میں نے قبول کیا اور کیا ارشاد ہے ۔ فرمایا : جب تحصیل علم سے فارغ ہو اپنا خاندان زندہ کرو ،

تمھارے باپ دادا اولیاء و صاحب کرامت تھے ، خواجہ مودود نے عرض کی ، خاندان زندہ کرنے کو ارشاد ہوتا ہے تو پہلے تبرکاً حضرت والا مجھے مسند پر بٹھا دیں ، فرمایا : آگے آؤ ۔ یہ آگے گئے ، حضرت نے ہاتھ پکڑ کر اپنی مسند مبارک کے کنارے پر بٹھایا اور فرمایا : بشرط علم بشرط علم بشرط علم تین بار فرمایا : حضرت خواجہ تین روز اور حاضر خدمت رہے فائدے لئے ، نوازشیں پائیں ، پھر تحصیل علم کے لئے بلخ بخارا تشریف لے گئے ، چار سال میں ماہر کامل ہوئے ، ہر شہر میں حضرت سے کرامات ظاہر ہوئیں ، پھر چشت کو مراجعت فرمائی ، تربیت مریدان میں مشغول ہوئے ، اطراف سے طالبان خدا حاضر خدمت ہوئے اور حضرت کی برکت انفاس سے دولت معرفت و رتبہ ولایت کو پہنچے ، حضرت خواجہ شریف زندنی رضی اللہ تعالی عنہ کہ نہایت عالی درجہ ولی وعارف وواصل ہیں ، اسی جناب کے مرید و تربیت یافتہ ہیں رضی اللہ تعالی عنہ وعنہم اجمعین۔

[1] نفحات الانس ذکر خواجہ قطب الدین مودود چشتی از انتشارات کتابفروشی محمودی تہران ایران ص ۳۲۶ تا ۳۲۹ Page 560 of 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Quote 75: Hazrat Maulana Nur-ud-Din Jami (may his secret be sanctified) says:

Persian Text	Urdu Translation
If a hundred thousand miracles appear from them, as long as their outer self is not in accordance with the commands of Sharia and their inner self is not in accordance with the etiquette of Tariqa (spiritual path), then it will be of the nature of deception and gradual downfall (Istidraj), not a manifestation of sainthood (Wilayat) or miracles (Karamat).[1]	If a hundred thousand miracles are manifested, as long as the outer and inner self is not in accordance with Sharia and the etiquette of Tariqa, then it will be deception and Istidraj; it will not be an instance of sainthood and miracle. (T)

Exactly the same is in Lataif-e-Ashrafi[2], Vol 2, p 129. Then in both books, that noble statement of Hazrat Sheikh-ush-Shuyukh Shahab-ul-Haq wa-ud-Din Suhrawardi (may Allah be pleased with him) is quoted as Quote 32. A precious benefit: In the same Nafahat-ul-Uns Sharia, it is quoted from Hazrat Sheikh-ul-Islam Abdullah Harawi Ansari (may Allah be pleased with him) that while praising Hazrat Sheikh Ahmad Chishti (may Allah be pleased with him), he says:

Persian Text	Urdu Translation
All the Chishtis were such that they were fearless of creation, pure in their inner selves, and swift in knowledge and foresight. All their states were based on sincerity and abandonment of ostentation, and they did not permit any kind of laziness in Sharia.[3]	All Chishti masters were like this: fearless of creation, pure in their inner selves, and perfect in knowledge and foresight. All their states were based on sincerity and lack of ostentation, and they did not tolerate laziness in Sharia in any way. (T)

And in the old manuscript of Nafahat Sharif, which was written three hundred years ago, it is written thus:

Persian Text	Urdu Translation
They did not permit any kind of laziness in Sharia, so how could negligence occur?[4]	They did not allow any kind of laziness in Sharia, so where would there be any negligence? (T)

Let our Chishti brothers observe the noble state of the masters of Chisht (may Allah be pleased with them) that originally...

[1] Nafahat-ul-Uns, Al-Qawl fi Ithbat al-Karamah lil-Awliya, Publications of Mahmudi Bookstore, Tehran, Iran, p 26. [2] Lataif-e-Ashrafi, Fifth Point, Maktaba Samnani, Karachi, 1/129. [3] Nafahat-ul-Uns, Account of Sheikh Ahmad Chishti, Publications of Mahmudi Bookstore, Tehran, Iran, p 340. [4] Nafahat-ul-Uns, Account of Sheikh Ahmad Chishti, Publications of Mahmudi Bookstore, Tehran, Iran, p 340.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

कथन 75: हज़रत मौलाना नूर-उद-दीन जामी (क़ुद्दिस सिर्रहु अल-सामी) फ़रमाते हैं:

फ़ारसी पाठ

अगर उनके ज़रिए लाख अलौकिक चमत्कार (ख़ारिक-ए-आदत) ज़ाहिर हों, जब तक उनका ज़ाहिर शरीयत के अहकाम के और बातिन तरीक़त के आदाब के मुताबिक़ न हो, तो वह मक्र और इस्तिदराज की क़िस्म से होगा न कि विलायत और करामत से।[1]

उर्दू अनुवाद

अगर लाख ख़ारिक-ए-आदात ज़ाहिर हों, जब तक ज़ाहिर व बातिन शरीयत व आदाब-ए-तरीक़त के मुवाफ़िक़ न हो तो वह मक्र और इस्तिदराज होगा, विलायत व करामत का मिस्दाक़ (उदाहरण) न होगा। (त)

ठीक इसी तरह 'लत़ाइफ़-ए-अशरफ़ी'[2] जिल्द 2, पृष्ठ 129 में है। फिर दोनों किताबों में हज़रत शैख़-उश-शुयूख शहाब-उल-हक़ वद-दीन सुहरवर्दी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की वह पवित्र इबारत 'क़ौल 32' के तौर पर नक़्ल की गई है। एक अनमोल लाभ: इसी 'नफ़हात-उल-उन्स' शरीफ़ में हज़रत शैख़-उल-इस्लाम अब्दुल्लाह हरवी अन्सारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नक़्ल है कि हज़रत शैख़ अहमद चिश्ती (रज़ियल्लाहु अन्हु) की तारीफ़ करते हुए फ़रमाते हैं:

फ़ारसी पाठ

तमाम चिश्ती ऐसे ही थे कि सृष्टि से बेख़ौफ़, बातिन में पाक और ज्ञान व सूझबूझ में तेज़ थे। उनके तमाम हाल इख़्लास और दिखावे के त्याग पर आधारित थे, उन्होंने शरीयत में किसी भी तरह की सुस्ती को जगह नहीं दी।[3]

उर्दू अनुवाद

तमाम चिश्ती हज़रात ऐसे ही थे कि मख़्लूक़ से बेख़ौफ़, बातिन में पाक और मआरिफ़त व फ़रासत में बाकमाल; उनके तमाम अहवाल इख़्लास और बे-रियाई पर मबनी (आधारित) थे और किसी तरह भी शरीयत में सुस्ती बरदाश्त न करते। (त)

और 'नफ़हात' शरीफ़ के पुराने नुस्ख़े में, जो तीन सौ साल पहले लिखा गया था, यूँ लिखा हुआ है:

फ़ारसी पाठ

उन्होंने शरीयत में किसी भी तरह की सुस्ती को रवा (उचित) नहीं रखा, तो कोताही की नौबत ही कहाँ आती?[4]

उर्दू अनुवाद

किसी तरह भी शरअ में सुस्ती रवा न रखते तो कोताही कहाँ होती। (त)

हमारे चिश्ती भाई, हज़रात-ए-चिश्त (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के करीम हाल का मुशाहिदा करें कि असल में...

---

1. नफ़हात-उल-उन्स, अल-क़ौल फ़ी इस्बात अल-करामा लिल-औलिया, प्रकाशक: महमूदी बुकस्टोर, तेहरान, ईरान, पृष्ठ 26।
2. लत़ाइफ़-ए-अशरफ़ी, लतीफ़ा पंचम, मकतबा समनानी, कराची, 1/129।
3. नफ़हात-उल-उन्स, शैख़ अहमद चिश्ती का ज़िक्र, प्रकाशक: महमूदी बुकस्टोर, तेहरान, ईरान, पृष्ठ 340।
4. नफ़हात-उल-उन्स, शैख़ अहमद चिश्ती का ज़िक्र, प्रकाशक: महमूदी बुकस्टोर, तेहरान, ईरान, पृष्ठ 340।

قول ۷۵ : حضرت مولانا نورالدین جامی قدس سرہ السامی فرماتے ہیں :

فارسی متن	اردو ترجمہ
اگر صد ہزار خارق عادات برایشان ظاہر شود چوں نہ ظاہر ایشان موافق احکام شریعت ست و نہ باطن ایشان موافق آداب طریقت باشد وآں از قبیل مکر واستدراج خواھد بود نہ از مقولہ ولایت و کرامت ۱۔	اگر لاکھ خارق عادات ظاہر ہوں جب تک ظاہر و باطن شریعت و آداب طریقت کے موافق نہ ہو تو وہ مکر اور استدراج ہوگا ولایت و کرامت کا مصداق نہ ہوگا۔ (ت)

بعینہ اسی طرح لطائف اشرفی ۲ ص ۱۲۹ میں ہے۔ پھر دونوں کتابوں میں حضرت شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہروردی رضی اللہ تعالٰی عنہ کی وہ عبارت کریمہ منقول قول ۳۲ ذکر فرمائی، فائدہ نفیسہ اسی نفحات الانس شریعت میں حضرت شیخ الاسلام عبد اللہ ہروی انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے منقول کہ حضرت شیخ احمد چشتی رضی اللہ تعالٰی عنہ کی تعریف کر کے فرماتے ہیں :

فارسی متن	اردو ترجمہ
چشتیاں ہمہ چناں بودند از خلق بیباک و در باطن پاک ودر معرفت و فراست چالاک ہمہ احوال ایشاں باخلاص وترک ریا بود ہیچ گونہ در شرع سستی رواندانشتندے۔ ۳	تمام چشتی حضرات ایسے ہی تھے کہ مخلوق سے بے خوف، باطن میں پاک اور معرفت وفراست میں باکمال ان کے تمام احوال اخلاص اور بے ریائی پر مبنی تھے اور کسی طرح بھی شریعت میں سستی برداشت نہ کرتے۔ (ت)

اور نسخہ قدیمہ نفحات شریف میں کہ تین سو برس کا لکھا ہوا ہے یوں ہے :

فارسی متن	اردو ترجمہ
بیچگونہ سستی روانداشتندے در شرع تا بہ تھاون چہ رسد ۴۔	کسی طرح بھی شرع میں سستی روانہ رکھتے تو کوتاہی کہاں ہوتی۔ (ت)

ہمارے چشتی بھائی حضرات چشت رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا حال کریم مشاہدہ کریں کہ اصلاً

---

1 نفحات الانس القول فی اثبات الکرامۃ للاولیاء از انتشارات کتابفروشی محمودی تہران ایران ص ۲۶ 2 لطائف اشرفی لطیفہ پنجم مکتبہ سمنانی کراچی ۱/ ۱۲۹ 3 نفحات الانس ذکر شیخ احمد چشتی از انتشارات کتابفروشی محمودی تہران ایران ص ۳۴۰ 4 نفحات الانس ذکر شیخ احمد چشتی از انتشارات کتابفروشی محمودی تہران ایران ص ۳۴۰

They did not even allow laziness and lethargy in Shari'ah, let alone considering the Shari'ah commands as light (Ma'adh Allah). Thinking that being a Chishti is a license for freedom from the service of Shari'ah is seeking refuge with Allah, the Lord of the worlds. Listen to the noble sayings of the leader of the Chishti order, Sultan al-Awliya Shaikh al-Mashaikh Mahbub-e-Ilahi Nizam al-Haq wal-Din Muhammad (May Allah be pleased with him). He says:

(1) [Persian]: Several things are required for Sama' (spiritual music) to be permissible: the listener, the reciter, and the instrument of Sama'. The reciter, i.e., the singer, must be a complete man, not a child or a woman. The listener, the one who hears, must not be empty of the remembrance of Allah. What is recited must not be foul or mocking. The instruments of Sama' are wind and string instruments like harp and rabab; such things should not be present. Only such Sama' is permissible. [Urdu]: If several conditions are met, then Sama' will be permissible: the reciters should all be adult men, not children or women; the listeners should not be empty of the remembrance of Allah Almighty; the speech should be free from foulness and mockery; and there should be no musical instruments like the sarangi (fiddle) and tabla (drum) etc. Then such Sama' will be permissible (T).

(2) Once someone submitted to Hazrat Mahbub-e-Ilahi (May Allah be pleased with him) that nowadays some khanqah-dwelling dervishes have performed Wajd (spiritual ecstasy) in a gathering with musical instruments. He replied:

[Persian]: They have not done well; what is unlawful is undesirable. [Urdu]: They did not do well; what is prohibited in Shari'ah is not liked in any way.

(3) Someone submitted that when those people came out from there, they were asked, "What have you done? There were musical instruments there. Why did you go there, listen to Qawwali, and perform Wajd?" They replied, "We were so engrossed that we didn't notice the instruments." Hazrat Shaikh al-Mashaikh Nizam al-Haq wal-Din said:

[Persian]: This answer is also nothing; this talk can come up in all sins. [Urdu]: This answer is also purely nonsensical; this same excuse can be made for all sins.

1 Siyar al-Awliya, Chapter 9, Persian Research Center Iran and Pakistan Islamabad, pp. 501-502. 2 Siyar al-Awliya, Chapter 9, Persian Research Center Iran and Pakistan

Islamabad, p. 530. 3 Siyar al-Awliya, Chapter 9, Persian Research Center Iran and Pakistan Islamabad, p. 531.

वे शरीयत में सुस्ती और काहिली को भी जायज़ नहीं समझते थे, तो माज़ अल्लाह शरीयत के अहकाम को हल्का समझना और चिश्ती होने को शरीयत की बंदगी से आज़ादी का परवाना मानना तो दूर की बात है। अल्लाह रब्बुल आलमीन की पनाह। सिलसिला-ए-चिश्तिया के सरदार हज़रत सुल्तानुल औलिया शैखुल मशाईख महबूब-ए-इलाही निज़ामुल हक़ वद-दीन मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पाक इरशादात सुनिए, फ़रमाते हैं:

(1) [फ़ारसी]: समाअ (आध्यात्मिक संगीत) के मुबाह (जायज़) होने के लिए कई चीज़ें ज़रूरी हैं: सुनने वाला, सुनाने वाला और समाअ का आला (यंत्र)। सुनाने वाला यानी गायक, एक पूर्ण पुरुष होना चाहिए, बच्चा या औरत नहीं। सुनने वाला वह है जो अल्लाह की याद से खाली न हो। जो कुछ कहा जाए वह बेहूदा और मज़ाकिया न हो। समाअ के आले साज़ (वादयंत्र) हैं जैसे चंग और रबाब; ऐसी चीज़ें बीच में नहीं होनी चाहिए। ऐसा समाअ हलाल है। [उर्दू]: अगर चंद शर्तें पाई जाएँ तो समाअ हलाल होगा: सुनाने वाले सभी बालिग मर्द हों, बच्चे और औरत न हों; सुनने वाले अल्लाह तआला की याद से खाली न हों; कलाम फहश (अश्लील) और मज़ाक से पाक हो और समाअ के आले जैसे सारंगी और तबला वग़ैरा न हों, तो ऐसा समाअ हलाल होगा (त)।

(2) एक बार हज़रत महबूब-ए-इलाही (रज़ियल्लाहु अन्हु) से किसी ने अर्ज़ किया कि आजकल कुछ ख़ानक़ाह-नशीन दरवेशों ने वाद्ययंत्रों की महफ़िल में वज्द (आध्यात्मिक मस्ती) किया। फ़रमाया:

[फ़ारसी]: उन्होंने अच्छा नहीं किया; जो चीज़ ग़ैर-शरई है वह नापसंदीदा है। [उर्दू]: अच्छा नहीं किया, जो बात शरीयत में जायज़ नहीं है वह किसी तरह भी पसंदीदा नहीं है।

(3) किसी ने अर्ज़ किया कि जब वे लोग वहाँ से बाहर आए तो उनसे कहा गया कि तुमने यह क्या किया? वहाँ तो वाद्ययंत्र थे, तुमने वहाँ जाकर क़व्वाली क्यों सुनी और वज्द क्यों किया? उन्होंने कहा कि हम ऐसे मग्न थे कि हमें वाद्ययंत्रों की खबर ही न हुई। हज़रत शैखुल मशाईख निज़ामुल हक़ वद-दीन ने फ़रमाया:

[फ़ारसी]: यह जवाब भी कुछ नहीं है; यह बात हर गुनाह में कही जा सकती है। [उर्दू]: यह जवाब भी महज़ बेकार है; तमाम गुनाहों में यही हीला (बहाना) हो सकता है।

1 सियारुल औलिया, बाब नहम, फ़ारसी अनुसंधान केंद्र, ईरान और पाकिस्तान, इस्लामाबाद, पृ. 501-502. 2 सियारुल औलिया, बाब नहम, फ़ारसी अनुसंधान केंद्र, ईरान और पाकिस्तान, इस्लामाबाद, पृ. 530. 3 सियारुल औलिया, बाब नहम, फ़ारसी अनुसंधान केंद्र, ईरान और पाकिस्तान, इस्लामाबाद, पृ. 531.

شرع میں سستی و کاہلی بھی جائز نہ رکھتے نہ کہ معاذ اللہ احکام شرعیہ کو ہلکا جاننا چشتی ہونے کو بندگی شرع سے پروانہ آزادی ماننا والعیاذ باللہ رب العالمین ۔ سردار سلسلہ علیہ بہشتیہ حضرت سلطان الاولیاء شیخ المشائخ محبوب الہی نظام الحق والدین محمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ارشادات عالیہ سنئے فرماتے :

(۱) [فارسی]: چندیں چیز می باید تا سماع مباح شود مستمع و مسمع آلہ سماع، مسمع یعنی گوینده، مرد تمام باشد کودک نباشد و عورت نباشد و مستمع آنکه می شنود از یاد حق خالی نباشد و مسموع آنچه بگویند فحش و مسخرگی نباشد وآلہ سماع مزامیر است چوں چنگ و رباب ومثل آں می باید درمیان نباشد این چنین سماع حلال است ۔ [اردو]: چند چیزیں پائی جائیں تو سماع حلال ہوگا، سنانے والے تمام مرد بالغ ہوں بچے اور عورت نہ ہوں سننے والے اللہ تعالیٰ کی یاد سے خالی نہ ہوں کلام فحش ومذاق سے خالی ہو اور آلات سماع سرنگی اور طبلہ وغیرہ نہ ہو تو ایسا سماع حلال ہوگا (ت)

(۲) ایک بار حضرت محبوب الہی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے کسی نے عرض کی آجکل بعضے خانقاہ دار درویشوں نے مزامیر کے مجمع میں وجد کیا۔ فرمایا :

[فارسی]: نیکو نہ کرده اند انچہ نامشروع ست ناپسندیده ست ۔ [اردو]: اچھا نہ کیا جو بات شرع میں ناروا ہے وہ کسی طرح پسندیدہ نہیں۔

(۳) کسی نے عرض کی کہ جب وہ لوگ وہاں سے باہر آئے ان سے کہا گیا کہ تم نے یہ کیا کیا وہاں تو مزامیر تھے تم نے وہاں جا کر کیوں قوالی سنی اور وجد کیا ، وہ بولے ہم ایسے مستغرق تھے کہ ہمیں مزامیر کی خبر نہ ہوئی، حضرت شیخ المشائخ نظام الحق والدین نے فرمایا :

[فارسی]: این جواب ہم چیزی نیست این سخن در ہمہ معصیتہا بیاید ۔ [اردو]: یہ جواب بھی محض مہمل ہے سب گناہوں میں یہی حیلہ ہو سکتا ہے۔

1 سیرالاولیاء باب نہم مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد ص ۵۰۱-۵۰۲ 2 سیرالاولیاء باب نہم مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد ص ۵۳۰ 3 سیرالاولیاء باب نہم مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد ص ۵۳۱

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Look at how definitive the answer was given. A person drinks alcohol and says, 'Due to complete absorption (spiritual state), I didn't know if it was wine or water,' or commits adultery and says, 'I couldn't distinguish whether she was my wife or a stranger.' (4) Once someone mentioned that in a certain place, some friends gathered and musical instruments and other forbidden things were present. Hazrat Sultan al-Mashaikh (may Allah be pleased with him) said:

I have forbidden that musical instruments and forbidden things should be present. They did not do well.

I have forbidden that musical instruments and forbidden things should be present; those people did not do well.

(5) The successor of His Eminence, Shaykh Muhammad bin Mubarak (may Allah have mercy on him), says that the one in the station of belovedness prohibited this with extreme intensity and strictness, even to the extent of saying that if an Imam is leading prayer and there are women in the congregation, and the Imam makes a mistake, the men should alert the Imam by saying 'Subhan Allah'. If a woman wants to indicate, what should she do? She should not say 'Subhan Allah' because she should not let her voice be heard; so what should she do then?

She should strike the back of her hand against the palm, and not palm against palm, because that resembles frivolous play (lahw). To such an extent, avoidance of idle play and similar things is prescribed. Therefore, in Sama (listening to spiritual music), it is even more necessary that such things should not be present.

She should strike the back of her hand against her palm, and not palm against palm, because clapping is counted as frivolous play (lahw). When you exercise such caution regarding frivolous things, it is necessary to an even greater degree in Sama that such things should not occur. (T)

Shaykh Mubarak says:

That is, there was such caution in the prohibition of clapping, therefore in Sama, the prohibition of musical instruments is even more necessary.

That is, if there was such caution for the prohibition of clapping, then in Sama, the prohibition of musical instruments is even more necessary. (T)

Glory be to Allah! Those servants of God who consider clapping as impermissible, the slaves of their desires accuse them of using Sitar and Dholak (drums).

---

1 Siyar al-Awliya, Chapter Nine, Center for Persian Research Iran and Pakistan, Islamabad, p. 532 2 Siyar al-Awliya, Chapter Nine, Center for Persian Research Iran and Pakistan, Islamabad, p. 532 3 Siyar al-Awliya, Chapter Nine, Center for Persian Research Iran and Pakistan, Islamabad, p. 532

फतावा रज़विया, जिल्द 21

देखो कैसा निर्णायक उत्तर दिया गया। एक व्यक्ति शराब पी ले और कहे कि पूर्ण तल्लीनता के कारण हमें पता नहीं चला कि यह शराब है या पानी, या व्यभिचार करे और कहे कि हमें समझ नहीं आया कि वह पत्नी है या पराई स्त्री। (4) एक बार किसी ने बताया कि अमुक स्थान पर कुछ मित्रों ने सभा की और वहां वाद्य यंत्र (मज़ामीर) आदि हराम चीज़ें थीं, हज़रत सुल्तान अल-मशायख (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया:

मैंने मना कर दिया है कि महफ़िल में वाद्य यंत्र और हराम चीज़ें न हों, उन लोगों ने अच्छा नहीं किया।

मैंने मना कर दिया है कि महफ़िल में वाद्य यंत्र और हराम चीज़ें न हों, उन लोगों ने अच्छा नहीं किया।

(5) हुज़ूर के खलीफा शेख मुहम्मद बिन मुबारक (रहमतुल्लाह अलैह) फरमाते हैं कि हज़रत महबूबियत मंज़लत ने इस बारे में अत्यंत तीव्रता और कड़े निर्देश के साथ मना किया है, यहाँ तक कि फरमाया कि यदि इमाम नमाज़ पढ़ा रहा हो और जमाअत में कुछ महिलाएँ भी हों और इमाम से भूल हो जाए, तो पुरुष 'सुब्हान अल्लाह' कहकर इमाम को सचेत करें। यदि महिला बताना चाहे तो क्या करे? वह 'सुब्हान अल्लाह' नहीं कहेगी क्योंकि उसे अपनी आवाज़ नहीं सुनानी चाहिए, फिर वह क्या करे?

अपने हाथ की पीठ को हथेली पर मारे, हथेली को हथेली पर न मारे क्योंकि ताली मनोरंजन (लह्व) में गिनी जाती है। जब इस हद तक खेल-तमाशे और ऐसी चीज़ों से परहेज़ बताया गया है, तो समा (धार्मिक संगीत श्रवण) में तो और भी अधिक आवश्यक है कि ऐसा न हो।

अपने हाथ की पीठ को हथेली पर मारे, हथेली को हथेली पर न मारे क्योंकि ताली मनोरंजन (लह्व) में गिनी जाती है। जब इस हद तक खेल-तमाशे और ऐसी चीज़ों से परहेज़ बताया गया है, तो समा में तो और भी अधिक आवश्यक है कि ऐसा न हो। (त)

शेख मुबारक फरमाते हैं:

अर्थात् ताली बजाने की मनाही में जब इतनी सावधानी थी, तो समा में वाद्य यंत्रों की मनाही तो और भी अधिक आवश्यक है।

अर्थात् ताली बजाने की मनाही में जब इतनी सावधानी थी, तो समा में वाद्य यंत्रों की मनाही तो और भी अधिक आवश्यक है। (त)

सुब्हान अल्लाह! अल्लाह के जो बंदे ताली को भी नाजायज़ समझते हैं, अपनी इच्छाओं के दास उन पर सितार और ढोलक का आरोप लगाते हैं।

---

1 सियर उल-औलिया, अध्याय नौ, फारसी अनुसंधान केंद्र ईरान और पाकिस्तान, इस्लामाबाद, पृष्ठ 532 2 सियर उल-औलिया, अध्याय नौ, फारसी अनुसंधान केंद्र ईरान और पाकिस्तान, इस्लामाबाद, पृष्ठ 532 3 सियर उल-औलिया, अध्याय नौ, फारसी अनुसंधान केंद्र ईरान और पाकिस्तान, इस्लामाबाद, पृष्ठ 532

دیکھو کیسا قاطع جواب ارشاد ہوا۔ آدمی شراب پئے اور کہہ دے کمال استغراق کے سبب ہمیں خبر نہ ہوئی کہ شراب ہے یا پانی، زنا کرے اور کہہ دے ہمیں تمیز نہ ہوئی کہ جورو ہے یا بیگانی۔ (۴) ایک بار کسی نے عرض کی کہ فلاں موضع میں بعض یاروں نے مجمع کیا اور مزامیر وغیرہ حرام چیزیں ہیں، حضرت سلطان المشائخ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا:

من منع کردہ ام کہ مزامیر و محرمات میں نے منع فرما دیا ہے کہ مزامیر و محرمات درمیان درمیان نباشد نیکو نہ کردہ اند۔ نہ ہوں، ان لوگوں نے اچھا نہ کیا۔

(۵) حضور کے خلیفہ شیخ محمد بن مبارک رحمۃ اللہ تعالٰی فرماتے ہیں حضرت محبوبیت منزلت نے اس باب میں نہایت شدت اور سخت تاکید سے ممانعت فرمائی یہاں تک کہ فرمایا کہ اگر امام نماز پڑھا رہا ہو اور جماعت میں کچھ عورتیں بھی ہوں امام کو سہو واقع ہو، مرد تو سبحان اللہ کہہ کر امام کو مطلع کریں عورت بتانا چاہے تو کیا کرے، سبحان اللہ تو کہے گی نہیں کہ اسے اپنی آواز سنانی نہ چاہئے پھر کیا کرے۔

پشت دست بر کف دست زند و کف دست بر کف دست نہ زند کہ آن بہ لہو می ماند تا ایں غایت از ملاہی و امثال آں پرہیز آمدہ است پس در سماع طریق اولٰی کہ ازیں بابت نباشد۔

ہاتھ کی پشت کو ہتھیلی پر مارے ہتھیلی کو ہتھیلی پر نہ مارے کیونکہ تالی لہو میں شمار ہوتی ہے۔ جب یہاں تک کہ آپ لہو والی چیزوں سے پرہیز فرماتے تو سماع میں بطریق اولٰی ضروری ہے کہ ایسا نہ ہو۔ (ت)

شیخ مبارک فرماتے ہیں:

یعنی در منع دستک چندیں احتیاط آمدہ است یعنی تالی بجانے میں منع کے لئے یہ احتیاط تھی تو پس در سماع مزامیر بطریق اولیٰ منع است۔ سماع میں مزامیر سے منع بطریق اولیٰ ہے۔ (ت)

سبحان اللہ! جو بندگان خدا تالی کو ناجائز جانیں بندگان نفس ان کے سر ستار اور ڈھولک کی تہمت باندھیں۔

---

1 سیر الاولیاء باب نہم مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد ص ۵۳۲ 2 سیر الاولیاء باب نہم مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد ص ۵۳۲ 3 سیر الاولیاء باب نہم مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد ص ۵۳۲

Fatawa Rizwia Volume 21

(6) In the noble utterances of Hazrat Mahbub-e-Ilahi (Nizamuddin Auliya), Fawaid al-Fu'ad, compiled by his distinguished disciple Hazrat Mir Hasan Ala Sanjari (may his secret be sanctified), His Holiness's clear instruction is mentioned: "Musical instruments are forbidden." [1]

(7) Hazrat Maulana Fakhr-ud-Din Zarawi (may his secret be sanctified), a caliph of His Holiness, authored an Arabic treatise titled Kashf al-Qina' 'an Usul al-Sama' regarding Sama' during His Holiness's time and by his command. In it, it states:

[Table 1] Arabic: "As for the Sama' of our masters (may Allah the Almighty be pleased with them), it is free from this accusation; it is merely the voice of the reciter with poems that indicate the perfection of Allah the Almighty's creation." [2] Urdu: "That is, the Sama' of our noble masters (may Allah the Almighty be pleased with them) is pure from the false accusation of using musical instruments; it is only the voice of the Qawwal along with those verses that give news of the perfection of Divine artistry."

Muslims! Are these people truthful, or those who, to support their own carnal desires, level the accusation of using musical instruments against these servants of God? May Allah the Almighty grant success and guidance to our Muslim brothers. Ameen!

Saying 58: Hazrat Mir Sayyid Abdul Wahid Bilgrami (may his sublime secret be sanctified), who is among the most eminent saints of the illustrious Chisht family and a disciple through a single intermediary of Hazrat Makhdoom Shah Safi (may his faithful secret be sanctified), who in turn is a disciple through a single intermediary of Hazrat Makhdoom Shah Mina (may Allah the Almighty be pleased with him): Hazrat Shah Kalimullah Chishti Jahanabadi (may his secret be sanctified) says:

[Table 2] Persian/Sufi text: "One night in Medina al-Munawwara, I laid my side upon the bed of sleep. In a vision, I saw that I and Sayyid Sibghatullah Buruji were both presented in the holy assembly of the Hazrat Sanctuary of Prophethood (peace and blessings of Allah the Almighty be upon him). A group of noble Companions and great saints were present. Here, there is a person whom the Prophet..." Urdu: "I was lying on the bed of sleep one night in Medina al-Munawwara when I saw in the world of visions that I and Sayyid Sibghatullah Buruji were both present in the court of the Hazrat Sanctuary of Prophethood (peace and blessings of Allah the Almighty be upon

him), and a group of noble Companions and great saints was also present. Among them, there is one gentleman..."

[Footnotes] 1. Fawaid al-Fu'ad 2. Kashf al-Qina' 'an Usul al-Sama'

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

(६) हज़रत महबूब-ए-इलाही के मलफ़ूज़ात-ए-करीमा 'फ़वाइद अल-फ़ुआद', जिसे हज़रत के मुरीद-ए-रशीद मीर हसन अला संजरी (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने जमा किया है, उनमें भी हुज़ूर का साफ़ इर्शाद मज़कूर है कि: "मज़ामीर (वाद्य यंत्र) हराम हैं।" [1]

(७) हुज़ूर के ख़लीफ़ा हज़रत मौलाना फ़ख़रुद्दीन ज़रावी (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने हुज़ूर के ज़माने में हुज़ूर के हुक्म से समाअ (आध्यात्मिक श्रवण) के बारे में एक अरबी रिसाला 'कश्फ़ अल-क़िनाअ अन उसूल अल-समाअ' त़ालीफ़ फ़रमाया, उसमें है:

[तालिका 1] अरबी: "जहाँ तक हमारे मशाईख़ (अल्लाह तआला उन पर प्रसन्न हो) के समाअ का सवाल है, तो वह इस तोहमत से पाक है; वह तो महज़ कव्वाल की आवाज़ है उन अशआर के साथ जो अल्लाह तआला की कमाल-ए-सनअत (पूर्ण रचना) को ज़ाहिर करते हैं।" [2] उर्दू व्याख्या: "यानी हमारे मशाईख़ किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) का समाअ इस मज़ामीर (वाद्य यंत्रों) के बोहतान से पाक है, वह तो सिर्फ़ कव्वाल की आवाज़ है उन अशआर के साथ जो कमाल-ए-सनअत-ए-इलाही की ख़बर देते हैं।"

मुसलमानों! ये सच्चे हैं या वो जो अपनी हवा-ए-नफ़्स (इंद्रिय तृप्ति) की हिमायत के लिए इन खुदा के बंदों पर मज़ामीर की तोहमत धरते हैं? अल्लाह तआला हमारे भाई मुसलमानों को तौफ़ीक़ व हिदायत बख़्शे, आमीन!

क़ौल 58: हज़रत मीर सय्यद अब्दुल वाहिद बिलग्रामी (क़ुद्दिस सिर्रहु अल-सामी), जो चिश्त खानदान के आलीशान औलिया में से हैं और सिर्फ़ एक वास्ते से हज़रत मख़दूम शाह सफ़ी (क़ुद्दिस सिर्रहु अल-वफ़ी) के मुरीद हैं, जो सिर्फ़ एक वास्ते से हज़रत मख़दूम शाह मीना (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के मुरीद हैं: हज़रत शाह कलीमउल्लाह चिश्ती जहानाबादी (क़ुद्दिस सिर्रहु) फ़रमाते हैं:

[तालिका 2] फ़ारसी/अरबी पाठ: "मदीना मुनव्वरा में एक रात मैं सोने के लिए बिस्तर पर लेटा। वाक़िये (सपने) में देखा कि मैं और सय्यद सिबगतुल्लाह बरूजी दोनों हुज़ूर रिसालत पनाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुक़द्दस मज्लिस में हाज़िर हुए। सहाबा किराम, और औलिया-ए-इज़ाम की एक जमाअत हाज़िर है। यहाँ एक शख़्स है कि हुज़ूर..." उर्दू अनुवाद: "मैं मदीना मुनव्वरा में एक शब बिस्तर-ए-ख़्वाब पर लेटा था कि मैंने आलम-ए-वाक़िया में देखा कि मैं और सय्यद सिबगतुल्लाह बरूजी दोनों हज़रत रिसालत पनाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में हाज़िर

हैं और सहाबा किराम और औलिया-ए-इज़ाम की एक जमाअत भी मौजूद है, उन्हीं में एक साहब ऐसे हैं..."

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. फ़वाइद अल-फ़ुआद 2. कश्फ़ अल-क़िनाअ अन उसूल अल-समाअ

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

(۶) حضرت محبوب الہی کے ملفوظات کریمہ فوائد الفواد کہ حضرت کے مرید رشید میر حسن علا سنجزی قدس سرہ کے جمع کئے ہوئے ہیں ان میں بھی حضور کا صاف ارشاد مذکور ہے کہ :

مزامیر حرام است ۱۔

(۷) حضور کے خلیفہ حضرت مولانا فخر الدین زراوی قدس سرہ نے حضور کے زمانہ میں حضور کے حکم سے درباره سماع ایک رسالہ عربیہ مسمی بہ کشف القناع عن اصول السماع تالیف فرمایا، اس میں ہے :

[جدول ۱] اما سماع مشایخنا رضی اللہ تعالٰی عنھم فبرئ عن ھذہ التھمۃ وھو مجرد صوت القوال مع الاشعار المشعرۃ من کمال صنعۃ اللہ تعالٰی ۲۔ یعنی ہمارے مشایخ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہ کا سماع اس مزامیر کے بہتان سے پاک ہے وہ تو صرف قوال کی آواز ہے ان اشعار کے ساتھ جو کمال صنعت الہی کی خبر دیتے ہیں۔

مسلمانوں! یہ سچے یا وہ جو اپنی ہوائے نفس کی حمایت کو ان بندگان خدا پر مزامیر کی تہمت دھرتے ہیں اللہ تعالٰی ہمارے بھائی مسلمانوں کو توفیق و ہدایت بخشے آمین!

قول ۵۸: حضرت میر سید عبدالواحد بلگرامی قدس سرہ السامی کہ اجلہ اولیائے خاندان عالیشان چشت سے ہیں اور صرف ایک واسطہ سے حضرت مخدوم شاہ صفی قدس سرہ الوفی کے مرید ہیں جو صرف ایک واسطہ سے حضرت مخدوم شاہ مینا رضی اللہ تعالٰی عنہ کے مرید ہیں: حضرت شاہ کلیم اللہ چشتی جہاں آبادی قدس سرہ فرماتے ہیں۔

[جدول ۲] شبے در مدینہ منورہ پہلو بر بستر خواب گذاشتم در واقعہ دیدم کہ من و سید صبغۃ اللہ بروجی معا در مجلس اقدس حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باریاب شدیم جمعے از صحبہ کرام واولیائے عظام حاضراند درینجا شخصے ست کہ آنحضرت میں مدینہ منورہ میں ایک شب بستر خواب پر لیٹا تھا کہ میں نے عالم واقعہ میں دیکھا کہ میں اور سید صبغۃ اللہ بروجی دونوں حضرت رسالت پناہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بارگاہ میں حاضر ہیں اور صحابہ کرام اور اولیائے عظام کی ایک جماعت بھی موجود ہے انھیں میں ایک صاحب ایسے ہیں

۱ فوائد الفواد ۲ کشف القناع عن اصول السماع

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Table Header] [Right Column - Persian]: He has made (the path) clear, provided signs at every step, and established clear proofs at every station. For protection against bandits, he has appointed guides at various places. If any seeker of novelty or innovator calls towards another path, contrary to the ancient methodology of the noble saints and great Sufis, one should not pay heed to them. Instead, with the intention of supporting and aiding the Truth, one must consider it a religious duty to refute and invalidate them. The people of innovation and misguidance are those who deceptively wear the garb of Islam and come (among the common Muslims) while concealing their corrupt beliefs. These people are the enemies of religion and brothers of devils. Since the darkness of their misguidance is dispelled by the light of knowledge of the religious scholars and spiritual masters of Islam, they inevitably begin to consider the scholars of Sharia as their enemies. The godly scholars, who are the bright stars of the heaven of Islam, protect the masses from the evil of these human devils. With their luminous breaths, like piercing meteors, they constantly drive away these religious looters and thieves from every direction, and keep them terrified by raining down stones of curses and rejection upon them.

[Left Column - Urdu Translation]: He has made (the path) clear, provided signs at every step, and established clear proofs at every station. For protection against bandits, he has appointed guides at various places. If any seeker of novelty or innovator calls towards another path, contrary to the ancient methodology of the noble saints and great Sufis, one should not pay heed to them. Instead, with the intention of supporting and aiding the Truth, one must consider it a religious duty to refute and invalidate them. The people of innovation and misguidance are those who deceptively wear the garb of Islam and come (among the common Muslims) while concealing their corrupt beliefs. These people are the enemies of religion and brothers of devils. Since the darkness of their misguidance is dispelled by the light of knowledge of the religious scholars and spiritual masters of Islam, they inevitably begin to consider the scholars of Sharia as their enemies. The godly scholars, who are the bright stars of the heaven of Islam, protect the masses from the evil of these human devils. With their luminous breaths, like piercing meteors, they constantly drive away these religious looters and thieves from every direction, and keep them terrified by raining down stones of curses and rejection upon them. (T)

This ignorant person, who had—God forbid—called the scholars of Sharia 'devils,' praise be to Allah that through the eloquent tongues of the noble saints, Allah

Almighty has proven that this ignorant one and his companions are themselves the devils and enemies of religion. Thousands upon thousands of praises be to His Noble Countenance that these exalted words, being presented in the court of Prophethood, were sealed with the mark of acceptance. And to Allah belongs all praise.

Saying 60: This exalted master, the beautiful gnostic (Arif Jameel), may Allah be pleased with him, says in the same book:

[Second Table] [Right Column - Persian]: Know some conditions, without which Pir-Muridi (the relationship between a spiritual guide and a disciple) is not valid at all. Among these conditions, the first is that the Pir... [Left Column - Urdu]: Pir-Muridi is based on several conditions without which Pir-Muridi is not correct. Among these conditions, the first condition is:

1: Sab'a Sanabil, First Sanbalah, Maktaba Qadriya Jamia Nizamia Lahore, pp. 8-9 Page 566 of 674

फतावा रज़विया, जिल्द 21

[तालिका शीर्षक] [दायां कॉलम - फ़ारसी]: उन्होंने (मार्ग को) स्पष्ट कर दिया है, कदम-कदम पर निशान बना दिए हैं, और हर मंजिल पर स्पष्ट प्रमाण स्थापित कर दिए हैं। लुटेरों से सुरक्षा के लिए जगह-जगह मार्गदर्शक नियुक्त किए गए हैं। यदि कोई नया चाहने वाला या नवाचारी (बिदअती) महान संतों और महान सूफियों की प्राचीन पद्धति के विरुद्ध किसी अन्य मार्ग की ओर बुलाता है, तो उसकी बात पर ध्यान नहीं देना चाहिए। बल्कि सत्य के समर्थन और सहायता के इरादे से, उसका खंडन करना और उसे गलत साबित करना धार्मिक कर्तव्यों में से समझना चाहिए। नवाचार और गुमराह करने वाले वही लोग हैं जो छल-कपट से इस्लाम का चोगा पहनकर (आम मुसलमानों के बीच) आते हैं और अपने भ्रष्ट विश्वासों को छिपा कर रखते हैं। यही लोग धर्म के शत्रु और शैतानों के भाई हैं। चूँकि धर्म के विद्वानों और इस्लाम के आध्यात्मिक गुरुओं के ज्ञान के प्रकाश से उनकी गुमराही का अंधेरा दूर हो जाता है, इसलिए वे अनिवार्य रूप से शरिया के विद्वानों को अपना शत्रु समझने लगते हैं। दिव्य विद्वान, जो इस्लाम के आकाश के चमकते सितारे हैं, जनता को इन इंसानी शैतानों की बुराई से सुरक्षित रखते हैं। अपनी प्रकाशमयी सांसों से, भेदने वाले उल्कापिंडों (शहाब-ए-साकिब) की तरह, वे इन धर्म के लुटेरों और चोरों को हर तरफ से खदेड़ते रहते हैं और उन पर लानत और धिक्कार के पत्थर बरसाकर उन्हें डराते रहते हैं।

इस अज्ञानी ने जिसने शरिया के विद्वानों को—अल्लाह न करे—'शैतान' कहा था, अल्लाह का शुक्र है कि महान संतों की ज़ुबान से अल्लाह अज़-व-जल ने यह साबित कर दिया कि यह अज्ञानी और इसके साथी ही शैतान और धर्म के शत्रु हैं। उसके महान स्वरूप की हजारों-हजार प्रशंसा हो कि ये उच्च शब्द रिसालत की बारगाह में प्रस्तुत होकर स्वीकृति की मुहर के साथ अंकित हुए। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है।

कथन 60: यही महान सैय्यद, आरिफ जमील (रज़ियल्लाहु अन्हु) इसी पुस्तक में कहते हैं:

[दूसरी तालिका] [दायां कॉलम - फ़ारसी]: पीरी-मुरीदी की कुछ शर्तों को जान लें जिनके बिना पीरी-मुरीदी बिल्कुल भी वैध नहीं है। इन शर्तों में पहली शर्त यह है कि पीर... [बायां कॉलम - उर्दू]: पीरी-मुरीदी कुछ शर्तों पर आधारित है जिनके बिना पीरी-मुरीदी सही नहीं है। इन शर्तों में पहली शर्त यह है कि:

1: सबअ सनाबिल, पहला संबला, मकतबा कादरिया जामिया निजामिया लाहौर, पृष्ठ 8-9 पृष्ठ 674 का 566

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

[جدول] [دائیں جانب - فارسی متن]: نشانے بازداده در ہر منزل نزلے نہاده ورفع قطاع الطریق را بدرقہ ہمراہی فرستاده اگر مہوسے مبتدعی بطریق دیگر دعوت کند باید کہ قول او مسموع ندارند و اہل بدعت وضلالت طائفہ باشند کہ خود را در لباس اسلام بہ تلبیس پیدا آرند و عقائد فاسده خویش در باطن پوشیده دارند ایں جماعت اند اعدائے دین واخوان شیاطین و چوں بنور علم علمائے دین و مشائخ اسلام ظلمات بدعت ایشاں مکشوف میگردد ناچار علمائے شریعت را دشمن پندارند علمائے ربانی کہ نجوم سپہر اسلام اند مردم را از شر ایں شیاطین الانس محفوظ میدارند و انفاس نورانی ایشاں بمشابہ شہب ثواقب پیوستہ ایں مسترقاں (یعنی دزداں) شریعت از ہر جانبے میرانند و برجم و قذف پراگنده میگردانند ۱۔

[بائیں جانب - اردو ترجمہ]: روشن فرمادیئے، قدم قدم پر نشانات ہیں اور منزل منزل بنیات اور رہزنوں سے حفاظت کے لیے جگہ جگہ رہنمائی کرنیوالے مقرر ہیں اور اولیائے کرام و صوفیائے عظام کے مسلک قدیم کے بر خلاف کوئی اور راہ دکھاتا ہے کسی اور طریقے کی طرف بلاتا ہے تو اس کی بات پر کان نہیں دھرنا چاہئے بلکہ حمایت و نصرت حق کی نیت سے اس کی تردید و تغلیط کو منجملہ فرائض دینیہ سمجھنا چاہئے اہل بدعت وضلالت وہی تو ہیں جو از راہ فریب دہی لباس اسلام پہن کر (عوام اہل اسلام میں) آتے اور اپنے عقائد فاسدہ کو پوشیدہ رکھتے ہیں یہی لوگ اعدائے دین و اخوان شیاطین ہیں اور چونکہ علمائے دین و مشائخ اسلام کے علم کے نور سے انکی گمراہی کی تاریکیاں چھٹ جاتی ہیں لا محالہ یہ لوگ علمائے شریعت کو دشمن سمجھنے لگے ہیں، علمائے ربانی کہ آسمان اسلام کے روشن ستارے ہیں عوام کو ان شیاطین الانس کے شر سے محفوظ رکھتے ہیں اور اپنے نورانی انفاس سے شہاب ثاقب کی مانند ہمیشہ ان دین کے لٹیروں اور

چوروں کو ہر ہر طرف سے ہنکاتے اور ان پر لعنت ورد کے پتھر مار مار کر ڈر ڈراتے رہتے ہیں۔ (ت)

اس جاہل نے کہ علمائے شریعت کو معاذ اللہ شیاطین کہا تھا الحمدللہ کہ اولیائے کرام کی زبان در فشاں سے اللہ عز وجل نے ثابت کر دیا کہ یہ جاہل اور اس کے ہم مشرب ہی شیاطین و دشمنان دین ہیں اور ہزار در ہزار حمد اس کے وجہ کریم کو یہ کلمات عالیات بارگاہ رسالت میں معروض ہو کر مسجل بہ مہر قبول ہوئے واللہ الحمد۔

قول ۶۰: یہی سید جلیل عارف جمیل رضی اللہ تعالٰی عنہ اسی کتاب میں فرماتے ہیں:

[دوسرا جدول] [دائیں جانب - فارسی]: چند شرائط می دان کہ بے آں شرائط اصلا پیری مریدی درست نیست یکے آنکہ پیر [بائیں جانب - اردو]: پیری مریدی چند شرائط پر مبنی ہے جن کے بغیر پیری مریدی صحیح نہیں، ان شرائط میں پہلی شرط

۱ سبع سنابل سنبلہ اول مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ لاہور ص ۸ تا ۹ Page 566 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

Persian Text

One should have a correct path (Maslak-e-Sahih). Second, the spiritual guide (Pir) should not be deficient or negligent in fulfilling the rights of Sharia. Third, the Pir's beliefs must be correct and in accordance with the creed of Ahl-e-Sunnat wal Jama'at. Pir-ship and discipleship are not correct at all without these three conditions.[1]

Urdu Translation

This is that the Pir must possess the correct path. The second condition is that the Pir should fulfill Sharia rights, and the third condition is that the Pir's beliefs must be according to the school of Ahl-e-Sunnat wal Jama'at. These are the conditions without which Pir-ship and discipleship can never be correct. (That is, they should not be sluggish and lazy in following the commands of Sharia) (T).

Then, after explaining the first condition, it is stated regarding the second condition:

Persian Text

The second condition of a Pir is that he must be both knowledgeable and a practitioner of all forms of worship. He should not be deficient or negligent in performing various commands. If he is not knowledgeable about various forms of worship, he cannot become a practitioner and will fall outside the boundaries of Sharia. Thus, he is not fit to be a Pir because whoever falls from the level of Reality (Haqiqat) settles on the Spiritual Path (Tariqat), and whoever falls from the Spiritual Path stays on Sharia, but whoever falls from Sharia falls into misguidance. And a misguided person is not fit to be a Pir.
Furthermore, for a dervish who is a point of reference for the people, caution in the minute details of Sharia becomes an obligatory duty. Therefore,

Urdu Translation

The explanation of the second condition of Pir-ship is that it is necessary for the Pir to be a knowledgeable practitioner. He should not allow any deficiency or laziness in the worship and commands prescribed by Sharia. Now, if someone is not aware of acts of worship, obligatory duties (Fara'iz), essential acts (Wajibat), traditions (Sunan), recommended acts (Mustahabbat), forbidden acts (Muharramat), and disliked acts (Makruhat), then obviously he will not be able to act upon them. The result will be that he will fall from the boundary of Sharia and will no longer be eligible to be a Pir. Therefore, the person who falls from the station of Reality (Haqiqat) stops at the Spiritual Path (Tariqat), and the one who falls from the Spiritual Path stays on Sharia, but the person who falls from Sharia falls into misguidance. And a misguided person

Persian Text	Urdu Translation
it is mandatory for him not to be heedless of even a single etiquette or recommended act of Sharia, nor should he let it pass by, because such a thing becomes a justification for the misguidance of the disciples, as they would say, 'Our Pir did such a thing.' Thus, he becomes one who is himself astray and leads others astray.[2]	is not capable of being a Pir. Furthermore, for the dervish who is the center of people's attention, caution in the minor details of Sharia becomes obligatory and necessary. Therefore, it is obligatory for him not to be heedless of even a single etiquette or recommended act of Sharia and not to let it be missed, as this becomes a certificate for the disciples' misguidance.

[1] Sab'a Sanabil, Sunbulah 2, Maktaba Qadriya Jamia Nizamia Lahore, p. 39 & 20 [2] Sab'a Sanabil, Sunbulah 2, Maktaba Qadriya Jamia Nizamia Lahore, p. 42 Page 567 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

फ़ारसी पाठ

मलक सहीह दाश्ता बाशद, दोम आँका पीर दर अदाए हक़े शरीअत क़ासिर व मुतहाविन नबाशद सोम आँका पीर रा अक़ाइद दुरुस्त बूद मुवाफ़िक़ मज़हब सुन्नत व जमाअत पीरी व मुरीदी बे ईं सह शराइत असलन दुरुस्त नीस्त।[1]

उर्दू अनुवाद

यह है कि पीर सही मसलक रखता हो। दूसरी शर्त यह है कि पीर हुक़ूक़े शरीया अदा करे, और तीसरी शर्त यह है कि पीर के अक़ाइद मज़हब अहल-ए-सुन्नत व जमाअत के मुताबिक हों। ये वो शर्तें हैं जिनके बिना पीरी व मुरीदी हरगिज़ सही नहीं हो सकती। (यानी शरीअत के अहकाम का पालन करने में सुस्त और काहिल न हों) (त)।

फिर पहली शर्त का विस्तार बताने के बाद दूसरी शर्त के बारे में फ़रमाया:

फ़ारसी पाठ

शर्ते दोम पीर आंस्त के आलिम व आमिल बाशद बर जुमला इबादात बर अनवाअ व दर अदाए अहकाम क़ासिर व मुतहाविन नबूद व अगर बर अनवाअ इबादात आलिम नबूद आमिल नतवानद शुद, व अज़ हद्दे शरअ बियफ़्तद पस पीरी रानशायद ज़ीरा के हर के अज़ मक़ामे हक़ीक़त बियफ़्तद बर तरीक़त क़रार गीरद, व हर के अज़ शरीअत बियफ़्तद गुमराह कुनद व गुमराह पीर रानशायद अम्मा दरवेशे के मरजअ ख़लाइक़ बूद ओ रा एहतियात दर जुज़इयाते शरीअत फ़र्ज़ लाज़िम स्त बायद के यक दक़ीक़ा अज़ दक़ाइक़े शरअ अज़ूफ़ौत नशवद के वसीला-ए-गुमराही-ए-मुरीदां स्त

उर्दू अनुवाद

पीरी की दूसरी शर्त की व्याख्या यह है कि पीर को आलिम-ए-बा-अमल होना ज़रूरी है। शरीअत की निर्धारित इबातों और आदेशों में कोताही और सुस्ती को दखल न दे। अब अगर कोई व्यक्ति इबातों, फ़राएज़ (अनिवार्य कर्तव्यों), वाजिबात, सुन्नत और मुस्तहबात, मुहर्रमात (वर्जित) और मकरूहात (अवांछनीय) से वाकिफ़ नहीं है, तो ज़ाहिर है कि वह उन पर अमल नहीं कर सकेगा। जिसका नतीजा यह होगा कि वह शरीअत की सीमा से गिर जाएगा, और अब पीर बनने के लायक नहीं रहेगा। इसलिए जो व्यक्ति 'हक़ीक़त' के मुकाम से गिरता है, वह 'तरीक़त' पर रुक जाता है; और जो 'तरीक़त' से गिरता है, वह 'शरीअत' पर ठहर जाता है; लेकिन जो व्यक्ति 'शरीअत' से गिरता है, वह गुमराही (पथभ्रष्टता) में पड़ जाता है। और गुमराह आदमी पीरी के काबिल नहीं है। फिर जो दरवेश कि लोगों का मरजअ (केंद्र) हो, उस पर शरीअत के बारीक अहकाम की सावधानी फ़र्ज़ और लाज़िम हो जाती है। लिहाज़ा उस पर

फ़ारसी पाठ	उर्दू अनुवाद
बजहते आँका गोयंद के पीर मा ईं चुनीं कार कर्दा अस्त पस ओ ज़ाल व मुज़िल गर्दद।[2]	फ़र्ज़ है कि वह शरीअत के आदाब और मुस्तहबात में से किसी भी अदब या मुस्तहब से गाफ़िल (लापरवाह) न रहे और उसे फौत (छूटने) न दे, क्योंकि यह चीज़ मुरीदों की गुमराही की सनद बन जाती है।

[1] सब'अ सनाबिल, सुन्बुलह 2, मकतबा क़ादरिया जामिया निज़ामिया लाहौर, पृ. 39 व 20 [2] सब'अ सनाबिल, सुन्बुलह 2, मकतबा क़ादरिया जामिया निज़ामिया लाहौर, पृ. 42 पृष्ठ 567 का 674

فارسی متن **اردو ترجمہ**

مسلک صحیح داشتہ باشد، دوم آنکہ پیر در ادائے حق شریعت قاصر و متہاون نباشد سوم آنکہ پیر را عقائد درست بود موافق مذہب سنت و جماعت پیری و مریدی بے ایں سہ شرائط اصلا درست نیست۔[1]

یہ ہے کہ پیر مسلک صحیح رکھتا ہو دوسری شرط یہ ہے کہ پیر حقوق شرعیہ ادا کرے، اور تیسری شرط یہ ہے کہ پیر کے عقائد مذہب اہلسنت و جماعت کے مطابق ہوں یہ وہ شرطیں ہیں جن کے بغیر پیری و مریدی ہرگز صحیح نہیں ہو سکتی، (یعنی اتباع احکام شریعت میں سست اور کاہل نہ ہوں) (ت)

پھر شرط اول کی تفصیل ارشاد فرما کر شرط دوم کے متعلق فرمایا:

فارسی متن **اردو ترجمہ**

شرط دوم پیر آنست کہ عالم وعامل باشد بر جملہ عبادات بر انواع و در ادائے احکام قاصر و متہاون نبود و اگر بر انواع عبادات عالم نبود عامل نتواند شد، و از حد شرع بیفتد پس پیری رانشاید زیرا کہ ہر کہ از مقام حقیقت بیفتد بر طریقت قرار گیرد، و ہر کہ از شریعت بیفتد گمراہ کرد و

پیری کی دوسری شرط کی توضیح یہ ہے کہ پیر کو عامل با عمل ہونا ضروری ہے، شریعت کی مقررہ فرمودہ عبادات و احکام میں کوتاہی اور سستی کو دخل نہ دے اب اگر کوئی شخص عبادات و فرائض و واجبات، سنن و مستحبات، محرمات و مکروہات سے واقف نہیں تو ظاہر ہے کہ وہ ان پر عمل نہ کر سکے گا جس کا نتیجہ یہ ہوگا کہ وہ حد شریعت سے گر جائے گا، اور اب پیر بننے کا اہل نہ رہے گا، اس لئے جو شخص مقام حقیقت سے گرتا ہے وہ طریقت

فارسی متن	اردو ترجمہ
گمراہ پیر رانشاید اما در ویشے کہ مرجع خلائق بود او را احتیاط در جزئیات شریعت فرض لازم ست باید کہ یک دقیقہ از دقائق شرع ازوفوت نشود کہ وسیلہ گمراہی مریدان ست بجهت آنکہ گویند کہ پیر ما ایں چنیں کار کردہ است پس او ضال و مضل گردد۔[2]	پر رک جاتا ہے اور جو طریقت سے گرتا ہے شریعت پر ٹھہر جاتا ہے اور جو شخص شریعت سے گرتا ہے وہ گمراہی میں پڑ جاتا ہے۔ اور گمراہ آدمی پیری کے قابل نہیں، پھر جو درویش کہ مرجع خلائق ہو اس پر شریعت کے احکام جزئی کی احتیاط فرض ولازم ہو جاتی ہے لہٰذا اس پر فرض ہے کہ شریعت کے آداب و مستحبات سے بھی کسی ادب و مستحب سے غافل نہ رہے اور اسے فوت نہ ہونے دے کہ یہ چیز مریدوں کی گمراہی کی سند ہو جاتی ہے۔

[1] سبع سنابل سنبلہ دوم مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ لاہور ص ۳۹ و ۲۰ [2] سبع سنابل سنبلہ دوم مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ لاہور ص ۴۲ صفحہ 567 از 674

Volume 21 Fatawa Rizvia

And the disciples, using this as an argument, say that "our spiritual master (pir) has done this," and the result is that they become strayed and misleaders of others. (T)

Then, after explaining the three conditions, he said:

[Table Content] Persian Text: When a disciple finds the spiritual master possessed of these three conditions, he should pledge allegiance (bay'ah) to him, for it is permissible and commendable. But if any of these three conditions is missing in the spiritual master, pledging allegiance to him is not permissible. And if someone, out of ignorance, has pledged allegiance to such a master, he must turn away from that allegiance. 1 Urdu Text: In short, when a disciple finds the spiritual master to be a composite of these three conditions, he should then pledge allegiance at his hand, as it is permissible and commendable. If even one of these conditions is not found in the master, pledging allegiance to him is not permissible; rather, if someone has unknowingly pledged allegiance to such a master, it is obligatory for him to break that allegiance. (T)

Conclusion, may Allah grant us a good end.

Although these outwardly appear to be sixty (60) statements, in reality, they are eighty (80) exalted sayings of forty (40) saints. These include: the statement of Mawla Ali (Karam Allah Wajhahu al-Karim) at the beginning; the statements of Imam Malik and Imam Shafi'i in the sixth matter; the statement of Sayyid al-Ta'ifa under statement 11; Sayyidi Nabulsi's under statement 14; a statement of a saint from whom Shaykh Akbar inquired, included in statement 38; Ali Khawwas's statement under statement 42; Allama Nabulsi's under statement 52; Hadrat Khwaja Mawdud's statement included in statement 56; one statement from Shaykh al-Islam Harawi; six from Hadrat Sultan al-Awliya Mahbub-e-Ilahi; two statements from Hadrat Shaykh Muhammad bin Mubarak, a disciple of Shaykh al-Alam Farid al-Haq wa'l-Din Ganj Shakar and successor to Hadrat Sultan al-Mashayikh (May Allah be pleased with him) - all these under statement 75; and two statements of Hadrat Mir Abdul Wahid (19 to 20) under statement 60. These totaled twenty (20) in count.

Treatise: Maqal al-Urafa bi-I'zaz al-Shar' wa'l-Ulama (The Discourse of the Gnostics in Honoring the Divine Law and the Scholars) Concluded.

1 Sab' Sanabil, second Sanbulah, Maktabah Qadriyah Jamiah Nizamiyah Lahore, p. 43.
Page 568 of 674

और मुरीद इसे दलील बनाकर कहते हैं कि "हमारे पीर साहब ने तो यह किया है," और इसका नतीजा यह होता है कि वे खुद गुमराह होते हैं और दूसरों को भी गुमराह करने वाले बन जाते हैं। (त)

फिर तीनों शर्तों को बयान करके फरमाया:

[तालिका सामग्री] फारसी पाठ: जब एक मुरीद अपने पीर को इन तीनों शर्तों से युक्त पाए, तो वह उनके हाथ पर बैअत करे, क्योंकि यह जायज़ और मुस्तहसन (सराहनीय) है। और अगर पीर में इन तीनों शर्तों में से कोई एक भी गायब हो, तो उनके साथ बैअत करना जायज़ नहीं होगा। और अगर किसी ने अज्ञानता के कारण ऐसे पीर से बैअत कर ली है, तो उसे उस बैअत से मुकर जाना चाहिए। 1 उर्दू पाठ: सारांश यह है कि जब मुरीद पीर को इन तीनों शर्तों का संगम पाए, तो अब उसके हाथ पर बैअत करे क्योंकि यह जायज़ और सराहनीय है। और अगर पीर में इन शर्तों में से कोई एक शर्त भी न पाई जाए, तो उससे बैअत जायज़ नहीं, बल्कि अगर किसी ने अनजाने में ऐसे पीर से बैअत कर ली, तो उस पर उस बैअत का तोड़ देना वाजिब है। (त)

खात्मा (निष्कर्ष), अल्लाह हमें अच्छी मौत नसीब फरमाए।

यद्यपि ये बाहर से साठ (60) कथन प्रतीत होते हैं, लेकिन वास्तव में ये चालीस (40) औलिया-ए-कराम के अस्सी (80) महान कथन हैं। इनमें शामिल हैं: प्रारंभ में मौला अली (करम अल्लाह वजहुह अल-करीम) का कथन; छठे मामले में इमाम मालिक और इमाम शाफ़ई के कथन; ग्यारहवें कथन के अंतर्गत सैय्यद अत-ताइफा का कथन; चौदहवें कथन के अंतर्गत सैय्यदी नबुलसी का कथन; एक वली का कथन जिनसे शेख अकबर ने पूछताछ की थी, जो 38वें कथन में शामिल है; 42वें कथन के अंतर्गत अली खवास का कथन; 52वें कथन के अंतर्गत अल्लामा नबुलसी का कथन; 56वें कथन में हज़रत ख्वाजा मौदूद का कथन शामिल है; शेखुल इस्लाम हरवी का एक कथन; हज़रत सुल्तानुल औलिया महबूब-ए-इलाही के छह कथन; हज़रत शेख मुहम्मद बिन मुबारक, जो शेखुल आलम फरीदुल हक वद-दीन गंज शकर के मुरीद और हज़रत सुल्तानुल मशायख (रज़ियल्लाहु अन्हु) के खलीफा हैं, उनके दो कथन - ये सभी 75वें कथन के अंतर्गत हैं; और हज़रत मीर अब्दुल वाहिद के दो कथन (19 से 20) 60वें कथन के अंतर्गत। इनकी कुल संख्या बीस (20) हुई।

रिसाला: मक़ाल अल-उर्फ़ा बि-इअज़ाज़ अश-शर' वल-उलमा (शरीअत और उलेमा के सम्मान में ज्ञानियों का प्रवचन) समाप्त हुआ।

1 सब-ए-सनाबिल, दूसरा सनबुलह, मकतबा कादरिया जामिया निज़ामिया लाहौर, पृ. 43। पृष्ठ 568 / 674

اور مریدین اسے حجت بنا کر کہتے ہیں کہ ہمارے پیر صاحب نے تو یہ کیا ہے اور اس کا نتیجہ یہ ہوتا ہے کہ وہ گمراہ و گمراہ کن بن جاتے ہیں۔(ت)

پھر تینوں شرطیں بیان کر کے فرمایا:

مرید کہ پیر را بایں ہر سہ شرائط موصوف یابد بیعت با او کند کہ جائز و مستحسن است و اگر در پیر ازیں ہر سہ شرائط یکے مفقود بود بیعت با او جائز نہ باشد و اگر کسے از سبب نادانی با او بیعت کردہ باشد باید کہ ازاں بیعت بگردد۔ 1 غرض یہ کہ مرید جب پیر کو ان تینوں شرطوں کا جامع پائے تو اب اس کے ہاتھ پر بیعت کرے کہ جائز و مستحسن ہے اور اگر پیر میں ان شرائط میں سے کوئی ایک شرط بھی نہ پائی جائے تو اس سے بیعت جائز نہیں بلکہ اگر کسی نے نادانستہ ایسے پیر سے بیعت کرلی تو اس پر اس بیعت کا توڑ دینا واجب ہے۔(ت)

خاتمہ رزقنا اللہ حسنہا

یہ بظاہر اگرچہ ساٹھ ۶۰ قول ہیں مگر حقیقۃً چالیس ۴۰ اولیاء کرام کے اسی ۸۰ ارشادات عالیہ ہیں کہ صدر کلام میں مولٰی علی کرم اللہ وجہہ الکریم کا ارشاد امر چہارم میں اور امام مالک اور امام شافعی کے اقوال امر ششم میں اور سید الطائفہ کا ارشاد زیر قول ۱۱، سیدی نابلسی کا زیر قول ۱۴، ایک ولی کا قول جن سے شیخ اکبر نے استفسار کیا بضمن قول ۳۸، علی خواص کا قول زیر قول ۴۲، علامہ نابلسی کا زیر قول ۵۲، حضرت خواجہ مودود کا قول بضمن قول ۵۶، شیخ الاسلام ہروی کا ایک قول اور حضرت سلطان الاولیاء محبوب الٰہی کے چھ اور حضرت شیخ محمد بن مبارک مرید شیخ العالم فرید الحق والدین گنج شکر و خلیفہ حضرت سلطان المشائخ رضی اللہ تعالٰی

عنہ کے دو قول، یہ سب زیر قول ۷۵، اور حضرت میر عبدالواحد کے دو قول ۱۹ تا ۲۰ زیر قول ۶۰، یہ بیس ۲۰ شمار میں آئے۔

رسالہ مقال العرفاء باعزاز شرع و علماء ختم شد

1 سبع سنابل سنبلہ دوم مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ لاہور ص ۴۳ Page 568 of 674

Fatawa Rizvia Volume 21

Treatise Al-Yaquta al-Wasita fi Qalb Aqd al-Rabita 1209 AH (The ruby which is a means for the pure bond of connection)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 187: What do the scholars of religion say regarding this matter: that a person, considering the form of his Shaykh as a medium for receiving spiritual grace (fayz), visualizes him during dhikr or meditation (muraqaba). As Shah Waliullah (may Allah sanctify his secret) stated in his book 'Qawl al-Jamil' while explaining the practices of the Naqshbandiyya:

[Boxed Text] Arabic: "And if the Shaykh is absent from him, he should imagine his form between his eyes with a feeling of love and veneration. His form will then provide the same benefit as his company does." Urdu Translation: When someone's Shaykh is absent, he should visualize his form before his eyes with love and veneration. Thus, his form will grant the same benefit that his presence provides. (T)

In such a way that grace descends from the Pure Being of Allah, the Glorious and Exalted, into the subtleties (Lata'if) of the spiritual guide, and then into the subtleties of the disciple...

---

1. Al-Qawl al-Jamil with Shifa al-Alil, Chapter Six, H.M. Saeed Company Karachi, p. 81 & 82. Page 569 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

रिसाला (लघुग्रंथ) अल-याक़ूततुल वासिता फ़ी क़ल्ब अक़दिर राबिता 1209 हि. (वह याक़ूत जो शुद्ध आध्यात्मिक संबंध का साधन है)

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपावान है।

मसला 187: धर्मशास्त्री इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति अपने शेख (आध्यात्मिक गुरु) के स्वरूप को आध्यात्मिक कृपा (फ़ैज़) प्राप्त करने का माध्यम समझकर ज़िक्र या मुराक़बे के समय उनका ध्यान करता है। जैसा कि शाह वलीउल्लाह साहब (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने नक़्शबंदिया संप्रदाय के अभ्यासों के वर्णन में अपनी पुस्तक 'क़ौलुल जमील' में फ़रमाया है:

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: "जब शेख उससे अनुपस्थित हो, तो उसे प्रेम और सम्मान के भाव के साथ अपनी आँखों के बीच उनके स्वरूप की कल्पना करनी चाहिए। फिर उनका स्वरूप वही लाभ प्रदान करेगा जो उनकी संगति प्रदान करती है।" उर्दू अनुवाद: जब किसी का शेख अनुपस्थित हो, तो प्रेम और आदर के साथ उनके स्वरूप को अपनी आँखों के सामने विचार (कल्पना) करे, तो उनका स्वरूप वही लाभ देगा जो उनकी सभा (मजलिस) देती है। (त)

इस प्रकार कि अल्लाह सुब्हानहू व तआला की पाक ज़ात से मुर्शिद के लत़ायफ़ (सूक्ष्म केंद्रों) में फ़ैज़ नाज़िल होकर मुरीद के लत़ायफ़...

---

1. अल-क़ौलुल जमील म'अ शिफ़ा-उल-अलील, छठा अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 81 और 82। पृष्ठ 674 का 569

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

رسالہ الیاقوتۃ الواسطۃ فی قلب عقد الرابطۃ ۱۲۰۹ھ (وہ یاقوت جو خالص عقد رابطہ کا ذریعہ ہے)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۱۸۷: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص صورتِ شیخ کو واسطہ وصولِ فیضِ جان کر وقتِ ذکر یا مراقبہ کے اس کا تصور کرتا ہے۔ چنانچہ شاہ ولی اللہ صاحب قدس سرہ نے اشتغالِ نقشبندیہ کے بیان میں اپنی کتاب قول الجمیل میں فرمایا ہے:

[باکس ٹیکسٹ] عربی: و اذا غاب الشیخ عنہ یتخیل صورتہ بین عینیہ بوصف المحبۃ والتعظیم فتفید صورتہ ما تفید صحبتہ - ۱ اردو ترجمہ: جب کسی کا شیخ غائب ہو تو محبت اور تعظیم کے ساتھ اس کی صورت کو اپنی آنکھوں کے سامنے خیال کرے تو اس کی صورت وہی فائدہ دے گی جو اس کی مجلس دیتی ہے۔ (ت)

اس طور پر کہ حق سبحانہ و تعالٰی کی ذاتِ پاک سے مرشد کے لطائف میں فیض نازل ہو کر مرید کے لطائف

---

۱ القول الجمیل مع شفاء العلیل الفصل السادس ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۸۱ و ۸۲ Page 569 of 674

Fatawa Razvia Volume 21

...descends upon it. And this is also as long as it does not have a perfect connection with the essence of the Truth, Glory be to Him and Exalted is He. When a perfect connection is established, then one should not consider it necessary and should know the Murshid (spiritual guide) only as a medium and means of grace. He should not consider him as the Knower of the Unseen, nor as Present and Witnessing, nor should he appoint him as the worshipped and prostrated one; rather, he should consider attributing these matters to anyone other than God as polytheism. Is it permissible or not? If it is permissible, is its authority from the Quran, Hadith, the saying of a Mujtahid, or consensus? If it is not permissible, what is the proof for it from the four evidences? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

[Table/Box Section] (Left - Arabic text): All praise be to Allah Who guided us to the connection of hearts through the greatest barrier (Barzakh) between possibility and necessity. And blessings and peace be upon the most beautiful desired one, the most exalted means for rectifying matters, a prayer that erases the stains of defects and represents in the heart the image of the beloved, singing of monotheism for the Knower of the Unseen and of the great messengership for the intercessor of sins. May Allah Exalted's blessings be upon him, his family, and his companions, the means of generosity. The poor servant Abdul Mustafa Ahmad Raza al-Muhammadi, the Sunni Hanafi Qadiri Barkati Bareilvi, says: may Allah Exalted gather his scattered affairs and raise him under the banner of Al-Ghawth al-A'zam.

(Right - Urdu translation): All praise belongs to Allah Almighty who granted guidance for the connection of hearts through the Great Barzakh (intermediary) between possibility and necessity. And blessings and peace be upon the beautiful desired one and the glorious means for the rectification of dangers; such a prayer that wipes away defects and establishes the image of the beloved in hearts, while testifying to the Monotheism of the Knower of the Unseen and the Grand Messengership of the Intercessor of Sinners, peace and blessings of Allah Almighty be upon him, his family and his companions who are the chosen intermediaries. The poor Abdul Mustafa Ahmad Raza Muhammadi Sunni Hanafi Qadri Barkati Barelwi says: may Allah Almighty protect him from scattering and raise him under the flag of Ghous-e-Azam. (T)

Visualization of the Sheikh (Tasawwur-e-Sheikh) in the manner of Rabita, which is also called Barzakh, just as it has been a practice and tradition among the pure Sufis (may Allah Almighty sanctify them with their complete secrets) from successors to predecessors. And in their noble compositions, blessed letters, and fine discourses, it is consistently mentioned and written, and it is more than just written that the lamp of the Sheikh—rather, the very essence of the Sheikh (for the Sheikh, in presence and absence, is a mirror to be observed). And the real work is the work of the soul which, after the purification of animalistic impurities and the clearing of psychological darknesses, in a single form of manifestation and numerous visionary forms, can work in a thousand places at once, as has been observed many times.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...पर वारिद होता है। और यह भी जब तक कि इसको मुनासबत-ए-कामिला ज़ात-ए-हक़ सुब्हानहू व तआला से न हो और जब मुनासबत-ए-कामिला पैदा हो जाए फिर ज़रूरी न जाने और मुर्शिद को फ़क़त वास्ता और वसीला-ए-फ़ैज़ का जानता है। न आलिम-उल-ग़ैब जाने न हाज़िर-ओ-नाज़िर और मा'बूद-ओ-मस्जूद मुक़र्रर करे बल्कि इन उमूर का ग़ैर-ए-ख़ुदा के वास्ते साबित करना शिर्क समझे। जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ है तो इसकी सनद क़ुरआन है या हदीस या क़ौल-ए-मुजतहिद या इज्मा'? अगर नहीं जायज़ तो अदिल्ला-ए-अरबा से इसके लिए कौन सी दलील है? बयान करें, सवाब पाएँ।

जवाब: बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम।

[बॉक्स अनुभाग] (बायां - अरबी): तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जिसने दिलों के रब्त (जुड़ाव) के लिए इमकान (संभावना) और वुजूद (अनिवार्यता) के दरमियान बरज़ख़-ए-आज़म की रहनुमाई अता फ़रमाई। और सलात-ओ-सलाम उस हसीन मतलूब और ख़तरों की इस्लाह के लिए अज़ीम वसीले पर, ऐसी सलात जो ऐबों को मिटा दे और दिलों में महबूब की सूरत को क़ायम कर दे, आलिम-उल-ग़ैब की तौहीद और गुनहगारों के शफ़ीअ् की रिसालत-ए-कुबरा की गवाही देते हुए। अल्लाह तआला की रहमतें नाज़िल हों आप पर, आपकी आल और सहाबा पर जो करम के ज़राए (साधन) हैं। फ़क़ीर अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा मुहम्मदी सुन्नी हनफ़ी क़ादरी बरकाती बरेलवी कहता है: अल्लाह तआला उसकी परेशानियों को दूर फ़रमाए और उसे हुज़ूर ग़ौस-ए-आज़म के झंडे तले उठाए।

(दायां - उर्दू अनुवाद): तमाम तारीफ़ें अल्लाह तआला के लिए जिसने दिलों के रब्त के लिए इमकान और वुजूब के दरमियान बरज़ख़-ए-आज़म की रहनुमाई अता फ़रमाई और सलात-ओ-सलाम ख़ूबसूरत मतलूब और ख़तरों की इस्लाह के लिए जलील वसीला पर, ऐसी सलात जो उयूब (ऐबों) को मिटा दे और दिलों में महबूब की सूरत को क़ायम कर दे अल्लाम-उल-गुयूब की तौहीद और शफ़ीअ्-उल-मुज़निबीन की रिसालत-ए-कुबरा की शहादत देते हुए, सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि व सहबिही पर जो बरगुज़ीदा वास्ते हैं, फ़क़ीर अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा मुहम्मदी सुन्नी हनफ़ी क़ादरी बरकाती बरेलवी कहता है अल्लाह तआला इसको परागंदगी (बिखराव) से महफ़ूज़ फ़रमाए और हुज़ूर ग़ौस-ए-आज़म के झंडे तले उठाए। (त)

तसव्वुर-ए-शेख़ ब-रौनक़-ए-रब्ता जिसे बरज़ख़ भी कहते हैं जिस तरह हज़रात-ए-सूफ़िया-ए-साफ़िया (अल्लाह तआला उनके राज़ों को मुक़द्दस करे) में ख़लफ़न अन सलफ़ (एक के बाद एक) मामूल और मा-सूर (रिवायती) है और उनकी तसानीफ़-ए-मुनीफ़ा (शानदार रचनाओं) व मक्तूबात-ए-शरीफ़ा व मलफ़ूज़ात-ए-लतीफ़ा में तवातुर (निरंतरता) के साथ मज़कूर (वर्णित) व मस्तूर (लिखित) है, और लिखनें से बढ़कर ये कि शैख़ की शम्अ़—बल्कि ऐन-ए-शैख़ (कि शैख़ हुज़ूरी व ग़ैबत में मुशाहिदे का आईना है)। और हक़ीक़ी काम रूह का काम है जो हैवानियत की गंदगियों की सफ़ाई और नफ़्सानी अंधेरों के छंटने के बाद, एक ही शक्ल-ओ-सूरत और अनगिनत मिसाली जिस्मों में एक साथ हज़ारों जगह काम कर सकती है जैसा कि बार-बार देखा गया है।

پر وارد ہوتا ہے۔ اور یہ بھی جب تک کہ اس کو مناسبت کاملہ ذات حق سبحانہ و تعالیٰ سے نہ ہو اور جب مناسبت کاملہ پیدا ہو جائے پھر ضروری نہ جانے اور مرشد کو فقط واسطہ اور وسیلہ فیض کا جانتا ہے۔ نہ عالم الغیب جانے نہ حاضر و ناظر اور معبود و مسجود مقرر کرے بلکہ ان امور کا غیر خدا کے واسطے ثابت کرنا شرک سمجھے جائز ہے یا نہ؟ اگر جائز ہے تو اس کی سند قرآن ہے یا حدیث یا قول مجتہد یا اجماع؟ اگر نہیں جائز تو ادلہ اربعہ سے اس کے لئے کون سی دلیل ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب : بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

[جدول/باکس] الحمد لله الذي هدنا لربط القلوب بأعظم برزخ بين الإمكان والوجوب والصلوة والسلام على أجمل مطلوب أجل وسيلة لإصلاح الخطوب صلوة تمحو رين العيوب وتمثل في الفؤاد صورة المحبوب منشدا بالتوحيد لعلام الغيوب وبالرسالة الكبرى لشفيع الذنوب صلى الله تعالى عليه وعلى آله وصحبه وسائط الكرم قال الفقير عبدالمصطفى احمد رضا المحمدى السنى الحنفى القادرى البركاتى البريلوى لم الله تعالىٰ شعثه وتحت اللواء الغوثي بعثه۔

تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے جس نے دلوں کے ربط کے لئے امکان اور وجوب کے درمیان برزخ اعظم کی رہنمائی عطا فرمائی اور صلوٰۃ وسلام خوبصورت مطلوب اور خطرات کی اصلاح کے لئے جلیل وسیلہ پر، ایسی صلوٰۃ جو عیوب کو مٹادے اور دلوں میں محبوب کی صورت کو قائم کر دے علام الغیوب کی توحید اور شفیع المذنبین کی رسالت کبری کی شہادت دیتے ہوئے، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وصحبہ پر جو برگزیدہ واسطے ہیں، فقیر عبدالمصطفٰی احمد رضا محمدی سنی

حنفی قادری برکاتی بریلوی کہتا ہے اللہ تعالیٰ اس کو پراگندگی سے محفوظ فرمائے اور حضور غوث اعظم کے جھنڈے تلے اٹھائے۔ (ت)

تصور شیخ بروزن رابطہ جسے برزخ بھی کہتے ہیں جس طرح حضرات صوفیہ صافیہ قدسنا اللہ تعالیٰ باسرا ر ھم الوافیہ میں خلفاً عن سلف معمول وماثور اور ان کی تصانیف منیفہ و مکتوبات شریفہ و ملفوظات لطیفہ میں بتواتر مذکور و مسطور و غیر مسطور کہ شمع شیخ حاشا بلکہ عین شیخ (کہ شیخ حضور و غیبۃً مرآت ملاحظہ ہے۔ اور کار حقیقیہ کار روح جو بعد صفائی کدورات حیوانیہ وانجلائے ظلمات نفسانیہ صورت واحدہ شہادت و ہیاکل متکثرہ مثالیہ میں، دفعۃً ہزار جگہ کام کر سکتی ہے جیسا کہ بارہا مشاہدہ

And it is narrated in abundance from the observed ones and from the presence of the saints (Awliya), and it is prevalent in the world of dreams without the condition of sainthood (Wilayat). He who has attained knowledge of the strange actions and unusual disposals of the human soul knows that this is but a small drop from its vast oceans and overwhelming waves. After practice, habit, and the completion of suitability, this imagined form, without the aid of imagination, moves, speaks, stands firm in the difficulties of the path, and provides verbal solutions to subtleties and realities, as witnessed by the observation of the observers and experience (T). This is a clear and manifest proof that this is not merely a reverse return of a stored image from the usual treasury of thought to the common sense, but rather it is the maneuverings of the spirit's knight in the same composite paradigm, even if the actor himself is not conscious of his consciousness.

[Arabic]: As is observed by the general public in the absence of a vision. | [Urdu Translation]: As is known to the general public about dreams. (T) Otherwise, the occurrence of voluntary actions cannot be detached from consciousness.

[Arabic]: Master this, for it is important, beneficial, and decisive in ending and extirpating many doubts. | [Urdu Translation]: Keep this well in mind because it is important, beneficial, and puts an end to many doubts. (T)

It is merely a medium for attainment and a vessel of grace, and a cause for peace of mind and the removal of distractions, which is legally (Sharia) permissible. There is absolutely no evidence from the Sharia for its prohibition, let alone calling it Shirk (polytheism) and Kufr (disbelief), as is common on the tongues of the foolish deniers. "And people are enemies to what they are ignorant of" (People are opposed to what they are unaware of. T).

[Persian]: You forbid me from love, O ascetic of the age, | but I hold you excused because you have not seen it. [Urdu Translation]: (O ascetic of the age! You forbid me from love; hold me excused because you have not seen it. T)

And may Allah have mercy on the one who said (T): [Persian]: The war of seventy-two sects, excuse them all, | because when they did not see the truth, they took the path of myths. [Urdu Translation]: (In the war of the 72 sects, consider them all excused; since they are not aware of the truth, they will not walk this path. T)

O you! According to the principles of reasoning and the correspondence of the rational and the transmitted, the burden of proof is upon the claimant, and the proponent of permissibility adheres to the original principle which never needs any evidence. Some people, out of ignorance or feigned ignorance, fail to distinguish between a jurisprudential and a dialectical barrier, and are thus deceived or they deceive others by saying that you are the proponent of permissibility and we are the preventers and deniers, so the proof should be on you. Whereas this is a severe oversight and negligence or...

और देखे जाने वाले तथा औलिया (संतों) की ओर से प्रचुर मात्रा में वर्णित है, और स्वप्नलोक में विलायत (संतत्व) की शर्त के बिना जारी है। जिसे मानवीय आत्मा के अद्भुत कार्यों और विचित्र प्रवृत्तियों का ज्ञान प्राप्त है, वह जानता है कि यह उसके अथाह सागरों और शक्तिशाली लहरों में से एक छोटी सी बूंद है। और अभ्यास, आदत तथा उपयुक्तता की पूर्णता के बाद, यह कल्पित रूप बिना कल्पना की सहायता के गति और वाणी, और मार्ग की कठिनाइयों में दृढ़ता और सूक्ष्मताओं एवं सत्यों का मौखिक समाधान करता है, जैसा कि प्रत्यक्षदर्शियों के साक्ष्य और अनुभव गवाह हैं (T)। यह एक स्पष्ट और सुदृढ़ प्रमाण है कि यह केवल सामान्य कल्पना के खजाने से 'हिस-ए-मुश्तरक' (सामान्य बोध) की ओर एक प्रतिगामी वापसी नहीं है, बल्कि यह उस मिश्रित उदाहरण में आत्मा के शूरवीर की गतिविधियाँ हैं, भले ही कर्ता स्वयं अपनी चेतना के प्रति सचेत न हो।

जैसा कि स्वप्न के बारे में आम लोगों के लिए विदित है। (T) अन्यथा स्वैच्छिक कार्यों का होना चेतना से अलग नहीं हो सकता।

इसे अच्छी तरह याद रखो क्योंकि यह महत्वपूर्ण एवं लाभदायक है और बहुत से संदेहों को समाप्त करता है। (T)

यह केवल प्राप्ति का माध्यम और अनुग्रह का पात्र है, और मन की शांति तथा विकर्षणों को दूर करने का कारण है, जो शरीयत के अनुसार जायज़ है। इसके निषेध पर शरीयत से बिल्कुल कोई प्रमाण नहीं है, शिर्क(बुतपरस्ती) और कुफ्र (नास्तिकता) कहना तो दूर की बात है जैसा कि मूर्ख इनकार करने वालों की जुबान पर आम है। "और लोग उसके दुश्मन होते हैं जिसे वे नहीं जानते" (लोग जिसके बारे में नहीं जानते, उसके विरोधी होते हैं। T)।

तुम मुझे इश्क से रोकते हो, ऐ इस ज़माने के ज़ाहिद (तपस्वी), | लेकिन मैं तुम्हें मजबूर (माफ़) समझता हूँ क्योंकि तुमने उसे देखा नहीं है। (ऐ ज़माने के ज़ाहिद! तू मुझे इश्क से मना करता है; मुझे माफ़ रख क्योंकि तूने उसे देखा नहीं है। T)

और अल्लाह कहने वाले पर रहम फरमाए (T): बहत्तर (७२) सम्प्रदायों का युद्ध, उन सबको माफ़ कर दो, | क्योंकि जब उन्होंने सच्चाई को नहीं देखा, तो उन्होंने मिथकों का रास्ता अपनाया। (बेहतर ७२ फिरकों की लड़ाई में उन सबको माज़ूर (माफ़) जानो, जब वे हकीकत से वाकिफ नहीं हैं, तो वे इस रास्ते पर नहीं चलेंगे। T)

ऐ शख्स! तर्क के नियमों और बुद्धि संगत तथा रिवायतों की समानता के आधार पर, सबूत पेश करने की जिम्मेदारी दावेदार की है, और जायज़ (अनुमति) कहने वाला मूल सिद्धांत पर टिका होता है जिसे कभी किसी प्रमाण की आवश्यकता नहीं होती। कुछ लोग अज्ञानता या दिखावे की अज्ञानता के कारण फिकही (न्यायशास्त्रीय) और बहस के अवरोध के बीच अंतर नहीं कर पाते और धोखा खाते हैं या धोखा देते हैं कि तुम जायज़ कहने वाले हो और हम मना करने वाले और इनकार करने वाले हैं, इसलिए प्रमाण तुम्हें देना चाहिए। जबकि यह घोर भूल और लापरवाही है या...

ومرئی اور حضرات اولیاء سے بکثرت مروی اور عالم رویا میں بے شرط ولایت جاری، جسے افعالِ عجیب و تصرفاتِ غریبہ روح انسانی پر اطلاع حاصل وہ جانتا ہے کہ یہ تواس کے بحارِ ذخارہ وامواجِ قاہرہ سے ایک قطرہ قلیلہ ہے اور خود بعد تمرن واعتیا د و تکامل مناسبت اس صورت متخیلہ کا بے اعانت تخیل حرکت وکلام اور مشکلات راہ میں قیام واہتمام اور دقائق و حقائق کا شفاہاً حل تمام کما تشہد بہ شہود الشھود و التجربۃ (جیسا کہ مشاہدہ اور تجربہ گواہ ہے۔ ت) دلیل جلی وسلیل ہے کہ یہ فقط پیکر مخزون کا علی عکس المعتاد خزانہ خیال سے حس مشترک کی طرف عود قہقری نہیں بلکہ وہی مرکب مثال میں شہوار روح کی جولانیاں ہیں اگر چہ خود فاعل کو شعور یعنی شعور بالشور نہ ہو،

کما ھو المشہود لعموم الناس فی غیبۃ الروی۔ | جیسا کہ عوام الناس کو خواب کے بارے میں معلوم ہے۔ (ت) ورنہ صدور افعالِ اختیاریہ کو شعور سے انفکاک نہیں۔

اتقن ھذا فانہ مھم نافع ولا کثر الشبہات حاسم قالع۔ | اس کو خوب یاد رکھو کیونکہ یہ اہم نافع ہے اور بہت سے شبہات کو ختم کرتا ہے۔ (ت)

صرف واسطہ وصول و ناؤان فیض وباعث جمعیت خاطر وزوال تفرقہ ہائے شرعا جائز جس کے منع پر شرع سے اصلا دلیل نہیں، نہ کہ معاذ اللہ شرک وکفر کہنا جیسا کہ زبان زدِ سفہائے منکرین ہے۔ والناس اعداء لما جھلوا (لوگ جس سے ناواقف ہوں اس کے مخالف ہوتے ہیں۔ ت)۔

منعم کنی ز عشق ولے اے زاہد زماں | معذور دارمت کہ تو او راندیدہ (اے زمانہ کے زاہد ! تو مجھے عشق سے منع کرتا ہے مجھے معذور رکھ کیونکہ تو نے اسے دیکھا نہیں۔ ت)

ورحم اللہ القائل (اس قائل پر اللہ رحم فرمائے۔ ت)۔ جنگ ہفتاد و ملت ہمہ را عذر بنہ | چوں ندیدند حقیقت رہ افسانہ زدند (بہتر ۷۲ فرقوں سے جنگ میں ان سب کو معذور جان جب وہ حقیقت سے آگاہ نہیں تو اس راہ پر نہ چلیں گے۔ ت)

یا ھذا بقاعدہ اصول و تصادق و تطابق معقول و منقول، بینہ ذمہ مدعی ہے اور قائل جواز متمسک باصل جسے ہر گز کسی دلیل کی حاجت نہیں، بعض حضرات جہلا یا تجاہلا مانع فقہی و بحثی میں فرق نہ کر کے دھوکا کھاتے ہیں یا مغالطہ دیتے ہیں کہ تم قائل جواز اور ہم مانع و منکر تو دلیل تم پر چاہئے۔ حالانکہ یہ سخت ذہول و غفلت یا

Fatawa Rizvia Volume 21

It is deception and trickery to not know or acknowledge that the essence of the statement of permissibility is only this much: 'It has not been prohibited, nor has it been commanded, nor has it been prohibited' (it is not forbidden, or it is neither commanded nor forbidden. - Trans.). So, the one who permits is a negator of command and prohibition, and on a negator, there is no proof required by Shari'ah or reason. The one who calls it haram (unlawful) and forbidden is the claimant of a Shari'i prohibition; it is his responsibility to provide proof of where the Shari'ah has forbidden it. Allama Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) says in the treatise 'As-Sulh bayn al-Ikhwan':

'Caution does not lie in fabricating lies against Allah Almighty by establishing prohibition and dislike, for both of which evidence is necessary; rather, caution lies in permissibility, which is the original state.' 1 'It is not cautious to attribute falsehood to Allah by declaring something forbidden (haram) or disliked (makruh). Evidence is required for these two rulings. Instead, caution lies in permissibility (ibahat), which is the original ruling.' (Trans.)

Allama Ali Makki says in the treatise 'Iqtida bil-Mukhalif': 'It is well-known that the original principle in every matter is soundness/validity; as for the statement of invalidity and dislike, it requires proof.' 2 'It is an established fact that in every matter, the original principle is mere permissibility. For the ruling of invalidity (fasad) or dislike (karahat), evidence is needed.' (Trans.)

In short, the one who forbids is the juridical claimant who initiates the debate, while the one who argues for permissibility is like the respondent from whom demanding evidence is mere insanity or delusion. For him, this very argument is sufficient that there is no evidence for prohibition. It is stated in 'Musallam al-Thubut': 'Everything regarding which there is no Shari'i evidence for hardship in doing it or leaving it, then that itself is Shari'i evidence for the Legislator's ruling of choice (freedom of action).' 3 'If there is no Shari'i evidence regarding hardship in doing or not doing an act, then this itself is Shari'i evidence that there is choice according to Shari'ah.' (Trans.)

The humble author (may Allah forgive him) has already clarified this discussion in the treatise 'Iqamat al-Qiyamah 'ala Ta'in al-Qiyam li-Nabi Tihamah' (1299 AH) and 'Munir al-'Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn' (1301 AH), etc. Praise be to Allah, in such instances, the extreme effort of the deniers is arguing from the absence of

transmission (lack of specific text). 'That is their limit of knowledge' (This is the extent of their knowledge. - Trans.).

1 As-Sulh bayn al-Ikhwan (Treatise) 2 Al-Iqtida bil-Mukhalif (Treatise) 3 Musallam al-Thubut, Al-Maqala al-Thaniya, Al-Bab al-Thani, Matba' Ansari, Delhi, p. 24 Page 572 of 674

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २१

यह धोखा और फ़रेब है कि यह न जाना जाए या न माना जाए कि अनुमति (जवाज़) के कथन का सार केवल इतना ही है: 'न तो इससे रोका गया है, न ही इसका आदेश दिया गया है, और न ही इससे मना किया गया है' (यह निषिद्ध नहीं है या न तो आदेशित है और न ही निषिद्ध। - अनु.)। तो, अनुमति देने वाला आदेश और निषेध का नकार करने वाला है, और नकार करने वाले पर शरीयत या तर्क की दृष्टि से कोई प्रमाण (सबूत) आवश्यक नहीं है। जो इसे हराम और वर्जित कहता है, वह शरीयत के निषेध का दावेदार है; यह उसकी जिम्मेदारी है कि वह प्रमाण दे कि शरीयत ने कहाँ मना किया है। अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलुसी (कुद्दिस सिर्रहु अल-कुदसी) 'अस-सुल्ह बैन अल-इख़्वान' रिसाले में फ़रमाते हैं:

'हराम और मकरूह साबित करके अल्लाह तआला पर झूठ गढ़ने में कोई एहतियात (सावधानी) नहीं है, क्योंकि इन दोनों के लिए प्रमाण आवश्यक है; बल्कि एहतियात मुबाह (अनुमति) होने में है, जो मूल स्थिति है।' १ 'हराम और मकरूह घोषित करने में अल्लाह पर झूठ बाँधना सावधानी नहीं है। इन दोनों फ़ैसलों के लिए प्रमाण चाहिए, बल्कि सावधानी तो मुबाह (अनुमति) होने में है जो असल हुक्म है।' (अनु.)

अल्लामा अली मक्की 'इक्तिदा बिल-मुख़ालिफ़' रिसाले में फ़रमाते हैं: 'यह सर्वविदित है कि हर मसले में मूल सिद्धांत वैधता/सही होना है; जहाँ तक अमान्यता और नापसंदगी के कथन का सवाल है, तो उसके लिए प्रमाण की आवश्यकता होती है।' २ 'यह एक मान्य बात है कि हर मसले में मूल बात केवल अनुमति ही है। अमान्यता (फ़साद) और नापसंदगी (कराहियत) के हुक्म के लिए दलील की ज़रूरत है।' (अनु.)

संक्षेप में, रोकने वाला फ़िक़ही दावेदार है जो बहस शुरू करता है, जबकि अनुमति का पक्षधर उस प्रतिवादी के समान है जिससे प्रमाण माँगना केवल पागलपन या भ्रम है। उसके लिए यही दलील काफ़ी है कि मनाही पर कोई दलील नहीं है। 'मुसल्लम अल-सुबूत' में है: 'हर वह चीज़ जिसके करने या छोड़ने में कठिनाई का कोई शरीय प्रमाण न हो, तो वह स्वयं शरीयत का यह हुक्म होने का प्रमाण है कि इसमें चयन (इख़्तियार) की छूट है।' ३ 'किसी काम के करने या न करने में कठिनाई के मामले में कोई शरीय दलील न हो, तो यह स्वयं शरीय दलील है कि शरीयत की ओर से इख़्तियार (छूट) है।' (अनु.)

मुझ फ़कीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने रिसाला 'इक़ामत अल-क़ियामा अला ता'इन अल-क़ियाम लि-नबी तिहामा' (१२९९ हि.) और 'मुनीर अल-ऐन फ़ी हुक्म तक़्बील अल-इबहामैन' (१३०१ हि.) आदि में इस बहस को स्पष्ट कर दिया है, अल्हम्दुलिल्लाह। ऐसे मामलों में विरोधियों की पूरी कोशिश सिर्फ़ 'नक़्ल (ग्रंथ प्रमाण) के अभाव' से तर्क करना है। 'ज़ालिका मब्लग़ुहुम मिनल इल्म' (यही उनके ज्ञान की सीमा है। - अनु.)।

१ अस-सुल्ह बैन अल-इख़्वान (रिसाला) २ अल-इक्तिदा बिल-मुख़ालिफ़ (रिसाला) ३ मुसल्लम अल-सुबूत, अल-मक़ाला अल-सानिया, अल-बाब अल-सानी, मतबा अंसारी, दिल्ली, पृ. २४ पेज ५७२ ऑफ़ ६७४

کید وخدیعت ہے نہ جانا یا جاننا اور نہ مانا کہ قولِ جواز کا حاصل کتنا صرف اس قدر کہ لم ینہ عنہ ولم یؤمر بہ ولم ینہ عنہ (یہ ممنوع نہیں یا نہ مامور ہے نہ ممنوع۔ ت) تو مجوز نانی امر و نہی ہے اور نانی پر شرعاً و عقلاً بینہ نہیں جو حرام و ممنوع کہے وہ نہی شرعی کا مدعی ہے ثبوت دینا اسکے ذمے ہے کہ شرع نے کہاں منع کیا ہے۔ علامہ عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی رسالۃ الصلح بین الاخوان میں فرماتے ہیں:

ولیس الاحتیاط في الافتراء علی اللہ تعالی باثبات الحرمۃ والکراھۃ الذین لابد لھما من دلیل بل في الاباحۃ التي ھي الاصل ۔1 حرام اور مکروہ قرار دینے میں اللہ تعالیٰ پر افتراء باندھنے میں احتیاط نہیں ہے ان دونوں حکموں کے لئے دلیل چاہئے بلکہ احتیاط اباحت میں ہے جو اصل حکم ہے۔ (ت)

علامہ علی مکی رسالہ اقتداء بالمخالف میں فرماتے ہیں: من المعلوم ان الاصل في کل مسئلۃ ھو الصحۃ واما القول بالفساد والکراھۃ فیحتاج الی حجۃ ۔2 مسلمہ بات ہے کہ ہر مسئلہ میں اصل صرف اباحت ہے فساد اور کراہت کے حکم کے لئے دلیل کی ضرورت ہے۔ (ت)

غرض مانع فقہی مدعی بحثی ہے اور جواز کا قائل مثل سائل مدعاعلیہ جس سے مطالبہ دلیل محض جنون یا تسویل اس کے لئے یہی دلیل بس ہے کہ منع پر کوئی دلیل نہیں۔ مسلم الثبوت میں ہے : کل ماعدم فیہ المدرک الشرعي للحرج في فعلہ وترکہ فذلک مدرک شرعي لحکم الشارع بالتخییر ۔3 کسی کام کے کرنے میں اور نہ کرنے میں حرج کے مسئلہ میں کوئی شرعی دلیل نہ ہو تو یہ خود شرعی دلیل ہے کہ شرعاً اختیار ہے۔ (ت)

فقیر غفر اللہ تعالی لہ رسالہ اقامة القیامة علی طاعن القیام لنبی تہامہ (۱۲۹۹ھ) و رسالہ منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین (۱۳۰۱ھ) وغیرہما میں اس بحث کو واضح کر چکا وللہ الحمد امثال مقام میں نہایت سعی منکرین عدم نقل سے استدلال ہے۔ ذلك مبلغهم من العلم (یہی ان کے علم کی انتہا ہے ۔ ت)

1 الصلح بین الاخوان (رسالہ) 2 الاقتداء بالمخالف (رسالہ) 3 مسلم الثبوت المقالة الثانیة الباب الثانی مطبع انصاری دہلی ص ۲۴ Page 572 of 674

Fatawa Razawiya, Volume 21

...is the reach of knowledge. (Note) But according to the wise and the most distinguished scholars, this baseless reliance is like "grasping at straws" and "plucking thorns" (getting stuck in a problem. Note). The absence of a report is not a report of absence, nor does the absence of an action necessitate a prohibition. If only they understood the meaning of permission for what was "neither commanded nor forbidden" (Note), they would know that the very matter they seek to invalidate is one of the instances of its own definition. For reporting along with the lack of actual demand and sufficiency, and the lack of mention of chains of transmission, are both forms of this non-existence of command and prohibition. So this reasoning is like making the proof of the more specific a reason for the removal of the more general. And is this anything but sheer slander? (Note). This discussion has also been completed by this humble servant in his aforementioned treatises, and also in the treatise "Anhar al-Anwar min Yam Salat al-Asrar" (1305 AH) and "Surur al-Eid al-Saeed fi Hall al-Du'a ba'd Salat al-Eid" (1307 AH) and others.

And for the one who most excellently detailed those discussions, the Seal of Researchers, Imam of Verifiers, Most Knowledgeable of Scholars, Sword of the Sunnah, Standard of Islam, our master and father—may the Unique One sanctify his noble secret—in his sublime book "Idhaqat al-Atham lima Na'i 'Amal al-Mawlid wal-Qiyam" and his beautiful journey "Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad" and others among his excellent compositions, may Mercy be upon him from the Generous.

Among those who have given a good detail of these discussions, the best of all is the Seal of Researchers, the great sword of the Sunnah among the scholars, the flag of Islam, my respected father's book "Idhaqat al-Atham limani'i 'Amal al-Mawlid wal-Qiyam" and the beautiful book "Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad", etc. May Allah Almighty have mercy on him. (Note)

And if the basis of prohibition were merely the absence of mention, then why limit it to just the occupation of Barzakh? All public occupations, thoughts, and their ways and manners that have been prevalent and customary among all the great saints—may their secrets be sanctified—generation after generation, would all, God forbid, be declared as abominable innovations, haram, and forbidden. Because many of them in essence, and many with these specific forms and particular states, were never established from the Radiant Presence of the Master of the World (peace and

blessings of Allah be upon him), or the Companions, or the Tabi'un. Yes, indeed, the word of Allah Almighty:

In what he narrates from his Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Whoever shows enmity to a friend of Mine, I have declared war against him," as in al-Jami' al-Sahih and others.	**The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) narrated from Allah Almighty: "Whoever has enmity with My wali (friend/saint), I declare war with him," as it is in Sahih Bukhari etc. (Note)**

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Riqaq, Bab al-Tawadu', Qadimi Kutub Khana Karachi, 4/963. Page 573 of 674

फतावा रज़विया, जिल्द 21

...ज्ञान की पहुँच है। (त) लेकिन बुद्धिमानों और विशिष्ट विद्वानों के अनुसार, यह निराधार सहारा 'तशब्बुस बिल-हशीश व खर्तुल-क़ताद' (तिनके का सहारा और मुश्किल में फँसना है। त) है। 'नक़्ल की कमी' (अदम-ए-नक़्ल), 'कमी की नक़्ल' (नक़्ल-ए-अदम) नहीं है, और न ही 'अमल की कमी' (अदम-ए-फ़ेल) निषेध का कारण बनती है। काश वे स्वयं उस 'अनुमति' (जवाज़) का अर्थ समझते जिसे "न तो करने का हुक्म दिया गया और न ही मना किया गया" (त), तो वे जान जाते कि जिस बात से वे उसका खंडन करना चाहते हैं, वह स्वयं उसकी अपनी सीमा का एक उदाहरण है। क्योंकि बिना किसी मांग के रिपोर्ट करना और संदर्भों का उल्लेख न करना, दोनों ही आदेश और निषेध की इसी अनुपस्थिति के रूप हैं। तो यह तर्क ऐसा हुआ कि विशिष्ट की पुष्टि को सामान्य के हटने का प्रमाण बनाया जाए। और क्या यह सरासर झूठ नहीं है? (त)। इस बहस को फक़ीर (विनम्र सेवक) ने अपने उपर्युक्त शोध-पत्रों और 'अन्हारुल-अनवार मिन यम सलातुल-असरार' (1305 हिजरी) तथा 'सुरूरुल-ईद अल-सईद फ़ी हल-अल-दुआ बाद सलातुल-ईद' (1307 हिजरी) आदि में पूरा कर दिया है।

और उन बहसों का सबसे अच्छा विवरण देने वाले, शोधकर्ताओं की मुहर, सत्यापनकर्ताओं के इमाम, विद्वानों में सबसे ज्ञानी, सुन्नत की तलवार, इस्लाम का परचम, हमारे आका और वालिद (पिता) — अद्वितीय अल्लाह उनके महान रहस्य को पवित्र करे — अपनी महान पुस्तक "इज़ाक़तुल आसाम लिमा नाई अमलुल मौलिद वल क़ियाम" और उनकी खूबसूरत रचना "उसूलुर रशाद लि-क़म' मबानी अल-फ़साद" और उनकी अन्य उत्कृष्ट रचनाओं में, उन पर उदार रब की रहमत हो।

इन बहसों का अच्छा विवरण देने वालों में सबसे बेहतर, मुहाक़्क़िकीन के खातम (मुहर), उलमा-ए-किराम के बड़े सुन्नत की तलवार, इस्लाम के झंडे हज़रत वालिद गिरामी की किताब "इज़ाक़तुल आसाम लिमानी-ए-अमलुल मौलिद वल क़ियाम" और किताब जमील "उसूलुर रशाद लि-क़म' मबानी अल-फ़साद" आदि में है। अल्लाह तआला उन पर रहमत फरमाए। (त)

और यदि निषेध का आधार केवल उल्लेख की अनुपस्थिति पर ही टिका होता, तो फिर सिर्फ़ बर्ज़ख के काम तक ही क्यों रुकना? सभी आम काम, विचार और उनके तरीके जो पीढ़ी दर पीढ़ी सभी महान संतों (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) में प्रचलित और सामान्य रहे हैं, वे सब (अल्लाह की पनाह) घृणित नवाचार (बिदअत-ए-शनीआ), हराम और वर्जित माने जाएंगे। क्योंकि उनमें से बहुत से तो मूल रूप से, और बहुत से इन विशिष्ट रूपों और विशेष स्थितियों के साथ, नबी-ए-करीम

(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या सहाबा और ताबिईन से साबित नहीं हैं। हाँ हाँ, अल्लाह अज़्ज़वजल का फरमान:

उसमें जो वह अपने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत करते हैं: "जिसने मेरे किसी वली (मित्र/संत) से शत्रुता की, मैंने उसके विरुद्ध युद्ध की घोषणा कर दी," जैसा कि अल-जामे-उस-सहीह आदि में है।

हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम ने अल्लाह तआला से रिवायत फरमाया कि "जिसने मेरे वली से शत्रुता की, मैं उससे जंग का ऐलान करता हूँ" जैसा कि सहीह बुखारी आदि में है। (त)

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल रिकाक, बाबुत तवाज़ु, पुरानी कुतुब खाना कराची, 4/963। पृष्ठ 573 / 674

علم کی پہنچ ہے۔ ت) مگر نزد عقلاء، فضلاء عن الفضلاء یہ بے اصل استناد تشبث بالحشیش وخرط القتاد (تنکے کا سہارا اور مشکل میں پھنسنا ہے۔ ت) عدمِ نقل، نقلِ عدم نہیں، نہ عدمِ فعل منع کو مستلزم، کاش خود معنی جواز لم یؤمر بہ ولم ینہ عنہ (نہ اس کا حکم اور نہ اس کی ممانعت ہے۔ ت) کو سمجھتے تو جانتے کہ جس امر سے اس کا ابطال چاہتے ہیں وہ خود اس کی حد کا احد المصادیق ہے۔ کہ نقل مع عدم الطلب فعلا وکفا وعدمِ ذکر اسناد دونوں اسی انعدام امر و نہی کی صورتیں ہیں تو یہ استدلال ایسا ہوا کہ ثبوت اخص کو ارتفاع اعم پر دلیل بنائے وھل ھو الا بھت بہت (یہ خاص بہتان ہے۔ ت) یہ بحث بھی فقیر نے اپنے رسائل مذکورہ ونیز رسالہ انہار الانوار من یم صلوۃ الاسرار (۱۳۰۵ھ) و رسالہ سرور العید السعید فی حل الدعاء بعد صلوۃ العید (۱۳۰۷ھ) وغیر ہما میں تمام کر دی۔

ولمن احسن تفصیل تلك المباحث ختام المحققین امام المدققین اعلم العلماء سیف السنة علم الاسلام سیدنا الوالد قدس الواحد سر الماجد في کتابه الجلیل "اذاقة الاثام لما نعی عمل المولد والقیام" وسفره الجمیل "اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد" و غیرھما من تصانیفه الجیاد علیه الرحمة الجواد۔

ان مباحث کی اچھی تفصیل کرنے والوں میں سب سے بہتر خاتم المحققین علماء کرام کے بڑے سنت کی تلوار، اسلام کے جھنڈے حضرت والد گرامی کی کتاب "اذاقة الاثام لمانعی عمل المولد والقیام" اور کتاب جمیل "اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد" وغیرہما میں ہے۔ اللہ تعالٰی ان پر رحمت فرمائے۔ (ت)

اور اگر عدمِ ورود ہی پر مدارِ منع ٹھہرا تو ایک شغل برزخ ہی پر کیا موقوف، عامہ اشغال و افکار اور ان کے طریق و اطوار کہ طبقہ فطبقہ تمام اکابر اولیائے قدست اسرار ہم میں رائج و معمول

رہے سب معاذ اللہ بدعت شنیعہ و حرام و ممنوع قرار پائیں گے کہ ان میں بہت تو رائسا اور بہت بایں ہیئات خاصہ و اوضاع جزئیہ ہر گز حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یا صحابہ و تابعین سے ثابت نہیں ہاں ہاں قول الہی عزوجل:

فیما یرویه عنه نبیه صلی الله تعالی علیه وسلم من عادی لی ولیا فقد اذنته بالحرب، کما في الجامع الصحیح وغیره

حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے اللہ تعالیٰ سے روایت فرمایا کہ جس نے میرے ولی سے عداوت کی میں اس سے جنگ کا اعلان کرتا ہوں جیسا کہ صحیح بخاری میں وغیرہ میں ہے۔ (ت)

1. صحیح البخاری کتاب الرقاق باب التواضع قدیمی کتب خانہ کراچی ۴/ ۹۶۳ Page 573 of 674

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

Indeed, to embrace this hideous obligation with extreme impudence and, God forbid, to label the great pillars of the spiritual path and the kings of reality as inventors of innovations (bid'ah) and promoters of sins, might seem easy to a stubborn denier.

Arabic	Urdu
"Hatred has already appeared from their mouths, and what their breasts conceal is even greater." [Quran 3:118]	Hatred is manifest from their mouths and what is in their hearts is greater than that. (T)

However, remember that by accepting this, the blame will reach home. Listen also to Imam-ul-Taifa's grandfather in lineage, grandfather in apprenticeship, and great-grandfather in allegiance, Honorable Shah Waliullah Sahib. See how openly he admits in his book *Al-Qawl al-Jamil*, which he composed for the promotion and teaching of contemporary thoughts and modern practices:

Arabic	Urdu
Our companionship is connected to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, even if these specific manners and practices are not proven. [Summary]	Our companionship is connected to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, even if these specific manners and practices are not proven. [Summary]

In the same book, it is stated:

Arabic	Urdu
Do not think that the spiritual connection (nisbat) is attained only through these practices; rather, these are also ways to achieve it without being confined to them. My predominant opinion is that the Companions (Sahaba) and their Successors (Tabi'un) used to achieve tranquility through other ways, etc.	Do not think that the spiritual connection (nisbat) is attained only through these practices; rather, these are also ways to achieve it without being confined to them. My predominant opinion is that the Companions (Sahaba) and their Successors (Tabi'un) used to achieve tranquility through other ways, etc.

The "Third Teacher" of the Wahhabis, Maulvi Khurram Ali Sahib, author of *Nasihat al-Muslimeen*, writes in the translation of *Shifa al-Alil* after this: "The translator says that the author, through delightful speech and unparalleled research, has uprooted the doubts of the critics. Some ignorant people say that since the specific practices of the

Qadiriyya, Chishtiyya, and Naqshbandiyya orders were not present in the time of the Companions and the Successors, they are an evil innovation (bid'at-e-sayyi'ah). The summary of the answer is that..."

---

1. Holy Quran 3 / 118
2. *Al-Qawl al-Jamil* with *Shifa al-Alil*, Chapter 7, H.M. Saeed Company, Karachi, p.
3. *Al-Qawl al-Jamil* with *Shifa al-Alil*, Chapter 11, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 17

फ़तावा रज़विया, खंड 21

भला, अत्यंत धृष्टता के साथ इस घृणित बात को अपना लेना और महान सूफी संतों और हकीकत के सुल्तानों को, अल्लाह न करे, नवाचारों (बिदअत) का आविष्कारक और बुराइयों का प्रवर्तक कहना, हठी इनकार करने वालों के लिए आसान हो सकता है।

अरबी

"उनके मुँह से द्वेष प्रकट हो चुका है और जो उनके सीनों में छिपा है वह इससे भी बढ़कर है।" [कुरआन 3:118]

उर्दू

उनके मुँह से नफरत झलकती है और जो उनके दिलों में है वह उससे भी बड़ा है। (त)

लेकिन इतना याद रहे कि इसे मान लेने से आंच घर तक आएगी। ज़रा इमाम-उल-ताइफ़ा के वंशानुगत दादा, शिक्षात्मक दादा और बैअत में परदादा, हज़रत शाह वलीउल्लाह साहब को भी सुन लीजिए कि वे 'अल-क़ौल अल-जमील' में, जिसे उन्होंने नए विचारों और प्रथाओं के प्रचार-प्रसार के लिए लिखा है, क्या स्पष्ट रूप से स्वीकार करते हैं:

अरबी

हमारी संगत अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक जुड़ी हुई है, भले ही ये विशेष शिष्टाचार और अभ्यास प्रमाणित न हों। [सारांश]

उर्दू

हमारी संगत तो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तक जुड़ी हुई है, हालाँकि ये विशेष शिष्टाचार और कार्य प्रमाणित नहीं हैं। (सारांश)

उसी में है:

अरबी

यह न समझें कि निस्बत (आध्यात्मिक संबंध) केवल इन्हीं अभ्यासों से प्राप्त होती है, बल्कि ये भी इसे प्राप्त करने के तरीके हैं, इनमें कोई पाबंदी नहीं है। मेरी प्रबल राय यह है कि सहाबा और ताबिईन अन्य तरीकों से सुकून हासिल करते थे, इत्यादि।

उर्दू

यह न समझें कि निस्बत बस इन्हीं कार्यों से प्राप्त होती है बल्कि ये भी उसकी प्राप्ति के तरीके हैं, इनमें कोई सीमा नहीं है और मेरा ज़्यादातर ख्याल यही है कि सहाबा और ताबिईन दूसरे तरीकों से ही निस्बत प्राप्त करते थे आदि।

वहाबियों के"तीसरे शिक्षक" मौलवी खुर्रम अली साहब, जो 'नसीहतुल मुस्लिमीन' के लेखक हैं, 'शिफ़ा अल-अलील' के अनुवाद में इसके बाद लिखते हैं: "अनुवादक कहता है कि लेखक ने अपनी मनभावन बातों और बेमिसाल शोध से आलोचकों के संदेहों को जड़ से उखाड़ दिया है। कुछ अज्ञानी कहते हैं कि चूंकि क़ादरिया, चश्तिया और नक़्शबंदिया के विशेष अभ्यास सहाबा और ताबिईन के समय में नहीं थे, इसलिए वे बुरी बिदअत (नवाचार) हैं। उत्तर का सारांश यह है कि..."

---

1. अल-कुरआन अल-करीम 3 / 118
2. अल-क़ौल अल-जमील मा' शिफ़ा अल-अलील, सातवां अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ.
3. अल-क़ौल अल-जमील मा' शिफ़ा अल-अलील, ग्यारहवां अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 17

بھلا کر بنایت و قاحت اس لازم شنیع کا التزام کرلینا اور جماہیر اساطین طریقت و سلاطین حقیقت کو معاذ اللہ مخترع بدعات و مروج سیئات کہہ دینا اگرچہ منکر مکابر کے نزدیک سہل ہو،

عربی	اردو
"قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ۖ وَ مَا تُخْفِيْ بغض ان کے منہ سے ظاہر اور جو ان کے دلوں میں ہے صُدُوْرُهُمْ اَكْبَرُ" 1	وہ اس سے بڑھ کر ہے۔ (ت)

مگر اتنا یاد رہے کہ یہ مان کر گھر کی بھی جائے گی ذرا امام الطائفہ کے نسباً دادا، تلمذاً دادا، بیعتاً پر دادا، جناب شاہ ولی اللہ صاحب کو بھی سن لو کہ وہ قول الجمیل میں جس کی وضع انھیں افکارِ محدثہ و اشغالِ حادثہ کی ترویج و تعلیم کے لئے ہے کیا کھلا اقرار فرماتے ہیں:

عربی	اردو
صحبتنا متصلة الی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم وان لم یثبت تعین الاداب ولا تلك الاشغال 2 اھ ملخصا۔	ہماری صحبت تو رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم تک متصل ہے اگرچہ خاص یہ آداب و اشغال ثابت نہیں۔ اھ ملخصا۔

اسی میں ہے:

عربی	اردو
لا تظن النسبة لاتحصل الا بهذا الاشغال بل هذا طریق لتحصیلها من غیر حصر فیها	یہ نہ سمجھنا کہ نسبت بس انھیں اشغال سے حاصل ہوتی ہے بلکہ یہ بھی اس کی تحصیل کے طریقے ہیں کچھ ان میں حصر نہیں اور میرا زیادہ گمان یہ ہے کہ

عربی	اردو
وغالب الرائی عندي ان الصحابة والتابعين كانوا يحصلون السكينة بطرق اخرى 3 الخ۔	صحابہ و تابعین اور ہی طریقوں سے نسبت حاصل فرماتے تھے الخ۔

معلم ثالث وہابیہ مولوی خرم علی صاحب مصنف نصیحۃ المسلمین کے ترجمہ شفاء العلیل میں اس کے بعد لکھتے ہیں: "مترجم کہتا ہے کہ مصنف نے کلام دلپذیر اور تحقیق عدیم النظیر سے شبہات ناقدین کو جڑ سے اکھاڑ دیا، بعض نادان کہتے ہیں کہ قادریہ چشتیہ نقشبندیہ کے اشغال مخصوصہ صحابہ و تابعین کے زمانے میں نہ تھے تو بدعت سیئہ ہوئی، خلاصہ جواب یہ ہے کہ

---

1 القرآن الکریم ۳ / ۱۱۸ 2 القول الجمیل مع شفاء العلیل الفصل السابع ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص 3 القول الجمیل مع شفاء العلیل الفصل الحادی عشر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۷

Fatawa Rizvia Volume 21

The matter for which the Sufi masters (may Allah be pleased with them) established these spiritual practices (ashghal) has continued uninterrupted from the time of Prophethood until now, even though the methods of attaining it vary. In reality, the Sufi masters are like the mujtahids (jurists) of Sharia. Just as the mujtahids of Sharia established the principles for deducing the outward rulings of Sharia, the Sufi masters established the rules for attaining the inward reality of Sharia, which is called Tariqat. Therefore, any suspicion of it being a 'reprehensible innovation' (bid'ah sayyiah) is entirely wrong. Yes, it is certainly true that the Companions (Sahaba), due to their pure nature and the presence of the 'Sun of Prophethood', did not need these spiritual practices for attaining spiritual connection (nisbat). In contrast, the later generations, due to the distance from the era of Prophethood, certainly felt the need for the aforementioned practices. Just as the Companions did not need to learn the rules of grammar and syntax (Sarf and Nahw) to understand the Quran and Hadith, but non-Arabs and contemporary Arabs are in need of them. And Allah knows best." ^1

The Imam of the group, who is as an uncle by lineage, a father by knowledge, and a grandfather in the spiritual path, Maulana Shah Abdul Aziz, states in the footnotes of 'Qawl al-Jamil': "Similarly, the leaders of Tariqat have devised various postures and forms for specific dhikrs (remembrances) because of hidden correlations which a person of pure faith and a scholar of true sciences discovers (up to the point where he says): 'so this should be remembered'." ^2 This is translated by Al-Balluri.

Maulvi Balluri narrates this and says: "That is, such matters should not be considered contrary to Sharia or included in 'reprehensible innovations', as some of limited understanding think." ^3

Mirza Mazhar Jan-e-Janan (whom Shah Waliullah referred to in his letters as a 'pure soul', the 'maintainer of the Ahmadi path', the 'caller to the Prophetic Sunnah', and 'manifest with various virtues and excellences') writes in his letters: "Muraqabat (meditations) in the customary way in the later ages | Muraqabat of current methods which are in the end of times"

1 Shifa-ul-Alil with Al-Qawl al-Jamil, Seventh Chapter, H.M. Saeed Company Karachi, p. 107, 108 2 Shifa-ul-Alil with Al-Qawl al-Jamil, Fourth Chapter, H.M. Saeed Company Karachi, p. 51, 52 3 Shifa-ul-Alil with Al-Qawl al-Jamil, Fourth Chapter, H.M. Saeed Company Karachi, p. 52 Page 575 of 674

फ़तावा रिज़विया जिल्द २१

जिस कार्य के लिए तरीक़त के औलिया (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने ये आध्यात्मिक अभ्यास (अश्ग़ाल) निर्धारित किए हैं, वह कार्य रिसालत (नुबुव्वत) के समय से अब तक निरंतर चला आ रहा है, भले ही इसे प्राप्त करने के तरीके अलग-अलग हों। वास्तव में, तरीक़त के औलिया शरीयत के मुजतहिद के समान हैं। जिस प्रकार शरीयत के मुजतहिदों ने शरीयत के बाहरी आदेशों को प्राप्त करने के सिद्धांत स्थापित किए, तरीक़त के औलिया ने शरीयत के आंतरिक पक्ष की प्राप्ति के लिए नियम निर्धारित किए, जिसे तरीक़त कहा जाता है। इसलिए यहाँ 'बुरी बिदअत' (बिदअत-ए-सय्यिया) का संदेह करना पूरी तरह से गलत है। हाँ, यह निश्चित रूप से सच है कि सहाबा किराम को अपने स्वभाव की शुद्धता और हुज़ूर रुपी सूर्य के सानिध्य के कारण आध्यात्मिक संबंध (निस्बत) प्राप्त करने के लिए इन अभ्यासों की आवश्यकता नहीं थी। इसके विपरीत, बाद की पीढ़ियों को रिसालत के युग से दूरी के कारण निश्चित रूप से उल्लेखित अभ्यासों की आवश्यकता हुई। जैसे सहाबा किराम को कुरान और हदीस की समझ के लिए व्याकरण (सर्फ़ और नह्व) के नियमों को जानने की आवश्यकता नहीं थी, जबकि गैर-अरब और वर्तमान के अरब इसके मोहताज हैं। और अल्लाह बेहतर जानता है।" ^1

जमाअत के इमाम, जो वंश से चाचा, ज्ञान से पिता और तरीक़त में दादा के समान हैं, मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब 'क़ौल अल-जमील' के हाशिए में फ़रमाते हैं: "इसी तरह तरीक़त के मार्गदर्शकों ने विशेष ज़िक्र के लिए बैठने के तरीक़ों और अवस्थाओं का आविष्कार किया है, गुप्त संबंधों के कारण जिन्हें एक शुद्ध-हृदय व्यक्ति और सत्य ज्ञान का विद्वान समझता है (वहाँ तक जहाँ वे कहते हैं): 'तो इसे याद रखना चाहिए'।" ^2 यह अल-बल्लूरी के अनुवाद के साथ है।

मौलवी बल्लूरी इसे उद्धृत करते हुए कहते हैं: "यानी ऐसे कार्यों को शरीयत के विरुद्ध या बुरी बिदअतों में शामिल नहीं समझना चाहिए जैसा कि कुछ कम समझ वाले लोग समझते हैं।" ^3

मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां साहब (जिन्हें शाह वलीउल्लाह साहब ने अपने पत्रों में पवित्र आत्मा, अहमदी तरीक़े के रक्षक, सुन्नत-ए-नबवी के प्रचारक और विभिन्न गुणों और श्रेष्ठताओं से सुशोभित कहा है) अपने पत्रों में लिखते हैं: "मुराक़बात (ध्यान) प्रचलित तरीके से जो बाद के युगों में हैं | वर्तमान तरीक़ों के मुराक़बात जो आखिरी ज़माने में हैं"

1 शिफ़ा-उल-अलील मअ अल-क़ौल अल-जमील, सातवां अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. १०७, १०८ 2 शिफ़ा-उल-अलील मअ अल-क़ौल अल-जमील, चौथा अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी

कराची, पृ. ५१, ५२ 3 शिफ़ा-उल-अलील मअ अल-क़ौल अल-जमील, चौथा अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. ५२ पृष्ठ ५७५ / ६७४

جس امر کے واسطے اولیائے طریقت رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے یہ اشغال مقرر کئے ہیں وہ امر زمانہ رسالت سے اب تک برابر چلا آیا ہے گو طرق اس کی تحصیل کے مختلف ہیں فی الواقع اولیائے طریقت مجتہدین شریعت کے مانند ہوئے مجتہدین شریعت نے استنباط احکام ظاہر شریعت کے اصول ٹھہرائے، اولیائے طریقت نے باطن شریعت کی تحصیل کے جس کو طریقت کہتے ہیں قواعد مقرر فرمائے تو یہاں بدعت سیئہ کا گمان سراسر غلط ہے۔ ہاں یہ البتہ ہے کہ حضرات صحابہ کو بسبب صفائی طبیعت اور حضور خورشید رسالت تحصیل نسبت میں اشغال کی حاجت نہ تھی بخلاف متاخرین کے ان کو بسبب بعد زمانہ رسالت کے البتہ اشتغال مذکورہ کی حاجت ہوئی، جیسے صحابہ کرام کو قرآن و حدیث کے فہم میں قواعد صرف و نحو کے دریافت کی حاجت نہ تھی اور اہل عجم اور بالفعل کے عرب اس کے محتاج ہیں واللہ اعلم۔" ۱۸

امام الطائفہ کے نسباً چچا علما باپ طریقہ دادا مولانا شاہ عبد العزیز صاحب حاشیہ قول الجمیل میں فرماتے ہیں : " اسی طرح پیشوایان طریقت نے جلسات و ہیئات واسطے اذکار مخصوصہ کے ایجاد کئے ہیں مناسبات مخفیہ کے سبب سے جن کو مرد صافی الدین اور علوم حقہ کا عالم دریافت کرتا ہے (الی قولہ) تو اس کو یاد رکھنا چاہئے " ۲۸ اھ بترجمہ البلوری۔

مولوی بلہوری اسے نقل کر کے کہتے ہیں: " یعنی ایسے امور کو مخالف شرع یا داخل بدعات سیئہ نہ سمجھنا چاہئے جیسا کہ بعض کم فہم سمجھتے ہیں ۳۸ ۔"

مرزا مظہر جان جاناں صاحب (جنھیں شاہ ولی اللہ صاحب نے اپنے مکتوبات میں نفس زکیہ و قیم طریقہ احمد و داعی سنت نبویہ و متجلی بانواع فضائل و فواضل کہا) اپنے مکتوبات میں لکھتے

ہیں : " مراقبات بطور معمولہ کہ در قرون متاخرہ | موجودہ طریقوں کے مراقبات جو آخر زمانہ میں "

1 شفاء العلیل مع القول الجمیل ساتویں فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۰۷، ۱۰۸ 2 شفاء العلیل مع القول الجمیل چوتھی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۱، ۵۲ 3 شفاء العلیل مع القول الجمیل چوتھی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۲ Page 575 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

(Persian): The prevalent [practices] are not derived from the Book and Sunnah, but the masters of Sufism have received them by way of inspiration and intimation from the Bountiful Source. The Sharia is silent about their details and they are within the sphere of permissibility.1

(Urdu): Prevalent [practices] are not derived from the Book and Sunnah, rather the spiritual masters have received them as inspiration from Allah Almighty, while the Sharia is silent on their details and they are in the degree of permissibility. -(T)

In their same spoken words (Malfoozat) it is:

(Persian): "Hadrat Mujaddid [Alif Thani], may Allah be pleased with him, has explained a new method."2

(Urdu): Hadrat Mujaddid, may Allah be pleased with him, has described new methods. (T)

In the same [book] it is:

(Persian): "Hadrat Shah Waliullah Muhaddith, may Allah's mercy be upon him, has explained a modern method."3

(Urdu): Hadrat Shah Waliullah, may Allah's mercy be upon him, has explained a new method. (T)

They would be fully consistent if they closed their eyes and called these personages innovators (bid'ati) too and ran away. Otherwise, it is sheer high-handedness that all the great beloveds of God from consecutive centuries, God forbid, are deemed criminals of such and such innovations, yet no heat touches those people merely out of greed because they belong to the clique of the Imam of the sect. This is not religion, it is bullying. O Sir! Leave all this aside, take note of the Imam of the sect himself; he is publicly proclaiming himself and his mentor to be innovators and inventors in religion. He writes in 'Sirat-e-Mustaqeem':

(Persian): "Suitable practices for each time and mild spiritual exercises are different for every century. Therefore, researchers of every time from among the greats of all paths have made efforts in renewing the practices. Based on this, the expediency of the time demanded that a chapter of this book be designated for the description of modern practices that are suitable for this time."4

(Urdu): Suitable practices for every time and spiritual exercises for every era are different. For this reason, the researchers of the time have been making efforts in the renewal of practices from the elders of their method and lineage. Based on this, under timely expediency, one chapter of this book has been dedicated to the description of modern practices of the current time. (T)

1. Maktoobat Mirza Mazhar Jan-e-Janan, from Kalimat-e-Tayyibat, letter eleven, Mujtabai Press, Delhi, p. 23
2. Maktoobat Mirza Mazhar Jan-e-Janan, from Kalimat-e-Tayyibat, letter eleven, Mujtabai Press, Delhi, p. 70
3. Maktoobat Mirza Mazhar Jan-e-Janan, from Kalimat-e-Tayyibat, letter eleven, Mujtabai Press, Delhi, p. 83
4. Sirat-e-Mustaqeem, Preface of the book, Al-Maktabah as-Salafiyyah, Lahore, p. 7, 8

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

(फारसी): प्रचलित [प्रथाएँ] किताब और सुन्नत से नहीं ली गई हैं, बल्कि मशाइख़ हज़रात ने इन्हें फ़ैय्याज़ स्रोत से इल्हाम और इत्तिला के ज़रिए प्राप्त किया है। शरीयत इनके विवरण पर खामोश है और ये जायज़ होने के दायरे में हैं।1

(उर्दू): प्रचलित [प्रथाएँ] किताब और सुन्नत से नहीं ली गई हैं, बल्कि मशाइख़ हज़रात ने अल्लाह तआला से इल्हाम के तौर पर पाई हैं, जबकि शरीयत उनके विवरण पर खामोश है और वे मुबाह (जायज़) के दर्जे में हैं। -(त)

उन्हीं के मलफ़ूज़ात (कथनों) में है:

(फारसी): "हज़रत मुजद्दिद रज़ियल्लाहु अन्हु ने नया तरीक़ा बयान किया है।"2

(उर्दू): हज़रत मुजद्दिद रज़ियल्लाहु अन्हु ने नए तरीक़े बयान फरमाए हैं। (त)

उसी में है:

(फारसी): "हज़रत शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस रहमतुल्लाह अलैह ने आधुनिक तरीक़ा बयान किया है।"3

(उर्दू): हज़रत शाह वलीउल्लाह रहमतुल्लाह अलैह ने नया तरीक़ा बयान फ़रमाया है। (त)

वे पूरी तरह सच्चे तब होंगे जब आँखें बंद करके इन महानुभावों को भी बिदअती (नया आविष्कार करने वाला) कह कर भाग जाएँ, वर्ना यह तो ज़ोर-ज़बरदस्ती है कि सदियों से चले आ रहे खुदा के प्यारे महानुभाव, अल्लाह न करे, ऐसी-वैसी बिदअतों के अपराधी ठहरें, और इन लोगों पर सिर्फ लालच के कारण कि वे 'इमाम-ए-ताइफ़ा' के गुट से हैं, कोई आंच न आए। यह तो दीन नहीं हुआ, बल्कि ज़बरदस्ती हुई। ऐ हज़रत! यह सब एक तरफ़, खुद 'इमाम-ए-ताइफ़ा' की खबर लीजिए, वह सरे-बाज़ार अपना और अपने पीर-ओ-मुर्शिद का बिदअती और धर्म में नया आविष्कार करने वाला होना पुकार रहा है, 'सिराते मुस्तक़ीम' में लिखता है:

(फारसी): "हर समय के अनुकूल कार्य और कोमल तपस्या हर सदी में अलग-अलग होती हैं। इसलिए हर समय के शोधकर्ता सभी रास्तों के बड़ों से कार्यों के नवीनीकरण में प्रयास करते रहे हैं। इसी आधार पर समय की भलाई की माँग यह थी कि इस किताब का एक अध्याय वर्तमान समय के अनुकूल नए कार्यों के वर्णन के लिए निर्धारित किया जाए।"4

(उर्दू): हर समय के अनुकूल कार्य और तपस्या हर ज़माने के हिसाब से अलग-अलग हैं और इसीलिए समय के शोधकर्ता लोग अपने तरीक़े और सिलसिले के बड़ों से कार्यों के नवीनीकरण (तजदीद) में कोशिश करते रहे हैं। इसी आधार पर, समय की ज़रूरत के तहत, इस किताब का एक अध्याय वर्तमान समय के नए कार्यों के वर्णन के लिए समर्पित किया गया है। (त)

1. मकतूबात मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां, कलिमात-ए-तय्यिबात से, पत्र ग्यारहवां, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, पृ. २३
2. मकतूबात मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां, कलिमात-ए-तय्यिबात से, पत्र ग्यारहवां, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, पृ. ७०
3. मकतूबात मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां, कलिमात-ए-तय्यिबात से, पत्र ग्यारहवां, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, पृ. ८३
4. सिराते मुस्तक़ीम, किताब की प्रस्तावना, अल-मकतबत-उल-सल्फिया, लाहौर, पृ. ७, ८

पृष्ठ ५७६/६७४

رواج یافتہ از کتاب وسنت ماخوذ نیست بلکہ حضرات مشائخ بطریق الہام واعلام از مبدء فیاض اخذ نمودہ اند شرع ازاں ساکت ست و داخل دائرہ اباحت "1

مروج ہوئے کتاب وسنت سے ماخوذ نہیں ہیں بلکہ مشائخ حضرات نے بطور الہام اللہ تعالٰی سے پائے ہیں جبکہ شریعت ان کی تفصیل سے ساکت ہے اور اباحت کے درجہ میں ہیں -(ت)

انھیں کے ملفوظات میں ہے:

"حضرت مجددرضی اللہ تعالٰی عنہ طریقہ نو بیان نمودہ اند "2-

حضرت مجددرضی اللہ تعالٰی عنہ نے نئے طریقے بیان فرمائے ہیں (ت)

اسی میں ہے :

"حضرت شاہ ولی اللہ محدث رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ طریقہ جدیدہ بیان نمودہ اند "3

حضرت شاہ ولی اللہ رحمۃ اللہ علیہ نے جدید طریقہ بیان فرمایا ہے.(ت)

بات کے پورے تو جب ہیں کہ آنکھیں بند کر کے ان صاحبوں کو بھی بدعتی کہہ بھاگیں ورنہ یہ تو ستم سینہ زوری ہوئی کہ اکابر محبوبانِ خدا قرونِ متداولہ سے سب معاذ اللہ مجرمِ احداثِ چنیں وچناں ٹھہریں اور ان صاحبوں پر صرف لالچ سے کہ امام الطائفہ کے علاقہ والے ہیں آنچ نہ آئے یہ تو دین نہ ہوا دِھینگا مشتی ہوئی ، اے حضرت ! یہ سب ایک طرف خود امام الطائفہ کی خبر لیجئے وہ سر بازار اپنا اور اپنے پیرومرشد کا بدعتی و مخترع الدین ہونا پکار رہا ہے صراطِ مستقیم میں لکھتا ہے:

"اشغال مناسبه هر وقت ریاضت ملائمہ هر قرن جدا جدا می باشند و لہذا محققین هر وقت از اکابر هر طرق در تجدید اشغال کوششہا کرده اند بناء علیہ مصلحت دید وقت چناں اقتضا کرد کہ یک باب ازیں کتاب برائے بیان اشغال جدیده کہ مناسب ایں وقت ست تعین کرده شود "4

ہر وقت کے مناسب اشغال اور ریاضات ہر زمانہ کے مناسب جدا جدا ہیں اور اسی لئے وقت کے محقق لوگ اپنے طریقہ وسلسلہ کے اکابر سے اشغال کی تجدید میں کوشش کرتے رہے ہیں، اسی بناء پر وقتی مصلحت کے تحت اس کتاب کا ایک باب موجودہ وقت کے اشغالِ جدیدہ کے بیان کے لئے مختص کیا گیا ہے.(ت)

1 مکتوبات مرزا مظہر جانجاناں از کلمات طیبات مکتوب یاز دہم مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۳ 2

مکتوبات مرزا مظہر جانجاناں از کلمات طیبات مکتوب یاز دہم مطبع مجتبائی دہلی ص ۷۰ 3

مکتوبات مرزا مظہر جانجاناں از کلمات طیبات مکتوب یاز دہم مطبع مجتبائی دہلی ص ۸۳ 4

صراط مستقیم مقدمة الکتاب المکتبہ السلفیه لاہور ص ۷، ۸

Fatawa Razawiyya, Volume 21

For God's sake, if not out of stubbornness, then speak the truth; not only the practice but the entire debate on the definition of innovation (Bid'at) ends right here. Now, what happened to that tyrannical insistence on the specialization of the first three generations (Quroon-e-Thalatha)? Where has that gone? And the constant repetition of "Whoever introduces something new in this matter of ours which is not from it, it is rejected" (1) (T: He who starts a new practice which is not part of our command, it is rejected) and "Every innovation is a misguidance, and every misguidance is in the Fire" (2) (T: Every innovation is misguidance and every misguidance is in Hell)? The leaders of the Wahhabi sect and their esteemed figures, sitting in the thirteenth century, are concocting new things in the great matters of religion and ways of seeking nearness to the Lord of the worlds, for which, by their own admission, there was no sign or trace for not just three centuries, but three times six, and six and six, twelve centuries. Yet, they are not deemed innovators, nor is there any defect in their fundamental faith, nor is the saying "The people of innovation are the dogs of the people of Hell" (3) (T: The innovators are the dogs of the dwellers of Hell) recited for them, nor are these matters considered rejected, misguidance, or leading to the Fire. From where has this fatwa come that "What is not permissible for others is permissible for a Wahhabi"? What else can be said but "If you have no shame, then do as you wish" (4) (T: When you have no shame, then do whatever you want). May the Lord Almighty grant guidance, Amen!

Anyway, the point has strayed. Regarding the specific issue of the "practice of Barzakh," the texts of the elders and the presence of masters... far from it, the statements of the holy saints (may their secrets be sanctified) are: Firstly: It is so manifest that it needs no demonstration; who, whether supporter or opponent, does not know that this has been the practice of the great saints, and its clear explications are found everywhere in their noble writings. Secondly: Perhaps their guidance will not benefit a biased denier; indeed, why "perhaps"? Certainly, it will not, for the denier himself, despite being aware of its continuous proof from the words and deeds of the saints, still persists in denial, invalidation, and claiming it to be misguidance. May Allah's countless mercies be upon the Sheikh of the Sheikhs of India, the lover of Mustafa, the heir of the Prophets, the helper of the saints, our

master and our blessing, Hazrat Sheikh Muhaqqiq Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may Allah sanctify his powerful secret), that...

1. Sahih al-Bukhari, Book of Peace, 1/471 and Sunan Abi Dawood, Book of Sunnah, 2/497; Kanz al-Ummal, Hadith 44101, Mu'assasat al-Risala Beirut, 11/219
2. Al-Durr al-Manthur under verse 7/178, Maktaba Ayatollah al-Uzma Qom Iran, 3/127
3. Kanz al-Ummal, Hadith 44092, Mu'assasat al-Risala Beirut, 11/218
4. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 258, Al-Maktaba al-Faysaliya Beirut, 17/237

ख़ुदा के लिए, अगर हठधर्मी से नहीं तो सच कहें; न केवल अभ्यास बल्कि बिदअत (नवाचार) की परिभाषा पर पूरी बहस यहीं समाप्त हो जाती है। अब उन तीन शताब्दियों (क़ुरून-ए-सलासा) की विशेषता पर ज़बरदस्त ज़ोर का क्या हुआ? वह कहाँ चला गया? और बात-बात पर "जिसने हमारे इस मामले में कुछ नया पेश किया जो इसमें से नहीं है, वह खारिज है" (1) (अनुवाद: जिसने नया अमल जारी किया जो हमारे हुक्म में से नहीं है, वह मर्दूद है) और "हर बिदअत गुमराही है और हर गुमराही आग में है" (2) (अनुवाद: हर बिदअत ज़लालत है और हर ज़लालत जहन्नम में है) की रट लगाने वाले वहाबी पंथ के नेता और उनके पूज्य व्यक्ति तेरहवीं सदी में बैठकर दीन के महान मामलों और रब्बुल आलमीन की निकटता प्राप्त करने के तरीकों में नई-नई बातें गढ़ रहे हैं, जिनका स्वयं उनके स्वीकारोक्ति के अनुसार तीन शताब्दियाँ तो क्या, तीन-तीन छह और छह और छह बारह शताब्दियों तक कोई नाम-ओ-निशान नहीं था। लेकिन वे बिदअती नहीं ठहरते, न ही उनके मूल ईमान में कोई दोष आता है, न उनके लिए "बिदअत वाले जहन्नमियों के कुत्ते हैं" (3) (अनुवाद: बिदअत वाले जहन्नम वालों के कुत्ते हैं) पढ़ा जाता है, और न ही ये बातें रद्द, गुमराही या आग के योग्य होती हैं। यह फ़तवा कहाँ से आ गया कि "जो दूसरों के लिए जायज़ नहीं, वह वहाबी के लिए जायज़ है"? अब इसे क्या कहें, सिवाय इसके कि "जब तुझे हया (शर्म) नहीं, तो जो चाहे कर" (4) (अनुवाद: जब तुझे हया नहीं तो जो चाहे कर)। मौला अज़्ज़-व-जल्ल हिदायत दे, आमीन!

खैर, बात दूर निकल गई। 'बर्ज़ख़ के अभ्यास' के विशेष मसले के संबंध में बुज़ुर्गों के नसूस और आलिमों की मौजूदगी... लेकिन महान संतों के इरशादात कि: पहला: यह इतना प्रकट है कि इसे ज़ाहिर करने की ज़रूरत नहीं है; समर्थक और विरोधी कौन नहीं जानता कि यह महान संतों का तरीका रहा है और उनकी उत्कृष्ट रचनाओं में जगह-जगह इसकी स्पष्ट व्याख्या मौजूद है। दूसरा: शायद उनका मार्गदर्शन किसी पक्षपाती इनकार करने वाले को लाभ न दे; हाँ, "शायद" क्यों? निश्चित रूप से नहीं देगा, क्योंकि इनकार करने वाला स्वयं संतों के कथनों और कार्यों से इसके निरंतर प्रमाणों से अवगत होने के बावजूद इनकार, अमान्य ठहराने और गुमराही का दावा करने पर अड़ा हुआ है। अल्लाह तआला की अनगिनत रहमतें हों हिन्द के शैख़ों के शैख़, आशिक़-ए-मुस्तफ़ा, नबियों

के वारिस, वलियों के मददगार, हमारे मौला और हमारी बरकत, हज़रत शैख़ मोहक़्क़िक़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उनके पवित्र रहस्य को और मज़बूत करे) पर कि...

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अस-सुलह 1/471 और सुनन अबी दाऊद, किताब अस-सुन्नाह 2/497; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 44101, मुअस्सा अल-रिसाला बेरूत, 11/219
2. अद-दुर्र अल-मंसूर आयत 7/178 के तहत, मकतबा आयतुल्लाह अल-उज़्मा क़ोम ईरान, 3/127
3. कंज़ अल-उम्माल, हदीस 44092, मुअस्सा अल-रिसाला बेरूत, 11/218
4. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 258, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत, 17/237

خدا را اِدھر اہٹ دھرمی کی نہیں سہی خدا لگتی کہو تو نہ صرف اشغال بلکہ تمام بحث تعریف بدعت کا یہیں خاتمہ ہو گیا اب کیا ہوئے وہ قرونِ ثلاثہ کی تخصیص پر جبروتی اصرار، اب کدھر گئی، وہ بات بات پر من احدث فی امرنا ھذا مالیس منہ فھورد ۱ (جس نے نیا عمل جاری کیا جو ہمارے امر میں سے نہیں وہ مردود ہے۔ت) اور کل بدعت ضلالہ و کل ضلالہ فی النار ۲ (ہر بدعت ضلالت ہے اور ہر ضلالت جہنم میں ہے۔ت) کی تکرار امام وہابیت کیشاں اور ان کے حضرت ایشاں تیرہویں صدی میں بیٹھے خاص امر اعظم دین و وجوہ تقرب رب العالمین میں نئی نئی باتیں گھڑ رہے ہیں جن کا خود ان کے اقرار سے تین قرن کیا معنی تین تین چھ اور چھ اور چھ بارہ قرن تک نام و نشاں نہیں، لیکن وہ بدعتی ٹھہرتے ہیں نہ ان کے اصل ایمان میں خلل آتا ہے نہ ان کے لئے اصحاب البدع کلاب اھل النار ۳ (بدعت والے اہل جہنم کے کتے ہیں۔ت) پڑھا جاتا ہے نہ یہ باتیں رد و ضلالت و فی النار ہوتی ہیں، یہ یجوز للوھابی مالا یجوز لغیرہ (جو غیر کے لئے جائز نہیں وہابی کے لئے جائز ہے۔ت) کا فتوٰی کہاں سے آگیا، اب اسے کیا کہئے، مگر یہ کہ اذالم تستحی فاصنع ماشئت ۴ (جب تجھے حیا نہیں تو جو چاہے کر۔ت) مولٰی عزوجل ہدایت بخشے، آمین! خیر بات دور پہنچی خاص مسئلہ شغل برزخ کے متعلق نصوص اکابر و عمالہ حاضر کردن مگر حاشانہ ارشادات حضرات اولیائے قدست اسرار ہم کہ: اولاً: وہ بنہایت ظہور محتاج اظہار نہیں موافق و مخالف کون نہیں جانتا کہ طریقہ اکابر اولیاء کا معمول رہا اور ان کی تصانیف جلیلہ میں جا بجا اس کی روشن تصریحیں ہیں۔ ثانیاً: شاید ان کے ارشاد منکر متعصب کو نفع بھی نہ دیں، ہاں شاید کیوں یقینانہ دیں گے کہ منکر خود بھی ارشاد اولیاء سے قولاً و فعلاً اس کے متواتر ثبوت پر مطلع پھر بھی بر سر انکار و ابطال و ادعائے ضلال ہے اللہ تعالٰی کی بے شمار رحمتیں شیخ شیوخ

الہند عاشق المصطفیٰ وارث الانبیاء ناصر الاولیاء مولانا و برکتنا حضرت شیخ محقق عبدالحق محدث دہلوی قدس اللہ تعالیٰ سرہ القوی پر کہ

۱ صحیح البخاری کتاب الصلح ۱ / ۴۷۱ و سنن ابی داؤد کتاب السنۃ ۲ / ۴۹۷ ، کنز العمال حدیث ۴۴۱۰۱ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱ / ۲۱۹ ۲ الدر المنثور تحت آیت ۷ / ۱۷۸ مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۳ / ۱۲۷ ۳ کنز العمال حدیث ۴۴۰۹۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱ / ۲۱۸ ۴ المعجم الکبیر حدیث ۲۵۸ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۱۷ / ۲۳۷

Fatawa Rizvia Volume 21

In Ashi'at al-Lam'at, a commentary on Mishkat, it is stated:

"That which is narrated and established from the masters of unveiling regarding seeking help (istimdad) and deriving benefit (istifada) from the souls of the perfected ones (saints) is documented and well-known in their books and treatises. There is no need for us to mention these countless narrations, and perhaps the speech of these saints would not even benefit the prejudiced deniers. May Allah Almighty protect us from this. (T) Allah protect us from that 1."

Alas, the state of these claimants of truth has reached such a point that presenting the words of the beloved ones of Allah before them is considered futile and useless. Rather, there is a fear that they might stoop to even more insolence in opposition. May Allah Almighty protect us from all that. (T) Therefore, I will suffice only with the statements of the scholars, which the opponents have no choice but to accept without agreeing.

The questioner quoted a passage from Shah Waliullah, the translation of which in "Shifa al-Alil" (a translation of Ma'alam Thalath Wahabiya) is as follows: "When the spiritual guide (Murshid) is not present with him, he should continue to imagine his form between both his eyes with love and reverence. Then his mental image will provide the same benefits that his physical company provides. 2"

Here, it is quoted from Maulana Shah Abdul Aziz, who said: "The truth is that of all paths, this path is the closest. 3 End." Now who would say to Shah Sahib! This is the same path that, after a few days, those close to you are going to call pure idol worship. Shah Waliullah Sahib states in "Intibah":

| The third path is the path of connection (Rabita) with the Shaykh | Meaning the third way to reach God is through connection with the Shaykh. |

1 Ashi'at al-Lam'at, Book of Jihad, Chapter on the Ruling of Isra, First Section, Maktaba Nooria Razvia, Sukkur, 3/402. 2 Shifa al-Alil, Translation of Al-Qawl al-Jamil, Sixth Chapter, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 81 & 82. 3 Shifa al-Alil, Translation of Al-Qawl al-Jamil, Sixth Chapter, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 80.

फ़तावा रिज़विया खंड 21

मिशकात की व्याख्या "अशिअतुल लम्आत" में फ़रमाते हैं:

"वह जो कशफ़ वाले मशाइख़ से कामिल लोगों की रूहों से इस्तिमदाद (मदद माँगना) और इस्तिफ़ादा (लाभ उठाना) के बारे में वर्णित और स्थापित है, उनकी किताबों और रिसालों में दर्ज है और उनके बीच प्रसिद्ध है। उनकी उन अनगिनत रिवायतों का ज़िक्र करने की हमें ज़रूरत नहीं है, और शायद मुतअस्सिब (कट्टर) मुनकिरिन (इनकार करने वालों) के लिए उनका कलाम (शब्द) फ़ायदेमंद भी न हो। अल्लाह तआला हमें इससे सुरक्षित रखे। (त) अल्लाह इससे बचाए 1।"

अफ़सोस! हक़ानियत के इन दावेदारों की हालत यहाँ तक पहुँच गई है कि अल्लाह के बंदों के सामने अल्लाह के महबूबों के कलाम को पेश करना वे व्यर्थ और बेसूद समझते हैं। बल्कि वे इस बात से डरते हैं कि कहीं उनके मुक़ाबले में और भी गुस्ताख़ियों पर न उतर आएँ। 'आफ़ानाल्लाहु तआला मिन कुल्लि ज़ालिक' (अल्लाह तआला हमें इन सबसे महफ़ूज़ रखे। त)। लिहाज़ा मैं सिर्फ़ उलेमा के अक़वाल (कथनों) पर इक्तिफ़ा (संतोष) करूँगा, जिन्हें माने बिना बेचारे विरोधियों के पास कोई चारा नहीं है।

शाह वलीउल्लाह साहब की एक इबारत (लेख) तो साइल (प्रश्नकर्ता) ने सवाल में नक़ल की, जिसके अनुवाद में 'माअलिम सालिस वहाबिया शिफ़ा-उल-अलील' में यूँ कहते हैं: "जब मुर्शिद उसके पास न हो तो उसकी सूरत (छवि) को अपनी दोनों आँखों के बीच मुहब्बत और ताज़ीम (सम्मान) के साथ ख़्याल करता रहे। तो उसकी ख़्याली सूरत (मानसिक छवि) वही फ़ायदे देगी जो उसकी सुहबत (संगति) फ़ायदा देती है। 2"

यहीं मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब से नक़ल किया गया, मौलाना ने फ़रमाया: "हक़ यह है कि सब राहों से यह राह ज़्यादा क़रीब है 3 समाप्त।" अब कौन कहे कि शाह साहब! यह वही राह है जिसे कुछ दिनों बाद आपके क़रीब घर वाले ठेठ बुतपरस्ती (मूर्ति पूजा) बताने वाले हैं। शाह वलीउल्लाह साहब 'इन्तिबाह' में फ़रमाते हैं:

| अत-तरीक़ुस सालिसु तरीक़ुर राबिततति बिश-शैख़ | यानी ख़ुदा तक पहुँचने का तीसरा रास्ता शैख़ के साथ राब्ते (संपर्क) का है। |

1 अशिअतुल लम्आत, किताबुल जिहाद, बाब हुक्मुल इसरा, फ़स्ल अव्वल, मकतबा नूरया रिज़विया, सुक्कुर, 3/402। 2 शिफ़ा-उल-अलील, तर्जुमा अल-क़ौलुल जमील, छठी फ़स्ल, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 81 और 82। 3 शिफ़ा-उल-अलील, तर्जुमा अल-क़ौलुल जमील, छठी फ़स्ल, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 80।

पृष्ठ 578 का 674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

اشعۃ اللمعات شرح مشکوٰۃ میں فرماتے ہیں:

"و آنچہ مروی و مکی است از مشائخ اہل کشف در استمداد از کاملین کی روح سے استمداد واستفادہ جو اہل کشف مشائخ سے مروی ہے اور ان کی کتب ورسائل میں مذکور ومشہور ہے ان ارواح مکمل واستفادہ ازاں خارج از حصر ست در کتب و رسائل ایشاں و مشہور ست میاں ایشاں وحاجت نیست کہ آں را ذکر بے شمار مرویات کو ذکر کرنے کی ہمیں حاجت نہیں اور شاید کنیم وشاید کہ منکر متعصب سود نکند او را کلمات ایشاں عافانا متعصب منکرین کو ان کا کلام سود مند بھی نہ ہو، اللہ تعالٰی ہمیں اس سے محفوظ رکھے۔ (ت) اللہ من ذلک 1۔"

افسوس ان مدعیان حقانیت کی حالت یہاں تک پہنچی کہ بندگان خدا محبوبان خدا کے کلام ان کے سامنے پیش کرنا عبث وبے سود سمجھتے ہیں بلکہ اس سے ڈرتے ہیں کہ کہیں ان کے مقابلے میں اور بھی گستاخیوں پر نہ اتر آئیں عافانا اللہ تعالٰی من کل ذلک (اللہ تعالٰی ہمیں اس سب سے محفوظ رکھے۔ ت) لہذا میں صرف اقوال علماء پر اکتفا کروں جنہیں مانے بغیر بیچارے مخالف کو چارہ نہیں۔

شاہ ولی اللہ صاحب کی ایک عبارت تو سائل نے سوال میں نقل کی جس کے ترجمہ میں ۲ معالم ثالث وہابیہ شفاء العلیل میں یوں کہتے ہیں: "جب مرشد اس کے پاس نہ ہو تو اس کی صورت کو اپنی دونوں آنکھوں کے درمیان خیال کرتا رہے بطریق محبت اور تعظیم کے تو اس کی خیالی صورت وہ فائدے دے گی جو اس کی صحبت فائدہ دیتی ہے۔ 2"

یہیں ۳ مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب سے نقل کیا مولانا نے فرمایا: "حق یہ ہے کہ سب راہوں سے یہ راہ زیادہ قریب ہے 3 انتہی۔ اب کون کہے کہ شاہ صاحب! یہ وہی راہ ہے جسے کچھ دنوں بعد آپ کے قریب گھر والے ٹھیٹ بت پرستی بتانے کو ہیں، شاہ ولی اللہ صاحب انتباہ میں فرماتے ہیں:

| الطریق الثالث طریق الرابطۃ بالشیخ | یعنی خدا تک پہنچنے کی تیسری راہ شیخ کے ساتھ رابطہ کا |

1 اشعۃ اللمعات کتاب الجہاد باب حکم الاسراء فصل اول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۴۰۲ 2 شفاء العلیل ترجمہ القول الجمیل چھٹی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۸۱ و ۸۲ 3 شفاء العلیل ترجمہ القول الجمیل چھٹی فصل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۸۰

Fatawa Razawiyya Volume 21

(Until he said) It is appropriate that one should keep his (the Sheikh's) image in his imagination and turn towards the pineal heart (qalb-e-sanobari) until absence from self (ghaybah) and annihilation (fanaa) are achieved.

The method is that one should keep his image safe in his imagination and turn towards the pineal heart until absence and annihilation from his self are attained. (T)

In the same work, it is mentioned:

If you stop progressing, it is appropriate that you place the image of the Sheikh on your right shoulder and consider an extended line from your shoulder to your heart, and bring the Sheikh over that extended line and place him in your heart. It is hoped that by this, you will achieve absence and annihilation.

That is, if you are stuck in your spiritual progress, you should place the image of the Sheikh on your right shoulder and imagine a line extending from the shoulder to the heart. Then, bring the image of the Sheikh along that line into your heart, as it is hoped that through this, you will achieve state of spiritual absence and annihilation.

These passages were quoted by Shah Sahib from the treatise 'Intibah fi Salasil-e-Awliya Allah' regarding the Naqshbandi order, about which he wrote that his revered father, Shah Abdul Rahim Sahib, liked it very much and guided his disciples on its path. In the same work, it is also written:

"If distraction persists, bring the image of your mentor and educator into your mind; it is hoped that by its blessing, distraction will be transformed into focus."

In the same 'Intibah', he wrote from the treatise 'Aziziyah', for which he received permission from his noble father:

"Imagine the form of the spiritual guide (Murshid) before you, and after Zikr say 'Ar-Rafiq, then At-Tariq'. This is for them (seekers), and it is very effective for negating carnal thoughts, satanic promptings, and dark whispers."

Keep the image of the Murshid before your heart and after the Zikr say 'Ar-Rafiq' and then 'At-Tariq'. For the Murshid, this method is effective in negating carnal desires and satanic whispers. (T)

1. Intibah fi Salasil-e-Awliya Allah, Naqshbandi Method, Abbasi Kutub Khana, Karachi, pp. 41-42
2. Intibah fi Salasil-e-Awliya Allah, Naqshbandi Method, Abbasi Kutub Khana, Karachi, p. 42
3. Intibah fi Salasil-e-Awliya Allah, Naqshbandi Method, Abbasi Kutub Khana, Karachi, p. 32
4. Intibah fi Salasil-e-Awliya Allah, On Dispelling Whispers, Abbasi Kutub Khana, Karachi, p. 77
5. Intibah fi Salasil-e-Awliya Allah, On Chishti Method, Abbasi Kutub Khana, Karachi, p. 92

फतावा रज़विया जिल्द 21

(यहाँ तक कि कहा) उचित है कि उसकी (शेख़ की) सूरत अपने ख़याल में महफ़ूज़ रख कर क़ल्बे सनोबरी की तरफ़ मुतवज्जेह हो यहाँ तक कि अपने नफ़्स से ग़ैबत व फ़ना हाथ आए।

तरीक़ा है, चाहिए कि उसकी सूरत अपने ख़याल में महफ़ूज़ रख कर क़ल्बे सनोबरी की तरफ़ मुतवज्जेह हो यहाँ तक कि अपने नफ़्स से ग़ैबत व फ़ना हाथ आए। (त)

इसी में है:

यानी अगर तू तरक़्क़ी से रुक रहे तो यूँ चाहिए कि सूरते शेख़ को अपने दाहिने शाने पर और शाने से दिल तक एक अम्र कशीदा (खिंची हुई लकीर) फ़र्ज़ कर ले और उस पर सूरते शेख़ को ला कर अपने दिल में रखे कि इस से तेरे लिये ग़ैबत व फ़ना मिलने की उम्मीद है।

यानी अगर तू तरक़्क़ी से रुक रहे तो यूँ चाहिए कि सूरते शेख़ को अपने दाहिने शाने पर और शाने से दिल तक एक अम्र कशीदा फ़र्ज़ कर ले और उस पर सूरते शेख़ को ला कर अपने दिल में रखे कि इस से तेरे लिये ग़ैबत व फ़ना मिलने की उम्मीद है।

ये इबारतें शाह साहब ने रिसाला 'इंतिबाह फ़ी सलासिले औलिया अल्लाह' तरीक़ा-ए-नक़्शबंदिया से नक़्ल कीं जिन की निस्बत लिखा कि हज़रत वालिद बुज़ुर्गवार यानी शाह अब्दुल रहीम साहब इसे बहुत पसंद फ़रमाते और मुरीदों को इस के सिलसिला पर चलाते। इसी में ये भी लिखा कि:

"तफ़रक़ा (विचलित मन) मुस्तमिर (लगातार) हो तो अपने मुर्शिदे मुरब्बी की सूरत ख़याल में हाज़िर कर, उम्मीद है कि इस की बरकत से तफ़रक़ा मुबद्दिल ब-जमइयत (एकाग्रता में परिवर्तित) हो।"

इसी इंतिबाह में रिसाला 'अज़ीज़िया' से जिस की इजाज़त अपने वालिद माजिद से पाई लिखा:

"मुर्शिद की सूरत को अपने सामने तसव्वुर करे और ज़िक्र के बाद कहे 'अर-रफ़ीक़' फिर 'अत-तरीक़'। यह उनके लिए है और नफ़्सानी ख़यालात, शैतानी अंदेशों और अंधेरे वसवसों की नफ़ी में पूरा असर रखती है।"

मुर्शिद की सूरत को पेश-ए-ख़ातिर (नज़रों के सामने) रखे और ज़िक्र के बाद कहे 'अर-रफ़ीक़' और फिर 'अत-तरीक़'। मुर्शिद के हक़ में है ये तरीक़ नफ़्सानी ख़्वाहिशात और शैतानी वसवसों की नफ़ी में मुअस्सिर है। (त)

1. इंतिबाह फ़ी सलासिले औलिया अल्लाह, तरीक़ा नक़्शबंदिया, अब्बासी कुतुब ख़ाना, कराची, पृ. 41-42
2. इंतिबाह फ़ी सलासिले औलिया अल्लाह, तरीक़ा नक़्शबंदिया, अब्बासी कुतुब ख़ाना, कराची, पृ. 42
3. इंतिबाह फ़ी सलासिले औलिया अल्लाह, तरीक़ा नक़्शबंदिया, अब्बासी कुतुब ख़ाना, कराची, पृ. 32
4. इंतिबाह फ़ी सलासिले औलिया अल्लाह, बयान दफ़-ए-वसवसा, अब्बासी कुतुब ख़ाना, कराची, पृ. 77
5. इंतिबाह फ़ी सलासिले औलिया अल्लाह, बयान तरीक़ा-ए-चिश्तिया, अब्बासी कुतुब ख़ाना, कराची, पृ. 92

(الی ان قال) ینبغی ان تحفظ صورته فی الخیال و تتوجه الی القلب الصنوبری حتی تحصل الغیبة و الفناء من النفس ۱-

طریقہ ہے چاہئے کہ اس کی صورت اپنے خیال میں محفوظ رکھ کر قلب صنوبری کی طرف متوجہ ہو یہاں تک کہ اپنے نفس سے غیبت وفناہاتھ آئے (ت)

اسی میں ہے:

ان وقفت عن الترقی فینبغی ان تجعل صورة الشیخ علی کتفك الایمن و تعتبر من کتفك الی قلبك امراً ممتداً و تاتی بالشیخ علی ذلك الامر الممتد و تجعله فی قلبك فانه یرجی لك بذلك حصول الغیبة و الفناء ۲-

یعنی اگر تو ترقی سے رک رہے تو یوں چاہئے کہ صورت شیخ کو اپنے داہنے شانے پر اور شانے سے دل تک ایک امر کشیدہ فرض کرلے اور اس پر صورت شیخ کو لاکر اپنے دل میں رکھے کہ اس سے تیرے لئے غیبت و فنا ملنے کی امید ہے۔

یہ عبارتیں شاہ صاحب نے رسالہ 'انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ' طریقہ نقشبندیہ سے نقل کیں جن کی نسبت لکھا کہ حضرت والد بزرگوار یعنی شاہ عبدالرحیم صاحب اسے بہت پسند فرماتے اور مریدوں کو اس کے سلسلہ پر چلاتے ۳۔ اسی میں یہ بھی لکھا کہ:

"تفرقہ مستمر ہو تو اپنے مرشد مربی کی صورت خیال میں حاضر کر، امید ہے کہ اس کی برکت سے تفرقہ مبدل بجمعیت ہو ۴"

اسی انتباہ میں رسالہ 'عزیزیہ' سے جس کی اجازت اپنے والد ماجد سے پائی لکھا:

"صورت مرشد پیش خود تصور کردہ بعد ذکر	**مرشد کی صورت کو پیش خاطر رکھے اور ذکر**
گوید الرفیق ثم الطریق در حق ایشان ست و	**کے بعد کہے الرفیق اور پھر الطریق مرشد کے**
برائے نفی خواطر نفسانی وہواجس شیطانی و	**حق میں ہے یہ طریق نفسانی خواہشات اور**
وسواس ظلمانی اثر تمام دارد ۵"	**شیطانی وسوسوں کی نفی میں مؤثر ہے۔ (ت)**

۱۔ انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ طریقہ نقشبندیہ عباس کتب خانہ کراچی ص ۴۱ و ۴۲ ۲۔ انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ طریقہ نقشبندیہ عباس کتب خانہ کراچی ص ۴۲ ۳۔ انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ طریقہ نقشبندیہ عباس کتب خانہ کراچی ص ۳۲ ۴۔ انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ بیان دفع وسوسہ عباس کتب خانہ کراچی ص ۷۷ ۵۔ انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ بیان طریقہ چشتیہ عباس کتب خانہ کراچی ص ۹۲

Fatawa Ridawiyyah, Volume 21

Written from the same mentioned treatise:

| Rather, the Sultan of Monotheists, Proof of Lovers, Proof of Scholastic Theology, Sheikh Jalal al-Haqq wa'sh-Shar' wa'd-Din, the served Master Maulana Qazi Khan Yusuf Nasahi (may his secret be sanctified) says: The outward appearance of the Murshid (spiritual guide) which is seen is the observation of Allah (Glorified and Exalted) behind the veil of water and clay (matter). As for the appearance of the Murshid seen in seclusion, it is the witnessing of the observation of Allah the Almighty without the veil of water and clay. Indeed, Allah created Adam in the image of the Rahman (the Compassionate). Whoever saw me, has surely seen the Truth (God), which is proven true for him. - 1" | Rather, Hazrat Sheikh Jalal al-Din Maulana Qazi Khan Yusuf Nasahi (may his secret be sanctified), in his collection 'Jam'-ul-Qulaba', states: The outward observation of the Murshid's form is the observation of Allah the Almighty within the veil of water and clay. And the form of the Murshid appearing in seclusion is the observation of Allah the Almighty without the veil of water and clay. Allah created the form of Adam upon the attribute of Rahman. Whoever has seen me, has indeed seen the Truth; this will be proven correct for him. (T) |

Shah Abdul Aziz Sahib writes in Tafsir-e-Azizi under the saying of Allah the Almighty 'And remember the name of your Lord':

| Meaning, remember the name of your Lord continuously, at all times and in every occupation, whether by tongue, heart, soul, secret, hiddenly, or most hiddenly, or by self; whether it's single-stroke dhikr or double-stroke, with or without breath control, with or without a 'Barzakh' (intermediary), among other specialties deduced by experts of the spiritual paths. Determining one of these specific ways from these mentioned specialties is delegated to the discretion of the Sheikh and Murshid, who should instruct whatever he deems appropriate according to the seeker's state. As stated in another verse: "So ask the people of remembrance if you..." | Remember Allah the Almighty at all times and in every occupation, whether through the heart, soul, secret (sirr), hidden (khafi), or most hidden (akhfa). Whether it's with single-stroke or double-stroke breath, or by holding the breath or without holding it, through 'Barzakh' or without 'Barzakh', and other specialties which the experts from the people of spiritual paths have derived. To fix one of these specific methods is dependent on the discretion of the Murshid, so that he instructs whatever he

considers suitable according to the current state, just as it is commanded in another blessed verse: "If you..." |

1 Intibah fi Salasil Awliya Allah, Description of the Chishti Path, Abbasi Library, Karachi, pp. 92 and 93. Page 580 of 674

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 21

उसी उल्लेखित शोध प्रबंध से लिखा है:

| बल्कि सुल्तानुल मुवाहेदीन, बुरहानुल आशिक़ीन, हुज्जतुल मुतकल्लिमीन शैख़ जलाल अल-हक़ वश-शरअ वद-दीन मख़दूम मौलाना क़ाज़ी ख़ां यूसुफ़ नासही (क़ुद्दिस सिर्रहु) फ़रमाते हैं कि मुर्शिद की वह सूरत जो ज़ाहिरी तौर पर देखी जाती है, वह पानी और मिट्टी (शरीर) के पर्दे में अल्लाह सुब्हानहु व तआला का मुशाहिदा (दर्शन) है। और मुर्शिद की वह सूरत जो ख़ल्वत (एकांत) में प्रकट होती है, वह बिना पानी और मिट्टी के पर्दे के अल्लाह तआला का मुशाहिदा है। बेशक अल्लाह तआला ने आदम को रहमान (दयावान) के गुण पर पैदा किया। जिसने मुझे देखा, उसने हक़ (ईश्वर) को देखा, यह उसके हक़ में दुरुस्त साबित हुआ। - 1" | बल्कि हज़रत शैख़ जलालुद्दीन मौलाना क़ाज़ी ख़ां यूसुफ़ नासही (क़ुद्दिस सिर्रहु) 'जमउल क़ुलाबा' में फ़रमाते हैं कि मुर्शिद की सूरत का ज़ाहिरी मुशाहिदा पानी और मिट्टी के पर्दे में अल्लाह तआला का मुशाहिदा है। और मुर्शिद की ख़ल्वत में नमूदार (प्रकट) होने वाली सूरत यह अल्लाह तआला का पानी और मिट्टी के पर्दे के बिना मुशाहिदा है। अल्लाह तआला ने आदम की सूरत रहमान की सिफ़त (गुण) पर पैदा की, जिसने मुझे देखा तो बेशक उसने हक़ को देखा, इस पर दुरुस्त साबित होगा। (त) |

शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब तफ़्सीर-ए-अज़ीज़ी में अल्लाह तआला के क़ौल 'वज़कुरिस्मा रब्बिका' (और अपने रब के नाम का ज़िक्र कर) के तहत लिखते हैं:

| यानी अपने रब के नाम को हमेशा, हर वक़्त और हर काम में याद करो, चाहे ज़बान से हो, चाहे दिल से, चाहे रूह से, चाहे सिर्र (रहस्य) से, चाहे ख़फ़ी (छिपे हुए) से, चाहे अख़फ़ा (अति छिपे हुए) से, चाहे नफ़्स से; चाहे एक ज़र्बी ज़िक्र हो या दो ज़र्बी, चाहे सांस रोककर हो या बिना सांस रोके, चाहे बिना बरज़ख़ (मध्यस्थ) के हो या बरज़ख़ के साथ, इत्यादि विशिष्टताओं में से जिन्हें तरीक़त के माहिरों ने निकाला है। इन ज़िक्र की गई विशिष्टताओं में से किसी एक तरीक़े को मुक़र्रर करना शैख़ और मुर्शिद के विवेक पर निर्भर है कि वह साधक की स्थिति के अनुसार जो उचित समझे उसकी तालीम दे। जैसा कि दूसरी आयत में फ़रमाया: "तो ज़िक्र वालों से पूछो अगर तुम..." | अल्लाह तआला को हर वक़्त और हर काम में याद रखो; दिल, रूह, सिर्र, ख़फ़ी, सांस एक ज़र्बी या दो ज़र्बी हो, या सांस बंद करके हो या बिना बंद किए हो, बरज़ख़ के ज़रिए या बिना बरज़ख़ के, वग़ैरह ऐसी विशिष्टताएं जिन्हें तरीक़त के माहिरों ने लिया है, उनमें से किसी ख़ास तरीक़े को मुतअ़य्यन (तय) करना मुर्शिद के

विवेक पर मुनहसिर (निर्भर) है कि वह हाल के मुताबिक़ जिसे मुनासिब समझे उसकी तलक़ीन (शिक्षा) करे, जिस तरह दूसरी आयत-ए-करीमा में इरशाद है कि "अगर तुम..." |

1 इंतबाह फ़ी सलासिल औलिया अल्लाह, बयान तरीक़ा चिश्तिया, अब्बासी कुतुब ख़ाना कराची, पृष्ठ 92 और 93। पृष्ठ 580 में से 674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

اسی رسالہ مذکور سے لکھا:

| بلکہ حضرت سلطان موحدین برہان العاشقین حجۃ المتکلمین شیخ جلال الحق و الشرع و الدین مخدوم مولانا قاضی خاں یوسف ناصحی قدس سرہ العزیز چنیں می فرمایند کہ صورت مرشد کہ ظاہر دید میشود مشاہدہ حق سبحانہ و تعالی ست در پردہ آب و گل و اما صورت مرشد کہ در خلوت نمودارم شہود آں مشاہدہ حق تعالٰی ست بے پردہ آب و گل کہ ان اللہ تعالٰی خلق ادم علی صورۃ الرحمن من رانی فقد رای الحق در حق او درست شدہ - ۱" | بلکہ حضرت شیخ جلال الدین مولانا قاضی خاں یوسف ناصحی قدس سرہ بجمع القلابہ یوں فرماتے ہیں کہ مرشد کی صورت کا ظاہری مشاہدہ آب و گل کے پردہ میں اللہ تعالٰی کا مشاہدہ ہے اور مرشد کی خلوت میں نمودار ہونے والی صورت یہ اللہ تعالٰی کا آب و گل کے پردہ کے بغیر مشاہدہ ہے اللہ تعالٰی نے آدم کی صورت رحمن کی صفت پر پیدا کی جس نے مجھے دیکھا تو بیشک اس نے حق دیکھا، اس پر درست ثابت ہوگا۔ (ت) |

شاہ عبدالعزیز صاحب تفسیر عزیزی میں زیر قولہ تعالٰی واذکر اسم ربک لکھتے ہیں:

| یعنی یاد کن نام پروردگار خود را بر سبیل دوام و ہر وقت و ہر شغل خواہ بزبان خواہ بقلب خواہ بروح خواہ بہ سر خواہ بخفی خواہ باخفی خواہ بنفس خواہ ذکر یک ضربی خواہ دو ضربی خواہ بحبس نفس خواہ بے حبس خواہ بدون برزخ خواہ با برزخ الی غیر ذلک من الخصوصیات التی استنبطھا الماھرون من اھل الطرائق و تعین احد الشقین ازیں خصوصیات متذکورہ مفوض بصوابد ید شیخ و مرشد ست کہ بحسب حال ہر چہ را صالح داند تلقین فرمایاید چنانچہ در آیت دیگر فرمودہ

فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم | اللہ تعالیٰ کو ہر وقت اور ہر شغل میں یاد رکھ دل روح، سری، خفی، سانس ایک ضربی یا دو ضربی ہو یا سانس بند کر کے ہو یا بغیر بند کئے ہو، برزخ کے ذریعے یا بے برزخ و غیر ہا خصوصیات جن کو اہل طریقت سے ماہرین نے اخذ کیا ہے ان میں سے کسی مخصوص طریقہ کو متعین کرنا مرشد کی صوابدید پر موقوف ہے کہ وہ حال کے مطابق جس کو مناسب سمجھے اس کی تلقین کرے جس طرح دوسری آیہ کریمہ میں ارشاد ہے کہ اگر تم |

1 انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ بیان طریقہ چشتیہ عباسی کتب خانہ کراچی ص ۹۲ و ۹۳ Page 580 of 674

Fatawa Rizwia Volume 21

[Box Header] [Left]: ...you do not know - Ah [Abbreviated] summarized. [Right]: If you do not know, then ask the people of remembrance - Ah [Abbreviated] summarized (T).

I say: And with Allah is success (I say and success is from Allah. T). From this passage, just as the permissibility of imagining the Barzakh (intermediary state after death) was proven, besides that other great benefits are also obtained, for example: First: Performing Dhikr (remembrance) along with the practice of Barzakh falls under the general application of the Quranic verse. Second: It also includes the great encouragements mentioned in the Quran and Hadith regarding absolute Dhikr. Third: An absolute (term) will always remain in its absolute application, and its ruling permeates through all its specific forms throughout Sharia. Its general permission is sufficient for their permission, after which there is no need for specific proof for particular characteristics. To consider a legal absolute as a logical absolute is a sheer error. Fourth: A good deed combined with specific forms cannot become bad unless a specific prohibition from Sharia is proven for that addition. Fifth: For the proponent of permissibility, it is sufficient that this specific form falls under the general category; whoever claims it is forbidden must prove the prohibition of this specific form. Sixth: The foundations of worship are 'Tauqifi' (based on divine instruction), and therefore in both journeying and stopping, it is obligatory to follow the pure Sharia. Where it stops, we do not move forward; where it moves forward, we do not stop. Thus, restricting the absolute or making absolute the restricted on one's own accord is both prohibited. Just as after limiting (an act) to one way, inventing another way is an addition to Sharia; similarly, after a general permission, prohibiting some forms is a violation of Sharia. The meaning of this 'Tauqif' (divine instruction) and 'Tawaqquf' (pausing/staying within limits) is not what makes divine worship, God forbid, irrational, thinking it to be so and fixing it on absolute instances and sources, as the scholar of Qanauj (Al-Qannawji) assumed. (T) Seventh: The definition of 'Bida'h Shari'iah' (religious innovation) as that which did not exist in the holy era of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), or what the Companions did not do, or whatever was not in the first three generations.

[Middle Box] [Left]: As the Najdis assume despite the discord among them. 'You think they are united, while their hearts are divided. That is because they are a people who do not understand.' (59:14) - 2 [Right]: As the Najdi gentlemen speak discordant

things. "You think they are together whereas their hearts are scattered; this is because they are a senseless nation." (T)

Eighth: 'Bida'h Lughawiyah' (linguistic innovation) - the aforementioned explanations actually apply to it. It is not at all restricted to 'evil' (innovation); on this basis...

---

1 Fath al-Aziz (Tafsir Azizi) under verse 73/8, p. 289 2 Al-Quran Al-Karim 59 / 14

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[बॉक्स हेडर] [बाएं]: ...तुम नहीं जानते - अह मुख्तसर। [दाएं]: यदि तुम नहीं जानते तो ज़िक्र वालों से पूछो - अह मुख्तसर (त)।

मैं कहता हूँ: और अल्लाह से ही तौफीक है (मैं कहता हूँ और तौफीक अल्लाह से है। त)। इस इबारत से जैसा कि तसव्वुर-ए-बर्ज़ख का जवाज़ साबित हुआ, इसके इलावा और भी बड़े फायदे हासिल हुए मसलन: एक: यह कि बर्ज़ख के शुग्ल के साथ ज़िक्र करना कुरआनी आयत के इतलाक़ के तहत आता है। दो: मुतलक़ ज़िक्र पर कुरआन व हदीस में जो अज़ीम तर्गीबें आई हैं, यह उसे भी शामिल है। तीन: मुतलक़ हमेशा अपने इतलाक़ पर रहेगा और उसका हुक्म शरीयत की तमाम मुक़ैय्यदात (पाबंदियों) में जारी रहता है। सिर्फ इसकी इजाज़त उनकी इजाज़त के लिए काफी है जिसके बाद खुसूसियात-ए-खासा के सबूत-ए-खास की हाजत नहीं। मुतलक़ उसूली को मुतलक़ मंतकी समझना महज़ खता है। चार: नेक बात खास तरीक़ों के जुड़ने से बुरी नहीं हो सकती जब तक कि उस जुड़ने वाली चीज़ में शरीयत से कोई खास ममानअत साबित न हो। पाँच: जवाज़ (जायज़ होने) का क़ायल होने वाले के लिए बस इतना काफी है कि यह मुक़ैय्यद मुतलक़ के तहत है; जो मना करता है वह मुद्दई है कि इस खास सूरत से मना साबित करे। छह: इबादतों की बुनियाद 'तौकीफी' (ईश्वरीय निर्देश आधारित) है और इसलिए सफ़र और ठहरने दोनों में शरीयत-ए-मुतह्हरा का इत्तेबा वाजिब है। जहाँ वह ठहरे हम आगे न बढ़ें, जहाँ वह आगे चले हम रुक न रहें। तो अपनी तरफ से मुतलक़ को मुक़ैय्यद और मुक़ैय्यद को मुतलक़ करना दोनों ममनूअ हैं। जिस तरह एक तरीके तक महदूद करने के बाद नया तरीका ईजाद करना शरीयत पर ज़्यादती है, उसी तरह मुतलक़ इजाज़त के बाद बाज़ सूरतों को मना करना शरीयत की मुखालफ़त है। इस तौक़ीफ़ और तवक़्क़ुफ़ के यह मानी नहीं हैं और न ही यह कि खुदा की इबादत को माज़अल्लाह अक्ल के खिलाफ समझकर उसे मुतलक़न वारिद व मूरिद पर मुक़र्रर कर दीजिए जैसा कि मुतकल्लिम क़न्नौजी ने समझा है। (त) सात: बिदअत-ए-शरिईया की यह तफ़सीर कि जो बात नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के ज़माने में न थी या जो काम सहाबा ने न किया या जो कुछ शुरुआती तीन सदियों में न था।

[बीच का बॉक्स] [बाएं]: जैसा कि नजदियों का गुमान है उनके आपसी इख्तिलाफ के बावजूद। 'तुम उन्हें एकजुट समझते हो जबकि उनके दिल अलग-अलग हैं; यह इसलिए है क्योंकि वे अक्ल न रखने वाले लोग हैं।' (59:14) - 2 [दाएं]: जैसा कि नजदी हज़रात अलग-अलग बातें करते हैं "तुम उन्हें जमा

ख्याल करते हो हालाँकि उनके दिल मुतफर्रिक़ (अलग-अलग) हैं यह इसलिए कि वे बेअक्ल क़ौम हैं"। (त)

आठ: बिदअत-ए-लुग़विया कि मज़कूरह तफ़सीरें हक़ीक़तन उसी पर मुंतबिक़ हैं, हरगिज़ 'सय्यिआ' (बुराई) में मुनहसिर नहीं। इस तक़दीर पर...

---

1 फ़तहुल अज़ीज़ (तफ़सीर अज़ीज़ी) तहत आयत 8/73, पृ. 289 2 अल-कुरआन अल-करीम 59 / 14

[باکس ہیڈر] [بائیں]: لا تعلمون اہ ملتقطا۔ [دائیں]: نہ جانو تو اہل ذکر سے سوال کرواہ ملتقطا(ت)

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ سے ہے۔ ت) اس عبارت سے جیسا کہ تصورِ برزخ کا جواز ثابت ہوا اس کے سوا اور بھی فوائد جلیل حاصل مثلاً: ایک: یہ کہ شغلِ برزخ کے ساتھ ذکر کرنا اطلاق آیت قرآنی کے تحت میں داخل۔ دوم: مطلق ذکر پر قرآن و حدیث میں جو عظیم ترغیبیں آئیں اسے بھی شامل۔ سوم: مطلق ہمیشہ اپنے اطلاق پر رہے گا اور اس کا حکم اس کے جمیع مقیدات میں ساری شرع میں صرف اس کی اجازت ان کی اجازت کے لئے کافی جس کے بعد خصوصیات خاصہ کے ثبوت خاص کی حاجت نہیں مطلق اصولی کو مطلق منطقی سمجھنا محض خطا ہے۔ چہارم: نیک بات بانضمام اوضاع خاصہ بد نہیں ہو سکتی جب تک اس منضم میں کوئی محذور خاص شرع سے ثابت نہ ہو، پنجم: قائل جواز کو صرف اس قدر بس کہ یہ مقید زیر مطلق داخل، جو ممنوع بتائے وہ مدعی ہے اس صورت خاصہ سے منع ثابت کرے۔ ششم: بیئات عبادات توقیفی ہے ولہذا اسیر دو وقوف دونوں میں شرع مطہر کا اتباع واجب جہاں وہ تھم رہے ہم آگے نہ بڑھیں جہاں وہ آگے چلے ہم تھم نہ رہیں تو اپنی طرف سے اطلاق مقید و تقیید مطلق دونوں ممنوع جس طرح بعد حصر فی وجہ احداث وجہ، آخر شرع پر زیادت یونہی بعد اطلاق اجازت منع بعض صور شرع کی مخالفت اس توقیف و توقف کے یہ معنی نہیں نہ وہ کہ عبادت الہیہ کو معاذ اللہ غیر معقول المعنی، سمجھ کر مطلقاً وارد و مورد پر مقفر کر دیجئے کما زعم المتکلم القنوجی (جیسا کہ قنوجی متکلم نے سمجھا ہے۔ ت) ہفتم: بدعت شرعیہ کی یہ تفسیر کہ جو بات زمانہ اقدس نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں نہ تھی یا جو کام صحابہ نے نہ کیا یا جو کچھ قرون ثلاثہ میں نہ تھا۔

[درمیانی باکس] [بائیں]: کما تزعمه النجدية على تفرق كلمهم فيما بينهم تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَّقُلُوْبُهُمْ شَتّٰى ۚ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُوْنَ ﴿١٤﴾ - 2 [دائیں]: جیسا کہ نجدی حضرات متفرق باتیں کرتے ہیں "تم ان کو جمع خیال کرتے ہو حالانکہ ان کے دل متفرق ہیں یہ اس لئے کہ وہ بے عقل قوم ہیں" (ت)

ہشتم: بدعت لغویہ کہ تفاسیر مذکور حقیقتہً اسی پر منطبق ہر گز سیئہ میں منحصر نہیں اس تقدیر پر

---

1 فتح العزیز (تفسیر عزیزی) تحت آیہ ۸/۷۳ ص ۲۸۹ 2 القرآن الکریم ۵۹ / ۱۴

Fatawa Razawiya Volume 21

The proposition "Every innovation (bid'at) is misguidance" is definitely a general statement from which some parts are excluded. Yes, if you take the Shari'ah definition of bid'at, which is: "What has been newly introduced contrary to the truth received from the Messenger of Allah, may Allah's peace and blessings be upon him." Something new against the truth obtained from the Prophet (Peace be upon him). (T)

Then undoubtedly, it stands on its clear generality and absolute application. Scholars of Hadith interpretation have gone both ways, but this concocted wonder—taking the interpretation from earlier scholars and the application from others—is a specific invention of these noble gentlemen for which there is no basis in Shari'ah. Based on this, may Allah forbid, the leaders of Shari'ah and masters of Tariqah for a thousand years up to Shah Abdul Aziz and Shah Waliullah, or thousands of Tabi'in or hundreds of Sahaba would be considered innovators (bid'ati). Some of their bold individuals, like Bhopali Bahadur etc., have even stated this clearly, and about whom? Specifically about the Commander of the Faithful, the one who enraged the hypocrites, Umar Farooq the Great, may Allah be pleased with him. "And those who do wrong will come to know by what overturning they will be overturned." (Quran 26:227) (And now the wrongdoers will know what turn they will take. T) 9. Ninth, the absence of a report does not mean it didn't happen. 10. Tenth, the absence of an action does not necessitate prohibition; following is in doing, not in mere refraining. 11. Eleventh, the ignorant fallacy that "if there were any good in this way, the Sahaba would have done it; do you understand religion more than them?" is purely absurd and unheard of. 12. Twelfth, the innovations of the noble saints are praised and accepted. 13. Thirteenth, they are the "Ahl al-Dhikr" (People of Remembrance); others have no right to object to them, but should rather turn to them and act upon what they say. 14. Fourteenth, coincidental resemblance with disbelievers in non-distinctive matters is by no means a reason for prohibition, otherwise 'Habs-e-Dam' (breath control), which is a famous practice of Yogis, would be prohibited. 15. Fifteenth, the verse "Ask the People of Remembrance (Ahl al-Dhikr)" (is a clear text for the necessity of Taqleed. Ahl al-Dhikr means the scholars of the People of the Book...)

1. Al-Durr al-Manthur, under verse 7/78, Maktaba Ayatollah al-Uzma, Qom, Iran 3/712.
2. The Holy Quran 26/227.
3. The Holy Quran 16/43 and 21/7. Page 582 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

यह प्रस्ताव कि "हर बिदअत (नवाचार) गुमराह है" निश्चित रूप से एक सामान्य कथन है जिससे कुछ हिस्से बाहर हैं। हाँ, यदि आप बिदअत की शरीयत वाली परिभाषा लें, अर्थात्: "वह जो अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से प्राप्त सत्य के विरुद्ध नया पेश किया गया हो।" नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से प्राप्त सत्य के विरुद्ध कोई नई चीज़ हो। (त)

तो निस्संदेह, यह अपनी स्पष्ट व्यापकता और पूर्ण अनुप्रयोग पर आधारित है। हदीस की व्याख्या करने वाले विद्वान दोनों ओर गए हैं, लेकिन यह मनगढ़ंत अजूबा—कि व्याख्या पहले वालों से लें और अनुप्रयोग दूसरों से—यह इन महानुभावों का एक विशिष्ट आविष्कार है जिसके लिए शरीयत में कोई प्रमाण नहीं है। इसी के आधार पर, अल्लाह न करे, शाह अब्दुल अज़ीज़ और शाह वलीउल्लाह तक एक हज़ार वर्षों के शरीयत के इमाम और तरीक़त के सरदार, या हज़ारों ताबिईन या सैकड़ों सहाबा भी बिदअती (नवाचारी) माने जाएँगे। और उनके कुछ साहसी लोगों ने, जैसे भोपाली बहादुर आदि, इसे स्पष्ट रूप से कह भी दिया है, और किसके बारे में? विशेष रूप से अमीरुल मोमिनीन, मुनाफ़िक़ों को क्रोधित करने वाले उमर फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के बारे में। "और ज़ुल्म करने वाले जल्द ही जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।" (क़ुरआन 26:227) 9. नौवाँ, रिपोर्ट की अनुपस्थिति का अर्थ यह नहीं है कि वह हुआ ही नहीं। 10. दसवाँ, किसी कार्य का न करना निषेध का प्रमाण नहीं है; पालन करने का अर्थ कुछ करना है, न कि केवल छोड़ देना। 11. ग्यारहवाँ, यह अज्ञानता भरा भ्रम कि "यदि इस तरीके में कोई अच्छाई होती तो सहाबा इसे ज़रूर करते; क्या तुम उनसे अधिक धर्म की समझ रखते हो?" यह पूरी तरह से बेतुका और अनसुना है। 12. बारहवाँ, महान औलिया के नवाचार प्रशंसनीय और स्वीकृत हैं। 13. तेरहवाँ, वे "अहल-ए-ज़िक्र" (स्मरण करने वाले लोग) हैं; दूसरों को उन पर आपत्ति करने का अधिकार नहीं है, बल्कि उनकी ओर मुड़ना चाहिए और वे जो कहें उस पर अमल करना चाहिए। 14. चौदहवाँ, गैर-विशिष्ट मामलों में काफ़िरों के साथ आकस्मिक समानता किसी भी तरह से मनाही का कारण नहीं है, अन्यथा 'हब्स-ए-दम' (प्राणायाम), जो योगियों का एक प्रसिद्ध तरीका है, मना होता। 15. पंद्रहवाँ, आयत "अहल-ए-ज़िक्र से पूछो"

(तक़लीद की अनिवार्यता के लिए स्पष्ट पाठ है। अहल-ए-ज़िक्र से आशय अहल-ए-किताब के विद्वान हैं...)

1. अल-दुर्र अल-मंसूर, आयत 7/78 के तहत, मकतबा आयतुल्लाह अल-उज़मा, क़ोम, ईरान 3/712।
2. पवित्र क़ुरआन 26/227।
3. पवित्र क़ुरआन 16/43 और 21/7। पेज 582 ऑफ़ 674

قضیہ کل بدعۃ ضلالۃ (ہر بدعت گمراہی ہے۔ت) قطعاً عام مخصوص منہ البعض، ہاں اگر بدعت شرعیہ لیجئے یعنی: ما احدث علی خلاف الحق المتلقی عن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے حاصل شدہ حق کے خلاف کوئی نئی چیز ہو(ت)

تو بیشک وہ اپنی صراحت عموم و محوضت اطلاق پر ہے علماء تفسیر حدیث میں دونوں طرف گئے، مگر یہ اعجوبہ ملفقہ کو پہلوں سے تفسیر لیں اور دوسروں سے اطلاق یہ خاص ایجاد حضرات انجاد ہے جس پر شرع سے اصلاً دلیل نہیں اور جس کی بناء پر شاہ عبدالعزیز و شاہ ولی اللہ سے ہزار برس تک کے ائمہ شریعت و سادات طریقت یا ہزاروں تابعین یا صدہا صحابہ بھی معاذ اللہ بدعتی قرار پاتے ہیں، اور ان کے بعض جری بیاکوں مثل بھوپالی بہادر وغیرہ نے اس کی صاف تصریح بھی کر دی وہ بھی کہاں، خاص امیر المومنین غیظ المنافقین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے بارے میں "وَ سَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ" 2 (اور اب جان جائیں گے ظالم کہ کس کروٹ پلٹا کھائیں گے۔ ت) 9 نہم عدم نقل نقل عدم نہیں۔ 10 دہم عدم فعل قاضی منع نہیں کف میں اتباع ہے نہ مجرد ترک میں۔ 11 یازدہم یہ جاہلی مغالطہ کہ اس طریقے میں کوئی بھلائی ہوتی تو صحابہ ہی کرتے تم کیا ان سے بھی زیادہ دین کی سمجھ رکھتے تو محض بیہودہ و نا مسموع ہے۔ 12 دوازدہم اولیائے کرام کے ایجادات محمود و مقبول ہیں۔ 13 سیزدہم وہ اہل الذکر ہیں دوسروں کو ان پر اعتراض نہیں پہنچتا بلکہ ان کی طرف رجوع اور جو وہ فرمائیں اس پر عمل چاہئے۔ 14 چہار دہم کفار سے غیر شعار میں اتفاقی مشابہت ہر گز وجہ ممانعت نہیں ورنہ حبس دم کہ جوگیوں کا مشہور طریقہ ہے ممنوع ہوتا۔ 15 پانزدہم آیہ "فَسْئَلُوْا اَھْلَ الذِّکْرِ"3 (وجوبِ تقلید میں نص ہے۔ اہل ذکر سے علمائے اہل کتاب

1 الدرالمنثور تحت آية ٧ / ٧٨ مكتبہ آية الله العظيمى قم ايران ٣ / ٧١٢ 2 القرآن الكريم ٢٦ / ٢٢٧

3 القرآن الكريم ١٦ / ٤٣ و ٢١ / ٧ Page 582 of 674

Fatawa Razawiya Volume 21

To consider the verse irrelevant to the discussion of Taqlid (imitation) while taking its specific meaning is pure ignorance on the part of the non-conformist (Ghayr-Muqallid) Wahhabis. Consideration is given to the generality of the word, not to the specific cause. To this effect are other benefits revealed by the discerning critic. How valuable and esteemed is this elegant statement of Shah Sahib, who in just a few words has conveyed so many refined benefits and has ground half, if not two-thirds, of Wahhabism into the dust. Praise be to Allah, Lord of the worlds.

Now moving back to the count of statements: 21. The master of blessings, lord of wealth, source, ultimate destination, refuge, sanctuary, leader and master of the entire family of Delhi, Janab Sheikh Mujaddid [Alf-e-Thani] (may Allah the Almighty have mercy on him), states in the first volume of his 'Maktubat' (letters):

"No path is closer to reaching [the goal] than the path of connection (Rabita), provided some fortunate person is blessed with that happiness." | Many people endowed with eternal wealth have benefited from it. (T)

1. In the same it is written:

"O my master! The furthest goal and the loftiest objective is reaching the presence of Divine Holiness (God), glorious is His dominion. However, since a seeker at the beginning, due to various worldly involvements, is in a state of extreme impurity and degradation, while His Divine Holiness the Almighty is in a state of ultimate purity and transcendence, the affinity which is the cause for the bestowal and acquisition of grace is absent between the seeker and the Desired. Therefore, it is inevitable to seek a guide (Pir) who knows and sees the path to act as an intermediary (Barzakh). (Until his saying) Thus, in the beginning and intermediate stages, one cannot see the 'Desired' (God) without the mirror of the Pir." | O my master! The greatest and highest goal is access to Allah (Glorious is His state). But any seeker in the initial stage is in extreme density and inferiority due to worldly preoccupations, while Allah Almighty is an extremely pure and high being. For this reason, there is no suitability between the seeker and the Sought for obtaining and bestowing grace. Therefore, it is necessary for a guide who knows and sees the way to become an intermediary, (and he further said) in the initial and middle stages, one cannot see the Desired without the mirror of the Pir. (T)

1 Maktubat Imam Rabbani Mujaddid-e-Alf-e-Thani, Letter 187, 188, 189 2 Maktubat Imam Rabbani Mujaddid-e-Alf-e-Thani, Letter 169, Istanbul Turkey, 1/281

तकलीद की बहस से आयत को बेगाना (अप्रासंगिक) बताना ग़ैर-मुकल्लिद वहाबियों की निरी अज्ञानता है। शब्द की व्यापकता का विचार किया जाता है न कि विशिष्ट कारण का। इसी के समान अन्य लाभ हैं जिन्हें परखने वाले अंतर्दृष्टि रखने वाले विद्वान ने प्रकट किया है। शाह साहब का यह सुंदर कथन कितना मूल्यवान और प्रतिष्ठित है कि गिने-चुने शब्दों में कितने सूक्ष्म लाभ बता दिए और आधी बल्कि दो-तिहाई वहाबियत को धूल में मिला दिया। सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है।

अब फिर कथनों की गिनती की ओर चलते हैं, 21. दिल्ली के पूरे खानदान के नेमतों के स्वामी, धन के अधिपति, संदर्भ और गंतव्य, शरणस्थल, नेता और स्वामी जनाब शेख मुजद्दिद साहब (रहमतुल्लाह अलैहि) अपने 'मकतूबात' की पहली जिल्द में फरमाते हैं:

"संपर्क(राब्ता) के मार्ग से अधिक पहुँचने के लिए कोई भी मार्ग निकट नहीं है, बशर्ते कि कोई सौभाग्यशाली उस सुख से सुशोभित हो।" | बहुत से शाश्वत धन वाले इससे लाभान्वित हुए हैं। (त)

1. उसी में है:

"ऐ मेरे मखदूम! सबसे बड़ा और सर्वोच्च उद्देश्य ईश्वरीय पवित्रता (अल्लाह) के दरबार तक पहुँचना है, उसकी सल्तनत महान है। लेकिन चूँकि साधक शुरुआत में विभिन्न सांसारिक प्रवृत्तियों के कारण अत्यधिक अशुद्धता और गिरावट में होता है, जबकि अल्लाह तआला की पवित्रता और महानता अत्यंत ऊँची है, इसलिए कृपा प्राप्त करने और प्रदान करने का कारण बनने वाली अनुकूलता साधक और साध्य के बीच अनुपस्थित होती है। अतः अनिवार्य है कि पथ-ज्ञाता और पथ-द्रष्टा गुरु (पीर) का सहारा लिया जाए जो मध्यस्थ (बर्ज़ख) हो। (कथन के अंत तक) अतः आरंभ और मध्य अवस्था में साध्य (अल्लाह) को पीर के दर्पण के बिना नहीं देखा जा सकता।" | ऐ मेरे मखदूम! सबसे बड़ा और सर्वोच्च उद्देश्य अल्लाह (जल्ल शानुहू) तक पहुँचना है। लेकिन कोई भी साधक प्रारंभिक चरण में सांसारिक व्यस्तताओं के कारण अत्यधिक सघनता और हीनता में होता है जबकि अल्लाह तआला अत्यंत पवित्र और उच्च सत्ता है। इस कारण साधक और अभीष्ट (साध्य) के बीच फ़ैज़ (कृपा) की प्राप्ति और प्रदान के लिए कोई अनुकूलता नहीं होती। इसलिए आवश्यक है कि रास्ता जानने और

देखने वाला मुर्शिद (गुरु) माध्यम बने, (और यहाँ तक फरमाया) प्रारंभिक और मध्यवर्ती चरण में पीर के दर्पण के बिना अभीष्ट को नहीं देखा जा सकता। (त)

1 मकतूबात इमाम रब्बानी मुजद्दिद अल्फ सानी मकतूब 187, 188, 189 2 मकतूबात इमाम रब्बानी मुजद्दिद अल्फ सानी मकतूब 169 इस्तांबुल तुर्की 1/281

पृष्ठ 583 का 674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

مراد لے کر مبحث تقلید سے آیت کو بیگانہ بتانا غیر مقلد وہابیوں کی نری جہالت ہے، اعتبار عموم لفظ کا ہے نہ کہ مخصوص سبب کا الی ذلک من الفوائد مما یستخرجہ البصیر الناقد (دیگر فوائد جن کو پرکھنے والے صاحب بصیرت نے ظاہر کیا ہے۔ت) شاہ صاحب کی یہ نفیس عبارت کس قدر قابل قدر و منزلت کہ معدود حرفوں میں کتنے فوائد نفیسہ بتاگئے اور آدھی بلکہ دو تہائی وہابیت کو خاک میں ملاگئے والحمد للہ رب العالمین۔

اب پھر شمار عبارات کی طرف چلے، ۲۱ تمام خاندان دہلی کے آقائے نعمت و خداوند دولت و مرجع و منتہی و مفزع و ملجا و سید و مولٰی جناب شیخ مجدد صاحب رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ اپنے مکتوبات کی جلد اول میں فرماتے ہیں:

ہیچ طریقے اقرب بوصول از طریق رابطہ نیست تا کدام دولتمنذ را باں سعادت مستسعد سازند 1" | بہت سے ابدی دولت والے اس سے بہرہ ور ہوئے ہیں۔ (ت)

۳۱ اسی میں ہے:

"مخدوما مقصد اقصی و مطلب اسنٰی وصول بجناب قدس خداوندی ست جل سلطانہ لیکن چوں طالب در ابتداء بواسطہ تعلقات شتی در کمال تدنس و تنزل ست و جناب قدس او تعالٰی در نہایت تنزہ و ترفع و مناسبت کہ سبب افاضہ و استفاضہ است در میان مطلوب و طالب مسلوب ست لا جرم از پیر راہ دان راہ بین چارہ نمودہ کہ برزخ بود (الی قولہ) پس در ابتدا و در توسط مطلوب را بے آئینہ پیر نمیتوان دید2 " | اے میرے مخدوم! سب سے بڑا اور اعلٰی مقصد اللہ جل شانہ تک رسائی ہے لیکن کوئی طالب ابتدائی مرحلہ میں دنیاوی مشاغل کی وجہ سے انتہائی کثافت اور کہتری میں ہوتا ہے

جبکہ اللہ تعالیٰ انتہائی پاک اور بلند ذات ہے اس وجہ سے طالب اور مطلوب کے درمیان فیض کے حصول و عطا کے لئے کوئی مناسبت نہیں ہے لہذا ضروری ہے راستہ جاننے اور دیکھنے والا مرشد واسطہ بنے، (اور یہاں تک فرمایا) ابتدائی اور درمیائے مرحلہ میں پیر کے آئینہ کے بغیر مطلوب کو نہیں دیکھ سکتا۔ (ت)

1 مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی مکتوب ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹ 2 مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی مکتوب ۱۶۹ استنبول ترکیہ ۱/ ۲۸۱

Fatawa Razawiyya Volume 21

1. It is stated in the second volume: "The connection of 'Rabita' (link) remains consistent with the 'Sahib-e-Rabita' (one who provides the link) and becomes a medium for the reflection of bounties. Thanks for this great blessing should be offered." -1- When the connection of your 'Rabita' becomes smooth with the 'Sahib-e-Rabita' and the medium of blessings casts its reflection, one should be grateful for this immense bounty. (T)
2. Written in the third volume: They had asked what is the reason that when a flaw occurs in the 'Rabita' connection, one does not find pleasure in performing other acts of worship. Know that the same reason which caused the flaw in 'Rabita' is the hindrance to pleasure (up to the saying) one should seek forgiveness so that by the grace of Allah Subhanuhu, that hindering effect is removed. -2- It was asked of you: what is the reason that when a flaw occurs in the 'Rabita' connection, a flaw arises in the pleasure of all acts of worship? It was stated: remember that the reason for the flaw in 'Rabita' is the same thing that hinders pleasure, and (further it was stated) at this point, seeking forgiveness is necessary so that Allah the Almighty, by His grace, removes this hindering effect. (T)

And 16. Let us also observe what they stated in the second volume of 'Maktubat', the 30th letter: "Khwaja Muhammad Ashraf had written regarding the practice of 'Rabita' connection that prostration has gained dominance, such that in prayers he considers and sees him (the spiritual guide) as his object of prostration, and if hypothetically he denies it, it is not negated. This state of love is the desire of thousands of seekers, but it is granted to only one in thousands. The person in this state is fully prepared and suited. The reason is likely that through brief company with the spiritual guide, all his perfections are absorbed. Why 'Rabita'? Khwaja Muhammad Ashraf, while explaining the 'Rabita' connection, stated that there is elevation in prostration when one considers and sees the Shaykh as the object of prostration in prayers. Even if hypothetically he denies it, it would not be negated. This is a stage of love; thousands of seekers desire this fortune, but only one attains it. This is a matter of bestowal due to perfect compatibility. Sometimes, due to a short company with the Shaykh...

1. Maktubat Imam Rabbani Mujaddid Alif Thani, Letter 24, Nawal Kishore Lucknow, 2/12

2. Maktubat Imam Rabbani Mujaddid Alif Thani, Letter 107, Nawal Kishore Lucknow, 3/198

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

1. जिल्द दोम (दूसरे खंड) में फ़रमाया: "निस्बत-ए-राबिता हमेशा साहिब-ए-राबिता के साथ हमवार रहती है और फ़ैज़ का वास्ता अक्स (प्रतिबिंब) डालता है। इस अज़ीम (महान) नेमत का शुक्र बजा लाना चाहिए।" -1- तुम्हारे राबिता की निस्बत साहिब-ए-राबिता के साथ हमवार हो जाए और फ़्युज़ का वास्ता अक्स डाले तो इस अज़ीम नेमत का शुक्र बजा लाना चाहिए। (त)
2. जिल्द सोम (तीसरे खंड) में लिखा: पूछा गया था कि क्या वजह है कि जब राबिता वाली निस्बत में फ़ुतूर (दोष/कमी) आ जाता है तो अन्य सभी इबादतों में लज़्ज़त (आनंद) नहीं मिलती। जान लें कि वही वजह जो राबिता में फ़ुतूर का सबब बनी है, वही लज़्ज़त में रुकावट है (कथन तक), इस्तिग़फ़ार करना चाहिए ताकि अल्लाह सुब्हानहु के करम से वह रुकावट दूर हो जाए। -2- आपसे पूछा गया कि क्या वजह है कि जब राबिता वाली निस्बत में फ़ुतूर हो जाए, तमाम इबादतों की लज़्ज़त में फ़ुतूर पैदा हो जाता है? तो फ़रमाया: याद रखो कि जिस वजह से राबिता में फ़ुतूर आता है वही लज़्ज़त से रोकती है और (बाद में यहाँ तक फ़रमाया) इस मौक़े पर इस्तिग़फ़ार करनी ज़रूरी है ताकि अल्लाह तआला अपने करम से इस रुकावट वाले असर को हटा दे। (त)

और 16. ज़रा वह भी मुलाहिज़ा (देख) लिया जाए जो उन्होंने मकतूबात की जिल्द दोम, मकतूब 30 में फ़रमाया: "ख़्वाजा मुहम्मद अशरफ़ ने निस्बत-ए-राबिता की मश्क़ (अभ्यास) के बारे में लिखा था कि सज्दे ने ग़लबा (प्रधानता) पा लिया है, यहाँ तक कि नमाज़ों में उन्हें अपना मस्जूद (जिसे सज्दा किया जाए) समझता और देखता है, और अगर मान लो वह इसका इंकार करे तब भी वह नफ़ी (नकारना) नहीं होता। मुहब्बत के यह अंदाज़ इस दौलत के तलबगार हज़ारों में से किसी एक को ही दिए जाते हैं। इस मामले वाला मुकम्मल मुनासिबत (अनुकूलता) रखता है। सबब यह मुमकिन है कि शैख़-ए-मुक़्तदा की थोड़ी सी सोहबत (संगति) से उनके तमाम कमाल जज़्ब (अवशोषित) कर ले। राबिता क्यों..." ख़्वाजा मुहम्मद अशरफ़ ने निस्बत-ए-राबिता को बयान करते हुए फ़रमाया कि सज्दे में रफ़अत (बुलंदी) होती है जब शैख़ को नमाज़ों में मस्जूद समझे और देखे, अगर बिल-फ़र्ज़ वह इसकी नफ़ी करे भी तो मुन्तफ़ी (नकारा) न हो। यह मुहब्बत का एक मरहला (चरण) है, तालिब हज़रात हज़ारों इस दौलत की तमन्ना करते हैं मगर हासिल किसी एक को होता है। यह अता का मामला

मुनासिबत-ए-ताम्मा (पूर्ण अनुकूलता) की वजह से होता है, शैख़ की थोड़ी सी सोहबत के सबब कभी...

1. मकतूबात इमाम रब्बानी मुजद्दिद अल्फ़ थानी, मकतूब 24, नवल किशोर लखनऊ, 2/12
2. मकतूबात इमाम रब्बानी मुजद्दिद अल्फ़ थानी, मकतूब 107, नवल किशोर लखनऊ, 3/198

पृष्ठ 584/674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

۴ جلد دوم میں فرمایا: "نسبت رابطہ ہمواره شمار با صاحب رابطہ می دارد و واسطہ فیض انعکاسی می شود شکر ایں نعمت عظمیٰ بجا باید آورد" -۱- تمہارے رابطہ کی نسبت صاحبِ رابطہ کے ساتھ ہموار ہو جائے اور فیوض کا واسطہ عکس ڈالے تو اس عظیم نعمت کا شکر بجا لانا چاہئے۔ (ت)

۵ جلد سوم میں لکھا: پرسیدہ بودند کہ لم ایں چیست کہ چوں در نسبت رابطہ فتور میرود در اتیانِ سائر طاعات التذاذ نمی یابد بدانند کہ ہماں وجہ کہ سببِ فتور رابطہ گشتہ است مانع التذاذ است (الیٰ قولہ) استغفار باید نمود تا بکرم اللہ سبحنہ اثر آں مرتفع گردد ۲- آپ سے پوچھا گیا کہ کیا وجہ ہے کہ جب رابطہ والی نسبت میں فتور ہو جائے تمام عبادات کی لذت میں فتور پیدا ہو جاتا ہے تو فرمایا یاد رکھو کہ جس وجہ سے رابطہ میں فتور آتا ہے وہی لذت سے مانع ہو جاتی ہے اور (بعد میں یہاں تک فرمایا) اس موقع پر استغفار کرنی ضروری ہے تاکہ اللہ تعالیٰ اپنے کرم سے اس مانع اثر کو اٹھا دے۔ (ت)

اور ۱۶ ذرا وہ بھی ملاحظہ ہو جائے جو انھوں نے مکتوبات کی جلد دوم مکتوب سیّم میں فرمایا: "خواجہ محمد اشرف ورزشِ نسبت رابطہ از نوشتہ بودند کہ سجدے استیلا یافتہ است کہ در صلوات آں را مسجود خود می داند و مے بیند واگر فرضا نفی کند منتفی نمیگردد محبت اطوار ایں دولت متمنائے طلاب است از ہزاراں یکے را مگر بد ہند صاحب ایں معاملہ مستعد تام المناسبۃ سبب یحتمل کہ باندک صحبت شیخ مقتدا جمیع کمالات اور اجذب نماید رابطہ را چرا خواجہ محمد اشرف نے نسبت رابطہ کو بیان کرتے ہوئے فرمایا کہ سجدے میں رفعت ہوتی ہے جب شیخ کو نمازوں میں مسجود سمجھے اور دیکھے اگر بالفرض وہ اس کی نفی کرے بھی تو منتفی نہ ہو، یہ محبت کا ایک

مرحلہ ہے طالب حضرات ہزاروں اس دولت کی تمنا کرتے ہیں مگر حاصل کسی ایک کو ہوتا ہے یہ عطا کا معاملہ مناسبت تامہ کی وجہ سے ہوتا ہے شیخ کی تھوڑی سی صحبت کے سبب کبھی

۱ مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی مکتوب بست و چھارم نولکشور لکھنؤ، ۲/ ۱۲ ۲ مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی مکتوب صد و ھفتم نولکشور لکھنؤ، ۳/ ۱۹۸

Fatawa Rizvia Volume 21

[Table/Box 1] Left Column: They negate that he is the one towards whom prostration is made (Masjud Ilayh), not the one to whom prostration is offered (Masjud Lahu). Why do they not negate prayer niches (mihrabs) and mosques? This kind of wealth/ fortune is available to the blessed ones. They consider the person of connection (Sahib-e-Rabita) as an intermediary in all their states and at all times remain focused towards him. Unlike the unfortunate group who consider themselves self-sufficient and turn their focus away from their Sheikh, thus ruining their own affair. [1] Right Column: The Sheikh absorbs all his perfections into this seeker. Why do people negate the connection (rabita)? Even though the Sheikh and leader is the one towards whom prostration is directed (Masjud Ilayh), not the one for whom it is performed (Masjud Lahu). Why don't these people negate prayer niches and mosques (even though they are also Masjud Ilayh)? This special fortune is available to the blessed ones, to the extent that in all states they consider the person of connection to be the intermediary and at all times remain focused towards him. They are not like those who are devoid of fortune and consider themselves self-sufficient, and turn away the Qibla of their focus from their Sheikh and spoil their own case. (T)

Praise be to Allah, every word of this manifest statement is a powerful blow that uproots the roots of dead Najdism, and to Allah belongs the manifest proof. We come to the texts of the scholars in the exquisite book "Hadaiq al-Anwar fi al-Salat wa al-Salam ala al-Nabi al-Mukhtar" (Peace and blessings of Allah be upon him):

[Table/Box 2] Left Column: The fifth garden concerning the fruits that the servant reaps by sending blessings upon the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and the benefits that he gains and acquires. [2] Right Column: The fifth garden is about the fruits that a servant gathers by sending blessings upon the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) and the benefits which he earns and acquires through the blessing of Durood.

Then, after counting forty benefits, he says:

[Table/Box 3] Left Column: The forty-first of the greatest fruits and most sublime benefits acquired by sending blessings upon him (peace and blessings of Allah be upon him) is the imprinting of his noble image in the soul. [3] Right Column: Among the benefits obtained by sending blessings upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), one of the most sublime and greatest benefits is the imprinting

of the noble countenance of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the heart.

---

[1] Al-Maktubat Imam Rabbani Mujaddid Alf Thani, Maktub 30, Nawal Kishore Lucknow 2/46. [2] Hadaiq al-Anwar fi al-Salat wa al-Salam ala al-Nabi al-Mukhtar. [3] Hadaiq al-Anwar fi al-Salat wa al-Salam ala al-Nabi al-Mukhtar.

फ़तावा रिज़विया जिल्द २१

[बॉक्स १] बायां कॉलम (अरबी/फारसी): वे इस बात का खंडन करते हैं कि वह 'मसजूद इलैह' है, न कि 'मसजूद लहू'। वे मिहराबों और मस्जिदों का खंडन क्यों नहीं करते? इस प्रकार के सौभाग्य का प्रकटीकरण धन्य लोगों को ही प्राप्त होता है। वे अपने 'साहिब-ए-राबिता' (संबंध वाले व्यक्ति) को अपनी सभी स्थितियों में माध्यम मानते हैं और हर समय उसी की ओर उन्मुख रहते हैं। उन अभागे लोगों की तरह नहीं जो स्वयं को आत्मनिर्भर समझते हैं, और अपने शेख से अपना ध्यान हटा लेते हैं और अपना मामला बिगाड़ लेते हैं। [1] दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): शेख अपनी समस्त पूर्णताओं को इस साधक (तालिब) में समाहित कर देता है। लोग 'राबिता' (संबंध) का खंडन क्यों करते हैं? जबकि शेख और नेता 'मसजूद इलैह' (जिसकी ओर सजदा किया जाए) होता है, न कि 'मसजूद लहू' (जिसके लिए सजदा किया जाए)। ये लोग मिहराब और मस्जिदों का खंडन क्यों नहीं करते (हालांकि वे भी 'मसजूद इलैह' हैं)? यह विशेष धन केवल सौभाग्यशाली लोगों को ही प्राप्त होता है, यहाँ तक कि वे सभी स्थितियों में साहिब-ए-राबिता को माध्यम मानते हैं और हर समय उसी की ओर उन्मुख रहते हैं। वे उन लोगों की तरह नहीं हैं जो इस सौभाग्य से वंचित हैं और स्वयं को आत्मनिर्भर समझते हैं, और अपने शेख से अपना ध्यान हटा लेते हैं और अपना मामला स्वयं बिगाड़ लेते हैं। (त)

अल्हम्दुलिल्लाह, इस स्पष्ट कथन का एक-एक शब्द मृत नजदियत की जड़ों को उखाड़ फेंकने वाला है, और अल्लाह के पास ही स्पष्ट प्रमाण है। हम विद्वानों के उद्धरणों की ओर आते हैं, उत्कृष्ट पुस्तक "हदाइकुल अनवार फ़ीस सलाते वस सलामे अलन्नबिय्युल मुख्तार" (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में है:

[बॉक्स २] बायां कॉलम (अरबी): पाँचवाँ उपवन उन फलों के बारे में है जिन्हें बंदा अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद भेजकर प्राप्त करता है, और उन लाभों के बारे में जिन्हें वह अर्जित और संग्रहीत करता है। [2] दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): पाँचवाँ 'हदीक़ा' उन फलों के वर्णन में है जिन्हें बंदा हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद भेजकर चुनता है और उन लाभों में जिन्हें दरूद की बरकत से अर्जित और प्राप्त करता है।

फिर चालीस लाभ गिनने के बाद फरमाते हैं:

[बॉक्स ३] बायां कॉलम (अरबी): उन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद भेजने से प्राप्त होने वाले सबसे महान फलों और सबसे उत्कृष्ट लाभों में से इकतालीसवाँ लाभ आत्मा में उनकी गरिमामयी छवि

का अंकित होना है। [3] दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद): वे लाभ जो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद भेजकर प्राप्त करते हैं, उनमें सबसे उत्कृष्ट और महान लाभ हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के गरिमामयी मुखमंडल का दिल में अंकित होना है।

---

[1] अल-मकतूबात इमाम रब्बानी मुजद्दिद अल्फ थानी, मकतूब ३०, नवल किशोर लखनऊ २/४६। [2] हदाइकुल अनवार फ़ीस सलाते वस सलामे अलन्नबिय्युल मुख्तार। [3] हदाइकुल अनवार फ़ीस सलाते वस सलामे अलन्नबिय्युल मुख्तार।

पृष्ठ ५८५ का ६७४

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

[باکس ۱] بایاں کالم: نفی کنند کہ او مسجود الیہ است نہ مسجود لہ چرا محرایب و مساجد را نفی نکنید ظہور این قسم دولت سعادت منداں را میسر است نادر جمیع احوال صاحب رابطہ متوسط خود دانند و در جمیع اوقات متوجہ او باشند و در رنگ جماعہ بے دولت کہ خود را مستغنی دانند و قبلہ توجہ از شیخ خود منحرف سازند و معاملہ خود را بر ہم زنند۔ [1] دایاں کالم: تمام کمالات شیخ اس طالب میں جذب کردیتا ہے رابطہ کی نفی لوگ کیوں کرتے ہیں حالانکہ شیخ و مقتداء مسجود الیہ ہوتا ہے نہ کہ مسجود لہ، یہ لوگ محراب اور مساجد کی نفی کیوں نہیں کرتے ہیں (حالانکہ وہ بھی مسجود الیہ ہیں) یہ دولت خاص سعادتمندوں کو میسر ہوتی ہے حتی کہ وہ تمام احوال میں صاحب رابطہ کو واسطہ جانتے ہیں اور تمام اوقات میں اسی کی طرف متوجہ رہتے ہیں ان لوگوں کی طرح نہیں جو بے دولت ہوتے ہیں اور اپنے آپ کو مستغنی سمجھتے ہیں، اور شیخ سے اپنی توجہ کا قبلہ موڑ لیتے ہیں اور اپنا معاملہ خود خراب کر لیتے ہیں۔ (ت)

الحمد للہ اس عبارت باہرہ کا ایک ایک کلمہ قاہرہ از بیخ بر کن نجدیت بائرہ ہے وللہ الحجۃ الظاھرۃ، آمدیم و نصوص علماء کتاب مستطاب "حدائق الانوار فی الصلوۃ والسلام علی النبی المختار صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں ہے:

[باکس ۲] بایاں کالم: الحديقة الخامسة في الثمرات التي يجتنيها العبد بالصلوة على رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم والفوائد التي يكتسبها ويقتنيها [2]۔ دایاں کالم: پانچواں حدیقہ ان پھلوں کے بیان میں ہے جنہیں بندہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر درود بھیج کر چنتا ہے اور ان فائدوں میں جنہیں درود کی برکت سے کسب و تحصیل کرتا ہے۔

پھر چالیس فائدے گنا کر کہتے ہیں:

[باکس ۳] بایاں کالم: الاحدی والاربعون من اعظم الثمرات و اجل الفوائد المکتسبات بالصلوة علیه صلی الله تعالی علیه وسلم انطباع صورة الکریمة في النفس [3]۔ دایاں کالم: وہ فائدے جو نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر دورد بھیج کر حاصل کرتے ہیں ان میں اجل و اعظم فائدوں سے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صورت کریمہ کا دل میں نقش ہونا ہے۔

---

[1] المکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی مکتوب ۳۰ نولکشور لکھنؤ ۲/ ۴۶ [2] حدائق الانوار فی الصلوة والسلام علی النبی المختار ۳ حدائق الانوار فی الصلوة والسلام علی النبی المختار

Fatawa Razawiyya Volume 21

Imam Abu Abdullah Sahili (may Allah be pleased with him) says in 'Bughyat al-Salik': Among the greatest fruits and most sublime benefits acquired through sending blessings upon him (peace and blessings of Allah be upon him) is the firm, established, and continuous impression of his noble form upon the soul. This is achieved by persistently sending blessings upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with sincere intention, observing the conditions and manners, and pondering over the meanings, until his love is firmly established in the heart in a true and pure manner that connects the soul of the one remembering (dhakir) with the noble soul of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and creates an intimacy between them in the station of proximity and purity, etc.

Allama Fasi Muhammad bin Ahmad bin Ali Qasri (may Allah have mercy on him) says in 'Matali' al-Masarrat Sharh Dala'il al-Khayrat': Some of those who have spoken about 'dhikr' and the method of spiritual training (tarbiyah) through them have mentioned that when one completes 'La ilaha illa Allah Muhammad Rasulullah' (peace and blessings of Allah be upon him), he should imagine his noble essence before his eyes as a human form of light in garments of light. That is, so that the image of him (peace and blessings of Allah be upon him) may be reflected in his spirituality and become intimately associated with it, an intimacy by which he is able to benefit from his secrets and derive illumination from his lights (peace and blessings of Allah be upon him).

[1] Bughyat al-Salik Page 586 of 674

इमाम अबू अब्दुल्लाह साहिली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) 'बुगियत अल-सालिक' में फरमाते हैं: नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर दरूद भेजने से जो फल और लाभ प्राप्त होते हैं, उनमें से सबसे महान और महत्वपूर्ण यह है कि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का पवित्र स्वरूप हृदय में एक स्थायी, सुदृढ़ और निरंतर छाप बन जाए। यह इस तरह प्राप्त होता है कि शुद्ध नियत, शर्तों और शिष्टाचार के पालन और अर्थों पर विचार करने के साथ हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) पर निरंतर दरूद भेजें, यहाँ तक कि हुज़ूर का प्रेम हृदय में इतने सच्चे और शुद्ध रूप से बस जाए जिसके कारण ज़ाकिर (ज़िक्र करने वाला) की आत्मा हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की पवित्र आत्मा से जुड़ जाए और निकटता और पवित्रता के स्थान पर आपसी स्नेह प्राप्त हो।

अल्लामा फासी मुहम्मद बिन अहमद बिन अली कसरी (रहमतुल्लाही अलैहि) 'मताल-उल-मसर्रात शरह दलायलुल खैरात' में फरमाते हैं: यानी कुछ विद्वान जिन्होंने अज़कार और उनके माध्यम से मुरीदों के प्रशिक्षण (तरबियत) की विधि का वर्णन किया है, वे फरमाते हैं कि जब 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मद रसूलुल्लाह' (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र पूरा कर ले, तो उसे चाहिए कि हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के स्वरूप की कल्पना अपने सामने जमाए, जो नूर का मानवीय स्वरूप और नूर के वस्त्रों में हो। इस उद्देश्य से कि हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का स्वरूप उसकी रूह के आईने में अंकित हो जाए और वह प्रेम पैदा हो जिसके कारण हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के रहस्यों से लाभ और प्रकाश प्राप्त किया जा सके।

[1] बुगियत अल-सालिक पेज 586 का 674

امام ابو عبد الله ساحلی رضی الله تعالیٰ عنہ بغیة السالك میں فرماتے ہیں: (Arabic): ان من اعظم الثمرات واجل الفوائد المکتسبات بالصلوٰة علیه صلی الله تعالی علیه وسلم انطباع صورته الکریمة فی النفس انطباعاً ثابتاً متناً صلا متصلاً و ذلک بالمداومة علی الصلوٰة علی النبی صلی الله تعالی علیه وسلم باخلاص القصد وتحصیل الشروط و الاداب و تدبر المعانی حتی یتمکن حبه من الباطن تمکناً صادقاً خالصاً یصل بین نفس الذاکر و نفس النبی صلی الله تعالی علیه وسلم ویؤلف بینهما فی محل القرب و الصفا الخ۔ (Urdu Translation): ثمرات و فوائد کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود بھیج کر حاصل کئے جاتے ہیں ان کے اعظم واجل سے یہ ہے کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صورت کریمہ کا پائدار و مستحکم و دائمی نقش دل میں ہو جائے یہ یوں حاصل ہوتا ہے کہ نیت خالص ورعایت شروط و آداب و غور و فکر معانی کے ساتھ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود بھیجنے کی مداومت کریں یہاں تک کہ حضور کی محبت ایسے سچے خالص طور پر دل میں جم جائے جس کے سبب نفس ذاکر کو نفس اقدس حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اتصال اور محل تقرب و صفا میں باہم الفت حاصل ہو۔

علامہ فاسی محمد بن احمد بن علی قصری رحمۃ اللہ علیہ مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات میں فرماتے ہیں: (Arabic): قد ذکر بعض من تکلم علی الاذکار وکیفیة التربیة بها انه اذا کمل لا اله الا الله محمد رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم فلیشخص بین عینیه ذاته الکریمة بشریة من نور في ثیاب من نور یعنی لتنطلع صورته صلی الله تعالی علیه وسلم فی روحانیته ویتألف معها تالفا یتمکن به من الاستفادة من اسراره و الاقتباس من انواره صلی الله تعالی (Urdu Translation): یعنی بعض علماء جنہوں نے اذکار اور ان سے تربیت مریدین کی کیفیت بیان کی، فرماتے ہیں کہ جب ذکر لا الہ

الا اللہ محمد رسول اللہ کو کامل کرے تو چاہئے کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا تصور اپنے پیش نظر جمائے بشری صورت نور کی طلعت نور کے کپڑوں میں اس غرض سے کہ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صورت اس کے آئینہ روح میں منقش ہو جائے اور وہ الفت پیدا ہو جس کے سبب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اسرار سے استفادہ اور انوار سے

Fatawa Razawiyya Volume 21

[Arabic Section]: (Peace and blessings be upon him) said: If one is not blessed with the visualization of his noble form, let him imagine as if he is sitting near his blessed grave, pointing towards it whenever he mentions it. For when the heart is occupied with something, it is prevented from accepting anything else at that time... until the end of his discourse. Therefore, there is a need for depicting the Noble Garden (Rawdah) and the Sacred Graves so that those among the salutations-senders who do not know their form—and they are the majority of people—can visualize it before their eyes from these books. [Summary]

[Urdu Section]: The same scholar, whose quote can be taken, says: He who is not blessed with the visualization of the noble form of the Prophet (peace and blessings be upon him), let him maintain the thought as if he is present before the blessed shrine and keeps pointing towards the sacred shrine with every mention of him. This is because when the heart is occupied with one thing, it does not accept any other thing at that time. Citing this, Allama Fasi says: When this is the case, it became necessary to make images of the pure garden and fragrant graves so that those reading 'Dala'il al-Khayrat' who do not know their layout—and most are like that—can recognize them and keep their visualization in mind.

1. Shaykh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may his secret be sanctified) says in 'Jadhb al-Qulub ila Diyar al-Mahbub' (peace and blessings be upon him) and the book 'Targhib Ahl al-Sa'adat':

[Persian/Urdu]: Among the benefits of sending salutations upon the Master of Creation (upon him be the best salutations) is the mental representation of his image (peace and blessings be upon him) in the eye, which is necessitated by frequent salutations along with the praise of the Prophet and focus on 'O Allah, send blessings and peace upon him'. [Summary]

[Urdu]: Among the benefits of pure salutations upon the Prophet (peace and blessings be upon him) is that a mental image of the Prophet (peace and blessings be upon him) is established in the eye. For this, the abundance of sending salutations along with the noble praise of the Noble Prophet (peace and blessings be upon him) is necessary, with focus on 'Allahumma salli wa sallim alayhi'. [Extracted] (T)

1. Imam Muhammad ibn al-Hajj al-Abdari al-Makki (may his secret be sanctified) says in 'Al-Madkhal':

[Arabic]: He for whom visiting [the Prophet] (peace be upon him) has not been destined by Allah...

[Urdu]: Meaning, he for whom the visit to the noble shrine of the Master of the Universe (peace and blessings be upon him) [is not destined]...

1. Matali' al-Masarrat Sharh Dala'il al-Khayrat, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad, pp. 442 & 445.
2. Jadhb al-Qulub ila Diyar al-Mahbub, Chapter 17, Maktaba Naeemiyya, Dalgaran Chowk, Lahore, pp. 180 to 182. Page 587 of 674

फ़तावा रज़विया खंड 21

[अरबी अंश]: (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: यदि किसी को उनके पवित्र स्वरूप के दर्शन का सौभाग्य प्राप्त न हो, तो वह ऐसा विचार करे जैसे कि वह उनकी मुबारक क़ब्र के पास बैठा है, जब भी उनका ज़िक्र करे उनकी ओर इशारा करे। क्योंकि जब दिल किसी चीज़ में व्यस्त हो जाता है, तो वह उस समय किसी और चीज़ को स्वीकार करने से रुक जाता है... उनके प्रवचन के अंत तक। इसलिए, रौज़ा-ए-मुतह्हरा और पवित्र क़ब्रों के चित्रण की आवश्यकता है ताकि उन दुरूद भेजने वालों में से जो उनके स्वरूप को नहीं जानते - और वे अधिकांश लोग हैं - इन पुस्तकों से उन्हें अपनी आँखों के सामने स्पष्ट कर सकें। [संक्षिप्त]

[उर्दू अंश]: वही विद्वान, जिनका उद्धरण लिया जा सकता है, फ़रमाते हैं: जिसे हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पवित्र स्वरूप की कल्पना का सौभाग्य प्राप्त न हो, वह यही विचार जमाए रखे कि मानो वह मुबारक मज़ार के सामने उपस्थित है और हर बार ज़िक्र-ए-शरीफ़ के साथ मज़ार-ए-अक़्दस की ओर इशारा करता रहे। यह इसलिए है क्योंकि जब दिल एक चीज़ में व्यस्त हो जाता है, तो उस समय वह किसी दूसरी चीज़ को स्वीकार नहीं करता। इसे उद्धृत करते हुए अल्लामा फ़ासी फ़रमाते हैं: जब यह बात तय हो गई, तो रौज़ा-ए-मुतह्हरा और मज़ारत-ए-मुअत्तरह का चित्र बनाने की आवश्यकता हुई ताकि 'दलाइलुल खैरात' पढ़ने वाले, जिन्हें उनका नक्शा मालूम नहीं है - और अधिकांश ऐसे ही हैं - वे उन्हें पहचान सकें और उनकी कल्पना अपने सामने रख सकें।

1. शैख़ मुहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (क़ुद्दिस सिर्रहु) 'जज़बुल कुलूब इला दयारिल महबूब' (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) और 'किताब तरगीब अहलिस सादात' में फ़रमाते हैं:

[फ़ारसी/उर्दू]: सैय्यद-ए-कायनात (उन पर सर्वश्रेष्ठ दुरूद हो) पर दुरूद भेजने के फ़ायदों में से एक यह है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की ख्याली सूरत आँखों में समा जाती है, जिसके लिए हुज़ूर की नात और 'अल्लाहुम्मा सल्ली व सल्लिम अलैहि' पर ध्यान के साथ दुरूद की अधिकता आवश्यक है। [निष्कर्ष]

[उर्दू]: हुज़ूर अलैहिस्सलाम पर दुरूद-ए-पाक के फ़ायदों में से यह है कि आँख में हुज़ूर अलैहिस्सलाम की ख्याली सूरत क़ायम हो जाती है। इसके लिए हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व

सल्लम) की नात शरीफ़ के साथ दुरूद शरीफ़ की अधिकता आवश्यक है और ध्यान 'अल्लाहुम्मा सल्ली व सल्लिम अलैहि' पर हो। [निष्कर्ष] (त)

1. इमाम मुहम्मद इब्नुल हज्जाज अब्दरी मक्की (क़ुद्दिस सिर्रहु) 'मदखल' में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: वह जिसके लिए अल्लाह ने [नबी के मज़ार की] ज़ियारत मुक़द्दर नहीं की...

[उर्दू]: यानी जिसे हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के मज़ार-ए-अक़्दस [की हाज़िरी नसीब न हो]...

1. मतालीउल मसर्रत शरह दलाइलुल खैरात, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, पृष्ठ 442 और 445।
2. जज़बुल कुलूब इला दयारिल महबूब, अध्याय 17, मकतबा नईमिया, दालगरां चौक, लाहौर, पृष्ठ 180 से 182 तक। पृष्ठ 587 का 674

علیه وسلم قال فان لم یرزق تشخص صورة فیری کانه جالس عند قبره المبارك یشیر الیه متی ماذکره فان القلب متی ماشغله شیئ امتنع من قبوله غیره في الوقت الی آخر کلامه فیحتاج الی تصویر الروضة المشرفة والقبور المقدسة لیعرف صورتها یشخصها بین عینیه من لم یعرف من المصلین علیه في هذا الکتب وهم عامة الناس وجمهورهم اھ ملخصاً۔ اقتباس کر سکے وہی عالم فرماتے ہیں جسے حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صورت کریمہ کا تصور روزی نہ ہو وہ یہی خیال جمائے کہ گویا مزار مبارک کے سامنے حاضر ہے اور ہر بار ذکر شریف کے ساتھ مزار اقدس کی طرف اشارہ کرتا رہے یہ اس لئے کہ دل کو جب ایک چیز مشغول کر لیتی ہے تو اس وقت دوسری کسی شے کو قبول نہیں کرتا، اسے نقل کر کے علامہ فاسی فرماتے ہیں جب بات یہ ٹھہری تو روضہ مطہرہ و قبور معطرہ کی تصویر بنانے کی حاجت ہوئی کہ جن دلائل الخیرات پڑھنے والوں کو ان کا نقشہ معلوم نہیں اور اکثر ایسے ہی ہیں وہ پہچان لیں اور ان کا تصور پیش نظر رکھیں۔

۲۱ شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ جذب القلوب الی دیار المحبوب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وکتاب ترغیب اہل السعادات میں فرماتے ہیں: از فوائد صلاۃ بر سید کائنات علیہ افضل الصلوۃ ست تمثل خیال وے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم در عین کہ لازم کثرت صلاۃ ست بانعت حضور وتوجہ اللھم صل وسلم علیہ اھ ملتقطاً۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام پر درود پاک کے فوائد میں سے یہ ہے کہ آنکھ میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی خیالی صورت قائم ہو جاتی ہے جس کے لئے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نعت شریف کے ساتھ دور دشریف کی کثرت لازم ہے اور توجہ سے اللھم صل وسلم علیہ اھ ملتقطاً (ت)

۲۲ امام محمد ابن الحاج عبدری مکی قدس سرہ مدخل میں فرماتے ہیں: من لم یقدر لہ بزیارۃ صلی اللہ تعالیٰ یعنی جسے مزار اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ

۱ مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۴۴۲ و ۴۴۵ ۲ جذب القلوب الی دیار المحبوب باب ہفد ہم مکتبہ نعیمیہ چوک ڈالگراں لاہور ص ۱۸۰ تا ۱۸۲

Fatawa Razawiya Volume 21

(Arabic Text): ...[Peace be upon him] with his body, so let him intend it at every moment with his heart, and let him make his heart present as if he is standing before him, seeking his intercession with the One who favored him. This is as Imam Abu Muhammad bin al-Sayyid al-Batlyusi (may Allah have mercy on him) said in his petition sent to him (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, in these couplets:

To you I flee from my slips and sins, And you are my sufficiency when I meet Allah. The visit to your grave, which has long been a place of pilgrimage, Is my desire and my goal, if my Lord wills. Even if I am prevented from visiting him with my body, I am not prevented from visiting him with my heart. To you, O Messenger of Allah, has gone from me The greeting of a believer, weak and filled with love.[1]

(Urdu Translation/Explanation): If one is not blessed with visiting [the Prophet ﷺ] physically, they should keep the intention in their heart at all times and maintain the visualization that 'I am present in the court of the Radiant Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him). I am seeking intercession for myself from the Prophet in the court of Him Who favored me by including me among the Prophet’s Ummah.' This is just as Imam Muhammad bin al-Sayyid al-Batlyusi (may Allah have mercy on him) presented these couplets in his petition sent to the luminous shrine:

O Messenger of Allah! I flee from my lapses and sins towards your presence alone, and when I meet God, you are sufficient for me. Visiting your blessed grave, which has always been a place of pilgrimage (meaning Muslims travel from far and wide with this intention), is my heart's desire. If my Lord wills, even if I am not blessed with visiting him physically, I am not deprived of visiting him through the heart. At dawn, O Messenger of Allah, the greeting of a loving, love-stricken Muslim is present in your court from my side.

[23] Imam Ahmad bin Muhammad Khatib Qastallani, the commentator of Sahih Bukhari, in 'Mawahib al-Laduniyyah' and 'Minah al-Muhammadiyyah', and [24] Allama Muhammad al-Zarqani in its commentary, state:

(Arabic Quote): One must adhere to etiquette, humility, and modesty, lowering the gaze in the place of awe, just as one would have done in his presence during his life (for he is alive), and he should realize his [the Prophet's] knowledge.

(Urdu Translation): That is, the visitor should strictly observe etiquette, humility, and modesty, standing with eyes lowered in the state of awe, just as he would have done before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) during his physical life; for...

---

[1] Al-Madkhal by Ibn al-Hajj, Chapter on visiting the Master of the Messengers, etc., Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 1/258.

फतवा रज़विया खंड 21

(अरबी पाठ): ...[उन पर शांति हो] अपने शरीर के साथ, तो उसे हर समय अपने दिल से इसकी नीयत करनी चाहिए, और अपने दिल को ऐसे उपस्थित करना चाहिए जैसे वह उनके सामने खड़ा हो, और उनसे उनकी मध्यस्थता की याचना करनी चाहिए जिन्होंने उन पर कृपा की। जैसा कि इमाम अबू मुहम्मद बिन अल-सैय्यद अल-बतल्यूसी (अल्लाह उन पर दया करे) ने अपनी याचिका में कहा है जो उन्होंने उन्हें (पैगंबर को) भेजी थी, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो, इन छंदों में:

मैं अपनी गलतियों और पापों से आपकी ओर भागता हूँ, और जब मैं अल्लाह से मिलूँगा तो आप ही मेरे लिए पर्याप्त हैं। आपकी कब्र का दर्शन, जो लंबे समय से तीर्थयात्रा का स्थान रहा है, मेरी इच्छा और मेरा लक्ष्य है, यदि मेरा प्रभु चाहे। भले ही मैं अपने शरीर से उनके दर्शन करने से वंचित रहूँ, मैं अपने दिल से उनके दर्शन करने से वंचित नहीं हूँ। आपकी ओर, हे अल्लाह के रसूल, मेरी ओर से गई है एक ऐसे मोमिन की शुभकामना, जो कमज़ोर और प्रेम से भरा है।[1]

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या): यदि कोई [पैगंबर ﷺ] के शारीरिक दर्शन करने के लिए धन्य नहीं है, तो उसे हर समय अपने दिल में नीयत रखनी चाहिए और यह कल्पना बनाए रखनी चाहिए कि 'मैं नूरानी पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के दरबार में उपस्थित हूँ। मैं पैगंबर से उनके दरबार में अपने लिए मध्यस्थता की मांग कर रहा हूँ, जिन्होंने मुझे पैगंबर की उम्मत में शामिल करके मुझ पर उपकार किया।' ठीक वैसे ही जैसे इमाम मुहम्मद बिन अल-सैय्यद अल-बतल्यूसी (अल्लाह उन पर दया करे) ने अपनी उस याचिका में इन छंदों को पेश किया जो उन्होंने रोशन मज़ार पर भेजी थी:

हे अल्लाह के रसूल! मैं अपनी त्रुटियों और पापों से केवल आपकी उपस्थिति की ओर भागता हूँ, और जब मैं ईश्वर से मिलूँगा, तो आप मेरे लिए पर्याप्त हैं। आपकी धन्य कब्र का दर्शन करना, जो हमेशा से तीर्थयात्रा का स्थान रहा है (अर्थात मुसलमान इस इरादे से दूर-दूर से आते हैं), मेरे दिल की इच्छा है। यदि मेरा प्रभु चाहे, भले ही मैं शारीरिक रूप से उनके दर्शन करने के लिए धन्य न होऊँ मैं हृदय के माध्यम से उनके दर्शन करने से वंचित नहीं हूँ। भोर के समय, हे अल्लाह के रसूल, मेरी ओर से आपकी सभा में एक प्रेमी, प्रेम-रोगी मुसलमान का अभिवादन उपस्थित है।

[23] इमाम अहमद बिन मुहम्मद खतीब क़स्तलानी, सहीह बुखारी के व्याख्याकार, 'मवाहिब अल-लदुन्निय्या' और 'मिनह अल-मुहम्मदिया' में, और [24] अल्लामा मुहम्मद अल-ज़रकानी इसकी व्याख्या में कहते हैं:

(अरबी उद्धरण): शिष्टाचार, विनम्रता और विनय का पालन करना चाहिए, विस्मय के स्थान पर अपनी निगाहें नीची रखनी चाहिए, ठीक वैसे ही जैसे कोई उनके जीवन के दौरान उनकी उपस्थिति में करता (क्योंकि वह जीवित हैं), और उन्हें उनके(पैगंबर के) ज्ञान का एहसास होना चाहिए।

(उर्दू अनुवाद): अर्थात, आगंतुक को शिष्टाचार, विनम्रता और विनय का कड़ाई से पालन करना चाहिए, विस्मय की स्थिति में आँखें झुकाकर खड़ा होना चाहिए, जैसा कि वह पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के भौतिक जीवन के दौरान उनके सामने करता; क्योंकि...

---

[1] इब्न अल-हाज द्वारा अल-मदखल, रसूलों के सरदार के दर्शन पर अध्याय, आदि, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 1/258।

علیه وسلم بجسمه فلینوها کل وقت بقلبه ولیحضر قلبه انه حاضر بین یدیه متشفعا به الی من من به علیه کما قال الامام ابو محمد بن السید البطلیوسی رحمة الله تعالی علیه فی رقعته التی ارسلها الیه صلی الله تعالی علیه وسلم من ابیات:

الیك افر من زللی وذنبی | وانت اذا لقیت الله حسبی وزورة قبرك المحجوج قدما | منای وبغیتی ولو شاء ربی فان احرم زیارته بجسمی | فلم احرم زیارته بقلبی الیك غدت رسول الله منی | تحیة مؤمن دنف محب ۱۸ -

علیہ وسلم کی زیارت جسم سے نصیب نہ ہوئی ہو وہ ہر وقت دل سے اس کی نیت رکھے اور دل میں یہ تصور جمائے کہ میں حضور پر نور صلوٰۃ اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ کے حضور حاضر ہوں حضور سے اس کی بارگاہ میں اپنے لئے شفاعت چاہ رہا ہوں جس نے حضور کی امت میں داخل فرما کر مجھ پر احسان کیا جیسا کہ امام محمد بن السید بطلیوسی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے اپنی اس عرضی میں کہ مزار پر انوار بھیجی یہ ابیات عرض کیں کہ:

یا رسول اللہ! میں اپنی لغزش و گناہ سے حضور ہی کی طرف بھاگتا ہوں اور جب میں خدا سے ملوں تو حضور مجھے کافی ہیں حضور کی قبر مبارک کی زیارت کی کہ ہمیشہ سے جس کا حج ہوتا ہے (یعنی مسلمان اس کی نیت کر کے دور دور سے حاضر ہوتے ہیں) میری آرزو مراد ہے۔ اگر میرا رب چاہے اگر جسم سے اس کی زیارت مجھے نصیب نہ ہوئی تو دل کی زیارت سے محروم نہیں ہوں صبحدم حضور کی بارگاہ میں حاضر ہے یا رسول اللہ! میری طرف سے ایک مسلمان محب بیمار محبت کا مجرا۔

۲۳۸ امام احمد بن محمد خطیب قسطلانی شارح صحیح بخاری مواہب لدنیہ ومنح محمدیہ اور ۲۴۸ علامہ محمد زرقانی اس کی شرح میں فرماتے ہیں :

یلازم الادب والخشوع والتواضع غاض البصر فی مقام الھیبة کما کان یفعل بین یدیه فی حیاته (اذھو حی) ویستحضر علمه

یعنی زائر ادب وخشوع و تواضع کو لازم پکڑے آنکھیں بند کئے مقامِ ہیبت میں کھڑا ہو جیسا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے عالمِ حیاتِ ظاہری میں حضور کے سامنے کرتا کہ

---

۱۸ المدخل لابن الحاج فصل فی الکلام علی زیارة سید المرسلین الخ دار الکتب العربی بیروت ۱ / ۲۵۸

Fatawa Rizvia, Volume 21

By standing before him, peace and blessings be upon him, realize that he hears your greeting just as in the state of his physical life. There is no difference between his passing and his life in terms of his observation of his Ummah and his knowledge of their states, intentions, resolves, and inner thoughts. This is perfectly clear to him, with nothing hidden. The visitor should visualize his noble face in his mind and fill his heart with the majesty of his rank, the greatness of his status, and the magnitude of his sanctity. He is alive even now; imagine that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is aware of your presence and hears your salutations, just as in his worldly life. He watches his Ummah, recognizes their conditions, and knows their intentions and the secret thoughts of their hearts. These matters are so manifest to him that there is no concealment. Let the seeker fix the image of the Prophet's noble countenance in his thoughts and cultivate a sense of his immense grandeur and honor.

1. Allama Rahmatullah Hindi, a student of Imam Ibn al-Humam, in "Mansik Mutawassit," and 26. Allama Ali Qari Makki in its commentary "Maslak al-Muqtasit," state:

Then, with full heart and body and extreme etiquette, turn towards the sacred tomb. Stand before the noble presence with humility, submission, and devotion, accompanied by a sense of brokenness, awe, dignity, and utter neediness. Keep the eyes lowered, the limbs still, and the heart empty of all but this sacred purpose. Bind the right hand over the left, facing the noble countenance of the Prophet (peace and blessings be upon him) while keeping the back towards the Qibla. Visualize the blessed form of the Luminous Prophet in your heart, for this contemplation...

---

1. Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyyah, Tenth Objective, Second Section, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 8/305. Page 589 of 674

फ़तवा-ए-रिज़विया, खंड 21

वह (ज़ायर) हुज़ूर अलैहिस्सलाम के सामने खड़े होकर यह कल्पना करे कि वे उसका सलाम सुन रहे हैं, ठीक वैसे ही जैसे अपनी ज़ाहिरी ज़िंदगी में सुनते थे। क्योंकि हुज़ूर की वफ़ात और हयात दोनों इन मामलों में समान हैं कि वे अपनी उम्मत को देखते हैं, उनकी स्थितियों को पहचानते हैं और उनकी नीयतों, संकल्पों तथा मन के विचारों से पूरी तरह अवगत हैं। ये सब बातें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) पर इतनी स्पष्ट हैं कि इनमें कोई गोपनीयता नहीं है। ज़ायर अपने मन में हुज़ूर के पवित्र चेहरे का तसव्वुर (कल्पना) जमाए और अपने दिल में हुज़ूर की महानता, ऊँचे मर्तबे और अपार सम्मान का विचार लाए। वह अब भी ज़िंदा हैं और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) आपकी हाज़िरी से वाकिफ़ हैं।

1. अल्लामा रहमतुल्लाह हिंदी (इमाम इब्न अल-हुमाम के शिष्य) अपनी पुस्तक "मंसिक मुतवस्सित" में और 26. अल्लामा अली क़ारी मक्की इसकी व्याख्या "मसलक-ए-मुक़्तसित" में फ़रमाते हैं:

अर्थात, ज़ायर दिल और शरीर दोनों से अत्यंत अदब के साथ पवित्र मज़ार की ओर उन्मुख होकर मुवाजा-ए-शरीफ़ (पवित्र उपस्थिति) में खड़ा हो। वह विनय, नम्रता, दीनता, भय, गरिमा, रोब और अपनी मोहताजी के एहसास के साथ आँखें बंद रखे, अंगों की हलचल को रोके और दिल को इस पवित्र उद्देश्य के अलावा हर विचार से खाली कर ले। दायां हाथ बाएं हाथ पर बांधे, हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की ओर मुख और क़िबला की ओर पीठ रखे। अपने दिल में हुज़ूर अनवर की पवित्र छवि की कल्पना करे, क्योंकि यह विचार तुम्हें...

---

1. शरह अल-ज़रक़ानी अलल-मवाहिब अल-लदुननिया, दसवां उद्देश्य, दूसरा खंड, दारुल मारिफ़ा, बेरूत, 8/305। पृष्ठ 589 / 674

بوقوفه بين يديه عليه الصلوة والسلام سماعه لسلامه كما هو فی حال حياته اذلا فرق بين موته و حياته فی مشاهدته لامته و معرفته باحوالهم و نياتهم و عزائمهم و خواطرهم وذلك عنده جلی لاخفاء به ويمثل (يصور) الزائر وجهه الكريم عليه الصلوة و السلام فی ذهنه ويحضر قلبه جلال رتبته وعلم منزلته و عظيم حرمته ۱ اھ ملخصاً | وہ اب بھی زندہ ہیں اور تصور کرے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس کی حاضری سے آگاہ ہیں اس کا سلام سن رہے ہیں بعینہٖ اسی طرح جیسے حال حیات ظاہری میں کہ حضور کی وفات و حیات دونوں ان امور میں یکساں ہیں کہ حضور اپنی امت کو دیکھتے اور ان کے احوال کو پہچانتے ہیں اور ان کی نیتوں اور ارادوں اور دل کے خطروں سے آگاہ ہیں اور یہ سب باتیں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ایسی روشن ہیں جنھیں اصلا پوشیدگی نہیں اور زائر اپنے ذہن میں حضور والا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے چہرہ کریمہ کا تصور جمائے اور دل میں حضور کی بزرگی مرتبہ و بلندی قدر و احترام عظیم کا خیال لائے۔

۲۵ علامہ رحمت اللہ ہندی تلمیذ امام ابن الہمام منسک متوسط اور ۲۶ علامہ علی قاری مکی اس کی شرح مسلک متقسط میں فرماتے ہیں:

ثم توجه (ای بالقلب والقالب) مع رعاية الادب فقام تجاه الوجه الشريف متواضعاً خاضعاً خاشعاً مع الذلة والانكسار والخشية والوقار والهيبة والافتقار غاض الطرف مكفوف الجوارح فارغ القلب (من سوی مرامه) واضعاً يمينه علی شماله مستقبلاً لوجه الكريم مستدبر القبلة متمثلاً صورته الكريمة فی خيالك (ای فی تخيلات بالك لتحسين حالك) مستشعرا | یعنی زائر دل و بدن دونوں سے بغایت ادب مزار اقدس کی طرف متوجہ ہو کر مواجہہ شریف میں کھڑا ہو تواضع و خشوع و خضوع و تذلل و انکسار و خوف و وقار و ہیبت و محتاجی کے ساتھ آنکھیں بند کئے اعضاء کو حرکت سے روکے

دل اس مقصود مبارک کے سوا سب فارغ کئے ہوئے داہنا ہاتھ بائیں پر باندھے، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف منہ اور قبلہ کو پیٹھ کرے دل میں حضور انور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ کی صورت کریمہ کا تصور باندھے کہ یہ خیال تجھے

---

۱ شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد العاشر الفصل الثانی دارالمعرفۃ بیروت ۸/ ۳۰۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

- "...that he (peace and blessings be upon him) is aware of your presence, your standing, and your salutation; indeed, of all your actions, states, departures, and stays. And as if he is present, sitting opposite you, keeping his greatness and majesty in mind, may Allah the Almighty bless him and grant him peace. End of summary." (Urdu Translation): He will make you happy. And be very alert that the Radiant Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) is aware of your presence, standing, and salutation, rather all your actions and states, and your departure and stay at every station. And imagine as if the Prophet is present and seated before you, and keep the thought of the Prophet's greatness and majesty present in your mind.
- Imam Majd-ud-Din Abu al-Fadl Abdullah bin Mahmud al-Mawsili, in the commentary 'Al-Ikhtiyar' of his text 'Al-Mukhtar', and the scholars of the exalted Ottoman state in 'Fatawa Alamgiri' (may Allah illuminate their proof), state:
- "He should stand as he stands in prayer, and visualize his noble, beautiful form as if he is sleeping in his grave, knowing him and hearing his speech." (Urdu Translation): That is, the visitor of the Radiant Shrine should stand before the presence with folded hands and respect, just as one stands in prayer, and form an image of the luminous noble form of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), as if the Prophet is lying in the pure grave, knowing the visitor and hearing his speech.
- The great Imam Qadi Ayyad narrated in 'Ash-Shifa' from Imam Abu Ibrahim al-Tujibi that he said:
- "It is obligatory for every believer, whenever he mentions him (peace and blessings of Allah be upon him) or he is mentioned in his presence, to be humble, fearful, dignified, and still in his movement, and to adopt the awe and majesty he would adopt if he were in his presence (peace and blessings of Allah be upon him), and to behave with the etiquette that Allah the Almighty has taught us for him." (Urdu Translation): It is obligatory for every Muslim, when he mentions the Radiant Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) or when the Prophet's mention is made in front of him, to show humility, submissiveness, and dignity; not a single atom of the body should move. Just as one remains in a special presence before the Radiant Prophet himself (peace

and blessings of Allah be upon him), one should respect the Prophet just as Allah the Almighty has taught us to be respectful towards that Presence.

- Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, pp. 337, 338.
- Al-Ikhtiyar li-Ta'lil al-Mukhtar, Section on Visiting the Prophet's Grave (peace be upon him), Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/176.
- Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section: And know that the sanctity of the Prophet, etc., Al-Sharikat al-Sahafiyya in the Ottoman lands, 2/43.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

- "...कि वह (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) आपकी उपस्थिति, आपके खड़े होने और आपके सलाम से अवगत हैं; वास्तव में, आपके सभी कार्यों, स्थितियों, प्रस्थान और ठहरने से। और जैसे कि वह आपके सामने उपस्थित और आसीन हैं, उनकी महानता और महिमा को ध्यान में रखते हुए, अल्लाह तआला उन पर कृपा करे और उन्हें शांति प्रदान करे। सारांश समाप्त।" (उर्दू अनुवाद): वह आपको खुश कर देगा। और खूब सचेत हो जाओ कि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) आपकी हाज़िरी, कयाम और सलाम, बल्कि तमाम कार्यों और स्थितियों, और हर मंज़िल के कूच और मुकाम से आगाह हैं। और यह कल्पना करो कि गोया हुज़ूर तुम्हारे सामने हाज़िर और तशरीफ़ फरमा हैं और हुज़ूर की अज़मत और जलाल का ख्याल अपने ज़हन में हाज़िर रखो।
- इमाम मजद-उद-दीन अबुल फ़ज़ल अब्दुल्लाह बिन महमूद मूसली अपने मतन 'मुख्तार' की शरह 'इख्तियार' में, और सल्तनत-ए-आलिया के उलमा 'फ़तावा आलमगीरी' (अल्लाह उनकी दलील को रोशन करे) में फरमाते हैं:
- "उसे वैसे ही खड़ा होना चाहिए जैसे वह नमाज़ में खड़ा होता है, और उनके पवित्र, सुंदर स्वरूप की कल्पना करनी चाहिए जैसे कि वह अपनी कब्र में सो रहे हैं, उन्हें जानते हुए और उनकी बात सुनते हुए।" (उर्दू अनुवाद): यानी रौज़ा-ए-मुनव्वरा का ज़ाकिर हुज़ूर के सामने दस्त बस्ता अदब से यूँ खड़ा हो जैसे नमाज़ में खड़ा होता है और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की सूरते करीमा रोशन का तसव्वुर बाँधे गोया हुज़ूर मरकदे अतहर में लेटे हैं, ज़ाकिर को जानते हैं और उसका कलाम सुनते हैं।
- इमाम अजल काज़ी अयाज़ ने 'शिफ़ा शरीफ़' में इमाम अबू इब्राहिम तुजीबी से नक़ल फ़रमाया कि वह फ़रमाते हैं:
- "हर मोमिन पर वाजिब है कि जब भी वह उनका (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ज़िक्र करे या उनके सामने उनका ज़िक्र किया जाए, तो वह विनम्र, डरा हुआ, गरिमापूर्ण और अपनी गति में स्थिर हो जाए, और उसी भय और महिमा को अपनाए जो वह अपनाता यदि वह उनके (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) सामने होता, और उस अदब के साथ पेश आए जो अल्लाह तआला ने हमें उनके लिए सिखाया है।" (उर्दू अनुवाद): हर मुसलमान पर वाजिब है

जब हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र करे या हुज़ूर का ज़िक्र उसके सामने किया जाए कि खुशू-ओ-खुज़ू और वकार बजा लाए, जिस्म का कोई ज़र्रा हरकत न करे जिस तरह खुद हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के सामने खास हुज़ूरी में रहता है हुज़ूर का अदब करे जैसा कि अल्लाह तआला ने हमें उस जनाब के लिए मुअद्दब होना सिखाया।

- अल-मस्लक अल-मुतकस्सित फ़ी अल-मन्साक अल-मुतवस्सित मअ इरशाद अल-सारी, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, पृष्ठ 337, 338।
- अल-इख्तियार ली-तालील अल-मुख्तार, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कब्र की ज़ियारत का अध्याय, दार अल-मअरिफा, बेरूत, 1/176।
- अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय: और जान लो कि नबी की हुरमत इत्यादि, अल-शरिकात अल-सहाफ़िया उस्मानी साम्राज्य में, 2/43।

- بأنه علیه الصلوة والسلام عالم بحضورك وقیامك وسلامك ای بل بجمیع افعالك واحوالك وارتحالك ومقامك وكانه حاضر جالس بازائك مستحضرا عظمته وجلاله صلی اللہ تعالی علیه وسلم اھ ملخصاً۔ خوشحال کر دے گا اور خوب ہوشیار ہو جا کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تیری حاضری و قیام و سلام بلکہ تمام افعال و احوال اور منزل منزل کے کوچ و مقام سے آگاہ ہیں اور یہ تصور کر کہ گویا حضور تیرے سامنے حاضر و تشریف فرما ہیں اور حضور کی عظمت و جلال کا خیال اپنے ذہن میں حاضر رکھ۔

- امام مجد الدین ابو الفضل عبد اللہ بن محمود موصلی اپنے متن مختار کی شرح اختیار میں پھر علمائے دولت علیہ سلطان اور نگیر یب انار اللہ برہانہ فتاوی عالمگیری میں فرماتے ہیں:

- یقف کما یقف فی الصلوة ویمثل صورته الکریمة البهیة کانه نائم في لحده عالم به یسمع کلامه 2- یعنی زائر روضہ منورہ کے حضور دست بستہ بادب یوں کھڑا ہو جیسے نماز میں کھڑا ہوتا ہے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صورت کریمہ روشن کا تصور باندھے گویا حضور مرقد اطہر میں لیٹے ہیں زائر کو جانتے اور اس کا کلام سنتے ہیں۔

- امام اجل قاضی عیاض نے شفا شریف میں امام ابو ابراہیم تجیبی سے نقل فرمایا کہ وہ فرماتے ہیں:

- واجب علی کل مؤمن متی ذکره صلی اللہ تعالی علیه وسلم او ذکر عنده ان یخضع ویخشع ویتوقر ویسکن من حرکته و یاخذ فی هیبته واجلاله بما کان یاخذ نفسه لوکان بین یدیه صلی اللہ تعالی علیه وسلم ویتادب بما ادبنا اللہ تعالی بہ 3 ہر مسلمان پر واجب ہے جب حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ

علیہ وسلم کا ذکر کرے یا حضور کا ذکر اس کے سامنے کیا جائے کہ خشوع و خضوع و وقار بجائے جسم کا کوئی ذرہ حرکت نہ کرے جس طرح خود حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سامنے خاص حضوری میں رہتا ہے حضور کا ادب کرے جیسا کہ اللہ تعالیٰ نے ہمیں اس جناب کے لئے مودب ہونا سکھایا۔

- المسلک المتقسط فی المنسك المتوسط مع ارشاد الساری دار الکتاب العربی بیروت ص ۳۳۷، ۳۳۸
- الاختیار لتعلیل المختار فصل فی زیارة قبر النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم دار المعرفه بیروت ۱/ ۱۷۶
- الشفا بتعریف حقوق المصطفی فصل واعلم ان حرمة النبی الخ الشرکة الصحافیة فی البلاد العثمانیه ۲ / ۴۳

Fatawa Ridawiyya - Volume 21

1. Allama Shihabuddin Khafaji states in his commentary Naseem al-Riyad regarding this: "One should assume that, observe it, and visualize it as if he is in his presence." That is, at the time of the noble mention, one should observe this assumption that they are in the special presence; visualize the beautiful form of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as if the Prophet is manifest near him, peace and blessings of Allah be upon him.

2. Fadil Rafi-ud-Din Khan Muradabadi writes in 'Tarikh-ul-Haramayn': One night I was performing Tawaf and there was a great crowd. In my thoughts, I remembered the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and imagined that the Lord of blessings and peace is performing Tawaf along with a group of companions, and I too, by their grace, am present in that assembly. And one day, standing before the door of the House of Allah, I was praying and recalled the event of the day of the Conquest [of Mecca]. I imagined that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is standing at the door, and the noble companions are present in his noble service according to their ranks and positions, and the disbelievers of Quraish have come before him, fearful and trembling, and the Prophet has granted them forgiveness. Observing this state became the cause for praying in the presence of the Exalted Almighty through his mediation for the forgiveness of myself, all relatives and friends, and for the fulfillment of religious and worldly needs. We hope for acceptance from Allah, if Allah wills. | One night I was performing Tawaf; there was a huge crowd. In my thoughts, I remembered the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and imagined that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is performing Tawaf and a group of noble companions is also performing Tawaf with him, and I too, by your grace, am present in that assembly. And one day, I was standing and praying in front of the Holy Kaaba when the scene of the Conquest of Mecca by the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) came to mind, and I imagined that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is seated at the door of the Holy Kaaba on the day of the conquest, and the noble companions are present in service at their respective places according to their ranks, and the disbelievers of Mecca are coming before you, fearful and distressed, and you are forgiving them. Through the blessing of this

visualization, I prayed in the court of Allah Almighty through the means of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

3. Naseem al-Riyad fi Sharh al-Shifa lil-Qadi Iyad, Chapter: Know that the sanctity of the Prophet etc., Idara-e-Ta'leefat-e-Ashrafia Multan, 3/396. Page 591 of 674

फ़तावा रज़विया - जिल्द 21

1. अल्लामा शिहाबुद्दीन खफ़ाजी अपनी शरह नसीम अल-रियाद में इस पर फरमाते हैं: "वह इसे मान ले, इसका अवलोकन करे और इसका चित्रण करे जैसे कि वह उनके पास है।" यानी ज़िक्र शरीफ़ के वक्त यह फ़र्ज़ (मान लेना) मुलाहिज़ा करे कि खास हुज़ूरी में हूँ, हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सूरत का तसव्वुर जमा लिया जाए कि गोया हुज़ूर उसके पास जल्वा फ़रमा हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

2. फाज़िल रफ़ीउद्दीन खां मुरादाबादी तारीखुल हरमैन में लिखते हैं: एक रात मैं तवाफ़ कर रहा था और भारी भीड़ थी। अपने खयाल में हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को याद किया और तसव्वुर किया कि वह सरवरे आलम अलैहि वसल्लम तवाफ़ कर रहे हैं और सहाबा किराम की जमाअत हुज़ूर के साथ तवाफ़ कर रही है और मैं भी उनके तुफैल उस मजमे में हाज़िर हूँ। और एक दिन बैतुल्लाह के दरवाज़े के सामने खड़ा दुआ कर रहा था और अपने दिल में फ़तेह मक्का के दिन का किस्सा याद किया और तसव्वुर किया कि हुज़ूर अकदस नबवी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम दरवाज़े पर खड़े हैं और सहाबा किराम अपने मर्तबे और मकाम के मुताबिक़ खिदमते शरीफ़ में हाज़िर हैं और कुफ़्फ़ारे क़ुरैश डरते और सहमे हुए हुज़ूर में आए हैं और हुज़ूर ने उन्हें माफ़ फ़रमा दिया है। इस हाल को देखना बाइस हुआ कि हुज़ूर के तवस्सुल से अल्लाह की बारगाह में अपनी, तमाम अज़ीज़ों और दोस्तों की मग़फ़िरत और दीनी व दुनियावी हाजतों के लिए दुआ करूँऔर हम अल्लाह से दुआ की क़बूलियत की उम्मीद रखते हैं, इंशा अल्लाह तआला। | एक रात मैं तवाफ़ कर रहा था, हुजूम-ए-कसीर था। मैंने अपने खयाल में हुज़ूर अलैहिस्सलोतु वस्सलाम को याद किया और तसव्वुर किया कि हुज़ूर अलैहिस्सलोतु वस्सलाम तवाफ़ फ़रमा रहे हैं और सहाबा किराम की जमाअत भी हुज़ूर के साथ तवाफ़ कर रही है और मैं भी आपके तुफ़ैल वहाँ मजमे में हाज़िर हूँ। और एक रोज़ मैं बैतुल्लाह शरीफ़ के आगे खड़ा दुआ कर रहा था कि मुझे हुज़ूर अलैहिस्सलोतु वस्सलाम का फ़तेह मक्का वाला मंज़र याद आया और तसव्वुर किया कि हुज़ूर अलैहिस्सलोतु वस्सलाम फ़तेह के रोज़ बैतुल्लाह शरीफ़ के दरवाज़े पर तशरीफ़ फ़रमा हैं और सहाबा किराम अपने मरातब के लिहाज़ से अपनी जगह पर खिदमत में हाज़िर हैं और कुफ़्फ़ारे मक्का डरते हुए परेशान आपके सामने आ रहे हैं और आप उनको माफ़ फ़रमा रहे हैं। इस तसव्वुर की

बरकत से हुज़ूर अलैहिस्सलोतु वस्सलाम के वसीले और अल्लाह तआला के दरबार में दुआ की।

3. नसीम अल-रियाद फ़ी शरह अल-शिफ़ा लिल-क़ाज़ी अयाज़, फ़स्ल: वा'लम अन्ना हुरमत अन-नबी इत्यादि, इदारा-ए-तालीफ़ात-ए-अशरफ़िया मुल्तान, 3/396। पृष्ठ 591 का 674

۲۹ علامہ شہاب الدین خفاجی اس کی شرح نسیم الریاض میں اس پر فرماتے ہیں : یفرض ذلك ویلاحظه ویتمثله فکانه عنده ۱۔ یعنی ذکر شریف کے وقت یہ فرض ملاحظہ کرے کہ خاص حضوری میں ہوں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی صورت کا تصور جمالیا جائے کہ گویا حضور اس کے پاس جلوہ فرما ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

۳۰ فاضل رفیع الدین خان مراد آبادی تاریخ الحرمین میں لکھتے ہیں: شبے در طواف بودم و ہجوم بسیار بود بخیال خود حضور آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یاد کردم تصور نمودم کہ آں سرور علیہ وآلہ الصلوٰۃ والسلام و طوائف ہستند و جماعت صحابہ بانحضرت طواف میکنند و من بطفیل ایشان در مجمع حاضرم و روزی پیش باب بیت اللہ ایستادہ دعا میکردم و با خود قصہ روز فتح یاد کردم و تصور نمودم کہ جناب اقدس نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم در دروازہ ایستادہ اند و صحابہ کرام بحسب مرتبہ و مقام خود در خدمت شریف حاضر اند و کفار قریش ترساں و ہراساں در حضور آمدہ اند و آنحضرت از ایشاں عفو فرمودہ ملاحظہ این حال باعث شد بتوسل از آنجناب و دعادر حضرت عزت جلت عظمتہ برائے مغفرت خود جمیع اقارب و احباب و قضائے حوائج دین و دنیا و نرجو من اللہ الاجابۃ ان شاء اللہ تعالیٰ۔ | ایک رات میں طواف کر رہا تھا ہجوم کثیر تھا میں نے اپنے خیال میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو یاد کیا اور تصور کیا کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام طواف فرما رہے ہیں اور صحابہ کرام کی جماعت بھی حضور کے ساتھ طواف کر رہی ہے اور میں بھی آپ کے طفیل وہاں مجمع میں حاضر ہوں، اور ایک روز میں بیت اللہ شریف کے آگے کھڑا دعا کر رہا تھا کہ مجھے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا فتح مکہ والا منظر یاد آیا اور تصور کیا کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام فتح کے روز بیت اللہ شریف کے دروازے پر تشریف فرما ہیں اور

صحابہ کرام اپنے مراتب کے لحاظ سے اپنی جگہ پر خدمت میں حاضر ہیں اور کفار مکہ ڈرتے ہوئے پریشان آپ کے سامنے آ رہے ہیں اور آپ ان کو معاف فرما رہے ہیں اس تصور کی برکت سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے وسیلے اور اللہ تعالیٰ کے دربار میں دعا کی۔

۱ نسیم الریاض فی شرح الشفا للقاضی عیاض فصل واعلم ان حرمة النبی الخ ادارة تالیفات اشرفیہ ملتان ۳/ ۳۹۶ Page 591 of 674

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Where will you deprive the friends	**This was the reason for the hope that all relatives and friends would be forgiven and all worldly and religious needs would be granted, Insha Allah Ta'ala. How would you deprive friends when you keep an eye even on enemies? (T)**

You who have a gaze upon the enemies[1]

Alhamdulillah! These are currently three texts of great benefit, and those that remain are much more than these, yet half of this is also sufficient. To a stubborn denier, even a whole register is insufficient. We ask Allah for forgiveness and well-being. (We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. T)

Subtle Warning: It has become clear from Shah Abdul Aziz's discourse that the permissibility of Barzakh is proven and derived from the application of Quranic verses. Also, that the venerable saints are the point of reference and those questioned in matters of Tariqat (the spiritual path), and the fact that their instructions are practiced and accepted is the purport of the noble verse: "So ask the people of remembrance." It also appeared implicitly in their words and explicitly in the discourse of the Third Teacher that the saints of Tariqat are like the Mujtahids (legists) of Sharia. Even the Imam of the group acknowledged their being Mujtahids in Tariqat in 'Sirat-e-Mustaqim'. As he said:

Great saints from the masters of the paths who achieved leadership in the art of the inner aspect of Sharia and through their independent reasoning (Ijtihad) formulated rules for the reformation of the heart, which is the essence of the firm religion[2].	**Great saints and masters of the spiritual path attained leadership in the art of the internal dimension of Sharia, and through their Ijtihad, they provided rules for the reformation of the heart, which is the summary of the Book and Sunnah. (T)**

However, I have to state here that in the manner of these luminaries, not only the permissibility of Barzakh but also the strong encouragement and firm incitement towards it, and it being the closest of paths to Allah, has been established from the explicit and clear indications of the Imam Mujtahid of Sharia himself. Ask, how so? Yes, it's like this: look again at the aforementioned words of the honorable Shaykh Mujaddid; see if these matters are clearly and explicitly present in them or not. Once

you have seen that, now listen to the words of Mirza Mazhar Jan-e-Janan, of whom you have already heard how highly Shah Waliullah, the forefather of the Imam of the group, regarded him. He explicitly states that Hazrat Mujaddid was not only a reformer (Mujaddid) in Tariqat but also a leading jurist (Imam Mujtahid) in Sharia. In his fifteenth letter, he writes:

---

[1] Tarikh-ul-Haramain, Rafiuddin Muradabadi. [2] Sirat-e-Mustaqim, Chapter 1, Section 2, Guidance 4, Benefit No. 5, Al-Maktaba Al-Salafiyya, Lahore, p. 41.

फतावा रज़विया, जिल्द 21

दोस्तों को कहाँ महरूम करोगे

इस वजह से तमाम रिश्तेदारों और दोस्तों की मग़फ़िरत (क्षमा) और तमाम दुनियावी और दीनी ज़रूरतों के पूरा होने की उम्मीद हुई, इंशा अल्लाह तआला। दोस्तों को भला आप क्या महरूम करेंगे, आप तो दुश्मनों पर भी नज़र रखते हैं। (त)

तुम जो दुश्मनों पर नज़र रखते हो[1]

अल्हम्दुलिल्लाह! फिलहाल ये तीन अज़ीम फ़ायदे वाली नस़ (धर्मग्रंथ के प्रमाण) हैं और जो बाकी रह गए वे इनसे बहुत ज़्यादा हैं, फिर आधा कि इतना भी काफी है और एक हठधर्मी के लिए तो पूरा दफ़्तर भी नाकाफ़ी है। नसअ़लु लाहल अफ़वा वल आफ़िया (हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफ़ियत मांगते हैं। त)

सूक्ष्म चेतावनी: शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब के बयान से यह साफ़ हो गया कि बरज़ख़ का जायज़ होना क़ुरानी आयतों के प्रयोग से साबित और प्राप्त है। और यह भी कि हज़रत औलिया तरीक़त के मामलों में मरजअ़ और मस़ऊल (संदर्भ और जिनसे सवाल किया जाए) हैं और उनके इरशादात (वचनों) का मामूल और मक़बूल होना आयए करीमा 'फसअलु अहलल ज़िक्र' (तो ज़िक्र वालों से पूछो) का मफ़ाद (तात्पर्य) है। और उनके कलाम में इशारे से और मुअ़ल्लिम सालिस (तीसरे शिक्षक) की तक़रीर में स्पष्ट रूप से गुज़रा कि तरीक़त के औलिया शरीअत के मुज्तहिद (धर्मशास्त्री) की तरह हैं। और खुद इमाम-उत-तायफ़ा ने भी 'सिराते मुस्तक़ीम' में उनका तरीक़त में मुज्तहिद होना तस्लीम किया। जैसा कि उन्होंने कहा:

तरीक़ों के मानने वालों में से बड़े औलिया जिन्होंने शरीअत के बातिनी (आंतरिक) ज्ञान में इमामत (नेतृत्व) हासिल की और दिल की इस्लाह (सुधार) के नियमों में इज्तिहाद किया जो मज़बूत दीन का सार है[2]।

बड़े-बड़े औलियाए कराम और तरीक़त के मानने वालों ने शरीअत के बातिनी ज्ञान में नेतृत्व प्राप्त किया और अपने इज्तिहाद से उन्होंने दिल की इस्लाह के नियम दिए जो कि किताब और सुन्नत का निचोड़ है। (त)

लेकिन मुझे यहाँ यह बयान करना है कि इन हज़रात के तौर पर न सिर्फ़ बरज़ख़ का जायज़ होना बल्कि उसकी ज़ोरदार तरग़ीब (प्रोत्साहन) और सख़्त तहरीस (प्रेरणा) और उसका अल्लाह तक पहुँचने का सबसे नज़दीकी रास्ता होना खुद इमामुल मुज्तहिद शरीअत के साफ़ और रोशन इशारों से साबित हो चुका है। पूछिए कि कैसे? हाँ, वह इस तरह कि हज़रत शैख़ मुजद्दिद साहब के ऊपर ज़िक्र किए गए शब्दों पर फिर से नज़र डालिए; देखिए कि ये बातें उनमें साफ़ तौर पर मौजूद हैं या नहीं। जब यह देख लें, तो अब जनाब मिर्ज़ा मज़हर जाने-जानां साहब की बात सुनिए, जिनके बारे में आप सुन चुके हैं कि इमाम-उत-तायफ़ा के परदादा जनाब शाह वलीउल्लाह साहब उनके बारे में क्या कुछ जानते थे। वे साफ़ तौर पर फ़रमाते हैं कि हज़रत मुजद्दिद न केवल तरीक़त में मुजद्दिद थे बल्कि शरीअत में भी इमाम मुज्तहिद थे। पंद्रहवें ख़त में लिखते हैं:

---

[1] तारीख़ुल हरमैन, रफ़ीउद्दीन मुरादाबादी। [2] सिराते मुस्तक़ीम, बाब अव्वल, फ़स्ल सानी, हिदायत राबिअ, फ़ायदा नंबर 5, अल-मकतबत-उस-सल्फ़िया, लाहौर, पृ. 41।

سبب تمام اقارب واحباب کی مغفرت اور حاجتیں تمام دنیاوی اور دینی قبول ہونے کی امید ہوئی ان شاء اللہ تعالی، دوستوں کو تو آپ کیا محروم کریں گے آپ تو دوستاں را کجا کنی محروم
دشمنوں پر بھی نظر رکھتے ہیں۔ (ت)

تو کہ با

دشمنان نظر

داری[1]

الحمد للہ! یہ سردست تیں نصوص عظیم الفوائد ہیں اور جو باقی رہ گئے وہ ان سے بہت زائد پھر نصف کہ اس قدر بھی کافی اور مکابر متعسف کو دفتر ناوافی، نسأل اللہ العفو والعافیہ (ہم اللہ تعالی سے معافی وعافیت مانگتے ہیں۔ ت)

تنبیہ لطیف: یہ تو شاہ عبدالعزیز صاحب کی تقریر سے روشن ہو لیا کہ جواز برزخ اطلاق آیات قرآنیہ سے ثابت ومستفاد اور یہ بھی کہ حضرت اولیاء کا امور طریقت میں مرجع ومسؤول اور ان کے ارشادات کا معمول و مقبول ہونا آیۂ کریمہ فاسئلوا اھل الذکر کا مفاد اور یہ بھی ان کے کلام میں اشارۃً اور تقریر معلم ثالث میں صراحۃً گزرا کہ اولیائے طریقت مثل مجتہدانِ شریعت ہیں اور خود امام الطائفہ نے بھی صراط المستقیم میں ان کا مجتہد فی الطریقۃ ہونا تسلیم کیا۔ حیث قال:

اولیائے کبار از اصحابِ طرق کہ امامت در فنِ باطنِ شریعت حاصل کردہ و اجتہاد در قواعد اصلاح قلب کہ خلاصہ دین متین است بہم رسانیدہ بودند[2].

بڑے بڑے اولیائے کرام اور اصحابِ طریقت نے فنِ باطنِ شریعت میں امامت حاصل کی اور اپنے اجتہاد سے انھوں نے اصلاحِ قلب کے قواعد عطا کئے جو کہ کتاب وسنت کا خلاصہ ہے۔ (ت)

مگر مجھے یہاں یہ بیان کرنا ہے کہ بطورِ حضرات نہ صرف جواز برزخ بلکہ اس کی ترغیب شدید و تحریصِ اکید اور اس کا اقرب الطرق الی اللہ ہونا خود امام المجتہد شریعت کے صریح وروشن اشاروں سے ثابت ہو لیا پوچھئے وہ کیونکر، ہاں وہ یوں کہ کلمات مذکورہ جناب شیخ مجدد صاحب پر پھر نظر ڈالیئے دیکھئے یہ باتیں ان میں صاف صریح موجود ہیں یا نہیں جب دیکھ لیجئے تو اب جناب مرزا مظہر جانِ جاناں صاحب کا کلام سنئے جنہیں سن چکے کہ امام الطائفہ کے جد وفرجد جناب شاہ ولی اللہ صاحب کیسا کچھ جانتے وہ تصریح فرماتے ہیں کہ حضرت مجدد نہ فقط طریقت میں مجدد بلکہ شریعت میں بھی امام مجتہد تھے مکتوب پانزدہم میں لکھتے ہیں:

---

[1] تاریخ الحرمین رفیع الدین مراد آبادی [2] صراط مستقیم باب اول فصل ثانی ہدایت رابعہ فائدہ نمبر ۵ المکتبہ السلفیہ لاہور ص ۴۱

Fatawa-e-Razvia Volume 21

[Left Column - Persian] Hazrat Mujaddid Alf-e-Thani (Allah be pleased with him), who is the perfect deputy of the Prophet (peace and blessings be upon him), established the principles of his path based on following the Book (Quran) and the Sunnah. Scholars have written treatises in proof of the issue of 'raf-e-sababa' (raising the index finger during prayer), containing Sahih (authentic) hadiths and Hanafi jurisprudential narrations. This reached such a level that Hazrat Shah Yahya (mercy of Allah be upon him), the younger son of Hazrat Mujaddid, also wrote a treatise on this subject. Not a single hadith reaching the status of proof was found in negation of raising the finger. The abandonment of raising the finger by Hazrat Mujaddid was based on ijtihad, whereas a Sunnah protected from abrogation takes precedence over the ijtihad of a mujtahid. 1.

[Right Column - Urdu Translation] Hazrat Mujaddid Alf-e-Thani (Allah be pleased with him), who is the perfect deputy of the Prophet (peace and blessings be upon him), established the rules of his path in following the Book and Sunnah. Scholars wrote treatises in proof of the issue of 'raf-e-sababa' based on authentic hadiths and selected Hanafi narrations. Even the younger son of Hazrat Mujaddid, Hazrat Shah Yahya (mercy of Allah be upon him), authored a treatise in proof of this issue and wrote that not a single hadith in negation of raising the index finger reached the status of proof. What Hazrat Mujaddid wrote regarding the abandonment of raising the finger was based on his personal ijtihad, whereas an un-abrogated Sunnah takes precedence over the ijtihad of a mujtahid. (T)

[Bottom Left Column - Persian] Note: These words of Mirza Sahib may have been said based on his own ijtihad; otherwise, observing the letters of Hazrat Mujaddid is a just witness that the abandonment of raising the finger was purely based on following the Hanafi Imams. And that too merely by prioritizing Zahir-ur-Riwayah over Nawadir and abandoning the following of numerous clear authentic hadiths in comparison to a clear jurisprudential narration. This should be seen in the treatise Al-Kawkabat al-Shahabiyyah; by the help of Allah, it rains a fire of wrath upon the blazing Wahhabis. And success is with Allah. 12.

[Bottom Right Column - Urdu Translation] Note: This statement of Hazrat Mirza Mazhar Jan-e-Janan is based on his own ijtihad; otherwise, observing the letters of Hazrat Mujaddid (mercy of Allah be upon him) provides clear evidence that the abandonment of raising the finger was purely based on the 'taqlid' (imitation) of

Imam Abu Hanifa (Allah be pleased with him). In the school of thought, Zahir-ur-Riwayah is prioritized over Nawadir, and instead of following clear authentic hadiths, the jurisprudential Zahir-ur-Riwayah is prioritized. One should see this point in my treatise 'Al-Kawkabat al-Shahabiyyah'; it is a fire of wrath upon the Wahhabis. And with Allah is the success. 12. (T)

1. Kalimat-e-Tayyibat, Second Section, Letters of Mirza Mazhar Jan-e-Janan, 15th Letter, Mujtabai Press Delhi, p. 48. Page 593 of 674

फ़तावा-ए-रिज़विया जिल्द 21

[बायां कॉलम - फ़ारसी] हज़रत मुजद्दिद अल्फ़-ए-सानी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), जो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पूर्ण नायब हैं, उन्होंने किताब और सुन्नत के पालन पर अपने रास्ते की बुनियाद रखी। विद्वानों ने 'रफ़-ए-सबाबा' (शहादत की उंगली उठाने) के मसले की पुष्टि में सही हदीसों और हनफी फ़िक़ही रिवायतों पर आधारित ग्रंथ लिखे। यहाँ तक कि हज़रत मुजद्दिद के छोटे पुत्र हज़रत शाह यहया (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने भी इस विषय पर एक ग्रंथ लिखा। उंगली न उठाने के पक्ष में एक भी हदीस प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँची। हज़रत मुजद्दिद द्वारा उंगली न उठाना इज्तिहाद पर आधारित था, जबकि मंसूख़ न होने वाली सुन्नत मुज्तहिद के इज्तिहाद पर प्राथमिकता रखती है। 1.

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] हज़रत मुजद्दिद अल्फ़-ए-सानी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), जो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पूर्ण नायब हैं, उन्होंने किताब और सुन्नत के पालन में अपने तरीके के नियम बनाए और विद्वानों ने सही हदीसों और चुनिंदा हनफी रिवायतों पर आधारित ग्रंथों में 'रफ़-ए-सबाबा' के मसले की पुष्टि की। यहाँ तक कि मुजद्दिद साहब के छोटे साहबज़ादे हज़रत शाह यहया (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने भी इस मसले की पुष्टि में एक ग्रंथ लिखा और लिखा कि उंगली उठाने की मनाही में एक भी हदीस प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँची। उंगली न उठाने पर हज़रत मुजद्दिद साहब ने जो लिखा, वह उनके इज्तिहाद पर आधारित है, जबकि जो सुन्नत निरस्त नहीं हुई है, वह मुज्तहिद के इज्तिहाद पर प्राथमिकता रखती है। (त)

[निचला बायां कॉलम - फ़ारसी] नोट: मिर्ज़ा साहब की ये बातें उनके अपने इज्तिहाद पर आधारित हो सकती हैं; अन्यथा, हज़रत मुजद्दिद के पत्रों का अवलोकन एक न्यायपूर्ण गवाह है कि उंगली न उठाना विशुद्ध रूप से हनफी इमामों के अनुसरण पर आधारित था। और वह भी केवल 'नवादिर' पर 'ज़ाहिर-उर-रिवायत' को प्राथमिकता देने और कई स्पष्ट सही हदीसों के पालन के बजाय एक स्पष्ट फ़िक़ही रिवायत को अपनाने के कारण। इसे ग्रंथ 'अल-कौकबत अल-शहाबिय्या' में देखा जाना चाहिए; अल्लाह की मदद से, यह वहाबियों पर कहर की आग बरसाता है। और सफलता अल्लाह के साथ है। 12.

[निचला दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] नोट: हज़रत मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां का यह कथन उनके अपने इज्तिहाद पर आधारित है, अन्यथा हज़रत मुजद्दिद साहब (रहमतुल्लाहि अलैहि) के पत्रों को

देखने पर स्पष्ट गवाही मिलती है कि उंगली न उठाना विशुद्ध रूप से इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की तक़लीद पर आधारित है। मज़हब में 'नवादिर' के मुक़ाबले में 'ज़ाहिर-उर-रिवायत' को और स्पष्ट सही हदीसों के पालन के बजाय फ़िक़ही 'ज़ाहिर-उर-रिवायत' को प्राथमिकता दी जाती है। मेरे ग्रंथ 'अल-कौकबत अल-शहाबिय्या' का यह स्थान देखना चाहिए, जो वहाबियों पर कहर की आग है। और अल्लाह ही सफलता देने वाला है। 12. (त)

1. कलिमात-ए-तय्यिबात, दूसरा खंड, मिर्ज़ा मज़हर जान-ए-जानां के मकतूबात, 15वाँ पत्र, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, पृ. 48। पेज 593/674

حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالٰی عنہ کہ نائبِ کاملِ آنحضرت اند بنائے طریقہ خود را بر اتباعِ کتاب و سنت گذاشتہ اند و علماء در اثباتِ رفعِ سبابہ رسالہا مشتمل بر احادیثِ صحیحہ و روایاتِ فقہیہ حنفیہ تصنیف کردہ اند تا بجائیکہ حضرت شاہ یحییٰ رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ فرزند اصغر حضرت مجدد نیز دریں باب رسالہ تحریر نمودہ اند و در نفیِ رفع یک حدیث بہ ثبوت نہ رسیدہ و ترکِ رفع از جناب حضرت مجدد بناءً بر اجتہاد واقع شدہ و سنتِ محفوظ از نسخ بر اجتہادِ مجتہد مقدم است ۱۔

حضرت مجدد الف ثانی رضی اللہ تعالٰی عنہ جو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے کامل نائب ہیں انہوں نے کتاب وسنت کی پیروی میں اپنے طریقہ کے قواعد بنائے اور علمائے کرام احادیثِ صحیحہ اور منتخب حنفی روایات پر مشتمل رسائل رفعِ سبابہ کے مسئلہ کے اثبات میں لکھے حتٰی کہ مجدد صاحب کے چھوٹے صاحبزادے حضرت شاہ یحییٰ رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے بھی اس مسئلہ کے اثبات میں ایک رسالہ تصنیف فرمایا اور لکھا کہ رفعِ سبابہ کی نفی میں ایک حدیث بھی پایہ ثبوت کو نہ پہنچی اور ترکِ رفعِ سبابہ پر حضرت مجدد صاحب نے جو لکھا وہ ان کے اجتہاد پر مبنی ہے جبکہ غیر منسوخ سنت مجتہد کے اجتہاد پر مقدم ہوتی ہے۔ (ت)

عہ: جاناں ایں سخن مرزا صاحب بہ اجتہاد خود گفتہ باشند ورنہ ملاحظہ مکتوباتِ حضرت مجدد گواہِ عادل است کہ ترکِ رفع محض بر بنائے تقلیدِ ائمہ حنفیہ فرمودہ اند و آنہم بمجرد تقدیم ظاہر الروایۃ بر نوادر و ترک اتباع احادیثِ صحیحہ صریحہ کثیرہ بمقابلہ روایتِ ظاہرۃ فقہیہ ایں بار سالہ الکوکبۃ الشہابیۃ دیدن وارد بعونہ تعالٰی بر وہابیہ لہابیہ آتشِ قہرے بار دو باللہ التوفیق ۱۲۔

حضرت مرزا مظہر جان جاناں کا یہ کلام اپنے اجتہاد پر مبنی ہے ورنہ حضرت مجدد صاحب رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے مکتوبات کو ملاحظہ کرنے پر واضح گواہی ملتی ہے کہ رفعِ سبابہ کا ترک خالص امام ابوحنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تقلید پر مبنی ہے کہ مذہب کی ظاہر الروایت نوادر کے مقابلہ میں اور صریح صحیح احادیث کی اتباع کی بجائے فقہی ظاہر الروایت کو مقدم رکھا جاتا ہے میرے رسالہ الکوکبۃ الشہابیۃ کا یہ مقام دیکھنا چاہئے وہابیوں پر وہ آتشِ قہر ہے و باللہ التوفیق ۱۲۔ (ت)

1 کلمات طیبات فصل دوم مکاتیب مرزا مظہر جانجاناں مکتوبات پازندہم مطبع مجتبائی دہلی ص ۴۸

Fatawa-e-Razawiyyah, Volume 21

Now, who listens to the bickering of the likes of 'Imam al-Ta'ifa' and other deniers—who possess neither competence in the Path (Tariqah) nor expertise in the Divine Law (Shari'ah)—against a Saint (Wali), a Renewer (Mujaddid), and an Absolute Jurist (Imam Mujtahid)? To a fair person, even renewal and independent reasoning (ijtihad) are grand claims for such people. As the verse goes: Maghz ma khurd wa halq-e-khud badreed (Meaning: He exhausted our patience and shouted himself hoarse to no avail.)

Warning of Grace: Thus far, the proof was from the statement of the Mujtahid Imam himself. Regarding the faith of 'Imam al-Ta'ifa', the permissibility of the Intermediary Realm (Barzakh) is proven by the clear text of an infallible recipient of revelation. Now, pay closer attention to this: If you had heard the words of the 'Imam al-Ta'ifa' himself, it would not be surprising. He explicitly states in "Sirat al-Mustaqim" that among the saints, there is a 'Wise One' (Hakim), also called a 'Truthful One' (Siddiq), 'Leader' (Imam), and 'Successor' (Wasi), upon whom revelation descends from God. Not only do some cosmic rulings regarding the unseen, the witnessed, and particular matters of spiritual conduct and path reach him, but even specific universal rulings of the Law and the Faith reach him without the mediation of prophets. He is a co-teacher with the prophets and is infallible like them. In specific legal matters, absolute imitation of prophets is not necessary for him; rather, in one respect, he is an independent researcher. His knowledge, termed 'wisdom' (hikmah), is fundamentally not inferior to the knowledge of prophets. The only difference is that prophets receive revelation publicly, whereas he receives it secretly. He says:

Persian Text	**Urdu Translation**
It shall not remain hidden that the Siddiq is, from one perspective, a follower of prophets, and from another perspective, a researcher into the laws of universal Shari'ah sciences. These reach him through two means: through innate light and through the mediation of the Prophets (peace be upon them). Therefore, in the universals of the Divine Law and the governance of the nation's rules, he can be	Let it be known that from one perspective, the Siddiq is a follower of prophets, and from another, he is a researcher in Shari'ah. Universal Shari'ah sciences are obtained by him through two means: one through natural light and the second through the mediation of the Prophets (peace be upon them). Therefore, in the universals of Sharia and the command of rulings, he can be

Persian Text

called both a student of prophets and a teacher of prophets. Furthermore, the method of its acquisition is a branch of revelation, which in Shari'ah terminology is referred to as 'Nafth fi al-Ruh' (inspiration into the soul). Some perfected individuals call it 'inward revelation'. This same concept is expressed as Imamate and Successorship...

Urdu Translation

called a student of prophets and also a teacher of prophets. Also, the method of their acquisition is like revelation. In the terminology of Sharia, it is expressed as 'Nafth fi al-Ruh'. Some people of perfection consider it inward revelation. In this sense, they express it as Imamate and Successorship...

अब 'इमाम अल-ताइफ़ा' और अन्य संप्रदाय के इनकार करने वालों की बक-बक कौन सुनता है, जिनके पास न तो तरीक़त (आध्यात्मिक पथ) में योग्यता है और न ही शरीअत (ईश्वरीय कानून) में विशेषज्ञता। एक निष्पक्ष व्यक्ति के लिए तजदीद (पुनरुद्धार) और इज्तिहाद (स्वतंत्र कानूनी तर्क) तो बहुत बड़ी बात है, वे वली, मुजद्दिद और इमाम मुज्तहिद के सामने कुछ भी नहीं हैं। जैसा कि शेर है: मग़ज़ मा खुर्द व हलक़-ए-खुद बदरीद (अर्थात: उसने हमारा दिमाग खा लिया और अपना गला फाड़ लिया।)

लुत्फ़ की चेतावनी: अब तक तो इमाम मुज्तहिद के अपने शब्दों से प्रमाण था। 'इमाम अल-ताइफ़ा' की आस्था पर, एक मासूम (पापरहित) वह्य (ईश्वरीय रहस्योद्घाटन) प्राप्तकर्ता के स्पष्ट पाठ से बरज़ख (अंतराल जगत) की वैधता सिद्ध है। अब इस पर अधिक ध्यान दें: यदि आपने स्वयं 'इमाम अल-ताइफ़ा' की बात सुनी होती, तो आपको आश्चर्य नहीं होता। वे "सिरात अल-मुस्तक़ीम" में स्पष्ट रूप से कहते हैं कि संतों में जो 'हकीम' (बुद्धिमान) होता है, जिसे 'सिद्दीक़', 'इमाम' और 'वसी' भी कहा जाता है, उस पर ईश्वर की ओर से वह्य (रहस्योद्घाटन) उतरती है। उसे न केवल अदृश्य और दृश्य के कुछ ब्रह्मांडीय नियम और आध्यात्मिक आचरण और पथ के विशिष्ट मामले प्राप्त होते हैं, बल्कि शरीअत और मिल्लत (राष्ट्र) के विशेष सार्वभौमिक नियम भी बिना नबियों (पैगंबरों) की मध्यस्थता के प्राप्त होते हैं। वह नबियों का सह-शिक्षक होता है और नबियों की तरह ही मासूम होता है। विशिष्ट शरीयत मामलों में उसके लिए नबियों का पूर्ण अनुकरण (तक़लीद) आवश्यक नहीं है, बल्कि एक दृष्टि से वह स्वयं एक शोधकर्ता (मुहक़्क़िक़) होता है। उसका ज्ञान, जिसे 'हिकमत' (बुद्धि) कहा जाता है, मूल रूप से नबियों के ज्ञान से कम नहीं होता। अंतर केवल इतना है कि नबियों पर रहस्योद्घाटन सार्वजनिक रूप से आता है और उस पर गुप्त रूप से। उन्होंने कहा:

फ़ारसी मूल	उर्दू अनुवाद
यह छिपा नहीं रहेगा कि सिद्दीक़ एक पहलू से नबियों का अनुयायी होता है और दूसरे पहलू से सार्वभौमिक शरीअत विज्ञान के नियमों में शोधकर्ता होता है। वे उस तक दो माध्यमों से पहुँचते हैं: जन्मजात प्रकाश के माध्यम से और नबियों (उन पर शांति हो) की	यह विदित हो कि सिद्दीक़ एक दृष्टिकोण से नबियों का अनुयायी होता है और दूसरे दृष्टिकोण से शरीअत में शोधकर्ता होता है। सार्वभौमिक शरीअत विज्ञान उसे दो साधनों से प्राप्त होते हैं: एक प्राकृतिक प्रकाश के माध्यम

फ़ारसी मूल

मध्यस्थता के माध्यम से। इसलिए, शरीअत के सार्वभौमिक सिद्धांतों और राष्ट्र के नियमों के शासन में, उन्हें नबियों का छात्र और नबियों का शिक्षक दोनों कहा जा सकता है। इसके अलावा, इसे प्राप्त करने की विधि वह्य (रहस्योद्घाटन) की शाखाओं में से एक है, जिसे शरीअत की शब्दावली में 'नफ़्थ फ़िल-रूह' (आत्मा में प्रेरणा) के रूप में व्यक्त किया जाता है। कुछ सिद्ध व्यक्ति इसे 'आंतरिक वह्य' कहते हैं। इसी अर्थ को वे इमामत और वसायत (उत्तराधिकार) के रूप में व्यक्त करते हैं...

पृष्ठ 594 का 674

उर्दू अनुवाद

से और दूसरा नबियों (उन पर शांति हो) की मध्यस्थता के माध्यम से। इसलिए, शरीअत के सार्वभौमिक सिद्धांतों और नियमों के आदेशों में, उसे नबियों का छात्र और नबियों का शिक्षक भी कहा जा सकता है। साथ ही, उनके प्राप्त करने की विधि वह्य की तरह होती है। शरीअत की शब्दावली में इसे 'नफ़्थ फ़िल-रूह' से व्यक्त किया जाता है। और कुछ सिद्ध लोग इसे आंतरिक वह्य मानते हैं। इस अर्थ में, वे इसे इमामत और वसायत से व्यक्त करते हैं और...

اب امام الطائفہ وغیرہ منکرین جنھیں نہ طریقت میں لیاقت نہ شریعت میں مہارت بھلا منصف تجدید و اجتہاد تو بڑی بات ہے ولی مجدد امام مجتہد کے مقابل ایسوں کی زق زق کون سنتا ہے۔ اگر چہ ع مغز ماخورد و حلق خود بدرید (ہمارا مغز کھالیا اور اپنا گلا پھاڑ لیا)

تنبیہ اللطف: یہاں تک تو امام مجتہد ہی کے قول سے ثبوت تھا امام الطائفہ کے ایمان پر خود ایک معصوم صاحب وحی کی نص جلی سے جواز برزخ ثابت ، اب زیادہ توجہ کیجئے گا کہ یہ کیا مگر امام الطائفہ کی سنی ہوتی تو تعجب نہ آتا وہ صراطِ مستقیم میں تصریح کرتا ہے کہ اولیاء میں جو حکیم ہوتا ہے جسے صدیق و امام و وصی بھی کہتے ہیں اس پر خدا کے یہاں سے وحی آتی ہے اسے نہ صرف بعض احکام کونیہ غیب و شہادت و معاملات جزئیہ سلوک و طریقت بلکہ خاص احکام کلیہ شریعت و ملت بے واسطہ انبیاء بھی پہنچتے ہیں وہ انبیاء کا ہم استاذ ہوتا ہے وہ انبیاء کی مثل معصوم ہوتا ہے اس پر خاص امورِ شرعیہ میں کچھ تقلید انبیاء مطلقاً ضرور نہیں بلکہ ایک وجہ سے وہ خود محقق ہوتا ہے اس کا علم جسے حکمت کہتے ہیں علم انبیاء سے اصلاً کم نہیں ہوتا صرف اتنا فرق ہے کہ انبیاء پر علانیہ وحی آتی ہے اور اس پر پوشیدہ، قال:

فارسی متن	**اردو ترجمہ**
پوشیدہ نخواھد ماند کہ صدیق من وجہ مقلد انبیاء مے باشد و من وجہ محقق در شرائع علوم کلیہ شرعیہ او رابدو واسطہ مے رسد بوساطت نور جبلی وبوساطت انبیاء علیہم	پوشیدہ نہ رہے کہ صدیق من وجہ انبیاء کا مقلد ہوتا ہے اور من وجہ شریعت میں محقق ہوتا ہے علوم شرعیہ کلیہ اس کو دو ذریعوں سے حاصل ہوتے ہیں ایک بذریعہ فطری نور اور دوسرا بذریعہ انبیاء

فارسی متن	اردو ترجمہ
الصلوٰۃ والسلام پس در کلیات شریعت و حکم احکام ملت اورا شاگر دانبیاء ہم مے تواں گفت و ہم استاذ انبیاء ہم و نیز طریقہ اخذ آں ہم شعبہ ایست از شعب وحی کہ آں را در عرف شرع بنفث فی الروح تعبیر می فرمایند و بعضے اہل کمال آں را بوحی باطنی مے نامند ہمیں معنی را بامت ووصایت تعبیر می کنند و	علیہم الصلوٰۃ والسلام لہذا اس کو شریعت کے کلیات اور احکام کے حکم میں انبیاء کا شاگرد کہہ سکتے ہیں اور انبیاء کا استاذ بھی، نیز ان کا طریقہ اخذ بھی وحی کی طرح ہوتا ہے اس کو عرف شرع میں نفث فی الروح سے تعبیر کرتے ہیں اور بعض اہل کمال اس کو باطنی وحی قرار دیتے ہیں اس معنی میں اس کو امامت اور وصایت سے تعبیر کرتے ہیں اور

Fatawa Razawiyya Volume 21

Their knowledge is exactly like the knowledge of the Prophets, but they do not receive outward revelation. This is called 'wisdom' (Hikmat) because, like the Prophets, they are granted protection, which is termed 'infallibility' (Ismat), bestowed upon both Prophets and Sages (Hukama). Do not think that establishing inner revelation, wisdom, prestige, and infallibility for non-prophets is contrary to the Sunnah, a new invention, or an innovation. Nor should it be thought that people possessing this perfection have ceased to exist in the world.

His knowledge is exactly like the knowledge of the Prophets, but he does not receive outward revelation. It is called 'Hikmat' (wisdom) because he attains protection similar to the protection of Prophets, which is called 'Ismat' (infallibility), a portion granted to Prophets and Sages. Do not understand that establishing inner revelation, wisdom, prestige, and infallibility for non-prophets is against the Sunnah or a new invention and innovation, nor should it be thought that people of this perfection have ended from the world. (Summarized)[1]

(T) "Sirat-e-Mustaqim" (The Straight Path), though crooked and not straight, has been published by Matba-e-Ziyayi, Meerut, 1285 AH. See the surge of these heinous blasphemies and repulsive rejections from the end of page 38 to one-third of page 42. Anyway, according to their diabolical terminology, the meaning of 'Sage' (Hakim) and 'Wisdom' (Hikmat) has become known: that 'Wisdom' refers to the sciences of 'Siddiqiyat' (Truthfulness) which these self-made inner prophets receive through secret revelation. Now observe that in this very discussion, Shah Waliullah Sahib was called not just a 'Sage' but 'Master of Sages' (Sayyid al-Hukama), where he said:

This 'Siddiqiyat' is described by the Master of Sages and Master of Scholars, namely Shaykh Waliullah, as 'Proximity to Existence' (Qurb al-Wujud).[2]

This 'Siddiqiyat' is expressed as 'Proximity to Existence' by the Master of Sages and Master of Scholars, by whom Shah Waliullah is meant. (T)

Now what doubt remains that even Shah Sahib (God forbid) is among these hidden messengers and old 'infallibles' in their view? And in their sciences, secret revelation descended upon them, and you have heard how they propose, praise, teach, and instruct about exemplary 'Barzakh' (limbo) in 'Intibah' etc. Then there would be no denial, but by rejecting their own self-made prophet, they become disbelievers on

their own terms. The ultimate result is that a denier of the manifest prophet is an open disbeliever, and a denier of the hidden prophet is a concealed disbeliever. We seek refuge with Allah, the Lord of the worlds, Might belongs to Allah. These gentlemen have labeled Muslims as disbelievers and polytheists at every turn, to the extent that...

---

[1] Sirat-e-Mustaqim, Chapter 1, Section 2, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, pp. 33-36. [2] Sirat-e-Mustaqim, Chapter 1, Section 2, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, p. 35.

उनका ज्ञान बिल्कुल नबियों के ज्ञान के समान है लेकिन वे बाहरी वह्य (ईश्वरवाणी) प्राप्त नहीं करते। इसे 'हिकमत' (तत्वज्ञान) कहा जाता है क्योंकि नबियों की तरह उन्हें भी वह सुरक्षा प्राप्त होती है जिसे 'इस्मत' (पापहीनता) कहा जाता है, जो नबियों और हकीमों (तत्वज्ञों) को प्राप्त होती है। यह न समझें कि गैर-नबियों के लिए आंतरिक वह्य, हिकमत, मान-मर्यादा और इस्मत साबित करना सुन्नत के खिलाफ, नया आविष्कार या बिदअत (नवाचार) है। और न ही यह समझें कि इस पूर्णता वाले लोग दुनिया से खत्म हो गए हैं।

इसका ज्ञान बिल्कुल नबियों का ज्ञान होता है लेकिन बाहरी वह्य नहीं पाता। इसको हिकमत कहते हैं इसलिए कि नबियों की तरह इसको हिफाज़त हासिल होती है जिसको इस्मत कहते हैं जो नबियों और हुकमा को नसीब होती है यह न समझना कि वह्य बातिन और हिकमत, वजाहत और इस्मत गैर-नबियों के लिए साबित करना सुन्नत के खिलाफ और नई ईजाद (आविष्कार) है और बिदअत है और यह भी न समझना कि इस कमाल के लोग दुनिया से खत्म हो चुके हैं। (संक्षिप्त)[1]

(त) 'सिराते मुस्तकीम' (सीधा रास्ता), जो टेढ़ा और सीधा नहीं है, मतबा ज़ियाई, मेरठ, १२८५ हिजरी द्वारा प्रकाशित हुआ है। पृष्ठ ३८ के अंत से पृष्ठ ४२ के एक तिहाई तक इन घृणित कुफ्रों और भयानक राफ़ज़ियतों का जोश देख लीजिए। खैर, उनकी शैतानी शब्दावली के अनुसार 'हकीम' और 'हिकमत' का अर्थ तो पता चल गया कि हिकमत वही 'सिद्दीक़ियत' के ज्ञान हैं जो इन आंतरिक स्व-निर्मित नबियों को गुप्त वह्य के माध्यम से मिलते हैं। अब देखिए कि इसी बहस में शाह वलीउल्लाह साहब को न केवल हकीम बल्कि 'सैय्यद अल-हुकमा' (हकीमों के सरदार) कहा गया, जहाँ उन्होंने कहा:

इस सिद्दीक़ियत को जनाब सैय्यद अल-हुकमा व सैय्यद अल-उलेमा, यानी शैख़ वलीउल्लाह 'क़ुर्ब अल-वुजूद' (अस्तित्व की निकटता) से व्यक्त करते हैं।[2]

इस सिद्दीक़ियत को जनाब सैय्यद अल-हुकमा व सैय्यद अल-उलेमा, जिनसे मुराद शाह वलीउल्लाह हैं, क़ुर्ब अल-वुजूद से ताबीर (व्यक्त) करते हैं। (त)

अब क्या संदेह रह गया कि उनके यहाँ शाह साहब भी (अस्तग़फ़िरुल्लाह) उन छिपे हुए रसूलों और बूढ़े मासूमों में शामिल हैं? और उनके ज्ञान में गुप्त वह्य उन पर उतरी, और आप सुन चुके हैं कि वे 'इंतिबाह' आदि में मिसाली बरज़ख़ की कैसी-कैसी तजवीज़, प्रशंसा, शिक्षा और दीक्षा देते हैं। फिर

इसका इनकार नहीं होगा, बल्कि अपने स्वयं के निर्मित पैगंबर को नकार कर वे अपने ही तरीके से काफिर हो जाएंगे। परिणाम यह है कि प्रकट पैगंबर का इनकार करने वाला स्पष्ट काफिर है और गुप्त का इनकार करने वाला ढका हुआ काफिर है। और अल्लाह, जो सारे संसार का रब है, उसकी शरण माँगते हैं, सारी गरिमा अल्लाह के लिए है। इन हज़रात ने बात-बात पर मुसलमानों को काफ़िर और मुशरिक बनाया, यहाँ तक कि...

---

[1] सिराते मुस्तकीम, बाब अव्वल, फ़स्ल सानी, अल-मक्तबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ ३३-३६। [2] सिराते मुस्तकीम, बाब अव्वल, फ़स्ल सानी, अल-मक्तबा अल-सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ ३५।

पेज ५९५/६७४

علم ایشاں را کہ بعینہ علم انبیاء ست لیکن بوحی ظاہری متلقی نشد بحکمت مے نامند، لا بد اور ابمحافظتے مثل محافظت انبیاء کہ مسمیٰ بعصمت ست فائز مے کنند وایں حفظ نصیبہ انبیاء و حکماء ست و ہمیں را عصمت نامند ندانی کہ اثبات وحی باطن حکمت و و جاہت و عصمت مر غیر انبیاء را مخالف سنت و از جنس اختراع بدعت ست ندانی کہ ارباب ایں کمال از عالم منقطع شدہ اند اھ ملتقطاً ۱۔

اس کا علم بعینہ انبیاء کا علم ہوتا ہے لیکن ظاہری وحی نہیں پاتا اس کو حکمت کہتے ہیں اس لئے کہ انبیاء کی طرح اس کو حفاظت حاصل ہوتی ہے جس کو عصمت کہتے ہیں جو انبیاء اور حکماء کو نصیب ہوتی ہے یہ نہ سمجھنا کہ وحی باطن اور حکمت، وجاہت اور عصمت غیر انبیاء کے لئے ثابت کرنا سنت کے خلاف اور نئی اختراع ہے اور بدعت ہے اور یہ بھی نہ سمجھنا کہ اس کمال کے لوگ دنیا سے ختم ہو چکے ہیں اھ ملتقطا

(ت) صراط مستقیم معوج و نامستقیم چھپی نہیں چھپی ہے مطبوع مطبع ضیائی میرٹھ ۱۲۸۵ھ کے آخر صفحہ ۳۸ سے ثلث صفحہ ۴۲ تک ان کفریات شنیعہ ورفضیات فظیعہ کا جوش دیکھ لیجئے خیر ان کی اصطلاح شیطانی پر حکیم و حکمت کے معنی تو معلوم ہوئے کہ حکمت وہی علوم صدیقیت ہیں جو ان باطنی ساختہ نبیوں کو بذریعہ وحی نہانی ملتے ہیں۔ اب ملاحظہ ہو کہ یہیں اسی بحث میں شاہ ولی اللہ صاحب کو نہ زاحکیم بلکہ سید الحکماء کہا، حیث قال:

این صدیقیت را جناب سید الحکماء وسید العلماء اعنی الشیخ ولی اللہ بقرب الوجود تعبیر میفرمایند ۲۔

اس صدیقیت کو جناب سید الحکماء وسید العلماء جس سے مرا شاہ ولی اللہ ہیں قرب الوجود سے تعبیر کرتے ہیں۔ (ت)

اب کیا شک رہا کہ ان کے یہاں پر شاہ صاحب بھی (استغفر اللہ) انھیں چھپے رسولوں بوڑھے معصوموں میں ہیں اور ان کے علوم میں وحی نہانی سے ان پر اترے اور ان کی سن چکے کہ وہ انتباہ وغیرہ میں مثالی برزخ کی کیسی کیسی تجویز و تحسین و تعلیم و تلقین کرتے ہیں پھر اس کا انکار نہ ہوگا مگر اپنے ساختہ پیغمبر کا رد کر کے اپنے طور پر کافر ہو جانا غایت یہ کہ ظاہری پیغمبر کا منکر کھلا کافر اور نہانی کا منکر ڈھکا کافر۔ والعیاذ باللہ رب العالمین العزۃ للہ ان حضرات نے بات بات پر مسلمانوں کو کافر مشرک بنایا یہاں تک کہ

---

۱ صراط مستقیم باب اول فصل ثانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۳ تا ۳۶ ۲ صراط مستقیم باب اول فصل ثانی المکتبۃ السلفیہ لاہور ص ۳۵

Fatawa Razawiyya, Volume 21

According to their religion, let alone the righteous and followers, from their self-made prophets to our true Messengers, none remained safe from committing polytheism (shirk). This is their punishment, that at every step they declare themselves infidels, for "as you do, so shall it be done to you" and "there is no power nor strength except in Allah, the Almighty, the Bestower." (Translation: Whatever one does, one will be rewarded accordingly; there is no power nor strength except in Allah, the Almighty, the Bestower. -T). May Allah Almighty, for the sake of His beloved ones, keep us firm on the true religion and take us from this world upon the creed and tradition of the Chosen One (Mustafa), may Allah the Almighty's blessings and peace be upon him. Amen!

Praise be to Allah, this brief response, manifesting correctness, was compiled in early Jumada al-Akhirah 1309 AH and was titled chronogrammatically as "Al-Yaqutah al-Wasitah fi Qalb 'Aqd al-Rabita." Our Lord, accept [this] from us. Indeed, You are the All-Hearing, the All-Knowing. And may Allah Almighty's blessings be upon our master and leader Muhammad, and upon all his family and companions. Amen. Praise be to Allah, the Lord of the worlds. And Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best, and His knowledge is most complete and perfect.

Written by His sinful servant Ahmad Raza al-Barelwi, may he be forgiven. (Seal: Murrawi Naqi Ali Khan Qadri 1301 AH, Ahmad Raza Khan)

Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, may Allah Almighty's blessings and peace be upon him.

Problem 188: Sent by Munshi Ubaidullah Hasan, Bhangian Fort, Amritsar, Rajab 1329 AH.

What do the scholars of the religion say about this matter: that a person who listens to the following verses from his disciples and becomes happy, rather even gives them rewards as a medal; is such a person worthy of allegiance (bai'at) or not? Is he a man of God or a slave to his ego? Is he of the Ahl-us-Sunnah or an innovator (Ahl-e-Bid'at)? The verses are:

The sun of the sky of knowledge and grace, the sun of the gnostics; the direction of prayer for the world, the lamp of the pious, the king of the world. Leader of the descendants of the Prophet, desired by Ali, the Lion of God; lover of the Beloved of the Lord of the worlds, the pride of the age. Expert in divinely inspired knowledge,

knower of the secrets of the unseen; pivot of the world, the Great Succor (Ghaus-e-Azam), heir to the Prophets. How can the secret of such a person be revealed to the people of the world? God is their confidant, and they are the confidants of God's secrets. There are many saints (awliya) in the world, but where is their form, character, and habit? Strange are these mysteries and needs of beauty and love; God is their praiser, and they are God's praisers.

The Answer: Love of praise is generally a blameworthy trait, and at the very least, it is not a praiseworthy one, and its consequences are dangerous. It is in the Hadith that the Messenger of Allah, may Allah the Almighty's blessings and peace be upon him, says: "Love of praise from people makes one blind and deaf." [Boxed translation: The desire for praise makes a person blind and deaf.]

फ़तावा रज़विया, खंड 21

उनके मज़हब के अनुसार, नेक लोगों और अनुयायियों की तो बात ही छोड़िए, उनके द्वारा बनाए गए पैग़म्बरों से लेकर हमारे सच्चे रसूलों तक कोई भी शिर्क(बहुदेववाद) के कृत्य से सुरक्षित नहीं रहा। यह उनकी सज़ा है कि हर जगह वे स्वयं को काफ़िर ठहराते हैं, क्योंकि "जैसा करोगे वैसा भरोगे" और "अल्लाह के सिवा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वशक्तिमान और महान उपकारी है।" (अनुवाद: जैसा कोई करेगा वैसा ही बदला दिया जाएगा; अल्लाह के सिवा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वशक्तिमान और महान उपकारी है। -टी)। अल्लाह तआला अपने महबूबों के सदके हमें सच्चे दीन पर कायम रखे और मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की मिल्लत और सुन्नत पर दुनिया से उठाए। आमीन!

अल्हम्दुलिल्लाह, यह संक्षिप्त उत्तर, जो सही बात को प्रकट करता है, जमादी अल-आखिर 1309 हिजरी की शुरुआत में संकलित किया गया था और तारीख़ के लिहाज़ से इसका नाम "अल-याकूततुल वासितह फ़ी क़ल्ब अक़्दिर राबितह" रखा गया। ऐ हमारे रब! हमसे [इसे] स्वीकार कर। बेशक, तू ही सब कुछ सुनने वाला और सब कुछ जानने वाला है। और अल्लाह तआला की रहमतें हमारे आका और मौला मुहम्मद और उनके तमाम आल और असहाब पर हों। आमीन। तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है। और अल्लाह, वह पाक है और बुलंद है, सबसे बेहतर जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और उत्तम है।

इसे उसके गुनाहगार बंदे अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उन्हें माफ़ करे) ने लिखा है। (मुहर: मुरव्वी नक़ी अली ख़ान क़ादरी 1301 हिजरी, अहमद रज़ा ख़ान)

मुहम्मद मुस्तफ़ा, उम्मी नबी, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

मसला 188: प्रेषित: मुंशी उबैदुल्लाह हसन, किला भंगियां, अमृतसर, रजब 1329 हिजरी।

दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जो व्यक्ति अपने मुरीदों (शिष्यों) से निम्नलिखित शेर सुने और उन्हें सुनकर खुश हो, बल्कि इनाम का तमग़ा दे; क्या ऐसा व्यक्ति बैअत के योग्य है या नहीं? क्या वह खुदा तक पहुँचा हुआ (खुदा-रसीदा) है या अपने नफ़्स (अहं) का गुलाम? क्या वह अहल-ए-सुन्नत है या अहल-ए-बिदअत (नवाचारी)? शेर ये हैं:

इल्म और फ़ज़्ल के आसमान के आफ़ताब, आरिफ़ों के सूरज; दुनिया के क़िबला, मुत्तक़ियों के चिराग़, शाह-ए-जहाँ। सैयदों के सरदार, शेर-ए-खुदा अली के मक़सूद; रब्बुल आलमीन के महबूब के आशिक़, ज़माने के फ़ख्र। इल्म-ए-लदुन्नी के माहिर, ग़ैब के रहस्यों के जानकार; कुत्ब-ए-आलम, ग़ौस-ए-आज़म, पैग़म्बरों के वारिस। दुनिया वालों पर उनका राज़ किस तरह खुल सकता है? खुदा उनका राज़दार है और वे खुदा के राज़दार हैं। दुनिया में वली होने के लिए तो बहुत से वली हैं, लेकिन उनकी सूरत, उनकी सीरत और उनकी आदत कहाँ? हुस्न और इश्क़ के ये राज़-ओ-नियाज़ भी कुछ अजीब हैं; खुदा उनका मदाह-ख़्वाँ (प्रशंसक) है और वे खुदा के मदाह-ख़्वाँ हैं।

अल-जवाब (उत्तर): प्रशंसा की चाहत (हुब्ब-ए-सना) आमतौर पर एक निंदनीय गुण है और कम से कम कोई प्रशंसनीय गुण नहीं है, और इसके परिणाम खतरनाक हैं। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "लोगों से प्रशंसा की चाहत (आदमी को) अंधा और बहरा कर देती है।" [बॉक्स में अनुवाद: प्रशंसा की चाहत आदमी को अंधा और बहरा कर देती है।]

ان کے مذہب پر صلحاء و تابعین درکنار ان کے ساختہ پیغمبروں سے ہمارے بچے رسولوں تک کوئی ارتکاب شرک سے محفوظ نہ رہا یہ اس کی سزا ہے کہ ہر جگہ اپنے منہ آپ کا فر ٹھہرتے ہیں کہ کردونیافت کما تدین تدان ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العزیز المنان۔ (جیسا کرے گا بدلہ دیا جائے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العزیز المنان۔ ت) مولی تعالٰی صدقہ اپنے محبوبوں کا دین حق پر قائم رکھے اور ملت وسنت مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر دنیا سے اٹھائے آمین !

الحمدللہ کہ یہ مختصر جواب مظہر صواب اوائل جمادی الاخرہ ۱۳۰۹ھ میں مرتب اور بلحاظ تاریخ "الیاقوتة الواسطة في قلب عقد الرابطة " ملقب ہوا۔ ربنا تقبل منا انك انت السمیع العلیم وصلی اللہ تعالی علی سیدنا و مولانا محمد والہ واصحابہ اجمعین أمین الحمد للہ رب العلمین واللہ سبحنہ و تعالی اعلم و علمہ اتم واحکم۔

کتَبَہ عَبدُہ الُمذِنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ (مروی نقی علی خان قادری ۱۳۰۱ھ احمد رضا خان)

محمدنِ المصطفٰی النبی الامی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

مسئلہ ۱۸۸: مرسلہ منشی عبیداللہ حسن قلعہ بھنگیاں امرتسر رجب ۱۳۲۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص اپنے مریدوں سے اشعار ذیل سنے اور سن کو خوش ہو بلکہ تمغاء انعام دے ایسا شخص لائق بیعت ہے یا نہیں؟ خدارسیدہ ہے یا نفس کا مطیع اہلسنت ہے یا اہل بدعت؟ شعار یہ ہیں:

آفتاب چرخ علم و فضل شمس العارفین قبلہ عالم سراج المتقین شاہ جہاں سید السادات مطلوب علی شیر خدا عاشق محبوب رب العالمین فخر زمان ماہر علم لدنی واقف اسرار غیب قطب عالم غوث اعظم وارثِ پیغمبراں کس طرح اہل جہاں پر راز ان کا کھل سکے راز داں ان کا خدا ہے وہ خدا کے راز داں اولیاء ہونے کو دنیا میں بہت ہیں اولیاء ان کی صور ان کی سیرت ان کی عادت کا کہاں کچھ عجب ہیں یہ بھی حسن و عشق کے راز ونیاز مدح خواں ان کا خدا ہے وہ خدا کے مدح خواں

الجواب: حب ثناء غالباً خصلت مذمومہ ہے اور کم از کم کوئی خصلت محمودہ نہیں اور اس کے عواقب خطرناک ہیں، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: حب الثناء من الناس یعمی ویصم۔ [ستائش پسندی آدمی کو اندھا بہرا کردیتی ہے۔]

Fatawa Razawiyyah Volume 21

Narrated in Musnad al-Firdous from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them). (This was narrated in Musnad al-Firdous from Hadrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him). - Translator)

And if one loves false praise, such that people praise them for virtues they do not possess, then it is explicitly and definitively forbidden (haram).

Allah Almighty said: "Never think that those who rejoice in what they have brought about and love to be praised for what they have not done - never think them [to be] in safety from the punishment, and for them is a painful punishment." (Al-Quran 3:188) and I seek refuge in Allah Almighty. (Allah Almighty said: Never think of those who rejoice in what they have done and love to be praised for what they have not done, certainly do not consider them safe from punishment; for them is a painful punishment. And I seek refuge in Allah Almighty. - Translator)

Yes, if the praise is factual, even if it is with a well-known and famous interpretation, like "Sun of the Imams," "Pride of the Scholars," "Crown of the Gnostics," and the like (Suns of the leaders, pride for the people of knowledge, and the crown of the Gnostics, and other such descriptive words of praise (which express praise and appreciation). - Translator). The goal is the people of their time or city, and one should not be happy about it because "I am being praised," but rather because religious benefit will reach the people; they will listen with an accepting ear to the advice given to them. So, in reality, this is not a love of praise but a love for advising Muslims, and that is pure faith. "And Allah knows the corrupter from the reformer." (And Allah Almighty knows the one who reforms from the one who corrupts. (That is, He knows who is a reformer and who is a mischief-maker). - Translator). It is mentioned in Tariqah Muhammadiyyah and Hadiqah Nadiyyah:

There are three causes for the love of leadership; the second is seeking it as a means to implement the truth, honor the religion, and reform the creation. So this, if it is free from forbidden things like ostentation (riya), deception (talbees), and neglecting obligations and Sunnahs... There are three reasons for the desire and love of leadership; the second is that one wants power so that through it they can implement the truth, honor the religion, and reform the people. If it is free from forbidden matters like ostentation, deception, and the abandonment of obligatory (wajib) and sunnah acts...

1 Al-Firdous bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 2726, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/122
2 The Holy Quran 3:188 3 The Holy Quran 2:220

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मुसनद अल-फिरदौस में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है। (इसे मुसनद अल-फिरदौस में हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया गया है। - अनुवादक)

और अगर कोई अपनी झूठी प्रशंसा को पसंद करे कि लोग उन गुणों के लिए उसकी प्रशंसा करें जो उसमें नहीं हैं, तो यह स्पष्ट और निश्चित रूप से हराम (वर्जित) है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "हरगिज़ न समझना उन लोगों को जो अपने किए पर खुश होते हैं और चाहते हैं कि उनकी उन कामों के लिए प्रशंसा की जाए जो उन्होंने नहीं किए - हरगिज़ न समझना उन्हें अज़ाब (दंड) से सुरक्षित, और उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है।" (अल-क़ुरआन 3:188) और अल्लाह की पनाह। (अल्लाह तआला ने फ़रमाया: हरगिज़ उन लोगों का गुमान न करना जो अपने किए पर खुश होते हैं और पसंद करते हैं कि बिना किए सराहे जाएँ, तो कभी उन्हें अज़ाब से बचाव की जगह न समझना और उनके लिए दर्दनाक मार है। और अल्लाह की पनाह। - अनुवादक)

हाँ, अगर प्रशंसा वास्तविक हो, भले ही वह प्रसिद्ध व्याख्याओं के साथ हो, जैसे "शम्सुल अइम्मा" (इमामों का सूरज), "फ़ख़्रुल उलमा" (विद्वानों का गौरव), "ताजुल आरिफ़ीन" (ज्ञानियों का ताज) और इसी तरह के अन्य (इमामों के सूरज, ज्ञान वालों के लिए गौरव, और आरिफ़ों के ताज, और इसी तरह के दूसरे प्रशंसात्मक शब्द (जो प्रशंसा और तारीफ़ ज़ाहिर करें)। - अनुवादक)। जिनका उद्देश्य अपने युग या क्षेत्र के लोग हों, और इस पर इसलिए खुश न हों कि "मेरी प्रशंसा हो रही है", बल्कि इसलिए कि लोगों को उनसे मिलने वाला धार्मिक लाभ पहुँचेगा; वे उनकी नसीहतों को स्वीकार करने वाले कान से सुनेंगे। तो वास्तव में यह प्रशंसा का प्रेम नहीं बल्कि मुसलमानों की भलाई चाहने का प्रेम है, और वह विशुद्ध ईमान है। "और अल्लाह बिगाड़ने वाले को सुधारने वाले से अलग पहचानता है।" (और अल्लाह तआला सुधार करने वाले को बिगाड़ने वाले से जानता है। (यानी वह जानता है कौन सुधारक है और कौन फ़सादी है)। - अनुवादक)। तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया और हदीक़ा-ए-नदिया में है:

रियासत (नेतृत्व) के प्रेम के तीन कारण हैं; दूसरा यह है कि इसे सत्य को लागू करने, धर्म को सम्मान देने और सृष्टि के सुधार के माध्यम के रूप में उपयोग करना। तो यह, यदि दिखावा (रिया), छल (तल्बीस), और अनिवार्य कर्तव्यों (वाजिब) और सुन्नतों को छोड़ने जैसी वर्जित चीजों से मुक्त हो... नेतृत्व की चाहत और प्यार के तीन कारण हैं, दूसरा यह है कि वह अधिकार चाहता है ताकि उसके

कारण वह सत्य को लागू कर सके, धर्म का सम्मान कर सके और लोगों का सुधार कर सके, यदि यह वर्जित कार्यों जैसे दिखावा, छल, और अनिवार्य और सुन्नत को छोड़ने से मुक्त हो...

1 अल-फिरदौस बि-माथुर अल-ख़िताब, हदीस 2726, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 2/122 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 3:188 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 2:220

पेज 597/674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

رواہ في مسند الفردوس عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما۔ (اس کو مسند الفردوس میں حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

اور اگر اپنی جھوٹی تعریف کو دوست رکھے کہ لوگ ان فضائل سے اس کی ثناء کریں جو اس میں نہیں جب تو صریح حرام قطعی ہے۔

قال اللہ "لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِیْنَ یَفْرَحُوْنَ بِمَآ اَتَوْا وَ یُّحِبُّوْنَ اَنْ یُّحْمَدُوْا بِمَا لَمْ یَفْعَلُوْا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ" والعیاذ باللہ تعالی۔ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا) ہرگز گمان نہ کرنا ان کو جو اپنے کئے پر خوش ہوتے اور دوست رکھتے ہیں کہ بے کئے پر سراہے جائیں تو زنہار انھیں عذاب کے بچاؤ کی جگہ نہ گمان کرنا اور ان کے لئے دردناک مار ہے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ (ت)

ہاں اگر تعریف واقعی ہو تو اگرچہ تاویل معروف و مشہور کے ساتھ ، جیسے شمس الائمہ وفخر العلماء وتاج العارفین و امثال ذلک (اماموں کے آفتاب، اہل علم کے لئے فخر، اور عارفوں کے تاج، اور اسی قسم اور نوع کے دوسرے توصیف کلمات (جو مدح کی تعریف و توصیف ظاہر کریں)۔ ت) کہ مقصود اپنے عصر یا مصر کے لوگ ہوتے ہیں اور اس پر اس لئے خوش نہ ہو کہ میری تعریف ہورہی ہے بلکہ اس لئے کہ ان لوگوں کی ان کو نفع دینی پہنچائے گی سمع قبول سے سنیں گے جوان کو نصیحت کی جائے گی تو یہ حقیقۃً حب مدح نہیں بلکہ حب نصح مسلمین ہے اور وہ محض ایمان ہے "وَ اللّٰهُ یَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ" (اور اللہ تعالیٰ اصلاح کرنے والے بگاڑنے والے سے جانتا ہے۔ (یعنی وہ جانتا ہے کون مصلح اور کون مفسد ہے)۔ت) طریقہ محمدیہ وحدیقہ ندیہ میں ہے:

سبب حب الرياسة ثلثة ثانيها التوسل به الى تنفيذ الحق واعزاز الدين واصلاح الخلق فهذا ان خلا عن المحذور كالريا والتلبيس وترك الواجب ریاست کی چاہت اور محبت کے تین اسباب ہیں، دوسرا یہ ہے کہ اقتدار اس لئے چاہتا ہے تاکہ اس کی وجہ سے نفاذ حق اعزاز دین اور لوگوں کی اصلاح کر سکے، اگر یہ ممنوع امور مثلاً ریاء تلبیس، اور واجب اور سنت کے چھوڑنے سے

1 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۲۷۲۶ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۱۲۲ 2 القرآن الکریم ۱۸۸/۳ 3 القرآن الکریم ۲۲۰/۲

Fatawa Razawiya Volume 21

[Arabic]: And it is Sunnah, rather permissible, even desirable. Allah Almighty said regarding the righteous servants: "And make us an imam (leader) for the righteous."[1] [End of extract] [Urdu]: If it is free [from bad intentions], then it is not only permissible but desirable (a cause for reward). Accordingly, Allah Almighty has narrated the story of the righteous servants (that they supplicate in the court of the Almighty Lord): O Lord! Make us a leader (i.e., guide) for the pious and God-fearing people. The selected and chosen passage is complete. (T)

And since the matter depends on intention, and the owner of hearts is Allah (Mighty and Majestic), it is necessary to examine the state of this person. If he is against Sharia, bold in committing sins, or an ignorant person without perception, and is engrossed in the desire for spiritual leadership (piri), then his pledge of allegiance (ba'it) is not permissible. And now, his being happy with these praises certainly falls into the second category, which the Great Quran mentioned: "Do not think them free from punishment; for them is a painful punishment." But if it is not so, and he is a Sunni of correct belief, righteous in deeds, connected in lineage, calls Allah's creation towards the truth, and prevents and stops them from forbidden acts, then he is certainly worthy of pledge of allegiance. And now, it is obligatory to interpret his aforementioned action in a good light, and harboring bad suspicions about him is forbidden.

[Arabic]: Allah Almighty said: "O you who have believed, avoid much suspicion, for indeed, some suspicion is sin."[2] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Beware of suspicion, for suspicion is the biggest lie."[3] [Hadith] [Urdu]: (Allah Almighty said:) O Muslims! Avoid many suspicions because some suspicions are sins. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Run away from suspicion because suspicion is the most false of talks. [The Hadith ends].

Even then, he should not fall short in showing humility. He should not further incite the disciples by giving them rewards and medals. He should not give people a reason to harbor bad suspicions about him. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said...

---

[1] Al-Tariqa al-Muhammadiyya, Chapter on Loving People, Maktaba Hanafiya, Quetta, 1/153-154; Al-Hadiqa al-Nadiyya, Love of Worldly Leadership is the Third Character

trait, Maktaba Nooria Razawiya, Faisalabad, 1/441-442. [2] The Noble Quran, 49/12; Sahih al-Bukhari, Book of Wills, 2/384, and Book of Inheritances, 2/995, Qadeemi Kutub Khana, Karachi. [3] Sahih al-Bukhari, Book of Wills, 2/384, and Book of Inheritances, 2/995, Qadeemi Kutub Khana, Karachi; Sahih Muslim, Book of Virtue, Good Manners and Joining of the Ties of Relationship, Chapter on Prohibition of Suspicion, 2/316; Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Virtue, Chapter on what has been narrated about Bad Suspicion, 2/20.

फ़तावा रज़विया खंड 21

[अरबी]: और यह सुन्नत है, बल्कि जायज़ है, यहाँ तक कि मुस्तहब (पसंदीदा) है। अल्लाह तआला ने नेक बंदों के बारे में फ़रमाया: 'और हमें परहेज़गारों का इमाम (पेशवा) बना दे।'[1] [संक्षिप्त उद्धरण समाप्त] [उर्दू]: अगर यह [बुरी नीयत से] मुक्त है, तो यह न केवल जायज़ है बल्कि मुस्तहब (पुण्य और प्रतिफल का कारण) है। तदनुसार, अल्लाह तआला ने नेक बंदों का ज़िक्र करते हुए फ़रमाया (कि वे रब्बुल इज़्ज़त की बारगाह में अर्ज़ करते हैं): ऐ परवरदिगार! हमें परहेज़गार और अल्लाह से डरने वाले लोगों का इमाम (यानी पेशवा) बना दे। चुनिंदा और चयनित इबारत मुकम्मल हुई। (त)

और जब मामला नीयत पर टिका है और दिलों का मालिक अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) है, तो उस व्यक्ति के हालात पर गौर करना ज़रूरी है। अगर वह शरीयत के विरुद्ध है, गुनाहों में बेबाक है, या बिना समझ का जाहिल है और पीरी (आध्यात्मिक नेतृत्व) के शौक़ में डूबा हुआ है, तो स्वयं उसके हाथ पर बैअत (दीक्षा) जायज़ नहीं है। और अब इन तारीफों पर उसका खुश होना ज़रूर उस दूसरी श्रेणी में है जिसे क़ुरआन अज़ीम में फ़रमाया गया कि उन्हें अज़ाब (दंड) से दूर मत समझो, उनके लिए दर्दनाक सज़ा है। और अगर ऐसा नहीं है, बल्कि वह सही अक़ीदे वाला सुन्नी, नेक अमल वाला, सिलसिले से जुड़ा हुआ है, अल्लाह की मख्लूक (सृष्टि) को हक़ की तरफ़ दावत देता है और बुराइयों से रोकता है, तो वह ज़रूर बैअत के क़ाबिल है। और अब उसके उक्त कार्य को अच्छी भावना पर ही लेना फ़र्ज़ है और उस पर बदगुमानी (बुरा संदेह) करना हराम है।

[अरबी]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों (संदेह) से बचो, क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं।'[2] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'गुमान से बचो, क्योंकि गुमान सबसे बड़ा झूठ है।'[3] [हदीस] [उर्दू]: (अल्लाह तआला ने फ़रमाया:) ऐ मुसलमानों! बहुत से गुमानों से बचो क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: गुमान से दूर भागो क्योंकि गुमान सब से ज़्यादा झूठी बात है। [अल-हदीस]।

फिर भी उसे चाहिए कि आज़िज़ी (विनम्रता) दिखाने में कमी न करे। मुरीदों को उस पर ईनाम और पदक देकर और ज़्यादा उत्साहित न करे। लोगों को अपने ऊपर बदगुमानी की राह न दे। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने...

1. अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, बाब हुब्बुल नास यानी वयसम् मकतबा हनफ़िया क्वेटा 1/153-154; अल-हदीक़ा अल-नदिय्या, हुब्बुर रियासतुद दुनिया हिय अल-खलकुस सालिस, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद 1/441-442।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 49/12; सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल वसाया 2/384 और किताबुल फ़राज़ 2/995, क़दीमी कुतुब खाना कराची।
3. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल वसाया 2/384 और किताबुल फ़राज़ 2/995, क़दीमी कुतुब खाना कराची; सहीह मुस्लिम, किताबुल बिर्र वस-सिला, बाब तहरीमुल ज़न 2/316 और जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल बिर्र, बाब मा जा फ़ी सू-इज़-ज़न 2/20।

والسنة فجائز بل مستحب قال اللہ تعالی عن العباد الصالحین واجعلنا للمتقین اماما۱ اہ ملتقطا۔ خالی ہو تو نہ صرف جائز ہے بلکہ مستحب (موجب اجر و ثواب ہے) چنانچہ اللہ تعالٰی نے نیک بندوں کی حکایت بیان فرمائی (کہ وہ بارگاہ رب العزت میں عرض گزار ہوتے ہیں) اے پروردگار ! ہمیں پر ہیز گار اور ڈرنے والے لوگوں کا امام (یعنی پیشوا) بنادے۔ چیدہ اور منتخب عبارت مکمل ہو گئی۔ (ت)

اور جب معاملہ نیت پر ٹھہرا اور دلوں کا مالک اللہ عزوجل ہے تو اس شخص کے حالات پر نظر لازم ہے۔ اگر بے شرع ہے معاصی میں بیباک ہے یا جاہلِ بے ادراک ہے اور شوق پیری میں انہماک ہے تو خود ہی اس کے ہاتھ پر بیعت جائز نہیں اور اب اس کا ان تعریفوں پر خوش ہونا ضرور قسم دوم میں ہے جسے قرآن عظیم میں فرمایا کہ انھیں عذاب سے دور نہ جانیو ان کے لئے دردناک سزا ہے اور اگر ایسا نہیں بلکہ سنی صحیح العقیدہ صالح الاعمال متصل السلسلہ ہے خلق اللہ کو حق کی طرف دعوت کرتا منکرات سے روکتا باز رکھتا ہے تو ضرور قابل بیعت ہے اور اب اس کے فعل مذکور کو اسی محل حسن پر حمل کرنا فرض اور اس پر بدگمانی حرام ہے۔

قال اللہ تعالٰی یَا اَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیْرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ ۲۔ قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایاکم والظن فان الظن اکذب ۳ الحدیث۔ (اللہ تعالٰی نے فرمایا:) اے مسلمانوں! بہت سے گمانوں سے بچو کہ کچھ گمان گناہ ہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: گمان سے دور بھاگو کہ گمان سب سے زیادہ جھوٹی بات ہے۔ الحدیث۔

پھر بھی اسے چاہئے کہ اظہار تواضع میں کمی نہ کرے مریدوں کو اس پر انعام تمغے دے کر اور زیادہ برانگیختہ نہ کرے۔ لوگوں کو اپنے اوپر بد گمانی کی راہ نہ دے ، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے

---

۱ الطریقہ المحمدیہ باب حب الناس یعنی ویصم مکتبہ حنفیہ کوئٹہ ۱ / ۵۳-۱۵۴، الحدیقہ الندیہ حب الریاستہ الدنیویہ ھو الخلق الثالث مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۴۴۱-۴۴۲ ۲ القرآن الکریم ۱۲/۴۹، صحیح البخاری کتاب الوصایا ۲ / ۳۸۴ و کتاب الفرائض ۲/ ۹۹۵ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳ صحیح البخاری کتاب الوصایا ۲/ ۳۸۴ و کتاب الفرائض ۲/ ۹۹۵ قدیمی کتب خانہ کراچی ، صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ باب تحریم الظن ۲/ ۳۱۶ و جامع الترمذی ابواب البر باب ماجاء فی سوء الظن ۲/ ۲۰

Fatawa Razawiya, Volume 21

...heard poems of his own praise (naat) and granted rewards for them; one should not draw analogies from this. Do not compare the dust to the Pure Omniscient. Their veneration, their love, their praise, their encomium are all the very essence of faith, and their manifestation and declaration is an important obligation. Their remembrance is the very remembrance of God, their praise is the very praise of God. A poet came before the Commander of the Faithful, the Rightly Guided Caliph, Our Master Umar bin Abdul Aziz (may Allah be pleased with him), and said, "I have composed some verses in your praise." He said, "I do not wish to hear them." The poet submitted, "I have presented something in the form of a Naat-e-Sharif (prophetic praise)." He replied, "Then recite it." One should follow such guided leaders, especially terms like 'Qutb-e-Alam Ghaus-e-Azam', which he probably, in his spiritual ecstasy, would not have considered true for himself. We ask Allah for forgiveness, well-being, and the tawfiq (divine guidance) to follow the straight path. (We ask Allah for forgiveness, health, and the grace to walk on the straight path. - Translator) And Allah knows best.

Issue 189: Sent by Abdul Ghafoor Sahib, Jamadar, Soron Station, District Etah, 21 Jamadi al-Ula 1332 AH.

Request: Is it possible for someone from the Qadriya to become a 'Suhagan' (cross-dresser/effeminate)? If so, what is the ruling on wearing clothes [associated with women]? Only.

The Answer: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the man who adopts the appearance of women. No person from any sect, be it Qadriya or Chishtiya, can become a 'Suhagan'; it is forbidden for all. The command of Allah and His Messenger is general. What some 'Majzoobs' (those absorbed in divine attraction), may their secrets be sanctified, have done in a state of ecstasy cannot be used as a precedent. A Majzoob does not possess worldly reason and consciousness. His actions are not from his own sound will and choice; he is excused.

Verse: One who is not in his senses, what might he not do? Verse: For the king does not collect tax from ruins. (Because a king does not take tax from uninhabited and barren land. - Translator) And Allah Almighty knows best.

Issue 190: From Shergarh, District Bareilly, Tehsil Baheri, Special Post Office, at the Madrasa, sent by a person named Azeemullah, Assistant Teacher, 2 Dhul-Hijjah 1332 AH.

All praise belongs to Allah, the Lord of the worlds, and the [best] end is for the righteous, and blessings be upon His Messenger Muhammad and his family and (Every praise is for Allah Almighty who is the Provider of all worlds and may mercy descend upon His Noble Messenger Muhammad and all his family and all).

फतावा रज़विया, जिल्द 21

...अपनी नअत के कसीदे सुने और उन पर इनाम अता फरमाया, इस पर कयास न करे, मिट्टी को पाक सर्वज्ञ से तुलना न दे। उनकी ताज़ीम (सम्मान), उनकी मोहब्बत, उनकी सना (प्रशंसा), उनकी मदहत (गुणगान) सब ऐन ईमान है और इसका इज़हार व ऐलान फर्ज़ अहम है और उनका ज़िक्र ऐन ज़िक्र-ए-इलाही, उनकी सना ऐन हम्द-ए-इलाही है। अमीरुल मोमिनीन खलीफा-ए-राशद सय्यदना उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हुज़ूर एक शायर हाज़िर हुआ कि मैंने हज़रत की मदह में कुछ अशआर कहे हैं, फरमाया मैं सुनना नहीं चाहता। अर्ज़ की नअत शरीफ में कुछ अर्ज़ किया है। फरमाया सुनाओ। ऐसे आइमा-ए-राशदीन की इत्तेबा करे, खुसूसन.कुत्बे आलम गौस-ए-आजम जैसे अल्फाज़ कि गालिबन वो अपने वजदान से उन अल्फाज़ को अपने लिए सादिक न जान सकेगा। हम अल्लाह तआला से माफी, सेहत और सीधे रास्ते पर चलने की तौफीक मांगते हैं। (तर्जुमा: हम अल्लाह तआला से माफ़ी, स्वास्थ्य और सीधे मार्ग पर चलने की शक्ति मांगते हैं।) वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 189: मुर्सला अब्दुल गफूर साहब, जमअदार स्टेशन सोरों जिला एटा, 21 जमादी उल ऊला 1332 हिजरी।

गुजारिश यह है कि कादरिया में से सुहागन हो सकता है या नहीं? अगर हो सकता है तो क्या चीज़ पहनने का हुक्म है? फकत।

अल जवाब: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने लानत फरमाई उस मर्द पर जो औरतों की वज़ह (भेस) बनाए। कादरिया, चश्तिया किसी फिरके का कोई शख्स सुहागन नहीं बन सकता, सब को हराम है। अल्लाह और रसूल का हुक्म आम है। बाज़ मजज़ूबों (दिव्य आकर्षण में लीन), अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे, उन्होंने जो कुछ बहाल-ए-जज्ब किया वो सनद नहीं हो सकता, मजज़ूब अक्ल व होश-ए-दुनिया नहीं रखता। उसके अफ़आल उसके इरादे और इख्तियार-ए-सालेह से नहीं होते, वह माज़ूर (मजबूर) है।

मिसरा: होश में जो न हो वो क्या न करे मिसरा: कि सुल्तान नगीरद खिराज अज़ खराब (तर्जुमा: क्योंकि बादशाह गैर आबाद और वीरान ज़मीन से टैक्स नहीं लेता।) वल्लाहु तआला आलम।

मसला 190: अज़ शेरगढ़ जिला बरेली तहसील बहेड़ी डाकखाना खास दर मदरसा, मुर्सला मुसम्मी अज़ीम उल्लाह नायब मुदर्रिस, 2 ज़िल हिज्जा 1332 हिजरी।

अल्हमदुलिल्लाह रब्बिल आलमीन वल आक़िबातु लिल मुत्तक़ीन वस्सलातु अला रसूलीही मुहम्मदिन व आलिही व (हर तारीफ अल्लाह तआला के लिए है जो सब जहानों का परवरदिगार है और उसके रसूल मुहम्मद करीम पर नुज़ूल-ए-रहमत हो और उनकी तमाम आल और सब पर।)

पृष्ठ 599 का 674

اپنی نعتِ کریم کے قصائد سنے اور ان پر انعام عطا فرمائے اس پر قیاس نہ کرے خاک کو علاقِ پاک سے نسبت نہ دے ان کی تعظیم ان کی محبت، ان کی ثناء ان کی مدحت سب عین ایمان ہے اور اس کا اظہار واعلان فرض اہم اور ان کا ذکر عینِ ذکرِ الٰہی، ان کی ثناء عینِ حمدِ الٰہی، امیر المومنین خلیفہ راشد سیدنا عمر بن عبدالعزیز رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حضور ایک شاعر حاضر ہوا کہ میں نے حضرت کی مدح میں کچھ اشعار کہے ہیں فرمایا میں سننا نہیں چاہتا، عرض کی نعت شریف میں کچھ عرض کیا ہے۔ فرمایا سناؤ ایسے ائمہ راشدین کا اتباع کرے خصوصاً قطب عالم غوثِ اعظم جیسے الفاظ کہ غالباً وہ اپنے وجدان سے ان الفاظ کو اپنے لئے صادق نہ جان سکے گا۔ نسأل اللہ العفو والعافیۃ والتوفیق لاتباع اقوام طریق۔ (ہم اللہ تعالیٰ سے معافی، صحت اور سیدھے راستے پر چلنے کی توفیق مانگتے ہیں۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۹: مرسلہ عبدالغفور صاحب جمعدار اسٹیشن سورون ضلع ایٹہ ۲۱ جمادی الاولٰی ۱۳۳۲ھ گزارش یہ ہے کہ قادریہ میں سے سہاگن ہو سکتا ہے یا نہیں؟ اگر ہو سکتا ہے تو کیا چیز پہننے کا حکم ہے؟ فقط۔

الجواب: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لعنت فرمائی اس مرد پر کہ عورتوں کی وضع بنائے، قادریہ چشتیہ کسی فرقہ کا کوئی شخص سہاگن نہیں بن سکتا سب کو حرام ہے۔ اللہ ورسول کا حکم عام ہے۔ بعض مجذوبین قدست اسرارہم ہم نے جو کچھ بحال جذب کیا وہ سند نہیں ہو سکتا، مجذوب عقل و ہوش دنیا نہیں رکھتا۔ اس کے افعال اس کے ارادہ واختیار صالح سے نہیں ہوتے وہ معذور ہے۔ ع ہوش میں جو نہ ہو وہ کیا نہ کرے ع کہ سلطان نگیرد خراج از خراب (کیونکہ بادشاہ غیر آباد اور ویران زمین سے ٹیکس نہیں لیتا۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۹۰: از شیر گڑھ ضلع بریلی تحصیل بہیڑی ڈاکخانہ خاص در مدرسہ مرسلہ مسمیٰ عظیم اللہ نائب مدرس ۲ ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ الحمد للہ رب العالمین والعاقبۃ للمتقین والصلوۃ علی رسولہ محمد والہ و (ہر تعریف اللہ تعالیٰ کے لئے ہے جو سب جہانوں کا پروردگار ہے اور اس کے رسول محمد کریم پر نزولِ رحمت ہو اور ان کی تمام آل اور سب)

Fatawa Razawiyya, Volume 21

...his companions all. May rains of mercy be upon the companions. (T)

Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: should Muslims become the disciples (murid) of a person who shaves his beard, mustache, and eyebrows? And should one become a disciple of a person who shaves his beard and mustache and wears earrings in his ears? And should one become a disciple of a person who has long hair that falls below his collarbone? That is, are these three persons capable of leadership (being a pir/guide)? Explain and you shall be rewarded. (T)

Answer: Shaving the beard is haraam (forbidden), and shaving the eyebrows is haraam. For a man to wear earrings in his ears is haraam. Keeping hair like women that hangs below the shoulders is haraam. It is forbidden for a man to adopt any feminine appearance; the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has cursed such a person. And one who is cursed by Allah and His Messenger cannot be a leader; it is forbidden to be his disciple. The matter is that there are two chambers in a woman's womb: the right chamber for a boy and the left for a girl. If the man's sperm is dominant, a boy is formed; if the woman's is dominant, a girl is formed. Then, if the man's sperm is dominant but it falls into the right chamber of the womb, it will be a girl, outwardly and inwardly a woman. And if the man's sperm is dominant but falls into the left chamber of the womb, he will be a boy in appearance, but with a feminine heart. He will have a desire to shave his beard, wear jewelry, apply henna to hands and feet, grow long hair like women and braid it or tie it in a bun or keep it loose, wear pleated and flared trousers, use a red drawstring, etc., adopting any feminine style. In this state, if the man's sperm was only slightly dominant, he would become completely effeminate (zanjah). Conversely, if the woman's sperm is dominant and falls into the right chamber of the womb, the result will be a girl in appearance but with a masculine heart. She will have a taste for wearing stiff clothes, wearing a cap, tying a turban, riding horses, wielding a sword, archery, wearing men's shoes, etc., adopting any masculine style. In any case, these two types of people who stray from their roles are cursed by Allah and His Messenger. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Allah curses women who imitate men and men who imitate women."

Allah's curse is upon those women who adopt the appearance of men and upon those men who adopt the appearance of women.

फतावा रज़विया, खंड 21

...उनके तमाम साथियों पर। साथियों पर रहमत की बारिश हो। (त)

प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि जो व्यक्ति दाढ़ी, मूंछ और भौहें मुंडवाता है, क्या मुसलमानों को ऐसे व्यक्ति का मुरीद (शिष्य) होना चाहिए या नहीं? और जो व्यक्ति दाढ़ी-मूंछ मुंडवाता है और कानों में बुंदे पहनता है, क्या उसका भी मुरीद होना चाहिए या नहीं? और जो व्यक्ति लंबे बाल रखता है और बाल उसकी हंसली की हड्डी से नीचे हों, तो क्या ऐसे व्यक्ति का भी मुरीद होना चाहिए या नहीं? यानी, क्या ये तीनों व्यक्ति नेतृत्व (पीरी-मुर्शिदी) के योग्य हैं या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब (पुण्य) पाएं। (त)

उत्तर: दाढ़ी मुंडवाना हराम है, भौहें मुंडवाना हराम है। पुरुष होकर कानों में बुंदे पहनना हराम है। कंधों से नीचे लटके हुए औरतों जैसे बाल रखना हराम है। पुरुष के लिए स्त्रियों जैसा रूप अपनाना हराम है; अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस पर लानत भेजी है। और जो अल्लाह और उसके रसूल द्वारा लानती (शापित) हो, वह पेशवा (मार्गदर्शक) नहीं हो सकता, उसका मुरीद होना हराम है। बात यह है कि औरत के गर्भाशय में दो खाने (कक्ष) होते हैं: दायां खाना लड़के के लिए और बायां लड़की के लिए। यदि पुरुष का वीर्य प्रबल हो तो लड़का बनता है, और यदि स्त्री का प्रबल हो तो लड़की बनती है। फिर यदि पुरुष का वीर्य प्रबल हो और वह गर्भाशय के सीधे (दाएं) खाने में गिरे, तो वह लड़की होगी, रूप और स्वभाव से स्त्री। और यदि पुरुष का वीर्य प्रबल हो और गर्भाशय के बाएं खाने में गिरे, तो वह रूप में तो लड़का होगा, लेकिन हृदय से स्त्रैण (जनाना)। उसे दाढ़ी मुंडवाने, गहने पहनने, हाथ-पैरों में मेहंदी लगाने, औरतों की तरह बाल बढ़ाकर चोटी गुंथवाने या जूड़ा बांधने या बिखरे हुए रखने, कलियोंदार और घेरदार पाजामे पहनने, लाल नाड़ा डालने आदि जैसी किसी भी ज़नानी (स्त्रैण) वेशभूषा का शौक होगा। इस स्थिति में यदि पुरुष का वीर्य बहुत कम प्रबल था, तो वह पूरी तरह से 'ज़ंजह' (हिजड़ा/जनाना) बन जाएगा। और यदि स्त्री का वीर्य प्रबल हो और गर्भाशय के दाहिने खाने में गिरा हो, तो वह रूप में लड़की होगी लेकिन हृदय से मर्दानी। उसे अकड़ कर चलने, टोपी रखने, साफा (इमामा) बांधने, घोड़े की सवारी करने, तलवार चलाने, तीरंदाजी करने, पुरुषों के जूते पहनने आदि जैसी किसी भी मर्दानी वेशभूषा का शौक होगा। बहरहाल, ये दोनों प्रकार के लोग जो अपने स्वभाव से भटक गए हैं, अल्लाह और उसके रसूल के लानती हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"लअनल्लाहुल मुतशब्बेहाति मिनन निसा-इ बिर्रिजालि वल मुतशब्बेहीना मिनर रिजालि बिन निसा-इ,"

अल्लाह की लानत उन औरतों पर जो मर्दों का रूप बनाएं और उन मर्दों पर जो औरतों का रूप अपनाएं।

पृष्ठ 600/674

اصحابہ اجمعین۔ ساتھیوں پر باران رحمت ہو۔ (ت)

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص داڑھی اور مونچھیں اور بھنویں منڈائے ہوئے ہوں تو مسلمانوں کو ایسے شخص کا مرید ہونا چاہئے یا نہیں؟ اور جو شخص داڑھی مونچھ منڈائے ہو اور کانوں میں مندرے پہنے ہو تو اس کا بھی مرید ہونا چاہئے یا نہیں؟ اور جو شخص گیسودراز ہو اور گیسو اس کے مقام ہنسلی سے نیچے ہوں تو ایسے شخص کا بھی مرید ہونا چاہئے یا نہیں یعنی یہ تینوں شخص قابل پیشوائی ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: داڑھی منڈانا حرام ہے بھنویں منڈانا حرام ہے۔ مرد ہو کر کانوں میں مندرے پہننا حرام ہے۔ شانوں سے نیچے ڈھلکے ہوئے عورتوں کے سے بال رکھنا حرام ہے۔ مرد کو زنانی وضع کی کوئی بات اختیار کرنا حرام ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس پر لعنت فرمائی ہے۔ اور جو اللہ و رسول کا ملعون ہو پیشوا نہیں ہوسکتا اس کا مرید ہونا حرام ہے بات یہ ہے کہ عورت کے رحم میں دو خانے ہیں دہنا خانہ لڑکے کے لئے اور بایاں لڑکی کے واسطے، اور نطفہ مرد کا غالب آئے تو لڑکا بنتا ہے اور عورت کا غالب پڑا تو لڑکی بنتی ہے پھر اگر مرد کا نطفہ غالب آیا اور رحم کے سیدھے خانے میں پڑا تو لڑکی ہو گی، ظاہر و باطن عورت اور اگر نطفہ مرد کا غالب آیا اور رحم کے بائیں خانے میں گرا تو ہوگا صورت میں لڑکا، مگر دل میں زنانہ، اسے داڑھی منڈانے گہنا پہننے، ہاتھ پاؤں میں مہندی لگانے، عورتوں کے سے بال بڑھا کر چوٹی گندھوانے یا جوڑا باندھنے یا بکھرے ہوئے رکھنے، کلیوں دار غررہ دار پائنچہ پہننے، سرخ نیفہ ڈالنے وغیرہ وغیرہ کسی زنانی وضع کا شوق ہوگا اور اس حالت میں مرد کا نطفہ خفیف غالب تھا

تو بالکل زنانہ زنجہ بن جائے گا اور اگر نطفہ عورت کا غالب آیا اور رحم کے دہنے خانے میں گرا ہو تو ہوگی صورت میں لڑکی مگر دل میں مردانی، اسے اکڑ کھا پہننے، ٹوپی رکھنے، عمامہ باندھنے، گھوڑے پر چڑھنے، تلوار اٹھانے، تیر اندازی کرنے، مردانہ جوتا پہننے وغیرہ وغیرہ کسی مردانی وضع کا ذوق ہوگا، بہر حال یہ دونوں خانے بہکے ہوئے اللہ ورسول کے ملعون ہیں۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لعن اللہ المتشبہات من النساء بالرجال والمتشبہین من الرجال بالنساء،

اللہ کی لعنت ان عورتوں پر کہ مردوں کی وضع بنائیں اور ان مردوں پر کہ عورتوں کی وضع اختیار کریں۔

Narrated by Ahmad [1], Al-Bukhari, Abu Dawood, At-Tirmidhi, and Ibn Majah on the authority of Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). (Musnad Ahmad, Bukhari, Abu Dawood, Tirmidhi, and Ibn Majah have narrated this through the chain of Hadrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them). -T)

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said this when he saw a woman with a bow hanging from her shoulder. Narrated by Al-Tabarani in his Al-Mu'jam al-Kabir [2]. (Imam Tabarani has narrated this in his Mu'jam Kabir. -T) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Allah curses the man who wears the clothing of a woman, and the woman who wears the clothing of a man." Narrated by Abu Dawood [3], An-Nasa'i, Ibn Majah, and Al-Hakim from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) with the wording that "the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed him." Allah's curse be upon the man who wears things meant for women to wear, and upon the woman who uses things meant for men to wear. (Abu Dawood, Sunan Nasa'i, Ibn Majah, and Hakim have narrated this through the words of Hadrat Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him): "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed this." -T)

It was submitted to the Mother of the Believers, Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her), that such-and-such a woman wears men's shoes. She replied: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the masculine woman among women [4]." The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has cursed that woman who adopts a masculine appearance.

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/329; Sahih Bukhari, Book of Clothing, Chapter: Men who imitate women and women who imitate men, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/874; Sunan Abi Dawood, Book of Clothing, Chapter: Regarding women's clothing, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/120; Jami' at-Tirmidhi, Book of Manners, Chapter: What has been narrated regarding women who imitate men, etc., Amin Company, Delhi, 2/102; Sunan Ibn Majah, Chapters of Marriage, Chapter: Regarding effeminate men, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 138.
2. Majma' az-Zawa'id citing At-Tabarani in Al-Kabir, Book of Manners, Chapter: Regarding those men who imitate, etc., Dar al-Kitab, Beirut, 8/102.

3. Sunan Abi Dawood, Book of Clothing, Chapter: Regarding women's clothing, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/210.
4. Sunan Abi Dawood, Book of Clothing, Chapter: Regarding women's clothing, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/210.

अहमद [1], बुखारी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। (मुसनद अहमद, बुखारी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा की सनद से इसे रिवायत किया है। - त)

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह इरशाद उस वक़्त फ़रमाया जब आपने एक औरत को कंधे पर कमान लटकाए हुए देखा। इसे अल-तबरानी ने अपनी मुअजम अल-कबीर [2] में रिवायत किया है। (इमाम तबरानी ने अपनी मुअजम कबीर में इसे रिवायत फ़रमाया। - त) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "अल्लाह की लानत हो उस मर्द पर जो औरतों का लिबास पहने और उस औरत पर जो मर्दों का लिबास पहने।" इसे अबू दाऊद [3], नसाई, इब्न माजा और हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के इन शब्दों के साथ रिवायत किया है कि "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस पर लानत फ़रमाई।" अल्लाह की लानत उस मर्द पर जो औरतों के पहनने की चीज़ पहने और उस औरत पर जो मर्दों के पहनने की चीज़ इस्तेमाल करे। (अबू दाऊद, सुनन नसाई, इब्न माजा और हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु के शब्दों "अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इस पर लानत फ़रमाई" के साथ इसे रिवायत किया। - त)

उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से अर्ज़ किया गया कि फ़लां औरत मर्दाना जूता पहनती है। उन्होंने फ़रमाया: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने औरतों में से मर्दों जैसा रूप अपनाने वाली पर लानत फ़रमाई है [4]।" अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस औरत पर लानत फ़रमाई है जो मर्दाना वज़अ (दिखावट) अपनाए।

---

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/329; सहीह बुखारी, किताबुल लिबास, बाबू अल-मुतशब्बेहीन बिन्निसा व अल-मुतशब्बेहात बिर्रिजाल, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/874; सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाबू फ़ी लिबासिन निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/120; जामिउत तिर्मिज़ी, किताबुल अदब, बाबू मा जा-अ फ़ी अल-मुतशब्बेहात बिर्रिजाल इत्यादि, अमीन कंपनी दिल्ली 2/102; सुनन इब्न माजा, अबवाबुन निकाह, बाबू फ़ी अल-मुख़न्नसीन, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 138।

2. मजमउज़ ज़वाइद, अल-तबरानी फ़िल कबीर के हवाले से, किताबुल अदब, बाबू फ़ी अल-मुशब्बेहीन मिनर रिजाल इत्यादि, दारुल किताब बेरूत 8/102।
3. सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाबू फ़ी लिबासिन निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/210।
4. सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाबू फ़ी लिबासिन निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/210।

رواہ احمد ۱ والبخاری وابوداؤد والترمذی وابن ماجۃ عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ (مسند احمد، بخاری، ابوداؤد، ترمذی اور ابن ماجہ نے حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کی سند سے اس کو روایت کیا ہے۔ت)

حضور نے یہ ارشاد اس وقت فرمایا کہ ایک عورت کمان کندھے میں لٹکائے دیکھا رواہ الطبرانی فی معجمہ الکبیر ۲ (امام طبرانی نے اپنی معجم کبیر میں اس کو روایت فرمایا۔ت) رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: لعن اللہ الرجل یلبس لبسۃ المرأۃ والمرأۃ تلبس لبسۃ الرجل۔ رواہ ابوداؤد ۳ والنسائی وابن ماجۃ و الحاکم عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ بلفظ لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ اللہ کی لعنت اس مرد پر کہ عورتوں کے پہننے کی چیز پہنے اور اس عورت پر کہ مردوں کے پہننے کی چیز استعمال کرے۔ (ابوداؤد، سنن نسائی، ابن ماجہ اور حاکم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے الفاظ "رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس پر لعنت فرمائی" سے اس کو روایت کیا۔ت)

ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے عرض کی گئی ، فلاں عورت مردانہ جوتا پہنتی ہے۔ فرمایا: لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الرجلۃ من النساء ۴ ۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لعنت فرمائی ہے اس عورت پر کہ مردانی وضع لے۔

---

1 مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۳۲۹، صحیح بخاری کتاب اللباس باب المتشبھین بالنساء والمتشبھات بالرجال قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۷۴، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۲۰، جامع الترمذی کتاب

الادب باب ماجاء فی المتشبهات بالرجال الخ امین کمپنی دہلی ۲ / ۱۰۲، سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب فی المخنثین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸ 2 مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی فی الکبیر کتاب الادب باب فی المشبهین من الرجال الخ دار الکتاب بیروت ۸ / ۱۰۲ 3 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۱۰ 4 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۱۰

Fatawa-e-Razvia Volume 21

From these Hadiths, it is proven that for a man to adopt the appearance of a woman, or a woman to adopt that of a man, in even a single matter is forbidden and a cause for curse. The blessed locks of hair of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) used to reach up to his shoulders; it is permissible only up to here, beyond that is a feminine trait. Rather, scholars have stated the same ruling of curse for even a slight resemblance. It is mentioned in *Durr-e-Mukhtar*:

Arabic	Urdu Translation
Ghazlu al-rajuli 'ala hay'ati ghazli al-mar'ati yukrahu.[1]	For a man to braid his hair like a woman or in her style is a disliked (Makruh) act. (T)

In *Radd al-Muhtar*, it says:

Arabic	Urdu Translation
Lima fihi min al-tashabbuhi bi-al-nisa'i wa qad la'ana 'alayhi al-salatu wa-al-salamu al-mutashabbihina wa-al-mutashabbihat.[2]	Because there is a resemblance to women in it. And the Prophet (peace and blessings be upon him) cursed those men who adopt resemblance (to women), and also cursed those women who adopt resemblance to men. (T)

In *Fath al-Qadeer* and *Durr-e-Mukhtar*, it says:

Arabic	Urdu Translation
Amma al-akhdhu minha (ay min al-lihyati) wa hiya duna dhalika (ay al-qabdati) kama yaf'aluhu ba'du al-magharibati wa mukhanathatu al-rijali falam yubih-hu ahadun wa akhdhu kulliha fi'lu yahudi al-hindi wa majusi al-a'ajimi.[3] *Wa Allahu Ta'ala A'lam.*	But trimming the beard when it is less than a fistful, as some Westerners and men of feminine appearance do, no scholar among the people of knowledge has declared it permissible. Shaving the entire beard is the act and way of the Jews of India and non-Arab fire-worshippers (which is absolutely impermissible). (T)

Issue 191 to 192: From Shergarh, Tehsil Baheri, District Bareilly, sent by Azeemullah, Deputy Teacher, 13 Dhul-Hijjah 1332 AH.

What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Those individuals who, due to ignorance, follow a path against the Sharia, such as shaving the beard and wearing rings/studs in the ears, and...

[1] *Durr-e-Mukhtar*, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Fasl fi al-Bay', Matba' Mujtabai Delhi, 2/253 [2] *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/272 [3] *Durr-e-Mukhtar*, Kitab al-Sawm, Bab Ma Yufsid al-Sawm wa Ma La Yufsid, Matba' Mujtabai Delhi, 1/152; *Fath al-Qadeer*, Kitab al-Sawm, Bab Ma Yujibu al-Qada wa al-Kaffarah, Maktabah Nooria Razvia Sukkur, 2/207

फतवा-ए-रजविया जिल्द 21

इन हदीसों से साबित हुआ कि किसी एक बात में मर्द का औरत और औरत का मर्द का रूप अपनाना हराम और लानत का कारण है। रसूले खुदा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाल मुबारक केवल कंधों तक रहते थे, यहीं तक हलाल है, इसके आगे ज़नाना (औरतों वाली) आदत है। बल्कि उलमा ने इससे भी हल्की बात में समानता पर वही लानत का हुक्म बताया। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
ग़ज़लुर रजुली अला हैअति ग़ज़लिल मर-अति युकरहु।[1]	किसी मर्द का किसी औरत की तरह बाल गूँथना और उसकी बनावट पर बाल गूँथना मकरूह (नापसंद) कार्य है। (त)

'रद्दुल मुहतार' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
लिमा फ़ीहि मिनत तशब्बुहि बिन-निसा-इ व क़द ल-अन अलैहिस सलातु वस-सलामु अल-मुतशब्बिही-न वल-मुतशब्बिहात।[2]	इसलिए कि इसमें औरतों से समानता है। और हुज़ूर अलैहिस सलातु वस-सलाम ने उन मर्दों पर लानत फ़रमाई जो (औरतों से) समानता अपनाते हैं, और उन औरतों पर भी लानत फ़रमाई जो मर्दों से समानता अपनाती हैं। (त)

'फ़तहुल क़दीर' और 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
अम्मल आख़ज़ु मिन्हा *(अय मिनल लिह्यति)* व हिय दून ज़ालिका *(अय अल-क़ब्ज़ति)* कमा यफ़अलुहू बअदुल मग़ारिबति व मुख़न्नसतुर रजाली फ़लम युबिह-हू अहदुन व आख़ज़ु कुल्लिहा फ़िअलु यहूदिल हिन्दि व मजूमिल आ-आजमि।[3] वल्लाहु तआला आलम।	लेकिन दाढ़ी तराशना जबकि मुट्ठी भर से कम हो जैसा कि कुछ मग़ारिबा (पश्चिमी निवासी) और ज़नाना रूप के मर्द किया करते हैं, तो विद्वानों में से किसी ने भी इसे जायज़ नहीं बताया। पूरी दाढ़ी मूंडना तो भारत के यहूदियों और गैर-अरब अग्नि पूजकों का कार्य और तरीका है (जो बिल्कुल नाजायज़ है)। (त)

मसअला 191 से 192: शेरगढ़, तहसील बहेड़ी, जिला बरेली से, प्रेषक अजीमुल्लाह, नायब मुदर्रिस, 13 ज़ुल-हिज्जा 1332 हिजरी।

क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इन मसअलों में: (1) जो व्यक्ति अज्ञानता के कारण शरीयत के खिलाफ रास्ता अपनाते हैं जैसे दाढ़ी मूंडना और कानों में मुंदरी (बाली) पहनना और...

---

[1] दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, फ़स्ल फ़िल बै, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/253 [2] रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, दार इहयाउत तुरासुल अरबी बेरूत, 5/272 [3] दुर्रे मुख़्तार, किताबुस सौम, बाब मा युफ़सिदुस सौम व मा ला युफ़सिद, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/152; फ़तहुल क़दीर, किताबुस सौम, बाब मा यूजिजुल क़ज़ा वल कफ़्फ़ारा, मकतबा नूरिया रजविया सुक्कुर, 2/207

ان حدیثوں سے ثابت ہوا کہ کسی ایک بات میں مرد کو عورت، عورت کو مرد کی وضع لینی حرام و موجب لعنت ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے گیسو انتہا درجہ شانہ مبارک تک رہتے بس یہیں تک حلال ہے آگے وہی زنانہ خصلت ہے بلکہ علماء نے اس سے بھی ہلکی بات میں مشابہت پر وہی حکم لعنت بتایا۔ در مختار میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
غزل الرجل علی ھیئۃ غزل المرأۃ یکرہ 1۔	کسی مرد کا کسی عورت کے بال گوندنے کی طرح اور اس کی ہیئت پر بال گوندنا مکروہ (ناپسندیدہ) فعل ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
لما فیہ من التشبہ بالنساء وقد لعن علیہ الصلوٰۃ و السلام والمتشبھین والمتشبھات 2۔	اس لئے کہ اس میں عورتوں سے مشابہت ہے۔ اور حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے ان مردوں پر لعنت فرمائی (جو عورتوں سے) مشابہت اختیار کریں، اور ان عورتوں پر بھی لعنت فرمائی جو مردوں سے مشابہت اختیار کریں۔ (ت)

فتح القدیر و در مختار میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
اما الآخذ منھا(ای من اللحیۃ)وھی دون ذلك(ای القبضۃ)کما یفعلہ بعض	لیکن داڑھی تراشنا جبکہ مشت بھر سے کم ہو جیسا کہ بعض مغاربہ (مغربی باشندے) اور زنانہ وضع کے مرد کیا

عربی	اردو ترجمہ
المغاربة ومخنثة الرجال فلم یبحه احد واخذ کلها فعل یهود الهند ومجوس الاعاجم 3 واللہ تعالی اعلم۔	کرتے ہیں پس اہل علم میں سے کسی عالم نے اس کو مباح نہیں فرمایا اور پوری داڑھی مونڈنا تو یہ ہند کے یہودیوں اور عجمی آتش پرستوں کا فعل اور طریقہ ہے (جو بالکل ناجائز ہے)۔ (ت)

مسئلہ ۱۹۱ تا ۱۹۲: از شیرگڑھ تحصیل بہیڑی ضلع بریلی مرسلہ عظیم اللہ نائب مدرس ۱۳ / ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: (۱) جو اشخاص بوجہ لا علمی کے خلاف شرع پیر مثل داڑھی منڈ اور کانوں میں مندرے پہنے ہوئے اور

---

1 در مختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۳ 2 رد المحتار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۷۲ 3 در مختار کتاب الصوم باب میفسد الصوم و مالایفسد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۵۲، فتح القدیر کتاب الصوم باب مایوجہ القضاء والکفارة مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/ ۲۰۷

Fatawa-e-Razawiyya Volume 21

[Question: Is the pledge of allegiance (bay'at) to those who have become disciples of Gesu Daraz valid, and are they commanded to take bay'at elsewhere or not?] (2) Is it permissible to become a disciple of a spiritual guide (peer) at whose place Qawwali with musical instruments (mazamir) takes place, and who involves his disciples in such gatherings to listen to melodies with musical instruments?

The Answer: (1) Bay'at at the hand of a transgressor (fasiq) is not permissible. If it has been done, it should be annulled, and one should take bay'at at the hand of a peer who is pious (muttaqi), Sunni, sound in creed (sahih-ul-aqeeda), a scholar of religion (aalim-e-deen), and connected through a continuous chain of succession (muttasil-us-silsilah). (2) Musical instruments (mazamir) are not permissible. Our master, the Sultan of Sheikhs, Nizam-ul-Haq wa-ud-Deen, the head of the Chishtiya Nizamia lineage, states in 'Fawaid-ul-Fuad Sharif': "Musical instruments are forbidden."[1] (Musical instruments are forbidden - T). It is commanded to take bay'at from a person who possesses at least these four conditions: First: He should be a Sunni with sound creed. Second: He should possess religious knowledge. Third: He should not be a transgressor (fasiq). Fourth: His spiritual lineage must be connected to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. If even one of these conditions is missing, then taking bay'at at his hand is not permitted. And Allah Almighty knows best.

Issue 193: Received at Bareilly Sadar Bazaar Cantonment via Mazhar Hussain, on Saturday, 11th Safar al-Muzaffar 1334 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person is initiated (has taken bay'at) into the Qadri order (khandan-e-Qadria) by a spiritual elder. His heart now desires to also take bay'at in the Chishti Sabri order. However, his current peer only initiates into the Qadri order and not into any other order like Chishti Sabri etc. If Zaid takes bay'at from another elder in the Chishti Sabri order while his first peer is still alive, is there any harm in this? Zaid intends to regard both peers as equal, read both spiritual lineages (shajrahs) regularly, and follow both.

The Answer: The elders say that one person cannot have two fathers. Similarly, one woman cannot have two husbands at the same time...

[1] Fawaid-ul-Fuad Page 603 of 674

फ़तावा-ए-रज़विया खंड 21

[प्रश्न: गेसू दराज़ के मुरीद हो चुके हों तो उनकी बैअत जायज़ होगी और उन्हें दूसरी जगह बैअत होने का हुक्म है या नहीं?] (2) जिस पीर के यहाँ वाद्ययंत्रों (मज़ामीर) के साथ कव्वाली होती हो और वह अपने मुरीदों को भी ऐसी महफ़िल में शामिल कर के साज़ों के साथ राग सुनवाता हो, तो ऐसे पीर का मुरीद होना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: (1) फ़ासिक़ (पापी/उल्लंघन करने वाले) के हाथ पर बैअत जायज़ नहीं। अगर कर ली हो तो उसे ख़त्म कर के किसी मुत्तक़ी (परहेज़गार), सुन्नी, सही अक़ीदे वाले, दीन के आलिम और मुत्तसिल-उस-सिलसिला (निरंतर श्रृंखला वाले) पीर के हाथ पर बैअत करे। (2) मज़ामीर (वाद्ययंत्र) जायज़ नहीं हैं। हुज़ूर सैय्यदना सुल्तान-उल-मशाइख़ निज़ाम-उल-हक़ वद-दीन, चिश्तिया निज़ामिया सिलसिले के सरदार, 'फ़वाइद-उल-फ़ुआद शरीफ़' में फ़रमाते हैं: "मज़ामीर हराम हैं।"[1] (मज़ामीर हराम हैं—त)। ऐसे व्यक्ति से बैअत का हुक्म है जो कम से कम ये चार शर्तें रखता हो: प्रथम: वह सही अक़ीदे वाला सुन्नी हो। द्वितीय: वह दीनी ज्ञान रखता हो। तृतीय: वह फ़ासिक़ न हो। चतुर्थ: उसका सिलसिला अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक जुड़ा हुआ हो। अगर इनमें से एक बात भी कम है तो उसके हाथ पर बैअत की इजाज़त नहीं। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 193: स्थान बरेली सदर बाज़ार छावनी, मज़हर हुसैन के पास पहुँचा, शनिवार, 11 सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र 1334 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति ने एक बुज़ुर्ग से क़ादरिया ख़ानदान में बैअत की है और उसका मन चिश्तिया साबरिया ख़ानदान में भी बैअत होने का है। उसका पीर सिर्फ़ क़ादरिया ख़ानदान में बैअत करता है और किसी दूसरे ख़ानदान जैसे चिश्तिया साबरिया वगैरह में बैअत नहीं करता। अगर ज़ैद किसी दूसरे बुज़ुर्ग से चिश्तिया साबरिया ख़ानदान में बैअत हो जाए जबकि उसका पहला पीर ज़िंदा हो, तो क्या इसमें कोई हर्ज है? ज़ैद का ख़याल है कि वह दोनों पीरों को बराबर समझेगा और नियमानुसार दोनों शजरे पढ़ेगा और दोनों पर अमल करेगा।

उत्तर: अकबर (बुज़ुर्ग) फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति के दो बाप नहीं हो सकते। एक समय में एक औरत के दो शौहर...

[1] फ़वाइद-उल-फ़ुआद पृष्ठ 603 का 674

گیسو دراز کے مرید ہو چکے ہوں ان کی بیعت جائز ہو گی اور ان کو جائے دیگر بیعت ہونے کا حکم ہے یا نہیں؟ (۲) جس پیر کے یہاں قوالی مع مزامیر ہوتی ہو اور اپنے مریدوں کو بھی اسی جلسہ میں شامل کراکے راگ مع مزامیر سنواتا ہو تو ایسے پیر کا مرید ہونا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) فاسق کے ہاتھ پر بیعت جائز نہیں۔ اگر کر لی ہو فسخ کر کے کسی پیر متقی، سنی، صحیح العقیدہ، عالم دین، متصل السلسلۃ کے ہاتھ پر بیعت کرے۔ (۲) مزامیر جائز نہیں۔ حضور سید نا سلطان المشائخ نظام الحق والدین سردار سلسلہ عاریہ چشتیہ نظامیہ فوائد الفواد شریف میں فرماتے ہیں: "مزامیر حرام ست"[1] (مزامیر حرام ستت) ایسے شخص سے بیعت کا حکم ہے جو کم از کم یہ چار شرطیں رکھتا ہو: اول سنی صحیح العقیدہ ہو۔ دوم علم دین رکھتا ہو۔ سوم فاسق نہ ہو۔ چہارم اس کا سلسلہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک متصل ہو، اگر ان میں سے ایک بات بھی کم ہے تو اس کے ہاتھ پر بیعت کی اجازت نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۳: بمقام بریلی صدر بازار چھاؤنی رسیدہ پاس مظہر حسین کے پہنچے بروز شنبہ بتاریخ ۱۱ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بزرگ سے خاندان قادریہ میں بیعت ہے اور اس کی طبیعت خاندان چشتیہ صابریہ میں بھی بیعت ہونے کو چاہتی ہے اور اس کا پیر صرف خاندان قادریہ میں بیعت کرتا ہے اور کسی دوسرے خاندان چشتیہ صابریہ وغیرہ میں بیعت نہیں کرتا۔ اگر زید کسی دوسرے بزرگ سے خاندان چشتیہ صابریہ میں بیعت ہو جائے اور نیز اس کا پیر زندہ ہو تو ایسی صورت کچھ حرج تو نہیں ہے۔ زید کا خیال ہے کہ وہ دونوں پیروں کو برابر سمجھے گا اور حسب معمول دونوں شجرے پڑھے گا اور دونوں پر عمل کرے گا۔

الجواب: اکابر فرماتے ہیں ایک شخص کے دو باپ نہیں ہو سکتے۔ ایک وقت میں ایک عورت کے دو شوہر

[1] فوائد الفواد صفحہ 603 از 674

Volume 21 Fatawa Razawiyya

Cannot be; a disciple cannot have two spiritual masters (pirs). This is a whisper of doubt; it should not be acted upon. "Hold onto one door, hold it firmly" (i.e., stick to one door but with strength). One who is distracted and lacks focus does not receive grace from anyone. It is stated in the Hadith: "If someone is provided sustenance through something (i.e., because of it), he should adhere to it." (T)

A verse of the Great Quran also conveys this same meaning, which cannot be written on a card. And Allah Almighty knows best.

Problem 192: Submitted by Mr. Hakim Muqeem-ud-Din, Beheri District Bareilly, 11 Rajab al-Murajjab 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid, a pious Muslim, uses a three-legged table, on the top of which some verses of the Great Quran are written along with 'Tasmiyah' (Bismillah). On the three legs of the said table, the alphabet is written. He communicates with the souls of Muslims. Zaid and four or five other prayer-offering Muslims form a circle around the table on chairs, etc., in a clean and pure house that is free from common people. They close their eyes, place their hands on the table, and visualize the soul they want to summon to the table, imagining that the soul of such and such person has entered the table. Zaid is a practitioner of this tasbih (glorification):

"Glory be to the Possessor of the kingdom and the sovereignty. Glory be to the Possessor of might, greatness, awe, power, perfection, beauty, pride, and omnipotence. Glory be to the Sovereign King Who is ever-living, Who neither sleeps nor dies. All-Glorious, All-Holy, our Lord and the Lord of the angels and the Spirit (Gabriel)."

(Translation of the box content): Allah Almighty is pure from every defect and shortcoming, Who possesses earthly and great sovereignty. (Al-Mulk wal-Malakut) (1) Sovereignty (2) Great Sovereignty, as recorded in dictionaries, etc. Allah is Holy, Who is the Possessor of honor, greatness, Lordship, power, perfection, beauty, and greatness. (Al-Jabrut) signifies one with dominance, power, and grandeur. Holy is that King Who is ever-living, Who never sleeps, and upon Whom death never occurs. He is extremely purified and immensely holy. And He is the Sustainer of us all. He is also the Sustainer of all angels and Hazrat Jibrael (Gabriel). (T)

Zaid recites this glorification during the session. Meanwhile, a leg of the table rises, then questions are asked. Whatever needs to be asked is done through the legs. If

the soul is literate, it indicates through the alphabet written on the table legs. Communication with an illiterate soul is very difficult, and some souls...

[1] Kanz al-Ummal, according to the Madhhab from Anas, Hadith 9286, Mu'assasat al-Risalah Beirut 4/19.

नहीं हो सकते, एक मुरीद के दो पीर नहीं हो सकते। यह वसवसा (संदेह) है, इस पर अमल न किया जाए। "एक दर गीर, मोहकम गीर" (एक ही दरवाज़ा पकड़ो, मगर मज़बूती से पकड़ो)। परेशान नज़री वाला (एकाग्रता की कमी वाला) किसी की तरफ से फ़ैज़ नहीं पाता। हदीस में इर्शाद हुआ: "जिसे किसी चीज़ में (यानी उसके माध्यम से) रिज़्क़ दिया जाए, तो उसे चाहिए कि उस पर पाबंदी अख्तियार करे।" (त)

क़ुरआन अज़ीम की आयत भी इसी अर्थ का प्रतिपादन करती है जिसे कार्ड पर नहीं लिखा जा सकता। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसअला १९२: पेश कर्दा जनाब हकीम मुक़ीम उद्दीन साहब, बहेड़ी ज़िला बरेली, ११ रजब अल-मुरज्जब १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद, जो एक मुत्तक़ी (परहेज़गार) मुसलमान है, तसव्वुर के माध्यम से एक तीन पैरों वाली मेज़ के ज़रिये, जिसके तख्ते पर क़ुरआन अज़ीम की कुछ आयतें 'तस्मिया' (बिस्मिल्लाह) के साथ लिखी हैं और मेज़ के तीनों पायों पर हुरूफ-ए-तह्जी (वर्णमाला) लिखी है, मुसलमानों की रूहों से बातचीत करता है। ज़ैद और चार-पाँच नमाज़ी मुसलमान मेज़ के आस-पास कुर्सियों आदि पर घेरा बनाकर आँखें बंद करके एक साफ-सुथरे मकान में, जहाँ आम लोग न हों, मेज़ पर हाथ रखकर जिस रूह को मेज़ पर बुलाना होता है, उसका तसव्वुर करते हैं कि फ़लाँ व्यक्ति की रूह मेज़ में दाखिल हो गई है। ज़ैद इस तस्बीह का आमिल है:

"पावन है वह जो राज्य और संप्रभुता का स्वामी है। पावन है वह जो सम्मान, महानता, दबदबा, शक्ति, पूर्णता, सुंदरता, गौरव और सर्वशक्तिमानता का स्वामी है। पावन है वह जीवित राजा जो न सोता है और न जिसे मृत्यु आती है। अत्यंत पावन, अत्यंत पवित्र, हमारा पालनहार और फ़रिश्तों तथा रूह (जिब्रील) का पालनहार।"

(बॉक्स सामग्री का अनुवाद): अल्लाह तआला हर ऐब और नुक्स से पाक है जो छोटी और बड़ी बादशाही रखने वाला है। (अल-मुल्क वल-मलकूत) (१) बादशाही (२) बड़ी बादशाही, जैसा कि शब्दकोश आदि में अंकित है। अल्लाह पाक है जो इज़्ज़त वाला, बुज़ुर्गी वाला, रब, ताक़त, कमाल, जमाल और बड़ाई रखने वाला है। (अल-जबरूत) का अर्थ वर्चस्व रखने वाला, कुदरत और अज़मत वाला है। पाक है वह बादशाह जो हमेशा-हमेशा ज़िंदा है, जो कभी सोता नहीं और न ही उस पर कभी

मौत तारी होती है। वह अत्यंत पवित्र और बेहद पाक है। और वह हम सबका परवरदिगार है। तमाम फ़रिश्तों और हज़रत जिब्रील का भी परवरदिगार है। (त)

ज़ैद हल्का (बैठक) के समय इस तस्बीह की तिलावत करता है। इसी दौरान जब मेज़ का पाया उठता है, तो सवाल किया जाता है। जो कुछ पूछना होता है पायों के ज़रिये पूछा जाता है। अगर रूह पढ़ी-लिखी होती है, तो मेज़ के पायों पर लिखे वर्णमाला के अक्षरों के माध्यम से बताती है। अनपढ़ रूह से बातचीत बहुत कठिनाई से होती है और कुछ रूहें तो...

[1] कंज़ अल-उम्माल, मज़हब के अनुसार अनस से हदीस ९२८६, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत ४/१९।

पृष्ठ ६०४ / ६७४

نہیں ہو سکتے ایک مرید کے دو پیر نہیں ہو سکتے۔ یہ وسوسہ ہے اس پر عمل نہ کیا جائے، یک در گیر محکم گیر (ایک ہی دروازہ پکڑو مگر پکڑو مضبوطی سے۔ ت) پریشان نظری والا کسی کی طرف سے فیض نہیں پاتا۔ حدیث میں ارشاد ہوا: من رزق شیئاً فلیلزمہ ۱ ۔ جس کو کسی چیز میں (یعنی اس کے سبب سے) رزق دیا جائے تو چاہئے کہ اس پر لزوم اختیار کرے۔ (ت)

قرآن عظیم کی آیت بھی اسی معنی کا افادہ فرماتی ہے جو کارڈ پر نہیں لکھی جاسکتی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۲: مسئولہ جناب حکیم مقیم الدین صاحب بہیڑی ضلع بریلی ۱۱ رجب المرجب ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید مسلمان متقی تصور سے بذریعہ میز کہ سہ پایہ ہوتی ہے اور تختہ پر اس کے کچھ آیات قرآن عظیم کی مع تسمیہ لکھی ہوتی ہے اور میز مذکورہ کے تینوں پایوں پر حروف تہجی لکھے ہوتے ہیں ارواح مسلمانان سے اور اس بات چیت کرتا ہے کہ زید اور چار پانچ اشخاص مسلمان نمازی میز کے آس پاس کرسیوں وغیرہ پر حلقہ باندھ کر آنکھیں بند کرکے مکان پاک صاف میں کہ خالی از عوام ہوتا ہے میز پر ہاتھ رکھ کر جس روح کو میز پر بلانا ہوتا ہے تصور کرتے ہیں کہ فلاں شخص کی روح میز میں داخل ہوئی اور زید کہ تسبیح:

سبحان ذی الملک والملکوت سبحان ذی العزۃ و العظمۃ والھیبۃ والقدرۃ والکمال والجمال والکبریاء والجبروت، سبحان الملك الحي الذي لا ینام ولا یموت سبوح قدوس ربنا ورب الملئکۃ والروح۔

اللہ تعالیٰ ہر عیب اور نقص سے پاک ہے جو جھوٹی اور بڑی بادشاہی رکھنے والا ہے (الملک والملکوت) (۱) بادشاہی (۲) بڑی بادشاہی، جیسا کہ لغت وغیرہ میں مرقوم ہے۔ اللہ پاک ہے جو

عزت والا بزرگی والا، رب، طاقت، کمال اجمل اور بڑی رکھنے والا ہے (الجبروت) تسلط رکھنے والا، قدرت اور عظمت والا ہے۔ پاک ہے وہ بادشاہ جو ہمیشہ ہمیشہ زندہ ہے جو کبھی سوتا نہیں اور نہ اس پر کبھی موت طاری ہوتی ہے۔ بڑا منزہ اور بیحد پاک ہے۔ اور وہ ہم سب کا پروردگار ہے۔ تمام فرشتوں اور حضرت جبریل کا بھی پروردگار ہے۔ (ت)

کا عامل ہے۔ وقت حلقہ زید اس تسبیح کی تلاوت کرتا ہے۔ اس اثناء میں میز کا پایہ اٹھتا ہے تو سوال کیا جاتا ہے جو کچھ سوال کرنا ہوتا ہے پایوں کے ذریعے سے اگر روح پڑھی ہوتی ہے تو حروف تہجی سے کہ میز کے پایوں پر لکھے ہوتے ہیں ان کے ذریعہ سے بتلاتی ہے اور ان پڑھ روح سے کلام بہت دشواری سے ہوتا ہے اور بعض روح تو

۱ کنز العمال بر مذهب عن انس حدیث ۹۲۸۶ مؤسسة الرساله بیروت ۴/ ۱۹

Fatawa Razawiyya Volume 21

...it explains a lot, even stating whatever punishment or reward occurs after death. It also describes the condition of its house, etc. Frequently, it has happened that it also mentions whatever someone read and gifted [as thawab]. So, does any kind of repulsiveness arise from such a table according to the Sharia? Because outwardly, no action seems contrary. Please explain so you may be rewarded. (Provide explanation so you may receive reward and merit. T)

The Answer: If its reality is only this much, then in itself, this act does not seem harmful, provided that the summoning of spirits is actual, which appears difficult. As for the souls that are punished and imprisoned—Allah forbid—what would be the meaning of their coming? And as for the pure and honored souls, summoning them in this manner is not devoid of bad etiquette. Outwardly, it is merely the influence of the practitioner's imagination. In this case, attributing it to the spirits would be a lie and deception, and purely impermissible. Testing this is very easy: summon the soul of someone who knew sciences that this practitioner is unaware of, and ask questions about those sciences. For example, for geometry and astronomy, summon the soul of Nasir al-Din al-Tusi. If it provides answers to the intricacies of geometric sciences that this practitioner is ignorant of, then there might be a possibility of truth, though another possibility could be a miracle from the 'Teacher of the Heavens' [Malakut]. And if it cannot answer, then the deception is clear. It has been experienced at times that the table gave only those answers that were within the practitioner's knowledge; the table could not produce anything more than that. In short, one should avoid this. And Allah Almighty knows best.

Question 195: From Maulvi Nazir Ahmad, resident of Samuhan, Pargana Nawab Ganj, Bareilly. Dated 27 Muharram al-Haram 1336 AH. What do the learned scholars and noble Muftis say regarding the following matter: Is the 'bay'ah' (pledge of allegiance) of a man who performs prayers and is righteous but unlettered [uneducated in religious sciences] permissible according to Sharia or not? Explain so you may be rewarded. (Provide explanation and receive reward and merit. T)

The Answer: It is impermissible, for without knowledge, one cannot recognize God. And Allah Almighty knows best.

Question 196: From Faizabad, Mughal Pura Mosque, sent by Sheikh Akbar Ali, Muezzin, and Maulvi Abdul Ala. 19 Rabi' al-Akhir 1336 AH. If the descendants of a spiritual guide (Pir) are unhappy in some worldly matters and the effect of their

tension is on a woman, and the disciple (murid) says, "If I am considered at fault, I seek forgiveness and repent," and seeks guidance for the hereafter while being in worldly desire, seeking the straight path, but he is not listened to, and instead, that disciple is provoked with more anger and fury and led astray, is this permissible?

The Answer: The question is very vague. What is the worldly matter? What is the reason for the tension? What is the effect on a woman? And what is the provocation?

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 21

...बहुत कुछ बयान करती है यहाँ तक कि जो कुछ उस पर अज़ाब और सवाब मरने के बाद होता है बता देती है। और अपने घर वग़ैरह की कैफ़ियत भी बयान कर देती है। और अक्सर इत्तेफ़ाक़ ऐसा हुआ कि जो कुछ किसी ने पढ़ कर बख्शा वह भी बतला दिया तो क्या ऐसी मेज़ से किसी किस्म की क़बाहत शरई तौर पर लाज़िम आती है? क्योंकि ज़ाहिर में कोई फ़ेल ख़िलाफ़ नहीं मालूम होता। बयान फ़रमाएं ताकि अज्र व सवाब पाएं। (त)

अल-जवाब: अगर इसकी हक़ीक़त इसी क़दर है तो फ़ि-नफ़्सिही इस फ़ेल में हर्ज नहीं मालूम होता बशर्ते कि रूहों का बुलाना वाक़ई हो और यह ज़ाहिरन दुश्वार मालूम होता है। जो अरवाह (रूहें) मुअज़्ज़ब और महबूस हैं—अयाज़ु बिल्लाह—उनका आना क्या मानी? और जो अरवाह-ए-तय्यबा व मुअज़्ज़मा हैं, उनका यूँ बुलाना सू-ए-अदब से ख़ाली नहीं होता। ज़ाहिरन इसमें आमिल (कर्ता) के महज़ तसव्वुर का तसर्रुफ़ होता है। इस सूरत में इसे रूहों की तरफ़ निस्बत करना किज़ब (झूठ) और धोखा और महज़ ना-जायज़ होगा। इसका इम्तिहान बहुत आसान है: जिन उलूम (विद्याओं) से यह आमिल वाक़िफ़ न हो, उनके किसी जानने वाले की रूह बुलाएं और उन उलूम का सवाल कीजिए। मसलन रियाज़ी (गणित) और हैयत (खगोल विज्ञान) के लिए नसीर तुसी की रूह बुलाएं। अगर वह उन उलूम के बारीक सवालों का जवाब दे दे जिनसे यह आमिल नावाक़िफ़ हो तो सच होने का एहतेमाल (संभावना) हो सकता है, अगरचे दूसरा एहतेमाल यह भी हो सकता है कि मलकूत (आकाशलोक) के किसी फ़रिश्ते का करिश्मा हो। और अगर जवाब न दे सके तो धोखा ज़ाहिर है। बाज़ औक़ात तजुर्बा हुआ है कि मेज़ ने वही जवाब दिए जो आमिल के इल्म में थे, उससे ज़्यादा कुछ मेज़ न बता सकी। अल-क़िस्सा इससे बचना चाहिए। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 195: मौलवी नज़ीर अहमद साहिब, साकिन समोहन, परगना नवाबगंज, बरेली। मुवर्रिखा 27 मुहर्रम-उल-हराम 1336 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-किराम व मुफ़्तियान-ए-इज़ाम इस मसले में: नमाज़ी और नेक लेकिन अनपढ़ (धार्मिक शिक्षा से रहित) शख़्स की बैअत शरअन जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं और अज्र व सवाब पाएं। (त)

अल-जवाब: ना-जायज़ है, क्योंकि बे-इल्म ख़ुदा को नहीं पहचाना जा सकता। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 196: फ़ैज़ाबाद, मस्जिद मुग़लपुरा, मुरसला शेख़ अकबर अली मोअज़्ज़िन व मौलवी अब्दुल आला। 19 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। अगर पीर की औलाद दुनियावी मामलात में नाखुश हो

और उनकी तल्ख़ी का असर किसी औरत पर हो और मुरीद यह कहे कि "अगर मुझे क़ुसूरवार समझा गया तो मैं माफ़ी मांगता हूँ और तौबा करता हूँ," और वह आख़िरत की तलब रखते हुए राहे-रास्त की तलाश में हो, लेकिन उसकी बात न सुनी जाए और उस मुरीद को मज़ीद गुस्से और ताव में लाकर गुमराह किया जाए, क्या यह जायज़ है?

अल-जवाब: सवाल बहुत मुज्मल (अस्पष्ट) है। दुनियावी मामला क्या है? तल्ख़ी की वजह क्या है? औरत पर क्या असर है? और कैसा उकसावा?

पेज 605/674

بہت کچھ بیان کرتی ہے یہاں تک کہ جو کچھ اس پر عذاب اور ثواب بعد مرنے کے ہوتا ہے بتادیتی ہے۔ اور اپنے گھر وغیرہ کی کیفیت بھی بیان کردیتی ہے۔ اور اکثر اتفاق ایسا ہوا کہ جو کچھ کسی نے پڑھ کر بخشا وہ بھی بتلادیا تو کیا ایسی میز سے کسی قسم کی قباحت ازروئے شروع شریف لازم آتی ہے کیونکہ ظاہر میں کوئی فعل خلاف نہیں معلوم ہوتا۔ بینوا توجروا۔ (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت) الجواب: اگر اس کی حقیقت اسی قدر ہے تو فی نفسہ اس فعل میں حرج نہیں معلوم ہوتا جبکہ روحوں کا بلانا واقعیت رکھتا ہو اور یہ بظاہر دشوار معلوم ہوتا ہے۔ جو ارواح معذب و محبوس ہیں العیاذ باللہ ان کا آنا کیا معنی اور جو ارواح طیبہ معظمہ ہیں ان کا یوں بلانا سوءِ ادب سے خالی نہیں ہوتا بظاہر اس عامل کے صرف تصور کا تصرف ہوتا ہے اس تقدیر پر اسے ارواح کی طرف نسبت کرنا کذب اور دھوکا اور محض نا جائز ہوگا اس کا امتحان بہت آسان ہے جن علوم سے یہ عامل آگاہ نہ ہو ان کے کسی جاننے والے کی روح بلائے اور ان علوم کا سوال کیجئے مثلاً ہندسہ و ہیات کے واسطے نصیر طوسی کی روح بلائے اگر وہ دقائق علوم ہندسہ کا جواب دے دے جن سے یہ عامل ناواقف ہو تو احتمال صدق ہو سکتا ہے اگرچہ دوسرا احتمال یہ بھی ہو سکتا ہے کہ معلم الملکوت کا کوئی کرشمہ ہو اور اگر جواب نہ دے سکے تو دھوکا ظاہر ہے بعض اوقات تجربہ ہوا ہے کہ میز نے وہی جواب دیئے جو عامل کے علم میں ہیں اس سے زیادہ کچھ میز نہ بنا سکی، بالجملہ اس سے احتراز چاہئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۹۵: مولوی نذیر احمد صاحب ساکن سموہان پرگنہ نواب گنج بریلی مورخہ ۲۷ محرم الحرام ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے کرام و مفتیان عظام مسئلہ ذیل میں: مرد نمازی اور صالح ناخواندہ کی بیعت شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ت) الجواب: ناجائز ہے کہ بے علم نتواں خدا را شناخت۔

واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۹۶: از فیض آباد مسجد مغل پورہ مرسلہ شیخ اکبر علی مؤذن و مولوی عبدالاعلیٰ ۱۹ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ اگر پیر کی اولاد کسی دنیا کے معاملات میں ناخوش ہوں اور اس کی کشیدگی کا اثر عورت پر ہو اور مرید یہ کہتا ہے کہ اگر میں قصور وار سمجھا گیا تو میں معافی مانگتا توبہ کرتا ہوں خواہش دنیا میں تلقین کیجئے صراط مستقیم کی تلاش ہے تو اس کی نہ سنی اس مرید کو زیادہ اشتعال و طیش دلا کر گمراہ کیا جاتا ہے یہ جائز ہے؟ الجواب: سوال بہت مجمل ہے۔ کیا دنیا کا معاملہ اور کیا وجہ کشیدگی ، اور کسی عورت پر اثر، اور کیا اشتعال و

Fatawa Rizvia Volume 21

...provoked anger, until the details are known, it cannot be apparent whose fault it is. A disciple is not made for agitation and anger, and sometimes delaying forgiveness for a mistake is in the best interest. Just as it was done with Hazrat Ka'b bin Malik and his two companions for fifty nights "until the earth, despite its vastness, became narrow for them." (1) To the extent that such a vast earth became constricted for them. And Allah Almighty knows best.

Problem 187: From the city of Kanpur, Moti Mahal neighborhood. Through Muhammad Khan and Badal Khan, traders, sent by Amir-ud-Din Shah, 24 Safar 1338 AH. Honorable Pir-o-Murshid, the enlightened-hearted Molvi Ahmad Raza Khan Sahib, Assalamu Alaikum! After greetings, the submission to your noble service is that I have heard your name. And I have learned through people that you are a very great saint, but when my task is accomplished through you, then I will believe. The true Pir is one who can lift my veil. Or not? It's a matter of action, and I am a servant of Maula Fazl-ur-Rahman Sahib's doorstep. I only want to converse with Jinn and angels. Then I will also become your disciple.

The Answer: Sainthood (Wilayat) is required for meeting and talking with angels, and sainthood is not earned (kasbi) but purely a gift (ata'i). Yes, He shows His path to those who strive and struggle. The desire for conversation and the longing for companionship with Jinns is not good at all. The minimum harm of it is that a person becomes arrogant. As Hazrat Sheikh Akbar Muhyiddin ibn Arabi (may his secret be sanctified) has clarified, and it is in the Great Quran that the abode of the arrogant is Hell, and seek refuge with Allah Almighty, He knows best.

---

1 Al-Quran al-Kareem 9/118

फतावा रजविया खंड 21

...गुस्सा दिलाया, जब तक विवरण ज्ञात न हो, यह स्पष्ट नहीं हो सकता कि किसका दोष है। मुरीद (शिष्य) उत्तेजना और क्रोध के लिए नहीं बनाया गया है, और कभी-कभी गलती की माफी में देरी करना ही हित में होता है। जैसा कि हज़रत काब बिन मलिक और उनके दो साथियों के साथ पचास रातों तक किया गया था, "यहाँ तक कि जब ज़मीन अपनी सारी विशालता के बावजूद उन पर तंग हो गई" (1) यहाँ तक कि इतनी विशाल ज़मीन उन पर संकरी हो गई। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 187: कानपुर शहर, मोती महल मोहल्ले से। मुहम्मद खान और बादल खान सौदागरों की ओर से, प्रेषक अमीर-उद-दीन शाह, 24 सफर 1338 हिजरी। आदरणीय पीर-ओ-मुर्शिद, रोशन-ज़मीर मौलवी अहमद रज़ा खान साहब, अस्सलामु अलैकुम! सलाम के बाद, आपकी सेवा में निवेदन यह है कि मैंने आपका नाम सुना है। और लोगों से मालूम हुआ है कि आप बहुत बड़े बुजुर्ग हैं, लेकिन जब मेरा काम आपसे हो जाएगा, तभी मैं मानूंगा। पीर वही है जो मेरा पर्दा उठा सके। या नहीं? यह सब कर्मों का खेल है, और मैं मौला फज़ल-उर-रहमान साहब के दर का खादिम हूँ। मैं केवल जिन्न और फरिश्तों से बातचीत करना चाहता हूँ। फिर मैं आपका मुरीद भी हो जाऊँगा।

उत्तर: फरिश्तों से मिलने और बातचीत करने के लिए विलायत (संतता) की आवश्यकता होती है, और विलायत अर्जित (कस्बी) नहीं, बल्कि विशुद्ध रूप से ईश्वरीय उपहार (अताई) है। हाँ, वह कोशिश और संघर्ष करने वालों को अपना रास्ता दिखाते हैं। जिन्नों से संवाद की इच्छा और उनकी संगति की लालसा कतई अच्छी नहीं है। इसका कम से कम नुकसान यह है कि इंसान अहंकारी हो जाता है। जैसा कि हज़रत शेख अकबर मुहिउद्दीन इब्न अरबी (अल्लाह उनकी पवित्रता बनाए रखे) ने स्पष्ट किया है, और महान कुरान में है कि अहंकारी लोगों का ठिकाना जहन्नम (नर्क) है, और अल्लाह तआला की पनाह मांगते हैं, वह बेहतर जानता है।

---

1 अल-कुरान अल-करीम 9/118

طیش دلایا، جب تک مفصل نہ معلوم ہو یہ ظاہر نہیں ہو سکتا کہ کس کا قصور ہے۔ مرید اشتعال و طیش کے لئے نہیں بنایا گیا اور معافی تقصیر میں کبھی تاخیر ہی مصلحت ہوتی ہے۔ جیسے حضرت کعب بن مالک اور ان کے دونوں ہمراہیوں کے ساتھ پچاس شب تک کی گئی "حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ" 1 یہاں تک کہ اتنی وسیع زمین ان پر تنگ ہو گئی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۷: از شہر کانپور محلہ موتی محال۔ بروکان محمد خاں و بادل خاں سوداگران مرسلہ امیر الدین شاہ ۲۴ صفر ۱۳۳۸ھ جناب پیر و مرشد روشن ضمیر مولوی احمد رضا خاں صاحب، السلام علیکم! بعد آداب گزارش خدمت شریف میں یہ ہے کہ میں نے آپ کا نام سنا ہے۔ اور لوگوں کی زبانی معلوم ہوا ہے کہ آپ بہت بڑے بزرگ ہیں مگر جب میرا کام آپ سے ہو جائے تو میں سمجھوں، پیر وہ ہی ہے جو پیر میرے میرا پردہ آپ اٹھا سکتے ہیں۔ یا نہیں۔ عمل بات کا جھگڑا ہے اور میں مولا فضل الرحمن صاحب کے در کا خادم ہوں صرف بات چیت کرنا چاہتا ہوں جن اور ملائکہ سے۔ پھر آپ کا بیعت بھی ہو جاؤں گا۔

الجواب: ملائکہ سے ملاقات اور کلام کے لئے ولایت درکار، اور ولایت کسبی نہیں محض عطائی ہے۔ ہاں کوشش اور مجاہدہ کرنے والوں کو اپنی راہ دکھاتے ہے جنوں سے مکالمہ کی خواہش اور مصاحبت کی تمنا اصلاً خیر نہیں۔ کم سے کم جو اس کا ضرر ہے یہ کہ آدمی متکبر ہو جاتا ہے۔ جیسا کہ حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن عربی قدس سرہ نے تصریح فرمائی اور قرآن عظیم میں ہے کہ متکبروں کا ٹھکانا جہنم، والعیاذ باللہ تعالیٰ ھو تعالیٰ اعلم۔

---

1 القرآن الکریم ۹ / ۱۱۸

Volume 21 | Fatawa Rizvia

Drinking and Food Issues related to invitations, walima, hospitality, slaughter (zabiha), hunting, meat, etc.

Issue 198: 11 Dhul-Qi'dah 1306 AH | Mirza Baqi Beg Sahib Rampuri What do the scholars of religion say about this issue: Hindus offer food and sweets other than slaughtered animals to their false deities and name it 'Bhog' or 'Prasad'. Is eating it Shari'ah-permissible (halal) or not? Explain and be rewarded.

The Answer: It is permissible (halal) due to the absence of a prohibitor (i.e., there is no evidence for its prohibition). However, a Muslim should avoid it because of the impurity of association (evil association). It is stated in Alamgiri:

[Arabic Text]: If a Muslim slaughters a Magian's goat for their fire-temple or a disbeliever's sacrificial animal for their gods, it can be eaten because he has invoked the name of Allah the Almighty. But it is disliked (makruh) for a Muslim to do so. This is stated in Tatar-khaniya, quoting from Jami' al-Fatawa. I say: If this (the slaughtered animal) is permissible, then the thing asked about (the food and sweets) is even more worthy of being permissible.

[Urdu Translation from text]: If a Muslim slaughters a fire-worshipper's goat for their fire-temple or for a disbeliever's false gods, it can be eaten (i.e., if one wants to eat, one can) because the Muslim invoked the name of God over it. However, doing so is disliked for a Muslim. This is from Tatar-khaniya quoting Jami' al-Fatawa.

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Zaba'ih, Chapter 1, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/286.

Page 607 of 674

जिल्द २१ | फ़तावा रिज़विया

पेय और भोजन दावत-ए-वलीमा, मेज़बानी, ज़बीहा (ज़बह किया हुआ), शिकार, मांस और अन्य संबंधित मसले।

मसला १९८: ११ ज़िलक़दा १३०६ हिजरी | मिर्ज़ा बाक़ी बेग साहब रामपुरी धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: हिंदू जो अपने झूठे देवताओं को ज़बह के अलावा अन्य प्रकार के भोजन और मिठाई आदि चढ़ाते हैं और उसका नाम 'भोग' या 'प्रसाद' रखते हैं, उसका खाना शरीयत के अनुसार हलाल है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि आपको पुण्य मिले।

उत्तर: हलाल है क्योंकि इसके निषेध (हराम होने) का कोई प्रमाण नहीं है। लेकिन एक मुसलमान को इससे बचना चाहिए क्योंकि इसका जुड़ाव (निस्बत) अपवित्रता से है। आलमगीरी में उल्लेख है:

[अरबी पाठ]: अगर किसी मुसलमान ने किसी पारसी (आतिशपरस्त) की बकरी उसके पूजा स्थल के लिए या किसी काफ़िर के देवताओं के लिए ज़बह की, तो उसे खाया जा सकता है क्योंकि उसने अल्लाह तआला का नाम लिया है। लेकिन एक मुसलमान के लिए ऐसा करना मकरूह (नापसंद) है। यह तातार-ख़ानिया में जामे-उल-फ़तावा के हवाले से है। मैं (लेखक) कहता हूँ: जब यह (ज़बह किया हुआ जानवर) हलाल है, तो जिसके बारे में पूछा गया है (भोजन और मिठाई), वह तो हलाल होने के अधिक योग्य है।

[उर्दू अनुवाद]: अगर किसी मुसलमान ने अग्नि-पूजक की बकरी उसके अग्निकुंड के लिए या काफ़िर के झूठे खुदाओं के लिए ज़बह कर दी, तो उसे खाया जाएगा (यानी खाना चाहे तो खा सकता है) क्योंकि मुसलमान ने उस पर खुदा का नाम लिया है, लेकिन ऐसा करना मुसलमान के लिए मकरूह है। तातार-ख़ानिया में जामे-उल-फ़तावा के हवाले से।

[1] फ़तावा हिंदिया, किताब-उज़-ज़बाइह, बाब अव्वल, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/२८६।

पृष्ठ ६०७ (६७४ में से)

شرب وطعام دعوت ولیمہ، مہمانی، ذبیحہ، شکار، گوشت و غیرہ سے متعلق مسائل

مسئلہ ۱۹۸: ۱۱ / ذیقعدہ ۱۳۰۶ھ مرزا باقی بیگ صاحب رامپوری کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں ہنود جو اپنے معبودانِ باطلہ کو و ذبیحہ کے سوا اور قسم طعام و شیرینی وغیرہ چڑھاتے ہیں اور اس کا بھوگ یا پرشاد نام رکھتے ہیں اس کا کھانا شرعاً حلال ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: حلال ہے لعدم المحرم (حرمت کی دلیل ہونے کی وجہ سے۔ت) مگر مسلمان کو احتراز چاہئے لخبث النسبة (نسبت کی خباثت کی وجہ سے۔ت) عالمگیریہ میں ہے:

مسلم ذبح شاة المجوسی لبیت نارھم او الکافر لالھتھم توکل لانه سمی الله تعالی ویکره للمسلم کذا فی التتارخانیة ناقلا عن جامع الفتاوی اھ اقول: فاذا حلت هذه وهی ذبیحة فالمسئول عنه اولی بالحل۔

اگر کسی مسلمان نے آتش پرست کی بکری اس کے آتشکدہ کے لئے یا کافر کے جھوٹے خداؤں کے لئے ذبح کر ڈالی تو اسے کھایا جائے گا (یعنی کھانا چاہے تو کھا سکتا ہے) اس لئے کہ مسلمان نے اس پر خدا کا نام لیا ہے لیکن ایسا کرنا مسلمان کے لئے مکروہ ہے تاتارخانیہ میں جامع الفتاوٰی کے حوالہ سے۔

[1] فتاوٰی ہندیہ کتاب الذبائح الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۸۶

Fatawa Razawiyya, Vol. 21

It is narrated similarly. (Summary ends). I say: (I say that) when this is lawful after being slaughtered, then the matter regarding which the question was asked is lawful by way of priority (a fortiori). (T)

And Sheikh Muhaqqiq (may Allah Almighty have mercy on him) says in 'Majma-ul-Barakat': (Arabic): Whatever the fire-worshippers bring of food on their Nowruz (festival), it is permissible to take it, though avoiding it is safer. It is stated thus in Matalib-ul-Mumineen, quoting from Ad-Dhakhirah. (Summary ends). I say: When avoiding this is safer despite it only being food they prepared for their day of celebration, then the matter asked about is even more worthy and deserving of being avoided, as is not hidden. (T)

If the disbelievers are distributing it to the king as charity, then one should never go near it, O Lord, except in case of extreme necessity; because taking it as charity involves, God forbid, the humiliation of a Muslim and, as it were, placing the hand of a disbeliever above his hand. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: (Arabic): The upper hand is better than the lower hand; the upper hand is the one that gives, and the lower hand is the one that asks. (Narrated by Al-Shaykhayn [Bukhari and Muslim] and others from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both). And Allah Almighty knows best.)

Problem 199: What do the scholars of religion say regarding the issue where a tree has been watered with impure water like excrement etc.? Is it permissible to eat its fruit or not? Explain and be rewarded. (T)

---

1. Majma-ul-Barakat
2. Sahih al-Bukhari, Book of Zakat, Chapter: No charity except from the wealth of one who is rich... etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/192. Sahih Muslim, Book of Zakat, Explanation that the upper hand is better than the lower hand, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/332.

फतावा रज़विया, जिल्द २१

इसी प्रकार वर्णित है। (समाप्त)। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) जब यह ज़बीहा (ज़बह किया हुआ) होने के बाद हलाल है, तो जिस मसले के बारे में सवाल किया गया है, वह प्राथमिकता के आधार पर (बतरीक़-ए-औला) हलाल है। (त)

और शेख़ मुहक़्क़िक़ (अल्लाह उन पर कृपा करे) 'मजमा-उल-बरकात' में फ़रमाते हैं: (अरबी): अग्नि-पूजक (मजूसी) अपनी ईदों में जो खाना आदि लाते हैं, उसे लेना हलाल है, हाँ अलबत्ता उनसे बचना अधिक सलामती का मार्ग है। इसी तरह मताल़िब-उल-मोमिनीन में ज़ख़ीरा के हवाले से वर्णित है। (सारांश समाप्त)। मैं कहता हूँ: जब इससे बचना अधिक सलामती है, बावजूद इसके कि यह केवल वह खाना है जो उन्होंने अपनी सजावट के दिन के लिए तैयार किया है, तो जिसके बारे में सवाल किया गया है, वह बचने के अधिक योग्य और लायक है, जैसा कि छिपा नहीं है। (त)

यदि काफ़िर इसे राजा को सदक़ा (दान) के रूप में बाँट रहे हों, तो हे प्रभु, उसके पास हरगिज़ न जाएँ, सिवाय अत्यंत आवश्यकता के, क्योंकि सदक़ा के रूप में लेने में, अल्लाह न करे, एक मुसलमान का अपमान है और मानो काफ़िर का हाथ अपने हाथ पर ऊपर करना है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: (अरबी): ऊँचा हाथ नीचे के हाथ से बेहतर है, और देने वाला हाथ ऊँचा है और माँगने वाला नीचा। (शैख़ैन [बुख़ारी और मुस्लिम] और दूसरों ने इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से इसका वर्णन किया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।)

मसला १९९: दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जिस पेड़ को मल आदि का अशुद्ध पानी दिया गया हो, उसका फल खाना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएँ और पुण्य पाएँ। (त)

---

1. मजमा-उल-बरकात
2. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुज़ ज़कात, बाब: ला सदक़ा इल्ला अन ज़ोहरे ग़नी... आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/१९२। सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़कात, बयान कि ऊँचा हाथ नीचे के हाथ से बेहतर है, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/३३२।

पृष्ठ ६०८/६७४

سے اسی طرح منقول ہے۔ اھ اقول: (میں کہتا ہوں) جب یہ ذبیحہ ہونے کے بعد حلال ہے تو پھر جس مسئلہ کے متعلق سوال کیا گیا وہ بطریق اولٰی حلال ہے۔ (ت)

اور شیخ محقق رحمۃ اللہ تعالٰی نے مجمع البرکات میں فرماتے ہیں: مایاتی المجوس فی نیروزھم من الاطعمۃ یحل اخذ ذلک ولا احتراز عنہ اسلم کذا فی مطالب المومنین ناقلا عن الذخیرۃ اہ ملخصا اقول فاذا کان الاحتراز عن ھذا اسلم مع انہ لیس الاطعاما صنعہ لیوم زینتھم فالمستفسر عنہ اجدر بالاحتراز واحری کما لایخفی۔ آتش پرست اپنی عید میں جو کھانے وغیرہ لاتے ہیں ان کا لینا حلال ہے ہاں البتہ ان سے بچنا زیادہ سلامتی کی راہ ہے۔ اسی طرح مطالب المومنین میں ذخیرہ کے حوالے سے منقول ہے۔ تلخیص پوری ہوئی، اقول (میں کہتا ہوں) جب اس سے بچنا زیادہ سلامتی ہے باوجودیکہ یہ صرف وہ کھانا ہے جو انھوں نے اپنی زیب و زینت کے دن کے لئے تیار کیا ہے لہٰذا جس کے متعلق سوال کیا گیا وہ بچنے کے زیادہ قابل اور لائق ہے جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ (ت)

اگر کفار اس پر شاہ کو بطور تصدق بانٹ رہے ہوں جب تو ہرگز پاس نہ جائے یارب مگر بضرورت شدید ہ کہ صدقہ کے طور پر لینے میں معاذ اللہ مسلمان کی ذلت اور گویا کافر کے ہاتھ اس کے ہاتھ پر بالا کرنا ہے۔ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: الید العلیا خیر من الید السفلی والید العلیا ھي المنفقۃ والید السفلی ھي السائلۃ اخرجۃ الشیخان و غیرھما عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما واللہ تعالٰی اعلم۔ اونچا ہاتھ نیچے ہاتھ سے بہتر ہے اور دینے والا ہاتھ اونچا ہے اور مانگنے والا نیچا، (بخاری، مسلم اور ان دو کے علاوہ باقی لوگوں نے عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اس کی تخریج کی۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جس درخت کو پاخانہ وغیرہ کے ناپاک پانی دئے گئے ہوں اس کا میوہ کھانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

---

1 مجمع البرکات 2 صحیح البخاری کتاب الزکوٰۃ باب لاصدقہ الا عن ظھر غنی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۲، صحیح مسلم کتاب الزکوٰۃ بیان ان الید العلیا خیر من الید السفلی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۳۲

The Answer: It is permissible without any dislike. This is the school of thought of the majority of jurists.

Arabic Excerpt	Urdu Translation
In Radd al-Muhtar from Abu Masud: Crops irrigated with impurities are neither forbidden nor disliked according to most jurists. End. And Allah the Almighty knows best.	In Fatawa Shami, referring to Abu Masud, it is stated that those fields which are irrigated with impure water are neither forbidden nor disliked according to most jurists. End. And Allah the Almighty knows best. (T)

Problem 200: 11 Rajab 1307 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: A wedding procession (Barat) will go from here to Pilibhit. The host promises that there will be nothing prohibited by Sharia with the procession on the way. Upon reaching Pilibhit railway station, all companions will be fed. Those among them who refrain from Sharia-prohibited things will be sent immediately after eating to the bride's house to stay in separate accommodations and avoid the assembly of prohibited acts. After sending them, the procession will go to the bride's house with music, etc., and there will be dancing, fireworks, etc. in another house. Is it correct to participate in such a procession in this situation? Some people have signed an agreement stating that we will never meet those who have dancing and singing in their weddings. Should they also participate or not? Give a ruling and be rewarded. (T)

The Answer: If this person knows that his presence is so dear to these people that if he refuses to participate due to Sharia violations, they will be forced to refrain from prohibited acts and will not tolerate his non-participation, then it is mandatory for him to refuse participation unless the prohibited acts are abandoned. It is stated in Khazanat al-Muftiyin:

Arabic Excerpt

A man prepared a feast for relatives or a Walima, or organized a gathering for people of corruption, and invited a righteous man to the Walima. They said: if this man...

Urdu Translation

A person organized a general feast or Walima for his relatives and kin, and at the same time, also arranged a gathering of play, amusement, and frivolity for the corrupt people, and...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/217 Page 609 of 674

फतावा रजविया, जिल्द 21

जवाब: बिना किसी कराहत के जायज़ है। यही अक्सर फुकहा (विधिवेत्ताओं) का मत है।

अरबी उद्धरण

'रद्द अल-मुह्तार' में अबू मसूद से उल्लेख है: अशुद्धताओं से सिंचित फसलें अधिकांश फुकहा के अनुसार न तो हराम (वर्जित) हैं और न ही मकरूह (नापसंद)। इति, और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद

'फतावा शामी' में अबू मसूद के हवाले से है कि जिन खेतों को नापाक पानी से सींचा गया हो, वे अक्सर फुकहा के नज़दीक हराम और मकरूह नहीं हैं। इति। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। (त)

मसला 200: 11 रजब 1307 हिजरी दीन के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि यहाँ से एक बारात पीलीभीत जाएगी। मेज़बान वादा करता है कि रास्ते में बारात के साथ कोई शरीयत-विरुद्ध काम नहीं होगा। पीलीभीत रेलवे स्टेशन पहुँचकर सभी साथियों को खाना खिलाया जाएगा। उनमें से जो लोग शरीयत के वर्जित कामों से बचते हैं, उन्हें खाना खिलाते ही तुरंत दुल्हन के घर भेज दिया जाएगा ताकि वे अलग मकानों में ठहरें और वर्जित सभाओं से बचें। उन्हें भेजने के बाद बारात बाजे-गाजे के साथ दुल्हन के घर जाएगी और वहाँ दूसरे मकान में नाच और आतिशबाज़ी आदि होगी। क्या ऐसी बारात में शामिल होना सही है या नहीं? और कुछ लोगों ने यह अनुबंध लिखा था कि जो अपनी शादियों में नाच-गाना करेंगे, हम उनसे कभी नहीं मिलेंगे। क्या उन्हें भी शामिल होना चाहिए या नहीं? शरीयत का आदेश स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ। (त)

जवाब: अगर यह व्यक्ति जानता है कि इन लोगों के लिए मेरा साथ इतना प्रिय है कि शरीयत के विरुद्ध कार्यों के कारण यदि मैं शामिल होने से मना करूँतो वे मजबूरन उन वर्जित कार्यों को छोड़ देंगे और मेरा शामिल न होना उन्हें स्वीकार्य नहीं होगा, तो उस पर अनिवार्य है कि जब तक वर्जित कार्य न छोड़े जाएँ वह शामिल होने से इनकार करे। 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' में उल्लेख है:

अरबी उद्धरण

एक व्यक्ति ने अपने रिश्तेदारों या वलीमे के लिए दावत का आयोजन किया, या दुराचारियों के लिए एक सभा आयोजित की, और वलीमे में एक नेक

उर्दू अनुवाद

एक व्यक्ति ने अपने रिश्तेदारों और संबंधियों के लिए आम दावत या वलीमे की दावत का प्रबंध किया और साथ ही दुष्टों के लिए खेल-

अरबी उद्धरण	उर्दू अनुवाद
व्यक्ति को आमंत्रित किया। उन्होंने कहा: यदि यह व्यक्ति...	तमाशे और आमोद-प्रमोद की सभा भी सजाई, और...

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/217 पृष्ठ 609 / 674

الجواب: بِلا کراہت جائز ہے۔ یہی مذہب ہے اکثر فقہاء کا۔

عربی متن	اردو ترجمہ
فی ردالمحتار عن ابی مسعود الزروع المسقیة بالنجاسات لاتحرم ولاتکرہ عند اکثر الفقہاء انتھی، واللہ تعالٰی اعلم۔	فتاوی شامی میں ابو مسعود کے حوالے سے ہے کہ جن کھیتوں کو ناپاک پانیوں سے سیراب کیا گیا تو وہ اکثر فقہاء کے نزدیک حرام اور مکروہ نہیں انتھی واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۰: ۱۱ رجب ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بارات یہاں سے پیلی بھیت جائے گی میزبان وعدہ کرتا ہے کہ کوئی ممنوع شرعی بارات کے ساتھ راہ میں نہ ہوگا اسٹیشن ریل پیلی بھیت پر پہنچ کر سب ہمراہیوں کو کھانا کھلایا جائے گا اور ان میں جو لوگ ممنوعات شرعیہ سے پرہیز رکھتے ہیں۔ انہیں کھانا کھلاتے ہی دلہن کے مکان پر معاً بھیج دیا جائے گا کہ وہ علیحدہ مکانوں میں قیام کریں اور ممنوعات کے جلسہ سے بچیں انہیں بھیجنے کے بعد بارات ہمراہ باجہ وغیرہ کے دلہن کے گھر جائے گی اور وہاں دوسرے مکان میں ناچ اور آتشبازی وغیرہ ہوگی، اس صورت میں ایسی بارات کی شرکت درست ہے یا نہیں؟ اور کچھ لوگوں نے عہد نامہ لکھا تھا کہ جو اپنی شادیوں میں ناچ گانا کریں گے ہم ہرگز ان سے نہ ملیں گے انھیں بھی شرکت چاہئے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: اگر یہ شخص جانتا ہے کہ میری خاطر ان لوگوں کو ایسی عزیز ہے کہ بحالت منکرات شرعیہ میں شرکت سے انکار کروں گا تو وہ مجبوراً ممنوعات سے باز رہیں گے اور میرا شریک

نہ ہونا گوارانہ کریں گے تو اس پر واجب ہے کہ بے ترک منکرات شرکت سے انکار کرے۔ خزانہ المفتیین میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
رجل اتخذ ضیافۃ للقرا بۃ او ولیمۃ او اتخذ مجلسا لاھل الفساد فدعا رجلا صالحا الی الولیمۃ قالوا ان کان ھذا الرجل	ایک شخص نے اپنے رشتہ داروں اور قرابتداروں کے لئے عام دعوت طعام یا دعوت ولیمہ کا اہتمام کیا اور ساتھ ہی کھیل تماشے لہو ولعب کی مجلس بھی فسادیوں کے لئے آراستہ کی اور

1 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۷ Page 609 of 674

Vol. 21 Fatawa Rizvia

[Arabic Text]: Even if his refusal to accept the invitation would prevent them from their sinful acts, accepting it is not permissible for him; rather, it is mandatory for him not to accept, because this is forbidding the evil. [1] An invitation was sent to a pious person unrelated to the family. The Imams state that if that person, by not accepting the invitation, can stop them from organizing wrong types of gatherings and sinful acts, then for him, accepting the invitation is not permissible; rather, it is mandatory not to accept it, because the act of preventing sin takes precedence for him. (T)

And if he knows that his respect and status in their eyes is such that if he is present, they will not be able to perform acts prohibited by Sharia, then it is mandatory for him and a cause for great reward to participate. It is stated in Rad al-Muhtar: [Arabic Text]: If he knows they will abandon that out of respect for him, then he must go. - Itqani. [2] When he knows that because of respect for him they will give up sinful acts, then it is necessary for him to go there and participate. Itqani. (T)

And if neither of these two situations exists, i.e., if he knows that prohibited acts will occur exactly where the food is served, and the promise of the wedding party is merely a pretext, then he must never go. Allah Almighty says, "Then after remembrance, do not sit with the wrongdoing people." [3] Allah Almighty has commanded: After remembering, do not sit or gather with the wrongdoers. (T)

It is in Hidaya: [Arabic Text]: If he knows [about prohibited things] before attending, he should not attend, because the right of the invitation has not become binding upon him. [4] If he becomes aware (of acts prohibited by Sharia) before going, then he should not go there because the right of invitation is not binding on him. (T)

It is in Kifaya: [Arabic Text]: Because accepting an invitation is only binding when... Because accepting an invitation is only mandatory when...

---

[1] Fatawa Hindia with reference to Khizanat-ul-Muftiyyin, Kitab-ul-Karahiyyah, Chapter 12, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 5/343. [2] Rad-ul-Muhtar, Kitab-ul-Hazr wal Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/222. [3] Al-Quran al-Karim, 6/68. [4] Al-Hidaya, Kitab-ul-Karahiyyah, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/453.

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

[अरबी पाठ]: भले ही उसका निमंत्रण स्वीकार न करना उन्हें उनके पापों से रोक दे, तो उसके लिए स्वीकार करना जायज़ नहीं है; बल्कि उस पर अनिवार्य है कि वह स्वीकार न करे, क्योंकि यह बुराई से रोकना है। [1] खानदान से असंबंधित एक नेक व्यक्ति को भी निमंत्रण पत्र भेजा गया। महान इमामों का कहना है कि यदि वह व्यक्ति उस निमंत्रण को स्वीकार न करके उन्हें गलत प्रकार की सभाओं और पापपूर्ण कार्यों से रोक सकता है, तो उसके लिए उस निमंत्रण को स्वीकार करना जायज़ नहीं है, बल्कि स्वीकार न करना अनिवार्य है क्योंकि पाप से रोकने का कार्य उसके लिए अधिक महत्वपूर्ण है। (त)

और यदि वह जानता है कि उनकी नज़रों में उसका सम्मान और गरिमा ऐसी है कि यदि वह साथ होगा तो वे शरिया-विरोधी कार्य नहीं कर सकेंगे, तो उस पर शामिल होना अनिवार्य है और यह महान पुण्य का कारण है। रद अल-मुह्तार में है: [अरबी पाठ]: यदि वह जानता है कि वे उसके सम्मान के कारण उसे छोड़ देंगे, तो उसे जाना चाहिए। - इत्कानी। [2] जब वह जानता है कि उसके सम्मान के कारण वे पापपूर्ण कार्य छोड़ देंगे, तो उसके लिए वहां जाना और शामिल होना ज़रूरी है। इत्कानी। (त)

और यदि ये दोनों स्थितियाँ नहीं हैं, यानी यदि वह जानता है कि जहाँ भोजन परोसा जाएगा वहीं शरिया-विरोधी कार्य होंगे और बारात वालों का वादा केवल एक बहाना है, तो उसे हरगिज़ नहीं जाना चाहिए। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "फिर याद आ जाने के बाद ज़ालिमों के साथ न बैठो।" [3] अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: याद आ जाने के बाद ज़ालिमों के साथ न बैठो और मजलिस न करो। (त)

हिदाया में है: [अरबी पाठ]: यदि वह आने से पहले [मनाही वाली चीज़ों के बारे में] जान ले, तो उसे शामिल नहीं होना चाहिए क्योंकि निमंत्रण का अधिकार उस पर बाध्यकारी नहीं हुआ है। [4] अगर जाने से पहले ही उसे (शरिया-विरोधी कार्यों का) पता चल जाए, तो वहाँ न जाए क्योंकि उस पर निमंत्रण का हक लाज़िम नहीं हुआ। (त)

किफ़ाया में है: [अरबी पाठ]: क्योंकि निमंत्रण स्वीकार करना केवल तब अनिवार्य होता है जब... इसलिए कि निमंत्रण स्वीकार करना उस समय लाज़िम होता है जब...

[1] फ़तावा हिंदिया, ख़ज़ानत-उल-मुफ़्तियीन के हवाले से, किताब-उल-कराहियह, अध्याय 12, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 5/343। [2] रद-उल-मुह्तार, किताब-उल-हज़र वल इबाहह, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/222। [3] अल-क़ुरान अल-करीम, 6/68। [4] अल-हिदाया, किताब-उल-कराहियह, मतबा' यूसुफ़ी, लखनऊ, 4/453।

पेज 610 का 674

بحال لو امتنع عن الاجابة منعهم عن فسقهم لا تباح له الاجابة بل یجب علیه ان لا یجیب لانه نهی عن المنکر ۔1 خاندان سے غیر متعلق ایک نیک شخص کو بھی دعوت نامہ بھیجا ائمہ کرام فرماتے ہیں کہ اگر وہ شخص اس دعوت کو قبول نہ کرتے ہوئے انھیں غلط قسم محفل آرائی اور بدکاری سے روک سکتا ہوں تو اس کے لئے اس دعوت کو قبول کرنا مباح نہیں بلکہ اس پر دعوت کو قبول نہ کرنا واجب ہے کیونکہ گناہ سے روکنے کا عمل اس کے لئے مقدم ہے۔ (ت)

اور اگر جانتا ہے کہ میری عزت و عظمت ان کی نگاہوں میں ایسی ہے کہ میں ساتھ ہوں گا تو وہ منکرات شرعیہ نہ کرسکیں گے تو اس پر واجب ہے و موجب ثواب عظیم ہے کہ شریک ہو۔

ردالمختار میں ہے : اذا علم انهم یترکون ذلك احتراماً له فعلیه ان یذهب اتقانی2 ۔ جب وہ جانتا ہے کہ اس کے احترام کی وجہ سے وہ گناہ والے کام چھوڑ دیں گے تو اس پر ضروری ہے کہ وہاں جائے اور شرکت کرے۔ اتقانی ۔ (ت)

اور اگر یہ دونوں صورتیں نہیں تو اگر جانتا ہے کہ جہاں کھانا کھلایا جائے گا وہیں منکرات شرعیہ ہوں گے اور برات والے کا وعدہ محض حیلہ ہی حیلہ ہے تو ہر گز نہ جائے۔ قال اللہ تعالی "فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ"3 ۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا : یاد آجانے کے بعد ظالموں کے ساتھ نہ بیٹھو اور مجلس نہ کرو۔ (ت)

ہدایہ میں ہے : لو علم قبل الحضور لا یحضر لانه لم یلزمه حق الدعوة 4۔ اگر جانے سے پہلے ہی اسے (منکرات شرعیہ کا) اعلم ہوجائے تو وہاں نہ جائے کیونکہ اس پر دعوت کا حق لازم نہیں ہوا۔ (ت)

کفایہ میں ہے : لان اجابة الدعوة انما تلزم اذا کانت اس لئے کہ دعوت قبول کرنا اس وقت لازم ہوتا ہے

---

1 فتاویٰ ہندیہ بحوالہ خزانۃ المفتین کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۵ / ۳۴۳ 2 رد المحتار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۲ 3 القرآن الکریم ۶ / ۶۸ 4 الہدایۃ کتاب الکراہیۃ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۵۳

Fatawa Razawiya Volume 21

Invitation according to the Sunnah | As long as the invitation is according to the Sunnah. (T) And if it is really so that the invitation itself is free from forbidden acts, even if people are busy in sin in another place, there is no harm in participating. Allah Almighty said: "And no bearer of burdens will bear the burden of another" | Allah Almighty's command is: No soul shall bear the burden of another. (T) In short, the host is a sinner, then Islamically, an invitation from a sinner is permissible as long as it does not itself contain sin. It is mentioned in 'Khazanat al-Muftiyeen': If a person is in such a position that even if he does not accept the invitation, they will not refrain from immorality, then there is no harm or objection in accepting the invitation and eating. However, he should condemn their sin and disobedience, because he accepted the invitation (meaning he himself did not commit any violation), and accepting an invitation is either obligatory (Wajib) or recommended (Mustahabb). Therefore, such an invitation which is joined by sin is not prohibited. (T) | If a person is in such a position that even if he does not accept the invitation, they will not refrain from sin and disobedience. Then there is no harm or objection in accepting the invitation. However, he should deny their sin and disobedience because he accepted the invitation (i.e., did not commit any violation himself) and accepting the invitation is obligatory or recommended, so such an invitation that is linked with sin is not prohibited. (T) However, if a scholar knows that by his participation, the public will suspect and criticize him, then he should not go, as one should avoid situations of suspicion, and opening the door for backbiting against Muslims is prohibited. On the authority of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Whoever believes in Allah and the Last Day should not stand in places of suspicion." Mentioned by Al-Shurunbulali and others. | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever believes in Allah Almighty and the Day of Resurrection should avoid suspicious places." This was mentioned by Allama Hasan Al-Shurunbulali and others. (T)

1. Al-Kifayah with Al-Fath al-Qadir, Kitab al-Karahiyah, Maktaba Nooriyah Razawiyah Sukkur, 8/250
2. The Holy Quran, 6/164
3. Fatawa Hindiyya with reference to Khazanat al-Muftiyeen, Kitab al-Karahiyah, Chapter 12, Maktaba Nooriyah Razawiyah Sukkur, 5/333
4. Maraqi al-Falah Sharh Nur al-Idah with Hashiyah al-Tahtawi on Maraqi al-Falah, Kitab al-Salah, Bab Idrak al-Faridah, p. 249

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

अद-दावत अल वज्हिस सुन्नह | जबकि दावत सुन्नत के मुताबिक हो। (त) और अगर हकीकत में ऐसा ही है कि दावत खुद बुराइयों से पाक होगी, चाहे दूसरे मकान में लोग गुनाह में मशगूल हों, तो शिरकत करने में कोई हर्ज नहीं है। अल्लाह तआला का इरशाद है: "कोई जान किसी दूसरी जान का बोझ नहीं उठाएगी" | अल्लाह तआला का इरशाद है: कोई जान किसी दूसरी जान का बोझ न उठाएगी। (त) संक्षेप में यह कि मेज़बान गुनहगार है, तो शरीयत के अनुसार एक गुनहगार की दावत तब जायज़ है जब वह खुद गुनाह पर मुश्तमिल न हो। 'खज़ानतुल मुफ़्तीन' में है: अगर किसी व्यक्ति की स्थिति ऐसी हो कि यदि वह दावत स्वीकार न करे तब भी वे फ़िस्क (अधर्म) से बाज़ नहीं आएंगे, तो दावत स्वीकार करने और खाने में कोई हर्ज नहीं है, और वह उनके गुनाह और फ़िस्क का इनकार करे क्योंकि उसने दावत स्वीकार की है, और दावत स्वीकार करना वाजिब या मुस्तहब है, इसलिए ऐसी दावत जिसमें गुनाह जुड़ा हो, मना नहीं है। | अगर किसी व्यक्ति की ऐसी पोजीशन हो कि अगर यह दावत कुबूल न करे तब भी वो गुनाह और नाफरमानी से बाज़ नहीं आएंगे। तो फिर दावत की कुबूलियत में कोई हर्ज और मुज़ाइका नहीं। अलबत्ता उनके गुनाह और नाफरमानी का इंकार करे क्योंकि उसने तो दावत कुबूल की (यानी खुद कोई खिलाफवरज़ी नहीं की) और दावत कुबूल करना वाजिब है या मुस्तहब लिहाज़ा ऐसी दावत जिससे गुनाह पैवस्त हो ममनू (निषेध) नहीं। (त) मगर आलिम अगर यह जाने कि मेरी इतनी शिरकत पर भी अवाम मुझे मुत्तहम और मतऊन करेंगे तो न जाए कि तोहमत के मवाक़े से बचना चाहिए और मुसलमानों पर ग़ीबत का दरवाज़ा खोलना मना है। हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से रिवायत है: जो कोई अल्लाह और यौम-ए-आखिरत पर ईमान रखता है, वह तोहमत के मकामात पर खड़ा न हो। इसे अल-शुरुनबुलाली और अन्य ने ज़िक्र किया है। | हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया: जो कोई अल्लाह तआला और क़ियामत पर ईमान रखता है तो वो मकामात-ए-तोहमत से बचे, इसको अल्लामा हसन शुरुनबुलाली वग़ैरह ने ज़िक्र किया। (त)

1. अल-किफाया मअ अल-फ़त्ह अल-क़दीर, किताब अल-कराहिया, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 8/250
2. अल-कुरान अल-करीम, 6/164
3. फ़तावा हिन्दिया बहवाला खज़ानतुल मुफ़्तीन, किताब अल-कराहिया, बाब 12, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 5/333

4. मराक़ी अल-फलाह शरह नूर अल-ईज़ाह मअ हाशिया अत-ततावी अल मराक़ी अल-फलाह, किताब अस-सलात, बाब इदराक अल-फरीज़ा, पृ. 249

पृष्ठ 611 का 674

الدعوۃ علی وجہ السنہ | جبکہ دعوت سنت کے مطابق ہو۔ (ت) اور اگر واقعی ایسا ہی ہے کہ نفس دعوت منکرات سے خالی ہوگی اگرچہ دوسرے مکان میں لوگ مشغول گناہ ہوں تو شرکت میں کوئی حرج نہیں۔ قال تعالٰی "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰی" 2۔ | اللہ تعالٰی کا ارشاد ہے : کوئی جان کسی دوسری جان کا بوجھ نہ اٹھائے گی۔ (ت) غایت یہ کہ میزبان گنہ گار ہے پھر شرعاً گنہگار کی دعوت ہے جبکہ وہ خود گناہ پر مشتمل نہ ہو، خزانہ المفتیین میں ہے : ان لم یکن الرجل بحال لولم یجب لا ینعم من الفسق لاباس بان یجیب ویعطم وینکر معصیتھم وفسقھم لانہ اجابۃ الدعوۃ واجابۃ الدعوۃ واجبۃ او مندوبۃ فلا یمتنع بمعصیۃ اقترنت بھا 3۔ | اگر کسی شخص کی ایسی پوزیشن ہو کہ اگر یہ دعوت قبول نہ کرے تب بھی وہ گناہ اور نافرمانی سے باز نہیں آئیں گے۔ تو پھر دعوت کی قبولیت میں کوئی حرج اور مضائقہ نہیں۔ البتہ ان کے گناہ اور نافرمانی کا انکار کرے کیونکہ اس نے تو دعوت قبول کی (یعنی خود کوئی خلاف ورزی نہیں کی) اور دعوت قبول کرنا واجب ہے یا مستحب لہذا ایسی دعوت جس سے گناہ پیوست ہو ممنوع نہیں۔ (ت) مگر عالم اگر جانے کہ میری اتنی شرکت پر بھی عوام مجھے متہم و مطعون کرینگے تو نہ جائے کہ مواقع تہمت سے بچنا چاہئے اور مسلمانوں پر فتح باب غیبت ممنوع ہے۔ عن النبي صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من کان یؤمن باللہ والیوم الاخر فلا یقفن مواقف التھم ذکرہ الشرنبلالي وغیرہ 4۔ | حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: جو کوئی اللہ تعالٰی اور قیامت پر ایمان رکھتا ہے تو وہ مقامات تہمت سے بچے، اس کو علامہ حسن شرنبلالی وغیرہ نے ذکر کیا۔ (ت)

۱ الکفایۃ مع الفتح القدیر کتاب الکراہیۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸/ ۲۵۰ ۲ القرآن الکریم ۶/ ۱۶۴ ۳ فتاوٰی ہندیہ بحوالہ خزانہ المفتیین کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر مکتبہ نوریہ رضویہ

سکھر ۵/ ۳۳۳ ۴ مراقی الفلاح شرح نورالایضاح مع حاشیہ الطحطاوی علی مراقی الفلاح کتاب الصلوٰۃ باب ادراک الفریضہ ص ۲۴۹

Fatawa Razawiyyah Volume 21

Similarly, those who make a promise should not go back on it, as breaking a promise is blameworthy. Allah the Almighty says: "And fulfill the covenant; indeed, the covenant will be questioned" [Quran 17:34] - The word of Allah: (O people!) fulfill the promise because there will be an inquiry regarding the promise on the Day of Resurrection. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 201: Sent from Ujjain by Maulvi Yaqub Ali Khan, 9 Muharram al-Haram 1309 AH.

[Persian text]: What do the scholars of Shari'ah and the Muftis of the spiritual path say in this matter that Zaid holds the position of deputy and Imam and eats food in the houses of those who, for the sake of the Christians, cook pork and carrion meat to be eaten. He says that there is no harm in cooking carrion and pork; just wash your hands and they become pure. Because of this, most of the people of the city, considering it a perfect authority, eat food in his house. In this regard, contempt for the people of Islam, destruction, and dispute have occurred among Muslims. So, regarding the speaker of these words, the one who opposes the Shari'ah, and the helper and supporter, what is the ruling? Is eating food at the place of that person who is involved in this ugly and deficient work correct or not? Please state with evidence from the Book. Give a verdict and you will be rewarded.

[Urdu text]: What do the scholars of Shari'ah and the Muftis of the spiritual path say regarding this matter: Zaid performs the duties of imamate and deputies at a place, but there are people who cook pork and carrion meat to feed Christians. Zaid eats food from their houses and says that there is no harm in cooking carrion and pork for Christians; once the hands are washed after cooking, they become pure. Many people in the city, seeing Zaid's conduct, have started eating food from those people's houses, while some people detest this act and are in strong disagreement, and it has turned into a state of conflict. Therefore, please state in the light of the Quran and Sunnah what the Shari'ah ruling is regarding the aforementioned person, and what the Shari'ah says about his support, aid, and those who cooperate with him. State it so that you may receive reward. (T)

The Answer:

[Persian]: Such bold sinners who, for the sake of feeding disbelievers, have made it a profession to cook such filthiest impurities and most impure forbidden things, and have abandoned the cleanliness of nature and purity...

[Urdu]: Such bold, fearless, and individuals devoid of piety who adopt the profession of cooking and feeding the filthiest, most impure, and forbidden things for the disbelievers and non-Muslims...

1. Al-Quran Al-Karim 17/34 Page 612 of 674

फतावा रज़विया जिल्द 21

वैसे ही वे वादा करने वाले (अपने वादे से) न फिरें क्योंकि वादे के ख़िलाफ़ जाना दोषपूर्ण है। अल्लाह तआला का इरशाद है: "और वादा पूरा करो; बेशक वादे के बारे में (क़यामत के दिन) सवाल होगा" [क़ुरआन 17:34] - अल्लाह तआला का फरमान: (ऐ लोगो!) वादा पूरा किया करो क्योंकि वादे के मुताल्लिक़ क़यामत के दिन पूछताछ होगी। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 201: उज्जैन से मौलवी याक़ूब अली खान द्वारा प्रेषित, 9 मुहर्रम अल-हराम 1309 हिजरी।

[फारसी पाठ]: शरीयत के उलमा और तरीक़त के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद इमामत और नियाबत का पद रखता है और उन लोगों के घर खाना खाता है जो ईसाइयों के लिए सुअर और मुर्दार का गोश्त पकाते हैं। वह कहता है कि मुर्दार और सुअर पकाने में कोई हर्ज नहीं; बस हाथ धो लो और वे पाक हो जाते हैं। इस वजह से, शहर के अधिकांश लोग इसे एक मुकम्मल सनद (प्रमाण) मानकर उसके घर खाना खाते हैं। इस बारे में इस्लाम के मानने वालों के बीच अपमान, तबाही और विवाद की स्थिति पैदा हो गई है। तो इस तरह की बातें करने वाले, शरीयत का विरोध करने वाले और उसके मददगार के बारे में क्या हुक्म है? उस व्यक्ति के घर खाना खाना जो इस घृणित और दोषपूर्ण कार्य में लिप्त है, सही है या नहीं? किताब (क़ुरआन) के प्रमाण के साथ बयान फ़रमाएँ। जवाब दें और सवाब पायें।

[उर्दू पाठ]: शरीयत के उलमा और तरीक़त के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद एक जगह पर इमामत और नियाबत के फ़राएज़ (कर्तव्य) अंजाम देता है लेकिन जो लोग सुअर और मुर्दार का गोश्त पकाकर ईसाइयों को खिलाते हैं, ज़ैद उन लोगों के घरों से खाना खाता है और कहता है कि ईसाइयों के लिए मुर्दार और सुअर का गोश्त पकाने में कोई हर्ज नहीं; पकाने के बाद हाथ धो डाले तो पाक हो जाते हैं। शहर के अक्सर लोग ज़ैद के इस रवैये को देख कर उन लोगों के घरों से खाना खाने लगे हैं जबकि कुछ लोग इस काम से नफ़रत और सख़्त इख़्तिलाफ़ (विरोध) कर रहे हैं और विवाद की सूरत बन गई है। लिहाज़ा किताब व सुन्नत की रोशनी में बयान फ़रमाया जाए कि ज़िक्र किए गए व्यक्ति के बारे में क्या शरीई हुक्म है और उसकी मदद व इमदाद और उससे सहयोग करने वालों के बारे में शरीयत क्या फ़रमाती है। बयान फ़रमाएँ ताकि अज्र व सवाब (पुण्य) पायें। (त)

अल-जवाब (उत्तर):

[फारसी]: ऐसे निडर गुनहगार जिन्होंने काफ़िरों को खिलाने के लिए ऐसी सबसे गंदी नजासत और नापाक हराम चीज़ें पकाने को पेशा बना लिया है और स्वभाव की स्वच्छता और पवित्रता को त्याग दिया है...

[उर्दू]: ऐसे निडर, बेख़ौफ़ और तक़वा (परहेजगारी) से ख़ाली लोग जो काफ़िरों और ग़ैर-मुस्लिमों के लिए सबसे ख़बीस (गंदी) और नजिस व हराम चीज़ें पकाने और खिलाने का पेशा इख़्तियार करें...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/34 पेज 612 का 674

یونہی وہ عہد کرنے والے نہ جائیں کہ خلاف عہد معیوب ہے۔ قال تعالٰی 'وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا' - اللہ تعالٰی کا ارشاد ہے: (لوگو!) وعدہ پورا کیا کرو کیونکہ وعدہ کے متعلق قیامت کے دن پوچھ ہوگی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۱: از اوجین مرسلہ مولوی یعقوب علی خاں ۹ محرم الحرام ۱۳۰۹ھ

[فارسی متن]: چہ می فرمایند علمائے شریعت و مفتیان طریقت دریں مسئلہ کہ زید منصب نیابت و امامت دارد و طعام بخانہ کسانیکہ لحکم خوک و مردار پختہ نصاری را می خوارند بخورد و می گوید کہ پختن مردار وخوک باکے نیست دست بشوئید پاک شود و ازیں سبب اکثرے مردماں شہر سند کامل دانستہ تناول طعام بخانہ اومی نمایند دریں بارہ حقارت اہل اسلام و تہلکہ و نزاع در میان مسلماناں واقع گردیدہ پس بحق گوینده ایں کلام مخالف القیام شرعی ومد و معاون آنچہ حکم و طعام خوردن بر مکان آن شخص کہ دریں کار زشتیہ و ناقصہ ملوث اند درست ست یانہ بیان فرمایند بسند کتاب۔ بینوا توجروا۔

[اردو متن]: علمائے شریعت اور مفتیان طریقت اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ زید ایک مقام پر امامت و نیابت کے فرائض انجام دیتا ہے لیکن جو لوگ سور اور مردار کا گوشت پکا کر عیسائیوں کو کھلاتے ہیں زید ان لوگوں کے گھروں سے کھانا کھاتا ہے اور کہتا ہے کہ مردار اور سور کا گوشت عیسائیوں کے لئے پکانے میں کوئی حرج نہیں۔ پکانے کے بعد ہاتھ دھو ڈالے تو پاک ہو جاتے ہیں۔ شہر کے اکثر لوگ زید کے اس طرز عمل کو دیکھ کر ان لوگوں کے گھر سے کھانا کھانے لگے ہیں جبکہ کچھ لوگ اس عمل سے نفرت اور سخت اختلاف کر رہے ہیں اور نزاع کی

صورت بن گئی ہے۔ لہٰذا کتاب وسنت کی روشنی میں بیان فرمایا جائے کہ شخص مذکور کے بارے میں کیا شرعی حکم ہے اور اس کی معاونت وامداد اور اس سے تعاون کرنے والوں کے بارے میں شریعت کیا فرماتی ہے۔ بیان فرماؤ تا کہ اجر و ثواب پاؤ۔ (ت)

الجواب:

[فارسی]: ہمچوں بیباک فجار کہ بہر خوردن کفار پختن چنین اخبث نجاسات و انجس محرمات پیشہ ساختہ اند و نظافت طبع و نزاہت

[اردو]: ایسے نڈر، بے خوف اور تقوی سے عاری لوگ جو کافروں غیر مسلموں کے لئے خبیث ترین اور نجس وحرام چیزیں پکانے کھلانے کا پیشہ اختیار

Explanation: Pious and God-fearing individuals should never eat at the homes of such people (who openly disregard religious laws), because where prohibited things are used extensively, there is a possibility that the utensils are contaminated with impure items. Furthermore, for religious and pious people to visit such individuals and eat from such suspicious utensils can lead to blame and suspicion in the eyes of the general public. A sacred Hadith states: 'Whoever believes in Allah and the Last Day should avoid places of suspicion.' Therefore, in such situations, it is necessary to avoid blame, taunts, and suspicion; otherwise, this action will involve fellow religious brothers in major sins like backbiting, slander, malice, and the use of offensive nicknames. Another blessed Hadith says: 'O people! Avoid those actions that the ears dislike, and abstain from such acts for which one must apologize.' Moreover, alienating Muslims without a legal (Sharia-based) necessity is prohibited. Accordingly, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: 'Give glad tidings to Muslims and do not cause aversion.' The purpose of Sharia is to unite and create harmony, not to cause division. This is the demand of sound intellect.

Source text (Persian/Arabic): Ignoring everything and casting it behind, it is not appropriate for a religious Muslim to eat food at their house, regardless of the fact that sincere experience bears witness that frequent dealing with a thing removes its sanctity from sight. Thus, it is suspected that they would be careless regarding their utensils and vessels concerning the aforementioned accursed impurities. Taking such a step causes criticism and suspicion. It is narrated in the Hadith: 'Whoever believes in Allah and the Last Day should not stand in places of suspicion.'[1] What is suitable for a religious believer is to not spill their own honor without Sharia necessity and open themselves to taunts and suspicion, thus leading their religious brothers into major sins of backbiting, malice, and calling by bad nicknames, etc. It is said in the Hadith: 'Beware of what is unpleasant to the ear'[2] - and in another Hadith: 'Beware of every matter for which an apology is required'[3], some narrate more: 'for indeed, good does not require an apology.' Furthermore, this matter causes aversion among Muslims, and causing aversion among Muslims without Sharia necessity is strictly forbidden. The Master of the World (peace and blessings be upon him) said: 'Give glad tidings and do not cause aversion'[4]. The goal of Sharia is harmony.

Footnotes: 1. Maraqi al-Falah with Hashiyah al-Tahtawi on Maraqi al-Falah, Bab Idrak al-Faridah, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, p. 249. 2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Baqiya Hadith Abi al-Ghawiya, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/6. 3.

Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 7551, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 1/431. 4. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Bab Ma Kana al-Nabiyyu Yakhulihim bi'l-Maw'izati etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/16, Musnad Imam Ahmad bin Hanbal Hadith Abi Musa (R.A), Al-Maktab al-Islami Beirut 4/399.

व्याख्या: ऐसे लोगों (जो धार्मिक नियमों की अवहेलना करते हैं) के यहाँ दीनदार और परहेजगार लोगों को हरगिज़ खाना नहीं खाना चाहिए क्योंकि जहाँ हराम चीज़ों का इस्तेमाल कसरत से हो, वहाँ बर्तनों के नापाक चीज़ों से दूषित होने की संभावना होती है। और दीनदार व परहेजगार लोगों का ऐसे लोगों के यहाँ जाना और उनके यहाँ से ऐसे संदिग्ध बर्तनों में खाना खाना आम लोगों की नज़रों में इल्ज़ाम और तोहमत (संदेह) का कारण बन सकता है। हदीस शरीफ़ में है: 'जो कोई अल्लाह तआला और क़यामत पर ईमान रखता है, वह तोहमत के स्थानों से बचे।' लिहाज़ा ऐसी स्थिति में इल्ज़ाम, तान और तोहमत से बचना ज़रूरी है, अन्यथा यह क़दम अपने धार्मिक भाइयों को गीबत (पीठ पीछे बुराई), तोहमत, नफरत और बुरे नामों के इस्तेमाल जैसे बड़े पापों में मुब्तला कर देगा। हदीस मुबारक है: 'लोगो! उन कामों से बचो जिन्हें कान नापसंद करते हैं और ऐसे कामों से परहेज़ करो जिनके करने पर माफ़ी माँगनी पड़े।' और बिना किसी शरई मजबूरी के मुसलमानों को खुद से दूर करना या उनमें नफरत पैदा करना मना है। चुनाँचे हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: 'मुसलमानों को खुशख़बरी सुनाओ और नफ़रत मत दिलाओ।' शरीयत का मक़सद जोड़ना और एकता पैदा करना है, न कि तोड़ना। यही अक्ल-ए-सलीम का तक़ाज़ा है।

मूल पाठ (फ़ारसी/अरबी): सब कुछ नज़रअंदाज़ करते हुए, एक धार्मिक मुसलमान के लिए उनके घर खाना खाना उचित नहीं है, इस तथ्य के बावजूद कि सच्चा अनुभव गवाह है कि किसी चीज़ के साथ बार-बार व्यवहार करने से उसकी पवित्रता नज़रों से ओझल हो जाती है। इसलिए यह संदेह है कि वे उपरोक्त शापित अशुद्धियों के संबंध में अपने बर्तनों के प्रति लापरवाह होंगे। इस तरह का कदम उठाना आलोचना और तोहमत का कारण है। हदीस में वर्णित है: 'जो कोई अल्लाह और अंतिम दिन पर ईमान रखता है, वह तोहमत के स्थानों पर न खड़ा हो।'[1] एक धार्मिक आस्तिक के लिए यह क्या शोभा देता है कि वह बिना शरई ज़रूरत के अपनी इज़्ज़त गँवा दे और खुद को तान व तोहमत का निशाना बनाए, और अपने धार्मिक भाइयों को गीबत, द्वेष और बुरे नामों से पुकारने आदि जैसे बड़े पापों में धकेल दे। हदीस में कहा गया है: 'उस चीज़ से बचो जो कान को अप्रिय लगे'[2] - और दूसरी हदीस में है: 'हर उस मामले से बचो जिसके लिए माफ़ी माँगनी पड़े'[3], कुछ और अधिक रिवायत करते हैं: 'क्योंकि वास्तव में भलाई के लिए माफ़ी माँगने की ज़रूरत नहीं होती।' इसके अलावा, यह बात मुसलमानों के बीच नफ़रत का कारण बनती है, और बिना शरई ज़रूरत के मुसलमानों में

नफ़रत फैलाना कतई मना है। सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'खुशखबरी दो और नफ़रत न फैलाओ'[4]। शरीयत का उद्देश्य मेल-मिलाप है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. मराक़ी अल-फ़लाह मा हाशियह अत-तहतावी, बाब इद्राक अल-फ़रीदाह, नूर मोहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची, पृ. 249। 2. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, बक़िया हदीस अबी अल-ग़ाविया, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 2/6। 3. अल-फ़िरदौस बि-मासूर अल-ख़िताब, हदीस 7551, दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत, 1/431। 4. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इल्म, बाब मा काना अल-नबी यखुलिहुम बिल-मौइज़ह आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/16, मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल हदीस अबी मूसा (रज़ि.), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4/399।

पृष्ठ 613/674

شرح ہمہ ایک لخت پس پشت انداختہ مسلمان متدین را طعام بخانہ ایشان نشاید خورد بقطع نظر از انکہ تجربہ صادقہ شاہد است کہ کثرت مزاولت چیزے حرمتش از نگاہ برمی اندازد پس مظنون آنکہ در اوانی و ظروف خود شاں از ناجسات ملعونہ مذکورہ بے احتیاط باشند اقدام بریں امر باعث مطعونی و تہمت باشد ودر حدیث آوردہ اند مَنْ کَانَ یُؤْمِنُ بِاللّٰہِ وَالْیَوْمِ الْآخِرِ فَلَا یَقِفَنَّ مَوَاقِفَ التُّھَمِ [1] مومن متدین راچہ شایان ست کہ بے ضرورت شرعیہ آبروئے خود ریختہ برخویشتن در طعن و تہمت مفتوح سازد و راہ برادران دینی را در گناہان کبیرہ غیبت و حقد و تنابز بالا لقب و غیر ہا اندازد در حدیث فرمودہ اند اِیَّاکَ وَ مَا یَسُوْءُ الْاُذُنَ [2] - و در حدیث دیگر ست اِیَّاکَ وَ کُلَّ اَمْرٍ یُعْتَذَرُ مِنْہُ [3] ، زیادہ تے روایت کنند فَاِنَّ الْخَیْرَ لَا یُعْتَذَرُ مِنْہُ باز ایں امر باعث نفرت مسلمانان باشد و تنفیر مسلماناں بے ضرورت شرعیہ قطعاً ممنوع سید عالم فرمود صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا [4] مقصود شرع ائتلاف

ترجمہ (اردو کالم): کرتے ہیں۔ ایسے لوگوں کے ہاں سے دینداروں اور تقویٰ دار لوگوں کو کھانا ہرگز نہیں کھانا چاہئے کیونکہ جہاں حرام چیزوں کا استعمال کثرت سے ہو وہاں برتنوں کے ناپاک اشیاء سے آلودہ ہونے کا احتمال ہوتا ہے۔ اور دیندار و تقویٰ دار لوگوں کا ایسے لوگوں کے ہاں جانا اور ان کے ہاں سے ایسے مشکوک برتنوں میں کھانا، کھانا عوام الناس کی نگاہوں میں باعث الزام و باعث تہمت ہوسکتا ہے۔ حدیث شریف میں ہے: "جو کوئی اللہ تعالیٰ اور قیامت پر ایمان رکھتا ہے تو وہ مقاماتِ تہمت سے بچے۔" لہٰذا ایسی صورتِ حال میں الزام، طعن اور تہمت سے بچنا ضروری ہے بصورتِ دیگر یہ اقدام اپنے دینی بھائیوں کو کبیرہ گناہوں غیبت، بہتان، کینہ اور برے القاب کے استعمال میں مبتلا کردے گا۔ حدیث مبارک ہے۔ لوگو! جن کاموں کو کان ناپسند کرتے ہیں

ان سے بچو اور ایسے کاموں سے پرہیز کرو جن کے ارتکاب پر معذرت کرنی پڑے۔ اور بغیر شرعی مجبوری کے مسلمانوں کو متنفر کرنا ممنوع ہے۔ چنانچہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: مسلمانوں کو خوشخبری دو یعنی سناؤ اور نفرت نہ دلاؤ۔ شریعت کا مقصد جوڑنا اتحاد پیدا کرنا ہے نہ کہ توڑنا۔ عقل سلیم کا تقاضا۔

حواشی: 1 مراقی الفلاح مع حاشیۃ الطحطاوی علی مراقی الفلاح باب ادراك الفریضه نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ص ۲۴۹ 2 مسند امام احمد بن حنبل بقیہ حدیث ابی الغاویۃ المکتب الاسلامی بیروت ۶/۲ 3 الفردوس بماثور الخطاب حدیث ۷۵۵۱ دار الکتب العلمیه بیروت ۴۳۱/۱ 4 صحیح البخاری کتاب العلم باب ماکان النبی یخولیم بالموعظہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۶، مسند امام احمد بن حنبل حدیث ابی موسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۳۹۹

Fatawa Razvia Volume 21

[Left Column - Persian/Arabic Text] It is not a matter of disagreement; healthy intellect itself dictates that without necessity, one should not provoke unrest among people nor stand in places of detestation and public censure. In the Hadith, it is mentioned: "The peak of intellect after belief in Allah is having affection for people." In another narration: "The peak of intellect after belief in Allah is getting along with people." The humble author has detailed the Hadiths of this chapter in his treatise 'Jamal al-Ajmal' and its commentary 'Kamal al-Akmal' in a most comprehensive and detailed manner. In short, rationally and traditionally, such an act possesses a collection of repugnancies and leads to unpraiseworthy ends. Furthermore, when an act results in discord (fitna), corruption, and dividing the united word of Muslims, it becomes a severe and grave crime. Allah Almighty says: "And fitna is worse than killing." And the Hadith states: "Fitna is sleeping; may Allah curse the one who awakens it." Moreover, when one looks closely, it is testing and exhibiting.

[Right Column - Urdu Translation/Explanation] The conclusion is also this: that people should not be distressed and made unhappy, and one should avoid standing in places that evoke dislike or blame. In a blessed Hadith, it is the Prophetic command: "The foundation of intellect after faith in Allah Almighty is keeping friendship and love with people." In another narration, it says: "After faith in Allah Almighty, intelligence and wisdom lie in peacemaking among people." The humble servant (the author of the Fatawa) has detailed the Hadiths of this chapter in his treatise 'Jamal al-Ajmal' and its commentary 'Kamal al-Akmal'. In short, from the perspective of both reason and tradition, such an action or initiative possesses various types of inherent evils that cannot be denied. And the outcome of such deeds is blameworthy. When this action or step leads to discord, corruption, and creating division and friction among Muslims, it becomes a grave crime. Accordingly, the Divine command is: "Fitna is worse than killing." And in a blessed Hadith, it is stated: "Fitna is sleeping (i.e., dormant); may Allah curse the one who awakens it." If you reflect carefully, it will become clear that such actions are performed by those who...

[Footnotes] 1. Kanz al-Ummal with reference to al-Shirazi in al-Alqab, Hadith 35811, Mu'assasat al-Risalah Beirut 9/615. 2. Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Adab, Hadith 5480, Idarat al-Qur'an Karachi 8/361. 3. Al-Quran al-Karim 2/191. 4. Kashf al-Khafa', Letter Fa, Hadith 1815, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/77.

फतावा रिज़विया जिल्द 21

[बायाँ कॉलम - फ़ारसी/अरबी पाठ] यह असहमति का विषय नहीं है; स्वस्थ बुद्धि स्वयं कहती है कि बिना आवश्यकता के लोगों में बेचैनी पैदा नहीं करनी चाहिए और न ही घृणा और सार्वजनिक निंदा के स्थानों पर खड़ा होना चाहिए। हदीस में उल्लेख है: "अल्लाह पर ईमान के बाद बुद्धि की पराकाष्ठा लोगों के प्रति स्नेह रखना है।" एक अन्य रिवायत में: "अल्लाह पर ईमान के बाद बुद्धि की पराकाष्ठा लोगों के साथ मेल-जोल रखना है।" तुच्छ लेखक ने इस अध्याय की हदीसों को अपने शोध-पत्र 'जमाल अल-अजमल' और उसकी व्याख्या 'कमाल अल-अकमल' में सबसे व्यापक और विस्तृत तरीके से विस्तार से बताया है। संक्षेप में, तर्कसंगत और पारंपरिक रूप से, इस तरह के कृत्य में घृणा का संग्रह होता है और यह अवांछनीय अंत की ओर ले जाता है। इसके अलावा, जब कोई कार्य फितना (कलह), भ्रष्टाचार और मुसलमानों के एकजुट शब्द को विभाजित करने का परिणाम देता है, तो यह एक गंभीर और बड़ा अपराध बन जाता है। अल्लाह सर्वशक्तिमान कहता है: "और फितना कत्ल से भी बदतर है।" और हदीस कहती है: "फितना सोया हुआ है; अल्लाह उस पर लानत करे जो इसे जगाता है।" इसके अलावा, जब कोई करीब से देखता है, तो यह परीक्षण और प्रदर्शन है।

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] निष्कर्ष यह भी है कि लोगों को व्याकुल कर उन्हें नाराज़ न किया जाए, और उन जगहों पर खड़े होने से बचा जाए जहाँ से नफ़रत और दोषारोपण का भय हो। हदीस-ए-पाक में नबवी इरशाद है: "अल्लाह तआला पर ईमान लाने के बाद अक्ल की बुनियाद लोगों से दोस्ती और मोहब्बत रखना है।" एक अन्य रिवायत में है कि अल्लाह तआला पर ईमान लाने के बाद अक्लमंदी और दानिशमंदी लोगों के साथ मेल-जोल और सुलह-सफ़ाई में है। फ़क़ीर (फतावा के लेखक) ने इस अध्याय की हदीसों को अपने रिसाले 'जमाल अल-अजमल' और उसकी शरह 'कमाल अल-अकमल' में विस्तार से बयान कर दिया है। संक्षेप में यह कि बुद्धि और शरीयत (अक्ल और नक़्ल) के आधार पर इस तरह के कार्य या कदम अपने भीतर कई प्रकार की बुराइयाँ रखते हैं जिनका इनकार नहीं किया जा सकता। और ऐसे कार्यों का परिणाम निंदनीय होता है। जब यह कार्य या कदम फ़ितना-ओ-फ़साद और मुसलमानों के बीच मतभेद और फूट डालने की हद तक पहुँच जाए तो यह एक घोर अपराध बन जाता है। जैसा कि इरशाद-ए-बारी है: "फ़ितना कत्ल से भी बुरा है।" और हदीस शरीफ़ में है कि "फ़ितना सोया हुआ है (अर्थात सुप्त है), अल्लाह की लानत हो उस पर जो इसे जगाए।" यदि आप अच्छी तरह गौर करें तो यह स्पष्ट होगा कि इस प्रकार के कार्य उन्हीं लोगों से होते हैं जो...

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. कंज़ अल-उम्माल अल-शीराज़ी अल-अल्क़ाब के संदर्भ में, हदीस 35811, मुअस्ससतुर्-रिसालाह बेरूत 9/615। 2. अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शयबा, किताब अल-अदब, हदीस 5480, इदारात अल-क़ुरआन कराची 8/361। 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/191। 4. कश्फ़ अल-ख़फ़ा, हर्फ़ अल-फ़ा, हदीस 1815, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 2/77।

पृष्ठ 614 का 674

[بایاں کالم] است نہ اختلاف وخود قضیہ عقل سلیم نیست بے ضرور تے ملحبہ باجہانے طرف افتادن وبموقف مقت وکراہت قوم استادن درحدیث آمدہ رأس العقل بعد الایمان باللہ التودد والتودد الی الناس وبروایت دیگر راس العقل بعد الایمان باللہ مداراۃ الناس فقیر احادیث ایں باب در رسالہ خود جمال الاجمال وشرح او کمال الاکمال ہر چہ تمامتر رنگ وتفصیل دادہ ام، بالجملہ عقلا ونقلا ایں چنیں کار شناعتائے نا مجموعہ دارد وعاقبت ہائے نا محمودہ باز چوں کار بفتنہ فساد وتفریق کلمہ مسلمین انجامد سخت جریمہ عظیمہ گردد و قال اللہ تعالی "وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ" اور حدیث است الفتنۃ نائمۃ لعن اللہ من ایقظہا باز چوں نیک بنگری آزمودن وانماست

[دایاں کالم] بھی یہی ہے کہ لوگوں کو بیقراری میں ڈال کر نا راض کیا جائے اور کراہت ولزام والی جگہ کھڑے ہونے سے پر ہیز کیا جائے، حدیث پاک میں ارشادِ نبوی ہے اللہ تعالیٰ پر ایمان لانے کے بعد عقل کی بنیاد لوگوں سے دوستی اور محبت رکھتا ہے ایک اور روایت میں ہے کہ اللہ تعالیٰ پر ایمان لانے والے سے بعد عقل مندی و دانشمندی لوگوں سے صلح جوئی میں ہے۔ فقیر (صاحبِ فتاویٰ) نے اس باب کی حدیثوں کو اپنے رسالہ جمال الاجمال اور اس کی شرح کمال الاکمال میں تفصیلاً بیان کر دیا ہے۔ خلاصہ یہ کہ عقل و نقل کے اعتبار سے اس طرح کا کام یا اقدام اپنے اندر کئی قسم کی قباحتیں رکھتا ہے کہ جن کا انکار نہیں کیا جا سکتا۔ اور ایسے کاموں کا انجام مذموم ہوتا ہے جب یہ کام یا اقدام فتنہ و فساد اور مسلمانوں کے درمیان تفریق اور پھوٹ پڑنے کی حد تک جا پہنچے تو جرمِ عظیم بن جاتا ہے چنانچہ ارشادِ ربانی ہے: فتنہ قتل سے بدتر ہے۔ اور حدیث شریف میں ہے کہ فتنہ خوابیدہ (یعنی سویا ہوا ہوتا ہے، جو کوئی اسے بیدار کرے اس پر اللہ

تعالیٰ کی لعنت ہو۔ اگر آپ اچھی طرح غور کریں تو یہ واضح ہو گا کہ اس قسم کے افعال انہی لوگوں سے سرزد ہوتے ہیں جو

[حواشی] 1 کنزالعمال بحوالہ الشیرازی فی الالقاب حدیث ۳۵۸۱۱ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۹/۶۱۵ 2 المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الادب حدیث ۵۴۸۰ ادارۃ القرآن کراچی ۸/۳۶۱ 3 القرآن الکریم ۱۹۱/۲ 4 کشف الخفاء حرف الفاء حدیث ۱۸۱۵ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/۷۷

Volume 21 Fatawa Razawiyya

(Left Column - Original Text) ...that in these ages and such like, this work does not arise except from the hands of those who do not have much regard for religion and consider living fearlessly and freely as the purpose of life. Procrastination is one thing, and actual occurrence and action is another. If you are just, the reality is such that do not be far from understanding and submission. Through this refined discourse, by the grace of Allah Almighty, the ruling on eating food with Christians and such actions of the people of deviation and mischief has been revealed. We ask Allah for safety, honor, and dignity. Again, it is established in jurisprudence that the position of Imamate should not be given to someone for whom people have a hatred, which leads to a decrease in the congregation, even if there is no sin from that person's own self in this matter, such as an illegitimate child, a leper, a person with vitiligo, etc. This point must also be kept in view. And he who said there is no harm in cooking pork and carrion spoke very wrongly. Yes, without Sharia necessity, getting soiled with impurities is prohibited, especially in a work whose bearer intends to reform what Allah has corrupted. And cooking for the purpose of feeding infidels is absolutely impermissible and forbidden. "What is forbidden to take is forbidden to give." 1 And Allah Almighty said, "And do not cooperate in sin and transgression." 2 And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

(Right Column - Urdu Translation) ...they do not give much importance to religion and its requirements. They consider living a completely independent and careless life, without fear, as the achievement of life. Evasion and procrastination are one thing, and the passing of work is another separate thing. If you work with justice, then in reality, this is the correct and true point. Even if one turns away from it by saying "Lām" and "Lā nusallim" (I do not accept) (Translator's note: there is no cure for 'I don't accept' and 'why-how'). So, from this refined and excellent discourse, by the grace of Allah Almighty, it has become clear that eating and drinking with Christians and doing other such things is the characteristic of those with a deviated nature and mischief-makers (sincere believers neither do this nor does it suit them). Also, in jurisprudence (fiqh), it is an established and settled principle that the position of Imamate should not be given to those whom people detest, and because of that detestation, they stop praying in congregation, even if the one holding the position of Imamate is innocent and sinless, such as an illegitimate child, a leper, or someone suffering from vitiligo. Similarly, for a person suffering from other diseases, it is necessary to keep this point in mind. And whoever said that cooking pork and carrion

and feeding it to non-Muslims makes no difference, or that there is no harm or danger in it, that person is saying something wrong...

1 Al-Ashbah wa al-Naza'ir, First Art, Fourteenth Rule, HM Saeed Company Karachi 1/189. 2 The Holy Quran 5/2. Page 615 of 674

जिल्द २१ फ़तावा रज़विया

(बायां कॉलम - मूल पाठ) ...कि इन युगों और इसी तरह के अन्य समयों में, यह कार्य केवल उन लोगों के हाथों से नहीं होता जिनके पास धर्म के लिए बहुत कुछ नहीं है और वे निर्भयता और स्वतंत्रता से जीने को जीवन का फल मानते हैं। टालमटोल एक चीज़ है और वास्तव में होना और कार्य करना दूसरी चीज़। यदि आप न्याय करें, तो वास्तविकता ऐसी ही है कि समझ और समर्पण से दूर न रहें। इस उत्तम भाषण के माध्यम से, अल्लाह तआला के अनुग्रह से, ईसाइयों के साथ भोजन करने और विचलन और उपद्रव के लोगों के ऐसे कार्यों का हुक्म प्रकट हो गया है। हम अल्लाह से सुरक्षा, सम्मान और प्रतिष्ठा मांगते हैं। फिर से, फ़िक़्ह में यह निर्धारित है कि इमामत का पद ऐसे व्यक्ति को नहीं दिया जाना चाहिए जिसके प्रति लोगों के मन में घृणा हो और कार्य जमात की कमी तक पहुँच जाए, भले ही इस मामले में उस व्यक्ति की अपनी जात से कोई गुनाह न हो, जैसे कि नाजायज संतान, कोढ़ी, विटिलिगो पीड़ित आदि। इस बिंदु को भी ध्यान में रखा जाना चाहिए। और जिसने कहा कि सुअर और मुर्दार पकाने में कोई हर्ज नहीं है, उसने बहुत गलत कहा। हाँ, शरीयत की आवश्यकता के बिना अशुद्धियों से सना होना मना है, विशेष रूप से ऐसे काम में जिसका वाहक उस चीज़ को सुधारने का इरादा रखता है जिसे अल्लाह ने भ्रष्ट कर दिया है। और काफिरों को खिलाने के उद्देश्य से पकाना निश्चित रूप से नाजायज और हराम है। "जो लेना हराम है, उसे देना भी हराम है।" १ और अल्लाह तआला ने फरमाया, "और पाप और उल्लंघन में सहयोग न करो।" २ और अल्लाह, महिमामय और उच्च, सबसे बेहतर जानता है।

(दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद) ...दीन और तक़ाज़ा-ए-दीन को चंदाँ अहमियत नहीं देते। बे-खौफ होकर बिल्कुल आज़ादाना लापरवाही वाली ज़िंदगी गुज़ारना ज़िंदगी का हासिल समझते हैं। टालमटोल और लैट-ओ-लाल से काम लेना अलग चीज़ है। और काम का गुज़रना अलग और जुदागाना चीज़, अगर तुम इंसाफ से काम लो तो दर-हक़ीक़त बात यही दुरुस्त और सही है। गो "लम" और "ला नुसल्लिम" कहकर इससे सफ़-ए-नज़र (किनाराकशी) किया जाए (मैं नहीं मानता और क्यों-कैसे का तो कोई इलाज नहीं - अनुवादक)। पस इस नफीस और उम्दा तक़रीर से ब-हमदुल्लाह तआला ज़ाहिर हो गया है कि ईसाइयों के साथ मिलकर खाना-पीना और इस किस्म के दूसरे काम करना फितरत और फितना बाज़ लोगों का शेआर होता है (मुख्लिस अहल-ए-ईमान न ऐसा करते हैं और न उन्हें ऐसा करना ज़ेब देता है)। नीज़ फ़िक़्ह में यह उसूल मुस्ल्लमा है और तयशुदा है कि ओहदा-ए-इमामत उन लोगों को नहीं देना चाहिए जिनसे लोग नफ़रत करते हों और

ब-वजह नफ़रत जमात से नमाज़ पढ़ना छोड़ दें अगरचे ओहदा-ए-इमामत पर फाइज़ होने वाला बेक़ुसूर व बेगुनाह हो जैसे हरामज़ादा, कोढ़ वाला, मर्ज़-ए-बरस वाला। इसी तरह दीगर इमराज़ का शिकार आदमी, लिहाज़ा यह नुक़्ता पेश-ए-नज़र रखना ज़रूरी है और जिस किसी ने यह कहा कि सुअर और मुर्दार का गोश्त पकाने और गैर-मुस्लिमों को खिलाने से कोई फर्क नहीं पड़ता या कुछ मुज़ायका नहीं और खतरा नहीं वह शख्स मज़कूर गलत बात कहने का...

१ अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, अल-क़ाएदाह अर-रबिआ अशराह, एचएम सईद कंपनी कराची, १८९/१ २ अल-कुरान अल-करीम ५/२ पृष्ठ ६१५ का ६७४

(بائیں کالم - اصل متن) کہ دریں اعصار و امثال ایں کار نخیز مگر از دست کسانیکہ چنداں پرائے دین ندارند و بے باک زیستن و آزاد گزراند را حاصل زندگانی انگارند لیت ولعل چیزے دیگرست و وقع وفعل دیگر اگر انصاف کنی واقع چنیں ست کہ درلم و تسلیم فراز مباش بہمیں تقریر نفیس بحمد اللہ تعالیٰ منکشف شد حکم طعام بانصاری خوردن وامثال ذلک از کار ہائے اہل زیغ وفتن نسال اللہ السلامۃ والعز والکرامۃ باز مقرر فقہ است کہ منصب امامت نشاید داد بچوں کسے را کہ مر دماں را از و نفرتے باشد وکار بتقلیل جماعت کشد اگر چہ دریں باب گناہ ہے از ذات آں کس نباشد چوں ولد الزنا و اجذام و ابرص و غیر ھم ایں نکتہ ہم بنظر داشتی است و آنکہ گفت در پختن خوک و مردار باکے نیست پر غلط گفت بلے بے ضرورت شرعیہ تلوث بنجاسات ممنوع است خاصہ بمچھو کارے کہ حاملش قصد اصلاح ما افسدہ اللہ باشد و پختن بہر خوارندن کفار قطعاً ناجائز و حرام ما حرم اخذہ حرام اعطاؤہ ۱ وقال اللہ تعالٰی "وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" ۲ ۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

(دائیں کالم - اردو ترجمہ) دین اور تقاضائے دین کو چنداں اہمیت نہیں دیتے۔ بے خوف ہو کر بالکل آزادانہ لا پروائی والی زندگی گزارنا زندگی کا حاصل سمجھتے ہیں۔ ٹال مٹول اور لیت ولعل سے کام لینا الگ چیز ہے۔ اور کام کہ گزرنا الگ اور جداگانہ چیز، اگر تم انصاف سے کام لو تو در حقیقت بات یہی درست اور صحیح ہے۔ گو لم اور لا نسلم کہہ کر اس سے صف نظر کیا جائے (میں نہیں مانتا اور کیوں کیسے کا تو کوئی علاج نہیں مترجم) پس اس نفیس اور عمدہ تقریر سے بحمد اللہ تعالی ظاہر ہو گیا ہے کہ عیسائیوں کے ساتھ مل کر کھانا پینا اور اس قسم کے دوسرے کام کرنا فطرت اور فتنہ باز لوگوں کا شعار ہوتا ہے (مخلص اہل ایمان نہ ایسا کرتے ہیں اور نہ انھیں ایسا کرنا زیب دیتا ہے)۔ نیز فقہ میں یہ اصول مسلمہ ہے اور طے شدہ ہے کہ عہدہ امامت ان لوگوں کو

نہیں دینا چاہئے جن سے لوگ نفرت کرتے ہوں اور بوجہ نفرت جماعت سے نماز پڑھنا چھوڑ دیں اگر چہ عہدہ امامت پر فائز ہونے والا بے قصور وبے گناہ ہو جیسے حرامزادہ۔ کوڑھ والا، مرض برس والا۔ اسی طرح دیگر امراض کا شکار آدمی، لہذا یہ نکتہ پیش نظر رکھنا ضروری ہے اور جس کسی نے یہ کہا کہ سور اور مردار کا گوشت پکانے اور غیر مسلموں کو کھلانے سے کوئی فرق نہیں پڑتا یا کچھ مضائقہ نہیں اور خطرہ نہیں وہ شخص مذکور غلط بات کہنے کا

۱ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعۃ عشر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۸۹/۱ ۲ القرآن الکریم

Vol. 21 Fatawa Razawiyya

...committed without knowledge and investigation, issuing such a decision is not appropriate at all. Being polluted with filth without Shariah-compliant necessity is strictly prohibited and unlawful. Especially, it is very necessary to avoid such actions whose outcome is intended to rectify those actions which Allah the Almighty has spoiled. And for Muslims to cook unlawful and forbidden things with their own hands to feed infidels is certainly unlawful and forbidden. And it is a rule and principle that whatever is forbidden to take is also forbidden to give. And Allah the Almighty has said: (O people!) do not help one another in acts of sin and transgression. And Allah the Almighty is Pure, Exalted, and All-Knowing. (T)

Problem 202: From Ujjain, sent by Muhammad Yaqub Ali Khan, 17 Rabi' al-Akhir Sharif 1310 AH.

[Left Column - Persian text]: What do the scholars who are most perfect among the perfect and most excellent among the virtuous say in this matter: A non-Muslim in a Muslim settlement went to a reputable person with a cook and said, "I want the people of Islam to prepare and eat my daughter's wedding food themselves." Consequently, some people with weak faith etc. took and cooked things from the foodstuffs and ate. Because of these frivolous actions of theirs, mockery among the Hindus became manifest and the Muslim community was embarrassed. So, is the feast of those who eat carrion and pigs permissible or forbidden? And should the eaters of the feast be excluded from the group of the people of Islam by way of warning until they repent? And is it permissible to avoid them so that others may take heed and not be polluted with this corrupt act for a second time? State whatever is the Shariah ruling regarding the eater and the cook in this matter, with reference to the texts of books. May Allah have mercy on them all.

[Right Column - Urdu translation]: What do those scholars say, who are the most perfect among the perfect and the most excellent among the virtuous, that a non-Muslim (Hindu) in a Muslim settlement went to a reputable person with a cook and said that I want Muslim people to prepare and eat my daughter's wedding food with their own hands (so that there is no doubt or suspicion). Consequently, some people of weak faith took the food supplies etc., cooked and ate it, which led to mockery against Muslims among the Hindus and Muslims were embarrassed. Is it permissible or forbidden to eat the feast of those who eat forbidden (haram) things? Until the eaters of the feast repent, should they be considered excluded from the fold of Islam

as a warning? And if separation is adopted from them, will it be permissible? Because we want people to take heed and they should not do such a lowly act again. What is the Shariah ruling about the eaters and cooks in this regard? Please grant an answer with references from books. (T)

...बिना ज्ञान और शोध के इस तरह का निर्णय देना बिल्कुल उचित नहीं है। बिना शरीयत की मजबूरी के गंदगी से प्रदूषित होना सख्त वर्जित और नाजायज है। विशेष रूप से उन कामों से बचना बहुत आवश्यक है जिनका उद्देश्य उन कामों में सुधार करना है जिन्हें अल्लाह तआला ने बिगाड़ दिया है। और काफिरों को खिलाने के लिए मुसलमानों का अपने हाथों से नाजायज और हराम चीजों को पकाना निश्चित रूप से नाजायज और हराम है। और यह नियम और सिद्धांत है कि जिस चीज को लेना हराम है, उसका देना भी हराम है। और अल्लाह तआला ने फरमाया है: (ओ लोगों!) गुनाह और ज्यादती वाले कामों में एक-दूसरे की मदद न किया करो। और अल्लाह तआला पाक, महान और सब कुछ जानने वाला है। (त)

मसला 202: उज्जैन से प्रेषित, मुहम्मद याकूब अली खान, 17 रबी-उल-आखिर शरीफ 1310 हिजरी।

[बायां कॉलम - फारसी]: क्या फरमाते हैं उलमा-ए-अफ़ज़ल-उल-कुमला व मुफ़्तियान-ए-अकमल-उल-फ़ुज़ला इस मसले में कि एक गैर-मुस्लिम मुसलमानों की बस्ती में किसी मोतबर (भरोसेमंद) आदमी के पास बावर्ची के साथ गया और कहा कि मैं चाहता हूँ कि अहले इस्लाम मेरी बेटी की शादी का खाना खुद तैयार करके खाएं। चुनाँचे कुछ कमजोर अकीदे वाले लोगों ने खाने की चीजें लेकर पकाईं और खाईं। उनके इन बेहूदा कामों से हिंदुओं के बीच मुसलमानों का मज़ाक उड़ा और मुसलमान शर्मिंदा हुए। तो क्या हराम खाने वालों की दावत जायज है या हराम? और क्या दावत खाने वालों को चेतावनी के तौर पर इस्लाम के गिरोह से बाहर कर दिया जाए जब तक कि वे तौबा न कर लें? और क्या उनसे परहेज़ (दूरी बनाना) जायज है ताकि दूसरों को सबक मिले और वे दोबारा इस खराब काम में शामिल न हों? इस मसले में खाने और पकाने वालों के बारे में जो भी शरीअत का हुक्म है, उसे किताबों की इबारतों के हवाले से बयान फरमाएं, अल्लाह उन सब पर रहम करे।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद]: क्या फरमाते हैं ऐसे विद्वान जो कामिलों में अकमल और फाजिलों में अफजल हैं कि एक गैर-मुस्लिम (हिंदू) मुसलमानों की बस्ती में किसी प्रतिष्ठित व्यक्ति के पास बावर्ची के साथ गया और कहा कि मैं चाहता हूँ कि मुसलमान लोग मेरी बेटी की शादी का खाना खुद अपने हाथों से तैयार करवाकर खाएं(ताकि कोई शक-ओ-शुबा न हो)। चुनाँचे कुछ कमजोर अकीदे वाले लोगों ने खाने का सामान वगैरह लेकर पकाया और खाया, जिससे मुसलमानों के खिलाफ हिंदुओं में

हँसी-मज़ाक होने लगा और मुसलमान शर्मिंदा हुए। क्या हराम खाने वालों की दावत में खाना जायज है या हराम? दावत खाने वाले जब तक तौबा न कर लें, क्या उन्हें चेतावनी के तौर पर इस्लाम के गिरोह से बाहर समझा जाए? और अगर उनसे अलगाव इख्तियार किया जाए तो क्या यह जायज होगा? क्योंकि हम चाहते हैं कि लोगों को सबक मिले ताकि वे दोबारा इस तरह की ओछी हरकत न करें। इस सिलसिले में खाने और पकाने वालों के बारे में शरई हुक्म क्या है? किताबों के संदर्भों के साथ जवाब अता फरमाएं। (त)

पेज 616 का 674

مرتکب ہوا بغیر علم و تحقیق کے اس قسم کا فیصلہ صادر کر دینا ہر گز مناسب نہیں بغیر شرعی مجبوری کے گندیوں سے آلودہ ہونا سخت ممنوع اور ناجائز ہے بالخصوص ایسے کاموں سے پر ہیز کرنا بہت ضروری ہے جن کا حاصل ان کاموں کی اصلاح کرنے کا ارادہ کرنا ہے جنہیں اللہ تعالیٰ نے بگاڑ دیا ہے۔ اور کافروں کو کھانا کھلانے کے لئے مسلمانوں کا اپنے ہاتھوں ناجائز و حرام چیزوں کو پکانا یقیناً نا جائز اور حرام ہے۔ اور یہ قاعدہ و اصول ہے کہ جس چیز کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام ہے۔ اور اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) گناہ اور زیادتی والے کلاموں میں ایک دوسرے کی مدد نہ کیا کرو۔ اور اللہ تعالیٰ پاک، برتر اور سب کچھ جاننے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۲: از اوجین مرسلہ محمد یعقوب علی خاں ۱۷ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۰ھ

[بایاں کالم - فارسی متن]: چہ می فرمایند علمائے افضل الکملاء و مفتیان اکمل الفضلاء دریں مسئلہ کہ حلانزد کسے معتبر ہمراہی طباخ رفتہ گفت کہ من می خواہم کہ مردمان اہل اسلام طعام شادی دخترم تیار کنانیدہ بخورند چنانچہ مسلم ضعیف المعقیدہ و غیرہ چیزی از قسم خوردنی گرفتہ پختہ بخوردن ازیں حرکات خرافاتیہ اوشان مضحکہ در میان اہل ہنود اظہر شدہ و جماعت مسلمان خجل پس دعوت مردار خوار و خو کیاں درست است یا حرام و خورندگان دعوت تاتائب نشوند بطریق تنبیہ زمرہ اہل اسلام خارج سازند و پر ہیز نمایند جائز ست ی نہ کہ دیگراں را عبرت شود و بار دوم ملوث این کار خراب نباشند دریں مسئلہ ہر چہ حکم شرعی در حق خورندہ و پزندہ گردد بحوالہ عبارت کتب بیان فرمایند رحمۃ اللہ علیہم اجمعین۔

[دایاں کالم - اردو خلاصہ]: کیا فرماتے ہیں ایسے علمائے جو کاملوں میں اکمل اور فاضلوں میں افضل ہیں کہ ایک غیر مسلم (ہندو) مسلمانوں کی بستی میں کسی معتبر آدمی کے پاس باورچی ہمراہ لے گیا اور کہا کہ میں چاہتا ہوں کہ مسلمان لوگ میری بیٹی کی شادی کا کھانا خود اپنے ہاتھوں تیار کروا کر کھائیں (تاکہ کوئی شک و شبہ نہ ہو) چنانچہ کچھ کمزور عقیدہ والے لوگوں نے کھانے کا سامان وغیرہ لے کر پکایا اور کھایا جس سے مسلمانوں کے خلاف ہندوؤں میں ہنسی مذاق ہونے لگا اور مسلمان شرمندہ ہوئے، کیا حرام خوروں کی دعوت میں کھانا جائز ہے یا حرام؟ دعوت کھانے والے جب تک تائب نہ ہوجائیں کیا انھیں گروہ اسلام سے بطور تنبیہ خارج تصور کیا جائے اور ان سے اگر علیحدگی اختیار کی جائے تو کیا یہ جائز ہوگی کیونکہ ہم چاہتے ہیں کہ لوگوں کو عبرت حاصل ہو اور وہ دوبارہ اس طرح کی گھٹیا حرکت نہ کرنے پائیں۔ اس سلسلے میں کھانے اور پکانے والوں کے بارے میں شرعاً کیا حکم ہے؟ بحوالہ عبارات کتب جواب مرحمت فرمایا جائے۔ (ت)

Fatawa Razawiyya, Volume 21

The Answer:

Even though the mentioned people took precautions to the extent that they did not eat food cooked by those ignoble individuals, but rather took the food items and cooked them themselves, eating what they had prepared with their own hands; yet, this action of theirs is considered inappropriate and misplaced. The wealth of those who engage in forbidden and impure professions is 'khabeeth' (vile/impure). Thus, in the Hadith, the earnings of those who perform cupping (Hajjam) have been called 'khabeeth' due to contact with impure blood, even though the profession of drawing blood is legally (Shari'ah) permissible. For instance, in Musnad Ahmad, Muslim, Abu Dawood, and Sunan Nasai, it is narrated from Hazrat Rafi' bin Khadij (may Allah be pleased with him) that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The price of a dog is khabeeth, the mahr (earnings) of a prostitute is khabeeth, and the earnings of a cupper is khabeeth." These are all vile deeds. So the earnings of those who eat pork are 'khabeeth' to a greater degree. Moreover, this action, according to the local custom of the land, is a cause of aversion among Muslims and leads to public criticism of brothers in faith. Every such action is Shari'ah-wise disliked and unworthy, to the extent that scholars have said that in a city where it is common practice among people to use permissible dye (i.e., black dye), not applying it there, and where people are used to not applying it, then applying it there...

---

1 Sahih Muslim, Kitab al-Musaqat, Bab Tahrim Thaman al-Kalb, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/19; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Buyu', Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/130.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

उत्तर:

यद्यपि उक्त लोगों ने इतनी सावधानी बरती कि उन अयोग्य लोगों का पका हुआ भोजन नहीं खाया, बल्कि खाद्य सामग्री खुद लेकर पकाई और इस तरह अपने हाथों से पकाकर खाया, फिर भी उनका यह कृत्य अनुचित और बेजा ठहराया जाता है। हराम और नापाक पेशा करने वालों का धन 'ख़बीस' (गंदा/अपवित्र) है, जैसा कि हदीस में पछुवा लगाने वालों (हज्जाम) की कमाई को नापाक और खून के संपर्क के कारण 'ख़बीस' कहा गया है, जबकि खून निकालने का पेशा शरीयत के अनुसार जायज़ है। उदाहरण के लिए, मसनद अहमद, मुस्लिम, अबू दाऊद और सुनन नसाई में हज़रत राफ़े बिन ख़दीज (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से वर्णित है कि उन्होंने कहा: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "कुत्ते की कीमत ख़बीस है, व्यभिचारिणी स्त्री का मेहर (कमाई) ख़बीस है और पछुवा लगाने वाले की कमाई ख़बीस है।" ये सब गंदे काम हैं। तो सूअर खाने वालों की कमाई तो और भी अधिक ख़बीस है। इसके अलावा, यह काम उस क्षेत्र की प्रथा (उर्फ़) के अनुसार मुसलमानों की नफ़रत और उन पर उंगली उठाने का कारण बनता है, जबकि ऐसा हर काम शरीयत में वर्जित और अनुचित है। यहाँ तक कि विद्वानों ने कहा है कि जिस शहर में जायज़ ख़िज़ाब (यानी काला ख़िज़ाब) लगाने की आदत हो, वहाँ ख़िज़ाब न लगाना और जहाँ लोग ख़िज़ाब न लगाने के आदी हों वहाँ ख़िज़ाब...

---

1 सहीह मुस्लिम, किताब अल-मुसाक़ात, बाब तहरीम थमन अल-कल्ब, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/19; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-बुयू, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/130।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۱

الجواب:

اگرچہ کسانِ مذکور ایں قدر احتیاط کردن کہ طعام پختہ ہچوں ناکساں نخوردند بلکہ خوردنیہا گرفتہ خود پختہ بکار بردند اما تاہم ایں کار خلط و بے جا افتادہ کہ اموالِ ہچوں حرام و ناپاک پیشگان خبیث ست در حدیث کسب حجام را بسبب ملابست بنجاست خون خبیث فرمودہ اند با آنکہ پیشہ او کہ خون کشیدن ست شرعاً حلال است احمد و مسلم و ابو داؤد و النسائی عن رافع بن خدیج رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ثمن الکلب خبیث ومهر البغي خبیث وکسب الحجام خبیث، پس کسب خو کیاناں بدرجہ اولیٰ اخبث واشنع باشد باز این کار بحب عرف دیار باعث تنفیر مسلمین و انگشت نمائی در برادرانِ دین می شود ہر کاریکہ چناں ست شرعاً مکروہ ناشایانست تا آنکہ علماء گفتہ اند در شہرے کہ مردمان بخضاب یعنی خضاب جائز کہ غیر سوا دست خو کردہ باشند آنجا ترک

اگرچہ مذکورہ لوگوں نے اس قدر احتیاط برتی کہ ان ناہلوں کا پکا یا ہوا کھانا نہیں کھایا بلکہ کھانے کی اشیاء خود لے کر پکائیں اور اس طرح اپنے ہاتھوں سے پکا کر کھایا مگر پھر بھی ان کی یہ حرکت نامناسب اور بے جا قرار پاتی ہے۔ حرام اور ناپاک پیشہ کرنے والوں کا مال خبیث (گندہ) ہے، چنانچہ حدیث میں پچھنے لگانے والوں کی کمائی کو ناپاک اور خون کے تلبس کی وجہ سے خبیث فرمایا گیا حالانکہ اس کا پیشہ خون کھینچنا شرعاً جائز ہے۔ چنانچہ مسند احمد، مسلم، ابوداؤد اور سنن نسائی میں حضرت رافع بن خدیج رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالہ سے مروی ہے کہ انھوں نے فرمایا آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: کتے کی قیمت، بدکار عورت کا

مہر یعنی اس کی کمائی اور پچھنے لگانے والے کی کمائی یہ سب خبیث یعنی گندے کام ہیں۔ تو خنزیر خوروں کی کمائی بطریقِ اولیٰ خبیث ہے۔ نیز یہ کام علاقہ کے عرف میں مسلمانوں کی نفرت اور انگشت نمائی کا سبب ہے جبکہ ہر ایسا کام شرعاً ممنوع ہے یہاں تک کہ علماء نے فرمایا ہے کہ جس شہر میں جائز خضاب یعنی سیاہ خضاب لگانے کی عادت ہو وہاں خضاب نہ لگانا اور جہاں خضاب نہ لگانے کی عادت ہو وہاں خضاب

---

1 صحیح مسلم کتاب المساقات باب تحریم ثمن الکلب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ /۱۹، سنن ابی داؤد کتاب البیوع آفتاب عالم پریس لاہور ۲ /۱۳۰

[Left Column Text] Where applying dye (Khadhab) is not the custom, the act of applying dye there is disliked and undesirable because departing from the local custom leads to fame/notoriety and causes dislike. Imam Allama Arif Billah Sayyidi Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) stated in 'Hadiqa Nadiyya', a commentary on 'Tariqa Muhammadiyya': 'Whoever is in a place where the habit of its people is to dye or leave it, and he deviates from the custom, it is for fame and is disliked.' Although both applying dye and leaving it are permissible in Sharia, and doing one instead of the other is not considered against religion and piety, what then of an action which is inherently disliked in Sharia and for which severe hatred is found in the minds and hearts of the general Muslims in all lands? Engaging in such acts is seen by them as a sign of audacity, meanness of heart, lack of religion, and weakness of piety. Therefore, to engage in such things, to make oneself a target for the arrows of taunts and blame from the people of Islam, and to turn away from the people of the world by setting aside the observance of Sharia and consideration for the feelings of Muslims—how can this be good? The pure Sharia never gives consent to such actions.

[Right Column Text] Where there is a custom of not applying it, applying dye is disliked because departing from the city's custom causes infamy, which is disliked. Imam Allama Arif Billah Sayyidi Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) stated in 'Hadiqa Nadiyya' that a person who departs from the local custom of applying or not applying dye is disliked due to fame. Although applying or leaving dye and acting against custom is not technically against religion and piety, what then would be the state of an action which itself is disliked by Sharia and causes severe hatred in the hearts of Muslims across all regions? Engaging in such types of works, making oneself a target for the arrows of taunts and blame from the people of Islam, and being isolated from the people of the world—how can it be good to completely cast aside the observance of Sharia and consideration for Muslims? The pure Sharia is not pleased with these kinds of actions.

---

1 Al-Hadiqat an-Nadiyyah Sharh al-Tariqat al-Muhammadiyyah, Section: Among the harms is the wasting of time, etc., Al-Maktabah al-Nuriyyah al-Radawiyyah, Lyallpur, 2/582.

[बाएँ कॉलम का पाठ] जहाँ खिज़ाब (डाई) लगाने का रिवाज न हो, वहाँ खिज़ाब लगाना मकरूह और नापसंद है क्योंकि स्थानीय रीति-रिवाजों से अलग होना प्रसिद्धि (कुख्याति) का कारण बनता है और अरुचि पैदा करता है। इमाम अल्लामा आरिफ़ बिल्लाह सैयदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्दसा सिर्रहु) ने 'तरीक़ा मुहम्मदिया' की व्याख्या 'हदीक़ा नदिय्या' में फ़रमाया: 'जो कोई ऐसी जगह पर है जहाँ के लोगों की आदत खिज़ाब लगाने या उसे छोड़ने की है, और वह इस प्रथा से हट जाता है, तो यह प्रसिद्धि के लिए है और मकरूह है।' हालाँकि खिज़ाब लगाना और छोड़ना दोनों शरीअत में जायज़ हैं, और एक के बजाय दूसरा करना धर्म और धर्मपरायणता के विरुद्ध नहीं माना जाता है, फिर भी ऐसे कार्य का क्या होगा जो शरीअत में स्वयं नापसंद है और जिसके लिए सभी देशों में सामान्य मुसलमानों के मन और हृदय में अत्यधिक घृणा पाई जाती है? इस तरह के कार्यों में शामिल होना उनके द्वारा धृष्टता, हृदय की नीचता, धर्म की कमी और परहेज़गारी की कमजोरी के संकेत के रूप में देखा जाता है। इसलिए, ऐसी चीज़ों में शामिल होना, अपने आप को इस्लाम के लोगों के ताने और तिरस्कार के तीरों का निशाना बनाना, और शरीअत के पालन और मुसलमानों की भावनाओं के प्रति सम्मान को ताक पर रखकर दुनिया के लोगों से मुँह मोड़ लेना—यह कैसे अच्छा हो सकता है? पवित्र शरीअत ऐसे कार्यों की कभी अनुमति नहीं देती।

[दाएँ कॉलम का पाठ] जहाँ खिज़ाब न लगाने का रिवाज हो, वहाँ खिज़ाब लगाना मकरूह है क्योंकि शहर की आदत से बाहर जाना बदनामी का कारण बनता है जो कि मकरूह है। इमाम अल्लामा आरिफ़ बिल्लाह सैयदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्दसा सिर्रहु) ने 'हदीक़ा नदिय्या' में फ़रमाया कि जो व्यक्ति इलाक़े की खिज़ाब लगाने या न लगाने की आदत के खिलाफ जाता है, वह प्रसिद्धि की वजह से मकरूह है। हालाँकि खिज़ाब लगाना या छोड़ना और आदत के खिलाफ करना शरीअत के अनुसार धर्म और धर्मपरायणता के खिलाफ नहीं है, तो ऐसे काम के बारे में क्या हाल होगा जो शरीअत में स्वयं नापसंद है और सभी शहरों में इसकी वजह से मुसलमानों के दिलों में अत्यधिक घृणा पाई जाती है? इस प्रकार के कामों में व्यस्त हो जाना और अपने आप को इस्लाम के लोगों के ताने और तिरस्कार के तीरों का निशाना बनाना और दुनिया वालों से अलग हो जाना—शरीअत की मर्यादा और मुसलमानों के सम्मान को पूरी तरह से पीछे छोड़ देना कैसे अच्छा हो सकता है? पवित्र शरीअत इस किस्म के कामों से खुश नहीं होती।

1 अल-हदीक़त अन-नदिय्या शरह अल-तरीक़त अल-मुहम्मदिय्या, अनुभाग: नुकसानों में से समय की बर्बादी है आदि, अल-मकतबाह अन-नूरिय्या अर-रदविय्या, लायलपुर, 2/582।

[بائیں کالم کا متن] خضاب و جائیکہ تبرک باشند آنجا فعل خضاب مکروہ و نا پسندیدہ است زیرا کہ خروج از عادت باعث شہرت و موجب کراہت ست، امام علامہ عارف باللہ سیدی عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی در حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ فرمود: من كان في موضع عادة اهله الصبغ او تركه فخرج وجه عن العادة شهرة ومكروهة ایضاً بانکہ خضاب و ترک ہر دو شرعاً رواست وخود کردن یکے از انہا مراں دیگر از نہار مخالف دین و دیانت نئے دانند فکیف کہ آں فعل فی نفسہ نیز شرعاً ناپسندیدگی دارد در عامہ بلاد در اذہان و قلوب عامہ مسلمین نفرت شدیدہ از و جائیکیر باشند و ارتکاب ہچوں افعال پیش ایشاں امارت بیباکی و دناءت قلب و قلت دین و ضعف دیانت بود بچناں رے پرداختن و خود را ہدف سہام طعن و ملام اہل اسلام ساختن و با جہانی طرف شدہ رعایت شرع و مراعات خاطر مسلمانان یکسر پس پشت انداختن خود چہ زیباست شرع مطہر ہرگز بچوں کارے رضا نہ دہد

[دائیں کالم کا متن] نہ لگانے کا رواج ہو وہاں خضاب لگانا مکروہ ہے کیونکہ اس میں شہر کی عادت سے خروج کے باعث بدنامی ہوتی ہے جو کہ مکروہ ہے امام علامہ عارف باللہ سیدی عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی نے حدیقہ ندیہ میں فرمایا جو شخص علاقہ کی عادت خضاب یا عدم خضاب کی عادت سے خروج کرے تو شہرت کی وجہ سے مکروہ ہے حالانکہ خضاب اور ترک خضاب اور عادت کے خلاف کرنا شرعاً دین و دیانت کے خلاف نہیں ہے تو ایسے کام کے متعلق کیا حال ہو گا جو شرعاً خود ناپسندیدہ ہے اور تمام بلاد میں اسکی وجہ سے مسلمانوں کے دلوں میں شدید نفرت پائی جاتی ہے اس نوع کے کاموں میں مشغول ہو جانا اور اپنے آپ کو اہل اسلام کے طعن و ملامت کے تیروں کا نشانہ بنانا اور دنیا والوں سے ایک طرف ہو جانا شریعت

کی رعایت اور اہل اسلام کی مراعات کو یکدم پس پشت ڈال دینا کیسے اچھا ہو سکتا ہے، شریعت مطہرہ اس قسم کے کاموں سے خوش نہیں ہوتی

---

1 حدیقۃ الندیہ شرح طریقہ محمدیہ ومنھا ای من الافات اضاعۃ الرجل الخ المکتبہ النوریۃ الرضویۃ لائلپور ۵۸۲/۲

Fatawa Rizvia Volume 21

[Persian Text]: The mentioned individuals should devise a remedy for their situation and present themselves before the assembly of Muslims with repentance and apology, so that they may extinguish the fire lit without cause with the water of apology. They should clear the dust of resentment that has settled in the hearts of Muslims on their behalf. This is the extent of the ruling. However, the action mentioned, to expel them from the fold of Muslims, is neither excess nor deficiency; both are in the hands of the seeker of truth and the scale of moderation is in the hand of the one who follows the truth. Allah, Glory be to Him and Most High, knows best.

[Urdu Translation]: Therefore, the mentioned people should find a way (remedy) for their situation and engage in repentance and apology in the assembly of Muslims, so that they may extinguish the fire lit without cause with the water of apology. They should dust away the layer of anxiety and distress that has settled on the hearts of Muslims because of them. This is the only ruling. However, the action mentioned in the question—that they should be expelled from the group of Muslims—is neither permissible nor appropriate. For both excess and deficiency (extremism and negligence) are bad. And the scale of justice is secure in the hands of the seekers of truth. Allah Almighty is Pure, Most High, and All-Knowing. (T)

Problem 204 to 206: From Gilgit Cantonment Jotnal, sent by Syed Muhammad Yusuf Ali Sahib, Sha'ban 1312 AH.

Respected Mawlavi Sahib, Makhdoom Mukarram, Peace be upon you. After respectful salutations, it is requested that you kindly provide an answer to this very soon, as it takes a long time for letters to reach here. Due to snow, a period of two months should be allowed for the answer. At this time, I could not remember anyone but you. I am hopeful as most people here are uninformed. I am bringing a few things into question; please provide their answers. That is all.

(1) There are a few things from the English lands which, because they are not available here, are used. Firstly, butter comes from there made of cow's milk, sealed in tin boxes, and there is an image of a cow on it. Is it permissible to use it or not?

(2) From that side, cow's milk comes in tin boxes. Some people say it is good, while some object. No one can tell anything correctly based on having seen it; they only act based on hearsay.

(3) There is a type of English brush for cleaning teeth instead of miswak. It cleans teeth very well. Some people say its handle is made of ivory and the bristles are from horn. Suppose if they are bristles of horn, how is it to put them in the mouth? Since no one has any actual information, they logically state it is ivory.

(4) This is about a goat we slaughtered with our own hands and cooked with our own hands, and then an Englishman...

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

[फ़ारसी पाठ]: उक्त व्यक्तियों को चाहिए कि वे अपने कार्य की व्यवस्था (उपाय) करें और मुसलमानों की सभा में तौबा और क्षमा याचना में संलग्न हों ताकि बिना कारण जलाई गई आग को क्षमा के जल से बुझा सकें। और जो मलाल की धूल मुसलमानों के दिलों पर उनकी ओर से बैठ गई है, उसे झाड़ दें। आदेश केवल इतना ही है। लेकिन जो कार्य वर्णित है कि उन्हें मुसलमानों के समूह से निकाल दिया जाए, यह न तो उचित है और न ही कमी-बेशी से मुक्त; दोनों ही सत्य के उपासक के हाथ में हैं और संतुलन का पैमाना सत्य के अनुयायी के हाथ में है। अल्लाह, वह पवित्र और महान है, सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद]: इसलिए, उक्त लोगों को चाहिए कि वे अपने काम की तदबीर (उपाय) करें और मुसलमानों की महफ़िल में तौबा और माज़रत (क्षमा याचना) में मशगूल हों कि बिना सबब जलाई हुई आग को माज़रत के पानी से बुझाएं। और बेचैनी व तंगदिली का जो गर्द-ओ-गुबार उनकी तरफ़ से मुसलमानों के दिलों पर बैठ गया है उसे झाड़ दें। सिर्फ इतना ही हुक्म है लेकिन यह काम जो सवाल में बयान किया गया है कि उन्हें मुसलमानों के गिरोह से निकाल दिया जाए यह जायज़ और मुनासिब नहीं। पस इफ़रात-ओ-तफ़रीत (ज़्यादती और कमी) दोनों ही बुरे हैं। और हक़ परस्तों के हाथों में अदल (न्याय) की तराज़ू महफ़ूज़ है। अल्लाह तआला पाक, बरतर (महान) और सब कुछ जानने वाला है। (त)

मसाला २०४ से २०६: गिलगित छावनी जोटनाल से प्रेषित सैय्यद मुहम्मद यूसुफ़ अली साहब, शाबान १३१२ हिजरी।

जनाब मौलवी साहब मख़दूम मुकर्रम सलामत, आदाब और तस्लीमात के बाद गुज़ारिश यह है कि बराह-ए-मेहरबानी इसका जवाब बहुत जल्द मरहमत फ़रमाइएगा क्योंकि इस जगह पर ख़त पहुँचने में अरसा लगता है। बर्फ़ की वजह से जवाब के वास्ते दो महीने का वक़्त होना चाहिए। बंदा को इस वक़्त सिवा आपके और कोई नहीं याद आया। उम्मीदवार हूँ क्योंकि यहाँ के अक्सर लोग ना-वाकिफ़ (अनभिज्ञ) हैं। चंद बातें मैं सवाल में लाता हूँ, उनका जवाब दीजिएगा। फ़क़त (बस)।

(१) अंग्रेज़ के विलायत की चंद चीज़ें ऐसी हैं जो कि यहाँ दस्तियाब (उपलब्ध) न होने के कारण इस्तेमाल की जाती हैं। अव्वल (पहले) तो मक्खन वहाँ से गाय के दूध का बन के टिन के बक्स में बंद

होकर आता है, उस पर गाय का नमूना (चित्र) भी बना होता है। इसे इस्तेमाल में लाना जायज़ है या नहीं?

(२) उस तरफ़ से गाय का दूध टिन के बक्स में आता है। चंद शख़्स कहते हैं यह अच्छा है, चंद शख़्स एतराज़ करते हैं। देखा हुआ कोई सही नहीं बतलाता, सिर्फ़ सुनी हुई बातों पर अमल करते हैं।

(३) दाँत साफ़ करने के लिए मिस्वाक के बजाय एक किस्म का अंग्रेज़ी ब्रश है, इससे दाँत खूब साफ़ होते हैं। चंद शख़्स कहते हैं इसका दस्ता हाथी दाँत का है और सींग के बाल हैं। फ़र्ज़ करें अगर सींग के बाल हैं, तो उन्हें मुँह में लेना कैसा है? चूँकि कोई इस बारे में मुकम्मल जानकारी नहीं रखता, अक़्ल से इसे हाथी दाँत बताते हैं।

(४) यह कि बकरी हमने अपने हाथ से ज़बह कर दी, उसे अपने हाथ से पकाया, उसे अंग्रेज़ ने अपने...

पृष्ठ ६१९/६७४

کسانِ مذکور را باید کہ چارہ کار خود سازند و بمجمع مسلمین بتوبہ و معذرت پردہ زند کہ بے سبب افروختہ اند بآب اعتذار بنشانند و غبار ملالی کہ بر خاطر مسلماناں از جانب آناں نشستہ است بیفشانند حکم ایں قدر است اما کار مسطور باخراج ایشاں از زمرہ مسلمان نیز زد تفریط و افراط ہر دو بدست و میزان اعتدال بدست حق پرست نظر است ۔ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

لہذا مذکورہ لوگوں کو چاہئے کہ وہ اپنے کام کی تدبیر (چارہ) کریں اور مسلمانوں کی مجلس میں توبہ اور معذرت میں مشغول ہوں کہ بغیر سبب جلائی ہوئی آگ کو معذرت کے پانی سے بجھائیں۔ اور بے چینی و تنگ دلی کا گرد و غبار جو ان کی طرف سے مسلمانوں کے دلوں پر بیٹھ گیا ہے اسے جھاڑ دیں۔ صرف اتنا ہی حکم ہے لیکن یہ کام جو سوال میں بیان کیا گیا ہے کہ انھیں مسلمانوں کے گروہ سے نکال دیا جائے یہ جائز اور مناسب نہیں۔ پس افراط و تفریط (زیادتی و کمی) دونوں ہی برے ہیں۔ اور حق پرستوں کے ہاتھوں میں عدل ترازو محفوظ ہے۔ اللہ تعالیٰ پاک، برتر اور سب کچھ جاننے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۴ تا ۲۰۶: از گلگت چھاؤنی جوٹنا ل مرسلہ سید محمد یوسف علی صاحب شعبان ۱۳۱۲ھ

جناب مولوی صاحب مخدوم مکرم سلامت، بعد آداب تسلیمات کے گزارش یہ ہے کہ براہ مہربانی اس کا جواب بہت جلد مرحمت فرمائے گا کیونکہ اس جگہ پر خط عرصہ سے پہنچتا ہے۔ بوجہ برف کے جواب کے واسطے عرصہ دو ماہ کا ہونا چاہئے۔ بندہ کو اس وقت سوا آپ کے اور کوئی نہیں یاد آیا۔ امیدوار ہوں کہ اکثر یہاں کے لوگ ناواقف ہیں۔ چند باتیں میں سوال میں لاتا ہوں ان کا جواب دیجئے گا۔ فقط

(۱) انگریز کے ولایت کی چند چیزیں ایسی ہیں جو کہ بوجہ یہاں دستیاب نہ ہونے کو ان کو استعمال کرنا اول تو مکھن وہاں سے گائے کے دودھ کا بن کے ٹین کے بکس میں بند ہو کر آتا ہے اس پر گائے کا نمونہ بھی بنا ہوتا ہے اس کو خرچ میں لانا جائز ہے یا نہیں؟

(۲) اس طرف سے گائے کا دودھ ٹین کے بکس میں آتا ہے چند شخص کہتے ہیں یہ اچھا ہے چند شخص اعتراض کرتے ہیں دیکھا ہوا کوئی صحیح نہیں بتلاتا صرف سنے ہوئے پر برتتے ہیں۔

(۳) ایک قسم کا دانت صفا کرنے کا بجائے مسواک کے انگریزی برش ہے اس سے دانت خوب صفا ہوتے ہیں چند شخص کہتے ہیں اس کا دستہ ہاتھی دانت کا ہے اور سینگ کے بال ہیں فرض کا اگر سینگ کے بال ہیں ان کو منہ میں لینا کیسا ہے؟ چونکہ کوئی اس سے اصلاً خبر نہیں رکھتا عقل سے ہاتھی دانت بتاتے ہیں۔

(۴) یہ کہ بکری ہم نے اپنے ہاتھ سے ذبح کر دی اس کو اپنے ہاتھ سے پکایا اس کو انگریز نے اپنے

Fatawa Razawiyya Volume 21

...placed before him and cut separately with a knife and fork, to the extent that his hand did not touch it; if a person eats it heedlessly, how is it?

The Answer: (1 to 3) The original state of things is purity and lawfulness until it is proven that some impure or forbidden thing has been mixed in. One cannot call something impure and prohibited based on mere suspicion. It is stated in Radd al-Muhtar:

"Impurity is not ruled upon before knowledge of its reality." - A decision on the impurity of things cannot be made before the reality of the situation is known. (t)

It is also mentioned in it:

In Al-Tatarkhaniyya, it is mentioned that if a person has doubt regarding their vessel, garment, or body as to whether impurity has touched it or not, it is pure as long as they are not certain. Similarly, the ruling for wells, basins, and jars placed on roads from which commoners, Muslims, and non-believers draw water; likewise, what is prepared by polytheists or ignorant Muslims, such as butter, bread, food, and clothes - [all are considered pure]. Summarized end.

It is mentioned in Tatarkhaniyya that if a person has doubt regarding their body, clothes, or utensils as to whether they are impure or not, until their doubt reaches the level of certainty, they will be considered pure. The same ruling applies to wells, ponds, and jars placed on paths from which Muslims, non-believers, young and old, all quench their thirst. Similarly, the ruling applies to food and drink items prepared by polytheists, non-believers, and ignorant or uninformed Muslims (that they will not be considered impure based on mere doubt). Summarized end. (t)

Yes, if one hears news that creates some doubt and takes precautions, it is better, due to the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "How can it be, while it has been said [concerning it]?" (t) However, it cannot be called prohibited or forbidden. The horn of every animal, even a carcass, is pure.

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Anjas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/220
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Anjas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/102

3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Bab al-Rihla fi al-Mas'ala al-Nazila, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/19; Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Uqbah bin Harith, Dar al-Fikr, Beirut, 4/7

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...सामने रख कर छुरी और कांटे से अलग काटा गया, यहाँ तक कि उसका हाथ न लगा हो; अगर कोई शख़्स इसे ग़फ़लत (अनजाने) में खा ले तो कैसा है?

जवाब: (1 से 3) अशिया (चीज़ों) में अस्ल (मूल) पाक और हलाल होना है जब तक तहक़ीक़ (पुष्टि) न हो कि उसमें कोई नापाक या हराम चीज़ मिली है, महज़ शक की बिना पर नजिस (अशुद्ध) और नाजायज़ नहीं कह सकते। रद अल-मुह्तार में है:

"हक़ीक़ते हाल मालूम होने से पहले अशिया की नजासत का फ़ैसला नहीं किया जा सकता।" (त)

इसी में है:

अल-ततरख़ानिया में ज़िक्र है कि अगर किसी शख़्स को अपने बर्तन, कपड़े या जिस्म के बारे में शक हो कि उसे कोई नजासत लगी है या नहीं, तो जब तक उसे यक़ीन न हो जाए वह पाक है। इसी तरह कुएँ, हौज़ और मटके जो रास्तों पर रखे हों और जिनसे आम लोग, मुसलमान और काफ़िर पानी पीते हों; इसी प्रकार जो मुशरिकों या अज्ञानी मुसलमानों द्वारा बनाया गया हो जैसे मक्खन, रोटी, भोजन और कपड़े, (उन्हें पाक माना जाएगा)। मुख़्तसरन तमाम।

ततरख़ानिया में मज़कूर है कि अगर किसी शख़्स को अपने जिस्म, लिबास या बर्तन के बारे में शक हो कि आया वो नापाक हैं या नहीं, तो जब तक उसका शक यक़ीन की हद तक न पहुंचे वो पाक ही तसव्वुर होंगे। और यही हुक्म है कुओं, तालाबों और घड़ों के बारे में जो राहों में रखे गए हों और मुसलमान, काफ़िर, छोटे बड़े सब उनसे सैराब होते हों। इसी तरह मुशरिकों, काफ़िरों और जाहिल व नावाक़िफ़ मुसलमानों की तैयार की हुई अशिया-ए-ख़ुर्द-ओ-नोश का हुक्म है (कि महज़ शक से नापाक तसव्वुर नहीं होंगी)। मुख़्तसरन तमाम। (त)

हाँ, अगर कुछ शक पैदा करने वाली ख़बर सुनकर एहतियात करे तो बेहतर है, क्योंकि हुज़ूर नबी अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का इरशाद है: "यह कैसे हो सकता है जबकि इसके बारे में ऐसा कहा गया है?" (त) लेकिन इसे नाजायज़ और ममनू (वर्जित) नहीं कह सकते। हर जानवर का सींग, यहाँ तक कि मुर्दा जानवर का भी, पाक है।

1. रद अल-मुह्तार, किताबुत तहारत, बाबुल अंजास, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/220
2. रद अल-मुह्तार, किताबुत तहारत, बाबुल अंजास, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/102
3. सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाबुल रेहला फ़िल मस्अलतिन नाज़िला, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/19; मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, उक़बा बिन हारिस से, दारुल फ़िक्र, बेरुत, 4/7

سامنے رکھ کر چھری اور کانٹے سے علیحدہ کاٹا یہاں تک کہ اس کا ہاتھ نہ لگا ہے اگر اس کو کوئی شخص غفلت سے کھائے تو کیسا ہے؟

الجواب: (۱ تا ۳) اصل اشیاء میں طہارت وحلت ہے جب تک تحقیق نہ ہو کہ اس میں کوئی ناپاک یا حرام چیز ملی ہے محض شبہ پر نجس و ناجائز نہیں کہہ سکتے۔ ردالمحتار میں ہے:

لا یحکم بنجاستھا قبل العلم بحقیقتھا - حقیقت حال معلوم ہونے سے پہلے اشیاء کی نجاست کا فیصلہ نہیں کیا جاسکتا۔ (ت)

اسی میں ہے:

في التاتارخانیة من شك في انائه او ثوبه او بدنه اصابته نجاسة او لا فهو طاهر مالم یستیقن وکذا الآبار والحیاض والحباب الموضوعة في الطرقات و یستقی منها الصفار والمسلمون والکفار وکذا ما یتخذه اهل الشرك او الجهلة من المسلمین کالسمن و الخبز والاطعمة والثیاب اھ ملخصًا۔

تاتارخانیہ میں مذکور ہے کہ اگر کسی شخص کو اپنے جس لباس یا برتن کے بارے میں شک ہو کہ آیا وہ ناپاک ہیں یا نہیں تو جب تک اس کا شک یقین کی حد تک نہ پہنچے وہ پاک ہی تصور ہوں گے اور یہی حکم ہے کنوؤں، تالابوں اور گھڑوں کے بارے میں جو راہوں میں رکھے گئے ہوں اور مسلمان، کافر، چھوٹے بڑے سب ان سے سیراب ہوتے ہوں اسی طرح مشرکین و کفار اور جاہل و ناواقف مسلمانوں کی تیار کردہ اشیائے خورد و نوش کا حکم ہے (کہ محض شک سے ناپاک متصور نہیں ہوں گی) اھ ملخصًا۔ (ت)

ہاں اگر کچھ شبہ ڈالنے والی خبر سن کر احتیاط کرے تو بہتر ہے لقولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کیف وقد قیل (اس لئے کہ حضور نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشادِ گرامی ہے یہ کیسے ہو سکتا ہے حالانکہ (اس کے متعلق) ایسا کہا گیا ہے۔ ت) مگر ناجائز و ممنوع نہیں کہہ سکتے، سینگ ہر جانور یہاں تک کہ مردار کا بھی پاک ہے

---

۱ ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب الانجاس داراحیاء التراث العربي بیروت ۱ / ۲۲۰ ۲ ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب الانجاس داراحیاء التراث العربي بیروت ۱ / ۱۰۲ ۳ صحیح البخاری کتاب العلم باب الرحلۃ في المسئلۃ النازلۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۹، مسند امام احمد بن حنبل عن عقبہ بن حرث دارالفکر بیروت ۴ / ۷

It is permissible to take a miswak made from it into the mouth. It is stated in Durr al-Mukhtar:

| The hair, hooves, and horns of any carcass except for the pig are pure. (Arabic) | Except for the pig, the hair, hooves, and horns of every carcass are pure. (Excerpt) (T) |

(Excerpted). However, a brush made from pig hair is impure, and its use is forbidden. Cleaning teeth with it is like cleaning them with excrement, and they come from European countries and are sold openly. In case of knowledge, it is explicitly forbidden, and even in a state of doubt, one must avoid it. The truth is that abandoning the Sunnah of the Miswak and adopting the Christians' brush is a sign of severe ignorance, folly, and a disease of the heart. And Allah Almighty knows best.

(4) There is no blame on the person eating it. However, it is necessary to abstain from eating with any disbeliever, especially with the English in these countries, or (God forbid) eating or drinking their leftovers.

| Because it involves opposing the disbeliever, and we have previously mentioned the dislike of associating with people of falsehood and evil in general. So how about the disbeliever? And what if he is imposed by authority? Souls and those prone to whispering love to draw near to such a person. Furthermore, it causes Muslims to have bad thoughts about him. Imam Ahmad has narrated from Abu al-Ghadhiya that the Prophet (may Allah Almighty's peace and blessings be upon him) said: 'Beware of what sounds bad to the ears.' And because it causes others to fall into backbiting and oneself into suspicion. It has been reported from the Commander of the Faithful, Umar al-Farooq (may Allah Almighty be pleased with him): 'Whoever believes in Allah and the Last Day should not stand in places of suspicion.' In fact, it is narrated in this regard from the Prophet (may Allah Almighty's peace and blessings be upon him). (Arabic) | Because it involves social interaction with disbelievers, whereas we have previously stated the absolute dislike of social interaction with people of falsehood and evil. So how can social interaction with a disbeliever, especially one imposed through government authority, be permissible? (Meaning, its condition is even more grave and dangerous, so how can it be allowed?) And whisper-tempting souls desire to be trapped in their proximity. Furthermore, there is a possibility of causing ill-will among Muslims. Imam Ahmad has narrated from the Holy Prophet (may Allah

Almighty's peace and blessings be upon him) on the authority of Abu al-Ghadhiya: '(O servants!) Avoid those actions that (sound) bad to the ears...' |

1. Durr al-Mukhtar, Book of Purification, Mujtabai Press, Delhi, 1/38
2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, remains of the Hadith of Abu al-Ghadhiya, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/6/7

उससे बनी मिस्वाक मुँह में लेना जायज़ है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

| सूअर के अलावा हर मृत जानवर के बाल, खुर और सींग पाक होते हैं। (अरबी) | सूअर के अलावा, हर मृत जानवर के बाल, खुर और सींग पाक होते हैं। (संक्षेप) (त) |

(संक्षेपित)। अलबत्ता, सूअर के बालों का ब्रश नापाक है और उसका इस्तेमाल हराम है। उससे दाँत साफ़ करना ऐसा ही है जैसे मल से साफ़ करना, और वे यूरोपीय देशों से आते हैं और खुलेआम बेचे जाते हैं। जानकारी होने की स्थिति में तो यह स्पष्ट रूप से हराम ही है, और संदेह की स्थिति में भी इससे बचना चाहिए। असल बात तो यह है कि मिस्वाक की सुन्नत को छोड़कर ईसाइयों का ब्रश अपनाना घोर अज्ञानता, मूर्खता और हृदय रोग का प्रमाण है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

(4) उस खाने वाले पर कोई दोष नहीं है। हाँ, किसी काफ़िर (अविश्वासी) के साथ, विशेष रूप से इन देशों में अंग्रेजों के साथ खाने, या अल्लाह की पनाह, उनका जूठा खाने या पीने से परहेज करना ज़रूरी है।

| क्योंकि इसमें काफ़िरों की मुख़ालफ़त की बात है, और हम पहले ही बातिल और बुराई के लोगों से मेल-जोल की नापसंदगी बयान कर चुके हैं। तो फिर एक काफ़िर के साथ मेल-जोल कैसे हो सकता है, विशेष रूप से जब वह सत्ता के माध्यम से थोपा गया हो? नफ़्स और वसवसा डालने वाले उनके करीब होना चाहते हैं। इसके अलावा, इससे मुसलमानों में अपने प्रति बुरी धारणा पैदा होती है। इमाम अहमद ने अबू अल-ग़ादिया से रिवायत की है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: 'उन बातों से बचो जो कानों को बुरी लगें।' और क्योंकि इससे दूसरे लोग ग़ीबत (बुराई) में पड़ते हैं और स्वयं संदेह के घेरे में आ जाते हैं। अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: 'जो अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखता है, उसे संदेह वाली जगहों पर नहीं खड़ा होना चाहिए।' वास्तव में, इस बारे में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से भी रिवायत है। (अरबी) | क्योंकि इसमें काफ़िरों से मेल-जोल पाया जाता है, जबकि हम इससे पहले बातिल (झूठ) और बुराई के लोगों से मेल-जोल की नापसंदगी स्पष्ट रूप से बता चुके हैं। तो फिर एक काफ़िर से, और वह भी जो सरकार और सत्ता के माध्यम से थोपा गया हो, मेल-जोल का औचित्य कैसे हो सकता है? (अर्थात, इसकी स्थिति तो और भी गंभीर और खतरनाक है, तो यह कैसे जायज़ हो सकता है?)

और वसवसा डालने वाले नफ़्स तो चाहते हैं कि उनके करीब जाएँ। इसके अलावा, इसमें मुसलमानों के बीच गलतफहमी पैदा होने की संभावना होती है। इमाम अहमद ने अबू अल-ग़ादिया के हवाले से नबी ए करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत की है: '(ऐ बंदों!) अपने आप को उन कामों से बचाओ जो कानों को बुरे (लगें)...' |

1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुत तहारत, मुतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 1/38
2. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, बकिया हदीस अबी अल-ग़ादिया, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/6/7

اس کی بنی مسواک منہ میں لینی جائز ہے۔ در مختار میں ہے:

| شعر المیتة غیر الخنزیر وحافرھا وقرنھا طاھر اھـ | سوائے سور کے ہر مردار کے بال ، کھر اور سینگ پاک ہوتے ہیں ۔ اھـ ملتقطاً (ت) |

ملتقطاً۔ البتہ خنزیر کے بالوں کا برش نجس ہے اور اس کا استعمال حرام اس سے دانت مانجھنا ایسا ہے جیسے پاخانے سے اور وہ بھی بلادِ یورپ سے آتے اور اعلانیہ بکتے ہیں۔ معلوم ہونے کی صورت میں تو صریح حرام ہی ہے اور شبہ کی حالت میں بھی بچنا ہے۔ اور اصل تو یہ ہے کہ مسواک کی سنت چھوڑ کر نصرانیوں کا برش اختیار کرنا ہی سخت جہالت وحماقت اور مرضِ قلب کی دلیل ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۴) اس کھانے والے پر کچھ الزام نہیں۔ ہاں کسی کافر خصوصاً ان بلاد میں انگریز کے ساتھ کھانے یا معاذاللہ اس کا جھوٹا کھانے یا پینے سے احتراز ضرور ہے۔

| لما فیه من مخالفة الکافر وقد قدمنا کراھة مخالطة اھل الباطل والشر مطلقا فکیف الکافر فکیف اذا کان مسلطا بالحکومة والنفوس والموسوسة تحب التقرب الیه ولما فیه من اساء ظنون المسلمین بنفسه وقد روی الامام احمد عن ابی الغادیة عن النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم ایاك ومایسوء الاذن ۲ ولما فیه من ایقاع غیره في الغیبة ونفسه في التھمة قد جاء عن امیر المومنین عمر الفاروق رضي اللہ تعالی عنه من کان یؤمن باللہ والیوم الاخر فلا یقفن مواقف التھم بل یروی في ذلك عن النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم | کیونکہ اس میں کفار سے میل جول پایا جاتا ہے حالانکہ ہم اس سے پہلے اہل باطل اور اہل شر سے مطلقاً میل جول کی کراہت بیان کر آئے ہیں پھر کیسے کافر سے اور کیسے حکومت پر

جبر ا مسلط شخص سے میل جول کا جواز ہو سکتا ہے (یعنی اس کا حال تو زیادہ سنگین اور خطرناک ہے پس یہ کیسے روا ہو سکتا ہے) اور وسوسے ڈالنے والے نفوس تو چاہتے ہیں کہ ان کے تقرب میں گرفتار ہوں نیز اس میں مسلمانوں کے ہاں بد گمانی پائی جانے کا امکان ہوتا ہے۔

امام احمد نے ابو الغادیہ کے حوالے سے نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کی ہے۔

(اے بندو!) اپنے آپ کو ان کاموں سے بچاؤ جو کانوں کو برے (لگیں---) |

1 در مختار کتاب الطھارۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/۳۸ 2 مسند امام احمد بن حنبل بقیہ حدیث ابی الغادیہ المکتب الاسلامی بیروت ۶/۶/۷

Fatawa Razawiyya Volume 21

...upon him be peace. And Allah knows best. ...get involved, and in this, it is to involve others in backbiting and oneself in accusation; whereas it is narrated from the Commander of the Faithful, Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him), that whoever believes in Allah and the Last Day, let him avoid places of accusation, i.e., not stay there; rather, it has also been narrated from the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in this regard. And Allah knows best. (T)

Problem 207: From Gilgit, sent by Sardar Amir Khan, servant of Captain Sturt, 21 Dhu al-Hijjah 1312 AH. What do the scholars of religion say in this matter: in a cup with a handle in which no hair has fallen, if we made tea in it and people of the Christian nation came and just picked it up by the handle, is it permissible for us to drink that tea or not? State the ruling and receive a reward. (T)

The Answer: It is permissible. In the religion of Muslims, there is no concept of ritual impurity through touch [by non-Muslims]. And Allah knows best.

Problem 208: 20 Rabi-ul-Akhir 1312 AH. What do the scholars of religion say: Muslims who are in the brick business have potters as servants. If these potters, who are Hindus, ever bring fried bread (puri) cooked from their homes, or buy sweets etc. from the market from their income and give it, will it be correct to take and eat it or not? And also, is it correct to take and eat the food that common Hindus send as part of their customary traditions? State the ruling and receive a reward.

The Answer: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) accepted gifts from non-believers and also rewarded them. The Caesar (King) of Persia presented a mule as an offering. He (the Prophet) accepted it:

[Arabic Box Text]: Al-Hakim in Al-Mustadrak narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) who said that Caesar presented a gift to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). | Al-Hakim in Al-Mustadrak has narrated from Hazrat Abdullah Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them), he said that the Caesar, King of Persia, presented to the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Maraqi al-Falah with Hashiyah al-Tahtawi, Chapter on Attaining the Obligatory, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, p. 249; Hashiyah al-Tahtawi, Chapter on what is disliked for a fasting person, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, p. 371.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 21

...अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर। और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है। ...शामिल हो जाएं और इसमें दूसरों को ग़ीबत (पीठ पीछे बुराई) में और अपने आप को तोहमत (झूठे आरोप) में डालना है; जबकि अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि जो कोई अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखता है, वह तोहमत की जगहों से बचे, यानी वहां न ठहरे; बल्कि इस बारे में नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से भी रिवायत की गई है। और अल्लाह ही सबसे बड़ा आलिम है। (त)

मसाला 207: गिलगित से, सरदार अमीर ख़ान, कप्तान स्टर्ट के सेवक द्वारा भेजा गया, 21 ज़िल हिज्जा 1312 हिजरी। इस मामले में धर्म के विद्वान क्या कहते हैं: एक डंडी वाले प्याले में जिसमें कोई बाल न गिरा हो, अगर हमने उसमें चाय बनाई और ईसाई समुदाय के लोगों ने आकर केवल उसकी डंडी पकड़कर उसे उठा लिया, तो क्या वह चाय हमारे लिए पीना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

जवाब: जायज़ है। मुसलमानों के धर्म में छुआछूत नहीं है। और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है।

मसाला 208: 20 रबी-उल-आख़िर 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि जो मुसलमान ईंटों का व्यवसाय करते हैं, उनके यहाँ कुम्हार नौकर हैं। अगर ये कुम्हार जो हिंदू हैं, कभी अपने यहाँ से पूरी पकाकर लाएँ या बाज़ार से अपनी कमाई में से मिठाई आदि ख़रीदकर दें, तो उसे लेना और खाना सही होगा या नहीं? और साथ ही सामान्य हिंदुओं के यहाँ से भोजन भेजने का जो पारंपरिक तरीका है, उसे लेना और खाना सही है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने काफ़िरों के उपहार स्वीकार भी फरमाए और उन्हें बदले में भी दिया। ईरान के बादशाह किसरा ने एक खच्चर भेंट किया। आपने उसे स्वीकार फ़रमाया:

[अरबी/उर्दू बॉक्स]: अल-हाकिम ने अल-मुस्तदरक में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है, उन्होंने कहा कि किसरा ने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उपहार दिया। | हाकिम ने

मुस्तदरक में हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है, उन्होंने कहा कि ईरान के शाह किसरा ने आँहज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को...

1. मराक़िल फ़लाह मअ हाशियतुत तहतावी, बाब इदराक अल-फ़रीज़ा, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, पृ. 249; हाशियतुत तहतावी, फ़स्ल मा युकरहू लिस-साइम, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, पृ. 371।

تعالٰی علیہ وسلم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ لگیں اور اس میں دوسروں کو غیبت میں اور اپنے آپ کو تہمت میں ڈالنا ہے جبکہ امیر المومنین حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے کہ جو کوئی اللہ تعالٰی اور یومِ آخرت پر ایمان رکھتا ہے وہ مقاماتِ تہمت سے بچے یعنی وہاں نہ ٹھہرے بلکہ اس باب میں حضور نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے بھی روایت کی گئی ہے۔ اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۷: از گلگت مرسلہ سردار امیر خاں ملازم کپتان اسٹوٹ ۲۱ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں : ایک ڈنڈی دار پیالے میں جس میں کچھ بال نہ پڑا ہو اگر ہم نے اس میں چائے بنائی اس کو قوم نصاریٰ نے آ کر ڈنڈی پکڑ کر صرف اٹھالیا اور وہ چائے ہم کو پینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر وثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: جائز ہے۔ مسلمان کے مذہب میں چھوت نہیں واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۸: ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ مسلمان جو اینٹ کے کاروبار کرتے ہیں ان کے یہاں کمہار نوکر ہیں، اگر یہ کمہار ہندو کبھی اپنے یہاں سے پوری پکو کر لائیں یا بازار سے اپنی آمدنی میں سے مٹھائی وغیرہ خرید کر کے دیں تو اس کا لینا اور کھانا درست ہوگا یا نہیں؟ اور نیز عام اہلِ ہنود کے یہاں کے کھانے کا جو طریقِ رسم کچھ بھیجیں لینا اور کھانا درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کافروں کے ہدیے قبول بھی فرمائے اور دب بھی فرمائے۔ کسریٰ بادشاہِ ایران نے ایک خچر نذر کیا۔ قبول فرمایا:

الحاکم فی المستدرک عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال ان کسریٰ اھدی للنبی صلی اللہ تعالٰی |

حاکم نے مستدرک میں حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی ہے انھوں نے فرمایا کسریٰ شاہِ ایران نے آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ

1 مراقی الفلاح مع حاشیہ الطحطاوی باب ادراك الفریضہ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۲۴۹ ، حاشیہ الطحطاوی فصل مایکرہ للصائم نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۳۷۱

Fatawa Rizvia Volume 21

[Table Content] [Left Column - Arabic] ...علیه وسلم بغلة فرکبها بحبل من شعر ثم اردفنی خلفه [1] قال الحافظ الدمیاطی فی ذلك نظر لان کسری مزق کتابه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم فبعید ان یهدی له [2] اقول: یرد نظره حدیث الآتی واما استبعاده فقد اجاب عنه العلماء بجوابین ذکرهما الزرقانی فی شرحه [3] علی المواهب فی ذکر بغاله صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم۔ [Right Column - Urdu/Translation] ...sent a mule to the Prophet (peace and blessings be upon him and his family) as a gift, and he rode it while its rein was a rope made of hair, and he seated me behind him. Al-Hafiz al-Dimyati said: "There is an objection in this because Chosroes tore his (peace be upon him) blessed letter, so it is unlikely that he would send him a gift." I say: His objection is refuted by the upcoming hadith. As for it being "unlikely," the scholars have given two answers, which Al-Zarqani mentioned in his commentary on 'Al-Mawahib' in the section regarding the count of the mules of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him and his family). (T)

Similarly, the King of Fadak offered four laden camels as a gift. He accepted them and gave them to Bilal (may Allah be pleased with him).

[Table Content] [Left Column - Arabic] رواه ابو داؤد [4] عن بلال المؤذن رضی اللہ تعالٰی عنه وفیه انه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم قال لبلال فاقبضهن واقض دینک۔ [Right Column - Urdu/Translation] Narrated by Abu Dawood from Bilal the Muazzin (may Allah be pleased with him), and it mentions that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said to Bilal: "Take possession of them and pay off your debt." (T)

He accepted gifts from the Caesars of Rome and other non-believing rulers.

[Table Content] [Left Column - Arabic] احمد والترمذی عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجهه۔ قال اهدی کسری لرسول اللہ صلی اللہ تعالٰی [Right Column - Urdu/Translation] Imam Ahmad and at-Tirmidhi narrated from the Commander of the Believers, Hazrat Ali (may Allah honor his face): Chosroes, the King of Iran, gave a gift to the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him)...

[Footnotes] [1] Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Knowledge of Sahabah, Teaching of the Prophet (peace be upon him) to Ibn Abbas, Dar al-Fikr Beirut 3/541. [2] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Mention of his mules (peace be upon him), Dar al-Ma'rifah Beirut 3/389. [3] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Mention of his mules (peace be upon him), Dar al-Ma'rifah Beirut 3/389. [4] Sunan Abi Dawud, Book of Al-Kharaj wa al-Fay', Chapter: The Imam accepts gifts from polytheists, Aftab Alam Press Lahore 2/78.

फ़तावा रिज़विया खंड 21

[तालिका सामग्री] [बायां कॉलम - अरबी] ...علیه وسلم بغلة فرکبها بحبل من شعر ثم اردفنی خلفه [1] قال الحافظ الدمیاطی فی ذلك نظر لان کسری مزق کتابه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم فبعید ان یهدی له [2] اقول: یرد نظره حدیث الآتی واما استبعاده فقد اجاب عنه العلماء بجوابین ذکرهما الزرقانی فی شرحه [3] علی المواهب فی ذکر بغاله صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم۔ [दायां कॉलम - उर्दू/अनुवाद] ...हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में एक खच्चर बतौर तोहफ़ा भेजा और आपने उस पर सवारी फ़रमाई जबकि उसकी लगाम बालों की रस्सी थी और आपने मुझे अपने पीछे बिठाया। हाफ़िज़ दमयाती ने फ़रमाया: "इसमें इष्काल (संदेह) है क्योंकि किसरा ने आपके मुबारक ख़त को फाड़ दिया था, और यह बात नाक़ाबिले फ़हम और बईद (असंभव) है कि उसने आपके लिए तोहफ़ा भेजा हो।" मैं कहता हूँ: मोहद्दिस दमयाती के एतराज़ को अगली हदीस मुस्तरद (रद्द) कर रही है। रहा उसका बईद (असंभव) कहना, तो अहल-ए-इल्म हज़रात ने इसके दो जवाब दिए हैं जिनको अल्लामा ज़रक़ानी ने 'मवाहिबुल लदुनिय्या' की शरह में हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के खच्चरों के शुमार के सिलसिले में ज़िक्र किया है। (त)

यूँही बादशाह-ए-फ़दक ने चार ऊँटनियां पुर-बार (लदी हुई) नज़्र कीं।.क़ुबूल फ़रमाईं, और बिलाल (रज़ियल्लाहु अन्हु) को बख़्श दीं।

[तालिका सामग्री] [बायां कॉलम - अरबी] رواه ابو داؤد [4] عن بلال المؤذن رضی اللہ تعالٰی عنه وفیه انه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم قال لبلال فاقبضهن واقض دینک۔ [दायां कॉलम - उर्दू/अनुवाद] इसे इमाम अबू दाऊद ने हज़रत बिलाल मुअज़्ज़िन (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साथ रिवायत किया है। इसमें मज़कूर है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत बिलाल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से फ़रमाया: इन पर क़ब्ज़ा करके अपना क़र्ज़ अदा करो। (त)

.क़ैसर-ए-रूम वग़ैरह सलातीन-ए-कुफ़्फ़ार के हदाया (उपहार).क़ुबूल फ़रमाए।

[तालिका सामग्री] [बायां कॉलम - अरबी] احمد والترمذی عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجهه۔ قال اهدی کسری لرسول اللہ صلی اللہ تعالٰی [दायां कॉलम - उर्दू/अनुवाद] इमाम अहमद और तिरमिज़ी ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहु) से रिवायत किया है कि आपने फ़रमाया: किसरा बादशाह-ए-ईरान ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को...

[पाद टिप्पणियाँ] [1] अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इब्ने अब्बास को तालीम, दारुल फ़िक्र बेरूत 3/541. [2] शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिबुल लदुनिय्या, ज़िक्र बग़ालहु अलैहिस्सलाम, दारुल मारिफ़त बेरूत 3/389. [3] शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिबुल लदुनिय्या, ज़िक्र बग़ालहु अलैहिस्सलाम, दारुल मारिफ़त बेरूत 3/389. [4] सुनन अबू दाऊद, किताबुल ख़राज वल फ़ै बाब: इमाम का मुशरिकों के तोहफ़े कबूल करना, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/78.

पृष्ठ 623/674

علیہ وسلم بغلۃ فرکبھا بحبل من شعر ثم اردفنی خلفہ [1] قال الحافظ الدمیاطی فی ذلك نظر لان کسری مزق کتابہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فبعید ان یھدی لہ [2] اقول: یرد نظرہ حدیث الآتی واما استبعادہ فقد اجاب عنہ العلماء بجوابین ذکرھما الزرقانی فی شرحہ [3] علی المواھب فی ذکر بغالہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ علیہ وآلہ وسلم کی خدمت میں ایک خچر بطور تحفہ بھیجا اور آپ نے اس پر سواری فرمائی جبکہ اس کی لگان بالوں کی رسی تھی اور آپ نے مجھے اپنے پیچھے بٹھایا، حافظ دمیاطی نے فرمایا اس میں اشکال ہے اس لئے کسری نے آپ کا نامہ مبارک چاک کردیا تھا، اور یہ بات ناقابل فہم اور بعید ہے کہ اس نے آپ کے لیے تحفہ بھیجا ہو، میں کہتا ہوں محدث دمیاطی کے اعتراض کو اگلی حدیث مسترد کر رہی ہے۔ رہا اس کا بعید کہنا تو اہل علم حضرات نے اس کے دو جواب دیئے ہیں جن کو علامہ زرقانی نے مواہب اللدنیہ کی شرح میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وآلہ وسلم کے خچروں کے شمار کے سلسلے میں ذکر کیا ہے۔ (ت)

یونہی بادشاہ فدک نے چار اونٹنیاں پر بار نذر کیں۔ قبول فرمائیں، اور بلال رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو بخش دیں۔

رواہ ابو داؤد [4] عن بلال المؤذن رضی اللہ تعالٰی عنہ وفیہ انہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال لبلال فاقبضھن واقض دینک۔ اس کو امام ابوداؤد نے حضرت بلال مؤذن کے ساتھ روایت کیا ہے۔ (رضی اللہ تعالیٰ عنہ) اس میں مذکور ہے کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت بلال رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا: ان پر قبضہ کر کے اپنا قرض ادا کرو۔ (ت)

قیصر روم وغیرہ سلاطین کفار کے ہدایا قبول فرمائے۔

احمد والترمذی عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجھہ۔ قال اھدی کسری لرسول اللہ صلی اللہ تعالٰی امام احمد اور ترمذی نے امیر المومنین حضرت علی کرم اللہ وجہہ سے روایت کیا ہے کہ آپ نے فرمایا کسری بادشاہ ایران نے حضور صلی اللہ تعالیٰ

[1] المستدرك للحاكم كتاب معرفة الصحافية تعليم النبي صلى الله تعالیٰ عليه وسلم لابن عباس دارالفكر بيروت ٣/ ٥٤١ [2] شرح الزرقاني على المواهب اللدنيہ ذكر بغالہ عليہ الصلوة والسلام دار المعرفة بيروت ٣ / ٣٨٩ [3] شرح الزرقاني على المواهب اللدنيہ ذكر بغالہ عليہ الصلوة والسلام دار المعرفة بيروت ٣ / ٣٨٩ [4] سنن ابی داؤد كتاب الخراج والفی باب فی الامام يقبل هدايا المشركين آفتاب عالم پريس لاہور ٢ / ٧٨

Fatawa Razvia, Volume 21

(Peace and blessings be upon him) accepted it from him, and Caesar sent a gift and he accepted it from him, and kings gave him gifts and he accepted them from them[1]. - (Peace and blessings be upon him) was sent a gift and he accepted it. Similarly, Caesar of Rome (the King of Rome) sent a gift and he also accepted it. Likewise, other kings also sent gifts and he accepted those as well. (T)

Qatila bint Abd al-Uzza bin Sa'd came to her daughter, Lady Asma bint Abi Bakr al-Siddiq (Allah be pleased with them), bringing some live meat, cheese, and ghee as a gift. The daughter of al-Siddiq did not accept it, nor did she allow her mother to enter the house because she was a non-believer. The Mother of the Believers, al-Siddiqah (Allah be pleased with her), asked the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) about this matter, and this verse was revealed:

"Allah does not forbid you from those who do not fight you because of religion..."[2]

Allah does not forbid you from behaving kindly towards those disbelievers who do not fight you in religion.

The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) ordered, "Accept the gift and let her come into the house."[3]

Imam Ahmad narrated from Amir bin Abdullah bin al-Zubayr (Allah be pleased with them). (T)

These Hadiths are about permission... and 'Iyad (Allah be pleased with him) offered a gift or a she-camel before Islam, he (the Prophet) said: Are you a Muslim? He replied: No. He (the Prophet) said:

"I have been forbidden from the gifts of polytheists." Narrated by Ahmad, Abu Dawud, and al-Tirmidhi[4], and he (Tirmidhi) said it is Hasan Sahih.

I have been forbidden from taking things given by disbelievers (Narrated by Imam Ahmad, Abu Dawud, and al-Tirmidhi. Imam Tirmidhi said this is Hasan Sahih. T)

---

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali bin Abi Talib, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/125, 96, Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Travel, Chapter on Accepting Gifts of Polytheists, Amin Company Urdu Bazaar Lahore 1/191. [2] The Holy Quran 60/8. [3] Musnad Ahmad bin Hanbal from Ali bin Abi Talib, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/125. [4] Jami' al-Tirmidhi,

Chapters on Travel, Chapter on Accepting Gifts for Polytheists, Amin Company Urdu Bazaar Lahore 1/191.

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 21

(उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने उससे इसे स्वीकार किया, और कैसर ने एक उपहार भेजा और उन्होंने उससे इसे स्वीकार किया, और राजाओं ने उन्हें उपहार दिए और उन्होंने उनसे उन्हें स्वीकार किया[1]। - (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) को उपहार भेजा गया तो आपने उसे स्वीकार फ़रमाया। इसी तरह रूम के कैसर (रोम के राजा) ने उपहार भेजा, उसे भी आपने स्वीकार फ़रमाया। इसी तरह अन्य राजाओं ने भी उपहार भेजे तो आपने उन्हें भी स्वीकार फ़रमाया। (त)

क़तीला बिन्त अब्दुल उज़्ज़ा बिन साद अपनी बेटी हज़रत सैय्यदना अस्मा बिन्त अबी बक्र सिद्दीक़ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के पास आईं और कुछ मांस के जीवित पशु, पनीर और घी उपहार के रूप में लाईं। सिद्दीक़ की बेटी ने इसे नहीं लिया, न ही अपनी माँ को घर में आने दिया क्योंकि वह काफ़िरा थी। उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने नबी (अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो) से इस मसले के बारे में पूछा, तो यह आयत उतरी:

"अल्लाह तुम्हें उन लोगों से नहीं रोकता जिन्होंने धर्म के कारण तुमसे युद्ध नहीं किया..."[2]

अल्लाह तुम्हें उन काफ़िरों के साथ अच्छा व्यवहार करने से नहीं रोकता जो तुमसे धर्म के मामले में नहीं लड़ते।

नबी (अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने हुक्म दिया कि उपहार ले लो और उन्हें घर में आने दो[3]।

इमाम अहमद ने इसे आमिर बिन अब्दुल्ला बिन अल-ज़ुबैर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। (त)

ये हदीसें तो अनुमति की हैं... और अयाज़ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने इस्लाम से पहले कोई उपहार या ऊँटनी भेंट की, तो फ़रमाया: क्या तुम मुसलमान हो? अर्ज़ की: नहीं। फ़रमाया:

"मुझे मुशरिकों के उपहारों से मना किया गया है।" इसे अहमद, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी[4] ने रिवायत किया है, और उन्होंने (तिर्मिज़ी) कहा कि यह हसन सहीह है।

मुझे काफ़िरों की दी हुई चीज़ें लेने से मना किया गया है (इमाम अहमद, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत किया। और इमाम तिर्मिज़ी ने फ़रमाया कि यह हसन सहीह है। त)

[1] मसनद अहमद बिन हंबल अली बिन अबी तालिब से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/125, 96, जामे अल-तिर्मिज़ी, यात्रा के अध्याय, मुशरिकों के उपहार स्वीकार करने का अध्याय, अमीन कंपनी उर्दू बाज़ार लाहौर 1/191। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 60/8। [3] मसनद अहमद बिन हंबल अली बिन अबी तालिब से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/125। [4] जामे अल-तिर्मिज़ी, यात्रा के अध्याय, मुशरिकों के लिए उपहार स्वीकार करने का अध्याय, अमीन कंपनी उर्दू बाज़ार लाहौर 1/191।

علیہ وسلم فقبل منہ واھدی قیصر فقبل منہ واھدت لہ الملوك فقبل منھا[1] - علیہ وآلہ وسلم کو تحفہ بھیجا تو آپ نے اس کا تحفہ قبول فرمایا۔ اسی طرح قیصر روم (روم کے بادشاہ) نے تحفہ بھیجا وہ بھی آپ نے قبول فرمایا۔ اسی طرح دیگر بادشاہوں نے بھی ہدیے بھیجے تو آپ نے وہ بھی قبول فرمائے۔ (ت)

قتیلہ بنت عبدالعزی بن سعد اپنی بیٹی حضرت سیدتنا اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہا کے پاس آئی اور کچھ گوشت کے زندہ جانور، پنیر، گھی ہدیہ لائی، بنت صدیق نے نہ لیا، نہ ماں کو گھر میں آنے دیا کہ تو کافرہ ہے۔ ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا نے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مسئلہ پوچھا، آیت اتری:

" لَا یَنْھٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِیْنَ لَمْ یُقَاتِلُوْكُمْ فِي الدِّیْنِ "[2]

اللہ تعالٰی نے ان کافروں کے ساتھ نیک سلوک سے تمہیں منع نہیں فرماتا جو تم سے دین میں نہ لڑیں۔

نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حکم دیا کہ ہدیہ لو اور گھر میں آنے دو[3]۔

رواہ الامام احمد عن عامر بن عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ امام احمد نے اس کو عامر بن عبداللہ بن زبیر سے روایت کیا ہے۔ رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ (ت)

یہ حدیثیں تو جواز کی ہیں--- اور عیاض رضی اللہ تعالٰی عنہ نے پیش از اسلام کوئی ہدیہ یا ناقہ نذر کیا، فرمایا: تو مسلمان ہے؟ عرض کی نہ۔ فرمایا:

ان نهیت عن زبد المشرکین رواہ عن احمد و ابو داؤد والترمذی[4] وقال حسن صحیح۔ میں کافروں کی دی ہوئی چیزیں لینے سے منع کیا گیا ہوں (امام احمد، ابوداؤد اور ترمذی نے اس کو روایت کیا۔ اور امام ترمذی نے فرمایا یہ حسن صحیح ہے۔ ت)

---

[1] مسند احمد بن حنبل عن علی بن ابی طالب المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۲۵، ۹۶، جامع الترمذی ابواب السیر باب ما جاء في قبول هدایا المشرکین آمین کمپنی اردو بازار لاہور ۱/ ۱۹۱ [2] القرآن الکریم ۸/۶۰ [3] مسند احمد بن حنبل عن علی بن ابی طالب المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۲۵ [4] جامع الترمذی ابواب السیر باب ما جاء في قبول هدایا للمشرکین آمین کمپنی اردو بازار لاہور ۱/ ۱۹۱

Similarly, Mula'ib al-Asinnah presented some gift. He (the Prophet peace be upon him) said: "Accept Islam." He refused. He said:

[Box 1] (Arabic) Verily, I do not accept the gift of a polytheist. Narrated by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir[1] from Ka'b ibn Malik (may Allah be pleased with him) with an authentic (Sahih) chain. (Urdu) I do not accept the gift of any polytheist. (Imam Tabarani has narrated this in al-Mu'jam al-Kabir from Hazrat Ka'b bin Malik (may Allah be pleased with him) with an authentic chain. - T)

It was stated in a Hadith:

[Box 2] (Arabic) We do not accept anything from the polytheists. Narrated by Ahmad[2] and al-Hakim from Hakim bin Hizam (may Allah be pleased with him) with an authentic chain. (Urdu) We do not accept anything from the polytheists. (Imam Ahmad and al-Hakim have narrated this with an authentic chain from Hazrat Hakim bin Hizam (may Allah be pleased with him). - T)

Similarly, other Hadiths are narrated regarding both rejection and acceptance:

[Box 3] (Arabic) Among them are those who claim that the rejection (of gifts) abrogated the acceptance, but this is due to ignorance of history. Some reconciled the two by saying that those whose gifts were accepted were People of the Book (Ahl al-Kitab), not polytheists, as stated in Majma' al-Bihar. I say: He (the Prophet) accepted from Khusrow, and he was not of the People of the Book, except that one should treat the Magians (Zoroastrians) as People of the Book, except for marrying their women and eating their slaughtered animals[3]. (Urdu) Among them are some who are of the opinion that by rejecting the gift, its acceptance was abrogated, and this is wrong because the history is not known. And some created reconciliation and agreement between the two that those whose gifts were accepted were People of the Book and were not polytheists, as stated in Majma' al-Bihar. I say: (I say that) you accepted the gift of Khusrow, the King of Iran, although he was not from the People of the Book but was a Magian. However, the reasoning should be that the Magian adopted the way of the People of the Book, although marrying their women and eating their slaughtered meat is not permissible. (T)

Research in this regard is that this matter depends on the wisdom of the time and the condition of the gift-giver and gift-taker. If the intention is to win hearts (Ta'lif al-

Qalb) and there is hope that by maintaining the exchange of gifts and presents, he will accept Islam...

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir of al-Tabarani, Hadith 138, al-Maktabat al-Faysaliyah, 19/50. [2] Musnad of Imam Ahmad bin Hanbal from Hakim bin Hizam, al-Maktab al-Islami Beirut, 3/403. [3] Al-Talkhis al-Habir fi Takhrij Ahadith al-Rafi'i al-Kabir, Hadith 1533, al-Maktabat al-Athariyah Sangla Hill, 3/172.

इसी तरह मुलाईब अल-असिन्नाह ने कुछ उपहार भेंट किया। आपने फ़रमाया: "इस्लाम स्वीकार करो।" उसने मना कर दिया। आपने फ़रमाया:

[बॉक्स १] (अरबी) बेशक मैं किसी मुशरिक (बहुदेववादी) का उपहार स्वीकार नहीं करता। इसे अल-तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर[1] में काब बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक सहीह सनद के साथ रिवायत किया है। (उर्दू) मैं किसी मुशरिक का तोहफ़ा क़बूल नहीं फ़रमाता। (इमाम तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर में हज़रत काब बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से सनद-ए-सहीह के साथ इसे रिवायत किया है। - त)

एक हदीस में इरशाद फ़रमाया:

[बॉक्स २] (अरबी) हम मुशरिकों से कोई चीज़ स्वीकार नहीं करते। इसे अहमद[2] और अल-हाकिम ने हकीम बिन हिज़ाम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक सहीह सनद के साथ रिवायत किया है। (उर्दू) हम मुशरिकों से कोई चीज़ क़बूल नहीं फ़रमाते। (इसको इमाम अहमद और हाकिम ने सनद-ए-सहीह के साथ हज़रत हकीम बिन हिज़ाम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। - त)

इसी तरह और भी हदीसें रद्द और क़बूल दोनों के बारे में आई हैं:

[बॉक्स ३] (अरबी) उनमें से कुछ का दावा है कि रद्द करने से क़बूल करना मंसूख (रद्द) हो गया, लेकिन यह इतिहास की अज्ञानता के कारण है। कुछ ने दोनों के बीच सामंजस्य बिठाया कि जिनका उपहार स्वीकार किया गया वे अहले किताब (किताब वाले) थे, मुशरिक नहीं थे, जैसा कि मजमा अल-बिहार में है। मैं कहता हूँ: आपने किसरा से स्वीकार किया, और वह अहले किताब में से नहीं था, सिवाय इसके कि मजूसी (पारसी) के साथ अहले किताब जैसा व्यवहार किया जाए, सिवाय उनकी महिलाओं से निकाह करने और उनके ज़बीहा (कसाई गए पशु) को खाने के[3]। (उर्दू) उनमें कुछ वे लोग हैं जिनका ख्याल है कि हदीया रद्द करने से उसका क़बूल करना मंसूख हुआ और यह ग़लत है क्योंकि तारीख़ मालूम नहीं। और बाज़ ने दोनों में मुताबीक़त और मुवाफ़क़त पैदा की कि जिनका हदीया क़बूल फ़रमाया वो अहले किताब थे मुशरिक न थे जैसा कि मजमा अल-बिहार में है अक़ूल: (मैं कहता हूँ) कि आपने किसरा शाह-ए-ईरान का हदीया क़बूल फ़रमाया हालांकि वो अहले किताब में से न था बल्कि मजूस से था। मगर यूँ इस्तिदलाल किया जाए कि मजूसी ने अहले किताब की रफ़्त अख्तियार की अलबत्ता उनकी औरतों से निकाह और उनके ज़बीहा का खाना जाएज़ नहीं। (त)

इस बारे में तहक़ीक़ यह है कि यह मामला वक़्त की मस्लहत और हदीया देने वाले और लेने वाले की हालत पर है, अगर तालीफ़-ए-क़ल्ब (दिल जोड़ने) की नीयत है और उम्मीद रखता है कि इससे हदया और तोहफ़ा लेने देने का मामला रखने में उसे इस्लाम...

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर लिल-तबरानी हदीस १३८ अल-मकतबतुल फ़ैसलिया १९/५० [2] मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल अन हकीम बिन हिज़ाम अल-मकतब अल-इस्लामी बैरुत ३/४०३ [3] अल-तल्ख़ीस अल-हबीर फ़ी तख़रीज अहादीस अल-राफ़ई अल-कबीर हदीस १५३३ अल-मकतबतुल असरिय्या सांगला हिल ३/१७२

یو نہی ملاعب الاسنہ نے کچھ ہدیہ نذر کیا۔ فرمایا: اسلام لا۔ انکار کیا۔ فرمایا:

[Box 1] انی لا اقبل ہدیۃ مشرك رواہ الطبرانی في الکبیر[1] عن کعب بن مالك رضي اللہ تعالی عنہ بسند صحیح۔ میں کسی مشرک کا ہدیہ قبول نہیں فرماتا۔ (امام طبرانی نے المعجم الکبیر میں حضرت کعب بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے بسند صحیح اسے روایت کیا ہے۔ ت)

ایک حدیث میں ارشاد فرمایا:

[Box 2] انا لانقبل شیئا من المشرکین۔ رواہ احمد[2] والحاکم عن حکیم بن حزام رضی اللہ تعالی عنہ بسند صحیح۔ ہم مشرکوں سے کوئی چیز قبول نہیں فرماتے۔ (اس کو امام احمد اور حاکم نے سند صحیح کے ساتھ حضرت حکیم بن حزام رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

اسی طرح اور بھی حدیثیں رد و قبول دونوں میں وارد ہیں :

[Box 3] فمنہم من زعم ان الرد نسخ القبول ورد بجھل التاریخ ومنہم من وفق بان من قبلہ منہم فاہل کتاب لا مشرک کما فی مجمع البحار اقول: قد قبل عن کسری ولم یکن کتابیا الا ان یتمسك في المجوس سنوا بہم سنۃ اھل الکتاب غیر ناکحی نسائہم ولا اکل ذبائحھم[3]۔ ان میں کچھ وہ لوگ ہیں جن کا خیال ہے کہ ہدیہ رد کرنے سے اس کا قبول کرنا منسوخ ہوا اور یہ غلط ہے کیونکہ تاریخ معلوم نہیں۔ اور بعض نے دونوں میں مطابقت اور موافقت پیدا کی کہ جن کا ہدیہ قبول فرمایا وہ اہل کتاب تھے مشرک نہ تھے جیسا کہ مجمع البحار میں ہے اقول: (میں کہتا ہوں) کہ آپ نے کسری شاہِ ایران کا ہدیہ قبول فرمایا حالانکہ وہ اہل کتاب نہ میں سے نہ تھا بلکہ مجوس سے تھا۔ مگر یوں استدلال کیا

جائے کہ مجوسی نے اہل کتاب کی روش اختیار کی البتہ ان کی عورتوں سے نکاح اور ان کے ذبیحہ کا کھانا جائز نہیں۔ (ت)

اس بارے میں تحقیق یہ ہے کہ یہ امر مصلحت وقت وہ حالت ہدیہ آرندہ وہدیہ گیرندہ پر ہے اگر تالیف قلب کی نیت ہے اور امید رکھتا ہے کہ اس سے ہدایا و تحائف لینے دینے کا معاملہ رکھنے میں اسے اسلام (اگلے صفحے پر جاری ہے)

---

[1] المعجم الکبیر للطبرانی حدیث ۱۳۸ المکتبۃ الفیصلیۃ ۱۹/۵۰ [2] مسند امام احمد بن حنبل عن حکیم بن حزام المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۴۰۳ [3] التلخیص الحبیر في تخریج احادیث الرافعی الکبیر حدیث ۱۵۳۳ المکتبۃ الاثریۃ سانگلہ ہل ۳/ ۱۷۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

If there is an inclination towards it [the truth], then definitely take it. And if the situation is such that not taking it will cause him distress and make him weary of his false religion, then by no means refuse it. However, if there is a fear that by taking it, God forbid, some inclination towards the disbeliever might enter one's heart, or some leniency and compromise in religious matters might find a way, then consider this gift as fire. Indeed, gifts have a great effect in creating inclination and love. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic)	(Urdu)
"Give gifts to one another, you will love each other." - Narrated by Abu Ya'la [1] with a good chain from Abu Huraira (may Allah be pleased with him). Ibn Asakir added: "And shake hands with each other, it will remove malice from you." [2] And from him, on the authority of the Mother of the Believers al-Siddiqah, in a marfu' narration: "Give gifts to one another, your mutual love will increase." [3] (Hadith)	Give gifts to one another so that mutual love increases. Abu Ya'la narrated this with a sound chain from Hadrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him). Ibn Asakir added: "And shake hands with each other; it will remove mutual malice." And he narrated from the Mother of the Believers, Sayyidah Aisha al-Siddiqah (may Allah be pleased with her), in a marfu' narration: "Give gifts so that your mutual love increases and progresses." (Hadith)

It is in a Hadith, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic)	(Urdu)
"A gift takes away hearing, the heart, and sight." - Narrated by al-Tabarani [4] in 'al-Kabir' from 'Ismah ibn Malik (may Allah be pleased with him). Al-Suyuti graded it good (Hasan), while al-Haythami and others graded it weak (Da'if).	A gift makes a person blind, deaf, and insane. (Imam al-Tabarani narrated it in 'al-Mu'jam al-Kabir' from 'Ismah ibn Malik (may Allah be pleased with him). Imam al-Suyuti praised it, while al-Haythami and others called it weak.)

Also, it is in a Hadith, he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic)	(Urdu)
"A gift blinds the eye of the wise person." Narrated by al-Daylami [5]	A gift blinds the eye of a wise person. (Daylami narrated with a chain...)

[1] Kanz al-Ummal, citing Ibn Asakir, on the authority of Abu Huraira, Hadith 15055, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/110. [2] Kanz al-Ummal, citing Ibn Asakir, on the authority of Abu Huraira, Hadith 15056, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/110. [3] Kanz al-Ummal, citing Ibn Asakir, on the authority of Aisha, Hadith 15057, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/110. [4] Al-Mu'jam al-Kabir by al-Tabarani, Hadith 884, al-Maktabah al-Faysaliyyah, 17/183. [5] Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 2969, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 3/335.

फ़तावा रज़विया, खंड 21

यदि (सत्य की ओर) झुकाव होने की संभावना हो, तो उसे अवश्य लें। और यदि स्थिति ऐसी है कि न लेने से उसे दुख होगा और वह अपने झूठे धर्म से विरक्त हो जाएगा, तो इसे हरगिज़ न ठुकराएँ। और यदि यह डर हो कि इसे लेने के कारण, अल्लाह न करे, दिल में काफ़िर के प्रति कुछ मैल या धार्मिक मामलों में कोई नरमी और समझौता पैदा हो जाएगा, तो इस उपहार को आग समझें। निस्संदेह, उपहारों का चाहत और प्रेम पैदा करने में बड़ा प्रभाव होता है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

(अरबी)

"एक-दूसरे को उपहार दिया करो ताकि आपस में प्रेम बढ़े।" - अबू यअला [1] ने इसे हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक अच्छी सनद के साथ वर्णित किया है। इब्न असाकिर ने यह जोड़ा: "और एक-दूसरे से हाथ मिलाया करो (मुसाफ़हा करो), इससे तुम्हारा आपसी द्वेष दूर हो जाएगा।" [2] और उम्मुल मोमिनीन सैय्यदा आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से मरफ़ू'अ हदीस में वर्णित है: "उपहार दिया करो ताकि तुम्हारा आपसी प्रेम बढ़े।" [3] (हदीस)

(उर्दू)

एक दूसरे को उपहार दे दिया करो ताकि आपसी मोहब्बत में इज़ाफ़ा हो, अबू यअला ने इसको जईय्यद सनद के साथ हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। और इब्न असाकिर ने यह इज़ाफ़ा किया कि एक दूसरे के साथ मुसाफ़हा किया करो। (यानी हाथ मिलाया करो) इससे तुम्हारा बाहमी कीना दूर होगा और इसी ने उम्मुल मोमिनीन सैय्यदा आयशा सिद्दीका रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से मरफ़ूअ़न रिवायत किया है हदीया दिया करो ताकि तुम्हारी बाहमी मोहब्बत में इज़ाफ़ा और तरक्की हो। (हदीस)

एक हदीस में है, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

(अरबी)

"उपहार सुनने की शक्ति, हृदय और दृष्टि को ले जाता है।" - इमाम तबरानी [4] ने इसे 'अल-मुअजम अल-कबीर' में अस्मः बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित किया है। इमाम सुयूती ने इसे

(उर्दू)

हदीया आदमी को अंधा, बहरा, दीवाना कर देता है (इमाम तबरानी ने इसको मुअजम कबीर में अस्मः बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। इमाम सुयूती ने इसकी

(अरबी)	(उर्दू)
'हसन' कहा है, जबकि हैसमी आदि ने इसे 'ज़ईफ़' करार दिया है।	तहसीन फ़रमाई जबकि हैसमी वग़ैरा ने इसे ज़ईफ़ करार दिया।)

हदीस में यह भी है, आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

(अरबी)	(उर्दू)
"उपहार बुद्धिमान की आँख अंधी कर देता है।" दैलमी [5] ने वर्णित किया है।	हदीया हकीम की आँख अंधी कर देता है (दैलमी ने सनद के साथ...)

---

[1] कंज़ुल उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से, हज़रत अबू हुरैरा से, हदीस 15055, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 6/110। [2] कंज़ुल उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से, हज़रत अबू हुरैरा से, हदीस 15056, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 6/110। [3] कंज़ुल उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से, हज़रत आयशा से, हदीस 15057, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 6/110। [4] अल-मोजमुल कबीर लित-तबरानी, हदीस 884, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया, 17/183। [5] अल-फ़िरदौस बि-मसूरुल खितान, हदीस 2969, दारुल कुतुबुल इल्मिया, बेरूत, 3/335।

کی طرف رغبت ہوگی تو ضرور لے اور اگر حالت ایسی ہے کہ نہ لینے میں اسے کوفت پہنچے گی اور اپنے مذہب باطل سے بیزار ہوگا تو ہرگز نہ لے، اور گر اندیشہ ہے کہ لینے کے باعث معاذ اللہ اپنے قلب میں کافر کی طرف سے کچھ میل یا اس کے ساتھ کسی امر دینی میں نرمی و مداہنت راہ پائے گی تو اس ہدیہ کو آگ جانے اور بیشک تحفوں کا رغبت و محبت پیدا کرنے میں بڑا اثر ہوتا ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی	اردو
1 تھادوا تحابوا-رواہ ابو یعلی بسند جید عن ابی ھریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ زاد ابن عساکر و 2 تصافحوا یذھب الغل عنکم وعندہ عن ام المومنین الصدیقۃ 3 رفعتہ تھادوا تزدادوا حباً الحدیث۔	ایک دوسرے کو ہدیہ دے دیا کرو تاکہ آپس کی محبت میں اضافہ ہو، ابو یعلی نے اس کو جید سند کے ساتھ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ اور ابن عساکر نے یہ اضافہ کیا کہ ایک دوسرے کے ساتھ مصافحہ کیا کرو۔ (یعنی ہاتھ ملایا کرو) اس سے تمہارا باہمی کینہ دور ہو گا اور اسی نے ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے مرفوعاً روایت کیا ہے ہدیہ دیا کرو تاکہ تمہاری باہمی محبت میں اضافہ اور ترقی ہو الحدیث (ت)

ایک حدیث میں ہے۔ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو
الهدية تذهب بالسمع والقلب والبصر - رواه الطبرانی 4 فی الکبیر عن عصمة بن مالک رضی الله تعالیٰ عنه حسنه السیوطی وضعفه الهیثمی وغیره۔	ہدیہ آدمی کو اندھا، بہرا، دیوانہ کر دیتا ہے (امام طبرانی نے اس کو معجم کبیر میں عصمہ بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ امام سیوطی نے اس کی تحسین فرمائی جبکہ ہیثمی وغیرہ نے اسے ضعیف قرار دیا۔ (ت)

نیز حدیث میں ہے۔ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

عربی	اردو
الہدیۃ تعور عین الحکیم ، اخرجہ الدیلمی 5 ہدیہ حکیم کی آنکھ اندھی کر دیتا ہے (دیلمی نے بسند)	

---

1 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن ابی ہریرہ حدیث ۱۵۰۵۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۱۱۰ 2 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن ابی ہریرہ حدیث ۱۵۰۵۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۱۱۰ 3 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن عائشہ حدیث ۱۵۰۵۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۱۱۰ 4 المعجم الکبیر للطبرانی حدیث ۸۸۴م المکتتبہ الفیصلیہ ۱۷/ ۱۸۳ 5 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۲۹۶۹ دارالکتب العلمیہ بیروت ۳/ ۳۳۵

Fatawa Razawiyya | Volume 21

[Table/Box 1] Left (Arabic): Narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both) with a weak chain of transmission. Right (Urdu): Its derivation was mentioned as weak from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with both). (T)

And if there is no benefit and no concern, then it is permissible, whether he takes it or not.

[Table/Box 2] Left (Arabic): Our noble scholars have based the matter in this regard on benefits, as mentioned in the fourteenth chapter of Karahiyah al-Hindiyyah (1) from Al-Muhit from Imam Al-Faqih Abu Ja'far and others. So refer to it. Right (Urdu): Our noble scholars have based this matter on various benefits, as cited in the discussion on Karahiyat (abominations) in the fourteenth chapter of Fatawa Hindiyyah, on the authority of Al-Muhit from Imam Al-Faqih Abu Ja'far and others. Therefore, it should be referred to. (T)

Then, the meat cooked or gifted by them is forbidden (haram) unless the animal was slaughtered in one's presence and cooked without disappearing from sight. Apart from this, all cooked items, market sweets, milk, curd, ghee, and cream have one ruling: the fatwa is for permissibility, and Taqwa (piety) is for avoidance. And Allah Almighty knows best.

Issue 209: From Bengal, city of Nasirabad, village Lamapara, sent by Muhammad Alimuddin Sahib, 5 Jumada al-Ula 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: A Muslim man consumes forbidden (haram) income like interest and bribes, etc., but also has a lawful (halal) profession like trade, etc. That is, his wealth is a mixture of forbidden and lawful things. And he does not perform prayers. Is it permissible to eat at his house or not? Explain so that you may be rewarded. (T)

The Answer: It is permissible in the sense that if he eats, he will not have eaten anything forbidden until he knows that this specific thing placed before him is forbidden itself.

[Table/Box 3] Left (Arabic): We adopt this rule as long as you do not know something specific to be forbidden, as explicitly stated by the recorder of the school of law, Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him), as in Al-Dhakhirah (2) and others. Right (Urdu): We adopt this as long as we do not recognize a specific thing as forbidden. Accordingly, Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy

on him), who recorded the school of thought, has clarified this, as mentioned in 'Al-Dhakhirah' and other books. (T)

---

1. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiyah, Chapter 14, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/278-74.
2. Fatawa Hindiyyah, citing Al-Zahiriyyah, Kitab al-Karahiyah, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342.

[तालिका/बॉक्स 1] बाएँ(अरबी): इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से ज़ईफ़ सनद के साथ रिवायत है। दाएँ(उर्दू): हज़रत इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से इसकी तख़रीज ज़ईफ़ बताई गई है। (त)

और अगर न कोई मसह़लत हो और न कोई अंदेशा, तो यह जायज़ (मुबाह) है, चाहे वह इसे ले या न ले।

[तालिका/बॉक्स 2] बाएँ(अरबी): हमारे उलेमा-ए-किराम ने इस मामले की बुनियाद मसह़लतों पर रखी है, जैसा कि फ़तावा हिंदीया के बाब 14 (कराहियत की बहस) में 'अल-मुह़ीत' के हवाले से इमाम अल-फ़क़ीह अबू जाफ़र और अन्यों से नक़्ल किया गया है। लिहाज़ा उसकी तरफ़ रुजूअ किया जाए। दाएँ(उर्दू): हमारे उलेमा-ए-किराम ने इस मामले में मुख़्तलिफ़ मसह़लतों पर बुनियाद रखी है जैसा कि फ़तावा हिंदीया की बहस 'कराहियत' चौदहवें बाब में बह़वाला मुहीत़ इमाम फ़क़ीह अबू जाफ़र वग़ैरह ने नक़्ल किया है, लिहाज़ा इसकी तरफ़ रुजूअ किया जाए। (त)

फिर उनके हाथ का पका हुआ या तोहफ़े में दिया हुआ गोश्त तो हराम है, जब तक कि जानवर सामने ज़बह न हो और बिना नज़रों से ओझल हुए पका न हो। इसके अलावा पकी हुई चीज़ें और बाज़ार की मिठाई, दूध, दही, घी, मलाई, सब का एक ही हुक्म है कि फ़तवा जवाज़ का है और तक़वा परहेज़ का। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 209: मुल्क बंगाल, शहर नसीराबाद, क़िस्सा लामापड़ा, मुरसला मोहम्मद अलीमुद्दीन साहब, 5 जमादी-उल-उला 1312 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: एक मुसलमान शख़्स सूद और रिश्वत वग़ैरह हराम खाता है और तिजारती वग़ैरह हलाल पेशा भी उसका है, यानी उसका माल हराम और हलाल का मिश्रण है। और वह नमाज़ नहीं पढ़ता। क्या उसके घर खाना खाना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएँ ताकि अज्र पाएँ। (त)

अल-जवाब: जायज़ इस मायने में है कि जब तक यह मालूम न हो कि जो चीज़ मेरे सामने आई है वह ख़ुद हराम है, तब तक उसे खाने से कोई हराम चीज़ खाना लाज़िम नहीं आता।

[तालिका/बॉक्स 3] बाएँ(अरबी): हम इसे तब तक अपनाते हैं जब तक कि आप किसी चीज़ को वाज़ेह तौर पर हराम न जान लें, जैसा कि मज़हब को संकलित करने वाले इमाम मोहम्मद

(रहमहुल्लाह तआला) ने ज़ख़ीरा (2) और अन्य किताबों में साफ़ तौर पर बयान किया है। दाएँ(उर्दू): हम इसी को इख़्तियार करते हैं जब तक किसी मुअय्यन (निश्चित) शय के हराम होने को पहचान न लें, चुनाँचे मज़हब क़लमबंद करने वाले इमाम मोहम्मद (रहमहुल्लाह तआला) ने इसकी सराहत फ़रमाई है जैसा कि ज़ख़ीरा वग़ैरह कुतुब में मज़कूर है। (त)

---

1. फ़तावा हिंदीया, किताबुल कराहियत, बाब 14, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/278-74
2. फ़तावा हिंदीया बह़वाला अज़-ज़हीरिया, किताबुल कराहियत, बाब 12, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/342

पृष्ठ 627 का 674

[Table/Box 1] عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما بسند ضعیف۔ | ضعیف حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے اس کی تخریج فرمائی۔ ت)

اور اگر نہ کچھ مصلحت ہو نہ کچھ اندیشہ تو مباح ہے چاہے لے چاہے نہ لے۔

[Table/Box 2] وقد بنی الامر فی ذلك علی المصالح علماؤنا الکرام کما نقله فی الباب الرابع عشر من کراهیة الهندیة ۱ عن المحیط عن الامام الفقیه ابی جعفر وغیره فراجعه۔ | ہمارے علماء کرام نے اس معاملہ میں مختلف مصالح پر بنیاد رکھی ہے جیسا کہ اس کو فتاوی ہندیہ کی بحث کراہت چودھویں باب میں بحوالہ محیط امام فقیہ ابو جعفر وغیرہ نے نقل کیا ہے لہذا اس کی طرف رجوع کیا جائے۔ (ت)

پھر ان کا پکایا ہوا یا ہدیہ دیا ہوا گوشت تو حرام ہے جب تک اپنے سامنے جانور ذبح نہ ہو کر بغیر نگاہ سے غائب ہوئے سامنے نہ پکا ہو اور اس کے سوا پکی ہوئی چیزیں اور بازار کی مٹھائی دودھ دہی گھی ملائی سب کا ایک حکم ہے کہ فتوی جواز اور تقوی احتراز۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۰۹: از ملک بنگالہ شہر نصیر آباد قصہ لاما پڑا مرسلہ محمد علیم الدین صاحب ۵ جمادی الاولی ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں: ایک شخص مسلمان سود اور رشوت و غیرہ حرام کھاتا ہے اور تجارتی وغیرہ حلال پیشہ بھی اس کا ہے یعنی مال مختلط حرام و حلال شے ہے۔ اور وہ نماز پڑھتا نہیں اس کے مکان پر کھانا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: جائز بایں معنی تو ہے کہ کھائے گا تو کوئی شے حرام نہ کھائی جب تک معلوم نہ ہو کہ یہ شے جو میرے سامنے آئی بعینہ حرام ہے۔

[Table/Box 3] به نأخذ مالم تعرف شیئا حراما بعینه نص علیه محرم المذهب الامام محمد رحمه الله تعالی کما فی الذخیرة ۲ وغیرها۔ | ہم اسی کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین شے کے حرام ہونے کو پہچان نہ لیں چنانچہ مذہب قلمبند کرنے والے امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ نے اس کی صراحت فرمائی ہے جیسا کہ ذخیرہ وغیرہ کتب میں مذکور ہے۔ (ت)

---

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیة الباب الرابع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۷۸ - ۲۷۴ ۲ فتاوی ہندیہ بحوالہ الظہیریة کتاب الکراهیة الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲

Fatawa Razawiyya Volume 21

However, avoidance is better, especially when the majority [of wealth] is haram (forbidden).

[Arabic]: To avoid disagreement, as mentioned in Radd al-Muhtar citing Al-Dhakhira from Imam Abu Jafar: "It is more beloved to me in a person's religion that he does not eat, though it is legally permissible as long as the food is not from usurped wealth or bribes, etc." [Urdu]: (So as to avoid disagreement, as narrated from Imam Abu Jafar in Fatawa Shami via Al-Dhakhira, that in matters of religion, I prefer that a person does not eat, although there is scope in the ruling provided the food is not from usurped property or bribes, etc. (T))

Especially when this person, by taking interest and bribes, is not only a transgressor (fasiq) but also an oppressor of the servants of Allah. There is a consensus (ijma) of the righteous predecessors (Salaf-e-Salih) on expressing hatred and loathing towards such transgressors. Imam Hujjat-ul-Islam Muhammad Muhammad Muhammad Ghazali (may his secret be sanctified) states in the noble Ihya' Ulum al-Din:

[Arabic]: The ways of the predecessors differed regarding expressing hatred towards people of sin, but they all agreed on expressing hatred towards oppressors and innovators, and anyone who disobeys Allah the Almighty with a sin that extends from him to others, etc. [Urdu]: (The ways of the righteous predecessors varied in expressing hatred with those who sin openly, but everyone agrees on feeling hatred against oppressors and innovators. And whoever commits a sin and disobeys Allah the Almighty, this action of his transgresses to others. etc. (T))

Therefore, one should avoid eating at his place even more, especially eating with him. And Allah the Almighty knows best.

Problem 210: From Bilgram Sharif, sent by Hazrat Syed Muhammad Zahid Sahab, 2nd Rajab 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: How is it to eat at a table and while leaning?

The Answer:

Eating while leaning, if done with the intention of pride, is not just disliked but forbidden (haram).

[Arabic]: Allah the Almighty says: "Is there not in Hell an abode for the arrogant?" [Urdu]: Allah the Almighty said: Is hell not the dwelling place of the arrogant? (meaning it certainly is). (T)

Otherwise, it is permissible without any dislike; sometimes this action [has been proven] from the radiant Master of the Worlds, peace and blessings of Allah be upon him.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/247. 2 Ihya' Ulum al-Din, Kitab Adab al-Ulfa wal-Ukhuwwa, Chapter on Hatred for Allah's sake, Al-Mashhad al-Husayni Press, 2/168. 3 The Noble Qur'an 39/60.

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

मगर परहेज़ करना बेहतर है, ख़ासकर जब हराम की अधिकता हो।

[अरबी]: विवाद से बचने के लिए, जैसा कि रद अल-मुह्तार में अल-ज़ख़ीरा के हवाले से इमाम अबू जाफ़र से रिवायत है: "एक व्यक्ति के दीन के मामले में मुझे यह बात ज़्यादा पसंद है कि वह न खाए, हालांकि हुक्म में इसकी गुंजाइश है बशर्ते कि खाना छीनी हुई संपत्ति या रिश्वत आदि से न हो।" [उर्दू]: (ताकि मतभेद से निकला जा सके जैसा कि फ़तावा शामी में ज़ख़ीरा के हवाले से इमाम अबू जाफ़र से रिवायत है कि आदमी के दीन के मामले में यह बात मुझे ज़्यादा पसंद है कि वह न खाए, जबकि हुक्म में इसकी गुंजाइश है बशर्ते कि भोजन छीनी हुई संपत्ति और रिश्वत वगैरह से न हो आदि। (त))

विशेष रूप से जब यह व्यक्ति सूद (ब्याज) और रिश्वत लेने के कारण न केवल फ़ासिक़ (गुनाहगार) है, बल्कि अल्लाह के बंदों पर ज़ालिम भी है। ऐसे फ़ासिक़ों से नफ़रत और घृणा ज़ाहिर करने पर सलफ़-ए-सालेह (पुण्य पूर्वजों) का इज्मा (सहमति) क़ायम है। इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद मुहम्मद मुहम्मद ग़ज़ाली (अल्लाह उनकी पवित्रता को बढ़ाए) 'एहया उल-उलूम' शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

[अरबी]: गुनाहगारों के साथ नफ़रत जताने के बारे में पूर्वजों के तरीके अलग-अलग रहे हैं, लेकिन ज़ालिमों और बिदअतियों (नवाचार करने वालों) के ख़िलाफ़ नफ़रत ज़ाहिर करने पर सबका इत्तेफ़ाक़ (सहमति) है। और जो कोई अल्लाह तआला की नाफ़रमानी करके गुनाह करता है, उसकी यह कार्रवाई दूसरों तक पहुँचती है। आदि। [उर्दू]: (सहाबा और पूर्वजों के तरीक़े गुनाह करने वालों के प्रति नफ़रत जताने में अलग रहे हैं लेकिन ज़ालिमों और बिदअतियों के विरुद्ध नफ़रत करने पर सबका इत्तेफ़ाक़ है। और जो कोई गुनाह कर के अल्लाह तआला की नाफ़रमानी करता है और उसकी यह कारवाई दूसरों तक मुतजाविज़ होती है। आदि (त))

तो उसके यहाँ खाने से और भी ज़्यादा परहेज़ करना चाहिए, ख़ासकर उसके साथ खाने से। वल्लाह तआला आलम (अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला २१०: बिलग्राम शरीफ़ से हज़रत सैयद मुहम्मद ज़ाहिद साहब द्वारा भेजा गया, २ रजब १३१५ हिजरी। दीन के विद्वान इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि मेज़ पर और टेक लगाकर खाना कैसा है?

जवाब:

टेक लगाकर खाना अगर अहंकार की नियत से हो, तो मकरूह (नापसंद) क्या, हराम (वर्जित) है।

[अरबी]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "क्या जहन्नम में अहंकारियों का ठिकाना नहीं है?" [उर्दू]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: क्या दोज़ख़ तक़ब्बुर (घमंड) करने वालों का ठिकाना नहीं है? (यानी यक़ीनन है)। (त)

वरना बिना किसी नापसंदगी के जायज़ है; कभी-कभी हुज़ूर पुरनूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से भी यह अमल (साबित) है।

---

1 रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, फ़स्ल फ़िल-बैअ, दार एहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/२४७। 2 एहया उल-उलूम, किताब आदाब अल-उल्फ़त वल-उखुव्वत, बयान अल-बुग़्ज़ फ़िल्लाह, मतबआ अल-मशहद अल-हुसैनी, २/१६८। 3 अल-क़ुरआन अल-करीम ३९/६०।

مگر احتراز اولٰی خصوصاً جب کہ غالب حرام ہو۔

خروجا عن الخلاف و کما فی رد المحتار عن الذخیرہ عن الامام ابی جعفر احب الی فی دینہ ان لا یأکل و یسعہ حکما ان لم یکن (ذلك الطعام) غصبا ورشوۃ الخ۔ (تاکہ اختلاف سے نکل جائیں جیسا کہ فتاوٰی شامی میں ذخیرہ کے حوالے سے امام ابو جعفر سے روایت کیا ہے کہ آدمی کے دین کے معاملے میں یہ بات مجھے زیادہ پسند ہے کہ وہ نہ کھائے جبکہ حکم میں اس کی گنجائش ہے بشرطیکہ طعام مالِ غصب شدہ اور رشوت وغیرہ سے نہ ہو الخ۔ (ت))

خصوصاً جب کہ یہ شخص سود اور رشوت لینے کے باعث نہ صرف فاسق بلکہ عباد اللہ پر ظالم ہے ایسے فساق سے اظہارِ بغض و نفرت پر سلفِ صالح اجماع قائم ہے۔ امام حجتہ الاسلام محمد محمد محمد غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم شریف میں فرماتے ہیں:

طرق السلف قد اختلف فی اظہار البغض مع اھل المعاصی و کلھم اتفقوا علی اظہار البغض للظلمۃ و المبتدعۃ و کل من عصی اللہ تعالٰی بمعصیۃ متعدیۃ منہ الی غیرہ الخ۔ (علمائے سلف کی روشن گناہ کرنے والے کے ساتھ اظہارِ بغض میں مختلف رہی ہے لیکن ظالموں اور بدعتیوں کے خلاف بغض کرنے پر سب کا اتفاق ہے۔ اور جو کوئی گناہ کر کے اللہ تعالٰی کی نافرمانی کرتا ہے اس کی یہ کاروائی دوسروں تک متجاوز ہوتی ہے۔ الخ (ت))

تو اس کے یہاں کھانے سے اور زیادہ احتراز چاہیے خصوصاً اس کے ساتھ کھانے سے، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۱۰: از بلگرام شریف مرسلہ حضرت سید محمد زاہد صاحب دوم رجب ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ میز پر اور ٹیک لگا کر کھانا کیسا ہے؟

الجواب:

ٹیک لگا کر کھانا اگر بہ نیتِ تکبر ہو تو کراہت کیسی حرام ہے۔

قال تعالیٰ "الیس فی جھنم مثوی للمتکبرین"۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: کیا دوزخ تکبر کرنے والوں کا ٹھکانا نہیں (یعنی یقیناً ہے)۔ (ت)

ورنہ بلا کراہت درست بعض اوقات حضور پرنور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے بھی اس کا فعل (ثابت ہے)۔

---

1 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۷ 2 احیاء العلوم کتاب آداب الالفۃ والاخوۃ بیان البغض فی اللہ مطبعۃ المشھد الحسینی ۲ / ۱۶۸ 3 القرآن الکریم ۶۰ / ۳۹

Fatawa Rizvia, Volume 21

It is narrated: Indeed, Abu Nu'aym extracted from Abdullah bin Al-Sa'ib, from his father, from his grandfather, and said: This is an error, and the correct version is: Ibn Abdullah bin Al-Sa'ib, from his father, from his grandfather (may Allah be pleased with them both), who said: I saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) eating tharid (a dish of bread and meat) while reclining on a couch, then drinking from a clay vessel. [1] Indeed, Abu Nu'aym narrated it from Abdullah bin Al-Sa'ib through his father and grandfather. Muhaddith Abu Nu'aym extracted this and said: This is a misunderstanding. The correct version is: Ibn Abdullah bin Al-Sa'ib from his father from his grandfather (may Allah be pleased with them). He said: I saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) eating food (tharid) while leaning on a couch, then I also saw him drinking water from a baked clay vessel. (T)

Yes, the noble habit was to eat food by spreading a dining cloth on the ground, and this is more virtuous. Al-Imam Ahmad extracted in 'Kitab al-Zuhd' from al-Hasan in a 'mursal' (disconnected) chain, and al-Bazzar extracted something similar from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him): 'Whenever food was brought to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), he would place it on the ground.' [2] And Al-Daylami extracted in 'Musnad al-Firdaws' from him (may Allah be pleased with him), raising it to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): He used to do so on the ground, then say: 'I am but a servant; I eat as a servant eats, and I drink as a servant drinks.' [3] And Al-Darimi extracted... Imam Ahmad extracted in 'Kitab al-Zuhd' from Imam Hasan without a chain (i.e., mursal). Muhaddith Bazzar extracted a similar one from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him). When food was brought to the presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), he would place it on the ground himself. Muhaddith Daylami extracted in 'Musnad al-Firdaws' from Hazrat Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) as a 'marfu' narration, i.e., Hazrat Abu Hurayrah narrated from the Holy Presence that the practice of the Prophet (peace and blessings be upon him) was to place food on the ground, sit on the ground himself and say: 'I am a servant, therefore I (act) in this way.'

[1] Abu Nu'aym [2] Al-Zuhd by Ahmad bin Hanbal, Dar al-Diyan li al-Turath, Cairo, p. 11 [3] Ithaf al-Sadah with reference to Al-Daylami from Abu Hurayrah 8/393 and Ibn Adi in Al-Kamil, Dar al-Fikr, Beirut 5/1971

फ़तावा-ए-रिज़विया, जिल्द 21

वर्णित है: निस्संदेह अबू नुऐम ने अब्दुल्लाह बिन अल-साइब से, उनके पिता के माध्यम से, उनके दादा से उद्धृत किया है और कहा: यह एक भ्रम है और सही यह है: इब्न अब्दुल्लाह बिन अल-साइब अपने पिता से, अपने दादा से (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो), जिन्होंने कहा: मैंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को एक पलंग पर टेक लगाकर थरीद (रोटी और मांस का पकवान) खाते हुए देखा, फिर मिट्टी के बर्तन से पानी पीते हुए देखा। [1] बेशक मुहद्दिस अबू नुऐम ने इसे इब्न साइब से उनके पिता और दादा के माध्यम से उद्धृत किया है और कहा: यह एक गलतफहमी है। सही इस प्रकार है: इब्न अब्दुल्लाह बिन अल-साइब अपने पिता से, अपने दादा से (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो)। उन्होंने कहा: मैंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को तख्त पर तकिया लगाए खाना (थरीद) खाते देखा, फिर उन्हें पकी हुई मिट्टी के बर्तन से पानी पीते हुए भी देखा। (त)

हाँ, महान आदत ज़मीन पर दस्तरख़्वान बिछाकर खाना खाने की थी और यही सबसे उत्तम है। अल-इमाम अहमद ने 'किताब अल-ज़ुहद' में अल-हसन से बिना सनद के(यानी मुरसल) और अल-बज़्ज़ार ने इसी तरह अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से उद्धृत किया है: 'जब भी रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सेवा में खाना लाया जाता, तो आप उसे ज़मीन पर रख देते।' [2] और अल-दैलामी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में उनसे (रज़ियल्लाहु अन्हु) मरफ़ूअन (यानी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से सीधे जोड़ते हुए) उद्धृत किया है: आप इसे ज़मीन पर करते थे, फिर फरमाते: 'मैं तो केवल एक दास हूँ; मैं वैसे ही खाता हूँ जैसे एक दास खाता है, और वैसे ही पीता हूँ जैसे एक दास पीता है।' [3] और अल-दारिमी ने उद्धृत किया... इमाम अहमद ने 'किताब अल-ज़ुहद' में इमाम हसन से बिना सनद (यानी मुरसल) के उद्धृत किया, मुहद्दिस बज़्ज़ार ने इसी तरह अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से उद्धृत किया। जब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में खाना लाया जाता तो आप उसे ज़मीन पर खुद रख देते। मुहद्दिस दैलामी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरफ़ूअन उद्धृत किया यानी हज़रत अबू हुरैरा ने हुज़ूर अकदस से रिवायत की कि हुज़ूर (अलैहिस्सलोतु वस्सलाम) का तरीका यह था कि खाना ज़मीन पर रखकर खुद ज़मीन पर बैठ जाते और फरमाते: 'मैं एक बंदा हूँ इसलिए इस तरीके से (करता हूँ)।'

[1] अबू नुऐम [2] अज़-ज़ुहद अल-अहमद बिन हंबल, दार-अल-दयान लिल-तुराथ, काहिरा, पृष्ठ 11 [3] इत्हाफ़-उल-सादा, अल-दैलामी के हवाले से अबू हुरैरा से 8/393 और इब्न अदी 'अल-कामिल' में, दार-अल-फ़िक्र बेरूत 5/1971

مروی، فقد اخرج ابونعیم عن عبداللہ بن السائب عن ابیہ عن جدہ وقال ہو وھم والصواب ابن عبداللہ بن السائب عن ابیہ عن جدہ رضی اللہ تعالٰی عنھما قال رأیت النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یأکل ثریداً متکئاً علی سریر ثم یشرب من فخارۃ ۱۔ بیشک ابونعیم بن سائب سے بواسطہ اپنے باپ اپنے دادا، محدث ابو نعیم نے اس کو تخریج کیا اور فرمایا۔ یہ وہم ہے ٹھیک یوں ہے ابن عبداللہ بن السائب عن ابیہ عن جدہ (رضی اللہ تعالٰی عنہم) فرمایا میں نے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو تخت پر تکیہ لگائے کھانا (ثرید) کھاتے ہوئے دیکھا پھر پختہ مٹی کے برتن سے پانی پیتے ہوئے بھی دیکھا (ت)

ہاں عادتِ کریمہ زمین پر دستر خوان بچھا کر کھانا تناول فرمانا تھی اور یہی افضل، اخرج الالمام احمد فی کتاب الزھد عن الحسن مرسلا والبزار نحوہ عن ابن ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذا اتی بطعام وضعہ علی الارض ۲۔ واخرج الدیلمي في مسند الفردوس عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ یرفعہ الی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم صنعھا علی الحضیض ثم قال انما انا عبد اکل کما یأکل العبد واشرب کما یشرب العبد ۳۔ واخرج الدارمی و امام احمد نے کتاب الزہد میں امام حسن سے بغیر سند (یعنی مرسلاً) تخریج فرمائی، محدث بزار نے اسی کی مثل ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے تخریج فرمائی، جب حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خدمت میں کھانا لایا جاتا تو آپ اسے زمین پر خود رکھ دیتے، محدث دیلمی نے مسند الفردوس میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مرفوعاً تخریج فرمائی یعنی حضرت ابوہریرہ نے حضور اقدس سے روایت کی حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا طریقہ کار یہ تھا کہ کھانا زمین پر رکھ کر خود زمین پر بیٹھ جاتے اور فرماتے میں ایک بندہ ہوں اس لئے اس طریقے سے

۱ ابو نعیم ۲ الزہد الاحمد بن حنبل دارالدیان للتراث القاهره ص ۱۱ ۳ اتحاف السادة بحواله الدیلمي عن ابی هریرة ۸/ ۳۹۳ و ابن عدی فی الکامل دار الفکر بیروت ۵/ ۱۹۷۱

Fatawa Razawiya Volume 21

[Table Section 1] (Arabic): Al-Hakim narrated it and authenticated it, and they confirmed it on the authority of Anas (may Allah be pleased with him), who said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "When food is served, take off your shoes, for it is more restful for your feet." Al-Abu Ya'la also narrated it with the same meaning and added: "And it is the Sunnah." (Urdu/Translation): I eat and drink in the manner that a slave, meaning a servant, eats and drinks. Furthermore, Ad-Darimi and Al-Hakim have extracted this narration and declared it authentic, and they maintained it. It is narrated from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "When food is brought, take off your shoes because doing so is more comfortable for your feet." Abu Ya'la also extracted this meaning, though he added that this is the Sunnah. (T)

In 'Shir'at al-Islam' and its commentary, it is stated: (Arabic): (Placing food on the ground was more beloved to the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, than on a dining mat [sufrah], which is) meaning the situation was that the dining mat (was on the ground) not on anything else above the ground. (Urdu/ Translation): Eating by placing food on a dining mat was more beloved to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and the situation was such that the dining mat would be spread on the ground, not on any other object above the ground.

In 'Ayn al-Ilm' and its commentary, it is stated: (Arabic): (He would eat on the dining mat placed on the ground) for it is closer to his etiquette (peace and blessings be upon him) and his humility for the position of blessings. (So the table [khuwan], the sieve [munkhul], and the potash [ushnan], and satiety are innovations, even if they are not blameworthy except for satiety) for it... (Urdu/Translation): The Prophet (peace and blessings be upon him) would consume food on that dining mat which was spread on the ground. Therefore, in the place of blessings, this thing is closer to the etiquette and humility of the Prophet (peace and blessings be upon him). Hence, spreading a dining mat on something else instead of the ground was disliked by him. Sifted flour, ushnan (fragrant grass)...

[Footnotes] 1. Sunan al-Darimi, Book of Foods, Chapter on removing shoes while eating, Dar al-Mahasin Cairo, 2/347 2. Sharh Shir'at al-Islam by Sayyid Ali Zadah, Section on the Sunnahs of Eating and Drinking, Maktaba Islamiya Kansi Road Quetta, p. 443 Page 630 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[तालिका अनुभाग 1] (अरबी): अल-हाकिम ने इसे वर्णित किया और इसे सही ठहराया, और उन्होंने इसे अनस (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के अधिकार पर पुष्ट किया, जिन्होंने कहा: पैगंबर (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) ने कहा: "जब भोजन परोसा जाए, तो अपने जूते उतार दो, क्योंकि यह तुम्हारे पैरों के लिए अधिक आरामदायक है।" अल-अबू याला ने भी इसे इसी अर्थ के साथ वर्णित किया और जोड़ा: "और यह सुन्नत है।" (उर्दू/अनुवाद): मैं उसी तरह खाता और पीता हूँ जैसे एक गुलाम, यानी एक बंदा खाता-पीता है। इसके अलावा, दारमी और हाकिम ने इसकी तख़रीज की और इसे सही करार दिया, और उन्होंने इसे कायम रखा। हज़रत अनस (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत है कि हुज़ूर अकदस (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) ने इरशाद फरमाया: "जब खाना लाया जाए, तो अपने जूते उतार दो क्योंकि ऐसा करना तुम्हारे कदमों के लिए ज़्यादा राहत का सबब है।" अबू याला ने भी इसी मफहूम की तख़रीज की, अलबत्ता उन्होंने इसमें यह इज़ाफ़ा किया कि यह सुन्नत है। (त)

'शिरअतुल इस्लाम' और उसकी शरह में है: (अरबी): (भोजन को ज़मीन पर रखना रसूलुल्लाह (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) को दस्तरखान की तुलना में अधिक प्रिय था, जो कि है) यानी स्थिति यह थी कि दस्तरखान (ज़मीन पर) होता था, ज़मीन के ऊपर किसी और चीज़ पर नहीं। (उर्दू/अनुवाद): दस्तरखान पर खाना रखकर खाना आँहज़रत (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) को ज़्यादा पसंद था और हालत यह होती थी कि दस्तरखान ज़मीन पर बिछा होता था न कि किसी और चीज़ पर जो ज़मीन के ऊपर हो।

'ऐनुल इल्म' और उसकी शरह में है: (अरबी): (वह ज़मीन पर रखे हुए दस्तरखान पर खाते थे) क्योंकि यह उनके अदब (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) और नेमतों के मुकाम के लिए उनकी आज़ज़ी के करीब है। (लिहाज़ा मेज़ [ख्वान], छलनी [मुन्खुल], और पोटैश [अशनान], और पेट भर खाना बिदअत हैं, भले ही वे पेट भर खाने के अलावा निंदनीय न हों) क्योंकि वह... (उर्दू/अनुवाद): हुज़ूर अलैहिस्सलाम उस दस्तरखान पर खाना तनावल फ़रमाते जो ज़मीन पर बिछा होता, पस मक़ाम-ए-इनआम में यह चीज़ हुज़ूर अलैहिस्सलाम के अदब और तवाज़ो के ज़्यादा क़रीब है। लिहाज़ा दस्तरखान बिछाना जो ज़मीन के बजाय किसी और चीज़ पर बिछा हो, यह आपको नापसंद था। छलनी से छाना हुआ आटा, अशनान (खुशबूदार घास)...

[पादलेख] 1. सुनन अल-दारमी, किताबुल अतइमा, खाने के वक्त जूते उतारने का बाब, दारुल महासिन काहिरा, 2/347 2. शरह शिरअतुल इस्लाम सय्यद अली ज़ादा, खाने-पीने की सुन्नतों का बयान, मकतबा इस्लामिया कांसी रोड क्वेटा, सफ़ा 443 सफ़ा 630 / 674

الحاکم وصححہ واقروہ عن انس رضی اللہ تعالی عنہ قال قال النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اذ وضع الطعام فاخلعوا نعالکم فانہ اروح لاقدامکم ۱ واخرجہ ابویعلی بمعناہ وزاد وھو السنۃ۔ کھاتا اور پیتا ہوں جس طریقے سے ایک غلام یعنی بندہ کھاتا اور پیتا ہے۔ نیز دارمی اور حاکم نے تخریج کی اور اسے صحیح قرار دیا، اور انھوں نے اسے ثابت رکھا اور حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا جب کھانا کھا جائے تو اپنے جوتے اتار دو کیونکہ ایسا کرنا تمہارے قدموں کے لئے زیادہ باعث راحت ہے اور ابویعلی نے اس مفہوم کی تخریج کی البتہ اس میں یہ اضافہ کیا کہ یہ سنت ہے۔ (ت)

شرعۃ الاسلام اور اس کی شرح میں ہے: (وضع الطعام علی الارض احب الی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علی السفرۃ وھی) ای والحال ان السفرۃ (علی الارض) لا علی شیئ اخر فوق الارض ۲۔ دسترخوان پر کھانا رکھ کر کھانا آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو زیادہ پسند تھا اور حالت یہ ہوتی تھی کہ دسترخوان زمین پر بچھا ہوتا تھا نہ کہ کسی اور چیز پر جو زمین کے اوپر ہو۔

عین العلم اور اس کی شرح میں ہے: (یاکل علی السفرۃ الموضوعۃ علی الارض) فھو اقرب الی ادبہ علیہ الصلوۃ والسلام وتواضعہ لمقام الانعام (فالخوان والمنحل والاشنان والشبع من البدع وان لم تکن مذمومات غیر الشبع) فانہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام اس دسترخوان پر کھانا تناول فرماتے جو زمین پر بچھا ہوتا پس مقام انعام میں یہ چیز حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ادب اور تواضع کے زیادہ قریب ہے لہٰذا دسترخوان بچھانا جو زمین کی بجائے کسی اور چیز پر بچھا ہو یہ آپ کو ناپسند تھا چھلنی سے چھانا ہوا آٹا، اشنان، (خوشبودار گھاس)

۱ سنن الدارمی کتاب الاطعمۃ باب خلع النعال عند الاکل دار المحاسن القاهرة ۲/ ۳۴۷ ۲ شرح شرعۃ الاسلام لسید علی زاده فصل فی سنن الاکل والشرب مکتبہ اسلامیہ کانسی روڈ کوئٹہ ص ۴۴۳

Fatawa Rizvia, Volume 21

[Top Box]: Blameworthy. Summarized. And Allah (the Exalted) knows best. And eating to full satiety is among innovations (meaning, not included in the Sunnah), although other acts besides satiety are not blameworthy, but satiety itself is blameworthy. Summarized. And Allah (the Exalted) knows best. (T)

Issue 211: From Bareilly Muhammadan Boarding House, Bareilly, sent by Azmat Hussain Sahib, Dhu al-Qi'dah 1317 AH.

Question: What do the scholars of Ahl-e-Sunnat wa Jama'at say regarding whether it is permissible to eat food prepared at the homes of Shiites along with them or not? And as for the famous claim that Shiites feed spoiled food to Ahl-e-Sunnat wa Jama'at, what is its rational (aqli) or traditional (naqli) proof? And if it is traditional, from which book? Explain so you may be rewarded. (T)

Answer: Numerous Hadiths and abundant, mutually supportive sayings of Imams have been narrated regarding the avoidance and abstinence from eating with the Rafidites (Shiites), joining their joyful celebrations in a friendly manner, and matters that indicate friendship, affection, and love. Among them is the Hadith of Ibn Jahan and 'Uqayli and others, that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Hadith]: "Do not eat with them, do not drink with them, and do not sit with them."

In the Great Quran, it is stated: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire." [3]

And He says: "And after remembrance, do not sit with the wrongdoing people." [4]

Regarding the matter that this unrestricted sect, when it gives food to some uninformed people of Ahl-e-Sunnat, gives it after spoiling it, on this...

---

1. Sharh Ayn al-Ilm by Mulla Ali Qari, Chapter Seven, Matba' al-Islamiyyah, Lahore, p.
2. Al-Du'afa al-Kabir by al-Uqayli, Biography 153, Ahmad bin Imran al-Akhnas, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/126
3. Al-Quran al-Azim 11/113
4. Al-Quran al-Azim 6/68

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

[ऊपर का बॉक्स]: निंदनीय। संक्षिप्त। और अल्लाह (तआला) सबसे बेहतर जानता है। और पेट भरकर खाना ये सब बिदअतों (नवाचारों) में से हैं (यानी सुन्नत में शामिल नहीं) हालांकि पेट भरने के अलावा बाकी काम निंदनीय नहीं हैं, लेकिन पेट भरना निंदनीय है। संक्षिप्त। और अल्लाह (तआला) सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 211: बरेली मुहम्मडन बोर्डिंग हाउस, बरेली से प्रेषित अज़मत हुसैन साहब, ज़ीक़ादा 1317 हिजरी।

सवाल: उलेमा-ए-अहले सुन्नत व जमाअत इस बारे में क्या फरमाते हैं कि क्या शियाओं के साथ उनके घर पर तैयार किया गया खाना खाना सही है या नहीं? और यह बात जो मशहूर है कि शिया अहले सुन्नत व जमाअत को खराब खाना खिलाते हैं, इसका अक्ल (तर्क) या नक्ल (परंपरा) से क्या सबूत है? और अगर नक़्ली है तो किस किताब से? बयान फरमाएं ताकि अज्र (पुण्य) पाएं। (त)

जवाब: अल-जवाब: राफ़िज़ियों के साथ खाना खाना, उनकी खुशी की महफिलों में दोस्ताना शिरकत करना और जो बातें दोस्ती और मोहब्बत को ज़ाहिर करें, उनसे बचने और परहेज़ करने के बारे में बहुत सी हदीसें और इमामों के कसीर अक़वाल (कथन) वारिद हुए हैं। उनमें से इब्ने जहाँ और उक़ैली वग़ैरह की हदीस है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया:

[हदीस]: न उनके साथ खाना खाओ, न पानी पियो और न उनके पास बैठो।

कुरआन अज़ीम में इर्शाद होता है: "और ज़ालिमों की तरफ मत झुको, वरना तुम्हें दोज़ख की आग छू लेगी।" [3]

और फरमाता है: "याद आने पर ज़ालिमों के पास न बैठो।" [4]

यह बात कि यह गुमराह फिरक़ा जब अहले सुन्नत के बाज़ नावाकिफ़ों को खाना देता है तो खराब करके देता है, इस पर...

---

1. शरह ऐन अल-इल्म, मुल्ला अली क़ारी द्वारा, अध्याय सात, मतबा अल-इस्लामिया, लाहौर, पृ.
2. अल-दुआफा अल-कबीर, अल-उक़ैली द्वारा, जीवनी 153, अहमद बिन इमरान अल-अखनास, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/126

3. अल-कुरआन अल-अज़ीम 11/113

4. अल-कुरआन अल-अज़ीम 6/68

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

مذموم اھ مختصرا واللہ تعالٰی اعلم۔ اور سیر ہو کر کھانا یہ سب بدعات میں سے ہیں (یعنی سنت میں شامل نہیں) اگرچہ سیری کے علاوہ باقی کام مذموم نہیں البتہ سیری مذموم ہے۔ اھ مختصرا واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۱۱: از بریلی محمڈن بورڈنگ ہاؤس، بریلی مرسلہ عظمت حسین صاحب ذیقعدہ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے اہلسنت و جماعت اس بارے میں کہ آیا شیعوں کے ہمراہ ان کے مکان پر تیار شدہ کھانا کھانا درست ہے یا نہیں؟ اور یہ بات جو مشہور ہے کہ شیعہ اہلسنت و جماعت کو کھانا خراب کھلاتے ہیں اس کا کیا ثبوت عقلی یا نقلی ہے؟ اور نقلی ہے تو کس کی کتاب سے اور کس کتاب سے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: روافض کے ساتھ کھانا کھانا، ان کی تقریبات سرور میں دوستانہ شریک ہونا اور جو امور ولاء و وداد و محبت پر دلالت کریں ان سے احتراز و اجتناب کی نسبت احادیث کثیرہ و اقوال ائمہ وافرہ متظافرہ وارد ہیں۔ ازاں جملہ حدیث ابن جہاں و عقیلی و غیر ہما کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

لا تا کلو ھم ولا تشار بواھم ولا تجالسوھم[2] | نہ ان کے ساتھ کھانا کھاؤ نہ پانی پیو نہ ان کے پاس بیٹھو۔

قرآن عظیم میں ارشاد ہوتا ہے۔ "وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ"[3] | میل نہ کرو ظالموں کی طرف کہ تمھیں چھوئے دوزخ کی آگ۔

اور فرماتا ہے: "فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّلِمِينَ"[4] | یاد آنے پر پاس نہ بیٹھ ظالموں کے۔

یہ بات کہ یہ نامقید فرقہ جب اہلسنت کے بعض ناواقفوں کو کھانا دیتا ہے خراب کر کے دیتا ہے اس پر

---

1 شرح عین العلم لملا علی قاری الباب السابع مطبع السلامیہ لاہور ص 2 الضعفاء الکبیر للعقیلی ترجمہ ۱۵۳ احمد بن عمران الاخنس دارالکتب العلمیہ بیروت ۱/۱۲۶ 3 القرآن العظیم ۱۱ / ۱۱۳ 4 القرآن العظیم ۶ / ۶۸

Fatawa Ridawiyyah Volume 21

What is the meaning of establishing any proof or rational argument? These matters are related to glad tidings and are famous as such. And knowledge is with Allah (The real owner of knowledge is Allah Almighty. - Translator). And a clue to this is found in their actions which are heard to be emitted from their impudence specifically in the Sacred Sanctuary of Makkah the Great. And punishments are given after information. When this humble servant was present for Hajj, it was learned through the servants of the Noble Kaaba that a Rafidi urinated in the Blessed Sanctuary so that the clothes of the Ahl al-Sunnah would be spoiled. In that time, it was heard that some God-fearing person (God forbid) applied some filthy thing on the Black Stone so that Muslims would suffer. And Allah knows best.

Problem 212: 20 Dhu al-Qi'dah 1317 AH from the Old City, sent by Sayyid Abdul Wahid Mathrawi.

What do the scholars of religion say regarding this matter that most syrups which are sold in English pharmacies and are highly digestive, appetizing, and body-building, but we are completely unaware of the nature of their composition, and there is absolutely no intoxication in them, nor any euphoria or quality. But they are known by the name of 'sharāb' (syrup/drink) and are sold at high prices, but are not intoxicating at all, even if many glasses are drunk. So what is the ruling on the permissibility of such syrup? Explain so that you may be rewarded.

Answer: The principle is that the original state of things is purity and permissibility. As long as impurity or prohibition is not known, the ruling is one of permissibility.

In Radd al-Muhtar: "This worm, if it is not born in water and has flowing blood, then it is impure (najis), otherwise it is pure. Therefore, until its reality is known, the ruling of impurity cannot be applied to it." [End] And in it, citing Al-Tatarkhaniyah: "Whoever doubts whether impurity has reached his vessel, garment, or body, it is pure as long as he is not certain. Similarly, what is made by polytheists like clarified butter, bread, foods, and clothes." [End summarized].

In Radd al-Muhtar, it is stated: "If the worms are not born in water and they have flowing blood, then they are impure (napak); otherwise, they are pure. Therefore, until their reality is known, a ruling of impurity cannot be placed on them." [End] And in the same, with reference to Tatarkhaniyah, it is stated that a person who has doubt about the purity of his body, clothes, and vessel, until the doubt changes into

certainty, they will be considered pure. Similarly, food items and garments prepared by polytheists, such as clarified butter, bread, food and clothes etc.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/220 2 Radd al-Muhtar, Bab al-Anjas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/102

फतावा रज़विया जिल्द 21

किसी दलील और तर्क की स्थापना का क्या अर्थ है? ये बातें शुभ सूचनाओं से संबंधित हैं और इसी तरह प्रसिद्ध हैं। और ज्ञान अल्लाह के पास है (वास्तविक ज्ञान का स्वामी अल्लाह तआला है। - अनु.)। और इसका संकेत उनके उन कार्यों से मिलता है जो मक्का मुअज्जमा के पवित्र हरम में उनकी निर्भीकता से सामने आते हुए सुने गए हैं। और सूचना मिलने पर सजाएँ दी जाती हैं। जब यह फकीर हज के लिए उपस्थित था, तो काबा मुअज्जमा के खादिमों की जुबानी पता चला कि एक राफिज़ी ने हरम मुबारक में पेशाब किया ताकि सुन्नी लोगों के कपड़े खराब हों। उस समय सुना गया कि किसी खुदा से न डरने वाले ने (अल्लाह की पनाह) हजरे अस्वद शरीफ पर कोई गंदी चीज़ लगा दी ताकि मुसलमानों को कष्ट हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 212: 20 ज़ुल-क़ादा 1317 हिजरी, पुराना शहर, प्रेषक सैय्यद अब्दुल वाहिद मथुरावी।

विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अंग्रेजी दवाखानों में बिकने वाले अधिकांश अर्क(सिरप) बहुत ही पाचक, भूख बढ़ाने वाले और शरीर को पुष्ट करने वाले होते हैं, लेकिन हमें उनके बनाने की विधि का बिल्कुल पता नहीं है। उनमें कोई नशा बिल्कुल नहीं है, न ही कोई सरूर या कैफियत है। लेकिन उन्हें 'शराब' (शरबत/पेय) के नाम से पुकारा जाता है और वे ऊंचे दामों पर बिकते हैं, मगर वे बिल्कुल नशीले नहीं हैं, चाहे कितने भी गिलास पी लिए जाएं। तो ऐसे अर्क के जायज़ होने का क्या हुक्म है? बयान फरमाएं ताकि पुण्य प्राप्त हो।

जवाब: असल बात यह है कि चीज़ों की मूल स्थिति पवित्रता और जायज़ होना है। जब तक नापाकी या हराम होना मालूम न हो, जायज़ होने का हुक्म है।

रद अल-मुह्तार में है: "यह कीड़ा, यदि पानी में पैदा न हुआ हो और उसमें बहता खून हो, तो वह नापाक है, अन्यथा वह पाक है। इसलिए जब तक उसकी असलियत मालूम न हो जाए, उस पर नापाकी का हुक्म नहीं लगाया जा सकता।" [अंत] और उसी में ततार खानिया के हवाले से है: "जिस किसी को अपने बर्तन, कपड़े या शरीर के बारे में संदेह हो कि वह नापाक हो गया है, तो वह तब तक पाक है जब तक कि यकीन न हो जाए। इसी तरह मुशरिकों (बहुदेववादियों) द्वारा बनाई गई चीज़ें जैसे घी, रोटी, भोजन और कपड़े।" [संक्षिप्त अंत]

रद अल-मुह्तार में है: "अगर कीड़े पानी में पैदा न हों और उनमें बहता खून हो तो वे नजिस (नापाक) हैं, अन्यथा वे पाक हैं। इसलिए जब तक उनकी असलियत मालूम न हो, उन पर नापाकी का हुक्म

नहीं लगाया जा सकता।" [अंत] और उसी में तातार खानिया के हवाले से है कि जिस व्यक्ति को अपने शरीर, कपड़े और बर्तन के पाक होने में शक हो, तो जब तक शक यकीन में न बदल जाए, वे पाक ही माने जाएंगे। इसी तरह मुशरिकों की तैयार की हुई खाने-पीने की चीज़ें और कपड़े वगैरह जैसे घी, रोटी, खाना और लिबास आदि।

---

1 रद अल-मुह्तार, किताब-अत-तहारत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत 1/220 2 रद अल-मुह्तार, बाब-अल-अन्जास, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत 1/102

کسی دلیل اور برہانِ عقل کے قیام کے کیا معنی، یہ امور متعلق بشارت ہیں مشہور اسی طرح ہے والعلم عند اللہ (حقیقی علم کامالک اللہ تعالٰی ہے۔ت) اور اس کا پتا ان کی ان حرکات سے چلتا ہے جو خاص حرم محترم مکہ معظمہ میں ان کی بیباکوں سے صادر ہوتی ہوئی سنی ہیں اور بعد اطلاع سزائیں دی جاتی ہیں فقیر جس زمانے میں حاضر الحج تھا خدام کرام کعبہ معظمہ کی زبانی معلوم ہوا کہ ایک رافضی نے حرم مبارک میں پیشاب کیا کہ اہلسنت کے کپڑے خراب ہوں اس زمانے میں مسموع ہوا کہ کوئی خدا نا ترس معاذ اللہ حجر اسود شریف پر کوئی گندی چیز لگا گیا کہ مسلمان ایذا پائیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۲۱۲: ۲۰ ذیقعدہ ۱۳۱۷ھ از شہر کہنہ مرسلہ سید عبدالواحد متھراوی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اکثر عرق جو انگریزی دواخانوں میں فروخت ہوتے ہیں اور نہایت ہاضم مشتہی مہی مسمن بدن ہیں مگر ہم کو ان کی ساخت کی کیفیت بالکل معلوم نہیں، اور ان میں نشہ بھی مطلق نہیں، نہ کچھ سرور اور کیفیت ہے۔ لیکن وہ شراب کے نام سے موسوم ہیں اور بہ قیمت گراں فروخت ہوتے ہیں لیکن منشی مطلق نہیں خواہ کئی گلاس پی لئے جائیں، تو ایسے عرق کے جواز میں کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجر پاؤ۔ ت) الجواب: اصل یہ ہے کہ اصل اشیاء میں طہارت و اباحت ہے۔ جب تک نجاست یا حرمت معلوم نہ ہو حکم جواز ہے۔ فی ردالمحتار ھذا الدودۃ ان کانت غیر مائیۃ المولد و کان لہا دم سائل فھی نجسۃ والافطاھرۃ فلایحکم بنجاستھا قبل العلم بحقیقتھا 1 اھ و فیہ عن التتار خانیۃ من شک فی انائہ اوثوبہ او بدنہ اصابتہ نجاسۃ اولافھو طاہر مالم یستیقن وکذا مایتخذہ اھل الشرک کالسمن والخبز والاطعمۃ والثیاب 2 اھ ملخصاً۔ ردالمحتار میں ہے: اگر کیڑے پانی میں پیدا نہ ہوں اور ان میں بہتا خون ہو تو نجس (ناپاک) ہیں بصورت دیگر یہ پاک ہیں لہذا جب تک ان کی حقیقت معلوم نہ ہو ان پر نجاست کا

حکم نہیں لگایا جا سکتا ۱ھ اور اسی میں تتار خانیہ کے حوالے سے ہے کہ جس شخص کو اپنے جسم، لباس اور برتن کے پاک ہونے میں شک ہو تو جب تک شک یقین میں نہ بدل جائے وہ پاک ہی متصور ہونگے۔ اسی طرح مشرکین کی تیار کردہ اشیاء خوردونوش اور ملبوسات وغیرہ از قسم گھی، روٹی، کھانا اور لباس وغیرہ۔

---

1 ردالمحتار کتاب الطھارۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۲۰ 2 ردالمحتار باب الانجاس دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۰۲ Page 632 of 674

Fatawa Rizvia Volume 21

Sweets, food, clothes, etc., will be considered pure and usable as long as there is no certainty of contamination or touch of any impure or filthy substance. Summarized. (T)

However, these extracts being famous by the name of wine creates severe doubt. And it is supported by the fact that Christians are excessively occupied with wine; very few of their liquid items would be free from this gross impurity, and if nothing else, the inclusion of spirit is often present. No tincture is free from it, and such inclusion, even if not causing intoxication, makes it impure and forbidden. If there were no trace of wine, why would it be named wine? So, as long as the reality is not investigated, safety lies in avoidance. It is in the Hadith:

"Beware of what sounds bad to the ears" - 1. Avoid whatever sounds bad to the ears. (T)

Just as the pure Sharia has commanded us to avoid unlawful gain, it has also called for avoidance of bad names. People asked Hazrat Imam Malik (may Allah be pleased with him) about the ruling on the sea-pig (dolphin/porpoise). He said: It is forbidden. It was submitted: It is not actually a pig. He said: You yourselves have termed it with this name. And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best.

Masla 312: In the name of Allah, all praise to Allah, and blessings upon His Messenger.

What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: Muslims eating at the place of Zaid, who is a usurer, taking something from the usurer for preaching or reciting Mawlid Sharif, putting that money in a mosque, distributing sweets on the 11th of the month or Mawlid Sharif, and donating clothes etc., even though this same Zaid also has businesses like leather trading and landownership? What is the ruling in all these cases?

Answer:

When sources of lawful livelihood like trade and agriculture are also present with him, then there is no harm in the mentioned matters as long as it is not known regarding a specific amount of money that it is from a forbidden source. Imam Muhammad (may Allah be pleased with him) says:

"We take it as long as we do not know something specific to be forbidden in its essence," as in Al-Hindiyya. We accept it as long as the forbidden nature of a specific thing is not clear, as quoted from Al-Dhakhira in Fatawa Alamgiri. (T)

From Al-Dhakhira 2.

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Remaining Hadith of Abi al-Ghadia, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/76
2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/342

फतावा रिज़विया जिल्द 21

मिठाई, भोजन और कपड़े आदि तब तक शुद्ध और उपयोग के योग्य माने जाएंगे जब तक कि उनमें किसी अपवित्र या गंदी चीज़ के मिलावट या संपर्क का निश्चित ज्ञान न हो। सारांश। (त)

लेकिन इन अर्क(extracts) का शराब के नाम से प्रसिद्ध होना गहरा संदेह पैदा करता है। और इसका समर्थन इस बात से होता है कि ईसाइयों का शराब से बहुत गहरा लगाव है; उनकी तरल वस्तुओं में शायद ही कोई चीज़ इस गंभीर अशुद्धि से मुक्त होगी, और यदि कुछ और न हो, तो स्पिरिट का मिश्रण अक्सर होता ही है। कोई भी टिंक्चर इससे मुक्त नहीं है, और ऐसा मिश्रण भले ही नशा न लाए, फिर भी उसे अपवित्र और हराम बना देता है। यदि शराब का कोई अंश न होता, तो उसे शराब का नाम देने का क्या कारण होता? इसलिए, जब तक वास्तविकता की जांच न हो जाए, इससे बचने में ही भलाई है। हदीस में है:

"उस चीज़ से बचो जो कानों को बुरी लगे" - 1। जो कुछ कानों को बुरा लगे उससे बचो। (त)

शुद्ध शरिया ने हमें जिस तरह गैर-कानूनी कमाई से बचने का हुक्म दिया है, उसी तरह बुरे नामों से भी बचने का आह्वान किया है। लोगों ने हज़रत इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से 'दरियाई सूअर' (Sea-pig/Dolphin) के बारे में हुक्म पूछा। उन्होंने कहा: हराम है। अर्ज किया गया: वह सूअर नहीं होता। उन्होंने कहा: तुमने खुद उसे इस नाम से पुकारा है। और अल्लाह सुब्हानहू व ताला बेहतर जानता है।

मसला 312: हामदन व मुसल्लियान।

धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरिया के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद जैसे सूदखोर (ब्याजखोर) के यहाँ खाना खाना मुसलमानों के लिए कैसा है? और वाज़ (उपदेश) या मौलूद शरीफ पढ़कर सूदखोर से कुछ लेना और उस पैसे को मस्जिद में लगाना, ग्यारहवीं या मौलूद शरीफ में मिठाई बांटना और कपड़े आदि खैरात करना, जबकि उसी ज़ैद के यहाँ चमड़े का व्यापार और ज़मींदारी आदि जैसे हलाल आय के साधन भी मौजूद हैं? इन सभी स्थितियों में क्या हुक्म है?

अल-जवाब:

जब उसके पास व्यापार और कृषि जैसे हलाल जीविका के स्रोत भी मौजूद हैं, तो उल्लेखित मामलों में कोई हर्ज नहीं है जब तक कि किसी विशेष धन के बारे में यह पता न हो कि यह हराम माध्यम से आया है। इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं:

"हम उसे स्वीकार करते हैं जब तक कि हमें किसी विशिष्ट चीज़ के उसके मूल रूप में हराम होने का पता न चले", जैसा कि अल-हिन्दिया में है। हम उसे लेते हैं जब तक कि किसी विशेष चीज़ का हराम होना स्पष्ट न हो, जैसा कि फतावा आलमगीरी में ज़ख़ीरा से उद्धृत किया गया है। (त)

अज़-ज़ख़ीरा से 2।

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, बकिया हदीस अबी अल-ग़ादिया, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 2/76
2. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/342

पृष्ठ 633/674

مٹھائی، کھانا اور کپڑے وغیرہ اس وقت تک پاک اور قابل استعمال سمجھی جائیں گی جب تک ان میں کسی ناپاک و نجس چیز کی ملاوٹ یا لگاوٹ کا یقین حاصل نہ ہواھ ملخصا۔ (ت)

مگر ان عرقوں کا بنام شراب مشہور ہونا سخت شبہ ڈالنے والا ہے۔ اور اس کا مؤید یہ ہے کہ نصاریٰ کو شراب سے بے حد اشتغال ہے ان کے یہاں کی رقیق اشیاء میں کم کوئی چیز اس نجاست غلیظ سے خالی ہو گی اور کچھ نہ ہو تو سپرٹ کی شرکت اکثر ہوتی ہی ہے کوئی ٹنچر اس سے پاک نہیں اور ایسی شرکت اگر چہ موجب سکر نہ ہو نجس و حرام کر دیتی ہے اگر شراب کا کچھ میل نہ ہوتا تو اسے شراب کا نام دینے کی کیا وجہ ہوتی، تو جب تک حال تحقیق نہ ہو اس سے احتراز ہی میں سلامت ہے۔ حدیث میں ہے :

اياك و ما يسوء الاذن - ۱ جو کچھ کانوں کو برا لگے اس سے بچو۔ (ت)

ہمیں شرع مطہر نے جس طرح بے رکارم سے بچنے کا حکم فرمایا بڑے نام سے بھی احتراز کی طرف بلایا، سیدنا امام مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے لوگوں نے دریائی سور کا حکم پوچھا، فرمایا : حرام ہے۔ عرض کی : وہ سور نہیں ہوتا۔ فرمایا : تمھیں نے اسے اس نام سے تعبیر کیا۔ واللہ سبحنہ و تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۱۲ : حامدا و مصلیا۔

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید سود خوار کے یہاں کھانا کھانا مسلمانوں کو اور وعظ مولود شریف پڑھ کر اسے سود خوار سے کچھ لینا اور اس کا پیسہ مسجد میں لگانا گیارہویں مولود شریف میں مٹھائی تقسیم کرنا اور کپڑا وغیرہ خیرات کرنا حالانکہ اسی

زید سود خوار کے یہاں تجارت چمڑہ فروشی وغیرہ زمینداری مالگزاری بھی ہوتی ہے ان سب صورتوں میں کیا حکم ہے ؟

الجواب :

جب اس کے یہاں رزق حلال کے ذرائع تجارت زراعت بھی موجود ہیں تو امور مذکور میں کچھ حرج نہیں جب تک کسی خاص روپیہ کی نسبت معلوم نہ ہو کہ یہ وجہ حرام سے ہے۔ امام محمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں :

به ناخذ مالم نعرف شیئا حراما بعینه کما في الهندیة ہم اس کو لیتے ہیں جب تک کسی معین چیز کا حرام ہونا واضح نہ ہو جیسا کہ فتاوٰی عالمگیری میں ذخیرہ سے نقل کیا گیا ہے۔ (ت)

عن الذخیرة ۲ ۔

۱ مسند احمد بن حنبل بقیہ حدیث ابی الغادیہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/۷۶ ۲ الفتاوٰی الہندیہ کتاب الکراھیة الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۴۲

Fatawa Razawiyya Volume 21

Yes, in view of Shariah interests, to reprimand and rebuke him and to make his action loathsome in the eyes of Muslims, it is most appropriate and better to refrain from his invitation, especially for the leaders and scholars. And Allah Almighty knows best.

Question 214: What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this matter that Zaid offered a goat or a rooster in the name of Zahir Peer and performed 'Agiyari' all night, i.e., kept the goat meat near the fire, planted a flag, burnt cloves and ghee in the fire, and had singing accompanied by 'Dabru' i.e., tambourine? He then had that meat cooked and invited Muslims. The person who performed the 'Niyaz' (offering) also eats dead animals. Is it permissible to eat at his place or not? And what is the ruling for the person who eats this kind of food?

The Answer: Muslims should not eat at his place, talk to him, or greet him until he repents. Repentance is obligatory for him, and he should recite the Kalima of Islam anew. And Allah Almighty knows best.

Question 215 to 216: From Bengal, Sylhet District, village Qasim Nagar, sent by Maulvi Akram, 1st Rabi' al-Awwal 1320 AH.

What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Is it permissible to eat at a usurer's house or not? If there is any way of permissibility, please explain. (2) Is it permissible to eat at the house of a person who does not pray or not? If there is any way of permissibility, please state. And is it permissible to call someone who prays occasionally a 'Be-Namazi' (one who doesn't pray) or not? And what is the difference between one who doesn't pray at all and one who prays occasionally? Explain for the sake of Allah so that you may receive reward and recompense from Him. (T) That is all.

The Answer: (1) It is permissible as long as it is not confirmed that the specific item brought before him is haraam (forbidden).

In Al-Hindiyya, from Al-Zahiriyya, from Al-Faqih Abu al-Layth, it is narrated: Imam Muhammad said, and we adopt this, that we do not know anything to be forbidden in itself. And this is the saying of Abu Hanifa and his companions, may Allah Almighty be pleased with them.

Fatawa Hindiyya, quoting Fatawa Zahiriyya, narrated from Faqih Abu al-Layth. Imam Muhammad said: We adopt this view as long as we do not know the form of any

specific thing to be forbidden. This is the school of thought of Imam Abu Hanifa and his companions, may Allah be pleased with them. (T)

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342.

हाँ, शरीयत के हितों को देखते हुए, उसे डांटने-फटकारने और मुसलमानों की नज़र में उसके काम को बुरा बनाने के लिए उसके निमंत्रण से बचना सबसे उचित और बेहतर है, विशेष रूप से नेताओं और विद्वानों के लिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 214: दीन के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने ज़ाहिर पीर के नाम पर बकरा या मुर्गा चढ़ावाया और रात भर 'अगियारी' कराई, यानी बकरे के मांस को आग के पास रखकर और झंडा गाड़कर आग में लौंग और घी जलाया और 'डबरू' यानी डफ बजवाकर गाना गवाया? फिर उसने उस मांस को पकवाकर मुसलमानों को दावत दी। जिस व्यक्ति ने 'नियाज़' कराई है, वह मुर्दार भी खाता है। उसके यहाँ का खाना जायज़ है या नहीं? और जो व्यक्ति इस प्रकार का भोजन खाए, उसके लिए क्या हुक्म है?

अल-जवाब: मुसलमानों को उसके यहाँ खाना नहीं खाना चाहिए, उससे बातचीत या सलाम-दुआ नहीं करनी चाहिए जब तक कि वह तौबा न कर ले। उस पर तौबा फ़र्ज़ है और वह नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़े। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 215 से 216: बंगाल, ज़िला सिलहट, गाँव क़ासिम नगर से, प्रेषक मौलवी अकरम, 1 रबी-उल-अव्वल 1320 हिजरी।

दीन के विद्वान इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं: (1) सूदखोर (ब्याज खाने वाले) के घर का खाना जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ होने की कोई सूरत है तो बयान फरमाएँ। (2) बे-नमाज़ी (नमाज़ न पढ़ने वाले) के घर का खाना जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ होने की कोई सूरत हो तो इरशाद फरमाएँ। और कभी-कभी नमाज़ पढ़ने वाले व्यक्ति को बे-नमाज़ी कहना जायज़ है या नहीं? और जो बिल्कुल नहीं पढ़ता और जो कभी-कभी पढ़ता है, उन दोनों व्यक्तियों में क्या अंतर है? अल्लाह की प्रसन्नता के लिए बयान करें ताकि उसके यहाँ आपको पुण्य मिले। (त) बस।

अल-जवाब: (1) जायज़ है जब तक कि यह निश्चित न हो जाए कि उसके सामने लाई गई वह विशेष चीज़ हराम (वर्जित) है।

अल-हिंदिया में अल-ज़हीरिय्या से, अल-फकीह अबू अल-लैथ से रिवायत है: इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया, और हम इसे अपनाते हैं, कि हम किसी चीज़ को स्वयं हराम नहीं जानते। और यह अबू हनीफ़ा और उनके साथियों, अल्लाह तआला उन सब से राज़ी हो, का कथन है।

फ़तावा हिंदिया, फ़तावा ज़हीरिय्या के हवाले से, फ़क़ीह अबू अल-लैथ से रिवायत है। इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया: हम इसी राय को अपनाते हैं जब तक कि हम किसी विशिष्ट वस्तु के स्वरूप को हराम न जान लें। यही इमाम अबू हनीफ़ा और उनके साथियों का मज़हब है। (त)

1. फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/342।

पृष्ठ 634 का 674

ہاں بنظرِ مصالحِ شرعیہ اس کی زجر و توبیخ اور نگاہِ مسلمانان میں اسی کے فعل کی تقبیح کے لئے اس کی دعوت سے احتراز خصوصاً مقتداءِ عالم کو انسب واولیٰ ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۱۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس بارہ میں کہ زید نے ظاہر پیر کے نام پر بکرا یا مرغا چڑھایا اور رات بھراگیاری کرائی یعنی بکرے کے گوشت کو آگ کے پاس رکھ کر اور جھنڈی گاڑ کر آگ میں لونگ جلائی اور گھی جلایا اور ڈبرو یعنی دف بجوا کر گانا کرایا اور اس نے اس گوشت کا کھانا پکا کر مسلمانوں کی دعوت کی اور جس شخص نے نیاز کرائی ہے وہ مردہ بھی کھاتا ہے۔ اس کے یہاں کا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ اور جو شخص اس قسم کا کھانا کھائے اس کے واسطے کیا حکم ہے؟

الجواب: مسلمانوں کو اس کے یہاں کھانا کھانا اس سے بات چیت کلام سلام کرنا نہ چاہئے جب تک وہ توبہ نہ کرے اس پر توبہ فرض ہے اور از سرِ نو کلمہ اسلام پڑھے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۱۵ تا ۲۱۶: از بنگالہ ضلع سلہٹ موضع قاسم نگر مرسلہ مولوی اکرم یکم ربیع الاول شریف ۱۳۲۰ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں : (۱) سود خوار کے گھر کا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ اگر جواز کی کوئی صورت ہے تو بیان فرمائیے۔ (۲) بے نمازی کے گھر کا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ اگر جواز کی کوئی صورت ہو تو ارشاد فرمائیے۔ اور کبھی کبھی جو شخص نماز پڑھتا ہے اس کو بے نمازی کہنا جائز ہے یا نہیں؟ اور جو مطلقاً نہیں پڑھتا ہے اور جو گاہے گاہے پڑھتا ہے ان دونوں

شخصوں میں کیا فرق ہے۔ بینوا اللہ توجروا عند اللہ (اللہ تعالی کی خوشنودی کے لئے بیان کرو تا کہ اس کے ہاں اجر و ثواب پاؤ۔ ت) فقط۔

الجواب: (۱) جائز ہے جب تک خاص اس شیئ کا جو اس کے سامنے لائی گئی حرام ہونا تحقیق نہ ہو۔

فی الھندیۃ عن الظھریۃ عن الفقیہ ابی اللیث قال قال محمد وبہ ناخذ مالك نعرف شیئاً حراماً بعینہ وھو قول ابی حنیفہ و اصحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنھم ۱۔

فتاوی ہندیہ بحوالہ فتاوی ظہیر یہ ، فقیر ابو للیث سے مروی ہے ۔ فرمایا امام محمد نے ارشاد فرمایا ہم اسی کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین چیز کی صورت کو نہ جانیں ، امام ابو حنیفہ اور ان کے اصحاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا یہی مذہب ہے۔ (ت)

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۴۲

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Yes, a religious leader (Alim Muqtada) should absolutely avoid [socializing with evildoers] without necessity, so that their sin does not become trivialized in the eyes of the common people.

| In Al-Hindiyya, it is quoted from Al-Muhit and Al-Multaqit that it is disliked for a well-known leader or role model to mingle with people of falsehood and evil, except to the extent of necessity, because it magnifies their importance before the people, etc. And Allah Almighty knows best. | In Fatawa Hindiyya, it is quoted from Al-Multaqat that it is disliked for a famous role model and leader to maintain relations and movement with the people of falsehood and the people of evil except out of necessity, because they will become prominent in the eyes of the people, etc. And Allah Almighty knows best (T). |

(2) Here, the permissibility is even more evident than in the first case regarding what effect the abandonment of prayer has on wealth and food. For a religious leader, avoiding this without necessity is even more emphasized because abandoning prayer is a most vile and great major sin. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| "Whoever abandons prayer intentionally has committed open disbelief." Narrated by Al-Tabarani in Al-Awsat from Anas (may Allah be pleased with him) with a good chain of transmission. | "Whoever abandoned prayer intentionally became an open disbeliever." (Meaning, he reached the limit of disbelief because a person who commits a major sin without denial does not become a disbeliever, as is the established principle). Imam Tabarani has narrated this in Al-Awsat on the authority of Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) with a good chain of narration. (T) |

And never praying or abandoning it without a Shari'a excuse are both equal in terms of rulings. As long as they do not repent, both are extremely severe transgressors (fasiq) committing the most vile of major sins. Yes, the more times one abandons it, the count of major sins and the burden of sins will increase. We seek refuge in Allah Almighty, and Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete.

Case 217 to 223: From Atrauli, district Azamgarh, Muhalla Mughlan, sent by Ikram Azam Sahib, 18 Jumada al-Ula 1321 AH. (1) What do the scholars of the firm religion of the community of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) say in light of the Quran, Hadith, and Jurisprudence regarding this matter: There is a group

of Muslim 'Gazars', i.e., washermen (Dhobi), who practice the profession of cloth washing. Until now, according to the old custom of this town of Atrauli, they do not participate in the eating and drinking of Muslims; that is, the Muslims here do not eat or drink with them and consider it very bad. Now, that group of Muslim washermen desires that all Muslims eat and drink with us, include us among the Muslims, and teach us the rulings of Shari'a. They say we will now offer prayers and will not abandon them. Consequently, most of them have become regular in prayer and are becoming so, and by coming to the mosque...

---

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 14, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/346.
2. Al-Mu'jam al-Kabir and al-Awsat by Tabarani, Hadith 2732, Maktaba al-Ma'arif Riyadh, 4/211.

फ़तावा रज़विया, खंड २१

हाँ, एक धार्मिक नेता (आलिम मुक्तदा) को बिना आवश्यकता के[बुराइयों वालों के साथ घुलने-मिलने से] पूरी तरह बचना चाहिए, ताकि उनका पाप आम लोगों की नज़रों में तुच्छ न हो जाए।

| अल-हिन्दिया में अल-मुहीत और अल-मुल्तक़ीत से उद्धृत है कि एक प्रसिद्ध नेता या आदर्श के लिए असत्य और बुराई के लोगों के साथ मेलजोल रखना नापसंद (मकरूह) है, सिवाय आवश्यकता के, क्योंकि यह लोगों के सामने उनके महत्व को बढ़ाता है, आदि। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। | फ़तावा हिन्दिया में मुल्तक़त से उद्धृत है कि किसी प्रसिद्ध आदर्श और पेशवा के लिए असत्य और बुराई के लोगों से मेलजोल और आना-जाना रखना मकरूह है, सिवाय आवश्यकता के, क्योंकि वे लोगों के सामने बड़े हो जाएँगे आदि। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है (त)। |

(२) यहाँ, अनुमति पहली स्थिति की तुलना में और भी अधिक स्पष्ट है कि नमाज़ छोड़ने का धन और भोजन पर क्या प्रभाव पड़ता है। एक धार्मिक नेता के लिए, बिना आवश्यकता के इससे बचना और भी अधिक आवश्यक है क्योंकि नमाज़ छोड़ना सबसे घृणित और बड़ा महापाप (कबीरा गुनाह) है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| "जिसने जानबूझकर नमाज़ छोड़ी, उसने खुल्लम-खुल्ला कुफ़्र किया।" इमाम तबरानी ने अल-अवसत में अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक अच्छी (हसन) सनद के साथ रिवायत किया है। | "जिस किसी ने जानबूझकर नमाज़ छोड़ दी, तो वह खुल्लम-खुल्ला काफिर हो गया।" (यानी, वह कुफ्र की सीमा तक पहुँच गया क्योंकि महापाप करने वाला बिना इनकार के काफिर नहीं होता, जैसा कि स्थापित सिद्धांत है)। इमाम तबरानी ने इसे अल-अवसत में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। (त) |

और कभी नमाज़ न पढ़ना या बिना शरई उज़्र (बहाने) के छोड़ देना, दोनों हुक्मों में एक समान हैं। जब तक वे तौबा न करें, दोनों अत्यंत घोर फासिक़ (पापी) हैं और सबसे घृणित कबीरा गुनाह के अपराधी हैं। हाँ, जितनी बार वे अधिक छोड़ेंगे, कबीरा गुनाहों की गिनती और गुनाहों का बोझ बढ़ता जाएगा। हम अल्लाह सर्वशक्तिमान की शरण चाहते हैं, और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण है।

मसला २१७ से २२३: अतरौली, ज़िला आज़मगढ़, मुहल्ला मुग़लां से, प्रेषक इकराम आज़म साहिब, १८ जमादी-उल-उला १३२१ हिजरी। (१) मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत के दीन-ए-

मतीन के विद्वान कुरान, हदीस और फ़िक़्ह के आलोक में इस बारे में क्या कहते हैं: मुस्लिम 'गाज़रों' यानी धोबियों का एक समूह है जो कपड़ा धोने का पेशा करते हैं। अभी तक, इस अतरौली कस्बे के पुराने रिवाज़ के अनुसार, वे मुसलमानों के खान-पान में शरीक नहीं होते हैं; यानी यहाँ के मुसलमान उनके साथ खाते-पीते नहीं हैं और इसे बहुत बुरा समझते हैं। अब, वह मुस्लिम धोबियों का समूह चाहता है कि सभी मुसलमान हमारे साथ खाएंपिएं, हमें मुसलमानों में मिलाएँ और हमें शरीअत के अहकाम (नियम) सिखाए जाएं। वे कहते हैं कि अब हम नमाज़ पढ़ेंगे और इसे नहीं छोड़ेंगे। परिणामस्वरूप, उनमें से अधिकांश नमाज़ी हो गए हैं और हो रहे हैं, और मस्जिद में आकर...

---

1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय १४, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३४६।
2. अल-मुअजम अल-कबीर और अल-अवसत ले तबरानी, हदीस २७३२, मकतबा अल-मारिफ रियाद, ४/२११।

ہاں عالم مقتدا کو بلا ضرورت مطلقا احتراز کرنا چاہئے کہ اس کا گناہ عوام کی نظر میں ہلکا نہ ہو جائے۔ | فی الھندیۃ عن المحیط عن الملتقیط یکرہ للمشھور المقتدی بہ الاختلاط الی رجل من اھل الباطل والشر الا بقدر الضرورۃ لانہ یعظم امرہ بین ایدی الناس الخ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | فتاوٰی ہندیہ میں ملتقط سے نقل کیا ہے کہ کسی مشہور مقتداء اور پیشوا کو اہل باطل اور اہل شر سے میل جول اور آمد و رفت رکھنا مکروہ ہے مگر بقدر ضرورت، کیونکہ وہ لوگوں کے سامنے بڑے ہو جائیں گے الخ واللہ تعالٰی اعلم (ت) |

(۲) یہاں جواز پہلی صورت سے بھی اظہر ہے کہ ترک نماز کا مال و طعام پر کیا اثر ہے اور عالم مقتدا کو بے ضرورت اس سے احتراز مؤکد تر ہے کہ ترک نماز کبیرہ اخبث واکبر ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | من ترك الصلوۃ متعمدا فقد کفر جھارا رواہ الطبرانی فی الاوسط عن انس رضی اللہ تعالی عنہ بسند حسن۔ | جس کسی نے جان بوجھ کر نماز چھوڑ دی تو وہ کھلم کھلا کافر ہو گیا۔ (یعنی حد کفر تک پہنچ گیا کیونکہ مرتکب کبیرہ بغیر انکار کے کافر نہیں ہوتا جیسا کہ اصول مقررہ ہے) امام طبرانی نے اس کو الاوسط میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے سند حسن کے ساتھ روایت کیا ہے۔ (ت) |

اور نماز کبھی نہ پڑھنا یا بلا عذر شرعی ترک کر دینا احکام میں دونوں یکساں ہیں جب تک توبہ نہ کریں دونوں سخت اشد فاسق مرتکب اخبث کبیرہ ہیں ہاں جتنی بار زیادہ ترک کریگا کبائر کا شمار اور گناہوں کا بار بڑھتا جائے گا۔ والعیاذ باللہ تعالٰی واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم۔

مسئلہ ۲۱۷ تا ۲۲۳: از اترولی ضلع اعظم گڑھ محلہ مغلاں مرسلہ اکرام اعظم صاحب ۱۸/ جمادی الاولیٰ ۱۳۲۱ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین متین ملت محمدی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم از روئے قرآن وحدیث وفقہ کے اس بارے میں کہ ایک فرقہ مسلمان گازروں یعنی دھوبیوں کا جو اپنا پیشہ پارچہ شوئی کا کرتے ہیں اور اس وقت تک بموجب رواج قدیم اس قصبہ اترولی کے مسلمانوں کے کھانے پینے میں شریک نہیں ہیں یعنی مسلمان یہاں کے ان کا کھانا پانی نہیں کھاتے پیتے ہیں اور اس کو سخت برا سمجھتے ہیں اب وہ فرقہ مسلمان دھوبیوں کا اس امر کا خواہشمند ہے کہ ہمارا کھانا پینا سب مسلمان کھائیں پئیں اور ہم کو مسلمانوں میں ملائیں اور ہم کو احکام شرع سکھائے جائیں اور اب ہم نماز پڑھیں گے اور اس کو ترک نہ کرینگے چنانچہ وہ اکثر نمازی ہو گئے ہیں اور ہوتے جاتے ہیں اور مسجد میں آکر

---

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الرابع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۴۶ 2 المعجم الکبیر والاوسط للطبرانی حدیث ۲۷۳۲ مکتبۃ المعارف الریاض ۴/ ۲۱۱

Fatawa Razawiya Volume 21

...they memorize the Kalima and prayer, etc. Should these Muslim washermen (dhobis) not be included among Muslims, and should the rules of Shariah not be taught to them? Should Muslims not eat and drink with them and remain averse to them according to the ancient custom of this town, and not provide them with consolation, or should all these things be done with them? (2) For those Muslims who have eaten and drunk from the houses of these Muslim washermen after they became regular in prayers, are those eating Muslims sinners or not? (3) Is it permissible or not to drink at the houses of prayer-less Muslim washermen who follow their profession of cloth-washing? And is this Shariah ruling specific only to the community of washermen, or are all communities of the people of Islam included in this ruling? (4) Those Muslims who, according to the ancient custom of this town, say that Muslim washermen should not be integrated with Muslims, their food and drink should not be consumed, and they also speak ill of those Muslims who have eaten at the houses of praying Muslim washermen and maintain hatred towards them; are those Muslims who show aversion and speak ill sinners or not? (5) For those Muslims, whether regular in prayer or not, who openly engage in unlawful professions like mimicry, qawwali, wine-selling, usury, etc., is it permissible for Muslims to eat and drink at their houses or not? (6) Is it correct for Muslims to eat and drink at the houses of those Muslim communities, whether praying or not, whose women are not in purdah (veiled) according to ancient custom? (7) Should one eat or drink wet or dry food items, beverages, nutritional items, or medicines from the shops, houses, or hands of Hindus?

The Answer: (1) It is obligatory (fard) to integrate them with Muslims and teach them the commands of religion. To create hatred and keep them deprived of Shariah education despite their request for it is forbidden (haram). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Give glad tidings and do not create aversion."[1] (Convey good news and do not cause people to turn away. T) Allah Almighty says: "You shall certainly make it clear to the people"[2] (You must explain the necessities to the people. T)

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter: How the Prophet (peace be upon him) used to give sermons to them, etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/16. [2] The Holy Quran 3/187

फतावा रज़विया जिल्द 21

...वे कलमा और नमाज़ आदि याद करते हैं। क्या इन मुसलमान धोबियों को मुसलमानों में शामिल नहीं किया जाना चाहिए और उन्हें शरीयत के हुक्म नहीं सिखाए जाने चाहिए? क्या मुसलमानों को उनके साथ खाना-पीना नहीं करना चाहिए और इस कस्बे के पुराने रिवाज़ के अनुसार उनसे नफरत रखनी चाहिए और उनकी दिलजोई नहीं करनी चाहिए, या ये सब काम उनके साथ किए जाने चाहिए? (2) जिन मुसलमानों ने इन मुसलमान धोबियों के नमाज़ी होने के बाद उनके घर का खाना-पीना खाया है, क्या वे खाने वाले मुसलमान कुछ गुनहगार हैं या नहीं? (3) बे-नमाज़ी मुसलमान धोबियों के घर का पानी पीना, जो कपड़े धोने का अपना पेशा करते हैं, जायज़ है या नहीं? और इस मसले का शरीयत का हुक्म क्या सिर्फ धोबियों की कौम के साथ खास है या इस्लाम के सभी लोग इस हुक्म में शामिल हैं? (4) जो मुसलमान इस कस्बे के पुराने रिवाज़ के अनुसार कहते हैं कि मुसलमान धोबियों को मुसलमानों में नहीं मिलाया जाना चाहिए, उनका खाना-पीना नहीं खाया जाना चाहिए और उन मुसलमानों को भी बुरा कहते हैं जिन्होंने नमाज़ी मुसलमान धोबियों के घर का खाना खाया है और उनसे नफरत रखते हैं; नफरत करने वाले और बुरा कहने वाले मुसलमान गुनहगार हैं या नहीं? (5) जो मुसलमान, चाहे नमाज़ी हों या बे-नमाज़ी, खुल्लम-खुल्ला नाजायज़ पेशे करते हैं जैसे कि नक्काली, कव्वाली, शराब बेचना, सूदखोरी आदि, क्या उनके घरों का खाना-पीना मुसलमानों के लिए जायज़ है या नहीं? (6) जिन मुसलमान कौमों की औरतें पुराने रिवाज़ के अनुसार पर्दा-नशीन नहीं हैं, चाहे वे नमाज़ी हों या बे-नमाज़ी, क्या उनके घरों का खाना-पीना मुसलमानों के लिए सही है या नहीं? (7) हिंदुओं की दुकान या मकान या हाथ की गीली या सूखी खाने-पीने की चीज़ें, खाद्य सामग्री या दवा खानी-पीनी चाहिए या नहीं?

जवाब: (1) उन्हें मुसलमानों में मिलाना और दीन के हुक्म सिखाना फर्ज़ है और नफरत पैदा करना और शरीयत की तालीम की दरख्वास्त के बावजूद उससे महरूम रखना हराम है। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "बशिरू वला तुनफ़्फ़िरू" १ (खुशखबरी सुनाओ और नफरत न दिलाओ। टी) अल्लाह तआला फरमाता है: "लतुबय्यिनुन्नहु लिन्नास" २ (तुम इसे लोगों के लिए ज़रूर बयान करो। टी)

---

१ सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाब: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उन्हें नसीहत के ज़रिए कैसे हिदायत देते थे, आदि। कदीमी कुतुब खाना कराची १/ १६ २ अल-कुरान अल-करीम ३/ १८७

کلمہ و نماز وغیرہ یاد کرتے ہیں آیا ان مسلمانوں دھوبیوں کو مسلمانوں میں شامل نہ کیا جائے اور ان کو احکام شرع نہ سکھائے جائیں اور ان کا کھانا پانی مسلمان نہ کھائیں پئیں اور ان سے موافق رواج قدیم اس قصبہ کے متنفر رہیں اور ان کی دلجوئی نہ کریں، یا یہ سب امور ان کے ساتھ کئے جائیں؟ (۲) جن مسلمانوں نے ان مسلمانوں دھوبیوں کے گھر کا کھانا پانی کھایا ہے بعد ان کے نمازی ہونے کے کیا وہ مسلمان کھانے والے کچھ گنہگار ہیں یا نہیں؟ (۳) بے نمازی مسلمان دھوبیوں کے گھر کا جو اپنا پیشہ پارچہ شوئی کا کرتے ہیں پینا درست ہے یا نہیں اور اس مسئلہ کا حکم شرعی کیا صرف دھوبیوں کی قوم سے خصوصیت رکھتا ہے یا سب اقوام اہل اسلام اس حکم میں شامل ہیں؟ (۴) جو مسلمان اس قصبہ کے بموجب رواج قدیم کہتے ہیں کہ مسلمانوں دھوبیوں کو مسلمانوں میں نہ ملایا جائے ان کا کھانا پانی نہ کھایا پیا جائے اور ان مسلمانوں کو بھی برا کہتے ہیں جو کہ نمازی مسلمان دھوبیوں کے گھر کا کھائے ہیں اور ان سے نفرت رکھتے ہیں۔ مسلمان تنفر کرنے والے اور برا کہنے والے گنہگار ہیں یا نہیں؟ (۵) جو مسلمان بے نمازی یا نمازی پیشہ ناجائز کھلم کھلا کرتے ہیں جیسے نقالی و قوالی و شراب فروشی و سود خواری وغیرہ ان کے گھروں کا کھانا پینا اور مسلمانوں کو جائز ہے یا نہیں؟ (۶) جن اقوام مسلمان نمازی بے نمازی کی عورتات بموجب روایت قدیم کے پردہ نشین نہیں ہیں ان کے گھروں کا کھانا پینا اور مسلمانوں کو درست ہے یا نہیں؟ (۷) اہل ہنود کی دکان یا مکان یا ہاتھ کی اشیاء تر و خشک خوردنی یا نوشیدنی غذائی یا دوائی کھانا پینا چاہئے یا نہیں؟

الجواب: (۱) انھیں مسلمانوں میں ملانا اور احکام دین سکھانا فرض ہے اور نفرت دینا دلانا باوصف درخواست تعلیم شریعت سے محروم رکھنا حرام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے

ہیں: بشرو ولا تنفروا ۱ (خوشخبری سناؤ اور نفرت نہ دلاؤ۔ت) اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: "لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ" ۲ (تم اسے لوگوں کے لئے ضرور یات بیان کرو۔ت)

---

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب ماکان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یتخذ لھم بالموعظۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۶ ۲ القرآن الکریم ۳/ ۱۸۷

Fatawa Ridawiyya Volume 21

(2) They did very well; there is no blame on them. (3) The common people of India have learned the issue of untouchability from the infidels of India. Washermen wash all kinds of clothes, pure and impure; therefore, Hindus believe in untouchability. Ignorant Muslims also follow them, yet they themselves eat milk, yogurt, puri, kachori, and sweets from the houses and shops of Hindus, even though all Hindus remain very dirty and their water and vessels are extremely repulsive. It is apparent regarding Muslim washermen that they must take care of purity in their food and water, whereas there is no such hope from Hindus. For a community where cow dung is considered a purifier, what relation do they have with purity? However, if a washerman or any community does not observe purity, it is better to avoid their food and drink. If one does not avoid it, there is no sin as long as the impurity of a specific food is not confirmed. On this basis, eating and drinking at the place of Hindus, except for meat, has been considered permissible, although it is better to avoid it. As stipulated in Nisab al-Ihtisab and elsewhere, and as we have explained in our Fatawa many times. (T) (4) Yes, those who show baseless and religiously unjustified hatred and speak ill of Muslims are sinners. (5) One whose source of livelihood is solely forbidden (haram) wealth, it is better to avoid them to steer clear of controversy (T). However, no food is forbidden until it is confirmed that this specific food is from a forbidden source, acting upon the principle of original permissibility (T). Yes, it is a separate matter that social interaction with such transgressors (fasiqun) is not appropriate, especially for a person of knowledge. (6) If they (women) go out wearing thick and very wide-skirted clothes, covering the body from head to toe such that nothing is visible except the face, palms, wrists, arms, stomach, or calves, then there is no harm. Otherwise, those women are transgressors (fasiqa) and their men are cuckolds (dayyuth); one should avoid them. On the basis that social interaction with transgressors is not appropriate, otherwise there is no harm in the food itself. (7) The answer to this is given in number 3. And Allah Almighty knows best.

(२) उन्होंने बहुत अच्छा किया, उन पर कोई इल्जाम नहीं है। (३) हिन्दुस्तान के आम लोगों ने छुआछूत का मसला हिन्द के काफिरों से सीखा है। धोबी हर किस्म के कपड़े, पाक और नापाक सब कुछ धोते हैं, इसीलिए हिन्दू छुआछूत मानते हैं। जाहिल मुसलमान भी उन्हीं की पैरवी करते हैं और खुद हिन्दुओं के मकानों और दुकानों से दूध, दही, पूरी, कचोरी, मिठाई सब कुछ खाते हैं, हालांकि तमाम हिन्दू सख्त गंदे रहते हैं और उनके पानी और बर्तन निहायत घृणा के काबिल हैं। मुसलमान धोबियों के बारे में ज़ाहिर यही है कि वे ज़रूर अपने खाने-पीने में पवित्रता (तहारत) का ख्याल रखते होंगे, और हिन्दुओं से इसकी बिल्कुल उम्मीद नहीं है। जिस कौम के यहाँ गोबर 'पवित्र' करने वाला हो, उनका पवित्रता से क्या वास्ता? अलबत्ता, जो धोबी या कोई कौम पवित्रता का लिहाज़ न रखे, उनके खाने-पीने से बचना बेहतर है, और अगर न बचा जाए तो कोई गुनाह नहीं जब तक किसी खास खाने की अशुद्धता (नजासत) का यक़ीन न हो। इसी आधार पर हिन्दुओं के यहाँ मांस के अलावा खाना-पीना जायज़ रखा गया है, हालाँकि बचना बेहतर है। जैसा कि निसाब अल-इहतिसाब आदि में स्पष्ट किया गया है और हमने अपने फ़तावा में इसे कई बार बयान किया है। (त) (४) हाँ, बेजा और बिना किसी शरीय वजह के नफरत करने वाले और मुसलमानों को बुरा कहने वाले गुनहगार हुए। (५) जिसकी जीविका का साधन केवल हराम माल है, उसके यहाँ से बचना ही बेहतर है (इख्तिलाफ से बचने के लिए। त)। मगर कोई खाना तब तक हराम नहीं जब तक यह साबित न हो जाए कि विशेष रूप से यही खाना हराम स्रोत से है, असल हलाल होने के नियम पर अमल करते हुए। हाँ, यह अलग बात है कि ऐसे फासिकों (पापियों) से मेल-जोल उचित नहीं है, विशेषकर विद्वानों के लिए। (६) अगर वे मोटे और खूब घेरदार कपड़े पहनकर सिर से पाँव तक शरीर ढककर निकलती हैं कि चेहरे, हथेली, कलाई, बाजू, पेट या पिण्डली का कोई हिस्सा ज़ाहिर न हो, तो कोई हर्ज नहीं। वरना वे औरतें फासिका (पापिनी) हैं और उनके मर्द दय्यूथ हैं; उनसे बचना चाहिए। इसी आधार पर कि फासिकों से मेल-जोल ठीक नहीं है, वरना असल खाने में कोई हर्ज नहीं। (७) इसका जवाब नंबर ३ में आ गया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

पेज 637 का 674

(۲) انھوں نے بہت اچھا کیا ان پر کچھ الزام نہیں۔ (۳) عوام ہندوستان نے چھوت کا مسئلہ کفار ہند سے سیکھا ہے۔ دھوبی ہر قسم کے کپڑے طاہر و نجس سب کچھ دھوتے ہیں اس لئے ہندو چھوت مانتے ہیں۔ جاہل مسلمان بھی انھیں کی پیروی کرتے ہیں اور خود ہندوؤں کے مکانوں اور دکانوں سے دودھ، دہی، پوری، کچوری، مٹھائی سب کچھ کھاتے ہیں حالانکہ تمام ہندو سخت گندے رہتے ہیں اور ان کے پانی برتن نہایت گھن کے قابل ہیں مسلمان دھوبیوں سے ظاہر یہی ہے کہ وہ ضرور اپنے کھانے پانی میں طہارت کا خیال رکھتے ہونگے اور ہندوؤں سے اصلا اس کی امید نہیں جس قوم کے یہاں گوبر پوتر ہو یعنی پاک کرنے والا، انھیں طہارت سے کیا علاقہ۔ البتہ جو دھوبی یا کوئی قوم طہارت کا لحاظ نہ رکھے اس کے کھانے پینے سے احتراز بہتر ہے اور نہ کیا جائے تو کچھ گناہ نہیں جب تک کسی خاص کھانے کی نجاست تحقیق نہ ہو، اسی بناء پر ہنود کے یہاں کھانا پینا سوائے گوشت کے جائز رکھا گیا ہے۔ اگرچہ بہتر بچنا ہے۔ کما نص علیه في نصاب الاحتساب وغیرہ وبیناہ في فتاونا غیر مرقہ۔ جیسا کہ نصاب الاحتساب میں اس کی تصریح کی گئی ہے اور ہم نے اس کو اپنے فتاوی میں متعدد بار بیان کیا ہے۔ (ت) (۴) ہاں یہ بے جا وبلاوجہ شرعی تنفر کرنے اور مسلمانوں کو برا کہنے والے گنہگار ہوئے۔ (۵) جس کا ذریعہ معاش صرف مال حرام ہے۔ اس کے یہاں سے بچنا ہی اولٰی ہے تحرز اعن الخلاف (اختلاف سے بچتے ہوئے۔ ت) مگر کوئی کھانا حرام نہیں جب تک تحقیق نہ ہو کہ خاص یہ کھانا وجہ حرام سے ہے عملاً باصل الحل (حل کے اصل ہونے پر عمل کرتے ہوئے۔ ت) ہاں یہ جدا بات ہے کہ ایسے فاسقوں سے خلط ملط مناسب نہیں خصوصاً ذی علم کو۔ (۶) اگر وہ موٹے اور خوب گھیر دار کپڑے پہنے سر سے پاؤں تک جسم ڈھانپنے نکلتی ہیں کہ سوا منہ کی ٹکی اور ہتھیلیوں کے بال یا کلایا بازو و کلائی یا پیٹ

یا پنڈلی کچھ ظاہر نہیں ہوتا جب تو حرج نہیں ورنہ وہ عورتیں فاسقہ اور ان کے مرد دیوث ہیں ان سے احتراز کرنا چاہئے۔ اسی بناء پر کہ فاسقوں سے میل جول مناسب نہیں ورنہ اصل کھانے میں حرج نہیں۔ (۷) اس کا جواب نمبر ۳ میں آگیا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Problem 224: Sent by Dr. Muhammad Waiz-ul-Haq Sa'dullah Lodi, Post Office Khusrupur, District Patna, via Maulvi Zia-ud-Din, 15 Rabi-ul-Akhir 1322 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say on this issue: Is the sap of the palm tree, which is called 'Taari' in India, inherently Halal (permissible) or Haram (forbidden)? Is Taari Halal or Haram in the case where a new vessel is attached to the palm tree at night and taken down at early dawn, and no kind of intoxication has developed in it? Please state the ruling so you may be rewarded (Bayan Farmao Taake Ajr Pao - T).

The Answer: Taari in itself is the sap of a tree. As long as it does not ferment and become intoxicating, it is pure and Halal, just like grape juice. People state that if a new, unused pot is tied at sunset and taken down at sunrise and consumed immediately, it does not ferment. If this is proven, then it is Halal and pure until that time. When it ferments, it becomes impure and Haram. However, a point requiring clarification is whether the atmospheric heat alone causes fermentation and change in this sap after staying for a few hours or a few periods of the day. If it is proven that if Taari is extracted from several trees in a significant quantity in the evening and kept closed in a vessel until morning, it will not change at all until the sun rises and acts upon it with prolonged heat and doesn't bring fermentation, then the mentioned statement would definitely reach the degree of proof. Otherwise, it is known through clarification that when a pot is attached in the evening, Taari will gradually collect in it until morning. Those parts that came early in the evening are likely to have changed due to the atmospheric heat because of the long duration. The reason fermentation and change are not felt is that those parts which have not spent such a long duration and have not yet reached the point of change are abundant and dominant. Given this estimation, safety lies in abstaining from it.

Problem 225: Sent by Sheikh Mumtaz Hussain Sahib from Rampura, Police Station Bhojipura, District Bareilly, 16 Jumada al-Ula 1322 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say on this issue: Two girls and one boy snatched bread from a sweeper's (Khakrob) daughter and ate it. One girl is fourteen years old, the second is eleven years old, and the boy is ten years old. Is it now correct to eat with them, take anything from their hands, or have them draw water from a well? Please state the ruling and receive reward (Bayan Farmao aur Ajr-o-Sawab Pao - T). Some people have said that there is no harm in eating the bread or being touched by a sweeper. If this is correct, then any Muslim who wishes can eat a

sweeper's bread and drink their water, so why have they been kept separate? For the sweeper...

मसला 224: डॉक्टर मोहम्मद वाइज़-उल-हक़ सादुल्लाह लोदी, डाकखाना खुसरूपुर, जिला पटना, मौलवी ज़ियाउद्दीन साहब के ज़रिए, 15 रबी-उल-आखिर 1322 हिजरी। उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ताड़ का अर्क(रस), जिसे भारत में ताड़ी कहा जाता है, अपनी ज़ात में हलाल है या हराम? ऐसी सूरत में ताड़ी हलाल है या हराम कि रात को ताड़ में नया बर्तन लगाया जाए और सुबह सवेरे उतार लिया जाए और उसमें किसी भी किस्म का नशा पैदा न हुआ हो? बयान फ़रमाएं ताकि अज्र (पुण्य) पाएं। (बयान फ़रमाओ ताकि अज्र पाओ - त)

अल-जवाब (उत्तर): ताड़ी अपने आप में एक पेड़ का अर्क है। जब तक इसमें उबाल (किण्वन) और नशा न आए, यह पाक और हलाल है जैसे अंगूर का रस। लोगों का कहना है कि अगर नया (कोरा) घड़ा मग़रिब (सूर्यास्त) के समय बांधा जाए और तुलू (सूर्योदय) के समय उतारकर उसी वक्त इस्तेमाल किया जाए, तो उसमें उबाल नहीं आता। अगर यह बात साबित हो जाए, तो उस समय तक वह हलाल और पाक होती है। जब उबाल आ जाए तो नापाक और हराम हो गई। मगर इसमें स्पष्टीकरण योग्य बात यह है कि क्या हवा की गर्मी भी कुछ घंटों या कुछ पहर रहने के बाद इस अर्क में उबाल और बदलाव लाती है या नहीं। अगर यह साबित हो जाए कि शाम के वक्त ताड़ी को कई पेड़ों से अच्छी मात्रा में निकालकर किसी बर्तन में बंद करके सुबह तक रखा जाए, तो वह हरगिज़ नहीं बदलेगी जब तक कि सूरज निकलकर देर तक धूप से उस पर असर न करे और उसमें उबाल न लाए, तो उक्त कथन निश्चित रूप से प्रमाण के स्तर तक पहुँच जाएगा। वरना यह स्पष्ट है कि शाम को जो घड़ा लगाया जाएगा, ताड़ी उसमें सुबह तक धीरे-धीरे आएगी। जो अंश शाम की शुरुआत में आए थे, लंबी अवधि के कारण हवा की गर्मी से उनके बदल जाने की संभावना है। और उबाल या बदलाव महसूस न होने का कारण यह है कि वे अंश जिनकी अवधि इतनी अधिक नहीं हुई कि वे बदलाव की सीमा तक पहुँचें, वे अधिक और प्रभावी हैं। इस आधार पर, इससे बचने में ही सलामती (भलाई) है।

मसला 225: शेख मुमताज हुसैन साहब, रामपुर, थाना भोजीपुरा, जिला बरेली, 16 जमाद-उल-उला 1322 हिजरी। उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि दो लड़कियों और एक लड़के ने एक खाकरोब (सफाई कर्मचारी) की लड़की से रोटी छीनकर खा ली। एक लड़की की उम्र चौदह साल, दूसरी की ग्यारह साल और लड़के की उम्र दस साल है। अब उनके साथ खाना खाना या उनके हाथ की कोई चीज़ लेना और कुएँ से पानी भरवाना सही है या नहीं? बयान फ़रमाएं और अज्र-ओ-सवाब पाएं। (बयान फ़रमाओ और अज्र-ओ-सवाब पाओ - त) कुछ लोगों ने

कहा है कि रोटी खाने से या खाकरोब के छूने से कोई नुकसान नहीं होता। अगर यह बात सही है, तो जिस मुसलमान का मन चाहे वह खाकरोब की रोटी खाए और पानी पिए, फिर उन्हें अलग क्यों रखा गया है? खाकरोब को...

पेज 638 का 674

مسئلہ ۲۲۴ : مرسلہ ڈاکٹر محمد واعظ الحق سعد اللہ لودی ڈاکخانہ خسرو پور ضلع پٹنہ مولوی ضیاء الدین صاحب ۱۵ ربیع الآخر ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ عرقِ تاڑ جس کو اس ہندوستان میں تاڑی کہتے ہیں بذاتہ حلال ہے یا حرام ، تاڑی ایسی صورت میں کہ شب کو نیا برتن تاڑ میں لگایا جائے اور علی الصباح اتار لیا جائے اور اس میں کسی قسم کا سکر نہ پیدا ہو تو حلال ہے یا حرام ؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب : تاڑی فی نفسہ ایک درخت کا عرق ہے۔ جب تک اس میں جوش و سکر نہ آئے طیب و حلال ہے جیسے شیرہ انگور ، لوگوں کا بیان ہے کہ اگر کور ا گھڑا وقت مغرب باندھیں اور وقت طلوع اتار کر اسی وقت استعمال کریں تو اس میں جوش نہیں آتا۔ اگر یہ امر ثابت ہو تو اس وقت تک وہ حلال و طاہر ہوتی ہے۔ جب جوش لائے ناپاک و حرام ہوئی ، مگر اس میں تنقیح طلب یہ امر ہے کہ آیا حرارت ہوا بھی چند گھنٹے یا چند پہر ٹھہرنے کے بعد اس عرق میں جوش و تغیر لاتی ہے یا نہیں ، اگر ثابت ہو تو شام کے وقت تاڑی چند پیڑوں سے بقدر معتد بہ نکال کر کسی ظرف میں بند کر کے صبح تک رکھ چھوڑیں تو ہرگز متغیر نہ ہوگی جب تک آفتاب نکل کر دیر تک دھوپ سے اس میں فعل نہ کرے جوش نہیں لاتی تو اس صورت میں وہ بیان مذکور ضرور پایہ ثبوت کو پہنچے گا ورنہ صراحت معلوم ہے کہ شام کو جو گھڑا لگایا جائے گا تاڑی اس میں صبح تک بتدریج آیا کرے گی تو وہ اجزاء کہ اولِ شام آئے تھے طولِ مدت کے سبب حرارت ہوا سے ان کا تغیر مظنون ہے اور جوش و تغیر محسوس نہ ہونا اس وجہ سے ہے کہ وہ اجزاء جنہیں مدت اس قدر نہ گزرے کہ ہنوز تغیر کی حد تک نہ پہنچے کثیر و غالب ہیں اس تقدیر پر اس سے احتراز میں سلامتی ہے۔

مسئلہ ۲۲۵ : مرسلہ شیخ ممتاز حسین صاحب از رمپورہ تھانہ بھوجی پورہ پر گنہ بریلی ۱۶ جمادی الاولی ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ دو لڑکی اور ایک لڑکے نے خاکروب کی لڑکی سے روٹی چھین کر کھالی ، ایک لڑکی کی عمر چودہ برس کی اور دوسری کی گیارہ برس کی ، اور لڑکے کی عمر دس برس کی اب ان کے ساتھ کھانا کھانا یا ان کے ہاتھ کی کوئی چیز لینا اور کنویں سے پانی بھر وانا درست ہے یا نہیں ؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ ت) بعض صاحبوں نے فرمایا ہے کہ روٹی کے کھانے سے یا خاکروب کے چھونے سے کوئی نقصان نہیں ، اگر یہ بات درست ہے تو جس مسلمان کا جی چاہے وہ خاکروب کی روٹی کھائے اور پانی پیئے ، پھر علیحدہ کیوں کیا ہے۔ خاکروب کو

Volume 21 Fatawa Razawiya

...also allowed to fill water from his own well and drink it from the well himself. Therefore, the humble servant is hopeful that your honorable self will grant a correct answer along with the seal of the Eminent One. Your humble servant, Mumtaz Husain.

The Answer: Firstly, it is obligatory upon the guardians of the girl and boys to warn them sufficiently so that they do not repeat such an act in the future. Firstly, snatching bread and eating it is such an impure act. Even if it is not a sin for a minor, it is necessary to save them from such acts, otherwise, it will become their habit, and then this bad trait will also become a sin religiously. Therefore, although prayer is not obligatory for children, it has been stated in the Hadith:

Command your children to pray when they reach seven years, and beat them for it when they reach ten years. 1.	**Command your children to pray when they are seven years old and beat them for it when they become ten years old.**

Secondly, eating the bread of a 'Bhangi' (sweeper) is certainly prohibited in Sharia and is evidence of a person's extreme lack of self-worth. One who says there is no harm in eating or drinking the bread of a 'Bhangi' has spoken sheer falsehood; he is unaware of the wisdom of the pure Sharia. Whatever causes general aversion among Muslims is prohibited in Sharia. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Give glad tidings and do not cause aversion. 2.	**Give glad tidings and do not cause aversion. (T)**

Anything that makes a person a suspect, a target of criticism, or notorious is prohibited in Sharia. There is a Hadith from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him):

Whosoever believes in Allah and the Last Day should not stand in places of suspicion. 3.	**Whoever believes in Allah Almighty and the Day of Resurrection should refrain from standing in places of suspicion. (T)**

---

1. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, from Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/180.

2. Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter: What the Prophet (PBUH) used to do in exhorting them, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/16.
3. Maraqi al-Falah with Hashiyah al-Tahtawi, Chapter: Reaching the Obligation, Nur Muhammad Kar-Khana Tijarat-e-Kutub, Karachi, p. 249; Hashiyah al-Tahtawi 'ala Maraqi al-Falah, Chapter: What enters into fasting, Nur Muhammad Kar-Khana Tijarat-e-Kutub, Karachi, p. 471.

जिल्द 21 फतावा रज़विया

...भी अपने कुएँ से पानी भरने देना और उस कुएँ से आप पीना जायज़ है, इसलिए बंदा आशावान है कि जनाब जवाब-ए-बा-सवाब (सही जवाब) आला हज़रत की मोहर के साथ प्रदान फरमाएं। आपका जूता उठाने वाला (सेवक), मुमताज़ हुसैन।

जवाब: अव्वल तो लड़की और लड़कों के संरक्षकों (मुरब्बियों) पर लाज़िम है कि उन्हें पूरी तरह से चेतावनी दें कि भविष्य में ऐसी हरकत फिर न करें। पहली बात तो यह कि रोटी छीनकर खाना कितनी नापाक हरकत है। हालाँकि नाबालिग पर गुनाह नहीं होता, लेकिन ऐसी हरकतों से उन्हें बचाना लाज़िम है, वरना उनकी यही आदत बनी रहेगी, और फिर यह बुरी आदत शरीयत में गुनाह बन जाएगी। लिहाज़ा, हालांकि बच्चों पर नमाज़ फर्ज़ नहीं है, हदीस में इर्शाद हुआ:

अपने बच्चों को नमाज़ का हुक्म दो जब वे सात साल के हों और नमाज़ न पढ़ने पर उन्हें मारो जब वे दस साल के हो जाएं। 1.	**अपने बच्चों को नमाज़ का हुक्म दो जब वे सात साल के हों और नमाज़ पर उन्हें मारो जब वे दस साल के हो जाएं।**

दूसरी बात यह कि भंगी की रोटी खानी शरीयत में यकीनन मना है और यह इंसान की सख़्त बे-क़दरी (आत्म-सम्मान की कमी) की दलील है। जिसने यह कहा कि भंगी की रोटी खाने-पीने में कोई हर्ज नहीं, उसने सरासर गलत कहा; वह शरीयत-ए-मुतहरा की हिकमतों से वाकिफ नहीं है। जो बात आम मुसलमानों की नफरत का सबब हो, वह शरीयत में मना है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

खुशखबरी सुनाओ और नफरत न दिलाओ। 2.	**खुशखबरी सुनाओ और नफरत न दिलाओ। (त)**

जिस बात में आदमी संदिग्ध हो जाए, उस पर मलामत की जाए या वह उंगली उठाने लायक (बदनाम) हो जाए, वह शरीयत में मना है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से हदीस है:

जो कोई अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखता है, वह तोहमत (संदेह) वाली जगहों पर रुकने से परहेज़ करे। 3.	**जो कोई अल्लाह और क़यामत के दिन पर ईमान रखता है वह तोहमत वाले स्थानों पर रुकने से परहेज़ करे। (त)**

1. मुसनद इमाम अहमद बिन अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 2/180।
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाबू मा काना नबिय्यु सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम..., कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/16।
3. मराक़िल फलाह मअ हाशियतुल तहतावी, बाबू इदराकुल फरीज़ा, नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत-ए-कुतुब कराची, पृ. 249; हाशियतुल तहतावी अलल मराक़िल फलाह, पृ. 471।

بھی اپنے کنویں سے پانی بھرنے دینا اور اس کو کنویں سے آپ پینا جائز ہے لہذا بندہ امیدوار ہے کہ جناب جواب باصواب مع مہر اعلیٰ کے مرحمت فرمائیں۔ آپ کا کفش بردار ممتاز حسین۔

الجواب: اول لڑکی لڑکوں کے مربیوں پر لازم ہے کہ انھیں پوری کافی تنبیہ کریں کہ آئندہ ایسی حرکت پھر نہ کریں اول تو روٹی چھین کر کھانا کیسی ناپاک حرکت ہے۔ نابالغ پر اگرچہ گناہ نہ ہو۔ مگر ایسی حرکات سے انھیں بچانا لازم ہے ورنہ ان کی یہی عادت رہے گی، اور پھر بد خصلت شرعاً معصیت بھی ہو جائے گی، لہذا اگرچہ نماز بچوں پر فرض نہیں، حدیث میں ارشاد ہوا:

مرو صبیانکم بالصلواۃ اذا بلغوا سبعا و اضربوھم علیھا اذا بلغوا عشرا ۱۔

اپنے بچوں کو نماز کا حکم دو جب وہ سات برس کے ہوں اور نماز پر انھیں مارو جب وہ دس برس کے ہو جائیں۔

دوسرے یہ کہ بھنگی کی روٹی کھانی ضرور شرعاً ممنوع اور آدمی کی سخت بے قدری پر دلیل ہے جس نے یہ کہا کہ بھنگی کی روٹی کھانے پینے میں حرج نہیں اس نے محض غلط کہا وہ شریعت مطہرہ کے مصالح سے آگاہ نہیں جو بات عام مسلمانوں کی نفرت کی موجب ہو شرعاً منع ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

بشروا ولا تنفروا ۲۔ خوشخبری سناؤ اور نفرت نہ دلاؤ۔(ت)

جس بات میں آدمی متہم ہو مطعون ہو انگشت نما ہو شرعاً منع ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے حدیث ہے:

من کان یؤمن باللہ والیوم الاخر فلا یقف مواقف التھم ۳۔

جو کوئی اللہ تعالیٰ اور روز قیامت پر ایمان رکھتا ہے وہ تہمت والے مقامات پر ٹھہرنے سے پرہیز کرے۔(ت)

---

۱ مسند امام احمد بن عبداللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/۱۸۰ ۲ صحیح البخاری کتاب العلم باب ماکان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یتخولھم بالموعظۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۶ ۳ مراقی الفلاح مع حاشیۃ الطحطاوی باب ادراك الفریضہ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۲۴۹، حاشیہ الطحطاوی علی مراقی الفلاح باب مایدخل الصوم نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۴۷۱

Fatawa Rizvia, Volume 21

The matter that opens the door of backbiting against Muslims will put them into trial (fitna), and to put them into trial is haram (forbidden). Allah Almighty says: "Indeed, those who have tortured the believing men and believing women and then have not repented will have the punishment of Hell, and they will have the punishment of the Burning Fire." 1 Undoubtedly, those who put Muslim men and Muslim women into trial and then did not repent (from this crime), for them is the punishment of Hell and the punishment of the burning fire. (T)

Muslims avoiding sweepers is not forbidden in Sharia. It is not an original principle in Sharia, but because it has become a widespread custom, it is becoming second nature. Therefore, they will certainly not tolerate eating and drinking with such a person or filling water from their well. Now, if he patiently endured this, he put himself into trouble. He narrowed his own prospects in the afterlife, and if his close relatives also expelled him from the community, it became a cause for breaking family ties, which is strictly forbidden. And if he could not endure it, then certainly a trial (fitna) would arise, there is a strong fear of spreading corruption, and creating corruption among Muslims is haram. Allah Almighty says: "And fitna (causing discord/trial) is worse than killing." 2 | Fitna is a more severe crime than killing. (T)

In the Hadith it is mentioned: "Fitna is asleep, may Allah curse the one who awakens it." 3 | Fitna is a dormant evil; therefore, whoever awakens it, the curse of Allah Almighty is upon him. (T)

In short, for many reasons, this act is incorrect in Sharia. First, the guardians of the boys and girls should warn them and make them repent before the Muslims. After that, there is no harm in eating and drinking with them or filling water from the well. Allah Almighty knows best. (T) Problem 226 to 228: Bamhari District Bareilly, sent by Talib Hussain Khan, 27 Dhu al-Hijjah 1322 AH. (1) What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say in this matter that in most places, the meat of bad animals...

---

1 Al-Quran al-Karim 85/10 2 Al-Quran al-Karim 2/191 3 Al-Jami' al-Saghir with reference to al-Rafi'i on the authority of Anas, Hadith 5972, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/307 Page 640 of 674

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

जो बात मुसलमानों पर ग़ीबत (पीठ पीछे बुराई) का दरवाज़ा खोलेगी, उन्हें फ़ितने (परीक्षण/फसाद) में डालेगी, और उन्हें फ़ितने में डालना हराम है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "बेशक जिन लोगों ने मुसलमान मर्दों और मुसलमान औरतों को फ़ितने में डाला और फिर तौबा न की, तो उनके लिए जहन्नुम का अज़ाब है और उनके लिए जलने वाली आग का अज़ाब है।" 1 बिला शुबहा जिन लोगों ने मुसलमान मर्दों और मुसलमान औरतों को फ़ितने में डाला (फिर इस जुर्म से) तौबा न की, तो उनके लिए दोज़ख का अज़ाब है और जला देने वाली आग का अज़ाब है। (त)

मुसलमानों का भंगियों से परहेज़ करना शरीयत में मना नहीं है। न यह शरीयत का असल नियम है, और वह आम आदत होने के कारण दूसरी प्रकृति बन रहा है, तो वे ज़रूर ऐसे व्यक्ति के साथ खाना-पीना और अपने कुएं से उसका पानी भरना बर्दाश्त नहीं करेंगे। अब अगर उसने इस पर सब्र किया तो खुद अपने हाथों आफत में पड़ा। अपनी आक़िबत (परलोक) तंग की और उसके करीबी रिश्तेदारों ने भी उसे बिरादरी से निकाल दिया तो कत-ए-रहम (रिश्तेदारी तोड़ना) का भी कारण हुआ और वह सख्त हराम है। और अगर उससे सब्र न हुआ तो ज़रूर इसके कारण फ़ितना उठेगा, फ़साद फैलने का अंदेशा मज़बूत है और मुसलमानों में फ़साद पैदा करना हराम है। अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "और फ़ितना कत्ल से भी ज़्यादा सख्त (बुरा) है।" 2 | फ़ितना कत्ल से भी ज़्यादा बड़ा जुर्म है। (त)

हदीस में है: "फ़ितना सोया हुआ है, अल्लाह की लानत हो उस पर जो इसे जगाए।" 3 | फ़ितना सोई हुई बुराई है लिहाज़ा जो कोई इसे जगाए उस पर अल्लाह तआला की लानत है। (त)

संक्षेप में, कई कारणों से यह कार्य शरीयत की दृष्टि से अनुचित है। पहले लड़केलड़कियों को उनके संरक्षक चेतावनी दें और मुसलमानों के सामने उनसे तौबा कराएं इसके बाद उनके साथ खाने-पीने, कुएं से पानी भरने में कोई हर्ज नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) मसला 226 से 228: बमहरी ज़िला बरेली, प्रेषक तालिब हुसैन खान, 27 ज़िल-हिज्जा 1322 हिजरी (1) क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इस मसले में कि अक्सर मौज़े (स्थानों) में बुरे जानवर का गोश्त...

---

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 85/10 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/191 3 अल-जामे अस-सगीर बहवाला अर-राफेई अन अनस हदीस 5972, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/307 पेज 640 of 674

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۱

جو بات مسلمانوں پر فتح باب غیبت کرے انھیں فتنے میں ڈالے گی اور انھیں فتنے میں ڈالنا حرام ہے۔ اللہ تعالٰی فرماتا ہے: " اِنَّ الَّذِیْنَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ ثُمَّ لَمْ یَتُوْبُوْا فَلَھُمْ عَذَابُ جَھَنَّمَ وَلَھُمْ عَذَابُ الْحَرِیْقِ " 1 بلا شبہ جن لوگوں نے مسلمان مردوں اور مسلمان عورتوں کو فتنے میں ڈالا (پھر اس جرم) سے توبہ نہ کی تو ان کے لئے عذاب دوزخ ہے اور جلا دینے والی آگ کا عذاب ہے۔(ت)

مسلمان کہ بھنگیوں سے احتراز کرتے ہیں شرعا منع نہیں۔ نہ شرعا اصل ہے، اور وہ عادت فاشیہ ہونے کے باعث طبیعت ثانیہ ہو رہا ہے تو ضرور وہ ایسے شخص کے ساتھ کھانا پینا اور اپنے کنویں سے اس کا پانی بھرنا گوارا نہ کریں گے اب اگر اس نے اس پر صبر کیا تو خود اپنے ہاتھوں بلا میں پڑا۔ اپنی عاقبت تنگ کی اور اس کے قریب رشتہ داروں نے بھی اسے برادری سے نکالا تو قطع رحم کا بھی باعث ہوا اور وہ سخت حرام ہے۔ اور اگر اس سے صبر نہ ہوا تو ضرور اس کے باعث فتنہ اٹھے فساد پھیلنے کا اندیشہ قوی ہے اور مسلمانوں میں فساد پیدا کرنا حرام ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَالْفِتْنَۃُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ" 2 | فتنہ قتل سے بھی زیادہ سخت جرم ہے۔ (ت)

حدیث میں ہے: الفتنۃ نائمۃ لعن اللہ من ایقظھا 3 | فتنہ سوئی ہوئی خرابی ہے لہذا جو کوئی اسے جگائے اس پر اللہ تعالٰی کی لعنت ہے۔ (ت)

غرض بہت وجوہ سے یہ فعل شرعا نادرست ہے اول لڑکے لڑکیوں کو ان کے مربی تنبیہ کریں اور مسلمانوں کو ان سے توبہ کرائیں اس کے بعد ان کے ساتھ کھانا پینے، کنویں سے پانی بھرنے میں حرج نہیں ، واللہ تعالٰی اعلم (اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ ت) مسئلہ ۲۲۶ تا ۲۲۸: بمبہری ضلع

بریلی مرسلہ طالب حسین خاں ۲۷ ذی الحجہ ۱۳۲۲ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ اکثر موضع میں بد جانور کا گوشت

---

1 القرآن الکریم ۸۵ / ۱۰ 2 القرآن الکریم ۲ / ۱۹۱ 3 الجامع الصغیر بحوالہ الرافعی عن انس حدیث ۵۹۷۲ دارلکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۳۰۷ Page 640 of 674

Fatawa Rizvia Volume 21

...they eat, is it permissible to eat at their place or not? (T) (2) Is it permissible for Muslims to intentionally hunt pigs, kill them with a spear or dog, and feed them to Hindus or not? (3) Is it permissible to eat at the house of a person who takes interest (usury) or not? A Maulana said that if they have income from other sources as well, then eating at their place is permissible. Explain and be rewarded. (T)

The Answer: (1) Those disbelievers who eat this foul animal, like Thakurs etc., it is better to avoid even their bread because it is apparent that their vessels and bodies are all impure. The same applies to groups like Bamuns, etc., even if they don't eat pork, cow dung and calf urine are pure, rather sacred, in their view. They are all impure, but Sharia is easy. As long as the prohibition or impurity of a specific thing is not known, it is pure and lawful for us; otherwise, the same would apply to milk, ghee, and sweets from the market. Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) says:

به ناخذ مالم نعرف شيئاً حراماً بعينه [1]

We take this (i.e., act upon it) as long as we do not recognize something specifically prohibited. (T)

(2) If a pig causes damage to crops etc., or there is a risk of it attacking humans or livestock, then hunting it with dogs or killing it with a spear or gun is permissible, even recommended, and sometimes even obligatory. However, feeding it to a Hindu or any other disbeliever, or sending it to them, is strictly prohibited. Eating and feeding fall under the same rule. It is mentioned in Ashbah:

ماحرم اخذه حرم اعطاؤه [2]

What is prohibited to take is prohibited to give. (T)

(3) It is better not to eat at the house of a usurer, especially for scholars and leaders. The fatwa (legal ruling) is that until the prohibition of specific wealth is known, it is not forbidden. And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/322 [2] Al-Ashbah wa al-Naza'ir, First Art, Fourteenth Rule, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/189

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

...खाते हैं, उनके यहाँ का खाना खाना जायज़ है या नहीं? (त) (2) क्या मुसलमानों के लिए जानबूझकर सूअर का शिकार करना, उसे भाले या कुत्ते से मारना और हिंदुओं को खिलाना जायज़ है या नहीं? (3) क्या ब्याज (सूद) लेने वाले के यहाँ खाना खाना जायज़ है या नहीं? एक मौलवी साहब ने कहा कि अगर उसकी आय अन्य जगहों से भी है, तो उसके यहाँ खाना खाना जायज़ है। ब्यान फरमाएं और पुण्य (सवाब) प्राप्त करें। (त)

उत्तर: (1) जो काफ़िर इस गंदे जानवर को खाते हैं जैसे ठाकुर आदि, बेहतर यह है कि उनकी रोटी से भी परहेज़ किया जाए क्योंकि ज़ाहिर यही है कि उनके बर्तन और बदन सब नापाक (अशुद्ध) होते हैं। यही हाल बामन आदि कौमों का भी है कि वे भले ही सूअर न खाएं लेकिन गोबर और बछिया का पेशाब उनके नज़दीक पाक (शुद्ध) बल्कि पवित्र है। वे सब नापाक हैं लेकिन शरीअत आसान है, जब तक किसी विशेष चीज़ की हुरमत (निषेध) या नजासत (अशुद्धता) का पता न हो, वह हमारे लिए पाक और हलाल है, वरना बाज़ार के दूध, घी, मिठाई सबका यही हाल होगा। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) फ़रमाते हैं:

بہ ناخذ مالم نعرف شیئاً حراماً بعینہ [1]

हम इसी को लेते हैं (यानी इस पर अमल करते हैं) जब तक कि हम किसी चीज़ के हराम होने को पहचान न लें। (त)

(2) अगर सूअर खेती आदि को नुकसान पहुँचाए या उससे इंसान या मवेशियों पर हमले का अंदेशा हो, तो उसे कुत्ते से शिकार करना या भाले या बंदूक से मारना जायज़ बल्कि मुस्तहब है, बल्कि कुछ स्थितियों में फ़र्ज़ और वाजिब है। लेकिन हिंदू आदि किसी काफ़िर को इसे खिलाना या उसके पास भेजना सख़्त हराम है। खाना और खिलाना एक ही हुक्म है। 'अश्बाह' में है:

ماحرم اخذہ حرم اعطاؤہ [2]

जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम है। (त)

(3) सूदखोर (ब्याज लेने वाले) के यहाँ न खाना बेहतर है, विशेष रूप से विद्वानों और अगुवा लोगों के लिए। और फतवा यही है कि जब तक किसी विशेष धन की हुरमत (अवैधता) मालूम न हो, मना नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/322

[2] अल-अश्बाह व अन-नज़ैर, पहली कला, चौदहवाँ नियम, इदारत अल-क़ुरआन कराची, 1/189

کھاتے ہیں ان کے یہاں کا کھانا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ (ت) (۲) مسلمانوں کو قصداً شکار سور کا کھانا اور بلم سے مارنا اور کتے سے اور اہل ہنود کو کھلانا جائز ہے یا نہیں؟ (۳) سود لینے والے کے یہاں کھانا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ ایک مولوی صاحب نے کہا کہ اگر اس کی آمدنی اور جگہ سے بھی ہے تو اس کے یہاں کھانا کھانا جائز ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: (۱) جو کفار اس بد جانور کو کھاتے ہیں جیسے ٹھاکر وغیرہ، بہتر یہ ہے کہ ان کے یہاں کی روٹی سے بھی احتراز کیا جائے کہ ظاہر یہی ہے کہ ان کے برتن اور بدن سب نجس ہوتے ہیں، اور یہی حال ان کے باموں وغیرہ اقوام کا بھی ہے کہ وہ سور نہ کھائیں تو گوبر اور بچھیا کا موت تو ان سب کے نزدیک پاک بلکہ پتر ہے وہ سب نجس ہیں مگر شریعت آسان ہے جب تک کسی خاص شے میں حرمت یا نجاست کا حال معلوم نہ ہو ہمارے لئے پاک وحلال ہے ورنہ بازار کا دودھ، گھی، مٹھائی سب کا یہی حال ہے۔ امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی علیہ فرماتے ہیں:

بہ ناخذ مالم نعرف شیئاً حراماً بعینہ [1]

ہم اسی کو لیتے ہیں (یعنی عمل کرتے ہیں) جب تک کسی شئی کے حرام ہونے کو پہچان نہ لیں۔ (ت)

(۲) سور اگر کھیتی وغیرہ کو ضرر دے یا اس سے انسان یا مویشی پر حملہ آوری کا اندیشہ ہو تو اسے کتے سے شکار کرنا خواہ بلم یا بندوق سے مارنا جائز بلکہ مستحب، بلکہ بعض اوقات میں فرض و واجب ہے۔ مگر ہندو وغیرہ کسی کافر کو اس کا کھلانا یا اس کے پاس بھجوانا سخت حرام ہے۔ کہ کھانے اور کھلانا ایک حکم ہے۔ اشباہ میں ہے:

ماحرم اخذہ حرم اعطاؤہ [2]

جس چیز کا لینا حرام ہے اس کا دینا بھی حرام ہے۔ (ت)

(۳) سود خوار کے یہاں نہ کھانا بہتر ہے خصوصاً عالم و مقتداء کو اور فتویٰ وہی ہے کہ جب تک کسی خاص مال کی حرمت معلوم نہ ہو منع نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

[1] الفتاوی الھندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۲۲ [2] الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعہ عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۸۹

صفحہ 641 کا 674

Fatawa Ridawiyya Volume 21

Problem 229: From the city, Jamia Masjid locality, 14 Jamadi al-Ula. If a male haram animal mates with a female halal animal, will the offspring produced from it be haram or halal, whether it looks like the female, the male, or both?

The Answer: When the mother is halal, the offspring is halal because in animals, the lineage is determined by the mother, not the father. "And this is correct as in Al-Hidayah etc." (And this is correct as mentioned in books of Hanafi jurisprudence like Al-Hidayah etc. - Translator). And Allah Almighty knows best.

Problem 230: Should men eat the food of Fatiha dedicated to Hazrat Fatima (may Allah be pleased with her) or not?

The Answer: They should; there is no prohibition. And Allah Almighty knows best.

Problem 231: Is it permissible to eat or use a haram thing in case of necessity?

The Answer: If one is dying of hunger or thirst and has nothing else available, and knows that if he does not eat or drink at this time he will die, then in such a situation, eating or drinking a haram thing only to the extent that saves his life is permissible. Similarly, if the cold is severe and there is nothing to wear except something haram, and if he doesn't wear it he will die or suffer harm, then wearing it for that duration is permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 232: Does drinking alcohol block the path of God or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Indeed, it certainly blocks it, and Allah Almighty has cursed the one who drinks it. And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Hidayah Page 642 of 674

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

मसला 229: शहर महल्ला जामा मस्जिद से, 14 जमादी अल-उला। अगर हराम नर जानवर किसी हलाल मादा जानवर से संभोग करे, तो उससे पैदा होने वाला बच्चा हराम होगा या हलाल, चाहे वह मादा की तरह दिखे या नर की तरह या दोनों की तरह?

अल-जवाब: जब मादा हलाल है तो बच्चा भी हलाल है क्योंकि जानवरों में नसब (वंश) माँ से होता है न कि बाप से। "और यही सही है जैसा कि अल-हिदाया आदि में है।" (और यही सही है जैसा कि हनफ़ी फ़िक़्ह की किताबों जैसे हिदाया आदि में उल्लेखित है। - टी) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 230: हज़रत फ़ातिमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के फ़ातिहा का खाना पुरुषों को खाना चाहिए या नहीं?

अल-जवाब: खाना चाहिए, कोई मनाही नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 231: क्या ज़रूरत के समय हराम चीज़ खाना या इस्तेमाल करना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: अगर कोई भूख-प्यास से मर रहा हो और पास में कुछ न हो और जानता हो कि अगर इस वक्त नहीं खाएगा-पिएगा तो मर जाएगा, तो ऐसी सूरत में हराम चीज़ उतनी मात्रा में खाना-पीना जिससे उसकी जान बच जाए, जायज़ है। इसी तरह अगर सर्दी बहुत सख़्त है और पहनने के लिए हराम के सिवा कुछ नहीं है और अगर नहीं पहनेगा तो मर जाएगा या नुकसान पहुँचेगा, तो उतनी देर के लिए पहन लेना जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 232: क्या शराब पीना खुदा के रास्ते को रोकता है या नहीं? बयान फरमाएँ और पुण्य पाएँ।

अल-जवाब: बेशक, यह ज़रूर रोकता है और अल्लाह तआला ने इसके पीने वाले पर लानत फरमाई है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] अल-हिदाया पेज 642 ऑफ़ 674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

مسئلہ ۲۲۹: از شہر محلہ جامع مسجد ۱۴ جمادی الاولیٰ حلال جانور مادہ سے نر جانور حرام جفتی کرے جو بچہ اس سے پیدا ہو خواہ بشکل مادہ یا نر یا دونوں کی شکل ہو وہ بچہ حرام ہوگا یا حلال؟

الجواب: مادہ جب حلال ہے تو بچہ حلال ہے کہ جانور میں نسب ماں سے ہے نہ کہ باپ سے، وھو الصحیح کما فی الہدایۃ ۱ وغیرہا (اور یہی صحیح ہے جیسا کہ ہدایہ وغیرہ (کتب فقہ احناف) میں مذکور ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۰: حضرت فاطمہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کی فاتحہ کا کھانا مردوں کو کھانا چاہئے یا نہیں؟

الجواب: چاہئے، کوئی ممانعت نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۱: ضرورت کو حرام چیز کھانا یا استعمال میں لانا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر بھوک پیاس سے مرتا ہو اور کوئی شے پاس نہیں اور جانے کہ اس وقت کھائے پیئے گا نہیں تو مرجائے گا ایسی صورت حرام شے کھانا پینا اس قدر جس سے اس وقت جان بچ جائے جائز ہے۔ یونہی اگر سردی سخت ہے اور پہننے کو حرام کے سوا کچھ پاس نہیں اور نہ پہنے تو مر جائے گا یا ضرر پائے گا تو اتنی دیر پہن لینا جائز ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۲: شراب پینا خدا کے راستے کو روکتی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: بیشک ضرور روکتا ہے اور اس کے پینے والے پر اللہ تعالٰی نے لعنت فرمائی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Volume 21 - Fatawa Razawiyya

It has been done and we have explained it in our Fatawa. (T)

In our Fatawa: Apart from this, other musical instruments should be avoided. And Allah Almighty knows best.

(3) The divorce of the gambler applies to both boys and girls. Singing by slave girls that is purely natural, not trained according to the rules of music, and does not contain obscenity or anything else against Sharia, nor is there any immediate temptation or fear of future temptation, is not objectionable in places of joy like weddings and Eids. And if very small girls make some sounds for themselves that do not reach non-mahram men, then this in itself is not such a forbidden act for which there would be a Sharia prosecution. Here, opinions may differ according to variations in status, honor, custom, and habit. And Allah Almighty knows best.

(4) Teeja (3rd day), Daswan (10th day), Chehlum (40th day) are all permissible when done with a commendable intention and in a commendable manner, and their food should be for the needy and poor, not as a general community feast.

[Boxed Text:] "Indeed, invitation is only prescribed for [occasions of] joy, not for evil/ sorrow. Fath al-Qadeer and others. (T)"

(5) These issues are purely subsidiary, but in the first and fourth, there is absolute discourse as they have become the signs of Wahhabis in these lands. And Wahhabi is a severely misguided and irreligious sect whose state is evident from the humble author's books such as 'Al-Kawkabat al-Shahabiyyah', 'Sall al-Suyuuf al-Hindiyyah', 'An-Nahy al-Akid', 'Fatawa al-Haramayn', 'Husam al-Haramayn', etc. And Allah Almighty knows best.

Question 238: From Najibabad, District Bijnor, asked by Mr. Muhammad Ahmad Hussain Khan, 7 Dhu al-Hijjah 1329 AH.

Whose feast should not be given, whether Muslim or non-believer, and whose should be rejected and why? Explain and be rewarded.

The Answer: One should neither invite an apostate nor go to their invitation, nor keep any dealings or social relations with them. Similarly, with non-believers, especially those who are not dhimmis (i.e., living in an Islamic state and being obedient to Islam), one should not have any interaction of love and friendship. Yes, if

there is a Sharia-sanctioned wisdom/benefit, then one may invite them and eat with them [except] those whose heresy...

---

1. Fath al-Qadeer, Kitab al-Salat, Bab al-Shahid, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 2/102.

कर दिया गया और हमने अपने फ़तावा में इसकी व्याख्या कर दी है। (त)

हमारे फ़तावा में: इसके अलावा अन्य वाद्ययंत्रों से बचना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(3) जुआरी का तलाक लड़कों और लड़कियों दोनों पर लागू होता है। दासियों का गायन जो विशुद्ध रूप से प्राकृतिक हो, संगीत के नियमों पर प्रशिक्षित न हो और उसमें अश्लीलता आदि कोई शरीयत के विरुद्ध बात न हो, न ही इसमें वर्तमान में कोई फ़ितना (बुराई) हो और न ही भविष्य में फ़ितने की आशंका हो, तो निकाह और ईद जैसे खुशी के अवसरों पर इसमें कोई हर्ज नहीं है। और यदि बहुत छोटी लड़कियां अपने आप कुछ आवाज़ें निकालें जो गैर-पुरुषों तक न पहुँचें, तो यह अपने आप में ऐसा कोई बुरा कार्य नहीं है जिस पर शरीयत के अनुसार पकड़ हो। और यहाँ हैसियत, सम्मान, रीति-रिवाज़ और आदतों के अंतर से मतभेद हो सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(4) तीजा, दसवां, चेहलम सब जायज़ हैं जब वे नेक नीयत और नेक तरीके से हों और उनका खाना गरीबों और फकीरों के लिए होना चाहिए, बिरादरी (समुदाय) की दावत के तौर पर नहीं।

[बॉक्स वाला पाठ:] "वास्तव में, दावत केवल खुशी [के अवसरों] के लिए निर्धारित की गई है, बुराई/शोक के लिए नहीं। फ़तह अल-कदीर और अन्य। (त)"

(5) ये मामले विशुद्ध रूप से गौण (शाखागत) हैं, लेकिन पहले और चौथे में इन क्षेत्रों में वहाबियों का प्रतीक होने के कारण पूर्ण रूप से चर्चा है। और वहाबी एक अत्यंत गुमराह और अधर्मी गुट है जिसकी स्थिति फकीर (लेखक) की कृतियों जैसे 'अल-कौकबत अल-शहाबिय्या', 'सल्ल अल-सुयूफ़ अल-हिंदिया', 'अन-नह्य अल-अकीद', 'फ़तावा अल-हरमैन', 'हुसाम अल-हरमैन' आदि से स्पष्ट है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

प्रश्न 238: नजीबाबाद, जिला बिजनौर से, श्री मुहम्मद अहमद हुसैन खान साहब द्वारा पूछा गया, 7 जुल-हिज्जा 1329 हिजरी।

किस व्यक्ति की दावत नहीं करनी चाहिए, चाहे वह मुसलमान हो या काफ़िर, और किस व्यक्ति की दावत अस्वीकार करनी चाहिए और क्यों? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: धर्मत्यागी (मुरतद) की न तो दावत करनी चाहिए और न ही उसकी दावत में जाना चाहिए, न ही उससे कोई लेन-देन या मेल-जोल रखना चाहिए। इसी तरह काफ़िरों, विशेषकर वे जो ज़िम्मी नहीं हैं (अर्थात इस्लामी राज्य में रहकर इस्लाम के आज्ञाकारी नहीं हैं), उनके साथ भी प्यार और दोस्ती का कोई व्यवहार नहीं करना चाहिए। हाँ, यदि कोई शरीयत की मصلحت (भलाई/बुद्धिमत्ता) हो, तो उसे आमंत्रित किया जा सकता है और उसके साथ खाया भी जा सकता है, जिसकी बदमज़हबी (पाखंड)...

---

1. फ़तह अल-कदीर, किताब अल-सलात, बाब अल-शाहिद, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 2/102।

کرد یا گیا اور ہم نے اپنے فتاویٰ میں اس کی تشریح کردی ہے۔ (ت)

فی فتاونا۔ اس کے سوا اور باجوں سے احتراز کیا جائے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۳) جواری کا طلاق لڑکوں اور چھوکریوں دونوں پر آتا ہے کنیزوں کا گانا کہ محض طبعی طور پر ہو، نہ قواعد موسیقی پر تعلیم کیا ہوا اور اس میں فحش وغیرہ کوئی امر خلاف شرع نہ ہو ، نہ اس میں فی الحال فتنہ ہو نہ آئندہ فتنے کا اندیشہ ہو، محل سرور مثل نکاح وعیدین میں مضائقہ نہیں رکھتا اور بہت چھوٹی چھوٹی لڑکیاں اگر بطور خود کچھ آوازیں نکالیں جو غیر مردوں کو نہ پہنچے تو یہ بھی فی نفسہ ایسا منکر نہیں جس پر شرعا مواخذہ ہو اور اپنی حیثیت و عزت و عرف و عادت کے اختلاف سے یہاں اختلاف ہو جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۴) تیجہ، دسواں، چہلم سب جائز ہیں جب بہ نیت محمود و بطور محمود ہو اور ان کا کھانا مساکین و فقراء کے لئے چاہئے، برادری کی دعوت کے طور پر نہ ہو۔

[حاشیہ:] فان الدعوۃ انما اشرعت فی السرور لا فی الشرور فتح القدیر وغیرہ (ت)

(۵) یہ مسائل محض فرعیہ ہیں مگر اول و چہارم میں مطلقاً کلام ان بلاد میں شعارِ وہابیہ ہے اور وہابی ایک سخت گمراہ بد دین فرقہ ہے جس کا حال الکوکبۃ الشھابیہ وسل السیوف الھندیہ والنھي الاکید وفتاوی الحرمین وحسام الحرمین وغیرہ با تصانیف فقیر سے ظاہر، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۸: از نجیب آباد ضلع بجنور مسئولہ جناب محمد احمد حسین خاں صاحب ۷ ذی الحجہ ۱۳۲۹ھ

کسی شخص کی ضیافت خواہ مسلمان ہو خواہ کافر نہ کرنی چاہئے اور کس شخص کی نامنظور کرنی چاہئے اور کیوں؟ بینوا توجروا

الجواب: مرتد کی نہ دعوت کرے نہ اس کی دعوت میں جائے نہ اس سے کوئی معاملہ میل جول کا رکھے، یونہی کفار خصوصاً وہ جو ذمی یعنی سلطنت اسلامیہ میں رہ کر مطیع الاسلام نہ ہوں ان سے بھی کوئی برتاؤ محبت و دوستی کا نہ کرے ہاں مصلحت شرعیہ ہو تو اس کی دعوت کرے بھی اور کھائے بھی جس کی بد مذہبی

---

[1] فتح القدیر کتاب الصلوۃ باب الشہید مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/ ۱۰۲

Fatawa Ridawiyya Volume 21

...if it has not reached the level of disbelief (kufr) and there is no religious benefit, one should avoid an openly defiant sinner, especially when there is a fear of religious harm; in such cases, avoidance becomes a mandatory practice (sunnah). For example, if someone is invited to a wedding where there is dancing or forbidden music, and they know that if they go, they will be able to stop it because their advice will surely be followed, then they should go intentionally. But if they think that making their participation conditional on the absence of forbidden acts—saying, 'I will only come if these things are not done'—and the host respects them enough to desist from those acts, then they should not go until those forbidden acts are abandoned. Another example: if there is hope that through social interaction and gentle behavior, a person might come to the right path, as their heart is soft and receptive to the truth, then one may maintain social ties up to a permissible limit. However, if there is a fear that associating with them might influence one negatively, one should treat it like fire and stay away. Common people should keep this latter situation in mind. Therefore, the Hadith clearly states:

[Arabic Box]: Keep yourself away from them and keep them away from you, lest they mislead you and put you into fitna (tribulation). And refuge is sought with Allah the Almighty. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most firm.

[Urdu Translation]: Stay away from them and keep them away from you, lest they mislead you or put you into trial. And refuge is with Allah Almighty. And Allah Almighty is the greatest Knower, and His knowledge (whose greatness is supreme) is the most perfect and most solid. (T)

Problem 239: Sent by Muhammad Bashir-ud-Din, student at Madrasa Imdad-ul-Uloom, Mohalla Bansmandi, Kanpur, 25 Safar 1330 AH.

[Question in Persian/Urdu]: What do the scholars of religion say regarding this issue: If a person digs a well using both lawful (halal) wealth and earned wealth, and the forbidden (haram) wealth is [also present/more], is the water of that well permissible (halal) or forbidden (haram)? And what is the ruling for the well? Should it be demolished or not? Please explain so you may be rewarded. (T)

[Urdu Summary of Question]: What do the people of knowledge say about this matter: If a person digs a well using lawful and earned wealth while the forbidden

(haram) wealth is not in excess, is it permissible or forbidden to use the water of such a well? And what is the ruling for the well? Should it be left desolate (abandoned) or not? State the ruling so you may receive a reward. (T)

Answer:

[Arabic/Persian Box]: Water from a lawful source is lawful because it is permissible until even the owner of the well does not own it as it is.

[Urdu Translation]: In any case, it is permissible to use the water of this well because it is permissible (mubah). To the extent that the well's...

---

1. Sahih Muslim, Chapter on Prohibition of Narrating from Weak Narrators, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/10. Page 645 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...यदि स्थिति कुफ्र (अविश्वास) के स्तर तक नहीं पहुँची है और उसमें कोई धार्मिक लाभ नहीं है, तो ऐसे खुले तौर पर पाप करने वाले व्यक्ति से बचना चाहिए, विशेषकर जब धार्मिक हानि का डर हो; ऐसे मामलों में परहेज करना सुन्नत (अनिवार्य प्रथा) बन जाता है। उदाहरण के लिए, यदि किसी को ऐसी शादी में बुलाया जाता है जहाँ नाच या निषिद्ध संगीत हो, और वे जानते हैं कि यदि वे जाते हैं, तो वे इसे रोक सकते हैं क्योंकि उनकी सलाह निश्चित रूप से मानी जाएगी, तो उन्हें जानबूझकर जाना चाहिए। लेकिन अगर उन्हें लगता है कि अपनी भागीदारी को निषिद्ध कार्यों की अनुपस्थिति पर सशर्त बनाकर—यह कहते हुए कि 'मैं तभी आऊँगा जब ये काम नहीं होंगे'—और मेजबान उनका इतना सम्मान करता है कि वह उन कार्यों से परहेज करेगा, तो उन्हें तब तक कतई नहीं जाना चाहिए जब तक कि वे निषिद्ध कार्य छोड़ न दिए जाएँ। दूसरा उदाहरण: यदि ऐसी आशा है कि मेलजोल और नरम व्यवहार के माध्यम से कोई व्यक्ति सही रास्ते पर आ सकता है, क्योंकि उसका दिल नरम है और सत्य को स्वीकार करने वाला है, तो एक जायज़ सीमा तक मेलजोल रखा जा सकता है। हालाँकि, अगर यह डर हो कि उनके साथ रहने से मुझ पर गलत प्रभाव पड़ सकता है, तो उसे आग समझना चाहिए और दूर रहना चाहिए। आम लोगों को इस दूसरी स्थिति का ध्यान रखना चाहिए। इसलिए, हदीस में स्पष्ट रूप से कहा गया है:

[अरबी बॉक्स]: स्वयं को उनसे दूर रखो और उन्हें स्वयं से दूर रखो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें फितने (मुसीबत) में न डाल दें। और अल्लाह सर्वशक्तिमान की शरण माँगी जाती है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान हो, सबसे पूर्ण और सबसे दृढ़ है।

[उर्दू अनुवाद]: उनसे दूर रहो और उन्हें अपने से दूर रखो, कहीं वे तुम्हें बहका न दें, कहीं वे तुम्हें फितने में न डाल दें। और अल्लाह तआला की पनाह और अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम (ज्ञानी) है और उसका ज्ञान (जिसकी महानता सर्वोपरि है) सबसे पूर्ण और सबसे दृढ़ है। (त)

मसाला 239: मुहम्मद बशीर-उद-दीन, छात्र मदरसा इमदाद-उल-उलूम, मोहल्ला बांसमंडी, कानपुर द्वारा भेजा गया, 25 सफर 1330 हिजरी।

[फारसी/उर्दू प्रश्न]: दीन के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: यदि कोई व्यक्ति हलाल (वैध) धन और कमाई के धन से कुआँ खुदवाता है और हराम (वर्जित) धन [भी शामिल/अधिक] हो, तो उस कुएँ का

पानी हलाल है या हराम? और कुएँ का क्या हुक्म है? क्या उसे नष्ट कर देना चाहिए या नहीं? स्पष्ट करें ताकि आपको पुण्य मिले। (त)

[उर्दू प्रश्न सारांश]: विद्वान इस मसले में क्या मार्गदर्शन देते हैं: यदि कोई व्यक्ति हलाल और कमाई के धन से कुआँ खुदवाए जबकि हराम धन अधिक न हो, तो ऐसे कुएँ का पानी इस्तेमाल करना जायज़ है या हराम, और कुएँ का क्या हुक्म है? क्या उसे वीरान (गैर-आबाद) कर दे या न करे? बयान फरमाएँ ताकि आपको अज्र और सवाब मिले। (त)

जवाब:

[अरबी/फारसी बॉक्स]: हलाल स्रोत से पानी हलाल है क्योंकि यह मुबाह (अनुमेय) है जब तक कि कुएँ का मालिक भी उस पर वैसा स्वामित्व न रखता हो जैसा वह है।

[उर्दू अनुवाद]: बहरहाल, इस कुएँ का पानी इस्तेमाल करना जायज़ है क्योंकि वह मुबाह है। यहाँ तक कि कुएँ का...

---

1. सहीह मुस्लिम, कमज़ोर वर्णनकर्ताओं से वर्णन करने के निषेध पर अध्याय, आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/10। पेज 645 का 674

حد کفر تک نہ پہنچی ہو اور بلا مصلحت اس سے کیا فاسق معلن بیباک سے بھی بچے خصوصاً مضرت دینی کا خوف ہو جب تو احتراز سنت لازم ہو گا مثال یہ ہے کہ ایک شخص کے یہاں شادی میں ناچ یا ناجائز باجا ہے وہ اسے بلاتا ہے اور یہ جانتا ہے کہ میں جاؤں گا تو اسے روک سکوں گا اسے میرا کہنا ضرور ماننا ہو گا تو بالقصّد جائے اور اگر سمجھے کہ میں اپنا شریک ہونا ممنوعات کے نہ ہونے پر موقوف کر دوں کہ اگر یہ باتیں نہ کروں تو آؤں گا تو اسے میری ایسی خاطر ہے کہ ان باتوں سے باز رہے گا تو ہرگز نہ جائے جب تک وہ منہیات ترک نہ کر دے۔ دوسری مثال اس سے میل جول نرم برتاؤ رکھنے میں امید ہے کہ یہ راہ پر آ جائے اس کا دل نرم ہے حق قبول کر لے گا تو حد جائز تک آشتی برتے اور جانے کی میل جول میں مجھے اندیشہ ہے کہ اس کی محبت اثر کر جائے تو آگ سمجھے دور بھاگے عام لوگوں کو اسی اخیر صورت کا لحاظ چاہئے۔ ولہٰذا حدیث میں صاف فرمایا:

ایاکم و ایاہم لا یضلونکم ولا یفتنونکم ۱۔ والعیاذ باللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

ان سے دور رہو اور ان کو اپنے سے دور رکھوں کہیں وہ تم کو بہکا نہ دیں کہیں وہ تم کو فتنہ میں نہ ڈال دیں۔ اور اللہ تعالٰی کی پناہ اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے اور اس کا علم (جس کی بزرگی سب سے بڑھ کر ہے) سب سے زیادہ کامل اور سب سے زیادہ پختہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۳۹: مرسلہ محمد بشیر الدین طالب عالم مدرسہ امداد العلوم محلہ بانسمنڈی کانپور ۲۵ صفر ۱۳۳۰ھ چہ می فرمایند علمائے دین دریں مسئلہ کہ اگر از مال حلال واز مال کسبے چاہے کندہ مال حرام زیادہ باشد آب آں چاہ حلال است یا حرام و چاہ را چہ حکم ست ویراں کنند یا نہ؟ بینواتوجروا۔

اہل علم اس مسئلہ میں کیا ارشاد فرماتے ہیں: اگر کوئی شخص حلال اور کمائی کے مال سے کنواں کھدوائے جبکہ حرام مال زیادہ نہ ہو تو ایسے کنویں کا پانی استعمال کرنا جائز ہے یا حرام، اور کنویں کا کیا حکم ہے؟ کیا اسے ویران (غیر آباد) کر دے یا نہ کر دے؟ بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ (ت)

الجواب:

آب بر حلال حلال ست لانه مباح حتی لا یملکه مالك البئر کما هو

بہر حال اس کنویں کا پانی استعمال کرنا جائز ہے اس لئے کہ وہ مباح ہے۔ یہاں تک کہ کنویں کا

---

۱ صحیح مسلم باب النهی عن الروایۃ عن الضعفاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۰ Page 645 of 674

Volume 21 Fatawa Razawiya

[Arabic/Persian Text]: It is clearly stated in most books of the Madhab (school of thought) that it is not necessary to destroy the well. If that haram wealth was in cash, then purchasing with it does not inherit impurity in the purchased item according to the Madhab of al-Karkhi. This is valid as long as the contract and payment do not coincide, which is not customary in sales transactions here. Rather, in 'Al-Tariqa al-Muhammadiya', the fatwa is chosen according to the third opinion: that impurity does not spread to it at all, even if there is a coincidence of contract and payment. If the bricks themselves used to build the well were haram wealth, and if the owner is known, permission and lawfulness can be obtained from him. If he refuses, he can take the price according to the detailed explanation known regarding teak wood mentioned in 'Al-Durr' and others. If the owner of the materials is unknown, then they are considered 'Luqata' (lost and found property). Thus, with the permission of a Qazi (judge), or where there is no Qazi, with the permission of a Sunni scholar of Fiqh of the city and the discretion of the elders of the Muslims, those items can be spent on the well, as mentioned in 'Al-Khaniya' and others. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Explanation]: Even the owner is not its owner (meaning he does not have the authority to dispose of or restrict it), as is clearly mentioned in the common books of the Madhab. Destroying the well is not necessary. If that haram wealth was cash, then purchasing with it, according to Imam Karkhi's school, does not create impurity in the purchased item. This is the acceptable fatwa of the school provided that there is no meeting of the contract and payment (cash); here in matters of buying and selling, this is not designated. Instead, in 'Tariqa Muhammadiya', a third view is preferred: that impurity does not reach it at all even if both contract and cash payment coincide. If only the bricks or wood used to build the well are from haram property, and if the owner is known, then permission and lawfulness can be (obtained). However, if he is narrow-minded, let him take the price according to the known detail which has passed regarding teak wood in 'Durr-e-Mukhtar' etc. And if the owner of the items is not known, then those things become like 'Luqata' (lost property). Therefore, according to the clarification in 'Fatawa Qazi Khan' etc., those things can be spent on the well provided the Qazi gives permission. If a Qazi is not present there, then it can be done on the discretion of a prominent Sunni jurist scholar and the elders of the general Muslims. And Allah Almighty is the Greatest Knower. (T)

Problem 240: From Mashmar, Mohalla Bajari Pur, adjacent to Masjid Bibi Ji deceased, questioned by Mr. Sultan Ahmad Khan, 28 Dhu al-Qi'dah 1330 AH. Is it permissible to eat a khaki egg (unfertilized egg) or not?

जिल्द 21 फ़तावा रज़विया

[अरबी/फ़ारसी पाठ]: मज़हब की अधिकांश पुस्तकों में यह स्पष्ट है कि कुएं को नष्ट करना आवश्यक नहीं है। यदि वह हराम संपत्ति नकद राशि थी, तो अल-करखी के मज़हब के अनुसार उससे खरीदारी करने पर खरीदी गई वस्तु में अशुद्धता (खबासत) विरासत में नहीं आती। यह तब तक मान्य है जब तक अनुबंध (अक़्द) और नकद भुगतान एक साथ न हों, जो यहाँ खरीद-फरोख्त में प्रथागत नहीं है। बल्कि, 'अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया' में तीसरे मत के अनुसार फ़तवा चुना गया है कि अशुद्धता उसमें बिल्कुल भी नहीं फैलती, भले ही अनुबंध और भुगतान एक साथ हों। यदि कुएं के निर्माण में उपयोग की गई ईंटें ही हराम संपत्ति थीं, और यदि स्वामी ज्ञात है, तो उससे अनुमति और वैधता प्राप्त की जा सकती है। यदि वह मना करता है, तो वह 'अल-दुर्र' और अन्य में सागौन की लकड़ी के संबंध में वर्णित विस्तृत विवरण के अनुसार मूल्य ले सकता है। यदि सामग्रियों का स्वामी अज्ञात है, तो उन्हें 'लुक़ता' (खोई हुई वस्तु) माना जाता है। इस प्रकार, एक क़ाज़ी की अनुमति से, या जहाँ क़ाज़ी नहीं है, वहां के एक सुन्नी फ़िक़ह विद्वान की अनुमति और मुसलमानों के बुजुर्गों के विवेक पर उन सामग्रियों को कुएं पर खर्च किया जा सकता है, जैसा कि 'अल-खनिया' और अन्य में वर्णित है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू स्पष्टीकरण]: स्वामी भी उसका स्वामी नहीं है (अर्थात उसे इसमें अधिकार और प्रतिबंध लगाने का अधिकार नहीं है), जैसा कि मज़हब की आम किताबों में स्पष्ट रूप से वर्णित है। कुएं को उजाड़ना कोई ज़रूरी नहीं है। यदि वह हराम संपत्ति नकद राशि हो, तो इमाम करखी के मज़हब में उसके साथ खरीदी गई चीज़ में अशुद्धता पैदा नहीं होती, और मज़हब का यही स्वीकार्य फ़तवा है, बशर्ते कि उस पर अनुबंध और नकद का मिलन न हो। यहाँ खरीद-फरोख्त के मामले में यह निर्धारित नहीं है, बल्कि 'तरीक़ा मुहम्मदिया' में एक तीसरे मत को पसंद किया गया है कि अशुद्धता उस तक बिल्कुल भी नहीं पहुँचती, भले ही अनुबंध और नकद दोनों का मिलन हो। यदि केवल ईंट, लकड़ी जिससे कुएं का निर्माण करते हैं, हराम संपत्ति की हो, और यदि स्वामी ज्ञात हो, तो उससे अनुमति और वैधता हो सकती है (अर्थात ली जा सकती है)। लेकिन यदि वह संकीर्ण मानसिकता वाला हो, तो वह 'दुर्र-ए-मुख्तार' आदि में सागौन की लकड़ी के बारे में वर्णित विवरण के अनुसार मूल्य प्राप्त कर ले। और यदि वस्तुओं का स्वामी ज्ञात न हो, तो फिर वे चीज़ें 'लुक़ता' (यानी गिरी-पड़ी चीज़) की तरह हो गईं। तो 'फ़तावा क़ाज़ी खान' आदि के स्पष्टीकरण के अनुसार उन चीज़ों को कुएं पर खर्च किया जा सकता है, बशर्ते क़ाज़ी अनुमति दे। यदि वहां क़ाज़ी मौजूद न हो, तो फिर वहां के बड़े फ़क़ीह सुन्नी आलिम

और आम मुसलमानों के बुजुर्गों के विवेक पर ऐसा किया जा सकता है। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम (जानने वाला) है। (त)

मसला 240: मुशमर, मोहल्ला बाजारी पुर, मस्जिद बीबी जी मरहूमा के निकट, प्रेषित सुल्तान अहमद खान साहब, 28 ज़िल-क़ादा 1330 हिजरी। खाकी अंडा खाना जायज़ है या नहीं?

पृष्ठ 646 का 674

مصرح به فی عامة کتب المذهب و چاه را ویران کردن ضرور نیست اگر آں مال حرام زر نقد بود فان اشتراء به لا یورث خبثا في المشتری علی مذهب الکرخي المعنی به مالم یجتمع علیه العقد والنقد ولیس معهودا فی البیاعات هنا بل اختار فی الطریقه المحمدیة الفتوی علی القول الثالث ان الخبث لا یسری الیه اصلا ولو اجتماعا واگر نفس خشت و خشت که بانها تعمیر چاه کردند مال حرام بود اگر مالک معلوم است باذن او اباحت توان شد واگر مضائقہ کند قیمت تواں گرفت علی التفصیل المعلوم في الساجة المذکور في الدر وغیره واگر معلوم نیست لقطه شد پس باذن قاضی و آنجا که قاضی نیست با جازت عالم سنی فقه بلد و صوابدید عمائد مسلمین صرف چاه تواں شد کما فی الخانیة وغیرها۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مالک بھی اس کا مالک نہیں۔ (یعنی اس میں تصرف اور پابندی کرنے کا اختیار نہیں رکھتا) جیسا کہ مذہب کی عام کتابوں میں تصریح موجود ہے اور کنویں کو غیر آباد کرنا کوئی ضروری نہیں، اگر وہ مال حرام نقدی زر ہو تو اس کے ساتھ اسے خریدنا امام کرخی کے مذہب میں خرید کردہ چیز میں خباثت نہیں پیدا کرتا، اور یہی قابل قبول فتویٰ مذہب ہے بشرطیکہ اس پر عقد اور نقد کا اجتماع نہ ہو پس خرید و فروخت کے باب میں یہاں یہ معہود (متعین) نہیں بلکہ طریقہ محمدیہ میں ایک تیسرے قول کو پسند فرمایا کہ بالکل خباثت اس تک سرایت ہی نہیں کرتی اگرچہ دونوں عقد و نقد کا اجتماع ہو، اگر صرف اینٹ، لکڑی کہ جس سے کنویں کی تعمیر کرتے ہیں حرام مال کی ہو، اگر مالک معلوم ہو تو اس سے اجازت اور اباحت ہو سکتی ہے (یعنی لی جاسکتی ہے) لیکن اگر تنگدل ہو تو قیمت وصول کرلے اس معلوم تفصیل کے مطابق جو در مختار وغیرہ میں مذکور ساگوان لکڑی کے متعلق گزر چکی ہے۔ اور اگر مالک اشیاء معلوم نہ ہو تو پھر وہ چیزیں لقطہ

(یعنی گری پڑی چیز) کی طرح ہو گئیں، تو فتاوٰی قاضی خاں وغیرہ کی تصریح کے مطابق ان چیزوں کو کنویں پر خرچ کیا جاسکتا ہے بشرطیکہ قاضی اجازت دے اگر وہاں قاضی موجود نہ ہو تو پھر وہاں کے بڑے فقیہ سنی عالم اور عام مسلمانوں کے اکابرین کا صوابدید پر ایسا کیا جاسکتا ہے۔ اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۴۰: از مشمر محلہ بجاری پور متصل مسجد بی بی جی مرحومہ مسئولہ جناب سلطان احمد خاں صاحب ۲۸ ذی قعدہ ۱۳۳۰ھ خاکی انڈا کھانا جائز ہے یا نہیں؟

Fatawa-e-Razvia Volume 21

The Answer: It is permissible, as it is the semen of the female alone, formed and transformed into something pure, just as the semen of both male and female in eggs is transformed. And Allah Almighty knows best. 11 Jumada al-Akhira 1337 AH

Issue 241: What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this matter: Zaid, who currently leads the prayers (Imam), went and ate food at a Rafizi's (Shia) house on Nowruz. Consequently, we stopped praying behind him. People began to object, asking why we do not pray behind the Imam. We stated that eating and drinking at the gatherings of the Rafizis is strictly forbidden in the pure Sharia. Some of them argued that Jews and Christians also existed during the time of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and they accepted the invitation of the Luminous Prophet, the Intercessor of the Day of Resurrection, and he also ate [their food]. We countered that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) never ate at a Jew's or Christian's house. To this, they said that one should also not eat at the houses of prostitutes, usurers, and adulterers because they are also committers of major sins. We replied that Rafizis, Jews, and Christians are definitely disbelievers (kafir), and in that sense, eating with them is forbidden for us, whereas prostitutes, adulterers, and usurers are all committers of major sins [but not disbelievers]. Provide proof that they are disbelievers; they could not provide any proof and remained silent. This shows that in their view, they are not even disbelievers. Now, tell us according to the Sharia, how is it to pray behind Zaid and how is eating at the houses of Rafizis etc.? Please write the answer with explanation, clarification, and reference from books. Speak and be rewarded. (State so that you may receive a reward.)

The Answer: Eating at the house of an adulterer, a drunkard, or a usurer is contrary to the ideal (khilaf-e-awla), but they are not disbelievers. Jews and Christians are disbelievers, yet despite their disbelief, they are original disbelievers (kafir-e-asli), not apostates (murtad). However, Rafizis, Wahabis, Qadiyanis, Necharis, and Chakralvis are apostates. In worldly rulings, an apostate is worse than all other disbelievers. An Islamic ruler may allow original disbelievers to reside in his country by taking Jizya (tax), provided the Jizya protects their lives and property. But he shall not keep an apostate alive for more than three days; if he becomes a Muslim within three days, well and good, otherwise the Sultan of Islam shall execute him. Going to eat at an apostate's house and socializing with them is all forbidden. If Zaid is ignorant and committed this act out of unawareness, and now upon being informed, he repents

publicly, then it is fine; otherwise, he is not fit for leadership (imamat). He should be dismissed immediately. Page 647 of 674

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 21

उत्तर: यह जायज़ है, क्योंकि वह अकेले मादा की मनी (वीर्य) है जो पाकीज़गी के साथ जमी और तब्दील हुई है, जैसे अंडे में नर और मादा दोनों की मनी तब्दील हो जाती है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। 11 जमादी-उल-आख़िरा 1337 हिजरी

मसला 241: धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं: जैद, जो वर्तमान में इमामत करता है, उसने नौरोज़ के अवसर पर एक राफ़ज़ी (शिया) के यहाँ जाकर खाना खाया। इसके बाद हमने उसके पीछे नमाज़ पढ़ना छोड़ दिया। लोगों ने एतराज करना शुरू कर दिया कि इमाम के पीछे नमाज़ क्यों नहीं पढ़ते? हमने कहा कि राफ़ज़ियों की सभाओं में खाना-पीना शरीअत-ए-मुतहरा में कतई हराम है। उनमें से कुछ लोगों ने कहा कि हुज़ूर-ए-अकदस सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़माने में यहूदी और ईसाई भी थे, जब उन्होंने हुज़ूर-ए-पुरनूर शफ़ी-ए-यौमुन-नुशूर का आमंत्रण स्वीकार किया और भोजन भी ग्रहण किया। हमने कहा कि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कभी किसी यहूदी या ईसाई के यहाँ भोजन नहीं किया। इस पर उन्होंने कहा कि वेश्या, सूदखोर और ज़िना करने वाले के यहाँ भी नहीं खाना चाहिए क्योंकि वे भी गुनाह-ए-कबीरा (बड़े पाप) के दोषी हैं। इस पर हमने कहा कि राफ़ज़ी, यहूदी और ईसाई कतई काफ़िर हैं, इस लिहाज़ से उनके यहाँ खाना हमारे लिए हराम है, जबकि वेश्या, ज़िना करने वाले और सूदखोर ये सब गुनाह-ए-कबीरा के अपराधी हैं [लेकिन काफ़िर नहीं]। आप इसका प्रमाण दें कि वे काफ़िर हैं; वे कोई प्रमाण नहीं दे सके और चुप बैठ रहे। इससे पता चला कि काफ़िर उनके नज़दीक भी नहीं हैं। अब हमें शरीअत के हुक्म के अनुसार बताएं कि जैद के पीछे नमाज़ पढ़ना कैसा है और राफ़ज़ियों आदि के यहाँ खाना कैसा है? इसका उत्तर विस्तार, स्पष्टीकरण और पुस्तक के संदर्भ के साथ लिखें। बयान करें ताकि आप पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: ज़िना करने वाले, शराबी और सूदखोर के यहाँ खाना 'खिलाफ़-ए-अवला' (उत्तम के विरुद्ध) है लेकिन वे काफ़िर नहीं हैं। और यहूदी व ईसाई काफ़िर हैं, फिर यहूदी व ईसाई कुफ्र के बावजूद 'काफ़िर-ए-असली' हैं, मुर्तद (धर्मत्यागी) नहीं। लेकिन राफ़ज़ी, वहाबी, कादियानी, नेचरी, चकरालवी मुर्तद हैं। दुनिया के नियमों में मुर्तद सभी काफ़िरों से बदतर है। और काफ़िरों को इस्लामी शासक जजिया लेकर अपने देश में रखेगा, बशर्ते कि जजिया उनकी जान-माल की रक्षा करे, लेकिन मुर्तद को तीन दिन से ज़्यादा ज़िंदा नहीं रखेगा; अगर वह तीन दिन में मुसलमान हो गया तो बेहतर है, वरना सुल्तान-ए-इस्लाम उसे कत्ल कर देगा। मुर्तद के यहाँ खाना खाने जाना और उनसे मेल-जोल सब

हराम है। जैद अगर जाहिल (अज्ञानी) है और नासमझी में उसने यह काम किया है और अब पता चलने पर सार्वजनिक रूप से तौबा (प्रायश्चित) करता है तो ठीक है, वरना वह इमामत के काबिल नहीं है। उसे तुरंत पद से हटाया जाए। पेज 647/674

الجواب: جائز ہے کہ وہ تنہا مادہ کی منی منعقدہ مستحیل بطیب ہے جیسے اور انڈے نر و مادہ دونوں کی منی مستحیل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ ۱۱ جمادی الآخرہ ۱۳۳۷ھ مسئلہ ۲۴۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ زید جو کہ فی الحال امامت کرتا ہے وہ جا کر نوروز کو رافضی کے یہاں کھانا کھایا جبکہ ہم لوگوں نے اس کے پیچھے نماز پڑھنا ترک کیا لوگوں نے اعتراض کرنا شروع کیا کہ امام کے پیچھے نماز کیوں نہیں پڑھتے۔ ہم نے کہا کہ روافض کے یہاں کھانا پینا مجالسِ شریعتِ مطہرہ میں قطعاً حرام ہے ان میں سے بعض لوگوں نے یہ کہا کہ زمانہ حضورِ اقدس سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں یہود و نصاریٰ بھی تھے جبکہ انھوں نے حضورِ پر نور شافعِ یوم النشور کی دعوت نے قبول فرمایا اور تناول بھی فرمایا ہم نے یہ کہا کہ حضورِ سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کبھی یہودی و نصرانی کے یہاں تناول نہ فرمایا، اس کے اوپر انھوں نے کہا کہ رنڈی و سود خوار و زانی کے یہاں بھی نہ کھانا چاہئے کیونکہ وہ بھی گناہِ کبیرہ کے مرتکب ہیں، اس کے اوپر ہم نے کہا کہ رافضی و یہودی و نصرانی قطعی کافر ہے اس لحاظ سے ہم کو ان کے یہاں کھانا حرام اور رنڈی و زانی و سود خوار سب کے سب گناہِ کبیرہ ہیں۔ آپ اس کا ثبوت دیجئے کہ کافر ہیں، اس پر وہ کوئی ثبوت نہ لاسکے خاموش بیٹھے رہے۔ اس سے معلوم ہوا کہ کافر ان کے نزدیک بھی نہیں ہیں اب ہم کو بحکمِ شریعت زید کے پیچھے نماز پڑھنا کیسا ہے اور روافض وغیرہ کے یہاں کھانا کیسا ہے؟ اس کا جواب بالتصریح والتوضیح وحوالہ کتاب تحریر فرمائے۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: زانی، شرابی، سود خوار کے یہاں کھانا خلافِ اولیٰ ہے مگر وہ کافر نہیں۔ اور یہود و نصاریٰ کافر ہیں پھر یہود و نصاریٰ باوصف کفر کے کافرِ اصلی میں مرتد نہیں، اور رافضی،

وہابی، قادیانی، نیچری، چکڑالوی مرتد ہیں، احکام دنیا میں مرتد سب کافروں سے بدتر ہے۔ اور کافروں کو بادشاہِ اسلام جزیہ لے کر اپنے ملک میں رکھے گا بشرطیکہ جزیہ ان کے جان و مال کی حفاظت کرے گا لیکن مرتد کو تین دن سے زیادہ زندہ نہ رکھے گا تین دن میں مسلمان ہو گیا تو بہتر ورنہ سلطانِ اسلام اسے قتل کردے گا۔ مرتد کے یہاں کھانا کھانے جانا اس سے میل جول سب حرام ہے۔ زید اگر جاہل ہے اور ناواقی میں یہ حرکت اس سے ہوئی اور اب معلوم ہونے پر اعلانیہ توبہ کرے تو خیر ورنہ وہ امامت کے قابل نہیں۔ فوراً معزول Page 647 of 674

Fatawa Ridawiyya Volume 21

What should be done?

Allah Almighty said: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire." 1 Allah Almighty said: (O people!) Do not incline towards the oppressors (i.e., do not keep company with them), or else the fire (of Hell) will touch you (meaning you will enter the fire of Hell). And He also said: "If Satan makes you forget, then do not sit with the unjust people after being reminded." 2 And Allah Almighty knows best. And if Satan makes you forget, then do not sit with the unjust people after being reminded. And Allah Almighty knows everything well (t).

Problem 242: 11 Jamadi-ul-Ukhra 1332 AH What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shariah say regarding this matter: Zaid is a successor (Khalifa) in the Qadri and Chishti families, is a reciter of Maulud, and has a grasp of the Persian language. Furthermore, his poetic compositions in praise of the Prophet (na'ats) are also present, and he is a Haji as well. Zaid knew that Bakr is a Qadiani, yet he deliberately went to his house to eat. Therefore, what is the ruling of the noble Shariah regarding him? And how is it to have a Maulud assembly recited by Zaid? Explain and be rewarded.

The Answer: Zaid became a sinner; he acted against the command of Shariah. Public repentance should be sought from him. If he does not agree, then the holy assembly should not be recited by him. Allah Almighty says: "And if Satan causes you to forget, then do not remain after the reminder with the wrongdoing people." 3 And Allah Almighty knows best. And if Satan makes you forget, then do not sit with the unjust people after being reminded, and Allah Almighty knows everything well (t).

Problem 243: Sent by: Headmaster School No. 8, Thana city. What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shariah say regarding this matter: In the city market where meat is sold, a Magian (fire-worshipper) slaughtered and cleaned a pig. People stopped buying meat, and the opinion of the Muslims is...

1 Al-Quran Al-Karim 11/113 2 Al-Quran Al-Karim 6/68 3 Al-Quran Al-Karim 6/68

फ़तावा रिज़विया जिल्द 21

क्या किया जाए?

अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: "और उन लोगों की तरफ़ मत झुको जिन्होंने ज़ुल्म किया, वरना तुम्हें आग (दोज़ख़ की) छुएगी।" 1 अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: (लोगो!) ज़ालिमों की तरफ़ मत झुको (यानी उनसे मेल-मिलाप न रखो) वरना तुम्हें आग (दोज़ख़ की) छुएगी (यानी दोज़ख़ की आग में दाख़िल हो जाओगे)। और नीज़ इरशाद फ़रमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो।" 2 और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। और अगर तुम्हें शैतान भुला दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो। और अल्लाह तआला सब कुछ अच्छी तरह जानता है (त)।

मसअला 242: 11 जमादी-उल-उख़रा 1332 हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसअले में कि ज़ैद क़ादरिया और चिश्तिया खानदान में ख़लीफ़ा है और मौलूद ख़्वां भी है, और फ़ारसी इल्म में दख़ल रखता है। इसके अलावा उसकी नअतिया तस्नीफ़ात भी मौजूद हैं और हाजी भी है। ज़ैद को मालूम था कि बक्र क़ादियानी है, फिर भी वह जानबूझकर उसके घर खाना खाने गया। लिहाज़ा इसके बारे में शरअ-ए-शरीफ़ का क्या हुक्म है? और ज़ैद से महफ़िल-ए-मौलूद शरीफ़ पढ़वाना कैसा है? बयान करें और अज्र पाएँ।

अल-जवाब: ज़ैद गुनहगार हुआ, उसने शरीअत के हुक्म के ख़िलाफ़ किया। उससे एलानिया तौबा ली जाए, अगर न माने तो उससे महफ़िल-ए-शरीफ़ न पढ़वाई जाए, अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो।" 3 और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। और अगर तुम्हें शैतान भुला दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो, और अल्लाह तआला सब कुछ अच्छी तरह जानता है (त)।

मसअला 243: प्रेषक: हेडमास्टर स्कूल नंबर 8, शहर थाना। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसअले में कि शहर की मार्केट जिसमें गोश्त बिकता है, उसमें एक मजूसी ने सुअर काटा और साफ़ किया, लोगों ने गोश्त लेना बंद कर दिया, और मुसलमानों का ख़्याल है...

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 11/113 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 6/68 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 6/68

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

کیا جائے۔

قال اللہ تعالیٰ "وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ ۙ" 1 اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) ظالموں کی طرف مت جھکو (یعنی ان سے میل نہ رکھو) ورنہ تمہیں آگ (دوزخ) چھوئے گی (مراد یہ کہ آتشِ دوزخ میں داخل ہو جاؤ گے) اور وقال تعالیٰ "وَ اِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" 2 واللہ تعالیٰ اعلم۔ نیز ارشاد فرمایا: اگر تمہیں شیطان بھلا دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو۔ اور اللہ تعالیٰ سب کچھ اچھی طرح جانتا ہے (ت)

مسئلہ ۲۴۲: ۱۱ جمادی الاخریٰ ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین در میان اس مسئلے کے کہ زید خاندان قادریہ و چشتیہ میں خلیفہ ہے اور مولو خواں بھی ہے، اور علمِ فارسی میں دخل رکھتا ہے۔ علاوہ ازیں کلامِ نعتیہ اس کی تصنیفات بھی موجود ہیں اور حاجی بھی ہے اور یہ زید کو علم تھا کہ بکر قادیانی ہے دانستہ اس کے مکان پر واسطے کھانا کھانے گیا لہٰذا اس کی نسبت از روئے شرع شریف کا کیا حکم ہے؟ اور زید سے محفل مولود شریف پڑھوانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: زید گنہگار ہوا اس نے حکمِ شریعت کے خلاف کیا۔ اس سے علانیہ توبہ لی جائے، اگر نہ مانے تو اس سے محفلِ شریف نہ پڑھوائی جائے۔ اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: "وَ اِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" 3 واللہ تعالیٰ اعلم۔ اور اگر تمہیں شیطان بھلا دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو، اور اللہ تعالیٰ سب کچھ اچھی طرح جانتا ہے (ت)

مسئلہ ۲۴۳: مرسلہ ہیڈ ماسٹر اسکول نمبر ۸ شہر تھانہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ شہر کی مارکیٹ جس میں گوشت بکتا ہے اس میں ایک مجوسی نے سور کاٹا اور صاف کیا، لوگوں نے گوشت لینا بند کر دیا، اور مسلمانوں کا خیال ہے

1 القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳ 2 القرآن الکریم ۶/ ۶۸ 3 القرآن الکریم ۶/ ۶۸

Fatawa Rizvia Volume 21

[Continuing from previous page] ...that until the floor of this market and the place about which we have doubt are not removed, we will never buy meat from that place. Would you grant permission to discard the floor and other doubtful items, or should some other method be adopted so that the doubt is removed, and what is it? Provide an answer and be rewarded.

The Answer: The impurity of this filthy and cursed animal is like excrement. Every impurity becomes pure by washing and removing it. For this, it is not absolutely necessary to remove the stall/shop etc., and if it is removed, it is even better. However, what is more noteworthy here is that a goat slaughtered by a Magian (fire-worshipper) is like a pig. And where a Magian is the slaughterer, or there is also a Magian slaughterer and what he has cut and the slaughter of a Muslim are not distinguished by correct Sharia evidence, then buying, eating, or feeding the meat of any halal animal from there is all haram (forbidden). Similarly, if a Magian is selling meat and swears an oath that this animal was slaughtered by a Muslim, even then buying it is haram, unless a Muslim performed the slaughter and he or another Muslim kept watching that animal from the time of slaughter until the time of purchase, or it was never out of a Muslim's sight at any time, and that Muslim says, "This is slaughtered by my so-and-so Muslim," then purchase is permissible at that time. Regarding the Magians, it is in the Hadith:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Sanu bihim sunnat ahl al-kitab ghair nakihay nisa'ihim wala akili dhabaihuhim[1]	Treat them (fire-worshippers) according to the way and method of the People of the Book, except do not marry their women and do not eat their slaughtered meat. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Fil Tatarkhaniyya 'an Jami' al-Jawami' li-Abi Yusuf man ishtara lahman fa-alima annahu majusiyun wa arada al-radda fa-qala dhabahahu muslim yakrah akluhu ah wa mafaduhu anna mujarrad	It is narrated in Tatarkhaniyya from Jami' al-Jawami' from Hazrat Imam Abu Yusuf that if a person bought meat and then learned that the seller is a fire-worshipper, and he intended to return it, then the seller immediately said that a Muslim slaughtered it, then eating that meat is

Arabic Text	Urdu Translation
kawn al-ba'i' majusiyan yuthbit al-hurmah[2] Wallah Ta'ala A'lam.	Makruh (disliked). The gist of this is that the seller being merely a fire-worshipper (renders the meat dubious).

[1] Talkhis al-Habir fi Takhrij Ahadith al-Rafi'i al-Kabir, Hadith 1533, Al-Maktaba al-Athriyya Sangla Hill 2/173 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/219 Page 649 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[पिछले पृष्ठ से जारी] ...कि जब तक इस मार्केट का फ़र्श और वह स्थान जिस पर हमें संदेह है, हटा न दिया जाए, हम उस स्थान से मांस कभी नहीं खरीदेंगे। क्या आप अनुमति देंगे कि फ़र्श आदि संदेहास्पद वस्तुओं को हटा दिया जाए या कोई अन्य तरीका अपनाया जाए ताकि संदेह दूर हो जाए, और वह क्या है? बयान करें और पुण्य पायें।

जवाब: इस नापाक और शापित जानवर की अशुद्धि (नजासत) मल के समान है। हर अशुद्धि को धोकर दूर कर देने से वह शुद्ध हो जाती है। इसके लिए दुकान आदि को पूरी तरह हटाना ज़रूरी नहीं है, और यदि हटा दिया जाए तो और भी बेहतर है। लेकिन यहाँ अधिक ध्यान देने योग्य बात यह है कि एक मजूसी (अग्निपूजक) द्वारा ज़बह की गई बकरी भी सुअर के समान है। और जहाँ मजूसी ज़बह करने वाला हो, या मजूसी भी ज़बह करने वाला हो और उसके द्वारा काटा हुआ और मुसलमान का ज़बीहा सही शरीअत प्रमाण से अलग न हो सकें वहाँ से किसी भी हलाल जानवर का मांस खरीदना, खाना और खिलाना सब हराम है। इसी तरह यदि कोई मजूसी मांस बेचता हो और कसम खाकर कहे कि यह जानवर किसी मुसलमान के हाथ का ज़बह किया हुआ है, तब भी उसका खरीदना हराम है, जब तक कि किसी मुसलमान ने उसे ज़बह न किया हो और वह या कोई अन्य मुसलमान ज़बह के समय से लेकर खरीद के समय तक उस जानवर को देखता रहा हो या किसी भी समय वह मुसलमान की नज़रों से ओझल न हुआ हो, और वह मुसलमान कहे कि "यह मेरे फलां मुसलमान का ज़बह किया हुआ है," तो उस समय खरीदना जायज़ है। हदीस में मजूसी के बारे में आया है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
सनू बिहिम् सुन्नत अहल अल-किताब ग़ैर नाकिही निसा-इहिम वला आकिली ज़बाहिहिम[1]	उनके(अग्निपूजकों) साथ अहले किताब का तरीका और रास्ता अपनाओ सिवाय इसके कि उनकी औरतों से निकाह न करो और न उनका ज़बीहा खाओ। (त)

रद-उल-मुहतार में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
फ़िल तातारख़ानिया 'अन जामे-उल-जवामे लि-अबी यूसुफ़ मन इशतरन लह्मन फ़-आलिमा अन्नहु मजूसीयुन व	तातारख़ानिया में जामे-उल-जवामे से हज़रत इमाम अबू यूसुफ़ से रिवायत है कि जिस व्यक्ति ने मांस खरीदा और फिर उसे पता चला कि बेचने वाला तो अग्निपूजक है, और

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
अरादा अर-रद्द फ़-क़ाला ज़बहहु मुस्लिम यकराहु अक्लुहू आह व मफ़ादुहु अन्ना मुजर्रद कौना अल-बाइ' मजूसीयन युसबित अल-हुरमत[2] वल्लाह तआला आलम।	उसने उसे वापस करने का इरादा किया, तो बेचने वाले ने झट से कह दिया कि मुसलमान ने इसे ज़बह किया है, तो उस मांस का खाना मकरूह है। अतः इसका सारांश यह हुआ कि केवल बेचने वाले का अग्निपूजक होना (मांस को संदेहास्पद बना देता है)।

[1] तलख़ीस अल-हबीर फ़ी तख़रीज अहादीस अर-राफ़ेई अल-कबीर, हदीस 1533, अल-मकतबा अल-असरिया सांगला हिल 2/173 [2] रद-उल-मुहतार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/219 पृष्ठ 649 का 674

کہ جب تک اس مارکیٹ کا فرش اور وہ مقام جس پر ہم کو شک ہے نکال نہ دیا جائے ہم گوشت اس مقام ہر گز نہ خریدیں گے۔ کیا آپ اجازت دیں گے کہ فرش وغیرہ مشکوک اشیاء کو خارج کر دیا جائے یا کوئی دوسری صورت اختیار کی جائے تاکہ شک رفع ہو اور وہ کیا ہے۔ بینوا توجروا

الجواب: اسی ناپاک ملعون جانور کی نجاست مثل پاخانے کے ہے ہر نجاست دھو کر زائل کر دینے سے پاک ہو جاتی ہے اس کے لئے فروش وغیرہ بالکل نکال دینا ضروری نہیں اور نکال دیا جائے تو اور بہتر ہے مگر یہاں زیادہ قابل توجہ یہ ہے کہ مجوسی کے ہاتھ کی بکری ذبح کی ہوئی بھی سور کے مثل ہے۔ اور جہاں مجوسی ذابح ہو یا مجوسی بھی ذابح ہو اور اس کا کاٹا ہوا اور مسلمان کا ذبیحہ دلیل صحیح شرعی سے متمیز نہ ہوں وہاں سے کسی حلال جانور کا گوشت خریدنا، کھانا، کھلانا سب حرام ہے۔ یونہی اگر مجوسی گوشت بیچتا ہو اور حلفاً کہے کہ یہ جانور مسلمان کے ہاتھ کا ذبح کیا ہوا ہے جب بھی اس کا خرید کرنا حرام ہے مگر یہ کہ مسلمان نے ذبح کیا اور وہ یا اور مسلمان اس وقت سے خریداری کے وقت تک اس جانور کو دیکھتا رہا یا کسی وقت مسلمان کی نگاہ سے غائب نہ ہوا اور وہ مسلمان کہے کہ یہ میرا فلاں مسلمان کا ذبح کیا ہوا ہے اس وقت خریداری جائز ہے، حدیث میں مجوسی کی نسبت ہے:

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
سنوا بھم سنة اھل الکتاب غیر ناکحی نسائھم ولا اکل ذبائحھم[1] -	ان (آتش پرستوں) سے اہل کتاب کے روش اور طریقہ اختیار کرو سوائے اس کے کہ ان کی عورتوں سے نکاح نہ کرو اور نہ ان کا ذبیحہ کھاؤ۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
في التتارخانيه عن جامع الجوامع لابی یوسف من اشتری لحماً فعلم انه مجوسی و اراد الرد فقال ذبحه مسلم یکره اکله اه ومفاده ان مجرد کون البائع مجوسیا یثبت الحرمة[2] واللہ تعالیٰ اعلم۔	تاتارخانیہ میں جامع الجوامع سے حضرت امام ابو یوسف سے روایت ہے کہ جس شخص نے گوشت خریدا پھر اسے معلوم ہوا فروخت کرنے والا تو آتش پرست ہے تو اس نے واپس کرنے کا ارادہ کیا تو اس نے جھٹ کہہ دیا کہ مسلمان نے اس کو ذبح کیا ہے تو اس گوشت کا کھانا مکروہ ہے اہ پس اس کا حاصل یہ ہوا کہ صرف بیچنے والے کا آتش پرست ہونا (گوشت...

---

[1] تلخیص الحبیر فی تخریج احادیث الرافعی الکبیر حدیث ۱۵۳۳ المکتبہ الاثریہ سانگلہ ہل ۲/۱۷۳ [2] ردالمختار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/۲۱۹

Fatawa Rizvia Volume 21

...creates prohibition. And Allah the Almighty knows best. (T)

Issue 244 to 246: Sent by Munshi Haji Muhammad Zahoor Khan, 7 Jamadi-ul-Akhira 1333 AH.

What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Some Muslim traders engage in business but also take interest (usury), and they are also landowners. Is it permissible to eat or drink at their place and to marry off one's daughters or sons to them? (2) Hindus generally take interest and also engage in landowning and shopkeeping. Is it permissible to eat food sent by them as per custom? If food arrives from both types of people and is not eaten, to whom should it be given? (3) A person pays interest after taking money for his needs. How is the food at his place? State the ruling and be rewarded.

The Answer: (1) If it is known that the food served before us is exactly from interest, for example, rice was taken as interest or there was a deduction in rice without Shariah conditions and those same rice are cooked, then eating it is not permissible. But if the material was purchased, even if with interest money, then eating it is not forbidden because that money of his was forbidden, but the purchase was not forbidden. And if nothing is known, the ruling is of permissibility. This was the basic ruling of that food; however, unity, social interaction, and mixing with such people should not be sought. Allah the Almighty says:

"And if Satan causes you to forget, then after the remembrance do not sit with the wrongdoing people." (Quran 6:68)

And from this, it is evident that marriage relations with them should never be established, for what could be more interaction than that? And Allah the Almighty knows best. (2) Meat at a Hindu's place is forbidden. Similarly, if fat is mixed in clarified butter (ghee), buying it from a Hindu is also forbidden. If it is food from their worship (puja), taking it is strictly prohibited. If it is free from evils, there is no harm in taking it, though not taking it is better. If taking it leads to a hope for their inclination towards Islam, then taking it is better, the food which...

[1] Al-Quran al-Kareem 6/68 Page 650 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...निषेध उत्पन्न करता है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 244 से 246: प्रेषक मुंशी हाजी मुहम्मद ज़हूर खान, 7 जमादी-उल-आखिरा 1333 हिजरी।

उलेमा-ए-दीन इन मसलों में क्या फरमाते हैं: (1) कुछ मुस्लिम सौदागर ऐसे हैं जो व्यापार भी करते हैं और सूद (ब्याज) भी खाते हैं और ज़मींदार भी हैं, ऐसे लोगों के यहाँ खाना-पीना और लड़की-लड़कों का ब्याह करना जायज़ है या नहीं? (2) हिंदू आम तौर पर सूद खाते हैं और ज़मींदारी व दुकानदारी भी करते हैं, उनके यहाँ का खाना जो रस्म के कारण भेजते हैं जायज़ है या नहीं? अगर दोनों व्यक्तियों के यहाँ से खाना आए और न खाया जाए तो किसे दिया जाए? (3) एक व्यक्ति अपनी ज़रूरतों के कारण रुपया लेकर सूद देता है, उसके यहाँ का खाना कैसा है? बयान करें सवाब पाएं।

जवाब: (1) अगर मालूम हो कि यह खाना जो हमारे सामने आया बिल्कुल सूद का है, उदाहरण के तौर पर सूद में चावल लिए थे या चावलों की कटौती बिना शरीयत की शर्तों के थी और वही चावल पकाए हैं तो उसका खाना जायज़ नहीं। और अगर माल खरीदा हुआ है चाहे सूदी रुपयों से, तो उसका खाना हराम नहीं कि उसका वह रुपया हराम था, खरीदना हराम न था। और जब कुछ मालूम न हो तब भी हुक्म हलात (वैधता) का है। यह तो असल उस खाने का हुक्म था, बाकी ऐसे लोगों से एकता, मेल-जोल और मिला-जुला नहीं रहना चाहिए। अल्लाह तआला फरमाता है:

"और अगर शैतान तुम्हें भुलावे में डाल दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो।" (क़ुरान 6:68)

और यहीं से ज़ाहिर हुआ कि उनसे शादी-ब्याह का रिश्ता हरगिज़ न किया जाए कि इससे बढ़कर मेल-जोल और क्या होगा, वल्लाह तआला आलम। (2) हिंदू के यहाँ का गोश्त हराम है। इसी तरह अगर घी में चर्बी मिली हुई हो तो हिंदू से खरीदना भी हराम है और अगर उनकी पूजा का खाना हो तो बिल्कुल लेना मना है। और अगर बुराइयों से खाली हो तो ले लेने में भी हर्ज नहीं और न लेना बेहतर है। और अगर लेने में इस्लाम की तरफ उसकी रुचि की उम्मीद है तो लेना बेहतर है, जो खाना...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 6/68 पेज 650 का 674

میں) حرمت پیدا کردیتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۴۴تا۲۴۶: مرسلہ منشی حاجی محمد ظہور خان ۷جمادی الآخرہ ۱۳۳۳ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں : (۱) چند سوداگر مسلمان ایسے ہیں کہ تجارت بھی کرتے ہیں اور سود بھی کھاتے ہیں اور زمیندار بھی ہیں ایسوں کے یہاں کے کھانا پینا اور لڑکی لڑکوں کا بیاہنا جائز ہے یا نہیں ؟ (۲) ہنود عام طور پر سود کھاتے اور زمینداری و دوکانداری بھی کرتے ہیں ان کے یہاں کا کھانا جو بسبب رسم بھیجتے ہیں جائز ہے یا نہیں؟ اگر ہر دو شخصوں کے یہاں کا کھانا آئے اور نہ کھایا جائے تو کس کو دیا جائے؟ (۳) ایک شخص بسبب اپنی ضرورتوں کے روپیہ لے کر سود دیتا ہے اس کے یہاں کا کھانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب : (۱) اگر معلوم ہو کہ یہ کھانا جو ہمارے سامنے آیا بعینہ سود کا ہے مثلاً سود میں چاول لئے تھے یا چاولوں کی کٹوتی بغیر شرائط شرعی کی تھی وہی چاول پکائے ہیں تو اس کا کھانا جائز نہیں۔ اور اگر مال خریدا ہوا ہے اگرچہ سودی روپے سے تو اس کا کھانا حرام نہیں کہ اس کا وہ روپیہ حرام تھا خریدنا حرام نہ تھا اور کچھ معلوم نہ ہو جب بھی حکم حلت ہے۔ یہ تو اصل اس کھانے کا حکم تھا باقی ایسے لوگوں سے اتحاد میل جول خلا ملا نہ چاہئے۔ اللہ تعالٰی فرماتا ہے :

"وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ﴿۶۸﴾" | اگر تمہیں شیطان بھلاوے میں ڈال دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو (ت)

اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ ان سے شادی بیاہت کا رشتہ ہر گز نہ کیا جائے کہ اس سے بڑھ کر میل جول اور کیا ہوگا، واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) ہندو کے یہاں کا گوشت حرام ہے۔ یونہی اگر گھی میں چربی

ملی ہوئی ہو تو ہندو سے خریدنا بھی حرام ہے اور اگر ان کی پوجا کا کھانا ہو تو مطلقاً لینا منع ہے۔ اور اگر مفاسد سے خالی ہو تو لے لینے میں بھی حرج نہیں اور نہ لینا بہتر۔ اور اگر لینے میں اسلام کی طرف اس کی رغبت کی امید ہے تو لینا بہتر ، جو کھانا

[1] القرآن الکریم ۶/ ۶۸ Page 650 of 674

Fatawa Ridawiyyah Volume 21

In both these answers, it was stated as impermissible; taking it is forbidden. If it has been taken, it should be returned. And Allah Almighty knows best. (3) For one who does not eat interest himself but takes an interest-bearing loan due to a genuine necessity, there is no harm in eating at his place. And Allah Almighty knows best. Problem 227 & 228: From District Nainital, Kashipur, Dr. Ishtiaq Ali, Sunday 18 Safar al-Muzaffar 1334 AH. My respected and honorable Maulana Sahib, may your prosperity continue. After greetings, let it be known that I am well and wish for your health and well-being. The reason for this trouble is that if you kindly send answers to the following questions, I will be very grateful. (1) Is it permissible to eat food with the People of the Book or not? Whether the People of the Book are Christians or British, and whether their cook is a Muslim or a Christian, the fact remains that these people drink wine and eat forbidden animals. (2) Is it permissible to eat food cooked by the hand of Hindus or not? The Answer: (1) Here, eating with Christians, especially the British, is not permissible. It is mentioned in the Hadith: | La takulūhum wa-lā tushāribūhum[1] | Do not eat with them and do not drink with them. | Their vessels are not free from impurity, and even if their cook is a Muslim, he cooks impure meat. | Wa-man yarta' hawla al-himā yūshiku an yaqa'a fīhi[2] | Whoever grazes around a sanctuary is likely to fall into it. | And Allah Almighty knows best. (2) Meat cooked by the hands of Hindus is forbidden (Haraam), except in the case that a Muslim slaughtered it and did not let it go out of his sight, or it was cooked in his presence. Other foods cooked by them are permissible.

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal, reported by Anas, Hadith 32268, Muassasat al-Risala, Beirut, 11/529. 2. Sahih al-Bukhari, Book of Sales, Chapter 'The Halal is clear and the Haram is clear', Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/75. Sahih Muslim, Book of Musaqat, Chapter 'Taking what is Halal and leaving ambiguities', Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/218.

इन दोनों जवाबों में नाजायज़ बताया गया है, इसका लेना ही मना है। अगर ले लिया हो तो वापस कर दे। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (3) जो व्यक्ति स्वयं सूद (ब्याज) नहीं खाता, लेकिन किसी वास्तविक आवश्यकता के कारण सुदी ऋण लेता है, उसके यहाँ खाने में कोई हर्ज नहीं है। वल्लाह तआला आलम। मसाला 227 व 228: जिला नैनीताल, काशीपुर से डॉ. इश्तियाक अली। रविवार 18 सफर अल-मुजफ्फर 1334 हिजरी। मेरे आदरणीय और सम्मानित मौलाना साहब, आपकी प्रतिष्ठा बनी रहे। आदाब के बाद, विदित हो कि मैं खैरियत से हूँ और आपकी खैरियत और सलामती का आकांक्षी हूँ। कष्ट का कारण यह है कि कृपया निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर भेज दें, तो यह बंदा (दास) बहुत आभारी होगा। (1) अहल-ए-किताब (किताब वाले) के साथ खाना खाना जायज़ है या नहीं? अहल-ए-किताब ईसाई हों या अंग्रेज़, उनका रसोइया मुसलमान हो या ईसाई, यह बात तय है कि ये लोग शराब पीते हैं और निषिद्ध (हराम) जानवर खाते हैं। (2) हिंदुओं के हाथ का पका हुआ खाना जायज़ है या नहीं? जवाब: (1) यहाँ ईसाइयों, विशेष रूप से अंग्रेज़ों के साथ खाना खाना जायज़ नहीं है। हदीस में है: | ला ताकुलुहुम वला तुशारिबुहुम[1] | न उनके साथ खाओ, न उनके साथ पानी पीओ। | उनके बर्तन गंदगी से मुक्त नहीं होते, और उनका रसोइया भले ही मुसलमान हो, वह नापाक (अशुद्ध) मांस पकाता है। | व-मन यर्तअ हौलल हिमा यूशिकु अन यक़अ फ़ीही[2] | जो कोई चरागाह के आसपास अपने जानवर चराता है, तो निकट है कि वह चरागाह में जा गिरे। | और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) हिंदुओं के हाथ का पका हुआ मांस हराम है, सिवाय उस स्थिति के जब किसी मुसलमान ने उसे ज़बह किया हो और उसे अपनी आँखों से ओझल न होने दिया हो, या उसके सामने पकाया गया हो। उनके द्वारा पकाए गए अन्य भोजन जायज़ हैं।

फुटनोट्स: 1. कंज़ अल-उम्माल, हदीस 32268, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत 11/529। 2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल बुयू, बाब अल-हलालु बय्यिनुन वल-हरामु बय्यिनुन, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/75। सहीह मुस्लिम, किताबुल मुसाकात, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/218।

ان دونوں جوابوں میں ناجائز بتایا اس کا لینا ہی منع ہے لے لیا ہو تو واپس دے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۳) جو خود سود نہیں کھاتا صحیح ضرورت کے سبب سودی قرض لیتا ہے اس کے یہاں کھانے میں حرج نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۲۲۷ و ۲۲۸: از ضلع نینی تال کاشی پور ڈاکٹر اشتیاق علی بروز یکشنبہ ۱۸/ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ مخدومی مکرمی جناب مولانا صاحب دام اقبالہ، بعد آداب کے معلوم ہو کہ میں خیریت سے ہوں اور آپ کی خیریت وعافیت کا خواہاں، باعث تکلیف یہ ہے کہ برائے نوازش ذیل سوالوں کا جواب بھیج دیں گے تو بندہ بہت مشکور ہوگا۔ (۱) اہل کتاب کے ساتھ کھانا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ اہل کتاب عیسائی ہو یا انگریز، ان کا باورچی مسلمان ہو یا عیسائی یہ بات ضرور ہے کہ یہ لوگ شراب پیتے ہیں اور بدجناور کھاتے ہیں۔ (۲) اہل ہنود کے ہاتھ کا پکا ہوا کھانا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: (۱) یہاں عیسائیوں کا خصوصاً انگریزوں کے ساتھ کھانا کھانا جائز نہیں۔ حدیث میں ہے: | لا تأکلوھم ولا تشاربوھم[1] | نہ ان کے ساتھ کھاؤ نہ ان کے ساتھ پانی پیو۔ | ان کے برتن نجاست سے خالی نہیں ہوتے، اور ان کا باورچی اگر چہ مسلمان ہو ناپاک گوشت پکاتا ہے۔ | ومن یرتع حول الحمی یوشك ان یقع فیہ[2] ۔ وھو | جو کوئی چراگاہ کے آس پاس اپنے جانور چرائے تو قریب ہے کہ چراگاہ میں جاپڑے۔ وھو تعالٰی اعلم۔ (ت) | (۲) ہندوؤں کے ہاتھ پکا ہوا گوشت حرام ہے مگر اس صورت میں کہ مسلمان نے ذبح کیا اور اپنی آنکھ سے غائب نہ ہونے دیا یا اس کے سامنے پکایا اور باقی کھانے اس کے پکائے ہوئے جائز ہیں۔

حواشی: 1. کنز العمال برمز عق عن انس حدیث ۳۲۲۶۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۵۲۹ 2. صحیح البخاری کتاب البیوع باب الحلال بین والحرام بین الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۷۵، صحیح مسلم کتاب المسقات باب اخذ الحلال وترك الشبہات قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۱۸

Whereas mixing of impurity in water or the vessel is not known, and Allah Almighty knows best.

Problem 229 to 251: From Banaras Cantonment, Mohalla Dehori Mahal, Police Station Sikur, received via Maulvi Abdul Wahab on Wednesday, 21 Safar al-Muzaffar 1334 AH. (1) If someone is invited to a meal and that person, after eating, finds faults in the food, is that person a sinner according to Sharia or not? Is it permissible or not? For instance, saying that the ghee is less or the chilies are too much. (2) Is it correct according to the noble Sharia for a Muslim man to eat with a bare head or not? And does Satan eat with the person who eats bareheaded or not? And is it against the Sunnah or not? (3) If someone is invited alone and they take several other people with them, is it permissible for that person to go to the invitation and compel the host to feed those people as well, while they are uninvited?

Answer: (1) Finding faults in food should not be done even at one's own home; it is disliked (Makruh) and against the Sunnah. The noble habit [of the Prophet ﷺ] was that if he liked it, he would partake of it, otherwise not. Finding faults at someone else's house breaks the hearts of Muslims and is evidence of extreme greed and lack of courtesy. Saying the ghee is less or it's not tasty is finding fault. However, if something is harmful to a person, expressing it as an excuse for not eating and not as a taunt or criticism—for example, saying 'there are extra chilies in this and I am not used to so much chili'—then this is not finding fault. This level of informality is appropriate in specific close settings where it doesn't cause further trouble for the host. For instance, if there are two types of curry, one has extra chilies and he is not used to it, he shouldn't eat it and if asked the reason, he should state it. But if there is only one type of food and if he doesn't eat it now, the host will have to order something else for him, causing them embarrassment, and if the host is poor, it will be a hardship; in such a situation, courtesy dictates that he should be patient and eat, and not manifest his discomfort. And Allah Almighty knows best. (2) Whoever eats by saying Bismillah, Satan cannot eat with them. And whoever eats without saying Bismillah, Satan will eat with them even if they have a hundred clothes on their head. Eating bareheaded is a custom of Hindus and is against the Sunnah; however, if there is a valid excuse, then there is no harm. And Allah Almighty knows best. (3) One who goes to an invitation uninvited, it is stated about them in a Sahih Hadith: 'He entered as a thief and left as a raider.'[1] [meaning he stole the food and raided the host's hospitality].

[1] Sunan Abi Dawud, Book of Foods, Chapter on Responding to Invitations, Ameen Company Karachi, 2/169.

जबकि पानी या बर्तन में अशुद्धता का मिलना ज्ञात न हो, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 229 से 251: बनारस छावनी, मोहल्ला देहोरी महाल, थाना सिकुर से, मौलवी अब्दुल वहाब के माध्यम से प्राप्त, बुधवार, 21 सफ़र अल-मुजफ्फर 1334 हिजरी। (1) यह कि यदि किसी व्यक्ति को दावत पर बुलाया जाए और वह व्यक्ति खाना खाकर खाने में दोष निकाले तो क्या वह व्यक्ति शरीयत के अनुसार गुनहगार है या नहीं? क्या यह जायज़ है या नहीं? उदाहरण के लिए, यह कहना कि घी कम है या मिर्च ज़्यादा है। (2) क्या किसी मुसलमान पुरुष का नंगे सिर होकर खाना खाना शरीयत के अनुसार सही है या नहीं? और क्या उस व्यक्ति के साथ जो नंगे सिर खाता हो, शैतान खाता है या नहीं? और क्या यह सुन्नत के खिलाफ है या नहीं? (3) यदि किसी एक व्यक्ति को दावत दी जाए और वह अपने साथ कई और लोगों को ले जाए, तो क्या उसका दावत में जाना और उन लोगों को भी खिलाने के लिए मेजबान को मजबूर करना जायज़ है, जबकि वे लोग बिना दावत के(बिन बुलाए) हैं?

जवाब: (1) खाने में दोष निकालना अपने घर पर भी नहीं होना चाहिए; यह मकरूह और सुन्नत के खिलाफ है। [नबी ﷺ की] महान आदत यह थी कि यदि पसंद आता तो खा लेते, वरना नहीं। और दूसरों के घर में दोष निकालना मुसलमानों का दिल दुखाना है और अत्यधिक लालच व बे-मुरव्वत होने का प्रमाण है। घी कम है या स्वादिष्ट नहीं है कहना दोष निकालना है। लेकिन अगर कोई चीज़ उसके लिए हानिकारक है, तो उसे न खाने के बहाने के तौर पर ज़ाहिर करना न कि ताना मारने या दोष निकालने के तौर पर—उदाहरण के लिए, 'इसमें मिर्च ज़्यादा है और मुझे इतनी मिर्च की आदत नहीं है'—तो यह दोष निकालना नहीं है। और इतनी बेतकल्लुफ़ी खास जगह पर हो जहाँ इससे मेज़बान को और अधिक परेशानी न हो। उदाहरण के लिए, दो प्रकार के सालन हैं, एक में मिर्च ज़्यादा है और वह इसका आदी नहीं है, तो उसे न खाए और यदि कारण पूछा जाए तो बता दे। और यदि केवल एक ही प्रकार का भोजन है और यदि वह अब नहीं खाता तो मेजबान को उसके लिए कुछ और मंगवाना पड़ेगा, जिससे उन्हें शर्मिंदगी होगी और यदि वे गरीब हैं तो उन्हें कष्ट होगा; ऐसी स्थिति में मुरव्वत (शिष्टाचार) यह है कि सब्र करे और खा ले और अपनी तकलीफ ज़ाहिर न करे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) जो बिस्मिल्लाह कहकर खाना खाता है, शैतान उसके साथ नहीं खा सकता। और जो बिना बिस्मिल्लाह कहे खाता है, शैतान उसके साथ खाएगा, भले ही उसके सिर पर सौ कपड़े हों। नंगे सिर खाना हिंदुओं की रस्म है और सुन्नत के खिलाफ है; हाँ, यदि कोई उज़्र (बहाना/मजबूरी) हो तो कोई हर्ज नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (3) जो बिन बुलाए

दावत में जाए, उसके बारे में सही हदीस में फ़रमाया गया: 'वह चोर बनकर गया और लुटेरा बनकर निकला।'[1]

[1] सुनन अबू दाऊद, किताबुल अतइमा (भोजन की पुस्तक), दावत स्वीकार करने का अध्याय, अमीन कंपनी कराची, 2/169।

جبکہ پانی یا برتن میں خلط نجاست معلوم نہ ہو، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۹ تا ۲۵۱: از بنارس چھاؤنی محلہ دہوری محال تھانہ سکور رسید ہ مومولوی عبد الوہاب بروز چہار شنبہ بتاریخ ۲۱ صفر المظفر ۱۳۳۴ ھ (۱) یہ کہ اگر کسی شخص کو دعوت دے کر بلائے اور وہ شخص دعوت کھا کر کھانے میں عیب نکالے تو وہ شخص گنہگار شرعاً ہے یا نہیں۔ جائز کہ نہیں۔ مثلاً کہے کہ گھی کم ہے مرچ زیادہ ہے۔ (۲) یہ کہ کسی مرد مسلمان کا سر برہنہ ہو کر کھانا کھانا ازروئے شرع شریف درست ہے یا نہیں؟ اور اس شخص کے ساتھ جو سر برہنہ کھاتا ہو شیطان کھاتا ہے یا نہیں؟ اور خلاف سنت ہے یا نہیں؟ (۳) یہ کہ اگر کوئی شخص کسی ایک شخص کی دعوت کرے تو چند آدمیوں کو لے کر اس شخص کا دعوت میں جانا اور ان لوگوں کو بھی مجبور کر کے دعوت کھلانا جائز ہے یا نہیں حالانکہ یہ لوگ بلاد عوت ہیں؟

الجواب: (۱) کھانے میں عیب نکالنا اپنے گھر پر بھی نہ چاہئے مکروہ و خلاف سنت ہے عادت کریمہ یہ تھی کہ پسند آیا تو تناول فرمایا ورنہ نہیں اور پرائے گھر عیب نکالنا تو مسلمانوں کی دل شکنی ہے اور کمال حرص و بے مروتی پر دلیل ہے۔ گھی کم ہے یا مزہ کا نہیں یہ عیب نکالنا ہے اور اگر کوئی شے اسے مضر ہے اسے نہ کھانے کے عذر کے لئے اس کا اظہار کیانہ کہ بطور طعن و عیب، مثلاً اس میں مرچ زائد ہے میں اتنی مرچ کا عادی نہیں تو یہ عیب نکالنا نہیں اور اتنا بھی بے تکلفی خاص کی جگہ ہو اور اس کے سبب دعوت کنندہ کو اور تکلیف نہ کرنی پڑے مثلاً دو قسم کا سالن ہے ایک میں مرچ زائد ہے اور یہ عادی نہیں تو اسے نہ کھائے اور وجہ پوچھی جائے بتادے، اور اگر ایک ہی قسم کا کھانا ہے اب اگر نہیں کھاتا تو دعوت کنندہ کو اس کے لئے کچھ اور منگانا پڑے گا اسے ندامت ہوگی اور تنگدست ہے تو تکلیف ہوگی، ایسی حالت میں مروت یہ ہے کہ صبر کرے اور کھائے اور اپنی اذیت ظاہر نہ کرے، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) جو بسم اللہ کہہ

کر کھانا کھاتا ہے شیطان اس کے ساتھ نہیں کھا سکتا اور جو بغیر بسم اللہ کھائے شیطان اس کے ساتھ کھائے گا اگرچہ سر پر سو کپڑے ہوں، ننگے سر کھانا، ہنود کی رسم ہے اور خلاف سنت ہے ہاں کوئی عذر ہو تو حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۳) بلاد عوت جو دعوت میں جائے اسے صحیح حدیث میں فرمایا: دخل سارقا و خرج مغیرا ۱ چور بن کر گیا اور

۱ سنن ابی داؤد کتاب الاطعمة باب ماجاء فی اجابة الدعوة امین کمپنی کراچی ۲/ ۱۶۹

Vol 21 Fatawa Rizvia

...emerged as a looter. Especially when the invitation is not public, taking more people than customary and known is strictly prohibited. For example, those who are accustomed to not going anywhere without taking people with them, the person who invites them will know that people will accompany them. "Al-Ma'ruf kal-Mashroot" (What is well-known in people's custom and practice is like a fixed condition. - T). Yes, if someone with whom one is informal gives an invitation and some needy people accompany them, and the burden of them does not fall on the host, whether because the table is wide and the heart is generous or because the guest will take care of their needs himself and it won't be unpleasant for the host, then there is no harm. Jabir bin Abdullah Ansari (may Allah be pleased with them) invited the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and Sayyiduna Siddiq Akbar (may Allah be pleased with him) during the Battle of the Trench and cooked food sufficient for two people. When he went to present this invitation, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) announced in a loud voice, "O people of the Trench! Jabir is hosting a feast for you." They were a thousand companions (may Allah be pleased with them). And he said to Jabir (may Allah be pleased with him): "Do not take the food off (the stove) until we arrive," or as he (peace and blessings of Allah be upon him) said. As the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) instructed, Jabir (may Allah be pleased with him) came to his house in a state of worry and related the situation to his noble wife (may Allah be pleased with her), saying that there is food for only two people here, and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is coming with a thousand companions. That lady said, "Why are you worried about it? The one who is bringing them is the one providing the means." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) arrived, put his blessed saliva into the dough and the cooking pot, and instructed to call the bread-maker and leave the pot on the stove. With that little dough and meat, a thousand companions were fed to their fill, and the pot continued to simmer as before, and the dough did not decrease at all. [1] And Allah knows best.

Problem 252: Sent by Sheikh Ahmad from Bombay, through Hikmat Yar Khan Bareilly, 11 Rabi-ul-Awwal Sharif 1334 AH, Malfooz.

Question: What do the scholars of religion and jurists of the clear Shari'ah say regarding this matter: if a gambler whose profession is nothing but gambling, or a dancing and singing prostitute, or anyone in a forbidden profession, performs a Niyaz (offering) of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or

Hazrat Ghaus-e-Azam (may his secret be sanctified) on the occasion of Barhwin Sharif or Gyarhwin Sharif; is eating their food permissible according to Shari'ah or not? Please advise with references from reliable books. Explain and be rewarded. (T)

The Answer: One should not have social interaction anyway with someone whose profession is purely forbidden.

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Al-Maghazi, Chapter: Battle of Al-Khandaq, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/289.

जिल्द २१ फतावा रज़विया

...एक लुटेरे की तरह निकला। विशेष रूप से जब निमंत्रण सार्वजनिक न हो, तो प्रथागत और ज्ञात संख्या से अधिक लोगों को साथ ले जाना सख्त मना है। उदाहरण के लिए, वे लोग जो बिना किसी को साथ लिए कहीं नहीं जाने के आदी हैं, जो उन्हें आमंत्रित करेगा वह जान जाएगा कि साथ में लोग होंगे। "अल-मारूफ कल-मशरुत" (जो बात लोगों के रीति-रिवाज और चलन में प्रसिद्ध है, वह एक तय शर्त की तरह है। - टी)। हाँ, अगर किसी बेतकल्लुफी वाले ने दावत दी और कुछ ज़रूरतमंद लोग साथ चले गए और उनका बोझ मेज़बान पर न पड़े, चाहे इसलिए कि दस्तरखान बड़ा है और दिल बड़ा है या इसलिए कि वह खुद उनकी जिम्मेदारी उठाएगा और यह मेज़बान को नागवार नहीं होगा, तो कोई हर्ज नहीं। जाबिर बिन अब्दुल्ला अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने खंदक के युद्ध के दौरान हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सैयदना सिद्दीक अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) को आमंत्रित किया और दो लोगों के लायक खाना बनाया। जब वे यह निमंत्रण देने गए, तो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बुलंद आवाज़ में कहा, "ऐ खंदक वालो! जाबिर तुम्हारी दावत कर रहा है।" वे एक हज़ार सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) थे। और जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से फरमाया: "जब तक हम न आएं खाना (आंच से) न उतारा जाए," या जैसा कि आपने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाया। जैसा कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने निर्देश दिया था, जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) घबराए हुए अपने घर आए और अपनी पवित्र पत्नी (रज़ियल्लाहु अन्हा) को पूरी स्थिति बताई कि यहाँ केवल दो लोगों के लायक खाना है और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक हज़ार सहाबा के साथ आ रहे हैं। उस बीवी ने कहा: "आपको इसकी चिंता क्यों है? जो ला रहे हैं वही इंतजाम करने वाले हैं।" हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ लाए, आटे और हांडी में अपना पवित्र थूक (लआब-ए-दहन) डाला और फरमाया कि रोटी पकाने वाली को बुला लो और हांडी चूल्हे पर रहने दो। उस थोड़े से आटे और मांस से एक हज़ार सहाबा को पेट भर कर खिला दिया गया और हांडी वैसे ही उबलती रही और आटा ज़रा भी कम नहीं हुआ। १। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला २५२: प्रेषक शेख अहमद, बॉम्बे से, हिकमत यार खां बरेली के माध्यम से, ११ रबी-उल-अव्वल शरीफ १३३४ हिजरी, मलफूज़।

सवाल: दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक जुआरी जिसका पेशा जुए के अलावा और कुछ न हो, या कोई नाचने-गाने वाली तवायफ या कोई भी हराम पेशे वाला

व्यक्ति बारहवीं शरीफ या ग्यारहवीं शरीफ में हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और हज़रत गौस-ए-आज़म (क़ुद्दिसा सिर्रुहू) की नियाज़ करे, तो उसका खाना शरीयत के अनुसार जायज़ है या नहीं? विश्वसनीय किताबों के हवाले से निर्देश दें। बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा। (टी)

जवाब: जिसका पेशा पूरी तरह से हराम हो, उससे मेल-जोल वैसे ही नहीं रखना चाहिए।

---

१ सहीह अल-बुखारी, किताबुल मगाज़ी, अध्याय: गज़वा-ए-खंदक, कदीमी कुतुब खाना कराची २/२८९।

पृष्ठ ६५३ का ६७४

لٹیرا ہو کر نکلا۔ خصوصاً جبکہ دعوت عام نہ ہو تو معہود و معروف سے زائد آدمی لے جانا سخت ناجائز ہے مثلاً جو لوگ عادی ہیں کہ بے آدمی کے ساتھ لئے ہوئے کہیں نہیں جاتے ان کی جود دعوت کرے گا آپ جانے گا کہ ساتھ آدمی ہو گا المعروف کالمشروط (جو بات لوگوں کے عرف اور رواج میں مشہور ہے وہ طے شدہ شرط کی طرح ہے۔ت) ہاں اگر کسی بے تکلفی والے نے دعوت کی اور کچھ حاجتمند ہیں کہ یہ ان کا ساتھ لے گیا اور ان کا بار اس پر نہ پڑے گا خواہ یوں کہ دسترخوان وسیع ہے اور دل فراخ یا یوں کہ ان کی کفالت یہ خود کرے گا اور اسے ناگوار نہ ہوگا تو حرج نہیں جابر بن عبد اللہ انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے غزوہ خندق میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور سید نا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی دعوت کی اور دو صاحبوں کے قابل کھانا پکایا، جب یہ دعوت کو عرض کرنے گئے ہیں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے بآواز بلند ارشاد فرمایا کہ اہل خندق ! جابر تمہاری ضیافت کرتا ہے، وہ ایک ہزار صحابہ کرام تھے رضی اللہ تعالیٰ عنہم، اور جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا: جب تک ہم تشریف نہ لائیں کھانا نہ اتارا جائے او کما قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (جیسا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ گھبرائے ہوئے اپنے گھر تشریف لائے اور اپنی زوجہ مقدسہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے حال بیان کیا کہ یہاں دو ہی آدمیوں کے قابل کھانا ہے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مع ایک ہزار صحابہ کے تشریف لاتے ہیں، ان بی بی نے کہا: آپ کو اس کی کیا فکر ہے جو لاتے ہیں وہی سامان فرمانے والے ہیں۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تشریف فرما ہوئے آٹے اور ہانڈی میں لعاب دہن اقدس ڈالا اور ارشاد فرمایا کہ روٹی پکانے والی بلا لو اور ہانڈی چولہے پر رہنے دو۔ اس قلیل آٹے اور گوشت سے ایک ہزار

صحابہ کو پیٹ بھر کر کھلادیا اور ہانڈی ویسا ہی جوش مارتی رہی اور آٹا ذرا کم نہ ہوا۔ ۱۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵۲: مرسلہ شیخ احمد از بمبئی معرفت حکمت یار خاں بریلی ۱۱ ربیع الاول شریف ۱۳۳۴ھ ملفوظ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص قمار باز جس کا پیشہ سوائے جوئے اور کچھ نہ ہو، یا کوئی طوائف ناچنے گانے والی یا کوئی کسی حرام پیشہ بارہویں شریف یا گیارہویں شریف میں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اور حضرت غوث اعظم قدس سرہ کی نیاز کرے اس کا کھانا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بحوالہ کتب معتبرہ ارشاد فرمائیں، بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پاہئے۔ت)

الجواب: جس کا پیشہ محض حرام کا ہو اس سے مخالطت ویسے ہی نہ چاہئے۔

---

۱ صحیح البخاری کتاب المغازی باب غزوۃ الخندق قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۲۸۹

Fatawa Razawiyya, Volume 21

Allah Almighty has stated: "And if Satan causes you to forget, then after the remembrance, do not sit with the wrongdoing people."[1] [Al-Qur'an 6:68] (T)

Eating at such a person's place is even more blameworthy, but according to the correct legal view, the food itself is not forbidden (haram) unless it is known to be mixed with something forbidden; for example, wages from singing, adultery, or bribery given to a prostitute as grain and that grain is in the food, or if he bought it with forbidden money and both the contract and the payment were based on that forbidden wealth. For instance, if he showed the forbidden money and said, 'Give it in exchange for this,' then a contract was formed based on forbidden wealth. Then, when he gave it, he paid with that same forbidden money as the price. In these two cases, the food is haram; otherwise, it is not.

"We adopt this as long as we do not know of a specific thing being forbidden."[2] From Al-Fatawa al-Hindiyya, quoting Al-Dhakhirah, from Imam Muhammad (may Allah be pleased with him). We follow this rule as long as we do not know about a specific thing being haram. This is narrated from Fatawa Hindiyya with reference to Dhakhirah, from Hazrat Imam Muhammad (may Allah be pleased with him). (T)

Question 235: Asked by Ashraf Ali, a Bengali student at Madrasa Ahle Sunnat wa Jama'at, on Thursday, Rabi' al-Akhir 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A man has married a prostitute and has brought her wealth and belongings to his house. Can that wealth now become lawful (tayyib) or not? And what is the ruling on eating and drinking in his house? Also, the man has mixed his own wealth with the prostitute's wealth. Please explain and gain reward.

Answer: That wealth can never become lawful in this manner, and by mixing his own wealth with it, he has made it impure (khabith) as well. One should not eat or drink at his place when the prostitute's wealth is dominant. And if it is known that the specific food presented is from the prostitute's wealth, then eating it is definitely haram. And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Qur'an 6:68 [2] Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Matters, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349 Page 654 of 674

फतावा रज़विय्या, जिल्द 21

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो फिर याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के पास मत बैठो।"[1] [अल-क़ुरआन 6:68] (त)

ऐसे व्यक्ति के यहाँ खाना और भी अधिक बुरा है, लेकिन सही मत के अनुसार, भोजन स्वयं हराम (वर्जित) नहीं है, जब तक कि यह ज्ञात न हो कि वह हराम चीज़ से मिला हुआ है; उदाहरण के लिए, गायन, व्यभिचार (ज़िना) की मज़दूरी, या किसी वेश्या को रिश्वत के रूप में दिया गया अनाज और वह अनाज उस खाने में है, या उसने इसे हराम धन से खरीदा हो और खरीदारी के समय अनुबंध (अक्द) और भुगतान (नक़द) दोनों उसी हराम माल पर हुए हों। उदाहरण के लिए, उसने हराम पैसा दिखाकर कहा कि 'इसके बदले में दे दो', तो यह हराम पर अनुबंध हुआ। फिर जब उसने दिया, तो वही हराम पैसा कीमत (थमन) के रूप में दिया। इन दो स्थितियों में वह भोजन हराम है; अन्यथा नहीं।

"हम इसे तब तक अपनाते हैं जब तक कि हमें किसी विशिष्ट वस्तु के हराम होने का पता न चले।"[2] (अल-फतावा अल-हिन्दिया, अल-ज़खिरा के हवाले से इमाम मुहम्मद रज़ियल्लाहु अन्हु से)। हम इसी को अपनाते हैं जब तक कि किसी विशेष चीज़ के हराम होने के बारे में न जानें। यह फतावा हिन्दिया के हवाले से ज़खिरा से रिवायत है, जो हज़रत इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है। (त)

प्रश्न 235: मदरसा अहले सुन्नत व जमाअत के बंगाली छात्र अशरफ अली द्वारा गुरुवार, रबी-उल-आख़िर 1337 हिजरी को पूछा गया। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति ने एक वेश्या से निकाह कर लिया है और उस वेश्या का धन और सामान भी अपने घर ले आया है। अब क्या वह धन पाक (तय्यब) हो सकता है या नहीं? और उसके घर में खाना-पीना कैसा है? और उस व्यक्ति ने अपना धन भी उस वेश्या के धन में मिला दिया है। बयान करें और सवाब पाएं।

उत्तर: वह धन इस तरह कभी पाक नहीं हो सकता, और अपना धन उसमें मिलाकर उसने इसे भी अशुद्ध (खबीस) कर दिया है। उसके यहाँ खाना-पीना नहीं चाहिए जब वेश्या का धन अधिक (गालिब) हो। और अगर यह पता चल जाए कि सामने आया भोजन वेश्या के धन से है, तो उसे खाना बिल्कुल हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] अल-क़ुरआन 6:68 [2] फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/349 पृष्ठ 654 का 674

قال اللہ تعالٰی "وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ"[1] اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اگر شیطان تمھیں بھلاوے میں ڈال دے تو پھر یاد آنے کے بعد ہر گز ظالموں کے پاس مت بیٹھو۔ (ت)

اس کے یہاں کھانا اور زیادہ معیوب ہے مگر مذہب صحیح میں نفس طعام حرام نہیں سوا اس صورت کے کہ وہ خود اسے وجہ حرام میں ملا ہو مثلاً اجرت غنا یا زنا یا رشوت زانیہ میں ناج دیا گیا وہ ناج اس کھانے میں ہے یا اس نے اسے زر حرام سے خریدا اور خریداری میں عقد و نقد اسی مال حرام پر جمع ہوئے مثلاً وہ زر حرام دکھا کر کہا اس کے عوض دے دو یہ تو حرام پر عقد ہوا پھر جب اس نے دے دیا وہی زر حرام ثمن میں دیا یہ حرام کا نقد ہوا ان دونوں صورتوں میں وہ کھانا حرام ہے ورنہ نہیں۔

بہ نأخذ ما لم نعرف شیئا حراما بعینہ ھندیۃ [2] عن الذخیرۃ عن محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ ہم اس کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین شے کے متعلق حرام ہونے کو نہ جانیں، فتاوٰی ہندیہ بحوالہ ذخیرہ، حضرت امام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۳۵: مسئولہ اشرف علی طالب علم بنگالی مدرسہ اہلسنت و جماعت بروز پنجشنبہ ربیع الآخر ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے ایک رنڈی سے نکاح کرلیا ہے اور اس رنڈی کا مال اسباب بھی اپنے مکان پر لے آیا ہے اب وہ مال طیب ہو سکتا ہے یا نہیں اور اس کے گھر میں کھانا پینا کیسا ہے اور اس شخص نے اپنا مال بھی اس رنڈی کے مال میں ملا دیا ہے۔ بیان کرو ثواب پاؤ گے۔

الجواب: وہ مال یوں ہر گز طیب نہیں ہو سکتا اور اس نے اپنا مال اس سے ملا کر یہ بھی خبیث کر دیا اس کے یہاں کھانا پینا نہ چاہئے جبکہ رنڈی کا مال غالب ہو اور اگر معلوم ہو کہ یہ مال جو سامنے آیا ہے رنڈی کا مال ہے جب تو اس کا کھانا بعینہ حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] القرآن الکریم ٢٨/٦ [2] فتاوی ھندیة کتاب الکراھیة الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۹ صفحہ 654 از 674

Fatawa Razawiya, Volume 21

Problem 252: Saturday, 12th Jumada al-Ula 1337 AH What is the ruling of the pure Shariah regarding which food invitation is Sunnah, and from which food invitation is it a sin to refuse or not accept? Please state in detail; clarify and be rewarded. (State it to be rewarded. - Translator)

The Answer: Accepting a Walima (wedding feast) invitation is Sunnah Mu'akkadah (a strongly emphasized prophetic tradition), provided there is no sin there such as musical instruments etc., nor any other Shari'i impediment. Acceptance consists in going there; one has the choice to eat or not. For other general invitations, acceptance is preferable as long as there is no impediment or more important task. If a person is specifically invited, they have absolute choice to accept or not. It is stated in Radd al-Muhtar:

[Table Content] Arabic Text: Someone was invited to a Walima, which is a wedding feast. It is said Walima is a name for every meal. In al-Hindiyyah, from al-Tamartashi, there is a difference of opinion regarding responding to an invitation. Some said it is obligatory (Wajib), not permissible to omit. The majority said it is Sunnah; otherwise, it is better to respond if it is a Walima, otherwise he has a choice. Responding is better because it involves bringing joy to the heart of a believer. If he responds, he has fulfilled his duty whether he eats or not, and it is better to eat if he is not fasting. In al-Binayah, responding to an invitation is Sunnah, whether it is a Walima or otherwise. As for an invitation intended for boasting or gaining praise, or...

Urdu Translation: Someone was invited to join a Walima, and Walima is the name for a wedding feast invitation. It was also said that every food invitation is called Walima. In Fatawa Alamgiri, it is narrated from Imam Tamartashi that there is disagreement regarding accepting an invitation (meaning jurists of Islamic law differ on its Shari'i status and nature). Therefore, according to some Imams, accepting an invitation is Shari'i obligatory, hence there is no room for skipping it. However, the noble scholars have stated that it is Sunnah. And the better (and preferred) thing is to surely accept a food invitation provided it is a Walima invitation, otherwise he has the choice (meaning he is independent in accepting the invitation or not), but responding is better. Because in this, there is the pleasure of a Muslim's heart (that by doing so, he will have inner joy which is desired in Islam). And when he accepts the invitation, then whatever his responsibility is, he should fulfill it, i.e., eat.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 21

मसला 252: शनिवार, 12 जमादी-उल-उला 1337 हिजरी पाक शरीयत का इस बारे में क्या हुक्म है कि खाने की दावत कौन सी सुन्नत है, और किस खाने की दावत से इनकार करना और उसे कुबूल न करना गुनाह है? तफ़सील से बयान फरमाएं। वाज़ेह करें ताकि अजर पाएं। (बयान फ़रमाएं अजर पाएं। - त.)

जवाब: वलीमा की दावत कुबूल करना सुन्नत-ए-मुअक्कदा है, बशर्ते कि वहां कोई गुनाह का काम जैसे बाजे-गाजे वगैरह न हो और न ही कोई शरीई रुकावट हो। दावत कुबूल करने का मतलब वहां जाना है; खाना या न खाना आपकी मर्ज़ी पर है। बाकी आम दावतों को कुबूल करना अफ़ज़ल (बेहतर) है, बशर्ते कि कोई रुकावट न हो या उससे ज़्यादा ज़रूरी कोई काम न हो। अगर किसी को खास तौर पर दावत दी जाए, तो उसे कुबूल करने या न करने का पूरा अख्तियार है। रद्द-अल-मुहतार में है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: किसी को वलीमे में बुलाया गया, और वलीमा शादी के खाने का नाम है। कहा गया है कि वलीमा हर खाने की दावत का नाम है। 'अल-हिंदिया' में 'अल-तमर्ताशी' के हवाले से ज़िक्र है कि दावत कुबूल करने के बारे में मतभेद है। कुछ ने इसे वाजिब (अनिवार्य) कहा है जिसे छोड़ना जायज़ नहीं। आम उलेमा ने कहा कि यह सुन्नत है; वर्ना बेहतर है कि अगर वलीमा हो तो दावत कुबूल करे, वर्ना उसे अख्तियार है। कुबूल करना बेहतर है क्योंकि इसमें मोमिन के दिल में खुशी दाखिल करना है। अगर वह दावत कुबूल कर ले तो उसने अपना फ़र्ज़ निभा दिया चाहे वह खाए या न खाए, और अगर वह रोज़े से नहीं है तो खाना बेहतर है। 'अल-बिनाया' में है कि दावत कुबूल करना सुन्नत है चाहे वह वलीमा हो या कोई और। रही बात उस दावत की जिसका मकसद दिखावा या तारीफ पाना हो, या...

उर्दू पाठ (अनुवाद): किसी को वलीमा में शमूलियत की दावत दी गई, और वलीमा शादी की दावत का नाम है। और यह भी कहा गया कि हर दावत-ए-ताम वलीमा कहलाती है। फ़तावा आलमगीरी में इमाम तमर्ताशी से रिवायत है कि दावत कुबूल करने में इख्तिलाफ़ किया गया (यानी इसकी शरीई हैसियत और नइयत में फिक्ह के माहिरों का मतभेद है)। चुनाँचे कुछ इमामों के नज़दीक दावत कुबूल करना शरीयत के मुताबिक वाजिब है, इसलिए इसे छोड़ने की कोई गुंजाइश नहीं है। लेकिन उलेमा-ए-किराम ने फ़रमाया कि वह सुन्नत है। और अफ़ज़ल (और बेहतर) यह है कि खाने की दावत

ज़रूर कुबूल करे, बशर्ते कि वह वलीमा की दावत हो, वर्ना उसे अख्तियार है कि (यानी दावत कुबूल करने या न करने में वह खुद मुख़्तार है), लेकिन कुबूल करना बेहतर है। क्योंकि इसमें एक मुसलमान के दिल की खुशी है (कि ऐसा करने से उसे दिली खुशी होगी जो इस्लाम में मतलूब/इच्छा है)। और जब दावत कुबूल कर ले, तो फिर जो उसकी ज़िम्मेदारी है उसे निभाए, यानी खाना खाए।

पेज 655/674

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۱

مسئلہ ۲۵۲: بروز شنبہ بتاریخ ۱۲ جمادی الاولٰی شریف ۱۳۳۷ھ کیا حکم ہے شرع مطہرہ کا اس میں کہ دعوت طعام کون سی سنت ہے کہ کس دعوت طعام سے انکار کرنا اور قبول نہ کرنا گناہ ہے ؟ بالتفصیل ارشاد ہو، بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر پائے۔ ت)

الجواب: دعوت ولیمہ کا قبول کرنا سنت مؤکدہ ہے جبکہ وہاں کوئی معصیت مثل مزامیر وغیرہانہ ہو نہ اور کوئی مانع شرعی ہو، اور اس کا قبول وہاں جانے میں ہے، کھانے نہ کھانے کا اختیار ہے باقی عام دعوتوں کا قبول افضل ہے جبکہ نہ کوئی مانع ہو نہ کوئی اس سے زیادہ اہم کام ہو، اور خاص اس کی کوئی دعوت کرے تو قبول کرنے نہ کرنے کا اسے مطلقاً اختیار ہے۔ ردالمحتار میں ہے:

[جدول] دعی الی الولیمة ھی طعام العرس وقیل الولیمة اسم لکل طعام وفی الھندیة عن التمرتاشی اختلف فی اجابة الدعوة وقال بعضھم واجبة لا یسع ترکھا وقال العامة ھی سنة والا فضل ان یجیب اذا کانت ولیمة والافھو مخیر والاجابه افضل لان فیھا ادخال السرور فی قلب المؤمن واذا اجاب فعل ما علیه اکل اولا والافضل ان یأکل لو غیر صائم وفی البنایة اجابة الدعوة سنة ولیمة او غیرھا و اما دعوة یقصد بھا التطاول وانشاء الحمد او

کسی کو ولیمہ میں شمولیت کی دعوت دی گئی، اور ولیمہ شادی کی دعوت کا نام ہے۔ اور یہ بھی کہا گیا کہ ہر دعوت طعام ولیمہ کہلاتی ہے۔ فتاوٰی عالمگیری میں امام تمرتاشی سے روایت ہے کہ دعوت قبول کرنے میں اختلاف کیا گیا (یعنی اس کی شرعی حیثیت و نوعیت میں ماہرین قانون فقہ کا اختلاف ہے) چنانچہ بعض ائمہ کے نزدیک دعوت قبول کرنا شرعاً واجب ہے، لہٰذا اس کے ترک

کی کوئی گنجائش نہیں لیکن علماء کرام نے فرمایا کہ وہ سنت ہے۔ اور افضل (اور عمدہ) یہ ہے کہ دعوت طعام ضرور قبول کرے بشرطیکہ دعوت ولیمہ ہو ورنہ اسے اختیار ہے کہ (یعنی دعوت قبول کرنے نہ کرنے میں وہ خود مختار ہے) لیکن اجابت بہتر ہے۔ کیونکہ اس میں ایک مسلمان کے دل کی خوشنودی ہے (کہ اس طرح کرنے سے اس کو دلی مسرت ہوگی جو کہ اسلام میں مطلوب ہے) اور جب دعوت قبول کرلے تو پھر جو کچھ اس کی ذمہ داری ہے اسے نبھائے کھانا

Fatawa Razawiya Volume 21

[Arabic Text Block]: "As for what resembles it, it is not appropriate to accept it, especially for the people of knowledge. Its implication is that it is a Sunnat-e-Mu'akkada (emphasized sunnah), unlike others. The commentators of 'Al-Hidaya' explicitly stated that it is close to being obligatory (Wajib). In 'Al-Tātārkhāniyya', quoting 'Al-Yanābi'', it is said: if one is invited to a meal, then accepting is obligatory provided there is no sin or innovation (bid'ah). Abstaining is safer in our times, unless it is known with certainty that there is no innovation or sin. It seems this applies to invitations other than walima, based on what has passed. Reflect on this. And Allah knows best."

[Urdu Text Block]: Whether one eats or not, it is better that if one is not fasting, one should certainly eat. In 'Al-Binaya Sharh Al-Hidaya', it is stated that accepting a food invitation is Sunnah, whether it's a walima or any other invitation. As for invitations intended for fame, show, pride, vanity, or poetic praise etc., it is more appropriate for people of knowledge to decline and reject such invitations. The implication is that a walima invitation is Sunnat-e-Mu'akkada, while others are not. However, the commentators of 'Hidaya' clarified that the ruling for invitations is close to being obligatory. In 'Al-Tātārkhāniyya', it's quoted from 'Al-Yanābi'' that if someone is invited to a feast, it is obligatory to accept provided no sin or innovation takes place there. In our times, it is safer to refrain from joining. Yes, if one is strongly certain there's no sin or innovation, then one must attend. It appears this applies to non-walima events. Reflect on what has been discussed. And Allah Almighty knows best.

Problem 255: From Bombay, Sandhurst Road No. 9, Sheikh Imam Ali Sahib Ice Cream wala, Saturday 6 Ramadan Mubarak 1334 AH. Is shrimp/prawn counted among fish or not? Is eating it permissible in our school of thought (Madhab), or is it disliked (Makruh), or what? That's all.

The Answer: There is a difference of opinion regarding shrimp, whether it is a fish or not. If it is a fish, it is Halal, otherwise it is Haram. Therefore, it is cautious to avoid it. And Allah Almighty knows best.

Problem 256: From the region of Kathiawar, place Atiyan, Amin Ahmed, Thursday 19 Dhu al-Hijjah 1334 AH. Some say that eating meat forever (regularly/always) is not proven from the Holy Quran...

1. Rad al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/221.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

[अरबी पाठ ब्लॉक]: "जो इसके समान है, उसे स्वीकार करना उचित नहीं है, विशेष रूप से विद्वानों के लिए। इसका निहितार्थ यह है कि यह सुन्नत-ए-मुअक्कदा है, दूसरों के विपरीत। 'अल-हिदाया' के टीकाकारों ने स्पष्ट किया है कि यह वाजिब (अनिवार्य) के करीब है। 'अत-तातारखनियाह' में 'अल-यनाबी' के हवाले से कहा गया है: यदि किसी को भोजन के लिए आमंत्रित किया जाता है, तो उसे स्वीकार करना वाजिब है बशर्ते कि वहाँ कोई पाप या नवाचार (बिदअत) न हो। हमारे समय में इससे बचना अधिक सुरक्षित है, जब तक कि यह निश्चित रूप से ज्ञात न हो कि कोई बिदअत या पाप नहीं है। ऐसा प्रतीत होता है कि यह वलीमा के अलावा अन्य निमंत्रणों पर लागू होता है। इस पर विचार करें। और अल्लाह बेहतर जानता है।"

[उर्दू पाठ ब्लॉक]: चाहे खाए या न खाए, लेकिन ज़्यादा बेहतर यह है कि अगर रोज़ा न हो तो खाना ज़रूर खाए। और 'अल-बिनाया शरह अल-हिदाया' में है कि दावत-ए-ताम (भोजन का निमंत्रण) स्वीकार करना सुन्नत है, चाहे वह वलीमा की दावत हो या कोई और दावत। रही वह दावत जिसका मक़सद नाम-ओ-नमूद, दिखावा, फ़ख़्र-ओ-रिया और क़सीदा-गोई वग़ैरा हो, तो ऐसी दावत को क़बूल न करना और रद्द कर देना ही ज़्यादा मुनासिब है, ख़ासकर अहल-ए-इल्म हज़रात के लिए। और इसका तक़ाज़ा यह है कि वलीमा की दावत सुन्नत-ए-मुअक्कदा है, इसके अलावा यह हुक्म नहीं है। अलबत्ता शारेहीन-ए-हिदाया ने यह तसरीह फ़रमाई कि दावत का हुक्म वाजिब के क़रीब है। तातारख़ानिया में यनाबी के हवाले से मनक़ूल है कि अगर किसी को दावत में शामिल होने के लिए बुलाया जाए तो उसे क़बूल करना वाजिब है, बशर्ते कि वहाँ कोई गुनाह और बिदअत का काम न हो। और हमारे ज़माने में ज़्यादा सलामती इसी में है कि दावत में शिरकत से बाज़ रहे। हाँ, अलबत्ता अगर उसे पुख्ता यक़ीन हो कि वहाँ कोई गुनाह या बिदअत नहीं है (तो ज़रूर शरीक हो)। और ज़ाहिर यह है कि इसे ग़ैर-वलीमा पर महमूल किया जाए। इन बातों पर ग़ौर करें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 255: मुंबई, सैंडहर्स्ट रोड नंबर 9, शेख इमाम अली साहब आइसक्रीम वाले की जानिब से, शनिवार 6 रमज़ान मुबारक 1334 हिजरी। क्या झींगा मछली मछलियों में गिनी जाती है या नहीं? और हमारे मज़हब में इसका खाना जायज़ है या मकरूह या क्या? फ़क़त।

अल-जवाब: झींगे के बारे में इख़्तिलाफ़ (मतभेद) है कि वह मछली है या नहीं। अगर मछली है तो हलाल है, वरना हराम। लिहाज़ा इससे बचने में एहतियात है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 256: मुल्क काठियावाड़, मक़ाम अड़ियान, अमीन अहमद, गुरुवार 19 ज़िल-हिज्जा 1334 हिजरी। कुछ लोग कहते हैं कि हमेशा गोश्त खाना कुरान शरीफ से साबित नहीं है...

---

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/221।

ما اشبهه فلا ينبغي اجابتها لاسيما اهل العلم اهـ ومقتضاه انها سنة مؤكدة بخلاف غيرها وصرح شراح الهداية بانها قريبة من الواجب وفي التاتارخانية عن الينابيع لو دعي الى دعوة فالواجب الاجابة ان لم يكن هنالك معصية ولا بدعة والامتناع اسلم في زماننا الا اذا اعلم يقيناً ان لا بدعة ولا معصية اهـ والظاهر حمله على غير الوليمة لما مر تأمّل اهـ والله تعالى اعلم۔

خواہ کھائے یا نہ کھائے، لیکن زیادہ بہتر یہ ہے کہ اگر روزہ دار نہ ہو تو کھانا ضرور کھائے، اور البنایۃ شرح الھدایۃ میں ہے کہ اجابت دعوت طعام سنت ہے خواہ وہ دعوت ولیمہ ہو یا کوئی اور دعوت ہو، رہی وہ دعوت کہ جس سے نام ونمود، نمائش اور فخر وریا اور قصیدہ گوئی وغیرہ مقصود ہو، تو پھر اس قسم کی دعوت کو قبول نہ کرنا اور مسترد کردینا ہی زیادہ مناسب ہے خصوصاً اہل علم حضرات کے لئے (یہی زیادہ موزوں ہے) اھ اور اس کا مقتضا یہ ہے کہ دعوت ولیمہ سنتِ مؤکدہ ہے جس کے علاوہ یہ حکم نہیں البتہ شارحین ہدایہ نے یہ تصریح فرمائی کہ دعوت کا حکم واجب کے قریب ہے۔ تاتارخانیہ میں ینابیع کے حوالے سے منقول ہے کہ اگر کسی کو شمولیتِ دعوت کے لئے مدعو کیا جائے تو اسے قبول کرنا واجب ہے بشرطیکہ وہاں کوئی گناہ اور بدعت کا کام نہ ہو، اور ہمارے زمانے میں زیادہ سلامتی اسی میں ہے کہ دعوت میں شمولیت سے باز رہے۔ ہاں البتہ اگر اسے قوی یقین ہو کہ وہاں کوئی گناہ اور بدعت نہیں (تو پھر ضرور شریک ہو) اور ظاہر یہ ہے کہ اسے غیر ولیمہ پر حمل کیا جائے۔ اس وجہ سے جو بات گزر چکی۔ غور وفکر کیجئے اھ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۵۵: از بمبئی سندھرسٹ روڈ نمبر ۹ شیخ امام علی صاحب اسکری والے روز شنبہ ۶ رمضان المبارک ۱۳۳۴ھ جھینگا مچھلی کا شمار مچھلیوں میں ہے یا نہیں اور اس کا کھانا ہمارے مذہب میں جائز ہے یا مکروہ یا کیا؟ فقط

الجواب: جھینگے میں اختلاف ہے کہ وہ مچھلی ہے یا نہیں ۔ اگر مچھلی ہے حلال ورنہ حرام۔ لہٰذا اس سے بچنے میں احتیاط ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵۶: از ملک کاٹھیاواڑ مقام اڑتیان امین احمد پنجشنبہ ۱۹ ذی الحجہ ۱۳۳۴ھ گوشت ہمیشہ کے واسطے کھانا بعض بولتے ہیں کہ یہ قرآن شریف سے ثابت نہیں اس کا

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۱

جلد ۲۱ (Volume 21) فتاوی رضویہ (Fatawa Razawiyya)

To write a summary.

The Answer: There is no prohibition in the Holy Quran against eating meat forever. This is incorrect; yes, the Holy Quran has forbidden self-indulgence.

Problem 257: Bareilly, Nau Mahalla, 17 Safar 1335 AH What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shari'ah say regarding this matter: is it permissible or impermissible for Muslims to hunt during the ten days of Muharram al-Haram? Explain and you will be rewarded.

The Answer: Whoever has a need for an animal for food or medicine, if he kills one animal according to his need, it will not be an act of sport or recreation. The noble verse "And when you have left the state of ihram, then hunt" (O people! When you have finished with ihram and become halal, then if you wish to hunt, you can do so. - T) mentions this. But hunting done for the aforementioned amusement without need is inherently impermissible, as it is a form of fun and games, and people themselves call it "playing at hunting." To take the lives of speechless creatures for sport is oppression and cruelty. It is stated in Al-Ashbah wal-Naza'ir:

[Table/Box Start] Left Column: Hunting is permissible except for amusement. Right Column: (Remember) Hunting is permissible except when it is for sport (then there is no permission for it). - (T) [Table/Box End]

Similarly it is in Al-Wajiz al-Kardari and Tanwir al-Absar, so it is a game and an impermissible game, especially during the ten days of Muharram.

[Table/Box Start] Left Column: Surely to Allah we belong and to Him we shall return, and Allah is sufficient for us and what an excellent Disposer of affairs! And Allah Almighty knows best. Right Column: Indeed, we are the property of Allah Almighty and to Him we shall return, and Allah Almighty is sufficient for us and what an excellent helper He is. And Allah Almighty knows everything well. - (T) [Table/Box End]

Problem 258: Sent by Muhammad Hasan Sahib Farooqui, Purnia district, Islampur post office, 22 Safar 1335 AH Is it permissible to eat at the house of a usurer or not? And how is it to eat from wealth in which there is suspicion of usury? And if Zaid continued to collect usurious wealth all his life and his son Amr knows very well that this wealth is entirely usury...

1. The Holy Quran 5/2

2. Al-Ashbah wal-Naza'ir, The Second Art, Book of Hunting, Idaratul Quran Karachi 2/104

सारांश लिखना।

उत्तर: कुरान मजीद में हमेशा मांस खाने की कहीं मनाही नहीं है। यह गलत बात है, हाँ कुरान मजीद ने आत्म-भोग (नफ़्स परवरी) को मना फ़रमाया है।

मसला 257: बरेली, नौ महल्ला, 17 सफ़र 1335 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में क्या फ़रमाते हैं: क्या मुहर्रम अल-हराम के दस दिनों में मुसलमानों के लिए शिकार खेलना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: जिसे खाने या दवा के लिए किसी जानवर की ज़रूरत है, अगर वह ज़रूरत के अनुसार एक जानवर मार लाए तो यह किसी खेल या मनोरंजन का कार्य नहीं होगा। कुरान की आयत "जब तुम एहराम से फ़ारिग हो जाओ तो शिकार करो" (लोगो! जब तुम एहराम से फ़ारिग होकर हलाल हो जाओ, तो फिर अगर शिकार करना चाहो तो कर सकते हो। - त) इसी का ज़िक्र है। लेकिन बिना ज़रूरत के मात्र मनोरंजन के लिए जो शिकार किया जाता है, वह स्वयं नाजायज़ है क्योंकि इसे लोग खेल-कूद कहते हैं, और खेल के लिए बेज़ुबान जानवरों की जान लेना ज़ुल्म और बेरहमी है। अश्बाह वन-नज़ायर में है:

[तालिका/बॉक्स प्रारंभ] बायां कॉलम: शिकार करना मुबाह (जायज़) है सिवाय इसके कि जब वह खेल के तौर पर हो। दायां कॉलम: (याद रखो) शिकार करना जायज़ है लेकिन जब वह खेल के तौर पर हो (तो उसकी अनुमति नहीं है)। - (त) [तालिका/बॉक्स समाप्त]

इसी तरह वजीज़ करदरी और तनवीरुल अबसार में है। तो यह खेल है और नाजायज़ खेल, और फिर मुहर्रम के दस दिन।

[तालिका/बॉक्स प्रारंभ] बायां कॉलम: बेशक हम अल्लाह ही के हैं और उसी की तरफ लौटने वाले हैं और अल्लाह हमारे लिए काफी है और वह बेहतरीन कार्यसाधक है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। दायां कॉलम: बेशक हम अल्लाह तआला की मिल्कियत हैं और उसी की तरफ लौट कर जाएंगे, और अल्लाह तआला हमारे लिए काफी है और वह क्या ही अच्छा कारसाज़ (सहायक) है। और अल्लाह तआला सब कुछ अच्छी तरह जानता है। - (त) [तालिका/बॉक्स समाप्त]

मसला 258: प्रेषक: मुहम्मद हसन साहब फ़ारूक़ी, ज़िला पूर्णिया, डाकखाना इस्लामपुर, 22 सफ़र 1335 हिजरी। सूदखोर (ब्याजखोर) के घर का खाना जायज़ है या नहीं? और जिस माल में सूद का संदेह हो उसका खाना कैसा है? और अगर ज़ैद पूरी उम्र सूद का माल जमा करता रहा और उसके बेटे अम्र को अच्छी तरह मालूम है कि यह पूरा माल सूद का है...

1. अल-कुरान अल-करीम 5/2
2. अल-अश्बाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्नुस-सानी, किताबुस-सय्यद, इदारतुल कुरान कराची 2/104

جلد ۲۱ فتاوی رضویہ

خلاصہ لکھنا۔

الجواب: قرآن مجید میں گوشت ہمیشہ کھانے کی کہیں ممانعت نہیں۔ یہ غلط بات ہے ہاں نفس پروری کو قرآن مجید نے منع فرمایا ہے۔

مسئلہ ۲۵۷: بریلی نو محلہ ۱۷ صفر ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین بیچ اس امر کے ، عشرہ محرم الحرام میں شکار کھیلنا مسلمانوں کو درست ہے یا نا درست؟ بینوا توجروا

الجواب: جسے کھانے یا دوا کے لئے کسی جانور کی حاجت ہے وہ اگر بقدرِ حاجت وہ ایک جانور مار لائے تو یہ کسی کھیل یا تفریح کا فعل نہ ہوگا آیہ کریمہ " اِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوْا" ۱ (لوگو! جب تم احرام سے فارغ ہو کر حلال ہو جاؤ تو پھر شکار کرنا چاہو تو کر سکتے ہو۔ ت) اسی کا ذکر ہے مگر بے حاجت مذکورہ تفریح طبع کے لئے جو شکار کیا جاتا ہے وہ خود ناجائز ہے کہ ایک لہو ولعب لوگ خود اسے شکار کھیلنا کہتے ہیں ، اور کھیل کے لئے بے زبانوں کی جان ہلاک کرنا ظلم و بے دردی ہے۔ اشباہ والنظائر میں ہے :

[باکس شروع] بایاں کالم: الصید مباح الاللتلھی ۲ ۔ داہنا کالم: (یاد رکھو) شکار کرنا مباح ہے مگر جب کہ بطور کھیل ہو (تو اس کی اجازت نہیں) ۔ (ت) [باکس ختم]

اسی طرح وجیز کردری و تنویر الابصار میں ہے تو کھیل اور ناجائز کھیل اور عشرہ محرم۔

[باکس شروع] بایاں کالم: انا للہ وانا الیہ راجعون وحسبنا اللہ ونعم الوکیل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ داہنا کالم: بے شک ہم اللہ تعالیٰ کا مال ہیں اور اسی کی طرف لوٹ کر جائیں گے، اور اللہ تعالیٰ ہمیں کافی ہے اور وہ کیا ہی اچھا کارساز ہے۔ اور اللہ تعالیٰ سب کچھ اچھی طرح جانتا ہے۔ (ت) [باکس ختم]

مسئلہ ۲۵۸: مرسلہ محمد حسن صاحب فاروقی ضلع پورینہ ڈاکخانہ اسلام پور ۲۲ صفر ۱۳۳۵ھ سود خوار کے مکان کا کھانا درست ہے یا نہیں؟ اور جس مال میں کہ سود کا شبہ ہو اس کا کھانا کیسا ہے؟ اور اگر زید تمام عمر سود کا مال جمع کرتا رہا اور اس کے بیٹے عمرو کو بخوبی معلوم کہ یہ مال تمام سود کا ہے

۱ القرآن الکریم ۵ / ۲ ۲ الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الصید ادارۃ القرآن کراچی ۲ / ۱۰۴

Fatawa Razawiyya Volume 21

Question: In this case, after Zaid's death, can that wealth be lawful for Amr's right or not? And in case it's not known whether it's interest money or from trade or any other lawful source, but in reality, it was interest money, if he considers it lawful wealth and consumes it, who will be the sinner? Only.

The Answer: A thing that is specifically known to be interest, like wheat or rice, consuming it is undoubtedly prohibited. And if it was purchased with interest money such that the money was shown and it was said "I am giving this in exchange for this," and then the same money was given, then this thing also became unlawful. And if it was not like this, then it is not prohibited. However, it is appropriate to avoid the wealth of an interest-eater as much as possible, but it is not forbidden until it is known.

Arabic quote: "We adopt this as long as we do not know something to be specifically prohibited." In Hindiyyah (Fatawa Alamgiri) quoted from Al-Dhakhirah on the authority of Imam Muhammad, may Allah have mercy on him. (T)

If the heir knows that such and such money is interest, then it is not permissible for him to take it; rather, he should return it to the person it was taken from or give it in charity. And if he does not know specifically regarding the amount of money how much of it is prohibited, then he should reach that much amount to the deserving. And if even this is not known, then it is lawful for the one who takes it and its burden is on him (the deceased). And Allah Almighty knows best.

Issue 259: Sent by Muhammad Taqi, location Baksar adjacent to Railway Station, via Haji Rahim Bakhsh, 30 Rabi al-Awwal 1335 AH. How is the earning from the profession of photography? Only.

The Answer: Eating and drinking from the earnings of the profession of photography is not permissible because it is an evil earning. And Allah Almighty knows best.

Issue 260 & 261: From Pilibhit, Mohalla Sher Muhammad, adjacent to Meat Market, sent by Habib Ahmad Sahib, 22 Rabi al-Awwal 1336 AH. (1) How is eating sweets or food etc. prepared by a Hindu or drinking water, syrup etc.? And what about jaggery, oil, and ghee etc. in which water is not absorbed; is eating them permissible or impermissible? Especially in places where (only they reside).

Footnote: 1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 10, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/322.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

प्रश्न: इस सूरत में ज़ैद के मरने के बाद क्या वह माल अम्र के हक़ में हलाल हो सकता है या नहीं? और अगर यह मालूम न हो कि यह सूद (ब्याज) का माल है या तिजारत का या कोई और हलाल ज़रिया, लेकिन वास्तव में वह सूद का माल था, अगर वह उसे हलाल समझकर खाए तो गुनहगार कौन होगा? फ़क़त।

उत्तर: जो चीज़ वास्तव में सूद में आई हो, जैसे गेहूँ या चावल, उसका खाना निसंदेह हराम (वर्जित) है। और अगर सूद के रुपयों से इस तरह खरीदी गई कि रुपये दिखाकर कहा गया कि इसके बदले दे और फिर वही रुपये दिए तो वह चीज़ भी नाजायज़ हो गई, और अगर ऐसा नहीं तो हराम नहीं, लेकिन सूदखोर के माल से परहेज़ करना जहाँ तक संभव हो उचित है, मगर हराम तब तक नहीं जब तक मालूम न हो।

अरबी उद्धरण: "हम इसी को अपनाते हैं जब तक कि किसी चीज़ के विशेष रूप से हराम होने का पता न चले।" हिन्दिया (फ़तावा आलमगीरी) में ज़ख़ीरा के हवाले से इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) से वर्णित है। (त)

वारिस अगर जानता है कि फ़लाँ रुपया सूद का है तो उसे लेना जायज़ नहीं, उसे उस व्यक्ति को वापस कर दे जिससे लिया था या सदक़ा (दान) कर दे। और अगर किसी निश्चित राशि के बारे में यह नहीं जानता कि उसमें कितनी राशि हराम है, तो वह उतनी राशि हक़दार तक पहुँचाए। और अगर यह भी मालूम न हो तो लेने वाले पर वबाल (पाप का भार) नहीं और उसके लिए हलाल है। वल्लाहू तआला आलम (और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है)।

मसला 259: मुरसला मुहम्मद तक़ी, मुक़ाम बक्सर, मुत्तसिल (सटा हुआ) स्टेशन रेलवे, बतवस्सुत हाजी रहीम बख़्श, 30 रबीउल अव्वल 1335 हिजरी। पेशा तस्वीर (फ़ोटोग्राफ़ी) की कमाई से खाना पीना कैसा है? फ़क़त।

उत्तर: पेशा तस्वीर की कमाई से खाना पीना जायज़ नहीं क्योंकि यह खबीस (बुरी) कमाई है। वल्लाहू तआला आलम।

मसला 260 व 261: पीलीभीत, मोहल्ला शेर मुहम्मद, मुत्तसिल मीट मार्केट, मुरसला हबीब अहमद साहब, 22 रबीउल अव्वल 1336 हिजरी। (1) हिन्दू के हाथ का बना हुआ हलवा या शिरीनी वग़ैरह

खाना या पानी शरबत वग़ैरह पीना कैसा है? और गुड़ और तेल और घी वग़ैरह जिनमें पानी जज़्ब नहीं होता, क्या उनका खाना जायज़ है या नाजायज़? किसी ऐसे गाँव में जहाँ (सिर्फ वही हो)।

पादलेख: 1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब दशम, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/322।

تو اس صورت میں بعد مرنے زید کے وہ مال عمرو کے حق میں حلال ہو سکتا ہے یا نہیں؟ اور در صورت نہ معلوم ہونے عمرو کے کہ یہ مال سود کا ہے یا کہ تجارت کا یا اور کوئی کمال حلال کا، مگر در حقیقت وہ مال سود کا تھا، اگر وہ مال حلال سمجھ کر کھائے تو کون گنہگار ہو گا؟ فقط۔

الجواب: جو چیز بعینہ سود میں آئی ہو مثلاً گیہوں یا چاول، اس کا کھانا بلاشبہ حرام ہے۔ اور اگر سود کے روپے سے خریدی گئی یوں کہ وہ روپیہ دکھا کر کہا گیا کہ اس کے بدلے دے دے اور پھر وہی روپیہ قیمت میں دے دیا تو یہ چیز بھی ناجائز ہو گئی، اور اگر ایسا نہیں تو حرمت نہیں، مگر سود خوار کے یہاں کھانے سے احتراز مناسب ہے۔ اور شبہ کے مال سے زیادہ احتراز چاہئے مگر حرمت نہیں جب تک معلوم نہ ہو،

به نأخذ مالم نعرف شیئاً حراماً بعینه هندیة عن الذخیرة عن محمد رحمه الله تعالٰی۔ ہم اسی کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین چیز کے حرام ہونے کو نہ پہچانیں، ہندیہ (فتاوٰی عالمگیری) میں ذخیرہ کے حوالے سے امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی سے مروی ہے۔ (ت)

وارث اگر جانتا ہے کہ فلاں روپیہ سود کا ہے تو اسے لینا جائز نہیں مورتھ نے جس سے لیا تھا اسے واپس دے یا تصدق کرے اور اگر کسی معین روپے کی نسبت علم نہیں اتنا جانتا ہے کہ اس میں اس قدر روپے حرام کے ہیں تو اتنا روپیہ مستحق کو پہنچائے، اور اگر یہ بھی نہیں معلوم تو لینے والے پر وبال اور اس کے لئے حلال۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۵۹: مرسلہ محمد تقی مقام بکسر متصل اسٹیشن ریلوے بتوسط حاجی رحیم بخش ۳۰ ربیع الاول ۱۳۳۵ھ پیشہ تصویر سے اکل و شرب کیسا ہے؟ فقط۔

الجواب: تصویر حرام کے پیشہ سے اکل و شرب جائز نہیں کہ وہ کسب خبیث ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۶۰ و ۲۶۱: از پیلی بھیت محلہ شیر محمد متصل مارکیٹ گوشت مرسلہ حبیب احمد صاحب ۲۲ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ (۱) ہندو کے ہاتھ کا بنایا ہوا شرینی وغیرہ کھانا یا پانی شربت وغیرہ پینا کیسا ہے؟ اور گڑ اور تیل اور گھی وغیرہ جن میں پانی جذب نہیں ہوتا ہے ان کا کھانا جائز ہے یا ناجائز ہے؟ کسی گاؤں میں جہاں

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیة الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۲۲ Page 658 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

What should be done if there is no Muslim around or at a railway station where no Muslim is present? A preacher said that eating at a Hindu's place causes darkness in the heart, and eating once prevents prayers from being accepted for forty days. If eating once prevents prayers for forty days, then daily eating will turn the heart completely black. Therefore, there should be a fatwa declaring such food strictly prohibited (Haram Qat'i). It is hoped that a detailed answer will be written. (2) Is it permissible to eat with someone who definitively does not pray (Be-Namazi) and does not even remember the Kalima well? And how should one treat relatives in a village who fit this description?

The Answer: (1) Eating meat at a Hindu's place is prohibited (Haram). Regarding other things, the fatwa is for permissibility (jawaz) and piety (taqwa) is to abstain. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) says: | We adopt this as long as we do not recognize a specific thing as prohibited (Haram) by itself. | We choose this as long as we do not recognize the prohibition of a specific thing. (T) |

The notion that prayers are not accepted for forty days is purely incorrect, and it is difficult to avoid such situations while living in India. "He has not placed upon you any hardship in the religion" - And Allah knows best. | Allah has not placed any hardship upon you in the religion (Islam). And Allah the Almighty knows best. (T) |

(2) The practice of the righteous predecessors (Salaf Saliheen) has been varied regarding interaction with the wicked (Fasiqeen), and it is based on Sharia benefit. For someone who is expected to come to the right path through kindness, one should associate with them for their guidance. For someone who might be influenced and leave sinning if one cuts ties with them, one should cut ties for their guidance. However, cutting ties with parents is not permitted in any way. And Allah the Almighty knows best.

Problem 262: From Raipur, Chhattisgarh, sent by Gauhar Ali, Petition Writer, Naya Para Akhada. What is the ruling regarding drinking alcohol?

The Answer: Alcohol is prohibited (Haram) and is the mother of all impurities and filths. The one who drinks it will be made to drink the burning blood and pus of the people of Hell in Hell. And Allah the Almighty knows best.

1 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/342 2 Al-Quran Al-Karim 22/78

फतावा रजविया जिल्द 21

यदि कोई मुस्लिम न हो या रेलवे स्टेशन पर जहाँ कोई मुस्लिम न हो, तो क्या करना चाहिए? एक उपदेशक ने कहा था कि हिंदू के यहाँ खाने से दिल में अँधेरा होता है और एक बार खाने से चालीस दिन तक दुआ कबूल नहीं होती। जब एक बार खाने से चालीस दिन तक दुआ कबूल नहीं होती, तो रोज़मर्रा के खाने से दिल बिल्कुल काला हो जाएगा। तो इस खाने पर 'हराम कतई' (निश्चित रूप से वर्जित) होने का फतवा होना चाहिए। उम्मीद है कि विस्तार से उत्तर लिखा जाएगा। (2) क्या ऐसे व्यक्ति के साथ खाना जायज़ है जो निश्चित रूप से नमाज़ नहीं पढ़ता (बे-नमाज़ी) और उसे कलिमा तक अच्छी तरह याद नहीं है? और गाँव के उन रिश्तेदारों के साथ कैसा व्यवहार किया जाए जो इस श्रेणी में आते हैं?

उत्तर: (1) हिंदू के यहाँ मांस खाना हराम है और अन्य चीज़ों के बारे में फतवा जायज़ होने का है और तक़वा (परहेज़गारी) बचने में है। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) फरमाते हैं: | हम इसे तब तक अपनाते हैं जब तक हम किसी चीज़ को स्वयं हराम न जान लें | हम उसी को चुनते हैं जब तक किसी विशिष्ट चीज़ की हुरमत (मनाही) को न पहचान लें (त) |

चालीस दिन तक दुआ कबूल न होना सरासर गलत है और हिंदुस्तान में रहकर इससे बचना मुश्किल है। "उसने तुम पर दीन में कोई तंगी नहीं रखी" - और अल्लाह बेहतर जानता है। | अल्लाह तआला ने दीन (इस्लाम) में तुम पर कोई तंगी नहीं रखी, और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानने वाला है। (त) |

(2) फासिकों (पापियों) के साथ व्यवहार में 'सलफ सालेहीन' (नेक पूर्वजों) का तरीका अलग-अलग रहा है और इसका आधार शरई मसलेहत (हित) पर है। जिसके बारे में यह पता हो कि वह नरमी से सही रास्ते पर आ जाएगा, तो उसकी हिदायत (मार्गदर्शन) के लिए उससे मेल-जोल रखा जाए। और जिसके बारे में यह पता हो कि मेरे संबंध तोड़ने से उस पर असर पड़ेगा और वह गुनाह छोड़ देगा, तो उसकी हिदायत के लिए उससे संबंध तोड़ दिए जाएँ। मगर माँ-बाप से संबंध विच्छेद की किसी भी तरह अनुमति नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानने वाला है।

मसला 262: रायपुर, छत्तीसगढ़ से प्रेषित गौहर अली, अर्ज़ी-नवीस, नयापारा अखाड़ा। शराब पीने के बारे में क्या मसला है?

उत्तर: शराब हराम है और सभी नजासतों (अशुद्धियों) और गंदगियों की माँ है। इसके पीने वाले को जहन्नुम में जहन्नुमियों का जलता हुआ लहू और पीप पिलाया जाएगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानने वाला है।

---

1 फतावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/342 2 अल-क़ुरान अल-करीम 22/78

مسلمان نہ ہو یاریل کے اسٹیشن پر جہاں مسلمان نہ ہو کیا کرنا چاہئے ، ایک واعظ نے کہا تھا کہ ہندو کے یہاں کھانے سے دل میں اندھیرا ہوتا ہے اور ایک مرتبہ کھانے سے چالیس یوم تک دعا قبول نہیں ہوتی، جب ایک دفعہ کھانے سے چالیس یوم دعا قبول نہیں ہوتی تو روز مرہ کھانے سے قلب بالکل سیاہ ہو جائے گا تو اس کھانے پر حرام قطعی ہونے کا فتوٰی ہونا چاہئے ، امید کہ جواب مشرح تحریر فرمایا جائے۔ (۲) بے نمازی قطعی جسے کلمہ تک اچھی تک یاد نہ ہو اس کے ہمراہ کھانا جائز ہے یا نہیں؟ اور گاؤں والے جو رشتہ دار ہوں اور صفت مذکور سے موصوف ہوں ان سے کس طرح سلوک کیا جائے؟ الجواب: (۱) ہندو کے یہاں گوشت کھانا حرام ہے اور اور چیز میں فتوٰی جواز اور تقوٰی احتراز ، امام محمد رحمتہ اللہ تعالٰی علیہ فرماتے ہیں: | بہ ناخذ ما لم نعرف شیئاً حراما بعینہ | ہم اسی کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین چیز کی حرمت کو نہ پہچانیں (ت) |

چالیس دن دعا قبول نہ ہونا محض غلط ہے اور ہندوستان میں رہ کر احتراز دشوار۔ "مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ" - واللہ تعالٰی اعلم۔ | اللہ تعالٰی نے دین (اسلام) میں تم پر کوئی تنگی نہیں رکھی، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) |

(۲) فاسقوں کے ساتھ سلوک میں سلف صالح کا عمل مختلف رہا ہے اور اس کا مبنی مصلحت شرعیہ ہے جسے یہ جانے کہ نرمی سے راہ پر آئے گا اس سے ہدایت کے لئے میل جول کرے اور جسے یہ جانے کہ میرے قطع تعلق سے اس پر اثر پڑے گا اور گناہ چھوڑے گا اس سے ہدایت کے لئے قطع کرے مگر ماں باپ سے کہ ان سے قطع کی کسی طرح اجازت نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۶۲: از رائے پور چھتی گڑھ مرسلہ گوہر علی عرائض نویس نیا پارہ اکھاڑا شراب خواری کی نسبت کیا مسئلہ ہے؟ الجواب: شراب حرام ہے اور سب نجاستوں گندگیوں کی ماں ہے اس کے پینے والے کو دوزخ میں دوزخیوں کا جلتا لہو اور پیپ پلایا جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۴۲ 2 القرآن الکریم ۲۲/ ۷۸

Fatawa Razawiyya Volume 21

Problem 263 to 265: From Kamal Pura, Jaitpura area, Banaras, sent by Khuda Bakhsh Zardozi, owner of Islamia Flour Mill, 20 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. Regarding wedding feasts, there are three scenarios; please state the separate ruling for attending each: (1) Some people first feed guests at a feast and then send out the wedding procession (Baraat) on the same or next day. Although there are no musical instruments at the feast gathering, the guests know that the procession departing from here in a day or two will have musical instruments, etc. (2) Some people host the feast after bringing the bride home. Although there is nothing objectionable at the feast gathering, everything (music, etc.) was present in the wedding procession. (3) The feast is at the bride's house, and there are no musical instruments there. However, the wedding procession that arrived at her house had everything like musical instruments, etc. There are three conditions for the bride's family members; please write a separate ruling for each: (i) Some specifically request the groom's side to bring musical instruments. (ii) Some neither request nor forbid them. (iii) Some forbid them, but the groom doesn't listen and arrives with musical instruments. In which of these three cases is participation permissible? Can the third party be legally (religiously) blamed for why they didn't send the procession back and why the marriage was performed? Please write if there's a difference between commoners and the elite regarding participation.

The Answer: In the first two scenarios, there is no harm in participating in the invitation, especially since the Walima (wedding feast) invitation is a Sunnah, and not attending it without a valid religious excuse is disliked (Makruh).

[Boxed Text] Arabic: And whoever does not respond to the invitation has indeed disobeyed Abul-Qasim (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him. Urdu: Whoever did not accept someone's invitation has disobeyed Abul-Qasim, peace and blessings of Allah be upon him. (T)

[1] Nasb al-Rayah li-Ahadith al-Hidayah, Kitab al-Karahiya, Hadith 3, Al-Maktaba al-Islamiyya, 4/221.

Page 660 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

मसाला २६३ से २६५: कमाल पुरा, जैतपुरा इलाका, बनारस से प्रेषक ख़ुदा बख़्श ज़रदोज़, मालिक इस्लामिया फ्लोर मिल, २० रबी-उल-आख़िर १३३६ हिजरी। शादी के दावत (भोजन) की तीन सूरतें हैं, हर एक में शामिल होने का अलग-अलग हुक्म बयान फ़रमाएँ (१) कुछ लोग ऐसा करते हैं कि पहले लोगों को दावत खिलाते हैं और उसी दिन या अगले दिन बारात निकालते हैं। हालाँकि दावत की महफ़िल में बाजा वग़ैरह नहीं होता, लेकिन दावत खाने वालों को मालूम है कि एक-दो दिन में जो बारात यहाँ से निकलेगी उसमें बाजा वग़ैरह सब होगा। (२) कुछ लोग दुल्हन को विदा कर घर लाने के बाद दावत करते हैं। हालाँकि दावत की महफ़िल में कुछ (ग़लत) नहीं है, लेकिन बारात में सब कुछ (बाजा आदि) था। (३) दुल्हन के घर दावत है और वहाँ बाजा वग़ैरह कुछ नहीं है, लेकिन वहाँ जो बारात आई है उसमें बाजा वग़ैरह सब कुछ है। दुल्हन के घर वालों की तीन स्थितियाँ हैं, हर एक का अलग हुक्म लिखें: (i) कुछ तो दूल्हे वालों से फरमाइश करके बाजा वग़ैरह मँगवाते हैं। (ii) कुछ न फरमाइश करते हैं और न ही मना करते हैं। (iii) कुछ मना करते हैं लेकिन दूल्हा नहीं मानता और बाजे के साथ आता है। इन तीनों में से किसके यहाँ शिरकत (शामिल होना) जायज़ है? और क्या इस तीसरे पर शरीअत के अनुसार कोई इल्ज़ाम हो सकता है कि उसने बारात वापस क्यों नहीं कर दी और निकाह क्यों कर दिया? शिरकत में अगर आम लोगों और ख़ास लोगों (विद्वानों) के बीच कोई फ़र्क़ हो तो लिखें।

उत्तर: पहली दो सूरतों में दावत में शिरकत करने में कोई हर्ज नहीं है, विशेष रूप से वलीमा की दावत सुन्नत है और बिना किसी शरई उज़्र (धार्मिक बहाने) के उसमें न जाना मकरूह (नापसंद) है।

[बॉक्स में लिखा पाठ] अरबी: और जिसने दावत को स्वीकार नहीं किया, उसने वास्तव में अबुल-कासिम (पैगंबर मुहम्मद), उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो, की अवज्ञा की। उर्दू: जिसने किसी की दावत कबूल नहीं की उसने अबुल-कासिम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की नाफ़रमानी की। (त)

[1] नसब अर-राया लि-अहादीस अल-हिदाया, किताब अल-कराहिया, हदीस ३, अल-मक्तबा अल-इस्लामिया ४/२२१।

पृष्ठ ६६० / ६७४

مسئلہ ۲۶۳ تا ۲۶۵: از کمال پورہ علاقہ جیت پورہ بنارس مرسلہ خدا بخش زردوز مالک فلور مل اسلامیہ ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ تقریب طعام شادی کی تین صورتیں ہیں، ہر ایک کی شرکت کا علیحدہ حکم بیان فرمائیں: (۱) بعض ایسا کرتے ہیں پہلے لوگوں کو دعوت کھلا کر اسی روز یا دوسرے روز بارات نکالتے ہیں اگرچہ جلسہ دعوت میں باجہ وغیرہ نہیں ہوتا مگر دعوت کھانے والے کو معلوم ہے کہ دو ایک روز میں جو بارات یہاں سے نکلے گی اس میں باجہ وغیرہ سب ہوگا۔ (۲) بعض لوگ جب دلہن کو رخصت کر کے گھر لاتے ہیں تب کھانا کرتے ہیں اگرچہ جلسہ دعوت میں کچھ نہیں ہے مگر بارات میں سب کچھ تھا۔ (۳) دلہن کے گھر دعوت ہے اور اس کے یہاں کچھ باجہ وغیرہ نہیں ہے مگر اس کے یہاں جو بارات آئی ہے اس میں باجہ وغیرہ سب کچھ ہے اور دلہن کے گھر والوں کی تین حالتیں ہیں ہر ایک کا علیحدہ حکم تحریر فرمائیں: (۱) بعض تو دولہا والوں کو فرمائش دے کر باجہ وغیرہ منگاتے ہیں: (۲) بعض نہ فرمائش دیتے ہیں نہ منع کرتے ہیں۔ (۳) بعض منع کرتے ہیں مگر دولہا نہیں مانتا اور باجے کے ساتھ آتا ہے۔ ان تینوں میں کس کے یہاں شرکت جائز ہے اور کیا اس تیسرے پر شرعاً الزام ہوسکتا ہے، کیوں نہ اس نے بارات واپس کردی اور کیوں نکاح کردیا، شرکت میں اگر عوام و خواص کا فرق ہو تحریر ہو۔

الجواب: پہلی دو صورتوں میں شرکت دعوت میں کوئی حرج نہیں خصوصاً دعوت ولیمہ کو سنت ہے اور اس میں بلا عذر شرعی نہ جانا مکروہ۔

[خانہ] عربی: ومن لم یجب الدعوۃ فقد عصی اباالقاسم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۱۔ اردو: جس نے کسی کی دعوت قبول نہ کی اس نے ابوالقاسم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نافرمانی کی۔ (ت)

۱ نصب الرایۃ لاحادیث الہدایہ کتاب الکراہیۃ الحدیث الثالث المکتبہ الاسلامیہ ۴ / ۲۲۱

صفحہ ۶۶۰ از ۶۷۴

Fatawa Razawiyya, Volume 21

And in the third scenario, there are the same two situations that were mentioned above, whether those prohibitions are at the place of the invitation or at another location, and the same rulings apply as stated above. Those who order Sharia-prohibited things by making a request are grave sinners and are responsible for the sins of all those who perform or listen to those prohibitions. They will all bear the sin, and an equal amount of sin will be upon them as well.

(Arabic)	(English Translation)
Whoever calls to misguidance will have upon him its sin and the sin of whoever acts upon it until the Day of Resurrection, without that detracting from their sins in the slightest.[1]	Whoever invited someone else towards misguidance (and gave an invitation to misguidance), then upon that caller is his sin, and also the sin of that person who acted upon that misguidance until the Day of Resurrection, but there will be no reduction in their sins (meaning there will be no reduction in the punishment of both the one who earned it and the one who originated it). (T)

And those who do not order them but also do not forbid them are also sinners, because forbidding sins in one's own place is obligatory upon everyone. And if they forbid them but those present do not listen, then there is no blame on them.

(Arabic)	(English Translation)
"No bearer of burdens will bear the burden of another."[2]	No soul shall bear the burden of another soul. (T)

And returning the wedding party (Baraat) depends on the interests/benefits. If there is no harm, then definitely return it, otherwise, a comparison should be made between the harm and the corruption, and avoid what is more harmful.

(Arabic)	(English Translation)
Whoever is afflicted with two trials should choose the lighter of the two.[3] And Allah Almighty knows best.	Whoever becomes afflicted with two calamities should choose between them the one which is easier and lighter. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 266: From Kamal Pura, Jeet Pura area, Banaras, sent by Khuda Bakhsh Zardozi, owner of Islamia Flour Mill, 20 Rabi al-Akhir 1336 AH. On the occasion of

birth, or circumcision, or 'Ghar Bhoj' i.e., housewarming, most people host a meal. This is extravagance...

---

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Ilm, Bab Man Sanna Sunnatan etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/341; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Ilm, Bab Ma Jaa Man Da'a Ila Hadha etc., Amin Company Delhi 2/92; Sunan Ibn Majah, Bab Man Sanna Sunnatan etc., H.M. Saeed Company Karachi p. 19. [2] Al-Quran al-Karim 6/165. [3] Asrar al-Marfu'ah, Hadith 852, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut p. 215.

और तीसरी सूरत में वही दो सूरतें हैं जो ऊपर गुज़रीं, वे बुराइयाँ दावत के स्थान पर हैं या दूसरे स्थान पर और वही अहकाम हैं जो ऊपर बयान हुए। जो लोग फ़रमाइश करके शरीयत द्वारा वर्जित वस्तुएं मँगाते हैं, वे घोर गुनहगार हैं और उन वर्जित कार्यों को करने वालों और सुनने वालों, सभी के गुनाहों के ज़िम्मेदार हैं। उन सभी पर गुनाह होगा और उन सभी के बराबर उन पर भी होगा।

(अरबी)	(हिन्दी अनुवाद)
जिसने गुमराही की तरफ बुलाया, तो उस पर उसका अपना गुनाह है और उन सबका भी गुनाह है जिन्होंने उस गुमराही पर अमल किया, क़यामत तक, बिना उनके गुनाहों में किसी कमी के।[1]	जिस व्यक्ति ने किसी दूसरे व्यक्ति को गुमराही की तरफ बुलाया (और गुमराही की दावत दी), तो उस बुलाने वाले पर उसका अपना गुनाह है और उस व्यक्ति का भी गुनाह है जिसने क़यामत तक उस गुमराही पर अमल किया, लेकिन उनके गुनाहों में कोई कमी नहीं की जाएगी (यानी कमाने वाले और ईजाद करने वाले दोनों की सज़ा में कोई कमी नहीं होगी)। (त)

और वे जो न मँगाएँ और न मना करें, वे भी गुनहगार हैं, क्योंकि अपने यहाँ गुनाह करने से रोकना हर व्यक्ति पर वाजिब है। और वे जो मना करें और इधर वाले न मानें, तो उनका उन पर कोई दोष नहीं।

(अरबी)	(हिन्दी अनुवाद)
"कोई बोझ उठाने वाला दूसरे का बोझ नहीं उठाएगा।"[2]	कोई जान किसी दूसरी जान का बोझ नहीं उठाएगी। (त)

और बारात का लौटा देना हितों (मसालह) पर निर्भर है। अगर कोई नुक़सान नहीं है तो ज़रूर लौटा दे, वरना उस नुक़सान और उस बिगाड़ में तुलना की जाए और जो ज़्यादा नुक़सानदेह हो उससे बचें।

(अरबी)	(हिन्दी अनुवाद)
जो दो परीक्षाओं में पड़ जाए, तो वह उन दोनों में से जो आसान हो उसे चुन ले।[3] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।	जो कोई दो मुसीबतों में मुब्तला हो जाए, तो वह उन दोनों में से उसे चुन ले जो ज़्यादा आसान और हल्की हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 266: कमाल पुरा, जीत पुरा क्षेत्र, बनारस से, प्रेषक खुदा बख़्श ज़रदोज़, मालिक इस्लामिया फ्लोर मिल, 20 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। बच्चे के जन्म, खतना या 'घर भोज' यानी नए घर में प्रवेश के अवसर पर अक्सर लोग दावत करते हैं, यह इसराफ़ (फ़िज़ूलख़र्ची) है...

---

[1] सही मुस्लिम, किताब अल-इल्म, बाब मन सन्ना सुन्नतन आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/341; जामिउत तिर्मिज़ी, अबवाब अल-इल्म, बाब मा जा मन दआ इला हाज़ा आदि, अमीन कंपनी दिल्ली 2/92; सुनन इब्न माजह, बाब मन सन्ना सुन्नतन आदि, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 19. [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 6/165. [3] असरारुल मरफ़ूआ, हदीस 852, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत पृ. 215.

पेज 661 / 674

اور تیسرے صورت میں وہی دو صورتیں ہیں جو اوپر گزریں وہ منکرات مکان دعوت میں ہیں یا دوسرے مکان میں اور وہی احکام ہیں جو اوپر بیان ہوئے، وہ کہ فرمائش کر کے ممنوعات شرعیہ منگاتے ہیں سخت گنہگار اور ان ممنوعات کے کرنے والوں سننے والوں سب کے گناہوں کے ذمہ دار ہیں ان سب پر گناہ ہوگا اور ان سب کی برابر ان پر۔

(عربی) **(اردو ترجمہ)**

مَن دَعٰی اِلٰی ضَلالَۃٍ فَعَلَیْہِ وِزرُھَا وَ وِزرُ مَنْ عَمِلَ بِھَا اِلٰی یَومِ الْقِیٰمَۃِ لا یَنْقُصُ مِنْ اَوْزَارِھِمْ شَیْئاً۔[1]

جس شخص نے کسی دوسرے شخص کو گمراہی کی طرف بلایا (اور گمراہی کی دعوت دی) تو اسی داعی پر اس کا گناہ ہے اور اس شخص کا بھی گناہ قیامت تک جس نے اس گمراہی پر عمل کیا لیکن ان کے گناہوں میں کچھ کمی نہ کی جائے گی (یعنی کاسب اور موجد دونوں کی سزا میں کچھ کمی نہ ہوگی)۔ (ت)

اور وہ جو نہ منگائیں نہ منع کریں وہ بھی گنہگار ہیں کہ اپنے یہاں گناہ کرنے سے منع کرنا ہر شخص پر واجب ہے اور وہ کہ منع کریں اور ادھر والے نہ مانیں تو اس کا ان پر الزام نہیں۔

(عربی) **(اردو ترجمہ)**

"لَا تَزِرُ وَازِرَۃٌ وِّزْرَ اُخْرٰی"[2] کوئی جان کسی دوسری جان کا بوجھ نہ اٹھائیگی۔ (ت)

اور برات کا پھیر دینا یہ مصالح پر موقوف ہے۔ اگر کوئی ضرر نہیں ضرور پھیر دے ورنہ اس ضرر اور اس مفسدہ میں موازنہ کیا جائے جو زیادہ مضر ہو اس سے بچیں۔

(عربی) **(اردو ترجمہ)**

مَنِ ابْتُلِی بِلِیَتَیْنِ فَاخْتَارَ جو کوئی دو مصیبتوں میں مبتلا ہوجائے تو وہ ان دونوں میں سے

اَھْوَنَھُمَا[3] وَاللہُ تعالٰی اعلم۔ اسے اختیار کرے جو زیادہ آسان اور ہلکی ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۶۶: از کمال پورہ علاقہ جیت پورہ بنارس مرسلہ خدا بخش زردوز مالک فلور مل اسلامیہ ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ تقریب ولادت یا ختنہ یا گھر بھوج یعنی تیاری مکان میں اکثر لوگ کھانا کرتے ہیں یہ اسراف

---

1 صحیح مسلم کتاب العلم باب من سن سنۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۴۱، جامع الترمذی ابواب العلم باب ماجاء من دعاالی ھذا الخ امین کمپنی دہلی ۲ / ۹۲، سنن ابن ماجہ باب من سن سنۃ الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹ 2 القرآن الکریم ۶ / ۱۶۵ 3 اسرار المرفوعۃ حدیث ۸۵۲ دار الکتب العلمیۃ بیروت ص ۲۱۵

Fatawa Rizvia Volume 21

...whether it is permissible or not, and whether one should participate in these feasts when, during that occasion, women are singing and playing the dholak (drum) inside the house, even if there is nothing of the sort in the feast gathering itself.

The Answer: Whether it is in the feast gathering or in another house, all the detailed rulings have been mentioned above. If there are no forbidden acts according to Sharia (Munkarat-e-Shari'ah) and the food is with a commendable intention, then it is not extravagance. If it is for show and pride, then it is haraam (forbidden). And Allah Almighty knows best.

Problem 267: From village Kangh, post office Ghungchai, Tehsil Puranpur, District Pilibhit, sent by Amanatullah, written on 21 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. Zaid ate food at a function of Hindus. In it, the meat was of a carcass (Jhatka), which Hindus kill by striking the neck of the animal; it was not given for Zaid to eat. Zaid asked for the meat, so the Hindus refused, saying that Muslims do not eat Jhatka. Zaid said, "Give it to me to eat, we eat Jhatka." The Hindus gave it to Zaid to eat, and Zaid ate it. When the Muslims found out, they boycotted him and excluded him from communal meals. When Zaid repented, the Muslims forgave his fault, taught Zaid the tenets of faith anew, and included him after having Milad Sharif recited. This happened five years ago. Now, the said Zaid, along with Bakr, cut up a spotted deer killed by a tiger and sold it in the village. A soldier wanted to buy it, but out of fear, he refused to give the meat to the soldier and said, "It is not for you to eat, it is a carcass." That peon/ soldier beat Zaid. Now, what is the ruling of the noble Sharia for Zaid? State it and you shall be rewarded.

The Answer: Zaid is a remnant of Satan's mockery; there is no certainty about his religion or faith. It is mandatory for Muslims to avoid him. They should cease all greetings, conversation, and social interaction with him. No one should even drink water from his hand; what trust is there that he won't give impure water to a Muslim to drink? And Allah Almighty knows best.

Problem 268: 22 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. If someone invites the person reciting Milad Sharif for a meal at their house, should the reciter go or not? And if they eat, will the reciter receive any reward or not? State it and you shall be rewarded.

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

...है या नहीं और इन दावतों में शरीक होना चाहिए या नहीं जबकि उस तक़रीब (अवसर) में औरतें मकान के अंदर ढोलक से गाती बजाती हैं अगरचे मज्लिस-ए-दावत में कुछ न हो।

अल-जवाब (उत्तर): मज्लिस-ए-दावत में हो या दूसरे मकान में, सबके अहकाम (नियम) तफ़सील से ऊपर गुज़रे। और जबकि मुनकिरात-ए-शरईया (शरई बुराइयां) न हों और खाना नियत-ए-महमूदा (अच्छी नीयत) से हो तो इसराफ़ (फ़ुज़ूलखर्ची) नहीं। और रिया (दिखावे) व तफ़ाखुर (गर्व) के लिए हो तो हराम है। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 267: मौज़अ कंघ, डाकखाना घुंघचई, तहसील पूरनपुर, ज़िला पीलीभीत से, मुरसला (प्रेषक) अमानत उल्लाह, मोहर्रिर (लेखक) 21 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। ज़ैद ने हिंदुओं की किसी तक़रीब (उत्सव) में खाना खाया। उसमें गोश्त मुर्दार झटके का था, जिसको हिंदू मवेशी की गर्दन पर चोट मारकर काटते हैं। वह ज़ैद के खाने के लिए नहीं दिया गया था। ज़ैद ने गोश्त माँगा तो हिंदुओं ने इनकार किया कि मुसलमान झटका नहीं खाते। ज़ैद ने कहा कि हमें खाने को दो हम झटका खाते हैं। हिंदुओं ने ज़ैद को भी खाने के लिए दे दिया और ज़ैद ने खाया। जब अहले इस्लाम (मुसलमानों) को मालूम हुआ तो उसे छोड़ दिया और खाने-खिलाने से अलग कर दिया। जब ज़ैद ने तौबा की तो अहले इस्लाम ने उसका क़सूर माफ़ करके ज़ैद को नए सिरे से ईमान की तल्क़ीन (शिक्षा) दी और मिलाद शरीफ़ पढ़वाकर उसे शरीक कर लिया। इस बात को पाँच साल का अरसा बीत गया। अब मज़कूर ज़ैद ने बक्र के साथ मिलकर एक चीतल (हिरण) जिसे शेर ने मारा था, काट कर गाँव में फ़रोख़्त (बेचा)। एक सिपाही ने ख़रीदना चाहत तो डर की वजह से सिपाही को गोश्त देने से इनकार किया और कहा कि यह तुम्हारे खाने का नहीं है, मुर्दार है। उस चपरासी/सिपाही ने ज़ैद को मारा-पीटा। अब शरअ शरीफ़ का ज़ैद के लिए क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएं और सवाब पायें।

अल-जवाब (उत्तर): ज़ैद शैतान के मज़ाक का बाक़ी हिस्सा है, उसके दीन-ईमान का कुछ ठिकाना नहीं। मुसलमानों को उससे परहेज़ (बचाव) लाज़िम (अनिवार्य) है। उससे सलाम-कलाम, मेल-जोल सब तर्क(छोड़) कर दें। उसके हाथ का पानी तक कोई न पिए, क्या भरोसा कि वह नापाक पानी मुसलमान को पिलाए। वल्लाह तआला आलम।

मसला 268: 22 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। मिलाद शरीफ़ जिसके यहाँ हो, वह अगर पढ़ने वाले की दावत करे तो पढ़ने वाले को जाना चाहिए या नहीं? और अगर खाया तो पढ़ने वाले को कुछ सवाब मिलेगा या नहीं? बयान फ़रमाएं और सवाब पायें।

पेज 662 का 674

ہے یا نہیں اور ان دعوتوں میں شریک ہونا چاہئے یا نہیں جبکہ اس تقریب میں عورتیں مکان کے اندر ڈھولک سے گاتی بجاتی ہیں اگرچہ مجلسِ دعوت میں کچھ نہ ہو۔

الجواب: مجلسِ دعوت میں ہو یا دوسرے مکان میں سب کے احکام مفصل اوپر گزرے، اور جبکہ منکراتِ شرعیہ نہ ہوں اور کھانا نیتِ محمودہ سے ہو تو اسراف نہیں۔ اور ریاء و تفاخر کے لئے ہو تو حرام۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۶۷: از موضع کنگھ ڈاکخانہ گھونگچائی تحصیل پورنپور ضلع پیلی بھیت مرسلہ امانت اللہ محرر ۲۱/ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ زید نے ہندوؤں کی کسی تقریب میں کھانا کھایا اس میں گوشت مردار جھٹکے کا جس کو ہندو گردن مویشی کی مار کر کاٹتے ہیں زید کے کھانے کے واسطے نہیں دیا، زید نے گوشت مانگا تو ہندوؤں نے انکار کیا کہ مسلمان جھٹکا نہیں کھاتے ہیں زید نے کہا ہمیں کھانے کو دو ہم جھٹکا کھاتے ہیں ہندوؤں نے زید کو بھی کھانے کے لئے دیا زید نے کھایا، جب اہلِ اسلام کو معلوم ہوا تو اسے ترک کر کے کھانا کھلانے اور کھانے سے علیحدہ کردیا، جب زید تائب ہوا تو اہلِ اسلام نے اس کا قصور معاف کر کے زید کو از سر نو ایمان کی تلقین کی اور میلاد شریف پڑھوا کر اسے شریک کرلیا جس کو عرصہ پانچ برس کا ہوا، اب زید مذکور نے ہمراہی بکر کے ایک چیتل مردار شیر کی ماری ہوئی کاٹ کر گاؤں میں فروخت کی، ایک سپاہی نے خریدنا چاہا تو بوجہ خوف کے سپاہی کو گوشت دینے سے انکار کیا اور کہا کہ یہ تمھارے کھانے کا نہیں ہے مردار ہے۔ اس چپراسی نے زید کو زدوکوب کیا، اب شرعِ شریف کا زید کے واسطے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: زید بقیہ مسخرہ شیطان ہے، اس کے دین ایمان کا کچھ ٹھیک نہیں، مسلمانوں کو اس سے پرہیز لازم ہے۔ اس سے سلام کلام میل جول سب ترک کردیں اس کے ہاتھ کا پانی تک کوئی نہ پئے کیا اعتبار ہے کہ وہ ناپاک پانی مسلمان کو پلائے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۶۸: ۲۲/ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ میلاد شریف جس کے یہاں پڑھنے والے کی دعوت کرے تو پڑھنے والے کو چاہئے یا نہیں؟ اور اگر کھایا تو پڑھنے والے کو کچھ ثواب ملے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا

Fatawa Razawiyya Volume 21

The Answer: If food is provided in exchange for recitation, then this food should neither be provided nor eaten. If it is eaten, then this food itself becomes his reward; what else does he expect? In fact, it is a custom among the ignorant to give reciters double the common portion, and some foolish reciters even quarrel if they are not given double compared to others. Taking or giving extra like this is also forbidden, and this becomes his reward.

Allah the Almighty says: "And do not exchange My verses for a small price." [1] And Allah the Almighty knows best. Allah the Almighty has commanded: (O people!) Do not take a small price in exchange for My verses. And Allah the Almighty knows best. (T)

Problem 269: 22 Rabi al-Akhir 1336 AH A person has some livestock and family food. He has also told those who recite Milad Sharif that they are invited. So, should it be eaten or not?

The Answer: When there is a general invitation at someone's house, such as for a wedding, where everyone is fed, the reciters will also be fed without any extra portion or specific distinction. In this case, the food is not compensation for the recitation. Eating it is permissible, and providing it is also permissible. And Allah the Almighty knows best.

Problem 270: From Bagh, Machhera District, Gwalior State, residence of Munshi Ousaf Ali Sahib, sent by Sheikh Ashraf Ali Sahib Sub-Inspector, 12 Jumada al-Ula 1336 AH Zaid received some happy news, and in gratitude, Zaid distributed food or sweets. Can both the rich and the poor be included in this, or only the rich?

The Answer: Both the poor and the rich can be included. And Allah the Almighty knows best.

Problem 271 & 272: From Poudal Supaul, Post Office Hirol, District (Darbhanga) Bilgram, sent by Abdul Hakim Sahib, 21 Jumada al-Ula 1336 AH (1) Is it permissible for a Muslim to eat food, sweets, or anything cooked at a Hindu's house? and should cooked or prepared food from a Hindu's house be distributed in Milad Sharif etc. or not?

---

[1] Al-Quran al-Karim 2/41 Page 663 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

अल-जवाब (उत्तर): यदि पढ़ने के बदले खाना खिलाया जाता है, तो यह खाना न खिलाना चाहिए और न ही खाना चाहिए। और अगर कोई खाएगा, तो यही खाना उसका सवाब (पुण्य) हो गया; फिर वह और क्या सवाब चाहता है? बल्कि जाहिलों में यह दस्तूर है कि वे पढ़ने वालों को आम हिस्सों से दोगुना देते हैं, और कुछ मूर्ख पढ़ने वाले तो इस बात पर झगड़ते हैं अगर उन्हें दूसरों से दोगुना न दिया जाए। यह ज़्यादा लेना-देना भी मना है और यही उसका सवाब हो गया।

अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और मेरी आयतों को थोड़े से मूल्य के बदले न बेचो।" [1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: (ऐ लोगो!) मेरी आयतों के बदले थोड़े दाम न लो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 269: 22 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी एक व्यक्ति के यहाँ कुछ मवेशी हैं और परिवार का खाना है। उसने मिलाद शरीफ़ पढ़ने वालों से भी कहा है कि तुम्हारी दावत है, तो खाना चाहिए या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): जब किसी के यहाँ शादी में आम दावत हो, जैसे सबको खिलाया जाएगा वैसे ही पढ़ने वालों को भी खिलाया जाएगा, उसमें कोई बढ़ोतरी या विशेषता नहीं होगी, तो यह खाना पढ़ने का मुआवज़ा (बदला) नहीं है। खाना भी जायज़ है और खिलाना भी जायज़। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 270: बाग़ जिला मछेहरा रियासत ग्वालियर, मकान मुंशी औसाफ़ अली साहब, प्रेषित शेख अशरफ़ अली साहब सब-इंस्पेक्टर, 12 जमादी-उल-ऊला 1336 हिजरी। ज़ैद को कोई ख़ुशी की ख़बर मिली और ज़ैद ने उसके शुक्रिया में खाना या मिठाई बांटी। तो क्या इसमें अमीर और ग़रीब दोनों शामिल हो सकते हैं या सिर्फ़ अमीर?

अल-जवाब (उत्तर): फ़क़ीर और अमीर दोनों शामिल हो सकते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 271 और 272: पौदल सुपौल डाकखाना हिरोल जिला (दरभंगा) बिलग्राम, प्रेषित अब्दुल हकीम साहब, 21 जमादी-उल-ऊला 1336 हिजरी। (1) हिंदू के यहाँ का पका हुआ, मिठाई या कोई

चीज़ मुसलमान के लिए खाना जायज़ है या नहीं? और मिलाद शरीफ़ आदि में हिंदू के यहाँ का पका हुआ या बना हुआ बांटना चाहिए या नहीं?

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/41 पृष्ठ 663 of 674

الجواب: پڑھنے کے عوض کھانا کھلاتا ہے تو یہ کھانا نہ کھلانا چاہئے نہ کھانا چاہئے، اور اگر کھائے گا تو یہی کھانا اس کا ثواب ہو گیا اور ثواب کیا چاہتا ہے بلکہ جاہل میں جو یہ دستور ہے کہ پڑھنے والوں کو عام حصوں سے دونا دیتے ہیں اور بعض احمق پڑھنے والے اگر ان کو اوروں سے دونا نہ دیا جائے تو اس پر جھگڑتے ہیں۔ یہ زیادہ لینا دینا بھی منع ہے اور یہی اس کا ثواب ہو گیا۔

قال اللہ تعالٰی "لَا تَشْتَرُوْا بِاٰیٰتِیْ ثَمَنًا قَلِیْلًا" [1] واللہ تعالٰی اعلم۔ اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) میری آیتوں کے بدلے تھوڑے دام نہ لو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۶۹: ۲۲ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ ایک شخص کے یہاں کچھ مویشی ہے اور کنبہ کا کھانا ہے اس نے میلاد شریف پڑھنے والوں کو بھی کہا ہے کہ تمھاری دعوت ہے تو کھانا چاہئے یا نہیں؟

الجواب: جب کسی کے یہاں شادی میں عام دعوت ہے جیسے سب کو کھلایا جائے گا پڑھنے والوں کو بھی کھلایا جائے گا اس میں کوئی زیادت و تخصیص نہ ہو گی تو یہ کھانا پڑھنے کا معاوضہ نہیں۔ کھانا بھی جائز اور کھلانا بھی جائز۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۷۰: از باگ ضلع مچھہرہ ریاست گوالیاء مکان منشی اوصاف علی صاحب مرسلہ شیخ اشرف علی صاحب سب انسپکٹر ۱۲ جمادی الاولٰی ۱۳۳۶ھ زید کو کوئی خبر خوشی کی آئی اور زید اس کے شکریہ میں کھانا یا مٹھائی تقسیم کی تو کیا اس میں اغنیاء و فقراء دونوں شامل ہو سکتے ہیں یا صرف اغنیاء؟

الجواب: فقیر اور اغنیاء دونوں شامل ہو سکتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۷۱ و ۲۷۲: از پودل سوپول ڈاکخانہ ہیرول ضلع (دربھنگہ) بلگرام مرسلہ عبدالحکیم صاحب ۲۱ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۶ھ (۱) ہندو کے یہاں کا پکا ہوا، شیرینی یا کوئی چیز مسلمان کو کھانا درست ہے یا نہیں؟ اور میلاد شریف وغیرہ میں ہندو کے یہاں کا پکا ہوا یا بنا ہوا تقسیم کرنا چاہئے یا نہیں؟

---

[1] القرآن الکریم ۲ / ۴۱ Page 663 of 674

Fatawa Rizvia Volume 21

(2) How is it to recite like Qawwali in Milad Sharif? Explain and be rewarded.

Answer: (1) Meat from a Hindu's place and any item of theirs for which it is known to contain something forbidden (Haram) or impure (Najis), it is certainly forbidden. Items whose status is unknown are permissible; they can be used even in sacred gatherings, though it is better to avoid them. And Allah knows best. (2) If reciting like Qawwali means with drums and stringed instruments (Sitar), then it is forbidden (Haram) and strictly forbidden. If it means only melodious recitation without anything leading to strife (Fitna), then it is permissible, rather commendable. If it is done in the style of singing without instruments but following musical scales (Ragini), then it is undesirable as this is not appropriate for sacred remembrance. And Allah knows best.

Question 732: From Madrasa Manzar-e-Islam, sent by Abdul Qawi Sahib Bengali, a student of the said Madrasa. Rajab al-Murajjab. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or not to use mother-of-pearl (shell) instead of a spoon?

Answer: It is permissible. Eating the seashell itself is forbidden, but there is no harm in eating with a spoon made of seashell. And Allah knows best.

Question 742: From Arawah Nagla, Post Office Achhnera, District Agra, sent by Sadiq Ali Khan Sahib, 25 Shawwal 1336 AH. A person says that eating and drinking with Christians, feeding them in one's own utensils, eating from their utensils, and smoking their hookah or letting them smoke one's own is permissible. As evidence for permissibility, he presents this verse:

"أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبٰتُ ؕ وَ طَعَامُ الَّذِيْنَ أُوْتُوا الْكِتٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ" (O people!) Clean things have been made lawful for you, and the food of those who were given the Book is lawful for you, and your food is lawful for them. (T)[1]

Answer: The mentioned matters are prohibited. In this, there is social interaction with them, and Allah Almighty says:

"وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" If Satan makes you forget, then do not sit with the unjust people after remembering.[2]

[1] Al-Quran Al-Karim 5/5 [2] Al-Quran Al-Karim 6/68

फतावा रज़विया जिल्द २१

(२) मिलाद शरीफ में कव्वाली की तरह पढ़ना कैसा है? बयान फरमाएं ताकि सवाब मिले।

उत्तर: (१) हिंदू के यहाँ का मांस और उसकी जिस चीज़ के बारे में मालूम हो कि उसमें कोई हराम या नापाक चीज़ मिली है, वह यकीनन हराम है। जिस चीज़ का हाल मालूम न हो वह जायज़ है; उसे शरीफ महफिलों में भी खर्च कर सकते हैं, लेकिन बचना बेहतर है। वल्लाहु तआला आलम। (२) कव्वाली की तरह पढ़ने से अगर यह मुराद है कि ढोल और सितार के साथ, तो यह हराम और सख्त हराम है। और अगर सिर्फ खुश-अलहानी (मधुर स्वर) मुराद है और कोई फितने वाली बात न हो, तो जायज़ बल्कि काबिले-तारीफ (महमूद) है। और अगर बिना साज के गाने के अंदाज़ में रागिनी का ख्याल रखते हुए हो, तो नापसंद है क्योंकि यह ज़िक्र-ए-शरीफ के लिए मुनासिब नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ७३२: मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम से, प्रेषक अब्दुल कवी साहब बंगाली, उक्त मदरसे के छात्र। रजब अल-मुरज्जब। धर्म गुरुओं का इस मसले में क्या कहना है कि चम्मच के बजाय सीप (सदफ) का इस्तेमाल करना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: जायज़ है। सीप को खाना हराम है, सीप के चम्मच से खाने में कोई हर्ज नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ७४२: अरावा नगला, डाकखाना अछनेरा, जिला आगरा, प्रेषक सादिक अली खान साहब, २५ शव्वाल १३३६ हिजरी। एक व्यक्ति कहता है कि ईसाइयों के साथ खाना-पीना, अपने बर्तनों में खिलाना, उनके बर्तनों में खाना और उनका हुक्का पीना और उन्हें अपना पिलाना जायज़ है। इसके प्रमाण में वह यह आयत पेश करता है:

"أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبٰتُ ؕ وَ طَعَامُ الَّذِيْنَ أُوْتُوا الْكِتٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ" (लोगो!) तुम्हारे लिए शुद्ध वस्तुएं हलाल कर दी गईं और उन लोगों का खाना जिन्हें किताब दी गई तुम्हारे लिए हलाल है और तुम्हारा खाना उनके लिए हलाल है। (त)[1]

उत्तर: उक्त मामले निषिद्ध (ममनू) हैं। इसमें उनके साथ उठना-बैठना (मजालसत) है और अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है:

"وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" अगर शैतान तुझे भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिमों (नाइंसाफों) के पास न बैठ।[2]

[1] अल-कुरान अल-करीम ५/५ [2] अल-कुरान अल-करीम ६/६८

पृष्ठ ६६४ / ६७४

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۱

(۲) میلاد شریف میں قوالی کی طرح پڑھنا کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) ہندو کے یہاں کا گوشت اور اس کی جس شے کی نسبت معلوم ہو کہ اس میں کوئی چیز حرام یا نجس ملی ہے وہ ضرور حرام ہے اور جس شے کا حال معلوم نہیں وہ جائز ہے مجلس شریف میں بھی اسے خرچ کر سکتے ہیں اور بہتر بچنا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) قوالی کی طرح پڑھنے سے اگر یہ مراد کہ ڈھول ستار کے ساتھ جب تو حرام اور سخت حرام ہے۔ اور اگر صرف خوش الحانی مراد ہے تو کوئی امر مورث فتنہ نہ ہو تو جائز بلکہ محمود ہے اور اگر بے مزامیر گانے کے طور پر راگنی کی رعایت سے ہو تو ناپسند ہے کہ یہ امر ذکر شریف کے مناسب نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۳۲: از مدرسہ منظر الاسلام مرسلہ عبدالقوی صاحب بنگالی متعلم مدرسہ مذکور ارجب المرجب کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ صدف کو بجائے چامیں یعنی چمچے کے استعمال کرنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: جائز ہے۔ سیپ کا کھانا حرام ہے سیپ کے چمچے سے کھانے میں کچھ حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۴۲: ازارہ نلہ ڈاکخانہ اچنیرا ضلع آگرہ مرسلہ صادق علی خاں صاحب ۲۵ شوال ۱۳۳۶ھ ایک شخص کہتا ہے کہ عیسائیوں کے ساتھ کھانا پینا، اپنے برتنوں میں کھلانا، ان کے برتنوں میں کھانا اور ان کا حقہ پینا اور ان کو اپنا پلانا جائز ہے۔ دلیل جواز میں یہ آیت پیش کرتا ہے:

"أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبٰتُ ط وَ طَعَامُ الَّذِيْنَ أُوْتُوا الْكِتٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ" (لوگو!) تمہارے لئے ستھری اشیاء حلال کر دی گئیں اور ان لوگوں کا کھانا جنہیں کتاب دی گئی تمہارے لئے حلال ہے اور تمہارا کھانا انکے لئے حلال ہے۔ (ت)[1] "وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ ط"

الجواب: امور مذکور ممنوع ہیں۔ اس میں ان کے ساتھ مجالست ہے اور اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" اگر تجھے شیطان بھلا دے تو یاد آنے پر پاس نہ بیٹھ بے انصافوں کے۔[2]

[1] القرآن الکریم ۵/۵ [2] القرآن الکریم ۶/۶۸

Fatawa Rizwia Volume 21

Scholars state: In this regard, every disbeliever (Kafir) and misbeliever (bad-mazhab) is included. Sitting with all of them is prohibited (sitting with every Kafir is prohibited. T). This leads to inclination towards them. And Allah Almighty says:

| "And incline not toward those who do wrong, lest the Fire touch you" [1] | Do not incline towards the unjust, lest the fire of Hell touch you. |

Regarding the misbeliever, it is stated in the Hadith: | Do not eat with them nor drink with them [2] | Do not eat or drink with them. |

Not only that, for those who are not Muslims, it is to distance Muslims from them. And the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says: | "Give glad tidings and do not create aversion" [3] | Give glad tidings and do not cause hatred. |

In the noble verse, by 'food' is meant slaughtered animals. Wheat, rice, milk, yogurt are halal even from a polytheist as long as they are not impure (najis). What is the specific distinction of the People of the Book? Ibn Jarir, Ibn al-Mundhir, and Ibn Abi Hatim in their commentaries (Tafsirs), and Bayhaqi in 'Sunan' from Hadhrat Abdullah bin Abbas and Abdullah ibn Hamid; Hadhrat Mujahid, and Abdur-Razzaq in 'Musannaf' from Hadhrat Ibrahim Nakha'i (may Allah be pleased with them all) narrate: | "The food of those who were given the Scripture refers to their slaughtered animals" [4] | From the food of the People of the Book, their slaughtered animals are meant to be forbidden (haram). |

In the pure Sharia, every non-Muslim is a disbeliever (Kafir), whether Jew, Christian, Magian, or Polytheist. One who does not consider the People of the Book as disbelievers is a disbeliever himself. Allah Almighty says: | "Indeed, those who disbelieve from the People of the Scripture and the polytheists will be in the fire of Hell, abiding eternally therein." [5] | Verily, those who are disbelievers from among the People of the Book and the polytheists will all be in the fire of Hell, staying there forever. |

And He says:

---

1 Al-Quran Al-Karim 11/113 2 Kanz al-Ummal, Hadith 32468, Muassasat al-Risala Beirut 9/569 3 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Chapter on how the Prophet, peace be upon him, used to exhort them, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/16 4 Al-Durr al-

Manthur, citing Ibn al-Mundhir, Ibn Abi Hatim, al-Bayhaqi in al-Sunan, Abd ibn [Hamid] from Mujahid, and Abdur-Razzaq from Ibrahim al-Nakha'i 2/261 5 Al-Quran Al-Karim 98/6

फतावा रिज़विया जिल्द २१

उलेमा फरमाते हैं। इसमें खराबी की हद तक हर काफ़िर और बद-मज़हब शामिल है और उनके साथ बैठना वर्जित है (हर काफ़िर के साथ बैठना मना है। त) यह उनकी तरफ झुकाव का कारण बनता है। और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल फरमाता है:

| "व ला तरकनू इलल्लज़ीना ज़लमू फ़तमस-सकुमुन्नार" [१] | नाइंसाफों की तरफ झुकाव न करो कि तुम्हें जहन्नम की आग छू लेगी। |

बद-मज़हब के लिए हदीस में इरशाद है: | ला ताकुलूहूम व ला तुशारिबूहूम [२] | न उनके साथ खाना खाओ न पियो। |

सिर्फ यही नहीं कि जो मुसलमान ही नहीं, उनमें मुसलमानों को अपने से नफ़रत दिलाना है। और अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: | बशिरू व ला तुनफ़्फ़िरू [३] | खुशखबरी दो और नफ़रत न दिलाओ। |

आयत-ए-करीमा में 'ताम' (भोजन) से मुराद ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) है। गेहूँ, चावल, दूध, दही तो मुशरिक के यहाँ का भी हलाल है जब तक कि नापाक न हो, अहले किताब की क्या विशेषता है? इब्ने जरीर और इब्ने मुन्ज़िर और इब्ने अबी हातिम ने तफ़सीरों में और बेहाक़ी ने सुनन में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास और अब्दुल्लाह इब्न हमीद से; हज़रत मुजाहिद और अब्दुर-रज़्ज़ाक़ ने मुसन्निफ़ में हज़रत इब्राहिम नख़ई (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है: | तआमुल्लज़ीना ऊतुल किताब ज़बाइहुहुम [४] | अहले किताब के खाने से उनके ज़बीहे मुराद हैं (जो हराम हैं)। |

शर-ए-मुतह्हर में हर गैर-मुस्लिम काफ़िर है, चाहे वह यहूदी हो या ईसाई या मजूसी या मुशरिक। जो अहले किताब को काफ़िर न समझे वह खुद काफ़िर है। अल्लाह तआला अज़्ज़-व-जल्ल फरमाता है: | "इन्नल्लज़ीना कफ़रू मिन अहलिल किताबी वल मुशरिकीना फ़ी नारि जहन्नमा ख़ालिदीना फ़ीहा" [५] | बेशक जो काफ़िर हैं किताबी और मुशरिक, सब जहन्नम की आग में हैं, हमेशा उसी में रहेंगे। |

और फरमाता है:

---

1. अल-कुरान अल-करीम ११/११३

2. कंज़ुल उम्माल, हदीस ३२४६८, मुअस्ससतुर् रिसाला बेरुत ९/५६९
3. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इल्म, बाब मा काना नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम यतखव्वलुहुम, कदीमी कुतुब खाना कराची १/१६
4. अद-दुर्रुल मनसूर, हवाले से इब्ने मुन्ज़िर और इब्ने अबी हातिम और अल-बेहाक़ी फ़िस-सुनन और अब्द बिन (हमीद) मुजाहिद से और अब्दुर-रज़्ज़ाक़ इब्राहिम नख़ई से २/२६१
5. अल-कुरान अल-करीम ९८/६

علماء فرماتے ہیں۔ اس میں قباحت تک ہر کافر و بد مذہب داخل ہے والقعد مع کلھم ممتنع (ہر کافر کے ساتھ بیٹھنا ممنوع ہے۔ ت) یہ ان کی طرف میل کا موجب ہے۔ اور اللہ عزوجل فرماتا ہے:

| "وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" 1 | بے انصافوں کی طرف میل نہ کرو کہ تمھیں جہنم کی آگ چھوئے گی۔ |

بد مذہب کے لئے حدیث میں ارشاد ہے: | لا تأکلوھم ولا تشاربوھم 2 | نہ ان کے ساتھ کھانا کھاؤ نہ پیو۔ |

نہ کہ جو مسلمان ہی نہیں اس میں مسلمانوں کو اپنے سے نفرت دلانا ہے۔ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | بشروا ولا تنفروا 3 | بشارت دو اور نفرت نہ دلاؤ۔ |

آیہ کریمہ میں طعام سے مراد ذبیحہ ہے گیہوں، چاول، دودھ، دہی تو مشرک کے یہاں کا بھی حلال ہے جبکہ نجس نہ ہو، اہل کتاب کی کیا تخصیص، ابن جریر و ابن المنذر و ابن ابی حاتم تفاسیر اور بیہقی سنن میں حضرت عبداللہ بن عباس اور عبداللہ ابن حمید حضرت مجاہد اور عبدالرزاق مصنف میں حضرت ابراہیم نخعی رضی اللہ تعالٰی عنہم سے راوی فرماتے ہیں: | طعام الذین أوتوا الکتاب ذبائحھم 4 | طعام اہل کتاب سے ان کے ذبیحہ مراد ہیں۔ |

شرع مطہر میں ہر غیر مسلم کافر ہے یہودی ہو یا نصرانی یا مجوسی یا مشرک، جو اہل کتاب کو کافر نہ جانے خود کافر ہے۔ اللہ تعالٰی عزوجل فرماتا ہے: | "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا" 5 | بیشک وہ جو کافر ہیں کتابی اور مشرک، سب جہنم کی آگ میں ہیں ہمیشہ اس میں رہیں گے۔ |

اور فرماتا ہے:

---

1 القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳ 2 کنزالعمال حدیث ۲۲۴۶۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/ ۵۶۹ 3 صحیح البخاری کتاب العلم باب ما کان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یتخولہم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۶ 4 الدرالمنثور بحوالہ ابن المنذر و ابن ابی حاتم والبیہقی فی السنن و عبد بن [حمید] عن مجاہد و عبد الرزاق عن ابراہیم النخعی ۲/ ۲۶۱ 5 القرآن الکریم ۹۸ / ۶

Fatawa Razawiyya Volume 21

"They have certainly disbelieved who say, 'Allah is the Messiah, the son of Mary.'" [1] Indeed, those who say that the Messiah, son of Mary, is God, are disbelievers.

Mas'ala 275: From village Saran, Post Office Bishndur, Tehsil and District Jhelum, sent by Hafiz Sajjad Shah, 18th Sha'ban al-Mu'azzam 1337 AH. What do the scholars of religion say in this matter regarding the ruling of reciting a prayer before eating when food is present? Explain and be rewarded. The Answer: It is permissible, rather absolute prayer is Masnun (Sunnah) as it is mentioned in the Hadith, that when food is brought and kept, say: "In the name of Allah and by Allah, in the name of Allah, the best of names on earth and in the sky. With His name, no disease causes harm. Make in it mercy and healing." With the blessed name of Allah Almighty and with His sacred essence. With the name of Allah Almighty, whose names are the best in the earth and the heavens, no illness or pain causes harm with His name. May Allah Almighty grant healing and mercy in it. (T)

If this is not a prayer, then what is it? And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 276 & 277: From Bhera, District Shahpur, Mohalla Prachgan, requested by Muhammad Rahim Pracha Bab Li, 7th Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say in this matter: (1) Is extracting honey permissible or forbidden? (2) If it is permissible, is it Sharia-obligatory to leave some in the beehive or not? The Answer: (1) & (2) Extracting honey is undoubtedly permissible: Allah Almighty has said: "There comes forth from their bellies a drink, varying in colors, in which there is healing for people." [3]— Allah Almighty has said: From the bellies of honeybees comes forth a drink (something to drink) whose colors are different (and distinct), in it there is healing (health) for people. (T)

[1] Al-Quran al-Karim 5/72 [2] Kanz al-Ummal, Hadith 40799, Mu'assasat al-Risalah Beirut 15/229 [3] Al-Quran al-Karim 16/69

फ़तावा रज़विया, खंड 21

"बेशक वे काफ़िर हैं जो कहते हैं कि अल्लाह मसीह इब्न मरियम है।" [1] वास्तव में वे लोग काफ़िर हैं जो कहते हैं कि मरियम का बेटा मसीह ही ईश्वर है।

मसअला 275: ग्राम सरन, डाकखाना बिशंदुर, तहसील और ज़िला झेलम से, हाफ़िज़ सज्जाद शाह द्वारा 18 शाबान अल-मुअज़्ज़म 1337 हिजरी को भेजा गया। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि भोजन सामने आने पर खाने से पहले दुआ करने का क्या हुक्म है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। जवाब (अल-जवाब): यह जायज़ है, बल्कि सामान्य दुआ मसनून (सुन्नत) है जैसा कि हदीस में है कि जब खाना लाकर रखा जाए तो कहो: "बिस्मिल्लाहि व बिल्लाहि बिस्मिल्लाहि खैरुल् अस्माई फिल अर्ज़ि व फ़िस समाई ला यज़ुर्रु मआ इस्मिही दा'उन इज्अल फ़ीहि रहमतन व शिफ़ाअन" अल्लाह तआला के बरकत वाले नाम से और उसकी पवित्र ज़ात से। अल्लाह तआला के नाम से कि ज़मीन और आसमान में जिसके सबसे अच्छे नाम हैं, उसके नाम के साथ कोई बीमारी तकलीफ़ नहीं देती। अल्लाह तआला इसमें शिफ़ा और रहमत अता फरमाए। (त)

अगर यह दुआ नहीं है तो और क्या है, वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसअला 276 और 277: भेरा, ज़िला शाहपुर, मोहल्ला प्राचगान से, मोहम्मद रहीम प्राचा बाब ली द्वारा 7 रमज़ान 1339 हिजरी को पूछा गया। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: (1) शहद उतारना जायज़ है या मना है? (2) यदि जायज़ है, तो क्या शरीयत के अनुसार मधुमक्खी के छत्ते में कुछ छोड़ना अनिवार्य है या नहीं? जवाब (अल-जवाब): (1) और (2) शहद उतारना निस्संदेह जायज़ है: अल्लाह तआला ने फरमाया: "उनके पेट से एक पीने की चीज़ निकलती है जिसके रंग अलग-अलग होते हैं, उसमें लोगों के लिए शिफ़ा है।" [3]— अल्लाह तआला ने फरमाया: शहद की मक्खियों के पेट से एक पेय (पीने की चीज़) निकलता है जिसके रंग अलग-अलग (और जुदा) होते हैं, इसमें लोगों के लिए शिफ़ा (तंदुरुस्ती) है। (त)

[1] अल-कुरआन अल-करीम 5/72 [2] कंचुल उम्माल, हदीस 40799, मुअस्ससतुर् रिसालाह बेरूत 15/229 [3] अल-कुरआन अल-करीम 16/69

पृष्ठ 666 का 674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

"لَقَدْ كَفَرَ الَّذِيْنَ قَالُوْا اِنَّ اللهَ هُوَ الْمَسِيْحُ ابْنُ مَرْيَمَ" ۱ بیشک کافر ہیں وہ جو مسیح ابن مریم کو خدا کہتے ہیں۔

مسئلہ ۲۷۵: از موضع سران ڈاکخانہ بشندور تحصیل و ضلع جہلم مرسلہ حافظ سجاد شاہ ۱۸/ شعبان المعظم ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ طعام کو حاضر رکھ کر کھانا سے پہلے دعا کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا الجواب: جائز ہے بلکہ مطلق دعا مسنون ہے کہ حدیث میں ہے، جب کھانا لا کر رکھا جائے کہو: بسم اللہ وباللہ بسم اللہ خیر الاسماء في الارض وفي السماء لا یضر مع اسمه داء اجعل فیه رحمة وشفاء ۲ اللہ تعالیٰ کے بابرکت نام سے اور اس کی مقدس ذات سے۔ اللہ تعالیٰ کے نام سے کہ زمین و آسمان میں جس کے سب سے اچھے نام ہیں، اس کے نام کے ساتھ کوئی بیماری تکلیف نہیں دیتی۔ اللہ تعالیٰ اس میں شفاء اور رحمت فرمائے۔ (ت)

یہ دعا نہیں تو کیا ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۷۶ و ۲۷۷: از بھیرہ ضلع شاہ پور محلہ پراچگان مسئولہ محمد رحیم پراچہ باب لی ۷/ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ: (۱) شہد کا اتارنا جائز ہے یا ممنوع؟ (۲) اگر جائز ہے تو شرعاً کچھ بیت النحل میں چھوڑنا لابدی ہے یا نہ؟ الجواب: (۱) و (۲) شہد کا اتارنا بلاشبہ جائز ہے: قال اللہ تعالیٰ "يَخْرُجُ مِنْ بُطُوْنِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فِيْهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ" ۳۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: شہد کی مکھیوں کے پیٹوں سے ایک مشروب (پینے کی چیز) نکلتا ہے کہ جس کے رنگ الگ الگ (اور جدا) ہیں اس میں لوگوں کے لئے شفا (تندرستی) ہے۔ (ت)

١ القرآن الكريم ٥/٧٢ ٢ كنز العمال حديث ٤٠٧٩٩ مؤسسته الرساله بيروت ٢٢٩/١٥ ٣ القرآن الكريم ١٦/٦٩

Fatawa Ridawiyya Volume 21

And it is not necessary to leave any part of it in the beehive because it is not their food; their food is fruit and flowers. Allah the Almighty says: "Then eat from every [kind of] fruit."[1] Allah the Almighty ordained: Then eat from every kind of fruit. (T)

Honey is entirely and completely for us: Allah the Almighty says: "He it is Who created for you all that is on earth."[2] Allah the Almighty said: (O people!) Allah has created for you everything that exists on the earth. (T)

And Allah the Almighty knows best.

Issue 278: From Bareilly, Madrasa Manzar-e-Islam, questioned by Maulvi Ubaidullah Sahib Bengali, 12 Safar 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: if a non-believer (kafir) eats from a vessel and some food remains in the vessel, can a Muslim eat the remaining food or not?

The Answer: Innumerable mercies of Allah the Almighty be upon Hazrat Sheikh Saadi (may his secret be sanctified) who says: Neem khurda sag ham sag ra shayad (The leftovers of a dog are suitable for a dog only, i.e., he should eat them. - T)

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Give glad tidings and do not create aversion."[3] And Allah the Almighty knows best.

Issue 279: From Jabalpur, Lordganj Bazaar, sent by Ahmad Ali Muhammad Kachhi, 14 Jumada al-Thani 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: that a scholar writes in one of his Gujarati works that a raw egg is forbidden (haram) and a cooked one is permissible (halal). So please clarify what is the ruling of the pure Sharia in this matter? Explain and be rewarded.

The Answer: Raw or cooked eggs of a permissible animal are all permissible (halal). Yes, that which turns into blood is impure and forbidden. And Allah the Almighty knows best.

---

[1] The Holy Quran 16/69 [2] The Holy Quran 2/29 [3] Sunan Abi Dawud, Chapter on the Disliking of Disputing, Aftab-e-Alam Press Lahore 2 / 309

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

और मधुमक्खी के छत्ते में उसका कुछ हिस्सा छोड़ना ज़रूरी नहीं है क्योंकि वह उनका भोजन नहीं है; उनका भोजन फल और फूल हैं। अल्लाह तआला ने फरमाया: "फिर हर किस्म के फलों से खा।"[1] अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: फिर तू हर किस्म के फलों में से खा लीजिये। (त)

शहद पूरी तरह और मुकम्मल तौर पर हमारे लिए है: अल्लाह तआला ने फरमाया: "वही है जिसने तुम्हारे लिए वह सब कुछ पैदा किया जो ज़मीन में है।"[2] अल्लाह तआला ने फरमाया: (ऐ लोगों!) अल्लाह तआला ने तुम्हारे लिए वह सब कुछ पैदा फ़रमाया जो ज़मीन में मौजूद है। (त)

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 278: बरेली, मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम से, सायल मौलवी उबैदुल्लाह साहिब बंगाली, 12 सफ़र 1338 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अगर कोई काफ़िर एक बर्तन में खाना खाए और बर्तन में कुछ खाना बाकी रह जाए, तो क्या मुसलमान वह बाकी खाना खा सकता है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): अल्लाह तआला की अनगिनत रहमतें हज़रत शेख सादी (कुद्दिस सिर्रहु) पर हों, जो फरमाते हैं: नीम खुर्दा सग हम सग रा शायद (कुत्ते का जूठा कुत्ते के ही लायक है यानी वही खाए। - त)

नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "बशिरु वला तुनफ़्फ़िरु"[3] (खुशखबरी सुनाओ और नफरत न दिलाओ। - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 279: जबलपुर, लॉर्डगंज बाज़ार से, मुरसला अहमद अली मुहम्मद कच्ची, 14 जमादी-उल-आख़िर 1338 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक आलिम साहिब अपनी एक गुजराती तस्नीफ़ (लेख) में तहरीर फरमाते हैं कि कच्चा अंडा हराम है और पका हुआ जायज़ है। तो ज़ाहिर फरमाएं कि इसमें शरीयत-ए-मुतह्हरा का क्या हुक्म है? बयान करें और अज्र पाएं।

अल-जवाब (उत्तर): हलाल जानवर का कच्चा और पका अंडा सब हलाल है। हाँ, अगर वह खून बन जाए तो नापाक और हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 16/69 [2] अल-कुरान अल-करीम 2/29 [3] सुनन अबी दाऊद, बाब कराहियातुल मुरा, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2 / 309

पृष्ठ 667 / 674

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

اور بیت النحل میں اس کا کچھ حصہ چھوڑنا ضروری نہیں کہ وہ ان کی غذا نہیں ان کی غذا پھل پھول ہیں۔ قال تعالٰی " ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ"۔1 اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: پھر تو ہر قسم کے پھلوں سے کھا لیجئے۔(ت)

شہد تمام و کمال ہمارے لئے ہے: قال تعالٰی " خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا"۔2 اللہ تعالٰی نے فرمایا: (لوگوں!) اللہ تعالٰی نے تمہارے لئے پیدا فرمایا وہ سب کچھ جو زمین میں موجود ہے۔(ت)

واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۷۸: از بریلی مدرسہ منظرالاسلام مسئولہ مولوی عبیداللہ صاحب بنگالی ۱۲ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی کافر ایک برتن میں کھانا کھائے اور برتن میں کچھ کھانا باقی رہے تو باقی کھانا مسلمان کھاسکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: اللہ تعالٰی کی بے شمار رحمتیں حضرت شیخ سعدی قدس سرہ پر کہ فرماتے ہیں: نیم خوردہ سگ ہم سگ را شاید (کتے کا جھوٹا کتے ہی کے لائق ہے یعنی وہی کھائے۔ت)

نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرماتے ہیں: بشّروا ولا تنفّروا3 (خوشخبری سناؤ اور نفرت نہ دلاؤ۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۷۹: از جبلپور بازار لارڈ گنج مرسلہ احمد علی محمد کچھی ۱۴ جمادی الآخر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عالم صاحب اپنی ایک گجراتی تصنیف میں تحریر فرماتے ہیں کہ کچا انڈا حرام ہے اور پکا ہوا جائز ہے۔ تو ظاہر فرمائے کہ اس میں شریعت مطہرہ کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: حلال جانور کا کچا پکا انڈا سب حلال ہے۔ ہاں وہ کہ خون ہو جائے نجس و حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 القرآن الکریم ۱۶/۶۹ 2 القرآن الکریم ۲/۲۹ 3 سنن ابی داؤد باب کراھیة المراء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۰۹

Fatawa Razvia Volume 21

Problem 280 to 282: From Post Office Sherpur, District Pilibhit, sent by Shabbir-ul-Hasan Sahib. 12 Ramadan 1338 AH What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about these issues: (1) To what extent is it permissible for a Muslim to use food items of Hindus? (2) Similarly, eating together with Hindus. (3) Can the answers to the above issues be applied to every non-Muslim? If not, what will be the answer to each of the above two issues regarding non-Muslims? The Answer: (1) Edible items that Sharia has declared halal are halal; there is no specific distinction for Hindus that those items are specifically for Hindus to eat. Yes, if the food at a Hindu's place is meat, it is haram, and other things besides that are permissible (mubah), as long as their prohibition or impurity is not established, but avoiding is better. And Allah Almighty knows best. (2) The question of eating together with a Hindu is meaningless. When will a Hindu eat with him? And if it happens, he should not want it. It is in the Hadith: "Do not eat with them and do not drink with them." - And Allah Almighty knows best. Do not eat food with them nor drink water with them. (3) Non-Muslims are of four types: People of the Book (Kitabi), Magians (Majusi), Polytheists (Mushrik), and Apostates (Murtad). If they are People of the Book and not atheists, then their slaughtered meat and the meat at their place is also halal, and meat at others' places is haram. And among them, the apostate is the most filthy; sitting and socialising with them is absolutely impermissible. And eating with every kafir is bad. Furthermore, if there is a suspicion of heresy in it, like eating with a Christian is more cause for aversion for Muslims, then its ruling will be even stricter; otherwise, in this basic ruling that "do not eat or drink with them", they are all equal. And Allah Almighty knows best.

Problem 283: From Allahabad, Madrasa Subhania, Molvi Ibrahim Sahib, 17 Ramadan 1338 AH. Zaid performed the marriage of his daughter and took her dower (mahr) to feed the people. After the food was prepared, he took permission from the daughter. How is eating this food? Amr says it is not permissible because permission was taken after it was prepared, so at that time...

---

[1] Kanz al-Ummal, Hadith 32529, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 11/540. Page 668 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मसला 280 से 282 तक: डाकखाना शेरपुर जिला पीलीभीत से प्रेषित शब्बीर उल हसन साहब। 12 रमज़ान 1338 हिजरी दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं: (1) हिंदुओं की खाने-पीने की चीज़ों का इस्तेमाल एक मुसलमान के लिए कहाँ तक जायज़ है? (2) इसी तरह हिंदुओं के साथ खाना खाना। (3) क्या ऊपर के मसलों के जवाब हर ग़ैर-मुस्लिम पर लागू हो सकते हैं? अगर नहीं तो ग़ैर-मुस्लिम के बारे में ऊपर के दोनों मसलों का जवाब क्या होगा? अल-जवाब: (1) खाने-पीने की वे चीज़ें जिन्हें शरीअत ने हलाल फ़रमाया है, वे हलाल हैं; हिंदुओं की कोई ऐसी विशेषता नहीं है कि वे चीज़ें खास हिंदुओं के खाने के लिए हैं। हाँ, हिंदू के यहाँ का खाना अगर मांस है तो हराम है और उसके सिवा दूसरी चीज़ें मुबाह (अनुमेय) हैं, जब तक कि उनकी हुरमत (मनाही) या नजासत (गंदगी) साबित न हो जाए, और बचना बेहतर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) हिंदू के साथ खाना खाने का सवाल बेमानी है। हिंदू कब उसके साथ खाएगा? और अगर ऐसा हो तो उसे नहीं चाहिए। हदीस में है: "न उनके साथ खाना खाओ और न उनके साथ पानी पियो।" - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। न उनके साथ खाना खाओ न उनके साथ पानी पियो। (3) ग़ैर-मुस्लिम चार तरह के होते हैं: किताबी, मजूसी, मुशरिक (मूर्तिपूजक), और मुर्तद (धर्मत्यागी)। अगर किताबी हों और नास्तिक न हों तो उनका ज़बीहा (ज़बह किया हुआ जानवर) और उनके यहाँ का मांस भी हलाल है, और बाकियों के यहाँ का मांस हराम। और उनमें मुर्तद सबसे ज़्यादा ख़बीस (गंदा) है, उसके साथ उठना-बैठना बिल्कुल नाजायज़ है। और हर काफ़िर के साथ खाना खाना बुरा है। फिर अगर इसमें बद-मज़हबी (बुरी धार्मिक आस्था) का संदेह हो, जैसे ईसाई के साथ खाना खाना मुसलमानों के लिए ज़्यादा नफ़रत का कारण हो, तो इसका हुक्म और भी सख़्त होगा, वरना इस मूल हुक्म में कि उनके साथ खाना न खाओ और पानी न पियो, सब बराबर हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 283: इलाहाबाद, मदरसा सुब्हानिया, मौलवी इब्राहिम साहब की ओर से, 17 रमज़ान 1338 हिजरी। ज़ैद ने अपनी बेटी की शादी की और उसका मेहर लेकर लोगों को खाना खिलाया। खाना तैयार हो जाने पर लड़की से इजाज़त ली। यह खाना खाना कैसा है? अम्र कहता है कि यह जायज़ नहीं है क्योंकि तैयार होने के बाद इजाज़त ली गई है, तो उस वक़्त...

---

[1] कंज़ुल उम्माल हदीस 32529, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत 11/540। पेज 668/674

مسئلہ ۲۸۰ تا ۲۸۲: از ڈاکخانہ شیر پور ضلع پیلی بھیت مرسلہ شبیر الحسن صاحب۔ ۱۲ رمضان ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین ان مسائل میں: (۱) اہل ہنود کی اشیاء خوردنی کا استعمال ایک مسلمان کے لئے کہاں تک جائز ہے؟ (۲) یو نہی اہل ہنود کے ہمراہ کھانا کھانا۔ (۳) کیا اوپر کے مسائل کے جواب ہر غیر مسلم پر عائد ہو سکتے ہیں اگر نہ تو غیر مسلم کے بارے میں اوپر کے ہر دو مسائل کا کیا جواب ہو گا؟ الجواب: (۱) ایشائے خوردنی جو شریعت نے حلال فرمائی ہیں حلال ہیں ہنود کی کوئی تخصیص نہیں کہ وہ چیزیں خاص ہندوؤں کے کھانے کی ہیں ہاں ہندو کے یہاں کا کھانا اگر گوشت ہے حرام ہے اور اس کے سوا اور چیزیں مباح ہیں، جب تک ان کی حرمت یا نجاست تحقیق نہ ہو، اور بچنا اولیٰ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) ہندو کے ساتھ کھانا کھانے کا سوال بے معنی ہے۔ ہندو کب اسی کے ساتھ کھائے گا۔ اور ایسا ہو تو اسے نہ چاہئے۔ حدیث میں ہے: لا تواکلوہم ولا تشاربوہم [1] - واللہ تعالیٰ اعلم۔ نہ ان کے ساتھ کھانا کھاؤ نہ ان کے ساتھ پانی پیو۔ (۳) غیر مسلم چار قسم ہیں: کتابی، مجوسی، مشرک، مرتد، کتابی اگر کتابی ہو ملحد نہ ہو تو اس کا ذبیحہ اور اس کے یہاں کا گوشت بھی حلال ہے اور باقیوں کے یہاں کا گوشت حرام۔ اور مرتد ان میں سب سے خبیث تر ہے اس کے پاس نشست برخاست مطلقاً ناجائز ہے۔ اور ساتھ کھانا ہر کافر کے ساتھ برا ہے۔ پھر اگر اس میں بد مذہبی کی تہمت ہو جیسے نصرانی کے ساتھ کھانا مسلمانوں کے لئے زیادہ باعث نفرت ہو تو اس کا حکم اور سخت تر ہوگا ورنہ اس اصل حکم میں کہ ان کے ساتھ کھانا کھاؤ پانی نہ پیو سب برابر ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۸۳: از آلہ باد مدرسہ سبحانیہ مولوی ابراہیم صاحب ۱۷ رمضان ۱۳۳۸ھ زید نے اپنی لڑکی کی شادی کی اور اس کا مہر لے کر لوگوں کو کھانا کھلایا کھانا تیار ہو جانے پر لڑکی سے اجازت

لی یہ کھانا کھانا کیسا ہے۔ عمرو کہتا ہے کہ یہ جائز نہیں کیونکہ بعد تیار ہونے کی اجازت لی ہے تو اس وقت۔

---

[1] کنز العمال حدیث ۳۲۵۲۹ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۵۴۰ Page 668 of 674

Fatawa Ridawiyya, Volume 21

The girl gave permission under compulsion; permission was not taken from her beforehand.

The Answer: Pure Sharia looks at the manifest state; since she gave permission, it is considered valid permission. It is mentioned in Fatawa Khairiyyah: *Al-Ijazah al-Lahiqah kal-Wakalati as-Sabiqah* — Subsequent permission is like prior agency. (t) And the possibility that permission was given out of compulsion was also present if permission had been taken beforehand. Groundless doubts are not credible. There is no harm in eating this food. And Allah Almighty knows best.

Question 284: From Chittorgarh Mewar, Chhipian neighborhood, at the residence of Qazi Ismail Muhammad Sahib, asked by all the Muslims of Kangrar, 15 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say in this matter: If a transgender person (hijra) hosts a feast, how is it to eat their food?

The Answer: One should not go to a feast at a transgender person's place. And Allah Almighty knows best.

Question 285 & 286: From Mohalla Mian Hate, Saran District, Post Office Manjan, asked by Abdul Aziz Mian, Teacher of the Madrassa, 14 Ramadan-ul-Mubarak 1339 AH. (1) Why is drinking water while standing prohibited? Provide proof with Hadith. (2) Why is bread eaten by breaking it into four pieces, and why is it eaten by holding bread with one hand and breaking it with the other? Provide proof with Hadith, and also mention in which school of thought it is permissible according to Imam Azam or which Imam? *Explain and you will be rewarded.*

The Answer: (1) Except for the blessed Zamzam water and leftover water of wudu, drinking water while standing is disliked (makruh). Its Hadiths and jurisprudential discussions are present in the books of scholars. (2) Breaking bread into four pieces is not a requirement. Holding it with the left hand and breaking a morsel with the right hand is to ward off arrogance. And Allah Almighty knows best.

[1] *Fatawa Khairiyyah, Kitab al-Nikah, Bab al-Awliya wal-Akfa', Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/25*

फतावा रज़विया, जिल्द २१

लड़की ने मज़बूरन इजाज़त दे दी, पहले उससे इजाज़त नहीं ली गई थी।

अल-जवाब: शरीअत-ए-मुतह्हरा ज़ाहिर को देखती है; जब उसने इजाज़त दे दी तो इजाज़त हो गई, फतावा खैरिया में है: अल-इजाज़तुल लाहिक़तु कल-वकालतिस साबिक़ति — बाद की इजाज़त पहली वकालत की तरह है। (त) और यह संभावना कि मज़बूरी से इजाज़त दी गई, पहले से इजाज़त लेने में भी मौजूद थी। बिना प्रमाण के शंकाओं का कोई एतबार नहीं। इस खाने में कोई हर्ज नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २८४: चित्तौड़गढ़ मेवाड़, मोहल्ला छीपियां, काज़ी इस्माईल मोहम्मद साहब के मकान पर, कंगरार के तमाम मुसलमानों द्वारा पूछा गया, १५ मुहर्रम १३३९ हिजरी। उलेमा-ए-दीन और मुफ्तीयान-ए-शरा-ए-मतीन इस मसले में क्या कहते हैं कि अगर कोई हिजड़ा दावत दे तो उसका खाना खाना कैसा है?

अल-जवाब: हिजड़े के यहाँ दावत खाने के लिए न जाया जाए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २८५ और २८६: मोहल्ला मियां हटे, जिला सारण, डाकखाना मांजन, अब्दुल अज़ीज़ मियां, मदरसा शिक्षक द्वारा पूछा गया, १४ रमजान-उल-मुबारक १३३९ हिजरी। (१) खड़े होकर पानी पीना क्यों मना है? इसका सबूत हदीस के साथ दें। (२) रोटी के चार टुकड़े करके क्यों खाते हैं और एक हाथ से रोटी पकड़कर दूसरे हाथ से तोड़कर क्यों खाते हैं? इसका सबूत हदीस के साथ दें, और यह भी बताएं कि किस मज़हब में इमाम आज़म के नज़दीऽ या किस इमाम के नज़दीक जायज़ है? बयान फ़रमाएं सवाब पाएं।

अल-ꞓवाब: (१) ज़मज़म शरीफ और वज़ू के बचे हुए पानी के अलावा, खड़े होकर पानी पीना मकरूह है। इसकी हदीसें और फिक़ही बहस उलेमा की किताबों में मौजूद हैं। (२) रोटी के चार टुकड़े करना कोई ज़रूरी बात नहीं है। बाएं हाथ में लेकर दाहिने हाथ से निवाला तोड़ना तक़ब्बुर (अहंकार) को दूर करने के लिए है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] फतावा खैरिया, किताबुन निकाह, बाबुल औलिया वल अकफा, दारुल मारिफ़ा, बेरूत, १/२५ पेज ६६९/६७४

لڑکی نے مجبوراً اجازت دے دی پہلے اس سے اجازت نہ لی۔

الجواب: شرع مطہر ظاہر کو دیکھتی ہے جب اس نے اجازت دی اجازت ہو گئی، فتاویٰ خیریہ میں ہے : الاجازۃ اللاحقۃ کالوکالۃ السابقۃ — پچھلی اجازت سابقہ وکالت کی طرح ہے۔ (ت) اور یہ احتمال کہ مجبوری سے اجازت دی پہلے سے اجازت لینے میں بھی قائم تھا بلاد ادہام کا اعتبار نہیں، اس کھانے میں کوئی حرج نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۴: از چتوڑ گڑھ میواڑ محلہ چھیپیاں بر مکان قاضی اسمعیل محمد صاحب مسئولہ جمیع مسلمان کنگرار ۱۵ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ہیجڑہ اگر دعوت کرے اس کا کھانا کیسا ہے ؟

الجواب: ہیجڑے کے یہاں دعوت کھانے کو نہ جایا جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۵ و ۲۸۶: از محلہ میاں ہٹے ضلع سارن ڈاک خانہ مانجن مسئولہ عبدالعزیز میاں مدرس مدرسہ ۱۴ رمضان المبارک ۱۳۳۹ھ (۱) کھڑے ہو کر پانی پینا کیوں منع ہے؟ اس کا ثبوت مع حدیث۔ (۲) روٹی چار ٹکڑے کر کے کیوں کھاتے ہیں اور ایک ہاتھ سے روٹی پکڑ کر دوسرے ہاتھ سے توڑ کر کیوں کھاتے ہیں۔ اس کا ثبوت مع حدیث دیجئے ، اور یہ بھی ارشاد فرمائیں کہ کس مذہب میں امام اعظم کے نزدیک یا کس امام کے نزدیک جائز ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) سوائے زمزم شریف و بقیہ وضو کھڑے ہو کر پانی پینا مکروہ ہے۔ اس کی حدیثیں و فقہی بحث کتب علماء میں موجود ہے۔ (۲) روٹی کے چار ٹکڑے کرنا کوئی ضروری بات نہیں، بائیں ہاتھ میں لے کر داہنے ہاتھ سے نوالہ توڑنا دفع تکبر کے لئے ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Fatawa Rizvia Volume 21

Problem 287: From Chharoud district Bareilly, enquired by Hakim Hamd Ahsan, 9 Shawwal 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible to eat at a Muslim washerman's house or not? Please explain, may you be rewarded.

The Answer: It is permissible. And Allah knows best.

Problem 288: From Danapur Camp Mohalla Shah Topi house of Mr. Hakim Mohammad Kafeel Sahib, enquired by Hafiz Mohammad Jafar, 2 Shawwal 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: When companions or any other guests were eating at the table with the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), did he use to distribute whatever food items were present on the table in small quantities to everyone? Or did he eat it himself? Please inform with Hadith reference. In India, people have created 'first' and 'second' classes at dining tables, just like English classes. Please explain, may you be rewarded.

The Answer: On the dining table of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), there weren't multiple types of dishes such that a little of everything would be distributed. "Ma ijtama'a lawnani fi fii Rasoolillahi sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallam" (Two different colored dishes never met in the noble mouth of the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him). What is meant by 'first' and 'second' at a dining table? Apparently, it seems to be following the custom of the Christians; differentiation among those present is an innovation (Bid'ah) and causes humiliation and heartbreak for one party. And Allah knows best.

Problem 289 & 290: From Benares Kachi Bagh, enquired by Moulvi Mohammad Ibrahim Sahib, 18 Zil Qa'da 1339 AH. What do you say, O scholar of Ahlus Sunnah, helper of the nation, sage of the time, researcher of the age, leader of scholars, chief of the virtuous, Hazrat Maulana Ash-Shaikh Al-Haj Ahmad Raza Khan Sahib, Reviver of the present century, may Allah continue his manifest and hidden bounties? (Helper of the scholars of Sunnah and Ahlus Sunnah, the most knowledgeable in the world, researcher of issues in the current era, crown of scholars, leader of the virtuous, Hazrat Maulana Sheikh Haji Ahmad Raza Khan Sahib, the Reviver of the current century, may Allah keep him forever with manifest and hidden grace).

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

मसला 287: अज़ छारौड ज़िला बरेली, मुस्तफ़सीर हकीम हम्द अहसन, 9 शव्वाल 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि मुसलमान धोबी के घर खाना जायज़ है या नहीं? बयान कीजिए सवाब पाइए।

अल-जवाब: जायज़ है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 288: अज़ दानापुर कैंप मोहल्ला शाह टोपी मकान जनाब हकीम मोहम्मद कफ़ील साहब, मुस्तफ़सीर हाफ़िज़ मोहम्मद जाफ़र, 2 शव्वाल 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि एक हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ दस्तरख़्वान पर सहाबा किराम या और कोई मेहमान खाना खा रहे होते तो आप जो कुछ खाने की चीज़ें दस्तरख़्वान पर मौजूद होतीं, क्या सब लोगों को थोड़ी-थोड़ी तक़्सीम फ़रमाते थे? या ख़ुद खाते थे? हदीस के हवाले के साथ बताएँ। इस हिन्दुस्तान में लोगों ने दस्तरख़्वान में फ़र्स्ट-सेकंड बना रखा है, जैसे अंग्रेज़ी क्लास हैं। बयान कीजिए सवाब पाइए।

अल-जवाब: हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के दस्तरख़्वान पर तरह-तरह के कई खाने नहीं होते थे कि थोड़ा-थोड़ा सब में तक़्सीम होता। "मा इज्तमाआ लौनानी फ़ी फ़ी रसूलील्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम" (हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के दहन-ए-अक़दस में कभी दो रंग के खाने जमा नहीं हुए)। दस्तरख़्वान में फ़र्स्ट-सेकंड से क्या मक़्सद है? ज़ाहिरा ये कि ईसाइयों की सुन्नत की पैरवी होगी, हाज़िरीन में भेदभाव करना बिदअत है और एक पक्ष की ज़िल्लत और दिल-शिकनी है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 289 और 290: अज़ बनारस कच्ची बाग़, मुस्तफ़सीर मौलवी मोहम्मद इब्राहीम साहब, 18 ज़ीक़ादा 1339 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं आलिम-ए-अहले सुन्नत, नासिर-ए-मिल्लत, अल्लामा-ए-ज़माँ, मुहक़्क़िक़-ए-दौराँ, रासुल उलेमा, रईसुल फ़ुज़ला हज़रत मौलाना अश्शेख़ अल-हाज अहमद रज़ा ख़ान साहब मुजद्दिद-ए-माअत हाज़रा अदामल्लाहु तआला बि-फ़ुयूज़िहि अल-बातिनः अल-ज़ाहिरा (सुन्नत और अहल-ए-सुन्नत के आलिम-ए-दीन के मददगार, ज़माने में सबसे ज़्यादा जानने वाले, दौर-ए-हाज़िर में मसाइल की तहक़ीक़ करने वाले, उलेमा के सरताज, फ़ाज़िलों के इमाम हज़रत मौलाना शेख हाजी अहमद रज़ा ख़ान साहब मौजूदा सदी के मुजद्दिद, अल्लाह तआला ज़ाहिरी और बातिनी फ़ैज़ के साथ उन्हें हमेशा रखे)।

مسئلہ ۲۸۷: از چھاروڈ ضلع بریلی مسئولہ حکیم حمداحسن ۹ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسلمان دھوبی کے گھر کھانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: جائز ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۸: از دانا پور کیمپ محلہ شاہ ٹوپی مکان جناب حکیم محمد کفیل صاحب مسئولہ حافظ محمد جعفر ۲ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ساتھ دسترخوان پر صحابہ کرام یا اور کوئی مہمان طعام تناول فرماتے تھے تو آپ کو جو کچھ اشیائے خوردنی دسترخوان پر موجود تھیں تھوڑی تھوڑی سب چیز لوگوں کو تقسیم کرتے تھے۔ یا خود تناول فرماتے تھے مع حوالہ حدیث مطلع فرمائے۔ اس ہندوستان میں لوگوں نے دسترخوان میں فرسٹ سیکنڈ بنارکھا ہے۔ جیسے انگریزی کلاس ہیں۔ بینوا توجروا الجواب: حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دسترخوان پر قسم قسم کے متعدد کھانے نہ ہوتے تھے کہ تھوڑا تھوڑا سب میں تقسیم ہوتا "ما اجتمع لونان فی فی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم" (حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دہن اقدس میں کبھی دو رنگ کے کھانے جمع نہیں ہوئے۔ ت)
دسترخوان میں فرسٹ سیکنڈ سے کیا مقصود ہے۔ ظاہر ایہ کہ کوئی سنت نصاریٰ کا اتباع ہوگا حاضرین میں تفریق بدعت ہے اور ایک فریق کی تذلیل و دل شکنی، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۸۹ و ۲۹۰: از بنارس کچی باغ مسئولہ مولوی محمد ابراہیم صاحب ۱۸ ذی القعدہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں عالم اہلسنت ناصر ملت علامہ زماں محقق دوراں براس العلماء رئیس الفضلاء حضرت مولانا الشیخ الحاج احمد رضا خاں صاحب مجدد المائۃ الحاضرہ ادامہ اللہ تعالٰی بفیوضہ الباطنۃ الظاہرۃ (سنت اور اہل سنت کے عالم دین کے مددگار، زمانے میں سب سے زیادہ جاننے

والے، دور حاضر میں مسائل کی تحقیق کرنے والے، علماء کے سرتاج فاضلوں کے امام حضرت مولانا شیخ حاجی احمد رضا خاں صاحب موجودہ صدی کے مجدد، اللہ تعالیٰ ظاہر اور باطنی فیض کے ساتھ انھیں ہمیشہ رکھے۔ ت)

صفحہ 670 از 674

Fatawa Rizvia Volume 21

(1) Regarding the invitation of a wedding feast (Walima) and food, the ruling of 'Zahir al-Riwayah' is only this: “A man was invited to a wedding feast or a meal, then he found sport or singing there; there is no harm in him sitting and eating, as it is in 'Al-Jami' al-Saghir'.” [1] If a person is invited to a wedding feast or a general meal and then finds amusement or singing there, there is no harm in him sitting and eating there, as mentioned in 'Jami' al-Saghir'. (T)

However, in the commentaries (Shuruh) and fatwas, there are many restrictions regarding this. Accordingly, the text of 'Al-Hidayah' is: “And if that [forbidden act] were at the table, it is not appropriate for him to sit if he is not an exemplar, because of the word of Allah Almighty: '...then sit not...' (verse). And all this is after attendance; and if he knew before attending, he should not attend, etc. (summarized).” [2] And similarly in 'Al-Durr', 'Al-Kanz', 'Al-Hidayah', 'Qazi Khan', and others. If these innovations (Bid'at) are present at the dining cloth (dastarkhwan), then it is not appropriate for him to sit, even if he is not a religious leader, because of this command of Allah: "After remembering, sit not with the wrongdoing people" (Ayat). And all this is after being present. If the existence of innovations is known before going, then one should not go there, etc. (summarized). And it is similar in 'Al-Durr', 'Al-Kanz', 'Al-Hidayah', 'Qazi Khan', etc. (T)

In 'Zahir al-Riwayah', "there" (hunalika) is general, including both the house and the dining table. But in the commentaries of fatwas, a distinction is made and separate rulings are written. Similarly, "man" (rajul) is general, including both the scholar and the ignorant. But the fatwas give details and write the rulings for both separately; likewise, rulings differ based on 'knowledge before attendance' and 'after attendance'. Now, the matter to be inquired about is whether these restrictions of the commentators in 'Zahir al-Riwayah' will be considered valid or not. If they are valid, the question arises that according to the restriction of the commentators (may Allah have mercy on them), when the issue is that if a commoner goes to an invitation and finds amusement and singing there, if it is near the dining table, he should leave, and if it is in the house, he may eat, although the prohibition of listening to musical instruments is present in both cases. Then what is the result of this hair-splitting? Similarly, in the case of 'knowledge before attendance', there is a prohibition for everyone, general and specific, that they should not go. In this case, the question arises whether the prohibition of participation is only for the time when amusement and singing are present at the time of eating, and if the time of eating...

[1] Al-Jami' al-Saghir, Kitab al-Karahiya, Masail min Kitab al-Karahiya, etc., Yusufi Press Lucknow, p. 152. [2] Al-Hidayah, Kitab al-Karahiya, Fasl al-Akl wal-Shurb, Yusufi Press Lucknow, 4/453. Page 671 of 674

फ़तावा रज़विया जिल्द २१

(१) वलीमा और खाने की दावत के बारे में 'ज़ाहिर अल-रिवाया' का केवल यही हुक्म है: “एक व्यक्ति को वलीमा या खाने के लिए आमंत्रित किया गया, फिर उसने वहाँ खेल-कूद या गायन पाया; तो उसके वहाँ बैठने और खाने में कोई हर्ज नहीं है, जैसा कि 'अल-जामी अल-सगीर' में है।” [1] यदि किसी व्यक्ति को वलीमे की दावत या वैसे ही खाने के लिए आमंत्रित किया गया और फिर उसने वहाँ खेल-कूद और गाना-बजाना पाया, तो इसमें कोई हर्ज नहीं कि वह वहाँ बैठ जाए और खाना खाए, जैसा कि 'जामी सगीर' में मौजूद है। (त)

लेकिन शराह और फ़तावा में इसके बारे में बहुत सी पाबंदियाँ (शर्तें) हैं। चुनाँचे 'हिदाया' की इबारत यह है कि: “और अगर वह [वर्जित कार्य] दस्तरखान पर हो, तो उसे बैठना उचित नहीं है यदि वह कोई पेशवा (मार्गदर्शक) न हो, अल्लाह तआला के इस फरमान के कारण: '...तो मत बैठो...' (आयत)। और यह सब कुछ पहुँचने के बाद है; और अगर उसे पहुँचने से पहले ही पता चल जाए, तो वह न जाए आदि (संक्षिप्त)।” [2] और इसी तरह 'दुर', 'कन्ज़', 'हिदाया', 'काज़ी खाँ' और अन्य में है। अगर ये बिदअत (बुराइयाँ) खाने के दस्तरखान के पास मौजूद हों, तो फिर उसके बैठने के लिए मुनासिब नहीं है चाहे वह पेशवा न हो, अल्लाह तआला के इस इरशाद की वजह से कि "याद आने के बाद ज़ालिमों के पास न बैठो" (आयत)। और यह सब कुछ हाज़िर होने के बाद है। अगर जाने से पहले ही बिदअतों का पाया जाना मालूम हो, तो फिर वहाँ न जाए आदि (संक्षिप्त)। और ऐसा ही दुर, कन्ज़, हिदाया और काज़ी खाँ वग़ैरह में है। (त)

'ज़ाहिर अल-रिवायत' में 'वहाँ' (हुनालिका) आम है, जिसमें घर और दस्तरखान दोनों शामिल हैं, लेकिन फ़तावा की शराहों में अंतर करके अलग-अलग हुक्म लिखे गए हैं। इसी तरह 'व्यक्ति' (रुल) आम है, जिसमें आलिम और जाहिल सब शामिल हैं। मगर फ़तावा में तफ़सील करके दोनों का हुक्म अलग लिखा गया है, इसी तरह 'हाज़िर होने से पहले पता होने' और 'हाज़िर होने के बाद' से अहकाम अलग हो जाते हैं। अब दरयाफ़्त तलब यह बात है कि 'ज़ाहिर रिवायत' में शारेहीन (व्याख्याकारों) की ये पाबंदियाँ (तकीदात) मोतबर होंगी या नहीं। अगर मोतबर हैं तो सवाल यह पैदा होता है कि शारेहीन (रहमतुल्लाह अलैहिम) की पाबंदी के मुवाफ़िक़ जब यह मसला है कि अगर कोई आम आदमी दावत में जाए और वहाँ खेल और गाना पाए, अगर वह दस्तरखान के पास हो तो चला आए और अगर घर के किसी हिस्से में हो तो खा ले, हालाँकि गाने सुनने की हुरमत दोनों सूरतों में पाई जाती है। फिर इस बारीकी का हासिल क्या है? इसी तरह 'हाज़िर होने से पहले पता होने' की सूरत में

आम और ख़ास सब के लिए मनाही है कि न जाएँ इस सूरत में यह सवाल पैदा होता है कि क्या शिरकत की मनाही उसी वक़्त है कि... क्या शिरकत की मनाही आम है कि न जाए, इस सूरत में यह सवाल पैदा होता है कि क्या शिरकत की मनाही सिर्फ उसी वक़्त है जबकि खाने के वक़्त खेल और गाने का वजूद हो और अगर खाने का वक़्त...

[1] अल-जामी अल-सगीर, किताबुल कराहियत, मसाइल मिन किताबिल कराहियत वग़ैरह, यूसुफ़ी प्रेस लखनऊ, पृ. १५२ [2] अल-हिदाया, किताबुल कराहियत, फ़स्ल अल-अक्ल वल-शुर्ब, यूसुफ़ी प्रेस लखनऊ, ४ / ४५३ पृष्ठ ६७१/६७४

(۱) دعوت ولیمہ اور طعام کے متعلق ظاہر الروایۃ کا صرف یہ حکم ہے: رجل دعی الی ولیمۃ او طعام جد هناك لعبا او غناء فلا بأس بان یقعد ویأکل کما فی الجامع الصغیر [1]۔ کسی شخص کو دعوت ولیمہ یا ویسے کھانے کی طرف مدعو کیا گیا پھر اس نے وہاں کھیل کود اور گانا بجانا پایا تو کوئی حرج نہیں کہ وہ وہاں بیٹھ جائے اور کھانا کھائے جیسے کہ جامع صغیر میں موجود ہے۔ (ت)

لیکن شرح وفتاوٰی میں اس کے متعلق بہت سے قیدیں ہیں۔ چنانچہ عبارتِ ہدایہ یہ ہے کہ: ولو کان ذلک علی المائدۃ لا ینبغي ان یقعد ان لم یکن مقتدی لقوله تعالی فلا تقعد الآیۃ وهذا کله بعد الحضور ولم علم قبل الحضور ولا یحضر الخ ملخصاً [2] وهکذا فی الدر والکنز والهدایۃ وقاضی خان وغیرها۔ اگر یہ بدعات کھانے کے دستر خوان کے پاس موجود ہوں تو پھر مناسب نہیں کہ یہ بیٹھے اگرچہ یہ پیشوا نہ ہو، اللہ تعالٰی کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ "یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس نہ بیٹھو" (آیتہ) اور یہ سب کچھ حاضر ہونے کے بعد ہے۔ اگر جانے سے پہلے ہی بدعات کا پایا جانا معلوم ہو تو پھر وہاں نہ جائے الخ ملخصاً۔ اور ایسے ہی در، کنز، ہدایہ اور قاضی خاں وغیرہ میں ہے۔ (ت)

ظاہر الروایت میں ھنالک عام ہے منزل اور مائدہ دونوں کو شامل، مگر شروح فتاوٰی میں تفریق کر کے جداگانہ حکم لکھا ہے۔ اسی طرح رجل عام ہے عالم و جاہل سب کو شامل ہے۔ مگر فتاوٰی تفصیل کر کے دونوں کا حکم علیحدہ لکھا علٰی هذا علم قبل الحضور اور بعد الحضور سے احکام مختلف ہو جاتے ہیں اب دریافت طلب یہ امر ہے کہ ظاہر روایت میں شارحین کی یہ تقییدات معتبر ہوں گی یا نہیں اگر معتبر ہیں تو سوال یہ پیدا ہوتا ہے کہ شارحین علیہم الرحمۃ کی تقیید کے موافق جب یہ مسئلہ ہے کہ اگر عامی دعوت میں جائے اور وہاں لعب و غنا پائے اگر مائدہ کے پاس ہو تو چلا آئے اور اگر منزل میں ہو تو کھا لے حالانکہ حرمت استماع ملامی دونوں صورتوں پائی جاتی

ہے پھر تشقیق کا حاصل کیا ہے اسی طرح علم قبل الحضور کی صورت میں عام وخاص سب کے لئے ممانعت ہے کہ نہ جائے، اس صورت میں یہ سوال پیدا ہوتا ہے کہ آیا شرکت کی ممانعت اسی وقت ہے کہ آیا شرکت کی ممانعت عام ہے کہ نہ جائے، اس صورت میں یہ سوال پیدا ہوتا ہے کہ آیا شرکت کی ممانعت اسی وقت ہے جبکہ کھانے کے وقت لعب و غنا کا وجود ہو اور اگر کھانے کا وقت

[1] الجامع الصغیر کتاب الکراھیة مسائل من کتاب الکراھیة الخ مطبع یوسفی لکھنؤ ص ۱۵۲ [2] الھدایه کتاب الکراھیة فصل الاکل والشرب مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۵۳ Page 671 of 674

Fatawa Razawiyya Volume 21

...passed and at another time play and singing (forbidden activities) occur, but not at the time of eating, then it is permissible. If this is correct, the question is that the act of committing forbidden and idle things is equal in both cases, what is the reason for differentiation? Some people eat lunch and in the evening/night have all sorts of nonsense like bands/music etc. So, in the case of knowing before attending, would it be permissible to go to their place?

(2) Zaid says that the invitations given nowadays are generally for the sake of pride, showing off, and seeking praise, and jurists forbid such invitations. Therefore, he does not go to any invitation. How is his act? He also says that nowadays there is a lot of disrespect for food grains. Give a ruling and be rewarded (Bayan farmao aur ajr-o-sawab pao. T).

Answer:

(1) Restricting the absolute, specifying the general, detailing the summary, and clarifying the ambiguous is the position of the commentators; for this very purpose, commentaries were established. They should not be considered contradictory to it, but rather explanatory, as mentioned in 'Radd al-Muhtar' and other reliable major books (as mentioned in Radd al-Muhtar (Fatawa Shami) etc., in reliable large books. T). Listening, i.e., intentional hearing, is his own act, and for this, being at the location is not a condition; it could be anywhere and however far the sound comes from. Here, the scholars' gaze is not towards that intentional sinner, but towards the pious person who wants to follow Sharia. For him, the difference between the 'table' (ma'idah) and the 'house' (manzil) is clear. If he is at the table, he would have to sit with the transgressors, which goes against the noble verse: "then sit not thou after the remembrance with the congregation of wrong-doers" [Al-Quran 6:68] (After remembering, do not sit with the wrongdoers. T). This is unlike being in the house. When he goes to participate in the invitation and there are no idle activities at the time of the invitation, he won't be a partner in sin. Whatever they do later is their own act. Thus, both differences have become clear (Pas donon farq zahir ho gaye. T). And this ruling of the commentators still requires detail which this humble servant has explained in his fatwas. The summary is that if he has such an awe over them that they won't be able to do it in front of him, then he must go, as his going would be 'forbidding the evil'. And if they have such an affectionate relationship with him that they cannot tolerate him not being a partner, then he must refuse to participate

until they pledge to abandon the idle activities. If neither of these two situations exists, then the detail is what the commentators have mentioned. And Allah knows best.

(2) Accepting an invitation is Sunnah. The ruling of the jurists is for unspecific cases, and there is absolutely no generalization with them, nor any strong evidence for it. They state that one should not go where such things occur. A ruling on an unspecific case for a specific...

फ़तावा रज़विया खंड 21

...समय बीतने के बाद किसी और समय खेल-कूद और गायन (मनाही वाली चीज़ें) हो लेकिन खाने के समय न हो, तो यह जायज़ है। अगर यह सही है तो सवाल यह है कि वर्जित और व्यर्थ कार्यों को करने का मूल दोनों स्थितियों में समान है, तो भेद का कारण क्या है? कुछ लोग दोपहर का खाना खाते हैं और शाम को रात में बाजे-गाजे आदि जैसी तमाम फ़िज़ूल चीज़ें रखते हैं, तो क्या उनके यहाँ पहले से जानने की स्थिति में जाना जायज़ होगा?

(2) ज़ैद कहता है कि आजकल जो दावतें दी जाती हैं, उनमें आमतौर पर गर्व, दिखावा और प्रशंसा की इच्छा होती है और फ़ुक़्हा (धर्मशास्त्री) इस प्रकार की दावतों से मना करते हैं। इसलिए वह किसी दावत में नहीं जाता। उसका यह कार्य कैसा है? वह यह भी कहता है कि आजकल अनाज का बहुत निरादर होता है। बयान फरमाएँ और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फरमाओ और अज्र-ओ-सवाब पाओ। त)

उत्तर:

(1) निरपेक्ष को सीमित करना, सामान्य को विशिष्ट करना, संक्षेप का विवरण देना और अस्पष्ट को स्पष्ट करना टीकाकारों (शराह) का पद है; इसी उद्देश्य के लिए टीकाएँ(शरुह) बनाई गई हैं। उन्हें मूल से अलग नहीं समझा जाएगा बल्कि वे व्याख्या करने वाली हैं जैसा कि 'रद-अल-मुह्तार' आदि विश्वसनीय बड़ी किताबों में उल्लेखित है। (जैसा कि रद अल-मुह्तार (फ़तावा शामी) आदि विश्वसनीय बड़ी किताबों में वर्णित है। त) सुनना यानी जानबूझकर सुनना, यह तो उसका अपना कार्य है और इसके लिए स्थान की शर्त नहीं है, वह कहीं भी हो और कितनी ही दूर हो जहाँ से आवाज़ आए। यहाँ विद्वानों की दृष्टि उस जानबूझकर पाप करने वाले की ओर नहीं है, बल्कि उस परहेजगार की ओर है जो शरीअत का पालन करना चाहता है। उसके लिए 'दस्तरखान' (माईदा) और 'घर' (मंज़िल) का अंतर स्पष्ट है। यदि वह दस्तरखान पर होगा तो उसे पापियों के साथ बैठना होगा, जो पवित्र आयत "तो याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो" [अल-कुरान 6:68] के विरुद्ध है। (याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो। त) इसके विपरीत घर का मामला है। जब वह दावत में शामिल होने जाता है और दावत के समय कोई व्यर्थ कार्य (मलोही) नहीं हो रहा है, तो वह पाप में भागीदार नहीं होगा। बाद में वे जो कुछ भी करें वह उनका अपना कार्य है। तो दोनों का अंतर स्पष्ट हो गया। (पास दोनों फर्क ज़ाहिर हो गए। त) और टीकाकारों का यह नियम अभी भी विस्तृत व्याख्या का आकांक्षी है

जिसे इस फकीर ने अपने फतवों में स्पष्ट किया है। इसका सारांश यह है कि यदि उन पर उसका ऐसा प्रभाव है कि वे उसके सामने ऐसा नहीं कर सकेंगे, तो उसे अवश्य जाना चाहिए क्योंकि उसका जाना 'बुराई से रोकना' (नही अनिल मुनकर) है। और अगर उनका उससे ऐसा प्रेम का संबंध है कि वे उसका शामिल न होना किसी भी तरह बर्दाश्त नहीं करेंगे, तो उसे भागीदारी से तब तक इनकार करना चाहिए जब तक वे व्यर्थ कार्यों को छोड़ने का वादा न करें। और यदि ये दोनों स्थितियाँ नहीं हैं, तो विस्तार वही है जो टीकाकारों ने बताया है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

(2) दावत स्वीकार करना सुन्नत है। फ़ुक़्हा किराम का हुक्म अनिश्चित (ग़ैर मुअय्यन) पर है और न ही उनके यहाँ हरगिज़ सामान्यीकरण (तमीम) है, न ही इस पर कोई मज़बूत दलील है। वे तो यह फरमाते हैं कि जहाँ ऐसा हो वहाँ नहीं जाना चाहिए। अनिश्चित पर हुक्म किसी निश्चित...

1 अल-क़ुरान अल-करीम 6/68 पेज 672 of 674

گزار کر دوسرے وقت لعب وغنا کا وجود ہو مگر کھانے کے وقت نہ ہو تو جائز ہے اگر یہ صحیح ہے تو سوال یہ ہے کہ نفس ارتکاب مناہی و ملاھی میں دونوں برابر ہیں وجہ تفریق کیا ہے بعض لوگ دوپہر کو کھانا کرتے ہیں اور شام کو رات میں تمامی خرافات باجے وغیرہ رکھتے ہیں تو کیا اس کے یہاں علم قبل الحضور کی صورت میں جائز ہوگا؟

(۲) زید کہتا ہے کہ فی زمانہ جو دعوتیں دی جاتی ہیں ان میں عموماً فخر و تطاول وانشاء الحمد کا خیال ہوتا ہے اور فقہاء اس قسم کی دعوتوں کو منع فرماتے ہیں لہذا وہ کسی دعوت میں نہیں جاتا اس کا یہ فعل کیسا ہے اور یہ بھی کہتا ہے کہ آج کل حبوب طعام کی بہت بے قدری ہوتی ہے بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب:

(۱) تقیید مطلق و تخصیص عمومات و تفصیل مجمل و توضیح مبہمات منصب شراح ہے اسی غرض کے لئے وضع شروح ہے وہ اس سے مبائن نہ سمجھ جائیں گے بلکہ مبین کما فی ردالمختار وغیرہ من معتمدات الاسفار (جیسا کہ رد المحتار (فتاوٰی شامی) وغیرہ قابل اعتماد بڑی کتابوں میں مذکور ہے۔ت) استماع یعنی قصد سننا یہ تو اس کا فعل ہے اور اس میں منزل بھی شرط نہیں کہیں ہو اور کتنی ہی دور ہو جہاں سے آواز آئے، یہاں نظر علماء اس عاصی بالقصدم کی طرف نہیں بلکہ متقی کی جانب جو اتباع شرع چاہتا ہے اس کے لئے مائدہ و منزل کا فرق ظاہر ہے مائدہ پر ہو تو فساق کے ساتھ بیٹھنا ہوگا اور آیہ کریمہ "فَلَا تَقْعُدُ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ۔" 1 (یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو۔ ت) کا خلاف، بخلاف منزل۔ جب یہ شرکت دعوت کے لئے جاتا

ہے اور دعوت کے وقت ملاھی نہیں تو یہ شریک اثم نہ ہو بعد کو وہ جو کچھ کریں ان کا فعل ہے فافترقا (پس دونوں فرق ظاہر ہو گیا ۔ ت) اور یہ حکم شراح ہنوز محل و طالب تفصیل ہے جسے فقیر نے اپنے فتاوٰی میں بیان کیا اس کا خلاصہ یہ کہ اس کا ان پر ایسارعب ہے کہ اس کے سامنے نہ کرسکیں گے تو ضرور جائے کہ اس کا جانا نہی عن المنکر ہے۔ اور اگر انھیں اس سے ایسا علاقہ محبت ہے کہ اس کا شریک نہ ہونا کسی طرح گوارا نہ کریں گے تو ضرور شرکت سے انکار کرے جب تک وہ ترک ملاھی کا عہد و پیمان نہ دیں، اور اگر یہ دونوں صورتیں نہیں تو تفصیل وہ ہے کہ شراح نے ذکر فرمائی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) قبول دعوت سنت ہے فقہاء کرام کا حکم غیر معین پر ہے اور نہ ہرگز ان کے یہاں تعمیم، نہ اصلا اس پر دلیل قویم۔ وہ تو یہ فرماتے ہیں کہ جہاں ایسا ہو وہاں نہ جانا چاہئے۔ غیر معین پر حکم کسی معین...

Fatawa Razawiyya Volume 21

For a Muslim, assuming the worst is suspicion until its signs become clear, and suspicion is haram (forbidden).

Allah Almighty said: "O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin." (1) And he (peace and blessings be upon him) said: "Beware of suspicion, for suspicion is the most false of tales." (2)

Allah Almighty said: O believers! Avoid much suspicion because some suspicions are sins. And the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: O people! Save yourselves from suspicion because suspicion is the most false of speech. (Al-Hadith) (T)

If one were to go with the intention of boasting, it would be an inappropriate matter. It is stated in Al-Binayah by Imam Ayni:

Accepting an invitation is Sunnah, whether for a wedding feast (Walima) or otherwise. As for an invitation intended for boasting, seeking praise, or similar, it is not appropriate to accept it, especially for people of knowledge. It has been said: "No one puts their hand in the bowl of another except that it brings humiliation to him." (3) - Summarized.

Accepting an invitation is Sunnah whether it is a Walima invitation or any other, but in an invitation where there is boasting and self-praise or such things, then accepting such an invitation is not appropriate especially for those possessing knowledge and merit, because it has been said that whoever places their hand in another's bowl, then this is to adopt humiliation for themselves. Summarized. (T)

And now, to assume of a Muslim without evidence that his intention is showing off, boasting, and fame, then this is absolutely haram. If there is disrespect towards food items, then one should go and forbid it; if they do not comply, the burden is upon them. Imam Abu al-Qasim Saffar (may Allah have mercy on him) says: Nowadays I do not find any intention in going to an invitation except that I remove the salt shaker from upon the bread. It is in Al-Hindiyyah:

It is not permissible to place bowls and small dishes on bread. Likewise in Al-Qunyah. Imam Saffar said: I find no intention in going to a feast except	**It is not correct to place bowls on bread and rotis. Similarly, it is mentioned in Al-Qunyah. Imam Saffar said: I have no purpose for going to an invitation except this purpose**

1. Al-Quran al-Karim 49/12
2. Sahih Bukhari, Book of Wills, Chapter on the statement of Allah Almighty: "After any bequest...", Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/382
3. Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Book of Disliked Matters, Section on Eating and Drinking, Al-Maktabah al-Imdadiyyah, Makkah al-Mukarramah 2/204

फ़तावा रज़विया जिल्द 21

एक मुसलमान के लिए बुरा समझ लेना बदगुमानी है जब तक कि उसके आसार साफ़ न हों, और बदगुमानी हराम है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचो क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं।" (1) और (हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने) फ़रमाया: बदगुमानी से बचो क्योंकि बदगुमानी सब से झूठी बात है। (2)

अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: ऐ ईमान वालों! बहुत से गुमानों से बचते रहो क्योंकि बाज़ गुमान गुनाह हैं। और हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया: लोगो! बदगुमानी से बचो क्योंकि बदगुमानी सब से झूठी बात है। अल-हदीस। (त)

अगर कोई फ़ख्र (दिखावे) की नियत से जाए तो यह एक नामुनासिब बात होगी। 'बिनाया' इमाम ऐनी में है:

दावत क़बूल करना सुन्नत है, चाहे वलीमा हो या कोई और। लेकिन जिस दावत का मक़सद फ़ख्र जताना या प्रशंसा पाना या इस जैसा कुछ हो, तो उसे क़बूल करना मुनासिब नहीं है, ख़ासकर अहल-ए-इल्म (विद्वानों) के लिए। क्योंकि कहा गया है: "जिसने भी किसी और के कटोरे में हाथ डाला, उसे ज़िल्लत (अपमान) मिली।" (3) - सारांश।

दावत क़बूल करना सुन्नत है चाहे दावत-ए-वलीमा हो या कोई और, लेकिन जिस दावत में तफ़ाख़ुर (घमंड) और मदह सराई (प्रशंसा) या इस क़िस्म की बातें हों तो फिर ऐसी दावत क़बूल करना मुनासिब नहीं ख़ासकर इल्म व फ़ज़्ल रखने वालों के लिए, क्योंकि ये कहा गया है कि किसी ने हाथ दूसरे के प्याले में रखा तो ये उसके लिए ज़िल्लत इख़्तियार करेगा। मुख्तसरन (त)।

और अब जबकि एक मुसलमान पर बिना दलील ये गुमान किया जाए कि उसकी नियत रियाकारी, फ़ख्र और नामवरी है, तो ये क़तई तौर पर हराम हुआ। अगर खाने की चीज़ों की बेअदबी होती है तो जाए और उसे मना करे, अगर वो न माने तो वबाल (ज़िम्मेदारी) उन पर है। इमाम अबुल क़ासिम सफ़ार रहमतुल्लाहि तआला अलैहि फ़रमाते हैं: मैं आजकल दावत में जाने की कोई नियत नहीं पाता हूँ सिवाय इसके कि नमकदानी को रोटी पर से उठा दूँ। 'हिन्दिया' में है:

रोटी पर बड़े और छोटे प्याले रखना जायज़ नहीं है। इसी तरह 'क़ुनिया' में है। इमाम सफ़ार ने फ़रमाया: मैं ज़ियाफ़त (दावत) में जाने की नियत में सिर्फ ये पाता हूँ कि

रोटी और चपाती पर प्यालों का रखना दुरुस्त नहीं। इसी तरह 'क़ुनिया' में मज़कूर है। इमाम सफ़ार ने फ़रमाया मेरा दावत में जाने का सिवाए इसके कोई मक़सद

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 49/12
2. सहीह बुखारी किताबुल वसाया बाब क़ौलुल्लाह अज़्वजल "मिम बादि वसिय्यतिन..." क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/382
3. अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया किताबुल कराहिया फसल फिल अकल वल शुरब अल-मकतबा अल-इमदादिया मक्का अल-मुकर्रमा 2/204

مسلمان کے لئے سمجھ لینا بدگمانی ہے جب تک اس کے قرائن واضح نہ ہو اور بدگمانی حرام۔

قال اللہ تعالٰی "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا کَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ" 1 وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایاکم و الظن فان الظن اکذب الحدیث 2۔

اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچتے رہو کیونکہ بعض گمان گناہ ہیں۔ اور حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: لوگو! بدگمانی سے بچو کیونکہ بدگمانی سب سے جھوٹی بات ہے۔ الحدیث۔ (ت)

بحال قصد تفاخر اگر یہ جاتا تو ایک نامناسب ہی بات ہوتی۔ بنایہ امام عینی میں ہے :

اجابۃ الدعوۃ سنۃ ولیمۃ او غیرھا واما دعوۃ یقصد بھا التطاول او ابتغاء المحمدۃ او ما اشبھہ فلیس ینبغي اجابتھا لاسیما اھل العلم فقد قیل ما وضع احد یدہ في قصعۃ غیرہ الا ذل لہ 3- ملخصاً۔

دعوت قبول کرنا سنت ہے خواہ دعوت ولیمہ ہو یا کوئی اور ، لیکن جس دعوت میں تفاخر اور مدح سرائی یا اس قسم کی باتیں ہوں تو پھر ایسی دعوت قبول کرنا مناسب نہیں خصوصاً علم و فضل رکھنے والوں کے لئے، کیونکہ یہ کہا گیا ہے کہ کسی نے ہاتھ دوسرے کے پیالے میں رکھا تو یہ اس کے لئے ذلت اختیار کرے گا۔ ملخصاً۔ (ت)

اور اب کہ ایک مسلمان پر بلا دلیل یہ گمان کیا کہ اس کی نیت ریا و تفاخر و ناموری ہے تو یہ حرام قطعی ہوا، حبوب طعام کی اگر بے ادبی ہوتی ہے تو جائے اور اس سے منع کرے اگر نہ مانے تو وبال ان پر ہے۔ امام ابو القاسم صفار رحمۃ اللہ تعالٰی فرماتے ہیں میں آج کل دعوت میں جانے کی کوئی نیت نہیں پاتا ہوں سوا اس کے کہ نمک دانی روٹی پر سے اٹھاؤں۔ ہندیہ میں ہے :

لا يجوز وضع القصاع على الخبز والسكّرجة روٹی اور چپاتی پر پیالوں کا رکھنا درست نہیں۔ اسی کذا فی القنیة قال الامام الصفار لا اجد في نية طرح قنیہ میں مذکور ہے۔ امام صفار نے فرمایا میرا الذهاب الى الضيافة سوى ان دعوت میں جانے کا سوائے اس کے کوئی مقصد

---

1 القرآن الکریم ۱۲/۴۹ 2 صحیح بخاری کتاب الوصایا باب قول اللہ عزوجل من بعد وصیة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۸۲ 3 البنایہ فی شرح الهدایہ کتاب الکراهیة فصل فی الاکل والشرب المکتبة الامدادیہ مکة المکرمہ ۲ / ۲۰۴

Fatawa Rizvia Volume 21

[Box Start] "Raise the salt shaker from the bread, as in Al-Khulasa."[1] Translation: No, that I should lift the salt shaker from the bread, thus it is in Al-Khulasa. (T) [Box End]

When this is done with the intention of 'Nahi anil munkar' (forbidding evil), he will receive a reward. And Allah Almighty knows best.

Problem 291: From Graifa post office, Chatkal Goripur, district 24 Parganas, questioned by Tabarak Hussain - 19 Dhu al-Qi'dah 1339 AH.

What do the scholars of the religion say about eating with a usurer, someone who doesn't pray, a drunkard, an effeminate person (transvestite), and one whose wife goes out in the market with her head uncovered? A person has forcibly taken away someone else's wife. After three years, he has married her, even though the first husband has not given a divorce yet. How is this marriage, and how is it to eat with him? Please clarify and be rewarded.

The Answer: One should not eat with a usurer, a prayerless person, a drunkard, or an effeminate person, especially a drunkard, as there is no certainty regarding the purity of their hands and mouths. Regarding the one whose wife roams publicly without a veil—if she does not maintain full concealment (Satar), for example, if any part of her head's hair, neck, stomach, arms, wrists, or calves is visible or shining through thin clothing, and he is aware of this but does not forbid it, then he is a 'dayyooth' (cuckold). Eating with him should also be avoided. The person who has run away with another's wife while her husband is alive and has not divorced her remains an adulterer even after such a 'marriage'. This marriage is absolutely null and void. One should not associate with such a person at all. And Allah Almighty knows best.

Note Volume 21 concludes under the title of Eating and Drinking. Volume 22 will, God willing, begin under the title of Vessels.

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 11 on Eating, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/241

Page 674 of 674

फतवा रिज़विया जिल्द 21

[बॉक्स प्रारम्भ] "रोटी पर से नमकदानी हटा लो, जैसा कि अल-खुलासा में है।"[1] अनुवाद: नहीं कि मैं नमकदानी रोटी पर से उठा लूँ, ऐसा ही खुलासा में है। (त) [बॉक्स समाप्त]

जब यह 'नही अनुल मुनकर' (बुराई से रोकने) की नीयत से किया जाएगा, तो सवाब (पुण्य) पाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 291: डाकखाना ग्रैफा, स्थान चटकल गोरीपुर, जिला 24 परगना से, मुस्तौ़ला तबारक हुसैन - 19 ज़िल-कादा 1339 हिजरी।

दीन के उलेमा क्या फ़रमाते हैं कि सूदखोर (ब्याज लेने वाला), बे-नमाज़ी, शराबी, हिजड़ा, मख़न्नस (स्त्रीवत पुरुष) और जिसकी बीवी सरे-बाज़ार बाहर निकलती हो, उनके साथ खाना कैसा है? एक व्यक्ति दूसरे की बीवी को ज़बरदस्ती ले आया है। तीन साल बाद उसने उससे निकाह किया है जबकि पहले शौहर ने अब तक तलाक़ नहीं दी। यह निकाह और उसके साथ खाना कैसा है? बयान फ़रमाएं और सवाब पायें।

अल-जवाब: सूदखोर, बे-नमाज़ी, शराबी, मख़न्नस किसी के साथ खाना नहीं चाहिए, विशेष रूप से शराबी कि उसके हाथ और मुँह के पाक होने का कोई भरोसा नहीं। जिसकी बीवी सरेआम बेपर्दा फिरती हो, अगर वह मुकम्मल पर्दा (सतर) नहीं करती—मिसाल के तौर पर सिर के बाल, गर्दन, पेट, बाजू, कलाई या पिंडली का कोई हिस्सा खुला हो या बारीक कपड़े से चमकता हो, और शौहर को इसका पता हो पर वह उसे नहीं रोकता, तो वह 'दय्यूस' है, उसके साथ भी खाना नहीं चाहिए। जो पराई औरत को भगा लाया है और उसका शौहर ज़िंदा है और उसने तलाक़ नहीं दी, तो निकाह करने के बाद भी वह ज़ानी (व्यभिचारी) है। और यह निकाह पूरी तरह बातिल (अमान्य) है। ऐसे व्यक्ति से बिल्कुल मेल-जोल नहीं रखना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

नोट जिल्द 21 'शर्ब ओ तआम' (खान-पान) के शीर्षक पर समाप्त हुई। जिल्द 22 इंशा-अल्लाह 'ज़ुरूफ' (बर्तन) के शीर्षक से शुरू होगी।

[1] फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहीया, बाब ग्यारहवां, खाने के बारे में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/241

فتاوی رضویہ جلد ۲۱

[باکس شروع] ارفع المملحة عن الخبز کذا فی الخلاصة[1] نہیں کہ میں نمک دانی روٹی پر سے اٹھالوں ایسے ہی خلاصہ میں ہے۔ (ت) [باکس ختم]

جب یہ نہی عن المنکر کی نیت سے جائے گا ثواب پائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۹۱: از ڈاکخانہ گریفہ مقام چٹکل گوری پور ضلع ۲۴ پرگنہ مسئولہ تبارک حسین ۱۹ ذی القعدہ ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ سود خوار، بے نمازی، شرابی، ہیجڑا، مخنث اور جس کی بی بی سر بازار باہر نکلتی ہوں ان کے ساتھ کھانا کیسا ہے ایک شخص دوسرے کی بی بی کو زبردستی لے آیا ہے تین برس بعد نکاح کیا پہلے شوہر نے اب تک طلاق نہ دی یہ نکاح اور اس کے ساتھ کھانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: سود خوار، بے نمازی، شرابی، مخنث کسی کے ساتھ کھانا نہ چاہئے خصوصاً شرابی کہ اس کے ہاتھ اور منہ پاک ہونے کا کچھ اعتبار نہیں۔ جس کی بی بی سر عام بے پردہ پھرتی ہو اگر ستر کامل نہیں کرتی مثلاً سر کے بالوں یا گردن یا پیٹ یا بازوں یا کلائی یا پنڈلی کا کوئی حصہ کھلا ہوا یا باریک کپڑے سے چمکتا ہو اور وہ اس پر مطلع ہے اور منع نہیں کرتا تو دیوث ہے اس کے ساتھ بھی کھانا نہ چاہئے، جو پرائی عورت کو بھگا لایا ہے اور شوہر زندہ ہے اور طلاق نہ دی اور نکاح کرلیا وہ اس نکاح کے بعد بھی زانی ہے۔ اور یہ نکاح باطل محض ہوا ایسے شخص سے میل جول اصلا نہ کیا جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

نوٹ جلد ۲۱ شرب و طعام کے عنوان پر ختم ہوگئی جلد ۲۲ ان شاء اللہ ظروف کے عنوان سے شروع ہوگی۔

[1] فتاوی ھندیة کتاب الکراھیة الباب الحادی عشرة فی الاکل نورانی کتب خانه پشاور ۵/ ۲۴۱